
MAGYARORSZÁG
VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEGKÉPPEL

SZATMÁR VÁRMEGYE

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

SZATMÁR VÁRMEGYE

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A SZATMÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK

81 MŰMELLÉKLET, 364 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 4 TÉRKÉP, 43 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA, 2 SZINNYOMAT
ÉS TÖBB SZÖVEGKÉP.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.


SZATMÁR VÁRMEGYE
TÉRKÉPE.
Területe: 6257.44 □ km.
Lélekszáma: 367.570
Várm. székhely: Nagykároly.
Jelmagyarázat:
SZAB. KIR. VÁROS
REND. TAN. VÁROS
Nagyközség
Kisközség
Puszta
Vaspálya
Állami ut
Megyei ut
Közlekedési ut
Közdülő ut
Megyei határ
Járási határ
Városi határ
Folyó patak
Mocsár
Posta állomás
Vasuti állomás
Távirda állomás
Ásványviz
Fürdőhely
Kőfejtő
Bánya
Kastély
Rom
Háromszögméreti pont
1447 Magasságok méterekben
Mérték 1 : 450.000
Kilométer
keleti hosszúság 23° Greenwichtől
BEREG VÁRM.
UGOCSA VÁRMEGYE
MÁRAMAROS VÁRMEGYE
SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE
SZILÁGY VÁRMEGYE
BIHAR VÁRM.
SZABOLCS VÁRMEGYE
SZATMÁRNÉMETI
NAGYKÁROLY
NAGYBÁNYA
FELSŐBÁNYA
Mátészalka
Nagyecsed
Fehérgyarmat
Csenger
Erdőd
Nagysomkut
Szinérváralja
Nagymajtény
Királydarócz
Krasznabéltek
Szaniszló
Tiszaujlak
Turc
Mezőpetri
Piskolt
Érendréd

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZÉPPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:
RÁKOSI JENŐ
főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:
BOROVSZKY SAMU Dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

MÁSODELNOK:
LÓCZY LAJOS Dr.
egyet. ny. r. tanár.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ
az Országos Monografia Társaság igazgatója.

VENDE ALADÁR
az Országos Monografia szerkesztője.

TAGOK:

Balassa József dr.
tanár.

Baltik Frigyes
ág. h. ev. püspök.

Balogh Pál
író.

Bánóczi József dr.
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bárczy István dr.
Budapest székesfőváros polgármestere.

Bársony István
a Kisfaludy-társaság tagja, a Budapesti Közlöny szerkesztője.

Bátky Zsigmond dr.
a Néprajzi Múzeum őre.

Bayer József
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Benedek Elek
a Kisfaludy-társaság tagja.

Berecz Antal
a M. Földrajzi Társaság főtitkára.

Bernát István
orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia tagja.

Berzeviczy Albert
v. b. t. t., ny. vall.- és közokt. miniszter, a Magy. Tud. Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.
államtitkár.

Borbély Lajos
a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság vezérigazgatója

Csapodi István dr.
egyetemi m.-tanár.

Császár Imre
Orsz. Színműv. Akad. tanár.

Csoma József
a M. Tud. Akadémia tagja, a Herald. és Geneal. társ. ig. v. tagja.

Csőke Ferencz
keresk. min. tanácsos, az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.
a m. kir. állami legfelsőbb számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos
tudom.-egyetemi könyvtárőr, tb. udvari káplán.

Demény Károly
m. kir. posta- és távirdaigazgató.

Dobokay Lajos
miniszteri tanácsos.

Entz Géza dr.
műegyetemi r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.
az Erdélyi Muzeum könyvtárának igazgatója.

Falk Miksa dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Fejérpataky László dr.
a Nemzeti Muzeum könyvtárának igazgató-őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Fritz Péter
a budapesti keresk. és iparkamara titkára.

Gelléri Mór
kir. tanácsos, az Orsz. Iparegyesület igazgatója.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

Havass Rezső
a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János
plébános, országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő
vezérőrnagy, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.
az állatorvosi főiskola igazgatója.

Kada Elek
író, Kecskemét város polgármestere.

Kammerer Ernő
min. tanácsos, a Szépművészeti Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Kenedi Géza dr.
szerkesztő.

Kenessey Kálmán
min. oszt. tanácsos, vasuti és hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós
a Központi Meteorologiai Intézet igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Lánczy Leó
a főrendiház tagja, a Pesti Magy. Keresk. Bank elnöke.

Lipcsey Ádám dr.
szerkesztő.

Madarász Gyula dr.
nemzeti múzeumi őr.

Molnár Viktor
közoktatásügyi államtitkár.

Nagy Géza dr.
nemzeti múzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.
belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.
műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.
ny. jogakadémiai tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót
ny. orsz. főlevéltárnok, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.
egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Porzsolt Kálmán
a Pesti Hirlap főmunkatársa.

Pettkó Béla
orsz. allevéltárnok.

Radisich Jenő
min. tanácsos, az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum igazgatója.

Ifj. Reiszig Ede dr.
a M. Herald. és Geneal. és a M. Tört. társaság ig. vál. és a Műemlékek Orsz. Biz. lev. tagja.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnök-főtitkára.

Szabó Antal
belügymin. osztálytanácsos.

Id. Szinnyei József
a n. múzeumi hirlapkönyvtár őre, a M. T. Akadémia tagja.

Ifj. Szinnyei József dr.
egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Szterényi Hugó dr.
tanár.

Szőts Farkas
ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf
a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.
udv. tanácsos, a közös pénzügymin. osztályfőnöke, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Telegdy Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi főgeologus.

Váradi Antal dr.
az Országos Színművészeti Akadémia igazgatója.

Vécsey Tamás dr.
egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Visontai Soma dr.
ügyvéd, orsz. képviselő.

Zilahi-Kiss Béla (Junius)
a Budapesti Hirlap munkatársa, történetíró.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

SZATMÁRMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Áron Sándor
m. tiszti főorvos, Nagykároly.

Bagossy Bertalan
kir. kath. főgimn. tanár, Szatmár-Németi

Bársony István
a közp. szerk. biz. tagja, Budapest.

Berey József
ref. esperes-lelkész, Nagyecsed.

Bodnár György
kir. tanfelügyelő, Szatmár-Németi.

Domahidy István
földbirtokos, Domahida.

Domahidy Sándor
a várm. gazd. egylet elnöke, Szatmár-Németi.

Farkas Jenő
polgármester, Felsőbánya.

Gorzó Bertalan
m. levéltáros, Nagykároly.

Móricz Zsigmond
iró, Budapest.

Nyárády László
kir. főmérnök, Szatmár-Németi.

Nyilas István
iró, Budapest.

Oblatek Béla
kir. bányatanácsos, Nagybánya.

Ifj. Reiszig Ede dr.
a közp. szerk. biz. tagja. Budapest.

Szellemy Geyza
kir. bányatanácsos, Nagybánya.

Ujfalussy Amadil
iró, Nagykároly.

Vende Aladár
a monografia szerkesztője, Budapest.

Vende Ernő
tanár, Pécs.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátky Zsigmond dr., a Néprajzi Muzeum őre. — **Borovszky Samu dr.,** történetíró, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Bernáth István,** orsz. képv., a M. Tud. Akadémia tagja. — **Csapodi István dr.,** egyet. m. tanár. — **Gonda Béla,** ker. min. tanácsos. — **Katona Lajos dr.,** a M. Tud. Akadémia tagja. — **Lóczy Lajos dr.,** egy. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Molnár Viktor,** közokt. államtitkár. — **Némethy Károly dr.,** belügymin. tanácsos. — **Pettkó Béla,** orsz. levéltáros. — **Szinnyei József id.,** a M. Tud. Akadémia tagja.

SZATMÁR VÁRMEGYE.

ELŐSZÓ.

Szatmár vármegye nem szülőmegyém ugyan, de majdnem az. A Dunántúlról öt esztendős koromban kerültem oda, s igazi „szülőföldem szép határából“ nem emlékszem másra, mint csöndes házunkra, ribizkesoros kertünkre, fehér-barna foltos vizslakutyánkra. A mi ezután következik az emlékezetemben, az majdnem tizenöt esztendőn át csupa Szatmármegye. — Az első legszebb, legédesebb, bátran mondhatom: gyönyörű benyomások és képek, a miket a világról kaptam és a melyek emlékét dédelgetve őrzöm a lelkemben, mind onnan valók; — abból a szép vármegyéből, a melynek a síkságain hozzászoktam, hogy imádjam az Alföldet; — lankás dombvidékén sokat és boldogan andalogtam; erdős, hallgatag hegyei között pedig néma csudálattal, templomi áhítattal élveztem azt az emelkedettséget, a mi a zajos világtól távolodó embert mindjobban megtölti az Isten közellétének a sejtésével.

Szatmár vármegyének mindene van, a mi a természetért rajongó lelkületet a változatosság örömeivel tölti el; s a ki csak ezt az egy vármegyét ismerné is meg nagy Magyarországból, az körülbelül tiszta fogalmat alkothatna az egészről; hisz hazánk határai között is ugyanazok a képek váltakoznak nagyban: az alföldi rónák, — a melyek belenyúlnak Szatmár vármegyébe s nagy részét elfoglalják; — a szelíd domblánczok, — a minők a Szilágyság felé haladtunkban kerülnek utunkba, — s a kék hegyek rejtelmes világa, a miből akkor kapunk, ha Máramaros irányában révedez tekintetünk, — onnan tovább Nagybánya tájára, a Rozsályig, a Guttinig és délkeletre a Bükkig.

Dúsvizű folyók és patakok öntözik ezt a területet; a Szamos meg a Kraszna főképen Szatmár vármegyéé; a legnagyobb magyar folyó pedig, a szőke Tisza, ott siklik el éjszaki határán.

Mintha álmodnám, a mikor fölidézem a régi képeket, a melyek közül az idők során sok megváltozott és átalakult. Ma már bizonyára alig ismerne rá, a ki egy pár évtized óta nem járt arra. Az emberi kultura folytonosan épít és fejleszt; de a fejlődés nyomán egy-

szersmind temérdek pusztulás van; a régieknek az elmulása, a mik közül, igaz, sokért nem kár; de van köztök olyan is, a mit akárhányan visszasírnak, s még csak maradiaknak sem lehet őket tartani e miatt.

Gondolataim távlatában ott látom Nagykárolyt, az én időmben még ugyancsak poros utczáival, terpeszkedő vármegyeházával, piarista gimnáziumával, pohos templomával, sivatag nagy piaczával, grófi kastélyával és parkjával, a piacz közepén ácsorgó czédulaházával; . . . aztán a mi eperfás, papsajtos udvarunkkal, diófás nagy kertünkkel; — a város alatt terülő postaréttel, a melyen túl látszik a kaplonyi ferenczrendi zárda kéttornyos temploma. Mindezen túl következik a láp; — a valamikor szinte mérhetetlenül nagy mocsárvilágnak, az Ecsedi-lápnak, kaplonyi nyúlványa.

Csak volt! . . . .

Ott volt a szatmármegyei lapály közepetáján, a medencze mélyén, a mit síma rónasággal vesz körül a szatmármegyei Alföld. Az én gyönyörűségeim bűbájos forrása. Az annyiszor megénekelt aranykalászos róna; a pittypalattyos búzatáblák, a pipacsos árokpartok; a százféle illattal lélekző kaszálók és rétek.

Ahányszor a Tátrát bejártam, nekihevült, ihletett lélekkel emelkedtem csudáló vallomásaimban a „Hatalmasok"-hoz, az égbenyúló komor szirtóriásokhoz, a melyek lábánál annyira kellett éreznem porszemnyi voltomat. De azt a megremegtető melegséget nem éreztem láttokra, a mi még most is végigbizsereg bennem a „hazai" emlékekre, a szatmármegyei képek felújulására, a miket semmi más gyönyörűség ki nem irthat belőlem, el nem homályosíthat bennem.

A szatmármegyei síkság, ott Mátészalka, Nagykároly és Szatmár városa között, beleveszett még nem is olyan régen az ecsedi lápba. Még a szívem is nagyobbat dobban, ha rágondolok, erre a maga nemében páratlan tündérvilágra, a mit a czivilizáczió s az emberi haladás halálra ítélt, és a melynek a szépségeiről, érdekességéről, sőt némely szempontból értékes voltáról is, maholnap senki se beszélhet már személyes tapasztalatai nyomán. Hisz lassanként mindnyájan elmúlunk, a kik még ismertük. Egykoron százezer holdra nyúlt ki a nádasok és mocsarak országa; a sóhajtó nád beszélgetett a susogó sással; a zsombikos ezernyi ezer bozontos üstökkel lapult meg; ott volt az ismeretlen titokzatosságok hazája; a végtelen útvesztő, a miben el nem igazodhatott más, csak a ki jóformán ott született s az egész életét a lápon, meg a lápok környékén töltötte. Pákásznak, halásznak, csikásznak volt Eldorádója a láp; eltartotta a környékén települt falvakat, a melyek lakossága bár egyszerűen, de jobbára megélt belőle.

Tömérdek volt a szárnyas vad, a mit a lápkörnyéki ember „vizi fíreg"-nek nevezett. Jól megnyújtotta a „fíreg"-ben az „í"-t, amúgy

szatmármegyeiesen, hogy könnyen rá lehessen ismerni: hova való. Pedig a szatmármegyei magyar nyelv általában a legtisztább, legszebb, legigazibb, ezt az egy hosszu „í“-t kivéve, a mivel az „é“-t cseréli ki a szatmári ember.

Az ornithologiának olyan bőséges gazdagodása sehol sem lehetett volna máshol, mint ebben az ingoványnyal, nádassal, zsombikossal váltakozó csudavilágban. Ott lakott a sok fajta úszó és gázló, a melyek között soha sem látott példányok kerültek néha a vadász elé. A temérdek vadrucza: fajtára, nagyságra, tollazatra különböző; még a hangja is mindegyiknek más volt. A láp rendes lakója volt a nagy szürke lúd, a tőkés, a melynek a gunara akkorára is megnő, mint a hízott emdeni lúd. És mennyi lile, partfutó, kisebb gázló; mindenfajtájú sneff, a széleken terülő legelőkön a csapatos küzdő sneff, a melynek a hímje tavaszszal örökké veszekszik egymással, a szine, tarkázata pedig valamennyinek más. Ott kavarogtak viharzó röpüléssel a kicsi csörgő réczék, a melyek ezren is egy falkában süvítve forogtak kiszámíthatatlan fordulataikkal és hol barna hátukat, hol fehér hasukat mutogatták. A hosszúlábu gólyasneff, a tőcs, térden felül ácsorgott a vízben; a szélkiáltó-népség hallatta néha-néha mélabús csengő hangját; gémek, darvak, kócsagok jelentkeztek; a darutollnak nagy divatja járta; öt forintot, sőt többet is adtak az urak egy-egy szép, hajlósan lengő szürke darutollért, a minél jobban a pörge kalapot semmi sem ékesítette. — Hát még a kócsag! A hófehér tündérmadár, a melynek hosszú sugárba oszló csillogó fehér tolla nagyúri kalpagok forgójának volt méltó dísze!

Csöndes estéken s hajnalokon, kivált nyáron, nagy volt a sürgés-forgás a láp lakói közt. Tavaszszal s őszszel a vándorok érkezése, távozása egészen más. A nyári, a költés után következő nagy mozgás, már a „húzás“, — a mikor a fiatal nép ismerkedik az élettel és önállóvá válik. Az ilyen mozgás, jövés-menés, belenyúlt az éjszakába is. A ki a láplakók közül fent volt a magasban: le-leszólott; alulról a társai felelgettek neki. Szakadozottan, hol elhalva, hol kiújulva folyt a rejtelmes beszélgetés, a mit lassanként megismerni, megérteni nagy gyönyörűség volt. Így tartott hajnalig, a mikor újra kezdődött, ámbár hova-tovább kevesebb szóval. A nappal elhallgattatta a zajosok legtöbbjét. Csak a szárcsa kittyent, a búvár nyerített néha a csöndes rónavizeken, a hol tündérrózsa nyílott s a vizililiom széles leveleire kerczegő halászcsérek ültek le, pihenni.

Tündérmeséket lehetne erről írni. A nagy láp hajdani életéről, a minek immár vége, minthogy meghalt a láp, örökre. A Kraszna, a mely táplálta, hiába fut végig medrében habsörényes tajtékzó hullámaival, ha jön a tavaszi áradás, a lápot már fel nem támaszthatja. Azt lecsa-

polták, annak vérét vették. Az én időmben is alig volt már belőle több egy darabban, mint tizenöt-húszezer hold. De abban a nádrengetegben még megvolt a nagy láp minden érdekes szépsége. Én még vadásztam az ecsedi lápon, a melynek csak egyes részei voltak a többiek: a kaplonyi láp, a tyukodi láp, a csengeri, a bagosi, a majtényi, a domahidai, a kálmándi, a mérki, a börvelyi. Kivált a börvelyi volt az álmok-álma a vadászembernek. Nagykárolytól csak egy futamodásnyira; de a ki a faluba bement, csak a lápon lyukadt ki belőle, mert egyetlen utczája egyenest belevezetett az ingoványba. De ezt a lápot nem a a sívárság és az erjedés lakta, mint a kihaló, elvesző, elapadó, lesorvadó mocsarakat, hanem a bujaság, az élet, a remek zöld; sőt még az üdeség is; hisz, mondom, hűséges dajkája volt, a ki táplálta: a Kraszna. Kiöntött minden tavaszszal és elborította sirálycsalogató hullámaival a nagy lápos rónát; megöntözte friss folyóvízzel; az iszapot átáztatta, megkevergette a sodrásával; a láp környékén buján volt legelő; azt fehér gulya járta; temérdek háziliba és récze nevelődött a mocsaras rónákon; a lápmenti falvak lakosai azonkívül, hogy halásztak, Péter-Pál táján, aratás kezdetén, vadruczafiókákat fogdostak; szinte anyányiakat; hisz már *húzni* kezdett a kora költésű vad; meg lehetett ismerni a „fiatalt", a hogy buksi fejét ügyefogyottan forgatta, nyújtogatta, s bukdácsolva, tanulatlanul próbálgatta a levegőben a szárnyát. Az emberek fűzfavesszőből, sásból, gyékényből kosarat, iszákot, széket, padot fontak; még szekérkast is csináltak, sokféle lábtörlőt; a zsurlófüvekből sikárlót; volt valami lápi jellegű háziiparuk, a miből pénzeltek; a láp eltartotta őket; adott nekik sok mindent ingyen is, meg egy kevés fáradságért is. Azután egyszerre vége lett mindennek, a mikor lecsapolták. A televényen, a mi a mocsárból lett, most másfélöles tengeri erdő nő; el lehet tévedni benne. Mintha az őspáfrányok ideje tért volna vissza, a mikor fává erősödött a fű is. Olyan nagy a föld termő ereje, hogy trágyázni a talajt még sokáig nem kell; ég a föld magától is. Kánaán van az ecsedi láp helyén. Éppen csak hogy nem a régi élet folyik körülötte. Nem a régi gazda járja a lápot. A régi gazdának, a lápszéli falvak egyszerű népének, az új televényen már nem igen terem legelője; a ki ott arat, az új gazda, a ki össze bírta vásárolni annak idején a még kis értékű láp-területeket, a melyek ma a mezőgazdaság új kincsesbányái.

Érdekes változatossága van Szatmár vármegyének nemcsak területi, hanem néprajzi szempontból is. A magyarság mellett az oláhok foglalják el a legnagyobb tért; sokkal kevesebb a sváb; s csak egy jókora maroknyi a rutén, a kit Szatmárban „orosznak" neveznek. A magyarsága, a népe, ugyancsak önérzetes, rátarti, mint egyébiránt jóformán mindenütt a tősgyökeres magyar vidékeken. De a szatmármegyei talán még jobban is feszíti a mellét. Jól emlékszem azokra az időkre, a mikor a szatmármegyei magyar paraszt semmiféle négylovas

hintónak sem tért ki, és várta, hogy neki köszönjön előbb, a ki vele találkozik. A régi virtushoz tartozott, hogy gyönyörűen tudtak — verekedni. Máig is él a nép száján a közmondás: „Gebe, Bere, Genes: Isten tőlök ments!" — Mindahárom jó magyar falu Szatmárban; de a hol a vásáros nép közé ezekből keveredett egy-két hepcziás legény, ott hamar akadt dolga a fokosnak, furkósbotnak. Ez persze, csak a régi időkre szól, a melyek hogy részben elmultak-e: nem mernék arra megesküdni.

De igaz „magyar vér" nyilatkozik a vármegye politikai életében is. Egyike a leghívebb függetlenségi vármegyéknek, s ámbár sok a „nemzetisége", mégis csak a magyarságé a hangadás és vezetés tiszte mindenben. Oláh felforgatói csak az agitátorok, a kikből elvégre minden nemzetiségi vidéken akad; oláh népe maga csöndes, békés, jóindulatú, de mi tűrés-tagadás, elmaradott, czivilizálatlan; dolgozni nem szeret. Ezért is olyan sundák, alantas színvonalúak az oláh falvak, roggyant viskóikkal, a melyek zsúppal födvék; a templomuk néhol fából épült, akár az egész falu; a lusta nép el van dolog nélkül, ha teheti, s egy-két napi napszámkereset után inkább korcsmázik, a míg a garasokból tart, semhogy folytatná a becsületes keresetet, a mi állandóbb jóléthez juttathatná. A mily lomposak, esetlenek bocskoros férfiai, annál szebbek az asszonyai, a míg fiatalok; vagy még inkább a leányai. De a szépségük nem tartós; hamar hervadnak-fonnyadnak; a harminczon túl levő oláh „menyecske" már jóformán vén asszony. Lágyak, petyhüdtek mind; az erősebb munkától húzódozók; a magyarsággal szívósságban, fürgeségben, akaraterőben, bátorságban, cselekvésben össze sem hasonlíthatók.

Más a „németje", — a sváb, — a ki mint szintén mindenütt, itt is dolgos, szerző; csöndes, és — önző. Falvai tiszták, házai egyformák, rendesek, jobbára zsindelylyel, sőt cseréppel födöttek. A férfija esetlen, az asszonya a széptől bizony elég távol esik. Korai vénülés a sváb asszony sorsa, de ennek nem a nélkülözés az oka, mint az oláhoknál, hanem a megerőltető, szünetlen munka, a mit a sváb asszony megoszt az urával; sőt még meg is szerzi azzal, hogy a házkörülit jóformán mindet maga végzi. Csöndes nép a szatmármegyei sváb; virtuskodásra nem sok a hajlama, a mit a fényi adoma is bizonyít. Fény sváb-falu és tőszomszédsága Nagykárolynak; a „kirbáj" persze ott is hagyományos ünnep, a mire a környékbeliek eljárogatnak. Egy ilyen kirbájon (templomszentelésen) összeszóllalkozott a sváb öregbíróval egy nyirségi legény, s az volt a szóváltás eredménye, hogy a gyorskezű nyiri bicskás nyakon teremtette az öreget. Nosza fenyegetőzött a vén sváb, hogy majd ad ezért a fia, a Hanzi, a ki leszámol a bicskással. Hívta is a fiatal sváb öklözőt, a ki odatoppant a nyiri legény elé és ráförmedt, csípejére tévén a két kezét: — Mit? Te megmertél ütni az én apámat? No hadd

látom még egyszer! Előttem, hogy mered! — Több se kellett a nyiri bicskásnak, a pofié elesattant, ugyanott, a hol az imént, a vén sváb orczáján. Megrökönyödött erre Hanzi: megcsóválta a fejét s odaszólt az apjának jó sváb dialektussal: „Kum huj Vater!“ (Gyere haza apám.) — Tisztesség nem esik, mondván, így történt; — de azért neheztelés ne legyen belőle, mert sok egyéb erénye van a svábnak, a mit viszont a magyarság irigyelhet tőle. Ilyen a nagy összetartás, a szerző szorgalom, a kitartó munkásság, a mi mindenütt gyarapodást biztosít neki.

Szatmár vármegye történelmének talán legnevezetesebb lapja az, a mely egyszersmind az egész magyar történelembe is sötéten égő betükkel van beírva. A majtényi síkhoz fűződik ez az emlék, a mikor 1711-ben Rákóczi kuruczai, — vagy tizenkétezeren, — itt tették le a fegyvert, az elernyedt szabadságharcz után.

Milyen más hangulatú kedves és szép emléket újít fel bennünk Erdődnek kiemelkedő vára, a melynek tövében kezdődött a mi nagy Petőfink rövid ideig tartó boldogsága. Ott lakott jegyese, Szendrei Julia, onnan nézdegélt el ábrándos tekintettel a Kraszna völgyére, a melynek lapályán a géresi, a gyöngyi s az ákosi harang felelget egymásnak. A gyöngyi harang véknyan mondogatja: eczet-olaj-paszuj! eczet-olaj-paszuj! (Ott oláhok laknak), az ákosi nagy harang felel rá messziről: háj! zsir! szalonna! . . . háj! zsir! szalonna! (Ott meg vastagnyakú kálomisták vannak odahaza.)

Szatmármegyében van Koltó is, a híres, gyönyörű Koltó, a hol Petőfi a mézesheteit élte, s a hol megírta valamennyi költeményének a koronáját, a melynek a czíme: „Szeptember végén“.

Nekem mind ismerős. A nagy rónák, a melyek elnyúlnak a Nyirség felé s ott homokpusztába vesznek. Arra Szaniszló és Karuly felé, a hol fehér gulyák legelnek a gilicze-tüskés buczkákon, fel Vasváriig, a honnan már csak egy ugrás Nyirbátor, csakhogy az már Szabolcs vármegye. Ott vadásztam valaha a kántorjánosi mocsarakban, a melyek a homokon terültek, csudálatos puha fövenyen, a melyen élvezet volt a vízben gázolás.

A másik oldalon, a Szilágyság irányában, van régi fészkem, Krasznabéltek, a Bükk-hegység tövében, egy sereg erdőszéli, sőt erdőbe rejtett községgel, a melyeknek a határát végig bejártam valaha. Ott van Dobra, Nántű, Rákosterebes, Kisszokond, Alsó- és Felsőboldád, Lophágy, egykoron az én legnagyobb gyönyörűségeim, néhol olyan erdőséggel, a hol ezer meg ezer holdra nyúlt a rengeteg. Milyen méla, vad világ volt a között! Arrafelé a farkas már állandó félelme — átka a szegény népnek. Ott vannak a hegyhajlatok, a melyek járhatatlan sűrűségekbe ereszkednek, s aztán ha a képzeletünkkel átrepülünk rajtok, belejutunk a fa-Mathuzsálemek országába, a hol az odvakban búgó kék galamb költ. Köröskörül húzódik itt az erdő, kevés meg-

szakítással, fel éjszaknak, Máramarosnak, a merre már a bányavidékeken otthon van Magyarország legnagyobb ragadozója is, a medve. A megye szélén, szinte a csücskében, gubbaszkodik Kapnikbánya, a hol egyszer régen, gyermekkoromban, augusztus negyedikén laktam jól, akkor érő fekete cseresznyével.

Végigröpül emlékezetem a multon, a mi ehhez a nekem annyira kedves vármegyéhez köt ; újra látom a síkságait, a melyeken az Alföld szele nyargal végig ; visszaidézem elsorvadt, kiszáradt lápját, a mely az ország legnagyobb és legérdekesebb mocsárterülete volt s a hol langyos nyári éjszakákon annyit hallgattam a nádi rigó karicsolását. Előttem van Szatmár, a hol régente a gubaszín, meg a csizmadia-szín foglalta el a piacz egy részét, s a hol majdnem minden esztendőben féltek az emberek, hogy kiárad a Szamos. De azért akkoriban ez ellen még a jó Istenre bízták a védekezést. Szatmárnak is megvan az a kis (vagy tán nem is annyira kis) versengésféléje Nagykárolylyal, mint teszem azt Kecskemétnek Nagykőrössel, vagy akár Lévának Aranyosmaróttal. Kecskemét ugyan nem a megye székhelyét vitatja Nagykőröstől, hanem azzal csúfolja a kőrösieket, hogy ott olyan czölöp van a határban, a melyre rá van irva, hogy itt vigyázni kell, mert ide már egyszer leütött a menykő. De már Léva meg Aranyosmarót csakugyan a székhelyi mivoltért vitázik ; s ámbár ezt Nagykároly eddig sikeresen védte, sőt törvényszéket is szeretne magának: — ki tudja, minő változásokat hoz majd a jövő ? !

A mint röpke képzeletem végigvillan mindazon, a mit Szatmár vármegyéről vázlatosan papirosra vetettem, látom a nagy hiányosságot, hogy hiszen el sem igen kezdtem annak elmondását, a mivel az emlékezések kapcsán megtelt a lelkem, máris be kell fejeznem, mert az ilyen előljáró beszédnek terjengősnek lennie nem szabad.

Az egész elnagyolt pillanatképből főképen csak hangulatok támadnak, a minthogy nem is való egyébre, mint hogy hangulatokat keltsen azok számára, a kik komolyan érdeklődnek a részletes tudnivalók iránt, a mivel ez a tartalmas, gazdag, becses kötet szolgál.

Nekem örömem volt, hogy így visszaszállhattam a szívemmel oda, a hova mindig vágyom ma is. Vágyom még a régi Korparétre is, Nagykároly mellett, a hol az első fürjet lőttem ; aztán a Kraszna partjára, a hol annyit álmodoztam gyönyörű nyárvégi alkonyatok idején, s hol a Szilágyság hegyein, hol meg a Kraszna völgyének vadvirágos, buja lapályán pihent meg a szemem.

Mindez elmult, csak a vágyam állandó, hogy oda visszatérjek.

Bársony István.

A VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI, BÁNYÁSZATA ÉS KOHÁSZATA.

Szatmár vármegye a Nagy Magyar Alföld éjszak-keleti sarkában terül el, a Tiszától délre, a Szamos két partján, az éjszaki szélesség 47⁰ 22' = 48⁰ 07' s a Ferrótól számított keleti hosszúság 39⁰ 47' = 41⁰ 34' között. A hosszan elnyúló vármegye középen elkeskenyedik, két oldalt erőteljesen kiszélesedik; nyugati fele a Hajdúságnak s a Nyírségnek változatlan, sík folytatása, keleti fele pedig az erdélyi hegyes vidék előrésze.

Természetes határai alig vannak a vármegyének. Éjszakon a Tisza, a mely Tiszabecstől Vitkáig érinti, Beregmegyétől választja el; tovább a Batár Magosligetnél s a Túr Lekenczétől Hodosig szab határt Ugocsa felől. Ettől keletre az Avasság hegyei s a Guttin egyes vonulatai alkotnak határt Máramaros felől. Délkeleten Szolnok-Dobokától nem határolják természetes választók, Szilágytól egy darabon a Bükk-hegység gerinczvonala, s itt-ott az Érpatak különíti el. Bihar felől, a mely délnyugati sarkát érinti két oldalról, teljesen rendetlen és szeszélyesen öblöket nyitó a határ, s a nyugati szomszédvármegyétől, Szabolcstól sem választja el természetalkotta gát; egybeolvad teljesen a síkság. Határai.

Hajdan kisebb területen feküdt a vármegye, mint ma. Csekélyebb ingadozások voltak Varsány, Szamosszeg, Bátor, Béltek és Encsencs vidékén Szabolcs felé, Érmihályfalvánál, Bihar, Esztró és Királydarócz táján Közép-Szolnok felé. A mai Szilágy vármegye északkeleti sarka a Hunyadiak korában Szatmár vármegyéhez, a Nagybányától délre eső rész pedig Közép-Szolnokhoz tartozott; ez a rész a XVII. században Kővárvidék néven önálló közigazgatási területté lett s az maradt 1848-ig, a mikor Erdély visszakapcsolásakor Szatmár vármegye tagjává lett.

A vármegye felülete két főrészre oszlik. Nagyobb része, csaknem kétharmada, teljesen az Alföldre esik. Egészen annak a jellegét is viseli magán. A Szamos osztja két részre s ez a térszint is két főterületre választja. A Szamostól délre hatalmasan elterülő homokos síkság van, a mely éjszaki részén a Nyírség hullámos, buczkás és ritka fáju szavannás, folyótlan képét mutatja; délre és keletre már erőteljesebb a szíkes agyagtalaj s több a patak és az ér. A Szamostól éjszakra a Tiszáig viszont dús, kövér talaj, lapos, fekete agyag-terület van, a melyen sehol halom nem akad szem elé, csak itt-ott egy-egy hajdani mocsárnak vagy morotvás, holt folyóágnak a lankája. Keleten viszont szelíd lejtésű hegyekkel halad és emelkedik mind magasabbra a hegyhát, míg a vármegye határán a Guttinban 1447 méterben tetőződik. Erős hegyi jellegű, de nem zordon és nem barátságtalan világ ez. Az erdős bérczek alá a Szamos és a Lápos mentén besímul az Alföld utolsó nyúlványa. Felülete.

Az alföldi s a hegyi tájak legszebb festői képükkel teszik kedvessé Szatmár vármegye képét. Változatos az s a nyíri homok pusztaságától, a Tiszahát fűzfás partjáig, az Érvidék akáczos világától a Túrhát erdős tájaig, az Alföld minden tipusát megtaláljuk. Míg az ecsedi láp meg volt, annál gazdagabb volt a vármegye természeti szépségekben; az ősnádasokkal borított óriás terület, a legutóbbi évtizedekig ősi világot őrzött meg a mai nemzedék számára. Most is hatalmas, s csaknem megdöbbentő benyomást tesz, kivált alkonyatkor, a korom- Táj szépségei.

fekete laza földü, végtelen lápfenék, a melyen óriási kukoriczatáblák s búzavetések suhognak. A hegyvilág meg épen az ország legszebb tájképi szépségü részeivel versenyez. A nagybányai hegyek ólmos színű borongó levegőjükkel, a Vihorlát—Guttin derült bérczes-völgyes ágai, szebbnél-szebb tájékkal tárulnak föl a néző előtt. Költők megénekelték, irók, festők örökítették meg szépségeit.

Hegyei. A vármegye hegységeit három tömegre lehet osztani. Éjszakról a *Vihorlát-Guttin* déli lánczolata borítja s egyrészt az avasi hegyfélkört alkotja, melynek közepén, a Túr mellékén, síkság van, másrészt a nagybányavidéki aranybányákkal telt hegyeket. Az avasi hegyek a Rózsapallag fölött 195 m.-ig emelkedő szelíd lejtésü csúcsoktól északra folyvást magasbodnak és Komorzánnál már 500 métert érnek el csúcsaik. Tartolcz fölött a *Mareeasca* 425 m., a határon a *Viski kő* 828 m. magas, Avasujfalu fölött a *Brébi* 677 m., a *Mik* 1012 m., s a *Petrosa* e hegyvonulat legmagasabb csúcsa 1201 m. magas. A keleti ágak legmagasabb csúcsai a *D. Bagneu* 1018 m., az *Obcina* 1126 m., Fernezely fölött a *Rozsály* 1307 m., a *Magura* 1123, s a vármegye határának csaknem legkeletibb sarkában emelkedik legmagasabb csúcsa a *Guttin* 1447 m. magasra. Az aranytermő hegyek nem ilyen magasak. Nagybánya fölött a *Kereszthegy* 501 m. Felsőbánya hegyei 539, 625, 709, 743, 851 méterig emelkednek, Kapnikbánya fölött a *Rákos* már 1039 méter.

Közvetetlen a Guttinhoz símulnak a szelídebb lejtésü láposi hegyek, a melyeknek magasabb csúcsai 4—500 m. között vannak. A merészen benyúló Bükk-hegységet a szamosmenti 150—160 méteres színtájú síkság választja el tőlük. Ez is 200—500 méteres csúcsokkal halad beljebb, míg Páczafalu fölött eléri legmagasabb pontját 551 méterrel.

Síksága. A vármegye síksága átlag 110 métertől 165-ig emelkedik a tenger színe fölé, rendkívül egyenletes rónasággal. Mélyebb részei Nagyecsed vidéke, az Érvidék déli része, a Tiszahát, Szamosköz egyes tájai; itt 120 m. körül van az átlagos tenger színe fölötti magasság. Emelkedettebb a Nyírség, a Sárvidéke, a Szatmár-Németitől keletre eső rész, de sehol sem haladja meg a lapály színtje a 170 métert.

A vármegye síkságát a Kraszna, Szamos és a Túr szeli át s osztja háromszögellő formákra, mert a Túr és a Krasznát felvevő Szamos, egymáshoz közel ömlenek a Tiszába. Hajdan mocsarak borították e folyó-ágak között eső területet, a melyeket bőven táplálták a folyók áradásai; a Kraszna, Szamos és Túr-köz mindig nagyon árvizes terület volt. E folyók hordaléka az egész sík terület, főleg a Szamosé, a mely valóságos szája volt az őskorban a mostani Erdélynek s e szájon ömlött ki Erdélynek előbb sós, később édes vize, s ez töltötte fel a magyar mély síkot gazdag hordalékával, egész a nagyváradi s debreczeni síkságig. Szatmár vármegye egész síksága diluviális eredetü s a Szamos nagyszerű töltögetési munkájáról tesz bizonyságot minden kútásás. A sík esése rendkívül csekély, úgy hogy tömérdek kanyarodóval haladnak előre folyói, a Tisza és a Szamos; a Túr meg épen bámulatosan aprólékos fodrozással vág útat magának az asztalsíma földön.

Folyói. A *Szamost* joggal nevezhetjük a vármegye folyójának. Utjának csaknem felerészét a vármegyén át teszi meg és ferdén szeli azt át, a leghosszabb irányban. Besztercze-Naszód vármegyében ered a cziblesi és radnai havasokban, nagyobb ágával a határszélhez közel. A régi Kővárvidék délnyugati sarkában, Gyökeresnél lép be a vármegyébe s a Bükk alján foly végig éjszakra, Remetemezőig, innen pedig éjszaknyugati irányban, szinte határozottnak látszó iránynyal halad el Szatmár mellett, Olcsvaapátiig, a hol a Tiszába szakad. Utjában, a hegyvidéken tömérdek apró patakot és forrást vesz fel; Buságnál a Lápos szakad belé, azontúl a síkon csak néhány jelentéktelen kis érrel gazdagodik s kevéssel a Tiszába szakadása előtt veszi fel a Krasznát, a mely az ecsedi lápon át igyekezik feléje. Két partja sűrűn rakva van falvakkal; a vármegye összes helységeinek több mint negyedrésze, kb. 80 község közvetetlenül a partján fekszik s még csaknem ennyi a Szamos-völgy vagy vidék kedveért telepedett meg. A legutóbbi vízszabályozásig csaknem minden három-négy évben kiáradt és elöntötte a környéket. Iszapja azonban rendkívül termékenyítő volt és mióta az árvizek elmaradtak, kivált a hajdan dús gyümölcsösök sínylik meg a kövérítő iszap hiányát.

A *Tisza* a vármegye éjszaki határának körülbelül egy harmadrészén folyik végig, Tiszabecs, Milota, Csécse, Tiszakóród, Cseke, Nagyar, Kisar, Olcsvaapáti

határán. A vármegye talajának kialakúlásában szintén nagy szerepe volt hatalmas áradásaival ; ez veszi fel az egész terület összes vizeit a beléje ömlő folyók által. Ezek közül a *Túr* egészen Szatmár-vármegyebeli. Az avasi hegyekben ered Vámfalu határán s csaknem nyílegyenes főirányt tartva, de szakadatlan csipkés kanyargással megy éjszak-nyugat felé a Tiszába ; s Nagyarnál szakad belé. Áradásai hajdan súlyos csapások voltak a környékre, mert rendkívül soványító iszapot hagyott hátra. A *Kraszna* a Szilágyságban ered, a Királyhágó alatt, a Meszes hegységben. Jelentőséget hajdan az adott neki, hogy ez táplálta vízével az ecsedi lápterületet, most pedig az, hogy a medrét felhasználva vágott csatorna vezette le a lápság belvízét. Most sekély vízzel lassan foly alá a tekintélyes csatornameder öblében, csak tavaszszal telik meg, mikor a szilágysági hólevet elvezeti. A *Batár* kisded folyó ; a csernaújfalusi hegyekből ered Ugocsában s Magosliget és Uszka határán átfolyva, Tiszaújlaknál szakad a Tiszába. A *Lápos* a máramarosi havasok szögletében, a Czibles nyugati oldalán ered s a nagysomkúti járás délkeleti sarkában, Butyászánál jön be a vármegyébe ; éjszaki irányban megy Koltóig, onnan nyugatra csap s Buságnál ömlik a Szamosba.

Számos apró folyócskája és tömérdek patakja van a keleti hegyvidéknek. A *Kékes*, *Zazar*, *Fernezely* és *Miszt* a Guttin-Rozsály hegyekből, a *Szinér*, *Tálna* és *Terep* az avasi hegyekből erednek, s a két utolsó kivételével, a melyeket a Túr vesz fel, mind a Szamosba ömlenek. A Bükkből a *Balkány*, *Homoród* és *Mária* patakok sietnek a Krasznába. Még kisebbek ezeknél a *Kapnik*, *Láposbányai*, *Berszó*, *Jigyire*, *Kojkána*, *Nánda*, *Nyegrei*, *Szelistye*, *Meddes*, *Urak*, *Jóházi*, *Ilobabányai*, *Szentjános*, *Bikáczai*, *Báta*, *Bikeucz*, *Ilbucza*, *Vale-Stanei* vagy boldádi, *Páczafalusi*, *Izvora*, *Borpatak*, *Aranyos*, *Valea Corni*, *Csolti*, *Durusai*, *Sós*, *Nárda* patakok a Rozsály, Guttin, Láposi és Bükk hegységekből ; az Avasságban a *Fejér*, *Renulics*, *Tartolcz*, *Lechincsora*, és *Reu* patakok, a melyek a Túrba csörgedeznek. A síkságon a *Sár*, a *Paládi* patak, a *Hódos*, *Nóboroda*, *Éger*, *Erge*, *Gőgő* patakok a Szamos fölött, a *Fényespatak* Fábiánházánál s az *Ér* vize a megye déli részén tünnek fel. Van még néhány egészen jelentéktelen időszakos erecske is. Patakok.

Jelentékeny csatorna a Kraszna medrét is felhasználó *Kraszna-csatorna*, a mely Kismajténytól Vásáros-Naményig húzódik, s az ecsedi láp lecsapolására szolgált. Nagyobb lecsapolási művelet az Éger és Sár mocsaras vidékének s a Lápos és Szamos közén a hidegkúti területnek ártér-mentesítése. Ezekről még bővebben szólunk máshelytt. Ármentesités.

Megfigyelésre méltó az orsz. vízépítészeti hívatalnak az érvölgyi hajózható csatornára készített terve ; e szerint a Berettyótól az Ér völgyén át Nagykárolyig, a Kraszna csatornáig, s innen Szamosdob mellett Szatmárig menne ez a csatorna s a Szamosból nyerné vízét. Összesen 141 kilométer hosszú volna s a Tiszavidékkel kötné össze hajózható vízi úttal ezt a gazdag, de vízben rendkívül ínséges vidéket. Közlekedési, ármentesítési, sőt öntözési czélokra egyaránt nagyon hasznosnak és előnyösnek látszik ez a tervezet.

Nagyobb állóvizek ma már nincsenek a vármegye területén. Az ecsedi láp örök emlékü része volt a vármegyének, erről külön fejezetben emlékezünk meg. Apróbb tavak vannak még a Szamos-közön, így Penyigénél a *Szenke* tó ; a Nyírségen nehány, ma már jórészt kiszáradt tócsa Hodász, Kántorjánosi környékén. A Tisza mellett gyakori a *Halvány*, a Tisza kiöntéseiből, vagy a Tisza régi medréből fennmaradt tócsák, kenderáztatók. Még egy-két századdal ezelőtt annyi volt itt az erdős mocsár, hogy a községet itt-ott a tatár sem tudta meglelni köztük. A vármegye éghajlatára nagyon kedvező volt e mocsarak kiszáradása, mert bár azóta kevesebb az eső, de egészségesebb a levegő. Még a múlt században évenként dühöngött itt a váltóláz s gyakran pusztított végig a kolera, pestis. Tavak.

Ásványos források a keleti hegyes részben vannak bőven, jó részüket még maig sem használják fel. *Bikszád* fürdő ma már országszerte ismert, elsőrangú gyógyfürdő, a melynek vize a legkitünőbb konyhasós égvényes savanyúvizek között is az első helyen áll, s ivásra és fürdésre egyformán jó. A vizet csakugyan millió üvegszámra küldik szét az egész föld kerekén. Kénes, vasas, sós- és savanyuvízforrások vannak *Bajfalun*, a hol az állam tart fenn fürdőt, Vámfaluban a Mike bércz alatt a *Büdössár*, Tartolczon, Nagybánya, Felsőbánya, Fernezely, Felsőfalu, Színérváralja határában, Turvékonyán, a hol a *máriavölgyi fürdő* van, Avasujvároson. A legtöbb égvényes sós, savanyuvíz-forrás. Bővebben emlékezünk meg róluk az Egészségügyről szóló fejezetben. Ásványos források.

Éghajlat.

Szatmár vármegye éghajlati viszonyaiban kifejezésre jut a térszíni nagy különbség hatása a vármegye sík és hegyes része között. A síkság éghajlata megegyezik a Nagy Alföldével ; a hegyes rész hűvösebb, de ez sem nagyon zord. Sőt ha a két vidék főhelyeinek, Szatmárnak és Nagybányának hőmérséki adatait összevetjük, némely évben alig van lényeges különbség közöttük. Igy 1905-ben :

	Január	Febr.	Márcz.	Április	Május	Junius	Julius	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
Szatmár.........	—7·1	1·5	5·5	8·9	16·6	19·7	22·5	22·7	17·9	7·5	7·2	—0·4
Nagybánya	—7·8	—2·7	5·0	8·6	16·1	19·9	21·2	21·5	16·3	7·4	7·3	1·0

Évi középhőmérséklet Szatmáron 10·—

Évi középhőmérséklet Nagybányán 9·3

Az előző évben, (1904) jóval nagyobb az eltérés s bár Szatmárról nincsenek meg az összes adatok, a meglevőket érdemes egybevetni.

	Január	Febr.	Márcz.	Április	Május	Junius	Julius	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
Szatmár.........	— 3·1	3·5	6·1	10·6	15·1	17·9	—	—	15.4	10·8	2·3	0·0
Nagybánya......	—4·1	3—	5·4	10·4	14·4	17·5	20·4	19·3	14·8	10.6	1·8	—0·5

Szatmár hőmérséklete melegebb és szárazabb ; alföldi jellemű, míg Nagybányáé hűvösebb és nedvesebb: mint Erdélyé. A légnyomás középszáma Szatmáron 750·6 mm. Nagybányán 742·0 mm. Szatmár sokkal szelesebb, mint Nagybánya ; itt a nyugati szél uralkodik, ott a délkeleti s délnyugati. Csapadék tekintetében különösen nagy az eltérés. Nagybányán aránytalanúl több az eső, hó, stb. mint Szatmáron. Az évi csapadék összege ott 1130, itt 553 mm., s a csapadékos napok száma ott 158, itt 103. Erősen esős hónapok a hegyvidéken április, június, szeptember, október, november hónapok, a síkon csak októberben volt jelentékenyebb csapadék. 1904-ben Nagybánya is sokkal szárazabb évet ért, de azért ekkor is jóval több volt a csapadéka, mint Szatmárnak. A hegyvidék dús esős éghajlatát jellemzi, hogy ebben az évben Kapnikbányán 1235, Felsőfernezelyen 922, Felsőbányán 837 mm. volt az évi átlag, míg a síkon még Szatmárnál is volt alacsonyabb mérték : Mátészalkán 488, Szaniszlón 335, Nagykárolyban 317 mm. Bizony szomorú ez a termelési viszonyokra. Hamar kisül a fű a réteken s a szárazságban gyakran nem fejlődik a búza, tengeri, stb. De azért tekintetbe kell vennünk, hogy azért nem marad el az alföldi csapadékviszonyoktól s egy színvonalon áll pl. Debreczen, Szeged vidékével, sőt még fölötte is egyes vidékeknek, így ez évben Hódmező-Vásárhelynek stb.

Flóra és fauna.

A vármegye flórája és faunája rendkívül dús. Részletesebben nem terjeszkedünk ki rá, mert lényeges eltérést nem mutat más, határos sík vidékektől és a felső hegyvidéktől ; de még nincs is tudományosan felkutatva.

Az őskorban már gazdag állati és növényi világ lehetett itt. Bizonyságok reá a nagybányai hegyekben levő kőszénbányák nyomai s az ecsedi láp lecsapolásakor végzett ásatások alkalmával előkerült növényi és állati maradványok. A diluviális kor lehetett első virágzó korszaka itt a növényi és állati életnek, a mit maga a föld is bizonyít, a mely főleg diluvialis eredetű hordalék.

* * *

A vármegye geológiáját, a bányászattal kapcsolatosan, Szellemy Géza a következőkben ismerteti.

Szatmár vármegye nyugati kétharmad része síkság és a volt mioczén tenger maradványa. A mioczén tengerek visszahúzódása után először a délnémetországi

medencze, majd a bécsi és vele kapcsolatosan a kis magyar alföldi, harmadszor a nagy magyar alföldi és végül az oláh-alföldi medencze beszakadása történt. A visszamaradt plioczén beltengerek és beltavak korszakát nyomban követte a folyók korszaka. Az alföldi fönsíkok, melyekhez Szatmár legnagyobb része is odatartozik, a diluviumban rakódtak le, a mikor az egész medencze még sülyedőfélben volt ; ebből magyarázható ki a diluviális rétegek feltünő vastagsága.

Némelyek szerint a Magyar Alföld mélyedékét a Tisza folyónak nyugati hátrálása okozta volna. A Tisza 300,000 év előtt Erdély tövében folyt és évenként 30 cm. hátralással a Kún fensík tövéhez ért.

Halavács szerint ezek diluviális képződmények, a homok és a lösz, nem édesvízi tengerben vagy tóban, hanem folyómedrekben és szárazföldön, mint subaerikus képződmények támadtak. A futóhomok okozta egyenetlenségek nem csak a diluviumba tartoznak, hanem a jelenkorban is támadnak effélék s így nincsen éles határ diluvium és alluvium között.

Szatmár vármegye diluviumát Nagykároly szélességi és hosszúsági vonalai határolják s agyag, homok és kavicsból állanak. Vastagságuk, különösen Nagykároly felé, tetemes. A dombos részeken kívül a diluvium tágasabb fensíkokat is alkot és a termőréteg zöme diluviális korú.

Az alluvium, mint humuszos agyag, homok és kavics, a völgyeket foglalja el és a fentebbi területen csak Nagykároly és Királydarócz között alkot nagyobb területet. Ezen kívül elfoglalja az alluvium az egész többi síkságot, különösen a Kraszna és Tisza folyók közötti részt s annál vastagabb rétegekben települ a sík vidékre, mentől tovább haladunk a keletfelőli hegyek koszorújától ; jelentékeny mélységig lemosva a diluviális képződményeket. Az alluviális agyagos homokban előfordulnak andesit-kavicsok, sőt egyes nagy sziklakövek is, melyek a keleti trachit-hegységből származnak. Az alluviális rétegek behúzódnak a Szamos és Lápos mentén a hegyek közé is, a Nagybánya, Koltó, Somkút, Erdőszáda körüli termékeny és kies völgylapályt alkotva. Hasonlóan megy a hegység közé az alluviális síkság a Túr-patak mentén Bikszád felé.

A mint a különféle czélokból végzett fúrásokból következtetni lehet, távolabb nyugatra, az alluvium alatt, csak diluviális homok van, míg a keleti hegykoszorú tövét már fiatalabb harmadkori közép és felsőbb mioczén-képződmények szegik körül, esetleg pontusi rétegek és tuffa-képződmények is.

A vármegye keleti részét hegységek borítják és pedig a Vihorlát-Guttin trachit-hegység, Avas és Guttin csoportjai. Zemplén vármegye határán kezdődik a Vihorlát-Guttin trachit-csoport, mely valamikor égő vulkán volt, de ma már kialudt. Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyéken át Erdélybe húzódik, a hol a kristályos csillámpala-hegységen át, párhúzamosan a harmadkorú képletekkel négy szélességi fokra halad a Hargitta-hegységbe. Ez a hegység a harmadik korszak kitörési processusának eredménye s egyúttal okozója számos és fontos érczes telepnek, melyek hasonló geológiai viszonyok között fejlődtek, mint az újvilág gazdag arany- és ezüst-telepei.

Az avasi trachit-hegység félkör-alakban körülzárja a Túr-völgy katlanát s legmagasabb csúcsa 1201 méterig emelkedik. Magasabb a tőle délkeletre emelkedő Guttin-csoport, melynek a Rozsályban legmagasabb csúcsa 1307 m., a Guttinban 1447 m.

Ez a hegység kitünik nemcsak szerkezetének festői szépségével, hanem a nagy keleti rónaságból való hirtelen kiemelkedésével is. Már messziről fel lehet ismerni a massziv trachit-hegységet, az azt környékező réteges képletek között, melyek homokkőből és agyagpalából állanak és a harmadkori formáczióhoz tartoznak. A hegység massziv kőzetét összes változataival együtt a régiek porfirnak nevezték, kivéve az érczet nem tartalmazó szürke trachitot, mely nevét Beudanttól kapta.

Ujabban a hegység összes massziv kőzetét trachit vagy andezit családnévvel foglalják össze s megkülönböztetik azon ásványok szerint, melyek alkotásukhoz különösen hozzájárultak. Ezen az alapon meg lehet különböztetnünk: 1. Trachitokat biotit nélkül, melyek kvarczot egyáltalában nem tartalmaznak; u. m. augit-trachit és amfibol-trachit. 2. Trachitokat biotittal, melyek a fentebbieknél korosabbak ; megjelenésük részben a felső eoczénbe, részben oligoczénbe nyúlik. Ilyenek a biotit-trachit kvarczczal és kvarcz nélkül és biotit-trachit amfibollal és amfibol nélkül.

E trachitok aztán vagy változatlan, vagy módosult állapotban vannak. Változatlan, vagy üde állapot az, melyben a kőzet-képző ásványok elváltozatlan állapotban vannak, úgy hogy a trachittípus minden nagyobb nehézség nélkül megállapítható. Módosult állapot ellenben az, a hol egyik vagy másik ásvány elváltozik. A módosulatok között megkülönböztetik a zöldkövet, riolitot. Az eruptivus tömegek körül nagy vastagságban terülnek el a vulkáni iszapok és törmelékek, mint vulkáni tufák, brecciák és a konglomeratok.

A hegységben a legfiatalabb eruptivus kőzet a basalt, melynek földpátos, sötét tömött alapanyaga olivinben szegény, amfibol tartalmú, gyakran mandolakövekkel és rendesen mészpát és kvarczszem zárványokkal jár.

Az andezitok egykorúak a régibb neogén vagy mioczén rétegekkel, míg a bazaltok a fiatalabb neogén vagy plioczénkorú pontusi-pannoniai réteg lerakodása alatt ömlöttek szét. A pontusi rétegeknek van legnagyobb elterjedésük az üledékes rétegek között a vármegye területén; nagyon kevéssé sós belvizek iszapja, homokja képviseli őket. Azután jön a lajthamész a régibb neogénből, mint sósvízű meleg tengerek partszéli lerakodása, melynek hasonmását ma a földközi tenger partjairól ismerjük. Még régibb az oligoczén és az eoczénkorú flis, vagy kárpáti homokkő, a láposi hegységben. A prelukai kristályos palahegység körül, valamint a Bükk hegységtől délre, az erdélyi medencze oligoczén és neogén rétegeit áthidaló képződmények is nagy elterjedésüek. Ezek a régi kristályos őskőzetekből álló szigethegységek választják el az erdélyi medenczét Magyarországtól. Visszatérve a trachitra, mint az érczereket tartalmazó hegységre, annak képződményei különösen azokon a hegyoldalakon jelentékenyek, melyek a mioczén-tenger felé voltak irányítva; ez a tenger annak idején az egész Alföldet elborította és csak lassacskán húzódott vissza. E tenger partjain az újabb kitörések miatt a régi trachit kőzetek, valamint a közeli tertiär- és secundär-formáczió megrepedeztek, a repedéseket azonban a víz működése és föllendítés következtében érczek töltötték ki.

Az érczerek nincsenek élesen elkülönítve a mellékkőzettől, a mennyiben a víz befolyása alatt, valamint az erupczió útján képződött új kőzet fizikai és vegytani befolyása következtében mindkét oldalról átváltozott és megkovásodott, míg végre tisztátalan kvarczba ment át és a nyílás magától megint beforrt, mint a seb az organikus testben.

Az érczek kvarczos beforradásában fordul elő az arany, részint érczekben, részint finoman behintve vas- és rézkovandok társaságában, továbbá nagyobb-kisebb fészkek ezüst- és ólom-fénylőből (galenit és szfalerit) és egyes törecsek az eredeti mellék kőzetből. A szerkezet legrégibb ásványa tehát a tisztátalan kvarcz, mely az eredeti kőzetdarabokat körülveszi a repedési falakhoz erősíti és a kovásodást keresztül viszi. Utána következik, a realgár és az antimon-fényle, szép kristályokban, továbbá aranytartalmú vaskovand, ezüsttartalmú ólomfényle, horgany, és ezüstfényle. Ezekre következik a súlypát és gipsz és mint legújabb képződmény, mész és barnapát.

A trachit-hegység, kezdetétől egészen a Dyil Borló-hegyláncig, általában nem mutat fel sem ércztelepeket, sem érczeket. Vasérczek legelőször Munkács mellett jelentkeznek a trachit-hegységből fejlődött tuffákban és átmennek Szatmárvármegye területére. A legfiatalabb trachit-hegység vastartalmú anyaggal van áthatva, mely a tuffákban egyes helyeken annyira konczentrálódik, hogy mint vasércz fordul elő. Ilyen vastelepek vannak a megye délkeleti részén, a Guttin háta mögött.

A csoport délkeleti vonulatában, a vason kívül már nemes fémek is fordulnak elő. Nagytarna mellett a Batárvölgy egyik éjszakkeleti ágazatában, 3 óranyira éjszakkeleti irányban halad több érczér, 40° éjszaknyugati dőléssel. A főér, mely több kilométer hosszúságú, 3 méter vastag, melyet többnyire agyagos egész átváltozott s kénegekkel behintett zöldkő fed. Az érctartalom, mely kvarczban behintett ólom- és horganyfénylőből, valamint kénegekből áll, a fekvő érben található.

Batarcs mellett, a Gropa-hegylánc hátán, 2^h irányában halad a főér, míg a mellékerek 4^h irányában. A főér egyes helyeken 16 méter vastag és tölteléke kvarczos kéneg, horgany- és ólom-fényle. Ezt az érctelepet valamikor nagyban bányászták, a kohó Tamásváralján lehetett.

A Túrcz-völgy kezdetén, Ráksapatak irányában, halad 188° csapással és 70° nyugati dőléssel a turczi, fő-, vagyis Imre-érczér, 2 méter átlagos vastagsággal.

Csaknem párhuzamosan halad vele a három mellékér. Tovább észak felé, a Visk melletti hegyeken 50⁰ irányában és 80⁰ dőléssel, halad egy méter vastag ólmos és kvarczos érczér, vele párhuzamosan Komorzán mellett egy érczér, melynek anyaga ólom- és horgany-fényle, vas és rézkénegekkel együtt, kvarczba behintve. Ezekkel párhuzamosan szintén mennek aranytartalmu ércerek Tartolcz és Bikszád mellett. Felső- és Vámfalu mellett hasonlóan keskeny ólomfényle és rézkénegtartalmu érczerek haladnak. Ráksa és Mózesfalu mellett nagy horpadások és hányások jeleznek egy hatalmas érczeret, melyen hajdan a régi Rákóczi-ezüstbánya állott. A hegyoldalokon, a hol trachit-tuffák fordulnak elő, erekben mindenütt találhatók barna-vaskőtelepek, így nevezetesen Kirván. Ezek feldolgozásából származik nagyon sok salakbánya a Túrcz melletti déli hegyoldalban, Hulme-Tyeulig. Ezekben a barna fészkekben szarúkőerek jelentkeznek és sok helyen görgeteg lerakodásokat képeznek a szénpala szomszédságában.

A vaskőformáczióval összeköttetésben, a hegységnek mind a két oldal talpán, egész sora vonul el a legfiatalabb széntelepeknek, nevezetesen Kirva, Huszt, Velejte és Tartolcz mellett 1—3 méter vastagsággal, 13⁰ déli eséssel, a legfiatalabb homokkőben.

Az avasi vízválasztó hegység déli oldalán a ráksai régi bányászat átellenében fekszik az illobai völgy, melynek vize már a Szamos folyóba ömlik. Ebben a völgyben a bányászat nagy kiterjedésű és ősrégi eredetű; vidéke pedig egy része volt az ecsedi uradalomnak, mely annak idején a Rákóczyak tulajdona volt. A Rákóczy-korban érte el itt fénykorát a bányászat. Az egész vidék 1776-ik évben a gróf Károlyi-családra szállt. Az érctelepek közül említésre méltók: 1. A kohóvölgyi három párhuzamos érczér 120-nyi csapással és 2 méter vastagsággal. 2. A czapulvölgyi nyolcz egyenközű érczér 330—340⁰ csapással. Ezek közül csak az úgynevezett Péter Pál-ér az, a melynek műveléskor egy méter vastagsága volt. 3. A csonkásvölgyi Mihály-érczér 315⁰ csapással és 2 méter vastagsággal s a vele párhuzamos Jakabtelér 2—3 méter vastagsággal. 4. A két egyenközű s a régiek által dús eredménynyel lefejtett Hanno-érczér; 1—6 méternyi vastagságú. Ezeken kívül vannak érczerek a Rossi-Mestaka és a Facza-Marej völgyekben.

Az összes kvarczos érczerek kénegekkel vegyülve ólom- és horganyfénylén kívül sárga érczet és üszökös rézérczet tartalmaznak s azonkívül nagyobb mennyiségű szabad aranyat, mely vegyileg csaknem egészen tiszta. Néha termésréz is fordul elő az ereken. A hagyomány szerint a régi időben ezeken az érczereken költséges vízemelő gépek voltak alkalmazva, rézkohóval és czementréz előállítással. Jelenleg a bányászat legnagyobb része elhanyagolt állapotban van. Az illobai érczerek egy része átcsap a szomszéd Sikárló völgybe, egészen ugyanazon viszonyok közt; ezt ma is bányászszák.

Keletre van a legközelebbi egyenközű két völgy: Misztbánya és Láposbánya völgye, melyeknek patakjai Misztótfaluban egyesülnek és a fővölgybe ömlenek. A mellékvölgyek között a leghosszabb és századokon keresztül egyik leghatalmasabb bányászat székhelye volt Láposbánya, a mint azt a mérföldekre menő hosszú vízvezetékek, számos malom, zúzó és kohó-maradványok bizonyítják. Nagybánya feltünése, tehát a XIV. század óta, a bányászatot s a kohászatot nemcsak a kir. kincstár, hanem magánvállalkozók és társulatok is űzték.

A Láposbánya-völgy szájától 12 kilométerre ágazik ki az úgynevezett Feketevölgyből a György-völgye, mely számos párhuzamos érczeret keresztez. Az érczes erek észak-délfelé 11—14 óra közt haladnak 60⁰-nyi nyugati dőléssel. Nevezetesebb köztük a Pincze-, Imre-, Ó-Antal-, József-, István- és Szt. György-érczér, mely utóbbi 2—8 méter vastag és ezüstérczekben kiválóan gazdag, nem is említve azt, hogy az összes érczerek a vidék legnemesebb ezüstércz-telepei közé tartoznak. A fekete szentgyörgyi érczéren, kvarczanyaga mellett, még mészpát is tömegesen fordul elő, gyérebben barnapát, súlypát és mangánpát. A szarúköves kvarcz üregeiben gyakoriak a nagyobb bányavirág-kristályok, zárványokkal. Főércze pyrar girit, proustit, (ezüst szulfoarzenit) vas- és rézkovand, fakóércz és ólomfényle ritkábban akad barnapát, súlypát, mangánpát és olykor termésarany. A mellékereken nagy mennyiségben van horganyfényle és antimonit.

A Láposbánya-völgynek a község helyén nyugat felé kiágazott völgyét Verespataknak nevezik, mely három mellékvölgyre oszlik, úgymint: Thyrzapatak, Sárgapatak és Lapusnapatakra s mind a háromban bányászatot űznek. A főér neve Thyrza Szt.-Mihály, nyugatról keletfelé csap és 8 kilométerre követ-

hető ; vastagsága 10 méterig terjed. Töltelé ke vas- és rézkéneg, ólom- és horganyfényle, ezüstérczek, kvarcz és termésarany. Ez a főér, mely a három fennemlített patakon csap keresztül a Misztkisasszony-völgybe, több lapból áll s mellette számos mellékér és erecske halad. Hogy ezen a helyen már régmult időben számos éven keresztül virágzó bányászat volt, azt bizonyítják a mérföldekre menő hosszú vízvezetékek és kohók, s más épületek maradványai.

Ezek a fentemlített érczerek a Serbetuluj és Zglamana hegységen keresztül a Misztbánya-völgybe mennek át s onnét az átellenben fekvő hegységbe, számos bányának alapul szolgálván, ugyanolyan viszonyok közt, mint Láposbányán.

A misztbányai fővölgy további menetében két részre ágazik ki: a Mateu-Stampuluj és Misztbányakisasszony-völgyekre. Ez utóbbiban tünik fel a vidék főere, a Misztkisasszony-érczér, mely nemcsak a völgy mélységeig az altáróig, hanem az alatt is le van fejtve. Az ér kivált aranyat és ezüstöt is tartalmazó dús rézérczekből áll. A bányát még nem régen is eredménynyel fejtették, és vízemelő-gépekkel, rézkohóval és czementréz előállítással volt ellátva. E főér mellett vannak még a Román-István, Nepomuk-Antonka és Anna mellékerek. Hajdan e völgyben 56 bányatársulat működött, közülök még ma is sok áll fenn, azonban mind elhanyagolt állapotban. A legujabb időben egy nagyobb társulat alakult s nagyobb befektetéssekkel üzembe veszi a Misztkisasszony-bányát.

Keletre a legközelebbi párhuzamos völgy a borpataki, mely már a nagybányai bányászathoz tartozik. Ez Szatmár vármegye legelső és legnevezetesebb bányászata ; már régi időben a magyar királynék hitrészben birták ; nevezetesen I. Lajos király neje és leánya Mária, kik, a mint regélik, hosszú időn át Nagybányán laktak, a hol még az 1667-ik évben romokban látható volt királyi tornáczos palotájuk, a melyben Szegedy Mihály szerint a királynék leányai a szobalányokkal együtt az aranynak tisztításával hasznosan foglalkoztak. Sőt egyik mai épületről is azt beszélik, hogy még az övék volt.

A bányászatra első biztos adatunk az 1347-ik évből van. Ez év október 12-éről van keltezve Nagybánya város kiváltságlevele, melyet I. Lajos király adott ki. E szerint ez időben a bányászat már teljesen rendezett viszonyok közt volt ; külön bírósággal, mértékekkel és hivatalnokokkal. A kamaragrófi hivatal mellett vámszedő-grófról is tesznek említést s a bányászat külön pénzverővel is rendelkezett. Hogy a bányászat már akkor is régi volt, legjobb bizonyítéka, hogy az okiratok szerint a bányában szükséges vastag fát a saját letarolt erdőségükben már nem találhattak.

Zsigmond király 1411-ben a bányavárosokat a rácz despotáknak adta át, de már 1445-ben Hunyadi János visszafoglalta s Mátyás király haláláig a Hunyadi családéi voltak a bányák, s 1468-ban először Nagybánya város polgárainak, később a Fuggereknek haszonbérbe adták 13000 arany frtért.

A Hunyadiak több oklevelet adtak ki a bányászatra vonatkozólag. Mátyás király halála után lehanyatlott a bányák sorsa, bár javukra dőlt el egy százados nagy erdőper, a mely Nagybánya és a Drágfiak között folyt s e hanyatlás nagy bizonyítéka, hogy II. Lajos az inségbe jutott bányászvárosoknak elengedte az adóját, Nagybányának két évre, Felsőbányának pedig örökre.

A mohácsi vész után nemsokára, a vidék a bányászattal együtt Szapolyai János birtokába jutott és még jobban hanyatlott. Csak Martinuzzi György püspöknek sikerült az általános pusztulást nagy áldozatok árán némileg meggátolni. Ez utóbbit azonban az 1551-ik évben megölték és a bányavidéken csakhamar forradalom ütött ki, mert Péter deák Castaldo fővezérnek kezdett kedveskedni s küldött neki 633·5 márka ezüstöt, 12 piset aranyat és 4536 vert forintot. A polgárság fellázadt, Péter deákot megölte s jószágát magához ragadta, de Gyalui Zsigmond bányatisztnek sikerült a tömeget lecsendesíteni s Ferdinánd király részére meghódítani.

Ferdinánd király egyszersmind jelentést tétetett magának a nagybányai bányászatról. Ebből a jelentésből kitünik, hogy ebben az időben a kereszthegyi bányászat egy 674° hosszú, sok oldalnyílással és aknával biró altárnából (cuniculus haereditarius) és fölötte lévő sok tárnából (stolnae) állott ; melyek a levegő vezetésére, bányavizek lefolyására és érczek szállítására szolgáltak. Az aknák nevei voltak puteus novus (új akna) oblationis temporis (időajánlás), cerasi (cseresznye), anserum (lúd), hirundinum (fecske), monacharum (apácza), Steindrut (kőszeg) és varró gyermek.



A Guttin főcsúcsa.



A Bódi tó Felsőbányánál.



Dióshalom. — A „Ptiatra Rosia.“



Dióshalom. — A kőboglya.

A jelentés említi továbbá : hogy a bányában két 3, 4 és 8 lábnyi szélességű főér van, melyek kelettől nyugat felé tartanak és éjszak felé dőlnek, több összekötő kisebb erecskével. Ez erek állanak kalczedon-kőből, keverve aranyat hozó tűzkővel (pirites aurifer), melyből arany, veres, fekete és hamuszínű ezüstérczek ásattak, melyeknek mázsája száz lat ezüstnél többet adott (ultra 100 semuncias) a márka pedig több mint 100 aranyat adott, miért is a régiek a Zazar vizének szintje alatt 80 öles mélységben dolgoztak.

A bányához tartozott a fernezelyi patakon 14 zúzómű, 206 zúzónyíllal, valamint öt olvasztó-kemencze.

Nagybánya és Felsőbánya királyi adománylevél alapján Balassa Menyhért birtokába jutott, 1564-ben pedig, Szatmár eleste után, Báthory Istvánnak Nagybánya is kinyitotta kapuit, de a következő évben Schwendi Lázár császári tábornok már viszszafoglalta.

Mindjárt a visszafoglalás után Khielmann András császári parancs következtében a városnak, (melyet Hungarische Neustadnak nevez) összes bányáit megjárta s azokat arany és ezüstben dúsaknak találván, azt javasolta a városnak, hogy a bányászat míveléséhez a német birodalomból szakértő embereket hozasson s a bányákat az itteni bányabirtokosoktól mívelés alá vegye.

Az 1566-ik évben Torday János tiszttartó jelenti az itteni bányahivatalnak, hogy a kapniki bányák igen gazdagok ugyan, de a kóborló zsiványok miatt nem mívelhetők, miért is vagy katonaság telepíttessék oda, vagy sánczokkal vétessenek körül a bányák. Az ezüst és arany beváltási ára ez évben egy márka ezüst 5 rft, egy vert arany súlya pedig 1 rft. 32 denár.

1567-ben, miután Szapolyai a város falait lerombolttatta, a várost Bornemisza Benedekre bízta, a ki török katonáival a bányászat összes épületeit és gépeit lerombolttatta és a bányákat keresztény rabokkal behányatta, vagy vízzel elboríttatta.

A nagybányai bányahivatal azonban 1571-ben ismét működik. A kereszthegyi altárnát 447 öl hosszúságra kitisztították és az 1573-ik év végéig a hátralevő bedőlt 224 ölet is újra megnyitották. Mivel azonban a tárna talpa víz alatt volt, hogy a fejtést meg lehessen kezdeni, Feigel Péter vízmérő tiszt és kir. biztos vízemelőgépek beépítését javasolta.

Ugyanez időben Findeisen András bányatiszt jelenti, hogy a rabló oláhok miatt az asszonypataki bányákat nem mívelheti és egyúttal azt a javaslatot teszi, hogy az elpusztított Thurzó-bánya újból mívelés alá vétessék. Mindez ajánlatokat azonban nem fogadták el, hanem a bányák megvizsgálására 1575-ben újra Székely Mihály kir. tanácsost küldték ki ; a ki az asszonypataki és felsőbányai bányákat aranyban és ezüstben dúsaknak találta, de a bányatiszteket gondatlanoknak és az érczolvasztókat tudatlanoknak mondotta, miért is a körmöczi bányától kér szorgalmasabb és tanultabb férfiakat. De ezek a tervek mind meghiusultak és a bányák parlagon hevervén, csaknem kizárólag salakolvasztással foglalkoztak, ámbár egy 1578-ból való városi irat kincstári zúzót is említ.

A beváltási ár ez időszakban volt : egy márka ezüst 6 frt, egy márka arany 71 frt 28 denár. 1580-ban Nagy- és Felsőbánya Báthory Istvánnak adatott át.

Tőle örökölte a városokat 1588-ban Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, ki a nagy-, felső-, lápos- és kapnikbányai arany- és ezüstbányákat a pénzverővel együtt három évre báró Herberstein Feliciánnak 33,160 frtért bérbe adta, azzal a kikötéssel, hogy a ,,Nagy verem" nevű bányájára különös gondja legyen, veretlen aranyat és ezüstöt görögöknek vagy havasalföldi oláhoknak el ne adjon és Erdély ellen csalárd igyekezettel ne legyen. 1591-ben e haszonbérletet évi 9000 tallérért hat évre meghosszabbították.

Az 1595-iki békekötés alapján Nagybánya végleg az erdélyi fejedelmek birtokába jutott és a bányákat nagyobbmérvű mívelés alá vették. 1601-ben a felső vidékről 81 új bányászt hoztak le, a bányászat vezetését Lisibona Gellért főtisztre bízták, ki azokat 1612-ben bérbe vette. De ekkor a város pert indított ellene, mert a bányászok részére adandó élelmi szereket monopolizálta és a munkásokat arany- és ezüstpénz helyett rézpénzzel fizette. E pernek azonban egyezség lett a vége.

A bányászat máskülönben Lisibona vezetése alatt szép virágzásnak indult, habár a városi polgárok nem szerették, mert rideg, szigorú, pénzvágyó embernek tartották, a ki a magyarságnak nem nagy barátja volt.

A beváltási árak ez időszakban voltak : 1 márka ezüst 8 frt—8 frt 50 den., 1 márka arany 68 vert arany.

Az 1614-ik esztendőben a bányászat már újra magyar kézben volt, a menynyiben Kis Lukács kir. tanácsos és Reuss János irattárnok jelentik, hogy Gentz vár jó állapotban van, a nagy Gappel-akna ellenben bedőléssel fenyeget és a kis Gappel-aknában 47 bányász jövedelmező érczterheléssel foglalkozik, egy kétkerekű új zúzó-malom, egy bányakovácsműhely 13 kovácscsal és egy zúzómű 48 nyíllal folytonos működésben van.

Feketebányát azonban, bár gazdag érczleletei voltak, az ott levő zúzóművek és bányakovács-műhelyekkel együtt felhagyták, csak Lisibona vette újból üzembe. Ugyanez évben Nagybánya kérelmére a nagybányai, a felsőbányai és feketehegyi bányákat a zúzdákkal, olvasztókkal és pénzverővel együtt, évi 3000 tallérért, báró Herberstein Felixnek adták át. 1620-ban a bérletet a város vette át, évi 2000 frt bérért. E bérletet a város 1622-ben három évre ismét meghosszabbította.

1642-ben Ferdinád király a bányavárosokat a Bethlen családnak engedte át s Bethlen Gábor a bányákat és a pénzverőt ugyancsak Nagybánya városnak adta haszonbérbe. Halálával neje, Brandenburgi Katalin, jogait Bethlen Istvánra ruházta át, ki 1630-ban a Nagyverem, Gönczvár és Fehér nevű bányákat 2000 tallérért újonnan Nagybánya városának adta haszonbérbe, mely a bérletről 1634-ben a bányatermények csökkenése miatt lemondott, mire azokat ismét Lisibona János vette át.

1644 február 28-án Rákóczy György erdélyi fejedelem egész családjával Nagybányára érkezett. Ez alkalommal a fejedelem biztosai dr. Gattyt, a kis Gappel és Gentzvár-akna bérlőjét rablómíveléssel vádolták, mert nem hajtat kellő reményvágatokat, hanem csak a hátrahagyott régi gyámokat szedi ki, miáltal a bányaomlásokat növeli. Rákóczy fejedelem, hogy ezt megakadályozza, a bányagyámok lefejtését halálbüntetés terhe alatt megtiltotta.

A kereszthegyi bányának ez időben Váradi Miklós volt a haszonbérlője. kinek azonban a fejedelem a bérletet felmondotta és a bányamívelést maga kezdette, de nemsokára felhagyott vele.

A fejedelem itteni tartózkodásáról fenmaradt a ,,háromszáz özvegyasszony tánczáról" szóló rege, melyről egy névtelen és magát ,,Ungarischer Simplicissimus"-nak nevező naplóíró következőleg ír : ,,Egyszer az erdélyi fejedelem Nagybányán időzött, épen akkor egy bánya beomlott és tömérdek munkást eltemetett úgy, hogy 300 özvegy maradt utánok.

A fejedelem titokban tartatá ezt, s nagy ünnepélyt rendezett, melyre a nőket mind meghivatta s udvari karmesterével szereztette azt a darabot, melynek dallamára azután azok a nők bortúl felvídultan tánczra kerekedtek. Midőn a táncz javában folyik, így szól a fejedelem : No urak, most láttok olyat, a milyet soha sem láttatok még : hogy tánczol 300 özvegyasszony egyszerre együtt.

Lett azután sírás, jajveszékelés, mikor a nők megtudták, hogy férjeik halva vannak. E kegyetlen tréfa után gondoskodott a fejedelem, hogy az özvegynők gazdagon megajándékozva, újra férjhez menjenek."

Még a múlt évben megvette a város Petri Jánosnétól a láposbányai Feketebányát. Minthogy azonban erre báró Herberstein is jogot formált, a város a jogot 500 frttal váltotta meg. Az erre vonatkozó iratokból kitünik, hogy Láposbányát az akkori időben Kis-Láposnak nevezték. A város azután, különösen Barcsai Ákos fejedelem alatt, folytonos zaklatásnak volt kitéve, míg végre 1659-ben I. Lipótnak Rákóczy Györgygyel kötött egyezsége alapján Nagybánya az előbbinek jutott.

A bányászat ebben az időben nem királyi bányászok kezében volt, hanem mindenkinek szabad volt bányászkodni, s köteles volt a kincstárnak minden márka ezüsttől egy fél tallért, minden márka aranytól pedig három aranyat fizetni.

1664-ben ez a bányavidék Lipót császár kezébe került ugyan vissza, de folytonosan ki volt téve a kuruczok betöréseinek, úgy hogy a bányászat míveléséről ez időszakban szó sem lehetett, míg végre 1672-ben Cobb császári tábornok a város bástyáit leromboltatta. A szepesi kamara a bányászatot újra akarta szervezni és 1674 márczius 23-án új hivatalnokokat nevezett ki. Főfelügyelővé Mittermajer Leopoldot, pénztárnokká Hartung Henrik Miklóst és bányamesterré Pacher Jánost tette.

Az újonnan megválasztott tisztviselők még ugyanazon évben jelentik a kamarának, hogy a Feketebánya el van fullasztva, azt csatornán le kell csapolni, hogy továbbá a „Habersak", „Kis Gappel", „Gentzvár", „Kőszeg" és „Stomhauz" bányákat ő felsége részére átvették s a többieket nem találták mívelésre méltóknak.

A szepesi kamara, arról értesülve, hogy a város a bányák mívelését elhanyagolja, 1676 márcz. 19-én szigorúan meghagyja a városnak, hogy az aranybányákat szorgalmasabban mívelje, ha privilegiumait elveszteni nem akarja.

Ámde a bányászatot csakhamar megnehezítették Wesselényi kuruczai, majd a labanczok, mert a város hol az egyiknek, hol a másiknak a hatalmába jutott.

A mint a béke helyreállott, Lipót császár azonnal kiterjesztette figyelmét a bányászatra is. A felsőbányai bányákat a várostól 1690-ben 25.420 frtért megvásárolta és a nagybányai bányahivatalhoz főnökké Echesius Mátyást, tisztekké pedig Preyscheider Keresztélyt és Schramans Dánielt nevezte ki.

1697 márczius 16-án Rhan kir. tanácsos javasolja a városnak, hogy bányáit ő felségének engedje át mívelés végett. 1698-ban Brettschreider volt kir. bányaigazgató s alatta a város és a bányakincstár között állandóan feszült volt a viszony.

1702-ben a szepesi kamara ismét szigoruan utasítja a várost, hogy bányáit vegye mívelés alá, mire a város kijelentette, hogy a mostani porcziózó időben alig lehet a restancziákat és adót kifizetni, annál kevésbbé bányákat mívelni.

Néhány hóval később Rákóczi Ferencz hajdui elfoglalták Nagybányát. A fejedelem 1711-ig bírta a várost. A bányahivatalnokok biztosító levelet kaptak tőle. A pénzverőt 1705-ben Munkácsra helyezte át.

Beváltási árak voltak 1674-ben: 1 márka ezüst 9 tallér, $1\frac{1}{2}$ forinttal számítva, egy márka arany 70 vert arany, szintén $1\frac{1}{2}$ forinttal számítva ; 1676-ban : 1 márka ezüst 14 frt 40 den., 1 márka arany 68 vert arany 4 frt. 80 denárral számítva ; 1710-ben : 1 márka ezüst 14 frt 40 denár.

Az 1717-ik évi tatárbetörést követő időkből a bányászatra nézve kevés adatunk van. Úgy látszik, hogy inkább a külső bányákat mívelték. 1717-ben a város Láposbánya határában a „Kis Miszt folyó" nevű bányát mívelés alá vette és két felügyelőt : Sepsi Sámuelt és Debreczeni Nagy Jánost nevezte ki. 1721-ben a város egy bányaigazgatót és hutmant nevezett ki és egy kohó felépítését vette tervbe. 1726-ban megvette a Torkos és Lauz nevű bányának felerészét, azaz 32 részt, (a bánya akkor 64 részből állott) saját bányájának felét pedig Zungel Gáspárnak és társainak engedte át ; 1727-ben azonban e bányákat visszavette. 1729-től 1733-ig úrbéri társulat mívelte a kereszthegyi telér keleti részét, Grotscha József György hutmansága alatt. Ez idő alatt 1303 frtnyi befektetés után 3965 rft hasznuk volt. 1733-ban a hutman az egyik aknába lezuhanván, szörnyet halt, mire a társulat feloszlott.

A jelenlegi bányaigazgatósági épület főrészét az 1734—39. években 20.784 frt 55 kr. költséggel állították fel s 1782-ben kibővítették. Az új épületbe pénzverő-főnöknek Lippert Gábort nevezték ki.

Az 1742—43-ik évi nagy pestisben egy városi okirat szerint a bányatisztviselők mind elhaltak.

A Nagybányán székelő ker. kir. bányaigazgatóságot „kir. bányászati főfelügyelőség" (Inspectorat Oberamt) czímmel 1748-ban állították fel s első főnöke Staberhofer Adorján volt ; utána következtek : 1750-ben Gerstorf Ferencz, 1764-ben gróf Stampfer Amadé, ki később a magyarországi bányászatnak országos alelnöke volt, 1766-ban báró Schmidlin Ferencz, 1774-ben nemes Mitis Venczel, 1785-ben báró Gerliczy Ferencz, később főkamara-gróf, 1798-ban Szeleczky János, 1810-ben Lill János, Weisz József, Svajczer Gábor, Hell János, Szatmáry Sámuel, Prugberger József, Bittsánszky Ede és Neubauer Ferencz.

Az 1751-iki országgyűlés alkalmával figyelmeztetik a követek a várost, hogy a bányamívelést nagyobb erélylyel folytassák, mert e tekintetben sok szem néz a városra. A gravamenek előterjesztésénél pedig megintették, hogy a város a bányákat ne csak pro forma mívelje.

1755-ben királyi bizottság ülésezett Nagybányán, mely Gerstorf Ferencz kir. bányafelügyelő ajánlatára a várostól átvette negyedrészben a felsőfernezelyi bányákat úgy, hogy azokat a kincstár kezelje. A következő évben átengedte a város a bányák felét s ezért ajándékul kapott 150 rajnai tallért. Gerstorf Ferencz

azt ajánlja, hogy egy facsatorna állíttassék 500 forint költséggel, hogy a bebocsátott víz segítségével a zúzóérczeket ezen szállítsák a zúzdához. A zúzóművet a Fernezely patakon 500 forintért lehetne felállítani s egy kis kohót 100 forintért. S mivel az első évben alig lehetne jövedelemre számítani, felszerelési átalányul 2000 forintot kellene előirányozni. Gerstorf ajánlatára a keresztheg yi bányát is felvették az üzembe veendő bányák közé s elhatározták egy új altárna alakítását is. Gerstorf azon volt, hogy a telér keleti részét is vegyék mívelés alá, de ezzel fölhagytak, mert akkor már egészen ki volt aknázva.

1764-ben a város határában a következő bányákat vették újból mívelés alá: I. Veresvízen: Mária Heimsuchung, Sz. Lipót és Sz. József. II. Kövespatakon: Szt. Háromság, Szt. Márton, Szt. Ferencz, Szt. Miklós, paulai Szt. Ferencz, Szt. Zsuzsánna, Salvator, Providentia, Szt. János evangelista és Szt. Mihály. III. Hosszúpatakon: Szt. Lőrincz, Szt. Rosalia, Nep. Szt. János, IV. Fokhagymáson: Szt. Antal és Szt. József. V. Kőalján: Szt. Leonard. VI. Borpatakon: Szt. Ágota, Virgo assumpta, Szt. István, Szt. Leopold, Ezsaiás, Szt. Háromság, Szt. József, Szt. György és Czimerbánya. VII. Szt. János patakon: Szt. Péter. VIII. Keresztheg y: IX. Szt. János csorgónál: Szt. István. X. Fernezelyen: Szt. János; összesen 34 bányát. A borpataki Leopoldon kívül, mely „cum exiguo lucro colitur" egyik sem adott hasznot, mindeniket jó reménység fejében mívelték.

1765-ben a bányakincstár a várossal egyetemben Keresztheg yen a Lobkovitz-altárnát kezdte mívelni, mely harmincz évi folytonos munka után, 1795-ben, régi fejtésekbe lyukadt.

1771-ben a város a veresvízi bányák számára tavakat építtetett. A veresvízi patakon ez időben 20 zúzda volt, ezek közül 3 a városé és 17 magántársulatoké. A város még kettőnek a felállítását határozta el. 1782-ben építette a kincstár Felsőfernezelyen a kohót.

1784-ben a város bányamívelésének legnagyobb részét beszüntette. A veresvízi zúzókat 245 frtért, a fernezelyi zúzókat pedig 883 frt. 34 denárért adta el és csakis a Lipót-bányát tartotta meg. 1787-ben halt meg Hepner Zsigmond városi tanácsos, az utolsó választott bányabíró. Ezután a kincstár rendesen a városi tanácsosok közül nevezte ki a bányabírákat.

A városnak a keresztheg yi bányában most már csak 10 része volt; e részek után 1767—1786-ig fizetett pótlékul 2250 forintot.

Ez időben a nagybányai bányafelügyelőség egy elnökből és nyolcz előadóból állott, alája voltak rendelve: a pénzverő, a pénztár, az ispánságok, négy vegyelemző hivatal, a felsőbányai bányahivatal, a kapniki bányahivatal a kővárvidéki kerülettel, az oláhláposbányai bányahivatal, a fernezelyi kohó és erdő hivatal, az oláhláposi ispánság, a belső szolnokmegyei vashámorok, a borsai hivatal, a felsőbányai, kapniki és borsai altörvényszékek.

A szorosabb értelemben vett nagybányai bányászat legnyugatibb völgye a borpataki völgy, hasonló nevű bányateleppel.

Ez a legidősebb bányák egyike, számos ércz-érrel, melyeknek nemessége változó ugyan, de nemes zónái aranyban és ezüstben gazdagok. A völgy nyugati hegységében van a „borkúti", „Lipót-" és „Zsófia-ér" 3^{h} csapás irányában. Anyakőzetök chalcedenos kvarcz, mely aranytartalmú kénegeket, ezüstös fakóérczet, kevés ólomérczet és szabad aranyat tartalmaz. Ez a hatalmas bányahegység, a Lisibona bányaművel együtt, a vidék leggazdagabb arany-érczes hegysége s jelenleg tulajdonosa: Pokol Elek. A Miskolczy Sándor dr., bányája jelenleg feltárás alatt van.

Éjszakra az egyenközü Francziska- és Toncsi-völgyben ősrégi bányászat van, a Miksa-, Francziska- és János-ereken. Ezeken az érczereken bámulatos ősmívelés maradványai vannak és a hegység legmagasabb csúcsán, az ősrégi Lisibona-akna fekszik. Az erek vastagsága sokszor 10—12 méter és különösen gazdag aranytartalmu vaskénegekkel vannak telve. Feljebb éjszakra vonul a hatalmas Leopold-érczér, számos melléklappal, melyek 600 méter hosszúságra és 50 méter szélességre, aranytartalmu és kénegekben gazdag, hatalmas tömzsöket alkotnak. Az érczér folytatását stanislaui telérnek nevezik. Tulajdonképen az egész hegy egy ércztartalmu tömeget alkot, melynek egyes részei erecskékkel vannak összekötve.

Tovább feljebb a Kapitány-patakban van az aranyban dús Mihály- és Nepomuk-ér és a Hangyázó-hegységben a Máriasegíts, Bonaventúra és Mag-

dolna-erecskék. Keletre ágazik ki a völgyből a Borzás-völgy 600 méter magas hegységben, mely a következő veresvízi-völgy között vízválasztó.

Ezen a hegyláncon egész sora van a régi műveléseknek; számos akna és kiterjedt mívelések láthatók egy 600 méterre követhető, hatalmas eren, mely a Borzás-Romlás név alatt ismeretes. Két melléklapból áll, szabad aranyat, valamint arany- és ezüstérczeket tartalmaz. Közelében vannak a Lajos, Katalin, Csóra- és Károly-erek.

A legközelebbi veresvízi völgy Nagybányától éjszaknyugatra 3·5 kilométer távolságra, Kőalja, Szükölő, Dongás, Szarkarét és Morgó, mintegy 3—500 méter tengerszín fölötti magasságu hegylánczolatokkal környezve fekszik, mely nevét a vasoxidtól vörösre festett vízétől kapta.

Az érczerek kvarcztrachit — zöldkő-módosulatában, mint anyakőzetben fordulnak elő, körülvéve andezittel, valamint harmadkoru, neogén-képződményű lerakodványokkal, melyeket aztán humuszrétegek fednek.

Ha az erek zavaroknak nem voltak kitéve, úgy a mellékkőzettel össze vannak nőve, illetőleg attól átmenetet alkotnak; míg más esetben síma vállapok közzé vannak beékelve és ilyenkor rövid kiterjedésűek. A veresvízi érczereknél a legnagyobb zavar, mi az ér anyagára is befolyással van, a Márton-ér dőlésirányú elvetésénél és a 11-ik Calasantius-érnél fordúl elő.

A veresvízi ereknél, a mellékkőzeten kívül, a nemes közökre befolyással van az ér dűlése; a meredekebb dűlésű gazdagabb, mint a lapos dűlésű; befolyással van továbbá azoknak a néha hajszálnyi vastagságú erecskéknek érintkezése is, melyekkel a mellékkőzetek át vannak szőve.

A termés-aranyérczek kizárólag kvarcz-alapanyagokban fordúlnak elő, néha kénegérczektől kísérve, de sohasem azok közé beékelve. A termés-aranyérczek néha tömören, néha pedig, különösen ha a töltelék laza, kivirágzás alakjában találhatók. Az erek vastagsága nagyon változó és majdnem elenyésző ott, hol az andesit magát a zöldkövet az ér felé szorította; ép úgy apad vagy emelkedik az érczek arany- és ezüsttartalma.

A főbb erek közül megemlítendők: 1. a Lőrincz-ér, mely 720 m. hosszúságban ismeretes és számos mellékérből áll, melyek ott, a hol összetalálkoznak, 20 méter vastagságuak. Általános csapása 0—1^h között váltakozik és dűlése 75—85 foku nyugat felé. Tölteléke szilárd és tömött földes ásványokkal és vaskénegekkel kevert kalczedon-alakú kvarcz, melyben veresezüst és korom-ércz van fészkenként s néha egész erekben. Az érnek vállapjai nincsenek, szakadékos oldalfalai zöld kőtrachittal vannak egybenőve. 2. A Mihálytelér, melléklapjaival együtt, többször 10 méter vastag. Egyes fészkeiben gazdag ezüstérczek (pyrargirit, stephanit, korom-ércz és fekete ércz) jelentkeznek. 3. A Nepomuk-telér. Ez az ér 1000 méterre ismeretes, 3 melléklapja van s ezek egyesülésénél 10 méter szélességet is elér. Tölteléke chalcedon-alakú mész és manganpáttal kevert kvarcz, melyben szabad aranypecsétekben és dús aranytartalmú kénegek vannak. Ezüst érczeket nem tartalmaz. 4. A Lipót-ér csak egy-két méter vastagságú és a mélységben még nem ismeretes. 5. A Márton-érhálózat. Három érből és egy szabad aranyat tartalmazó erecskéből áll. Ez érczteleрek találkozásánál az ér szélessége a 6 métert is megüti és dúsgazdag arany-kénegérczeket tartalmaz. Ez érczek egyszerűen vaskéneg-tartalmúak és külsejükre nézve nem különböznek a semmi nemes fémet sem tartalmazó vaskénegektől. Az ér 1^h alatt éjszakkeletnek vonul és dűlése meredek, tartalma egyes ágak szerint nagyon változó s egy és ugyanazon ág is, egyik színtén aranytartalmú, míg a másikban az aranynak csak nyomát mutatja; ha ezüst van benne, laza szövetű kőzettel bír. A Márton-ér a külszínen 1600 méterre van lefejtve, nagyszerű evésekkel s jelenleg is rendkívüi nagy haszonnal mívelik. 6. János evangelista-ér 24^h—1^h. csapással és 80^0 keleti dőléssel, 450 méternyire ismeretes és laza kvarczos töltelékü. Szabad arányban, mely többnyire behintve és apró lemezekben s ritkán huzalokban fordúl elő, kiválóan gazdag s évtizedeken át gazdag sikerrel fejtették. 7. Az István-ér 3—4 méter vastag s ép oly gazdag, mint az előbbeni, melynek tulajdonképen csak folytatása. 8. Zsuzsánna-ér. Négy melléklapból és egy aranyos erecskéből áll; csapása 1^h, dűlése 80^0 keletre, tölteléke a legrégibb laza, piszkos kvarcz, mely gyakran egészen be van hintve aranynyal, néha pedig ezt a laza kvarczot huzalarany tartja össze. Nagy sikerrel mívelték s jelenleg is mívelik. 9. A Nándor-ér. A Dongás nevű hegy csúcsa alatt, a Köves-patak egyik völgyéből feltárva, töltelé-

kében a szabad arany finoman van behintve. 10. A Salvator providentia-ér, a többi veresvízi erektől nyugatra, 400 méterre van elválasztva. Az ér az előbbiekkel párhuzamos, aranyban dús és 400 méter hosszúságban ismeretes. 11. A Calasantius József-ér. Ez az ér az érczformáczió legéjszakibb részébe csap ; tölteléke szilárd, fehér, tömör kvarcz, mely arany-gazdagsága mellett ezüstérczeket is tartalmaz és zúzda-aranyban valamennyi ér között a leggazdagabb.

A veresvízi ereken régebben több helyen proustit és termésezüst is fordúlt elő. Gyakoribb ásványok : mészpát, barnapát, bányavirág, amethiszt, pirit, vese- és csőalakú markasit, mely utóbbiban gyakran arany van elszórva.

A veresvízi bányászat magánosoknak és a kincstárnak az utolsó 30 év alatt négy millió koronát jövedelmezett.

Keletre a legközelebbi, párhuzamos völgy a Foghagymás, mint a Virág- és Kőalja-hegyeknek a Plestyóra-hegy alá húzódó vízválasztója. Ez a völgy hosszú időkön át virágzó és a XIX. század elején Nagybányán, mondhatni, egyedüli fejtés alatt lévő bányászat színhelye volt. Az erek, melyek itt dacitban fordúlnak elő, 2^h irányában csapnak és nyugat felé dűlnek, vastagságuk 3 méterig terjed s töltelékük calcedonos-kvarcz, mely nagy mennyiségben vörös ezüst-érczet tartalmazott. Nagyobb mívelés volt a József-, Antal- és az Emilia-ereken. Keletre csatlakoznak a Szt. János-pataki erek andezitben, régi tárókkal.

Nagybányától északra, alig egy kilométernyi távolságban, a csaknem egészen északi irányban haladó Szt.-János-völgy és nagyravaszpataki-völgy között fekszik az 501 méter magas Kereszt-hegy és 443 méter magas Faggyás-hegy, melyeket egy fő- és több mellék-ér tetőtől talpig átjár, elhatolva az ismeretlen mélységbe. Ezek az erek az orthoklas kvarcz — trachit — zöldkő módosulatában vannak, mely mint mellékkőzet is szulfidokkal bőven van impregnálva és az erek mellett, mint a zöldkő felszínes elváltozása, nagy elmálással szerepel. A zöld-kő trachít 1·8—0·8 km. tengelyű kerüléket alkot és körül van véve nyugat felől andesit-brecciákkal, északkelet felől andezittel, délről a pontusi, délnyugatról a szarmati és pontusi üledekékkel. A főér éjszakdél irányba csap és meredeken dűl nyugatnak ; vastagsága 2—6 méter. Keletre a Faggyás-hegyben, nyugatra a Kereszt-hegyben ágazik el, a mint az orthoklas kvarcz-trachit, zöldkőből andesitbe megy át, nagy részben nemességét is elveszti. Hasonlóan vész el meredek dőlésével nemessége is, a mikor a mélységbe szakad s anyakőzetéből andesitbe, vagy annak zöldkő-módosulatába megy át.

Az ér tölteléke tömött, vaskos kvarcz, kevés mészpáttal, mely aranyban gazdag kénegek kiséretében ezüstevéseket (pirargirit, koromércz, argentit); alsóbb szînteken pedig ólomfénylét s azonkívül kvarczban szabad aranyat tartalmaz. Szövete szilárd réteges és egyöntetű, többnyire a mellékkőzettel összenőve s csak ott vannak váladéklapjai, a hol csúszások fordúltak elő. A főér mellett, melynek két melléklapja, a Kakuk és a Baptista, azonos összetételű, vele van három mellékér, a két Csóra és a Zanda.

A Csóra-erek 0·5—3 méter vastagságuak, nagyobb dűlésűek és északibb csapásúak ; töltelékük szintén kvarcz, csakhogy kevésbbé szilárd és likacsos; az eredeti tömöttebb állomány oldható anyagai ugyanis idővel kilugoztatván, a mostani szövet állott elő, melyet később a benne látható ezüstfoltok telítettek. A Csóra-ér a főért elérve, annak a dűlését és csapását követi, sőt vele egyesülve, most fekűben, majd fedűben jelenik meg s vele jellegének megtartásával, egy egészszé alakul. Ily helyeken a Csóra ezüst-tartalmának megtartása mellett, a főér arany-tartalmát is fölveszi és gazdag arany-, ezüstérczeket tartalmaz. Az utolsó 30 év alatt a keresztheggyi bánya 24 q. aranyat, 200 q. ezüstöt és három millió korona tiszta hasznot adott.

Ez a főér szétágazva átmegy a fernezelyi völgybe, de nemességét elveszti. E völgy éjszaki részének mindkét hegyoldalában számos aranyér van ; ezek között legnevezetesebb a Francziska-érczteleр, délnyugati csapással. Az ér három lapból áll, melyek egyesülve, 12 méter vastag érczteleреket alkotnak. Tőle keletnek fekszik a Rozsálylyal szomszédos Herzsa, 615 méter magassággal. Kőzete, mely nagyon átváltozott, zöldkő-trachitból áll, egészen pala-alakú és számos értől van átszelve, melyek párhuzamosan nyugatról keletre csapnak, a következő sorrendben : 1. A Mátyás-ér ; mely 2 méter vastag s 900 méter hosszúságban van feltárva. 2. A Joachim-ér Basilius melléklappal, 200 méter hosszúságban van feltárva. 3. A Rajos-ér 400 méter hosszúságban van feltárva. Ezenkívül a Nepomuk

János-, Szalámi-, József-, Franciska-, Szent Háromság-, Clemens- és Magdolna-erek értékesebbek.

Az erek kőzete kvarczból és földpátból áll, melynek erecskéiben vaskovand mellett ólom- és horgany-fényle fordúl elő nagyobb mennyiségű antimon-érczczel s inkább ezüst- mint aranytartalommal.

Az érczeken kívül e vidéken kőszéntelepek is akadnak és pedig Kisbányán az ú. n. „Csunzs". hegy oldalában, a felülethez közel vannak kibúvások, következő képletekkel (alulról felfelé) ; 1. poronddal kevert széntörmelék ; 2. tisztátalan leveles barnaszén és meszes agyaggal kevert szénpala, turitella arch. kövülettel ; 3. meszes és agyagos homokkő és conglomerat, flóra-maradványokkal ; 4. agyagos márga, trachit-tuffával, növénylenyomatok (fagus, quercus) kiséretében. A képződmény legközelebb esik a felső mediterranhoz.

Ennél fiatalabb a Giródtótfalu mellett levő „Dajka"-hegyen három kibuvással bíró, Ny.—K.-nek csapó és É.-nak dűlő barnaszéntelep következő rétegekkel : *a*) barnaszén lignittel, *b*) breccia, laza homokkő és szénpalával (Cerithium-nyomokkal), *c*) szilárd szénpala, homokos kvarcz-erecsekkel és durva homokkővel, *d*) kavics és televény. A rétegek feküjét eoczén alkotja. Számos széntelep-kibúvás van Kővárvidéken, a Lápos- és Szamos-völgyekben, kréta képletekben.

A felsőbányai bányászatra vonatkozó rész az e városra vonatkozó fejezethez van csatolva.

A Vihorlát-Guttin-hegységnek itt és Felsőbányánál elősorolt érczerein a bányászat a legrégibb időtől üzemben volt. A fémbányászat az utolsó 40 év alatt 12 millió korona tiszta jövedelmet adott s a kincstár és számos magán bányatársulat jelenleg is áldásos nyereséggel míveli, termelvén évenként : 800 kg. aranyat, 8000 kg. ezüstöt, 400 q. rezet, 16,000 q. ólmot, 800 q. horganyt, 500 q. antimont és 100,000 q. vaskovandot. A vármegyének déli harmadkorú hegységében kutatás közben akadtak barna szénre, de mostanáig semmi nagyobb eredményt nem értek el, mert a telepek csak kisebb kiterjedésűek. A harmadkorú hegységből kiemelkedő kristályos pala-kőzetben szintén vannak ércznyomok, különösen vas és mangan, de eddig nem aknázták ki, valamint a hegységben előfordúló kvarczot és márványt sem.

A FERNEZELYI M. KIR. FÉMKOHÓ.

Nagybányától éjszakkeletre öt km. távolban, a Fernezely patak völgyében, Alsófernezely községben fekszik a híres királyi fémkohó-telep. A Fernezelyen űzött kohászat történetéről nagyon keveset jegyeztek fel számunkra; ennek az az oka, hogy a bányászattól a kohászatot csak az újabb időben választották el bizonyos fokig. Régebben a fémek kohósítás útján való előállítása, a felhozott és kellőleg előkészített anyagból, a bányász feladatai közé tartozott. A bányabirtokos a kitermelt érczeket kohósította is, magát a tiszta fémet állítván elé és ílyképen kénytelen volt megfelelő kohászati berendezéssel is felszerelni bányászatát. Régebben tehát a fémkohászat bele volt olvadva a bányászatba és így a vidék fémkohászata is átment mindazokon a viszontagságokon, melyek a nagybányai bányászatot megindulása óta érték. A kohászat különben bizonyára épp oly régi Nagybányán, mint a bányászat : a kibányászott érczvegyületekből kétségtelenül már a legrégibb időben is tűzi úton állították elő az egyes fémeket. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a régi fölhagyott bányatelepek közelében, legtöbbször a kohóüzemnek maradványait is feltaláljuk a salakhányók (kidobott salak) képében.

A fémkohászatnak e vidéken kétségbevonhatatlan nyomát 1468-ból kapjuk; ebben az évben Corvin Mátyás a nagybányai bányák és a pénzverés haszonbérletét Nagybánya városnak adta, ebből következtethetjük, hogy abban az időben már működö kohók is voltak itt, melyek a pénzverőt a szükséges fémmel ellátták. Biztos adatunk van arról, hogy 1689-ben már a kincstárnak is volt itt kohója, a mely valószínüleg a jelenlegi fernezelyi kohó. Ettől az időtől fogva a saját és talán magánosok bánya-terményeit is ebben a kohóban dolgozza fel a kincstár ; már ekkor a kohó üzemi eredményéhez képest állapítják meg a kohósítási és olvasztási költséget. Az ólom beváltásáról és értékének megtérítéséről a régi iratokban

semmi sem fordul elő, valószínű tehát, hogy — miután czélszerűtlen olvasztási eljárásuknál fogva tetemes része úgy is a füstbe és a salakba jutott, — a tisztátalanabb érczben levő ólmot általánosságban nem fizették, csak a benne levő aranyat és ezüstöt. 1760-ban pénzverő-hívatalt állítanak fel Nagybányán. Itt váltották be termelt fémeiket a haszonbérlők és bányamívelő társulatok apróbb kohói, mely olvasztók üzemének nyomai a hátramaradt salakhányókban több helyütt ma is felösmerhetők (Svaiczer-rét, Bódi tó).

Magának a fernezelyi kohónak az alapításáról, felépítéséről bizonyosat nem tudunk, fejlődését azonban 1760-tól kezdve már világosabban látjuk, a menynyiben az ekkor már meglevő bánya-grófság beváltási rendszereinek átalakulása, fejlődése, összefüggésben van a kohó fejlődésével.

Gersdorf Ferencz kir. főfelügyelő volt az első, ki 1760-ban czélszerűbb és helyesebb olvasztási eljárást hozott be. Az érczeket és marákat a selmeczi beváltási árszabályzat szerint váltotta be s 1764-ben egy új érczbeváltási rendszert terjesztett elő, mely 1766-ban gróf Heckengarden kir. biztosnak, 1771-ben Marcani udv. biztosnak és végre 1772-ben gróf Stampfer, főkamara-grófnak adott véleménye alapján életbe is lépett.

Ennek a beváltási rendszernek a tarthatatlansága azonban kevés idő mulva kiviláglott, miért is azt az udvari biztosként ide küldött gróf Stampfer már 1774-ben megváltoztatta. Később azonban ez a változtatás is elégtelennek bizonyult, mire Delius Traugott Kristóf udvari tanácsos és biztos ismét módosította; 1776-ban így el is fogadták, de a szerfölött magas tűzi-apadás és kohóbeli veszteségek miatt 1794-ben újból megváltoztatták.

Az 1800. és 1806. években a mosott aranyért, az űzőről nyert ezüstért és az ólmos beváltmányokért magasabb árakat adtak, 1811-ben pedig, mikor a bankjegyek a fémpénzzel szemben értékükben alászállottak és árfolyam alá estek: megengedték, hogy a társulatokat, a beváltott nemes fémeikért, részben fémpénzzel fizessék ki és hogy az ólmos termékekért magasabb árral elégítsék ki.

A társulati bányászatnak, — serkentésül a nemesfémek termelésére, — 1815-ben megengedték, hogy a beváltmányaikban talált nemes fémekért fizetendő szabad érték egészen fémpénzben és pedig az arany aranypénzben, az ezüst ezüstpénzben adassék ki. Igy volt 1829-ig, mikor is Svaiczer udvari kamara-tanácsos, bányászati főfelügyelő új beváltási rendszert hozott ajánlatba, melyet 1831-ben életbe is léptettek. Ugyanekkor a fémfizetésre nézve is több változtatás történt. Ez az 1831-ben gyakorlatba lépett beváltási rendszabály, 1847-ben egy újabbnak az alkalmazása következtében megszünt, minthogy azonban ez utóbbi a kohóknak nagy veszteséget okozott és még a fernezelyi kohónak engedélyezett 15%-os költség-rávetés sem háríthatta el a veszteségeket: a kohóbér fizetését rendelték el, a mi tényleg meg is szüntette a veszteségeket. Az 1857-iki beváltási rendszer szerint a beváltmányok pénzértékesítését már eleve kiszámították. A tüzelő-anyag és élelmiszerek megdrágulása következtében, 1869-ben új szabályzat lépett életbe, melyet azonban már a következő évben, majd ismét 1871-ben, módosítani és változtatni kellett.

Ezeknek az árszabályzatoknak folytatólagos elősorolásával kifejezést adhatunk egyúttal a kohó üzleti életében időszakonként történt változásoknak is A változó viszonyok mindenkor maguk után vonták az árszabályzatok változtatását és viszont ezeknek a változása rámutat a viszonyok változására is. Az 1875-ben kiadott tarifát már 1876-ban módosították, 1879-ben ismét új árszabályzatot dolgoztak ki, a mely a beváltóknak fontos kedvezményt nyujtott, a mennyiben az arany és ezüst tűzi kárlat levonását törölték benne. Ennek következményei a mutatkozó ezüst-veszteségekben csakhamar felismerhetők, míg az ólomnál, az engedélyezett tűzi-veszteségbeli levonások következtében, a többletek folytonosan növekednek, egész 1884-ig, a mikor új tarifát bocsátottak ki, mely már az ólomkálót is tetemesen leszállította. Utóbbi körülmény következtében az ólom-többletek megapadtak, sőt 1890. óta, mikor a körolvasztói üzemet behozták, ólomban már állandóan veszteségek lépnek fel, melyek különösen nagyobb mérveket 1896. óta öltöttek. Ujabban, 1903. óta, az olvasztási eljárás megváltoztatásával, az ólom-veszteség úgyszólván megszünt.

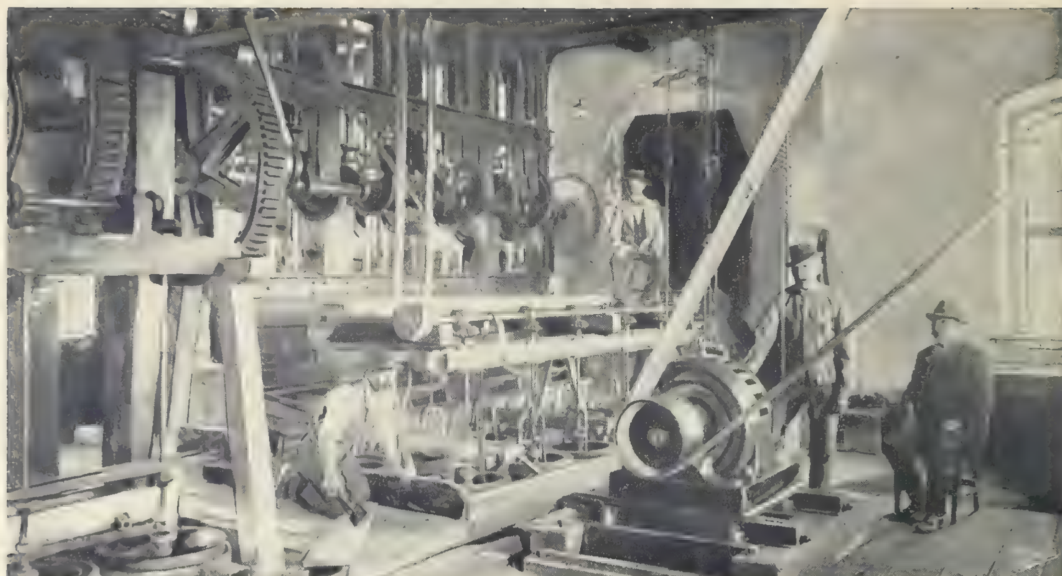
A régi árszabályzatok a beváltmányok magasabb kéneskő tartalmát kedvezményben részesítették, a mennyiben magasabb kéntartalom mellett, kevesebb



A fernezelyi kohó.



Nagybánya. — A veresvízi bányatelep.



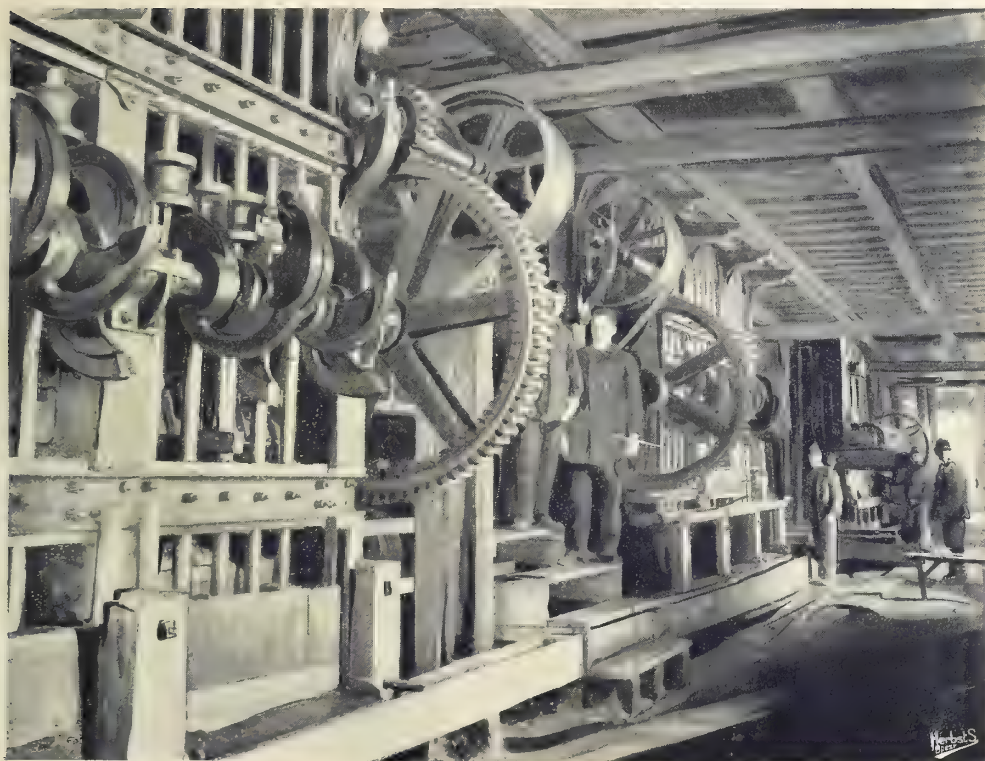
A nagybánya-veresvízi zúzó.



A nagybánya-veresvízi zúzó.



Kereszthegyi bányamű. — Látókép a Lobkovitz altáróval.



A' fővölgyi zúzómű törőháza Felsőbányán.



Kapnikbánya. — A XI. számu zúzómű.



Kapnikbánya. — A Venczel akna.

olvasztási költséget fizettek. Ennek megvolt a magyarázata az olvasztásnak akkori gyakorlatában, a mikor a kéneskő oly fontos szerepet játszott.

A sok időn át gyűjtött tapasztalatok azonban ennek az olvasztási rendszernek gyökeres átalakítására vezettek, olyanra, a mely lehetővé tette az összes terményeknek egyetemes feldolgozási mód keretébe való beillesztését. Ez pedig a körolvasztókban való ércz-olvasztás, melynél a beváltmányok kéneskő tartalma nemcsak értéktelenné vált, sőt vas-bázikus voltánál fogva, inkább kvarczpótlást tett szükségessé. Természetes, hogy ily körülmények között a kéneskőnek addig adott kedvezményt meg kellett vonni s ezt a kvarcz-tartalmú beváltmányokra átvinni. Ez volt irányító az 1894-iki tarifa összeállításánál. A legutolsó árszabályzat 1900-ból való.

A korábbi olvasztási módokról és a berendezésekről adataink azt mutatják, hogy a kohó a technika akkori állapotának megfelelő magas színvonalon állott. A feldolgozási mód természetesen kizárólag csak olvasztás volt, a mi a kohászati ismeretek bővülésével, a tudományok haladásával folytonosan lépést tartva, sokszor megváltoztatta a kohó olvasztási rendszerét, a mi a beváltási tarifák időnkénti módosításából is kiolvasható.

1863-ban Fernezelyen az u. n. ravaszpataki foncsorművet állították fel. Ennél az üzem-ágnál a csekély aranytartalmú ezüst-érczeket megzúzták, a nyert lisztet, konyha-sóval való pörkölés után megszitálták és megőrölték, meleg vízzel felhigították, higanynyal és vassal keverve, forgó hordókba tették és a képződött foncsort (amalgam), a feles higanytól megszűrve kiégették. A kész terményt a körmöczi pénzverőbe küldték. Évi feldolgozása körülbelül 30—35,000 q volt. Ezt az üzemet a kincstár 1884-ben abbahagyta. Egy franczia társulat kísérletezett ugyan még két évig más foncsorítási eljárással, de az sem vált be.

A felső kohó-telepen, mely a mai teleptől Felsőfernezely felé három km.-re fekszik, 1872-ben Kiss Ferencz itteni kohótiszt eljárása szerinti lúgzó-művet építettek, melyet azonban már négy évvel később beszüntettek, miután a kohótól átvett 50.000 q kénegérczet és kevés marát feldolgozta. Néhány évig még a maradékok feldolgozásával foglalkoztak, úgyszintén magas olvasztóban töményítő olvasztással is, de már 1889-ben az összes felső kohóüzemet beszüntették, az építmények legnagyobb részét lebontották, a megmaradottakat pedig a kir. erdészetnek adták át.

Az utolsó 15—20 év alatt nagyot fejlődött a fernezelyi kohó. A mellett, hogy üzemét minden irányban tökéletesítették és a beváltás lehető emelésével kiterjesztették, különös gondot fordítanak a munkás egészségügy követelményeire; a kohót munkásfürdővel és az egyes munkahelyeket füstfelfogó berendezésekkel szerelték fel. A kohófüst tökéletes ártalmatlanítására még 1907-ben kénsavgyár épült és a szállítások lebonyolítására széles vágányú vasút készült Nagybányáig.

A fernezelyi m. kir. kohónál űzött munkálatok a következők:

I. Beváltás. A fernezelyi kir. kohó beváltja a felsőbányai királyi és magánbányászat, a kereszthegyi és veresvizi kincstári, a herzsai, misztbányai, kisbányai, láposbányai, borpataki magán-bányaipar terményeit, esetleg más, fémtartalmú ipari hulladékokat. Az 1905-ben beváltott összes termények száraz súlya 81691 q volt, 436 kg. arany, 4105 kg. ezüst, 10.154 q ólom, 375 q réz tartalommal. Feldolgozás alá került 83.520 q beváltmány, 445 kg, arany, 4172 kg. ezüst 11.243 q ólom 359 q réztartalommal. A beváltmányoknak több, mint a fele, kénegmara, ezután legnagyobb mennyiségű az ólommara, s ólomércz, kéneges és ezüstérczek és rézérczek.

II. Pörkölés Bóde-féle pestekben. A 35—40% ként tartalmazó kénegmarák, mielőtt a tovalapátoló-pestek elegyébe beosztatnának, a Bóde-féle pestekben előpörköltetnek. A munkálat folyamata röviden a következő: a 140 kg. nedves súlyú adást, a pest felső emeletének boltozatában elhelyezett beadó tölcsérben szárítva az első emeletre leeresztik, hol kiterítve, zárt ajtók mellett, a vörös izzásban levő kemencze hőmérsékénél meggyullad és kékes lángocskákkal ég; ezen és minden következő emeleten négy óra hosszat hever az adás. Az utolsó, vagyis a 7-ik emeletről, a kész pörkölék az alsó szint fenekén alkalmazott toló megnyitásával kis targonczába hull, melyen elszállítják. Ennél a pörkölési módnál, tüzelő anyagot csupán a kemencze előhevítésére használnak; a pörkölés rendes folyama alatt az elégő kén a kemencze hőmérsékét állandóan vörös izzásban tartja és az üzem mindaddig rendes járatban tartható, míg a pestek

tatarozást nem igényelnek. 1905-ben a Bóde-pestekben pörkölés alá került öszszesen 43.744 q kénegmara, 12 óránként 4·68 q felhozattal. Egy q pörkölése 15·72 fillérbe került.

III. Pörkölés tovalapátoló pestekben. Ennek a műveletnek czélja az ólomkénegnek (Pb S) óloméleggé (Pb O) való átalakítása, valamint a többi fémsulfidoknak oxidálása mellett, az arsén és antimonnak lehető eltávolítása; a pörkölés utolsó stádiumában az ólomoxidnak ólomsilikáttá való átalakítása és az egész elegynek beolvasztása, azaz elsalakítása. Az elegyet itt, analizisek és a tapasztalat tanúságai alapján, singuló-silikát fokozatú összetételre állítják össze. Egy adás súlya száraz súlyban, 15 q; a mint egy tétel a pest olvasztó teréről kihuzatott, az utána következő valamennyi munkatérben elhelyezett elegy a tűzhíd felé egy-egy munkanyílással előre lapátolják, gondosan átkavarják és a talpon kiterítik; az ekként kiürült első munkatérbe, a beadó tölcséren át, új adást bocsátanak le. Minden három órában egy adást húznak ki és így a pörkölés ideje 28 óra. Az olvasztó térből a teljesen megolvadt elegyet, a kihúzó nyíláson át, öntött aczélból készült és kerekekkel ellátott alzatra szerelt teknőbe ürítik és a halmozási térre szállítják, hol ökölnagyságú darabokra törik. Tüzelőanyagul bükkhasábfát használnak. Az 1905-ik évben megpörköltetett összesen 89.514 q. Egy q pörkölése pedig 70·23 f.-be került.

IV. Pörkölés halmokban. Az olvasztásoknál nyert kéneskőt, mely nyersen kéntartalmú pótlékként nem adatik vissza az olvasztásokhoz: egy-négy tűzben, halmokban pörkölik meg; a rézkéneskövet pedig 13—14 tűzben. A megpörkölt kéneskövek vagy basikus pótlékanyagként adatnak vissza ugyanahhoz az olvasztáshoz, melynél keletkeztek, vagy a kénesкő olvasztáshoz, réztartalmuknak töményítése czéljából, — végül a rézkénes kövek a feketeréz olvasztáshoz kerülnek. A halmok pörkágyai fából valók, melyekre 400—1000 q kénesкő tétetik. A pörkölés régebben pörkpajtában, jelenleg szabad ég alatt történik. Tűzifa fogyasztás 100 q kéneskőnél két köbm.

V. Érczolvasztás körolvasztóban. Ennek az olvasztásnak czélja a tovalapátolókban nyert pörköléknek és a beváltmányok nyersen maradt részének a Pilcféle körolvasztóban oldó és redukáló olvasztással való feldolgozása, Az ólmot oxidos vegyületéből itt részint szénoxidgázzal, részint az izzó szénnel redukálják, míg szilikátjából vasoxidul és szén, az ólomsulfidból vas, vasoxidul, vasoxid és izzó szén közrehatásával ejtődik ki; az ólomsulfát felbontása pedig szén, ólomsulfid és kovasav kölcsönhatása következtében áll be. Az elegy aranyos-ezüst tartalmának legnagyobb része az ólomban, kisebb mennyisége a keletkezett kéneskőben koncentrálódik.

A vas résztvesz a kénesкő alkotásában, tulnyomó része a mészoxiddal együtt elsalakul. Egy adás súlya és összetétele a következő: Lángpörkölék 480 kg. Nyerskénesкő 40 kg. Mészkő 20 kg. Kvarcz 20 kg. Apró vas 5 kg. Érczolvasztási salak 150 kg. Összesen 715 kg. Minden adáshoz 50 kg. koksz járul. Az olvasztás 80—90 mm. vízoszlop nyomású fúvószél mellett történik. Ennek a műveletnek terményei: dúsólom, kénesкő, salak. Az 1905-ik évben feldolgoztak 137.541 elegyet, amelyben a bányatermék 82.856 q volt. Egy q beváltmány feldolgozása 61 f.-be került.

V. Salakolvasztás körolvasztókban. A megelőző művelettől nyert dús salakot olvasztás útján értékesítik, melynek egyúttal az is czélja, hogy a kéneskövek alacsony réztartalma az ismételt olvasztással 20—25% réztartalomra koncentráltassék. Ide osztatnak be ennélfogva az ércz, valamint a salakolvasztásnál nyert és 2—4 tűzben, halomban megpörkölt kéneskövek, továbbá tapadékok, gyüledékek. Egy adás áll: Érczolvasztási salak 450 kg. Pörkölt kénesкő 20 kg. Nyers kénesкő 60 kg. Gyüledék 5 kg. Mészkő 20 kg. Apró vas 8 kg. Apró régi salak 100 kg. Összesen 663 kg. A fuvószél nyomása 60 mm. vízoszlopnak felel meg; minden adáshoz 50 kg. koksz járul, 24 óra alatt felolvasztanak 58—62 ilyen adást. Termények: dúsólom, kénesкő, salak; utóbbi a hányóra kerül. Az 1905-ik évben feldolgoztak 154.267 q elegyet; egy q feldolgozása 51 f.-be került.

VI. Kénesкő-olvasztás. A salakolvasztásnál nyert 15—25% réztartalmú kéneskőveknek további töményítésére a kénesкő-olvasztás szolgál. A 2—4 tűzben pörkölt salakolvasztási kénesköveket szintén a Pilcz-féle körolvasztókban olvasztják. Egy elegy a következőképen van összeállítva: Érczolvasztási pörkölt kénesкő 200 kg. Kénesкő olvasztási kénesкő 20 kg. Kvarcz 10 kg. Apróvas

5 kg. Érczolvasztási darabos salak 400 kg. Összesen 635 kg. Ehhez járul természetesen 50 kg. koksz. Az olvasztás terményei : dúsólom, rézkéneskő és szegény salak.

VII. Feketeréz-olvasztás. A kéneskő-olvasztástól kikerülő 40—50% réztartalmu kéneskő, 13—14 tűzben való pörkölés után, a feketeréz-olvasztáshoz kerül. Ennek az olvasztásnak czélja az elegyben levő összes réz redukcziója. Az agyonpörkölt kéneskövekben levő rézoxid az olvasztás folyamán fémrézzé, míg a vasoxid vasoxidullá színűl ; utóbbi a jelenlevő kovasavval egyszersmind el is salakul. Minthogy a réz mellett egyéb fémek is redukálódnak : a nyert réz tisztátalan s azért ezt a terményt feketeréznek nevezik. Termények a feketeréz-olvasztásnál : feketeréz, kéneskő, tapadék és salak.

VIII. Ólom-űzés. Az ércz- és salakolvasztási összes dúsólmok feldolgozása ezen az úton, a leűző lángpestekben való oxidáló olvasztással történik. Ennél a munkálatnál az ólom, ólomoxiddá (mázag) átváltoztatva, folyékony állapotban a pestből eltávolodik, az aranyos-ezüst pedig ötvözet alakjában visszamarad. A dúsólomban levő rondító fémek oxidáltatván, az ólomfürdő felületére szállanak, honnan fölzék alakjában eltávolíttatnak. A fölzékek levonásával és a mázag leeresztésével, az ólomömledék felülete folytonosan alább száll, azért a pest egy oldalnyílásán folytonosan újabb és újabb ólomadások tétetnek fel. A kisebb pestekben egy leűzés szaka alatt 300—350 q, egy nagyon pedig 550—650 q ólom dolgozható fel. 100 q ólomra 16—18 köbm. bükkhasábfa esik. A leűzés terményei : levonatok, kohó- és árúmázag, friss ólom és kohóezüst. A levonatok és a kohómázag a különféle olvasztásokhoz kerülnek vissza, az árúmázag pedig elárúsíttatik. A friss ólom, csurgatás és gőzzel való tisztítás után, tisztított ólomként ismét az űzéshez kerül és árúmázagot termelnek belőle. A kohóezüstöt, mintákba merítve, a körmöczbányai pénzverő-hivatalnak szállítják el, hol a benne levő aranyat az ezüsttől elválasztják.

Az 1905-ik évben leűzés alá került 25.562 q ólom : egy q feldolgozása 2 K 59 f.-be került.

IX. Ólom csurogtatás. Az összes friss ólmot és a salakolvasztási dús ólmot, mely ezüsttelenítéshez kerül, (vagy ólomtisztításhoz), előbb csurogtatásnak vetik alá. E folyamattal az ólomban levő réznek 95%-át eltávolítják. A csurogtatás keresztülvitelére lángpest szolgál, melyben 24 óránként 54—60 q ólom csurgatható meg. Fa-fogyasztás 100 q-nál két köbm. Termények : csurogtatott ólom és csurogtatási maradék. Az 1905-ik évben 12.370 q került csurogtatás alá ; a q-kénti költség 16 fillér volt.

X. Czinkkel való ólomezüsttelenités és gőzzel való ólomtisztitás. A csurogtatott ólomból a rondító fémek eltávolítása a következő módon történik : a kérdéses ólmot 85 q-ás tételekben, az ezüsttelenítő üstökbe feladva, lassan fokozódó tüzelés mellett beolvasztják és ekkor a visszamaradt réz nagyrésze az ólom felületére száll, honnan rezes fölzékként távolítják el. Ezután, vízgőz bevezetésével, az arzént és antimoniumot oxidálják ; ennek eredménye az antimonos fölzék, melyet szintén eltávolítanak. Ezután veszi kezdetét a tulajdonképpeni ezüsttelenítés, melyet rendesen három részletben (70, 50 és 30 kg.) való czinkfeladással végeznek. A czinket jól összekeverik az ólommal és azután az ömledék hőmérsékét annyira leszállítják, hogy a fémfürdő felületére emelkedett ólomczink öntvény megmeredve, lefölözhető legyen. Ezután folytatják a gőz-bevezetést, melynek végeztével a már teljesen tiszta árú-ólmot mintákba merítik. Az 1905-ik évben 22.601 q csurgatott ólom került tisztítás alá ; egy q tisztítása 2 K 13 f.-be került.

Az elősorolt műveletek elvégzésére a következő berendezéssel van a kohó ellátva : négy tovalapátoló, 32 Bóde-pest, három körolvasztó, két középolvasztó, négy leűző-kemencze, egy rézfinomító-pest, három ezüsttelenítő üst, egy ólomcsurogtató, egy gőzkazán, két adagemelő, két ventilátor, három vízikerék, két turbina, villanyvilágítási dinamo, 2580 fm. vasút, két zúzó, két ácsműhely, két kovács-műhelylyel. Ingatlan birtok : 20 üzemi, 10 kezelési épület és 188 kat. hold földbirtok.

AZ ECSEDI LÁP.

Az az óriási kolosszus, mely évszázadokon keresztül reáfeküdt a vármegye testére: az ecsedi láp ma már kihalt, élettelen.

Míg élt, keveset tudtunk róla, azt is a képzelet színesítette ki; midőn meghalt, ime jobban ismerjük, mint életében.

A láp fekvése és területe.

A geológia a láppal csak az újabb időben foglalkozott, a mikor kiszáradt területén kutathatott. E kutatásoknak köszönhetjük, hogy a láp-alakulás problémája tisztán áll előttünk és így tudjuk, hogy az ecsedi láp a Szamos folyó balpartja feltöltése és a Kraszna folyó ráterelődése következtében keletkezett. Megalakúlt az óriási medencze, fenekén alluviális kék és sárga agyaggal, mely a vizet át nem eresztette. Készen állott a síkláp és csak idő kérdése volt a lápi tőzeg. Mennyi időbe került, míg a néhol két méternél vastagabb tőzegréteg keletkezett, gyaníthatjuk abból, hogy őseink ezer évvel ezelőtt már itt találták a lápot és annak egyik kimagasló részén, Nagyecsed közelében, Sárvárt. Földrajzi helyzete nem változott, csak terjedelme csappant meg vagy növekedett a belezúduló víz arányában. A vármegye nyugati részén, a Szamos balpartján terült el, szélein a következő községekkel : dél felől Kaplony, Domahida, Kismajtény (régi) ; kelet felől : Szamosdob, Csengerbagos, Csengerujfalu, Ura, Tyukod, Porcsalma ; éjszak felől : Ököritó, Győrtelek, Kocsord, Mátészalka ; nyugat felől : Nyircsaholy, Nagyecsed, Mérk, Börvely, Kálmánd.

Általános neve volt *ecsedi láp.* Éjszaki részét, mely Mátészalka, Kocsord, Győrtelek és Nagyecsed között terült el: *kis láp*-nak, a többi részt *nagy láp*-nak is nevezték. A nagy láp egyes részeinek is különféle neve volt, így pl. Urai, Tyukodi láp, Ördöngős, Csicsor, Beked, Pinczés, Debreczeni láp stb.

A régebbi terület-meghatározás inkább hozzávetőleges, mint pontos. Szélességét becsülték 2—3 mértföldre, hosszát 7—8-ra, területét 4—8 □-mfdre. Leghitelesebbnek látszik Mikovinyi Sámuel 1730. évi mérése. 1780-ban Borsitzky Pál is megmérte a lápot és annak területét 6·58 □-mértföldre, vagyis 63,035 kat. holdra teszi ; a szélessége akkor 8,200, hossza 30,655 öl volt ; de egyetlen tekintet a Borsitzky térképére meggyőz arról, hogy a felmérés nem lehetett pontos. A legutóbb megállapított terület 432 km², azaz 8.6 □-mföld.

A láp a néphitben.

Régebben a lápot inkább képzelték, mint ismerték ; a mi természetes is, mert járhatatlan lévén, a kutató előtt csak egyes részek voltak megközelíthetők. A képzelet azután csudálatosan borzalmas képet alkotott róla. Megnépesítette sárkány-kígyókkal. Igy a kihalt, híres Báthoryak czímerében levő három sárkányfogról, körítve a farkát rágó sárkány-kígyóval, azt hitték, hogy egyik ős (Bátor Opos) az ecsedi lápban lakó kártékony sárkányt megölvén, innen nyerte czímerét. A családi ereklyék között II. Rákóczi Ferencz látta is a buzogányt, melylyel a sárkány megöletett, de megjegyzi róla, ,,hogy e fegyver kicsinysége igen kétségessé teszi a hagyományt''.

A sárkány-kígyókról való hiedelem mindvégig fentartotta magát. A múlt század végén is akadt lápotjáró pákász, ki teljes meggyőződéssel állitotta, hogy látott piros tarajos sárkányt, rá is lőtt, de az nem ártott annak, mert nyomtalanul eltünt.

Közhiedelem volt a feneketlen mélység is. Állítólag száz öles kötél sem ért feneket. Azt is hitték, hogy soha be nem fagy. Igaz, hogy a sűrű nád jó meleg

takaró volt a lápon, de mégis befagyott nagy hidegben, csak itt-ott volt a víznek gyors mozgása, vagy meleg forrása, mely a befagyást sokáig hátráltatta vagy gyengítette és a legcsikorgóbb télben is volt hely, hol a bolyongó beszakadt. Szirmay, Szatmár vármegye első monografiájának írója, rémítő csudának nevezi, mely számtalan károkat okozott a közjónak és egynéhány népes helységet úgy elnyelt, hogy azoknak csak a régi írásokban akadunk gyászos emlékére. A valóságban a láp nem nagyon tünteti fel az elnyelt községek romjait. Tudomásunk szerint csak Sárvárnak (nagyecsedi határ) és Bürgezdnek (tyukodi határ) elpusztulása bizonyítható be, de az sem a láp miatt.

De milyen volt hát az a láp?

Milyen volt a láp.

Az áttörhetlen nádtenger inkább a belső területeket foglalta el. Érdekes látvány volt valamely magaslatról, például Sárvár dombjáról széttekinteni a lápon. A gyenge szellőtől is hullámzó terület a zajgó tenger képét mutatta, mely végtelen messzeségig terült el, felületén apróbb-nagyobb zöld szigetekkel: az éger-erdőkkel. A belső, alig ismert és látott óriási területen csak nád, folyófüvekkel és égerfa, alatta finom pázsitjával, tenyészett. Nehéz, valósággal küzdelmes út volt: áttörni a nádtengeren az égererdőig. Minden szál nád erős folyófűvel volt összebogozva a többivel, úgy hogy az úttaposással három méternyi szélességben hajolt meg a vékony, karcsú növény és a mint felszabadúlt a láb alól, azonnal visszaállott eredeti helyére. Több órai kínos vergődés után ér csak véget a nád birodalma. Előttünk az éger-erdő. Felséges kép! Sugár fák nyúlnak fel a magasba, összefont koronákkal, alácsüngő apró tobozokkal. Az egész erdő alját egyenletes zöld pázsitszőnyeg borítja. Minden fa alsó része egy méternél magasabb kúpból nyúlik ki, mely kúpot a szétágazó gyökérzet alkotja. A kúpot is finom pázsit szövi be.

És néma csend köröskörül. Mintha az érintetlen őstermészet e birodalmában semmiféle élet sem ütött volna tanyát. Nem is embernek való lakóhely ez. A lepihenő test, akárcsak nedves szivacsra dőlne, belesüpped a nedves tőzegbe.

Az erdő változatlan, egyforma képet nyújt mindenütt. Vízi úton, apróbb csapásokon, vagy a Kraszna medrén, kevés fáradsággal, csónakon el lehet jutni Majténytól Kocsordig; de itt már a nádtengeren kívül, egyéb tájrészlet nem nyújt élvezetet és inkább a bent tanyázó szárnyas vízi vad átrepülése jelzi, mely részeken minő vad tanyázik. A szárnyasok leszállása a messze távolban igazolja, hogy egyes helyeken sík vizeknek is kell lenni. A belső lápon maga a Kraszna medre is, a két oldalról összehajló nád miatt, egész nyáron át hosszú alagutat alkot, hol az eget is csak itt-ott lehet látni.

Nem optikai csalódás a nádtenger egyenletes felszíne, holott tudjuk, hogy az alsó talaj igen változatos. A mélyedéseket kiegyenlítette az *ingó láp*. Mélyebb helyeken nagyobb a tőzegképződés. Eléri a 2—3 méter vastagságot. Ily rétegeken a nád buján tenyészik, de a tőzeg alatt levő víz fentartja azt egy vonalban a többi magasabb helyekkel. Az ingó lápon már bátran járhat ember, állat; sőt közlekedtek is rajta náddal megterhelt szekérrel vagy szánnal. Ingó láp nevét onnan vette, mert a szekér alatt ingott, a teher alatt lehajlott; de visszahajlott, mihelyt a tehertől megszabadult. Száraz években az ingó láp leszállott a földig; ekkor a nád és egyéb növényzet gyökerei lekötötték a talajhoz, az újabb áradás pedig fel nem emelhetvén többé, fölötte terült el.

A mily ismeretlen tavasztól télig a láp belseje, épp annyira ismert volt külső széle, melyet már a kultura részben meghódított. A meddig a földmívelő kaszája behatolt, főleg az áradás iszapjával valamennyire feltöltött területen és a meddig a tavaszszal kihajtott gulya leharaphatta a nád dús hajtásait, ott lassanként kaszálók, legelők képződtek és a nád helyét sás meg fű foglalta el. Szarvasmarha letaposta, sertés-nyáj feltúrkálta a kivesző zsombékokat, melyeknek helyét az eke kitisztogatta és mind beljebb hatolt a láp testébe. Utóbb már a láp környékét fűz- és nyárfákkal szegélyezett legelők, kaszálók, szántóföldek tették szelidebbé.

Érdekes lesz vázolnunk a láp életéből egy évet, mely kevés eltéréssel ismétlődött minden tavaszszal.

Egy év a láp életéből.

A téli hó leghamarabb a nyugati nyírségen kezdett olvadni; néhány nap alatt minden kis árkocska megtelik vízzel és Csanálostól kezdve Mátészalkáig, elborítja a láp-széleket. Kaszálók, legelők, szántóföldek víz alatt vannak. Mire a

Kraszna első nagyobb vízét medrében a nagyecsedi keresztezésig eljuttatja, már előtte tele van saját medre nyiri hólével. Tovább nem mehetvén, elterül a mélyebb helyeken. A Kraszna vízéhez csatlakoznak a Homoród, Sóspatak és Balkány s délről borítni kezdik a lápot lassú folyással éjszak felé. Ekkor jön a Szamos. Szatmártól minden balparti kitörés belézúdul a láp medenczéjébe. Legelőször a győrteleki vágáson, visszafelé törve keres lefutó utat. Csakhogy nyirvíz-áradás; a Kraszna megelőzte. Igy a Szamos is rá terül a lápra és ekkor már Ecsednél tengert alkot. Egy ideig a Szamos sárgás, zavaros árja a Kraszna fekete, lápon átszűrt tiszta vizével nem egyesül; azután elvegyül, dagadva, emelkedve. A vízek fölött átköltöző vadludak, kacsák barna fellege röpköd víg hangon és elborítja a távoli emelkedettebb részeket. Búvármadár, szárcsa, halkapó, szalonka és mindenféle szárnyas vad ezrével benépesül a víz. A kiszáradt, apró csónakok megdagadnak, halászok, vadászok elindulnak prédára; a csikászok javítgatják kasaikat, ők majd akkor látnak dologhoz, ha apad a víz. Lassanként az apadás is beáll, májusra felszabadul a víz alól a szántóföld. Nedves és pocsolyás ; szántani nem lehet. De nagyon eljött a vetés ideje; a gazda a tavalyi tengerikórót kihúzza gyökerestől és néhány szem tengerit tesz a helyére. Ez a vetés. Szántani sem kellett és nehány nap múltával kikél a mag, mielőtt a gaz elnyomná. Ezzel már rendben van; de elfogyott a jószág takarmánya és a legelőt, kaszálót még mindig víz borítja. Nem esik e fölött sem kétségbe a gazda ; kicsónakázik kaszával, villával és térdig érő vízben kaszálja a *locsogó füvet*, villájával felemelvén, lecsorgatja a vizet és megtölti csónakját. Hízik rajta a marha, nem éhezik, míg kihajthatják. — Beszorúl a nagy tengerről a kis mederbe minden hal, ott reked a hálóban (varsa), van már hal is bőven ; az apróbb csörgedező árkokban is szinültig telik csíkkal a kas, melyet bőjti napokban jó áron fizetnek egész Munkácsig. Boldog ilyenkor ember, állat egyaránt. Térdig érő vizes csatakban botorkál gulya, ménes ; jobban terem a kaszáló is, ha jószág veri-vágja; nádfiók, sás felküzdötte magát sáron-vízen, táplálja az állatot bőven. A sertés-kondák élvezettel turkálnak giliszták, csigák, gyökerek után, ezek is kijavúlnak, mire eljő a nyár, meg az ősz. A vadásznak sem kell többé óvatosnak lennie és leshelyekről, nádasokból várni este vagy hajnalban „húzás"-on a jószerencsét. Csónakon vagy gyalog, derékig gázolva, a felnőtt sás és fű között,bevárja a hápogó kacsa és tele táskával tér haza.

Ez volt a láp tavasza.

A nyár egyhangúbb. Csikászt, halászt, vadászt a földmívelés munkája tart távol. A szántóföldet felveri a buján tenyésző gaz; idejében meg kell kapálni, mert különben elvész közte a tengeri. Sás, fű hamar nő, kaszálni kell gyorsan még ott is, a hol víz serkedez. Itt csutakra (arasznyira a víz felett) vágják, melyen kiszáradhat a lekaszált takarmány. A nádlók hatalmas szárba szöknek, a mikor már nem eszi a jószág. A tavaszi árvízet magába szívott talaj a nagy szárazságban még bujábban zöldűl és míg másutt felszárad a legelő, itt a gulya, ménes a vérmességtől pusztúl. Őszre a felső víz eltűnik, csak az *égések*ben és mélyedésekben van még kevés hely, hova a kövér vadkacsák húzhatnak. Nagy szárazságban a talajégés mindennapi. Egy eldobott égő gyufától is tüzet fog a tőzeg, senyved, mint a tapló, körben terjedvén. Messzeterjedő bűze elárulja a tüzet és a kinek közel a vetése vagy boglyája, körülárkolja a zsarátnokot, hogy a továbbégést meggátolja.

Az ősz és tél eleje a termény-betakarítással telik el. Néhol a lápon csak fagy után járhatnak szekérrel ; ekkor hordják haza a szénát. Más hazába pártoltak a bibiczek, nem hallatják vészkiáltásukat, ha valaki a láp felé közelg. A vadludak és darvak V alakja is tovább vonúlt, figyelmeztették a közelgő télre az átutazó *gyöngyvérek*. Seregélyek nem lármáznak; darú, gém, kócsag, bölömbika, szárcsa mind messze távoztak, a jeges kacsa kivételével. Végre leesik a hó, beszorúl minden jószág. Megszáradt, lefagyott a növényzet levele. — Ez a nádvágás ideje; aratás a lápon! — Kaszahegyből készült nádvágójával, széles bocskorával, kucsmásan, vászon-nadrágban (kankó), gubával, útnak indul a nádvágó, — az uraságtól kibérelt nádlóra. Útközben fűzvesszőt vagdal; ha azt nem talál, nád is jó a kévekötéshez. Gubáját letéve, gyorsan karolja össze balkézzel a sűrű nádat és a másik kezében tartott nádvágóval tőből levágván, lefekteti szép sorjával a learatott rendet; végül kévébe köti és kúpokba rakja. Jó kereset ez a szegény embernek. Naponként levág száz nagy kéve (két öles) nádat, melyért

10—14 koronát kap. De nehéz munka! Felülről hull nyaka közé a magas nádról a hó, alul gyakran térdig süpped a vizes tőzegbe. Bőrig átázva kerül haza este a meleg kemencze mellé, családja körébe. Kiszáradt a nád. Rohamos igyekezettel kell dolgozni és gyorsan szállítani a levágott kévéket, mert fenyeget a tűz.

Szándékos rosszakarat vagy vigyázatlanság tüzet gerjeszt idő előtt a nádasban és néhány óra alatt égő tengerré válik a láp, főleg ha szél fúj. Nappal óriási füstfelleg gomolyog fel, messze vidéket elárasztva pernyével; éjszakára kipirosodik az ég. Futva száguldanak alant a tűznyelvek, bevilágítva rémesen a szomszéd községeket. Pokoli látvány, mely minden télen megismétlődik. A nádasokat, ha le nem vághatták, felgyújtották, hogy jobban nőjjön a nád és az avúlt, hasznavehetetlen tavalyi szálak ne akadályozzák a munkát. Ez a tűz kárt nem okoz, mert a tőzeget nem bántja, csak a fölötte levő száraz növényzetet hamvasztja el.

Megjegyezzük, hogy ez a kép a lecsapolás előtt való utolsó két évtizedből van rajzolva. Akkor is azonban alig nehány évben esett meg, hogy az áradás május helyett augusztusban vonúlt el, tönkretéve annyi község lakosainak reményét és inséget hozva ezer és ezer családra. A láp csak akkor hozott jólétet a környékén elterülő falvakra, ha a szélein fekvő földeket is mívelhették; vizes évek lehetetlenné tették főleg a jószágtartást, a mi valóságos életföltétele volt minden községnek.

Ezzel kapcsolatban kitérhetünk a lápszéli községek foglalkozására, mely feltünteti, hogy mi hasznot nyújtott századokon át a láp? *A lápmentiek foglalkozása.*

Az általános főfoglalkozás földmívelés és állattenyésztés volt. Rendes körülmények között a föld óriási termést hozott és a láp bőven megadta az állatok, főleg a szarvasmarha, ló eleségét. A többi foglalkozást mellékkeresetképpen űzték egyes vidékeken.

A nádvágás nehéz munkáját legnagyobb mértékben Nagyecsed és Börvely szegényebb népe végezte; a kaplonyiak pedig a gyékényfonást. Kisebb-nagyobb mértékben elterjedt a szekérkas, vesszőkosár, gyékénykosár-(szakajtó)-kötés házi-ipara is. Némi jövedelmet hozott a szőlő- és kévekötéshez szedett zöld sás; végre egyeseknek a halászat, csíkászat és vadászat, utóbbi nem annyira fegyverrel, mint kirakott tőrrel. — A nádat nemcsak házfedelekre használták, hanem abból telt ki a szegény ember kerítése és egész évi tüzelő-anyaga is. — Nagyobb jövedelmet biztosító iparág nem fejlődött ki sehol. A mikor egy időben, 1880 körül, a szatyor-fonás termékei egész Európát elárasztották, akkor is Nagykároly volt a főfeldolgozási hely, míg a lápmenti községek, főleg Kaplony, csak az anyagot adták hozzá. Könnyen belátható, hogy ily körülmények között vizes időkben betöltötte a levegőt a lápmenti községek inséges jajkiáltása.

Egyes nagyobb birtokosoknak is igen kevés, vagy éppen semmi hasznot sem hajtott a láp; így tehát közös óhajtás volt annak a víztől való mentesítése. Különös, hogy erre a XVIII. század közepéig nem gondolták, vagy legalább is nem tettek semmit. Szatmár vármegye a lecsapolás érdekében 1751-ben teszi az első lépést, midőn folyamodást intéz e tárgyban az országgyűléshez — sikertelenűl. Ugyanazon évben Szatmár, Bereg, Ung, Szabolcs, Zemplén és Ugocsa vármegyék egyesült erővel folyamodnak és felhozván indokúl, hogy a vizek a királyi sószállítást is akadályozzák, az országgyűlés felkarolja az ügyet és ő felségétől kéri gróf Károlyi Ferencznek Tisza-szabályozási főkormányzóvá kineveztetését. El is rendelték a kiöntéseket okozó folyók malomgátjainak elrontását és a medrek fatörzsököktől való kitisztíttatását, de eredménytelenül. Gróf Károlyi Ferencz 1758-ban meghalt, de a kezdeményezés dicsősége az ő nevéhez fűződik, a mennyiben Majtény és Ecsed között a Kraszna medrét kiásatta. 1774-ben gróf Károlyi Antalt (Ferencz fiát) királyi biztossá nevezték ki Szatmár és Szabolcs-megye területére és az ő ernyedetlen működésének köszönhető a csaknem egy évtizedig terjedő lecsapolási munkálat, melyben azon a czímen, mert a láp szamosszegi része ekkor Szabolcs vármegyéhez tartozott, ez a vármegye is részt vett. *A lecsapolás ügye.*

A munkálat két irányban terjedt: akadálytalanná kellett tenni a Szamos lefolyását, hogy kitörései a lápra ne zúduljanak; azután a láp többi vizeit új Kraszna-mederben biztosan elvezetni. A szaktanácskozásban következő mérnökök vettek részt: Suchodovsky G. kapitány, Kriechbaum Ignácz Szabolcs-

ból, Gassner Theophil Biharból, Zanathy Antal, Ziman Ferencz, Mező Cyrill, Borsitzky Pál, Kis Ferencz, Meszlényi Ferencz Szatmár vármegyéből. Közmunkával, kirendelt napszámosokkal dolgoztak, habár a napi öt garas bért is fizették. 1778. év végéig a költség 16,593 R. forintra rúgott. 1780-ban már a Szamos, Erdély határától a Tiszába ömléséig, hajózhatóvá lett; a Kraszna medrét pedig Szamosszegtől Majtényig 30,655 öl hosszúságban, két öl szélességben és egy öl mélységben kiásták, részben kitakarították. Kiásott föld volt 60,596 tömött öl. E meder iránya következő volt, alulról fölfelé menve: Szamosszeg Filep-fokja, Püspökszeg, Malomfok, valóságos Kraszna, Espány-patak, Égeres, Csaholyi-tó, nagy tó, Ecsedvár, Sárvár, Keresztút, Nádhíd, Halmos, Csákóláp, sövénygát, görbe fűzfa, rózsás mező, töltés, tollas-kunyhó, kasodi híd.

A királyi biztos, gróf Károlyi Antal, nemcsak névleg viselte hivatalát; beutazta többször maga is a lápot és buzdította a munkásokat szóval és tettel. 1780-ig a saját kincstárából 32,000 rhénes forintot fizetett ki a munkálatokra, melyet az az évi Szent György hava 15-ikén tartott vármegyei közgyűlés hálás emlékezettel örökített meg jegyzőkönyvében, sőt maga Mária Terézia királyné is kifejezte magas tetszését kanczellárja útján. Ez újabb tettekre sarkalta a buzgó grófot. Mélyíttette és szélesbbítette az eddigi kanálisokat, úgyszintén újabbakat ásatott Ököritótól, az úgynevezett vármegye zsilipjétől, Ecsed várának irányában, a győrteleki holt Szamos partjától (Fluder-ponttól) szintén az ecsedi várnak irányítva 3850 öl hosszúságban. Valószínűleg ez idő tájban létesült a tyukodi vájás is, melyet az ecsed—győrteleki kanálisba vezettek.

1785-ben gróf Károlyi Antalt, a többi főispánnal együtt, II. József császár hivatalától felmentette, és nyugalomba vonultával félbeszakadt a láp szabályozása is. Néhány vizes év tönkretette azután az összes alkotásokat.

Egy századdal később, 1880 körül, a Kraszna medrét a vármegye költségén újból kiásták és kitisztították. Ez sem vezetvén azonban a kívánt eredményhez, 1889 augusztus havában megalakúlt az „Ecsedi láp-lecsapoló és Szamos balparti árvíz-levezető és belvíz-szabályozó társulat“ gróf Károlyi Tibor elnöklete és Galgóczy Zsigmond alelnöklete alatt. Péchy László igazgató főmérnök és több jeles mérnök közreműködésével, az igaz, hogy óriási költség (18.500,000 korona) és rengeteg munka árán, de végre — mint már csaknem egy évtized igazolja, — teljesen sikerült a szabályozás, mely az óriási lápot (162,000 kat. hold a bevont terület) vizétől megszabadítván, termő földdé alakította.

A szabályozás a következőket tűzte ki feladatáúl: elvezetni biztos mederben a Kraszna vizét, úgyszintén elterelni a lápról a Homoród, Sóspatak, Balkány árjait, meggátolni a Szamos kiöntéseit, végül levezetni a belvízeket. Az eddig tapasztalt eredmény mindezen feladat kifogástalan keresztülvitelét igazolja. A Krasznát mindenütt, a lápon kívül, a diluvialis plateau peremén, új mederben vezették Vásárosaménynál a Tiszába, láp felőli oldalán óriási töltést hányva fel. Hossza 66·45 km. Esése, a gilvács—kismajtényi kezdőponttól a Tiszába torkolásáig, 9.174 m. Töltései a medertől száz-száz méternyire vannak.

E munkálatok teljesen megszabadítván az óriási területű lápot kártékony vizeitől, néhány év alatt a láp egészen megváltozott. Az addig járhatatlan nádasok, zsombékos helyek kitisztíttatván, ma már csaknem az egész terület művelés alatt áll és hasznot hajt. Egymásután keletkeztek bent a tanyák, mint Tiborszállás, Halmos, gróf Károlyi István, Péchy-, Uray-tanya, Zsiros stb. Az új épületek messze kifehérlenek a láp fekete földjéből. Az égeresek nagyobbrészt kiírtattak és csak itt-ott jelöli még nehány sinylődő fa az egykori erdőt. Kánaán lett a hasznavehetetlen földből, de óriási költséggel, mely a mély lápon egy-egy holdra 7.20 koronával nehezedik. Alakúlt már kender-gyár Börvelynél; kő-út épült keresztül a lápon Börvely—Csenger irányában; vasút hatolt be Kálmánd, Börvely, Ágerdő, Tiborszállás, Nagyecsed érintésével, a lápra; csekély mélységről (80—100 m.) szökő-kútak ontják kitűnő vizöket. Hová fejlődik még a láp a jövőben? . . .



Gyékénysodró leányok Ecseden.



Csikász az ecsedi lápon.

SZATMÁR VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Szatmár vármegye területe 6095 négyzetkilométer, (1.059·080 katasztrális hold.) Északról Bereg, Ugocsa és Máramaros, keletről Máramaros és Szolnok-Doboka, délről Szilágy és Bihar, nyugatról Szabolcs vármegyék határolják. Lakosainak száma 340.689. Szatmár-Németi thjv. határa 183 km. (31.889 k. hold.) Lakossága 26.881 lélek. Nagykároly rt. v. határa 15.554 k. hold; lakossága 15.382. Nagybánya rtv. területe 36.434 k. hold, lakosainak száma 11.183 lélek. Felsőbánya rtv. határa 11.413 k. hold, lakossága 4584 lélek.

A vármegyében van összesen 302 község, kilencz szolgabírói járásba osztva, 91 körjegyzőséggel; ezenkivül van 20 nagyközség.

A vármegye járásai a következők:

I. *Csengeri* járás; van benne 9 körjegyzőség, 27 kisközség és Csenger nagyközség.

II. *Erdődi* járás; van benne 8 körjegyzőség, négy nagyközség: Erdőd, Királydarócz, Krasznabéltek, Madarász és 31 kisközség.

III. *Fehérgyarmati* járás; van benne 11 körjegyzőség, két nagyközség: Cseke és Fehérgyarmat és 38 kisközség.

IV. *Mátészalkai* járás 10 körjegyzőséggel, három nagyközséggel, u. m.: Mátészalka, Nagyecsed és Ópályi, továbbá 26 kisközség.

V. *Nagybányai* járás, van benne 9 körjegyzőség, Kapnikbánya nagyközség és 38 kisközség.

VI. *Nagykárolyi* járás; van benne 10 körjegyzőség, 27 kisközséggel és 6 nagyközség: Érendréd, Érkörtvélyes, Gencs, Mezőterem, Penészlek és Szaniszló.

II. *Nagysomkuti* járás; van benne 10 körjegyzőség, Nagysomkút nagyközség és 41 kisközség.

VIII. *Szatmári* járás; 13 körjegyzőségben 44 kisközség és Szatmárzsadány nagyközség.

IX. *Szinérváraljai* járás; van benne 11 körjegyzőség, egy nagyközség: Szinérváralja és 30 kisközség.

A vármegye községei betűsoros rendben a következők:

Adorján, magyar kisközség, 91 házzal, 526 lakossal, kik túlnyomóan reformátusok. Határa 1732 k. hold. Már az Árpádok korában ismerik Szent-Adrián néven. 1262-ben V. István ifjabb király elcserélte Adrián földjét az ugocsai Gewdin villáért, Nedével, a *Gewdin* nemzetség ősével. Ekkor már egyháza is volt. Azután az *Adorjányi* családé lett, a mely rokon volt a Meggyesi Moróczokkal. 1413-ban Adorjányi János szerződést kötött vejével, Ráthonyi Tamással, hogy ha neki és Tamás fiának gyermekei nem lennének, a Ráthonyiakra szálljon az egész birtok, az Oltáros-Löveű nevű pusztával együtt. 1466-ban kihalt a család, de ekkor a Meggyesaljai *Morócz* fiak, László és István, erőszakkal elfoglalták a birtokot, mellékes örökösödés czímén. A Ráthonyiak hosszadalmas pereskedés után jutottak csak a birtokhoz, mely ettől kezdve az övék maradt. 1486-ban *Ráthonyi* Ferenczet és Györgyöt iktatják újra birtokba Mátyás király adomány-levelével. 1495-ben a Ráthonyiak egyességet kötnek Simon meggyesi bán maradékaival és ezt Ulászló király is jóváhagyja. 1551-ben a Ráthonyiak királyi engedelmet nyernek arra, hogy az Adorjáni előnevet használják. Ugyanekkor *Berendy* György Adorján.

és *Sárközujlaki* Péter, királyi adománynyal, részjószágot kapnak itt. 1717-ben a tatárok dúlták fel a községet és ebből az időből az a rege maradt fenn a nép között, hogy mikor tatár khán fia felment a templom padlására az elrejtett kincseket kutatni,leszakadt és szörnyet halt. Bosszúból azután a tatárok felgyújtották a falut. A mult században a báró *Vécsey*, *Sepsy*, *Ráthonyi*, *Félegyházi*, *Jakó*, *Melczer*, *Tóth* és *Daróczi* családok birtokosok itt. Most csak özvegy Sepsy Károlynénak van nagyobb birtoka. Ref. egyháza a XVI. században alakult; temploma is valószinüleg ebből az időből való. Határában van a *Sepsy tanya* és *Pusztahegy*, hova adorjáni lakosok költöztek fel. Van itt körjegyzőség. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Sárközújlak.

Alsóboldád. *Alsóboldád*, oláh kisközség, 67 házzal, 16 magyar és 299 oláh lakossal; határa 2586 k. hold. Egy 1592-iki lajstromban az erdődi uradalomhoz számítják és ekkor az egész uradalommal a szatmári vár tartozéka volt. 1642-ben szintén ezé a váré, de az erdőszádai uradalom községei között sorolják fel. Különben az uradalom sorsában osztozott és azzal cserélte urait is. 1711 után a gróf *Károlyi* családé lett. Van benne gör. kath. templom. Postája Szakasz, táviró-állomása Károlyi-Erdőd, vasúti állomása Ákos.

Alsófernezely. *Alsófernezely*, oláh kisközség és nagy kohótelep, Nagybányától éjszakra. Van benne 414 ház, 596 magyar és 1233 oláh lakossal. Amazok nagyobbrészt r. kath., ezek pedig gör. kath. vallásúak; határa 6518 k. hold. A hatalmas Rozsály alatt fekszik a fernezelyi völgyben, a Fernezely patak mellett. Az oklevelekből úgy látszik, hogy a középkorban már ismerték bányáit, de csak a XVI. századtól kezdve mívelték. Ezeket 1580-ban *Báthory* István lengyel király kapta kárpótlásul Szatmárért. 1592-ben Nagybánya tulajdona volt és 1608-ban *Lisibona* Gellért, a nagybányai bányák bérlője kapta királyi adománynyal; az ő leány utódaitól váltotta vissza a királyi kincstár. Ezentúl gyakran urat cserélt. A háborús világban több ízben tönkre ment, míg végre a szatmári béke után végleg a királyi kincstár tulajdonába került. Ma itt van Magyarország legnagyobb kohótelepe. Ez váltja be a felsőbányai kincstári és magánbányászat s a kereszthegyi és veresvízi kir. bányaművek, valamint a nagybányavidéki magánbányák összes bányatermékeit. Van r. katholikus és gör. katholikus temploma, postája távíró- és vasúti állomása helyben van.

Alsóhomoród. *Alsóhomoród*, kisközség, 127 házzal és 828 német, magyar és oláh lakossággal, kik legnagyobbrészt r. kath. vallásúak. Van benne 127 ház; határa 3670 k. hold. Régi neve *Rente Homoród* volt és már 1418-ban előfordul a *Drágfiak* erdődi uradalmának lajstromában. Ettől kezdve Drágfi-birtok volt mindvégig és a Drágfiak kihalta után 1633-ban *Prépostvári* Zsigmond bélteki uradalmához tartozott. Jelentéktelen kis oláh község volt mindaddig, míg a szatmári béke után gróf Károlyi Antal 1781-ben el nem rendelte, hogy az itt lakó, vad erkölcsű oláh népet telepítsék máshova s ide magyarokat hozzanak. Csakugyan 40 magyar családot telepítettek le ide Pozsony vármegyéből, de ezek a zord vidéken a terméketlen földön nem tudtak megélni és visszaköltözködtek. 1787 körül azután svábokat telepített ide a gróf Bádenből és Bajorországból. 1781-ben alakultak ezek egyházzá és 1808-ban építettek templomot, a melyet azonban 1834-ben a földrengés tönkre tett. Ez idő óta szépen virágzik a kisközség a Bükk-hegység tövében, a Homoród patak mellett. A gróf Károlyi család birtoka ma is. A lakosság fogyasztási hitel szövetkezetet tart fenn. Vasúti állomás, posta és távíró helyben van.

Alsóujfalu. *Alsóújfalu*, oláh kisközség, 157 házzal; 9 magyar és 664 oláh lakossal, kik mind gör. katholikusok. Határa 755 k. hold. A magas domboldalon épült kisközség mindenkor Nagybánya város tulajdona volt és ma is e város a legnagyobb birtokosa. A bányák művelésénél vette hasznát a város mind lakosságának, mind erdős határának. A faluban lévő gör. kath. templom 1864-ben épült. Távirója, postája és vasuti állomása Nagybányán van.

Amacz. *Amacz*, felerészt magyar, felerészt oláh kisközség, a szatmár-erdődi vasútvonal mentén, 154 házzal, 383 magyar és 442 oláh lakossal. Már a XIV. századból van rá adat, hogy itt egyház volt. Nevét 1393-ban már *Amach*, *Amacz*-nak írják; ekkor iktatták be itt a *Báthoryakat*. A XV. századig az övék maradt a község; 1417-ben Báthory Istvánt és Benedeket királyi adománynyal ujra beiktatták a birtokba. 1609-ben *Szilágyi* János kap rá királyi donácziót. 1625-ben Királydaróczi *Debreczenyi* Tamás, 1758-ban *Eötvös* Sándor és László voltak az urai. A Rákóczi-féle szabadságharcz idején teljesen elpusztult a község. Az ujra települők

itt két régi templomot találtak; egy gör. katholikust, melyet 1870-ig használtak és egy róm. katholikust, melyet a nép, a ref. vallásra térvén, lebontott és köveiből új templomot épített. 1700 körül szervezkedett újra az egyház. Ekkor még csak 17 család volt itt. Földesurai ezidőtájt a gróf *Telekiek*, az *Eötvös* és más családok voltak. A XVIII. század közepétől a gróf *Teleki*, *Eötvös*, *Szögyényi* és *Szeleczky* családoké volt, ma pedig *de Gerando* Attila örököseinek van itt birtoka. A község vasúti megálló hely. Távirója és postája Szatmárnémeti.

Angyalos, *(Szamos-Angyalos)* kisközség, 97 házzal és 608 magyar lakossal, kik legnagyobbrészt ref. vallásúak. Határa 1406 kat. hold. Már a XIV. században jelentékeny hely lehetett, egyháza is volt, a mire már 1381-ből van adatunk. Nevét már ekkor is így írták. 1429-ben lett a *Csaholyi* család birtoka. 1545-ben *Bornemisza* Boldizsár, *Csaholyi* Anna és *Tardy* Mihály kaptak reá királyi adományt. 1547-ben Csaholyi Imre leányait fiúsították és őket is birtokba iktatták. Ekkor a csaholyi uradalomhoz tartozott. 1568-ban *Melith* Istvánt, Pált és Györgyöt, a Csaholyi Anna fiait, iktatták birtokába. 1569-ben *Tardy* Dorottya, *Sulyok* István és Katalin is szerepelnek részbirtokosokként. 1592-ben pedig a *Szentmiklóssy* család is. 1696-ban a szatmári várhoz tartozott, de azután ismét az említett családoké volt. A XVIII. század végén a *Domahidy*, *Pusztay*, *Czirjék*, *Iklódy*, *Ráthonyi*, *Szintay*, *Farkas*, *Kerekes* és *Darvay* családoké volt. A XIX. század derekán még ugyanezek a családok virágzanak itt, úgyszintén a *Cseh*, *Csabay* és *Virágh* családok. Domahidy Viktornak van itt szép kastélya és ma ő a legnagyobb birtokos. A kastélyt Domahidy Ferencz a múlt század ötvenes éveiben emeltette. Homlokzata magas földszint, de hátsó része emeletes. A kastély termeiben és helyiségeiben néhai gróf *Teleki* Sándor híres gyűjteményéből, a kastély úrnője: gróf Teleki Blanka tulajdonában sok nagybecsű tárgyat őriznek. Van benne kb. 1500 kötetes könyvtár régi kordovai metszett bőrök kasztiliai nemesek czímereivel, XV. századbeli majolikák, régi festmények, melyek közül az egyik állítólag Murillótól való, régi aquarellek, Rembrandt tollrajzai, Teleki Jánosné szül. Mikes Mária régi hímzett selyembrokátruhája, valódi iparművészeti remek és az orsz. kiállításon is közbámulat tárgya, régi gazdag kéziratgyűjtemény a múlt század legkiválóbb alakjaitól stb. A kastélyhoz nagyterjedelmű, kiválóan gondozott park csatlakozik. A község határában vannak a *Bányay*, *Bokor*, *Fischer*, *Kerekes*, *Lichtmann Madarassy*, és a három *Domahidy* tanya. Ezeknél régibb eredetű volt a hajdani *Puszta-Jánosi* falu, a mely szintén a határba esik. Erről már 1477-ben ír egy okirat, de később, a török dúlások idején, tönkre ment; a helyén harangot találtak, a melyet Csengerbe vittek és egy oltári kelyhet, a mely Porcsalmára került. Van ref. temploma, mely 1811-ben épült; utolsó postája és távírója Csenger. Angyalos.

Apa, oláh és magyar kisközség, a Szamos mellett. Van benne 564 ház és 3019 lakos, kik közül 913 magyar, 2013 oláh, 93 német. Az oláhok gör. katholikusok, a magyarok nagyobbrészt reformátusok, a németek izr. vallásúak. Határa 3121 kat. hold. Ősidők óta megült hely, határában kő- és bronzkori leletek találhatók. A község nyomára már a XIII. században akadunk. Nevét az *Apa* nemzetségtől vette, a melyet 1298-ban birtokosáúl említenek. Azután a meggyesi uradalomhoz tartozott. 1414-ben Miklós és János, a meggyesi bán fiai, tanúvallomást tétettek itt annak bizonyítására, hogy Balk és Drágh máramarosi főispánok ide betörtek s az ő jobbágyaikat kifosztották. A század végén még a *Meggyesieké* 1492-ben iktatták be itt Meggyesaljai *Morócz* Istvánt és feleségét, Margitot. A család kihalta után a *Báthoryaké* lett és a szinéri uradalomhoz csatolták. *Apay* Bálintnak itt Báthory Gábor 1610-ben jószágot és nemesi udvarhelyet, *Szirmay* Györgynek három szőlőt adományoz az apai hegyen. A következő évben Apay Bálint és *Nagy* Gergely kapnak királyi adományt az egész helységre. 1629-ben Ruszkai *Kornis* Zsigmond is részbirtokosa. 1638-ban a Zúgó-patak és Hó-patak között levő Ligeterdőn pöröltek a szinérváraljaiakkal. A meggyesi várhoz közel lévén, töröktől, tatártól sokat szenvedett. Igy az 1717-iki tatárdúláskor az egész községet fölégették.és ekkor Nyeregjártó Mihály városi tanácsost is megölték. A reformátusoknak erős egyházuk volt itt már a XVI—XVII. századokban is, mai templomuk is már századok nyomait viseli magán. Épült 1640-ben, 1800-ban villám csapott a tornyába s egyik szögletét lesodorta; a torony eredeti alakjában van meg, de a templom sok alakitáson ment át, épitési modorának nagy kárára. A XVIII. század végétől kezdve *Wes-* Apa.

selényi, báró *Vécsey*, *Boros*, *Gáspár*, *Katona*, *Daróczi*, *Szent-Ivány*, *Gabányi* családoknak volt benne nagyobb birtokuk; most legnagyobb birtokosai Berenczei *Kováts* Gyula és Szent-Ivány Gyula, kiknek itt csinos kastélyuk van. A község lakossága hitel- és fogyasztási szövetkezetet, úgyszintén népbankot tart fenn. A görög katholikus templom 1870 körül épült. Van a községben körjegyzőség és postahivatal; távírója és vasúti állomás is van a szatmár—nagybányai vasút mentén. A határ nevezetes részei az *Előhegy* szőlőhegy, *Erdőmező* házcsoport, *Jeremiás* tanya, *Kiskőkincs Szőlőhegy*, *Kovács*-tanya, *Nagykőkincs* szőlőhegy, *Szentiványi* tanya és *Zugó* szőlőhegy. Az apahegyi bérczen értékes kénes és vasas forrás van, az u. n. zúgósi forrás, a mely *Kováts* Gyula tulajdona.

Aranyosmeggyes. *Aranyosmeggyes*, oláh és magyar lakosságú község, 480 házzal, 3142 lakossal, a kik közül 844 magyar, 2253 oláh; ezek gör. katholikusok, a magyarság pedig nagyobbrészt református és r. katholikus. Határa 12,532 kat. hold. Régi nevezetes község. Már az őskorban lakott hely, a mint azt a legutóbbi ásatások kő-, bronz- és népvándorláskori felszínre hozott leletei bizonyítják. Már az Árpádok korában vára volt, mely 1278-ban a *Kaplony* nembeli Jákó fia Andrásé volt. A várúr egy alkalommal IV. László királyt nagy felindultában megtámadta, feléje sújtván a buzogányát. E tetteért a király minden birtokától megfosztotta és a meggyesi uradalmat Miklós erdélyi vajdának, Móricz mester fiának adományozta, mint ezt a fenmaradt adománylevél részletesen elmondja. Ezek a Móriczfiak lettek későbbi urai. A családnak legnevezetesebb tagja *Meggyesi* Simon volt, Dalmáczia bánja. Róla nevezték azontúl fiait és unokáit. Sokat pörölt a család Drághgal és Balkkal, a bélteki s kővári uradalmak uraival, kik ebben az időben szereztek Szatmárban birtokot. Meggyesi bán fiai pört indítottak ellenük, mert 1414-ben megtámadták és megrabolták az ő meggyesi jobbágyaikat. 1415-ben a rokon *Báthory* családdal volt nagy pörük és Báthory Antal a meggyesi uradalom felét leánynegyedben kiperelte a Móriczfiaktól; de az ítéletet úgy látszik nem lehetett végrehajtani, mert az uradalom 1429-ben is osztatlanúl a Meggyesi Simoné és Jánosé, 1442-ben pedig a Móriczhidai Móriczé, a Simon fiáé. 1492-ben Meggyesaljai *Morócz* István és felesége felkérték az egész uradalmat, mindkét ágon való magszakadás esetére. A következő esztendőben azonban, Morócz István magtalan elhúnyta után, Báthory István és András erőszakkal elfoglalták a várat. Az ecsedi ág hatalmaskodásának ellentmondottak a többi Báthoryak is, mert őket is ugyanolyan juss illette a birtokból. A hosszú és heves pörlekedés csak 1520-ban ért véget, a mikor az ecsedi, szaniszlófi és somlyai ágak felosztották maguk között az egész uradalmat. Ezt megelőző évben Báthory István nádorispán, András szatmári főispán és György főlovászmester, fiú-ágon történő magszakadás esetére, fiúvá és testvérré fogadták *Rozgonyi* Istvánt. Ettől kezdve egy századig a Báthoryaké volt az uradalom. Alattuk több kisebb adományról maradtak fenn okiratok. Igy 1588-ban *Hagymási* Györgynek adtak nemesi telket, 1600-ban *Ujhelyi* Istvánnak és feleségének, ugyanekkor *Patkós* Menyhértnek és feleségének is. 1610-ben *Szirmay* György kapott királyi megerősítéssel nemes-telket a Báthoryaktól. Az utolsó Báthory András fi-utód nélkül halt meg 1626-ban és utánna 1630-ban *Lónyay* Zsigmondra szállott a birtok, a kinek az anyja Báthory-leány volt. A meggyesi várat ő kezdte megújíttatni és ő erősítette meg sánczokkal, bástyákkal, felvonó-hidakkal. 1643-ban Lónyay Zsigmond meghalt és Lónyay Anna, *Kemény* János fejedelem neje, örökölte a várat, de ő 1669-ben hűtlenségi pörbe keveredvén, birtokait elkobozták. Ez idő tájt ugyanis a szatmári német várőrségtől nagyon sokat kellett szenvednie az egész vármegyének. Az úgynevezett „sárga németek“ folyton sarczolták az egész környéket. Lónyay Anna, a ki már ekkor özvegy volt, és ki szintén sok kárt szenvedett, felbiztatta a környékbeli nemes urakat, hogy az éppen portyázáson levő németeket támadják meg és verjék szét. Csakugyan lesbe is álltak a Gombás-erdőben és a Nagybánya felől gazdag zsákmánynyal hazatérő zsoldosokat kardélre hányták. Ezért indították Lónyay Anna ellen a hűtlenségi pört és konfiskálták birtokait; a meggyesi várat pedig lerombolták és bástyáit 1670-ben levegőbe röpítették. A megmaradt részek 1707-ben égtek le. Lónyay Anna halála után az örökösök csak pénzbeli kárpótlást kaptak; a birtok a kamaráé lett és a szatmári vár tartozékaihoz csatolták. Híres vár volt ez, mely nevét állítólag egyik pompás aranyozású díszes terméről vette. Mint uradalom a szinérváraljaival egy volt és hol meggyesi, hol szinéri uradalom

néven szerepelt. A Báthoryak építették nagy kőtemplomát, góth stilusban. Alatta van későbbi urainak, a Wesselényieknek, sírboltja. A Lónyay birtok zálogbirtokképpen maradt a kamara kezén, annak a büntetési összegnek zálogáúl, a melyet Lónyay Annára vetettek ki.)1732-ben a jogosult báró *Wesselényi* Ferencz örökölte, a ki 1740-ben ki is váltotta a birtokot; a vár helyére várkastélyt építtetett, a mely a réginek fényét visszavarázsolta. A Wesselényi családtól gróf *Bethlen* Zsuzsánna és gróf *Teleki* Sámuel örökölték. A községbeli családok száma a XVIII. század közepén 8—9-re apadt és csak a század végén s a következő század elején népesedett meg a község újra. Temploma 1734-től 1855-ig tető nélkül állott; ekkor a vár urai majd a józsefházi svábok és az oláhok akarták elfoglalni; de a kis ref. egyház addig folyamodott érte régi jogán, hogy végre visszakapta és kisebb templomot épített a réginek köveiből. A XIX. század elején nagyobb birtokosai voltak a gróf Teleki, báró Wesselényi, gróf *Károlyi* és *Becsky* családok, a kik pallosjoggal rendelkeztek. Kívülök még birtokosok voltak itt a *Szeleczky*, *Eötvös*, *Darvay*, *Vay*, *Szirmay*, *Melczer*, *Kacsó*, *Boros*, *Egry*, *Tóth*, *Szatmáry*, *Terge*, *Sepsy*, *Fényes* stb. családok. Most legnagyobb birtokosai *Böszörményi* Zsigmond, *Boros* Zoltán, *Jakó* Kálmán, báró *Wesselényi*, gróf *Teleki*, *Svaiczer* Gábor, *Streicher* örökösei és *Grosz* Dániel. A községben több csinos úrilak és régi kuria van. Igy Svaiczer Gábor ny. ezredesé, mely a múlt század nyolczvanas éveiben épűlt. Böszörményi Zsigmond két háza, melyek közül az egyiket ő maga építette 1888-ban, a másikat pedig Papp Antal 1850 táján. Boross Zoltáné, melyet Boross Ignácz 1868-ban építtetett, de mostani tulajdonosa átalakíttatott; a Jakó Kálmáné, melyet Boross Pál 1852-ben építtetett és mely női ágon lett a Jakó családé. Határában vannak a Boros, Böszörményi, Etény, Gombás, Grosz, Hegy, Jakó, Jungreisz, Órét, Svaiczer, Selyebi, Streicher, Teleki s Wesselényi tanyák s a Hegyescserei rét. Ezek között legnevezetesebb a *Gombás-erdő*, melynek történeti szerepe volt. A hatalmas erdőség szélesen terül el Batiz felé; a Báthoryak idejében határpör volt a két helység között és 1549-ben ítélték egy részét a meggyesieknek. 1672-ben Batiznál az ellenség elől futó kuruczok is ebbe az erdőbe menekültek. A községben van körjegyzőség, posta, távíró és vasúti állomás.

Atya, a Szamosközön fekvő kis magyar község, 123 házzal és 720 lakossal, kik ²/₃ részben ref. és ¹/₃ részben r. kath. magyarok; határa 2148 kat. hold. Hajdan az *Atyay* nemzetségnek volt névadó birtoka és már 1462-ben *Athya* néven írják. Az Atyay család kihalta után, 1445-ben, *Bornemisza* Boldizsár és Kusalyi *Jakcs* Mihály örökölték. Az utóbbi családnak magva szakadván, 1524-ben *Drágfi* János kapta királyi adománynyal. 1550-ben Rozsályi *Kun* László kapott benne részt, melyet e család még a következő században is bírt. 1564-ben *János* Zsigmond elfoglalta a községet. Különben elég jelentékeny hely volt, többször tartottak itt megye gyűlést, így 1658-ban és 1710-ben. A XIX. század elején a *Várady*, *Péchy* és *Zimány* családoknak volt itt jelentékenyebb birtokuk, a későbbi időkben a *Pataky*, *Szabó*, *Török*, *Selyeby*, *Tóth*, *Surányi*, *Lázin*, *Ackerman*, *Paál* családok szerepelnek itteni birtokosokként. Ref. temploma a XV. századból való. Van itt egy 1648-ból való, ezüstből vert érdekes úrvacsora-osztó pohár, melyet Balioki Szénás Ferencz és neje, Kárási Kata ajándékoztak az egyháznak. Határában van a *Pál-tanya*. gőzmalommal. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagypeleske. Atya.

Avasfelsőfalu, a Túr mellett, a Timpa-hegy alatt fekvő oláh kisközség, 567 házzal és 2725 lakossal, kik közül 286 magyar, 2200 oláh és 204 német. Az oláhok gör. kath. vallásúak, a magyar anyanyelvűek legnagyobbrésze izraeliták. Roppant kiterjedt község; „több mint 300 halmon épűlt", irja róla egyik ismertetője. Különben nagyon régen megtelepedett hely. Már a Hunyadiak korában, 1490-ben *Felsewfalw*, 1493-ban *Felfalw* néven szerepel. Szinér várához tartozott s a meggyesi uradalom része volt. Urai voltak a meggyesi *Moróczok*, majd a *Báthoryak*, a kik 1520-ban osztoztak rajta. Később is gyakran emlegetik az avassági uradalom részeként, 1592-ben, 1634-ben és 1696-ban. melylyel együtt a szatmári várhoz tartozik 1633-ban *Pászthói* Máthé és fia kaptak benne adományt A következő századokban a *Báthory-Lónyay* örökösök, a gróf *Teleky*, gróf *Kornis*, báró *Wesselényi*, báró *Vécsey*, majd a gróf *Károlyi* családoké. Mellettük a XVIII. században birtokosok a *Kovács*, *Darvay*, *Luby*, *Lónyay*, *Helmeczy*, *Nagy*, *Boros*, *Korda* és *Gáspár* családok. A következő század elején Avasfelsőfalu.

és később is ugyanezek és velük gróf *Barkóczy*, a *Geötz*, *Becsky*, *Mátay*, *Iklódy*, *Sepsy*, *Linkner*, *Rhédey*, *Császy* családok. Most legnagyobb birtokosai Szatmár város, *Benkő* György örökösei, *Péchy* István, Kőszegremete község. Hozzá tartozik a *Gyapjumosó-telep*. Nevezetesek savanyúvíz forrásai és a hegyeiből fakadó gyors forgójú patakok, a melyeket a gubások annyira szeretnek, hogy hajdan messzeföldről eljöttek e patakok vizét használni. Gör. kath. temploma 1851-ben épült. Körjegyzőség, posta, távíró, úgyszintén vasúti állomás helyben van.

Avasujfalu. *Avasujfalu*, a Fejér-patak mellett fekvő oláh kisközség, 405 házzal, 1842 lakossal, a kik közül 26 magyar, 184 német és 1629 oláh, legnagyobbérszt gör. kath. vallásúak ; van közöttük még 122 r. katholikus és 206 izraelita. Hajdan a szinéri uradalom része és a meggyesi urak birtoka volt. Az uradalom lajstromaiban, már a Hunyadiak korában, gyakran előfordúl *Wyfalw* néven. Később a *Báthoryaké* lett, a kik 1520-ban osztoztak rajta ; e családnak magva szakadván, a *Lónyayak*, majd a *Wesselényiek* birtokába került. A rengeteg erdőségekből álló határból 1633-ban *Pászthói* Máthé kapott részt, 1668-ban pedig gróf *Csáky* István nyert királyi adományt az egész községre. 1717-ben *Viszocsányi* Sándor kap benne részt. A XVIII. századtól a gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, gróf *Kornis*, báró *Wesselényi*, báró *Vécsey*, báró *Huszár*, a *Becsky*, *Luby*, *Daróczy* és *Péchy* családoké. A következő időkben még a *Kovács*, *Darvay*, *Helmeczy* családok szereztek itt birtokot. Most legnagyobb birtokosai *Kovács* Jenő, gróf *Teleki* Sámuel, *Molnár* Györgyné örökösei és *Fogarassy* Sándor. Ide tartozik a *Juhász*-tanya, *Lajosvölgyi* hutatelep és a *Monnier*-tanya, a melyen szép kastély áll, *Monnier* Lucian építette s most a *Frontier* Péter tulajdona. 1863-ban a Lajosvölgyi hután a több száz főből álló róm. kath. hívek számára plébánia alakúlt. A munkások azonban elköltöztek és a plébánia 1877-ben megszűnt. Van a határban több savanyúvíz-forrás. A község postája és vasúti állomása Avasfelsőfaluban, távíró-állomása Szinérváralján van.

Avasujváros. *Avasujváros*, az Avas legnagyobb és legjelentékenyebb kisközsége a Tálnapatak mellett. Van benne 446 ház és 1822 lakos, a kik közül 1605 magyar, 217 oláh ; vallásra nézve 1302 református, 26 r. katholikus, 260 gör. katholikus s 234 izraelita. Már a Hunyadiak korában elég jelentékeny község s az okiratokban *Wywaros*-nak írják. 1422-ben *Ujvárossi* Jánosé és Dienesé, azután Szinérváraához tartozott és a meggyesi uradalom részeként ennek a sorsában osztozik. Ura a Meggyesaljai *Morócz* család volt és ennek kihalta után, a XV. század végén, a *Báthoryak*, majd egy századdal később a *Lónyay*, *Bethlen*, végre a báró *Wesselényi* család. 1622-ben *Kákonyi* István, 1641-ben *Paczóth* Judit, a *Sennyey* Sándor özvegye. 1699-ben *Bors* Mária, *Szkotka* Mihály felesége és *Viszocsányi* Sándor kapott itt részjószágot, 1779-ben gróf *Károlyi* Antal kapott benne nagyobb birtokrészt. 1810-ben a gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, báró *Wesselényi*, gróf *Barkóczy*, gróf *Kornis*, báró *Wécsey* és báró *Bánffy* családok az urai, valamint a *Becsky*, *Irinyi* Rápolthi *Nagy*, *Kállay*, *Bagossy*, *Darvay*, *Linkner*, *Dobay*,*Gáspár*, *Ajtay*, *Melczer*, *Mándy*, *Kanizsay*, *Jármy*, *Ottlik* és *Cseh* családok. Később még a *Kölcsey* családot is itt találjuk. Most a legnagyobb birtokosok *Perecz* Lajos és *Lévay* Adolf. A község mindig középpontja volt az Avasságnak ; hajdan az avasi uradalomnak, később az egész vidéknek. Már 1633-ban, mikor *Bethlen* István adományul kapja az egész helységet, mezővárosnak irják. Vásárai nevezetesek és itt látják el magukat ennek a világtól elzárt nagy völgyterületnek a lakosai mindenféle czikkekkel. Gondozott országutak kötik össze Szatmárral, Máramarosszigettel, Szinérváraljával, a mióta pedig a bikszádi vasút kiépült, még nagyobb szerepe jutott az őserdők feldolgozása és ipari értékesítése terén. Már a XIV. század elején volt itt egyház. Nagyon jellemző, hogy a helység közigazgatásában az egyházi és a városi kormányzást csak 1805-ben választották külön. 1686-ban zsinatot tartottak itt. Temploma a XV. századból való lehet. Az 1717-iki tatárjáráskor leégett, de csinosan restaurálták és máig is ezt használják. A községhez tartozik a Grosz-tanya. Nevezetes emléke négy kőre járó malma, a melyet még Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől kapott. Körjegyzőség, posta, távíró és vasúti állomás helyben van.

Bajfalu. *Bajfalu*, az Izvor-patak mellett, az Izvora-völgyben fekvő kis oláh község, 79 házzal és 351 túlnyomóan gör. katholikus lakossal. Már a XVI. században van nyoma a nagybányai uradalom leveleiben, ekkor még *Bajkafalva*

néven. 1634-ben a daróczi uradalom része s vele a szatmári vár tartozéka, de már 1642-ben ismét a nagybányai uradalommal tartozik a szatmári várhoz, 1628-ban a *Csóffy* családnak van benne birtoka. A község egyetlen nevezetessége kitünő kénes, konyhasós, jódos ásványvize, a mely pompás gyógyhatású. Most a m. kir. államkincstár tulajdona, a mely itt egyszerű fürdőt tart fenn. Két forrása van; a felsőt önálló fürdővel vendégek használják, az alsót, a mely erősebb hatású, de gyarlóbb fölszerelésű, a nagybánya-vidéki állami bányamunkások számára tartja fenn a kincstár. A községben gör. katholikus templom van, mely 1810-ben épült. Postája, távírója és vasúti állomása Felsőbányán van.

Balotafalu, a Szamos völgyben fekvő oláh kisközség, 100 házzal és 478 gör. katholikus oláh lakossal; határa 979 k. hold. A XV. században már gyakran említik a bélteki uradalom részeként. Nevét 1424-ben *Balathafalwa*, 1463-ban *Balothafalwa*, 1470-ben *Baladfalwa* alakban írják. 1424-ben, a *Drágfiak* osztozásakor, a *Bélteki* Sandrin utódaié lett; a mikor pedig Bélteki Mihály 1470-ben hűtlenségbe esett, a Drágfiak kapták meg. 1592-ben az erdőszádai uradalomhoz tartozott. 1637-ben Ruszkai *Kornis* Zsigmond kapta királyi adományúl. A XVII. század végén urai *Mindszenthy Peley* Zsigmond, *Miske* Sámuel, *Tholdy* Miklós; a XIX. század derekáig ugyanezek a családok és az *Ujfalussyak* és *Mándyak*. Most nagyobb birtokosa nincs. Van gör. kath. temploma és körjegyzősége. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Erdőszáda. Balotafalu.

Barlafalu, a Szamos mellett fekvő oláh kisközség, 296 házzal, 1578 lakossal, a kik közül 108 magyar, 1154 oláh és 316 német; vallásra nézve 353 r. kath., 1153 gör. kath., 60 izr. Határa 4394 k. hold. Az erdőszádai uradalomhoz tartozott, 1634-ben az uradalommal együtt a szatmári vár tartozéka lett. Itt volt az oláh vajdaság középpontja; hozzátartozott Ujfalu, Oláhtótfalu, Zelestye, Papbikó, Válaszút és Szakállasbikó. 1642-ben és 1696-ban még mindig szerepel a szatmári vár tartozékai között. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándoré lett s 1785-ben a gróf Károlyi család a szomszéd sváb községekből 43 sváb családot telepített ide. Ekkor alapították plebániáját. A régi kis templom helyett, 1895-ben a község mostani földesura, gróf Károlyi Lajos, csinos templomot építtetett. A gör. katholikusoknak is van templomuk, a mely 1840-ben épült. Vasúti állomása, távírója helyben van, postája pedig Remetemező. Barlafalu.

Batiz, kisközség, Szatmár-Németi szomszédságában. Van benne 238 ház s 1605 lakos, kik közül 1347 magyar, 256 oláh; és pedig 228 r. kath., 965 gör. kath., 302 ref., 110 izr. vallású. Határa 6367 kat. hold. Régen megtelepedett hely; legelső adat róla 1369-ből maradt fenn, mikor *Simon* horvát bán I. Lajos királytól felkérte és a meggyesi uradalomhoz csatolta. Már ekkor egyháza volt. 1378-ban a Simon özvegyeé volt; 1392-ben határát megjárták Vasvári felől. 1422-ben *Vetéssy* Jakab rátört és az itt lakó jobbágyokat kifosztotta. 1426-ban Simon földesura a vasvári határ egy részét visszafoglalta a batizházi határhoz. 1433-ban a *Moróczoké*, de ezek kihalta után 1496-ban a *Drágfiak* foglalták el. Ámde a meggyesi uradalomra a *Báthoryak* tartottak igényt és meg is szerezték Batizt is, melyen az 1520-iki osztozáskor szintén megosztoztak. 1583-ban Báthory Zsuzsánna egész rész jószágát elzálogosította férjének, *Uray* Mihálynak, ezer frtban és batizi birtokát is lekötötte. Ugyanekkor Vasvári *Bélteki* Mihály és felesége részjószágot kapnak itt. 1610-ben *Kákonyi* Mihály, 1637-ben *Pálóczi* Horvát, a *Perényi* és a *Lónyay* családok, 1665-ben *Daróczi* Sámuel, 1699-ben *Skotka* Mihály és felesége, 1717-ben *Viszocsányi* Sándor kapnak benne részbirtokot. 1672 szeptember 20-án csata volt itt a császári katonaság és a magyarok között, mely alkalommal 50 ifjú esett el; sírjok Batiz és Vasvári között van. Háborútól sokat szenvedett a szatmári vár tőszomszédságában. Különösen a XVII. század végén és a XVIII. elején lefolyt szabadságharcz hadai tették tönkre. A kipusztult helységet ekkor özönlötték el az oláhok. Régi, ősi magyar telep volt, a XIV. század elején már jelentékeny egyháza volt. A reformácziót már kezdetben elfogadta; Batizi András és Mihály reformátorok épen innen valók. Régi temploma a nagy romlásokban elpusztult, de 1881-ben ujat építettek helyébe. A gör. kath. templomot 1896-ban építették. A község régi urai, a Báthoryak óta, a XVIII. század végén, a *Jakó*, *Fényes*, *Osvát* és *Ecsedi* családok voltak; a mult század elején rajtok kívül még a báró *Jósika*, *Kruspér*, *Kende*, *Tolnay*, *Kállay*, *Hám*, *Eötvös*, *Vásárhelyi*, *Nagy* és *Gáspár* családok szereztek itt jelentékenyebb birtokot. Most *Des Escherolles* Kruspér Sándor, *Jakó* Endre, *Fényes* Péter, *Kovásznay* Zsigmond a nagyobb birtokosai. Az utób- Batiz.

binak itt csinos úrilaka van, melyet a tulajdonos ipja: *Draveczky* János 1890 táján építtetett. Határában sok a tanya; így az Ambrózy, Bodonya, Böszörményi I. és II., Dragos, Draveczky, Ecsedy, Fényes, Gedő, Jákó I. és II. Kacsó, Kis, Markovits, Osvát, Sándor, Ványos és Weisz tanyák és a Gombás-puszta, a híres Gombás erdőnél, a mely az elmult századokban a vármegye legnevezetesebb síkföldi erdősége volt, búvóhelye az alföldről elmenekült, de itt állandó tanyát sohasem vert szegénylegényeknek. A virágzó kisközségben van körjegyzőség, posta, vasúti állomás; távirója pedig Szatmáron van.

Batizvasvári. *Batizvasvári*, az előbbi községgel területileg csaknem egységes kisközség. Van benne 117 ház, 753 lakossal, akik közül 231 magyar, 552 oláh; 48 r. kath., 623 gör. kath. és 66 ref. vallású. Határa 1366 k. hold. Ez is ősi, magyar telepedésű hely. A XIV. században a *Vasvári* nemzetségé volt és ura Vasvári Vitus, a Károly király udvari káplánja volt. 1339-ben Vasvári Pálé, 1366-ban Vasvári Tamásé; 1392-ben a Vasváriak és a Meggyesiek határvillongásba keveredtek, mely gyakran megújult. 1426-ban a *Csarnavoday* nemzetség nyert itt birtokot, 1429-ben a Vasváriak és Csarnavodayak panaszt emeltek a Meggyesiek ellen, hogy azok rajtok hatalmaskodtak és nekik sok kárt okoztak. 1548-ban akkori urai, Pálfalvai *Buridu* László, *Remethey* Lőrincz, *Vecsey* István, *Dobozi* János, *Csomay* Jakab és *Kákonyi* Péter kapnak benne kir. adománnyal részt, s ekkor a „Dukaszegrét" és a „Sárpataka" Vasvárihoz itéltetett. 1550-ben Chiammy vagy Vasváry Jakab, *Sárközy* Miklós és Kákonyi Péter kapnak benne részt. 1637-ben *Bornemisza* Erzsébet és *Perényi* Péter, 1641-ben *Daróczy* István, 1665-ben Daróczy Sámuel, 1699-ben *Szkotka* Mihály és felesége, 1717-ben *Viszocsányi* Sándor, 1749-ben *Eötvös* Sándor, László és Imre kapnak itt részbirtokokat. 1810-ben földesurai a gróf *Teleki*, *Eötvös*, *Kállay*, *Jakó-Félegyházi* családok. 1836-ban *Hám* János, *Kállay* Leopold, báró *Jósika*, gróf *Karaczay*, *Vásárhelyi*, *Nagy* és *Jakó* családok. Most legfőbb birtokosa Turczi *Papp* János. Határában van említve 1339-ben *Garancs*, melynek azonban már nyoma veszett; továbbá ugyancsak ezen a tájon van említve 1339-ben *Kysnemethy* (Kisnémeti) és végre *Baromlak*-puszta, mely 1421-ben a Kaplyon-nembeliek birtoka. 1431-ben *Báthory* István erőszakkal elfoglalta, de a *Károlyiak*, *Bagosiak* és *Vetésiek* tiltakoztak a foglalás ellen. 1499-ben *Maghy* Pál kap reá királyi adományt. Később már nem szerepel. Postája és vasúti állomása Batizon van, távirója pedig Szatmáron.

Bere. *Bere*, magyar kisközség, 102 házzal, 523 ref. magyar lakossal. Határa 1498 k. hold. Régi község. Már az őskorban is megült hely, a mit az itt néha előkerülő leletek bizonyítanak. A XIV. század elején már egyháza volt. 1291-ben a Rozsályi *Kún* család volt földesura, mely a váradi káptalan előtt kötelezte magát, hogy Berét nem adja el másnak, csak Urdungnak, vagy Péter comes fiainak és egy másik Andrásnak, kik rokonai és a Károlyi család ősei voltak. A helység azonban a következő században a *Berey* és *Darvay* nemzetségé volt, kiktől 1412-ben *Bélteki* Sándrin, *Drágh* vajda fia foglalta el; de 1416-ban Berey Jánost és *Óváry* Jánost ismét visszahelyezték birtokukba. Ekkor szerezték meg egy részét a *Károlyiak*, 1449-ben a *Sarolyáni* és *Samelházi* családot iktatják be egyes részeibe. 1544-ben *Bácsmegyei* Benedek kap benne részt, 1616-ban *Csöghy* Pál és János. 1750-ben a Berey-család az egész helységre új királyi adományt kap. A XVIII. század végétől nagybirtokosok nincsenek a községben; az egész határ csupa kisebb nemesi birtokokból áll. A tekintélyesebb családok a mult század első felében a Berey, *Baróthy*, *Gellért*, *Bartha*, *Varga* családok voltak. Most báró Vécseynek van itt birtoka. A községbeli ref. templom nagyon régi és czinteremmel van körülvéve. Dűlőnevei közül az „Akasztófa laposa," a Rozsályi Kún család pallosjogáról tesz tanúságot. Utolsó postája Csomaközön van, táviró és vasuti állomása Szaniszló.

Berencze. *Berencze*, (*Szamosberencze*), a Szamos mellett fekvő oláh kisközség, 247 házzal és 589 lakossal (44 magyar és 545 oláh — 553 gör. kath. 24 izr.) Határa 1481 k. hold. Régi neve *Berendmező* volt; 1490-ben *Berendmezew*-nek írják. A szinéri uradalomhoz tartozott és a meggyesi urak birtoka volt. Ezeknek a XV. század végén magvaszakadván, a *Báthoryaké* lett. Ők adtak birtokrészt 1609-ben *Csomaközy* Péternek és 1624-ben *Kovacsóczi* Istvánnak. Utánuk örökölte gróf *Rhédey* Ferencz és felesége. Földesurai 1664-ben a szatmári ref. iskolára hagyták e birtokot, de nem soká bírta, mert 1681-ben a jezsuiták elfoglalták és ezentúl ezeké maradt. A rend feloszlatása után nagy része a kir. kamaráé lett és attól vette meg a Berenczei és Járdánházi *Kovács* család. A XIX. sz. elején ezé a családé és a báró *Vécsey*,



Angyalos. — Domahidy Viktor kastélya.



Apa. — Szent-Ivány Gyula úrilaka.



Apa. — Kovács Gyula úrilaka.



Aranyosmeggyes. — Böszörményi Zsigmond úrilaka.



Aranyosmeggyes. — Boross Zoltán úrilaka.



Aranyosmeggyes. — A Svaizer-féle úrilak.



Batiz. — Kovásznay Zsigmond úrilaka.



A bikszádi bazilita-monostor.

gróf *Teleki*, báró *Wesselényi*, *Darvay*, *Kacsó* és *Boross* családoké. Most nagyobb birtokosa nincsen. Határában van a Kovács, Óberencze és Plopytis-tanya; Etény nevű erdeje már ki van irtva; a Szinérpatak itt ömlik a Szamosba. A gör. kath. templom 1906-ban épült. Vasuti állomása, utolsó postája és távírója Aranyosmeggyes.

Berend, kisközség a Szamos mellett, 83 házzal és 480 lakossal, kik közül 436 magyar s nagyobbrészt ref. vallású, továbbá 53 gör. kath. Határa 863 kat. hold. A XIV. század elején jelentékeny község lehetett; már ekkor egyháza is volt, s a szász eredetű *Berendi* család birtoka, a kiket bányamívelésre hívott meg egyik árpádházi királyunk és itt adományozott nekik birtokot. Mai nevén írják 1330-ban mikor Berendi Márton mester Károly király udvari vitéze volt, és később, 1463-ban, mikor Berendi István czímeres nemeslevelet kapott Mátyás királytól és 1490-ben, mikor a szinéri uradalom részeként sorolják fel. 1525-ben II. Lajos király alatt pénzt verettek Nagybányán a Berendiek czímerével, ezzel a felirattal: „Temp. David. de Berend. Camer. Rivuli Do." 1545-ben *Gosztonyi* Miklós nyeri el az egész helységet, 1665-ben Váraljai *Horváth* Istvánné, *Kende* Jánosné és *Sándorházy* Ferencz kapnak benne részjószágot. A XVIII. század végén a *Lónyay*, *Darvay*, *Csaba* és *Gáspár* családoknak volt itt nagyobb birtokuk, a XIX. század elején a *Csaba*, *Gáspár*, *Virágh*, *Pogány*, *Papp* és *Nagy* családoknak. Most legnagyobb birtokosa *Bikfalvy* Albert. Vasúti állomása, utolsó postája és távírója: Szatmárudvari. Berend.

Berkeszpataka, oláh kisközség a Lápos mellett. Házainak száma 161, lakosaié 649; mindnyájan gör. kath. oláhok. Határa 2870 kat. hold. Mindenkor a kővári uradalom tartozéka volt. Határához tartoznak a hajdani *Kővár* várának ma már alig látható romjai a Vurfu Corniciului hegy tetején. Ez a vár a hajdani Kővárvidék főhelye volt és 1682—1691 között Szolnok-Doboka vármegyéből önálló közigazgatási területté hasították ki. A vár alapjait az árpádházi királyok korának végén rakták le, vagy talán a vegyesházi korszak elején, 1367-ben szerepel először, a mikor I. Lajos király *Dragomir* fiainak, Drághnak és Jánosnak adja. Ez a Dragomir Oláh Miklós I. Lajos király alatt erdélyi vajda volt. 1378-ban *Balk* és *Drág* máramarosi főispánok kapták. Utánuk a *Drágfiak* és *Béltekiek* lettek a vár s a hozzátartozó uradalom urai s övék volt az egész XV. században. 1378-ban a *Castrum Kewar*, vagy Kewwarhoz tartozó „erdődi kerületet" még magának tartja meg a király, később azonban ezt is Kővárhoz csatolták. Zsigmond király 1391-ben Balknak és Drágnak adja e kerületet. 1405-ben Szatmár vármegyéből a kővári uradalomhoz tartozott: (Nyékfalva), Berkesz, M.-Lápos, Tótfalu, Remete, Kovás, Körtvélyes, Kékes, Karulya, Szakállasfalva, Koltó, Alsókoltó, Kölcse, Vasmelyfalva, Bozinta, Aranyos, Kolczér, Hidegkút, Fentős, Hosszúfalva, Pribékfalva, Magosfalva, Dánfalva, Lukácsfalva, Fejérszék, Tölgyes, Jeder, Somkút, Balkona, Balkfalwa, Gaura, Váraj, Prizlop-Kisbany, Buny, Fejérfalva-Fericse. A nagy uradalom nem sokáig maradt osztatlanúl. Dragomirnak három fia: Balk, Dragh és János 1424-ben osztoztak meg a birtokon és a várat ekkor még közösnek hagyták. 1470-ben a vár a Drágfiaknak egyedüli birtoka lett és az maradt a következő század közepéig, a mikor Drágfi Gáspár utód nélkül halt el. Ezentúl hol a királyé, hol az erdélyi fejedelemé lett. 1565-ben Schwendy Lázár foglalta el, 1575-ben *János Zsigmond* visszavette ostrommal. Báthory Zsigmond alatt ide vonúlt önkéntes rabságba *Mária-Krisztina* fejedelemaszszony s megható leveleket írt innen anyjának. 1598-ban ide hozták fogságba *Jósika* Istvánt, a fejedelem megbukott kegyenczét s nemsokára innen vitték Szatmárra, a hol lefejezték. A vár még Báthory Zsigmond alatt a király kezére került. 1605-ben *Bocskay* István vette ostrom alá és elfoglalta, de 1613-ban *Dóczi* András szatmári várparancsnok újra visszafoglalta. 1615-ben *Bethlen* Gábor II. Mátyástól visszakapja. 1662-ben fontos pont a törökkel való békekötésben Köprili és Leopold között. 1607-ben az országgyűlés megszüntette a kővári bíróságot, a többi szabad területekkel és ekkor koronajószággá lett. 1682—1691. között hasították ki Szolnok-Doboka vármegye területéből s Kővárvidék néven önálló közigazgatási területté lett, főkapitány vezetése alatt, II. Rákóczi Ferencz idején a Habsburgok kezén volt és gróf *Teleki* Mihály, a híres kanczellár fia, volt a főkapitánya. A kuruczok megostromolták a várat, de Rabutin felmentette. Gróf Teleki azonban nemsokára a Rákóczi pártjára állott, a német kapi- Berkeszpataka. (Kővár.)

tányt vasra verette és a vár ismét a kuruczok kezére került. A szatmári béke után Rabutin a várat 1718-ban levegőbe röpíttette. A megmaradt romokat a környékbeli lakosok hordták szét. A várhely gróf Teleki László Gyuláé. Berkeszpataka gör. kath. temploma 1882-ben épült. Postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút.

Bikszád. *Bikszád*, oláh kisközség az Avas-vidék éjszaki részén, 363 házzal és 1579 lakossal, kik közül 161 magyar, 1405 gör. kath. oláh és 149 izraelita. Határa 4221 kat. hold. Régi község, mely az avassági uradalommal a meggyesi várhoz tartozott. A XV. században a Meggyesaljai *Moróczoké*, a XVI. században a *Báthoryaké*, a következőben a *Lónyay*, *Rhédey*, majd a *Wesselényi* családé. Nevét már a XV. században *Bykzad*-nak írják. 1604-ben Hosszúmező és Técső határperében szerepel. 1660-ban ide húzódott téli szállásra *Kemény* János erdélyi fejedelem. A XVII. század óta két nevezetessége van: kolostora és gyógyfürdője. A kolostort mely Péter és Pálról nevezett bikszádi apátság, 1689-ben alapította Károlyi Ezsaiás trapezunti szerzetes apát. 1703-ban az oláhok a kolostort megtámadták, felégették és Károlyit megölték. 1753-ban a Szt. Bazil gör. kath, szerzetes-rend vette birtokába és azóta az övé. A kolostor búcsújáróhely, hova mind a latin, mind a görög szertartásu hívek elzarándokolnak. Legutóbbi házfőnöke: *Pászthory* Árkád a kolostort magasabb színvonalra emelte. 1898-ban a kolostor leégett, de Pászthory a réginél nagyobb arányokban újraépíttette s a jövendő korok népmívelő czéljaira is alkalmassá tette. A Bazilita rend, sokat tett Bikszádon a magyarosítás terén, az Avasban az egyedüli magyar ajku erkölcsi testület lévén. Jelenlegi házfőnöke *Vrábely* Máthé. A *bikszádi* gyógyfürdő országszerte ismeretes és vize hatására nézve vetekedik a krancheni, gleichenbergi és niederseltersi forrásokkal. Erről különben az egészségügyi részben bővebben van szó. Vizét millió palaczkszámra küldik szét a világ minden részébe. A fürdő-telep is évről-évre csinosabb és látogatottabb. Tulajdonosa *Szent-Ivány* Gyula, volt orsz. képviselő, nagybirtokos. Bikszádon azelőtt aranybánya is volt. A községnek rengeteg erdőkkel borított határában a XIX. század első felében birtokosok voltak a gróf *Teleki*, gróf *Károlyi*, báró *Wesselényi*, báró *Vécsey*, *Becsky*, *Darvay*, *Nagy*, *Szirmay*, *Máthay*, *Mándy*, *Dózsa*, *Tatár*, *Fintha* családok, most legnagyobb birtokosa a gróf *Károlyi* család és a Szt. Bazil szerzet-rend. Határában vannak az Izrael, Károlyi és Zárda tanyák, a Pinkász és Zárda malmok. Gör. kath. temploma 1882-ben épült. Körjegyzőség, posta, távíró és vasúti állomás helyben van. Ujabban nagy mennyiségű kőszenet találtak a bikszádi határban.

Borhid. *Borhid (Szamosborhid)* kisközség, a Szamos és a Borpatak mellett, 269 házzal és 1281 lakossal, kik közül 92 magyar, 1188 gör. kath. oláh. Határa 2968 k. hold. A XIV. és XV. században már a meggyesi uradalomhoz tartozott és annak a sorsában osztozott. Neve régebben *Borhyda* volt. 1749-ben *Gáspár* Sándor kapott benne részt királyi adománynyal. A XVIII. század végén urai voltak az *Eötvös*, gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, báró *Wesselényi* és a *Gáspár* családok. Most legnagyobb birtokosai *Jéger* Károly és *Klein* Rudolf. Az elsőnek itt kényelmes úrilaka van, melyet az Eötvös család a múlt század elején építtetett. Gör. kath. temploma 1881-ben épült. A községen a Bor-patak folyik át. Körjegyzőség, posta, távíró és vasúti állomás helyben van.

Borzova. *Borzova (Nemesborzova)*, magyar kisközség a fejérgyarmati járásban, 75 házzal és 146, főként ref. vallású magyar lakossal. Határa 379 k. hold. Már 1476-ban Borzovának írják nevét. Ez időtájt a *Borzovay* családé, a melytől a birtok felét 1436-ban *Kölcsey* Jakab elfoglalja. 1592-ben *Baku* Miklós, *Judy* Tamás, *Hegedüs* István, *Kálos* István, *Nagy* István, *Róka* János, *Zsoldos* Bálint, *Tarczali* János és *Téglás* István nyernek az egész községre királyi adományt. 1810-ben a Kálos, *Erdélyi*, *Pápay*, *Mándy* családok a nagyobb birtokosok, a XIX. század derekán a Mándy és Erdélyi családok. Hajdan kuriális község volt és érdekes fekvése volt különösen védelmi szempontból. Erdőség vette körül és a község patkó-alakra volt építve, és sánczárokkal körülvéve, a melybe a Nóboroda patak vizét vezették bele s csak egy kijárása volt, az éjszakkeleti végén épített hídon. A Szamosközön kóborló tatárhadak mégis többször megsarczolták és 1662-ben a szatmári németek is 200 frtnyi kárt tettek benne. Ref. temploma a XVI. századból való. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyszekeresen van.

Botpaláď, magyar kisközség a Túr mellett, 190 házzal és 950 magyar lakossal, kik legnagyobbrészt ref. vallásúak. Határa 2767 k. hold. Már az őskorban megült hely volt. Hajdan nagy erdőség vette körül. Nevét már 1477-ben *Bothpalad* alakban írják. 1410-ben a *Csaholyi* Dienesé a birtok, a Csaholyiakat 1429-ben újra beiktatják részeikbe. 1455-ben a *Gödényháziakat*, 1463-ban a *Csató* családot iktatják be itteni birtokukba. 1479-ben Malomvízi *Kenderes* János szerez benne részjószágot, 1490-ben pedig a Rozsályi *Kún* család. A mikor a Csaholyiak, a XVI. század közepén, fiágon kihaltak, 1545., 1547., 1568. és 1569-ben *Csaholyi* Imre fiúsított leányait iktatják birtokrészeikbe. Utánuk több család birtokába ment szét és a XVIII. század végén főbb birtokosai : gróf *Barkóczy*, gróf *Teleki*, *Kállay*, *Fülep*, *Pinkóczy*, *Tasnádi*, *Kozák* és más nemes családok. Híres nemes falu volt ; 1810-ben 50 házából 32 nemeseké volt. Később jelentékeny vagyont szereztek itt a *Varga*, *Szikszó*, *Kánya*, *Thury*, *Papp* családok. Most nagybirtokos nincs a községben. Uj ref. templomuk 1837-ben épült. a szatmári német őrség 1662-ben 500 frtnál több kárt tett benne. Postája helyben, vasúti és távíróállomása Tiszaújlakon van. Határában van a Czinegéres tanya és a Liget-erdő. Botpalád.

Börvely, magyar kisközség az ecsedi láp délnyugati szélén, 258 házzal és 1688 lakossal, kik csaknem mindnyájan ref. magyarok. Határa 9185 k. hold. Nagyon régi község, határa már az őskorban is megült hely volt, mert e tájon több helyen találni kő- és bronzkori nyomokat. A XIV. század elején már egyháza volt. Nevét régen *Bervenek* írták. A Hunyadiak korában *Berwe*, *Berwey*, *Berwely* alakban fordul elő. Hajdan a *Gúth-Keled* nemzetségé volt. Ebből a családból származott 1372-iki földesura *Buttkay* Péter. 1411-ben az osztályos *Ráskay*, *Márki* és *Buttkai* családok kapnak itt uj adományt. 1417-ben a rokon Buttkaiak eladták részüket a Báthoryaknak. 1420-ban a *Károlyiak* vámot állítottak fel benne, de ennek Kántor Jánosi Bálint ellentmondott. 1423-ban Buttkai Miklós és a Widfiak osztozkodnak rajta. 1430-ban a Buttkai családból származó Ráskai István megsebezte Geugler János kassai polgárt s büntetésül a sértettnek átadták zálogba Ráskai egész birtokát : 35 jobbágytelket, kőtemplommal, toronynyal, temetővel, szántóföldjeivel s erdejével, a mely egy mérföld hosszú és széles volt ; a határ egyes részeit Eger, Nyaras, Csókás, Thókerek, Agerdő, Merkyochere, Zepenrezteve névvel nevezik ; a faluvégen volt a Diósberek erdő. Még ekkor földvár is volt itt : a *Ziget vár*, nagy kiterjedésű elsánczolt magaslat, mely még ma is felismerhető. Halas-tava, rétje s a bervei vám volt a birtok többi része. A kiváltásig Geugler Jánossal együtt *Gara* Miklós nádorispán birja, de 1454., 1461-ben a Petri *Derzs* család is földesúr itt. 1465-ben *Buttkai* András és a *Reszegi* család kapnak benne részt. 1474-ben a hűtlen Buttkai András részét a Báthoryak kapják. 1478-ban a Buttkai család egyik ága : a Buttkai *Keszegek* is földesurai. 1480-ban Ráskai János és Balázs részjószágot kapnak benne, és 1486-ban a Márki család is. 1489-ben Báthory András, 1517-ben Báthory György kapnak itt kir. adományt. Ebben a században az egész birtok a Báthoryaké lett. 1609-ben *Berzy* Lőrincz, Illosvay *Borbély* Péter és *Pribék* Pál szántóföldeket kapnak Báthory Istvántól végrendeletileg, s ez adományt megerősíti a királyi biztos is, a ki az ecsedi uradalmat a fiskus részére elfoglalta. Ezentúl az ecsedi uradalomhoz tartozott s a Bethlenek, Rákócziak voltak az urai. A szatmári béke óta a gróf Károlyiaké. Az akkori harczok alatt kipusztult, de 1785 táján, a Háromszékből ide ref. lelkésznek megválasztott Bodoki Henter Márton székely földieit hivta ide, kik közül számos család telepedett itt meg. Legnagyobb birtokosa most is gróf Károlyi Lajos. Régi ref. temploma helyett 1802-ben építettek újat. 1873-ban kolerajárványban rövid idő alatt 143-an pusztultak el. A községben ma gőzmalom és kendergyár van. Határában van a *Bodoky* és a *Halmos-tanya*. Van itt körjegyzőség, posta, távíró és vasúti állomás. Börvely.

Buczonfalva, oláh kisközség, a Lápos mellett, 160 házzal és 625 gör. kath. oláh lakossal. Határa 6597 k. hold. Kővár tartozéka volt. 1424-ben már megtaláljuk nyomát, *Buchonfalva* néven, későbbi neve *Butyásza* volt. A XVIII. és XIX. században a gróf *Teleki* család tulajdona. A múlt században jó minőségü márványt leltek itt és bányászszák is. Régi, állítólag római útnak a nyomát látni határában. Régente a község a mai ,,Puszta dülő" helyén feküdt, de mikor Kővárt lerombolták, akkor költözött mai helyére, a Lápos mellé, a mely két felé osztja a falut. A községen átfolyik a Corni és itt ömlik a Láposba. A köz- Buczonfalva.

ségbeli gör. kath. templom 1884-ben épült. Ide tartozik a Kodruj-tanya. A Lápos mellett régi üveghuta romja van. Nagyobb birtokos most nincs a faluban. Utolsó postája, távirója és vasúti állomása Nagysomkút.

Bujánháza. *Bujánháza*, oláh kisközség a Túrpatak mellett, 189 házzal és 777 lélekkel; ebből 35 magyar, 733 gör. kath. oláh, 50 izr. Határa 2150 k. hold. Legelső nyomai a XV. századból maradtak fenn; a meggyesi uradalomhoz tartozott és ez időtájt *Buyanhaza*, *Bwyakhaza* alakban szerepelt. 1634-ben, mikor az avassági uradalmat *Lónyay* Annától elkonfiskálták, a szatmári vár tartozéka lett; később a *Wesselényiek* az uradalommal együtt kiváltották a birtokot, s tőlök örökösödés utján a gróf *Telekiek* szerezték meg. A XVII. század végén földesurai a gróf *Teleki*, gróf *Kornis*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, *Becsky*, *Dobay*, *Nagy*, *Szirmay*, *Sepsy*, *Mátay*, *Szilágyi* és *Ráthonyi* családok. Most nincs nagyobb birtokosa. Gör. kath. templomának építési ideje ismeretlen. Határában áll a *Bélavára* nevü hegy, a melyről a hagyomány azt tartja, hogy itt IV. Béla király vára állott. A hegytetőn ma is kincset keres a nép. E sorok írója azonban ásatások alapján megállapította, hogy itt soha sem volt vár, de a tatárjárás idejében elsánczolt táborhely lehetett itt, mert a hegy fensíkját ma is látható másfél öles földsáncz választja el a hegy többi részétől, a hol tatárjárás korabeli kardok, lándzsavégek, nyílhegyek és érdekes alakú paizsdudor kerültek ki a földből, a mi azt bizonyítja, hogy a hegynek ezen a részén harcz folyt. A község postája és vasúti állomása Bikszádon van.

Buság. *Buság*, oláh kisközség az Aranyos patak mellett. Házszáma 93, lakosaié 453; 34 magyar kivételével, mind gör. kath. oláhok. Határa 1065 k. hold. A XV. században már a szinéri uradalomhoz tartozott. Akkor még *Buják*, vagy *Bujákfalwa* alakban írták nevét. 1684-ben behódolt a váradi török basának, bár ez időtájt a szatmári vár tartozékaként is szerepelt. A XVIII. század végén urai voltak a gróf *Károlyi*, *Vankay*, *Mátay* és *Balogh* családok. Most nagyobb birtokosa nincsen. Gör. kath. temploma 1867-ben épült. Határában szakad a Lápos a Szamosba. Van vasuti állomása és postája.

Csaholcz. *Csaholcz*, magyar kisközség a Szamosközön, a Túrhoz közel. Van benne 85 ház és 605 nagyobbrészt ref. magyar lakos. Határa 3361 k. hold. Már a XIV. és XV. században jelentékeny község volt. Nevét 1418-ban *Chahowcz*, 1446-ban *Chaholcz*, 1462-ben *Chahoch* alakban írják. Ősi földesurai a *Matucsinayak* voltak, de mikor ők 1387-ben hűtlenségbe estek, a Rozsályi *Kúnok*, *Báthoryak* és Szántai *Petőfiek* kapták, kiktől leányágon az egész a *Báthoryakra* szállott. A Matucsinayak 1395-ben újra visszakapták egy részét, de 1436-ban ismét hűtlenségbe estek s ekkor az ő részüket is a Báthoryak nyerték el. 1425-ben Báthory Istvánt, Rozsályi Kún Lászlót és Jakabot, s Matucsinay Domokost és Miklóst iktatták birtokába. Ugyanekkor megjárták határát s ekkor külön megjelölték a *Gymszomoga erdőt*, *Esztergant* erdőt, *Kerekrakattya* helyet, *Kalna Bokor* helyet, *Fornasgyakra* helyet, Csaholcz felől a *Formasrakattya*, *Karthon* erdőt, *Domankus* földe részt, a *Bogár Pataka* forrást, *Maythapathaka* erdőt, a *Sárvyze* folyót. A következő században a Báthoryak mellett vagy velük szemben a Rozsályi Kúnok és a *Drágfiak* lépnek fel. A XVII. században már nagyrészben a rozsályi uradalomhoz tartozott, melyre 1652-ben Kún István új kir. adományt nyert. A rozsályi uradalom feloszlásakor itt is sokan szereztek részt. A XVIII. században és a XIX. század elején birtokos családok voltak a *Darvay*, *Morvay*, *Gáspár*, *Domahidy*, *Ajtay*, *Simándy*, *Kállay*, *Végh*, *Radnóczky*, *Dávid*, *Nagy*, *Istvándy*, *Szabó*, *Németh*, *Ernyey*, *Csakay*, *Józsa* stb. családok. A XIX. század elején s részben ma is ugyanezeknek az utódaié. A község ref. egyháza már nagyon régi. 1662-ben megyegyűlést is tartottak itt. Háborúktól sokat szenvedett és 1874-ben csaknem egészen leégett. Most nagyobb birtokosai az Isaák és Vállyi családok. Utolsó postája s távirója Gacsály.

Csanálos. *Csanálos*, megmagyarosodott német kisközség a nagykárolyi járásban. Házainak száma 209, lakosságáé 1627, kik közül 1462 magyar, 165 német; 1550 r. kath. 54 gör. kath., 23 ref. Határa 6050 k. hold. Már a XV. században a *Károlyiak* birtoka. 1419-ben már új adományt kap rá a család. A XV. század elején a rokon *Vetési*, *Bagosi*, *Csomaközy* családoknak is volt jussuk benne. De a Károlyiak ezt is megszerezték. 1431-ben *Chalanus* alakban írják a nevét. 1576-ban *Bognár* Pál és neje: *Reszegei* Anna kap benne részt. A XVII. és kivált a XVIII. században dúló háborúkban nagyon elpusztult és 1712-ben gróf Károlyi Sándor Württembergből telepített ide katholikus svábokat. 1720-ban a csaná-

losi puszta is szerepel, melyre *Vékony* János kapitány kir. adományt nyer. 1725-ben pedig *Rhédey* László és Ádám kapnak reá királyi donácziót. 1725-ben állítottak plebániát s ekkor templomot is építettek, a melyet 1751-ben megnagyobbították. 1831-ben leégett, 1834-ben újra építették; 1861-ben ismét leégett, a község nagy részével együtt, de 1863-ban újból felépítették, 1877-ben pedig érczfedeles toronynyal látták el. A határhoz tartozik a Csanálosi feketeerdő és a Csanálosi nagyerdő. 1431-ben említés van *Porháza* nevű pusztájáról, melyet Báthory István a *Károlyi* és *Vetési* családoktól erőszakosan elfoglalt. Hozzá tartozott *Vada* puszta, hajdan népes helység. Már 1332-ben önálló község volt s *Voda* 1419-ben *Wada*, 1468-ban *Vada* néven szerepel. A váradi regestrumban szó van róla, mint a szatmári várnép földjéről. Ősi birtokosai a kaplonyi nemzetségből eredt családok voltak, a Vadai, Vetési, Csomaközi, Károlyi, Bagosi családok. 1355-ben a Vadaiak osztoztak rajta, s az ő magvuk szakadva után 1396-ban a többi rokon család. 1417-ben az egész helység Vetési Lászlóé és Istváné s a Vetési és Károlyi családé maradt az egész XVI. XVII. XVIII. században. 1642-ben báró Károlyi Ádámot királyi új adomány erősítette meg benne. Ebben az időtájban pusztúlt el a község. Körjegyzőség és posta helyben van. E falu egyike a vármegye legrendezettebb, legszebb és legmódosabb községeinek. 1872 óta katholikus kört tart fenn a lakosság. Szőlőkultúrája és különösen lótenyésztése, mely az ezredéves kiállításon négy díjat nyert, mintaszerű.

Császló, magyar kisközség a szatmár—fehérgyarmati vasútvonal mentén, 96 házzal és 571, jórészt ref. vallású magyar lakossal. Határa 1768 k. hold. Régóta lakott hely; 1342-ben *Chaslomonostora* néven szerepel, a mi azt bizonyítja, hogy akkortájt már monostoros hely volt. 1447-ben *Chasló* alakban találjuk az okiratokban. 1378-ban a *Csarnavoday* családé volt, 1447-ben a *Vetésieket* iktatták birtokába. 1449-ben a Csarnavodayak révén, részjószágot kapnak itt *Szepessy* Péter és István. A következő században a *Szennyesiek* szerzik meg; 1552-ben a Szennyesi Lukácsé és Szennyesi István fiaié. A XVII. században a *Ramocsa*, *Kámondy* és Zinnyérváraljai *Horváth* család birtoka volt. 1671-ben megyegyűlést tartottak itt. 1713-ban a *Tolnay* és Horváth családot találjuk földesuraiként. 1745-ben az idevaló Rekettye Pilát és Varga Annát, tizennyolcz tanú vallomása alapján boszorkányságért elítélték és Károlyban elevenen megégették. A XVIII. század végén urai voltak a Rápolti *Nagy*, *Mátay*, Tolnay, *Gencsy*, Vetéssy és *Jármy* családok. A XIX. század derekáig ugyanezek, a *Harmos* és Nagy családokkal. Most legnagyobb birtokosa báró *Vécsey* Aurél. A ref. templom még a XVI. századból való és czinteremmel van körülvéve. A községhez tartoznak a Barkóczy, Madarassy, Vécsey és a Rácz I. és II. tanyák. Postája, távirója és vasúti állomása Gacsály. Császló.

Csécse, (*Tiszacsécse*) magyar kisközség, 57 házzal és 307 ref. magyar lakossal. Határa 606 k. hold. Régen megült hely; őskori lakosainak emlékét idézi fel az a sok hamvveder, a mely a Tiszapart szakadékaiból kerül elő. Már 1344-ben *Cheche* alakban írják nevét; ekkor adott reá I. Lajos király a *Kölcsey*-eknek nova donatiót. A XV. században is a Kölcsey-uradalomhoz tartozott, de részjószágot szereznek itt 1481-ben *Kömörey* Mihályné, 1488-ban a *Perényiek*, 1496-ban *Ujhelyi* László és Ágotha. A XVI. században a *Báthoryak* szerzik meg. 1516-ban *Báthory* Andrást találjuk birtokában. 1518-ban *Werbőczy* Istvánnak is volt itt birtoka, a melyet elcserél *Perényi* István dobronyai uradalmáért; 1520-ban ezt a részt is megveszi Báthory András és ugyanaz évben a Guthi *Országhok* is részt kapnak benne. 1571-ben Kölcsey Borbála révén Zalai *Sárkány* Simoné. 1592-ben Tardi *Vörös* Orbán kap benne részt. A XVII. és XVIII. században egészen Kölcsey birtok s 1696-ban a szatmári vár tartozéka volt. A XVIII. század végén egész a XIX. század derekáig urai voltak: a Kölcsei *Kende*, gróf *Barkóczy*, *Császy*, *Dósa*, *Horváth*, *Mezádszky* és a *Kiss* családok. Most legnagyobb birtokosa a *Nyilas* család. Még két évszázaddal ezelőtt a község közelebb feküdt Milotához, de a Tisza folyvást rontja határát. A község régebben gyümölcsösök erdejével volt körülvéve s a tömérdek almát és diót „lábbón“ szállították le a Tiszán Szegedig. Ref. temploma 1850-ben épült. Postája Tiszabecsen, távirója és vasúti állomása Tiszaújlakon van. Csécse.

Csegöld, a Szamos partján fekvő magyar kisközség. 113 háza és 958 magyar lakosa van; ezek közül 201 r. kath. 674 gör. kath., 59 ref., 22 izr. Határa 3336 k. Csegöld.

hold. Nevét 1332-ben *Chegud*, 1463-ban *Chegewld* alakban írják. A XIV. század elején már egyháza volt. E régi temploma ma is fennáll. A XV. században a *Drágfiak* birtoka. 1409-ben a birtok felerészébe a *Csáky*-akat iktatják be. 1417-ben már az egészet megkapják a Drágfiak, a kik 1424-ben osztozkodnak rajta. 1437-ben a *Gacsályi*, 1470-ben a *Csató* család kap benne részt. A Drágafiak kihalta után 1592-ben a szinéri uradalomhoz tartozott. 1629-ben a Brebiri *Melithek* szerzik meg, 1638-ban a *Horváth* család is részt nyer benne. 1669-ben megyegyülést tartottak itt. A XVIII. század végén a báró *Vécsey* családé volt s 1780-ban báró Vécsey István tábornok volt a földesura. Most báró Vécsey Aurél a legnagyobb birtokosa. Van a községben fogyasztási szövetkezet, gőzmalom és olajütő. Hozzátartozik a Kerülőlak tanya. Határán átfolyik az Erge patak. Postája, távirója és vasúti állomása Jánk.

Cseke. *Cseke, (Szatmárcseke)* nagyközség, 330 házzal és 2003 lakossal. Vallásra nézve 514 r. kath., 28 gör. kath. és 1334 ref. Határa 6261 k. hold. Már a XII. században virágzó község és egyház volt. 1344-ben Nagy Lajos király új adományt adott rá a *Kölcsey* nembelieknek s azóta maig is ezek a főbirtokosai. 1415-ben illetőleg 1429-ben a *Darahyak* megjáratják határát a minek azonban a *Vetésiek* ellentmondanak; 1435-ben a *Császlóczy* család kap benne részt, 1481-ben *Kömörey* Mihályné és leányai. 1483-ban Cseke puszta is szerepel, a hol a *Darai* család az *Irinyieknek* zálogosít el részeket, 1488-ban a *Perényi* család szerez részbirtokot a Kölcseyektől, 1496-ban *Ujhelyi* László és Ágota, *Szepessy* Sándorné kapják egy részét. Már ebben az időben mindig *Cheke* alakban írják a nevét. 1507-ben *Báthory* István és *Buttkay* István, 1515-ben Czégényi *Kende* Péter, 1516-ban Báthory András szereznek itt részjószágot. 1518-ban *Werbőczy* Istvánt is birtokban találjuk itt, melyet *Perényi* Istvánnal a dobronyai uradalomért elcserél. 1520-ban Báthory András és a Gúti *Országhok*, 1544-ben *Muchey* Pál, *Nagyváthy* János és *Rácz* Miklós, 1559-ben *Horváth* György, 1561-ben Fekete *Balogh* János, 1577-ben *Kubinyi* László és *Pongrácz* Zsigmond, 1592-ben Thardy *Vörös* Orbán, 1594-ben *Wukityevich* István kaptak benne részt. 1642-ben Kölcsey Péter és Zsigmond kapnak egyes részeire új adományt. 1653-ban *Zoltán* Annának, Fancsikai *Lázár* Tamásnénak állítottak a ref. templomban síremléket, a mi azt mutatja, hogy ők is földesurak voltak itt. A régi templom helyére azonban új templom épült. A XVII. és XVIII. században a Kölcsey és Kende rokon családokon kívül birtokuk volt itt a gróf *Rhédey*, *Pongrácz*, Kisdobronyi *Isaák*, *Gulácsy* és több nemes családnak. Török, tatár, német portyázó csapatok dúlták; árvíz sokat sújtotta, kolera többször megtizedelte és 1865-ben csaknem teljesen leégett. Ref. temploma a XV. századból való volt, míg a tűzvész után újra nem építették. R. kath. temploma 1841-benépült. A községben van hitelszövetkezet. Most legnagyobb birtokosai Kende Béla, Kende Elemér örökösei, Kölcsey Gábor, Zoltán és Ákos. Kende Bélának itt csinos, kényelmes úrilaka van, melyet Kende Lajos 1851-ben építtetett, de a jelenlegi tulajdonos kibővítette. A házhoz nagy kiterjedésű, kitünően gondozott, szép park tartozik. Most a néhai Kende Elemér örökösei tulajdonában van az a szép belsőség, a melyen élt és lakott, az ősi kúriában Kölcsey Ferencz, a Hymnus költője és a vármegye ékes tollú főjegyzője; itt is halt meg és a csekei temetőben nyugszik. Sírja fölé 1856-ban emeltek márványemléket, egyszerű, derékban kettétört oszlopot. Az egész ország fölérzett akkor, a gyászünnepre. Maig meg van Kende Béla birtokában Deák Ferencz levele, a melyben mentegetőzik, hogy nem jöhet el: „De részt veendek én is az ünnepélyben, érzelmeim s buzgó imádságaim által, felsóhajtok én is önökkel együtt az Egek Urához s keblem mélyéből mondom el a dicsőültnek szavait: Áldd meg Isten a magyart — Jó kedvvel, bőséggel, — Nyújts feléje védő kart, — *Mert* küzd ellenséggel!" — Ugyancsak Kende Béla birtokában van Kölcsey íróasztala és tentatartója. A község határához tartoznak a Cserhid, Deje, Marcsa, Margit, Nagyrekesz, Rév, Tibor, Turhát, Vargaé, Zoltán és Malomköz tanyák és az Ida major. Posta helyben van, vasúti állomása és távirója Penyigén.

Csenger. *Csenger*, magyar nagyközség a Szamos balpartján, az ecsedi láp szélén. Van 574 háza, 3360 lakossal. Vallásra nézve 2111 ref., 274 r. kath. 400 gör. kath. 568 izr. Határa 6465 k. hold. Igen régi és nevezetes község. Már 1208-ból van róla említés, a mikor a váradi Regestrum említi, hogy az idevaló Árva és testvére Lukács, tüzesvas-próbát állottak ki a törvény előtt. Ez időtájt már nagy

forgalmú révje volt. A váradi Regestrumban szerepel egy Hodos nevű idevaló pristaldus is. A község 1239-ben a szatmári várhoz tartozott. Nevét 1381-ben *Chenger* alakban írják, 1412-ben szintén ; 1453 *Chenger oppidum.* 1322-ben már oly tekintélyes egyház, hogy András erdélyi püspök megengedte, hogy a Szt. Margit tiszteletére emelt góth stilű plebánia-templomon kívül, még egy fakápolnát is építhessenek. Megyegyűléseket igen sokszor tartottak itt. 1429-ben már mezőváros. Ebben az évben a *Csaholyiakat* kir. új adomány erősíti meg itteni birtokukban. 1404-ben Zsigmond király tartott itt gyűlést, a melyen Zyrmay András és János erőszakoskodást követtek el Chomafalvay Saalos Istvánon s Éliás fián. 1445-ben Csaholyi Anna, Péter leánya és 1446-ban Magdolna, Csaholyi Miklós özvegye részjószágot kapnak benne. 1470-ben Csaholyi János özvegyének odaítélték a vám felét, ugyanez évben a Csaholyiak zálogba adják egész itteni birtokukat a *Bekcs* családnak. 1497-ben Csaholyi Veronika, *Dobó* Domokos özvegye kap benne részt. 1530-ban János király elveszi a Ferdinánd-párti Csaholyi Imre részét és *Pekry* Miklósnak adományozza. Mikor 1545 táján Imrével a család fiúága kihal, leányai : Anna és Katalin kapják. A század második felében azonban sűrűn változnak a birtokosai. 1547-ben Patóházi *Horváth* ; 1549-ben *Báthory* András, 1565-ben Veszprémi *Szabó* Bálint szereznek benne részt. 1568—1579-ben. Csaholyi Anna és férje *Melith* György fiai Melith István, Pál és Péter kapnak a Csaholyiak részbirtokára új kir. adományt. 1575-ben *Csenke* Kelemen ; 1576-ban *Bognár* Pál ; 1577-ben Zudrói *Beszperémi* Bálint szereznek itt részbirtokot. Ebben a században csaknem mindíg itt tartották a megyegyűléseket. Itt tartottak 1576-ban a protestánsok egy híres zsinatot a Szentháromság tagadó Blandratisták ellen s e zsinat megbízásából szerkesztette Melius Juhász Péter az u. n. csengeri hitvallást. Ettől a nevezetes zsinattól lehet számítani a kálvini irányzat uralomra jutását az egész nagy vidéken. Gyakran tartottak itt ezután is zsinatot és egyházkerületi gyűlést, így 1583., 1598., 1604., 1619-ben. A XVII. században községi önállósága megnövekedett. 1633-ban minden dézsmájára saját polgárai kaptak királyi adományt. 1659-ben Kapy Klára, 1672-ben Divényi Ferencz, 1696-ban a szatmári vár szerepel birtokosaként. A község hajdani iskolája kis gimnázium mintájára volt szervezve. A XVIII. században latin iskolázása is volt és három tanítója. Ebben a században birtokosai s földesurai a gróf *Teleki*, gróf *Károlyi*, báró *Barkóczy*, a *Kállay*, *Kende*, *Eötvös*, *Klobusiczky*, Rápolthi *Nagy*, *Szuhányi*, *Fogarassy*, *Jékey*, *Urai*, *Ujhelyi*, *Korda*, *Becsky*, *Mátay*, *Riskó*, *Osváth*, *Hadadi*, *Belényessy*, *Komlóssy*, *Jánky* stb. családok. A XIX. század közepéig ugyanezek a családok s a báró *Jósika* és *Szögyényi* családok visznek vezérszerepet. Most legnagyobb bitokosa *Szuhányi* Ferencz, kinek itt érdekes régi kuriája van, melyet a múlt század elején dédatyja Szuhányi Ferencz építtetett. A kényelmes úrilakban gazdag könyvtár és sok régiség van. Csinos ujabb háza van itt még *Képessy* László főszolgabírónak is. Csupa nemes ember lakta a községet s a vármegyén nagy szerepet játszottak a „csengeri voksok és fütyközök." A kath. egyház a reformácziókor megszünt s csak 1804-ben épült fel újra, a mikor templomot is építettek s plebániát állítottak ; addig a Szuhányi kúria udvarán volt fakápolnájuk. 1829-ben új templomot épített a kath. vallásalap. A ref. templom a XV. század második feléből való érdekes téglaépület ; 1707-ben leégett, s a Lekcsei *Sulyok* család, a község akkori nagybirtokosa építtette újra ; érdekes templomi edényei vannak a XVI. századból. A község ma is élénk és virágzó hely, vásárai a XIII. század óta híresek. A csengeri járás székhelye és körjegyzőség. Van benne társaskör, polgári olvasókör, takarékpénztár, nőegylet stb. Gyógyszertár 1825 óta, mely a legrégibb a vármegyében. A községben ez az egyetlen emeletes épület. A Jékeyeké volt és nevezetes arról, hogy kártyán nyerték el az egyik Jékeytől. Mostani tulajdonosa a gyógytárral együtt 1906 óta Klein Rezső. A községhez tartoznak a Berger, Fischer, Groszmann, Mikolai, Molnár-malom, Német, Pinkesz, Szuhányi és Vitéz tanyák ; a Günther, Jánosi, Kún és Tibota kerülőházak és *Csengerjánosi puszta.* Ez a puszta hajdan önálló község volt, s a csenger- csaholyi uradalomhoz tartozott. 1545-ben Csaholyi Imréről leányára, Annára s vele Melith Györgyre szállott. 1705-ben már puszta volt ; 1808-ban a hajdani parokhia helye még a csengeri papé volt. A XVIII. század végén még látszottak a templom romjai. A határbeli dülőnevek közül érdekes még a Recsegő és Halomdomb, a hol emberi csontokat találnak. Postája, távírója és vasuti állomása helyben van.

Csengerbagos. *Csengerbagos*, kisközség, a Kraszna mellett. Van benne 212 ház, 1541 lakos; közülök 864 magyar, 676 oláh; de mindnyáján beszélnek magyarul; vallásra nézve 37 r. kath., 763 gör. kath., 655 ref., 78 izr. Ősidők óta megtelepedett hely, s őskori leletek is kerülnek elő. A Kaplony nembeli *Bagossy* család fészke. E család 1354-ben I. Lajos királytól pallosjogot nyert, s melyet Zsigmond király 1395-ben és 1409-ben a Vetéssyek számára is kiterjesztett és megerősített. E község első szerepléséről 1308-ból találunk adatot, a mikor itt a vármegye gyűlést tartott. Ez időben *Bogus* alakban van említve. 1405-ben *Kállay* János is kapott benne birtokrészt, 1424-ben a Bagossyak pörbe idézik a Bélteki Drágfiakat, mert itteni jobbágyaikat megverték. A XV. század elején már erős egyháza volt. 1429-ben Foltha és Hosszútelek pusztákat idetartozónak itélték; 1435-ben a csengeriek és csengerujfalusiak elfoglalták tőlük Hosszútelek, Csalkonya, Foltha földje, Krasznarétje pusztákat. 1513-ban ismét határpöre volt Krasznarétje, Gecserétje, Aszthalmirét, Középrét és Tóhátirét hovatartozandósága miatt. A XVII. században a Bagossy családé, de mellette kisebb birtokosok is vannak, mint az *Oláh*, *Tar*, *Antal* és más családok. 1718-ban ismét megyegyűlést tartottak itt. A XVIII. század elején a sok kóbor had pusztította el. 1731-ben Bagossy László óhitű oláhokat telepített ide. Most legnagyobb birtokosa gróf *Degenfeld* József. Ref. temploma a XV. századból való; alatta van a Bagossy család sírboltja; 1876-ban újra építették. A gör. kath. templom 1832-ben épült. Van itt gőzhengermalom is. Postája Szamosdobon, távírója Csengerben, vasúti állomása Kismajtényben van.

Csengerújfalu. *Csengerújfalu*, magyar-oláh kisközség. Van benne 147 ház, 974 lakossal; ebből 896 magyar, 68 oláh; közülök 121 r. kath., 483 gör. kath., 310 ref., 55 izr. Határa 4412 k. hold. Régi község, mely mindíg Csengerhez tartozott és annak a sorsában osztozott. A *Csaholyiaké* volt a XVI. század közepéig, a mikor az 1547-ben fiúsított és beiktatott Csaholyi lányokkal a Brebiri *Melithek* kapták meg. Lekcsei *Sulyok* Ferencz is a Csaholyi ágból házasodott s e két család mellett földesurai voltak a XVII., s a XVIII. században a *Vetéssy* és *Pongrácz* családok s későbbi urai nagyrészt az ő részükön jutottak itt birtokhoz. 1747-ben gróf *Teleki* Ádám is részt kapott benne. A XIX. század elején gróf *Teleki* József, gróf *Degenfeld* Miksa, *Jékey* István, *Osváth* Gergely, *Uray* György, *Isaák* Gáspár, a *Vályi*, *Ujhelyi*, *Szuhányi*, *Korda* és *Komoróczy* családok voltak urai, majd a gróf Degenfeldek. Most herczeg *Odescalchy* Gyuláné szül. Degenfeld Schönborn Anna és gróf *Tisza* István a legnagyobb birtokosai. A község mai református temploma 1794-ben épült. Van egy érdekes, régi úrasztali aranypohara. A gör. kath. templom 1832-ben épült. A község fele 1863-ban leégett. Ujabb csapás volt az 1855-iki nagy árvíz, mikor csak néhány ház maradt épen. Hozzátartoznak a Bócsy, Danka, Jeney, Nagy, Odescalchy és Tisza tanyák. Dűlőnevei közül érdekesebbek a *Pénzverőház*, *Ástomrét*, *Pozsonhalma*. Hajdan nagy lápi határa volt. Utolsó postája és távírója Csenger, vasúti állomása Szatmár.

Csolt. *Csolt*, oláh kisközség, a nagysomkúti járásban. Házainak számma 123; lakosaié 523. Közülök 16 magyar, de a többi gör. kath. oláh. Határa 1063 k. hold. Régi, de jelentéktelen község; mindíg Kővárhoz tartozott, s az uradalom sorsában osztozott. Határán átfolyik a Csolti patak. Régibb földesurai a gróf *Telekiek* voltak, most nagyobb birtokosa nincsen. Gör. kath. temploma 1906-ban épült. Körjegyzőségi székhely. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút.

Csomaköz. *Csomaköz*, magyar kisközség a Nyírség déli részén, 334 házzal; lakosainak száma 2205; közülök 1780 magyar, 141 német, 280 oláh; vallásra nézve 1272 r. kath., 623 gör. kath., 257 ref., 52 izr. Határa 7789 k. hold. Régi község, a *Kaplony* nemből származó *Csomaközy* nemzetség névadó birtoka. Már a XIII. században fennállott 1306-ban *Terra Warchamakuz* és *terra Chamakuz* szomszédosok voltak, 1320-ban is *Utraque Chamakuz* szerepel, 1352-ben külön *Warchomakuz* és *Noghchomakuz*, 1435-ben már ugyanaz a név mindenikre *Chomokaz*, vagy *Chamakaz*, 1473-ban *Kyschomokaz*, al. nom. *Warchomokaz*. A középkorban három Csomaköz volt, Nagy-, Kis- és Vár-Csomaköz. Mindenik a Csomaközy, *Károlyi*, *Vetési* és *Bagosi* családok közös birtoka volt. 1407-ben a Károlyiak nagycsomaközi jószágukat elzálogosítják a *Báthoryaknak*. 1419-ben a Károlyiak kir. új adománylevelet kaptak birtokukra. 1435-ben a Vetésiek megosztoznak itteni részükön. 1464-ben a „Gyermekerdő"-ről megítélik, hogy Kiscsomaközhöz tartozik és Vetési Miklósé, 1468-ban Károlyi László elzálogosítja itteni részét Endrédi *Nagy* Ferencznek. 1477-ben a *Dengelegiek* visszaadják a Károlyiaknak zálogban birt



Cseke. — Kende Béla úrilaka.



Csenger. — Szuhányi Ferencz kúriája.



Csenger. — A Jékey-féle ház. (Jelenleg Klein Rezsőé).



Csenger. — Képessy László úrilaka.



Csomaköz. — Gróf Degenfeld József kastélya a homoki tagon.



Csomaköz. — Solymossy István kúriája.



Czégény. — Kende Matild úrilaka.



Czégénydányád. — Gluácsy Gyula kúriája.

részeiket. A XVI. és XVII. században ugyanezeké a családoké. 1518-ban a Báthoryak felkérték, de birtokába nem léptek, mert a Károlyiak ellentmondtak. 1544-ben *Bácsmegyei* Benedek részt nyer benne. 1614-ben Pyxendorfi *Rueber* György szerez itt részt. A Csomaközy családnak 1768-ban Csomaközy Zsigmonddal fiágon magva szakadván, leányágon báró *Mészáros* János kapta meg a birtokot. Rajta kívül a XVIII. század végén s a XIX. század első felében a *Menszáros*, gróf *Teleki*, *Pogány*, majd a gróf *Degenfeld* családok szereztek itt nagyobb részeket. Most legnagyobb birtokosai: gróf *Dégenfeld* József, kinek itt a község határában szép, emeletes kastélya van, továbbá *Buttyán* János, *Bay* Mihály és *Solymossy* István. Ezek mindegyikének csinos úrilaka, vagy régi kúriája van a községben. A református templom hajdan a katholikusoké volt. Mostani katholikus lakosai csak a XVII. század végén kezdtek beköltözni báró Mészáros akkori földesúr felhívására. 1815-ben kis templomot építettek, a mely az 1834. évi földrengéskor összedőlt; 1841-ben építettek helyette újat. Gör. kath. temploma 1818-ban épült. A község régente mezőváros volt. Van bennne hitelszövetkezet is. Hozzá tartoznak a Dégenfeld tanya, a Fekete, Homoki és Ponyvás tagok és az *Ömböly* puszta, mely utóbbi hajdan népes község volt. Már a XIV. században *Embel* néven szerepel és 1390-ben a *Kaplony* nembeli *Vadai* családé volt; 1406-ban pedig a *Bagosi Vetési*, *Csomaközy* és *Károlyi* családok osztoztak meg rajta. 1419-ben a Károlyiak új adományt kapnak rá és 1423-ban egészen az övék. 1468-ban Károlyi László itteni részét elzálogosítja Endrédi *Nagy* Ferencznek. Maig is a Károlyi családé. Mellette volt és ide tartozik *Téglás* puszta helye. 1418-ban már puszta volt és akkor tűnik fel, mikor a Báthoryak sok Károlyi birtokot felkértek, de meg nem kaptak. Az idetartozó *Ponyvástag*, szintén nagyon régi és hajdan *Polyvástanya* volt a neve. Csomaközön van körjegyzőség és posta. Vasúti és távíró állomása Szaniszló.

Czégény. *Czégény*, kisközség a Szamos jobb partján, 75 házzal, 443 magyar lakossal, a kik főleg reformátusok. Határa 1262 k. hold. Ősi idők óta a *Kölcsey*-család birtoka. 1344-ben már *Czegen Monasterium* s *Czegen monosthora* néven szerepel s a Kölcsey család megerősítő adományt kap a Czégényi monostorra; ettől kezdve *Chegen*, *Czegen* alakban fordul elő a község neve, a melynek századokon át a Kölcsey maradt s később, egész mostanáig a rokon *Kende* család lett a földesura. Mellettük a XV. században a *Drágfi*ak kaptak királyi adományt egyes részeire; 1417-ben a *Matucsinai* család is szerez itt birtokot; 1460-ban a *Károlyiak*, 1475-ben a *Gacsályi* család zálogba veszi a *Kemereiek* részét. 1488-ban a Kölcseyek eladnak egyes részeket a *Perényieknek*; 1490-ben *Ujhelyi* László és Ágotha ugyanezt teszik. 1503-ban *Makray* Gergelynek is van benne része; 1518-ban *Werbőczy* Istvánnak is, a ki itteni birtokát elcseréli Perényi Istvánnal. 1521-ben a *Matuznai* Tamás részét a Drágfiak kapják meg, de beiktatásuknak ellentmond 1524-ben a Kölcsey és a Kende család. 1559-ben *Horváth* György, 1561-ben Kelemenfi *Fekete* János szereznek benne részbirtokot. 1570-ben a szatmári vár uradalmához tartozott és megemlítik, hogy olajütője is volt. A XVII. században legnagyobb része már a Kendéké. a XVIII. század végén földesurai a Kende család mellett a *Dósa*, *Dékány*, *Ajtay*, *Illyés* családok. Most nagyobb birtokuk van itt Kende Zsigmondnak és Kende Matildnak.; mindeniknek csinos úrilaka van itt; a Kende Zsigmondét a múlt század 30-as éveiben építtette hasonlónevű nagyatyja; hozzátartozik kb. 100 holdas park és hatalmas gyümölcsös. A Kende Matild úrilaka csinos, lakályos újabb épület. A határban van a Nagy tanya. A községben van postahivatal.

Czégénydányád. *Czégénydányád*, magyar kisközség, a Szamos jobb partján. A házak száma 92, lakosaié 508; ezek magyarok s nagyobbrészt ref. vallásúak. Határa 831 k. hold. Csak egy utcza választja el Czégénytől s a két község sorsa majdnem ugyanaz volt; Dányád nevét a XIV., XV. században rendesen *Danyan* alakban írják. Ősi birtokosai a *Domahidyak* voltak, de 1423-ban Domahidy László és István ellen főbenjáró ítéletet hoztak, s ekkor *Báthory* István és András kérték föl; meg is kapták, de egyezség alapján két részét a Kölcseyeknek, egy részét Domahidy György rokonuknak engedték át. Ettől kezdve főbirtokosai a Kölcseyek, az egész XVI., XVII. és XVIII. században. Mellettük azonban sokan szereztek részbirtokot, így 1515-ben Ungai *Hajas* Tamás, 1517-ben *Guthy* Ferencz és Imre; 1543-ban *Nyékey* Andrásné fia és Márton, 1558-ban Borsovai *Oláh* András; 1561-ben Fekete *Balogh* János; 1583-ban *Danyay* István; 1630-ban

Mosdossy Imre, 1638-ban a *Szuhayak*, 1665-ben a *Thury* lányokkal a *Kende*, *Sándorházy* és *Horváth* családok. A XVIII. század végén Dányád földesurai az *Ilosvay*, *Budaházy*, *Losonczy*, *Gyene*, *Maróthy*, *Lipcsey* és *Borbély* családok. Most nagyobb birtokosai a *Kende* és a *Gulácsy* családok. Gulácsy Gyula az Ilosvay család kúriájában lakik, mely hajdan Ilosvay Imréé, II. Rákóczi Ferencz generálisáé volt. A ref. templom építési ideje ismeretlen. A múlt század ötvenes éveiben már nagyon megrongált templomot, nagyrészt Ajtay Sámuel segítségével, újjáépítették. Körjegyzőség helyben van, postahivatala Czégény.

Dánfalu. *Dánfalu*, oláh kisközség a Szamos folyó mellett. Van benne 51 ház és 202 gör. kath. oláh lakos. Határa 450 k. hold. A község Kővár tartozéka volt és a kővári uradalom sorsában osztozott. Már 1405-ben szerepel *Daanfalu*, majd 1424-ben Danfalva alakban. A XV. században a *Drágffyak* voltak e vidék urai, az ő magvuk szakadta után pedig hol az erdélyi fejedelem, hol a magyar király, végre a XVIII. században a gróf *Teleki* család kapta. Most nagyobb birtokosa nincs. Gör. kath. temploma 1820-ban épült. Postája, távírója és vasúti állomása Fehérszéken van.

Dara. *Dara*, *(Szamosdara)* magyar kisközség, 135 házzal. Lélekszáma 915. Lakosai magyarok, vallás szerint 221 r. kath., 278 gör. kath., 350 ref., 65 izr. Határa 2218 k. hold. Már a XIV. században sűrűn fordul elő az oklevelekben s nevét *Darah* alakban írják. 1300-tól kezdve a *Darahy* nemzetségé volt. 1373-ban a *Piliskey* család szerez benne részbirtokot; 1433-ban a *Csákyak*, s 1483-ban a *Szokoly*-család. Ugyanekkor a Darayak a rokon *Irinyieknek* részeket adnak zálogba. 1633-ban az *Ujlaky* család kap benne részt egyik *Petheő* leány révén, 1635-ben *Sóvágó* Gergely és János az egész helységre nádori adományt nyer, de a beiktatásnak Pethő István özvegye, *Melith* Péter és Vetési *Kökényesdi* Péter ellent mondtak. 1687-ben *Serédy* Gáspár az egész helységet felkérte. A XVIII. elején a báró *Thoroczkay*, a *Bölcskey*, *Buday*, Kisdobronyi *Isaák* családok birtoka, a század végén és a XIX. elején az *Eötvös*, báró *Jósika*, *Kállay*, *Buday* családoké. Most legnagyobb birtokosa Csengeri *Mayer* Samu. A községben a reformáczió korában már kőtemplom állott fenn, mely a reformátusoké lett. 1741-ben báró Thoroczkayné, szül. báró Serédy Klára, fiát e templom sírboltjába temette el és a templom kulcsát a katholikusoknak adta át. A reformátusok a királyig folyamodtak e jogtalanság miatt s végre azt az itéletet nyerték, hogy a katholikusok vagy adják vissza, vagy építsenek más templomot helyette; báró Thoroczkayné azonban csak kis fatemplomot emeltetett. A kath. templomot újra építették 1739-ben, a reformátust 1868-ban. Ide tartoznak a Fried és Mayer tanyák. Határához tartozott hajdan *Vizsoly* népes helység, mely már 1483-ban említve van abban a záloglevélben, melylyel a *Darai* család és osztályos atyafiai némely részeket az *Irinyieknek* zálogosítanak el és ugyanakkor iktatják be a *Szokoliakat* és a Daraiakat más részekbe. 1608-ban már puszta és *Pethő* István birtoka. 1633-ban *Sóvágó* Gergely és János kapnak rá királyi adományt. Dara utolsó postája és távírója Csenger.

Darnó. *Darnó*, magyar kisközség a Szamosközön. Házszáma 36, lélekszáma 218. Csaknem mindnyájan reformátusok. Határa 807 k. hold. Egykor szászok lakták és *Szaksza Darnónak* is nevezték; a Hunyadiak korában már a mai alakjában írják. A rozsályi uradalomhoz tartozott, de a *Drágfiak* is birták a XIV., XV. században; a *Majtissiaknak* is volt részük benne. Rajtuk kivül, 1453-ban, *Ujhelyi* Péter is szerepel birtokosaként. 1476-ban a Rozsályi *Kúnok* megosztoznak a mellette fekvő Sopsatelke pusztán. 1490-ben egészen a Rozsályi Kúnoké. 1524-ben kapja meg Bélteki Drágfi János az egész helységet királyi adománynyal. 1539-ben *Messer* András és *Salgay* Bálint szereznek benne részt. A következő században a *Kölcseyeké*. 1666-ban a vármegye gyűlést tartott itt. A XVIII. században a Kölcsey, *Péchy*, *Isaák*, *Szabó*, *Bartus* családok az urai. 1810-ben pedig főbirtokosai Kisdobronyi *Isaák* Gáspár, a *Pongrácz*, *Morvay*, *Czáró*, *Fogarasi*, *Osváth* és *Székely* családok. Most *Szegedy* Antalnak van itt nagyobb birtoka és tekintélyes úrilaka, melyet még a XVIII. század közepe táján az Isaák család építtetett. Azoktól örökölték női ágon a Szegedyek. A község református temploma régebben fából volt; 1824-ben építettek helyébe újat. Egyházi edényei között van egy ezüstből vert kancsó és pohár 1790-ből. A község határában állott hajdan *Zapsa* falu, mely 1342-ben még említve van, de azután nyoma vész. A község posta- és távíróhivatala Jánkon van.

Dengeleg, magyar-oláh kisközség az Érpatak mellett. Házszám 251 ; lélekszám 1408; ezek közül 550 magyar, 147 német, 602 oláh ; vallásra nézve 255 r. kath., 752 gör. kath., 265 ref., 87 izr. Határa 4736 k. hold. A XIV. század elején már egyháza volt, nevét 1332-ben *Dengled* alakban írják. A XVII. századig a *Dengelegi* család ősi birtoka ; várának helye még ma is látható. 1510-ben kap itt részt Petri *Dersy* Kelemen. 1597-ben ismét egészen a Dengelegieké. 1746-ban Dengelegi Anna kikapja az őt illető leánynegyedet és vele a *Byk* család kap itt részt. 1746-ban gróf *Károlyi* Ferencz szerzi meg egy részét. Ebben a században oszlott el több kézre. A század végén földesurai az *Irinyi*, *Décsey*, *Bük*, *Darvay*, *Becsky*, *Solymosy*, *Veres*, *Gencsy*, *Fényes* családok. A XIX. század derekáig ugyanezek s az *Olcsváry*, *Balásy* és *Zimány* családok is. Most legnagyobb birtokosai *Gorove* János és *Balásy* József. A községben hat régi nemesi kúria van. Van itt ref. és gör. kath. templom. Az előbbinek a tornyát az 1834-iki földrengés ledöntötte. Dengeleghez tartoznak a Balázsi, Diószegi, Gorove, Jasztrabszki, Komoróczy, Krecsinger, Sváb, Szintay, Vay és Vonház tagok s a Kisdengeleg tanya. Kisdengeleg tanyán r. kath. kápolna is van. Dűlőnevei közül figyelemre méltó a ,,Besenyő" nevű. A község hitelszövetkezetet tart fenn. Körjegyzőség helyben, posta Érendréden, távíró- és vasúti állomás Reszegén van. Dengeleg.

Derzs, *(Nyirderzs)* magyar kisközség. Házainak száma 108, lélekszáma 378 ; köztük 147 r. kath., 320 gör. kath., 119 ref., 111 izr. vallású. Határa 2960 k. hold. A XIII. századtól kezdve a Petri *Dersi* nemzetség birtoka volt. 1329-ben Possessio *Kyusders*, azontúl rendesen *Ders* néven írják. A XIV. század elején már egyháza volt. A XV. században többen kaptak benne részt, így 1450-ben Hodászi *Kántor* Lucza is. Ebben a században már a Kántor nemzetség a főbirtokosa, de a Dersiek is földesurai. 1458-ban *Way* Balázs és 1460-ban a *Sásváryak* kapnak benne részt. A Dersieknek fiágon magvuk szakadván, 1478-ban a *Petneházyak*, 1481-ben és 1492-ben a *Báthoryak*, 1500-ban a *Rohodyak* szereznek itt részeket. A következő században a Kántor és a Dersi családok örököseinek birtoka ; de mások is kapnak itt jószágot, így 1517-ben az *Ibrányiak*, 1519-ben Zéthényi *Fodor*, 1541-ben a *Maghy*, 1564-ben a *Zoltán*, 1590-ben a *Balázsházy* és 1593-ban a *Tatay* családok. A Kántor családot 1539-ben és 1564-ben újra birtokba iktatják. 1579-ben az Ibrányiak, kik a Dersiek örökösei voltak, jelentékeny birtokot szereznek ; beiktatták őket a dersi részjószágba és a hozzátartozó Ruszka-Táblás-Teleke, Ráth-Vasvári, Kupán-Teleke, Balogh Jánosi puszták birtokába is. A XVIII. században az *Eördögh*, *Sartory*, *Way*, *Ibrányi*, *Szakadáty*, *Szabó*, *Szegedy* családok a főbirtokosai ; a XIX. század első felében a báró Wayak, *Irinyiek* és *Hagarák* is birtokosok. *Vásárhelyi* Imrének és *Fisch* Jakabnak van itt nagyobb birtoka. A községben gör. kath. templom van, a mely 1796-ban épült. Utolsó postája Kántorjánosi, legközelebbi távírója és vasúti állomása Nyírbátor. Derzs.

Dióshalom, oláh kisközség Felsőbányától délkeletre, a vármegye határszélén, 200 házzal és 879 gör. kath. oláh lakossal. Határa 5574 kat. hold, csupa hegyi erdőség. Hajdan neve *Sürgyefalu* volt. 1411-ben *Swrgyanfalwa*, 1491-ben *Swryanfalwa* alakban találjuk. A Piatru Rosi hegy alatt elterülő völgyben fekszik és a kapniki patak folyik át rajta. Régen települt község, mely a nagybányai és felsőbányai bányakincstári uradalmakhoz tartozott. Ma is kincstári birtok. A község a XVIII. század elején dúlt harczok alatt csaknem elpusztúlt; a mikor újra épült, 1738-ban, gör. kath. templomot is épített. Ez egyike a vármegye legérdekesebb fatemplomainak. A község ,,Sólyomkő" nevű dűlőjéhez érdekes rege fűződik, melyről más helyen van szó. Határában érdekes alakú kősziklák vannak, melyeket a nép kőkazaloknak tart és legendát is tud róla. Mikor t. i. Szt. Péter itt járt, azzal büntetett meg egy gazdát, a ki vasárnap szénát rakott kazalba, hogy összes kazlait kővé változtatta. Postája, távírója és vasúti állomása Felsőbányán van. Dióshalom.

Dobra, magyar kisközség a Kraszna mellett, 271 házzal és 1318 református lakossal. Határa 5626 kat. hold. A bélteki uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. Már a váradi Regestrumban szerepel Gyuna nevű lakosa. A község nevét már ekkor is a mai alakjában írták. 1424-ben a *Drágfi* család osztályakor, a *Bélteki* ág szerezte meg a birtokot, a mikor pedig 1470-ben Bélteki Mihály hűtlenségbe esett, a Drágfiak ezt is megkapták. A Drágfiak a XVI. század derekán kihaltak és a birtok a kővári, majd később az erdődi uradalom tartozéka lett és az utóbbival együtt 1592-ben Szatmár váráé. Dobra.

1636-ban *Prépostváry* Zsigmondot és feleségét, *Széchy* Katalint, iktatták az egész helység birtokába. A következő században *Rákóczi*-birtok volt s 1773-ban gróf *Károlyi* Antal kapott rá királyi adományt, a bélteki uradalommal együtt. Ekkor népesedett meg a község, mert a földesúr Béltek magyar lakosságát ide telepítette. Azóta máig a gróf Károlyi család a birtokosa. A község református temploma 1797-ben épült. Van a községben hitel-, továbbá fogyasztási szövetkezet. Határában érdekesebb dűlőnevek a Papházahely, a melyről azt beszélik, hogy a község hajdan ott feküdt; másik dülőnév a Pogányvár; ennek helyén régi leleteket találtak, bronzkori eszközöket s karikákat stb., melyek a Nemzeti Múzeumban vannak. Ez azt mutatja, hogy már ősidők óta megtelepedett hely. A község utolsó postája Krasznabélteken, távírója és vasúti állomása Ákoson van.

Dobrácsapáti. *Dobrácsapáti*, kisközség a Szamos balpartján, 51 házzal és 334 lakossal; közülök 249 magyar és 85 oláh; 17 r. kath., 144 gör. kath., 148 ref., 25 izr. Határa 1177 kat. hold. Hajdan két külön község volt; a Hunyadyak korában már mindeniket megtaláljuk, *Dobrach* és *Apathy* néven. Apáti az olcsvai apáturaságé volt, később egy ideig a praemontrei kanonokoké. 1367-ben már *Apáthy* Petten kapja meg, a Petri Miklós fia. Dobrach a *Dobrácsy* családé, a melynek egyik ága *Pálfalvaynak* nevezte magát. 1563-ban *Szabó* Tamás szerez itt birtokot. 1609-ben *Farkas* István és *Dengelegi* Miklós kap Apátira királyi adományt. Ez időtájt Dobrács, úgy látszik, elpusztúlt, mert 1632-ben megjárják Dobrács és Apáti között a határt és 1667-ben *Barkóczy* János kap kir. adományt Apáti községre és a mellette levő Dobrács *pusztára*. A XVIII. században a *Barkóczy*aké, majd a Csoba vagy *Csaba* családé, a század végén s a XIX. század elő felében a Szent-Katolnai *Cseh*, a Csaba és a *Virágh* családoké. Mostani birtokosa *Jékey* Zsigmondné. Van itt ref. és gör. kath. templom. Mindkettő régi, avúlt faépület. A ref. egyház aranyozott ezüstből vert, 1678-ból való úrasztali poharat őriz. Határában van a Cseh-tanya. A község utolsó postája Ombod, távírója és vasúti állomása Szatmár.

Domahida. *Domahida*, kisközség a Kraszna mellett, 144 házzal és 976 lakossal. Ezek közül 639 magyar és 335 oláh. Vallásra nézve 111 r. kath., 530 gör. kath., 327 ref. Határa 7320 kat. hold. Régi, jelentékeny község. Határa már az őskorban megűlt hely volt. 1332-ben *Domanhida*, 1467-ben *Domanhyda* néven írták. Vámos hely volt, hol a Krasznán állított hídon szedtek vámot. Urai már ekkor régen a *Dománhidyak* voltak s azóta maig ők a nagyobb birtokosai. A XIV. század elején már egyháza is volt. 1394-ben a *Csaholyiak* s a *Dománhidyak* pörölnek egymással egyik birtok miatt. 1413-ban *Báthory* János a domahidi határon vámszedő jogot kap, de azt a Domahidy nemzetség elfoglalja. Ebből pör lett, melyből kifolyólag a Báthoryak a vámnak csak egy harmadát kapták, mert a hidat a Domahidyak őse, Damián, építtette. 1423-ban a Báthoryak részt kapnak benne kir. adománynyal. 1430-ban a Domahidyak egészen magukhoz váltják a vámot. 1449-ben új megerősítő királyi adománylevelet kapnak birtokukra. 1453-ban a Domahidy György fiai osztoznak rajta. A XVI. században a Domahidyak mellett, különösen a volt Báthory részen, többen szereznek birtokot. Igy 1515-ben Ungai *Hajas* Tamás, 1517-ben a *Guthyak*, 1558-ban Borsovai *Oláh* András, 1562-ben *Suhó* Ferencz és *Sukaán* János, 1581-ben Majtényi *Kutron* Miklós, 1590-ben Monosbéli *Bély* Pál. A XVII. században, 1602-ben, *Petheő* István szerez itt részjószágot. 1750-ben Nagy Sándor és György kapnak itt nádor adományt. A Domahidyak és a Báthoryak leányága révén is többen szereztek benne részt a XIX. század közepéig. Igy a *Buday*, *Eötvös*, *Kállay*, gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, *Majtényi*, *Kapossy* és *Sipos* családok. Most főbirtokosai Domahidy Sándor örökösei és Domahidy Elemér. Mindeniknek külön kastélya is van itt. Domahidy Sándor kastélyát a XVII. század második felében Domahidy István építtette és mai ura 1890-ben átalakíttatta. A régi kastélyban többször tartottak vármegyegyűlést is. A Domahidy Elemér kastélyát 1898/99-ben atyja, Domahidy István emeltette. Benne értékes könyvtár van, továbbá Calvin és Luther képei a XVII. század közepéről, melyek a régi rozsályi várból kerültek ide. A község határához tartoznak a Csaba, Domahidy I. és és II., Péterffy és Weisz lápi tanyák és a Sipos tanya. Egy *Tagy* nevü pusztájáról is megemlékeznek a régi oklevelek, de ennek már nyoma veszett. A község hajdan tiszta magyar lakosságú volt. Csinos, újonnan épült ref. temploma van.

a gör. kath. templom egyszerű, régibb épület. Domahidy Sándornak benzinmotoros malma is van itt. Postája s vasúti állomása helyben van.

Duncsa, oláh kisközség a nagy-somkúti járásban. 46 háza és 210 gör. kath. oláh lakosa van. Határa 549 kat. hold. Hajdan a Kővárvidékhez tartozott s az uradalom sorsában osztozott. A XIV—XV. században a Drágfiaké volt, majd azoknak kihalta után kincstári birtok, a magyar király vagy az erdélyi fejedelem kezén. A XVII. és XVIII. században a gróf *Telekiek* kapták meg s ők voltak földesurai 1848-ig. Ma nagyobb birtokosa nincsen. Gör. kath. temploma 1898-ban épült. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút. Duncsa.

Egri, magyar kisközség a szatmári járásban. Házai száma 181, lakosaié 1145, közöttük 97 r. kath., 799 ref., 202 gör. kath., 47 izr. Határa 2292 kat. hold. Nevét már a XIV. században is úgy írták, mint ma. Az *Egry* család ősi, névadó birtoka s az övék volt kezdettől fogva, a XIX. századig. 1300-ban egészen az Egryeké, 1366-ban Egry László és János elzálogosították birtokukat a Vasváryaknak, de azután erőszakkal ismét visszafoglalták, a miért a király elé idézték őket. 1374-ben megjáratták határát s az ebből kerekedett czivódás következménye lehetett, hogy elvágatták *Jánky* Lászlónak a Túron levő malmát, 120 sertését elhajtották s terebesi jobbágyait megverették. Nagy pör lett a dologból és ismét a kir. törvényszék elé czitálták őket. 1423-ban újra meg akarták járatni határát Terebes felől, de azt a gróf *Perényi* Péter jobbágyai megakadályozták. Zsigmond király a határjárást 1426-ban s 1427-ben is elhalasztatja, mert Perényi Péternek az udvarnál kellett lennie. A XVI. században nagyobb birtokváltozások történtek. 1550-ben Perényi *Joó* Demeter özvegye kap benne részt. 1578-ban Egri Kelemen a maga részét eladja *Salgay* Bálintnak 400 frtért. 1583-ban ugyanő fogságba esett s kiváltására a felesége újra 600 frtot vett fel Salgay Bálinttól. 1589-ben az Egryek a Mikolay családtól követelik vissza a *Gyakor Tölgyes* és *Piskárkos* erdőket, a melyeket valaha elzálogosítottak nekik. 1602-ben Egry Bernhard fogságba esett s hogy kiszabadítsák, eladták birtokának egy részét *Chahóczy* Menyhárdnak. 1614-ben Szirmay György Salgay Katalintól, Perényi Gábor feleségétől vett meg itt egy nemesi udvarhelyet és 11 telket. 1630-ban az Egryek még mindig pörölnek a Mikolayakkal a két erdő miatt. A következő században az *Uray*, *Korda* s más köznemes családok szereznek benne részeket. A XVIII. század végén a Szirmay, Egry, Uray, *Császy*, Korda, Szilágyi, *Magos*, *Kádár*, *Kallós* családoké, a XIX. század elején rajtok kívül a *Gyulay*, *Kanizsay*, *Ary*, *Losonczy*, *Török* családok is a birtokosai. Most legnagyobb birtokosa özv. *Sepsy* Károlyné. A reformáczió korában, 1569-ben, papja ott volt a között a kilencz pap között, a kik 1569-ben Nagyváradon az unitárius Blandrata és Dávid Ferencz ellen János Zsigmond jelenlétében vitatkoztak. 1822-ben itt volt az a nevezetes gyűlés, a mely a szatmárvármegyei egyházmegyék területét rendezte. Temploma valószínűleg a XV. századból való; nem közönséges stilusú épület. 1834-ben javították, a mikor szép, régi részleteit tönkretették. Az egyház két úrasztali kancsót őriz 1663-ból és 1771-ből és egy asztali terítőt 1715-ből. A községben *Kelemen* Aladárnak és ifj. *Magoss* Gedeonnak érdekes, régi kuriája van, melyet még a Szirmayak építtettek. 1835-ig tiszta magyar lakossága volt, ekkor kezdettek földesurai tótokat és oláhokat telepíteni ide. Határához tartoznak a Bornyász, Éger, Gombás, Jávos, Kuczorgó, Ponyvás, Sugár, Szénégető és Téglavető tanyák. „Ördöngős" és „Akasztófa sorja" nevű dűlői, bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. A lakosok olvasó-egyesületet tartanak fenn. Postája, távírója és vasúti állomása Mikola. Egri.

Erdőaranyos, kisközség a nagysomkúti járásban, 378 g. kath. oláh lakossal, a falu 86 faházból áll. Határa 1331 k. hold. Nevét a Hunyadi korban gyakran feltaláljuk oklevelekben, mint *Also et Felsew Aranyas*-t. A bélteki vagy B. Drágfi család birtoka volt s vidékén állott az aranyosi vár, a melynek birtokába 1383-ban iktatták be a Drágfiakat királyi adománnyal. Már 1405-ben nem volt meg a vár s a kővári nagy iktató levélben csak a két Aranyas helységet említik. Később is a Kővárvidék sorsában osztozott. Most nagyobb birtokos nincsen benne. Gör. kath. temploma ismeretlen időben épült. Utolsó postája Pusztahidegkút, vasúti állomása s távírója Nagybánya. Erdőaranyos

Erdőd, nagyközség, a hasonnevű járás székhelye. Vasuti állomásának neve újabban Károlyi-Erdőd. Házainak száma 415, lakosaié 3211; ezek közül 2580 magyar, és 628 oláh. Vallásra nézve 1954 r. kath., 880 gör. kath., 250 ref., Erdőd

122 izr. Határa 16,853 kat. hold. Már az őskorban megült hely és az Árpádok korában már szerepel. Nevét *Herdeud*, *Erdeud*, *Erdewd*-nek írták; volt mellette egy *Kyserdewd* is. A község egyik utczáját ma is Kiserdődnek nevezik. A XIII. században már egyháza volt. A váradi Regestrum 1216-ból Ábel nevű papjáról szól. 1264-ben a szatmári vár kapja meg. 1319-ben Miklós vajda, Móricz mester fia, foglalta el, de ismét visszaítélték a szatmáriaknak. 1323-ban *Daróczy* családból való Péter, erdődi comes néven szerepel. A XIV. század második felében az egész erdődi kerületet Balk és Drágh kapták meg. 1392-ben már urai voltak s az övék maradt családjuk kihaltáig, a XVI. század derekáig. Előbb a Bélteki ágé volt, de mikor Bélteki Mihály 1470-ben hűtlenségbe esett, a *Drágfiak* kapták meg. Ők építtették az erdődi hatalmas várat, a mint a homlokzatán álló fölirat mondta: „1481. Szent-György napjának 8-adján Drágfi Bertalan kezdette csinálni ezen Erdewd várat," mely egy még régibb, kisebb vár helyén épült. A Drágfiak kihalta után nagy küzdelem indúlt meg birtokaikért. Drágfi Gáspár özvegye, Somlyai *Báthory* Anna, Ecsedi Báthory Györgyhöz ment nőül, s minthogy kiskorú fia, György, az utolsó Drágfi, korán elhalt, és férje a János Zsigmond pártjára állott, tőle megkapta az erdődi uradalmat. 1565-ben azonban Schwendi Lázár és Báthory András megostromolták s elfoglalták Erdődöt Miksa király részére. Ezentúl kincstári birtok volt s a szatmári várhoz tartozott 1629-ig, a mikor a báró *Károlyi* Mihály özvegye, *Zsegnyei* Borbála kapta meg. Utánna, 1663-ban, báró Károlyi László új királyi adományt kapott e birtokra és a várra. Ettől kezdve máig is a gróf Károlyi családé. Várát János Zsigmond 1566-ban visszafoglalta Miksától, s ekkor lerombolták. 1730-ban gróf Károlyi Sándor építtetett a helyére várkastélyt, felhasználva a régi falakat és alapokat. Ujabban a millennium alkalmából a család a várat ismét restauráltatta. Az erdődi uradalom rendkívül kiterjedt volt. Mikor a Drágfiak kihaltak és az uradalom a szatmári vár kötelékébe került, 49 községből állott. 1592-ben hozzá tartoztak Nagyerdőd, Kiserdőd, Soós, Középhomoród, Mogyorós, Szinfalva, Ivácskófalva, Rentehomoród, Résztelek, Felsőhomoród, Száldobágy, Kismánd, Nagyszokond, Miszoka, Felsőboldád, Lophágy, Gyűrűs, Medes, Felsőszokond, Szakasz, Alsóboldád, Apáczafalva, Sándorfalva, Béltek, Dobra, Felsőszopor, Alsószopor, Nántű, Rákos, Oláhterebes, Ilosva, Esztró, Gyöngy, Géres, Darócz, Piskárkos, Hirip. 1634-ben, mikor a Károlyiaké lett, már csak Kiserdőd, Soós, Felsőboldád, Alsóboldád, Nagyszokond, Száldobágy, Apáczafalva, Kenfalva, Medes, Mogyorós, Résztelek, Puszta- vagy Kismánd, Kis- vagy Felsőszokond tartoztak hozzá. Erdőd a reformáczió terjedésekor vezérszerepet játszott. A Drágfi család a legelső zászlósurak közül való volt, a kik felvették az új hitet és nagy vidékek magyarságát vitték magukkal. Batizi András és Kopácsy István voltak reformátorai s a térítést 1542—1545 közt már teljesen be is fejezték. A szatmárvármegyei reformáczió innen indúlt ki s itt tartották a legelső protestáns zsinatot Magyarországon, 1545 szept. 20-án. Kopácsy István kitűnő iskolát nyitott benne, a hol lelkészeket is képeztek. Később is nagytekintélyü egyház volt, s 1708-ban még legnagyobb volt a középszolnoki egyházmegye községei között. Az övék volt az erdődi nagytemplom is, a melyet még Drágfi Bertalan építtetett 1482-ben, góth stilben, a magyarok Nagy-Asszonya tiszteletére. Gróf Károlyi Sándor azonban 1736-ban innen is kitelepíttette a református magyarságot s helyettük svábokat hozott ide. 1768-ban szünt meg itt a ref. egyház; a hívek Dobrára mentek lakni, vagy az erdődi és szatmárhegyi szőlőkben telepedtek le. 1860-ig nem is volt ref. lakosa a városnak. A mostani r. kath. templomot 1860-ban gróf Károlyi Lajos költségén megújították. Az erdődi szőlőhegyen van Szt. Donát kápolnája, a mely búcsújáró hely. A XIX. században szépen virágzott és megmagyarosodott a város. A négy kerektoronynyal ellátott várkastélyban a Bach-korszakban császári járásbíróság, szolgabíróság és adóhivatal volt, de a provizórium alatt gróf Károlyi Lajos az egész épületről lehányatta a fedelet s pusztúlni hagyta az egész kastélyt. A várkastély egyik kápolnájában esküdött örök hűséget 1847 szeptember 8-án *Petőfi* Sándor *Szendrey* Júliának. A községhez tartoznak a Cserhát-puszta, Erdőhegy szőlőtelep, Tisztató, Gombatag, Konyárda, Pandúrház tanyák, Lajos puszta, Lászlótér puszta, Ujmajor és Károlyi Lajos major. Érdekesebb dűlőnevek „Kőmező", a hol János Zsigmond seregét 1565-ben Schwendi Lázár és Báthory András megverték.

Három nagy közös sírdomb is van itt. A „Bakócz“ nevű dűlőn állott az a ház, melyben *Bakócz* Tamás, a későbbi esztergomi érsek született. Határában szerepel 1411-ben *Réztelek* is, mely *Poss. populosa Reztheleke* alakban van említve. A „*Büdösforrás*“ kitünő gyógyhatású kénes vízzel buzog fel, de csak a helybeliek ismerik. A községet 1856-ban nagy katasztrófa sújtotta. Majdnem teljesen leégett és csak az uradalom hathatós segítségével tudta a bajt kiheverni. A községben van társas olvasó-kör, egy pénzintézet és egy gazdasági hitelszövetkezet. Gróf Károlyi Lajosnak gőz-hengermalma is van itt. Helyben van járásbíróság telekkönyvi hatósággal, körjegyzőség, csendőrség, posta, távírda és vasúti állomás.

Erdőszáda, kisközség a nagybányai járásban, 275 házzal és 1278 lakossal. Ezek közül 99 magyar, 40 német, 1137 gör. kath. oláh. Határa 3615 kat. hold. 1427-ben *Erdewdzad*, 1470-ben *Erdewdzada* néven írják. 1429 körül a Csaholyiaknak Mátészalka vidékén is volt egy Erdődszáda nevű falujok s a régibb irók gyakran összetévesztették a kettőre vonatkozó adatokat. Ez a község a XIV. században a kővári uradalomhoz tartozott és a *Drágfiaké* volt. Az 1424-iki osztozáskor a béltelki uradalom része lett s 1470-ig a Béltekyeké. Ekkor a hűtlenségbe esett Bélteki Mihály birtokát a Drágfiak kapták meg s az övék volt a XVI. század derekáig, a család kihaltáig. Azontúl vagy az erdélyi fejedelemé s annak adományából a Báthoryaké, vagy a magyar királyé, a ki az erdőszádai uradalom középpontjává tette és Szatmárhoz csatolta. Ennek az uradalomnak részei voltak 1592-ben Magyarerdőszáda, Oláherdőszáda, Remetemező, Balotafalva, Barlafalva, Papbikó, Válaszút, Szilistye, Szakállasbikó, Aranyos, Tomány, Farkasaszó, Oláhtótfalu. 1634-ben *Zsegnyey* Borbála, a báró *Károlyi* Mihály özvegye kapott reá kir. adományt. Egy századig a gróf Károlyiaké volt, de 1784-ben gróf *Haller* Erzsébeté, báró *Hunyady* János özvegyé lett. A Hunyadyaktól 1810-ben megvette gróf *Dégenfeld* Miksa. Most gróf Dégenfeld Sándor birtoka, a kinek hatalmas kastélya van a hegy fokára építve. Ezt még gróf Dégenfeld Miksa építtette és neje fejezte be. A kastélyban sok értékes, pompás vieux-wien, sèvresi, meisseni, régi japán s kinai porczellán van és körülbelül 2000 kötetből álló könyvtár. A községben gör. kath. templom van. Van itt egy földvárszerű emelkedés is, a melyet várhelynek tartanak. Határához tartozik a Csüröskert major és a Junáczatanya. Van itt körjegyzőség, csendőrség, posta, távíró és vasúti állomás. Erdőszáda.

Érendréd, nagyközség a vármegye legdélibb szögletében. Hajdan mezőváros és szolgabirói székhely volt. 305 háza s 1720 lakosa van, kik közül 1062 magyar, 641 oláh. Vallásra nézve 828 ref., 697 gör. kath., 94 r. kath., 96 izr. A község ősi ura az *Endrédy* család volt már a XIII. században. Nevét már ekkor is *Endred* vagy *Endrid* alakban írják. 1398-ban a Zoárdfi Endrédyeknek nagy pörük volt *Dengelegi* Bertalannal, a ki sok szántóföldjüket elfoglalta. Később, mikor az Endrédy család több ágra oszlott, a birtok is elaprózódott. Igy lettek birtokosai a rokon Endrédi *Nagy*, *Bagos*, *Uray*, leányágon pedig a *Szepesy*, *Becsky*, *Irinyi*, *Péczely*, *Gerzsenyi*, *Somjódy* családok. A XVII—XVIII. századokban azután más családok is szereztek itt birtokot s ez időben a XVIII. század végeig urai: a *Geötz*, *Bokor*, *Bottka*, *Domahidy*, Falussy, Fráter, *Okolicsányi*, *Iklódy*, *Gencsy*, *Domokos*, *Uray*, *Irinyi*, *Fényes*, báró *Luzsénszky*, *Luby*, *Sánta*, *Latinovich*, *Szilágyi*, *Veres*, *Szintay* családok. 1848 előtt Petőfi Sándor néha hetekig vendégeskedett báró Luzsénszky házában (mely a mai községháza) és 1848-ban, mikor az erdélyi táborhoz vonult, itt toborzott honvédeket. Most legnagyobb birtokosai *Strobentz* Péter, *Kulin* Imre, *Falussy* Árpád és *Szintay* Kálmán, kiknek itt kényelmes lakóházaik vannak. A község régi ref. templomának tornya az 1832-iki földrengéskor össszedűlt s a következő években épült újra. A gör. katholikusok temploma 1821-ben épült. A község határában sok a tanya, így a Buzi felsőtanya, Falussy, Gencsy, Gorove alsó és felsőtanya, Kulin, Strobentz, Szintay, Veres I., II., III., IV. tanyák. A község területén, a református iskola alatt, egy régi vár vagy várkastély nyomait találták meg ásatások alkalmával. A határbeli dülőnevek közül figyelemre méltók, *Ravaszlyuk* és *Égetőhalom*, a monda szerint az elsőben egy boszorkány lakott, a kit rontásaiért az égetőhalmon égettek el; *Lászlóhalom*, a melyről azt beszélik, hogy Szent László királynak ott volt a sátra, mikor átvonult a határon. *Péterhalom*, a mely ősi őrhalomnak látszik. A községen át foly az *Ér* pataka, s oláh és magyar részre Érendréd

osztja a falut. A lakosság gazdakört és hitelszövetkezetet tart fenn; benzinmotoros malom is van benne. Posta, távíró helyben, vasúti állomása Reszegepiskolton van; uj vasutja most épül.

Érkörtvélyes. *Érkörtvélyes*, magyar nagyközség az Ér mellett. Van3 25 háza s 1941 lakosa, a kik közül 1249 ref., 513 gör. kath., 95 r. kath., 83 izr. vallásu. Határa 6750 k. hold. 1342-ben a *Kállayak* itteni részüket átadják leánynegyedként Bőlcsi *Czudar* Domokos fiainak. 1396-ban *Kurthules*, majd *Kertweles* alakban van említve és hol Szabolcshoz, hol pedig Biharhoz számítják. 1429-ben a *Csaholyiak* is kapnak benne részt. 1454-ben ismét a Kállayak az urai, de 1483-ban az *Atyai* család is. Négy évvel később az *Országh* család is birtokosa és a maga részét a *Harasztiaknak* zálogosítja el. 1510-ben Petri *Dersi* Kelemen, 1548-ban *Beke* János, 1628-ban *Vadászy* Mihály, 1753-ban Telegdi *Csanády* János és Vásárosnaményi *Eötvös* Sándor kapnak benne részt. Ekkor Nyírkörtvélyesnek is nevezik. A XVIII. század végén s a XIX. elején birtokosai a *Guthy*, *Szlávy*, *Kengyel*, *Terjényi*, *Bükk*, *Irinyi*, *Csorba* családok. Most legnagyobb birtokosai *Balásy* József, a kinek nagyanyai jusson jutott a Bükk-féle birtok, a Bükk-féle kuriával, melyet mostani tulajdonosa 1905-ben átalakított, továbbá *Boér* Endre, *Gorove* János, *Szikszay* Albert és *Szent-Király* Tivadar. A községben a református templom 1848-ban, a gör. kath. templom pedig 1844-ben épült. A határhoz tartoznak a Balási, Boér, Gorove, Pataki és Szentkirályi tanyák. Az „Égetőhegy" nevü dülőben gyakran találnak kő- és bronzkori cserép-edényeket, urnákat, házi eszközöket, tűzhely-maradványokat. Ez a község is sokat szenvedett az 1834-iki földrengéstől. A lakosok olvasókört tartanak fenn. Körjegyzőség, posta és vasúti állomás helyben van.

Esztró. *Esztró*, oláh kisközség a nagykárolyi járásban, 62 házzal és 355, legnagyobbrészt gör. kath., oláh lakossal. Határa 1079 k. hold. 1450-ben *Ezthre*, 1475-ben *Estoro*, 1489-ben *Ezthro* praedium alakban írják. Ősi birtokosai a *Csákyak* voltak. 1489-ben negyedrésze Drágfi Bertalannak ítéltetett oda. A következő században egészen az erdődi uradalomhoz tartozott és Szatmár várához volt csatolva. 1601-ben *Rakamazy* János zálogba veszi, 1633-ban Lokácsi *Prépostvári* Zsigmond kap benne részeket. A XVIII. század végén s a XIX. század elején földesurai: a *Pogány*, *Linkner*, *Szabó* és *Bődy* családok. Most nagyobb birtokosa nincs. Határához tartoznak a Gruber és Tordi tanyák. Gör. kath. templomát 1800 körül építették. Postája Királydaróczon, legközelebbi távírója és vasuti állomása Kismajtényban van.

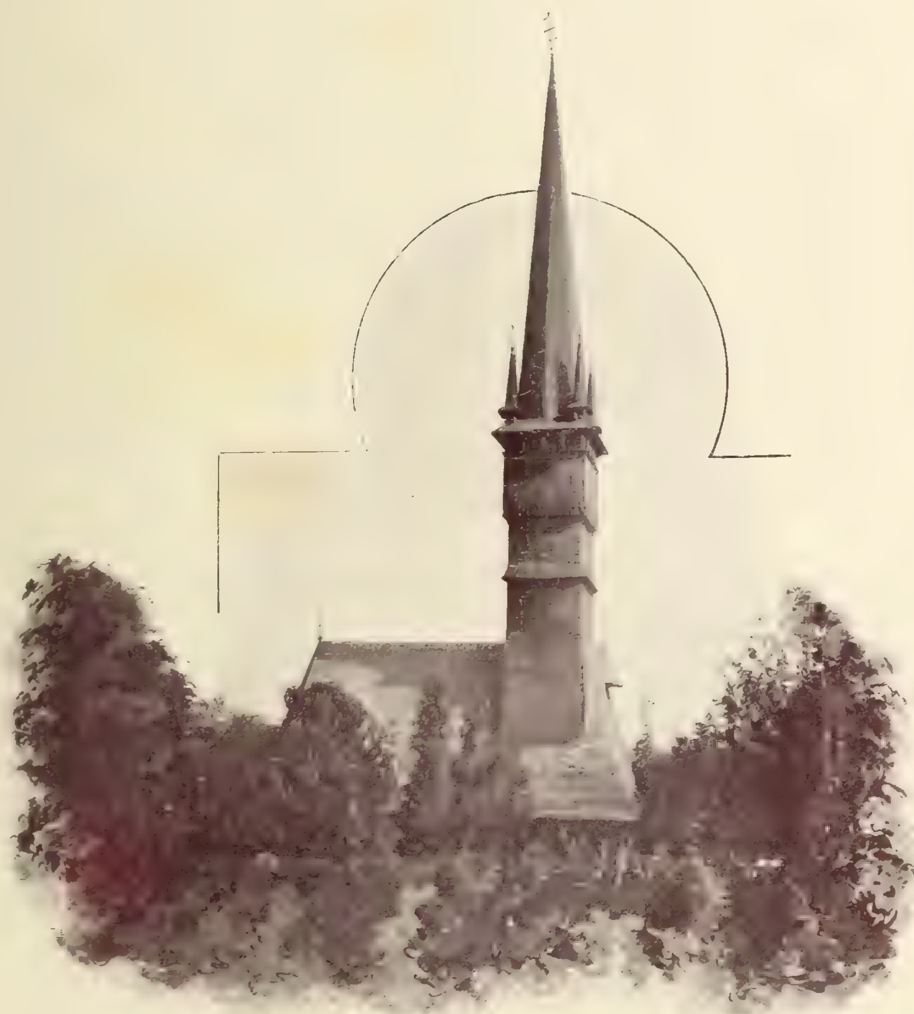
Fábiánháza. *Fábiánháza*, magyar kisközség az ecsedi láp nyugati szélén. Van benne 326 ház, 1957 lakossal; közülök 1139 ref., 617 gör. kath., 45 r. kath., 156 izr. vallású. Határa 4725 k. hold. 1341-ben *Fabianhaza* al. nomine *Bohol* alakban van említve. Ekkor lett a Báthory család birtoka s azóta az ecsedi uradalom része volt mindvégig. Előbb a *Fábián* családé volt. A XV. században a *Báth* családnak is volt benne része, melyet 1430-ban a rokoncsaládok örököltek. Egy része az *Országh* családnak jutott, a mely azt 1487-ben elzálogosította a *Harasztiaknak*. A Báthory család kihalta után egy ideig a magyar királyé volt, majd a Bethleneké és a Rákócziaké. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg, s azóta a gróf Károlyi családé. Ref. temploma a XIX. század elejéről való; a gör. kath. templom is 1815 körül épült. 1862-ben a község kétharmada leégett. Van a községben hitelszövetkezet, függetlenségi kör, körjegyzőség és posta; távíró és vasúti állomása pedig Nagyecsed. Határán át folyik a Fényes patak.

Farkasaszó. *Farkasaszó*, oláh kisközség a nagybányai járásban, 216 házzal, 1049 gör. kath. vallású lakossal, Határa 2793 k. hold. Kővárvidékéhez tartozott és 1392-ben kapták Balk és Dragh máramarosi főispánok. Nevét 1424-ben a Drágfiak osztozásakor *Farkasazow*-nak, később *Farkasazo*-nak írták. 1424-ben a Béltekieknek jutott, de 1470-ben hűtlenségük miatt a Drágfiak kapták meg. A Drágfiak kihalta után, 1592-ben, az erdőszádai uradalomhoz csatolták és a szatmári vár tartozéka lett. 1646-ban a Kállay család kapta meg, s attól kezdve végig az övék volt. A XIX. század elején a *Kállay*, *Szaplonczay* és *Krassay* családokat találjuk itt. Most özv. *Kállay* Kornélnénak van itt nagyobb birtoka és kényelmes úrilaka. Gör. kath. templomának építési ideje ismeretlen. Körjegyzősége helyben van, postája távírója és vasúti állomása Erdőszáda.

Fehérgyarmat. *Fehérgyarmat*, magyar nagyközség a Szamosközön, a Szamos, Túr és Tisza között. Van 741 háza és 4220 lakosa. Vallásra nézve 3433 ref., 319 r. kath., 92 gör.



Darnó. — Szegedy Antal kúriája.



Dióshalom. — Gör. kath. fatemplom.



Domahida. — Domahidy Sándor kastélya.



Domahida. — Domahidy Elemér kastélya.



Erdőszáda. — Gróf Dégenfeld Sándor kastélya.



Erendréd. — Falussy Árpád kúriája.



Érendréd. — Falussy Árpád úrilaka.



Érkörtvélyes. — Balásy József úrilaka.



Érkörtvélyes. — Szentkirályi Tivadar úrilaka.



Fehérgyarmat. — Ref. templom.



Fülpösdarócz. — Luby Zsigmond úrilaka.

kath. és 455 izr. Határa 9227 hold. A XIV. század elején már tekintélyes hely lehetett, mert 1334-ben Miklós nevű papja a pápai tizedszedők jegyzékében elég nagy dézmával szerepel. Nevét ebben az időben még csak Gyarmatnak mondták és 1387-ben *Germad*, 1403-ban *Jarmath*-nak írták. 1418-ban már oppidum. Ősi birtokosa a *Massel* nemzetség volt, a mely innen vette előnevét. 1363-ban I. Lajos király Gyarmathi Massel Jánost nótáztatta és birtokait *Gilet* Miklós nádorispán fiainak adta. De azért még századokig volt itt birtokuk a *Gyarmathyaknak* ; már 1380-ban Gyarmathy Lőrincz szerepel birtokosként. 1387-ben Zsigmond király elkobozta a *Matucsinayak* itteni birtokát s a Rozsályi *Kún* és a Szántai *Petőfi* családoknak adta. A Szántaiakról leányágon nemsokára a *Báthoryakra* szállott, de 1395-ben ismét a Matucsinayak kapják vissza, mígnem 1436-ban újra hűtlenségbe estek és ekkor a birtokot a Báthoryak kapták meg, a kik ez időtől kezdve főbirtokosai az egész gyarmati uradalomnak, a hozzátartozó Kisar, Nagyar, Oroszi, Namény, Csaholcz és Matolcs községekkel együtt. A Rozsályi Kún családot a XV. században is itt találjuk. A *Drágfiak* a XV., XVI. században szintén szereznek itten birtokrészeket, de a hatalmas Báthory és a Rozsályi Kún családok között nem tudtak megerősödni. A Báthoryak után a *Bethlenek* örökölnek. 1633-ban Bethlen István és Péter kapnak adománylevelet a gyarmati jószágokra. A Bethlenek után a *Rákóczyaké* lett az egész uradalom, a szatmári béke után pedig gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. A XVIII. század végén birtokosai voltak a gróf Károlyi családon kívül a *Schuler*, *Kállay*, *Gulácsy*, *Tatay*, *Ilosvay*, *Mándy*, *Bakó*, *Kardos*, *Kalydy*, *Fábián*, *Klobusiczky*, *Kézy*, *Bartha*, *Korponay*, *Becsky*, *Ajthay*, *Csoknyay* és más családok. 1810-ben a község 315 háza közül 254 nemesi telek volt. A XIX. században végig ugyanezek a családok a főbirtokosok és velük a *Jékey* család is. Most nagyobb birtokosai a gróf Károlyi család, Jékey Sándor és id. Spitz Adolf. A helység hajdan két részből állott : Nagy- és Kis-Gyarmatból. A déli részét ma is *Tömösvárnak* hívják, arról a hajdani földvárról, a mely itt állott. Két régi földbástyája nehány évtizeddel ezelőtt még látható volt. A vár jelentékeny szerepet sohasem játszott ; okleveles adataink sincsenek róla ; valószínüleg a Báthoryak építtették uradalmuk középpontján kisebbszerű erődítményül. A török korszak emlékét tartja fenn a maig is *mecsetnek* nevezett és a város legkeletibb és legemelkedettebb részén fekvő utcza. Kolera többször látogatta a helységet ; 1742-ben oly nagy mértékben pusztított, hogy a ref. egyház tagjai közül 470 lelket, úgyszólván az összes lakosság harmadrészét elragadta. 1834-ben fekete-himlőjárvány pusztított és 1836-ban ismét a kolera. Nagyobb tűzvész az utóbbi évtizedekben volt, 1872-ben, 1895-ben és 1900-ban, a mikor egy egész utcza, a főút több épülete, a r. kath. templom és a városháza is leégett. A templomot azonban 1906-ban díszesen helyreállították. A ref. egyház hajdani nagyságát bizonyítja, hogy 1559-ben, a híres nagyváradi zsinaton, négy papja jelent meg. Akkor *Szamos-Gyarmatnak* nevezték. 1691-ben a gyermektelenül elhalt Székely László a kath. plebániának hagyta belsőségét s ez volt alapja a kath. egyház új megépülésének. 1772-ben csak kisebb fatemplomot építtettek, de 1816-ban *Klobusiczky* Péter szatmári püspök, a ki itt született, új templomot emeltetett. A ref. templom a XV. századból való és 1761-ben megújították. Egyházi edényei közül érdekes egy 1656-ból való vert ezüst tányér. A község a hasonnevű járás székhelye. Van benne temetkezési egyesület ; úrbéri, fordulós és tagos birtokosok egyesülete ; ev. ref. ének- és dalegyesület ; társaskör és kaszinó ; polgári olvasókör, két takarékpénztár, egy önsegélyző szövetkezet, Van itt továbbá közkórház is. Két hengergőzmalom, eczetgyár. Azonkívül járásbírósága, telekkönyvi hatósággal, adóhivatal, csendőrségi állomás, vasútállomás, posta- és távíróhivatal. Határához tartoznak a Bakó, Cserhát, Kacsó, Károlyi, Kenderhely, Kajdi, Kormány, Mogyorószeg, Nagy, Rácz, Spitz I., II., III., Sümegi és Vitéz tanyák. ,,Kenéz" nevű dűlőjének elnevezése még a régi világból maradt fenn.

Fehérszék, oláh kisközség a nagysomkúti járásban, 118 házzal és 564 gör. kath. lakossal. Határa 3928 k. hold. Már a Hunyadiak korában megvolt és nevét 1405-ben már *Feyerzek*, 1424-ben *Feyerzegh*, 1475-ben *Feyrzekh*-nek írják. A kővári uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. Határa két századdal ezelőtt a *Péchy* család zálogbirtoka volt, de tőle visszaváltotta a kincstár s ettől gróf *Teleki* Géza vette meg, a kinek ma itt egy 57 holdas parkban szép úrilaka van. A kertben két halastónak van nyoma. Itt van eltemetve a Péchy család egyik híres Fehérszék.

tagja. Péchy generális. Gróf Teleki Gézán kívül nagybirtokosok itt ma a királyi kincstár és a község úrbéres testülete. A faluban gör. kath. templom van, mely 1700-ban épült. 1848-ban a magyarok a község németlakta részét felgyújtották. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van.

Feketefalu. *Feketefalu*, kisközség a Lápos folyó mellett, 115 házzal, 534 gör. kath. oláh lakossal; határa 861 k. hold. Már 1411-ben előfordul a neve *Fekethefalw* alakban. Ekkor Nagybányáé volt s vele együtt *Lázárevich* István szerb fejedelem kapja cseréhen. Később a szinéri uradalomhoz tartozott, s azzal a Meggyesalji *Moróczoké* s utódaiké lett. 1625-ben Vetési *Kökényesdi* Péter kapta királyi adománnyal. A XVIII. század végén s a XIX. elején urai a *Mihályi*, *Sigovinyi*, *Vankay*, *Darvay*, *Horváth* és *Mátay* családok. Most nagyobb birtokosa nincsen. Gör. kath. temploma 1864-ben épült fel. Hozzá tartozott régen *Homok* puszta, a melyet 1625-ben említ egy oklevél, mikor Vetési Kökényesdi Péter kapta meg. A községnek utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagybánya.

Felsőboldád. *Felsőboldád*, oláh kisközség az erdődi járásban ; 124 házzal és 655 gör. kath. lakossal. Határa 3895 k. hold. A kővári, majd a bélteki uradalomhoz tartozott és ez uradalmak többi birtokainak sorsában osztozott. Most legnagyobb birtokosa gróf *Károlyi* Gyuláné. A községben lévő gör. kath. templom 1820-ban épült. A határon a Nánda és a Boldád patak folyik. Fölötte emelkedik a Tető (Csetecze) hegy. Postája Krasznabéltek, távírója és vasúti állomása : Károlyi-Erdőd.

Felsőfernezely. *Felsőfernezely*, oláh kisközség Nagybánya mellett, a Rozsály hegység alatt ; van benne 281 ház 1132 gör. kath. lakossal. Határa 2104 k. hold. Régi község. I. Károly király már 1329-ben Nagybánya városának adományozta s azóta máig az övé. A fernezelyi völgyben régóta foly a bányászat. A völgy éjszaki részében van a Francziska bánya, a mely a mult században Nagybánya tulajdona volt s akkor számos zúzó és kohó dolgozott itt, de mióta a város eladta, azóta elhanyagoltan áll. A község a völgyben hosszan van építve; lakosai sem nem vetnek, sem nem aratnak; mindnyájan szénégetők vagy bányamunkások. A határ terméketlen, de vadregényes. Szép helyek a *Kecskekő*, a *Roszai* völgy, a *Bódi* tó, mely hatalmas vizgyűjtő medencze ; a *szturi* völgy, hol gyönyörü vízesések vannak 5—8—10—20 méter magas eséssel ; a *Holmi* kőszikla, mely 1089 méter magas és czukorsüveg formájú. A *Demeter* mező, hatalmas havasi rét a máramarosi határon s a *Pleska* hegy, mely 1291 méter magas. Határában van a *Blidár* falu, a mely tulajdonképpen Nagybánya város telepe. A *Feketepatak* és az *Izvora* völgy is szép helyek. Gör. kath. temploma 1824-ben épült. A község postája Alsófernezely, távírója és vasúti állomása Nagybánya.

Felsőhomoród. *Felsőhomoród*, oláh kisközség a Homoród patak mellett, 84 házzal és 398 gör. kath. lakossal. Határa 2324 k. hold. Szintén a kővári, aztán a bélteki uradalomhoz tartozott és ezeknek a sorsában osztozott, míg végre a Károlyiak birtokába került. Ma is gróf Károlyi Alajos a legnagyobb birtokosa. A község gör. katholikus temploma 1896-ban épült. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Alsóhomoród.

Felsősándorfalu. *Felsősándorfalu*, kisközség a nagybányai járásban. Van benne 103 ház, 463 gör. kath. vallású oláh lakossal. Kezdettől fogva a királyi kincstár tulajdona volt, mely erdőségeit használja föl a bányaművelés czéljaira. Most nagyobb birtokosa nincsen. Gör. kath. temploma a XVII. századból való volt, egyszerü faépület ; helyette 1906-ban kezdtek újat építeni. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Felsőbánya.

Felsőújfalu. *Felsőújfalu*, oláh kisközség a nagybányai járásban. Házainak száma 134, lakosaié 624, mindnyájan gör. kath. vallásúak. Határa 689 k. hold. A községet 1329-ben I. Károly király Nagybánya városának adományozta, ezé is volt mindvégig. Most is e város a legnagyobb birtokosa. Gör. kath. temploma 1705-ben épült. A lakosok keresztény szövetkezetet tartanak fenn. Postája és távírója Nagybányán, a legközelebbi vasútja Giródtótfalun van.

Fény. *Fény (Mezőfény)*, kisközség az ecsedi lápnál. Van benne 261 ház, 1549 lakossal; ezek közül 1363 magyar, 185 német és csaknem mindnyájan r. kath. vallásúak. Határa 7431 k. hold. Régi község s kezdettől fogva a Kaplony nembeli *Károlyiak* birtoka. Nevét már 1410-ben is *Feen*-nek írják. Az 1332—37-iki pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1419-ben új adományt kapnak rá a Károlyiak. Ebben a században még a rokon *Vetési*, *Bagosi*, és *Csomaközi* családoknak is volt benne részük, de 1468-ban már egészen a Károlyiaké és ekkor Károlyi László elzálogosítja

Endrédi *Nagy* Ferencznek. A XVII. században a község teljesen elpusztult. 1720-ban gróf Károlyi Sándor Németországból hozott svábokat telepített ide s kath. templomot, plebániát alapított. 1785-ben épült állandó temploma, s ezt 1900-ban megújították. Most is a gróf Károlyi család a legfőbb birtokosa. Hozzátartozik Kigye puszta és Körmeirtvány. Postája helyben van.

Fülesd, magyar kisközség a Szamosközön. Van benne 148 ház, 817 legnagyobbrészt ref. vallású lakossal. Határa 2615 kat. hold. Régen megült kis község. Már 1345-ben említve van a Kölcseiek pusztájaként. Nevét 1477-ben *Fylesd*-nek, 1488-ban *Phylesd*-nek írják. Már ebben az időben is a *Kölcsey* családé s a kölcsei uradalomhoz tartozott. 1475-ben a *Kemerey* családnak is volt benne része, a melyet a *Gacsályiak* vettek zálogba. Ezek 1481-ben újra részt kapnak benne és velük együtt Kemerey Mihályné és leányai is. A Kölcseyek 1488-ban egyrészét a *Perényieknek* adták el. A XVI. és XVII. században a Kölcseyek mellett 1496-ban *Ujhelyi* László és testvére Ágotha, *Szepessy* Lászlóné, 1507-ben *Zoltán* János, 1518 előtt *Werbőczy* István, a ki ekkor cserélte el összes birtokait Perényi Istvánnal. 1520-ban a *Báthoryak* és a Gúti *Országhok*, 1544-ben *Muchey* Pál, *Nagyváthy* János, *Rácz* Miklós; 1561-ben Fekete *Balogh* János; 1577-ben *Kubinyi* László és *Pongrácz* Zsigmond, 1594-ben *Wukityevich* István is birtokosok. 1642-ben a Kölcseyek nova donatiot kapnak összes birtokaikra. 1664-ben vármegyegyűlés is volt itt. 1696-ban az egész uradalommal együtt a szatmári várhoz tartozott, de később a Kölcseyek ismét visszakapták s az övék maradt. Mellettük részjószágokat birtak a gróf *Barkóczyak*, a *Gáspárek*, a Czégényi *Kende*, *Tarpay* és a *Baka* családok. Most nagyobb birtokosai *Kölcsey* Gábor, *Ináncsy* Károly, *Tarpay* Lajos és *Baka* Béla. Régen nagy erdőségei voltak, a *Kálnok*, *Gábornak* és *Darvas*; határán átfolyik a Túr és a Tapónak. Hozzá tartozik az Inácsy és a Kölcsey tanya. A ref. egyház 1850-ben épített templomot. Utolsó postája Kölcse, távírója és vasúti állomása Tiszaújlak. Fülesd.

Fülpös, magyar kisközség a Szamos jobb partján, 67 házzal és 408 lakossal, kik legnagyobbrészt ref. vallásúak. Határa 728 kat. hold. Már a XV. században szerepel *Philpes* alakban. Nevét, úgy látszik, ősi birtokosától, Fylep comestől vette, a kit itt 1272-ben beiktattak. Valószínű, hogy ettől eredt a *Fülpösy* nemzetség is, a mely már 1352-ben ura volt a községnek. 1525-ben és 1575-ben új adomány-levelet kapnak rá, de mellettük birtokosok még: 1419-ben a Nagykállai *Lőkös* család, 1421-ben *Erdélyi* Bálint, 1427-ben a *Báthoryak*, 1489-ben *Kenderessy* Lászlóné és 1590-ben Tardi *Vörös* Orbán. 1650-ben már puszta, de még, úgy látszik, lakott hely, mert 1662-ben a szatmári német várőrség 1000 frt kárt tett benne s ezzel teljesen elpusztította. Ebben a században a *Peley*, *Uray* és *Kende* családoknak is volt itt birtokuk. A XVII. és XVIII. századokban az *Ilosvay*, *Tolnay* és a *Losonczy* családoké s az övék a XIX. század első felében is. Most nincs nagyobb birtokosa. Határában feküdt a XV. században *Farnas* földje is. A ref. egyház régi templomát, mely még a Mátyás korában épült, elhordta a Szamos, helyette fából, majd a XIX. század elején téglából építettek templomot. Utolsó postája Ököritó. Fülpös.

Fülpösdarócz, magyar kisközség a Szamos jobb partján, 59 házzal és 347 lakossal, kik legnagyobbrészt ref. vallásúak. A hajdani kölcsei uradalomhoz tartozott. 1379-től 1417-ig a *Kölcsey* és *Szekeresy* családoké volt és valószínűleg ezektől foglalták el 1424-ben *Domahidy* György és László. 1575-ben *Filpessy* Ferencz nyer benne részjószágot, a melyet 1590-ben Tardi *Vörös* Orbán lovassági tábornoknak adott el. A következő században a Kölcsey családon kívül a *Tatay* család is birtokos itt. A XVIII. században pedig a *Gulácsy*, *Moldvay*, Somlyai *Szilágyi*, Ludányi *Bay*, a XIX. század első felében az *Ilosvay*, Gulácsy, Moldvay, Tatay és *Varga* családok. A ref. egyház régi templomát elvitte a Szamos, újat 1752-ben építettek s 1810-ben a magyar református templomok közt csak itt volt még orgona, a melyet a Gulácsy család állíttatott. Mostani főbirtokosa *Luby* Zsigmond, kinek itt szép, új úrilaka van. A község utolsó postája Géberjén. Fülpösdarócz

Gacsály, magyar kisközség a Szamosközön. Házainak száma 180, lakosaié 1092. Mindnyájan magyarok s vallásra nézve 841 ref., 92 gör. kath., 88 r. kath., 71 izr. Határa 3445 kat. hold. Határában néha bronzkori leletek kerülnek felszínre. A XIV. század elején már egyháza volt, nevét 1332-ben *Gachal*nak írják. Hajdan a Guth-Keled nembeli *Gacsályi* családé volt. A XV. században a Kusalyi *Jakcsoké* és a *Csákyaké*. 1421-ben Csáky György, a székelyek Gacsály.

ispánja, kapott benne birtokot, s 1427-ben Kusalyi Jakcs Mihálytól Gacsályi Tamásnak ítélik oda. 1459-ben a *Bornemiszákat* iktatták egyes részeibe; 1476-ban pedig a Szántai *Becsky* családot. 1504-ben Rozsályi *Kún* János kap benne részt, 1569-ben pedig *Messer* András és *Salgay* Bálint is. A XVII. században a *Bárczay*, *Leövey*, *Maróthy*, *Gacsályi*, *Kökényesdy* és más családoké. Az 1717-iki háborús időkben ősi templomával együtt annyira elpusztúlt, hogy alig maradt benne 5—6 ház; de nemsokára újra megépült s a század végén ismét tekintélyes község. Ref. templomát is 1759-ben építették újra, felhasználva egyes régi részleteket is. Az egyháznak több régi, XVII. századbeli vert ezüst pohara van. Ez időtájt urai a *Madarassy*, *Szilágyi*, *Pap*, *Egry*, *Leövey*, *Sepsy*, *Lipcsey*, *Osváth*, *Ujhelyi*, *Székely*, Bölöni *Nagy* és *Maróthy* családok. A XIX. század elején ugyanezek és a *Ráthonyiak*. Mostani nagybirtokosai *Maróthy* Sándor és *Madarassy* Sándor. A lakosok gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak a Lakatos, Maróti, Szombati és Vona tanyák. Körjegyzőség, vasúti állomás, posta és távíró helyben van.

Garbolcz. *Garbolcz*, magyar kisközség a Túrháton, az Eger nevű láp mellett, 52 házzal s 356, főként ref. vallású lakossal. Határa 1237 kat. hold. Nevét 1344-ben *Garbolch*-nak, 1427-ben *Garbocz*-nak írják. A Guth-Keled nembeli családok ősi birtoka s így jórésze a *Gacsályiaké* volt. Közülök való volt az az Elleus, a ki 1344-ben határait megjáratta. Ebben az oklevélben említik Pylyske felől a Zomoga patakát, az Eger vizét, a Sárt és Garbolch fokát. A Kusalyi *Jakcsok* megszerezték, de 1427-ben birtokukat visszaítélte a kir. kúria Gacsályi Tamásnak, mint Elleus fia, László maradékának. 1429-ben a *Matuznayak* és a Rosáli *Kúnok* és szereztek benne részt. A XVI. és XVII. században a rozsályi uradalomhoz tartozott. Kún László főispán 1643-ban egy gacsályi telkét elcseréli *Zalkay* János garbolczi telkével. 1659-ben Gacsályi *Horvát* István kap benne újabb részt. A XVIII. században a *Becsky*, *Nagy*, Horváth, *Várady*, Szalkay, *Szőke* családok a főbirtokosai. A XIX. század derekáig a *Kölcsey*, *Böszörményi*, *Várady*, *Horváth*, *Zombor*, *Szalkay* családoké. Most nagyobb birtokos nincsen a községben. A Rákóczy-féle szabadságharcz alatt elpusztúlt s csak később épült fel újra. 1787-ben leégett az egész község s akkor más helyre telepedett át és ott épített új református templomot 1832-ben, melyet azonban 1859-ben újra kellett építeni. A község postája, távírója és vasúti állomása Mikola.

Gebe. *Gebe*, magyar kisközség a Nyírségen, 310 házzal és 1917 lakossal, a kik közül 904 ref., 566 gör. kath., 208 r. kath., 236 izr. vallású. Határa 7242 kat. hold. Régi község. A XIV. század elején már egyháza volt. 1427-ben a *Csaholyi* család birtoka és e családé maradt 1574-ig, a mikor Csaholyi Imre leányai fiúsíttattak, megkapták és Annával *Melith* György, Katalinnal a *Petrichevich* Miklósé lett. 1659-ben *Kapy* Katalin is kap benne részt. 1696-ban a szatmári várhoz tartozott. A XVIII. században többen kaptak rá királyi adományt s e század végén urai a gróf *Teleki*, *Bay*, *Péchy*, *Irinyi*, *Czerjék*, *Csanády*, *Bölönyi*, *Vitkay*, *Csomay*, *Varga*, *Szarka* és *Papp* családok. A XIX. században ugyanezek és örököseik. Most a herczeg Odescalchy családé a határ nagyobb része, ezen kivül gróf *Berchthold* Arthurnak és *Rába* Lászlónak van itt birtoka. A gróf Berchthold úrilakában sok érdekes régiség látható. Határához tartoznak az Aáron, Berger, Gólyaszállás, Herczeg, Jékey, Németi, Rába, Serly, Szilágyi és Taussig tanyák. Postája helyben van.

Géberjén. *Géberjén*, magyar kisközség a Szamos mellett. Házainak száma 81, lakosaié 468 és ezek ref. vallásúak. Határa 883 kat. hold. Nevét 1387-ben *Gabrien*, 1393-ban *Geberyen* alakban írják. A XIV. században a *Matucsinayak* ősi birtoka volt, de 1387-ben hűtlenségbe esvén, elvesztették s a Rozsályi *Kúnok* és a Szántai *Petőfiek* kapták, a kikről leányágon a *Báthoryakra* szállott. 1395-ben a Kúnok részét a király visszaadta a Matucsinayaknak, de 1436-ban ismét nótáztattak és most ezt is a Báthoryak kapták meg. Ez időben még csak pusztaként szerepel. A Báthoryak mellett a XV. században a *Fülpessy*, Matucsinay és Rozsályi Kún családoknak is volt benne részük. A XVI. században ugyanezeké a családoké vagy örököseiké, a XVII. században már az egész Báthory-birtok a *Bethleneké*, majd a *Rákócziaké*. 1659-ben *Jékey* Ferencz kap rá királyi adományt és ma is a Jékey család a birtokosa. Jékey Zsigmondnak itt csinos és kényelmes úrilaka van, a melyet a XIX. század elején Jékey Imre építtetett; másik udvarházát a XVIII. század végén Jékey Ferencz emeltette. Itt őrzik a Jékey család levéltárát a XIII.

századtól kezdődő oklevelekkel. A régi ref. templom 1720-ban épült, de azóta mást építettek helyette. A község utolsó postája Győrtelek.

Gencs, nagyközség Nagykároly mellett. Van benne 223 ház, 1437 lakossal; ezek közül 1095 magyar, 342 oláh, de mindnyájan beszélnek magyarúl; vallásra nézve 894 ref., 429 gör. kath., 95 r. kath. Határa 5020 kat. hold. Nevét már 1332-ben is *Gench*-nek írták. Ősi birtokosa a *Gencsy* család volt, a melynek egész a XVIII. századig jelentékeny része volt benne. 1407-ben a *Báthoryak*, 1418-ban a *Vetésiek* szerzik meg egy részét. 1431-ben Bobáld felől a Károlyiak akarták megjáratni határát; de Gencsy Orbán ellentmondott. Ez a per még 1436-ban is folyt. 1458-ban az Endrédyek a Gencsyek jobbágyait fegyveresen megtámadták és megrabolták. 1514-ben a Gencsyek jószágait a király elkoboztatta és a Báthoryaknak adományozta. Ebben a században a Báthoryak mellett, kik itteni birtokukat az ecsedi uradalomhoz csatolták, számos más család szerzett itt kisebb-nagyobb birtokot. 1545-ben *Gosztonyi* Miklós, 1551-ben *Farkas* Gergely, Gencsy János és *Hatvani* János; 1587-ben a *Balásházy*, *Sarolyáni*, *Dabóczy*, *Erdélyi*, *Kereky*, *Nobis*, *Sándorházy*, *Gáspár*, *Gálfi*; 1588-ban a *Fodor*, Gencsy, *Csúry*; 1589-ben a *Rakamazy* család kap benne részt. A XVII. században ezek a családok terjeszkednek benne s a Báthoryak kihalta után, birtokuk jórészét köznemesek szerezték meg. A század derekán, mikor 1747-ben báró Losonczi *Bánffy* Farkas, *Way* László és Mihály és a *Sarkady* családok is birtokosai, már az egész helység nemesekből állott. A század végén nagyobb szerepet játszottak köztük a Way, *Iklódy*, *Szekeres*, *Csomay*, *Sántha*, *Szováthy*, *Erdélyi* családok. A XIX. század első felében már csak két nagyobb birtokosa volt: Csomay Pál és a gróf Tholdalaghy család. Ujabban özv. *Joannovich* Lázárné szül. *Uray* Irén volt legnagyobb birtokosa, a ki azonban birtokát egy budapesti házzal cserélte el. A községet csupa nemesek lakták s a vármegyei tisztújításokon a „gencsi voksok“ mindig sokat számítottak. Élelmes, vállalkozó, fúrteszű, kupeczkedő nép is volt a gencsi s azért támadt az a közmondás: „Bere, Gebe, Gencs, — Isten tőle ments!“ A község ma hitelszövetkezetet tart fenn és két gőzmalom is van benne. A ref. egyház 1886-ban épített új templomot a hitújítás korából való templom helyére. A gör. kath. templom 1869-ben épült. A károlyi és szatmári várak közelében, mindig útjába esett minden hadnak és sokat kellett szenvednie. 1888-ban az Ér áradása, 1904 május 30-án óriási tűzvész pusztította el nagy részét. Határához tartoznak a Balogh, Burger, Grehl, Hegedűs, Ökrös, Penyigei, Sternberg, Tomanóczy, Tóth, Uray, Vörös és Wálik tanyák és a Forrás csárda. Van a határban egy kerek halom (Kunhalom), a melyről a nép azt meséli, hogy a kuruczok hordták össze süvegeikkel s Rákóczi sátora állott rajta. A községnek van postája, távírója, vasúti állomása pedig Nagykároly. Gencs.

Géres, magyar kisközség az erdődi járásban. 217 házból áll, 1079, főként ref. lakosa van. Határa 2625 kat. hold. 1420-ban szerepel először *Gebres* alakban *Csáky* István birtokaként, abból az alkalomból, hogy *Vetési* Jakab a Csáky által börtönbe vetett jobbágyokat kiszabadította. Nevét 1475-ben *Geroz*, 1489-ben *Gyeres* alakban írják. A királydaróczi uradalomhoz tartozott s ezzel a XIV. és XV. században a Csáky családé volt. A XVI. században a királyi kincstár foglalta le s 1592-ben az erdődi uradalommal Szatmárhoz tartozott. 1634-ben, 1642-ben a daróczi uradalom lajstromaiban fordul elő s ekkor is a szatmári váré. Aztán *Bethlen*-birtok lett és *Zoltán* Józsa Bethlen Gábor fejedelemtől megvette 800 tallérért. A Zoltánok már 1628-ban megszereztek benne három jószágrészt. A következő században többen szereztek itt birtokot s a szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg, de később a *Kölcsey*, *Rácz*, *Ottlik*, *Balogh* családok is birtokosai. A XIX. században is ezeknek a maradékai bírták. Most nagyobb birtokos nincs benne. A ref. egyház temploma 1803-ban épült. Körjegyzőség helyben van, postája, távírója és vasúti állomása Erdőd. Géres,

Gilvács, magyar kisközség a Kraszna mellett. Van benne 95 ház, 801 lakossal; köztük 611 r. kath., 107 gör. kath., 50 ref., 21 izr. vallású. Határa 2332 kat. hold. Nevét 1393-ban *Gyluach*, 1466-ban *Gelwach* alakban írják. 1398-ban a Szántói *Petten* családé. 1391-ben és 1417-ben iktatták be itt *Báthory* Istvánt és Benedeket, az ecsedi uradalom urait. 1609-ben a Báthoryak után *Tedy* Bálint kapta meg. Azután megint az ecsedi uradalomhoz tartozott s *Bethlen*-, majd *Rákóczi*-birtok lett. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg és svábokat telepített ide. A Károlyiaké volt a század végén is, a XIX. század dere- Gilvács.

káig. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A községbeli róm. kath. templom 1841-ben épült. A községhez tartozik a *Károlyi*-tanya és a *Gőzfűrész*-telep, a hol a Lord és társa czég tart fenn gőzfűrész-gyárat. Érdekes a *Gilvács* nevű dűlő, a melyről azt beszélik, hogy hajdan ott feküdt a község. Gilvácsnak van vasúti állomása, postája és távírója.

Giródtótfalu. *Giródtótfalu*, kisközség a Zazar mellett, Nagybánya tőszomszédságában. Házainak száma 187, lakosaié 814, köztük 103 magyar, 688 oláh, 19 német és magyarúl összesen 339 beszél; vallásra nézve 695 gör. kath., 97 r. kath., 18 izr. Határa 1913 kat. hold. Már 1336-ban a *Gerőd* nemzetség birtoka. Ettől vette meg 1408-ban *Omechim* nagybányai polgár, a ki a nagybányai ispotálynak hagyta s 1605-ben *Bocskay* István erdélyi fejedelem az evangélikus egyház őrizetére bízta. Ebbe kötöttek bele később s a minoriták 1687-ben megkapják azzal a meghagyással, hogy évenként hat szegényt kötelesek eltartani. Azóta máig a minoritáké. A nép a régebbi századokban még magyar volt s a falut 1692-ben *Tejfeles-Tótfalunak* s néha *Veslinger-Tótfalunak* írják, mert lakosai tejfelből kitünő, édes sajtot készítettek. Hajdan Nagybánya külvárosának tekintették s 1620-ban a városi tanács kimondja, hogy a nagybányai szabó-mesterek csak *Felsőtótfaluban* (a mai Giródtótfalu) tűrhetnek meg „kolontár", vagyis czéhen kívüli mestert, a városban nem. 1684-ben a török elfoglalta. 1605-ig r. kath. egyház volt benne; ekkor Bocskay a reformátusoknak adta a templomot s az övék is volt 1792-ig, a mikor újra a katholikusoké lett. Temploma XVII—XVIII. századi építmény; szép szószéke egy darab kőből van faragva. A községben van fogyasztási szövetkezet. Körjegyzőség is helyben van, vasúti állomása, postája és a távírója szintén.

Görbed. *Görbed (Szatmárgörbed)*, kisközség 125 házzal s 669 lakossal, kik közül 266 magyar, 402 oláh, de csaknem mindnyáján tudnak magyarúl; vallásra nézve 422 gör. kat., 200 ref., 38 izr. Határa 1406 kat. hold. Nevét 1496-ban *Gyerbed*-nek írják s kezdettől fogva a meggyesi uradalomhoz tartozott. A XV. században a *Móriczfiaké*. A Meggyesaljai család kihalta után a *Báthoryak* öröklik, de mások is szereztek birtokot benne. 1585-ben *Szokoly* György két malmot kap a Szamoson és részjószágot. 1597-ben Losonczi *Bánffy* György; 1609-ben *Csomaközy* Péter, 1624-ben *Kovacsóczy* István kapja meg az egész helységet. Végre 1629-ben *Károlyi* Kataliné lesz, s ettől kezdve a gróf Károlyi családé. Most nagyobb birtokosa nincs. A ref. templom régi, de építési kora ismeretlen. A gör. katholikusok temploma 1892-ben épült. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Aranyosmeggyes.

Gyökeres. *Gyökeres*, oláh kisközség a Szamos jobbpartján, a nagysomkúti járásban, 148 házzal és 667 lakossal, kik mindnyájan gör. katholikusok. Határa 1918 kat. hold. A Kővárvidék része, régebben a kővári uradalom tagja volt és annak sorsában osztozott. Később kincstári birtok, melyre a XVIII. században a gróf *Toldy* család kapott királyi adományt. A XIX. század elején ismét kincstári birtok lett. Gör. kath. temploma a XVIII. században épült. A község postája, távírója és vasúti állomása Nagynyíres.

Gyöngy. *Gyöngy*, kisközség a Kraszna mellett; van benne 133 ház s 672 lakos, kik közül 153 magyar, 519 gör. kath. oláh, kik csaknem mindnyájan beszélnek magyarul; a magyarok közül 102 r. kath., 17 ref., 36 izr. A bélteki uradalomhoz tartozott. Nevét 1433-ban *Gyengh*, 1489-ben *Gyeungh*-nak írják. A XIV., XV. században a *Csákyaké* volt, 1433-ban még teljesen az övék; 1489-ben Csáky Benedektől odaítélték *Drágfi* Bertalannak. A Drágfiak kihalta után, 1592-ben, az erdődi uradalommal a szatmári várhoz tartozott. 1633-ban egyes részeit Lokácsi *Prépostváry* Zsigmond kapta meg a bélteki uradalommal. A század második felében a *Károlyi* családé lett s az volt egész a XIX. század derekáig, a mikor még a *Cserey*, báró *Bánffy* és a *Borbola* családoknak volt itt nagyobb birtokuk. Most nagyobb birtokosa nincsen. Gör. katholikus temploma 1872-ben épült. A falu postája Erdődön, távírója és vasúti állomása Ákoson van.

Györkefalva. *Györkefalva*, oláh kisközség Nagybánya vidékén, a vármegye keleti határszélén, 106 házzal, 452 gör. kath. oláh lakossal. Határa 1321 kat. hold. Nevét 1411-ben *Gyywrkefalwa* alakban írják. 1350-ig Nagybányáé volt, ettől kezdve pedig a kincstáré. Közben, 1411-ben *Lázárevics* István szerb fejedelem kapta cserébe a nagybányai bányákkal Nándor-Fejérvárért. A XVI. században a nagybányai uradalommal, a XVII-ikben a daróczival, a szatmári várhoz tar-

tozott. 1717-ben, a háborús idők alatt, sok kárt szenvedett. A múlt század elején a *Czura* család is birtokosa volt. A gör. katholikus templom 1794-ben épült. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Felsőbánya.

Győrtelek.

Győrtelek, magyar kisközség az ecsedi láp éjszaki sarkán, 198 házzal s 978 magyar lakossal, kik legnagyobbrészt reformátusok. Határa 2496 k. hold. Régi község, nevét 1452-ben *Gertheleke. Geregteleke*, *Gergthelek*, 1477-ben *Gyerthelek* néven írják. Régi birtokosai a Csaholyiak voltak. 1333-ban *Csaholyi* Sebestyén György fiának adta és Szirmay szerint Györgytelekének nevezte el. Hogy igen régen megült hely, azt bizonyítani látszik az a hosszú, még látható földsáncz, mely a község határában a Szamostól indul ki és hosszan elnyúlva, lassanként elvész. 1399-ben, mikor Mácsa helység elpusztúlt, lakói ideköltöztek. A XV. században még osztatlanúl a Csaholyiaké, de e család kihalta után mások is szereztek benne részeket, így 1543-ban *Peökry* Pál és 1659-ben *Kapy* Klára. Az ecsedi vár szomszédságában lévén, minden had végigdúlta s e miatt a XVII. század végén s a XVIII. század elején csaknem kipusztúlt. 1662-ben a szatmári őrség 2000 frt kárt tett benne, 1709 és 1742-ben pestis, 1717-ben a tatárdúlás pusztította el s a Szamos majd minden évben elöntötte. A XVIII. század végén földesurai a gróf *Károlyiak*, az *Ilosvay*, *Irinyi*, *Patay*, *Uray*, *Luby*, *Móricz*, *Filep*, *Radványi*, *Kubinyi*, *Gerzsenyi* és a *Dombrády* családok s a XIX. században ezek utódai. Most *Jékey* Zsigmond és *Németh* Elemér a legnagyobb birtokosai. Az utóbbinak itt csinos, kényelmes úrilaka van, melyben sok érdekes régiség, különösen középkori fegyverek, kürtök, sisakok, kínzó eszközök stb. és gazdag könyvtár található. Németh Elemér itt mintagazdaságot tart fenn és különösen sertéstenyésztése messze földön híres. A határhoz tartoznak a Jékey, Luby és Vállyi tanyák. Itt e tájon feküdt hajdan *Bodortelke* puszta, melyre 1427-ben Zsigmond király *Kállay* Jánosnak kir. adományt ad. 1429-ben a *Csaholyiakat* iktatják *Bodor földe* részeibe. A ref. egyház temploma 1830-ban épült. Van a községben fogyasztási és értékesitő szövetkezet, és függetlenségi kör. Körjegyzőség, posta, táviró helyben, vasuti állomása Mátészalkán van.

Gyügye.

Gyügye, magyar kisközség a Szamos partján, 73 házzal és 388, főként ref. vallású magyar lakossal. Határa 764 k. hold. Nevét 1380-ban *Dyuge*, 1500-ban *Gyge* alakban írják. Ősi urai a *Gyügyey* családbeliek voltak, a mely család már 1378-ban egyedül bírta. 1405-ben Gyügyey János az egész helységet, templomával és a Szamoson levő malommal együtt a váradi püspöknek és káptalannak hagyományozta. A következő évben azonban vérségi jogon felkérték és meg is kapták *Báthory* András, *Eőry* Ambrus és Bálint ; de 1407-ben Gara Miklós nádorispán visszaítéli a váradi káptalannak. 1488-ban az *Ujlaky* család szerzi meg. 1611-ben *Melith* Péter és neje, meg *Nyáry* Pál özvegye kapják meg az egész Gyügyey-féle birtokot ; rajtuk kivül a *Hiripy* és *Morvay* családot találjuk benne. 1729-ben *Jékey* László is kap benne részt, továbbá a *Kondor*, *Beleznay*, *Simay* családok. A XIX. század elején főbb birtokosai gróf *Barkóczy*, a *Kállay*, *Szuhányi* és *Kondor* családok. Most nagyobb birtokosa nincsen. Az 1378-iki határjáró levélben Gyügye szomszédjaként szerepel *Thymotheus* falu, melyre 1376-ban *Kölcsey* János kap kir. adományt. 1408-ban már puszta, a hol *Ujlaki* Antalt és Ferenczet iktatták birtokba. Később már nincs említés róla. A ref. egyháznak régi kis temploma czinteremmel van körülvéve. Utolsó postája Czégénydányád, távírója és vasuti állomása Jánk.

Hagymáslápos

Hagymáslápos, kisközség a Lápos mellett a nagysomkúti járásban. Van benne 254 ház, 1290 lakossal köztük 355 magyar, 927 oláh (magyarul beszél 487) vallásra nézve 919 gör. kath., 247 ref., 109 izr. Határa 3134 hold. Régen *Magyarláposnak* nevezték s 1405-ben Magyarlapus, 1470-ben Magyarlaapos, 1475-ben Lapws alakban írják. A kővári uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. A XVII. században a Kővárvidék főkapitányai : a gróf Telekiek kapták meg. Azóta máig az övék s most is legnagyobb birtokosa gróf Teleki László Gyula. A régi Teleki-kastély, a melyet a XVIII. században építettek, most idegen kézen van. A község 1475 táján vámhely volt és népes helység. A magyar lakosság helyét ekkor tájt foglalták el az oláhok; 1593-ban a láposi oláhok, felhasználva az akkori háborús időket, tatároknak öltözve, a szomszéd Felsőbányát megrohanták, kirabolták és felégették. A községben a reformátusok 1871-ben építettek új templomot, a gör. katholikusok 1894-ben. A ref. egyháznak gróf *Bethlen* Klára 1755-ben aranyozott vert ezüst kelyhet ajándékozott, mely most is meg-

van. Van még két terítője 1650-ből és 1681-ből és a Telekiektől egy magyar-latin biblia 1617-ből. Vasuti állomása van, távírója Hosszúfalu és utolsó postája Pusztahidegkút.

Hávord. *Hávord*, oláh kisközség a nagysomkúti járásban, 74 házzal, 321 gör. kath. lakossal. Határa 595 k. hold. A kővári uradalomhoz tartozott s a Drágfi családé volt. Ezeknek a kihalta után a Kővárvidék része lett és korona-birtok ; ; a XVIII. században a gróf *Telekiek* voltak a földesurai. Most nagyobb birtokos nincsen benne. A gör. kath. egyház temploma 1884-ben épült. A község postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút. Neve a legutóbbi időkig *Hovrilla* volt.

Hermánszeg. *Hermánszeg*, magyar kisközség a Szamos jobb partján. Házainak száma 65, lakosaié 393 és ezek csaknem mindnyájan reformátusok. Határa 415 k. hold. Nevét már 1342-ben Hermanzegnek írják s ekkor révje volt a Szamoson. A XV. században földesura a váradi püspök és káptalan. 1611-ben *Melith* Péter és neje kapják meg kir. adománynyal, fiok : György örökli ; ennek a leánya báró *Barkóczy* Zsigmondné lett, így került a község a Barkóczyak birtokába s az övék volt a XIX. század derekáig. Most nagyobb birtokosa nincsen. Hermánszeggel volt határos hajdan *Gerczekényhely*, mely 1342-ben egy oklevélben „*Gerchekenhel villa cum loco castri*“ körülírással szerepel. Az újabbkori ref. templom 1821-ben épült. A község utolsó postája Sályi, távírója és vasuti állomása Jánk.

Hidegkút. *Hidegkút, (Láposhidegkút)*, oláh kisközség. Házszáma 169, lakosaié 780, a kik gör kath. oláhok. Határa 1192 k. hold. Hajdan magyar község volt. Nevét már 1405-ben *Hydegkwth*-nak írják. A nagybányai uradalomhoz tartozott s azzal kapta 1411-ben a szerb fejedelem. 1592-ben a bányai uradalommal Szatmár tartozéka. 1602-ben *Szabó* István és Farkas, 1654-ben *Way* Péter, és a báró *Bánffyak*, majd a gróf *Bethlenek* szerzik meg és az utóbbi családé a XIX. század derekáig. Most legnagyobb birtokosa *Barbul* Gábor és az övé a régi kastély is, melyet még gróf Bethlen Ferencz építtetett. A községbeli gör. kath. templomot 1858-ban építették. Lakosai nagy zöldség-mívelést űznek és különösen a káposztatermelés nagy. Évente több száz vaggonra valót szállítanak el belőle. Utolsó postája, távírója és vasuti állomása Nagybánya.

Hirip. *Hirip*, kisközség a Homoród patak mellett. Van benne 206 ház, 1323 lakossal, közöttük 829 magyar, 494 oláh, de ezek mindnyájan beszélnek magyarul; vallásra nézve 611 gör. kath., 596 ref., 71 róm. kath., 45 izr. Határa 4332 k. hold. Régi község. Nevét már 1393-ban Hiripnek írják. A XIV. században a bélteki uradalomhoz tartozott s a Drágfiaké volt. 1424-ben a Bélteki ágnak jutott, de 1470-ben, a Bélteki Mihály hűtlenségi esete után a Drágfiak kapták meg s az övék volt a család kihaltáig. 1393-ban István meggyesi bán megtámadta, 260 sertését elhajtotta és a községet elpusztította. 1406-ban a *Witkayak* kérésére határát megjárták. Ez az oklevél említi a *Balkan* folyót, *Hydas Balkant, Tamás Lászlófia rétje, Hangyakastély, Vayott hely, Zaraz Balkan* helyeket. A Drágfiak mellett 1430-ban a *Gacsályi*, 1470-ben a *Csató* családot iktatták egyes részeibe. A Drágfiak kihalta után koronajószág lett s 1592-ben az erdődi uradalommal Szatmárhoz tartozott, de 1579-ben Zeleméri *Kamarás* Miklós is kapott benne nemesi udvarhelyet. 1631-ben Királydaróczi *Daróczy* István megkapta az egész helységet, melyet 1654-ben *Serédy* István vett zálogba. Ugyanekkor a *Mikolay* családnak is volt benne része, melyet azonban, *Mikolay* Boldizsár, a ki 1669-ben a Gombás erdőnél a szatmári németeket megverte, elveszített s a jezsuiták kapták meg. 1732-ben *Böszörményi Nagy Sámuel* és *Komáromy* András kaptak rá kir. adományt 1765-ben *Szuhányi* Antal és László a helység felére. Ettől kezdve a Szuhányiak a főbirtokosai. Mellettük a *Kállayaknak* és a *Kruspér* családnak van itt nagyobb birtokuk a XIX. század elején. Mostani nagyobb birtokosai *Jasztrabszky* Kálmán örökösei, *Papp* Dezső, *Klupathy* Antal dr. és *Szuhányi* Lajos. A régi Szuhányi-féle urilak ma a Jasztrabszky Kálmán tulajdona. Csinos új urilaka van Papp Dezsőnek és Klupathynak. A határhoz tartoznak a Csengeritag, Dezső I. II. Hát, Háterdő és Tanyák. A reformátusok temploma 1800-ban, a gör. katholikusoké 1897-ben épült. A temető mesterségesen hányt öt méter magas régi domb, a melyről azt tartják, hogy valaha őrhalom lehetett. Körjegyzősége helyben van, postája szintén, de távírója és vasuti állomása Szatmár.

Hodász. *Hodász*, magyar kisközség a Nyírségen. Házainak száma 256, lakosaié 1569, vallásra nézve van köztük 695 ref., 545 gör. kath., 80 róm. kath., 279 izr.



Géberjén. — Jékey Zsigmond kúriája.



Győrtelek. — Németh Elemér úrilaka.



Homok. — Kováts Jenő úrilaka.



Homok. — Kováts Miklós úrilaka.



Hosszúfalu. — Gróf Teleki László Gyula kastélya.



Istvándi. — Kende Zsigmond kúriája.



Istvándi. — Kende Zsigmond kúriája a kert felől.



Iriny. — Az Irinyi család úrilaka.



Jánk. — Gróf Hadik-Barkóczy Endre kastélya. (Jelenleg bérlői lak).



Kakszentmárton. — Péterffy Imre kúriája.



Kaplony. — A róm. kath. templom a Károlyiak sírboltjával.

Határa 4753 k. hold. Nevét 1416-ban *Hodaz al nom. Heten* alakban írják, a mi arra mutat, hogy régibb neve Hetény volt. A Hodászi *Kántor* család ősi birtoka; de az osztályos Kántorjánosi Kántor család is ura. 1416-ban Kántor Bálint meg akarta járatni határát, Jánosi és Balog vagy Kis-Jánosi felől, de az Iklódy család ellentmond. 1419-ben a család egyik tagját: Istvánt, egyházi átokkal sujtották s e miatt birtokát el kellett zálogosítani. Ártatlansága azonban kiderülvén, őt vádoló testvéreit marasztalták el 400 arany forintban. 1450-ben Hodászi Kántor Lucza megkapja az őt megillető leánynegyedet a hetényi pusztával együtt. A XV. századtól már szaporodnak és sűrűen váltakoznak a birtokosai. 1458-ban *Way* Balás, 1459-ben a *Csicseri* család, 1460-ban *Sásvári* Miklós, 1454—1461-ben a Petri *Dersyek*, 1478-ban a *Peteneháziak*, 1481-ben *Báthory* András, 1486-ban a *Márky* család, 1487-ben *Orosz* János és Mihály, 1492-ben *Báthory* Miklós, 1500-ban *Rohody* Péter, 1505-ben *Csaholyi* Bertalan, 1507-ben Zétényi *Makó* Adviga, 1517-ben az *Ibrányiak*, 1519-ben Zétényi *Fodor* János jutnak itt birtokhoz. A *Jánossy* és a *Kántor* családok 1539-ben királyi új adományt kapnak minden birtokukra. 1545-ben Mághy Demeter kap új részt. 1564-ben Kántor Anna és Dorottya révén, *Zoltán* János és *Erdélyi* György is birtokosai lesznek. 1579-ben Ibrányi László és Pál kapnak újabb részeket, ugyszintén 1590-ben *Balásházy* András és 1593-ban *Tatay* István is. A XVIII. század végén a báró *Way, Kiszely, Eördögh, Ibrányi, Kabos, Császi, Karancsy, Irinyi, Komoróczy* és *Szücs* családok a nagyobb birtokosok s ezeknek leszármazóié a XIX. század derekáig, sőt jórészben máig is. *Komoróczy* Béla birtoka a hodászi, derzsi és jármii határon terűl el, itt van urilaka is, melyet 1893-ban építettek. A ref. egyház temploma a XVI., vagy XVII. századból való s urasztali eszközei s egyik harangja ugyanabból a korból. A határban vannak a Fisch, Gerson, Komoróczy, Kricsfalussy, Reichman, Szücs tanyák és a Czigánytelep. A községben van körjegyzőség, vasuti állomás, posta és távírda.

Homok, (Sándorhomok) magyar kisközség a szatmári járásban, 77 házzal és 610 lakossal, kik közt 305 ref., 247 gör. kath., 49 róm. kath., 9 izr. vallásu. Határa 1677 k. hold. Már az őskorban lakott telep volt. Az e sorok írója által a falu alatt egy kiszáradt patak partján végzett ásatások alkalmával, sok kő, bronz- és népvándorláskorabeli régiségek kerültek elő. Nevét már a XV. században is *Homok*-nak írták. A XV. században a *Csarnavoday, Károlyi, Drágfi, Matucsinay* családok tulajdona volt; mellettük kisebb részeket kaptak 1449-ben és 1493-ban a *Szepessyek*, 1462-ben Nádasdi *Ungor* János. 1493-ban *Csarnavoday* Egyed a maga részét Matucsinay Miklósnak zálogosította el 400 arany forintért. 1406-ban egy határjáró levél említi, hogy Kisnémeti földjét Homoktól a Nádasd folyó választja el. Ugy látszik, ezen a helyen csak akkor laktak, ha az áradások miatt nem maradhattak Aggnémetiben. A XVI. században gyakran gazdát cserélt; 1526-ban a *Derencsényi, Tárkányi, Tegzes* és *Ormós* családok kapnak benne részt. A Derencsényiek hűtlenségbe esvén, részüket 1545-ben Anarcsy *Péter* kapja meg. 1640-ben *Torday* János és *Göd* Judith, Anarcsy György felesége, kapnak benne részt; 1651-ben *Csalay* László, *Kállay* Katalin és a *Perényiek* az egész helységre donatiót nyernek; 1652-ben *Lónyay* Zsigmond, 1687-ben *Károlyi* László kapnak benne jószágrészt. 1717-ben a körülfekvő mocsarak mentették meg a községet a tatárdúlás veszedelmeitől. Birtokosai a század végén a Járdánházi és Berenczei *Kováts*, a Magyarádi *Boros, Daróczy, Kanizsai, Nagy, Udvarhelyi, Szijártó* és Gödényházi *Gödény* családok; s ugyanezek a XIX. század derekáig. Most legnagyobb birtokosai *Kováts* Jenő és Sándor, *Gödény* Sándor. Két urilak van benne, az egyiket Kováts Eduard, 1860 körül, a másikat Kováts Jenő 1899-ben építtette. A határhoz tartozik a Kováts tanya. Ott, a hol a lázáriak erdeje van, a Sár partján, azon a helyen, melyet maig is Szigetfőnek neveznek, feküdt hajdan *Sziget* puszta, mely 1406-ban szerepel egy határjáró levélben. 1449-ben *Szepesi* Péter és István, 1493-ban *Csarnavodai* Egyed és *Matucsinay* Miklós, 1526-ban a *Derencsényiek*, 1545-ben *Anarchy* Péter, 1553-ban *Radák* György, 1554-ben *Bacskay* Péter, 1651-ben a *Kállay* leányok, 1652-ben *Lónyay* Zsigmond a birtokosai. Később megszünt és a szomszéd határokba olvadt. A ref. egyház temploma a XV. századból való, de 1800-ban a község egy részével együtt leégett. Azóta ismét helyreállitották. Érdekes czinkannát őriznek benne 1620-ból. A község postája, távírója és vasuti állomása Mikola.

Homok.

Iklód. *Iklód, (Nyiriklód)* magyar kisközség. Van benne 53 ház, 315 lakossal, köztük 213 ref. 91 gör. kath. 41 r. kath. 41 izr. vallású; határa 418 k. hold. Nevét már 1423-ban *Iklod*-nak irják, a mikor egészen az *Iklódy* családé. 1456-ban az egész helységre *Rohody* András és Antal kapnak királyi adományt és ekkor Kis-Jánosinak is nevezik, sőt Balog-Jánosinak is. A század elején a *Petneházy* családnak is van benne birtoka. 1459-ben *Guthy* Illést, *Kabady* Antalt és Petneházy Benedeket iktatták be egyesrészeibe s az *Olcsváry* családot némely szántóföldekbe. A következő századokban folyvást az Iklody családé, egész a XIX. század elejéig; ebből a családból származtak az *Elek, Böszörményi, Kakas, Jeszenszky* családok, a melyek koronként birtokosok is voltak benne. Most nagybirtokos a községben a báró *Uray* család, a mely itt szintén az Iklódyak örököse. A községben nincsen templom, mert össze van épülve Kántorjánosival. Utolsó postája Kántorjánosi, távirója és vasúti állomása Hodász.

Ilk. *Ilk*, magyar kisközség a Nyírségen, 159 házzal, és 937 lakossal, kiknek legnagyobb része református. Határa 2531 k. hold. Nevét 1461-ben *Elk*-nek, 1463-ban már *Ilk*-nek írják. 1411-ben az osztályos *Butkai, Ráskai* és *Márki* családoké; 1429-ben a *Csaholyiak* is jószágot kapnak benne; ezt 1461-ben zálogba adják a *Kendefiek*-nek s még 1489-ben ők használják. 1497-ben a *Buttkayak* új királyi adományt kapnak rá. A XVI. században is ugyanezen családoké, de 1584-ben *Lónyay* István is kap benne részt. A XVII. században a *Rákóczyaké* lett s 1696-ban *Absolon* Dániel kapott rá királyi adományt. 1712-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg a birtok legnagyobb részét. 1757-ben az *Absolon*-birtokot a vásárosnaményi *Eötvös* család kapta. A XIX. század elején földesurai a gróf Károlyi, Lónyay, Eötvös, Eördögh, Kendeffy és *Toldy* családok. Most gróf Károlyi Lászlónak van itt nagyobb birtoka. Határában feküdt hajdan *Bacsó* puszta, melyre az osztályos *Butkai, Ráskai, Márki* és *Málczai* családok már 1411-ben új adományt nyernek. 1426-ban faluként van említve, melyben a *Madai* család is birtokos. 1429-ben a *Csaholyiakat* is egyes részeibe iktatják. A községbeli ref. templom 1840-ben épült. Postája, távirója és vasúti állomása Vásárosnamény.

Iloba. *Iloba*, kisközség a bányai vidéken, 204 házzal és 921 lakossal, kik közül 751 oláh, 169 magyar. Vallásra nézve 745 gör. kath., 112 r. kath., 11 ref., 53 izr. Határa 6767 k. hold. Nevét 1490-ben már mai alakjában írták, 1493-ban *Illubabanya* névvel fordul elő. A szinéri uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. Mint *Rákóczi* birtok, az ecsedi uradalomhoz tartozott. 1776-ban a birtokot s a bányákat a *Károlyi* család kapta meg. A XIX. század elején főbirtokosai a gróf Károlyi, gróf *Teleki* és a *Becsky* családok. Mostani nagyobb birtokosai gróf Károlyi Alajos és *Papp* József. Az ilobai völgyben a bányászatot ősrégi idők óta folytatják. A Rákóczi-korban élte fénykorát. Ólom, horgany, réz-érczek és szabad arany gazdagon fordulnak elő az egész vidéken s itt találják legtisztábban a termés-aranyat. A bányakincstár ötven évig bányásztatta e helyet s 1848-ban eladta bányáit, melyek azóta parlagon hevernek. Andezit-kőbánya is van a határban és syenitbánya, a melyet Szinérváralján dolgoznak fel. 1717-ben a tatárok elpusztították a községet s ekkor az elnéptelenedett helységbe oláhok költöztek, a kik elfoglalták a ref. egyház templomát is. A r. kath. templom a község fiókján, Ilobabánya telepen van s 1848-ban épült. A községben körjegyzőség, vasúti állomás, posta táviró helyben van.

Iriny. *Iriny*, kisközség az Érvidéken, 119 házzal és 759 lakossal, kik közül 697 magyar és 60 oláh. Vallásra nézve 60 ref., 141 g. kath., 79 r. kath., 27 izr. Határa 1614 k. hold. Igen régi község. 1278-ban már van róla adat. IV. László idejében Vid, Venczel és László testvérek kapták kir. adományban egy hőstettért. Tőlük származott az *Irinyi* család, a mely 1385-től szerepel földesuraként és ma is legnagyobb birtokosa. A község neve 1366-ban már *Iryn* és ez időtájt Középszolnok vármegyéhez tartozott. Most földesurai Irinyi Tamás dr. és Irinyi István dr., a kiknek itt csinos úrilakuk van, melynek alapja még a XV. századból való s 1892-ben átalakíttatták. A török-tatár hadaktól gyakran szenvedett s 1666-ban Irinyi Miklósné Szodoray Annát és fiát Ferenczet a törökök elrabolták és Krimiába vitték, A községben a reformátusoknak és a gör. katholikusoknak templomuk, a r. katholikusoknak pedig kápolnájuk van, mely utóbbi az Irinyi családé. Irinyi György 1633-ban díszes vert ezüstpoharat készíttetett, mely ma a ref. egyház birtokában van. A község postája Portelek, távirója és vasúti állomása Szaniszló.

Istvándi, (Túristvándi) magyar kisközség. Van benne 119 ház 704 ref. vallású lakossal. Határa 2902 k. hold. A kölcsei uradalomhoz tartozó régi kisközség. Nevét 1345-ben *Estphandi,* 1477-ben *Hesthwandy,* 1488-ban *Istwandi* alakban írják. I. Lajos király 1344-ben új megerősítő adományt ad a *Kölcsey*eknek e régi birtokukra. Azóta folyvást az övék vagy a vérrokon *Kende* családé. 1451-ben a Kölcseyek elzálogosítják a *Dománhiday*-aknak ; 1481-ben részt kapnak benne *Kömörey* Mihályné és leányai, 1488-ban a Kölcseyek egyes részeit eladják a *Perényieknek.* 1515-ben Czégényi Kende Péter szerez benne részt ; 1518-ban *Werbőczy* Istvánnak is volt itt birtoka, melyet elcserél *Perényi* Istvánnal. 1520-ban *Báthory* András és Gúti *Országhok,* 1544-ben *Muchey* Pál, *Nagyváthy* János és *Rácz* Miklós, 1547-ben Perényi János, 1559-ben *Horváth* György, 1561-ben Fekete *Balogh* János szereznek benne részeket, de a Kende és a Kölcsey birtok folyvást megmarad, sőt a következő századokban mindinkább növekszik. A XVIII. század végén s a XIX. elején földesurai a gróf *Rhédey,* a Kende, Kölcsey, *Jármy, Domokos* és *Toldy* családok. Most legnagyobb birtokosa Kölcsei Kende Zsigmond, kinek a határban mintagazdasága és a községben kényelmes szép úrilaka van, melyet a múlt század 30-as éveiben a jelenlegi tulajdonos nagyatyja építtetett, de mostani birtokosa megnagyobbíttatott. A kastély mögött szép, gondozott park terül el. Itt őrzi a család IV. Béla király eredeti adománylevelét és számos XIV., XV. és XVI. századbeli érdekes családi okmányát. A községhez tartoznak a Csoknyai, Hirschfeld, Kiskende, Nagykende és Kölcsei tanyák. A református templom 1820-ban épült. A község utolsó postája Kölcse, távirója és vasúti állomása Penyige. Istvándi.

Ivácskó, kisközség a Homoród völgyében. Van benne 96 ház 532 lakossal, kik közül 43 magyar, 48 német, 441 oláh, s ezekből 447 g. kath., 57 r. kath., 10 ref., 18 izr. Magyarul 158 beszél. Határa 1825 k. hold. A község a XIV. XV. században a bélteki uradalomhoz tartozott és mindvégig annak sorsában osztozott. Hajdan *Ivácskófalvának* nevezték, de mikor a szatmári vár tartozéka volt, *Ujdomb* volt a neve. 1631-ben Királydaróczi *Daróczy* Istváné, 1654-ben pedig *Serédi* István zálogbirtoka. 1732-ben *Böszörményi* Sámuel és *Komáromy* András az urai ; 1765-ben *Szuhányi* Antal és László kapnak a község felére kir. adományt. A XIX. század elején urai voltak a Hiripi és Ivácskói Szuhányi, a *Kállay* és *Zanathay* családok. Most legnagyobb birtokosa *Szentgyörgyi* Adolf dr. A gör. kath. templom 1882-ben épült. A község postája, távíró és vasúti állomása Alsóhomoród. Ivácskó.

Jánk, magyar kisközség a gyarmati járásban, 179 házzal, 1285 lakossal, a kik között 453 r. kath., 403 g. kath., 351 ref., 71 izr. vallású. Határa 3583 k. hold. 1466-ban már *Oppidum* és mai nevén szerepel. Régi birtokosa a *Jánky* nemzetség 1373-ban Jánky Lászlóé, a ki itt a határt megjáratta s a *Szekeressyek* hatalmaskodása ellen tiltakozott. 1405-ben földesura Jánky Lukács váradi püspök volt és a váradi káptalan, a kik Darahy Jánosnak és Tamásnak zálogosították el, de a püspök a maga részét nemsokára kiváltotta. 1425-ben a *Csáky* család szerzi meg. 1466-ban fele a *Várday* családé, fele a váradi püspökségé. 1476-ban a mellette levő Sopsatelke pusztán osztozkodtak a Rozsályi *Kúnok* és a *Majtissiak.* Várday Katalin, *Nyáry* Pálné 1611-ben kapott rá királyi új adományt ; de 1525-ben és 1548-ban a Drágfiak is ; 1548-ban a Homonnay *Drugethek* és 1611-ben Melith Péter és *Telegdi* Anna. A XVII. században ezeken kívül a *Pótor* és az *Ajtay* családok tűnnek fel. A XVIII-ikban nagy része a Lónyayaké s a Nagyváradi *Ajtayaké* lett. A század végén a Homonnai Drugethek révén a gróf *Barkóczy* családé és ma a gróf Hadik-Barkóczy család hitbizományához tartozik. Gróf Hadik Barkóczy Endrének itt régi emeletes kastélya van, mely *Bárány* Samu bérlő lakásául szolgál. A községben többször tartotta gyűlését a vármegye, így 1669-ben és 1719-ben. A reformáczió óta Szatmár vármegye egész nyugati felében csak itt volt erős katholikus egyház. Temploma a XV. századból való. Ref. temploma a XIX. század elején épült ; a gör. kath. templom szintén abban az időben. A határhoz tartozik a Barkóczyak alsó és felső tanyája, Jánkkal volt határos hajdan *Benche* elpusztult község is, mely 1342-ben még szerepel, de azután eltünik. Hajdan nagy erdőségei voltak. Van a községben körjegyzőség, vasúti állomás, posta és távíró. Jánk.

Jármi, magyar kisközség a Nyírségen, 126 házzal, 700 magyar lakossal, kik közül 442 ref., 78 gör. kath., 64 r. kath., 99 izr. vallású. Határa 2186 k. hold. Jármi.

Régi község, a *Jármi* család ősi, névadó birtoka, melyet 1329-ben róluk *Jármi-Telekének* neveztek. A Jármyak egyik részét az óbudai Clarissa-apáczáknak hagyták és ezt a részt 1367-ben a Csaholyiak vették meg. Egészen a XVI. századig e két család volt az ura. 1547-ben a Csaholyi Imre leányai kapták s velük a *Melitheké* lett, 1551-ben pedig Jármy Barnabás részét *Apáthfalvy* András kapta. Ezentúl több részre oszlott el s a *Kulin*, a *Tatay* és *Gacsályi* családok lettek a főbirtokosai, a Jármy családnak egy másik ágával s a *Kőmives* családdal. Most Kulin Sándornak van nagy birtoka benne. Ref. temploma 1775 körül épült. A község utolsó postája, távirója és vasúti állomása Mátészalka.

Jávorfalu. *Jávorfalu*, kisközség a nagysomkúti járásban. Fából épült 30 házból áll és 158 gör. kath. oláh lakosa van. Határa 954 k. hold. A község a kővári uradalomhoz tartozott s a XIV—XV. században a Drágfiaké volt. Ezeknek a kihalta után Kővár vidékével koronabirtok lett s a XVII. század végén a gróf *Teleki* család kapott rá donatiót s az övék volt a XIX. század derekáig. A falu gör. kath. fatemploma 1800-ban épült. A község a Körtvélyes hegy alatt fekszik festői szép völgyben. Utolsó postája, távirója és vasúti állomása Nagynyíres.

Jeder. *Jeder*, kisközség, a nagysomkúti járásban, 216 házzal és 955 gör. kath. oláh lakossal. Határa 4720 k. hold. 1848-ban honvédek támadták meg a falut és sok kárt tettek benne. Ez is a kővári uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott míg a XVIII. század végén a gróf *Teleki* családé lett és maig is az. Már 1405-ben van a községről említés *Nagheder* és *Kysheder* alakban, a mi azt bizonyítja, hogy akkoriban két község volt. 1424-ben *Nagyeder* és *Kyseder*, 1475-ben *Nagyedir* és *Kysyeder* neveken szerepel az egykorú oklevelekben. A gör. kath. egyház temploma 1898-ban épült. A község utolsó postája, távirója és vasúti állomása Nagysomkút.

Jóháza. *Jóháza*, oláh kisközség a nagysomkúti járásban, a vármegye legdélkeletibb határán. 193 házból áll és 723 gör. kath. lakosa van. Határa 4253 k. hold. Mindig a kővári uradalomhoz tartozott. A XVIII. század végén a gróf *Teleki* család kapta és az övék volt a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. kath. egyház temploma 1896-ban épült. A Tapor hegy alatt fekvő kisközség utolsó postája, távirója és vasúti állomása Nagysomkút.

Józsefháza. *Józsefháza*, kisközség a szatmári járásban, 281 házzal, 1530 lakossal, kik közül 1038 magyar, 486 oláh. Közöttük 685 g. kath., 467 r. kath., 340 ref., 38 izr. Határa 5058 k. hold. Hajdan a szinéri uradalomhoz tartozott s a Meggyesaljai *Moróczoké* volt. Mikor ez a család a XV. század végén kihalt, a *Báthoryaké* lett, a kik 1520-ban osztoztak meg rajta. 1609-ben Ecsedi Báthory Istvánnak magva szakadván, *Csomaközy* Péter kapta, s az övé s családjáé volt az egész században, bár 1624-ben *Kovacsóczy* István, 1629-ben *Károlyi* Katalin is részt kapnak benne. A szatmári béke után gróf Károlyi Sándoré lett, a XVIII. század végén birtoka volt itt a gróf Károlyi, gróf *Teleki*, báró *Vécsey*, *Szirmay*, *Tóth* és *Kacsó* családoknak. A XIX. század közepéig ugyancsak ezeké és a *Ráthonyi*, *Boross*, *Varga*, *Papp* családoké. Most legnagyobb birtokosa *Papolczy* Béla. Három templom van benne. A r. kath. 1896-ban, a gör. kath. 1888-ban épült, a ref. 1767-ben s fatornya 1819-ben. Ide tartoznak a Bélafalva, Gémes, Kereszteság, Weisz, régen Izsékszeg és az Órét tanyák s a Józsefházai szőlőtelep. A községnek van postája. Távirója és vasúti állomása Aranyosmeggyes.

Kak. *Kak*, szamosmenti kisközség, 66 házzal és 355 lakossal, kik közül 255 gör. kath. oláh, 130 magyar s főként ref. vallású. Határa 291 k. hold. A meggyesi uradalomhoz tartozott s a *Meggyesaljai* családé volt. Nevét már 1490-ben *Kaak*-nak írják. Hajdan a Kaki *Kun* család ősi birtoka volt s a Moróczok kihalta után a *Báthoryaké* és örököseiké lett. A szinéri uradalommal a XVII. században a szatmári várhoz tartozott. A XVIII. században a *Gáspár*, Ozoróczy *Ottlik* és a *Rácz* családok szerezték meg. A XIX. század elején még a *Péterffy* és *Teleki* családoknak is volt itt birtokrészük. A gör. kath. egyháznak van itt temploma, melynek építési ideje ismeretlen. Utolsó postája, távirója és vasúti állomása Szatmár-Németi.

Kakszentmárton. *Kakszentmárton*, kisközség az előbbinek tőszomszédságában. Van benne 72 ház 598 lakossal ezek közül 554 magyar, 44 oláh és 283 gör. kath., 262 ref. 39 róm. kath. Határa 1103 k. hold. Az előbbi községgel együtt ugyancsak a meggyesi uradalom része volt és annak sorsában osztozkodott. Később, a XVIII. században a *Gáspár*, *Péterffy*, Ozoróczy *Ottlik* és *Rácz* családoké volt. Most leg-

nagyobb birtokosa Péterffy Imre, kinek itt derék urilaka is van, a melyet Péterffy Albert építtetett a XIX. század elején. A ref. egyház temploma 1885-ben épült. Határához tartoznak a Keresztszeghy, Pap, Stern és Téglási tanyák. Utolsó postája, távírója és vasuti állomása Szatmár-Németi.

Kálmánd, magyar kisközség az ecsedi láp déli részén, 148 házzal és 890 lakossal, kik között 837 magyar, 38 német, 15 oláh ; vallásra nézve 864 róm. kath., 22 gör. kath. Határa 3325 k. hold. Régi kis község. Nevét már 1427-ben is Kalmand-nak írják. Az ecsedi uradalomhoz tartozott s a *Báthoryak* ősi birtoka volt, majd örököseiké : a *Bethlenek* és *Rákóczyaké*, egész 1711-ig, a mikor a szatmári béke után a gróf *Károlyiak* kapták meg s azóta maig is ők a legnagyobb birtokosai. 1392-ben Balk és Drágh elfoglalták, majd a Rozsályi *Kúnok* akarják megszerezni, de 1424-ben teljesen a Báthoryaké, a kik ez időtájt a Károlyiak hatalmaskodásai és kártételei ellen tiltakoznak. Ugyanekkor a Kusalyi *Jakcsoknak* is volt itt részbirtokuk, a melyet 1427-ben *Gacsaly* Tamásnak itéltek oda. A XVII. század közepétől már a Bethleneké, majd a Rákóczyaké. A gróf Károlyiak 1748. körül svábokkal telepítették be, s az ott lakó református magyarokat áttelepítették a szomszédos Börvelybe. E sváb telepesek azóta erősen megmagyarosodtak. 1753-ban a ref. templomot kapták meg, mely azonban 1862-ben nyolcz ház kivételével, az egész községgel együtt leégett és ekkor gróf Károlyi Lajos építtette fel újra. A láp lecsapolásakor a kisbirtokosok 765 hold földhöz jutottak. Most legnagyobb birtokosa gróf Károlyi Erzsébet, férj. gróf Pappenheim Siegfriedné. A csinos községet jómódu nép lakja. Van vasuti állomása és postája. Kálmánd.

Kántorjánosi, magyar kisközség a Nyirségen. Van benne 269 ház és 2269 lakos ; vallásra nézve 1311 ref., 481 gör. kath., 264 róm. kath., 213 izr. Határa 8330 k. hold. A község Iklóddal egy területen épült s az oklevelek gyakran egynek tekintik a két falut. Kántorjánosi régi neve *Balog-Jánosi*. 1308-ban *Villa Bologiuanos*, 1329-ben *Bolug Iwanushaza*, 1332-ben *Imanusy*, 1455-ben *Janosy* néven szerepel a Balogh család ez ősi birtoka. Egyik tagja : János volt 1323-ban az ura, a ki után Jánosinak nevezték el. János fia : Jakab, a váradi egyház kántor-kanonokja lévén, valószínű, hogy róla kapta újabb nevét, a Kántorjánosit, a mely ettől kezdve a családnak is neve maradt. 1408-ban a *Jánosi Kántor* család nótáztatván, Zsigmond király a *Báthory*aknak és a *Császáryaknak* adta. 1417-ben azonban már ismét a Kántor Jánosi család kezén van s az övék is marad még a XV. században is ; de mellettük sokan szereztek itt kisebb-nagyobb részjószágot u. m. : 1429-ben a *Csaholyi*, 1451-ben a *Magyi*, 1458-ban a *Way*, 1460-ban a *Sasváry*, 1454-ben és 1461-ben a *Petri Dersi*, 1459-ben a *Csicseri*, 1478-ban a *Petneházi*, 1500-ban a *Rohody*, 1505-ben a *Csaholyi*, 1517-ben az *Ibrányi* és 1519-ben a Zétényi *Fodor* családok. 1539-ben Jánossy Ádám és Kántor János meg Mihály, új királyi adományt kapnak birtokukra. Később a huszita származásu *Komorowsky* család, mely Mátyás király alatt magyar nemességet és donatiót nyert, szintén itt telepedett meg s utódai a mai *Komoróczyak*. A XVI. és XVII. századokban ugyane családoknak a kezén volt a község ; koronként új részt kaptak itt még a *Wékey*, *Debretei*, *Telekessy*, *Zoltán*, *Erdélyi*, *Tatay* családok. A XVIII. század végén urai Way József, Ibrányi Mihály és László, Komoróczy Lajos, *Szakadáty* Miklós, *Eördögh* György, *Bakay* Ádám és László, *Becsey*, *Kosztolányi* és több nemes család. Most nagyobb birtokosai a gróf *Károlyi*, báró *Uray*, *Mándy* és *Táfler* családok. A református templom a XVI. századból való, a gör. kath. a XVII.-ből. A község határában hajdan több falu állott fenn, a melyeknek már csak egy-egy dülő neve őrzi az emlékét. Ilyenek a *Ricse*, *Ruszka*, *Kopántelke*, *Vasvári*, *Luskod* dülők. E tájon feküdt hajdan *Gothard* puszta is, mely 1450-ben szintén a Kántor család birtoka. 1519-ben Zétényi *Fodor* Imre felkérte, de hogy megkapta-e, arra nincs adat. Régen nagy erdősége is volt. Hozzá tartoznak a *Boglya*, *Flóra*, *Uray* tanyák, az *Emma* major, *Éhvölgy* szőlő, *Kis szőlőtelep*, *Segesvári* szőlő. Körjegyzőség helyben van, postája szintén, távírója és vasuti állomása Hodász. Kántorjánosi.

Kányaháza, kisközség az Avasban, 427 házzal, 1824 lakossal, a kik közül 1611 gör. kath. oláh, 33 róm. kath. magyar, 185 izr. német. Magyarul összesen 152 beszél s írni olvasni 280 tud. Határa 3221 k. hold. Ez a szétszórt házakból álló oláh falu, régente *Kalynháza* néven, az avassági uradalommal a meggyesi várhoz tartozott s a XVI. századig a *Moróczoké*, azután a *Báthoryaké* volt, a Kányaháza.

kiktől ismét több család örökölte ; így a XVIII. század végén földesurai voltak a gróf *Károlyiak*, kik a *Rákóczy*-féle részt kapták meg 1711-ben, báró *Vécsey*, gróf *Korniss*, gróf *Teleki*, báró *Wesselényi*, báró *Huszár*, gróf *Barkóczy*, báró *Bánffy*, báró *Perényi*, a *Vetéssy*, *Szirmay*, *Melczer*, *Bagossy*, *Dózsa*, *Nagy* családok. A XIX. század derekáig ugyanezek a birtokosai és még a *Darvay* és *Kovács* családok. A gör. kath. egyház temploma 1896-ban épült. A körjegyzőség helyben van, a posta és a vasut szintén.

Kaplony. *Kaplony*, kisközség az ecsedi láp déli szélén. Van benne 251 ház, 1687 magyar lakossal, kik közül 1198 r. kath., 302 ref., 173 g. kath. vallásu. Határa 5107 k. hold. A *Kaplyon* nemzetség ősi birtoka és 1212-ben már a „*Kupolonoké*". 1234-ben a „Kupolon" nemből való Péteré. Volt temploma, sőt 1100 körül öt kőtemplomot említ a hagyomány Kaplonyban egy monostorral együtt, melynek javadalma Zopay helység volt Szatmár vármegyében. 1267-ben ismét említve van ősi monostora, melyet 1398-ban Lukács váradi püspök megújíttatott és a pálosoknak adott. 1479-ben még állott a monostor. A község 1396-ban is a Kaplyon nembelieké: a *Károlyi*, *Vetési*, *Csomaközi* és *Bagosi* családoké, de 1399-ben már egészen a Károlyiaké. Ettől kezdve folyvást a Károlyi család tulajdona. Többször kapnak reá királyi új adományt. 1518-ban a *Báthoryak* fölkérték a Károlyiak összes birtokaival együtt, de eredménytelenül. 1572-ben a rokon Vetésiek kapnak benne részt. Nevét a XV. században *Koplonmonostura*, *Coplon*, *Koplyon*, *Kaplyan* alakban emlegetik az egykorú oklevelek. Ez időtől maig zavartalanul megtartotta a Károlyi család, mint legkedvesebb ősi birtokát. Gróf *Károlyi* Sándor a XVIII. század elején elhatározta, hogy a szatmári béke emlékére a régi monostort újra fölépíti. A romok köveiből építtette 1719-ben az új épületet s megtartott négy ép állapotban fönnmaradt oszlopot. Egyszersmind örökös alapítványt tett ferenczrendi szerzetesek számára. 1722-ben, a rendnek Galgóczon megtartott gyűlésén, a kaplonyi kolostort szabályszerű konventnek ismerték el. A kolostor négyszögben kétemeletes volt, 18 papi szobával, tágas ebédlőteremmel, nagy udvarral és kerttel. Déli részén volt a kápolna s alatta a grófi család sírboltja. Az 1834-iki földrengés azonban romba döntötte az egész épületet. Gróf Károlyi György 1841—48-ban újra felépíttette a templomot s a kolostort és a templom hátulsó részéhez építtette a grófi család mauzoleumát román stilben Ybl Miklós tervei szerint. A szerzetesek a sírbolt őrei s lelkipásztori teendőket végeznek. Fentartásukra a nemes gróf megujította őse alapítványát, amennyiben 1876-ban, királyi jóváhagyással, két elsőszülöttségi hitbizományt alapított. Most hatan vannak a kolostorban. A szép, kéttornyú templomban őrzik a Károlyi Anna grófnétól ajándékozott, 1755-ből való szentségtartót is. Van itt még templomuk a reformátusoknak, mely 1857-ben, és a gör. katholikusoknak, mely 1888-ban épült. A község régi magyar lakossága a XVIII. század elején erősen megfogyott ; 1712-ben gróf Károlyi Sándor svábokat telepített ide, a kik azonban már egészen megmagyarosodtak. A határhoz tartoznak az *Elefánti*, *Farkas*, *Kistagi* és *Nagytagi* tanyák. Kaplony mellett feküdt hajdan *Kozár* helység. 1335-ben *Poss. Kozar* felét Péter nevű birtokosa, az Urdung-nak nevezett András fiainak adja zálogba, 3 évre. 1421-ben *Praedium Kozard* alakban van említve. Ekkor már csak puszta és a Kaplyon nembeliek birtoka. A község utolsó postája, távirója és vasúti állomása a szomszédos *Nagykároly*.

Kapnikbánya. *Kapnikbánya*, nagyközség, híres bányatelep a vármegye legkeletibb pontján, a Guttin, Róta, Hidsa és Feketehegy közötti völgyben, a Kapnik partján. van benne 885 faház, 4665 lakossal, kik közül 2333 magyar, 2055 oláh, 105 német; vallásra nézve 2294 g. kath., 2053 r. kath., 70 ref., 164 izr. Határa, mely csupa erdőség vagy sziklás hegyhát, 4172 k. hold. Ősrégi bányahely, hol még a római bányászat nyomai is megvannak, abból a korból, mikor még a határos Erdély római bányászai közül került ide egy-egy raj. Róbert Károly korában már oklevelekben is szerepel s 1336-ban már községi jellege volt. 1455-ben Hunyadi János megerősíti *régi* szabadalmait, Nagybánya és Felsőbánya szabadalmaival együtt. 1465-ben Mátyás király ezt a szabadalmat megerősíti. A XV. század derekán már e vidék bányászatának főhelye volt. Az úgynevezett fejedelmi kültárnának külső oldalába a következő fölírás és szám van bevésve : „Hier hat erschlagen Jakob Huber 1511." A község és bányászata már ebben az első korszakban sok csapást szenvedett. 1460-ban az ellenséges seregek kirabolták s e miatt egy időre meg is szünt a bányászat. A bányaművelés a XVI. század elején kezdett

fölvirágzani, de az erdélyi fejedelmek s a magyar királyok között e bányákért folyó sok harcz annyira tönkretette a bányákat, hogy a század második felében a bányaművelés már teljesen szünetelt. 1555-ben *Feigel* János királyi rendelet alapján megvizsgálta és azt jelentette, hogy a bányák víz alatt állanak és járhatatlanok, de egyébként gazdag érćztartalmuak. I. Ferdinánd király e jelentés alapján rögtön megkezdette a bányák üzembe vételét, a mit azonban a Schwendi és Báthory István között folyt háborúskodások s az oláhok pusztításai ismét megakasztották. 1571-ben Miksa király újra megkezdeti a bányák művelését, de a bányák ismét Báthoryak kezére kerültek és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1588-ban bérbe adta azokat Herberstein Feliciánnak, a ki rablóbányászatával egészen tönkretette a bányákat. Ettől kezdve a XVIII. század elejéig az erdélyi fejedelmeké, a kik állandóan bérlők útján műveltették. 1620-ban Bethlen Gábor megvonta a bérletet ifj. báró Herberstein Feliciántól és saját kezelésbe vétette, de halála után ismét haszonbérbe adták. A Rákócziak idején sem folyt külömb gazdálkodás. A vasvári béke alapján Kapnik Erdély végvidékeként továbbra is az erdélyi fejedelmek kezében maradt, de Apaffy alatt még rosszabb volt a sorsa s az ő halála után meg éppen szünetelt a bányászat 1691-től 1702-ig, mikor a bécsi kormány újra megkezdette a művelést. 1717-ben a Kapniknál benyomuló krimi tatár hadakat itt verte szét a Bagossy László vezérlete alatt álló tiszaháti nemesség. Kapnikbányán egy három méter magas emlékoszlop áll ennek az emlékére, rajta ez a felírás: „*Anno 1717. usque hic fuerunt tartari.*“ Az oszlop aljába pedig 1852-ben illesztettek be emléktáblát, mikor I. Ferencz József körútja alkalmával meglátogatta a várost. A táblán ez a felírás van :

„AVE CELSE VIATOR!
TRISTIS HAEC FUIT ORA PRIUS,
GRASSANTIBUS TARTARIS, ANNO QUEM SIGNAT HIC
LAPIS. AST NUNC TRANSEUNTE FRANCISCO REGE TOTO
GESSIT PECTORE“.

A kapniki bányászat ez idő óta szakadatlan fejlődésben van. 1722-ben a többi bányakerületből telepítettek ide sok családot s a hajdani Kővárvidék némely idetartozó falvának lakosait kötelességük teljesítésére szorították 1706-ban. Kápolnok,Gyertyámos és Garbonácz tartozott hozzá és ezeket a kővári kapitány el akarta tőle perelni, de eredménytelenül. 1727-ben csatolták a nagybányai bányaigazgatósághoz, 1753-ban vették művelésbe az addig elhanyagolt altárnát, a melyet 1810-ben Rainer főherczeg nevéről neveztek el. 1761-ben állították fel a bányatörvényszéket, 1784-ben fedezték fel az Érczpataktelért s nagyobb arányokban tárták fel a Teréztelér déli folytatását. 1786-ban kötötték össze szekérúttal a forgalomtól elzárt telepet Felsőbányával. A XIX. század első évtizedeiben újra pangott a bányászat s csak 1845 óta virágzik újra. A község és határa legtöbbnyire kamarabirtok volt. A bányáknak két aknájok és két altárnájok van. Húsz kilométeres bányavasút köti össze a Felsőbányáig húzódó vasútvonallal. Több zúzó és hengermű és nagy kohótelep van a bányákhoz. A város maga két részből áll : az alsó és felső Handalból. Alsókapnik a kincstári kohótelep, Felsőkapnikon vannak a bányaművek. Lakosságuk legnagyobb része oláh ; a bányászatot megalapító elem német eredetű ; rajtok kívül a századok alatt sok idegen nemzetiségű elem gyűlt itt össze s csak a mult század közepétől domborodik ki erőteljesebben a magyar szellem. 1736-ig jezsuiták voltak itt s ezek a lakosságnak más vallású részét megtérítve, plebániát szerveztek és templomot építettek. Ezen kívül van itt még egy gör. kath. és egy közös gör. kath. és róm. kath. templom. A gyönyörű vidéken, festői szépségű kirándulóhelyekkel gazdag tájon fekvő, de hosszú és rideg teleket szenvedő községben a 20—25 családból álló intelligenczia nagy összetartással teszi elviselhetővé az életet a hosszú ideig télbe fagyott vidéken. A bányamunkás nép pedig olvasó-egyletet tart fenn, már 16 év óta. A községnek van postája és távirója, vasúti állomása Felsőbánya.

Karuly, a Lápos völgyében fekvő kisközség ; 178 házzal és 731 lakossal, a kik között 698 gör. kath. oláh, 31 izr. magyar anyanyelvű. Határa 1565 k. hold. Már 1405-ben találunk róla okleveleles említést *Korullya* alakban. 1475-ben *Karulya*-nak írják a nevét. A község a kővári uradalomhoz tartozott és a XVIII. századig annak a sorsában volt részes . Ekkor a *Vér* család kapott reá kir. adományt. Most legnagyobb birtokosa *Orbán* Andor. A gör. kath. egyház kis Karuly.

fatemploma a XVII században épült. Határán a Lápos folyik át. Utolsó postája Szakállasfalva, távirója és vasuti állomása Nagybánya.

Kékesoroszfalu *Kékesoroszfalu*, kisközség Felsőbánya mellett. Van benne 125 ház, valamennyi fából építve ; lakosainak száma 579 és ezek mind gör. kath. oláhok. Határa 954 k. hold. A bányai uradalomhoz tartozó kis falu, a középkor óta a kincstár tulajdona, a mely a bányaművelésnél főleg erdőségeinek veszi hasznát. A gör. kath. egyháznak van benne temploma, a mely 1805-ben épült. Határán átfoly a Kékes patakа ; egyik dülőjét ,,Pap-hics"-nek nevezik s azt tartják róla, hogy ott valaha kolostor volt. Utolsó postája, távirója és vasuti állomása Felsőbánya.

Kér. *Kér, (Szamoskér)* magyar kisközség. Van benne 166 ház és 1004, leginkább református lakos. Határa 1669 k. hold. Nevét már 1427-ben *Keer*-nek írják. A Szamos tulsó partján vele szemközt fekvő Kérsemjénnel együtt a *Kállay* család ősi birtoka. 1292-ben szerepel először, a mikor Kállay Mihály tiltakozik *Kopasz* Tamás fia Jakab foglalása ellen. 1427-ben Zsigmond király a Kállayaknak uj adományt adott rá, de egy részére a *Zudar* nembeliek is igényt támasztottak. 1548-ban *Dobó* Ferencz és Domokos is szereztek benne részt. A XVII. században Szabolcs vármegyéhez tartozott. A Szamos gyakori áradásai miatt sokat szenvedett és helyét is többször változtatta. A ref. kisközség olyan szoros összeköttetésben volt Semjénnel, hogy 1873-ig a gyermekek a Szamoson át oda jártak iskolába, s a felnőttek 1810-ig istentiszteletre. Ekkor építették azután itt a mostani ref. templomot. Most nagyobb birtokosa nincsen. Hozzá tartozik a Dessewffy-tanya. Utolsó postája Tunyog, távirója Fehérgyarmat és vasuti állomása Mátészalka.

Kérsemjén. *Kérsemjén*, magyar kisközség az előbbivel szemben, a Szamos tulsó partján. Van benne 77 ház, 515 legnagyobbrészt ref. lakossal. Határa 1300 k. hold. Kérrel együtt a *Kállayak* ősi birtoka s egész a XIX. századig az övék. 1825-ig Szabolcshoz tartozott. A Szamos áradásai miatt szintén igen sokat szenvedett. A ref. templomot 1718-ban Kállay János elfoglalta s a katholikusoknak adta. Mai templomuk a mult században épült. Hozzátartoznak a Csutorkerti kerülőház, s a Kállay és Révkert tanyák. Utolsó postája Nábrád.

Királydarócz. *Királydarócz*, nagyközség a Kraszna mentén. Van benne 427 ház. 2451 lakosa közül 1561 magyar és 867 oláh. Vallásra nézve 896 g. kath., 823 r. kath., 580 ref., 151 izr. Határa 8012 k. hold. Régi község, mely 1217-ben *Solymos* néven szerepel, mint a királyi solymárok birtoka és faluja. A tatárjáráskor elpusztult és területét 1262-ben V. István ifjabb király, Aladár comesnek adta. Ekkor *terra Draucariorum Regiorum* alakban szerepel az egykoru oklevelekben. A Drauch (sólyom) szó lett magyarosan Darócz s 1370-ben már *Darouch*, sőt 1421-ben már *Oppidum Daroch*. A XIV. században a *Váraday* és *Daróczy* családok az urai. 1385-ben Daróczy Tibold és *Kis Váraday* Domokos örökáron eladták *Csáky* Istvánnak, a ki 1396-ban kap rá királyi adományt. 1489-ben *Csáky* Benedektől negyedrészét s a malmot *Drágfi* Bertalan kapta meg. A Drágfiak a bélteki uradalomhoz csatolták a maguk részét s ujabb birtokot is szereztek benne. E család azonban 1555-ben kihalt és birtokai a királyi kamarára szállottak vissza. A XVI. század végétől a XVII. végeig a daróczi uradalmat, melyhez 1634-ben Darócz, Nántű, Terebes, Rákos, Oláhgyöngy, Géres, Gyürkefalva, Pusztatelek, Bajfalu, Nyegrefalva tartoztak, a szatmári vár birtokaihoz csatolták. 1580-ban Szent Mártonyi *Farkas* Pál kapott benne két nemestelket. Ekkor *Nagydarócz*-nak is írják. 1585-ben *Vörös* János és Lukács uj királyi adományt kapnak régi birtokukra. 1638-ban *Debreczenyi* Tamás is birtokosa. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg, s a XVIII. század végén a gróf Károlyiak mellett a *Szilágyi*, *Veres*, *Fekete*, *Kiss*, *Kengyel* családokat is itt találjuk. A XIX. század derekáig a gróf Károlyi, *Gerzon*, *Linkner*, *Irinyi*, *Szilágyi* és Kengyel családok a főbb birtokosai. Most a gróf Károlyi családnak, Gerzon Kázmérnak, gróf *Dégenfeld* Sándornak van benne nagyobb birtoka. Hozzá tartoznak az Anyata és Árpád-tanyák s a Füzkerttelep. Határában feküdt hajdan *Szaklyán* elpusztult község, mely 1469-ben, mikor a *Csákyak* voltak az urai, *Záklyán* alakban van említve. Később nyoma veszett. A ref. egyház temploma a XVI. századból való. A r. kath. templom 1828-ban épült és a gör. katholikus a XVIII. században. A református egyház két régi kelyhet őriz. Az egyik 1628-ból, a másik 1761-ből való. A Rákóczi-féle szabadságharcz alatt, II. Rákóczi Ferencz, csapatával Tasnádról Erdőd felé vonulva, Királydaróczon táborozva akarta bevárni Károlyi



Koltó. — Gróf Teleki János kastélya.



Komlódtótfalu. — A Becsky-féle kúria. (Most Kossuth Istváné).



Krassói utcza, a Csengeri Mayer család úrilakával.



Laczfalu. — Gör. kath. templom.



Lázári. — Nagy Béla kúriája.



Majtis. — Özv. Vállyi Árpádné kastélya



Majtis. — A Vállyi család mauzoleuma.

Sándort, de eredménytelen várakozás után, tovább folytatta útját. Van a községben hitelszövetkezet, kaszinó, körjegyzőség és postahivatal. A távírója Krasznaterebes, vasuti állomása Kismajtény.

Kisar, magyar kisközség a Tisza partján. Van benne 204 ház, 981 ref. lakossal. Határa 2648 k. hold. Nevét már 1393-ban *Kysar*-nak írják. A *Matucsynayak* ősi birtoka volt, a kik 1387-ben hűtlenségbe esvén, nótáztattak és birtokaikat a Rosályi *Kúnok* és a Szántai *Petőfiek* kapták. Ez utóbbiak részét 1391-ben a *Báthoryak* örökölték. A Matucsinayak ugyan 1395-ben visszakapták birtokukat, de 1476-ban, szintén hűtlenség miatt, újra elvesztették s ekkor az egészet ismét a Báthoryak kapták. Ettől kezdve jó része állandóan Báthory-birtok volt s utánuk a *Bethlenek* örökölték, majd a *Rákócziak*. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg s azóta a *Károlyi* család az ura. E főbirtokosok mellett a XV. században a *Drágfiak* is szereztek benne részt. 1633-ben *Székely* László, 1649-ben a Szentmiklósi *Borbély* család, 1663-ban *Vas* Márton. A XVIII. században a *Szarka*, *Pongrácz*, *Bay*, báró *Perényi*, *Csatáry* és *Isaák* családok is birtokosai voltak. Most csak a gróf *Károlyiaknak* van itt nagyobb birtokuk. A község közvetetlen a Tisza partján épült s a hagyomány is azzal magyarázza nevét, hogy olyan helyen épült, a hol kisebb volt az áradás. Talán halásztelepből keletkezett, mint sok tiszaparti kisközség. A dülőnevek közül érdekes a *Tóbeli*, a mely kiapadt tó helye, a *Gyüjtő*, hol áradáskor meggyült a Szamos, a Túr, és a Tisza vize. Itt ömlik a Túr a Tiszába s a faluhoz közel van az a hely, a hol *Petőfi* Sándor *A Tisza* czímű pompás festői költeményét írta. A ref. egyház temploma 1794-ben épült. A község sokat szenvedett a háborus világban. 1565-ben itt csatároztak Schwendi Lázár és Hasszán basa. 1662-ben a szatmári őrség 2000 forintnál is több kárt tett benne, a mi akkor azt jelentette, hogy csaknem egészen elpusztult. A kuruczkorban sokszor megsarczolták s a község többször eszközölt ki oltalomlevelet a vezérektől. Apaffy Mihálynak 1681 szept. 21-én kiadott levelét ma is őrzik. A törökök kiüzetésekor olyan gyakran kellett hadifuvarba menniök, hogy a község állandó kocsist és fogatot tartott e czélra és havonként fizette. A „király urunk parancsolatjából" egész Nándor-Fejérvárig eljárt ez a fogat. A XVII. században sokszor tartottak itt egyházmegyei gyűlést is. A reformátusok temploma 1794-ben épült. Utolsó postája Nagyar, távírója és vasuti állomása Fehérgyarmat. Kisar.

Kisbánya, oláh kisközség a vármegye szélén, a bányai járásban. Van benne 164 ház s ezek közül 158 fából épült. Lakosainak száma 791, vallásuk gör. katholikus. Határa 1162 k. hold. A Rozsály-hegy alatt fekvő kisközség régente Felsőbánya város tulajdona volt. Most nagyobb birtokosa nincsen. Gör. kath. temploma 1871-ben épült. Van a községben fogyasztási szövetkezet és Persely-szövetkezet. A lakosok guba- és pokróczkészitéssel is foglalkoznak. Utolsó postája Giródtótfalu, távírója és vasuti állomása Felsőbánya. Kisbánya.

Kisfentős, oláh kisközség a somkúti járásban. Van benne 128 ház, egytől-egyig fából építve, 588 gör. kath. lakossal. Határa 1196 k. hold. Határa érdekes őskori telep, a hol e sorok írója rövid ideg tartó ásatás után sok sgraphitto-díszítésü, népvándorláskorabeli cserépedénytöredéket talált. A kővári uradalomhoz tartozott. Nevét 1405-ben *Alsofenthews*, 1470-ben *Alsofenthys*-nek írják. Az 1424-iki osztozáskor a *Bélteky* családnak jutott s az övék volt 1470-ig, mikor hűtlenségük miatt a Drágfiak kapták meg, a kiknek kihalta után a Kővárvidék része volt s a gróf Teleki családé lett. Most is gróf Teleki László Gyulának van itt nagyobb birtoka. Gör. kath. templom van benne. Utolsó postája Pusztahidegkút. Kisfentős.

Kishodos, magyar kisközség a Hodos mellett, 69 házzal s 384 ref. lakossal. Határa 1551 k. hold. Már 1208-ban és 1217-ben említi a váradi Regestrum egy tüzesvas próba kapcsán. Nevét már a XV. században is *Hodos*-nak írták, de néha *Kyshodos*-nak is. A XV. század elején földesura a *Gacsályi* s az *Atyai* család. 1462-ben a magvaszakadt Atyai András részeit a Rosályi *Kúnok* kapják, a kik 1476-ban megszerzik a Gacsályiak részeit is. Ugyanekkor a község másik fele a *Drágfiaké* volt, a kik már 1424-ben osztoztak rajta s ekkor a *Bélteki* ágé lett, míg 1470-ben a Drágfiak ismét megkapták. 1486-ig volt az övék, ekkor *Bélteki Drágfi* Bertalan a tisztabereki ágostonrendi remetéknek adta. 1592-ben *Károlyi* Mihály kapja az egész birtokot. A következő században a királyi kamaráé s a szatmári várhoz tartozik. A XVIII. században s a XIX. elején még mindíg kamarai birtok s a tiszaújlaki provizorátushoz tartozott. Ekkor a Berenczei *Kováts* család szerzi meg és ma is Berenczei *Kováts* Jenő a főbirtokosa. A község ref. egy- Kishodos.

háza eleinte egy volt Nagyhodoséval, csak 1819-ben váltak külön. Régi temploma fából való volt; helyette 1804-ben építettek mást és ennek helyébe 1880-ban ismét újat. A határhoz tartozik a Kovács I. és II. tanya. Utolsó postája Nagypalád, távírója Halmi és vasúti állomása Mikola.

Kiskolcs. *Kiskolcs*, kisközség a Szamos partján, 136 házzal, 710 lakossal, kik közül 518 ref. magyar, 196 gör. kath. oláh. Határa 1388 k. hold. Nevét már 1406-ban is *Kis Kolch*-nak írták s 1352-ben említik a *Keth Kulch*, vagyis a két Kolcs helységet. A meggyesi és a bélteki uradalmak határa között mindig kisebb birtokosoké volt. A két község sorsa ugyanaz volt. 1325-ben Kiskolcs, melyet akkor *Myre Kolchnak* írtak, a *Vitkay* családé volt, mely határvillongásba keveredett Nagykolcs uraival, a *Csomaközyekkel*. A XV—XVI. században a Vitkayak mellett sokan szereznek benne részeket. 1498-ban *Barthay* Máté, 1543-ban *Petry*, *Szennyesi*, *Way*, 1544-ben ismét a Way, 1550-ben a *Kákonyi* család. 1554-ben *Perényi* Mihály eladja Kiskolcs harmadrészét Kákonyi Jánosnak. 1560-ban *Ilosvay* Mihály, *Uray* Albert és Tamonyai *Nagy* Demeter Kiskolcs felét, 1561-ben Fekete Boronyai *Kelemenffy* János egy részét kapja. 1582-ben Vitkay *Szikszay* János is szerez benne részt. A XVII. században még a *Perényi*, Palóczi *Horváth*, *Bornemisza* és *Lónyay* családok tünnek fel. A XVIII-ikban főbirtokosai a gróf *Teleki*, a *Bagossy*, báró *Wesselényi*, *Darvay*, *Szeleczky*, *Végh*, *Marecz*, *Bakó* és *Décsey* családok. A XIX-ben ugyanezek és a *Csabay*, *Benkő*, *Sipos*, *Vigh* és *Virágh* családok. Most nagyobb földbirtokos nincs benne. Határához tartoznak a *Czikay*, *Détse*, *Győri*, I. II. III. *Kiskolcs*, *Muhi*, *Nagy* I., II., III., IV. *Pika*, *Sáfrány*, *Szeőke*, és *Szmik* tanyák. A ref. egyház temploma 1854-ben épült. Az egyház érdekes aranyozott ezüstpoharat őriz 1629-ből, a következő felírattal: „Az néhay Nemzetes és Vitézlő Brebiri Melit Vidnek megmaradott özvegye Czivkat Anna asszony czinaltatta ezt a paharat Isten dicsőségére Anno Dni 1629." Hogy honnan került a pohár Kiskolcsra, a hol a Melithek birtokosok nem voltak, azt nem tudni. Körjegyzőség helyben van. Utolsó postája Ombod, távírója és vasúti állomása Szatmár-Németi.

Kismajtény. *Kismajtény*, kisközség a Kraszna mellett. Van benne 263 ház; 1621 főnyi lakosságából 684 magyar, 919 oláh. Ezekből 969 gör. kath., 18 r. kath., 33 izr. Határa 4066 k. hold. 1417-ben olvassuk, hogy *Báthory* István és Benedek Nagy- és Kismajtényra királyi adományt nyertek. 1467-ben Kismajtény határát megjáratták *Dománhidy* András és Báthory András. Ez a hajdani Kismajtény azonban elpusztúlt és nyoma sem maradt. A református egyház anyakönyvének följegyzései szerint 1723-ban gróf *Károlyi* Sándor engedelmével református magyarság szállotta meg „Ebesfalva" telkeit s ezt a helyet a földesúr beleegyezésével Kismajténynak nevezték el. Ref. templomot 1787-ben építettek, majd 1867-ben újat emeltek. A község azonban nagyon áradásos helyen volt és a múlt század nyolczvanas éveiben az örökös árvizek elől menekülni akart a lakosság s gróf Károlyi Alajostól megvették az ú. n. „*Messzilátó*" dombot örök áron, a hol addig csak a dombtetőn állott egy kisebb épület a „Messzilátó csárda". 1884—1886-ban történt meg az átköltözés. Az új helyen a gör. katholikusok 1886-ban, a reformátusok 1892-ben építettek új templomot. A község régebbi helyén ma csupán egy-két gazdasági épület áll. A szatmári békét a „nagymajtényi síkon" kötötték meg 1711 ápr. 27-én gróf Károlyi Sándor és gróf Pálffy János. A nagy eseménynek körülárkolt és emlékoszloppal megjelölt helye mellé költözött a falu s igy nyerte meg Kismajtény határa a békekötés helyének nevezetességét. A község régi helye ma *Ókismajtény* puszta; a határban egy helyet, a hol tégladarabokkal telt dombok vannak, *Tagyivárnak* neveznek. Körjegyzőség, vasúti állomás, posta és távíró helyben van.

Kisnamény. *Kisnamény*, magyar kisközség a Szamosközön. Van benne 154 ház 918 lakossal, a kik között 582 ref., 139 g. kath., 136 r. kath., 54 izr. Határa 3118 k. hold. A XIV. század elején már egyház van benne. 1332-ben Barnabás nevű papja 4 garast és 40 dénárt fizet pápai adóba. Nevét 1332-ben *Nomen*, 1387-ben *Kysnomyn*, 1418-ban *Kysnamen*, 1462-ben *Namen* alakban írják. A *Matucsinayak* ősi birtoka volt és e birtokok sorsában osztozott. A XIV. és XV. században a *Drágfi* családnak is volt itt birtoka. 1524-ben *Dorchányi* Péter, 1585-ben *Lónyay* István, 1614-ben *Macskássy* Mihály, 1640-ben *Némethy* Pál, 1744-ben gróf *Teleki* Mihály, majd az *Ajtay*, *Becsky*, *Domahidy* és *Kölcsey* családok a birtokosai; a XIX. század első felében a *Tolnay*, *Domahidy*, *Isaák*, *Gulácsy*, *Mándy* családok. Most

nagy birtoka van itt gróf *Hadik-Bakóczy* Endrének ; egy részét a Domahidyaktól, más részét úrbéresektől vette gróf Hadik Ilona 1836—40 körül. Most bérben van. A rajta levő kúriát Domahidy Kálmán építtette 1830 körül. A határhoz tartoznak a Pusztaricse és Ruzsicska tanyák. A vármegye 1670-ben, e községben gyűlést is tartott. A rozsályi vár tőszomszédságában, gyakran érte a háboruval járó veszedelem. A ref. egyház temploma a XV. századból való. Körjegyzősége helyben van, utolsó postája, távírója- és vasuti állomása Jánk.

Kispalád, kisközség a Paládságon, 154 házzal, 902, jórészt ref. magyar lakossal. Határa 2902 k. hold. Hajdan a csaholyi uradalom palágysági részéhez tartozott. Egész a család kihaltáig a *Csaholyiaké* volt s 1545—1569-ben a fiusított Csaholyi lányok kapták. Mellettük 1453-ban a birtok fele az *Ujhelyi* Péteré és 1455-ben a *Gödényházy* Istváné. 1479-ben Malomvízi *Kenderes* János kap benne királyi adományt. A XVI. században, a csaholyi uradalom szétbomlásakor a Briberi *Melith* és a Radnóczi *Petrichevich* családoké lett, majd kamarai birtok s a szatmári várhoz tartozott, még 1696-ban is. A XVIII. században a gróf *Barkóczy*, gróf *Teleki*, gróf *Károlyi*, *Kállay*, *Szerdahelyi*, *Longer*, *Taikly*, *Becsky*, *Török*, *Angyalossy*, *Bakos*, *Jeney*, *Hunyadi* családok szereznek benne birtokot. A XIX. század derekáig, sőt részben ma is, ugyanezeké a családoké ; de nagybirtok ma nincsen benne. Hozzá tartozik a Kende tanya. A ref. egyház templomát 1906-ban építtették újra. Körjegyzőség helyben van, utolsó postája Nagypalád, távírója Tiszaujlak és vasútja Halmi. Kispalád.

Kispeleske, magyar kisközség az Éger mellett. Van benne 74 ház, 490 főként ref. lakossal. Határa 2902 k. hold. Nevét hajdan *Pylyske*-nek írták. A XIV század elején a *Peleskeyeké*, de ezek már 1423 után nem szerepelnek itt. 1439-ben a *Csarnavoday* család a földesúra s a *Csákyaknak* is van benne részük, a melyet 1450-ben zálogba adnak a *Perényieknek*. 1476-ban már a Szántai Bekcs, vagy *Becsky* család is ura és főbirtokosa marad a XIX. század derekáig. Mellette a XVI. században a Rozsályi *Kúnok* feltünnek itt. Most legnagyobb birtokosa *Szoboszlay* Sándor. A ref. egyház temploma a XVI. századból maradt fenn. Van egy 1622-ből származó érdekes úrasztali ezüstpohara. A községet 1717-ben teljesen elpusztították az ellenséges hadak ; de gyorsan újra megépült. Utolsó postája Lázári, távírója és vasúti állomása Nagypeleske. Kispeleske.

Kissikárló, kisközség a Szamos mellett, 49 házzal s 254, főként gör. kath. oláh lakossal. Határa 566 hold. A község mindig a szinéri uradalom része és a XVI. századig a Meggyesaljai *Morócz* családé volt, a kik közül Simon, meggyesi bán fiai, 1407-ben panaszt emeltek Bélteki *Balk* fiai ellen, mert a falut felégették. A Moróczok után a *Báthoryak* örökölték, a kik 1520-ban osztoztak meg rajta. 1614-ben a kir. kamara zálogbirtoka. Ez időtájt pusztaként szerepel, a hol *Ankreiter* Mihály a Báthory-hagyatékból részt kap. Ezután a szatmári vár tartozéka, s 1711-ben gróf *Károlyi* Sándoré lett. A Károlyiaké volt a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. kath. templom 1899-ben épült. Vasúti állomása van, utolsó postája és távírója Nagysikárló. Kissikárló.

Kisszekeres, magyar kisközség a Szamosközön, 80 házzal s 555 lakossal, kiknek legnagyobb része református. Határa 2548 k. hold. Ősi birtokosa már 1359-ben a *Szekeressy* család. Mellettük szerepel még 1404-ben a *Kölcsey*, 1422-ben a *Domahidy* család, a mely 1446-ban az *Ujhelyieknek* adta zálogba a maga részeit. 1460-ban a *Károlyiak*, 1481-ben a *Bornemiszák* s 1490-ben a Rozsályi *Kúnok* a földesúrai. Ugyanekkor a *Drágfiak* is. 1515-ben Czégényi *Kende* Pétert iktatták be részeibe, s 1524-ben *Drágfi* János a rozsályi uradalomhoz csatolta. 1555-ben a Drágfi György magtalan elhunyta után, a Rosályi *Kúnok*, majd 1672-ben gróf *Zinzendorff* kapta és tőle *Du Jardin* örökölte. A XVIII. században földesurai : a Domahidy, *Pongrácz*, *Morvay*, *Fogarassy*, *Isaák*, gróf *Majláth*, *Ajtay*, *Osváth* és *Mándy* családok. A XIX. században ugyanezek ; a szabadságharcz után báró *Haynau* és *Vállyi* János. Mostani nagyobb birtokosai a Haynau és a Vállyi örökösök. A ref. egyház temploma a XV. századból való és czinteremmel van körülvéve. Alatta van a Rozsályi Kúnok sírboltja s déli kapuzata fölött Kún László czímere ; bent valamelyik Kúnnak művészi epitafiuma volt, a mely azonban már csak töredék. Hozzá tartoznak a Haynau I. II. és Vállyi tanyák, a Nagy erdő és Szélecsi erdők. Vasúti állomása, távírója van, utolsó postája Nagyszekeres. Kisszekeres.

Kisszokond. *Kisszokond*, oláh kisközség az erdődi járásban, a vármegye szélén, a Bükhegység alatt. Van benne 97 faház; 537 lakosa közül 11 magyar, 48 horvát, a többi gör. kath. oláh. Határa 3406 k. hold. Hajdan *Felső-Szokond* volt a neve s a bélteki uradalomhoz tartozva, a XVI. századig a *Drágfiaké* volt; azontúl az erdődi uradalommal a szatmári vár tartozéka. A XVII. században a gróf *Károlyi* család kapta meg s az övé máig is. A gör. kath. egyház fatemploma a XVIII. században épült. Utolsó postája Szakasz, távírója és vasúti állomása Erdőd.

Kocsord. *Kocsord*, magyar kisközség a Nyirségen, 332 házzal és 2076 református lakossal. Határa 3228 k. hold. Az ecsedi láp szélén, a Kraszna ágai között fekvő községről már 1272-ben van okleveles említés, a mikor Henrik, *Chizar* fia Abramnak, Ponith comes fiának egy házhelyet s egy nemes telket adományozott a *Kuchurd* nevű örökös földjéből, a Kuchurd vízi halastóval együtt. Ezentúl a Ponith comes véréből való *Csaholyi* családé és 1277-ben már ők szedtek vámot a kocsordi hídon. 1547-ben *Csaholyi* Annával a *Melith* Györgyé lett. Közben 1399-ben, mikor Mácsa helység elpusztult, ennek lakosai is ide költöztek. 1415-ben révje, vámja az Ólnodi *Czudar* családé. 1466-ban a *Báthoryak* fölkérték, de a Csaholyiak tiltakoztak ez ellen. A XIV. század elején már egyháza volt és ekkor Nagykocsord néven szerepelt, de 1477-ben *Kyskochord* is említve van. Melith György erődített kastélyt építtetett benne s azt Péter öccsére hagyta. A XVII. és XVIII. században csaknem egészen kipusztult. 1696-ban a szatmári vár tartozéka volt, de azután a gróf *Teleki*, a *Sulyok*, *Korda*, *Irinyi*, *Patay*, *Bakos* és *Jakab* családok szerezték meg. A XIX. század elején gróf *Dégenfeld* Gáspár, az *Ilosvay* és a *Patay* családok voltak a legnagyobb urai. Mostani nagyobb birtokosa özv. *Tisza* Kálmánné, szül. gróf Dégenfeld-Schomburg Ilona. A ref. egyház kis temploma 1830-ban épült. Van a községben hitelszövetkezet és függetlenségi kör. Van postája is. Távírója Győrtelek, vasuti állomása Mátészalka.

Kolczér. *Kolczér*, oláh kisközség a nagysomkúti járásban, 86 faházzal és 478 főként gör. kath. lakossal, a kik között 43 magyar s 16 német van, (57 izr.) Határa 882 k. hold. Nevét 1405-ben *Kolchua*, 1424-ben *Kelcher*, 1470-ben *Kolthera*, 1475-ben *Kolczeer* alakban írják. A kővári uradalomhoz tartozott. A XVIII. század vége felé a *Peley* család szerezte meg s az övé volt a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokos nincsen benne. Gör. kath. temploma a mult században épült. Van vasúti megállóhelye. Utolsó postája Hagymáslápos, távírója Hossszufalu.

Koltó. *Koltó*, kisközség Nagybánya mellett, 186, nagyobbára fából épült házzal, 930 lakossal, a kik között 799 magyar, 66 oláh, 63 czigány; vallásra nézve 824 ref., 66 gör. kath., 14 r. kath., 26 izr. Határa 2257 k. hold. Hajdan két község volt, *Koltó* és *Katalinfalu*. 1405-ben *Kolcho*, *Alsokolcho*, 1414-ben *Koltho*; 1475-ben *Katalinfalva* néven fordul elő. A kővári uradalomhoz tartozott és mindvégig ez uradalom sorsában osztozott, míg a gróf *Teleki* család kapta donatióba. Most gróf *Teleki* Jánosnak van itt nagyobb birtoka és nevezetes kastélya, a melyet Mária Terézia korában építettek. 1821-ben restaurálták. A kastélyban kb. 4000 kötetes könyvtár, számos eredeti metszet, nagyértékü régi ötvösművek, régi festmények, műtárgyak, érdekes fayenceok, parasztmajolikák stb láthatók. Ebben a kastélyban élte le mézesheteit *Petőfi* Sándor. Petőfi 1846-ban volt először itt a gróf Teleki Sándor vendége. 1847-ben kétszer volt itt s elragadtatva élvezte a gyönyörű vidéket. 1847 szeptemberben arra kérte Telekit, adja át neki kastélyát a mézeshetekre, de teljesen, s ő maga is utazzék el addig. Gróf Teleki Sándor szívesen teljesítette kívánságát, elutazott, magára hagyva a fiatal házaspárt szept. 9-től október 29-ig. E hat hét alatt írta legszebb szerelmes dalait feleségéhez; huszonnyolcz költeményt, köztük a gyönyörű „Szeptember végén" czíműt is. A kastély emeletén laktak, hol jobbra, a sarokszoba volt Petőfi irószobája. Ekkor élte a nagy költő életének legboldogabb szakaszát. Nemsokára, 1848-ban ezen a vidéken volt a magyarok legelső győzelmes csatája, a fontos láposi hídnál, a mely ekkor összekötő kapocs volt Erdély és Magyarország között. Ezt a hidat az oláhok le akarták rombolni, de Teleki Sándor a honvédekkel megvédte. Később, 1876-ban Jókai Mór is töltött nehány napot a kastélyban Telekinél. Itt halt meg 1892-ben gróf Teleki Sándor, a legkedvesebb nagyúr,

és itt temették el a „Petőfi somfája" alá. A kis községben ref. templom van. Utolsó postája Szakállasfalva. A mult században a neve Koltókatalin volt.

Komlódtótfalu. *Komlódtótfalu*, magyar kisközség a Szamos mellett. Van benne 105 ház, 678 lakossal; ezek között 446 ref., 113 r. kath., 48 gör. kath. vallású. Határa 1143 kat. hold. Hajdan két község volt. 1466-ban *Komlód* még magában áll. Tótfalu, úgy látszik, jóval később települt. 1367-ben *Komlódi* Miklós volt az ura. 1439-ben *Csarnavoday* Miklós és leánya birtoka és 1465-ben Szántói *Becsky* Péteré. 1429-ben a *Csaholyi* családnak is van már része benne, 1454-ben a *Csákyaknak*, 1490-ben a *Seléndy* családnak s mellettük még a *Darayaknak*. 1511-ben *Kisvárady* György királyi adományt kap rá. A XVII. században a birtok legnagyobb része a Becsky, majd leányágon a *Szeőke* családé. Most nagyobb birtokosa *Kossuth* István, ki a régi Becsky-féle kúriában lakik. A ref. templom 1858-ban épült. Van itt egy r. kath. kápolna is, melyet 1861-ben építettek. Utolsó postája és távírója Csenger, vasúti állomása Szatmár-Németi.

Komorzán. *Komorzán*, kisközség az Avasban, 454 faházzal s 1931 lakossal, kik között 1767 gör. kath. oláh, 154 pedig izr. magyar. Határa 8783 kat. hold. Az avassági uradalomhoz tartozott s ezzel a meggyesi vár uraié volt. Nevét 1490-ben már *Komorzan*-nak írták. A XVIII. században sok család szerzett birtokot, főként erdőségből álló határában, u. m. a gróf *Károlyi*, gróf *Barkóczy*, gróf *Kornis*, gróf *Teleki*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, báró *Perényi*, *Becsky*, *Rhédey*, *Kállay*, *Vetéssy*, *Nagy*, *Matay*, *Elek*, *Szőke*, *Egry*, *Dobay*, *Bakay* és *Gulácsy* családok. Jórészt ugyanezeké s a *Kováts*, *Draskóczy* és *Szirmay* családoké volt a XIX. század közepéig. Hozzá tartozik a Nyegrán és Vaszily-tanya. A gör. kath. egyház temploma 1865-ben épült. Körjegyzőség helyben van, utolsó postája Tartolcz, távírója és vasúti állomása Bikszád.

Kovás. *Kovás*, oláh kisközség a vármegye keleti szélén, a Lápos völgyében, 297 faházzal, 1143 gör. kath. oláh és 56 izr. magyar és német lakossal. Határa 4791 kat. hold. Nevét 1405-ben *Komas*, 1424-ben *Kowas*, 1475-ben *Kowaz* alakban találjuk feljegyezve. A kővári uradalomhoz tartozott és annak a sorsában osztozott. Most a közbirtokosságnak van itt 2400 holdas erdeje. A gör. kath. egyház temploma 1730-ban épült. A község határában kitünő mészkőbánya és só-, kén és vastartalmú forrás van. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Utolsó postája Szakállasfalva, távírója és vasúti állomása Nagybánya.

Kölcse. *Kölcse*, kisközség a Tisza, Túr és Esztró alkotta szigetben. Van benne 188 ház. 1203 magyar lakosa közt 515 ref., 259 ág. ev., 168 g. kath., 157 r. kath, 104 izr. Határa 4921 kat. hold. A Kölcsey család ősi, névadó birtoka s a XIX. század közepéig uradalmuk középpontja. Nevét 1344-ben *Kwlche*, 1479-ben *Kewlche* alakban írják. 1344-ben I. Lajos királytól uj adományt kapnak reá és vámjára. Mellettük 1405-ben a *Nyényei* és az Őri *Dacző* családnak, 1438-ban a *Fylpessy*-nek és 1475-ben a *Kömöreyeknek* volt itt birtokuk. Ez utóbbiak zálogba adták részeiket a *Gacsályi* családnak, de 1481-ben visszaváltották. 1488-ban a *Perényi* család vesz meg egyes részeket a *Kölcseyektől*. 1515-ben a Kölcseyekkel egy törzsből való Czégényi *Kende* Péter is birtokosa. 1516-ban *Báthory* András kap itt királyi adományt, de a Kölcseyek ellentmondtak a beiktatásnak. 1518-ban *Werbőczy* István elcseréli itteni jószágát Perényi Istvánnal. 1526-ban Báthory András újra részt kap benne és ugyanakkor a Guthi Országh család is. 1554-ben Filpessy Mihály az egész Kölcsey-birtokot zálogba veszi. 1561-ben Fekete *Balogh* János, 1571-ben Zalai *Sárkány* Simon és felesége Kölcsey Borbála, 1577-ben *Pongrácz* Zsigmond és *Kubinyi* László, 1591-ben Tardi *Vörös* Orbán, 1633-ban *Némethy* János kapnak benne kisebb-nagyobb részeket. 1642-ben Kölcsey Péter és Zsigmond királyi új adományt kapnak az egész birtokra, melyhez ekkor Kölcse, Fülesd, Istvándi, Cseke, Csécse, Milota és Tiszabecs tartoztak. Ettől kezdve a Kölcsey család volt szinte egyetlen birtokosa, a XVIII. században Kölcsey György után négy leányával a Csicseri *Ormós*, *Egry*, *Nagyiday* és *Uketyevich* családok tulajdonává lett. Rész-jószágaik voltak az *Ilosvay*, *Lukácsy*, *Csaba*, *Mándy* és *Jeney*, *Földesy*, *Tarpay*, Kölcsey *Kende*, *Rácz*, *Ónody* családoknak. Mostani nagyobb birtokosai Dálnoki *Medve* Kálmán, *Bónis* Károly, *Halász* Kornél, *Teleki* Erzsébet és özv. *Dienes* Dezsőné. Hozzátartoznak a Mándy, Medve és Teleki tanyák. Határában feküdt hajdan és 1411-ben említve van *Ravaszd* is, mely ez időtájt *Rovazd* és *Rauazd* alakban a *Fülpösi* család birtokaként szerepel. A ref. egyház temploma a XVI. századból való.

az ág. ev. templom 1860-ban épült. A ref. egyház több érdekes, régi ötvösművet őriz. Körjegyzőség helyben van. A XIX. század elején egyik földesura tót jobbágyokat szállított ide, s ezek ma már teljesen megmagyarosodtak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tiszaújlak.

Kömörő. *Kömörő*, magyar kisközség a Szamosközön, 126 házzal s 705, főként ref. vallású lakossal. Határa 2587 kat. hold. Nevét 1344-ben *Kemerew*-nek írják abban az oklevélben, melylyel I. Lajos király a *Kölcseyeknek* új adományt ad e birtokra. A Kölcseyek előtt a *Kömörey* család volt a birtokosa, a mely legutoljára 1481-ben tűnik fel, mikor *Kömörey* Mihályné és leányai ismét részt kapnak benne. 1496-ban *Ujhelyi* László és *Szepessy* Lászlóné, 1518-ban *Werbőczy* István is birtokosai, a ki részét elcseréli *Perényi* Istvánnal. 1544-ben *Muchey* Pál, *Nagyváthy* János és *Rácz* Miklós, 1561-ben Fekete *Kelemenffy* János, 1638-ban *Szuhay* Gáspár és Máté, *Becsky* László özvegye és *Mosdóssy* Imre, 1655-ben Perényi Zsigmondné, 1668-ban *Melith* Klára, Albisi *Zólyomi* Miklósné is birtokosokként szerepelnek. A XVIII. században a *Kölcseyeket* még mindig itt találjuk, de később egészen a *Kende* családé. A század végén urai a Kende, gróf *Rhédey*, *Czerjék*, *Ilosvay* és *Szűcs* családok. A XIX. század első felében a Kölcsey és a Kende családok. Most Kende Zsigmond a legfőbb birtokosa. Határában van a *Kende* és a *Mártonfi* tanya. A ref. egyház temploma 1792-ben épült. Körjegyzőség helyben van, utolsó postája, távírója és vasúti állomása Penyige.

Kőszegremete. *Kőszegremete*, magyar kisközség az Avasban, 139 házzal és 726 lakossal, kiknek legnagyobb része ref. vallású. Határa 2761 kat. hold. Hajdan *Remeteszeg* volt a neve. 1419-ben *Kis Zudari* Péter özvegyének, *Csaholyi* János testvérének, leánynegyede. Mikor 1547-ben a Csaholyi-lányokat fiúsították, az egész birtokba beiktatták őket. Mellettük 1461-ben *Bélteki* Mihály, 1470-ben *Csató* Gergely, 1548-ban Pálfalvi *Burián* László és *Remetey* Lőrincz, 1569-ben *Prépostváry* Bálint és István, meg *Sulyok* Katalin, 1592-ben Szentmiklósi *Pongrácz* Gáspár is birtokosai, 1627-ben pedig Királydaróczi *Debreczenyi* Tamás és felesége *Tarjányi* Margit kaptak reá kir. adományt. A XVIII. században urai a gróf *Teleki*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, *Fogarassy*, *Kölcsey* és *Rhédey*, majd pedig a gróf *Károlyi*, báró *Horváth*, báró *Wesselényi*, gróf *Karacsay*, a *Haller*, *Kende*, *Kovács*, *Dobay* és *Boross* családok. Most nagyobb birtokosa nincsen. Mai magyar lakossága állítólag a XVII. században ideköltözött székelyek ivadéka. 1717-ben a tatárdúláskor az egész lakosság a hegyek közé bujdosott; de a pusztítás után visszatértek, sőt a feldúlt Rózsapallag lakosai is ide telepedtek. Ref. templomot 1865-ben építettek. Az egyház két érdekes régiséget őriz: a Bartos Mártontól 1631-ben ajándékozott vert ezüst-poharat és a báró Wesselényi Katától szintén ez időtájt adományozott úrasztali terítőt. 1860-ban Széchenyi emlékére 6 m. magas kőoszlopot emeltek. Dűlőnevei közül a Bélavára, Méregmező és Szulejman-szer figyelmet keltenek. Az elsőről már más helyen volt szó. A Szulejman-szer pedig a török világ emlékét látszik fenntartani. Határához tartozik Remecsora puszta. Utolsó postája Szakállasfalva, távírója Sárkánylak és vasúti állomása Avasújváros.

Kőváralja. *Kőváralja*, oláh kisközség a nagysomkúti járásban, 147 faházzal, 606 gör. kath. és 32 izr. lakossal. Összesen 56-an beszélnek magyarul és 71 ír-olvas. Határa 2921 k. hold. A kővári uradalomhoz tartozott s a Drágfiaké volt 1555-ig, azontúl a Kővárvidék sorsában osztozott. A gör. kath. egyház temploma 1846-ban épült. Hozzá tartozik a Valea mori tanya. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút. Neve a mult században Varalyu volt.

Kővárgara. *Kővárgara*, kisközség a nagysomkúti járásban, 167 házzal és 713 gör. kath. oláh lakossal. Határa 1745 kat. hold. Már a bronzkorban volt itt telep s gyakran találnak e korbeli leleteket. A XIV. század elején *Gaura*-nak írják nevét s az is maradt a jelen századig; s mindig a kővári uradalomhoz tartozott. Most nagyobb birtokos nincs benne. A község oláh lakossága 1848-ban a magyarok ellen tört és e miatt a honvédek a falut fölégették. A gör. kath. templom 1856-ban épült. Körjegyzőség helyben van, utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút.

Kővár-hosszúfalu. *Kővárhosszúfalu*, kisközség a nagysomkúti járásban, 192 házzal, 988 lakossal, kik közül 315 magyar, 655 oláh; (506 beszél összesen magyarul); vallásra nézve 653 g. kath., 248 ref., 65 r. kath., 12 izr. Határa 2624 k. hold. Nevét 1405-ben *Hozyfalw*, 1475-ben *Hwzwfalw*-nak írták. A kővári uradalom része volt és a Drág-

fiaké. Az 1424-iki osztozáskor a Béltekieké, 1470-től a Drágfi ágé. Ezek kihalta után kincstári birtok s a Kővárvidék része. A XVIII. században a gróf *Teleki* családé lett és ma is az. Középpontja a gróf Teleki László Gyula uradalmának, mely ma tizennyolcz község határán terül el. Szép ősi kastélyát még Mária Terézia korában építették s mostani ura 1891-ben renováltatta. A kastély nevezetessége kb. 4000 kötetes könyvtára, s régiségei között érdekes a Teleki Mihály nyerge s buzogánya s Teleki Sámuel szép nyeregtakarója. Az e kastély helyén állott régi kastély a Teleki Mihályé volt, a ki nem egyszer fogadta itt vendégül *Apaffy* Mihály erdélyi fejedelmet. A községben a gör. katholikusoknak van templomuk. Vasúti állomása, postája, távírója van.

Kővárkölcse, kisközség a nagysomkúti járásban, 131 házzal és 566, főleg gör. kath. oláh lakossal. Határa 1831 kat. hold. A kővári uradalomhoz tartozott és 1555-ig a *Drágfiaké* volt, azontúl a Kővárvidék sorsában osztozott. Nevét 1405-ben *Kulcha*, 1422-ben *Kolche*, 1475-ben *Kolczen* alakban találjuk meg. Van benne gör. katholikus templom. A község utolsó postája Szakállasfalva, távíró és vasúti állomás Nagysomkút. Kővárkölcse

Kővárremete, kisközség a nagysomkúti járásban, 274 házzal, 1175 lakossal, kik között 61 izr. magyar, a többi gör. kath. oláh. Határa 3188 kat. hold. A kővári uradalomhoz tartozott mindig és annak sorsában osztozott. Végül a *Teleki* család kapta meg s ma is a gróf Telekiek a legnagyobb birtokosai. A gör. kath. egyháznak két temploma van itt; az egyik a XVIII. század végén, a másik a XIX. század derekán épült. A község utolsó postája Szakállasfalva, távírója és vasúti állomása Nagysomkút. Kővárremete

Középhomoród, kisközség a Bükk-hegység alatt, 117 házzal és 585 oláh lakossal, a kik között 56 magyar van. Határa 4005 kat. hold. A XV. században a bélteki uradalomhoz tartozott s a *Drágfiaké* volt. Azontúl az erdődi uradalommal a szatmári vár tartozéka 1633-ig, a mikor Lokácsi *Prépostváry* Zsigmond az ura. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. Most nagyobb birtokos nincsen benne. A gör. kath. egyház temploma 1706-ban épült. Vasúti állomása, távírója helyben van, utolsó postája Alsóhomoród. Középhomoród.

Krassó (Szamoskrassó), kisközség, 282 házzal s 1492 lakossal. Ezek közül 987 magyar, 504 oláh. Közülök 792 református, 546 gör. kath., 32 r. kath., 122 izr. Határa 4421 k. hold. A XIV. század elején már egyháza volt s a község a meggyesi uradalomhoz tartozott egész a XV. század végeig. 1409-ben a *Csákyak* akarták megszerezni. Nevét már ekkor is *Krassó*-nak írták. A következő században a *Báthoryaké* volt és utánuk: 1632-ben *Bagossy* Pál kapta meg az egyik felét, s 1637-ben a másik felét is. A XVIII. században többen szereztek itt jelentékeny birtokot u. m. a gróf *Teleki*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, *Darvay*, *Gáspár*, *Tárczy*, *Egri*, *Solymossy* és *Mándy* családok. A XIX. század derekán birtokosai: a *Darvay*, gróf *Teleki*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, *Tárczy* és *Katona*, majd a gróf *Degenfeld*, gróf *Karacsay*, báró *Radák* és gróf Teleki családok. Most legnagyobb birtokosai *Ujfalussy* Miklós és Csengeri *Mayer* Salamonné s fiai Sámuel, Károly és Sándor. Az övék a régi Darvay-kúria is, melyet Darvay Ferencz építtetett és mostani tulajdonosai 1870 körül átalakíttattak. A régi ref. fatemplom helyére 1798-ban kőtemplomot építettek. Itt őrzik báró Wesselényi Kata sajátkezűleg hímzett úrasztali terítőjét 1774-ből és egy úrasztali tálczát 1755-ből. Gör. kath. templom is van itt, mely 1895-ben épült. 1827-ben majdnem az egész község leégett. Körjegyzőségi székhely. Határában kénes forrás van. A községben hitelszövetkezet áll fenn; postája helyben van, távírója Borhid, vasúti állomása Szatmár-Németi. Krassó.

Krasznabéltek, a Kraszna folyó mellett fekvő nagyközség, 315 házzal és 1902 lakossal. Közülök 939 magyar, 598 német és 298 oláh. Vallásra nézve 1370 r. kath., 415 gör. kath., 50 ref., 67 izr. Határa 6860 k. hold. Őskori leletek bizonyítják, hogy már a történelem előtti korban megtelepült hely volt. Az Árpádok korának már az elején szerepel. 1470-ben még csak *Belthek poss.*, de 1475-ben már *Opp. Erdeuallya Beltek* alakban fordul elő. A hagyomány szerint 1086-ban Szent László király táborozott e helytt, mikor a bessenyők ellen harczolt. 1216-ban a váradi Regestrumban azt az adatot találni, hogy „Beltuk helységből való Pál" perbe fogta az egész Batári helység flandriai lakosait, minthogy testvérét, Benedeket megölték. Ezek azt állították, hogy mint latrot ölték meg, de Pál kiállotta a tüzes vas-próbát és igaznak találtatott. 1301-ben Bölcsi *Czudar* Domo- Krasznabéltek.

kos kap rá királyi adományt, 1342-ben pedig a fiai még a *Kállayak* itteni leánynegyedét is megkapják; 1395-ben a Czudarok tanúkat vallatnak a Károlyiak ellen, hogy ezek béltelki erdejüket kivágatták, 1398-ban pedig *Csomaközy* János ellen, hogy ez béltelki jobbágyaikat elvitte Csomaközre. 1399-ben *Báthory* Györgyöt perlik, a ki bélteki jobbágyaikat fosztogatta, 1401-ben Ólnodi *Czudar* Simon tiltakozik Péter bán fiai hatalmaskodásai ellen. 1412-ben az Ólnodi Czudarok nótáztatván, birtokukat Drágh fiai Sándri és György kapták, a kik ezóta Bélteki Drágfiaknak nevezték magukat. A Kállayak ez adománynak ellent mondtak ugyan, de eredménytelenül. 1427-ben a Kállayak királyi adományt kaptak Béltekre. 1431-ben a Czudarok is föllépnek a Drágfiak ellen, sőt a Károlyiak is, de azért 1444-ben már végkép a Drágfiaké az uradalom, 1424-ben osztozkodtak meg rajta, mikor a kővári és a bélteki uradalmat különválasztották. 1470-ben Bélteki Mihály hűtlenségbe esett és a Drágfiak felkérték birtokait Mátyás királytól és meg is kapták. Az övék volt 1555-ig, a mikor a család kihalt. 1556-ban királyi jószág lett s mezővárosi szabadalmakat kapott. Ekkor hozzátartoztak Szakasz, Becs, Pete, Rente, Közép és Felső Homoród, Dobra, Esztró és Gyöngy falu. 1569-ben lakosait Miksa király hat évre fölmentette minden adó alól, azok miatt a pusztítások miatt, melyeket az Erdődöt ostromló töröktől szenvedtek. 1592-ben az erdődi uradalomhoz tartozott s ezzel a szatmári váré volt. 1633-ban Lokácsi *Prépostváry* Zsigmond kapott rá királyi adományt a hozzá tartozó helységekkel: u. m. Szákos, Sándorfalva, Becs, Pete, Rente-Közép és Felső Homoród és Dobra; Esztrón és Gyöngyön részjószágok. Prépostváry síremléke a róm. kath. templom egyik oltárának alapköve. 1681-ben az országgyűlés kimondotta, hogy a rendek Béltek várát végvárnak tekintik s felépítését kívánják. Vára azonban nem épült fel; de a Prépostváryaknak sánczokkal ellátott várkastélyuk volt itt. Ennek a nyomai még ma is láthatók. A Rákóczi-féle szabadságharcz után a bélteki uradalom is a gróf *Károlyi* Sándoré, majd 1772-ben a gróf Károlyi Antalé lett, a ki kir. adományt kapott a várkastélyra, a mezővárosra s a hozzá tartozó uradalomra, a mely ekkor Sándorfalva, Szakasz, Alsó Közép- és Felső Homoród s Dobra helységekből állott. A Károlyiak az itt lakó reformátusokat kitelepítették a szomszédos Dobra helységbe és helyükbe Württembergből hozott svábokat telepítettek. A régi templomot 1482-ben Drágfi Bertalan erdélyi vajda építtette, ugyanakkor, mikor az erdődit, és ugyanabban a stílusban. A Drágfiak már a XVI. század elején reformátusok lettek s ekkor kapták meg a templomot a ref. lakosok. 1597-ben azonban Miksa király katonái elfoglalták a várost s a templomot is. Egy század múlva azonban a templom ismét a ref. vallásuaké, s azoké marad a kuruczkor végeig, mikor a Károlyiak végkép megszüntetik a városban a református egyházat. A templomban van eltemetve Prépostváry Bálint, emlékköve ma is megvan, de összetört az 1862-iki nagy tűzvészkor, mikor egy-két ház kivételével az egész város és a templom is leégett. A templomot a kegyur, gróf Károlyi Alajos építtette újra. Most is a gróf Károlyi család a legnagyobb földbirtokos benne. Határában érdekes dűlőnevek a Gundihegy, Bálhegy, Pénzes, Botahalma dűlők. Az utolsóhoz az a monda fűződik, hogy a rajta levő mesterséges domb alatt Batu khán katonái vannak eltemetve. A községben ásványvízfürdő van, továbbá hitelszövetkezet, gőzmalom, körjegyzőség és postahivatal. Vasúti és távíró állomása Ákos.

Laczfalu. *Laczfalu*, oláh kisközség Felsőbánya közelében, a Feketehegy alatt, 182 faházzal s 956 gör. kath. oláh lakossal. Határa 1485 k. hold. A XVII. századig a nagybányai uradalomhoz tartozott e bányavidék és 1848-ig a királyi kincstár volt az ura. Az erdőségekből álló határ s a lakosság a bányák szolgálatában állott. 1628-ban Laczfalu község és Felsőbánya város között nagy pör volt; laczfalusi emberek ugyanis raboltak és fosztogattak Felsőbányán s a falu védelmébe vette a rablókat. A község ekkor még jórészben magyar volt, mint azt akkori lakosainak a nevei mutatják. Ilyenek voltak: a *Kádár*, *Fáy*, *Másfél*, *Ráduly* és *Szabados* nevek. 1594-ből szintén van egy oklevél: melyben *Lukács*, *Kurta*, *Ludas*, *Fodor* és *Gergely* nevűek szerepelnek. 1688-ban kapott rá *Istvándy* János kir. adományt. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. kath. egyház templomát 1892-ben építtette a római Szt. Péter templom kisebbitett mintájára Lukács László lelkész és ez ma egyike a vármegye legdíszesebb gör. kath. templomainak. Régi templomáról csak annyi adat van, hogy 1872-ben kibővítették. Egy régi szűz Mária-képet őriznek itt 1722-ből és egy zászlót 1672-ből. Négy oltárképe



Mátészalka — A gőzmalom és szeszgyár.



Mezőpetri. — Boér Endre úrilaka.



Nagydobos. — Jármy Andor kastélya.



Nagydobos. — Dienes Lajos úrilaka.



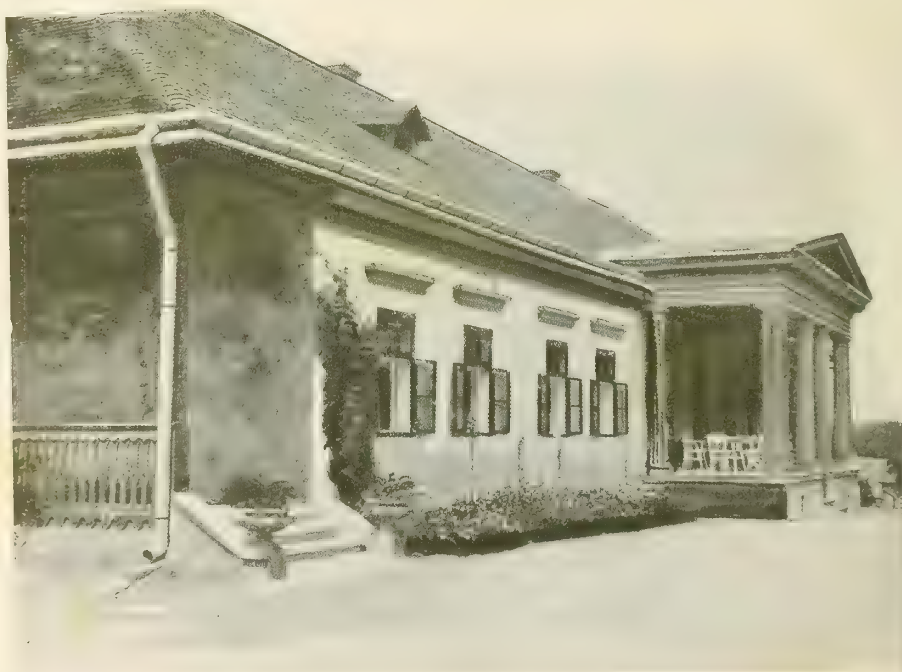
Nagydobos. — A báró Perényi család kápolnája és sírboltja.



Nagydobos. — Báró Perényi Péter kastélya.



Nagyecsed. — Spitz Dezső úrilaka.



Nagysomkút. — Gróf Teleki Sándor kastélya.

műbecsců. A községet 1717-ben szintén elpusztították a tatár hordák, A falu postája, távírója és vasúti állomása Felsőbánya

Laphegy, kisközség, a Bükk-hegység alatt, 73 faházzal és 392 gör. kath. oláh lakossal. Határa 3123 k. hold. Nevét 1424-ben *Laphegh*-nek írták s a béltelki uradalomhoz tartozott és ez uradalom sorsában osztozott. Végül a gróf Károlyi család kapta meg, s most is ennek van itt nagyobb birtoka. 1424-ben *Zelend*, majd *Felsew-Zelend* a Drágfiak osztálylevelében mellette van említve. A gör. kath. egyház temploma nagyon régi. Laphegy és Kisszokond között volt egy közös, nagy templom; de ezt lebontották s a mait építették belőle. Utolsó postája Szakasz, távírója és vasúti állomása Erdőd. Laphegy.

Láposbánya, kisközség a Lápos patak mellett, 255 házzal. Lakosai közül 413 magyar és 744 oláh ; azok r. kath., ezek gör. kath. vallásúak. Határa 894 k. hold. Nevét 1490-ben *Lapusbánya*, 1493-ban *Lapys Banya* alakban írják. Részben Szinér várához tartozott, részben Nagybányáé volt. 1475-ben a *Bélteki* család adományt nyert rá. Nagybánya város 1329-ben kapott rá I. Károly királytól adományt. A Meggyesaljai *Moróczok* után a *Báthoryak* örökölték, a kik *Herberstein* Feliciánnak adták bérbe. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg és a Károlyiaknak a XIX. század közepéig volt részük benne. Most a királyi kincstár és Nagybánya városa főbb birtokosai. A láposi völgy régi bányászat helye, a mint azt a mérföldekre nyúló vízvezetékek, zúzók és kohók romjai mutatják. A pápai tizedszedők lajstromában 1332-ben már szerepel. A község fölött levő *Tirnicza* hegyben gazdag aranyerek vannak ; a fővölgy legészakibb ágában van a Györgyvölgy. Ezüst is sok van itt és itt vannak a vidék legértékesebb ezüst-telepei. Régebben a kincstárnak is voltak itt kohói, de mikor a fernezelyi telepet megteremtette, ezeket beszüntette. A községben két templom van. A róm. kath. egyház temploma 1826-ban, a gör. katholikusoké 1804-ben épült. A község utolsó postája Misztótfalu, távíró és vasuti állomás Buság-Misztótfalu. Láposbánya.

Lázári, magyar kisközség a szatmári járásban, 187 házzal és 1305 lakossal, a kik között 445 gör. kath., 436 ref., 386 róm. kath., 38 izr. vallású. Határa 3364 k. hold. 1332-ben már *Lazar*, *Lazaar*-nak írják a nevét. Az Árpádkor elején már szereplő község, a tatárjáráskor elpusztult és Lázár nevű ura telepítette újra ; a XIV. század elején már egyháza volt s ura a *Lázári* család, a melynek egyik tagjától Jánostól Németi városa 1341-ben el akarta pörölni két ekényi földjét. Ez oklevélben az ugocsai út, az Ér vize és Kuczer falu vannak említve határjelekként. E család után a rokon *Csarnavoday* család örökölte, de mellette 1449-ben *Szepessy* Péter és István kapnak részt ; 1459-ben a *Csaholyiak* is szerepelnek, kik zálogba adják részüket a *Parlagiaknak* ; 1432-ben Nádasdi *Ongor* János és *Drágfi* Miklós kapják a helység felét ; 1493-ban beiktatják itt a *Szepessi* családot is. Ugyanebben az évben Csarnavoday Egyed a maga részét *Matucsinay* Miklósnak 400 arany forintért elzálogosítja. Benne a Csarnavoday család kihalt s leányaival *Thárkányi* László, *Derencsényi* Péter, *Árthándi* Tamás és *Vetéssy* Márton kapták meg a birtokot. 1526-ban a Derencsényiek nótáztatván, *Anarcsy* Péter kapta meg e birtokot, de 1553-ban *Derencsényi* István veje, *Radák* György is birtokosa. Rajtuk kívül Lázári ura volt 1527-ben Németi városa, a melynek János király adományozta ; 1593-ban Felsőpulyai *Bük* Farkas, 1602-ben Ruszkai *Kornis* Gáspár és fiai, kik az egész birtokot megkapták. 1640 körül a *Debreczenyi*, *Matolcsy*, *Dengelegi* családok és a jezsuiták s ebben az évben kapnak részt benne *Torday* János és *Anarcsy* Györgyné. 1651-ben *Csalay* László, s a *Kállay* lányok, 1652-ben *Lónyay* Zsigmond, 1687-ben báró *Károlyi* László. 1696-ban a szatmári várhoz tartozott. A XVIII. században az *Eötvös*, *Nagy*, *Daróczy*, *Szerdahelyi* és a *Becsky* családok. 1800-tól 1850-ig, az Eötvös család kihaltával, *Nagy* Károly, *Nagy* Elek, *Nagy* Pál, *Nagy* András, és *Daróczy* Zsigmond voltak az urai. Most *Nagy* Bélának s *Lengyel* Endrének és Alajosnak van itt nagyobb birtokuk és egy-egy derék lakóházuk. Nagy Béla régi kúriájában több régibb és újabb, nagybecsű eredeti festmény látható. A határhoz tartoznak a *Daróczy*, *Horváth*, *Ifju*, *Kanizsai*, *Lengyel*, *Luby*, *Nagy* és *Téglaszin* tanyák. A ref. egyház temploma a XIX. század elején, a róm. katholikusoké 1840-ben épült. Körjegyzőség, vasúti állomás, posta és távíró helyben van. Lázári.

Lekencze, (Avaslekencze), kisközség a Tálna hegyoldalon, 132 faházzal, 482 gör. kath. oláh és 32 izr. lakossal. Jellemző, hogy írni-olvasni csak 26-an tudnak. Lekencze.

Határa 1919 k. hold. 1490-ben nevét *Lekenchének* írták. A meggyesi várhoz tartozott az avasi uradalommal együtt, a többi birtokokkal egy sorsa volt. A XVIII. században a gróf *Teleki*, gróf *Károlyi*, báró *Wesselényi*, báró *Vécsey*, *Becsky*, *Geötz*, *Boross* és *Mándy* családok szerezték meg. A XIX. század derekán még a *Kováts*, *Nagy*, *Draskóczy*, *Szirmay*, *Helmeczy*, *Butykay*, *Kölcsey*, *Péchy* és *Luby* családokat is itt találjuk. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. kath. egyház fatemploma 1735-ben épült. A község utolsó postája Kányaháza, távírója Sárközújlak és vasúti állomása Avasújváros.

Lénárdfalu. *Lénárdfalu*, oláh kisközség a Lápos patak mellett, 186 faházzal, 862 gör. kel. és 5 izr. lakossal. Határa 638 k. hold. I. Károly király Nagybánya városának adományozta. A XIX. század derekáig a bányák művelésénél vették hasznát erdeinek s lakosainak. Most nagyobb birtoka nincsen. Gör. kath. temploma 1831-től 1847-ig épült. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagybánya.

Lippó. *Lippó (Szamoslippó)*, oláh kisközség a 169 házzal, 829 gör. kath., 13 ref. és 71 izr. lakossal. Határa 2392 k. hold. 1493-ban *Lypamezew* alakban írják a nevét. Ekkor a szinéri uradalomhoz tartozott. 1409-ben a *Csákyak* fölkérték, de nem kapták meg. A Moróczok kihalta után a *Csomaközi* családé s maradékaié lett s az volt a XVIII. század végéig, mikor *Sztán* István lett a zálogbirtokosa. Most nagyobb birtokosai : *Ujfalussy* Miklós, a *Sztán* család és *Biró* László A gör. kath. egyház temploma 1830-ban épűlt. 1884-ben a fél község, a paplakkal és iskolával együtt leégett. Utolsó postája Krassó, távírója és vasúti állomása Színfalu.

Madarász. *Madarász (Nagymadarász)*, nagyközség a Bükk alatt, 296 házzal. Lakosaiból 1370 oláh, 251 német, 155 magyar. Vallásra nézve 1400 gör. kath., 345 r. kath., 20 ref. és 33 izr. Határa 6584 kat. hold. A *Móré* család ősi birtoka volt ; 1492-ben Móré Jánosé. E családé volt a XVI. század végéig. 1549-ben Móré Jánosé, a ki Balassa Menyhérttel együtt rabolta és zsákmányolta a bányavárosokat, a miért gróf Salm Miklós elfogta. 1588-ban Rudolf király *Révay* Istvánnak és feleségének, *Dersy* Margitnak adományozta. 1616-ban *Révay* Erzsébet, *Petróczy* Mártonné elzálogosította Nagyluchei *Dóczy* Andrásnak 6000 frtért. Azután az egész században a szatmári várhoz tartozott, a melytől 1666-ban Szatmár városa vette zálogba. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg és most is gróf *Károlyi* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A XIX. század elején svábok költöztek ide Szabolcsvármegyéből, a kik 1857-ben építettek r. kath. templomot. A gör. katholikusok temploma 1842-ben épült. A község határához tartoznak a Flóra-major, Gyarmat és Homoród puszták. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Erdőd.

Magosfalu. *Magosfalu*, kisközség a nagysomkúti járásban, 108 házzal s 805 g. kath. oláh lakossal. Határa 843 k. hold. 1405-ben *Magasfalwa* néven szerepel. A kővári uradalomhoz tartozott és a Drágfiaké volt a XVI. század közepéig. Azontúl is mindvégig a Kővárvidék sorsában osztozott. Most nagyobb birtokos nincsen benne. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Pusztahidegkút.

Magosliget. *Magosliget*, kisközség a Batárfolyó mellett, 61 házzal, 344 magyar s leginkább református lakossal ; határa 1656 kat. hold. Nevét már 1493-ban *Magas lygednek* írják. A Paládsággal együtt a *Csaholyiak* birtoka volt a kiket 1429-beikattak be itteni részeikbe. Ez oklevélben *Magos Mart* néven szerepel. A Csaholyi lányok fiusítása után, mellettük 1455-ben *Gödényházy* István kapja meg felét, 1463-ban pedig *Csató* Gergely egy részét. A XVII. században az egész birtok összesen kilencz telekből állott és a Brebiri *Melitheké* volt. Később pedig a szatmári várhoz tartozott. 1720-ban *Pelsőczy* György kapott itt királyi adományt, 1752-ben gróf *Teleki* László s felesége kérték fel; 1765-ben Mária Terézia királynő *Hagara* Pálnak adta. Innen veszi a Hagara család előnevét is. E családé volt a XIX. század végéig. A ref. egyház temploma 1828-ban épült. Határában vannak a Hagara, Kánya és Weisz tanyák. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Tiszaújlak.

Magyarberkesz. *Magyarberkesz*, kisközség a somkúti járásban, 137 házzal és 534 lakossal, a kik közül 319 magyar, 173 oláh, 42 német és 291 ref., 103 gör. keleti, 76 gör. kath., 23 r. kath., 40 izr. vallású. Határa 2655 k. hold. Nevét 1403-ban *Berkez*, 1475-ben. *Berkes*-nek írják. A bélteki uradalomhoz tartozott s annak sorsában osztozott A XIV., XV., XVI. századokban mezőváros volt s a magyarság egyik végső tanyája. Századokon át innen került ki Kővár őrsége s ide vonúltak vissza a vár vete-

ránjai. Az erdélyi fejedelmek uralma alatt virágzott legjobban. Vásárjogát Szapolyai János *Róth* Orbánnak adta, ettől Homonnai *Drugeth* Bálintra szállott, a ki a berkeszi ref. egyháznak adományozta s 1679-ben Apaffy Mihály megerősítő oklevelében kocsmáltatási jogot és tizedet is adott az egyháznak. A XVII. század elejétől nagy birtokos volt itt a *Katona* család; hosszú időn át ez a család adta Kővárvidéknek a főkapitányokat. A Katona család után a *Péchyek* szerezték meg. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A református templom még a reformáczió előtti korból való; a görög keleti 1895-ből. A község utolsó postája, vasúti- és távíró állomása Nagysomkút. 1908-ig a község neve Sárosmagyarberkesz volt.

Magyarkékes, kisközség a Kékes-völgyben, 76 házzal és 386 oláh lakossal, kik között 11 izr., a többi gör. kath. vallású. Határa 934 kat. hold. A nagybányai uradalomhoz tartozott és azzal egy sorsa volt. 1594-ben az *Orbán* családnak is volt benne birtoka. Régen magyar volt a lakossága. 1628-ban egy tanúvallatásban Bóta, Farkas, Móka, Kötes, Horgos és Szilassy nevű családok szerepelnek itt. A XVII. század végén a nagybányai jezsuiták visszafoglalták a ref. templomot, minek következtében a ref. magyarok helyét csakhamar oláhok foglalták el. 1810-ben urai voltak a báró *Bánffyak*, a kir. kincstár és a *Szodoray* család. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. kath. egyház régi temploma 1752-ben épült s 1906-ban építettek helyette újat. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Felsőbánya. Magyarkékes.

Majtis, magyar kisközség a Szamosközön, 77 házzal, és 523, főként ref. vallású lakossal. Határa 1251 kat. hold. 1380-ban szerepel először egy határjáró-levélben, mely szerint akkor még *Tymátyusnak* nevezték. 1429-ben már *Maytisnak* írják. Ősi ura a *Majtissy* család. 1415-ben és 1421-ben egészen az övék. 1449-ben *Sámelházy* László és a *Sarolyániak* részt nyernek benne. 1476-ban a Rozsályi *Kún* és Majtissy család a *sopsatelki* pusztán megosztozott. 1548-ban *Muthnoky* Mihályé és Levenházi *Móricz* Péteré, a sopsatelki pusztával együtt. 1588-ban Szentmiklósi *Pongrácz* Frigyes, 1590-ben *Berey* Mihály, *Szikszay* Ambrus és *Tyukody* László, 1591-ben *Salamon* Miklós kapnak benne részt. A XVII. században ugyanezeké a családoké. Rajtok kívül 1629-ben *Szenthey* Péter és *Tar* Mihály tünnek fel és 1629-ben ők kapják meg az egész helységet. A század közepétől 1696-ig a szatmári várhoz tartozott. 1720-ban Vajai *Vay* László az egészet megkapja, 1754-ben *Beleznay* György a felét. 1800-ban urai a gróf *Barkóczy*, *Vállyi*, *Beleznay*, *Büdeskuty*, *Komlóssy*, *Kondor*, *Ajtay* és *Erőss* családok. Most a Vállyi uradalom a *Vállyi* Nóra tulajdona, kinek itt szép kastélya van, melynek egy részét Vállyi Lajos építtette a múlt század elején s fia, János, nagyobbította meg a hetvenes években. Az impozáns családi mauzoleumot özv. Vállyi Jánosné építtette 1903-ban A határban van a Vállyi-tanya; s a hajdani *Malontha*-puszta is itt volt, a mely 1424-ben Molunta, Malontha néven fordúl elő s ekkor a *Sámelházy* családé volt. 1446-ban *Bekényi* Miklós és felesége kapják meg e pusztát, melyet ekkor már a „Gergely Tamás telkének" is neveztek 1495 ben *Ujlaky* János és Antal kapnak reá királyi adományt. A községben a reformátusoknak van templomuk, a mely 1855-ben épült. 1905. április 11-én majdnem az egész község leégett. Van vasúti állomása; távírója és utolsó postája Jánk. Majtis.

Mánd, magyar kisközség a Szamosközön, 62 házzal s 324, főleg ref. lakossal. Határa 900 kat. hold. Első okleveles említése 1345-ben fordúl elő, a mikor a *Mándy* család tulajdona volt. 1528-ban Rudolf király *Almássy* Ádámnak, *Mándy* Ambrusnak, Benedeknek, Bernátnak, Györgynek és Jánosnak; *Márton* Gergelynek és Albertnek; Mándi *Csányi* Istvánnak; *Chyompáz* Györgynek, Mándi *Szabó* Péternek, *Uray* Simonnak és *Chéke* Andrásnak királyi új adománylevelet ad e birtokra. Ezek a családok és örököseik bírták az egész XVII. században. 1755-ben *Mándy* János, *Márton* Miklós és István, *Csepelyi* Miklós, János, Mihály, Ferencz, László és Albert és *Balla* István ismét új adományt kapnak reá. Mellettük még a *Kovács*, *Nagy*, *Lóránth*, *Tyukody*, *Fábián*, *Dancs* családok voltak benne birtokosok. A XIX. század első felében az *Ari*, *Csepelyi*, *Márton*, *Farkas*, *Fábián*, *Józsa* és *Vállyi* családok a földesurai. A ref. egyház temploma 1787-ben épült. A határt a Szamos, Tisza és Túr öntözi s a község alatt folyik a Nóbcroda-patak. Utolsó postája és vasúti állomása Nagyszekeres. Mánd.

Mátészalka, magyar nagyközség a Nyirségen. Járási székhely, 790 házzal és 5405 lakossal, kik között 3194 ref., 717 r. kath., 470 gör. kath., 1008 izr. vallásu. Mátészalka.

Határa 8319 kat. hold. Nevét 1322-ben *Mathe*, 1325-ben *Kywzalka* és *Belzalka*, 1367-ben *Matezalkaya*, *Mathezalka* és *Belzalka*, 1368-ban *Zalkamate* alakban írják az egykorú oklevelek. Ugy látszik, három részből állott; Kis-, Bel- és Mátészalkából. A tatárjárás után, 1260-ban, Máthé, Zalka comes fia, V. István udvari embere, népesítette be az elpusztúlt helységet s róla vette a nevét is. A Zalka vagy *Zalkai* családé volt, melyet 1355-ben Magyar *Zalka* Pál özvegye a budai klarissáknak hagyományozott, a kik 1367-ben eladták a *Csaholyiaknak*, kiktől Csaholyi Margit, *Debrő* Péter felesége, leánynegyedben kapta. Mikor 1403-ban Debrewi István hűtlenségben találtatott, Miklós leleszi prépost felkérte e birtokot rokonai, az *Oroszok* számára, a minek azonban a Csaholyiak ellentmondtak; de 1421-ben Orosz László elfoglalta. 1429-ben a Csaholyiakat újra beiktatták az itteni részekbe. Az övék is maradt és 1547 ben Csaholyi Imre leányai fiúsíttatván, ezeket iktatták be. Csaholyi Annával Brebiri *Melith* György kapta meg egész Szalkát s utána, 1568-ban, fiai: István, Pál és Péter. 1545-ben a Rozsályi *Kúnok* is kaptak benne részt s ugyanekkor Kusalyi *Jakch* Mihály is. 1548-ban Radóczi *Petrichevich* Miklós, Csaholyi Katalin férje is birtokosai közé tartozik. 1572-ben szép jószága volt itt a híres *Melius Juhász* Péternek is, a ki ekkor debreczeni prédikátor volt; 800 forintért zálogosította el birtok részét *Báthory* Miklósnak. 1580-ban *Erőss* Gáspárnak is van benne része. Ebben a században híres szülötte volt *Zalkay* László esztergomi érsek, a ki Mohácsnál esett el. A XVII. század közepéig a Rozsályi Kúnoknak van benne legnagyobb részük. de azontúl, a század végéig, a szatmári vár tartozéka volt. Közben 1602-ben Balogi *Szabó* Péter kapott benne részt. 1617-ben Rozsályi *Kún* László neje, *Abramffy* Katalin és a *Dengeleghy* Miklós özvegye, *Parlaghy* Anna per-egyezséget kötöttek Mátészalka részei fölött. A XVIII. században már sok a birtokos családja. Igy 1727-ben *Bencze* Sámuel, 1747-ben gróf *Teleki* Ádám, 1748-ban gróf *Károlyi* Ferencz kapnak benne donatiót. Rajtuk kívül nemesi birtokosok voltak a *Vay*, *Patay*, *Eördögh*, *Ilosvay*, *Jeszenszky*, *Irinyi*, *Vitkay*, *Mándy*, *Géressy*, *Fogarassy*, *Kovács*, *Sulyok*, *Pogány*, *Mészáros*, *Bakay*, *Rókász*, *Gyarmathy*, *Szőlőssy*, *Kércsy*, *Tolnay*, *Kerekes*, *Isoó*, *Székely*, *Tárkányi*, *Gombás*, *Szabó*, *Balaton*, *Szűcs*, *Bakos* *Kisvárday*, *Balási* családok. A XIX. század derekáig még a *Kölcsey*, *Kőmives*, *Kiss*, *Csizmadia*, *Eölyüs*, *Néma*. *Csigay*, *Csaholczi*, *Czenczi*, *Túri*, *Teleki*, *Keletséni*, *Ruszka*, *Mikolay*, *Horváth*, *Komoróczy*, *Beszterczey*, *Pápay*, *Dorghay*, Tomori *Szabó*, *Lőrincz*, *Kováts*, *Gál*, *Oláh*, *Ónodi*, *Budaházi*, *Asztay*, *Pusztay*, *Füzeséri*, *Kádár*, *Rácz*, Borosjenői *Szabó*, *Földvári*, *Árvay*, *Kóródy*, *Molnár*, *Veres*, Jákói *Szabó*, *Nemes*, *Nagy*, *Szilágyi*, Matolcsi *Szabó*, *Visszás*, *Mátray*, *Éles*, Jakab *Szabó*, *Ari*, *Tóth*, *Kubinyi*, *Mislay*, *Kulin*, stb. családok. Most nagyobb birtoka van itt a Szalkai gyártelepnek és özv. *Tisza* Kálmánnénak. A Szalkay családnak itt két csinos úrilaka van. A község városháza új, modern, emeletes épület. A község a Nyirvidék szatmári részének mindig középpontja volt. Már a XIV. század elején jókora helység volt és 1332-ben már a pápai tizedszedők lajstromában is előfordúl. Míg a Krasznát le nem csapolták, gyakran érte árvíz; fekete halál, pestis szintén pusztította néhányszor. A virágzó nagyközségben villanyvilágítás van. Van szolgabírói hivatal, járásbíróság, polgári kaszinó; tisztviselői kör; kereskedők és iparosok köre; iparos-kör; nőegylet; temetkezési egylet; református dalárda. A református templom a XVI. századbeli templom helyén épült. A róm. kath. templomot 1893-ban építették. Tanyái: Berger vinczellérház, Bodonzsombokos, Bordács, Csikóhegyi, Dessewffy, Fáy, Feketeszeg, Ilosvay, Szőlőssy, Ujfalussy, Vágóház, Varga, Veresház, Weisz tanyák, az Ilosvay tag, Keresztcsárda, Klein kerülőház, Sándorpuszta, Sándori korcsma, Gyártelep, Szalkay kerülőház, Szalkay szőlőskert, Tisza kerülőház, Vay tag, Weisz vinczellérház. A Sándorpuszta már 1429-ben szerepel mai nevén, mikor a *Chaholyiakat* egyes részeibe iktatták. 1477-ben „*Poss. Sandor*“ alakban van említve. Egész 1592-ig a Csaholyiak birtoka, de ekkor Szentmiklósi *Pongrácz* Gáspáré lett. 1696-ban a szatmári vár tartozéka. 1727-ben még Szatmári *Bencze* Sámuel is részt kap benne. A község vasúti csomópont; postája, távírója is helyben van.

Matolcs. *Matolcs*, magyar kisközség a Szamos jobbpartján, 239 házzal és 1219, főként ref. lakossal. Határa 1457 k. hold. Nevét 1387-ben *Motoos*-nak írják. A várnak a nevét, melyhez 1387-ben *Possesio Matochina* tartozott, Castrum *Matuchyna* alakban említik. A *Matucsinay* család ősi birtoka volt. 1387-ben a

család több tagja hűtlenségbe esvén, Zsigmond király megfosztotta őket birtokuktól s Matucsina várától és a Rozsályi *Kúnoknak* s a Szántai *Petőfieknek* adta. Az utóbbiakról 1391-ben a *Kállayakra* szállott. 1395-ben a király a Matucsinayaknak visszadta egész birtokukat, de 1436-ban újra elvette tőlük és a *Báthoryaknak* adományozta. Ezektől a XVII. század közepén a *Bethlenekre*, majd a *Rákócziakra* szállott. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. E főbirtokosokon kívül 1524-ben Bélteki *Drágfi* János is ura volt. 1587-ben *Magyar* Benedek kap benne részt. A XVIII. században a *Morvay*, báró *Perényi* és *Illésy* családok tünnek fel. 1810-ben, 19 telken kívül, az egész a gróf Károlyiaké volt, a többi pedig báró *Perényi* Antal, *Morvai* József, *Illésy* István, *Váry* Ferencz, *Kállay* Erzsébet, *Schuller* Leopold, *Ferenczi*, *Ormos* és *Isaák* családok között oszlott meg. Matolcs vár tekintélyes erősség volt. Az 1647. évi XXX. t.-cz. elrendeli, hogy Matolcs város taxa alá vétessék. Lakosai már ekkor híres szűrcsapók voltak s czéhlevelük 1714-ből való, a mikor újabb vásárjogot nyertek. Nagy malmot adományozott Bethlen István itt a Szamoson a ref. egyháznak, melyet Báthory Zsófia elfoglalt. 1665-ben superintendentiális gyülés volt benne. A vármegye is többször tartotta itt gyülését, így 1669 és 1707-ben is. A község iskolája a XVII., XVIII. században híres volt. Négy, de néha hat osztályú is volt, a hol gimnáziális tantárgyakat tanítottak. A községben van körjegyzőség. Utolsó postája Tunyog.

Méhtelek, kisközség a szatmári járásban, 86 házzal és 583 magyar lakossal, kik között 370 ref., 153 gör. kath. és 35 izr. Határa 1332 k. hold. Nevét 1322-ben *Michusteleknek*, 1344-ben *Melteleknek* írják. Ősi birtokosa a Guthkeled nembeli *Elleus* mester volt. 1322-ben a királyi adománylevél megtiltja a *Seményieknek*, hogy Elleus mester ivadékaitól elfoglalják. A XV. században a rozsályi uradalomhoz került s oda tartozott a XVI. században is. Közben 1524-ben, Bélteki *Drágfi* János az egész helységre donatiót kapott. 1620-ban *Bethlen* Gábor erdélyi fejedelem *Szentpály* Zsigmond ezredes kapitányának adományozta. A XVIII. században megszerezték a gróf *Teleki*, *Becsky*, *Lónyay*, *Maróthy*, *Szentpály* és *Ujhelyi* családok. 1830-ban urai a Becsky, Maróthy és *Eötvös* családok. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A ref. egyház temploma 1653 körül épült s 1777-ben renoválták. A határban van a Molnár tanya. A község 1870-ben csaknem teljesen leégett. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Mikola. Méhtelek.

Mérk, magyar kisközség, az ecsedi láp mellett, 305 házzal s 2162 lakossal, kik közül 1114 r. kath., 767 ref., 275 gör. kath., 62 izr. Határa 8164 k. hold. Nevét 1431-ben *Meerk*, 1433-ban *Merk*-nek írják. 1391-ben a Szántai *Petőfieké* volt, a kiktől leányágon a *Kállayak* örökölték. 1418-ban királyi adományt kaptak rá a *Báthoryak* s ettől kezdve folyvást az ecsedi uradalomhoz tartozott ; a XVII. században *Bethlen*-, majd *Rákóczi*-birtok volt, 1711-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg ; mai nagybirtokosai gróf Károlyi Gyula, gróf Károlyi Lajos és gróf Károlyi István örökösei. A községben hajdan ref. magyarok és gör. kath. oroszok laktak, a gróf Károlyi család pedig 1773 körül sváb lakosokat is telepített ide, a szomszéd községekből és Németországból. R. kath. templomot 1813-ban építettek; 1839-ben leégett az egész község s mind a három templom ; a katholikusok azonnal, a reformátusok 1900-ban építettek újat. A sváb lakosság ma már egészen megmagyarosodott és fiatalsága kath. ifjúsági egyesületet tart fenn. A határban van a Lápi tag és Vadaskert major. A községnek saját postája van. Vasúti állomása Tiborszállás, távírója Nagykároly. Mérk.

Mezőaranyos, szamosvölgyi oláh kisközség, 55 házzal és 258 lakossal, kik között 10 izr., a többi gör. kath. vallásu. Határa 535 k. hold. A XIV., XV. században „*Felsew et Also-Aranyas*", tehát két községként szerepel. Később csak *Aranyas* néven találjuk meg. Kővár tartozéka volt, de 1573-ban Dálnoki *Székely* Gáspár és Boldizsár kapnak benne részt. Azután kamarai birtok lett és mint ilyent *Lisibona* János özvegye, *Perecsényi* Erzsébet kapja cserébe egy másik faluért. 1642-ben az erdőszádai uradalom része és a szatmári várhoz tartozik. 1810-ben a gróf *Korniss* család a birtokosa, majd pedig a báró *Apor* és a gróf *Károlyi* családok. Gör. kath. temploma 1870-ben épült. A község utolsó postája Misztótfalu, vasuti és távíró állomása Buság. Mezőaranyos.

Mezőpetri, nagyközség, 232 házzal és 1409 lakossal, a kik közül 1212 német, 137 magyar és 51 oláh. 1304 r. kath., 64 gör. kath., 41 ref. Határa 4170 kat. hold. Nevét már 1316-ban *Mezeu Petri*-nek írják, 1399-ben Szent Péter tiszteletére Mezőpetri.

szentelt temploma is fennáll és akkor a *Dengelegiek* pörölnek érte a Kaplyon nembeliekkel. Ez oklevélben *Mewzewzenthpetery*, 1419-ben pedig *Petry* alakban írják. A Kaplyon nembeli családok ősi birtoka. 1396-ig a *Vadayaké* volt, azután a *Bagosi*, *Vetési*, *Csomaközi* és *Károlyi* családok osztoztak rajta. 1419-ben a Károlyiak, 1420-ban a Vetésiek kapnak rá új adományt és 1435-ben megosztoznak benne. 1572-ben ismét új donatiót kapnak itt. 1468-ban Károlyi László elzálogosítja itteni birtokát Endrédi *Nagy* Ferencznek. 1518-ban a *Báthoryak* felkérték, de eredmény nélkül. 1552-ben *Szennyesi* Lukács kapott benne részt, 1576-ban *Reszegey* Anna, *Bognár* Pál felesége szintén. A XVII. és XVIII. században folyvást a Károlyi családé. Kívüle 1810-ben a gróf *Teleki*, *Bagosi*, *Mészáros*, *Menszáros*, *Pogány* és *Irinyi* családoknak volt itt birtokuk. Most nagyobb birtokosai a gróf *Károlyiak*, gróf *Dégenfeld* József és *Boér* Endre, a ki itt a községen kívül, 1902-ben épített csinos úrilakot. 1610 körül a török világban csaknem elpusztúlt a község. 1738-ban gróf Károlyi Sándor a Rajna mellől, Breisgauból, sváb lakosokat telepített ide, gróf Károlyi Ferencz pedig 1748-ban nekik adta a ref. templomot. 1786-ban újat építettek helyette, a melyet az 1834-iki földrengés erősen megrongált. A határban vannak a Boér, Dégenfeld, Govrik tanyák és a *Kigyei* puszta. Ez utóbbi hajdan népes helység és a *Kydiy* család fészke. Első okleveles nyoma 1327-ben bukkan fel, a mikor Kydiy Jakab, Bertalan fia és Kydiy Tyba, János fia az urai, 1423-ban Vámosgyörki *Pohárnok* András osztozkodik rajta a Kydiy nemesekkel. 1466-ban *Pilissy* Bertalan kap benne részt. 1549-ben egy határperben szerepel. 1588-ban Szentmiklósi *Pongrácz* Frigyes is birtokosa. Három évvel később *Szabó* Dániel szerez benne részt. 1612-ben még jelentékeny helység és ekkor a szaniszlóiakkal határvillongásuk volt. 1719-ben már puszta és gróf *Károlyi* Sándor lett az ura. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Szaniszló.

Mezőterem. *Mezőterem*, nagyközség az Érvidéken, 312 házzal, 2048 lakossal, a kik közül 878 magyar, 822 német, 344 oláh és 1441 r. kath., 530 g. kath., 45 ref., 31 izr. vallásu. Határa 4601 k. hold. Nevét 1357-ben *Banknetereme*, 1383-ban *Posanethereme*, 1431-ben *Therem*, 1449-ben *Gernez al. Therem* alakban irják. A XIV—XV. században a Kaplony nemből való *Vetési*, *Bagosi*, *Csomaközi* és *Károlyi* családoké volt, 1420-ban *Csáky* István tanúvallatást tétet *Vetési* Jakab ellen, hogy ez a börtönbe vetett teremi jobbágyait kiszabadította. Ennek a pörnek lehetett a következése, hogy Csáky György Szatmár vármegye főispánja, 1423-ban Teremet megrohanta, elpusztította, sokakat megsebesített és a jobbágyokat vagyonuktól megfosztotta. A XVI. században egészen a Vetésieké. 1572-ben Vetési János, Márton, Péter és László az egész helységre nova donatiot kaptak és maradékaik innen kezdve a Mezőteremi előnevet használták. 1601-ben *Mezőszentmiklósi* János kap benne részt, 1697-ben pedig Köpösdi *Tolvaj* Gábor és báró Károlyi István és Sándor az egészet megkapják. Azóta máig Károlyi-birtok a legnagyobb része. A község hajdan tiszta magyar volt, de gróf Károlyi Sándor a szomszéd községekből svábokat telepített ide. A ref. templomot 1777-ben foglalták el s szentelték föl a r. katholikusok. A reformátusok uj templomot 1859-ben építettek. Hozzá tartoznak a Károlyi alsótag, Károlyi csőszház, Károlyi felsőtag, Czigány-telep és gőzmalom-telep. Határában feküdt hajdan *Karos* helység is. Ennek 1456-ban bukkan fel első okleveles nyoma egy határjáró-levélben. 1486-ban a *Márki* család volt a földesura. Ezen túl nem szerepel. 1486-ban közvetlenül mellette feküdt *Gernyes* község is, a melylyel egy okirat 1449-ben egynek mondja. A községnek van vasúti állomása, postája és távírója.

Mikola. *Mikola*, túrmenti magyar kisközség, 245 házzal és 1715 lakossal, a kik között 897 ref., 468 g. kath., 208 r. kath., 142 izr. vallásu. Határa 6280 k. hold. Nevét 1339-ben már mai alakjában írják, 1348-ban pedig *Mykulának*. A *Mikolay* család ősi birtoka. 1216-ban II. Endrétől kapta *Merc* comes hű szolgálatáért. Ez az oklevél leírja határát is, megemlítve a Túr vizét,Pischarchus tavát, a Nog Égre, Pothem földje, Rekezil, Kozma földje, Csaldos fa részeket. Ez a Merc comes *Zothmar* comesnek is nevezte magát ; fiai voltak Micholay, Dezmér vagy Desew és Fylpy. 1426-ban már Mikola Dezmér fiáról olvasunk, a ki IV. Béla mellett esett el a Frigyes elleni harczban, a Lajtánál. A Mikolay család maradt főbirtokosa a XIX. század közepéig s rajtuk kívül egész a XVIII-ik századig csak a *Báthoryak* szereztek benne erőszakos foglalás útján egy részt.

1325-ben a Mikolayak 10 gyra finom ezüstért zálogba adták Matheunak az Akus fiának. 1500-ben a Báthoryak visszaadják az elfoglalt részjószágot. 1555-ben nagy határvillongás volt Mikola és Németi között. 1563-ban I. Ferdinánd a Mikolayaknak nova donatiot adott. 1574-ben II. Miksa megengedte nekik, hogy a Nagy Éger, Fertees Pataka, Halaaszeger, Sár és Nádas Pataka mocsáros helyeken töltést és hidakat építsenek s azon vámot szedjenek. 1664-ben I. Leopold ismét megerősíti őket birtokukban. 1762-ben a jezsuiták is szereznek itt birtokot. 1717-ben a tatárok feldúlják a községet s elrabolják Mikolai Györgyöt feleségestől, gyermekestől. Mikor azonban a borsai szorosnál Bagossy László szétverte a tatárokat, a többi foglyokkal együtt ők is kiszabadultak. A XVIII. században birtokot szerzett itt a *Kölcsey*, *Mándy*, *Bodoky*, *Galgóczy* család, 1810-ben földesurai Mikolay György s a leányági rokonok, *Szodoray*, Mándy, *Csanáldy*, *Szirmay*, *Baros*, *Szarvady*, *Császy*, *Bogdány*, *Kövér*, *Nagy* és *Pap* családok. Most nagyobb birtokosai *Galgóczy*, Jenőné, *Müller* János, *Osztroviczky* István, *Buttykay* László, Császy Antal és Kölcsey Antal. A községben ref. templom van, a mely 1838-ban épült. A határban vannak a Babicsák, Bambach, I., II. Bauer, Berényi, Bogáti, Bogdán, Császy I., II., III., IV., Egedi erdei, kis- és külső tanyák, Ignácz, Kádár, Kerekes, Klem, Kovács, Kölcsey I., II., Müller erdei és külső, Papp I., II., Strifler I., II., Sülyös, Szatmári, Taar, Tóth, Weisz és a közbirtokossági tanyák; dűlőnevei között a *Tatárdomb* a tatárjárásra emlékeztet. Van egy kitünő gyógyforrása is, a mely mellett fürdő is van. Körjegyzőség, vasúti állomás, posta és távíró helyben van.

Milota, magyar kisközség a Tisza partján, 151 házzal s 984 főleg ref. lakossal. Határa 2619 k. hold. Hajdan a kölcsei uradalomhoz tartozott. 1344-ben I. Lajos király új adományt adott rá a Kölcseyeknek s ettől kezdve a XIX. század derekáig övék volt legnagyobb része, de mellettük mások is kapnak benne részjószágot. Már a XIV. században a *Kömörői*-eknek volt itt birtokuk, a melyet 1474-ben a *Gacsályi* családnak adtak bérbe. 1488-ban a *Perényi* család vesz jószágot a Kölcseyektől. 1496-ban *Szepessy* Lászlóné és *Ujhelyi* László, 1507-ben *Zoltán* János kapnak benne részt. 1515-ben *Kende* Péter is birtokosa s 1516-ban a *Báthoryak* kapnak rá donatiót, bár ennek a Kölcseyek ellentmondanak. 1520-ban ismét új adományt kapnak. *Werbőczy* István is szerzett benne részt, a melyet 1818-ban elcserél *Perényi* Istvánnal. 1544-ben *Muchey* Pál, *Nagyváthy* János és *Rácz* Miklós, 1561-ben Fekete *Balogh* János, 1577-ben *Kubinyi* László és *Pongrácz* Zsigmond, 1592-ben Tardi *Vörös* Orbán is birtokosai. A Kölcseyek 1642-ben új adományt kapnak benne. A XVIII. században s annak a végén urai a Kölcsey, báró Perényi, gróf *Barkóczy*, *Ormos*, *Uketyevich*, *Horváth* és *Tarpay* családok, melyek a Kölcsey család révén voltak a birtokosai. A községben élő hagyomány azt tartja, hogy nevét Melota nevű szláv leányról kapta, ki a honfoglalás korában itt halt meg. Hajdan más helyen feküdt, a mostani temető mellett, a hol a régi templom alapja sokáig látható volt. A mellette levő folyást maig is Templom-tónak nevezik. Dülőnevei közt érdekesek a *Terebes* sűrűje, a mely a Melota mondában szereplő Terebes emlékére vall; a *Páldeáké*, melyet a Kölcseyek egyik íródeákja kapott adományba, *Hetvenágu*, mely a Vájás nevű patak és ezen a részen valóban 70 ágra szakad és *Jerhát*. A tiszabecsi ütközetkor, 1703 jul. 23-án, az Ocskay gárdája itt úszta át a Tiszát. Ezt a helyet ma is „Vész"-nek nevezik. A ref. templom 1792-ben épült. Egyházi edényei között egy 1646-ból származó, aranyozott vert ezüst-kelyhet őriznek. A község vasúti s távíró állomása Tiszaújlak, utolsó postája Tiszabecs. Milota.

Misztbánya, kisközség a Misztvölgyben. Bányatelep. 65 házzal s 398 lakossal, kik közül 179 magyar és 182 oláh. Közülök 211 r. kath. és 182 g. kath. Határa 219 hold. Lakosai csupán bányamunkából élnek. A miszti völgy ősidők óta nevezetes bányászat helye s a vöröspataki fővölgyből egyszerre ágazik ki a lápos-bányai völgygyel. A bányák kincstáriak, az erdőségekből álló határ a gróf *Károlyiaké*. A róm. kath. templom 1870-ben épült, a gör. kath. 1809-ben. A község vasúti és távíró állomása s utolsó postája Misztótfalu. Misztbánya.

Misztmogyorós, kisközség a nagybányai járásban, 87 házzal és 415 lakossal, kik közül 54 magyar, a többi g. kath. oláh. Határa 1147 k. hold. Nevét 1424-ben *Monyoros*, 1490-ben *Monyaros*-nak írják. A szinéri uradalomhoz tartozott és annak sorsában volt része 1608-ban *Báthory* Gábor erdélyi fejedelem *Szirmay* Györgynek adta. 1642-ben az erdőszádai uradalomhoz tartozott s ezzel a szatmári váré Miszt-mogyorós

volt. Most nagyobb birtokos nincs a községben. Régen népes helység volt ; de a XVII. században annyira elpusztult, hogy lakosai elmenekültek belőle. Van például egy okirat, a mely azt mondja, hogy Orosz Péter 1706-ban azt az erdőrészt, melyet itt kapott a feleségével, elcserélte egy borjúért. Hajdan magyarok lakták, kiknek templomát 1815-ben az oláhok kapták megyei határozattal. A gör. kath. egyház 1850-ben épített itt új templomot. A község vasúti és távíró állomása Buság-Misztótfalu, utolsó postája Misztótfalu.

Misztotfalu *Misztótfalu*, kisközség Nagybánya mellett, 213 házzal s 973 lakossal, a kik közül 475 magyar, 497 oláh s 504 g. kath., 294 ref. és 151 r. kath. vallású. Határa 11873 k. hold. Nevét 1490-ben még csak *Tothfalu*-nak írták s akkor a szinéri uradalomhoz tartozott. Földesuruktól, Móriczhidai Móricztól, 1442-ben ugyanolyan kiváltságokat nyertek, mint Asszonypataka. Felmentette a jobbágyokat az uradalmi szék törvénye alól és szabad költözést biztosított nekik. Ezt a szabadságukat a *Báthoryak*, kik a Moróczok után örökölték, majd a *Bethlenek* és a *Rákóczyak* is megerősítették. 1520-tól az ecsedi uradalomhoz tartozott egészen a XVII. század végeig, a mikor, mint Rákóczy-birtokot, a fiskus lefoglalta s a szatmári vár alá rendelte. 1711-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg s attól kezdve maig a gróf Károlyi család a legfőbb birtokosa. Most a kir. kincstárnak is van itt nagyobb birtoka. A község határa főleg erdőségekből állott s főjövedelmét a bányamívelésből nyerte. A XVI. században lakossága tiszta magyar volt, a mit nagyon érdekes jegyzőkönyvei bizonyítanak, melyeket 1595 óta magyar nyelven vezettek. A bányák a XVII. században megszüntek s ekkor a lakosság szétoszlott, 1635-ben a magyarság lélekszáma 987 volt, 1703-ban pedig már csak 116. Érdekes, hogy a község 1635-ben kikiáltotta a „*független szabad köztársaságot*“ s elhatározta, hogy menedéket ad a törvény által üldözötteknek; de hogy ez valójában miféle mozgalom volt, azt nem tudjuk. Hajdan szőlőhegyei is híresek voltak, 1614-ben Báthory István hagyatékából számos udvari embere kapott belőle egy-egy darabot. A XVI. században a szőlők is nagyrészt elpusztultak. Híres szülötte volt ebben a században *Tóthfalusi Kis* Miklós, a nyomdászat európai hírnevű mestere. A község határában ma is folyik még a bányamívelés és a Simon és társa czégnek gyógyszerészeti kapszula-gyára is van itt. A határ északi részén, a Szamos hegyen, hajdan váracs volt, de annak ma már semmi nyoma. Református temploma még a XIV. századból való épület ; tornyot 1893-ban építettek hozzá, a mikor a község reformáltatásának 300 éves fordulóját is megünnepelték. A róm. kath. templom 1875-ben, a gör. kath. 1800-ban épült. Van a községben körjegyzőség. A lakosság olvasó-kört és hitelszövetkezetet tart fenn ; van vasúti állomása, távírója és postája is.

Mogyorós. *Mogyorós*, kisközség a Bükkhegységben, 132 házzal, 667 lakossal, a kik között 22 magyar, 16 német, a többi oláh. Vallásra nézve 623 g. kath., 24 r. kath., 11 ref. és 9 izr. Határa 5805 k. hold. Nevét 1490-ben *Monyarosnak* írják. A meggyesi uradalomhoz tartozott s végig annak a sorsában osztozott. A XVI. században a Báthoryaké lett, 1608-ban Báthory Gábor *Szirmay* Györgynek ajándékozta s attól kezdve a XIX. század elejéig nagyrészt Szirmay-birtok. A szatmári béke után a gróf Károlyiak szerezték meg s ma is gróf *Károlyi* Alajosnak van benne nagyobb birtoka. A községben g. kath. templom van, a mely 1890-ben épült. Határában van a Károlyi-tanya. A község utolsó postája, vasúti és távíró állomása Válaszút.

Monostor *Monostor (Szamosmonostor)* kisközség. 57 ház és 294, főleg gör. kath. oláh lakos van benne. Határa 507 hold. Nevét 1493-ban *Monosthory*-nak írják, a mi elárulja, hogy ekkor már monostora volt. A szinéri uradalomhoz tartozott és mint későbbi Rákóczy-birtokot, 1711-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. A XVIII. század végén a Károlyi család mellett a báró *Apor*, *Szeleczky*, *Lossonczy*, *Mátay*, *Horváth*, *Jákó* és *Szilágyi* családoknak volt itt birtokuk egész a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokos nincs benne. A gör. kath. egyház temploma 1873-ban épült. A községben a Hangya fogyasztási szövetkezetnek van fiókja. A falu vasúti és távíró állomása Buság-Misztótfalu, postája Misztótfalu.

Mózesfalu. *Mózesfalu*, kisközség az Avasban, 165 házzal, 610 g. kath. oláh, 44 izr. és 6 r. kath. lakossal. Határa 1910 k. hold. A községet a XVIII. században alapította egy Mózes nevű oláh ember, a ki Bikszádról költözött ide s a Ráthonyiaktól zálogba vette ezt a területet. 1820-ban a *Becskieknek* s később Berenczei *Kováts* Sándornak is volt itt birtokuk. Most idegen kézen van. Lakosai most is, csaknem



Nagysomkút. — A róm. kath. templom.



Nagyecsed. - A református templom.



Nagygécz. — A Haynau-féle kastély Kisgécz pusztán.



Nagygécz. — Luby Béla kúriája.



Nyirmegyes. — Ilosvay Aladár kúriája.



Nyirvasvári. — Gróf Zselénszky Róbert kastélya. (Jelenleg tiszti lak).



Ököritó. — Németh Lajos kúriája.



Ököritó. — Németh Jenő úrilaka.

kivétel nélkül. Mois nevűek, mert mindnyájan az alapító ivadékai. Az egész Avasban ez a legszétszórtabb község. A sok gyümölcsfától olyan a falu, mint az erdő. Gör. kath. temploma 1859-ben épült. Hozzátartozik a Huta puszta. Vasúti állomása és postája Avasfelsőfalu, távírója Szinérváralja.

Nábrád, kisközség a Szamos mellett, a gyarmati járásban, 151 házzal s 895 magyar és ref. vallású lakossal. Határa 2971 k. hold. Nevét 1428-ban *Napradnak* írják s földesura a *Náprádi* család. 1439-ben a Kristalóczi *Szaraczén* család kap királyi adományt a birtok felére; 1457-ben *Kezy* László kap benne részt. 1515-ben *Fylpessi* Ferencz, Bernát, Albert, Gergely, Mátyás és Ambrus kapták meg a helység felét. 1580-ban Császári *Komoróczy* János, 1583-ban Rátóti *Gyulaffy* András kapta egy-egy részét. 1630-ban *Nyáry* István és 1656-ban *Way* Péter és felesége, *Zoltán* Anna, kapott benne részjószágot királyi adománynyal. A XVIII. században többek között a *Rhédey*, *Bottka*, *Móricz*, *Nábrádi*, *Szunyogh*, *Füséri* és *Olchváry* családok a nevezetesebb birtokosai. A XIX. század derekán pedig a *Bottka*, *Szunyogh*, *Móricz*, *Morvay* és Olchvári családoké. Most Bottka Béla örököseinek van itt nagyobb birtokuk és csinos úrilakuk. Hozzá tartozik a Klein tanya. Határában volt hajdan *Nagy-Ören* helység, melyet 1452-ben *Nagy Ewren* alakban találunk említve, de azután nyoma vész, ép úgy mint *Gáthi* pusztának. Ez 1423-ban Nábrádi János és *Banki* Lőrincz birtoka, melyet *Pyrychei* István erőszakkal elfoglalt. 1426-ban a nábrádi nemesek még megjáratták a határát. Körjegyzőség helyben van; vasútiállomása és távírója Fehérgyarmat. Nábrád.

Nagyar, kisközség a Szamosközön, 182 házzal s 996 magyar, főleg református lakossal. Határa 2873 k. hold. Nevét 1393-ban *Nagor*, 1436-ban *Naghar* alakban írják. 1387-ben a *Matucsinayaké* volt, a kik hűtlenségbe estek s birtokukat a Rozsályi Kúnok és Szántai *Petőfiek* kapták, kiktől leányágon 1391-ben a *Báthoryakra* szállott. 1395-ben Zsigmond király visszaadta a Matucsinayaknak s az övék volt 1436-ig, mikor ismét hűtlenségbe estek; ekkor végleg a *Báthoryaké* lett s az maradt, míg a család Báthory Istvánnal kihalt. Utána a *Bethleneké*, majd a *Rákóczyaké* lett s a szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. Közben a XV—XVI. században a Rozsályi Kúnoknak és a *Drágfiaknak* is volt benne részük. A XVIII. század végén a *Rhédey*, *Pongrácz*, *Domahidy*, *Fogarassy*, Csicseri *Ormos*, Kisdobronyi *Isaák*, *Kállay*, *Schuller* és *Uray* családok voltak földesurai. A XIX. század első felében a *Luby* és *Kende* család szerezte meg s előbb a Luby Károlyé, majd a Luby Zsigmondé és Gézáé volt, a ki csinos kastélyt építtetett itt, a melyet igen szép parkkal vett körül, ez a kastély most *Szalachy* Sándorné, *Kállay* Adrienneé. A Kende Elemérnek jutott részen is szép parkkal körülvett úri lak áll, melyben ez időszerint özv. Kende Elemérné lakik. A református egyház temploma valószínűleg a XV. század végén épült, de a tornyát csak 1832-ben építették hozzá. A templom előtt levő téren áll a csinos Kossuth-emlékoszlop, melyet a helybeli lakosság adakozásából állítottak 1896-ban. Határában ömlik a Túr a Tiszába. A község körjegyzőségi székhely. A község vasúti s távíró állomása Penyige, de a postája helyben van. Nagyar.

Nagybozinta, oláh kisközség a Lápos folyó mellett. Van benne 89 ház (egy híjján csupa faház), 393 lakossal, a kik gör. kath. vallásúak. Magyarul csak 17 tud, írni-olvasni csupán 38. Határa 836 k. hold. A kővári uradalomhoz tartozott, Középszolnok vármegyében. 1410-ben a *Zólyomiak* kapnak reá Zsigmond királytól adományt, 1438-ban pedig a *Béltekiek*. Nevét 1405-ben *Bozincha*, 1410-ben *Buzytha*, 1424-ben *Bozontha*, 1475-ben *Bozonhta* alakban írják. 1511-ben *Kisvárday* György kapta királyi adományúl. A század végén a nagybányai uradalomhoz tartozott s ezzel 1592-ben a szatmári várhoz. A XVIII. század végén a *Peley* családé volt. Most nagyobb birtokos nincsen benne. A gör. kath. egyház temploma 1887-ben épült. A község utolsó postája Pusztahidegkút, távírója Hosszúfalu és vasúti állomása Kolczér. Neve 1908-ig Kisbozinta volt. Nagybozinta.

Nagydobos, kisközség a Kraszna mellett, a Nyirség északi részén. 269 ház és 1708 magyar lakos van benne, a kik között 1076 ref., 372 g. kath., 139 r. kath., 125 izr. vallásu. Határa 4682 k. hold. Nevét a XIV. században már gyakran említik és hol egyszerűen *Dobos*-nak, hol pedig *Nagdobos*-nak irják. 1317-ben már a *Perényiek* az urai. 1321-ben Tamás ugocsai főispán megrabolta s feldúlta, a miből nagy pör kerekedett közötte és Ubulfia, István mester között. 1404-ben Perényi Gergely új királyi adományt kapott rá. 1421-ben már vásár- Nagydobos.

jogot nyert. A XV. században s azóta folyvást a Perényi családé, a mely mellett a XVIII. században a gróf *Károlyiak* és *Dessewffyek* szereztek benne birtokot. Ebben az időben, egész 1832-ig, Bereg vármegyéhez tartozott s az országgyűlés Tarpával cserélte el, a mely, bár a Tiszán túl feküdt, addig Szatmár része volt. A XVIII. század végén, a XIX. század derekáig a *Dessewffy*, *Péchy*, báró *Perényi*, *Bagcha* és *Lónyay* családok voltak a földesurai. Most nagy birtoka van itt ősi jogon báró Perényi Péternek, a kinek csinos kastélya 1808-ban épült az ősrégi családi kúria helyén. Körülötte szép park van kb. tiz magyar holdnyi területen, sok díszcserjével és értékes délszaki növényekben gazdag üvegházzal; a kastély felszerelésében nevezetes a gazdag családi képtár, nagy könyvtár. A családi levéltár a Nemzeti Muzeumban van. A kastélyhoz tartozó gót stilű kápolna és sírbolt 1868-ban épült. Az oltárképet *Jakobey* festette egy Veronese után; az alapítónak, báró Perényi Péternek karrarai márványból faragott mellképe *Kallós* Edétől való. A sírboltban 24 fülke van. Nagyobb birtokos még *Jármy* Andor, a ki a Dessewffy-birtokot örökölte. Szép kastélyát Dessewffy János építtette 1881-ben s ő telepítette a terjedelmes, gondozott parkot is. A kastély fölszerelésében nevezetes II. *Rákóczi* Ferencz czímeres, selyem ágyterítője; a gazdag könyvtár, vieux wien és vieux sachs edények, két értékes németalföldi festmény, s a családi képek. *Dienes* Lajos szintén a Dessewffy-birtok egy részének tulajdonosa örökösödés útján. Az úrilakot a Dessewffy-család építtette. A *Springer* család is birtokos volt itt. Ez a birtok *Nagy* Zsigmond tulajdonába került; továbbá a Schwaiczer család, melynek kb. 400 holdját a községbeli gazdák vették meg. Mintaszerü szőlőtelepei vannak itt Jármy Andrásnak, Luby Zsigmondnak, Dienes Lajosnak, Péchy Kálmánnak és Szabó Gusztávnak. A határ szőlője és bora kiváló. A községben van ref. templom. A régi templom a községen kivül feküdt és az 1894-ben történt lebontásakor, a vakolat alatt talált freskók bizonyítják, hogy ez volt a község ősi temploma. Az uj ref. templom tornyát 1902-ben emelték; a gör. kath. 1893-ban. Báró Perényi Péternek itt mezőgazdasági szeszgyára is van a határban. A körjegyzőség helyben van, a vasúti, távíró-állomás és posta szintén. A határban vannak a Bogcha, Dessewffy, Dienes, Perényi, Gólya és Schönwald tanyák. A község határában három elpusztult község feküdt. *Akol*, mely már 1368-ban Poss. Akol alakban van említve. *Ténye*, vagy Tenye, 1368-ban *Tehnye*, 1421-ben a Károlyiaké. *Terestelke*, 1349-ben *Terestelku poss.* alakban egy határjáró levélben van említve Dobos szomszédjaként.

Nagyecsed. *Nagyecsed*, nagyközség az ecsedi láp mellett. Van benne 601 ház; 3851 lakosa között 77 német, a többi magyar. Vallásra nézve 3312 ref., 190 g. kath., 100 r. kath., 236 izr. Határa 7596 k. hold. Ősidők óta megtelepült hely, melynek határában kő- és bronzkori leletek kerülnek felszínre. A váradi Regestrumban már 1217-ben említés van róla *Euched* néven, 1349-ben s később már rendesen *Eched*-nek írják. 1433-ban „castrum seu locus castri", 1446-ban s később sokszor „castellum" jelzővel van említve. 1353-ban I. Károly a *Guth-Keled* nembeli András fiainak: Jánosnak, Andrásnak, Lőrincznek, Miklósnak, Lewkesnek és Bátor Berecznek adományozta ezt a területet és megengedte nekik, hogy az ecsedi réteken várat építhessenek, a mely Hűség (Hywseegh) várának neveztessék. A vár a lápnak egyik szigetén, mint vízi vár meg is épült, de azután ecsedi vár lett a neve. A Guth-Keled nembeli *Báthoryak* voltak tovább is urai. 1423-ban Sárvár-Monostorával és Szent Mártonnal együtt fordul elő s Ecseden már ekkor a vár említve van. 1492-ben Báthory András nagy költséggel megerősíttette. Az ecsedi vár ettől kezdve a vármegye egyik legfontosabb erőssége volt s az erdélyi fejedelmek és magyar királyok közötti harczokban nagy szerepet játszott, különösen a XVI. században.1530-ban *Szapolyai* hatalmában volt a vár, míg 1561-ben Báthory Miklóst bátyja Bonaventura át nem térítette a Ferdinánd pártjára. Ezért János Zsigmond 16.000 főnyi sereggel ostrom alá vette a várat, de nem bírt vele. Az 1566-iki békekötéskor Ferdinánd Felső-Magyarországban mindent átengedett János Zsigmondnak, csak Ecsedet nem. Később is megőrizte tekintélyét; Báthory Gábor 1613-ban újra megerősíttette. 1621-ben *Bethlen* Gábor a szent koronát Ecsedre vitette és itt őriztette. A Báthory család 1614-ben gróf Báthory Istvánnal kihalt s ekkor uradalmát a várral együtt, lefoglalta a királyi fiskus. E birtok ekkor már rendkivül nagy kiterjedésű volt. Határa keleten a Szatmár melletti mai Pettyén, Ombod, Amacz és Zsadány helységektől Dobon,

Terebesen, Gilvácson át Majténynak és Szentmiklósnak tart, innen pedig északra Kálmánd, Vállaj, Terem, Encsencs, Vasvári, Fábiánháza, Ecsed felé vonul s Börvely vidékén ismét Dobhoz tér vissza. A Szamos túlsó oldalán szintén, északra Kisarig, keletre Csaholczig s délen Porcsalmáig ért. Összesen egy vár, (Ecsed), három város (Majtény, Gyarmat, sőt részben Meggyes is) és vagy 46 falu tartozott hozzá. A Báthoryaktól a Bethlenek örökölték az ecsedi uradalmat és 1624-ben királyi adományt is kapott rá Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ; 1627-ben pedig Iktári Bethlen István és Péter, a kiket a következő községek és jószágok birtokába iktattak be : az Ecsedi vár, Kisecsed, Fábiánháza, Ecsed Szent Márton, Mérk, Vállaj, Szoldobágy, Bervej, Kálmánd, Terem, Vasvári, Majtén, Gilvács, Tagy, Tőke-Terebes, Szent-Miklós, Dob, Nagy-Sadány, Ombod, Amacz, Krassó, Tarpa, Penige, Matócz, Nábrád, Geberjén, Oroszi, Kis-Namény, Kölcse, Cseke, Ricse, Udvari, Gyügye, Csahócz, Nagy-Szekeres, Sikárló, Iloba, Sebespatak, Bucsák, Bartfalva, Apa, Monostor, Alsó-Misztótfalu, Zaniszló, Kenéz, Madaráz, Gyarmath mezőváros, Sárköz, Láposbánya, Görbed, Berencze, Józsefháza, Lipó, Borhida egész helyiségek. Encsencs, Domahida, Ököritó, Porcsalma, Kisar, Abrámfalva részjószágok, Aranyosmeggyes mezővárosnak fele ; Szabolcs vármegyében, Báthor mezőváros, Pócs, Bakta, Lorántháza, Gyulaj, Lugas, Téth, Királytelke Vencsellő, Timák, Böd, Kisfalud, Nagy-Létha, Pród, Tedej, Levelek egész helységek és Nyiregyháza, Nyir-Fejértó, Rakomaz, Szentmihály, Nyir-Adony részjószág, Beregben Csetfalván részjószág, Hevesben Gyöngyös mezőváros, Abaujban Szikszón négy szőlő, Borsodban Aszalón szőlő. Ez mind az ecsedi uradalomhoz tartozott. Az 1645. évi linczi békeokiratnak, melyet I. Rákóczi György és III. Ferdinánd király kötöttek, egyik pontja kimondja, hogy az ecsedi vár és az uradalom a Bethlenek magszakadtával a Rákócziakra szálljon, a kik különben házasság révén is jogot tartottak rá. 1648-ban I. Rákóczy György a várat ismét megerősíttette. Fia, II. Rákóczi György, mikor a szerencsétlen lengyel hadjárat után a lengyelek Szatmárt és Bereget végig pusztították, az ecsedi várba vonult s családját is itt tartotta biztonságban. 1664-ben, a törökkel kötött béke értelmében, Lipót király kapta meg a várat s német őrséget helyezett bele. 1671-ben I. Rákóczi Ferencz a Wesselényi-féle összeesküvésbe keveredett. Anyja, Báthory Zsófia rendkívül nagy összeget fizetett érte váltságúl s ezért az ecsedi uradalmat zálogban kapta a fiától. 1681-ben az országgyűlésen a vármegye tett panaszt Báthory Zsófia erőszakosságai miatt, különösen felpanaszolván az ecsedi ref. egyház megturbálását. 1701-ben, mikor II. Rákóczi Ferencz a szabadságharczot megindította, a németek a várat lerombolták. 1705-ben a kuruczok ismét megerősítették, de a szabadságharcz letörése után a levegőbe röpítették. 1712-ben, a szatmári béke után, gróf *Károlyi* Sándor kapta meg az egész ecsedi uradalmat. 1777-ben gróf Károlyi Antal új adományt kapott reá. 1810-ben a Károlyi családon kívül a *Dombrády*, *Katona*, *Irinyi*, *Vitkay*, *Csomay*, *Kellesi*, *Eötvös* családoknak volt Ecseden birtokuk. Most nagybirtokosok itt a gróf *Károlyi István* örökösei és báró *Piret* Lajosné sz. gróf *Károlyi* Georgina. Az utóbbinak birtokát *Spitz* Dezső bérli és itt igen szép mintagazdaságot tart fenn. 1896-ban építettek csinos úrilakot a bérlethez. A község hányt és hordott földre van építve az ecsedi láp sarkában ; mindig nagyon népes hely volt, mert a Báthoryak nagy kedvezményeket adtak az ide költöző jobbágyságnak s több adománylevelük maig megvan. Régen kőfallal kerített zárt hely volt és az egészet víz vette körül. A város szélén áll a szép ref. templom, mely 1863-ban épült a réginek a helyén. Az egyháznak 1634-ből származó érdekes ezüstkelyhe és 1639-ből való úrasztali terítője van. A templom mögött még látni lehet a vár dombjait. A nép olvasókört és ref. énekkart tart fenn. Határához tartoznak a *Károlyi* és *Előtelek* tanyák s a *Kisecsed* puszta, mely hajdan önálló község volt s Nagyecseddel kapcsolatban már a XIV. században előfordul a neve. Ecsed határában, de mélyen bent, a lápban nyúlik el a *Sárvár* nevű alacsony dombláncz. Itt állott hajdan Sárvármonostora. Már 1347-ben szerepel *Monasterium Sarvarmonustura*, melyet a Névtelen jegyző is olyként említ, hogy az ő korában ott vár is volt. E tájon feküdt továbbá *Szent-Márton* népes község, mely a Szt. Márton tiszteletére szentelt sárvári monostorhoz tartozott. 1400-ban Sárvármonostora már pusztaként van említve. 1415-ben *Losonczi* Zsigmond erőszakkal elfoglalja Szt.-Mártont, de Erzsébet királyné még ugyanabban az évben visszaadatja a Báthoryaknak. 1427-ben a Gacsályiak is kapnak benne részt. Hogy a monostor és a község mikor pusztultak el, arra biztos

adatok nincsenek. A vidéken az a szájhagyomány járja, hogy a láp nyelte el mind a kettőt. A községnek van vasuti és távíró-állomása és postája.

Nagyfentos.

Nagyfentős, kisközség a somkúti járásban, 181 házzal és 669 lakossal, kik között 24 izr. német, a többi oláh és pedig 570 g. keleti, 73 g. kath. vallásu. Határa 1304 k. hold. Nevét a XV. században a bélteki uradalom lajstromaiban gyakran megtaláljuk *Fenthes*, *Fenthews* alakban. A XVI. század közepéig a *Drágfiaké* volt, azontúl a Kővárvidékhez tartozott s az erdélyi fejedelmek a nagyenyedi ref. püspökségnek adományozták. Most nagyobb birtokosa nincsen. A lakosság a görög keleti felekezethez tartozik s templomot 1820-ban épített. Vasuti megállóhelye van, távírója és postája pedig Nagysomkút.

Nagygécz.

Nagygécz, magyar kisközség a csengeri járásban, az Erge patak mellett, 88 házzal s 678, nagyobbrészt ref. lakossal. Határa 2655 k. hold. Nevét 1431-ben *Geecz*, 1454-ben *Nagh-Gycz*-nek írják. A XIV—XV. században a *Csarnavoday*, *Csáky*, *Bekcs*, *Darai* és a *Drágfi* családoké. 1431-ben Darai László kap rá nova donatiót; 1439-ben Csarnavoday Miklós és leánya Erzsébet kapnak benne részt, 1450-ben a *Csákyak* zálogba adják a *Perényieknek*. 1476-ban a Szántai Becskiek is birtokosai és ők maradnak urai századokon át. A XVIII. században mellettük még az *Ibrányi*, *Luby*, *Nozdroviczky* és *Péchy* családok. A XIX. század derekán a gróf *Majláth*, Luby és Péchy családok is itt szerepelnek. A szabadságharcz után báró *Haynau* vette meg egy részét. Most nagyobb birtokosai *Luby* Béla, *Haynau* hitbizománya és dr. *Szomjas* Lajos. Ez a puszta hajdan falu volt és részben a Csákyak, részben a Rozsályi *Kúnok* birtoka. Határában van a *kisgéczi* puszta, hol a Haynau családnak van emeletes kastélya. Luby Béla háza derék, erős, hatalmas tetejű épület, típusa a hajdani szatmármegyei nemesi kúriáknak. Már kb. 150 éve áll fenn. Itt van továbbá a *Rózsás* kocsma, *Szalmás* csárda és *Szúnyog* csárda. A ref. templom két részből áll, az egyik még az Árpádkorból való, a másik Mátyás korából. Henszlmann Imre, a templom leirásában azt mondja: „A szentély egyik ablaka fölött három nyitott virágból, több bimbóból s levélből álló fűzér egy dúsabb kompozicziója és önálló szatmári festészeti iskolára gyaníttat.“ A község vasuti állomása Szatmár, távírója Csenger, posta helyben van.

Nagyhodos.

Nagyhodos, kisközség a Hodos mellett, 77 házzal és 460 magyar lakossal, kik közül 294 ref., 83 g. kath., 32 r. kath., 49 izr. vallásu. Határa 1336 k. hold. Régi ura a *Gacsályi* család volt. 1470-ben *Csató* Gergely *Magyar-Hodoson* részjószágot kap. A század második felében a Rozsályi *Kúnoké* s a *Drágfiaké*. 1548-ban Pálfalvi *Burián* László és *Remethey* Lőrincz szereznek benne részt. 1601-ben *Mezőszentmiklóssy* János nyer itt királyi adományt s a XVIII. században a *Becsky*, *Rhédey*, *Maróthy*, *Lipcsey*, *Szilágyi* családok birtokába kerül. Most nagyobb birtokos nincs benne. A ref. egyház temploma a reformáczió előtti időből való góth stilű épület volt s 1898-ban ujra építették. A község a XVIII. században tönkre ment, úgy hogy még 1791-ben is csak hat rendes gazda lakott benne. Vasuti állomása Mikola, távírója Halmi, utolsó postája Nagypalád.

Nagykolcs.

Nagykolcs, kisközség a Szamos partján, 134 házzal s 806 lakossal, a kik között 449 ref. magyar, 356 g. kath. oláh, 29 izr. Határa 1746 k. hold. 1267-ből már van adatunk, hogy a két Kolch a Szamoson levő malommal együtt *Kóch* Simon, Móricz fiáé és Kóch Márton fiaié, Györgyé s Péteré volt. 1278-ban a Kóch és *Tussay* családé volt; de 1321-ben Kóch Péter hűtlenségbe esvén, birtokát vesztette. Nagykolcsot, melyet ekkor *Paplan Kolchyának* is neveztek, a *Csomaköziek* kapták meg. A Csomaközyeké volt a XVI., XVII., XVIII. században és azután a *Bagossyaké* lett, a kik mellett a XVIII. században gróf *Lázár*, *Vass*, *Schuller*, *Darvay*, *Diószeghy* és a *Pál* családok szereztek itt birtokot. A Bagossy család birtokainak főrészét *Szerdahelyi* Ágoston örökölte 1882-ben. Most nagyobb birtokosa *Böszörményi* Emil dr., kinek itt csinos úrilaka is van. Határához tartozik a Balogh tanya. A ref. egyház 1796-ban építtette újra régi fatemplomát, de helyette 1906-ban ismét újat építettek. Hajdan tiszta magyar község volt, de Bagossy László oláhokat telepített ide a XVIII. század végén. A gör. katholikusok 1894-ben építettek templomot. A község vasúti s távíró állomása Szatmár, utolsó postája Krassó.

Nagykörtvélyes.

Nagykörtvélyes, kisközség a somkúti járásban, 213 faházzal és 922 lakossal, kik közül 13 magyar, 17 német, a többi gör. kath. vallásu oláh. Irni-olvasni az egész községben csak 33-an tudnak. Határa 3483 k. hold. Nevét 1405-ben *Kwrthueles*, 1424-ben *Kerthewles*, 1475-ben *Kerthewlesy* alakban írják. A *Drágfiak* ura-

dalmához tartozott 1555-ig, azontúl a Kővárvidék része volt. Az erdélyi fejedelmek alatt az erdélyi református püspökség birtoka. Most nagyobb birtokosa gróf *Teleki* Géza. A gör. kath. egyháznak van itt temploma, mely 1884-ben épült. A község vasúti s távíró állomása és utolsó postája Nagysomkút.

Nagymajtény, kisközség Nagykároly és Szatmár között, 250 házzal, s 2000 magyar lakossal, a kik közül 1662 r. kath., 257 g. kath., 12 ref. vallásu. Határa 5764 k. hold. Nevét 1332-ben *Mochtin*, 1348-ban *Mothen*, 1387-ben *Mahtin*, 1490-ben már *Maythen Oppidum* alakban írják. Hajdan nevezetes község és már a XIV. század elején egyházas hely. Földesura 1360-ban Miklós és Petten, *Szántai* (*Zanthoui*) Tomay fiai. 1391-ben a *Báthoryaké*, kik 1417-ben újabb részt kapnak benne. Ettől kezdve az ecsedi uradalomhoz tartozott és annak egyik középpontja volt. Hozzátartozott Dob, Zsadány, Ombod, Amacz, Bazán, Gilvács és Szent Miklós. A Báthoryak magvaszakadta után a királyi fiskus foglalta le 1609-ben. 1638-ban már mezővárosi kiváltságai vannak, de a XVII. század közepétől ismét az ecsedi uradalomhoz csatoltatott és a *Bethlenek*, majd a *Rákóczyak* birtoka volt. A szatmári békét határában kötötték, mert Kismajtény akkor még Nagymajtényhoz tartozó puszta volt. A békekötés után gróf *Károlyi* Sándoré lett. A háborúk ekkor már nagyon megviselték a községet. Gróf Károlyi Sándor a még itt lakó kevés reformátusokat Börvelybe telepítette, a helyükre pedig Württembergből hozott svábokat, kiknek nagy része itt tért át a kath. vallásra és templomot építettek, de ez 1791-ben, a község nagy részével együtt, leégett s helyette 1797-ben építettek újat. A községben ma is gróf *Károlyi* Lajosnak van nagyobb birtoka. Határához tartoznak a *Kopaszpart* puszta és a *Kovácsház* tanya. Majtény szomszédja volt hajdan *Kathol* község. Ez 1390-ben *Körössy* László, *Darambossy* András és *Egry* Péter birtoka, melyet Szántói *Petten* Jánosnak és Istvánnak adnak el 100 arany forintért és két csikóért. 1391-ben azonban már a Báthoryaké. Nem lehetetlen, hogy a mai Kasod puszta tartja fenn az emlékét. A lakosok ma már egészen megmagyarosodtak. A község vasúti és távíró-állomása Kismajtény, a postája helyben van. Nagymajtény

Nagynyires, kisközség a somkúti járásban, 323 házzal és 1298 lakossal, a kik között 97 magyar, a többi oláh, 1146 g. kath., 25 ref., 13 r. kath. és 112 izr. vallásu. A közel 1300 lakosból, írni-olvasni csak 144 tud. Határa 3736 k. hold. A község ősi ura a Kusalyi *Jakcs* család volt, a mely 1460-ban zálogba adta a *Drágfiaknak*, de már a következő évben visszavette. A XVI. században a Kővárvidékhez csatolták s a XVII. század végén a gróf *Telekiek* kaptak rá adományt. Most nagyobb birtoka van itt gróf *Teleki* László Gyulának. A gör. kath. egyház temploma 1888-ban épült. Az 1848—1849-iki szabadságharcz alatt, az oláhok magyarellenes viselkedése miatt, a honvédek a községet felégették. Van a községben körjegyzőség. Mezőgazdasági szeszgyár is van benne. Vasúti és távíróállomás és posta is helyben van. Nagynyires.

Nagypalád, kisközség a Paládságon, a Túr vize mellett, 227 házzal és 1490 magyar, főleg ref. lakossal. Határa 5361 k. hold. A XIV. század elején már egyházas hely és a csaholyi uradalom palágysági részének legnagyobb községe. A *Csaholyiak* voltak földesurai egész a család kihaltáig, 1545—1569-ben a Csaholyi Imre fiúsított leányait, Annát és Katalint iktatták be s velük a Brebiri *Melith* Györgyé és a *Petrichevicheké*, majd 1569-ben Gacsályi *Horváth* Istváné lett a birtok. A XVII. és XVIII. századokban több család szerzett benne jószágot. A XVIII. század végén urai voltak a gróf *Barkóczy*, gróf *Teleki*, báró *Toroczkay*, *Lipcsey*, *Matay*, *Pongrácz*, *Szakadáty*, *Longer*, *Deák*, *Kereskényi*, *Nagy* és *Bornemisza* családok. Ugyanezek maradtak a XIX. század közepéig s velük a *Kölcsey* család is. Most *Cholnoky* Imrének van itt nagyobb birtoka. Ref. temploma a reformáczió előtti időből való, góthikus épület. 1580-ból való egyik úrasztali kendője és harangja. Körjegyzőség és postahivatal helyben van. Vasuti állomása és távírója Halmi. Nagypalád.

Nagypeleske, kisközség a szatmári járásban, 155 házzal és 1110 magyar lakossal, kik között 719 g. kath., 186 r. kath., 67 ref., 138 izr. vallásu. Határa 3397 k. hold. Nevét 1348-ban *Pylyske*, 1450-ben *Nagpiliske* néven írták. 1234-ben Arnold comes, az Alsólindvai Bánfiak őse, klastromot építtetett ide Szent Margit tiszteletére. Ősi birtokosai a *Pylyskeyek* voltak, a kik már a XV. század elején kihaltak. 1437-ben a Szántai *Becski*, 1439-ben a *Csarnavodai* családnak van itt birtokuk ; ugyanebben a században a *Csáky* és a *Perényi* család is földesura. A Nagypeleske.

Szántai Becskieké maradt egész a XIX. század derekáig, de egy rész a rozsályi uradalomhoz tartozott. A XIX. század elején egyedüli birtokosa a Tasnád-Szántói Becsky család volt, a melynek szép kúriája is volt a községben. A XIX. század derekán a báró *Sennyei* és *Buday* családok is földesurai voltak. Most nagyobb birtokosa nincs. A gör. kath. egyház temploma 1838-ban épült. A községnek érdekes emléke egy 1568-ban kelt oklevél, a melyben II. Miksa császár vásárjogot adományoz neki. 1892-ben a község jóresze leégett. A határnak Tatárerdő nevű része a tatárjárás emlékét tartja fenn. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. E tájon feküdt valahol a XV. századig *Dombó* helység is, mely már 1373-ban szerepel a Pylyskeiek birtokaként. 1428-ban a *Dombai* család is birtokosa, mely a maga részeit a *Csákyaknak* adja el. Most körjegyzőség; vasuti állomás, posta és távíró szintén helyben van.

Nagysikárló. *Nagysikárló*, kisközség a Szamos közelében, a bányai járásban, 273 házzal és 1250 lakossal, a kik között 78 magyar és pedig 27 r. kath., 12 ref., 36 izr. vallású, a többi gör. kath. oláh. Határa 5539 k. hold. A község a meggyesi uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. Végül gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. A Károlyiak mellett 1810-ben a báró *Wesselényi*, *Szeleczky*, *Vankay*, *Darvay*, *Kengyel*, *Korda*, *Horváth* és *Nagy* családoknak volt itt birtokuk. Mostani nagyobb birtokosa gróf *Károlyi* Lajos. Az ilobai völgynek folytatása a sikárlói s itt is gazdag aranytartalmu helyek vannak, a hol jelenleg is több társaság végez kutatásokat. Hegyei híres bortermők s kivált a kilenczvenes években dúsgazdagok voltak. A községben a gör. kath. egyháznak van temploma, a mely 1750 körül épült. A határhoz tartoznak a Csonkás Ptyetris szőlőtelep, Kalymán, Ptyiklós szőlőtelepek, Károlyitag, Stolltag és a Brachfeld-féle s a Geroldi-társaság arany-bánya-telepei majorok. A községben fogyasztási és értékesítő szövetkezet van. Sikárló mellett említi egy 1493-iki határjáró oklevél *Thamasfalwa* községet, mely akkortájt a szinéri vár tartozéka volt. Azóta elpusztult. Körjegyzőség, posta, távíró és vasuti állomás helyben van.

Nagysomkút. *Nagysomkút*, nagyközség, a somkúti járás főhelye. Van benne 518 ház, köztük 438 fából. 2544 lakosa felerészben magyar és oláh ; vallásra nézve 1395 g. kath., 312 r. kath., 228 ref., 582 izr. Magyarul 1603 beszél s írni-olvasni 1132 tud. Határa 4205 k. hold. Nevét 1405-ben *Somkwth*, 1475-ben *Sumkwth*-nak írják. Hajdan jelentéktelen kis község volt s a kővári uradalomhoz tartozván, 1555-ig a *Drágfi* családé. Azontúl a Kővárvidék része s a gróf *Telekiek* kaptak rá adományt a XVIII. század elején. Kővár lerombolása után kezdett nőni a község és két évszázad alatt a járás legnagyobb helységévé és a Kővárvidék középpontjává lett. Főutczáján áll ma is a régi Kővárvidék vármegyeháza, a mely az újabb korban szerepét vesztve, most a kir. járásbíróság, telekkönyvi hivatal, főszolgabíróság, adóhivatal, állami iskola és bírósági börtön helyisége. Van a községben nagy közkórház is, kővárvidéki és polgári olvasókör ; tűzoltó-egylet és gör. kath. énekkar. A régi gör. kath. templom 1890-ben, a r. kath. pedig 1896-ban épült. Ipara és kereskedelme az újabb időben nagyon fellendült ; a Lamarche-czégnek nagy fűrészgyára van itt ; pénzintézet három is van : a Kővárvidéki takarékpénztár, a Chiorana takarékpénztár és a Kereskedelmi bank. A gróf *Teleki* családnak most is szép birtoka és gróf Teleki Sándornak szép kastélya van itt. Mikor 1848-ban, a nemzetiségi fölkelés miatt, a családnak menekülnie kellett, előbb Nagybányára, majd ide jött s azóta itt állandó lakást tart fenn. 1848 májusban itt hirdették ki a Kővárvidék visszacsatolását Szatmár vármegyéhez. Főkapitánya akkor gróf Teleki Sándor, alkapitánya Hosszú László volt. Manasztira vagy Manosztéra nevű dülője egy régi monostor emlékét tartja fenn. Határában feküdt hajdan *Balkonia* nevű község, mely 1405-ben szerepel először. 1424-ben *Balkfalwa* alakban találjuk említve, de e század végén nyoma vész. A községnek van vasuti állomása, postája, távírója.

Nagyszekeres. *Nagyszekeres*, kisközség a Szamosközön 93 házzal és 516 magyar, főleg ref. lakossal. Határa 1828 k. hold. Története ugyanaz, a mi Kisszekeresé. 1332-ben Péter nevű papja 40 dénárt fizetett pápai adóba, tehát akkor már nagy község lehetett. A XIV. században a *Szekeressy* családé volt, a XV-ikben a *Kölcsey*, *Domahidy*, *Ujhelyi*, *Károlyi*, *Bornemisza* és Rozsályi *Kún* családoké s a *Drágfiaké*. A XVI. században a Czégényi *Kende*, *Báthory*, *Werbőczy István*, *Muchey*, Kelemenfi *Balogh*, *Pongrácz*, *Kubinyi*, *Kórodi* családok tünnek fel mint új birtokosok ; a XVII.-ikben gróf *Zinzendorff* és *Du Jardin* ; a XVIII.

században földesurai voltak a gróf *Barkóczy*, *Isaák*, *Czáró-Fogarassy*, *Morvay*, *Mándy* és a *Domahidy* családok s ugyanezek a XIX. század közepéig. Mostani nagyobb birtokosa az *Isaák* család, melynek úrilakában, 1822-ben az egész vármegye ref. traktusai gyűlésre jöttek össze. A ref. egyház temploma egy kis szigeten áll s körülötte czinterem van. A templom a XV. századból való s alatta van a Rozsályi Kúnok sírboltja. 1867-ben renoválták; az 1717-iki tatárdúlás emlékét érdekes fölirat őrzi benne. Körjegyzőség, vasuti állomás, posta és távíró helyben van.

Nagyszokond, kisközség az erdődi járásban, 83 házzal és 583 lakossal, a kik között 74 magyar, 433 r. kath. német, 72 g. kath. oláh. Határa 2989 k. hold. Hajdan a bélteki uradalomhoz tartozott és mindvégig annak sorsában osztozott. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. Most nagyobb birtokosok itt a gróf Károlyi István örökösei. A Károlyiak a XVIII. században svábokat telepítettek ide, a kik 1808-ban építettek r. kath. templomot. Van a községben gőzmalom. Határához tartozik a Nagyszokondi tanya. Körjegyzőség helyben van; vasuti és távíró állomása Erdőd, utolsó postája Krasznabéltek. Nagyszokond.

Nántű, kisközség az erdődi járásban, 142 házzal és 840 lakossal, a kik közül 248 magyar, 124 német, 464 oláh. Vallásra nézve 475 g. kath., 306 r. kath., 32 ref. és 27 izr. Határa 2650 k. hold. Már az őskorban megtelepült hely volt, a hol gyakran találni kő- és bronzkori maradványokat. A XIV., XV. században a bélteki uradalomhoz tartozott s 1555-ig a *Drágfiaké* volt, nevét ekkor *Nanthew*-nek írták. Azontúl az erdődi uradalommal, majd a XVII. században a daróczival, a szatmári vár tartozéka volt. 1646-ban *Kemény* János és felesége, *Kállay* Zsuzsánna, királyi adománynyal kapták. A szatmári béke után a gróf *Károlyi* Sándoré lett. A községben a XVIII. században már csak oláhok laktak, ekkor a Károlyiak svábokat telepítettek ide, a kik eléggé magyarosodnak. Most nagyobb birtokosai a gróf *Károlyi* Gyula örökösei. A határhoz tartozik a *Farkasorra* tanya. A dülőnevek legnagyobbrészt ma is magyarok; figyelemreméltó köztük a *Nyilastábla* és a *Várdomb*, a melyről a nép azt tartja, hogy ott valaha vár volt és kőmaradványait a szomszédos Alsószoporba vitték, s ott a g. kath. templom építésénél használták fel. Valószínűleg csak őrtorony lehetett. A községben körjegyzőség van. A gör. katholikus templom igen régi és építési ideje ismeretlen. Vasúti és távíró állomása és utolsó postája Alsószopor. Nántű.

Nyegrefalu, kisközség a Feketehegy alatt, a bányavidéken, 83 házzal s 365 g. kath. oláh lakossal. Határa 1757 k. hold. A község ősidők óta a nagybányai uradalomhoz tartozott. A XVII. században a daróczi uradalom része volt s ezzel a szatmári vár alá volt rendelve. A XVIII. században a *Sándor* család volt a földesura és azután a kir. fiskusra szállott. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A gör. kath. fatemplom 1782-ben épült. A határban elhagyott érczbányák vannak, a melyeket hajdan *Thurzó* nádor míveltetett; maig látszik a „Thurzó árka", mely a felsőbányai bányaművekhez szolgáló vízvezeték volt. A községet az 1717-iki tatárdúlás erősen elpusztította. Vasúti és távíró-állomása s utolsó postája Felsőbánya. Nyegrefalu.

Nyircsaholy, magyar kisközség a Nyirségen, 276 házzal, 1901 magyar lakossal, közülök 972 r. kath., 663 gör. kath., 161 ref., 105 izr. Határa 6161 k. hold Régi, nevezetes község, mely a nyirségi uradalom középpontja volt. 1332-ben *Chahal*, 1427-ben *Chahol* néven fordul elő; de már 1277-ben fenállott s ez időben Gotthard comes veje, Abram végrendeletében szerepel. 1281-ben özvegyére és Péter nevű fiára maradt a birtok. Ebből a családból való volt Miklós, a Csaholyiak őse, Szatmár vármegye főispánja és kir. főpohárnokmester; a Péter fiát, Jánost már Csaholyinak nevezik, mikor 1335-ben Visegrádon egy családi pörben szerepel. Neki két fia maradt: Sebestyén és János, a kik 1381-ben cserélnek birtokaikkal. 1429-ben Csaholyi János és László új adományt nyernek Zsigmond királytól minden birtokukra. Ekkor a következő jószágokból állott a csaholyi uradalom.: „Panyth, Felsew Chahol, Orothlan-Chahol, Keene, Magiar Chahol, Bayon, Sewlche, Kopazwara, Eulywmezew, Marawara, Chyzer, Monostor-Chahol, Zent Miklos, Gere. Bechk, Thuzokus, Tharkan, Megyer, Megyes, Jarmi, Parazna, Thorcztelke, Wassan, Thylk, Bochar, Ders, Remetezeg, Zalka, Erdew-Zada, Elek, Sandor, Remethzek Hydas Kochord, Nagy Kochord, Thwnyogh, Geergtelke, Badorfelde, Saly, Angialos, Izgeyb, Chenger-Jánosy, Thybateke, Koztoton, Cheger, Senye, Lukos, Rechege, Hozwtelek, Chegyes, máskép Sonkad, Komloud, Doubos, Zarazbereg, Both-Palagya, Sonkad és Magiar-Ligeth." Nyircsaholy.

(Szatmár és Középszolnok vmegyékben.) 1436-ban heves birtokpör folyt a Csaholyiak és *Maday* László között. 1497-ben Csaholyi Veronika, Dobó Domokos özvegye, Csaholyban részjószágot kapott. A XVI. század derekán a Csaholyi család fiutód nélkül kihalt. Csaholyi Imre leányai, Anna és Katalin fiúsíttatván, örökölték az ősi birtokot. Anna *Melith* Györgyhöz ment nőül s így a Csaholyi uradalom egy része a Melith család birtoka lett. Katalin *Petrichevich* Miklósné lett. 1545-ben Csaholyi Anna még mint hajadon kapta meg *Tardy* Mihálylyal közösen az uradalom felét: Csaholy, Gebe, Meggyes, Szalka, Parazna, Remeteszeg, Tunyogh, Erdőszáda, Nagy és Kis Kocsord, Györgytelke, Jánosi, Sály, Angyalos, Ujfalu, Csenger, Nagy- Kis és Both Palad, Sonkád, Magyar- Oláh és Középső Csaholy, Panyit, Költse községeket. 1547-ben a két lány együtt nyert adományt az egész uradalomra. 1549-ben *Nádasdy* Kristóf kapott királyi adományt Csaholyi János és Miklós minden jószágára. A Melith családot, illetőleg Csaholyi Anna három fiát, Melith Istvánt, Pált és Pétert a csaholyi és csengeri uradalomban 1568-ban új kir. adomány erősítette meg. 1569-ben *Prépostváry* Bálint, Tardy István és Dorottya, meg *Sulyok* Katalin részt kapnak Csaholyon. A XVII. század szomorú volt a község életében, a kóborló s dúló török és német hadak teljesen elpusztították a községet, a Csaholyiak erődített kastélyával együtt, úgy, hogy 1605-től 1814-ig puszta volt. 1727-ben Szatmári *Bencze* Sámuel kapta meg. 1747-ben gróf *Teleki* Ádám kap benne részjószágot. 1810-ben a gróf Teleki és gróf *Károlyi*, *Ujhelyi*, *Irinyi*, *Vay*, *Patay*, *Bay*, *Pogány*, *Korda*, *Sulyok* családok voltak urai. 1814-ben nehány felvidéki tót család telepedett le itt, s a következő években sűrűen jöttek újabb települők. 1817-ben *Eördögh* Dániel földesúr ideiglenes r. kath. kápolnát állított. 1822-ben építettek a gróf *Vay* kastélya mellett új fatemplomot, melyet később lebontottak. A mostani templom 1869-ben épült. Most nagybirtokosok a községben : báró *Uray* Bálint, *Budaházy* István, *Szalkay* Sándor, *Berger* Ármin. A határban vannak a *Bóni* szeszgyártelep, *Budaházy*, *Sörekút*, *Szalkay* és *Uray* tanyák. A lakosság hitelszövetkezetet tart fenn. A községnek van vasúti állomása, postája, távirója.

Nyircsászári. *Nyircsászári*, magyar kisközség a Nyirségen, 89 házzal és 625 magyar lakossal; köztük 64 r. kath., 434 gör. kath., 64 ref., 58 izr. vallású. Határa 2299 k. hold. Már a XIV. században a Császáry család ősi birtoka. 1468-ban *Chazár*-nak írják. 1330-tól a XVI. századig, e család kihaltáig az egész helység a Császáriaké. 1468-ban azonban *Maghy* Demeter és 1580-ban *Komoróczy* János is szereznek benne részeket. Később a *Báthory* családé lett. A XVIII. század végén a gróf *Hallerek* öröke volt s a baktai uradalomhoz tartozott. 1810-ben *Péchy* Antalé, később a gróf *Dégenfeldeké* lett, s ma a herczeg *Odescalchy* Gyulánéé. Gör. kat. temploma nagyon régi. Van postája, a távírója és vasúti állomása Nyirbátor

Nyirmeggyes. *Nyirmeggyes*, kisközség a Nyirségen, 335 házzal és 1737 magyar lakossal, a kik között 1322 ref. 119. g. kath. 35 r. kath. 210 izr. vallásu. Határa 4092 k. hold. Nevét 1381-ben *Megyes*, 1429-ben *Megyes utraque* alakban találjuk. 1300-ban földesura *Tozokus*, 1383-ban *Tövised* Jakab, a kinek magvaszakadtával a *Csaholyiakra* szállott s az övék volt a család kihaltáig, a mikor 1547-ben Chaholyi Annát és Katalint iktatták itt birtokba. Rajtuk kívül 1436-ban Vajai *Vay* Pál kapta meg felét és 1546-ban *Peökry* Pál egy részét. A XVI. században földesurak benne a *Báthoryak* is. A XVII. században új birtokosokként tünnek fel : *Anarcsy* György, a ki 1640-ben meginti *Nagylaky* Györgyöt, hogy nyirmeggyesi részjószágát bocsássa vissza. 1659-ben: *Kapy* Katalin. A XVIII. században a gróf *Teleki*, *Irinyi*, *Ujhelyi*, *Korda*, *Bay*, *Sulyok*, *Varga*, *Kovács*, Szatmári *Bencze* családok szerzik meg. A XIX. század derekáig a gróf Teleki, *Uray*, Ujhelyi, Korda és Bay családok maradnak főbirtokosai. Most nagyobb birtokosai *Ilosvay* Aladár, Ilosvay Bálint dr., özv. *Vállyi* Jánosné, szül. báró Uray Ilona, Nemestóthi *Szabó* Antalné, szül. Keresztszeghy Paula, kiknek itt régi kúriáik vannak, melyekben bérlőik laknak. Határához tartoznak az *Anna*, *Bernáth*, *Csernyus*, *Fehér*, *Fülöpkúti*, *Ilosvay*, *Kis*, *Major*, *Nagyszállási*, *Nemestóthy* és *Németi* tanyák. Itt e tájon két elpusztult község feküdt hajdan. *Rodolf* és *Abaháza*. Az első már 1355-ben szerepel *Rodalph*, majd *Radalph* alakban. 1413-ban Szt. Andrásnak szentelt temploma is említve van. — Abaháza 1381-ben tünik fel először, mikor *Csaholyi* Sebestyén és János Reszegéért elcserélik. 1390-ben határait Csaholy és Meggyes felől megjárták. 1810-ben még puszta, de azóta megszünt. Körjegyzőség, posta, vasúti megálló helyben van, utolsó távírója Hodász.



Ököritó. — Ujfalussy Lajos kastélya, Puszta-Lakon.



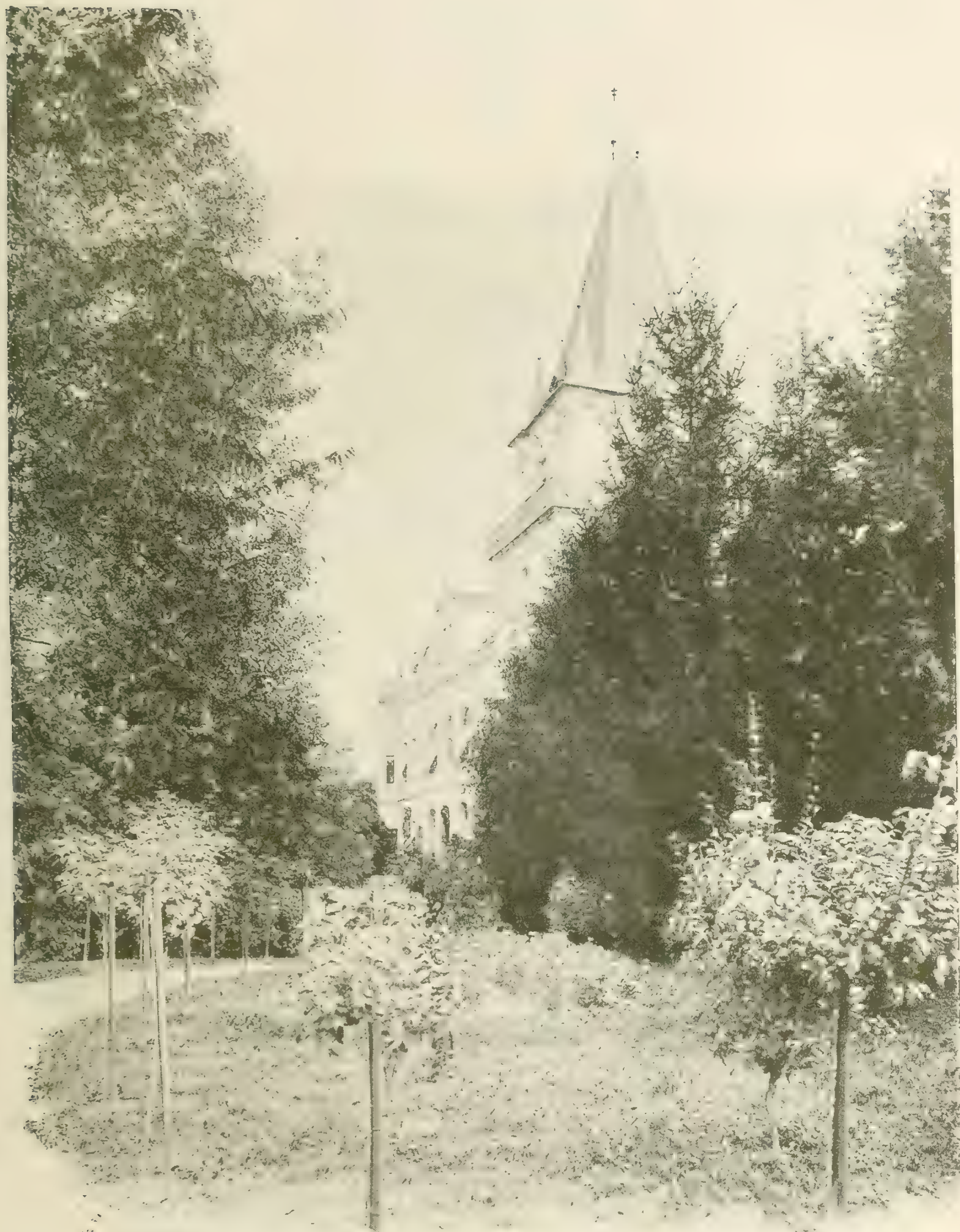
Pettyén. — Böszörményi Sándor úrilaka.



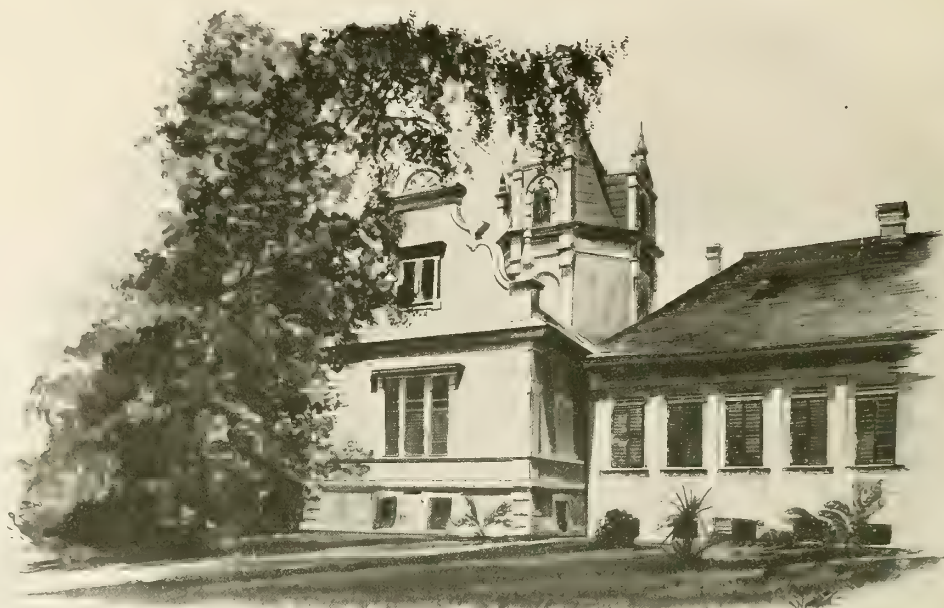
Porcsalma. — Özv. Gyene Zsigmondné kuriája.



Pusztadarócz. — Nagy testvérek kuriája.



Pribékfalva. — Gróf Teleki Géza kastélya.



Remetemező. — Ujfalussy Miklós kastélya. (Hátsó rész.)



Remetemező. — Ujfalussy Miklós kastélya. (Homlokzat.)

Nyirvasvári, kisközség a Nyirségen, 216 házzal és 1425 magyar lakossal, a kik között 1101 g. kath., 150 r. kath., 63 ref., 107 izr. Határa 4940 k. hold. Nevét 1332-ben *Vosuar*-nak írják; ekkor már egyháza volt s a XIV. században Szabolcsvármegyéhez számítják. 1371-ben *Perényi* Pál a *Kárászi* családdal pörben állott érte. 1430-ban a Báthoryak és 1450-ben Hodászi Kántor Lucza kapott rá királyi adományt. 1455-ben *Vetési* Miklós is részt kap benne. 1519-ben Zéthényi *Fodor* Imre is birtokosa. 1554-ben Perényi Mihály eladja egy harmadát *Kákonyi* Jánosnak és feleségének, *Sárközy* Borbálának. 1582-ben *Almásy* Ádám és Vitkai *Szikszay* János kapnak benne részt. 1609-ben *Possay* Zsigmond, 1627-ben *Debreczenyi* Tamás és felesége, *Tarjányi* Margit is birtokosai. 1633-ban Badalói *Bálintfi* Wasily a helység felét s 1635-ben *Barkóczy* László a helység többi részét kapja. A XVIII. században földesurai a *Luby* és *Péchy* családok. A század végén a XIX. század közepéig a gróf *Károlyiak* s a *Bekk* család. Most nagyobb birtokosa gróf *Zselénszky* Róbertné, szül. gróf Károlyi Klára az övé a régi Luby-féle kastély is, mely most tisztilakul szolgál. Ehhez tartozik a r. kath. kápolna is, melyet a kastélylyal együtt a Lubyak építtettek. A gör. kath. templom 1895-ben épült. Itt született Vasváry Pál, a szabadságharcz lánglelkü ifjúsági vezére. Ide tartoznak a *Boni*, *Csonkás*, *József*, *Kereknád*, *Lator* és *Ocska* tanyák. Körjegyzőség és posta helyben van, utolsó távírója és vasúti állomása pedig Nyirbátor. Nyirvasvári.

Óbozinta, kisközség a Lápos folyó mellett, 109 házzal és 457 lakossal, kik közül 18 német, a többi g. kath. oláh. Magyarul 30 beszél, írni-olvasni csak 53 tud. Határa 1552 k. hold. Nevét 1405-ben *Bozincha*, 1410-ben *Buzytha*, 1424-ben *Bozontha*, 1475-ben *Bozonhta* alakban találjuk. Története ugyanaz, mint Nagybozintáé. A XVI. századig a *Drágfiaké* volt; 1410-ben a *Zólyomiak* kapták; de aztán ismét a Drágfiaké volt s a bélteki uradalomhoz tartozott. 1511-ben *Kisvárday* Györgyé, majd a nagybányai uradalom része és a XVII. században ezzel együtt a szatmári vár tartozéka. A XVIII. század végén s a XIX. első felében a *Peley* és *Csüdör* családé. Most nagyobb birtokos nincs benne. A gör. kath. egyház temploma 1848 előtt épült. Vasúti és távíró állomása és postája Misztótfalu. Óbozinta.

Óhuta (Alsóhuta), kisközség a Szelistye patak mellett, 104 faházzal és 501 lakossal, kik közül 26 magyar; rajtuk kívül még 6-an tudnak magyarul s összesen 34 ír-olvas. Határa 2209 k. hold. Már 1272-ben megült hely volt és *Stylitebuk*-nak írták. A tatárjárás előtt a *Dienesfiaké* volt. V. István *Mikolának*, Fylpy comes fiának ajándékozta. Hajdan kőfallal megerősített földvára is volt a dombok között. A XV. században a meggyesi uradalomhoz tartozott. A XVI-ban a *Báthoryaké* volt, a XVII-ben a szatmári váré s a XVIII-ban a gróf *Károlyiaké* lett. Most is gróf Károlyi Alajosnak van benne nagy birtoka. A gör. kath. egyház temploma 1898-ban épült. A község távírója, postája és vasúti állomása Válaszút. Óhuta.

Olcsva, magyar kisközség a Kraszna mellett, a megye észak-nyugati sarkában, 146 házzal és 890, főként ref. lakossal. Határa 1719 k. hold. Nevét 1401-ben *Olthua*, 1419-ben *Olchwa* alakban találjuk. 1312-ben ura Zumzigei Beke mester volt, a kinek a tisztjei ezidőben tiltakoztak az ellen, hogy a bíróság elfoglalja a helységet Zungának nevezett Péter számára. Az ítéletet azonban mégis végrehajtották s 1325-ben már Zunga Péter s rokonai és a *Kaplyoni* nemzetség osztoznak rajta. 1363-ban ura *Olcsvay* László. A XV. században a Kaplyon nembeli *Vetési*, *Bagosi*, *Csomaközi* és *Károlyi* családoké. 1421-ben a *Reszegei*, *Pelsőczi* s az Ónodi *Czudar* családbeliek megrohanták a községet, felgyújtották és lakosait rabságra hurczolták és ezzel kétezer arany értékű kárt tettek a Károlyiaknak. 1472-ben *Vetési* István adományt kap a község felére. 1513-ban *Lónyay* Menyhértné kap itt részjószágot, 1561-ben Ferdinánd király hadai megostromolták az olcsvai erődített kastélyt és elfoglalták. Ekkor a három *Székely* testvér, Antal, Gáspár és Boldizsár kapták vitézségükért. A XVII. és XVIII. században folyvást a *Károlyi* család volt a főbirtokosa, egészen a XIX. század derekáig. Kastélyuk is volt itt, de gróf Károlyi Antal leromboltatta. Most nagyobb birtokos nincsen benne. 1851-ben és 1888-ban az árvíz okozott benne sok kárt. A községben a ref. egyháznak van ódon temploma, mely még Mátyás korából maradt fenn. Körjegyzőség, népkönyvtár és függetlenségi kör is van a helységben. Vasúti s távíró állomása és postája Vitka. Olcsva. Olcsvaapáti.

Olcsvaapáti, magyar kisközség a Szamos partján, 155 házzal és 849, főként ref. lakossal. Határa 1824 k. hold. *Olcsva* határában a XIII. században egy apát-

ság állott fenn, mikor ez megszünt, a beregszászi ferenczrendiek és domokosok kapták meg a birtokát. Az apátság monostora a tatárjáráskor pusztult el, helyén azonban község alakult és *Apáti* néven a XVI. századig külön élt. 1573-ban már a szomszédos Olcsva után, Olcsva-Apáti a neve. A XIV. század óta ez is a *Károlyi* család birtoka volt egész a XIX. század derekáig. A község neve 1372-ben tünik fel először. 1396-ban az Ónodi *Czudarok* birtoka, kik a maguk részét a Kaplyon családbelieknek engedik át. 1403-ban az Anthimi család kapja. 1459-ben *Szentpéterszegi* Angelo zálogbirtoka. 1462-ben a *Károlyiak* megvásárolják itt *Neczpálinétól* a *Nadabi* család részeit, 1470-ben pedig a Malomvízi *Kendefiektől* vesznek zálogba bizonyos részeket. 1472-ben a Vetésieket iktatják itt be. Máskülönben Olcsvával egy története volt. Most nagybirtokos nincs benne. A reformátusok temploma 1700 körül épült. A határbeli dülőnevek közül érdekesebbek: *Bákány gerecse, Kerecset kert, Bojotva.* Vasúti és távíró-állomása s utolsó postája Vitka.

Oláhgyürüs. *Oláhgyürüs*, kisközség az erdődi járásban, 127 házzal, 732 lakossal, a kik között 46 magyar, 22 német s ezek közül 27 r. kath., 17 ág. ev., 10 ref., 11 izr. A többi g. kath. oláh. Határa 4747 k. hold. Nevét 1461-ben *Gyrus*, 1470-ben *Gyerews* alakban írják. A bélteki uradalomhoz tartozott. 1634-ben a gyűrűsi oláh vajdaság középpontja volt és hozzá tartozott Alsóboldád, Alsó és Kisszokond és Lophágy. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg s a Károlyi családé volt a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokos nincsen benne. A gör. kath. egyház temploma 1833-ban épült. Határában van a *Soós* puszta, mely 1411-ben *Poss-Sosthelke* alakban tünik fel a szatmári vár tartozékaként. A mult század elején híres volt itt a Károlyiak juhtenyésztése. A község vasúti és távíró-állomása és utolsó postája Erdőd.

Oláhhodos. *Oláhhodos (Béltekhodos)*, kisközség 86 házzal s 465 lakossal, kik közül 16 izr., a többi g. kath. oláh. Nevét 1424-ben *Felsehodos* és *Alsohodos* alakban találjuk, a mi azt mutatja, hogy akkor két Hodos volt egymás mellett. Ez is a bélteki uradalomhoz tartozott és azzal egy sorsa volt. 1810-ben urai gróf *Teleki* Imre, *Szeleczky* János, *Dobos* János és legnagyobb részben a *Károlyiak*; ugyanők a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokos nincsen benne. A g. kath. templom 1600 körül épült. Vasúti s távíró állomása és utolsó postája Erdőd.

Oláhkékes. *Oláhkékes*, kisközség a bányavidéken 176 faházzal és 797 oláh lakossal. Határa 1505 k. hold. Nevét a XIV. században már rendesen *Kekes*-nek írják s a bányai uradalomhoz tartozott. 1515-ben *Báthory* György, István és András kapták királyi adományúl. 1564-ben a *Vetésiek* osztoztak rajta, s 1625-ben *Vetési Kökényesdi* Péter kapta királyi adományúl, de a pozsonyi kamara előtt elismerte, hogy ez nem örökös adomány, csak zálog-birtok, a mit ezer forintért köteles visszaadni a királyi fiskusnak. 1643-ban már *Lisibona* Jánosnak ígérte a kamara, de nem adhatta át neki, mert a Kökényesdi Péter maradékai ültek benne. 1654-ben *Vay* Péter kapott itt részjószágot. A község már a XVI. század derekán is a nagybányai uradalomhoz tartozott s ezzel a szatmári váré volt. A XVIII-században a *Vankay*, *Szilágyi*, *Uray*, *Mátay*, *Mihályi* családoké s ugyancsak ezeké a XIX. század közepéig. Most nagybirtokos nincs a községben. A gör. kath. egyháznak van két temploma. Az egyik templom 1672-ben, a másik 1827-ben épült. A község vasúti és távíró állomása és postája Nagybánya.

Oláhmeddes. *Oláhmeddes*, kisközség az erdődi járásban, 105 faházzal és 533 g. kath. oláh lakossal. Határa 2875 k. hold. Nevét már 1273-ban megtaláljuk *Medies* alakban. Ez a község is a bélteki uradalom része volt és az uradalom többi községeivel változtatta urait is. A XIX. század közepéig a Károlyi családé volt. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. kath. egyház temploma 1850-ben épült. Körjegyzőség helyben van. A határon átfoly a Meddes-patak s fölötte emelkedik a Bükk-hegység. Utolsó postája s távírója Erdőd, vasúti megállóhelye Csererdő.

Oláhtótfalu. *Oláhtótfalu*, kisközség a bányavidéken, 138 faházzal, 646 g. kath. oláh lakossal. Határa 1830 k. hold. Nevét 1475-ben *Thotfalw*-nak írják. Az erdőszádai uradalommal a többi községek sorsában osztozott. 1711-ben megkapta gróf *Károlyi* Sándor. Most is a gróf Károlyi családé a határ nagyobb része. A gör. kath. egyház temploma ismeretlen időben épült. A község vasúti és távíró állomása és utolsó postája Erdőszáda.

Oláhujfalu. *Oláhujfalu*, kisközség a bányavidéken, 87 faházzal s 450 lakossal, a kik között 18 izr. német, a többi g. kath. oláh. Határa 1668 k. hold. A község hajdan a meggyesi, majd az erdőszádai uradalomhoz tartozott s annak a sorsában oszto-

zott. 1711-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg s ma is a gróf Károlyi családnak van itt nagyobb birtoka. A görög katholikus egyháznak van benne kis fatemploma. A község vasúti és távíró állomása és utolsó postája Erdőszáda.

Ombod, magyar kisközség a Szamos mellett, Szatmár közelében, 146 házzal s 890 lakossal, kik főként reformátusok. Határa 1322 k. hold. Nevét 1393-ban *Wmboth*, 1433-ban már *Ombod* alakban írják. 1391-ben már a *Báthoryak* birtoka volt s az is maradt a család kihaltáig. 1417-ben a Báthoryak új adományt kapnak rá. A XVII. század elején még mindig az ecsedi uradalomhoz tartozik, de mások is szereznek benne birtokot, így 1610-ben *Kákonyi* István, 1625-ben királydaróczi *Debreczeni* Tamás, 1758-ban a Vásárosnaményi *Eötvösök* kapják meg az egészet, majd tőlük a gróf *Telekiek* szerzik meg s egy részét a XIX. század elején a báró *Aporok*. Most nagy birtoka van itt *De Gerando* Félixnek. A ref. egyház temploma 1861-ig fából volt. 1867-ben épült fel a mai kőtemploma. A lakosok virágzó hitelszövetkezetet tartanak fen. Határában van a De Gerando tanya és a Czigánytelep. Postája helyben van, vasúti állomása s távírója Szatmár-Németi. Ombod.

Ópályi, magyar nagyközség a Nyirségen. Van benne 276 ház, 1888 lakossal, kik közül 1063 g. kath., 483 ref., 145 r. kath. és 197 izr. vallásu. Határa 4628 k. hold. Nevét 1349-ben *Pauli*, 1341-ben *Paly*, 1336-ban *Orozpali* alakban találjuk. Régi község, mely a tatárjáráskor elpusztult és ekkor oroszokat telepített ide az Ónodi *Czudar* család, a melynek szabolcsvármegyei uradalmához tartozott. Ettől kezdve *Oroszpályi* néven többször feltünik. A XVI. század harczaiban ismét tönkre ment s ekkor újabb oláh település történt itt. Ebben az időben egész a XVII. század végeig a szatmári várhoz tartozott. A XVIII. században több család nyert itt birtokrészt. Igy a gróf *Telekiek*, gróf *Barkóczyak*, az *Ujfalussy*, *Sulyok*, *Reviczky*, *Iklódy*, *Bogcha* és *Isaák* családok. Ugyanezek voltak a birtokosai a XIX. század derekáig. Most nagyobb birtokosai a gróf *Vay*, báró *Uray* és *Teleki* családok. A községbeli ref. templom a XVI. században épült, a gör. kath. templom a XVII. század elejéről való; mindkettő körül van véve czinteremmel. A határban vannak a Horváth, Isaák I., II., Kos, Magyari, Teleki és Ujfalussy tanyák. Van a községben függetlenségi kör is. Vasúti állomás helyben van, utolsó postája és távírója Mátészalka. Ópályi.

Oroszfalu, oláh kisközség a Szamos mellett, 92 házzal s 461 lakossal, a kik közül 6 ref., 44 izr., a többi g. kath. Határa 976 k. hold. Nevét már 1411-ben *Orozfalvának* írják. A XVI. század közepéig a *Drágfiaké* volt és a bélteki uradalomhoz tartozott. Azontúl koronabirtok s a szatmári váré. 1673-ban a török hódoltság egész idáig terjedt s a váradi török basa, mint földesura levelet ír az oroszfalusi jobbágyoknak, a kik elszéledtek, hogy jőjjenek vissza, a legkisebb adóval is megelégszik, annyival, a menynyit ők maguk üzentek a madarásziakkal; de ha vissza nem térnek, „elsepri őket, ha az ökör szarvában rejteznek is". A községet a XVIII. században Szatmár város előbb bérbe vette, majd egészen megszerezte s a XIX. század derekáig fele az övé, fele a *Mándy* és *Éles* családoké volt. Most nagybirtokos nincsen benne. A gör. kath. templom 1862-ben épült. A község utolsó postája Hirip, vaústi és távíró állomása Szatmár. Oroszfalu.

Óvári, magyar kisközség a Szamos mellett, 242 házzal s 1525 lakossal, kik közül 991 ref., 393 g. kath., 71 r. kath. és 70 izr. vallásu. Határa 3422 k. hold. Nevét már 1381-ben *Owary*-nak írják. A Csaholyiaké és Drágfiaké volt. Mellettük később a *Darahy*, *Gacsályi* és a Csatóházi *Csatóknak* is van benne részük. 1483-ban *Szokoly* János csanádi püspök és testvérei királyi adományként megkapták az egész helységet a révvel együtt. A XVI. században a *Báthoryaké* volt, egész a család kihaltáig. 1609-ben *Vetési* Lászlót iktatták be az egész helységbe. Ebben a korban jelentékeny helység lehetett; 1554-ben itt tartottak a reformátusok nevezetes zsinatot, melyen a szatmár vármegyei reformáczió áttért a lutheri irányról a kálvinira; 1610-ben *Thurzó* György nádorispán innen intézett Szatmár vármegyéhez diplomát „in oppido Ovári". A régi Óvárit azonban a Szamos elhordta és a község uj helyre telepedett. A XVIII. században a *Szilágyi*, *Mátay*, *Pogány*, *Peley* és Rápolthi *Nagy* családok szerezték meg birtokát, de 1773-ban a jezsuitáknak is volt itt részük. A XIX. század közepéig a Mátay, *Kerekes*, Peley és Szilágyi családoké volt. Most nagyobb birtokosai Szilágyi Béla és László és *Komoróczy* Iván. A ref. templomot 1811-ben épitették és itt egy 1717-ből származó vert arany-kelyhet őriznek. A g. katholikus templom 1875-ben épült. A ha- Óvári.

tárban van a *Tanyák* tanya. Van vasas gyógyfürdője is. A dülőnevek közt érdekesek a *Borczhalom*, melyről a nép azt hiszi, hogy Árpád vezéréről, Borczról vette a nevét. A *Babod* dülő állítólag egy elpusztult község emlékét őrzi. A község utolsó postája, vasúti és távíró állomása Csenger.

Ököritó. *Ököritó (Szatmárököritő)*, kisközség az ecsedi lápnál, 277 házzal és 1826 leginkább ref. lakossal. Határa 5223 k. hold. Nevét 1315-ben *Ukuritow*, 1344-ben *Ewkeritho*, 1345-ben *Vkurythow*, 1458-ban *Okerytho*, *Vykerytho* alakban találjuk. 1344-ben I. Lajos király uj adományt ad rá a *Kölcseyeknek*, a kik már 1352-ben eladják a *Domahidyaknak ;* az átadó levélben IV. Bélának egy 1238-ban kelt adományozó oklevelére hivatkoznak s a határ részeit felsorolják ; megemlítik a *Balkáni utat*, a *Bolkánnak szegeleteit*, a *Hopuriát*, *Eger réttyét*, *Nyny Eger*, *Anna halastó*, *Klastrom*, *Kerektó*, *Aruk*, részeket. A helység a Domahidyaké maradt a XV. és XVI. században. 1449-ben királyi uj adomány erősíti meg őket benne. Mellettük 1399-ben a *Csaholyiak* tünnek fel, a kik felét elfoglalják ; 1423-ban a *Báthoryak*, 1448-ban a *Lónyayak*, a kik részeket kapnak itt. A XVI. században Ungai *Hajas* Tamás, a ki 1515-ben, *Guthy* Ferencz és Imre 1517-ben, *Suhó* Ferencz és *Sukán* János 1562-ben kapnak benne részeket. 1580-ban zálogban kapja Báthory Miklós és a szinéri uradalomhoz csatolja. Még 1592-ben is oda tartozott. 1624-ben Kürti *Pogrányi* György, 1630-ban *Csapy* Zsófia és *Mosdossy* Imre, 1642-ben *Laskay* János, 1717-ben *Viszocsányi* Sándor, 1729-ben *Jékey* Sándor, 1750-ben *Nagy* Sándor és György kapnak benne részjószágot. A XVIII. században birtokát a báró *Barkóczy*, *Szuhányi*, *Lukácsy*, *Ilosvay*, *Kállay*, *Becsky*, *Szentmarjai* és *Mátay* családok szerezték meg s ugyanezeké volt a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokuk van itt báró *Uray* Sándornak, a *Kende*, *Szőke* és *Németh* családnak, utóbbinak régi kúriája, s ujabban épült csinos urilaka is van. A református templom 1804-ben épült már a harmadik helyen, mert a község a Szamos árvizei miatt többször költözött uj helyre. A XVII. század zürzavarai alatt és a pestis következtében a szájhagyomány szerint úgy elpusztult a helység, hogy a kevés lakosság földkunyhóban huzta meg magát s ha háborútól féltek, Mácsára mentek, a hol szintén volt veremházuk. A ref. egyház úrasztali eszközei között van egy szép ezüst-pohár 1697-ből s egy másik aranyozott ezüst-pohár 1706-ból, melyet az elpusztult Puszta-Jánosi határában találtak meg. A község határában vannak *Dankakert*, *Gereczekert* és *Telekszeg* gyümölcsösök, *Mácsa* és *Pusztalak* tanyák. Ez utóbbi báró *Uray* Sándor birtoka, kinek unokaöcscse *Ujfalussy* Lajos kezeli és bérli a birtokot és az Uray-féle kastélyban lakik, a melyet a mult század ötvenes éveiben épített báró Uray Endre. Fölszerelésében nagyértékűek az ó-japán porczellánok, empire butorok s óra; régi családi fegyverek, egy ékszerdoboz, mely 1848-ból való remek rabmunka, 1500 kötetes könyvtár, XVII. és XVIII. századbeli művekkel. Különösen történeti emlékű *Mácsa* tanya, a mely hajdan önálló község volt s nevét 1344-ben *Mache*, 1458-ban *Macha* alakban már megtaláljuk. 1238-ban a Kölcsey család kapja adományban IV. Bélától. A *Csaholyiak* 1399-ben elfoglalták s lakosait Kocsordra és Győrtelekre szállították, melyet akkor népesítettek be. Ezentúl puszta volt a XVII. századig s teljesen Ököritó sorsában osztozott. A XVIII. század elején ismét elpusztult, valószínűleg az 1709-iki pestisben. Most is elég népes tanya : 66 lakosa van. Ököritó községben van cserép- és betongyár, gőzmalom, gazdasági szövetkezet, körjegyzőség és postahivatal. Vasúti állomásai Mátészalka és Nagyecsed.

Páczafalu. *Páczafalu*, kisközség a Bükk-hegységben, 90 házzal és 436 lakossal, a kik között 14 izr., a többi g. kath. Határa 1782 k. hold. Hajdani neve *Apáczafalu.* Már 1370-ben a szatmári apáczáké volt s róluk vette nevét is. Azontúl a *Drágfiak* bélteki uradalmához tartozott a XVI. század közepéig, a mikor az erdődi, majd az erdőszádai uradalommal a szatmári vár tartozéka lett. 1668-ban gróf *Csáky* István kapott rá királyi adományt, utána a báró *Wesselényieké* volt. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor kapta meg s ma gróf *Károlyi* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A gör. kath. egyház temploma 1861-ben épült. A község utolsó postája és távírója Alsóhomoród. Vasúti megálló helyben van.

Pálfalva. *Pálfalva (Szatmárpálfalva)*, kisközség 43 házzal és 331 lakossal, a kik között 223 magyar, 107 oláh és 196 ref., 122 g. kath., 6 r. kath., 7 izr. vallásu. Határa 897 k. hold. Nevét 1428-ban már mai alakjában írják s akkor a *Dobrachyak* ősi birtoka volt. 1379-ben tiltakoznak Meggyesi Simon bán fiai hatalmaskodásai ellen. Az 1399-iki osztálykor Dobrachy Pál lett az ura és utána a fiaié, kik már Pálfalva

Burján néven szerepeltek. 1431-ben *Darahy* János és László az urai. Később a szatmári vár tartozéka lett és az maradt 1696-ig. 1627-ben azonban Királydaróczi *Debreczenyi* Tamás és felesége, *Tarjányi* Margit is kaptak benne részt. 1703-ban itt rejtőztek el a szamosparti füzesekben Rákóczi kuruczai, mikor Szatmárt ostromolták s itt volt a táborozás középpontja. 1749-ben *Eötvös* László, Sándor és Imre, a *Szeleczky* és *Szőgyéni* családok szerezték meg egyes részeit, de főbirtokosa a gróf *Teleki* család lett s az maradt a XIX. század végéig, mikor *De Gerando* Attiláé lett. Most nagyobb birtoka van itt De Gerando Felixnek és *Horváth* Bertalannak. A ref. egyház mostani temploma 1890-ben épült, régebben a Szamos áradásai miatt csak fatemploma volt. A község utolsó postája Ombod, vasúti és távíró állomása Szatmár.

Panyola. *Panyola*, kisközség a Szamos és a Tisza zugában, 241 házzal, 1592 magyar s legnagyobbrészt ref. lakossal. Határa 2338 k. hold. Nevét 1325-ben *Ponola*, 1430-ban *Panyala* alakban találjuk. 1247-ig a *Panyolai* család ősi birtoka volt. Ekkor a Tompafia Benedek, Ubulfia Mihály comes és Panyala Péter megosztoztak rajta. Ez időtájt oly elkeseredett határpör keletkezett a Panyalaiak és Kállayak között, hogy Panyala Péter királyi itélet alapján perdöntő párbajt vívott a Kállayakkal. A két család ezentúl is sokat pörlekedett egymással. 1292-ben a Semjén nemből való Ubulfia Mihály, panaszkodott a váradi káptalan előtt, hogy Jakab elfoglalta az ő birtokát. 1379-ben I. Lajos parancsára a Kállayak s Panyolaiak között folyó pert az olasz hadjárat miatt elhalasztották. 1415-ben Panyolai Zsigmond török fogságba került s ekkor felesége és gyermekei eladták panyolai birtokukat Panyolai Luczának s leányainak. 1424-ben *Kállay* Miklós kap benne részt s 1427-ben Zsigmond király Kállay Jánosnak adományozza az egészet. Ettől kezdve a XIX. század végeig állandóan Kállay-birtok. Most nagyobb birtokosai *Kende* Péterné Desewffy Jolán és a *Kállay* István örökösei. A ref. egyház temploma a XVIII. század végéről való. Az egyház szép úrasztali ezüstpoharat őriz 1637-ből A község határában vannak Homoródtótanya és Gőzmalom. A falu szamosparti kertjeiben nagyon sok a gyümölcsfa s régebben annyi almája termett, hogy tutajon szállították Szegedig. Most is előszeretettel foglalkozik gyümölcs, főként alma, és szilva-kereskedéssel. Évtizedekkel ezelőtt még szép erdeje volt, a Túr-erdő. A községben van posta, de vasúti és távíró-állomása Fehérgyarmat.

Papbikó. *Papbikó*, kisközség a váraljai járásban, 65 házzal és 331 g. kath. oláh lakossal. Határa 1905 k. hold. A XV. században több Bikó is volt a vidéken. 1424-ben *Magerbyko, Olahbyko, Nagbyko*; 1463-ban *Zakalosbyko*, 1470-ben *Olah Nagh* és *Kysbuko* szerepelnek. Mindegyik a bélteki uradalomhoz tartozott, s a szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándoré lett. Most nagyobb birtoka van itt gróf Károlyi Lajosnak. A gör. kath. egyház temploma 1877-ben épült. A község utolsó postája, távíró és vasúti állomása Válaszút.

Papos. *Papos*, kisközség a Nyirségen, 94 házzal és 538 magyar lakossal, kik között 193 ref., 174 r. kath., 103 g. kath., 68 izr. vallású. Határa 1849 k. hold. Nevét már 1444-ben is úgy írták, mint ma. 1377-ben Tákosi Elek birtoka. 1388-ban Tákosi Miklós királyi új adományt kap rá. A család 1409-ben fiágban kihalván, Tákosi Luczával az *Ördög* család, Ilonával a *Csarnavoday* család kapott benne birtokot. Rajtuk kívül régi földesurai voltak a *Mikaiak*. 1398-ban Mikai Sebestyén hatalmaskodásban bűnösnek találtatván, kénytelen volt paposi részjószágát *Barlabási* Mihály özvegyének elzálogosítani. A XV. században nagyobb része a Csarnavoday családé volt, a többi a Barlabásiaké, 1410-ben azonban Barlabási András hűtlenségbe esett és ekkor Zsigmond király *Haraszti* Erazmusnak adta, a ki 1413-ban eladta a birtokot *Perényi* Péternek. 1403-ban a *Gátiak*, 1420-ban a *Pósaháziak*, 1444-ben a *Szepesiek* kapnak benne részt. 1468-ban *Hetei* Gábor kapott Papos felére királyi adományt. 1544-ben *Makray* Dániel, 1587-ben *Kérchy* Istvánné és *Petneházy* Péterné is birtokosai. A XVIII. század végén már csak a *Simonyi* családnak van itt jelentékenyebb része ; tekintélyes család még itt a *Kendi, Szombathy, Papp*. Most nagyobb birtokosa *Bogcha* Ferencz. A ref. templom 1836-ban épült. A r. kath. szintén a XIX. századból való. A határban vannak a *Berger, Bogcha, Földváry, Horváth* I., II., és *Vitéz* tanyák. A község utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Mátészalka.

Parasznya. *Parasznya (Nyirparasznya)*, kisközség, 125 házzal 731 magyar lakossal, a kik között 430 g. kath., 162 ref., 58 r. kath., 80 izr. vallású. Határa 2564 k. hold. Nevét

1454-ben már *Paraznya* néven találjuk. A XIV. század elején a *Csaholyiak* szerezték meg. 1415-ben földesurai: Jakab és László, *Felcseby* Mihály fiai, 1419-ben már Csaholyi János és László pörölik Miklós leleszi prépostot, a ki Klára testvérük birtokát, sógoruk *Kis Czudari* Péter hűtlensége miatt elfoglalta. 1426-ban valamennyi birtokosa: *Csarnavoday* Krizogon, *Szepessi* János leányai, a *Tákosi*, *Paposi Ördögh* és a *Pósaházi* család tiltakozik a Csaholyiak birtokháboritásai ellen, de 1429-ben mégis beiktatták a két Csaholyit, Jánost és Lászlót az egész helységbe. 1547-ben a Csaholyi családnak fiágon való kihalása után, a Csaholyi Imre leányait fiusitva iktatták be s velük *Brebiri Melith* és *Petrichevich*-birtok lett. A XVII. században folyvást a szatmári vár tartozéka volt 1696-ig. A XVIII. században: a gróf *Teleki*, a *Csáky*, *Pogány*, *Csernovszky*, *Sulyok*, *Jármy*, *Bay*, *Irinyi* és *Vitkay* család szerezte meg. Ugyanezeké, a *Szőlősieké* és a *Győrieké* volt a XIX. század közepéig. 1885-ben *Bogcha* Ábrahám tulajdona lett, és leánya Erzsébet révén *Várkony* Ignáczé, kinek itt várszerü kastélya van. Ez 1073-ban épült. Itt van az u. n. Kokodvár nevü hely is, melyről azt tartják, hogy ott sok kincs van elrejtve. Jártak is oda, még a szomszédos falvakból is, kincset keresni, de hiába. A ref. templom 1866-ban épült, a g. kath. 1864-ben. A határban vannak a Fodor, Győry, Gyulay, Horvát, Nagy, Perényi és Uray tanyák, a Czigánytelep és Sző őskert. A község utolsó postája, távirója és vasúti állomása Nagydobos.

Patóháza. *Patóháza*, kisközség a Szamos mellett, 221 házzal, 1151 lakossal, a kik között 488 magyar és 666 oláh, s 675 gör. kath., 398 ref., 72 izr. vallású. Határa 2386 kat. hold. A község ősi neve *Magasmart*. Előbb a meggyesi várhoz tartozott. A XIV. század elején már egyházas hely. A XV. században még ezen a néven szerepel, de ekkor már a Magasmarti *Pathó* család birtoka volt. 1547-ben Pathó Menyhért magasmarti jószágára királyi új adományt kapott. Később a birtok nagy része zálogba került. A Tóth család a XVII. században ide telepedvén, a Pathó családba házasodott és a családi birtokokat lassanként kiváltotta, különösen a *Görög* családtól, mely legnagyobb zálogbirtokos volt. Az úrbériség alkalmával még a Tóth család volt a legnagyobb birtokos és ez bocsátott ki legtöbb birtokot a jobbágyságnak. 1600-ban *Perényi* Zsófia, *Székely* György özvegye kapott benne részt; 1612-ben *Egri* Anna egy telkét zálogosította el *Kende* Fruzsinának. 1665-ben *Sándorházi* Ferenczet és feleségét, *Thury* Zsuzsánnát, továbbá *Kende* Jánosnét és *Horváth* Istvánnét, 1717-ben pedig *Viszocsányi* Sándort iktatták itt be. A XVIII. században más családok is szereztek benne birtokot: a gróf *Telekiek*, báró *Bánffyak*, báró *Wesselényiek*, a *Darvay*, *Zoltán*, *Csabay*, *Szeőke*, *Görög*, *Fülep*, *Décsey*, *Gáspár*, *Bethlen*, *Kovács* és *Kún* családok, a XIX. század elején még a *Becskyek* és *Tarczyak* tünnek fel, majd 1850 körül a Bethlenek és Selyebi Kovácsok birtoka a gróf *Dégenfeld* családé lesz. Most is gróf Dégenfeld Máriának van itt nagyobb birtoka és kívüle még *Tóth* Móricznak. A község többször költözött új helyre a Szamos áradásai miatt. Két templom van benne, ref. és gör. kath., mindenik a múlt század végén épült. Báró Wesselényi Kata 1650, 52 és 56 években, sajátkezűleg aranynyal hímzett, igen értékes úrasztali terítőt ajándékozott az egyháznak. Határában vannak a Dégenfeld és Tóth tanyák, a Patóházi gyümölcsös. A község utolsó postája, távirója és vasúti állomása Aranyosmeggyes.

Pátyod. *Pátyod*, kisközség az ecsedi láp éjszaki szélén, 128 házzal, 726 magyar lakossal, kik között 422 gör. kath., 215 r. kath., 69 ref., 25 izr. Határa 1579 kat. hold. Nevét 1325-ben *Pathwd*-nak írják. Ekkor a *Pátyodi* családé volt s az maradt még a következő század végéig. 1498-ban *Rohodi* Péter kapja meg. 1501-ben *Zoltán* János, 1504-ben Zoltán István és Ferencz, 1549-ben *Báthory* András kapnak benne részt. A XVII. században elpusztúlt és a *Mikolayak* pusztája volt. Mikolay Boldizsár 1667-ben pátyodi jobbágyait elcserélte gróf Csáky Istvánné szinérváraljai jobbágyaival. 1724-ben *Bagossy* László kapta meg a pátyodi pusztát és ő telepítette be római és görög-katholikus tót jobbágysággal. A nép ma már egészen megmagyarosodott. Urai a XVIII. század végén az *Eötvös*, *Domahidy*, *Geötz*, *Majos*, *Kovács*, *Galgóczy* és *Simonyi* családok; a XIX. század közepéig ugyanezek; most nagyobb birtokosa *Madarassy* Dezső, a kinek itt kényelmes kuriája is van, melyet Madarassy Dániel 1844-ben építtetett. Róm. kath templomot 1833-ban építtettek Hám János püspök adományából; a gör. katholikus templomot 1890-ben. Az előbbi főtemplomot 1735-ben Szászfaluból szál-

lították ide. A határban van a Hirschfeld tanya. Dülőnevei közül érdekes az *Isten kiskertje* s a *Puszta Jánosi*, a mely egy elpusztult község emlékét őrzi; ezt már 1477-ben említi egy oklevél; az utolsó tatárjáráskor pusztult el. A községben van posta és vasúti állomás.

Penészlek, nagyközség a vármegye délnyugati sarkában 236 házzal és 1385 magyar lakossal, a kik között 1236 gör. kath., 71 ref., 26 r. kath., 47 izr. vallású. Határa 6399 kat. hold. Nevét 1431-ben *Peleznek*, *Pelyznek*, 1477-ben *Pynyzlek* alakban írták és ekkor Szabolcs vármegyéhez tartozott. A XIV. században ura a *Pelyzneki* család volt; 1422-ben Álmosdi *Csire* János és László kapták királyi adományúl, 1455-ben Malomvízi *Kenderes* János és *Kende* László szerzik meg egyes részeit. 1465-ben a *Kállay*ak pörölnek rajta s magukénak vallják az Albisi *Zólyomiakkal* szemben. A XVI. században a *Lónyay* családé volt. 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem *Rhédey* Ferencznek adta s ettől kezdve főleg a Rhédey családé, a XIX. század közepéig. 1725-ben Rhédey László és Ádám új királyi adományt kapnak a helység felére. A XIX. század elején birtokuk van itt a pócsi bazilitáknak, később a gróf *Keglevich*, *Bernáth*, *Irinyi* és *Winkler* családoknak is. Határában van a *Liget*-tanya. Hajdan hozzá tartozott a ma Szabolcsban fekvő *Bánháza* puszta is. A községben gör. kath. templom van. Postája Nyírbéltek, távírója és vasúti állomása Érmihályfalva. Penészlek.

Penyige, kisközség a Szamosközön, 121 házzal és 750 magyar, főként ref. lakossal. Határa 3293 kat. hold. Nevét 1332-ben *Penge*, 1435-ben már *Penige* alakban találjuk. A XIV. század elején egyházas hely volt, s papja: Jakab, pápai tizedbe 40 dénárt fizetett, a mi azt mutatja, hogy már ekkor tekintélyes község volt. A *Domahidi* család ősi birtoka. 1423-ban Domahidi Lászlót és Istvánt fej- és jószágvesztésre ítélték s ekkor a község két harmadát a Kölcseyek kapták meg, egyharmada pedig a Domahidi Györgyé maradt, a ki azt 1427-ben *Csáky* Istvánnak zálogosította el, majd 1446-ban az *Ujhelyi* családnak. 1515-ben az *Ujlakyak* és Ungai *Hajas* Tamás, 1517-ben *Gúthy* Ferencz és Imre, 1543-ban *Nyikey* András és *Iffiu* Márton, 1581-ben *Kóródi* István, 1583-ban *Danyay* István és *Kende* Vid kapnak benne részjószágot. 1630-ban *Mosdóssy* Imre, 1638-ban *Szuhay* Gáspár, Mátyás és Anna az egész helységet megkapják királyi adománynyal. A XVIII. században földesuraivá lesznek a *Lővey*, *Kállay*, *Jármy*, *Bessenyey*, *Orosz* és *Törös* családok, a XIX. század elején még az *Isaák* és *Patay* családok és a század második felében a *Vállyiak*. Most Vállyi János örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A ref. templom 1893-ban épült a régi, XV. századbelinek a helyén. A határban vannak a *Bakó*, *Csiky*, *Isaák*, *Jeney*, *Kormány* I., II. és *Szőke* tanyák. A dűlőnevek között érdekesek a *Silyedés*, a melynek mondája után írta Tompa Mihály a Sülyedés czímű népregéjét. A *Sírdombok*; két ismeretlen korú emelkedést nevez így a nép. A község végén van egy tó, a *Szenke*, a melyet nótába szedett a nép, mikor néhány évvel ezelőtt 9 arató lány belefúlt. A községnek vasúti és távíró-állomása és postája helyben van. Penyige.

Pete, kisközség Szatmár mellett, 75 házzal, 353 lakossal, a kik között 290 magyar, 63 oláh és 277 gör. kath., 35 ref., 30 r. kath., 10 izr. vallású. Határa 673 kat. hold. 1280-ban mai nevén szerepel. Már a váradi Regestrumban találkozunk egy idevaló *Kázmér* nevű pristaldussal. 1409-ben iktatják be felébe a Csákyakat, 1424-ben a másik felébe a *Drágfi* családot. 1431-ben a *Károlyi*, 1437-ben a *Gacsályi* családok az urai, de 1470-ben a *Csató* család is. Már 1455-ben puszta volt s az maradt a XVIII. századig, a mikor gróf *Károlyi* Sándor megkapta és oláhokkal betelepítette; a XVI. században a ref. egyházmegyei látogatások könyvében Kun Pete néven szerepel. Most nagyobb birtokosa nincsen. A sok háború, a pestis s az 1717-iki tatárdúlás újra tönkretette. A gör. kath. egyház temploma régi kis épület. A község utolsó postája és távírója Csenger, vasúti állomása Szatmár. Pete.

Pettyén, kisközség a Szamos balpartján, 74 házzal és 493 lakossal, a kik között 478 magyar, 15 oláh. 307 ref., 170 g. kath., 10 r. kath. vallású. Határa 963 k. hold. Régi neve *Bazand* volt, s 1417-ben *Bazan*, *Bazyan* alakban találjuk. A XV., XVI. században a *Báthoryaké* volt, a kik 1417-ben kaptak rá királyi új adományt. 1550-ben *Jó* György, Mihály és Vilmos, a *Pettyéni* Demeter fiai kaptak benne részt. 1563-ban mikor *Szabó* Tamás kap benne részjószágot, már Pettyénnek írják. A XVII. században elpusztult. 1601-ben *Mezőszentmiklósi* Jánost még Pettyén „máskép Bazánd" helység részeibe iktatják, de 1667-ben Pettyén.

Barkóczi János ismét a bazándi, másképp pettyéni *pusztát* kapja meg. 1726-ban *Böszörményi* Nagy Sámuel kap benne királyi adományt, s azóta egyik főbirtokosa, a Böszörményi család. 1820-tól még a *Szeleczky*, *Virág*, *Décsey* s *Szentkirályi* családok, a báró *Áporok* is birtokosai a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokos itt *Böszörményi* Sándor, a kinek derék úrilakát Böszörményi László építtette 1870-ben, mostani tulajdonosa pedig átalakíttatta. A határban van a Böszörményi tanya. A ref. templom 1873-ban épült. Úrasztali fölszerelésében értékes egy ezüstpohár 1687-ből. A községben van körjegyzőség; utolsó postája Ombod vasúti és távíró állomása Szatmár.

Piskárkos. *Piskárkos*, kisközség az erdődi járásban, 170 házzal és 646 lakossal, kik között 26 magyar, a többi oláh és csaknem valamennyi gör. katholikus. Határa 2373 k. hold. Nevét 1332-ben *Pyskarkos*, 1428-ban *Pyskarkas* alakban írják. A XIV. század elején már egyházas hely s a *Piskárkosi* család birtoka. 1449-ben a *Zsadányiakat* iktatták be részeibe, 1457-ben pedig a *Vetési* családot. 1489-ben *Csáky* Benedeké volt, de a helység negyedrészét *Drágfi* Bertalannak ítélték oda. 1551-ben Drágfi Gáspár özvegye kapta. Azontúl az erdődi, majd a daróczi uradalom része volt és a szatmári várhoz tartozott. 1660-ban *Szodoray* Mihály is kapott benne részt. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándoré lett s a Károlyi családé volt a XIX. század közepéig. Most nincs nagyobb birtokosa. Gör. kath. templom van benne. Utolsó postája, vasúti és távíró állomása Tőketerebes.

Porcsalma. *Porcsalma*, nagyközség az ecsedi láp északi szélén, 281 házzal, 2010 magyar lakossal, a kik között, 1295 ref., 465 gör. kath., 103 r. kath., 147 izr. vallású. Határa 5402 k. hold. Nevét 1458-ban már *Porchalmának* írják. Eredetéről Walther László, a Károlyi család egykori levéltárosa mondja, hogy 1388-ban *Csaholyi* Sebestyén Sós helység határán egy új községet alapított, s azt az ottani sok „porczfűtől" Porczhalmának nevezte. Ez a terület a Kaplyon nembelieké volt s azok a nádor előtt tiltakoztak a jogtalan telepítés ellen. Már 1397-ben *Drág* és *Balk* vajdák az urai, de a Csaholyiaknak is maradt benne részük, mert 1399-ben, mikor Eke Tyukodját elfoglalták, a lakosokat ide telepítették. A XV. század elején a *Domahidyaknak* is volt itt birtokuk, 1448-ban *Lónyay* András kap benne részt anyai juson. 1454-ben a Lónyayak zálogosítanak el egy részt a Domahidyaknak. 1466-ban Ecsedi *Báthory* István, András és László is birtokosai. Utánok a XVII. században a *Bethlenek*, majd a *Rákóczyak* örökölték. A Báthoryak és Domahidyak mellett 1516-ben Ungai *Hajas* Tamás, 1517-ben *Gúthy* Ferencz és Imre kaptak benne részt. 1562-ben tűz pusztította el a községet, úgy hogy csak 11 és fél porta maradt meg. Ez időtájt már részben királyi birtok. 1570-ben már csak a fiskus és Báthory Miklós szerepelnek főbirtokosokként. A *Kapy* és *Réthei* családok 1609 és 1612-ben, az *Egriek* 1620-ban szereznek benne részt. *Bethlen* Gábor erdélyi fejedelem 1624-ben kapta meg a Báthory-birtokot; de ugyanekkor egy részt *Pogrányi* György s 1630-ban *Csapy* Zsófia és *Mosdóssy* Imre; 1659-ben Rápolthi *Nagy* Pál, 1729-ben *Jékey* Sándor és Mária, *Radich* Zsigmondné, 1750-ben *Nagy* Sándor voltak a földesurai. A szatmári béke után a gróf *Károlyiak* kapták meg a Rákóczi részt. Gróf Károlyi Antal nagyobb részét *Szaplonczay* Kristófnak engedte át. 1810-ben földesurai voltak Szaplonczay Antal, *Szuhányi* János, a gróf Károlyi család, *Kállay* Antal, *Marsovszky* Sámuel, a *Suri*, *Vállyi*, *Lázár Kovács*, *Galgóczy*, *Bajnay*, *Szentmarjay*, *Czibere*, *Balla*, *Balogh*, *Belényesi*, *Császár*, *Csehy*, *Erdős*, *Gyarmathy*, *Gyene*, *Juhász*, *Kanyó*, *Pap*, *Sajó*, *Tarczali* és *Turbucz* családok. A XIX. század közepéig ugyanezek és a *Domokos*, *Farkas*, *Galvácsy* és *Katona* családok. Most nagyobb birtokosok a községben *Péchy* László, *Gyene* Zsigmond örökösei, *Gyene* Károlyné, *Balogh* Pál, *Balogh* Sándor és *Groszmann* Adolf; mindeniknek derék úrilaka vagy régibb kúriája van, melyek közül a Gyene Zsigmond-félét Gyene Pál 1845-ben, a régi családi kúria helyén építtette. A község határában vannak a Balogh I., II. Gyene I., II., Groszmann, Péchy és Policzer tanyák. A református templom Mátyás korabeli épület. Tornyot 1795-ben építettek hozzá és 1842-ben a templomot nagyobbították. Falába van illesztve egy emléktábla, a mely *Kovács* György emlékét örökíti meg, a ki 1717-ben a községet megmentette a tatárdúlástól. A község körül szalmát rakatott s azt meggyújtotta. A tatárok azt hitték, hogy a község leégett és elvonúltak. A XVIII. században oláhokat és oroszokat telepített ide Szaplonczay Kristóf, de ma már ezek is megmagyarosodtak. Görög kath. templomot 1886-ban építettek. A községben van posta, vasúti és távíró állomás.



Rozsály. — A Rozsályi Kunok restaurált várkastélya. (Most Isaák Eleméré).



Sályi. — Domahidy István kuriája.



Sárközujlak. — Péchy Margit úrilaka.



Sárköz. — Báró Vécsey László kastélya.



Szinérváralja. — Mándy Zoltán kastélya.

Pórtelek, kisközség az Ér vidéken, 91 házzal, 512 lakossal, a kik között 20 magyar, 461 oláh, 18 német. Vallásuk főleg g. katholikus. Határa 2040 k. hold. Nevét már 1366-ban mai alakjában írják. Ekkor már a *Porteleki* családé volt. 1385-ben tanúkat vallattak itt, mert Porteleki Jakab, János, László és Pál az Irinyi János prókátorát megölték, mivel ellenük vallott. 1420-ban az egész helység a Porteleki Pál fiaié, de 1422-ben a Porteleki leányok révén *Kántor* Domokos és *Rezegey* György is részt kapnak benne. A XVI. és XVII. században a *Rezegey* s az *Irinyi* családoké. 1747-ben *Eötvös* József az egész helységre kir. adományt kap. A XVIII. század végén birtokosai az *Irinyiek*, *Geötz*, *Zimány* és *Okolicsányi* családok s mellettük a XIX. század elején még a *Lubyak* és a báró Luzsénszkyek is. Ez utóbbiak birtoka és úrilaka most özv. *Hajagos* Benőnéé. Határában van a *Hajagos*, *Zanathy* és *Szabó* tag, mely utóbbit azonban Petri község vett meg; a határ nagyobb része a Zanathy családé. Görög katholikus templom van benne. Posta helyben van, vasúti- és távíró állomása Reszege-Piskolt. Pórtelek.

Pribékfalva, szamosmenti kisközség a somkúti járásban, 140 házzal s 685 lakossal, a kik között 36 magyar, 628 oláh, 21 német; vallásra nézve 627 g. kath. 24 ref., 14 r. kath., 19 izr. Határa 1406 k. hold. A község nevét már 1405-ben megtaláljuk *Pribylfalva*, 1424-ben *Pribelfalva* alakban. A kővári uradalomhoz tartozott s 1555-ig a *Drágfiaké* volt; azontúl a Kővárvidék része s annak a sorsában osztozott. A XVII. század végén megkapta a *Teleki* család s azóta maig a gróf Telekieké. Most is gróf Teleki Gézának van itt nagyobb birtoka és tekintélyes, szép kastélya, hatalmas parkkal körülvéve. A kastély gazdag berendezéséből különösen értékes a könyvtár, melyben egyebek között össze van gyűjtve a teljes Teleki-könyvtár, vagyis mindazok a művek és irodalmi munkák, melyek egész maig a gróf Telekiek tolla alól kerültek ki. Mivel pedig a család tagjai a tudományokat és az irodalmat nem csak pártolták, de művelték is, e könyvtár elég tekintélyes. A gróf Teleki mintagazdasága is elsőrangu. A községben gör. kath. templom van, a mely 1886-ban épült; a legközelebbi vasúti és távíró-állomás és utolsó posta Fehérszéken van. Pribékfalva.

Pusztadarócz, kisközség Szatmár-Németi közelében, 67 házzal és 515 magyar lakossal, kik közül vallásra nézve 215 g. kath., 199 ref., 58 r. kath. Határa 1360 k. hold. Hajdan *Lázár-Darócznak* nevezték. 1323-ban I. Károly oklevele említi, hogy a tatárjárás után Lázár volt az első ura; tőle eredtek a *Váraljaiak* és *Bábonyiak*, ezektől a *Daróczy*, *Csarnavoday*, és *Surányi* családok. A Lázár *Daróczy* család volt az ura 1462-ig; ennek magvaszakadta után *Nádasdy* János, *Drágfi* Miklós és Szállási *Erdélyi* Péter kaptak reá királyi adományt. 1469-ben *Csarnavoday* Egyed és Domokos elfoglalták. 1493-ban Charnavoday Egyed itteni részjószágát *Matucsinay* Miklósnak zálogosította el 400 arany forintért. A XV. század elejétől nagyrésze a *Derencsényieké* volt. 1526-ban Derencsényi Péter és Pál kapták meg. Ugyanekkor kisebb részeket kapott a *Tárkányi*, *Ormós*, *Thegzes* és *Wethéssy* család. 1545-ben *Anarcsy* Péter fölkérte a hűtlenségbe esett Szapolyai párti Derencsényiek birtokát. Meg is kapta, de megalkudott Derencsényi Istvánnal, hogy csak zálogbirtoknak tekinti s 50 aranyért visszabocsátja a birtokot. Derencsényi a kiváltás jogát vejének *Radák* Istvánnak engedte át. 1651-ben a *Kállay* lányok és *Csalay* László a földesurak, de 1652-ben *Lónyay* Zsigmond, 1687-ben báró *Károlyi* László is kapnak benne részt. A következő században a *Károlyiak* a főbirtokosai, a század végén azonban a gróf *Barkóczy*, *Kanizsay*, *Nagy*, *Patay* és *Becsky* családok. Most a *Jékey* Ilona és *Nagy* László gyermekeinek van itt nagyobb birtokuk, csinos úri lakkal, a melyet 1846-ban Nagy Ignácz építtetett. A berendezésben értékes a kb. 1200 kötetből álló könyvtár. A határban van a Varga tanya. A ref. templom 1887-ben épült újra a réginek a helyén. Úrasztali edényei között legrégibb egy ezüst pohár, melyet 1648-ban ajándékozott Csizmadia Péter az egyháznak. A község utolsó postája, vasúti és távír-állomása Szatmár-Németi. Pusztadarócz.

Pusztafentős, oláh kisközség, 76 házzal és 289 g. kath. lakossal. Határa 742 k. hold. A kisközség a kővári uradalomhoz tartozott s 1555-ig a *Drágfiaké* volt. Azon túl mint a Kővárvidék része a koronauradalom birtoka. A XVII. század végén a *Teleki* család kapta meg s a gróf Telekieké volt a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A gör. katholikus templom 1816-ban épült. A község utolsó postája, távíró és vasúti állomása Nagysomkút. Pusztafentős.

Pusztahidegkút.

Pusztahidegkút, kisközség a nagysomkúti járásban. 91 házzal s 428 lakossal, a kik között 61 magyar, a többi g. kath. oláh. Nevét 1475-ben *Hidegkuth penitus deserta* alakban találjuk meg; a kővári uradalomhoz tartozott s azzal egy sorsban részesült századok hosszú során át. Most nagyobb birtokosa nincsen. Van vasúti és távíró-állomása és postája.

Pusztatelek.

Pusztatelek, kisközség a bányavidéken, 49 házzal és 238 g. kath. oláh lakossal. Határa 467 k. hold. A nagybányai uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozott. A XVIII. században a Sándor családé volt, mely után a kir. kincstárra szállott. Nagyobb birtokos ma nincsen benne. Határában a Gyelnicza Kokoluj-dülőről azt meséli a nép, hogy az 1717-iki tatárjáráskor ott ásták el a magurai bányákból kikerült aranyat és ezüstöt s azt maig sem találták meg. A gör. katholikus fatemplom 1790-ben épült. A község utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Felsőbánya.

Rákosterebes.

Rákosterebes, kisközség az erdődi járásban, 126 házzal és 646 lakossal, a kik között 71 magyar, 574 oláh és 585 g. kath., 31 r. kath., 17 ref., 13 izr. vallású. Határa 3409 k. hold. Neve 1461-ben *Therebes*, 1470-ben *Olahtherebes* alakban tünik fel. A bélteki uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozott. 1646-ban *Kemény* János és felesége *Kállay* Zsuzsánna kapják meg királyi adománynyal. 1672-ben a jezsuitáké. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándoré lett. Most is gróf Károlyi Gyulának van itt szép birtoka. A község gör. kath. temploma 1806-ban épült. Utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Alsószopor.

Ráksa.

Ráksa, oláh kisközség az Avasban, 334 házzal és 1490, legnagyobbrészt gör. kath. vallású lakossal. Határa 5751 k. hold. Nevét a XV. században még *Rákos*-nak írják s az avassági uradalomhoz tartozott; előbb a *Meggyesaljai Moróczoké*, majd a *Báthoryaké* lett. 1592-től 1696-ig a szinéri uradalommal a szatmári váré volt. 1633-ban *Pászthói* Máté kap benne részt, 1646-ban *Kemény* János az ura. A XVIII. században számos birtokosa lett; a század végén urai a gróf *Teleki*, gróf *Kornis*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, báró *Huszár*, *Becsky*, *Geötz*, *Darvay*, *Szirmay*, *Korda*, *Szerdahelyi*, *Peley*, Rápolthi *Nagy*, *Mátay*, *Császy* és *Bagossy* családok. A XIX. század közepéig ugyanezek és a *Kovács* család. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben g. kath. templom van, a mely 1847-ben épült. A dülőnevek között ma is gyakori a magyar név. A község utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Avasújváros.

Rápolt.

Rápolt, kisközség a Szamos mellett, 70 házzal, 322 magyar, főként ref. lakossal. Határa 562 k. hold. Ősi birtokosai a *Rápolthiak* voltak, a kiktől 1430-ban *Domahidi* György és László elfoglalták, de Zsigmond király visszaadatta Rápolthi Andrásnak. Ettől kezdve egész a XIX. század közepéig a Rápolthi *Nagy* családé volt s mellettük alig szereztek benne mások is birtokot, egész a XVIII. századig, a mikor egy-egy része a *Kormos*, *Kanizsay*, *Erdélyi*, *Szabó*, *Kászonyi*, *Gersenyi*, *Várady*, *Bartus*, *Sándorházy* családoké lett. Most nagyobb birtokosa nincsen. A ref. egyház régi fatemplomát a Szamos hordta el. Mostani temploma 1820-ban épült. Utolsó postája Ököritó, vasúti és távíró-állomása Győrtelek.

Remetemező.

Remetemező, kisközség a Szamos mellett, 380 házzal és 1600 lakossal, a kik között 158 magyar, 1458 oláh és 1453 g. kath., 30 r. kath., 10 ref., 107 izr. vallásu. Határa 3116 k. hold. Nevét 1424-ben *Remethemezew*, 1461-ben *Remethemeze* alakban írták. A XIV. században a Remete szent Pál szerzeteseié volt s a veresmarti klastromhoz tartozott. Azután a bélteki uradalomba került s 1555-ig a *Drágfiaké* volt, azontúl 1696-ig az erdőszádai uradalommal a szatmári vár tartozéka. A XVIII. század végén földesurai a *Tholdy*, *Rókász*, *Miske*, *Cserényi*, *Horváth* és *Peley* családok. A XVIII. század végén Ujfalussy József örökli, neje: Tholdy Juliánna révén. Ettől örökli fia Miklós és ettől György testvérének unokája, a jelenlegi tulajdonos *Ujfalussy* Miklós, kinek itt szép tornyos kastélya van, a melynek egy része még a XVIII. századból való s ezt a Tholdy család építtette 1740-ben; a régi kastélyban a kastély urát Tholdy Józsefet meggyilkolták. 33 holdas, gondozott parkjában álló virágházában híres vén kaméliafák vannak. A kert végén van egy csonka törzs, melynek odújában 10 ember elfér; tetejére nyírfalépcsők vezetnek és fenn pihenő pad áll. Mostani ura ifj. Ujfalussy Miklós. A községben g. kath. templom van, a mely 1869-ben épült. Van itt körjegyzőség és postahivatal; vasúti állomása Barlafalu és Szinérváralja, távírója Barlafalu.

Reszege, kisközség az Érvidéken, 98 házzal és 713 lakossal, a kik között 175 magyar, 530 oláh és 551 g. kath., 76 r. kath., 50 ref., 36 izr. vallásu. Határa 2886 k. hold. Nevét 1428-ban *Rezege*, 1421-ben Praed. *Mezewrekeze*, 1439-ben Pred. *Mezewrezege* alakban találjuk meg. A XIV. század elején a szatmári váré volt; 1330-ban I. Károly király Péter és János várjobbágyok magszakadta után, *Nagyseiméni* Istvánnak s a *Csengeri* családnak adta. A Csengeri család később *Rezegenejk* írta magát. 1381-ben a *Kállay*-aknak is volt itt részjószáguk s azt elcserélték a *Csaholyiakkal*. 1420-ban a *Mindszenthyek* kapnak benne részt. Ekkor vámszedő hely, de egy év mulva már pusztaként szerepel s puszta maradt a XVIII. század elejéig. A XV. században még a Kőrösi *Dobó*, *Barlabási*, Vámosgyörki *Pohárnok*, *Kidei*, *Nyársapáti*, *Butkai* családok voltak birtokosai. 1421-ben a *Károlyi* családnak is volt benne része s ez az övék maradt a XVIII. századig, a mikor 1720-ban *Jasztrabszky* János kap reá királyi adományt. Ő telepítette itt a mostani községet, a melyet utódai gyarapították. Most is a *Jasztrabszky* Kálmán örököseié. A községbeli gör. kath. templom 1830-ban épült. A róm. kath. kápolnát a Jasztrabszky család építtette 1870-ben és itt van a család sírboltja. A határban vannak a Homoki és a Schwartz I., II. tanyák. A község utolsó postája Piskolt, távíró és vasúti állomása Reszege-Piskolt. Reszege

Résztelek, kisközség a Bükk-hegységben, 205 házzal és 1028 lakossal, a kik közt 49 r. kath., ref. és izr., a többi g. kath., oláh. Határa 3743 k. hold. Nevét 1411-ben így találjuk: Poss. populosa Reztheleke, 1470-ben Rezthelek. Már a XIV. században Szatmár városáé volt és Zsigmond király 1411-ben Szatmárral együtt *Lázárevics* István rácz uralkodónak adta. A XV. században a Drágfiaké volt s a bélteki uradalomhoz tartozott. 1555 után az erdődi uradalommal a szatmári várhoz tartozott az 1711-iki békéig, mikor Szatmár város megtartotta a maga részét, a többit pedig gróf *Károlyi* Sándor kapta. Ez a két birtokosa volt a XIX. század közepéig. Most gróf *Károlyi* Alajosnak van benne nagyobb birtoka. A határban van a *Tyirák* puszta. A községben a gör. katholikusoknak van templomuk, a mely 1826-ban épült. A dülőnevek között feltünőbbek a *Gunyhó tó* s a *Tatárdomb*, a mely az 1717-iki tatárjárásra emlékeztet. A község utolsó postája Ombod, vasúti és távíró állomása Szatmár. Résztelek

Ricse, (*Túrricse*), kisközség, 97 házzal, 627 magyar lakossal, a kik között 457 ref., 129 g. kath., 23 r. kath., 18 izr. vallásu. Határa 2258 k. hold. Nevét 1315-ben *Riche*, 1342-ben *Belryche*, *Kynryche* alakban találjuk. 1271-ben V. István király Ponyth comesnek, a *Csaholyiak* ősének adományozta s 1281-ben László király Pétert erősítette meg benne, ki szintén e családból való volt. A XIV. században a Csaholyiaké, 1425-ben a váradi püspökségé. 1560-ban *Radák* András kap benne részt, 1611-ben *Melith* Péter, a ki anyai ágon a Csaholyi részt örökölte, továbbá *Várday* Katalin, a *Nyáry* Pál özvegye és *Telegdy* Anna kapnak az egész helységre királyi adományt. 1662-ben a szatmári őrség feldúlta. A XVIII. században a gróf *Barkóczyak* szerezték meg és jánki uradalmukhoz tartozik maig. A ref. templom 1797-ben épült. A község vasúti és távíró állomása s utolsó postája Gacsály. Ricse.

Rozsály, kisközség az Éger és Sár csatorna mellett, 103 házzal és 645 magyar lakossal, a kik között 324 gör. kath., 193 ref., 87 gör. kath., 39 izr. vallású. Határa 2580, kat. hold. Ősidők óta megszállott hely, s a bronzkorban öntőműhely is volt itt, melynek maradványai, különféle bronzfegyverekkel együtt, elég gyakran kerülnek elő. 1332-ben már község volt és a pápai tizedszedők jegyzékében *Rosal* alakban szerepel. A XV. században két Rozsály volt, *Kysrosal* és *Naghrosal*. Nagyrozsály a Gúth-Keled nemből származott Rozsályi *Kúnok* ősi birtoka s már 1291-ben az övék. Kisrozsály a XV. századig az *Atyai* és *Gacsályi* családoké volt, de a Rozsályi Kúnok 1462-ben megkapják a magvaszakadt Atyai András birtokát s 1476-ban megvásárolják a Gacsályiakét is. Az uradalom középpontját, Rozsályt, a XIV. század végén már a rokon Kusalyi *Jakcsokkal* együtt bírják. 1441-ben Rozsályi Kún Jakab még arról panaszkodik a Kállayaknak, hogy „castrum vel castellum non habemus"; de már 1445-ben bizonyság van rá, hogy a Kún és Jakcs családoknak közös várkastélyuk volt itt. A hatalmas rozsályi uradalom ebben az évben a következő községekből állott: Nagy- és Kis-Rosály, Méhtelek, Garbócz, Tiszabecs, Gachal, Kóród, Milota, Nagyar, Kisar, Fülesd, Kölcse, Atya, Kis-Gécz, Sár, Darnó, Nagy- és Kis-Szekeres, Gyarmat, Matolcs, Czégény, Zajta, Nagy-Hodos, Beszterecz, Meggyes, Illk, Nagy- Rozsály.

palád, Botpalád, Kispalád, Sonkád, Magosliget, Chaholy, Zalka, Gemse, Paraznya, Jármi, Jánosi, Hodász, Gebe, Nagy- és Kis-Kocsord, Sándor, Remeteszeg, Tunyog, Győrtelke, Angyalos, Csenger, Tyukod, Ura, Ujfalu. Ugyanebben a században a *Drágfiak* megszerezték egy részét a rozsályi uradalomnak. 1524-ben Bélteki Drágfi János a családi osztozáskor fölkérte s megkapta a rozsályi uradalom felét; de ez már akkor sokkal kisebb volt, mint egy félszázaddal előtte. 1550-ben a Kúnok, mint ősi birtokukat, felkérték a Drágfiak kezén levő részt, olyképen, hogy ha Drágfi György fiutód nélkül halna meg, a birtok rájuk szálljon. 1555-ben csakugyan minden ellenmondás nélkül beiktatták őket a birtokba. 1562-ben, mikor a török Szatmár várát ostromolta, a környék urai drágaságaikkal és családjaikkal ide menekültek. A török sereg megostromolta a várkastélyt is, de az Egerből jött védősereg megmentette a felprédálástól. 1564-ben János Zsigmond, Ecsed ostromára menvén, útba ejtette s elfoglalta. A Kúnoké marad a nagy uradalom mindaddig, míg Kún István főispánban, a ki feleségétől, Széchy Máriától elvált, a család fiágban kihalt. A leányági rokonok közül legelőbb báró *Barkóczy* László kérte fel a rozsályi uradalmat s a Kúnok minden birtokát; de az 1659-iki CXVII-ik t.-cz. elrendelte, hogy a Kún uradalmak a leányörökösöknek adassanak át. Igy kapták meg a *Maróthyak* a várkastélyt s a hozzá tartozó részeket. Rajtuk kívül a báró *Barkóczy*, *Sennyei*, *Ghillányi*, *Vécsey* és gróf *Majláth* családok örököltek, mint vérszerinti rokonok. Majd a XVIII. században még a *Lónyayak*, a *Surányi*, *Becsky*, *Ujhelyi*, *Pogány*, és *Rhédey* családok is birtokosai lettek. A XIX. század közepéig ugyanezeké a családoké volt a község, de 1878-ig a Maróthyak maradtak a főbirtokosai. Ekkor *Isaák* Dezső vette meg a birtokot és a régi Kún-féle várkastélyt, melyet 1669-ben Strassaldo leromboltatott, úgy hogy csak egy szárnya maradt meg. Ezt stilszerűen restauráltatta és pompásan berendezett kastélylyá tette. Mostani ura *Isaák* Elemér. Az értékes fölszerelésből kiválik a kb. 1000 kötetes modern könyvtár. A község ref. temploma 1895-ben épült a régi templom helyére. A XVIII. században a Maróthyak telepitettek ide gör. kath. oláhokat; de ezek ma már megmagyarosodtak. Határában vannak az Ujhelyi tanya és *Szőlőskert*. A község utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Gacsály.

Rózsapallag. *Rózsapallag*, kisközség az Avasban, 132 faházzal, 662 lakossal, a kik között 15 r. kath. és ref. magyar, 22 izr. német, a többi gör. kath. oláh. A határ 1905 kat. hold. 1490-ben *Parlagnak* írták. Ősi birtokosa a *Parlaghy* család volt 1551-ig, a mikor a család fiágon kihalt. Egy része már a XV. században a *Moróczoké* volt. 1557-ben Somlyai *Báthory* István az egész helységet az Avassághoz csatolta. 1625-ben *Bethlen* István örökölte és azután a *Rákóczyaké* lett. 1711-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. A XVIII. században számos család szerzett benne részbirtokot, így a gróf *Teleki*, gróf *Károlyi*, gróf *Kornis*, gróf *Barkóczy*, báró *Bánffy*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi*, báró *Huszár*, a *Gáspár*, *Irinyi*, *Becsky*, *Matay*, *Geöcz*, *Lónyay*, *Melczer*, *Boross* és *Winkler* családok. Most nagyobb birtokosa nincsen. Határában van a *Schwartz* tanya. Dűlőnevei jórészt magyarok, érdekes köztük a *Farkasles*, a melyről az a monda, hogy a boszorkányok ott gyűlnek össze minden kedden este, farkasbőrbe bújva. A gör. kath. templom 1870-ben épült. A község jóresze 1900-ban leégett. Utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Avasújváras.

Sályi. *Sályi (Szamossályi)*, kisközség 192 házzal és 1245 magyar lakossal, a kik között 793 ref., 246 r. kath., 56 gör. kath., 144 izr. vallású. Határa 2017 kat. hold. Nevét már 1477-ben *Saly* alakban találjuk meg. 1350-ben régi birtokosai: az *Imregiek*, elcserélik Ábrámfia Péterrel, a *Csaholyiak* ősével, s ettől kezdve a csaholyi uradalomhoz tartozik, a család kihaltáig. 1547-ben Csaholyi Imre fiúsított leányait iktatták birtokába s velük a Brebiri *Melith* és *Petrichevich* családoké lett. 1558-ban *Soós* János, 1561-ben Karánsebesi *Nagy* Mátyás, kapott benne részt. 1640-ben *Laskay* János, 1642-ben báró *Károlyi* Ádám, 1663-ban *Vass* Márton is birtokosai. A XVIII. században a *Domahidy*, *Sulyok*, *Majos*, *Biró*, *Kolláth*, *Uray*, *Balla*, *Horváth*, *Maróthy*, *Erdőhegyi* és *Dombrádi* családoké. A XIX. század közepéig ugyanezek és a *Komlósiak* az urai. Most nagyobb birtokosa Domahidy István, kinek itt kényelmes, régi kúriája van. A ref. templom 1829-ben épült. A község még nem régen is a Szamos szigetében feküdt s állandóan ki volt téve az áradásoknak, de 1903-ban a sályi-rápolti átmetszés megmentette az árvizektől s ekkor szigeti fekvése is

megszünt; a régi templomot is a Szamos vitte el, úgy hogy a helye sem maradt meg. Legutóbb 1887-ben öntötte el a községet az árvíz s csaknem egészen elpusztította. Hozzá tartoznak a *Balogh*, *Fogarassy*, *Szegedy* és *Zoltán* tanyák. A községben van körjegyzőség és postahivatal, vasúti és távíró-állomása Jánk.

Sándorfalu. *Sándorfalu, (Krasznasándorfalu)*, kisközség 94 házzal, 521 lakossal, a kik közül 44 magyar, 452 német, 25 oláh és 441 r. kath., 42 gör. kath., 36 izr. Határa 2099 kat. hold. Nevét 1411-ben már a mai alakjában írták. A községet Bélteki *Drágfi* Sándor telepítette meg 1387-ben s róla kapta nevét. A Drágfiaké volt 1555-ig. Azontúl az erdődi uradalommal a szatmári váré volt 1641-ig, a mikor *Prépostváry* Bálint kapta meg. A szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándoré lett. A Károlyi család 1760 körül svábokat telepített ide, a kik a leégett Szakaszról 1779-ben ide áttelepedett svábsággal együtt, önálló egyházat alakítottak és 1783-ban templomot építettek. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A dűlőnevek még mind németek s a Sándruczen äker (kissándorfalusi földek) azt a helyet jelöli, a hol a régi község fennállott. A falu utolsó postája Szakasz, vasúti és távíró-állomása Károlyi-Erdőd.

Sár. *Sár (Kissár)*, kisközség a szatmári járásban, 28 házzal és 197 magyar lakossal, a kik főleg gör. kath. vallásúak; határa 827 k. hold. Nevét már 1332-ben is *Saar*-nak írják; 1588-ban *Pusztasár*-nak. A XIV. sz. már egyházas hely volt. Ősi birtokosa a *Sári* család, a mely mellett, egyes részeire, 1449-ben *Szepesi* Péter és István kapnak királyi adományt. 1486-ban a *Károlyiakat* is beiktatják itt. 1493-ban a Szepessy család újabb részeket szerez; *Csarnavoday* Egyed pedig zálogba adja itteni jószágát *Matucsinay* Miklósnak, 1547-ben Sáry András török fogságba esvén, holt híre kelt; ekkor *Csomaközy* Lőrincz az egész helységre királyi adományt nyert. 1651-ben a *Kállay* lányok és *Csalay* László új adományt kapnak az egész helységre. A XVIII. század végén a Járdánházi *Kováts* család szerzi meg s övé a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtokosai Berenczei és Járdánházi *Kováts* Jenő és Sándor. A községben gör. kath. templom van, a mely több százados épület. Határában volt hajdan a *Sziget* puszta, a melynek 1446—1488-ban a Csarnavoday család volt a földesura, s 1493-ban a *Szepesi* család kapta meg egyes részeit. *Zygeth*, *Zygethtelek* néven többször előfordul a XIV. és XV. században. A község utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Mikola.

Sárköz. *Sárköz*, kisközség a Túrháton, 307 házzal s 2145 lakossal, a kik között 1731 magyar, 288 német, 70 oláh, 55 ruthén. Közülök 856 gör. kath., 750 r. kath., 480 ref., 59 izr. vallású. Határa 16494 k. hold. Már a kő- és bronzkorszak óta megült hely. Nevét 1490-ben *Saarkez*-nek írják. Ősi birtokosa a *Sárközi* család és 1447-ben még Sárközi János volt az ura; de ugyanekkor már a meggyesi uradalomhoz tartozott egy része s 1490-ben egészen a *Moróczoké*, a kik után a *Báthoryak* örökölték. Ez időtájt már vámszedő hely volt. A Sárközi Mihály 1539-ben török fogságban halt meg s utána Katalin leánya örökölt. 1576-ban *Báthory* Miklós és felesége kapták meg az egészet; 1610-ben Báthory Gábor erdélyi fejedelem egy részét hívének, *Kákonyi* Istvánnak ajándékozza. 1629-ben gróf *Bethlen* István kapta meg. 1640-ben a gróf Bethlen Katáé, ki Albisi *Zólyomi* Dávid felesége volt; Zólyomi Miklósról, a Dávid fiáról, 1669-ben leányára Krisztinára, báró *Perényi* Gábor feleségére, ezekről 1700-ban leányukra, Máriára, báró *Barkóczy* Sándornéra szállott; utánuk 1720-ban leányuk Juliánna, báró *Sennyey* Pongráczné örökölte, a kinek a leányával 1746-ban báró *Vécsey* László kapta. Ettől kezdve maig Vécsey birtok. Mostani ura báró *Vécsey* László, kinek ősi kastélyát 1760-ban építette báró Vécsey István tábornok. Az épület eredetileg kétemeletes volt, de 1823-ban a második emelet leégett s csak egy emeletre hagyták. A kastély gondos fölszerelésében sok értékes műtárgy van. A község ősi ref. temploma a reformáczió előtti időből való. Katholikus temploma 1799-ben épült, mikor a báró Vécsey család r. katholikus tótokat telepített ide A lakosság értékesítő és fogyasztási egyesületet tart fenn. Van itt uradalmi tégla- és cserépgyár, gőzmalom és kőbánya. A határban vannak a *Barkócza-hegy*, *Pallagi-hegy*, *Sárközi-hegy* szőlőhegyek; a *Csergődomb*, *Kakák*, *Kukukmalom*, *Majdlesz*, *Mákparasznya*, *Muzsdai*, *Szakadáti* kerülőház; *Felsőmajor*, *Miklós*, *Ujmajor* majorok; *Felsőmalom*, *Görbedszeg*, *Gyertyámos*, *Téglaszin* és *Ujmajor* tanyák. A községnek van vasúti állomása; postája és távírója Sárközújlakon van.

Sárközújlak. *Sárközújlak*, kisközség a Túrháton, Sárközzel majdnem összeépítve, 284 házzal és 1732 magyar lakossal, kik között 805 gör. kath., 499 r. kath., 239 ref., 182

izr. vallású. Határa 4958 k. hold. Neve 1463-ban csupán *Vylak*. Az *Ujlaki* nemzetség ősi birtoka. 1490-ben Ujlaki Domokosé, 1552-ben Ujlaki Sebestyéné. 1610 körül Ujlaki Judit, *Ráthonyi* Mátyásné birtokpört indított Csebi *Pogány* Péterné ellen Sárközújlak, Adorján, Kis-Zsadány és Kis-Kolcs tulajdonjogáért és a pert megnyerte. 1665-ben *Horváth* Istvánné, *Kende* Jánosné és *Sándorházy* Ferencz és felesége még Ujlaki-jusson részt kapnak belőle. 1687-ben *Serédi* Gáspár kapja meg az egészet, s tőle leánya, Kellemesi *Melczer* János felesége örökölte. Ezentúl főként a Melczer családé, de mellette a XVIII. század végén a *Gabányi*, *Boronkay*, *Ráthonyi*, *Szeőke*, *Márton*, *Parajdi*, *Sepsy* és *Bónis* családoknak is volt itt birtokuk, a XIX. század közepéig pedig még az *Egey*, *Péchy*, *Jármi*, *Muraközy*, *Ternyey* és *Kerekes* családoknak is. Most nagyobb birtokosok itt *Kiszely* Károly és *Péchy* Margit, Péchujfalusi Péchy István leánya (előbb Péchy Elemérné), kiknek itt csinos úrilakjok van. A községben régi református templom áll. Ezt még Báthory Zsuzsánna, Móricz bán neje építtette 1450 táján; 1797-ben s 1900-ban ismét megújították. A gör. kath. templom 1816-ban épült. Van a községben takarék- és hitel-szövetkezet, körjegyzőség, vasúti és távíró-állomás és posta. Határában vannak a *Tanyák* és *Téglaszin* tanyák s *Veres* korcsma.

Sebespatak. *Sebespatak (Kissebespatak)*, kisközség a Szamos mellett, 124 házzal. 574 lakosa között 30 magyar, a többi oláh; azok r. kath., ref. és izr., ezek gör. kath. vallásúak. Határa 628 k. hold. Nevét 1493-ban *Sebespatak*nak írják. A szinéri uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozott. 1711-ben gróf *Károlyi* Sándor kapta meg. Mellettük még a gróf *Telekieknek* volt itt birtokuk. Most nagyobb birtokos nincs a községben. A görög katholikus templom 1850-ben épült. A határban vasas tartalmú források vannak; de nem értékesítik őket. A község utolsó postája, vasúti és távíró állomása Iloba.

Sima. *Sima (Csengersima)*, kisközség a Szamos mellett, 78 házzal és 488 magyar lakossal, a kik főleg reformátusok. Határa 1437 k. hold. Nevét 1348-ban *Symának* írják. Hajdan *Nagy-* és *Kis-Sima* volt. Mindkettő a *Mikolay* család ősi birtoka. 1237-ben egészen a Zothmár comes fiáé, Mikoláé, és ez időben már egyházas hely. 1331-ben a *Szárazberki* és *Simai* családok osztoztak meg rajta. 1339-ben a Szárazberkiek közül Lászlót hamispénzverésért megégetésre itélték és birtokát Tamás erdélyi vajda kapta; de testvérei megtartották a maguk részét s 1362-ben a magtalanul elhalt János vagyonán osztoztak. 1378-ban a *Mikolayak* osztozkodnak a maguk részén. 1406-ban elfoglalják tőlük Drágh és Balk, de ismét visszakapják. Ezentúl, egész a XIX. század közepéig, a Mikolayak maradnak főbirtokosai. 1500-ban megvédik jogukat a Báthoryakkal szemben is. 1563-ban Ferdinándtól nova donatiót kapnak; 1604-ben I. Lipót ismét megerősíti őket birtokukban. A XVIII. században mellettük birtokot szereznek a *Korda*, *Szodoray*, *Gáspár*, *Mándy* és *Szirmay* családok; ugyanezeké a XIX. század közepéig, azontúl pedig a Korda utódok a nagyobb birtokosok. Most báró *Vécsey* Aurélnak és *Pap* Kálmánnak van itt nagyobb birtokuk. Ref. templomáról Henszlmann azt írja, hogy a legrégibb a szamospartiak között s a XIII. századból való román ízlésű épület. Czinterem veszi körül. Az úrasztali edények között 1688-ból való ezüst kanna s 1709-ből egy ezüst-pohár a legértékesebb. Posta s körjegyzőség helyben van, vasúti és távíró-állomása Szatmár-Németi.

Somkútpataka. *Somkútpataka*, kisközség a somkúti járásban, 261 házzal és 1181 oláh lakossal, a kik között 1131 g. keleti, 411 g. kath. vallásu. (Az egész községben csak 9 tud magyarul s 21 ír-olvas.) Határa 2185 k. hold. A község a kővári uradalomhoz tartozott. A XIX. század közepén a báró *Klebersberg* családé volt. Most nagyobb birtokosa nincsen. A gör. keleti egyház temploma több évszázados épületnek látszik. A határban van a *Runk* tanya. A község utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Nagysomkút.

Sonkád. *Sonkád*, kisközség a Szamosközön, 112 házzal és 639 magyar s főleg ref. lakossal. Határa 3438 k. hold. Nevét már 1426-ban is Sonkádnak írták, s a csaholyi uradalomhoz tartozott. A *Csaholyiaké* volt a család kihaltáig. 1547-ben a Csaholyi Imre leányai révén, a Brebiri *Melith* családé lett. 1569-ben *Sulyok* István kapta meg egy részét Csaholyi-örökösödés útján, s ugyanez úton a *Perényiek* és a *Bethlenek*. 1810-ben földesurai *Sulyok* Ferencz, gróf *Teleki* László, *Vay* Ádám, *Kállay* Péter, *Kerekes* Mihály, *Kürthy* György, az *Eötvös*, *Galgóczy* és *Makay* családok. Ugyanezek maradtak a XIX. század közepéig. Most nagyobb birtoka van itt Kölcsei *Kende* Zsigmondnak. Határában vannak a Báthory,

Farkas, Fried, Kende I., II. Kis, Rácz és Rosenfeld I., II. tanyák. A református templom a XV. századból való épület; 1807-ben kőtornyot építettek hozzá és 1861-ben megújították. A lakosság hitelszövetkezetet tart fenn. Nagy tűzvészt szenvedett a község 1884-ben és 1890-ben. Posta helyben van, vasúti és távíró-állomása Tiszaújlak.

Szakállasdombó, kisközség a bányavidéken, 204 házzal és 943 lakossal, a kik között 32 magyar, a többi oláh. Köztük 12 r. kath., 16 izr., az oláhok g. kath. vallásuak. Határa 2719 k. hold. A mai Szakállasdombó neve már 1411-ben *Dobravycza* volt. A nagybányai uradalomhoz tartozott és mindenkor annak a sorsában osztozott. Ma is a kir. kincstárnak van benne nagyobb birtoka. A község a XVII. századig magyar és református község volt, de a nagybányai jezsuiták a templomot elfoglalták. Később az oláhok vették használatba, s köveiből 1872-ben újat építettek. 1594-ben még egy tanúvallatáskor csupa tiszta magyarok szerepelnek: Varga Ördög, Harkadi stb. A dülőnevek között is sok őrzi a régi magyarság emlékét: Szilisfodru—Szélesföld, Fábgyerít—Fábjánrét, Szakálas dimb—Szakállas domb. Utolsó postája, vasút és távíró állomása Nagybánya. Szakállas-dombó.

Szakállosfalu, kisközség a somkúti járásban, 203 házzal, 772 lakossal, a kik között 31 magyar, 16 német, a többi g. kath. oláh. Határa 1679 k. hold. Nevét 1405-ben *Zakalosfalwa*, 1475-ben *Zakalus falva* alakban találjuk. A kővári uradalomhoz, majd a Kővárvidékhez tartozott. 1848-ban itt volt az oláh lázadás főfészke s itt tört ki először a forrongás. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben a gör. kath. egyháznak van temploma. Posta helyben, vasúti és távíró-állomása Nagybányán van. Szakállosfalu.

Szakasz, kisközség a Bükk-hegység alatt, 139 házzal és 815 lakossal, a kik között 86 magyar, 534 német, 195 oláh és 565 r. kath., 209 g. kath., 8 ref., 33 izr. vallásu. Határa 2292 k. hold. Nevét már 1461-ben megtaláljuk *Zakaz* alakban. A bélteki uradalomhoz tartozott és annak a sorsában osztozott. A XVI. századtól kezdve a szatmári vár tartozéka volt 1641-ig, a mikor *Prépostváry* Bálint kapta meg. 1711-ben gróf *Károlyi* Sándoré lett. Most nagyobb birtokosa nincsen. A Károlyiak 1747 körül Württembergből svábokat telepítettek ide. 1771-ben alakult itt r. kath. egyház s 1815-ben építették a templomot. A gör. katholikusoknak is van itt templomuk. A község 1779-ben egészen leégett. Határán átfolyik a Mária és a Boldádi-patak. Postája van, vasúti és távíró-állomás Erdőd. Szakasz.

Szamosbecs, kisközség a Szamosközön, 86 házzal és 455 lakossal, kik főleg ref. vallásúak. Határa 1018. k. hold. Nevét 1427-ben *Beecz*, 1470-ben *Bech* alakban találjuk. A XIV. század elején már rendes község volts papja pápai adót fizetett. A század végén *Drágh* és *Balk* szerezték meg. 1409-ben *Csáky* Györgyöt iktatták be felerészébe. 1424-ben „cum loco castelli" megosztoznak rajta a Drágfiak, s az övék marad a bélteki uradalommal a XVI. század közepéig. Mellettük a *Gacsályi, Csató* és *Berzeviczy* családok is nyernek benne részjószágot. A XVII. század közepéig a szatmári várhoz tartozott s 1633-ban *Préposth※ázy* Zsigmond kapta meg. A XVIII. század elején a gróf *Telekiek* s a gróf *Károlyiak* szerezték meg s az övék volt a mult század derekáig. Most nagyobb földesura nincsen. A községbeli református templom a reformáczió előtti időkből való. 1638-ban és 1889-ben renoválták s 1837-ben tornyot építettek hozzá. A Szamostól sokat szenvedett a község; a mult század elején már majdnem egészen elhordta, de a vármegye 1828-ban új medret ásatott a Szamosnak és így mentette meg. A község utolsó postá a és távírója Csenger, vasúti állomása Szatmár. Szamosbecs.

Szamosdob, kisközség a Szamosközön, 208 házzal, 1447 lakossal, a kik között 472 magyar, 975 oláh és 992 gör. kath. 383 ref., 42 r. kath., 30 izr. vallású. Határa 5505 kat. hold. A XIV. században csak *Dob*-nak írták. 1241-ben, a tatárjáráskor, az egész falu elpusztúlt; V. István *Balkán-Dob* határát *Apor* comesnek adományozta és ő lett új megalapítója. 1391-ben *Báthory* István és Benedek kapták meg s két századon át az övék maradt. 1595-ben Báthory István *Lőrinczfy* Gáspárnak, 1609-ben *Szénási* Mihálynak és 1614-ben, végrendeletében, *Ankreiter* Mihálynak s 16 nemes társának egyes részeket adott itt. 1626-ban *Nyári* Benedeké volt a „*Kis puszta*" nevű része, a melylyel így dicsekedett el; „Van nekem egy kis Dobom, ha megütöm, száz eke ugrik ki belőle." Ezután is az ecsedi uradalomhoz tartozott s azzal kapta gróf *Károlyi* Sándor, majd 1777-ben gróf Károlyi Antal. A *Bánffy, Zanathy* és *Geötz* családoknak is volt itt birtokuk a múlt század közepéig. Most gróf *Károlyi* Mihálynak van benne Szamosdob.

nagyobb része. A község, a Szamos áradásai miatt, ma már a harmadik helyen fekszik. Hajdan népes magyar helység volt. Már 1332-ben egyházas hely s papja 20, majd a következő évben 40 dénárt fizetett pápai adóba. Mária Terézia korában I. osztályú község volt, de egy félszázad múlva már kicsiny faluvá lett. A ref. templom 1896-ban épült a réginek a helyére. A gróf Károlyiak gör. kath. oláhokat telepítettek ide, a kik 1854-ben építettek templomot. Határában van az *Ujmajor*, s átfolyik rajta a Balkány. Gilvács felőli határa táján feküdt hajdan *Tagy*. Egykor népes hely. Valami várkastélya is lehetett, mert ennek romjait 1810-ben még látni lehetett a Kraszna mellett. 1353-ban *Taagh* alakban van említve. Földesurai a Drágfiak és a Báthoryak voltak. Ma már csak egy dülőnév tartja fenn az emlékét. A község utolsó postája Szamosdob, távírója Szatmár-Zsadány, vasúti állomása Kismajtény.

Szamosfericse. *Szamosfericse*, kisközség a nagysomkúti járásban, 95 házzal és 412 gör. kath. oláh lakossal. Határa 1911 kat. hold. Mindenkor a kővári uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. Most nincs nagyobb birtokosa. Gör. kath. egyháza van. 1896-ban építettek új templomot. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagysomkút. A mult századig Fericse néven szerepelt.

Szamoskóród. *Szamoskóród*, kisközség Szatmár-Németi közelében, 102 házzal és 551 magyar lakossal, a kik között 285 ref., 201 gör. kath., 14 r. kath., 51 izr. vallású. Határa 1251 kat. hold. Régi neve *Korogy* volt; 1344-ben *Korog*-nak írják. Ősi birtokosai a *Korogiak* voltak 1389-ig, a mikor Korogi István eladta *Darai* Péternek 50 gyráért. 1419-ben *Petneházy* Jakab és Miklós kapja egy negyedrészét. 1480-ban *Egry* Miklósnak is volt benne része. A Bazini *Dobayak* 1520-ban, *Egry* Péter és Dobai *Jó* Demeter 1539-ben, *Muchey* Pál, *Nagyváthy* János és *Rácz* Miklós 1544-ben, Pettyeni *Jó* Demeter leányai 1550-ben, *Horváthy* György 1559-ben, Fekete *Balogh* János 1561-ben kapnak itt részbirtokot. *Egry* Kelemen 1583-ban török fogságba esett és az egész korogyi jószágát eladta *Salgay* Bálintnak 600 frtért, a mi váltságra kellett neki. Salgay Bálint leányát, Katát, *Perényi* Gábor vette el s örökölte az egész birtokot, 1594-ben a *Pethő* család is kapott benne kir. adományt. A XVI. században ugyanezek a családok voltak főbirtokosai. 1717. után tekintélyesebb község lett s a *Csabay* és *Zoltán* családok szereztek benne birtokot. A század végén a *Péchy*, *Csabay*, *Marecz*, *Végh*, *Dobsa*, *Cseh* és *Rétsey* családok voltak az urai; a múlt század közepéig még a *Darvay*, *Botka*, *Virágh*, *Nagy*, *Chernel*, *Mándy* és *Katona* családok tűnnek fel. A ref. templom 1753-ban épült és 1836-ban állítottak hozzá fatornyot. Határában vannak a *Cseh*, *Furmann* és *Téglaszin* tanyák. A község utolsó postája Ombod, vasúti és távíró-állomása Szatmár.

Szamoslukácsi. *Szamoslukácsi*, szamosmenti kisközség, 94 házzal és 342 gör. kath. oláh, 20 r. kath., 14 ref. magyar és 10 izr. lakossal. Határa 1358 k. hold. 1403-ban *Lucachfalva*, 1475-ben pedig *Lukaczfalwa* alakban írják az egykorú oklevelek. Ez is a kővári uradalomhoz tartozott és a XVIII. században a gróf *Teleki* család kapta meg. Most is gróf *Teleki* László Gyulának van benne nagyobb birtoka. Határában van a Lukácsfalvi tanya, melynek 89 lakosa van. A gör. kath. egyház temploma 1826-ban épült. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagynyíres. A község neve mostanig Lukácsfalu volt.

Szamosszeg. *Szamosszeg*, kisközség a Kraszna és a Szamos zugában, 390 házzal és 2625 magyar lakossal, a kik csaknem mindnyájan reformátusok. Határa 5959 kat. hold. 1358-ban *Zomuszeg*, 1362-ben *Sumuszeg*, 1415-ben *Zamoszeg* alakban írják. A XIII. század elején már pörben szerepel a révje, a mely igen fontos vámszedő hely volt. 1351-ben Laczk fia, *András* főispán azokat a kereskedőket, a kik itt át akartak menni a Szamoson, megvámoltatta s nem eresztette át, hanem lehajtotta Csengerig, ott újra megvámoltatta s tovább küldette őket Szatmárig, a hol csak a harmadik vám után eresztette át őket a vizen. Az Ónodi Czudar családé volt 1470-ig, a mikor a *Rozgonyiak* kapták meg, de a királynak is volt benne birtoka. A XV. századtól kezdve 1830-ig Szabolcs vármegyéhez tartozott és állandóan népes helység volt. A XVIII. században földesurai lettek a gróf *Károlyi*, herczeg *Eszterházy*, *Lónyay*, *Klobusiczky* és *Czóbel* családok s ugyanők a XIX. század közepéig. Most gróf *Károlyi* Sándor utódainak és *Mandel* Ignácznak van itt nagyobb birtokuk. A református templom 1848—1863-ban épült. Határában vannak a *Dienes*, *Filep*, *Károlyi*, *Kósa*, *Kulin*, *Mándi*, *Perényi*, *Szuhányi* és *Ujfalusi* tanyák s a *Társulati telep*; ezek mind újabban települt helyek; de már



Szinérváralja. — A gör. kath. templom.



Szinérváralja. — A róm. kath. templom.



Turvékonya. — Pászthory Árkád háza és kápolnája a Pászthory-tanyán.



Tyukod. — Báró Uray Bálint kastélya.

a XIV. században is voltak pusztái, így 1349-ben *Deeg*, 1368-ban *Chakal* puszták. A községben körjegyzőség van. Utolsó postája, vasúti és távíró állomása Nagydobos.

Szamostelek, kisközség a szinérváraljai járásban, 94 házzal és 495 lakossal, a kik között 20 magyar, 13 német, a többi gör. kath. oláh. Határa 942 kat. hold. Nevét 1490-ben *Zamostheleknek* írják. A szinérvári uradalomhoz tartozott és annak a sorsában osztozott. A *Báthoryak* az ecsedi uradalomhoz csatolták. A XVIII. században földesurai lettek a báró *Vécsey*, *Geötz*, *Gáspár*, Rápolthi *Nagy*, *Thólnay*, *Matay* családok; a múlt század közepéig ugyanezek s a *Zafiry* és *Katona* családok. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községbeli gör. kath. templom újabb épület. Határában vannak a *Balogh* és *Jeszenszky* tanyák. Utolsó postája vasúti és távíró-állomása Apa. Szamostelek.

Szamostölgyes, kisközség a somkúti járásban, 82 házzal és 383 lakossal, a kik közül 12 magyar, a többi oláh és gör. katholikus. Határa 1121 kat. hold. 1405-ben *Twlges*, 1424-ben *Thelges*, 1475-ben *Thewlges* alakban találjuk meg. A kővári uradalomhoz tartozott s 1555-ig a Drágfiaké volt. Közben, 1412-ben, *Perechey* István és testvérei kapták meg királyi adománynyal. 1419-ben István a maga részét Klára testvére leányainak, Apáthi *Kopolch* Zsuzsánnának és Klárának hagyta. A XVII. század végén a *Telekieké* lett s az övék volt a múlt század közepéig. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben gör. kath. templom van, a mely 1893-ban épült. Vasúti és távíró-állomása és utolsó postája Nagynyires. Szamostölgyes.

Szamosujlak, kisközség a Szamosközön, 53 házzal és 350 magyar lakossal, kik főleg reformátusok. Határa 903 kat. hold. Nevét 1332-ben *Vylak*-nak, 1446-ban *Zombok Ujlak*-nak írják. A *Zombok* család ősi birtoka volt. A XV. század elején a *Zsarolyáni* családnak is van benne része és 1446-ban *Bekényi* Miklósnak és feleségének, 1463-ban *Gerezdy* Istvánnak is. 1495-ben *Ujlaky* János és Antal kapják meg az egész helységet. A XVI. században már Szamos-Ujlak a neve. 1558-ban *Soós* János is ura. 1592-ben Szentmiklósi *Pongrácz* Gáspár kapja meg az egészet. A XVII. század közepén főbirtokosai a *Vayak*. 1726-ban gróf *Teleki* János kap reá királyi adományt. 1743-ban a báró *Kemény* család szerez itt birtokot. 1810-ben kétharmada a Nagyváradi *Ajtay* családé, egyharmada özvegy *Maróthy* Ferenczné volt. A múlt század elején a báró *Bánffy* és a gróf *Bethlen* családoké. Most gróf *Hadik-Barkóczy* Endrének van itt nagyobb birtoka. A református templom a XV. századból való; alatta van az *Ajtay* család sírboltja. 1842-ben újraépítették; 1865-ben leégett, de ismét felépült. Határában van a *Hadik-Barkóczy* tanya. Hajdan nagy pusztája volt: a *Vármegye* puszta, a melyen 1446-ban *Bekényi* Miklós részt kapott; 1450-ben nagy határpöre volt Ujlaknak Zsarolyánnal s akkor ezt a pusztát hozzá itélték; 1495-ben az Ujlakyak megkapták a helységgel a Vármegye pusztát is, a melyet még a múlt század elején is így neveztek. A község utolsó postája Czégénydányád, vasúti és távíró-állomása Jánk. Szamosujlak.

Szaniszló, nagyközség az Érvidékén, 641 házzal és 4830 lakossal, a kik magyar anyanyelvűek és 2145 gör. kath., 1734 r. kath., 707 ref., 240 izr. vallású. Határa 17,258 kat. hold. Nevét 1306-ban *Terra Zoyzlu*, 1347-ben *Poss. Zanyzlaw*, 1446-ban *Stanyzlo* alakban találjuk meg. 1352-ben Szaniszlón, mely akkor puszta volt, a Kaplyon nembeliek osztoztak. A XV. század elején a *Károlyi* családé volt. Mellettük már a XIV. század közepétől kezdve a *Reszegeieknek* volt benne részök. A XVI. században a *Báthoryak* szerezték meg s az ecsedi uradalomhoz csatolták. Ennek a sorsában osztozott a szatmári békéig és ekkor a báró *Bánffyaké* lett. Mikor a gróf *Károlyi* család a 162 községből álló ecsedi uradalmat megvásárolta, ezt a helységet is megszerezte. 1746-ban vették meg egyik felét a Rákócziné fiától, a másikat 1776-ban a fiskustól. Most nagyobb birtoka van itt gróf *Károlyi* Józsefnek. A község lakossága a XVIII. századig tiszta magyar volt és mezővárosi kiváltságai voltak. A gróf Károlyiak alatt németek és oláhok telepedtek be a szomszéd községekből s 1800-ban újra megalakúlt a r. kath. egyház, a mely 1562-ben, a reformácziókor megszünt. Róm. kath. templomot 1824-ben építettek, de ez az 1834-iki nagy földrengéskor rombadőlt és gróf Károlyi György építtette fel újra 1841-ben. A ref. templom még a hitújítás előtti korból való, a gör. katholikus pedig 1768-ban épült. A község határában vannak *Karuly* önálló puszta, Karuly, Zsuzsánnamajor, Mácsa, Ménesakol, Liget, Csereerdő, Ömböly, Szőlő-tanya, Fülemező-majorokkal. Továbbá Portéka, Szaniszló.

Ménesjárás, Cserepcs, Feketetag, Pálffy uradalmi majorok, ezeken kivül Weisz, Barth, Kozma Riméli, Józics, Schnell, Szatmáry, Lang tanyák. Ezek közül ősi az *Ömböly* puszta, a mely egy elpusztúlt helység emlékét őrzi. A szomszéd Csomaköznél szólottunk bővebben róla. A *Karúj* tanya, melynek neve a Károlyi név régi alakját rejti. 1346-ban ugyanis *Karuly* András és fia, Simon szerepelnek; a Karuli-puszta pedig már 1423-ban és 1426-ban a Nábrádi és Perecsényi családoké. 1428-ban azonban e pusztát a Károlyiak a Báthoryaktól elfoglalták s így valószínűnek látszik, hogy ősi jusson volt rá igényük. A múlt század végén igen megnépesedett ; most 1200 lakosa van. Határában volt 1519-ben *Koppan-Teleke* puszta, a melyet Zétényi *Fodor* Imre kapott királyi adományul. *Kozmateleke* már 1322-ben a Károlyiak birtoka; van egy oklevél, a mely megtiltja a *Seményieknek*, hogy elfoglalják. 1426-ban a Kállayaké volt. A községben van vasúti állomás, posta- és távíró-hivatal.

Szappanpataka.

Szappanpataka, kisközség a somkúti járásban, 32 házzal és 133 gör. kath. oláh lakossal. Határa 463 kat. hold. A kővári uradalomhoz tartozott. A XVII. század végén a *Teleki* család kapta meg s az övé volt a múlt század közepéig. Most nagyobb birtokosa nincs. A községbeli gör. kath. templom 1820-ban épült. Vasúti állomása, utolsó postája és távírója Nagysomkút .

Szárazberek.

Szárazberek, kisközség a szatmári járásban, 149 házzal, 1033 magyar lakossal, a kik között 595 ref., 274 gör. kath., 94 r. kath., 71 izr. vallású. Határa 3049 kat. hold. Nevét 1348-ban *Zaruzberuk*, 1351-ben *Zarzberek* alakban leljük meg. Ősi birtokosai a *Szárazberekiek*, a kik közül Lászlót 1339-ben mint hamispénzverőt megégették, birtokait elkobozták és Tamás erdélyi vajdának adták. A család pört indított és a birtok háromnegyedrészét visszakapta. A *Mikolay* család is nagyobb birtokosa volt s kívüle a *Csákyak*, *Csaholyiak*, *Tétiek*, *Vetésiek*, *Fülpösi*, *Dabolczi*, *Sásvári* és a *Román* családok. A XVI. században újabb birtokosok *Muchey* Pál, a ki 1545-ben kap benne adományt. A Csaholyi-lányokat 1547-ben iktatták itt be. A *Báthoryaknak* is volt itt részük, a melyet 1567-ben Báthory Miklós *Szirmay* Lajosnak adott. Vetési *Kökényesdi* Péter 1625-ben, Szentmártoni *Farkas* András 1627-ben kapnak egyes részeire adományt ; 1665-ben *Horváth* István kap egy telket s malmot, 1667-ben gróf *Csáky* István az egészet : de azért a XVIII. században is a Mikolayak maradnak a főbirtokosai. A század végén rajtuk kívül a *Szodoray*, *Peley*, *Boros*, *Szirmay*, *Uray*, *Nagy*, *Czerjék*, *Illyés*, és *Mándy* családoknak volt itt birtokuk s a XIX. század közepéig még a *Kovács* család tünik fel. Most nagyobb birtoka van itt *Mándy* Bertalannak és *Mandel* Lipótnak. A községben van református és gör. katholikus templom. Amaz a XVI. században, ez a XIX. században épült. 1812-ben egészen leégett a község. A határban vannak a *Király*, *Mándy*, *Parragh*, *Patay*, *Rácz* és *Spiegel* tanyák. Körjegyzőségi székhely. Henger-gőzmalom s a Szamoson vízimalom is van a községben; utolsó postája, távírója, vasúti állomása Mikola.

Szatmárzsadány.

Szatmárzsadány, nagyközség az ecsedi láp keleti részén, 185 házzal és 1458 lakossal, a kik között 155 magyar, a többi oláh. 1353 gör. kath., 46 ref., 27 r. kath. és 31 izr. vallású. Határa 3365 k. hold. Régi neve csak *Zsadány* volt ; 1332-ben *Sadannak* írják. A XV. században két Zsadányt találunk: *Nogsadant* és *Kyssadant.* Már a XIII. század elején szerepel a váradi Regestrumban egy idevaló Zsalta nevű ember. Régi ura a *Zsadányi* család. 1379-ben Szántói *Petten* fiaié. 1391-ben a *Báthoryakat* iktatták be egy részébe. A következő században a *Vetésiek* is kapnak benne részt. 1548-ban Pálfalvai *Burián* László kapja meg Kis-Zsadányt; 1609-ben *Macskási* Mihály s 1632-ben *Némethi* János Nagy-Zsadányban kapnak részt. 1660 júniusban itt táborozott Barcsay Ákos, 1709-ben gróf Károlyi Sándor serege. A XVIII. század végén földesurai a gróf *Teleki*, gróf *Thoroczkay*, a *Szalay*, *Sztojka*, *Dániel*, *Buday*, *Kállay* és *Domahidy* családok. A mult század elején gróf *Halleré* volt. Most nagyobb birtokuk van itt *Szarka* Andornak, a szatmári jezsuitáknak és *Világossy* Gáspárnak. A gör. katholikusoknak van itt templomuk, a mely 1820-ban épült. A határban vannak a *Szarka* és *Világosi* tanyák, Czigánytelep és a Jézustársaság tanyája. Vasúti állomás, posta és távíró helyben van.

Szentmiklós.

Szentmiklós (Krasznaszentmiklós), kisközség, 148 házzal és 960 lakossal, a kik közül 227 magyar és 739 oláh. 790 gör. kath., 139 ref., 24 r. kath. és 16 izr. vallású. Határa 3243 k. hold. Nevét 1433-ban *Zenthmiklós*, 1428-ban *Katazenthmiklos* alakban írták. 1417-ig a *Szentmiklósi* nemzetségé volt ; ekkor *Báthory* István és Benedek kapták meg, de a *Drágfiak*, a *Szénási*, Álmosdi *Csire*, Malomvízi *Ken-*

deres, Kendefi, Kállay és az Albisi *Zólyomi* családok is szereztek benne részt a XV. században, a következőkben pedig még a *Károlyiak* is. A XVI—XVII. században a szatmári várhoz tartozott s a XVIII-ikban a *Pongráczoké* volt, majd a gróf Károlyiak kaptak rá királyi adományt s ma is gróf *Károlyi* Lajosnak van benne nagyobb birtoka. A ref. templom a XV. századból való épület. 1703-ban restaurálták. A gör. katholikusok 1904-ben építettek új templomot. Egykor valami váracs lehetett itt a ref. templom táján, de ma már semmi nyoma. Körjegyzőség helyben, vasúti állomása Domahidán van. Utolsó postája és távírója Kismajtény. Hozzá tartozik a Károlyi major. Hajdan nagy pusztája volt a *Szentmiklósi puszta*, a melyet 1429-ben a *Csaholyiak* kaptak, 1511-ben pedig részt kaptak benne *Csobay* Jánosné, Károlyi Zsófia és Károlyi Mihályné, Kasuly Borbála.

Szinérváralja, nagyközség, járási székhely, 853 házzal és 5360 lakossal, a kik között 2481 magyar, 2096 oláh, 53 német és 2455 gör. kath., 779 r. kath., 759 ref., 634 izr. vallású. Határa 11.250 k. hold. Határában már az őskori ember is tanyázott. Az ott kisérletképen végzett ásatás számos kő- és bronzkori maradványokat hozott felszínre. Hajdan erős vára a város fölötti várhegyen emelkedett. A XIII. században már gyakran említik *castrum Zynyr* néven. Ez is a Meggyesaljai *Morócz* család uradalmának volt a meggyesivel egyenlően kiváló pontja s az uradalmat magát is hol szinérinek, hol meggyesinek szokták nevezni. Régibb története egy az aranyosmeggyesi vár történetével. Már 1491-ben, a mikor a vár a Jagellók kezén volt, Báthory András szatmári főispán és testvére, István nádor erőszakkal foglalták el, hogy ne maradjon idegen hatalom kezén. 1520-ban *Werbőczy* István előtt folyt le az osztozkodás a Báthoryak között és ekkor Váralja s Szinér vára az Ecsedi Báthory Andrásé lett. Nem sokáig állott ezután őrt a bányavidék kapujában. Báthory Zsigmondnak egyik ifju fiától Balassa Menyhárt 1463-ban csellel elfoglalta s katonáival később földig leromboltatta. A vár alatt fekvő falu már a XIV. században jelentékeny hely volt. 1341-ben már tekintélyes egyházas hely. 1583-ban Báthory Zsuzsánnáé volt az egész szinéri uradalom, Váraljával együtt, mely ekkor már mezőváros volt. A Báthoryak után ezt is a *Lónyayak* örökölték. 1638-ban a Lónyay Zsigmondé, a kinek az idejében nagy határpör folyt Apa és Váralja között. Az érdekelt váraljai földbirtokosok a *Kornis, Nyáry, Pernesz, Bakos* és *Kállay* családok voltak. Kisebb rész birtokot sokan nyertek a XVII. században : így 1604-ben *Béltheky* Mihály és felesége, *Hidy* Margit, 1615-ben Deregnyei *Daróczi* Ferencz, 1627-ben *Farkas* István, 1635-ben *Kölcsey* Magdolna, 1654-ben *Meggyesi* Pál, 1659-ben Gacsályi *Horváth* István, 1665-ben *Mikolay* Boldizsár és *Daróczy* Sámuel, 1672-ben a jezsuiták, a kiknek 1773-ig volt itt birtokuk ; rajtuk kívül az *Ajtay, Várady, Darvay, Szegedi, Batzoni* családok voltak főbirtokosai. A XVIII. században kisebb-nagyobb birtokot szereznek vagy családi jusson megtartanak a gróf *Teleki*, gróf *Kornis*, gróf *Barkóczy*, báró *Vécsey*, báró *Wesselényi, Becsky, Eötvös, Darvay, Máthay, Szilágyi, Vetéssy, Vankay, Tholnay, Dobay, Ottlik, Szerdahelyi, Jármy, Balogh, Jakab, Nagy, Gáspár, Rettegi, Vásárhelyi, Dedécs, Fekete, Magyari, Kanizsay*, Szalontai *Tholdy, Hunyor, Halábori, Szabó, Deseő* és *Németh* családok. A mult század közepéig ezeken kívül jelentékenyebb birtoku családok voltak a *Dobay, Kolosváry, Bereczky, Tar, Kelemen, Ujfalussy, Kovács, Bodnár, Papp, Mándy, Pápay, Benkő, Csernátonyi, Lengyel, Bajnóczy, Vajda, Marthy, Lázár* és a *Boross* családok, továbbá a minoriták. Most nagyobb birtokuk van itt *Papolczy* Bélának, *Kávássy* Lászlónak és Sándornak, a róm. kath. egyháznak és *Mándy* Zoltánnak. A községben három templom van. A róm. katholikusok mai, hatalmas szép templomát 1421-ben építtette Báthory Zsuzsánna. A reformácziókor az egész város magyar lakossága fölvette az új hitet s a templom is az övék lett, míg a kath. egyház teljesen megszünt. A XVI. és XVII. század alatt többször dúlták fel a várost az ellenséges hadak. 1605-ben Básta hadai ; 1677-ben Wesselényi István foglalta el erdélyi, lengyel, franczia és tatár hadakkal, melyek Váralját és templomát kifosztották. 1717-ben a tatárok égették fel a várost. A templomnak is csak a puszta falai maradtak meg. A helység csaknem megszűnt ; a házak romban hevertek ; a templomot fölverte a dudva és farkasok tanyáztak benne. A nép a hegyek tövébe vonult s a pataknál kis fatemplomot épített magának. A század közepén oláhok özönlöttek be és telepedtek meg s 1753-ban kath. egyház alakult, a mely elfoglalta a régi templomot és használhatóvá tette. A templom azonban 1848-ban leégett és csak 1870-ben építették fel újra. A reformátusok 1756-ban

Szinérváralja.

építettek új fatemplomot s 1796-ban kőtemplomot. A görög katholikusok temploma 1882-ben épült. A helység csak a múlt század közepétől kezdve virágzott fel újra. Hetivásárjai révén hatalmas környéknek a góczpontja. Az egész Avasság és a Szamos-környék, a Bükk-hegység falvaiig itt szerzi be szükségleteit. A hetivásár vámja 1753 óta közös a r. kath. és a ref. egyház között. Van a községben járásbíróság, telekkönyv, adóhivatal, szolgabíróság, csendőrörs, pénzügyőri szakasz; három pénzintézet: a „Szinérváraljai Takarékpénztár“ a „Satmareana“ takarékpénztár és a „Szinérváraljai Központi Hitelszövetkezet.“ Van két kaszinó; vasúti és távíró-állomás és postahivatal. Van szeszgyár, gőzmalom, andesit- és syenit-gyár, a melynek márványbányái az ilobai és váraljai határban feküsznek. A város határában hegyoldalon fekszik Mándy Zoltán emeletes, szép kastélya, honnan remek kilátás nyílik a távoli vidékre. A kastélyt Mándy Bertalan építtette 1870-ben. Berendezéséből kiemelendő a több mint ezerkötetes könyvtár, számos régi családi festmény és egy Mátyás korabeli nagybecsű, góthikus Mária-szobor, borostyánkőből faragva, fején aranykoronával. A községhez tartoznak az *Atyim, Barát, Fényes, Kávási, Klein, Mándy, Nagy* I., II. *Papolczy, Urbéres* tanyák és a r. kath. egyház tanyája; az Avas felől mély völgykatlanban van a *Zúgó* völgy, a hol gyógyforrás van, a mely csúzos bántalmaknál jó hatású. Fölötte emelkedik a Várhegy, a melyen még ma is megvannak a hajdani vár nyomai.

Színfalu. *Színfalu,* kisközség a Bükk alján, 136 házzal és 1071 lakossal, a kik közül 98 magyar, 749 német és 211 oláh. Vallásra nézve 804 r. kath., 228 g. kath. és 32 izr. Határa 5107 k. hold. Nevét 1424-ben *Zynfalwa* alakban találjuk meg a bélteki uradalom lajstromában. A XVI. század közepétől kezdve az erdődi, majd az erdőszádai uradalommal a szatmári váré volt. A XVII. században egészen kipusztult, csak nehány szénégető kunyhója maradt a helyén. Lassanként oláhok telepedtek be és a szatmári béke után gróf *Károlyi* Sándor az egész vidéket megszerezte. 1760 körül a Károlyiak svábokat telepítettek ide, de csak 1816-ban építettek templomot. Ez 1862-ben leégett, de 1871-ben újra felépítették. Most a birtok gróf *Károlyi* Lajos hitbizományi uradalmához tartozik. Határához tartoznak az Ómajor és Ujmajor. Van a községben vasúti állomás és távíró; utolsó postája Ujmajor.

Szoldobágy. *Szoldobágy (Bikkszoldobágy),* kisközség, 101 házzal és 583 lakossal, a kik között 16 izr., a többi g. kath. oláh. Határa 3738 k. hold. Nevét 1475-ben *Zaldobaghnak* írják. 1346-ban *Machyádi* Miklósé volt, a ki zálogba adta *Karuly* Simonnak nyolcz gyráért. A XVI. század elejétől kezdve az erdődi uradalomhoz tartozott, a szatmári békéig, a mikor gróf *Károlyi* Sándor szerezte meg. Most nagyobb birtokosa nincsen. Hajdan valami váracs volt fölötte és alatta feküdt a régen elpusztult *Dedemez* nevű helység, a mely 1346-ban szintén a Machyádi családé volt. Vasúti állomása van, utolsó postája Erdőd, utolsó távírója Középhomoród.

Tartolcz. *Tartolcz,* kisközség az Avasban, 360 faházzal és 1677 lakossal, a kik között 41 magyar, 77 német, a többi oláh, 5 r. kath., 1 ref., 124 izr., a többi g. kath. Határa 5736 k. hold. Neve 1490-ben szerepel először. A szinéri uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozott a XVIII. századig, a mikor a gróf *Károlyi,* gróf *Teleki,* gróf *Barkóczy,* báró *Vécsey,* báró *Wesselényi, Becsky, Luby, Rhédey, Nagy, Irinyi, Matay, Pap, Riskó, Geötz, Ottlik, Szeőke, Korda, Draskóczy, Sepsy* és *Ráthonyi* családoké volt. A XIX. század közepéig még a *Kovács* és *Dobay* családok tünnek fel benne. Most a báró Vécsey családnak van itt nagyobb erdőbirtoka. A községben gör. kath. templom van, a mely 1904-ben épült. Hozzátartoznak a *Kistartolczi* irtás, *Magurahegy* irtás és a Tratmann tanya. A községben posta van, utolsó vasúti és távíró állomása Szinérváralja.

Tatárfalva. *Tatárfalva (Szamostatárfalva),* kisközség, 57 házzal és 364 magyar lakossal, kik főként ref. vallásuak. Határa 790 k. hold. Nevét már 1458-ban mai alakjában írják. Ősi birtokosa és a XIV. században egyedüli ura a *Tatár* család volt. 1406-ban *Eőry* Ambrus és Bálint is kapnak benne részt Tatárfalvi *Tatár* Ambrus és fia, János mellett. Még ebben a században a *Pátyodi, Csomafalvi, Kispiricsei, Csathó* és *Mikolay* család lesz az ura és a Tatár család megszünik szerepelni. A *Zsarolyániak* 1505-ben, a *Szőlősiek* 1519-ben és *Vatay* Gáspár 1571-ben szerzik meg. 1640-ben *Göde* Judit és *Torday* János kapnak benne részt és 1754-ben *Csomaközy* Zsigmond, Krisztina és Zsuzsánna. A század végén urai az *Ilosvay, Décsey, Pogány, Menszáros* és *Diószeghy* családok. A XIX. század közepéig még

a *Pongrácz*, a *Gyene* és *Nagy* család. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben református templom van, a mely Rómer Flóris szerint a XIV. századból való. Henszlmann azt mondja róla, hogy ; „nevezetes azért, mert Magyarországon az egyetlen ismert példány, a melyben kétszínű tégla felváltott rakásával a külső falakban színes rakás idéztetett elő. A tégla vörös és fekete. A polichrom hatás főkép az ablakívekben tünik fel." A község utolsó postája és távírója Csenger, vasúti állomása Jánk.

Terep, oláh kisközség az Avasban, 184 házzal és 858 lakossal, a kik között 141 magyar, 717 oláh és 718 g. kath., 27 ref., 19 r. kath. és 91 izr. vallásu. Határa 1661 k. hold. Már 1493-ban szerepel a mai nevén. Mindig az avassági uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozott a XVIII. századig, a mikor határában birtokot szerzett a gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, gróf *Kornis*, báró *Wesselényi*, *Becsky*, *Eötvös*, *Dobay*, *Nagy*, *Sepsi*, *Szirmay*, majd a *Kováts* család. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben gör. kath. templom van, a mely 1805-ben épült. Határában van a Bakó tanya s a Bikszádi fürdőnek egy része. A község utolsó postája, vasúti és távíró állomása Bikszád. Terep.

Tiszabecs, kisközség a Tiszaháton, 228 házzal, 1266 magyar s főleg ref. lakossal. Határa 2950 k. hold. A XV. században *Tizabekch* néven volt ismeretes és révjével, a mely fontos közlekedési hely volt, Ugocsa és Szatmár vármegyék között, a Szántai Bekcs, későbbi nevén *Becski* család birtoka, 1478-ban zálogba adták a *Károlyiaknak* s 1483-ban cserében megkapták a *Csákyak* itteni részeit. Utánuk a Rozsályi *Kúnok* szerezték meg és a rozsályi uradalomhoz csatolták. Oda tartozott a XVII. század közepéig. 1680-ban a *Pongráczok* kaptak rá királyi adományt. A XVIII. században többen szereztek benne birtokot ; a század végén a *Borbély*, *Morvay*, *Leövey*, *Bay*, *Butkay* családoké s mellettük részbirtoka volt a gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, *Ujhelyi*, gróf *Schönborn*, *May*, *Fogarassy* és *Ormós*, *Domahidy*, *Ary*, *Tarpay*, *Czerjék* családoknak. Ugyanezeké volt a múlt század közepéig, de az *Eötvös* családnak és a királyi kamarának is volt benne birtoka. Most nagyobb birtokosa nincsen. A község a Tisza partján fekszik és igen sokat szenvedett az áradásoktól. Régi templomát, a mely a XV. századból való szép góthikus épület volt, lassanként teljesen elhordta a Tisza. Évtizedekig használták félig leomlott állapotban is, úgy hogy a part fölött leszakadt hátulsó részt bedeszkázták. 1861-ben szedték le a fennállott részt s az ideiglenesen épített kis templom helyett 1907-ben építettek újat. A község is sokszor költözött új meg új helyre a Tisza miatt, a mely erős kanyarodással veszi körül. A község határában vannak a *Bajnok* és a *Szekeres* tanyák. Hajdan itt feküdt *Kápolnás Szekeres* helység is, mely 1345-ben a Kölcseyeké volt. A községben van körjegyzőség és posta-hivatal, vasúti állomása Tiszaújlak. Ocskaynak 1703-ban vívott diadalmas tiszabecsi csatája emlékére, a mely a *Bajnok* dülőn folyt le, 1905-ben emlékoszlopot állítottak a falu közepére, a ref. templom elé. Tiszabecs.

Tiszakóród, kisközség a Tiszaháton, 208 házzal s 1119 magyar és főleg református lakossal. Határa 2272 k. hold. Határában több őskori őrhalom látható, a mi azt bizonyítja, hogy már ősidők óta megült terület. Nevét 1344-ben *Chorod*, 1415-ben már *Korod*-nak írják. Ősi birtokosa a Kusaly *Jakcs* család volt. A XIV. században a *Kölcseyeknek* is volt benne birtokuk. 1344-ben kaptak rá új adományt s 1488-ban egy részüket eladták a *Perényieknek*. 1550-ban a Rozsályi *Kúnok* szerezték meg és a rozsályi uradalomhoz csatolták. Mikor Rozsályi *Kún* Annát *Barkóczy* László vette nőül, vele ezt is megkapta ; az ő unokája *Kende* Mihály felesége lett s vele a Kende család lett az ura. Kívüle a XIX. század elején a gróf *Rhédey*, *Bay*, *Ormós*, *Bessenyey*, *Kölcsey*, *Jármy*, *Uketyevity*, *Csiszár*, *Sántha*, *Kálnási*, *Nyeviczkey*, *Uray* és *Tholnay* családoknak volt itt birtokuk. Most nagyobb birtoka van itt *Kende* Zsigmondnak. Ez a község is közvetetlen a Tisza partján fekszik és sokat szenvedett áradásaitól. Még a mult század közepén meg volt a *Burgunda* nevű utczája ; az volt a tulajdonképeni anyaközség ; de a Tisza egyre beljebb mosta a falut, mely ilyképpen a másik végen volt kénytelen tovább terjeszkedni. Úgy látszik, hogy a Burgund egy régi elpusztult község nevét tartotta fenn és egynek látszik azzal az *Urband* helységgel, mely 1345-ben mint Kóróddal határos község szerepel. A határban vannak a *Kende*, *Kaufmann* I., II. és a *Sántha* tanyák. A református templom a XV. századból való, többször átalakított épület. A községben van körjegyzőség. Utolsó postája Vári, vasúti és távíró-állomása Tiszaújlak. Tiszakóród.

Tisztaberek. *Tisztaberek*, kisközség a szatmári járásban, 103 házzal és 627 magyar lakossal, a kik között 492 ref., 66 g. kath., 60 r. kath., 9 izr. vallású. Határa 3168 k. hold. Nevét 1332-ben *Chyzaberug*, 1342-ben *Thizthaberuk*, 1470-ben *Tyzthaberek*, 1486-ban *Berek* alakban találjuk. A XIV. század elején már egyházas hely. 1352-ben *Tibafi* Mihály fia István zálogba vetette rokonainak *Péter* és *Tamás* mestereknek birtokát, 200 gyráért. 1393-ban *Balk* és *Drágh* pereltek miatta a *Meggyesi* Simon bán fiaival, 1424 és 1470-ben a Drágfiak osztoznak meg rajta. Urai még a *Gacsályi* család 1437-ben s a *Csató* 1470-ben. Ebben a században pálos kolostora volt, a melynek a Drágfiak voltak a patronusai és 1486-ban Drágfi Bertalan ezeknek ajándékozta Kis-Hodost. A XVI. és XVII. században a szatmári várhoz tartozott, a XVIII. század elején a *Gyulafiaké* volt, utánuk házasság utján a *Tarpay* Gergelyé lett, a ki II. Rákóczi Ferenczczel kibujdosott s ekkor a Rhédeyek kapták meg. Mellettük a *Kecskés* és *Vasadi* családoknak is volt itt birtokuk. Most nagyobb birtoka van itt *Szoboszlay* Sándornak, *Dely* Imrének és *Fogarassy* Zsigmondnak. A községben ref. templom van, a mely 1880-ban épült. Határában van a *Czigánytelep*. Utolsó postája, távírója és vasúti állomása Gacsály.

Tománya. *Tománya*, oláh kisközség a bányavidéken, 178 házzal és 797 lakossal, kik között 4 ref., 18 izr., a többi gör. kath. vallású. Határa 2006 k. hold. Nevét 1231-ben *Thoman*, 1461-ben *Thamonya*, 1470-ben *Thomaan* alakban találjuk. A bélteki uradalomhoz tartozott. 1629-ben báró *Károlyi* Mihály özvegye, *Sennyei* Borbála kapta meg. 1784-ben a báró *Hunyady* család kapott rá donátiót, s az övék volt a múlt század elejéig, a mikor a gróf *Dégenfeld* család vette meg, s ma is az övék. Hozzá tartozik a Plopty tanya. A községben gör. kath. templom van; a falu utolsó postája, vasúti és távíró állomása Erdőszáda.

Tőkésbánya. *Tőkésbánya*, kisközség, 198 házzal és 945 gör. kath. oláh lakossal. Határa 1605 kat. hold. Nevét 1411-ben *Thukes*, *Tyukes* alakban találjuk. A nagybányai uradalomhoz tartozott és azzal a XV. században a szerb deszpotáké volt. 1564-ben puszta, melyben *Melith* György, Gyalui *Vass* György és *Abrámffy* György részt kapnak. 1625-ben már népes helység volt és Vetési *Kökényesdi* Péter kapta meg az egészet. A XVII. században a bányai uradalommal a szatmári várhoz tartozott. A XVIII. században nagyobb birtokos család volt itt a *Vankay*, *Mátay*, *Uray*, *Bakay* és *Bagossy* család. Most nagyobb birtokosa nincsen. Görög katholikus templom van benne, a mely 1880-ban épült. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Nagybányán van.

Tőketerebes. *Tőketerebes*, *(Krasznaterebes)*, nagyközség, 206 házzal és 1675 lakossal, a kik között 278 magyar, 607 német, 789 oláh és 811 gör. kath., 761 r. kath., 40 ref., 61 izr. vallású. Határa 5871 kat. hold. Nevét 1270-ben *Therebes terra vacua*, 1446-ban *Theketherebes* alakban leljük meg az oklevelekben. 1407-ben *Báthory* János kapta meg egy részét királyi adománynyal, a többi a *Daray* családé volt; de ez Zsigmond ellen pártütésbe keveredett s birtokait a *Drágfiak* kapták meg 1412-ben. Végre 1417-ben Báthory István, Benedek, Tamás, Mihály és Bertalan az egész birtok ura. Ettől kezdve az ecsedi uradalomhoz tartozott és annak a sorsában osztozott. 1711 után gróf *Károlyi* Sándor vette meg. A Károlyiak 1789-ben württembergi svábokat telepítettek ide, s ezek hitközséggé alakúlva, 1834-ben építettek templomot, a gör. katholikusok pedig 1836-ban. Most nagyobb birtoka van itt gróf *Károlyi* Lajosnak. A község határában vannak a *Czifra* és *Vadas* puszták, a *Selymes* erdő, *Selymes* tanya és *Czigánytelep*. Van a községben vasúti állomás, posta és távíróhivatal.

Törökfalu. *Törökfalu*, kisközség a somkúti járásban, 198 házzal és 868 lakossal, a kik közül 86 magyar, 10 német, a többi oláh. 752 gör. kath., 21 g. keleti, 87 izr. vallásu. Határa 2116 k. hold. 1475-ben *Therekfalwa* alakban említik a kővári uradalom községei között. A XVII. század végén szintén a *Teleki* család kapta meg s a XIX. század közepéig az övék volt főleg erdőségből álló határa. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben gör. kath. templom van, a mely 1863-ban épült. Hozzá tartozik a *Runk* tanya. A község vasúti és távíró állomása és utolsó postája Nagysomkút.

Tunyog. *Tunyog*, kisközség a Szamosközön, 180 házzal és 1092 lakossal, a kik főként reformátusok. Határa 3152 k. hold. 1335-ben *Thunugh*, *Thonug*, 1380-ban *Thunyog*, *Twnywg* alakban találkozunk vele. Ősi birtokosa a *Tunyogi* család volt. Tunyogi Mihály 1335-ben átadta fele birtokát *Csaholyi* Jánosnak. 1367-ben a Csaholyiak megvették az óbudai klarissza-apáczák itteni részét is. Csaholyi-birtok maradt a

család kihaltáig, a mikor 1547-ben Csaholyi Imre leányaival, a Brebiri *Melith* és *Petrichevich* családoké lett. Közben, 1378-ben, a község felére a Daróczi *Szűk* család kapott királyi adományt. 1592-ben Nagykállai *Leökös* Lőrincz kapja meg egy részét. A XVII. században a szatmári várhoz tartozott s 1630-ban Kozák *Rácz* János is kap benne részt. 1717-ben *Korda* Mihály, 1725-ben *Géressy* János, 1758-ban a *Szűcs* család kapnak egyes részeire királyi adományt. A század végén a gróf *Károlyiak*, a Korda, *Ilosvay* és Szűcs családok voltak a földesurai s ugyanők a XIX. század közepéig. Most *Luby* Lajosnak, *Kölcsey* Zoltánnak, a gróf Károlyi családnak és *Klein* Móricznak van itt nagyobb birtokuk és Luby Lajosnak és Kölcsey Zoltánnak csinos úrilakjuk. Gőzmalom és olajgyár is van a községben. Mind a kettő Luby Lajosé. A községben református templom van, a mely a XV. századból való és egészen a Szamos partján fekszik. Határrészei a Komlósszeg, Kürthy tanya, Tagosok stb. A községben posta van, távírója Győrtelek, vasúti állomása Mátészalka.

Turvékonya, kisközség az Avasban, 193 házzal és 855 lakossal, a kik között 60 magyar, 24 német, 771 oláh és 776 g. kath., 43 r. kath., 10 ref., 23 izr. vallású. Határa 3170 k. hold. Nevét már 1490-ben is *Thwrwekonyá*nak írják. A szinéri uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozott. A XVIII. században a gróf *Károlyi*, gróf *Teleki*, gróf *Kornis*, gróf *Barkóczy*, báró *Vécsey*, *Lónyay*, *Becsky*, *Mátay*, *Sepsy*, *Nagy*, *Pap*, *Dragus* és *Sztán* családoké volt. Most gróf Vay Gábor a legnagyobb birtokosa; övé a határban levő csinosan berendezett *Máriavölgyi* fürdő is. *Pászthory* Árkádnak is van nagyobb birtoka és szépen berendezett magántanyája, a hol az ismert emberbarát árvaházat és szegényházat tart fenn. Téli időben van rá eset, hogy naponként 150—200 szegényt is ellát jó eledellel és szállással. Nagy hatással dolgozik az alkoholizmus elfojtásán és a magyarosodás terjesztésén is. Hozzátartozik a *Pap* tanya. A község gör. katholikus temploma 1830-ban épült. Utolsó postája, vasúti és távíró-állomása Vámfalu. Turvékonya.

Tyukod, kisközség az ecsedi láp mellett, 266 házzal és 1599 magyar lakossal, a kik között 1292 ref., 141 r. kath., 81 g. kath., 72 izr. vallású. Határa 10819 k. hold. 1344-ben *Ekethykodya*, 1345-ben *Ochechykudya*, 1410-ben *Thykud*, *Thywkwd* néven találjuk említve. 1219-ben már a váradi Regestrumban szerepel egy idevaló Pósa nevű pristaldus. Ekkor két község volt; az egyik Tyukod, a hol 1334-ben egyház is volt, a másik Egyedkuttya, vagy később Eketyukod. Ősi ura a *Tyukodi* nemzetség volt, de mellette a *Kölcseyek* is birtokosai voltak, a XIII. században. 1344-ben I. Lajos király megerősítő adományt ad rá nekik. Ez időtájt a *Domahidy* családnak is volt itt birtoka. 1395-ben földesura Domahidy Miklós. 1406-ban *Eőry* Ambrus, 1424-ben Kazai *Kakas* Miklós és Kászonyi *Pogány* Domokos és 1449-ben *Jármy* László, *Ramocsaházy* Tamás, *Zsadányi* Tamás és *Santhus* Miklós kapnak benne részt. Azonkívül a *Lónyay* család és az *Eőryek* is birtokosai. 1514-ben a tyukodi nemesség a keresztes pórokhoz állott, a miért az egész birtokot *Báthory* András főispán kapta meg, de azért még sem lett örökös Báthory-birtok. A régi tulajdonosok megőrizték birtokaikat s mindig apróbb részekre oszlott el örökösödés útján. 1665-ben *Horváth* Istvánné, *Kende* Jánosné és *Sándorházy* Ferenczné kapnak benne részt; 1750-ben Rápolthi *Nagy* Sándor és György az egész helységre kir. adományt kaptak s ők voltak a legnagyobb birtokosok a XIX. század közepéig; rajtuk kívül az *Uray*, *Szalay* és *Gyene* családoknak volt itt nagyobb birtokuk. Most a báró *Uray* családé a határ nagy része és a szép, emeletes kastély, a melyet báró Uray Kálmán építtetett. A református templom 1795-ben épült, a régi: XIV. századból valónak a helyére. A határban volt hajdan *Bürgezd* puszta, a mely 1546-ban még népes község volt s nevét *Bylygezdnek* írták. Ez időtájt *Peökry* Pál kapott benne részt. A XVII. században pusztúlt el s lakosai Tyukodra költöztek, a hol egy utczát maig bürgezdinek neveznek róluk. Szintén a tyukodi határba esik az elpusztult *Jánosi* helység területe is, mely néphagyomány szerint a láp ingoványaiba sülyedt. Van a községben körjegyzőség és posta; a nép olvasókört és énekkart tart fenn. Vasúti állomása, postája és távírója helyben van Tyukod.

Udvari, (Szatmárudvari), kisközség a Szamos mellett, 279 házzal, 1881 lakossal, a kik közül 805 magyar, 1060 oláh és 1270 g. kath., 331 ref., 119 r. kath., 162 izr. vallású. Határa 4889 k. hold. Nevét 1463-ban *Odvary*, 1481-ben *Wdwary* alakban írják. A szinéri uradalomhoz tartozott s annak a sorsában osztozva Udvari.

1500-ig a *Móróczoké*, aztán a Báthoryaké, a XVII. században a *Bethleneké* és *Rákóczyaké* volt. A XVIII. században a gróf *Teleki*, báró *Wesselényi*, *Iklódy*, *Kastal*, *Malatinszky*, *Gáspár*, *Lónyay*, *Becsky*, *Darvay*, *Matay*, *Nagy*, *Katra*, *Dombrády*, *Putnoky* és *Szigeti* családok birtoka volt; a mult század elején ezeken kívül az *Egei*, *Szeőke*, *Sipos*, *Madarassy*, *Buday*, *Szilágyi*, *Pap*, *Szabó* és *Rácz* családok tünnek fel. Most *Domahidy* Sándornak s *Szeőke* Barnának és Sándornak van itt nagyobb birtokuk és derék úrilakuk. Hajdan nagyobb község volt; a XVII. században fogyott meg a református magyarság s ekkor oláhok özönlöttek be. 1907-ben majdnem az egész falu a tűz martaléka lett. A ref. templom a XVII., a g. katholikusoké a XIX században, épült. A határban vannak a *Böszörményi*, *Domahidy*, *Jakab*, *Kovács*, *Kölcsey*, *Madarassy*, *Papp* I., II. *Szőke* tanyák, az *Udvari* erdőrész. A *Gombás* erdő egy része hozzá tartozott s 1549-ben hozzá is itélték. A *Kankóvár* határrészen ásták el a református harangot az üldözés idejében s maig sem találták meg. Van a községben vasúti és távíró-állomás és posta.

Ujhuta. *Ujhuta, (Szelestyehuta)*, kisközség a Bükk hegységben 190 házzal és 435 lakossal, kik közül 40 magyar, 150 német és 241 oláh. 245 g. kath. és 188 r. kath. vallású. Határa 1987 k. hold. Nevét 1272-ben *Stylytebuk* alakban említik az oklevelek. A tatárjárás előtt a *Dienesfiaké* volt. V. István *Mykolának*, *Fylpy* comes fiának ajándékozta. Hajdan földvára is volt, de ez már a XV. században elvesztettejelentőségét. Maga a község pedig *Szelistye* név alatt tengett s a meggyesi uradalomhoz tartozott. A szatmári béke után Erdőd királyi adománynyal báró Károlyi László birtokába jutott. A gróf Károlyiak az erdődi uradalomhoz tartozó Bükkalja-hegységben a XVIII. század közepe táján építették az első üveghutát, melyet az által, hogy nagymennyiségű hamuzsírt is termelt, a tüzelő-anyag pusztulásával, a XVIII. század végén ugyancsak az erdődi uradalomhoz tartozó Glódi pusztára, s innen hasonló okokból Óhutára helyeztek. 1801 óta működik itt. 1902-ben Rényi Árpád teljesen átalakíttatta és ezzel a modern berendezésű gyárak sorába lépett. E gyár első volt az országban, mely e gyári iparral kapcsolatos kosárfonó háziipart meghonosította és ez által mintegy 10 község munkakereső népének ebben is állandó foglalkoztatást nyújt. A gyár kevés megszakítással 1822. év óta van a Rényi-család kezében. Petőfi Sándor 1847-ben Zelestyéről, — a Nemzeti Muzeumban őrzött eredeti kézirat szerint — a következőket írja: „Néhány napi mulatás után (hanem ilyen mulatást nem kívánok még izének se') Erdődről Nagybánya felé indultam. Pünkösd első napját Zelistyén töltöttem, az üveghutában, mit még sohasem láttam s így rám nézve igen érdekes volt. Láttál-e már üveget fújni? barátom, azoknak az embereknek ez olyan könnyen megy, mint nekem a versírás; az ördög gondolta volna. Azt hittem, hogy minden üvegnél egy-egy tüdő szakad meg, hát pedig dehogy. A vidék gyönyörű; regényes, erdős völgy, Erdély tőszomszédságában. Különösen gyönyörködtem este, midőn minden sötét volt, csak a hutából világított rám a pokoli tűz. Köröskörül a roppant sötétség s középütt ez a láng... Olyan volt a világ, mint egy haragos, félszemű óriás.“ Van a községben róm kath. tempom, a melyet a Károlyiaktól idetelepített svábok építettek, de elpusztúlván, 1901-ben újra felépült. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Válaszút.

Ura. *Ura*, magyar kisközség az ecsedi láp mellett. 68 házzal és 610 magyar lakossal, a kik közül 268 ref., 229 g. kath., 48 r. kath. és 60 izr. vallású. Határa 5664 k. hold. Nevét 1374-ben már *Wra* alakban írták. Ősidők óta az *Uray* családé. 1646-ban báró *Károlyi* Ádám is kapott benne részt, de nem sokáig maradt az övé. Most nagyobb birtoka van itt gróf *Tisza* Istvánnak, báró *Uray* Bálintnak, báró *Uray* Sándornak és báró *Uray* Margitnak. Egész az ecsedi láp szélén feküdt, a mely állandóan elnyeléssel fenyegette, sőt a XVIII. század elején el is pusztult miatta. 1724-től kb. 1800-ig puszta volt és lakatlan. Ref. magyarság telepedett meg itt újra; a múlt század elején építettek kis fatemplomot s e helyett 1902-ben újat. 1855-ben nagy árvizet szenvedett, ugy hogy az egész község víz alatt volt. Határában van a *Jezsuiták* tanyája, az *Uray* I. II. és a *Tisza*-tanya. Utolsó postája és távírója Csenger, vasúti állomása Szatmár-Németi.

Uszka. *Uszka*, kisközség a Batár mellett, 75 házzal s 416 magyar, főként ref. lakossal. Határa 1313 k. hold. 1462-ben *Wyzka* néven találjuk; a XV. századig a *Bőkényi* családé volt. 1462 előtt az *Atyaiak*-nak is volt benne részük, a melyet ekkor



Udvari. — Szeőke Sándor úrilaka.



Vállaj. — Mándy Géza úrilaka.



Vetés. — Szerdahelyi Ágoston úrilaka.



Vitka. — Özv. Ujhelyi Mihályné kúriája.

a Rozsáli *Kúnok* kaptak meg. Ugyanők 1476-ban megvásárolják a *Gacsályiak* részeit is. Ezáltal a határ legnagyobb része a rozsályi uradalomhoz tartozott a XVII. század végeig. Kún István 1559-ben leánynegyedben adta a Kún Ilona gyermekeinek: a *Bessenyei*eknek, azzal a kedvezéssel, hogy az uszkai jobbágyok a tiszabecsi réven és a rozsályi hídon vám nélkül mehessenek át. A XVIII. században a *Forray*, *Márton*, *Longer*, *Szentpétery* és *Szabó* családoké lett; a mult század elején még a *Thury*, *Gál*, *Ari*, *Kardos*, *Szilágyi* és *Enyedi* családokat találjuk itt. Most nagyobb birtokosa nincs. A ref. templom 1805-ben épült. Határának tiszabecsi oldalán van s azzal közös terület a *Bajnok* dülő. Itt volt 1703-ban a tiszabecsi ütközet, a mikor a község egészen elpusztult s utána új helyre telepedett. A község utolsó postája, vasúti és távíró állomása Tiszaújlak.

Válaszút,(Borválaszút), kisközség a Borpatak mellett, 135 házzal és 595 lakossal, a kik közül 16 r. kath. 10 izr. 569 g. kath. Határa 2413 k. hold. Nevét 1394-ben *Valazuta*, 1424-ben *Walazwth* alakban írták. A bélteki uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott, míg végre a gróf *Károlyiak* szerezték meg. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben két görög katholikus templom van, az egyik 1888-ban, a másik 1891-ben épült. Ide tartoznak a *Langhammer* és a *Mária Borsa* tanyák. Körjegyzőség, posta, távíró és vasúti állomás helyben van. Válaszút.

Vállaj, kisközség az ecsedi láp mellett, 215 házzal és 2200 magyar lakossal, a kik között 1456 r. kath., 538 g. kath., 183 ref., 23 izr. vallású. Határa 13143 k. hold. Nevét 1431-ben *Walay*, *Valay* alakban írták. A XIII—XIV. században a Kusalyi *Jakcsoké* volt. 1423-ban királyi adományt kaptak rá a *Báthoryak*, a kik hét év mulva megszerezték a Kusalyi Jakcsok részét is, a melyet pedig 1427-ben a *Gacsályi* családnak ítéltek oda, mint a község ősi ura: *Elleus* mester maradékainak. Ekkor az ecsedi uradalom része lett s annak a sorsában osztozott mindvégig. Végre 1711 után a gróf *Károlyi* Sándoré lett. A Károlyiak svábokat telepítettek a régi ref. magyar községbe s a lakosokat Börvelybe költöztették át. Uj templomot 1771-ben építettek; ezen kívül még két kápolna is van itt. A községben ma gróf *Károlyi* Gyulának és gróf *Károlyi* Lajosnak van nagybirtokuk; az utóbbinak vadászlaka van itt, a melyet gróf Károlyi Viktor építtetett 1864-ben. Itt lakik *Mándy* Géza nagybérlő is, kényelmes úrilakban. A határhoz tartoznak az *Ágerdő*, *Ludállás*, *Nagyfenék*, *Pórháza*, *Sárgaháza* majorok, *Bodvaj* és *Téglaszín* szőlőtelepek, *Csabaháza* tanya és *Pusztaterem* puszta, a melyen vannak a *Dohányos* major, *Fűzfáskút* cselédlak, *Viktortelek* major, *Erdészlak* és *Erdőőrlak*. A Pórháza pusztát 1431-ben Báthory István elfoglalta mikor is a Vetésiek s a Károlyiak ellenmondtak. 1466-ban is a Károlyiaké volt, valamint a hajdani *Nagyfenék* és *Bodvaj* puszták is, a XV. században. A múlt század elején a Károlyiaknak híres tözs-juhtenyészetük volt itt, melyet a vidékbeli nyájak nemesítésére is felhasználtak. A községben posta van, utolsó vasuti és távíró állomása Ágerdő. Vállaj.

Vámfalu, kisközség az Avasban, 394 házzal és 1894 lakossal, a kik közül 775 magyar, 116 német és 1003 oláh. 1030 g. kath., 672 ref., 15 r. kath., 177 izr. vallású. Határa 9451 k. hold. *Wamfalw* alakban 1490-ben már a szinéri uradalomhoz tartozó községek között szerepel s ezek sorsában osztozott a XVII. századig. 1615-ben Deregnyei *Daróczy* Ferencz kapott itt részt s tőle ered leányágon a *Lónyay* család itteni birtoka. 1717-ben *Viszocsányi* Sándort is itt találjuk. A század folyamán földbirtokosok a Lónyay, *Linkner*, *Eötvös*, *Vetéssy*, *Bay*. *Korda*, *Péchy*, *Dálnoki*, *Medve*, *Nagy* és *Samu* családok. A múlt század közepéig a Lónyayaké volt. Most nagyob birtokosai gróf *Vay* Gábor, *Vámfalvi* Jónás és *Szentiványi* Gyula. A község azelőtt magyar volt, de a XVII. században elpusztult s ekkor telepedtek ide az oláhok. A ref. templom 1826-ban épült, a gör. kath. 1848-ban. A határban vannak a *Pap* és *Vay* tanyák, a *Vay* malom és a *Büdössár* fürdő, a mely kitünő gyógyhatású iszapfürdő; természetes erős kénes vize csúzos bántalmaknál kitünő hatású. Fölötte emelkedik a Mike-bércz s ebből ered a Tálna patak. A dűlőnevek főleg magyarok; érdekes közöttük a *Peres*, *Babos*, *Csellén*, *Leányok bércze* s az *Irtás*, a melynek Teterime nevű helyén tanyáztak a monda szerint a tatárok. A község 1826-ban teljesen leégett. Van benne körjegyzőség, vasúti állomás és postahivatal; legközelebbi távírója Szinérváralja. Vámfalu

Vámosoroszi, kisközség a Szamosközön, 108 házzal és 683 magyar, leginkább ref. lakossal. Határa 2284 k. hold. Nevét 1345-ben *Vruzy*, 1393-ban *Orosy*, *Orozy* alakban írták. Régi ura az *Oroszi* nemzetség volt, de már a XIV. század- Vámosoroszi.

ban a *Matucsinay* család, a melytől 1387-ben hűtlenség miatt Zsigmond király elvette s a Rozsályi *Kúnok*-nak és Szántai *Petőfieknek* adta. 1395-ban azonban ismét visszakapták. 1436-ban másodszor is hűtlenségbe estek és ekkor a *Báthoryak* birtoka lett. Egy része az ecsedi uradalomhoz tartozott a XVIII. századig. A többi része a XIV. és XV. században a *Drágfiaké* és a Kusalyi *Jakcsoké* volt, míg a XVI. században az egész a Báthoryaké lett, a kik itt több udvari emberüknek adtak jószágot. A XVIII. században *Tolnay*, *Domahidy*, *Szenyiczey*, *Isaák*, *Gulácsy*, *Mándy* és *Apáthy* családoké volt s ugyanezeké a mult század közepéig. A községben református templom van, a mely még a XV. században épülhetett. A község a Rákóczi felkelés idején úgy elpusztult, hogy 1740 körül is még csak 8—10 kunyhó volt a helyén s temploma egy századon át fedetlenül állott. A község határában van a Fekete-tag. Utolsó postája Nagyszekeres, vasúti és távíró állomása Szekeres.

Veresmart. *Veresmart, (Szamosveresmart)*, kisközség, 205 házzal és 934 lakossal, a kik között 56 r. kath. és izr. magyar, a többi g. kath. oláh. Határa 2250 k. hold. Már 1490-ben is Weresmarthnak írják és nevét valószínűleg vörös színű földjétől kapta. 1302-ben *Chabanka*, a *Rhédey* család őse, itt a Remete Szent Pál szerzetnek klastromot alapított. A XV. században a *Csákyaké* és *Veresmartyaké* volt, majd a *Moróczok* szerezték meg s a szinéri uradalomhoz csatolták. Ennek a sorsában osztozott azután a XVII. századig. 1588-ban *Hagymássy* György, 1595-ben Thardy *Vörös* Zsófia kapott benne részt. A XVIII. században a báró *Vécsey*, *Uray*, *Cseh*, *Papolczy*, *Vesmás* és *Gáspár* családoknak is volt benne részük, a mult század közepéig még a *Darvay*, *Papp* és *Eötvös* családok tünnek fel. Most nagyobb birtokosa nincsen. A községben gör. katholikus templom van, a mely 1877-ben épült. Az utolsó posta Borhidon, vasúti és távíró állomás Válaszúton van.

Vetés. *Vetés*, kisközség az ecsedi láp keleti határán, 241 házzal és 1760 lakossal, a kik között 1420 magyar, 333 oláh és 975 g. kath., 698 ref., 24 r. kath., 55 izr. vallású. Határa 5353 k. hold. Nevét 1332-ben *Vetes*, 1435-ben *Wethes*, 1459-ben *Vethes* alakban írják. A XIII. század elején *Kristóf* comes a nagyváradi egyháznak hagyta. 1241-ben elpusztult és V. István 1266-ban *Simon* comesnek, a *Vetési* család ősének ajándékozta. 1312-ben iktatták itt be *Pétert* és *Eudus* fiait, az őket megillető örökrészekbe. 1325-ben csak az Eudus fiaké. 1366-ban a *Vetésiek* az urai, s azok maradnak a XIX. század elejéig. 1459-ben Vetési Miklós a Szamoson hidasra, révre és révbér szedésre nyert szabadalmat. 1612-ben *Kaszás* Bálint is részt kap benne egy szamosi malommal. 1616-ban *Pethő* István szintén malmot kap adományban ; 1625-ben *Kökényesdi* Péter a Vetésiek ellentmondása ellenére is részt kap itt. Ugyanő Vetési-leányt vett feleségül, s leányai : *Szilágyi* Ferenczné és *Dolhai* Pálné leányrészt kapnak a Vetési-birtokból. Ezentúl több rokoncsalád kezén oszlik szét a birtok. 1769-ben a Vetési családnak leányágon rokonai s birtokos-társai a *Bottka*, *Szentlászlay*, *Szerdahelyi*, *Uray*, *Szigethy*, *Muray*, *Berey* *Sződényi*, *Nagy* és *Zálog* családok. 1810-ben ezeken kívül még a *Darvay*, Palóczi *Horváth*, *Markocsán*, *Korda*, *Kerekes*, gróf *Teleki*, *Bakay*, *Kállay*, *Várady*, *Kengyel*, *Patay*, *Mátay*, *Uszkay*, *Elek*, *Kelemen* és *Korchma* családoknak volt itt birtokuk. Később még a gróf *Eszterházyaknak*, *Nemes* és *Sántha* családoknak is. Most nagyobb birtoka van itt *Szerdahelyi* Ágostonnak, a ki itt csinos, kényelmes úrilakot építtetett 1867-ben, a régi családi kúriában most bérlője lakik. *Papolczy* Gyulának és *Szent-Iványi* Zoltánnak szintén van itt birtokuk. A községben már 1241 előtt fennállott a Szent Miklósnak szentelt templom. A mai református templomot Vetési Albert veszprémi püspök építtette 1460-ban a katholikusok számára. 1792-ben renoválták s két év mulva leégett, de ismét felépítették. A gör. katholikusok a mult század elején építettek templomot. A határban vannak az *Antal*, *Harsányi*, *Kepes*, *Mittelmann*, *Papolczy*, *Péterfi*, *Somosköy*, *Szerdahelyi*, *Szilágyi* és *Urbéres* tanyák s a *Nagy* tag. A *Gyűlvész* hajdani község helye, a mely a XVI. században népes falu volt ; ez is Vetési-birtok volt, de 1515-ben a Báthoryak fölkérték a *Vetésiek* hűtlenségi esete miatt. Meg is kapták, de már 1752-ben uj adományt kapott rá a Vetési család. 1601-ben *Mező-Szentmiklóssy* János, 1612-ben *Kaszás* Bálint kap benne részt; 1625-ben pedig *Kökényesdi* Péter. Még 1703-ban megvolt s ref. egyház is volt benne. A tatárdúláskor pusztult el. Egykori templomának faragott köveit építkezésre használták fel. *Gelényes*, a mint 1419-ben írták: *Gyllyenes*, szintén elpusztult község. A mohácsi vészig itt tartották a megyegyülést, így 1341-ben s 1351-ben. 1367-ben a *Nagymihályi*

családé volt, mely Domokos szatmári polgárnak zálogba adta. 1405 óta puszta és a Vetési család birtoka volt. A reformáczió korában ujra községgé lett és imaház is volt benne. *Almás* földje, melyet 1383-ban poss. *Almas*-nak írnak, szintén régi önálló község volt. 1294-ben a *Rátholtiaké*, 1358-ban Pásztói *Hasznosi* Domokos kapja. 1404-ben a *Bogáthy*, s vele 1412-ben a *Perechey* család. 1420-ban a *Vetésieknek* s 1430-ban a Kusalyi *Jakcsoknak* is van itt részük ; 1515-ben a Báthoryak kapják meg, 1544-ben *Perényi* János is szerez egyes részeket. A XIV. században, 1383-ban, előfordul a „*Chege* possessio", a „*Kehenus* poss." is ; A *Gorzsás* határrész, a melyet 1392-ben *Szemere-teleknek* vagy *Gorvásnak* mondanak, ide itéltetett. A Szamosnak Gorzsás kanyarulatában titkos erősséget építtettek 1670-ben a kuruczok. 1703-ban itt ütött tábort Rákóczi serege a tiszabecsi győzelem után, hogy a szatmári németeket megakadályozza az élelemszerzésben. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Szatmár-Németi.

Vezend, kisközség az Érvidéken, 170 házzal és 928 lakossal, a kik között 34 magyar, 20 német és 874 oláh ; vallásra nézve 879 g. kath., 18 r. kath., 11 ref., 20 izr. Határa 2773 k. hold. Nevét már 1419-ben mai alakjában írják. 1327-ben a Kaplyon nemzetségé s a jeruzsálemi keresztes-rendé volt. A XIV. században az e nemzetségből eredt *Vadai*, *Károlyi*, *Vetési*, *Bagosi* és *Csomaközy* családoké. A XV. században már csak a Károlyiaké s az is maradt változatlanul hosszú századokon át maig, de a mult században a *Csomaközyeknek* is volt még benne részük. A községben van görög katholikus templom. Van körjegyzősége is. Utolsó postája Pórtelek, vasúti és távíró-állomása Mezőterem. Vezend.

Vitka, kisközség a vármegye északnyugati sarkában, 246 házzal és 1679 magyar lakossal, a kik közül 1002 ref., 327 r. kath., 115 g. kath., 234 izr. vallásu. Határa 4975 k. hold. Nevét 1334-ben *Vydka*, 1449-ben *Wythka* alakban olvassuk. Ősidők óta megtelepült hely, a mit bizonyítanak a Kraszna-ásatásoknál előkerült urnák és cserepek. A XIII. században a *Vitkai* családé, a mely 1412-ben királyi uj adományt kap rá s a XIX. század elejéig főbirtokosa marad. Rajtuk kívül a XV. században a Kaplyon nembelieknek is volt benne részük. 1498-ban *Baktay* Mátét is itt találjuk. 1542-ben Szentdemeteri *Bessenyő* Márton, 1543-ban *Vay* Péter és Tamás, és *Szennyesi* Imre, 1550-ben *Kákonyi* Péter, 1554-ben *Perényi* Mihály, 1560-ban *Ilosvay* Mihály, *Uray* Albert és Tamonyai *Nagy* Demeter, 1573-ban a Dálnoki *Székely*, 1604-ben a *Kérchy*, 1630-ban az Osgyáni *Bakos* és *Lónyay*, s 1662-ben a *Verebélyi* családok kaptak nádori vagy királyi adományt egyes részeire. A XVIII. század elején a gróf *Károlyiak* szereztek itt nagyobb birtokot s a XIX. század kezdetén földesurai a *Vitkay*, gróf *Károlyi*, *Vay*, *Lencsés*, *Makó* és *Bégányi* családok, de később még az *Eördögh* család is szerzett benne jelentékeny birtokot. Most nagyobb birtokos itt gróf *Károlyi* Gyula, báró *Perényi* Péterné és *Ujhelyi* Mihályné, a ki leányági örökösödés útján a Vitkay-birtok egy részét s az 1740-ben épített kényelmes Vitkay-kúriát bírja. A községbeli református templomot 1871-ben építették. A róm. kath. egyházat 1748-ban szervezték, mikor báró *Barkóczy* Ferencz egri püspök Vitkán időzött. Templomot 1748-ban építettek, majd 1815-ben ismét újat. Hozzá tartoznak a *Hunyadi*, *Károlyi*, *Lencsés*, *Perényi*, *Szenczy*, *Ujhelyi*, *Uszkai*, *Faraktár* tanyák és a *Szamosrév*. Hajdan hozzá tartozott a *vizsolyi* puszta, melyet 1381-ben *Poss. Visol* néven írnak. A *Kápolna* puszta, a mely népes község volt s a XV. század elejétől sok adat és oklevél van róla. 1412-ben a *Vitkayaké* volt, 1414-ben *Maday*, 1438-ban a *Bessenyődi*, 1498-ban a *Baktay* s a *Pocsaji* családok kapnak benne részt. Már 1542-ben puszta volt. 1544-ben *Kápolnateleknek* mondják és a *Vayaké*. 1550-ben *Kákonyi* Péter, 1554-ben *Perényi* János, 1560-ban az *Ilosvay*, *Uray*, *Tamonyai* családok kapják meg. Azontúl *Vitka* sorsában osztozik s még a mult század közepén pusztaként volt ismeretes. A községben van hitelszövetkezet, körjegyzőség, vasúti állomás, posta és távíró. Vitka.

Zajta, kisközség a szatmári járásban, 102 házzal és 681 lakossal, a kik között 656 magyar, 25 német és 539 r. kath., 93 g. kath., 33 ref., 15 izr. vallásu. Határa 1584 k. hold. Nevét már 1461-ben is *Zaythá*-nak írják. Ekkor a *Bekcs* és *Atyai* család volt ura. *Atyai* András 1462-ben fiutód nélkül meghalt s birtokát a Rozsályi *Kúnok* kapták, a kik 1476-ban megvásárolták a *Gacsályiak* részeit is. Ettől kezdve a rozsályi uradalomhoz tartozott s végig annak a sorsában osztozott. 1671-ben Strassaldo elpusztította s ekkor a lakosok uj helyre telepedtek. Puszta maradt 1767-ig, a mikor Erdőd vidékéről svábok telepedtek ide, a kik róm. kath. Zajta.

egyházat alapítva, 1793-ban templomot is építettek. A mult század elején urai voltak a *Maróthy*, *Morvay*, *Osváth*, *Pongrácz* és *Becsky* családok s később az *Ujhelyiek* is. Most nagyobb birtokosa nincsen. Határában van a Rozsályi tanya. Vasúti megállóhelye van, utolsó postája és távírója Nagypeleske.

Zazar. *Zazár*, kisközség Nagybánya mellett, 226 házzal, 1034 lakossal, a kik között 22 magyar, a többi g. kath. oláh. Határa 1872 k. hold. Nevét 1475-ben Zazar, *Zazaar* alakban találjuk. 1410-ben Zsigmond király a *Zólyomiaknak* adományozta. Ekkor már vámszedő és jelentékeny hely lehetett. 1511-ben *Kisvárday* György kapta meg királyi adománynyal. 1570-ben a bányai uradalommal a szatmári váré volt. 1578-ban a békekötés alapján Báthory István lengyel királyé lett. A XVII. században a bányai uradalomhoz tartozott, a XVIII-ikban a *Kornisoké* volt. Eddig magyar község volt, de a magyarság a század elején megfogyott s a református egyház 1741-ben szünt meg. Az oláhok foglalták el a templomot, a mely helyett 1823-ban építettek ujat. Most nagyobb birtokosa nincsen. A község utolsó postája Misztótfalu, távírója és vasúti állomása Buság.

Zsarolyán. *Zsarolyán*, kisközség a Szamosközön, 82 házzal és 354 magyar lakossal, a kik főleg reformátusak. Határa 1110 k. hold. Nevét 1380-ban *Saralyan*-nak írják. 1308-ban *Péter* comes, a *Jurk* fia pört indított érte a váradi káptalan előtt és ősi jusson meg is kapta. Utódai már ebben a században *Zsarolyániaknak* írták magukat. Ez a család volt főbirtokosa a XVII. század végeig. Mellettük a *Szekeres* családnak a XIV. és XV. században volt itt nagyobb birtoka. 1431-ben a *Zsoldos*, 1487-ben a *Gálfi*, *Pericsei*, *Bábai*, *Márton*, *Erdélyi*, *Csekei*, *Zubor*, *Kamonyai*, *Gally* családoknak is volt benne részük. 1507-ben *Báthory* István kapja meg egy részét, 1590-ben a *Csányi*, *Almási*, *Márton*, *Fodor*, *Csekei*, *Zubor*, *Petry*, *Zsoldos*, *Nagy*, *Soós*, *Sáme*, *Nyiri*, *Zsarolyáni*, *Tőke* családok kapnak itteni birtokukra királyi megerősítést. Ugyanezeké volt a XVII. században is. A XVIII-ban részben új birtokosok kerülnek a régiek helyére. 1754-ben *Klobusiczky* László kap itt részjószágot, a század végén a *Jeney*, *Sámé*, *Veres*, *Márton*, *Szerdahelyi*, *Váry*, *Cséke*, *Mészáros*, *Pathó* és *Ujlaki* családok kezében van. Az egész helységet a XIX. század közepéig nemesség lakta. Református temploma a XV. századból való, de 1865-ben ujra építették. Határában van a *Jeney* és a *Csama* tanya. 1730-ban az idevaló *Tóth* Borkát, *Sárosi* János feleségét boszorkányságért megégették a nagykárolyi piaczon. Ezt az esetet énekli meg Gvadányi József a peleskei nótáriusban, hol Tóti Dorka néven szerepelteti. A községhez tartozott a *Sámely* puszta, a mely hajdan népes helység volt. A *Sámé* család ősi birtoka. Már a XIV. században az övé volt ; 1421-től kezdve a család *Sámelházi* néven szerepel, rajtuk kivül 1448-ban a *Zsarolyáni* és *Pátyodi* családnak volt benne része. 1507-ben puszta volt és *Báthory* István kapta meg egy részét, 1548-ban pedig *Mutnoky* Mihály az egészet. 1549-ben a *Zsarolyáni*, *Erdélyi*, *Gál*, *Fodor*, *Rápolthy* családok is birtokosai. 1590-ben s a XVII. században ugyancsak az övék. 1750-ben *Nagy* Sándor és György nádorispáni, 1754-ben *Klobusiczky* László királyi adományt kap egyes részeire. A mult század közepéig még szerepelt. A község utolsó postája Nagyszekeres, vasúti és távíró-állomása Szekeres.

Források : Gróf *Teleki* József : Hunyadiak kora. — *Csánki Dezső* dr.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. — A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. — *Éble* Gábor : Gróf Károlyi Ferencz és kora. — Gróf Károlyi Sándor önéletirása. — *Szirmay* Antal : Szathmár vármegye esmérete. — *Fényes Elek* : Magyarország statisztikai és geog. tekintetben. — *Palmer* Kálmán : Nagybánya és környéke. — *Kiss* Kálmán : A szatmári ref. egyházmegye története. — F. *Varga* Lajos : U. az. — *Soltész* János : A nagybányai ref. egyházmegye története. — A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve. — *Barbul* Jenő : Az avasvidéki nyelvjárás. — *Siegmeth* Károly : A Rozsály-Guttin hegyvidék. — *Papolczy* Zoltán : A misztótfalusi ref. egyház 300 éves ünnepe. — *Szmik* Antal : Adalékok Felsőbánya monografiájához. — *Papp* Arthur : A mátészalkai ref. egyház története. — *Asztalos György* : Nagykároly város története. — Okmánytárak. — Vármegyei és családi levéltárak. — Századok. — A helyszinén gyüjtött adatok.



Nagykároly czímere.

NAGYKÁROLY.

Szatmár vármegyének nem legnagyobb városa ugyan, de székhelye: Nagykároly. Gömbakáczos, néhol még kissé falusias jellegű utczáival, barátságos benyomást és otthonos érzést támaszt; rideg bérkaszárnyák nincsenek benne, csak itt-ott látunk egy-egy emeletes köz- vagy magánépületet. Házai túlnyomóan földszintesek, árnyékos nagy udvarokkal és még nagyobb kertekkel s úgy szét vannak szórva, hogy toronyból nézve, az egész város kertnek látszik.

Tagadhatatlanul a kellemes kis városok közé sorolható. Vonzó, noha a tanulmányútra indult idegent alig elégítené ki, miután — nem szólva a gróf Károlyi-várkastélyról, — kevéssé rendelkezik architektonikus műremekkel vagy értékes történeti nevezetességgel, nem úgy, mint hazánk sok más helysége, a hol királyok fordultak meg, országra kiható események játszódtak le, vagy oly fontos mozzanatok történtek, a melyek a történelem kőlapjára vannak vésve.

A róla elnevezett járásban, a nyiri és érmelléki dombok találkozásánál, síkon fekszik, magot ontó, pompás szántóföldek közepett, a hajdani ecsedi láp közelében. A város fekvése.

A messze beláthatatlanba nyúlnak körülötte termékeny földek, csak a délkeleti látóhatár mutat egy kis keskeny hegyvonalat, az úgynevezett „Bükk"-öt. Nagyon szép, tiszta időben azonban az „Avas" halvány körvonalai is láthatók a város ugyanazon végéről. Földre szállott, elmosódott fátyolként szegélyezik az éjszakkeleti eget.

Ebben az irányban erdő sem található. De túlnan, éjszaknyugat táján, számos apróbb erdő terül el a lapályon.

Egészen közel a városhoz van a sűrű csalitos „Nyires", meg a remek sétát kinálgató „Somos". Mind a kettő a gróf Károlyiak tulajdona. Utóbbit a közönség is látogatja elvétve.

A grófi család a legszorosabb kapcsolatban van Nagykárolylyal. Egyenesen neki köszönheti eredetét.

A Károly helységnév 1335-ben fordul először elő oklevélben. Addig inkább csak afféle tanya volt, az akkor már terjedelmes és ősi, honfoglalás útján szerzett Károlyi-birtokon. A legrégibb időkben, még a magyarok bejövetele előtt, — Béla király névtelen jegyzője és mások szerint, — a dákokon és szármatákon kívül e vidéket a kazár is lakta, a magyarral rokonfaj, a mely eredetét és nyelvét a töröktől vette. A kazár szó jelentése „kecskepásztor". Karácsonyi János történetírónk fejtegetése nyomán indulva, a Károly helységnév is tőle származik, következő levezetéssel: Kazar, Kazir, Karil-ly, Karu-ly, Károly. A város története.

1080-ban már monostor volt a város közelében levő Kaplony faluban és e körül terültek el ezek a Károlyi, — akkor még Kaplon nemzetségbeli — javadalmak. Egyike volt ezeknek a Karul-puszta a szaniszlói-határban. Ez később „Kis-Karul" lett, míg a mostani Károly, a hol a birtokos család fészkelt, fejlődésnek indulván, a „Nagy-Karul" nevet nyerte.

Az alapító család mindenképpen azon volt, hogy a helység minél szélesebb arányokban épüljön. Az egyre települőknek megengedte, hogy új utczákat nyissanak. Egy osztálylevélben egyenesen kikötötték a felek, és különösen Károlyi Márhárd fiai, hogy szabad legyen a maguk részén a Nagykárolyban levő mocsaras helyen uj házsort építeni és azt lakásokkal benépesíteni.

És nőtt a helység. 1346-ban már hetivásárt tartottak benne szombatonként, a mire a Károlyiak ,,vérök ontásával teljesített hű szolgálataikért és sok sebbel szerzett harczi érdemeikért" kaptak jogot. 1387-ben meg szabad ispánságot — pallosjogot — adományozott Zsigmond brandenburgi őrgróf, mint az ország főkapitánya, a Károlyi Márhárd fiainak. Ugyanabban az évben az első nagy vásár tartását engedélyezte Zsigmond király a Károlyiaknak szatmármegyei Károly nevű birtokukban. De mindamellett, hogy emelkedett forgalma, szaporodott népessége, az 1396-ból keltezett okiratban, — a midőn a közös birtokrészeken, de különösebben a Károlyi Simon építtette ,,Uj utczá"-n osztozkodnak a Károlyiak Szécseni Frank országbíró előtt, Visegrádon, — még csak három utczájáról esik szó, úgymint Wy-ucha, Berve-ucha, Bobád-ucha, azaz Uj-Börvelyi-, Bobáld-utczákról.

1410-ben egészen bírták Károlyt a Károlyiak. 1419-ben új királyi adomány megerősíti őket benne. 1428-ban már Nagy-Károlynak nevezik. 1482-ben építette az első kőházat Károlyi Lancz László, a mit a szatmármegyei nemesség nem jó szemmel nézett, mert attól tartottak, hogy vár lesz belőle, a miből ellenük foglal állást. Ámde Mátyás király szigorú parancsot küldött a vármegyére, hogy meg ne akadályozzák a rendek a lakóház építését. Ugyanabban az évben két országos vásárra adott engedelmet Mátyás király, úgymint böjtvasárnapra és szept. 14-ére. 1470-ben Vadai-utcza is fordul már elő a családi kódexben. 1492-ben II. Ulászló király Károlyi Lancz János jobbágyainak mindennemű háborgatás, törvénytelen kereset ellen oltalomlevelet állitott ki.

A XVI. és XVII. század története hézagos, hiányos. Tény és való azonban, hogy ugyancsak mozgalmas volt mind a kettő. Háborús idők zajlottak el Nagykároly fölött. Török világ járta. Még adót is fizetett Nagykároly húzamos időn keresztül a portának és nemcsak pénzben, de emberéletben is. A vármegye levéltárának 1683-iki acta publ. czímű iratai között Kalmár Mihály és Balla János, hites emberek tanúvallomásai szerint ,,jővén az törökök, csordájukat, méneseiket, és az embereket levágta, elrabolta ; némely közülök kiszabadult, némely oda van ma is." Továbbá : ,,esztendőrül-esztendőre való adójuk, ment mostan az utóbbi hódolásban 11 esztendő alatt ezer forintokra . . ." stb. Nem csuda, hogy

Reformáczió.

inség is látogatta aztán. Sőt vallási villongások miatt is sokat szenvedett. Nagykároly ugyanis, mint a hogy a ref. egyház levéltárának emlékirataiból, hiteles följegyzésekből, egyháztörténeti könyvekből kitünik — az 1554-iki óvári zsinat 80 prédikátora között ott volt a nagykárolyi is ; 1567-ben meg aláírta a nagykárolyi egyházmegye esperese a ,,Helvetica confessio"-t Debreczenben, — mindjárt kezdetben meghódolt az uj vallásnak, mint mindama községek, a hol a földesurak ragadták kezükbe a reformáczió zászlaját. Ugyanis maga a Károlyi család is rögtön elfogadta a református vallást, sőt több zsinatot is hívott egybe Nagykárolyba; később azonban visszatért régi hitéhez. S itt kezdődik a vallásbeliek közötti ellentét, szívós viszálykodás, a mely a különféle ipari czéhekbe is befészkelte magát. A katholikusok küzdöttek a hatalomért, jó darabig azonban nem sikerült a protestáns hegemoniát megdönteniök, úgy hogy III. Ferdinánd tulajdon kezével írott levélben oltalmába ajánlotta Károlyi Lászlónak a hanyatló római kath. hitet és engedelmet adott a jezsuiták megtelepítésére azon czélból, hogy istápolják veszendő vallásukat. Ámde ez a terv nem valósulhatott meg. Annál többet jártak-keltek aztán a jezsuiták a vidéken, sőt a nagyszőllősi szürke barátok is megtették ezt, csakhogy a népet térítgethessék.

1619-ben az udvar nevében Nagykárolyban alkudozott Esterházy Miklós Bethlen Gáborral s ez az értekezlet előzte meg a fejedelem első támadását.

Kuruczkor.

Az áldatlan vallási harczokon és török-dúláson kívül a labancz- és kuruczjárás is gátolta Nagykároly fejlődését. 1630-ban, meg 1662-ben nem győz a város panaszkodni a német katonák zsarolása, garázdálkodása miatt. ,,Mind török, magyar, s ő felsége vitézeitől minemű károkat vallottunk, isten tudná előszámlálni", — írja 1670-ben Károlyi László. Ebből a levélből még az is

kitünik, hogy Nagykárolyt kirabolták, felgyújtották, lakosainak egy része elszéledt, elmenekült, úgy hogy csak sok hívásra, igéretre jöttek vissza tűzhelyeikhez.

Ezekben a századokban, ilyen viszonyok között, természetesen szó sem lehetett az ipar, kereskedelem vagy társadalmi élet virágzásáról.

És a XVIII. század első évei sem hozták meg a kívánt nyugalmat. A béke olajága helyett még akkor is harczi pallos villogott az ország fölött.

A Rákóczi szabadságharcznak is nem egy mozzanata játszódott le Nagykárolyban. Maga a fejedelem többször megfordult benne. A békealkudozásokat is itt kezdték meg, épp mint 1622-ben a nikolszburgi békekötést, a mely II. Ferdinánd és Bethlen Gábor fejedelem között jött létre s a mely aztán Morvaországban nyert befejezést.

A szatmári béke után.

Nagykároly csak a Rákóczi-hadjárat után éledezik ismét, a midőn a hatalmas Károlyi Sándor gróf lelkes gondossággal fölkarolta újjáteremtését. A grófnak Maróti István, vármegyei pénztárnokhoz írott és a vármegye levéltárában őrzött levele érdekesen tünteti föl a földesúr és a magisztrátus hajdani viszonyát. Szól pedig ekképpen: „Az Károlyiak hátramaradott porcziójáért, jóllehet én derekasan voltam rajta, hogy eddig is kiszedvén, beszolgáltatták volna, sőt mind a bírót, mind a bíróval értőt meg is verettem miatta; hanem most másfél száz forintokat vivén ki a bíró kegyelmednek, azt bevévén tőle, vigye az németh ez ezen levelemet, megmutatván, veresse jól meg a bírót, mert néki tulajdoníthatni, hogy eddig is ezen restáncia künt maradt. Ezzel Isten legyen kegyelmeddel. Károlyini die 16 Junii 1690. Kegyelmednek szolgál Károlyi Sándor, m. p".

Telepítések.

A város népesedése erős lökést kapott az 1712-ben Würtembergből, Schwarzwaldból, Blazevitzből beköltözött svábokkal, a kiknek betelepítése a protestánsok ellensúlyozására is történt. Igy írja ugyanis feleségének Károlyi Sándor: „Meglásd, mint implántálom ezen pretextussal az religiót ezen földre . . ."

Természetesen új utczák keletkeztek a sváb népség megtelepítésével, majd a mesterrész, mert a vár szükségleteire német mestereket is honosítottak meg, a mi az ipar fejlődésére jelentős hatással volt, jóllehet a leginkább földműveléssel foglalkozó reformátusokra nézve csapás-számba ment.

Mint nem annyira nevezetes, de érdekes eseményként ideszúrjuk, hogy 1730-ban égették el Nagykárolyban Tóth Dorkát, az utolsó boszorkányt.

A vármegye levéltára néhány boszorkánypert őriz.

A XVIII. század közepe táján története békésebb mederben folyik már, s ekkor domborodott ki tulajdonképpen a város jellege, annál is inkább, mert a svábokon kívül a töröktől, kurucztól, labancztól elpusztított falvak lakosai is betelepültek, így pl. Bobáld község lakosai is, mely község a mai gencsi és szatmári út között, mintegy 15 percznyi távolságban feküdt Nagykárolytól. E területnek különös érdekességet kölcsönöz az is, hogy az úgynevezett bobáldi domb már az őskorban is megült telep volt, a hol az e munka szerkesztője részéről rendezett ásatások nagy mennyiségű kő- és bronzkori régiségeket hoztak felszínre.

A kegyesrendiek.

A város emelkedését tetemesen elősegítette az a körülmény is, hogy Károlyi Sándor a kegyesrendi szerzeteseket is behozta, sőt társházat is építtetett és hogy főképpen gimnáziumot, mi által Nagykároly a vidék kulturális középpontja kezdett lenni. 1780-ban az első nemzeti iskolát tették át ide Ungvárról. 250 tanuló járt bele mindjárt kezdetben, a mi, — miután a szomszéd vármegyékből is látogatták, — nem kevésbbé járult hozzá emelkedéséhez. Erősbödő fejlődésének azonban egyik főtényezője volt az is, hogy ugyan e században állandó székhelye lett a vármegyének.

Az ipar fejlesztése.

A békességes állapot, a népesedés növekvése, iskolák fölállítása, a grófi család szorgoskodása, sokat igérő csirázásnak indította gyenge iparát is. Az első pék-, gyertyamártó- és viaszöntő-iparnak 1741-ben vetették meg alapját a Sámson testvérek. A csizmadia, szabó és szűcs czéhnek ellenben már 1717-ben adott privilégiumot III. Károly király. A vargák, — vagyis magyar tímárok, — csak II. Józseftől nyertek szabadalmat, de már előbb, 1730 körül is volt bőrkészítő városunkban. Ők voltak, — nagyobbára ármális nemesek is, — különösebben úttörői az ipar föllendülésének, a sok háborúskodás után.

1784-ben már 54 ágát űzték Nagykárolyban a kisiparnak, de tulajdonképpen csak a mult század utolsó felében kezd amúgy igazában virágzani. S noha aztán a sok gyár keletkezése érzékenyen sujtotta, 1907 nyarán mégis kiállítás is volt a városban, a mi fényes bizonyítéka volt annak, hogy számot-

tevő színvonalra emelkedett a helybeli kisipar. Természetesen csakis az utóbbiról eshet szó, mert gyári ipar itt nincs.

A gubás és bőriparon kívül műasztalossága és lakatossága is érdemes a megemlítésre. A Nemzeti Kaszinóba is szállítottak innen butort István gróf közbenjárására; ő szívén hordta a város minden irányban való haladását, épp úgy, mint elődei. Tapasztalhattuk, milyen gondjuk volt a Károlyiaknak a régi időben is középponti birtokuk emelésére és István gróf is nyomdokaikba lépett. Hozzájárult az új gimnázium építéséhez, restauráltatta a templomot; általában buzgó pártfogója volt minden közművelődési intézménynek. A két szobor fölállításában tevékeny részt vett. Több czikluson át országgyűlési képviselője volt a kerületnek.

A kereskedelem.

Ejtsünk még szót Nagykároly kereskedelmi forgalmáról is. Inkább közepesnek mondható. Virágzóak, élénkek azonban vásárai. Nagy vidék, — egészen le Kolozs vármegyéig, — hordja ide áruit. Az iparterméken, gyümölcsön kívül a búzának és egyéb terményárúnak is van itt nagy forgalma, meg a jószágnak is. A város gazdagodására persze jelentősebb hatással lenne, ha nem uradalmak vennék körül, hanem kisbirtokos-osztály környékezné és tehetős parasztság. Valóban sajnálatos körülménynek tekinthető azonban az is, hogy a mikor 1804-ben az egri püspökséget föloszlatták és a szervezni czélba vett újabb püspökség székhelyéül Nagykárolyt, mint a környék legnagyobb kath. hitközségét, szemelték ki, nem nyerhetett e terv megvalósulást. Hajótörést szenvedett ugyanis Waldstein gróf, — a kiskoru Károlyiak, István, György és Lajos gyámjának — konokságán. Keményen tiltakozott ugyanis ellene, hogy egy községben több úr is legyen. Igy került aztán a püspökség Szatmárra, a mi e város fejlődését a Nagykárolyéval szemben nagyban előmozdította.

Csapások.

Végezetül föl kell hogy említsük még az 1847-iki inséges évet, a mikor drága pénzért sem lehetett egy szem búzát kapni a piaczon, meg a többrendbeli földrengést és azt a két tűzvészt is, a melyek a már fentebb elmondott és fejlődését az elmúlt századokban gátló akadályok mellett, — sebet ejtő csapásként szerepelnek történetében. 1834 őszén volt a nagy földrengés. Reggel 7 és 8 óra között kezdődött. Délről jött, a szokásos morgással. Rengeteg kárt tett számos épületben. Többek között a vármegyeházában, a piaristák társházában, de a gróf Károlyi kastélyban is. Homlokáról két darabra pattanva hullott le a czímer. A református templomban éppen akkor reggeli isteni tiszteletet tartottak. Az orgona összedőlt s egy csomó gyerek életét veszélyeztette a kóruson. 1835-ben volt az egyik tűzvész, a mikor 350 gazdasági épület és majdnem száz lakóház esett áldozatul a tűznek és 1887-ben a másik. Ez délután ütött ki. Fél háromkor kondult meg a vészharang. A dühöngő szélviharban tiz-húsz házra is repült egyszerre a gyújtó perje. Két kilométer hosszúságban szelte át a romboló láng Nagykárolyt, ki a mezőségig. Számtalan nagykereskedés is elpusztult, valamint a gróf Károlyiak díszes virágháza is. Leégett a kath. elemi és a nőipariskola teljes fölszereléssel. Roppant sok ember vált hajléktalanná, több száz családnak mindene oda égett. Országos gyűjtést is rendeztek akkoron. Megjelent a ,,Segítség" album. Főszerkesztője Jókai Mór öröknevű írónk volt. Néhai Rudolf trónörökösünk írta előszavát. ,,Eperjes, Nagykároly, Toroczkó", e három város tűzkárosultjainak fölsegélyezésére adták ki, mert nemcsak Nagykárolyban, de hazánk e másik két városában is pusztított a félelmes elem és különös véletlen folytán, ugyanabban az évben, sőt hónapban. Szóval, rendre érték Nagykárolyt a sors csapásai és ha a Károlyiak nem gondoskodtak volna róla, meg a vármegye székhelye nem lett volna itt, ma talán jelentéktelen nagyközség volna.

* * *

A város leírása.

Nagykároly 130·50 m. magasságban fekszik a tenger színe fölött. Éghajlata a magyar Alföld jellemvonásait mutatja. Határa: 15,554 kat. hold. Öt gazdasági részre van osztva: 1. Nagy-utczai rész. 2. Mesterrész. 3. Svábrész. 4. Ujvárosi rész. 5. Zsellérrész. Politikai tekintetben négy kerületet alkot.

Kossuth-szobor.

Terei a következők: *Erzsébet-tér.* Ez az első, a mint a vasúttól bejövünk. A kath. templom közelében van. Pázsitos, virágágyas, bokros, fás hely, a hol padok kínálgatnak pihenőt. Csinos vasrács veszi körül. Kossuth Lajos szobra is itt áll. Kallós Ede mintázta és öntötte érczbe 20,000 koronáért, nem szónokolva áll, hanem a gondolkozó államférfi poseában. A szobor kilencz és fél méter magas, karcsú oszlopos talapzaton. Leleplezése 1908 tavaszán volt. Valamivel



A gróf Károlyiak kastélya. (Oldalnézet.)



A gróf Károlyiak kastélya. (Homlokzat.)



A gróf Károlyiak kastélya. (Kerti oldal.)



Csarnok a gróf Károlyiak kastélyában.



Utczarészlet a Városházával.



Pénzügyigazgatósági palota.

lejebb van a *Kispiacz*. Aztán a : *Deák Ferencz-tér*, a melynek egyik oldalán boltsor húzódik végig, a másikon meg a gróf Károlyi-kert. Éppen annak kapuja előtt nyulik el a gróf *Károlyi György-tér*, a hol a rendes nagy heti-vásárok minden hétfőn lezajlanak, az apróbbak meg pénteken. Nagyságra nézve elég terjedelmes. 15 kat. holdat foglal el. Köves utak keresztezik. Közbül van a czédulaház, a Szt. Flórián-szoborral, a melyet még 1848 előtt emeltek a grófok. Egyik sarkában kőből épült szín van, a hol készítményeiket árulják a csizmadiák. Majdnem minden oldalról házak veszik körül. A parkhoz szögellő végében külön bekerített kis kert van, a hol üdezöld pázsitterületen *Kölcsey Ferencz* szobra látszik ki az alacsonyra nyírott bokrok közül. Födetlen fejjel ül koszorús költőnk, mintegy méla tünődésben. Ezt is Kallós Ede szobrász mintázta ; érczbe Barbediennél öntötték Párisban. 1897-ben leplezték le. Gróf Károlyi István, Bartha Miklós és Jékey Zsiga orsz. képviselők mondottak előtte lelkes szónoklatot. A Gróf Károlyitértől jobbra nyílik a régi és új *Baromvásártér*. Kölcsey szobor.

Nagykároly forgalma kavicsolt úton bonyolódik le. Az utczák hossza 30 km. s ebből 20 km. kikövezett, de a vasúti állomástól, keresztül a Gróf Károlyitéren, ki a Gencsi-utcza végéig, kis koczkakő-burkolat van már. A gyalogjárója ellenben csaknem mindenütt aszfalt. Ez jelzi a megindult haladást, valamint az is, hogy villanyvilágítása van. Mindezért Debreczeni István polgármestert illeti az érdem első sorban is. Sokat köszönhet neki a város egyebekben is. Állandóan munkálkodik javán. A villanyberendezés 330,299 koronába került. A napi termelés 5620 hektowatt. A várost 550 izzó- és 8 ívlámpa világítja. Ezek természetesen sok áramot fogyasztanak, de valóban nagyvárosi fényt szórnak. A telep a Kaplony-utczán épült, a vasúttól kiinduló utczától balra. Állandóan füstölgő magas gyári kémény jelzi szüntelen működését. Az utczák.

A legutóbbi népszámlálás szerint 15,382 lakosa van Nagykárolynak. Polgári 15,179, katona 203. Nő 7943, férfi 7439. Nőtlen 8932, házas 5420. Özvegy 1006, elvált 24. A halandóság nem nagy, a mi arra vall, hogy fekvése egészséges. Ha a lakosság számát különböző időkben összehasonlítjuk, rendszeres gyarapodást tapasztalunk. Népszámlálási adatok.

Hitfelekezetek szerint : 5990 a katholikus, 3405 a református, 3609 a gör. kath. román és magyar, ág. ev. 239 és 2139 az izraelita. Nemzetiség szerint : magyar 14,885, német 149, tót 7, horvát 17, ruthén 7, egyéb 20, — 297 a román stb.

Műveltség dolgában inkább az első városok sorába tartozik ; a lakosságnak mintegy hetven százaléka ír és olvas, bár a Klára-major, a Korparét, a Szt. János, — e belterjes, nagy gazdaságok, — hozzá vannak csatolva, s itt sok gyerek nem részesülhet tanitásban. Ezen azonban maholnap segítenek, mert a tanyai iskolák fölállítása folyamatban van.

A lakóházak száma 2230. Az utolsó időkben lendülésnek indult Nagykárolyban az építkezés is. Uj, modern házakat emelnek és folyik az utczák rendezése. Nagykároly is, mint minden régi község, terv és csín nélkül épült, elsőben is a bekerített vár környékén. A különféle ellenség elől bemenekülők természetesen oda telepedtek, s erre a részre fér rá leginkább a szabályozás. Mióta azonban kellő buzgalommal oda hatnak, hogy Nagykároly mind a jelen, mind a jövő haladásában is minél előbb megfeleljen a szépészet, egészség, közlekedés mindama kívánalmainak, igényeinek, a melyek egy fejlődő várostól és különösen a megye székhelyétől elvárhatók, kezd megváltozni a zeg-zúgos utczák képe.

A gyors újításokkal járó költekezés jócskán megterhelte a várost. Magas a pótadó. Sok áldozatot kellett hoznia kulturális intézményeire is. Nem csekély megerőltetésébe került a főgimnázium, polgári leányiskola, óvoda, mezőgazdasági ismétlő iskola, — ezeken kívül a városház, laktanya, színház stb. építése.

De immár térjünk át az utczák és épületek kissé részletesebb leírására.

Az állomástól, — a melynek újjáépítését, nagyvárosias arányokban, megkezdték — egy darabig egyenesen megyünk. Majd kétfelé kanyarodik az utcza. Balról Kaplonyba vezet, — a hol a gróf Károlyiak temetkezési helye van, — jobbról a róm. kath. templom irányába halad, ott azonban ismét elágazik.

A mostani róm. kath. templom eredete nem vezethető vissza a messze multba. De a „Mindszentek“-ről nevezett kath. templomról már a XIV. században szó esik az osztálylevélben. A r. kath. templom.

A jelenleginek 1769-ben tették le alapkövét, Károlyi Antal gróf életében. Mint a hogy az adatokból kitünik, egyenesen a kegyesrendiek számára emelték. Gróf Esterházy Károly egri püspök szentelte föl 1778-ban, nyárutón. Szép, magas épület, domború, kimagasló, kettős tetőzettel. Menten megkapja ez a templom a szemlélőt és valóban impozáns benyomást kelt. Stílje barokk. Nem tekintve a többrendbeli kisebb-nagyobb tatarozásokat, Ybl vezetése alatt, Hollesch restaurálta az ötvenes években, de boltozata merész ívezése Sieber Ferencz nagykárolyi építőmester műve.

Belseje összhangban van a külsővel, stílszerűség szempontjából; renaissance motivumok uralkodnak rajta. Hat boltíven nyugszik, a melyek hat szabályszerűen lehajló, óriási, ovális alaku félívre osztják. A középső két boltív a többinél jóval hatalmasabb, mert ezeken pihen a kívülről kúp-alakunak látszó templom hajója. Az egyik kisebb boltív a szentélyt alkotja, a másik a szokatlanúl magas karzatot.

A főoltár sötétszürke márvány és faragvány. Legnagyobb ékessége a kegyesrendiek alapitóját, kalazanti szent Józsefet ábrázoló kép, a mely a rend birtokában levő Kalazantius-képek egyik legszebbje. Fölötte remek dombormű, felhőkben járó angyalcsoport, szegélyezi a menyezetet. Jobbról-balról ettől a főoltártól, két, szintén sötétszürke márványoszlop-gyertyatartó helyezkedik el.

A hat mellékoltár közül, a két leghatalmasabb boltív között fekvők, leginkább figyelemre méltók. Az egyiket a Szt. Háromság imádására, a másodikat Szt. József tiszteletére emelték. A kisebbek közül az egyik paduai Szt. Antal emlékére készült. Jellemző a szépen színezett oltárkép, a mely bizonyos eredetiséget tár föl, eltérően a szokásos paduai Szt. Antal képektől. Nevezetesebb még a Szt. István-oltár és a templom hajójában levő magas szószék.

Érdekes jellemvonása ennek a templomnak, hogy nincsenek falfestményei, pedig a barokk-stíl ezt nem zárja ki. Ezek helyett a boltívek oszlopain dombormű virágdíszítés van, a mely a barokk-stíl jellegét viseli. Ugyanilyen stílü a menyezet díszítése is. Piros és kék ablaküvegen át szűrődik be a világosság, s ezért sajátságos, titokzatos ibolyaszínű derengés van a templomban.

A róm. kath. templommal csaknem szemben nyílik a Fény-utcza, a sarkon van az *Ecsedi láp lecsapoló társulat* hivatala, mellette a *járási csendőrség* laktanyája és a legvégén, de már a városon kívűl, van az: *Első nagykárolyi műgőzmalom.*

A Fényi-utczából indul ki a hosszú Petőfi-utcza — a melyről majd még szó esik — s ebből egy sikátor, ki a *Somos*-erdőbe. 1799-ben már úgy írtak róla, hogy vendéglő állott a közepén s mindenféle eszközök voltak ott a nép mulattatására, úgymint hinta, tekepálya stb. A negyvenes években azonban föloszlatta az uradalom a mulató-helyet és csikós-kertet állított helyébe.

Kegyesrendiek társháza.

De térjünk vissza a kath. templomhoz, hogy útunkat a népesebb utczákba folytathassuk. Előbbihez kapcsolódik a kegyesrendiek társháza. Alapkövét 1723-ban tették le és a legelső időkben a reformátusoktól egyezség alapján visszafoglalt régi templommal volt összekötve. Gróf Károlyi Sándor szolgáltatta a szükséges anyagot, sőt biztosította a szerzeteseknek, — az akkori kor kívánalmainak megfelelő — szerény megélhetését is. De ezek a megállapodások azóta természetesen változtak, sőt már 1738-ban javítottak rajta. Az első piaristák 1727-ben érkeztek Nagykárolyba és menten megkezdték működésüket, mind a tanítás, mind a lelkészet terén.

Az 1834-iki földrengés úgy megrongálta a társházat, hogy gróf Károlyi György újból fölépíttette. Ez a ház szolgál mai nap is a szerzetes tanárok lakóhelyéül.

Nagykároly egy időtájban Athenaeuma volt a piarista-rendnek. Ide küldte filozófusait, mert hosszú évsorokon át 1781-ig, itt adták elő a bölcsészeti tudományokat a rend növendékeinek. Mikor azonban József császár a szerzetesek magániskoláit betiltotta, az itteni bölcsészeti osztályokat is bezárták és a rend növendékeit a pesti egyetemre küldték. Itt tanárkodott 1775—76-ban *Révai* Miklós nyelvtudós is, a ki különösebben: „Elaboratior grammatica hungarica" czímű munkájával új korszakot alkotott nyelvtudományunkban. 1849—50-ben meg *Erdősi* Imre, a branyiszkói hős volt Nagykárolyban kegyesrendi tanár, a ki mint Guyon katonai lelkésze, a branyiszkói ütközetben a sereg élére állott és nagy-

ban elősegítette a győzelmet. E két jeles férfiú nagykárolyi tartózkodását örökíti meg a társház udvari kapuja mellé helyezett márványtábla, a következőkben:

Révai Miklósnak,
nemzeti nyelvünk nagy újjáalkotójának,
és
Erdősi Imrének,
a branyiszkói hősnek,
kik e ház lakói voltak, emlékezetükre
létesitette ezen táblát
a „Nagy-Károlyi Kölcsey-Egyesület."
1901 julius 2-án.

Kissé kijebb az utczában, de a kollegium végén, van a *Városi Tornacsarnok*, a mely díszére válik Nagykárolynak. Modern, nagy épület. 1890 november havában készült el. Itt tartja ünnepségeit a gimnázium ifjúsága. A nemzeti ellenállás idejében megyegyűlést is ültek benne. Ennek emlékezetét az alábbi sorok örökítik meg falán: Városi tornacsarnok.

Szatmár vármegye közönsége
ebben a helyiségben tartotta meg
közgyülését
1905 deczember 28-án, a mikor
az önkény fegyveres hatalma
saját székházából kizárta.

Ugyanazon a telken van az új *főgimnázium*. 1887-ben avatták föl. A kegyesrendiek vezetése alatt áll és állott mindég. Szintén 1725-ben vetette meg alapját gróf Károlyi Sándor ama bizonyos alapitó-levéllel, a melylyel a kegyesrendieket megtelepítette. A részletes feltételek első pontjában arra kötelezi magát a gróf, hogy a kollégiumot és iskolát a szükséges ingóságokkal együtt fölállítja, még pedig tulajdon költségén. Arra is kötelezi magát, hogy ha a reformátusoktól visszafoglalt templom tetőzete és boltozata elkészül, illő felszereléséről is gondoskodik. A mai magtár helyén kezdték meg a piaristák a tanítást 1727 őszén, Gábor prefectus vezetése alatt. De már negyven évvel később új iskolát emelt gróf Károlyi Antal, körülbelül a mostani tornacsarnok helyén, mivel a másik szűknek bizonyult és nem felelt meg az igényeknek, annál kevésbbé, mert csak két osztálya volt és négyre óhajtották kibővíteni. Sikerült is, sőt mi több, 1767-ben gróf Károlyi Antal lankadatlan buzgalma még kettővel megszaporította. De 1848 után, a mikor a tanügy új átalakuláson esett át, ismét kétosztályuvá sülyedt, míg aztán 1869-ben véglegesen megkapta az eltörölt két osztályt is. A VII-iket és VIII-ikat az 1890-ben kelt miniszteri rendelet engedélyezi. — Manapság már 320—330 tanuló látogatja az 1887-ben harmadik helyiségbe költözött nagykárolyi gimnáziumot. Számos nevezetesebb egyén is járt bele fennállása óta. Úgymint: Vasváry Pál, a szabadságharcz egyik hőse, Acsádi Ignácz publiczista és történetíró, Thanhoffer egyetemi tanár, Bársony István, a szabad természet leghangulatosabb leírója stb., stb. Igazgatója a több történeti munkát írt, nagy képzettségű Cseh Lajos kegyesrendi tanár. A főgimnázium.

A szertárban, a mely olyan tekintélyes, hogy kevés tanintézet rendelkezik hasonlóval, érdekes pénz- és csigagyüjtemény található. A szertárban őrzik azt a kis harangot is, a mely másfél századig hívogatta össze a tanulókat. A piaristaczímer is rajta van.

A főgimnáziummal csaknem átellenben van a *Kaszinó* és ettől nem messze a jóhírű „*Magyar király*"-szálló, étteremmel, kávéházzal. E mellett van a *Polgári olvasókör* és néhány házzal odább az alig fölépült első állandó, csinos kis *Városi szinház*, a mely épp úgy, mint sok egyéb, a polgármester buzgóságát dícséri. 1907 október elején nyílt meg a szokásos ünnepséggel. Körülbelől 120 ezer koronába került. Tervezte: Kopeczek György. Építette: Bede Antal.

Ennek során megkapjuk a négyszögű s minden oldalán emeletes, utóbb modernizált, általánosságban tetszetős külsőjű *Vármegyeházát*. Alapkövét még a XVIII. században tették le, a mikor a székhelyet állandósították. Hátulsó része azonban már előbb meg volt a frontjánál. A Károlyi Antaltól föloszlatott Szt. Bazil-rend szerzetesei laktak ott, a hol a fogház van. A börtönök mai napig is czellaszerűek, s ósdi zárda barátlakásának benyomását keltik. Vármegyeháza.

Első stádiuma óta több alakításon esett át a vármegyeháza, a melynek telkét gróf Károlyi Antal adta 1780 április 18-án, még pedig azzal a kikötéssel, hogy a tulajdonjog csak addig illeti Szatmár vármegyét, a meddig ezen a telken levő épületek vármegyei székház czéljául szolgálnak. A czél megszüntetésével pedig a telek tulajdonjoga gróf Károlyi Antal örökhagyóra visszaszáll. Igy szól egy része a nagykárolyi kir. járásbíróság 2230 I. k. 894. sz. végzésének, a melylyel az érdekelteket értesítették, hogy a királyi Kúria 2367 893. P. szám alatt a fenti itéletet hozta abban a perben, a mit gróf Károlyi István, az akkori alispán, — a vármegye képviselője — ellen, Szatmár vármegyének a szóban forgó ingatlanra vonatkozó tulajdonjoga korlátozásának kitüntetése iránt folytatott.

A vármegyeházáról már 1810-ben azt írja Szirmay: „A vármegye itt tartja a maga közgyűléseit tágas udvarhelyen épült palotában. A rajta levő épületek olyan bőségesek, hogy a vármegyebeli tisztség a maga nyugodalmát föltalálja.“ Ezt az épületet azonban úgy megrongálta a földrengés, hogy használhatatlanná vált. Ujabb fölépitéséhez láttak, mialatt egyszer az „Arany-csillag“-fogadóban gyűléseztek, majd az udvari szárnyépületben. Ezekben az években szolgálta nagy Kölcseynk a vármegyét. Irószobája manapság is megvan a hátulsó régi részben, fönt az emeleten, a járásbírói hivatalban. De nemcsak a szelid, mélyeszű költő felejthetetlen szereplésének volt tanúja a károlyi megyeháza. A hatalmas báró Wesselényi Miklós dörgő szózata is hangzott itt a Metternich-kormány ellen. Sőt ama nevezetes 12 pont is itt készült, a mely akkortájt olyan port vert fel az országban. Az ólmos botok korában meg, a híres kortesvilágban, — a melynek melegágya Szatmár vármegye volt, — jókora hadakozások színhelye volt a megyeháza és környéke. Még az ablak rácsát is betörték. Az 1887-iki tűzvész meg komolyan veszélyeztette. Domahidy Ferencz akkori főispán és Ujfalussy Sándor cs. és kir. kamarás alispán lelkiismeretes óvintézkedésének köszönhető, hogy a pusztító elem áldozata nem lett.

1905-ben új köntöst kapott az egyszerű, sima épület. Kivül-belül díszesebb lett. A szeczesszió divatos stiljét erőszakolták reá. A régi följárót hatásos lépcsőházzá alakították át. Nagy szerepe jutott benne — és épp úgy az oszlopos előcsarnokban is, a melybe a kapu-átjáróból magas üvegajtón lépünk be — a vörös márvány-utánzatnak. Stuccomunkával, aranyozással, sok czifrasággal, élénkszínű kályhával stb. látták el a nagytermet is. Hajdan csupán meszelt fala volt, a mit azonban kiváló egyének festett arczképei díszítettek. Ezek jórészt most is megvannak, sőt újakkal szaporodtak. Ott látjuk a királyt, királynét, Deákot, Kossuthot, Széchenyit, Batthyányit, Kölcseyt, gróf Károlyi Lászlót és gróf Károlyi Györgyöt. El nem mulaszthatjuk még ide följegyezni, hogy e teremben a legújabb nemzeti ellenállás alatt is érdekes mozzanatok játszódtak le, melyekről más helyen, bővebben lesz szó.

A vármegye épületében van még a a *m. kir. adóhivatal*, a *járásbíróság*, az *államépitészeti és szolgabírói hivatal*, a *telekkönyv* és a *fogház*. A főispán és alispán is a vármegyeházában lakik, a Kölcsey-utczára néző emeleten. A közbül levő nagy gyűlésteremből széles erkély nyílik s ez alatt van a kocsi-feljáró.

Szemben a megyeházával, a nemrégiben Nemestóthi Szabó közjegyző birtokába jutott házban, van a *Magy. kir. közjegyzői hivatal* és a *Nagykárolyi hitelbank részvénytársaság*. Annak előtte a régi kaszinó állott itt és hajdan az

Az Arany-Csillag.

„Arany-Csillag“-korcsma, a melyben, mint a hogy említettük, a földrengés alkalmával vármegyegyűlést is tartottak. Azon a nevezetes és zajos gyűlésen mondott le Kölcsey a követségről. Nem akarta a vármegyét tovább képviselni a pozsonyi diétán, mert az addigiakkal ellenkező utasításokkal látták el. Petőfi is megfordult abban a fogadóban. Falán emléktábla is van. Igy szól:

E helyen állott
az Arany-Csillag vendéglő,
a hol védő barátságába vette
a vármegyei liberális ifjuság Petőfit,
a „Nagykárolyban szeptember 7, 1848“
költőjét.
Emelte a nagykárolyi Kölcsey-egyesület 1899. szept. 24.

Ez a telek — s mellette még egynehány, — a régebbi időkben is a Nemestóthi Szabóké volt. Inscriptió útján kapták az uradalomtól. Az utcza másik oldalát, a sétatér irányában, meg az Asztalos család bírta hasonló körülmények között.

A közjegyzői hivatal szomszédságában van a kívül díszes *gőzfürdő*, aztán a *magy. kir. posta- és táviró-hivatal* s azzal majdnem szemben a *gör. kath. magyar iskola*, továbbá az a kis ház, a hol állítólag Munkácsy Mihály, világhírű festőnk, asztalos-inas volt.

A Kölcsey-utczától néhány lépésnyire kezdődik az úgynevezett *Hajdúváros*. A XVII. században alakulhatott. A gróf Károlyi Sándor által 1714-ben kiadott kegytörvényben már szó esik arról, hogy külön korcsmáltatási joguk van. Első lakosait elpusztult községekből telepítette az uradalom. Ennek szolgálatába szegődtek is. Mint uradalmi hajdúk a várkastély őrségét és ünnepélyes alkalommal a díszcsapatot alkották. De azért tulajdon elöljáróiktól függtek, — hadnagy, városbíró, esküdt, — kiket azonban az uradalmi tiszttartó vagy ügyvéd jelenlétében választottak. Hetven lovas és harmincz gyalogos állott innen mindenkor készen a földesúr rendelkezésére. Ez az intézmény 1848-ban megszünt s a lakossággal, midőn felszabadúlt alóla, gróf Károlyi György a legméltányosabban járt el. Hajduváros.

Nagykároly különféle osztályokba sorozott lakosainak egy része még arra is kötelezve volt a forradalom előtt, hogy a Gencs alatt akkoron fennálló fáczánosban háromnapos vadászatot teljesítsen. De ez még azoknál is járta, a kik a szatmári béke után ármális nemességet nyertek, harczi érdemeikért és a kik az urbárium és konvenczió szerinti szolgálatot pénzzel váltották meg. Ezeknek azonban az uradalomtól független kormányzatuk volt. A városnak voltak még úgynevezett szabad kuriális nemesei is, mint pl. a Vadayak és Tömpék, a kikről úgy ír Szirmay, hogy: „egy ülést bírtak a városban", meg inskripczionális nemesei, a kik szintén a vármegye hatósága alá tartoztak. Többek között az Asztalos, Fekete stb. családok.

A vármegyeháza mellett, a gróf Károlyi-tér felé menő Jókai-utczában van bekerített, pázsitos helyen a gör. kath. magyar és a gör. kath. román templom. Gör. kath. templomok.

Előbbit Rácz Demeter, a gróf Károlyi család teljes hatalmú jószágigazgatója építtette 1738-ban. Addig csak fatemplomban dícsérte itt Istenét a gör. kath. magyar egyház.

Összhangzó arányai, nemes tagozása, belsejének ritka stilszerűsége, az országos műemlékek hivatalos jegyzékébe juttatta a mostanit. E czímen a mult század 80-as éveiben kiváló szakértelemmel végzett restaurácziója is állami, illetőleg hivatalos támogatással történt. Hajóját két egyforma magas, fent galériás torony koronázza. Hasonló kivitelü a tekintélyes főtorony is. A főoltár áttört baldachinját négy aranyozott fehér márvány-oszlop emeli, a szintén dúsan aranyozott szentségtartó fölé. Előtte zománczos kereszt van — az egyház legbecsesebb ereklyéje, — a mely állítólag az Üdvözítő keresztfájának egy darabkáját rejti magában. Különösebben fölemlítésre méltók még a nagy kupola belsejét díszítő freskók s maga az oltárkép is. Magasan szárnyaló fölfogás jellemzi a négy evangelista képeit is, a szentély kisebb kupolájában. Az előbbit elkülönítő képfal, — az úgynevezett Ikonosztázison, — igen gazdag díszítésben. Az apostolok bizánczi ízlésű mozaik-képeit akanthuszleveles, aranyozott oszlopocskák keresztezik. A szárnyas közbülső ajtó fölött csukott alakú korona van stb. Egyszerű gyóntató és szószék, meg egy mellékoltáron a szép Szt.-Háromság- és lourdesi Mária-szobor egészítik még ki a fölszerelést. Padlója fehér-fekete kőmozaik.

A gör. kath. magyar egyházat szintén Rácz Demeter fektette biztos alapra a XVIII. század első felében. Ma már országosan ismeretes: egyházpolitikai küzdelmei révén. 1824-ben, a midőn a nagyváradi gör. kath. román püspöki egyházmegye megalakult, a munkácsi gör. kath. magyar egyházmegyéből 19 hitközséget jogtalanul magához csatolt. Ezek közé tartozik a nagykárolyi is, a melynek hívei mindenkor lelkes színmagyarok voltak. Elégedetlenkedtek is az olyan egyházi fenhatóság miatt, a mely mind nyelvben, mind szertartásban, érzületben idegen volt rájuk nézve. Meg is indult a mozgalom az iránt, hogy visszakebeleztessenek az anyaegyházba. S különösen aktuálissá vált akkor, a mikor az 1902. év elején oláh papot nevezett ki a nagyváradi román püspöki szentszék, a mivel megszegte az 1824-iki kötést. A hívek nem fogadták el a vallási igék nem magyar ajkú hirdetőjét, s mai nap is lelkipásztor nélkül vannak. Diplomácziai útra terelték immár ezt a felettébb érdekes ügyet, mely jelenleg döntés végett a római Curia előtt van.

A gör. kath. román templomról nem volt kipuhatolható, hogy mikor épült. 1876-ban renoválták, a midőn a torony bádog alá került és másodszor 1906-ban, a hívek adományából. Stílje egyszerű. Hajója keresztalakú, melyen két kis torony van. Nagy tornya, három haranggal, nyugatra néz. Belseje, a keleti ritus szerint, két részre oszlik. Körülbelől 500 ülőhely van benne. A szentély előtti térség két oldalán van az úgynevezett „sztróna" az éneklők számára. Ezt azonban ma már a hívek foglalják el. A szentélyt a templomtól szintén Ikonosztázion választja el, a mely műremek-számba mehet, fára festett és díszes faragványokkal szegélyezett szentképeivel. A négyszögletes oltár fölött hatalmas baldachin van. Védőszentjei Szt. Mihály és Gabriel főangyalok.

A román hitközség alakulásáról biztos adat nincs. A szomszédos falvakból költöztek ide a hívek; részben a Károlyi család telepítette őket nagyobb arányban a XVIII. században Bobáld községből. Anyakönyveiket 1792-től vezetik rendesebben, de 1700-ból is van egy kisebb, Bone Elek idejéből.

Nyomda. A Jókai-utczában van a *gör. kath. román* iskola is, továbbá a *közigazgatási nyomda.* A legelsőt 1754-ben alapította gróf Károlyi Ferencz, Pap István nevű tipografus és tudós segítségével, hogy a belvillongások és a háborúskodások vészes forgatagában pangásban maradt szellemi életet és népnevelést föllendítse. Megvétette fenti tipografussal a lőcsei Brevver-féle föloszlatott nyomda 1668-ból való műszereinek egy részét és még akkor őszön hozzáfogtak az ábcés könyvek nyomtatásához. De aztán szünetelnie kellett a munkának, a Pap István ellen folytatott áskálódások miatt, mig végre 1755 okt.-ről keltezett kiváltságlevelében jogot adott Mária Terézia Károlyi Ferencznek, hogy az ő nemzetsége mezővárosában, Nagykárolyban, könyvnyomdát állíthasson és örökösei is zavartalanúl nyomtathassanak. De a Pozsonyban tartott tanácsgyűlésben elrendelték, hogy a könyvekből mintapéldányt küldjenek a helytartósági tanácshoz. A megyei hatóság részéről is rendeltek ki czenzort, sőt teológiait is. Ekkor aztán folytathatták a „magyar és orosz" ábcés könyvek nyomtatását. 1756-ban azonban már földrajzi művek nyomtatásával is foglalkoztak. 1844-ben magánkézbe került. A sarkon van az egyik *gyógyszertár.* Ez a legrégibb s ezen a helyen nyílt meg az első Nagykárolyban 1765-ben.

Deák Ferencz-tér. Jobbra-balra innen boltsorok ágaznak szét. Ez a *Deák Ferencz-tér,* a melyen megtaláljuk az *Első nagykárolyi temetkezési intézetet,* meg a *Központi szállót* stb. Egyik oldalát, mint a hogy jeleztük, egészen elfoglalja a grófi kert. Ennek a rácsozatától kis utcza választja el a *róm. kath. nemzeti népiskolát.* 1779-ben szintén a grófok segítségével állították föl; de az 1887-iki tűzvész elpusztította a régi épületet, mire a mostanit emelték. A mellette lefutó sikátorból jutunk el a Wesselényi-utczába s a *m. kir. állami erdőhivatal*-hoz.

Széchenyi-utcza. A boltsoron a Deák Ferencz-térből kiinduló *Széchenyi-utczában* van a *nagykárolyi központi takarékpénztár* s nem messze tőle a *zárda.* Háromtornyos, emeletes épület, szellős tantermekkel. Itt van ugyanis a *kath. elemi leányiskola,* a melyben a paulai Szt. Vincze irgalmas rend nővérei tanítanak. A nőegylet összegyűjtött alapítványából fölállított *Melinda árvaház* is ezen az udvaron van az apáczák fölügyelete alatt. A legrégibb időkben a Fényi-utczában volt a leányiskola, itt meg a Luby-udvar.

A zárda mellett van a hajdani Szuhányi-udvarban az *Első nagykárolyi takarékpénztár, az osztrák-magyar bank mellékhelye.* Ezzel szemben van a *Nagykárolyi önsegélyző népbank,* s jóval feljebb a *magy. kir. szatmári* 12. *honvéd gyalog-ezred III-ik zászlóalja* számára épült *Rudolf trónörökös-laktanya.* De nem itt volt legrégibb időktől fogva a katonaság. A honvédség legelsőben a Luby-udvarban volt elhelyezve, majd másutt.

Városháza. A laktanya jelenlegi helyén a városháza állott 1808 óta, addig a Fényi-utczában volt a városi hivatal. 1775-ben szerezték meg ott az adózó jobbágyok a maguk pénztárából a Rubleczky-házat, a mely telken a legelső róm. kath. iskolák is voltak. Innen költöztették aztán át a hivatalt a mostani Rudolf-laktanya Széchenyi-utczai részébe, míg 1890-ben végleg át nem helyezték a Szarvas vendéglő teljesen átalakított, modernizált helyiségeibe. Ezt a szállót gróf Károlyi Györgyné építtette Ybl által. Szép báltermében fényes mulatságokat ült a vármegye és város színe-java.

István nádor is megfordult benne. Petőfi Sándorunk ott ismerkedett meg Szendrey Juliával. Emléktábla is tudatja ezt, még pedig ekképpen:

Ez volt az Arany-Szarvas fogadó,
melynek báltermében
ismerkedett meg Petőfi
az ő Juliájával,
1846. évi szeptember 8-án.
Emelte a nagykárolyi Kölcsey-egyesület 1899. szept. 24-én.

Ez a számos díszes bált látott helyiség most a nagy tanácsterem, a mely ebbeli minőségében is sok ünnepségnek volt már színhelye. A Petőfi-emléktáblák leleplezésére rendezett országos ünnepség is javarészt itt folyt le 1899-ben. Itt alakult meg gróf Károlyi Gyuláné, a nemesszívű, lelkes honleány elnöklése alatt a Tulipán-szövetség, a mely utóbb beleolvadt a Magyar ipart pártoló védő-egyesületbe. Rendesen itt osztja ki a szegény gyermekeket fölruházó egyesület az öltözékeket. 1907-ben még itt volt a városi iparkiállítás, a mely fényes jelét adta a nagykárolyi iparosok jeles munkásságának. A városháza szomszédságában van a *Nagykárolyi kereskedelmi és iparbank.*

A Rudolf-laktanya során fölemlítendő még a *Betegsegélyző-pénztár* és a *polgári leányiskola.* Azelőtt ipariskola volt, a mit annak idején gróf Zichy Jenő és Jágócsy állított föl, báró Ujfalussy Uray Leona akkori alispánné segítségével. Régebben uradalmi inspektor lakott azon a helyen s ott pillantotta meg legelőször Petőfi Juliáját az akáczfák alatt. A ház sarkán díszlő márványtáblába be is vésték költőnk eme szavait:

Itt láttam én először.
Kedves galambomat.
Itt láttam őt először
Az akáczfák alatt.
Petőfi, 1848 okt. 22-én.

Visszajöttünk hát a róm. kath. templomig. Ez volt hajdan az Uj-utcza, a mely a templomtól kezdődött és a Károlyi-kastélyhoz vezetett.

Szenteljünk immár ennek a felettébb érdekes és hatásos várkastélynak is egy kis időt. Már azért is nevezetesebben szót érdemel, mert régi mivoltában mint város-alapító szerepelt. Építését és több rendbeli átalakulását fekete márványtábla jelzi, a mit gróf Károlyi István illesztett a mostani várkastély falába, a következő sorokkal: A gróf Károlyiak kastélya.

A régi Károlyi-vár.
1482. évben Károlyi Lancz László kezdett építeni kőházat lakóhelyül,
1592. évben Károlyi Mihály vár-alakban megerősíti a török ellen,
1699. évben báró Károlyi Sándor díszesebben átalakíttatja,
1794. évben gróf Károlyi József a régi várat lebontatja és kastélyt építtet,
1894. évben gróf Károlyi Pista lovagvárrá átalakíttatja.

Miután fentiekben benne van az egész várkastély története, csak annyit jegyzünk még meg, hogy Károlyi Mihály idejében sánczárokkal, lőrésekkel ellátott négyszögü bástyázat vette körül s mint ilyen a XVI. század zivataros viszontagságai között a végvár szerepét játszotta.

Számos érdekesebb mozzanat színhelye volt a különféle átalakúláson átesett Károlyi-várkastély. Innen ment 1526-ban, a mohácsi csatába a szatmár-vármegyei hadsereg Károlyi László vezetése alatt. 1797—1800. évben meg gróf Károlyi József vezényelte ki innen a francziák ellen a szatmármegyei nemességet. Itt kezdték meg a már említett nikolszburgi béke tárgyalását és itt indúlt meg 1711 február havában gróf Károlyi Sándor kuruczvezér és gróf Pálffy János cs. és kir. teljeshatalmú biztos között a szatmári békekötés pontjain való alkudozás és szatmári béke-tárgyalás. Sok nevezetes vendége is volt. Többek között 1708-ban 28 napot töltött benne egyhúzamban II. Rákóczi Ferencz fejedelem. De máskor is volt látogatója. 1747-ben Miksa királyi főherczeg, 1847-ben István főherczeg, köznyelven Palatinus Pista tartózkodott benne. 1884-ben meg felejthetetlen Rudolf trónörökösünk jött két napra látogatóba, fenséges nejével együtt, gróf Károlyi Istvánhoz.

Mostani alakjában határozott lovagvár benyomását kelti ez a várkastély. A legrégibb idők mintájára, széles sánczárok veszi körül falait. Egy részé-

ben víz van, másutt begyepesítették. Meinig Arthur budapesti műépítő alakította át gróf Károlyi István ízlése, egyenes utasítása szerint a József gróf korabeli négyszögű régi kastélyt. Stilje vegyes, de mind a mellett harmónikus. Egyrésze tiszta gót. Hét tornya közül a nagy torony hatalmas és bástyaszerűen kiemelkedő. Zászló lobog rajta, ha a háziúr otthon van. Estenden meg ragyogó villanylámpa szórja róla világát.

A kapualjából előszobába lépünk s abból nagyszabású átriumba. A méretek meghagyásával a régi négyszegletes várudvarból alakitották át, a mely olyan tágas volt, hogy négyes fogat könnyen megfordúlhatott benne. Az emeletre most is innen vezet föl a lépcső, sőt az akkoron nyitott boltíves folyosó is részben, azaz három oldalon megmaradt. Belőle nyilnak jelenleg is a felső szobák. Egyik falát három remek, nagy, csúcsíves ablak emeli. Ezek világítják ezt az impozáns átriumot. Menyezete magyaros, tulipános modorban, fából készült. Lépcsőjének, a mely két vörös márványoszlopon is nyugszik és képekben, agancsokban bővelkedő folyosójának karfáját, egymás mellé sorakozó, gondosan esztergályozott orsós lábak alkotják. Berendezése angol, kivéve néhány műtárgyat s szebb darabot, úgymint a két olasz márványkandallót, a czímerből vett oroszlánokkal, az értékes vázákat és az azokat tartó oszlopokat stb. Pálik festményei is díszítik ezt a hatalmas, ritka szép és művészies fényűzésre valló átriumot, meg régi, becses festmények, valamint Rákóczi-korabeli lobogók.

Padozata mozaik s részben szőnyeggel fedett.

Haladjunk föl immár a lépcsőn és tekintsünk be az elhúnyt István gróf lakosztályába. Az irószobában különösebben fölemlítésre méltó a Rudolf trónörökös Benczúr festette arczképe, a mit ő fensége küldött halálát megelőző karácsonykor a grófnak ajándékba.

Ebből a lakosztályból nyílik a grófné tágas szalonja. Bútorzata és kárpitja virágos mintás. Érdekes régi családi szekrények is találhatók benne és egy felettébb nagybecsű festmény, Mária Terézia arczképe, a mit ő maga adott gróf Károlyi Antalnak, hívséges hős generálisának. E fogadó terem erkélyéről pompás kilátás esik a kertre, szökőkútra, színes szőnyegágyakra, avatott kezek remekeire.

Nem szólva a számos többi szobáról, a melyek mind rendre ízlésesek, még megemlítjük a vörös bőrbútoros, kényelmes ebédlőt. Földszinten fekszik, s a kertbe verandaszerű, széles kőhidon jutunk ki belőle. Meg ne feledkezzünk azonban a vásártér felé néző Rákóczi-szobáról sem. Eredeti formájában van meg most is, mind a mellett, hogy átalakították a kastélyt. A fejedelem festett arczképe is benne függ.

Kápolnája is van e nagyszabású várkastélynak. Stílje tiszta csúcsíves. Érdekesek benne a hímzett, régi családi czímerek.

Végezetűl megjegyezzük, hogy az összes szobák fabútorzatát, angol minta után, Kinczel helybeli asztalos készítette és a lakatosmunkát, — valóságos művészies darab is van közötte, — Ősz János, ugyancsak nagykárolyi iparos. A 48 lóra épült, XVIII. századból való s most is boltíves istáló, meg a lovarda, szintén érdemes a szóra.

A kastélyt apróra gondozott városi kert veszi körül, öreg fákkal, gyönyörű dísznövényekkel, üde, ápolt virágokkal. Egyik platánfáját maga gróf Károlyi György ültette, hét éves korában, 1810-ben. Velenczei kőpadok, hatalmas virágtartók stb. is láthatók illő helyen. A kastély egyik sarkánál meg szintén velenczei, ósdi kút hozza emlékünkbe a lagunaváros szépségeit. Már 1754-ben mint „szép és híres udvari kert"-et említik ezt a parkot. Sőt tekenősbéka-taváról is szólnak. 1810-ben így ír róla Szirmai: „az épületek napnyugati oldalán anglius izlésre épített gyönyörűséges kert vagyon".

Egyik szegletében áll az úgynevezett „Víztorony". A villanyáramot szolgáltatja a kastélynak és a vízvezetéket. Ugyanis a grófi család házilag kezelteti a villanyt. Hajdan nagy, híres sörház volt e torony helyén.

Ennek mentén megy ki egyenesen a mezőkre a gróf Károlyi István-utcza, a melynek egyik oldalát jórészt az uradalmi épületek, irodák és az intéző lakása stb. foglalják el. A végén aztán előbb a ref. temetőbe majd a *Szőlőskert*-be érünk. Szintén gróf Károlyi Sándor alapította 1714-ben, a sok inséglátogatta város gyarapodására. Szép, fás hely. Nagy területet foglal el. Hosszú út vezet rajta keresztül, a melynek során jobbról-balról afféle kicsiny házak és csinos,

Szőlőskert.



A római katholikus templom.



A református templom.



Nagykároly. — A görög katholikus templom.



A történeti nevezetességü volt Csillag-vendéglő. (Most Nemestóthi Szabó Antal háza)



Részlet a gróf Károlyi térről, a Báthory-féle házzal.



Részlet a gróf Károlyi kastély parkjából.

villaszerű épületek látszanak elő a zöldből. Nincs nyilvános vendéglője, noha sok a kiránduló. Kiki a maga, vagy a barátja portáján mulat.

A gróf Károlyi István útról húzódik föl a Fényi-utczáig a Petőfi, azaz a „Nagy Magyar-utcza", a melyről már szó esett. A mintegy 70 házat számláló Vaday és Tömpe-kuriák itt állottak hajdan. 1839-ig szabad mészárlási és korcsmajoggal bírt ez a két család. Vasárnapokon sokadalom is volt e kuriák előtt. A néhai való nagyhírű tisztújítások alkalmával meg egész csatározások történtek itt, akárcsak a vármegyeháza körül. Per és egyezség útján aztán az uradalom kezébe kerültek ezek a telkek s végűl eladogatták őket.

A három Somos-utcza is — az egyik már Árpád-utcza, — ezen a tájon van. Leginkább reformátusok lakják és ez volt hajdan a czéhrész.

Környékén van a több mint évszázados: *Ref. templom* is. Sok viszontagság után 1795-ben épűlt, a mit jelez is az egyik ajtó fölibe vésett évszám. Stilje, a vonaljátékok nyugalmas összhangja, nemes egyszerűsége, megfelel a protestáns vallás puritánságának. Menyezetén a festés az igehirdetést, úri szent vacsorát, éneklést, könyörgést jelképezi. Jó hangzású orgonáját a „Magyar tímár czéh" készíttette. A csinos katedrai korona, az úrasztala és az ahhoz tartozó magashátú papiszék a nagykárolyi ref. iparosok áldozatkészségének tanúsága. — Az ősi ref. templom a régi gimnáziumtól délnyugat felől állott és városi templomnak nevezték. Az 1693-ból keltezett tanúvallás, vagyis oklevél, a mely a Wesselényi Pál kurucz generális által belőle elvitt lőszerszámokat, „korompáti és muskotály puskákat" tárgyalja, annak nevezi. Gróf Károlyi Sándor aztán 1723 okt. 29-ről keltezett czesszionális levelében visszavette a helvét hitvallásúaktól, azon az okon, hogy boldogúlt emlékű ősei abban nyugosznak, nevezetesen Károlyi Mihály nagyatyját oda temették, továbbá, miután a Mindenszentek tiszteletére emelt régi istenházából alakították át a reformátusok és a visszafoglaláskor egyáltalában nem volt templomuk a katholikusoknak, — csak a Károlyiaknak a várban, — s a kegyesrendiek megtelepítéséhez kellett. Hogy papjuk sem volt itt abban az időben a katholikusoknak, az 1687-iki országgyűlésre benyújtott esedező levelükből is látható, a mely azt foglalja magában, hogy „a közönséges" azaz róm. kath. hiten levő papoknak, híre sem volt az egész Szatmár vármegyében, kivéve a szatmári és ecsedi erősségeket. Gróf Károlyi Sándor alapított aztán Nagykárolyban plébániát és a kegyesrendieket bízta meg az egyházi teendőkkel. Cserébe az elfoglalt helyett egy toronynélküli oratoriumot építtetett a ref. vallásúaknak, ott, a hol a mostani templom van, a mely terület akkor lapályos, vízálló volt. Csakhamar össze is dőlt ez a kis épület, úgy hogy a hívek 1753-ban maguk emeltek egy szerény új templomot, majd szintén tulajdon költségükön, az 1790—1791. országgyűlés után, a mely a reformátusok vallásszabadságát biztosította, — a jelenlegit építették.

Ref. templom.

Közelében a Rákóczi-utczában, van a lelkészlak és ott vannak az iskolák. Előbbinek egy része még abból a korból való, a mikor gróf Károlyi Sándor a parochiális telket, — a mely a mostani társházzal szemben állott, — a rajta levő épületekkel együtt szintén elfoglalta s az egész egyházat mostani helyére megtelepedni utalta. De az iskolai épületek újak, mert a régieket a földrengés, a tűzvész és az idő vasfoga megrongálta. A hajdan ugyancsak virágzó ref. iskola nevezetes embereket is adott a hazának. Károlyi Péter, a ki a kolozsvári főiskolában a görög és héber nyelv tanára volt s a kit 1543-ban ref. püspökké választották, tudományos kiképeztetését itt kezdte meg, sőt Károli Gáspár is, a ki elsőben fordította a bibliát magyarra, szintén a város szülöttje volt. Később gimnázium is lett. Hét osztálya volt és azokat a tantárgyakat adták elő benne, noha rövidebben, mint a debreczeni főiskolában. De 1851-ben meg kellett szűnnie, mert az egyház nem bírta volna az akkoron kibocsátott törvény értelmében fentartani. Az egyház egy 1669-ből való háromfedeles czinkannát és 1711-ből egy gyönyörű varrott abroszt, végül 1752-ból egy patyolat-kendőt, arany csipkével, virággal őriz ; van egy XVI. századbeli becses úrasztali kelyhe is.

Ref. iskolák.

Ebben a városrészben laknak a szegényebb sorsú izraeliták. Szűk, rendetlen utczák ezek. A két zsinagóga is itt van.

Az orthodoxok imaháza kisebb és egészen új épület. A másik a hatvanas évekből való. Karzaton ülnek benne a nők rács mögött. Villanynyal világítják. Fölemlítésre méltó egy aranyhímzésű frigyszekrény-függöny, több szentírás-tekercs-díszítmény ezüstből, melyek a régi és újabb ötvösművészet remekei,

Izr. imaház.

továbbá egy serleg 1728-ból. Az első rabbi 1724-ben jött Nagykárolyba Pozsonyból, gróf Károlyi Sándor révén, a ki hitközségi szervezetet is adott a már régebben megtelepedett zsidóságnak, sőt újakat telepített meg, hogy az ipar némely ágában a termelő munkát föllendítsék. A temetőben az első sírkő 1744-ből való. 1908-ban nyílik meg az új modern izr. iskola.

Ugorjunk át innen ismét a gróf Károlyi-térre. Déli részében van az impozáns *pénzügyigazgatósági palota.* Hajdan itt volt a sóház. Mögötte van a *dohánybeváltó hivatal* és szintén azon a tájon a róm. kath. és a gör. kath. temetők, kápolnákkal.

Ág. ev. templom.

Innen a teremi útra térünk, az *ág. ev. templomhoz.* Az ág. ev. hitfelekezet első nyomait 1753 táján találjuk meg Nagykárolyban. De akkor mindössze tíz család volt még és iskolájuk sem volt. Sőt sehol sem gyakorolhatták vallásukat. Csak II. József alatt szaporodott a számuk. Kezdtek is némi szabadsággal élni. Magánházaknál összegyűltek imádkozni, különösebben Kollár szűcsnél, a mostani polgári leányiskola helyén. De innen aztán eltiltották őket, azzal az ürügygyel, hogy zavarják a róm. kath. isteni tiszteletet. Sokszori folyamodás után végre megalakulhatott az egyház 1787-ben mint leányegyház, és sikerült a földes-uraságtól templom- s iskola-helyet nyerniök. Ekkor épült a mostani paplak, ima- és iskola-teremmel, de papot csak 1808-ban kaptak. A templom alapkövét 1815-ben tették le és 1823-ban szentelték föl. Harangot, orgonát csak a múlt század ötvenes éveiben szerezhettek be. — Szomszédságában van a *Lövölde*, mulatókert. Az utcza túlsó oldalán, a város végén van a *városi kórház.* Szép nagy épület és a miatt a nagy fontosság miatt, a mely a város, sőt a vármegye egészségügyi viszonyaiban reá esik, méltó rá, hogy itt bővebben megismerkedjünk történetével.

A városi korház.

A kórház alapítása a gróf Károlyi család érdeme. Gróf Károlyi György és neje született gróf Zichy Karolina 1845-ben elhatározták, hogy egy kórház alapját leteszik, abban a reményben, hogy a város az ajánlatot általános részvéttel fogadja és az intézetet kifejleszti. Ezért 1845 szeptember 20-án kelt alapítási iratukban a kórházi telken és rajta lévő épületen kívül, két beteg-ágy számára 400—400, összesen 800 frtot és a gyógyszert ajánlották fel.

A grófi család nemes tette csakhamar követésre talált ; közvetetlen utána Kalona György alesperes és mezőpetrii plébános 1000 váltó forintot ajánlott fel a létesítendő kórházpénz alapjának szaporítására. Nagykároly város lakosai pedig 1846 január 1-sején nyitott aláírási íven 1029 váltó forint 57 krral gyarapították a tőkét. Ezen kívül a csizmadia czéh 50, a szabó czéh 12 váltó frt 30 krt és a kalapos czéh 20 váltó frtot adott ; s tánczvígalmakat rendeztek, színielőadásokat tartottak erre a czélra. 1846 végén a felajánlott és befolyt összeg 6298 váltó forint és 34 kr. volt.

Az intézetben 1845 szeptember 22-től 1852-ig mindössze 31 beteget ápoltak, 1853-tól 1869 november 15-ig pedig egyáltalán nem ápoltak senkit s a kórház alaptőkéje 8663 frt 62½ krra emelkedett.

1868-ig a kórház az uradalom kezelésében volt ; ekkor gróf Károlyi György kívánatára, a megye közvetítésével, a város vette át s azóta az intézetet és vagyonát „Városi Kórház" czím alatt a város kezeli.

Az átvételkor az egész felszerelés olyan hiányos volt, hogy nem lehetett a működést azonnal megkezdeni ; 1869 novemberben szereltek fel 3 szobát 12 ágygyal s az újból megnyílt kórházban 1870 végéig 154 beteget gyógykezeltek ; 1871-ben 161-et és 1872-ben 205 beteget.

1872-ben már kicsiny volt a kórház a betegek számára s a város 1873 őszén új kórházat épített, a melyben 4 betegszoba volt 24 ágygyal felszerelve. Már 1873-ban, az építkezés folyama alatt, az ápolt betegek száma 243 volt. 1874-ben 185, 1875-ben 203, 1876-ban 218 ; ez utolsó évben a betegszobák száma kettővel szaporíttatván, az ágyak száma 37-re emeltetett.

Hervadhatatlan érdemeket szerzett a kórház fejlesztésével és magas színvonalon tartásával néhai igazgató főorvosa Gyömörői Áldor Adolf dr., ki a 12 ágyas kórházat a mai 60 ágygyal berendezett kórházzá emelte.

1885-ben nyerte meg az intézet a közkórházi jelleget, s már a következő 1886-ik évben 548 beteg vétetett fel, 1887-ben 595 ; 1888-ban 594 ; 1889-ben 645 ; 1890-ben 779 ; 1891-ben 812 ; 1892-ben 862 ; 1893-ban 811 ; 1894-ben 841 ; 1895-ben 848 ; 1896-ban 851 ; 1897-ben 1005 ; 1898-ban 908 ; 1899-ben

861; 1900-ban 886; 1901-ben 880; 1902-ben 826; 1903-ban 936; 1904-ben 981; 1905-ben 1046; 1906-ban 1112; 1907-ben 1089 beteget vettek fel s ápoltak, valóban áldásos sikerrel.

1869-től 1885-ig három ízben bővült az intézet; 1896-ban ismét jelentékeny bővitést és eszközeinek fontos javítását kapta meg egy nagyobb és könynyen aseptikussá tehető terem felépítésével, s két szobájának kitünően felszerelt szülő- és műteremmé való átalakításával. Ez átalakítások és építkezések költségeit jórészt Jelinek Rozália úrhölgy alapítványából fedezték. A fejlődést 1896-ban elősegítette a kerület országgyülési képviselője: gróf Károlyi István, újabb alapítványával.

A közkórház volt igazgató főorvosa, Gyömörői Áldor Adolf dr. mellett nagy érdemei vannak a kórház fejlesztésében és a betegápolásban Dobi Zsigmond dr. kórházi orvosnak és ellenőrnek is. 1901-ben Sternberg Géza dr. kórházi II-od orvos lett igazgató főorvossá s az intézet most is az ő vezetése alatt áll. Másodorvossá Blum József dr. lett 1902-ben. A kórház gondnoka Nagy Elek; a betegek élelmezését Tóth János látja el szerződés alapján. A kórház fölött a felügyeletet a kórházi bizottság gyakorolja.

A Teremi-útról átcsapunk a Gencsi-re. A szélétől vagy két kilométernyire vannak a *téglagyárak*, a körkemenczékkel és kissé távolabb megkapjuk a Szt. Háromság kápolnáját. Régi pincze van közelében, a melyről azt terjesztette el a néphit, hogy a hajdani Károlyi-várat az erdődivel összekötő alagút, holott a Károlyiak régi dézsma-pinczéje volt. Gencsi út.

És most megint a gróf Károlyi-térre megyünk vissza. Az úgynevezett „Czifra sor"-on van az *ág. ev. iskola*, a melynek történetét 1797-ig lehet fölvinni. De erre a helyre csak 1887-ben került. Ez a virágkertes házsor a Majtény-utczáig vezet, ez meg a *Melinda-gőzmalomig*, *vágóhidig* és halad tovább a köves út Szatmár felé. A vágóhíd környékén van a rég fennálló *szegényház* is. A Majtény-utczáról a Petőfi-utczával párhuzamban futó hosszú Ágoston-utcza visz át a Kaplonyira, a hol megtaláljuk a Rozália róm. kath. temetőt, kisded kápolnával. Czifra sor.

Azt hiszszük, hogy immár mindent elmondtunk Nagykároly utczáiról, a mi nevezetesebben szót érdemel és a mit e keretbe összefoglalhattunk.

Nagykárolyban van elég egyesület, a melyek a vallást, művelődést, a humanitást ápolják. Társadalmi egyesületek: *A régi kaszinó*. Alakúlt 1836-ban. Elnöke: Ilosvay Aladár alispán. *Polgári olvasókör*. Alakúlt: 1870. Elnöke: Snébli János. *A Kölcsey-egyesület*. Irodalmi kör. Alakúlt 1897 őszén. Elnöke: Falussy Árpád. dr. főispán. *Tulipán szövetség-iparvédelem*. Alakúlt 1906-ban. Elnöke: gróf Károlyi Istvánné. *A kath. legényegyesület*. Alakult 1892-ben. Egyházi elnöke: Horváth Jenő segédlelkész. Világi: Papp István. *A protestáns társaskör*: Alapította az általános köztiszteletnek örvendő Asztalos György ref. lelkész 1903-ban. Elnöki tisztje választás alatt van. *Kossuth Lajos-asztaltársaság*. Alakult 1906. Elnöke: Kún István. *A nagykárolyi dalegyesület*. Alakúlt 1878. Elnöke: Cseh Lajos. *Az úri zenekar*; zeneműkedvelők egyesülete. Alakúlt 1907. Elnöke: Obholzer Gyula. *A főgimnázium Kölcsey-önképzőköre*. *Az oltáregyesület*. *Kath. népszövetség* stb. Egyesületek.

A jótékonyság és segélyezés szolgálatában levő egyesületek élén a *Nagykárolyi nőegylet áll*. Alakúlt 1874-ben, általánosságban szegények fölsegélyezésére. De 1876-ban már kizárólag árva gyermekek istápolására törekedett. Utóbb a Paulai Sz. Vincze nővérek gondozása alá került az árvaház. A nőegylet elnöke 1881 óta gróf Károlyi Istvánné, az első osztályu Erzsébetrend tulajdonosa, a ki dicséretes buzgósággal fáradozik érdekében, valamint Serly Móricz Ilka is, a ki két évtized óta egyik alelnöke. *Az izr. nőegylet*. Alakúlt 1898. Elnöke: Kaufman Mártonné. Felekezet-különbség nélkül népkonyhát tart fenn. *Gyermekvédő-liga*. Alakúlt 1890. Elnöke: Papp Béláné és Debreczeni István. *A vöröskereszt fiókszövetség*. Alakúlt 1881. Elnöke: gróf Károlyi Istvánné. *Munkásbiztosító pénztár*. 1907-ben alakúlt, az 1892-ben felállított iparos-ifjak betegsegélyző egyesületéből. Továbbá nyugdíjintézetek, temetkezési egyletek, Chevra-Kadisa stb.

Szakegyesületek: A szatmárvármegyei orvosi fiókszövetség. Elnöke: Aáron Sándor dr. Az iparos és kereskedelmi körök több szakszervezetet tartanak fenn. A vagyon-biztonságot szolgálja a városi tűzoltó-egylet, alakúlt 1886-ban; a sportot a nagykárolyi vadásztársaság, alakúlt 1884-ben; elnöke: Nonn Gyula.

Telepe van Nagykárolyban a debreczeni m. kir. áll. gyermekmenhelynek s ez időszerint 120 gyermek tartozik a kötelékébe.

Hivatalok. Állami hivatalok : a kir. járásbíróság ; m. kir. pénzügyigazgatóság ; m. kir. adóhivatal ; m. kir. államépítészeti hivatal ; m. kir. áll. erdőhivatal ; m. kir. csendőrség.

Hirlapok. Hírlap dolgában nagyvárosszámba megy. Négy jelenik meg. A ,,Szatmárvármegye", a mely a nemzeti ellenállás idejében indúlt meg 1906-ban. A ,,Nagy-Károly és vidéke", ,,Nagykároly", ,,Iparosok lapja".

Megjegyezzük még, hogy a híres biblia-fordító Károli Gáspáron és Károlyi Péteren kívül még több kiváló egyénnek adott életet Nagykároly. Itt született 1811-ben Gaál József is, a ,,Peleskei nótárius" czímű népszínmű nagy hírű szerzője; 1839-ben pedig a nemrég elhúnyt Bodnár Zsigmond neves tudósunk ; 1845-ben Acsádi Ignácz történetíró és publiczista, a M. Tud. Akadémia levelezőtagja stb.

Egyházi egyenek. A kath. egyházi teendőket a piaristák egyik kirendelt tagja végzi, a ki egyúttal házfőnök is. Most Tietz Gyula.

Ev. ref. lelkész : Asztalos György. Ág. ev. lelkész : Boross János. Gör. kath. magyar : nincs ez idő szerint. Gör. kath. román: Árdeleán Koroleán. Főrabbi, status quo ante : Fürt Ferencz

* * *

A város gazdasági élete. A város gazdasági életéről jó képet alkothatunk, ha végigpillantunk pénzintézetein, nagy iparvállalatain és szövetkezetein. Alapításuk sorrendjében soroljuk fel az 1907. évi mérlegük főbb tételeivel és mostani vezetőségükkel.

1. *Nagykárolyi takarékpénztár egyesület.* Alapíttatott 1868-ban. Alaptőke : 120.000 korona. Összes tartalékok : 224.040 korona. Betétállomány : 3,665.441 korona 81 fillér. Váltótárcza : 1,416.364 korona 35 fillér. Jelzálog : 2,196.326 korona 56 fillér. Értékpapír : 460.577 korona 70 fillér. Az intézet az osztrák-magyar bank mellékhelye. Elnök-vezérigazgató : Vetzák Ede. Vezérigazgató-helyettes : Schusteritsch Ferencz.

2. *Nagykárolyi önsegélyző népbank*. Alapíttatott 1870-ben. Alaptőke : 220.000 korona. Összes tartalékok : 209.902 korona 94 fillér. Betét : 2,271.812 korona 95 fillér. Váltótárcza : 1,336.110 korona. Jelzálog : 751.393 korona 88 fillér. Értékpapír : 524.474 korona 56 fillér. Igazgató : Csipkés András. Helyettes igazgató : Dr. Somosi Ignácz.

3. *Nagykárolyi kereskedelmi és iparbank részvénytársaság.* Alapíttatott 1891-ben. Részvénytőke : 600.000 korona. Összes tartalékok : 257.000 korona. Betét : 1,245.534 korona 29 fillér. Váltótárcza : 2,491.474 korona 26 fillér. Jelzálog : 567.008 korona 42 fillér. Értékpapír : 290.808 korona. Elnök : Berger Ármin. Vezérigazgató : Kaufman Jenő.

4. *Központi takarékpénztár részvénytársaság Nagykárolyban.* Alapíttatott 1894. Részvénytőke : 200.000 korona. Összes tartalékok : 138.000 korona. Betét : 1,732.873 korona 59 fillér. Váltótárcza : 1,872.875 korona. Jelzálog : 675.035 korona. Elnök : Reök Gyula. Vezérigazgató : Dr. Jékel László.

5. *Nagykárolyi hitelbank részvénytársaság.* Alapíttatott 1907-ben. Működését megkezdette 1907 julius 1-én. Alaptőke : 200.000 korona. Betét : 239.124 korona 67 fillér. Váltótárcza : 356.519 korona 13 fillér. Az intézet alaptőkéjét ez évben 300.000 koronára emeli és termény- és árúraktárt létesít. Elnök : Falussy Árpád dr. Alelnök : Ilosvay Aladár. Id. ügyvezető : Kovács Dezső dr.

Iparvállalatok :

1. *Első nagykárolyi műgőzmalom részvénytársaság.* Alapíttatott 1904-ben. Előbb Kaufmann testvérek tulajdona. Alaptőke : 500.000 korona. Összes tartalékok : 147.000 korona. Tiszta nyereség : 45.256 korona 82 fillér.

2. *Nagykárolyi Kölcsey-nyomda részvénytársaság.* Alapíttatott 1906-ban. Részvénytőke : 20.000 korona. Tartalékok : 826 korona 14 fillér. Tiszta nyereség : 4568 korona 14 fillér. Elnök : Péchy László. Ügyvezető igazgató : Csipkés András.

3. *Nagykárolyi birtokossági malom részvénytársaság.* Alapíttatott 1906-ban. Alaptőke : 40.000 korona. Igazgatósági elnök : Bunda Miklós. Ügyvezető : Lucz György.

Szövetkezetek :

1. *Nagykárolyi tisztviselői fogyasztási szövetkezet.* Alapíttatott 1907-ben. 229 tag, 393 üzletrészszel, 7860 korona befizetéssel. 2. *Fillérbank*, hitelszövetkezet, működését 1908 tavaszán kezdi meg.

* * *

Nagykároly 1871 óta rendezett tanácsú város. Addig csak egyszerű mező-város volt, de már 1428 körül lett azzá, Károlyi Simon idejében. A város közigazgatása.

Közigazgatási hatósága élén polgármester áll. Jelenben *Debreczeni* István, a kiről érdemei kapcsán már szó esett.

Rendőrkapitány: Demidor Ignácz. Városi főjegyző: Hetey Ábrahám. Városi tiszti orvos: dr. Schönpflug Béla. Városi állatorvos: Löbl Jakab.

Nagykároly szervezeti szabályrendelete olyan, mint a többi városé, a mint azt a törvény előírja. Eltérés azonban mégis van, elsőben is a bizottságoknál. Szervezésük és hatáskörük részletezve van, a mint a fölsorolt példákból s látható.

A gazdasági és pénzügyi bizottságok elnöke a polgármester. Jegyzője az általa kirendelt városi jegyző. Tagjai a tiszti ügyész, számvevő, városgazda s a képviselő-testület által évenként, a februári közgyűlésen tulajdon kebeléből választott 26 tag. Hatáskörébe tartozik: véleményezés minden gazdasági és pénzügyi kérdésben, a házi-pénztári költségvetés, valamint a gyámpénztár, községi közmunka, vámos-közúti pénztár zárszámadásának megbírálása.

A jogi bizottságnak tagjai az elnöklő polgármesteren és főjegyzőn kívül a tiszti ügyész és a fenti módon választott, jogi minősítéssel bíró tíz tag. Jogi kérdésekben véleményez és a készítendő szabályrendeleteket jogi szempontból megbírálja.

Az épitészeti bizottságnál annyiban van eltérés a fentiektől, hogy jegyzője a városi mérnök, tagjai a rendőrkapitány, városgazda és 12 választott tag. Ezeken kívül még legalább két mérnöki vagy építészeti szakképzettségű városi lakos, kik azonban a képviselőtestület sorába nem tartozók közül is választhatók. Feladata a nagyobb építkezések terveit, költségvetését megbírálni, kivitelét fölülvizsgálni, a szabályozási vonal megállapítására vonatkozóan véleményt adni, általában minden városszépítési ügyben, a mit hozzá utalnak, eljárni.

A színügyi bizottság elnöke a polgármester. Jegyzője az általa kirendelt városi jegyző s tagja 12 választott egyén. Hatáskörébe tartozik annak kijelölése, hogy a folyamodó színtársulatok közül melyiknek adjon a polgármester engedélyt s mennyi időre, továbbá javaslattétel a helyi színészet ügyének előmozdítása iránt.

A szegényügyi bizottság deczember hónapban tart évenként gyűlést. Elnöke a főjegyző. Tagjai: a rendőrbiztos, polgári biztos, városi kézbesítők és 3 évenként a városi lakosok közül választott 12 tag, valamint a városi közgyám. A heti segélyezettek névjegyzékét, az elhagyott szegény gyermekek nyilvántartását vizsgálják át és a segélyezetteket illetően véleményt mondanak.

A nyugdíjügyi bizottság szervezetét és hatáskörét külön szabályrendelet állapítja meg.

Némi eltérés mutatkozik a kezelő-személyzetnél is, a mennyiben polgári biztos is van. Az adó- és közmunka-összeírás kivételével, az összes irásokat, hatóságilag elrendelt könyöradomány-gyűjtéseket teljesíti, továbbá ellátja mindama külső, — nem rendőri — teendőket, melyekkel a tanács, az árvaszék és polgármester megbízzák, valamint ő végzi a kórházi biztosi teendőket is. Felügyel különösen a városi segélyezettekre, a hatóságilag elhagyatottnak nyilvánított gyermekekre. Segédkezik a közgyámnak és a város-gazdának teendői elvégzésében s ha kell, helyettesíti is.

Nagy-Károly r. t. v. 1906. évi zárszámadása kivonatosan a következő: A város vagyona.

A közigazgatás költségei a következőleg oszlanak meg: 1. Tisztviselők, segéd- és kezelő-személyzet illetménye 47.197 kor. 2. A tisztviselők nyugdíjalapjához való hozzájárulás 3000 kor. 3. Rendőri és szolgaszemélyzet járandósága 19.368·71 kor. 4. Szerződött személyek járandósága 2280 kor. 5. Közigazgatási dologi kiadások 13.250·85 kor.

Kölcsönök törlesztésére 59.130·74 kor. Épületek fenntartására 3009·81; biztosítására 329.98 kor. Műútakra 2506·68. Adóra és illetékekre 826·61 korona.

Tanügyi kiadások: a főgimnáziumra 15·262·55; polgári leányiskolára 2828·41; iparostanoncziskolára 3813·40; Kereskedő-tanonczískolára 1100.—; gazdasági ismétlő-iskolára 1620·82; felekezeti iskolák segélye 4950·44; óvoda- és gyermekmenházak fenntartására 2747·70; különféle tanügyi czélokra 756·40 korona.

Egyéb kiadások: Közvilágításra 14.000; tűzoltó-intézményre 6983·76; gazdasági kiadásokra 3123·07; kertészetre 2726·22; közkútak fenntartására

1625; jótékony czélokra 734·70; vegyes kiadásokra 1031·23; rendkívüli kiadásokra 14.713·78; átfutó kiadásokra 33.326·89; állami fogyasztási adóba 48.205·20 korona.

Kiadási főösszeg: 310,449·95 korona.

A város vagyonleltára 1906 deczember 31-én: 1. Készpénz 1346·50; 2. Törzsvagyont képező értékpapírok 166·240; 3. jövedékek 711.000; 4. ingatlanok: épületek és földbirtok 843.300; 5. Vállalatok: 406.153·50; 6. butorok, felszerelések és egyéb ingóságok 110.774·92; 7. cselekvő hátralék 91.083·81 kor. A szenvedő állapotot levonva, *tiszta vagyon* 801.592·92 korona.

A város ingó és ingatlan vagyonáról kiállított mérlegből kitünik, hogy az ingatlanok évi jövedelme 20.343·23; a vállalatok jövedelme 20.323; az ingóságok jövedelme 35.826·73 kor. összes jövedelem 76.489·96 kor. Az összes jövedelmező értékösszeg 1.520.253 kor; nem jövedelmező 809.645 kor. Egész vagyon összege 2,329.898.73 kor. Erre teherként nehezedik a szenvedő vagyon: A pesti hazai takarékpénztárnál fennálló tartozás 1,994.845·61 kor., s a magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjánál 432.849·28 kor. Az előbbiért fizet 57.749 kor., ezért 21.400 kor. évi kamatot, összesen 79.149 koronát.

A közigazgatási pénztár kimutatása szerint fizetett a város: állami adót 286.731·62; idegen adót 6855·41; törvényhatósági pótadót 5657.36; útadót 17.134·78 koronát. Befolyt asphaltjára díjúl 21.419.87; községi közmunka 7575·33; különféle alapok készpénzben 63.558·37; kötvényben 221.801 kor. Szegény pénztár 32.287·92; ártérköltség 7032·42; vámosközúti pénztár 45.112·10; orsz. gazdasági munkássegély hozzájárulás 298·80; házi pénztár készpénzben 312.076·12; kötvényben 184·240 kor.; villamos mű pénztár készpénzben 87.474·01; kötvényben 24.130·16 kor; összesen készpénzben 893.217·22, kötvényben 535.684·17 kor. Ebből kiadás készpénzben 869.352·85; kötvényben 58.020 kor. Maradvány készpénzben 23.864·37; kötvényben 477.664·17 kor. Ezenkívül letéti kezelésből bevétel készpénzben 48.773·46; kötvényben 96.009·98 kor.; kiadás készpénzben 46.192·90; kötvényben 55.653·69 kor. Maradvány készpénzben 2580·34; kötvényben 40.356·29 korona.

A városi gyámpénztár mérlege szerint a gyámoltak és gondnokoltak követelése 528.547·48 kor., a fedezet 568.885·13 kor.; tehát a gyámpénztári tartalékalap 40.337 korona.

A város kezelése alatt a következő alapok vannak: Tiszti nyugdíj-alap 32.989·79 és magánkötványben 558·18 kor.; elhagyott gyermekek segélyalapja 1487·98; Ágoston-alapítvány 5274·02 kor. és magánkötvényben 19.050 kor.; városi kórház-alap 3414·98 kor. s kötvényben 1266 kor.; kisajátítási alap 882·66; színkörépítési alap 27.852·64; Kossuth Lajos szobor-alap 17.387·64; polgári leányiskola ösztöndíj-alap 22.689·55; Jelinek ösztöndíj-alap 2.183·02 és 2136·56 kor.; Jelinek szegény nők segélyezési alapítvány 1992·60 kor.; Jordán-alap 2453·40; Serly-alap 1074·38; Vállik-alap 1041·80; Erőss-alap 416.46; Vetzák-alap 2051·02; Kirilla-alap 5135·89; gróf Károlyi György kórház-alap 1750·89; vámosközúti-alap 14.519·71 kor. Ezeken kívül még kilencz alap van. Az alapok összege pénzben 167.321·90; magánkötvényben 42.220·19 korona.

A városi villamosmű-pénztárának számadásából kitünik, hogy a vállalat vagyonmérlege 409,013·94 korona.

Források: „Nagykároly története": *Asztalos* Györgynyug. esperes és ref. lelkész. — „Szatmár vármegye": *Szirmay* Antal. — „A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára": *Géresi* Kálmán. — „A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya": *Éble* Gábor. — „Gr. Károlyi Ferencz és kora": *Éble* Gábor. — „A nagykárolyi r. kath. főgimnázium története". *Hám* József. — „Gimnáziumi értesitő": *Hám* J. igazgató. — „Gróf Károlyi Sándor önéletleírása" stb. és a helyszínén gyüjtött adatok.



Nagybánya régi pecsétje.

NAGYBÁNYA.

Szatmár vármegyének keleti harmadrészében, mely az egész Árpádkorban koronajószág volt, a középkorban három fontos uradalom alakult ki. Az Avast, a hozzá tartozó nagy, sík területtel a Szamos fölött, *Meggyesi* Simon bán szerezte meg s a szinéri uradalmat alapította. Kővárát, a Szamos alatt, az erdődi síkig tartó területtel, *Balk* és *Drágh* kapták s a nagy *Drágfi*-uradalmat teremtették meg vele. A két uradalom közé szoritva maradt a vármegye sarkában a nagybányai bányauradalom, a melyet a korona sohasem eresztett ki tulajdonából. Alakulás.

Kezdetben mind a három mezőgazdasági természetü volt. Legelőbb a nagybányai alakult ki, de már első feltünésekor mint bányabirtok jelenik meg előttünk. Hagyományok azt mondják, hogy már II. Géza küldött ide szász települőket az aranybányák mívelésére. Történelmi adatunk nincsen rá s az egész Árpádkorban ismeretlen hely ez a bányavidék. Viszont az Aujou-kor elején már olyan fejlődött városi állapotok vannak e bányaközségekben, hogy azok legalább egy évszázados fejlődést föltételeznek. Valószínű, hogy már II. Géza hallott a nagybányai aranytartalmú hegyekről, hiszen László király vezér korában járt a közeli vidéken, ha a hagyománynak hihetünk s ha nem ő, más udvari ember hamar hírt vihetett a trónhoz az elhagyatott római bányákról s a Zazár vizének aranyos fövenyéről. De csak IV. Béla lehetett első megtelepítője ; a tatárjárás után beköltözött német bányászok ülhették meg a Keresztheggy és a Középhegy tövét.

Nagybánya történetében a legrégibb irott adat 1329-ből való. Róbert Károly „Corrardus Judex Civitatum Rivuli Dominarum et de Medio Monte" azaz Asszonypataka és Középhegy városok közös bírájának adományozza a két város közötti néptelen erdőt, hogy telepítse be. A következő adat az I. Lajos király 1347-iki adománylevele, Asszonypataka szabad királyi város számára. Az első adatok.

Érdekes, hogy abban az 1347-iki oklevélben nincs szó Medius Monsról, ellenben Zazarbányát említi. Ugy látszik, hogy Zazarbánya nem harmadik város volt, hanem Nagybányának bányatelepe. Való, hogy egy 1327-iki oklevélben Zazar neve előfordul s így korra nézve róla tudunk legelőször s később 1410-ben possessio Zazart királyi adománynyal kapták ezen a vidéken az Albesi Zólyomiak. Ez az utóbbi Zazár már talán a mai Zazár helység őse volt és az adomány nem bányákra, hanem a földbirtokra vonatkozhatott, tekintve, hogy magáncsaládok Nagybánya környékén bányatelepekre nem kaptak adományt.

Azt szintén nem lehet eldönteni, hogy melyik régibb eredetü, Nagybánya-e, vagy Felsőbánya. Együtt említi őket 1329-ben egy okirat, a melyből kitünik, hogy

a két város egyenlő joggal, közös bíró alatt élt. Ebből azt lehet következtetni, hogy egy telepítés volt a Kereszthegy tövében s a Medius Mons alatt élő két város. Egy időben és ugyanegy kolonia jöhetett erre a vidékre s itt oszlottak külön csoportokra, a szerint, hol találtak gazdagabb, megmívelni való területet s rögtön három fő telepet alkottak : a Kereszthegy alatt; a Zazárt, a melynek helyét nem tudjuk, de bizonyos, hogy nem ott volt, a hol a mai Zazár falu, s a Medius Mons alatti várost. Nevükre nézve nagyon fontos adat, hogy ez utóbbit 1390-ben már Civitas Felsewbanya néven írták. Régi neve lehetett már ez, ha a latin oklevélbe is így került bele. Ezt a nevet csak a Nagybányával való összehasonlítás teremhette meg. Nagybányának hivatalos neve volt a *Civitas de rivulo Dominarum* (1329.) vagy *Castellum Rivuli dominarum* (1469.) 1391-ben magyar szóval : Cives de *Asszonypataka* fordul elő. Lehet hogy már ekkor nevezték népiesen, épen a többi bányatelepekhez hasonlítva Nagybányának is; a mohácsi vész után ez lett rendes és használatos nevévé, de azért még a XVI. században is elég gyakran szerepel a Rivulus dominarum néven.

A kiváltság-levél kora.

Az 1347-iki kiváltság-levél idején Nagybánya már mindenféle kiváltságokkal bíró városként lép fel. Eredetéről, kialakúlásáról mit sem tudunk. Városi élete olyan fejlett volt, hogy kezdetét legalább félszázadosnak kell tekintenünk, hiszen már nem is első izben kérik a privilégiumot, hanem úgy hivatkoznak rá, hogy ,,szabadságiknak régi petsétes levele a gyulladásnak és tűznek dühösségétől megemésztetett.“ Legfeljebb ötven évet lehet számítani a város alapítás legkezdetlegesebb korára. Ez viszont lehetővé teszi, hogy kész városalapítási tervvel épült meg a bányatelep s nem véletlenűl kerültek ide a német bányászok.

Sajnos, hogy erre nézve semmi bizonyos adat sem került még napfényre. Maga a városi levéltár középkori oklevelekben nagyon szegény, a minek a város mozgalmas múltja, a századok közöny, sőt az elemi csapások is okai. Ötszáz év alatt gyakran leégett a városháza; már a legelső oklevél tűzvészről beszél s főleg a XVII.század elején dühöngött tűz pusztította el csaknem az összes régi írásokat és számadásokat.

Az 1347-iki oklevélben Nagybánya megkapja mindazon kiváltságokat, melyek a szabad királyi városokat megilletik : 1. szabad bíró- és plébánosválasztást; 2. a polgárok személyes szabadságának biztosítását ; 3. a város kebelében rendszeres törvénykezési eljárást; 4. a teljes vámszabadságot; 5. egyszer évenként 15 napos vásárt ; 6. a város megerődítését ellenség ellen. Azonkívül a bányavárosi élet néhány fontos alapjogát, a polgárság s a bányamívelők, a polgári és kincstári ügyek közötti viszony szabályozását.

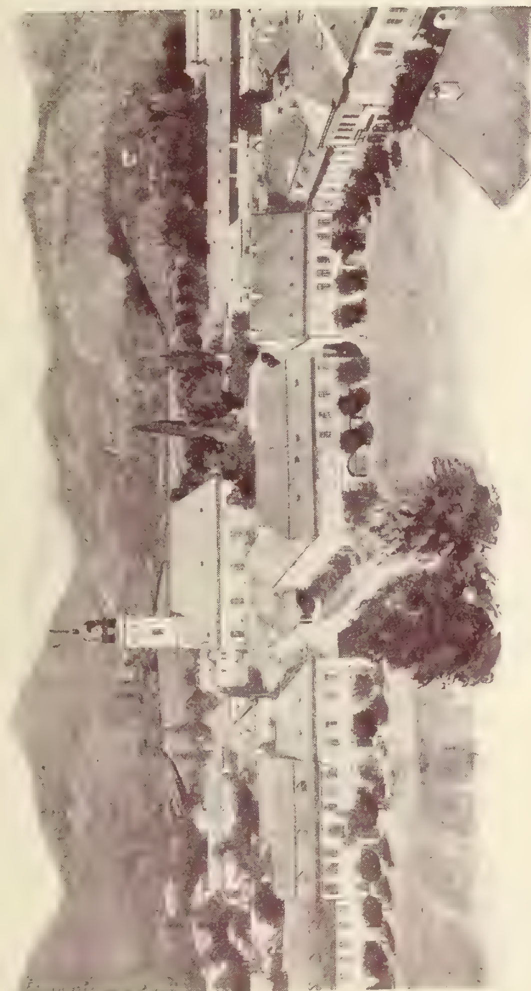
A polgárok már e kész pontokkal járúltak a király elé, a mi azt mutatja, hogy élénk jogérzékük s erős joggyakorlatuk volt a régi privilégium alapján. Ezt a régebbi oklevelet nem IV. Bélától, hanem V. Istvántól kaphatták, de már IV. Béla megadhatta nekik az általános, mintegy elvi jogosítványt. Ugyanannak a városjognak védelme alatt állottak, a mely a magyar királyok privilégiumaiból fejlődött ki, a magyar törvények és jogelvek biztosítása mellett és nem külföldről hozott kódexük volt.

Valószínű, hogy készen megkapta a polgárosúlt városi élet összes jogi szervezeteit is és nem kellett erős belső harczokat folytatnia érte. Hiszen abban a korban keletkezett, mikor már a bányszat jogelvei meglehetősen tisztázottak voltak és az országgyűlés is kezdett foglalkozni velük s intézkedni bennük. Nagybánya bányászata két fő elvi alapon állott kezdettől fogva. Vagy közvetetlenűl fiskális birtok volt és a király a saját embereivel müveltettte s ilyenkor az általános pénzügyi jog szabályozta ; vagy a város bányászott, mint szabadalmazott mívelő s ekkor a saját privilégiumai szerint végezte a bányászatot.

A bányászat fejlődése.

Itt azonban a fiskális mívelés csak abban az időben volt közvetetlen, mikor a magyar királyok hatalma alatt állott, mert az erdélyi fejedelmek rendesen bérlőkkel míveltették. A város azonban mindig magánkezelésben szokta végeztetni a bányászatot. Földesúri bányászat csak kivétel, sőt visszaélés volt ezen a bányavidéken ; de mindig volt kisebb-nagyobb arányú magánbányászat, a melyet a királyok normális időkben ápoltak és elősegítettek, mert hiszen ez lényegesen kiterjesztette a bányászat körét.

A mi azonban a bányajog kifejlődését illeti, Nagybánya és vele Felsőbánya népe azt századokon át csupán gyakorlatból ismerte és valószínű, hogy a XVI. század kezdetéig írásba sem volt foglalva. 1521-ben történt, hogy nagy zavarok gyűltek fel a bányász-életben s erős forrongás dúlta föl a békét.



Nagybánya főtere éjszakról.





Nagybánya régi pecsétjei.

II. Lajos király *Móré* Györgyre bízta, hogy csillapítsa le őket s ekkor szerkesztettek német nyelven bányarendtartást, a melyről tudjuk, hogy 1553-ban érvényben volt. Czíme: „Königl. Majestät von Hungern etc. Bergordnung in Neustadt und Mittelberg." 56 czikkelyből állott. Nem maradt fenn reánk e mű s úgy látszik, nem volt ellátva királyi jóváhagyással sem; csak helyi följegyzések lehettek, a mint az szokásban is volt; 1552-ben *Bornemiszá* Pál és *Wernherr* György, I. Ferdinánd királyi biztosai, nem fogadták el törvényes jogalapúl, csupán mint jogszokást; de egyúttal nagy elismeréssel szólottak különösen a felsőbányaiak kitünő joggyakorlatáról.

Asszonypataka 1347 után.

Nagyon érdekes volna visszapillantani a mai Nagybánya ősére, a kis *Asszonypatakára,* a mint 1347 őszén, a nagy tűzvész után, újra épült s pezsgő munkakedvvel pótolta a hiányokat. A középkorban az ilyen tűzvész volt egyetlen módja a városrendezésnek. Ilyenkor a leégett utczák sorát egyenesebbre szabták, a piaczot kiszélesítették s az újra épülő házaknál rendet tartottak.

És Asszonypataka erőteljes városi szellem hatása alatt állott. Polgárainak vagyonossága, kulturális igényeik fejlettsége, szellemi látókörük tágulása már olyan erős volt, hogy megjött az ideje a város főszentélyének, plébániatemplomának alapkövei letételére és ezzel a város-alapítás nagy munkájának megkoronázására.

A város nagypecsétje.

Semmivel sem lehet jobb képet adni Asszonypataka dús életerejéről s fejlődésének arányairól, mint ha rámutatunk a Szent István-toronyra, a mely ma is ott áll a város közepén. Az alig száz éves kis város ilyen épület megteremtésébe fogott a maga erejéből. Nem felelhetett meg ez a hatalmas épület a város akkori állapotának, hanem inkább akaraterejének, vágyainak, ambicziójának. És a város csakugyan meg is érte az időt, mikor hozzánőtt fejedelmi templomához és ezzel igazolta jogát a merész önérzethez. Ugyanezt a büszke nagyravágyást és erélyes önérzetet jelzi a városnak ez időben készült első nagypecsétje is, a melynek pompásan metszett nyomóját 1904-ben találták meg egy szőlőben, a földben, a hova valószinüleg hirtelen elásott rablott kincsekkel került 1565 körül. A pecsét olyan nagy, hogy a legnagyobb e korbeli magyar városi pecséteket is meghaladja s méretei az előkelőbb országnagyok pecséteivel helyezkedik egy sorba. A rendkívüli nagyság mellett a nyolczszögű pecsétalak, a melynek párját eddig sehol sem ismerjük; a rajta levő rajz eredetisége s a kidolgozás magas művészi értéke, mind azt bizonyítják, hogy ez az alakulóban levő kis város minden ízében nagyra hívatottnak érezte magát. Az első kiváltság megszerzésére készült, s csak nagyon ritkán használták; mellette már ekkor volt a városnak „kis pecsétje" is. A maga nemében mindenesetre ép olyan becses művészi emléke ez a nagypecsét a nagystílű alakulási korszaknak, mint a Szent István temploma.

Szent István temploma.

Ma már a templomnak nyoma sincsen, csak tekintélyes tornya áll s körülötte sétatér van. De elég írásbeli és egyéb adalékunk van rá, hogy a toronyhoz illő templom képét visszaidézhessük.

Az 1347-iki adománylevél idején javában folyhatott az építése, mert az három pontban is intézkedik az épület sorsáról: „Mivel templomuk építésére mészkövek határjokban nem találtatnak, mészkövet a Nemeseknek határjokban is vágathatnak"; a 15-ik pont azt mondja, hogy az élet és bor dézmának fele a Plébánosé legyen, más fele a Templom építésére fordíttassék. A 16-ik, hogy: a borbehozatali illeték s a városi mérlegek használatából folyó jövedelem is erre fordíttassék. Szépen mutatja ez az intézkedés, milyen nagy dolog volt a templom építése, mennyi időt, erőt, anyagi áldozatot vett igénybe. Hosszú évtizedek hangyamunkája hordott követ köre s talán több emberöltőig dolgoztak művészi faragványain a város előljárói által idehozott kőfaragó-mesterek.

A nagyszerű épülettel egyidejűleg kialakúlt a város képe s lakosságának szervezete is. A város egyre nőtt, a gazdag bányák sűrűen vonzották be az új lakosokat, az apró házak egyre szaporodtak, az utczák nyúltak, a lakosság szükségleteinek kielégítésére gyűltek az iparosok, s megalakúltak a zárt testületű különféle czéhek, a melyek, míg a kolontár mestert kirekesztették maguk közül s egy század múlva már legföljebb Tejfeles-Tótfaluban tűrték meg, ők maguk önálló részt vettek az istentiszteleteben, a melynek nagyobb dísze és emelése végett alakúltak s büntetésül az oltárra való viaszt szabtak ki. Részt vettek a város kiépítésében, a templomra külön dolgoztak, a város bástyáinak megépítésében épp úgy szerepet vittek, mint a falak megvédelmezésében, a hol minden czéhnek meg volt a maga bástyája.

A második kiváltságlevél.

Nagy Lajos király uralkodása alatt Rivulus Dominarum, ez a kezdet nehézségeivel küzdő, századok szentesítette hagyomány nélküli s tövig leégett város, egy negyedszázad alatt gazdag, rendezett, bőségben és jó erkölcsben élő bányavárossá nőtt. A nagy király uralkodásának végén ismét megjelent a trón előtt az asszonypataki küldöttség s előterjeszti kérését, hogy az új és sokat fejlődött viszonyoknak megfelelő privilégiumot erősítsen meg a király. S nagy haladás is van a két oklevél között. Most már rendszeresebb bányászati rendtartást kap a két bányaváros, Asszonypataka és Medius Mons, a melynek élén a közös kamaragróf áll s megerősíti régi jogaikat : a szabad plébános- és bíróválasztást, a szabad önkormányzatot, a regálék szabad használatát, a körüllevő királyi erdők használatát, s kiegészíti nagyon fontos újabb jogokkal : a kamaraispán elnöklete alatt pallosjogot kapnak, egyszersmind malom-, fürdő-, kohó- és hámor-jogot ; városi bányabíróságot ; hetenként két hetivásárt az országos vásáron kívül ; szabad árúmegállítási és szállítási jogot és teljes szabad királyi városi személyszabadságot, hogy a polgárokat sem más bíróság elé idézni, sem letartóztatni nem szabad. S fizetnek évenként, szent György-napkor 1000 arany adót, mai értékben körülbelül 80.000 koronát.

Nagy város volt, hová ezzel az adománylevéllel tért meg a küldöttség. Széles, terjedelmes helyet fogtak be a földpalánkok és kőbástyák és sűrűn rakva volt házakkal odabent minden talpalatnyi hely. Középen messze kiemelkedett az újonnan fölépült templom, az egyetlen örök időkre maradandó épület ; az ideiglenes lakóházakban oly nagy tömeg nép lakott már itt, hogy a nagy templom sem fogadhatta be az ájtatoskodókat. 1387-ben szerződést kötött a város egy előkelő nemesi család sarjával, a Kaplyon nemből való Tibai Péterrel, kit plébánossá választva, arra kötelezett, hogy *tizenegy* káplánt tartson.

De ezzel eljutott Nagybánya a legelső fejlődési korszak csúcspontjára. Mindent megnyert, de egyetlen koczkafordulással el is veszíthetett.

Nem szilárd fejlődés volt ez, mert a városalapító, szorgalmas törzslakosság mellett, időközben nagyon sok idegen elem vándorolt be. A kincses mezők jól ismert megrohanása volt ez. Ezeket már nem kötötte ide a szülőföld varázsa, s jórészt kalandor, szökött jobbágy, sehonnai nép volt, a mely jövőjét sem vágyott örökre lekötni. Nagyon nyugodt időkre, erős kezű, bölcs kormányra s zavartalan városi és politikai viszonyokra lett volna szükség, hogy Asszonypataka megmaradhasson ezen a fokon, a hová olyan hirtelen szökött fel.

Nem adatott meg neki. Nagy Lajos meghalt s utána sok kormányzási zavar volt. Ez még nem érintette nagyon. Távol esett a hadak útjától, az udvartól, sőt a kormányzás főszempontjaitól is és ha nem nőtt is tovább, de úgy látszik, egy-két évtizedig megmaradt ebben az állapotban, sőt még fejlődött is és pedig a leghelyesebb módon. A megülepedett városi szellem ereje kezdett kibontakozni benne. Iskolát épített, a mestert a város fizette s 1408-ban Omechim János városi bíró a Szent Miklós ispotálynak hagyta Giród-Tótfalut, a melyet nem régen vett meg a Kusalyi Jakcsoktól 1600 arany forintért. Nagy bölcseségről és nemes lélekről tett bizonyságot vele ; csak ilyen bírák alatt élhetett ez az új Babilon erőteljes és eredményes életet.

A szerb despoták uralma.

1411-ben történt sorsában a szomorú s messze kiható fordulat. Zsigmond király meg akarta jutalmazni s egyúttal szorosan magához kötni *Lázárevics* Istvánt, a szerb despotát, a ki már az 1404-ik délvidéki hadjáratban, majd az 1410-iki boszniai háborúban teljes erővel támogattta a magyar királyt. A bosnyák háború befejeztével a szerb despota, országa főurainak kíséretében, Budára ment és itt meghódolva Zsigmondnak, megújítá a hűbéri köteléket, mely Szerbiát évszázadok óta Magyarországhoz fűzte. Zsigmond a meghódított ország jelentékeny részét : Szreberniczát és a Zvorniktól délre eső vidéket Szerbiához csatolta és Magyarországon is nagy kiterjedésű birtokokat adományozott a despotának : Debreczen városát 36 faluból álló uradalmával, Szatmárt, Németit s két arany köpüt : Asszonypatakát és Felsőbányát.

Valóban a rakott méhköpű sorsára jutott Asszonypataka, mikor így belekerült az országos érdekek hálójába. Kiszolgáltatva egy idegen úrnak, valósággal áldozattá lett. Elveszítette szabad királyi városi jellegét, privilégiumait, földesúri hatóság alá került. S a mi még legnagyobb csapás volt, ura idegen, a ki jutalmúl, ideiglenes zsákmányúl kapta, jól tudta, hogy csak ideig-óráig az övé s ezért ki akarta aknázni a szerencsét. Saját tárnok-mesterével kezeltette,

s ennek a pillanatnyi legnagyobb jövedelem kicsikarására irányuló munkája a legvészesebb hatással volt a város fejlődésére s a bányák sorsára.

Szomorú nap volt 1411 szept. 14-ike, a „Szent Kereszt felemelésének napja", a mikor a leleszi konvent kiküldöttei és Szatmár vármegye képviselői megjelentek Asszonypatakán s megjárván érczesbányáit, az egész lakosságot egybehívták s törvényes eljárással beiktatták a szerb uralkodó urat a városnak, bányáinak s minden hozzátartozandónak a birtokába.

Sajnos, nincsenek adataink, a melyekből a fokozatos romlás képét megrajzolhatnók; de nagyon természetes, hogy a földesúri hatóság alá került városból mihamar szétoszlottak azok, a kiket éppen a polgári szabadság s a vele járó jogok vonzottak ide. A magánember kizsákmányoló bányászatától elvonúltak, a kik nem tehettek többé szert régi jövedelmeikre. S maga a bányászat egyre jobban hasonlított a rablóbányászathoz.

De még így is nagyon becses lehetett a város a szerb despota számára. 1426 őszén *Lázárevics* István új szerződést kötött Zsigmond királylyal. Agg embernek, halálán levőnek érezvén magát, biztosítani akarta gazdag magyarországi birtokait unokaöcscse s leendő utóda, *Brankovics* György számára. Mivel pedig tudta, hogy a magyar király, a ki állandó pénzzavarral küzd, nehezen várja, különösen a pénzverő és az aranybányák visszakerülését, nagyon fontos engedményekre volt kész. Felajánlotta az ország határán levő várait, Nándor-Fehérvárt, Mácsót, Szokolt, Galambóczot s többeket cserébe azokért a birtokokért, a melyeket ő kapott 1411-ben. Zsigmond szívesen vette az ajánlatot, politikájának eredménye volt az. S a megkötött szerződésben Brankovics Györgyöt a magyar országnagyok sorába emelte, a Lázárevics-féle birtokokat neki adván, a szerb trónon való örökösödését elismerte, de kimondták, hogy ha Brankovics mag nélkül halna el, Szerbia a magyar király tulajdonába megy át.

Ezzel Asszonypataka új urat kapott, még rosszabbat, mert erélyesebbet és fondorkodóbb, kapzsibb jellemüt, mint a régi. Húsz évig volt a Brankovicsé Rivulus Dominarum s ebből a korszakból maradtak fenn különösebb jelei a város hanyatlásának, a polgárok személyes és birtokszabadsága megnyirbálásának.

1411-ben kiesett Asszonypataka az országos érdekek kapcsolatából és csak egy félszázad múlva, Mátyás király trónraléptekor került vissza abba. A közbeeső idő két részre szakad. 1445-ig, tehát 34 évig, idegen úr járma alatt, rohamosan hanyatlott, majd 1445-ben a Hunyadi János tulajdonába került s egy évtized alatt a legmagasabb anyagi és erkölcsi virágzásra emelkedett.

Hunyadi János.

Brankovicstól *Hunyadi* János előbb foglalás, majd szerződés alapján kapta meg Asszonypatakát és az ország tanácsa is megerősítette őt a bányaváros birtokában.

Nagybánya közjogi helyzete alatta nem változott, de rossz gazda helyett jó gazdát kapott. A Hunyadiak országos szempontból nem fektettek olyan súlyt a városok jogi szerepére és fontossá tételére, mint Zsigmond és az Anjouk, de Nagybányát Hunyadi János, mint becses magánbirtokát fölvirágoztatta.

Fontos és erős vágya valósúlt meg Hunyadinak, mikor hatalmas és gazdagon jövedelmező birtokai egy igen értékes bányavárossal gyarapodtak. S ismerve a Hunyadiak magángazdálkodásának alapelvét, Nagybánya az ő kezébe kerülvén, az ország tulajdonává lett; hiszen Hunyadi János főleg azért növelte szakadatlanúl saját uradalmait, mert az azokból befolyó jövedelemmel szabadon rendelkezett az ország javára. Nagybányától s okat várt. Már 1446-ban, kormányzósága első hónapjaiban, meglátogatta. Nagy figyelemmel vizsgálta meg bányáit, a pénzverőt s a laposan utánajárt a régi virágzó bányászat ügyeinek s elhatározta, hogy újra visszaidézi az Anjou-korbeli virágzást. Elhalmozta kiváltságokkal, kedvezményekkel, hogy minél nagyobb sikerrel folytathassa a bányászatot. Hunyadi János személyesen foglalkozott a bányászat részletkérdéseivel, a pénzverő kamarát megerősítette a hozzá tartozó községek birtokában; európai színvonalra akarta emelni s e czélból Olaszországból hozatott szakembereket. Nagy értékű volna a bányászat fejlődésének történetére, ha bepillanthatnánk azokba a részletváltozásokba, a melyek ekkor történtek. Hunyadinak eleven, személyes gondoskodását nagyon jól látni egy leveléből, a melyet Körmöcz, Selmecz és a többi alsómagyarországi bányavárosokhoz írt, s a melyben azt kéri, hogy az altárnák szokásos jogai felől világosítsák fel Nagybánya városát, a mely most nyitott útat egy régi tárnából. Ezeket a szakszerű tanácsokat és szabályokat kellene ismernünk, hogy belepillanthassunk a gyors változásba, a melyen a város átment.

Előttünk a kész eredmények állanak. Nagybánya a Hunyadiak alatt igazán naggyá lett. A város ősi palotái nem állanak, csak a szent István templomának az a tornya, a melynek felső részét Hunyadi János építtette a már régen álló templomhoz. De előtte megvan a szép főtér, a melyből négy fő- és több mellékutcza nyílik; a középkori városok építésmodorát tekintve, impozáns nagy tér; megvan a tágas, izmos építésű pénzverő-ház, a mely régi erődítvényeivel egyszersmind Nagybánya vára volt. Alatta folyik a Zazár vize, a melylyel kombinálva voltak a hajdani csatornák, rajta máig megvan az ősi, erősen épített híd. A főtéren most is áll a tornyos kincstári ház, a melyről úgy sejtik, ez volt az Erzsébet és Mária királynők lakóháza. Az emeleten lakott a család, a földszinten kápolna és cselédlakások voltak. Sok változáson ment át a ház, de anyaga s építési modora a Hunyadi-korra mutat.

Nyilvánvaló, hogy a mai szűk és girbe-gurba mellékutczák s a sűrűn öszszezsúfolt, apró, de szilárdan épített házak is ennek az időnek a bélyegét hordják magukon; de ez nemcsak akkor, hanem még évszázadok múlva sem volt javításra szoruló állapot; ellenkezőleg, önvédelmi czélokat szolgált a harczok idején. A város alaprajza a legszebben rendezett középkori városéval is versenyez.

Nagybánya gazdagsága évről-évre nőtt s a Hunyadi János halálakor Asszonypataka az ország legelőkelőbb bányavárosai közé tartozott. Sorsát országos jelentőségű emberek intézték és plébánosai az ország legfőbb papi méltóságai közé jutottak. Plébánosa, Vincze mester, ekkor már a váczi püspöki széken ült; ez időbeli papja Geréb László, a Szilágyi Erzsébet unokaöcscse, később erdélyi püspökké és kalocsai érsekké lett. A bányászat élén pedig *Szapolyai* Imre állott, a későbbi hatalmas kincstartó és nádor, a ki éppen Nagybányán alapította meg szédületes emelkedését.

Hunyadi János halála nagy zavarokat idézett elő országszerte, de különösen megérezte azt Asszonypataka. Nemcsak gondos gazdát vesztett el benne, hanem a teljes politikai és gazdasági lét alapját.

Hunyadi János után *Szilágyi* Erzsébet örökölte Asszonypatakát. Az ország nagyasszonya többé nem kereste föl személyesen a várost. Helyettese, Szapolyai Imre kamaraispán volt. Nem látunk bele elég tisztán a községi politika hangulatába, de valószínű, hogy túlságos önérzet fogta el a város vezetőit, mert 1457-ben, Hunyadi László lefejeztetése után, ellenszegültek a Hunyadi-pártnak és V. László pártjára állottak. Az is lehet, hogy ellenkezőleg a nagy bölcseség és alkalmazkodási hajlam vitte erre őket. Távol esvén az ország középpontjától, a politikai állapotokat nem látták tisztán s a biztos úrhoz, a koronához akartak szegődni, a bukott úrral szemben. Akármilyen ok vitte is rá őket, de tény, hogy a bányákban a kamaraispánnak ellenszegültek. Sőt egyszerre csak nagy tömeg rohanta meg a Hunyadi-várkastélyt, melyet Szapolyainak fegyverrel kellett megvédenie úrnője számára. A jelekből ítélve nem lehetett ez tervszerű forradalom, csak forrongás. Szapolyainak, bár könnyű dolog volt fegyvereseivel szétszóratni a rendezetlen tömeget, mégis érdemén felüli sikert hozott az eset, s a városnak nehezen kiheverhető csapást. A nemsokára trónra lépő Mátyás király Tokaj várával jutalmazta hűségeért Szapolyait, ellenben Nagybányára megharagudott, s ámbár formaszerűen megerősítette kiváltságait, csak sokára és nehezen adta meg jogaikat s nem tekintette őket egyenrangúaknak a szabad királyi városokkal.

Mátyás király alatt.

Most ismét új helyzetbe került a város. Mátyással a király lett közvetetlen tulajdonosa; de előbbi fontosságát ezzel elvesztette. A Hunyadi család birtokai között egyetlen aranybánya volt, s ezért szemük fénye, aspiráczióiknak egyik főtámasza. Az országos politikában azonban egyáltalán nem esett ilyen súlylyal a mérlegbe. Asszonypataka már nem ígérhetett az ország uralkodójának olyan hasznot, mint egy családnak, ha még olyan hatalmas és vagyonos is volt az, mint Hunyadi János.

Annál keservesebben érezte a város az uralkodó kegyének híját, mert a belső, napi bajokon kívül, valóságos veszedelem volt reá az oláhság, a mely már ekkor körülözönlötte az erdős hegyeket s mint vad és féktelen horda környezte a gazdag zsákmányt. Nemcsak határát pusztította el, s magánosokat fosztogatott ki, a kereskedők útját tette veszélyessé, hanem magát a várost is többször megrohanta s ellenük, a folyvást romló várfalakon és bástyákon nem is tudtak kellően védekezni. És a király csak 1469-ben engedte meg, hogy a lerombolt erődítvényeket fölépítsék. Nagybánya különben nem közönséges

esősség lehetett. Mikor I. Ulászló alatt 1460-ban Albert lengyel herczeg nagy rereggel tört be az országba s annak keleti részén rabolva és pusztítva rohant végig, mind a három bányavárost kifosztotta, de Nagybánya csak külső részében szenvedett tőle, míg Felsőbányát rettentően feldúlta.

Ugy látszik, a város esedezései mégis meglágyították a király szívét, a kinek bölcsesége fölfedezte, hogy súlyos csapás a nemrégen még virágzó várost új pusztúlásnak engedni; 1484-ben tehát külön királyi oklevelet adott ki, a melyben megújítja a városi bíró itélkezési jogát és a polgárok szabad kereskedési kiváltságát. Talán több kedvezést is adott nekik, mert a nép ugyanolyan ragaszkodással őrízte meg emlékét századokon át, mint az ország többi bányavidékén. Mondát is beszélnek róla máig, a mely igazságát a szokott formában, álruhában kiderített cselszövény és gazság leleplezésével illusztrálja. A Szent István templomához ő építtette azt az oldalkápolnát, a melyből ma is megvan egy felirásos kő. Ha meggondoljuk, hogy a bányamívelés ekkor még teljesen ösztönszerű kutatási elvekkel és egyáltalán tudományos feldolgozástól nagyon messze álló módon folyt, ámulva kell elismernünk, milyen óriási szorgalommal, kitartással s valószínűleg az embererőnek szertelen pazarlásával végezhették a munkát. Mátyás alatt érte el a legnagyobb termelőképességét a bányászat. Igaz ugyan, hogy a kincstár lehetőleg teljesen kizsarolta az összes bányákat s elnyomta a magánbányászatot, erőszakkal kényszerítvén a lakosokat a kincstári bányákba, de 1468-ban a kincstári bányák jövedelme fel is ment 20,000 aranyra s a város az asszonypataki, offenbányai és szebeni pénzverésért 13,000 arany forint bért fizetett.

Ez már ismét nem volt egészséges állapot. Mátyás király óriási hadműveletei tömérdek pénzt emésztettek fel s kivált uralkodásának utolsó évtizedében minden segélyforrást a végső cseppig ki kellett merítenie. Nagybányán ennek a gazdasági politikának az lett a következése, hogy minden erőt fölemésztett a kincstár bányászata. A kamaragrófok a rablóbányászatig mentek, hogy kicsikarják az évi legnagyobb jövedelmet, s nem az volt a legszomorúbb eredmény, hogy a népet kimerítették és elkeserítették, hanem hogy magát a bányamívelést túlhajtották az egészséges határon. A város népe elszegényedett, a magánbányák tönkrementek, a határbeli erdőségek teljesen kipusztúltak, mert ráadásul a szomszédos Drágfiak nem engedték meg, hogy a bányához a kővári erdőségeket használják, a mi száz évi bajnak és perpatvarnak lett oka.

Mátyás király halálakor mint sokszorosan megtámadott, mindenféle kórságokkal teljes város, ment neki Nagybánya a rájövő szörnyű súlyos megpróbáltatások idejének.

Kamaraispánja a király halálakor *Zöld* István volt, a kit Mátyás esküvel kötött le a Corvin János hűségére. De a város a királyválasztás küzdelmeiben a lengyel János Albert pártjára szegődött. Valószínűleg azért, mert ez a trónkövetelő esett legközelebb hozzá s bizonyosan sűrű és nyomatékos intéseket, fenyegetéseket és biztatásokat is kapott tőle. Ha csakugyan megválasztották volna, útjába is esik s a bányavidéknek már szomorú tapasztalatai voltak a lengyel hadak bosszújáról. 1490 végén csakugyan be is vonúltak a király-jelölt lengyel herczeg hadai. Mikor Nagybánya befogadta őket, bizalmában nagyon megerősítette, hogy Szatmár vármegye nagyurai, a Báthoryak s velük a Perényiek, Rozgonyiak János Albertben látták Mátyás király legméltóbb örökösét. A kiváló személyes tulajdonságokkal felruházott ifjú herczeg egy évvel az előtt verte szét a Litvániába betört tatár seregeket s a diadalmas hősnek Nagybánya, ha akart volna, sem mert ellentállani.

II. Ulászló.

A rakonczátlan lengyel hadaktól sokat szenvedett a város polgársága s örömmel vették a hírt, hogy a királyválasztás végre megtörtént. 1491-ben siettek a törvényes király, II. Ulászló elé. Küldöttségük előadta szomorú állapotaikat, nehéz sorsukat. Ulászló 1492 aug. 1-én elszenvedett káraik pótlására, megújította a város korcsmáltatási jogát, a melyet még Nagy Lajostól nyertek, s megtiltotta a kamaraispánoknak az idegen bor behozatalát; 1496 deczember 29-én pedig megerősítette a városnak 1347-iki kiváltságait s Mátyás királynak 1484-iki okleveleit.

Mindez azonban csak írott malaszt volt. Ulászló, a kinek gyönge, erélytelen és czéltudatlan kormánya alatt az egész ország leromlott, Nagybánya viszonyait sem tudta rendezni. Itt hovatovább tűrhetetlenné lettek az állapotok s a hatalmas bányászat összezsugorodott. A királyi udvarban, a hol soha sem volt nagyobb pénzinség, mint most, kínos feltűnést keltett a régi, már csak

hírben élő nagy jövedelmek elmaradása s 1501-ben királyi biztosokat küldtek ki az állapotok megvizsgálására s a bajok orvoslására. Eredmény nélkül. A magánbányászat, a mely már évtizedek óta sorvadt, szinte egészen megszünt, a Drágfiak teljesen útját vágták az uradalmukhoz tartozó erdőségek használatának s 1384-től kezdve folyvást folyt a pör a kővári és nagybányai uradalom között. II. Ulászló most ismét megerősíti őket abban a jogukban, hogy az erdőségeket használják 1501 decz. 4-én kiadott levelében, de erőt nem tudott adni írott parancsának. Oklevelekkel különben bőven ellátta Ulászló a várost; legnevezetesebb az, melyben 1505-ben eldöntik a nagy határpört. 1505 áprilisban a váradi káptalan kiküldötte, Szebeni Péter kanonok, Marochiai Ferencz királyi személynöki ítélőmesterrel együtt bejárták Nagybánya három mérföldre terjedő határát, a Guttinkőtől elkezdve, a Sátorhegy, Feketekápolnok, Hosszúbércz, Kővár, Berkesz, Tölgyes és a Szamosnak erdőszádai átjáróján túl, Farkasaszó, Magyarbikó, Bartafalva és Balathafalva irányában, a szomszédok s a városi hatóság jelenlétében s a bírságra ítélt Drágfi Györgyön hetvenkét arany forintot hajtottak be. Ezt az ítéletet 1506 május 1-én hagyta jóvá Ulászló király, a mivel aztán végleg be is fejeződött a határpör.

Magánvállalkozók.

Csakhogy ez már keveset segített a bányászat s a város sorsán. Az apró magánbányák már teljesen feloszlottak, a kincstáriak pedig pangottak. Nagy vagyonú magánvállalkozók vásárolták össze a magánbányákat és ezek még jobban rontották, — helytelen versenyükkel, — a kincstári bányák sorsát is. Szatmári György pécsi püspök és a Thurzó család volt közöttük a leghatalmasabb. Ezek alatt lassanként rendkívül sanyarú lett a legszegényebb bányamunkásnép sorsa. Valósággal kiszipolyozták őket s a ki tehette, messze elvándorolt a hajdan oly csábító Asszonypataka aranytermő határairól. Belviszályok is dúltak a városban. Az általános keresetforrás csökkenésével leszállott az egész polgárság jólléte, a czéhek kebelében gyakran törtek ki heves és keserű gyűlölködések. A város ősi német és újabb magyar lakossága között kenyérharczok dúltak. Igy 1506-ban a német mészárosok nem akarták többé megengedni a magyaroknak a húsvágást és mérést. A királynak kellett július 26-án kelt oklevelében megengedni s biztosítani a magyar mészárosok szabad húskimérési jogát. Még erre sem csillapúlt le a gyűlölség s az indúlatok feszültsége. A német mészárosok külön czéhben akartak élni, míg végre Batthyányi Benedek kincstartó oly egyezséget alkotott közöttük, hogy közös székben egyenlő jogokat élveznek. Ezt a megegyezést 1507 május 25-én megerősítette s két hónap múlva, júl. 30-án, Veres János és Kysmester János magyar mészárosok kérésére, Kolosmonostori Joó Bereczk esztergomi pap és hites jegyző átírta Ulászló két fontos rendeletét.

A város társadalmának összes rétegeiben tapasztalni lehetett ezt a konczot, érdekeket féltő, keserves hangulatot s 1510-ben a város polgárainak lecsendesítésére II. Ulászló Geszti Mihály deák nagybányai kamaráshoz intézett levelében megtiltja a kincstári tiszteknek az idegen borok behozatalát.

Bomló és egyre szomorúbb világ képe ez. Nagybánya a maga kis világában az ország helyzetét tükrözte vissza. Itt éppen úgy hulladozik a Hunyadi-palota faláról a vakolat, mint fényes Budavárában, s éppen úgy nincs költség a romlás lassan előtünő foltjait eltisztítani, mint a királyi vár körül. Sőt elkeseredett és kegyeletlen kezek egyre nagyobbá teszik a pusztúlást a város külső képén, mint a hogy a nép anyagi viszonyait folyvást jobban aláássa a balsors és a fék nélkül uralkodó kamaraispánok és nagy vállalkozók jogtalan, jellemtelen kapzsisága. A híres város, a mely még alig félszázadja harminczezer aranyforintnál több jövedelmet ád a királyi kincstárnak, s a mellett évről-évre jobban gazdagodott, most odáig sülyed a nyomorba, hogy II. Lajos király 1525 április 17-én Budáról azt írja Thurzó Elek kincstartónak, hogy a város lakosait, a kik Cheresnyebánya és Ghenczpatak nevű bányáit minden segítség nélkül hűségesen mívelték, minden rendes és rendkívüli illeték fizetése alól felmenti két esztendőre. Ez már nem is segítség. Az adómentesség a legszomorúbb tünet. A hol már arra van szükség, ott véghetetlen a nyomor.

Szapolyai János.

És ez után az állapot után még mindig lehetett lejebb sülyedni. Hiszen az ország is így haladt lefelé a lejtőn. A mohácsi vész után Nagybánya *Szapolyai* János királyhoz csatlakozott. Régi kötelék fűzte a Szapolyai családhoz, a mely éppen az ő vállán emelkedett a magasba, közelebb is esett hozzá az erdé-

lyi fejedelem, a mely valószínűleg erős nyomással is volt reá s talán jobban bízott a nemzeti király megerősödésében, mint a külföldi uralkodóéban.

János király 1527 febr. 15-én erősítette meg kiváltságlevelét s biztosította a polgárok vámmentességét.

Nagybánya sorsára sajátságos fekvése most még erősebb befolyást gyakorolt, mint eddig, Kívül esett a hadvonalakon s kívül minden uralkodó közvetetlen környezetén. Teljesen magára maradt ; a kormány s a fölötte álló hatalmak csak kárára voltak, nem hasznára. Hegyei között, a teljesen felbomlott világban, csupán a maga erejére számíthatott.

Körül özönlötte az ellenséges érzelmű oláh nép, a mely állandó rejtett vagy nyílt harczban állott a gazdag várossal s most a vármegye s a közbiztonságot fenntartó országos rend nem jött segítségére. Rablók szaporodtak el a hegyekben, hogy nem volt bátorságos kilépni sem a kőfalak mögül. A nagybányai híres vásárok, a hová Lengyelországtól a nagy Alföldig s a déli szláv államokig, minden vidék elküldte a maga portékáját s vevőit, most üres sátorhelyekkel mutatták szomorú képét a változott időknek. A lakosság épp olyan gyorsan igyekezett kivándorolni, a milyen rohamosan megszaporodott Nagy Lajos alatt. Hosszú utczák lettek néptelenekké, a czéhek feloszlottak, a városi hatóság erélytelenül, tehetetlenül szorítkozott a legszűkebb határok közé. A bányák tájékán már nem rajzott a munkásnép, és az elkeseredett, lompos, szökni vágyó munkásokat jóformán erővel kényszerítették a munkára. S hogy méltó legyen a város képe is gyászos sorsához, a villám beleütött a Szent István templomába s leégett a hatalmas épület. Évek során át meredeztek kormosan, gyászosan az égre a tömör falak, míg végre 1559-ben hozzá nem illő ideiglenes tetőt s legalább az isteni tisztelet kedveért valamilyen tatarozást kapott. A tornyot 1561-ben építették újra.

Időközben nevezetes, bár csak ideig-óráig tartó, örvendetes esemény érte a várost. *Fráter* György, a lángeszű kanczellár, fölkarolta ügyét. Az erdélyi fejedelem szűk pénzviszonyai között nem csoda, ha a nagyeszű kincstartó szomorúan látta, hogy múlik el a hajdani bőséges aranybányák jövedelme. Hogy minél szabadabban rendelkezhessék vele, zálogba vette János királytól és ekkor a tőle telhető legnagyobb erővel feküdt neki a munkának s óriási pénzáldozattal új alapokra fektette az egész bányászatot. A tárnákat megtisztították s használhatóvá tették, más vidékekről hoztak mestereket s a bányamunkás-népet újonnan szervezték ; a város ismét megkapta régi kiváltságait s magánéletében is sok támogatást nyert a teljhatalmú püspöktől. Nagybánya csodálatos életképességének tehát csak egy szalmaszálnyi segítség kellett, hogy újra meg újra fölvirúljon. Egy évtized alatt ismét megnőtt, s az erdélyi fejedelem bányái között legelsővé lett. Fráter György.

Megható látni, hogy kél és száll a város sorsa ezentúl két évszázadon át. Inkább régi hírneve, mint az egyes korokban való ereje csábították feléje a hatalmakat. Mindenki tisztában volt vele, hogy olyan kincs a város, a melyet rendkívül gazdagon lehetne kamatoztatni, csak rendes fejlődését tudják biztosítani. De erre nem volt idő. Az ország örökösen feldúlt állapotai között alig ért egy-egy évtizedet a melyen barbár hadak dúlásától ne szenvedjen.

A XVI. században valóságos csoda, hogy egyáltalán meg tudott maradni városi helyzetéhez illő színvonalon. Legalább valamennyire. 1551-ben vette át I. *Ferdinánd*, János Zsigmondtól. Ekkor még megvoltak a Fráter György beruházásai. A leírás elmondja, hogy volt egy 674 öles altárnája, a melyet szép sikerrel bányásztak ; mellette több kisebb akna és tárna is volt. A fernezelyi folyón volt tizennégy zúzója, s öt olvasztó kohója. 1555-ben Feigel János királyi biztos megvizsgálta, nagyon értékesnek találta a bányákat és új tervet készített a mívelésükre. Alig indult neki erőteljesebben a munka, 1560-ban már ismét új ura került Nagybányának. Ezúttal közjogi szempontból is súlyos csapás érte. A szabad királyi várost Ferdinánd *Balassa* Menyhértnek adományozta. A kapzsi, jellemtelen, örökké pártot cserélő hatalmas főúr bizony nem jött nemes és tisztességes gazdálkodási elvekkel. Jól ismerte önmagát s tudta, hogy nem sokáig lesz az övé a pénzverő város ; ki akarta hamarosan sajtolni belőle, a mit lehet. Hiszen jelmondata volt : Hodie mihi, cras tibi. Nem csoda, ha a nagybányaiak elkeseredve fogadták s elégületlenül tűrték, hogy privilegiumaik mellett földesúri birtokká sülyedtek. A legelső alkalommal, 1564-ben, kaput nyitottak János A XVI. század zavarai.

Zsigmond hadvezérének, Báthory István szatmári várkapitánynak. A következő évben Schwendi Lázár császári vezér visszafoglalta. Ezzel Nagybánya konczczá lett, a melyen két hatalmas marakodik, s közben ő maga tönkre megy. Két évre rá János Zsigmond ismét elfoglalta, várát leromboltatta, Bornemisza Benedek, a parancsnok, török katonáival a bányászat összes épületeit és gépeit leromboltatta és a bányákat behányatta vagy vízzel árasztatta el. Ekkor (1567.) a város déli része is leégett. 1570-ben János Zsigmond meghalt és a város ismét a Ferdinándé lett. Nem sokáig maradt a magyar királyé, mert Rudolf 1583 szeptember 17-én Felsőbányával együtt odaadományozta *Báthory* István lengyel királynak és örököseinek, Szatmár vára és uradalma helyett.

A Báthoryak alatt.

Báthory István utóda Báthory Zsigmond, e könnyelmű és rossz gazda, hogy háborúira pénzt szerezzen, bérbe adta 1588-ban báró *Herberstein* Feliciánnak, 33.160 birodalmi tallér évi bérért az egész bányavidéket. Ez az összeg mai pénzértékben csaknem egy millió koronának felel meg, a miből a bányák óriási értékére következtethetünk. Hogy ezt az összeget a bérlők behajthassák, rendkívüli erőmegfeszítéssel és nagy haszonnal dolgoztak. Uj korszak kezdődött vele a bányászat történetében, a bérlők kora, a népre a legrosszabb és legsanyarúbb valamennyi között. 1595-ben *Lisibona* Gellért lett az új bányabérlő ; erőszakos és kapzsi ember, a ki a bányákkal s a néppel egyaránt rablógazdálkodást folytatott s örökösen éles ellentétben állott a hatalma alatt álló városokkal. Gyakran kellett ellene panaszra menni a fejedelmekhez s ezek többször meg is rendszabályozták őt. Valóságos csapás volt ez a hatalmas ember, a kinek az óriási bérösszegek miatt, az örökké pénzbajokkal küzdő erdélyi fejedelmek kényére-kedvére hagyták a két bányavárost a bányákkal együtt.

A reformáczió.

A város lakosságának beléletében a reformáczió okozott rendkívül nagy változást ebben a században. Két nagyhírű reformátor terjesztette el itt a reformácziót. Sylvester, vagy Erdős János, a ki a szomszéd Szinérváralján született, 1530 körül meglátogatta a várost s itt oly szívesen fogadták és hallgatták, hogy 1547-ben a városi tanács hívta meg Erdődről Kopácsi Istvánt, a ki megalapította s két évig gondozta itt a református egyházat. Kopácsi térítette át Veress Mihályt, az akkori plebánost és tizenegy káplánját. A város és az egyház jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy a reformáczió olyan gyökeres volt, hogy az egész város áttért s a római katholikus egyház teljesen megszünt. Igy jutott végig ez időtájt a reformáczió egész Szatmár vármegyén s Nagybányát már a mozgalom legelső csírázásakor alkalmassá tette befogadására az élénk érintkezés, a melyben vásárai által az egész országgal állott.

Kopácsi István nagy szeretettel vezette be az új életet a kincses városba. 1547—48-ban volt itt s megalapította a híres nagybányai kollégiumot, a *Schola Rivulinát*, a mely egykorú volt a debreczenivel, erdődivel s a sárospatakival; Az iskolában elemi tudást is tanítottak s e fölött hat osztályu gymnásium és akadémiai tanfolyam volt, tehát rendes főiskola volt, lelkészeket és tanítókat is képeztek benne. Más helyen bővebben tárgyaljuk e híres iskola történetét.

A lakossággal a reformáczióé lett a város három temploma, a Szent István, Szent Márton és Szent Miklós templomok. Az első még romban állott. A már protestánssá lett város építteté újra 1561-ben. Hogy milyen nagybecsű volt előttük a nagyemlékű hatalmas templom, mutatja egy latin vers, a mely a végső befejezés alkalmára készült : *Epigramma de templo restaurato 1588.*

A szent Márton temploma 1567-ben leégett, mikor János Zsigmond bevette a várost és leromboltatta várát. De, úgy látszik, nemsokára újraépítették, legalább annyira, hogy használni lehessen, mert a nagytemplom befejezése idején az ág. evangelikus egyház, a melytől időközben különvált a református, ezt használta. Harmadik templom az ispotálytemplom volt, erre azonban nem volt szüksége a városnak, elannyira, hogy „a város szénája tartására rendeltetik a puszta templom, mind penig a kopasz szőlőhöz való hordók tartására", — mondja a városi jegyzőkönyv.

Ezzel a városi közigazgatás is változáson ment át. Mivel a reformált vallás ügyeit a lakosság közvetetlenül intézte, itt is, mint a többi református városokban, jóformán egy volt a városi és egyházi elöljáróság. A vallás és erkölcs tisztaságára épp úgy ügyeltek, mint a város anyagi érdekeire.

Nagybánya lakossága a reformáczióval nemcsak vallási, hanem nemzeti megújhodáson is ment át. Ősi lakosai szászok voltak, de az aranybányák óriási



A főtér nyugati oldala.



Részlet a főtérről.



A nagybányai gimnázium.



Izvorai részlet.



Gyertyánfasor a Széchenyi ligetben.

munkásszükségletét nem lehetett németekkel pótolni. Mindenféle nemzetiségű elem költözött be, legfőként magyarok, a kik hovatovább előkelő szerepet foglaltak el a város életében. Már Mátyás király alatt körülbelül egyenlő jogokban részesültek az akkor megalakult czéhekben a magyarok a németekkel s a város elöljárósága mindinkább tisztán magyarrá lett. De a német családok szívósan ragaszkodtak ősi nyelvükhöz és szokásaikhoz s mivel jóformán családi hagyományként öröklődött náluk a bányászat tudománya, ezen a téren ők maradtak felül s a bányai műnyelv ma is tele van ősi eredetü német szakkifejezéssel. A reformácziót is a német szellem érezte meg előbb. Az erdélyi szászokkal szoros összeköttetésben álló, különben megmagyarosodott német családok vettek hírt először a reformmozgalomról. Mikor aztán a közös, magyarrá lett református vallásban egyesültek, lehullott a különben is barátságos és testvéries viszonyban élő két elem között a válaszfal.

A Báthoryak alatt nagyon sajátszerü volt a két város közjogi helyzete. Nem tartoztak a korona-javakhoz, hiszen az erdélyi fejedelmek birtokában voltak s az 1593-iki gyulafehérvári országgyűlés Nagybányát és vele Felsőbányát is. az erdélyi bányavárosok közé sorozta. És mégis úgy tekintették őket, hogy Magyarországhoz tartoznak.

A jogi szerzésen alapúlt ez a helyzet. Az erdélyi fejedelmek nem hóditással szerezték meg, Báthory István kapta donáczióban s tőle ezen az alapon örökölték utódai. Igy magyar privilegizált szabad királyi város maradt. 1601-ben Rudolf királytól kérték némely szabadalmaik megújitását és 1605-ben Bocskay azon a czímen erősítette meg kiváltságaikat, hogy ő a magyarországi részek ura.

Báthory Gábor halála után 1613-ban, vissza is került ez a bányavidék a magyar koronához, II. Mátyás uralma alá, a ki 1618 márcz. 8-án a pallosjog megerősítése által elismerte régi szabad királyi városi jogait.

Ismét remény s kétség között lebegett a város. A bányák bérlője, Lisibona után, megint Herberstein Feliczián lett, a kit Ferdinánd osztrák főherczeg pártolt. Sorsukra semmi javulás sem igérkezett. Egyik bérlő jobban kizsarolta őket, mint a másik, s versenyezve sértegették a város szabadságait, sőt háborgatták tulajdonjogát is.

Ekkor lépett az erdélyi fejedelmi trónra *Bethlen* Gábor, Erdély legnagyobb fejedelme, a ki a Hunyadi János szemével nézett Nagybánya felé s mindent elkövetett, hogy megszerezze azt. Bethlen Gábor.

Bethlen Gábor trónra léptekor a nagybányai bányászat már annyira tönkre ment, hogy alig látszott mód új felvirágoztatására. Különben egész Erdély bányászata ugyanebben a sorsban osztozott. A nagy fejedelem már uralkodása kezdetén, 1615-ben, bányarendeletet bocsátott ki, a melyben voltaképen azokat az elveket újitotta meg, a melyek Magyarország régi bányászatának nagy hírét megalapították. A legteljesebb bányakutatást biztosította mindenkinek, nemcsak a nagy vállalkozóknak, mint a Lisibonáknak, Herbersteinoknak, hanem másoknak is és a bányászok jogait és szabadságait is megújította. Kedvet akart előidézni a bányák mívelésére ; de az állam javára kiköti, hogy kizárólagos jogosítványt senki sem kap s az általános bányaszabadságot minden határozatában fenntartja.

1618 április 12-én tárgyalta a bányatörvényhozás ügyét a gyulafehérvári országgyűlés s ekkor főleg az arany- és ezüst-bányászatra mondják ki a bányaszabadságot. A pénzverésre is tettek néhány intézkedést.

Azonban nem szabadosságot jelentett ez a rendelet. Sőt sokkal nagyobb szigorúsággal hajtották végre a régi szabályokat, mint az előbbi fejedelmek alatt s a javíthatatlan helyzeten radikális úton próbáltak változtatni. Nagybánya haszonbérlőjét, ifjabb báró Herberstein Felicziánt azonnal elmozdította, mihelyt bepillantott a Herbersteinok rablógazdálkodásába s 1620-ban már a városra bízta a bányák kezelését. Jogi szempontból is kitüntette a várost ; mikor pártja királylyá választotta, 1620 decz. 4-én meghívta a Nagyszombatban tartandó országgyűlésre. Hogy milyen fontosnak és értékesnek tartotta a nagybányai bányászatot, mutatja, hogy mikor 1624-ben kibékült II. Ferdinánddal, magának kötötte ki Nagybányát s adománylevelet is kapott rá, Felsőbányával s az egész környékkel együtt.

Ez alatt a két évtized alatt, míg a Bethlen kormánya alatt állott, ismét összeszedte magát a város. Nem csekély fontosságu volt Bethlen Gábornak 1612

nov. 25-én Szatmár vármegyéhez intézett rendelete, hogy nagybányai polgárt bárminemű ügyben sem rendelhet szabadalmuk ellenére a megyei törvényszék elé. És ha nagybányai embernek bármilyen ügyében ítéletet hozott, azt azonnal függeszsze fel és az ügyet tegye át a nagybányai törvényszékhez.

A város anyagi helyzete.

Bethlen Gábor uralma sok tekintetben hasonlított a Hunyadi Jánoséhoz. A fejedelem személyesen érdeklődött a város iránt s a bányákon kívül a város polgárságának is előmozdította minden javát. A czéhek kiváltságait megújította s ezzel az immár elcsenevészedett ipart újra fölélesztette. Különösen sokat tett a város kulturális érdekeinek ápolására s a Schola Rivulina országszerte híressé lett ebben az időben. A fejedelem és a város polgárai azonkívül ösztöndíjakkal küldötték ki külföldi akadémiákra az iskola kitünő növendékeit.

Nagybánya most is megmutatta erős életképességét, a súlyos és válságos időket átélve, néhány évtizedes béke alatt felvirágzott ; szomorú azonban, hogy legtöbbször csak azért, hogy újabb jogtalan hatalmi zsákmányolás prédája legyen.

Bethlen Gábor halála után, 1629-ben, Nagybánya nejére, *Brandenburgi* Katalinra szállott, a kitől a következő évben már átvette Bethlen István kormányzó, az ecsedi uradalom ura. Ő nem bátyjának nagy szellemével, de mégis különös szeretettel viseltetett Nagybánya iránt ; 1637-ben meg is látogatta. Ő alatta is a város kezelte haszonbérben a bányákat s egy 1631 jan. 5-én kelt okirat, a város számadásainak vizsgálata, tiszta képet ad a bányászat jövedelméről. 1630 márcz. 2-től 1631 jan. 4-ig a bevétel volt : 9600 db arany à 3 f. 25 dn ; 27.115 db ezüst tallér, darabja 1 f. 75 dn ; öt darabos drachma összesen 5166 f. 33 dn. Ezenkívül élelemnemű, szerszám s egyéb a bányaműhöz tartozó anyagok eladásából 24.283 frt 10 denár. Összes bevétel 108,100 frt 43 denár. Összes kiadás 67981 frt 64 denár. Tehát tiszta jövedelmül maradt 40118 frt 79 denár.

Ipara és kereskedelme ismét a régi hírét érte el ; országos vásárai még mindíg 15 napig tartottak s a harminczad kezelési számadás 1635-ből megmaradt. Ez mutatja, hogy bécsi, lipcsei, tirnovai, sophiai, brussiai, kisniczi, csernoviczi, sinoviczkai, tehát német, bajor, török, bolgár, bukovinai oláh és lengyelországi kereskedők is látogatták. A nagybányaiak is messze elhordták iparczikkeiket. Hunyadi István aranymívesről fel van jegyezve, hogy Londonban is járt. Különben a város ötvösipara magas színvonalon állhatott, bár sajnos, sem okmányaink, sem műemlékeink nincsenek kellő mennyiségben róla. 1601-ben a nagybányai és nagyváradi ötvös-czéhek confoederationalis levelet állitottak ki, a melyben sok nagybányai ötvös neve szerepel.

A város külső képe ismét csinossá, jómódú életet hirdetővé lett. Legjobb jelképe lett az új életnek az öreg templom, a mely újraépítve, hatalmasan, de oltáraitól, szentképeitől, szobraitól s egyéb emlékeitől megfosztva állott. A város régi nagy büszkeséggel gondozta, de nem volt már sem módjuk, sem szükségük az igazi művészetre, a pazar pompára. Egyszerű viszonyaik között is sokat költöttek rá. A toronyra új, meglehetős díszes tetőt raktak, négy szöglettoronynyal ékített magas sisakot, a melyet 1619 májusában áldott meg Gönczi József, nagybányai pap, a tiszamelléki ref. egyházkerület szuperintendense. Harangot is öntettek és 1628-ban 500 frtért tétettek a toronyra négy oldalra szolgáló, holddal ellátott órát, az eperjesi toronyóra mintájára. A város egész lakosságát lelkesítette az öreg templom szeretete s végrendeletben sűrűn emlékeztek meg róla. A czinterem még ebben a században is temetkezési helyül szolgált s 50 frtot kellett 1665-től kezdve fizetni a sírhelyért.

A Rákóczyak alatt.

1645-ben, a linczi békekötésben, III. Ferdinánd, Bethlen István magvaszakadta után, az ecsedi uradalmat s vele Nagybányát és Felsőbányát is, örökösen I. *Rákóczy* Györgynek és maradékainak adományozta. Ezzel Nagybánya voltaképen megmaradt régi politikai helyzetében s a normális, megszokott, nem nagyarányú, de egészséges életben, 1659-ig.

A város életére ebből az időszakból már több adatunk van. 1641-ben nagy gonddal és költséggel vízvezetéket építettek. A vizet az Éhvölgyből vezették s a vezető csövek főleg égerfából készültek, de egyes helyeken vasból, rézből, cserépből, sőt üvegből is voltak. A vízvezeték rendben tartására ,,csatornás mestere" volt a városnak. Rendes fürdője is volt a városnak. Valószínűleg a mai Józsefbányának a Fokhagymás-patakba ömlő vasgáliczos vizét használták erre a czélra. A fürdőt vidékiek s előkelő urak is gyakran látogatták s ellátásukról a város gondoskodott, mint vendégéről, vagy legalább is biztosította a kényelmes életet.

A város bérlője volt urának, az erdélyi fejedelemnek, s igyekezett megnyerni s ébren tartani a jóakaratát ajándékokkal, kedveskedésekkel. Ezeket az ajándékokat bőven kellett osztogatni a fejedelem környezetének is. Sűrűn fordulnak elő tételek a város számadásai között efféle ajándékokról. De a Rákóczyak szerették is Nagybányát, s apró figyelmességgel is gyakran kitüntették. I. Rákóczy György saját aláírásával küldött nekik egy öreg Graduálét. Fia, II. Rákóczy György pedig 1648-ban személyesen is meglátogatta s kedvező benyomást nyerhetett róla, mert a következő évben, a háborus hírekre, ide küldte biztonságba arany, ezüst holmijait, pénzét, drágaságait. Mindamellett nem emelkedett sem a város, sem bányászata magasabbra. Bethlen óta inkább fokról-fokra hanyatlott. Hiányzott a nagy uralkodó, a ki új eszközökkel s nagy áldozatokkal felvirágoztatta volna. A bányák mívelése sem volt már olyan jövedelmező s II. Rákóczy György 1648-ban, mihelyt kezébe került, ismét bérbe adta a bányászatot.

Sűrűen vannak adatok arra, hogy milyen élénk gonddal őrködött a város elöljárósága az erkölcsi és vallásos élet tisztasága fölött. 1645-ben Molnár Ferencznét, Paládi Katát „gonosz élete miatt" vízbefojtásra itélték; 1650-ben pedig egy Dorkó nevű fiatal asszonyt boszorkányság miatt a kákás-mezőn máglyán égettek meg. Ebben az évben még négy halálos itéletet hajtatott végre a tanács. Pellengért, megfenyítést gyakran alkalmaztak. 1659 július 30-án a hamis esküvőre, rágalmazóra, becstelenítőre, (ha valaki pl. polgártársáról azt állította, hogy boszorkány, tolvaj, stb.) a tanács azt a büntetést szabta, hogy vagy nyelvéből vágatott le egy darabot, vagy 100 forintot kellett fizetnie, vagy a pellengérre állania s a becsmérlő szavakat visszamondani. Ugyanebben az évben nem engedte meg a hegedősöknek „életek keresésére a hegedölést", hanem ezt itélte: „az üdőnek ily szomoru állapotjához képest, noha vagyon kicsiny pihenésünk, de igen bizonytalan, azért meg nem engedtetik, hanem függesszék a szegre hegedőjöket s a kapát vegyék elő."

Bizony szomoru idők jártak s már ebben az esztendőben még szomorúbbra fordultak. Nem hiába állott ismét kormosan, félig leégve az öreg templom, a szent István egyháza, a melybe 1647-ben belecsapott a villám, s azóta sem volt erejük rá, hogy újra építsék.

A magyar király birtokában.

1659-ben Szatmár vármegye visszakerült Magyarországhoz. Fontos sorsváltozást jelentett ez Nagybányára. Nem szívesen ment elébe. Bethlen Gábor bölcs kormánya, a Báthoryak, Rákóczyak jóakarata után joggal félt a német, zsákmányoló, zsoldos seregektől, még jobban, mint magától a kormány-változástól. 1660-ban július 20-án felhívták, hogy tegye le a hűségesküt. Ez már második fölhívás volt, az elsőt hallgatva mellőzte el a város. Annál szigorúbb most a parancs s jellemző a város elleni hangulatra ez a meghagyás: „mint afféle suttomban hallgató és sokpénzü város, mely oly nagy sarczot is ki tudott fizetni, mennél több húsnak, lisztnek, sernek, bornak szerít teheti, vecturájával együtt tartsa készen, ha magának alkalmatlanságát nem kívánja s hogy magának más urat választott." Nincs adatunk, letette-e ekkor a hűségeskűt és egyáltalán, mit válaszolt a levélre a város. Egy év mulva, októberben, a közelben táborozott Montecuccoli tábornok s megtudván, hogy a város főbírája a török táborból megérkezett, átírt a tanácshoz, hogy küldje ki hozzá a főbírót beszélgetésre. Lovasokat is küldött, mint ő írta, hogy a bíró nagyobb bátorságban utazzék s a hogy a helybeli feljegyzés mondja: „hogy bíró uram meg ne szökjék."

Bizonyos, hogy ha rövidebb ideig kivonhatták is magukat a törvényes sorsváltozás alól, sokáig nem menekülhettek előle. Már 1662 deczember 1-én bevonult a német katonaság Nagybányára. Száz év óta (1565 óta) most volt először a császár katonasága a városban, 1664-ben azután végleg német őrség kezébe került a város.

Nemcsak politikai állapotát változtatta meg az új kormány, sokkal mélyebben hatolt az be a közeletébe, sőt a bányászat sorsába is. Reá nézve is kötelezővé lett Miksa királynak 1573-ban kihirdetett korszakalkotó bányarendelete. Épp olyan súlyos felforgatást idézhetett elő itt ez a rendelet, mint az ország felvidéki bányavárosaiban, mert hiszen semmi szerves összefüggés nem volt közte s a régi magyar bányajog között s lényegesen eltért a magyar szabad bányavárosok privilegiumainak és jogi állásának irányadó szempontjaitól. Igaz, hogy bizonyos szempontokból tekintetbe vették a helyi viszonyokat is. Nagybánya, ha nyert is írásbeli rendeletet, ma már nem tudunk róla. Azonban megvan az a

fontos szerződés, a melyet Felsőbánya város kötött a kamarával s a melyet az utóbbi részéről a szepesi udvari kamara alelnöke és több tanácsosa írtak alá s I. Lipót király 1690 jún. 1-én erősített meg. Ez a szerződés lett irányadó Nagybánya s a környékbeli bányaművelést jogi viszonyaira is.

E szerint bizonyára Nagybányán is ugy történt, hogy az összes bányaműveket átvette a kincstár s a város viszonzásul kaphatott valamilyen összeget, de nem vételár fejében. Megkapott nehány kedvezményt : bizonyos fokú adómentességet, italmérési, húsvágási s malom-jogot. Továbbá azt a kedvezést, hogy a város lakosai alkalmaztatnak a bányáknál, s a készpénzfizetésen kívül, szabad nekik a szomszédos hegyekben bányakutatást végezni s új bányákat nyitni.

Ha nehéz is volt az új rendet elfogadni s az erdélyi fejedelmek alatt élvezett több rendbeli kedvezményt és bányamívelési szabadságot elveszíteni, a bányászat tekintetében megnyugvásra adott alapot.

De máskülönben még nagyobb zürzavarok és belháborúk kora köszöntött be. 1660-től 1690-ig, majd a szatmári békéig, szakadatlan harczok színtere volt a város; egy-két esztendőre alig volt békessége. Mindjárt 1661-ben, mikor a török Nagyváradot elfoglalta, Szidi Ahmed budai basa a bányavárosokat is el akarta foglalni, s csak 10.000 tallér váltságdijjal tudták megakadályozni ebben a szándékában. Még harmincz év múlva, 1697-ben is csak úgy tudta megfizetni a város az ekkor felvett 1000 tallér kölcsönt, hogy ,,korcsmát fogott", azaz, bizonyos ideig senkinek se volt szabad a maga borát mérni, míg néhány hét alatt be nem vette a város a pénzt. Jól mutatja ez a szűkös életet. Nem volt már 30.000 forint jövedelme a bányákból, a helyett csak ebben az évben is szorgalmasan kellett építenie a kőfalakat közmunkaerővel, ,,még ha vasárnap légyen is."

Nem sokáig kellett a kőfalakon dolgoznia ; 1672-ben elveszítette szabadságának fontos jelét és erősségét. Cobb tábornok magával a várossal romboltatta le bástyáit s a munkához ellenőrző német katonaságot is küldött a nyakára. Még ez sem volt elég biztosíték, kezeseket kellett küldeniök. Egy-egy pár kezes 5—6 hétig volt Szatmáron a várban s akkor másik kettő váltotta fel. Tizenkét évig tartott ez a keserves teher, míg végre 1685-ben Caraffa tábornok feloldotta a várost alóla. Volt öröm a városon, még a számadó is följegyezte a naplóba, hogy ,,Isten, ő nagyságát, Caraffát áldja meg." Az eperjesi hóhér aligha kapott áldást más helyről.

Ez években a városban a reformáczió bástyáit is összedöntötte az ostromlók szelleme és ide is behatolt ez ellenreformáczió.

Ellenreformáczió.

1671-ben még csak egy katholikus lakos volt a városban, egy András deák nevű harminczados szolga és 1673-ban mégis felszólította a várost a szepesi kincstári kamara, hogy a piaczi kőtemplomot adja át a katholikusoknak. El lehet képzelni az általános elrémülést s az egész lakosság egyetemes ellentállását, hiszen nem is volt, a kinek a javára végre kellett volna hajtani a rendeletet. A következő évben Spankau német tábornok fegyveres erővel megszállotta a várost, a templomot április 14-én elfoglalta s bevezette oda Berei János plebánost. Három év múlva, 1677 novemberében, Wesselényi Pál vezérlete alatt betörtek a kuruczok ; a város nagy örömmel fogadta őket és segélyükkel elűzték a plebánost s a templomot is visszavették. Tiz évig örültek a visszaszerzett békének ; ekkor a Thököly-fölkelés szomorú véget ért, magát Thökölyt elfogta a török, s az egész felvidék s vele Nagybánya is visszakerült a császáriak hatalmába. A Kollonics-féle politikai és egyházi irányzat ekkor zavartalanúl érvényesült. A város elvesztette régi szabadságait, a protestánsok vallásszabadságukat. A kormány 1687-ben vizsgáló-bizottságot küldött ki ellene a templomfoglalás ügyében, gróf Csáky István országbíró elnöklete alatt. Ez a bizottság, melynek másik két tagja gróf Barkóczy Ferencz és báró Károlyi László volt, visszaitélte a templomokat a katholikusoknak, de oly alapon, hogy maga gróf Csáky István megírta a városnak, hogy kénytelenségből cselekedtek s nincs segítség, még ő, mint a bizottság elnöke s mint országbíró sem tehet semmit. Egyszersmind át is adták a ref. templomot a velük bejött jezsuitáknak, 1687 április 5-én. Másnap a paplakot is elvesztették s ezentúl hiába küldöttek követségeket, folyamodásokat, nem nyerték vissza többet. 1688-ban betiltották a Schola Rivulinát is. Ez Magyar-Kékesre vonult s nehány évig ott tengődött, majd visszajött s kevés tanítványnyal, üldöztetések és ínség között élt 1712-ig, a mikor végleg feloszlatták. Ellenben a jezsuiták hatalma egyre nőtt. Ravasz Ferencz jezsuita rendfőnök donácziót szerzett a Szent-István

és Szent-Márton templomokra s az összes egyházi javadalmakra. A minoriták pedig, a kik 1554 körül széledtek el Nagybányáról, megkapták a Szent-Miklós templomot, az ispotályt és az Omechim-féle alapítványt. 1692-ben foglalták el mindezt Markez Konstantin és Ravasz Ferencz házfőnökök karhatalommal. A város együttes könyörgésére a király új bizottságot küldött ki, s ekkor kiderült, hogy még most is csak három katholikus van a város lakosai között, s mégis az lett az ítélet, hogy a református istentiszteleteket 1712 jan. 11-én kitiltották a városból s ,,a Híd kapun kívül levő szemétdombon adatott nekik templomhely". Ugyanez volt a sorsuk az ág. ev. vallásúaknak is ; a szent Márton templomát ők is elveszítették és szintén a Híd-kapun túl építettek kis fatemplomot.

A Rákóczi fölkelés.

Időközben a II. Rákóczi Ferencz fölkelése biztatóbb reményeket derített reájuk. 1705-ben a szécsényi mezőn tartott országgyűlés elvégezte, hogy ,,a szent István tiszteletére szentelt templom adassék a hozzá tartozó pertinentiával a helv. confessión levőknek, a szt. Márton templom az augustana confessión levőknek szent Miklós temploma pedig maradjon a kath. status kezénél." A szatmári békekötésig meg is maradt a város református jellege, de rögtön a békekötés után, megjött reá a súlyos ítélet. A ,,néma szenvedések" kora volt ez a korszak a protestánsok életében, s a ,,nemzeti élet elhanyatlása" a magyarságra nézve. Rendeletekkel azonban nem lehetett egy csapásra áttéríteni a város lakosságát, s bár 1781-ig, a türelmi parancsig, szakadatlanúl erre igyekeztek, nem sikerült. Ezek az áldatlan harczok töltötték be a századot.

S a felekezeti harczokkal nemzetiségi is járt együtt. A bányák a kincstár tulajdonában lévén, állandóan katholikus német tisztviselőket helyeztek ide, s mint két ellenséges tábor állott szemben egymással a bányaszemélyzet és a város. Megszünt az az erős és benső kapocs, a mely idáig egymáshoz fűzte a kettőt. A bányászatot 1690-ben rendezte Lipót. Bányaigazgatósági épületeket 1734-ben emeltek, s 1782-ben bővítették ki. 1748-ban állították fel a Nagybánya-kerületi kir. bányaigazgatóságot, ,,Inspectorat Oberamt" czímmel. A város a saját bányáit a század közepéig mívelte, de mindíg kevesebb eredménnyel, s végre is kénytelen volt zilált pénzügyei miatt, átengedni a kincstárnak.

Sajnos, a XVIII. század igazolta, hogy a gazdasági életet, bármilyen viruló és egészséges is az, tönkreteszik idegen és hozzá nem illő elvi harczok. A vallási türelmetlenség a lakosság életét s vele a város jólétét dúlta fel. Mikor 1769-ben harmadszor is villám sújtotta és fölégette a Szent István-templomot, ismét olyan koldússzegény volt a város, hogy nem volt ereje fölépíteni. Szomorú, hogy soha többé nem is volt ereje rá. Pusztán állottak, mohával benőve a csonka falak, évtizedeken át. A század végén, 1790 körül, folyamodtak érte a reformátusok, hogy köveiből maguknak új templomot építhessenek. Nem kapták meg. A múlt század közepén plébánia-lakot s más egyházi épületeket emeltek belőle, csak a Hunyadiak rendíthetetlen tornya állott ellent sziklaszilárdan vésznek, viharnak.

1773-ban XIV. Kelemen pápa eltörölte a jezsuita-rendet, 1781-ben II. József kiadta a türelmi parancsot, s 1791-ben a XXVI. t.-cz. biztosította a szabad vallásgyakorlatot. Ezzel tért vissza Nagybányára a rendes nyugodtság és lassan elrendeződött a mai társadalmi élet. A bányák többé nem voltak a régi öszszefüggésben a várossal. A bányatisztviselők a város lakosaiként kezdtek meghonosodni s bár még a szabadságharczig volt miattuk bizonyos feszültség a társadalmi életben, de azért már uralkodóvá lett az erős és mindinkább tüzesedő magyar hazafias szellem.

Az oláhság feltünése.

Közben az oláhság tünt fel harmadik nemzetiségként a város lakosai között. 1771-ben kezdtek kőtemplomot építeni, 1785-ben 120 g. kath. család lakott a városban, 1795-ben pedig 1005 g. kath. lélek. Nemzetiségi harcz azonban sohasem volt az oláhság részéről Nagybányán.

A szabad eszmék uj áramlata.

A múlt század első évtizedeiben fölgyúlt eszmék áramlatai Nagybányát is át- meg áthatották és lépést tartott a város az ország szabadság-hangulatának emelkedésével. 1796-ban, mikor egy magyar műkedvelő színtársulat alakúlt s a városi tanácstól ,,némely magyar játékoknak játszására" engedélyt kért, megkapta azt és az egész város nagy lelkesedéssel nézte meg játékukat. A harminczas évek egyre növekvő lelkesedése meglátszott a város életén s míg a megszokott mederben folyt a mindennapi élet, a városi gyűlések s a mulatságok tükrözték vissza legjobban. A harminczas évek lelkes hangulatában egyre-

másra rendezték a műkedvelői előadásokat, a melyek tulajdonképp nagy és lelkes csaták voltak a magyar nemzeti szellem zászlaja alatt. A város polgársága magyar volt, de a bányák vezetői németek s munkásai oláhok, tótok s vegyes nemzetiségűek. Nagybánya máig is kitünően ért az izzó lelkesedésű ünnepélyek, mulatságok és gyűlések rendezéséhez. A magyar polgárság és városi tisztviselők diadalmas harczot folytattak s a bányák vezetőibe is rendesen beolvasztották a magyar szellemet.

A negyvenes években egyre nőtt az izgalom. A szabadságharcz vihara nem volt váratlan a város lakosaira. 1847-ben Petőfi Sándor is meglátogatta Nagybányát s elragadtatással nézte a gyönyörű vidéket s a bizalmas, ódon várost. A forradalmi hírek 1848 márcziusában egyre jobban fölverték a csöndes várost, s a márcziusi események hatása alatt Nagybánya volt az első, a mely díszpolgárává választotta Kossuth Lajost s az első független minisztérium kinevezését lelkes népgyűlésen adták tudtára a lakosságnak. Rögtön nemzetőrséget szerveztek, tisztújítást tartottak, népgyűlésben adakoztak a haza oltárára s megválasztották az első népképviselőt.

A szabadságharcz.

Május 22-én csatolták vissza a Kővár vidéket Szatmár vármegyéhez, de alig csillapúlt le az öröm hangja, már vészhírek kezdtek terjedni. Az oláhság lázongott. Előbb csak lappangva, de őszre aztán ki is tört a lázadás. Nagybánya itt, az oláhság tengerében, végvára volt a magyarságnak. Most ide gyűltek be a vidéken lakó földesurak, ide jött Nagysomkútról az elöljáróság és megérkeztek a vármegyei gyalog- és lovasnemzetőrök. Nagybánya közvetetlenűl nem volt ütközet színhelye, csak gyűlőhelye a magyarságnak. 1848 deczemberben Bem is megfordúlt itt s alkalmasnak találta nagyobb hadműveletek középpontjáúl.

Az elnyomatás kora.

Nem történt vele semmi nevezetesebb esemény a világosi fegyverletételig. Ekkor Urbán vonúlt be katonaságával s Nagybánya a legdurvább katonai megszállás nyomorúságát szenvedte. Az abszolut korszakban állandó zaklatásoknak volt kitéve s a kiegyezésig a legszürkébb hétköznapi foglalkozásokra szorítkozott az élet. A városi tanács, az erélyes Fésűs Menyhért polgármesterrel élén, hivatalos csöndben és tehetetlen vágyakkal intézte a város ügyeit ; a polgárság között ismeretlenül, észrevétlen, a szabadságharcznak nem egy üldözött hőse tartózkodott. Itt élt hosszabb ideig báró *Kemény* Zsigmond és itt írta „Zord idők“ czímű regényét.

A kiegyezéskor szabadúlt föl a lélek s tért vissza a nyugalmas, csöndes, békés, egészséges fejlődés, a zavartalan polgári munka kora.

* * *

A város leírása.

Nagybánya a tenger színe fölött 228 m. magasságban fekszik, sík területen, magas hegyekkel körülvéve. Határa 36,434 k. hold ; ez a legnagyobb községi határ a vármegyében s főleg erdőségekből áll.

A város lakossága 11,183 lélek, a kik között 8550 magyar, 2400 oláh, 148 német, 50 ruthén, 19 tót anyanyelvű. Vallásra nézve 4124 r. kath., 4242 g. kath., 1685 ref., 143 ág. ev., 963 izr. Irni-olvasni tud 5458, tehát a lakosságnak körülbelül a fele. Magyarúl beszélnek 9613-an. Van a városban 2205 lakóház, egy negyedrészük kőből vagy téglából, másik negyedrészük vályogból, téglaalappal vagy a nélkül, felerészük fából épült s csaknem mind zsindelytetővel van födve.

Külső képe.

A város külső képén, népessége elemein s életmódján máig meglátszik, hogy kezdettől fogva bányaváros.

A város külseje ma is ódon, de bizalmas jellegű. Az egyszerű házsorokat csak az utóbbi években kezdték tarkítani modern stílusu épületekkel, de máig megőrízte középkori színezetét s nagyobb épületei mind, mind századosak. Még az új házak is szerencsésen, ösztönszerűen igyekeznek szerényen megmaradni az öreges képben s nem rikítanak ki avas falú társaik közül.

Szép főtere, a nagy piacz, pompásan érvényesül a város kellő közepén, mellette van a kispiacz, mögötte egy kisebb téren a szent István tornya s körülötte lombos platánokkal a sétatér.

Nagy utczák nyílnak a főtérből, de szeszélyesen kanyarognak, elszűkűlnek, s a régmúlt századok emlékei közé viszik az idegent, kopasz házaikkal, a melyeken az apró ablakok, nyomott boltíves kapuk s nehéz tölgyfaajtók, mintha még ma is az ellenséget akarnák fékentartani szigorú képükkel. Két oldalt a fernezelyi völgyből való lapos kövekkel fedett gyalogjárók vannak, mint már a

Hunyadiak korában; 1472-ben írja egy olklevél, hogy Asszonypataka ,,lapideo pavimento sternitur.“

A Zazár partján túl s a város ősi főtömbjén kívül, a hajdani bástyákon túl, köröskörül, új utczák épültek, nyíltak. Ezek már egyenesek, de épp olyan érdekes jellegűek, mint a belváros. A veresvízi-utcza kékre-zöldre, sárgára festett apró bányász-házaival, kemény színfoltjaival, zöld lomb alá bújt aprófalu, nagy tetejű épületeivel, olyan festői hatású, mint kevés város az országban.

A város sok nevezetes épülete között a Szent István tornya emelkedik büszkén az égnek. 1896-ban a város nagylelkű áldozatkészséggel restauráltatta s most újabb századok viharai elé nagy nyugalommal állhat a hatalmas építmény, a melynek tetejét stílszerű góthikus fedél ékesíti. Alatta kápolna van, s a toronyban vannak az egyház harangjai, a melyek a tűzvész után 1870 ápr. 6-án szólalmeg először.

Mellette a plébánia-templom széles, lapos homlokzata, két hagymatetejű toronynyal. Ezt a jezsuiták építették 1717—20-ban. Előtte van a minoriták terjedelmes, egyszerű rendháza, s mögötte a gimnázium, a melyet 1776-tól 1887-ig a minoriták vezettek. Ekkor az állam vette át s a rend megfogyott számban és tekintélyben. Ma már csak gazdasági ügyeik kezelésére vannak szorítva. Kis templomuk itt áll, a kis piaczon, a rendház nyugati homlokzata mellett. Ez a régi Omechim-féle ispotály Szent Miklós-temploma.

A főteret csupa emeletes ház veszi körül. Legrégibb közöttük a kincstári épület, a mely keskeny, egyszerű, nyugodt homlokzatával és az újabban hozzáépített boltíves támasztékkal hamar szembetűnik. Erről tartják, hogy a Hunyadi János palotája, vagy legalább annak egy része volt. Az építési anyag valóban a Szent István torony korára mutat vissza. Érdekes épület a városháza, a mely a múlt század hetvenes éveig még vendéglő volt. Itt szállott meg Petőfi Sándor is 1847 szept. 8-án, Koltóra utaztában, s itt töltötte korcsmában a nászéjszakáját a csárdák költője. Ablaka mellett márványtábla van, bevésve az érdekes nap emléke. Még egy ilyen emlékű ház van a főtéren, a Lendvay-ház, melynek falán szintén márványtábla hirdeti, hogy ,,nagy színművészünk, Lendvay itt született.“ Szobra is van a híres tragikusnak a Kossuth Lajos-utczában, a Lendvay-téren, a Polgári kör csinos épülete előtt.

Impozáns templomuk van a reformátusoknak, közel a főtérhez, a Híd-utczában. 1792-ben kezdték építeni s 1809-ben szentelték fel. A debreczeni nagy templom tornyának mása, de annál karcsúbb és szebb hatású. Az evangélikusok fatornyú kis temploma is a múlt század első éveiben épült a Felsőbányai-utcza elején, s ugyanannak a végén áll a görög katholikusok kőtemploma, a mely 1771-ben épült; most épül helyén új nagy templomuk.

Nevezetes ház a ,,Mincz“, a pénzverőház, a Zazár partján. Hajdan itt volt a nagybányai vár egy része; a vár főrésze a város déli oldalán volt a mai kath. temető helyén, oda vezet ma is a Vár-utcza. A Mincz a pénzverő kedveért volt különösebben erődítve. A XVII. században, lerombolása után, fából építették ide a pénzverőházat és 1739-ben a mait, a melyet 1782-ben kibővítettek. Itt vannak elhelyezve a kincstári bányahivatalok, a királyi bányaigazgatóság s régebben a kamaragróf, most a bányaigazgató lakása. A fémbeváltó és vegyelemző hivatal, a számvevő osztály, a főerdőhivatal és a kincstári ügyészség.

A magánházak közül nevezetes a gróf *Teleki* Sándor zazárparti udvarháza. Itt élte utolsó éveit a nemes gróf, a jó öreg ezredes és valódi múzeumot állított egybe maga körül, változatos élete során összegyűjtött kiváló értékű ritkaságokból s emléktárgyakból. Ezeknek egy része most a kolozsvári szabadságharczi ereklyetárban van. Főuraink közül a Drágfiaknak volt itt házuk a XV—XVI. században. Ujabban a báró Apor, gróf Dégenfeld s a gróf Károlyi családnak volt háza; ma csak a gróf Dégenfeldeknek van.

A város külső képét kedvessé teszik ligetei. A Híd-utcza végén van a *város-kert*, közepén a városi fürdővel, a mely fel van szerelve gőz-, kád- és zuhanyfürdőkkel s uszodákkal. A városkerttel csaknem szemben van a gyönyörű sétatér, a *Széchenyi-liget*, a melyről már megnyílik a várost környező panoráma, fölfelé a Kereszt-hegy és Virág-hegy képe, a klastrom-mező elbájoló, mély tónusú zöld pázsitja mögött.

Nem csoda, hogy ezen a részen választotta ki telepét a ,,nagy-bányai festőiskola.“ Itt áll a közelben az egyszerű félszer, a hova eső és napsütés elől vonúl

A nagybányai festő-iskola.

be vázlatozni a fiatal művészgárda. A festőiskola országos hírűvé tette a város nevét, ezért méltó, hogy itt végigpillantsunk történetén.

A festőtelep eszméje 1895-ben született és létesülése *Hollósy* Simonnal és müncheni iskolájával van szoros kapcsolatban. Hollósynak két volt tanítványa — mindketten nagybányaiak, — Thorma János és Réti István gondoltak arra először, hogy Hollósy itt festhetné meg a milleniumi megrendelését, s magával hozhatná az iskoláját is nyárra. 1895 végén Réti Münchenben megnyerte az ideának Hollósyt. Nagybányán Virágh Béla dr. — akkor albíró, — Thormával együtt energikus propagandát indított mellette minden téren és megnyerték a város közönségét s főleg a város akkori polgármesterét, Turman Olivért, a ki aztán szintén a legnagyobb buzgalommal karolta föl az eszmét, megérezve annak nagy jelentőségét a városra magára nézve is.

A város a Széchenyi-liget legszebb pontján faműtermet állított föl az iskola számára és az államtól a Münchenből leutazók számára a magyar határtól Bányáig és vissza ingyen vasúti jegyet szerzett.

1896 május 6-án érkezett meg Nagybányára Hollósy, vele húsz tanítványa és Grünwald Béla, ez idő szerint az iskolának másik mestere. A tanítványok nagyobb része idegen, angolok, oroszok, lengyelek és németek. Egy részük később érkezett, később jött le Münchenből Ferenczy Károly is, a ki aztán családostól végleg ide költözött. 1897-ben a város 2000 forint szubvencziót eszközölt ki Hollósy számára a kormánytól. Ennek ellenében a kolónia köteles a munkásságát Budapesten kiállítva a miniszternek (Wlassics) bemutatni. Már ez évben velük voltak és velük állítottak ki Faragó József, Csók István, Glatz Oszkár, Nyilassy, Kubinyi. November hóban megnyílt a ,,nagybányaiak" első kiállítása Budapesten, a régi Műcsarnokban, a kolónia művészei és az iskola munkáiból. Eladdig példátlan volt az erkölcsi siker, az anyagi is elég jó. A hírlapok akkori czikkei bőven beszámolnak a nagy és általános hatásról. Nagybányát elnevezik a ,,magyar Barbizon"-nak.

1898 december hóban volt a második nagybányai kiállítás a régi Műcsarnokban. Az elismerés még általánosabb. 1899-ben a nagybányaiak harmadik kiállítása az új Műcsarnokban, a téli tárlat keretében ; Hollósy és az iskolája ugyanakkor a Nemzeti Szalonban állít ki. 1900-ban a város két műtermet épít. A kolónia művei az új Műcsarnokban a téli tárlaton voltak kiállítva. — 1901-ben volt a Hollósy-iskolának utolsó nyara Nagybányán. A vasúti ingyenjegyet a város elveszíti és csak kedvezményeset kap a kolónia számára. Szubvencziót sem kap többé az iskola.

1902-ben új korszak kezdődött a nagybányai festőtelep életében. Megnyílik *a nagybányai szabadiskola.* Vezetői négy nagybányai lakos festő : Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Réti István és Thorma János. — Tandíj nincs, — az iskola tagjai közösen fizetik a modellt, és ki-ki szabadon választja mesterét a négy festő közül. Az iskola rendszerint májustól—októberig tart. — A koloniának és ez iskolának a működése nem oly zajosan méltatott, mint volt első föllépése idejében, de talán intenzívebb, inkább itt gyökeredző és csöndesen, természetes módon fejlődő, erősödő. Az előbbitől egészen különböző, teljesen innen nőtt fiatal generáczió nevelkedett itten. Némelyek télre is itt maradnak közülök s együtt dolgoznak. Mások, kiknek módjukban van, kimennek Párisba, Münchenbe s nyárra ide hozzák vissza meggyarapodott tudásukat és mind több szeretettel érzik és tartják Nagybányát otthonuknak. Kevesebb anyagi eszközzel és kevesebb igénynyel, még nem létesült hasonló értékű dolog, — és ez a bizonyítéka, hogy ez az egyesülés nem mesterséges. Nincs ebben semmi anyagi érdek, — csupán a közös munka, a művészet, a természet és az egymás iránti szeretet.

1896 óta tömérdek ember megfordult épen a festőtelep révén Nagybányán, úgy hogy ez a városnak anyagilag is igen nagy hasznot hajtott, a mint a következő statisztikai adatok jelzik : 1896-ban 33 tagja volt a koloniának, 97-ben 50 s ettől kezdve a szám folyton emelkedik és állandóan 60 és 70 közt ingadozik. 1902-ben, hogy Hollósy elment, a szám megcsappan, ismét 33-an maradtak, de azután megint gyorsan emelkedik. 1903-ban 39, azután 50, 1908-ban pedig már a 80-at meghaladja a nyár és tél folyamán itt megforduló és húzamosabban tartózkodó festők száma. Ezekben a számokban a hozzájuk tartozó családtagok nincsenek beszámítva, ámbár sok festő többtagú családdal szokott itt tartózkodni.

A város közvetetlen környékén sűrűn találni szebbnél-szebb kirándúlóhelyeket, a *fokhagymás, veresvizi* és *Szent János-patak* völgyek, a *Morgó-hegy*, a hol a „Tolvaj Dénes karámjáról“ mondákat tud a nép ; a *Kőalja* vagy a *Szűzkő*, a *Virág-hegy*, a *Kereszt-hegy*, a *fernezelyi borkútforrás*, s a várostól 3 kilométernyire a 806 méter magas *Kopasz* mind gyönyörű tájképi szépségeket tárnak fel. Kirándúló-helyek.

Közegészségügyi intézményei : városi, kincstári és járvány-kórháza, három gyógyszertára, fürdője, uszodája s különösen megfigyelésre méltók munkásjóléti intézményei. Érdekes és hasznos a mintaszerűen berendezett vágóhíd. Csak egy régi hiánya van a városnak, nincs ivóvize. A bányai szükségletekre készített vízvezetéket a piaczig elvitték s ott mint szökőkút szakadatlanúl folyik. De ez nem ivóvíz, mert ha nem állandóan fertőzött is, de fertőzhető s a népnek igen nagy rétege mégis ezzel él. Egészségügyi szempontból súlyos fontosságú, hogy a talaj szennyezettsége is előfordúl a régi belvárosban. A szűk udvarok talaját emésztőgödrök sűrűen fertőzték, s az egész belváros talaja már egy méter mélységben ártéri kavicsos hordalékból áll. Folyója, a Zazár, a kincstári és magánbányák zúzóműveit hajtja ; közben beleömlenek az összes bányaművek kivezető csatornái, melyek kénsavas rézzel és kénsavas vassal szennyezett vizet hoznak a bányákból. Ezek az okai, hogy a város feltalajában ásott kútak ivásra alkalmas vizet nem adnak, és meg van adva az alkalom a talajvíz szennyezésére, sőt fertőzésére is. E bajon segítendő, a város most vízvezetéket és öblítéses csatornarendszert fog létesíteni. A városban két jelentékeny kórház van. Leírásukat a következőkben adjuk. Egyik a *nagybányai nyilvános jellegű kórház*. A Casinóegylet alapította 1842-ben. 1899-ben nyilvános jelleggel ruháztatott fel. Kisebb alapítványokkal többen támogatták. Fel van szerelve 24 ágygyal. Műtőfelszerelése teljes. 1890 óta igazgató : Herczinger Ferencz dr. városi tiszti főorvos ; alorvos Nagy János városi alorvos. 1907-ben ápolt 296 egyént. Az ápolási napok összege 10.990 volt. — Másik a *Bánya- és kohómunkások nagybányai kórháza*. Fentartási, betegápolási és élelmezési költségeit főleg a bányakincstár fedezi. Négy kórszobában, 24 ágygyal van felszerelve. Teljesen felszerelt műtőszobája van. Itt sterilizált vízből jeget készítenek a kórház czéljaira. Igazgatók : Kádár Antal dr. bányakerületi főorvos, Wagner József dr. alorvos. 1907-ben ápolt 207 beteget. Ápolási napok száma 2716. Közegészségügy.

A város azok közül a nagyon ritka kis városok közül való, a hol máig megvan a meleg, bizalmas és élénk társadalmi élet. A lakosság nagy része hivatalnok, s így a közönséges élet bizonyos szabályos mederben folyik. A kincstár bányászata és erdészete tömérdek embert foglalkoztat ; itt van Magyarország második bányaigazgatósága s a nyolcz megyére szóló bányakapitányság székhelye ; van kir. főerdőhivatal és erdőrendezőség ; a polgári hivatalok között első a kir. járásbíróság, szolgabíróság s közjegyzőség. A városi hatóság és az áll. főgimnázium tanári kara, a papság és tanitói kar, meg az orvosok és ügyvédek kara a művelt értelmiségnek nagyon tekintélyes számát adja, úgy hogy nem csoda, hogy a város falai között előkelő színvonalon álló társasélet folyik. Méltó kiegészítője ennek a körnek a tekintélyes kereskedői osztály és a magánemberek, bányatulajdonosok s nagyobb iparosok csoportja. A földbirtokosok helyett bányamívelők vannak itt. A határban kevés a szántóföld, egy-egy falatnyi „postfundusa“ van a lakosoknak, de az olykor-olykor kincstermő hely, lefelé a föld alatt futó aranyerekkel. Még egy osztály van, a mely sajátos jellemet ad a városnak, letelepült hivatalnokok, katonatisztek, a nyugdíjasok és magánzók évrőlévre növekvő csoportja. Társadalmi élet.

A társadalmi élet elevenítésére több egyesület s intézmény van. Első a *Casino-egyesület*, a mely 1834-ben keletkezett s azóta folyvást vezető szerepet játszik, magában foglalván társadalmi úton a város intelligencziáját. Saját épülete van, a mely kényelmes berendezésű, könyvtára több mint 2000 kötetből áll. Egyesületek.

A *Polgári kör* 1869-ben keletkezett, új épületet 1894-ben épített a Lendvaytéren s állandó békés egyetértésben és összeköttetésben virágzik a Casino mellett. A *nőegylet* 1861-ben alakúlt, alapítói között volt Erzsébet királyné s Nagybánya előkelő hölgyei, közöttük Lonovits-Hollóssy Kornélia, de Gerandoné gróf Teleki Emma. Az egyletnek szép vagyona van, s több óvódát tart fenn. Ez honosította meg Nagybányán a hársmunka és művirág-ipart s a minek szükségeire munkaházat tart fenn. A *Múzeum-egylet* a vármegye egyik legrendezettebb múzeumát tartja fenn. Most a minoriták rendházában van elhelyezve a múzeum, több szo-

bában; etnografiai tekintetben különösen becses. Szép múltu egyesület a *műkedvelő társaság*, a mely bár közben hosszabb-rövidebb ideig többször szünetelt, 1796 óta működik és számos sikerült előadást rendezett. Vendégei között Egressy Gábor is többször fellépett, valamint Egressy Ákos, Feleki, Mihályfi és mások. A szereplők között viszont ott van a százados névsorokban a város minden számottevő hölgye és ura. Nagy összeget adakozott már, jókedvü adakozással ennek kedvéért a város közönsége fontos emberbaráti és kulturális czélokra. Mostanában szünetelt a társaság, mert három éve leégett a városi nagy szálló és nincs alkalmas terem az előadásokra; de azért legujabban ismét alakulóban van.

Van még számos egylet a városban, így: *torna-* és *korcsolya-társaság*; *lövész-egylet*, a melynek csinos lövőháza is van a liget északi oldalán és *vadász-társaság*. Az iparos-osztály társulása és önművelési czéljaira alakult a *kath. legény-egylet* és az *iparos-ifjuság önképző-egyesülete*. *A tüzoltó-egyesület* most van szervezés alatt. A gazdasági érdekek fejlesztésére szolgál az 1881-ben megalakított *Nagybányai gazdasági egyesület*, a mely főleg a gyümölcstenyésztés terén végzett értékes munkát. Most állítják fel itt az országos gyümölcsészeti kisérleti állomást, a hol nagy faiskolában rovartani kisérleteket is fognak végezni. Van itt még *függetlenségi párt, kerületi bányaegylet, vereskereszt-egyesület, kereskedő ifjak köre, katholikus temetkezési társulat.*

Hirlapok. A város társadalmi életének fontos szerve, heti lapjai, A *Nagybánya és Vidéke* 34-ik évfolyamát éli most Révész János szerkesztése alatt; a *Nagybánya* hatodik évfolyamát Égly Mihály szerkesztő vezetésével. Mind a két lap a vidék jobban szerkesztett lapjai közé tartozik s becses anyagot adnak Nagybánya történetéhez. Ez év (1908) januárban inditotta meg Ajtai Nagy Gábor dr. a harmadikat a *Nagybányai Hirlapot.*

A nép barátságos, jóérzelmü. A magyarság csaknem mind iparos, a többiek pedig a bányászatból s az azzal összeköttetésben levő iparágakból élnek. A bányamunkás sorsa nem ád derült képet. Sápadtan, betegségre hajlandó testtel járnak, mintha a túlvilágról térnének meg naponta. Rossz munkabérek, oktalan életmód, elég szomorú erkölcsi élet teszik tönkre a nemzedékeket. Sok az agybaj, hülyeség, a kretinizmus. Házaiknak legnagyobb része inséges, egészségtelen, csak azok tiszták és csinosak, a melyeket kiadnak. Rossz és keserves az életmódjuk, táplálkozásuk. De ismeretbeli műveltségük aránylag elég magas színvonalon áll és a kötelező iskolázás hatása itt tűrhető. A város elég bőven el van látva iskolákkal.

Iskolák. Az iskolák között első a m. kir. áll. *főgimnázium*, azután az *áll. polgári leányiskola.* Az összes elemi iskolák államiak; ez a körülmény itt a magyarság végvárában kiváló fontosságú. Szokott lenni magán-leánynevelő-intézet is. Mind ezekről más helyen, bővebben van szó.

Ipar. A várost virágzó ipara tartja fönn. Nem szólva a bányászatról és a hozzátartozó iparról, a *malom-ipar* a legnagyobb kiterjedésű. Most magának a városnak van két gőzmalma, a minorita- s az Almer-féle gőzmalmok is elsőrangúak, valamennyi behozott búzát stb. dolgoz fel. Érdekes és fejlődésképes az *agyag-ipar*, a mely azonban csak a legközönségesebb cserépedény-gyártással foglalkozik. Van *kapszula*-gyára is, a hol a gyógyszertárakban, magkereskedésekben stb. szükséges papírhüvelyeket gyártják. *Asztalosai* kitünő munkások. *Nyomda* kettő van a városban, mindenik nagyon jól berendezve. Nevezetes a nőegyesületi *háziipar*, s termékei közül kivált a gyékény-fonások kelendők.

Kereskedelem. *Kereskedése* élénk és a város ma is nagy vidék góczpontja. Különösen a *gyümölcskereskedés* fontos helyi színezetü. Nyers- és aszalt gyümölcsöt óriási mennyiségben hoz a nagybányai piacz az európai árúforgalomba. Őszszel érdekes képe van a városnak, mikor egy hónapon át idegen gyümölcskereskedőkkel van tele a város és mindenfelé főzik a gyümölcs-ízt, aszalják a gyümölcsöt. Két millió koronára lehet tenni az évi gyümölcskivitel értékét. Sajnos, egy-két éve súlyos csapás fenyegeti a gyümölcstermelést; a legfinomabb nagybányavidéki beszterczei szílvásokat rozsda lepte meg s az ellen alig lehet védekezni. A város kereskedeleme a fűszer-, liszt- és terménykereskedésben is vezető helyen áll. Bor is terem a bányai hegyeken, de ez nem kereskedelmi czikk.

A kereskedelem és gazdálkodás segélyére *négy pénzintézet* áll fenn. 1. Nagybánya város takarékpénztára. 2. Nagybányai kereskedelmi bank. 3. Nagybányai részvénytakarékpénztár és 4. Aurora, takarékpénztár, oláh nemze-

tiségi bank. Ezeken kívül a Nagybánya és Vidéke fogyasztási szövetkezet, Nagybánya ipari hitelszövetkezet, mint az OKH tagja, s a Nagybányai tejfogyasztószövetkezet jönnek a termelő, eladó s vevő-közönség segítségére. A városnak évenként öt vásárja van, mind háromnapos.

A város maga kitünő anyagi viszonyok között él. A tiszta törzsvagyona 3.833,650·40 korona. Ebből jövedelmező ingó vagyon 2.243,168 kor., nem jövedelmező ingó vagyon 49.625 kor. Jövedelmező ingatlan vagyon 2.121,466 kor., nem jövedelmező 463,395 kor. Összes vagyon 4.877,655 kor. A tartozások leszámításával marad a fenti törzsvagyon. A város költségvetése 1906-ban 706,736 kor. tényleges bevételt és 706,484 tényleges kiadást mutat. Az 1907. év kb. ugyanilyen összegekkel, de 2100 kor. fölösleggel záródott. A város háztartása,

A város ingatlanai főleg erdőségekből (kb. 15.000 k. hold) állanak. Van négy virágzó telepe: Feketepatak, Kőbányatelep, Szilas, Borpatak. Az előbbin most épitenek egytanítós áll. iskolát.

A város épen ebben az évben (1908) foglalkozik nagyszabású beruházásokkal. A városi nagyszállót, a mely 1905 tavaszán leégett, s azóta romokban áll a piacz nyugati oldalán, Bálint és Jámbor pályadíjnyertes tervei szerint újraépítik. Bevezetik a villamvilágítást, megcsinálják a vízvezetéket, a melybe a fernezelyi, rozsályi, vagy a felsőbányai Sullyori források vizeit vezetik be. Most végzik a próbafúrásokat az állami vízépítészeti hívatal vezetése alatt. Épitik az állami elemi iskolák épületeit is, a városban egyet 12 tanító számára, egyet 8 tanítónak; a veresvízi bányásztelepen egyet 6 tanítóval; a borpataki telepen egyet 2 tanítóval, s a kőbányatelepen egytanítós iskolát.

Nagybánya város 1886-ig önálló törvényhatósági joggal volt felruházva. Azonban abban az időben az országgyűlés rendezte Szatmár vármegye területét, hozzácsatolta a Kővárvidéket, mint nagysomkúti járást, s a nagybányai járásba osztotta be Kapnikbányát; Nagybánya város ekkor elvesztette törvényhasági jogát, s a vármegyébe kebeleztetett, mint szabad királyi rendezett tanácsú város. Az önálló törvényhatóság korszakának utolsó polgármestere Agrikola Adolf volt, s az új r. t. város első polgármestere Gellért László.

A szabad királyi rendezett tanácsú város tisztviselői kara a következő:

Polgármester dr. Makray Mihály. Főjegyző Égly Mihály. Tanácsosok Torday Imre, Csüdör Lajos, Bálint Imre. Rendőrkapitány Smaregla Mihály. Tiszti ügyész dr. Stoll Tibor. Számvevő Marosfy Dezső. Pénztárnok Csüdör Ferencz. Ellenőr Mostis Lajos. Mérnök Grundböck István. Aljegyző Smaregla János. Alkapitány Halmai Imre. Adóügyi számtiszt Égly János. Számvevőségi számtiszt Székely Mihály. Iktató-kiadó Szentkirályi József. Város-gazda betöltetlen. Közgyám Rónai Géza. Rendőrségi irnok Kerekes János. Végrehajtók Reketes József, Mendkovszky József, ifj. Senkálszky Mihály. Főorvos Dr. Herczinger Ferencz. Alorvos Nagy János. Állatorvos Thanhoffer D. Pál.

Források: *Palmer* Kálmán: Nagybánya és környéke 1894. — *Szmik* Antal: Adalékok Felsőbánya monographiájához. 1906. — *Morvay* Győző: A középoktatás története Nagybányán. 1896. — A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve. 1904. — *Soltész* János: A nagybányai ref. egyház története. 1902. — *Décsényi* Gyula: A nagybányai szent István-templom. Arch. Ért. 1892. — *Schönherr* Gyula dr.: Nagybánya város legrégibb pecsétje. „Nagybánya" 1905. — *Wenzel* Gusztáv: Magyarország bányászatának története. 1880. — *Révész* János: A nagybányai ág. h. ev. egyház története. — A M. Tört. Társulat nagybányai kirándulása. Századok. 1889. — Történelmi Tár, Századok, Archeologiai Értesítő adalékai. — A nagybányai áll. főgimnázium 1906—7. tanévi értesítője. A helyszínén gyűjtött adatok, magán-értesitések stb.


Felsőbánya régi pecsétje.

FELSŐBÁNYA.

A Rozsály-Guttin-hegység alkotja a Vihorlát-Guttinhegység trachyt-csoportjának délkeleti kiágazását, mely hullámszerűen éjszak-nyugatról délkelet felé húzódva, délnek a Keleti Kárpátoktól előnyomul. A terebélyes Rozsály (1307 m.), a hosszúra nyúló Guttin (1447 m.) és a Fekete-hegynek háromszögű fensíkja (1240 m.) főcsúcsai ennek a hegylánczolatnak.

A város határa, fekvése.

Éjszak-nyugaton emelkedik a Rozsály (Ignicz), a melynek kúpja elipszis-alakú, mely délnyugaton és délen meredek sziklafalakban esik a fernezelyi és a kisbányai völgyekbe, éjszak felé pedig a feketepataki völgy felé lankás hegylejtőkben folytatódik. Különösen festőiek a Picsióru Comori, Pribodu Nyamculuj és Lespegye szikla ormai, melyek a levegő és a jég befolyása által többszörösen szétszakítva, festői alakzatokban emelkednek. Éjszak felé a hegyláncz a Breáza (1258 m.), a Piatra Lucia (1166 m.) fölött a Pleska Marc (1291 m.) felé ágazik, míg főgerincze délkelet felé vonul. Ezt jelölik a Verfu Petri (1176 m.), Jezurelle (1609 m.), Apsis Mika (1065 m.) és a Verfu Comornicelu (1110 m.). A Verfu Baltinu (1124 m.) és a Vörös-hegyről (1148) a Kőrös hegyen át a gerincz a magurai átmenet felé esik (989 m.), a melyen keresztül megy a gyönyörű, új országút Máramaros vármegye felé, innen felfelé hág a gerincz a Magurán át (1123 m.) a Guttinra. A Guttin nyugati csúcsa a Szekatura (1430 m.), melyből egy szétszaggatott sziklafal emelkedik függőlegesen, a mit, jellemzően, „Kakas-taréj"-nak neveznek. Részben nagyon éles és keskeny gerincz vezet fel a tulajdonképpeni Guttin-csúcshoz (1447 m.), mely kelet felé meredeken a Kis-Guttin (1257 m.) és a Neteda felé esik; ez utóbbin vezet keresztül 1039 m. magasságban a régi út Máramarosból Kapnikbányára.

A Comornicelutól dél felé ágazik egy gerincz a Blidár-hegyen (906 m.) és a Pietra alban (851 m.) keresztül, mely az ősi Bánya-hegygyel (729 m.) végződik. A nyugati Guttintól vonúl egy másik hegyláncz a Kova-hegyen (1058 m.) át a Fekete-hegyhez (1243 m.). Ennek kúpja háromszögű fensíkot alkot, a mely éjszak és kelet felé meredeken száll le, míg harmadik gerincze a Huszt-hegyen át (1063 m.) nyugat felé, Felsőbányáig húzódik. Az egész hegység teljesen be van erdősítve. Csak a három nagy hegy: a Rozsály, Guttin és Fekete-hegy emelkednek ki az erdőöv fölé. A Rozsály-, Guttin-hegység úgy, mint az egész Vihorlat-Guttin a trachyt-csoportok kőzeteiből van alkotva és pedig túlnyomóan a Szarmát-emeletből.

Felsőbánya geologiai és kőzettani áttekintését *Szellemy* Géza, a következőkben rajzolja meg, különös tekintettel az érczek előfordulására:

Geologiai és kőzettani áttekintés.

„A Herzsa és kisbányai völgytől keletre, a közbeeső Vereshegy délövétől északkel. következik a felsőbányai érczereket magában foglaló „Középhegy" (Mons medius) kvarcztartalmú Orthoklas trachitból, tertiär sedimenttel övezve. A kőzet a főér környezetében zöldköves és pusztaszemmel alig látható pirit- és markasit szemcsékkel van áthatva, mi a kőzetnek nagyobb keménységet és barnás színt kölcsönöz. A tető felé a kőzet rhiolitos és felzites módosulatként

jelentkezik, de a hegy nyugati végén a kőzet egészen elmálik és nagyobb menynyiségű sphaleritet vesz fel. A déli oldalon, hol a völgy fenekét főkép barnaszínű, csillámos, agyagpalatartalmú pontusi rétegzet alkotja, a zöldkövet andesit szeli; az áthaladásnál mindkét kőzet szögletes, töredékké keverve, homokkő darabokkal, konglomerátos és törgyületes állományt alkot, mely a hasadéklapok közül kovacsban dús kvarczczal van burkolva, s mint ilyen az érágakban is éranyagot alkot. Érdekes a kvarcz és ércz többszörös konczentrikus, gyűrűs alakzata s a törmelékes anthracitnak kvarczczal való vegyülete az érczérben.

A felsőbányai középhegyen egy fő- és több mellékér hatol át, melyek a főér mindkét oldalán, közös főtörzsből elágazó ágakként emelkednek a magasba. A főér csapása nyugatról keletre 75°, dűlése pedig éjszaknak 50—70°, vastagsága 2—16 m. Csapásában több mint 1630 méternyi hosszúságra van feltárva; dűlése után pedig 500 méternyi függélyes mélységben ismeretes. A főérnek e tetemes hossza azonban a mélységben apad és a 9-ik nyilamon már csak 900 méter hosszú, a mi annak tulajdonítható, hogy a zöldkő-trachit, a mélységben kisebb kiterjedésű.

A főért, kiterjedésének közepében, anthraczitot tartalmazó 4—8 méter vastag agyagerecs hatja át, mely a főért megzavarja; van továbbá egy köz, mely részint a bányahegyi zöldkőtrachit, részint a harmadkori üledékekből és vereshegyi andezit súrlódó törmelékeiből összehalmozott konglomerátok képződménye. Ennek keletkezési ideje a vereshegyi andezit fölnyomúlásának korába esik, a mikor is az andezit brecciás törmelékeivel és a jelenleg már mállott állapotban levő steatitos trachitvállade̊kokkal fedetett be.

E szerint a vereshegyi kőzet (andezit) fiatalabb korú a bányahegyinél, a felsőbányai bányafőérnél tehát, a súrlódás a konglomerátos közön túl, az irányakna felé elő nem fordúlhat.

Az ér alkotó anyaga áll szaruköves kvarcz földpátból és kisebb mennyiségben mangánpátból, melyben részint erecskékben, részint elszórva: galenit, antimonit, chalkopyrit, realgár auripigment, sphalerit, pyrit, markasit, bournonit, barit, adulár, volfranit, felsőbányit, sphärosiderit, anglesit, diadochit, freieslebenit, kenngoltit, polybasit, redruthit, heteromorphit, proustit, pyrargirit stb. fordulnak elő. Ezek közül a fémek kisebb-nagyobb mértékben aranyat és ezüstöt is tartalmaznak és pedig aranyat vaskéneg, ezüstöt ólomfényle társaságában. A főér anyagához hasonló érkőzetből állanak a mélységben a főérrel egyesülő mellékerek, u. m. az Ökörbányaér, mely 2—6 m. vastag, 60—75° keleti csapással, végződik a palatelérben. A tetőn több mellékerecsre oszlik. Kőzete sok kovát tartalmaz és ólomban szegényebb, de aranyban és ezüstben gazdagabb, mint a főér. Jellemző, hogy veres ezüstércz van benne. A leppeni ér a főér keleti részéből szakadt és végződik a palatelérben, vastagsága 2—6 méter és 570 méter hosszúságra ismeretes. A kőzete vese-alakú, fehér kvarczot tartalmaz, fehér szappanalakú agyag mellett. Sokkal több benne az arany, mint a főérben. Az Ignácz-ér 90 méter hosszúságra, a főér közepén válik el, kőzete az előbbihez hasonlít, aranytartalmát azonban nem éri el. A Pokol Mihályi-ér a főér fedűjében s ezzel párhuzamosan nagyobb távolságba csap, anélkül, hogy vele találkoznék. Vastagsága 0·6 méter aranytartalmu, szegényes, de ezüstje gazdag; eddig csak a felső részekben ismeretes.

Mindezek az erek a főér fedűjéből ágaznak ki. A főér fedűjében hasonlóképen több kiágazás fordul elő; ilyenek a dús aranytartalmu „levesi“ ér, a fehér kvarczodorai által kiváló ólom-antimonérczes „greiszi“, az ezüst ólomérczes „Mindszent“ „Elia“ és „Élmárk“ mellékerek; továbbá a hegy nyugati táján a „Joobi“ ezüsterek, régebben a termés ezüst, antimon ezüst, proustit, polybásit, freieslebenit és kenngottit ásványok termőhelyei.

Az éranyag alakulási képe a főéren a következő: A rétegzetes fedükőzetre, éles határvonal különböztetéssel, kovacsos és kvarczzsinórokkal átszőtt szaruköves érkőzet következik, melyből vaskos sphalerit, helyenként sphalerittel kevert galenit válik ki. Ezektől kovacsos ér választja el az antimonit érczet és azért átszelő mangánpát menetében lépnek fel a kvarcz-üregek A mangán-pátot az ércsapás irányában kiséri a 15—20 $^c/_m$ vastag, vaskos, tömör sphalerit, egészen a szarúköves állományú és kovacsokkal hálózott kvarczos érig, mely az érfedű kőzetébe megy át.

A felsőbányai völgy kezdetén, a Sújór-patakban és az úgynevezett kovahegységben, mely vízválasztót alkot a felsőbányai és kapnikbányai völgy között, egy több méter vastag zöldkő andezites érczér 1000 méter hosszúságban, csak-

nem egészen kelet-nyugat irányú ér csap s a felszínen 1000 méter hosszúságra van jelezve, régi fejtések által, melyek közül legnagyobbszerű a kapniki oldalon levő kremenjei fejtés. Az érczér alkotó anyaga szép tiszta kvarcz és vas kéneg s benne termés-arany és ezüst-érczek.

Az amfibolaugit andesít, számos typus keveredéssel, Sujortól kezdve a Fekete-hegy és a Guttin irányában terjed, egészen a kapniki fővölgyig, hol átváltozott állapotban, mint zöldkő-módosulatok jelentkeznek, melyeket a kapnikbányai érczerek szelnek, részben találva a kárpáti homokkövet és a hozzá települt tertiär üledéket. Az összes érczerek 1—3 óra között délnyugatról-éjszakkeletre csapva, 60—80 közötti, részben keleti, részben nyugati dűléssel, 160—200—250 méternyi távolban a következő sorrendben fekszenek : Christophor, Péter Pál, Kelemen, Borkút, József, Regina, Ferencz, Érczpatak, Ignácz, Wenczel, Teréz, Magyar, Kapnik, Fejedelem, Erzsébet, Urbán és Mihály. Az első 8 érben az ólom és az arany dúsabb, az utóbbiban pedig az ezüst gazdagabb. Ezek némely erek közül csapásukban irányukat változatják és találkozó pontokat alkotnak, nevezetesen : a Kelemen és Borkút, a Kapnik és Magyar erek. Ezeket a párhuzamos főereket átlós fiatalabb erek kötik össze, melyek között a legnevezetesebb a Borbála-ér, a Borkút és a József-ér. A legtöbb érnek réteges szervezete van, s rajtok bizonyos szabályosság vehető észre. Az erek azonban ritkán alkotnak tiszta váladékot, hanem rendesen össze vannak forrva a mellékkőzettel, mely az erek mentén szintén réteges, úgy azonban, hogy ez a rétegesség a normál kőzet felé mindég fogyatékosabb. Vannak azonban tömeges képződésű erek is, melyeknél a tölteléket csak egy alapanyag alkotja, míg a réteges szerkezetnél 2—3—4 alapanyag különböztethető meg.

Az erek érczes tartalma a fővölgyi patakon túl a déli hegységben végkép megszűnik ; kivétel a Wenczel-ér, a mely a folytatásában dús volt. A nemesség nagyobb mélységben, úgy látjuk, más ereknél is átcsap a völgy ellenkező oldalára.

Az erek a zöldkő trachitból átmennek a palába is, minőségük megtartása mellett, vastagságuk azonban igen csekély.

Az erek anyaga tölteményének főásványa a kvarcz, különféle változatokban és szilárd mangánpát, mely utóbbinak szép veres színe az ereket mesés szépségűvé teszi. Impregnálva van ez a főanyag vas- és réz-kéneggel, fakó-érczczel, ólom- és horgany fénylével, ritkábban termés-aranynyal, ezüsttel, antimonnal és realgárral ; van néha argentit, pyrargirit, termésréz és termés-arsen is. Az erek nagy odoraiban, melyek sokszor 5—6 méter mélyek, számos szép kristályos ásvány akad ; ilyenek : tetraedrit, rhodochrosít, bányavirág, sphalerit, pyrit, galenit, bournomit, barna pát, mészpát, barit, fluorit, alabordin, termés-arany, helvít, gipsz és fluorit. Az erek vastagsága még egy és ugyanazon érnél is nagyon változik, a vállaptól kezdve, egészen 6 méterig.

Az érctartalom az erek összes csapására kiterjed, vannak azonban gazdag érctartalmú, lencse-alakú közök, melyek különösen ólmos ereknél bőségesek.

Ez erektől keletre a közel eső és augit-andesitből álló Róta hegyben, keresztezve vannak a Paulina, Róza és Anna-Miklós-erek, melyek mellékközetét az augitandesit zöldköves módosulata alkotja. Az Anna-Miklós főér részint együtt, részint elválva, meredeken dűl, csapása 15 óra és 2—12 méternyi vastag. Az éranyag kvarczot, szarukövet, barna pátot, rézkéneget, vaskéneget, horgany- és ólom-fénylét, finom, behintett termés-aranyat tartalmaz, mely utóbbi csak zúzókban nyerhető. A rézkéneg érczek ezüstben és aranyban a leggazdagabbak.

A fedübe átmenő és termés aranyat tartó rétegzetes kvarczot kevés ezüst tartalmú galenit és sphalerit közökkel követi. A szarukőbe átmenő s ugyanazon tartalmú sötétebb, azután pyrittel gazdagon impregnált kvarcz, több arany-ezüsttel és termés-aranynyal fordul elő ; erre következik az apró bányavirág-kristály-csoportokat tartó üreges kvarcz, mely végre a feküből eredt agyagos részeket egyesítő meddő érben záródik.

Ér-ásványok : a mészpát, barna pát, bányavirág, realgár és cinnabarit kvarczos érkőzeten ; legújabban zöldszínű fluorit, földpátban dús kaolinosodott érkőzetben, hol az ércz tartalmát vesztve, egészen kiékült, de csapásában tovább is megmaradt. A Róta-erek folytatásában, az Ancza völgyben, három ér keresztezi egymást, u. m. a Boldogasszony, a Zsuzsánna és János-ér, melyek a többi kapniki erekkel párhuzamosan csapnak s azokkal azonos alkotásúak. Ezek azonban már a szomszéd Máramaros vármegyében folytatódnak.“

A vidék *főfolyója* a Zazár. Ez a Kova-hegy nyugati lejtőjén ered, beletorkolnak Felsőbánya fölött a Körös, a Limpegye, a Zavaros és a borkúti patak; Felsőbánya alatt pedig a Szent János-patak, melynek forrásvidéke a Rozsály és a Commornicelu között fekszik. A vidék folyói.

Van a város határában, a Feketehegy éjszaki lejtőjén, 731 m. magasságban egy 8 holdnyi terjedelmű mesterséges tó, az ú. n. Bódi-tó s ezen alul a 2 holdnyi Kis-tó, melyek a feketehegyi patakokból telve és táplálkozva, szárazság idején 6 hétig tudják a városi vízműveket ellátni.

Felsőbánya határa különösen gazdag kitünő vizű állandó forrásokban, melyek közül nevezetesebbek éjszak-nyugaton a Rettegi csorgó, délkeleten a Csorba-forrás, keleten a Szentmiklósi, Csápa- és Szűcs-csorgó, távolabb a Hegyeshegyi csorgó, még távolabb, az éjszaki hegyek között, a Gábor József- és a Hármas-forrás, jéghideg és bő vizével.

Van még a Bányahegy nyugati oldalán egy kis savanyúvíz-forrás is, melyet kevés kén-hidrogén és szénsav-tartalmáért a közelebb lakó bányásznép üdítő italul használ, továbbá a Bányahegy keleti részén egy vasas forrás, melynek vizét vérszegénység ellen iszszák. Ezeken kívül az egész erdőség tele van kisebb-nagyobb forrásokkal. melyekből kitünő ivó-víz bugyog. A Hegyes-hegy lejtőjén levő források táplálják a városi vízvezetéket és a fürdőt, a Szentmiklósi- és a Csápa-források az uszodát.

A Zazár két partján, mély völgyben fekszik a város, 9·60 kilométerre Nagybányától. A katholikus templom a tengerszin fölött 362 m. magasságban áll. A város fekvése.

Ha Nagybányáról Giródtótfaluba jövünk, előttünk emelkedik a terebélyes Feketehegy mögött a Guttin hosszúra nyúló gerincze és balra a sokszorosan aláaknázott és felszínen való mívelésekkel is megszakgatott Bányahegy, míg a karcsú Hegyes-hegy csúcsos kúpja a kép közepét foglalja el. A szép keretben pillantjuk meg Felsőbánya tornyait és házait, gyümölcsösök, szelid gesztenye-ligetek és festői lomberdők között.

A Petőfi-ligetből a képet még részletesebben megtekinthetjük. Innen magunk előtt látjuk a Bányahegyet, a Piatra-Albát és a Blidár-hegyet, a Guttinhegység főgerinczének e részeit, melyek a legdúsabb erdőkkel vannak borítva. Hatalmas fák emelkednek ki az éjszaki hegyoldalon, július havában sárgásan tündöklő virágdíszben; ezek a szelid gesztenyék. Ezek mellett s a város körül gyümölcsösök terülnek el. Ebben a gazdag növényzetben alig tünik ki a Bányahegy felé simuló város, melyből csak a kettős tornyú katholikus templom, a szomszédságban emelkedő ev. ref. templom, a városháza, a zárda, a bányahivatal és a plebánia emelkedik ki feltünőbben. Kelet felé, a háttérben, a Guttin látszik a Feketehegy mögött, melyen már nincsen fa s melynek lejtőin merev szikla-csoportok és havasi rétek terülnek el.

Egész más képet pillantunk meg a Teréz-pihenőről. Előttünk emelkedik a Bányahegy meredek sziklafala, mellette a sűrűen beerdősített Vöröshegy és a völgy nyugati végén a kúpos Somoshegy. A Zazár balpartján a Feketehegy, az Éliás a Rózsahát nyúlványai határolják a völgyet, míg az alsóbb lejtőket a város foglalja el.

Felsőbánya város 362 méter magassága ellenére is igen szelid éghajlatú, mert az éjszaki és keleti hideg szelektől a környező magas hegyek teljesen megvédik, úgy hogy itt mindenféle gabona megterem, természetes kaszálói pedig kitűnő takarmányt szolgáltatnak. Kiváltképpen a gyümölcstermelésnek anynyira kedvező hazája, hogy itt, a szőlőt kivéve, mindenféle gyümölcsfa ültetés nélkül is magától nő s kevés gondozás mellett kiválóan díszlik. Csapadéka rendes körülmények között bő, de megtörténik, hogy különösen őszszel, 6—12 hétig is szárazság van; a hóesés gyakran 1—1½ méterre is emelkedik s 2—3 hónapig is állandó, jó szánút van. Mind a mellett a város, fekvése következtében védve van a nagy hidegektől s ez okozza azt is, hogy a leesett hó a helyén marad és hófuvások csak kisebb mértékben fordulnak elő. Éghajlata.

Talaja általában lazább, kötöttebb agyag, mely kisebb-nagyobb mélységben, az éjszaki és keleti hegyek felé trachit-kősziklán, a déli, dombos helyeken pedig agyag-palán fekszik.

A város keletkezésének idejét a hagyomány II. Géza idejére tette, kiről a történelem följegyzi, hogy utat nyitott hazánkba a város-alkotó szászoknak. A valóság azonban nem felel meg e hagyománynak. A XIII. század elején még A város keletkezése.

nyoma sincs e vidéken városi életnek, s annak keletkezését IV. Béla korára kell tennünk, ki alatt, a mongol pusztítás után nagyobb tömegekben bevándorló német telepítvényesek az ország legtávolabbi vidékeire is elvitték a városi intézmény csiráit.

1329-ben Asszonypataka (Nagybánya) és Középhegy (Felsőbánya mint közös bíró alatt élő városi hatóságok szerepelnek, s az 1333—35. évekből származó pápai tized-lajstromok mindkét helyről, mint külön plébániával bíró városról tesznek említést.

Felsőbánya s Nagybánya területe eredetileg a szatmári várhoz tartozott s így királyi birtok volt, a mint hogy Szatmárhoz tartoztak a XIII. század derekáig az összes nagy erdőségek, melyek Szatmár vármegye keleti részét és Kővár vidékét borították. A hegyek ércztartalma vonzotta e félreeső vidékre az első megtelepülőket, kik a területet benépesítették s az alkalmas pontokon virágzó bányatelepeket alkottak. A telepítés, úgy látszik, Erdély felől, a kapniki völgyön át történt s Máramaros határán a Nagybánya-hegy alatt elterülő bányász-község, melyet Közép-hegynek, latinul Medius Mons-nak és Civitas de medio monte-nek neveztek, korra nézve jóval megelőzte a Kereszt-hegy tövében keletkezett Asszonypatakát (Rivulus Dominarum). Ez később nevét a mai Nagybánya névvel cserélte fel; Közép-hegyből pedig Felsőbánya lett. Felsőbánya meglevő első nagy kiváltság-levelét 1374 márczius 1-én Nagy Lajos király adta ki, melyben mind Asszonypatakának, mind Közép-hegynek bányászati rendtartását egységes alapra fekteti, közös kamara-ispánt állít a két város élére s lerakja a vidék bányajogának alapját. Ez oklevélben, melyben a város, mint emlékezet előtti időtől (a tempore immemoriali) fennálló község említtetik, erősíti meg, illetve újítja meg a város kiváltságait és szabadalmait is. E kiváltság-levélből kitünik az is, hogy Felsőbányának azelőtt is voltak kiváltságai, de hogy azt melyik király s mikor adta, források hiányában megállapítani nem lehet.

A város története.

Ezen kívül Zsigmond 1393-ban, Mátyás 1464-ben és 1482-ben, II. Lajos 1523-ban, Rudolf 1604-ben, végre I. Lipót 1690-ben ismét többféle kiváltságot adományoztak a városnak, mely kiváltságokat Mária Terézia 1741-ben s I. Ferencz 1791-ben megerősítettek. Legkiválóbb fontosságú volt e szabadalomlevelek között II. Lajos 1523-iki levele, melylyel Felsőbánya várost és bányamívelő lakosait minden adó és taksa, hadi adó és kamarai nyereség fizetése alól fölmentette. Zsigmond király 1411-ben a töröktől fenyegetett déli részek védelme czéljából szövetségre lépett Lázárevics István szerb despotával s jelentékeny birtokokat adományozott neki. Ezek között volt Felsőbánya is. Lázárevics halála után, 1427-ben, utóda: Brankovics György lett a város ura. Brankovics közel 20 éven át bírta a várost s alatta sok zaklatásnak volt kitéve a lakosság. Nagy volt tehát az öröm, midőn Brankovics bukása után, előbb 1445 körül foglalás, majd a despotával kötött szerződés útján, Hunyadi János kezébe került, kit annak birtokában az országos tanács is megerősített. Hunyadi János 1452-ben személyesen is járt a városban, s ekkor a templom remek kivitelű orgonája anynyira megnyerte tetszését, hogy azt az egyházi elöljáróság beleegyezésével megvette s Zólyomba szállíttatván, kárpótlásul s mintegy vételárul, a város minden arany- és ezüst-bányáinak haszonbérét a templomnak ajándékozta, minek folytán minden arany- és ezüst-bánya, az érczek beváltása alkalmával, a tiszta jövedelem tizedét, a nevezett templom pénztárába tartozott befizetni; e teher alól az említett bányákat csak a múlt század közepén mentették föl.

E tizedekből évszázadokon át nagy alap gyűlt egybe, mely — bár az új róm. kath. templom és zárda építése nagy összegekbe került, még ma is jelentékeny vagyonnal rendelkezik. E vagyon templom-pénztárnak neveztetik s előbb a felsőbányai m. kir. bánya-hivatal kezelése alatt állott, jelenleg azonban a szatmári róm. kath. káptalan kezeli. 1455-ben Hunyadi János a kapniki bányákat Felsőbányának ajándékozta s meghagyta, hogy a várost szerzett jogaiban senki se háborgassa.

Mátyás király alatt, ki a város kiváltságait 1465-ben és 1482-ben is megerősítette, a város visszakerült a korona közvetetlen földesurasága alá.

1490-ben II. Ulászló öcscse, Albert lengyel herczeg, az országba tört és Felsőbányát is felprédálta.

Ulászló király iparkodott orvosolni a város bajait s a szenvedett károkat azzal kárpótolta, hogy 1492. év márczius hó 24-én kelt kiváltság-levelében



Felsőbánya délről.



A római katholikus templom.



Felsőbánya keletről.



A városháza.



Kir. bányahivatal.



Római katholikus plebánia.

megújította és megerősítette Felsőbánya város polgárainak korcsmáltatási jogát, a kamara-ispánoknak pedig az idegen borok behozatalát megtiltotta.

Ulászló 1508-ban a bányák jövedelmét hívének, Thurzó Jánosnak adományozta és e miatt sok baj, zavar és per támadt, mert Thurzó a felsőbányai urburát be is akarta hajtani. királyi bányatisztek mind a Thurzó János pártján állottak s minden úton-módon zaklatták a várost. Végre 1514-ben Ulászló király a viszálykodásnak azzal vetett véget, hogy a Hunyadi Jánostól nyert kiváltságokat helyben hagyta és a bányabevételek urburáját ismét a felsőbányai Boldogságos Szűz Mária-templom pénztárának adományozta.

II. Lajos király már uralkodása kezdetén a Hunyadi Jánostól nyert kiváltságokat mindenben megerősítette és 1523. márczius hó 20-án kiadta azt a nevezetes szabadalom-levelet, melyben a várost s lakosait az adó stb. fizetése alól fölmentette.

A végzetes kimenetelü mohácsi ütközet után Felsőbánya Szapolyai János mellé szegődött, a ki 1530-ban birtokába vette a bányákat s 1531-ben, Szent Mihály napján kelt levelében Felsőbányának összes szerzett jogait, szabadalmait és kiváltságait megerősítette.

Hogy ez időtájt a közbiztonsági viszenyok milyen szomorúak voltak, tanúsítja az az eset, hogy 1550-ben egy kóborló rabló-csapat megtámadta Felsőbánya városát s azt teljesen kirabolta. Szapolyai János és I. Ferdinánd között a belháború mind nagyobb mérveket öltött de a város tovább is Szapolyai János pártján volt. Ennek ellenében a kincstári bányatisztviselők titokban mind Ferdinándhoz szították, a miből áldatlan viszálykodás keletkezett, mely alatt a város lakosai sokat szenvedtek. 1562-ben a török hadsereg, mely Szatmár várát ostromolta, megtámadta a várost is s felgyújtotta. 1564-ben I. Ferdinánd hadai jelentek meg a városban s a lakosságot megsarczolták.

I. Ferdinánd különben Felsőbánya várost 1560-ban hívének, Balassa Menyhértnek adományozta. Ennek ellenére azonban Szapolyai is a magáénak tekintette a várost s így éveken át a két király seregei felváltva sanyargatták a szegény lakosságot. 1567-ben Szapolyai Zsigmond serege foglalta el Felső bányát s a bányákat birtokába vette. Ugyancsak ebben az évben a lengyelek újólag betörtek az országba és Felsőbánya polgárainak is igen sok kárt okoztak. 1568-ban a felsőbányai kincstári bányákat és egyéb állami haszonbéreket Dobó István bírta.

E közben a Habsburg-ház az országot birtokába vevén, hadai elárasztották mindazon vármegyéket, melyek nem állottak török uralom alatt. Már 1572-ben a császári hadsereg megfenyegette Felsőbányát, hogy hódoljon meg, mert ha ezt nem teszi, úgy az egész lakosságra kemény sarczot vet. Ugyancsak ez év május hó 21-én a kamaragróf megparancsolja Felsőbánya városának, hogy Szent János napjáig fizessen le Szatmártt 39 márkát, vagyis 675 tallért. Ez időben a szatmári kamaragróf helyett a szepesi kamara intézkedik a bányaügyekben, de a város az erdélyi fejedelmekkel is fentartja a kapcsolatat s biztosítja magának azok barátságát, a mi bizonyára nem csekély anyagi áldozatba került. A szepesi kamara elnöke, Paczoth János, 1579 augusztus 19-én kelt rendeletével megengedte, hogy a város a Szent János-patak mentén falvat, stompot, bányát és kohót építtethet és nagyobb számú munkást fogadhat fel. Igy vetette meg Kisbányafalu alapját, mely ekkor keletkezett. 1612-ben Bethlen Gábor fejedelem Felsőbánya városát a Kisbányát illető jogaiban megerősítette. Rudolf császár és magyar király 1583. év szeptember hó 17-én kelt adomány-levelével Felsőbányát Nagybányával együtt Báthory István lengyel királynak és örököseinek adományozta, kárpótlásul Szatmár vára helyett, melyet Báthory családi tulajdonjog czímen követelt magának. Ez ajándékozás által Felsőbánya közjogi helyzete sajátszerű alakuláson ment át. A Báthoryak útján a város az erdélyi fejedelem földesúri hatalma alá került, mert Báthory István lengyel király 1585 szeptember 8-án Krakkóban kelt kiváltság-levelében a város összes jogait megerősítette s a tanácsi rendeletekre is szabadalmat adott. Ennek következtében Felsőbánya nem tartozott többé a korona-javadalmakhoz, mint a többi királyi városok és habár 1593-ban a Gyulafehérvárott megtartott országgyűlés Felsőbányát az erdélyi bányavárosok közé sorozta, ez magát jogilag mégis Magyarországhoz tartozónak tekintette.

Báthory István után Báthory Zsigmond ült az erdélyi fejedelmi székbe s 1588 május hó 8-án Gyulafehérvárott kiadott levelében Felsőbányának összes jogait és kiváltságait mindenben megerősítette.

Báthory Zsigmondnak a háborúk folytatására pénzre lévén szüksége, kénytelen volt 1588-ban a felsőbányai, valamint a nagybányai és kapnikbányai bányák jövedelmét Herberstein Feliczián bárónak 33,160 birodalmi tallér évi bérösszegért 3 évre bérbe adni. Hogy az akkori időben e vidék bányászata milyen óriási jövedelmet hajthatott, legjobban bizonyítja ez a nagy bérösszeg, mely a mai pénzérték szerint csaknem egy millió koronának felel meg. A következő 1589. évben a lengyel hadak ismét megtámadták a várost s felgyujtották.

A láposi tatárok.

1593-ban ismét nagy veszedelem s megpróbáltatás érte a már virágzásnak indult várost. Ekkor történt, hogy Magyarláposon egy rablóhad, ijesztően tatárnak öltözve, éjjel a városba rontott, iszonyú ordítozással mindent elpusztított s a lakosság között kegyetlen mészárlást vitt végbe. Felgyújtotta az egész várost s kirabolt minden házat. A nagyobb épületek romjai és omladozó falai még 1640-ben, sőt 1680-ban is láthatók voltak. Maga a városháza is teljesen leégett; a roskadozó falakra ugyan ideiglenes fedelet raktak, de csak néhány szobát hoztak helyre s láttak el bútorral, a többi tovább is megmaradt romnak. Végre 1739-ben sikerült nagy áldozattal s erőfeszítéssel az új városházát felépíteni.

A város szabadalma.

II. Rudolf 1601-ben megerősítette Felsőbányának Báthory Istvántól s elődeitől nyert összes jogait és kiváltságait, jelesen: 1. az évenként a Mindenszentek napjakor megtartandó szabad bíró-választást, 2. a bor, gabona és más egyéb czikkeknek a városba szabadon és vámmentesen való behozatalát, 3. a szabad itélkezést; a bíró a tanácscsal minden peres ügyben itél s ez ellen a szepesi kamarához lehet felebbezni, 4. az erdők szabad használatát, 5. az ítélkezést a bányaügyekben; a bányabíró (pergmester) elnöklete alatt itélkezik a tanács, melyet a bányaközönség választ s az itélet ellen a szepesi kamarához lehet felebbezéssel élni, 6. hetenként kétszer szabad vásár, 7. felsőbányai polgár csak Felsőbánya város tanácsa által idézhető meg, 8. a város területe és határa sérthetetlen, 9. főbenjáró ügyekben a város tanácsa szabadon itél s felebbezéssel lehet élni a szepesi kamarához, 10. a ki a bírói idézésre meg nem jelenik, 40 aranyat fizet bírság gyanánt.

Reformáczió.

Ez időben a hitújítás már nagyobb mértékben terjedt, s Kálvin tanai ide is hamar eljutván, a lakosság között gyorsan terjedt a reformáczió. 1603-ban Kálvin követői immár oly nagy számmal voltak, hogy a templomot maguknak igénylik. A kálvinisták azt állították, hogy az 1550-ben elpusztúlt templomot ők építették fel újra; ennek ellenében a katholikusok azt erősítették, hogy a város pénzén épült fel a templom a toronynyal és a harangokat is a város öntette.

A felekezeti viszályok napirenden voltak. Sok zaklatást szenvedtek a lakosok a vám és harminczad miatt is, melyet a többrendbeli kiváltságok ellenére meg akartak rajtuk venni. Ez ügyben Felsőbánya kérelmére 1604. január 4-én a szepesi kamara rendeletben meghagyta Básta György parancsnoknak, továbbá a harminczadosoknak és vámhivataloknak, hogy Felsőbányától, mint „Civitás"-tól, se harminczadot, se vámot ne követeljenek.

A bányabérlők.

Báró Herberstein után Lisibona Gellért volt a Báthoryak bányabérlője, ki folyton károsította a várost s jogtalan bánya-foglalásokat tett. A sok panasz megújulása következtében Gábor fejedelem 1613. február 23-án a Lisibona-ügyben bizottságot küldött ki, mely márczius 11-én Felsőbányán a vizsgálatot és tárgyalást megkezdette. A bizottság elismerte Felsőbánya panaszát s ünnepélyesen visszaadta a városnak a bányákat, egyben utasítva Lisibonát, hogy az összes szenvedett sérelmekért a várost kárpótolja. Gábor fejedelem ez év július 6-án kelt levelében újólag lelkére kötötte Lisibonának, hogy mint fejedelmi hivatalnok, ne legyen rabló és még szeptember 26-án újólag is ír neki, hogy: „értésünkre adták, hogy kegyelmed (Lisibona) az ott való (felsőbányai) ecclésia jövedelmét, melyet urburának hívnak, el akarná az ecclésiától szakasztani és maga számára akarná lefoglalni, ez dolog így levén, hagyjuk és parancsoljuk is kigyelmednek, hogy ne háborgassa, hanem az ország utasítása szerint engedje ott való gondviselőjének békével percipiálni, minden fogyatkozás nélkül".

A megváltozott politikai viszonyokra való tekintettel a város 1614. év elején már czélszerűnek látta a Habsburgok felé fordúlni, s kérésére Forgách Zsigmond országbíró két okiratot is állított ki; az egyikben, mely február hó 1-én kelt, helybenhagyja és megerősíti Felsőbánya város összes jogait és szabadalmait, mert — mint irja — „a császár védelmezi a lakosságot régi szabad-

ságában, törvényében és vallásában". A másik okmányban pedig Forgách országbiró elösmeri a város vám- és adómentességét.

Ez évben a királyi bányák bérlője ismét báró Herberstein lett, kit Ferdinánd osztrák főherczeg nagyon pártolt. Bethlen Gábor fejedelem 1615-ben a bányavidéki bányatelepek birtoka ügyében Nagyszombatban tárgyalásokat kezdett a császárral s ezek végre 1624-ben oly szerződéssel értek véget, mely szerint a bányatelepeket Bethlen Gábor megkapta.

Az erdélyi fejedelmek mindig nagy gonddal s jóindulatal viseltettek Felsőbánya iránt, nemcsak az arany- és ezüst-bányák miatt, de mert e bányavidék volt Erdély éjszaki kulcsa; főleg Bethlen Gábor sokat tett a város érdekében s a bányászat, ipar és kereskedelem alatta szépen fejlődött.

Mindazonáltal Felsőbánya mégis czélszerűnek vélte, hogy régi szabadalmait és kiváltságait az időközben trónra lépett III. Ferdinánd király által megújíttassa és megerősíttesse.

A politikai helyzetben nevezetes fordulópont az 1645. évi linczi békekötés, melyben III. Ferdinánd az egész bányakerületet s igy Felsőbánya városát is I. Rákóczy Györgynek s maradékainak engedte át. A Rákóczyak a város közgazdasági és kulturális érdekeit szintén mindig szívükön viselték s a közjót előmozdították.

1648-ban nagy csapás sujtotta a várost. Óriási sáska-járás lepte el a határt, s nemcsak a réteket és mezőket, de még az erdőket is elpusztította s nagy inséget okozott.

1661-ben a török Nagyváradot bevette, az ország egész éjszak-keleti részét uralma alá hajtotta s Szili Achmed budai basa seregével a gazdagnak híresztelt bánya-városok ellen nyomult. A veszély elhárítása czéljából Felsőbánya Nagybányával szövetkezett, követeket küldtek a basához és váltságdíjat ajánlottak fel neki. Nagynehezen sikerült a basát reá bírni, hogy a két városért 10,000 tallér váltságdíjat elfogadjon. Ily módon menekült meg a két város a török seregtől. Alig vonúlt el a török, a lengyel hadak törtek be ismét s nagy pusztítást vittek végbe, tömérdek kincset, jószágot raboltak s vittek magukkal.

Az 1664-iki vasvári béke következtében a város I. Lipót uralma alá került. Mindjárt ezután a szepesi kamara kifogásolta a bányaműveket, s arra szorította a várost, hogy a szükséges építkezéseket a bányáknál hajtsa végre. A város az utasításnak meg is felelt s e czélra nagyobb kölcsönt vett fel. E munkálatokkal azonban a kamara nem volt megelégedve s újra kifogásokkal élt, mert tulajdonképpeni czélja az volt, hogy a városi bányákat a kincstárnak megszerezze. Hangsúlyozta a kamara, hogy mivel a város szegényes anyagi helyzetében képtelen a bányák rendszeres mívelésére és kellő képzettségű szakemberekkel sem rendelkezik, ajánlja, hogy a város az összes bányák felét engedje át a kamarának, s ennek fejében a kamara rendbe hozza a bányákat s a bányaműveket.

Az ajánlatot a város nem fogadta el. A szepesi kamara azonban nem nyugodott s minden eszközt felhasznált, hogy a gazdag bányákat a kincstár tulajdonába juttassa. Mindenképpen zaklatta a várost s annak bányász-lakosait, a minek az lett a következménye, hogy a magánbányászat megszünt és 1680-ban már csak a város folytatta nagy nehézségek között a bányászatot.

1672-ben ismét erdélyi hadak foglalták el a várost; de Spankau, Sporck és Strassaldo császári vezérek 1673-ban rájuk törvén, nemcsak tetemes hadi adóval sarczolták meg a várost, de erődítéseit is lerombolták. 1677-ben Wesselényi István foglalta el erdélyi, francziá, lengyel és tatár seregekkel s a bányatiszteket tömlöczbe vettette.

1686-ban a német hadak főparancsnoka, a vérlázító kegyetlenkedéseiről is ismert gróf Karaffa Antal tábornok, óriási sarczot vetett ki a lakosságra. Először 95 frtot fizetett neki a tanács; de 1685. év november 1-étől 1686. április 24-ig, Szent György napjáig, az osztrák hadak még 15,178 frt sarczot hajtottak be a városon, 1688-ban ismét 2149 frt adót, s ennek ellenére Karaffa ismét 30,106 frt hadi-sarczot hajtott be. A polgárok a szepesi kamaránál tiltakoztak ez ellen s orvoslást kértek, de hiába.

A következő 1689. évben Karaffa újólag hadi-sarczot vetett ki a városra, a mit azonban a lakosság már nem tudott megfizetni. Ekkor a város elhatározta, hogy ismét a szepesi kamarához folyamodik, s hivatkozva a királyi kiváltság-

levelekre, jogorvoslatot kér. A szepesi kamara erre bizottságot küldött ki, hogy a bányaműveket vizsgálja meg. A küldöttség a felsőbányai városi bányákat megvizsgálta és miután azok mívelésében hibákat tapasztalt, ismét felszólította a város közönségét, nem lenne-e hajlandó bányáiból a kincstárnak is részvényeket átengedni és a bányákat a kincstárral közösen míveltetni?

A bányák eladása.

E felhívásra a város közönsége úgy nyilatkozott, hogy miután a város súlyos adósságokkal van terhelve s a kincstárral közösen sem tudná a bányák megmunkáltatásának költségeit viselni, inkább volna hajlandó bányáit egészen a kincstárnak átengedni, ha az a város összes adósságait átvenné, kifizetné és a város által ajánlatba hozandó egyéb feltételeket is elfogadná és teljesítené.

Ez alapon a bitottság a várossal tárgyalásba bocsátkozott s 1689. október hó 25-én Misztótfaluban megkötötték a szerződést, mely szerint 1. Felsőbánya város közönsége Fudor, Tomoz, Leves és Vonth nevű bányatelepeit az erdők használatával, bányaeszközökkel, ércz-zúzókkal és olvasztó-kohókkal együtt, örökös joggal átadja a magyar kincstárnak, mely a városnak 24,520 rhénes forintra terjedő adósságait kifizeti. 2. A város közönsége jövőre a porcziók, taksák és minden néven nevezhető, rendes és rendkívüli adózások terheitől örök időkre felszabadíttatik, vagyis hogy adózás tekintetében az az állapot, melybe a város II. Lajos király kegyelméből helyezve volt, a város közönsége részére minden időkre biztosíttatik; a 3-ik pont szerint az italmérési jog a várost illeti, valamint a szabad húsvágási jog is. A 4. pont értelmében az akkori művek közül két lisztelő-malom, egy kohó és egy zúzó a város kizárólagos tulajdonában marad.

Az 5. pont szerint a bányák mívelésére Felsőbánya lakosai alkalmaztassanak, kiknek jogukban áll az átengedett bányákkal szomszédos helyeken és hegyekben ásványok után kutatni s azokat kimívelni. A 6. pont kimondta, hogy a fizetések készpénzben eszközöltessenek. A 7. pontban megállapíttatott, hogy a kereskedelmi kereset után a város lakosai, mint a többi szabad királyi városok lakosai, csak félharminczadot fizessenek s hogy mind e feltételeket királyi szentesítés és jóváhagyás erősítse meg. A 8. pontban végül kimondatott, hogy e szerződés 1690 január 1-én lép életbe.

E szerződést I. Lipót király Bécsben 1690. évi január hó 21-én kelt oklevelében egész terjedelmében megerősítette és jóváhagyta; de a szerződés jóváhagyása előtt Karaffa még további 2280 frt sarczot hajtott be a városon. Ehhez járult, hogy a vallás-üldözések és az ezzel kapcsolatos erőszakosságok nagyon felizgatták a lakossagot s tönkre tették a békés egyetértést. A kincstári hivatalnokoktól támogatott és a jezsuitáktól vezetett katholikus-párt visszavette a református hívektől a templomot s azt a jezsuiták gondozására bízván, ezek a templom kijavítását és helyreállítását rögtön munkába vették. A kincstárral kötött szerződés is állandó bajok és zaklatások forrásává lőn. A szerződés egyes pontjait s szövegének kifejezéseit a kamara, a katonai parancsnokságok, sőt maga a vármegye is folyton félremagyarázták és különféle kifogásokkal élve, újabb és újabb követelésekkel állottak elő. Ezekkel szemben a város teljesen védtelenűl állott, mert ha kapott is igazságot, az nem ért semmit, hasznát nem vehette.

A város tehát újabb bányák nyitása s üzembe vételével iparkodott újabb jövedelmi és bevételi forrásokra szert tenni és e czélra 1692-ben 3231 frtot áldozott.

A városi bányászat jövedelmezősége azonban ismét felkelté a kamara figyelmét. Nyílt erőszakkal birtokába vette a városi vasbányákat és külön hámort építtetett. Továbbá elrendelte, hogy a város területén új bányát nyitni csakis a kamara engedelmével lehet, s hogy a munka árszabályait a kamara felügyelete alatt határozzák meg.

Később, miután a kamara megtagadta a város helyett az adók és illetékek megfizetését, mind a vármegye, mind a német hadak parancsnokai, mind végül a hitelezők is, végrehajtással fenyegetőztek. A tanács sürgősen küldöttséget menesztett Bécsbe a királyhoz, kérve, hogy utasítsa a szepesi kamarát a szerződésben elvállalt kötelezettségei pontos teljesítésére. I.-Lipót király Bécsben 1700. november 24-én a nádorhoz intézett levelet adott ki, melyben elismeri, hogy milyen előnyös volt az 1690-iki szerződés a kincstárra nézve s milyen súlyos kár érné a felsőbányai polgárokat, ha a kincstár ezt a szerződést meg nem tartaná. Ezután pedig meghagyta, hogy Felsőbánya város, adómentességi jogaiban, szükség esetén oltalom-levéllel is biztosíttassék s hogy

az országgyűlés rendei az általa megerősített szerződést maguk is tárgyalás alá vegyék, úgy hogy a város polgárainak semmiféle okuk ne legyen sem panaszra, sem a király zaklatására. E királyi levél következtében a szepesi kamara 1701. augusztus 5-én arról értesítette a várost, hogy a sérelmeket tanulmányozni fogja, addig pedig viselje magát nyugodtan a polgárság.

Rákóczi fölkelés.

E közben az országban nagy események zajlottak le. A sokat zaklatott magyarság fegyvert fogott és rövid idő alatt Magyarország éjszaki és keleti része a szabadságharczosok pártjához szegődött. II. Rákóczi Ferencz állott a felkelő hadak élére s diadalmas csatákban sikerült neki a német zsoldos sereget megverni s az ország nagy részéből kiszorítani.

Nagy örömmel értesültek Felsőbánya polgárai II. Rákóczi Ferencz szabadságharczáról s jobb, szebb jövő reménye szállotta meg a szíveket.

Hazafias lelkesedéssel hódoltak meg tehát 1703-ban II. Rákóczi Ferencznek, de ezzel ürügyet adtak az osztrák érzelmű s azokkal tartó kamarai uraknak az üldözésre, kik a magyar érzelmű polgárokat minden módon zaklatták. Felsőbányának az volt a legelső kérése Rákóczihoz, hogy a gyűlölt kamarai hivatalnokokat távolítsa el, első sorban pedig Meszlényi János harminczadost büntesse meg, a ki a kamara kegyében állván, folyton erőszakoskodott. Rákóczi a város előterjesztésére 1704-ben szigorú vizsgálat megtartását rendelte el a haszonleső és hazafiatlan hivatalnokok ellen. A vizsgálat a város panaszait igazolta. Meszlényit a hivatalából elcsapták, mint a „rühös férget". mint az egykorú jegyzőkönyv mondja. Rákóczi Ferencz ezután megparancsolta, hogy a szepesi kamara fizesse ki az átvett bányák adósságait és belátván Felsőbánya fontos szerepét az erdélyi és máramarosi közlekedés szempontjából, a harminczad-hivatalt kibővíttette s nagyobb hatáskörrel ruházta fel.

Az 1705-ben megtartott szécsényi gyűlés a református egyházat is visszahelyezte jogaiba. Általában a város viszonya a fejedelemhez igen jó volt s a polgárok a fejedelmi udvarnak nem egyszer szívesen látott vendégei voltak.

Rákóczi seregének egyik parancsnoka Felsőbányára 1203 frt 96 denár hadi-adót vetett ki. A város, hivatkozva szerződéses kiváltságára, vonakodott azt megfizetni, mire erőszakkal akarták rajta megvenni. A város küldöttséget menesztett Rákóczi elé s felmutatván neki az 1689-iki évi királyi szerződést, jogorvoslatot kért. Rákóczi meggyőződvén Felsőbánya igazáról, utasította Károlyi Sándor tábornokát, hogy állítsa ki a szabadság-levelet, mely szerint Felsőbánya minden taxától, contributiótól, impositiótól, forsponttól, élelmiszerek adójától és minden egyéb fizetéstől teljesen fel van mentve.

Rákóczi hadseregének egyik ezredétől, melynek Komlóssy Sándor volt a parancsnoka, igen sok hajdú megszökött. Ezeknek megkerítésére Szabó György hadnagyot küldték ki. Szabó hírét vevén annak, hogy a szökött katonák közül többen Felsőbányán rejtőznek, 1707-ben eljött a városba, a hol néhány szökevényt meg is talált. Ebből kifolyólag a lakosságot kezdte zaklatni és sarczolni. A tanács a sok erőszakosságot megsokalván, a garázdálkodó tiszt ellen Rákóczinál panaszt emelt. Rákóczi vizsgálatot tartott és Szabó György hadnagyot szigorúan megbüntette. A károsúltak teljes kártérítést nyertek.

Ezidőtájt nagy volt a drágaság és az élelmiczikkek ára ijesztően felszökött. 1710. év július és augusztus havában pedig a pestis lépett fel s e két hónap alatt 580 ember pusztúlt el e rettenetes járványban.

A szatmári béke után.

A szatmári béke után ismét minden abba az állapotba jutott vissza, melyben I. Lipót alatt volt. Az a rövid néhány év, mely alatt Felsőbánya II. Rákóczi Ferencz alatt a békés fejlődés és megerősödés időszakát élte, gyorsan elrepült. Rákóczi alatt a város régi híre, tekintélye ismét megújult, de aztán eltünt minden s kezdődött a harcz újólag a gyűlölt kamarai tisztviselőkkel, a kik most kettőzött bosszúérzettel üldözték a Rákóczihoz pártolt várost.

1717-ben a tatárok kelet felől betörtek az országba s Felsőbányát is megrohanván, nagy pusztítást, rablást s gyújtogatást vittek végbe; utána pedig rabló-csapatok veszélyeztették a közbiztonságot. A magán-bányászat különben elég jól jövedelmezett és mindinkább megerősödött volna, ha a szepesi kamara állandó zaklatása a városra és polgáraira rendkivül bénitólag nem hatott volna. Ez a küzdelem valóságos átokként nehezedett a szegény városra évszázadokon át, s megszakítás nélkül folyt. A város fokozatosan elvesztette jelentőségét s önállósága folyton hanyatlott.

Ez időben sikerült a polgárságnak az 1593-ban elpusztult városi székházat felépíteni s azt 1739-ben befejezni.

A városi tanács kérelmére Mária Terézia királynő 1741-ben Felsőbányának vásártartási engedélyt adott. A város mindenfelől adók fizetésére szoríttatván, újból a szepesi kamarához fordúlt s azt szerződéses kötelezettségére hívta fel. Erre a kamara 1742-ben kelt levelében sérthetetlennek ismerte el a városnak a bányászati kincstárral kötött szerződését s az akkori inszurrekczionális költségek kivetésekor világosan kijelentette, hogy a kormányszékeknek óvakodniok kell nehogy Felsőbánya város valamikor valamely rendkívüli adózási teherrel megrovassék, mert megtörténhetnék, hogy azután más terhek hordozására is szoríttatván, a jóhiszemmel kötött szerződés megsértetnék és a városnak alkalom nyújtatnék a szerződéstől való visszalépésre.

1742-ben ismét a pestis pusztított a városban és 700-nál többen haltak el a járványban.

Az 1771-ben Mária Terézia királynő alatt foganatosított rendszeres és pontos határfelmérés szerint az összes városi erdők területe 12.293,380 öl volt.

1795-ben I-ső Ferencz király megerősítette a város kiváltságait, különösen Mária Terézia szabadalom-levelét.

1800. körül a felsőbányai bányászattal kapcsolatban 11 malom (zúzómű) működött, 211 ütővel ; volt azonkívül még egy nagy kovács-műhely, két olvasztó-kemencze s egy választó-kemencze. A bányamívelésnél a régi eljárás, mely szerint a kemény kvarcz-rétegeket előbb nagy tűzben meglágyították s ezután puskaporral fölrobbantották, ez időtájban már nem volt gyakorlatban s csaknem kizárólag lövőport alkalmaztak. A kincstári bányászatot a ,,Bányászati Tisztség" vezette, mely az 1748-ban felállított nagybányai ,,Királyi Felvigyázó Tisztség"-nek volt alárendelve. Ennek élén állott a ,,Főfelvigyázó" s mellette volt nyolcz ,,Széktilő", a táblabírák, a kik a peres ügyekben ítélkeztek.

1800-ban összesen 46 bánya-társaság volt Felsőbányán s 344 magánbányatelek. Ezek közül a ,,Minden Szentek" bánya s a Csúszó-bánya a város tulajdonai voltak. A magán-bányák közül kiváltak a Leppen Szent-Mihály, Szent-Háromság, Szent János, Ökörbánya, Enteres János, Tető-bánya, Péter Deák, Vonti, Gezen, Pokoli, Szent-Mihály, Ignáczi, Mathaei, Él-bánya, Szent-Jobb stb.

Ez időben Kisbánya falu 86 házból állott s összes népessége 445 lélek volt.

József nádor látogatása.

Nevezetes esemény volt 1805-ben az ország nádorának, József kir. herczegnek a látogatása Felsőbányán, kit gróf Szapáry József szerémi főispán, belső titkos tanácsos, gróf Cziráky Antal kamarás, gróf Klobusiczky József kamarás, Semsey András ugocsai főispán kísértek ; a társaságot báró Vécsey Miklós szatmári főispán kalauzolta. Július 22-én reggel érkezett Nagybánya felől Felsőbánya határához, a ,,Lyukas kő"-höz, a hol Puskás Tivadar városi alügyész 30 tagból álló bandérium élén, magyar szóval fogadta a főherczeget. A város nyugati végén, az alsó hídnál Rézler György városi főjegyző üdvözölte latin beszéddel, a honnan aztán a czéhek és polgárok sűrű sorfala között, lelkes éljen-kiáltásoktól kísérve hajtattak a piaczon levő kincstári épületig, a hol Szeleczky János kincstári főfelügyelő német szóval fogadta a nádort. A kincstári épület emeleti termeiben dús reggeli várta a vendégeket, melynek elköltése után a főherczeg bányász-ruhát öltött és a ,,Borkúti" bányába szállott le.

Miután az urak a bányából kijöttek, átöltözködtek, megnézték a róm. kath. templomot, majd a városházára mentek, a hol Dióssy János, a város főbírája, magyar beszédben tolmácsolta a lakosság hódolatát. Ezután a nádor szívélyesen elbúcsuzott a jelenlevőktől, lóra ült és egész kíséretével, követve a bandériumtól, kelet felé, a fővölgybe indúlt.

Útközben a nádor többször megállította lovát és gyönyörködött a szép vidékben ; különösen tetszett neki a ,,Hollókő" alatti rész ; az erdő itt éppen akkor le volt tarolva s szabad kilátást engedett a Szamos pompás völgyébe.

A határ felé közeledve, letértek az útról s a ,,Királyasszony-forrás" tisztásának tartottak, a hol akkor már készen volt az ízletes gulyás és zsivány-pecsenye. Itt volt már akkor a város színe-java, a polgárság s a nép és igazi népünnep fejlődött itt ki. A főherczeg leszállott lováról, a tömeg közé vegyült, többeket megszólított és megízlelte a gulyást s nyársonsültet ; délután tovább indúltak. A Kabala nevű dűlőnél már várta a magas vendégeket a máramarosi főispán, gróf Haller József és átvette a további kalauzolást.

Néhány évtizeden át a királyi kincstár pontosan teljesítette szerződéses kötelezettségét s pontosan fizette a város helyett az adókat, hadi kiadásokat és egyéb illetményeket. A város terhein ezáltal nagy mértékben könnyítve lévén, több gondot fordíthatott fejlesztésére és a közszükségletekre. A XIX. század elején.

A magánbányászat sem volt oly sok zaklatásnak kitéve, mint azelőtt. E bányák jól jövedelmezvén, a polgárság anyagi jólléte szépen fejlődött. Minden téren mutatkozott a fellendülés, mind a népesség, mind az általános közgazdasági viszonyok tekintetében is.

A közvagyonosodással kapcsolatban a kereskedelem és ipar is lendületet vett. A múlt század elején többféle iparos czéh állott fenn Felsőbányán, melyeknek I. Ferencz királytól külön szabadalom-leveleik voltak. 1815-ben 7998. sz. alatt adta ki a fazekasok, ugyanazon évben 6016. sz. alatt a tímárok, „szíjjártók és német vargák", — 1825-ben 13,421. sz. alatt „a kovács, késcsináló, lakatos, asztalos, kerék- és kötélgyártó-mester polgárok" s 1827. június 15-én a szabók és szűcsök privilégiumait.

1837-ben nagy mértékben lépett fel a hagymáz-járvány, mely sok áldozatot követelt. A megfertőztetett kutakból származott e veszedelem, mely miatt a városi hatóság felügyelet alá helyezte az ivásra szolgáló víz beszerzését s a lakosságot a kútvíztől eltiltván, csakis a forrás-víz használatát engedte meg.

A múlt század negyvenes éveiben megtartott országgyűlésekre Nagybánya és Felsőbánya városok közösen küldtek követet s a két város Csausz István nagybányai főbírót választotta meg országgyűlési követnek, a ki tevékeny részt vett az alapvető törvényhozási munkálatok előkészítésében s megalkotásában és fentartotta a követek házában a bányavárosok jó hírét és tekintélyét.

A XIX. század szabad szelleme és eszméi Felsőbányán is hamar termékeny talajra találtak s a szabad gondolkozású, művelt polgárság körében gyorsan elterjedtek. Széchenyi tanai meghódították az elméket s friss áramlat hatotta át azokat.

1848. márczius havának vége felé kezdtek az első hírek szállingózni a pesti mozgalmakról s a lezajlott események nagy lelkesedést szültek. Az új korszak vezérlő egyéneit Felsőbánya városa is igaz, hazafias örömmel üdvözölte. A templomokban ünnepélyes hálaadó isteni tiszteleteket tartottak s a városházára népgyűlést hívtak egybe, hol az 1848-iki törvényeket s az első magyar független miniszterium kinevezését hazafias lelkesedés között hirdették ki. A szabadságharcz.

A Naszódon székelő oláh határőr-ezredparancsnok, Urbán császári ezredes azonban az oláhságot a magyarok ellen felbújtotta s a népet zendülésre biztatta. Erre Nagybánya és Felsőbánya polgárai közös erővel nemzetőrséget szerveztek s a felsőbányai jómódú polgárok még külön is védekeztek a délfelől fenyegető oláh lázadók ellen. A magyar kormány is, belátva a bánya-városok nagy fontosságát, rögtön gondoskodott azok megvédelmezéséről.

Intézkedésére megjöttek a szatmár-vármegyei gyalog és lovas nemzetőrök, kik az oláh falvakban a bújtogatókat, a kik Urbán császári sas-pecsétes levelével jártak-keltek a nép között, elfogták s nehányat közülök felakasztottak. Különben is 1848-49-ben Felsőbányán mindig volt nemzetőrség s így sikerült az oláhságot féken tartani.

Felsőbánya tehát a szabadságharcz alatt nem volt az ellenség kezében s csakis a világosi katasztrófa után, 1849 augusztus 20-án, Szent István király napján, vonult be Urbán ezredes csapata az oroszokkal Felsőbányára s szállotta meg a várost.

Felsőbánya lakossága a szabadságharczot minden kitelhető módon támogatta. Saját védelmére nemzetőrséget szervezett és tartott fenn; a város fiai a magyar sereg soraiban vitézül küzdöttek, a lakosság pedig hazafias lelkesedéssel áldozott vagyonából a haza oltárára. Nagymennyiségű arany-, ezüst- és más értéktárgy jutott a hadi kiadások fedezésére; társzekerek vitték a sok ágyneműt, élelmiszert és bort a sereg számára; a nők pedig naphosszat csinálták a tépést és a kötő-szereket a sebesült harczosoknak. A róm. kath. templom pénztára is tizennyolczezer forintot ajánlott fel a Kazinczy tábora hadi szükségleteinek fedezésére.

A világosi katasztrófa után a felsőbányai polgárok sok politikai magyar és lengyel menekültnek adtak védelmet és támogatást. A Nagybányától Szinérváraljáig elhúzódó hegylánc szőlőinek présházaiban leltek menedéket az üldö-

zött hazafiak : a vinczellérek parasztruhája s szőrgubája alatt vitézek rejtőztek, kik télen át az elhagyott házakban vonták meg magukat.

A bányászati kincstár a város irányában elvállalt kötelezettségének mind ezideig eleget tett és a városra kivetett összegeket a nagybányai bányakerületi főfelügyelőség pénztárából kifizette.

A kincstári szerződés megtörése.

Azonban 1851) július havában a bányakerületi hivatal főnöke már arról értesítette Felsőbánya hatóságát, hogy a bécsi cs. kir. földmívelésügyi minisztérium az 1850-ik évi újonczállításnál Felsőbánya város részéről tett 300 frt 44 kr. költség kifizetését ezúttal kegyelemből megengedte ugyan és ki is utalványozta, ellenben a városra kivetett egyéb adózási terhek kifizetését, illetőleg azoknak a fennebb hivatkozott szerződés értelmében való továbbhordozását kereken megtagadta. A város tanácsa azonban bízott a maga igazában s a kincstár fellépésében csak ideiglenes és elhárítható akadékoskodást látott.

De e remény nem vált be, mert az abszolut kormány a szerződést azzal az indokolással semmisítette meg, hogy a város adómentes helyzete nem szerződésen, hanem kiváltságon alapult és hogy a bányászati kincstár a város közterheit eddig is csak kegyelemből hordozta ; minthogy pedig 1848-ban a kiváltságok ideje lejárt, tehát a város kivételes állapota, a megváltozott viszonyok között, fenn nem állhat. Ilyen körülmények között a város elhatározta, hogy sértett jogainak orvoslása végett a törvényt veszi igénybe, annál inkább, mert a közigazgatási hatóság a várossal szemben az adónak kényszer útján való behajtását rendelte el. E végből 1854 márczius 21-én az akkori szatmári cs. kir. megyei törvényszékhez a bányászati kincstár ellen keresetet nyújtott be, az 1850—1835. években a városra kivetett 26,825 frt 37 1/, kr. adóhátralék és a perköltségek megfizetése iránt.

A szatmári cs. kir. törvényszék 1855. évi november hó 21-én tartott ülésén hozott ez ügyben ítéletet, mely Felsőbánya javára döntött s a keresetet törvényesnek találván, a kincstárt a szerződés teljesítésére kötelezte.

Ezt az elsőbírósági itéletet a kincstár a nagyváradi cs. kir. országos főtörvényszékhez megföllebbezte ; ez 1856. április 30-án foglalkozott az ügygyel s az első ítélet megváltoztatásával Felsőbányát keresetével elutasította s a bírósági költségeket kölcsönösen megszüntette.

Ez ítélet ellen azonban a város adott be fölebbezést, de a bécsi cs. kir. legfőbb törvényszék 1856 november 4-én kelt ítéletével a kincstárnak adott igazat s így a legfőbb fórum is elvetette a város jogos követelését s kötelezte minden közteher kizárólagos viselésére.

Ezzel súlyos anyagi gond és teher szakadt a városra s egyik okozója lett a nemsokára bekövetkezett általános elszegényedésnek.

1860-ban az októberi diploma kibocsátásával a viszonyok megváltozván, a város ezt kedvező alkalomnak vélte arra, hogy adótartozásainak a kincstár által leendő kifizetését kérelmezze s e végből 1861-ben báró Vay Miklós kanczellárhoz folyamodást intézett ; de arra választ nem kapott.

A közterhek mind súlyosabban nehezedvén a város közönségére, a tanács 1865-ben elhatározta, hogy a kincstárral való peres ügyében ő felségéhez folyamodik. Egy küldöttség járult a császár elé s bár a kérvény a legfelsőbb kézjegygyel lőn ellátva, a város közönsége arra sem kapott határozatot. A kérések eredményre nem vezetvén, a város 1875-ben perujítással élt, de az ujított pert is elvesztette mind a három fórumon, mert ujabb bizonyítékokat szolgáltatni nem tudott.

Az önkény-uralom alatt a császári bányahivatalnokok is folyton zaklatták a magánbányákat s azon igyekeztek, hogy az akkor még dúsan jövedelmező bányákat elvegyék ; a magánbányászok (verkesek) azonban ellenállottak s hosszantartó küzdelmüknek az lett a vége, hogy az 1872 november 8-án ,,Pest-Budán" kötött egyezményben a kincstári és a magánbányák határai végleg megállapíttattak s jogviszonyaik végleg rendeztettek. Ezt az egyezményt a király 1873 február 21-én hagyta jóvá.

Az 1872. évi országgyűlési képviselőválasztásra Felsőbánya is, mint szabad királyi bányaváros, külön királyi levelet kapott,

Megtartatván a követválasztás, azon Stoll Károly kormánypárti képviselő nagy többséggel nyerte el a kerület mandátumát.

A város ezután már csak rövid ideig maradt meg szabad királyi bányavárosnak, mert 1876-ban, midőn a vármegyék és.városok rendezéséről szóló tör



M. kir. bányaiskola.



Fővölgyi zúzó.



Keleti bányatelep.



A vízvezeték víztartója.



A guttini menház.



Keleti bányabejárat.



A guttini „Kakastaréj.“



A Bódi-tó.

vény életbe lépett, Felsőbánya megtartotta ugyan régi czímét, de elvesztette törvényhatósági jogát ; rendezett tanácsú várossá lett s a vármegye közigazgatási hatósága alá került.

A múlt század utolsó évtizedeiben a városra ismét nehéz idők következtek. A bányászat hanyatlásnak indult, a bányák jövedelmezősége erősen csökkent s a mívelés kevés aranyat, inkább ezüstöt eredményezett; az ezüst ára azonban nagy értékcsökkenést szenvedett, úgy hogy a bányamívelés alig jövedelmezett. A kincstári és a magánbányászat nehéz válsággal küzdött s üzemeiket korlátozták. A lakosság nagyon elszegényedett s munka hiányában kénytelen volt más bányavidékeken boldogulást keresni. Gazdasági viszonyok a XIX. sz. végén.

A kincstár törekedett ugyan az ezüst árának időszakonként való meghatározásával a bányászatot fentartani, de ez az intézkedés a folytonos hanyatlást többé nem tudta megakadályozni.

Az általános elszegényedést még fokozta az a körülmény, hogy a gyümölcstermeléssel s a szőlőmíveléssel foglalkozó polgárság szőlei a filloxera pusztításaitól tönkrementek s így ez a jelentékeny jövedelmi forrás is megszünt; a szegénység beállván, a szőlőket csak igen kevesen tudták felújítani. Csüggedés szállta meg a lelkeket, napról-napra látván, hogyan fogy a lakosság, hogyan szegényednek el a régi, tekintélyes családok, miként pang minden üzlet és minden gazdasági tevékenység és milyen rohamosan terjed a nyomor.

1890-ben alakúlt meg a szépen virágzó *felsőbányai takarékpénztár* részvény-társaság s néhány évvel később a felsőbányai hitelszövetkezet, mely az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozik s főleg a kisemberek érdekeit törekszik gondozni.

A takarékpénztár alapszabályait a szatmárnémeti kir. törvényszék hagyta jóvá 1890 nov. 13-án. Megalakúlt 400 drb. 100 kor. (50 frtos) részvény-jegygyel, összesen 40,000 kor. (20,000 frt) alaptőkével. A társaság üzletköre kiterjed bekebelezéssel és kezességgel biztosított kötvény-kölcsönökre, leszámítol váltókat 3, esetleg 6 havi lejárattal; foglalkozik zálog-kölcsönökkel és elfogad betéteket, az igazgatóságtól időről-időre meghatározandó kamatláb mellett. Az intézet 1890 július 14-én lépett tényleges működésbe.

A kincstárral szemben fennálló követelés érvényesítése végett Gábor József kir. vinczellérképző-intézeti igazgató kezdeményezésére, a város 1896-ban elhatározta, hogy a kormányhoz egyezséget ajánló felterjesztést intéz. E végből Farkas Jenő polgármester, Münnich Sándor gazd. tanácsos közreműködésével egy „Emlékiratot" bocsátott közre, melyben részletesen előadva az ügy előzményeit s a város igazát, nem kívánta sem az adómentesítést, sem a bányák visszaadását, hanem csak méltányos kárpótlást. Kimutatta, hogy a város 1850-től kezdve 1896. év végéig állami adókban, közmunka-váltságban, pótlékban és hadmentességi dijban összesen 546,549 frt 95 krt fizetett be a kir. államkincstár javára. Megegyezés a kincstárral.

E mellett ugyanez idő alatt a felsőbányai kincstári bányák tiszta jövedelme, — minden beruházás és kiadás leszámításával — 1,563,989 frtra rúgott. A város kérelme Farkas Jenő polgármester utánjárására, kit ez ügyben dr. Wekerle Sándor és dr. Láng Lajos, a város volt orsz. képviselője melegen támogattak, méltányos elintézést nyert, mert a kincstár egyszer s mindenkorra 200,000 frtot ajánlott fel a városnak bánya-kárpótlás gyanánt s a város ez ajánlatot elfogadván, végleg befejezést nyert az évszázados, sok csalódást és keserűséget előidézett per.

Többrendbeli kisérlet történt még arra nézve, hogy a lakosság a bányászat helyett más foglalkozást nyerjen; így a tejgazdaság s a csipke-verés stb. meghonosítását kezdeményezték, de eredmény nélkül, mert a biztató kezdettel megindított kisérletek a lakosság részvétlensége miatt nem sikerültek.

A legutóbbi években azonban több nagyjelentőségű alkotás lépett életbe, melyek nagy mértékben hivatvák a város közjavát szolgálni és előmozdítani. 1904-ben keletkezett ugyanis a vasút s épült a vízvezeték.

A *nagybánya—felsőbányai* 9 kilométer hosszúságú, rendes nyomtávolságú *vasút* részére az előmunkálati engedélyt, a szatmár—nagybányai vasútrészvénytársaság nevében, Hollós Jakab nyugalmazott államvasúti főfelügyelő kérte. Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter, a város díszpolgára, jóakarattal karolta fel az ügyet s így a vasút kiépitése biztosítva lett. A vasútat 1905. november Vasút.

hó 9-én nagy ünnepségek között nyitották meg és adták át a forgalomnak. A vasutnak naponként hat közvetetlen csatlakozása van a budapestkőrösmezei fővonallal.

Vízvezeték

A *vízvezeték* berendezését a város közönsége 1902-ben határozta el és 1904-ben építtette meg. Az úgynevezett Czinkő-forrás s a szomszédos források vizét használták fel e czélra, melyek naponként 500,000 liter vizet, vagy 500 köbméter vízmennyiséget szolgáltatnak. Ez a víz két víztartóban gyűl össze, melyek egyenként 200 köbméter vízbefogadási képességüek s a róm. kath. templom keresztjével egy magasságban fekszenek. A vízmű fejenként és naponként 60 liter vízfogyasztásra van berendezve. A városi csőhálózat hossza körülbelül 2·7 kilóméter, 8 közkútja van és 19 tűzcsapja, melyek egymástól 120 méter távolságban vannak elhelyezve. A víz igen jó minőségű ; az egész vízmű mintegy 86,000 koronába került.

Ezzel a vízvezetékkel kapcsolatban keletkezett *a városi fürdő* is, a hol hideg és meleg fürdő, valamint zuhany áll a közönség rendelkezésére. 1907-bnn épült a *városi uszoda* az úgynevezett Ambrus-tóban, a melynek folyton fölújuló vizét a Szentmiklósi és a Csápa csorgók adják.

Közgazdasági szempontból nevezetes a városi képviselőtestületnek az a határozata is, mely szerint a Nyires erdő területét parczelláztatván, azt magánosoknak, gyümölcsös-kertek alkotása czéljából, kedvező feltételek mellett rendelkezésére bocsátja.

A bányászat jövőjére nézve kedvező befolyással lesz az, hogy azok a mellékérczek, melyek az arany és ezüst termelésekor felszínre kerülnek, mind nagyobb és nagyobb értéküek és így keresettek lesznek. A kén, horgany, ólom, antimon és más érczek az iparban oly jelentős szerepre tettek szert, hogy azok bányászata eredményes vállalkozássá kezd fejlődni. A vasút megnyíltával a szállítási viszonyok is kedvezőbbekké váltak s így biztos, hogy a bányászat ez irányban is fejlődni fog.

A város élén álló férfiak, a rendelkezésre álló eszközökhöz képest mindent elkövetnek, hogy a város a súlyos válságok után jobb jövőnek nézzen elébe s a lakosság anyagi érdekei felkaroltassanak.

A város czímere.

1905-ben *a városi czímerét* a magy. kir. belügyminiszter következőleg állapította meg : kék mezőben kilencz, és pedig : három, kettő, három és egy hengerded sziklából álló hegy ; két oldalán a mező csúcsán egy-egy mezitlábas, barna, s hátul feltűrt köntösbe öltözött csuklyás bányász dolgozik, még pedig a jobboldali, két kézre fogott ezüst-csákánynyal, a baloldali pedig jobbjában ezüstkalapácscsal, baljában ezüst vésővel.

A *villanyvilágítás* berendezésére a város hosszabb utánjárás alapján a Ganzgyárral kötött szerződést s még ez évben megvalósul a városnak régi vágya a világítás terén.

A város oklevelei és levéltára.

Felsőbánya oklevelei s levéltára. A középkori civitas de Medio monte múltját nemcsak a létalap közössége, de helyzete s kulturális érdekei is százszoros kapocscsal fűzték Nagybányához, s a kis testvérváros jóban-rosszban híven osztozott idősebb testvére sorsában. E közösség élénken visszatükröződik középkori okleveleiben, csakhogy ez okleveleket az idők viszontagsága erősen megtizedelte : napjainkig mindössze 10 db. maradt meg belőlük. Privilegiumait I. Lajos 1376-iki oklevelében újította meg ; ennek Zsigmond 1393-iki megerősítésével Mátyás király által 1464-ben adott átiratot, abból az alkalomból, hogy azt bizonyos a két város között forgó perben Gőbel Tamás nagybányai bíró, a királyi személyes bírói szék előtt bemutatta, Mátyás 1482 augusztus 12-én Biró Ozsvát felsőbányai bíró kérésére, a felsőbányaiak részére is kiadta. Mátyás király ez oklevelét a város a pozsonyi káptalan 1555-iki átiratában bírja. A városi jogfejlődés önállósításáról tanúskodik Hunyadi János 1455 deczember 21-én Beszterczén kelt levele, melyben a felsőbányaiak helyzetét tekintve, az eddigi kiváltságok megerősítése mellett, az élelem és bor szabad behozatalára engedélyt ad s egyúttal a kapniki bányák mívelőinek is nyolcz évi bányabérmentességet biztosít. E kiváltságlevelet I. Mátyás 1465 augusztus 25-én, Rwdel Mátyás bíró és Záz János és Antal esküdt polgárok kérésére újból kiadta. Báthory István is adott róla 1482 január 18-án Ozsvát bíró, Hwzth Mihály és Záz Pál esküdt polgárok megkeresésére hiteles átiratot, ezenkívül megerősítették még II. Ulászló 1492-ben, II. Lajos 1518-ban, János király 1531-ben és III. Ferdinánd 1640-ben. A Hunyadi János által elvitt orgona fejében a templomnak ajándékozott bányabérről I. Mátyás 1465-iki, II. Mátyás által 1618-ban megerősí-

tett, II. Ulászló 1514-iki és II. Lajos 1526-iki okleveleit bírja a város, utóbbit Báthory Gábor 1613-iki átiratában. Van itt egy Nagybányához intézett oklevél is 1482-ből, melyben Mátyás király a felsőbányaiak borszállítási szabadságát a testvérvárossal szemben oltalmába veszi. A város fejlődési történetében igen nevezetes II. Lajosnak 1523. május 23-án Budán kelt kiváltságlevele, melyben a bányamívelő polgárokat mindennemű adóktól örök időkre fölmenti. E nagyfontosságú kiváltságot I. Lipót 1689-ben, III. Károly 1713-ban, Mária Terézia 1741-ben és I. Ferencz 1795-ben megerősítették. Erre vonatkozik még s az utóbbi három kiváltságlevélben szintén egész terjedelmében át van írva Rudolfnak egy 1601-iki oklevele, valamint Lipótnak 1690-iki okirata, melyben a város és a kincstár között kötött szerződést megerősíti.

A XVI. század legérdekesebb maradványa a Báthory Istvántól 1585. szeptember 8-án nyert kiváltságlevél, mely a város régi előjogait és törvénykezési szokásait foglalja írásba, s méltó párjául szolgál a nagybányaiak ugyanez időtájt megállapított jogszokásainak. E kiváltságokat erősítik meg Báthory Zsigmond 1588-ban, Rudolf 1601-ben, Báthory Gábor 1609-ben, II. Mátyás 1618-ban s I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia és I. Ferencz fentebb idézett okleveleikben. Báthory István egy másik kiadványa a város polgárainak vámmentességi kiváltságát újítja meg. Báthory Zsigmond által 1588-ban, Rudolf által 1601-ben, II. Mátyás által 1618-ban s I. Lipót és utódai által említett okleveleikben megerősítve. Báthory Gábortól is van e tárgyra vonatkozó oklevél 1609. évből. A bor és élelmiszerek szabad behozatalát Báthory Zsigmond 1592. és 1594-iki oklevelei biztosítják. Kiemeljük még a város birtokaira vonatkozó okleveleket, úgymint a szepesi kamarának Szent János pataka betelepítésére vonatkozó engedélyét 1579-ből, Báthory Gábor Kisbányáról szóló adomány-levelét 1612-ből, I. Lipót s utódai megerősítésével s végűl Bethlen Gábor 1624-iki oklevelét, melyben a várost a somoshegyi erdő birtokában megerősíti. Mária Terézia vásártartási engedélye 1741-ből és Ferencznek ezt megerősítő 1795-iki oklevele egészítik ki a régi kiváltság-leveleket, melyek bádog-tokokban, a városi levéltár külön szekrényében vannak elhelyezve. Akták és jegyzőkönyvek a régi korból teljesen hiányzanak s egyes iratok is csak 1532-től kezdve találhatók föl. Ezek között a legérdekesebbek II. Rákóczi Ferencznek a városhoz intézett rendeletei s levelei. A levéltár teljes anyaga csak a XVIII. század közepétől van meg.

Felsőbánya város *régi pecsétje* 5 cm. átmérőjü. Mezejében kilencz sziklából álló hegy két oldalán két bányász dolgozik; a jobb oldalinak kezében hosszú élű csákány, a baloldaliéban véső és kalapács. A köriratot: S. CIVITATIS DE MEDIO MONTE, pontokból alkotott körvonalak zárják be. A pecsét meglehetős tisztán van kidolgozva s munkája és betűinek jellege a XVI. század eleje vagy az előző század végére vall. Okleveles adataink a pecsét használatáról nincsenek, Ezen kivül 8 régi pecsét typariuma van meg a városi levéltárban, melyeken mind a legrégibb pecsét alakjai láthatók.

E pecsétek a XVI. és a következő századokból származnak. Legérdekesebb rajtuk az, hogy egyikök az 1222., más három az 1464. évszámot viseli. Mit jelentenek ez évszámok, minő jelentős eseményekre mutatnak vissza, nem lehetne-e azok valamelyikét összefüggésbe hozni az itt ismertetett régi pecsét keletkezésével? — e kérdésekre a város történeti emlékeinek teljes elpusztulása mellett bajos volna felelni. Pecsétünk, melynek füles foggantyúval ellátott ezüst nyomója is megmaradt, mindenesetre egyike a legrégibb városi pecséteknek s mint ilyen, nem érdektelen példánynyal gyarapítja a magyarországi városok középkori pecsétjeinek gazdag sorozatát.

A bányák.

A Felsőbánya város közelében levő hatalmas érczvonulat e városban már évszázadok óta élénk bányamívelés tárgya. Jelesűl: a város éjszaki oldalán emelkedő 729 m. magas Bányahegy tanyája ennek az ősiparnak s e hegy hátán még ma is szembeötlő külszíni mívelések és kiterjedt törecs-hányások kétségtelen bizonyságául szolgálnak annak az óriási munkának, melyet a régen elmúlt idők bányászata itt, a kincsek napfényre hozatalánál kifejtett.

A rhyolitos orthoklas trachitkőzetben előforduló ezen érczes telér-hálózat egy nyugatról kelet felé vonúló, 75—85 fokkal éjszak felé dűlő, 1—18 m. vastag főtelérből és ebből elágazó több mellék-érből, valamint egyes kisebbvastagságú s a főtelérrel többé-kevésbbé párhuzamosan vonúló önálló mellékérből áll, a mint ezt már részleteztük.

Az érczes telérek kitöltésének főanyaga a kvarcz, a földpát és kisebb mennyiségben a mangánpát, és a súlypát, melyben az értékes ércz hol kisebb-nagyobb szemekben behintve, hol pedig majd vastagabb, majd vékonyabb s többé-kevésbbé összefüggő erekben lép fel.

A bányamívelés alatt álló ércznemek: ólom-fényle (galenit), horganytünle (Sphalerit), arany-ezüst tartalmu vaskéneg (Pyrit és Markasit), rézkéneg (Chalkopyrit) és antimon-ércz (Antimonit). Az elősorolt ásványnemeken kívül a telérekben gyakran igen szép jegeczeket alkotva, még számos ásvány fordúl elő.

Bányatulajdon szempontjából a Bányahegy érczvezető része: az úgynevezett Középhegy, mely egy szintes lebegő határtól két részre van osztva. A lebegő határ feletti rész: a középhegyi bányamegyei magántársulatok tulajdona és azok tulajdonjogi viszonyait, az általános bányatörvény rendelkezéseitől eltérőleg, külön törvényszerűen megerősített alapszabályok intézik. A lebegő határ alatt az örökmélység, a m. kir. bánya-kincstár tulajdona.

A bányavidéken tehát, a kir. bánya-kincstár mellett, magán-vállalatok is bányászkodnak. A magánbánya-társulatok a közelmúltig változó szerencsével ugyan, de nagyobbrészt jövedelmező, élénk bányamívelést folytattak. A megváltozott viszonyok azonban, különösen az ezüst értékének nagymérvű rohamos csökkenése, a magán-bányászatra mélyreható szomorú következményeket vont maga után; a magán-bányák legnagyobb részének jövedelmezősége megszünvén, az üzem végleges felhagyására kényszerültek, úgy hogy jelenleg már csak alig 2—3 bánya-társulat küzd még a mostoha viszonyokkal és előreláthatólag rövid idő múlva a Bányahegy virágzó magán-bányászatának már csak múltjáról fogunk beszélhetni.

A m. kir. bánya-kincstár azonban nemcsak e mű köz- és nemzetgazdasági fontosságának teljes tudatában, hanem azon nemes misszió érdekében is, melyre e nemzetiségek lakta végvidéken az ős bányaváros tisztán magyar-ajkú és magyar-érzelmű lakossága hivatva van, a bánya-mívelést, a kedvezőtlen viszonyok ellenére, változatlan élénkséggel még most is folytatja s azt a mű berendezésének tökéletesbítésével, tetemes befektetések árán, a jövőre nézve is biztosítani óhajtja.

A fémtermelés mennyiségére és az alkalmazásban levő munkás-személyzet számára nézve, a felsőbányai kincstári bányamű az elsőrendű hazai fémbánya-vállalatok között foglal helyet, sőt az ólomfém-termelés mennyisége tekintetéből határozottan a legelső. Közgazdasági fontosságát e bányaműnek még az is emeli, hogy a vidék kiterjedt bányászatának nagyobbára arányos ezüsttartalmú terményeinek kohósításához nélkülözhetetlen ólomérczczel látja el a kerület legnagyobb fémkohó-művét, a fernezelyi m. kir. ezüst-kohót.

A felsőbányai bányamívelés nem oly régi ugyan, mint a szomszédos erdélyi bányászat, de a nagybányai kerületben bizonyára egyike a legrégiebbeknek.

Az 1690-ben átvett bányák mellett a felsőbányai bányaművek borkúti telér néven ismert nyugati részét, a bánya-kincstár 1725-ben vette tulajdonába, miután azt a Lisibona család teljesen abbahagyta. A m. kir. bánya-kincstár tehát 1725-ben már az egész Bányahegy összes bányaműveinek birtokosa volt.

A kincstári bánya-mívelés jelenleg nagyobbrészt csak a főtelérre szorítkozik, e mellett azonban a főtelér éjszakkeleti elágazását alkotó Ignáczi és Leppeni telérhálózat felsőbb szinti fejtési maradványai is még élénk mívelés alatt állanak és a főtelértől dél-nyugat felé elágazó Éliás-telér is, melynek érczes köve a felsőbb szinteken már teljesen lemíveltetett, a IX-ik szinti folyosón két vájatvégben sikeres feltárás alatt van. Ez a bányamívelés két aknából és egy, ez aknákkal közlekedő altáróból történik.

A Teréz-akna a nagy Bányahegyet kelet felől határoló völgyben 480 méter tengerszín fölötti magasságban van 321 méternyire lemélyítve és a bányamű fő-szállító és vízmentesítő aknáját alkotja, melyen át az összes bányatermények a külre szállíttatnak. A bánya-termények az egyes munkahelyekről gurítókban a folyosókra döntetvén vasúton, emberi erővel az aknához és innen az akna-szállító-gép segélyével, a külre szállíttatnak. Az akna-szállítást, úgyszintén a vízemelést is, vízoszlopos erőgépek s megfelelő vízerő hiányában, a mi a nyári hónapokban rendesen be szokott állani, villamos motoroktól hajtott külön munkagépek eszközlik. A szükséges erővizet a Rozsály és Guttin közötti hegyláncolaton végigvezetett, 17,000 méter hosszú vízgyűjtő-árok szolgáltatja. Az erővízmennyiség másodperczeként: 8 és 60 liter között váltakozik.

A bányamű második aknája a Ferencz iránykna a nagy Bányahegyet nyugatról határoló Mélypatak völgyében van a IX-ik szinti folyosóig lemélyítve és összes mélysége 192 méter.

A Ferencz irányaknának erővíz-szükségletét a 11,000 m. hosszú kisbányai víziárok szolgáltatja, mely árok másodperczenként 12—40 liter vizet tud az aknához vezetni, hol a ható vízesés azonos a Teréz-aknaival.

Az összes bányatermények a teréz-aknai gorcz-térre kiszállíttatván, a termelő bánya-osztály, úgyszintén az egyes mellék-erekből nyert és fémtartalomra nézve jelentékenyen elütő minőségük szerint, külön-külön halmoztatnak föl. E különnemű részletek a gorcz-téren, illetve az itteni érczválasztó helyiségben kézi kalapácscsal történő felaprítás közben, osztály szerint még szorgosabb válogatásnak vettetnek alá és innen az osztályozott bányatermények lóvonatú vaspályán az érczelőkészítő művekhez kerülnek.

A bányatermények további feldolgozása régebben a fővölgy mentén, az itt rendelkezésre álló vízerő helyi viszonyaihoz képest, 1 $^1/_2$ kilométer hosszban elterülő kisebb faszerkezetű zúzóművekben történt. Ezek az elavúlt berendezésü régi művek jelenleg már felhagyatnak és az egész ércz-előkészítő üzem a technika legújabb vívmányának felhasználásával, a legfelsőbb úgynevezett „fővölgyi zúzó-mű"-ben összpontosíttatik. E jelenleg még átalakítás alatt levő újabb mű, mely egyike az ország legnagyobb ily műveinek, a bányák termelő-képességéhez mérten, évenként 33,000 métermázsa közép- és zúzóérczet fog feldolgozni.

Az itt feldolgozás alá kerülő bányatermény, az aranyos ezüst és ólom mellett, számottevő mennyiségben horganyt is tartalmaz ; e fémet magában foglaló horgany-érczek (Sphaleritnek) elkülönítése és megfelelő töményítése az itteni Sphalerit nagy vastartalma és ennélfogva a vaskénegétől csak kevéssé eltérő magas fajsúlya miatt, nedves érczelőkészítés utján eddig még nem sikerült. Ujabb időben azonban ez érczнem töményítésére nézve az elektromagnetikus eljárással kísérleteztek, melynek sikeres eredménye esetén az átalakítás alatt levő érczelőkészítő-művet ily szeparáló gépekkel is be fogják rendezni.

A nagybányai m. kir. kerületi bánya-igazgatóság alá tartozó bányamű tiszti, altiszti és munkás-személyzete áll : 1 m. kir. bánya-tanácsos, bányahivatali főnökből, 3 üzemvezető bánya-mérnök, illetőleg főmérnökből, 1 bányamű-orvosból, 1 bányahivatali pénztárosból, 1 bányakerületi szertárosból, egyben pénztári ellenőrből, 2 irodai segédből, altiszti rangban, 16 üzemi altisztből és 655 bánya- és zúzó-munkás, gépkezelő, kovács, lakatos és ács-legényből.

Az altisztek és az állandósított munkás-személyzet a nagybányai és radnai egyesített bánya-pénztár tagjai s abba 40 éven át tiszta keresetük 6 százalékát befizetvén az alapszabályszerű közpénzre, ingyen orvoslásra, nyugbérre és temetkezési segélyre, családtagjaik pedig ingyen orvosi segélyre, özvegyi ellátásra és nevelési pótlékra, illetőleg végkielégítésre tartanak igényt. Ezenkívűl az altiszteknek és az állandósított munkásoknak segély-egyletük is van, mely tiszta keresetük 3 százalékának befizetése ellenében, tagjainak szükség esetében pénzsegélyt, továbbá temetkezési segélyt és kölcsönt is nyújt és társpénztári közpénzüket alapbérük 100 százalékára kiegészíti.

A mívelés alatt levő összes közarany tartalma a mélységgel folytonosan fogy. Ez a nemes fém itt különben csak alárendeltebb szerepü. A bányamívelés főczélja az ólom- és ezüst-termelés, mely a mélység előhaladásával viszont örvendetes emelkedést mutat.

Felsőbánya város erdejét királyi adományban kapta, részben 1376-ban Nagy Lajos királytól, részben 1624-ben Bethlen Gábortól. A város erdőségei.

A 4612·5 k. hold kiterjedésű erdő a Guttin hegység dél-nyugati kiágazásain, az éjszaki szélesség 47·40, a keleti hosszúság 41·23 között fekszik ; a várost félkör alakban övezi és egyrészt az éjszak-keleti hideg szelektől védi, másrészt festői keretet alkotva, körülveszi a várost és fekvését elragadóvá, levegőjét pedig üdévé, ózondússá teszi.

Tengerszin fölötti magassága a 316—1176 méter között váltakozik.

Az erdő egész területén eruptiv eredetü szürke trachit az alapkőzet, az azt borító felső talaj elég mély, televényes, üde, homokos agyag.

Az erdő igen vízdús, sok bő és kitűnő vizű forrással.

A jelenlegi faállomány legnagyobb része bükk, a mi a régi rendszertelen gazdálkodás következménye, mert hogy a városi erdő területén a tölgy eredeti-

leg sokkal nagyobb mennyiségben fordúlt elő, mutatják az elszórtan máig is fennálló hibás, vén tölgyfák, melyek meggyőzően igazolják, hogy a tölgy a déli lejtőkön még 900 méter magasságban is igen jól díszlik. Ez szolgál útmutatásúl a kihasznált vágásterületek felújításánál, hol a bükknél értékesebb fanemek megtelepítését megkezdték és pedig a magasabb fekvésű területeken a lúcz, jegenyefenyő és juhar, az alsóbb részeken pedig a tölgyfa-nemmel. E nagyobb kiadással járó munkára a város szívesen áldoz, annyival inkább, miután az állam által 1905-ben a város részéről ingyen felajánlott 15 kat. hold területen alkotott állami gyümölcsfaiskola (11·4 kat. hold) és erdei facsemetekert (3·6 k. hold) telepítése óta, a terület használatáért ingyen kapja a város az államtól az erdősítéseihez szükséges összes erdei facsemetéket. 1906. év óta évenként mintegy 130.000 darab csemetét ültettetett a vágásterületekre.

A városi erdő tehát még hosszú ideig nem nyútjhatja azt a jövedelmet, a mit a termőhelyi viszonyoknak megfelelő és mesterséges úton megtelepítendő értékesebb faállomány kihasználása alkalmával fog nyújtani. De hogy az erdő jövedelme a jelenlegi, legnagyobbrészt csekély értékű bükkösök mellett is fokozható, erre nézve néhány számszerű adat nyújt legjobb felvilágosítást. A számadások szerint a városi erdő átlagos évi tiszta jövedelme 1899-ig az 1000 koronát alig haladta meg, az 1900-tól 1906-ig terjedő 7 év alatt pedig az erdő összes tiszta jövedelme 152,050 koronára rúgott, a mi 21,721 korona évi jövedelemnek felel meg.

Éppen az erdő nem megfelelő csekély jövedelmezősége indította a földmívelésügyi kormányt arra, hogy az 1898. évi XIX. t.-cz. életbeléptetése alkalmával, a törvény 1. §. e) pontja értelmében, Felsőbánya város erdejének állami kezelésbe vételét 1900. évi november hó 1-től elrendelje.

Az állami kezelési költség czímén a város 708 korona 60 fillért fizet évenként, vagyis holdanként 15·3 fillért.

Az erdőjövedelem e nagyfokú emelkedését indokolja egyrészt az a körülmény, hogy e hét év alatt miniszteri engedély alapján foganatosított rendkívűli fahasználatokból 59.800 korona folyt be és hogy az utóbbi két évi vágásterületen a tölgyfa nagyobb mennyiségben fordúlt elő.

A rendkívüli fahasználatok oly túlkoros törzsekre szorítkoztak, melyek fiatal erdőrészekben szétszórtan állottak s melyeknek további fenntartása hovatovább nagyobb kárral járt volna.

Hogy az elmúlt 7 év óta az erdővédelem intenzivitása az erdő-jövedelem emeléséhez mennyivel járúlt hozzá, kitűnik abból, hogy míg 1900-ig a városi lakosság részére évenként alig 4000 ürm^3. tűzifát adtak el, ez a mennyiség 1901 óta minden évben meghaladja az 5000 ürm^3-t ; a száraz hulladékfa összeszedése pedig rendszeresebben történik.

A faárak rohamos emelkedésén kívül hathatósan hozzájárult az erdőjövedelem emeléséhez az is, hogy Felsőbányán 1906-ban két teljesen modern, gőzerőre berendezett műfűrész keletkezett, biztosítva a városi erdőből eladásra kerülő fűrész-anyagnál az elérhető legmagasabb árakat. Az egyik ,,Johanna" nevű gőzfűrész a város tulajdona. Ezt a ,,Felsőbányai gőzfűrészgyár részvény társaság" kezeli ; a másik ,,Lajos" nevű gőzfűrész, a gazdag kisvárdai Reizmann Herman tulajdona s az ő kezelése alatt áll. Mindkét gőzfűrész elsősorban tölgyfát, de ezenkívül más fanemeket is dolgozik fel mindenféle alakban és módon ; faszükségleteiket a városi s a környékbeli nagy erdőségekből szerzik be.

A város jövedelmének emelését nagyban elő fogja mozdítani az a 150 kat. hold erdőterület, mely a nagybánya—felsőbányai vasút és országút közvetetlen közelében fekszik és a melynek gyümölcsössé való átalakítását, megfelelő talajviszonyainál fogva, miniszteri engedély alapján, az államerdészet vezetése mellett már megkezdték. Mintegy 2·0 k. hold területen, nemes fűzet is telepítettek.

Itt említjük meg, hogy a város a kincstárral közös 2521·24 k. hold erdőnek a legközelebbi időben várható megosztása alkalmával, még legalább 1444·88 hold erdőt fog kapni, melylyel összes erdőterülete 6056·93 k. hold lesz.

A városi erdő jövedelméről beszélve, lehetetlen elhallgatni azokat a messzemenő kedvezményeket, melyeket a város a lakosságnak kiszolgáltatott erdei termékeknél nyújt.

1901 óta kiadtak a városi lakosságnak évenként átlag : tölgy épületfát 85 m^3 á 2·5 korona árban. Egyéb épületfát 450 m^3 á 1 korona árban. Tölgy ágfát 25 m^3 ingyen. Bükk hasáb-tűzifát 5000 ürm^3 á 50 fillér tőárban. Hulladék-

tűzifát, 3000 $ürm^3$ ingyen. Ez 560 m^3 épületfáért és 8000 $ürm^3$ tűzifáért fizetett a városi lakosság 3162 kor. 50 fillért, holott e faanyagok átlagos forgalmi értékű tőára, a tölgy épületfánál 110 m^3 á 20 korona — 2200 korona, egyébb épületfánál 450 m^3 á 8 K — 3600 korona, bükk hasáb-tűzifánál-5000 $ürm^3$ á 1 kor. — 5000 korona, hulladék tűzifánál 3000 $ürm^3$, á 40 fillér — 1200 korona, összesen 12,000 korona. Ezek szerint a városi lakosság évenként átlag mintegy 9000 korona árkedvezményben részesül a városi erdő fatermékeinél, nem számítva az ingyenes erdei legelő értékét.

Az utóbbi években az erdő mellék-haszonvételei terén is látható az előhaladás, 1904. év óta a pisztráng-tenyésztést is bevezették és pedig szép eredménynyel.

Az erdő *vadállománya,* azóta, hogy a vadászatot 1903. évben 12 évre gróf Károlyi Lajos vette bérbe, rendszeres védelemben részesül, melynek üdvös hatása már is szemmellátható. A vadászatért évi 300 korona haszonbér folyik be. Egyedül a legeltetés az, mely téren az erdővel szemben nyilvánuló, mondhatni túlhajtott igények, ki nem elégíthetők.

Az erdő ugyanis legnagyobbrészt oly meredek lejtőkön terül el, hogy ott legelő-területeket kihasítani nem lehet. Van ugyan a városi erdőből egy 539 k. hold nagyságú rész a legeltetés czéljára berendezve, ez azonban, az említett ok miatt, a czélnak nem felel meg. Ezen a hiányon tehát csakis a mesterséges takarmány nagyobb mérvű termelésével lehetne segíteni.

Meg kell itt még emlékezni a városi erdőnek túrisztikai szempontból mind nagyobb érdeklődést keltő fontosságáról, mert hogy Felsőbányán a turistaság és nyaralás-ügy mindjobban fellendül, az éppen a városi erdő kedvező fekvésének és annak köszönhető, hogy a városi hatóság az erdő hozzáférhetővé tételére minden lehetőt megtesz. Nem számítva a bányászati czélokra szolgáló vízvezeték mellett, a m. kir. bánya-kincstártól régebben készített mintegy 10,000 méter hosszú, egész hosszában két méter széles árnyas útat, a város az utóbbi években mintegy 12,000 méter hosszú turista-útat készíttetett, hogy a Guttin, Fekete-hegy és más szebb kiránduló-helyek felkeresését megkönnyítse.

Népszámlálási adatok.

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint Felsőbányának 4584 lakosa volt, kik közül 4205 magyar, 19 német, 3 tót, 346 oláh, 11 pedig egyéb nyelvű. Vallás szerint a lakosok következőleg oszlanak meg: 2484 róm. kath., 1247 gör. kath., 4 gör. keleti, 18 ágostai, 687 ref., 2 unitárius, 142 izraelita. A lakott házak száma 1004, a város területének nagysága pedig 11.413 katasztrális hold.

A lakosság a vasút megnyitása óta folyton szaporodik, úgy hogy ma jóval meghaladja az ötezeret. A lakosok szaporodásával a házak száma is növekszik.

A város kiadásai.

A város összes kiadásait törzsvagyona jövedelméből fedezi. Az 1908. évre összeállított költségvetés szerint a városi erdők, rétek, legelők, épületek, bolthelyiségek kezeléséből és haszonbéréből, ipar-üzletekből, jogokból s tőkepénzek kamataiból előirányzott bevétel 167,693 korona 45 fillér, kiadás 167,465 korona 83 fillér, mutatkozó fölösleg 227 korona 62 fillér. A város pénztárát terhelő szenvedő tőke ez idő szerint 117,771 korona 55 fillér, mit a vasúti hozzájárulásra, továbbá a vízvezeték, fürdő és vágóhíd építésére vettek föl. Pótadó van összesen 12 %, melyből a házankénti koldúlás megszüntetésére (a szegények segélyezésére) fordíttatik 9% s állami óvodai pótadó 3%. A város közművelődési kiadása az 1908. évi költségvetés szerint 6875 korona 33 fillér, de ezen kívül minden évben az előre nem látható kiadások rovatán még közművelődési czélra mindig jut néhány ezer korona.

Társadalmi élet.

A társadalmi élet élénkítésén az Olvasó-Egyesület és a Polgári Kör, továbbá a Műkedvelő Társulat és a Dal- és Zene-Egyesület buzgólkodnak. Legrégibb ezek közül az Olvasó-Egyesület, mely 1842-ben alakult. Lapja a „Felsőbányai Hirlap" a mely most XIII-ik évfolyamát éli; szerkesztője dr. *Moldován* Ferencz tanácsjegyző.

A város lakosságát, illetőleg azokat, a kik nem tagjai sem a casinónak, sem a polgári körnek, a *népkönyvtár* látja el ingyenes olvasmányokkal.

Figyelemreméltó egyesület még a Magyarországi Kárpát-Egyesület itteni gutini választmánya, mely 1897-ben néhai Gábor József, Farkas Jenő és Münnich Sándor vezetése mellett alakúlt meg. Ez a vármegyének egyetlen turista-egyesülete, mely már eddig is két menházat, több pihenőpavillont építtetett s útakat és útjelzéseket készíttetett a szebb kiránduló helyekre.

E helyütt még meg kell emlékezni Siegmeth Károly nyug. máv. igazgatóról, ki mint a M. O. K. E. Keleti Kárpátok osztályának ügyvivő alelnöke, s mint a magyar turistaság egyik kiváló vezetője, a legnagyobb odaadással működik a turistaságnak és Felsőbányának mint nyaraló-telepnek a fejlesztése ügyében.

A város mint nyaralótelep.

A város képviselő-testülete ugyanis elhatározta, hogy a város területén nyaraló-lakások építésére alkalmas, a nyaraló nagyságához mért 600—1800 m. földterületet enged át évi egy korona jogelismerési díj mellett azoknak, kik kötelezik magukat, hogy a kijelölt helyen két év alatt nyári lakot építenek; a nyári lak az illetőnek örök tulajdona marad, de csak lakásul használható. A várostól kijelölt nyaraló-telepek a várostól mintegy 1—2 kilométernyi távolságban feküsznek, erdős hegyek között, források közelében. Az átengedett területek örök áron is megválthatók, valamint örök áron és olcsón, holdanként 600—800 koronáért szerezhetők a városhoz közelebb eső nyaraló-telepeknek alkalmas területek magánosoktól és a várostól is.

A város a nyaraló-építéshez szükséges kőtermelést díj nélkül engedi meg; épületi anyagokat pedig előállítási árban ad.

Az építés fölött a felügyeletet a hatóság vállalta magára.

A kinek az anyagi viszonyai nem is engedik meg, hogy magának nyaralót építsen, az is kellemesen eltöltheti Felsőbányán a nyári idényt, mert kiadó lakások magánházaknál olcsón kaphatók, s a mellett az élelmezés is olcsó.

Nem valamely magán-vállalkozásról van itt szó, melynek czélja a közönség kizsákmányolása, hanem arról, hogy egy szegény lakosságú és nemzetiségektől körülvett magyar város forgalma némileg emeltessék, s ezért jó, egészséges és nyugalmas nyári pihenő-helyet kapjon a nagyközönség. Ennek bizonyságául az ügy mintegy közigazgatásilag kezeltetik, a mennyiben a jelentkezőknek a városi elöljáróság biztosítja az igényeiknek megfelelő szállást, s itteni életmódját ki-ki a saját ízlése szerint rendezheti be. Kifejezett kívánságra a hatóság megfelelő ellátást is biztosít s általában minden irányban szívesen ad útbaigazítást.

A nyaraló közönség szórakoztatásáról a m. orsz. Kárpát-Egyesület helybeli guttini választmánya gondoskodik, azzal, hogy hetenként 2—3 kirándulást rendez a város környékén levő szép pontokra, vagy pedig társas összejöveteleket.

Felsőbánya nyári vendégei nagyobbrészt bírák, művészek, tanárok, tanitók, államvasuti s oly tisztviselők voltak eddig is, kik egész éven át dolgozva, a jól megérdemelt nehány heti üdülésre vágynak, de anyagi viszonyaik nem engedik meg, hogy családjukkal valamely divatos, drága hazai vagy külföldi nyaraló- vagy fürdő-helyen töltsék el szabadság-idejüket. Ily vendégek nyaraló-helyéül akarja a hatóság megtartani továbbra is Felsőbányát. A czél az, hogy itt kevesebbe kerüljön nekik az élet, mint otthon s így egész családjukkal jöhessenek ide és az itt tartózkodáson még az úti költséget is megtakarítsák.

Felsőbánya középületei közül nemcsak viszonylagos, hanem önálló művészi értékénél fogva is első helyen áll *a róm. kath. templom*, mely a város főterén, kis parkkal körülvett terrasszon emelkedik s hatalmas arányaival messze uralkodik a környék fölött.

A város középületei, közintézményei.

A felsőbányai r. kath. plébánia 1452-től a bánya-tizedből, az úgynevezett urbura-jövedelemből volt fenntartva, melyet, mint már említettük, Hunyadi János adományozott az egyháznak.

Midőn a protestantizmus a kath. lelkészséget Felsőbányán megszüntette, az urbura jövedelmét a protestánsok a saját lelkészük és tanitóik fenntartására fordították. Mikor a jövedelem ismét a r. kath. egyház birtokába került, akkor épült a vidéknek e legszebb temploma, melyre az egyház pénztára 200,000 forintnál többet fordított.

A templom építése 1847-ben vette kezdetét s csak 1855-ben ért véget, mely év augusztus 15-én Óbermayer András szatmári kanonok, káptalani helyettes, ünnepélyesen fölszentelte. A templom tervét egy szatmári egyházmegyei pap, Tischler Albin, zajtai plébános készítette.

A templom kereszt-alak és góttal vegyes római stilben épült; belül jobbról és balról két-két pár díszes, márványozott oszlop tartja a főboltozatot, melyen gyönyörű freskók, Szűz Mária életéből vett jelenetek láthatók. Az oltárkép művészi kivitelben Mária menybemenetelét ábrázolja. Az orgona



A Feketehegyi menház.



Nyugati árok. Sétatér.



A Reismann Hermann-féle gőzfűrésztelep.



A Farkas, Porzsolt és Krausz-féle gőzfűrész-telep.



FELSŐBÁNYA

24 változatú és igen szép. Meg kell még említeni a főbejáratnál levő gyönyörű, 4 oszloptól tartott portálét, melyhez lépcsőzet vezet föl. A lépcsővel szemben, jobbról, az előtérben Szent István, belül a fülkében Szent Pál, balról a kültérben Szent László, belül pedig Szent Péter kőből faragott nagyarányu szobrai láthatók.

A város éjszaki oldalán levő magas dombon áll a *Kálvária-kápolna*, a déli oldalon levő temető-domb tetejében pedig a Szent Mihály tiszteletére épült temetői *kápolna*.

A templom pénztára építtette a közelmult időben a díszes r. kath. fiú- és leány-iskolát és *zárdát*; a két utóbbit irgalmas nővérek vezetik; a zárdában iskolás leányok részére internátus is van szervezve. Az építési költség meghaladja a 70,000 forintot. Ez épület alapkövét 1887. év augusztus 15-én Hazslinszky József apát, felsőbányai plébános tette le s rendeltetési czéljának 1890. év őszén adatott át.

A fiú-iskolák tanitóit részben Felsőbánya város, részben a templom pénztára fizeti. A leány-iskolát és a r. kath. kisdedóvót pedig egészben a r. kath. templom pénztára tartja fenn. E pénztár az iskola-épület fenntartási költségein felül, illetőleg nevelési czélokra évenként 6000—7000 koronát fordít, mely kiadás a templom pénztárának állandó terhe.

A reformátusok uj temploma a r. kath. templom szomszédságában, attól nyugatra emelkedik.

A felsőbányai protestáns egyház néhány évvel Luther fellépése után alakúlt meg, hívei azonban már 1567-ben Kálvin tanait fogadták el. Ez időben a protestánsoknak már díszes kőtemplomuk volt, mely 530-ban már teljesen készen állott.

A protestáns vallás fellépése után Felsőbányán a róm. kath. egyház csakhamar megszünt és csak 1719-ben éledt fel újra, a ref. egyház pedig a XVI. század végén s a XVII. század elején élte legvirágzóbb korát. Iskolájában nemcsak alsóbb, hanem felsőbb oktatást is nyertek a város és vidék fiai.

A XVII. század második felében azonban, mint az egész magyarországi protestáns egyházra, úgy a felsőbányai ref. egyházra-is, gyászos napok következtek. I. Lipót idejében templomától, paplakától s iskolájától, valamint fekvő vagyonától, általában összes jövedelmeitől megfosztatott. A királyhoz fordúló híveket mindannyiszor elutasították s csak 1693-ban, a Károlyi Sándor kir. biztostól, a városon kívül kijelölt helyen engedték meg templomuk felépítését, fából, torony nélkül. Ebben a templomban imádta istenét a ref. lakosság 200 éven át.

1845-ben hozzákezdett az egyház egy kőtemplom építéséhez, de annak építése a közbejött 1848-iki szabadságharcz miatt abbamaradt. Az építkezési mozgalom azután csak a 70-es évek kezdetén indúlt meg újra.

A róm. kath. templom pénztárából, melybe a református hívektől tetemes összeg folyt be, az akkori lelkész, Czelder Márton fáradhatatlan utánjárására 15,000 frtot utalványoztak ki 1876-ban királyi engedélylyel. Ezt a 7000—8000 frtra gyűlt összeghez csatolták és így 22,000—23,000 frt birtokában hozzáfogott az egyház a templom-építéshez. Az egyházi elöljáróság némely tagjai azonban nagyobb alapot óhajtottak gyűjteni s így csak 1888-ban kezdték a Matolcsy Lajos nagybányai városi mérnöktől tervezett és 1890-ben ünnepélyesen fölszentelt templom építéséhez, mely az orgonával (2000 frt) s egy új haranggal együtt 36,000 frtba került.

A templom fölépítéséhez több kegyes adakozó nagyobb adománynyal is járult. Az egyháznak jelenleg 48,000 korona tőkéje 100 holdnyi rétje és néhány bánya-részvénye van, mely utóbbiak szintén kegyes adakozók adományai. A város a ref. iskola fenntartásához évenként 938 koronával járúl s az egyház czéljaira 168 mtr. tűzifát szállíttat; az új templom építéséhez 1000 frt segitséget adott s az építéshez szükséges fát. A jelenlegi ref. iskola e század elején épült. Az egyház anyakönyve 1702-ben kezdődik. Rendszeres jegyzőkönyvei e század elejéről valók. Az egyház birtokában egy igen nevezetes énekes-könyv van, a Gradual 8 példányának egyike, melyet I. Rákóczy György fejedelem, nevének sajátkezű beírása mellett, 1636-ban ajándékozott a felsőbányai ref. egyháznak. Van továbbá egy úrasztali tányérja 1533-ból, egy másik 1648-ból és egy 1593-ban készült fedeles keresztelő-kancsója; két igen szép, gazdagon aranyozott úrasztali pohara és számos régi és újabb úrasztali terítője.

A felsőbányai *gör. kath.* lakosok a szomszéd román falvakból származtak be Felsőbányára. Hogy azonban mikor voltak már annyian, hogy rendes egyházközséggé alakúltak, biztosan megállapítani nem lehet. Jelenlegi egyszerű *fatemplomuk* 1793-ban épült s ugyanez év augusztus 27-én szenteltetett fel. Azelőtt az akkori paplaknak egyik szobája volt berendezve templomi szolgálatra. A templomban mindössze annyi említésre méltót találunk, hogy a szentélyt a főhajótól elválasztó úgynevezett „Ikonosztáz" e vidéken az egyedüli, melyen a tisztán keleti stilus érvényesűl. A görög katholikusoknak szintén van 6—6 osztályú elemi fiú- és leányiskolájuk.

Felsőbánya tanügyi intézményei között említésre méltó még a *m. kir. bányaiskola,* a hol négy éves tanfolyammal bánya altiszteket képeznek ki a hazai bányászat számára és a társadalmi úton keletkezett és államivá fejlesztett *kisdedóvó-intézet.*

A város kezelése alatt álló *Erzsébet-szegényápolónak* egy 6 szobás földszintes kőházán kívül van 48,265 korona alaptőkéje; itt 15—20 elaggott, vagyontalan helybeli illetőségű egyén nyer szállást, fát, világítást, ruhát és élelmezést, szóval, teljes ellátást. E szegény-ápoló alapítványából építette föl 1892-ben a város képviselő-testülete a modern *járványkórházat.*

Van még ezenkívül a városban egy *szegény gyermekeket segélyző egyesület,* mely tőkéjének kamataiból, továbbá az alapítványi és tagsági díjakból évenként, felekezeti különbség nélkül, mintegy 50—60 szegény iskolás gyermeket lát el ruházattal s a szükséges tankönyvekkel.

A város többi középületei közül megemlítendő a főtér déli oldalán, a róm. kath. templom közelében emelkedő *városháza.* Erős, tömör, barokkízlésű emeletes kőépület, mansard-tetővel s két sarkán két nagyméretű gyámpillérrel. Benne van elhelyezve a városi muzeum is, mely szépen gyarapszik.

A városháza mellett áll a hasonló építésű *bányaiskola,* melynek igen becses ásványtani és geologiai gyüjteményei vannak.

A m. kir. *bányahivatal* épülete a főtér nyugati sarkán áll s emeletén a bányatanácsos, hivatali főnök lakását, földszintjén pedig a hivatali helyiségeket foglalja magában. Igen érdekes, szép régibb épület még a r. *takarékpénztár* tulajdonát képező, ú. n. Sztáncsek-féle ház is, csinos, régi, külső díszítéseivel s árkádos folyosójával.

Technikai tapasztalat után érdeklődő turisták számára tanúlságos látnivalót nyújtanak a város völgyeiben elhelyezett *bánya- és zúzó-művek* és különösen a már leírt ú. n. *fővölgyi zúzó.*

A városi *„Korona"-vendéglő* a piacz felső részén, az Árpád-utcza sarkán áll. Emeletes épület; földszintjén öt vendégszoba, étterem és kávéház van, emeletén egy nagy terem. Az épületet ez évben átalakították és kibővítették.

Az úgynevezett *Petőfi-liget* 10 hold terjedelmű, fákkal szépen szegélyezett, sétautakkal ellátott kert. Itt tennis-pálya is van.

A *sörháznak* 8 holdnyi szép gyümölcsöskertje van; a városra, a szomszédos Somos- és veres-hegyi erdőségekre innen gyönyörű kilátás nyílik.

A lakosok foglalkozása.

A város lakosságának nagy része bányászattal, kisebb része pedig mező- és kerti gazdasággal és kézmű-iparral foglalkozik. Az utóbbi időben az állattenyésztés is némi lendületnek indúlt.

Terménygazdaságának legkifejlődtebb ága messze földön híres gyümölcstenyésztése. A város környékén, a kedvező éghajlati viszonyok mellett minden gyümölcsnemnek annyira kedvező talaja van, hogy a vadgyümölcsök: málna, szeder, földi-eper, áfonya, mogyoró, dió, gesztenye, néhány szilvafaj, vadalma s körte minden emberi beavatkozás nélkül dúsan teremnek s a szorgalomnak csakis azon feladat jut, hogy a gyümölcsfákat a kellő távolságba helyezve s a vadakat nemes fajokkal benemesítve, a kiirtott üres helyekre átültesse.

Tényleg a gesztenyét, diót, beszterczei szilvát, néhány faj hazai almát, körtét és cseresznyét nagyban tenyésztik Felsőbányán s a három elsőt, valamint az aszalt-szilvát és szilvaízt, mint könnyen szállítható kereskedelmi czikkeket, már a legrégibb időkben is, főként Lengyelország felé, nagy menynyiségben szállították s ez nem csekély jövedelmet adott a lakosságnak, mely jövedelem ma már annyival biztosabb, mert az elősorolt czikkek a vasutakon minden irányban könnyen szállíthatók.

A nyers almát, körtét, cseresznyét, romlandóságuk s költséges szállíthatóságuk miatt még eddig csak ritkábban vitték távolabbi vidékre, vagy külföldre, hanem inkább a helybeli fogyasztásra voltak utalva; ha azonban a tervben lévő felsőbánya—máramarosi vasút kiépül, e gyümölcsöknek is állandó piaczuk nyílik Lengyelország felé.

Iparágai közül különösen a fazekas-ipar fejlődött annyira, hogy czikkeit a vármegye határain túl is messze elszállíthatja s keresett árúként jól értékesítheti. Jelentékeny iparág még a tímár-ipar is, mely iparágaknak fejlesztése iránt a kormányhoz fölterjesztések tétettek.

A város *kiránduló-helyei*: 1. a *Fekete-hegy*. A várostól kelet-délkeletre fekvő, 1243 m. magas Fekete-hegy egyik legszebb s leghálásabb kiránduló helye Felsőbányának, hová nagyobb kerülőúton lóháton, de 3—4 óra alatt a városból gyalog is kényelmesen, fel lehet jutni. Az út a völgynek éjszak felé való kanyarodásánál kezdődik s majdnem állandóan keleti irányban tart. A Fekete-hegy alsó része itt-ott fiatalabb, helyenként pedig ős bükköserdőséggel van körülvéve, melyben folyton kellemes árnyékban haladhatunk. Magát a hegyet csak akkor láthatjuk, ha egészen a tető alá érve, a sűrű erdőségből kiemelkedünk. Maga a hegytető középen kissé emelkedett, körülbelüll 800—900 holdnyi kopár, fátlan sík terület, mely hegyi-fűvel, vastag, puha mohával s helyenként fekete és vörös áfonya-bokrokkal van benőve. A hegytető kissé alantasabban fekvő dél-nyugati szögletében van egy bővízű forrás is, kitűnő tiszta hideg vízzel. De leginkább a páratlan kilátás az, a mi a kirándulókat annyira ödaköti e hegytetőhöz. Ha a hegytető éjszaki szélén függélyesen emelkedő kősziklák fölött leülünk s széttekintünk, Felsőbánya város egész birtokterületét, erdőségeivel, hegyormaival s völgyeivel egy tekintetre beláthatjuk. Ugyanez oldalról láthatunk bele a hegy éjszaki lejtőjén levő Bódi- és Kis-tóba is. Egész tisztán állanak ezenkívül előttünk a Felsőbánya határain jóval túl, nyugatra fekvő s a Tisza és Szamos völgyét elválasztó hegységek. Ezeken túl, kelet felől pedig az erdélyi magasabb hegyvonalak tűnnek föl, sőt néha az a hegyvonal is, mely nyugatra húzódva, Magyarország és Erdély határát alkotja. Kelet felé szembetűnik a magas hegyek között, szűk völgyben, hosszan elnyúló Kapnikbánya. A legszebb kép azonban mégis nyugatra esik, hol az éjszaki s déli hegységektől összeszorított Zazár-völgytől a nyugat felé mindinkább szélesedő Szamos-völgyre s az ennek végén kezdődő síkságra való kilátás határát, csak a távolság s a levegő sűrűsége korlátozza, úgy hogy e helyről, éles távcsővel, egész Szatmár vármegye sík területe tisztán áttekinthető. A Fekete-hegyről egy rövid óra alatt könnyen le lehet ereszkedni a már említett Bódi-tóhoz, mely útunkban megtaláljuk mindazokat a forrásokat, melyek a Fekete-hegyből fakadva s a sziklák között lefelé csörgedezve, s lentebb jókora patakká növekedve, táplálják az említett tó vizét. A hegy közvetetlen aljában van a guttini választmány „Siegmeth Károly“ menedékháza.

A város kiránduló-helyei.

2. A *Bódi-tó* és a *Kis-tó* a Fekete-hegy éjszaki aljában levő sűrű erdőséggel körülvett kies helyen terülnek el, hová, minthogy itt a tópásztor (felügyelő) lakása és a guttini választmány csinos pavillonja kellemetlen időben is menedéket nyújt s minthogy e pontra már szekéren is kényelmesen fel lehet jutni, minden év sűrű rajokban hozza a kirándúló társaságokat. Útja a Zazár-völgyben a Hosszú Orom nevű hegy (982 m.) alatt levő lugzó-mű fölött tér el keleti irányban a máramarosi útról.

3. A *Rozsály-hegy*. A Rozsály-hegyre Felsőbányáról a sörháznál kezdődő kisbányai völgyön, illetőleg magán a bájosan fekvő Kisbánya községen át, akár lóháton, akár gyalog kényelmesen juthatni fel 4—5 óra alatt. A kilátás innen is nagyon szép, különösen délnyugatnak s a Guttin-hegy felé.

4. A *Guttin-hegy*. E hegy nemcsak a vidéknek, de egész Szatmár vármegyének legmagasabb pontja, éjszak-nyugati aljában gyönyörűen fekvő tenger-szemmel; azonban a várostól való távolsága, magassága, valamint kopasz fennsíkjának terjedelme miatt, egy nap alatt csak jó turisták tudják megjárni. Ezért legczélszerűbb a kirándúlást ide úgy rendezni, hogy délután lóháton vagy gyalog a Felsőbánya várostól mintegy 4—5 órányi távolságban levő tengerszemig vagy a Mlezsnicza mezőn álló menházig érjünk, s itt meg pihenve, kora hajnalban igyekezzünk a tetőre; a mintegy két órai, kissé fárad-

ságos utat megtenni nagyon érdemes, ha azt a felejthetetlen, szép látványt élvezni óhajtjuk, melyet a tetőről a nap-fölkelte nyújt. A Guttin terjedelmes fensíkja helyenként kopár és kősziklás, nagyobb része azonban fűvel, fekete- és vörös-áfonyával, törpe boróka-fenyővel van benőve; innen felséges kilátás nyílik nemcsak a körülfekvő hegységek fensíkjaira, hanem főként Máramaros vármegye óriási havasaira s azoknak völgyeire. A Guttinhoz vezető út egy darabig a Zazár völgyében, a Sujorban vezet, a felsőbánya—máramarosi útvonal első kanyarulata elején. Ez útvonal is egyike a legregényesebbeknek. Felsőbányától kezdve számos kanyarulatban, 627 méternyi emelkedéssel ér $1^{1}/_{2}$ óra alatt a Magura (1123 m.) és a Kőröshegy (1148 m.) közé, honnan azután állandóan ereszkedik. A Guttinra vezető gyalog út a Zazárnak a fővölgytől való elszakadásánál jobbra tér el s a Magura alatt keresztezi a kapniki Sujor útját.

5. A *Bánya-hegy*. A Felsőbányáról tehető hegyi kirándulások között egyik leghálásabb a város mellett, illetőleg közvetetlen fölötte emelkedő Bányahegy, hova kissé meredek, de mindamellett eléggé járt gyalogutakon $1^{1}/_{2}$—2 óra alatt fel lehet jutni. E kirándulás alkalmával a m. kir. kincstár bányaaknáit, valamint a többi magán-bányászati műveket tekinthetjük meg; fent a hegyen pedig a magán-bányák bejáratait s a már kiművelt, elhagyott, s helyenként összedűledezett üregeket láthatjuk; szóval e rövid, félnapi kirándulásnál a kellemes kilátáson kívül, megismerkedhetünk a fémbányászat csaknem minden részével, a nélkül, hogy azért a föld mélyébe kellene leereszkedni. Visszatérve, megtekinthetjük a kincstári ércz-zúzó- és tisztító-műveket, melyek a legújabb technikai vívmányok szerint vannak berendezve.

6. *A keleti árok*: Igen kellemes, rövid, félnapra való kiránduló, vagy inkább csak sétahely, melyet minden nagyobb fáradság nélkül, sűrű erdőség fái között, a völgyekbe bevezetett mintegy 2000 m. hosszúságú vízvezeték mentén kényelmesen bejárhatunk, míg annak végén az azt folyton vízzel tápláló természetes patakot elérjük. Az árok mentén alkalmas lóczák, asztalok, sőt egy kis menedékház is várnak reánk.

7. *A nyugati árok* hasonló az előbbihez, azzal a különbséggel, hogy ez közelebb van a városhoz s így még könnyebben járható be. E helynek egyes pontjairól igen szép kilátás kinálkozik a fentebb leírt Bányahegy nyugati s a város egyes részeire. Ez árok mellett haladva, kényelmesen elsétálhatunk az éjszaki hegytömegek közé ékelt Kisbányáig, melynél jobban elrejtve fekvő zúgot alig lehet képzelni; a hegyek a szó legszorosabb értelmében körülzárják és fölöttük, sziklasisakjával, a komoly Rozsály uralkodik. A község alatt csörgedező patak fölött néhány savanyúvíz-forrás is van, melyek között, ásványtartalmára nézve, a Borkút-forrás a legnevezetesebb. Kisbányáig az árkon az út 11 kilométer s ezért már inkább nagyobb kirándulásszámba mehet, de a ki ez erdőségek és hegyek közé rejtett kis oláh községet s egészséges, szép tipusú lakosságát meg akarja ismerni, örömest szán e kirándulásra egy egész napot is.

Kellemes és szép *kiránduló-helyek* még: a Veres-hegy, a városi kénhydrogénes forrás, a kénesős-hegyen az úgynevezett Fehér-kőszikla, a sitfa-erdei fenyves, az Izkút gyönyörű, terjedelmes fennsíkja, a Nyárló nagy erdei legelő, a Baltin vagy Páltyin messzelátó, az új úttető, a Holló-kő, a Gábor József-forrás, a Királyasszony-forrás, az Urak asztala, a Körösös-forrás, a Huszt-oldali szép kilátó, az Új-úti hármas forrás, a Zubák-mező, Égett orom, jezeri árok, a Gurut-tető, az él-dűlői útvonal stb.

* * *

Források: Szirmay Antal, Palugyay Imre, Wenzel Gusztáv, dr. Schönherr Gyula, Palmer Kálmán, Szmik Antal, Münnich Sándor, Gábor József és Sándor, Baumerth Károly s Nagy Lajos Felsőbányára vonatkozó munkái.



Felsőbánya és vidéke térképe.

SZATMÁR VÁRMEGYE NÉPE.

Szatmár vármegye népe két főelemből áll. A vármegye alföldi részét magyarok lakják, a hegyes részt oláhok. A két nép oly távol él egymástól, úgy elkülönítve, mintha két külön világ volna, bár van átmenet a két néprajzi terület között. A keleti oláhságnak előre nyúlnak telepei a színmagyar sík vidékre, viszont a hegyes tájon is vannak magyar szórványok. Ezeken az átmeneti pontokon a népélet főjellemvonása, hogy az alföldi oláhok teljesen magyaros életet élnek, míg a felvidéki magyarok bizony az eloláhosodás felé haladnak, minél gyérebb csoportokban élnek az oláh tengerben. E két uralkodó nemzetiségen kívül svábok vannak, főként a nagykárolyi és erdődi járásban. Ezek földmívelésből élnek, mint a magyarok és sok magyar szokást vettek át ; de minthogy rendesen egy tömegben élnek falvaikban, elég hűen őrzik eredeti jellegüket s ősi szokásaikat. A fehérgyarmati járásban tót telepítések vannak; de ezek már egészen beleolvadtak a magyarságba s még a faji jellemvonásukat sem őrzik meg az összeházasodások következtében. Vannak kisoroszok is a megye éjszak-keleti részében, de kevesen.

A vármegyét néprajzi tekintetben még nem kutatták fel s tudományosan közzétett adat alig van az egész vármegyéről.

Nemzetiség és vallás.

A főbb néprajzi területeket a nemzetiségek megoszlása szerint lehet megjelölni. A vármegye területe, Szatmár-Németi elhagyásával, 6095 négyzet-kilométer, azaz 1.059,080 katasztrális hold. A vármegye lakossága az 1900-iki népszámlálás adatai szerint 340,689 lélek. A népesség eloszlása, az uralkodó nemzetiségek és vallások szerint a következő :

Sorszám	Járás	Magyar	Német	Oláh	R. kath.	Gör. kath.	Ev. ref.
1	Csengeri járás	25414	41	2272	2348	7610	15953
2	Erdődi	9359	5220	14675	8967	15395	3862
3	Fehérgyarmati	30942	52	9	2417	1692	24733
4	Mátészalkai	41154	152	10	4075	7962	25104
5	Nagybányai	4609	330	26032	3565	26330	517
6	Nagykárolyi	29101	2980	7926	16385	13247	9455
7	Nagysomkúti	3755	353	23860	542	22027	1937
8	Szatmári	29896	95	10486	4480	17964	16020
9	Szinérváraljai	8065	1730	29543	2120	29945	4318
10	Felsőbánya	4205	19	346	2484	1247	687
11	Nagybánya	8550	148	2400	4124	4242	1685
12	Nagykároly	14885	149	217	5990	3508	3405
		209935	11177	117856	57496	151165	107672

Minél jobban keletre haladunk a magyarság nyomán, úgy tünik fel előttünk helyzete, mintha csak épen a végvárak maradnának meg a körülözönlő oláhság ostromló tengerében. Már az erdődi járásban, a mely a hegyek lábánál terül el, csak a főbb községek magyarok : Erdőd, Géres, Királydarócz, Krasznabéltek, Dobra. A vidéket már elborította az oláh áradat, a mely a hegyek közül óvatosan és szívós erővel halad nyugatra le, a síkra.

A vallási statisztika különben egy rendkívül érdekes adatot ád. A görög katholikusok a vármegye lakosságának felerészét teszik s a magyarság száma

mégis csaknem kétszer annyi, mint az oláhoké. Ez úgy lehet, hogy az oláhok, bár mind görög katholikusok, kivéve a nagysomkúti járásban a néhány ezernyi görög keletit, 12,213 lélek, de a hol régebben települtek a magyarok közé, teljesen megmagyarosodtak s bár ősi vallásukat megtartották, ma már tiszta magyaroknak érzik és vallják magukat. Igy pl. a fehérgyarmati járásban, mely Szatmártól éjszakra a Szamos és a Tisza között terül el, 1692 gör. kath. közül csak 9 mondta magát oláhnak, a mátészalkai járásban, a mely a szatmári Nyirség, 7962 gör. kath. között csak tíz akadt, a ki oláhnak érzi magát s ezek is a beköltözöttek, a cselédek közül valók, olyanok, a kik rövid ideje szolgálnak itt és még nem tudnak magyarúl.

A mint az oláhok általában görög-katholikusok, úgy a magyarság nagyrészt református. E magyarság ereje uralkodik azon a megmagyarosodott gör. kath. tömegen, a mely a magyar vidékeken él. A róm. katholikusok jórészben németek, vagy a beköltözött magyarságból kerülnek ki. A nagykárolyi s erdődi sváb települőkre is vonatkozik az az igazság, hogy a hol tiszta magyar nép között élnek, még nagyobb tömegekben is magyarrá váltak. Elszórva, itt-ott vannak *tótok* is a vármegyében, de ezek is megmagyarosodtak s csupán vallásukat őrizték meg.

Kisorosz összesen csak 234 van a vármegyében szétszórva. Nyilván a ruthén beköltözöttek is beolvadtak a magyarok közé. Szegény nép, s cselédek a tótok is, a ruthének is. Vannak kevesen horvátok és szerbek is; ezek főként ideiglenesen vannak munkában a nagybánya-környéki bányákban s erdőkben, hol elvétve olasz munkás is akad.

Zsidók aránylag sokan vannak, 21,118 lélek. A zsidók is főleg a földmívelés különféle ágaiból élnek. Azt is érdemes följegyezni, hogy oláh vidékeken, legfeltünőbben a nagysomkúti járásban, a zsidók *német anyanyelvüeknek* valják magukat.

A nemzetiségek magyarúl tudása az országos aránynak megfelel. Magyarúl tudnak a vármegyében 242,756-an; ha ebből levonjuk a magyar anyanyelvűek számát, 209,935-öt, 32,821 idegen anyanyelvű tud magyarul, az összes idegen anyanyelvüek negyedrésze. Megjegyzendő, hogy e tekintetben az oláhok állnak leghátrább, a németek pedig legelől. Pl. a 7 járásban, melynek lakossága majdnem 30,000 lélek, a 3755 magyaron kívül csak 1500-an tudnak magyarúl. De azért örvendetes haladást lehet e tekintetben megfigyelni. 1890-ben az egész lakosság 68.7 %-a, 1900-ban pedig 71.3 %-a tudott magyarúl, vagyis a nemzetiségeknek 1890-ben 23.6 %-a, 1900-ban 25.1 %-a.

A vármegye lakosságának legnagyobb része a mezőgazdaságból s annak különféle ágaiból él. *Mezőgazdaságból* 254,121-en élnek. Ezek közül 100 holdon felüli birtokos van 570, kisbirtokos 19,524, kisbirtokos-napszámos 7072, részes földmíves 3074; ide lehet még számítani a napszámosokat 3467, s eltartottjaik 8005. *Bányászatból* 3842, *iparból* 33,072, *kereskedelemből* 6989 kap kenyeret, együttvéve a keresőket s eltartottakat. *Közszolgálatból* 3049 kereső s 5955 eltartottja él. Foglalkozás.

A nép műveltsége, így megyei átlagban, meglehetős szomorú képet mutat. 1890-ben csak 40.1 %, 1900-ban 47.3 % tudott írni-olvasni, míg az országos átlag 1890-ben 50.6 % s 1900-ban 59 % volt. De ezt a gyönge fokozatot az oláhság rovására lehet írni. A somkúti járás 28 ezer főnyi lakosából csak 4 és fél ezer, vagyis *egy hetede* tud írni-olvasni, a szinérváraljai járás 39,511 lakosságából csak 8336, azaz *egy ötöde* s a nagybányai járás 31,263 főnyi népéből 6625, tehát *egy ötöde* tud írni-olvasni. És ezek is főként az egyes járások magyar lakosságának soraiból kerülnek ki. Míg pl. a mátészalkai járásban 41 ezer lélek közül 18,401, a nagykárolyiban 40 ezer közül 19,697, s a csengeriben 27 ezer közül 13,608 tud írni-olvasni, s így az összes népességnek kb. a *fele*, a mi teljesen megfelel az országos átlagnak, a mely szerint az *összes* (csecsemőket is beleértve) népességnek 1890-ben 42.2 %-a; 1900-ban 49.6 %-a tudott írni-olvasni. Műveltség.

A vármegyében a nép *sűrüsége* és a *nép szaporodása* kb. az országos átlagnak felel meg. A legsűrübben lakott vármegyében 82.2 lélek esik egy négyzetkilométerre, a legritkábban lakottban 26.4; Szatmárban pedig 1890-ben 49·08; 1900-ban 55·8 esett, míg az országos átlag 1890-ben 53·8, 1900-ban 59·3 volt. Ez a sűrüség 1900-ig folyvást nőtt és pedig normális százalékkal. 1880-tól 1890-ig a róm. katholikusok száma 11.58 %-al, a gör. katholikusoké 10.20 %-al, és a Népszaporodás és sűrűség.

reformátusoké 10.61 %-al nőtt. 1890-től 1900-ig az egész nép 12.4 %-al gyarapodott, a mi fölötte van az országos átlagnak : 10.3 %.

Ezt a népsűrűséget azonban komoly veszély fenyegeti: a kivándorlás. Bizonyosra vehető, hogy a következő népszámlálás nem fog ilyen egészséges képet nyújtani e tekintetben sem, hacsak a visszavándorlás nem segít a bajon. Éppen 1900. óta indult itt meg igazán a kivándorlás és éppen a legmagyarabb vidékeket tizedeli meg. 1900-ban 134 férfi és 26 nő, 1901-ben 313 férfi és 37 nő, 1902-ben 666 férfi, 119 nő és 1904-ben 628 férfi és 197 nő vándorolt ki és a kivándorlás azóta szédítő arányokban nőtt.

A magyarság néprajzi képe.

A magyarság néprajzi képe nem valami színes. Megvan ugyan a vármegyének a maga önálló jellege, de ezt mélyebben futó erek és idegek adják meg, a mit felületes néző nem láthat meg az első pillanatra.

A vármegye az országnak legelzártabb alföldi részei közé tartozott; sőt részben ma is az. Valóban ősi szűz területeken nyit utat itt a vonat, mert utak nélküli, járhatatlan föld ez. A vármegye négy nyugati járásában alig gondozott föld-utak vannak s a talaj olyan nehéz, agyagos, hogy őszi és tavaszi esőzések idején hat lóval sem lehet átvontatni az üres szekeret a szomszéd faluba. Ez a rossz közlekedés okozza, hogy a vármegye szinte zárt terület volt. Talán ez is egyik oka, hogy Szatmár vármegye magyar népe a magyar faj legértékesebb részei közűl való. Mutatja mindjárt néprajzi megjelenése. Ezen a világtól elzárt vidéken él a legtisztább, legegyszerűbb életszokású s legkevesebb tájkiejtéssel tarkított nyelvű nép. Öltözete, ruházata, építkezése, életmódja, mind a legtisztesebb középútat jelzik a magyarság különféle vidékein élő szokások között. Annak is, hogy irodalmilag igen kevesen érdeklődtek e nép iránt, az a főoka, hogy átlagos szemű embernek igen kevés itt a látnivaló. Kevés a rikító, kiabáló szín és hang, s nagyon is nyugodt az élet. Kevés a kuriózum, annál több a normális tipus.

Néprajzi tekintetben a magyarság területén feltünően elváló részeket nem találni. Mégis vannak vidékek, a melyek lényeges eltéréseket mutatnak. Az éjszak-keleti rész a *Tiszahát*, s erősen hasonlít a beregmegyei Tiszaháthoz, jobban, mint a délre fekvő területekhez. A *Paládok*, az *Erdőhát*, az *Ecsedi láp* környéke, a *Nyirség*, az *Érmellék*, s az *Avas* magyar része különböznek egymástól bizonyos színben, bár mégis egy néprajzi területnek lehet tekinteni az egészet.

A vármegye magyar részének alföldi képe van. Még dombok sincsenek, csak a Nyirségen. Jellemző azonban az egész sík részre, hogy sűrűn van rakva apró falvakkal. A török-tatár pusztítást nem szenvedett Alföld képét látjuk itt.

Az utczák.

E kis falvaknak rendesen csak egy egyenes utczájok van, melynek két végét *nagy vég*, *kis vég* és *alvég*, *felvég* névvel szokás nevezni. Ha van még egy utcza, az rendesen a fő-útból kanyarodik le és aztán párhuzamosan halad vele; ez a *kis-utcza*, a mit esetleg *sikátor* köt össze a főbb utczákkal. Ha még több utcza is van, azok vagy a határrészről, vagy a szomszéd faluról kaptak nevet. Az egyenes utczák két oldalán csaknem egyforma nagyságú telkek sorakoznak (5—800 négyszögöl). Az utcza-szélen csinos kerítések vonúlnak végig s a házak egyik végükkel néznek az útra, a régebbi házakon egy, az újabbakon két ablakkal.

A kapu.

A kapu két részből áll. Mindenütt van kis ajtó a gyalog ember számára s egy, vagy újabban kétszárnyú kapu. Felső-Szatmárban, kivált a Tiszaháton, régebben a kapu felső fája hatalmas tölgyfa-gerenda volt, a melynek törzsét meghagyták teljes vastagságában s a sarkát úgy állították be, hogy a vastag *tönkő*, mint a kétszárú mérleg egyik ága, egyensúlyozott, de ha a kaput nyitották, ki is kanyarodott a gyalogjáróra, keresztben. Ez a szokás, mióta drága a fa, megy a divatból kifelé. Ma léczkerítést s léczkaput állítanak.

A házak.

A lakóházak építésmódja tekintetében a Szamostól éjszakra és délre eső terület lényegesen különbözik. A Nyirség deszkapalánkos utczáival, kiskert nélküli s homlokfal nélkül simán leereszkedő háztetőivel, első pillantásra más képet ad, mint a tiszaháti kiskertes, esztergályozott tornácz-oszlopos és tűzfalas házú falvak. A Nyirség s az Ér-környék építkezése majdnem ugyanaz. A házak építési anyaga leginkább vályog, de paticsfalat vagy boronavázat is találni, kivált az apró és szegényebb házaknál. Régebben náddal szoktak fedni; de mióta az ecsedi láp náderdőségei helyén az eke szánt, azóta nincs nád, melyből pedig igen szép sima, szinte gyalúlt fedést tudtak késziteni. Ma fa- vagy cserépzsindelylyel, vagy zsupszalmával fednek s egyáltalán szeretik a szép tetőket.



Tiszaháti parasztház.



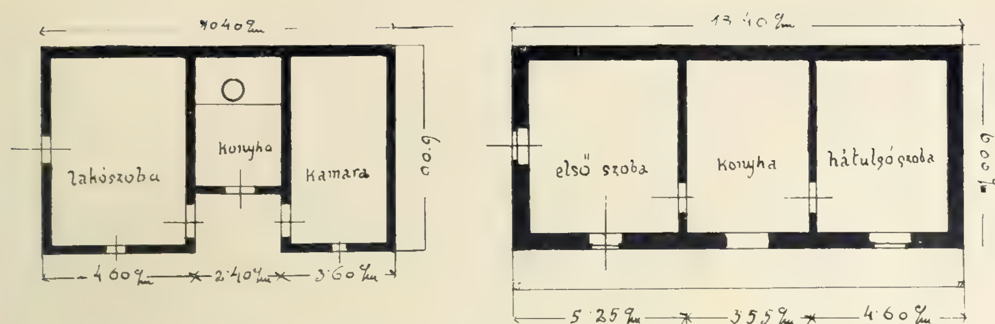
Nagyecsedi parasztház.



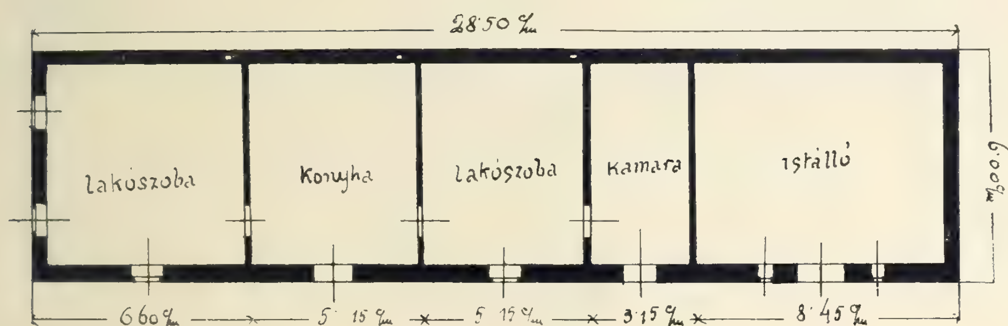
Tyukodi parasztházak.



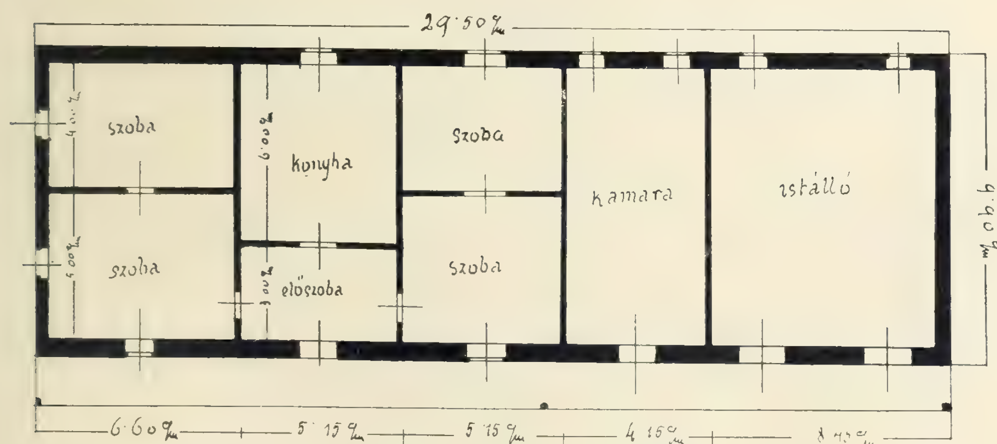
Vállajvidéki sváb parasztház. Háttérben a czifra csűr.



Tiszaháti magyar házak alaprajza.



Nyirségi magyar ház alaprajza



Érmelléki sváb ház alaprajza.



Dióshalmi oláh ház.



Laczfalusi búcsusok.

Az Ér-mellék sváb házainak ős jellemvonása, hogy az összes melléképületeket a lakóházzal egy fedél alá építik, a minek az a főhaszna, hogy a gazda az egész házat bejárhatja s nem kell sárba lépnie az eresz alól, a végigfutó, de el nem rácsozott, vagy csak a lakás előtt bedeszkázott tornáczról. Ez az építésmód a magyarságnál is egyre jobban hódít. A ház beosztása is lényegesen különbözik a sváboknál és a magyaroknál. Mezőpetri, Szaniszló stb. sváb községekben két szoba van az utczára, a pitvar előszobára és konyhára oszlik s hátúl ismét két szoba van. Tehát nagyobb házakat építenek. A kamara külön bejáróval nyílik a tornáczról, ebben van a pincze s a padrajáró; az istállón egy vagy két ajtó van. Az utczai homlokfalra rápingálják vagy féldomború betűkkel kirakják az *I H S* betűket s az évszámot; kálvinista vidéken nincsenek semmi efféle díszek; az ujabb házakon azonban a kisvárosi renaissance-dísztörmeléket ők is utánozzák: a habarcsból teremtett kőnégyszögekkel jelzett oszlopokat a ház homlokzatán, háromszöget az ablak fölött és a festett vagy téglából alakított falszéldíszt; az évszámot igen ritkán írják fel.

Ez a németes építésmód uralkodik az ecsedi láptól délre s nyugatra eső vidéken. Kiskertek a sváboknál nincsenek, de a magyaroknál néhol vannak.

Más építkezési forma van a Szamostól fölfelé, a szatmári járás némely falujában. Botpaládon különösen sok a „kőlábas"-ház. Vaskos, tekintélyes épületek emelkednek az utcza során, fehér homlokzatuk három ablakkal rúg ki az útra; széles, téglás tornáczuk van s négy kerek, fehér oszlop tartja az ereszt, a „kőoszlopot", melyek nyilván azért ilyen öles vastagok, mert vályogból vannak. Az eresz simán ereszkedik le, csúcsfal nélkül. Az utczára itt is két szoba van s a konyha az előszobából nyílik. Az istálló és melléképületek külön vannak.

A legelterjedettebb építkezési mód a tiszaháti épületek tipusa. Ennek két ujabb fejlődés fokozatát mutatja a rajz. Ezelőtt még, száz, sőt 50 évvel is, úgy építették a házat, hogy a két szoba között szabad eresz maradt, a melyet nem választott el fal a keskeny tornácztól. Bent a szobában volt a szabad tűzhely, kémény nélkül; a füst a nyitott tetőn tódúlt ki, réseken repült el. Később, mikor kéményt kellett építeni, tágas harangkéményt emeltek a pitvar fölé s elől fallal zárták el a szabadtól, de úgy, hogy a szobák ajtai még mindig a szabad tornáczrészre nyíltak; a pitvarból aztán valóságos konyha lett. Ma a rendes, közönséges építési terv: az elől tágasabb szoba, aztán a konyha, végül a hátulsó szoba. Az is gyakori, hogy mind a három helyiség egyforma tágas.

A ház építési anyaga leginkább vályog. A régibb épületeket, kivált erdős vidéken, fából építették, az újabbakat téglából, kőalapzattal. Itt-ott építik, különösen a szegények, a vert falat és a favázas paticsfalat is. Fedni, az ecsedi láp körül s a hol mocsaras helyek voltak, náddal szoktak; de ez már erősen megfogyott. Most a déli részen zsupszalmából készítenek szép sima tetőket, éjszakon pedig törött, gépelt szalmából, borzas, villával szórt fedeleket; egyáltalán nem valami ékes a fedésük. Ma már fazsindely és cserépzsindely a fedőanyag; a cserépzsindely a Nyirség felé vörös, fönt pedig fekete, leginkább csöves-válus.

A telek beosztásában jó mintakép a tiszaháti telek tipusa. A kapun belépve, jobbra van a lakóház, melyet az utczától kicsiny kert választ el. E mögött egy vonalban vele az istálló. Baloldalt, szemben a házzal, nagyobb kerttel elvágva az utczától, kisebb ház áll, ebben van a nyári konyha, a kamara és a sütőház. Az udvar hátuljában, szemben a kapuval, a hatalmas csűr s mellette elkerítve a kert. A csűr mögött az *abora*; ez négy magas oszlopon le- s feltolható zsindely-tetőt tart, ez a szénatartó; az udvar legszélesebb helyén van a málétartó góré (kukoricza-szárító kas). A telek-beosztás.

A vármegye déli részében, a viszonyokhoz képest, változik a beosztás. Mikor az istállót egy fedél alá építik a házzal, üresebb marad a telek. Mióta nem szabad behordani a faluba a termést és odabent gépelni, azóta kevesebb és kisebb csűröket építenek. A Nyirségen elmarad a gyümölcsös-kert, valamint az Érmelléken is. A télire való fát felső Szatmárban hasábokban rakják máglyába, s csak télen vagdalják fel, míg délen, szabolcsiasan felaprítják s csinos boglyákat raknak belőlük. Az előkertek is elmaradnak délen s a házak kiülnek az útfélre. A nyári konyha és a sütőház is kimarad az épületből; az elsőt a pitvarkonyha pótolja (nyáron a szobában főznek), a másikat a szobába rakott boglyakemencze.

A rédelyes ház.

Érdemes külön megemlíteni a tiszaháti „rédelyes" házat. Ez az ismertetett tiszaháti tipusból önállóan fejlődött ki. Rédelynek nevezik tulajdonképpen a bedeszkázott tornáczot; rédely-oszlopok az eresztartók, rédely-gerenda fut végig az oszlopok között s czifrára fűrészelt deszkával van beszögezve. Az oszlopok régebben esztergályozott tölgyfagerendák voltak; ma ácsolt fenyőfaoszlopok vannak s oszlopfőkül lyukfűrészszel készített deszka-díszekkel ékesítik. A falat az új házaknál eresz alatt kipingálják márványosra s a rédelyt virágcserepekkel rakják végig, kivált lányos házaknál. Néha veranda is ugrik ki, lécz- és fűrészelt deszkadíszekkel ékesen, s az egész ház igen csinos, barátságos, lakályos képet ad.

Lakás-berendezés.

A lakások berendezése nem nagyon fényes; inkább hűvös és szigorú benyomást tesz az idegenre. Az „első házat" rendesen tiszta szobának hagyják s csak akkor használják, ha osztozkodás útján a testvérek ugyanabban a házban maradnak. Ilyenkor az előbb házasodó legnagyobb fiú „a második házba" hozza a feleségét, abba a szobába, a melyet nem használtak, a legkisebb fiú pedig az öregekkel marad; a többieknek vagy külön házat építenek, vagy odaengedik az apósuk házához. Jellemző Kisarra, a hol mind nyelvben, mind szokásokban sok különös régiség maradt fenn, hogy a gyermekeknek a telekre építenek külön házakat s e miatt majd minden telken három-négy, sőt öt ház is áll; egyszerű, igénytelen, egyszobás kis házikók s úgy be van rakva velük a falu, mint vakondtúrással a rét. Csak a benszülöttek tudnak eligazodni a titkos átjáró utakon, a melyek udvarokon, kerteken, kerítéseken visznek keresztülkasúl s annyira rendes utak, hogy kedvükért a kerítéseken átlépő vagy átugró helyeket hagynak.

A nagy szobában van egy vagy két ágy. Szatmár felső részében nem vetik nagyon magasra, de a Nyirségen, ha nincs elég pehely-dunna, egy méteres szalmát raknak az ágyba s e fölé „póczkolják" a párnákat, dunnákat; az egészet piros, vásári takaróval borítják le, hogy az ágy sokat mutasson. Két ablak között áll a komót. Fiókjaiban fehérnemű, tetején csinos szőttes abrosz, mely azonban csak éppen beteríti; ezen porczellánfindzsák, csészék, tányérok, gondos rendben és tisztaságban. Fölötte tükör a falon, mögötte a kalendárium. A tükör alatt a katonafiú kis arczképe; a nagyobbiké, a király, a trónörökös, meg Albrecht vagy József főherczeg árnyékában, az ágy fölött lóg a falon. És ott vannak esetleg még az amerikai képek is.

A Tiszaháton az utczai, lentebb az udvari szobában szoktak lakni. Ez egyszerűbb, mint a másik. Itt is van egy-két ágy s ha kell még, gyalogágy; láda, lócza, asztal, székek; érdekes speczialitása a Tiszahát némely falujának a diófa-kis-szék, melynek egy darabból van a háta és az ülőkéje. A mestergerendára szegezve a kés-, villatartó lécz, s körül a falon a padlás alatt lógnak „kollantyúkon" a „máleszárasztó"-rudak, melyek a tornácz-oszlopok között is ott nyújtóznak. Őszkor nagyon érdekesek e házak, a két-három sorjával felaggatott kukoricza-kötések szép sárga csíkjaival.

A lakóház középső részét, a pitvart vagy konyhát nem használják. Lóczák vannak benne két oldalt s a falon tányérok. Túlságos nagy bőség nincsen a tányérdíszekben. A nagybányai fazekasok szines alapú, fehér díszítésü edényei, zöld, fecskendezett üde színű tányérai s fehér falu, fekete díszű korsói járják az egész vármegyében.

Nagyon szép rendben van a ház s a háztája. A kis kertekre a Tiszaháton nagy gondot fordítanak s Pestről hozatják a mályvák, verbénák, tátogató, pillangó, szekfű, százszorszép magvát; egy-egy virág néha nagy divatba jön, így nehány éve a chrysanthemum, a mit ők „napvirágnak" neveztek el. De az már ritkaság, hogy valaki a házatáját fával, lugassal, futórózsával, vagy szelid és vadszőlővel vegye körül, legfeljebb egy-egy eperfa, vagy néhány kényén nőtt akáczfa vet árnyékot rájuk.

Ruházat.

A nép egyszerű, értelmes. Józan lelke ruházatán látszik meg legelőször. A szatmári nép ruhája igen egyszerű. Semmi dísz, semmi feltünő a viseletben, sem a férfiak, sem a nők ruháján. A Szamostól fölfelé igen sok kendert termelnek, az asszonyok szőnek, fonnak, de csak házi használatra. Ebből kerül ki a *férfiak* és a nők összes fehérneműje s nyáron át munkában alig is viselnek egyebet, csak inget, gatyát, s legfeljebb mellyest, lajbit, hogy legyen hol tartani a pipát, gyufát s ha kell, a bugyellárist. A felső ruhát mindenütt készen veszik a vásáron s vagy

posztóból, vagy különféle minőségü sötét szövetből készülnek azok. Fekete *nadrágot, puszlit, ujjast* viselnek. Fekete bőrcsizmát, béllelt síma szárút, ványoltat; igen ritka helyen van a legényeknek harmonikás, ránczos szárú, csizmájuk. Nyáron, a tallóra, maguk szabnak ócska csizmaszárból bocskort. Fekete posztókalapot viselnek, melynek vidékenként meg van a maga formája, s nyáron széles karimájú szalmakalapot. Téli felsőnek a Tiszaháton fehérgubát viselnek, ez lefelé a Szamosháton sötétebb, u. n. darú-gubává lesz, míg a Szamostól délre, fekete hoszszúszőrű, vagy a jobbmódúaknál ragyogó, fekete, göndörszőrű ,,fürtös" gubát hordanak. Szűrt csak a Nyirségen látni és a bihari határhoz közel. Az *asszonyok* fehérneműje mind otthon készül, de pamutosabb vászonból, mint a férfiaké. Nyáron át egy-ingvállban dolgoznak s csak ,,pendely" van rajtok, ezenfelül olcsó kartonból szoknya. A fiatalok világos és virágos színeket, az idősebbek sötéteket hordanak. A hogy a lány férjhez megy, többé nem veszi fel bodrosabb lánykori ruháit. A varrásban sehol ősi, eredeti forma; a blúz-szabás divatos már mindenütt. Régebben elől gombos, testhez símuló, a melleket erősen leszorító újjast viseltek lányok, asszonyok; a termetet nem tünteti ki előnyösen a ruhájuk, laposmellűek és vékony csípejüek, bár igen sok a takaros és szép leány; szoknyát sem viselnek tuczatszám, legfeljebb három-négy van egyszerre rajtuk. Télen prémes, báránybéléses posztóbundát viselnek. A nyirvidékieknél a bőrbundát is hordják; a szegényebbek fehér gubát vesznek fel, mint a férfiak, sőt úgy szokás, hogy a gubát, míg új, az asszony, azután az ura viseli. Fehérneműiken sincsen semmi különösebb művészi ízlés. Nem szőnek olyan rikító virágos abroszokat, mint pl. az oláh asszonyok, síma szövés, csak keskeny csíkok, eperleveles, rozmaringós, szekfüves, rózsás, csillagos stb. mintákkal.

Életmódjuk is egyszerű. Ételeik nem nagyon változatosak, de táplálók és bőségesek. Természetes, hogy a legszegényebb néposztály ételét módja szabja meg, s a cseléd, napszámos és a kisgazdák nagy része sok keménymagos és másféle rántott levest, tésztát, korpacziberét, paszulyt, borsót, lencsét eszik, kivált télen át. De ez a réteg nem olyan széles, mint a hegyes vidékeken s ennek is gazdagabb élete van nyáron. Ha meg napszámra megy, bőven van kaszáslé, nagy darab disznóhusokkal, lekváros derelye, túrós galuska (,,túrós laska dereje, ez a magyar ereje") mocskos laska (szilvalekváros), almásétel, tyúk hússal tele; pompás zöld paszuly és más zöld ételek. A gazda velük eszik, ő különben mindig jól él. Disznót ölnek, egy gazda ötöt-hatot, a szalonnát, sonkát füstölik, a Tiszaháton hordóba rakják és erősen besózva így áll. Szegény embernek is mindig telik egy malaczra. Tyúkot, csirkét sokat tartanak, vizparton libát, kacsát is és mindezt maguk fogyasztják el, mert nincs piacz, a hol eladják. Érdekes étel a Tiszaháton a buzapép. Uj buzából készül s édeses, pépszerü leve van; ezzel szokták felavatni az uj termést. Általában az egész vármegyében, — persze csak a magyar részen, — nagyon jól és egészségesen élnek s a nép erős is, egészséges, munkabiró. Fogalma sincs arról a hallatlan igénytelenségről, a melylyel a keleti oláhok élnek; s ha nem pazarló, de nem is fösvény. Italában is mérsékletes. Vannak községek, a hol 50 liter bor s 100 liter pálinka sem fogy el egy év alatt. A Tiszától a Szamosig józan nép lakik; a városok közelében s az oláhos vidéken lehet inkább iszákosságot találni. Életmód.

Szép, egészséges, barátságos nép ez, a milyen a jobb viszonyok között élő magyar nép szokott lenni. Inkább középtermetü, mint magas, inkább barna, mint szőke, bár gyakori, kivált a Tiszaháton, a sötét haj és erősen szőke bajusz. Nem kövérek, inkább szikárak és csontosok; de a jobbmóduak között gyakori a köpczös termetü. Némely vidéken csupa kékszemüek, másutt barna a szem szine, a miből bizonyos keresztezésekre lehetne következtetni; a fajkeveredés különben kevés, hiszen alig volt közöttük idegen település. Csak a svábságnak és még inkább az oláhságnak lehet némi hatását észlelni. A nép külseje.

Jelleme is olyan, mint ő maga, mint élete, egyszerü, komoly és mégis inkább derült, mint borús. Nem savanyú, rideg, hanem belátó, értelmes, okos, s nem oktalanul tomboló, hanem vidám, tréfás, jóizü. Jóindulatuak, türelmesek, csöndesek. Kevés a ,,bicskás", bár nem ijednek meg a maguk árnyékától s nem hagyják a jussukat. Könnyü felfogásúak, olyan emberek a kikkel lehet okosan beszélni; csak egy dologban nem értenek tréfát, politikai véleményükben. Az egész vármegye magyarsága ,,48-as"; mindenütt tiszta választások szoktak lenni, kivéve a nemzetiségi tájakat. Jelleme.

Ünnepi szokások. Mulatságok.

Ha végigpillantottunk életének komoly részén, lássuk a nép *mulatságait*. A „sátoros" ünnepeken, melyek még félszázaddal ezelőtt háromnaposak voltak, nincs valami sok ünnepi szokás.

Karácsony estéjén megzendülnek a faluk, kántáló gyerekek járnak házról-házra s éles hangon visitják az éneket:

Krisztus urunknak áldott születésén
Angyali verset mondjunk szent ünnepén , . .

A karácsonyfát nem ismerik. Fenyőfa nincs sehol. Barátságos társaságokba verődnek csupán a családi körben s énekelnek egyet ősi szokás szerint. Karácsony reggelén megint útra kelnek a kis puják, sorba koczogtatnak az ismerősöknél, rigmust mondanak, a miért aztán krajczárt, kalácsot kapnak. Az emberek templomba mennek, úrvacsorát vesznek, nagy ebédet esznek s kompániákban verik agyon a délutánt s az ünnep másodnapját. Katholikus vidékeken divatos a karácsonyi betlehemjárás is és a vizkereszti csillaghordás. Husvétkor nagy mulatság a locsolódás és a hímes tojás osztás; a Tiszahát mind a kettőben remekel; hímes tojásainak párját nem könnyü találni. Vannak ügyes hímező asszonyok, a kik a berzsenyben főtt vagy ujabban anilinnel festett különféle színű tojásokra a *kiczczével* virágokat, hímeket írnak, úgy hogy különféle virágok díszítik a fehér vagy színes alapú tojást. Pünkösdnek nincs ma már különös szokása, legfeljebb valami mulatságot rendeznek.

Az aratási vasárnapokon gyakran van kaláka, a mi azt jelenti, hogy ha egy gazda egy nap alatt le akarja aratni a búzáját, összehíjja kalákára az egész falu legény- és lány-fiatalságát. Ezek vasárnap hajnalban leszedik az egész termést. A gazda délutánra czigányt fogad nekik, bort hozat, kalákabált rendez, a hol reggelig tánczolják a ropogós csárdást. Ma ugyan már sűrűn járják a falukat a „tánczmesterek" s azóta divatja van a polkának, valczernek, — sőt a bosztonnak is.

És aztán az élet három legnagyobb eseménye nagy mulatsággal van egybekötve: a születés, házasságkötés és a halál. A keresztelő némely vidéken nagy teketóriával megy, de általában csöndesen folyik le, csak a keresztkomáék vannak jelen. Régebben a János, József, Mihály, András, Pál, Erzsébet, Zsuzsánna, Juliánna stb. voltak a leggyakoribb nevek, ma azzal pompáznak, hogy minél szokatlanabb s urasabb nevet adjanak a gyerekeknek: Elemér, Ödön, Zoltán, Emma, Etelka, Szeréna, Laura.

A lakodalom sem különbözik valami feltünő módon pl. a szabolcsiakétól. Már a 14—15 éves fiú lányhoz jár. A hét bizonyos napján este beállít a lányos házhoz, leül az ajtó mellett a ládára és hallgat, no meg néha legyeskedik is a kislánynyal, a ki a körmére koppint érte és duzzog. Lassan aztán mindig több szó kerül a legényre is, tőle is, az asztalfőhöz is közelebb jut, a leányt is könnyebben megkapja odakint egy-két szóra; hanem a csélcsapságnak nincs helye. A legénynek sem lehet több lányhoz járni, de a lánynak sem illik ám, ha sokan járnak hozzá. Megesik, hogy összetűz a két cseléd, vagy a két család, lassan elmaradnak egymástól s új udvarló köszönt be a lányos házhoz egy „csés jó stét"-tel; de nem mehet ez titkosan, csak nyilván, a szülők szemeláttára. Mikor aztán eljön az idő, hogy a fiatalok egymáséi lehetnek, ha megérett a házasság ügye, régi jó szokásból násznagyot kér fel a legény; ez elmegy a lányos házhoz s megkéri a lányt. Régebben nagy lakodalmakat tartottak itt is; egy hétig is tartott a dáridó. Ma 24 óráig tart. Reggel kezdődik és másnap reggel van vége. Bizonyos rátartással szeretik rendezni, azt mondva, hogy legalább vígan és bőséggel kezdődjön a fiatal pár élete; de azért már kevélységnek s oktalanságnak tartják a túlságos nagy lakodalmat, még ha telik is az illetőknek. Ártatlan fényűzés némely vidéken, pl. Milotán, a nyoszolyók nagy száma. 12—16 lányt is meghívnak nyoszolyónak. A lakodalomra az atyafiság s a közeli ismerősök közül, esetleg a községből a leghíresebb főzőasszonyt hívják meg „*csömörfőzőnek*" s kivált szegényebb párnál közadakozás-félével segítik elő a lakomát. A lakodalom hivatalos szokásai itt is megvannak. A násznagyok tréfásan kérik s adják ki a menyasszonyt, a vőfélyek pántlikásan járják be a falut, vezetik a menetet s kínosan betanúlt kántorversekkel kínálják fel a tálakat. De el nem hagyják a külsőségeket, legalább is mindet nem, mert akkor tán nem is volna igazi a lakodalom. Kiváltképpen nem maradhat el a czigány.

A lányok 18—20 éves korukban mennek férjhez, a legények a katonaság után házasodnak. Nem gyakori a korai házasság. A polgári anyakönyvvezetés óta is mindig elmennek a pap elé esküdni.

A közerkölcsiség kedvező; azonban nem lehet tagadni, hogy a törvénytelen születésekről szóló statisztika nem vet valami kedvező világot éppen a ref. magyarságra. A gör. katholikusoknál az összes születéseknél 6%-a, a r. katholikusoknál 8%-a s a reformátusoknál 9.6%-a törvénytelen ; a zsidóknál csak 3 %. Ennek főoka az, hogy a ref. magyarság szabadabban gondolkodik és — szabadabban is lép félre. Mert erkölcstelennek nem lehet mondani a népet. A közerkölcsiség.

Halál után az itt maradtak régente toroztak. Ma már ez a szokás a vármegye legnagyobb részében teljesen megszünt. A halálozás a magyar vidékeken elég kedvező. A magyarok idősebb kort érnek el. Az élveszületések száma szintén nagyon jó. 1000 lélekre a magyar vidékeken 45-nél több esik, míg az oláhoknál kisebb az arány, viszont a halálozás kisebb arányú a magyaroknál s így érthető, miért nagyobb a szaporodás a magyarságnál, mint pl. az oláhoknál.

Vizsgáljuk most a magyar nép *szellemi életét*. Szellemi élet. Nyelvjárás.

Szatmár vármegye magyar területét legfeljebb két részre osztja természetes választóvonala, a Szamos. S ezt a két részt valóban nyelvjárási tekintetben is különbözőnek látjuk. Akadálytalanúl repül a szó a sík vidéken, nincs lekötve a nép egy-egy áthághatatlan, bércz-koszorúval elzárt völgybe, hogy ott hűen megmaradjon szegénységében és ősi szokásaiban, sőt önállóan fejleszsze azokat. A nép itt könnyen mozog, könnyen érintkezik s könnyen megszólja egyik falu a másikat, ha valami különösséget vesznek észre egymás beszédjében vagy szokásaiban. Röpködnek az egész vidéken a gúnyos megjegyzések, hogy a becsi lányok ruhára költik a vagyont, hogy a milotaiak maradi szokásaiktól el nem térnek s a csécseiek ma sem fognak lóba, csak ökörrel dolgoznak : „*Csálé Csécse, hű Milota, bolond Becs*", foglalja össze a szólásmondás a három falu jellemzését.

A szatmármegyei nép nyelve a tiszai nyelvjáráshoz tartozik. Legtisztább a Szamos mentén. A szamosparti sűrűn rakott kis falvakban az országnak talán legtisztábban beszélő népe lakik. Nincsenek diphtongusok, kettős magánhangzók, melyek a Dunántúlt, főleg Göcsej nyelvét oly különössé teszik. Nem harapják el vagy olvasztják le a mássalhangzókat, tisztán ejtik ki a ragokat; még mondatszerkezet tekintetében is sima és egyenletes a nyelv. Ha a hangtani tisztasággal akarjuk leírni a beszédet, meg vagyunk akadva, mert alig látszik meg a szövegen, hogy nem tiszta irodalmi a kiejtés. Természetesen meg van azért a beszédnek a maga hangtani színe, azonban a fonetika mai állása mellett, ezeket a gyönge árnyalatokat nem lehet lerögzíteni s kifejezni, legfeljebb a fonográf örökíti meg azokat a meglehetős kicsiny, de mégis állandó és jellemző hangszíneket, a melyek a szatmári ember beszédét más vidékek lakosai előtt rögtön felismerhetővé teszik. Hadd álljon itt e nyelvjárás jellemzésére egy, lehetőleg fonetikailag leírt meserészlet :

Mikor Krisztus urunk a fődön járt szem Péterrel, mentek mendegéltek, eczczer nyári időbe éppen aratáskor. Nagy meleg vót, hát a mint mentek, szem Péter nagyon mekszomjazott. Egy nagy csapat arató éppen az út mellett arattak, asz mongya szem Péter : — Jaj uram, be szomjas vagyok, mekhalok szomjan, úgy ihatnám ; én megyek, kérek attól az aratóktól egy ital vizet. — Jaj Péter, asz mongya Krisztus urunk, ne menj oda, az egy nagy gazdának aratójai, azok nem fognak vizet adni. — Jaj uram, de nagyon szomjas vagyok, ha nem adnak, nem ütnek fejbe. És elment, kért egy ital vizet. Aszt felelték : — Bizony nem adunk mi, mert az ivókút nagyon messzi van arra elfele és már buza kevés van aratnivaló elöttünk és déllére az ivókúthoz közzel fogunk menni aratni, hát már nem adhatjuk a vizet. Péter visszafele ment, oszt felelte Krisztus urunk : — No ugyi Péter, megmondtam, hogy ne kérjél vizet, mert azok nem fognak adni. Haladtak tovább szomjason. Megént találtak az út mellett két aratót, egy ember felségestől aratott. De akkor állottak bele egy darab fődbe aratni csak. — Jaj uram, asz mongya Péter megént, nagyon szomjas vagyok, én mekpróbálom ettől a szegény embertől. És elment, kért egy ital vizet. Az asszony mingyá lelökte a sallót, felkapta a korsót, kiöntötte és elszaladt, hogy friss vizet vigyen Péternek. És vitt friss vizet ; ivott Péter. Visszamenvén Péter, így felelvén : — Jaj uram, áldd meg ezt a szegény embert, ezek kevesen vannak, szegények és mégis nem sajnált elszaladni friss vízért, félbe hagyni a munkát. Mire Krisztus urunk aszt felelte : — Meg van a mán Péter. Megint szólott Péter : — Jaj uram, verd meg aszt a nagy gazdát, mert sajnált egy ital vizet. — Az is meg van mán, Péter. A nagy gazdát megverte azzal, hogy kevés búza vót előttök, sokan vóttak, déllére le akarták aratni, hogy az ivókúthoz közelebb menjenek déllelni, de egész nap arattak, még sem fogyott le a búza, se nem haladtak semmire. Mindig dógoztak, még sem értek semmire. A szegény embert pedig megáldotta azzal, hogy ők kettecskén arattak, de mikor egy markot vágott, hat is vót dűlve, mikor egy kévét kötött, hat is vót kötve. Csakhogy mikor észrevették magukat, a zegész nagy darab főd le vót aratva, még este se vót. *(Krassó.)*

A Szamostól délre, a Nyírség felé s Bihar felé, mind erősebbé lesz az í-ző kiejtés s ezzel a szabolcsi nyelvjárás többi sajátsága.

Ilt eczczer egy gazdag városba ety pár czigány. Nagyon bódogul íltek, csak avvót a bajuk, hogy gyerekek sohase vót. Mindíg kírtík a zistent, hogy adna nékiek ety fiú gyereket, olyan szíp nevet adnának neki, hogy a világon párja sem lenne. Örek korjokon az Isten meksajnálkozott rajtok, ís született az öreg asszonynak ety fiú gyereke. Mekkereszteltík Bársonnak. A kis Bárson nőtt idő után felfelí; mikor tíz ívett elírt, míg annyit se tudott, hogy vegye a kanalat a szájába, ojan kênyín nevelte az öreg czigányasszon, ű egyíbre nem gondolt, csak az evísre, alvásra.

(*Domahida.*)

Viszont éjszakra, a tiszaháti jellemző lapos ê hang uralkodik. Minél közelebb megyünk a Tiszához, annál jobban. Ez az ê hang valószínűleg a palócz *ié*-ből lett; mutatja, hogy a legerősebben êző falukban gyakran mondják ugyanazt a szót, kivált az öregebbek, iê-nek ; de ebben a diphtongusban is ê a hang második fele.

— Ött má a lú fiam ? — Ött is, ihutt is. — Érigy hát fogg be, menek szîêna hordani. — Hónap is hordhatnánk. — Hónap zabaratni menünk. — Kivee ? — Nyiri komámvaa, meg Balla sógorvaa. — Hát hun a niêgyellő ? — A csőrfiába. — Hát a kócs ? — A kossókasba. — Hát iêde kisütte má a kenyêrt ? — Most a szent helyen szedi kifele. — Aggyon hát egy kis lepênyt ! — Ott van la, egyé. — Né te mán, élél amoda gyön keresztapám, meg a Zsófi, neki is aggyêk! ...

(*Milota.*)

Szereti az összevonásokat : üttem (ütöttem), süttem, köttem stb., ossó (orsó), kossó, bossó stb., kerre (kertbe). Legfeltűnőbb ez a beszédmód, különösen az ê hang szempontjából, Milotán és Csécsén, aztán Tiszabecsen, Kóródon, Csekében; de megvan az egész Felső-Szatmárban. A fiatalabbak az iê-t nem igen mondják, csak ê-nek, sőt a legifjabbak az iskola befolyása alatt e helyett a tiszta *é*-t kezdik megszokni. A szatmári nép a nyelvben is erősen hajlandó, legalább külsőségben, arra a fejlődésre, a mit a ruhában tettek, a modern csinosság elsajátítására. A Tiszától délre eső területen, a Paládokon, a Turháton, Erdőháton, mindenütt megvan az ê-zés, de valamivel szelidebb formában, mint a tiszahátiaknál. Inkább egy-egy szórendi vagy szóejtési más sajátság teszi feltünővé egyik-másik község beszédét, a szomszéd faluk előtt. Igy a Paládokon mindig a *komaékhoz* mennek.

A vármegye éjszak-nyugati sarkában, a Szamos torkolatánál, van nehány faluból álló szeglet, a hol az egész vármegyétől elütő sajátságos palóczos nyelven beszélnek. Tulajdonképp Kisar e beszédmód középpontja, vagy talán utolsó menedékhelye. Valószínűnek tartjuk ugyanis, hogy ez a csirája a szatmár-megyei nyelvjárásnak. A hang színezése átmenet a palócztól a szatmárihoz, a hangtan s a szók ejtése ugyanazokat a jellemvonásokat mutatja. Az ë helyett nemcsak ê-t, hanem iêt használnak rendesen ; sziêp, mindiêg ; mérgiêbe ; iéletiêbe ; tiêszta. Szó végén és l előtt az u, ű helyett ó, ő-t ejtenek : belefolt, sírásároo ; gyönyörőség ; házáboo ; eunyoltya = elnyújtja ; körö = körül ; loo = ló.

Az l-et rendesen elhagyják az a, e után, míg a megye többi részében tisztán kimondják, vagy csak ritkán hagyják el, akkor is rendesen pótló-nyújtás nélkül: belefúút = belefúlt ; kirá, kiráné ; ekell menni ; tüzeet = tüzelt. Közös a többi nyelvjárással, hogy bizonyos szavakban hosszú é helyett rövid e-t mondanak; szekérkerék helyett, szekerkerek ; tehén helyett, tehen; derékon kapta helyett, derekon kapta; viszont e helyett tájszólással néha é-t mondanak : körtefa helyett körtéfa stb. Sok a tájszó : gacsi = kacsa; mereglye = sövény; koró = karó, lipityánka = hosszúnyelű istálló-lapát ; egyőd= rögtön ; taja vagy tajbora = bolond ; kézboka = kézcsukló ; sziszkora = szikra ; mórió = farsangos maskara ; fityfelhódas = bolondos; fruzsitos = furcsa; czábér = hanyag (czábér asszony = nem gondol a házzal, czábér liba =nem ül a tojásra); fitykora = bicska; nekem az sillom = semmi; a tengerit palolják stb.

Legfőbb és legértékesebb sajátsága ennek a nyelvnek a rendkívűl eredeti és ízes kifejezésmód, a mi már magasabb lelki munka, mint a tisztán nyelvkülsőségek. Ez a népnek igazi lelkét, szikrázó humorát, minden egyes mondatban valami eredeti, egyéni vagy általános ízletességét tükrözi. Csupa kép, hasonlat, személyesítés s magasabb poétikai figurák rajzanak beszédjében. — Lehánta má magárul a frunét. (A tükör furnirja lepattogott.) — Ez a szilva mindig pityeg-potyog. Az a pulya csak azt lesi. Mind leette má a sok szilvát a fa aljáruu ! Világ szájába is van ez a kert. — Majd én itt várogatom a ligeti garast. Jó is vóna. — Gub' alá sêrítette. — Ne babrákojj má, mer meg öödös apád, csak a czênkávaa (malacz) kênlóggy. — Szép a szeretője ? — Szép hát, de ha az orra

nem a szeme közt vóna, szebb vóna. (Azt jelenti, hogy nem örül a kérdezősködésnek, hát elüti a további beszédet.) — Kié ez a málé? — Emberé. (A helyett, hogy az enyém. Mindig teréfára áll a szája, még vásárba is.) — Lelkem, Pesten úgy van, hogy: ülj le, fizess, állj fel, fizess. — Lelkem, Szekeresnének olyan okos lánya van, hogy vagy beszél, vagy hallgat. Roppant derék lány.

Igy beszélnek ők közönségesen. Az okos, szellemes, találó megjegyzések, a rejtett gúny, tréfa, humor csak úgy bugyog a szatmári emberből. A legutolsó kondás vagy kofa is gazdagon meg van áldva ezzel a lelki tehetséggel. Egy úr almát vett volna a szatmári piaczon. Habozva néz rá a kosárra s szórakozottan kérdi: — Meg lehet ezt enni? — Meg egyszer, uram. Elámúlva néz a kofára a vevő, érti is, nem is a választ s újra kérdi: — Édes, vagy savanyú? — Nem vótam benne. Persze, hogy tudja a kofa, hogy édes-e vagy savanyú, de jobban esik a lelkének az élczelés. Hát Károly Mihály uram, a ki Krassóról káposztát hord Váraljára eladni,nem igaz mintaképe a jóízű magyar parasztnak? Hogy ez a káposzta? — kérdi egy úr tőle, — Négy forint száza. — Nem azt kérdem, hanem hogy adja az egész szekérrel? — Négy forint száza, uram. Másképp nem adom. — Ej, csak tudja, mi van a szekerén. Számítsa ki, hogy adja az egészet. — Tudom, mi van a szekeren: káposzta, de egyesével sokat eladtam belőle, a pokol számolta hányat. Négy forint száza. — Ej, hova való kend, be nehezen számol. Károly Mihálynak megrebben a szeme a bozontos szemöldök alatt, eltörüli a harcsa-bajúszt kétfele s nagy jámboran szól: — Hájszen csak krassai vónék. Nálunk nincsenek ilyen okos urak, a kitül tanujjunk. De az urak bezzeg tuggyák-e, *hány font a hód*! — A két úr nagyot néz. Hány font a hold! Ez bizony van olyan fogas kérdés, mint hogy hány fej káposzta van a szekéren. Nem felelnek rá, hanem így szólnak: — Na, ne bolondozzon, hanem adja a káposztát. — Én nem adom, mert montam má, hogy csak olyan szegény ember vagyok; én asse tudom, hogy lehet, *hogy a szakáll hamarább lett a világon, mint az ember*. A két úr nevet is, boszús is, mert nem is álmodja, mi a felelet, csak sürgetik a káposztát. — Ejnye, ejnye, jó uram, legalább azt mondják meg, hogy *mit csinál az Isten, mióta a világot megteremtette*. — No, fordítsa a lovat, hajtson be avval a káposztával az udvaromra. Majd megolvassuk hát, hány zsákkal telik. Leolvassák a káposztát. Károly Mihály menne, behívják. Hatalmas ötliteres korsó áll az asztalon, mikor a házigazda rázárja az ajtót Károly Mihályra s azt mondja: — No öreg, innen addig ki nem megy, míg meg nem felel a kérdéseire. Látja ezt a butykost, ez majd csak kivallatja. — Hászen attul ijedek én meg — mondja az öreg, — mikor épen ez az én imádságom: Én Istenben bízom. Két kézre fogom. Ugy iszom. Aztán ki is vallotta, hogy a hold éppen egy font, mert *négy fertály*. A szakáll meg úgy lett hamarabb, mint az ember, hogy az Isten elébb teremtette a *kecskét*, mint az embert, annak pedig már volt *szakálla*. Isten ő szent felsége pedig világ teremtése óta nem tesz egyebet, csak aláz és felmagasztal.

Különben az egész nyelvük tele van közmondással, párbeszéddel, szólásmondással. Pap József adorjáni lelkész pl. a falujabeli nép szájárul egy-két nyáron ezernél több közmondást írt össze; bár ezek között sok van a mely országszerte ismerős, de sok csak a megyében vagy a túrháton teremhetett és egy részük az illetőnek eredeti rögtönzése volt. Sok mesemondó is él még, a kik hét számra tudnak mesélni *Királyfi Kis Jánoskáról, Napészak városáról, Vas Jankóról, Vilákszép Jánosról, Halókos Tilaferczről, Kis Miklósról* vagy a *János szolgáról*, meg adomákat, tréfákat a *három ügyes asszonyról, a lencse átkárul, a kajácsról, a farkas meg a kutya lakodalmáról* stb.

Sok babona nincsen. A kálvinisták között kevés a babonaság. Kiirthatatlan ugyan nehány babonájuk; a rontásban szentül hisznek; szemmel megverik a kis gyermeket; kedd szerencsés, péntek szerencsétlen nap; a tehén tejét elviszik a lidérczek; megöntés; nehány házi-orvosság mindent meggyógyít stb. De azért nem lehet őket babonásaknak mondani. A hol azonban az oláh befolyás kezdődik, erősen szaporodnak a babonák. Ezek az oláhok megmagyarosodtak ugyan nyelvben és szokásokban, de babonáikat híven őrzik. Rozsály tiszta magyar nyelven beszélő népe, vagy Kántorjánosi, Nyircsászári stb. szintén tősgyökeres magyarajkú gör. kath. lakossága, már minden lépten-nyomon babonás. A babonát az egyes ember maga tudja és gyakorolja, vannak kiváló tudói, szinte papjai, papnői, mert rendesen öreg asszonyok a tudósok, néhol férfiak, s vannak néha valóságos prófétái. Csak a tavaszon (1907.) történt, hogy Nyirmegyesen

Babonák.

„elrejtőzött“ egy kb. 14 éves lány, s mikor felébrett, „tudóssá“ lett. Meg is indult a búcsujárás hozzá s állandóan tömeg állott a háza udvarán. A szatmármegyei Nyirség megmozdult s Hodász, Kántorjánosi, Jármi, Császári, Gebe, Fábiánháza, az egész nagy környék asszonyai, lányai, vonaton, szekéren, gyalog siettek a „meggyesi jányhoz“.

Ilyen esetek a Nyírségben minden öt-hat évben vannak, de arra túl a Szamoson, a Tisza felé, csak nevetnek az effélén. Nagykároly környékén a svábság józan, munkás nép, de ezeknek is több a babonájuk, mint a ref. magyaroknak. Viszont az igazi oláhság valóságos szellemi vakságban él; mentől messzebb megyünk keletre, annál jobban.

Regék, mondák.

Mentűl egyszerűbb s józanabb a nép lelki világa, mentűl simább a földje, annál kevesebb titokzatosat tud a természet világáról. Helyhez kötött monda, rege, hagyomány kevés van a sík vidéken. Az ecsedi láp körül tudnak valamit a Rákóczi-korról. Nagyecsed várának ekkor volt legutóljára szerepe s Ecseden még nehányan el tudják dalolni a Rákóczi kesergőjét.

A beregi hegyek népénél több árpádkori monda él. E mondák helyei között legdélibb *Milota*. Ennek a magyar falunak szláv hangzású nevét a következő monda magyarázza meg: Mikor Álmos vezérlete alatt a magyarok Halicson keresztül jöttek, Árpád fia, Álmos unokája : *Béla*, megszerette *Melotát*, Telebes, holicsi fejedelem leányát. De akkor elváltak egymástól s Melota Zsongornak, Borsa vára urának lett a felesége, hogy közelebb legyen Bélához. Zsongor nagyszájú tót vezér volt, a kit a magyarok megvertek, de ő előbb elfogta Bélát. Melota, hogy kiszabadítsa kedvesét, tót katonának öltözött s mint ilyet, éppen az előbb kiszabadúlt Béla ölte meg. Ez esemény helyén épült Melota, utóbb Milota község.

Annál bővebben vannak regék a keleti hegyes vidéken, de itt bizony ma már csak oláh nyelven élnek a történetek. Erdőd, Nagybánya, Felsőbánya környékén a nép képzelete bányamondákkal van tele.

Itt az egyes hegycsúcsok is történelmi emlékekkel népesek. Nagy csaták és országos fontosságú várak nem voltak ugyan ezen a vidéken sem, bár Nagybánya aranybányáival mindig nevezetes volt. A mondák között érdekes a *bányászleány* története. E szerint, mikor a tatárok itt jártak, Nagybányán Jonathán volt a fővezér. Ez a tatárság elől az asszonyokat egy elrejtett helyre, a Feketehegyen a Szász-zárhoz vitte fel, maga pedig a gyönge várral megpróbált ellentállani. A tatár sereg Subugetáj vezérük alatt elpusztította az egész nagy vidéket s a vár alatti völgybe gyűlt. Az asszonyok szívszakadva látták, hogy már a romlás következik a várra, mikor Agatha, Jonathán jegyese, föllelkesítette őket. Megnyitották a Szász-zár fazsilipjeit s a lezúduló víz eltemette a tatár-sereget. E hősi tett emlékére Asszonypatakának nevezték el akkor Nagybányát. Történelmileg azonban bizonyos, hogy Nagybánya jóval későbbi eredetü hely s ősi neve Asszonypataka volt, a melyet csak a XVI. században váltott fel a Nagybánya név.

Sokat emlegetik máig *Pintye Gregort*, a híres oláh haramiát, kiről az oláhok balladát is tudnak s félve beszélnek ma is kegyetlenségéről, szörnyű erejéről, szédítő vakmerőségéről. A „tolvaj szökellője“, vagy „Pintye szökője“ nevű hegyoldal, a „rabló-forrás“, a „Pintye Gregor pinczéje“ mind az ő emlékét őrzik. Különösen híressé tette a rablót országszerte, hogy a törvény nem bírt vele. Szinte lehetetlen úton-módon szökött meg a börtönből, a felakasztás előtti napokon. Egyszer farkassal vitette ki magát valami rejtekúton, a hol a bestia bekúszott a barlang-tömlöczbe; máskor egyik rablótársa segítségével szökött meg; végre az utolsó elfogatása szintén mesés lett. Báró Sziklayné fogta el. Mikor a rabló fosztogatni ment hozzá egész bandájával, csellel szívesen látta, leitatta őket és lecsalta a pinczébe, a hol rájuk zárta a vasajtót. A gyorsan előhívott pandúrok elfogták tizenöt társával s a helyszinén rögtön felakasztották őket.

Népdalok.

Legértékesebb és legdúsabb szellemi kincse a szatmármegyei magyar népnek a *népdalai*. Az ország egyetlen vármegyéjében sem dalolnak többet, mint itt. Népdalaikat ugyan nem jellemzi erős helyi szinezet, sem különösebb eredeti zománcz. Faluban élő népnek meglehetősen egyszerü, sima népköltése van, melyet erősen veszélyeztet a felülről jövő daltermés. A saját tulajdonuk is középfokon álló minőség. Nincsenek nagyértékü műdarabok s bizony elég sok a selej-



A csengervidéki legények.



A csengeri bíró.



Oláh népviselet az Avasban.

tes. E sorok írója összegyűjtötte Szatmár vármegye dalait s több ezernyi dalt jegyzett le, a melyek közül egész kötetre valót lehetett kiválogatni, mint a melyek ismeretlenek az ország többi részében. De az egész között igen kevés van, a melyet valami különös, sajátságos eredeti szépségéről lehetne kiemelni. Nem is egyes műremekek adják meg a gyűjtemény becsét, hanem az a gazdagság, a melyben buzog a dalforrás. A szatmári fiatalság, végig az egész megyén, folyton és jókedvvel dalol. Az ecsedi láp környéke, a Tiszahát, a Turhát, az Érmellék, a Nyirség mind daltól zeng. Gacsályban, Nyirmeggyesen, Irinyben, Nagypaládon, Magosligeten, mindenfelé találni „nótafákat“ a kik egysorjában két-háromszáz dalt tudnak végig elmondani, s aratáskor, töréskor, dörzsölőben, fonóban, reggeltől-estig és estétől világos kivirradtig szól a nóta, napról napra, hétről-hétre, akár ismétlés nélkül. Egyik átfolyik a másikba, a mely ujabbnak első akkordját csendíti meg. Mint a hullám gyűrűzik elő a sok dal. És mennyi apró megfigyelés, mennyi érzés, mennyi gondolat, a nép egyszerü lelkének mennyi ereje és nemessége csillog bennük. Mintha egy ember volna a nép, mely ezernyi helyzetében, ezernyi lelki állapotában adna hangulatának kifejezést. Végig kisérhetjük a szerelem sóvárgó vágyától a legelső szerelemérzéstől a lelki állapotok végtelen fokozatain; elleshetjük abban a pillanatban, mikor még maga sem tudja mi a baja, de kitárja rezgő szívét előttünk, mikor már eped, de párja még nem érti szavát:

Kerek az én kötőm alja, — Szólok hozzá, meg se hallja, — Meg se hallja, az a legény, — De sok búval is élek én. —

Csak sóhajtok, csak epedek, — A lelkem halálos beteg, — Hej minek is a szerelem, — Ha ily csúful bánik velem.

De mi meghalljuk amott a faluvégén a legény nótáját is, a ki éppen olyan lelkiállapotban dalol, mint a lányka:

Lehullott a tubarózsa virága, — Kimennék én szántani az ugarra. — Szántanék én, el is vetném a magot, — Csak azt tudnám, rózsám érted fáradok.

Eljön az idő, mikor megérti egymást a két szív, egybeforr, egybeolvad s önbizalommal dalolja oda a legény a lánynak:

Azt hogy szerettelek, mondd ki — Bátran, ha kérdi valaki, — De azután mást ne szeress, — Több szeretőt el ne temess.

Mert gyűlnek az akadályok:

Fáj a szivem, fáj a szerelmedért, — Hát a tied fáj-e az enyimért — Hogyne fájna mikor majd meghasad, — Szeretnélek babám, de nem szabad.

Hej, mert kemény szívű az édesanyám, nem látja szívesen itt a rózsámat, azért hát:

Zöd a kökény, ha megérik, fekete, — Kedves rózsám ne jöjj hozzám többet te, — Nincsen annyi hajadszála tenéked, — Ahányszor megszidott anyám teérted.

Csak legalább a pletyka ne szólna bele a két szív dolgába, de mikor olyan igaz, hogy:

Hideg sincsen, mégis befagyott a tó, — Szeretőm sincs, mégis rólam jár a szó, — Hátha még én szeretőt is tartanék, — Egész világ rólam tenné a törvényt.

Bizony, ha aztán kiderül a szerető, akkor aztán dalolhatja is, hogy:

Sok az irigy a faluba, — Öt-hat áll minden kapuba, — Mind én rólam hajtja a szót, — Magam felől nem hallok jót.

Hogyne, mikor szegény a legény, annyira, hogy utóljára maga is elbúsul:

Kis házikóm, alacsony a teteje, — A szegénység kicsapott már belőle, — Szegény vagyok engem babám ne szeress, — Nincs egyebem, a mit két kezem keres.

Egyszer aztán befejeződik a regény. Akármi volt az oka, de itt az örökös szakitás percze.

A hodosi nagy toronyba, — Kilenczet ütött az óra, — Nem ütött a nékem jóra, — Áll a babám kézfogója.

Faluhosszat zeng a nóta a menyasszonynak:

Szép a rozmaringszál bokorba, — Ha megkötik gyöngykoszorúba, — Felteszik a kis lány fejére, — Ugy kisérik az esketőre.

Ha már menyasszonynak beálltál, — Kedves szüleidtől megváltál, — Jól viseljed asszonyságidat, — Meg ne szomorítsad párodat.

Itt nincs hely, hogy sorra végigkisérjük a regényt, a regényeket, a sok-sok szerelmi drámát, a melyeknek egy-egy kimagasló mozzanatáról hírt adnak e dalok, de az az egy szent való, hogy nem lehet kivánnunk tisztább, igazabb tükröt, a melyen belássunk a magyar szív titkos műhelyébe, mint e népdalok.

És Szatmármegye népének nagy dicsősége lesz az a kötet, mely e daloknak gyűjteményét adja, mert a legtisztább, legigazibb, legnemesebb magyar lélekre vetnek művészi világítást.

* * *

Az oláhok. Hatalmas erdőhegyek borítják Szatmár vármegye keleti részét. Óriás néptelen területek vannak a Vihorlát-Guttin oldalán; csak a Szamos mente van sűrűn rakva falvakkal s a somkúti járás derekán végighúzódó völgyes rész. Egész új világba értünk itt. Festői, vadregényes tájak nyílnak meg előttünk lépten-nyomon.

Valóban kemény vidék. Népén látszik meg legjobban, a mely bocskorban, piszkos vászonruhájában, műveletlen, csaknem félvad állapotban a természet és az ember közötti harcznak az utóbbira való szomoru eredményét mutatja. Hajdan magyar falvak, legalább is magyar telepitésüek voltak e vidéken.

Az oláhság ezt a három járást: a nagysomkútit, nagybányait, s szinérváraljait egyedül birja; áradata átömlött már túl ezen a határon is. Az erdődi, nagykárolyi és szatmári járás innenső része szintén velük van tele. De ma még a magyarságé a vezető szerep, mert mindenütt magyar az értelmiség, a hivatalok s a nagyobb birtokosok.

A szatmári oláhság az erdélyinek édes testvére, külsejében s nyelvében is egy velük. Van azonban egy területrész, az Avas, mely egész önálló, elzárt vidéken él, ősi szokásaiban s tipikus képet ad az oláhság eredeti életéről, képéről. Az Avas a hegyvidék éjszaki részén terül el; köröskörül hegyek zárják körül a völgyet, melyben 16 község van közel egymáshoz. A nyugati sík szélen fekvő nagyobb helységet, Avasújvárost és Kőszegremetét református magyarság lakja, mely a tiszaháti nép életét éli, de rajta is meglátszik valami ősiesebb szín. Magyarok vannak még Vámfaluban és Rózsapallagon, a többi tíz község teljesen oláh, a sajátságos oșanok lakhelye. Ezek századokon át el voltak zárva még a fajrokonaikkal való közvetetlen érintkezéstől is, csak éppen a szinérváraljai hetivásárra járnak le szorgalmasan, eladni kis termésüket s beszerezni kevés szükségletüket.

A hegyoldalakon, dombhátán, erdős és kopár irtáson, szétszórva épültek kis falvaik, olyan területeken, hogy elég volna egy-egy kis városnak. Az alacsony falu, magas tetejü faházak, rendetlen községek, nagy ellentétet mutatnak a magyar vidék széles, egyenes utczáju, hatalmas épületekkel rakott szép helységeivel. Itt kicsi helyre elfér vékony laskányi szántóföldek termése. Az óriási erdőket évszázadok alatt a legrenyhébb és legoktalanabb módon pusztították ki, sem ki nem irtották, hogy szántóföld maradt volna, sem erdőnek nem engedték s még csak néhány évtizeddel ezelőtt is végtelen cserjék borítottak sík földet, hegyoldalt, a melyekből a tulajdonosnak semmi haszna sem volt; száz hold mellett is napszámosnak mehetett, ha élni akart. Tele volt ráadásul vadakkal, ragadozókkal, a farkas, medve hordta el jószágaikat, a minek úgy vették elejét, hogy — nem tartottak jószágot. Ma már jobb helyzete van ennek a népnek, a szántóföldnek való terület arra is szolgál, s az erdőtörvény védelmébe vette az egyesek érdekeit is, a feltétlen erdőtalaj kijelölésével s a községi erdőknek üzemterv kényszerével. A dúvadakat is csak hírből ismerik már s az állatösszeírások számba-vehető ló- és marhaállományt mutatnak. De azért eltekintve az itt-ott mohó földéhségből eredt szertelen szorgalomtól és czéltudatos nélkülözésektől, ma is nagy sötétségben, szükös szegénységben élnek csak úgy, mint egy századdal ezelőtt. Kukoriczát, egy kis búzát, gabonát termelnek; több az árpa, zab, krumpli, napraforgó, tatárka s némely gazdasági termény. Tökmagból, napraforgóból ütik az olajat, a mely csaknem teljesen pótolja a zsírt. Kendert maguk hasznára termelnek s maguk készítik jóformán összes ruháikat. Juhot, kecskét tartanak, s a gyapjuból maguk készítik maguknak a gubát.

A faluk szétszórt házai között utczának néha alig van nyoma; szekérrel be sem lehet jutni egy másik faluba. A ház fából készül, egyszerű keresztkötéses fagerenda-váz, a melyet betapasztanak, a jobbmódúak ki is meszelnek. Összesen

egy szoba van benne, legföljebb még különrekesztve egy kis konyha ; nagy gazda az, kinél kamara is van. Az istállót külön építik.

A sovány, komor, szegény nép, mely magas termetével, válláig lógó s vajjal kenegetett hajával valóban félelmes hatást tesz, piszkos vászonruhában, nagy bocskorban czammog a ház körül, férfiaknak, asszonyoknak télen-nyáron ott lóg nyakukban a *gamasz*, a derékig érő fehér guba.

Életükről Barbul Jenő, ki igen jól ismeri őket, a következő ismertetést adja:

,,Az avasi házak rendszerint igénytelenek ; fából, ritkán vályogból készülnek ; födelük szalma vagy zsindely, kéményt általában nem csinálnak. A ház egy, legfeljebb két, földes, fehérre meszelt szobából s pitvarból áll. A bútorzat fölötte egyszerű, ők maguk készítik az erdőn ; festett bútorokat csak az előkelőbbek szobáiban találunk. A bútorzatot egy, ritkán két ágy, asztal, lóczák, karos-láda, minél több szent kép s a kemencze képezi. A lakás díszei a vászonkendők, melyeket nagy fáradsággal s jó ízléssel maguk szőnek s a falra akasztott tányérok körül hullámosan helyeznek el.

Gazdasági épületeik közvetlen a lakóház közelében emelkednek, mindannyi igen egyszerű, maguk csinálják.

Úgy öltözködésükben, mint életmódjukban fölötte egyszerűek s nagy szegénységük daczára is boldogok, mert alig van igényük.

Az osant első pillanatra meg lehet különböztetni minden más vidékbeli romántól, sajátságos viseletéről.

A férfiak általában magas, erős testalkatúak s rendszerint barnák, hosszan megeresztett, vállukig érő hajat viselnek, melyet vasárnap s ünnepeken friss vajjal kennek meg, a mi természetesen pár nap alatt, főleg nyáron, sajátságos szagot áraszt ; bajúszukat rövidre nyírják és orruk alatt kissé leberetválják. Szakállt nem viselnek. Ruházatuk durva vászonból (az előkelőknél pamutos vászonból) készült rövid ing, mely legfeljebb a gyomorszájig ér s ugyancsak ilyen vászonból szőtt gatya ; télen : gyapjúból készült nadrág. Az ing gallérja és kézelője csinos, színes hímzéssel van díszítve. Elmaradhatatlan az osannál az általuk gyapjúból készített *suman*, egy rövidke guba, melyet télen-nyáron egyaránt viselnek s végül a vállukon átvetett vászon- vagy bőr-tarisznya, a melylyel, mint a közmondás tartja, az osan együtt születik, a mennyiben már a kétéves gyermekre is ráakasztják, legalább az ünnepnapokon.

Ha valahová mennek, derekukra széles bőrtüszőt kötnek, melyben írásaikat és legszükségesebb holmijaikat tartják.

Lábbelijük a saját gyártmányú bocskor, melyet hosszú fekete zsinórral erősítnek föl. Sajátlagos kerek kalapjuk is van, mely legföljebb fejük búbját fedi el s tulajdonképpen a rajta levő bokrétával együtt díszül szolgál. Télen ugyancsak önmaguk által báránybőrből készített sipkát viselnek.

Az osan asszonyok termetre nézve alacsonyaknak mondhatók, zömök testalkatúak s rendkívűl szívós szervezetűek ; miként a férfiak, úgy ők is majdnem kivétel nélkül barnák. Ruházatukban; némileg fényűzőbbek a férfiaknál, a kivarrásokra nagy gondot fordítanak.

Ruházatuk vászonból készült rövid ing, bő ujjakkal s ugyancsak vászonból készült szoknya, melyre aztán, midőn templomba vagy valami ünnepélyre mennek, tarka-barka virágos kartonból készített felső szoknyát vesznek föl, lábaikra pedig csizmát húznak. Talán a két utóbbi czikk egyedül az, a miért pénzt adnak, a többit mind maguk gyártják. A suman a nőknél is elmaradhatatlan.

Táplálékuk főleg a kukoricza, bab és tej. Ha e három élelmiszerük megvan, az osan alig érez szükséget. Megfigyeltem, hogy a legtöbb házban nem hét-, hanem hónapszámra, nap-nap után kukoricza-lisztből készült pépet, u. n. ,,mamaligát" esznek, tejjel avagy juhtúróval, vagy egyszerűen sós vízben főtt babot, melyet eczettel s egy kis liszttel habarnak be. Húst igen ritkán esznek, akkor is csak főve. Kedvencz ételük még a rántotta kolbászszal, melyet azonban csak nagy ünnepélyeken tálalnak föl.

A szeszes italokat, különösen a pálinkát kedvelik. Ha öröm vagy bánat éri az osan embert, ha ád vagy vesz valamit, az áldomás, mely pár liter rossz, pancsolt pálinkából áll, elmaradhatatlan s ilyenkor a verekedések, késelések, sőt az emberölések sem ritkák.

A nép vallásos, de hiányzik belőle az öntudat s a kellő értelmi fok. A babonaság fölötte nagy szerepet játszik hitéletükben, szabad cselekvésüket sok bal-

hiedelem korlátozza ; egész ártatlan dolgokat tiltottaknak, bűnnek tartanak, másokra pedig, a melyek valóban vétkesek, nem fektetnek súlyt. A ráolvasás, kuruzslás stb. fölötte divatos, s oly szentűl hisznek benne, hogy azt, ki ezekről kicsinylőleg nyilatkozik, hitetlennek vagy balgának tartják.

Műveltség tekintetében alacsony nivón áll e nép. Irni-olvasni kevesen tudnak. A számolást fejben végzik óriási lassúsággal, nagy aggályokkal, úgy hogy ha az embernek csak kissé bonyolultabb számolása van egyikkel-másikkal, nagyon nehéz felvilágositani az elszámolás helyességéről. Az iskola borzasztó intézmény az osanok szemében s bizonyára, ha nem volna kényszeriskolázás, egy tanító s egy terem elég volna az egész Avas gyermekhadának. Azok is, kik rendesen járnak iskolába, s annyira, amennyire megtanúlnak írni-olvasni, később, mikor kikerülnek onnan, mindent elfelejtenek."

Érdekes, a mit lakodalmi szokásaikról mond az író.

„A korai nősülés és férjhezmenés divatos. Az osan fiú már 16 éves korában a legények sorába lép s már akkor kiválasztja leendő életpárját. Csak egyenrangúak kelhetnek házasságra. A leányok hozományul ingatlant nagy ritkán kapnak, az a fiúké marad, hanem pénzt vagy ingó jószágot visznek a házhoz. Az egyességet, hogy mit kap a legény s mit a lány, a szülők végzik s eme tárgyalások sokszor heteken át húzódnak s esetleg valami csekélység miatt meghiusulnak ; ilyenkor természetesen vége a házasságnak is.

A kölcsönös háztüznézés után, a szülők megkezdik a tárgyalásokat, melyek ha eredményre vezetnek, megtörténik az ünnepélyes eljegyzés.

Az esküvő nagy parádéval megy végbe. A gyülekezés az örömszülők házánál történik ; külön gyülekeznek a vőlegény rokonai s ismerősei s külön a menyasszonyéi, kik aztán felkísérik a leendő házasfeleket külön a templomig. A templom előtt találkozik a vőlegény menyasszonyával, hol, mialatt a tanúk a lelkészszel elvégzik a bejegyzést, pisztoly durrogások közt fogadják a szerencsekívánatokat s isznak egy kis pálinkát. Ennek végeztével bemennek a templomba, de a vőlegény nem karon vezeti a menyasszonyt, hanem e czélra készült kendőcskét fognak meg mind a ketten. A megáldás után zeneszó és hangos kurjongatások közt megy le az egész háznép a menyasszony szüleinek házához, hol hozzáfognak a lakmározáshoz, melyre rendszerint hivatalos az egész falu, de külön terítenek a gazdagok s külön a szegények számára. A lakoma végeztével a fiatalok tánczra perdülnek ; mikor pedig a menyasszony elbúcsuzik szüleitől, hogy férjét új otthonába kísérje, fölkerekedik az egész háznép s a „hora mireseĭ", a menyasszony nótája mellett elmennek a vőlegény szüleinek házához s itt folytatják a megszakított mulatozást, mely a tehetőseknél rendszerint három napig tart."

Érdekesek temetkezési szertartásaik is.

„A meghaltnak hozzátartozói: a nők, kibontott hajjal, a férfiak kalap nélkül járnak és nem borotválkoznak. Éjjelre öreg asszonyok és ismerősök jönnek a halottas házhoz s elsíratják a megboldogúltat s sűrűn emlegetik érdemeit, erényeit. Arra sokat adnak, hogy az egyházi szertartás mennél fényesebb és hosszabb legyen, nagyobb halottaknál föltétlenül szükséges a prédikáczió és búcsúztató is. Az elhantolás után torra gyűlnek össze.

. . . Ügyes-bajos dolgaikat a bíró és jegyző előtt szeretik elintézni s azok ítéletében megnyugosznak. Igen jámbor, engedelmes nép ez, a hatóságok minden intézkedését parancsnak veszi, s bármily áldozatok árán is teljesíti.

. . . A fiatalság szabad idejében labda-játékban vagy tánczban keres szórakozást, más társasjátékot nem ismernek. Czigánybandára nincs szükségük, egyetlen osan-legény czinczogtatja hegedűjén az egyhangú talpalávalót, melynek dallamát aztán hangos kurjongatásokkal és táncznótákkal fűszerezik a legények. A népköltészet, mely bizony fölötte szegény, eme kurjantásokban talál leginkább művelésre. Ezekben ad az osan legény kifejezést örömének, bánatának s legkülönbözőbb érzelmeinek. A kurjongások legnagyobbrészt eredetiek, rögtönzöttek s általuk csipkednek egymásra a legények, főleg a vetélytársak, s a leányok szemében az a legderekabb legény, a ki szellemesen rögtönöz ilyeneket. Ezen vetélkedések komoly összetűzésre is vezetnek s nem ritkán a karók s a tüszőből előrántott kések adják meg hozzájuk a nyomatékot".

Az avasi oláhtól főleg abban különbözik a szamosmenti oláhság, hogy jobb módban élvén, az egymással való állandó érintkezés útján általános, bár szerény czivilizáczió hatása látszik meg rajta. A hosszú hajat kerekebbre nyír-

ják, a rövid inget hosszabbra hagyják; valamivel tisztábbak és rendesebbek és a mi legfőbb különbség: értelmesebbek, munkásabbak s takarékosabbak. Házat ők is mindig fából építenek, kivéve a Szamos melletti falvakat, a hol könnyebb kőhöz vagy legalább vályoghoz jutni. A ház beosztása is kényelmesebb, a jobbmódúaknál két szoba van s középen a konyha.

Lejebb, a déli hegyek között, a Bükk oldalában, már ismét szegényebb a nép; csak ott van valami jele a jobb módnak, a hol valami pénzkereseti forráshoz juthatnak, mint Ujhután, a hol Rényi Dezsőnek üveggyára van. A szinérváraljai járás három fővidékből áll: az Avas, a Szamosmente s a déli hegyvidék. Leggazdagabb a középső rész; ezeknek az életmódja hasonlít legjobban a magyarokéhoz. A következő a nagybányai járás. Erre szintén ugyanazt az ismertetést adhatjuk, mint az eddigiekről, valamint a nagysomkúti járás oláh népéről is. A szamosparti jobb földeken elég tisztességesen élnek, nagyobb községeik rendezettek, mint Misztótfalu, Giródtótfalu, Alsófernezely stb.

* * *

Szatmár vármegye népéről igen kevesen írtak. Lásd: *Kiss* Áron: Porcsalmai babonák. Ethnographia 1891. — *Kiss* Áron: Magyar gyermekjátékok gyüjteménye. — *Bartha* Gyula: Érmelléki néprajzi adalékok. Ethn. 1891. — *Barbul* Jenő: Az Avasvidéki nyelvjárás. 1900. — *Czirbusz* Géza: Az avasság és népe. Földr. Közl. 1900. — *Szmik* Antal: Adalékok Felsőbánya sz. kir. bányaváros monografiájához. 1896. — *Móricz* Zsigmond: Szatmármegyei népköltési gyüjtemény. (Megjelenőben.) — A helyszinén gyüjtött adatok.

VÍZSZABÁLYOZÁS ÉS ÁRMENTESÍTÉS.

A vármegye vizjárta része.

A jelenben 6,279 négyszögkilométer területű vármegyének nyugati részét teszi az a termékeny róna, a melyet a lippó-krassói határtól kezdve, Ivácskó, Résztelek, Szatmárhegy, Piskárkos, Királydarócz, Nagymajtény és Nagykároly helységek határán a síkig nyúló meredekebb lejtő, Nagykárolytól a vitka-vásárcsnaményi határig a Nyirségnek nevezett homok-fensík, tovább Szatmár és Bereg vármegyék között határvonalul szolgáló Tisza folyó, majd Tiszabecstől kezdve Adorjánig a szatmár—ugocsavármegyei határvonal és végre Adorjántól Szinérváraljáig az Avas-hegység lába zár körül, és a melynek a Szamos folyó balpartjára eső része 1,080, jobbpartjára eső része pedig 990 négyszögkilométer, még csak egy évtized előtt is gyorsabb hóolvadás vagy tartósabb és kiadóbb esőzések alkalmával, kisebb-nagyobb terjedelemben, minden évben, sőt gyakran évenként többször is, heteken-hónapokon át víz alá merült.

A róna mindkét parti része közel fekszik a hegyvidékhez s mivel az ebből eredő folyók és patakok látogatják, osztozkodnia kellett az ily viszonyok között lévő rónák közös sorsában, hogy, habár rövidebb idejü, de magasabb árhullámok vonulnak végig rajtuk.

Időközi alakulások a rónán.

Abban az időszakban, a mikor a magyar Alföldről a Vaskapu gneisz-hegységébe vájt nyiláson a tenger vize már elvonult, a Tiszának és Szamosnak a nagyesésű völgyekből lerohanó vize a síkra érve, hordalékjának súlyosabb darabjait előbb, majd fokozatosan finomabb hordalékját is elejtvén, önmaga rakott magának partokat és alkotott ezek között medreket. Az időközi alakulásra vonatkozó előbbi vélemény helyességét igazolja az a tapasztalat, hogy a síkságot, — a hegységekhez közelebb eső széleken fel-felbukkanó diluvium-képleteket nem tekintve, — általában mindenütt alluvium, azaz iszaptalaj fedi.

Az elláposodás oka.

Ámde a síkságnak a Szamos folyó medrével kétfelé tagozott része más és más természeti viszonyok közé jutott. A jobbparti részen az ideömlő és a legújabb adatok szerint másodperczenként 15 köbméter árvizet szolgáltató „Raktaér“ és „Égerág“, 132 köbmétert szolgáltató „Túr“, 17 köbmétert szolgáltató „Turcz“ és „Hódos“ vizén kívül, a 42 köbmétert vezető „Batár“-nak, Tiszaújlaknál 2500 köbmétert hozó Tiszának s Szatmárnál 1600 köbmétert hozó Szamosnak kiömlő árvizei, mind magasbítják ugyan a partokat és töltögetik iszapjukkal a síknak a medrektől távolabb eső részét is, de ez a változás nemhogy káros volna a síkságra kiömlött víznek az Olcsvaapáti község közelében csaknem egy pontban összefutó Szamos-, Túr-, Tisza-medreken való levonulására, hanem ellenkezőleg, a síknak Fehérgyarmat és Nagyartól lejebb eső részén már egybeömlő árvizek, a folyók medrét természetes úton fejlesztik.

A Szamosból Szamostelek fölött kiágazó, Apa községen, majd Aranyosmeggyes, Józsefháza, Sárköz és Sárközújlak határán átvonuló „Raktaér“ és „Nagyéger“, — Egri, Mikola, Szárazberek, Méhtelek, Rozsály, Tisztaberek községek határán átvonuló másik „Nagyéger“, — Gacsály, Kisnamény, Vámosoroszi, — majd ismét Sima, Csegöld, Jánk, Majtis, Nagyszekeres, Penyige határán átvonuló „Tapolnok“ és „Erge“ (lejebb „Gőgő“, majd „Szenke“) medrek, mint a Szamosból a jobboldalra kiömlő árvizek levezető útjai, mind a Kisar és Szamostorok közé eső és még ma is vízszintesnek mondható lapályra nyílnak, a mely-

ről a vizeknek szabad elvonulását a Vásárosnaménytól kezdve éjszaki irányban folyó Tisza jobbparti széles hullámtere, és illetőleg az ezt is a Tisza folyásával párhuzamos irányban behálózó erek biztosították.

A balparton más a helyzet. A síkság e részének szerencsétlenségére, a Szamos ökörító-győrtelek-tunyogi szakasza a diluvium-altalajú Nyirség közelébe kanyarodik s árvizeinek hordalékjából Kocsordnál képződő gerincz a diluviumképlethez csatlakozik. Bárha a síkot itt lassanként elzáró gerinczen keresztül tart fenn a víz nehány nyílást, ezek abban a mértékben szűkülnek, a mily mértékben csökken a Szamoshát emelkedésével, s töltésezés után a Szamos-meder fejlődésével, a baloldalra kiömlő vizek tömege. Majdnem hasonló a helyzet e síknak a kocsordi földháttól lejebb Olcsváig terjedő részére nézve, mert Olcsvánál, s illetőleg ettől Vásárosnaményig, a Szamos- és Tisza-hát a Nyirség fensíkjába csatlakozván, a rendkívülibb árvizeknek itt már átlag csak egy méterrel magasabb rétege folyhatott, le az amúgy is igen keskeny hullámtéren.

A leírt helyzet mellett figyelembe véve azt a tényt, hogy e síknak Domahida-Óvári irányban 10 km., Mérk—Pátyod irányban 16 km. széles része, majdnem vízszintes s a vízszintes rész például a Domahida—Óvári irányban közel 5 méterrel alacsonyabb a síkból fokozatosan emelkedő lejtő szamosparti szélénél, figyelembe véve továbbá, hogy a sík vízszintes rész Domahida—Óvári irányban csak 4 méterrel magasabb az innen 30 km.-re fekvő kocsordi gerincz körüli síknál, (tenger feletti magasság amott 116, itt 112 m.), a kocsordi gerincztől 17 km.-re eső Olcsva körül pedig a sík rész csak 2 méterrel alacsonyabb, mint Kocsord körül, tehát a sík rész esése km.-ként csak 12—13 cm., s ennek Olcsva körüli részét a Szamos-Tisza árvize olykor 2 m. vastag rétegben is borította, s számbavéve azt, hogy a sík balparti részére a Szamosnak ez időszerint Szatmárnál másodperczenként 1600 köbméter, 3—6 napos árvizéből azelőtt kiömleni szokott 2—500 köbméteren felül 2—4 napon át a Balkány 8, a Homoród 18, a Sóspatak 14, a Kraszna 165, a Nagykárolyig beömlő patakok 4, Nagykároly és Vitka közt 11 drb nyiri patak 16 köbméter vizet szolgáltatott s így megvolt a lehetőség arra, hogy e teknőnek kereken 300 négyszögkilométer kiterjedésű feneke fölé 2 m. vastag rétegben 600 millió köbméter víz helyezkedjék, a mely tömegnek a legfeljebb 30 köbméter emésztő-képességű Krasznán, Olcsva mellett a Szamosba való vezetésére már nehány száz nap szükséges: megtaláljuk annak magyarázatát, hogy a róna szamos-balparti részén egyik árvíz ott találta az előzőből visszamaradt részt, tehát a sík kiszikkadására a lehetőség nem forgott fenn.

Meg van tehát természetes oka annak, hogy mocsarak, tavak képződtek s a híres ecsedi láp keletkezett.

Régi szabályozási törekvések.

Az 1613. évi XXVII. t.-cz. a Tisza és más folyók áradásai ellen való töltések készítéséről, az 1655. évi LXXXI. t.-cz. az árvíz által elsodort területek miként való visszaszerzéséről szólván, már vizi kérdéseket tárgyalnak.

Az 1715. évi LXIX. t.-cz. már szabatosabban intézkedik; a 4. és 5. §-ában foglalt rendelkezésnek gyakorlati eredménye azonban azért nincs, mert a vízkárok mérséklésére megkívántató szabályozás körüli teendőket, egészben a folyókmenti vármegyék feladatául jelöli ki. Az 1723. CXXII. czikkely az intézkedési és irányítási jogkört a helytartótanácsra bízza. A szabályozással, a só szállítása czímén, a kincstár is érdekelt. A sószállítás sok idővesztegetéssel és károsodással is jár, mert a folyók közelében ekkor még hatalmas erdők, gyümölcsösök váltakoznak, a parttal együtt, a mederbe jutó törzseik a víz folyását és a tutajok közlekedését egyaránt akadályozzák, zátonyok képződésének okozóivá lesznek.

Különösebben nagy a panasz a balparton. A mocsár és láp egyre nagyobb térséget foglal el; széleiről több község kitelepülni kénytelen. A Kraszna medre, már a domahidai határ felső széle közelében, a mocsárban vész el s tovább lefelé csak a kocsordi gerinczen és az Olcsva körüli torkolati részen bukkan ki az állandó mocsár színtje fölé. A jobbágyság más vidékre vándorol, a földesurak munkaereje egyre apad. A vármegye többszöri felíratának semmi eredménye.

Károlyi Ferencz példás ügybuzgalommal iparkodik a szomorú helyzeten segíteni; saját költségén térképet készíttet és felszólítja a vármegye nemeseit és jobbágyait a közjó előmozdítására. 1749-ben megkezdi egy csatorna építését, mely a „Sándori láp"-tól a „Csaholyi tó"-n keresztül az „Ecsedi tó"-ig s ettől az ecsedi lápba csatlakozott volna, de mivel a birtokosság semmi áldozatot sem hozott s Mária Tereziától sem kapta meg a kilátásba helyezett anyagi támogatást,

az 1749—1751. évben a 6 km. hosszban kiásott csatorna továbbépítése elmaradt s Károlyi Ferencznek 1758-ban történt elhalálozása után, a megásott csatorna is elposványosodott. Hasonló sorsra jut az a csatorna is, a melyet a mai Pusztalaktól kezdve, Ököritó határán át, a láp keleti szélén a vármegye ásatott 1772-ben s a melyet „Vármegye árok", később „Kis vájás" néven neveztek s a mely a mai keleti főcsatorna alsó szakaszába esik bele.

A vármegye többszöri felíratát később magukévá tették Ugocsa-, Ung-, Bereg-, Szabolcs- és Zemplén vármegyék követei s együttes fellépésük eredménye volt az 1751. évi XIV. törvényczikkely kivívása, a mely elrendeli a malomgátak széthányását, a kanyarulatok kiküszöbölését s a medrek tisztogatását. De az eredmény kevés, mert a munka a vármegye erejét meghaladó lett volna; a malomgátak erőszakos eltávolítása pedig oly kényes kérdés, a melynek megoldását a hatóság meg sem merte kezdeni.

Károlyi Antal királyi biztossága.

A megye újabb panaszaira Mária Terézia, Károlyi Ferencz fiát: Antalt királyi biztossá nevezvén ki, az ő működésével új korszak kezdődik. Többszöri felterjesztéseire, a helytartótanács és kanczellária közvetítésével, a haditanács Suchodolszky Antal mérnökkari kapitányt küldi le szakértőként, a ki Károlyi Antallal együtt végzett helyszíni vizsgálat alapján megjelöli javaslatában a czélszerű teendőket. Suchodolszky kapitány, Zanathy Antal, Zimány Ferencz földmérők és a Károlyi Antal költségén Bécsben időközben kitanúlt Mezei Cirill mérnök segítségével, 1777-ben készíti el Nagymajténytól Olcsváig az első oly térképet, a melyen már a magassági adatok is ki vannak tüntetve. Egyidejű tervezete egy csatorna, a mely a Krasznának alig felismerhető medre közelében, s a fejlettebb részek (kocsordi gerincz és torkolatai) s a Károlyi Ferencz-féle csatorna-szakasz felhasználásával, körülbelűl arra a nyomra esett, a hol jelenben Ecsedig a lápi főcsatorna, Kocsordig az éjszaki főcsatorna fekszik; tovább majdnem egyenes vonal volt Ópályi község keleti oldaláig, ettől pedig némi görbülettel csatlakozott a szamosszeg-nagydobosi útnál a Krasznának lejebb már fejlettebb medrébe.

A leírt csatorna építését Károlyi Antal öt garas napibér, illetőleg 48 krajczár köbölenkénti egységár mellett, a saját költségén alkalmazott munkásokkal, Mezei vezetése mellett, 1778. évi május hóban kezdi meg. A sikeres eredményről tett jelentés és megfelelő vizsgálat alapján a király 1779-ben elrendeli, hogy Szatmár vármegye, valamint az ekkor még Szamosszeg, Kér, Kérsemjén, Panyola és Nagydobos helységek határával érdekelt Szabolcs vármegye ingyenes munkát (közerőt) bocsásson a királyi biztos rendelkezésére. Mind ezen, a domahidai határtól a torkolatig közel 63 km. hosszú, 1—3 m. mély, 2 m. széles fenekű csatornát, mind Mezeinek 1780-ban készült terve szerint, azt a 10 km. hosszú csatornát, a mely a mai lápi főcsatorna Pusztalak—Ecsed közé eső részeként nyert felhasználást, sok viszontagság és vergődés között, 1782. év végén fejezik be. Károlyi tizenhatszor utazta be a helyszínét, a sajátjából 30,000 forintot fordított a munkások fizetésére és később táplálékaira. Leginkább őszszel dolgoztak. A munkateret 1778 novemberben, 1779 deczember közepén, 1780-ban április, június és szeptember hónapokban, 1781 januárban, 1782 február és október havában nagy árvizek öntötték el. A csatornákat 1783. és 1784. években még tisztogatták, a mire a gyakori árvizek miatt nagy szükség is volt, mert a vízi növények gyorsan benőtték a csatorna medrét. 1784. év tavaszán oly nagy árvíz jelentkezett, hogy Ecseden a templom küszöbét nyaldosta a hullám.

Szamos, Tisza medertisztitása.

A szakértők már előbb hangsúlyozták, hogy a folyók vizeinek a síkokra való kiömlését gazdaságos dolog töltések építésével megakadályozni. A helytartótanács 1770 szeptember 16-ról kelt rendeletben Szabolcs, Bihar, Ung, Ugocsa, Bereg és Szatmár vármegyét utasítja, hogy a Szamost Déstől a torkolatig s innen a Tiszát Szolnokig, a só akadálytalan szállíthatása végett, tegyék hajózhatóvá. A vármegyéknek az erejüket meghaladó teher ellen irányuló felírataikra rideg dorgálás a válasz; a felhívást Mária Terézia ismétli meg, majd József főherczeg bővíti ki 1773 deczember hó 6-án kelt rendeletében azzal, hogy a medrekből a fákat szedessék ki, a káros malomgátakat, halászrekeszeket hányassák szét, a töltéseket fejleszszék, a partok közeléből a fákat vágassák ki, a kevésbbé ártalmas malomgátakon pedig legalább 8 öl széles szabad nyílást hagyassanak A helytartótanács a felhívást 1774. év tavaszáig háromszor ismétli meg, ugyanezen évi junius hó 8-án pedig a király ismétli meg, ekkor már karhatalom alkalmazására is jogosultságot adván.



Átnézeti térrajz
hajdani vizeiről
Bereg
Ugocsa
Szabolcs
Szilágy
Nyírség
Ecsedi láp
Szatmár-Németi
Nagykároly
Mátészalka
Nagyecsed
Csenger
Fehérgyarmat
Turterebes
Túrc
Szinyérváralja
Szaniszló
Mezőpetri
Er-Endréd
Kiralydaróc
Erdőd
Nagymajtény
Pusztadaróc
Aranyosmegyes
Sárköz
Krassó
Omboly
Jelmagyarázat
Töltés
Megyehatár

A sok zaklatásnak és kényszernek volt is foganatja, különösen 1775-től, Károlyi Antal királyi biztosságának idejétől kezdve. Különféle gépeket készíttet és szerszámokat csináltat; tisztogatják a medreket, sok gátat lerombolnak, a hézagokban új töltéseket emelnek, a gyengébbeket erősítik. Másfél öl magas, három öl széles töltéseket kellett építeni.

Károlyi 1780-ban a Szamost az erdélyi határtól beutazván, az előző évi munkák eredményét megfelelőnek és biztatónak találja s ezért folytatja a munkát a következő években is; de hivatalos eljárása szokszor beleütközvén egyes birtokosok érdekeibe, ellenségei támadnak, kik önérdekűséggel vádolják.

1785-ben, középponti kiküldött mellett, megyei tagokból alakított bizottság vizsgálja felül az összes munkálatokat, a vádak alaptalansága s Károlyi önzetlensége kiderül, a vármegye bizalmat és hálás köszönetet mond, királyi elismerésben is részesül, de királyi biztosi küldetése véget érvén, vége szakad a szabályozás terén a további tevékenységnek is. Az ő működése idejéből valók, vagy legalább akkor nyertek összefüggést és kiegészítést azok a töltések, a melyek a Tisza mentén a jobbparton Tiszaújlaktól, a balparton Tiszabecstől, a Szamosmentén a jobbparton Berenczétől, a balparton Krassótól e folyók azon időbeli medre közelében most is fennállanak s több helyen a mai töltések alapját teszik.

A visszaesés korszaka.

Felügyelet, ellenőrzés és érdeklődés hiányában az elért szép eredmény lassanként megsemmisül. A folyókon újra fenékgátas malmokat építenek, a partélek hátrább helyezkedésével újabb fatörzsek bukkannak elő a talajból s buknak a partokkal együtt a mederbe. A sík jobboldali részén mi sem történik, a balparti részen ásott Károlyi Antal-féle csatornák pedig teljesen újra a nád, káka, sás, hinár stb. fészkeivé válnak.

Kormány-beavatkozás.

A kormánynak a szabályozás iránt való érdeklődése határozottabb alakban 1834. évben kezdődik. Hozzáfogat a Tisza folyónak Tiszaújlaktól a Dunáig való részletes felméréséhez, a mely óriási munka 1834—1842. években tart és Vásárhelyi Pál mérnök nevét tette örökre emlékezetessé. A nagy körültekintéssel beszerzett műszaki adatok alapján készíti el Vásárhelyi a tervezetet a Tisza és mellékfolyói szabályozására. Megalkotják időközben a vizekről és csatornákról szóló 1840. évi X. törvényczikket, majd napvilágot lát az 1850. évi junius hó 16-án kelt legfelsőbb rendelettel „A Tisza-szabályozásnak álladalmi kormány által való vezérlete és felügyelete“ czímen jóváhagyott szabályzat.

Boros Frigyes középponti mérnök 1853-ban elkészíti a Szamosnak Ilobától a torkolatig terjedő szakaszára a szabályozási tervezetet, a mely szerint ekkor még Szatmár fölött 14, Szatmár alatt 25 darab átvágást kellett volna építeni s tervezetet készít a róna szamosbalparti részének, tehát az ecsedi lápnak lecsapolására is, a Kraszna vizét Gilvácstól kezdve Csengerbagos nyugati széle mellett s innen közel egyenes vonalban Sályi községig a Szamosba, a Sóspatak, Homoród-Balkány vizét pedig Zsadánytól kezdve Szamosdob mellett, Csengerbagosnál a Kraszna-csatornáig tervezett csatornán ajánlván elvezetni. Az érdekeltség az 1855. évi február hó 5-én Fehérgyarmaton tartott közgyűlésen s a Boros-féle tervezet alapján „Szamos-szabályozó társulat“-tá szervezkedik, a hol az érdekelt 69 község 116,700 napszámot és 6900 forint pénzösszeget s Szatmár-Németi város külön 50,000 napszámot és 16,666 forint 40 kr. pénzösszeget ajánl meg. Elnöknek *Kende* Kanutot választják s megalkotják a választmányt.

1855. évben nagy árvíz jelentkezett. A Szamos vize a balpartra már Krassónál kiömölvén, a Balkány és Homoród völgyébe lép s a lejebb eső szakaszon is mindkét parton, sőt a Tisza folyóig több helyen kiszakítván a töltéseket, az árvíz a róna mindkét részét, ember-emlékezet óta nem tapasztalt mértékben elönti. Amacz, Zsadány, Szamosdob, Kismajtény, Domahida, Csengerbagos, Csengerújfalu belsőségei egészben s Kaplony jelentékeny része is vízbe merült. Albrecht főherczeg személyesen járta be a helyszínét.

Szamos-szabályozó társulat.

A társulat működését tényleg csak 1858-ban kezdte meg és 1860-ban be is fejezte, illetőleg 1865-ben feloszlott. E rövid időközben kiépítette a tényleg ki is képződött 500 m. hosszu erdőszádai 1/1 számu, 600 m. hosszú erdőszádai 1/2. számú, 500 m. hosszú monostori (helyesen mezőaranyosi) 2. számú, 800 m. hosszú balotafalui 3. számú, 1600 m. hosszú remetemezői 4. számú, 1500 m. hosszú szinérváraljai (káczai) 5. számú, 1500 m. hosszú veresmart-szamosteleki 6. számú, 1200 m. hosszú szamostelek-apai 7. számú, 1200 m. hosszú borhid-aranyos-meggyes-patóházai 8. számú, 400 m. hosszú patóházai 9/1. számú, 450 m. hosszú

lippói 9/2. számú, 800 m. hosszú krassói 10. számú, 1000 m. hosszú berencze-nagykolcsi 11/1. számú, 500 m. hosszú berenczei 11/2. számú, 1100 m. hosszú berendi 12. számú, 1300 m. hosszú udvari 13. számú, 600 m. hosszú ombodi 14/1. számú, 700 m. hosszú kakszentmártoni 14/2. számú, 700 m. hosszú pálfalvai 14/3. számú átvágásokat, tehát Szatmár fölött összesen 19 átvágást, együtt 16,650 m. hosszban ; a 650 m. hosszú darai I. számú, a 900 m. hosszú darai II. számú, a 600 m. hosszú csengeri III. számú, a 360 m. hosszú komlódtótfalui IV. számú, a 650 m. hosszú tatárfalvai V/I. számú, a 300 m. hosszú angyalosi V/2. számú, a 600 m. hosszú nábrád-kérsemjéni XII. számú, a 400 m. hosszú panyolai XIV. számú, a 350 m. hosszú panyolai XVI/1. számú, az 550 m. hosszú panyolai XVI/2. számú átvágásokat, tehát összesen tiz darabot, 5660 m. hosszú vonalon. Továbbá kiásatta a 2400 m. hosszú sályi VI. számú, az 1030 m. hosszú porcsalmai VII. számú, a 7650 m. hosszú czégény-matolcsi IX. számú, a 300 m. hosszú szamosszegi XV. számú, az 500 m. hosszú olcsvaapáti XVII/1. számú, a 450 m. hosszú szamosszegi XVII/2. számú és az 500 m. hosszú szamosszegi XVIII. számú átvágásokat, tehát hét darabot, 12,800 m. hosszban; de ez utóbbiak nem képződtek ki, illetőleg ezek közül a sályit és czégény-matolcsit, mint a községekre veszélyeseknek bizonyultakat, hatósági úton elzáratták ; végre a már jelzett sályi átvágás fölött, ugyancsak ilyen név alatt épített a sályi határban (Kós erdő) 300 m. hosszú átvágást, a mely gyorsan ki is képződött. Összes készpénzbeli kiadása 39,855 frt, 51 kr. volt, a melyre állami segélyként 25.000 frtot kapott a társulat.

Épitkezések a Tiszán.

A tiszai átvágások építését az állam Tiszaújlak és Vásárosnamény között 1853-ban kezdte meg és 1860-ig kiépítette a nehány év alatt teljesen ki is képződött alábbi átvágásokat.

Sorszám	Az átvágás számа és neve	hossza km.	épitésére forditott költség K	f	Rövidülési arány
1	10. panyolai	0.569	36.563	58	1 : 7
2	9. gulácsi	0.501	23.824	68	1 : 8
3	7/2. tivadari	0.427	20.864	48	1 : 7
4	7/1. nagyari	0.246	12.397	88	1 : 7
5	6/2. tarpai	0.237	12.604	58	1 : 6
6	6/1. csekei	0.569	41.433	34	1 : 6
7	5. csekei	0.645	17.912	64	1 : 4
8	2/II. csekei	1.323	62.299	44	1 : 2
9	2/I. halábori	1.050	54.511	42	1 : 5
10	1. várii	1.135	34.854	68	1 : 3
	Együtt...	6.702	317.266	72	

A Szamoson 1873—76. években az állam építteti ki a XVII/1. és XVII/2. sz. átvágásokat 49,298 frt 81 kr. költséggel; kisajátításra 10,748 frt 25 kr. esett.

1875—1894 évi munkálatok.

Az 1870-es évek utólján jelentkezett gyakori árvizek keltik fel újra az érdeklődést, azonban az ügyeket ez időtől kezdve intéző vármegye tevékenysége, csak a Tisza balpartján és a Szamos két partján korábbi időkből meglévő töltéseken árvizek szakításai, vagy a meder hátrább helyezkedése által keletkezett nyílások eltömésére szorítkozik. E munkálatoknál szakértője az államépítészeti hivatal, az alap pedig a vármegyei közmunka arányában kivetett járulék. 1883—1884. években kitisztíttatja ugyan a vármegye a gróf Károlyi Antal-féle csatornákat, de e munkának csak a felső vidéken, nevezetesen a kismajtényi és domahidai határon mutatkozik némi haszna. A vármegye felterjesztésére, az 1871-ben Szatmáron szervezett s 1880—88 között Vásárosnaményban székelt folyammérnöki hivatal 1885-ben, az ekkori állapotnak megfelelőleg, elkészíti ugyan a róna mindkét részére nézve az általános szabályozási tervezetet (mederszabályozás, ármentesítés, belvizrendezés), de az előirányzott költség nagysága miatt, egyik érdekeltség sem alakul társulattá s az előhaladás mindössze annyi, hogy 1888—1890-ben az állam építi még ki az olcsva—vitkai 1300 m. hosszú, úgynevezett XIX. számú átvágást, 166,900 K 40 fillér költséggel.

Az 1880-as évek elejétől kezdve a törvényhozás jön az érdekeltségek segítségére. Az 1881. évi XLII. t.-cz. rendezi az államnak az ármentesítő-társulatok költségeihez való hozzájárulása iránti kötelezettségét; az 1884. évi XIV. t.-cz. az ármentesítő-társulatok jogait és kötelességeit szabja meg, az 1885. évi XXIII. t.-cz. pedig rendezi az összes vízjogi kérdéseket. Az 1890. évi I. t.-cz. hatálybaléptével megszűnik a töltések fentartására előzőleg a közmunka arányával alkalmazott kulcs további használhatósága. A töltések fentartása körüli teendők ellátását a földmívelésügyi miniszter a vízjogi törvény 40. §-a alapján 1892. évben kiadott rendeletével az alispán feladataként jelöli meg s melléje szakértőként a folyammérnöki hivatalt rendeli. A róna mindkét részén megkísérli az alispán az ártérnek önkényes bevallás szerint való összeírását, ez az eljárás azonban csak a Tisza—Szamos-közre nézve s itt is — több fellebbezés után, csak 1905-ben nyer befejezést, a közigazgatási bíróság 5393. számú itéletével.

Az Ecsedi láp-lecsapoló társulat.

A Szamos balpartjára eső róna sorsának intézése csak néhány évig marad az alispán kezében. A folyammérnöki hivatalnak a földmívelésügyi miniszter jóváhagyását megnyerő új tervezete alapján a balparti érdekeltség, Nagykárolyban 1894. évi augusztus hó 9-én tartott közgyűlésen „Ecsedi láp lecsapoló és szamosbalparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat" czímen, gróf *Károlyi* Tibor elnöklete alatt, társulattá szervezkedik s szervezkedésének az 1895. évi január hó 10-én kelt 79,570/V—2—1894. számú rendelettel történt jóváhagyása után, működését megkezdi. A tervezet szerint a társulat feladata az, hogy árteréről a külvizeket kizárja és a belvizeket elvezesse. A külvizek kizárására szolgálnak:

Az alakulási tervezet. Kraszna-csatorna.

1. a Kraszna-csatorna. Ennek rendeltetése a róna mély részébe a Krasznavölgyből és a Nyirségről beömlő vizek felfogása és elvezetése. Kezdő pontja a Tiszának Vásárosnamény mellett 1890-ben már a vásárosnamény—beregszászi törvényhatósági út éjszaki oldaláig áthelyezkedett, de ekkor aztán visszafordúlt medrének balpartja, végpontja Nagymajtény község déli vége, a hol becsatlakozik a Krasznának feljebb változatlanúl maradt medrébe. Hossza 69·6 km. A két végpont közé eső része a Nyirség szélén, illetőleg a nagykároly—majtényi vonalon lévő diluvium-képleten olykép kiválasztott nyomra esik, hogy a megállapított fenék fölött kiemelendő réteg vastagsága, — költségkímélés okából, — 4—5 méternél ne legyen nagyobb, a Krasznának 50 köbméternyi középvizét terepszínt alatt vezesse, 165—180 köbméter árvíztömegének levezetésében pedig a hullámtér is részt vegyen. Ez okból a hullámtér szélessége 200 m. Az esési viszonyok tekintetében a csatorna négy szakaszra oszlik. A torkolatnál a fenék a Tiszának itt 102·72 m. magasságú 0 vizénél 2·18 m.-rel magasabb, tehát Adriai tenger fölött 104·90 m. Ettől a ponttól a fenéksík emelkedése kilométerenként a 28·5 km. hosszú alsó szakaszon 12 cm., a 20 km. hosszú második szakaszon 18 cm., a 18 km. hosszú harmadik szakaszon 12 cm. s végre a magyar államvasútak püspökladány—kőrösmezei vonalán felül, a hol a fenék 114·08 m., e 3·1 km. hosszú szakaszon 20, majd 30 cm; a fenék szélessége a két alsó szakaszon 10, a felső szakaszokon 8 m., a lejtők másfelesek. A jobbparti folytonos töltés hossza az olcsva—nagydobosi úton levő híd jobboldali feljárójától, a Gilvács község délkeleti végén levő magaslatig 64·5 km. A baloldal, az innen jövő vizek szabad beömölhetése végett általában nyitott, a helyi viszonyok azonban szükségessé tették itt is egyes töltésszakaszok építését; ilyenek: a Kraszna-toroktól a szamosszeg—nagydobosi útig s e mellett Nagydobos felé a magaslatig terjedő 9·1 km. hosszú töltés, a mely a tőle nyugatra fekvő kiterjedtebb Tisza—Szamos-ártért, a 3·5 km. hosszú ópályi körgát, mely a község körüli értékesebb Szamos—Kraszna-ártért és a belsőség alacsonyabb részét, a 3·5 km. hosszú ágerdei körgát, a mely a hasonnevü öblözetet, a 3·2 km. hosszú kaplonyi körgát, mely Kaplony község belsőségének mélyebb részét védi, s végre a 20 km. hosszú majtény—kaplonyi töltés, a mely a csatornába a kaplonyi körgát előtt nyiltan beömlő Mérges patak jobb partján a magyar államvasútnál kezdődik s e patak torkolatától Nagymajtény déli végéig párhuzamos a csatornával, tovább a nagymajtény—királydaróczi útra esik s a nagymajtény—királydaróczi határvonal mentén magaslathoz csatlakozva, nagyobb ártéri öblözetet védelmez. Mind e töltések 3 m. szabványos szélességű koronája a számítás útján meghatározott ama duzzasztott víznél, a mely a csatornában csak akkor jelentkezhetnék, ha a Kraszna számbavett legnagyobb árvize a Tiszának eddig legmagasabbnak ismert 1888. évi 9 m.-res 0 feletti árhulláma helyett, 9·6 m.-res árhullámával találkoznék, — egy méterrel

magasabb, lejtőjük a magasság háromszorosával egyenlő alapú derékszögű háromszög átfogója.

Sóspatak—Homoród—Balkány-csatorna.

2. A Sóspatak—Homoród—Balkány-csatorna. Ennek rendeltetése a Kraszna-völgy és Szamos-völgy között fekvő Bükk-hegységről, ugyan e róna felé lejtő vizeknek felfogása. Torkolata a Szamosnak a püspökladány-máramarosi vasúttal való keresztezése, végpontja a Sós-pataknak az erdődi határ „Csürös kert" és „Lókert" nevű dűlői közé eső része ; itt veszi fel ugyanis e patak vizét, majd a Homoródét s lejebb a Balkányét. Torkolati részéből 6 km. hosszú szakasz párhuzamos a Szamos medrével. Hossza 29·5 km., fenék-szélessége 3—6 m, mint felfogó csatorna mellett, a balparton töltés van, jobb partja nyitott.

A Szamos balparti töltés két szakasza.

3. A Szamos balparti töltés két szakasza. Az alsónak kezdő-pontja a Kraszna-csatorna jobb parti töltésének kezdő-pontjával (olcsva-nagydobosi úton lévő híd jobbparti feljárója) esik egybe, felső végpontja a szatmári vasúti hídnál, a vasúti töltésbe csatlakozik. E két végpont között általában párhúzamos a Szamos medrével. Olcsva község éjszaki végénél ívben csatlakozik a Szamostól a Krasznához. Hossza 62·5 km. A felsőnek kezdő-pontja a Homoród-Sóspatak-Balkány-csatorna torkolatánál, a csatorna jobbpartján, felső végpontja a törvényhatósági út krassó-lippói szakaszából Ivácskó-felé kiágazó út mellett, a törvényhatósági úttól 0·5 km.-re fekvő magaslatnál van, hossza 23 km. — Pálfalva, Ombod, Pettyén, Dobrácsapáti, Nagykolcs és Krassó helységek a mentett oldalon maradnak, Kiskolcs község nagyobb része azonban, — a hatóság figyelmeztetése ellenére, — a községi képviselőtestület egyhangú kívánságához képest, — hullámtérbe esik.

Belvizek elvezetése.

A belvizek elvezetésére szolgáló művek a róna déli részén : 1. a Szamosnak a czégény-matolcsi átvágás 1896. évi kiépítésével holttá vált s mindkét végén eltöltött medrébe Győrteleknél betorkoló, Ecsed keleti végét érintő s innen közel, egyenes vonalban a dunaföldvár—máramarosszigeti állami út kismajtény—szamosdobi szakaszán a Kraszna holttá tett medrébe csatlakozó, 36 km. hosszú „Lápi főcsatorna", 2. az előbbibe annak a torkolattól számított 3·5 km.-rénél beömlő, tovább a szamosi fensík és a volt láp széle közelébe eső nyomon, majd a Homoród holttá vált medrén Szatmárzsadány belsőségénél a Homoród változatlanul maradt medrébe csatlakozó 41 km. hosszú „Keleti Főcsatorna", 2—4·5 m. széles fenékkel, 3., a Lápi főcsatornába a torkolatnál 7 km.-rel feljebb beömlő s Tyukod község irányában majdnem a keleti főcsatornáig érő 11·5 km. hosszú „Tyukodi Főcsatorna", 1·5 m. széles fenékkel. A róna éjszaki részén : 1. az Olcsva község délkeleti sarkánál a Szamosba torkoló, s az ecsed—győrteleki útnál végződő, 29 km. hosszú „Éjszaki főcsatorna", 1—2 m. széles fenékkel. A déli részen lévő főcsatornáknak a Lápi főcsatornán a Szamos holt medrébe jutó 25 köbméter körüli vize (a Lápi csatornáé 7, a Keletié 15, a Tyukodié 3 köbméter) e holt mederbeli 10 km. hosszú út után, a holt meder alsó végénél, a szamosbalparti töltésbe 0 felett 95 cm.-re eső 108·21 m. magas küszöbbel, két, egyenként 2·5 m. szélességű kapuval biró, s a víznyomás megosztására is szolgáló hátsó kapukkal felszerelt, vasbetétes beton-alapon nyugvó, boltozott betonzsilipen át, jut az élő Szamosba, s ennek magas vízállásakor lezárt kapuk mögött a 6 millió köbmétert befogadni alkalmas holt Szamosban tározódik.

A Lápi főcsatorna ecsedi könyökét a Kraszna-csatorna legközelebbi pontjával Ecsed belsőségének déli oldalánál vízszintes fenekű csatorna köti egybe, az Összekötő-csatorna és a Kraszna-csatorna jobbparti töltésének keresztezésénél lévő 109·53 m. magas küszöbbel (+62 cm.) és két, egyenként 2·5 m. nyílású kapuval biró, boltozott, beton-zsilip útján, a mely művek arra szolgálnak, hogy alkalmas viszonyok mellett a Kraszna-csatornának a Tisza duzzasztó hatása alatt nem álló pontjához is irányítani lehessen a déli rendszer belvizét.

Az Éjszaki csatorna vize vagy szabadon folyik be a Szamosba, az ennek töltésében az úgynevezett Tibor-telepen 106·10 m. magas (Szamos 0 vize felett 2·41 m.) küszöbbel elhelyezett két darab, egyenként 1·5 m. átmérőjű, betonból való iker-csőzsilipen, vagy — magas Szamosvíz esetén — 60 lóerejű gőzgéppel kapcsolatos szivattyú útján jut a Szamosba. A déli rendszer vizének egy részét különben az Éjszaki-csatorna felső vége és a Lápi-csatorna közé az ecsed—győrteleki úton elhelyezett egy m. átmérőjű betoncső-zsilip segélyével e szivattyútelep felé is lehet irányítani. Mindezen főcsatornákba többnyire nyiltan, továbbá a felső szamosi ártérről a felső-szamosi töltésen át a Szamosba, az ártérnek a Kraszna balparti töltéseivel védett részeiből pedig e töltéseken át a Kraszna-

csatornába csőzsilipeken át, az ártért a szükséghez mérten átszelő másodrendű csatornák juttatják el a belvizet.

A felsorolt műveket nagyobb részben 1896—1899. években építették ki, a felső-szamosi töltés végleges nyomon való kiépítése 1907-ben nyert befejezést.

Hogy a másfélszázados törekvés és áldozat mellett az előző kísérletek alig vezettek múló eredményekhez is, magyarázatát adják az alábbi óriási számok. Ki kellett emelni kerek számban a Kraszna-csatornából 5·80, a Sóspatak-Homoród—Balkány-csatornából 1·20, a Lápi főcsatornából 0.20, a Keleti főcsatornából 0·78, a Tyukodi-csatornából 0·02, az Éjszaki-csatornából 0·23, a Szamos töltésébe kellett építeni a felső szakaszon 0·17, az alsó szakaszon 2·20, együtt tehát 10·6 millió köbméter anyagot.

A másodrendű belvízcsatornákéval együtt kiemelt, illetőleg töltésbe épített 11 millió földmunkára, a zsilipek, a Kraszna-csatornán 18 drb., többnyire 48 m. hosszú vashíd, a Sóspatak—Homoród—Balkány-csatornán is 2 vashíd, 17 fahíd, a belvízcsatornákon számos fahíd és betonhíd, 2400 hold terület kisajátítása, műszaki ártérfejlesztés, 155 km. hosszú távbeszélő, két darab vonalmenti felügyelő-lak, 25 gátőrház stb. költségeire a társulat 11 millió, majd 2·2 millió, újra 1·2 millió s végül 0·35 millió K. törlesztéses kölcsönt vett fel. Az első években, nevezetesen 1899. évi június hó végéig, tehát négy éven át, az esedékes kamatot is a társulati pénztár törlesztette. Kirovásról ugyanis addig szó sem lehetetett, míg a láp nem vált hasznavehetővé.

A társulatnak részletes térszíntezés útján megállapított 162.465, 1118—1600 hold (93.493 ha) árteréből az a 80.785 hold (46.489 ha) „alsó ártér“ az, a melyet Szamoskiöntés hiányában is a többi külvizek évenként többször is elborítottak s ennek 45.000 hold körüli (25.900 ha) mélyebb része volt az ecsedi láp, illetőleg csaholyi és sándori láp.

Az 1898. évi márczius hó 20-ának délelőtti 10 órája, a mikor a láp lecsapolása körül az 1720-as és 1780-as években oly sok ügybuzgóságot tanúsított és áldozatot hozott Károlyi Ferencz és Antal grófok szerencsésebb utóda : gróf *Károlyi* Tibor társulati elnök, Darányi Ignácz dr. akkori földmívelésügyi miniszter képviseletében megjelent Nemeskéri Kiss Pál államtitkár, továbbá a társulati s a szatmári folyammérnöki hivatal műszaki kara előtt ünnepélyesen átvágta azt a keskeny földbordát, a mely az akkor már a magyar államvasútak hídjáig készen volt csatornát az ó-medertől még elválasztotta, fordulópont a róna balparti részének történetében. A láp megnyitása.

A 75—100 cm. magas s 40—60 cm. átmérős alapu kúpalakú sűrű zsombék, nád, gyékény, lómenta, búzalevelűfű, mételytorzsa, nadálytő, futófű, lósóska, papvirág, vízi bürök, taraczkos, parlagi és sudarsás, kalakány s számos más vízinövény az elődeinek évezredeken át egymás fölé halmozódott hullájából alakult 50—200 cm. vastag réteg alól és rétegből egyre fogyó nedvesség híján már az első évben eltörpül, a tisztásokról pusztul a csík, a melyből fejenként egy veder járt ki haszonként a tulajdonosoknak, a fenékre ülő rétegen a második évben már a szilárd láp korábbi lakói: a vöcsök, vidra, görény, nyércz, őz, róka, farkas, vízi patkány, güzü stb. eltünnek, helyükön gulyák legelnek szelidebb fűneműeket, vagy jön a bocskorral felszerelt ökröktől vontatott zsombékirtó és rendes eke, s a vízi tyúk, libucz, vadrucza, vadlúd, halkapó, gém, daru, gyöngyvér, bölény-bika stb. már nem lel többé otthont.

A társulat pénzügyi helyzete a nagy befektetés mellett is kedvező. Erre tagadhatlanul befolyással volt a föld forgalmi árának az utolsó évtizedben bekövetkezett rohamos emelkedése is, de kedvezőbbre fordultában lényeges szerepe a szabályozásnak volt. A lápi részeknek 15 évvel előbb még holdankénti 20—30 korona forgalmi ára a társulat megalakulásakor 60—80 koronára nő, jelenben már 500 korona. A most 14·2 millió koronát tevő törlesztéses kölcsön után eső járulék (pl. 1906. évben 587,347 K. 15 f.) az ártért haszon aránylagosan terheli s az ártér domborzati és talajminőségi viszonyaihoz képest, jelenben még ideiglenes kulcs szerint holdanként 1·2—9 korona között váltakozik. Az ártér kataszteri tiszta jövedelem 20-szorosának 60%-a az 1906. év végén 10,102.573 korona 68 fillér volt; az 1905. év végéig beépített alaptőke megállapított összege pedig 11.707,969 kor. 90 fillér. Minthogy a társulatot a földmívelésügyi miniszter a 11,814/V-2-1906. számú leiratában az 1884. évi XIV. t.-cz. 21., illetőleg az 1885. évi XXIII. t.-cz. 113. §-a értelmében közérdekűnek nyilvánította, a fentebbi két összeg között mutatkozó 1,605.396 kor. 22 fillért a társulat a 94,321 V-2-1906. számú földmívelésügyi miniszteri utalvány alapján készpénzben visszakapta, Pénzügyi helyzet.

s ez összeg a 2·2 millió koronás kölcsön visszafizetésére szolgál. A visszafizetés után tehát az ártért 1895. évtől kezdve 50 évig terhelő törlesztéses kölcsön 12·4 millió korona lesz, a további ármentesítés czímén netán szükséges beruházási költségeket az állam viseli. A társulatot az 1881. évi XLII. t.-cz. értelmében megillető adóvisszatérítés 1907. év elejétől kezdve 193,664 K 87 fillér, a magyar államvasutak évi hozzájárulása 14,508 K 78 fillér, a töltések, felülkisajátított területek is szép jövedelmet nyújtanak (1907. évi költségvetés szerint előirányzat 18,000 K) a melyek a kivetés mérséklésére szolgálnak. Az igazgatási, fenntartási költségekre az előirányzat 1907. évre 93,460 K, a melyből tiszti és segédszemélyzet évi fizetése és lakbére (igazgató-főmérnök, jogtanácsos, két szakaszmérnök, titkár, pénztárnok, ellenőr, nyilvántartó, 4 gátbiztos, irodatiszt, 3 írnok, 24 gátőr, két irodaszolga, 57,280 kor. A társulat maga alkotott alkalmazottjai számára, előnyös feltételek mellett, nyugdíjalapot.

Műszaki eredmények.

Meg kell még itt emlékezni röviden a művekhez műszaki tekintetben fűzött várakozásokról. Ezek a várakozások teljes mértékben megvalósúltak. Több nagy árvízet állottak már ki sikeresen. 1902-ben a Szamoson nyár derekán zúdul végig az addig legnagyobbnak tartott, 1888. évinél is magasabb árhullám s védekezni is alig kell. A Kraszna-csatornán is több, a számbavettet megközelítő tömegű vízár vonúl le, de a töltések, bárha turfás altalajú helyeken szivárognak, jól tartják a vizet. Az 1907. évi tavaszi árhullám a Szamoson, Krasznán és Homoród-Sóspatak-Balkányon, valamint a belvízcsatornákon igen nagy, mert késő tavasszal (márczius utolsó napjain) rendkívül vastag hóréteg olvad el gyorsan, s a még fagyos talajnak beszívó képessége nincs. A Szamoson semmi baj. A Krasznán, a felső szakaszon, a víz a számított magasságra emelkedik (Kaplonynál 10 cm-rel meghaladja), több helyen csurgás ellen is kell, de sikeresen lehet is védekezni. A Keleti főcsatorna s a Sóspatak—Homoród—Balkány-csatorna felső szakaszain jóval magasabb az árvíz a számítottnál. A víz alá került 6—8 ezer holdról az ár azonban gyorsan elhúzódik.

A tapasztalatok szerint szükségesnek bizonyúlt kiegészítések, nevezetesen a szíkes talajból való kaplonyi körgátba egy km. hosszú, betonból való szigetelőfal, a Lápi főcsatorna Nagyecsed körüli részének töltések közé fogása, a Keleti csatorna emésztőképességének a fenék lejebbsülyesztése útján való fokozása, a Homoród-Sóspatak-Balkány csatorna balparti töltésének némi kiegészítése, s még nehány csőzsilip építése folyamatban van.

A Tisza—Szamosközi töltések.

A vízi ügyek intézésének 1902. évben az alispán illetékességi körébe történt átutalásával az efféle kérdéseknek a róna jobbparti részén való kezelése is rendszeresebbé válik. A feladat ugyan szűkebb körre szorítkozik, mert „tisza-balparti szamosjobbparti töltésfenntartó érdekeltség" czímen szervezkedett ártéri érdekeltek feladata egyelőre csak a meglévő töltések fenntartására és fokozatos kiegészítésére irányul, mindazonáltal az érdekeltségi körből az alispán mellé, indítványozói hatáskörrel szervezett véleményező bizottság közreműködése mellett, a töltések védképessé tétele körül, lényeges haladás észlelhető. A sikert elősegíti az a 26,784 K 54 fillér, a melyet az érdekeltség a védműveibe 1904. év végéig befektetett és felszámolt 1,475.947 K 92 fillér után évenként az államtól nyer.

A műszaki teendőket 1903-tól kezdve az érdekeltség saját mérnöke látja el, a kinek a külső szolgálatban a Szamosnál három, a Tiszánál egy folyambiztos s amott öt, itt két gátőr segédkezik.

Különféle szervezetben kifejtett ténykedések eredménye a mai napig az, hogy a Szamos ellen Udvaritól Szatmár-Németi határának felső végéig 7·1 km. hosszú végleges méretű, Szatmár-Németi határának alsó részétől Panyola község belsőségének éjszaki végéig pedig 49 km. hosszú töltés áll fenn, a mely utóbbiból 30 km. hosszú szakasz már végleges méretű. A Tisza mentén Tiszabecs határának felső szélétől, Kisar község határának alsó széléig van töltés, ez azonban többnyire még csak az 1770-es évekig kifejlesztett állapotú, vagyis a töltés koronája átlag csak a várható rendkívülibb árvízzel színel. A nagyarcsekei határvonalon betorkoló Túr-ág közelében, a töltésben, még mintegy fél kilométer hosszú a hézag. Az érdekeltségi körbe jelenleg 45,000 hold tisztán Szamos-ártér, 34,000 hold tisztán Tisza-ártér és 28,000 hold Tisza-Szamos-ártér tartozik. Erre évenként és holdanként 20-80 fillér járulékot szoktak kivetni.

A Tisza ugocsamegyei szakasza mentén nincs töltés. A magasabb árvizek Heteny és Tiszabecs között a baloldalra kilépnek a Tiszából s a Batár völgyébe,

ebből pedig Nevetlenfalu és Péterfalva között a Túr völgyébe ömlenek, ahonnan a Túr nagyari ágán s a Tisza—Szamos-köznek Panyola és Kisar között még töltés nélkül való részén távoznak el. A töltésnek az említett hézagokban való kiépítése tehát csak a felső Tisza, Batár és a Túr rendezése után történhetik.

A szabályozási kérdés gyökeres megoldását az a körülmény késlelteti, hogy az ártérre kiömlő vizek, bár hosszabb idő alatt, mégis a nélkül elvonulnak, hogy állandóbb mocsarak vagy tavak képződését okoznák. Az ártért behálózó ereken az illető községek számos nagynyílású hídat tartanak fenn, a melyeknek nagyobb része már korhadt és kicserélésre vár. Árvizek alkalmával a Túr völgyében fekvő községek heteken át megközelíthetetlenek. A róna részének árvíz- és belvízmentesítésére a folyammérnöki hivataltól készített tervezet, a mely szerint a szabályozásssal ez oldalon érdekelt ártér 205,000 hold, most van elbírálás alatt.

Az állam legujabb tevékenysége.

A rónát sújtó vízbajok mérséklése és megszüntetése körül az 1894. évi III. t.-cz. 2. §-a és az 1895. évi XLVIII. t.-cz. 2. §-a alapján a jelzett törvények hatályba lépte óta, az állam fejtett ki sikeres tevékenységet, ez végezvén el, a jelzett törvényekkel rendelkezésre bocsátott hitelből, a Tiszának és Szamosnak közgazdasági, hajózási és árvízlefolyási szempontokból sürgősebben szükségesnek mutatkozott szabályozását.

Az állam költségén újabban épített művekről az alábbi táblázat tájékoztat:

Sorszám	A szabályozási mű megnevezése	építési ideje	költsége K	f	Jegyzet
1	Tiszaújlaki híd és Tiszabecs között partbiztosító művek rőzséből és kőből ...	1898—1907	223.908	13	
2	Tiszaújlaki partbiztosító mű	1901—1904	28.513	30	
3	Milotai partbiztosító mű	1902—1903	4.133	54	Az állam hozzájárulása a költség harmadaként
4	Cseke-badalói partvédő mű	1900—1905	112.253	83	
5	Tivadari partvédők	1896—1905	74.582	22	
6	Kisari partvédők	1893—1899	60.089	24	
7	10 I. számú olcsva-apáti átvágás	1897	61.957	58	
8	Jándi felső partvidék	1895—1902	60.675	86	
9	Szamostorkolat fölötti szakasz rendezésére párhuzamművek	1899—1904	81.330	60	
10	Gergelyi szakadó part biztosítása	1897—1904	38.576	16	
	Összesen.............		746.020	46	

A Tiszaszabályozás újabbkori történetében tehát három korszakot lehet megkülönböztetni, úgymint az 1855. év előttit, az 1855—1888. évközit és az 1889-től a mai napig terjedőt.

1855. év előtt mederszabályozás tekintetében beavatkozás nem történik. Természetes úton következik be némi változás a homorú partélek hátrább helyezkedésével és akként, hogy éles kanyarulatok alkotta félszigetek, a folyó szomszédos könyökei között mindinkább keskenyedő térség átszakítása útján, szigetekké változnak, a régi ágak lassú feltelése útján előbb morotvákká, később mezőgazdasági mívelés alá kerülő földekké válnak. Azok a félhold-alaku mélyedések, a melyek a Tisza-völgy tengelyétől jobbra-balra néha négy kilométer távolságban is feküsznek, íly régi medrek teljesen fel nem iszapolódott maradványai.—E korszak utolsó éveiben készül el Vásárhelyi terve, a melyben a Tisza 1842. évi őszi kis vizének magassága több, egymástól átlag félkilométerre eső pontokon, illetőleg keresztszelvényekben ismeretes. Ez az 1842. évi kis víz, az az úgynevezett 0 víz, a melytől kezdve a Tiszán lévő összes mérczéken a vízállásokat jegyzik és pedig az 1842-iki kis víz felettieket pozitív, a kis víz alattiakat pedig negatív értelemben. A mérczék 0 pontjai tehát az 1842. évi kis víz síkjába esnek és e 0 pontoknak Adriai tenger fölötti magassága ismeretes.

A Tisza szóbanforgó szakaszán állami mérczék állanak fenn Vásárosnaménynál (közúti hídon). Tivadar beregmegyei község keleti szélén, a Borzsa

torkolatánál Vári község határán, és Tiszaujlaknál a Tisza-hídon. A vásárosnaményi mérczе 0 pontjának magassága 102·76, a tivadarié 106·18, a várié 110·12, a tiszaújlakié 115·91 m. a tenger fölött.

A szakasz hossza 1855. év előtt Vásárosnamény és Tivadar között 29 km., Tivadar és Vári között 37 km., Vári és Tiszaujlak között 19 km., s így a vízszín esése e szakaszokon s az előbbi sorrendben km.-ként 11·8 10·6 s 30·4 cm. volt.

Az 1855—1888. évi korszak elejére esik a tiszai átvágások kiépítése. A korszak utolsó éveiben az átvágások már Tisza-medrek, de az 1869 deczember havi, addig legmagasabbnak ismert árvíz levezetésében még nem vesznek teljes szelvénynyel részt. 1881 tavaszán, 1884 juniusában is jelentékeny árvíz lép fel, de ezeket mind tartamuk, mind az árhullám magassága tekintetében meghaladja az 1888. évi árvíz, a mely Vásárosnaménynál a Szamos árhullámával találkozván, itt a mai napig még legmagasabb, 9 méteres árhullámot adja.

A mederszabályozás a Tisza kérdéses szakaszán az olcsvaapáti 10/I. számú átvágás 1897. évi kiépítésével befejezést is nyert és a további teendők czélja: a partoknak megkötése és hajózás szempontjából egységes kisvízi meder teremtése. Mai állapotában a meder hossza Vásárosnaménytól Tivadarig 22·9, Tivadartól Váriig 21·2, Váritól Tiszaújlakig 16·6 km. s így a 0 víz esése km.-ként az alsó szakaszban 14·9 a középsőben 18.6 a felsőben 34.9 cm.

Az előbbiekben közölt magasságú 0 víz felett volt a vízállás:

	Vásárosnaményban	Tivadaron	Váriban	Tiszaujlakon
az 1869. évi árvízkor	856	762	675	460
az 1888. évi árvízkor	900	744	615	391
centiméter és az utóbbi évi őszi kis víz 0 alatt	119	110	162	82

centiméter, a mely utóbbi adatokból látható, hogy a szabályozás után a kisvíz színtje lényegesen sülyedt, azaz a meder mélysége növekedett.

Legkisebb volt a vízállás Vásárosnaményban, Tivadaron és Váriban 1904. évi augusztus hó 23-án, és pedig 0 alatt előbbi sorban 163, 143 és 192 cm. Tiszaújlakon pedig a már közlött (1888. évi) 82 cm.

Szamos-szabályozás. A Szamoson az 1895. évi XLVIII. törvényczikkel nyert hitelből végrehajtott szabályozásról az alábbi kimutatásba foglalt adatok nyújtanak tájékozást:

Sorszám	A szabályozási mű megnevezése	építési ideje	költsége K	f
1	Ilobai partvédő mű	1900—1904	9.537	48
2	Patóházai partvédő mű	1894—95 1901—902	13.596	60
3	Szatmári mederszabályozás	1898—1907	533.429	90
4	Angyalosi partvédő mű	1897—1898 1900—1901	11.539	82
5	Tatárfalvai partvédő mű	1906	25.309	02
6	Sályii VI. számu átvágás	1900—1901 és	692.702	90
7	Porcsalmai VII. rápolti VIII/1, cégénydányádi VIII/2. sz. átvágás	1901—1902	797.563	61
8	Czégényi művek	1896—97 és 1901—902	37.001	01
9	A czégény—matolcsi IX. sz. átvágás	1895—96	1.562.588	96
10	A tunyogi X. és kéri XI. sz. átvágás	1896—97	192.166	24
11	VIII 2. számú átvágásbeli partvádő mű	1906, 1891—92, 1894	4.663	31
12	Nábrádi művek....................	1899, 1901	53.619	28
13	Kéri és kérsemjéni partvédő művek.	1897, 1899, 1900, 1901, 1903	111.393	79
14	Kérsemjéni XIII 1. számú átvágás....	1901	162.128	68
15	XIII 2. számú szamosszegi átvágás ...	1897	65.575	94
16	Panyolai művek	1895–96 1898, 1900	32.430	06
17	Szamosszegi művek	1901—1904	11.917	93
18	Olcsvaapátii művek................	1895—96 1900, 1902	59.432	98
		Összesen............	4.376.567	51



Átnézeti térrajz
Szatmár vármegye déli részének
mostani vizeiről
Bereg
Ugocsa
Szabolcs
Szilágy
Tisza
Szamos folyó
Csenger
Szatmár-Németi
Szinyérváralja
Nagykároly
Mátészalka
Nagyecsed
Erdőd
Madarász
Tasnád
Túrterebes
Turc
Sárközujlak
Józsefháza
Aranyosmegyes
Ér-Endréd
Mezőpetri
Piskolt
Szaniszló
Csanálos
Genes
Királydaróc
Jelmagyarázat
Töltés
Csatorna
Út
Vasút
Mentesített ártér
Megyehatár
Mérték
10 5 0 10 Km

A Szamos medrének vízlefolyási szempontból való szabályozása az eddig végrehajtott munkálatokkal befejezettnek tekinthető, a további feladat itt is a kis vízimedernek hajózás szempontjából való kiképzése, vagyis az e czélra szükséges művek folytatólagos kiépítése.

A szabályozás eredménye.

A Szamos-szabályozás történetében három korszakot lehet megkülönböztetni, és pedig az 1777. év előttit, az 1777—1877. évit és 1877-től a mai napig terjedőt. Az első korszakban a folyó ősállapotban van, legfeljebb természetes úton tünnek el egyes kanyarulatok a már keskenynyé vált földnyak átszakítása útján. A második korszak elejére esik Szatmár-Németi városnak a saját határán való beavatkozása, t. i. az átvágások építése, utolsó éveire pedig a volt Szamos-szabályozó-társulat ténykedése. Végre az újabb korszakban az állam fejezi be a meder szabályozását. A szabályozás eredményének áttekinthetése végett szükséges tudni, hogy a Szamos kis vizét 1871. évben lejtmérezték s a mérczék 0 pontját e víz színtjében helyezték el. Állami mérczék vannak a tiszaiaknál említett s a szamosi vízállások egybehasonlításánál is figyelembe veendő vásárosnaményi mérczén kívül, külön a Szamoson Olcsvaapáti községnél, a rév alatt, Nábrádnál, a ref. templommal szemben, Rápolton, a község déli végénél, Csengerben és Szatmár-Németiben, a közúti hidakon és a balotafalu-sikárlói útvonal mellett. A vásárosnaményi mércze 0 pontjának magassága, — mint feljebb láttuk, — 102·76, az olcsvaapátié 103·51, a nábrádié 106·32, a rápoltié 110·94, a csengerié 114·26, a szatmárié 120·31 és a sikárlóié 144·66 m. az adriai tenger fölött.

Az időközi változás az alábbi táblázatból látható :

Száma	A szakasz neve	hossza km.-ben 1777 előtt	hossza km.-ben 1877-ben	hossza km.-ben 1907-ben	A szakaszon a 0 vizesésé km.-ként mm.-ben 1777 előtt	1877-ben	1907-ben
1	Vásárosnamény—olcsvaapáti	7.8	7.5	5.0	096	100	150
2	Olcsvaapáti —nábrádi	28.5	16.0	13.4	098	175	210
3	Nábrád—rápolti	36.5	37.5	14.0	126	123	310
4	Rápolt—csengeri	31.5	21.0	15.9	105	158	209
5	Csenger—szatmár-németi	42.0	18.0	18.0	144	336	336
6	Szatmár-Németi—sikárlói	79.5	52.2	52.2	306	466	466
	Összesen	225.8	152.2	118.5	—	—	—

A felsorolt mérczéken eddig legmagasabb vízállások : Vásárosnaményban 1888. III/22-én 900 cm., Olcsvaapátiban ugyanakkor 885 cm., Nábrádon ugyanazon évi III/17-én 749 cm., (jégtorlódással) és 740 cm., jégtorlódás nélkül, Rápolton ugyanazon évi III/15-én 721 cm., Csengerben ugyanazon évi III/21-én 743 cm., Szatmáron ugyanazon évi III/17-én jégtorlódással 633 cm., jégtorlódás nélkül 560 cm. és 1902. évi VI/16-án 575 cm., Sikárlón 1902. évi VI/15-én 432 cm.

Legkisebb vízállások pedig : Olcsvaapáti 1897. XI/28-án —93, Nábrád 1898. IX/25-én —110, Rápolt 1907. X/27-én —222, Csenger 1907. X/28-án +08, Szatmár 1904. VIII/23-án —38, Sikárló ugyanekkor —43 cm., s így a vízjáték előbbi sorban 978, 859, 943, 735, 671 és 475 cm. 1907. X/28-án — tartós szárazság után — Vásárosnaményban —150 és a szamosi mérczéken a közlött sorrendben —104, —49, —222, +08, —27 és— 24 cm. lévén, e vízszín esése szakaszonként és km.-ként 242, 251, 206, 353, 318 és 462 cm. volt.

Töltés-szakadások.

A Tisza mentén az előzőkben ismertetett hézagok lévén a balparti töltésben, az árvízek e hézagokon ömlöttek ki, s ha történt is töltésszakadás, az itt kiömlő árvíz a nyitott helyeken, illetőleg kiágazó medreken kiömlő árvízek tömegéhez képest, kisebb tömegü volt.

A Szamosként parti medenczéjének a Szamos árvízétől való gyakori látogatottságáról tanúskodik az a körülmény, hogy a szamosbalparti töltésen 1868. III/10-én Sályi határán több, 1873. III/21-én Vetés határán egy, ugyanitt 1871. I/21-én egy, 1871. VII/29-én Kér határán egy, 1876. II/26-án Vetés határán két, Óvári határán öt, 1877. III/25-én Sályi határán hét, 1880. III/6—9. közt Rápolt, Porcsalma, Ököritó határán egy-egy, 1881. III/9—12. közt Vetés és Csenger hatá-

rán egy-egy, Angyalos határán 12, Sályi határán 2, Porcsalma határán 1 darab, együtt 1162 m. hosszú, ugyanazon évi XI/2-én Tunyog határán 14 m. hosszú, 1884. VI/20-án Csenger határán 32 m., 1885. XII/11-én Sályi határán 35 m., 1886. I/24-én Sályi határában 60 m., Porcsalma határán 23 m., Rápolt határán 112 m., 1888. III/15-én Sályi határán 70 m., Rápolt határán 73 m., Ököritó határán 53 m., Szamosszeg határán 60 m., 1890 I/29-én Sályi határán 100 m., III/23-án ugyanott 250 m., Győrtelek határán 25 m., 1891. III/11-én Ököritó határán 120 m., 1893. II/28-án Csenger határán 6 darab, együtt 343 m. hosszú szakadás volt ; a jobbparton a töltés 1864. VI/22-én Dara, Komlódtótfalu és Jánk határán egy-egy helyen, 1871. I/30-án Csegöld, Hermánszeg és Jánk határán egy-egy helyen, 1876. II/26-án Hermánszeg határán 9, Dara határán 7, Tatárfalva határán 6, Csegöld határán 8, Jánk határán 4, Szamosbecs határán 8 helyen, 1877. III/25-én Jánk határán 3, Szamosujlak határán 6 helyen, 1877. V/25-én Jánk határán 1 helyen, 1880. III/6—9. közt Fülpös határán 20, Jánk határán 10 m., 1881. III/9—12. közt Dara, Komlódtótfalu, Szamosbecs, Tatárfalva, Hermánszeg és Jánk határán együtt 1068 m., XI/2-án Szamosujlak határán 100 m., 1883. III/31-én Szamosujlak határán 132 m., Hermánszeg határán 41, Jánk határán 15, Zsarolyán határán 40 m., 1884. VI/20-án Dara határán 20 m., Komlódtótfalu határán 104 m., Csegöld határán 21, Hermánszeg határán 40 m., és Jánk határán 185 m., 1885. XII/11-én Szamosujlak határán 120, Fülpösdarócz határán 30 m.,1886. I/24-én Gyügye határán 30 m., Szamosujlak határán 16 m., 1887. III/20-án Czégény határán 40 m., Géberjén határán 16 m., 1888. III/15-én Dara határán 18 m., Komlódtótfalu határán 50 m., Szamosbecs határán 50 m., Csegöld határán 160 m., Hermánszeg határán 36 m., Majtis határán 75 m., Szamosjlak határán 40 m., Gyügye határán 192 m., Czégénydányád határán 59 m., Fülpös határán 45 m., Fülpösdarócz határán 45 m., Géberjén határán 289 m. és Panyola határán 95 m., 1890. I/29-én Gyügye és Czégénydányád határa közelében 40 m., Fülpös határán 30 m., 1891. III/11-én Fülpös határán 105 m., 1893. II/28-án Csegöld határán 163 m., Szamosbecs és Tatárfalva közt 483 m., Tatárfalva és Hermánszeg közt 163 m., 1895. III/28-án Hermánszeg község fölött 130 m., és a község alatt szintén 130 m., ugyanakkor III/29-én Gyügyénél 80 m. és 1896. III/9-én Hermánszegnél 132 m. hosszú vonalon szakadt át.

A balparton 1893, a jobbparton 1896 óta töltésszakadás nem történt.

A 7650 m. hosszú czégény—matolcsi átvágásnak 1896. évi augusztus hó 30-án (elvágott kanyarulat hossza 25·5 km.) és a 2500 m. hosszú sályi átvágásnak (elvágott kanyarulat hossza 6·5 km.) 1901. évi augusztus hó 13-án történt megnyitásával, úgy nemkülönben a többi kis átvágás kiépítésével a meder olyan rendezést nyert, hogy jégtorlódások keletkezésére okot szolgáltató éles görbületek nincsenek, a meder emésztőképessége pedig annyira megnövekedett, hogy tömegére nézve a korábbi s hozzá jelentékeny részében a partokon és töltéseken az ártérbe ki is ömlött nagyobb árvizeket meghaladó 1902. évi árvíz már az előzőknél alacsonyabb víztükör mellett folyt le.

A meder beágyazottságának mikéntjére abból a körülményből lehet képet alkotni, hogy a vízjáték (0 fölött eddig legnagyobb és 0 alatt eddig legkisebb vízszinek közötti különbség) — bárha a legnagyobb árvíz az átlagos partnál Vásárosnaményban 1·5 m., Olcsvaapátiban 1 m., Nábrádnál alig 1·0 m., Rápoltnál, Csengernél és Szatmárnál átlag 50 cm-rel magasabb, Sikárlónál pedig már alacsonyabb az ős partoknál — a vásárosnaményi 1063 cm-rel Szatmárig 671-re és Sikárlóig 475 cm-re módosul.

A fennebb tárgyalt időközi változásokról az ide a rónáról csatolt két átnézeti térkép nyújt tájékozást.

SZATMÁRVÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGA ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉSE.

A vármegye fekvése.

Alig van az országban még oly vármegye, a mely az egész országnak összképét jobban visszatükrözné, mint Szatmár vármegye, mert földrajzi fekvése, éghajlatának változatossága, földjének minősége, mezőgazdasági termelése, talajmívelése, flórája és állattenyésztése, kisebb-nagyobb mértékben megfelel az ország külömböző vidékeinek.

Szatmár vármegye az éjszaki szélesség 47°22'—48 07' és a keleti hosszúság 39 47'—41 34' között fekszik. Ennek ellenére rendszerint az éjszak-keleti vármegyék sorában említtetik, habár területének nagy része még a magyar alföldnek természetes folytatása. Miután azonban éjszakról Bereg- és Ugocsa, keletről Máramaros és Szolnok-Doboka vármegyékkel határos és az éjszakkeleti részét elfoglaló hegység e szomszéd vármegyék hegységeivel egyesül, az éjszakkeleti elnevezést hihetőleg e szomszédság révén kapta. Ha azonban az avasi hegységet elhagyva, Szatmár város felé közeledünk, a déli határt alkotó Szilágy és Bihar vármegyék széleig elterülő és mívelés alatt álló síkságon hegy egyáltalában nincsen, erdő is csak szórványosan. A Szabolcs vármegyével határos nyugati oldalon a nyiri járásban pedig már homokdombok emelkednek.

A vármegye területe 6491 □-kilométer, és így területére nézve az ország elsőrangu vármegyéi között foglal helyet.

Az Avas.

A vármegye keleti része, mint már előbb említettük, hegyes vidék; a hegyek magassága Máramaros vármegye határszélén 1500 méterig emelkedik. Ez a hegyvidék „Avasi bérczek" elnevezés alatt ismeretes. Ez elnevezést a hagyomány szerint onnan kapta, mert már századokkal ezelőtt is avasoknak ismerték a bérczeket borító bükköket és tölgyeseket.

Az avasi erdőség 17 község határán terül el és mívelt földeket itt csak a községhez közel eső lapos völgyekben találunk. Ezeket is a régi zsellérek irtogatták és foglalták el a közös területből, s a hosszas használat után elbirtoklás czímén lettek tulajdonukká. Mert maga az összterület osztatlan állapotban volt még néhány évtized előtt is a vármegyei földesurak közös tulajdonában. Mezőgazdasági tekintetben a kulturának itt nyoma sem volt, hanem a bérczi erdőség, mint közös tulajdon, a földbirtokosságnak csak marhalegelőként és a sertés-nyájak téli makkoltatása által hozott csekély hasznot. Az őserdők fái is majdnem értéktelenek voltak s csak a hegyvidék lakosainak szolgáltattak tüzelőanyagot. E szabad gazdálkodásnak azonban néhány évtizeddel ezelőtt véget vetett a tagosítás; a közös birtokot az egyes birtokosoknak kiosztották s megkezdődött a völgyekben levő irtások mívelés alá vétele. A talaj azonban fehér mézgás és vadvizes, s nagyon csekély részben fedezi a reáfordított költséget. Szép gazdasága van Vámfaluban gróf *Vay* Ádámnak és Terepen, illetőleg Túrvékonyán *Pászthory* Árkádnak. Az avasi erdőket csak a néhány évvel ezelőtt kiépített bikszádi vasút megnyílta óta lehet kihasználni. A vasút mentén az erdőket fokozatos mértékben részint műfának, részint tűzifának termelik ki és a kiirtott erdőtalajokat a vasút két oldalán, a Tálna patak völgyén, mívelés alá veszik. A völgyeket körülvevő hegyek talaja azonban annyira köves, hogy ha az erdőket kiirtják, csak legeltetésre való lesz.

Az avasi bérczek nyúlványai a Tálna-patak mentén nyugati irányban, a sárközi határban végződnek, a hol a báró *Vécsey* család uradalmához tartozó erdőséggel egyesülnek. Az itt átfutó vasútvonal két oldalán kitáguló völgyében már szépen virágzó gazdasági kulturát lelünk ; a kiirtott és eredetileg vadvizes természetü erdőföldeket belvízcsatornázással a talajvíztől megmentették s az őserőben levő kötött alluvialis talaj már most is meghálálja a reá fordított költséget.

Az avasi bérczнek déli nyúlványai a Szinérváraljától Nagybánya felé húzódó hegylánczba kapcsolódnak. Mezőgazdasági tekintetben ez a hegyláncz is az avasi bérczek tulajdonságaival bír.

Szatmár vármegyében megfelel az ország egyetemes képének, a fekvésen kívül, a föld minősége és a talaj változatossága is. A talajviszonyok a szerint változnak, a mint hegyek, erdők, síkságok és lapályok keretezik.

A síkság talaja. A vármegye nyugati részén, a nyiri járásban, a homoktalaj gyenge termőképességű. Dombos helyen, a vetést a szél csaknem elhordja, míg a völgyek homokos talajában minden növény szépen díszlik. A homokos talaj előnye, hogy biztosabb átlagos termést hoz és a növényzet kevesebb csapásnak van kitéve, mint a fekete, kötött agyagtalajon.

Nagykároly vidékén a mívelés alatt álló talajok egymástól nagy eltérést mutatnak. Az ecsedi láp szélein fekvő községek emelkedettebb határrészein túlnyomó az igen lekötött, szurkos agyagtalaj, mely ha kiszárad, nagyon nehezen mívelhető. Rendes időjárásban azonban mindenféle kalászos és kapás növényt jól táplál és megjutalmazza a jó mívelés fáradságát. A Nagykároly és Szatmár-Németi között elterülő rónaságon nem ritkák a szíkes talajok, melyek elszórva, az agyag és televényes területek között fehérlenek. A szíkes földek nagyon nehezen mívelhetők ; a vizet nem eresztik át, de erős trágyázással, normális időjárás mellett, szép és súlyos búzát és zabot teremnek ; kapás növényeknek azonban nem használhatók. A vármegyének Szatmár-Németitől délkeletre eső részében, az erdődi járásban, nagy általánosságban mész- és márgatalaj van ; ez a szíkes földnél könnyebben mívelhető ; jó munka és elegendő trágyázás mellett, a kalászos növényeket jó minőségben és közepes mennyiségben termi meg. E gyenge talaj czélszerü kihasználására jó példát mutat a gróf *Károlyi* Lajos erdődi uradalma, mely az alagcsövezéssel és műtrágyával oly szép eredményeket ért el, hogy a sekély termőképességű vadvizes dombokat és völgyeket, jó középminőségű buza- és tengeri-földekké alakította át. Ugyanilyen minőségű földeket találunk Batiz község határától Sárközujlak felé és onnan keleti irányban haladva, Szinérváralján át egész Nagysomkútig, illetőleg Szolnok-Doboka határáig. Ezt a nagy vidéket a Szamos folyó osztja kétfelé ; a folyó völgyeibe eső úgynevezett szamoshordta lanka földek a legjobbak és legértékesebbek közé tartoznak.

A mezőgazdasági kulturának magasabb színvonalán állanak e vidéken a báró *Vécsey* László sárközi, a gróf *Dégenfeld* Sándor erdőszádai, az *Ujfalussy* Miklós remetemezői, a gróf *Teleki* Sándor nagysomkúti, a gróf *Teleki* János koltói, a gróf *Teleki* László és Gyula hosszúfalvi uradalmai.

Szamos-Tisza köz. A vármegye kanaánja azonban a Tisza és Szamos folyók között elterülő síkság. A Szatmár-Németitől éjszakra eső szatmári járás az erdőháton át Tiszaújlakig, Szatmártól Fehérgyarmaton át Bereg vármegyéig és Szatmártól Csenger irányában Mátészalkáig elterülő járások földjei, termőképességre kiállják a versenyt az ország bármely vidékével. Mert a Tisza és Szamos folyók által ezelőtt gyakran megöntözött földek mélyen iszapos (alluvialis) talaja úgyszólván kihasználhatatlan, szabad gazdálkodásra alkalmas, minden gazdasági és iparnövényt megtermő, könnyen mívelhető földekből áll. Igaz, hogy a folyók szabályozása óta a védtöltéseken kívül eső humus-talajok a hajdani áradások iszapolásának nincsenek ma már kitéve, de a Tisza—Szamos hordalék oly mély rétegű rajtuk, hogy jó kezeléssel a kitünő termőképességet könnyen fenn lehet tartani. A Szamostól és Tiszától megiszapolt területek folytatásai az úgynevezett vályogtalajok, melyek az agyag- és homokvegyülék jó tulajdonságaival bírnak. Szóval, a vármegyének ez a vidéke földminőség tekintetében megfelel a torontáli és bácsbodrog-vármegyei földeknek, a miből önként következik, hogy ezek a talajok nem válogatósak, egyformán megtermik a mezőgazdasági és az ipari növényeket. Említésre méltó, hogy a vármegyének ez a gazdagon termő nagy vidéke,

nehány nagyobb uradalom kivételével, ma is a középosztályhoz tartozó családok és színmagyar kisbirtokosok kezében van, a kik azokat őseiktől örökölték.

Az ecsedi láp és környéke.

Szatmár vármegye területének mezőgazdasági ismertetése az ecsedi láp megemlítése nélkül nagyon hiányos lenne. E mintegy 160.000 k. holdnyi öblözetnek, mezőgazdasági tekintetben két korszakát különböztetjük meg, u. m. a szabályozás előtti őstermelésnek és a szabályozás utáni kulturának új időszakát.

Az ecsedi láp körzetébe tartozó községek határainak hasznavahetősége a szabályozás előtt mindig a csapadék mennyiségétől függött, mert az úgynevezett árvizes években a domborzatokon alul eső területek a vízbontásnak kisebb-nagyobb mértékben ki voltak téve. A kevés szántóföldeken kívül eső területek jó legelőt és bő kaszálót adtak, minek természetes következménye volt a szarvasmarha- és sertéstenyésztés erős kifejlődése. A lápszéli községeknek határai belenyúltak az úgynevezett mély lápba, vagyis abba a vízmedenczébe, a mely állandóan víz alatt állott és a melyet a nádasok és gyékényesek foglaltak el. Ezen a területeken is voltak ugyan vízzel körülvett domborzatok és úszó szigetek, melyeknek búja növényzetét szárazabb időben az úszóban behajtott szarvasmarha- és sertésnyájak lelegelték, de egyébként semmi hasznot sem adott a mély lápi terület. A mívelhető föld csekélysége mellett azonban az őstermelésnek is megvoltak a kis emberekre nézve a maga előnyei, mert a szűk korlátok közé szorított szántás-vetésnek hasznát a nád- és gyékény-vágás korlátlan kihasználása pótolta. Ezért aztán a szegényebb osztályhoz tartozó lakosok a nyári keresetnek csekélysége miatt nem nagyon aggódtak, mert a férfiak a nádvágással megkeresték téli szükségletüket, ellátván a gazdákat, a vármegye határain kívül is, jó és olcsó fedél-anyaggal, míg a gyékényszövéssel foglalkozó asszonynépség e házi ipar termékével elárasztotta a piaczokat. Ezenfelül a rákászat, halászat és csíkászat nemcsak a konyha szükségletét fedezte, de hozzájárult a kenyérnek való beszerzéséhez is.

Ez ősfoglalkozásnak azonban véget vetett a lápszabályozás korszakot alkotó munkája. Azokat a lápszéli földeket, a melyeket már előbb is legelőnek vagy kaszálónak használtak, mint e czélra tovább nem alkalmas területeket, azonnal eke alá vették. És mivel az ez osztályba tartozó földek szelid, vízhordta, 40—60 cm. homok felrétegűek, mind a mezőgazdasági, mind az ipari termények termelésére kiválóan alkalmasak. A magasabb vízborítás alatt volt lápiföldek részben mint vörös és sárgás felületű és kötött agyag-altalaju, 50—80 cm. korhanyréteggel bíró, igen könnyű mívelésű laza talajok, még hosszú éveken át csak kapásnövények termelésére szolgálnak. Megfelelő időjárás mellett ezek a mély fekvésű, televényes területek is megtermik ugyan a rozsot és az ipari növényeket, de a kapásnövények, túlbuja fejlődésükkel, rendkívüli terméseket hoznak. Mivel azonban e mély fekvésű laza talajokon tavaszszal a késői, őszszel pedig a korai fagyok gyakran jelentékeny károkat okoznak, továbbá, mivel e földnélküli rossz talajok csak a mívelés folytonossága által nyerik meg állandó szilárdságukat, ma még a gazdának szilárd jövedelmet nem biztosítanak.

Éghajlat.

A vármegye éghajlati viszonyai nagyon változók. Ez a változatosság lényegesen befolyásolja a növényzet életét, fejlődését, sokféleségét és beérését.

A változatos klima megszabja vidékenként a gazdasági vetemények beosztását is. Igy pl. a Nyirvidék homoktalaján a rozs korábban fejlődik és 10—14 nappal előbb érik, mint a vármegye középpontján, Szatmár vidékén. És míg a vármegye déli és nyugati felében, a talaj minőségéhez képest, az országban tenyésztett növény mind megterem, addig az éjszakkeleti részeken és a zordonabb hegyvidékeken a korán beálló őszi hideg idő miatt szőlőt egyáltalában nem, de még kukoriczát termelni is alig lehet. A nagybányai hegyek déli oldalán azonban szelid gesztenye- és mandula-erdők díszlenek. Ugyanilyen változatokon megy át a flóra is, a havasi gyopártól a vízi liliomig.

Vízszabályozás határa.

A vármegye éjszaki határán elvonuló Tisza folyó a fehérgyarmati járásnak a parthoz közel fekvő határait, a vármegye területét ketté osztó Szamos pedig, a két oldalán fekvő vidéket a szabályozások előtt évenként kisebb-nagyobb mértékben árvizével borította ; a vízáradások különösen az őszi terményekben sok kárt okoztak, de a károkat a folyók termékenyitő iszaplerakodása visszatérítette, úgy hogy a vizszabályozások befejezte után is az elsőosztályu földek legnagyobb része az úgynevezett lankás területeken vannak, míg a védtöltéseken

belül maradt hullámterek, gyümölcsösökként szép hasznot hajtanak. Két kisebb folyója a vármegyének a Kraszna és a Túr. Ezek közül a Kraszna már szabályozva lévén, még csak a Túr vize rakonczátlankodik, nagy vidékeket öntve el tavaszi árvizeivel. E folyók árvizei azonban, ellentétben a Szamos és Tisza iszapolásával, a földet nemhogy javítanák, de inkább kilúgozzák és a termőképességét gyengítik. E folyók mellékvizei a Sóspatak, Tálna, Homoród, Szaszár és Szinér patakok, melyek vagy a Krasznába, vagy a Túrba torkollanak és esős években kiöntéseikkel a partjuk mentén fekvő vidék gazdaságaiban sok kárt okoznak.

Földmívelés. Földmívelés tekintetében Szatmár vármegye nem áll hátrább a szomszédos vármegyéknél, sőt talajának termékenysége és folyó-vizei, mind a kül, mind a belterjes gazdálkodás feltételeit biztosítják. A rendezett gazdaságok számát nagyban fokozzák a vármegyében fekvő tekintélyes számú nagy uradalmak, melyek a kor színvonalán álló gazdálkodáshoz szükséges eszközökkel rendelkeznek és megmutatják a haladás útját a kisebb birtokosoknak is.

A gazdálkodási rendszer, mint mindenütt, úgy itt is a talaj minőségétől, a gazdaságok nagyságától és a helyi viszonyoktól függ. A nagyobb uradalmak sokoldalu és belterjes gazdasági rendszert követnek, minden vidék előnyeit a lehetőségig kihasználják és a körülményeknek megfelelő váltórendszerre és állattenyésztésére vannak berendezve. A középbirtokosok, a nyiri járásban, a homoktalajnak megfelelő 3-as ugaros rendszer mellett gazdálkodnak és legelő hiányában, a silány termőképességű homokterületeket 1—2 éven át legelőnek használják, hogy aztán pihenés után a jószágtól feljavított területet ismét rozszszal vethessék ; a megtakarított istállótrágyát pedig a jobb minőségű völgyekre fordítják, mivel ezek inkább meghálálják a fáradságot.

A Tisza és Szamos folyók mentén már csak a kisbirtokosok hagynak fekete ugart, főként azokon a határokon, a hol ezzel legelőt akarnak pótolni. A parasztbirtokokon követett gazdálkodás három-nyomásos fordulóra van osztva. A legelők fokozatos pusztulása mellett azonban a szabad gazdálkodás is napróInapra terjed. A Tisza-Szamos közötti kötött, fekete, jó agyagterületeken a középbirtokos-osztály gazdálkodása halad a korral és mind a kül, mind a belterjes gazdálkodás előnyeit kihasználja. A berendezkedéshez képest, a talajjavításra istálló- és műtrágyát használnak. A javított mezőgazdasági gépek és eszközök beszerzésére nem kímélik az áldozatot és a helyi viszonyokhoz mért 4-es, 5-ös, 6-os, 8-as vetésforgónak megfelelő beosztás mellett, a takarmányt zöld ugarral pótolják és a jó legelőket állathízlalásra használják. Még néhány évvel ezelőtt a vármegye középbirtokos osztálya, nagyon kevés kivétellel, az őseitől öröklött földet majorságilag kezelte és csak a távollevő tulajdonosok vagy másnemű foglalkozásuak adták birtokukat bérletbe. A közelebbi években azonban, a szocziális viszonyok elfajulása és a rohamosan emelkedő földárakkal párhuzamos magas bérek következtében, a bérleti rendszer annyira terjed, hogy ma már a középbirtokoknak körülbelül 50%-a bérlők kezében van. E bérrendszer fokozódása a mezőgazdaságnak minden esetre kárára van, mivel a bérlők a magas árakat a legjobb minőségű földekért adják, de annak erejét ki is zsarolják. Ma már nemcsak a közép-, hanem a nagybirtokosok is kihasználják a magas bérleti árakat és különösen az ármentesített lápi földterületeken a gróf *Károlyi* uradalmak is sok ezer holdra menő lápi birtokot adtak hosszú lejáratu bérletbe. Ez alluvialis talajnak az a vonzó ereje, hogy rajta minden javítás nélkül, beláthatatlan ideig, rablógazdálkodást lehet folytatni. Hogy ezt a korhanytalajt élőfölddel szilárdítsák, gőzekével kezdik mélyen szántani, azonban a felső réteg lazasága miatt ennek a nehéz munkának még kevés az eredménye. A gőzeke-mívelést legtöbb sikerrel alkalmazzák a gróf Károlyi uradalmak területein ott, a hol az altalaj termelőképessége ezt megengedi ; a fekete, kötött agyagtalajban a legjobb termőképesség a feltalajban van, miért is azt a lentebb fekvő, szurkos, sárga agyaggal vegyíteni nem szükséges és nem előnyös.

Ellenben a cséplőgépek annyira el vannak terjedve, hogy rendes időjárás mellett, augusztus végére, a kisgazdák termése is zsákba kerül. Az 1906. évi munkászavargások miatt azonban oly késedelem állott be, hogy némely vidéken a tél folyamán, vagy csak tavaszszal végezték be a cséplést. Érdekes megemlíteni, hogy míg az 1900-ik évi összeírás szerint a vármegyében 169 gőzerejű locomobillal hajtott cséplő volt, ma 302 van. Ugyanazon adatok szerint marokrakó aratógép 47 volt, ma 217 van. Kévekötő aratógép volt 14, ma van 171.

A kalászos növények közül mindenesetre a búza foglalja el a legnagyobb területet, utána a kapás növények között a tengeri következik. A búza, a hegyi vidékek és nyirvidékek kivételével, a vármegye túlnyomó fekete, agyagos talaján a legbiztosabb és legjövedelmezőbb gazdasági termény ; hozama rendes időjárásban 7—10 mm. között ingadozik. Ugyanazon minőségű földekben és a folyók melletti iszapos talajokban, a búza elővetemény e a tengeri, melynek átlagos hozama 6—8 mm. A tengerit, a jól felszerelt gazdaságokban harmados mívelésben, vagy ha kevés a fogatos erő, feles mívelésben kezelik. Rozsot és zabot a Szamos—Tisza közötti rónán alig termelnek többet, mint a mennyi a gazdaság fogyasztására szükséges. Mezőgazdasági termények.

A vármegye éjszaki és keleti részében, levő fehérszínű márgás földekben a búza m.-holdanként 4—5 mm., súlya és aczélossága azonban fölötte áll a homokrétegen termelt búzának ; a szatmárvármegyei búzát a kereskedésben mégsem a tiszavidéki, hanem a pestvidéki minőségbe sorozzák. Az ármentesített ecsedi láp területén, megfelelő időjárás mellett, a kapás-növények és a rozs az előbb említett hozamoknak kétszeresét is megtermik, a kalászos növények azonban, különösen a ledűlés miatt, silány minőségű szemet adnak. A kétszeres és az árpa csak a helyi szükségletet elégíti ki és mind minőség, mind mennyiség tekintetében jó, közepes termést adnak.

A kereskedelmi és ipar-növények közül megemlítendő első sorban a *dohány*, melyet különösen a tisza- és szamosközi iszapos lanka földekben nagy mennyiségben tenyésztenek; ez a közforgalomban „Szamosháti dohány" elnevezés alatt szerepel. Ezenkívül szórványosan a szatmár-németi és nagykárolyi járások fekete, kötött agyagtalajában, valamint a Nyirség barna vegyületü homokjában évről-évre szaporodik a termelés. A dohány, a búza elővetemény eként, szakszerű mívelés mellett, ma már a mezőgazdaság legjövedelmezőbb ága. Az említett finom pipa-dohány és szivarborítéknak használt szamosközi dohány mellett, különösen a televény lápi talajban, a kapadohány tenyésztése is nagyon terjed, úgy hogy ma már alig van nagyobb gazdaság, a hol dohányt ne termelnének. A dohány átlagos hozama 7—9 mm., melynek beváltási ára 35—40 korona. Dohány.

Másik, újabban felkarolt iparnövény a *kender*. Ennek ipari czélokra való termelése jóformán csak az ecsedi lápi terület szabályozása óta honosodott meg Szatmár vármegyében. A kender-termelés azonban különösen szép sikerű a lápi talajban, mert egyrészt a lápi földön uralkodó burjánokat elöli, másrészt óriási magasra nő, s igy rendkívül jól fizet ; az évi átlagos termés k.-holdanként 40—50 mm. E kender-termelést fokozza a lápi terület szélén, Börvely községben kiépített kenderáztató és kikészítő telep, melyet a Mezőgazdasági ipar-részvénytársaság épített meg s újabban a „Pannónia" kender és lenipar részvénytársaság vett át. A kender jelenlegi beváltási ára, a telepre szállítva, mm.-ként 4 kor. 60 fill. Minthogy azonban a tengelyen való szállítás a gazdáknak az őszi időszakban nagyon nehéz, gazdasági iparvágány-hálózatot építettek a láp területén. Kender.

Régebben nevezetes volt a *repcze*-termelés is, melyet nehány évtizeddel ezelőtt a vármegye minden vidékén nagy mennyiségben és igen kedvező eredménynyel termeltek, mint elsőrendű iparnövényt. A múlt években azonban a különféle rovarok és hernyók pusztítása miatt olyan feltételesnek és bizonytalannak mutatkozott a repcze-termelés, hogy a gazdák lemondtak róla. Még csak a Tisza- és Szamos-közön tartják fenn helyenként, a váltórendszer forgóiban. Hozama régen 8—12 mm. volt k. holdanként. Ára nagyon változó, most 30—36 k. Repcze.

Ugyancsak a láp-vidéken kezd terjedni a *mák*-termelés, mely, ha ez a vidék elegendő kézimunkával rendelkeznék, ép úgy kifizetné a fáradságot, mint a kender. Hozama 5—6 mm. k. h., ára jelenleg 60 korona. Czukorrépát csak itt-ott termelnek, mert a czukorgyárak igen távol vannak s nagy a fuvarköltség ; csak a nagyobb uradalmak kisérleteznek vele. *Napraforgót* önálló táblákban csak a lápi területen termelnek, mivel itt óriási rózsákat fejleszt s nagyon meghálálja a fáradságot. Más helyen csak a tengeri-táblákat szegélyezik vele és ugyanoly bánásmódban részesül mint a tengeri. Mák. Napraforgó.

A *lóherét* a váltó-gazdaságok vetés-forgójába rendszerint beosztják, mert itt a talajban nem igen válogat. Az első kaszálást szénának készítik s k. holdanként átlag 20 mm. terem. A második növését rendesen magnak hagyják, mely, ha az Ápion-féreg a gumókban el nem terjed, 2—4 mm. magot hoz k. holdanként. Lóhere.

Répa. Burgonya.

Nagyon lényeges és az állattenyésztésre majdnem nélkülözhetetlen a *takarmányrépa* termesztése, mely szintén kiegészítő része a gazdaságoknak, sőt a kisgazdák is szivesen megmunkálják harmadába, hogy a sertés, meg a fejős-tehén téli tartását biztosítsák vele. Megemlítendő még a *burgonya*, melyet a kötött fekete talajokon inkább csak házi szükségletre termelnek ; a Nyirvidéken szeszfőzésre nagyban termelik és itt ez is biztos jövedelmi forrás.

Gyümölcstermelés.

A gyümölcstermelés a vármegye minden vidékén el van terjedve, mert az éghajlati viszonyok kedvezők. Minden vidéknek megvan a maga különleges gyümölcse számára az alkalmas talaja. A tiszaháti és szamosháti *almák* már a régi időkben híresek voltak és tutajokon szállították le a Tiszán, a magyar Alföldre. Igaz, hogy akkor még az úgynevezett sárgakormos, zöldkormos, Kenézipiros, Török Bálint és Sóvári almafák foglalták el a nagyterjedelmű lanka földeket ; ma már azonban, kivált az urasági gyümölcsösökben, Batul, Parmén, Jonathán, Kalvil és különféle Ranette-fajta almákat termelnek. A Tisza és Szamos mentén termelt nagymennyiségü almát, ma már nemcsak helyben fogyasztják el, hanem az a kereskedelemben is számot tesz és a gondozott gyümölcsösök szép jövedelmet hoznak. A nemesalma-termelésben különösen kitünnek a *Kende* Zsigmond czégényi, *Domahidy* Viktor angyalosi, gróf *Hadik-Barkóczy* Endre hérmánszegi, *Kende* Béla csekei, *Domahidy* István sályi, *Szeőke* Barna udvari, *Böszörményi* Emil nagykolcsi, gróf *Dégenfeld* Sándor erdőszádai, báró *Uray* Kálmán tyukodi kertészetei, melyek közül a nagyobb gyümölcsösök kiterjedése 50—100 holdnyi, és középtermés idejében az alma-termés 6000—8000 korona jövedelmet hoz. Megemlítendő még a Nagybánya városi kertészet, mely a legnemesebb gyümölcscsel és kitünő oltványokkal látja el a vidéket.

A tömeggyümölcs-termelések között méltó helyet foglal el a *berzenczei szilva*, mely kisebb-nagyobb mértékben majd minden kertben feltalálható. Ipari czélra (kifőzésre) és aszalásra, különösen az alsó Szamos mentén, Szinérváraljától Nagybányáig terjedő lanka földeken és a szőlő-begyek déli oldalain használják nagyban. Erről a vidékről a kereskedelmi forgalomba hozott szilvát „nagybányai aszalt szilva" név alatt, kiváló jósága miatt, a fővárosi kereskedések is nagyon keresik.

Nagybánya vidékének szelídebb hajlásu hegyein elterülő szelíd *gesztenyeerdők*, a vármegyét, s a távol vidéket ellátják gesztenyével.

Konyhakertészet.

A nagyobb és közép-gazdaságokban a konyhakertészet a háztartásnak megfelelő zöldség-termelésre szorítkozik. A folyóvizek mellett azonban a bolgár kertészek évről-évre nagyobb tért foglalnak és ellátják a vidéket olcsó zöldséggel. Ezenkívül a felső-szamosi lankaföldeken és az ecsedi láp területén, különösen a téli káposzta-termeléssel foglalkoznak nagyban a kisbirtokosok. Maga Nagyecsed községe, jó termés idején, el tudja látni káposztával Szatmár és Nagykároly városok vidékét. Bő termés alkalmával a káposzta olyan olcsó, hogy a legszegényebb ember is elláthatja magát télire. Ilyenkor egy k. hold föld, az olcsó árak mellett is behoz 400—600 korona jövedelmet.

Munkásviszonyok.

A munkásviszonyok, a kivándorlás és a veszedelmes izgatások előtt, kielégítők voltak. Az aratási és cséplési időszakot kivéve, a gazdák nem szorúltak idegen munkáskézre. Az aratókat is pótolták a Zemplén-, Sáros- és Máramaros vármegyékből bevonuló ruthén munkások, a kik szerény feltételek mellett is megkeresték a téli kenyérnek valót. Sajnos, hogy a kivándorlással beállott munkáshiány és az ide is eljutott munkás-zavargások és az ezeket követő felcsigázott munkabérek már eddig is nagy megrázkódtatásnak tették ki a mezőgazdaságot. A munkabérek egyszerre száz százalékkal emelkedtek, ennek következtében a cséplőgéptulajdonosok is túlkövetelésekkel terhelték a gazdákat. Ezeken a szomorú tapasztalatokon okulva, a vármegyei gazdasági egyesület járásonként megalakította a munkaadók szakszervezetét és egyetemleges kötelezettséggel szabályozta a munkabéreket, a minek az a jó következménye lett, hogy az aratósztrájkok az izgatás ellenére elmaradtak és a munkások az aratóbérek csekély javítása mellett, munkába állottak.

A napszámbérek emelkedésének természetes folyományaként jelentkezett a cselédbérek javítása, úgy hogy míg azelőtt egy mezőgazdasági cseléd évi járuléka készpénzben 450—550 korona volt, most 500—600 koronára emelkedett. Ugyanilyen arányú követelésekkel állottak elő a dohánykertészek is.

A föld ára.

A földbirtok ára ma normálisnak nem mondható, mivel 2—3 év alatt a legtöbb helyen kétszeresére emelkedett. Ez a rohamos áremelkedés annak a föld-



Részlet Kende Zsigmond dohányszárítójából.



Részlet Kende Zsigmond dohányszárítójából.



Munkáslakások Kende Zsigmond dohányszárítójánál



Kende Zsigmond Mária Terézia korabeli vizimalma Istvándiban.



Istálló a gróf Károlyi-féle Viktortelepi majorban.



Dienes Lajos szőlőtelepe Nagydoboson.



Magyar juhok a Németh Elemér tenyészetéből.



Fajmalaczok a Németh Elemér sertéstenyésztéséből.

éhségnek tulajdonítható, a mi a kisembereknél a kivándorlással van kapcsolatban; a nagyobb birtokoknál pedig a bérleti áraknak a szédelgésig fokozódó magasságában találja magyarázatát. Az Amerikában megtakarított pénzt a kis emberek kizárólag földbirtokba fektetik, tekintet nélkül a föld drágaságára, míg a tőkepénzesek az előbbi években beállott pénzolcsóság miatt, a bérelt földből akarják kiszorítani a magasabb kamatot. Ez okokra vezethető vissza, hogy kisebb parasztbirtokokért, a melyeknek az ára ezelőtt holdanként 200—250 kor. volt, most 400—600 koronát, itt-ott még többet is fizetnek. Olyan föld, a mely a búzát és tengerit megtermi, ma már 500 koronán alúl a vármegyében nem kapható.

A haszonbér a mezei föld minőségéhez és árához képest 3 év alatt 12—14 koronáról 20—25 koronára emelkedett, míg a lankás és kerti természetű földekért ennek kétszeresét is megfizetik.

Szőlő kisebb-nagyobb mennyiségben a vármegye minden vidékén van. A filloxera pusztítása után a szőlő-felújítások oly rohamosan emelkedtek, hogy ma már nemcsak a régi agyagos és köves szőlő-hegyek vannak amerikai alanyon oltott szőlővel beültetve, de a Nyirvidék homokdombjain is megtízszeresedett a szőlőterület. Miután a homokon felújított urasági szőlők finom csemege- és borfajokat ültettek, a homoki szőlők és borok kiállják a versenyt a hegyvidékivel. Ezek mellett kiválóbb minőségű borokat teremnek a szinérváraljai, apai és sárközi mészköves hegyek, valamint Szilágymegye határszélén a nántűi, bélteki, oláhgyűrüsi, erdődi és szatmárhegyi új telepítések. Ez utóbbi szőlőhegyeken termett bakatorok, furmintok, rizlingek és saszlák olyan finom pecsenye-borokat szolgáltatnak, hogy jó esztendőben az érmelléki borokkal is kiállják a versenyt. A bor-árak ezeken a vidékeken néhány év óta mégis olyan alacsonyak, hogy a mustot 24—30 koronáért lehet venni hektoliterenként, míg a színbort 60—80 fillérrel szedik össze, leginkább helyi fogyasztásra. A szőlő hozama az időjárás szerint itt is nagyon feltételes; közepes termés idején az átlagot k. holdanként 15—20 hektoliterre tehetjük. A nagysikárlói állami, a nagybányai városi és a szatmári gazdasági egyesületek nagyobbszabású amerikai telepekkel nagyon elősegítették az új szőlők megtelepítését. Az 1900. évi összeírás szerint a beültetett terület a vármegyében 4518 k. hold volt, ez azóta körülbelül 20 százalékkal növekedett és ma 5600 k. hold körül ingadozik. Sző.

A gazdaságok száma az 1900. évi összeírás szerint 45.717 volt, s a 858.616 k. hold területen a következőleg oszlanak meg: A gazdaságok eloszlása.

Törpe-gazdaság 5 holdig 37.895; kisgazdaság 5—100 holdig 367.075; középgazdaság 100—1000 holdig 185.088; nagy gazdaság 1000 holdon felül 268.558. Mívelési ágak szerint ezekből van: szántóföld 446.350; kert 14.198; rét 126.404; szőlő 4518; legelő 67.058; erdő 152.315; nádas 2777; nemtermő 44.996 k. hold.

Ez adatokból kitünik, hogy a vármegye gazdasági területének körülbelül harmadrésze a nagybirtokosok tulajdonában van.

A fentebb kimutatott gazdasági területekből le van kötve haszonélvezettel 61.234; haszonbérlettel 100.381; hitbizománnyal 71.586; ezenkívül van korlátolt forgalmú birtok 53.471 k. hold. A haszonbérelt birtokok mennyisége azonban az utóbbi évek alatt legalább 50 százalékkal emelkedett.

A mezőgazdasági mívelés alatt álló területekből őszi búzával vetnek 124.941 k. h.; tavaszi búzával 3878; rozszsal 40.650; kétszeressel 2402; árpával 10.182; zabbal 37.731; tengerivel 109.127; repczével 2675; dohánynyal 2250; burgonyával 12.878; kenderrel 2780 k. holdat. Ez a termelési irány azonban időről-időre abban az arányban változik, a mint a belterjes gazdálkodás feljlődik. E fejlődéssel lépést tart a takarmány-növények terjedése, az erdőpusztítás következtében a legelők szaporodása, a dohány- és kender-termelés növekedése. Termelési irány.

Szatmár vármegyében az állattenyésztés arányban áll a mezőgazdasági földmívelés rendszerével és így, a hol a gazdasági viszonyok megengedik a szabad legeltetést, elég nagy mértékben fentartják; e mellett azonban a belterjes gazdaságokban az istállózás is terjed. Az állattartás igényeinek megfelelőleg a legelőket és takarmánytermő földeket az eddig mellőzött gondozásban részesítik és jókarban tartják. Az állatállomány, fajok szerint, a következőképen oszlik meg: Szarvasmarha 138.721 drb; ló 41.527 drb; sertés 150.697 drb; juh 141.656 db; szamár 289 drb; öszvér 25 drb; kecske 7061 drb; baromfi van 461.932 drb; méhköpű van 19.095 drb. Állattenyésztés.

Ezt megosztva a gazdaságok száma között, százalékokban kifejezve jut: A törpe-gazdaságra szarvasmarha 1·32%; ló 0·29%; sertés 1·30%; juh 15%. A kisgazdaságra szarvasmarha 3·52%; ló 1·32%; sertés 3·08%; juh 1·44%. A középgazdaságra szarvasmarha 27·78%; ló 7·28%; sertés 335·14%; juh 70·25%. A nagygazdaságra szarvasmarha 190·73%; ló 31·36%; sertés 335·14; juh 689·50%.

Az állatállományt lélekszám szerint megosztva, az eredmény a következő: 1000 lélekre jut szarvasmarha 525, ló 148, sertés 583, juh 514 darab.

A legeltetési terület számbavételével pedig azt az eredményt nyerjük, hogy 100 darab állatra jut 30 k. hold legelő, a mi tekintetbe véve a sertés- és juhállomány nagyságát, nem mutat kedvezőtlen legeltetési viszonyokra.

Lótenyésztés. A mint fentebb kimutattuk, a ló-állomány a vármegyében számra nézve tekintélyes. A tulajdonképeni lótenyésztés azonban még nem felel meg a mai kivánalmaknak, mert a közép- és nagybirtokosok nagy része leginkább csak arra szorítkozik, hogy az igás kanczák alatt neveljen csikókat, első sorban saját szükségletére. A fölösleget remondáknak szedik össze a lókereskedők, mivel a katonai lóavató bizottságok közvetetlen a tenyésztőktől vajmi keveset vásárolnak.

Mióta a kincstári fedező-méneket szaporítják, azóta a tenyész-anyag is sokat javúlt. Tenyész-ménesekről azonban alig beszélhetünk. A verseny- és luxuslovak nevelésére berendezett istálló is nagyon kevés van.

A legrégibb tenyész-ménes volt a báró *Vécsey* József jóhírű angol félvértenyészete a csegöldi uradalomban, a hol a régi lipiczai fajta, külön tenyésztési ág volt. Az örökösök a ménest feloszlatták és az új tulajdonosok a lónevelést istálló-rendszerre redukálták.

Említésre méltó még a gróf *Dégenfeld* Sándor erdőszádai ménese, a melyet a múlt század elején gróf Dégenfeld-Schomburg Miksa alapított. Kezdetben fedezésre a báró *Wesselényi* Miklós zsibói méneséből angol félvér és telivér méneket használtak. Később 1850—1860-ig egy Angliából importált Parkin-Warbek nevű telivér mén fedezett. Majd a North-Star angol telivér, valamint Bois Roussel, Schutherland és Pásztor telivér angol állami méneket használták. E kitünő apák ivadékai, a jól gondozott állománynak ma is díszére szolgálnak. A 25—30 drb félvér és telivér angol kanczát szabad ménesben tartják, a csikókat elválasztás után legelőn és abraktakarmányon nevelik.

A ménes tenyésztési iránya a hadsereg czéljainak megfelelő mén-csikók és pótlovak, valamint nehezebb, erős csontozatú kocsi- és hátas-lovak előállítása.

A verseny- és vadász-lovak nevelésében kitünik a gróf *Károlyi*-féle nagykárolyi tenyésztés, melyet néhai gróf Károlyi György alapított 1836-ban. E ménesben évtizedeken át saját nevelésű angol telivér-méneket használtak, míg 1887—1893-ig Millerjung angol telivér állami mén fedezett. Az állomány ez időszerint 26 drb angol telivér kancza, melyeket részben Angliából importáltak, részben a ménesben neveltek. A csikókat versenyre idomítják és ezek gyakran szép sikereket érnek el; a versenylovaknak be nem vált csikók vadász- és kocsilovakká lesznek. Az 1899. és 1900. években a budapesti pályán tekintélyes versenydíjakat nyert az Andrée nevű mén; ezt az állam megvásárolta és a mezőhegyesi ménesbe osztotta be. Említésre méltó lótenyésztés van a gróf *Dégenfeld* József csomaközi uradalmában is. Itt az állomány 25—30 drb angol félvér anyakancza és szaporulata. Az angol telivér bérmének után nevelt csikókat nyáron legelőn tartják és saját használatra, vagy mint méncsikókat, köztenyésztésre nevelik.

Szép állomány a *Kende* Zsigmond által Istvándiban 1890-ben alapított csikó-ménes, a hol az anyakanczák ugyan használati lovak, de állami félvérménekkel fedeztetvén, erős és edzett igás- és kocsi-lovakat nevelnek, melyeknek feleslegét katonai pótlovaknak adják el. Az évi szaporulat 30—35 drb csikó. Amerikai ügető verseny-lovakat a gróf *Teleki* László Gyula hosszúfalusi istállójában láthatunk. A ménest a jelenlegi tulajdonosa 1880-ban angol félvér tenyészirányban alapította, azonban 1904-ben feloszlatta a régi ménest és az ügetők tenyésztésére tért át. Az amerikai fajta ménesben Silvery Chimes és ettől származott magas vérű mének fedeznek. Ezek mellett azonban a muraközi—pinzgaui nehéz igás lovakat külön tenyésztik. A jelenlegi állomány 30—40 anyakancza és ezek szaporulata. A tenyésztés czélja ügető verseny-lovak nevelése és erős igás és kocsi-lovak előállítása. Az ügető törzsből a számfelettieket, mint verseny-

és hintós-lovakat adják el. A tulajdonostól nevelt Bajnok nevű mén több ügetőversenynek az első díját vitte el.

A régi tenyésztések közül megemlítendő még özv. *Tisza* Kálmánné kocsordi ménese, melyet 1810-ben gróf Dégenfeld Maximilián alapított. Ez azóta kisebb-nagyobb változáson átmenve, jelenleg 30—40, Nonius-méntől származott anyakanczából áll; jelenleg is állami Nonius fajta ménekkel fedezik őket. A tenyésztési czél nehezebb hámos és erős, hátas lovak nevelése, a gazdasági állomány kiegészítésére, a többit katonai czélokra adják el.

A lótenyésztés emelésére törekvő és kiválóbb anyaggal rendelkező megyei nagybirtokosok közül még említésre méltó a Berenczei *Kováts* Jenő homoki, *Domahidy* István domahidai gazdaságaiban berendezett istállók, melyekből 20—30 anyakancza használati lovak után nevelt félvér-csikók kerülnek ki évenként. A domahidai tenyésztésben néhány év óta használt híres Millerjung apától származott ivadékok a szatmári versenypályán is jó sikerrel futnak. A tenyészirány ez állományokban, erős hátas, kocsi- és igás-lovak nevelése, melyeknek feleslegét részint mint szolgálati, részint mint mén- és kancza-csikókat jó áron megfizetik a lóavató-bizottságok. Végre megemlíthetjük még a vármegye egyik fiatal, törekvő gazdájának, gróf *Teleki* Pálnak pribékfalvai kezdő tenyészetét, melyet tulajdonosa 1900-ban állított be, félvér angol kanczákkal; fedezésükre a gróf Teleki László Gyula hosszúfalvi és néhai Dőry József tüskei ménéséből vásárolt angol félvér és amerikai félvér-méneket használtat. Ezeknek ivadékai ma már szép és értékes ménest alkotnak.

A mezőgazdasági czélra használt hámoslovak fajtái, az egyes vidékek szerint változnak. A nagykárolyi járáshoz tartozó gazdag sváb községekben az eredetileg magas, vékony dongáju, nyugati fajta lovak, az utóbbi évtizedekben a félvér angol, arabs és nonius állami ménekkel keresztezve, ma már a parasztlovak között az első helyet foglalják el. Jó gondozás mellett szépen kinőnek és úgy is mint mértékes kocsi-lovak, úgy is mint remonda-lovak, jó áron (500—800 kor.) értékesíthetők. A nyiri járásban az apró, erős lábu, könnyű parasztlovak, a fehérgyarmati járásban a nagyobb testü, gömbölyü izomzatu, erős csontu arabs és lipiczai ménekkel keresztezett jó igás-lovak, míg a vármegye éjszakkeleti részében, az avasi, szinérváraljai és nagybányai járásokban levő hegyvidéki, úgynevezett apró mokánylovak szolgáltatják a mezőgazdasági és fuvaros lovakat. Ezek a legigénytelenebbek és a hegyi legelőkkel is kielégíthetők, de az értékük is a munkaképességüknek felel meg.

Az urasági paripa- és kocsi-lovak nagyrésze az úgynevezett magyar és erdélyi fajtákból kerül ki, mely utóbbi ugyan eredeti minőségében ma már alig kapható, de félvér keresztezésekkel kitünő, kitartó munkaerejüek. Fedeztetési állomások: Botpalád, Csanálos, Cseke, Csenger, Érendréd, Érkörtvélyes, Kálmánd, Kaplony, Fehérgyarmat, Fény, Gebe, Mátészalka, Nagyar, Nagykároly, Nagysomkút, Nagypalád, Porcsalma, Szatmár. Mindezek a szatmári méntelepből kapják a méneket.

Szarvasmarhatenyésztés.

Szatmár vármegyében még néhány évtizeddel ezelőtt a nyugati tarka marhát csak elvétve a hegyvidékeken lehetett látni. Ellenben a magyar erdélyi szarvasmarha mind a köztenyésztésben, mind a nagybirtokosoktól tartott szabad gulyákban, az országos tenyésztés magas színvonalán állott. A jelesebb tenyészetek közül meg kell említenünk a báró *Vécsey* család csegöldi gulyáját, mely már a mult század elején tiszta magyar törzs-gulya volt s ellátta a gazdák és községek egy részét kiváló tenyészbikákkal. Ez a törzsgulya a mult évtizedekben a báró *Senyey* páczini nevelésü, országos hírü bikáival kereszteztetvén, oly magas színvonalra emelkedett, hogy az országos kiállításokon rendesen első díjakkal tüntették ki. Ez a 40—50 tehénből álló gulya a köztenyésztésre évenként 20—25 tenyészbikát ad, 500—1200 korona árban. A régi és tisztavérü tenyésztések közé tartozik a gróf *Tisza* István kocsordi gulyája, melyet gróf *Dégenfeld* Imre alapított; az itt nevelt bikákat rendszerint az állam részére vásárolják meg s a községeknek osztják ki. Kitünő tulajdonságai ennek a marhának az erős fejlődés, munkabírás, gyorsjárás és igénytelenség, a mi az akolban való nevelésnek és folytonos legelőntartásnak tulajdonítható. A másféléves bikaborjukért az állam 600—1200 koronát fizet, az ökörborjukat a gazdaságban használják fel.

Nagyon szép magyar gulya van még a gróf *Károlyi* Lajos erdődi uradalmában, melyet a múlt század elején az akkori tulajdonos gróf Károlyi Lajos

alapított. Ez a még eredeti minőségében fentartott törzsgulya kizárólag a nagy kiterjedésű uradalom használatára szolgáltatja a tenyész- s az igavonó-marhákat. Ez a marha nagytestü, széles, erős csontozatú, szép galyas szarvú. Ehhez hasonló régi törzsgulya van a gróf *Dégenfeld* Sándor erdőszádai uradalmában, ez is czímeres, nagyszarvú, szép, kicsi fejű, tetszetős kinézésű erdélyi fajta marha. Említésre méltó magyar fajta szabad gulyákat találunk a *Szuhányi* Ferencz csengeri gazdaságában, a hol a gróf *Almássy*-féle sarkadi gulyából importált tenyészbikák keresztezése által, a régi magyar törzs-gulya ivadékai szépen meggyarapodtak. Az állomány 30—40 tehénből és szaporulatából áll. Néhány darab fiatal bika kerül évenként eladásra, s ezeket a községek, köztenyésztésre, jó áron vásárolják meg.

Hasonló terjedelmű és irányú magyar fajta törzsgulyákat tartanak még *Kende* Zsigmond az istvándi, *Kölcsey* Zoltán tunyogi, *Kölcsey* Antal mikolai és *Németh* Elemér ököritói és vetési gazdaságukban. Sajnos, hogy az egyre fogyó legelők a mind jobban terjedő bérrendszer miatt, pár évtized alatt sok tisztavérű magyar gulyát oszlattak fel, ezek között a domahidait, vetésit, tyukodit és helyettük nyugati tarka marhákat istállóznak. A belterjes gazdasági czéloknak leginkább megfelelő nyugati fajmarhák közül a síkságon leginkább a bonyhádi és simmenthali keresztezés van elterjedve. E tenyésztési irányt azonban még mindig csak kísérletezésnek tekinthetjük. Tisztavérű, törzskönyvezett istálló még eddig csak Domahidán a Domahidy Sándor gazdaságában van, a honnan az egy és fél éves tenyészbikákat 500—600 kor. árban veszik meg keresztezésekre. Ebben a simmenthali tehenészetben borjúnevelés mellett tejgazdaságot is vezetnek, napi átlagos 100 liter mennyiségben. A bonyhádi-siementhali istállózás évről-évre nagyobb arányú és leginkább tejgazdasággal van összekötve. Ilyen nyugati tehenészeteket találunk a gróf *Teleki* János koltói, *Horváth* Bertalan pálfalvai, báró *Vécsey* László sárközi, *Lengyel* Alajos lázári, gróf *Károlyi* István nagykárolyi és *Ujfalussy* Lajos kocsordi gazdaságaiban. Nagybánya vidékén azonban az algaui és a borzderes marhát tenyésztik legszívesebben.

A nyugati fajmarhát a hús és tej kedvéért nevelik; mezőgazdasági használatra még mindig az erdélyi magyar ökör a legjobb; ez kitartásával, munkabírásával és gyors járásával felülmúl minden más igás-marhát. S miután, különösen a vármegye Tisza- és Szamos-köz vidékén, a magyar marha nevelését a kisgazdák is kultiválják, igás ökörben szükség még nincsen, sőt az országos állatvásárok alkalmával a szatmári, csengeri, mátészalkai piaczokról az idegen marhakereskedők nagy számban hajtanak el ökröket, használati és hízlalási czélokra. Egy-pár 3 éves, jól kinőtt magyar ökörtinóért könnyen megkap 500—600 koronát a kisgazda, míg a jármos ökörnek mai ára 700—800 koronára emelkedett.

Sertés-tenyésztés.

Szatmár vármegyének sertés-tenyésztése a múlt század második felében olyan magas fokra emelkedett, hogy az országos tenyésztés és kivitel jelentékeny százalékát tette. A debreczeni és kőbányai hízlalók innen kapták a legkitünőbb anyagot. A folyók szabályozását megelőző időkben a nagyterjedelmű mocsaras legelők és az avasi közbirtokosság közös erdőségében folytatott téli makkoltatás a sertéstenyésztést nagyon elősegítette. Nyáron pedig az ecsedi láp környéke volt az ezrekre menő nyájak legelőhelye s itt a csíkon, halon és búja növényzeten pompásan kihíztak a sertések. A sertéstartás ilyen előnyei mellett igyekeztek is a gazdák tömérdek és a legjobb fajtájú nyájakat tartani. A legelterjedtebb és legjövedelmezőbb fajok közé tartozott a kisjenői fehér göndörszőrű mangalicza és a Szunyogh-féle fekete, fecskehasú. Midőn azonban a sertéstenyésztés virágkorát érte, egyszerre pusztító döghalál ütött bele a sertésnyájakba, a sertésvész, a mely rövid 2—3 év alatt a vármegye sertés-állományának 50%-át megsemmisítette. A kétségbeesett gazdák egy része aztán nyájának maradványát eladta, míg a kitartóbbak kezdtek védekezni a különféle szérumokkal, azonban mint a következés igazolta, kevés eredménynyel. Hogy milyen óriási csapás volt a sertésvész a vármegyei gazdaságokra, kitünik abból, hogy míg 1890-ben a sertés-állomány 320.000 darab volt, az 1900-ban már 150.000-re csökkent. Ennek aztán természetes következménye lett a vármegyei hízlaldák feloszlása és a vagyonos sertés-kereskedők bukása. Ma a rohamos pusztítás apadt, a sertésárak pedig emelkedtek s a tenyésztés ismét javúl. A nagybirtokosok között különösen a gróf *Károlyi*, báró *Vécsey*, gróf *Hadik-Barkóczy*, továbbá a gróf *Telekiek*, a báró *Perényi* uradalmaiban a sertés-állományok régi, jó minőségükben

maradtak meg, míg a középbirtokosok közül a *Szuhányi* Ferencz csengeri, *Jékey* Mór géberjéni, *Szerdahelyi* Ágoston vetési, Csengeri *Mayer* krassói, *Németh* Elemér győrteleki, *Kende* Béla csekei, *Kölcsey* Antal mikolai, *Domahidy* István domahidai, *Jármy* Andor nagydobosi, *Böszörményi* Emil nagykolcsi gazdaságaiban igen szép kondorszőrű mangalicza-nyájak vannak. Ezenkívül a kisgazdák is nagy előszeretettel foglalkoznak a sertés-tenyésztéssel. Minden községben meg van a csürhe-legeltetés és így a szegény embernek is megkerül a nélkülözhetetlen zsírozója. Az egyes községek kondáiban mindig a közeli nagybirtokosok sertésfajai vannak meg. A hegyvidéken azonban, pl. az avasi községekben, még ma is lehet látni úgynevezett oláh disznót, mely szálkás szőrével, nyúlánk, vékony dongájával, hosszú fejével, kurta, hegyes fülével a vad-disznóra emlékeztet. A nyugati hússertések tenyésztése itt még számba sem vehető, mivel még csak most kísérleteznek vele a kisebb gazdaságokban.

Juhtenyésztés.

A sertéstenyésztés apadásával fordított arányban áll a juh-tenyésztés emelkedése, a mi szintén a folyók szabályozásával megszünt egészségtelen, vizes és mocsaras legelők megjavúlására és az erdők pusztítása által felszabadúlt földek szaporodására vezethető vissza. Ezenkívül azok a gazdák, kik abbahagyták a sertés-tartást, a juh-nyájakat szaporítják, ezzel pótolják az állat-állományt. És ha a gyapju-árak úgy emelkednek, mint néhány év óta, remélhető, hogy a juh-tenyésztés is országszerte emelkedni fog.

Különösen három fajt tenyésztenek: a merinót, melyet főleg a gróf Károlyi-féle nagykárolyi és a gróf Károlyi Lajos erdődi uradalmában tenyésztenek nagy mennyiségben és különös gonddal. Mivel azonban ez a faj nagyon kényes, a kisebb gazdaságok nem foglalkoznak vele. Az egynyíretű fésűs, gyapjas birka, a mely a legtöbb nagyobb- és középgazdaságban el van terjedve. Az úgynevezett hosszú-szőrű magyar juh, mely kitartásra a birkánál sokkal igénytelenebb, az időjárást jobban állja és több gyapjút ad. Igaz, hogy a gyapjúja olcsóbb, de korai göndörszőrű bárányával és bő tejével elég jól kifizeti a tartását. A hegyvidéken lehet látni raczka juhokat, melyet ott mokány juhnak neveznek; gyapjuk durva, tartásuk alig kerül pénzbe, mert télen-nyáron a bérczeken legelnek.

A fésüs gyapjús birka általában minden gazdaságban el van terjedve anynyira, hogy a belterjes gazdaságok a juhot nem nélkülözik. Az úgynevezett angol fajta hús-juhokat a vármegyében még nem igen tartják, de kísérletezések ezen a téren is láthatók, különösen a friz-juhokkal. Különleges sajt-készítéssel itt nem foglalkoznak, de a kiváló minőségű juhtúrót és gömölyét a helyi piaczokon jól lehet értékesíteni. Jelenleg a gömölye kilója 80—90 fillér, s a munkásoknál a sokkal drágább szalonnát pótolja. A kora tavaszi bárányok ára dbként 6—8 korona.

Baromfi-tenyésztés.

A kisgazdáknak nagy hasznot hajtó foglalkozása, a baromfitenyésztés, időről-időre örvendetes módon fejlődik. A régi parlagi tyúkok nevelését az orpington, langsam, plymuth keresztezések kezdik háttérbe szorítani, melyek nagyobbra nőnek s több húst adnak. Ugyanilyen átmenet van a ludaknál az emdeni, és a kacsáknál a pekingi fajok párosításával. Ma már a piaczra kerülő baromfi- és tojás-kivitel a falusi kisgazdák egyik szép jövedelmi forrása. A fajbaromfi nagyban való tenyésztését és szakszerű kezelését a báró *Vécsey* Aurél csegöldi gazdaságában láthatjuk, mely kitünő példányaival nagyon elősegíti a vidéki tenyésztés javulását.

Selyemhernyó.

A szegény embereknek szintén szép hasznot hajtó foglalkozása, a selyemtenyésztés, Szatmár vármegyében még nagyon alul marad az országos átlagon, a minek legfőbb oka, hogy a szederfa-tenyésztés még csak most kezd terjedni. Selyemgubó-tenyésztéssel foglalkozott az utóbbi kimutatás szerint összesen 75 selyemtenyésztő és kapott a termelt selyemgubóért 1573 koronát.

Méh.

A méhtenyésztés kisebb-nagyobb mértékben az egész vármegye területén el van terjedve; de a tenyésztés leginkább a házi szükségletek kielégítésére szorítkozik. A szakszerű kezelésnek fellendítése érdekében néhány évvel ezelőtt a vármegyei gazdasági egyesület önálló szakosztályt alakított, mely vándorgyűléseken tanított és buzdított, sőt Szatmáron az utóbbi időben nagyméretü mintaméhest is állított fel. Ennek a működésnek eredménye már eddig is szép sikereket mutat. Különösen a néptanítók buzgólkodnak a kor színvonalán álló rendszer mellett, e hasznos és kevés kiadással járó gazdasági ágnak a népszerűsítésében.

Gazdasági egyesület.

A vármegye közgazdasági viszonyainak fejlődésére a leghatékonyabb tényező a vármegyei gazdasági egyesület, az ország hasonló egyesületei között a legrégieb-

bek közé tartozik. Alakulása az 1860-ik évre esik, midőn az elnyomott, hazafias érzelmek kitörését már megakadályozni nem lehetett. Ebben az időben a vármegye földbirtokos-osztályának közszeretetben álló főura, báró *Vécsey* József, a gazdaközönséget, az akkori cs. kir. megye-főnöktől nyert engedély alapján, egyesülés czéljából összehívta Szatmár-Németibe. A nagy számban összejött értelmiség azután a nemes báró ajánlatára gróf *Károlyi* Györgyöt választotta meg elnökéül, míg az egyesület alelnökei báró *Vécsey* József és gróf *Dégenfeld* Pál lettek, az egyesület jegyzői pedig *Szerdahelyi* Ágoston és *Kerekes* Gusztáv. Egyszersmind a vármegye kitünőségeiből megválasztották a 60 tagból álló igazgató-választmányt. A hazafias szellemtől áthatott egyesület rövid idő múlva nagy ünnepélyességgel nyitotta meg Szatmáron nagyszabású általános mezőgazdasági kiállítását. Ez impozáns összejövetelnek is a politikai viszonyok megbeszélése volt a háttere. A működésnek indúlt egyesülettől azonban nemsokára elvonta a figyelmet ugyancsak a politikai viszonyok változatossága. Midőn azonban a politikai hullámok rendes mederbe tértek, az egylet megalakítója, báró Vécsey József ismét kezébe vette a zászlót és földbirtokos-társai támogatásával újból életre hívta az egyesületet, melynek nagy lelkesedéssel választották meg elnökéül. Az ő erélyes vezetés alatt aztán az egyesület oly erős fejlődésnek indúlt, hogy az alkotások egész seregével vonta magára a közfigyelmet. Tagja lett az egyesületnek az egész gazdaközönség. Mezőgazdasági és állatkiállítások rendezésével és dijazásokkal serkentette a gazdákat a jobb anyagok beszerzésére. A gépkiállításokkal a gazdasági eszközök megválasztására szolgáltatott alkalmat. Ebben a munkában a lelkes elnök mellett a vármegye színe-java csoportosult. Az első években buzgó munkatársai voltak gróf *Teleki* Géza és *Szerdahelyi* Ágoston alelnök, *Vállyi* Árpád jegyző és *Nagy* László titkár. A 60 tagból álló igazgató-választmány már 1884-ben szaklapot szerkesztetett s erre nézve a „Szamos“ czímű lappal lépett egyességre.

Az egyesület fejlődése a 90-es évek végén már szervezetében is átalakításokat tett kivánatossá s így 1898-ban önálló titkári állást szervezett, mely állásra az egylet első titkárát, *Poszvék* Nándort választották meg. Igy az egyesület ügyei szakemberre bízatván, a rendszeres működés és tervszerű fejlődés lépett előtérbe, főként a közgazdasági élet terén felmutatott alkotások következetes sorozatával.

A fejlődés közepett az egyesületet újjáalakító és oly nagy ügyszeretettel vezető elnöke, báró Vécsey József, a vármegye gazdatársadalmának általános részvétele mellett, 1902-ben megvált önzetlen munkás életétől és a társadalom osztatlan mély sajnálata volt jutalma annak a sok alkotásnak, a mit maga után hagyott.

Az egylet vezetését eddigi alelnöke, *Domahidy* Sándor*) vette át a gazdaközönség bizalmából, a ki *Nagy* László, *Szeőke* Barna és *Keresztszeghy* Lajos dr. alelnök-társaival halad azon a csapáson, a melyet elődе megvilágított.

A gazdasági egyesület, hivatásához képest, mind az állattenyésztés, mind az ipar terén hathatósan fejti ki működését. Évenként, az őszi hónapokban, Szatmáron ló- és csikó-díjazást, tavaszszal bika-kiállítást rendez, állami és magánjutalmazásokkal. Vándor-kiállításokat és üsző-díjazásokat is rendez a vidéken. Szalmafonó-gépek beszerzésével segíti a kisbirtokosokat. Rendezi a téli tanfolyamokon az előadásokat s azokat füzetekbe foglalva, terjeszti a nép között.

A titkár külön szaklapot szerkeszt „Gazdák Lapja“ czím alatt és ezt a két korona tagsági díjért megküldi minden egyesületi tagnak. Ebben ismerteti mind a helyi, mind az országos érdekü mezőgazdasági mozgalmakat és irányítja a közvéleményt a gazdatársadalom bajainak orvoslására és a korszerű gazdálkodási módok felkarolására. A lap egyik rovatában nyilvántartja a gazdáktól bejelentett, eladásra szánt bor-jegyzéket és közvetíti annak eladását. A téli gazdasági előadásokkal a házi-ipar fokozatos kifejtését segíti elő és már sok községben megalapította a vessző- és gyékénykosárfonást. Évenként felváltva gyümölcsészeti, kertészeti, baromfi-kiállítást rendez. Közvetíti a községeknek a tenyészapa-állatok beszerzését és erre a czélra a külön kezelt bikaalapból előlegeket ad. A szocziális téren nagy eredményeket mutat fel a szövetkezetek szervezésével.

*) Időközben eköztiszteletben állott férfiú, ki báró Vécseynek méltó utóda volt, szintén meghalt. A boldogult, ki 1907. augusztusában irta e fejezetet, ezzel is a mezőgazdaság ügyét akarta szolgálni. (Szerk.)

A hitelszövetkezetek szervezése után, az ellenőrzés érdekében megalakította Szatmár székhelylyel, a négy vármegyére terjedő „Éjszakkeleti vármegyei szövetkezetek szövetségét". Megalkotta a vármegye területére a „Vármegyei fogyasztási és értékesítő szövetkezetet" Szatmáron, mely működését nem csupán a nagyobb birtokosok gazdasági szükségleteinek előnyös beszerzésére irányozza, hanem a falusi fiókszövetkezetek útján, a köznép napi szükségleteinek olcsó beszerzésére is szolgál.

A gazdasági egyesület a szőlő-kultura tekintetében is megtette a kötelességét, a mennyiben a Szatmár várostól kapott 18 k. h. területen amerikai szőlőtelepet rendezett be és abból szakszerű kezelés mellett, a vármegye területére, a tagoknak kedvezményes áron évenként több százezerre menő gyökeres és sima vesszőt szolgáltatott ki.

A lótenyésztés javítása czéljából, az állatdíjazások mellett, megalakította a szatmári lóversenyeket, miáltal a nemesebb lótenyésztésre ösztönözte a gazdákat, melynek eredménye olyan magasra emelkedett, hogy az őszi lóversenyek alkalmával, a vármegye előkelő körein kívül, Szatmáron a szomszéd vármegyék sportkedvelő urai is tömegesen jelennek meg. Ugyancsak az állattenyésztés emelése czéljából nagyfontosságú alkotása volt az egyesületnek a közös legelő-intézmény, mely 150 k. h. bekerített területen adott legelőt, különösen a kisgazdák csikainak és szűzgulyájának.

Mindezen alkotások előteremtése és fentartása nagy áldozatokat vesz igénybe, s hogy az akadályok leküzdhetők legyenek, arra a csekély államsegélyen kívül, a gazdatársadalom áldozatkészsége és a szép összegü alapítványok szolgálnak biztosítékul.

*
* *

Az egyes vidékek nagyobb gazdaságai egy részének leírását az alábbiakban adjuk. Nagyobb gazdaságok.

Angyalos. *Domahidy Viktor gazdasága.* Ide tartozik a domahidai rész is. Összterület 1000 m. hold. Ebből kert és beltelek 24, kaszáló 250, a többi szántóföld. A gazdasági és üzemrendszer hármas és hatos forgó. 40 m. holdon lóheremagot, 30 m. holdon dohányt termel. Lóállomány 25 félvér faj; ebből 10 igás, 8 kocsiló, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány 60, magyar faju; ebből 16 jármos ökör, 16 tehén, a többi gulyabeli. Évenként 5—6 tenyészbikát is nevel. Gyümölcstermesztése híres, 40 m. holdon nemes almafajokat termel, kb. 400—500 mmázsa évi forgalommal. A munkaerőt helyben szerzi és leginkább részes munkásokkal dolgozik; napszámárak 100 fillértől 220 fillérig. Az átlagos haszonbér ezen a vidéken 24 kor. m. holdanként.

Apa. *Kovács Gyula gazdasága.* Hozzá tartoznak a Berencze, Udvari, Komorzán és Tartolcz határában levő részek is. Összterület 2000 k. hold. Ebből kert és beltelek 8 hold., legelő 150, erdő 400, szőlő 6, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer többféle. Lóheremagot 120, luczernát 10, repczét 30 k. holdon termel. Lóállomány 30, vegyes fajú; ebből 24 igás, 6 kocsiló. Szarvasmarha-állomány 180 drb. magyar fajuak és pedig 30 jármos ökör, 40 tehén, a többi gulyabeli. Juh-állomány 400, egynyíretű birka, 14 tenyészkossal. Erdészet bükk- és tölgyfanemmel. Szőlőt, bor- és csemegefajokat tart. Munkaerőt helyben szerez; napszámárak férfiaknál 80—300, nőknél 60—200 fillér. A földhaszonbér ezen a vidéken 12—14 korona.

Apa. *Szentiványi Gyula gazdasága.* Ide tartoznak a vámfalusi, újfalui és bikszádi részek is. Összterület 2750 m. hold. Ebből kert és beltelek 115 m. hold, szántóföld 810, kaszáló 350, legelő 200, szőlő és gyümölcsös 28, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Lóheremagot 70 m. holdon termel. Lóállomány összesen 20, nonius és vegyes fajok. Ezek közül igás 8, kocsiló 6, a többi csikó. Szarvasmarha 150, magyar és simmenthali keresztezés; ebből jármos ökör 24, tehén 5, gulyabeli 120. Erdeiben bükk és tölgy van; szőleiben járdovány, bakator, risling, budai fajok. Kertészete gondosan kezelt s 26 hold fiatalabb gyümölcsöse van. A munkaerőt helyben és a vidékről szerzi; napszám férfiaknál 100—400. nőknél 60—140 fillér.

Aranyosmeggyes. *Boros Zoltán gazdasága.* Összterület 800 m. hold. Ebből kert és beltelek 13 m. hold, szántóföld 650, szőlő 2, a többi kaszáló, legelő, erdő. Gazdasági és üzemrendszer hetesforgó. Repczét 45, lóheremagot 75 holdon termel. Lóállomány 16 félvér és lipiczai; ebből igás 8, kocsiló 4 drb., a többi csikó. Szarvasmarha van összesen 100, ebből jármos ökör 16, a többi gulyabeli. Juhállomány 500 db. birka, 10 tenyészkossal. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 160—200, nőknél 120—160 fillér. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 16 k. m. holdanként.

Aranyosmeggyes. *Böszörményi Zsigmond gazdasága.* Ide tartoznak a Berencze, Józsefháza, Avasújváros határában levő részek is. Összterület 1157 m. hold. Ebből kert és beltelek 18 m. hold, szántóföld 775, szőlő 5, a többi kaszáló, legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer hatos forgó. Repczemagot 50, lóheremagot 100 m. holdon termel. Lóállomány 11 db., félvér és lipiczai, ebből igás 4, kocsiló 4, hátas 1, a többi csikó. Szarvasmarha 144 db., ebből jármos ökör 24, gulyabeli 120, magyar fajták. Juhállomány 550 birka 12 tenyészkossal. Szőlejében borszőlő-fajták vannak.

Aranyosmeggyes. *Jákó Kálmán gazdasága.* Hozzá tartoznak a Józsefháza határában levő részek is. Összterület 700 m. hold. Ebből kert és beltelek 20 m. hold, szántóföld 500, szőlő 4, a többi kaszáló, legelő, erdő. Gazdasági és üzemrendszer ötös forgó. Lóheremagot termel 100 m. holdon.

Ló-állomány összesen 14, vegyes fajtájúak, ebből igás 10, kocsiló 4. Szarvasmarha 100 db. és pedig 16 jármos ökör, a többi gulyabeli.

Aranyosmeggyes. *Svaiczer Gábor örököseinek gazdasága.* Hozzá tartoznak a Tőkés és Sebespatak határában fekvő részek is. Összterület 780 m. hold. Ebből 10 m. h. kert és beltelek, 75 k. h. legelő, 90 k. h. erdő, 7 k. h. szőlő, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hatos. Tőkésen négyes forgó. Lóheremagot 30 m. holdon termel. Lóállomány összesen 25 db. félvér és lipiczai, ebből igás 12, kocsiló 2, csikó 11. Szarvasmarha 26 van, magyar fajta ; ebből jármos ökör 14, tehén 4, tinó, üsző 4, bivaly 2. Hét holdas szőlejében bakator, furmint, carbenet, nagy burgundi és nemes kadarka-fajok vannak.

Batiz. *Kovásznay Zsigmond gazdasága.* Összterület 960 m. hold. Ebből kert és beltelek 18 k. hold, szántóföld 800, szőlő Szatmárhegyen 3, a többi kaszáló, legelő, erdő. Gazdasági és üzemrendszer hatos forgó. Lóheremagot termel 80, bükkönyt 15—20 holdon. Lóállomány 33 db. angol félvér és pedig 20 igás, 4 kocsiló, 1 hátas, a többi csikó. Szarvasmarha 132 db. magyar, simmenthali és pinzgaui keresztezés ; ebből jármos ökör 24, tehén 18, gulyabeli 90, bivaly 12 db. Juhállomány 300 db. magyar faj 8 tenyészkossal. Sertéstenyészete kitűnő, 56 mangalicza anyakocza és szaporulata. Tejgazdasága is van napi 40 liter és juhtej 30 liter termeléssel, a melyet Szatmáron értékesítenek. Baromfitenyésztéssel is foglalkozik s az évi forgalom kb. 800—1000 korona. Szőlejében főleg csemege fajok vannak, így muskotály és chasselas. Gyümölcsösében kb. 400 fa van, és évi forgalma kb. 500 kor. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 100—600, nőknél 60—300 fillér. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Borhid. *Jéger Károly gazdasága.* Ide tartozik a Vörösmart határában levő rész is. Összterület 630 k. hold. Ebből kert és beltelek 12, szántóföld 400, kaszáló 230 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer ötös forgó. Lóállomány 12 vegyes faj, ebből igás 8, kocsiló 4. Szarvasmarha 52 db. magyar fajta, ebből jármos ökör 12, tehén 10, gulyabeli 30 db. Juhállomány 200 db. birka, 4 tenyészkossal. Sertésállomány 50 db. anyakocza és szaporulata saját kannal. A Szamoson saját hidasa közlekedik. Van vízi malma 2 köre és olajütője. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi ; napszám férfiaknál 80—120, nőknél 60—100 fillér. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 12 korona m. holdanként.

Csegöld. *Báró Vécsey Aurél uradalma.* Ide tartoznak a Császló és Sima határában levő részek is. Összterület 4000 k. hold. Ebből kert és beltelek 7, szántóföld 2500, kaszáló 600, legelő 400 k. hold, a többi erdő. Gazdasági üzemrendszer kilenczes, nyolczas és hatos forgó. Lóheremagot 200, luczernát 40, bükkönyt 30, dohányt 50, kendert és lent 25 m. holdon termel. Lóállomány 66 db. angol félvér, ebből igás 30, ménesbeli 33 db. Két méne van ; az egyik angol telivér, a másik próbamén. Szarvasmarha-állomány 450 db. magyar faj ; ebből jármos ökör 100, tehén 120, hízómarha 50—60 db., a többi tinó, üsző ; tenyészbika nevelése országszerte híres. Számos kiállításon nyert kitüntetést és több első díjat ; a változó állomány kb. 30—35 db. Juh-állomány 1200 db. Rambouillette-keresztezés, 20 tenyészkossal. Sertéstenyészete 100 anyakocza és szaporulata, 12—15 kannal, mangalicza-faj. Erdészete főleg tölgy ; sarjerdő üzeme nagyszabású ; s mivel az erdőterület vasút mentén fekszik, a szállítási viszonyok jók. Kertészet öt holdon van ; negyven holdas újabb telepítésű gyümölcsöse nagy sikerrel kecsegtet. Gőzmalma is van és olajütője, az előbbi 2 hengerrel és 3 pár kővel. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi ; napszám férfiaknak 80—240, nőknek 60—160 fillér. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Cseke. *Kende Béla gazdasága.* Összterület 1400 k. hold. Ebből 14 kert és beltelek, 400 kaszáló és legelő, 20 erdő, 6 szőlő, 100 füzes, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hetes forgó. Lóheremagot termel 70 holdon, dohányt 50 k. holdon. Lóállomány 45 angol félvér, ebből igás 14, kocsiló 6, csikó 25. Szarvasmarha kb. 190 db. magyar fajta. Ebből jármos ökör 48, gulyabeli 110, hízómarha 15—20, tenyészbika 5—6. Juh-állomány 500, egynyíretű, 10—12 tenyészkossal. Sertésállomány 60 mangalicza-kocza és szaporulata, 6 kannal. Erdejében főleg tölgyfa van, a füzest rőzsének, kosárfonáshoz és szerszámfának használják. Szőlőnemek, risling, burgundi, kadarka és furmint. Van olajmalma. A munkaerőt helyben és a felvidékről szerzi, hónapos alkalmazással. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Csenger. *Szuhányi Ferencz gazdasága.* Ide tartoznak az Ujfalu és Hirip határában levő részek is. Összterület 1750 m. hold. Ebből $30^1/_4$ kert és beltelek, 500 kaszáló és legelő, 100 erdő, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármas forgó. Lóheremagot 80, bükkönyt 20, kendert 15 m. holdon termel. Lóállomány 40 db. félvér és Nonius ; ebből igás 25, kocsiló 5, csikó 10. Szarvasmarha 120, magyar fajta; ebből jármos ökör 37, tehén 42, tenyészbika 12, bivaly 27, a többi tinó. Juh-állomány 500, fésűs birka, 12 tenyészkossal. Sertés-állomány 45 mangalicza anyakocza és szaporulata, 7 kannal. Erdejében tölgy- és gyertyánfa van; tűzi- és haszonfának használják; egyik része szűz erdő. Gyümölcsösének évi hozama kb. 100 mm. alma. A munkaerőt helyben szerzi, napszám férfiaknak 60—220, nőknek 40—100 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 16 kor.

Csomaköz. *Solymossy István gazdasága.* Ide tartoznak a Szaniszló és Fény határában levő részek is. Összterület 500 k. hold. Ebből kert és beltelek 10, szőlő 2, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármas forgó. Lóállomány 20, Nonius-faj. Szarvasmarha 50 db., magyar fajta. Gyümölcsöt most telepített. A munkaerőt helyben szerzi, napszám férfiaknak 100—300, nőknek 100—200 fill. Átlagos haszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Darnó. *Szegedy Antal gazdasága.* Összterület 800 m. hold. Ebből kert és beltelek 45, kaszáló és legelő 180, erdő 50, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer ötös forgó. Lóheremagot 80, luczernát 40, répamagot 3—4, dohányt 20 k. holdon termel. Lóállomány 20, vegyes faj, ebből igás 16, kocsiló 4, hátas 1. Szarvasmarha 100 db. magyar fajta, ebből jármos ökör 20, tehén 25, tenyészbika 2, a többi tinó, üsző, gulyabeli. Juh-állomány 300—400 db. Sertés-állomány 30 mangalicza és szaporulata, 5—6 kannal. Gyümölcsöse 18 holdon : nemes alma-, körte- és szilvafákkal ; évi forgalma kb. 1000—1200 kor. A munkaerőt helyben szerzi ; napszám férfiaknak 100—200, nőknek 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Domahida. *Domahidy Sándor örököseinek gazdasága.* Ide tartoznak az Udvari és Angyalos határában levő részek is. Összterület 3000 m. hold. Ezen kívül még Szabolcs vármegyében, Mihálydiban van birtoka. Kert és beltelek 24, szántóföld 1400, kaszáló, legelő 830, a többi Mihálydiban van. Gazdasági és üzemrendszer Domahidán nyolczas forgó ; Angyalos és Udvari bérbe vannak



Domahidy Elemér tenyészetéből. Másfél éves magyar üszőbikák.



Fiatal magyar bikák Jármy Andor tenyészetéből.







Magyar bikák a báró Vécsey-féle csegöldi tenyészetből.

adva. Lóheremagot 30, mákot 20, kendert 25 k. holdon termel. Lóállomány összesen 30 db., ebből igás 10, a többi csikó, vegyes fajok. Szarvasmarha-állomány 70, magyar és simmenthali fajták, az utóbbiból bikaneveléssel is foglalkozik. Jármos ökör 24, tehén 20, tenyészbika 2, a többi tinó, üsző és gulyabeli. Juh-állomány 400 darab birka, 12 tenyészkossal. A tejgazdaság kb. napi 100 liter, a mit Nagykárolyban értékesítenek. Kertgazdaság czéljára bolgár kertészeknek bérbe adott 24 holdat. Van motoros malma egy pár köre. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 200—300, nőknél 100—140 fillér. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20—28 kor. m. holdanként.

Domahida. *Domahidy Elemér gazdasága.* Összterület 1828 m. hold. Ebből kert és beltelek 30, szántóföld 1500, szőlő 3, a többi kaszáló és legelő. Gazdasági és üzemrendszer hármas forgó. 30 m. holdon lóheremagot, 25-ön bükkönyt, változó területen repczét, 20 holdon dohányt, 20-on kendert termel. Lóállomány 40 db. angol félvér, ebből igás 8, a többi kocsiló és csikó. Nevezetes ménе a Millenium, Angliából importált mén fia. Szarvasmarha-állomány 190 db., magyar fajták, ebből jármos ökör 30, tehén 40, a többi tinó, üsző, gulyabeli és hízómarha. Sertésállomány 60 mangalicza anyakocza és szaporulata, 6 kannal. A munkaerőt helyben és vidékről szerzi, napszámárak a férfiaknál 100—300 fill., nőknél 80—160 fill.

Erdőd. *Gróf Károlyi Lajos erdőd-vállaji hitbizományi uradalma.* Ide tartoznak a Szentmiklós, Nagymajtény, Kismajtény, Szamosdob, Tőketerebes, Madarász, Résztelek, Alsóhomoród, Felsőhomoród, Középhomoród, Szoldobágy, Páczafalu, Szinfalu, Borhíd, Oláhmogyorós, Válaszút, Óhuta, Zelestye, Papbikó, Barlafalu, Oláhújfalu, Oláhtótfalu, Balotafalu, Kissikárló, Nagysikárló, Buság, Monostor, Misztótfalu, Iloba, Szatmár, Vállaj, Mérk, Börvely, Kálmánd és Kaplony községek határában fekvő részek is. Összterület 59,000 k. hold. Ezenkívül van Nyitra vármegyében 19,000, Pozsony vármegyében 23,000 k. hold területű birtoka. A szatmár vármegyei uradalomban kert és beltelek 280, szántóföld 18,606, kaszáló 2335, legelő 1821, erdő 34,900, szőlő 45, adó alá nem eső terület 1013 k. hold.. A földek különböző minősége szerint a gazdasági és üzemrendszer ötös, hatos és hetes váltó forgó. Repczemagot 60—100 k. holdon, dohányt 150, kendert 200 k, holdon termel. Lóállomány összesen 330, ebből igás 180, kocsiló 44, csikó 100, mén 6. Szarvasmarha-állomány összesen 3134, fehér erdélyi mayar fajta, ebből jármos ökör 1340, tehén 364, tinó 752, üsző 424, hízómarha 200, tenyészbika 84 db. Juh-állomány 9646, Merino (Electoral-Negretti) 285 tenyészkossal Erdészetében a tölgy és a bükk dominálnak s 100 éves fordákban kezeltetnek. A szállítási viszonyok rosszak ; az erdők legnagyobb része csak jó szánút, vagy jó száraz út idején közelíthető meg : tölgy-műfát, tűzifát és a bérczes erdőkben faszenet termel. Borászatánál a fő-szőlőfajok a bakar, risling, oporto, erdei fehér, ezerjó, és mézes fehér ; fő csemegeszőlő a chasselas. Gyümölcsöse 30 k. holdon van s az évi forgalom kb. 1400 kor. Vállajban van szeszgyára 1312 hl. contingenssel; a zelestyei pagonyban két gázkemenczével felszerelt üveggyár, mindakettő bérbe van adva. Van négy gőzmalma gazdasági szükségletre. A munkaerőt eddig az egyes környékeken szerezték be, de a nagytömegü amerikai kivándorlás miatt már külföldi munkásokat akar behozni. Napszám, árak férfiaknál 100—300, nőknél 70—160 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken nagyban 10, kicsinyben 14 korona.

Erdőszáda. *Gróf Dégenfeld Sándor uradalma.* Ide tartoznak a Tománya és Avasfelsőfalu határában levő részek is. Összterület 3700 k. hold. Ebből kert és beltelek 60, szántóföld $1005\,{}^{11}/_{3}$ kaszálólegelő 680, erdő 957, erdő 957, szőlő 4 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer ötös és hatos váltó forgó. Lóállomány 50—60 db. angol félvér ; ebből igás 4, kocsiló 8, hátas 4, a többi ménesbeli, a mely már több mint száz éves eredetű és ebbe olvadt a híres Wesselényi-féle ménes is. Szarvasmarha-állomány 284 db. magyar fajta ; ebből jármos ökör 60, tehén 62, bivaly 28, tenyészbika 1, a többi gulyabeli. Sertés-állomány 107, fehér mangalicza, 44 anyakocza és szaporulata s 5 kan. Erdészete tölgyes és 120 éves fordában kezelik ; a szállítási viszonyok elég jók ; a termékek fűrészárúk, vaggonok számára. Szőlejében főleg csemegeszőlők vannak. Gyümölcsöse 35—40 holdon alma- és szilvafákkal. Van gőzmalma is, a mely egyidejűleg villamosságot szolgáltat és a vízvezetéket is ellátja. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiaknak 60—160, nőknek 60—80 fillér. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. k. holdanként.

Érendréd. *Falussy Árpád dr. birtoka.* Összterület 270 m. hold. Ezen kívül még Szilágy vármegyében van nagyobb szőlő birtoka. Itt kert és beltelek 8, szántóföld 220, szőlő 11, kaszáló, legelő a többi. Gazdasági és üzemrendszer hármas forgó. Lóherét 15—20 holdon termel. Lóállomány 18 db., vegyes fajúak ; igás 14, kocsiló 4. Szarvasmarha-állomány 18 magyar és verestarka fajták ; jármos ökör 8, tehén 7, üsző 3. Szőlejében borszőlőfajok, bakator, risling, leányka ; csemegeszőlők : chasselas, mézes fehér, Madelain. Gyümölcsöse három holdnyi, kiváló alma- és körtefajokkal. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiaknál 120—200, nőknél 60—140 fillér. Átlagos földhaszonbér magyar holdanként 24 korona.

Érendréd. *Strobencz Péter gazdasága.* Összterület 1412 k. hold. Ebből kert és beltelek 12. szántóföld 1166, kaszáló és legelő 234 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer hatos vetőforgó. Lóherét 100 m. h., dohányt 40 k. h. termel. Ló-állomány összesen 40 db. Furioso-faj, ebből igás 16, a többi ménesbeli. Szarvasmarha összesen van 150 db. Ebből jármos ökör 44 magyar fajta ; tehén 40 nyugati, hízómarha 30, tenyészbika 1, a többi tinó, üsző. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 60—200, nőknél 50—80 fill.

Érkörtvélyes. *Balási József gazdasága.* Ide tartozik az Érdengeleg határában levő rész is. Van még birtoka Csík- és Szilágy vármegyékben kb. 2600 k. hold. Itt összterület 1900 m. hold, Ebből kert és beltelek 6, kaszáló 100, legelő 90, szőlő 27, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer kettes és hármas-forgó. Bükkönyt 20—25, dohányt 50 k. holdon termel. Ló-állomány 50 db. lipiczai és Nonius-faj, ebből igás 28, kocsiló 8, csikó 14. Szarvasmarha-állomány 220, magyar és nehány svájczi ; ebből jármos ökör 48, tehén 25—30, bivaly 30, tenyészbika 1, a többi gulyabeli. Juh-állomány 500 db., kurtaszőrű. 10—12 tenyészkossal. Sertés-állomány 70 mangalicza-kocza és szaporulata, 7 kannal. Borászatot : főleg olasz risling, aramont, erdélyi, slankamenka-fajok ; csemege-szőlőnek chasselast tart. Van gőzmalma, olajmalma. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknak 100—200, nőknek 80—140 fill. Földhaszonbér ezen a vidéken nagyban 12 korona.

Fülpösdarócz. *Luby Zsigmond gazdasága.* Ide tartoznak a Fülpös, Fehérgyarmat és a Nagydobos határában levő részek is. Összterület 530 k. hold. Ebből kert és beltelek 20, szántóföld 440,

legelo 40, szolö 25, adó alá nem esik 5 hold. Szabad gazdálkodást folytat. Lóherét 50 holdon termel. Ló-állomány 24, Nonius és félvér arab ; ebből igás 8, kocsiló 4, csikó 12. Szarvasmarha 100 db., ebből jármos ökör 16, magyar fajta ; a többi piros-tarka bonyhádi; tehén 30, tinó 12, üsző 20, gulyabeli 20, tenyészbika 2. Sertés-tenyészete 40 mangalicza anyakocza és szaporulata, három kannal. Méhészete 30 kaptárból áll ; a mézet helyben értékesíti. Borszőlőnek olasz risling, ezerjó és kadarkafajokat, csemegeszőlőnek főleg chasselast és muskotályit termel. Tíz hold gyümölcsöse van. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiaknál 60—200, nőknél 60—120 fillér. Átlagos földhaszonbér a vidéken 32—40 kor. k. holdanként.

Géberjén. *Jékey Zsigmond gazdasága.* Ide tartoznak az Ököritó, Győrtelek, Nagyecsed, Dobrácsapáti, Fehérgyarmat és Fülpösdarócz határában levő részek. Géberjénen és Fehérgyarmaton kívül a többi bérbe van adva. Összterület 3263 k.. hold Ebből kert és beltelek 55, szőlő 4, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármas forgó. Lóheremagot 50, luczernát 50 k. holdon, dohányt 85 k. holdon termel. Ló-állomány 60 db. Nonius-keverék. Ebből igás 24, kocsiló és hátas 12, a többi tenyész. Szarvasmaha 140, magyar fajta; ebből jármos ökör 32, tehén 32, tinó, üsző 36, gulyabeli 38, tenyészbika 2, egyik nyugati, a másik magyar. Sertés-állomány 60 mangalicza anyakocza és szaporulata. Szőlejében jó bor terem. A gazdaság jelenleg nagy átalakuláson megy át, a mióta átvette a tulajdonos fia, Jékey László, a ki sokat utazott külföldön és a gazdálkodáshoz nagy előtanulmányokat végzett. Gőzekével szántanak, tehenészetet rendeztek be és a régi külterjes gazdaságból sokoldalu belterjes mívelésre tértek át. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiakak 100—240, nőknél 60—160 fillér. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Győrtelek. *Németh Elemér birtoka.* Hozzá tartozik a Szerdahelyi Ágoston-féle vetési és a Jékey-féle győrteleki bérlete. A saját és a bérelt terület együtt 3750 k. hold. Ebből kert és beltelek 11, szántóföld 3550, legelő 189 hold. Intensiv, belterjes gazdálkodást folytat, hetes fordulóval. Ő volt az első, ki a vármegyében a czukorrépa-tenyésztést, a gőzekeszántást és a tarka-marha és simmenthali anyag legelőn való tenyésztését megkezdte. Dohányt 100, czukorrépát 300, kendert 100, mákot 120 holdon termel. Ló-állománya összesen 165 db. lipiczai és magos félvér Dőry-féle u. n. dombovári mének után. Ebből igás 76, kocsiló 12, a többi csikó. Vetésen Szerdahelyi-féle ménes van. Szarvasmarha-állománya 1239 db. Ebből jármos ökör 260 db, simmenthali és berni ; tehén 96, simmenthali és bonyhádi üsző 78, gulyabeli 591, hízó marha 202, tenyészbika 12. Juh-állománya 3174 db., ebből 1056 magyar juh, 2090 merinó, összesen 78 tenyészkossal. Tejgazdaság napi 700 literrel, a mit Szatmáron értékesítenek. Nevezetes a sertés-tenyésztése, mely az egész országban ismert, továbbá a simmenthali bika-nevelése. 1906-ban Gyurka nevű bikája a szatmári kállításon első díjat nyert. Kitünő kertgazdaságot folytat ; húsz holdon mindenféle kerti növényt, zöldséget termel. A szatmári kiállításon több almafajával nyert kitüntetést. Téglagvárat most épít. A munkaerőt többnyire helybeli munkások, néha felvidéki tótok adják ; napszámárak férfiaknál 200—400, nőknél 150—300 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken kicsinyben 30, nagyban 27 kor. E gazdaságnak főtörekvése a sertéstenyésztésre irányul. Saját kiváló anyakoczákkal a sertés nemesítésére és eladásra szánt kitűnő tenyészkoczák nevelésére törekszik. Ettől külön áll a sertéshízlalással egybekötött sertéskereskedés, azonban csak saját hízlaldáiban hízott sertésekkel. Ezzel ismét kapcsolatban van a merinói ürük hízlalása, többnyire export számára.

Homok. *Kováts Jenő gazdasága.* Ide tartoznak a Sár, Szárazberek, Kishodos, Sályi, Angyalos-Mikola, Tatárfalva, Pátyod, Mózesfalu, Bikszád, Avasújfalu, Felsőfalu, Ujváros, Erdőd és Szatmár határbeli birtokrészek is. Összterület 4000—5000 m. hold. Ebből kert és beltelek 17, szántóföld 2050, kaszáló, legelő 735, erdő 1200, szőlő 10, lanka 30 és kisebb hasznavehetetlen területek. Gazdasági és üzemrendszer nyolczas, ötös és négyes forgó. Ló-állomány 100 db. angol félvér és telivér. Ebből igás 25, kocsiló 10, hátasló 5, ménesbeli 70, anyakancza 36. Szarvasmarha 400 db. Ebből jármos ökör 100, tehén 100, tinó, üsző, gulyabeli 200, tenyészbika 7, bivaly 100. Juh-állomány 500 db., rambouillet-merino 15 tenyészkossal. Erdészet Homokon tölgyes, az Avasban bükk- és tölgyerdővel. Huszonötéves fordában kezelik. Szőlejében csemege- és borfajok vannak. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámár férfiaknál 100—260, nőknél 60—200 fillér. Átlagos haszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Homok. *Kováts Sándor és Kováts Miklós gazdasága.* Ide tartoznak a Sár és Mikola határában levő részek is. Összes terület 1200 m. hold. Ebből kert és beltelek 15, szántóföld 600, kaszáló, legelő kb. 350, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer hatos forgó. Lóherét 30—40 holdon termel. Ló-állomány összesen 32 angol félvér, ebből igás 14, kocsiló 6, csikó 12. Szarvasmarha 180 db. magyar fajta, ebből jármos ökör 20, bivalynevelés 100 db., a többi gulyabeli.

Hosszufalu. *Gróf Teleki László Gyula uradalma.* Ide tartoznak a Magosfalu, Puszta-Hidegkút, Hagymáslápos, Erdőaranyos, Kisfentős, Nagysomkút, Magyarberkesz, Törökfalva, Jóháza Berkeszpataka, Jeder, Jávorfalu, Nagynyíres határában fekvő részek is. Összterület kb. 9600 k. hold. Van ezen kívül Szolnok-Doboka, Kolozs, Marostorda és Alsófehér vármegyékben 15,000 k. holdnyi birtoka. A szatmár-vármegyei birtokból kert és beltelek 50, szántóföld, legelő és rét 3600, erdő 6000 hold. Szabad gazdálkodást folytat. Lóheremagot 150 holdon, lent 10-en termel. Ló-állomány 60 db. félvér amerikai, ebből igás 16, kocsiló 18, a többi ménesbeli. Nevezetesebb anyakanczák Gerle, Henriette, nevezetesebb mén Bajnok, a melyek ügetőversenyeket nyertek. Szarvasmarha-állomány 350, ebből 136 magyar jármos ökör, a többi bonyhádi és innthali és pedig 90 tehén, 120 tinó, üsző, gulyabeli ; két tenyészbika van, simmenthali. Sertés-állomány 160 mangalicza anyakocza és szaporulata. Tejgazdaság is van 400—500 liter napi forgalommal ; a tejet Nagybányán értékesítik. Az erdőkben a tölgy uralkodik, 80 éves fordákban vágják s mű és tűzifának használják. A szőlőkben főleg bakator van. Gőzmalom van Magosfalun, olajütő szintén ott, Kisfentősön vízimalom. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik, napszámárak 80—200, nőknél 60—160 fillér. A földhaszonbér ezen a vidéken 16 kor. holdanként.

Iriny. *Irinyi Tamás dr. és Irinyi István dr. gazdasága.* Összterület 800 k. hold. Ebből kert és beltelek 20, szőlő 1, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármas-forgó. Dohányt termelnek 40 holdon. Gyümölcsösük kiváló, faiskolájuk négy holdnyi, a gyümölcsös ugyanannyi; nemes alma- körte-, szilva- és fenyőcsemetéik vannak. A munkaerőt helyben szerzik. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Istvándi. *Kende Zsigmond* cs. és kir. kamarás uradalma. Ide tartoznak a czégényi, kömörői, tiszakóródi, fülesdi, sonkádi, csekei, fehérgyarmati s az erdődi részek is. Összterület 7400 m. hold. Ebből kert és beltelek 135, szántóföld 4100, erdő 1100, szőlő 14, a többi kaszáló és legelő. Gazdasági és üzemrendszere változó s a talajviszonyok szerint hármas, négyes, hatos, hetes és tizenegyes forgó. Lóherét 300, répát 300, dohányt 160 holdon termel. Dohánykertészete mintaszerüség tekintetében csaknem egyedül áll. Czégényben és Kóródon 60—60 k. hold termelésre van berendezve. A dohányudvar 3—3 k. hold területü, drótkerítéssel körülvéve. Két pajta hossza 77—77 s kettőé 121—121 m.; a pajták ötméteres osztályúak, az osztályok között egy méteres köz. Szélességük 8, magasságuk 4 m. Függőlegesen deszkázva, két stabil- és egy mozgó-lappal. Az oszlopok mind tölgyfába ojtott fenyők és zsindelyszegélylyel vannak ellátva. Az udvar közepén simítóház 10/38 m. 12 nagy ablakkal. Egy dohányos család 5 k. holdat munkál; a dohányos kertészek számára közvetetlen a pajta-udvar mellett vannak a lakóházak egyenlően építve, egészséges helyiségekkel, közös pitvarokkal, 2—2 család számára 1—1 ház, külön telken. A termés átlag holdanként 10 m/m., 45 kor. beváltási ár mellett. Lóállomány 150 félvér ; ebből igás 65, kocsi- és hátasló 20, a többi csikó. Szarvasmarha 720, magyar fajta ; ebből jármos ökör 160, tehén 200, hízó-marhának a mustraökröket fogják be, évente kb. 30-at, bikanevelés 10—20, a többi tinó, üsző, gulyabeli. Juh-állomány 1500, egynyírésü fésüs, 30 tenyészkossal. Sertéstenyésztése 480 darab fehér mangalicza ; 100 anyakocza és szaporulata, 12 kannal. Erdészetében a tölgy uralkodik ; az egyes erdőket 18—20 éves fordában hántva és szálfaerdőnek adják el. Szőlejében a borfajok uralkodnak, risling, bakar, fehér erdélyi. 70 holdas gyümölcsöse alma-, szilva-, körte-termeléssel, kb. évi 2000 korona forgalommal. Van vízi malma, egy hengerre és két kőre ; ősrégi családi tulajdon, állítólag már a mohácsi vészkor is fennállott. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 80—300, nőknél 60—150 fill. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Jánk. *Gróf Hadik Barkóczy Endre uradalma.* Bérlő : *Bárány* Samu. Ide tartoznak a Majtis, Hermánszeg, Darnó, Csegöld, Császló és Szamosújlak határában levő részek is. Összterület 2800 m. hold. Ebből kert és beltelek 16, kaszáló, legelő 400, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer ötös forgó. Lóheremagot termel 200, luczernát 50, lent 45, kendert 30 m. holdon., dohányt 30-on. Lóállomány 28 lipiczai, ebből igás 24, kocsiló 4 ; egy nemes lipiczai ménje van. Szarvasmarha 360, ebből 80 magyar jármos ökör, a többi nyugoti ; 60 tehén, 2 bonyhádi tenyészbika, 120 gulyabeli. Juhállomány 2000 drb. Rambouillet, 24 tenyészkossal. Sertéstenyésztés 130 mangalicza anyakocza és szaporulata, 13 kannal. Tejgazdaság 150 liter napi termeléssel ; Szatmáron értékesítik. Gyümölcsösének évi forgalma kb. 1400 kor. A munkaerőt helyben szerzi s napszámárak férfiaknál 80—180, nőknél 60—100 fill. A földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Jármi. *Kulin Sándor gazdasága.* Hozzá tartozik a Mátészalka határában levő rész is. Összterület 800 m. hold. Ebből 6 k. h. kert és beltelek, 25 kaszáló, 2 szőlő, a többi szántóföld. Gazdasági és üzem rendszer hármas forgó. Lóállomány 20, félvér Nonius. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi, a napszámárak, férfiaknál 60—200, nőknél 50—100 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 12 korona.

Kakszentmárton. *Péterffy Imre gazdasága.* Ide tartoznak az Udvari és Domahida határában levő részek is. Összterület 950 m. hold. Ebből kert és beltelek 18, szántóföld 900, erdő 32 m. h. Gazdasági és üzemrendszer hármas vető-forgó. Lóállomány 24, vegyes fajú ; ebből igás 20, kocsiló 4. Szarvasmarha 160, magyar fajta ; ebből jármos ökör 36, tehén 10, a többi gulyabeli. Gyümölcsöse van s évi forgalma kb. 600—800 kor. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 120—300, nőknél 80—100 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 24—36 korona.

Kisnamény. *Gróf Hadik-Barkóczy Endre birtoka.* Ide tartoznak a Gacsály, Ricse, Csaholcz, Jánk és Császló határában levő részek is. Összterület 1800 m. hold. Bérlője *Szamuely* Viktor. Kert és beltelek 31, kaszáló, legelő 400 hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer ötös forgó. Luczernát 17, lóherét 200 m. h., dohányt 65 k. holdon termel. Lóállomány 58, lipiczai és muraközi ; ebből igás 20, kocsi és hátas ló6, egy lipiczai telivér mén, 31 csikó. Szarvasmarha 320; ebből jármos ökör, 68 magyar és tarka ; tehén 32, hízómarha 20—30, a többi simmenthali. Tenyészbika négy simmenthali van. Juh-állomány 1000, Rambouillet, 24 tenyészkossal. Sertéstenyésztése 80 mangalicza anyakocza és szaporulata 12 kannal. A munkásokat helyben és vidéken szerzi ; napszámárak férfiaknál 80—200, nőknél 50—140 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. holdanként.

Kocsord. *Özv. Tisza Kálmánné szül. gr. Degenfeld-Schomburg Ilona uradalma.* Ide tartoznak a Mátészalka és Győrtelek határában levő részek is. Összterület 3400 k. hold. Ezen kívül van még birtoka Bereg, Borsod, Szabolcs, Zemplén vármegyékben összesen 6000 holdnyi. Itt kert és beltelek 100, szántóföld 2900, kaszáló 100, legelő 300 hold. Gazdálkodási és üzemrendszer többféle. Dohányt 40, kendert 70, czirokot 70 holdon termel. Lóállomány 119, Nonius és angol félvér ; ebből igás 20, kocsiló 16, ménesbeli 50, anyakancza 12, csikó 20, mén 2. Szarvasmarha 311 ; ebből jármos ökör 112, magyar erdélyi, a többi itthon nevelt, gulyán tartott marha : tehén 70, tinó 6, üsző 67, hízómarha 22, tenyészbika 34, ezek között vannak az eladásra szántak is. Juhászata 2000 drb. Rambouillet és Merino, 50 tenyészkossal. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 100—300, nőknél 60—160 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken nagyban 20—28 korona.

Koltó. *Gróf Teleki János gazdasága.* Ide tartoznak a Szakállasfalu, Remete, Magyarberkesz határába eső részek is. Összterület 2420 k. h. Gazdasági és üzemrendszer hatosforgó. Lóheremagot termel 40—50 holdon. Lóállomány 40 drb. félvér amerikai faj. Szarvasmarha 200 drb. félvér simmenthali és magyar fajták. Ebből jármos ökör 40, a többi gulyabeli. Sertéstenyésztése 50 anyakocza és szaporulata., 8—10 kannal. Erdeiben tölgy és bükk van, melyből műfát és tüzifát állítanak elő. Három holdnyi borszőleje is van. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak 80—300, nőknél 60—180 fill. Átlagos földhaszonbér a talaj szerint 10—80 kor. között váltakoznak.

Komlódtótfalu. *Kossuth István gazdasága.* Összterület 575 m. hold. Ebből kert és beletelek 14, kaszáló 16, legelő 32 hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármasforgó. Lóheremagot 50 holdon termel. Lóállomány 16 lipiczai és angol félvér ; ebből igás 11, kocsiló 5. Szarvasmarha 70, magyar fajta, ebből jármos ökör 12, tehén 6, a többi gulyabeli. Juhászat 400 birkával s 16 tenyészkossal. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 140—200, nőknél 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 korona.

Krassó. *Csengeri Mayer Salamonné és fiai Sámuel, Károly és Sándor gazdasága.* Ide tartoznak a Dara, Csenger és Rozsály határában levő részek is. Összterület 2400 k. hold. Ebből kert és beltelek 15, szántóföld 2200 hold, a többi kaszáló, erdő, legelő. Gazdasági és üzemrendszer hármas-forgó. Lóherét 300, dohányt 30 k. h. termel. Lóállomány 80, Nonius, lipiczai és angol félvér ; ebből igás 70, kocsiló 10. Szarvasmarha 500, magyar fajta és bivaly. Ebből jármos ökör 116, tehén 130, tenyészbika 20, a többi tinó, üsző, gulyabeli. Juhászat 2500 Rambouillet félvér, 70 tenyészkossal. Sertéstenyésztés 1000 drb., a törzsnyáj 150 anyakocza s szaporulata, 22 kannal. Tölgyerdejét 40 éves fordában vágják tűzifának. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiaknál 100—440, nőknél 60—220 fillér és élelmezés. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20 kor. m. h.

Majtis. *Vállyi Nóra gazdasága.* Ide tartoznak a Kis- és Nagyszekeres, Penyige, Csaholcz, Vámosoroszi, Borzova, Zsarolyán, Darnó, Nyirmeggyes, Tyukod és Győrtelek határában levő részek is. Összterület 5000 hold. az özv. Vállyi Jánosnéé 1800 m. h. Az egész bérbe van adva. Kert és beltelek 120, kaszáló, legelő 1000, erdő 200 hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer Majtison váltó, a többieken hármas, négyes, ötös forgó. Lóheremagot 100, luczernát 50, bükkönyt 200 m. h. termel. Lóállomány 72 vegyes ; ebből igás 64, a többi kocsiló. Szarvasmarha 450, magyar fajta, ebből jármos ökör 120, tehén 80, hízómarha 40—50, a többi tinó, üsző, gulyabeli. Juhászat 2000 darab fésűs, 50 kossal. Sertéstenyésztés 80 anyakocza és szaporulata, 8—10 kannal. Erdeje cser- és szilfás ; egy részét cserzésre fordítják, más részét szálerdőnek. A munkaerőt helyben és a közeli falvakban szerzi, napszámárak férfiaknál 100—240, nőknél 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér 20 korona.

Mérk. *Gróf Károlyi István uradalma.* Ide tartozik a Nagyecsed határában levő rész is. Összterület 2836 k. hold ; ebből kert és beltelek $1^3/_4$, szántóföld $1662^3/_4$, kaszáló $89^3/_4$, legelő 97, erdő 914 szőlő 6, nádas 63 k. h. Szabad gazdálkodást folytat. Lóherét 20, dohányt 100, czukorrépát 5, kendert 10 holdon termel. Lóállomány 14 ardennesi és magyar. Szarvasmarha 76, ebből jármos ökör 72, bivaly 2. Juhászat 364 merino. Sertéstenyésztés : 130 anyakocza és szaporulata, 22 kannal ; összesen 760 drb. Erdejében cser, tölgy- és nyirfa van ; tűzi- és épületfát termel. Az erdőgazdaság vadaskerttel van egybekötve ; 1800 k. hold erdő van e czélra bekerítve, fő vadnemek fáczán, őz. Erdei és risling borszőlőt tart. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak férfiaknál 100—200, nőknél 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér 24 kor.

Mezőpetri. *Boér Endre gazdasága.* Ide tartozik az Érkörtvélyes határában levő rész is. Összterület 1300 m. hold. Ebből kert és beltelek 5, szőlő 4 m. h. a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hatos forgó. Lóherét 50 holdon termel. A birtok egy része bérbe van adva. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiaknál 80—160, nőknél 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 24 kor. m. holdanként.

Nagydobos. *Dienes Lajos birtoka.* Ide tartozik a Szamosszeg határában levő rész is. Összterület 530 m. h. Ebből kert és beltelek 4, kaszáló, legelő 50, szőlő 25, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármas forgó. Dohányt 38 k. holdon termel. Lóállomány 16, vegyes fajok. Szarvasmarha-állomány 60 drb. magyar és tarka faj. Szőlőt bor- és csemege-fajokat tart : risling, ezerjó, zöld szilváni, bakator, furmint és chasselas. Gyümölcsöse kb. 600 drb. fából áll, nemes almafajai vannak. A munkaerőt helyben szerzi, férfiak 100—160, nők 80—100 fill. napszámot kapnak. Átlagos földhaszonbér e vidéken 32 kor. m. holdanként.

Nagydobos. *Jármy Andor birtoka.* Összterület 800 k. hold. Még Szabolcsban van 900 m. h. birtoka. Itt kert és beltelek, 15 m. h., kaszáló és legelő 80 m. h. a többi szántóföld. Kettős, hármas, ötös, hetes forgókban műveli, a talaj szerint. Lóhere-magot 30, dohányt 32 m. h. termel. Lóállomány 36 angol félvér ; ebből igás 14, kocsiló 4, hátas 3, csikó 15. Szarvasmarha 160, ebből jármos ökör 12, tehén 36 magyar fajta ; híres a Sennyey-féle törzsgulya-tenyésztése és bika-nevelése. Juhászat 300, merino, 8—10 tenyészkossal. Sertés-állomány 40 fehér, göndör anyakocza és szaporulata, 4—5 kannal. Szeszgyárat most épit. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 100—180, nőknél 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér 22 kor. holdanként.

Nagydobos. *Báró Perényi Péter birtoka.* Hozzá tartoznak a szamosszegi és parasznyai részek is. Van még Ugocsában 1300 holdnyi birtoka. Itt az összterület 2500 m. h. Ebből kert és beltelek 38 m. h., kaszáló 150, erdő 120, szöllő 8 m. h., a többi szántóföld. A homokon és alj-földeken szabad gazdálkodást folytat, a fekete talajon hármas a vetőforgó. Dohányt 50 k. h. termel. Lóállomány 48 vegyes faj ; ebből igás 24, kocsiló 12, hátas 3, csikó 9. Szarvasmarha 160, ebből jármos ökör 40, hízómarha 120. Juhászata 600—700 db. fésűs. Sertés-tenyésztése 100 anyakocza és szaporulata, szőke mangalicza faj. Halászata bérbe van adva, a vitkai tiszai részen. Borszőlői : risling, oporto, járdovány, szerémi, csemegeszőlői : Madelain, muskotály, chasselas. Gyümölcsöse 10 hold területü ; alma-, körte-, szilvatermessel. Van mezőgazdasági szeszgyára, 960 hektlit. contingenssel. A munkaerőt helyben szerzi ; napszámárak férfiaknak 120—240, nőknek 100 fill. Földhaszonbér 20 kor. m. hold.

Nagyecsed. *Báró Piret Lajosné, sz. gróf Károlyi Georgina uradalma.* Hozzá tartoznak a Mérk és Fábiánháza határában levő részek is. Összterülete 5000 m. hold. Az egész birtok bérbe van adva ; a bérlő *Spitz* Dezső, a ki ezen kívül gróf Zay Miklóstól 400 bérelt holdon és saját fehérgyarmati 400 holdas birtokán mintaszerűen gazdálkodik. Kert és beltelek 80 m. h. kaszáló, legelő 700, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer hármas és négyesforgó. Lóherét 100—150, czukorrépát 100, dohányt 100, mákot 50—60 k. holdon termel. Lóállomány 70, ebből 28 Nonius igás, 7 kocsiló, 35 csikó, 1 mén, Nonius és Gidrán faj. Szarvasmarha 400, magyar faj ; ebből jármos ökör 120, tehén 60, tinó, üsző 220, hízómarha 80—100, tenyészbika 3. A hízott marhát Bécsbe szállítja. Juhászata 3600 fésűs gyapjas, 90 tenyészkossal ; juh-hízlalással is szép eredménnyel foglalkozik s Németországba szállít ; legutóbb megvette a gróf Károlyi-féle fésűs-gyapjas tenyész juhállományt, a mely az első díjat nyerte a kiállításon. Sertés-tenyésztése 1000 darabból áll, 200 mangalicza anyakocza és szaporulata. Méhészetet most rendez be. Van ötjáratu gőzmalma, finom őrlésre. A munkaerőt helyben s a vidékről szerzi ; napszámárak férfiaknál 80—300, nőknél 60—150 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken a lápon 22—26, fekete földön 18—22 kor.

Nagykároly. *Gróf Károlyi Gyula uradalma.* Hozzá tartoznak a Mezőpetri, Csanálos, Vállaj, Mérk, Börvely, Nagyecsed, Krasznabéltek, Felsőboldád, Dobra, Nagyszokond, Kisszokond, Szoldobágy, Lophágy és Felsősándorfalu határában levő részek. Összterület 25,773 k. hold. Van még Arad vármegyében 8260, Csongrádban 2172 k. hold területü birtoka. Itt kert- és beltelek 73, szántóföld

11,909, kaszáló 665, legelő 1078, erdő 11,644, szőlő 62, nádas 16, adó alá nem esik 326 k. h. Szabad gazdálkodást folytat. Bükkönyt 650, kendert 110, lóherét 400, luczernát 380, dohányt 210, mákot 57 k. holdon termel. Lóállománya 300 db. félvér. Könnyü, felerészben ardennesi nehéz és telivér angol fajokat tart. Ebből igás 120, kocsiló 40, ménesbeli 70, anyakancza 20, csikó 48, mén 2. Szarvasmarha 1130 db., ebből jármos ökör 700, tehén 100, tinó 230, üsző 14, hízómarha 127, tenyészbika 4. Juhászat 7318 db., 194 tenyészkossal ; háromnegyedrésze merinó, negyede fésűs. Sertésállomány 3687, anyakocza 800 és szaporulata ; 180 kannal. Tejgazdaság is van, 500 liter napi termeléssel ; Nagykárolyban értékesítik. Erdeiben tölgy, cser és bükk van, 60 éves fordákban vágják, főleg tűzifát állítanak elő belőle. Borszőlőnek erdei fehér, risling, kadarka, bakator; csemege szőlőnek fehér és vörös gyöngyszőlőket tart. Van két malma ; saját szükségletre téglaégető és homokbányák ; a munkaerőt helyben s az egyes vidékeken szerzik ; napszámárak férfiaknál 80—240, nőknél 60—140 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken kicsiben 20—24, nagyban 12—16 kor.

Nyírvasvári. *Gróf Zselénszky Róbertné, sz. gróf Károlyi Klára gazdasága.* Összterület 2700 k. hold. Ebből kert és beltelek 60, erdő 600, szőllő 54 hold, a többi szántóföld. Hármas forgó rendszerrel mívelik. Lóhere-magot 30, luczernát 20, dohányt 44, mákot 20 holdon termel. Lóállomány 22, vegyes faj, ebből igás 12, kocsiló 5, csikó 5. Szarvasmarha 340, magyar és simmenthali fajok és keresztezés ; ebből jármos ökör 96, tehén 140, bivaly 6, tenyészbika 3, a többi gulyabeli. Nevezetes Orpington tyúk-tenyésztése van Kossuth János intézőnek s ugyancsak neki 50 család egyesületi méhe 3-as kaptárokban ; a tenyésztést 100 családra egészíti ki. Az erdészet akácz és fenyő ; az akáczot 18, a fenyőt 70 éves fordában vágják. Borszőlőknek olasz risling, ezerjó, oportó és nagy burgundi, csemegeszőlőnek chasselas blanc, Ferdinand Lesseps van. Gyümölcsöse alakulóban, 9 hold sikulai almával van tele. A munkaerőt helyben szerzi ; napszám férfiaknál 100—140, nőknél 60—110 fill. Átlagos haszonbér 12—14 kor.

Ököritó. *Báró Uray Sándor gazdasága.* Birtokkezelő és bérlő *Ujfalussy* Lajos. Összterület 1150 m. hold., kert és beltelek 8 m. h. a többi szántóföld. Lóherét 100, bükkönyt 60, luczernát 50 holdon termel. Lóállomány 25, ebből igás 16 félvér, kocsiló 4 telivér, csikó 5. Szarvasmarha-állomány 150, ebből jármos ökör 50 magyar, tehén 20, hízómarha 20, tenyészbika 1 nyugoti faj. Sertés-tenyésztése 350 db., 59 anyakocza és szaporulata, 10 kannal. Tejgazdaság is van, napi 150 liter tejjel, a mit Mátészalkán értékesít. Érdekes és nevezetes az agarászata; kiválóbbak Billencs, Botrány, Bagó, ez utóbbi 1907 őszén a szalkai versenyen I. dijat nyert. Gyümölcsösének évi hozadéka kb. 900 kor., almából, szilvából és dióból. A munkásokat a vidékről szerzi. Átlagos földhaszonbér 20—24 kor.

Ököritó. *Németh Lajos és fiai gazdasága.* Összterület 1290 m. h. bérlet hozzá 423 m. h. Kert és beltelek 20, kaszáló 60, a többi szántóföld. Ötös forgóban míveli. Lóherét, luczernát 75 m. holdon termel. Lóállomány 100, félvér ; ebből igás 40, kocsiló 8, csikó 47 mén 1, lipiczai. Szarvasmarha 200, magyar és simmenthali. Ebből jármos ökör 80, tehén 50, a többi, tinó, üsző és gulyabeli ; tenyészbika 2, simmenthali. Juhászat 1000 db. fésüs és merinó, 50 tenyészkossal. Tejgazdaság is van, 100 liter napi termeléssel, a mit Szatmáron értékesít. Gyümölcsöse 6 holdas. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi, napszám férfiaknál 160—300, nőknél 100—200 fill.

Pálfalva. *De Gerando Felix gazdasága.* Ide tartoznak az Ombod, Amacz, Erdőd és Oláhhodos községek határában fekvő részek. Összterület 1500 k. hold ; ebből kert és beltelek 12, szántóföld 800, kaszáló 200, legelő 100, erdő 100, szőlő 10 hold ; hármas forgóban mívelve. Lóállomány 20 ; ebből igás 8, kocsiló 6, csikó 6. Szarvasmarha-állomány 170 db., ebből jármos ökör 44 magyar, tehén 18, pinzgaui ; tinó 40, üsző 20, gulyabeli 34, hízómarha 12, tenyészbika 2. Sertésállomány 100 anyakocza és szaporulata, 20 kannal, most összesen 600 darab. Van kisebb mértékben méhészete. 300 hold erdeje : sarjerdő. Risling, szőllőfajai bakar, chasselas, muskotály és Merlin. Gyümölcsöse 8 hold. Munkásait helyben szerzi, napszám : férfiaknak 120—280 ; nőknek 80—160 fill. Földhaszonbér 20 kor.

Patóháza. *Tóth Móricz gazdasága.* Hozzá tartoznak a meggyesi, apai, krassói részek is. Összterület 430 k. hold. Ebből kert és beltelek 5, kaszáló 30, szőlő és gyümölcsös 25 hold, a többi szántóföld ; hármas forgókban mívelve. Lóherét 40—50 holdon termel. Lóállomány 10 db. vegyes faju. Szarvasmarha 90 db., ebből jármos ökör 10, tehén 25 ; a többi tinó, üsző. Sertés-állomány 200 db. mangalicza, 30 anyakocza és szaporulata, 2 kannal. Méhészete 25—30 kas és egy-két mázsa eladásra is kerül. Borászata : bakator, járdovány és fekete kadarka. 24 holdas gyümölcsösének kb. 1500 kor. évi forgalma van. A munkásokat helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 80—300, nőknél 60—200 fill. Átlagos földhaszonbér 20—40 kor.

Pátyod. *Madarassy Dezső gazdasága.* Hozzá tartozik az angyalosi rész is. Összterület 660 m. hold. Máramaros vármegyében erdősége van. Itt kert és beltelek 44 hold, kaszáló 110, a többi szántóföld, hármas vetőforgóban mívelve. Lóhere-magot 100 holdon termel. Lóállomány 22 félvér ; ebből igás 8, kocsiló 6, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány 80 db., jármos ökör 16, tehén 45, a többi tinó ; van magyar tenyészbika-nevelése is. Sertéstenyésztése 24 anyakocza és szaporulata, 3—4 kannal ; összesen 150 db. Gyümölcsösének évi forgalma kb. 600 kor. A munkaerőt helyből és Máramarosból szerzi ; napszámárak férfiaknál 60—240 ; nőknél 160—180 fill. Földhaszonbér 20 korona.

Pettyén. *Böszörményi Sándor gazdasága.* Hozzá tartozik az aranyosmeggyesi rész. Összterület 700 m. hold ; ebből 8 hold kert és beltelek, 150 hold kaszáló, a többi szántóföld, hetes forgóban mívelve. Lóherét 60 m. holdon termel. Lóállomány 16 vegyes faju ; ebből igás 12, kocsiló 4. Szarvasmarha-állomány 110 db. magyar fajta ; ebből jármos ökör 20, a többi gulyabeli. Juhászata 500 birka, 8 kossal. Sertés-tenyésztése 50, kisjenői fajta kocza és szaporulata, 5 kannal. Van gőzmalma egy hengerrel, és két pár kővel ; van olajütője is. A munkásokat a vidékről szerzi, napszám férfiaknál 80—300 ; nőknél 60—100 fillér. A földhaszonbér átlag 20 kor. m. holdanként.

Pusztadarócz. *Jékey Ilona és Nagy László gyermekeinek gazdasága.* Egyes részei Szatmár-Németi és Nagypeleske határában feküsznek. Összterület 1600 m. hold ; kert és beltelek 22, kaszáló 100 hold, a többi szántóföld, a melyet hármas vetőforgóval kezelnek. Dohányt 40 holdon termel. Lóállomány 25 db., ebből igás 12. Szarvasmarha 100 db. magyar és nyugati fajta ; ebből jármos ökör 40, tehén 25 db. Juhászat 400 darab birkával. Tejgazdaság 70 liter napi termeléssel ; Szatmáron értékesítik. A munkásokat helyben s a környéken szerzik ; napszámárak férfiaknál 70—240 ; nőknél 60—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér 20 kor.

Remetemező. *Ujfalussy Miklós* cs. és kir. kamarás gazdasága. Hozzá tartoznak a szinérváraljai, sebespataki, balotafalui, krassói, lippói, borhídi részek is. Összterület 3900 m. hold. Ebből kert és beltelek 43, szántóföld 2900, kaszáló 40, legelő 600, erdő 164, szőlő 8, nádas 6, adó alá nem esik 150 hold. Gazdasági és üzem-rendszer hatos forgó. Lóállomány 42, keresztezett muraközi; ebből igás 10, kocsiló 7; anyakancza 8, csikó 15, mén 2. Szarvasmarha 179; ebből jármos ökör 60, erdélyi fajta; tehén 16, gulyabeli 100, tenyészbika 3 vörös-tarka. Sertés-tenyésztése 60 mangalicza anyakocza és szaporulata, 6 kannal. Tenyészt orpington-tyúkokat, mexikói pulykát, emdeni ludat, pekingi kacsát. Erdeiben tölgy-, fűz- és nyárfa van. Zöldség kertészete 4 holdon kb. 100—300 kor., gyümölcsös kertje 10 holdon kb. 1000—2000 kor. forgalmat ád. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 80—280; nőknél 60—180 fillér m. holdanként. Átlagos földhaszonbér 20—32 kor. m. h.

Rozsál:. *Isaák Elemér gazdasága.* Hozzá tartoznak a Zajta és Pályi határában levő, de bérbe adott részek. Összterület 1340 m. hold. Ebből 200 m. hold kert és beltelek, 515 m. hold szántóföld, 200 kaszáló, 70 legelő. Hármas és ötös forgóban gazdálkodik. Lóherét 60, repczét 35 m. holdon termel. Lóállomány 17 vegyes faj; ebből igás 8, kocsiló 4, csikó 5. Szarvasmarha-állomány 100 drb. magyar faju; ebből jármos ökör 20, tehén 30, a többi gulyabeli; a mustra ökröket hízlalja; bikaneveléssel is foglalkozik. Juhállomány 300 darab, Rambouillet-keresztezés, 4 tenyész-kossal. Sertéstenyésztése 300 darab mangalicza, 50 anyakocával és 10 kannal. A munkaerőt helyben szerzi; napszámárak férfiaknál 70—300, nőknél 60—200 fillér. Földhaszonbér átlaga a vidéken 20 kor. m. h.

Sárköz. *Báró Vécsey László uradalma.* Ide tartoznak az Adorján, Józsefháza, Kányaháza, Tartolcz és Komorzán határában fekvő részek. Békés vármegyében van még birtoka kb. 2800 holdnyi. Itt az összterület 15.585 k. hold. Ebből kert és beltelek 45, szántóföld 3025, kaszáló 695, legelő 1550, szőlő $10^1/_2$, hasznavehetetlen 400 k. hold, a többi erdő. Hatos és nyolczas forgókban mívelik. Lóherét 100, csillagfürtöt 20 k. holdon termel. Lóállomány 114 darab; ebből igás 40, kocsiló 32, ménesbeli 41, mén: egy magas félvér. Szarvasmarha 647, ebből jármos ökör 128 magyar; tehén 60 piros-tarka, tinó, üsző, gulyabeli 190 magyar és nyugoti, hízómarha 45 vegyes; tenyészbika 5 tarka, 5 fehér. Bivalytehén 40, igás 10, növendék 169. Juhállomány 1717 drb., raczka 419, fésűs 1298, 33 tenyészkossal. Sertéstenyésztése 1381 darab, kisjenői fajta, 232 anyakocával és 49 kannal. Tejgazdaság napi 300 liter; a mit helyben eladásra és vajkészítésre fordítanak és a savót s a lefölözött tejet a sertéstenyésztésnél használják fel. A méhészet 50 dzierdzon-rendszerű kaptár; a mézet házilag értékesítik. Mesterséges haltenyésztést most rendeznek be a Túr és Tálna patakokban. Erdeiben fő a tölgy; a hegyi erdőkben a bükk, gyertyán, kőris, szil, nyír- és nyárfa. 16—18 km. hosszú iparvasút szolgál a szállításra; tűzifát, szerszámfát, műfát és zsindelyt készítenek. Szőleiben túlnyomó a borszőlő, csak kb. 3% a csemegefaj. Risling nagyobb táblákban, továbbá bakator, mézesfehér, furmint, ezerjó, budai stb. Van tégla- és cserép-gyártás és az évi termelés kb. 400,000 tégla és 100,000 cserép; van két kőbányája, az egyikben trachitot, a másikban mészkövet fejtenek. Sárközön és Miklós-majorban gőzmalom és olajütő van. A murkaerőt helyben és a vidéken szerzi; napszámárak férfiaknál 100—400, nőknél 80—240 fillér. Átlagos földhaszonbér k. holdanként 24 kor.

Szaniszló. *Gróf Károlyi József uradalma.* Összterület 10.013 k. hold. Ezen kívül van Pest, Fejér- és Szabolcs vármegyékben 16,000 holdnyi birtoka. Itt kert és beltelek 7, szántóföld 5994, kaszáló 1240, legelő 493, erdő 1816, szőlő 100, nádas 5, használhatatlan 384 k. hold. A gazdálkodási rendszer különböző. Czukorrépát 50, dohányt 222, kendert 200, mákot 50, repczét 100 k. holdon termel. Lóállomány 60 darab, ebből 42 igás, 18 kocsiló. Szarvasmarha 740 darab, magyar fajta; ebből jármos ökör 240, gulyabeli 420, hízómarha 80. Juhállomány 3000 fésüs, 100 tenyészkossal. Sertés-tenyésztés 160 anyakocza és szaporulata, összesen 1000 darab, 20 tenyész-kannal; fehér mangalicza. Erdeiben tölgy az uralkodó és 100 éves fordában vágják, rendszeres üzemterv szerint. Szőleiben főleg borszőlők vannak: olasz risling, erdei, kadarka; csemegeszőlőnek chasselas. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 80—400, nőknél 60—200 fillér.

Szinérváralja. *Mándy Zoltán birtoka.* Ide tartoznak a Remetemező, Rákos, Nagysikárló és Nagybánya határában fekvő részek is. Összterület 1200 m. h. Kert és beltelek 25, szántóföld 800, szőlő 7 hold, a többi erdő. Az egész bérbe van adva.

Szinérváralja. *Papolczy Béla gazdasága.* Ide tartoznak a Józsefháza, Avasújváros és Apa határában fekvő részek is. Összterület 2700 m. hold; ebből kert és beltelek 11, szántóföld 1500, kaszáló és legelő 700, szőlő 24 hold, a többi erdő. Négyes forgókban mívelik. Lóherét 150—200, repczét 60—70 m. holdon termel. Lóállomány 15 darab vegyes faju. Szarvasmarha 350—400 darab magyar fajta: ebből jármos ökör 74, a többi gulyabeli. Juhállomány 1000 darab fésűs kétnyíretű, 22 tenyészkossal. Gyümölcsöse 22 hold, főleg nemes alma- és szilva-fajokkal. A munkaerőt helyben szerzi. Átlagos földhaszonbér 20—24 kor.

Túrvékonya. *Pászthory Árkád gazdasága.* Hozzá tartoznak a Felsőfalu, Bujánháza, Lekencze, Terep, Bikszád határában fekvő részek is. Összterület 3000 m. hold. Ebből kert és beltelek 6, szántóföld 2370, erdő 100, szőlő 2 hold, a többi legelő. Szabad gazdálkodást folytat. Lóállomány 20 darab vegyes faj. Szarvasmarha 200 darab magyar és nyugoti; ebből 21 jármos ökör, a többi gulyabeli. Juhállomány 300 darab fésüs birka. Sertés-tenyésztés: 30 mangalicza és yorkshirei anyakocza és szaporulata; 5—6 kannal. Gyümölcsöse Terepen 3 holdnyi. Gőzmalma van saját szükségletére. A munkaerőt helyben szerzi. Napszám férfiaknál 100—160, nőknél 80—140 fillér.

Udvari. *Szeőke Barna és Sándor birtoka.* Hozzá tartoznak egyes részek Kisnamény, Fehérgyarmat, Berend és Avasújfalu határában. Összterület 1260 m. hold; ebből kert és beltelek 14, szántóföld 500, erdő 60 hold, a többi kaszáló és legelő. Hármas fordulóban míveli. Lóherét 40 holdon termel. Lóállomány 10 darab vegyes faju. Szarvasmarha 56 darab magyar fajta; ebből jármos ökör 16, gulyabeli 40. Juhállomány 200 darab, 6 tenyészkossal. Sertés-tenyésztés 20 anyakocza és szaporulata, kondorszőrü, fehér faju, két kannal. A munkaerőt helyben szerzi és napszámárak férfiaknál 160—500, nőknél 100—300 fillér. Átlagos földhaszonbér kb. 20 kor. m. holdanként.

EGÉSZSÉGÜGY.

Szatmár vármegyében a közegészségre ható viszonyok vidékenként eltérnek egymástól és változatokban nagyon gazdagok.

A klímatényezők közül még a *levegő* a legáltalánosabb hatású, mert a lélegzőszervekre gyakorolt hatásával csak két részre osztja a vármegye egészségügyi viszonyait. A síkságon a magyar Alföld jellegzetes légköri viszonyai találhatók, sok szél télen és tavaszszal, nagy lehűlések minden átmenet nélkül gyakoriak, még némely nyáron is. Az összes gyakorló-orvosok egybehangzó tapasztalata szerint, itt novembertől májusig a lélegzőszervek hevenyes-hurutos és gyuladásos megbetegedései számban túlszárnyalnak minden más betegséget. A hirtelen lehűlések, nyári hónapokban, az emésztőszervek megbetegedési számához is hozzájárulnak. Éghajlat.

Az egészségre közvetlenül károsan ható szelek itt, habár közvetve, de nagy szolgálatot is tesznek a közegészségügynek azzal, hogy a már lecsapolt ecsedi láp vidékén és az Alsó-Szamos mindkét partján elterülő, rendkívül nagy kiterjedésű áradásos hordalékok televény-talajában végbemenő korhadási folyamatokból a felszínre kerülő és az egészségre ártalmas talajleget elűzik.

Utóbbi időben e vidék befásítása a közútakon és községi utczákon, továbbá magánosok birtokain jelentékenyen fejlődött, a mi a szelek hatását mindenesetre korlátozza, s a szinte tűrhetetlen nyári, forró hőmérséket is elviselhetőbbé teszi.

A hegyvidék, mely keleten a vármegye egyharmadát teszi, légköri viszonyaival nem oly egységesen hat a lélegzőszervekre, mint a síkságon tapasztalható. A hegyvidék.

A Bükk-hegység éjszaknyugati lejtőinek vidéke zord és még szelesebb, mint a sík; hatása a lélegző-szervekre olyan, hogy azok hevenyes megbetegedése a vármegyében e tájon a legnagyobb számban fordul elő egész éven át. Az összes megbetegedéseknek 72 %-át teszi. Az Avas-hegység által védett fensíkon a lélegzőszervek heveny-megbetegedése csak alárendelt számban fordúl elő. Nagyban eltérők ezektől a nagybányai és nagysomkúti hegyvidék által befolyásolt légköri viszonyok e járásokban. E járásokat az éjszaki és éjszakkeleti szelektől magas hegyláncz védi, közöttük a Rozsály és Guttin; a hegység egyéb alakulatai olyanok, hogy a Szamosvölgye a délnyugatról jövő légáramlatoknak, a Lápos-völgye pedig a délkeletről jövő légáramlatoknak maradt nyitva. Végeredménye e talajalakulásnak, hogy a nyár itt nem elviselhetetlenül meleg, az ősz, egy-két kritikus napot leszámítva, nem hoz sok csapadékot; a levegő napi hőmérséke csak szűkebb határok között ingadozik, és a szél kevesebb. Hatása a lélegzőszervekre olyan, hogy azok hevenyes megbetegedése e vidéken ritkaságszámba megy.

A talajviszonyok a XIX. század utolsó tizedéig, míg az ecsedi láp le nem csapoltatott és a Szamos ártere óriási terjedelemmel bírt, sokkal kedvezőtlenebb befolyást gyakoroltak a közegészségre, mint ma. Azelőtt a malária a síkságon, tehát a vármegye túlnyomó részében, uralkodó betegség jellegével bírt; ma már csak szórványosan és ritkán fordúl elő; de már nem az áradásos hordalékok síkjain, a hol eddig hazája volt, hanem a Nyirvidéken, a homokdombok közé ékelt, kisebb terjedelmű, lapos területekre összegyűlemlő csapadékvízből és az erdődi járás hullámos felszínű agyagtalaján összegyülemlő vadvizekből hordja szét a szúnyog, elvétve, szórványosan. Az ilyen malária-fészkek száma is rohamosan apadásban van, a folyton terjedő kulturmérnöki talajszárító művek alkotásával. A síkság.

Száraz nyári időben a síkvidéken mélyen felporhanyúl az úttest, s ha szél is járul hozzá, porral telik meg a forró levegő ; behatol az udvarokba és lakásokba. A Nyirvidéken ezek az egészségre káros viszonyok már kora tavaszszal kezdődnek, de kárpótlást nyer érte azzal, hogy míg a televény fekete föld és agyag vidékein őszi és tavaszi esőzéskor az egész út sárrá válik, addig a homoktalaj útjai esőben megjavulnak. Maga a por a tuberkulozis elterjedésének előmozdításával befolyásolja itt az életviszonyokat. A Nyiren a por olykor tömegesen okozta a szemhurutot. A sáros, nehéz utak viszont az erdődi, gyarmati és csengeri járásokban egyebek között az egészségügyi szolgálatot megbénítják.

A vízszolgáltatás sokféle a vármegyében. A szamos- és tiszamenti községek, egész a legutóbbi időig, a folyó vizét itták. A kolerajárvány elleni védekezés megindította a mozgalmat, hogy az összes folyómenti községek mély fúrásu közkútakkal legyenek ellátva, mert eddig az egész vármegyében csak 60 községben volt ilyen kút.

A magas hegyvidéken kitünő forrás- és kútvizet isznak. A síkságon és a hegyvidék alantabb fekvő községeiben magasan helyezkedik el a talajvíz ; a feltalajba ásott kútakba rövid úton jutnak az állati és növényi bomló anyagok ; ezért ihatatlan rosszak az árterek feltalajába ásott kútak vizei.

A Bükk alján kevés a kút, mert mélyen helyezkedik el a talajvíz, sőt Sándorfaluban, Alsó- és Felsőboldádon már kizárólag csak vízgyűjtő-medenczékbe szedik a csapadék vizeit és azt isszák. Sándorfaluban államsegélylyel most tesznek kísérletet egy mélyfúrású közkút létesítésére. A mezei kutak fertőzöttsége is több ízben kiindulási pontja volt hasi hagymáz-járványoknak, így Nagyecseden, Vállajon és Kálmándon.

Fürdők. Fürdők tekintetében a vármegye nagyon szerencsésen van megáldva. Keleti hegyes részében számos gyógyforrása van, de sajnos, csak keveset aknáznak ki közülök. Van azonban néhány fürdője, a melyek a kor színvonalán állanak.

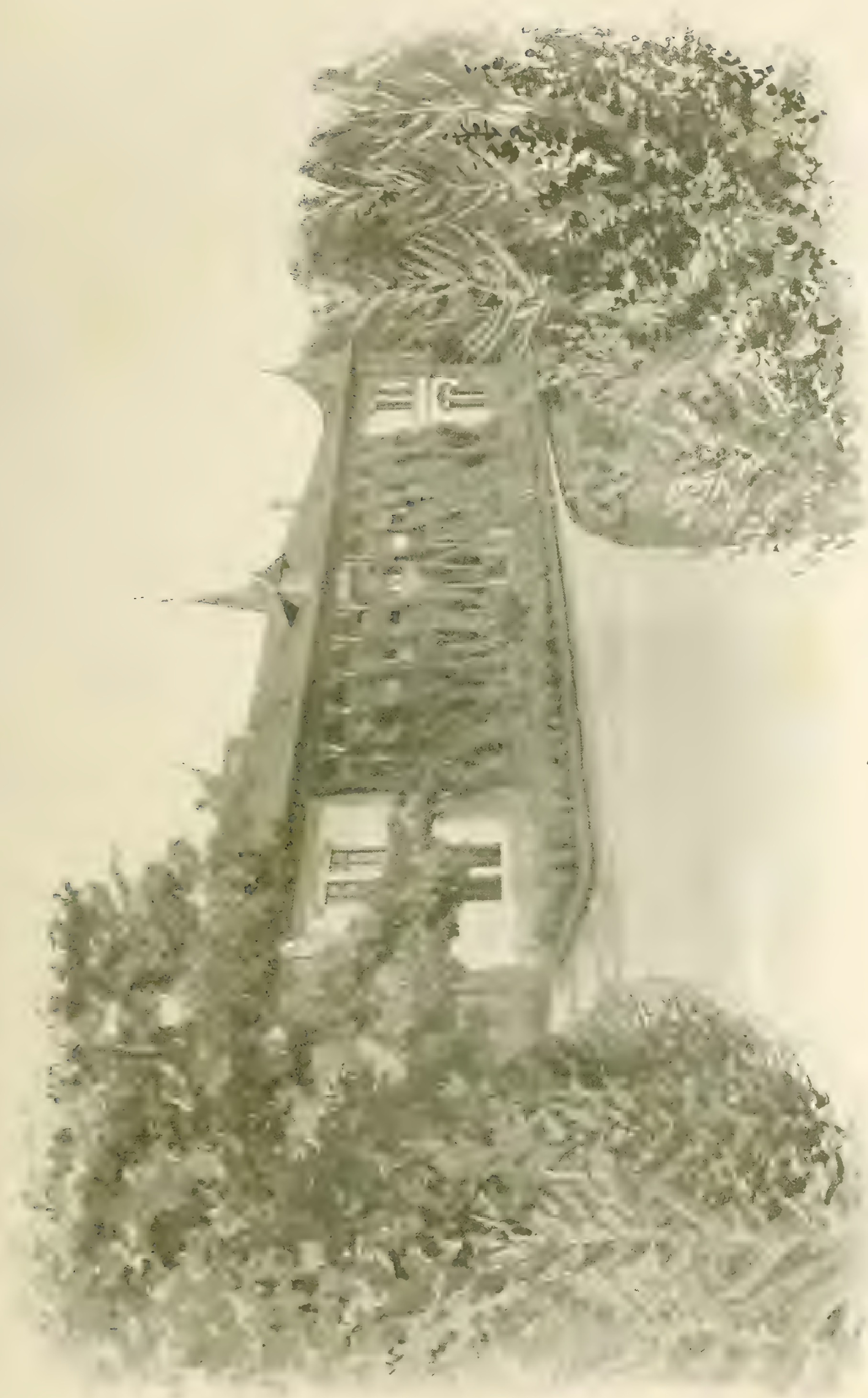
Bikszád. Legelső Bikszád. Kétszáznál több magyar fürdőnk között is elsőrangú ; szerencsés vegyalkatú vize pedig egyedül áll a maga nemében. Vizének gyógyító erejét már a XVIII. században is ismerték, s nemcsak a környék földesurai, hanem a szomszéd vármegyék fürdőközönsége is elkocsikázott ide és kedves s a mi fő, gyógyulással teljes nyarat töltött itt. A múlt század első évtizedeiben fedezték fel orvosaink, hogy milyen kincs a bikszádi víz, s azóta egész kis irodalom keletkezett a fürdő és gyógyvíz balneotherapiai hatásáról. Mind a hazai, mind a külföldi, hírneves szaktekintélyek megállapították, hogy égvényes, konyhasós ásványvize fölötte áll minden e fajta ismert ásványvíznek. Már 1848-ban ezt írja róla Tognio tanár : „Országszerte, de egész Európában is kevés gyógyvíz van, mely a bikszádihoz hasonló. Vajha megszívlelné ezt tulajdonosa, s emlékezetükben tartanák Magyarország orvosai. Valóban különös, hogy míg Pesten a lengyel scsavniczai vizet árulják, a sokkal jobb Bikszádiból egyetlen csepp sem látható".

Kovách Imre tr., jeles balneologusunk pedig a bikszádi fürdőről írt czikkét így fejezi be : „Im' ily kincsek hevernek Bikszádban a nagy közönségre nézve parlagon. A magyar Luhatschoviczot csak a környék látogatja, s vízüzlete a seltersi mellett eltörpül".

A múlt század utolsó évtizedeiben érte el Bikszád az igazi föllendülés korát. Különösen pedig azóta, hogy kiépült a szatmár—bikszádi szárnyvasút s így közvetetlen összeköttetésbe került az ország vasúthálózatával. 1905 tavaszán egyszerre kezdték meg a vasút és a fürdőtelep új épületeinek építését. Mikor az első vonat berobogott, már 160 kényelmesen berendezett szoba várta a vendégeket.

A fürdő kisebb-nagyobb hegyek koszorujába foglalva, mintegy öt négyszögmértföldnyi völgymederben fekszik. E völgy csodálatos szép ; alacsony kis hegylánez választja el a Nagy Alföldtől ; rónáit kristályvízű patakok szelik át, dúsan termő szántóföldek táblái tarkítják, odább szálas és cserjés erdők teszik változatossá. S kilátni az egész Avasra, a mely egyik legszebb része a vármegyének.

A telep egészséges, zord áramlatoktól s éjszaki széltől védett fekvésü, 204 m. magasságban van a tenger színe fölött. Levegője portalan, ózondús, illatos, ívóvize bőséges és jó. Klímája szelíd és állandó, a reggeli és esti hőingadozások szelíd átmenetűek. A csapadékok mennyisége arányos s többnyire derűs, száraz idő jár, kivált a szezon derekán. Fontos előnye ennek a hosszú időn át tartó derült klímának, hogy május és szeptember is teljesen alkalmas idő a kúrára. Pompás klímájáért szokták „a hurutosok Mekkájának" mondani.



Bikszád. — Anna-lak.



Bikszád. — Gyertyánfasor.



Bikszád. — Mária-lak.



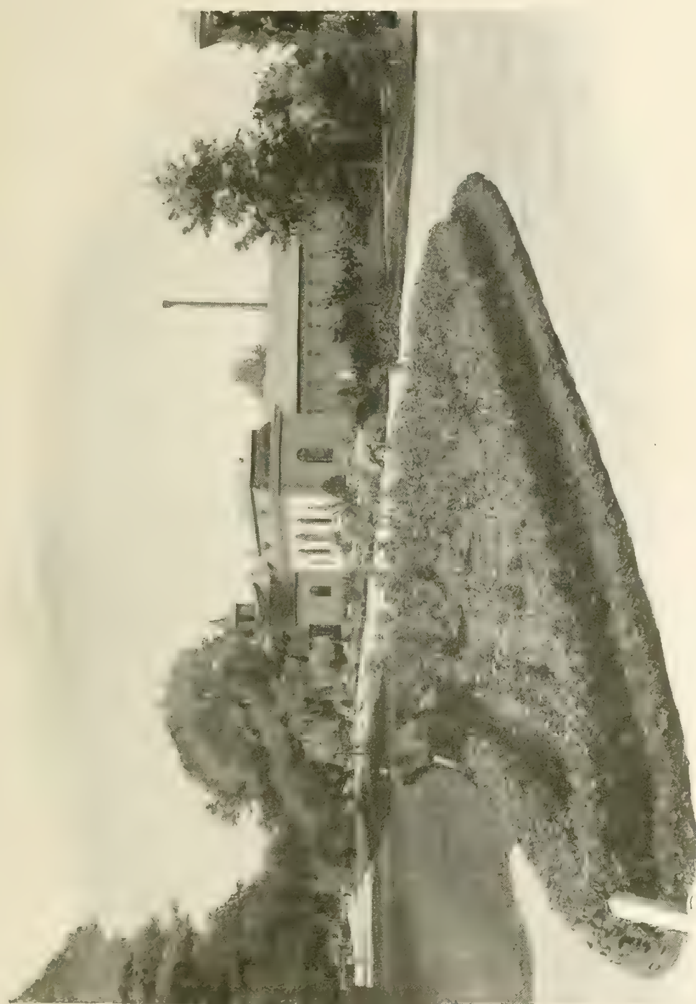
Bikszád. — A nagy vendéglő.



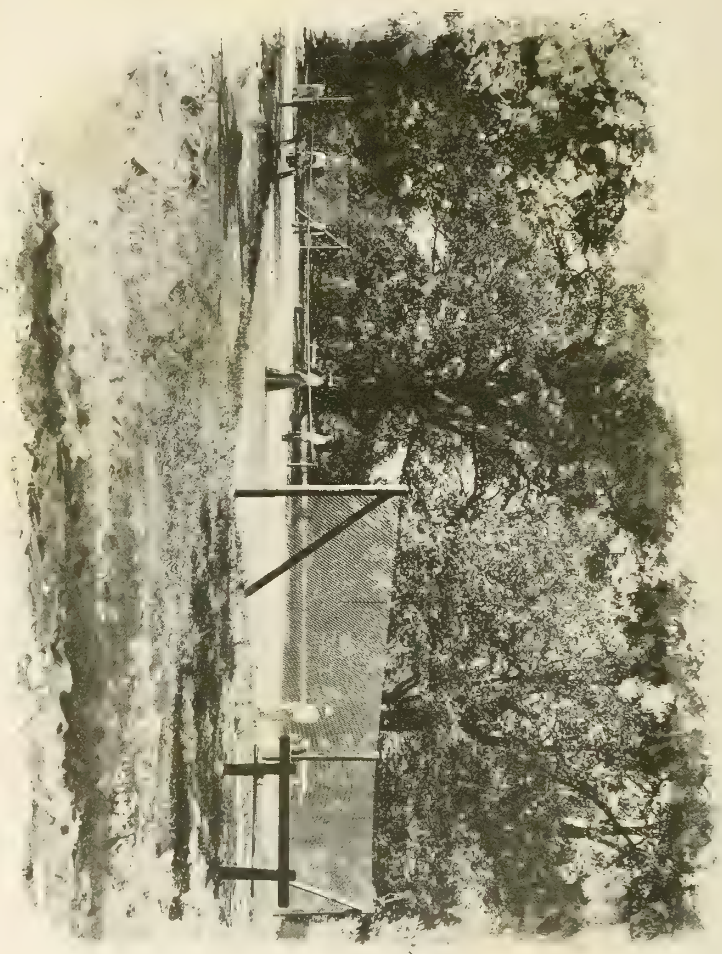
Bikszád. — A nagy vendéglő étterme.



Bikszád. — A nagy vendéglő terrasza.



Bikszád. — Ásványos vízfürdők.



Bikszád. — A tennisz-pálya.

A rég, ihatalmas ősparkot száz holddal toldották meg az új berendezés alkalmából a szintén százados tölgyekkel és hatalmas fenyőkkel borított környékből. Impozáns vendéglőt, fürdőházat, inhalatóriumot, szénsavas fürdőket, hidegvízgyógyintézetet, napfürdőket és kedves, bizalmas pavillonokat emeltek. Az összes épületek s a park, vízvezetékkel vannak ellátva és a modern igényeknek teljesen megfelelően szerelve fel, s acetylen-világítás van a helyiségekben.

Három gyógyforrása van a fürdőnek. A források faragott kövekkel vannak körülfogva és a csinos vasrácsos pavillon megóvja azokat mindennemű fertőzéstől. Névszerint a következők : 1. A *Klára*-forrás, leggazdagabb a három forrás között. Az ívó-csarnok közepén található. Egy méter átmérőjü, két és fél méter mély, igen bő víztartalommal. A víz tiszta, színtelen és szagtalan ; erős, csípős, égvényes, sós utóízzel. Esős időben erősen kénszagu. Hőmérséke (20 C°-os időben) 16° C. Palaczkozásra és ívókúrára csak ezt használják. 2. Az *István*-forrás, az előbbitől délre fekszik 4 méter távolságban ; 22 cm. átmérőjü, 2 m. mély. Hőmérséke 20°-os időben 15° C. 3. Az *Endre*-forrás, a legnagyobb az összes források között. A Klára-forrástól nyugatra fekszik, kb. 1·5 m. távolságban. Foglalata kerek, hossza 3·30 méter, szélessége 1·31 m., mélysége 1·93 m. Vízmagasság (legnagyobb vízállásnál) 1·32 m. Hőmérséke: 15·5° C. Felületén időnként sárgásbarna élenyülési termék úszkál ; vize egyébként színtelen, tiszta, szagtalan. Ize kifejezetten sós, lúgos. Vizét jórészben fürdővíznek használják a kádfürdőkhöz.

A „Bikszádi Klára-forrás" a legjelesebb konyhasós égvényes savanyúvizekkel bátran kiállja a versenyt, a mint az kitünik a következő összehasonlításból, a melyet Lengyel Béla egyetemi tanár, a víz vegyelemzője készített :

Emsi Kränchen	0·97	s.-r. konyhasót,		1·98	natrium-
Gleichenbergi Johannesbr.	0·47	„	„	2·83	hydrocarbonátot.
Niederseltersi	2·32	„	„	1·25	
Bikszádi Klára-forrás	2·30	„	„	6·02	

A bikszádi lúgos-sós víz tehát a külföldi hasonló összetételü ásványvizekkel, nevezetesen az emsi, gleichenbergi és seltersi forrásokkal nem csupán egyenrangú, hanem azokat gazdagabb szíksó (natrium hydrocarbonat) tartalmával sokszorosan felülmúlja, a gleichenberginél háromszor s a seltersi vizeknél csaknem hatszor annyi natrium hydrocarbonatot tartalmaz. Lengyel tanár, a kiváló vegyészprofesszor, vizsgálatai befejezésével indíttatva érezte magát, hogy azok eredményéről az országos magyar kir. balneologiai egyesült kongresszusán nyilvánosan beszámoljon. A szép és tanúlságos felolvasás tudományos eredménye általános érdeklődést keltett s a kevéssé méltányolt vizet egyszerre országszerte keresetté tette. A víz forgalma ma már a *két milliónyi palaczk* évi fogyasztást meghaladja.

A víz töltése, palaczkolása és dugaszolása mintaszerű. A palaczkozó helyiségek, a tágas raktár, az expediálás és a czélszerű készülékkel berendezett palaczkmosó helyiség látványosságszámba mennek. A belföldi orvostanárok és vegyészek egybehangzó véleménye szerint, a bikszádi víz a legideálisabban kezelt ásványvizek között is a legelső helyen áll. Bakteorologusok által végzett ismételt vizsgálatok a mellett bizonyítanak, hogy a víz, hosszabb idei állás után is csíramentes, friss és élvezhető marad. A bikszádi viznek ma már országos hírneve bizonyára a mintaszerű kezelésben leli magyarázatát. Az ásványosvíz kezelése *Teller* Ferencz fürdőigazgató személyes felügyelete mellett történik, ki ismert szaktekintély e téren.

A bikszádi víz gyógyító hatását tapasztalni lehet különösen a légutak és emésztő szervek idült hurútos bántalmainál, vesekő, húgyhomok, pyelitis és idült hólyagbántalmaknál, a görvély-kór különféle nemeinél (különösen a scrophulosis torpidánál,) az angolkórnál és régi izzadmányoknál. A fürdő volt orvosai : Jelenffy Károly, Török József, Vajay Imre és Ecsedy Gedeon s mostani főorvosa, dr. Rottenbiller Ödön a következő gyógyjavallatokat állították össze.

1. Szokványos székrekedésnél, a gyakran vele járó aranyérnél s az epepangásból eredő sárgaságnál. A vesék tevékenységét is észrevehetően fokozza. 2. Az emésztőcsatorna (gyomor és bél) elnyálkásodásánál s a tökéletlen emésztés, rendetlen bélműködés kapcsán jelentkező gyomorsav-túlképződés eseteiben. 3. A légzőszervek, különösen az u. n. felső légútak (gége és légcsőhurútok) idült bántalmainál; az énekléssel és túlhajtott dohányzással járó meg-megújuló rekedt-

ségnél. Az újonnan épített s a modern hygiene követelményeinek megfelelő, fényesen berendezett inhalatoriumban (belégző-helyiség a fürdőépületben) a bikszádi sós-lúgos víz elporlasztva egyenesen a beteg helyekre kerül. 4. Idült gyomorhurutnál. A bikszádi víz évtizedes tapasztalat szerint valóságos specificum e betegség számára, de csakis előírt, pontosan megtartott diéta mellett. 5. A kerek, u. n. peptikus gyomorfekélynél. A gyógyulást gátló gyomorsav közömbösítése révén. 6. Ideges emésztési zavaroknál (Dispepsia nervosa). 7. Idült bélhurutnál főleg enyhe bélmassage-al kapcsolatban. 8. Czukorbetegségben szintén kitünően bevált gyógyszer. Legalább a czukortartalom csökkentését illetőleg. A megfelelő diéta előírása a vezető fürdőorvos dolga, ki egyben arról is gondoskodik, hogy a czukorbeteg a vendéglőben, a megszabott ételeken kívül, egyebet ne kapjon. 9. Idült hólyaghurútnál valósággal unikum. Rendszeres fürdőhasználat az ivókúra hatását azután csak fokozza. 10. A szénsavas fürdők a szív idült betegségeinek s szervi szívbajoknak kezelését is lehetővé teszik. De az ideges szívbajok számára is kitünőek, nemkülönben nemi tehetetlenségnél és terméketlenségnél sokszor meglepő hatásúak. 11. Gazdag konyhasótartalmú ásványos vize igen jól beválik a női ivarszervek bajainál is. 12. A sósfürdők által megindított fokozott anyagcsere, kapcsolatban megfelelő diétával és az alkaliás víznek bőséges ivásával a csúzosak és köszvényesek gyógyulását is nagyban elősegíti. 13. Tekintve végül egészséges klímáját, ózondús, portalan levegőjét és szelektől védett fekvését, súlyosabb betegség után üdülőhelynek is kitünő, s nyári tartózkodási helyül olyan idegbajoknál és gyengeségeknél is beválik, a melyek vérhiányon, fehérvérűségen avagy nagyfokú kimerülésen alapulnak. Különös jó hírnek örvendenek a lúgos-sós vizek a görvélyes gyermekek hurutos bajainál, gyomor- vagy bélhurut, vagy a légző-szervek, avagy az uropoetikus rendszergyulladása. Gyakran alkalmazzák a bikszádi vizet a gümőkóros betegeknél is, kiknél az idült tüdőhurúthoz étvágytalanság társul. Ilyen betegeknél a lúgos, konyhasós vizek rendszeres élvezete nemcsak a kínzó hurutot csökkenti, hanem étvágyukat is visszaadja.

A fürdőzőknek nyolcz pavillon ad lakást, a Berta, Anna, Móricz, Mária, Svájczi, Turul, Orient és Alföld lak nevű épületek, összesen 160 szobát. A napi szobaárak 1·40-től 7·20 korona között váltakoznak. A gyógyítás minden módozatát használhatja a beteg, illetőleg mindenki csak azt, a mit az orvosi vizsgálat reá nézve hasznosnak ítél.

Hogy milyen arányban fejlődik a fürdő, mutatja az, hogy a múlt század közepén még egy-egy nyáron csak 15—20 környékbeli család szokott itt megfordulni s hosszabb-rövidebb ideig tartózkodni. 1900 körül a látogatók száma 350 körül volt, s a bikszádi vasút megnyílta, 1906 óta 1200-nál több vendége volt egy-egy idényben. A fürdő tulajdonosa Szent-Ivány Gyula, a ki nagy áldozatkészséggel és nagyarányú tevékenységgel emelte az elhagyatott kis üdülőhelyet európai fürdő szinvonalára.

Szatmár vármegye másik fürdője a *Máriavölgyi*, Turvékonya határában, és a *Büdössár* fürdő Vámfalu község határában. Mind a kettő a gróf Vay Gábor uradalmához tartozik s ő tart fenn szerényebb igényű, de csinos és gyógyító hatására nézve kitünő fürdőt.

Máriavölgyi fürdő.

A vámfalvi és túrvékonyi határok összeszögellésénél, körülbelül az avasi síkság közepén fekszik a fürdő, ős tölgyfaerdőtől környezve, a Máriavölgyben, melynek ásványvizekben való gazdagsága ritkaság számba megy. Alig félholdnyi területen tizenegy különféle ásványvíz-forrás fakad. Vannak itt szénsavas, kénes, vasas, égvényes, sós, földes és glaubersós-források. Ezenkívül kissebb-nagyobb mennyiségben minden forrás jódtartalmú. A Gábor-forrás nagymennyiségű hydrothion-gázt is tartalmaz.

A fürdőből szép kilátás nyílik az Avas-hegység ormaira. Levegője enyhe, egyenletes, portalan hegyi levegő, melyet a környező hegység és erdőség ózondussá és üdévé tesz. A máriavölgyi fürdő a környező hegyek és erdő által a viharoktól és hőmérséki ingadozásoktól teljesen védett. A viharoknak csak a hangja hallható itt. Éppen azért ez a fürdő olyan betegeknek vagy üdülőknek, a kiknek egyenletes, enyhe, portalan, ózondus, üde hegyi levegőre van szükségük, kitünő és kellemes üdülőhely.

Hankó Vilmos Dr., chemiai elemzéseiben a „Gábor"-forrást nagyon értékes lúgos-sós savanyúvíznek, a „Mártha"-forrást a legértékesebb alcalikus sós

savanyúvizek egyikének, a „Mária“-forrást a hazai és külföldi alcalikus sós savanyúvizek között a legelsők sorába tartozónak, a „Kurucz“-forrást még ennél is kitűnőbbnek találta s azt mondja róla, hogy a nagy natriumhydrocarbonat, konyhasó, széndioxid tartalma mellett eltörpülnek a vízcsoport tipusai gyanánt ismert seltersi, gleichenbergi források is. Gyógyító hatásukról Korányi Frigyes a következőket mondja : „Kiváló hatásúnak bizonyultak ezen források első sorban az idült gyomor- és májbajok egy sora ellen. Hatásuk a gyomornedvelválasztás szabályozásában, az emésztési folyamat élesztésében, az emésztés és bélműködés serkentésében nyilvánul. Kedvező hatást gyakoroltak azon májbetegségek, bélzavarok, köszvényes bántalmak ellen, melyek a hasi vérpangásokkal állanak kapcsolatban. Nem kevésbbé hatásosak ezen gyógyvizek a légzőszerv és más nyálkahártyák hurútos idült bántalmai és a görvélyes bántalmak ellen. Ezen eredmények alapján a máriavölgyi gyógyforrásoknak ivását és fürdőkben alkalmazását a betegségeknek ezen tág-terén melegen ajánlom.“

Büdössár fürdő.

A *Büdössár*-fürdőt Vámfalu vasút állomásával lóerőre berendezett magánvasútvonal köti össze, melynek végállomása éppen a fürdő közvetetlen közelében van. Minden oldalról őserdővel borított, magas, vadregényes hegyek környezik, gyönyörű kilátást nyitva a Mike-hegység gerinczeire és völgyeire, melyek a fürdővel éppen szemben emelkednek. A fürdő levegője enyhe, portalan hegyi levegő, melyet a körülfekvő magas, erdővel borított hegyek és kristálytiszta patakok páratlanul üdévé és egyenletessé tesznek.

A fürdő kénes-bromos, jodos és lithium tartalmú ásványvizei egész Európában magukban állanak és reumatikus, csúzos, köszvényes bántalmakban, bőrbajokban és mindazon betegségekben, a melyekben a kénes vizek használatát ajánlják, rendkívüli kedvező hatásúak.

Óvári fürdő.

Ujabb keletű gyógyfürdő van *Óvári* község határában ; 1905-ig csupán ösztönszerű tapasztalatok után tódult ide a környék népe s csak ekkor épített rajta tulajdonosa, Bányász László egyszerű fürdőt. Neumann Zsigmond dr. 1892-ben vizsgálta meg chemiai vegyelemzéssel a forrás vizét s erre az eredményre jutott : „Az óvári forrás hazánk vasas fürdői között méltó helyet foglal el. Összetételére a víz leginkább a búziási melegített fürdő vizével hasonlítható össze. Utóbbi felett az óvárinak az az előnye, hogy körülbelül egyenlő vastartalom mellett, az óvári víz csak félannyi calciumsókat tartalmaz, mint a búziási. Az óvári víz továbbá 1·219 s. r. összes szilárd alkatrészek mellett 19·56% egyenértékű vasat, a búziási ellenben 1·345 s. r. szilárd részek mellett csak 3·82% egyenértékű vasat mutat fel.

Ezt a vasas vizet a következő betegségekben javasolják : 1. A női ivarszervek zsongtalan jellegű bajaiban, milyenek a rendetlen havadzás, fehérfolyás, sápkór. 2. Az általános gyöngeség és kimerültségben. 3. Vérszegénységben.

Van a fürdőnek 32 szobája a vendégek számára, mérsékelt díjszabással, van vendéglője és szórakozást nyújtó berendezése is.

Krasznabéltelek.

Krasznabélteken is van népfürdő, a melyről még vegyelemzés nem mutatta ki a hatóanyagokat.

Bajfalu.

Bajfaluban, a nagybányai járásban, hideg, kénes-ásványvíz-fürdő van. A bányakincstár tulajdona, alsó részében a bányakerület munkásai részére üdülőhely van berendezve. Nyáron át több száz bányász használja a fürdőt és üdülés végett nyer itt teljes ellátást, minden díj fizetése nélkül. A felső része bérbe van adva; ide a vidék csúzos népe jár gyógyulást keresni, sokszor jó eredménynyel.

Felsőbánya város, hogy kitűnő helyi viszonyait felhasználja, nagy buzgósággal és nagy áldozatkészséggel igyekszik nyaralótelep szervezésén. Erről a város leírásában bővebben szólunk.

Lakásviszonyok.

A vármegyében a lakásviszonyok a vagyon és talajviszonyok szerint alakulnak. A nagykárolyi járásban lakik legjobb viszonyok között a lakosság. Van 2 utczai és 2 udvari padimentumos szoba, de rendesen csak két szobában élnek, télen az egyikben főznek is. A betegnek orvosi tanácsra külön szobát nyitnak; könnyű a fertőző-beteg elkülönítése a családtól. A zsellérek rendesen csak 2 kisebb, de tiszta szobában laknak. Élelemi czikkek a szobában sohasem állanak, külön kamarája van mindeniknek. A fehérgyarmati és csengeri járásokban csak 2 padimentumos szobája van a népnek, egyikben lakik, másikban vendéget lát, közbül a konyha. A régiek többnyire padimentum nélkül valók, sok a nedves lakás. A szegény néposztály ezekben a járásokban kevésszámú, egyetlen földes szo-

bában lakik, télen benne is főz. A szatmári járásban túlnyomóan fából összerótt, sárból vert falú, szűk kis épületekben laknak, a szoba nedves, földes, alacsony, zsúfolt; ezenfelül legnagyobb baj, hogy egy udvaron sok lakás van, néhol 7 is sorakozik a telek mélyében egymásután. Az erdődi járásban ritka a jó lakás, különösen a Bükkalján igen nedvesek. A Nyirben majd minden családnak 1—2 szobás a lakása. A szegényebb néposztálynál a lakás kevésbbé megfelelő, mert szobájuk alacsony és sötét ; — de száraz és mindég nagyon tiszta. — A szinérváraljai járásban 1 szobás lakásban lakik a nép, 70⁰/₀-a télére beszögezi az ablakát, hogy ne lehessen szellőztetni. — A nagybányai járásban jó száraz talajon, jó építkezési anyagból, de csak egyszobás lakásban laknak. A nagysomkúti járásban a jómódú fensíklakók Butyásza, Berkeszpataka, Jóháza, Varulja lakosai tiszták, tiszta házuktájéka, sok a gyermek, a hadköteles mind beválik, mert józan életűek. Az alkoholisták a legförtelmesebb piszokban laknak. A kecskével vagy borjúval egy szobában, magas hegyvidéken sokan laknak.

Az egyszobás lakásokban, legfőképen a szatmári járásban, a káposztás hordót és a burgonyát és más téli főzelék-félét is a szobában lehet látni; tavaszra e szűk szobák lakói mind igen fakó, szenvedő arczszínűek és lesoványodnak. A fertőző betegek elkülönítése az egyszobás lakásban lehetetlen.

Táplálkozási viszonyok.

A táplálkozási viszonyok szorosan a talajviszonyok szerint változnak. Legjobb az Alsó-Szamos mentén a csengeri járásban és általában a fekete televény termőtalajon; a nagykárolyi és gyarmati járásokban mindenütt főtápszer a búzakenyér, szalonna, hús, tej, tojás, hüvelyes vetemények, káposzta és csak igen kevés burgonya. A szatmári járásban nagyobb a burgonyafogyasztás; a tengeri liszt a főtápszerek közé emelkedik, búzalisztet csak a vagyonos családok fogyasztanak. A nyirvidéken rozskenyeret esznek és nagy a burgonyafogyasztás, végül a tej; szalonnát és húst ezek csak aratás idején esznek. Az erdődi agyagos talajon főtápszer a tengeri és búzakenyér, továbbá a napraforgó olaj ; csak nagyon kevés húst és szalonnát fogyasztanak itt. Az Avasban egész éven át tengeri liszt, tej, vaj, olaj a főtápszer ; nyáron szilva és alma. A nagybányai járás népe 1—2-szer eszik naponta. Vörös-hagyma, foghagyma, tej, száraz tengeri-kenyér megsózva; savanyútej; nyáron paszuly; ünnepnapon túrós palacsinta és nyers káposzta. A nagysomkúti járás józanéletű és jómódú része szalonnával is táplálkozik az előbbieken felül, az alkoholista családok a rendes étkezési időt nem ismerik, a főtt málé, puliszka mindég ott rotyog a fazékban, a ki éhes, belenyúl s hagymával, sóval, bőjt idején besózott hallal fogyasztja.

A táplálkozás és testi fejlettség közötti összefüggés felismerhető az újonczozás eredményében is. Jól érvényesül a csengeri járás tiszta faja, józanéletű magyar népével, a hol a 21 éves újonczok 70⁰/₀-a vált be 1907-ben. A nagykárolyi járásban nehány homoktalaju község 50⁰/₀-ra szállította le ugyanakkor az újonczok átlagát; a gyarmati járásban a pálinka 34·4⁰/₀-ra, a szalkaiban 30·9⁰/₀, a váraljaiban 32·50⁰/₀, a szatmáriban pálinka miatt 27⁰/₀, az erdődiben 25.1⁰/₀. Nagykároly városban 31⁰/₀. Azonban dús táplálkozás nélkül is van jó testi fejlettség, mutatja az egészséges klímájú nagybányai járás 37·4⁰/₀-al, Felsőbánya város 48⁰/₀-al ; ugyanakkor a somkúti járás fensíkjának jómódú pásztorlakosa, a józanéletű Butyásza, Berkeszpatak, Jóháza és Varulja 21 éves ifjai 1907-ben a sorozáson egytől-egyig beváltak. Ezek jó testi fejlettségüket a szabadban élésnek köszönhetik; nem szenvedik el a zsúfolt, egészségtelen lakás hátrányait. Annál szomorúbbbak e járás alkoholista családjainak 21 éves ifjain tett tapasztalatok; ezek csak ritkán alkalmasak a hadi szolgálatra,

A csecsemők táplálkozása terén nagy hibák történnek. Ugyanis mezei munka idején az anyák kora reggeltől naplementig a mezőn dolgoznak, csecsemőiket otthon aggok és gyermekek ápolására bízzák. Ezek többnyire káros, meg nem felelő ételekkel tartják őket, úgy hogy tömegesen betegszenek meg gyomorbélhurutban ; ápolásuk is ugyanezen értelmetlen kezekben marad, azért nagy a csecsemőhalálozás. 100 egy éven aluli gyermek közül elhalt 1907-ben a csengeri járásban 30.6⁰/₀, a nagykárolyiban 36.7⁰/₀, a gyarmatiban 28⁰/₀, a szalkaiban 25⁰/₀, a szatmáriban 35⁰/₀, az erdődiben 28⁰/₀, a váraljaiban 30⁰/₀, Nagykároly városban 32⁰/₀, a nagysomkúti járásban 17⁰/₀, a nagybányai járásban csak 5⁰/₀. Nagybánya városban 6⁰/₀. Ez utóbbi 3 alacsony halálozási százalékban gyomorbélhurut nem is szerepel mint halálok ; holott az előbbi csoportban a halálok túlnyomó nagyrészét gyomorbélhurut okozta ; ennek okát abban lehet találni, hogy a nagysomkúti és nagybányai járásokban kisebb keretei vannak

a földművelésnek, a csecsemők táplálásában az anya részéről nincsen fennakadás; sem a korai elválasztás okai fenn nem forognak.

Ruházkodás. A férfiak czélszerűen ruházkodnak a sík vidékeken. A hegyvidéken a férfiak és nők ruházata nem felel meg az éghajlatnak; hogy mégis jól tűrik, annak tulajdonítható, hogy a napi hőmérsék keveset ingadozik. A nagybányai járásban mind a férfiak, mind a nők ruházata télen-nyáron egyforma. A nép gyermekeinek ruházata mindenütt az edzés rendszerét szolgálja ; egyebekben a felnőttek formáinak kicsinyített utánzatai. Arról azonban csak ritkán gondoskodnak a szülők, hogy a napközben beállott hősülyedés vagy csapadék miatt a gyermek ruházata kiegészítést kívánna. Ennek elhanyagolása növeli a lélegző szervek nagyszámú megbetegedését a sík vidék gyermekeinél. 1906-ban a 7-ik életéven alul meghalt a vármegyében 4887 gyermek. Ebből viszonylag 100 halálesetre 52·2, és 100 élveszülöttre 35·4 hétéven aluli haláleset jut.

Alkoholizmus. A pálinkaivás legnagyobb mértékben a hegyvidéki járásokban, ezek között különösen a nagysomkúti járásban és Nagybánya város vidékén van elterjedve. A nagysomkúti járásban Nagynyiresen 1400 lakosnak 7 pálinkamérése van, minden 200 lélekre egy. Nagysomkúton 2500 lélekszámnak 12 pálinkamérése van. A 11.500 lakosú Nagybánya, 80.000 koronát kap italmérésekből ; nyilvános kórházában az utolsó 15 év alatt 72 alkoholos elmezavar fordult elő ; a bűntettek 95%-át alkoholista követte el. Orvosi megfigyelés, hogy a nagysomkúti járásban a pálinkaivás nemcsak szegénynyé, de butává is tette a népet s a mely községben a korcsmák tömege éktelenkedik, ott az átlagos életkor 30—40 évre sülyedt ; a 25 éves már 50 évesnek látszik ; ruházata piszkos, lakása undorító ; az iskolában sok a vézna, bágyadt tekintetű gyermek.

E járásban különben a józan paraszt kitűnően ruházkodik, vegyes tápszerrel él, szorgalmas, munkabiró, erkölcsös, kis betegséggel orvoshoz fordul, a részeges csak akkor, ha látleletet vesz, hogy vérbelijén bosszút álljon.

Az alföldi részeken a szatmári és gyarmati járásokban terjedt el a pálinka legnagyobb mértékben. A gyarmati járás 31.000 lakosságából 272 notórius alkoholista ; a 70 életéven felül ma 339 egyén él. A legjózanabb községek : Milota, Csécse, Tiszakóród, Istvándi és Kömörő. Ezekben 3600 lakosból 71 él ma 70 éven felül, ellenben Cseke 2000 lakosa között ma csak 5 él 70 éven felüli korral. Csekében van a pálinka legjobban elterjedve. Ujonczozáskor a józan életű községek 21 éves fiai még egyszer akkora százalékkal soroztatnak be, mint a járás alkoholista vidékeiről. A hasonló talajú — és vagyoni viszonyokkal biró, — de józanabb lakosságú szomszédos csengeri járásból, midőn a 21 éves újonczok 70 százaléka vált be, ugyanakkor a gyarmati járásban a 21 éveskenek csak 34·4 százalékát sorozták be; ez már a pálinka hatása az utódokra.

Nagykárolyban a pálinkafogyasztás évek óta csökkenőben van, a borfogyasztás emelkedik. A nyirvidéken a bortermelés fellendülése óta, csak a legszegényebb munkásnép rétegei között találhatók a pálinkaiszákosok. Ezek a síró gyermekeket is pálinkába mártott kenyérbéllel csillapítják. A népesedési mozgalomra gyakorolt hatása leginkább abban nyilvánult, hogy az életkor jelentékenyen megrövidült és az utódok kevesebb ellentálló képességgel bírnak.

Fertőző betegségek. A vármegye összlakosságának nagyobb része kisközségekre van deczentralizálva. A vármegyében 285 kisközség van, ezek közül is 100 olyan, a hol a lélekszám a hatszázas számkörnek jóval alatta marad. A 18 nagyközség lélekszáma is csak 3000—6000 közötti. A lakosságnak ilyen jelentékeny deczentralizácziójában birja a vármegye egészségügye egyik természetes védőszervét a fertőző betegségek elharapódzása ellenében.

1906-ban fertőző betegségekben a következő halálesetek fordultak elő : hólyagos himlőben 9, kanyaróban 229, vörhenyben 278. szamárhurutban 179, roncsoló toroklobban 82, hasihagymázban 183, gyermekek hasmenésben 76, vérhasban 22, gümőkórban 1366, kiütéses hagymázban 1, pokolvarban 19, orbánczban 26, gyermekágyi lázban 16, összesen 2486.

A fertőző betegségek elleni küzdelemnek sok helyen akadálya az egyszobás lakás ; ily lakásban a családközi elkülönítés télen kivihetetlen. Ezt nem tekintve, minden óvóintézkedés kivihető, a hol lelkes orvos és erélyes főszolgabiró van.

A fertőtelenítési készültség áll 8 járási és 3 városi gőzfertőtelenítő gépből. Ezenkívül a formalin-fertőtelenítést szerzik be járványok idején incidentaliter az érdekelt községek, illetőleg körjegyzőségek. Végül az ösz-

szes községek a nagyság arányában fel vannak szerelve carbollal, lysollal és égetett mészszel.

A gümőkór legnagyobb jelentőségü alakja, a tüdővész elterjedése a vármegyében nem egyenletes. 1907-ben legkevesebb áldozatát szedte Nagykároly városában, 41 halálesettel az összes halálesetek 9·21 hányada és a szatmári járásban, 120 halálesettel 9·54 % hányada. A nagykárolyi járásban 147 halálesettel 11·51 hányada volt. Legjobban a fehérgyarmati és nagybányai járásokban, továbbá Nagybánya városban van elterjedve; valószínű, hogy e helyeken az alkoholista, s a bányász-életmóddal összefüggő helyi körülmények lánczolatában találja okát; a szalkai járásban pedig valószinűleg a hosszú tartamú poros időszak ád alkalmat a fertőzésre. A fehérgyarmati járásban 118 tüdővészes halálesettel, az összes halálesetek 16·25 hányadát, a nagybányai járásban 142 halálesettel, az összesnek 15·63 hányadát, Nagybányán 50 halálesettel az összes haláleset 15·01 hányadát, a mátészalkai járásban 162 tüdővészes halálesettel az összes halálesetek 14·18 hányadát, a csengeri járásban 77 halálesettel 11·61; az erdődiben 101 halálesettel 11·82 hányadát tette. Felsőbánya egészséges klímájára vall, hogy ott, annak ellenére, hogy ott sok bányász él, mégis csak 9·30 hányadát tette az összes haláleseteknek.

Pellagra a váraljai és erdődi járásokban fordul elő, mint tájkór, oly helyeken, a hol kizárólag kukoriczával táplálkoznak az emberek. A trachoma jelenleg 90 beteggel van képviselve a vármegyében; ezek közül 40 csak legutóbb jött haza Amerikából. A legtöbb trachomás az erdődi s a mátészalkai járásban van.

Népesedési mozgalom.

A népesedési mozgalom elég jó. 1906-ban az egész vármegyében 1000 lélekre esett 38·3 élveszületés és 26 halálozás. Járásonként a népesedési mozgalom 1907-ben a következőképen oszlott meg: Ezer lélekre esett a gyarmati járásban 37 élveszületés, 25 haláleset, a csengeri járásban 34 élveszületés, 19·2 haláleset, a szatmári járásban 28·4 élveszületés, 29·1 haláleset, a szalkai járásban 39·1 élveszületés, 26·5 haláleset, az erdődi járásban 43·1 élveszületés, 26·2 haláleset, a nagykárolyi járásban 45 élveszületés, 29 haláleset, a nagybányai járásban 1000 lélekre 42·1 élveszületés, 28·3 haláleset, Nagykároly városban 30·8 élveszületés, 28·1 haláleset, Nagybánya városban 37·2 élveszületés 25·2 haláleset, Felsőbánya városban 40·83 élveszületés, 33·33 haláleset.

Kórházak.

A vármegye közegészségi viszonyaira jelentékeny befolyással vannak a kórházak, a melyek azonban még mindig nem elegendők arra, hogy az összes betegségi szükségleteknek megfeleljenek. Nagy kórházak vannak a vármegyében Nagykárolyban, Nagybányán, Felsőbányán városi, Fehérgyarmaton és Erdődön vármegyei, Nagysomkúton községi kezelésben, mind nyilvánossági jellegűek. Bővebben az egyes városok leírásában szólunk róluk. Járványkórház van: Nagykárolyban 3 szobában 12 ágygyal; Nagybányán 22 ágy és 4 külön szoba; közvetetlen hozzáépítve, jól berendezett korszerű fertőtelenítő helyiségek vannak; Felsőbányán 12 ágyra van berendezve és 104 olyan községben, melynek lakossága az 1000 lélekszámot meghaladja, községenként a lakosság arányában 2—10 ággyal vannak felszerelve. A bányakincstár Nagybányán a bánya- és kohómunkások számára tart fenn kórházat.

A vármegyei orvosi kar.

Szatmár vármegye közegészségügyi szolgálatában Aáron Sándor dr. vármegyei tiszti főorvossal élén, kilencz járásorvos áll. Halász Jenő dr. a fehérgyarmatiban; Csuka Mihály dr. az erdődiben; Bajnóczy Géza a szinérváraljaiban; Egry Károly dr. a szatmáriban; Diósi Adolf dr. a csengeriben; Csató Sándor dr. a mátészalkaiban; Czukor Lajos dr. a nagykárolyiban; Olsavszky Viktor dr. a nagysomkútiban; Gondos Mór dr. a nagybányaiban. Ezeken kívül három városi tiszti orvos van és pedig Schönpflug Béla dr. Nagykárolyban, Herczinger Ferencz dr. Nagybányán és Csausz Károly dr. Felsőbányán; továbbá 2 városi orvos van, Doby Zsigmond dr. Nagykárolyban, Nagy János sebész Nagybányán és Berksz Aurél Felsőbányán.

Mint körorvos a vármegye területén jelenleg 21 orvos működik. Hét kör csak helyettesekkel van ellátva. A csengeri egészségügyi körben Kápolnay Kálmán dr., az erdődiben Róth Sándor dr., az erdőszádaiban Hengye Titusz dr., a fehérgyarmatiban Grósz Rezső dr., a gacsályiban Majtényi Lajos dr., a királydarócziban Hajós Fülöp dr., a krasznabéltekiben Nádai Lipót dr., a kölcseiben Markovics Vilmos dr., a mátészalkaiban Vida József dr., a hodásziban Rosenberg Ignácz dr., a nagyecsediben Glatter A. Béla dr., a nagykárolyiban

Schönpflug Béla dr., a II-ik nagykárolyiban Somossi Ignácz dr., a nagydobosiban Belényessy László dr., a nagysomkúti I-ben Goldstein Ármin dr., a nagysomkúti II-ikban Kovács Mór dr., a nagybányaiban Winkler Jenő dr., a szaniszlóiban Láng György dr., a szatmáriban Lacheta Brúnó dr., a sárközújlakiban Telts Róbert dr., a szinérváraljaiban Ember Elemér dr. Az üresedésben levő avasfelsőfalui, érendrédi, felsőbányai, krassói, remetemezői és nagypaládi körorvosi állások teendőit, mint helyettesek, a járásorvosok végzik. Az összes orvosi körök túlterheltek. Az üresedés oka a csekély javadalmazás. Mindezeken kívül Nagykárolyban még 6 magángyakorló orvos működik.

A nagybányai m. kir. bányaigazgató ságkerületének szatmár-vármegyei reszén működnek, Nagybányán Kádár Antal dr. bányakerületi főorvos, Wagner Sándor dr. bányaműorvos és egy segédorvos, Felsőbányán Tóth Gábor dr., Kapnikbányán Kulcsár Viktor dr. bányaműorvosok.

A törvényhatóság területén összesen 47 orvos működik, ezek közül orvostudor 45, sebész 2. Hat állás üres. Gyógyszertárat önállóan kezelő gyógyszerész van 28; a gyógyszertárakban alkalmazott okleveles segédek száma 7.

Három rendezett tanácsú városban 25,—180 községben 186 okleveles bába működik. Ezeken kívül 27 községben 27 másodrendűleg képzett bába, 100 községben 100 parasztbába működik.

A védhimlő-oltást 1907-ben 30 orvos 30 oltókerületben teljesítette. Először oltatott 14.300, újraoltatott 13.000, összesen 27.300 egyén.

A három rendezett tanácsú városban és 15 községben a halottkémlést összesen 18 orvos végezte. Képesített halottkém van 223 községben. 68 községben nincs halottkém, ezekben a községi elöljáróság teljesítette a halottkémlést.

KÖZOKTATÁSÜGY.

I.

NÉPOKTATÁSÜGY.

Az a nagy eredmény, melyet az 1868. évi népoktatási törvények óta a magyar népiskolák mind általános közművelődési, mind ethnografiai szempontból felmutattak, nagy és őszinte érdeklődését, meleg rokonszenvét és jótékony támogatását szerezték meg az egész ország közvéleményének. Megszerezték, mert nem egy vármegyére lehet rámutatni, a hol a rendezett népoktatás a vármegye ethnografiai képét előnyösen változtatta meg s igy köztudatba ment át, hogy a terjeszkedő nemzetiségekkel szemben, főleg a hazafias szellemü rendezett népoktatással lehet sikerrel felvenni a küzdelmet. — Szatmár vármegyében is nagy missziót teljesít a népoktatás és az itt elért eredményt mutatja, hogy két évtized alatt a vármegye össznépességében a magyarság számaránya 56·7%-ról 61·6%-ra emelkedett.

Nemzetiségi viszonyok.

A vármegye össznépességének mintegy harmadát alkotó oláhság a vármegye keleti és délkeleti részeit foglalja el és a Szamos mentén egész a magyarság szívéig, Porcsalmáig hatol be, elhódítván útjában nem egy községet, a mely egykor magyar volt. Kővár vidékén ma is van olyan község, a hol feltalálható az elhagyatott magyar református temető ; egyes falvak a régi telekkönyvi térképeken magyar nevűeknek vannak feltüntetve. Vannak községek, melyeknek oláh lakosai magyar nemeslevelüket elő tudják mutatni, de magyarul nem tudnak.

Ezzel szemben örvendetes jelenséggel is találkozunk a magyarság előnyére. A Nagykároly és Erdőd vidékén élő svábság, a nyiri ruthénség, a szórványosan letelepedett tótság, a hazafias papság és tanítóság lelkes munkássága révén, nemcsak szívben, de nyelvében is egygyé olvadt a magyarral.

Történelmi visszapillantás.

Szatmár vármegye népiskolaügye az ország általános iskolai fejlődésének képét tükrözi vissza. Itt is keletkeztek egyházak és azok mellett iskolák már a XIII., XIV. században. Adatok vannak arra, hogy Szatmáron és Nagybányán plébániai iskolák voltak már a királyság első századaiban. Az a tény, hogy a hol az egyház megerősödött, iskolát állított, itt is bizonyítékra talál. Hiteles adatok nélkül is föltételezhető, hogy a vármegye néhány olyan községében még, a melyekben a XIV., XV. században virágzó egyházi élet volt, iskola is lehetett. Ha tehát az ország 138 iskolája között, melyeket az újabb kutatások az 1540. év előtt meglevő iskolákként említenek, nincsen szó a Szatmár vármegye mai területéhez tartozó helységek iskoláiról, mégis okunk van hinni e feltevésünk helyességében.

Ez iskolákban leginkább a vallást és az egyházi énekeket tanították, de az élőszóval tanított imádságokon kívül, itt-ott az olvasást is.

Ez iskolákban természetesen papok tanítottak, a leányiskolákban pedig apáczák. 1370-ben Szatmárban és Németiben a leánykákat apáczák tanítják és ugyanitt a fiúk tanításában Domokos-rendű barátok is buzgólkodnak.

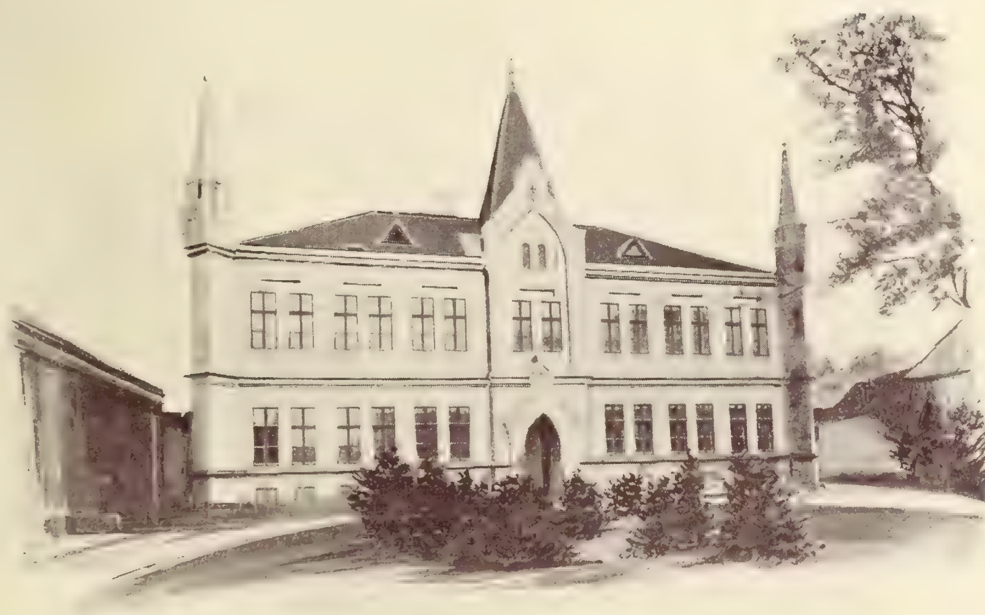
Igy találta az iskolákat a reformáczió, mely az egyházak és iskolák életében nevezetes fordulatot jelent. A vármegyének 76 olyan községe, a melyben róm. kath. egyház volt, rövid idő alatt protestánssá lett és a hol protestáns egyház alakult, elemi iskola is keletkezett.

A protestantizmus hatása a népoktatásra.

Nagyobb iskolák keletkeztek Erdődön, Nagybányán, Felsőbányán, valamivel későbben Szatmáron. E nagyobb iskoláknak alsó 1—2 osztálya volt az



Nagykároly. — A róm. kath. elemi iskola.



Nagykároly. — A róm. kath. elemi leányiskola.



Nagykároly. — Az állami polgári leányiskola.



Nagykároly. — A róm. kath. főgimnázium.

elemi iskola. Szatmáron és Nagybányán a többi osztályokban tanítottak latin és görög nyelvet is. De tanították mindazon ismereteket, melyek az akkori körülmények szerint, a papi és tanítói pályára előkészítették az ifjúságot. Kiss Kálmán erre vonatkozólag azt írja : ,,A tanítók többnyire szintén papi hivatalra készültek és csak azon esetben maradtak végleg iskola-tanítók, ha papi alkalmazást nem nyerhettek. Voltak azonban kisebb készületü s egyedül csak az iskolatanítói pályára készült rektorok is, de mind ezek, mind az előbbiek, kötelesek voltak vizsgát tenni." Voltak tanulóifjakból lett tanitók is, a kik sok esetben csak egy-két évig tanítóskodtak. Az alatt pénzt gyűjtöttek a továbbtanulásra és visszamentek az anyaiskolába. Ez a szokás a protestáns iskoláknál még a XIX. században is megvolt egy ideig és a tanítók gyakori változása egyfelől innen eredt.

Az elemi iskolák közül külön tanító, Szatmár vármegye területén, csak a nagyobb egyházközségek iskoláiban volt. A kisebb egyházközségek iskolájában, legnagyobb részben a papok tanítottak a XVIII. században is egy ideig, pedig ,,már az első (1566, 1567, 1577) protestáns zsinatok elválasztják a papi hivataltól a tanítóit." Az iskolák főtárgyai a kis káté és az egyházi énekek voltak. Igy törekedtek erősséget építeni a hitágazatok ismertetésével az egyháznak és maguknak. Azonban tanítottak olvasást, egyszeregyet és némi kevés írást is. Egészben véve a protestantizmus felléptével a vármegyében éppen úgy, mint országosan, a népiskolák száma növekedett és a nép nevelése javult. Az egyházi ügyek kormányzói az iskolák fejlesztésére hasznos intézkedéseket tettek.

A protestánsok térfoglalását s iskoláik fejlődését a katholikusok sem nézik tétlenül. A szenvedélyességig menő vallási harcz keletkezik. Békefi írja: ,,a protestánsok az ifjú duzzadó életerejével és a jövőbe vetett hittel, a katholikusok meg a történeti jogból és a másfélezer éves multból merített meggyőződéssel szállanak síkra" Oláh Miklós 1561-ben behívja a jezsuitákat. Pázmány Péter több helyre, 1630-ban a szatmári várba is jezsuitákat telepít. Szívós munkájuknak eredménye csakhamar meg is érzik. A nemesi családok közül többet megnyernek maguknak, kik nemcsak maguk lesznek katholikusokká, hanem protestáns jobbágyaikat is áttérítik. A protestáns egyházak ellen irányuló támadás iskoláikat is éri. Igy a jezsuiták kezére jutott a szatmári várbeli iskola, az iskola jövedelmét adó Berencze helységgel együtt. Nagybányán az 1547-től 1755-ig fennállott ,,Schola Rivulina" néven ismert főiskolát, melyben 1712-től a jezsuiták miatt a felsőbb osztályok tanítását nem engedték meg, betiltották. A jezsuiták főleg a városokban lévő egyházak ellen léptek fel és azok iskoláit igyekeztek hatalmukba keríteni. Igy szünt meg az erdődi ref. egyház iskolája a XVIII. században. A magyarellenes bécsi politika érvényesülését szolgáló üldözések és az 1717-iki tatárjárás következtében veszett el végképpen Szamostelek, Rózsapallag, Erdőszáda, Iloba, Zazár, Giródtótfalu, Magyarkékes, Dombrovicza református magyarsága.

Felbiger iskola-szervezete.

Ily körülmények között volt Szatmár vármegye elemi iskolázás-ügye a XVIII. század első felében. Erre az időre esik néhány róm. kath. népiskola keletkezése. Ekkor állították fel a vállaji róm. kath. elemi iskolát 1750-ben és a darait 1770-ben. Erre a korra esik a Felbiger-iskola szervezetének életbeléptetése is, mely a magyar népiskolákat ,,Nemzeti iskolák"-nak nevezte ugyan, de szellemével németté akarta átgyúrni a fiatalabb nemzedéket.

A Felbiger iskola rendszerének és az 1777-ben kiadott ,,Rationak" és II. József azon rendeletének, melylyel a német nyelvet mintegy a ref. iskolákba is bekényszerítette, Szatmár vármegyében is nyoma maradt. A szatmári iskolákba 1786-ban Ottományról németül beszélő és író mester került. Taktikai óvatos előrelátásból, néhány ref. egyház jegyzőkönyvébe veszi, hogy a ,,Felséges Parancsolat szerént normális pedagógusa" németül is tudjon tanítani. A nagybányai ref. egyház egyetlen esetben, kivételesen normális iskoláról és professzorról tesz említést, midőn 1787-ben ezt íratja jegyzőkönyvébe : ,,Defigáltatott a jövendő Normalis Professornak fizetése."

Az 1790—91-iki országgyűlés, az iskola magyarsága szempontjából értékes. Az országgyűlésnek az a ténye, hogy a közoktatásügy rendezése czéljából javaslatot készíteni választmányt küldött ki, az első lépés arra, hogy az iskolaügy országgyűlésileg törvényesen rendeztessék. Ettől fogva már serényebb munkásság indúl meg az iskolák érdekében. Az akkor fennálló róm. kath. iskolák és az a Szatmár vármegyében legrégibb 2—3 gör. kath. iskola, mely a XVIII. század utolsó évtizedében keletkezett, a ,,Ratió" rendszeréhez alkalmazkodott. A ref. iskolák azt az

irányt követték, melyet a tiszántúli egyházkerület 1795-ben iskolaszervezeti szabályzatában adott. A vármegyei ref. egyházmegyék közül a szatmári a népiskolákra vonatkozólag statutumot dolgozott ki. Az akkori feljegyzésekből tudjuk, hogy Angyalos, Csenger, Czégénydányád, Gacsály, Fehérgyarmat, Matolcs, Óvári, Porcsalma, Sályi, Szárazberek, Tunyog és Zsarolyán községekben latinul is tanultak és pedig Csengerben, Gyarmaton, Porcsalmán és Zsarolyánban egész a sintaxisig; a többiekben pedig az olvasás és vallás voltak a rendes tantárgyak, s ezek mellett természetesen a számvetés és írás is, noha az írást a lányoknak nem igen tanították; ebben az időben a leányokat a vármegye iskoláiban külön díjért tanították írásra. Bizonyság erre a nagybányai ref. leányiskola történetéből, 1800-ból való adat, mely kimondja, hogy a privatim való írásra tanításért, a kiket a szülék kivánnak, külön más egy ,,rénes forint" fizetendő a kántornak. A vasárnapi ismétlő-iskolázás ekkor több helyen is megvolt már. A nagybányai ref. egyház már 1786-ban gondoskodik az iskolából kikerült ,,nagyobb leányok és legények" vasárnapi tanításáról. A vasárnapi tanítás a vallásos nevelést szolgálta.

A XIX. században, 1848-ig, az iskolák száma szaporodik. Néhány róm. kath. iskola keletkezik. 1847 őszszén Nagykárolyból a mesterképzőt Szatmár-Németibe helyezik át. A gör. kath. iskolák egy része e század 20-as és 40-es éveiben keletkezik, egy része még később. A nagy számban levő ref. népiskolák munkálkodnak és működik 1—2 ág. h. ev. iskola is. Haladás azonban alig érezhető.

Organisations-Entwurf.

Az 1848. szabadságharczot követő szomorú időre esik gróf Thun Leó iskolaszervezetének kibocsátása, az ,,Organisations-Entwurf" 1855-ben, mely az 1777-iki Rationak magyarellenes irányát szolgálta. E szervezet rendszerének hathatós terjesztője volt dr. Haas Mihály, előbb iskolatanácsos, később szatmári püspök, a kiről a nevelés-történelem is megjegyzi, hogy fáradhatatlan tevékenységét nem érvényesíthette ugyan nemzeti irányban, de az oktatásügy előrevitelében nagy érdemeket szerzett. Az ő közreműködése idején szervezték újjá a tanítók és tanítónők kiképzése végett, 1856-ban, az akkor kétévfolyamú róm. kath. tanítóképzőt, mely lendületet ad a róm. kath. iskolaügynek. 1857-ben lepattan a protestánsok gyűlekezési szabadságáról az 1849 ősze óta ránehezedett bilincs s egyházi és iskolai szervezkedésüket Szatmár vármegyében is folytatják.

A kiegyezés után.

Így találja népiskoláinkat a kiegyezés és báró Eötvös József második minisztersége. Uj szellem ébred a százados mulasztás pótlására. Az 1868-ban megjelent ,,Néptanítók Lapja" tanítóinknak kezébe jut. Megszületik az 1868-iki népoktatási törvény. Ennek következményeképpen a jeles tehetségű *Luby* Zsigmondot nevezik ki Szatmár vármegye kir. tanfelügyelőjévé. Megalakul a szatmár-vármegyei iskolatanács. A kormány költségén 1870. év nyarán a tanítók egy része két hónapon át pedagogiai tanfolyamot hallgat. Luby tanfelügyelő lelkes biztatására a nagybányai róm. kath. iskola községivé alakul. 1873-ban Szinérváralján megnyílik időrendben a vármegye első állami elemi népiskolája és 1875-ben Kapnikbánya felső telepén a második. 1877-ben megjelenik a népiskolai országos tanterv, és utána a felekezetek tanterve készül el. 1880—82-ben megalakul a vármegyében a ref. egyházmegyék tanügyi bizottsága. 1884-ben Nagysomkúton, Nagypeleskén, 1885-ben Avasfelsőfaluban keletkeznek állami elemi népiskolák.

A haladás azonban még mindig lassú. Az általános iskolai kép csak némi javulást mutat. Sürgették ,,a gyermekek szorgos iskoláztatását, az iskolaépületek jó karba helyezését, a tantermek felszerelését, az ismétlő iskolások beállítását", a minek valóban kevés eredménye mutatkozott. Volt néhány jobb és népesebb iskola, a nagyobb rész azonban a kezdetlegesség fokán állott. A gör. kath. iskolák legtöbbje nem állotta ki még az elnéző kritikát sem. A fennálló 2—3 izr. iskola nem elég rendezett. A 80-as évek végén mindenik vallásfelekezet tanítói között van több képesítetlen. A nem magyar anyanyelvű tanítók közül sok nem beszéli tisztán a magyar nyelvet. A tanítói fizetés is sovány. Van olyan tanító, a kinek évi fizetése nem tesz 400 koronát. A tanítóegyletek közül ekkor az 1883-ban alakult szatmár-ugocsa-vármegyei róm. kath. tanítóegyesület vezet.

A népoktatás lendülete.

A 90-es években lendületet nyer a tanügyi élet. Az 1893. évi XXVI. törvény a tanítói fizetést javítja. A tanfelügyelőség személyzete egygyel emelkedik. Az iskolák irányításában és ellenőrzésében a tanfelügyelőség élénkebb tevékenységet fejt ki. Nagykárolyban és Nagybányán az állam polgári leányiskolákat állít fel. Az 1859-től fennálló szatmári ref. nőnevelő felsőbb leányiskolai jellegét 1892-ben a miniszter elismeri és ezzel kapcsolatban keletkezik azután, 1903-ban,

a ref. tanítónőképző. Az 1859-ben megnyílt zárdai róm. kath. tanítónőképzővel kapcsolatban, 1892-ben óvónőképző, 1894-ben pedig polgári iskolai tanítónőképző állíttatik. 1895-ben Apában szervez a kormány állami iskolát, 1896-ban tíz állami milleniumi iskola nyílik meg tíz helységben. A tanfelügyelőség felhívására 1897-ben megalakul a ma már 200-nál több tagot számláló vármegyei általános tanítóegyesület. 1903-ban Nagyecsed kap állami iskolát. 1902-ben, a róm. kath. iskolák kivételével, Szatmárnémeti összes elemi népiskolái állami kezelésbe jutnak és rövid hat év alatt 53 tanítós minta népiskola, Halász Ferencz miniszteri tanácsos alkotása hirdeti a magyar kultura fejlődését a vármegye legnagyobb városában. 1905—906-ban 17 helység kap újra állami iskolát és 1907-ben ismét öt állami iskola nyílik meg, és így immár 40 községben folytatja az állami népoktatás áldásos missióját. Ha ehhez hozzávesszük a gyermekmenhelyek és kisdedóvók számának emelkedését, látjuk, hogy a vármegye népiskolaügye a fejlődésnek biztos útján halad.

Az 1868. évi népoktatási törvény hozatalának első évében a vármegyei törvényhatóság területén összeíratott 6—12 éves tanköteles 40,533, 13—15 éves tanköteles : 17,959 ,összesen 58,492. Ezek anyanyelvi megoszlása volt 32,415 magyar (60·16 %), 3790 német (7·2 %), 21,793 oláh (31·7 %), 57 tót (0·1 %) és 437 ruthén (0·84 %). Tényleg iskolába járt 27,590 gyermek, a tanköteleseknek 47 %-a. Ezek ellátására szolgált 362 iskola, egy községi, 50 róm. kath., 149 gör. kath., egy gör. kel., 151 ref., két ág. ev., és nyolcz izr. iskola, összesen 417 tanítóval, kik között 71 nem képesített volt; 204 iskolában magyar, 24-ben magyar és német, háromban német, egyben magyar-tót, hétben magyar-ruthén, 93-ban oláh, 29-ben magyar—oláh volt a tannyelv. A tanítói fizetésekre 70.947 forint s dologi szükségletekre 3244 forint fordíttatott. Az iskolák elhelyezése, felszerelése, berendezése, csekély kivétellel, a legszánalmasabb állapotban volt. A népoktatási törvény meghozta a javulást. Igaz ugyan, hogy e számbavehető eseményekhez idő és az állam anyagi támogatása kellett, de e támogatással a vármegye népoktatásának képe előnyösen változott meg. Népoktatási statisztika.

A millennáris évben a népoktatás állapotát a következő adatok tüntetik fel: 6—12 éves tanköteles volt 46,258, 13—15 éves: 15,906, összesen: 62,164. Ezek anyanyelvi megoszlása volt: 38,679 magyar (62%), 2103 német (3%), 21,358 román (34%), 7 tót (0.01%), 17 ruthén (0.02%). Tényleg iskolába járt 41,298 gyermek, a tanköteleseknek 64.4%-a, 26,797 magyar (69%), 1970 német (93%), 12,526 román (58%) és 5 ruthén (29%). Ezek ellátására szolgált 11 állami, 7 községi, 53 róm. kath., 181 gör. kath., 169 ref., 2 ág. ev., 6 izr., 1 magán, összesen 420 iskola 538 tanítóval (81 nem képesített). 102 iskolában román, egyben német, 41 román-magyar, a többiben magyar volt a tannyelv. Az iskolák fönntartása 297.376 forintba került. Az iskolai ingatlanok értéke 1,298.864 forint, ennek évi jövedelme 55,534 forintot, az iskolák tőkepénze 109.686 forintot, ennek jövedelme 6,666 forintot adott. Tandíjból 35.460 forint, államsegélyből 118.487 forint, egyéb forrásokból 11.159 forint volt az iskolák jövedelme. A tanítók javadalmazása 227.226 forintot, dologi szükségletekre 70.150 forintot fordítottak.

Az 1906. évi statisztika adatai szerint 6—12 éves tanköteles volt 48,395; 13—15 éves 20,710; összesen 69,105. Ebből magyar anyanyelvű 44,156 (63.8%), német 1707 (2·5%), román 23,130 (35%), tót 53 és egyéb 77. Tényleg iskolába járt: mindennapi iskolába 36216; általános ismétlő-iskolába 6677; gazdasági ismétlő-iskolába 3412, magántanuló volt 86, iparos, kereskedőtanoncz, közép- és polgári iskolákba 6265 tanköteles, összesen 52,654 tanköteles; tehát iskolába járt a tanköteleseknek 76%-a. Iskolába járó tankötelesek között magyar anyanyelvü volt 35,137 (79%), német 1641 (96%), román 15,799 (68%), egyéb 59. Ezek ellátására szolgál t36 állami, 3 községi, 52 róm. kath., 177 gör. kath., 1 gör. kel., 138 ref., 2 ág. ev., 7 izr. és 3 magán, összesen 419 iskola, 102-ben oláh, 49-ben oláh-magyar, a többiben magyar volt a tannyelv. Az iskolák számának apadása egyrészt az állami iskolák szervezésének következménye, mert több helyen az állami iskola szervezésére való tekintettel a felekezeti iskolák megszüntek, másrészt a külön fiú- és leány osztatlan iskolák a nagyobb taneredmény elérése céljából egygyé összevonva vegyes, osztott iskolákká alakíttattak át. A tanítók száma 608, kik között 31 nem okleveles, s a kik közül 415 magyar anyanyelvü. A nem magyar anyanyelvü tanítók közül 162 tökéletesen, 6 kevéssé beszél magyarul.

Az 1893. évi 26. t.-cz. alapján engedélyezett állami segélyek összege 168.974 kor. Ez államsegélyből jut a községi iskoláknak 2450 korona; róm. kath. iskoláknak 31,058 korona; gör. kath. iskoláknak 62,323 korona; ref. iskoláknak 66,333 korona; az ág. ev. iskoláknak 930 korona; a gör. keleti iskoláknak 260 korona; az izr. iskoláknak 5620 korona.

Ily nagymérvű állami támogatás mellett vált lehetővé, hogy a 600 koronás tanítói fizetés már csak a gör. keleti s a gör. kath. iskolák egy részénél van meg. A többi iskolák tanítóinak fizetése, a korpótlékon kívül, mindenütt ki van egészítve 800 koronára, sőt az 1907. évi 27. t.-czikkben megállapított minimális alapfizetés és korpótlékok kiegészítése is folyamatban van, úgy hogy a tanítók tisztes ellátása valamennyi népiskolánál biztosítva van.

1868 óta az iskolák törvényes elhelyezése érdekében is nagyon sok történt. A vármegye legtöbb iskoláját újjáépítették vagy kibővítették és kellő felszereléssel látták el. Csak a legutóbbi évtized alatt 127 iskolánál történt építkezés. Sajnos, a legszegényebb hegyi községek népoktatásukat kellő karba helyezni, az építkezést teljesíteni a legjobb akarattal sem tudják. Nincs más mód a népoktatás biztosítására, mint évről-évre a fokozatos államosítással sietni segélyükre.

Állami iskolák.

1895-ig mindössze öt állami elemi iskola volt a vármegyében: Szinérváralján, Kapnikbányán, Nagypeleskén, Nagysomkúton, Avasfelsőfaluban. A millennáris ünnepély alkalmával állították fel az apai, aranyosmeggyesi, udvari, patóházi, érdengelegi, krasznaszentmiklósi, Kapnikbánya-alsótelepi, misztótfalusi, hagymásláposi, magyarberkeszi, vámfalusi; 1903-ban a nagyecsedi; 1905-ben az avasújfalusi, barlafalusi, csengerbagosi, domahidai, hiripi, kővárhosszúfalusi, laczfalusi, szamoslippói, mózesfalusi, nagykolcsi, nagynyiresi, nagysikárlói, oláhgyűrüsi, remetemezői, somkútpataki, szatmárzsadányi, vetési; 1906-ban a nagybányai; 1907-ben a tartolczi, érendrédi; 1907-ben a kőváraljai, kővárremetei, szamosdobi iskolát. Jelenleg tehát 40 községben 128 tanítóval van már biztosítva az állami népoktatás.

Az állami iskolák legnagyobbrészt újonnan emelt épületekben vannak elhelyezve és bútorzattal, tanszerekkel mintaszerűen felszerelve. Az állami iskolák mintaszerű elhelyezésének biztosítása úgy vált lehetővé, hogy a vármegye törvényhatósága az 5%-os iskolai pótadó és a tanítói lakbérek visszabocsátása ellenében, az építkezésnek részben való fedezetére, hosszúlejáratú kölcsönt vett fel és azt a közoktatási tárcza rendelkezésére bocsátotta. Ez építkezési és telekszerzési költségekre a legutóbbi három év alatt a vármegye törvényhatósága 180.000, a közoktatásügyi tárcza pedig 296.000 koronát fordított.

A vármegye állami iskolái nemcsak az elhelyezés, berendezés és a tanítás intenzitása tekintetében szolgálnak követendő például a többi iskolafentartóknak, hanem igazi népnevelői ténykedéssel szolgálják mind az iskolában, mind az iskolán kívül azt a czélt, melynek megvalósítása érdekében szerveztettek. Valamennyi állami iskolának van ifjúsági könyvtára. 3265 mű, 3257 kötetben, 6982 korona értékben, áll a tanuló ifjúság rendelkezésére.

Ifjusági egyesületek.

Minthogy pedig nagy érdeke az iskolának, hogy az életbe kilépő növendékeit mentül több időre magához fűzze, a legtöbb állami iskola mellett ifjusági egyesület van működésben, melyek egyrészt az ifjakat a korcsmáktól tartják távol, másrészt hasznos szórakoztatással és továbbképzéssel a hazafias, vallásos, erkölcsös nevelést továbbra is biztosítják.

Az 1907—908. tanévben az állami iskolákba összesen 12,806, 6—15 éves tanköteles volt beiskolázva. Ezek között volt 8340 magyar, 82 német, 4360 román, 4 tót, 20 egyéb; 1529 róm. kath., 5381 gör. kath., 217 gör. kel., 31 ág. ev., 3666 ev. ref., 1981 izr. és egy baptista. Mindennapi iskolába járt 9738, általános ismétlő-iskolába 673 és gazdasági ismétlő-iskolába 2395 tanköteles.

Felső népoktatás.

A felső-népoktatást a vármegyében a mátészalkai állami polgári fiú, a nagybányai és nagykárolyi állami polgári leányiskola szolgálja. Szervezés alatt áll a nagykárolyi polgári fiúiskola. 1893. évig, Szatmárt kivéve nem volt a vármegyében nőnevelésre hivatott, nyilvánossági joggal felruházott felső népoktatási intézet. 1893. évben szervezték Nagybányán és Nagykárolyban állami jelleggel a polgári leányiskolát. A város biztosította az intézet elhelyezését, a közoktatási tárcza fedezi a személyi kiadásokat. A két intézetet női kézimunka-tanfolyammal egészítették ki. Szép sikert ért el a nagybányai kézimunka tanfolyam, mely 1906-ban a temesvári orsz. iparkiállításon nagy díszoklevelet nyert.

A mátészalkai állami polgári fiúiskola 1906-ban nyílt meg. A község biztosította az iskola elhelyezését s a közoktatási tárcza állami kezelésbe vevén át az intézetet, a szervezés nehézségeit leküzdötte és máris szilárd alapokon áll.

Gazdasági ismétlő iskola.

A népiskolának ismétlő tagozatát, a közoktatási kormány rendelkezéséből, mindazon helyeken, hol a nép gazdálkodással foglalkozik és a hol legalább 40 ismétlő tanköteles van, gazdasági irányúvá alakította át. Évről-évre 20—30 tanító végzi a nagy szünidőben a gazdasági, ősszel és tavasszal pedig a szőlő és borgazdasági tanfolyamot. Jelenleg 81 községben van gazdasági ismétlő-iskola. A tanítók díjazására a közoktatási kormány a községi hozzájárulásokon kívül, 5350 korona államsegélylyel járul. Nagykárolyban, Krasznabélteken, Nagybányán a gazdasági ismétlő-iskola külön szaktanítóra van bízva, a ki a néptanítói képesítésen kívül, két évig a földmíves-iskola tanfolyamait is elvégezvén, egész munkássága kizárólag a gazdasági ismétlő-iskolára szorítkozik.

Tanoncz-iskolák.

Az 1884. évi 17. t.-cz. kötelességévé tette a községeknek, hogy a mely községben 50 iparos- vagy kereskedő-tanoncz van, ezek szakszerű iskoláztatására tanoncziskola szerveztessék. Kereskedő-tanoncziskola van Nagykárolyban; iparostanoncziskola van: Nagykárolyban, Nagybányán, Fehérgyarmaton, Mátészalkán, Szinérváralján és Nagysomkúton. Ezek valamennyien államilag segélyezett községi jellegűek. Az államsegély összege 4750 korona.

A nagybányai iskolák.

A vármegye leghatalmasabb állami iskolája a nagybányai. Nagybánya város népoktatása 1870. évig felekezeti, 1870-től 1906. szeptember 1-ig községi jellegű volt. A város anyagi helyzete az iskolák kellő elhelyezését és kifejlesztését nem biztosíthatta; évről-évre 700 tanköteles maradt, hely hiányában, iskolázatlanúl; azért kellett a közoktatásügyi kormánynak ezen a magyar nyelvhatáron nemzeti missiót teljesítő derék bányavárosnak, az iskolák államosításával, segítségére sietni. A város közönsége 1904 november 12-én egyhangú határozattal mondotta ki, hogy a népiskolái fentartására fordított költségek felajánlásával, községi iskoláinak államosítását kéri a minisztertől. A közoktatásügyi kormány még 1905-ben elfogadta a város ajánlatát, de a politikai zavarok az iskola megnyitását csak 1906 szeptember 1-én tették lehetővé. A város közönsége 20,310 korona évi járulékot fizet a közoktatásügyi tárczának, mely azonban ezt mindaddig visszaengedi, míg az iskolák elhelyezésére a város által felvett félmillió korona törlesztéses kölcsön törlesztve nem lesz. Hatalmas három palotát emeltek a város három pontján, összesen 26 tanteremmel; azonkívűl Borpatakon két-, Kőbányán egy tantermes állami iskola szervezésével és felépítésével Nagybánya város népoktatásügyét mintaszerűen rendezték.

Kisdedóvás.

A kisdedóvás, az 1891. évi 15. t.-cz. megalkotásáig jórészt a vármegye kultur-egyesületére, a Széchenyi-Társulatra, volt utalva. Városokban egyesületek tartottak fenn rendszeres kisdedóvókat; a községekben pedig a Széchenyi-Társulat, megelőzvén a kisdedóvási törvényt, dicséretes buzgósággal szervezte a nyári gyermekmenhelyeket. Jelenleg van a vármegyében 22 rendszeres kisdedóvó, egy állandó és 102 gyermekmenhely. A rendszeres kisdedóvókban 2284, az állandó gyermekmenhelyen 110; a nyári menhelyeken 8650, tehát összesen 11,044 kisded áll gondozás alatt, vagyis az óvókötelességeknek 44%-a. Állami kisdedóvó van: Aranyosmeggyesen, Kapnikbánya alsó és felsőtelepén, Szinérváralján, Nagysomkúton, Mátészalkán, Felsőbányán, Szaniszlón.

Széchenyi-Társulat.

A vármegye népoktatásának nagy támogatására szolgál a „Széchenyi-Társulat“ kulturegyesület. 1882-ben alapították a vármegye lelkes és nagynevű fiai: Berenczei Kováts Lajos és Béla, gróf Károlyi István, Schlauch Lőrincz, Kováts Eduárd, Domahidy Ferencz, Ujfalussy Sándor, Jandrisics János, Tabajdi Lajos, gróf Teleki Géza és Sándor, Kende Zsigmond, Luby Géza és Béla, Nemestóthi Szabó Antal, Zanathy Ferencz, Böszörményi Zsigmond, Ilosvay Aladár stb. A társulat jelszava: „Legyen a vármegyének minden lakosa a magyar államiság híve és tudjon magyarul.“ Gróf Károlyi István inditványára a vármegye egyszázalékos közművelődési pótadót szavazott meg, melynek $^{3}/_{4}$-ed részét a Széchenyi-Társulatnak juttatja. Igy érhette el a társulat, különösen a kisdedóvás terén azokat a sikereket, melyeket kevés vármegye ért el.

Népkönyvtárak, ifjusági egyesületek támogatása, az idegen ajkú tanulóknak a magyar nyelvben való jeles előmenetelének, tanítóknak jutalmazására, az érdemes társulat évről-évre nagy áldozatot hoz. A társulat jelenlegi elnöke

dr. Falussy Árpád főispán, díszelnöke dr. Boromisza Tibor szatmári püspök, igazgatója Madarassy Dezső pátyodi földbirtokos.

Tanítóegyesületek. A vármegyében hét tanítóegyesület van működésben: az általános tanítóegyesület, a szatmár—ugocsai róm. kath. tanító-egyesület, Munkács egyházmegyei, a nagyváradi gör. kath. egyházmegyei, a szamosújvári gör. kath. egyházmegyei, a szatmárvidéki ref. és a nagykárolyvidéki ref. tanító-egyesület. Kiváló figyelemre méltó az általános tanító-egyesület tevékenysége, mely ,,Tanügyi Értesitő" czimen havi tanügyi lapot is ad ki, szerkeszti Mihály Ferencz igazgató, továbbá a róm. kath. tanítóegyesületé. A többi egyesületek is dicséretes buzgósággal veszik ki részüket a tanügyi munkában. Árvaház Nagykárolyban, ,,Melinda árvaház" néven, az irgalmas nővérek vezetése alatt van.

A vármegye első tanfelügyelője *Luby* Zsigmond volt, a kinek csaknem két évtizedes tanügyi kormányzása a népoktatásügyet elhagyatott helyzetéből kiemelte. 1880. évben Berenczei *Kováts* Béla neveztetett ki kir. tanfelügyelővé, a ki Luby munkafonalát átvevén, a vármegye népoktatásában maradandó alkotásokat teremtett. Jelenleg *Bodnár* György a vármegye kir. tanfelügyelője.

Nem lesz érdektelen, végezetül, az irni-olvasni tudók számarányát az utolsó két évtized alatt bemutatni. Irni és olvasni tudott 1890-ben az összes polgári népességnek 32·9%-a; 1900-ban 39·4%-a. A hat évnél idősebb polgári népességnek 1890-ben 40·1%; 1900-ban 47·3%-a.

Források: *Szirmay:* Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. — *Fényes* Elek: Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja. — *Péterffy* Sándor: A magyar elemi oktatás. *Halász* Ferencz: Állami Népoktatás. *Erdődi* János: Neveléstörténet. A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve. Az orsz. központi statisztikai hivatal közleménye Szatmármegye közm. viszonyairól (kézirat). Dr. *Kőrössy* József: Nemzetiségi tanulmányok *Szatmáry* György: Nemzeti állam és népoktatás. *Székely* Árpád: A nagybányai iskolák története. — *Békefi* Remig: A népoktatás története Magyarországon. Dr. *Kiss* Áron: A magyar népiskolai tanitás története. — Dr. *Haas* Mihály: Schematizmus.

II.

KÖZÉPISKOLÁK.

A) A NAGYKÁROLYI KEGYESRENDI FŐGIMNÁZIUM.

Történelmi visszapillantás. Nagykároly városában, a szatmári béke megkötése előtti időkben nem akadunk gimnáziumi oktatás nyomára. Ennek oka részint abban rejlik, hogy a folytonos háborús idők zaja nem volt alkalmas művelődési intézmények meggyökereztetésére, részint abban keresendő, hogy a fegyvercsörgés nyomán járó szegénység meghiúsította a nagykárolyi polgárság középiskola-szervezésére irányúló jószándékát. Így a város és vidéke módosabb szülőktől származó gyermekei, az akkor már szilárd alapokon nyugvó debreczeni vagy szatmári gimnáziumokba kényszerültek tódulni, míg a szegényebb osztályhoz tartozó ifjak a továbbművelődés nélkülözésére voltak kárhoztatva.

Nagykároly városát, elhagyott, iskolát nélkülöző állapotából, a békés kornak elkövetkeztével, gróf Károlyi Sándor ragadta ki, főúri meczénáshoz méltó alapítványával, melyben biztosítékot nyújt arra nézve, hogy kollégiumot és iskolát állít fel saját költségén ,,a szükséges ingóságokkal együtt". Ebbeli szándékát magában foglaló alapító-levelét 1725 július 29-én írta alá, a melyben ekként nyilatkozik e fontos ügyben ,,Én az Isten jóságából vett igen sok jótéteményt mindenkor kegyeletes és hálás emlékezetemben tartván, lelkemből arra törekedtem, hogy mindazt, mit Istentől kegyelemből kaptam, hálás szívvel, jótékonyan, hasznosan és üdvösen kioszthassam." Sokat töprengett az alapító gróf a fölött, hogy az új iskola vezetését kire bízza. Nem kerülte ki azonban figyelmét a kegyes-tanítórendiek országos jó hírneve, a kik akkor már kilencz helyen tanítottak hazánkban és azért idevonatkozóan következőleg intézkedik: ,,Azon hajlamom, vonzalmam és szívem szerint, mellyel tisztelendő Piarista atyák szent szerzete, mint Isten egyháza, főképpen pedig az ifjúság nevelése körül igen érdemes és igen kedvelt rend iránt viseltetem, jól megfontolva és érett elhatározással ezen szent szerzetet Nagykároly mezővárosban nemcsak befogadom, hanem bizonyos alapítványnyal is biztosítani elhatároztam."

Az alapító-levélben egyelőre hat szerzetes egyén ellátására tízezer rénes forintnyi összeget biztosít a nemes gróf, tőke gyanánt, s folytatólag szintén hat

szerzetes fentartására újabb tízezer forintnyi tőkét helyez kilátásba. Ezen kívül az összes cselédség és a 12 szerzetes tanár élelmezésére évenként 200 köböl búzát és egy örök időkre használandó szőlőt ajándékoz. Az alapítvány ellenértéke gyanánt kiköti a gróf, hogy „időjártával, ha a kollégium befejeztetik s az iskolák föléptittetnek, az iskolákban az elemektől kezdve a rhetorikáig tanítani köteleztetnek a szerzetesek, mert így kívánja a jövendő ifjúság előmenetele, és pedig minden más jutalom nélkül, minthogy Isten segítségével mások adományai folytán is növekedni fog az alapítvány.“

A felsorolt alapon a kegyesrendiek a meghívást elfogadták. A szerződést a piaristák tartományi főnöke és III. Károly király 1727-ben megerősítette és így a nagykárolyi gimnázium megnyitásához szükséges előfeltételek aránylag rövid idő alatt elrendeződtek. Az iskolahelyiség a nagykárolyi grófi birtoknak a piaristák számára átengedett majdnem hat holdnyi terület keleti részén épült fel, az akkori kívánalmakat teljesen kielégítő mértékben. Itt kezdték meg a tanítást, 1727 szeptember 17-én, latin nyelven, István és Dénes piaristák két osztályban, Gábor prefektus irányítása alatt. Az alsóbb osztály principia, a magasabb fokozat grammatica elnevezést viselt. 1729-ben egy osztálylyal bővült a gimnázium, a melybe az előrehaladottabb növendékek osztattak be.

Ebben az épületben folyt a tanítás, lényegesebb változások nélkül, 1766-ig, a mikor a szónoklati és költészeti osztályok is csatlakoztak a grammaticai évfolyamokhoz. Sőt a nagykárolyi tanintézet volt évek hosszú során át a kegyesrendiek Athenaeumja, mert a bölcsészeti tudományok itt adattak elő a rend növendékeinek. Kevés változtatással, ily beosztás mellett működött e tanintézet 1850-ig, a mikor a hatalom négyosztályú algimnáziummá degradálta azt. A város közönségének és a grófi családnak újabb áldozatkészsége és hosszas utánjárása kellett ahhoz, hogy az V. és VI. osztály beállítása az 1869—70. évben szintén engedélyeztessék. Igy lett ismét a lesülyesztett tanintézet nagygimnáziummá egy igazgató és nyolcz tanár vezetése alatt. *A gimnázium fejlesztése.*

Alig hogy az V—VI. osztályt megnyitották, mozgalom indult meg a város előkelőségeinek körében az iránt, hogy a még mindig csonka tanintézet nyolcz osztályúvá fejlesztessék és nyilvánossági joggal ruháztassék fel. A városi képviselő-testület elé került ez az ügy, a hol meleg fogadtatásban is részesült. Azonban nem egyhamar vált valóra a nagykárolyiak kívánsága, mert nagy erőfeszítések árán, csak 1889—90. évben volt beállítható a VII. és a következő esztendőben a VIII. osztály. A végleges nyilvánossági és érettségi tarthatási jogot 1894. évben engedélyezte a közoktatásügyi kormány.

A minő változatos képet nyújt a gimnázium belső életének fejlődése, éppen úgy többszörös átalakuláson megy keresztül a gimnáziumi épület elhelyezésének ügye is. Az 1776. évben a régi iskolából új épületbe helyezték át a tanintézetet, a melyben egy századnál hosszabb ideig nyert helyet a tanuló-ifjúság. Az 1887-ik évben, alapítása óta immár harmadízben, kapott az új iskola uj helyiséget, melyet 1894-ben 22,073 frt 31 kr. költséggel mindkét szárnyán kitoldatott a város. Az ekként kiegészített emeletes épület két homlokzattal bír, melyek közül a déli az utczára néz, az éjszaki pedig a piaristák kertjére. Összesen 34 helyiség van benne, 17 az emeleten, 17 a földszinten. Ezek mindenike tágas, világos és dús felszerelésű. A gimnázium teljes kifejlesztése után, 7589 frt 80 kr. költséggel, modern, fedett téli tornacsarnokról is gondoskodott a város. *A gimnázium épülete.*

A nagynevű alapító gróf elhalálozása után, méltó utódai meg nem szüntek a támogatásukra utalt tanintézetet mindenkor istápolni. Igy fia, Ferencz gróf, az erkölcs nemesítését czélzó ama korban divatos u. n. tanodai drámák előadhatására nagy költséggel színpadot állított fel. Antal gróf a piaristák és a tanuló ifjúság számára díszes templomot építtetett. György gróf, az 1834-iki földrengés következtében megrongálódott piarista-lakóházat széthányatta és helyére új épületet emeltetett. Később István gróf vette pártfogásába a nagynevű ősétől alapított intézetet és annak főgimnáziummá való fejlesztése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett. A grófi család mellett kivette részét a gimnázium fentartásának terheiből Nagykároly városának társadalma, a hivatalos város, egyes nagylelkű adakozók, úgyszintén a közoktatásügyi kormány.

E sokoldalú támogatást megérdemelte a nagykárolyi gymnázium a múltban és rászolgál a jelenben, mert a magyarajkú tanúlókon kívül, a környéken levő német helységek ifjai közül igen sokan szerezték és szerzik meg alapművelt-

ségök mellett, a honi nyelvben való jártasságot és szívják magukba a hazafias szellemet. Ennélfogva nemcsak kulturális, hanem nemzeti szempontból is igazolva van e tanintézet létjogosúltsága.

Források: A nagykárolyi r. kath. főgimnázium története. Irta *Hám* József igazgató. — A nagykárolyi kegyestanítórendi főgimn. 1905—6. tanévi értesítője.

B) A NAGYBÁNYAI ÁLL. FŐGIMNÁZIUM.

A főgimnázium története.

Nagybánya középiskolájának multja fölötte érdekes. Itt a gimnáziumi oktatás a reformáczióval kezdődik. Kopácsi István, mielőtt a sárospataki kollegiumnak, Szombathy János szavai szerint, ,,belső mivoltát formálta" volna, 1547-ben Erdődről a Drágfi Gáspár várából, a város meghívására Nagybányára jött és itt az egész várost reformálta. Ugyanazon évben szervezte itt a ,,Schola Rivulina" néven ismert iskolát, melyben mindkét protestáns hitközség gyermekei tanultak. Az iskola rövid idő alatt hat osztályú gimnáziummal összekötött akadémiai tanfolyammá, azaz rendes főiskolává lett, hol lelkészeket és tanítókat képeztek. Első rektora volt Kopácsi István, két éven át, 1547 és 1548-ban, a ki logikát, görög nyelvtant és theológiát tanított.

A főiskola mind jobban erősödött. Maga a városi hatóság és a lakosság tartotta fenn. A város a tanulókat segélyezte és erre a czélra egy ideig havi tíz frtot adott. Azoknak, a kik külföldi akadémiákra utaztak, az úti költségéről gondoskodott. A város fizette a rektort és a tanítókat. 1645-ben csak az öreg deákoknak 66 köböl búzából süttetett kenyeret saját költségén. Az iskola fenntartására tett hagyományok és a városi malom vámjövedelme, továbbá a szokásos ünnepi kántálások, meg az úgynevezett coquia, vagy sorban-főzetés, jó ideig bőven fedezték a szükségletet.

A város tehát patrónusa volt az iskolának és ilyképpen az iskola kormányzásába is befolyt. Az iskolai patronátus, mely a városi tanácsból, a kurátorok- és praedikatorokból állott, féltő gonddal őrködött a főiskola fölött. A tanulók magaviseletének irányítását, a rectornak, tanulóknak és tanulódeákoknak kötelelességét iskolai törvények szabályozták. E törvények ma is megvannak a ,,Matrix Illustris Scholae Rivulinae" czímű régi jegyzőkönyvben, mely magában foglalja az igazgató-tanárok, tanító és tanuló deákok névsorát ; az iskolai könyvtárnak különösen theológiai művekben gazdag tartalmáról szóló katalógusát 1633-tól kezdve részletesen, az azt megelőző évekről töredékesen. Ez iskolai törvények, melyek ,,A Tanulóknak igazgatásokról", ,,A Deákoknak és gyermekeknek tanulási rendirül", és ,,A Deákokról" czím alatt vannak összeállítva, érdekesen világítják meg e kor oktatási szellemét, nevelési irányát, szóval iskolai rendszerét.

A jezsuiták.

A főiskola 140 évig, mindig jobban erősödve, élte fénykorát ; 1688-ban azonban feloszlott. A jezsuiták, a kik Szatmáron már 1634-ben megtelepedtek, Szinérváralján, Nagybányán, Giródtótfaluban missziót állítottak fel. A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után az ellenreformáczió nagyobb erővel indúlt meg. A jezsuiták 1660-tól Nagybányán is mindent elkövettek, hogy vagyont és hatalmat szerezzenek maguknak, a minek a bécsi nemzetellenes törekvések erőszakos pártfogása útján, eredménye is volt. 1687-ben Károlyi László főispán nagy számú jezsuita páter kiséretében jött a városba és a paplakot, templomot elfoglalta a jezsuiták részére. A főiskola ,,a török veszedelem miatt" ez évben a város határán belül maradt. Azonban 1688-ban,a Jézus-társaság tagjainak ,,kifejtett erélyes munkássága következtében, a jezsuitáktól inspirált inquizitió az iskolát lefoglalta. A tanítók fizetését kezdetben ugyan meghagyták, ámde 1689-ben utóbb a pap, tanító, seniorok, contrascriba és tanítványok, 15 öreg deák és több kisebb a városból elűzettek." Ekkor az iskola a közeli Magyar-Kékesre vonúlt, mely akkor tiszta református, magyar lakosokból állott. Néhány évvel később visszajött, de csak folytonos küzdelemmel tudott fennállani és régi virágzását nem tudta többé visszaküzdeni. A tanulók száma apadt. Rektorai nem voltak már annyira kiválók, mint a régiek. A segélyezés is csökkent, mert az addigi jövedelemnek egy részét a jezsuitáknak rendelte a felsőbbség és 1691-ben a jezsuita-rendet jogaiban meg is erősítette. ,,Lipót király első sorban a Szt.-Márton templomát, az iskola fundusait, a prédikátorok lakását, javait, földjeit, kertjeit, rétjeit, gyümölcsöseit, szőleit, hegyeit, dülőit, dézsmáit és összes hozzávalóit, azonkívül a hozzá tartozó szántható és nem szántható mezőit, legelőket, parlagait,



Nagybánya. — Az állami polgári leányiskola.



Felsőbánya. — Az apáczazárda.



Nagyecsed. — Az állami elemi iskola.



Nagysomkut. — Az állami elemi népiskola.

kaszáló réteket, erdőket, folyóit, hegyi forrásait, halas vízeit, malmokat és azok helyeit a Jézus-társaságnak adományozta“.

A jezsuiták már Lipót királynak 1691-ben kibocsátott diplomája előtt megkezdték a tanítást Nagybányán. 1674 óta az elemi oktatást folytatták. Tanítványuk azonban alig volt, a minek egyedüli oka az, hogy római katholikusok alig voltak akkor a városban. Térítői munkájuk mellett azonban, ha lassan is, szaporodtak a katholikusok. A Lipót-féle diploma már ama törekvésüknek, hogy a gimnáziumi oktatás a kezükben legyen, meghozta a sikert. Igaz, hogy eleinte sok kellemetlenségük volt, mert a városi elöljáróság inkább a protestánsokat pártolta. Azonban a hatalom az ő részükön volt. 1706-ig éltek is azzal. Akkor azután, II. Rákóczi Ferencz rendeletére, Nagybányáról el kellett távozniok. 1711-ben újra visszajöttek. 1712 januárjában azonban végleg kiszorították a Schola Rivulinát a városból. Ettől kezdve, 1755-ig, a főiskola egy rektor és öt tanítódeák vezetése alatt, a Híd-kapun és így a városon kívül telepedett le. A főiskola ekkor vesztette el nyilvánossági jogát. 1755-ig, a mikor végleg megszünt, csak titokban és nagy küzdelmek között tarthatták fenn.

A hogy a jezsuiták 1711-ben visszajöhettek és vagyonukat visszakapták, térítői és oktatói munkájukat nagy erővel folytatták. Sok előmunkálatba, sok harczba került a rendnek megfészkelése. Majdnem ötven éven át a várossal és felekezetekkel folytatott tusakodása nem tudta azt a lakosság körében kedvessé tenni. A Schola-nak 1712-ben történt kiszorítása után, az 1713. év nagy erőt adott nekik. Ekkor Matyasovszky László nyitrai püspöknek a szegedi Jézus-ház czéljaira tett 55000 Rh. forintra rúgó alapítványát, melyet egy Szegeden felállítandó középiskola fentartására tett, az ottani Jézus-renddel együtt Nagybányára telepítették, illetőleg hozták át. Igy a gimnáziumnak fentartásához, úgyszintén a térítői munkához is megvolt az alap. A jezsuiták megkezdték a rendház építését is. A város által adott területen, a Matyasovszky-alapból 500 Rh. forintot használtak fel az építésre. A mai gimnázium épülete volt az, melyet 1748—50-ben fejezték be. Megvetvén a lábukat, nagy sikerrel dolgoztak. Kitartó munkájukkal elérték azt, hogy 1755-ben a ref. főiskola végleg megszünt. A híres iskolában még ekkor is öt tanító volt. Ekkor a protestánsok száma 1040 volt, ezek közt 160 tanuló és öt tanító. Többségben voltak, de legyőzettek. Igy a gimnáziumi oktatás Nagybányán kizárólag a jezsuiták kezébe került és ott is maradt 1773-ig, a rend feloszlatásáig. E szerint a jezsuita gimnázium fennállása itt 1713-tól 1773-ig terjedt. A rend feloszlatásával a rend tagjai mind eltávoztak Nagybányáról.

A gimnáziumi tanítást, a jezsuiták eltávozása után, a XIV. század óta itt birtokos és fennálló minorita-szerzet vette át. Az iskola is a minorita-rendnek a házába költözött. Bár a város „az itt lévő minorita-szerzet tanítási képessége iránt nem táplált általános bizalmat“, mégis a gimnázium a kezükben maradt. a hogy azt a helytartó-tanács az egri püspökséggel együtt elvégezte. A minoriták.

A gimnázium 1779-ig ötosztályú nagygimnázium volt, három grammatikai és két humanitási osztálylyal, 1779-től 1789-ig háromosztályú kis gimnáziumként tartatott fenn. 1789-ben a helytartótanács rendelete következtében, hogy „minden magyarhoni gimnáziumban a tannyelv a német legyen“, a minorinták, a kik a német nyelvet teljesen nem tudták, vagy nem akarták tanítani, a gimnáziumi tanítással felhagytak és ettől fogva 1810-ig világi tanárok tanítottak. Ekkor a Ratió alapján hat osztályú nagygimnázium volt az iskola.

1810 szeptember 4-től újra a minoriták tanítanak benne 1887-ig. Ez alatt 1851-ig négyosztályú, 1851-től 1868-ig ötosztályú a középiskola, 1869—1879 között végre nyolczosztályú lett.

A gimnáziumot pátronusként a város és a kincstár tartotta fenn. A modern kulturai élet szelleme és ereje mind nagyobb hatással terjedt és ez a város intéző embereit arra a gondolatra vezette, hogy az iskola fentartásában vegye igénybe az állam hatalmát. Megindúltak az államosítás ügyében a tárgyalások. A város a jezsuitáktól épített és 1787-ben megvett rezidencziának átalakítási költségeit 84.000 koronában magára vállalta és ezenkívül évi 16000 korona fizetésére kötelezte magát. Igy gróf Teleki Géza közbenjárására a változatos multú gimnázium államivá lett. Ma pedig korszerű berendezésével, mintaszerű modern irányával terjeszti a tudományt. A tanulók összes száma 337. Államositás.

Források: Morvay Győző: „A középoktatás története Nagy-Bányan“. Gergely Károly: „A nagy-bányai ev. ref. egyház története“. A nagy-bányai áll. főgimnázium 1906—7. tanévi értesítője.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

Valamely helynek földrajzi fekvése, nemzetiségi viszonyai és a területén lezajlott történeti események nagy befolyással vannak ama földterület lakosainak kulturális fejlődésére. Ilyen nézőpontból tekintve, első pillanatra úgy látszik, mintha Szatmár vármegye, különösen kedvezőtlen nemzetiségi viszonyai következtében, épen nem volna alkalmas arra, hogy területén magasabb szellemi, irodalmi és tudományos élet kifejlődjék, és hogy a megye kihatóbb kulturális mozgalmak kiinduló pontjául szolgáljon. De ha mélyebben kutatjuk nemzetünk művelődésének fejlődését, arra a meggyőződésre jutunk, hogy Szatmár vármegyének hazánk kulturális fejlődésében igen nevezetes szerep jutott. Nemzetünk társadalmi, politikai, irodalmi és tudományos életének alig van egyetlen mozgalma, melyben e vármegye hathatósan részt ne vett volna, sőt voltak olyan idők is, — mint a reformáczió kora, — midőn e vármegye férfiai vezető-szerepet vittek a nemzet szellemi életében és e vármegye nem egy olyan kiváló szellemet is ajándékozott a nemzetnek, a melyet nemcsak e vármegye, hanem az egész nemzet is büszkeséggel vallott a magáénak.

Szent István nejének, Gizellának, valamint később II. Gézának német telepítései jótékony hatással voltak a kulturális fejlődésre. A kereszténység is korán elterjedt. A kaplyoni monostor már 1080 táján épült és valószínűleg mind ebben, mind a vármegye többi kolostoraiban is virágzó szellemi munkásság fejlődött ki. De a tatárjárás pusztításai, majd később a törökök dúlásai ez emlékeket teljesen megsemmisítették, úgy hogy e vármegye középkori irodalmából semmi sem maradt reánk. Csupán a magyar renaissance korának végén tünik fel a vármegye neve az irodalom történetében, nagy fiának, *Bakócz* Tamásnak életével. Az európai nagyságu esztergomi biboros-érsek Erdődön született s a város legalacsonyabb hajlékából emelkedett csaknem a római pápa székébe.

Annál több bizonyítékunk van arra, hogy a reformáczió korában élénk tudományos és irodalmi élet virágzott itt. A magyar Luther, *Dévai Biró* Mátyás erdődi, majd szatmári pap volt, a ki nemcsak terjesztője, hanem első szervezője is volt egyházának.

E vármegyében születtek: *Erdősi Sylvester* János (1505.) korának egyik legkiválóbb írója és tudósa, az első magyar nyelvtan és az első magyar distichonok szerzője, jeles bibliafordító; *Batizi* András (1510.) a híres reformátor, hithirdető és énekszerző, a kinek 44. zsoltára a költői erő és a hang nemessége tekintetében vetekedik kora istenes énekeinek legjelesebbjeivel és a ki bibliai történeteivel úgyszólván megalapítója e kor moralizáló irányának; *Károli* Gáspár (1529—1592.) a felsőmagyarországi kálvinista egyházak szervezője, az első teljes magyar biblia fordítója; *Károli* Péter (1543—1576.) az erdélyi unitárius vallás megalapítójának, Dávid Ferencznek leghatalmasabb ellenfele és Melius Juhász Péternek, a magyar Kalvinnak leghűségesebb bajtársa; *Milotai Nyilas* István (1571—1623.) Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari papja, a tiszántúli egyházak püspöke; *Bánfi Hunyadi* János (1576—1650.) a londoni Gresham-College híres tanára; *Tótfalusi Kis* Miklós (1650—1702.) a világhírű magyar könyvnyomtató, betűmetsző, jeles író és nyelvtudós.

A nemzeti szellem felújulásának irodalmi küzdelmeiben is részt vesznek e vármegye jeles férfiai. A mándi születésű *Gáti* István (1749—1843.) is ennek

a küzdelemnek lelkes katonája, a Dugonics iskolájának, a magyaros iránynak lelkes tagja, az univerzális nyelvelméletnek és a stenografiának első úttörője. *Kézy* Mózes, Kazinczy Ferencz belső barátja, a maga idejében országos hírű latin költő. *Fándy* László egyike, azon keveseknek, a kik Kármán folyóiratában, az Urániában buzgólkodtak a magyar irodalom emelésén.

A Kazinczytól felidézett nyelvújítási harczban is tényleges részt vett Szatmár vármegye. Midőn ugyanis a harcz már annyira elmérgesedett, hogy a vármegyék gyűlései protestáltak Kazinczy nyelvújító iránya ellen, Szatmár vármegye rendei *Domahidy* Menyhértet bízták meg, hogy a neologusok ellen gúnyiratot szerkeszszen, mely Kazinczynak is kezébe került. De nemcsak ellenesei, hanem lelkes hívei is voltak e vármegyében a nyelvújításnak, mert ugyancsak egy szatmármegyei ősi nemesi család sarja volt az a férfiú is, a ki mesterét, Kazinczyt, az orthologusok támadásai ellen megvédelmezte. Az orthologusoknak a Kazinczyt gúnyoló Mondolat-ára való kíméletlen szatírájú *Felelet, a Kölcsey Ferencz**) tollából eredt. Ugyancsak a legszélsőbb neológusok közé tartozott a jeles útirajz-író *Oroszhegyi* Józsa (1822—1870.) is, a híres orvosnak és a hirhedt orvosi műszók gyártójának, Bugát Pálnak, pártfogoltja és buzgó követője, a ki mestere példájára maga is számos vegytani és orvosi műszót gyártott és terjesztett.

Kölcsey működése átvezet az irodalom nemzeti és a magyar történet reform-korszakába, melynek ő legeszményiebb bajnoka. Szatmár vármegyének e kiváló férfia örök érdemet szerzett magának mind az irodalom, mind a politikai élet terén. Mint író, megalapítója a magyar művészi kritikának, dramaturgiának, az akadémiai emlékbeszédnek, mint politikus alapvetője a művészi magyar politikai szónoklatnak és mintaképe az eszményi hazafinak. Méltó társa a közéleti és politikai tevékenység terén a homoki születésű Berenczei *Kováts* Lajos (1812—1890), Széchenyinek leghívebb barátja és minden tervében legbuzgóbb munkatársa, a magyar közlekedésügynek első vezetője, kora legképzettebb közgazdasági írója és publiczistája. Ez a vármegye adta a nemzetnek e mozgalmas korszak nagy tudósát, *Lugossy* Józsefet (1812—1870.), a híres szanszkrit nyelvészt és archeológust és *Pap* Endrét (1817—1851.), a kiváló publiczistát és költőt.

De nemcsak a múltban, hanem nemzetünk szellemi fejlődésének újabb korszakában is jelentős szerepe volt Szatmár vármegyének és a jelen kulturális mozgalmaiban is mindenütt ott találjuk e vármegye jeles fiait.

A magyar költészet legdrágább kincseit, szerelmi liránk legragyogóbb gyöngyeit, Petőfi Sándor költeményeinek legszebbjeit, az erdődi inspektor bájos leánya, *Szendrey* Julia sugallta, ki maga is tehetséges írónő volt. Szatmármegye szülöttje : a múlt század második felének kitűnő humoristája, *Lauka* Gusztáv és a legkitűnőbb magyar bohózatnak, a „Peleskei nótárius"-nak szerzője, *Gaál* József. A legújabb kor költői és tudósai között ott találjuk *Bartók* Lajost, a jeles lirikust és drámaírót, *Bodnár* Zsigmondot, az irodalomtörténetírót, a ki egy új filozófiai rendszerrel, a „haladás törvényével" a történeti tudomány vizsgálódásának új alapot akart teremteni, *Kiss* Áront, paedagógiai irodalmunk egyik alapvető munkását, népoktatásunk egyik kiváló szervezőjét, *Jendrassik* Jenőt, az európai hírű fiziológust, a budapesti élettani intézet megalapítóját, *Acsády* Ignáczot, a történetírót, *Barna* Ferdinándot, a magyarok ősműveltségének kutatóját, *Zolnai* Gyulát, a kolozsvári egyetem tanárát, a kitünő nyelvészt, *Schönherr* Gyulát, a jeles bibliográfust és történetírót stb.

A tudomány és irodalom e neves munkásain kívül e vármegye a magyar művészetnek is adott kiváló férfiakat: *Lendvay* Márton, a Nemzeti Színház híres drámai hősszínésze, *Kovács* Gyula, a kitünő Shakespeare-alakító és *Ligeti* Antal tájképfestő szatmármegyei származásuak.

Nem hagyhatjuk e helyen említés nélkül azt a két szatmármegyei helységet, a mely két írónak ott tartózkodása és munkái révén kiváló irodalomtörténeti jelentőséget nyert. Ezek : *Nagypeleske* és *Koltó*.

Az egyiknek örök emlékezete gróf *Gvadányi* József lovas-generális és a XVIII. század hírneves írójának, a másiké *Petőfi* Sándornak a nevéhez fűződik. Gvadányi 1766-ban volt Szatmártt állomáson, a honnan gyakran átrándúlt

*) Szemere Pállal együtt írta a *Felelet a Mondolatra* czímű művet.

Nagypeleskére, a mely helységnek ura *Becsky* György, testi-lelki jó barátja volt, s vendégszerető házában sok jó órát töltött. Itt időzésének emlékét örökítette meg a *Peleskei nótárius*-ban, a magyar irodalom egyik legjobb ízű szatirárájában, a melynek „Ajánló levele" 1788 január 1-én *Nagy-Peleskén* kelt és a melynek főalakja, Zajtai István sem költött alak, hanem valószínűleg egy Gvadányitól ismert nagypeleskei ember volt, talán maga Becsky György.

Koltó irodalomtörténeti jelentősége *Petőfi* nevéhez fűződik, a ki mézesheteit Szendrey Juliával ott töltötte (1847 szept. 8-tól okt. 20-ig) és itt írta Juliához intézett költeményeinek legszebbjeit.*)

Alábbiakban betűrendben közöljük a Szatmár vármegyében született és működésökkel e megyéhez csatolt írók, tudósok és művészek tekintélyes és érdemes gárdájának életrajzi adatait, fontosabb műveik felsorolásával.

Acsádi Ignácz. *Acsádi Ignácz*, történetíró, a M. Tud. Akadémia levelező-tagja, szül. Nagykárolyban, 1845 szept. 9. Jogi tanúlmányainak elvégzése után 1869-ben hírlapíró lett és pályáját a *Századunk* czímű politikai napilapnál kezdte, majd 1870-ben a *Pesti Napló* belső munkatársa lett és mint ilyen, az aradi Alföldnek és a kolozsvári Keletnek is rendes politikai czikkírója volt. Beható történelmi kutatásai és különösen jeles gazdaságtörténeti tanúlmányai alapján az Akadémia 1888-ban levelező-tagjává választotta. Számos történelmi, kritikai és szépirodalmi munkája jelent meg a tudományos szaklapokban és a szépirodalmi folyóiratokban. Meghalt 1906 decz. 17-én.

Önálló történelmi művei: Az osztrák császári czím és Magyarország. 1804—1807. (1877.) — Széchy Mária. (1885., a M. Tört. Életrajzokban.) — Magyarország Budavár visszafoglalása korában. (1886., a Tört. Társ. által jutalmazott pályamunka.) — Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. (1888.) — Közgazdasági állapotaink a XVI. ésXVII. században. (1889.) — A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. (Akad. székfogl. ért. 1889,) — Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. (1896.) — Magyarország három részre osztásának története. 1526—1608. (a M. Tud. Akadémiától 2000 koronával jutalmazott munka 1897.) — Magyarország története I. Lipót és I. József korában. 1657—1711. (1898. Az előbbi a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Története V., az utóbbi a VII. kötete.) — Fordította Bluntschli J. C.-től Az általános államjog és a politika történeté-t, 2 köt. A magyar birodalom. — Szépirodalmi munkái: Fridényi bankja, regény 2 köt. (1880.) — Pénzházasság, regény (megjel. az Ország-Világban). — Szerkesztője volt az Atheaenum Kézi Lexikon-jának és munkatársa az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben cz. vállalatnak. Irt ezeken kívül számos történeti értekezést és tanúlmányt.

Adler Adolf. *Adler Adolf dr.*, ügyvéd és lapszerkesztő, szül. Nagykárolyban 1854-ben. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1879-ben joggyakornok volt a nagykárolyi kir. járásbíróságnál, a következő évben jogtudor s igazságügyminiszteri fogalmazó-gyakornok lett. 1882 nov. 20 óta gyakorló ügyvéd Nagykárolyban, s mint ilyen 1883 deczember 28-án vármegyei tb. tiszti ügyészszé és 1898 május 5-én tb. t. főügyészszé neveztetett ki. Egyike a város legtevékenyebb tagjainak. Alig van a városnak egyetlen társadalmi intézménye, melynek bizottságában jelentős szerepe ne volna. A város minden politikai, társadalmi és kulturális mozgalmainak egyik legtevékenyebb, leglelkesebb vezetője. 1893 óta szerkesztője a *Nagykároly és Vidéke* czímű politikai- és társadalmi hetilapnak, melyben számos czikke jelent meg.

Áldor Adolf. *Áldor Adolf* dr., kórházi igazgató-főorvos, szül. 1832-ben. Az orvosi diploma megszerzése után 1860-ban Nagykárolyban telepedett le, s mindjárt nagy hírnévre tett szert, nehány sikerült és nevezetes műtéttel. Az orvosi tudomány fejlődésével állandóan lépést tartott, s nagy érdemei vannak a nagykárolyi városi kórház kifejlesztésében. 1869-től haláláig igazgatója volt e kórháznak s főleg mint műtőorvos nagyértékü munkásságot fejtett ki. Meghalt 1901-ben.

Megjelent munkái: A szemüvegekről. (1858.) Über Temperatur-Verhältnisse vor und nach dem Tode. 1858.) A szemideg csúzos bántalmazása. (Orvosi Hetilap. 1862.) Nyálkövekről. (U. ott. 1803.) Méhen kivüli terhességről.) (U. o. 1867.) Adalék az ileus oktanához (U. o. 1867.) Uj képletekről, (U. o.) 1869.) Visszahajlási hüdésekről. Röphártyáról. (U. o. 1871.) Jobbfelőli mellhártya- és tüdőlob mint lóharapás által előidézett diphteriticussá vált seb következménye) Jobbfelőli tüdőlob általános hüdéssel. (Első orvosi jelentés a nagykároly városi kórházról. 1870. A choleráról. (Önálló füzet 1873.) Az ajkak és pofa hiányát pótló műtő eljárások esettanához) (Orvosi Hetilap 1880.) Két petefészek-tömlőkiirtás. (Orvosi vándorgyülés Évkönyvében 1887.l A Nagykárolyban lefolyt influenzajárványról. (Gyógyászat 1890.) A Koch-féle tuberculinnal végzett kisérletekről. (U. ott. 1891.) A juxtaurethralis menetekről (Orvosi Hetilap 1891.) A

* Petőfi Szatmár vármegyében való tartózkodása alatt 75 költeményt írt, melyek így oszlanak meg: Szatmár 33, Koltó 28, Erdőd 4, Nagykároly 4, Cseke 4, Nagybánya 2,

Egy uj szemtekerögzitőről. (U. o. 1894.) Adalék a bélelzáródások elleni műtétekhez. (U. o. 1894.) Ügyetlen circumsio esetről ugynevezett monyficzammal (Gyógyászat 1895.) A vándorvese véres rögzitéséről. (Gyógyászat 1896.) A Pellagráról. (Orvosi hetilap 1898).

Asztalos György, ev. ref. lelkész, ny. esperes, szül. Nagykárolyban, 1822-ben. 1845-ban Nagykárolyban segédlelkész lett, majd 1850-ben rendes lelkész. Esperessé lett 1859-ben. Irt számos szépirodalmi, paedagógiai czikket és egyházi beszédet. Asztalos György.

Önállóan megjelent művei: A nagykárolyi ref. egyház története. — Nagykároly város története 1850-ig. — A nagykárolyi ref. egyházmegye története. Ennek egy részét a prot. irodalmi társaság adta ki. — Emlék- és gyászbeszédek gróf Széchényi István, Deák Ferencz, Rudolf trónörökös, Kossuth Lajos felett. — Ünnepi beszédek gróf Károlyi György, Domahidy Ferencz, Ujfalussy Sándor főispáni beiktatásakor és számos más alkalommal. — A Nagykároly és Vidéke szerkesztője volt s e lapban igen sok czikket írt és beszédet közölt.

Bacca (Baka) *Péter*, szatmármegyei születésü református lelkész. Theologiai tanulmányait Hollandiában, a franekerai egyetemen végezte ; hazájába visszatérvén, a nagyváradi reform. kollégium tanára lett ; majd innen összeférhetetlen természete és mértéktelen életmódja miatt elbocsáttatván, több évig főurak udvaraiban élt, míg 1666-ban Lónyai Annának, Kemény János fejedelem özvegyének udvari papja lett. Bacca Péter.

Munkái: De signis sextace quae est de probationibus spirituum. Paos altera, continent spiritus Posouieusis in Hungaria, qui anno 1641 et 1642 aparuisse dicitur. Trajecti ad Rh. (1648.) *Defensio simplicitatis ecclesiae Chociti.* Fhranekerae 1653. *Vindicae defensoris simplicitalis eclaesiae* (1653.) *Izrael Istenének igaz tiszteleti* (1666.)

Bakócz Tamás, esztergomi bibornok-érsek, született Erdődön, 1442 táján. Atyja jobbágy volt s kerékgyártó. Még a múlt században mutogatták azt a kis házat a városon kívül, a hol Bakócz Tamás született. Tanúlmányait bizonyára Szatmár-Németiben kezdette, a dominikánusok iskolájában ; a külföldön is volt több főiskolában, így Krakkón, ahol a bölcseletet végezte s 1464-ben itt baccalaureatussá lett. Innen Olaszországba ment, ahol a ferrarai főiskolában a klasszikai tudományokat, a paduai egyetemen a jogot tanúlmányozta. 1470 táján doktorrá lett s haza tért hazájába és Rangoni Gábor erdélyi püspök körébe jutott. 1474-ben jelen volt Boroszló ostrománál, s Mátyás király az ostromra vonatkozó jó tanácsáért ekkor környezetébe fogadta; kanczellár, jegyző és fogalmazó volt az udvarban. 1480-ban hadi érdemekért kapta a titteli prépostságot, majd királyi titoknok lett. 1486-ban győri püspökké lett. Ulászló királytól kapta meg az ország kanczellári tisztét és ő koronázta meg a királyt. 1491-ben egri püspökké, 1497-ben esztergomi érsekké lett. 1500-ban a bíbornoki czímet, 1507-ben a velenczei patriarkha méltóságot nyerte. 1511-ben pápává akart lenni s ezért Rómába utazott, a hol példátlan fényűzést fejtett ki, s még sem teljesedett nagy vágya. A következő években a keresztes hadjárat megindításán dolgozott s részt vett és személyes súlyával befolyt az európai diplomácziába. 1521-ben halt meg Esztergomban. Levelezései és különböző alkalmakkor tartott beszédei irodalmi becsűek. Magas irodalmi ízlését és fényűzését egyaránt bizonyítja az „Erdődi Tamás Graduáléja", a mely az ország legfényesebb egyházi szertartásos könyve az egész középkorból. Bakócz Tamás.

Balogh Péter, a tiszántúli ref. kerület püspöke, szül. Nábrádon, 1792-ben. Felsőbb tanúlmányainak elvégzése után, 1818-ban a karczagi reform. iskola igazgatója volt ; majd egy évig Bécsben theologiát hallgatván, ismét visszatért hazájába, hol a nagyszalontai egyház lelkésze (1822), később pedig esperese lett (1832). Ez időtől kezdve a református egyház ügyeiben vezérszerepet vitt és 1855-ben a tiszántúli ref. egyházkerület szuperintendensévé választatván, a vallásügyi patens szomoru idejében az ellenállás vezetője volt. Az 1859-iki debreczeni, majd az 1860-iki nevezetes egyházkerületi gyűléseken ő elnökölt, a mely szereplése miatt később sok zaklatást szenvedett. A debreczeni főiskola theologiai és jogi karának kifejlesztése és az új iskola felépítése az ő buzgalmának fényes eredménye. Alkotmányunk visszaállításakor a Lipót-lovagrend keresztjével tüntették ki. Meghalt 1870-ben. Balogh Péter.

Művei: Reggeli gondolatok a ker. vallások egyesülhetéséről. (1823). — Gyászünnepély, mely tartatott néh. borosjenői id. Tisza Lajos úrnak temetése alkalmával. (1857.) — Ezen kívül számos munkája maradt kéziratban, különösen nevezetes a Jób könyvére és Pál leveleire írt magyarázatai.

Bánfi-Hunyadi János, londoni tanár, szül. Nagybányán 1576-ban. A londoni Gresham-Collegen a mennyiségtan és vegytan tanára volt. 1650-ben vissza akart térni hazájába, de útközben meghalt. Bánfi-Hunyadi János

Barbul Jenő. *Barbul Jenő* dr., szül. Lippán, 1875-ben. Hittudományokat hallgatott de ezek befejezése után nem szenteltette föl magát pappá, hanem egyházmegyei engedéllyel bölcselettudományokat hallgatott, majd tanári vizsgákat tett és megszerezte a böles. tudori czímet is. Mint ilyet kinevezték a Tudomány-Egyetem könyvtárnokának. Ez állásában a jogvégzettséget is megszerezte.

Nagyobb, önálló dolgozatai: Avasvidéki nyelvjárás. Gróf Zrinyi Miklós, a költő. Articolul romun. Szerkeszti a „Szentlőrinczi Czéllövészet Lapjá"-t mintegy 3 éve. Kisebb dolgozatai: Szentbeszéd Advent első vasárnapján. (Pályanyertes munka.) Megjelent az „Isten Igéje" 1897. évfoly. Számos tudományos, de főleg politikai czikket írt a budapesti lapokba.

Barna Ferdinánd. *Barna Ferdinánd*, nyelvész, a Magy. Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, a M. Tud. Akadémia levelező-tagja, szül. Nagykárolyban, 1825. május 23-án. Jogi tanúlmányainak elvégzése után, 1846-ban ügyvédi vizsgát tett. A szabadságharczban önkéntes nemzetőrként vett részt, azután Nagykárolyban, később Szatmártt volt ügyvéd. E pályát odahagyva, 1860-ban nemzeti múzeumi segédőr lett és mint ilyent a müncheni könyvtár tanúlmányozása végett Bajorországba küldték. Hazaérkezése után a múzeumi könyvtárt rendezte, a melynek befejezése után, 1875-ben, czímzetes nemzeti múzeumi őr lett és e minőségben lépett nyugalomba 1889-ben. A Magy. Tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának 1868 óta levelező-tagja volt. Meghalt 1895-ben. Munkái, melyekben főképen a magyarok ősműveltségével és a finn-ugor nyelvekkel foglalkozott, többnyire az Akadémia értekezései között jelentek meg.

Művei: Galeotti. Jellemvonások Mátyás király életéből. (1862.) Kalevala, a finnek nemzeti éposza. (1871.) A finn költészetről, tekintettel a magyar ősköltészetre. (1873.) A határozott és határozatlan mondatról. (1874) Az ikes igékről. (1875.) Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. (1865.) A hangsulyról a magyar nyelvben (1875.) A morvaiak történeti viszontagságai (1866.) Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között. (1878.) Néhány ősműveltségű tárgy neve a magyarban. (1878.) A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai. (1880.) Ősvallásunk főistenei. (1881.) Ősvallásunk kisebb isteni lényei. (1881.) A votják nép múltja és jelene. (1885.) A votjákok pogány vallásáról. (1885.) A mordvai nép házassági szokásai. (1887.)

Barna Ignácz. *Barna Ignácz* dr., fogorvos, a Magy. Tud. Akadémia levelező-tagja, szül. 1822 február 2-án Nagykárolyban. 1848-ban orvosi oklevelet nyervén, mint ezredorvos részt vett a szabadságharczban. Később Pesten az egyetemen a fogászat magántanára lett (1865). Nagy szeretettel foglalkozván a latin klasszikusokkal, különösen jeles műfordításai tették ismeretessé nevét a magyar irodalomban. Az Akadémia 1876-ban választotta levelező-tagjai sorába. Meghalt 1894 november 24-én.

Szépirodalmi munkái: Barna Ignácz versei. (1846.) Szerelemhangok. (1850.) Kvintusz Horácziusz Flakkusz versei. (Ford. 1875.) Decimus Junius Juvenalis satirái (Ford. 1876.) Aulus Persius Flaccus és Sulpicia satirái. (Ford. 1881.) Publius Virgilius Maro Aeneisének IV első könyve. Didó királyné. (Ford. 1877.) Horatius Flaccus satiráinak két könyve. (Ford. 1884.) Publius Virgilius Maro Aeneise. (Ford. 1890.) A rómaiak satirájáról és satira-íróiról. (1877.) Orvostudományi munkái: A szőlőkura használatának rövid foglalatja. (1865.) Fogászat. (1871.)

Bársony István. *Bársony István*, a kiváló író nem a vármegye szülötte ugyan, (Fehérvármegyében született, Keresztesen 1855-ben), de serdülő korát Szatmárvármegyében töltötte, középiskolai tanúlmányait Nagykárolyban és Szatmáron végezte, s mély nyomot hagyott lelkén a vármegye hatása. Különösen az ecsedi láp természeti ősi szépsége s környéke lakosainak őseredeti szilaj jelleme ragyog ki műveiben gyakorta s nyelvén is pompásan megérzik a szatmári népnyelv színessége, gazdag szókincse és eredeti észjárása. Első nagyobb elbeszélő műve is itt jelent meg a Szatmármegyei Közlönyben 1876-ban „Az elmúlt idők" czímen. 1881 óta hirlapíró és szépirodalmi író s az összes előkelő napilapunk és heti vagy havi folyóiratunk közölt tőle elbeszéléseket s regényeket. 1906-ban a Hivatalos Lap szerkesztője lett. A Petőfi-Társaság 1894-ben; a Kisfaludy Társaság 1898-ban tagjává választotta.

Bársony János. *Bársony János*, orvos, egyetemi tanár, szül. Nagykárolyban, 1860 júl. 31-én. Iskoláit szülőhelyén és Szatmártt, az orvosi tudományokat Pesten és Bécsben elvégezvén, a budapesti szülészeti és nőgyógyászati klinikán Kézmárszky Tivadar tanár mellett gyakornok, majd később tanársegéd lett. 1892-ben egyetemi magántanári képesítést nyert és 1903-ban rendes tanárrá nevezték ki. Egyike a legkedveltebb és leghíresebb orvostanároknak, kinek a nőgyógyászat terén számos fényes sikere volt. Számos orvostudományi értekezést írt, amelyek az Orvosi Hetilap, a Gyógyászat, a Centralblatt für Gynäkologie és az Archiv für Gynäkologieban jelentek meg. Önálló könyvei: a Kranitomiáról szóló értekezése

(1892) és a Szülészet dióhéjban (1902.) Tudománya és érdemei elismeréséül ő felsége 1907-ben az udvari tanácsosi czímmel és méltósággal tüntette ki.

Bartha Béla.

Bartha Béla, jogakadémiai tanár, szül. Fülesden, 1861 okt. 27. Jogi tanulmányainak elvégzése után Gróf Zichy János fiának volt nevelője. 1887-ben az eperjesi ág. h. ev. kollégium jogtanára lett, honnan 1891-ben a sárospataki, 1895-ben a debreczeni jogakadémia tanárának választották meg.

Munkái: Statisztikai tanúlmányok a magyar protestantizmusról. (1890.) A házassági jog reformja. (1891.) Foldozás vagy reform. (1891.) Pár szó a jogi szakoktatás reformjához. (1891.) Polgári házasság és házassági bíráskodás. (1892.) A kereskedelmi társaságok jogi személyessége. (1869.) A magyar államgazdaság tan- és kézikönyve. (1898.) A magyar jövedéki büntető-eljárás. (1898.) Ezenkívül szerkesztője volt (1894—1896.) az általa alapított Őrálló czímű protestáns politikai lapnak és társszerkesztője a Debreczeni Protestáns Lapnak. Lefordította Laveleye Emil egyházpolitikai tanúlmányait. I. A katholikus népek jövőjéről. II. A klerikális párt Belgiumban. (1893.) A pápaság jövője. (1893.) A tulajdon és kezdetleges alakjai. Két köt. (1897., 1898. a Magy. Tud. Akad. könyvkiadó vállalatában).

Bartók Ida.

Bartók Ida, Bartók Lajos költő nővére, Capolczy Zoltánné, szül. 1867 május 15-én. Bátyjának ösztönzése, az Ábrányi családdal, Katona Klementinával és Jászay Marival való barátsága nagyban élesztették a költészet és irodalom iránt való hajlamait. Számos elbeszélése, tárczaczikke és költeménye jelent meg a megyebeli lapokban, különösen a Szamosban, melynek egyik belső munkatársa.

Bartók Lajos.

Bartók Lajos, költő és drámaíró, orsz.-gyűlési képviselő, a Kisfaludy-társaság tagja, a Petőfi-társaság alelnöke, szül. 1851 máj. 24-én, Erdődön. 1868-tól a budapesti egyetemen jogot hallgatott, de már ekkor irodalmi és humorisztikus költeményeivel figyelmet keltvén, Jókai az *Üstökös* czímű politikai élczlap munkatársául szerződtette, (1869), s ezt a lapot később maga is szerkesztette. Ugyancsak szerkesztője volt a *Bolond Miskának* (1873—1875.) Később megalapította a maig élő *Bolond Istókot* (1878.), melyet haláláig szerkesztett. Míg az e lapokban megjelent verseivel a politikai költészetet művelte és főleg éles szatirikusként tünt ki, addig később, mint lirai költő és drámaíró is aratott babérokat. Lirai költeményeiben, melyeket erő és tömörség jellemeznek, Petőfi költészetével szemben, a Felföldet, a Kárpátok vadregényes bérczeit, zúgó fenyveseit, habzó patakjait énekli meg; nem kevésbbé figyelemre méltó hazafias és szerelmi lírája is. Mint drámaíró is jelentékeny sikereket ért el. (Thurán Anna.) A Kisfaludy-társaság 1883-ban választotta tagjai közé. Mint a Petőfi-társaság alelnöke, ő volt úgyszólván megteremtője annak a fényes ünnepnek, melyet Petőfi halálának 50-ik évfordulója alkalmával a Petőfi-társaság 1899. júl. 31-ikén, Petőfi halálának helyén rendezett. Meghalt 1902. decz. 31-én.

Művei: Őrtüzek, költ. (1877.) Rúgott csillagok, költ. (1879.) A legszebb, vígj. 3 felv. (1880.) Költemények (1881.) Ujabb költemények. (1883.) Kendi Margit, tört. dráma 5 felv. (1884, németre fordította Fromme Rudolf (1892.) Kárpáti emlékek. (1885.) németre fordította Silberstein Adolf dr. (1886.) Az Abenszeradzs, nagy opera szövege, (1886.) Thurán Anna, tört. dráma 4 felv. (1888. A Péczely-díjjal jutalmazott pályamű.) Erdőzúgás, költemények. (1889.) Haluska Benedek, bohózat 3 felv. (1889.) Téli regék, elbeszélő költemények. (1889.) A méhek, vígj. 3 felv. (1890.) Az örvény, vígj. 3 felv. (1895.) A szemfényvesztők, regény. (1896.) Mohács után,tört. dráma. (1898.) Ezeken kívül szerkesztett több naptárt és Endrődy Sándorral és Szana Tamással a Petőfi-Albumot. (1899.)

Báthory Endre.

Báthory Endre, született Sárközújlakon, 1862-ben, 1887. óta Szatmár-Németiben lakik s működése e város életével van szoros összefüggésben, ezért ott emlékezünk meg róla bővebben.

Batizi András.

Batizi András, a magyar reformáczió egyik leglelkesebb apostola, prédikátor és vallásos költő, szül. 1510 körül Batizon. 1530 körül kassai tanító, majd Ujhelyt és Tokajban volt lelkész. 1542-ben Wittenbergába ment theológiát hallgatni. Innen Melanchton ajánlatára Perényi János ugocsai főispánnak, majd Drágfi Gáspárnak udvarába került. Valószínűleg erdődi lelkész is volt. 1550-ben újra Wittenbergbe ment és később Kálvin vallására tért át. Batizi egyike a leglelkesebb reformátoroknak, a kinek hittérítői tevékenységéhez fűződik Ugocsának és Szatmárnak a protestáns vallásra való áttérése. Irodalmai munkásságával is teljesen egyháza szolgálatában áll. Ő úgyszólván megalapítója annak a komor, moralizáló iránynak, mely a XVI. század bibliai történeteit jellemzi. Ilyen művei:

Jonas profetanak historiaia. (Debreczen, 1596.) Isak patriarkanak szent házasságáról. (Irta 1546.) Szép rövid historia miképpen Susanna a ket ven biraktol hamissan el arultatvan halalra iteltetett. (Irta 1541-ben, megjelent Lőcsén 1628.) A drága és istenfélő vitéz Gedeonról szép historia. (1540.) Más historia a Nebukadnezár királyról és a nagy birodalmakról. (1544.) Meglött és meglendő dolgoknak teremtéstől fogva az ítéletig való história. (1544.) Ebben a bibilai történeteket kora politikai és vallási állapotaira vonatkoztatja. E műveihez a dallamot is többnyire maga készítette.

Irt és fordított több egyházi éneket is. Istenes énekeihez a zenét is maga írta. Különösen 44. psalmusa vetekedik a hang nemessége és erőteljessége tekintetében korának efféle legjobb termékeivel. Irt kátét a népiskolák számára, Keresztényi tudományról való könyvecske (1550.) czímmel.

Berky Ferencz. *Berky Ferencz*, festő, született 1824-ben Kisszekeresen. Korán hajlamot érzett a festészetre és Gaál akadémiai festőtől tanúlt, a ki a törekvő ifjút magával vitte a fővárosba. A negyvenes években több előkelő birtokos családnál készitett arczképeket a vármegyében. 1847-en letelepedett Szatmáron s mint arczképfestő és templomi festő élt. Ötvennél több templomot festett ki freskókkal s látott el oltárképekkel s közöttük igen sokat a vármegye területén. Csendéletképei különösen sikerültek voltak.

Biró László. *Biró László*, püspök, született 1806-ban Nagysomkúton. 1829-ben Vállajon volt segédlelkész, nemsokára pedig Nagybányán, 1830-ban a szatmári papnevelő intézethez került mint tanulmányi felügyelő, majd tanár. Itt emelkedett fel fokról-fokra a püspöki méltóságig. Bővebben Szatmár-Németi város történetében tárgyaljuk munkás életét.

Bodnár Zsigmond. *Bodnár Zsigmond*, középisk. tanár és egyetemi magántanár, irodalomtörténetíró és filozófus, a Petőfi-társaság tagja, szül. Nagykárolyban, 1839 febr. 9. A papi pályára lépett és 1861-ben pappá szenteltetett. Ezután 1865-ig több helyen káplán volt, a mikor a nagyszombati ginmáziumban tanár lett. 1870-ben tanári vizsgálatott tett és a szegedi, majd 1872-ben a pesti áll. főreáliskolához nevezték ki rendes tanárnak. 1875-ben kilépett az egyházi rendből; ugyanezen évben a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet magántanára lett. Meghalt 1907-ben. Bodnár igen gazdag és sokoldalu irodalmi munkásságot fejtett ki. Mint pap, eleinte az egyházi irodalmat művelte és lefordította angolból „Wiseman bibornok visszaemlékezéseit a négy utolsó pápára" czímű munkát (1861). Fáber Frigyes művét: Mindent Jézusért (1863) és francziából fordította Poujoulat: Renan Jézus életének czáfolata czímű művét (1864). Önálló tanulmánya ez időből Chateaubriand és kora (1867). Mint tanár irodalmi tanulmányokkal kezdett foglalkozni, a melyeknek egy része Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai czímen jelent meg. Kritikáiban megvolt a maga sajátos egyéni szempontja, melyből mindent megitélt. Ilyen szempontból bírálta Kármán Uraniáját, Katona Bánk-Bánját, Arany Toldi szerelmét stb. nagy feltünést, néha megütközést is keltve bírálataival és nézeteivel. Ez időben több tankönyvet is írt. Szépirodalmi művei: Egy modern szent, (1883) és Lilly (1888). — Életének utolsó éveiben nagy filozófiai rendszert épített ki, a melylyel a történelem nagy problemáját akarta megoldani és melynek alapján az emberiség egész szellemi életét és történetét meglehet magyarázni. „Szellemi haladásunk törvényének", erkölcsi törvénynek nevezte elméletét, mely — szerinte — hivatva van arra, hogy a történeti tudományok vizsgálatára új alapot teremtsen. E filozófiának világos kidolgozására és alkalmazására fordította ezentúl egész életét. Ez elmélete alapján, mely szerint a szellemi világban minden fejlődés az eszmeerő mozgásának következménye, mely mozgás ritmikus, (az ideálizmus és reálizmus hullámzása: actio — reactio) írta meg nagy művét: A magyar irodalom történetét, 2 köt. (1891—93). A polemikus iratok egész tömegét adta ki ezután tétele helyességének bizonyítására; ilyenek: Szellemi haladásunk törvénye (1892), Példák (1893 és 1894), A magyar nemzet politikája (1894), Az eszmeerő magyarázata (1894), Az erkölcsi világ (1896), Az erkölcsi törvény alkalmazása (1897), Erkölcsi kérdések (1897), A jog keletkezése és fejlődése és néhány apróság (1898). Bodnár mint szerkesztő is nagy munkásságot fejtett ki. Nagyszombatban a Katholikus Közlönyt szerkesztette 1868-ban, mely 1869-ben Hatala Péter, Egyházi Lapok czímű tud. folyóiratával egyesülve, Havi Szemle czímen jelent meg 1870-ig. Ugyancsak szerkesztette a Havi Szemlét 1878—80-ig. 1881-ben új tudományos folyóiratot alapított, melyet 1881 deczemberig szerkesztett.

Boros Bálint. *Boros Bálint*, orsz. képviselő, született 1819-ben Homokon. 1839—40-iki országgyűlésre irnokká választotta Szatmár vármegye s Pozsonyban a Szögyény Marich László nádori itélőmester oldala mellé kir. táblai jegyzőnek esküdött fel. Közigazgatási pályáját 1848-ban kezdette, mint Szatmár vármegye szolgabírája. Később Szatmár-Németiben telepedett meg s a város közügyeinek egyik oszlopos vezérférfia lett. Életének ezt a részét Szatmár-Németi város monografiájában ismertetjük.



Acsády Ignácz



Bartók Lajos



Bakócz Tamás.



Gaál József.



SZENT

BIBLIA

AZ AZ:

ISTENNECÔ ES WY TESTAMENTVMANAC

PROPHE'TA'C ES APOSTOLOC

által meg iratott ſient kőnyuei.

MAGYAR NYELWRE FORDITTAtott egéſſen és wijonnan, Az Iſtennec Magyar orſ ágban való Anya ſient Egyházánac epûléſére.

LVC: XVI. verſ. 29.

Vagyon Móſeſec és Prophétaioc, halgaſſác azokat, &c.

VISOLBAN

NYOMTATTATOTT MANTSKOVIT BALINT ALTAL,

M D X C. Bódog aſſony hauának 10. napián.

Károli Gáspár bibliájának czímlapja.

Böszörményi Károly, polgármester, szül. 1822-ben Pettyénben. 1846-ban ügyvéd lett és Szatmár-Németiben telepedett meg. Ott tevékeny részt vett a város köz- és társadalmi életében; 1872-ben polgármesterré választották. Életrajzát Szatmár-Németi városnál adjuk bővebben. Böszörményi Károly.

Csányi Dániel, a M. Tud. Akadémia l.-tagja, szül. Nagybányán, 1820-ban. 1843-ban a pozsonyi országgyűlésen gróf Széchenyi István titkára volt, később a Tisza szabályozásnál mérnök volt. 1848-ban a székelyföldön egy önálló huszárezred szervezésével volt megbízva; 1849 februárban Klapka reá bízta a komáromi védművek munkálatainak vezetését. A szabadságharcz leveretése után egy ideig gazdálkodott Debreczenben, 1850 végén ugyanott a főiskola fizikai tanszékét foglalta el. 1851-ben elfogták és 12 évig volt börtönben, 1857-ben szabadult ki. 1861-ben képviselő lett, majd ismét a debreczeni főiskola tanára. A Tud. Akadémia 1863-ban választotta tagjává. Meghalt 1867-ben Debreczenben. Csányi Dániel.

Művei: A számtan elemei. 1859. Kiadta Kerekes Ferencz Felsőbb mértanát 1862-ben. Fogságában a mathematikai rendszer kidolgozásán működött és több munkát készített. Czikkeket írt a Márczius tizenötödikébe, a Társalkodóba, M. Gazdába, Gazdasági Lapokba, Magyar Sajtóba,

Cseh Lajos, főgimnáziumi igazgató, a kegyes-tanítórend tagja, szül. 1868 febr. 2-án. Áldozó pappá szentelték 1891-ben, a tanári oklevelet 1895-ben szerezte meg. Tanított a nyitrai főgimnáziumban hat, a temesvári főgimnáziumban hét évig. 1905-ben a nagykárolyi főgimnázium vezetésével bízta meg a kegyes-tanítórend kormánya. Nyitrán alelnöke volt a Felvidéki írói körnek, választott tagja Nyitra vármegye törvényhatósági bizottságának. Temesvárott titkára volt a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulatnak. Az Arany János irodalmi társaság rendes tagjává választotta. Temesvár szab. kir. város egyesült ellenzéke 1904-ben gróf Khuen-Héderváryval szemben képviselőjelöltnek léptette fel. Nagykárolyban ügyvezető-alelnöke a nagykárolyi Kölcsey-Egyesületnek, választott tagja Szatmár vármegye törvényhatósági, népnevelési és múzeum bizottságainak, választmányi tagja az „Országos tisztviselő-szövetségnek" és a „D. M. K. E."-nek. Cseh Lajos.

Önálló művei: Magyarország oknyomozó története. Világ-történelem, ó-, közép- és új kor. (Stampfel-féle Tud. Zsebkönyvtár.) Az angolok és hollandok diplomácziai szereplése II. Rákóczi Ferencz felkelésében. — Temes vármegye és az 1843—44. országgyűlés. Ezeken kívül írt számos czikket, tárczát, bírálatot és ismertetést a napilapokban és folyóiratokban.

Czelder Márton, ref. lelkész, missionarius, egyházi író, szül. Vásárosnaményban, 1833-ban, (Ekkor Szatmár vármegyéhez tartozott) meghalt Nagybányán 1889-ben. Tanúlmányait Sárospatakon félbeszakítván, résztvett a szabadságharczban, majd iskolái végeztével Nagyrozvágyon segédtanító, később Losonczon segédlelkész és tanár lett, ahol 1860 végéig maradt. 1861-ben Romániába ment azzal a szándékkal, hogy az ott élő magyar református egyházat szervezze. Tíz évig működött itt, mint missionárius, számos református és egyesült protestáns gyűlekezetet alapítva és szervezve. Később felettes hatóságaival összeütközésbe került és a sok küzdelembe is belefáradt, ekkor Felsőbányára ment lelkésznek (1871), honnan 1884-ben Kecskemétre került. Sok küzdelemben kifáradt életének utolsó éveit Nagybányán töltötte, a hol meg is halt. Czelder Márton.

Legfontosabb munkái: Első ibolya. Tavaszi ajándék kis gyermekek számára (versek 3 füzetben, 1853—55). Pályalomb. Költeményfüzér (1854). Vasárnapi és ünnepi alkalmi imádságok. (1859). Köznapi imakönyv (1862). Az evangyeliumi prot. egyház rövid védelme (1863). Mindennapi és alkalmi imádságok (1864). Tükör, válaszul Koos Ferencz volt bukaresti lelkésznek (1869). Czelder Márton működése Romániában. 1861 69. (1870). Legyetek tanítványok (1878). Missiói prédikácziók (1878). Halotti imádságok (1879). Karácsonyi öröm (1885). Ezeken kívül számos alkalmi és egyházi beszéde jelent meg folyóiratokban. Szerkesztette a Missiói Lapok-at (1866); a „Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelőt" (1879—87); az „Evangyéliumi Lelkészi Tár"-t (1880—89) és a „Vasárnap" czímű evangéliumi hetilapot (1880—89).

Daróczi Vilmos, hirlapíró, szerkesztő, szül. Királydaróczon, 1836-ban. 1854-ben három évi tanfolyamra Prágába ment, hol vegytani előadásokat hallgatott és a szesz-, sör- és czukorgyártásban képezte ki magát. Visszatérve hazájába, különösen a dohánytermeléssel foglalkozott és 1884-ben megalapította a „Magyar Dohány" czímű újságot, az egyedüli szaklapot, mely az okszerű dohánytermelés és kereskedés kérdéseivel foglalkozik. Számos szakértekezésein kívül önálló műve: A dohány Magyarországban (1890). Daróczi Vilmos.

Dengi János dr., tanár, Krassó-Szörény vármegye kir. tanfelügyelője, szépirodalmi és paedagogiai író, szül. 1853 november 28-án, Nagybányán. Tanári oklevelet 1879-ben szerzett. Ezután Debreczenben, majd Sopronban Dengi János.

tanított, 1881-ben a lugosi kir. gimnáziumhoz nevezték ki rendes tanárnak. Ez állásától megválván, Krassó-Szörény vármegye tanfelügyelője lett s mind ilyen halt meg. Dengi először lírai költeményeivel tünt fel, majd irodalomtörténeti és tanügyi értekezéseivel vonta magára a figyelmet. Irt több jeles tankönyvet is.

Művei: Munkács ostroma, költői elbeszélés (1876). Költemények (1877). A csók könyve (1878). A szép lányokról (1878). Páholydalok (1881). A bányatiszt, dráma 3 felv. (1885). A nagybárdú Botond (1887). Alföldi nóták (1889). Tankönyvei: Magyar statisztika (1883). Olvasmányok a magyar stilisztikához (1884). Magyar verstan (1884). Szerkesztéstan (1890). Rhetorika (1890). Ezeken kívül: Tanügyi dolgozatok a középiskolai nevelés és oktatás köréből (1890). A kesergő szerelem. Himfy szerelmei első részének eredetisége. (1882). stb. Szerkesztette a Falusi könyvtárt (1876—77) és a Délibábot (1877—78).

Doby Antal.

Doby Antal, kir. sótárnok, genealogiai és heraldikai író, szül. 1826 okt. 8-án, Vitkán. A szabadságharczban mint honvédhuszár-őrmester vett részt. Később Tiszaújlakon telepedett le, hol saját költségén egy 2600 kötetből álló könyvtárt állított fel, melyet díjtalanúl bocsájtott Ugocsa, Szatmár és Bereg vármegyék tanítóinak használatára. E könyvtár azonban Doby egész vagyonával együtt 1869-ben a Tisza áradásának áldozata lett. Ezután Bártfán sótárnok volt és Homonnán vonúlt nyugalomba, hol 1907-ben meghalt. Doby nemesi családok genealogiájával foglalkozott és számos íly dolgozata jelent meg a szakfolyóiratokban.

Művei: Ugocsamegyei főispánok (1874). Az Istvánffyak ősi czímere (1876). Adalék a hazai babonák történetéhez (1883, a Századokban). Ugocsa vármegye alispánjai (1878, a Történeti tárban). Podmanini és aszódi báró Podmaniczky család. (1892). Megírta a hazai czéhek történetét és házi szokásait a Magyar Iparosok Lapjában, stb.

Domahidy Menyhért.

Domahidy Menyhért, 1848-ban Szatmár vármegye alispánja. A nyelvújítás korában a Kazinczy-ellenes mozgalomnak Szatmár vármegyében egyik vezetője volt. Midőn a mozgalom annyira terjedt, hogy a vármegyék a megyei gyűléseken követelték Kazinczy eltiltását az írástól, a szatmármegyei karok és rendek Domahidyt bízták meg, hogy a nyelvújítók kigúnyolására, a neológusok új szavaiból állítson össze egy tréfás, szatírikus iratot, a mely irat Helmeczy útján került Kazinczi kezébe. Ezen kívül lefordította németből a következő műveket: Vakon töltve, vígj. 1 felv., Az estvéli óra, dráma 1 felv., Kotzebue után (1848), Az arábiai por, egy tréfa 2 felv. Holberg után. A harmadik Péter czár udvari kocsisa, egy igaz anekdota Kotzebue után (1844).

Égly Mihály.

Égly Mihály, városi főjegyző, született 1865-ben Nagybányán. Budapesten végezte a jogot s az államtudományi diploma megszerzése után több fővárosi lapnak volt munkatársa és tevékeny szerepet vitt mint politikai laptudósító. 1889-ben szülővárosa főjegyzőjévé választotta, azóta Nagybányán él és részt vesz a város közigazgatási és társadalmi fejlesztésében. 1907-ben Szatmár vármegye tb. főjegyzőjévé neveztetett ki. Önállóan jelentek meg „Verőfény“ (tárczák) és „Versek“ czímű kötetei a kilenczvenes években; a fővárosi sajtó mind a kettőt szépen fogadta. 1903-ban megalapította a „Nagybánya“ czímű hetilapot s azóta szerkeszti.

Ember György.

Ember György, képzőintézeti tanár, néptanító, szül. Puszta-Soóson, 1845 ápril 20-án. A nagyváradi tanítóképző elvégzése után több évig nevelő volt. 1866—69-ben Tasnádszántón és Csatáron volt tanító, azóta a nagyváradi népiskolánál, a r. kath. képzőintézetnél és az ipariskolában tanít. A szépirodalmon kívül különösen a pedagogiai irodalmat és ethnográfiát műveli. Nagy kedvvel tanúlmányozta a magyar nép életét és buzgó gyűjtője volt a népköltészetnek. Egy ilyen gyűjteményét adta ki 1877-ben a Kisfaludy-társaság Román népdalok és balladák czímmel. A végrendelet czímű regénye (1878) a Heti posta, Az anya vétke (1873) és Csavargó Pali czímű regényei pedig a Nagyvárad czímű lapban jelentek meg, mely lapnak 1878—79-ig főmunkatársa volt; mint főmunkatárs szerepelt még 1867—71-ig a Kalauz, a Biharmegyei Közlöny (1870—71) czímű folyóiratoknál is, a melyekben számos dolgozata jelent meg. Ezeken kívül a fővárosi lapokban adott ki több költeményt, elbeszélést és tanügyi czikket.

Önálló munkái: Egy nagy lélek története (1871). Árva Gergely históriája. (Pályanyertes munka, kiadta az Aradvidéki tanító-egylet 50,000 példányban.) Elbeszélések (1889). Csak egy „is“, regény (1891). Szerkesztője volt a Nagyvárad és Vidékének 1887-ben.

Ember Károly.

Ember Károly lovag, budapesti tanitónőképző-intézeti igazgató, szül. Felsőbányán, 1863-ban. 1882-ben tanitói, 1892-ben tanári oklevelet nyert. Nevelő volt Brázován a Brázovay családnál. Innen szülővárosa az ősi róm. kath. főelemi iskolához hívta meg tanítónak 1884-ben. Tíz évig itt működött, az utóbbi

években igazgató-tanítóként. Az iskolánál meghonosította a rendszeres kertészeti és háziipari oktatást. A növendékek munkájával 1886-ban a nagybányai iparkiállításon oklevelet nyert. Folytonos önképzéssel és irodalmi tevékenységével országos hírnevű tanférfiúvá lett már fiatalabb korában. A nyelv- és történettudományokból magán úton, Budapesten, polg. isk. tanári oklevelet szerzett. 1888-ban megindította az „Iskola“ czímű pedagógiai havi folyóiratot, a mely köré egész csoportját gyűjtötte a fiatalabb magyar paedagógiai íróknak. Ekkor jelentek meg Jellemképzés a népiskolában; Az engedelmességre nevelés módszere; Az önérzelem, önbecs, önszeretet nevelése cz. munkái. 1894-ben Vaszary Kolos bíbornok-herczegprímás az angol kisasszonyok intézetében levő kir. kath. tanítónőképző és polgári iskolai képző paedagógiai tanárává hívta meg. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanúlmányi alapból fentartott képző igazgató-tanárává nevezte ki. Budapesten a kath. nevelésügy igazi reformátora lett. Szervezte a millennáris I-ső kath. tanügyi kongresszust, melynek világi elnöke volt. Ezen kívül 1900-ban, 1906-ban tartottak a kath. tanférfiak az ő elnöklete alatt kongresszust. Szervezte az Országos Kath. Tanügyi Tanácsot, s e szervezet élére mint világi elnököt nevezte ki a püspöki kar. 1895-ben megindította a Szent-István-Társulat kiadásában a „Népnevelő“-t, mint a kath. népoktatási intézetek hivatalos közlönyét. Ujabb művei: A kath. autonómia és a népnevelésügy. A kath. magyar népoktatás kilenczszázados története, Neveléstani és módszertani jegyzetek, A magyar nyelv és fogalmazás kézikönyve (1902.), Falusi iskolások olvasó- és tankönyve (1898.). Vannak polgári és felsőbb leányiskolai tankönyvei is. A Magyar Tanitók Otthonában éveken át vezette a paedagógiai vitaestélyeket, mint a nevelési osztály elnöke. Érdemeinek jutalmazásáúl a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya már 1894-ben tagjai sorába iktatta. Budapest székesfőváros IV. ker. (belváros) a törvényhatósági bizottság tagjává választotta. A római szentszék több rendbeli kitüntetésben részesítette: XII. Leó pápa a Pro Ecclesia et Pontifice dísz aranykereszttel tüntette ki. 1904-ben IX. Pius a Nagy Szent Gergely-rend lovagi czímét és keresztjét adományozta érdemeinek elismeréseül és 1907-ben a pápa díjtalanúl a Nagy Szent Gergely-rend középkeresztjét küldte neki Zichy Gyula gróf pécsi püspök által.

Fábián István. *Fábián István*, szül. 1874-ben. 1894-től kezdve Zemplénvásárhelyen tanítóskodott 1895 szept. 1-ig, a mikor az abaraı ev. ref. gyülekezet választotta tanítójává. Innen 1900 aug. 30-án Szinérváraljára költözött s azóta itt működik. Főmunkatársa volt a „Tanítók Lapjá“-nak s külső munkatársa a „Magyar Szó“-nak. Egyéb munkái leginkább pályázatra íródtak s azokkal mindig díjat nyert. Igy a „Zemplénvármegyei Általános Tanítóegyesület“ által kitűzött „Mit tehet a tanító a szocializmussal szemben?“ czímű tétel pályadíját, a „Szatmárvármegyei Ált. Tanítóegyesület“ két pályadíját, a „Nagybányai Ref. Egyházmegyei Tanítóegyesület“ egy pályadíját nyerte el. Ez utóbbi 1907-ben elnökévé választotta. 1905-ben átvette a *Szinérváralja* czímű lap szerkesztését és azóta minden irodalmi munkásságát ennek szenteli.

Fándly László. *Fándly László*, ügyvéd, szül. 1802-ben Szatmár vármegyében. A jogot Nagyváradon végezte, azután a kir. tábla hites jegyzője volt, majd uradalmi ügyész, később szolgabíró lett. Meghalt 1859. Egyike annak a nehány írónak, a kik Kármán Uraniájának munkatársai voltak; néhány költeménye itt is jelent meg. (1828—29.)

Farkas Ferencz. *Farkas Ferencz* ügyvéd, szül. 1785-ben Fehérgyarmaton. Gróf Brunszwick futtaki és csereviczi uradalmainak ügyésze volt. Különösen a gazdasági irodalommal foglalkozott és egy búvárgép feltalálásával tette nevét híressé. E géppel 1820 okt. 1-én sikerrel tettek kísérletet a bécsi uszodában. E gépről kisebb munkát is írt: Neue Erfindung. Delphin czímmel. Ezen kívül a következő művei jelentek meg önállóan: A világ ritkasági, avagy a természet és mesterség remekjei. Németből magyarázta. (1807.) Az égnek diadalma vagy a tündérlelkek. Rövid történetek az igazság szájából. (1808.) Kotzebue Ágoston színdarabjai. Magyarázta. (Három novella, 1809.) Azon pátens felől, mely Bécsben költ febr. 20. stb. (1811-ben ugyanez latin nyelven is). Javallat a kettős mássalhangzók egyes jegyeiről. (1840.) Sáfárkodó magyar gazda. 2 köt. (1841.) Szerencse útja, vagy életbölcsesség. Franklin Benjamin nyomán a nép számára. (1844.)

Farkas Jenő. *Farkas Jenő*, Felsőbánya sz. kir. r. t. város polgármestere, szül. Felsőbányán 1860-ban. Elvégezvén a jogi s államtudományi tanfolyamot, előbb ügy-

védjelölt, azután pénzügyi fogalmazó volt; 1896-ban pedig polgármesterré választották. Közigazgatási és történeti czikkeket írt a lapokba, melyekben különösen a város történetével és II. Rákóczi Ferencz korával foglalkozott. E monografiának Felsőbánya czímű fejezetét is ő állította össze.

Fésős András. *Fésős* (Fésűs) *András*, ref. lelkész, született 1801-ben H ripen, hol hasonló nevű atyja pap volt. 1830-ban Szatmáron volt előbb segédlelkész, utóbb rendes lelkész. Tiz év múlva debreczeni pappá lett; ott számos kitüntetésben volt része, esperessé és kerületi főjegyzővé lett. Életrajzát Szatmár-Németi monografiájában bővebben adjuk.

Fiók Károly. *Fiók Károly* dr., ref. akadémiai tanár, orientalista és műfordító, szül. Nagykárolyban, 1857-ben. Tanúlmányait a debreczeni főiskolán elvégezvén, 1886 óta a budapesti ref. gimnáziumban a latin és görög nyelv tanára volt 1907-ig, midőn a debreczeni főiskola választotta meg a latin-görög és összehasonlító nyelvtudomány tanárává. 1902-ben a Kisfaludy-Társaság tagja lett, a hol székét a Rámájana czímű ind éposz egyik epizódjának Dasaratha halálá-nak lefordításával foglalta el. 1896 óta tagja az országos tanárvizsgáló-bizottságnak is. Már 1883-ban Szohrab (epizód Firduszi Sáh-naméjából) czímű perzsa eredetiből fordított költői beszélye jelent meg a Kisfaludy-társaság Évlapjaiban; ez időtől kezdve több műfordítása látott napvilágot a Budapesti Szemlében, Firduszi, Kalidásza stb. után.

Önállóan megjelentek: Nala és Damajanti, hindu rege a Mahâ-bhárátából (1885). Kalidásza: Sakuntala. Hindu dráma (1887). Szávitri (a Mahâ-bharata egy epizódja, 1889. Bpesti Szemle). Max Müller és a Rigvéda, tanulmány, (a Bpesti Szemle 1894). Árják és ugorok érintkezése, 1894, tanulmány. Őstörténet és kritika (1895, Századok). A magyarok Sabartoiasfaloi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál (1896, 1897, 1899 Századok). Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál (Századok 1907). Brassó név és egy magyar hangtörvény (1904. Phylologiai Közlöny). Ezeken kívül megírta a dr. Heinrich Gusztávtól szerkesztett Egyetemes Irodalom történet számára India irodalomtörténetét. Számos dolgozata jelent meg főkép a Budapesti Szemlében az indiai meseirodalomból.

Frank Ignácz. *Frank Ignácz* dr., egyetemi tanár, kir. tanácsos, kiváló jogtudományi író, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, szül. 1788-ban, márcz. 24. Nagykárolyban. Középiskoláit szülővárosában elvégezvén, 1803-ban a piarista-rendbe lépett: a filozófiát Váczon hallgatta, majd 1813 aug. 26-án doktorrá avatták. — A következő évben kilépett a piaristák rendjéből és a pesti egyetemen a jogi tanfolyamot is elvégezvén, ügyvédi oklevelet szerzett. Miután előbb (1819—1827) a kassai jogakadémián volt több évig tanár, 1827-ben a pesti egyetemre hívták meg a magánjog tanszékére. 1830-ban az egyetemi tanács tagja, 1832-ben az egyetem rektora lett, míg az 1848-49-iki válságos időben az egyetem igazgatóságával bízták meg. E hivatalát azonban nem sokáig viselte, mert már július havában Bécsbe hívták, hogy nagy jogi tudásával részt vegyen ama bizottmány tanácskozásaiban, melyek a magyarországi jogügyek rendezését czélozták. E tanácskozások alatt nemzeti és jogi meggyőződése összeütközésbe hozták az akkori felfogással és midőn a különben is melanchóliára hajló tudós egy tanácskozáson az ősiség történeti fejlődéséről és az evvel kapcsolatos törvényekről való nézeteit őszintén előadta, a tanácskozás után való izgatott lélekállapotában, önkívületében, öngyilkosságot követett el. (1850.) 14,000 kötetből álló becses könyvtárát Pest városának hagyta, mely 1875-ben azt az egyetemi könyvtárnak ajándékozta.

Munkái: Specimen elaborandum institutionum juris civili hungarici (1820). Principia juris civilis hungarici. 2 kötet (1828—29). Novum supplementum principiorum juris civilis hungarici, continens addenda et corrigenda ex decretis ann. 1830 et 1836. (1837). A közigazgatás törvénye Magyarhonban. 3 köt. (1845—47). Ősiség és elévülés (1848). Több értékes műve kéziratban maradt.

Gaál József. *Gaál József*, költő és drámaíró, a M. Tud. Akadémia lev. tagja és a Kisfaludy-társaság tagja, szül. Nagykárolyban, 1811 decz. 12-én. Középiskolái bevégeztével Pesten hallgatta a jogot és a bölcsészetet. Már ifjúságában leczkeadásból és másolásból tengette életét, hogy tanulmányait bevégezhesse. 1833-ban a helytartóságnál számvevői gyakornokként kapott alkalmazást. Anyagi küzdelmei ellenére azonban már ekkor írt költeményeket a Koszoruba, Aurorába, Regélőbe és Munkácsi Rajzolatok czímű lapjának 1835—37-ig rendes munkatársa lett. Ez időben adta ki Szírmay Ilona czímű történeti regényét, egyidejüleg Józsika: Abafi-jával (1836), valamint A király Ludason czímű történeti vígjátékát (1837), számos elbeszélést, alföldi képet, történetet és nevét csakhamar híressé tette. 1837-ben hivatalában fizetéses járulnokká léptették

elő. Irói érdemeinek elismeréséül ugyanezen évben az Akadémia, 1841-ben pedig a Kisfaludy-Társaság választotta tagjává. 1837-ben az Athenaeum munkatársa lett, a hol a többek között Tyukody uram borzasztó éjszakája és az Ólmos botok czímű híres szatírái jelentek meg, Szalkay Máté álnév alatt. Ekkor anyagi sorsa már jobbra fordult, mert egy-egy beszélyéért 30 frtot is fizettek és költői hírneve is annyira emelkedett, hogy a Honderű, melynek 1843-ban munkatársa lett, úgy mutatta be olvasóinak, mint „szépirodalmunk tróndíszeinek egyikét." A szabadságharcz elején Szatmár vármegye főjegyzője volt. A világosi katasztrófa Damjanich körében találta, a ki nagyon kedvelte Gaált. Ekkor 6 évre Aradra internálták, a hol az írói foglalkozással felhagyván, nevelő lett. Ugyanily minőségben került Zsombolyára, a gazdag Csekonics-házhoz, a hol annyira megszerették, hogy a grófi család magánál tartotta akkor is, midőn növendékei már tanulmányaikat befejezték. A család házában, Pesten érte utól a halál is 1866 febr. 28-án. Gaál a múlt század 40-es és 50-es éveinek, Fáy és Kovács mellett, egyik legkedveltebb írója. Kisfaludy Károly hatása alatt lép föl a tőle művelt fajokban, majd az alföldi nép- és betyáréletből merített elbeszéléseiben, a tárgy újszerűségével ért el nagy hatást. (Haramia-csók (1835). Hortobágyi éjszaka, Pusztai kaland, stb.) A magyar alföld szépségeit ő magasztalja először, és Az alföld képe czímű tájrajza „kezdi meg tulajdonképen az alföld kulturáját irodalmunkban". A betyár-világból vett elbeszélései Petőfire is nagy hatással voltak. Komoly beszélyeiben történeti tárgyakat, lovagi, regényes kalandokat dolgozott fel. A Badacsonyi Lenka, A portugáli gróf, korukban nagyon kedveltek voltak és a tatárok 1716-iki beütése idejében játszó Szírmay Ilona czímű regénye is hatásos olvasmány volt a maga idejében. Nevét mégis drámáival tette halhatatlanná. A Gvadányi után drámává átdolgozott Peleskei nótáriusa, 1838 óta, — midőn először adták elő a Nemzeti színházban, — a mai napig, irodalmunk első, legkitünőbb bohózata, melynek jóízű humora, mulatságos helyzetei még ma is nagy hatást keltenek, népies elemei pedig Szigligetinek megadták az impulzust a népszínmű megteremtésére. Vígjátékai közül még a Szerelem és champagnei (először a Nemzeti színházban 1838) ért el nagyobb sikert.

Nevezetesebb művei még: Pazar fösvények, vígjáték 3 felv. (1840). Két Júlia vígjáték 3 felv. (1841). Szvatopluk, szomorújáték 4 felv. (1843). A zalameai bíró, dráma 5 felv. Calderon után (1843). A vén sas, bohózat 4 felv. (1844). Gróf Benyovszky Móricz élete és viszontagságai (1857). Rontó Pál élete és viszontagságai (1857). Peru fölfedezése és elfoglalása (1858). stb. Szerkesztette a Márczius 15-ike czímű híres politikai napilapot, Pálffy Albert lapját, 1849 április 25-től június 6-ig, a mikor ujra Pálffy vette át.

Gáti István, ev. ref. lelkész, író, a sztenografiának első alapvetője és művelője hazánkban, szül. Mándon, 1749 ápr. 8-án. 1772-ben Szatmáron tanító lett. Két évi itt időzése után, külföldi akadémiákon hallgatta a tudományokat és visszatérvén, Tamásváralján, majd Dabóczon (1778), Huszton (1779), Mármarosszigeten (1787—1803). lelkészkedett. 1800-ban esperes lett. 1808-ban Szatmáron választották meg lelkésznek, hol 1831-ben vonult nyugalomba. Meghalt 1843 febr. 17-én. Gáti hosszú életének nagy részét az irodalomnak szentelte. A nemzeti szellem ébredése korában élvén, részt vett korának irodalmi és nyelvtudományi küzdelmeiben. A magyaros iskolához tartozott, ennek modorában írta a Második József a máramarosi éhségben (1792) stb. czímű elbeszélő költeményét is, mely két kiadást ért. A magyar nyelvnek lelkes apostolaként, a latin nyelvvel szemben a magyar nyelv közérvényre emelését sürgeti. „A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések" (1780) czímű művében. A nyelvészet körébe vágó művei még „Elmélkedések a magyar dialektusról, lexiconról és helyesírásról" (1821). „Fontos beszéd tudománya, vagy oratória". (retorika). Eredeti magyar munka (1828). Sokat foglalkozott a gyorsírás, az egyetemes írás és az univerzális nyelv elméletével is. Ő az első, a ki a geometriai rendszerű gyorsírási módszereket elvetve, a kurziv-írás betüiből állítja fel rendszerét. Ilyen munkája „A stenografiának első könyve". „A tachigraphia vagy szapora írás módja, melyet mind a pasigraphiának, philosophica, vagy universalis nyelvnek első vonásait közre bocsát zsengeképen" (1820). Ugyan e kérdésről számos értekezése maradt fenn kéziratban. Irt több természetrajzot is : „A természet históriája" (1792) és (1795). Gáti István.

Góth Mór, festőművész, szül. Avasfelsőfaluban, 1873-ban. A jogi pályára lépett, de a festészet iránt érzett hajlamai Karlovszky és Bihari festőművészek műtermébe vonták. 1893-ban Münchenbe ment, hol Hollósy tanítványa lett. Góth Mór.

Innen több külföldi festőtársával a nagybányai művésztelepre költözött vissza. Első nagyobb sikert aratott kollektív kiállításával a bécsi „Hagenbund"-ban, a Nagybányán és Vajdahunyadon készült magyar tárgyú képeivel, melyeket egytől-egyig eladott. Ekkor Berlinbe és Brémába kapott meghívást, majd három évig a bécsi művészakadémián dolgozott és 1906 óta Párizsban majd Belgiumban tartózkodik. 1904-ben Marienbad városa vele festette meg a „Király-találkozás Marienbadban 1904"-ben czímű képet. Már előbb festette a szatmári városháza nagyterme számára Ferencz József és Erzsébet királyné életnagyságú arczképét.

Görbe Geyza. *Görbe Geyza*, tanár és lapszerkesztő, szül. 1858-ban Nagykárolyban. A budapesti egyetemen mennyiségtant és természettant hallgatott. Kezdetben Nagykárolyban városi hivatalnok volt, majd 1883-ban az ipariskolában lett tanár. Meghalt 1885-ben. Számos szépirodalmi és irodalomtörténeti czikket írt. Önálló műve: „Rajzok az élet színpadáról„ (1885). 1884-ben alapította és haláláig szerkesztette a „Nagykároly és vidéke" czímű társadalmi hetilapot.

Havas Miklós. *Havas Miklós* dr., ügyvéd és szerkesztő, szül. 1876-ban, Szinérváralján. Mint ügyvéd, Szatmártt telepedett meg, hol a Szatmár-Németi czímű lap felelős szerkesztője lett. Mint kitünő zenész már ifjú korában számos hangversenyen vett részt, vezetője volt a szatmári úri műkedvelő zenekarnak, mely több szerzeményét elő is adta. Tagja volt a budapesti filharmonikus egyesületnek is. Önállóan megjelent zenei művei: Hermin keringő (1899). Karikás Csárdás (1900).

Heiszler József. *Heiszler József*, dr., ref. lelkész, egyházi író, szül. 1819-ben Nagykárolyban. Tanulmányai befejeztével a budapesti piarista gimnáziumban tanított. Részt vett a szabadságharczban, mely után áttérvén a református vallásra, 1850-ben Pápán theologiai tanár lett. 1854-ben Mocsoládon lett lelkész, honnan másfél év múlva Gyönkre távozott. Miután az Entwurfot a gyönki gimnáziumba bevinni nem akarta, sok kellemetlensége támadt és innen távozni volt kénytelen. 1859-ben a sárospataki főiskolában az exegezis és egyháztörténelem tanára lett, majd Dombrádon fogadott el lelkészi állást. Heiszler theologiai műveit a legerősebb orthodoxia jellemzi.

Munkái: A keresztyénység és ker. egyház történelme (1861). Egyháztörténelmi kézikönyv, 2 köt. (1861—63). Egyházi munkálatok 4 köt. (1862—77). Magyar egyházi reformatio történetének vázlata (1864). Római levelek exegesise (1866). Az első közönséges levél exegesise (1867). Dogmatikai felolvasások (1869). A keresztyén ember könyve (1872). Az első korinthusi levél exegesise (1868). Halotti egyházi beszédek (1876). Vallás-bölcsészeti tanulmányok az Isteneszme és a kapcsolt eszmék történetének köréből (1894). A theologia mellett művelte a szépirodalmat is; e nemű munkái: A dobos tábornok (1875). A multak árnyai. Tört. elbeszélések (1877). A kormányzó tört. elb. (1887). Ligajog. Tört. elb. (1887) stb. Számos műve maradt kéziratban. Szerkesztője volt a Sárospataki Füzeteknek is 1867—68-ban.

Hofbauer Ignácz. *Hofbauer Ignácz*, zeneszerző. Született Szatmáron, 1848. évi márczius 15-én. Segédlelkész volt Sándorfaluban, Beregszászon és Szatmártt; 1875-ben tanár a kir. kath. főgimnáziumban; 1886-ban lelkész Paposon; 1890-ben ugyanaz Túrterebesen; innen 1898-ban nyugalomba vonúlt. 1876—1884-ig karnagya volt a szatmári dalegyesületnek s ezt Debreczenben, 1882-ben, az országos dalünnepen ő vezette az első diadalra.

Művei férfi-karra írta s azok vagy teljesen eredetiek vagy átiratok. Ezek czímei: Blaháné dalaiból. Legkedveltebb népdalok. Dalár-polka. Plevna-dalok. „Fecském, fecském" népdalok. „Szomoruan zúg-búg", népdalok. „Pusztán születtem", népd. Szabadban, keringő. „Hej gazduram, adja ki a bérem", népdalok. „Szeretlek én egyetlenegy galambom". „Klárinétos az én nótám fújja" Piros bugyellárisból. „Felleg borult az erdőre", népdalok. Dallamok Székely Katalin operettből. Csak vígan, polka. Katona-induló. Király-himnusz, dr. Burd Sándor szövegére

Illyés Bálint. *Illyés Bálint*, ref. lelkész, tanár, országgyűlési képviselő, író és költő, szül. 1835. okt. 2-án Fehérgyarmaton. Gyermekkorában részt vett a szabadságharczban, majd később Sárospatakon folytatta tanúlmányait, a hol már költői hajlamai mutatkozván, Erdélyi János vette pártfogásába, a kinek ajánlatára a marosvásárhelyi ref. gimnázium választotta meg tanárnak. Később Szatmáron volt tanár (1860), majd Tiszabecsen (1861) és Kisújszálláson (1868) lett lelkész. Ez időben a tiszántúli egyházkerület aljegyzőjévé és tanácsbirójává, 1881-ben pedig zsinati képviselőjévé választotta meg. 1887-ben függetlenségi programmal bárándi képviselő lett és azóta képviselői és írói munkásságának él. Költeményeivel már a múlt század hatvanas éveiben kezdett feltünni. Különösen hazafias versei tettek nagy hatást. 1864—95-ig rendes munkatársa volt a Vasárnapi Ujságnak, a hol költeményein kívül, érdekes olaszországi naplója is megjelent. Ezóta minden

nagyobb szépirodalmi és politikai napilapba írt számos költeményt, könyvismertetést és más czikket.

Önálló művei: Temetési és emlékbeszédek (1873). Költemények (1876). Felebaráti szeretet a Krisztus szellemében (1877). Egyházi beszédek (1878). Gyász-koszorú (1878). Emlék-füzér Kossuth Lajos sírjára (1895). Ujabban is megjelent egy kötet költeménye.

Ilosvay László, pénzügyi számvizsgáló, szül. 1846 márcz. 1-én, Kömörőn. Szatmár vármegye tiszti főügyésze mellett 1868-ban joggyakornok volt. 1869-ben tiszteletbeli megyei aljegyzőnek, 1872-ben második aljegyzőnek. 1875-ben pedig első aljegyzőnek választották meg. 1876-ban Szörényvármegyének, hol már előbb királyi biztosi titkárként működött, főjegyzője lett és 1880-ban e vármegye helyettes alispánjává nevezték ki. Ez állásáról később lemondván, 1882-ben a mátészalkai járás szolgabirája, 1884-ben Szatmár vármegye levéltáránál irattárnok lett és jelenleg p. ü. számvizsgáló Nagykárolyban. — Ilosvay mint hirlapíró és szerkesztő fejtett ki tartalmas irodalmi működést. 1872-től kezdve a Reform-ban közölt Deák-párti czikkeivel, különösen a megyebeli balközép-párt túlkapásait ostorozta. 1875-ben Szatmármegyei Közlöny czím alatt maga is lapot alapított Nagykárolyban, melyet 1875—76-ig, majd 1880—82-ig szerkesztett. Ilosvay László.

Irsik Ferencz, prelátus-kanonok, szül. 1822-ben Zelestyén. 1846-ban káplán volt Fehérgyarmaton; később püspöki szertartó, ungvári gimn. hittanár, pesti papneveldei prefektus, 1854-ben plébános Szakaszon, s 1859-ben ugyanaz Erdődön. Itt tizenhat évet töltött, aztán szatmári kanonokká lett. Életének későbbi éveiről a szatmári irodalom keretében emlékezünk meg. Irsik Ferencz.

Jendrássik Jenő Lipót András dr., egyetemi tanár, fiziologus, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, szül. 1824 nov. 18-án, Kapnikbányán. Kezdetben Pesten a bölcsészetet hallgatta, majd a jogi pályára lépett, de természettudományi olvasmányai, különösen Humboldt Kosmosának tanulmányozása, az anatomiára irányították figyelmét és 1847-ben beiratkozott a bécsi orvosi egyetemre, hol 1853-ban orvosi oklevelet nyert, melyhez 1855-ben műtői oklevelet is szerzett. 1857-ben a kolozsvári, majd 1860-ban a budapesti orvosi egyetemen foglalta el az élettani tanszéket, melyen gondosan kidolgozott előadásaiban arra törekedett, hogy hallgatóit az élettani gondolkodás mélyebb részleteibe is bevezesse. Törekvésében, hogy fiziológiai iskolát alapítson, nagyban elősegítette az új élettani intézet alapítása, melynek építését (1873—75) ő vezette és melynek berendezésében számos czélszerű újítást eszközölt és az intézetet több általa tervezett műszerrel rendezte be. Tudományos kutatásai közül a legfontosabbak az izomműködésre vonatkozók. Tudományos munkásságáért az Akadémia 1880-ban rendes taggá választván, elismeréssel jutalmazta; 1868—69-ben az orvosi kar dékánja, később a budapesti egyetem rektora is volt, 1873-ban a király a III. oszt. vaskorona-renddel tüntette ki. Meghalt 1891 márcz. 3-án. Jendrássik Jenő.

Számos orvostudományi értekezésén kívül, melyek a hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg, fontosabb munkái: Két új szemmérészeti mód (1867). Hang-elemző készülék a fül általi hangelemzésnek mintaszerü utánzására (1873). Népszerű tudományos előadások (1874). Az izomműködésre vonatkozó művei: Értekezések a myomechanika köréből (1881). Beitrag zur Analyse der Zuckungswelle. Über die Ursachen der in den Muskeln nach der Einwirkung constanter Ströme auftretenden Strömungserscheinungen. Kisérleti és kritikai tanulmányok azon molekuláris folyamatok felett, a melyek az izomösszehúzódásnál végbemennek. Polydromotor. Esmyografion. A villamáram által az izomban előidézett áramlatok okairól (1878). A magától sorakoztató cső-myografium és alkalmazásának vázlata (1882). Az exact vizsgálati módszer jelentőségéről (1883). stb. Számos értékes fiziologiai értekezése kéziratban maradt.

Jordán Ferencz dr., budapesti közkórházi főorvos, szül. 1853 aug. 30-án Nagykárolyban. A sebészdoktori és szülésmesteri oklevelek megszerzése után, 1877-ben, a belgyógyászati klinikán Wágner tanár mellett lett gyakornok, 1881-ben pedig tanársegéd. Később a budapesti Rókus-kórház XI. orvosi osztályának főorvosa, 1882-ben a magyar szent korona országai vörös-kereszt-egyletének egészségügy tanácsosa lett. Mint elsőosztályu ezredorvos részt vett Bosznia okkupácziójában is. A herczegprímás háziorvosa. Jordán Ferencz.

Számos orvostudományi értekezése közül a legfontosabbak: Stenosis ortu venos. sinistri nagyfokú esete. A Calomel hatása szívbajoknál. Az extr. hydrast canad fluid hatásáról dismenorrh. membranaceanal. Lokalizálható-e az extra uterin terhesség ruptura után? A cantharidinsavas kalium hatásáról tüdővésznél. A sorvasztó lázak és a köpet napimennyisége közötti összefüggésről. Adat a malleas humidus tünettanához. Kórházi tapasztalat az exudat. pleuriticum felszívódásáról stb.

Kabos Ede, hírlapíró, dráma- és regényíró, szül. 1864. decz 2-án, Nagykárolyban. 1886-ban az Egyetértés, majd a Pesti Napló szerkesztőségébe lépett, Kabos Ede.

hol tíz esztendőn keresztül vezette a parlamenti rovatot. 1896-ban a Magyar Ujság egyik vezérczikkírója lett, majd 1898-ban hasonló minőségben az Országos Hírlaphoz szerződött. A Mikszáth lapjának megszűnésekor átment a Budapesti Naplóhoz, melynek eleinte vezérczikkezője, később felelős szerkesztője, majd 1905-ben főszerkesztője lett. Közben szerkesztője volt több szépirodalmi folyóiratnak is. A Magyar Szalon, az Élet, a Krónikás czímű folyóiratokat részben szerkesztette, részben alapította is.

Önálló művei: Elzüllöttek (elbeszélések, 1885). Vásár. Regény (1887). Éva, színmű 3 felv. (1890). Harakiri s kisebb vázlatok (1891). Tantalusz, színmű 4 felv. (1892). Koldusok. Elbeszélések (1893). Fehér éjszakák. Regény (1893). Por. Tárczák (1895). A verebek. Regény (1898). Két halott regénye. Regény (1900). Akáczvirág. Elbeszélések (1901). A holló. Színmű (1896). Az eleven kulcs. Reg. (1905). A Népszinházban került színre „A kupéban“ czímű 1 felv. bohózata; a Nemzeti Szinházban Éva, A révben, A holló czímű darabjai; a Fővárosi Szinkörben Tantalusz czímű drámája. 1905-ben a Pallas hat vaskos kötetben kiadta *Kabos Ede összes munkái* czimmel az író husz esztendei termésének javát. A Petőfi-Társaság 1905-ben tagjává választotta.

Kallós Lajos.

Kallós Lajos jogtanár, jogtudományi író, a M. Tud. Akadémia levelezőtagja, szül. 1849 május 15-én, Borzován. Tanulmányai elvégzése után Pestre ment, hol három éven át a kir. tábla helyettes jegyzője volt. Az ügyvédi oklevél megszerzése után 1851-ben a sárospataki jogakadémiai, majd 1853-ban a debreczeni ev. ref. főiskola tanára lett. Már 1846. óta művelte a jogtudományi irodalmat és ez érdemeinek elismeréséül az Akadémia 1863-ban lev.-tagul választotta. Meghalt 1882-ben.

Munkái: Alapelvek a magyarhoni polgárjogban (1846). Néhány lap az élet jogirataiból a magyarországi főtörvényszék ítéleteinek alapján: tekintettel a jelen idő viszonyaira (1848—1850). Osztrák polgári jog elvei, 2 rész. (1852). A magyarhoni polgári jog elvei (1862—64). Az osztrák büntetőjog ismerete iskolai tanulmányul és használatra (1865). stb.

Kanizsay Zsigmond.

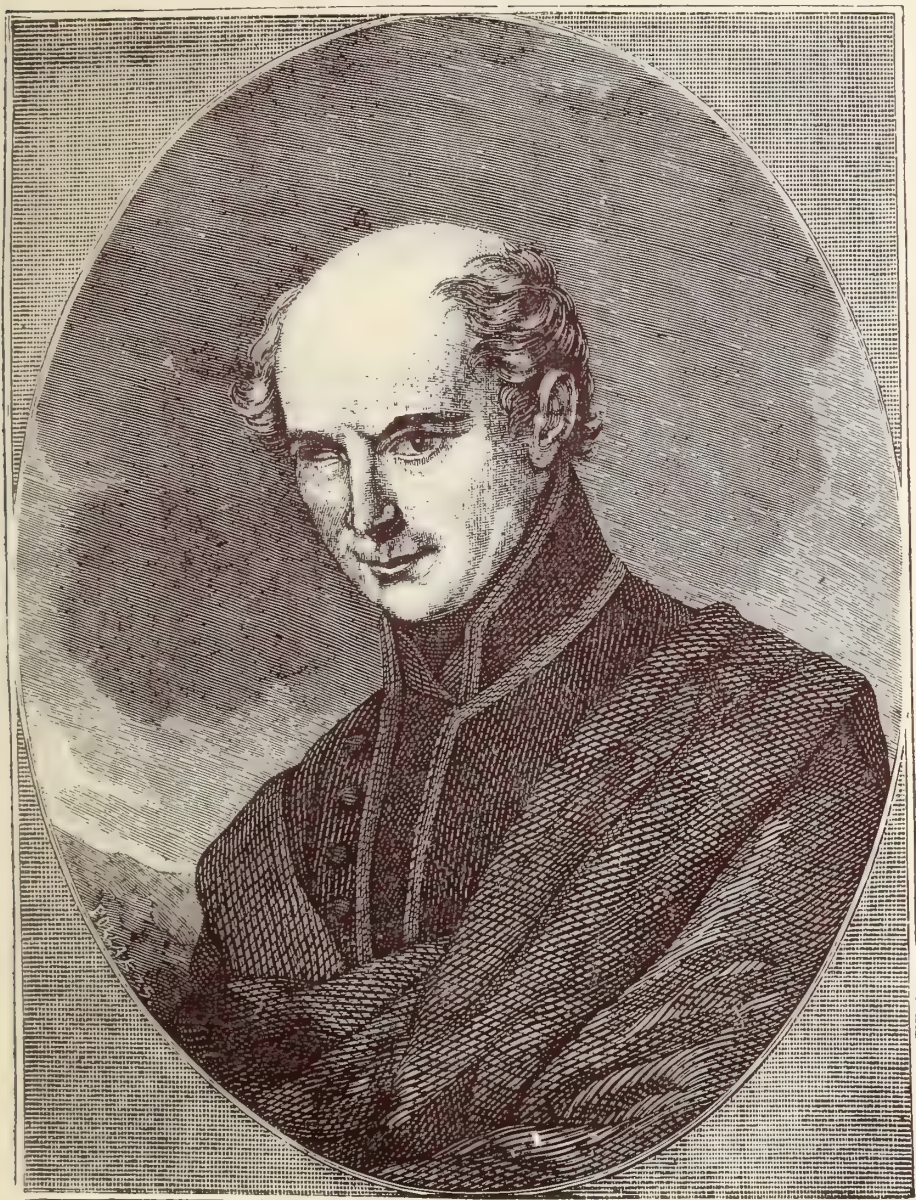
Kanizsay Zsigmond, ügyvéd, született 1832-ben Homokon. 1855-től kezdve Szatmár-Németiben él és élénk részt vesz e város köz- és társadalmi életében ezért életrajzát ott közöljük.

Károli Gáspár.

Károli Gáspár, ref. prédikátor, az első teljes magyar biblia fordítója, szül. 1529 körül Nagykárolyban. Theológiai tanúlmányait, az akkori idők szokása szerint Németországban végezte. 1556-ban iratkozott a wittenbergi egyetem hallgatói közé és hazatérve, gönczi pap, majd 1565-ben esperes lett. Harmincz éven át tartó lelkipásztorsága alatt szervezte a felsőmagyarországi kálvinista egyházakat. Mint hatalmas szónok és tudós, élénk részt vett e korszak hitvitáiban és különösen az unitáriusok ellen védelmezte több zsinaton egyházát. Életének utolsó éveit főmunkájának, a teljes biblia lefordításának szentelte. 1586-ban fogott e munkához és „minekutána — úgymond — hozzá kezdett volna egy nehány jámbor tudós atyafiakkal, kik néki az fordításban segítséggel voltak, meg nem szünt addig, mígnem véghöz vitte az Bibliának egészben való megfordítását, melyben munkált közel három esztendeig, nagy fáradtsággal, testtörödelemmel, de oly buzgóságos szeretettel, hogy egy szempillantásig ez nagy munkát el nem unta, hanem nagy serénységgel és szeretettel munkálkodott, mégnem elvégzé“. E munka Báthory István pártfogása mellett az abaújmegyei Vizsoly faluban látott napvilágot a következő czímmel: *Szent Biblia* azaz: Istennec o es wj testamentumanac prophétác es apostoloc által meg iratott szent konyuei. Magyar nyelvre forditatott egészlen és wijounan. Az Istennec Magyar országban való Anya szent Egy házánac épülésére. . . Visolban MDXC. Három kötet. — Károli könyve az ó- és új testamentumnak első teljes magyar fordítása, tehát az első teljes magyar biblia, mely azóta körülbelül a 100. kiadásban forog a hivők kezei között és mai napig a kálvinisták kánoni könyve, melynek habár vannak hiányai, de tősgyökeres magyarsága, egyszerű, keresetlen nyelve, még maig is legjobban megtalálja útját a magyar hívők szívéhez. E könyv megjelenésének háromszázados évfordulóját 1890-ben nagy fénynyel ünnepelte meg a magyar protestáns egyház, a mikor Károlinak emlékét Gönczön szép szoborral örökítette meg. Ezen a munkán kívül írta még a következő művet: „Keet Könyv Minden orzagoknac es Kyralioknac io es gonoz szerenczeieknec okairul“ stb. (1563). A nagy reformátor 1592 jan. 3-án halt meg.

Károlyi Péter.

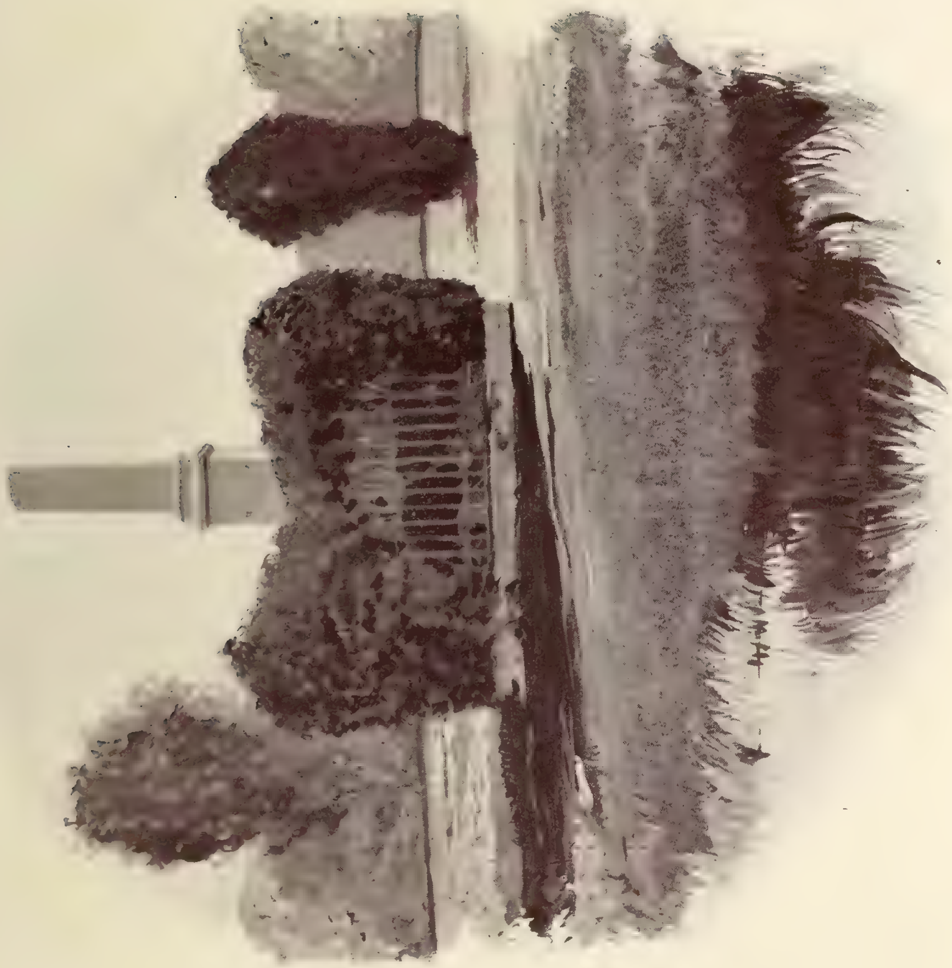
Károlyi Péter, ref. püspök, a magyar reformácziónak egyik leglelkesebb apostola, szül. Nagykárolyban, 1543-ban. Ő is a híres wittenbergi egyetemen végezte tanúlmányait, honnan visszatérve, Kolozsvárott lett a klasszikus és zsidó nyelvek tanára. 1568-ban nagyváradi református lelkész lett, majd 1572-ben a tiszántúli egyházkerület választotta meg a híres Melius Juhász Péter helyébe



Kölcsey Ferencz.



A nagykárolyi Kölcsey-szobor.



Cseke. — Kölcsey Ferencz sírja.



Kováts Lajos.

püspöknek. Meghalt 1576 április 10-én. — Károlyi Péter, a magyar kálvinizmus megalapítójának, Meliusnak leghűségesebb bajtársa volt és első azok között, a kik az erdélyi unitáriusokkal szembeszállottak. Mint protestáns egyházi író is kora kiválóbbjai közé tartozik.

Művei : Grammatica Graeca (1567, mely 1647-ig öt kiadást ért. Az egész Vilagon való keresztyenec Vallása az eg igaz Isten felől (1569) Az eg igaz Istenreol, es az Jesus Christusnak eoreok istensegereol és fiusagarol valo predicatiok, az szent iratbol szedetettek (1570). Bonus Pastor, seu Pastoris optimus vivendi agendique modus (1570). Brevis erudita Et Perspicva Explicatio Orthodoxae Fidei de uno vero Deo, Patre, Filio Spiritu sancto, adversus blasphemos Georgij Blandratae & Francisci Davidis errores, Libris duobus compraehensa. Vitebergae 1571. — Az Halalrol, Fel Tamadasrol es az örök eletről hasznos, es szükseges könveczke, az Keresztienek epoeletekre es vigasztalasokra, az Szen Irasbol ki szedegettetet (1575). Az Apostoli Credonak avagy Vallasnak igaz Magiarazattia Praedicatiok szerint, az Kereztieneknek eppuletekre irattatot (1584).

Károlyi Sándor gróf. Megírta önéletrajzát *Magam életének s azalatt történt állapotoknak emlékezetes folyási* czím alatt, melyhez toldalékúl naplójegyzeteket csatolt, a melyek, mint történeti kútforrások, nagybecsűek. (Megjelentek a M. Tört. Emlékek IV—V. kötetében és több irata a Századok-ban.) Károlyi Sándor.

Katona Klementin (Geleji, id. Ábrányi Kornélné), Kölcsey Ferencz unokahugának leánya, szépirodalmi írónő és műfordító, szül. 1856 nov. 29-én Apán. 1879 óta a fővárosi lapok majdnem mindegyikének állandó munkatársa, a hol mély és nemes gondolatokban gazdag tárczaczikkei, rajzai, zenei kritikái stb. szíves fogadtatásra találnak. Tárczái összegyűjtve „Földön és föld felett" czímmel (1896) jelentek meg. „Sok mindenről" (1898) Ezeken kívül számos regényt is fordított angolból és francziából; így Wilkie Collins „A vak szerelem", Besans Walter „Foweri apátság" czímű regényeit stb. Katona Klementin.

Kelen Ferencz, tanár, szül. 1869-ben Pettyénben. 1893-ban Budapesten bölcseleti doktori oklevelet szerzett. A következő évben Bécsbe ment, a hol nemzetgazdaságtannal és művészettörténettel foglalkozott. Innen visszatérve, letette a tanári vizsgát. — 1900 óta székesfővárosi felső keresk. iskolai tanár. Kelen Ferencz.

Munkái: Imanuel b. Salamon költő és exegéta élete és művei. (1894.) Schopenhauer: Az akarat szabadsága. (Filoz. Irók Tára XVII. kötet, 1903.) Schopenhauer: Életbölcseség. (Athenaeum 1906.) Wilde Oszkár: Válogatott művei. (Athenaeum 1907.) Ez utóbbi részben feleségének (sz. Schanzer Margitnak) a műve, aki kiadta Menger: Néppolitikáját. (1907.) — Számos kritikai és paedagógiai czikket írt a Magyar Zsidó Szemlébe, Magyar Kritika, Filozófiai Közlemények, Népművelés, Magyar Paedagógia és több más folyóiratba.

Kelen József dr., szül. 1866-ban Pettyénben. 1890-ben orvosdoktori oklevelet szerezvén, Szatmáron működött, 1896-tól pedig Budapesten folytatott orvosi gyakorlatot és a VIII. kerület tiszti orvosa volt. A köztiszteletben álló férfiú egy igazságtalan támadás miatt, elkeseredésében önmaga vetett véget életének. Kelen József.

Művei : A nemi élet elfajulásai (1896). Kneip, Vízkúrám (ford. 1897). Albott, Az asszonyok kézikönyve (ford. angolból, 1897). Gersoni Robert, Orvos és pácziens (ford. 1898). A malthusianismus elméleti és gyakorlati szempontból.

Keresztszeghy Etta, szépirodalmi írónő, szül. 1866-ban, Nyírgebén. Irói pályáját nagyon korán kezdte. Tárczái, rajzai és elbeszélései a vidéki és fővárosi lapokban jelentek meg. Keresztszeghy Etta.

Önálló művei : Olga grófnő. Regény (1887). Zsidó esperes. Elbeszélés (1891). Egy asszony története. Regény (1898).

Kézy Mózes, tanár, természettudós, Kazinczynak belső barátja, szül. 1781 nov. 6-án Fehérgyarmaton. Felsőbb tanúlmányait a göttingai egyetemen végezte, a hol különösen a klasszikus nyelvekben olyan jártasságra tett szert, hogy latin nyelven is jeles költeményeket irt. 1813-ban sárospataki tanár lett, a hol mathetmatikát és fizikát tanított. 1831 július 31-én a kolera áldozata lett. Kézy Mózes.

Számos alkalmi és dicsőítő költeménye „Opuscula poetica" czímen jelentek meg összegyűjtve (1822). Ezenkívül önálló művei : Elementa physicae (1818). A deák grammatikának rövid summája. Az alsóbb oskolák számára (1824). A fizikának rövid rajzolatja (1830). Elementa algebrae (1830). Phaedri Augusti liberi fabularum (1831). Elementa geometriae purae (1831).

Kiss Áron ev. ref. püspök, a főrendiház tagja, szül. 1815 nov. 2-án Kisnaményban. Tanúlmányainak elvégzése után, 1843-ban, porcsalmai pap lett. A szabadságharczban tábori papként vett részt. A pátens idejében merész bizalommal küzdött egyházának önkormányzati jogaiért és a győzelem után egyházmegyéje esperessé választotta. Mint ilyen minden erejét és tudományát egyházmegyéje anyagi viszonyainak rendezésére és papsága tudományos képzettségének emelésére fordította. Egyházmegyei könyvtárt alapított. Mint a tanügyi bizottság tagjának, a népiskolai tanügyi bizottság elnökének és a Kiss Áron.

tiszántúli egyházkerület gimnáziumai felügyelőjének, jelentékeny része van egyházmegyéje oktatásügyének emelésében. A vármegyei közélet terén szerzett érdemeiért vármegyéje táblabirájául választotta meg. Tagja volt a debreczeni és budapesti zsinatnak, a konventi bíróságnak és elnöke a konventi iskolai bizottságnak. Esperessége 25 éves évfordulóját egyházmegyéje az ő nevére tett nagy alapítványnyal ünnepelte meg; 1892-ben a tiszántúli református egyházkerület püspökévé, a debreczeni egyház pedig lelkészévé választotta. 1896-ban a király régi magyar nemességét megerősítvén, a „hegymegi" előnevet adományozta neki és 1899-ben a főrendiház tagjává nevezte ki. 1907-ben pedig a Lipótrend középkeresztjét adományozta neki. Kiss Áron mint kiváló szónok is sok babért aratott és mint író sokoldalú és jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki. Számos beszéde, vallástudományi értekezése, költeménye stb. jelent meg a hirlapokban és tudományos folyóiratokban.

Önálló művei: Geleji Katona István egyházi kánonai s a szatmárnémeti nemzeti zsinat végzései (1875). A Szatmármegyében tartott négy első protestáns zsinat végzései. (1877). A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. (1881). Ezeken kívül számos egyházi beszéd.

Kiss Áron dr. *Kiss Áron* dr. kiváló pedagógus, a budapesti tanítóképző-intézet és a gyakorló polgári iskola igazgatója, szül. 1845 jun. 21-én, Porcsalmán. Előbb a sárospataki ref. tanítóképző intézet tanára volt egy évig. Ezután a báró Uray családnál volt nevelő, de 1870-ben a nagykőrösi ref. tanítóképző igazgatója lett és az ügyvédi vizsgálatot is letette. Miután 1872-ben Németország és Svájcz tanítóképző intézeteit tanulmányozta, a budapesti elemi és polgári iskolai tanítóképző-intézet tanára lett (1875), majd 1894-ben a budapesti tanítóképző intézet és az ezzel kapcsolatos gyakorló polgári iskola igazgatója; 1907-ben vonúlt nyugalomba. 1870 óta alig volt népoktatásügyünknek oly mozgalma, melyben részt ne vett volna. Tagja volt az egyetemes és képviseleti tanítógyűléseknek, az országos közoktatási tanácsnak és a tanszermúzeumi bizottságnak. Elnöke az országos ref. tanítóegyesületnek, titkára az első pedagógiai társaságnak stb. Kiválólag a pedagógiai, a nép- és az ifjúsági irodalmat művelte.

A különféle szaklapokban megjelent czikkein kívül fontosabb önálló pedagogiai művei: A nevelés és oktatás-történet kézikönyve. Különös tekintettel a magyar nevelés és oktatás történetére (1872). Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez (1874). A protestáns népiskolai vallástanítás módszertana (1879). A magyar népiskolai tanítás története (1881). Vezérkönyv a népiskolai történettanításhoz (1882). Gönczy Pál életrajza (1888). Magyar gyermekjáték gyűjtemény (1891). A polgári iskolai tanító és tanítónőképzés. (Sebestyénné Stettina Ilonával). A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából az ezredéves ünnepély alkalmára (1896) stb. — Egyéb művei: Bornemissza Péter élete. (1891). Napfölkelte. 39 ó-testamentomi történet (németből, 1876). A szegény ember szerencséje (1886). A pocsolya-paraszt vagy az igazi falusi bíró (1888). Gyügyei uram, a csíkász (1888). Apró emberek könyve (Pósa Lajossal, 1891). Uj élet (1898). Irt ezen kívül számos kitünő tankönyvet, melyek több kiadást értek meg. Mint lapszerkesztő is sok éven át munkálkodott a népoktatás fejlesztésén. 1878—79-ig szerkesztette a Paedagogiai Társaság Évkönyveit, 1880—81-ig a Tanítók könyvtárát (Péterffyvel), a Kis Tükör czímű népiskolai kézikönyvek tárát, a Felső-, nép- és polgáriskolai Közlönyt (1884—92.) és segédszerkesztője volt a Néptanítók Lapjának 1876—1895-ig. Munkatársa volt a Verédy-féle Paedagogiai Lexikonnak és a Pallas nagy Lexikonának is.

Kiss Kálmán. *Kiss Kálmán* ref. tanítóképző-intézeti igazgató, szül. Porcsalmán, 1843-ban. Miután két évig apja mellett Porcsalmán káplán volt, 1868-ban a mándi ref. egyház papja lett. 1875-ben lemondott a papi pályáról és a nagykőrösi ref. tanítóképző tanára lett s 1883 óta igazgatója; 1904—7 ref. zsinat tagja.

Számos történelmi, gazdasági, vallástudományi czikket és tankönyvet írt. Legfontosabbak egyháztörténelmi művei, a melyek közül önállóan megjelentek: A vetési református egyház története (1875). A szatmári református egyházmegye története (1878). A szatmári református egyházmegye érvényes statutumai (1875). A bibliai könyvek története és a symbolika (1878). Báthori Zsófia életrajza (1879). Károlyi Gáspár életrajza (Károlyi-emlékkönyv, 1890). Alvinczi Péter, a kassai magyar pap (1893—94). A nagykőrösi és dunamelléki ev. ref. tanítóképző-intézet monographiája (1896). Irt ezeken kívül több tankönyvet, elemi és középiskolák és tanítóképzők számára és egy imakönyvet „Élőreménység" czímen.

Kósa Barna. *Kósa Barna*, városi számvevő és hirlapíró, szül. 1861-ben Olcsva-Apátiban. Már joghallgató korában a Sárosmegyei Közlönynek segédszerkesztője lett. Ezen időben írta „Aradi Golgotha" czímű költeményét, mely a mai napig is kedvelt alkalmi szavalati költemény. 1884-ben Debreczenben folytatta jogi tanúlmányait; 1885-ben a Debreczen czímű lapnak segédszerkesztője lett és 10 éven át munkásságát e lapnak szentelte. 1895-ben Debreczen város számvevőségénél nyert alkalmazást. Irt számos politikai, társadalmi vezérczikket, tárczát, kritikát, költeményeket a fővárosi és vidéki lapokba. Önálló művei: Lengyelországi emlékek (1887). Kósa Barna költeményei (1890).

Kósa Ede, ref. lelkész és író, az előbbinek bátyja, szül. 1852-ben Gencsen. 1875. gebei káplán, majd nagykárolyi lelkész lett. 1879 óta Jármiban lelkész. Kósa Ede.

A szépirodalomban különösen vallásos és szatirikus irányú költeményeivel aratott sikert; így a „Társadalmunk tükre“ czímű szatíráját a debreczeni kaszinó pályadíjjal tüntette ki. Önállóan megjelentek tőle: Tavaszi virágok (1878). Szatirák és dalok (1887). Kártyás Kati, népszínmű 3 felv. (1893). Villám Bandi czímű színművét előadták Nagykárolyban, egy színműve: „Zabi“ pedig kéziratban maradt. Állandó munkatársa volt a Szatmármegyei Közlönynek, főmunkatársa a Közpapok Lapjának és szerkesztette a Nagykárolyi Független Hírlapot (1892—93.).

Kosutány Ignácz, szül. Mátészalkán, 1851-ben. Eleinte Pest város törvényszékénél, 1872-től a pesti kir. fenyítő járásbíróságnál dolgozott. 1875-ben a budapesti egyetemen a jog- és államtudományok doktora lett és a pécsi püspöki joglyceumnál nyert jogtanári állást, s ott töltött 21 év után a pozsonyi kir. jogakadémiához nyilv. rend. tanárnak nevezték ki 1896-ban. Pozsonyban 1900 szeptemberig működött, s ez év óta a kolozsvári M. Kir. Tud. Egyetemen ny. r. tanár és 1906—7-ben a jog- és államtudományi kar dékánja. Kosutány Ignácz.

Művei: A magyarországi Pálos rend története a mohácsi vészig. (A m. tud. Akadémiától az Oltványi-díjjal jutalmazott pályamű,) Kányaföldi Kerecsényiek a XVI. században. (1885). Magyar Alkotmány és jogtörténet (1894). Az egyházi javak tulajdonjogának alanyáról átalában, különösen Magyarországon (1897). Jogtörténeti tanulmány Werbőczi azon állítása felett, hogy a magyar perjog galliai eredetű (1899). Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása. I. kiadás 1902, II. k. 1904, III. kiadás 1906. Egyházjog és a modern jogászok; a „Huszadik Század“ I. évfolyamában. Magyarország és a római curia; a „Jogállam“ I. évfolyamában. A polgári házasság első tíz éve. Dékáni beszéd a kolozsvári egyetem „Actái“-nak 1905. évfolyamában.

Kótai Pál, építész-mérnök, faipariskolai igazgató, szül. 1868-ban, Zsarolyánban. Építészmérnöki oklevelét a budapesti műegyetemen szerezte meg 1892-ben. Előbb a székesfővárosi mérnöki hivatalnál dolgozott, majd Szeged város építésze lett, 1907 óta pedig a szatmári állami faipar-iskola igazgatója. Irt számos lírai és elbeszélő költeményt stb., melyek A Hétben, a Vasárnapi Ujságban, az Ország-Világban és a szegedi lapokban jelentek meg. Kótai Pál.

Kovács Dezső dr. ügyvéd, született 1872-ben Nagykárolyban. Az ügyvédi oklevél megszerzése után szülővárosában nyitott ügyvédi irodát és a városi és vármegyei közéletnek buzgón munkálkodó tagja lett. Részt vett a Kölcsey-egylet alapításában s a Kölcsey-szobor-akczióban. Irodalmi tevékenysége a Kölcsey-egylet körében s a helyi lapok hasábjain nyilvánúlt. Francziából és angolból is fordított szépirodalmi műveket. A vármegyei függetlenségi párt egyik alelnöke. Kovács Dezső.

Kovács Gyula színész és író, szül. 1839-ben Gebén. Debreczeni diákkorában a színházban, különösen Egressy Gábor játéka, olyan nagy hatást gyakorolt reá, hogy a Láng társulatánál felcsapott színésznek. Miután egy ideig vidéki színtársulatoknál tengődött, 1862-ben rokona, Egressy közbenjárására felvették a pesti nemzeti színházhoz drámai segédszínésznek. Innen 1865-ben Kolozsvárra ment, hol 1872-ben a színház művezetője lett. Kiváló Shakspere-alakításaival nagy hírre tevén szert, 1874-ben a pesti nemzeti színháznál is eljátszotta Othelló szerepét, mellyel oly feltünést keltett, hogy 1878-ban ismét visszaszerződtették a nemzeti színházhoz. 1888-ban visszament Kolozsvárra, a hol 1885-ben színészi pályájának 25, majd 1896-ban 40 éves jubileumát ülte meg. Meghalt 1899 aug. 2-án, midőn a Petőfi-társaság által a fehéregyházi csatatéren rendezett ünnepen Jókai „Apoteozis“ czímű ódáját szavalta el. Utána rosszúl lett, Segesvárra szállították, a hol két nap múlva meghalt. Kovács Gyula.

Az irodalmat ugyanazon lelkesedéssel ápolta, mint a színművészetet. Tárczaczikkei, melyekben a régi színészekről és a színészéletről való visszaemlékezéseit írja le, a vidéki és fővárosi lapokban jelentek meg. Költeményeivel, melyeket 2 kötetben (1869 és 1892) adott ki, nagy elismerést aratott. Ezeken kívül a következő művei jelentek meg: Mátyás király, drámai prolog. Két képben. Előadatott Kolozsvárott 1896. Emlékezzünk régiekről. Alkalmi költemény (1898). Emlékek. Élmények (1888). Leforditotta Schiller Frigyes Don Carlos-át (1881), Stuart Máriáját (1887), De l'Epée, A süketnéma és Bouilly, Abbé czímű színműveit stb. Irodalmi érdemeinek elismeréseül a Petőfi-társaság 1876-ban tagjául választotta.

Kováts Lajos képviselő és publiczista, szül. 1812 február 25-én, Homokon. 1827-ben Pozsonyba ment, midőn Széchenyi fellépése új eszmékkel termékenyítette meg a magyar társadalmat. Ez eszmék hatása alatt határozta el, hogy a közgazdasági pályára lép. Selmeczbányára ment tehát, hol a bányászati akadémián befejezte tanúlmányait. Itt egy bányászati szótár elkészitését tervezte s 1832-ben Széchenyi is buzditotta a munkára őt s az általa gyűjtött társaságot és igérte, hogy közbenjár az Akadémiánál a kiadás érdekében. De Selmeczről társaival eltávozván, nem lehetett a művet befejezniök. 1834-ben az Kováts Lajos.

erdélyi országgyűlésre Kolozsvárra ment, hol báró Kemény Zsigmonddal megismerkedvén, köztük csakhamar meleg baráti viszony fejlődött ki. Visszatérvén vármegyéjébe, eleinte bányászattal akart foglalkozni, de kamarai hivatalt politikai elvei miatt nem akarván vállalni, csak magánbányászathoz kezdett. Ezt is abba hagyta, mikor Szatmár vármegye megválasztotta táblabírájává ; ettől kezdve élénk részt vett a politikai küzdelmekben és csakhamar az ellenzék és a fiatalság vezére lett. 1869-ben követséggel is megkínálták, a mit azonban nem fogadott el. Ez időben Kemény Zsigmond mellett szerkesztőtársa lett az Erdélyi Múzeumnak, a hol ellenzéki szellemben írt czikkeiben nagy írói tehetséget árúlt el. 1842-ben Gyulafehérvár küldte követül az erdélyi országgyűlésre. 1845-ben ismerkedett meg Széchenyivel és ez időtől annak munkatársa, leghívebb segéde, barrátja és követője volt. 1847-ben Széchenyi meglátogatta a várost és ekkor Szatmár-Németi mindkettőjüket díszpolgárává választotta. Midőn Széchenyi közlekedési miniszter lett, Kováts lett az osztályfőnöke. Teljesen reá bízta a vám- és vízépítészeti ügyek vezetését és Széchenyi betegsége idejében az egész magyarországi közlekedésügyet Kováts maga vezette. A szabadságharcz alatt a békepárthoz tartozott és ez irányban nagy hírlapírói munkásságot fejtett ki az Esti Lapokban. A szabadságharcz után a kiegyezésnek volt erélyes és lelkes szószólója. Utolsó társadalmi alkotása volt a Széchenyi Társulat. Meghalt 1890 decz. 19-én, Szatmáron. Mint publiczista, különösen politikai vezérczikkeivel keltett feltünést, mint közgazdasági író korának legalaposabb képzettségű és legelsőrangú munkásai közé tartozott. Az Akadémia 1846-ban levelező-tagjának választotta meg.

Munkái : Kísérlet a rendezési kérdések megoldása tárgyában (1863). Der Theiss-Köröser Kanal (1864). A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi röpiratára (1883). Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. Két kötet (1889). — Ezenkívül alapítója volt a „Független" czímű politikai lapnak is, melyet 1863 jan. 1-től nov. 17-ig szerkesztett.

Kovács Sándor.

Kovács Sándor (Szamosszegi) előbb hírlapíró volt, most Máv. ellenőr, szül. 1860-ban Szamosszegen. Hirlapírói pályáját az „Uj Budapest" czímű napilapnál kezdte, 1880-ban a „Budapesti Sürgöny"-höz ment, 1881-ben pedig a „Hírcsarnok" kőnyomatú lap főmunkatársa, majd segédszerkesztője lett. 1885-ben maga szerkesztette a „Kiállítási Hírnök" czímű kőnyomatos lapot. Jelenleg magy. államvasúti ellenőr. Számos hírlapi czikkén kívül különösen népies hangú és zamatos költeményeivel aratott elismerést. Ezek közül az „Uj Golgotha" czímű költeményét (1883) és „Dobó leánya" czímű balladáját az 1884-iki Farkas-Raskó-pályázaton dícsérettel tüntették ki. Költeményei összegyűjtve „Dalok a pusztáról" czímen jelentek meg 1886-ban. Részt vett a „Gvadányi-Album" szerkesztésében. Ujabban a vasuti szakirodalom terén fejt ki tevékenységet.

Köcsön Lajos.

Köcsön Lajos, nyugalmazott főispán szül. 1856-ban Vámosorosziban. Több állami hivatalnál szolgált, míg 1889-ben szolgálattételre a pénzügyminisztériumba osztották be, a hol 1899-ben titkár 1902-ben osztálytanácsos lett. 1905-ben Turócz vármegye főispánja volt s 1906-ban nyugalomba vonult. A Magyar Közigazgatásban és a M. Adóhivatalok Lapjában megjelent több czikkén kívül, önálló műve : Az örökösödési ügyekre vonatkozó összes illetékszabályok. (1896.)

Kölcsey Ferencz.

Kölcsey Ferencz, költő, esztétikus, a modern műbírálat és a művészi szónoklás megalapítója, a nemzeti felvilágosodás legönzetlenebb bajnoka. A „csekei remete" született Sződemeterben, 1790 aug. 8-án. Szüleit korán elvesztvén, a 11 éves fiú teljesen idegenek gyámsága alatt nevelkedett. Tanúlóéveit a debreczeni kollégiumban töltötte, a legnagyobb szorgalommal fejlesztvén tehetségeit. Már itt megtanúlt latinul, németül, francziául. Az irodalom iránt való hajlama korán felébredt és már ekkor olvasta korának nagy íróit, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Virág, Kazinczy műveit, Klopstockot, Bürgert stb. Kazinczyval 1805-ben ismerkedett meg, ki ez időtől kezdve nagy hatással volt az ifjúra, a ki később teljesen Kazinczy reform-törekvéseinek, az új irodalmi iránynak és a nyelvújításnak lett lelkes híve. Debreczenben tanúlmányait bevégezvén, Pestre ment törvénygyakorlatra. Itt megismerkedett Szemere Pállal, a Kazinczy triászának egyik tagjával és csakhamar meleg barátság fejlődött ki a két rokonlélek között. Szemere a német irodalomra, esztétikára és műbírálatra irányítja Kölcsey figyelmét ; Szemerével olvassa Herder, Lessing, Goethe, Schiller, Engel, Krug, Sulzer stb. műveit, megismerkedik eredetiben a német klassziczizmussal és ezzel teljesen a német költészet és bölcselet befolyása alá kerül. A pesti írók

kal való érintkezése, az irodalomhoz való ellenállhatatlan vonzalma és a teljes függetlenség után való vágya azonban letérítették eddigi útjáról; lemondott az ügyvédi pályáról és elhatározta, hogy hivatalt sem vállal, hogy egyedüli eszményének, az irodalomnak élhessen. Pestről előbb a biharmegyei Álmosdra, majd 1815-ben testvéreivel megosztozkodván, a szatmármegyei Csekére vonúlt, a hol körülbelül 15 éven át tartózkodott, kis jószágán gazdálkodva és az irodalomnak élve. Ez időben lép fel az irodalomban. A Magyar Dámák kalendáriumában és az Erdélyi Múzeumban megjelent költeményein kívül különösen a Szemerével közösen írt „Felelet a Mondolat"-ra irányították feléje a figyelmet. (1815.) Még nagyobb feltünést keltettek a Tudományos Gyüjteményben (1817) megjelent kritikái, melyekben Csokonai, Kis János és Berzsenyi műveit veszi nálunk példátlan szigorúsággal bírálat alá. Ez „új manierü recensiói"-ban a német esztétika és különösen Schiller hatása alatt, nem csupán az írók műveit bírálja, hanem azok egyéniségét is kutatja és hibáikat körülményeikből és jellemükből magyarázza ki. Kölcseynek e bírálatokban megnyilvánúló nagy esztétikai készültsége, finom logikája, nagy tudása és határozottsága meglepte ugyan a közönséget, de a nemzetnek akkor legismertebb költői, a Csokonai és Berzsenyi irányában alkalmazott túlszigorú kritika, melyhez akkor sem az írók, sem a közönség nem voltak szokva, egyszersmind olyan általános ingerültséget támasztott Kölcsey ellen, hogy az író egyidőre elhallgatott. Esztétikai és kritikai munkásságának újból való felvételére csak majdnem egy évtized múlva határozta el magát, midőn Szemere Pállal szövetkezve, az „Élet és Literatura" czímű széptani folyóiratot megindította. Ebben jelentek meg a „Nemzeti hagyományokról", A „komikumról" és „Körner Zrinyijéről" írt dolgozatai. A mint Kölcsey három első bírálatával a magasabb szempontú igazi irodalmi kritika alapját vetette meg, úgy Körner Zrinyijéről írt bírálata az első igazi dramaturgiai tanúlmány irodalmunkban, mely nemcsak bírál, hanem nagy esztétikai elveket is fejteget. — Esztétikai munkássága mellett ekkor már számos költeménye is híressé tette a nevét. (A Szép Lenka, Rákos, Hymnus, Bú kél velem, Dobozi, Vanitatum vanitas, Esti dal, Csolnakon stb. mind csekei tartózkodása alatt keletkeztek.) Az első bírálatai által keltett ingerültség is lecsillapodott lassanként és irodalmi működése újra megszerezte neki a közönség és írók elismerését. Pesten tartózkodása alatt megismerkedett Kisfaludy Károlylyal, Vörösmartyval, Toldyval, Bajzával, kiknek a társaságában, az irodalmi élet központjában Kölcsey nagyon jól érezte magát. Öcscsének váratlan halála azonban csakhamar kiragadták e körből és 1827-ben visszament Csekére, hol 2 éven át öcscse családjának ügyeivel és a saját és öcscse gazdaságának rendbehozásával kellett foglalkoznia. — Az 1829. év politikai mozgalmai azonban újra kiszólították csekei magányából, midőn a júliusi tisztújító-gyűlésen Szatmár vármegye főispánja Kölcseyt aljegyzővé nevezte ki. Ez időtől kezdve Kölcsey vármegyéjében a szabadelvű párt vezére lett. Őreá bízták a hivatalos feliratok szerkesztését. 1832-ben főjegyző lett, ugyanez év nov. 6-án a vármegye rendei országgyűlési követnek választották meg. A pozsonyi országgyűlésen a tiszántúli követek jegyzőjükké választották és itt a magyar nyelv, a vallásszabadság ügyében, a magyar jobbágyság és a lengyelek érdekében stb. mondott szónoklataival oly hírre tett szert, hogy nevét a nemzet vezérférfiai között emlegették. — Szónoki és követi működése azonban már 1834-ben megszakadt. Vármegyéjében ugyanis a maradi párt kerekedvén felül, ez az örökváltság ügyében ellenkező utasítást küldött neki, mire Kölcsey megbizatásáról lemondott. Vármegyéjébe való visszatérése után újra átvette főjegyzői hivatalát és gazdaságának, családjának és az irodalomnak élt. Mint az Akadémiának 1830 óta vidéki rendes tagja, 1832-ben Kazinczy Ferencz fölött mondott és 1836-ban a Berzsenyi Dániel fölött felolvasott rendkívüli hatású emlékbeszédeivel az akadémiai szónoklatnak is megalapítója lett. Utolsó nagy munkája a Wesselényi hűtlenségi pörében, Wesselényi érdekében készített klasszikus törvényszéki védirat volt. E túlfeszített munka után bélgyulladásba esett és 1838 aug. 24-én, 48 éves korában meghalt. Halálát az egész nemzet gyászolta. Szatmár vármegye, mely teljesen a magáénak vallotta Kölcseyt, körlevélben tudatta a vármegyékkel halálát, arczképét a nagykárolyi székház gyűlésterme számára megfesttette, 1864-ben Szatmáron, 1897-ben Nagykárolyban szobrot emeltek emlékének, 1890-ben pedig születésének százados évfordúlóját nagy ünnepléssel ülték meg.

— Kölcsey mint ember és mint író, egyaránt kora legkiválóbb férfiai közé tartozott. A reformkorszak irodalmi és politikai eszméinek és törekvéseinek legeszményibb képviselője, a meggyőződés igazi hőse, nemes, valóságos antik jellem, kit lelkének klasszikus eszményiségéért már kortársainak legjobbjai is szentnek, nem is közibük valónak tartottak. — Munkásságának és működésének sokoldalúsága bámulatraméltó. Mint költő, kritikus, esztétikus, szónok, államférfiú, egyaránt jeles és mint merész kezdeményező több műfajban alapvető. Kiválóan lirikus, szubjektiv természet, a mi még szónoki beszédjein is meglátszik. Mint költő, kezdetben, Kazinczy hatása alatt, a német-görög klassziczizmusért hevült, de sejtelmes, borongó, nyugtalan lelke nagyon is elütött a klassziczizmus nyugodt fenségétől. Érzelgős természete melancholikus kedélye inkább vonzották őt a német szentimentális lira és a franczia romanticzizmus felé, úgy hogy költészete átmenet Kazinczy klassziczizmusa és Kisfaludy romanticzizmusa között. Lirájában „a titokzatos hangulatok és a hazafias bánat gyöngéd, szenvedélyes és mély érzésű költője". Legmagasabbra emelkedik a hazafias dalban. „A Rákos nymphájához" (1814.), a „Hymnus" (1823.), „Zrinyi dala" (1838.), „Zrinyi második éneke" (1838.) halhatatlan, örökbecsű alkotásai a magyar hazafias lirának. A sejtelmes felé vonzódó lelke megtalálta kifejezésének formáját a balladában, melynek ő az első művelője és meghonosítója irodalmunkban. — Mint kritikus és szónok, megteremtője a művészi prózának és a művészi szónoki stilnek. Esztétikai műveiben a mély tartalom és a filozófus elméje, a forma szépségével egyesül. A szónoklatban iskolát alkotott: Deák, Kossuth, Eötvös, Szemere az ő iskolájából kerültek ki. Politikai beszédeiben, melyek a hazafiság, a jog, a humanizmus és a reform magasztos eszméitől és érzéseitől vannak áthatva, a nyelv, tartalom, alak és szerkezet művészi harmóniában egyesülnek. Akadémiai emlékbeszédeivel is alapját vetette meg e műfajnak és a Kazinczy (1832.) s Berzsenyi (1836.) fölött mondottak ma is mintaszerűek. — Összes műveit legteljesebben kiadta Toldy Ferencz, *Kölcsei Kölcsey Ferencz minden Munkái* czím alatt 10 kötetben.

Kömlei János. *Kömlei János*, ref. lelkész, szül. Atyán, 1756-ban. Külföldi egyetemek látogatása után visszatérve hazájába, 1784—86-ig beregszászi iskolai rektor és káplán, 1786-ban kászoni pap lett. 1792-ben visszament Beregszászba; 1796-ban egyházi tanácsbíró és debreczeni lelkész lett, a honnan 1797-ben Munkácsra ment és itt halt meg 1802-ben.

Munkái: Szükségben segítő könyv stb. (németből fordította. 1790). Az urnak szent asztalához készítő hat heti penitentziális könyörgések, melyeket rész szerint a tudósoknak kézírásaiból öszve szedegetett, rész szerént maga írt és kiadott (1800).

Kubinyi Bertalan. *Kubinyi Bertalan*, takarékpénztári főkönyvelő, szül. 1873-ban Hodászon. 1891-ben a nagykárolyi önsegélyző népbank segédkönyvelője lett. 1897 óta ugyanott a takarékpénztár főkönyvelője. 1895—96-ig főmunkatársa volt a Nagykároly és Vidékének, 1892—93-ban szerkesztette a nagykárolyi független Hírlapot. Számos czikke jelent meg ezekben és a többi megyei hírlapban.

Ladányi Gedeon. *Ladányi Gedeon*, egyetemi tanár, történetíró, a M. Tud. Akadémia levelezőtagja, szül. 1824. május 24-én Hiripen. Jogi és hittudományi tanúlmányait a debreczeni főiskolán végezte, hol 1845-ben tanár lett. Innen a nagyszalontai gimnáziumhoz került. A szabadságharcz után innét Debreczenbe ment, a hol kezdetben a gimnáziumban tanított, majd 1860-ban a jogakadémia tanára lett. 1872-ben a kolozsvári egyetemhez került, az egyetemes történelem rendes tanáraként. Meghalt 1886-ban.

Számos történeti értekezésén kívül önálló munkái: A világtörténet főbb eseményei (1856). A magyar nemzet történetei rövid kivonatban (1860). Az ó-kor története. (1862). A középkor történetei (1862). A magyar alkotmány története (1863). Az újkor történetei (1866). Magyarország történelme (1867). A magyar királyság alkotmány története a szatmári békekötésig (1871—72. két köt.). Modern alkotmányos monarchiai intézmények (1873). stb.

Láng Mihály. *Láng Mihály*, pedagogus, tanítóképző-intézeti igazgató szül. Kálmándon, 1856-ban, Szatmár-Németiben néptanitó, Pancsován és Kapuváron polg. isk. tanító volt, azután a nagyszőllősi, majd a nagyszebeni polgári iskola igazgatója lett. 1893-ban óvó- és tanitónő-képzőintézeti igazgató Eperjesen. Majd tanítóképző-intézet igazgatója Léván, Pápán és Eperjesen. Számos szótárt és tankönyvet írt az elemi és polgári iskolák számára. Fontosabbak: „Mikép tanítandó a népiskolában a magyar nyelv, mint a gyakorlati élet társalgási nyelve. Jutalmazott pályamű (1889). A kisdednevelés módszertana (1893). Sárosmegye népneve-

lése az ezredik évben (1896). A kisdednevelés lélektana (1895). Alapította és szerkesztette a Kisdednevelés és Népoktatás czímű havi folyóiratot 1895—1900-ban.

Lauka Gusztáv, humorisztikus író és költő, a Petőfi-társaság tagja, szül. 1818 július 20-án Vitkán. Bölcseleti és jogi pályát végzett ugyan, de atyja kívánságára a gazdatiszti pályára lépett és 1838-ban az erdődi uradalom számvevőségi osztályában írnokká lett. Innen azonban Vállajra, majd Mágócsra helyezték át. Itt is inkább a franczia romantikusok regényeinek olvasásával foglalkozván, mint a gazdasággal, megúnta pályáját és Pestre ment, hol Kovacsóczy Mihály, „Közlemények" czímű szépirodalmi lapjának segédszerkesztője lett. Ez időtől kezdve az akkori szépirodalmi lapok legnagyobb részében dolgozott. Nevét csakhamar ismeretessé tette az írók előtt, a kiknek a közbenjárásával 1841-ben az Akadémiánál írnoki állást nyert. 1849-ben a Kisfaludy-társaság egy körénekét pályadíjjal jutalmazta. 1847-ben a pozsonyi országgyűlési ellenzéknek, 1848-ban a honvédelmi bizottmánynak lett jegyzője, 1849-ben belügyminiszteri titkár, majd Riskó Ignácz kormánybiztosnak adlátusa volt. 1847-ben az első magyar élczlapot, a *Dongó*-t, majd ez betiltatván, ennek folytatását a *Charivari*-t szerkesztette. A szabadságharcz alatt egy ideig bújdosott, majd szaniszlói magányába vonúlt vissza, hol egyedül családjának és az irodalomnak élt. Ez időtájt számos humoreszket, novellát és verset írt. 1854-ben hivatalt vállalt a szatmári közigazgatásnál, a következő évben pedig a nagyváradi törvényszéknél jegyző, később a vármegyei bíróság tagja lett. 1860-ban Sennyey Pál meghívására Pestre költözött, hol a helytartótanácsnál nyert alkalmazást, 1863-ban pedig a sajtó-osztály vezetője lett. Egész hivataloskodása alatt mindvégig magyar író maradt és szatirikus tollának metsző, éles gúnyját nem egyszer éreztette az abszolutizmus hizelgő szolgáival, is de azért sohasem vesztette el népszerűségét. A sajtóosztály vezetőjeként is nagy tapintattal járt el kényes állásában és gyakran megoltalmazta az üldözött írókat. 1882-ben Torontál vármegye levéltárnoka lett és ez időtől kezdve itt élt haláláig. Irói munkásságának 40 éves jubileumát Budapesten az írók megünnepelték. Ez alkalommal az írók és művészek arany-tollal, Szatmár vármegye hölgyei ezüst tintatartóval, Szeged városa pedig nagy ezüst bográcscsal lepte meg. 1889-ben Torontál vármegye ünnepelte meg 50 éves írói jubileumát, a mikor tíz évi szolgálati időt kapott a vármegyétől jutalmul, az ország összes vármegyéi 2200 forint tiszteletdíjjal ajándékozták meg, Bereg és Torontál vármegyék pedig tiszteletbeli főjegyzővé választották. Irói munkásságának 60 éves jubileumát szintén fényes ünneppel ülték meg Nagybecskereken 1899-ben. A király is elismerte érdemeit, midőn jubileuma alkalmából a Ferencz József-rendet adományozta neki. — Lauka egyike volt legtermékenyebb és a 70—80-as évek egyik legolvasottabb íróinak. Különösen humoreszkjei és humoros románczai (Buter Flórián, Jeppo Salámi, Hadnagy Richard stb.) arattak nagy sikert. Novelláiban, különösen a vidéki középosztály félszegségeit és furcsa alakjait mutatja be nevetséges szokásaikkal, kaczagtató helyzetekben, mindig új és friss leleménnyel. Bizar ötletekben és fordulatokban gazdag stilusa utolsó munkáiban is megtartotta kedélyének ifjúi vidámságát. Lauka Gusztáv.

Munkái: Versek 1841—1845. Carricaturák (1847). Martialiák (1847). A XIX. század elvei (1848). Dongó. Ez utóbbi két munkát 1848-ban elkobozták. Comoedia és tragoedia (1851). A vidék. Társaséleti szín- és árnyrajzok, 2 köt. (1856). Megtörténtek megtörténhetők, 2 köt.) 1858). Szellemi szikrák. (1862). A régi jó világ. Beszélygyüjtemény (1863). Költemények, 2 köt. (1864). A mit a nők legjobban szeretnek. (Költemények, 1864). Münchhausen. Versekben (1865). Ujabb novellák (1874). A multról a jelennek. Emlékjegyzetek (1879). Az eltévedt csók (1881). Egy agglegény viszontagságai (1881). A gondtalanok. Víg beszélyek (1882). A szívvilág titkaiból. Regény (1888). Basahidi és családja. Regény (1888). Az Amaczyak és Bubelinyiek. Regény (1888). A bölcső titkai. Regény (1891). Pásztortüz és lidérczfény. Regény (1894). Annyi küzdelem után. Regény (1899). Zorzinák, dráma. Mama, vígj. 1 felv. Szerkesztette a Dongó, később Charivari czímű élczlapokat (1847—48). Az „Ördög Naplója" czímű gúnyoros, képes hetilapot (1861). A „Torontál" czímű hetilapot (1882—1891). A Hölgyfutárt és Családi Lapokat egyideig Budapesten, névtelenül.

Lendvay Márton, drámai színész, szül. 1807 nov. 4-én Nagybányán. Már 1828-ban színész lett és sok nélkülözéssel küzdve, több színtársulattal bejárta az ország nagy részét, míg végre 1838-ban a pesti Nemzeti Színházhoz szerződtették. Itt aratta Fiesco, Don Carlos, Moor Károly, Hamlet, Romeó, Othelló, Bánk-bán, Kemény Simon, Bor stb. alakításában legnagyobb diadalait 1854-ig, midőn utolsó szereplésekor a Lovoodi árvában összerogyott. Ezután még 4 évig élt kínos betegségben, míg 1858 jan. 29-én meghalt. A közönség, kinek Lendvay nagy kedveltje volt, emlékére a Nemzeti Színház előtt felállíttatta bronzszobrát. Lendvay Márton.

(Most a színház udvarán van). Sírja fölé díszes síremléket emeltek, Nagybánya közönsége pedig 1881 május 29-ikén szülőházát emléktáblával jelölte meg és mellszobrot állíttatott néki.

Lengyel József. *Lengyel József*, képzőintézeti tanár, szül. 1868-ban, Szinérváralján. Egy ideig segédlelkész volt, majd 1896-ban a szatmári kath. képzőintézet tanára lett. Több vezérczikket, humorisztikus tárczát, útirajzot és filozófiai értekezést írt. Munkája: Giordano Bruno. Drámai költemény (1899).

Lévay Lajos. *Lévay Lajos*, ref. lelkész, egyházi író, szül. 1851-ben, Felsőbányán, s 1880-ban Sáreresztúron lelkész lett. Számos czikke jelent meg a protestáns egyházi lapokban.

Önálló művei: Egyházi beszédek (1888). A sárkeresztúri reform. egyház multja és jelene (1890). Vegyes egyházi beszédek (1894). Kis Hitoktató (1895). Ujabb egyházi beszédek (1898). Egyházi beszédek IV. köt. (1905.)

Ligeti Antal. *Ligeti Antal*, tájképfestő, a M. Nemzeti Múzeumi képtár őre, szül. 1823-ban Nagykárolyban. Pályáját mint kereskedő kezdte, de a festőművészet iránti vágya Olaszországba űzte, hogy már eddig itthon szerzett ügyességét tökéletesítse. Itt különösen Firenzében tartózkodott hosszabb ideig, hol Markó Károlynak az idealisztikus irányú tájképfestőnek tanítványa lett. 1850-ben visszatért hazájába, hol egy ideig Sopronban arczképfestésből élt, míg gróf Károlyi István, fölismervén nagy tehetségét, pártfogásába vette, sőt 1855-ben hosszabb tanúlmányútra küldte keletre. Negyedfélévi külföldi vándorlás után gazdag vázlatgyűjteménynyel tért vissza és itthon képeit elkészítvén, azokkal nagy hatást keltett. 1861-ben Pestre költözött, hol már teljesen művészetének élhetett. 1868-ban a Nemzeti Múzeum képtári őrévé nevezték ki. Emberszerető nemes szívének és nagy művészi érzékének egyaránt dicsőségére válik, hogy Munkácsy Mihályt ő fedezte fel és ő segítette a dicsőség útjára. Meghalt 1890 január 5-én. Sírját, melyre Donáth Gyula mintázott szép emléket, 1897 nov. 1-én leplezték le a kerepesi-úti temetőben.

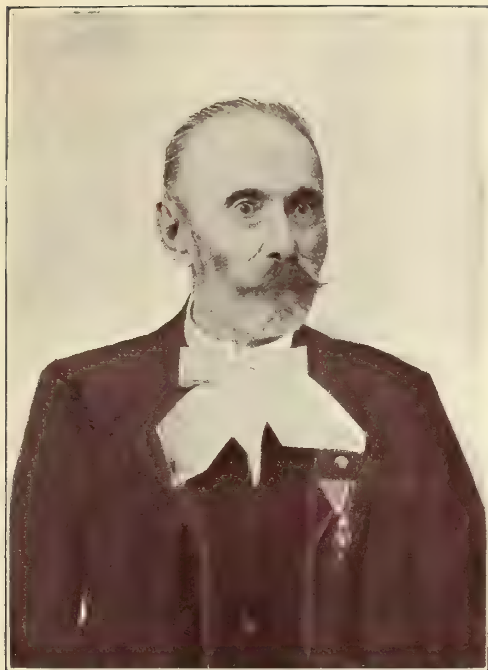
Több úti rajzán és művészeti czikkein kívül önállóan megjelentek tőle: A nemzeti múzeum képcsarnokának ismertető lajstroma a festészek rövid életrajzával (1870). A magyar nemzeti múzeum képtára ismertető lajstromának kivonata (1872).

Luby Gyula. *Luby Gyula* dr. ügyvéd, szül. 1849-ben Fülpösdaróczon. Jelenleg Budapesten, a m. kir. államvasutak ügyésze. Több tudományos és ismeretterjesztő czikket és utirajzot írt.

Művei: Németország a Tuileriákban (ford. francziából (1872). Strafrechtliche Rapsodien (1872). A nemes ifjak. Mulattató regény a párisi életből. Destin orvos, beszély (Ford. 1874). Csitt-Csatt!! Pikáns novella-füzér (1879). Daudet Ernő, A férj. Regény, francziából ford. (1881). — Szerkeszti a „Kitartás" czímű munkás hetilapot 1899 óta.

Luby Károly. *Luby Károly*, földbirtokos, heraldikai és genealogiai író, szül. 1830 márczius 29-én, Nagyaron. 1872-ben Szatmár vármegye járási gyámnak, 1878-ban levéltárnoknak választotta meg. 1884-től birtokán gazdálkodott, Nagygéczen és Nagykárolyban, majd Szatmárott lakott, a hol 1907-ben meghalt. Nagy kedvvel foglalkozott genealógiával és Nagy Iván Magyarország családai czímű munkájába számos szatmármegyei nemes család genealogiáját írta meg. A Turulban a Kisrédei Rhédey és a Luby család genealogiáját közölte.

Lugossy József. *Lugossy József*, tanár, nyelvész és archeologus, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, szül. 1812 decz. 3-án, Felsőbányán. 1827-ben Debreczenbe ment és itt a latin, germán és héber nyelveken kívül még az arab és a tibeti nyelveket is megtanulta. 1841-ben a berlini egyetemet látogatta. Innen hazatérvén, a szatmári ref. egyház választotta papjának. Ez állásáról néhány hó múlva leköszönvén, a máramarosszigeti lyceumnak lett tanára, honnan 1845-ben Debreczenbe hívták az ottani főiskola magyar nyelvi és irodalmi tanszékére. Itt a tanításon kívül, különösen történelmi és nyelvészeti kutatásokkal foglalkozott. A szabadságharczban lovas nemzetőrként vett részt. 1851-ben ismét visszatért Debreczenbe, a hol ekkor a természettudományokat, majd a héber és görög nyelvet és irodalmat tanította 1861-ig, a mikor szélütés érte. Egészségét visszanyervén, 1877-ben újra elfoglalta tanszékét és a szanszkrit nyelvet adta elő. Még ugyanez évben Londonba ment a hindu nyelv tanúlmányozása czéljából. Innen visszatérve, folytatta előadásait egész 1884. márcz. 7-én bekövetkezett haláláig. Igen sok archeologiai, nyelvészeti, bibliografiai, történeti, természettudományi értekezése jelent meg. Főműve, a „Magyar csillagászat", befejezetlenül maradt. A nevéről elnevezett „Lugossy-Kodex", mely 43, XVII. századbeli éneket tartalmaz, az ő ajándékából a debreczeni könyvtár tulajdona lett. Az Akadémia 1841-ben választotta meg levelező,



Lauka Gusztáv.



Lendvay Márton.



Petőfi Sándorné
Szendrey Júlia.



Peres Sándor.



Schönherr Gyula dr.



Petőfi-emlék Erdődön.

1858-ban rendes tagjának. Nevezetesebb művei : Columellae L. J. M., De cultu Mortorum liber, Szócsaládrendszer. Nyelvészeti egymásután (1856). Hangrendi párhuzam ezer példában (1858). Számos műve maradt kéziratban. Szerkesztőtársa volt a Történeti Emlékek-nek (1859).

Lukács Ödön, ref. lelkész, költő és író, szül. Sályiban 1843-ban. 1865-ben Sárospatakon segédtanár, 1867-ben a főiskola szeniora lett. 1869-ben a zsurki ref. egyháznál volt káplán, a következő évben pedig a nyiregyházi ref. gyülekezet választotta meg lelkésznek. 1872-ben egyházmegyei aljegyző, 1875-ben tanácsbíró, 1879-ben főjegyző, 1880-ban esperes lett. Meghalt 1896 márczius 1-én. Lukács Ödön.

Czikkei nagyobbrészt a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, a Sárospataki Lapokban, a Debreczeni Lapokban, a Vasárnapi Ujságban stb. jelentek meg. Önálló művei : Lukács Ödön kisebb versei. (1872.) Egyházi beszédek. (1877.) Közönséges egyházi beszédek. (1877.) Vegyes költemények. (1879.) Litkei Péter buji ref. lelkész emlékezete. (1879.) Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imák. (1882.) Nyiregyháza szabad kiváltságos város története. Két köt. (1886—87.) Temetési beszédek és imák. (1891.) Köznapi imádságok. (1894.) Papi hivatás, papi jellem. (1896.) Lukács Ödön hátrahagyott költeményei. (1897.) — Szerkesztője volt a Szabolcs czímű hetilapnak 1873—1876-ig.

Mándy István, történetíró, megyei esküdt volt 1792-ben és mint birtokos Csengerben élt. Lefordította és 1799-ben Debreczenben kiadta Béla király Névtelen jegyzőjének művét a következő czímen : *Magyar Sunád*, avagy I. Béla király nevetlen író-deákja, kit ősi édes emlékezet oszlopául az ő hét fő magyar vezérekről írt deák históriájából magyarba öltöztetve előállított tekintetes nemes Szatmár vármegye egy legkisebb hites tagja M. M. J. Debreczen 1799. E művében I. Béla király jegyzőjének tartja Anonymust. Állítólag még 4 munkája maradt fenn ezen kívül. Mándy István.

Mándy Péter földbirtokos, volt alispán, szül. 1784 nov. 7-én, Mikolán. Jogot Pozsonyban és Sárospatakon a híres Kövynél hallgatott. Megyei szolgálatát 1804-ben tiszteletbeli aljegyzőként kezdte, majd 1810-ben főszolgabíró, később másodalispán lett. Baráti viszonyban állott kora nagy íróival Kazinczyval, Kölcseyvel és Fáy Andrással. Vagyonának nagy részét irodalmi, iskolai és egyéb jótékonyczélú alapítványokra áldozta és alig volt korának egyetlen szellemi, társadalmi, közgazdasági mozgalma, melyben részt ne vett volna. Meghalt 1873 február 3-án. Nagy kedvvel foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel. Kutatta a ritkább és újabb szavakat és ezeknek jegyzékét beküldte az Akadémia Nagy Szótára számára. Hasonló nyelvészeti munkája : „A magyar nyelv eredete és előnyei" ; s javaslat arról : mikép lehetne a magyar írást könnyíteni s egyszerűsíteni (1858). Ebben azt ajánlja, hogy a kétjegyű mássalhangzókat egyszerűsítsük. Lefordította Kant Paedagogiáját (1868), valamint Kleist német költőnek a „Tavasz" czímű nagy költeményét. Mándy Péter.

Márk Ferencz dr., ref. lelkész, szül. 1848-ban Csengerujfaluban. Előbb debreczeni tanár, majd fehérgyarmati, harsányi, jelenleg okányi (Bihar m.) lelkész. Több hittudományi értekezése jelent meg a szaklapokban. Márk Ferencz.

Munkái : Thomas Carlyle und seine Philosophie. (1876.) Zwingli Ulrich élete és reformátori működése. (1884.) Kereszténység és világműveltség. (1899.)

Marosán János, áll. isk. tanító, szül. Avasujfaluban 1875-ben. Jelenleg tanító Szatmár-Németiben. Számtalan közérdekű s tanügyi czikket és tárczát írt a budapesti „Néptanítók Lapja", „Nemzeti Iskola", „Kis-Lap", a szatmári „Szamos", „Szatmár és Vidéke", „Szatmár", „Szatmár-Németi", „Tanügyi Értesítő" czímű lapokba. Jelenleg a Szatmáron megjelenő „Heti Szemle" belmunkatársa és szinházi kritikusa. Marosán János.

Marosán Kornél, áll. népiskolai igazgató, szül. Avasujfaluban 1860-ban. 1879-ben az aranyos-meggyesi gör. kath. elemi iskolához nevezték ki, a hol 1896 óta az áll. elemi népiskola igazgatója. Hosszú tanítói pályája alatt buzgó és eredményes tevékenységet fejtett ki. Ez irányban való érdemeiért a M. Tud. Akadémia 1904-ben neki itélte a báró Wodianer-féle 1000 koronás jutalomdíjat. 25 éves tanítói jubileuma alkalmával a vallás- és közokt. miniszterium elismerő oklevéllel tüntette ki, 1907-ben pedig a földmivelési miniszterium jutalmazta a nép érdekében kifejtett hasznos gazdasági működését 200 kor. jutalommal. Marosán Kornél.

Számos czikke jelent meg a megyebeli lapokban. Az amerikai kivándorlásról, az aranyosmeggyesi lázadásról „Elsárgúlt levelek" czímmel, a Tanügyi Értesítőben (A nemzetközi szoczializmus elleni védekezés ; dícséretet nyert pályamű), a Néptanítók Lapjában, a Budapesti Hirlapban, az Iskolában stb. Nagyobb munkái : Falusi gyermekmenhely. (1888.) Vezérkönyv a gyermekmenhelyek felállításához és vezetéséhez. (1892.) Baromfi-telelés, okszerű állattakarmányozás. (1899,1900.) Szerkesztette a Széchenyi-társulat Értesítőjét 1888—1896-ig és ugyancsak e társulat 25 éves jubileumára az Emlékkönyv-et. (1907.)

Marosán Viktor.

Marosán Viktor, népiskolai igazgató, szül. 1863-ban Avasujfaluban 1897-ben tanári oklevelet szerzett. Számos czikke jelent meg a szatmármegyei lapokban, melyekben különösen a magyar és rumén nyelvnek és irodalomnak kölcsönhatásával és a román ethnográfiával foglalkozik. Ilyen nagyobb munkája „Magyar befolyás a román nyelv és irodalom fejlődésére a XVII. és XVIII. században" (1898). Irt egy Magyar—román nyelvtant is (1890).

Medgyes Lajos.

Medgyes Lajos, ref. lelkész, költő és egyházi író, szül. 1897-ben, Sárosmagyarberkeszen. Marosvásárhelyen köztanító lett, 1843-ban Bécsben tartózkodott, míg 1844-ben a deési ref. egyház lelkésznek választotta meg. A szabadságharczban mint költő és pap egyaránt nagy agitáló tevékenységet fejtett ki költeményeivel és szónoklataival, a miért 1850-ben elfogták. Fogságából 1851-ben kiszabadúlván, lelkészi állását újra elfoglalta. Meghalt 1894-ben Deésen.

Az egyházi, politikai és szépirodalmi lapokban megjelent nagyszámú czikkein kívül, önálló művei: Erdélyi lant. 1837—1845. (1846.) Eredeti egyházi beszédek. IV. köt. (1849—1858.) Egyházi imakönyv. (1855.) Eredeti halotti imák. (1856.) Protestáns nők imakönyve. (1859.) Növendék ifjúság imakönyve. (1861.) Protestáns családok imakönyve. (1868.)

Milotai Nyilas István.

Milotai Nyilas István, református püspök, született 1571-ben Milotán. Felsőbb tanulmányait Debreczenben elvégezvén, 1601-ben a heidelbergi egyetemen hallgatta a theológiát. Innen hazatérve, 1603-ban debreczeni tanár, 1605-ben nagykállói lelkész, 1607-ben szatmári lelkész lett. 1611-ben a szatmári egyházmegye esperesévé, 1614-ben pedig a tiszántúli egyházkerület püspökévé választotta meg. 1618-ban ez állásáról lemondott és Gyulafehérvárra költözött, hol Bethlen Gábor fejedelem udvari papja lett. Meghalt 1623-ban.

Munkái: De Aeterna Praedestinatione Dei (1602.) Assertiones Verae Appositae Pontificorum Cclumniis stb. (1615.) A mennyei tudomány szerint való irtovány stb. (1617.) Sz. Dávidnak huszadik Soltaranak rövid praedikatiok szerint való magyarazattya stb. (1620.) Agenda. (1621.) Speculum Trinitatis, Az az: Szent Haromság egy bizony örök Istennek . . . kimutatása. 1662.)

Móricz Zsigmond.

Móricz Zsigmond, író, született Csécsén, 1879-ben. 1900-ban a Debreczeni Hirlap segédszerkesztője volt. 1900 őszétől Budapesten él az irodalomnak s irodalomtörténeti, esztétikai, filozófiai tanúlmányokat és szépirodalmi műveket ír, a melyek az Uránia s az Athenaeum folyóiratokban, Az Ujság-ban s több napilapban, hetilapokban és számos ifjúsági és népies vállalatban jelentek meg. Néhány elbeszélését német lapok is közölték, így a Leipziger Tageblatt Reichswehr stb. Az Ujság-nak megalapítása óta belmunkatársa. Dolgozik Moliére összes színműveinek fordításán; már készen van „A fösvény" s több darab részben. Összegyűjtötte Szatmár vármegye népköltési adalékait. „Erdő-mező világa" cz. könyve (verses állatmesék, 1907) sikert aratott. Munkatársa e monografiának s a jelen kötetben a vármegye népéről és a Nagybányáról szóló fejezeteket ő írta.

Megjelent munkái között jelentékenyebbek: Reviczky Gyula (1902). Bajza nagy polémiái. Molière (1903), Gyulai Pál mint költő (1904), Csokonay Vitéz Mihály; Ludas Matyi (1905); Két biblia (elbeszélés 1906); A biblia fedele; Vas Jankó; Mikor a part szakad (elb. 1907); Erdő-mező világa (1907); A biblia (tanulmány 1908).

Münnich Sándor.

Münnich Sándor, felsőbányai városi tanácsnok, szül. 1843-ban. A gimnáziumot Késmárkon végezte, a theológiai akadémiát Pozsonyban és Budapesten, történelmi tanulmányai folytatására külföldre, a jénai és berlini egyetemekre ment. 1866-ban Késmárkon tanár lett, később ugyanott a felső leányiskolát vezette. 1870-től Poprádon 4 algimnáziumi magánintézete volt. 1897-ben Felsőbánya város városi gazdának, majd tanácsnoknak választotta meg.

Főmunkái: „Melchior Genersich" (németűl), „Szepesség őstörténelme", „Igló város története". Számos történelmi és turisztikai czikke jelent meg a különféle lapokban és évkönyvekben.

Nagy Lajos.

Nagy Lajos, felsőbányai ref. lelkész, szül. 1856-ban. 1879-ben Szatmáron, majd Makón lett káplán, honnan 1885-ben a felsőbányai ref. egyház választotta lelkészévé. Két évig szerkesztette a „Felsőbányai Hírlap"-ot, megírta 1896-ban egyháza történetét, „A felsőbányai ref. egyház múltja és jelene" czímmel.

Nagy László.

Nagy László, Szatmár vármegye volt alispánja, pusztadaróczi birtokos. Több irodalomtörténeti értekezése jelent meg a Budapesti Szemlében, a Magyar Salonban stb. Irt több regényt: Zsadányi István viszontagságos élete (1881). Lili (1883). Lucile (1890). Ezeken kívül megjelentek még a következő művei: „Adalék a közigazgatás reformjához" (1893). „A vármegyei tisztviselők helyzetéről" (1898). „A vármegyéről". (1900).

Némethi Miklós.

Némethi Miklós, nyugalmazott tanító, szül Nagyecseden, 1842-ben. Előbb mérnök volt, majd 1870-ben Szatmárott tanító lett. 1901-ben nyugaomba vonult.

Önálló művei: „Egy óra a veranda előtt", vígjáték 1 felvonásban. (Szatmár.) Ezen kívül számos humoros tárczaczikke és költeménye jelent meg a helyi és megyei lapokban.

Novotny Lajos, megyei főorvos, királyi tanácsos, orvostudományi író, szül. Nagykárolyban. Előbb a Rókus-kórház orvosa lett, 1890-ben Pest vármegye tiszteletbeli főorvossá választotta meg. 1900-ban pedig királyi tanácsos lett. Számos orvosi szakmunkája jelent meg. Novotny Lajos.

Oroszhegyi (Szabó) *Józsa*, orvos, szépirodalmi és orvostudományi író, szül. 1822 május 24-ikén Nagykolcson. Pesten mint orvostanhallgatót, Bugát Pál, az akkor híres orvos, az orvosi egyetem dékánja, pártfogásába vette. Ekkor kezdett a szépirodalommal foglalkozni. Garay Regélőjében lépett fel, szatmármegyei népmondákat közölvén, majd az Életképekbe és Vahot Imre Divatlapjába írt költeményeket, rajzokat és elbeszéléseket. 1844—47-ig Helmeczy Jelenkorának újdonsági rovatát vezette. Ez évben bevégezte orvosi tanulmányát, de a szabadságharcz őt is a harcztérre szólította, a hol guerillavezetőként szolgálta a hazát. A fegyverletétel után halálra, majd 10 évi várfogságra itélték, melyből 1856-ban kiszabadulva, letette szigorlatait. Rövid ideig Abrudbányán volt orvos, innen Bukarestbe, majd nemsokára Konstantinápolyba ment, hol állami katonaorvosként működött a Dobrudsában, Kis-Ázsiában, Ciprusban és Alexandriában. 1868-ban hazájába akart visszatérni, midőn útközben szélütés érte. Beteg állapotban élt még két évig Kolozsvárott és Pesten. Meghalt 1870-ben. — Rendkívül sokoldalú és nagyon termékeny író volt. Czikkei közül különösen úti leirásai és a múlt század 50—60-as éveiben a külföldről küldött levelei érdekesek. Ezeken kívül lefordította dr. Strecker kristianiai tanár vegytanát, melyet *A szervényi* (szerves) vegytan kézikönyve czímen adott ki (1847). Irt egy „Magyar nyelvtan"-t is, mely magyar és német nyelven 1847-ben jelent meg. Sokat foglalkozott az állatdelejességgel is. Ez irányban sokat kisérletezett, különösen bukaresti orvos korában. E tárgyról írta Az ód és delejesség közéleti értéke czímű munkát. Az orvosi és műszavak újításában Bugátnak lelkes híve volt és számos vegytani műszót gyártott és terjesztett maga is. Oroszhegyi Józsa.

Pap Endre, ügyvéd, publiczista, szül. Zsarolyánban, 1817-ben. Kezdetben a papi pályára készült, de később a jogi pályát választotta és jogot hallgatott Sárospatakon, a hol már az irodalommal is foglalkozott. A jogot elvégezvén, Csekére költözött, hol Kölcsey mellett, ki akkor Szatmár vármegye főjegyzője és az ellenzék vezére volt, kezdte a joggyakorlatott. Itt ismerkedett meg báró Wesselényi Miklóssal, ki a tehetséges ifjút barátságára méltatta. 1840-ben letette az ügyvédi vizsgát. Ez időben több lirai költeményt írt és egy balladáját a Kisfaludy-társaság jutalommal tüntette ki. Kölcsey összegyűjtött munkáinak kiadásában is részt vett, sőt a szerkesztést majdnem egészen maga végezte. Visszaköltözvén Szatmár vármegyébe, ott az ellenzékhez csatlakozott és élénk részt vett a szabadelvű párt alkotmányos küzdelmeiben. Mérsékelt temperamentumával, szelíd jellemével mindig jótékony hatást gyakorolt a szenvedélyes túlzókra. Az Erdélyi Híradóban és a Pesti Hirlapban megjelent közgyűlési tudósításai is, polemizáló modoruk mellett, engesztelő hangjuk és részrehajlatlanságukkal tünnek ki. Midőn később a megyei gyűlések a botrányosságig kezdtek fajulni, Pap visszavonult családja körébe, hol gazdálkodással foglalkozott, ügyvédkedett és mint Eötvös és Szalay híve, vezérczikkeket írt az új Pesti Hirlapba, melynek mindvégig munkatársa maradt. Az 1848-ik év azonban őt is kiragadta családja köréből, a mennyiben országgyűlési követté választották és az első magyar miniszterium megalakulván, közoktatásügyi tanácsosnak nevezték ki. A szabadságharcz után néhány hónapot otthon töltött, de azután jószágait bérbe adta és Pestre költözött, hol 1851-ben meghalt. — Pap Endre a maga idejében kedvelt lírai költő volt és különösen dalainak meleg hangjával és formatökélyével keltett nagyobb hatást. Eleinte Kölcsey költészetének befolyása alatt áll, később Goethe és Heine hatása látszik meg költészetén. Balladáit szónokias hév és páthosz jellemzik. Vezérczikkeit és prózai munkáit, melyek közül legértékesebb Kölcsey Ferencz jellemzése, a Csengerytől kiadott Magyar Szónokok és Státusférfiak könyvében, a művészi stilus tünteti ki. Mint műfordító Heine, Goethe, Uhland és Cicero műveiből adott jeles fordításokat. Összegyűjtött munkáit Csengery Antal és Kemény Zsigmond adták ki „Pap Endre hátrahagyott munkái" czímen (1852). 2 köt. I. Költemények. II. Prózai művek Pap Endre.

Pap Márton, felsőbányai városi számvevő és adóhivatalvezető, szül. 1858-ban, Felsőbányán. 1892 óta szülővárosa szolgálatában áll s a társadalmi életben is tevékeny szerepet visz; a ref. egyház főgondnoka. 1896-ban megalapította a Pap Márton.

„Felsőbányai Hirlap"-ot s két évig szerkesztette. Hirlapi dolgozatain kivül költeményeket is írt, melyek szintén megjelentek. A bányászélet megfigyelője és a bányászati szótárakhoz sok szót gyüjtött.

Papp Artúr. *Papp Artúr* református lelkész, szül. 1849 márcz. 27-én, Mátészalkán. 1871-ben Mátészalkán lett segédlelkész atyja mellett, kinek halála után, 1877-ben, rendes lelkésznek választották meg és itt működött 1891 május 4-én bekövetkezett haláláig. Több humorisztikus és egyéb elbeszélésén kívül megjelentek: Tavaszi virágok (beszélyek, 1878) és A mátészalkai ev. ref. egyház története (1883).

Papp Lajos. *Papp Lajos*, gör. kath. lelkész, szül. 1863-ban, Józsefházán. 1895-ben szatmári lelkésznek választották meg. 1897-ben megalapította a „Szatmári Ellenőr" czímű lapot, melyet azonban világias iránya miatt fél év múlva kénytelen volt beszüntetni. 1905-ben felsőfernezelyi lelkész lett, a hol a magyar nyelvnek lelkes apostola. Czikkei a helyi és fővárosi lapokban jelentek meg.

Peres Sándor. *Peres Sándor*, óvónőképzőintézeti igazgató, kiváló pedagogiai író és jeles szakférfiú, szül. 1863 febr. 26-án, Csengerújfaluban. Gimnáziumi tanulmányait Mármarosszigeten végezte; 1882-ben a losonczi állami tanítóképző-intézet gyakorló iskolájához nevezték ki. Később polgári iskolai tanítói oklevelet is szerzett. Miután két évig Hódmezővásárhelyen tanított, 1894-ben Budapestre került, a hol az óvónőképző-intézet igazgatója lett. Meghalt 1907-ben. 1895-ben a Kisdednevelők Orsz. Egyesületének titkára és az egyesület lapjának szerkesztője, később alelnöke, de mindvégig a kisdednevelésügy hívatott vezérférfia. Jubileuma alkalmával az óvónők gyűjtés útján 15.000 koronás alapítványt tettek nevére. A Fröbel-rendszer helyett az ő buzgólkodásának eredménye a kisdedóvásügy nemzeties iránya. A kisdedóvásügyi szakirodalomnak leghívatottabb művelője volt. és nagy lelkesedéssel, önzetlenséggel és kiváló tudással buzgólkodott a kisdednevelésügy reformálásán, melyben irányító és vezető szerepet vitt.

Irodalmi munkássága tekintélyes és főleg tanügyi szempontból kiváló. Összes művei a következők: A magy. társadalom és a néptanító (1882). Gyermekeinknek (versek, 1882.) Emléklapok (1886). Szeretet (1886). A beszéd- és értelemgyakorlatok vezérkönyve (1887. II. kiad. 1888. III. kiad. 1900. IV. kiad. 1906). Szünórák (költemények, 1889). Gazdaságtan polg. leányiskolák számára (1889). Magyar nyelvgyakorló (1890). A magyar népoktatásügy fejlődése 1867—87-ig (1890). Herbart és Diesterweg (1890). Vezérkönyv Nógrádm. földrajzának oktatásában (1891). Földrajzi olvasókönyv és feladatok (1891. II. kiad. 1897). A magyar tanfelügyelő kötelességei (1891). Emlékbeszéd Ballagi Mór és Gönczy Pál felett (1892). Óvodai gyermekversek (1892). Olvasókönyv óvónőképző-intézetek számára (1893). Irodalomismertető óvónőképzők számára (1893). Kisdednevelés és módszertan (1894-5 II. kiadás 1896) Emlékbeszéd B. Eötvös Józsefről (1895). Vezérkönyv az állandó gyermekmenedékház-vezetőnők számára (1896). Magyar kisdedóvó. (1896. II. kiadás 1907). Magyarországi tanítóegyesületek története (1896). A Kisdednevelők Országos Egyesületének története (1897). A Kisdednevelés 25. évfolyama (1898). A kisdednevelés irodalma (1900). Óvónők kalauza (1903). Neveléstan (1903). Gyermekversek, köszöntők (Kis könyvtár 1905). Fővárosi olvasókönyv (Havas és Pósával. 1906). Magyar ABC. (Gönczy-féle. 1906). Szerkesztette a népiskolai utasításokat 1905-ig, a Nevelést 1888—1891-ig, a Kisdednevelést 1895—1902-ig, Népnevelők könyvtárát 1897—1907-ig. Ezeken kívül számtalan czikket írt a pedagogiai szaklapokba s szabad előadásokat tartott a különféle egyesületekben.

Perls Ármin. *Perls Ármin* dr. rabbi, szül. 1853-ban, Nagykárolyban. Kassán, majd Kecskeméten működött, majd 1889-ben a pécsi hitközség választotta meg rabbijának, s jelenleg is ott tartózkodik.

Munkái: Korszerű prédikácziók. (1884.) I. köt.) Ünnepi és alkalmi prédikácziók. (1888.) Jerémiás siralmai. (1899.) Jézus nevei a talmudban. (1889.) Az anyakönyvvezetés fejlődéséről. (1885.) Emlékbeszédek. (1890.) Öregek koronája. (1893.) Nehéz misna. (1894.) Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből. (1894.) Csonka borajta. (1895.) Magyarok Mózese. (1894.) Az aradi áldás. Válasz a theológiai értekezletre. (1895.) Máté evangéliumának eredeti nyelve. (1904.) Az írástudó disputája. (1905.) A régi zsidók hajviselete. (1906.) Szentírás, IV. köt. Zsoltárok. Példabeszédek. Jób, Jeremiás siralmai. (Fordítás, 1907.) Beszédek (III. köt. 1908.) Bajit Neeman. Theologiai responsumok 1907. Ezeken kívül írt számos ismertetést, bírálatot, ünnepi és emlékbeszédet. Mint egyházi szónok is egyike a legkiválóbbaknak.

Petőfi Sándorné. *Petőfi Sándorné*, Szendrey Júlia, szül. 1828 decz. havában. Tizennégy éves korában szülei a pesti Lejtei-féle nevelőintézetbe adták, a hol abban az időben a nemesi családok leányait nevelték és így Júlia oly nevelésben részesült, a milyenben polgári családok gyermekeinek nem igen volt részük. A különben is ábrándos hajlamú leányban korán felébredt a fény és pompa iránt való szeretet. 1844-ben elhagyta a nevelőintézetet és szüleihez Erdődre ment. A nagy városban nevelt leány illúzióival unalmasnak, egyhangúnak találta az erdődi uradalmi és kisvárosi körök társaságát, gyakran magába zárkózott, szótalan volt és inkább visszavonult szobájába zongorája mellé, vagy lement az erdődi kastély kertjébe és ott olvasgatta Heine verseit, Georges Sand és a többi romantikusok regényeit. Egyetlen meghitt és bizalmas barátja Térey Gábor uradalmi inspektor leánya, a szép, de

nagyon különcz Mari volt. A költői hajlamú Júlia egymás után utasította vissza kérőit és várt arra a férfiúra, kit képzelete varázsolt lelkébe. Evvel a férfiúval, *Petőfi* Sándorral, 1846 szeptember 8-án találkozott először Nagykárolyban. Petőfit már az első pillanatban elbűvölte Júlia szellemessége és viszont Júlia hiúságának is hízelgett, hogy az akkor már híres költő vele foglalkozik. Másnap Petőfi meglátogatta Szendreyéket és ez a második találkozás elhatározó volt mindkettőjük életére nézve. Júlia is megszerette a költőt. Távozása után már állandóan levelezett vele és szülei ellenzése ellenére, 1847 szeptember 8-án, az erdődi vár kápolnájában örök hűséget esküdött neki. A mézesheteket gróf Teleki Sándor kastélyában, Koltón töltötték. Ezután Pestre költöztek, hol Júlia férjével boldogan élt, egészen annak 1849 július 31-én történt haláláig. Ekkor Kolozsvárra költözött, majd atyja hívására 1850 február havában Erdődre jött. De nem tudott hinni férje halálában. Kínos bizonytalanság gyötörte és azért már a következő hónapban Pestre utazott, majd innen Törökországba akart menni, hogy ott keresse férjét, de Haynautól nem kapott útlevelet. Zaklatott, nyugtalan életében Horvát Árpád, egyetemi tanár volt támasza és vigasztalója, a kihez 1850 július 21-én nőül is ment. 1867-ben azonban külön lakást bérelt a Zerge-utczában, a hol 1868 szept. 6-án meghalt. Szendrey Júlia maga is művelte a költészetet. Költeményein meglátszik férjének hatása. Naplója, levelei határozott költői tehetségről tanúskodnak. Költeményeit Szana Tamás adta ki „Petőfiné Szendrey Júlia“ czímű művében (1891). Levelei és naplója „Petőfiné Szendrey Júlia naplója és levelei Térey Marihoz“ czímen jelentek meg Jókai Mór előszavával 1898-ban. Prózai művei: „A huszár bosszúja“, kórházi jelenet. „A szerencsétlen narancsfa“, mese. Lefordította Andersen meséit is.

Petrus Jenő János, állami gazdasági tudósító, szül. 1850-ben Parasznyán. Előbb gazdasági gyakornok volt, majd átvette rokonának, Szabó György főesperesnek a gazdaságát Hajdúdorogon. Majd ugyanott főjegyző, árvaszéki ülnök, polgármesterhelyettes, végre 1886-ban rendőrkapitány lett. Jelenleg tisztán a gazdálkodásnak és az irodalomnak él. Petrus Jenő János.

A vidéki és fővárosi lapokban számos tárczája, kisebb-nagyobb elbeszélő költeménye jelent meg. Munkái: Genezis v. Jehova utolsó két betűje. Hét énekben. (1891.) Emlékdal. (1896.) A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. (1897.) Árva Márta. Elbeszélő költemény. (1905.) — A Rejtelmes Világ czímű lapnak rendes tárczaírója volt 1898—1900-ig. Most a Független Ujság tárczairója.

Porcsalmy Gyula (Sándor) tanító, szül. 1865-ben Érszentkirályon. 1886-ban a hajdúböszörményi ref. iskola tanítója lett és ma is az. Porcsalmy Gyula.

Számos szépirodalmi, humorisztikus elbeszélésén és tárczaczikkein kívül, önálló művei: Az elpusztult család. Regény. (1812.) Tarka képek. (1892.) Bodó Katalin. Regény. (1893.) Szerkeszti a Hajdú-Böszörmény és Vidéké-t 1891. óta.

Poszvék Nándor, szül. 1870-ben Krasznaszentmiklóson. A magyaróvári gazdasági akadémián 1890-ben szerzett oklevelet. Tíz éven át gróf Károlyi Alajos erdődi tótmegyeri és csongrádmágocsi uradalmaiban volt gazdatiszt. 1898-ban a Szatmár vármegyei gazdasági egyesület titkárának választotta meg. 1901-ben a „Gazdák Lapja“ czímű gazdasági hetilapot alapította, melynek máig szerkesztője. Az e lapban megjelent számos dolgozatán kívűl a fővárosi szaklapokban is sok czikke jelent meg. Poszvék Nándor.

Ratkovszky Samu, theologiai doktor, főgimnáziumi tanár, szül. Misztótfaluban, 1861-ben. Az egyetemet Innsbruckban végezte. Jelenleg állami főgimnáziumi vallástanár. Hírlapi czikkein kívül megjelentek tőle „Apróságok Beniczky István és Minka gyermekéveiből“ (1897). „Hamisságok“ (1901). Ratkovszky Samu.

Remetey Fülöp Károly dr., ügyvéd, szül. 1836-ban Patóházán. Előbb Aradon aljegyző, később ügyvéd lett. Mint zeneszerző buzgó munkásságot fejtett ki az aradi dalárda felvirágoztatása körül és számos hírlapi czikket is írt a magyar dalos-egyesületek és dalárdák fejlesztése érdekében. Remetey Fülöp Károly.

Zeneszerzeményei: „Julia-emlékcsárdás“, „Bertácska-csárdás“ (1861.), „Palotaházi lakodalmas“ és „Niklai emlék„ (1865.) Pompéry „Magyarország“ czímű lapjának (1861—62.) Aradról levelezője és munkatársa volt.

Révész János ág. ev. lelkész, szül. 1863-ban. Nagybányai lelkész lett 1886-ban Fáradhatatlan tevékenységű s társadalmi és egyházi téren igen sokoldalú munkát végez. Egyházmegyei dékán és számvevőszéki elnök; városi képviselő, megyebizottsági tag, szerkesztő, az iparos ifjúsági kör elnöke, takarékpénztári ig. tag. Révész János.

Munkái: Emléklapok egy lelkész beiktatási ünnepélyéről (1887). A nagybányai ev. népiskola rövid története (1889). Emlékbeszéd az 1791 : XXVI. t.-cz. százados fordulóján (1891). A Kölcsei ha-

rangszenteléés. (1892). Ilyen az élet. Rajzok (1892). Emlékbeszéd Kossuth temetésekor (1894). A keresztre feszített Jézus hét szózata. (Böjti beszédek) (1901—8). Egyház és haza. Alkalmi beszédek (1904—9). A nagybányai ág. hitv. ev. egyház története (1905). Szerkesztője 1891 óta és négy év óta kiadó-tulajdonosa is a Nagybánya és Vidékének: 1906 óta szerkeszti az Igehirdető czímű egyházi folyóiratot is, Soltész Elemér ref. lelkészszel együtt.

Richter Ede. *Richter Ede*, városi levéltárnok, szül. 1852-ben, Nagybányán. Pénzügyi fogalmazó lett Beszterczebányán, majd Túróczszentmártonban járásbírósági jegyző. 1884-ben Selmeczbánya város szolgálatába lépett; 1899 óta levéltárnok és a városi múzeum és könyvtár vezetője. Számos történeti, szépirodalmi czikket és költeményt írt a fővárosi és vidéki lapokba.

Önálló művei: Utazás a szellemek birodalmába. (1884.) A közelgő nagy katasztrófa. (1900.) Selmeczbánya történetéből. Kurucz idők. 1703—1711. (1903.) — Alapítója és szerkesztője volt a „Selmeczbányai Hetilap"-nak 1895—1899-ig Szentgyörgyi névvel. Ő írta e mű hontmegyei kötete számára a Selmeczbánya városra vonatkozó jeles fejezetet.

Riskó Ignácz. *Riskó Ignácz*, miniszteri tanácsos, szül. 1812-ben, Csengerben. Tanúlmányainak végeztével Szatmár vármegye al-, majd főjegyzője, az első alkotmányos országgyűlésen a csengeri kerület képviselője volt. A szabadságharcz után pénzügyminiszteri titkár lett és miniszteri tanácsosként vonúlt nyugalomba 1885-ben. Meghalt 1890 okt. 22-én Budapesten. Petőfinek egyik legjobb barátja volt, a róla számos érdekes följegyzést közölt. Sok költeményt, elbeszélést, rajzot és különféle közérdekű czikket írt a korabeli lapokba.

Rónay János. *Rónay János* dr. ügyvéd, jogtudományi író, szül. Körtvélyesen, 1849. szept. 25. Gyakorló ügyvéd lett Fogarason, majd 1887-ben Kassán, 1888-ban Mórott volt közjegyző-helyettes. 1891-ben Balázsfalvára ment gyakorló ügyvédnek, hol jelenleg is tartózkodik.

Számos jogtudományi czikke jelent meg a magyar és német szaklapokban, melyeken kívül önálló munkái: Kosmopolitizmus és nationalismus, különös tekintettel a zsidóság jelenkori állására. (1875.) Zion und Ungarn. (1897.)

Roth Ferencz. *Roth Ferencz* dr., kir. törvényszéki elnök, jogtudományi író, szül. 1860-ban Nagykárolyban. Már debreczeni joghallgató korában két jogi értekezésével pályadíjat nyert és mint h. gimn. tanár működött. Jogi tanúlmányainak befejeztével a bírói pályára lépett, a máramarosszigeti kir. törvényszéknél mint aljegyző kezdette pályáját. Innen a nagykárolyi bírósághoz albírónak, majd a budapesti büntető-törvényszékhez és a kir. kereskedelmi és váltótörvényszékhez, végre pedig a pesti kir. ítélőtáblához nevezték ki bírónak és innen helyezték át Szatmár-Németibe a kir. törvényszék elnökének.

Számos jogtudományi értekezése jelent meg a Jogtudományi Közlönyben, Büntető Jogtárban és a „Jog" czímű szaklapban. Tagja volt a Plósz Sándor igazságügyminisztertől a polgári perrendtartás tervezetének megvitatására öszehívott szaktanácskozásnak.

Sarmaságh Géza. *Sarmaságh Géza*, főgimnáziumi tanár, kath. áldozó-pap, egyházi író, szül. 1852-ben, Nagybányán. 1875-ben szentelték pappá Beregszászon és Máramarosszigeten segéd-lelkész volt; de még ugyanazon évben Schlauch Lőrincz püspök meghívására Szatmár-Németibe költözött. a hol a kir. kath. gimnáziumban helyettes tanár, 1881-ben pedig rendes tanár lett. Pedagógiai működése mellett részt vett a vármegye kulturális mozgalmaiban, így a Széchenyi-társulat és a szatmár-egyházmegyei irodalmi kör megalapításában, mely egyesületeknek titkára is volt. 1896-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszterium támogatásával részt vett a középiskolai tanárok egyptomi tanúlmányútjában, melynek eredménye az „Egyptom és a biblia" czímű értekezése a Kőrössy Lászlótól kiadott „Egyptom" czímű munkában.

Közel 600 vezérczikkén, számos pedagogiai, társadalmi czikkén, ismertetésein kívül fontosabb önálló művei: A vallásos és független morál. (A budapesti Tud. Egyetem hittani karától kitüntetett pályamű.) Lacordaire H. Domokos egyházi beszédei. (2 köt. 1880/81.) Száz tanács ezer bajra. A szülőknek és nevelőknek. (1885.) A végczél a tanítás-nevelésben. (1891.) A jellemképzés a családban és iskolában. (1893.) Lehen, Utmutatás a lelki béke megszerzéséről és megőrzéséről. (Ford. 1894.) A szatmári kir. kath. főgimnázium története. (1896.) A család, egyház, állam jogai és kötelességei a tanítás és nevelés terén. A budapesti kir. Tud. Egyetem hittani karától 2000 korona díjjal jutalmazott pályamű. (2. köt., 1906.) Szerkesztője volt a „Szatmár" (1881—83.) és a Szatmár és Vidéke czímű hetilapoknak. (1884—89.) A szatmáregyházmegyei irodalmi kör Értesítőjének (I.—VII. számig); megalapította és szerkesztette Buza S.-ral a „Heti Szemle" czímű politikai és társadalmi lapot, stb.

Sasku Károly. *Sasku Károly*, ügyvéd és mérnök, szül. 1806-ban Felsőbányán. 1842-ben a máramaros-szigeti ref. lyceumban tanár lett. 1844-ben központi segédmérnökként részt vett a Tisza-szabályozás munkálataiban. A szabadságharcz alatt orosz fogságba került és még kiszabadúlása után is sok üldöztetést szenvedett. 1860-ban a M. Tud. Akadémiához nevezték ki a nyomtatványok javítójának.

Meghalt 1869-ben. A mérnöki tudományon kívül nagy szeretettel foglalkozott a nyelvtudománynyal is. Anyanyelvén kívül értette a német, latin, görög, franczia, olasz, spanyol, portugál és zsidó nyelveket és sok nyelvészeti czikket írt 1834-től 1840-ig a Tudományos Gyűjteménybe. Művelte a pedagogiát és filozofiát.

Önálló művei: A tanítás alaptudománya. (3 rész, 1857—58.) Törvények alaptudománya. (1841.) Boldogság tudomány. (1842.) A kelet és nyugot népe és a közintézetekről. (1842.) Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről. Paleocapa Péter után olaszból ford. (1846.) Körszeletek stb. (1847.) Neveléstan. (1854.) Illendőségtan. (1854.) Életre hasznos tanúlságok gyüjteménye. (1854.) Általános ország-állapottan. (1857.) A körnek általános törvényei és egyenletei. (1860.) Mértani fejtegetések. (1862.) A hajtalék (parabola) területének tisztán mértani négyszögitése. (1862.) Életbölcsészet. (1865.) Tanterv. (1866.) Chordae stb. (1868.) A többszörözés és többosztás. Pythagoras szorozás és osztás táblája. Angolból fordította Az éjszak-amerikai szövetséges statusok történetei czímű munkát Heomonn Ágoston után. (1836.)

Schnébli Károly, m. kir. pénzügyi s. titkár, szül. 1866-ban Nagykárolyban, hol jelenleg a pénzügyigazgatóságnál van. Schnébli Károly.

Több vezérczikket, tárczát, verset, könyvismertetést stb. írt a megyebeli lapokba és a budapest-pénzügyi szaklapokba. Főmunkatársa volt a Nagykárolyi Független Hirlapnak és a Nagykároly és Vidékének, a melynek megirta történetét is.

Schöber Emil dr., főgimnáziumi tanár, természetrajzi író, szül. Kapnikbányán, 1860-ban. A szatmári kir. kath. főgimnázium tanára. Schöber Emil.

Több természettudományi és paedagogiai czikkén kívül, önálló művei: Adatok a Calonyction speciosum Chois. boncz- és szövettani ismeretéhez. (1885.) Ásványhatározó. (1896.) Ásványtani gyakorlatok középiskolák és tanítóképző-intézetek használatára. (1896.) Növénytan. (1901.) A talajjavításról.

Schönherr Gyula dr., múzeumi igazgató-őr, történetíró, a M. Tud. Akadémia levelező-tagja, szül. 1864 szept. 26-án, Nagybányán. Tanúlmányait a budapesti egyetem jogi karán és a bécsi császári és királyi történeti intézetben végezte. 1889-ben a M. Nemzeti Múzeumnál könyvtári gyakornok lett, 1900-ban könyvtári őr, majd a könyvtárnak igazgató-őre. 1892 óta a genealógiai társaság jegyzője, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőségének előadó titkára; a múzeumok és könyvtárak országos tanácsának tagja, a Magy. Történeti Társulat választmányi tagja. 1896-ban az Akadémia levelező tagjának választotta meg és a történeti bizottságnak is tagja. 1902-ben magántanár a budapesti egyetemen. 1906-ban idegrendszere megrendült, de a következő évben egészségi állapota megjavúlván, Nagybányára költözött édes anyjához, hol 1908 ápr. havában meghalt. — Mint író a politikai történetírással, czímertannal, családtörténettel, a középkori magyar bibliografiával és levéltári források ismertetésével foglalkozott. Több külföldi levéltárban végzett nagyon hasznos és eredményes kutatást és tanulmányt. 1889—90-ben Rómában a vatikáni könyvtárban dolgozott, mely kutatásának eredménye: a Monumenta Vaticana, Mátyás király levelezése a római pápákkal czímű kötete; ugyancsak Olaszország és Németország nevezetesebb könyv- és levéltáraiban is fontos kutatásokat eszközölt. — Történetírói működését 1885-ben „Thököly Imre és Wesselényi Pál mint vetélytársak" czímű tanúlmányával kezdte meg a Századok-ban és azóta a Nagybánya és Vidékében, a Történelmi Tárban, a Turulban, a M. Könyv-Szemlében, az Archaeológiai Értesítőben, a Vasárnapi Ujságban stb. számos cikke jelent meg. Schönherr Gyula.

Munkái: Nagybánya régi pecsételeiről. (1886.) A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei. (1887.) Egy magyar államférfi a XVI. században. (1891.) Olaszországi történelmi kutatások. (1892.) A nagybányai Szt. István-templom maradványai. (1892.) Hunyadi Corvin János 1473—1504. (1894. A m. történelmi társulattól a Bay Ilona-féle jutalommal koszorúzott pályamű.) Az Anjou-ház és örökösei. (1895. A Magyar Nemzet Története, III. köt.) Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai. (1897.) A nagybányai városi múzeum. (1899.) Magyarország 1301-ben. (1902.) A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára. (1902.) A középkori intézmények bomlása és a renaissance. (1904. Csuday Jenővel a Nagy Képes Világtörténetben, IV. köt.) A római Casanate-könyvtár Corvin-kódexe és annak magyar glosszái. (1905.) stb. — Szerkesztette a Magyar könyvszemlét 1892—1901., a Turult, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Évkönyvét 1897—1906-ig. (Varjú Elemérrel), a Magyar Történelmi Életrajzokat 1899—1903., a Magyar Minerva, A magyarországi múzeumok és könyvtárak Emlékkönyve I., II., és III. évf. 1901., 1902. és 1904. Segédszerkesztője volt a Magyar Nemzet Története czímű nagy munkának is.

Soltész Elemér, ref. lelkész, született 1874-ben. Tanúlói pályája alatt prózai és költői dolgozataival, kivált klasszikus műfordításokkal, több pályadíjat nyert. 1896—97-ben Debreczenben esküdtfelügyelő és gymn. segédtanár, 1897-ben főiskolai senior, 1893—1898-ig, 5 éven át, a kollégiumi anyakönyvtárban Géresi Kálmán oldala mellett segédkönyvtárnok; 1894—5-ben a Magyar Irodalmi Önképző-Társulat lapjának (Heti Közlöny) szerkesztője, 1895—6-ban Soltész Elemér.

ugyane társulat elnöke. 1896 szept.-től a püspök mellett bejegyzett segédlelkész. 1898—9. évet a seniori ösztöndíjjal (2000 kor.) a párisi egyetemen töltötte, rendkívüli hallgatóként. Innen hazajött és 1899-ben a nagybányai ref. egyház választotta lelkészül; azóta itt működik. 1900 óta az egyházmegye levéltárnoka, 1906 óta az egyházmegye egyik jegyzője.

A Debreczeni Protestáns Lapba, a nagybányai helyi lapokba írt egyházi és társadalmi czikkeket. A „Debreczeni Lelkészi Tár"-nak eleitől fogva állandó munkatársa. 1906-ban indította Révész János nagybányai ev. lelkészszel együtt az „Igehirdető" czímű egyházi havi folyóiratot (egyházi beszédek gyűjteménye), mely ez idő szerint az egyetlen e nemű vállalat. Egyéb munkái: Jézus föltámadása. A történelmi tan és az ellene irányúló hypothesisek. Seniori székfoglaló. (1898.) Beteg hivek lelki gondozása. (1903.) stb.

Soltész János. *Soltész János*, ref. lelkész, szül. 1838-ban. 1862-ben apai, 1872-óta ombodi lelkész. 12 évig volt a nagybányai ref. egyházmegye főjegyzője, 25 évig tanácsbírája, az egyházkerületen és 3 zsinaton képviselője.

A „Debreczeni Protestáns Lapnak" éveken át munkatársa és különösen a „Falusi levelek" sorozatában elismerést nyert. Irt „Konfirmácziói kátét", a mely több kiadást ért. Megirta „A nagybányai ref. egyházmegye történetét".

Sylvester Erdősi János. *Sylvester* (Erdősi) *János*, protestáns lelkész, tanár, író és biblia-fordító, szül. Szinérváralján 1505 körül. 1526—27-ben a krakkói egyetemen tanúlt, honnan Wittenbergába ment, hogy a nagy reformátoroknak, Luthernek és Melanchtonnak tanításait hallhassa. Innen hazatérve, a Geszti családnál nevelősködött, majd Perényi János pártfogása alatt élt. 1534-ben a vasvármegyei Sárvár-Ujszigetre ment, a hol Nádasdy Tamás udvarában élete legszebb idejét töltötte. Itt írta magyar nyelvtanát (1529.) és itt fordította le az egész Uj testamentomot (1541.) és nyomatta ki a Nádasdytól 1537-ben Sárvárott felállított nyomdán. Azonban tudományszomja nem engedte a kis Sárvárban maradni, hanem már 1542-ben Bécsbe ment, a hol 1544-ben az egyetemen a héber nyelv, később a történelem tanára volt. Körülbelül 10 évet tölthetett itt. 1552-ben ismét visszatért hazájába. További életéről csak annyit tudunk, hogy Debreczenben tanító volt (1557.); innen Lőcsére ment subpraedicatornak. Későbbi sorsa ismeretlen. — Sylvester egyike a XVI. század legrokonszenvesebb, legkiválóbb magyar íróinak, a kinek e rideg korban egyedül volt érzéke az ekkor lenézett népköltészet szépségei iránt. A magyar nyelvnek nemcsak mívelője, hanem tudatos ismerője is. Ő veszi észre legelőször a magyar nyelvnek a klasszikus verselésre alkalmas voltát és ő írja meg az első distichonokat az Uj testamentumához írt előszóban. Ő az első nálunk, a ki a bibliát az eredetiből fordítja. Minden tekintetben kiváló író és ember volt, kit a külföld is érdeme szerint méltatott.

Munkái: Rosarium coeleste virginis Mariae patronae regni Ungariae. (1528.) Puerilium colloquiorum formulae. (Heyden Sebald müve magyar szöveggel bővítve. (1531-52.) Grammatica hungaro-latina. (Ujsziget, 1539.) — Ez az első Magyarországon nyomtatott magyar könyv. — Uy Testamentum Mag'ar nelwen mellet az Görög es Diak nelwből uyonnan fordytank az Mag'ar nipnek Kereszten hütben valo eppülisire. (Ujsziget, 1541., második kiadás Bécs, 1574.) De bello turcis infeoendo elegia. (1544.) In tristissimum Annae Reginae obitum epitaphium. (1547). Querela fidei. (1551.) Querela domini Jesu resurgentis.

Szatmári Mór. *Szatmári Mór*, hírlapíró, orsz. képviselő, szül. Józsefházán, 1858 május 3-án. Középiskoláit Szatmáron és Nagyváradon, a jogot szintén az utóbbi helyen végezte, a hol már Pluto név alatt számos tárczát írt az ott megjelenő Szabadság-ba. 1881-ben Budapestre jött, a hol az Egyetértés szerkesztőségébe lépett. 1887—1890-ig e lapnak segédszerkesztője, azután az Egyetértés főmunkatársa volt. 1904-ben átvette a „Budapest" szerkesztését s ettől fogva ez a lap a függetlenségi párt hivatalos lapja. A budapesti újságírók egyesületének alelnöke. — A budapesti politikai és szépirodalmi lapokban számos tárczája, politikai, társadalmi stb. czikke és tanulmánya jelent meg. Egyike legkiválóbb és legügyesebb tollú publiczistáinknak. Mint orsz. képviselő is számottevő egyéniség, kinek a házban és a különféle bizottságokban jelentős szerepe van.

Önálló művei: Közigazgatási tisztviselők kinevezése. (1881.) Sülyedő társadalom. (1889). Polgári házasság. (1895.)

Szathmárnémeti Sámuel. *Szathmárnémeti Sámuel*, tanár és író, született 1658-ban Szatmár vármegyében. Hollandiai főiskolákban járt és utána hazajött. Kolozsváron volt tanár és 1717-ben halt meg. Theológiával és filozófiával foglalkozott és több ilyen irányú könyvet adott ki.

Széles András. *Széles András*, ref. lelkész. Szül. Matolcson. 1798-ban ref. tanárnak és második papnak hozták Szatmárra, majd Németibe vitték. 1802-ben Kisarban. 1808-ban Gacsályban, 1810-ben Egriben lett pappá, ekkor assessorrá is meg-



Vy Testamentũ
Magar nelwen mellet
az Görög es Diak nelwböl
vyonnan fordítank az
Magar nepnek Kerestyen
hütben valo epülesre.

Sylvester Erdősi János Uj Testamentumának czímlapja.

COMPILATÆ
CONSTITUTIONES
REGNI TRANSILVA-
NIÆ & PARTIUM HUN-
GARIÆ EIDEM AN-
NEXARUM.

Ex ARTICULIS ab Anno Millesi-
mo Sexcentesimo Quinquagesimo Quarto, ad
præsentem huncusque Millesimum Sex
centesimum Sexagesimum Nonum conclusis
excerptæ

CLAUDIOPOLI.
Ex Officina NICOLAI KIS de M. TÓTFALU
ANNO MDCXCV

A «COMPILATÆ CONSTITUTIONES» CZIMLAPJA.

COMICO
TRAGOEDIA,
Constans
SCENIS QUATUOR.
Az az
Négy SZAKASZOKBÓL álló, rész-
szerint Víg, rész szerint Szomorú
HÍSTORIA,
QUARUM

I. De Virtute & Vitio	az az	Á' Jóságos-cselekedetekről és Vétekről.
II. De Divite purpurato, & paupero Lazaro		A' fényes Gazdagról, és a szegény Lazarról.
III. De Milite scelerato		A híres lator Katonáról
IV. De Præfecto tyranno		A' kegyetlen Tiszttartóról

KOLOSVÁRATT.
Nyomtattatott M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS által
1699-esztendőben.

A «COMICO-TRAGŒDIA» CZÍMLAPJA.

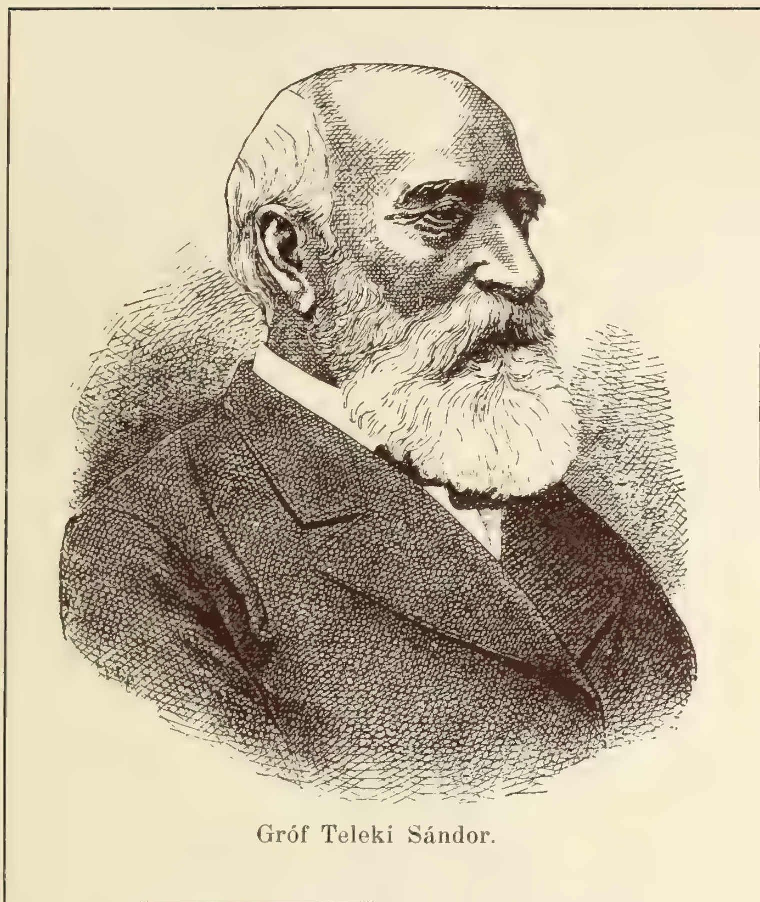
DECRETUM
LATINÔ-HUNGARICUM.
Sive,
TRIPARTITUM
OPUS JURIS CONSVETUDI-
NARII INCLYTI REGNI HUNGARIÆ ET
TRANSSILVANIÆ, AC PARTIUM
EIDEM SUBJECTARUM.
Authore
STEPHANO VVERBÖCZI
Huc accessit ENCHIRIDION ARTICULORUM,
libro vel in Decreto Generali contentorum
Az az,
MAGYAR ES ERDÉLY ORSZÁGNAK
HÁROM RÉSZRE OSZTOTT
TÖRVENY KÖNYVE.
Iratott VERBÖCZI ISTVAN által
Mostan ismét ujonnan a' Haza fiainak szükségekre 's hasz-
nokra, Deákúl 's Magyarúl, [illegible] hasznos Regestrumok-
kal es Rövid-Summákkal együtt [illegible]
KOLOSVÁRATT.
M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS által.
1698 esztendőben

VERBŐCZI «TRIPARTITUM»-ÁNAK CZÍMLAPJA.

SZENT
BIBLIA
az-az:
Istennek Ó és Új
TESTAMENTOMABAN
foglaltatott egész
SZENT IRAS
Magyar Nyelvre Fordíttatott
KÁROLI GÁSPÁR
által

MISZTÓTFALUSI KIS BIBLIÁJÁNAK CZÍMLAPJA

Tótfalusi Kis Miklós négy kiadott munkája.



Gróf Teleki Sándor.



Gróf Teleki Sándor sírja a koltói parkban.



Vasváry Pál.

választották. Innen Cserébe ment 1812-ben Bereg vármegyébe, a hol szintén több helyen paposkodott. Meghalt 1842-ben. Szélesnek nagy jártassága volt a törvénytudományban és a törvénykezésben, annyira, hogy hozzá a fiatal ügyvédek jó tanácsért, mint édes atyjukhoz zarándokoltak. 1808-ban a szatmári egyházvidék levéltárát rendbe hozta. Évi közvizsgák és egyházlátogatások alkalmával minden helyiség irományait felkutatta, azokból jegyzeteket tett, melyek alapján az egyházvidék történetét helységenként kidolgozta.

Szellemy Geyza, kir. bányatanácsos, szül. 1850-ben. 1887-ben a nagybányai kir. ker. bányamérnökség főnökévé nevezték ki, hol jelenleg is működik, egy év óta kir. bányatanácsosként. Szellemy Geyza.

Számos szakczikke jelent meg a bel- és külföldi szaklapokban. Önálló művei: Nagybányának és vidékének fémbányászata. (1894.) Vihorlát-Guttin trachit-hegység érczes telepei. Ő irta e kötet számára a bányászatról szóló részt is.

Teleki Géza gróf, a Magyar Történelmi Társaság elnöke, a M. Tud. Akadémia igazgatótanácsának tagja, szül. 1844 szept. 28-án. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a hohenheimi akadémiára ment gazdaságot tanulni, honnan visszatérve, jogi tanúlmányait fejezte be. A közgazdasági bizottság tagjaként élénk részt vett Szatmár vármegye közügyeiben. 1875-ben a kisnyirjesi kerület országgyűlési képviselőjévé választotta. Ezután még hét ízben képviselte a somkúti kerületet az országgyűlésen, a mely Kovách László halála után őt választotta meg háznagynak. Tisza Kálmán miniszterelnöksége idejében belügyminiszter lett és mint ilyen, Tibád államtitkárral együtt, ő dolgozta ki az első közigazgatási bíróság javaslatát. Mint miniszter főleg az egészségügygyel foglalkozott nagy kedvvel. A Tisza-kabinet bukásával ő is megvált tárczájától s ekkor a v. b. t. t.-ságot kapta meg. Azóta gazdaságának, társadalmi és tudományos munkásságának szenteli életét. Részt vesz a társadalom minden fontosabb, közjóra törekvő, tudományos és jótékonyczélú mozgalmában. Elnöke a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Országos Bányászkodási Egyesületnek, a Budapesti Szünidei Gyermek-Egyesületnek, a Gyógyúlt Elmebetegeket Segélyező Egyletnek; előbb elnöke volt a Klotild szeretetháznak és a Fehérkereszt lelencz-egyesületnek. Nagybánya városának díszpolgára. Teleki Géza.

Teleki Sándor gróf, honvédezredes és író, szül. 1821 jan. 26-án. Iskoláit Kolozsvárt és Marosvásárhelyen elvégezvén, ügyvédi vizsgát tett, majd a hallei, jénai, boroszlói és berlini egyetemeken járt. Ez időtől kezdve rendkívül érdekes, kalandokban gazdag életet élt. Lichnowski Felix herczeg karlista generálissal Spanyolországba ment és a karlista harczokban részt vevén, elfogták. Majd Lesseps Ferdinánd közbenjárására fogságából kiszabadúlván, megismerkedett Liszt Ferenczczel és vele Oroszországba és Párisba utazott. Hazájába visszatérve, részt vett a szabadságharczban. Kossuth megbízásából Erdélybe ment, mint kővári főkapitány és kormánybiztos. Itt Bem nemsokára őrnagygyá, ezredessé, végre az erdélyi hadsereg felügyelőjévé nevezte ki. Bem oldalán több harczban vitézül vett részt; a világosi fegyverletétel után az aradi várba internálták, honnan megszökvén, Belgrádon át Konstantinápolyba, majd Francziaországba menekült. Miután innen is távozni volt kénytelen, Jersey szigetén Hugo Viktor barátságát nyerte meg, kivel innen Guernesey szigetére költözött. Később Svájczban házasságra lépett Longdale lord leányával, kitől azonban nemsokára elvált. 1855-ben megismerkedett Garibaldival és ennek egyik leglelkesebb híve lett. Mint garibaldista részt vett Garibaldi oldalán ennek hadjárataiban és egyik legvitézebb katonája volt a marsalai ezer hősnek. 1867-ben a koronázás alkalmával kihirdetett amnesztia visszaadván elkobzott birtokait, visszatért hazájába és azóta többnyire koltói birtokán és Nagybányán élt, élénk írói tevékenységet fejtvén ki. Különösen élete igen érdekes emlékeit írta meg. Ilyenek: „Emlékeim" (1879) és „Ujabb emlékeim" (1882) stb. Irói érdemeinek elismeréséül a Kisfaludy- és Petőfi-Társaságok tagjául választották meg. Még a szabadságharcz előtt megismerkedett Petőfi Sándorral és nagyon megszerette. Midőn Petőfi Szendrey Júliát nőül vette, Teleki a fiatal párnak három hétre átengedte koltói kastélyát és ő maga ez időre kiköltözött belőle. Petőfi itt töltötte nejével mézesheteit és itt írta legszebb szerelmi költeményeit. Teleki Sándor.

Teleki Sándorné grófné, családi nevén *Kende* Paulina, Kölcsei Kende Kanut volt negyvennyolczas nemzetőr, orsz. képviselő leánya, született 1864 márczius 7-én. *Szikra* írói neve 1900-ban egyszerre országszerte ismertté lett, Teleki Sándorné.

mikor „Bevándorlók“ czímű regényével az Uj Idők regénypályázatát megnyerte. Az egész irodalmi közvéleményt foglalkoztatta s megnyerte kiváló írói tulajdonságaival; eleven, életből vett nyelve, pompás szatirája, tőrülmetszett alakjai s a magasabb társaság találó rajza, egy csapásra legjobb íróink sorába emelték. Ujabb köteteivel biztosan halad előre az írói művészet útján. Ugody Lilla (1900); A fölfelé züllők (1904); A betörők (1903) czímű regényei s elbeszélései, valamint a Tépett lánczok (színmű) és a Káprázat (vigjáték) czímű darabjait is szép sikerrel adták elő a Nemzeti Színházban. Előkelő helyet foglal el irodalmi életünkben, mind irodalmi munkásságával, mind nemes és ambicziózus társadalmi tevékenységével.

Tótfalusi Kis Miklós.

Tótfalusi Kis Miklós, világhírű nyomdász, betűmetsző, könyvkiadó és író, szül. Alsómisztótfaluban 1650-ben. Nagybányán és Nagyenyeden tanúlt, hol Csernátoni Pál, a híres pedagogus volt tanítója. Iskolái végeztével 1677-ben Fogarasra ment tanítónak, hogy itt pénzt szerezvén, azután tanúlmányait valamely külföldi egyetemen folytathassa. 1670-ben csakugyan kiment Amsterdamba, hogy a theologiai tudományokat hallgassa. Sorsa azonban itt váratlanul oly fordulatot vett, hogy a papi pályáról teljesen lemondott. Tofeus Mihály, a hatalmas erdélyi református püspök ugyanis megbízta Kist, hogy az akkor könyvnyomdászatáról híres Amsterdamban, az ott készülő magyar biblia korrektúrájára és nyomtatására felügyeljen. Barátjának, Pápai Páriz Ferencznek biztatására, hogy nagy szolgálatot tenne a hazának, ha megtanulná a könyvnyomtatást, Amsterdamnak legjelesebb nyomdájába, a Blau János és Péter testvérek nyomtató műhelyébe állott, a hol azután egészen ennek a mesterségnek a megtanulására szentelte idejét. Az itt töltött három év alatt tökéletesen megtanulta a könyvnyomást, betűmetszést és betűöntést és elhatározta, hogy az új magyar bibliát ő maga fogja kiadni. Miután a Károli-féle biblia hibáit kiigazította, 1684-ben hozzáfogott a nyomtatáshoz és a munka 1685-ben meg is jelent. E munkát csakhamar követte Szenczi Molnár Albert zsoltárainak (1686) és Károli Uj testamentumának (1687) kiadása. Betűöntő művészete és könyvnyomtatói ügyessége csakhamar Hollandia első e szakmabeli mesterei közé emelte és nevét egész Európában ismeretessé tette. Artsil georgiai király, Medici Cosimo (III)., toskániai nagyherczeg, XI. Incze pápa stb. halmozták el megrendelésekkel és Medici Cosimo fényes ajánlatokat is tett neki, hogy Firenzébe menjen egy betűöntő műhely vezetésére. Kis azonban nem Firenzébe ment, hanem honfitársai buzdító hívására 1690-ben visszatért hazájába és Kolozsvárott telepedett le, hol megnősült és átvette az egyházi nyomdák vezetését. Itt 1698-ig körülbelül 100 magyar és latin munkát nyomtatott, köztük Verbőczi Tripartitum-át, Haller Hármas Históriáját stb. Kis nemcsak nyomtatott, hanem figyelme arra is kiterjedt, hogy a keze alól kikerülő könyvek, ortografia tekintetében is hibátlanok legyenek, sőt, ha szükségesnek látta, még a tartalmon is javított. Sokat foglalkozott a helyesírással és sürgette, hogy a latin nyelv helyett az iskolákban a magyar nyelvet tanítsák. E miatt sok ellensége és irigye támadt. Ezek ellen írta az „Apologia Bibliorum“ czímű munkáját, melyben kifejti, hogy mily hibákat talált és javított a bibliában, a „Ratiocinatio“ czímű részben pedig, mely az Apologia legbecsesebb része, megírja a biblia helyesírásának védelmét és kifejti helyesírási elveit, melyek nagyjában ma is megállhatnak és helyesírásunk fejlődésére nagy hatással voltak. Az Apologiával azonban még jobban maga ellen haragította ellenségeit, a kik most még inkább zaklatták és ekkor írta meg irigyei és a közönséges jó meggátolói ellen védőiratát „M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyjének, életének és különös cselekedetének mentsége“ stb. czímen. Ez iratával annyira felbőszítette ellenségeit, hogy addig nem nyugodtak, míg 1698-ban június 13-án zsinat elé nem idézték, mely arra kényszerítette, hogy nyilatkozatait visszavonja. E megaláztatás rendkívül sértette az önérzetes férfiút, kit ezután nemsokára szélütés ért. Három évig szenvedett, míg végre 1702-ben márczius 20-án meghalt. Misztótfalusi Kis Miklós a XVII. század egyik legkiválóbb munkása volt: a legnagyobb magyar könyvnyomtató s író, költő, theologus, nyelvész és kiváló hazafi egy személyben, a ki a magyar névnek a külföldön is dicsőséget szerzett. Mint életrajzírója, Dézsi Lajos mondja: tüneményes alak a magyar nyomdászat történetében.

Ujfalussy Amadil.

Ujfalussy Amadil, szül. Ópályiban, 1873-ban. Szatmár vármegye egyik legelőkelőbb családjából származik. A vármegye társadalmának egyik kiváló alakja, a ki élénk részt vesz minden társadalmi, irodalmi és művészeti mozga-

lomban. Számos lapnak dolgozik. Tárczái és egyéb munkáinak jórészét a fővárosi sajtó közölte és közli. Három regénye jelent meg: „Lilla", „Valamikor régen" és „Küzdelem a dicsőségért" czím alatt. Munkáit nagy szóbőség és érdekes színezési tehetség jellemzik. E kötet számára megírta a „Nagykároly" czímű fejezetet, mely szintén sokoldalúságáról tesz tanúságot.

Urdy Géza, ügyvéd és szerkesztő. Született 1844-ben Tyukodon. A vármegyénél 1867-ben tiszti ügyészszé választották s mint ilyen a megyei törvényszéknél 1872 január 1-ig működött. Ekkor a közigazgatást és törvénykezést egymástól elválasztották s erős 48-as elvei miatt kormány-kinevezéstől függő hivatalt nem vállalt. Azóta gyakorló ügyvéd Szatmáron. Ugyanitt több izben volt követjelölt. A szatmári függetlenségi és 48-as pártnak szervezője volt, sok éven át elnöke s ma díszelnöke. A népbank egyik alapítója és elnöke. A szatmári ref. egyház főgondnoka, az egyházmegyének világi tanácsbírája s konventi tag. Főlövészmester. Mint kiváló szónok, népgyűlésekről, közgyűlésekből és a bűnügyi védelem teréről ismeretes. A székhely-harczok idején több évig szerkesztője volt a Szatmár s utóbb a Szamos czímű lapoknak. Urdy Géza.

Vasvári (Fejér) *Pál*, az 1848-iki mozgalmak egyik vezetője, szül. Nyirvasváriban, 1827-ben. Középiskoláit Nagykárolyban elvégezvén, 1843-ban a pesti egyetemen történelmet és fizikát hallgatott és az egyetemi ifjúság mozgalmaiban is csakhamar vezérszerepet játszott. Részt vett a „tizenkét pont" megalkotásában és annak a népgyűlés elé való terjesztésében is. Tagja volt a márcz. 16-án megalakúlt közcsendbizottmánynak és a peticziót vívő küldöttségnek. Az első magyar miniszterium megalakulásakor Kossuth titkára lett és a horvát invázió idejében Kossuth többször polgári futárként is alkalmazta. A szabadságharczban az általa szervezett szabad csapat vezére volt. Később Erdélyben harczolt, mint őrnagy, míg Fontinelli mellett az oláhok 1849 július 13-án csapatával együtt lemészárolták. Vasvári Pál.

Vodicska Imre, esztergomi főegyházmegyei áldozó-pap, miniszteri segédtitkár, szül. 1865 márczius 28-án, Nagykárolyban. Szatmártt 1887-ben áldozópappá szentelték, majd 1890-ben Tövisfalván lett plébános; 1895-ben a m. kir. miniszterelnökség fordító-osztályába az éjszaki szláv sajtó-referensének, 1898-ban pedig miniszteri segédtitkárnak nevezték ki. — Mint publiczista különösen a nemzetiségi politika kérdéseivel foglalkozik, főleg a fővárosi napilapokban. Az e kérdésekben való tájékozottságát érvényesíti a miniszteriumban is. Az ő tervezete szerint adja ki a kormány a ruthének templomi könyveit; ő javasolta a kormánynak, hogy az orosz propaganda ellensúlyozása czéljából az Éjszakamerikába kivándorolt gör. kath. ruthének számára külön püspökség szerveztessék, valamint, hogy az éjszak-amerikai r. kath. tótok szintén külön magyar püspököt kapjanak. — A hazai ruthének fölsegítésére irányúló mentő-akcziót is az ő javaslatára indította meg a kormány. Publiczisztikai tevékenységén kívül sokat fordított német, franczia, tót, ruthén, cseh, lengyel és orosz nyelvekből. Vodicska Imre.

Zolnai Gyula, egyetemi tanár, nyelvtudományi író, szül. Nagysomkúton. 1862 decz. 3-án. Eleinte a papi pályára készült, de azután 1882-ben a budapesti egyetem bölcsészeti karán a nyelvészeti szakra iratkozott be, hol tehetségét Simonyi Zsigmond felismervén, az akkor készülő Nyelvtörténeti Szótárnál adott neki foglalkozást. Később Szarvas Gábor mellett ugyancsak a Nyelvtörténeti Szótár és a Nyelvőr szerkesztésében segédkezett (1884—85.), a mely folyóiratban már 1883 óta számos nyelvészeti dolgozata jelent meg. 1887/88-ban az egri kath. főgimnáziumban, 1888-tól 1893 végeig pedig a székesfehérvári áll. főreáliskolában tanárkodott,, honnan 1894-ben a budapesti V. ker. főgimnáziumhoz helyezték át. 1895-ben a budapesti egyetemen a magyar nyelvészet magántanárává minősítették. 1897-ben az Akadémia megválasztotta levelező-tagjává, a hol székét „Az új Nagy Szótár föladatáról" czímű értekezésével foglalta el 1899-ben, miután az Akadémia már előbb az újonnan fölállított Szótári Bizottság előadójává és ezzel az új Nagy Szótár szerkesztőjévé választotta meg. 1905-ben az újonnan alakúlt Magyar Nyelvtudományi Társaságnak titkára s egyszermind folyóiratának, a „Magyar Nyelv"-nek társszerkesztője lett. Ugyancsak ez év tavaszán a Nagy Szótár érdekében a német szótárirodalomnak, nevezetesen a müncheni Thesaurus Linguae Latinae s a Grimm-féle szótár szerkesztésének tanúlmányozása czéljából Németországban tanulmányútat tett. 1906-ban augusztus havában ő felsége a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti és finn-ugor összehasonlító nyelvtudományi tanszékére ny. Zolnai Gyula.

r. tanárrá nevezte ki. Mint ilyen egyszersmind a kolozsvári középiskolai tanárképző-intézet rendes tanára és a kolozsvári orsz. középisk. tanárvizsgáló bizottság tagja. — Zolnai, mint Simonyinak, Szarvas Gábornak és Budenznek tanítványa, szorosan a magyar nyelvtudományt műveli és különösen a nyelvtörténetnek alapos búvára. A M. Tud. Akadémia már egyetemi hallgató korában egy szófejtő értekezését (1884.), később pedig a „Mondattani búvárlatok" (1893.) czímű dolgozatát a Sámuel-díjjal tüntette ki. Számos nyelvészeti czikke és értekezése jelent meg a Nyelvőrben, Nyelvtudományi Közleményekben, Philologiai Közlönyben, a Budenz- és Hunfalvy-Albumban stb., a melyek közül több akadémiai dícséretet is nyert.

Önálló munkái: Szómagyarázatok. (1890.) Mátyusföld nyelvjárása. (1891.) Mondattani búvárlatok. (1893.) Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Az Akadémia kiadása. 1894.) Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte Szamota István. A Magy. Tud. Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula. (1902/6.) Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégibb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Kiadta a Magy. Nyelvtud. Társaság. (1905.)

* * *

Sajtó. Az első könyvnyomdát Szatmár vármegyében *Papp* István író, gróf *Károlyi* Ferencz segélyével állította fel 1753-ban Nagykárolyban. Jelenleg a vármegye minden nagyobb városának van nyomdája.

A vármegyei hírlapirodalom fejlődését, a megszerezhető adatok alapján, a következőképpen állítottuk össze:

Szatmárvármegyei Közlöny. Vegyestartalmú hetilap. Megalapította *Ilosvay* László; 1876-tól szerkesztette *Gönyey* József. Megjelenik Nagykárolyban. Keletkezett 1874 október 1-én. 1874-től 1906 januárig társadalmi lap volt. 1906 január 1-én átalakúlt politikai lappá. Jelenleg is politikai lap, mely a szocziális eszmék diadaláért küzd. Szerkesztője: *Antal* István dr. hírlapíró.

Nagykároly. Vegyestartalmú hetilap. Keletkezett 1875 febr. 14-én; szerkesztette és kiadta *Lederer* Ignácz, 1876-tól *Zaják* Ferencz. Nyomtatták Debreczenben. Megszünt 1876 márczius 25-én.

Nagybánya. Vegyes tartalmú hetilap. Alapította *Égly* Mihály 1903-ban s azóta szerkeszti is.

Nagybánya és Vidéke. Vegyestartalmú hetilap. Keletkezett 1875 okt. 1-én. Szerkesztette *Maár* József, 1878-tól *Nyiri* Sándor, 1879-től *Szabó* Péter. Megjelent Nagybányán. Jelenlegi szerkesztője: *Révész* János.

Nagybányai Hirlap. Vegyestartalmú hetilap, Megindította dr. *Ajtai Nagy* Gábor 1908 januárban. Főmunkatárs: *Jeney* Gyula.

Nagykárolyi Független Hirlap. Szerkesztette: *Kosa* Ede, 1892—1893.

Nagykároly és Vidéke. Nagykároly városának hivatalos közlönye és hivatalos orgánuma a nagykárolyi függetlenségi és 48-as pártnak. Keletkezett 1884 szept. 1-én, *Görbe* Géza szerkesztésében, *Bródy* Lajos főmunkatárssal. Az első öt számot még Szatmáron nyomták, de már október 3-tól kezdve Nagykárolyban *Liteczky* és társa könyvnyomdájában jelent meg. Szerkesztői voltak: *Hévizy* János, *Seper* Kajetán (1885.). *Asztalos* György (1885—87.). *Rozmanits* Timót, *Soós* Jenő, *Adler* Adolf dr. (1893—96.), *Papp* Béla (1897—1902). 1903-ban újra Adler Adolf dr. vette át a lap szerkesztését, ki azt 1906 május 17-én politikai lappá alakítva át, a mai napig szerkeszti a lapot, mely hetenként csütörtökön jelenik meg.

Mátészalka. Vegyestartalmú hetilap. Alapította Endrédy József, városi főjegyző, 1890 június 5-én. Később a „Mátészalka és Vidéke" nevet vette fel és Weisz Zsigmond kiadásában, első szerkesztőjének vezetése alatt, hét évig virágzott s 1897-ben szünt meg.

Szinérváralja. Vegyestartalmú hetilap. Keletkezett 1904 január 5-én. Megjelenik Nagybányán. Szerkesztették: *Ilosvay* Gusztáv főszerkesztő, *Kaba* Tihamér dr. és *Katona* Sándor dr. felelős szerkesztők; 1905. óta *Fábián* István szerkeszti.

Szatmár vármegye. Politikai hetilap, melyet a vármegyei egyesült ellenzék az 1905-ben életre kelt nemzeti ellenállás alkalmából alapított. Ez volt a vármegyében az első politikai lap. Alapítói voltak *Kovács* Dezső dr., *Cseh* Lajos, *Gráner* Elek dr., *Szabó* Albert dr., *Vetzák* Ede dr. Felelős szerkesztői voltak: 1905 nov.—1907 júl. 1-ig *Kovács* Dezső dr., 1907 decz. 31-ig *Schröder* Béla.

Azóta *Orosz* György. Iránya folyvást koaliczíós, függetlenségi. A vármegye legelterjedtebb lapja. Melléklapja az *Iparosok Lapja.*

Nagykároly. Politikai hetilap. Keletkezett 1906 május 24-én. Iránya : radikális függetlenségi és 48-as. Szerkesztője *Rosenfeld* Zsigmond hírlapíró.

Népiskolai Lapok. Kath. népnevelésügyi hetilap. Keletkezett 1870 okt. 1-én. Szerkesztette és kiadta : *Zafféry* Károly dr. Megjelent Nagykárolyban. Megszünt 1871 jún. 30-án.

Szellemvilág. Tudományos kritikai folyóirat. Szerkesztette és kiadta : *Gyurits* Antal. Megjelent háromhavonként. Keletkezett 1874 május, megszünt 1874. augusztus havában.

Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő. Havi folyóirat. Megjelent Nagybányán. Szerkesztette és kiadta : *Czelder* Márton. Keletkezett 1879 jan. 10-én, megszünt 1887-ben.

Evangeliumi Lelkészi Tár. Ref. egyházi havi folyóirat. Megjelent Nagybányán. Szerkesztette és kiadta : *Czelder* Márton. Keletkezett 1879. novemberben, megszűnt 1889-ben.

Vasárnap. Evangeliumi hetilap. Szerkesztette : *Czelder* Márton. Keletkezett 1880-ban, megszünt 1888-ban.

Igehirdető. Protestáns egyházi havi folyóirat. Megjelenik Nagybányán. Szerkesztik : *Révész* János és *Soltész* Elemér nagybányai lelkészek. Keletkezett 1906-ban.

Közművelődési egyesületek.

A sajtóval együtt a közművelődés terjesztésére szolgálnak a különféle egyesületek, a milyenek :

A *Kölcsey-Egyesület* Nagykárolyban, mely 1897 október 10-én alakúlt meg és egyéb általános művelődési czélok mellett, különösen a Kölcsey-kultusz fejlesztését és ápolását tekinti főfeladatának. Elnöke : *Falussy* Árpád dr. főispán, alelnöke : *Cseh* Lajos főgimn. igazgató, titkára : *Andrássy* Jenő.

A *Vármegyei Muzeum* Nagykárolyban, alapította a vármegye törvényhatósági bizottsága. Elnöke mindenkor a vármegye alispánja, a múzeum-őr jelenleg Komáromi Károly dr. főgimn. tanár. A múzeumban van elhelyezve a gazdag könyvtár, a Kölcsey Ferenczre vonatkozó emlékek, iratok, nyomtatványok és a vármegye területén kiásott régiségek.

Könyvtárak.

Nagyobb könyvtárak vannak :

Nagykárolyban : A kegyes tanítórendiek társházának könyvtára 12,560 kötettel. — A *főgimnáziumi könyvtár* tartalmaz 1328 művet, 2757 kötetben. — A *muzeumi könyvtár*, mely legközelebb nyilvános könyvtárrá tétetik, mintegy 2500 kötetet számlál.

Felsőbányán : A *Kaszino könyvtára* 1842-ben alapíttatott és jelenleg 1680 kötetet tartalmaz. — A *városi könyvtárban* 1435 kötet van, melyek között több ritkább munka is található. Ugyanitt van kisebb népkönyvtár és a Polgári Körnek a könyvtára.

Nagyobb könyvtára van még a nagybányai áll. főgimnáziumnak (körülbelül 4000 kötet) és a ref. egyházmegyének Szinérváralján. A nagyobb magánkönyvtárak az illető községek leírásában vannak felsorolva.

SZATMÁR VÁRMEGYE ŐSKORA.

Szatmár vármegye területének legnagyobb része a nagy alföldi fensíkhoz tartozik, a mely a mioczén tenger visszavonúlása után visszamaradt pliocén beltenger és beltavak korszakát követő diluvium korában rakódott le, a mikor az egész medencze még sülyedőfélben volt és a mikor az alluviális anyag a völgyeket ellepve, maga alá szorította a diluviális képződményeket.

Ebben a korszakban a vármegye síksági része vízfedte terület volt, melyet kelet felől az avasi hegyek, a Guttin és a Bükk-hegység határolt, és a Tisza, Szamos, Kraszna, Lápos, Ér, Túr és Sár vize táplált. E nagy terület legmélyebb sülyedése az ecsedi láp volt, továbbá az Érvidék déli része, a Tiszahát és a Szamosköz egyes részei.

A vizek visszavonúlása után is, a Kraszna, Szamos és Túr köze, óriási, mocsaras tóként maradt vissza, a melyet főként a Kraszna táplált, a Szamos hordaléka pedig lassanként feltöltött és ezzel egyidejűleg levezette a vidék vizeit is, helyet teremtve a növényi és állati életnek.

Ez az élet csakhamar megnyilvánúlt. Buja növényzet keletkezett a mocsarak, tavak, folyók és patakok partjain. A Tisza és a Szamos közén, odébb pedig, közelebb az Avashoz és a Bükk-hegységhez, ősrengetegek keletkeztek, melyek a síkságnak körülbelül harmadrészét foglalták el.

A természetnek legméltóbb objectuma, a melyet e hatalmasan buja keretbe állított, az ősállat volt és vele a leghatalmasabb teremtmény: az ember.

Ősállatok. Megjelent az őserdőkben a félelmetes ősbölény és az ősmedve. Ott honolt a hatalmas őselefánt. Feljebb, a hidegebb tájakon, az akkor még jégborította Avasokon és a Bükk-hegységben a rénszarvas. A haldús ecsedi láp táján az óriás mammuth, meg az orszarvú és mindezek alattomos kísérője volt az őshiéna, az egyetlen húsevő a többi növényevő között, mely az elhullott ősállatok fertőzésétől mentette meg a vizeket és a levegőt.

Mikor az ecsedi lápot lecsapolták, Domahida határában az Elephas primigeniusnak az agyarát, Mérk határában pedig a Hyaena spelaca, a Bison priscus, a Rhinocerus antiquitatis, az Elephas primigenius, az Equus caballus és a Castor fiber csontmaradványait találták meg. E sorok írója pedig, a Nagykároly határában, az ú. n. bobádi dombon végzett ásatásai alkalmával, több ősbölényszarvat, ősszarvasok agganцsait és ősmedvék csontjait, álkapcsait stb. találta meg. Aranyosmeggyes határában pedig számos ősszarvas-agganсsot, részben már kikészítve, részben csak egy helyre elrakva.

Midőn az első ember a vármegye mai területén megjelent, gazdag állat- és növényvilágot talált a vízben bővelkedő vidéken.

Csak nyugat felől jöhetett, ugyanakkor, a mikor a Nagy-Magyar-Alföldön terjeszkedve, Szabolcsot ülte meg és kisebb, gyengébb rajait tovább szorította kelet felé, egészen a Bükk- és az Avas-hegység alá. Igy tehát a szatmár-vármegyei ősember természetes útvonala Szabolcs és Bihar vármegyék határaitól kelet felé a hegységekig, éjszak felé a Tiszáig terjedt.

Paleolith-kor. Az európai ősember történetében két kort különböztetünk meg. A paleolith és a neolith kort. A kettőt egymástól évezredek választják el. Az előbbi az a kor, a melyben az ősember csak abban különbözött a többi állatoktól, hogy

kifejlődött agyrendszere az állati ösztönön felül, bizonyos fokú elmeképességgel ajándékozta meg, melylyel könnyen tudott előállítani védelmi eszközöket, a melyek nélkül okvetetlen a többi állatok martalékává lett volna. Ezek az eszközök végtelenül kezdetlegesek voltak ugyan, de alkalmazásuk és használatuk módja tették azokat félelmetesekké. Ilyenek voltak a parittyakövek, melyeket kúszó-növények szívós indáival, nagy távolságra tudott hajítani; kemény kövekből egyszerű széttöréssel vagy pattantással nyert és érdesebb részein kiegyengetett, hegyes vagy éles, kisebb vagy nagyobb darabok, melyeket növényrostokkal ráerősített farúdra és szúró- vagy vágó-eszközül, vagy fegyverül használt; kőbunkók, buzogányok és cséplők, a melyeknek darabjait a vizek kimosott, hengergetett, megformált nagy kavicsai közül válogatva, buzogányként illesztett favégre, vagy szívós növényrostokkal akasztotta erős nyélre, mint a husziták korában a lánczos buzogányt. A paleolithkori ember a tűzélesztést még nem ismerte és barlangokban, odúkban lakott. Nyomai Szatmár vármegye területén nem találhatók.

Szatmár vármegyében a neolith-kor, vagyis az újabb kőkorszak embere telepedett le először, kb. 6000—8000 évvel ezelőtt. Ez már családok, sőt törzsek szerinti csoportokban élt. Letelepedési helyét bizonyos nyugodt megélhetési feltételekhez kötötte. Ilyen volt az áradások színtjén felülemelkedő vízpart vagy sziget, a hol könnyen találta meg élelmét a vízi szárnyasokban, állatokban és halakban bővelkedő vízben, tavakban és mocsarakban. Ügyelt arra, hogy ellenséges család, törzs, vagy állat támadása ne érhesse könnyen és ezért, ha víz vagy mocsár nem védte minden oldalról, tanyáját a vízmentes oldalon áthatolhatatlan őserdő mellett, de mindig víz közelében ütötte fel. Neolith-kor.

Az e korbeli ember már a leleményesség magas fokán állott. Az érczet nem ismerte ugyan, de házi eszközeit, fegyvereit nagy csínnal és ügyességgel készítette és kunyhókban lakott. A földben megfelelő üreget vájt, annak alját az egyik sarokban, kb. $^3/_4$ □-méternyi területen, jó vastagon agyaggal, simán kitapasztotta tűzhelynek. Az üreg körül nádat, sást, galyat, faágat tűzött a földbe és ezeket felül, végeiken összekötözte, elől azonban, rendszerint a déli oldalon, nyílást hagyott. Ezután az egészet kívül-belül kitapasztotta agyaggal, telerakta az üres üreget száraz ággal, falevéllel, rőzsével és meggyújtotta. A hatalmas tűz az agyagból a növényi részeket kiégette, az agyagot megkeményítette és az üreget ilyképen egy darabból álló, kemény süveg fedte.

Kőszerszámait, kőfegyvereit csiszolta. Kőbaltáit, kőbuzogányait már ki tudta fúrni, hogy a fúrt lyukba nyelet alkalmazhasson. Ős-szarvasok agganesaiból kalapácsot, vésőt, ásót, fejszét, szerszámnyeleket, lyukasztót stb. készített. Állatcsontokból tűt, kést, furót; kagylóhéjakból kanalat, kést stb. Tudott tüzet éleszteni. Állatok bőrével, sőt később növényi rostokból durván szőtt szövetekkel fedte testét. Értett a cserépedény-készítéshez és agyagból nagyon változatos alaku bögréket, fazekakat stb., sőt gyakran óriási alakú gabona- és víztartó edényeket készített, melyeket szabad tűzön égetett ki. A földmívelésnek is némi nyomaira akadunk. A nyert gabonát két lapos örlőkő között őrölték meg, a mit pedig el akartak raktározni, azt előbb kissé megpörkölték, hogy a nedvességtől ki ne csírásodjon, azután gabonatartó edényekben rakták el földüregekbe.

A kőkori ember nyomait a vármegye egész síkföldi területén megtaláljuk. Legtipikusabb nyomaira az Érvidéken, az ecsedi lápban és a láp környékén akadunk. Az e sorok írója által az ecsedi lápban, az ú. n. Sárvárdomb derekán végzett ásatás öt kőkori tűzpadot tárt fel, a szokásos konyhahulladékokkal (Kjökken Möddings), melyekből nagymennyiségű cseréptöredék, agyagból égetett, különféle alakú hálónehezék, agyag-orsó, csont-szerszámtöredék stb. került elő. A cseréptöredékek legnagyobb része díszített, az e korszakot jellemző kezdetleges, egyenes, hullámzó, rovátkos, fűrészvonalas és pontozott díszítésekkel. Kőkor.

Hasonló leletek kerültek elő Homok határában is, Gödény Sándor egyik rigolirozott birtokrészén, a hol — sajnos — a földmunkások tömérdek ily leletet tettek tönkre. Itt különösen figyelmet érdemel az örlő- és csiszoló-kövek nagy száma és a sok félig csiszolt kődarab, a mi szinte azt a benyomást kelti, mintha ott a kőkorszakban valóságos kőcsiszoló-telep lett volna. Innen néhány igen szép kővéső és kőbalta került elő.

Hasonlóan érdekes telep az Aranyosmeggyes határában, a Patóháza felé vezető úton, a híd mellett megásott telep, mely viszont agganesból készült szer-

számokban és fegyverekben gazdag. Itt e sorok írója elraktározott, félig megpörkölt búzát is talált nagy mennyiségben.

A Tiszától kelet felé és dél felé, számos őrhalmot találunk, a melyek szinte szabályos, rendszeres vonúlatot alkotnak, le Gencs irányában; úgylátszik ezeknek a középpontja a Nagykároly határában fekvő ú. n. bobádi domb, a mely már a kőkorszakban szintén megült hely volt és melyről alább bővebben szólunk.

A kőkori embert felváltotta a bronzkor embere.

Bronzkor. Mennyiben lehet szó faji különbségről a kő- és bronzkor embere között, s általában idegen népfaj bevándorlásával függ-e össze a bronzkultura elterjedése, vagy az előázsiai és egyiptomi czivilizáczió befolyása alatt, maga az európai őslakosság fejlesztette-e ki? ma még vitás kérdés. Több jel az utóbbi lehetőségre vall s az aegei tengermellék, Cyprus, Kréta, Mykenae és Trója Kr. e. 2000—1200 körüli műveltségének hatása mutatható ki a közép-, nyugat- és éjszakeurópai bronzkulturában. Viszont a népvándorlásnak is vannak nyomai, bár új emberfaj feltünéséről alig lehet szó. Azok a faji ellentétek, a mik a dolichocephal fejalkatu, magas termetű, szőke baltvidékiek, a szintén dolichocephal fejalkatu, de alacsonyabb s a nyugat felé nagyon kis termetű barna középtengermellékiek s a középjük ék gyanánt benyomuló középázsiai eredetű brachycephal fejalkatu, középtermetű, részint barna, részint szőke közép- és keleteurópaiak között vannak, megvoltak már a neolithkor elején is. Megváltozott azonban a köztük levő viszony. A neolithkor közepe óta mindjobban terjeszkedett a baltvidéki faj, különösen kelet és délkelet felé, úgy hogy Kr. e. 2000 felé már Közép- és Elő-Ázsiában is feltünik s tartott ez az előnyomulás valami félezer évig, a mikor a középázsiai nomád lovasnépekkel ellenkező irányú népáramlat kezdődött, mely visszaszorította a baltvidékieket s megszakította a középázsiai rajok kapcsolatát az európaiakkal. Ez akkortájt történt, midőn az árja nyelvű népek kezdtek megismerkedni az érczek használatával, mert csak egyetlen egy közös érczév (latin: aes, szanszkrit: ajasz) van az európai és ázsiai árja nyelvekben.

A középázsiai lovas nomádokkal megint a brachycephalok térfoglalása kezdődött. Bár a bronzkorban mindinkább elterjedt a hullaégetés és urnába való temetkezés szokása, mégis néhány helyen sikerült megállapítani, hogy bronzkori sírokban nagyobb a brachycephalok arányszáma, mint volt a kőkor végén. Ezzel párhuzamosan azt is megállapították a svájczi és tiroli régészek, hogy az afrikai eredetű régi szarvasmarha-faj mellett, feltünik a bronzkorban a középázsiai szarvasmarha is. Mindez arra vall, hogy ha nem is ok- és okozati, de időbeli összefüggés mindenesetre van az európai bronzkultura és egy Középázsiából kiinduló népvándorlás között; a mit olyanformán magyarázhatunk, hogy a középázsiai lovas nomádok által régebbi hazájukból kiszorított kelet- és közép-európai barbárok benyomultak a trója-mykenaei kultura területére, megismerték az ottani műveltséget s tőlük eltanulták éjszaki törzsrokonaik is, mint jóval később a római birodalom germán hódítóinak kulturáját, a többi germánok. S a lovas nomádok viszonya is olyanforma lehetett a régebbi lakossághoz, mint pl. a hunoké és avaroké a germánokhoz és szlávokhoz. Lovas voltukban s nyilazásbeli ügyességükben volt a fensőbbségük. A görög mondák után a kentaurokban kereshetjük e lovas nomád népet; a monda félig ember-, félig lótestű csodalényeknek emlegeti őket, a miből azonban csak annyi tünik ki, hogy előbb ismeretlen volt Európában a lovas ember. A kentaurokról regélték azt is, hogy ők voltak a nyilazásban a görög hőskor egyes kiválóbb személyeinek, mint Heraklesnek és Achilleusnak a tanítói. A Trója bukása előtti és ideje körüli néhány nemzedékkel kapcsolatban szólnak róluk a görög mondák, szereplésük tehát, midőn egész Thessáliáig kalandoztak s kétségkivül több vagy kevesebb időt töltöttek hazánk területén is, a Kr. e. XIII. századba tehető. Az ő emlékeik lehetnek azok a kovácsolt rézvésők és balták, melyek alakjuk szerint szorosan csatlakoznak a kőkori formákhoz s idomuk Magyarországtól kezdve, Dél- és Kelet-Oroszországon s a kirgiz-pusztaságon át, egész az Altáji hegységig előfordul.

A délvidéki kultura befolyásának első szakát a behozott tárgyak, öntött réztőrök s azon finomabb fajta agyagkészítmények jellemzik, melyek már a kőkor végén előfordulnak s előhaladottabb technikára mutatnak, mint a bronzkor régebbi szakának agyagedényei. Szatmármegyében ilyen az az érdekes lelet, mely Hosszúfalu és Kisfentős között került elő, sajnos, töredékekben. Itt e sorok írója, ásatás közben, sgrafittoval díszített edénytöredékeket talált,



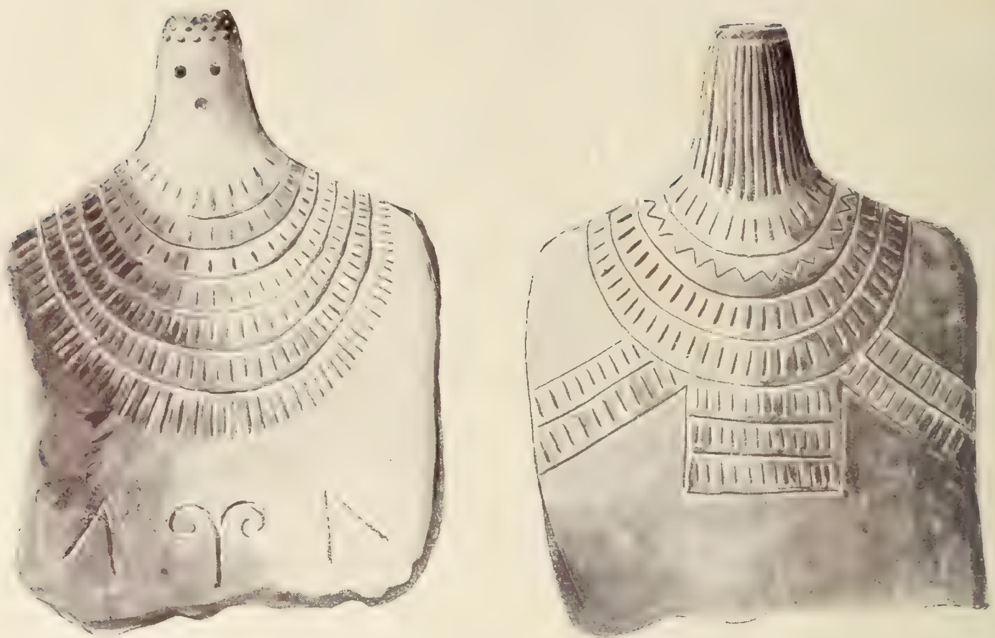
Kőkori cseréptöredékek a nagyecsedi leletből.



Kő- és bronzkori leletek.



Kő- és bronzkori leletek.



A hosszúfalu-kisfentősi lelet.



A Bélavárhegyi lelet.

bámulatosan szép, ízléses kivitelben, mely élénken emlékeztet a görögök egykorú hasonló iparára. E töredékek közelében került elő az itt megközelítően ábrázolt cserépdarab, mely közelebb megvizsgálva, emberi alakot ábrázolt. Meg van neki a szeme, szája, fejdísze, haja, sőt nyak-, mell- és hátdísze is. A cserép fekete és finom anyaga előrehaladottabb korra vall. Sajnos, hogy túlságos lemosás következtében megszürkült és síma felülete érdessé vált. Az alak alja le van törve s így nem állapítható meg, vajjon valami bálványféle alak volt-e, vagy egy edény lapos füle. Az a körülmény azonban, hogy alsó része mindinkább vastagodik és alul kissé kihajlik, ez utóbbira enged következtetni. E lelet érdekességét növeli, hogy Schliemann tanár, a híres régész, trójai ásatásai alkalmával, hasonló alakú, de nem ily díszes edényfület talált, melyet ásatásairól írott művében, ábrában is bemutat.

A bronz-szerszámok és fegyverek könnyűségéből, a karpereczek szűk voltából, a bronzkardmarkolatok kicsiségéből sok ideig azt következtették, hogy az erős, széles, csontos neolithkori embert kipusztította a kistermetű, de szellemileg sokkal erősebb bronzkori emberfaj. Ilyen változás nem történt. Németország éjszaki és Skandinávia déli részeiben a bronzkor folyamán is megmaradt a régi, nagytermetű, erős, csontos neolithkori nép s ez ép oly kismarkolatu bronzkardot használt, mint Európa többi népe. A kis markolatot a használat módja magyarázza meg ; nem vágtak, hanem szúrtak a bronzkarddal. A kis bronzkarpereczek átmérőjében peidg bizonyos egyformaság mutatható ki; többször lánczként összefűzve találták, úgy hogy nem annyira ékszereknek, mint inkább a babyloni súlyrendszerrel egybefüggő pénzeknek tekintendők.

Szatmár vármegye a bronzkorszaknak egyik legtipikusabb és leggazdagabb területe. Az e sorok írójától megvizsgált és megásott minden hely a bronzkorszak érdekes nyomaiban és leleteiben bővelkedik. Nevezetesen Apa, Aranyosmeggyes, Börvely, Domahida, Érkörtvélyes, Erdőd, Felsőboldád, Gacsály, Gaura, Hosszúfalu, Homok, Iloba, Istvándi, Kaplony, Kölcse, Krasznabéltek, Királydarócz, Kisfentős, Mikola, Nagykároly, Nagyecsed, Rozsály, Olcsvaapáti, Rózsapallag, Sonkád, a Szamos folyó Szatmár közelében, Szinérváralja, Sárköz, Sárközújlak, Tiszakóród, Tatárfalva, Tyukod, Tőkés határai és vidékei, mind megannyi bronzkori lelőhelyek, melyek közül azonban, mind tárgyainak gazdagságával, mind érdekességével kimagaslik a Nagykároly határában már említett bobádi domb, továbbá Aranyosmeggyes és Rozsály vidéke.

A bobádi domb érdekes alkotása az őskori embernek. Ez valóságos erődített táborul és középpontúl szolgált. A láp szélén fekszik és fensíkot alkot, melyet hajdan víz vett körül ; két oldalon a láp, egyebütt több öl széles vízfolyás zárta el. Két lejárója volt a vízhez ; a többi oldalai elég meredekek. Az egész terület terjedelme 3—4 hold. E fensíkon kívül, a túlsó partokon szintén őskori telepek voltak, melyek a bobádi dombot mintegy félkörben körülfogták.

A dombot — sajnos — az idők folyamán erősen megbolygatták és feldúlták. Itt feküdt hajdan az elpusztult Bobáld község, melynek temetője és kápolnája e dombon állott. Az egyik része, — az egésznek majdnem a fele, — ma is tele van embercsontokkal és a kápolna romjaiból származó kőtörmelékkel. Ezen kívül az eke is erős nyomokat hagyott maga után és a felső talajt leszántva, roppant sok érdekes régiséget semmisített meg, melyek most a felszínen, töredékekben hevernek szanaszét. De még így is egyik legtanúlságosabb és leggazdagabb lelőhelye messze vidéknek.

Számos érdekes kőkori lelet is napfényre került itt; de a rendkívüli változatosságban és a legtípikusabb alakokban előforduló bronzkori cserepek gazdagsága szinte bámulatot keltő. A legideálisabb csigavonalakkal, jellemző dudorodásokkal díszített edényeknek se szere, se száma. A mintázatoknak oly sokfélesége és gazdagsága található itt, hogy érdemes volna az óriási mennyiségben előkerülő cseréptöredékeket összegyűjteni és rendszeres gyűjteménybe foglalni, mely a vármegyei múzeumnak, a régészektől nagyrabecsült nevezetessége volna. Az itt előkerült obsidián-kés vagy fűrész is ritkítja párját, a menynyiben a szépen hajlított, töréssel pattogtatott éles obsidián, aggancs-nyélbe van erősítve, úgy, a mint azt annak idején használták. Ugyancsak itt került elő egy erősen maczerált marhalábszárcsont, mely szövéshez- vagy fonálcsaváráshoz szolgált, mert rajta világosan látszanak a fonalak benyomásai és koptatásai. A konyhahulladékok száma nagy és rendszerint a domb szélein futnak

végig. Egy ily gödörben 3 tűzpad állott egymás fölött és a két alsó között egy teljesen ép, kb. 1½ liter űrtartalmú, típikus, füles, szép cserépedény, a szokásos dudor- és csigavonal-díszítéssel.

Aranyosmeggyes határában szintén sok érdekes bronzkori lelet található. E telep azonban sokkal kisebb kiterjedésű és jelentőségű, s mert a kocsiút éppen ez őskori telepen vezet át, jó részben már megsemmisült. Itt fölötte érdekes volt a sok apró cserépjátéktárgy, mely e telepről előkerült. Liliputi ibrikek, apró-cseprő bögrécskék, különféle alakban, mind megannyi játékszer, mely azt látszik bizonyítani, hogy őslakója nagyon gyengéd szülő lehetett, vagy azt, hogy ezeken tanúlták a gyerekek a gerencsér-mesterséget.

Rozsály vidékét különösen érdekessé teszi a sok bronztárgy, melynek itt a lelőhelye. Az ásatások a község határában, bronzöntő-műhely maradványait: tégelydarabokat, öntőformák töredékeit és bronzrögöket hoztak felszínre. Vasúti munkások pedig korábban számos füles és tokos vésőt és tömör bronzvésőt szedtek össze, melyek közül nehány szép példány van Isaák Elemér földbirtokos tulajdonában. Harczi csákányokat is találtak itt, a szokott magyarországi típust, hosszú szárnynyal és gömbölyű, kihegyesedő fokkal. A csákányok közelében egy edénybe elrejtve bronzkori arany ékszereket s karikákat, két sodronyos tekercset leltek, melyek a Magyar Nemzeti Muzeumba kerültek.

Az érdekesebb telepek közé tartozik még Sárközújlak vidéke, honnan számos kőkori eszközön kívül, nehány érdekes bronzkarperecz, tokos véső stb. került a felszínre.

Az öntőműhelyek közül, melyek tanubizonyságul szolgálnak arra, hogy a bronzkultura elterjedése után helyben készültek a bronztárgyak és fegyverek, Rozsályon kívül nevezetes a domahidai, hol agyagbögrékben nagymennyiségű nyers rögöt, érdes felületű, kellőkép ki nem dolgozott csákányokat, rajtuk az öntés maradványaival, egy sajátságos, ezen kívül még csakis az abaujmegyei Felsődobsáról ismert s beleillesztett kalapácscsal ellátott fokos vésőt s egy szintén különleges, csúcs helyett élben végződő, dús óntartalmu lándzsát, meg többféle töredéken kívül, egy réz-sodronyból készült, korongalakú tekercset találtak Domahidy István birtokán. A lelet legnagyobb részét néh. Péchy Jenő halála után, 1883-ban a Magyar Nemzeti Muzeum szerezte meg. A leletet nyilván ellenség elől rejtették el a bronzkor vége felé; Pulszky Ferencz véleménye szerint ugyanis közelebb áll a vaskorhoz, mint a bronzkorhoz. Szintén nevezetes a rózsapallagi öntőműhely, hol 1870-ben kis halomba rakva, öntésre használandó 8 darab czipó- és pengeformáju bronzanyagot és 12 csákányt találtak azon nyers állapotban, a hogy kikerült az öntésből; a tárgyak a Szabolcsi Muzeumba kerültek. Öntőműhely volt Olcsvaapátin is, hol különböző s újra öntendő bronztöredékeken és bronzrögökön kívül, karikapénzekül szolgáló 16 bronz-karpereczet találtak a Szamos partomlásában. A leletet Péchy Jenő gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Muzeum szerezte meg.

A legszebb bronzleletek közé tartoznak az egymásba illesztett csavarvonalakkal stb. gazdagon ékített gaurai csákányok, melyekből egy a Kolozsvári Muzeumba került. Szintén díszes voltáért említjük meg a csészés markulatu sonkádi két kardot, melyek közül egyet a Magyar Nemzeti Múzeum szerzett meg.

A vaskor. Valami ezer évig (Kr.e. 1500—500) tartott hazánkban a bronzkor. A vaskor kezdődő szakának, a hallstatti kulturának csak a régi pannóniai területen van annyi nyoma, hogy a bronztárgyakat kezdik fölváltani a vastárgyak, a Dunától keletre azonban csak a bronzkészítményeken jelentkezik e kultura hatása. Magyarország keleti részeiben a szkitha tőrök és kétágu csákányok a legrégibb vastárgyak, melyek a Kárpátok alján Beregmegyétől Borsodon (Szirma-Bessenyő) a nógrádmegyei Szécsényig és Pilinig fordulnak elő, az utóbbi helyen korai La-Téne tárgyakkal együttesen, de meglehetős ritkák; még leggyakoribbak Erdélyben, hol Kr. e. 500 felé a szkitha agathirzok uralkodtak a thrák eredetű dákok fölött, kik között csakhamar elvegyültek.

Ez a történelem előtti kor utolsó felvonása, mely után a kultúra már, habár némán beszélő, de könnyebben megérthető nyomokat hagyott. A vaskornak a bronzkort követő első szakából e vármegye területén elég számos nyom maradt és az is megállapítható, hogy e kor embere is nagyobbára ugyanazokat a területeket foglalta el, a melyekről elődjeit kiszorította. Eddig

megállapított ily helyek Aranyosmeggyes, a hol népvándorláskori cserépedényeken kívül, pogánykori ezüstpénzeket is találtak. Továbbá Érkörtvélyes, a hol Szentkirályi Tivadar birtokos szőlejében, talajforgatás alkalmával, egy pogánykori aranyláncznak 18 gr. súlyú lánczszemét találták meg.

A szkitha-uralomnak — úgy látszik — a nyugat felől terjeszkedő gallok vetettek véget, kik már a Kr. e. IV. században benyomultak hazánk területére s meghonosították a La-Téne kulturát jellemző vas-fegyvereivel, a pallosszerű, kétélű nagy karddal, hosszú s díszes lándzsával, görbe késsel, pajzsfogantyúval, kardkötő-lánczczal és vas-fibulával. La-Téne kardok és kések kelet felé egész Zemplén (Bodrog-Szt-Mária, Sátoraljaujhely) Bereg (Munkács, Moraj) és Szabolcs (Téth) megyéig előfordulnak, Szatmármegyéből azonban nem ismeretes még eddig idetartozó lelet, bár a Krisztus születése felé Magyarország éjszaki részeiben terjeszkedő germánok tovább folytatták e kulturát. Csak midőn a Kr. u. II. század derekától kezdve az Elbe, Odera és Visztula forrás vidékéről újabb germán törzsek hatoltak a Felső-Tisza, Szamos és Kőrös vidékére s az utó La-Téne időszak kezd beleolvadni a népvándorláskori kultura kezdőszakába, bukkannak olyan nyomokra, melyek arról tanúskodnak, hogy e néparamlat Szatmármegyére is kiterjedt. Igy az apai kavicsbányában 1895-ben korai germán kardot (spathát), pajzsdudort és vassarkanytut találtak. Szintén ez időszakból származó emlékeknek Darnó vidékén bukkantak a nyomaira. Itt Szegedy Antal földbirtokos, földmunkálatok közben, egy csomó e kort erősen jellemző, mogyorónagyságú, színes, díszített gyöngyöt talált, melyek nagyobbrészt sárgák, kék kördíszítésekkel. Színük élénk és szép.

La Taine-kor.

Népvándorlás kora.

Nem tudjuk biztosan meghatározni, hogy ebbe a korszakba való-e végre az a részben már elmosódott körvonalú földsáncz, mely Győrtelek határában, a Szamostól kiindúlva jó darabig látható és azután lassanként elvész. Hasonlóképp bizonytalan eredetü az Avasban a túrvékonyai Pászthory-tanyától nem messze fekvő u. n. Bélavárhegyen látható magas földsáncz is. E hegyet a nép Bélavárhegynek nevezi és azt tartja róla, hogy ott IV. Bélának vára volt. Kutatásaink azonban kétségtelenné tették, hogy ott soha vár nem állott. Tény csak az, hogy e hegytetőnek azt a részét, melynek szélei megközelíthetetlenűl meredeken futnak alá, kb. három öl magas, mesterségesen hányt földsáncz választja el a hegytetőnek már lankásan aláfutó, tehát megközelíthető részétől. Az elzárt területen belül semmiféle lelet nem került elő, de e területen kívül határozottan Árpád korabeli, tehát a tatárjáráskorából is származható kardok, lándzsavégek, nyílhegyek, sarkantyúk kerültek elő a földből, továbbá egy érdekes alakú pajzsdudor, hasonló ahhoz az aranydíszítésű, nagyértékű pajzsdudorhoz, melyet annak idején Adorján vár romjainál, Bihar vármegyében találtak és most a Magyar Nemzeti Múzeumban kincsként őriznek. E leleteken kívül néhány bronzfibula is előkerült és így nincs kizárva, hogy e földsáncz mégis népvándorláskorabeli, melyet elődeink a tatárjáráskor ott találva, táboruk elsánczolására használtak fel.

Azonban Szatmár vármegye területe őstörténeti szempontból, az előadottak ellenére is, még terra incognita. A végzett kutatások és ásatások, idő, munkaerő és anyagi eszközök hiányában, csak felületesek lehettek és csupán arra szorítkoztak, hogy e monografia számára a vármegye történelem előtti korába némileg bevilágítsanak. De az ez alkalommal nyert benyomások és szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy rendkívül hálás volna és bizonyára meglepő eredménynyel járna a vármegye területének rendszeres felkutatása régészeti szempontból.

Az itt felsorolt és részben ábrákban is bemutatott leletek, a vármegye nagykárolyi székházában, a most alakúló megyei múzeumban vannak elhelyezve.



Szatmár vármegye czímere.

SZATMÁR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I.

AZ ÁRPÁDOK ÉS ANJOUK KORA.

Azon földterület történetét, a mely a Szamos alsó folyását, a Nyirség egy részét s az Avas, Guttin és Bükkhegységnek az említett folyó medenczéje felé eső lejtőit foglalja magában, a honfoglalás kora előtt sűrű homály borítja. A Krisztus utáni második és harmadik században, a mikor Erdély a rómaiak hatalma alatt volt, közel szomszédságában kultur-élet fejlődött ki, de ennek hatását a mai Szatmár vármegye akkori lakósai csekély mértékben érezhették. Valami kereskedelmi kapcsolat azonban lehetett az itt barangoló jazigok, letelepedett dákok és Dáczia lakosai között.[1] *a*) Erre nem csupán a vármegyében talált római pénzek engednek következtetni, hanem a Szamos folyó iránya is, a melyen, mint a legtermészetesebb közlekedő úton, szállíthatott a római kereskedő sót, fegyvert és pipereczikkeket, hogy ezek helyett rabszolgát, marhát és nyers terményeket szerezzen.

A honfoglalás.

A népvándorlás viharai alatt a gót, hunn, gepida és avar népáradat nyom nélkül vonult el fölötte. Az első krónikás, a ki e vidékről megemlékezik, Anonimus, a honfoglalás hagyományainak feljegyzője. Ő azt állítja, hogy délnyugati nagyobb fele a Ménmarót birodalmához tartozott s kazárok lakták; éjszakkeleti kisebb részében Zalán uralkodott, bolgárok és szlávok fölött[1] *b*). Szerinte Szabolcs vezér, miután a róla elnevezett várat felépítette és bizonyos Ekölcs nevű igen jeles vitéz alatt őrséget hagyott ott, útja folytatására készülődött.

„Szabolcs és társai — úgymond — az egész sereget két részre osztották, hogy az egyik a Szamos mentében haladjon előre, a másik pedig a Nyirségen keresztül. Szabolcs és Tas, Lél atyja, megindultak a sereg felével a Tisza völgyén keresztül s a népet mindenütt meghódítva, elérkeztek a Szamos táján azon helyig, melynek Sárvár a neve. Ezen a helyen, a mocsarakon alul, Tas, Lél atyja, az összeterelt nép segítségével nagy árkot húzatott és igen erős földvárat épített, melyet régebben Tas várának hívtak, de ma Sárvár a neve. Ezután túszokul vévén a lakosok fiait, eltávozott az őrséggel megrakott vártól. Az Árpád nevében meghódított nép kérésére Tas vásárhelyet rendelt a Nyirség és a Tisza közé, s azt saját nevéről nevezte el; ma is Tasvására annak a neve."

„Szabolcs és Tas innen megindulva, Szatmár váráig jutottak és azt három napon át keményen ostromolván, győzelmet arattak. A negyedik napon pedig a várba behatolva, Ménmarót katonáit, kiket elfoghattak, bilincsekbe verten, undok börtön fenekére vetették s a lakosság fiait túszokul elszedvén, eltávoztak az őrséggel megrakott vártól. Ezután folytatták útjukat a meszesi kapuk felé."

„Töhötöm és fia, Horka, a Nyirségen keresztül lovagolva, a nyirségi erdőktől a Hómosóérig lakó nagyszámú népet meghódoltatták és így előre haladva, egészen Zilahig értek. Senki sem állott ellenök, mert Ménmarót vezér és katonái nem

mertek velök síkra szállani, hanem a Kőrös vonalának őrizetére szorítkoztak. Ekkor Töhötöm és fia Horka, Zilahtól kiindulva, a Meszes vidékére mentek Szabolcshoz és Tashoz. És mikor meglátták egymást, nagyon megörvendtek és lakomát csapván, mindegyik a saját győzelmével dicsekedett." [2])

Ezek Anonimus szavai. A nélkül, hogy műve érdemleges bírálatába bocsátkoznánk, megjegyezzük, hogy ő sok tekintetben saját kora viszonyait véve alapul, írta meg a hegedősök énekei és némely hézagos feljegyzések után a honfoglalás történetét. Igy aztán a valóság és képzelet sajátságos vegyülékét észleljük nála. Földrajzi meghatározásai kitűnők : Tisza, Nyirség, Szamosvidék, Érmellék, (Hómosóér) mintha csak egy mai hadjárat színhelyei gyanánt volnának fölemlítve. Sárvár létezését is számos okirat támogatja ; monostorának kegyúri joga fölött sokat perlekedtek a Báthoryak a Várdaiakkal.[3]) Szatmár is bizonyára megvolt már a honfoglalás korában, habár aligha e név alatt ; de ebben a korban már nevet adott a vármegyének is.

Anonymus a mai Szatmár vármegye területének legnagyobb részét Ménmarót kazár országához számítja. Noha a történelmi tudomány kétségbevonja, hogy az avar birodalom felbomlása után, a magyarok bejöveteléig, itt a Tisza és mellékfolyóinak völgyeiben valami rendezett ország keletkezhetett, mégis e vármegyében is vannak egyes nyomok, melyek a kazárok ittlétére utalnak. Erre mutat a XIV. században egy Kozár nevű helység, melynek határai Károlylyal, Bobáddal, Tubultelekével és Kaplyonmonostorral voltak szomszédosak[4]) ; a XV. században már puszta[5]). Nagykárolyban is volt egy Kozárdegyháza nevű templom.[6]) Szirmay a Császári község nevét is a „Chazari" elferdített kiejtéséből származtatja.[7]) De ha lakott is valaha Szatmár vármegyében ilyen törökfajú népelem, annak ittlétét nem a Ménmarót országával, hanem sokkal helyesebb okfejtéssel magyarázza meg a tudomány. Tudjuk ugyanis, hogy a honfoglaló magyarokhoz még Etelközben csatlakozott a kazarok egy törzse, a kabarok. Az ilyen népeknek ősmagyar törvények szerint az volt a kötelességük, hogy háború alkalmával az első csatavonalban harczoljanak, béke idején pedig az ország határait őrizzék.[8]) Ilyen szolgálatot teljesítettek Biharban a székelyek, e vármegyében pedig a velök azonos kabarok a XI. században, mikor az örökös kun-besenyő betörések miatt Erdély birtoka Magyarországra nézve kérdésessé vált. Ezt a határőrnépet, a kunok megtörése után, Szent László király telepítette vissza Erdély keleti tájaira.

A honfoglalás idején Szatmár vármegye lakossága gyér szlávnépség lehetett, mely zsupánja vezetése alatt földmívelésből élt s ellenséges betörések alkalmával vagy a rengeteg erdőségekben keresett menedéket, vagy pedig mocsaras helyeken épített földváraiban, az úgynevezett grádokban védte magát.[9]) Ittlaktukat bizonyítják az ősrégi földrajzi nevek, mint Kraszna, Zelestye, továbbá a Giród elnevezés (Szatmáron egy utczát is így neveztek) és az a körülmény, hogy több községnek volt „Tótfalu" elnevezése. Igy tűnnek föl okleveleinkben : 1470-ben a mai szilágymegyei Bükktótfalu Béltektől délkeletre; 1400-ban Giródtótfalu, Nagy- és Felsőbánya között ; 1490-ben Misztótfalu és Oláhtótfalu. Giródtótfalut a vármegyei jegyzőkönyvek Tejfelestótfalunak nevezik.[10])

A nemzetségek elhelyezkedése.

Őseink csekély fáradsággal keríthették hatalmukba ezt a területet s azután felosztották maguk között. Ez utóbbi tényről Kézai Simon krónikájából értesülünk, a ki erre vonatkozólag azt mondja, hogy az ötödik honfoglaló sereg kapitánya, Kund, a Nyirség tájékán ütötte föl szállásait, és hogy fiai Kusid és Kupian nevet viseltek.[11]) Bár világos, hogy a XIII. századbeli krónikás saját kora viszonyaiból következtet a honfoglaláskori osztozkodásra, onnan tudniillik, hogy hasonló nevű nemekből eredt családokat talált ezen a területen : tudósításait még sem lehet értékteleneknek tartanunk, mert mi is hasonló módon iparkodunk a hajdankort rekonstruálni. A magyarság ugyanis száznyolcz nemzetségre oszlott s ezek felosztották maguk között az országot. Mint afféle nomád népnél, családi ingatlan tulajdon nem volt, hanem a megszállott területet az egész nemzetség közös birtokának tekintette, melyen szabadon vándorolt fel s alá. Ily rendszer mellett egy család kihalása mit sem változtatott a birtokviszonyokon. Mikor aztán a nemzet zöme a népesség szaporodtával, az állandó letelepüléssel együtt járó földmívelő életre adta magát, még akkor is sok helyen évszázadokig fönmaradt a közös birtoklás ; és így ha valamely család kihalt, nemzetsége örökölt utána ; sőt még a szomszédnak is elsőbbségi joga volt valamely birtok

eladásánál és törvényesen tiltakozhatott ellene, ha a tulajdonos valamely távolabb lakónak akarta földjét eladni.[12]) Igy tehát, ha a belső viszályok miatt történhettek is egyes eltolódások, a nemzetségek elhelyezése századok mulva is ugyanaz maradt. Újabb betelepítéseknél királyaink a saját koronajavaikból adományoztak földeket, vagy pedig a magyarságtól pusztán hagyott hegyes és erdős területekre utalták a jövevényeket. Ilyen is bőven volt e vármegyében, mert az egész éjszakkeleti és délkeleti részt erdők borították.

A XIII. és XIV. században, mikor az országnak e részeire az oklevelekből némi világosság derűl, e vármegyében a következő nemzetségeket találjuk:

A *Kaplyon*-nem, mely — karácsonyi szerint, — eredetileg a Dunántúl telepedett le, s mikor ott elszaporodott, akkor vándorolt át a Kraszna és a Szamos mellékére. Szatmár vármegyében ősi szállásai a vármegye délnyugati részétől a Szamosig húzódtak, azon földterületen, melyen Nagykároly, mint középpont körül a következő helységek alakultak ki: Bagos, Bobáld, Csanálos, Fény, Mezőterem, Olcsvaapáti, Ömböly, Vada, Vezend, Vitka, Vetés, Illyéskolcsa, és Mikekolcsa, melyek ma is vagy mint virágzó községek szerepelnek, vagy pedig egyes puszták nevében élnek tovább. E nemből vette eredetét a Károlyi, Vetési, Bagosi és Csomaközi család, melyek egész a XVII. századig osztályos atyafiságban voltak és a Vadai-család, mely már a XIV. században kihalt s melynek birtokain a nevezett rokon családok osztoztak.

A nemzetség összetartó kapcsa a Kaplyonmonostora volt. Kegyuraságához igényt tartott a génusz minden egyes tagja; valószínűleg azért, mert nem csupán terhekkel járt, hanem előnyökkel is, a mennyiben ez tartotta nyilván az osztozkodások alkalmaira a nemzetségi köteléket. A hagyomány szerint 1080-ban alapíttatott. Legalább ezt az évszámot íratta fel oszlopaira gróf Károlyi Sándor, midőn azt 1711 után, vallásos buzgóságból újra alapította. De a meglévő oklevelek közül csupán 1334-ben van róla először említés téve.

Az életrevaló Kaplyonok egyik tagja, Tamás ispán, a XIII. században óriási területű erdőbirtokot szerzett a vármegye keleti részében. A nevezett főúr ugyanis már Imre király idejében kitüntette magát a bolgárok elleni háborúban, majd II. Endre uralkodása alatt vezére volt azoknak a csapatoknak, melyeket a király a csehek segítségére küldött. E szolgálataiért Imre királytól a Kékes (Keykus) erdőbirtokot nyerte adományúl, a mely még a XIII. század elején majdnem teljesen királyi birtok volt és a szatmári várhoz tartozó nagy erdőségből szakíttatott ki, mely Szatmár vármegye keleti részét és a mostani Kővárvidékét borította. A beiktatásnál ,,Christophorus Rera de genere Kuplon" volt a pristaldus, első a Kaplyonok közül, kiről történelmünk név szerint tudomással bír. Nevében már ott látjuk a ,,rera"-t, vagy rárót, azaz a karulymadarat, melyről a nemzetség egyik családja magát elnevezte. Később Endre királytól is új adományt kapott Tamás, a Fentős (Fenteus) erdőséget, mely a Kékes szomszédságában fekszik. Mindkét erdő neve korunkig fenmaradt a helynevekben. Mert az oklevelekben is említett Kékes patak mellett vannak Magyarkékes, Felsőbányához közel, és Oláhkékes, mintegy középúton Nagybánya és Berkesz között. Nagyfentős, Kisfentős és Pusztafentős pedig Berkesz és Somkút körül vannak.

Veszedelem fenyegette ez erdőbirtok fölött való jogot, mikor Béla ifjabb király az elajándékozott várjavakat igyekezett visszakövetelni, hogy a honvédelmet jobb karba helyezze. El is vette az említett birtokokat Tamás fiaitól, Sebes és Sándor comesektől s a felőlük kiadott privilégiumok pecséteit összetörette. De Endre király ismét visszaadta nekik ezt a birtokot s 1231-ben új adománylevelet állított ki róla. Belőle fontos adatokat nyerünk Szatmár vármegye akkori földrajzához. Mert a mint az oklevél útmutatása nyomán figyelemmel lehet kísérni, e birtokok végig nyúltak Magosligeten és Misztótfalun át Szinérváralja tájáig s magukban foglalták a Bikk nevű erdőséget és Zokolmezejét, a Szamos vizét határként érintve.

A tatárjárás után, minthogy a veszedelmet éppen az okozta, hogy nem voltak az országban sem elegendő számú, sem jókarban levő várak, IV. Béla felhatalmazta a főurakat, hogy saját birtokaikon erősségeket emeljenek. A Kaplyon nembeli Jakó is élt e szabadalommal és 1275 táján Meggyes mellett Jakóvárát építtette, melybe vendégnépeket telepített. De a Kaplyonok nem sokáig maradtak az új vár birtokában. Mert Jakó fia, Kaplyon András, hallatlan felségsértési bűnbe esett IV. László királylyal szemben: rá rohant — mint az oklevél

hangsúlyozza, már akkor, mikor koronázott király volt és buzogányával megütötte. Meg sem tudjuk máskép ezt a vétket fejteni, mint úgy, hogy András úr a királynak, a ki akkor 1278-ban, 14—15 éves lehetett, nevelője volt. De azért a királyi tanács hűtlenséggel bélyegezte meg őt, büntetésül elvette tőle Jakóvárát és a Szamos jobb partján fekvő erdőbirtokokat. Ezeket ugyanazon oklevéllel a *Pok* nemzetségbeli Móricz fia Miklós erdélyi vajdának és szolnoki főispánnak adományozta, a ki őt Finta nádor fogságából kiszabadította. Igy jutottak a meggyesaljai Kaplyon-birtokok a Móriczfiak vagy Móriczok kezére, miután már előbb, 1270-ben Sarkast, Újvárost, Barlagot, Avast és Vámfalut, tehát az egész Avasságot kapták.[13])

A második a *Semjén* vagy *Balog* nemzetség, melyet egyéb adatok hiányában első foglalónak tarthatunk. Ősi szállásai Szabolcsból Szatmár vármegye éjszaki részén huzódtak a Szamos mindkét partjára. Derzs, Panyola, Kér már a XIII. században, Tunyog, Fülpös és Parasznya a XIV. század elején tűnnek elő okleveleinkben.[14]) Legelső ismert őse Ubul. Ennek fia nagysemjéni Mihály már gyakran szerepel az oklevelekben. Ott volt ő az V. István király által 1271-ben tartott hevesi gyűlésen, mikor Lambert egri püspök kérelmére a király az egri püspökség kiváltságait újból írásba foglalva megerősítette.[15]) Ezért érdekel bennünket ez az oklevél, mert innen származik a szatmári püspököknek az a joga és kötelessége, hogy ha a királynak négy fia van, a legfiatalabbikat ők tartoznak az egri érsekkel és a kassai püspökkel egyetemben nevelni és ellátni.

Ubul fiai : Mihály, István és Pál szintén élnek a IV. Bélától eredő szabadsággal és 1285-ben a Szamos mellett, nem tudni, hogy Kéren, vagy Panyolán-e, várat kezdenek épiteni. Azért kérelmükre Kún László király meghagyja a szatmári és németi polgároknak, hogy az Ubulfiak hajóit, melyek a várépitésre követ és czementet szállítanak le a Szamoson, meg ne adóztassák.[16]) Ugyan ő a következő évben felszólítja a szabolcs- és szatmár-vármegyei nemességet, hogy tehetségükhöz képest segítsék őket.[17])

A király kiváló kegyelmének örvendtek az Ubulfiak, sőt azt mondhatjuk, hogy barátságával tüntette ki őket : 1289-ben Mihály fiait, Istvánt és Pált kivette a megyei birák hatósága alól[18]) s azt a parancsot küldte a szatmár- és szabolcsvármegyei rendekhez, hogy az ő vezérletük alatt menjenek hadba.[19])

Fordult a koczka. László királyt megölték saját kunjai s most az Ubulfiaknak is keservesen kellett lakolniok előbbi szerencséjükért. Ellenségeik megfosztották őket Kér és Panyola birtokától, várukat lerombolták, úgy hogy Mihály comes legalább azzal könnyít keserűségén, hogy 1292-ben az esztergomi káptalan előtt ünnepélyesen tiltakozik a családját ért igazságtalanságok ellen.[20]) A hajdan hatalmas főúr odajut, hogy 1297-ben Németi város polgáraitól kér bizonyítványt a felől, hogy az új király, III. Endre ügyében buzgólkodott.[21]) Utódaik előbb Lőkös, majd Kállay néven szerepelnek.

A harmadik honfoglaláskori nemzetség a *Kölcsei-nem*, melyből a Kendék és a Kölcseyek származnak. Anonymus ugyanis a hét vezért elsorolva, a negyedik helyre Oundot, Ete atyját teszi, a kitől a „Kalán és a Kolsoy“ nemzetség származik.[22]) Vagy mert keleten laktak, hol kevésbbé estek a világ forgatagának útjába, vagy mivel békés emberek voltak, csupán a XIV. század közepén tünnek föl.[23]) De az eléggé jellemző, hogy a vármegye legelső gyűléseit, melyről a történelem emlékszik, az ő ősi szállásaik körébe eső Csekében tartotta. Az ő birtokaik is valószínűleg a Szamosra rúgtak ki ; így tudjuk meg ezt egy már későbbi, 1426-ban kelt oklevélből, melyben Kölcsei Péter, Károlyi Dorottya férje, felesége testvéreinek, ú. m. : Károlyi Lászlónak és Bertalannak, az esetre, ha neje magtalanul, vagy ő maga nejénél korábban halna el, Szekeres és Czégény nevű birtokaiban kétszáz forintig zálogjogot enged.[24])

A negyedik az *Ákos nemzetség*, melynek szállásai a vármegye mai területének délkeleti szélein voltak. Erre vall nem csupán az Ákos helynév, hanem az az 1300-ban kelt oklevél is, melylyel Erney bán fia, István országbiró, fiának : Istvánnak, Jánosnak és Jakabnak beleegyezésével, Anich nevű leányának, a Borsa nembeli Tamás fia Beke nejének a következő birtokokat adja : 1. Szatmármegyében fekvő Mérk nevű ősi birtokot, 2. a biharmegyei Alba nevű ősi jószágot és 3. Szabolcsmegyében az atyja, Erney bán által szerzett Böszörménytelket.[25])

Az ötödik, ha nem is honfoglaló, de a XI. század elejéről való, a *Guth-Keled nemzetség*. Erről azt írja Kézai a nemes jövevényeket tárgyaló függelékében, a nyolczadik pont alatt : „De ezután Péter király idejében bejönnek Kelad és

Guth, három testvér, kik a svábok népéből, Stof városából származtak."[26]) Ezek egyszerre tolakodnak Szabolcsból és Beregből Szatmár vármegyébe a Szamos felé, bizonyosan szűkebb helyre szorítva az ősi nemzetségeket. S minthogy ez így történt még vagy öt vármegyében, könnyen felfoghatjuk a Péter király ellen kitört nemzeti ellenhatás okait. Szabolcs felől Bátor, Kisbátor, Lugas, Üllő, Varsány, Bogát, Encsencs, Csegze, Gelzse, (Ezek akkor Szatmár vármegyéhez tartoztak.) Ilk, Kisderzs, Körtvélyes, Szaniszló, Terem, Fábiánháza, Vállaj, Börvely lesz apránként birtokukká. Ecsedet 1291-ben megerősítik. Az ecsedi lápon fekvő Sárvármonostor kegyuraságát maguknak követelik. Bereg felől Palád, Nagyar, Gacsály, Rozsály, Szekeres, Zsarolyán, Szunyur, Meggyes és Ujlak birtokával törnek a vármegye szíve felé. Koronként még Nagykároly fölött is rendelkeznek.[27])

E nemzetségből származtak, a mennyire Szatmár vármegyét érdeklik: az Ecsedi és Somlyói Báthory, a Butkai Butkay, Balkányi, a Guthi Ország, a Szokoli és Kisvárdai Szokoly, a Kisvárdai Várday és Anárcsy-családok.

A hatodik honfoglaló nemzetség a *Káta-nem*. A XIII. században Szatmár vármegyéből az ő kezeikben vannak: Gellyénes, Lázár, Sár, Homok, Mixi, Vasvári, Riche, Kostolány, Csaholy. A krasznamenti Kocsordon kívül, 1234-ben Csengerben szorítanak maguknak helyet a folyvízhez. E nemzetsésiből származnak: a Csaholmonostori Csáholyi, a Csarnavodai, Kátai, Lázári, Ősi, Surányi és Vasvári családok.

De ne gondoljuk, hogy e nemzetségek leszármazottjai csupán Szatmár vármegyében voltak birtokosok. Már a XIII. században találunk Kaplyonokat Ungban, Zemplénben, Biharban; Semjéneket Horvátországban; Kátákat Szolnokban, Ugocsában. Ezt a tényt részint abból fejthetjük meg, hogy a nemzetségek egyes kiválóbb tagjai, kik országos hivatalokat viseltek, érdemeik elismeréseül királyainktól az ország minden részében kaptak birtokokat; részint abból a valószínű feltevésből, hogy midőn Géza vezér és Szent István király a nemzetségfők hatalmát megtörték, hogy további ellenállásukat meghiusítsák, a hatalmas nemzetségeket megosztották s az ország távolabbi vidékeire telepítették egyes ágaikat. Így szórták széjjel később a magyarok IV. László alatt a kunokat, hogy egy tömegben veszedelmesekké ne válhassanak.

Láttuk, hogy a vármegyében valamennyi honfoglaló nemzetség a Szamosig terjesztette ki szállásait. Mert kőutak hiányában akkor folyók mentében zsibongott az élet. Ezeken kapták más vidék terményeit s vitték a magukét másfelé; a rajtok úszó malmok jó jövedelmet hajtottak; innen nyerték bőségben őseink egyik kedvelt táplálékukat, a halat, sőt még tenyésztették is a mesterségesen megásott halas tavakban; az meg éppen kimeríthetetlen forrás a volt a fáradság nélküli gazdagodásnak, ha rév-, vagy vámjogot kaptak.

A felsorolt nemzetségek kötelékén kívül a vármegyében még számos nemesi család volt, melyek egyszerűen birtokukról kapták vezetéknevüket. Nem jelenti ez azt, hogy ezek nem honfoglaláskori eredetűek, hanem csupán annyit tesz, hogy mivel az ősi birtokból teljesen ki vannak elégítve, az okiratokban nem tartják szükségesnek a „de genere" közelebbi meghatározást kitétetni; így aztán lassanként elenyészett a hovatartozás tudata is. Ily családok a XIII. században: a Kereki[28]), Saápi[29]), az Irinyi[37]), Kulchai[31]), Tohi[32]) és Berei[33]) családok; a XIV-ben a Dengelegi[34]) Kydei[35]), Mezőreszegei[36]), Kávási[37]), Szenynyesi [38]), Peliznöki[39]), Perecsei[40]), Piskárkosi[41]), Pályi[42]), Fülpösi[33]), Majádi[44]), Damánhidi[45]), Toghi[46]), Darahi[47]), Petri[48]), Szentmiklósi[49]), Porteleki[50]), Vitkai[51]), Ovári[52]), Vajai[53]), Pátyodi[54]), Urai[55]), Tyukodi[56]), Madai, Rohodi, Mártoni, Békési, Szekeresi, Endrédi, Czégényi, Kisfaludi, Szalkai, Darnói, Kolai, Gyürki, Téglási, Dombói, Andrásfalvi, Ravaszlyuki, Kismendi, Tótteleki[57]), Encsencsi[58]), Kakki, Majtisi[59]) családok.

A vezetéknevek használata még nem általános. Sokan atyjuk keresztnevével vannak közelebbről megjelölve. Pl.: János a Pál fia. Találunk azonban ragadványneveket is; mint a Kaplyonok között „Ördög"-öt, a Domahidiak között „Szőké"-t; híres olygarcha család volt a Czudaroké.

Sokkal nehezebb megállapitani a szatmári várhoz tartozó ősi királyi birtokokat. Okleveles bizonyítékaink abban az időben kezdődnek, mikor a várbirtokok már elkallódtak. Vannak egyes községek, a melyekről határozottan tudjuk, hogy valaha azok voltak, mert bennök várjobbágyok és várnép földjei voltak. Ilyenek: Vada [60]), Gernyez, más néven Terem[61]), Iriny[62]), Csenger. Ez utóbbiban a Káta nembeli Ponet négy márkáért két ekényi földet vett Mátyástól



A tatárfalvi románkori templom.



A nagybányai Szent István-torony.

és Miklóstól, a szatmári vár jobbágyaitól. De mikor IV. Béla király az elidegenített várjavakat erélyesen visszaköveteli, a felek Dénes nádor előtt 1239-ben oly egyességre lépnek, hogy a károsodott Ponet az említett várjobbágyoktól egy malomhelyet kap a Szamos egyik szögletében és egy belső telket a községben[63].

Másik mód az ősi várjavak megállapítására, hogy megvizsgáljuk, mely községből való emberek ügyében mondott ítéletet a szatmári várispán, vagy udvarbírája, s honnan valók, a kik az igazságszolgáltatásban nekik segédkeznek: a pristaldusok és a bilótusok. Mert jogosan feltehetjük, hogy csak a saját hatásköre alatt állók fölött bíráskodott és saját alárendeltjeivel vette magát körül. Így fedezzük fel a Váradi Regestromban a következő várbirtokokat: 1209-ben Petri, Terebes[64], Chupud (?), Ecsed[65], Boroszló (?), Csenger, Hódos[66], Pete[67]; 1216-ban Vasvári, Katar, Gilyán [68], Hódosd [69]; Dobra, Angyalos, Tarcsa [70], Udvari [71]; 1229-ben Őr [72]; 1235-ben Zsadány, Pázsit, Tyukod [73], Gernyez vagy más néven Terem, Petus [75]. A szatmári volt királyi udvartartásnak Darócz és Madarász községek neveiben van némi nyoma. Mind a Darócz, (In der Auz, a madáretetőben), mind a Madarász nevek azt mutatják, hogy itt hajdan királyi solymárok laktak. Világos, hogy nem csupán ennyiből állott a király szatmári uradalma, mert az csak a véletlen műve, hogy éppen ezeknek a községbelieknek voltak olyan pereik, a melyeket istenítéletre kellett utasítani.

A vármegye a váradi Regestromban.

A váradi káptalan rendes jegyzőkönyvet vezetett az előtte végbement istenítéletekről s annak egy része fenmaradt korunkig. Tömérdek nevet és adatot s ezer tarka-barka peres ügyet tár ez elénk, a melyek egyéb emlékekkel összevetve, világosságot derítenek arra a homályos századra. A bennünket érdeklő perek tárgya többnyire lopás, rablás, gyilkosság, házasságtörés és bűbájosság. Vannak olyan perek is, melyekben a felek társadalmi előjogokért küzdenek: a százféle teher alatt görnyedő várnép tagjából vitézlő várjobbágy, ebből Szent István szabadja, vagy pedig éppen nemes ember akar lenni.

Ezek megértése szükségessé teszi, hogy egy pillantást vessünk a Szent István művének tulajdonított várszerkezetre.

A várszerkezet.

Az ország védelme szükségessé tette, hogy vidékek szerint nagyobb területeken legyen egy-egy vár, mely az ellenség betörései ellen védelmet nyujtson. Ilyen volt Szatmár is. Minthogy pedig abban a korban a terménygazdaság uralkodott, az egyes várakhoz sok község tartozott, a melyeknek népe köteles volt terményeinek meghatározott részét beszolgáltatni a vár szükségleteinek fedezésére vagy a király számára, [76] és köteles volt a vár körül minden elképzelhető munkát végezni. Ez volt a várnép. Magasabb társadalmi osztály volt a várjobbágy, mely fegyveres szolgálatot teljesített. Ezek között is legtöbb joguk volt a Szent István szabadjainak, a kik kiváltságaikat a szent királytól származtatták. Az egész intézmény kormányzója a várispán volt, eredetileg gazdasági tisztviselő, de egyúttal a honvédelmet és az igazságszolgáltatást is kezében tartotta. Mint gazdasági tisztviselő, a beszedett termesztmények harmadát beszállította a királynak s azonfelül gondoskodott a bírságok kiszabásáról, a vásárpénzekről, révekről, vámokról és harminczadról, s nagyszámú pénzügyi tisztviselő állott rendelkezésére. Mint a honvédelem gondozója, parancsnoka volt a várnak és a fegyveres erőt képviselő várjobbágyságnak. Alatta állottak a várnagy és a hadnagy; ez utóbbi a századosoknak, a századosok a tizedeseknek voltak feljebbvalóik. Ő szolgáltatott igazságot is a várhoz tartozó néposztályoknak. Ebben helyettese volt a várbeli udvarbíró, kisegítői pedig a pristaldus és a bilotus. A pristaldus, alárendelt helyzetében, majd a mai ügyész, majd az ügyvéd szerepét vitte. A bilotus afféle vizsgálóbíró volt a tolvajokkal szemben.

Az elsorolt néposztályokon kívül voltak a bevándorolt idegenekből álló városi polgárok, a kiknek külön kiváltságaik és nagymérvű önkormányzatuk volt; a királyi udvartartást ellátó vadászok, halászok, solymárok, peczérek stb.; rabszolgák és fölszabadítottak.

Ezektől a többé-kevésbbé megkötött néposztályoktól teljesen külön és függetlenül éltek a hajdani honfoglalók maradékai, a nemesek. Ősidőkben a törzsfők és a nemzetségek fejei kormányozták őket, de a XIII. században, mikor a királyok saját érdekükből kifolyólag a nemzetiségi kapcsokat meglazították és a központi hatalmat megszilárdították, az az elv fejlődött ki, hogy a nemes ember egyedüli bírája a király, míg kisebb ügyeiket önkormányzati úton saját gyűléseiken intézték el, fentartva a közigazgatást és a kisebb ügyekben való bírás-

kodást a közakarattal megválasztott „szolgabíráknak", a kikről 1308-ban van először említés (Szirmay : I, 88). Ez volt az autonom tisztviselők ősrégi időktől mind máig fennmaradt neve, mert a királyi hatalom fénykorában a honfoglalók ivadékai nem „nemeseknek", hanem „a király szolgáinak" nevezték magukat. A királyság első két századában a várispán képviselte megyéje nemessége előtt a kormányhatalmat, habár ez irányú működési körét bajos volna kimutatni.

Ez a két intézmény, t. i. a királyi és a nemesi vármegye, nem maradhatott sokáig egymás mellett idegennek. Lassanként a várispán egyszersmind a nemesség főispánja is lett és mellette feltüntek, mint a nemesek fölötti közigazgatás és bíráskodás fejei, az alispánok is.

Igazság-szolgáltatás.

A királyok hajdan személyesen utazták be az országot s valahol megszállva, két-három vármegye közönségének igazságot szolgáltattak. Később a nádort, vagy ennek elfoglaltsága esetében más magas közjogi méltóságot betöltő országos embert küldtek maguk helyett bíráskodni. Ezek előre meghirdették a gyűlést valamely ünnep nyolczadára s innen mondták oktávás törvényszéknek is. Akkorra összesereglett a meghívott vármegye igazságot kereső közönsége és előadta panaszait a kiküldött királyi embernek. De volt rá eset, hogy a pereskedő felek olyan sokan voltak, hogy még a huszonötödik napon is törvényt ültek.[76]) Ily általános gyűlést (congregatio generalis) tartottak: 1327-ben Demeter tárnok és Fülöp nádor Vizsolyban, a mai Óvári határában [77]); 1335-ben és 1337-ben Drugeth Vilmos nádor és János szatmári főispán Gellyénesen, a mai Zsadány mellett [78]); 1338-ban Villermes nádor Szatmár és Ugocsa vármegyék közönsége részére, nem tudni hol [79]); 1347-ben és 1349-ben Miklós nádor Szatmár és Ugocsa megyének[80]); 1351-ben Miklós nádor Gellyénesen ismét az említett két vármegyének [81]); 1370-ben Opuliai László nádor ugyanazon törvényhatóságoknak [82]); 1381-ben Gara Miklós nádor Csengerben ugyanazoknak [83]); 1393-ban Ilsvai Leusták nádor Csengerben[84]); 1402-ben Csáki István, a székelyek ispánja, Szatmár és Ugocsa vármegyék főispánja Csengerben, a két utóbbi törvényhatóság részére [85]); 1406-ban Perényi Péter, székelyek ispánja és Máramaros főispánja Csengerben [86]); 1411-ben Garai Miklós nádor ugyanott.[87])

A bírói székülésen a királyi embert körülvették az illető vármegye fő- és alispánjai s szolgabírái, a kiknek ilyenkor csak tájékoztató szerep jutott. S ha a per valamely alaki része mellett bizonyságot kellett tenni, akkor a királyi ember fölszólítására föláll ottak a szolgabírák és az üdvösséget hozó szent keresztre letett esküvel bizonyították a tényállást. Minthogy pedig a per tárgya többnyire földbirtok, vagy ahhoz kötött jog volt, tehát a szomszédok tanúskodhattak legjobban: a királyi ember itélete legtöbbször az volt, hogy az egyik félnek tíz, húsz vagy ötven nemes társa esküjével kellett bizonyítani igazát. Vagyis fognia kellett a bírói parancs szerint tíz, húsz vagy ötven magához hasonló nemes szomszéd birtokost, kiknek vele együtt meg kellett esküdniök az ő javára. Hatalmaskodás esetében, azaz mikor egyik fél fegyverrel támadt a másik birtokára, hasonló módon történt a bizonyítás. Az okiratokból azt látjuk, hogy gyakran elég lelkiismeretlenül hivatkoztak a mindenttudó Istenre. Nem is történhetett ez másképp, hiszen éppen azok bizonyították az alperes ártatlanságát, a kik bűntársai vagy közeli rokonai voltak. Ilyen esetben a vesztes félre nézve csupán két kibúvó ajtó maradt fönn: vagy merészen azt állítani, hogy valamelyik tanú nemessége gyanus, vagy a királyt valami hadba követni, mert addig minden törvényes eljárást felfüggesztettek ellene. Az első esetben, mire a megtámadott nemesi joga tisztázva lett, rég a földben pihentek már a furfangos ember csontjai. Ha pedig a királylyal táborba szállott, ezer alkalma nyílt a reá nézve kedvezőtlen itéletet megváltoztatni, vagy az elvesztett javak helyett tizszer annyit szerezni.

Perdöntő viadalok.

Megtörtént az is, hogy a bíró párbajra utasította a feleket. Az istenitéletnek ez a módja nem ellenkezett a kor vallásos felfogásával s a mellett királyaink, főkép az Anjouk, a harczi szellem ébrentartására igen alkalmasnak találták azt. Nem fejlődött ugyan ki nálunk oly hóbortos lovagi szellem, mint némely nyugoti államban, de az önbecsülésen és vitézi jogon alapuló fékezhetetlen erő még inkább megnyilatkozik, mint odaát. Amott jól megerősített sziklaváraikban daczolnak egymással a lovagok, itt a Károlyiak és a Dománhidiak egyszerű falusi tanyáikról folytatják századokon át egymás ellen hadjárataikat.

Történetíróink még eddig nem tudták kimutatni, hogy az Anjouk idejéig nálunk a nemesek lovagi módon szervezkedtek. Pedig könnyen elképzelhető,

hiszen az országban mindenütt, Szatmár-megyében is voltak a keresztes vitézeknek birtokaik [88]) s a velök való érintkezés folytonos volt. Az a mester (magister) czím, melytől csak úgy hemzsegnek régi okirataink [89]), nem lehet minden esetben valamely tudományos fok jele, hanem vitézi megkülömböztetés, éppen úgy mint a keresztes lovagoknál. Ha az előbbi felelne meg a valóságnak, a XIV. században igen sok tudós embere lett volna Szatmár vármegyének. A magyar nemes tehát, ha vitézségével kitüntette magát, mester czímet kapott ; s ha még ezek közül is kivált, a király saját társaságára érdemesítette őt ; kísérője (comes) lett. Egyéb kitüntetést nem ismert a magyar nemes a „polgári" életben.

Írásbeliség.

A perrendtartásban III. Béla kora óta meg van az írásbeliség is. A nádor vagy a királyi udvar bírája megbízott egy káptalant, nálunk a váradit, egrit, vagy leleszit, hogy a vizsgálatot teljesítse. Ennek egy kiküldött tagja a királyi udvar emberével és még más, az okiratban megnevezett szomszéd birtokosokkal helyszíni szemlét tartott, tanúkat hallgatott ki s megbízása szerint vagy egyszerűen jelentést tett eljárásáról, vagy rögtön bíráskodott is. Ha kellett, a bizottság följárta az egész vidéket s határjeleket állított föl.

A közgyűlések helyei 1312-ig.

A vármegye a saját hatáskörében is tartott közgyűlést. Ilyenek voltak : 1338-ban István, Miklós fia alispán által tartott csengeri [90]) ; 1340-ben János, Briccy fia főispán jelenlétében tartott gelényesi [91]) ; 1363-ban Móricz fia Simon főispán előtt tartott ismeretlen helyü [92]) ; 1368-ban és 1370-ben a csekei [93]) ; 1378-ban az óvári [94]) ; 1401-ben Guthi Pál alispán elnöklete alatt [95]) ; 1405-ben Nagy Benedek, Feldes András és Tamás alispánok vezetése alatt[96]) ; 1410-ben Ujhelyi Márton alispánsága alatt [97]) ; 1412-ben és 1413-ban Théti János alispán elölülése mellett a csengeri [98]); 1422-ben Csegődi Péter [99]) ; 1425-ben Fancsokai Lázár [100] ; 1431-ben Jánosi Kántor László [101]) alispánok tartanak gyűlést Csengerben. Kiadott okleveleik formája így kezdődik : Mi alispán és négy szolgabírák emlékezetül hagyjuk stb. (Nos vicecomes et quattuor judlium damus pro memoria).

Az országnak ezen a részén, egy-két barbár beütést leszámítva, melyről adataink nincsenek, háboru nem folyt ; így tehát a vármegye története a hatalmas oligarcha családok belső viszályaiból áll. Mi itt csupán az érdekesebb részleteket fogjuk közölni.

Törvénykezési esetek.

Tagyi Sinka Jánosné 1347-ben a királyi udvar bírája előtt bepanaszolta Dománhidi Szőke Miklós fiait, Istvánt és Miklóst, hogy ezek 1320-ban Judikavasárnap hetében társaikkal együtt előre forralt gonoszsággal ráütöttek Tagyi Miklós házára, azt feltörték s elvitték egy 25 márkát érő lovát és sok más, összesen 100 márka értékű becses ingóságát. Még ezzel sem elégedve meg, ugyanazon évi Szent-György-nap nyolczadán Dománhidi István szolgái fényes nappal elrabolták a mezőről egy 15 márka értékű pejlovát és Dománhidára vitték. Ezenkívül ugyanez a két testvér az említett évben, Szent Gothárd mártir ünnepe utáni kedden, titkon, az éj homályában, elragadta egy szolgáját és egy szolgálóját és sok más összesen 200 márka értékű ingóságát, meg egy 30 márka értékű küldönczét ; a szolgálót ugyan visszaküldték másnap. Negyedszer István, a Dománhidi Szőke Miklós fia tört reájuk Szent Márton hitvalló ünnepe utáni pénteken, testvére, Miklós beleegyezésével, Tót Péter, Nagy Domokos, Nagy Miklós, Nyavalyás Miklós, Urai Péter, Jakab fia Mihály és Salamon fia Mihály nevű szolgáival és bűntársaival. Albert fia Miklóst kizárták Tagy nevű birtokából és száz márka értékű összes ingó és ingatlan birtokát részint tönkretették, részint elrabolták és csak a puszta földet hagyták maguk után. A sok gonoszság után a rablók öcscse, András, ügyvédi meghatalmazást állíttatott ki a maga részére a váradhegyi Szent István első vértanú kolostora kanonokjai által és testvéreit teljesen ártatlanoknak nyilvánította. A királyi udvar bírája mindezt megértvén, felszólította Dománhidi Szőke Miklóst és Istvánt, hogy az előbbi tizenharmad, az utóbbi tizenketted nemes maga esküjével bizonyítsa be ártatlanságát Keresztelő Szent János születése napja nyolczadán, a váradi káptalan előtt s erről hozzanak neki bizonyítványt. A Dománhidiak és társaik letették az esküt, a bizonyítványt felmutatták s erre ártatlanoknak nyilváníttattak.[102])

1353-ban Fuló András és társai, tokaji polgárok azzal vádolták Reszegei Miklóst és Istvánt, hogy ezek őket három év előtt a nyílt országúton kirabolták. De Miklós a váradi káptalan előtt, az időközben elhalt István testvére nevében is, tizenkettedmagával letett esküje alatt bizonyította mindkettőjük ártatlanságát. Természetes, hogy ennek alapján minden további kereset alól felmentették.[103])

Sokat perlekedett Petri András, a Vid fiai : László meg András, valamint Irinyi Márton ellen, egyfelől Petri és Vezend, másfelől Iriny és Portelek között fekvő bizonyos vitás birtokrész miatt. Bebek István országbíró hosszas perfolyam, ismételt határjárások és tanúvallatások után, 1366-ban az alperesek részére perdöntő esküt itélt olyformán, hogy miután a határt ismételten bejárták és jelül földhányásokat csináltak, akár Vidnek egyik fia, akár Irinyi Márton lépjen föl egy ilyen halomra és övét megoldván, saruit lehúzván és egy marék földet tartván feje fölött, ősi magyar szokás szerint esküdjék meg a Földre, hogy az a darab vitás birtokrész ős idők óta örökség jussán mindig Irinyhez és Portelekhez tartozott és sohasem volt a Petri Andrásé.[104]) — A további fejlemények felől nincs tudomásunk, de semmi kétségünk, hogy az alperesek az esküt letették.

Jellemző ősmagyar törvénykezési eljárást tár elénk a következő eset is. Opuliai László nádor, Madai Lászlót és Dénest bírságban marasztalta el, melyet Lipcsei Miklós nádori bírságszedőnek kellett rajtok behajtani. Hivatta őket először, másodszor, harmadszor : nem jöttek. Ekkor Lipcsei 1371-ben az országos jogszokás szerint maga mellé vevén egy királyi tisztet, a csanádi káptalan egyik tagját, a főispánt és a szatmár-vármegyei szolgabírákat, elment a Madaiak birtokára és most már személyesen követelte a bírságot. De azok rá sem hederítettek. Erre foglalni akart, azonban az egész birtokon nem talált annyi értékű ingóságot. Azért tehát összehivatta a Madaiak szomszédjait, különösen Lőkösfia Miklóst és Miklósfia Lászlót és felajánlotta nekik zálogul a Madaiak birtokát, de nekik nem kellett. Ekkor előállott Vajai László, János fia, letette a négy márkányi bírságot s zálogban övé és maradékaié lett a Madai-birtok mindaddig, míg azok tartozásukat most már vele szemben le nem róttták.[105])

A XIV. század végén nagy viszályba keveredtek a Károlyiak a Czudarokkal. Károlyi Márhárd fiai : László és András erőszakoskodtak a Czudar Péter bán jobbágyain. Nem tudjuk, mi volt ez, de nagy dolog lehetett, mert a nádor számkivetette őket az országból. Azonban 1393-ban, a csengeri közgyűlésen, a nemesség kérelmére felmentette őket a büntetés következményei alól.[106]) Két évvel később úgy egyeztek ki Czudar Péterrel, hogy 550 forintot fizetnek neki.[114])

Zsigmond király már 1398-ban a Károlyiak panaszára kénytelen kiküldeni a váradi káptalant, hogy tartson vizsgálatot, a mennyiben a Czudar család nyirbélteki jobbágyai a Károlyiak ömbölyi földjeit elszántják, réteit lekaszálják és a termést elviszik. A király tanúkul megidézteti a szomszéd birtokosokat is : Dománhidi Miklóst, vagy Andrást, Hodosi Andrást, Kőrös Demetert, Bagost Bertalant vagy Györgyöt, Tyukodi Miklóst, Vinczét vagy Lászlót. A kiküldöti bizottság mindent úgy talált, a hogy a Károlyiak jelentették, azért a Czudarokat a király színe elé idézték, hogy tetteikről számot adjanak.[115])

Ugyanakkor más oldalról is folyt a harcz. A Czudarok Pályiból, Kömörőből és Jánkról is háborgatták a Károlyiak birtokait ; a miért új idézést kaptak a királyi udvarba. De a Károlyiak sem maradtak adósok, mert elfoglalták a Czudar János fehérvári prépost és Czudar György apáti és körtvélyesi birtokrészeit, a Szamosszeghez tartozó Tehnye nevű rétjüket pedig lekaszálták.

Bebek Detre nádor erélyes lépésre határozta el magát. Czudar Györgyöt és Benedeket a Károlyiak ellen elkövetett sokféle hatalmaskodásaik miatt bírói széke elé idéztette ; de azok nem jelentek meg. Hivatta őket másodszor, harmadszor ; ősi magyar jogszokás szerint kihirdettette az idézést három város piaczán : de azok nevökhöz illő czudarsággal most sem engedelmeskedtek a törvényes hatalomnak. Erre a nádor őket, mert a Károlyiak jobbágyait elragadozták, termésöket elrabolták, Ömbölyön egy buzaasztagot felgyújtottak, jobbágyaik közül némelyeket megvertek vagy megsebesítettek, másokat pedig kifosztottak, 1399-ben fej- és jószágvesztésre itélte.[116])

De azért a hajuk szála sem görbült meg ; vígan éltek tovább, sőt még annyira sem becsülték a jogrendet, hogy a választott bírák előtt megjelenjenek.[117]) Bizonyosan az ő ösztönzésükre hatalmaskodtak a Szamosszegi Péter fiai is Apátiban a Károlyiak ellen, elrontván ott azok halfogóit [118]) ; 1401-ben újra panaszolkodnak a Károlyi Márhárd fiai Czudar Benedek és Simon ellen az Olcsván és Apátiban elkövetett erőszakoskodásaik miatt [119]). Ezek a háborúságok véget nem érnek. Például 1428-ban Ónodi Czudar Jakab és Benedek, Apátiban 2000 frt kárt tettek, száz malaczot elhajtottak. [120])

Hasonló viszályuk volt a Károlyiaknak a Báthoryakkal. A részletekről nincs tudomásunk, mert a legelső idevágó oklevél is egy 1398-ban kelt egyességlevél, melynek erejével abban állapodnak meg, hogy a Károlyiak a Báthoryaknak „az általuk okozott károk, sérelmek, erőszakoskodások, hatalmaskodások, rablások, vérontások, ütlegelések és megsebesítésekért“ 300 új forintot tartoznak fizetni[121]). Ujból kitör közöttük az ellenségeskedés 1427-ben. Károlyi Lancz László éppen Zsigmond királylyal a török ellen táborozik Orsovánál, mikor hírét halja, hogy Báthory István főétekfogó és Báthory Szaniszló fia István az ő vadai jobbágyain erőszakoskodnak, továbbá az ömbölyiek negyven szekér termését hatalmasul elhordatták. Panaszára a király Csáky György szatmári, Pálóczi Imre aradi főispánt, meg Várday Mihályt rendelte ki bírákul. [122])

Valamennyin túltettek Dománhidi Miklós fiai: György, László és István, a kik 1416-ban, szénagyűjtés idején, ökrösszekerekkel átmentek a Károlyiak kaplyoni birtokába, hogy a termést elrabolják. Rajtavesztettek, mert a Károlyiak visszaverték őket, s szekereiket az elébök fogott negyvenkét ökörrel együtt elvitték Nyalábvárába, Perényi Péter főispánhoz.[123]) Két év múlva ismét szerencsét próbáltak a Dománhidiak szénagyűjtés idején. Egy egész kis fegyveres csapat vonúlt az ökrösszekerek mellett Kaplyon felé. A Dománhidi fiúkon kívül benne voltak: András fia Tamás, Tyukodi Bálint, Mátyás fia László, János és Péter, a Tyukodi Szántus fiai, Pátyodi Fistös Fábián fia Benedek, Saméli János és Reszegei Jakab, jó barátaik. Jobbágyaik közül ott voltak: Bartha Mátyus, György és Lőrincz, Deák Balázs, Barta János, László fia Pál, Tar Péter, Csonka Mihály, Barta Egyed, Kovácsi György, Kis György, Szabó Mihály, Bajmok Tamás és fia Ferencz, meg Bereczk a György fia. Portyázásuk most sikerrel járt, mert sok szekér szénát elraboltak. Erre a Károlyi-testvérek egy barátjukat, Bertalant, küldték át Dománhidára, hogy ez szép szerével vegye rá őket a széna visszaadására. De a Dománhidiak és barátaik, feldühödve, kegyetlenül megverték és halálosan megsebesítették.

A Gencsi-családdal is volt a Károlyiaknak 1429-ben perük, valami szántóföldek miatt. Az alispánok: Kölcsey Farkas Jakab és Jánosi Kántor László a négy szolgabíróval együtt azt ítélték, hogy a felek párbajjal döntsék el a kérdést; de ne maguk harczoljanak, hanem szerződtessenek bajvívókat maguk helyett. Voltak ugyanis akkor olyan fegyverforgató emberek, a kiknek ez volt a kenyérkeresetük. De a felek ügyüket a királyi kúria elé terjesztették.[125])

Ilyen állapotok mellett művelődésről szó sem lehetett. A mi csekély kultúra volt, az az egyház papjai körében volt feltalálható, a kik éppen ezért, a közokiratok kiállításánál nélkülözhetetlenek voltak.

Hátrányára volt a vármegyének, hogy távol feküdt az erdélyi egyházmegye középpontjától, melyhez tartozott. Területe két főesperesség között oszlott meg. A szatmári főesperességhez tartoztak: Batár, Börvely, Bere, Bezőge (ma ismeretlen), Kántorjánosi, Krassó, Nagykároly, Kocsord, Nyirmada, Mátészalka, Mezőpetri, Nagymajtény, Vásárosnamény, Amacz, Patóháza, Perecseny, Piskárkos, Nagyzsadány, Zsidred (ma ismeretlen), Tyukod, Nyirvasvári, Vetés, Vadafalva, Avasújváros. Az ugocsai főesperességhez tartoztak: Szamosbecs, Berend, Csegöld, Tisztaberek, Gacsály, Fehérgyarmat, Nagygécz, Halmi, Nagykolcs, Lázári, Kisnamény, Feketeardó, Nagypalád, Penyige, Rozsály, Sár, Szászfalu, Toch v. Toth (ma ismeretlen) Szamosújlak, Batizvasvári, Nagyszekeres.[126]) Egyházi beosztás.

Az egyházi beosztásról a pápai tizedlajstromokból értesülünk, a melyek e vármegyére vonatkozólag az 1332—7. évekről fönmaradtak. Rideg számadatokat tartalmaznak ezek, azt tudniillik, hogy az egyes lelkészek hány dénárt és hány garast fizettek a pápák udvartartására; de az utókor előtt mégis fontosak, mert közelebb visznek bennünket a XIV. század megismeréséhez. [127])

Nagybánya, Felsőbánya, Láposbánya és Szinérváralja az egri püspökséghez tartoztak. Kitűnik ez abból is, hogy Tamás egri püspök 1422-ben Nagybányán főpapi jogokat gyakorolt, a városnak a lelkészszel kötött szerződését megerősítette és a plebánost kötelezte, hogy tizenegy káplánt és egy szónokot tartson. Ezt csak úgy lehet megérteni, hogy ezt a vidéket akkor Máramaroshoz számították, a mely fölötti joghatósághoz az egri püspökök sokáig igényt tartottak. [128])

Kultúrhelyekül lehet még tekinteni a szerzetesházakat, a minők a sárvári és a kaplyoni voltak. Azonban ezek munkásságáról és hatásáról nem maradtak fönn bővebb adatok. A szintén szerzetes szabályokat követő keresztes vitézeknek

is volt birtokuk Szatmár vármegyében. Erről egy 1262. évi oklevélből értesülünk. a melyben Ferrustan mester, a magyarországi johanniták rendi tartományának feje, Vezendet Kereki János comesnek örök áron eladja. [129])

A jobbágyság helyzete.

Legsanyarúbb volt a jobbágy sorsa. Nem is vették emberszámba, hanem ha urán kívül más megsebesítette, vagy megölte, a gyilkos a földesúrnak tartozott kártérítéssel, éppen úgy, mintha valami marháját pusztította volna el. Azok a terhek, a melyeket időnként a törvényhozás rájuk rakott, inkább kötelességeik tüzetesebb megszabásának, mint újabb terheknek tekinthetők. Ilyen az az 1342. évi 19. törvényczikkben megszabott porta adó, melynek értelmében a paraszt minden egyes kapu után, melyen egy szénásszekér befér, 18 denárt tartozik fizetni a királyi kincstárnak ; ilyen az 1351 : 6. t.-czikk is, mely szerint a jobbágy köteles terményeinek kilenczedét földesurának adni. Az egyházi tizedet már úgy is fizette Szent István ideje óta. Korszakot alkotó újítás az 1405. évi 6. törvényczikk, mely szabad költözködési jogot ad a jobbágynak ; így szabadúlt meg röghöz kötött rabszolgaságából, mert legalább annyi joga lett, hogy zsarnokai között válogathatott. Egyideig, míg a földesurak ebbe beletörődtek, ez csak vesztére szolgált, mert előbbi gazdája, ha tehette, rettenetes bosszút állott rajta, hogy földjét ott hagyta. Igy tudjuk magunknak megfejteni e vármegyében is azokat a belső harczokat, melyeknek okairól a szűkszavú oklevelek örökre halgatnak. Még inkább emberi sorba emelte a paraszt néposztályt Zsigmond királynak 1435. évi intézkedése, a melylyel a honvédelem részeseivé tette őket, a mennyiben ezentúl a földesúr tartozott minden harminczhárom jobbágytelek után egy jól felfegyverzett lovast a király táborába küldeni.

De erejök tudatára ébredve s a husszita eszméktől is befolyásolva, 1437-ben éppen itt a Szamosközben, bizonyos Márton nevű paraszt vezetése alatt rettenetes fölkelésben öntötték ki keserüségüket. A nemesség elfojtotta a lázadást és felbújtóit borzalmas kínok között végeztette ki [130]).

Telepítések.

A gazdagság, hatalom és befolyás alapja tehát a földbirtok. Ezért vívnak az urak egymással véres harczokat s folytatnak végnélküli pereket. De még ez is értéktelen, ha nincs, a ki megművelje. A nemesség tehát, követve régi királyainkat, ,,vendégeket" hozott földjére. Magyarország földjének akkor híre volt egész Európában; mindenfelől özönlöttek az emberek ebbe a tejjel és mézzel folyó Kánaán-ba. Igy telepítenek a Kaplyonok már a XIII. században Meggyesre vendégeket [131]) ; így növekedik lassanként Nagykároly is, hol egy 1398. évi osztozkodás alkalmával már több utczát találunk, u. m. : Uj-utcza, Börvely-utcza, Bobáld-utcza, az utóbbiban van a Mindszentek temploma és Kozárdegyháza [132]) ; 1410-ben szó van fényi telepítésről is [133]). A Károlyiaknak nagy gondjuk van arra, hogy birtokaikat, különösen pedig azok középpontját, Nagykárolyt, mindenkép fejleszszék. 1346-ban Nagy Lajos királytól vérök ontásával teljesített sok hű szolgálataikért, vásárjogot eszközölnek ki [134]) minden hét szombatjára. Mikor Zsigmond királyt külföldi útjain kísérik, ősi javaik felvírágoztatását forgatják elméjökben. Igy eszközölnek ki tőle 1418-ban Strassburg városában szabadságlevelet, melynek értelmében bárki jobbágya szabadon költözködhetik Károlyba, ha előbbi földesura iránti tartozását lerótta.[135])

Hadi szolgálataikkal nagyra nő a család tekintélye Zsigmond korában: 1387-ben megkapják a szabad ispánságot, a mely őket kiveszi a vármegye hatósága alól és pallosjoggal ruházza fel. A kiváltság szövegének fontosabb részei : ,,A hol gonosztevőket, azaz tolvajokat, rablókat, gyujtogatókat, bűbájosokat, boszorkányokat, hamispénzverőket és álpecsétkészítőket megtudnak és elfognak, az ily gazokat saját hatalmukból és tekintélyükből kifolyólag, az ország szokása szerint kínpadra húzhatják és vétkük minősége szerint felakaszthatják, lefejezhetik, megégethetik vagy bármiképpen kínozhatják. Továbbá egy ispán se merészelje őket és hozzájuk tartozóikat törvénybe idézni, vagy elitélni, mert ez a jog, a hitbeli ügyeket leszámítva, a királyi kuriának lesz ezentúl föntartva.[136])

Az oláhok.

A XIV. század végén új népelem tünik fel Szatmár vármegyében : az oláhság. Az ország déli részeiben már másfél évszázaddal azelőtt vannak nyomaik, de Szatmár vármegyében még akkor teljesen ismeretlenek. Mikor azonban a török hódítás mindinkább előrehatol a Balkán-félszigeten, ez a pásztornép biztosabb telepek után néz és mind nagyobb számban keresi föl a Kárpátok bérczeit. Vajdái, vagy máskép kenézei vezetése alatt, úgyszólván észrevétlenül húzódik a havasok gerinczein, s rengetegek tisztásain át éjszak felé, míg egészen köze-

lünkbe jut. Jellemző, hogy ugyanazon évben tünnek föl Máramarosban és Biharban. 1326-ban adja Róbert Károly király a máramarosi Szurdok földjét Szaniszló kenéznek [137]) s ugyanakkor van szó a biharmegyei Hodoson lakó Negul vajdáról.[138]) Szatmárban még semmi nyomuk.

Máramarosban érzik magukat otthon, mert itt a német eredetű városok határát s az oroszoktól lakott völgyeket leszámítva, a havasok mind az övék. És itt hasznos szolgálatokat is tehetnek az országnak, mert őrzik határait; azért egy-egy tájékozatlan leleszi oklevélíró-szerzetes székelyeknek nevezi őket. Vajdáik részt vesznek a királylyal táborozásaiban, megbarátkoznak a magyar urakkal, felveszik ezek szokásait, sőt nemsokára ezek hitét is ; az új haza méltányolja őket, úgy hogy az oklevelekben comes a nevük, sőt már 1378-ban Balk és Drág Máramaros és Szatmár főispánjai.[139])

Minthogy Máramaros rengetegei összeköttetésben vannak Bereg hegyeivel és a szatmár-vármegyei Avassággal, mindkét helyre elszármaznak : előbb oda, mint ide. Ott már 1343-ban meggyűl a baja Kölcsei Jánosnak Bilkei Karácsony vajdával.[140]) Itt csupán 1391-ben adnak életjelt magukról, mikor Antonius konstantinápolyi patriarchától, a máramarosi Szent-Mihály kolostor számára kiváltságokért járva, azt kérik, hogy terjeszsze ki annak joghatályát többi között a meggyesaljai papokra és hívekre is.[141]) Nemsokára dél felől is feltünnek. Balk és Drág vajdák ez időtájban szerzik meg maguknak adományul Kővárt és tartozékait ; 1397-ben csupán arra kérik Zsigmond királyt, hogy testvérök, János fiának Lászlónak nevét is vétesse fel a leleszi konvent által a beiktatási rendeletbe.[142]) De Lászlót valami balvégzet érhette, mert a nevezett káptalan 1405. évi beiktató levelében az ő neve többé nem szerepel, csupán a Balk Demeter és Sándri, meg a Drág György és Sándri nevei.[143]) Bizonyos, hogy ekkor már Kővárt laknak, mert Szatmár és Ugocsa vármegyék 1402. évi Csengerben tartott közgyűlésén a Károlyi Márhárd fiai azon panaszkodnak, hogy Drág máramarosi vajda károlyi birtokából elhajtotta a lovait és visszaadni nem akarja.[144]) A károsodottak 1406-ban ismét megújítják panaszukat. [145]) De a Drágok annyira magyarokká lettek már, hogy a bírói idézésre meg sem jelennek, a miért Garai Miklós nádor, Györgyöt és Sándrit bírságban kénytelen elmarasztalni. [146])

Az oláhok ezen a jól védett erdős vidéken elszaporodva, Szatmár vármegye sík területeire is bocsátanak ki később egyes rajokat, mikor a magyarságot a folytonos háboruk ott megritkították.

A vármegye tisztviselői ebben a korszakban :

Főispánok : 1199 : Csobánka [147]) — 1217 : Demény.[148]) — 1219 : Vingyiszló vagy Vingyoszló (Venczel).[149]) — 1272 : Demeter.[150]) — 1291 : Jakab, egyszersmind Bodrog vm. főispánja.[151]) — 1296 : Miklós Olivér fia, egyszesmind főpohárnok [152]) — 1308 : Kopasz nádor. — 1320 : Mihály, Mihály fia, Ubul unokája. — 1321 : Pető. — 1322 : Dózsa nádor.[153]) — 1335 : János. — 1340 : János, Bereck fia.[155]) — 1349 : András mester, a székelyek, brassaiak, szatmáriak és máramarosiak főispánja.[156]) — 1351 : András, Laczk fia.[157]) — 1363 : Simon, Móricz fia[158]) — 1366 : Miklós, István vajda fia, a székelyek, szatmáriak, máramarosiak és ugocsaiak főispánja.[159]) — 1378 ; 1381 : Balk és Drág Máramaros és Szatmár főispánjai. [160]) — 1402 : Csáky István, Szatmár és Ugocsa megyék főispánja, székelyek ispánja.[161]) — 1403 : Chorom János, Kobolsdorf szabad ura.[162]) — 1408 és 1413 : Perényi Péter. Szirmay szerint : Báthory Péter.[163]) — 1423 és 1427 : Csáky György.[164]) Főispánok 1427-ig.

Alispánok : 1320 : Márk.[165]) — 1322 : Elleus.[166]) — 1338 : István, Miklós fia.[167]) — 1348 : László, Ábrahám fia.[168]) — 1351 : Erdélyi Jakab.[169]) — 1369 : Miklós, Géczi Pál fia.[170]) — 1380 : Bertalan mester [171]) — 1401 : Guthi Pál.[172]) — 1405: Nagy Benedek, Feldes András és Tamás.[173]) — 1408: Császáry György.[174]) — 1412: Théthi János.[175]) — 1410 és 1413: Ujhelyi Márton [176]) — 1422: Csegődi Péter.[177]) — 1425 : Théthy János és Kércsy Mátyás. [178]) — Ugyanezen évben : Fancsokai Lázár.[179]) — 1429 és 1431 : Jánosy Kántor László és Kölcsey Farkas Jakab [180]) — 1430 : Kusalyi Jakcs László és Várday Pelbárt.[181]) Alispánok 1430-ig.

Szolgabírák : 1369 : Miklós, Géczi Pál fia.[182]) — 1408 : Rápolti László.[183]) — 1425 : Darahy Gergely, Egry Tamás, Uray Tamás és Császári Zele István.[184]) Szolgabírák 1425-ig.

II.

A HUNYADIAK KORÁTÓL, A VÁRMEGYEI ELSŐ JEGYZŐKÖNYV IDEJÉIG.

1437—1593.

A Hunyadiak és Jagellók koráról, az adatok hézagossága miatt, épp oly kevéssé írhatunk összefüggő történetet, mint az előbbi korszakról. A nemzet inkább déli és nyugati határainak védelmével van elfoglalva; tehát ezeken a részeken és a királyi székhely körül fejleszti ki szellemi és anyagi erejét. Ott lehet beszélni fejlődésről vagy hanyatlásról; itt minden a régiben marad, csupán a hatalmas oligarcha-családok küzdenek egymással.

Zsigmond király intézkedései következtében, mikor a szolgabírói hivatal hatáskörét körvonalozta, az önkormányzat élénk lendületet vett; de erről sincsenek adataink, mert a vármegye jegyzőkönyvei csupán 1593-tól maradtak fönn. Igy aztán jobbadán az oligarchák birtokviszonyainak és perlekedéseinek jellemzésére vagyunk utalva.

Birtokviszonyok a XV. században.

Zsigmond korában új nagybirtokos került a vármegyébe. A király ugyanis 1411-ben Belgrád váráért cserében a következő jószágokat adta István rácz despotának: Szatmár városát vámjával és a hozzá tartozó Résztelek és Sóstelek falukkal, Szent-Egyed és Szemermény pusztákkal; Asszonypataka és Felsőbánya városokat érczbányáikkal, továbbá Hidegkút, Feketefalu, Kékes, Tőkés, Oroszfalva, Sándorfalva, Gyurkefalva, Surgyánfalva és Dobravicza falvakkal meg Halfalva pusztákkal.[1]) Utána Brankovics György rácz despota lett e birtokok ura, kitől a vele kitört viszályok miatt, Hunyadi János foglalta el s ettől ismét fia, Mátyás király örökölte.[2]) A hatalmas Szapolyaiak emelkedése Nagybánya város nevéhez van fűzve. Ugyanis V. László uralkodása alatt Szapolyai István volt itt a kamaraispán, s mikor 1457-ben, Hunyadi László kivégeztetése után, a polgárok között a király pártja vergődött túlsúlyra, ostrom alá vették az itteni várkastélyt s Szapolyainak fegyverrel kellett azt Szilágyi Erzsébet részére megtartani. Királylyá választatása után Hunyadi Mátyás hálásnak mutatkozott hűséges párthíve iránt, kincstartójává tette és Tokaj várával jutalmazta meg.[3]) A drágaérczekben gazdag Asszonypataka királyi birtok maradt, de Szatmár és Németi városokat már 1481-ben a Szapolyai család kezén találjuk.[4])

Nagybánya tőszomszédságában mértföldekre terjedő két hatalmas uradalom kezdődik. Az egyik a Meggyesaljai Morócz-családé. Középpontja a hatalmas bérczen fekvő Szinérvára. Hozzátartoztak Meggyes városán és kastélyán kívül: Sárköz, Batizháza, Udvari, Kak, Szent-Márton, Görbed, Józsefháza, Szamostelek, Apa, Váralja, Ujváros, Vámfalu, Parlag, Iloba, Tótfalu a láposbányai arany- és ezüstbányákkal, Berendmező, Kalinháza, Bujánháza, Lekencze, Tartolcz, Monyorós, Komorzán, Bikszád, Turvékonya, Felsőfalu, Feketepatak, Krassó, Tótfalu és Veresmart. 1493-ban pedig még: Ujfalu, Lippó, Magasmart, Sebespatak, Magasliget, Sikárló, Tamásfalva, Monostori, Bujákfalva, Kakos, Szegfalva, Terep, Túra, Bosonka, Borpatak, Lipamező és Apáti helységek.

A másik nagy uradalom a Bélteki és Bélteki Drágfi rokon családoké. — 1424-ben a Bélteki Balk fia Sándri és a Bélteki Drág utódai megosztozván, az előbbieknek jutnak e megyéből a következő oláh falvak: Oláhbikó, Nagybikó, Remetemező, Farkasaszó, Terebes, Balotafalva, Felsőhomoród, Szokond; az utóbbiaknak pedig: Nagyhomoród, Megyerlehomoród, Színfalva, Monyorós, Válaszút, Nanda, Laphegy, Felsőhodos, Alsóhodos és Felsőzelend. Ugyanekkor Béltek, Szakasz, Gyűrűs, Erdőd, Kiserdőd, Óvári, Becs (várhelyével együtt), Csegöld, Hodos, Tisztaberek, Pete, Résztelek, Hirip, Magyarbikó, Tomány, Erdődszáda és Tótfalu helységeket megfelezik egymás között. Földesurak ezenkívül a Drágfiak 1450-ben: Majtény, Dob, Terebes, Tagy és Szent-Miklós községekben; 1462-ben Lázáron, Homokon és Daróczon; 1496-ban Udvari és Batizháza helységekben. 1470-ben a hűtlenségbe esett Bélteki Mihály összes birtokait kapják: Erdőd, Kiserdőd, Béltek, Dobra, Hirip, Magyarbikó, Erdődszáda, Tomány, Óvári, Becs, Csegöld, Hodos, Pete, Tisztaberek, Szakasz, Gyűrűs, Résztelek, Farkasaszó, Alsóberekszó, Felsőberekszó, Oláhnagybikó, Oláhkisbikó, Felsőhomoród, Alsószokond, Oláhterebes, Redefalva, Bikácz, Somos, Felső-, Közép- és Alsóvárcza, Bazánfalva.



Az ecsedi várdomb.



Az erdődi vár romjai a restaurálás előtt.



Mátyás király.



Báthory András halotti arczképe.



ERDŐD VÁRA

Kecskefalva, Kolbászfalva, Tótfalu, Kordánfalva, Remetemező és Balota helységekben. Ezenkívül földesurak voltak Kis- és Nagyrozsály, Méhtelek, Atya, Zajta, Kisgécz, Uszka, Sándorfalva, Matolcs, Porcsalma, Kis- és Nagyszekeres, Darnó, Gyarmat, Nagy- és Kisar, Kisnamény, Oroszi, Csaholcz, Czégény, Kálmánd, Vállaj és Szent-Márton helységekben, azaz a Báthoryak, Károlyiak, Kölcseyek, Rozsályi Kunok és más szatmármegyei családok birtokaiban is. Kiválóan fontos birtokuk volt Erdőd. 1456-ban nyertek engedélyt, hogy erdődi birtokukon, vagy másutt, fából vagy kőből várat vagy erősséget építhessenek, s azt tornyokkal, kőfalakkal, árkokkal elláthassák.

Nyugat felé ismét két nagyobb birtoktest csatlakozik az erdőd-bélteki uradalomhoz. Egyik a Báthoryaké. Ennek határa a Szatmár melletti mai Pettyén, Ombod, Amacz és Zsadány helységektől, Dobon, Terebesen, Gilvácson át Majténynak és Szent-Miklósnak tart, innen pedig, — Szaniszlót egyedül oldalt hagyva, — éjszakra Kálmánd, innen nyugatra Vállaj, Terem, Encsencs, éjszak-éjszakkelet felé Vasvári, Fábiánháza, Ecsed felé vonul s délkeleten Börvely vidékén át ismét Dobhoz ér vissza. Ezenkívül azonban ez a család is szerzett részeket a Szamos mentén és a Szamos-Tisza közön. E jószáguk Kocsord, Géberjén, Ököritó, Gyügye és Porcsalma helységeknél csatlakozik az ecsedihez s Fehérgyarmaton át föl Kis- és Nagyarig, innen pedig délfelé vonulva, Penyige, Oroszi, Csaholcz és Kisnamény helységeket foglalja magában. A Báthoryak fészke Ecsed. Az 1433-iki osztozkodás alkalmával mint osztatlan állapotban maradó ,,vár vagy várhely" fordúl elő ; 1446-tól fogva pedig mint vár. Három mezőváros, u. m. : Majtény, Gyarmat, sőt részben Meggyes is és vagy 46 falu tartozik e két nagy birtokcsoporthoz.

A Báthoryak majtény-vidéki és ecsedi uradalmai a Károlyi, Vetési, Bagosi és Csomaközi nemzetség birtokát ölelik körül, melynek középpontját Károly város, testét pedig vagy 15 falu alkotja : Kaplonytól délre Mezőteremen át Vezendig, innen délnyugatra Körtvélyes vidékéig, éjszak-éjszakkeletre Ömbölyig, Vadáig, Csanálosig. E birtoktesthez éjszakkelet felé a Szamos mentén Bagos és Vetés csatlakozik. Ezenkívül azonban a Károlyiaknak és Vetésieknek főleg a Szamos mentén vagy 10—10 faluban volt még kisebb-nagyobb részök. E nemzetség leghatalmasabb családjának, a Károlyiaknak, Károly volt a lakóhelyük, hol 1472 táján erődszerű kastélyt építettek maguknak. Be is panaszolták őket ezért a Báthoryak, hogy a király engedelme nélkül várat építettek és abban cseh és más külföldi katonákat tartanak. Mátyás azonban 1482-ben védelmébe fogadta őket, mint a kik sem várat, sem erődöt, hanem csupán kőházat építettek a saját városukban.

A Báthoryak ecsedi és szamosmenti birtokai közé a Csaholyiaknak Csenger városából, vagy 32 faluból és 14 pusztából álló terjedelmes jószága ékelődik. A szalka-vidéki nagyobb résznek végső pontjait a Szamostól kezdve : Győrtelek, Csaholy, Gebe, Derzs, Meggyes, Jármi, Parasznya s innen délkelet felé Tunyog alkotják. A csenger-vidéki kisebb pedig Sályitól, Jánosin, Csengeren és Komlódon át Óváriig vonúl. Végül egy harmadik uradalmuk, a paládi, a három Palád, Sonkád és Magosliget részeit foglalja magában.

A többi birtoktestek a Szamos mentén és a Szamos-Tisza közön már kisebb méretűek. Dobos vidékén a Perényieknek vannak ősrégi jószágaik. A Szamos mentén, főleg Szamosszeg körül pedig a Kállayaknak vagy kilencz helységben részeik. Ugyane tájon kisebb földesurak a Várdaiak, továbbá az Ólnodi Czudarok s az ő révükön a Rozgonyiak is.

A Tisza és részben a Szamos mentén vonul végig a Kölcsey-nemzetségnek mintegy 12—17 helységből és vagy 10—11 pusztából álló terjedelmesebb birtoka. A Gyarmat melletti Kömörőtől, Istvándi és Kölcse, innen éjszak felé a Tisza mentén Milota, Csécse, Kóród és Cseke a főbb pontjai, a Szamos mentén pedig : Ököritó, Tyukod, Czégény és Szekeres.

A Gacsályiaké Gacsály, a Csarnavodaiaké és általuk a Szepesieké Gécz, Darócz és Lázári vidékén vagy 8, illetőleg 12 falu részei. Ugyane tájon a Kusalyi Jakcsok vagy 6, a Szántai Bekcsek — Peleske, Zajta, Garbócz, Komlód, Tiszabecs táján — mintegy 10, a Rozsályi Kúnok pedig a Csenger melletti Urától Ujfalun, Atyán, Zajtán, Rozsályon át nyugatra Matolcsig, éjszakra Uszkáig szintén vagy 14 falu s ezenkívül szerzemény gyanánt még számos más helység részeinek urai. Szirmay szerint 1445-ben a Rozsályi Kúnoknak és felében a Kusalyi Jakcsoknak kastélyuk volt Rozsályon.

Még a Csákyaknak vannak e tájon Peleske, Pete, Gacsály, Csegöld, Jánk, Szamosbecs stb., továbbá a Szamos felső folyása mentén : Krassó, Lippó, Borhída és Veresmart helységekben részeik ; délebbre pedig, Királydarócz körül néhány falujok, valamint a Dománhidiaknak Dománhida s részben Porcsalma, Ökörító és Penyige vidékén vagy kilencz faluban jelentékenyebb birtokuk.

Az eddig említett várakon kívül még Matucsina, vagy Matolcs tünik föl már a XIV. század végén a Matucsinaiak birtokaként ; 1447 körül egyik Kende a parancsnoka. Ezen a vidéken volt a csekei vár is.

A Hunyadiak korára vonatkozó földrajzi tájékoztatást dr. Csánki Dezső forrásmunkájából vettük át.

A vármegye beléletét tekintve, az önkormányzatnak hatalmas lendületet adtak Zsigmond királynak a honvédelmet és az igazságszolgáltatást szabályozó 1435. évi törvényei.

Zsigmond király rendeletei.

A honvédelemre vonatkozólag elrendelte, hogy : 1. A megyeispánok a király zászlaja alatt tartoznak katonáskodni az ország báróival, előkelőivel és nemeseivel együtt. 2. A nemesség minden 33 jobbágytelek után egy jól felfegyverzett lovast, 100 után pedig hármat küld a harczmezőre. 3. Az olyan nemesek, kiknek nincsenek jobbágyaik, személyesen teljesítik honvédelmi kötelességüket. 4. A jobbágytelkeket minden szolgabíró a maga járásában egy más nemes emberrel írja össze. 5. Hogy táborozás alkalmával a hadsereg ki ne zsarolja a föld népét, az élelmiszerek árát a nemesek közönsége állapítja meg, a merre a katonaság átvonul. 6. Ha a hadsereg kárt tesz, az ispán vagy a szolgabíró tegyen igazságot.[6])

Az igazságszolgáltatást a következőkép rendezte.[71]) Minden vármegye évente szolgabírákat választ. A megválasztott, huszonöt márka büntetés terhe alatt tartozik a hivatalt elfogadni és azt egy évig viselni. De öt éven belül senki sem kényszerithető rá, hogy e hivatalt ujra elvállalja. A szolgabírák leveleik hitelesitésére pecsétet használnak. Ezek felirata e vármegyében oly módon volt megállapitva, hogy a nyiri, krasznaközi, számosközi és bányai járások szolgabírái csak együttesen használhatták, a négy pecsét együttvéve adta ki a „Comitatus Zathmar" feliratot. Az első pecsét felirata: COMIT, a másodiké: TATUS, a harmadiké: ZATH, a negyediké: MAR volt. Ha a vármegyében valami erőszakoskodás történik, ennek elbírálására az ispán és a szolgabírák valamely káptalan vagy konvent közreműködésével gyűlést hirdetnek ki (proclamata congregatio) és ott a szentek ereklyéinek megérintésével hitvallást és hűségesküt tevén, igazságot szolgáltatnak. A vármegye jegyzőkönyveiben pecsételő gyűlésnek is (Congregatio Sigillatoria) nevezik az ilyen összejöveteleket, mert a szolgabíráknak együtt kellett lenniök, hogy hiteles okiratot állitsanak ki. A legrégibb szolgabírói eskü 1643-ból maradt fönn ugyan, de mivel e vármegye törvényhatósági életében minden ősi eredetü, azt lehet tartanunk, hogy ugyanaz lehetett az alakja már a XIV. vagy XV. században is; legföllebb a szentek neveinek említése maradt ki belőle a protestáns korban.

Ez az eskű a következő:

„Én Domahidy Miklós, Szatmár vármegyének szolgabírája, esküszöm az élő Istenre, Atyára, Fiúra és Szentlélek Istenre, hogy minden előttem pörlekedőknek, gazdagnak és szegénynek — nem nézvén atyafiságot, barátságot, kedvezést, igéretet, adományt, haragot, gyülölséget, félelmet, sőt mindezeket hátrahagyván, igazán s hiven az én tisztemben eljárván — az ország törvénye, dekrétoma és konstitucziója szerént, tehetségem szerént igazságot tészek és a hol megengedik, igaz exekucziót is. Isten engem ugy segéljen, teljes Szentháromság."[8])

Zsigmond törvénye szerint, ha a bárók (azaz a zászlós urak) és a királyi tisztviselők igazságtalankodnak, a király küld le bírát. Ha pedig valamely főúrnak várparancsnoka (castellanus) erőszakoskodnék, gazdája foszsza meg hivatalától és a kárt ő maga téritse meg ; egyúttal tartozik megesküdni, hogy az ő tudta nélkül történt.

Bírságot a megyei bírák csupán a következő hét esetben róhatnak ki a vétkesekre : 1. Ha valaki elköltözni akaró jobbágyát visszatartja ; 2. ha más jobbágyát, ki még nem tett eleget előbbi ura iránti kötelezettségeinek, befogadja ; 3. ha a bírói széket megsérti ; 4. ha a már elfogott gonosztevőt a bíró tudta nélkül szabadon bocsátja ; 5. ha a kamara hasznát nem akarja megfizetni ; 6. ha valamely község dézsma nemfizetés miatt egyházi átok alá esett és azt egy hóna-

pig megátalkodottan tűrte ; 7. ha valaki ok nélkül nem jön el az előre meghirdetett közgyűlésre. Minden más esetben a nádor szab bírságot a vétkesekre az általa összehívott közgyűlésen (Palatinalis Congregatio). Az ispán és a szolgabírák osztoznak az általuk kirótt bírságpénzeken. A palatinális kongregáczió bírságpénzei a nádoré vagy az őt helyettesitő kir. udvarbíróé.

Mátyás király intézkedései.

Mátyás király rendezte az igazságszolgáltatást. Az oligarchák megfékezésére elrendelte, hogy váraikat rontsák le; csupán azok maradhattak meg, a melyek a török ellen védelmül szolgáltak.[9]) A proclamata congregácziókat és az oktávás törvényszékeket, mely utóbbiak évente négyszer tartattak, kezdetben meghagyta[10]), de hogy a perek menetét gyorsítsa, 1464-ben elrendelte, hogy a leggyakrabban előforduló bűnesetekben már a harmadik oktáva alkalmával végérvényes itéletet kell hozni. Ezek voltak: nemes ember megölése, igazságtalan birtokfoglalás, okmányok elrablása és a nemesi kúriák megrohanása.[11]) Uralkodásának vége felé, 1486-ban eltörölte a nádori s más előre meghirdetett törvénynapokat, mert azokon hallatlan botrányok történtek: fegyveresen jöttek oda a pereskedő felek s nem volt ritkaság az sem, hogy az igazságszolgáltatás helye harcztérré változott. Ezek helyett évente kétszer, Szent György és Szent Mihály nap utáni huszadik napon oktávás törvénynapok tartattak, s elrendelte, hogy négy oktáva alatt minden pert be kell fejezni. Ennek a bíróságnak a hatásköre alól csupán az örökös főispánokat vette ki. Eltörölte a párbajjal való istenitéleteket, mert sokan maguk helyett hivatásos bajvívókat állitottak ki a küzdő porondra, kik megvesztegethetők voltak.[12]) Ilyen perdöntő párbajok megengedését egyedül magának tartotta fönn, de akkor is csupán a király táborában mehettek végbe. Szigorú párbajszabályok tették lehetetlenné a visszaéléseket. Igy például, mikor Hédervárу Lőrincz nádor 1447-ben Kállai Lőkös Jánosnak bizonyos panyolai erdei és halastavai elfoglalása miatt, Károlyi Bertalan ellen indított perében, perdöntő bajvívást rendel el, egyszersmind meghagyja, hogy Budán, lóhátról vívjanak s a viadal megkezdését szürkületig ne halasszák; azért a ki vecsernyére való harangozás előtt lovára nem száll és a bajvívást meg nem kezdi, pervesztes lesz.[13]) Az ügyvédek kapzsiságát is korlátozta, a mennyiben egy ügyvéd tizennégy fél képviseleténél többet nem vállalhatott magára.

Fejlesztette a vármegyék önkormányzatát is. Meghagyta, hogy a főispánok vegyenek maguk mellé alispánokat.[14]) A vármegye közönsége pedig a szolgabírákat a tehetősebb nemesek közül válaszsza, kik anyagilag is teljesen függetlenek.[15]) Segítségükre válaszszanak ki maguk közül 10—12 tekintélyes embert, úgynevezett esküdteket, a kiknek a nyomozás megejtése, a perbehívás, birtokbaiktatás és a végrehajtás lesz a kötelességük.[16])

Korlátozta a dézsmaszedők zsarolásait. Hivatalos útjukban a plébánoshoz kellett szállaniok, de a községi bíró küldött nekik két tál ételt, két kenyeret, két pint bort és két véka zabot.[17])

Volt is rend az országban mindenfelé. A törvény kérlelhetetlen szigorától való félelmében, már Szatmár vármegyében sem mert senki erőszakoskodásokra vetemedni. De a perlekedés hajlama annál nagyobb volt ; még az asszonyokat is elfogta. Fáradhatatlan perlekedő volt a vármegyében Szarvadi István özvegye, Ilona, kit az okiratok gyakran csak Miklós asszonynak neveznek, bizonyosan e férfias szenvedélye miatt.[18])

A perlekedő felek, ha már nem erőszakoskodhattak, álútakon iparkodtak igazságtalan előnyökhöz jutni. Igy tett Károlyi Lancz László, a ki a károlyi templomban letett levelesládából, ájtatoskodás ürügye alatt, az okleveleket lassanként elvitte, a miért atyjafiai 1469-ben a király előtt beperelték.[19]) Igy Károlyi János is, a ki, hogy apáti birtokába magát többi rokonai sérelmével beiktathassa, egyik szolgáját királyi kiküldöttnek (homo regius) adta ki, a megvesztegetett konventi tagot pedig világi ruhába öltöztette.[20])

Mátyás király halála után.

De Mátyás király halála után újból teljes erővel kitörtek a vármegye oligarchái között a régi ellenségeskedések.

Báthory István és András 1498-ban fegyveres erővel rárontottak a Károlyi Lancz László fényi birtokára és onnan 150 berbécset, meg 200 sajtot elraboltak;[21]) itteni jobbágyait Száldobágyteremre, a mezőteremieket pedig Szaniszlóra hajtották. Károlyi Mihálynak is sok a sérelme.

1501-ben panaszkodik, hogy Károlyi László egy évvel azelőtt a vele közösen felállitott és bírt károlyi plébánia-épületet elfoglalta és abba jobbágyot

telepitett ; két évvel azelőtt pedig vezendi birtokán, Nádasér nevü kaszálóján a füvet lekaszáltatta. Feljelenti Károlyi Cseh Mátyást is, mert az három évvel azelőtt az ő mészárosát Károlyban megverette, Csehné pedig az ő fényi jobbágyának, Kalmár Jánosnak négy tehenét hajtotta el, a mikor is a ház asszonyát úgy megverte, hogy az idétlent szült. Hasonló erőszakosságot követett el ellene Irinyi István, a ki szintén három évvel azelőtt, sötét éjjel, fegyveres emberekkel betört Fényre és onnan egy jobbágyot s a majorból negyven sajtot elrabolt. Nem csekélyebb hőstettre vállalkozott ugyanaz időtájban Hajas Tamásné szül. Domahidy Anna, a ki fegyveres csapat élén Kaplyonba tört be s onnan számos jobbágyot, marhát és egyéb ingóságot elrabolt.[22]) Hasonló részleteket lehetne felhozni Károlyi Lancz Lászlónak, Kállai Lőkös János ellen inditott hatalmaskodási peréből is.[23]) Báthory András majtényi és kálmándi tisztjei 1517-ben a Károlyi István ardai plebános és Károlyi Cseh István bobáldi ménesét a Báthory András majtényi rühes ménesének aklába hajtották és mindaddig ott tartották, mig a lovak a bajt mind el nem kapták.[24])

Pórlázadás.

Ha a nagyok ilyeneket tettek, mit mívelhettek a közrendüek ? A paraszt mellett mennyit szenvedhetett a szegényebb nemesség is, melynek az ököljog korszakában nem volt elegendő ereje az igazságtalanságok elháritására ! Csoda-e, hogy a pór felhasználta a legelső alkalmat és 1514-ben a török ellen kezébe adott fegyvert urai ellen fordította, hogy rajtuk rettenetes bosszut álljon ? Csodálkozhatunk-e, hogy a gencsi és tyukodi nemesek is hozzájuk csatlakoztak ?[25]) Sajnos, hogy e borzalmas harcznak e vármegyére vonatkozó részleteit nem ismerjük ; de hogy nagy lehetett a felfordulás, és az urak közül is sokan gyanuba kerültek, azt számos birtokadományozásból sejtjük, a melyekről a leleszi konvent beiktató levelei tesznek tanúságot.

A pórlázadás után a levert jobbágyokon telhetetlen bosszut állott a nemesség. Megfosztotta szabad költözködési jogától és rabszolgaként a röghöz kötötte, mert azontúl, mint valami leltári ingóság, afölddel együtt ment át egyik birtokos tulajdonából a másikéba. Embertelen terheket róttak rájuk. Az egyház számára járó tizeden kivül földesuruknak tartoztak adni évente száz dénárt, azaz egy arany forintot, minden héten egy napot szolgálni s minden hónapban egy tyúkot adni ; minden tiz mérő szemes termésből s tiz köböl borból kettő a földes úrnak jutott ; pünkösd és Szent-Márton napján egy-egy ludat hoztak neki ; karácsonykor pedig minden tiz egész-helyes jobbágy egy-egy kövér malaczot hajtott az uraság udvarára. De azonkívül, hogy testileg-lelkileg teljesen ki voltak szolgáltatva uruk önkényének, a legnagyobb baj az volt, hogy még ezek a szolgáltatások sem voltak pontosan meghatározva, mert a törvény szövege még embertelenebb nyúzást is megengedett ott, a hol az eddig szokásban volt. Továbbá a paraszt-telket, vagyis a helyet sem vették mindenütt ugyanegy értelemben, mert Szatmár vármegyében is ingadozott annak nagysága, 24 és 40 hold között.[26])

1547-ben adta vissza a nemesség a póroknak a szabad költözködési jogot. Ugyanez alkalommal megállapitották a módozatokat is, a melyek között régi urát ujjal cserélhette föl a jobbágy. Az elköltözködni kivánó pór tizenöt nappal előbb értesítette a szolgabírót. Ez megjelent ott egy másik nemes emberrel és esküt vett ki tőle, hogy nem gyülölet viszi földesura elhagyására. Azután, ha bebizonyosodott, hogy a jobbágy minden tartozását kifizette és házában kárt nem tett, békével távozhatott. Vitás esetekben bármelyik fél fellebbezhetett a vármegyei törvényszékhez, innen pedig a kuriához.[27]) Rövid ideig tartott az uj rend, részint, mert egész vidékek néptelenek maradtak, részint pedig, mert a bilincseikből szabadulni kezdő pórok új lázadásban törtek ki; ezért aztán 1548-ban újra felfüggesztették a szabad költözködési jogot [8]). Igy változott ez több esetben, de a jobbágyság helyzetének érdemleges megjavítása csupán a XVIII. század végével került újból napirendre.

Az igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás is fejlődik I. Ferdinánd korában, legalább papíroson. Az akkori zavaros időkben a perlekedő felek csupán életük veszélyeztetésével s temérdek költséggel juthattak el Pozsonyba, a legfőbb törvényszék elé ; ezért a távoli vármegyék 1546-ban arra kérték a királyt, hogy koronként küldje le hozzájuk vagy az egész legfőbb törvényszéket a főjegyzőkkel (protonotarius) együtt, vagy helytartóját a protonotáriusokkal egyetemben, hogy a helyszínén intézzék el a megyei esküdtekkel együtt a pereket. Ez alkalommal fordul elő először Szatmár vármegye neve törvénykönyvünkben. [29])

1548-ban máskép intézkedett az országgyűlés. Minthogy a tömérdek pert a törvénynapokon nem lehetett elintézni, s így megtörtént, hogy a kik az ország legtávolabbi részeiből sok költséggel és életveszélylyel utaztak Pozsonyba, perök elintézése nélkül voltak kénytelenek hazatérni, elhatározták, hogy az országot két részre osztják: a nyugati megyéknek Vízkereszt és Jakab apostol napján, a keletieknek, köztük Szatmár vármegyének is, Szent Lukács és Szent György napján lesznek Pozsonyban törvénynapjaik. [30]) 1554-ben ez a határozat oda módosult, hogy a felső megyék részére Pozsonyban, a keletiek számára Kassán szolgáltassanak igazságot. [31]) Rövid idő múlva ez utóbbit Eperjessel cserélték föl. De az öreg és beteges bírák vonakodtak Pozsonyból ilyen hosszú útat tenni s 1567-ben abban állapodtak meg, hogy a keleti vármegyék pereit is Pozsonyban fogják elintézni Szent Mihály napján. [32])

A vármegyék főispánjai az 1536. évi országgyűlés 16. törvényczikke értelmében hűségesküt tartoztak tenni a király iránt. Az alispánok is, de ezeket 1548. óta a vármegye közönsége választotta.[33])

Főispánok 1441-től 1585-ig.

A Hunyadiak kora óta a következő főispánok neveit ismerjük: Csáki Ferencz 1441; Báthory István 1444-ből; Csáky György 1448-ból; Kállai Lőkös János az 1446—1463 közti időből; Parlagi Pál (ha nem alispán) 1449-ből és 1452-ből; Csáky Ferencz 1453-ból és 1455-ből, Báthory András kir. étekfogómester 1458-ból és 1469-ből; Szécsi János 1459-ből; Báthory László és András 1470-ből; Báthory István országbíró 1477-ből; Báthory András ismét az 1477., 1479., 1482., 1483., 1484. és 1494. évekből; Báthory György 1514-ből és 1519-ből; Báthory Bonaventura 1533-ból; Báthory Bertalan 1536-ból; Báthory Miklós 1567-ből; Báthory István 1585-ből.[34])

Alispánok 1447-től 1592-ig.

A vármegye alispánjai e korszakban: Kölcsei Bornemisza János 1447;[35]) Fülpösi János 1469-ből; [36]) Ujlaky Antal és Zsoldos Balázs 1484-ből;[37]) Elővölgyi János és Kereszturi Mihály 1485-ből; [38]) Ongai Hajas Tamás 1497-ből;) Filpesi Ferencz és Bánházi János 1498-ból; [40]) Gacsályi György 1505-ből; [41]) Csaholyi Miklós 1533-ból; [42]) Pekri Pál 1540-ből;[43]) Urai Miklós és Vetési László 1589-ből; [45]) Urai Sándri és Anárcsi Péter 1592-ből.[46])

Szolgabírák 1497-től 1592-ig.

A szolgabírák közül csak egyiknek-másiknak a nevét ismerjük: Pátyodi János, Mándi Bernárd, Makrai Lőrincz és Egri László 1497-ből; [47]) Egri Imre, Egri László, Mándi Bernárd és Makrai Lőrincz 1498-ból; [48]) Urai Máté 1540-ből;[39]) Urai Mihály és Berei Ferencz 1560-ból;[50]) Daróczi Sámuel ugyanazon évből; Gulácsi Ambrus, Szőke Mihály, Vitkai Albert, Pető Péter 1569-ből; [51]) Csomai Ferencz, Fejér Kálmán, Domahídi Albert, Nagy Gáspár 1589;[52]) Zoltai Bernárd, Ramocsa László, Nagy Gáspár, Helmeczi Ambrus 1592-ből. [53])

Csenger, mint törvénykezési központ.

Ebben a korszakban a vármegye tisztviselői mindig Csengerből keltezték ítéleteiket, sőt egy 1498-ban kiadott okiratukban így jelölik meg a helyet: „Csengerben, tudniillik az igazságszolgáltatás helyén".[54]) Csupán 1540-ből maradt fönn egy eset, mikor Ecsed várában ültek törvényszéket.[55]) Csengert igazi középponti fekvése tette ily nevezetes községgé; a szamosközi és krasznaközi járások határszélén, egyenlő távolságra a nyiri s a bányai járásoktól, a Szamos mentén, tehát a forgalom főere mellett, valóban a legalkalmasabb hely volt ily gyülekezésre. Továbbá környékén lakott a legtöbb kisbirtokos és egyenlő távolságban volt a nagy uradalmaktól; mind oly szempontok, melyek századokon át elsősége mellett döntöttek.

De ha valahol helyszíni szemlét végeztek, ott rögtön igazságot is szolgáltak. Igy történt ez Olcsván 1569-ben. Minthogy az itt hozott bírói itélet a legrégibb azok között, melyek magyar nyelven fenmaradtak, közöljük egész terjedelmében: [56]) „Mi Gulyácsi Ambrus, Szőke Mihály, Vitkai Albert, Pető Péter stb. adjuk mindennek tudtára, hogy az Szamosszögiek, valakik ide Ócsvára, az Károlyi György jószágára jöttenek volt tolvajul, az Jámbor Péter házára, Simon Dienes házára, Szabó Mátyás házára, azokon tolvajságot és minden gonoszságot míveltenek, ajtót vágtanak, puskával belőttenek, asszony-embereket vertenek, tüzet vetettenek három helyen, az mint tanúk behozták, embert vittenek, kenyeret vittenek, lílekkel szitkozódtanak, és minden gonosz gondolatjokat valamiben elindultanak elvígeztík; vagdaltanak, embereket vertenek, minden tolvajságnak czikkelit elvígeztenek, éjjel úgy mint tolvajok: azért mi es igaz törvín szerint ítiltök mindazokat valakik ide jöttenek az György uram jószágára, tolvajoknak; az holtát penig ítiltök nyásban, azokkal egyben az kik

itt az tolvajságban itt voltanak, azokat mind proskríbátuk, levelessé töttük; ha kézben akadnak, ezen törvínnel mind nyásban vonyassanak, mind egyig valakik itt voltanak az házon az tolvajságban; ílyen móddal és törvínnel, hogy Jámbor Péter hetedmagával megeskedjík, hogy tulajdon az szamosszögiek míveltík az tolvajságot ű rajta és az ű házán, azaz hogy az szamosszögiek minden tolvajságnak jegyit elvígeztík, és minden gondolatjukat az miben elindultanak, megmíveltík ott az Jámbor Péter házán.

Ennek okáért levelessé töttük, tesszök is mindazokat az kik kézben nem akadtak; ha kézben akadnak, azon törvínnel azok ís nyásban vonyassanak ezen levélre, mert reájok eskettenek kikre ezekre eskettenek is ezek az tolvajok: [Következik a bűnösök neveinek felsorolása]: Ezeket mind egyig igaz törvin szerint levelesekké töttük. Melnek bizonságára adtuk mi ezt ez mi pecsétes levelönköt, hogy ugyanezen levélre valaki kézben akadnak, az ű gonoszságoknak míltó jutalmát szenvedjík stb., azaz, hogy nyásban vonyassanak mind egyik. [Ettől kezdve latinul:] Kelt Ócsván, a pünkösd utáni negyedik vasárnapon, Krisztusnak 1569. évében. Melynek hitelére ezen levelünket saját pecsétjeinkkel megerősítve kiadtuk stb.

Honvédelmi intézmények.

A honvédelmi intézményeket is vázolnunk kell, hogy a vármegyének a haza érdekében tett szolgálatait megérthessük. A Zsigmondtól 1435-ben megszabott rendet V. László idejében a török részéről fenyegető veszélylyel szemben úgy módosították a rendek, hogy minden száz jobbágytelek után négy pánczélos lovast és két pánczélos gyalogost tartozzék kiállítani a nemesség, az egytelkes nemesek pedig önmaguk álljanak ki. [57]). Mátyás király szintén gyakorta kívánt nagyobb áldozatokat. De mivel ő állandó zsoldos hadsereget is tartott, azt kívánta, hogy a nemesség honvédelmi kötelezettségének egy részét pénzbeli segély alakjában rójja le. 1474-től kezdve minden jobbágytelek után egy arany forintot kellett fizetniök; viszonzásul sót kaptak helyette. A királynak ezt a viszontszolgálatát úgy rendezték el, hogy a kincstár a megfelelő mennyiségű sót átadta az országgyűléstől kiküldött két megbizottnak, a kik azt a király költségén a vidéki fióksókamrákba szállíttatták. Innen aztán ismét más bizalmi emberek osztották ki a porták száma szerint a nemességnek. [58])

Nagy teher lehetett a nemességre nézve az említett egy arany forintnyi segély, mert II. Ulászlóval 1492-ben visszavonatta. De ugyanez alkalommal újból rendezték a honvédelmet. Meghatározták, hogy négyszáz fegyveresből álljon egy bandérium, a kisebb kétszázból. Fele legyen nehéz fegyverzetű katona, fele huszár. Nagyobb birtokosok húsz porta után állítanak ki egy lovast; az egytelkű nemesek tízen egyet-egyet. Legyen mindegyiknek lándzsája, pajzsa és kézi íjja. Íme, a puskapor felfedezése még egy század múlva sem szorította ki a nyíl használatát. A herczegek és örökös grófok, például Szatmár vármegyéből Szapolyai János, telkeik száma szerint kiállított bandériumaikkal személyesen tartoznak a harczba menni. [59])

Még világosabban megállapították a rendek a honvédelmi kötelezettséget 1498-ban, a mikor meghatározták, hogy az egyházi javadalmasok mekkora haderőt kötelesek csatasíkra kiállítani és a főurak közül kik tartoznak bandériumaik élén személyesen harczba vonúlni. Szatmár vármegye főurai közül személyesen tartoztak harczba vonulni: Szapolyai János, Drágfi Bertalan, Báthory György, Perényi Imre és Gábor, Gúti Ország Zsigmond és Szokoli Albert. [60]). Csakhogy züllöttek voltak már akkor a közviszonyok; ha ennek bizonyítására egyéb adatunk nem lenne, már az az egy is elegendő volna, hogy 1495-ben ország-világ színe előtt bevalják és az utókorra hagyják emlékezetül, hogy Nándorfehérvárról és Jajczáról ismeretlen tettesek az ágyukat mind ellopták. [61]) Igy értjük meg aztán, hogy Ulászló király a törvényben megszabott követelményeken kívül, 1499-ben még azt kívánta a vármegyéktől, hogy mindegyik két taraczkot küldjön fölkeltjeivel. [62]) A kisbirtokos nemesség a vármegye zászlaja alatt vonúlt a csatába.

Szatmár vármegye ebben a korszakban is híven teljesítette a haza iránt való kötelességeit. Ott volt a küzdők között, akár diadal koszorúzta, akár balszerencse üldözte a magyar fegyvereket. A hiányos feljegyzések közül ezek a fontosabbak.

Az 1444. évi budai országgyűlésen, a melyet a szerencsétlen várnai ütközet előtt tartottak, és a melyen általános felkelést rendeltek el a törökök ellen, a vármegyéből következők írták nevüket a határozatok alá: Kusalyi Jakcs Mihály

erdélyi vajda, Báthory István országbíró, Kusalyi Jakcs Péter és ifjabb László, Bélteki Drágffy Miklós, Szokolyi Miklós, Filpesi Mihály, Dománhidy György Báthory György, Kende Sándor és Mátyás. Ezek legnagyobb része a királylyal együtt elesett a várnai csatában. [63])

Mátyás király dicsőséges háborúiban is részt vett a vármegye nemessége. Tanúsítja azt különösen az a bizalmas hangú levél, melylyel 1482-ben Károlyi Lancz Lászlót felhívja a király, hogy tizenkét jó fegyverest küldjön táborába a német császár ellen. [64])

A szerencsétlen mohácsi csatában is kellőkép volt képviselve a vármegye. A hadba indulás előtt Vetési Mihály hordozta körül a felkelésre hívó véres kardot. Károlyi László vezette a vármegye bandériumát. Magában az ütközetben Báthory András főispán volt az elősereg egyik vezére. Róla beszéli Broderics, hogy mikor az ütközet kezdetén a török előhad megfutamodott, szágúldva visszatért a királyhoz és jelentette neki az örömhírt. Az ifjú királyt elragadta heve és a harczolók közé rohant, de ettől fogva nyoma veszett mindaddig, míg holttestét a Csele patakban föl nem találták. A király mögött Drágfi János királyi udvarbíró vitte az ország zászlaját ; ősi szokás szerint az ütközet előtt leszedték sarkantyúit, annak jeléül, hogy neki azt a szent jelet vagy győzelemre kell vinnie, vagy ott kell meghalnia, de megfutnia nem szabad. Az elesettek között voltak még a szatmármegyei eredetű főrendek közül Szalkai László esztergomi érsek és Csaholyi Ferencz, csanádi püspök ; vértanúi hazájuknak és vallásuknak. [65])

A mohácsi vész után két pártra szakadt az ország. Az egyik Ferdinándot, a másik az erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost óhajtotta királyának. Az utóbbi főur jelölése még az 1505. évi rákosi országgyűlés határozatán alapult, hogy a Jagellók kihalása esetére nem fognak idegen nemzetbelit királylyá választani. De bár e végzést akkor Szatmár vármegye követei : Kende Miklós szabácsi bán, Csaholyi Bertalan, Gacsályi György és Szepessy József is aláírták [66]) és 1526-ban az általános áramlattal együtt a vármegye is törvényes királyának ismerte el Szapolyait, a Báthoryak, u. m. : István, a nádor és András, a megye főispánja, akár féltékenységből, akár tiszteletreméltó politikai meggyőződésből, Ferdinánd pártjára állottak és 1527-ben őt megkoronáztatván, neki esküdtek hűséget. A harcz ezzel kikerülhetlen lett s országos jelentőségü főbb részletei voltak : Szapolyai János veresége, a törökökkel való szövetsége és Szulejmán 1529. évi hadjárata, melynek következtében az egyensúly a két ellenkiráy között ismét helyreállott, de az óhajtott békesség nem. A harcz tovább folyt. A mohácsi vész után.

Szatmár vármegyében is nagy erőfeszitéseket tett mindkét párt. János király még 1526-ban Szent Katalin napján Szatmár és Németi városokat összes tartozékaikkal egyetemben Báthory Istvánnak és Bertalannak adta hűségük biztosítására. [67]) De mikor ezek Ferdinánd felé hajlottak, visszavette tőlük ; 1527-ben ismét ő parancsol a két városban. [68]) A Báthoryak vára, a szinte bevehetetlen Ecsed, uralkodó befolyást biztosít a családnak a vármegye nemességének nagy része fölött, úgy hogy a mikor 1530-ban János király felkelésre szólítja föl a vármegyei nemességet, Báthory András főispán ellent mond a parancsnak és így az egész kivonulás abban marad.[69]) Ferdinánd király 1535-ben maga is kísérletet tett, hogy vetélytársát kiszorítsa a vármegyéből. Tekintélyes hadsereg élén Tallóczi Bánfi Boldizsárt küldte Szatmár elfoglalására. Ez felperzselte mindkét várost, de mikor meghallotta, hogy Erdélyből Kún Gothárd, Szapolyai hadvezére nagy haddal jön ellene, ő maga visszavonult, de a két város védelmére ott hagyta Horvát Mátyást, a sánczokkal és árkokkal jól megerősített szatmári templomban. Azonban Kún Gothárdnak mégis sikerült a hevenyészett erődöt bevennie, bár maga is halálosan megsebesült. János király boszúságában az elfogott őrséget a váradi mezőn felakasztatta, Horvát Mátyást pedig karóba húzatta. [70])

Az 1538. évi váradi béke egy időre biztosította mindkét királyt országrésze birtokában. Jánosnak 1540-ben bekövetkezett halála uj bonyodalmaknak forrása lett. Fráter György ösztönzésére Izabella vonakodott az országot Ferdinándnak átadni, hanem kis fia, János Zsigmond részére iparkodott azt megtartani. Ennek következményei : Buda ostroma, Szulejmán szultán 1541-iki hadjárata és a török hódítás, eléggé ismeretesek. A ravasz szultán az ország fővárosától megfosztott Izabellát kényszerítette, hogy elégedjék meg Erdély és Kelet-Magyarország birtokával. Ezzel Szatmár vármegye sorsát is mintegy száz évre megpecsételte. Mint Erdély függeléke, vagy mint kirâyi birtok, mindenkép a végekhez tartozott A vármegye Fráter György alatt.

s örökké véres harczok tárgya volt. Ezúttal a vármegye közvetetlenül a Martinuzzi, vagy más néven Fráter György uralma alá került, a ki itt valóságos királyi jogokat gyakorolt.[71]) De a nagy embernek nem a hatalom volt életczélja, hanem az, hogy mindkét országrészt egyesítvén, a törököt innen kiverhesse. Míg azonban ő a folyton változó európai politikai viszonyokhoz idomította a saját elhatározásait s majd Ferdinánd felé hajlott, majd ismét a török oltalom alá húzódott vissza : mindkét párton eljátszotta hitelét s 1551-ben mint árulót szúrta őt le orgyilkos módon Ferdinánd vezére, Castaldo. A változások között még 1543-ban történt, hogy Ferdinánd Szatmárt és Németit a három Somlyai Báthory testvérnek, Andrásnak, Kristófnak és Istvánnak adta örök birtokul. [72]) Ezek a Szamos folyó vizének Szat-
Szatmár vára. máron felül új medret ásattak és az egész várost szigetbe vették. A város mellett pedig, de a szigeten belül, hatalmas földvárat építettek.[72]) Hatalmas szálfák és vesszőfonatok tartották össze a sánczokat ; a bástyái is földdel voltak megtömve. A váron kívül mély árok húzódott, mely a Szamosból nyerte vizét. Télen szüntelenül vágták rajta a jeget, hogy a vár egykönnyen megközelíthető ne legyen. A várost köröskörül palánk védelmezte, azaz lehetőleg magas deszkakerítés, kívülről megtapasztva, hogy a tűznek ellenálljon. [73]) Még ez a kezdetleges erődítési mód is biztonságot nyújtott oly ostromló sereg ellen, melynek nem voltak ágyúi. Pedig sem a felkelő magyar csapatoknak, sem a portyázó törököknek nem voltak.

Ez időtől fogva Szatmár oly tekintélyes erőddé lett hogy bárkinek a kezére jutott is, az a vármegye legnagyobb részének parancsolt. Vége lett ezzel a megfogyott nemesség függetlenségének ; sorsa a szatmári váré szerint igazodik. De valódi csapás a vármegye pórnépére nézve is, mert a zsoldos katonaság innen zaklatja és zsarolja s az erődítés is a jobbágyság kötelessége, mert országos érdek, hogy ez a vár, mint a török hódítás ellenében emelt véghely, Ecseddel együtt, folyton jó karban maradjon. A rendek országgyűlési végzésekkel gondoskodnak a körülötte teljesítendő munkálatokról. Igy például az 1567. évi 17. törvényczikk szerint, Ecsed körül egy, Szatmár körül a többi három szolgabírói járás tartozik tizenkét napon át ingyen-munkát teljesíteni. Az 1569. évi 19. törvényczikk értelmében Szatmár körül dolgozik egész Közép-Szolnok és Ugocsa, meg Szatmár három járása, Ecsed körül pedig Szatmár negyedik járása és Szabolcs két járása. A megye többi várai inkább csak kastélyok voltak, melyeknek erődítéséről és védelméről tulajdonosaik gondoskodtak.

Visszatérve az események rendjéhez, Szatmár vármegye még Martinuzzi korában, a többi éjszakkeleti vármegyékkel egyetértve, többször igyekezett Ferdinánd királyt az ország hathatósabb védelmére és az egység fentartására bírni. Igy tett 1542-ben, azután különösen 1550-ben, a mikor a rendek követeik által értesítették a királyt, hogy a törökök a fegyverszünet ellenére Szolnoknál erősséget akarnak építeni, hogy onnan a szomszédos vármegyéket rabolgassák s a keleti megyéket a királytól elzárják ; már össze is hordatták az arra szükséges fát és egyéb épületanyagot. Tudatják vele, hogy a nevezett vármegyék minden negyven telek után egy lovast állítottak ki s ezek száma már hétszázra rúg ; Báthory András, más néven Bonaventura főispán, háromszáz lovast fogadott a saját költségén, az egriek közül is hozzájuk csatlakozott száz ember. Azonban ez a felkelő haderő még mind kevés ahhoz, hogy a törökök szándéka elé akadályokat gördítsen ; kérik tehát a királyt, hogy küldjön nekik segedelmet.[74]) Ugyanazon évben a váradiak esdekelnek Báthory András főispán előtt, hogy a nemesi felkeléssel jöjjön Erdély segítségére, máskép elvész, mert a budai basa nagy erővel készül azt meghódítani tordai táborából.[75]) Ebben az időben már oly gyűlöletes volt a vármegyében az alispáni hivatal, a sok hadisegedelem behajtása miatt, hogy senki sem akarta elfogadni. Ezért Ferdinánd azt parancsolta a főispánnak, hogy kényszerítsen valakit elvállalására, vagy maga hajtsa be az adókat.[76])

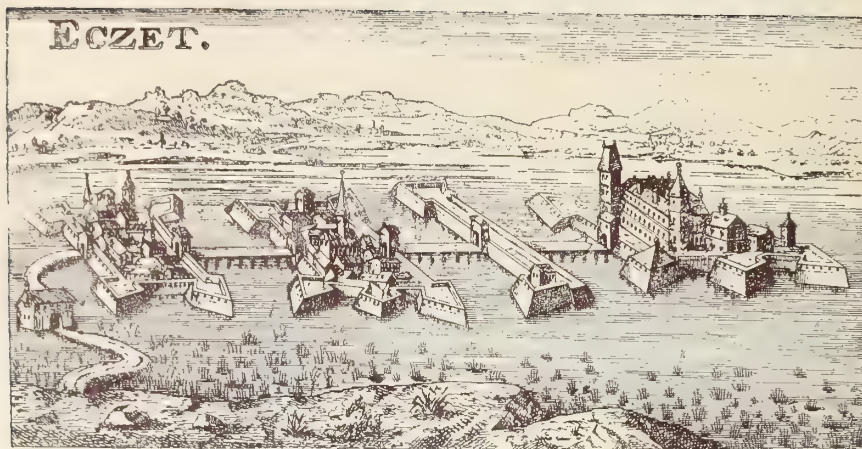
Izabella. Fráter György meggyilkoltatása után Izabella lemondott Erdélyről, átadta Ferdinándnak, maga pedig fiastul kiköltözött királyi atyjához Lengyelországba. A török azonban hallani sem akart arról, hogy Erdély a királyé legyen ; így tehát az egész országban megkezdődött a harcz, a várak ostroma. Báthory András, kit a király egyúttal erdélyi vajdává nevezett ki, a ki azonban köszvényes lábai miatt képtelen volt ily vészterhes időben fontos feladatának megfelelni, arra kérte a királyt, hogy mentse fel őt ez alól a tisztség alól. A király beleegyezett, de kötelességévé tette, hogy Asszonypataka kastélyát, mely körül a polgárok lázongtak, vegye oltalmába.[77])



Báthory István.



I. Ferdinánd.



Ecsed vára a XVII. században.



Szatmár vára 1665-ben.

E közben az erdélyiek nem tűrhetvén tovább sem a török hadak pusztításait, sem a német zsoldosok zsarolásait, visszahívták Izabella királynét, hogy végre békét élvezzenek. Zsigmond lengyel király a leányát tekintélyes haderővel kísértette országába; a szultán parancsára havasalföldi oláhok és tatárcsapatok is csatlakoztak hozzá. Ezek átvonulásuk alkalmával, 1556-ban, a vármegyét tűzzel-vassal pusztították, úgy hogy a nép a várakban keresett menedéket, s javait az ellenség kényére bízta.[78])

Ez az új politikai fordulat a három Somlyai Báthory testvér hűségét is megingatta és Izabellához pártoltak. Ennek megboszulására Telekesi Imre, Ferdinánd király kassai kapitánya 1557-ben el akarta tőlük venni Szatmárt. De Somlyai Báthory István, a váradi kommendáns és bihari főispán, Balassa Menyhért és Bebek Ferencz segítségével elűzte őt a vár alól. Németi a lángok martaléka lett.[79])

Időközben Bebek Ferencz, több más erdélyi főúrral együtt, gyanús lett Izabella királyné előtt, hogy őt és fiát János Zsigmondot a szultán akaratával meg akarja a tróntól fosztani. Hogy tőle megszabaduljon, az összeesküvésbe szintén beavatott Balassa Menyhértet bérelte föl, hogy Beboket társaival együtt láb alól eltegye. A minden gonoszságra kész ember vállalkozott az aljas terv végrehajtására és tanácskozás ürügye alatt az összeesküvőket a fejedelmi palotába híván, valamennyit felkonczoltatta. Gonosz tette jutalmául 1558-ban a királyné őt tette meg az erdélyi hadak fővezérévé, a sereg fentartására neki adta Nagybányát, Tasnádot és három vármegyének egyházi tizedét, s a Somlyai Báthoryak beleegyezésével, Szatmárt jelölte ki székhelyéül. Azonban a gonosz ember, kinél elvetemültebbet még ebben a romlott korban sem ismerünk, baráti látogatás ürügye alatt, a Báthoryak őrségét kizavarta a szatmári várból s attól kezdve mint valami rablóvezér fosztogatta az egész vidéket. De még itt sem állapodott meg. Mikor Ferdinánd hadai mind szorosabbra vonták a hurkot körülötte és már Szalka várát is bevették s őrségét leöldösvén, a földdel egyenlővé tették, azonkívül az olcsvai erődöt is elfoglalták: alkudozásba bocsátkozott Ecsedi Báthory Andrással és azon föltétel alatt, hogy eddig bírt javait megtarthassa s azokon felül még a detrekői uradalmat kapja jutalmul, elpártolt Izabellától és Ferdinándhoz szegődött. Követte őt Ecsedi Báthory Miklós is. Oly titokban tudta tartani ujabb árulását, hogy arról Izabella udvarának sejtelme sem volt. Sőt még azokban a napokban küldött neki Csáky Mihály kincstartó 10.000 forintot a katonák zsoldjának kifizetésére. A pénzt átvette, átadóját ellenben kikergette a várból; ekkor derült ki árulása.[80])

Képzelhető az erdélyi udvar álmélkodása és bosszuvágya. János Zsigmond, Német Ferenczet és Somlyói Báthory Istvánt küldötte ellene, de ő ezeket Hadadnál keményen megverte. Báthory az ütközetben maga is sebet kapott és csak vezetője helyismeretének köszönhette, hogy fogságba nem került. A vesztett csata hírére olyan rémület fogta el az erdélyi udvart, hogy minden kincsét társzekerekre rakva, Lengyelországba akart menekülni, ha ebben Báthory biztatásai és a nép fenyegető magatartása meg nem akadályozzák.[81])

A szatmári vár ostroma.

Balassa, zsákmánynyal megrakodva tért vissza a szatmári várba, a hol éppen a sok kincs felosztásával volt elfoglalva, mikor arról értesült, hogy Ibrahim budai és Malkócs temesvári basák 20.000 törökkel közelítenek a vár ostromára. Ferdinándnak sok jó vitéze volt a várban, így hát erősen készültek annak védelmére, Az ellenség azzal kezdte, hogy Németi városát 1562 április 13-án felgyujtotta. Az éjszaki szél valóságos tűzesőt öntött Szatmárra s a város és a vár lángba borult. Odaégett minden eleség, az összes takarmány; a lángok martaléka lett a Hadadnál ejtett zsákmány, sőt még az arany- és ezüstpénz is összeolvadt. Képzelhető, milyen nyomorba jutott az egész őrség, mikor még a lovak is a fák rügyein tengették életüket.

Midőn legnagyobb volt a zavar a tűzvészben, a törökök általános rohamot intéztek a vár ellen; de a magyarok egyik kezükkel a tüzet oltva, a másikkal magukat védelmezve, a támadást hősileg visszaverték. Az ostrom ideje alatt meghallották a törökök, hogy a környékbeli nemesség egy része családjával és minden becses ingóságával együtt a rozsályi várban vonta meg magát. A két basa, a dús zsákmány reményében, oda küldte serege egy részét, hogy azt az erősséget, a mely inkább kastély volt, mint vár, kézrekerítsék. Az ostromlottak szerencséjére éppen azelőtt való napon érkeztek oda Gémes Ferencz és Kátai Ferencz, valami százötven főnyi lovassággal Eger alól. Ezek nem szüntek meg

buzdítani a benszorult nemességet és parasztságot, hogy csak legyenek kitartók, mert igy menekülhetnek meg a török rabságtól. Mikor már az ostrom javában folyt és mindkét részről sokan hullottak el, a vár kisebbik kapuján kibocsátották Baksai Tamást mintegy ötven jó legénynyel, kik az ostromlók háta mögé kerülve és onnan támadva, hirtelen akkora rémületet okoztak, hogy a törökök hanyatt-homlok futva, elmenekültek a vár alól.

De Szatmár ostroma tovább folyt. Ferdinánd király, hogy ezt a fontos várat megtarthassa, az éppen moldvai útjából megérkezett Székely Antalnak megparancsolta, hogy lehető nagy sereget gyüjtve, menjen az ostromlottak segítségére. Ráírt a szomszéd vármegyékre is, hogy a nemesség mind egy szálig, a parasztok közül pedig minden ötödik keljen fel és siessen a Székely Antal zászlai alá. Már mintegy ötezer ember volt együtt Ecsed alatt. Ezekhez csatlakozott még az a 415 lovas, a kiket Sziléziában toborzottak össze a törökök ellen. A szatmáriak különösen a miatt jutottak válságos helyzetbe, hogy puskaporuk elfogyott s így még védeni sem tudták eléggé magukat. Ezért a főbb emberek tanácsára, parancsnokuk, Zay Ferencz azt határozta, hogy a várból titkon kibocsátott embere által puskaport kér Székelytől, kinek megüzeni, hogy meghatározott időben legyen Németiben ; ő majd hidat veret a Szamoson s azon kiront, hogy a szállitmányt átvehesse. De elszámították magukat, mert a mikor az éj csendje alatt a várból a hídon átszáguldtak, a várva-várt szállitmánynak hírét-hamvát sem látták, s alig voltak ők a tulsó hídfőn túl, a törökök ugyanazon az úton a vár ostromára rohantak. Most látták, milyen oktalanul cselekedtek, s ezért visszafordulva, az ostromlók után iramodtak. Elveszett volna a vár, ha Dobó Domokos, az egri hős öcscse, ki köszvénye miatt otthon maradt, a nagy sivalkodás hallatára hirtelen lóra nem kap s embereit, kit szép szóval, kit tőrrel, a bástyák védelmére nem hajtja. Így a törökök két tűz közé szorultak s nagy veszteséggel verettek ki a várból. A magyarok győzelmük ellenére is kénytelenek lettek volna — a nagy inség miatt — a várat feladni, már ki is tűzték a meghódolás napját, azonban három nap mulva, az ostrom tizenhatodik napján, a török váratlanul elvonult, mert bár az egész nagy vidéket kirabolta, szintén hiányt szenvedett az élelemben. Így menekült meg Szatmár vármegye, s messze vidéke ; ment is maradt hosszu időre a török hódoltság átkától. A basák Szatmár alól Ecsed felé tartottak és miután itt mindenben nagyobb eredmény nélkül összemérték fegyvereiket a magyarokéval, eltávoztak és mindegyik saját székhelyére vezette csapatait.[82])

Balassa Menyhért a veszedelemtől megszabadulván, uj csínyt követett el. Csellel elfoglalta Szinér várát. Tudnunk kell, hogy a Meggyesaljai Moróczok családja a XV. század végén fiágon kihalt s birtokaikat a Báthoryak kerítették kézre erőhatalommal. Ezek sokáig perlekedtek egymás között fölötte, míg végre 1520-ban Verbőczy István királyi itélőmester előtt az Ecsedi, Somlyai és Szaniszlófi Báthory ágak egyességre jutottak és megosztoztak.[83]) Szinér vára akkor Báthory Zsigmondnak egy ifjúkorban levő, tapasztalatlan fia kezében volt. Ezt arra kérte Balassa, a vén róka, engedje még neki, hogy aranynyal és ezüstel telt kincses ládáit az ő sokkal biztosabb fekvésü várában elhelyezhesse. A gyanútlan ifjú beleegyezett. Erre ő kövekkel telt ládákat czipeltetett fel a várba, s mig kincseinek megtekintésére hol kisebb, hol nagyobb kísérettel oda felrándult s mindannyiszor bebocsáttatást nyert, egy kedvező alkalommal az őrséget lefegyverezte s a vár urával együtt kidobta. Szirmay, a ki szintén Bethlen Farkas műveiből veszi át ezt az eseményt, hibásan írja le, azt állítván, hogy a Szapolyai-pártiak követték el ezt a csalárdságot és megtoldja azzal, hogy ugyanők a várat Báthory András ellen való haragjukban földig lerombolták és hogy azóta föl sem épült. Ez igaz lehet, de nem az előbbi eseménynyel állott közvetetlen kapcsolatban.[84])

Az egész ország megbotránkozott Balassa gonoszságain és még sokkal inkább fájt az mindenkinek, hogy a király mindezt tűrni kénytelen. Tele is volt panaszszal az 1563. évi pozsonyi országgyűlés, mikor Miksa királyt koronázták. A többi között megjelent ott a rendek színe előtt egy nemes ember, levágott két karját nyakába akasztva és megindító módon hívta fel bosszura Istent és az embereket Balassa ellen, a ki őt ily kegyetlenül megcsonkította.[85])

Szatmár továbbra is a Balassa Menyhért kezén maradt, de a két testvérváros polgárai tűrhetetlennek találták már rabló-garázdálkodásait, azért csak

a kedvező alkalomra vártak, hogy tőle megszabaduljanak. A szerencse kedvezett, mert Balassa 1564 őszén hosszabb rablóhadjáratra indult: a tokaji szüretet akarta megrabolni. Míg ő faluról-falura járva, a lakosságtól hordókat zsarolt, hogy legyen mibe leszűrnie a mások fáradságának édes gyümölcsét, azalatt a szatmáriak megüzenték régi földesuruknak, Somlyói Báthory Istvánnak, hogy jöjjön és foglalja vissza igaz tulajdonát; ők mindenben segitségére lesznek. Báthory, a ki akkor Várad parancsnoka volt, hallgatott szavukra és egy este a maga előtt hajtott csorda pora között észrevétlenül bement a várba és elfoglalta. Hatalmába esett itt Balassa felesége és egész családja, meg az a temérdek sok rablott kincs, melyet az akkori írók mesés értékűnek mondanak.[86])

Ezzel Szatmár és vele együtt a vármegye nagyrésze ismét a János Zsigmond uralma alá került. Ez a kedvező fordulat annyira felvillanyozta az ifjú fejedelmet, hogy török segítséggel valóságos hódító hadjáratba fogott. Hadadnál akarta kezdeni dicsőséges pályafutását, a hol nem rég vezérei vereséget szenvedtek. Megneszelték ezt a Ferdinánd-pártiak, és Szennyesi Mátyást küldték ellene, kipróbált és harczedzett katonákból álló derék sereggel. De ezt Báthory István kétszáz lovasból és 50 gyalogosból álló csapatával váratlanul meglepte és szétszórta. Azután Hadad ostromához fogott és azt nehány nap múlva elfoglalta, a mikor egyszersmind Szennyesi Mátyás is fogságba került. Innen Ecsed alá mentek az erdélyi hadak. A szorongatott Báthory Miklós kénytelen volt velök oly egyességre lépni, hogy ha a királytól hatvan nap leforgása alatt segitséget nem kap, feladja a várat. Majd Rozsály és Szinér ellen vonulnak s ezeket is beveszik; ellenállhatatlanul törnek éjszak felé mindaddig, míg egész Éjszak-Kelet-Magyarország, föl Kassáig, mindenütt János Zsigmondot vallotta urának. János Zsigmond.

De erre már az új király, Miksa is megemberelte magát és korának leghíresebb hadvezérét, Svendi Lázárt küldte el Báthory András és más magyar urak társaságában, az erdélyiek visszaszorítására. Balassa és Perényi Gábor tanácsára először Tokajt vették ostrom alá, melyet az egyesülő Bodrog és Tisza folyók, meg hatalmas sánczok védelmeztek. Ezután Szerencset ostromolták ki. Ennek hírére Somlyói Báthory István, fejedelmével egyetemben, nem bízott többé abban, hogy Szatmárt ilyen jól felkészült hadsereggel szemben megtarthatja; földig lerombolták tehát az egész erősséget és elvonultak alóla. A Svendi éles szeme azonban rögtön átlátta a hely fontosságát és elhatározta, hogy újból felépítteti a várat. Valami százezer embert hajtott össze Szatmárból és a szomszéd vármegyékből és újból helyreállíttatta a sánczokat és a bástyákat.[87])

Ezt az időt János Zsigmond arra használta föl, hogy a béke feltételei felől kezdett alkudozni. Ebből a czélból Báthory Istvánt küldte el először Svendihez, majd a mikor ez őt elutasította, azt adván okul, hogy felhatalmazása eddig nem terjed, egyenesen Bécsbe a császárhoz. A lengyel király közbenjárásával már kedvezően állott a béke ügye; kölcsönös véd- és daczszövetség, meg házassági szerződés volt készülőben a két ellenséges dinasztia között, mikor Békés Gáspár, János Zsigmond portai követe, mindezt egyszerre meghiusította. Szulejmán szultán nevében aranyhegyeket ígért az ifjú fejedelemnek, csakhogy őt szándékától elvonja. Az ingatag Szapolyai hajlott a cselszövő fondorkodásaira s a bécsi tárgyalásokat megszakította. Báthory Istvánnak kellett ezért meglakolnia, mert mint valami kémet elfogták és őrizet alá tették. Hasonlóképen járt az utána küldött Kendi Sándor is. Csak hosszú idő mulva bocsátották őket szabadon.[88])

Becsületére válik Szulejmán szultánnak, hogy sokkal lovagiasabb volt, mint korának bármely keresztény fejedelme. A mit ígért, azt megtartotta, ha a félvilágot kellett is miatta mozgásba hoznia. Addig is, míg ő maga, a hetven éves öreg ember, kezébe veheti a próféta zászlaját, melyet minden igazhívő muzulmánnak követni szent kötelessége, Hamza füleki beglerbéget tízezer emberrel küldte fogadott fia, János Zsigmond segítségére. A török párt ilyképen mintegy huszonötezer főnyi seregre növekedvén, Svendit nyílt csatára akarta rábírni. De ez nem akarta hadvezéri hírnevét és császárja összes érdekeit egyetlen ütközettől függővé tenni, azért gondosan kerülte a döntő pillanatot. János Zsigmond tehát, hogy ne töltse hiába az időt, Erdőd ostromára sietett.

Tudjuk, hogy ez a vár már csaknem kétszáz év óta a Drágfiak tulajdona volt. De miután Drágfi Gáspár egyetlen kiskorú örökös hátrahagyásával, nehány évvel azelőtt elhalt s özvegye Báthory György nejévé lett, a vár az egész hatal-

mas uradalommal együtt az ő kezébe jutott ; a kiskorú Drágfi-örökös halála után adománylevelet is szerzett reá.[89]) A vár kitűnően meg volt erősítve ; a magyarokon kívül benne volt Lamberg ezer német katonája s még az ostrom alatt is be tudott oda csempészni Svendi egy csapatot. Mindazonáltal a megszállás negyvenedik napján szabad elvonulás feltétele alatt feladta az őrség a várat. De hiába bíztak a pogány hitében, mert vagy felkonczolták, vagy rabságra vetették valamennyit. Ugyanezen időtájban Balassa Menyhért Nagybányát térítette vissza a császár hűségére.[90])

Az ősz már előrehaladt ; közeledett Szent Demeter napja, a mikor a török hadsereg múlhatlanul téli szállására vonult vissza. Azért serényen folytak az üzenetváltások Miksa király és Szulejmán szultán között. Végre olyan-amilyen feltételek alatt a fegyverszünet létrejött és mindkét fél a Tisza felé vonult seregével. Azonban Kisarnál a törökök szénás szekereit megtámadták a császáriak, a miért mindkét részről heves harcz fejlődött ki, melyben különösen Balassa Menyhért és Kerecsényi László tüntek ki legjobban ; a törökök részéről a lippai bég is ott vesztette életét. Végre szeptember végén a törökök felszedték táborukat és eltávoztak állomásaikra. Svendi, Báthory Andrással együtt, egyideig Szatmár várában tartózkodott, majd mikor ez utóbbi vele meghasonlott és tőle eltávozott, ő is itt hagyta a vármegyét. A vár parancsnokává Máger Erazmust tette, kinek meghagyta, hogy folytassa az erődítési munkálatokat s mindenre készen álljon, nehogy oly meglepetés érje, mint annak idején Balassát.[91])

A következő 1566. esztendő nemcsak Szatmármegye, hanem az egész kereszténység történetében nevezetes, mert Szulejmán szultán akkor indult utolsó hadjáratára. Vállalatának okai között nem utolsó helyen állott az sem, hogy Szatmárt nem akarta a bécsi király kezén hagyni. Azonban a gondviselés úgy akarta, hogy Zrinyi Miklós föltartóztassa őt Szigetváron s míg maga is hősi halált hal, a szultán is ott végezze életét. Ezzel a hódító hadsereggel egyidejüleg kelet felől nagy tatárcsorda is tört az országra, mely rémítő pusztításokat vitt véghez. Éjszakkelet népe, ki hova tudott, vagy Szatmárra, vagy Máramaros és Erdély bérczei közé menekült. A magyarság egész jogosan Svenditől várta védelmét : de hiába, mert ez, bár Kassánál ötezer embere volt fegyverben, ki sem mert mozdulni. Erre János Zsigmondban forrott föl a keresztény érzelem. Ujváros és Debreczen között megtámadta és szétverte szövetségeseit és foglyaikat elszedte.[92])

Kővár ostroma.

A háború a török trónváltozás ellenére is tovább folyt. Veszedelmes jelleget öltött a harcz akkor, mikor a császáriak János Zsigmond egyik legfontosabb várát, Munkácsot vették ostrom alá. Ezen a fejedelem annyira felindult, hogy saját szavai szerint, annak megvédésére nemcsak a törökkel, hanem még az ördöggel is kész volt szövetkezni : ismét behívta a törököket. Míg ezek vezére, Hasszán, Eger és Tokaj vidékén égetett és pusztított, addig ő maga Kővárt fogta ostrom alá. Ez a vár három részből állott : egy felsőből, mely a várúr lakása volt ; egy középsőből, melyben a várőrség kaszárnyája és a börtönök voltak, végre az alsóból, mely vásárhelyül, vagy mint akkor nevezték, tojásudvarul szolgált.[94])

Hajdan a Drágfiak birtoka volt, azután pedig a Báthoryak kezébe jutott. A legutóbbi zavarok alkalmával Svendi foglalta el és Viczmándi Tamást, meg Zólyomi Pétert nevezte ki oda parancsnokokul. De az ostrom kezdetén ezek nem voltak a várban, mert Máger Erázmus szatmári kommendáns azzal bízta meg őket, hogy Szent-Jób vára vidékén az erdélyi párthoz tartozó rabló katonákat fékezzék meg. Mihelyt azonban váruk ostromáról értesültek, rögtön visszasiettek és sikerült is nekik a körülzáró sereg figyelmét kikerülve, a várba belopózni. Az ellenség óriási erőfeszítéseket tett, hogy ez erősséget kézrekerítse. De bár ágyúival a falak egy részét halomra lövette, az őrség mégis emberül helyt állott ; a falakat kőrakásokkal pótolta s nem csupán ágyú- és puskatűzzel fogadta a fölfelé kapaszkodókat, hanem sziklákat és robbanó anyagokkal telt hordókat is hengerített rájuk. Egy alkalommal, midőn Zólyomi a védelem ilyen eszközeivel volt elfoglalva, az egyik hordó felrobbant és úgy összeégette, hogy félholtan vitték el onnan. De a másik parancsnok, Viczmándy, rendíthetetlenül tovább vezette a védelem munkáját. Azonban a csekély számra leolvadt őrséget egy éjjel oly halálos fáradtság fogta el, hogy valamennyien mély álomba merültek. Észrevették ezt az ostromlók, nagy csendben felkúsztak a várig, megmászták a falakat s az őrséget, Viczmándyval együtt, mind egy szálig leöldösték; csu-

pán a beteg Zólyominak kegyelmeztek meg.[95]) Ezután Nagybánya földvárát foglalták el heves ostrom után. Oly nagy lett a rémület a császáriak között, hogy már csupán Kassa védelmére gondoltak.[96])

Miksa királynak végre sikerült Szelim szultántól még ugyanazon évben nyolcz évi békét kieszközölni, oly feltétellel, hogy a hadakozók eddigi foglalásaikat megtarthassák és maga a király 30,000 aranyat fizet a szultánnak évi adóul. Ennek következtében János Zsigmond is parancsot kapott Konstantinápolyból, hogy szüntesse meg az ellenségeskedéseket. Ettől fogva nehány éven át Szatmármegye is békességet élvezett. A szatmári vár parancsnokává Tiefenbach Kristófot nevezte ki a király.

A békességet váratlan események közbejövetele zavarta meg. 1571-ben János Zsigmond virágzó ifjú korában kiköltözött az élők sorából, s az erdélyi rendek Somlyói Báthory Istvánt választották meg fejedelmükké. A szultántól megkapta a fejedelmi buzogányt, zászlót és a megerősítő okiratot ; Miksa király is hozzájárult megválasztásához, azon föltétel alatt, ha neki mint hűbérurának hűségesküt tesz ; egyébként azonban teljesen szabadkezet biztosított neki. De Békés Gáspár, ki előbb maga is vágyott a fejedelmi méltóságra, a király beleegyezésével 1573-ban pártot ütött ellene. Szatmáron keresztül vonult át a támadó sereg, ugyanide tért vissza a szentpáli csatából, összetörve, reményvesztetten; Báthory trónját nem tudta megingatni. Sőt még nagyobb kitüntetés is várakozott erre a kiváló emberre, mert a lengyelek királyukká választották. És ezzel nem csupán a magyar nemzet érezte magát megtisztelve, hanem nagy dicsősége volt ez a szatmár-vármegyei nemességnek is, melynek soraiból oly magasra emelkedett. Trónrajutása után régi, Báthory-jusson Szatmár és Németi birtokát követelte a maga részére. Hosszú ideig folytak az alkudozások; koronként úgy állottak az ügyek, hogy háborútól lehetett félni a lengyel király és Rudolf császár között. De végre a pápa követe, Possevino Antal jezsuita atya diplomacziai ügyességének sikerült a viszályt oly módon elsimítani, hogy Báthory István Zazart, Szinérváralját és Szatmárt 1585-ben megkapta és ezzel helyreállott a békesség.[97])

III.

A HITÚJÍTÁS.

A XVI. század első felében oly szellemi mozgalom végső hullámcsapásai terjedtek el Szatmár vármegyében, mely rövid húsz év leforgása alatt minden lelket hatalmába kerített s a közéletet és a gondolkozást teljesen átalakította. Ez a reformáczió volt. Tagadhatatlan, hogy e kor egyházi élete sokféle bajban sínylődött, melyek miatt minden újítást, mint a közállapotok megjavítását, készséges örömmel üdvözöltek az emberek. Püspökeinkre a honvédelem terén óriási terhek háramlottak, úgy hogy ezek költségeinek előteremtése és a hadviselés emésztette föl egész munkásságukat. Látjuk ugyanis, hogy az erdélyi püspök egy, az egri két bandériumot tartozott előállítani, felszerelni, élelmezni és harczba vezetni ; ugyanezek káptalanai 200—200 lovas csatasíkra való állításával róták le a haza iránt való kötelességüket.[1]) Természetes, hogy ily hűbéri viszonyok között a hívek lelki üdvéről való gondoskodás másodrangu feladat maradt; de annál inkább előtérbe lépett a szükséges pénz beszerzése a dézsma behajtása által. Főpapjaink nem riadtak vissza attól sem, hogy a fizetni nem akaró községeket egyházi átokkal sújtsák. Szomoru viszonyok lehettek akkor, midőn törvényhozásunknak arra az eshetőségre is kellett részint a közigazgatás, részint az igazságszolgáltatás terén orvoslásról gondoskodni, hogy mi történjék, ha valamely község az egyházi tized megtagadása miatt egy hónapnál tovább marad interdiktum alatt.[2]) A szerencsétlen rendszer következményei éppen úgy sújtották a papokat is, mint a híveket. Ulászló király maga panaszkodik, hogy sok plébános kénytelen a templomi kelyhet is zálogba vetni, csakhogy püspökének a beiktatásáért járó díjat megfizesse ; sok pedig megszökik, mert képtelen kötelezettségének megfelelni.[3]) A szegénységgel bizonyosan együtt járt a tudatlanság is ; már pedig a tanultság a nép hivatott vezérénél semmi mással nem pótolható tulajdonság. Ehhez járultak még más társadalmi bajok is. Ezt a

A reformáczió.

romlott kort egyrészt a határtalan kapzsiság, másrészt a becsületet nem ismerő hűtlenség jellemezte. Láttuk már, hogy minő óriási birtoktestek fölött rendelkeztek egyes szatmármegyei főrangú családok, de azért mindezzel meg nem elégedve, még nagyobbakra áhítoztak. Telhetetlen éhségüknek éppen kapóra jött az uj irány, melynek következtében minden egyházi birtok közprédának ígérkezett. Vallásuk megváltoztatása sem okozott különös lelkiismeretbeli furdalásokat azoknak, kik politikai pártállásukat is lépten-nyomon megmásították. Nem csupán az egy Balassa Menyhért, hanem csaknem kivétel nélkül összes főuraink így voltak ezzel. A letiprott pór-osztály, melynek leverésében és megzabolázásában főpapjaink is tevékeny részt vettek, szintén vágyott arra, hogy legalább bilincsei egyikét összetörhesse és a protestáns predikátoroktól hirdetett lelkiismereti szabadság részese legyen.

Döntő befolyást gyakorolt a két világnézet közötti küzdelemben, hogy főpapjaink nagyobb része a mohácsi csatamezőn elesett és így a pásztorok nélkül maradt nyáj könnyen elszéledt. Az egri püspökség jószágait Perényi Péter foglalta el s az országgyűlés többszöri tiltakozása és rendelete ellenére sem adta ki kezéből.[4]) Az erdélyi püspökség javait hosszu időn át Fráter György bírta,[5]) de ő is inkább politikus volt, mint főpap; 1556 óta pedig úgy bántak azokkal, mint államvagyonnal. Például egy részét a rabló Balassa Menyhért kapta a szatmár-vármegyei tizeddel együtt.[6]) A katholikus egyház az ország keleti részein végpusztulásra jutott. Papságra sem vállalkozott már arra való ember; azért panaszkodnak 1548-ban az ország rendjei, hogy a katholikus hit hirdetői többnyire tudatlanok és mesteremberek (idiotae et mechanici), kik nem restelkednek e szent hivatalra föl olakodni.[7]) Jobb jövővel kecsegtetett a megyei katholiczizmus, mikor a szatmári vár 1570-ben a király kezébe jutott.

A Magyar Nemzeti Múzeum az 1570—1571. évekből vaskos kötetet őriz: a szatmári vár ez évi számadásait.[8]) Fel vannak benne jegyezve bevételei s kiadásai. A jövedelmi források között szerepel a dézsma is; tehát világos, hogy a király a megszünt erdélyi püspökség dézsma-bevételét hadi czélokra foglalta le. Sőt más egyházi jellegű adót is ő hajtott be ezentúl, az úgynevezett katedra-adót (cathedraticum), melyet az 1498. évi országgyűlés 53. czikke értelmében a lelkészek a főesperesek részére tartoztak fizetni. Ebből a rovatból láthatjuk, hogy még akkor a következő községekben van katholikus parochia a környéken: Méhtelek, Kispeleske, Halmi, Kökényesd, Ujlak, Tunyog, Jánosi, Csenger, Vetés, Sárköz. Gacsályban kettő is van. De már 1629-ben csupán Ecseden van katholikus pap.[9])

A vármegyében a reformáczió a hatalmas Drágfi Gáspár pártfogása alatt, 1527-től fogva kezdett terjedni. Dévai Biró Mátyást tartja a köztudat és a hagyományos történetírás első apostolának. Ezt ugyan Kiss Kálmán „A szatmári református egyházmegye története" czímű művében kétségbe vonja s csupán annyit enged meg, hogy a Drágfi udvarában tartózkodó reformátori szellemű férfiak terjesztették el, kikhez a nevezett „magyar Luther"-en kívül tartoztak: Batizi András, Kopácsi István, Tordai Demeter, Hevesi Mihály, Demeter és Radán Balázs. De bárkié is ebben az oroszlánrész, annyi bizonyos, hogy már 1545-ben teljes sikerrel dicsekedhettek. Az uj hithez pártolt az egész vármegyei nemesség, a pórosztálylyal együtt. Ez időből pártfogóik közé sorozzák: Drágfi Gáspár nejét, Somlyai Báthory Annát, ez utóbbinak második férjét, Ecsedi Báthory Györgyöt, továbbá a Bagossy, Becsky, Gyulafy, Károlyi, Kölcsei Kende, Kölcsei Kölcsey, Lekcsei Sulyok, Nagykállai Kállay, Simándi Kállay, Nagyváradi Ajtay, Nábrády, Perényi, Rhédey, Rozsályi Kún, Szirmay, Ujfalussy, Uray, Vetésy, Lónyay, Teleki, Majláth, Domahidy, Egri, Csápy, Csepelyi, Mándy, Csanády, Irinyi stb. családokat.

Zsinatok. Hogy mily erős vára volt a protestantizmusnak Szatmár vármegye, abból is megítélhetjük, hogy itt, Erdődön tartották az első zsinatot 1545. szeptember 20-án. Azontúl is számos egyházi gyülekezetük volt a vármegye területén: 1554-ben Óváron; 1555-ben Erdődön másodszor; 1570-ben Csengerben; 1583-, 1598-, 1604-ben ugyanott; 1604-, 1606-, 1607-, 1608- és 1618-ban Szatmártt; 1619-ben Csengerben; 1621. és 1629-ben Németiben; 1634- és 1642-ben Szatmártt. De legnevezetesebb volt az 1646. évi június 10-én tartott szatmár-németi nemzeti zsinat. Még azután is tartottak több alkalommal a vármegye különböző községeiben zsinatokat, melyeken részint hitelveiket tisztázták, ré-

szint pedig fegyelmi szabályokat hoztak egyházi belkormányzatuk rendezésére és híveik erkölcsi állapotának emelésére. Ilyenek voltak az 1650., 1656., 1666. és 1711-i szatmári; az 1654-i németi; az 1665., 1694. és 1708-i matolcsi; az 1668-i fehérgyarmati és az 1688-i kölcsei.[10])

Valószínű azonban, hogy ezeken kívül még több zsinatot is tartottak. Így például a szatmári ref. egyházmegye történetírója nem vesz tudomást az 1607. évi óvári zsinatról sem, melynek emlékét a vármegyei levéltár őrizte meg.[11]) Közölni fogjuk ennek határozatait, hogy ezáltal az olvasók a többiről is fogalmat szerezzenek: 1. A paráznákat meg kell vesszőzni, esetleg halállal büntetni, de ezt már a törvény rendes útján. 2. Hasonlóképpen kell bánni a gyilkosokkal, tolvajokkal és esküszegőkkel is. 3. A kik a nemesek közül ily bűnösöket rejtegetnek, azoktól az alispánok hajtsák be az illetők vérdíját. 4. Ha az alispánnak sem engedelmeskednének, támadjon föl az egész nemesség és büntesse meg az ilyen makacsokat. 5. Ha pedig az alispánok nem járnának el tisztökben szigorúan, rajtok kell megvenni a bűnösök vérdíját. 6. A káromkodók büntetése 12 forint. 7. Ha a cselédek közül káromkodik valaki, az uraság mindjárt levonhat fizetéséből egy forintot; ha ennek ellenszegülnének, három botütéssel bűnhődnek. Ha pedig a nemesek ezt rajtuk végre nem hajtanák, ők maguk fizetnek 12 forint bírságot. 8. A pórokkal szemben a falu bírája hajtsa végre a büntetést. 9. A bírságpénzek a templompénztár javára essenek.

A zsinati tagok e határozataikat Thurzó György nádor elé terjesztették, a ki azokat kérelmökre megerősítő záradékkal látta el. Ugyanazt kérték az erdélyi fejedelmektől is, és ezek nem késtek ez egyházi eredetű határozatokat az állami törvények erejével felruházni. Igy tett Báthory Gábor 1613-ban, Bethlen Gábor 1629-ben és Rákóczy György 1642-ben. Ekkor azután a református papok megküldték a vármegyének, miheztartás végett.

Egyáltalán ezeken a keleti részeken, a hol az újítás teljesen diadalra jutott, a református egyház az ősi uralkodó egyház jogaiba lépett. Papjaik ármális nemességet élveznek, mely azonban nem terjed ki gyermekeikre is. Baj, hogy nagy függésben vannak híveiktől. Szerződéses viszonyban állanak velök, melyet bármelyik fél előleges bejelentés után felmondhat. A hívek igen állhatatlanok, mert gyakran élnek azzal a jogukkal, hogy főképpen öregebb papjaikat nem marasztják s akkor azoknak pusztulniok kell. A lelkipásztorok között nem ritkaság a magas képzettségű ember, ki tudományát valamely külföldi egyetemen szerezte. Az ilyen tudós ember köré, ha már híre futamodott és a héber, görög és latin nyelveket előadni tudja, csakhamar messze vidékről sereglenek a tanulók, de csak ha a szegényebbjét a város vagy az egyház pártfogója, valamely hatalmas főúr, élelemmel ellátja. Igy volt ez Erdődön, hol Drágfi Gáspár, Szatmártt és Nagybányán, hol a városi tanács karolta föl az oktatás ügyét. Tehát egy akadémiai képzettségű ember is elég ahhoz, hogy valahol „főiskola“ alakuljon; a mai gimnázium hat osztályának megfelelő klasszisokban tógátus diákok végezték a tanítást. Ilyen helyeken nagy az egyház tekintélye s bár a belső zavarok ott sem tartoznak a ritkaságok közé, a hívek engedelmes szívvel vetik alá magukat az eklézsiai fenyítéknek, még az elég gyakran alkalmazott kiközösítésnek (excommunicatio) is. Ily előkelő helyeken a papok és tanárok irodalmi működéssel is foglalkoznak. Egy ily örökös emlékezetű tudományos vállalat lett volna az is, melyre 1652-ben Szatmári Miklós szatmári tanár kérte ki a vármegye pártfogását. A dolog előzménye az volt, hogy id. gróf Bethlen István végrendeletileg 500 aranyat hagyott egy magyar bibliafordításra. Szatmári tehát a vármegyéhez intézett folyamodványában előadta,[12]) hogy „az ő szent társaságuk közönséges vágyózó akaratbul, Istenhez való buzgóságbul és az Ő szent szándéka szerint újonnan akarja magyar nyelvünkön kinyomattatni a bibliát cum marginalibus annotationibus, capitulorum summis seu argumentis et locis parallellis, öreg formába egész árkusonkínt, öreg betűkkel.“ De a könyvnyomtató ezért a pénzért csak 450 példányt állíthat elő, holott ezrekre volna szükség. Ezért kéri a vármegye támogatását. Ugyanő egy másik felterjesztésében előadja, hogy a váradi, fejérvári és bányai iskolák mintájára szeretnék a szatmári iskolát is classisokra osztani, mert így ifjú és gyermek együtt tanul, s e miatt sok a zavar és hátramaradás. A szülők inkább pápista iskolákba viszik gyermekeiket s ezek maguk is oda kivánkoznak. Minthogy a város képtelen ily nagy reform végrehajtására, a vármegyétől kér négy preceptor számára fizetést.[13])

A lelkészek.

Szatmári Miklós óhajtásai talán éppen azért nem teljesülhettek, mert nagyon is sokat kért. Legalább sehol sem olvassuk a vármegye irományai között, hogy ezekre a nemes czélokra akkor valamit áldozott. De más oldalról örökre fogja hirdetni a szatmár-vármegyei születésű Károli Gáspár biblia-fordítása e vidék reformátusainak tudományszeretetét s egyszersmind akkori magyar nyelvét.

Az iskolák. Az új felekezetnek nem voltak kiadásai templomépítésre, mert egyszerűen elfoglalták a régi katholikus templomokat. Annál többet áldoztak még a falvakban is az iskolákra. A protestáns elvnek megfelelőleg, minden embernek olvasnia kellett a bibliát ; így tehát jó tanitókról kellett gondoskodni. Ezt úgy valósították meg, hogy a kik lelkészi állásra pályáztak, csak úgy számíthattak megválasztatásukra, ha előzetesen több évig tanítóskodtak.

Láttuk, hogy mily nagy tekintélynek örvendtek a lelkészek az előkelőbb eklézsiákban ; annál több bajjal kellett küzdeniök a jelentéktelenebb falvakban, a hol a nép is durvább volt ugyan, de a papok sem lehettek a legkiválóbbak. Ennek megítélésére elég hivatkoznunk arra a panasz-sorozatra, melyet Laza Miklós szatmár-egyházmegyei esperes, 1652-ben lelkésztársai nevében terjesztett a Csengerben egybegyűlt vármegyei közönség elé és élőszóval bővebben is kifejtett. Leírjuk ezeket a pontokat, hogy e kort annál hívebben visszatükrözzék:[14])

,,[1]) Szabó Péter, gyarmati, az megsentenciázott személylyel szabadon lakik. [2]) Morócz János nemes személy, mándi, káromkodó. 3. Végh János felesége, fülpösi, szidalmazta az predikátornét ; ellenben az predikátorné az nemes asszonyt, melyért semmi törvényes dologban nem akar előmenni. 4. Jékei Ferencz, géberjéni, az prédikátort igazmondásáért megszidalmazta, megkergettette. 5. Kis András, majtisi nemes személy, az prédikátort, hogy fiát lopásért kipredikállotta, megszidalmazta ; ennek előtte prédikátorra ugyan fegyvert is fogott templomban. 6. Biró István, lázári, Daróczi Zsigmond tiszttartója, erővel az templomba jár. (Ilyen exkommunikáczió még több is olvasható.) 7. Szegedi István, Prínyi Zsigmond úr szolgája, prédikátor fia, jámbor indulatjáért erővel megfogattatott, hogy fizetésért szolgáljon. Azután még attestatumot is extrahált tőle, hogy ott marad. De ezt mi hagyni nem fogjuk ; ugy ítéljük, hogy jobbágyságra kötelezte őket. 8. Verebi András, Kaposi Péterné jobbágya, kiszsadányi, erővel az parochiára ment : az tehenet elhajtotta, az predikátort megverte pálczával. 9. Nagyarban incesztuózusok vadnak, kiket csak imígy-amúgy büntettek. Ministert is szidalmazták. 10. Az ogri prédikátort egy parasztember, Urai Gáspár uram jobbágya, meghányta. Az patrónusoktól, Urai uramtul kérték törvénybe, de nem adta ő kegyelme. 11. Az gyarmati predikátor ur lovait Penyigén duggatták. Mely lovak felől Ispán Ferencz uramat rekvirálva, dolgában nem procedálhatott.“

Ilyen dolgok történtek a reformáczió virágzása korában, mikor az II. Rákóczy György uralkodása alatt államvallás volt.

A vármegye közgyűlése azután az e panaszokra hozott határozatában megmagyarázta a prédikátoroknak, hogy hazánk törvényei és nemzeti szabadságunk szerint, a nemes ember nem ítélhető el törvényes eljárás mellőzésével, s hogy szabályrendeleteket sem alkothat a vármegye az ország törvényei ellenére. Azután így folytatja : ,,Annak okáért az nemes vármegye az nemesség ellen nem adhat authoritást az ekklézsiai miniszteriumnak az exkommunikációra. Ha arra őkegyelmek az országgyűléssel ártikulust csináltatnak, ugy procedáljanak őkegyelmek az exkommunikációval. Az előadott punktumokat az mi illeti : 1. Az publikus malefaktorok ellen Ispán úr inkvirálván, procedál, ut magisztratus. 2. Az minemü priváta injuriái vadnak predikátor uraméknak őkegyelmeknek : vagyon őkegyelmeknek authoritások, mind nemes emberrel, mind parasztokkal való perlekedésben ; procedáljanak az szerint őkegyelmek. Egyébiránt oly szabadságot nem adhatunk őkegyelmeknek, melylyel magunk se birunk. 3. Az nemes vármegye kéreti az ekklézsiát, ha lehetséges, őkegyelmek Szabó Péternek és feleségének engedjék meg a rekonciliációt. Ha pedig őkegyelmek nem engedhetik, az asszonynak első ura, Szatmártt lakozó Lázári István, cum proscriptionalibus requirálja Ispán urat ; őkegyelme procedálhat. 4. Majtisi Kis András dolgát az nemes vármegye publicum maleficiumnak ismervén, Ispán ur inkviráltat és procedálhat ellene. 5. Jékei Ferencz úr excessusa felől az nemes vármegye requiráltatni fogja Mosdósi Imre urat böcsületes követei által, hogy Jékei urat efféle excessusától megfenyítteti, az kik penig az predikátort kergették, megfenyíti. 6. Noha Szegedi István prédikátor fia lévén, degenerált, pápistává lött, magát kötelezte Prínyi



Balassa Menyhért.



Szulejman szultán.



Schwendi Lázár.



János Zsigmond.

Zsigmond uramhoz : mindazáltal az nemes vármegye az szent ekklézsia interpositiójára rekviráltatja Prinyi Zsigmond urat. 7. Az nemes vármegye kéreti az szent miniszteriumot, minden simplex delatióra ne excommunicálják az paraszt személyt is. Hanem rebus compertis vel jure decisis legyen az excommunicatio etiam ex parte rusticorum. 8. Az mi az mostani puritanusságot nézi, az nemes vármegye kéreti püspök uramat és az szent ekklézsiát, legyen szava, animadversiója felőlük. Egyébaránt az nemes vármegye nem paciálja, hanem hozzá nyúl effélékhez comperta rei veritate."

A puritánok ellen azért gyürkőzik ezen alkalommal oly határozottsággal a vármegye, mert ez az Angliából ideszakadt protestáns felekezet, mely a vallásból ki akarta küszöbölni a püspöki egyháznak utolsó nyomait is, ezen időben nagy hódításokat tett Erdély és Kelet-Magyarország reformátusai között és ezt a vezető elmék orthodoxia-ellenesnek tartották.

A vallás-erkölcsi élettel kapcsolatban szólanunk kell az akkori szokásokról is. A török hódítás előtti békés időkben a magyar ember kint lakott a falujában, vagy a tanyáján, függetlenül, mint egy kiskirály. A zavaros korszakban a főurak várakat építettek maguknak, más vagyonosabb birtokosok pedig a városokban vonták meg magukat. A ki ezt birtokai kezelése miatt nem tehette meg, az falujában maradt. Valami pompás lakást épitenie nem volt érdemes, mert hol a török, hol az erdélyi darabont gyujtotta fel, a mi pedig épen maradt, azt a német zsoldos rabolta ki. Alacsony, padló nélküli, mestergerendás vályogházakban lakott a magyar nemes, a paraszt pedig félig-meddig földbe épített szalmás kunyhójában, a minőben a mai szegedi kubikos, melyért akkor se kellett nagyon búsulnia, ha elpusztult. De annál inkább kitett a nemes ember magáért, ha nyilvános ünnepélyen kellett megjelennie, vagy ha magánélete jutott valami nevezetes fordulóponthoz. Egyebe úgy sem volt a földjén és marháin kívül, meg a mit terméséből a dúló hadak meghagytak ; így hát a fényes ruhákban gyönyörködött. Csakúgy ragyogott az aranytól és drágakövektől asszonyával együtt, ha valahol megjelent. Ma már a nevét sem értjük annak a sok drága ruhának, a mit féltékenyen őrzött ládáiban.

Nagy fénynyel mentek végbe a lakodalmak. Kiváltképpen, ha valamelyik köztisztviselőnek, szolgabírónak vagy esküdtnek volt ilyen istenes szándoka, akkor nagy tisztességtudással hívta meg élőszóval avagy pecsétes levélben az egész megyegyűlést, mint az ő jóakaró nagy urait, patrónusait és fautorait, tudtul adván, hogy kinek az istenfélő hajadon leányát választotta el magának élettársul s kérvén továbbra is atyafiai jóindulatjokat.

Mély erkölcsi érzés és alázatos keresztényi magokbaszállás jellemzi végrendeleteiket. Többnyire elmondják egész életök sorsát, s az Isten vezérlő kezének működését látják annak különféle viszontagságaiban. Azután rendelkeznek tisztességes eltakarításukról, hátramaradt javaik felosztásáról, nem feledkezve meg hűséges szolgáikról sem.

IV.

BOCSKAY, BETHLEN ÉS A KÉT RÁKÓCZY GYÖRGY KORA.

Ezerötszázkilenczvenhárom óta, a mely időben a vármegyei jegyzőkönyvek és egyéb ügyiratok kezdődnek, tisztább képünk van az egész törvényhatóság beléletéről. Előttünk áll a vármegye nemessége, a mint azokban a zavaros időkben hol itt, hol ott egybegyűlve, meghányja-veti az ország állapotát és saját belügyeit : tisztviselőket választ ; követeket küld az országgyűlésre ; ha visszatértek, meghallgatja a rendek törvényerőre emelt végzéseit ; azokhoz képest veti ki az adót és rendeli el a fegyveres fölkelést ; gondoskodik a közbiztonságról, igazságot szolgáltat, írásba foglalja egyesek jogait és kötelességeit stb. Szóval : örökké mozgó kis országgyűlés képe tárul elénk, melynek a legnagyobb baja gyakran éppen az, hogy teljes önállóságra van utalva, mert akárhányszor azt sem tudja, kinek engedelmeskedjék : a magyar királynak-e, az erdélyi fejedelemnek-e, vagy a török basának. Ilyen válságos viszonyok között, mikor maguknak is drága a jó tanács, követ érkezik hozzájuk Szabolcsból vagy Ugocsából ; megbízó-levele is van, de nincs abban egy szóval sem elárulva, hogy miért küldik. Csupán any-

nyit tartalmaz az irat, hogy „N. N. szerelmes atyánkfiát küldjük hozzátok bizonyos fontos ügyek megbeszélésére; higyjetek neki mindenben, a mit mond, s aztán útbaigazításotokkal ellátva küldjétek őt vissza hozzánk". A megye főbb emberei összedugják fejüket az érkezettel s aztán — már tudjuk, miről van szó — eldöntik, hogy az erdélyi fejedelem parancsát kövessék-e, vagy a magyar királyét. Nem foglalják írásba megállapodásukat, hanem a szerint cselekesznek, ha ugyan közben más oldalról nem fúj a szél.

Megyegyűlések.

A megyegyűléseknek nincs állandó helyük. A Szamos-köznek alig van olyan községe, melyben egyszer-kétszer ne lett volna. Feltűnő, hogy a mai vármegyei székhely, Nagykároly ugyanezzel nem dicsekedhetik. Szatmár csupán akkor részesül e megtiszteltetésben, ha a rendek a városi tanácscsal, és várbeli kapitánynyal jó viszonyban vannak. Ámde az előbbit legtöbbször halálosan gyűlölték, mert az nem igen volt hajlandó a városban lakó nemesek előjogait figyelembe venni; a mi pedig a vár parancsnokát illeti, tudjuk, hogy az a kormány és az állami hatalom képviselője volt; már pedig a magyar embernek természete, hogy azzal ellenkezzék. Így tehát mellőzték ezt a legtermészetesebb középpontot s olyan helyre mentek, hol a helyzet urainak érezték magukat. Úgy látszik, olyan formán ment ez, mint a mai papi gyűléseken: ott gyülekeztek össze, a hol az odavalók, mint szíves házi gazdák, az a nélkül is csekély számra leolvadt nemességnek az ellátást előre is felajánlották.

Mintegy szemléltetésül felsoroljuk nehány évtizednyi időszakból a vármegyei gyűlések helyeit. — 1593-tól 1604-ig állandóan Domahida „város". Az 1605. év a Bocskay felkelése miatt igen mozgalmas; mintha a nemesség mindig nyeregben ülne, tíz közgyűlést tart: január 2-án Sátoraljaújhelyen, Zemplén vármegyében hadi útja közben; február 7-én, április 6-án, május 7-én és 21-én és junius 20-án Szatmárott; julius 25-én Domahidán; augusztus 20-án, szeptember 5-én és 17-én Csengerben; október 5-én, 28-án és deczember 28-án Óváriban. A következő 1606. évben Óváriban ötször, Csengerben, a néhai Melith Pál kastélyában egyszer gyűléseznek. — 1607-ben Szatmárott kétszer, Óváriban négyszer. — 1608-ban részint Csengerben, részint Óváriban. — 1609-től 1611-ig a csengeri „várban". — 1612 és 1613-ban Szatmárott. — 1614-ben: Szatmárott, Csegöldön és Csengerben. — 1615-ben Csengerben. Ezután több éven át nincs megnevezve a hely; úgy látszik Szatmárott. — 1629-ben Szatmárott egy színben (in umbraculo) a várral szemben; valószínüleg a mai piacz helyén az iparosok vásárcsarnoka lehetett. — 1632-ben Csengerben és Gacsályon. — 1633-ban Csegöldön, Óváriban és Batizon; ez utóbbi helyen öt ízben. — 1634-ben Gyarmaton, Lázáriban, Csengerben, Nagypeleskén. — 1635-ben e két utóbbi községben. — 1636-ban Csengerben, Batizon és Csegöldön. — 1637-től 1643-ig Szatmár, Lázári, Batiz, Csenger és Csegöld váltakoznak.

A vármegye-gyűléseket a czélhoz képest, mely végett egybehívattak, különbözőképpen nevezik. Van congregatio generalis, melyben az egész nemesség megjelenik; particularis, hova a tisztviselőkön kívül csupán az érdeklettek hivatalosak. Amannak egy faja a congregatio restauratoria, tisztújító-közgyűlés. Emezé: a sedes judiciaria, vagy röviden sedria, hol igazságot szolgáltatnak; a sedes sigillatoria, melyben közhitelességű okiratokat készítenek; a sedes rectificatoria, vagy defalcatoria, hol az adózás alapját alkotó porták, azaz jobbágykapuk számát helyesbítik. Majd lesz alkalmunk látni egy ilyen összeírást.

A nemesi fölkelésen (insurrectio) és az adón (dica) kívül legtöbb szó esik e korszak vármegye-gyűlésein a hajdúk és a rablók garázdálkodásairól. Mindkét csapást a török világ zavaros állapotaiból lehet megfejteni. Mert az a szegény magyar jobbágy, kit az ellenséges hadak vagy az ő védelmére hivatott rendes hadsereg sarczolásai mindenéből kiforgattak, elkeseredésében földönfutóvá lett s vagy beállott zsoldos katonának, a mint azon időben nevezték: hajdúnak, vagy pedig rablásból tengette életét. De bármelyik esetben ép oly könyörtelen fosztogatója lett embertársainak, mint a mily kevés irgalmat ismertek ő vele szemben. Mintegy másfél századon keresztül a vármegye folyton a legkegyetlenebb határozatokat hozza ellenük: üldözni kell mind őket, mind pártfogóikat s ha kézrekerültek, ki kell őket végezni — így szóltak a végzések. De mivel a viszonyok nem változtak, garázdálkodásaik sem szüntek meg.

A vármegye jegyzőkönyvei abban az időben kezdődnek, mikor a magyar haza két része újból egyesül a törökök kiűzésére. Rudolf király és

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, szövetkeznek egymással erre a czélra, 1595-ben az ország rendeinek hozzájárulásával megállapítják a kölcsönös szerződés pontjait, melyek értelmében Báthory Zsigmond elismeri Rudolfot hűbéruráúl, de egyébként teljes cselekvési szabadságot nyer; Rudolf biztosítja az erdélyi fejedelemnek s maradékainak országa birtokát, ha pedig a megindítandó háborúban azt elvesztené, a Német-birodalom területén mást ad neki helyébe. Zsigmond a szerződés zálogául a Habsburg-házból egy királyi herczegnőt kap feleségül s az aranygyapjas-renddel ékesíttetik föl. Ezt a szerződést még reményteljesebbé, de egyszersmind bonyolulttá is tette az, hogy a török szultántól elpártolt moldvai és havasalföldi oláh vajdák is hozzá csatlakoztak.[1]) Mikor Báthory Zsigmond ilykép biztosítottnak látta helyzetét, bátran visszautasította Szinán hadvezérnek élelmi- és hadiszert, meg fegyveres segítséget követelő parancsát.[2]) A háború tehát roppant erőfeszítéssel megindúlt az egész vonalon.

Innen van a vármegyében is az általános mozgolódás. Sebtiben és felületesen leírt határozatok tesznek tanúságot az ideges sietség felől. Megszámlálják a portákat, szedik a dikát (hadi adót), fölkél az egész nemesség.

Már a háború legelején, 1593-ban, mikor Szinán nagyvezér betörésétől rettegett az ország, a felsővidéki vármegyék báró Tiefenbach Kristóf főkapitány elnöklete alatt részleges országgyűlést tartottak, melyben elhatározták, hogy Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyék oltalmára Báthory István országbíró a tiszántúli nemességgel készen álljon. A sereg ellátása czéljából meghatározták az élelmi szerek árát: a tehén és juh-hús fontja másfél pénzen, a sör itezéje egy pénzen, a boré annak minősége szerint árusíttassék, kenyérről pedig az említett vármegyék alispánjai gondoskodjanak. E végre Báthory István a sajátjából száz köböl szemes életet ajánlott. Azonkivül Szatmár és Ugocsa vármegyében 1000 magyar forintot róttak ki, hogy ez összegen a szatmári vár őrségét kiegészítsék. Addig is, mig ez az összeg egybegyűl, Melith Pál, a szatmári vár kapitánya, előlegez 1000 frtot a zsoldosok fizetésére, de azalatt a feltétel alatt, hogy ezt a nevezett vármegyék neki megtériteni tartoznak.[3])

Az 1594-iki tatárjárás.

A rettegett betörés nem következett be, mert Szinán 1594-ben a Dunántúl meghódítására indult és Győrt fogta ostrom alá. De másfelől vonult át vészes fergeteg a vármegye területén. A töröknek ugyanis szokásuk volt, hogy ha nagyobb hadjáratot intéztek Magyarország ellen, ráparancsoltak a Fekete-tenger éjszaki partvidékén lakó tatárokra, hogy velök egyidejüleg törjenek be az országba. Ilyen tatárcsorda vonult át 1594-ben is Szatmár vármegyén s azt tűzzel-vassal pusztítván, tovább haladt, hogy Győr alatt Szinánnál egyesüljön.[4])

Minthogy a hadjárat nem végződött döntő eredménynyel, a Báthory Zsigmonddal kötött s már részletezett szerződés értelmében annál nagyobb erővel készültek a jövő évi hadakozásra.

A mezőkereszt-tesi ütközet hatása.

Az erdélyi fejedelem kezdetben derekasan megfelelt a hozzáfűzött reményeknek. Szinán nagyvezért kikergette az országból s Havasalföldön is tovább üldözvén, Gyurgyevónál 1595-ben döntő ütközetben megverte. III. Murad szultán úgy érezte, hogy turbánján megremegett a félhold; azért ősei példájára kezébe vette a próféta zászlaját, hogy támadó háboruval a török fegyvereken ejtett csorbát kiköszörülje. Mezőkeresztesnél volt a döntő ütközet, egyik legnagyobb csata, melyet valaha mohamedánok és keresztények vívtak egymással s a melynek a kereszténység részéről csúfos visszavonulás lett a vége.

A mezőkeresztesi ütközet lehangoló eredménye megingatta a Báthory Zsigmond lelki egyensúlyát. Ide-oda kapkod s mint valami szeszélyes asszony szüntelenül változtatja elhatározását. 1597 elején lemond fejedelemségéről s feleségét, Mária Krisztierna főherczegnőt Kővárba záratja. 1599-ben már megint Erdélyben van s átveszi a kormányt. A következő évben ismét lemond róla nagybátyja, Báthory Endre részére. De ezt Mihály, havasalföldi vajda támadja meg és teljesen megsemmisíti. Báthory Zsigmond alkuba bocsátkozik a törökkel, hogy visszaszerezze fejedelemségét, de nem kap segitséget, sőt követeit is lealázó üzenettel küldik vissza. Igy aztán magára hagyatva, kicsi számu lengyel és magyar hadait Mihály vajda szétszórta. És most Zsigmond állhatatlansága miatt megesett Erdélyen az a szégyen, hogy egy balkán eredetű barbár despota uralma alá került, a ki martalócz hadaival rémítő módon fosztogatta. A kétségbeesett rendek a császárt hívták segitségül, hogy mentse meg őket e tűrhetetlen helyzetből. Rudolf a kegyetlenségéről híres Básta kassai főkapitányt

küldte el Mihály vajda kiverésére s az ország átvételére. Ez időtől fogva Básta hadi műveleteinek középpontja Szatmár lett ; innen indúlt ki hódító útjaira s ha szorult helyzetbe jutott, ide vonúlt vissza. Seregét tehát legnagyobb részben Szatmár vármegyének kellett élelmezni. Nem maradtak fenn ugyan leveles adatok zsarolásainak részleteiről, de eleget mond a rendeknek az 1605. évi korponai gyűléséről Rudolf császárhoz felterjesztett következő panasza : ,,Básta György Erdélyt hallatlan kegyetlenséggel úgyannyira elpusztította, fölégette, népét levágatta, minden marhájokat prédára vetette, hogy nemcsak hogy Bocskay urunk őfelségének életében, de még ötven esztendő mulva sem épülhet fel teljesen; azonképpen Szatmár táját és a Tiszántúl való földet is mindenestől."[7])

A nemesség úgy segít magán, a hogy tud. Tőlök telhetőleg oltalmazzák egymást a fosztogató katonák ellen és erősítgetik házuk tájékát. E viszonyok képét tünteti föl a vármegyei levéltárban található legrégibb missilis levél, melyet Károlyi Mihály az irínyi és porteleki nemes urakhoz, az ő barátjaihoz és szomszédjaihoz intézett. [8]) :

,,Köszönetem és magam ajánlása után Istentől sok jókat kívánok kegyelmeteknek megadatni.

Minthogy mostan az károlyi házamat akarom építtetni, emlékezhetnek kegyelmetek arra, hogy ez sok háborúságok között én a kegyelmetek személyének oltalommal voltam : kérem azért kegyelmeteket szeretettel, kegyelmetek amiből (lehet), segétsen meg. Az veszendi erdőmön vágattam hatvan öreg szálfákat le, épöletre valót. Kegyelmetek az falukon levő marhás emberekkel annak idehozásában segéttessen meg, ugyhogy minden marhás ember onnat egy-egy palánkfát hozzon fel. Ennek utánna is, kit Isten ne adjon, ha kévántatik, én is az kegyelmetek személyének oltalommal leszek. — Isten kegyelmetekkel. Datum ex Károly, 4. die Maji, 1602. Kegyelmetek szomszéd barátja, Károlyi Mihály m. pr."

De azért a magyar is bántja a magyart. Szatmár és Szabolcs vármegyék az országgyűlés színe előtt kénytelenek panaszkodni, hogy őket Kálló vár urai kényszerítik fa- és egyéb teherhordásra.[9])

A védtelen pór van a legtöbb zaklatásnak kitéve. Nem elég, hogy a nagy adót fizeti és Básta zsoldosa mindenéből kifosztja: csoportonként hajtják őket Szatmár és Ecsed alá, hogy a várakat erődítsék. Szükséget szenved a föld népe abban is, a mi a legnélkülözhetetlenebb, a sóban. Mióta Básta a máramarosi sóbányákat elfoglalta, a só mázsája három forinttal drágult ; ezért a szállítók nem is mernek oda menni.[10]) A városok falai között érzik magukat az emberek legbiztosabban ; a jobbágyok, ha szerét ejthetik, megszöknek uraiktól és Szatmárra vagy Németibe menekűlnek, hol a két tanács szívesen fogadja őket. E miatt nagy a panasz és általános a gyűlölet a vármegye részéről ellenök.[11])

Básta Erdélybe érve, a Mihály vajda seregét Miriszlónál, 1600 szeptember 18-án tönkretette. De azután ismét megbékélt vele és együttes erővel támadták meg az ujból alkalmatlankodó Báthory Zsigmondot, kit 1601 augusztus 3-án a goroszlói csatában sikerült végkép ártalmatlanná tenniök. A szerencsétlen ember végre belátta, hogy hasztalan erőlködik visszaszerezni a magától könnyelmüen eldobott szerencsét, és hogy egykor virágzó hazáját is pusztasággá tette már, végkép lemondott fejedelemségéről s Lobkovicz várába költözött. Básta a vajdával egy ideig közösen kormányozta Erdélyt, de később, 1601 augusztus 19-én, valószínüleg, mert veszélyes ellenfelét látta benne, megölette őt és a maga kezébe ragadta az uralmat.

Erdélyben Básta kegyetlenségei oly gyűlöltté tették a német uralmat, hogy ismét visszakívánkoztak a török szultán oltalma alá. E mozgalom éltető lelke Székely Mózes volt, ki kezdettől ellenállott Bástának; de ez utóbbinak sikerült őt a nyugatról betört hajdúk s a Havasalföld felől bejövő Radul vajda segítségével az országból kiszorítani. A nemzeti párt most őt hívta be a németek kiverésére. A szultán reá ruházta az erdélyi fejedelemséget s tetemes török csapatokkal is segítette. Igy aztán rövid idő alatt annyira úrrá lett Erdélyben, hogy a megszorult Básta seregét a várakba szétosztotta s Szatmárra menekült. Innen szólította föl Radul vajdát, hogy jőjjön segítségére. Radulnak nem volt kedve. De szívesen jöttek a martalócz csapatok vezérei : Deli Markó és Rácz György. A székelyek egy része is hozzá csatlakozott, úgy hogy több volt a székely a

magyar nemzeti eszmét letiprani vágyó gyülevész seregben, mint az oláh és a rácz. Később kénytelenségből Radul is követte őket. Csupán ekkor mert Básta ismét kimozdulni Szatmárról, hogy Radul győzelmével ismét kegyetlenkedéseinek színterévé tegye Erdélyt.

Ez a teméntelen sok nemzeti szenvedés vetette felszínre Bocskayt, kinek Bocskay István.
szintén rettegnie kellett a németek haragjától, mert nyilvánosságra jutott, hogy az erdélyi száműzöttekkel összeköttetéseket tart fenn. 1604-ben nyiltan kitűzte a felkelés zászlaját ; tudta,hogy a vallásuk miatt üldözött protestánsok örömmel csatlakoznak hozzája. Szerencséjére a harcz és zsákmány után vágyó hajdúkat rögtön megnyerte ügyének s miután az erdélyi rendek őt Medgyesen fejedelmükké választották, az országot megtisztította a német hadaktól s 1605 elején már Szatmár várát ostromolta.[12])

A felkelés kitörésekor a vármegye rendei nehéz helyzetben voltak. Szívök ugyan Bocskay felé vonzotta őket, de a szatmári haderőtől való félelmükben kénytelenek voltak a császári tábornokok parancsainak engedelmeskedni. A domahidai gyűlésen Rápolti Nagy Mátyás alispán közölte velük Belgiojoso kassai főkapitány és Beck szatmári várparancsnok rendeleteit, hogy Beregszászból élelmet szállítsanak a várőrség részére. Készséggel engedelmeskedtek és elhatározták, hogy tovább adják ezt a parancsot jobbágyaiknak és 12 forint pénzbírság terhe alatt kötelezik őket rá, mint közmunkára.[13]) — 1604 július 9-én Beck általános fölkelésre szólította föl a vármegye rendeit.[14]) Fegyvert fogtak ugyan, de nem a Habsburg-uralom megszilárdítására, hanem a veszélyeztetett alkotmány és vallásszabadság védelmére. Tanúskodik arról az a félig-meddig olvashatatlan, ó-magyar helyesírásban szerkesztett vármegyei határozat, mely így kezdődik : „Az minemő dolgokrull az orzagh vegezett Bockay Uram ó nga kywansagawal, orzagul az urak és nemesek Anno : 1604. . . . .“ Bármily tapogatózva indulnak, örömmel üdvözöljük e sorokat, mert először tünnek föl honi nyelvünkön a vármegye jegyzőkönyvében, a nemzeti irány jeléül.

A vármegye nemessége kitörő lelkesedéssel csatlakozik Bocskay seregéhez. Ennek az érzelmi fellendülésnek tulajdoníthatjuk azt, hogy 1605-ben tízszer is egybegyűlnek a vármegye rendei. Január 2-án Sátoraljaújhelyen hadi útjok alatt : január 14-én Szatmár városában ; február 7-én ismét Szatmáron s itt elhatározzák, hogy abból a nyolcz ökörből, melyeket az ágyuk vontatására adtak, hattal Becsky György szatmári várkapitányt, kettővel pedig Bagossy Pál alispánt ajándékozzák meg.[15]) Április 6-án azért gyűlnek össze, mert ellenséges támadástól kell tartaniok ; azért elhatározzák, hogy a nemesség fejenként keljen fel, a jobbágyok közül pedig minden ötödik ember álljon fegyverbe és vonuljon Halmi alá.[16]) Május 7-én a szerencsi gyűlés határozatait hirdetik ki, melynek értelmében a nemzet Bocskayt elismeri Magyarország fejedelmének. Egyúttal Becsky György kérésére hallgatva, ingyen-munkára kötelezik jobbágyaikat a szatmári vár körül.[17]) Hasonló tárgyak felől tanácskoznak julius 25-én és augusztus 20-án.[18]) Okt. 5-én általános a zavar; mutatja ezt az a körülmény, hogy a vármegye jegyzője nincs jelen a gyűlésen, mert a törökök, tatárok, ráczok és oláhok elől elmenekült.[19]) Ezek Bocskay hadseregéhez tartoztak, kik szövetségeseik földjén éppen úgy pusztítottak és raboltak, mint ellenséges területen. Október 28-án országgyűlési követeiket választották meg. Ezeknek azt adták utasításba, hogy sorolják el a vármegye rendeinek sérelmeit, különösen pedig, hogy a király semmiféle közhivatalra nem alkalmaz magyarokat s hiába oly vitézlő nép a magyar, a szatmári vár parancsnoka, sőt még a mezei hadak kapitányai is mindig idegen származású emberek, kik úgy rendelkeznek a vármegye közönségének javaival, mintha a sajátjuk volna.[20]) Az év végén, aprószentek napján tartják utolsó gyűlésüket és ezen Bocskay Miklóst főispánjukká választják.[21]) Igy végződik a nagy nemzeti felbuzdulás legsikeresebb éve, az 1605. esztendő.

Közben a békealkudozások is sikerrel haladtak előre, mert Bocskay egész Magyarországot hatalma alá hajtotta s a felkelőket a velök szövetkezett osztrák rendek is támogatták. Az 1606. évi május 24-én tartott óvári gyűlésen a vármegye követei a kassai végzések örvendetes hírével számolhattak be küldőiknek.[22]) De általános örömet csupán a Mátyás főherczeg fáradozásával létrejött bécsi béke hozott 1606 junius 23-án. Ennek bennünket érdeklő legfontosabb pontjai voltak, hogy a protestáns vallás szabadsága biztosíttatott és Szatmár vármegyét Szatmár várával együtt Bocskay kapta. De nem sokáig örvendhet-

tek őseink a nemzeti hős dicsőségének s benne új uruknak, mert Bocskay még ugyanaz év deczember 29-én váratlanul meghalt. A bécsi béke értelmében Szatmár vármegyének Szatmár várával együtt vissza kellett szállania a császárra. Bocskay Miklós a mindenre kész hajdúkban bízva, egy ideig vonakodott átadni a várat, de a kassai gyűlés rendjeinek intelmére meggondolta a dolgot és átadta az erősséget a vármegyével egyetemben.[23])

Bocskay István rövid uralkodása állandó nyomokat hagyott maga után a vármegyében, mert új arisztokracziát teremtett. A régi nemesség köréből Dengelegi Miklóst, a hajdúk egyik vezérét emelte ki különösen.[24]) Tanácsosává tette és e vármegyére vonatkozólag mindenben az ő útmutatásai szerint járt el.[25]) Még később is, Báthory Gábor fejedelem idejében, bár a vármegye nem tartozott Erdélyhez, annyira megbecsülték, hogy az udvari ünnepélyekre is meghívták.[26]) Azonban még nagyobb jelentőségű az, hogy Bocskay István, harczosainak szolgálatait jutalmazni akarván, nekik részint birtokokat adományozott, részint pedig czímeres nemes-levelet, úgynevezett ármálist adott. A bécsi béke ez utóbbiakat meghagyta szerzett előjogaik birtokában, de az előbbiekre vonatkozólag azt határozta, hogy a donácókat felül kell vizsgálni, mert általuk esetleg a király hívei károsodnak. E czélból az 1607. évi május 8-án tartott óvári gyűlésen megjelentek Gimesi Forgács Ferencz és Nagylúcsei Dóczy András királyi kiküldöttek s a nehéz kérdést eligazították.[27])

Báthory Gábor.

Báthory Gábor idejében viszonylagos békét élvezett Szatmár vármegye s zavartalanúl élt önkormányzati jogával. — 1610 október 12-én iktatták be a rendek Dóczy Andrást főispáni hivatalába s ez ünnepélyes tényt ritkaságképpen magyar nyelven vezették be jegyzőkönyvükbe, ily formán: „Leött Gwőlessünk Chengerben az szokoth helién Vármegjénknek. Az Tekintetes es Ngos Nagy Luchey Doczy Andras Urunk eő felsege koronas kyralyunk feő Tanacha, aztalnokja, magiar orzagh mester, az Tizan innen lévő földnek Generalisa es Szathmary feő vegh Váranak feő Capitannya, azonkevül Bars varmegjenek feő Ispannja es az Maximilian herczegh urunk komornikja tette le az juramentumoth az Szathmáry warmegyey feő Ispanságra".[28])

Ez időben ujból felélednek a régi viszályok Szatmár város és a vármegye között. Németi és Szatmár vonakodnak az urak szökevény jobbágyait kiadni. E miatt a rendek az országgyűlés elé viszik sérelmeiket s ott oly határozatot eszközölnek ki, hogy a városok, ha önkormányzati jogukat bebizonyítani nem tudják, a megye hatásköre alá tartoznak.[29]) Kétes értelmü döntés, mely uj magva lett a későbbi viszályoknak. De mikor a két város között is kitört a vásártartási jog fölött a belviszály, a testvérharcz szenvedélye annyira elvette eszüket, hogy a vármegyénél kerestek igazságot s ezáltal csaknem elvesztették önállóságukat. E művelődéstörténeti oldala miatt nevezetes ügyet Nyirő János szatmári főbiró adta elő a következőképpen: „Szatmárnak és Németinek, mint két külön városnak külön jussai és kötelességei vannak. Ezerötszázhatvanöt óta, mikor a vár a pogányoktól (?) elpusztíttatott és ujból fundáltatott, mindkét város szabad sokadalmát és heti vásárát, nemes nemzetségek lakván a várat, a vár előtt kiáltották ki s itt volt mind a sokadalom, mind a vásár. De Bocskaytól a németiek azt kivánták, hogy nekik is legyenek vásáraik a saját piaczukon. A szatmáriak erre „várasul" azt mondták, hogy ha a fejedelem megengedi, nem mondanak ellen. De Bocskay halála után a németiek mind a palatinust, mind a vármegyét megkörnyékezvén, azt teszik, hogy külön sokadalmat is tartanak és a szatmáriak vásárjain is árulnak és ezáltal az itteni czéheknek jelentékeny károkat okoznak." — A vármegye a németi jegyző meghallgatása után azt végezte, hogy felsőbb helyről ujabb döntésig tartsa magát mindkét fél a palatinus rendeletéhez.[30])

A két város azonban csakhamar kiszabadította magát a vármegye fensőbbsége alól és a királyi kamarában bízva, bátran megadóztatta a kebelében lakó nemeseket. Ennélfogva az ellenségeskedések soha sem szünetelnek. Ez az ellentét 1668-ban a vármegye részéről valóságos hadüzenetben tört ki a következő határozat alakjában: „Mivel Szakmár városa az nemes vármegye sokszori rekviziciójának, hogy mind a köztük lakó, mind a künn lakos nemességnek injuriáltatásától tartózkodjék, supersedeálni meg nem szünik, naponként is ujobb-ujobb alkalmatlanságokat követvén el rajtok: hogy ezen injuriáltatások jobb módjával separáltassék, az nemes vármegye unanimi voto konklu-

dálta, hogy a szakmári lakosokat, az kik nemesek nem volnának, sehol utazni, útjokban megszállani, marhájokat útjokban kibocsátani, azokat valahol az vármegyén teleltetni meg nem engedik ; fát vagy egyéb é ést a vármegyében vásárolniok, adniok, venniök nem szabad ; réveken által nem vitetnek, vámokon át nem eresztetnek. Ha pedig nemes ember ez ellen vétene, primo in 50 flnis, secundo in 100 flnis konvinkáltatnak ; parasztok először 12, azután 24 frt birságot fizetnek".[31]) — Valódi kiközösités ez, melyet csak úgy tudunk megfejteni, hogy az akkori nemesség a középkori gondolkozás bilincseit magáról lerázni nem tudva, rendi érdekeit az ország java fölé helyezte.

Báthory Gábor erőszakos halála után, 1613-ban Bethlen Gábor lett Erdély fejedelmévé. Az ő uralkodása alatt az ország-világszerte fenforgó vallási és érdek-ellentétek által ismét Európa egyik csataterévé lett Szatmár vármegye. Ugyanis Mátyást a hitbuzgó II. Ferdinánd követte a trónon, ki nem tudta türni, hogy örökös tartományaiban a protestánsok nem csupán vallási szabadságot élveznek, hanem parancsoló állást is foglalnak el. Ennélfogva a vallási érzelmeikben megsértett cseh rendek Frigyes pfalzi választót hívták meg királyuknak, a ki a protestáns fejedelmek fegyveres segítségére számíthatott. Ezzel a harcz koczkája eldőlt és megkezdődött a harmincz éves háboru. Bethlen tudta, hogy kötelessége protestáns hitsorsosainak segítségére menni ; mert ha azok a Német birodalomban leveretnek, Magyarországon is elveszett a vallásszabadság. Ezért 1619-ben fegyvert fogott. Bethlen Gábor

E közben, annál a szövetségnél fogva, melyet a magyar rendek az osztrák rendekkel 1606-ban kötöttek, s melyben egymásnak örökre jó szomszédságot és kölcsönös szeretetet igértek,[32]) élénk összeköttetésbe léptek az osztrákok Szatmár vármegyével is. Starfer Zakariást küldték ide a szövetség felujítása czéljából.[33]) Nehéz helyzete volt a vármegyei nemességnek, mert a szatmári vár miatt nem követhette szabadon elhatározását. De mihelyt az első Bethlen-zászlók feltüntek a látóhatáron, örömmel sorakoztak azok alá. Bethlen Gábor 1619. szeptember 26-án Kassáról keltezett levelében parancsolja a szatmár-vármegyei rendeknek, hogy tizenötöd napra jól felfegyverkezve valamennyien táborában legyenek.[34]) Hatástalan maradt gróf Forgách Zsigmond nádorispán felszólítása, hogy maradjanak a királyhoz hívek és őrizzék meg a békességet.[35]) De mikor a háboru mind tovább nyúlt s Bethlen szövetségesei, a cseh felkelők, Prága alatt határozott vereséget szenvedtek, úgy látszik, hogy a szatmármegyei nemesség is attól félt, hogy Ferdinánd király éppen oly könyörtelenül meg fogja őket birtokaiktól fosztani, mint azt a cseh protestánsokkal tette, kezdték magukat kivonni a hadi szolgálat alól, sőt sokan titkon haza szöktek. Erre mutat Bethlen 1621. évi fenyegető levele, melyben ezeket a szomoru tüneteket a vármegyei rendek szemére hányta ; erre egy másik is, melyben azt írja, hogy a vármegye 700 lovasából csupán 500 jött meg. „Be ne teljesedjék, — úgymond, — Pázmány Péter jövendölése, hogy ami 4000 embert a vármegyék adnak, az két hét alatt mind megszökik." Egyúttal értesíti őket, hogy Monoky Miklós parancsnoksága alatt fognak állani, kit kétezer lovas kapitányává tett, havi négyszáz forint fizetéssel.[36])

A Bethlen korára vonatkozó okiratok között szinte meghatók nejének, Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszonynak a levelei. A magyar történelem e nagy női alakja, a mint béke idején fejedelmi férje egész hadifelszerelését szerben-számban tartja, mint más háziasszony a család éléskamaráját, éppen úgy gondoskodik háboru idején a távolban harczoló sereg hadi szükségleteiről. Szatmár vármegye levéltára is több ilyen adat birtokában van ; ilyen a többi között egy nyugtató is, melyben a nagyasszony elismeri, hogy a Szatmár vármegyétől hozott 200 forintot Elek Boldizsár kezeiből fölvette. Alatta díszlik nőies, de mégis határozott vonásokkal a bibliai vonatkozásai miatt akkor közkedvelt „Susanna" név.[37])

Bethlen Gábor a francziáktól diplomácziai úton, a német protestánsoktól egyidejü hadművelettel, a törököktől pedig 15.000 főnyi haderővel támogattatván, 1621-ben ismét szorult helyzetbe hozta II. Ferdinándot ; a hatalmába ejtett szent koronát Ecsed várába hozatta és itt őriztette.[38]) A minden oldalról szorongatott császár 1622-ben kénytelen volt Bethlennel a nikolsburgi békét megkötni, melyben a vallásszabadságot biztosította s a neki átengedett hét vármegye és várak között Szatmár vármegyét Szatmár és Ecsed erős-

ségekkel együtt átadta.[39]) A harminczéves háború bonyodalmai között a szabadsághős még két ízben éreztette fegyverei hatalmát II. Ferdinánddal, de a háború mindkét esetben a nikolsburgi békepontok megerősítésével végződött. Őt is a Bocskay sorsa érte utól, azaz hatalma delelő pontján érte el a halál, 1629-ben, a nélkül, hogy utódot hagyott volna maga után.

II. Ferdinánd.

Ez a szomorú esemény igen megfélemlítette a vármegyei nemességet, mert a nikolsburgi béke értelmében ismét a II. Ferdinánd hatalma alá jutottak. Megkezdődött a várak átadása és a német katonák beszállásolása. Ezek pedig hallatlan erőszakoskodásokat követtek el. A károlyi lakosok arról panaszkodtak a vármegyei gyűlésen, hogy a közéjük szállásolt német katonák házaikat és boltjaikat felverik, vermeiket felvájják, az embereket ütik-verik, sanyargatják, s mikor ők ez ellen tiltakoztak, azt nyerték válaszul, hogy nekik szabad kvártélyul adta ő felsége Károly városát.[40]) A nemesség is megijedt, mert azt hitte, hogy most a király bosszút fog állani azért, hogy egykor Bethlent támogatták ; rettegtek a gondolattól, hogy ellenségeik vádaskodnak reájuk s majd szüntelenül Bécsbe kell futkosniok, hogy amnesztiát nyerjenek.[41]) De a királyi biztosok megnyugtatták őket : ő felsége szigorúan a nikolsburgi békepontok alapján áll ; hiszi, hogy mind hívek hozzá, de a ki akadékoskodik, azzal hatalma egész súlyát fogja éreztetni.[42])

De azért mégis történt 1631-ben valami olyan esemény, a mi a bécsi kormány gyanúját felkeltette. Híre járt, hogy a nemesség Kassán a király tudta nélkül titkos gyűlést tartott s abban, Rákóczy György erdélyi fejedelem biztatására, általános nemesi felkelést határozott, sőt kebeléből követet is küldött a Németországban harczoló Gusztáv Adolf svéd királyhoz ; ezért gróf Esterházy Miklós nádor a többi közt Szatmár vármegyét is megdorgálta. De később oda módosult az egész kellemetlenség, hogy mind ez a híresztelés minden alapot nélkülöző koholmány s ezt a király is elismerte kiáltványában.[43])

Pórlázadás.

Sokkal nagyobb veszedelem fenyegette a nemességet, mint a minő egy alkotmányos harcz lehetett, mert a Felvidéken Császár Péter felbujtogatta a jobbágyokat s a Dózsa-féle parasztlázadás rémnapjait készült megújítani. A föld népének helyzete ugyanis sokat változott a legutóbbi időkben. A protestánsok iskolái kiemelték tudatlanságából s a megfogyott nemesség fegyvertársává tette mind a török ellen vívott harczokban, mind a Habsburgok ellen folytatott küzdelmeiben. Igaz, hogy számosan nyertek közűlök nemesi kiváltságokat mint hajdúk és ármálisták, de a többiek, a bevégzett harczok után, ismét uraik önkényének rabjai lettek. Ezek fogtak most fegyvert és sok helyen az ármálista bocskoros nemesek is támogatták őket, mert egyebök sem volt, féltékenyen őrzött czímeres levelükön kívül. A törökök is felhasználták a belső zavarokat és egész Ugocsa vármegyéig kalandoztak el. Szatmárban az avasi oláhság lázongott ; Bethlen gróf többször panaszkodik a vármegyén „latorkodásaik" ellen. Azzal fenyegetőzik, hogy ha senki sem bünteti őket, majd megteszi ő a saját hatalmával. Erre Forgách Miklós felsőmagyarországi kapitány általános nemesi fölkelést hirdetett a lázongó parasztok ellen s miután Császár Pétert elfogta és négygyé vágatta, a többi pórokat emberséges föltételek alatt fegyverletételre bírta. Ezek voltak : 1. Általános bűnbocsánatot nyernek. 2. A töröktől kapott leveleiket kiadják. 3. Zászlóikat, dobjaikat illetékes alispánjaik kezéhez kiszolgáltatják. 4. Földesuraikhoz visszatérnek. 5. Fegyvereiket eladják. 6. A nemesség a foglyul ejtett pórokat szabadon bocsátja, ha keresztény hitökre fogadják, hogy ezentúl békés és engedelmes jobbágyok lesznek. 7. A kik ezentúl közűlök gyűléseznek vagy egymáshoz üzenetet hordanak, rögtön halállal bűnhődnek.[44]) — Látjuk, hogy a magyar nemesség is okult már szenvedésein s nem ragadtatta el magát oly gyáva bosszúra, mint Szapolyai korában. A nemzetiségek részéről beálható veszedelemnek is bírt már valami homályos sejtelmével, mert az 1668. évi országgyűlésen azt követelte, hogy a király kapitányai a magyar határokra oláhokat ne telepítsenek.[45])

Ha a nagyobb bajoktól mentve is voltak, általános békének mégsem örvendtek, mint a hogy azt a következő rövid áttekintés mutatja.[46]) Az 1641. évi január 23-án Szatmáron tartott közgyűlésen rablók garázdálkodása miatt panaszkodtak. Márczius 6-án Abaúj vármegye részére a törökök ellen 500 frtot szavaztak meg. Márczius 25-én határozatba ment, hogy a törökök ellen 125 lovast állítanak ki ; e végett minden porta után másfél frtot fognak szedni, de ezt az adót a földesurak fizessék. Július 13-án felszólítják a nemességet, hogy



Bocskay István.



Báthory Gábor.



Báthory Zsigmond.



Bethlen Gábor.

fegyveresen Gyarmat alá gyűljenek s a birtokosok minden porta után egy jó hosszú puskás gyalogot hozzanak magukkal. Ugyanekkor állapodnak meg abban is, hogy a közgyűlés és a törvényszék állandóan Szatmáron legyen; oly határozat, melyet később többször megismételnek, de a már ismertetett viszonyok miatt éppen oly hamar meg is másítanak. Julius 21-én a következő végzést hozzák: „Mind az mostani hallatlan kóborlásnak lecsendesítésére és extirpálására végeztük vármegyéül, hogy mind úri és főrendek personaliter insurgáljanak és ad diem 24. Julii Németiben, az Hóstátban szálljanak. Minden kapu után penig egy-egy jó puskás gyalogot sub poena flor. 100 irremissibiliter exigendorum állítson ki az egész nemesség. Az melyhez az özvegy asszonyok is secundum facultatem lovasokat állassanak az limitáció szerint."

I. Rákóczy György.

Ezalatt Erdély fejedelme, I. Rákóczy György, kit óriási családi vagyona, és a protestánsok között levő népszerűsége nagy dolgok véghezvitelére tettek hivatottá, buzgón folytatta békés napokat élvező kis országa szervezését és csak leste az alkalmat, hogy a harmincz éves háborúba beavatkozhassék. Erre a legmegfelelőbb időpontnak az 1644. évet találta, a mikor a franczia és a svéd udvarok részéről hadiköltségeit biztosítottnak látta s a magyarországi közhangulat is kedvezett terveinek. Szatmár vármegyének bőven kijutott a része ebben a háborúban; egész sereg Rákóczy-levél tanúskodik felőle. A szatmári várban 1644 április 9-én egybegyűlt rendek előtt a fejedelemnek mintegy tíz levelét olvassák fel a vármegye tisztviselői. Ezek nevezetesebbjei: Rákóczy Kassáról márczius 21-én rendeli, hogy a nemesség fejenként keljen fel s az ő táborába küldjön 210 lovast és öt fogatot, ez utóbbiakhoz való igavonó jószágokkal együtt. — Április 1-én Liszkáról parancsolja, hogy a vármegye állítson elő hat fogatot, mindegyik elé tíz-tíz ökröt s hajtassa azokat éjjel-nappal, hogy mielőbb nála legyenek. Egyúttal meghagyja, hogy azon katonákat, kik a várakból kiszökve, szerte-széjjel rabolnak, fogják el s vegyék el tőlük a harácsolt holmit. Április 2-án Sárospatakról a felől rendelkezik, hogy a szatmári várőrséget a vármegye lássa el élelemmel mindaddig, míg Kővárból eleget szállíthatnak. Az április 14-iki szatmári gyűlés Rákóczy különféle közigazgatási rendeleteit veszi tudomásul. Május 18-án újabb hadi terhekről van szó, mert a fejedelem április 18-án Losonczról írt leveleivel elrendeli, hogy tekintettel a megye követei, Domahidy Miklós és Súlyok Péter által előadott okokra, ezentúl csupán 200 lovas katonát lesznek kötelesek tartani és pedig három hónapon keresztül s azok mindegyikének öt forint zsoldot adnak havonként. Nehéz teher volt ez, különösen ha hozzávesszük, hogy a fejedelem a Barczay Zsigmond, Petri Ferencz és a Barkóczy László javait kivette a közterhek alól. A vármegye, hogy a Rákóczy kívánságának eleget tegyen, közhírré tette, hogy június 1-én mindenki jelenjék meg Ököritónál. Kapitánynyá Sulyok János alispánt választották, a kit egyszersmind azon hatalommal is felruháztak, hogy a többi tiszteket kiszemelje. A kapitány fizetése havonta 25 magyar forint volt. A zászlótartó, dobosok és trombitásoké havi 5—5 forint. Ezekre és a hadi felszerelésre minden egyes porta után a nemesek három, a jobbágyok fél forintot fizettek. Július 29-én a fejedelem értesíti a rendeket, hogy Lónyay Zsigmondot és Nyáry Bernátot csak azon feltétel alatt bocsátotta szabadon, hogy maguk helyett 239 jól felfegyverezett lovast küldjenek az ő zászlai alá. Egyúttal felszólítja a vármegyét, hogy augusztus 1-ére követeket küldjön Korponára. A rendek Farkas Istvánt és Sulyok Györgyöt választották meg s 200 forintot adtak nekik útiköltségül két hétre. Ezek visszatérve, augusztus 30-án jelentették küldőiknek a korponai országgyűlés végzését, hogy az esetben, ha a béke a császár és a fejedelem között, a lengyel király közvetítése mellett, létre nem jönne, a vármegye 200 lovast fog kiállítani s azonkívül a Lengyelországba küldött követek költségeire portánként egy forintot fizetni. [1]) A későbbi gyűléseken állandóan az eddigi hadi létszám betöltéséről és fogatok előállításáról volt szó.

Az 1645. esztendő is a folytonos vér- és pénzáldozatok éve. A vármegye megadóztatja a Rákóczy javait, Szatmár, Németi és Felsőbánya városokat is, és a mi pénz így összegyűlt, azt a Rákóczy táborába küldi. Még a nyugtatók egynémelyike is fenmaradt ebből a korból. Ime egy: „Anno 1644 die 30. Novembris. Nemes Szatmár vármegye főkövetei, nemzetes Daróczy István uram és Domahidy Miklós uramék administráltak vármegyékről zsoldpénzt, 257 lovasokra való két hópénzt, 2570 frtot; item 206 gyalogra való két hópénzt negyedfél forintjával 1442 frtot, az lovasnak öt-öt forintjával. In summa négyezertizenkét

forintot. Kiről őkegyelmeket hoc testimonio kvietálom. Datum in Ónod etc. Andreas Kendy." [48])

Február 9-én a császárral való alkudozások meghallgatására kiküldték Patay Mátét és Domahidy Miklóst. Költségül adtak nekik 150 frtot. [49])

A háború e közben változó szerencsével tovább folyt. De a Rákóczy messzejáró terveit derékban kettétörte a bécsi udvar diplomacziája, melylyel a török portánál kieszközölte, hogy szigorú parancscsal tiltsák el a túlhatalmas hűbéresnek a háború további folytatását. Rákóczy egy ideig bízott a franczia királyban, hogy a szultánt rá tudja venni tilalma megmásítására, azért tovább folytatta a háborút; de éleshangú rendeletein meglátszik az ideges türelmetlenség. Május 18-án azért korholja a vármegyét, hogy csak nyolczvankét ökröt hajtatott fel Tokajba az ágyúk vontatására, s azokat is csak mint valami „csordát", hozzájuk való elégséges ember nélkül. [50]) Azt is szemökre veti a rendeknek, hogy sokan az Érmelléken elszöktek a táborból; a bűnösöket ki kell hallgatni, s ha dolgukban valami „czigányság" tapasztaltatnék, el kell őket fogni. [51]) — Május 27-én a fölött türelmetlenkedik, hogy a szatmármegyei hadakat még mindig nem küldték hozzá. Nem tölthetem én az időt „az Isten áldomásábúl" írja. [52]) Ez volt kedves szavajárása. A vármegyére háramló terhek is mindinkább szaporodnak. Május 25-én emlékezteti a rendeket, hogy összesen 164 ökröt kért a vármegyéktől; százat élelmül, hatvannégyet pedig nyolcz szekér elé nyolczas fogatúl. Huszonnyolcz még mindig hiányzik: rögtön hajtsák Tokajba! [53]) A fejedelem hitvese, Lorántffy Zsuzsánna sem szünik meg a hadsereg számára a vármegyétől eleséget követelni. [54])

Ez a sok áldozat gondolkodóba ejtette a vármegyéket. Nyiltan ugyan nem mertek ellenkezni, de követeik útján már érintkezésbe léptek egymással, hogy terveiket megbeszéljék. Május 15-én Szabolcs vármegye küldte át Ujlaky Lászlót titkos megbízással és kérdésekkel. [55]) Május 22-én Ugocsa is értekezni akar Szatmárral, mielőtt felkelő hadait útnak indítaná. [56]) E kedvezőtlen jelekhez járult, hogy a szultán most már harmadízben parancsolta meg Rákóczynak, hogy hagyjon fel a hadakozással; sőt a budai basa készen állott, hogy Erdélybe betörjön. Rákóczy ezért Linzben békét kötött a császárral. Az egyezség szerint Rákóczy a Bethlentől bírt hét vármegyét a maga, Szatmár és Szabolcsmegyét fiainak holtáig, Tokajt, Tarczalt és Regéczet pedig nemzetsége számára örökösen megszerezte. A két protestáns vallásnak az egész országban szabad vallásgyakorlat engedtetett. Minthogy pedig az elfoglalt templomok miatt, katholikusok és protestánsok között örökös volt a zavar, e kényes ügy rendezését a következő évi országgyűlésre halasztották. Ez azonban Szatmár vármegyét kevésbbé érdekelte, mert itt a reformált hit annyira uralkodó volt, hogy az óhitű oláhokon kívül, az egész magyar lakosság ezt követte. [57])

I. Rákóczy György, mint vallásos ember fejezi be hadjáratát. „Amint böjtöléssel indúltam — írja 1645 augusztus 30-án — úgy most is hálaadásúl bőjtöt és isteni szolgálatot rendelek szeptember 17-ére." [58]) A mi igavonó barmokat adott a vármegye a lövőszerszámok vontatására és a hadjárat alatt el nem pusztúlt, azt visszaadta előbbeni tulajdonosaiknak. [5]) A siker mellett mindez sokat emelt népszerűségén.

III. Ferdinánd. III. Ferdinánd király meghívója az 1647-iki országgyűlésre megérkezvén, a rendek Szilágyi Ferenczet és Bornemisza Istvánt választják meg követeknek, De egyszersmind Sulyok Györgyöt és Kölcsey Zsigmondot elküldik Rákóczyhoz, mint urukhoz, hogy ezek tőle kérjenek a követek számára utasításokat. Az írásba foglalt instrukcziók a következők voltak: Alkalmazkodjanak minden tekintetben az erdélyi biztosokhoz. Panaszolják fel, hogy neki, mint magyar mágnásnak meghívót nem küldtek. Sürgessék a szabad vallásgyakorlat végrehajtását és a nádorválasztást. Kérjenek elégtételt azon kihágásért, hogy Kassán a kálvinista diákokat vallásuk szabad gyakorlata miatt felkonczolták. [60])

Az 1647. évi országgyűlés a linzi békepontok beczikkelyezésével együtt rendezte a Rákóczynak jutott magyar vármegyék közjogi viszonyát. E szerint ezek, bár Rákóczy az uruk, Magyarország elidegeníthetetlen részei maradnak; követeik az országgyűlésre meghívatnak, de mindig a Rákóczy előleges tudtával; pereikben az országbíró ítél. Főispánjaik a királyi biztosok előtt is hűségesküt tesznek, hogy a császári királyi felség érdekei ellen semmit sem kezdeményeznek. Ha valamely jószág akár magszakadás, akár a birtokos hűtlensége miatt megürül, azt az erdélyi fejedelem eladományozhatja ugyan, de tartozik azt a kiráynak,

utólagos jóváhagyás és a királyi könyvekbe való bevezetés czéljából bejelenteni. E vármegyék adóit semmi másra nem szabad fordítani, mint a területükön levő végvárak fentartására. A Szatmár és Ecsed körüli ingyen-munkák teljesítésén úgy osztozik a vármegye, mint a régebbi törvényczikkekben meg volt állapítva. Szatmár és Németi városok az 1638. évi 67. törvényczikk ellenére, mivel a régebbi királyoktól származó szabadságleveleiket felmutatták, felmentetnek a porták összeszámlálásától, a dika fizetésétől és a jobbágyi állapottól. Ezentúl oly helyeket is megadóztatnak a vármegyék, melyek eddig a királynak nem fizettek. Ilyenek Szatmár vármegyében: Majtény, Alsómisztótfalu, Matolcs és Szent-Miklós. [61]) A még szükségesnek mutatkozó hiányokat az 1649. és az 1655. évi országgyűlésen pótolták. Ilyenek: Az oktávás törvénynapok ritkasága miatt a vármegyei törvényszékek 1200 forint értéket meg nem haladó világos adóssági és zálogperekben ítéletet hozhatnak. Továbbá szatmármegyei birtokosok erdélyi ügyeikért magyar törvényszékek előtt és viszont ne feleljenek. [62])

V.

A KÉT RÁKÓCZY GYÖRGY URALMÁNAK JELLEMZÉSE.

A két fejedelem kormányzása alatt az uralkodó és az alattvalók között levő viszony igen bensővé lett. A vármegye rendei magyaros őszinteséggel, magyar nyelven adták elő azt, a mi szívükön feküdt és azzal a bizalommal, melyre őket már az az egy körülmény is feljogosította, hogy uruk velök egy vérből származott és ősei az ő soraikból emelkedtek ki. És a Rákóczyak, kik bár nem voltak ritka nagy szellemek, de igen erőteljes egyéniségek és jó gazdák voltak, nem csináltak magukból bálványt. A megyegyűlésektől hozzájuk intézett felterjesztéseket önmaguk nézték át, s ellátva azokat széljegyzeteikkel, melyekben válaszuk is foglaltatott, azon módon küldték azokat vissza a vármegyei rendekhez. Egy későbbi gondosabb kor összeköttette ezeket a hol kisebb, hol nagyobb alaku íveket, s ezekből állanak azon évek jegyzőkönyvei. A többi ügyíratok is tanúskodnak gondosságukról és részrehajlatlanságukról.

Igazságérzetük annál tiszteletreméltóbb, mert szatmári és ecsedi uradalmaik révén, a vármegyében az ő hatalmuk volt túlsúlyban és tisztviselőik lépten-nyomon beleütköztek a többi birtokosok érdekeibe. Baj tehát most is volt.

A vármegye rendei 1647-ben, követeik: Bagossy István és Vetési Mihály által a következő sérelmeket terjesztik I. Rákóczy György elé: 1. A szatmári vár udvarbírája lovasokat küld széjjel a vidékre levelekkel és szóbeli parancscsal, hogy mindazon jobbágyok, kik a szatmári jószágból idegenedtek el, térjenek oda vissza. 2. A tisztek az ország törvényei ellenére a vármegyével szállíttatják a lövő-szerszámokat, 3. A Szatmáron lakó nemesek házaiba katonákat kvártélyoznak be. Rákóczy válasza: Az első sérelem nem tudtával történt. A második feledékenységből esett meg; tudja ő, hogy a városok kötelessége az ágyúk szállítása. A harmadikat elő sem adták a követek. [1]) Sérelmek.

1649-ben ismét a sérelmek egész sorozatát küldik II. Rákóczy Györgynek: A főispáni szék nincs betöltve. — Ha a fejedelem területéről a királyéba visznek valamit, mindkét helyen harminczadot kell fizetni. Sérelem, hogy a Szatmáron lakó armálisták nem a vármegyei nemességgel együtt teljesítik hadi kötelességüket. — Ha a nemes ember jobbágya darabont (gyalogos katona) lesz, mindenét a várba költöztetik s így előbbi ura elveszti vele szemben minden jogát. Az ingyenmunkát a strázsamesterek égetéssel, dúlással hajtják be a jobbágyokon. A kinek pere van, annak a megyei bírák helyett a várbeli tisztek és a darabonttízedesek elé kell állania, pedig ezeknek sem joguk, sem törvényismeretük nincs, hogy bíráskodhassanak. — A szatmári jószág járúljon hozzá a közterhek viseléséhez, úgy mint ezelőtt. A fejedelem tisztviselői tartsák tiszteletben a nemesi szabadságokat.

Rákóczy minden egyes pontra megtette a maga méltányos észrevételeit, egész higgadtsággal. De már az utolsó sérelem emlegetésére tűzbe jött s így felelt rá, kora darabos nyelvén: „Magyarországnak egyik főtagjának tudván mimagunkat lenni, mind arra nézve s mind penig hivatalunk szerint hazánk és nemzetünk javára, szép szabadságainak oltalmazására köteleztetettnek tartjuk mimagunkat, s annak megfogyatkozni semmit nem is akarunk." [2])

Legtanúlságosabb a sérelmek 1651. évi sorozata: A harminczadosok mind a király, mind a fejedelem területén vámot szednek. Egy „bokor“ marháért mindkét helyen 4 frt 50 dénárt, összesen 9 frtot kell fizetni; holott eddig úgy tettek eleget az igazságnak, hogy mindkét fél harminczadosai a vámnak csupán felét hajtották be. — Ugyanezek zsarolják a parasztokat is, kik majorságot, vajat, mézet, sajtot visznek a vásárra. Még azok sem kerülik ki a megsarczolást, kik aratórészöket viszik haza. Hasonlóképpen járnak azok a szamosközi emberek, kik gyümölcsöt visznek a Nyirre és a Mezőségre és onnan cserében nagymennyiségű gabonát hordanak haza. — Éppen olyan népnyúzók a tízedszedők. Ezek sarlópénzt, füstpénzt, tyúkpénzt zsarolnak ki a szegénységtől; kényszerítik őket borfuvarozásra, és hogy nagyszámú lovaiknak abrakot adjanak. — A szatmári és ecsedi jószágok gazdatisztjei ellen is nagy a panasz, mert nem akarnak e birtokok után adót fizetni, sőt a szolgabírákat be sem eresztik területükre. Kívánják a fejedelemtől, hogy legyen szabad az ő területéről vágó-marhát eladásra kihajtani.[3]

Egyáltalán nagy baj volt abban a korban, hogy a forgalom szabályozására oly törvényeket hoztak, melyek a külkereskedelmet csaknem lehetetlenné tették. Abból az elvből indultak ki, hogy a kivitel szegényíti az országot. Természetes, hogy ezáltal a földmívelés és az ipar is tespedésre volt kárhoztatva. Igy például az 1498. évi 31. és 34. törvényczikkek szerint lovat, szarvasmarhát, juhot, aranyat és ezüstöt nem volt szabad az ország határain túl kivinni, csupán a harminczadokig s itt folyt le az árúcsere. Igen, de akkor a Szatmárhoz legközelebb eső harminczadok Kassán és Temesvárott voltak. A törökök számára pedig még kést sem volt szabad eladni.

Kormányzati intézkedések.

Az 1647-iki portális összeírás.

Hogy mit tettek a református vallás felvirágoztatására, azt az előbbi fejezetben adtuk elő. Most egyéb kormányzati intézkedéseiket tárgyaljuk, melyek azért is nevezetesek, mert először nyújtanak tiszta képet a vármegyéről. Ugyanis a tizenhárom felső vármegye 1649-ben gyűlést tartott s abban meghatározta, hogy az urak, megyék és városok mennyi lovas és gyalog katonát kötelesek tartani Ónod, Szendrő, Putnok és Diósgyőr végvárak védelmére. E czélból összeszámlálták a portákat, hogy azok szerint róják ki a honvédelmi terheket. A munkálatnál az 1647. évi 36. törvényczikk szerint kellett az összeíróknak eljárniok, mely a következő szabályokat írta elő miheztartás végett: 1. Egész telken lakó négy jobbágy, kiknek mindegyike hat-hat ökörrel szánthat, egy portának vétessék. A hol négy ökörrel szántanak, ott négy ökrü négy jobbágy legyen egy kapu. Hogyha pedig egész helyen lakik is, de négy vagy hat ökrön saját erejével nem szánthat, csak félekének kell számítani. Viszont, ha féltelke van, hiába szánt négy vagy hat ökörrel, azért az ereje csak félekét tesz. 2. A félekéjű jobbágyok, kik „czimborálva“ szántanak, nyolczan számláltassanak egy porta nevezet alá. 3. A zsellérek és a „marhátlan“ jobbágyok tizenhatan tesznek egy kaput. 4. Ez összeírásból kimaradnak, mert porta-adót nem fizetnek: a falusi bírák, cselédek, felszabadított jobbágyok, korcsmárosok, sáfárok és a kiknek a háza leégett.

Ujabb összeírás nélkül kiróttak Rákóczy Györgyné özvegy fejedelemasszonyra 300, Kisdi Benedek egri püspökre 50, a Károlyi családra 20, Prinyi Zsigmond, György, Imre és Gáborra 12, Rozsályi Kún Istvánra 26, Bedegi Nyári Zsigmondra 3, Nyári Bernátra 10 lovast. A vármegyének összesen 45 lovast kellett tartania. Ebből is a következő nagybirtokosok, kiknek 9—10 portájuk volt, 11 lovast tartottak; névszerint: Kornis Ferencz, Zólyomi Miklós, Rhédey Ferencz és Becsky György. Nagybányára róttak 4, a 390 ármálistára 9 lovast. A fenmaradt 21 lovas ellátásán osztozott a 123 és fél portával bíró közép- és kisbirtokos nemesség, melynek vagyona fél és öt porta között ingadozott. Neveik:

Az Uray Gáspár járásában: Farkas István, Vetéssy István, Debreczenyi György, Németi János, Daróczy István, Sárközújlaki György, Szamosújlaki György, Csomaközi Zsigmond, Csomaközi Boldizsárné, Mikolay István, Uray Miklós, Sulyok Ferencz, Sulyok György, Kende Ádám, Sulyok János árvái, Sulyok Péterné, Némethi János, Szennyesi Gábor, Szilágyi Jánosné, Szilágyi István árvái, Kökényesdi Péterné, Tepesics Zsigmond, Idősb és ifjabb Kende András, Apagyi Miklós, Kölcsey György, Zsigmond, Gáspár és Péter, Kende Gábor, Ispán Ferencz, Mosdósi, Gyulaffy László, Kóródi Tamás.

Az Irinyi járásában: Buk Zsigmond, Dengelegi Zsigmond, Csomaközi Mihály, a porteleki, endrédi, irinyi és berei nemesség (együttvéve ½—2 portával) Kidei Gyulay István, Kidey Jánosné, Tomcsányi Györgyné, Borsody István, Veszprémy

István, Eőry Sándor, Vas István, Balásházy Miklósné, Jármy Gergely, Vitkay György, Mihály és István, More János, Makó István, Petróczy Boldizsár és László, János deák, Hagymásy György, Ibrányi János, Hunyady Mihály, Szentivány Miklós, Nagy István, Iklódy András, Szennyesy Tamásné, Szennyesy István árvái, Kende Péterné, Buday Dániel, Széchenyi Mihályné, Márton Tamás, az egri, megygyesi, gacsályi, adorjáni, atyai, ujlaki és tótfalusi nemesség (együttvéve $^1/_2$—2 portával.)

A Bornemisza István járásában: Matócsy Ferencz, Dányády András, Pató Gábor, Huszty Pál, Haller Istvánné, Gávay Jánosné, Vég János, Elek Máténé, Bessenyődy Gáspár árvái, Csoknyay János, Szabó Gergely, Kovács Gergely, Nábrády Miklós, Veress Istvánné, Farkas Pál, Tatay Imre, Danya Miklós, Tunyogi Mihályné, Thury Miklós, a tunyogi nemesség, Sós Istvánné, Uray Gáspár, a nagyszekeresi nemesség, Némety Pál, Pongrácz Pál, Szatmáry István, Kálmándy István, Kide György, Rápolty István idősb és ifjabb, Zoltán Józsáné, Szatmár város ($1^1/_2$ porta), Váraljay János, Császár András, Rápolty Györgyné, Uray Ferencz és István, Bagossy István árvái, Bagossy Pálné és Péterné, Bagossy Mihály és Miklós Horváth Mihály, Bük Sándor, Farkas Pál, Nagy András és több Szilágyi nemes Piskárkoson, Gálffy Péter, Zohor Zsigmond, Csukás György, Keczely János, Erdőhegyi János, a tyukodi, gencsi és domahidi nemesség, kivéve a Domahidy Miklós javait, Csomaközy László, Jó Mihály és András, a pettyéni és kóródi nemesség.[4])

Megjegyezzük, hogy az ilyen összeírásban nem foglaltatnak a nemesség úgynevezett allodiális javai, melyek közvetetlen kezelésben voltak, csupán azok, melyeket jobbágyokkal míveltettek.

A szatmármegyei Rákóczy-birtokok két óriási uradalomba voltak beosztva: a szatmáriba és az ecsedibe. Az előbbinek leírását Szatmár-Németi város monografiájában adjuk, az utóbbi itt következik. Az ecsedi vár és a hozzá tartozó uradalom fölött, a Báthory-család kihalása után, hosszas per folyt, míg végre 1624-ben Bethlen Gábor nyerte királyi adományul.[5]) De gróf Bethlen István és Péter magvaszakadtával, 1645-ben, ez az uradalom is az I. Rákóczy György óriási birtokait szaporította.[6]) Középpontja volt a hasonló nevü lápban épült földvár. [7]) Bástyái hatalmas czölöpökön állottak, melyek a vizben kövé keményedtek. Hogy a vár megközelíthető ne legyen, télen szüntelenül vágták körülötte a jeget, nyáron pedig hosszu kopjanyelekbe erősített toló és húzva metélő kaszákkal vágták ugyanott a mocsári növényzetet, mélyen a viz fenekén is, és azután hajókra rakva, kihordták a partra, hogy ott megégessék.[8]) Bástyái: a Báthory-, Késcsináló-, Dobolyi- és Csaholyi-bástyák; ezek mindegyike oly hatalmas volt, hogy kőből épült számos lakó- és raktárhelyiséget foglalt magában. A vár 1669. évi inventáriumában az utókorra maradt az összes termek és melléképületek berendezésének leirása. Itt csupán az érdekesebb részleteket közölhetjük.

Ebédlő Palota, kő boltos. Ajtaja béllett, vas sarkas, hevederes, felpléhes, kolcsával együt, egy. — Ónban foglalt paraszt üveges négy-négy fiókos ablaka három, egyik vas rostélyos. — Kivül fütő zöld mázos kemenczéje elől farostélyos, egy. — Vagyon ez palotában deszkarekeszes, festékes öreg pohárszék egy. — Ezen pohárszék alsó kontignációja két kis ajtó híjával. — Hosszú asztal lábastól, kettő. — Paraszt tábla kis asztai is kettő. — Márvány kőasztal, melynek lába is egy felől faragottt kő, másfelől fa, egy. — Paraszt hosszú kis szék, nyolcz. — Paraszt egyes szék (hárma karos) négy. — Kőfal mellé való hosszú padszék négy. — Paraszt hosszú padszék egy. — Óntál tizenegy. — Óntányér négy. — Fatányér negyvenhárom. — Metszett kádacska egy. — Tölgyfacseber egy. — Icczének való uj fakupák, öt; hatodik ó kupa. — Meszelynek való uj fakupa egy. — Asztalra való apró fakupa kettő. — Zöld fazék, uj, három. — Tányértörlő vastag uj kendő kettő. — Öreg diványszőnyeg az falon; kettei valamivel kisebb, hat. — Asztalra való közönséges viseltes szőnyeg, egy. Az ecsedi vár 1669. évi inventáriuma.

Második ház. Ez Urunk háza. Kőboltos, ajtaja az ebédlőpalotából nyíló, zöld festékes, béllett, vassarkas, hevederes, felpléhes, kolcsos, egy. — Ónban foglalt, hat szegre metszett, kristályüveges ablaka négy fiókos, vasrostély nélkül való, egy. — Belül szenelő, zöld mázos kemenczéje, egy. — Vagyon itt négyszegű asztal lábastól, egy. — Hosszú paraszt karszék kettő. — Egyes szék, festetlen, egy. — Könyv kettő. Egyik: Istvánffy deákúl. Második: Atlas Major. — Öreg diványszőnyeg az falon, három. — Közönséges kisded szőnyeg az ablak körül, kettő. — Tüzhelyen levő vasvánkos, egy. — Ezen házból nyíló árnyékszék ajtaja, vassarkas, hevederes, tolyózáros.

Harmadik ház. Asszonyunk háza. Kőboltos. Ajtaja Urunk házábul nyíló, zöld festékes, vassarkos, hevederes, felpléhes, kolcsos, belül tolyózáros, egy. — Ónban foglalt, hat szegre metszett, kristályüveges ablaka négy-négy fiókos, kettő. — Kívül fűtő zöldmázos kemenczéje egy. — Vagyon itt közönséges öreg dévényszőnyeg, mindenik viseltes három, negyedik kissebb, ez is viseltes, négy. — Négyszögü asztal keresztlábastól, egy. — Borhűtéshez való romladozott rézláda, vashevederes lakat nélkül, egy. — Festetlen noszolya egy. — Paraszt noszolya is egy.

Negyedik ház. Leányasszonyok háza. Kőboltos. Ajtaja Asszonyunk házábul nyíló stb. (Bútorzata olyan, mint az előbbié.)

Ötödik ház. Öregasszony háza. Kőboltos. Ajtaja leányasszonyok házábul nyíló stb. (Bútorzata olyan, mint az előbbiéké.)

Hatodik ház. Alsó leányasszonyok háza. Küboltos. Ajtaja öregasszony házábul nyíló stb. (Bútorzata, mint az előbbieké.)

Hetedik ház. Sütőház. Küboltos. Egyik ajtaja az alsó leányasszonyok házábul nyiló, duplás, vassarkas, hevederes, felpléhes ; másik ajtaja az folyosórul nyíló, felszer, pártázatos, tolyózáros-reteszes, darab kettő. (A bútorzat leírása után :) Tölgyfacseber egy. — Sütőlapát egy. — Közönséges fatál egy.

Nyolczadik ház. Ez napkelet felől szegeletpalota. Kőboltos. Ajtaja az sütőházból nyíló, béllett, vassarkas, hevederes, pléhes, kivül reteszes, lakatos, egy. — Belül szenelő zöld mázos kemenczéje egy. — Ónban foglalt, hatszegre metszett, kiristálüveges, négy-négy fiókos ablaka kettő. — (A bútorzat ismeretes leírása után :) Festetlen öreg almárium egy. Vashevederes, kétfelé nyíló ajtaja egyik pléhes, másik tolyózáros, kettő, Vagyon ezen almáriumban : Sátornak voló fejérített sáhos vászon kilenc vég. Abrosznak való nyers sáhos vászon hetedfél vég. Fehérített szőttvászon három vég. Kendőnek való fejérített veres fejtős szőcsvászon három vég. Nyers kendervászon egy vég. Nyers szőcsvászon hat vég. Zsáknak való nyers vastag vászon öt vég. Mangorlott közönsénes kendergyolcs hatvannyocz vég. Mangorlott vastag vászon nyolcz vég. Mangorlott közönséges vászon tizennégy vég. Uj Testamentum, oláh nyelven kinyomtattatott, in compactione nyolcz ; ex his jó hét, arannyas egy. ezek közül kettőn négy bokor ezüst kapocs, egy közönséges compactioban. Erdélyországi ártikulus, mely in anno 1648. nyomtattatott egy. Erdélyi approbata constitutiok in compactione, kettő. Lengyel decretum in compactione, egy. Komornikok régi Ratiója in compactione, egy. Ars Poetica in compactione, egy. Kilencz volumen, Magyarország Decretumainak Summája in Comp. egy. Felicis Austriaci oratio in compactione, egy. Régi öreg német Kalendárium, egy. Arma Suetiaca in compactione, egy. — Igen szép petymetes süveg egy iskatulyában, egy. — Azon iskatulyában férfinak való, bojtos, fekete selyem süveg, igen szép, egy. — Kalapnak való tok, egy. — Mérő kicsiny rézserpenyő, rézfontostól, egy. — Öreg rézfontnak az külső része, egy ; circiter continet libr. 6. — Bécsi szablya vas, egy. — Elefántcsontbul csinált ezüst pléhes kis varró ládácska, egy. — Kicsiny virgina, egy. — Tatár ezüst dob félpár. — Tatár szalamiadob, félpár. — Gyümölcshöz való új keresztyén csinálta cifrás mázas tálacskák, négy ; ugyanilyen csésze, négy stb.

Kilenczedik ház. Középső palota az kapu fölött, küboltos. Ajtaja az szegeletpalotábul (mely feljebb nyolczadik ház) nyíló, czifráson rakott, pártozatos, vassarkas, hevederes, felpléhes, reteszes, egy. (Bútorzata között nevezetesebb darabok :) Magyarországi vászonkárpit, Absolon és Joáb dolgai rajta festve, nevek is, egy. — Második vászonkárpiton Pallas, Dianna, Minerva, Venus, etc. festve, egy.

Tizedik ház. Ez az kapu felett. Napnyugat felől szegelet boltos ház. Egyik ajtaja az középső palotábul nyiló, másik az folyosórul nyíló, duplás, Puskák ezen házban : Stucz promiscue tizennyolcz. Ex his : Sujtásos, csontos ágyu, 12 vontra, pár egy. — Cifrásan, csonttal rakott ágyu, nyolcz vontra, pár egy. — Sárgaréz boglárokkal rakott ágyu, az aczélja is sárgarézzel buritott, 16 vontra, pár egy. — Közönséges stucz, ezek is szépek, némelyike 16 vontra, pár 5. — Csontos ágyu, rövid stucz, pár fél. — Itten az ki az sárkány felvonásával tekerődik fel, igen szép, csontos ágyu, 6 vontra, pár fél. — Lovas katonának való közönséges karabély, mindenik kész s jó szerszámmal, tíz pár. — Pistoly harmadfél pár. — Ezüsttel burított nyelü alabard, egy. — Hively nélkül való hegyes tőr ; kápája ezüst, hajtott ; kereszti is ezüsttel burított, egy.

Notandum : Mindezen felsőrendházak folyosója karfáival együtt semmire való ; mind ujonnan kellene csinálni.

Második rendbeli házak, melyek az felső rend házak alatt vannak :

Kapu felől való alsó rendházak :

Első ház, kapu felett való bolt. Ezen bolt mostan idegen emberek javaival van tele.

Második ház. Ez is kőboltos. Napkelet felől vagyon. Ezen boltban mostan cajbert gondviselése aló való municiók és tüzes szerszámok vannak.

Dél felől való alsó rendházak :

Első ház, mely az külső tárház pitvara, kőboltos.

Második ház. Ez az külső tárház, mely is küboltos. Vagyon itt : Temérdek kenderistráng, mindenik öt-öt öles, kettő. — Köszvényes embernek való béllett botos, pár három. — Drága kövek s gyűrűk tartó régi romladozott iskátulyák. — *Zászlók :* Öreg és nyargaló zászlók, gyalog zászlókkal együtt, ötvenkilencz. Első zászló veres kamuka, két hattyu czímer rajta, írás egy felől : ,,Dominus Exercituum nobiscum tibi Domine, o Justitia tandem bona causa triumphat, Quodvis Deus ratum fac. ,,Másfelől : ,,Auxilium Dei sit ignis et terror omnium ex voluntate Ejus. Dat Deus cui vult, De coelo victoriam.,, — Második zászló. Karmasin szín kamuka, írás rajta egy felől : Gabriel Dei Gratia Regni hungarorum et Transilvaniae Princeps etc. Más felől hegyes tőrös czimer ez írással : Exurgat Dominus Exercituum et dissipentur inimici ejus, et fugiant, qui oderunt eum e facie ejus. — Harmadik zászló : Fejér tafota, czímer rajta mindkét felől koronás hegyes tőr, írás rajta : Firmata Dei consilio. — Negyedik zászló : Karmazsin atlasz, czímere két hattyú, írás rajta nincs. — Ötödik zászló. Karmazsin szín virágos kamuka. Egy felől czímere : Crucifixus Christi ez írással : In hoc signo vinces. Más felől czímere két sasszárny. — Hatodik zászló is karmazsinszín virágos kamuka. Czímer egy felől két kígyó, ez írással : Virtuti Fortuna Comes. Másfelől írás : Georgius Rakoczi Dei Gratia Princeps etc. — Tizennégy veres bagaria nyargaló zászlócskák ; némelyike

fejérestarkás ; nagyobb része ezeknek oláhoké volt, melynek egyike veres kamuka. — Veres bagariábul s fejér gyolcsbul csinált gyalog zászló, oláhoké volt, kettő. — stb.

Harmadik ház. Napnyugat felől való belső tárház, kőboltos. Kettős ajtaja az külső tárházbul nyíló.

Negyedik ház. Az alsó rendben dél felől. Ennek előtte hadnagyok szállásának, most kapitányénak hívatik. Köboltos.

Ötödik ház, mely az felső negyedik háznak pitvara, kűboltos.

Hatodik ház sáfárház, Régen hopmester szállása volt. (Mellőzve a többi termek leírását, rátérünk a számos élelmiszer raktárak egyikének ismertetésére.)

Alsó házak a Báthory-bástyában:

Elsö ház, kőház, mely most eczetes ház, gerendás, padlásos. Ajtaja pártázatos, vassarkas, hevederes, reteszes, lakatos, egy. Vagyon itt boreczet 18 hordóval, mindenik jó. Van bennök 278 köböl 14 icze. Sed ex his kapitány uramék számára iust 45, udvarbíró uramnak iust 8, páternek s mesternek iust 27, id est cub 5, iust $^1/_2$ defalcálván, marad inventariumra cub. 273, iust. $13^1/_2$. — Rózsaeczet egy átalaggal, cont .cub. 2, iust 8. — Jó almaeczet, ki kisebb, ki nagyobb hordóval nyolczczal. — Rosz eczet almábul sajtolt, két hordóval. — Semmire kellő büdös eczetágy, melyet semmiképpen meg nem orvosolhatni, és ezután inventáriumot is nem kell vele onerálni, 3 hordóban. — Borhoz való jó eczetágy, melyekről most töltés idején szedetett le az eczet, hat hordóban, de mivel az eczetnek csordúltig tele állani nem jó, azért az többinek az telejét ezekre visszaszedhetni. — Eczetes üres hordó 5, átalag 2.

Báthori-bástya végében való liszteskáz. Baronábul rótt, padlásos. Zsindelyezése jó. Ez két sorjával mindvégig liszttartó szuszékból áll. Vagyon itt az két részben régi liszt 635 köböl. Vagyon itt szalonna anni 1668, 60 darab. Sed ex his katholikus mester számára felet defalkálván, marad inventáriumra $29^1/_2$, melyek 26—56 fontosak. — Repositum ó szalonna, mely inventáriumról inventáriumra maradt 83. — Itten rakáson régtől fogva egyben sorvadt, emésztődött szalonna ugyan feles ; ez mivel egymástól elszakadozott, meg nem olvasható. — Uj sódor 130. — Régi repositum sódor csak rakáson van. — Uj orja fejestől 32. Régi repositum orja csak rakáson vagyon. — Uj háj harminczhárom. Cont. libr. 106. — Hársfa deszka 7. — Fűrész-fenyőfadeszka 7. — Hosszú karszék lábaiban eltörött 1. — Tengelynek való bikkfa egy rakással. — Legumina-tartó üres hordó 28.

A többi helyiségeknek csupán neveit hozhatjuk : Második lisztes ház vagy szúszék. — Késcsináló bástya mellett levő apró házak. Ezek drabontok házai. — Báthori-bástya végében levő porkolábház. Benne kétkézpallos. Ez executiokori szükségre való. — Széles kapu felett levő kőház. — Dobolyi-bástya, kűbül építtetett. — Csaholyi-bástya. — Ezen bástya felett levő pad. — Régi eczetes ház felett levő pad. — Széles kapu mellett, kimenet, balkéz felől drabantház. — Széles kapu mellett, kimenet, jobb kéz felől való drabantház. — Csaholyi-bástya előtt való lakatos ház pitvarral, szobával, pitvarból való kamarával. — Ezen pitvarbul nyíló Csaholyi alsó bástya kűbül építtetett, gerendás, padlásos. Ez ennek előtte czejk-ház volt. — Belső vár kapuja előtt való liszttartó szúszék. — Az belső vár kőfala mellett, az kapufélen levő gabonatartó szuszék. — Régi eczetesház. — Pitvarbul nyíló belsőház. — Ugyan az pitvarbul nyíló, köbül rakott hosszú pincze. — Sósház felett levő épületek. — Udvarbírák háza deszkás tornáczczal, pitvarral. ebben czipótartó deszkarekeszszel, pitvarbul nyíló első szobával., pitvarbul jobbkézre nyíló eczetborfőző házzal, ezen házbul nyíló sütőházzal, ezen házak felett való paddal. — Ujföldbástyán levő drabantház. — Báthori-bástya mellett való kijáró kisajtó. — Ezen kis ajtó előtt egy kis hidacska. — Szigeti száraz malom. — Szigeti konyha. — Gyertyamártó ház. — Sáfárház. — Öregkonyha. — Tísztamíves ház. — Szigeti granárium három részben. — Vár belső kerítésén levő széles kapu. Ennek felvonó kapuja rajta levő kisajtajával együtt kész s jó lánczostól, lakatostól. — Ezen kapu előtt való falábokon álló híd karfáival együtt. — Belső vár külső kerétése. Ebben kovácsműhely. — Uj szegeletbástyában levő kazamata. Ebben salétromot főznek. — Tömlöcztartó háza. Rabház. — Hosszú kőkapu felett levő házak : Első, czájbert háza. Második, ez most porkoláb háza. — Vár előtt való öreg istálló. — Lovászmester háza, vagy szerszámos ház. — Szekérszín. — Uj kapu. Fölötte levő ház sövényes, tapaszos oldalkamarájával együtt. — Sziget-utczában levő istálló. — Ezen tornácz végében vagyon egy kis házacska, sövényes, tapaszos. Ez lovászmesternek háza volna, most zsellér lakik benne, az ki az istállóra gondot visel. — Szigetutczai kapu. Az kapu mellett drabantház. Szigetutczai kapun kívül levő veteményes kert, mely hitván sövénynyel vagyon kerítve. Vagyon itt petrezselyem 4 táblával 109 ágyban ; vereshagyma 3 táblával 102 ágyban ; fokhagyma 1 táblával 30 ágyban ; murokrépa 8 ágyban. Ezen kívül borsó, dinnye, ugorka, magnak való vereshagyma etc. Nt.: Itt az méhnek, az mint látszik, igen jó helye s járása volna, haszonra is alkalmatos. Kár, hogy olyan majorságot nem tartanak benne. Gyümölcsfákat is plántálhatnának ide az méhek kedvéért. Lugasszőllő is itt meglehetne. — Vagyon ezen veteményes kert mellett puskaportörő ház, mely száraz malmával, kerekével együtt mind jó. — Porszárasztó ház is ugyanezen portörőhöz egy vagyon. — Belső sarampó. Ezen kapu közi és az felette levő épülettel együtt téglábul való. Az mely 11 szakállas puska itt vagyon egy tonna porral, egy ládácska szakállashoz való golyóbissal és két bádog kartácscsal együtt, mivel az czejkházhoz valók, azért azoknak minéműségek nem is speczifikáltatott. — Az kapu előtt való híd közepin, az mely folvonó kapu vagyon, minden eszközeivel, lánczaival jó. — Külső sarampó. Ez is kőboltos, kapuja béllett, vasdeszkás, pántos. — Ezen kapu előtt levő hídnak közepén is egy felvonó kapu. — Az híd végin való gémes kapu mellett vagyon egy öreg tőkekapu is, mely vastag deszkával vagyon karozva. — Ezen kapun levő kis ajtó, vassarkas, hevederes. — Ezen híd végénél levő drabantház sövényes, tapaszos, szalmával fedett. — Vár előtt levő száraz malom. — Major. Ez az vár előtt vagyon. Kerétésének egy része az idén újonnan építtetett, jó fedés alatt, más része ósüvényes. Ezen kerítésben levő marha, lúd és tyúkólak sövényből vannak fonva és szalmával fedve. — Majorház. Ez minden épületével sövényes, tapaszos, náddal fedett. Vagyon ezen majorban székre való ökör 2. Mészárszékre pénzen vett tehén 2. Bírságbul in anno 1669 proveniált fejős tehén 1. Ennek üszőborja 1. — Az mint az majoros refe-

rálja, az tejével ezen tehénnek aprómarhát tartott. — Lúd: öreg lúd 19, lúdfi 37. Ez most volna 67, de az páter számára 28 defalkáltatott. Tyúk 38, tyúkfi 105. Kacsa: öreg kacsa 23, mostani foeturája 109. Mészárszékre való bátori majorság, öreg örü 3. Konyhára való dézma bárány 9.— Majorház külső kerítése. — Vagyon ezen kerétésben vesszőbül font, szalmával fedett, három szakaszban levő marhaól. — Káposztás kert ezen marhaakol végében. — Csűrös, répás, káposztás etc, kert. Ez mind együtt lévén, sövényes kerétése csak félig vagyon. Itt most ugyan feles káposzta leszen, ha Isten adja. — Csűr. Csulakokon álló, náddal kötött. Éppéttetett in anno 1664. — Széna. Ugyanitt az csűrös kertben öt szakaszszal vagyon jó széna $14^1/_2$ öl, rosz széna 24 öl. — Jégverem. — Mészárszék. Ő nagyságok számára való. — Korcsomaház. Vagyon itt faicze egy, fameszely egy, bádogtölcsér egy, csapszék kettő. Közönséges kupa egy. Borvonó vaskapcsos kötél egy. Öreg korcsolya egy. Tasnádon vett bor egy hordóval, cont. cub. 25, iust. 8; ezt most per denar. 15 árulják. A. Julii 5. 1966. Gecsey Pál az korcsmáros.

Kisecsed. Vagyon itt veteményes kert kettő. Paraszt felszer. — Téglaszin. Kisecsed mellett nagy hosszan vagyon építve és szalmával jól fedve. Vagyon itt mostan égetett tégla: 70,000. Nyers tégla: 30,000.

Az ecsedi uradalom.

Az ecsedi uradalomhoz tartoztak: Az ecsedi vár, Kisecsed, Fábiánháza, Ecsed-Szent-Márton, Mérk, Vállaj, Száldobágy, Börvely, Kálmánd, Terem, Vasvári, Májtény, Gilvács, Tagy (nemesi udvarházzal), Tőketerebes, Szent-Miklós, Dob, Nagyzsadány, Ombod, Amacz, Krassó, Tarpa, Penyige, Matócs, Nábrád, Géberjén, Oroszi, Kisnamény, Kölcse, Cseke, Ricse, Udvari, Gyügye, Csahócz, Nagyszekeres, Sikárló, Iloba, Sebespatak, Bucsák, Bartfa va, Apa, Monostor, Alsómisztótfalu, Szaniszló, Kenéz, Madarász, Gyarmat mezőváros, Sárköz, Lápos-bánya, Görbed, Berencze, Józsefháza, Lippó, Borhid — egészen. Encsencs, Domahida, Ököritó, Porcsalma, Kisar, Ábrámfalva, máskép Ábrám részjószágok és Aranyosmeggyes mezőváros fele. — Szabolcs vármegyében: Nyirbátor, Pócs, Bakta, Lorántháza, Gyulaj, Lugas, Téth, Királytelke, Vencsellő, Timár, Bőd, Kisfalúd, Nagyléta, Pród, Tedej, Levelek — egészen; Böszörmény mezőváros, Nyiregyháza, Nyirfejértó, Rakamaz, Szent-Mihály, Nyiradony — részben. Bereg vármegyében Csetfalván egy részjószág. Hevesben Gyöngyös mezőváros. Abaujban Szikszón négy szőlő. Borsodban Aszalón egy szőlő.

Az óriási uradalom jövedelmei mind az ecsedi vár föntartására voltak szánva. Jobbágynépe termesztményeivel és ipari készítményeivel e fontos erősség szolgálatában állott. Minden egyes községben külön szerződés szabályozta az urasághoz való viszonyt; ennélfogva a hűbéri alárendeltség oly sokféle tarka képe állott elő, hogy ezek ismerete nélkül azt a kort meg sem érthetjük. Mi itt csupán Majtény és Vállaj urbáriumát fogjuk előadni az 1648. évi eredeti összeirás szerint.

Urbáriumok.

Majten possessio.

Marhás jobbágyok száma: 27 háznép 27 telken.

Gyalogszeresek száma: 32 háznép $30^1/_2$ telken.

Özvegyek: 9 háznép 9 telken.

Officiolatusok és szabadosok: egy főbíró, két futosó bíró, egy csűrbíró, két kerülő, három pallér, egy vámos, egy egyházfiú, egy számtartó Ecseden, egy volt számtartó, egy volt majtényi tiszttartó, egy kulcsár, egy kádár, egy kertész az itt való kerthez; béresek heten, nyolczadik béreseknek vajdája; egy ménespásztor, egy csordapásztor; lovas szabadosok tizenegy; két hetes drabant, három molnár, két kovács; 45 háznép 43 telken.

Nemesek és exempták: 14 háznép 16 telken, de meg van róluk jegyezve, hogy úgy produkáljanak jó levelet, mert egyébképpen az tiszttartó, ha kötelességét szereti, szabadságban ne tartsa őket, s ne engedje az mi paraszti fundusunkat birniok, hanem szolgáljanak róla és adózzanak.

Puszta telkek száma: 9.

Összesen: 127 háznép 125 telken, 9 puszta telek.

Jobbágyfiak száma: 154. — *Lovak* száma: 92. — *Ökrök* száma: 182. — *Tehenek* száma: 275. — *Juhok* száma: 843. — *Disznók* száma: 451. — Méhraj: 48.

Egyenkint nézve a jobbágyokat, legjobb módban volt Gáthi Tamás marhás jobbágy, a kinél 3 lovat, 10 ökröt, 8 tehenet, 100 juhot, 24 disznót, 4 raj méhet írtak össze; egyébiránt 6—8 ökre akárhány marhás embernek volt, tehén és disznó nélkül pedig alig nehány szegény jobbágy szűkölködött a faluban.

Census: Szent György és szent Mihály adaját annuatim fizetnek az várhoz in paratis fl. 25.

Vágómarhát annuatim egyet adnak.

Lenmagot az várhoz annuatim adnak másfél köblöt.

Vajat minden ember, az kinek csak egy fejős tehene van is, vagy ha több is, az várhoz egy-egy meszely vajat ád. Vesling túrót minden ember egyet ád.

Proventus: Őszi és tavaszi vetésekből, bárányból és méhrajból is az várhoz tized jár; az dézmabúzából az ott való prédikátornak, az mint fide mediante fateálják, annuatim 32 kereszt búza adatik, azon kívül ismét egy embertül jutandó búzadezma is neki adatik. Az kinek vetése nincsen, füstpénzt ád minden ember den. 9.

Az bárányoktól, az ki váltóra megyen, mindeniktől den. 6, méhrajtól az ki váltóra megyen, mindeniktől 3 denárt adnak.



II. Rákóczy György.



Mustafa nagyvezér.



Montecuccoli.



Teleki Mihály.

Disznajokból pázsittizedet adnak az várhoz ; az ki váltóra megyen, az öregit hat — az süldőt penig három pénzzel váltják meg...

Minden jobbágyember, valaki nyílast veszen, az várhoz tartozik egy-egy öl szénát esztendönkint.

Szántóföldek ezen határon az majtényi majorsághoz három nyomásban vadnak.

Kaszáló rét hat helyeken vagyon : első Tóháti rét, másik Tóapadás, harmadik Malomnál való rét, negyedik Katonák tilalmasa nevű, ötödik Tagy-elei az csűrös kertnél, hatodik az Kecskéson való rét.

Tilalmas erdő egy vagyon, Csonkás nevű ; egyébaránt nem szabad vágni, hanem kinek épületre való fa kívántatik, az udvarbíráktól szoktak követni és az ő czédulájok szerint venni, többet nem. Makkot nem terem.

Élő erdejök is vagyon terebesiekkel együtt, melyet egyaránt élik, az mint akarják.

Halászó víz, majtényi tó, mely Krasznáról árad és onnét szaporodik hallal, melynek rekesze vagyon ; másnak nem szabad senkinek halászni benne, hanem az vár szükségére tilalmasban tartatik.

Malmok vagyon itt az Kraszna vizén, két malom az várhoz ; mindenik malom három-három köre forgó. Ezekben való proventus az mennyi gyül, az vár szükségére administráltatott. Az molnároknak az malomvámból harmada jár, az mikor őrlője jár s vize vagyon. Esztendeig való proventusa ezen két malomnak néha 600 köbölre, néha többre s néha kevesebbre extendáltatik, az mint az üdö hordozza.

Az mely két kovácsok vadnak itt Majténban, mivel az malmokhoz sok vas szerszámot kell mívelniek, azért az ő búzájokból malom-vámot nem vesznek, melyet az üdvözült úr Bethlen István engede nekiek, kiről levelek is exstál.

Vám vagyon itt egy helyen ugyan az faluban, melynek esztendeig való proventusa, az mint az hites vámos rekognoskálja, nem igen extendáltatik fellyebbre, hanem hol 25 forintra, hol valamennyivel többre, hol viszont néha kevesebbre.

Korcsmárlás karácsontul fogva szent Mihály napig az dominus terrestris számára kontinuáltatik, melyet renddel árulják ; viszont szent Mihály naptól fogva karácsonig az falué, hitekkel úgy fateálják.

Nobilitaris curia az dominus terrestris számára vagyon itt egy; veteményes kert is vagyon egy.

Majorház, csűr, csűrös kert is vagyon, mellyek minémű állapottal vadnak és micsodás épülettel, inventariumban specifikáltatik.

Servitia : Szolgálatjoknak módját így rendelte volt az szeginy úr Bethlen István uram ő nagysága ezeknek is, hogy minden harmadik hetet minden marhás ember kiki maga erejével tartozott az vár szolgálatjában eltölteni, az mint az tisztek rendelték őket ; az gyalogszeres ember is gyalogszerben ; hanem az kinek csak két ökre volt, az ollyanok ketten fogtak együvé és mind esztendőt által is így folyt szolgálatjoknak rendi.

Szántást, vetést, aratást, kaszálást, takarást az itt való majorsághoz praestálnak. Az malmok körül való fogyatkozásoknak renoválását, hídcsinálásra való gondviselést, és egyéb szükséges dolgokat is, az mint az tisztek rendelik őket, tartoznak supportálni.

Munera : Az három sátoros ünnepnapok ajándékaiban mindenikre külön, minden jobbágy ember és gyalogszeres is az ki afféle marhát tart, egy-egy tyúkkal tartozik ; esztendőt által mindenik három tyúkot ád az három nevezetes ünnepekre.

Mulcta : Az tizenkét forintos bírság ha mikor esnék, az dominus terrestris számára percipiáltatik, kiből az provisornak harmada jár. Az egy s két forintos bírság ab antiquo az ispáné s az falu bírájáé volt, úgy rekognoskálják.

Határok : Kálmándiakkal, kaplyoniakkal, károlyiakkal, bodiakkal, göncziekkel, szentmiklósiakkal, darócziakkal, terebesiekkel, gilvácsiakkal viczináltatik, mindenfelől bizonyos jegyekkel és hantokkal lévén meghatároztatván, és némely felől való határokat a Kraszna vize hasítja.

Vállaj integra.

Marhás jobbágyok száma : 18 háznép 18 telken.

Gyalog szeresek : 14 háznép 1 háztelken.

Relicták (özvegyek) : 5 háznép 5 telken.

Zsellyér volt : 1.

Officiolatusok és szabadosok : egy főbíró, egy futosó bíró, egy kerülő, egy kádár az várhoz, egy nyomorúlt szeginy ember ; lovas szabadosok, három régi, öt új szabados ; ezt az öt szabadost Dániel János uram eskette az szabadosságra, az előtt nem voltak szabadosok, nőtelenek némelyek bennek ; Horvát György nevű jobbágy Tarczali Ferencz szolgája, haza kell hozni ; ácsok az várhoz voltak négyen ; 18 háznép 16 telken.

Exempták : 3 háznép 3 telken .

Puszta telkek száma : 8.

Összesen : 59 háznép 54 telken, 8 puszta telek.

Jobbágyfiak száma : 71. — Lovak száma : 46. — Ökrök száma : 112. — Tehenek száma : 127. — Juhok száma : 1000. — Disznók száma : 169. — Méhraj : 25.

A marhás jobbágyok általában véve jó módban voltak : 4 lovat, 8—10 ökröt, 5—10 tehenet, 100 drb juhot bírt nem egy közülök ; tehén és disznó nélkül alig nehány ember van a faluban.

Census : Szent György és szent Mihály adaját annuatim adnak az várhoz hung. fl. 12.

Vágó marhát mérkiekkel együtt annuatim adnak, borjút mérkiekkel együtt adnak avagy azér báránt hármat.

Lenmagot ez egy falu annuatim egy köblöt ád.

Vajat, az kinek csak egy vagy két borjus tehene van is, minden ember egy-egy meszel vajjal tartozik ; item vesling túrót egyet.

Proventus : Őszi és tavaszi vetésekből tizedet adnak az várhoz, kiből az praedicatornak sedicima (tizenhatodrész) jár ; az kinek vetése nincsen, füst- avagy keresztény-pénzt ád den. 9.

Bárányból és méhrajból is tizedet adnak ; az kitől penig tized nem esik, avagy tizen felyül az ki váltóra melyen, minden váltó bárányt 6 pénzzel, minden rajt penig 3 pénzzel váltják meg.

Disznajokból pázsittizedet, ha pedig makkra hajtják, ott tizedelik meg ; az ki váltóra megyen az öregét hat — az süldőt három pinzzel váltják.

Az ki egész nyilast veszen, az várhoz minden ember egy-egy öl szénával tartozik ; az ki penig nyilast nem veszen, semmit sem ád.

Valakinek káposztás kertje vagyon, ha két ember ültet is be egy káposztás kertet, minden egy kerttül az várhoz annuatim tartoznak adni százhuszonöt fő káposztát.

Csikot valaki fog vagy vészszel vagy másképpen, minden ember egy-egy veder csíkkal tartozik a várhoz, avagy egy veder csíkért den. 40.

Szántóföldek az majorsághoz az falu földétől külön vannak három járásban, avagy nyomásban ; mindenik nyomásban mehet circiter búza, cass. cub, 137, némellyik nyomásban cub. 411, avagy valamennyivel több ; ezeket az börvélyi majorsághoz kolálják.

Tilalmas erdő az várhoz itt kettő vagyon : egyik Ágh-erdő, vélte terem makkot ; az mikor terem, az dominus terrestris disznai számára tartatik ; vadalmát, az mikor terem rajta, minden ember az vár szükségére tartozik egy-egy köböl vadalmát aszalni. Az vár épületire tartják ezen erdőnek az fáját.

Az másik erdő Végh-megi nevű ; ez is tilalmasban tartatik, az vár szükségire ; az mint az falubeliek praetendálják, az erdőt nem régen szakasztották el az falutól az várhoz, annak előtte falu erdeje volt.

Az falunak is külön szakasztva vagyon tilalmas erdeje ; az mikor kinek épületre való fa kívántatik, az bírótul szoktak kérni. Előerdeje is vagyon az falunak az ligeten,azt szabadon élik.

Halászó víz itt nincsen, hanem csíkászó helyek vadnak, melynek proventusa immár ide fel speczifikáltatott.

Korcsmárlás karácsontúl fogva szent Mihály napig az dominus terrestris (földesúr) számára kontinuáltatik, viszont szent Mihály naptól fogva karácsonig az falu számára árultatik.

Vagyon itt egy puszta major is, mely igen elpusztúlt ; egy hitván csűrös kert is, mivel régenten itt is majorság tartatott, de jobb alkalmatossággal lévén Börvéjben az majorság, azért ezt is oda fordították.

Egy veteményes kert is vagyon itt, veres hagymát vetnek belé.

Kaszáló rét az várhoz három helyen vagyon : első Rétoldal, circiter 32 ember kaszáló ; másik Sipos-cseréje, 5 ember kaszáló ; harmadik Négy-szeg, lehet 13 ember kaszáló ; azt praetendálják, az tisztek nem régen applikálták az falutól az várhoz.

Servitia. Szolgálatjoknak rendi az szerint vagyon mint az börvéjieknek és kálmándiaknak, úgy hogy minden harmadik hetet az vár szolgálatjában ki-ki maga erejével, az mire az tisztek rendelik őket, tartoznak kontinuálni ; az kinek csak két ökre vagyon, ketten fognak együvé.

Szántást, vetést, aratást, kaszálást, takarást, itt az ő határokon és az börvéji majorságban tesznek ; aratáskor az mint az szükség kívánja, nem az hetelés szerint, hanem az mint az tisztek rendelik, az szerint kell szolgálniok.

Mulcta : Az tizenkét forintos bírság czirkáláskor ha mi esik, az dominus terrestris számára administráltatik, kiből az udvarbírónak harmada jár ; azon alól való bírság, az ki két s egy forintot nem superálja, az ispáné és az bíróé.

Határok : Czinálossal, Teremivel, Börvejjel, Vadával, Mérkkel viczináltatik, mindenfelől bizonyos megjegyeztetett jegyekkel és hantokkal lévén meghatároztatván.

Notandum : Ezen határon vagyon egy pokolmalom is, mely nem az várhoz bíratik, hanem Sipos György nevű nemes ember bírja per donationem, az melyről exstál levele.

Következnek Vállajon az kiknek minemű immunitások vagyon, azokról való leveleknek pariái :

1. Bethlen István 1647 aug. 20-án kelt levele a falu kocsmárlás rendéről, melyben megtekintvén szegény vállaji jobbágyinak az számtalan úton járók miatt való sok teherviseléseket ollyan országutában való létek miatt, könyörgésekre megengedte, hogy ennek utána esztendőnként szent Mihály naptól fogva karácsonig falu számára legyen az korcsmárlás, de úgy hogy magán való személynek senkinek ne legyen maga számára szabad bort árulni, hanem mindenkor az megnevezett kántorban falu számára árulják, hogy így az sok úton járókra való költséget abból is az mit azzal érnek, inkább kitellyesíthessék ; de azt ne a bírák s egyéb falubeli emberek költsék magok torkára, hanem az falu közönségére.

2. Az vállaji határ eligazításáról való levél ugyancsak Bethlen Istvántól, 1646 máj. 30.

3. Sipos János, Sipos György, Sipos András s mások exemptiói, és nehány lovas szabados szabadságáról való levél.

VI.

A VÁRMEGYE PUSZTULÁSA.

1657—1711.

Uj korszak kezdődik Szatmár vármegye történetében, telve szenvedéssel, nyomorral és pusztulással. Eddig az ország többi részeihez képest, boldog napokat élt, mert Bocskay, Bethlen és a Rákóczyak idejében nemzeti fejedelmek kormánya alatt állott, kik a törököket is, a pusztító német zsoldosokat is távol tartották. Kincsekkel megrakott várak, jólétről tanúskodó nemesi kastélyok, virágzó községek, jól mívelt szántóföldek voltak mindenfelé ; hiszen akkor még a maiakon felül ott is népes falvak tették változatossá a vármegye rónáját,

a hol ma csupán egy-egy puszta, vagy valamely dűlő neve őrzi a hajdani dicsőség emlékét. Eltüntek a föld színéről, s a késő utókor gyermeke nem is sejti, hogy mind e pusztulásnak egy ember nagyravágyása volt az oka.

II. Rákóczy György, bízva jól felszerelt hadseregében és neve népszerűségében, lengyel király akart lenni. Ő, a kicsiny Erdély ura, mely a vallásszabadság és nemzeti függetlenség egyik őre volt eddig Európában, arra vállalkozott, hogy a hatalmas Lengyelországot a svéd királylyal együtt, harczi zsákmánykép feloszsza. Hiába tiltotta el hadjáratát a török porta, a mely már eddig is féltékeny szemmel nézte a hatalmas hűbérest; hiába intette III. Ferdinánd király és a magyar urak, szándékától visszatartani nem lehetett. Kiadta a parancsot, hogy 1657 január 14-ére az erdélyi hadak és a Magyarországból neki hódoló vármegyék felkelő serege Máramarosban Visk alá gyüljön.[1]) Nagy idővel azelőtt és sok éven át azután nem látott Magyarország ily szép hadsereget, de csak azért, hogy azt többé soha viszont ne lássa. Európai konfederáczió keletkezett az erdélyi-svéd szövetség ellen, mely Károly Gusztáv svéd királyt saját országa védelmére kényszerítette, Rákóczyt pedig ellenségeinek zsákmányává tette. Seregét vezérestűl, Kemény Jánossal együtt, rabságba hurczolták a tatárok, s ő maga csupán kevesedmagával menekült meg. II. Rákóczy György.

A szerencsétlen háború folyama alatt a Rákóczy támadó hadjáratának megbosszulására, Lubomirszky György, Lengyelország főmarsallja, átkelt a Kárpátokon és tűzzel-vassal pusztította Magyarországot.[2]) Mint a szélvész jött és távozott. Junius 15-én Munkácsot lepte meg, 17-én Beregszászt pusztította el és 25-én a virágzó Szamosköz feldúlása után már Szatmárt ostromolta. Mikor a betörés híre Erdélybe érkezett, Barcsay Ákos, kit a fejedelem helytartóvá tett távolléte idejére, ura parancsához híven, a fejedelemasszonyt útnak indította Ecsed felé, mert a közhit ezt tartotta a legerősebb várnak. De alig érték a meszesi kapu magaslataihoz, értésükre esett, hogyha útjokat tovább folytatják, éppen az oroszlán torkába kerülnek; azért megfordulva, lóhalálában Várad felé igyekeztek. Erre Gyulay Ferencz, Várad parancsnoka, rendeletet küldött szét: Solymosy Péternek az ecsedi kapitánynak, Kállónak, a hajdúvárosoknak, Jantónak a hegyaljára és a vármegyéknek, hogy hadaikkal mielőbb csatlakozzanak hozzá; ő maga pedig lassú menetelésben Majtény alá ment és ott megállapodott, hogy segédcsapatait összevonja. De ezalatt már a lengyelek Németit felgyújtották és Szatmárt is megsarczolták; csupán Keresztes András meg Jantó mérték össze a lengyelekkel fegyvereiket; de oly szerencsétlenül, hogy a Szamosnak szoríttattak. Június 28-án a lengyelek fölszedték táborukat és Szinérváralját pusztították el; a város nagyobb része, templomával és tornyával együtt, a lángok martaléka lett. Ezután az Avason keresztül Máramaros felé vonultak, miközben Ujváros, Parlag és Ujfalu hátrahagyott füstölgő romjai hirdették útjok irányát. Gyulay Ferencz folyton nyomukban járt, egészen Szinérváraljáig, de mikor meghallotta, hogy az országból kitakarodtak, ő is visszatért Váradra.

Augusztus 4-én érkezett vissza Rákóczy György Ecsed várába, sereg nélkül, néhány erdélyi főúr társaságában. Ott várta már felesége, fia Ferencz, sőt egy török követ is, ki a lengyel hadjárat sikere felől puhatolózott. Bármint titkolta is szerencsétlenségét Rákóczy s iparkodott a lengyelekkel megkötött béke előhozásával a törököt áltatni, többet mutattak a szomorú arczok s a nehéz jövőnek a szemekben szorongó balsejtelme, meg az örömrivalgó hadsereg távolléte, mint a legmeggyőzőbb okoskodás. Három nap múlva pedig még a föld népénél is szétfoszlott az aggodalmas gondolatok között ott settenkedő reménység, mert Károlyi Mihálynak egy szolgája, ki a tatár fogságból megszökött, hazajöttében tele torokkal hirdette mindenfelé a szerencsétlenséget. Gyászba öltözött mindenki, mert alig volt család, melynek ne lett volna kit siratnia.[3])

De a nagyobb bajok még csak ezután következtek. Erdélybe követség érkezett a szultán levelével, melyben a hatalmas császár azt parancsolta a rendeknek, hogy mivel Rákóczyt engedetlensége miatt megfosztotta országától, válaszszanak maguknak új fejedelmet. A gyulafejérvári országgyűlés látva, hogy nem hozhat magára új veszedelmet akkor, mikor a jelenvalóból még ki sem szabadult, Rhédey Ferenczet tette meg fejedelemnek, de oly kikötéssel, hogy ha Rákóczynak sikerül a szultánt kiengesztelnie, ismét ismét visszaadja neki az országot.[4])

Rákóczy nem tudott sokág magánemberként élni. A medgyesi gyűlésen, 1658 január 9-én, több erdélyi főur tiltakozása ellenére ismét átvette a kormányt. Ezért a szultán a budai basát és a tatár khánt küldte ellene, hogy az engedetlent megbüntessék. Rákóczy az előbbit június havában a lippai szorosban megverte s e győzelme után oly biztosnak tartotta ügyét, hogy még Ecsed várába is ellátogatott és ott pihente ki a harcz fáradalmait. De már ekkor egyfelől Musztafa fővezér a Dunán, a tatár khán pedig a bodzai szoroson át közeledett országába. S mig ő az előbbivel harczolt, azalatt a tatárok Erdélyt rémitően elpusztították.[5])

A fejedelem, hogy minden haderejét összevonja, Szatmár vármegyében is általános fölkelést parancsolt debreczeni táborából. A rendek augusztus 21-én tárgyalják ezt a rendeletet szatmári közgyűlésükön, de a minden oldalról fenyegető veszedelmek között nem tudják magukat arra határozni, hogy házi tűzhelyüket védelem nélkül hagyják ; azért Budai Mihályt és Kökényesdi Györgyöt követjeikül választván, őket a következő szövegü szép levéllel küldik el hozzá :

,,Az Nagyságod kegyelmes parancsolatját alázatos engedelmességgel vettük, az melyben parancsolja Nagyságod, hogy ez következendő pénteken, ugymint die 30. Augusti Debreczen tájára mennénk. Mely kegyelmes parancsolatjára kész engedelmességgel kompareálunk. De mivel közönségesen hallatik itt, az szomszédságban az ellenségnek kiütése, más felől penig az lengyelekrül is, hogy szándékuk légyen több konfederált nemzettségekkel együtt, az kiknek már egyszer ránk kiütését szomoruan experiáltuk : csak az egy Isten tudja, hogy vagyunk. Bizonylag, Kegyelmes Urunk, hallván minden felől az szomszédságoknak ránk való gonosz igyekezeteket, valamit megcselekedhetnénk hazánk oltalmára, minden fakultásunkkal az közönséges jónak elkövetésében meg nem fogyatkoznánk : de ha itt is, az mi szegény és rész szerint elromlott darab földünket pusztán fogjuk hagyni, félő, hogy más alkalmatlanságok ne találjanak bennünket. Annak okáért, hogy mind az Nagyságod szolgálatjára legyünk és az idehaza való vigyázatosságra is alkalmatosabban ráérkezhessünk, Nagyságodnak alázatosan könyörgünk, mint kegyelmes urunknak, légyen kontentus az partikuláris inszurrekczióval, melyet hazánk törvénye szerént ezelőtt is az szükségnek idején prestáltunk. Mely Nagyságod hozzánk megmutatandó kegyelmességét életünk fogytáig meg igyekezünk szolgálni Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak.“[6])

Ezt adták irásban. Titokban pedig követjeiket arra kötelezték, hogy ha a fejedelem kérdezné, hogy mennyi fegyverest küld a vármegye, feleljék, hogy nem tudják, mert a lengyel pusztítás óta még nem számlálták össze a portákat.[7])

Rákóczy ismételt sürgetésére, szeptember 2-án Csegöldön azt határozták, hogy fegyvert fognak és 7-én Csengerjánosiban gyűlnek össze ; innen mennek Szaniszlóra, hogy a szabolcsi hadakkal egyesülve, Sámson alá vonuljanak.[8])

Érzi az idők súlyát mindenki. Mikor a földön már nincs király, nincs ország, a honnan segedelmet várjanak, az eget ostromolják. Ez az Istenben bízó hangulat nyilatkozik meg a vármegye következő határozatában :

,,Ez mostani veszedelmes állapotra nézve esperes úr találta meg az nemes vármegyét, hogy ha az nemes vármegyének jó tetszése volna, bőjtöt hirdetnénk ad devotionem. Azért az nemes vármegye azt deliberálta, hogy az vasárnapot, minthogy egyébiránt is az devótióra való nap, ugy meg köll szentölni, hogy azon napon se úr, se pap, se nemes ember, se gyalog, se marhával ne utazzon. Egyéberánt, ha különben cselekednék, az kik máshun találtatnak azon napon utazván, marhájuktul priváltassanak ; az kik penig gyalog, in vivo homagio konvinkáltassanak cum poenae executione“ (büntetésül fizessék vérdijukat.)[8])

Szeptember 2-iki határozatukhoz képest ugyanazon hó 8-án Szaniszlón gyűltek össze, hol a szabolcs vármegyei rendekkel is találkoztak. Itt megtartván a lustrát, azaz a katonai szemlét, a két törvényhatóság közös megegyezéssel úgy találta, hogy nem lesz jó minden fegyverfogható nemesnek Rákóczy zászlai alá menni, mert azóta már hallották az erdélyi híreket, melyek aggodalmakkal töltötték el őket. Okaikat így fejtették ki a fejedelem előtt :

,,Nagyságod kegyelmes parancsolatját alázatos engedelmességgell vévén, az szegény haza oltalmára viritim inszurgáltunk. De Kegyelmes Urunk, az midőn házunktól eljöttünk, még nagyobb számításban voltunk szegény hazánk

felől, mivel még Jenő is az keresztény ség kezébe vala. Kinek obsidiója medio tempore lévén, és az Erdélyben levő pogány miatt való romlásnak is híre bizonyosra érkezvén hozzánk, Nagyságod bölcs ítélete rajta, mi következhessék reánk is, mivel már hazánk lakosi is *szekerek hátán* levén, félnek. Kegyelmes Urunk, mi az midőn házunktul elindultunk, oly dispoziczióval házunkat nem hagytuk, hogy feleségünk és gyermekeink felől derekas gondviselést tettünk volna, még akkor nem lévén mindenfelől reánk következhető veszedelmeknek félelmes hírei nálunk. Azért Kegyelmes Urunk, hogy mind az Nagyságod kegyelmes parancsolatjának s mind magunk házára való gondviselésnek ne deficziáljunk, az Nagyságod szolgálatjára bizonyos számu lovasokat küldöttünk mind az két vármegyéből. Alázatosan instálván Nagyságodnak, méltóztassék kontentus lenni vele, magunk is Kegyelmes Urunknak, az mire Isten segét, teljes tehetségünkkel az több regnikolákkal hazánk oltalmára készek leszünk. Etc. Datum in Szaniszló, 8. Septembris 1658. Szatmár és Szabolcs urainak és mágnásainak közönsége".[9])

Ezalatt Erdélyben is újabb fordulat állott be. A rendek ugyanis megelégelve az ország eddigi romlását, a török fővezér parancsára, Barcsay Ákost tették fejedelmökké. A segesvári gyűlésen, október 8-án, a már meghódított várakon kívül átadták Lugost és Karánsebest, hadi költségek fejében 500,000 tallért igértek és a Rákóczy kezén csupán Szatmárt, Szabolcsot és Kővárt hagyták meg. Egyszersmind kötelezték Barcsayt, hogy ha időközben sikerül Rákóczynak a törökkel rendbe hoznia a dolgát, ismét átadja a fejedelemséget a szerencsétlen embernek. A fővezér ugyan elhagyta az országot, de itt hagyta maga helyett Szejdi basát, hogy ezeket a határozatokat végrehajtsa, kivéve a legutóbbit, mely titkos pont maradt.[10])

Közben a török-tatár hadak pusztításaikkal mindjobban közeledtek Szatmár vármegyéhez. Ráadásul még a nádor rendeletéből Pető Zsigmond kassai viczegenerálistól is parancs érkezett, hogy mivel a király szuverénitása alatt levő országrész is veszedelemben forog, a vármegye rendeljen el részleges fölkelést és hadait küldje a király zászlai alá. Erre ugyanis kötelezve volt a Partium is, ha külső ellenség fenyegette. A vármegye most már igazán azt sem tudta, mit tegyen. Csegöldi gyűléséből levelet küld Rákóczyhoz s kérdi, hogy hova küldje lovasait, hozzá-e, vagy a kassai generálishoz ; úgyis mindíg azzal vádolják a vármegyét, hogy el akar szakadni a magyar koronától.[11])

A zavar tetőpontjára hág, mert a parasztság is fölkelt urai ellen. Csoda-e, mikor az események napnál világosabban mutatták, hogy az urak nagyravágyása hozta nyakukba a veszedelmet ? Megfékezésükre a rendek a következő határozatot hozták : „Minthogy az parasztságtúl az urak és az nemesség sok gyalázatot és öléssel való fenyegetéseket szenved, azért meghagyja, hogy ha ilyet találnak, fogják meg, verjék bilincsekbe és büntessék meg." [12])

Október közepén üt be a tatár sereg. Nincs toll, a mely a pokoli fajzat kegyetlenségeit leírja. Hogy itt hosszabb időt nem tölthetett, csupán annak lehet köszönni, hogy a Rákóczy ereje még nem volt megtörve és hajdúkapitányai nyomról-nyomra üldözték őket. A kivonulásuk után október 29-én tartott csengeri gyűlés e rémületes betörés utóbajait tárja elénk : ki elveszett családtagjait, ki megszökött jobbágyait, ki pedig eltévelyedett barmait keresi.[13])

De a szerencsétlen fejedelmet még ezek a csapások sem térítették észre, hanem hadat üzent Barcsaynak, hogy újból a fejedelmi székbe ülhessen. És, hogy ne legyen az ég alatt olyan átok, mely Szatmár vármegyét ne érje, még egy külföldi trónviszály rossz következményeit is éreznie kellett. Ugyanis Stepán moldvai vajdát elűzte a szultán, mert 1657-ben Rákóczyt a lengyelek ellen segíteni merte. Ez most minden áron vissza akarta szerezni országát. De ugyanezen méltóságra vágyott Konstantin vajda is. Minthogy Rákóczy ezeket fel akarta használni a saját czéljaira, megengedte nekik, hogy a Pártiumban zsoldosokat toborozzanak. Ezt tették Szatmárban is. De már ezt a rendek nem tűrhették ; részint azért, mert a fegyverhez jutott parasztok uraik ellen fordultak, részint pedig, mert nem engedhették, hogy a vármegye népessége kalandos czélok miatt megapadjon. 1659 julius 4-én Csegöldön tartott gyűlésükön, honárulással bélyegezték meg azokat, kik a vajdák zsoldjába állanak s elhatározták, hogy számkivetik őket a vármegye területéről. De Stepán vajda még augusztusban is itt van. Így tudjuk ezt meg özvegy Prinyi Zsigmondné, szül. Kállay Klára pana-

szából, a ki a csegöldi gyűlésen előadja, hogy a vajda az ő Istvándi nevű jószágán garázdálkodik, azon a czímen, hogy 800 frtot vett tőle kölcsön erre a birtokára.[14])

Rákóczy, a ki közben jobbára ecsedi és szatmári váraiban lakott, sőt a Károlyiaktól a nálok zálogban levő Fehérgyarmatot is visszaváltotta,[15]) ismét megindult elvesztett jogarát visszaszerezni. Valódi tragikus hős ő, ki az egész világgal szembeszáll, hogy egyszer elkövetett hibáját jóvátegye; de a végzet hatalma nagyobb, mint az övé s egyebet sem ér el, mint azt, hogy a szemlélők nagyrabecsülése és részvéte kíséri sírjába.

Szatmár vármegye is készül a harczra: 1660 április 13-án Jánkon,[16]) ugyan-e hó 22-én Csegöldön rendel el általános fölkelést. Elhatározza, hogy minden nemes ember készen áljon az indulásra s azonkívül minden porta után egy gyalogot állítsanak ki. Vezérül Szabó Pétert választják havi 12 frt fizetéssel, s abban állapodnak meg, hogy a szabolcsi hadakkal közösen fognak működni.[17]) Május 21-én tartják meg a megyei hadak fölött „a mustrát" s egyúttal szigorú megtorló határozatot hoznak az otthon maradók ellen, megszabván, hogy ha elmaradásuknak elfogadható okát adni nem tudják, pénzbírsággal bűnhődnek, melynek fele a végrehajtást teljesítő szolgabíróé, másika pedig a vármegye közszükségleteire fordítandó.

De a döntő ütközettől már elkéstek, mert Rákóczy, Fenesnél, Szejdi basa és Barcsay ellenében vereséget szenvedett. Küzdött, mint egy oroszlán s mármár megfutamította a szövetségesek seregét, midőn négy sebtől vérezve bukott le lováról. Menekvő hívei Váradra vitték, hol nehány nap mulva meghalt.[18])

Hogy miért késtek el a szatmáriak, szándékosan-e, vagy hibájukon kívül, bajos volna megmondani. Valószínü az előbbi, mert elindulásuk alkalmával ismét pórlázadás fenyegette őket. Erre mutat a vármegyének a mustra alkalmával hozott következő határozata: „Ez fölháborodott állapotnak alkalmatosságával hallatik, hogy az vármegyében pusztító és az nemességet fenyegető pórhad akarna támadni. Hogy az veszedelmet követő tűz szikrájában megoltassék, az vármegye deliberálta, hogy minden nemes ember hallván az parasztságnak ilyen szándékát és indulatát, száz forint büntetés alatt ispánjának és szolgabirájának tartozzék tudtára adni. Ha valakire bebizonyosodik az parasztok közül az támadás, halállal büntetődjék." Ugy látszik, ettől a veszedelemtől való félelem tartotta itthon családi tűzhelyük védelmére a nemességet.

Barcsay Ákos. A fenesi csata után a győztes török had csupán annyit tudott bizonyosan, hogy Rákóczy megsebesült, de azt nem is sejtette, hogy sérülései halálos kimenetelűek lesznek. Minthogy tehát a győztes Szejdi azt hitte, hogy Rákóczy uj sereg gyüjtése végett fordult Várad felé, ő maga Barcsayval együtt a Szamos mentén éjszakra indította táborát. Barcsay volt annyira jó magyar ember, hogy nem óhajtotta oly fontos erősségnek, mint Szatmár volt, török kézre jutását. Azért intette a városi polgárokat, hogy ne tanúsítsanak semminő ellenállást s ő az esetben kieszközli a basánál, hogy bántalanul maradjanak. Úgy is történt.[19]) De már a nagybányaiakat 10,000, Felsőbányát 2000 tallérral sarczolta meg.[20]) Említenünk sem szükséges, hogy a török had a vármegyét széltében-hosszában pusztította. Kővárt Barcsay ugy kerítette hatalmába, hogy Mikes János kapitány ellen, a ki sehogy sem akarta elhinni Rákóczy halálát, az őrséget fellázította s megkötözve magához hozatta Zsibóra. Helyébe Tisza Istvánt tette meg várparancsnoknak.[21])

Ezután Várad ellen fordultak s azt hosszu, kemény ostrom után bevették. Ennek a fontos erősségnek török kézre jutásával megnyilt az ország egész keleti része a pogány had előtt s Szatmár vármegye is egészen a Szamosig érezte pusztításaik átkát.[22])

Kemény János. A töröktől szenvedett károk mély keserűséggel töltötték el Erdély és a Partium számos főurát. Közülök leginkább Kemény János érdekel bennünket, a ki, miután a tatárfogságból kiszabadult, feleségül vette Wesselényi István özvegyét, Lónyay Annát s ettől fogva Aranyosmeggyes várában lakott. Vagyona, hadvezéri hírneve, műveltsége és Wesselényi Ferencz nádorral való sógorsági összeköttetése egyaránt vezéri szerepre tették őt hivatottá Erdélyben és a Részeken.[23]) Azt tartotta politikai hitvallásának, hogy a magyar nemzet csupán a Habsburgok segitségével szabadulhat meg a barbár törökök fojtogató karjaitól. S miután a császár biztosította támogatásáról, nyiltan föllépett Bar-

csay ellen. Ezt oly váratlanul lepte meg a támadás, hogy saját életét is féltvén, deczember 24-én Szászrégenben jónak látta versenytársa javára leköszönni.[24]) De mivel bebizonyosodott, hogy ellene alattomban a törököt hozza be az országba, Kemény őt fogságra vetette és megölette.[25])

E közben a törökök értesültek az uj fejedelem Habsburg-párti politikájáról és elhatározták, hogy példásan megbüntetik. Kemény belátta, hogy nem veheti föl ellenök a harczot, azért a Szamos mentén éjszak felé igyekezett. De mindenütt nyomon követték a törökök szövetségesei, a tatárok, kik feldúlták az egész Szamosközt, 1661 augusztus 1-én felgyujtották Nagybánya külvárosát, 6-án megsarczolták Szinérváralját, majd elpusztították Aranyosmeggyes városát és a vár külső palánkját, s innen az Érmelléken és a Nyirségen, folytonos dúlás között átvonulván, kitakarodtak az országból.[26])

Nagysokára megérkezett a császár hadvezére is, Montecuccoli generális, 18,000 főből álló rendes hadsereggel. Akkora szám volt ez abban az időben, hogy Kemény János méltán remélhette, hogy ilyen segitséggel döntő ütközetbe bocsátkozhatik a törökkel. Biztatta is váltig a tábornokot, hogy ne szalassza el a zsákmánynyal megrakott ellenséget; de csakhamar világos lőn, hogy Montecuccoli nem is annyira a törökkel akar harczolni, mint inkább Erdély megszállását végrehajtani. Úgy is lett. A császári hadvezér, miután Kolozsvárba tekintélyes őrsereget szállásolt el, kivonult az országból, a nélkül, hogy kardját hüvelyéből kihúzta volna.[27])

Az erdélyi rendek a törökök parancsára 1661 szeptember 14-én Apaffy Mihályt választották fejedelmökké és az Isten szerelmére kérték Keményt, hogy nyugodjék bele a megváltozhatatlanba.[28]) De ő a császárban bízva, nem engedett. Látni lehetett már, hogy itt végeredményében nem két kis fejedelem mérkőzéséről, hanem a Habsburg és a török nagyhatalom élethalál-tusájáról lesz szó. Október végén ismét betört Erdélybe, a hozzá hű csíki székelyek támogatására, de eredménytelenül. S minthogy hadainak a teljesen elpusztult Szatmárban máshol nem tudott téli szállást adni, Bikszádon az Avasban helyezte el őket, mely vidék egyedül maradt érintetlen a tatárok dúlásától. Mind az urak, mind ő, oda hozták családjukat s az oláhok nyomorult viskóiban zsugorogták át a tél nagy részét. Január közepén ujabb hadi vállalatba fogott, de balsorsa elérte, mert Segesvár környékén megölték a törökök.[29])

Az idegen katonák garázdálkodása.

Szatmár vármegye már Rákóczy halála után visszaszállott a királyra; 1660 julius 24-én ment végbe jelképileg az átadás, a mikor is uj uruknak homagiummal adóztak.[30]) De már előbb is adtak az itt járó nádor kíséretének élelmére 10 vágó-marhát, 20 bárányt, 20 itcze vajat, 100 ludat, 200 tyúkot és tojást.[31]) A király jogara alá való visszatéréssel megismétlődtek a régi bajok. A szatmári várat a király zsoldos csapatai szállották meg, melynek németekből, horvátokból, spanyolokból és wallonokból álló népe, a harminczéves háboru alatt elsajátított katonai erkölcsökkel, szabad rabló-területének tekintette az egész vármegyét. Nem volt elég, hogy a törvényhatóság parasztsága ingyenmunkát teljesített a vár körül, hogy maga a vármegye koronként élelmet szállított az őrségnek, ezen felül még tűrniök kellett, hogy az idegen zsoldosok hol ezt, hol azt a községet szállották meg s úr és pór között különbséget nem téve, erőszakoskodtak a nőnemen s elvitték azt, a mi nekik tetszett. De a lefolyt évek alatt nem olyan iskolán ment át akár a nemesség, akár a pórosztály, hogy az ilyen visszaéléseket bosszulatlanul hagyja. Országszerte köztudomásu volt, hogy a vármegye fegyverkezik. Ismerte ezt a hangulatot Montecuccoli császári fővezér ellenfele is, gróf Zrinyi Miklós, a hadvezér és költő, kinek Vitnyédi István már 1663-ban azt írta, hogy Szatmár vármegye tisztviselőket választott és zászlókat osztott ki a kóborló német katonák ellen.[32]) Az 1664 április 2-án Kisnaményban tartott közgyűlésen pedig a következő határozatot hozta a nemesség: „Az nemes vármegye unanimi suffragio azt végezte, hogy az nemességet és szegénységet nyomorgató katonák ellen az nemes vármegye, mind nemesség és parasztság is, viritim, az ki fegyverfogható, az jövő szombatra, ugymint ad diem 5. praesentis mensis öszvegyűljön Matócshoz és Gyarmathoz jó fegyverzettel. Ugy jöjjön penig kiki, hogy elegendő kenyere, abraka légyen lova hátán; hasonlóképp az szegénységnek is tarisznyájában élése legyen. Az nemesség sub poena flor. 100, az szegénység penig sub poena flor. 12, hogy ezen kóborló katonákat megzabolázhassuk.“[33])

Ebben az időben a megye és a várőrség között még nincs jelentékenyebb összeütközésről tudomásunk. Úgy látszik azért, mert nagy események jöttek előtérbe. Gróf Zrinyi Miklós, a szigetvári hős unokája, nem csupán kardjával mutatott jó példát, hanem irataiban is támadó háborút hirdetett a törökök ellen és nyíltan megrótta Montecuccolit tartózkodó hadviseléseért. Szatmár vármegye is készült a nagy harczra és száz lovast küldött a csatatérre.[34]) De a vármegye hanyatló erejéről csupán akkor szerzünk fogalmat, ha egy ugyanazon évi táblázatot megtekintünk, mely a felsővidéki törvényhatóságok és mágnások hadjutalékát mutatja. A bandériumok 1664 szeptember 18-án kelt limitácziója szerint, Zemplén ad 160 lovast, Sáros 155-öt, Szatmár 100-at, Abaújvár 95-öt, Ung 90-et, Szepes ugyannyit, Bereg 65-öt, Gömör 38-at, Borsod 35-öt, Szabolcs 32-őt, Ugocsa 30-at, Torna 20-at. A mágnások közül: özvegy Rákóczy Györgyné a fiával együtt 1000 lovast, az egri püspök 100-at, gróf Rákóczy László 200-at, özv. Homonnay Györgyné 150-et, gróf Tökölyi István, Palocsay István gróf Csáky Ferencz és István egyenként 50-et, gróf Csáky Zsigmond 25-öt.[35]).

A Wesselényi-féle összeesküvés.

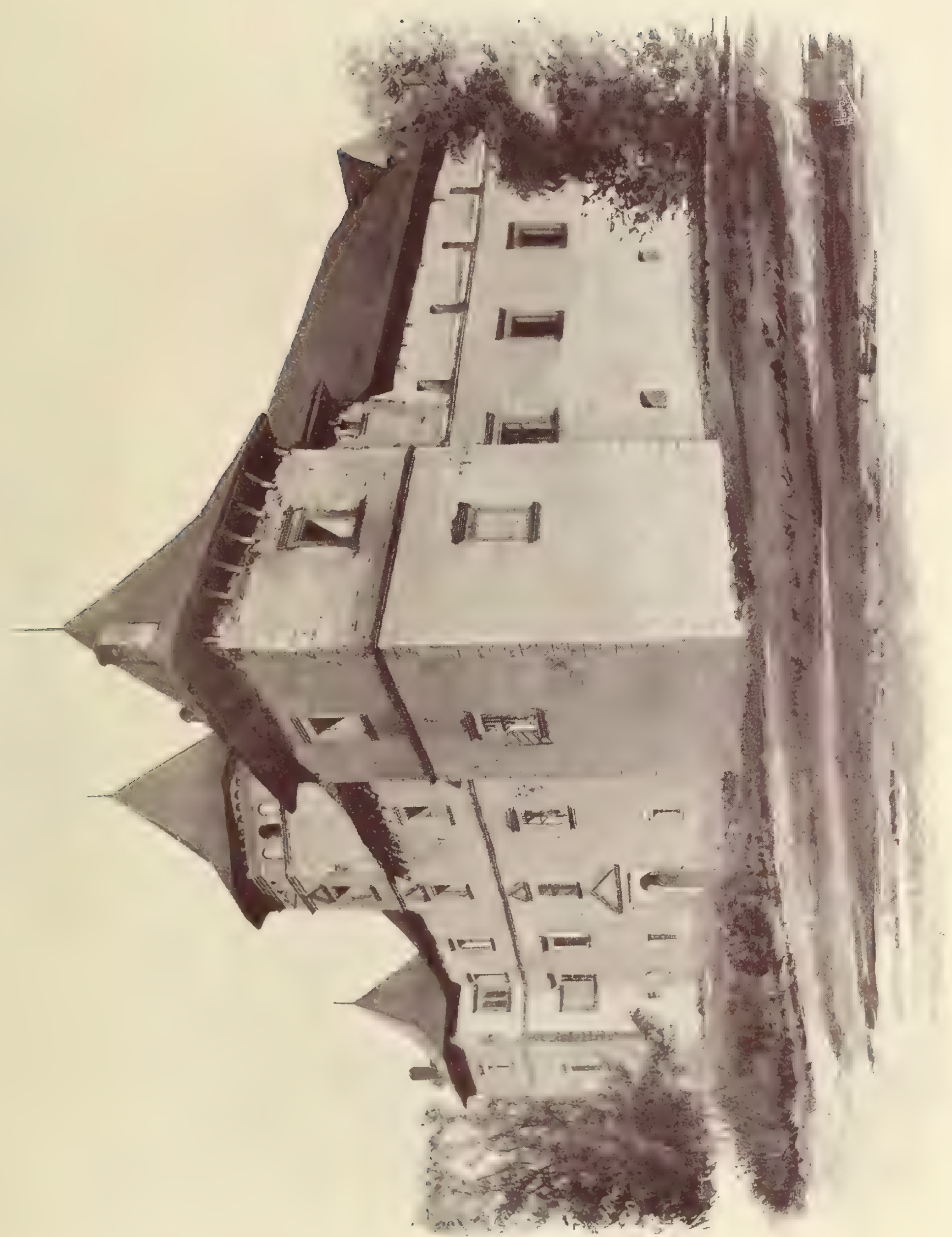
A törökkel kitört háboru a szentgotthárdi győzelemre s ez ismét a vasvári békére vezetett. A magyar főurak azonban annyira elégedetlenek voltak ennek pontjaival, hogy magának a nádornak, Wesselényi Ferencznek a vezetése alatt összeesküdtek a király ellen és fegyveres felkelést határoztak el. Részt vett benne az ifjú Rákóczy Ferencz, II. Rákóczy György fia is; éppen az ő eljegyzését s utóbb menyegzőjét Zrinyi Ilonával, használták fel az összeesküvők terveik megbeszélésére. De Wesselényi Ferencz nádornak 1667-ben bekövetkezett halála után, a titkos szövetség előbbi hazafias czéljai, mindinkább önző érdekeknek adtak helyet, a mi a sikeres együttműködésnek csak akadálya lehetett. Hozzájárult még ehhez, hogy szándékukról a kormány még idejében értesült s a felkelést vérbe fojtotta. Zrinyi Péter, Frangepán és Nádasdy 1671-ben a vérpadon végezték életüket; egyedül Rákóczy Ferencz kapott kegyelmet, tekintettel fiatalságára s anyja, Báthory Zsófia érdemeire, ki férje halála után ősei vallására visszatérvén, a keleti részeken a katholiczizmusnak nagy pártfogója lett [36]) s a ki a felkelés ideje alatt is annyira hűséges híve maradt a királynak, hogy serege élén Munkács falai alá közelítő fiát ágyúlövésekkel fogadta.

E zavarok alatt ismét feléledt a régi ellentét a vármegyei nemesség és a szatmári vár rakonczátlan s fosztogató őrserege között. Már 1668 julius 28-án Csegöldön azt végezte a közgyűlés, hogy mindenki fegyverkezzék a német katonák ellen s mikor parancsolják, „lóra üljön". [37]) De az összeütközés a két fegyveres hatalom között csupán 1670-ben következett el. Szirmay, a ki ezt 1669-re teszi, így beszéli el.

A vármegyei nemesség Kemény János erdélyi fejedelem özvegyének, Lónyay Annának aranyosmeggyesi várában összegyülve, elhatározta, hogy a várbeli katonaságot, mikor az Nagybánya vidékén tett portyázó útjáról hazafelé tart, a Gombás erdőben meglepi és csúffá teszi. A meggyesi vár tornyában fogja őket egy őr lesni, s mikor a kijelölt helyre érnek, a nemesség elül-hátul rájuk támad s a többi a fegyverek dolga lesz. A terv sikerült. A zsákmánynyal megrakodott s attól mozogni is alig bíró németeket megtámadták, s a Szamosnak szorították, úgy hogy nagy részök ott lelte halálát. A vezéreknek: Mikolay Boldizsárnak, Szodoray Boldizsárnak s Kende Gábornak nagy lett ugyan a magyarok előtt a dicsőségük, de annál többet kellett szenvedniök a németektől.[38])

Az esemény bizonyára így ment végbe, ha a részletek némelyikén az epikus felfogás változtatott is valamit.

Időközben azonban a Wesselényi-féle fölkelés kudarczczal végződött; a megyének tehát rettegnie kellett az államhatalom bosszújától, annál inkább, mert Strassoldo várparancsnok olyan színben tüntette fel a dolgot, hogy a nemesség az ő bevásárló markotányosait verte szét. Mit tett tehát a vármegye? Letagadta, hogy a csetepaté az ő tudtával és akaratával történt. Erről a törvényhatóság 1670. június 21-iki kisnaményi és június 28-iki gyarmati közgyűléseinek jegyzőkönyveiből értesülünk, melyek egyszersmind tisztább képet nyújtanak az egész eseményről. Az utóbbi helyen és alkalommal hozott határozat így szól: „Az nemes vármegye unanimi voto konkludálta: Minthogy az elmúlt napokban az nemes vármegye akaratja ellen s híre nélkül némely vármegye tagjai, kik most vármegyén kívül vannak, Strassoldo maga és markotányosai szekereit, borait és lovait elvették s hova tették, magok tud-



Az aranyosmeggyesi várkastély.

Wesselényi Ferencz.

Thököly Imre.

ják, s e kárért Strassoldo az vármegyétül elégtételt követel : hogy az vármegye ártatlan tagjai ne károsíttassanak, ő kegyelmek, az kik az kárt tették és el is költötték, egy hó alatt restituálják. — Az vármegye Strassoldot Gyulaffy, Váradi és Uray Mihály javaibul fogva rekompenzálni." [39])

Mit sem használt a palástolás. A császár vizsgáló-bizottságot küldött ki, mely a tetteseket kinyomozta. Lónyay Annát és összeesküvő társait javaiktól megfosztották, őket magukat „levelessé tették", azaz száműzték.[40])

Szatmár vármegye megadta magát sorsának. Legföllebb annyit tudott kieszközölni, hogy ezután a német vitézek mellé ellenőrökül biztosokat küldhetett ki, ha azoknak a vármegye területén akadt dolguk.[41]) Egyébként azonban engedelmesen teljesítette a kommendánsok parancsait, bármit rendeltek is azok. Csupán egyet közlünk a sok számadás közül.

„Spankau és Ivanelli tábornokok rendeletére adott a vármegye a szatmári vár megerősítésére 374 porta után 4485 ingyen munkást, épülethez való gerendát 349 darabot. Beszállított 1496 szekér tűzifát. De ezek nagyobb részéért mégis fizetett a várparancsnok ; egy szekér tüzifáért 90, egy gerendáért 72 dénárt. — Azonkívül akárhányszor kényszerítette a szegény népet, hogy megszámlálhatatlan sok szekér tüzi-fát és gerendát szállítson. — Ugyanebben az évben Dunevald felszólítására adott 40 szekér szénát, 50 köböl zabot ; ugyanő úgyszólván szüntelenül hordatott a szegény nép által a saját konyhájára fát ; ezen felül Dunevald zabot, szénát, búzát s más élelmiszereket csikart ki katonái által a póroktól. — Strassoldo pedig, mikor vitézeit kiküldte, hogy szövétnek számára való csepűt követeljenek a szegény néptől, egyúttal kendert, szalonnát, aszalt szilvát, komlót, hüvelyes veteményeket harácsoltatott." [42])

A török hódoltság kora.

De még mindig nem ürítették ki fenékig a keserűség poharát ; még csak most következett be a török hódítás és a kuruczvilág. A felvidéki üldözött nemesség ugyanis, a kegyetlen hóhér-tábornokok pallosa elől Erdélybe menekült. Majd mikor innen a szultán parancsára Apaffy kiutasította őket, török területen vonták meg magukat s innen csapkodtak be a király uralma alatt álló megyékbe. A török is akadálytalanul terjeszthette éjszak felé uralmát, mióta Nagyvárad és Szent-Jobb az ő kezére jutott, Székelyhida pedig leromboltatott. Eljárásuk abból állott, hogy leveleket küldözgettek az egyes községekre, követelve, hogy hódoljanak meg, mert különben elrabolják őket. Ha vonakodtak, váratlanul rajtuk ütöttek és a munkaképes férfiakat meg a szemrevaló nőket rabságba hurczolták. A kiket nagy összeg pénzen ki nem váltottak hozzátartozóik, az örökre odaveszett. Erdély felől pedig Kővár kormányzója, Teleki Mihály, háborgatta a vármegye szomszédos részeit.

A szatmári török hódoltság legérdekesebb okirata egy 1673. évi jegyzőkönyv, melyben a Szamostól keletre fekvő községek bírái hit alatt tanúságot tesznek, hogy mit szenvedtek a török és kurucz hadaktól, meg Teleki Mihálytól. A vaskos füzet alsó sarka elkopott s egyes részek olvashatatlanokká váltak, de így is sokat mondanak. Terjedelme miatt csak egyes részeit közöljük.[43])

Dob. Az dobi bírák hitek alatt így vallnak : Két esztendeje az elmúlt Szent-Györgán-napján múlott el, amiólta, Szentjobbon lakó Huszaim ispajának hódolunk s adózunk. Az idő alatt 300 frtnál többet fizettünk ; azonkívül mézet, vajat egy időn adtunk húsz-húsz itczét, Erre az esztendőre tizenkét itczére engedte a mézet, a vajat is, de még azt meg nem adtuk azon Huszaim ispajának. Török császár adaját fizettünk az elmúlt esztendőben tizenhat forintot. Az idén meg nem adtuk, melyért igen fenyegettenek, ha be nem visszük s egy hét múlva ; magunkat levágnak, feleségünket s gyermekeinket rabságba viszik — szólott. Igen félünk . . .

Gilvács. Az gilvácsi bírák is hitek után ez szerint vallanak : Két hete múlott, az gilvácsi határról hajtottanak el a magyar katonák, kik csak alá- s feljárnak az országban, százhetvennyolc ökröket, mely maihákat az mindszenti földekre hajtották ; ott változtatták meg az katonák az ökröket, két-két forintot adván vissza az káros embereknek, kik búzát vittek volna az szakmári piacra. (A többi olvashatatlan.)

Tagy. Ez helynek bírái is hitek alatt így felelnek : Szent-Jóbon lakó Murthuzán ispajának Szent György napon múlott esztendeje hogy hódolunk. Az elmúlt esztendöben adóztunk fl. 30. Császár adaja fl. 8. Erre az esztendőre is császár adaját fizettünk fl. 8. Az maga adaját is igen kéri, de még meg nem adtuk.

Erdőd. Az erdődi bírák hitek után így vallnak : Az elmúlt 1672. esztendőben Szent-Mihály nap tájában Csiffre Hasszán, Váradon lakó, rabolt el maga jelenlétében azon helyből tíz embert. Ezek közül két embert váltottak meg négyszáz forinton, egy embert penig az császár adajában megtartván. Azt váltották meg hetvenkét talléron ; az két embert az napig sem tanáltuk fel : odavesztek. Az erdődi templomot felverték ugyanazon rabláskor. Onnét sok szép posztóköntösöket, fejérruhákat, sakramentumhoz való két ezüst poharokat, kik legalább megértek volna, a mint a töröktül hallottuk, 700, id est hétszáz forintokat a két ezüst poharakon kívül. Ezeken kívül is

azon rabok váltságában fizettünk 300 forintokat, egy menyecskéért másfélszáz tallért. mely sarcolás egy summában teszen fl. 1099 d. 60.

Ez idén is fizettünk császár adaját ötvenkét forintokat, Csiffre Hasszánnak magának ötven forintot. Ezen kívül mézet, vajat, húsz-húsz itcét... két vágó tehenet és egy fejős tehenet (adtunk.) Császár adajáért erősen fenyeget. Nyolcad nap alatt ha be nem visszük........ Igen félünk. Az ő felsége lábas marháit az majorból az éjszaka elhajtották valami kóborlók... Az csordapásztorunkat Somlyóra tartó katona. Farkas Dani, Ács János és Kántor János elvitték, megsarcoltatták az tasnádi erdőn, ötven forintot kellett nekiek fizetni, addig el nem eresztették.

Gyűrös. A gyűrűsi bírák hitek után így vallanak ; Mi Váradon lakó Doboka ispajának három esztendeje, hogy hódolunk. Esztendőnkint fizettünk száz forintot, húsz itce mézet. Két esztendőben adtunk, erre még nem adtuk. Három teheneket adtunk. Császár adaját egy esztendőben fizettünk 28 frtot ; erre az esztendőre is kéri azon Doboka ispaja. — Egy gyűrűsi embert megfogták Török István és Vas Marci nevő rebellis katonák ; megsarcoltatták, hat forintot vöttek rajta. — Ezen faluból négy embert rablottak volt el harmadizben az törökök ; az hárma most is oda, az egyiket másfélszáz forinton váltottuk meg Doboka ispajátul.

Alsóboldád. Az alsóboldádi birák ez szerint vallanak hitek után : Vagyon két esztendeje, hogy reánk ütének a törökök, kiknek elöttük járó volt Juszup iszpaja, Váradon lakó. Tizenkét embert vittenek el Boldádról, melyek máig is oda vadnak, sehol híreket sem halljuk. Öt esztendeje, amiolta hódolunk. Ez idő alatt fizettünk 120 forintot. . . . László Deáknak hódolunk, ő az Urunk. Császár adaját tavaly adtunk s fizettünk 7 frt 70 dénárt. Erre még nem fizettünk. Kapitány Keresztes András úr megfogott volt egy . . . . János nevő embert . . . . reá fogták, hogy kémséget visel. Keresztes András a somlyai kapitány vött rajta negyven forintot . . . .

Nagyszokond. Ez nagyszokondi bírák hitek szerint vallják : Négy esztendeje múlt, hogy őket is Váradon lakó Doboka ispaja elrablotta. Vittek el tizenhárom embereket : az ketteje visszaszaladott, a többi mostan is oda vannak, hírét sem halljuk. Azólta hódolunk azon töröknek, Doboka iszpajának. — Egy házat égettek meg a rabláskor, egy embert megöltek. Ezólta fizettek adóban 26 forintot Dobokának. Császár adaját is kérik most, de még nem fizették.

Medes. Az medesi bírák így vallanak : 1672. esztendőben rablottak az törökök ez faluból tizenkét embereket, egyet ismét levágtak, de a rabok sarc nélkül megszabadultak. Most penig Esztergomi iszpajának Váradra három esztendő alatt fizettek és adóztak 55 forintot. Császár adaját most kérik . . . . Egy borjús tehenet is adtunk. Most is rablással fenyeget, ha az császár adaját be nem viszszük hat nap alatt.

Sós. Az sósi bírák hitek után így vallanak : Három esztendeje, hogy hódulnak Váradon lakó Gencsy ispajának. Fizettek és adóztak neki 67 frt 50 dénárt.

Bagos. Az bagosi bírák s polgárok hitek után így vallanak : Az felső 1672. esztendőben Szent Mihály nap előtt két héttel feles törökökkel csapván vagy ütvén Bagosra Váradon lakó Csathó ispajának fia Bárkjak nevő törökkel, kik az faluból rablottak el férfiakat, asszony-embert kettőt és leányokat huszonnégyet (nro 24). Azonkívül két férfiakat vágtak le. Lovakat hajtottak el nro 28-at. Az feljebb megírt 24 rabokat az váradi Olaj bég kilenczszáz forintokon bocsátotta el. Csathó ispajának Szent Mihály napjától fogva kellett fizetnünk s adóznunk 173 frtot.

Ujfalu. Az ujfalusi bírák is hitek után így vallanak : Az miolta Bagost elrablották az törökök, Váradon levő Bécsi agának kellett meghódolnunk. Mert ha meg nem hódultunk volna, minket is el akartak rablani. Mely Bécsi agának azolta adóztunk s fizettünk készpénzt 96 forintot . . . . .

Ura. Hasonlóképpn az urai bírák is : Szentjobbon lakó Ili ispajának szükségképpen kellett meghódolniok, hit szerint vallják : Fizettek Szent-Mihály-naptól fogva 56 forintot kilenc honap alatt . . . . .

Domahida. Hitek után így vallanak az domahidi bírák is. Hogy a bagosiakat elrablották, úgy kellett meghódolnunk Ili pasának, kinek adóztunk 69 forintot. Császár adaját fizettünk 16 forintot.

Királydarócz. Ez helyben csak hat ember lakik Szatmár vármegyei részen, a többi az erdélyi párton vagyon Külső-Szolnok vármegyében, kik Váradnak megvételétől fogvást az váradi passának hódultak s hódulnak most is. Ez Szatmár-megyei részen lakó hat embereknek is szükségképpen kelletik hódulni. Esztendőnkint ez hat emberek kontribuálnak a passa adajában a magok részekről 70 forintot. Hitek szerint mondják : Az elmúlt 1672. esztendőben a rebellisek hajtottak el ez határról lábasmarhákat, tehén- és ökörtulkokat numoro 40.

Majtény. Az majtényi bírák is hitek szerint mondják, hogy az elmúlt 1669. esztendőben váradi Gutthor Rézmány nevő török rablatott el bennünket. Hat embert vittek el rabságba, melyek közül egyet váltott meg az atyja kétszáz forinton, id est fl. 200. Az öt ember most is oda van.

Azután in Anno 1670 Szent-György-nap tájban Váradon lakó Huszaim aga hódoltatott meg bennünket . Esztendőnkint kellett neki fizetnünk 300 frtot. Az megírt 1670. esztendőtől fogva fizettünk summa szerint . . . . . .

Most penig az jelen való 1673. esztendőben Szent-Jakab-nap táján az pártos magyarok hajtottak el harminczkilencz tulkokat az török földre Várad felé, melyek közül négyet haza hoztak: ketteit Berettyóújfaluból, hármát Irsepalyból, negyediket Debreczenből.

Erdődalja-Béltek. Ez helynek bírái is hitek után így vallnak : . . . . . . esztendőben Szent-Mihály-nap tájban Váradon lakó Husszaim több törökökkel reájok ütvén . . . . vittek. harmadfélszáz forintban sarcoltatván meg, ugy bocsájtotta el. Azolta már minden esztendőben adóznunk kellett. Fizettünk háromszázharminczhárom forintokat. Most az császár adaját is kéri rajtunk az harács. Meg is fogta több emberünket érette, két hetet terminálván, hogy megküldjük, mert ha be nem küldjük, elrabol bennünket.

Dobra. Az bírák hitek után így vallnak : Miolta a két hatalmas császár között a békesség vagyon, csak egy esztendőben nem adóztunk. Akkor osztán Váradról Csiffre Hasszán reánk ütvén, 28 embereket elrablott. Vágtak le három embert. Azon rabláskor egy házat égettek meg. Váltottak meg az huszonnyolc ember közől hármat. Egyet háromszázhatvan forinton, id est fl. 360, az másikat is fl. 360. Az harmadikat hétszáz forinton, egy pár nuszton, id est fl.200. Azólta ez fenn megírt summa pénzen felül vött rajtunk Csiffre Hasszán hétszáz tallérokat, id est talleros nro 700. Az rabokban Váradon 25, egy penig Törökországban vannak ; nem tudjuk holott, hírét sem halljuk.

Azonkívül 1672. esztendőben reánk ütvén az somlyai katonák, az Gáthi Péter nevő falunkbéli embernek kamoráját ajtaját bevágták, borát, búzáját, mint akarták, tékozlották: Bakó Bálint, Farkas Dani és több katonák. Ma is az somlyai katonáktól két vagy három napi nyugodalmunk nincsen; szüntelen rajtunk vadnak.

Nántü. Nántü bírái is hit szerint vallják: 1670. esztendőtől fogva hódulunk váradi Csányi ispajának. Akkor nyolc embereket raboltatott el közülünk. Egyik elmenekült, az hét ember ez penig oda vagyon. Már Csányi ispaja megholt, a fia hódultat bennünket. Esztendőnként harmincz forintot (adunk). Az császár adaját is az elmúlt idén megvötték rajtunk. Most is rablással fenyegetnek, ha két hét alatt be nem viszszük.

Az elmúlt esztendőben az somlyai katonák reánk ütvén, egy Bibarc Máté nevő embert meglőttek.

Madarász. Szatmár várához tartozó jószág. Az itt való bírák hitek szerint vallják: Ez szerint 1672. esztendőben, Szent-Mihály-nap táján hódultatott meg bennünket Váradon lakó Ibrain ispaja. Azolta vött rajtunk 175 forintot. Az török császár számára vött rajtunk fl. 80, id est nyolcvan. Mostan kérnek az török császár adajában harminckilenc forintokat, melyet tizednapra kíván tőllünk. Ha be nem vihetjük, elrabol bennünket.

Az elmúlt 1672. esztendőben Szent-Simon nap tájban reánk ütvén, az somlyai katonák, 17 ökrünket elhajtották. Melyeket az erdélyi párton Kaznicz nevő oláh faluban feltaláltunk, de az somlyai kapitány, Keresztes András, kilencnél többet meg nem adott. Az többit ha kerestük, azt mondotta, vasban veret bennünket s ott rothaszt el. Ugyanakkor egy emberünket megfogván, hat hétig fogva tartott s azt mondotta.: Ha ezután marhát kerestek, vasban veretlek; meglátom, ha az német kiveszen benneteket." Az marhahajtó katonának egyike Gáll János, második Farkas Dani, a harmadikat Lippainak hívják. Item in anno 1672......................

Károly oppidum. Az károlyi hites bírák így vallanak: In anno 1670. circa festum Sancti Michaelis Somlyórul kicsapván a katonák az károlyi és bobaldi tehénmarhacsordát, hétszázig valót, Somlyóra hajtották. Nro 700.

Ugyanakkor három bobádi embereket öltenek meg a somlyai katonák az marha mellett. Nr. 3.

In anno 1671. aratás előtt az váradi törökök Kaplyan nevő falura csapván, a Károlyi mezőn négy embereket fogtak el, melyek azótáig is török rabjai; nem is tudják, hol legyenek. Kaplyanban egy embert vágtak le.

Annak utánna ismét ugyan az törökök Szentjobbról be csapván, az károlyi ménes mellől két embert, az ökör mellől is kettőt vittek el. Amelyeknek ketteje viszszaszaladott, de az ketteje ez napig is oda vagyon, kiket nem is tudnak, hol legyenek.

Elharácsoltak numero 2.

Anno 1673 Szent-Iván hetiben feles magyarral a váradi törökök kicsapván, vágtanak le tizenkilenc embereket. Nro 19. Akkor két embert is vittek el, melyeket sarcon bocsátottak ki.

Ugyanazon héten, die 7. Apr. az károlyi mezőről az károlyi lóménest, nro 155, hajtották el Váradra, id est százötvenöt. Ugyanakkor az törökök két gyermeket vittek el, melyek közől Váradról váltottunk ki egyet, a másik elszaladott volt.

Mostan ismét a gencsi földről tizennyolc számu tehénféle barmokat hajtottak el az szentjóbi törökök magyarokkal együtt. Nr. 8.

A csanálosi földről hajtottak el az szentjóbi törökök magyarokkal együtt harminchét tinóféle barmokat. Nr. 37.

Az feljebb megírt sok kártételek után..........az török császár számára kellett meghódolnunk. Minden esztendőre kilencszáz forintot kellett ígérnünk. Fl. 900.

Ez megírt summában adtunk most pünkösd ünnep tájban ötszázötven forintokat. Fl. 550.

Ez jelen való Szent-Ivány-havában ugyan a károlyi emberek öt lovakat váltottak vissza, de az kidei földön jutván, az erdélyi párton csavargó katonák elvonták tőlünk. Nr. 5.

Iriny. Az itt való bírák is így vallanak: Váradon lakó Oroszlán aga hódoltatott meg bennünket. Ennek három esztendeig kellet adóznunk. Esztendőként harminckét forintot vött rajtunk, mely tészen fl. 96. Azonkívül mézet, vajat ajándékban. Mostan, ebben a negyedik esztendőben ugyan Váradon lakó Memhet csauznak kell hódolnunk. Ennek adtunk 24 frtot. De még meg nem alkudt velünk esztendőszámra.

Tomány. Az mostani felzavarodott időben az rebellis magyar katonák reánk ütvén az erdélyi pártrul, sok károkat töttenek és követtek el rajtunk, mely legalább kétezer forintokra extendáltatik. Tudjuk, az magyarországi határból az erdélyiek magoknak egy darab szigetet elástanak, kin az mai napig is kapdosnak az kolcsériak Delei Ferencvel együtt, de eddig is az Úr, Károli László (főispán szó kihúzva) úr ő nga nem engedett és ellenzette tüllök.

Erdődszáda. Az itt való bírák hitek után így vallják: Az erdélyi pártra menő rebellisek, Teleki Mihály úr ismét-kijöveteliben faluul töttenek őnekiek marhájokban és egyébféle javokban ezerszáz forint ára kárt, id est fl. 1100.

Aranyas. Ezen aranyasi bírák is hitek után vallják: Teleki Mihály kijöveteliben magyar rebellisek rájok való ütésekben vallottak nyolcvan forint kárt, id est fl. 80.

Válaszut. Ad arcem Szathmár pertinet. Hitek után vallják az itt való bírák és vajda: Az magarok az elmúlt őszön reájok ütvén, az vajda házát felverték. Vallott miattok tizenkét forint ára kárt. Nr. 12.

Barlafalva. Az itt való vajda, Illyés vajda, hite után vallja: Az elmúlt őszön rebellis magyarok reája ütvén, az házát felverték, jó paripáját elvitték. Vallott száz forint ára kárt. Id estfl. 100.

Tudja azt is, hogy az kocsériak az tományi szigetet az erdélyi parthoz fogták.

Alsószopor. Az szopori bírák, kik szatmár vármegyei részen laknak, hitek után vallják: Hogy az békesség az két hatalmas császár között meglőn, az úr, tekint, és ngos Károlyi László úr ő nga, Szatmár vármegyének főispánja, Szatmárra behívata bennünket, megparancsoló ő nga, hogy az töröknek ne hódoljunk. Az török penig, Váradról Gencsy Memhet Alaj bék sokat fenyegetett, írogatott reánk: ha meg nem hódolunk, elraboltat bennünket. Azonban reánk ütvén, (ezelőtt két esztendővel) kilenc embereket rabságra vittek, mely ez óráig oda vadnak. Egy azt izente, vigyünk

400 forintot s a rabokat kiadják. De az pénzt elvötték, az rabok ez ideig is oda vesztenek. Azoltától fogva öt urunk volt, kiknek kellett adóznunk török császár adajával együtt 1000 frtot. Az magyar hadak is töttek 600 forint ára kárt ; az falut felégették.

Hasonló vallomásokat tettek Gencs, Piskárkos, Rákosterebes, Csomaköz, Vada, Esztró, Hirip, Szakasz, Sándorfalva, Mezőpetri, Farkasaszó, Dengeleg, Endréd, Bere, Csomaköz, Krassó, Penészlek, Mezőterem, Felsőboldád, Oláhújfalu, Oláhtótfalu, Szelistye és Felsőszopor bírái.

A kuruczok elvadultsága oly fokra hág, hogy még a sírboltok felverésétől sem riadnak vissza. Igy rabolta ki Horvát János a krasznabélteki templomban egyes főurak koporsóit s az onnan elvitt drágaságokat Olasz Lénárdnak adta el. A szolgabírák ezért 1678-ban maguk elé idézik az orgazdát, hivatalosan értesítve őt, hogy ,,mivel a Prépostváry Zsigmond, Toldy István és más urak sírjait a bélteki templomban fölverték : az annak előtte szatmári végházban lakozott, de mostan bujdosásban levő gyalogok, aliter talpasok, hajdúk hadnagya, Horváth János vagy más akárkik által kegyelmed kezéhez taliter-qualiter deveniált arany-, ezüst-marhák, köntösök, koporsókban és testeken levő ékességek, öltözetek felől számoljon.''[44]) Még ma is látszik a krasznabélteki templom jobboldali mellékoltára alatt levő Prépostváry Zsigmond koporsóján az erőszak nyoma.

Thököly Imre. E közben Teleki Mihály, Thököly Imre s más kurucz főurak Francziaországgal is összeköttetésbe léptek. Oly szerződést kötöttek XIV. Lajossal, hogy ez 6000 nehéz lovast s évenként 100.000 tallért lesz köteles segítségükre adni ; ők viszont 15.000 embert mozgósítanak a császár ellen. Most már a törökök sem ellenezték annyira a kuruczok támogatását s a szövetséget, Teleki Mihály ösztönzésére, 1677-ben Apaffy is aláírta. Gróf Bohain franczia tábornok még ugyanabban az évben átlépett a Kárpátokon 6000 jobbára Lengyelországban fogadott zsoldossal s a kuruczokkal egyesülve, a császári hadat Nyalábvár alá csalta s ott elhatározó ütközetben megverte, Nagybányát pedig elfoglalta.[45]) Még nagyobb lett a kuruczok hatalma, midőn 1678-ban az ifju gróf Thököly Imrét választották fővezérükké ; rövid idő alatt nekik hódolt Felsőmagyarország.

1681-ben Thököly parancsolt Szatmár vármegyében. A törvényhatóság, mely röviddel az előtt a szatmári kommendánssal alkudozott a szénahordás felől, most már a Thököly lovasai fentartására a következő terheket veti ki: portánként egy köböl búzát, két köböl zabot és két szekér szénát ; a vármegye pedig együttesen ad százötven köböl bort, tizenkét vágómarhát, tizenkét oldal szalonnát, húsz itcze mézet, harminczkét itcze vajat, két köböl lencsét, száz tyúkot, húsz ludat, 200 tojást. Ez az egyetlen emléke maradt fenn a jegyzőkönyvekben Thököly uralmának. Pedig ez csupán egyszeri kivetés ! A többit, veszedelmes volta miatt, a kortársak valószínüleg megsemmisítették. [46])

1683-ban Petneházi kuruczkapitány Szatmár várát is meglepte és elfoglalta. A kurucz fegyverek hatalma tetőpontjára ért, úgy látszott, hogy végleg diadalmaskodni fog a császári sasok felett. [47])

De a messze távolban lefolyó világtörténelmi események egészen más fordulatot adtak a dolgok fejlődésének. Bécs falai alatt a törökök óriási tábora vereséget szenved, Párkánynál ismét csatát vesztenek, s ezzel a magyarság nagy részének szívében újra remény kél, hogy a Habsburgok hatalma meg fogja szabadítani az országot a másfélszázados török rabiga alól. A kuruczok cserben hagyják a Thököly zászlóit és Buda fölmentésére sietnek. A szatmári vár őrsége is önként a császár hűségére esküszik föl ; ezzel a vármegyében ismét az ő tábornokai parancsolnak.

Az ország felszabadítása. Az ország felszabadítása nagy pénzáldozatokat követelt. És a bécsi kormány természetesnek találta, hogy első sorban azok izzadják ki a nagy adót, a kikért folyik a két nagyhatalom között a háború. Szatmár vármegye még ezen kívül is kedvezőtlen helyzetben volt, mert a bécsi kormány, melynek most már eltökélt szándéka volt Erdélyt végleg megfosztani önállóságától, folyton nagyszámú csapatokat tartott e törvényhatóság területén, hogy azokkal kedvező pillanatban Erdély megszállását végrehajtsa. A császári tábornokok az adó behajtásában kérlelhetetlenek voltak és a legnagyobb kegyetlenségektől sem rettentek vissza. Szatmárban pedig éppen Karaffa parancsolt, ki hóhérhoz illő tettekkel örökítette meg nevét a magyar történelemben. Az új kormányrendszer nem kérdezte többé, ki a nemes, ki a jobbágy ; mindenkit egyformán megadóztatott. A vármegye megrettent tisztviselői, ellenmondás nélkül engedelmeskedtek. Mikor pedig a nemesség egy része vonakodott a reá kivetett személyes adót meg-

fizetni, a közgyűlés többsége 1686-ban oly határozatot hozott, hogy az ily ellenszegülőket meg kell fosztani jobbágyaiktól s azokat olyanoknak adni, a kik lefizetik az adót. [48]) 1690 után a porták számát sem igen nézték, hanem a kormány egyszerűen hatalmi szavával 3200 úgynevezett porcziót vetett ki a vármegyére, azaz részint a gyalog, részint a lovas katonaság tartására annyi részlet gabonát, zabot, szénát és szarvasmarhát kellett adni minden ellenmondás nélkül. Egy 1690-ből fenmaradt adólajstrom szerint, ebben az évben a vármegye 4413 köböl gabonát, 9690 köböl zabot, 4546 szekér szénát és 1000 darab szarvasmarhát adott. Pedig még más adók is voltak. [49])

Természe es, hogy ezt a terhet a lakosság képtelen volt elviselni. De azért a törvényhatóság kénytelenségből hallatlanul kegyetlen endszabályt hozott a porcziók behajtására. Elrendelte ugyan s, hogy ha valamely földesúr nem akar, vagy nem tud fizetn , más is leteheti érette az adót, de akkor aztán ez lesz a jószág haszonélvezője mindaddig, míg a tulajdonos őt ki nem elégíti [50])

A hatalom kapzsiságának legjellemzőbb bizonyítéka egy 1691. évi eset. A vármegye 12.000 frttal volt adóhátralékban, holott azt már két hónappal azelőtt le kellett volna fizetnie. Ezért reverzálist adott magáról, hogy ha bizonyos kitűzött határnapra kötelességét nem teljesítené, kétannyit ad. De ekkor sem fizethetett; így aztán Sompök kommisszárius csakugyan a kétszeresét követelte. Szorúltságában a vármegye úgy egyezett meg a vérszopókkal, hogy két hét alatt 600 ökröt ad nekik. Meg is hagyta a szolgabíráknak, hogy minden járásban 150 ökröt foglaljanak le. Nem csoda tehát, ha senki sem akart szolgabíró lenni.[51])

1692-ben a törvényhatóság havonta 477 katona (orális) és ugyanannyi ló (equilis) porcziót adott : azaz 29,574 font kenyeret, 14,784 font húst és 14,784 font bort ; a katonalovak ellátására 88,722 font zabot, 118,296 font szénát és 5724 font szalmát. [52]) Mennyire ment ez egy év alatt! 1693-ban már 1026 oralis és 812 equilis porczióval van megróva. Ettől kezdve a vármegye elöljárósága egyébbel sem foglalkozik, csak adóbehajtással.

Kipusztult községek.

Sűrűbb népességű vármegyék könnyebben kiállották az adóprés szorongatásait. De a lakosság itt a háborús idők miatt rémítően megfogyott, vagy szökve menekült erről az Isten-verte földről s inkább utonálló haramia lett belőle, mint hogy véres verejtékkel végzett munkája után az legyen az eredmény, hogy családjával együtt félmeztelenül kopjaljon s munkája gyümölcsét az idegen katona harácsolja el. Teljesen pusztán állottak a következő községek : Piskárkos, Penészlek, Vada, Császári, Csaholy, Pátyod, Csengerjánosi, Ura, Aranylábuhodos, Kis- és Nagy-Zsadány, Tagy, Domahida, Gyűlvész, Alsó- és Felsősoprok, Parasznya. Elnéptelenedtek : Gencs, Dobra, Béltek, Oláhkékes, Oroszfalu, Veresmart, Remetemező, Lippó, Kisnamény, Kegye, Ilosva, Esztró, Gilvács, Gebe, Szamosújlak, Meggyes, Szalka, Mérk, Vállaj, Kálmánd, Gyügye, Nagyszekeres, Borsova, Fülesd, Csahócz, Görbed, Josipháza, Pallag, Pete, Nagypeleske, Lázári, Batiz. Szent-Márton, Udvari, Ilova, Sebespatak, Borhíd, Zajta, Gacsály, Ököritó, Ivácskó, Mikola, Homok, Nagy- és Kisgécz, Szamostelek, Kis- és Nagy-Hodos.

A törvényhatóság kedvezményekkel iparkodott a népet visszacsalogatni. E végből a következő határozatot hozta és hirdettette ki a szomszéd vármegyékben : „Minthogy az nemes vármegye, a pogány által lakosi elraboltatván, némely részében annyira elpusztult, hogy csak emlékezeti van már ma azon helyeknek : tetszett a nemes vármegyének, hogy azon pusztahelyeket más nemes vármegyékbül megszállván, azoknak lakosi három esztendőkig mind a porcziónak, mind egyéb kontribuczióknak fizetésétül és szekerezésektül immuniáltassanak. Mely részében pedig a nemes vármegye a porczió bejövetelitül pusztult el, hogy az elidegenyedtek vissza- és hazaszálljanak ; ki kevésre megmaradott, azok is el ne menjenek és csak a puszta föld ne maradjon : ez okokra ezen helyek ismét erejekhez képest porcziót fizessenek, de azonkívül egyéb impoziczióktul három esztendeig immuniáltassanak.“[53])

De ugyan ki jött volna erre az elátkozott földre, a hol a nagy adó miatt még sóval sem ízelíthette meg sovány kenyerét ? Pedig a közterhek egyik legsúlyosabbika az volt éppen, hogy a király sóját kellett Máramarosból a Szatmáron, Károlyban és Tiszaujlakon levő kamarákba szállítani“.[54])

Nem volt már a magyar szabadságnak semmiféle biztosítéka sem. Erdély 1691 óta, Apaffy Mihály után, a többi Habsburg-tartomány közé soroztatott. A magyar rendek 1687-ben lemondtak szabad királyválasztó jogukról és az arany-

bulla ellenállási záradékáról. A bécsi kormány mint meghódított tartománynyal bánt a török iga alól felszabadított országgal. Lipót császár pedig, alig hogy a törökkel a karlowiczi békét megkötötte, a spanyol örökösödési háborúba keveredett. Az idegen zsoldosokkal megszállott Magyarország felől teljesen nyugodt volt; azt hitte, hogy a kifáradt és agyonsanyargatott nemzet részéről nem fenyegeti veszedelem. Pedig már akkor tornyosulni kezdtek a viharfelhők.

II. Rákóczi Ferencz.

Élt még a hajdani magyar szabadság vitéz oroszlánainak egy ivadéka, az ifjú II. Rákóczi Ferencz. A császári udvar németnek neveltette és el akarta vele feledtetni dicső őseit és nemzete nagy multját. Mikor már úgy látszott, elérte czélját, megengedte neki, hogy visszatérjen magyarországi jószágaira. De az ifjú főúrhoz, a hatalmas uradalmak örököséhez felhatott az elnyomott nép jajszava és gróf Bercsényi Miklós tüzes szavaitól is ösztönöztetve, az az elhatározás fogamzott meg lelkében, hogy megszabadítja hazáját az idegen zsarnokságtól. A közös czélok tekintetében bármily hasonlóság is van közötte és nemzetünk többi szabadságharczosai között, az az egy szempont magasra emeli őt a többiek fölé, hogy saját érdekét soha sem kereste és mindig kizárólag Magyarország jogainak biztosítását tartotta szem előtt. De éppen eszményi fölfogása ruházta őt föl azzal a hajthatatlansággal, a minőt a politika, a megalkuvások tudománya, főképp a gyengébb félnek nem enged meg. Ezért kellett elbuknia.

A bécsi udvar értesült a franczia királylyal folytatott alkudozásairól. Elfogatta és a bécsujhelyi börtönbe záratta. Ő is a vérpadon végezte volna életét, mint anyai nagyatyja, ha hű neje meg nem szabadítja a biztos halálból. Segélyével 1701-ben Lengyelországba menekült.

Mig ő itt Siniavszky, belczi palatinusnál rejtőzködött, hogy utána ólálkodó ellenségei a messze távolban is el ne érjék, az alatt a felsőtiszai pórnép, nem tűrhetvén már tovább az égbekiáltó igazságtalanságokat, nyilt lázongásban tört ki. Dühe első sorban az ellen az intézmény ellen fordult, a mely leginkább emlékeztette arra, hogy még az embersorból is kivetkőztették: a sóhivatalok ellen. Egy csoport megtámadta a tiszaujlaki sókamarát s rabolni és fosztogatni kezdett.[55]) Lipót császár erről értesülve, 1702 október 12-én kelt levelében felszólította Károlyi Sándort, Szatmár vármegye főispánját, hogy fékezze meg a zavargókat.[56]) A fegyveres erővel szétszórt nép a határszéli hegyekben és erdők között bolyongott. Igy tettek a munkácsvidéki magyar és ruthén pórok is. Az 1703. év tavaszán ezek küldtek Rákóczihoz Lengyelországba egy Bige László nevü jobbágyot és egy orosz papot.[57]) A követek előadták a nép végső inségét, készségét a fegyverfogásra, továbbá azt, hogy a spanyol örökösödési háború miatt kevés német katona van az országban; felszólították egykori urukat, hogy jőjjön segítségükre, mielőtt a fegyverfogásra alkalmas nép végkép szétszéled. Rákóczi tanácsosnak látta előbb a közhangulatot kikémlelni. E czélból beküldte az országba egy ügyes lovászát, a ki mellé a nép Pap Mihályt adta utitársul. A szeretet és öröm hihetetlen kitöréseivel fogadták őket minden pórkunyhóban. Szivökre kötötték, hogy csak mondják meg uruknak, rendelkezzék velök s küldjön mielőbb zászlókat, hogy a fejnélküli sokaság sereggé alakuljon.[58])

Hogy a lelkesedés le ne lohadjon, Rákóczi és Bercsényi néhány zászlót küldtek, de leveleikben meghagyták, hogy ujabb parancsig ki ne tűzzék azokat; a nemesség birtokait ne pusztítsák, legföllebb néhány rosszul őrzött várat iparkodjanak kézrekeríteni. De a nép már nem bírt határtalan lelkesedésével, kitűzte a zászlókat s rendetlen tömegekbe verődve, a nemesek udvarházait és a templomokat kezdte fosztogatni.

Az egész mozgalom eddig pórlázadásnak látszott. Ujabb jelentőséget nyert, mikor Majos János, egy bátor, de szegény nemes ember, a későbbi kurucz ezredes is hozzá csatlakozott. Ez szintén fölkereste Rákóczit, hogy őt gyorsabb tevékenységre ösztönözze.[59]) Mig ő Pap Mihálylyal együtt Lengyelországban járt, azalatt Károlyi Sándor a szatmár-vármegyei nemességgel Máramarosban, Dolhánál, a vezérek nélkül maradt, borba és álomba merült pórokat szétverte és néhány zászlajukat meg dobjukat zsákmányul ejtette. Egyenesen Bécsbe sietett velük, hogy a császárt a helyzet komolyságára figyelmeztesse. Volt is oka, hogy az udvar előtt a lehető legkedvezőbb színben tüntesse föl magát, mert itt már régóta gyanakodtak reá, sőt a szatmárvármegyei nemességet is

megbízhatatlannak tartották, mint azt Temérdek Ferencz jezsuita neki egy bizalmas levelében megírta.[6])

Az események híre Rákóczit sietésre ösztönözte. A magyar határ közelében várta őt Kamenszky Petróniusz, egy orosz kolostor feje, később érdemeiért munkácsi püspök. A Beszkidek alján jött elébe június 16-án, Esze Tamás vezérlete alatt egész hadserege : 200 gyalog, kiknek csak rossz parasztpuskáik voltak és 50 lovas ; rendezetlen, fegyelmetlen tömeg, mely rablásai között sajátította el a hadi tudomány elemeit, de a melynél a vezére iránt tanúsított lelkesedés mindent pótolni látszott. Ez a kis banda, mint valamely lavina, minden lépéssel nőtt ; az előtte szárnyaló hír megtizszerezte számát és mindenütt oly rémületet keltett, hogy a császári katonaság fegyvereit elhányva futott meg előle. Július 18-án Rákóczi már Vásárosnaményból intézhette Szabolcs rendeihez kiáltványát.[61])

Szatmár vármegyében ez időtájig még minden rendén folyt. A június 28-án megtartott szatmári közgyűlésen, a mely utolsó volt a kurucz-uralom előtt, felolvasták a király levelét, a melyben felhívja a vármegyét, hogy tanácsával és haderejével legyen segítségére a Montecuccoli-ezrednek a lázadók leverésében. Ennélfogva a szolgabírákat megbízták a Tisza gázlóinak őrizetével ; azt kapták utasitásul, hogy vegyenek magukhoz jól fegyverzett embereket, de meghagyták nekik, hogy azokat minden nyolcz napban másokkal váltsák fel. Parancsnokukká Kende Mihályt rendelték. Még ugyanezen a gyűlésen Löwenburg kommendáns 50 munkást és 195 gerendát kért a szatmári vár megerősítésére.[62])

Rákóczi hada Tiszabecsnél kierőszakolta az átkelést a gróf Csáky vezérlete alatt álló vármegyei hadakkal szemben s attól kezdve nyitva állott az út előtte Szatmárba, s az ország belsejébe. A nemesség is, a mely eddig méltán félhetett zsarnoki önkénynyel elnyomott jobbágyai bosszújától, a Rákóczi személyében elég kezességet talált arra, hogy a kurucz hadhoz csatlakozzék. A főbbek közül először az Ilosvay-család pártolt át. Követte őket nemsokára a vármegye főispánja, Károlyi Sándor, továbbá Orosz Pál, Ibrányi László és csakhamar valamennyi.[63])

Károlyi Sándor a dolhai ütközetben zsákmányul ejtett zászlókat Bécsbe felvivén, éppen nem talált olyan fogadtatásra, amilyet remélt. A monarchia nagyhatalmi állásában felfuvalkodott miniszterek az egész felkelést csak valami csavargó rablóbanda garázdálkodásának nézték s Károlyi győzelmét lekicsinyelték. Még azt sem tudta kivinni, hogy az adózó nép terheinek könnyitésére a vármegye 115 portáját 50-re szállítsák le.[64]) Azt is remélte, hogy jelentős szerepet juttatnak neki a fölkelés leverésében ; csalódottan, de álmairól még végkép le nem téve, távozott Bécsbő s miután a felsőmagyarországi kapitányság székhelyén, Kassán is hasztalanul várt öt hetet a megbízásra, megszökött[65]) és október folyamán Rákóczinak esküdött hűséget. Mig ő távol járt, nejét Löwenburg szatmári várparancsnok, tettetett aggodalommal többször átakarta venni, hogy a bizonytalan károlyi kastélyból költözzék a szatmári várba s igy mintegy kezese legyen ura hűségének : de Károlyi Sándor titkon intette feleségét, hogy óvakodjék az oroszlánbarlangtól.[65])

Egy 1706 elejéről fenmaradt „Mustrakönyv“ segítségével bepillanthatunk a Károlyi Sándor, most már „generál s marsall“ kommandója alatt álló egész haderőbe. Méltóan van abban Szatmár vármegye is képviselve. Az ezredek igy következnek egymás után :

1. Palocsay György karabélyos ezere. 2. Károlyi Sándor lovas ez. 3. Gróf Csáky László lov. ez. 4. Sennyei Ferencz lov. ez. 5. Csicseri Orosz Pál lov. ez. 6. Gróf Teleki Mihály lov. ez. 7. Buday Is ván lov. ez. 8. Vay László lov. ez. 9. Ilosvay Bálint nemes ez. 10. Jósika Dániel lov. ez. 11. Szappanos Mihály lov. ez. 12. Nádaskay György lov. ez. 13. Pongrácz György lov. ez. 14. Kenyheczi János (előbb Sós János és Luby György) lov. ez. 15. Bóné András lov. ez. 16. Gencsy Zsigmond lov. ez. 17. Nyúzó Mihály lov. ez. 18. Kárándi Mihály lov. ez. 1. Esze Tamás gyalog ezere. 2. Öllyüs János gy. ez. 3. Kajdi István gy. ez. Ecsedi János gy. ez. Ezekben az ezredekben a szatmárvármegyei hadak hol önállóan, hol más megyebeliekkel vegyest, egész századokat alkottak.[66])

Rákóczi augusztus közepén ért Szatmár alá. Meg volt ugyan győződve, hogy az erős vár, melybe Glöckelsberg parancsnokon kivül, Löwenburg és Sickingen császári tábornokok is benszorultak, kemény ellenállást fog ki-

fejteni, azt is tudta, hogy neki teljes képtelenség ilyen hely ostromára vállalkozni, mivel sem tűzérsége, sem begyakorlott gyalogsága nincs ; de nehogy a serege győzhetetlenségébe vetett hitet megingassa, elhatározta, hogy körülzárja a várat s ha máskép nem, kiéheztetéssel veszi be. Közben Ilosvay Imre is fényes diadalt aratott Rabutin tábornok által ellene küldött Bethlen Sámuelen ;[67]) Nagybánya városa is megadta magát, miután előzetesen egy Pintye nevü oláh zsivány a Rákóczi nevét használva fel ürügyül, kirabolta ;[68]) igy az ostrom jó előjelek között kezdődött. Azonban mint előrelátható volt, igen hosszú ideig tartott ; a császári tábornokok közel tizenhét havi vitéz ellenállás után, 1705 január 1-én adták fel a várat. Rákóczi az erődítvényt leromboltatta, nehogy a császári katonaság ujból kézre keríthesse s helyette pedig ősei híres fészkét, a megközelíthetetlen Ecsedet erősítette meg. A vármegye a parancs vétele után május 15-én Kende Zsigmond elnöklete alatt tartott gyűléséből kiküldte a négy szolgabírót : Vetéssy Lászlót, Mikolay Györgyöt, Kölcsey Imrét és Ibrányi Jánost, hogy a négy járásból összegyűjtött pórnéppel húzassák le a vár földből, gerendákból és paticsból összetákolt védőműveit. Ecsed ujból való fölépítésére 300 munkást és 25 szekeret adtak öt havi időtartamra. [69])

Szatmár vár hosszu ostroma alatt, jobbára a vármegyének kellett a kuruczhadat élelemmel ellátni. A szatmári táborban az 1703 deczember 12-iki gyűlésen 1300 katona és 400 lóporczió adására kötelezték magukat a vármegye rendei. Ugyanekkor jegyzőkönyvbe vették, hogy a törvényhatóság népe havonta ad a sereg számára : 18,000 font húst, 650 köböl lisztet, 600 köböl zabot, 36 szekeret és 78 forint készpénzt. — Az 1704 márczius 8-án tartott gyarmati küzgyűlésükön 1000 forintot vetettek ki adóba. Ez adatokkal nem akarjuk felsorolni hozott áldozataik nagyságát, hiszen azok ki sem mutathatók. Igy csak véletlenül tudjuk meg egy panaszukból, hogy az ostromzár alatt összesen 20,804 köböl lisztet és 20,459 köböl zabot adtak a sereg ellátására.[70])

De a legnagyobb csapás a kuruczok fegyelmetlensége volt. Rákóczi hada ugyanis nem volt rendes hadsereg, csupán önkéntes népfölkelésnek volt nevezhető, melynek minden előzetes katonai nevelés hiján, a rendről s fegyelemről fogalma sem volt. Szigoruan bánni velök nem lehetett, mert akkor egyszerüen ott hagyták a zászlót. Egy-egy vesztett csata után, vagy a téli időszak közeledtével különben is legnagyobb részök elszéledt és csak nehezen lehetett őket ismét összeszedni. Nagy baj volt az is, hogy durva, részeges és rabló pórokból összeverődött legrégibb híveit tiszti állásokkal kellett jutalmazni, holott rendes hadseregben altiszteknek sem lettek volna jók. Ezeknek aztán alárendeltjeik előtt nem volt semmi tekintélyök ; mindent úgy tettek, a hogy akartak. A pór származásu közkatona pedig ősi gyülöletből nem akart engedelmeskedni nemes születésü tisztjeinek. Az is baj volt, hogy többnyire egy községbeliek alakultak egy századdá, a kik egymás között alárendeltségről mit sem akartak tudni.[71])

Ezek a bajok, a melyeket II. Rákóczi Ferencz „Emlékirataiban" őszintén felsorol, okozták, hogy Szatmár vármegye az ostrom tizenhét hónapja alatt pusztasággá lett. Mivel a törvényhatóság területe harcztérré változott, ki megszökött róla, ki kuruczczá lett, ki pedig megöletett. A szomoru állapotról megközelitő képet egy hivatalos összeírás nyújt, melyet Rákóczi parancsára Kellesy István és Ibrányi János készítettek. Községről községre járva, jegyzőkönyvbe vették, hogy 1703 pünkösdjétől 1705 február 28-áig minő károkat szenvedtek ; mennyi föld maradt parlagon ; hány falu pusztult el ; hány gazda van most bennük s azoknak mennyi a lábas jószáguk ; hány paraszt lett kuruczczá, vagy öletett meg ; mennyi élelmet vagy szekeret adtak a Szatmárt ostromló kurucz seregnek. Ennek a kimutatásnak egyes fontosabb részei itt következnek.

Kántoriánosi. Derzs. Nyirmeggyes két hétig pusztán állottak ; az elsőben van 11, a másodikban 4, a harmadikban 6 gazda. *Nagyecseden* találtak összesen 12 embert. *Fábiánháza* két év óta pusztán áll. *Mátészalka* három hétig ; van benne 5 ember, *Sándor, Gyüre, Mada, Rohod, Főr* nevű községekben a gazdák száma így következ k : 10, 7, 9, 7, 1. *Jármi* három hétig pusztán állott ; van benne 2 gazda. *Papos* két hétig; a gazdák száma ugyanannyi. *Gebén* van 4 gazda. *Kálmánd* hat hétig állott üresen ; a gazdák száma benne 7. *Mérk* kilencz hónapig állott lakatlan ; akkor 4 gazda volt benne. *Károly.* Ezen községben a Károlyi Sándor ménesét, gulyáját, sertésnyáját elhajtották, vetéseit tönkretették ; van 40,000 forint kára. Az Ötvös Miklósé 8248, az Irinyi Zsigmondé 6770, a Szatmári Sámuelé 745, a Domokos Ferenczé 1007, az Egyházi nemeseké 1160, a Dombrády Mihályé 1160, a Fekete Ferencé 1171 forint. Az itteni parasztság 5049 forint kárt szenvedett. Ez utóbbiak a megszálló seregnek adtak : 30 köböl lisztet, 3000 köböl abrakot és 19 vágómarhát. Az összeíráskor lakott még Károlyban gazdaember : 25. Ezeknek volt összesen : 20 ökrük, 30 tehenük, 20 lovuk,



II. Rákóczi Ferencz.



Pálffy János.



Károlyi Sándor.



Rabutin.

100 juhuk. Kuruczczá lett ezen községből: 98, megöletett: 29. *Szaniszló* és *Csomaköz* két-két hétig állottak pusztán; gazda van az előbbiben 10, az utóbbiban 30. *Vada, Csanálos, Fény, Vállaj, Hodos* szántás-vetés nélkül maradtak, mert éppen annak idején állottak öt hétig pusztán; gazda csupán három-négy akadt mindegyikben. A fényiek közül kuruczczá lett 23, Vállajról 7, Hodosról 17. *Iriny* pusztán állott két hétig, gazda van benne 3, kuruczczá lett 24. *Portetek, Mezőterem, Domahida, Szent-Miklós, Majtény* két hónapig állottak üresen. *Kaplyon* pedig öt hétig stb.[72])

A szabadsághős maga tudta legjobban, hogy hadseregének ilyen eljárása a nemzet pusztulására és az ország teljes elnéptelenedésére vezet. Azt is belátta, hogy a császár állandó hadseregével szemben semmire sem megy a nemesi fölkeléssel, a mely csak úgy kedvtelésből hadakozik, s ha a hadjárat gyönyöreit megúnta, szó nélkül megfordítja a lova kantárszárát és hazavágtat a hét szilvafájához, mesélni a szomszédoknak a saját hőstetteit. Tehát Bercsényi által azt a rendeletet küldte a vármegyének, hogy a nemesi felkelés helyett tartson inkább három kompánia zsoldost s annak költségeit tisztán a nemesség fedezze. Világos, hogy ez a terv burkoltan az egyedül czélra vezetőt, az állandó hadsereget foglalta magában. Sajnos az uralkodó osztály annyira beleélte már magát a Verbőczy Tripartitumában gyökerező kiváltságaiba, hogy ilyesmiről hallani sem akart. Felelete ennyiből állott: A vármegye „különösnek" találja ezt a kívánságot, és mivel főispánja különben is táborban van, a határozatot máskorra halasztja.[73])

A zavaros időkkel együtt járó féktelenségek megzabolázására Rákóczi rendőri intézményt szervezett: az úgynevezett járásbeli komisszárosok hivatalát. A vármegye ezek részére külön rendszabályt dolgozott ki. Meghagyta nekik, hogy a káromkodókat büntessék; ha az ellenség beütése fenyegetne, több járással, sőt vármegyével levelezve, szervezzék az ellenállást; a kóborló katonákat vagy hajdúkat fogják el; a hadnagyok egyik kerületből a másikba jelentsék a tolvajokat és teljes erővel üldözzék azokat. A hadnagyok altisztjei a tizedesek, ezeknek pedig a falusi bírák lesznek segítségükre „sub poena talionis", mert kötelesség-mulasztás esetén szemet szemért, fogat fogért, életet életért tartoznak adni. A bírák gondoskodnak fogatok előállításáról is.[74])

E közben elközelgett az 1705. évi szeptember havára összehívott szécsényi gyűlés ideje. Szatmár vármegye is elküldte arra követeit és a következő utasításokat adta nekik: Nem panaszkodik ugyan a törvényhatóság, hogy Nagybányát és Giródtótfalut kivéve, valahol valami vallási sérelem érte volna, de azért a követek minden erejökből támogassák többi protestáns atyjokfiait minden ilyen vonatkozású ügyben. Hogy pedig a három bevett vallás között a béke megmaradjon, hasson oda az országgyűlés, hogy a papok javadalmuk elvesztésének terhe alatt „egymás ellen semmiféle mocskos vádakat ne emeljenek, se gyalázatos írásokat ne csináljanak". — Állítsák vissza a szabad királyválasztást. — Magyarok legyenek a katonatisztek. — Vessenek gátat az állami tisztviselők, katonák, harminczadosok és tizedszedők zsarolásainak. — Szatmáron és Németiben a nemesek házaiba katonát ne szállásoljanak. — A háborús idők miatt megszakadt perek a béke helyreáltáig ugyanazon állapotban maradjanak. — Ne foglalja le a kir. kamara a nemesek jószágait egyszerű följelentés alapján, magszakadás czímen. — Minthogy továbbá a vármegye 1785-től 1802-ig 1.343,552 frtot fizetett állami adóba s azóta is sokat szenvedett, mert az ostrom terheit ő viselte, népét a háború, árvíz, betegség, éhség, tűzvész megapasztotta s kivándorlásra kényszerítette, kérjék meg a követek a fejedelmet, hogy ezentúl csupán 39 porta után kelljen adóznia.[75])

Nem folytatjuk az események menetét, mert ez messze túl vinne a vármegye határain. Szatmár ugyanis a Rákóczi-féle fölkelés kezdetén és végén volt a döntő jelentőségű események színhelye. A közbeeső öt esztendő a folytonos vér- és pénzáldozatok nehéz időszaka volt, melyekről a jegyzőkönyvek vaskos kötetei tanúskodnak.

A szabadsághőst XIV. Lajos franczia király az ónodi függetlenségi nyilatkozattal csak ellentétbe akarta hozni a Habsburg-házzal s azután cserben hagyta. Rákóczi hadai ugyan a guerilla harczmodorban, melyhez elég a személyes bátorság, felülmulhatatlanoknak bizonyultak, de a nyílt csatákban mindenütt vesztettek; 1711-ben már csupán az ország éjszak-keleti részét mondhatta magáénak; nem volt más választás, mint vagy megbékélni, vagy kibujdosni az országból, hogy külföldi segítséggel, de most már kevesebb reménynyel újból kezdjék a háborút.

A békealkudozások e közben szüntelenül folytak. Ujabb jelentőséget nyertek ezek azzal, hogy József császár a gyűlölt idegenek helyett Pálffy Jánost tette magyarországi hadai fővezérévé s egyszersmind felhatalmazta őt arra is, hogy a békealkudozásokat is vezesse.

Szatmár vármegye rendei Rákóczi parancsára április 11-én választották meg követeiket a béköföltételek megállapítása végett. Klobusiczky Györgyöt, Ajtay Mihályt, Gyulaffy Lászlót és Barcsay Zsigmondot érte ez a megtiszteltetés. Jellemzők az utasítások, melyeket nekik ez alkalomra adtak. „A mint eddig — így szóltak — a jó fegyverkezést, úgy most a hosszas békét tartja a vármegye czélravezetőnek". Csupán a vallásszabadságot és az amnesztiát biztosítsa a király az országnak, meghódolnak.[76])

Rákóczi már előbb, január végén, egész hadseregét Kisvárdánál összpontosítván, megmondta, hogy a Pálffyval való értekezés végett Vajára megy át; ennek lefolytáról pedig majd Apátiban, a Károlyiak kastélyában fog számot adn a főtiszteknek. A vajai találkozás a szabadsághős és a császári tábornok közt úgy ment végbe, mint bár különböző pártállású, de hazájukat szerető magyar emberek között kellett történnie. Pálffy esdve kérte Rákóczit, hogy tegye le a fegyvert, mert ha most már az utolsó mérkőzésre kerül a sor, félni lehet, hogy Magyarország ugyanolyan sorsra jut, mint Csehország a prágai ütközet után; elkobozzák összes jogait s megfosztják állami lététől. Csupán annyit kívánt előzetesen Rákóczitól, hogy írjon a császárnak egy felsőbbségét elismerő levelet s ő biztosíthatja, hogy az megadja a magyaroknak és az erdélyieknek törvényen alapuló összes kiváltságaikat; s a mint a fölkelők mindnyájan amnesztiát nyernek, úgy ő is megtarthatja összes birtokait és czímeit, sőt többet is remélhet, csak az erdélyi fejedelemségről kell lemondania.[77])

Ez előterjesztésre Rákóczi kifejtette, hogy ő nem akadálya a békének; a császárnak is elküldi a kívánt levelet, bár tudja, hogy válaszra sem fogják méltatni. Azonban ő a felkelőknek nem föltétlen ura, hanem mint a szövetkezett rendek fejedelme, csupán határozataik végrehajtója. Neki tehát előbb értekeznie kell a vezérlő bizottsággal s csupán akkor adhat végleges választ. Ehhez képest tanácsosai közül azokat, kik még Lengyelországba át nem mentek, Ugocsa megyébe, Salánkra hívta össze s megkérdezte őket, hogy a béke biztosítására szolgáló régebbi feltételeik közül engedhetnek-e valamit. És azok valamennyien azt felelték, hogy az 1706-iki nagyszombati békepontok egyikétől sem térhetnek el; de ha a viszonyok mégis alkudozásra kényszerítik a felkelőket, össze kell hívni az egész tanácsot s a szövetkezett rendeket, hogy véleményüket nyilváníthassák.[78])

Rákóczi tehát a gyűlés helyéül Husztot jelölte ki. Ő maga ugyan Lengyelországba utazott, hogy ott az orosz czárral találkozzék, a kitől fegyveres támogatást remélt, azonban megigérte, hogy a gyűlés határidejére itthon lesz s végrehajtja mindazt, a mit közmegegyezéssel határozni fognak. Az országból való távozása előtt Károlyi Sándort tette hadai fővezérévé. Ez azonban a megállapodás ellenére s még a huszti gyűlés határidejének lejárta előtt, önkényüleg Szatmárra tette át a gyűlés helyét s nem törődve azzal, hogy ott sem Rákóczi, sem a szövetkezett rendek által választott tanácsosok nincsenek jelen, április 29-én a békét megkötötte. [79]) Ebben mind Rákóczinak, mind többi híveinek, ha három hét alatt a császár hűségére visszatérnek, teljes amnesztia biztosíttatott. Ujból megerősítést nyert a nemzet szabadsága és a protestánsok háborítatlan vallásgyakorlata. Igéretet kaptak a felkelők, hogy a legközelebbi országgyűlésen a király a nemzet sérelmeit orvosolni fogja. Harmadnapra aztán, május 1-én, kiment az egész bizottság a majtényi síkra, a hol őket teljes fegyverzetben, lobogó zászlókkal 12,000 kurucz várta. Károlyi Sándor szemlét tartván felettük, beszédet intézett hozzájuk, melyben ismertette a lefolyt békealkudozást és az elért eredményeket. Azután letette a király iránt a hűségesküt. Erre megszólalt a kurucz táborban a zene; lett nagy zászlólobogtatás, lövöldözés és örömrivalgás. Ünnepélyes hálaadó istenitisztelet zárta be a nyolcz évig tartó háború végső jelenetét. A kuruczok 160 zászlót szolgáltattak át, de fegyvereiket megtartották.[80]) Mondják, hogy sokan kardjukkal a zászló nyeléről a lobogót lemetszették, derekuk köré csavarták s a sok siralommal telt, de dicsőséges napok emlékére hazavitték és szent ereklyeképpen őrizték meg.

A szatmári béke.

Rákóczi a Károlyi Sándor eljárását kiáltványában árulásnak jelentette ki és a szatmári békét soha sem fogadta el. Inkább végigbujdosta a félvilágot és százhúsz négyszög mérföld területű birtokait a győztes hatalom zsákmányául hagyva, számkivetésben élt. Törhetetlen volt a hite, hogy lesz még alkalom, mikor a külföldi hatalmak segítségével lerázhatja nemzete nyakáról az idegen uralmat. Ám az isteni gondviselés másképp intézkedett.

A szatmári béke szerzőjét az utókor különbözőképen bírálta meg, a szerint, hogy minő politikai áramlat volt éppen felszínen. A jutalmul kapott grófi czímet, nagy uradalmakat s még azonkívül 50,000 forintot árulása díjának tekintették. Annyi bizonyos, hogy a békét Rákóczi kijátszásával kötötte meg ; ő maradt előtérben s mint ilyen az udvar kiváló kegyét élvezte. Azonban, ha az ország akkori rémséges pusztulását s a kurucz fegyverek balsikerét vesszük tekintetbe, meggyőződhetünk, hogy a szatmári béke nem egy ember műve, hanem a közóhaj szüleménye. Annyira uralkodott ez az emberek lelkén, hogy a kuruczok még az alkudozások folyamán önként kiürítették a híres ecsedi erősséget, hogy az ellentábort meggyőzzék, mikép ők őszintén kívánják a békét.[81]) Azt se gondoljuk, hogy a várak őrségeit nem számítva, Rákóczi 12,000 emberrel rendelkezett a háború végén. Azért gyűltek össze annyian, mert úgy is fegyverszünet volt s az ország sorsa iránt mindenki érdeklődött.[82])

Éble Gábor, „Károlyi Ferencz gróf és kora" czímű művében mendemondának állítja azt a közszájon forgó hírt, hogy Károlyi Sándort a szatmári béke jutalmául a Rákóczi uradalmaival tette III. Károly dúsgazdaggá. A mi a Szatmár vármegyében fekvő birtokokat illeti, — az ősi nagykárolyi jószágot nem számítva, — a szatmári fiskalitást az erdődi uradalommal együtt, melyet már a szatmári béke előtt részben öröklési jogon bírt Károlyi Sándor, részben pedig II. Rákóczi Ferencztől kapott zálogul az 1707-ben kölcsönzött 2000 arany fejében : a kincstár 1711-ben nála hagyta, és III. Károly 1720 április 9-én Bécsben kelt adománylevelével annak birtokában a grófot megerősítette. — A rézteleki jószágot, az erdődi uradalom régi kiegészítő részét, gróf Zinzendorf tábornoktól vásárolta meg 1725-ben 2000 frtért. — A bélteki uradalmat gróf Kéry Jánostól vette 1723-ban 15,000 frton. A tulajdonképpeni Rákóczi-birtokot, a ecsedi uradalmat, a Károlyi grófok szintén pénzen vásárolták meg ; egyik felét Ferencz gróf vette meg Aspermont grófné, született Rákóczi Julia fiától, 1746-ban, a másik felét Antal gróf a királyi fiskustól. Ez utóbbi nyert 1776-ban királyi adománylevelet az egész ecsedi uradalomra, a melyért együttesen 308.000 frtot fizettek. Azt azonban Éble is elismeri, hogy Károlyi Sándornak a bécsi udvar a szatmári békekötés alkalmával addig szenvedett kárai megtérítésére 100.000 frtot igért, de azt soha sem kapta meg.

Más világításba helyezik a szatmári békét a Horánszky Lajos kutatásai. Ezek szerint, a kurucz generális határozott igéretet tett a császárnak, hogy a felkelőkkel letéteti a fegyvert, természetesen megfelelő rekompenzáczió reményében. Bennünket különösen érdekelnek következő sorai :

„Térden állva legalázatosabban könyörgök tehát Felséged előtt, hogy a már resolvált 50 ezer forint kompenzáczióba először a szatmári majorsági kuriát az ugyanezen városban és területen lévő fiskalitással és annak minden tartozékaival együtt kegyesen adományozni méltóztassék..... Másodszor kérem a Drágffy-család magvaszakadtáról fiskalitássá lett erdődi dominiumot a romban lévő várral, községgel, falvakkal, birtokokkal és részjószágokkal, valamint az összes hozzátartozókkal."[83])

Látjuk, hogy minő ellentétek várnak itt még mindig kiegyenlítésre mindaddig, mig az összes ide vonatkozó okiratok közzétéve nem lesznek.

Nevezetes ez a békekötés azért is, hogy ettől kezdve egészen az 1848—9. évi nagy eseményekig, ellenség többé nem háborgatta Szatmár vármegyét. Egyetlenegy tatárbeütés tesz e tekintetben kivételt, 1717-ből. Miközben ugyanis III. Károly dicsőséges háborúját vivta a törökökkel, mely nemcsak az ország területi épségét állította helyre, hanem a Balkán-félsziget egy jókora részét is megszerezte egy időre a Habsburgoknak, Erdélyben, Beszterczénél, mintegy tizezer tatár ütött be az országba s a vármegyét Szatmár városáig tűzzel-vassal pusztította s mintegy nyolczezer foglyot fűzvén rabszíjra, kifelé igyekezett az országból. Gróf Károlyi Sándor azonban, mint a hadvezér helytartója, Bagossy László vezérlete alatt felfegyverezte a tiszamelléki nemességet és

Az 1717-iki tatárjárás.

a rablók üldözésére küldte. Hogy pedig két tűz közé szoruljanak, a borsai szorost, a merre útjokat vették, hatalmas fenyőszálakkal eltorlaszoltatta. Miután a tatárok Nagybányánál vereséget szenvedtek, Ugocsán és Máramaroson át Borsa felé vették ótjokat. De már itt várta őket Karácson Tódor vezérlete alatt a föld népe s a vármegye harmincz hajdúja tescheni puskákkal, pisztolyokkal s karddal felfegyverkezve. S mig egyrészök a szoros uton sziklákat hengerített rájuk, más részök Karácson Tódorral élükön, bátran megtámadta őket. Erre a tatárok megfutamodtak s elszéledtek a havasokban, rabjaik pedig szabadokká lettek. Karácson Tódort hőstettéért nemességgel jutalmazta meg a király. Szatmár vármegyéből azonban tiz embert mégis sikerült a tatároknak rabságba hurczolni.[84])

VII.

A TELEPÍTÉSEK KORA.

1711—1825.

A szatmári béke után bekövetkezett hosszú, nyúgalmas korszak alatt a vármegye lassanként kiheverte a háborús idők sebeit.

A vármegye urai közül Károlyi Mihály volt az első, a ki 1614-ben katholikussá lett, négy év mulva követte őt neje Sennyei Borbála is.[1]) Lelkesedéssel karolta föl ősei hitét és kész volt annak felvirágoztatására mindent megtenni, míg a vármegye többi urai a református vallásért küzdöttek kitartással. Ez az ellentét legszembeszökőbben nyilatkozik a már említett Károlyi Mihály és Rozsályi Kún István végrendeletében.[2]) Míg az első hálát ad Istennek, hogy őt a római katholikus egyház kebelébe visszavezette s utódjainak is szívére köti a vallásuk iránt való buzgólkodást : addig a másik még az örökösödésből is kitagadja azon utódait, kik katholikusokká lennének. Károlyi Mihály fia, Ádám, 1649-ben jezsuitákat telepít Károlyba, s e szerzet tagjai hozzáfogtak a katholikus hit terjesztéséhez.[3]) Ennek lehet tulajdonítani, hogy a vármegye rendjei II. Rákóczy György uralma alatt, 1655-ben, követeiknek utasításba adják, hogy indítványozzák az országgyűlésen a jezsuiták kiutasítását.[4])

Gróf Károlyi Sándor nagykiterjedésű uradalmaiban a szatmári békekötés után csak nehány száz család lézengett. A gazdasági szempontok tehát múlhatlanul azt kívánták, hogy az a gyéren lakott terület szorgalmas, munkás jobbágyokkal telepíttessék be. A Nagy-Magyar-Alföld többi része is pusztán állott ; így tehát külföldi telepesek után kellett nézni.

És valljuk meg, bármennyire bántó a magyar faj háttérbe szorulása, de a magyar jobbágy akkoriban csakugyan rászolgált a földesurak bizalmatlanságára. Szállóigévé lett : ,,Német jobbágy : pénzes zacskó ; tót jobbágy : vajas köcsög ; magyar jobbágy : perlő társ !" És most mindehhez hozzájárult a vallásbeli különbség és a magyar pórosztály daczossága, melyet az a tudat szült, hogy a lefolyt fölkelés alatt a nemesi rendnek fegyvertársa volt.

Gróf Károlyi Sándor sváb telepesei.

A svábok első telepítésére egyedüli történeti adat gróf Károlyi Sándornak Pozsonyból 1712 június 23-án nejéhez, Barkóczi Krisztinához Nagykárolyba küldött levele. ,,Isten megostorozta a svábokat — írja, — szükséggel, helvétusokat fegyverrel ; szanaszét jön az népe, több takarodván már alá Magyarországra 14 ezernél. Azok között Isten nekünk is juttatott, már máig többet ezernél küldöttem alá ; remélem, holnap megint 500-ig valót fogok küldeni, s akár ezreket küldjek." Hogy pedig a vallási szempont is vezette a telepítés művében, kiviláglik e szavaiból : ,,Ma is egy pap 100 gazdával igérkezett. Meglátod, szivem, mint implantálom az religiót azon földre" — mert ,,az aranyos magyarok szélt mentenek".[5]) Ez a württembergi raj szállotta meg Nagykárolyt, Csanálost, Kaplyont és Vállajt. Fény 1720-ban népesült be. Béltek 1722-ben kapott új települőket Württembergből ; Nagymajtény ugyanakkor 83 családot Württembergből és Ulm vidékéről. Erdődöt 1731-ben lepte el 50 sváb család. Mezőpetrit 1738-ban a Rajna vidékéről breisgauiak, Szakaszt 1747-ben württembergiek, Színfalut 1760-ban bajorországiak, Tőketerebest 1785-ben schwarzwaldiak, Alsóhomoródot 1787-ben bádeni és bajorországi svábok szállották meg. Ha valamely régebbi telepen már megerősödtek, új rajokat bocsátva, a szomszéd községekben pótolták

a lakosok hiányát. Igy népesült be újra Kálmánd, Mezőterem, Barlafalu, Józsefháza, Mérk. Szaniszló, Sándorfalu, Zajta, Madarász és Nántü.[6]) A Károlyi grófok az új telepesek mindegyikének adtak 30—40 hold földet, szőlőhelyet, kaszálót erdejökből fát és rétjökön legeltetési jogot. A tizeden és kilenczeden felül mérsékelt robottal terhelték őket, úgy, hogy például a nagymajtényiaknak csupán 17 napot kellett évente az uraságnak dolgozniok. Építettek számukra templomot, paplakot és iskolát ; tisztességes javadalommal látták el az egyházi személyeket. Nem csoda, hogy a szellemileg és anyagilag fölsegített nép rövid idő alatt jó módhoz jutott és megszerette új hazáját. A romok és üszkök helyén csakhamar jólétről tanuskodó, csinos, tiszta falvak épültek, melyek messzire hirdették, hogy milyen értékes elemet nyert a sváb telepesekben a vármegye.

A csekély számu magyar jobbágyság mindenütt félreállt a sváb útjából ; nem szerette, mert egész világ választotta el tőle. Elköltözött a második, harmadik faluba, hogy ott lakó véreivel tömörüljön és legalább vallását menthesse meg. Igy mentek át a csanálosi, vállaji és kálmándi magyarok Börvelybe[7]) ; az erdődiek Dobrára és Géresre[8]) ; a béltekiek szintén az előbbi községbe[9]). De a későbbi telepítéseknél, midőn már a svábság is magyarosodott, békésen megfértek egymás mellett.

Más földbirtokosok, kiknek nem volt anyagi erejök ahhoz, hogy külföldi telepeseket hozzanak, azokat az oroszokat, tótokat és oláhokat marasztották meg, kik aratás idején a nélkül is le szoktak szállani hegyeikről, hogy az Alföld gazdag termését betakaritani segítsenek. Bagossy László 1731-ben Bagosra, Kis- és Nagykolcsra oláhokat, Pátyodra tótokat és oroszokat telepített.[10]) Gróf Károlyi Sándor is hozott oláhokat Dobrára az 1731—1740. időközben. [11]) Porcsalmát Szaplonczay Kristóf népesítette be oláhokkal és oroszokkal.[12]) Sárközt a báró Vécsey család tótokkal a XVIII. század végén.[13]) Pusztadobos 1804,[14]) Nyírcsaholy 1814 táján kapott tót lakosokat.[15]) Császárit és Parasznyát egészen, Derzset, Fábiánházát, Nyírcsaholyt, Kisecsedet, Mérket, Pusztateremet, Porházát, Gebét, Hodászt, Kántorjánosit, Nagydobost, Nyírcsászárit, Nyírvasvárit, Ópályit, Mátészalkát, Nagypeleskét, Lázárit, Rozsályt, Sárközt, Adorjánt, Egrit, Szárazbereket, Homokot, Méhteleket, Mikolát, Nagyhodost, Sárt, részben oroszok szállották meg.[16]) De ezek nyelvben és érzésben teljesen megmagyarosodtak, úgy hogy isteni tiszteletüket is magyarul végzik.

A magyarság is megmutatta terjeszkedő képességét, mert újra benépesítette a következő falvakat : Piskárkos, Penészlek, Ura, Géres, Dobra, Kisnamény, Szamosújlak, Szalka, Gyügye, Nagyszekeres, Borzova, Fülesd, Csaholcz, Görbed, Pallag, Gacsály, Ököritó, Nagy- és Kisgécz és Szamostelek [17])

De mind máig puszták : Vada, Tagy, Gyűlvész, Kide, Sós, Aranylábúhodos, Kiszsadány, Dobrács, Borgezd, Bobáld, Onat, Embely, Szennyes, Kápolna, az Ecsed melletti Szent-Márton, melyek még a kuruczvilág előtt népes községek voltak. A legnagyobb tért azonban az oláhság hódította, melynek az Avasból és a Bükkből csupán egy lépést kellett tennie.

Zsidók telepítése.

Gróf Károlyi Sándor Nagykárolyba és Erdődre zsidókat is telepített, hogy a tespedésben levő kereskedelmet kissé föllendítse. Pozsonyból 1724-ben még rabbit is küldött nekik. „Immár csak szaporodjanak, —írja tiszttartójának,— én nem ellenzem.“[18]) Ezek, minthogy Szatmárról és a bányavárosokból a királyi kiváltságlevél következtében ki voltak tiltva, csupán a falvakban terjedhettek el szórványosan. A vármegyei jegyzőkönyvekben gyakran találkozunk velök, mert egymással kötött szerződéseiket itt örökítették meg, legtöbbnyire nemzeti nyelvükből vett hiteles magyar fordításban. Ennek egyik legérdekesebb példája 1830-ból a következő : „Emlékezésre bizonyítjuk, hogy elébünk jövén a tudós Juda Ábrahám, így szólott hozzánk : Legyetek nekem hites és authentikált bizonyságok s fogjátok meg a köpenyegem végét annak rendje szerint s írjatok a leghasznosabb stílusban minden megerősítésekkel, a mint legjobban használhat ; szubskríbáljátok s adjátok a feleségemnek, Zíszlinek, a Markus leányának, hogy legyen a kezében bizonyság, juss és kimutatás végett, hogy ezennel móringolok neki hatszáz ezüst pengő forintokat. Ezennel pedig adok a feleségemnek négy lépés földet az udvaromban egészséges koromban, nem pedig mint a ki ajándékoz valamit beteges létében . . . . Ezen kontraktus ne tekintessék mint firkálás és fragmentum . . . Megfogtuk a tudós Juda Ábrahámnak a köpenyege végét annak rendje szerint a felesége, Zíszli, Markus leányára nézve, mindenre,

a mi fenn íródott, törvényes megfogással; a melylyel örökös vétel állapíttatik meg, mint állandó és erős. Bródi Mayer Lőbli s. k. Mates Nathánael s. k. bizonyságok. Fordította a chaldeus nyelvből Steuer Leopold."[19])

Örmények. Az örmények szintén a kereskedelem érdekeit szolgálták. Apaffy Mihály fejedelemsége alatt Erdélyben megtelepedvén, a Szamos mentén e vármegyébe is áthúzódtak, itt csakhamar meggazdagodtak, sőt némelyek nemességet is szereztek. Ugyanez áll a görög hitű ráczokról is, kik Várad meghódítása után, 1660-ban költöztek át Szatmár vármegyébe, de kis számuk miatt csakhamar beolvadtak a magyarságba. Leggyakrabban görögöknek nevezik őket az okiratok.[20])

Oroszok. A munkácsi egyházmegyéhez tartozó oroszok még 1649-ben egyesültek a római katholikus egyházzal.[21]) Mind az ő, mind általában a görögök papjait s azok fiait III. Károly 1721-ben felmentette a jobbágyi terhek alól.[22]) Munkácsról indúlt ki az a mozgalom is, hogy az avasi oláhságot szorosabb kapcsokkal fűzzék az únióhoz. Ennek éltető lelke Jeremiás, görög eredetű bazilita szerzetes és bikszádi házfőnök volt. De a szigorúságával megbékülni nem tudó oláhok egyike, Suhaj János 1703-ban[23]) orozva meggyilkolta.

Mindeme tarka népség fölött a régi nemesség megtartotta uralmát. A szatmári béke óta legföljebb az a változás állott elő, hogy a gróf Károlyiak vagyonuk és hírnevük, valamint az udvar kegye által magasan a többi urak fölé emelkedtek. Három nemzedéken át ők viselték a főispáni hívatalt; a vármegyében tehát az történt, a mit ők akartak. Ez állapot természetes következménye lett az a változás is, hogy a megyegyűlések állandó helye Nagykároly lett. Igaz, hogy e családnak nagy áldozatokat is kellett hoznia kiváltságos állásáért. Igy például gróf Károlyi Sándor 1733-ban, a rajnai hadjárat idején és az 1737—38. évi török hadjárat alatt az udvar felszólítására egy-egy egész huszárezredet küldött fia, Ferencz vezérlete alatt a harcztérre a saját költségén.[24]) Ugyanő akadályozta meg, hogy a Péró-féle békésvármegyei parasztlázadás e törvényhatóság területére átcsapjon.[25]) 1722-ben Nagykárolyba kegyesrendi szerzeteseket telepített, hogy ott a katholikus híveket gondozzák és az ifjúság oktatói legyenek.[26]). Kaplonyba ferenczrendieket vezetett, hogy a családi sírbolt gondozása mellett, bennök az ottani katholikus telepesek buzgó lelkipásztorokat nyerjenek.[27]) Károlyban könyvnyomtató műhelyt állított, melynek czenzorai az egri püspök rendeletéből a piarista rektor és a fényi esperes-plebános lettek.[28])

A monarchia nagyhatalmi állásával és a kormány megszilárdulásával együtt járt, hogy a vármegyei élet veszített jelentőségéből. Végrehajtja az ujjászervezett Magyar Királyi Kanczellária, Helytartótanács és Kamara rendeleteit: a mellett gyógyítgatja saját sebeit, erősödik. III. Károly király czéhszabályokat adott az egyes ipartestületeknek; 1718-ban hirdetik ki a csizmadiákét, szabókét és a szűcsökét.[29]) Lényegében mind megegyezik.

Limitáczió. Fizetések. A vármegye határozza meg minden egyes iparczikk árát; ez a limitáczió. Egy ilyen árszabásból tudjuk meg, hogy 1724-ben volt a törvényhatóság területén: szabó, kerékjártó, kovács, gombkötő, mészáros, varga, csizmadia, szíjjártó, szűcs, kádár, fazekas, takács, czigánykovács és faragó.[30])

Szabályrendeletek irják elő a szolgák járandóságát is. Egy ilyen limitáczió 1724-ből így hangzik: ,,Faragó gazda öreg béresnek, ki szekeret tud csinálni, évi fizetése hat forint. Azonfelül jár neki egy öreg szűr, egészen vászonnal béllelt száru, gombos, zsinóros abadolmány, borjubőrcsizma, négy pár bocskor, abanadrág, két fehér ruha, fekete süveg, vetés: a gazdáé egy köböl, magáé ugyannyi. Ha a gazda ,,száraz prebendára" akarja megfogadni, kap hat köböl buzát, egy darab esztendős sertést, továbbá lencsét, borsót, kölest, árpát, mindegyikből egynegyed köblöt."[31])

Uri rendek kocsisának járandósága nyolcz forint készpénzben, remekmente és abaköpenyeg két esztendőre: fekete süveg, borju- vagy lóbőrcsizma két pár, fejelés egy pár, fehérruha két pár, remekdolmány és nadrág.[32])

A vármegyei tisztviselők fizetése 1732-ből így következik: első alispáné 200, másodalispáné 150, főszolgabíróé 100, esküdté 112, ügyészé 100, kommisszáriusé 200, a nyolcz alkommisszárius mindegyikéé 30, számvevőé 100, főjegyzőé 500, aljegyzőé 150, másodaljegyzőé 25, kapusé 12 forint.[33]) Mint látjuk, különösen meg van becsülve a főjegyző, mint a ki egész munkaerejét a vármegye ügyeinek tartozik szentelni; akkora tisztelet nyilvánult iránta, hogy az alispán mindig külön hívta meg a gyűlésben való megjelenésre.

A fenti számadatok egyszersmind kulcs gyanánt szolgálnak a vármegye megnövekedett teherviselési képességének megértésére. 1737-ben hét hónap alatt adóba fizetett a vármegye összesen 32,369 forintot. Ebből a krasznaközi járás adott 5741 forintot, a bányai 11.925, a szamosközi 6476, a nyíri 8227 forintot.[34]) Adók.

Sajátságos módon ment végbe az adók kivetése. A kormány előírásához képest a meglévő munkaerő és javak összeségéből úgy állítottak össze egy-egy kontingenst, hogy azok mindegyike egyenlő adóalapul szolgáljon. Ezeket akkor pozíczióknak nevezték, néhol pedig dikának. Ily egyenlő pozícziók voltak 1738-ban : a gazda személye, egy kenyeren élő két testvér, 4 ökör, vagy ló, 2 fejős tehén, 4 meddő tehén, 24 fejős juh, 30 meddő juh, 24 fejős kecske, 30 meddő kecske, 12 méhkas, 12 nagyobb malacz, 24 egyéves malacz, 14 köböl gabona, 40 köböl zab, 12 zsák aszalt gyümölcs, 10 szőlőásó, 20 zsák hagyma, 1 fazék pálinka, 1 rendes mesterség, 1000 fej káposzta, 12 köböldió.[35])

Az adót természetesen a jobbágy fizette, a vármegye azonban régebbi idő óta megtaksálta az ármálista nemeseket is a házi pénztár javára. Kivülök e törvényhatóság területén még oly társadalmi osztályt is találunk, mely bizonyos mértékben nemesi jogokat élvezett. Ezek a hajdúk voltak Károly városában ; a vármegyének bármely pillanatban mozgósítható fegyveres csapatát alkották, melynek békés időben is nagy hasznát látták a rend fentartása körül. Reájuk vonatkozik egy 1732-iki közgyülési határozat : ,,A hajdúk, ha akadályozva nincsenek, szorgalmasan járjanak a megyegyűlésekre.''[36])

A vármegye állandóan ágenst tart Bécsben, hogy az ott mozgassa ügyeiket[38]). Határtalan hódolattal vannak a korona örököse, Mária Terézia főherczegnő és férje Lothringeni Ferencz iránt. Az 1735. évi instrukczióban szinte gyermekes aggódással utasítják követeiket, hogy a vármegye hódoló felíratát és ajándékát miként adják át az ifjú fejedelmi párnak : ha másként nem lehet, mindkettőnek külön-külön; de ha lehetséges, akkor, mikor együtt vannak. Nyugtatót azonban kérjenek az átnyújtott összeg felől.[39])

Komolyabb dolgok is vannak az említett követi utasításban : kevesbítse a kormány a vármegye területén levő katonaságot ; az egri püspök pedig engedje le a dézsmát 7—800 frtra. A hadseregre valóban sokat áldoznak. Igy például 1739-ben 2769 katona- és 2010 lóporcziót adnak hónaponként.[40])

III. Károly uralkodásának utolsó éveiben a pestis tizedelte meg a vármegye lakosságát. Teljesen tehetetlenül állott vele szemben az akkori orvosi tudomány. Csalhatatlan óvószerül két füstölőszer receptjét küldte meg a kormány a vármegyének, egyiket a szobák, másikat a vesztegzárak és a kereskedelmi árúczikkek fertőtlenítésére. Az első salétrom, kén, spanyolviasz és storaxmézga keveréke volt. A másikban a borókafenyő fája, magvai, borostyánlevél, tömjén és kén mellett szerep jutott a kecskeszarvnak és lókörömnek is. [41]) Pestis.

Annyi jót mégis találunk a kibocsátott rendszabályok között, hogy szigorúan tiltották a betegekkel való érintkezést, a halottak eltemetését pedig hatósági emberekre bízták. De Károlyi Sándor, mint királyi biztos, hasztalan iparkodott ez előírásnak érvényt szerezni, mert a tanúlatlan nép semmiféle módon nem volt rávehető, hogy óvatos legyen és betegeit, halottjait idegenekre bízza. Ezért azután a kormány keményen megdorgálta a vármegyét, hogy a kálvinista predestináczióba vetett vak hitével a nép saját vesztére tör.[42]) Meg is adták az árát. Ekkor még csak szórványosan lépett föl a baj. De 1742-ben rémítő pusztítást okozott, úgy hogy egész falvak néptelenül maradtak.[43])

Mária Terézia trónraléptével alkalma nyílt a magyar nemzetnek megmutatni alkotmányos uralkodója iránt való törhetetlen ragaszkodását és áldozatkészségét. Az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen felharsant ,,Vitam et sanguinem'' kiáltás sokszorosan visszhangzott a vármegyék közgyűlési termeiben. Szatmár vármegye is fegyverre szólította nemességét, hogy segítsen a szeretett királynőt ellenségeitől megszabadítani. 396 emberből három csapatot szerveztek, melyeknek parancsnoka gróf Teleki Sámuel lett, alezredesi ranggal. A vezérkarba voltak beosztva : Gróf Teleki Sámuel parancsnok, Boross Sándor pénztáros, Kostyán János élelmező mester, Kemény László seborvos, egy szekerész, egy dobos, egy káplár és tizennégy közlegény, összesen 21 ember. Az elővédet alkották Kiss János és Kölcsey Dénes hadnagyok és Kostyán János őrmester vezérlete alatt : egy élelmező altiszt, két tizedes és 37 lovas közlegény összesen Mária Terézia.

43 ember. Az első században voltak : Erőss István kapitány, Lipits Antal hadnagy, Balyika Sándor zászlótartó, Szőke László őrmester, Király György élelmező, egy trombitás, nyolcz tizedes, 157 közhuszár, összesen 171 ember. A második századba voltak beosztva : Jékey Sándor kapitány, Kölcsey György hadnagy, Nagy György zászlótartó, Alvinczy István élelmező, Szirmay György őrmester, egy trombitás, nyolcz tizedes, 147 közhuszár, összesen 161 ember. Egy hatökrös szekér vontatta utánuk a hadi pénztárt. [44])

A felkelő csapat ruházata Pozsonyban készült. Egy ember felszerelése 17 frtba került, az összesé 6815 frt 18 krba. [45])

A három csapatnak ugyanannyi zászlót csináltattak, egyet fehér, kettőt vörös selyemből. A szűz Mária képe díszítette mindet, ékes latin feliratokkal.[46])

Eltartásukra a vármegye megszavazott 511 katona- és 471 lóporcziót ; azért ennyit, mert a tisztek többet kaptak, mint a közemberek. Mind az orális, mind az equilis porcziót havonta 3 forintba számítva, egy hónapon át 2627 frtra rúgott az egész. Az alezredes havi fizetése 800 frt, a két kapitányé 544 frt, a három hadnagyé 408 frt, a három zászlótartóé 300 frt, a pénztárosé 136 frt, az orvosé 72 frt, a dobosé 50 frt, a két trombitásé 80 frt.

E tetemes költségek előteremtésére megadóztatták az egész nemességet, papokat, tanítókat, a károlyi és az erdődi zsidókat. Hozzájárúltak 1053-an ; így tehát átlag négy emberre esett egy katona eltartása. [47])

A felkelő sereg teljesen a vármegye rendelkezése alatt állott. Az írt elő a tisztek és legénység számára terjedelmes fegyelmi szabályokat ; a legfőbb bíráskodást is önmagának tartotta fenn.[48])

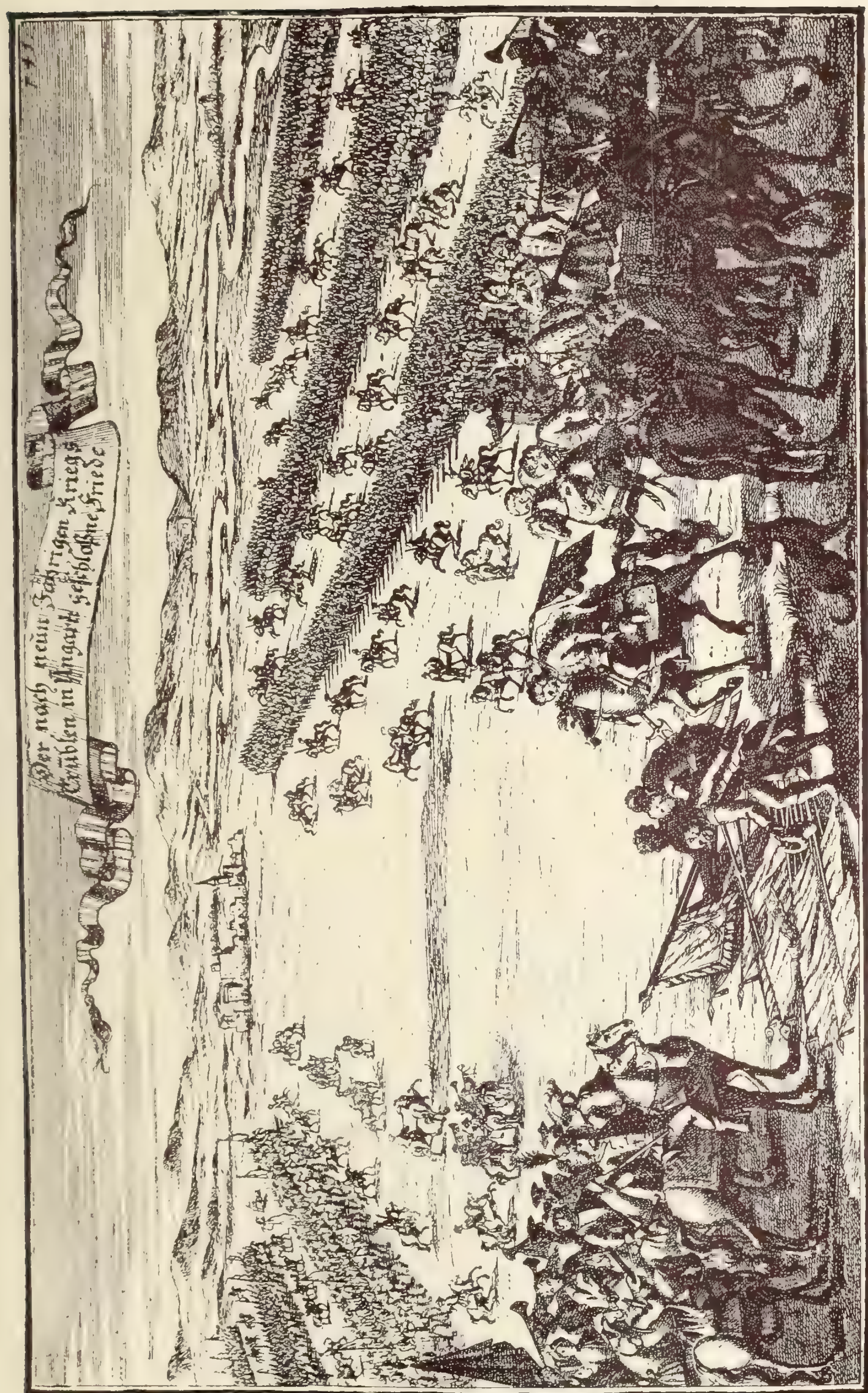
Elindulás előtt Tolnay Pál aljegyző hosszú beszédet intézett hozzájuk és végül a következő eskümintát olvasta fel előttük : ,,Én N. N., esküszöm az élő Istenre, hogy én ezen szabad akaratból magamra vállalt kötelességemben, törvény és az azokon fundált nemes vármegyénk instrukcziója szerint felkent koronás királyomhoz és nemzetemhez hűségemet megtartom ; ellenséginek ellensége lészek, véllek barátságos korrespondencziát nem tartok, a titkokat ki nem nyilatkoztatom, tisztemhez illendő tekintettel s engedelemmel viseltetem, az tekintetes, nemes vármegye dobjai, zászlói, seregeitől hitetlenül el nem állok ; egyszóval valamit a feljebbvalókban szükségesnek, hasznosnak tapasztalok, mindazokat teljes tehetségemmel egy csepp véremig véghez vinni igyekezem. Isten engem úgy segéljen".[49])

A vármegye felkelő-csapatához, míg az az országon átvonúlt, más törvényhatóságok zászlóaljai is csatlakoztak, úgy hogy számuk 500 emberre gyarapodott. Hősi tetteik nincsenek külön megörökítve, azonban, hogy a magyar sereg egésze a harcztéren való megjelenésével minő fordulatot adott a háborúnak, arról a világtörténelem lapjai tanúskodnak. Sajnos, hogy a vármegye jegyzőkönyvei csupán az apró viszályok emlékét tartották fönn, a melyek a tisztek között felmerültek, s a melyeket innen hazúlról iparkodtak elsimítani.

1744-ben a királynő újból segélyadásra szólította föl a rendeket, mert a porosz király fölbontotta a békességet. Ez alkalommal írott levele egyrészt tündöklő emléktáblája a magyar vitézségnek, másrészt gyönyörű czáfolata az osztrák történetírók ama törekvéseinek, melyekkel a híres pozsonyi jelenet valódiságát kétségbevonni igyekeznek. ,,Tudja már az egész világ — írja, — hogy életeteknek és véreteknek oly egyértelmű és nemes vetélkedéssel való felajánlását bebizonyítottátok gyorsan és éppen a kellő időben kiállított lelkes csapataitokkal ; éppen azért, a mily csodálattal szemlélte egész Európa anyátok iránt való szereteteket, úrnőtök iránt való szolgálatotokat és királynőtök iránt mutatott hűségeteket, épp oly híven őrzi meg annak emlékét nem csupán a jelenkor, hanem át fog örökleni az évkönyvek lapjain a késő utókorra is a magyar névnek el nem múló dicsőségére." [50])

Meg kell vallani, hogy Mária Terézia nagyszerűen tudott a magyarokkal bánni. Míg fenti nyilatkozatával, mint királynő hiúságukat legyezgette : addig egy sorral alább már mint asszony lovagiasságukra számít. ,,Félek — úgy mond — olyan szó ez, a minőt, ha férfi lett volna, soha sem tehet papirra, — félek, hogy az ellenség túlereje megdönti birodalmamat és a ti kedves hazátokat."

Ezen ellenállhatatlan kérelemre a vármegye rögtön intézkedik, hogy azon az 50 hajdún kívül, a kiket minden eshetőségre készen tart, az ármálisták közül is ötven lovas azonnal indúljon a harcztérre. Ebbe a számba azonban ne legyen



A majtényi békekötés jelenete.



A szatmári béke emlékoszlopa Kismajténynál.



A kapnikbányai tatáremlék.

beszámítva a kapitány, egy tiszt, egy őrmester és a két káplár. Mikor pedig a királynő mindezt az áldozatot kevesli és ő maga személyesen, de Pálffy János által is új csapatok kiállítására kéri a rendeket, a vármegye azt határozza, hogy bár a törvény nem kényszeríti rá, mégis most az egyszer 500 lovast állít ki október 1-ére ; hálából, hogy a királyné minden sikerét a magyarnak tulajdonítja. [51])

Ez alkalommal a következő nagybirtokosok szereltek föl egy vagy több lovast : Károlyi Ferencz tizenkettőt, Bethlen Ádám négyet, Teleki Ádám hetet, Bánffy Dénes ötöt, Pethő Zsigmond egyet, Szirmay Tamás kettőt, Kornis Antal egyet, Teleki Sámuel egyet, Teleki Mihály egyet, Wesselényi Ferencz ötöt, Haller Sámuel egyet, Kemény László egyet, Kastelli Anna egyet, Szatmár-Németi a 11 portájától tizenhetet, Nagybánya a 7 portájától hetet. A többi birtokosok, portáik száma szerint, közösen küldtek egy-egy lovast a harcztérre. A felkelő csapat létszáma 487 emberből állott és a négy szolgabíróság szerint négy századra volt osztva.

Vezére először gróf Károlyi Ferencz volt, de midőn ez atyja lovasezredének tulajdonosává lett, helyébe 1745-ben Eötvös József első alispán lépett. A vezérkar többi tagjai : Gáspár Sándor hadbíró, Dombrády János pénztáros, Lipics Antal a vezér segédtisztje. A krasznaközi járás századában kapitány : Jékey Sándor, hadnagy : Nagy Sándor, zászlótartó : Domahidy Ferencz, strázsamester : Kállay Ábrahám. A nagybányai járás századában kapitány : Becsky László, hadnagy : Bárczy László, zászlótartó : Kereskényi János, strázsamester : Szirmay György. A szamosközi járás századában kapitány : Sötér József, hadnagy : Kölcsey Dénes, zászlótartó : Nábrády István, strázsamester : Mándy János. A nyíri járás századában kapitány : Irinyi István, hadnagy : Radics Zsigmond, zászlótartó : Csomaközy Gábor, strázsamester : Fényes László.[52])

A szatmári nemes csapat fényes győzelmet aratott Sziléziában, Kreutzberg városánál 1745 április 12-én egy porosz különítmény fölött, midőn a nálok jóval nagyobb számú ellenséget bátran megtámadván, közülök 699-et foglyúl ejtett és három ágyújokat elvette.[53])

Mind az osztrák örökösödési, mind a hétéves háborúban folyton szaporodó hadiköltségek arra ösztönözték a kormányt, hogy lehetőleg mindenkit megadóztasson. Minthogy pedig ezt a nemességgel nem tehette meg, legalább azokat iparkodott az adócsavar hatalmába keríteni, kik illetéktelenűl élvezték a kiváltságos osztály előnyeit. E miatt a kormány elrendelte, hogy mindenki okmányokkal tartozik igazolni nemességét. Ez adott okot az 1752. évi nemesi összeírásra. Ezt nem lehet ugyan hiánytalannak tartani, de e korból más oklevél nem áll rendelkezésünkre. [54])

A birtokos nemesek névsora 1755-*ben :* Ő felsége, mint a nagybányai fiskalitás ura, Ács Pál, Apostol András, Ari László, Asztay Mihály, Asztalos István, Badár Márton, Badda László, Bagaméry János, Bagossy László, Bay István, Bakay László, Bakó Pál, Baku Imre, Mihály, János, Bálintfi László, Balla György, Balogh Pál, Mihály, Bánffy Farkas báró, Bányai Ferencz, Bárczy Ferencz özvegye, Barkóczy Imre gróf, Baróthy István, Bartha Mihály, András, Sámuel, Bégányi László, Belevári László, Bencze Sámuel, Berey Mihály, Biró Antal, János, Bodonyi Sámuel, Bogdány Zsigmond, Bokor Márton, Bombár Mihály, Boros Sándor, Böszörményi Ferencz, Buzik-Szabó Zsigmond, Csabay László, Csaholy András, Csáky Sándor, Csanády János, Csányi István, Császár György, Császy János, Cseke András, Csepey Miklós, Csigi István, Csardáry Péter, Csokai János, Csoknyay György, Csomai János, Csomaközy Zsigmond, Csontos György, Csükath Sándor, Csuri István, Ábrahám fiai, Czeglédy István, Czerjék András fiai, Dancs István, János, Daróczy Sándor, Darvay József, Debreczenyi János, József, Décsi Zsigmond, Demeter Ferencz, Dersőffi Imre, Domahidy István, Dombrády János, Márton, Dusardin Károly indigéna, Egry András, Ferencz, József, Mihály, Pál, Elek Gáspár, Eötvös Miklós, Erdélyi Ferencz, Mihály, Erdős László, Erős László, Etei József, Fábián Bálint, Faragó Ferencz, Farkas István, Sámuel, Fekete Ferencz, Félegyházi Ferencz, Fényes Péter, Fogarasy Antal, Forgách Pál gróf, Fóris Mihály, Forray Zsigmod, Frater György, Fülep Mihály, Gacsályi Mihály, Gáspár Sándor, Gencsy Sámuel, Géresy György, Gersenyi András, Görög Mihály, Guthy Farkas, Gyarmathy Mihály, Gyene Pál, Győrös János, Gyulay János, József, Gecsey György, Gyulaffy Miklós, Haller István gróf, Sámuel báró, Hatvani István, Horogh Sándor, Horváth Imre, László, István, Horváth Imre, László István, Horváth Imre báró, Iklódy István, Irinyi István, Jakab Tamás, Jármy László, Jasztrabszky István, Jékey László, Joó Ferencz, Juhoss István, Kabay György, Kajdy János, Kállay Ábrahám, Ferencz és János özvegye, Kallós András, Mihály, Kanizsay Zsigmond, Kaposy János, Kapussy György, Kardos György, Károlyi Ferencz gróf, Katona Péter, Kegyes Ferencz, Kellesi János, Kende István, Kengyel Mihály, Kerekes András, György, Keresy János, Keszy Ferencz, Kiszely György, Klobusitzky László, Kokas István, Kolláth Sámuel, Komáromy Sámuel, Komoróczy Péter, Kondor István, Korda Mihály, Kormos Mihály, Kornis Antal gróf, Koroknay István, Kosztolányi György, Kovács Péter, Kovácsy Sámuel, Kökényesdy László báró, Kölcsey György, Köröskényi János, Kövér András, Krasznay Imre, Kulin Gábor, Lajos Miklós, Lencsés György, Lipics Antal, Lónyay Zsigmond, Loránt István, Lővey György, Zsigmond, Madarasy

János, Magos Ferencz, György, Majthényi Mihály, Makó Péter, Malatinszky Gábor, Malik István, Mándy János, Maróthy Sándor, Márton Mihály, Péter, Matai György, Mezei Konstantin, Mező László, Mikolay Boldizsár, Mohácsy János, Moldvay Mihály, Murvai Miklós, Nábrády Gábor, Nagy János, István, Gábor, Pál, Zsigmond, Nagyiday István, Nemes János, Németh István, Nyiry János, Olvasztó Miklós, Orbán Tamás, Ormos Imre, Osváth Dávid, László, Ottlik Pál, Paku György, Palocsay báróné, Pap Sámuel, Prokop, Zsigmond id. és ifj., Pap-Ujlaki István, Papvári Sámuel, Patay István, Sámuel, Patkós Ferencz, Pelei Ferencz, Perecsenyi Mihály, Péterffy Sámuel, Podhorányi Gábor, Pongrácz László, Pótor Márton, Pethő Rozália grófnő, Perényi Borbála, Rácz Pál, Demeter, Zsigmond, Radics Zsigmond, Rákosy József, Ráthonyi József, Récsey István, Rhédey Ferencz, Saméli Ferencz, Sándorházi Ferencz, Sárosy János, Sennyey Imre báró, Sepsy István, Siketh György, Sipos János, Somlyai János, Splényi Gábor báró, Sulyok János, Szabó György, András, Gábor, Mihály, Mihály Imre, Szalay László, Szántó György, Szaplonczay Kristóf, Szatmáry Imre, Székely József, Szekeres István, Szél-Lepsényi István, Szentgyörgyi Sándor, Szentlászlay Mihály, Szentpétery András, Szerdahelyi Ferencz, Szigethy Sándor, István, Szilágyi András, József, Szilay József, András, Szirmay István, Szirmay Tamás gróf, Szodoray Mihály, Szőke Mihály, Tamás, Sztan Lőrincz, Szuhányi Márton, Szücs Márton, Tar István, Tardy László, Tarpay József, Tatay György, Téglás Péter, Teleki Sámuel gróf, Téti László, Toldy Miklós, Tolnay Pál, Toroczkay Boldizsárné báróné, Tóth János, Tömpe György, Török György, Trencsényi Gábor, Thury János, Ubrankovics Márton, Udvarhelyi Mihály, Dániel, Ujhelyi Mihály-Ujlaky Sándor, Uray Zsigmond, Uszkay Ábrahám, László, Uzony István, Vadai Mihály, Vay László, Vay László, Vajda István, Vank Péter, Várallyai Sámuel, Varga Péter, Varju Bálint, Vas András, János, Végh Mihály, Verebélyi László, Veres Zsigmond, Ádám, Veres máskép Székely György, Wesselényi Ferencz báró, Vetésy Ferencz, Viczei György, Viczmándy Gábor, Vitéz Ferencz, Vittkay Mihály, Vladár Pál, Zanathy József, Zolon János, Zobrány Péter, Zombory Ádám.

A többi nemesek : Agárdy András, Mihály, Ajtay Mihály, Almássy László, Andorkó Konstantin, Apáthy Ferencz, István, Ari István, László, Árkai László, Árkosi András, Árvay Péter, Asztai Péter, András, Asztalos János, Mihály, Attyin György, Bab István, Bakacs Péter, Ferencz, Bakay István, Bakó János, Bakos János Mihály, Balabány Ferencz, Balajthy János, Balási Pál, Balaton Mihály, Bálint László, Sámuel, Balla Pál, Zsigmond, Balogh György, János, István, László fiai, Bán István, Bánffy Sámuel, Bányai Kristóf, János, György. Barakonyi Péter, Baráth Sámuel, Barbucz János, Tódor. Barkasz Gábor, Barra Illés, Bartha Ferencz, Batizi István, Battyim Tódor, Bede Sámuel, Békássy János, Beke István, János. Belényesy Péter, György, Ferencz, Belgye máskép Hele Tódor, Bencze András, János, Bereczky István, Bihari István, Biró Péter, Ferencz, Birta István, Birtok István, Bocskor András, Bodoky István, Bolygó Márton, Bojtor Mátyás, Tódor, Boldizsár Mihály, Bor Mihály, Borbély János, István, Borgó Gábor, Boros Imre, János, Mihály, Borsi Mihály, Bósa Sándor, Both Pál, Botos Farkas, Buday György, Bunka István, Burdák István, Burecs János, Buttyán Mihály, Csaholczi János, Csaholy Gáspár, Csapó István, Csató János, Cseri Sámuel, Csetéri Sámuel, Csinálosi Pál, Csiszár Ferencz, Csizmadia György, Csobán András, Csókay János, Csoma Péter, Csomós István, Csonka Dávid, Péter, Csorba Gábor, Csuka András, János, Csúry Miklós, Czibere Miklós, Czincze Flóra, Cziliák György, Dalmady András, Dalnoky István, Darvay Dávid, l. Csonka Dávid, Debreczenyi András, György, Dél József, Demjén Márton, l. Illucza alatt is, Demeter István, Dévay László, Diószeghy István, József, Dobay Sámuel, Dobos András, István, Mátyás, Doka András, János. Donka Sándor, Dragus János, Dudás Ferencz, Ecsedy János, Ember Paskál, Enyedi János, Eördög Ferencz, Erdélyi János, Márton, Péter. Eszenyi Mihály, Fábián Mihály, l. Hebe alatt is, Falup Karácson, Farkas György, Miklós, Péter, Fazi Farkas, Fejér István, Fejes Ferencz, Fejértósy Péter, Fekete István, János, László. Ferenczy Ferencz, Mihály, Fodor János, Fogarasy György, Fóris Dániel, Finta Jakab, Frakovics Sámuel, Furkó András, Fülep András, Farkas, István, Miklós, Fürdl (?) Mihály, Füsüs János, Gábor l. Rácz, máskép Gábor, Gacsó György, Gál Benedek, György, János, Gavallér Pál, Gazdagh Ferencz, Gecző András, Gellért János, Geszthy György, Gliga Gábor, László, Goris Sándor, Gosa Sámly, Görög János, Urszuly, Gyarmathy Ferencz, György, Gyerman László, Gyikó István, Gyöngyösy György, Győrffy István, Mihály, Győry György, László, Györkey István, Gyulai Péter, Mihály, Sándor, Miklós, Gyurka László, Hadik Gergely, Hajdu András, Mihály. Halász Ferencz, Halmi Ferencz, Hári János, Hebe-Fábián Péter, Hele l. Belgyer máskép Hele, Hídalmásy János, Hóri János, Horváth György, András, Huszthy Mihály, Ilkás János, Ilosvay Imre, János, Illucza máskép Demjén Mihály, Illyés Farkas, István, Inánczy János, Irholczi János, Isó Mihály, Jakab András, Járdán György, Jászay Dávid, Jeney János, Mihály, Péter, Jósa János, Tódor, Juhász György, Kabay Gergely, Márton, Kádár György, János, Pál, Kállay György, András, Lukács, János. Kálmándy János, Kálmány György, Kalmár János, Kalocsay István, Kancza István, Kánya István, Karácson Tódor, Karikás László, Karmacsi István, Károly Zsigmond, Kássay András, Kati Miklós, Katona András, János, Keczeli János, Kegyes János, Kelemen Péter, István, Kerekes Ferencz, János, Keresztesy János, Kézi Takács György, Kiffor Lapossan, Kincses István, l. Pappkincses Király, István, Ferencz, Kiss Ferencz, Pál, László, György, András, János, Kléh András, Kocsi András, Kocsis Mihály, Kolos János, Kopács Pál, Kormányos Mihály, Kormos Miklós, Koródy Imre, Korponay János, Kósa Mihály, Koszta Mihály, Kosztán Urszul, Kóty Mihály, Kovács István, Mihály, János, András, Sámuel, Pál, László, Ferencz. Kozma János, Költő Ferencz, Kőműves Péter, János. Körcsy János, Mihály, Körmendy János, Kőváry István, Kövesligethy László, Kricsfalvy János, Kupai László, Kupás István, Küküllő András, Ladányi Miklós, Lakatos András, Mihály, Lelkes József, Lengyel András, Lepsényi l. Szél-Lepsényi, Lipcsey László, Loránt János, Mihály, Laza Mhály, Lőrincz, János, Tamás, Lőrincz máskép Manuka László, Lővey Gergely, Luczás György, Lukács l. Nagy máskép Lukács. Maczonkay György, Magyar Ferencz, László, Magyari István, Major Mihály, Mák György, Makay István, János. Malina János, Zakariás. Mán Gábor, Péter, Mándi Miklós, Pál, István l. Szabó másképen Mándi. Margitai István, Manuka, l. Lőrincz másképen Manúka. Marosán János, Matolcsy János, Mester István, Mészáros András, Pál, Mezei György, László, Miczuly György, Mihok Jakab, Mikle János, Miklósy Mihály, Mikó József, Miski János, Miskolczy István, Miczók István, Molnár

György, Molnár Szabó István, Moresán László, Móricz György, Péter, Murvay Mihály, Murai Miklós, Nagy András, György, Ferencz, Mihály László, Sámuel, Péter, Sándor, Nagy Pap András, Nagy Surányi János, Nagy Tyukodi Pál, Nagy Varga István, Nagy máskép Lukács György, Nánásy Ferencz, Nasztai Farkas, Nemes Ferencz, Mihály, Németh László, Ferencz, Mihály, Nyikora Joahim, Demeter, Nyiri László, Nyisztor Tódor, László. Nyitray János, Oláh István, Mihály, Pál. Orbán Ferencz, László, Zsigmond. Ormos András, Osváth Imre, Oszlányi Dániel, Pál György, Palády Ferencz, Pálffy István, Pállyi András, l. Szabó, máskép Pállyi, Panyolai Mihály, Pap Dániel, András István, János, László, Ferencz, Mihály, Simon, Péter, Tamás, Lukács, Sándor, György, Mózes l. Nagy Pap, Pápay András, Ferencz István, Sándor, Pap-Kincses András, Pápóczy Sámuel, Pap-Ujlaky József, Papvári András, Parajdi János, Pathó Ferencz, Peczkes Zsigmond, Pelei János, Pelsőczy l. Szatmáry, máskép Pelsőczy, Petrovay Simon, Pintye Tódor, Pokol Gergely, Polyák György, Pethő Rozália grófné, Rab Miklós, Rácz Péter, Mihály, Sándor, Rácz máskép Gábor János, Ráczkövy János, Rád Dániel, Radványi András, László, Sámuel, Rápolthy János, Riskó István, Ságh György, János, Salamon Tódor, Sándor Mihály, Sáray Mihály, Sárdi, máskép Szabó László, Sarka István, András. Sarkady Mihály, Zsigmond. Selmeczy Mihály, Sentei János, Seres János, László. Sikesdi Mihály, Sikolya János. Simay Sámuel, György, András. Simon János, Sinkó György, Sipos Márton, András, István. Somai István, Somogyi István, Steczka János, Stefucz Ferencz, Ster István, Surányi János, l. Nagy-Surányi Suta Gergely, Urszin, László, Pál, Simon, Szabó János, Ferencz, Péter, István, l. Buzik Szabó Molnár, Molnár Szabó Sárdi, máskép Szabó, Szabó máskép Mándy György, Szabó, máskép Pállyi László, Szakácsi János, Szalay Miklós, György, János, Szántó András, Szántai János, Szarka József, Miklós, Szarvadi László, Szász Mihály, Szatmáry István, Mihály, Boldizsár Száva Prokop, Szécsi Ferencz, Pál Ferencz, Szegedi Ferencz, Székely István, Gergely, László, Mihály, György, János, Székely l. Veress, máskép Székely, Szentpétery Mátyás, Szepesy János, Szerémy István, Szilágyi János, István, Urszuly, Sámuel, Mihály, Péter, Szima János, Szirmay György, Szoboszlay György, Szokonyi Sándor, Szolotvay János, Szondi Mihály, Szórady István, Szödényi Mihály, Szucsányi György, Szücs János, Péter, György, András, Szvóra György, Takács István, l. Kézi Farkas, Takaró Mihály, Talpas Gergely, Tódor. Tarczaly János, Tardy Miklós, Tarpay Sámuel, Táska Gábor, János, Tatár György, Miklós. Tódorka János, Tokaji István, Tomori Ferencz, Tóth Mihály, István. Tóthfalusy György, Török László, Ferencz, János. Tőrös János, Tősér János, Tupicza András, Tula Simon, Tücz János, Tyukodi László l. Nagy Tyukodi, Tipandó Péter, Udvarhelyi Sámuel, Ujfalusy László, Ujváry Mihály, János, Vadai István, Vadász Sámuel, Vajda László, János. Váncsa György, Ványi András, Ferencz. Váradi Ferencz, Varga István, János, Sámuel, András, Miklós, Márton, l. Nagy Varga, Váry György Varju Sándor, János, Varlai Sándor, Varró János, Vásárhelyi András, Verdes László, Tamás. Veres Mihály, László György, János, Ferencz, Vincze András, Mihály, Vizi János, Zádori János, Zámory János, Zilahy Sámuel, Zima Simon, Zolon János, Zoltai János, Zoltán Péter, Zombory Ádám, János.

A vármegye anyagi helyzete.

Mária Terézia kormánya fordította először figyelmét oly közmunkákra, melyek a vármegye közjólétének emelésére voltak hivatva. 1771-ben teszik meg az első lépéseket a Szamos szabályozására. Kivágják mellette a fákat, de fentartják a füzeseket. Elpusztítják a parasztok malmait és halfogóit. Ez utóbbiak, melyeknek közönségesen zsalló volt a nevök, botokból meg rőzséből állottak és a folyót számos helyen egészen átfogták. A medertisztításra munkásokat rendeltek ki.[55])

Tervezték az ecsedi láp lecsapolását is. Károlyi Antal gróf 1776-ban mérnökök kiséretében sok életveszély között bejárta az egész területet. 1777-ben tisztíttatni kezdte árkait. Domahidától Szamosszegig 16.790 öl hosszu és 2—5 öl széles csatornát ásatott, úgy hogy ennek következtében nagy terület juthatott mivelés alá. E munkálat 24.000 frt 11 kr. költségét a sajátjából fedezte.[56])

Haladt a vagyonosodás és ezzel együtt az adózó képesség; már 1744-ben, alig hogy elmúlt a pestis, 41.852 frt 26 kr. adót róhatott a kormány a vármegyére.[57]) 1779-ben kisérletet tettek a pórok gazdasági helyzetének javítására alkotott úrbéri szabályzat életbeléptetésére.

A népnevelés ügye szintén figyelemben részesült. Mikor a „Ratio Educationis" végrehajtására, az országot a tanítás ügye szempontjából tiz kerületre osztották, Szatmár vármegye a nagybányai főigazgatóság alá került. De ezt utóbb a nagyváradival egyesítették. 1777-ben Miksa főherczeg méltónak tartotta a nagykárolyi iskolát arra, hogy magas jelenlétével megtisztelje.[58])

Boszorkány-pörök.

De bár, mint láttuk, a vármegye a nagy királynő uralkodása alatt közgazdasági és közművelődési tekintetben jelentékeny lépéseket tett, ez időre esnek ama kor szégyenfoltjai is, a boszorkány-perek. A emberekben mindig megvolt a hit, hogy a túlvilági lelkek hol gonosz akarattal, hol pedig incselkedve beleavatkoznak az ő ügyeikbe. Igy például Szirmay az 1607. esztendőhöz, a következő eseményt jegyzi fel: „Ecsed várában a gonosz lélek maga szemfényvesztéseit tette, kövekkel hajigálván az embereket és az ételeket elcserélvén."[59]) Károlyi Lászlónak 1667-ben nejéhez írt levelében is találunk valami ilyesfélét. „Csudálatosképen jelentette Isten nekem — írja, — szegény Laczkó betegségét meg; szombaton négyszer vagy ötször esék olyan peczczenés a kis asztalomnál. Vasárnap nem hallatott; hétfőn öt óra tájban kezdte el megint, mig a

lábaimat mosták: csak ritkán, de nagyon peczczegett. Hogy lefeküdtem, azután nem hallatszott. Kedden a szerint —. Azolta már nem hallatik.“ [60])

De e hitnek olyan túltengése, a minőt e boszorkányperekben tapasztalunk, szégyene a XVIII. századnak. Pedig miben állott az egész ? Vén és gonosz parasztasszonyok, kik a bűnt nem akarták elhagyni, puszta telkeken éjjeli dorbézolásra gyültek össze. Az ital és egyéb előttük ismert izgatószerek élvezete felkorbácsolt idegrendszerük elé démoni képeket állított, melyeket félig-meddig ők maguk is valóknak tartottak. A kínpad megtette a többit : rémes dolgokat vallottak. Hogy olvasóink e boszorkány-perekbe betekintést nyerjenek, a Rekettye Pila vallomásairól 1745-ben felvett jegyzőkönyvből közlünk egyes részleteket :[61])

„. . . . Felvétetett a per Rekettye Heléna császlai lakos ellen, ki boszorkányságának kétségbevonhatatlan jeleit adta. Arra ítéltetett, hogy a kínzások minden nemével vallassák ki, kik voltak bűntársai, azután pedig égessék meg. Vallomását Jékey László szolgabíró vette ki és a boszorkány megégetése után foglalta irásba.

Kérdés : Azért teremtett-e az Isten, hogy üdvözűlj és ő szent felségét imádjad?

Felelet : Azért.

K : Ki adott neked okot, avagy kicsoda ingerlett arra, hogy az ördöggel szövetkezzél, valld meg !

F : Az megégetett tyukodi Kós Anna tanított, Rekettye Andrásné is tanított. Ő adott elsőben dióhéjban ételt és italt. Az Tolnay ur gyermekeit is Rekettye Andrásné vesztette meg. Mészárost is ő étette meg pálinkával dióhajban.

K : Miformán, minémű móddal szokták az boszorkányok magokat az ördög incselkedésére megadni, s magad is miképpen lettél azzá ?

F : Legelsőbben Császlóban Varga Pál Kisóhoz mentem tánczolni, Csegöldön valamennyi gyermekén vesztés, emberi tétemény tapasztaltatott : mind Varga Pál Kisó ölte meg. Rekettye Andrásné is olyan boszorkány, az ki elszökött.

K : Kicsodák nyilvánvaló boszorkányok ? Azok hol laknak ? Személyválogatás nélkül, nevezet szerint valld meg ; és mit cselekedtek, igazán beszéld elő !

F : Császlóban Czigány-Horvátné lúdjérczén járt, meglelte Tolnay úr. Az Szent-Gellért-hegyén jártunk. Az Tolnay úr gyermekét megvesztette (Itt elősorolja boszorkánytársait. Szerinte vannak ilyenek : Csengerben, Kisnaményban, Nagyarban, Jánkon, Gyarmaton, Rápolton, Rozsályban, Tatárfalván, Szatmártt, Csegöldön, Szárazberken, Gyügyén, Károlyban) Tyukodon pedig Pápainé fő-generális, az zászló nála vagyon.

K : Ládd, meg kell halnod. Olyan tisztes lélekből vallottad-e ezeket, az mineművel Isten színe eleiben akarsz menni ? Ha nem úgy vagyon valami, még nem késő, s mind levonom az írásbul, valamit hibásan találtál mondani s vallani. Ime utoljára is elolvasom, és értsd meg jól.

F : Nem az kínzatástul való irtózástul, nem haragombul, sem hogy valakinek kárt tegyek, hanem amint igaz lelkembül vallom az felirottakat boszorkányoknak lenni, — mert mind boszorkányok ; velem együtt jártak, költek, károkat töttek.“

A másik boszorkány, a kit megégettek s a kiről Rekettye Pila is beszélt. Kós Anna volt. A vallomásairól fölvett jegyzőkönyv a következőket tartalmazza :

K : Nevezd meg boszorkány, vagy kanördög társaidat ; azokat kinek híják és hol laknak ?

F : Minthogy magam sem vagyok boszorkány, nincsenek boszorkánytársaim, s nem tudok aféle mesterséghez.

A szerencsétlen a kínzások három fokát állhatatosan végigszenvedte. De mikor a hóhér a negyedikbe akart fogni, kérte, hogy álljon meg, mert vallani akar. Ilyformán „szabaddá“ lévén, szóról-szóra így felelt a feltett kérdésekre.

K : Mondd meg tehát, kicsodák a társaid, és azok hol laknak ?

F : Én hogy boszorkányságra adtam magamat, csak négy esztendeje, nem több.

K : Hát miképpen és mi formában adtad magadat a boszorkányságra ?

F : Ezelőtt négy esztendővel Tyukodon lakos Babócs Andrásné és társai engemet az tyukodi Szilágyi István puszta házában vittenek éjszakának idején

és ottan minden úton-módon kényszerítettek, hogy legyek én is boszorkány, mint ők ; sőt Babócsné három sing vásznat is adott nekem a végre. Én sok untatásokra reá állottam, és közikbe is iktattak.

K : Mi formában lett az közikbe lett esküvésed ?

F : Primo. Az Istent meg kellett tagadnom, azt mondván ők énnékem, hogy ne higyjek mindenkor az Istennek és ne híjam segítségül mindenkor, mert anélkül is elmehetek oda, a hova akarom, csak az Isten neve helyett mondjam ezen szavakat : ,,Hip, hop, ott legyek, az hol akarom.“ Szekundo. A miatyánk imádságábul ki kellett ezen szavakat hadni : ,,De megszabadíts a gonosztul.“

K : Minekutána közikbe eskettek volna, azután mit csináltak veled azon személyek ?

F : Közikbe lett esküvésem után Babócs Andrásné balfelől az hasamon megjegyzett és bélyegezett.

Notandum ! Ezen rajta lévő jegy okuláté is általunk megnézettetvén, olyan hosszúságú és szélességű, mint az embernek az ujja ; és olyan sebhelye van, mintha tüzes vassal sütötték volna oda.

K : A megbélyegeztetésed után miként történt dolgod ?

F : Akkor ottan semmit sem csináltunk, csak eloszoltunk, kiki maga házához. Hanem harmadik éjszaka, éjfél előtt Babócsné a Szilágyi András házában, az holott akkor laktam volna, bejövén és az ágyam előtt megállván, engemet felköltött, azt mondván : ,,Kelj fel, el kell menni ! De elsőbben is az urad mellé tégy egy seprőt !“ Én az ágyambul felkelvén, a seprőt az uram mellé tettem. Azután Babócsné engemet megnyergelt, egy nyeregforma darab csontot tévén az hátamra és valamely kenőcscsel a fejem tetejét, két tenyeremet és mindkét talpamat megkenvén, az hátamra ült és azt mondotta : ,,Hip, hop, ott legyek, az hol akarom.“ S jóllehet az ház ajtaja be volt zárva, de azon szavai után mindketten felkelvén, az ajtó kilincsénél levő hasadékon, de igen kicsiny helyen, az házbul kimentünk. Azholott is kinn az udvaron állván az megnevezett boszorkányok, együtt felkeltenek és elmentünk az feljebb mondott Szilágyi puszta házába, az hol ezelőtt harmadnappal közikbe esküdtem vala.

K : Mit csináltatok akkor azon puszta házban ?

F : Elsőben is ettünk valami rosz nyúlós húsbul való igen rosz ételt. Bort is ittunk, melyet a sutrul vettek le, de az jó volt.

K : Asztalrul vagy valami székrül ettetek-e ? És a setítben miként láttatok enni ?

F : Sem asztalunk, sem székünk nem volt, hanem csak körül ültünk az ház közepin a földre ; úgy ettünk. Volt valami világosság is az házban. De az sem nem gyertya, sem pedig tűzvilág nem volt. Magam sem tudom, mi lehetett. Mely világosságot öreg Sz. Jánosné hordozta. Az ételt elvégezvén, az angyalosi Cs-né mintegy másfél arasznyi sípot vett elő és azt fújván, mindnyájan mintegy félóráig tánczoltunk ottan a sípossal együtt. Ezeket e szerint elvégezvén, onnan felkeltünk és mentünk Angyalosba Cs-né házához, én ezen útban is lova lévén Cs-nének. Hol a földön mentünk, hol pedig repülve. Másként az hol vizet értenek, azonnal mindnyájan szárnyokra költenek, de igen hamar oda érkeztek. Ottan is az Cs-né háztájékán alkalmasint félóráig tánczoltunk és elvégeztével ezen szókat mondották : ,,Hip, hop, ott legyek, az hol akarom.“ Mindnyájan szárnyakra költenek és oly kevés idő alatt, míg kétszer a miatyánkot el lehetett volna mondani, Tyukodra haza mentünk. De mivel én Babócsnénak lova voltam, őtet elsőben a maga házához haza kelletett vinnem. Az holott a nyerget Babócsné az hátamrul, az hársbul csinált kantárt is fejemrül lehúzván, újra is a feljebb nevezett kenőcscsel fejem tetejét, két tenyeremet, talpamat Babócsné megkenvén, a Szilágyi András házában, az hol akkor laktam, az ajtó be lévén zárva, azon az lyukon, vagyis hasadékon, az hol kimentünk vala, visszarepültem és az uramat aluva tanálván, a seprőt elvettem mellőle és az ajtó mellé helyére visszatettem. Másként olykor egész virradtig az úr fel sem szokott serkenni, mert valamikor elmentünk mesterségünket követni, elsőben Babócsné valami kenőcscsel meg szokta kenegetni a szeme körül, hogy nehéz álom legyen rajta.

K : Ezen mesterséget követve többször is és azután is jártál-e az nevezett boszorkányok társaságába ?

F : Amint megmondottam, csak négy esztendeje, miolta megmondott boszorkányok közé esküdtem. Másként igen gyakran nem is szoktuk mestersé-

günket követni, hanem mikor az ujság feltetszik, mindenkor három éjszaka egymásután cselekedtük, azután egész holnapban egyszer sem.

K : Hová szoktatok járni, nevezd meg : Szent Gellért hegyére, avagy más helyre ?

F : Többször, avagy inkább mindenkor Világosvár puszta hegyére, az holott más kompániákban levő boszorkányok is voltak mindenkor.

K : Az más kompániában levő boszorkányok, úgy ti is mit csináltatok azon Világosvár hegyén, és a más rendbéliek kicsodák s honnan valók voltanak ?

F : Én azokat nem ismértem, mert inkább mind oláh nyelven beszéllettek. Máskép is ők az maguk kompániájával az hegynek egyik oldalában, mi pedig, az mi kompányiánk, az másik oldalában voltunk, lévén minden kompányiának sípos muzsikása, kinek muzsikálásánál alkalmasint félóráig tánczolván és azt elvégezvén, a tyukodi kompányiabéliek kimentenek bizonyos pinczébe akár mi kicsiny lyukon. Nem gondoltak azzal, hogy az ajtaja be volt zárva. És ottan borral jóllaktak s némelyek meg is részegedtek.

K : A pinczében a bort csapon-é, avagy lopón vették ki ? És te is lejártál-e vélek a pinczébe ?

F : Csűt hordoztak magokkal, azzal szíjták ki az hordóbul a bort és úgy ittuk. Mivel pedig minden menetében én lova voltam Babócsnénak, néha lementem véllek, néha pedig a pincze mellé leütöttek egy kis vesszőcskét és kantárszáromnál fogvást ahhoz kötöttek. Ott kellett állanom, míg ők a pinczében vendégeskedtek. Másként engemet sem hadtak szomjan, mert üvegpohárban hozták ki a bort nekem s úgy itattak.

K : Mikor az italt, tánczot és egyebeket ottan elvégeztétek, azután mit csináltatok ?

F : Mindnyájan szárnyokra kelvén, Babócsné pedig nékem az hátamra ülvén, Tyukodra s kiki maga lakóhelyében haza mentünk. De mivel én lova voltam Babócsnénak, elsőben őt mindenkor a maga házához kelletett vinnem ; úgy aztán a feljebb megírt módon mentem a magam szállásomra.

K : A más rendbéli általad megnevezett kompániának, úgy a tyukodi kompániának is hány zászlójok volt és azok micsoda formájuk ?

F : A másik kompániának három tarka zászlója volt, a tyukodinak pedig egy fekete-tarkájú koczkás, nem szinte félviseltében való négyszegletű selyem keszkenőből álló ; a rúdja mintegy két arasznyi, de nem tudom, fábul-e, vagy rézbül való, mert igen sárga, mint az arany.

K : Magánosan sohse mentél ?

F : Egyszer sem mentem magánosan, hanem mindenkor lova voltam Babócsnénak. A minthogy a sok járás miatt mind a két térdem, valamikor elmentünk, úgy a hátam is annyira kisebesedett, hogy a térdembül csontot is hánytunk ki. Másként Babócsné az hátamon és lábamon levő sebeket megkenvén, két nap alatt meggyógyultak, noha más úttal megint kisebesedett, mert éjfélig mindenkor meg kellett Világosvárát járni. És a szám is, mikor fére volt húzva, a zabola miatt történt, de azt is ugyancsak Babócsné gyógyította meg.

Notandum : Az hátán mondott s nyergelés miatt esett, úgy a térdein levő helyeket okuláté is mi megnézvén, a szerint tanáltatott, a mint mondotta, úgy hogy egész háta csak forradásból, sebhelyből állott, a térdei is hasonló sebhelyekből.

Ezen szószerinti idézet után rövidebbre fogjuk a szerencsétlen Kós Anna vallomásait.

Elbeszéli, hogy Babócsnénak a tömlöczből is üzent, hogy szabadítsa ki, de hiába. Elmondja, hogy az ő parancsára rontotta meg Urai Mihálynét, olyformán, hogy kötést tett a derékalja alá. Azért haragudott reá, mert ennek kutyái az ő borját megölték és az árát nem akarta megadni. Babócsné pedig a Simai Sámuelné lábát rontotta meg, a miért megölte a malaczát. Ez a Babócsné egy lidérczet tart a házhéján, olyan formát, mint egy iromba tyúk ; nappal az ágya alatt van, tövissel rakja be, hogy meg ne lássák, éjjel pedig közösködik vele. Ezt a lidérczet sorban tartják és sótalan kását adnak neki enni, de mindíg a házhéján, mert a szobában nem etetik.

Arra a kérdésre, hogy mi haszna van a boszorkányságnak, ezt feleli : Világosvár hegyén egy emberi ábrázatú, szűrbe öltözött alak fogadja őket, ki nem más, mint Judás nevű pokolbeli ördög. Ez tánczra bíztatja őket. Mikor pedig

már kifáradtak, egy-egy pénzt ad nekik. Nem olyan az, mint a király pénze, hanem fekete és jórészben réz ; ezért kapnak a pinczében inni, stb.

Bírái annyira hittek a szerencsétlen asszony boszorkányságában, hogy még ily kérdést is intéztek hozzá : „A Székely Jánosné gyermekének hová tetted és kötözted az eszét, erejét és testének minden egészségét ?"

Babócs Andrásnét, kit tyukodi Kós Anna és Rekettye Pila kevertek be vallomásaikkal e perbe, Szatmáron fogták vallatóra. De állhatatossága mellett szerencséjére oly erős természete volt, hogy a kínzások összes nemeit kiállotta. Ezért a tanács, bár ártatlannak nyilvánította, de a város területéről örökre kitiltotta. Mindössze a hóhérnak fizetett munkájáért egy forint húsz krajczárt. A szatmári hasonló pörökből tudjuk meg azt is, hogy miképen ment végbe a boszorkánypróba. Jobb kezüket ballábukhoz, balkezüket jobblábukhoz kötve, vízre bocsátották őket. Ha alámerültek, bűnösöknek nyilváníttattak, s akkor kezdődött a vallatás tüzes harapófogóval.

Protestánsok üldözése.

Az elmondottakon kívül Mária Terézia korát még a protestánsok üldözése jellemzi. Alatta kezdődik meg az az irány, mely legsértőbben II. József uralkodása alatt domborodik ki, hogy a Habsburgok összes országait egy egységes birodalommá olvaszszák össze ; ennek egyik eszköze volt a királynő uralkodása alatt a protestánsok háttérbe szorítása s az erőszakos térítgetés. Igy 1742-ben Hadady Imrének, ki oly vétekkel volt vádolva, melytől a királynő, mint erényes asszony, legjobban írtózott, csak úgy kegyelmez meg, ha katholikus lesz ; de azért bilincsekbe verve egy évig kellett volna börtönbe ülnie. Hadady azonban inkább elbújdosott, semmint vallását megváltoztassa.[62])

Állami szempontból is a legnagyobb bűnnek a katholikus hit elhagyását tartotta a királynő. Különösen az osztrák örökösödési háború után, mikor külső ellenségtől nem kellett félnie, indúlt meg nagy arányokban az üldözés. 1749-ben a vármegye bírái felolvassák az 1731. évi pátenst s az összes ide vonatkozó rendeleteket s előadván, hogy sokan a világ botrányára kitérnek a római katholikus és görög katholikus vallásból, megindítják a pert Domahidy István ellen a következő megokadatolással. A vádlott, ki katholikus apától és református anyától származott, bár egészen a szintakszisig a szatmári és ungvári jezsuitáknál végezte tanúlmányait, s mint ilyen a Mária-kongregáczió tagja volt, melyben hitéről nyilvános vallomást is tett; bár a Rákóczi-féle felkelés alkalmával Károlyi Sándorhoz csatlakozott s a háború alatt mindenki katholikusnak ismerte ; továbbá bár Ibrányi Júliát, egy katholikus leányt vett feleségül : mégis, mivel ezzel meghasonlott, kálvinistává lett s a prédikátorok ösztönzésére a katholikus hívek nagy botrányával újabb házasságot kötött, hithagyásáért egy évi börtönt kap, hetenként kétszer, szerdán és pénteken, szigorú bőjttel súlyosbítva.[63])

Igy szenvedtek aposztázia czímén : Vasady János, Szintay Andrásné, Szakadáthy Borbála, Dobos András, Kötélverő Fekete György és özv. Schultz Jánosné, Beleznay Ilona.[64])

Az önként megtérteken kívül a katholikus hívek számát a vegyes házasságból származottak is gyarapíták, mert az ilyen gyermekeket kivétel nélkül a katholikus hitben kellett neveltetni. E rendeletnek Eötvös József, debreczeni kerületi táblai biró nem akart engedelmeskedni. Hiába intette őt az egri püspök, hogy fiát az egri vagy a kassai konviktusban, leányait pedig a kassai apáczáknál neveltesse. Eötvösné inkább elbújdosott gyermekeivel és Jármiban, a Kulin István házánál vonta meg magát titokban. De ez kitudódott s ekkor az alispán fegyveres erővel ment a vendégszerető házra, hogy az udvari rendeletnek érvényt szerezzen. Kulin azonban a nagytekintélyű alispánt kidobta a házából.

Ekkor azután perbe fogták mindkét ellenszegülőt s Kulinra három évi, Eötvösnére pedig egy évi börtönt mértek. De a királynő ily előkelő családokat nem akart végkép elkeseríteni, azért megengedte nekik, hogy az előbbi 400, az utóbbi 200 frttal válthassa meg büntetését.[65])

A türelmi parancs.

Ez üldözésnek egyelőre II. József 1781. évi türelmi parancsa vetett véget. Nem kezelte ugyan a kormány ezentúl sem a protestánsok vallási ügyeit egyenlő mértékkel az uralkodó hittel szemben, de legalább a nyílt erőszaktól óvakodott. Azonban a katholikus vallás e vármegyében a legnagyobb lendületet 1804-től, a szatmári püspökség felállításától kezdve nyerte. Ezentúl az ige hatalmával és a kultúra fegyvereivel hódított magának mind nagyobb tért. A püspökségben és az azt körülvevő intézményekben rejlő óriási erkölcsi hatalom nem csupán a

már fennálló egyházközségeket nem engedte szétkallódni, hanem napról-napra újabb tért hódított magának. Míg 1804-ig a vármegye területén csupán 25 róm. kath. parochia, iskola pedig csak tél-túl tengődött, addig ma 43 parochián 57 pap és 120 tanító hirdeti a katholikus egyház tanait. És míg 1808-ban 26.547 volt a hívek száma, 1900-ban, Szatmár-Németit is beleértve, 60.772 római katholikus találtatott.[66]) Az egyházmegye felállításával kapcsolatban teljesült a vármegyének az a régi óhaja is, hogy területén hiteles helye legyen. Mert a vármegye követeinek többszöri sürgetésére az országgyűlés az 1836. évi XXIII. törvényczikkben a szatmári káptalant tette meg ilyenné és felhatalmazta bárminő oklevél megőrzésére és kiadására.

A mily türelmes volt II. József a protestáns felekezetek iránt, éppen oly kevés érzéket tanúsított az alkotmányos intézményekkel szemben és ez irányban tett intézkedései és kibocsátott rendeletei az egész országot felháborították. Szatmár vármegye is az ellenállás terére lépett ; a császár azonban felfüggesztette az önkormányzatot és 1785-ben báró Révay Simont küldte le adminisztrátori és királyi biztosi minőségben, a ki 1787-től kezdve maga nevezte ki a vármegyei tisztviselőket.[69]) Igy aztán a császár parancsai szerint folyt a vármegye felmérése, a népesség összeírása, a pálosok kolostorainak feloszlatása, az új egyházi és iskolai rendszer életbeléptetése és a török háború miatt mind tűrhetetlenebbé váló adózás. Csupán egyet nem tudott elérni a gyűlölt kormányrendszer, azt, hogy a vármegye a németet tegye hivatalos nyelvvé. Inkább makacsúl kitartott a latin mellett.

De mikor II. József meghalt s a vármegye ismét visszanyerte önkormányzatát, első dolga volt, hogy a nemzeti nyelvvel szemben eddig tanúsított közönyösséget jóvátegye. Új elhatározását még latin nyelven okolja meg, de azután nemzeti nyelven folytatja íly szavakkal : „Tehát kezdetét veszi a magyar jegyzőkönyv *az magyarok Istenének nevében.*“[70]) Bizony darabos és köszörületlen nyelv volt ez, de hazafias íróink igyekezete és az összes törvényhatóságok érdeklődése félszázad alatt a művelt európai nyelvek sorába emelte.

Alkotmányos korszak.

1790. évi április 12-én tartotta meg a vármegye a letünt abszolutisztikus korszak után első alkotmányos közgyűlését, a hivatalába ismét visszahelyezett gróf Károlyi Antal elnöklete alatt, az egész vármegyei nemesség jelenlétében, nagy lelkesedés és öröm közepett. Csupán a multak keserű emlékezete és egy hasonló korszak ismétlődésétől való aggódás nyilallott át néha szívökön. Ez a közhangulat lüktetett a gyűlés szónokának, Rhédey Ferencznek a beszédében is.

Természetesen azok nyerték el a főtisztségeket, a kik az ellenállás korszakában a legtöbb érdemet szerezték. Luby Károly és Cseh Ferencz lettek alispánokká, Szemerei Gáspár Pál főjegyzővé, Uray József, Becsky Antal, Kölcsey István és Rápolti Nagy Ferencz főszolgabírákká és Mátai Sándor főügyészszé.

Az új korszakban országszerte általános mozgalom keletkezett az ősi alkotmány körülsánczolására és a változott időkhöz mért megújítására. E czélból élénk üzenetváltást folytattak egymással a törvényhatóságok. Szatmár vármegye rendei is törvényellenesnek tartják II. Lipót trónfoglaló leíratát. Azonban a külviszonyok mérsékletre intik őket, mert a törökökkel a béke még nem volt megkötve és a franczia forradalom réme fenyegetett. Ezért a vármegye azt rendelte a nemességnek, hogy mindenki készen álljon az ellenséges betörésre ; szerezzenek maguknak sötétkék posztóruhát, kardot és puskát. De íly aggodalmak között sem feledkeztek meg arról, hogy a magyar szent korona Bécsből való hazahozatalára tetemes áldozattal járúljanak az országos költségekhez : 8000 forintot szavaztak meg e czélra.

Országgyűlési követekké Luby Károlyt és Rhédey Ferenczet választották meg. S mivel nem tudták, hogy a karok és rendek többségénél majd minő vélemények fognak kialakúlni, csupán szűkkörü utasításokat adtak nekik, olyanokat, melyek nem lépték túl a megyei szemhatárt : A kormány állítsa vissza a vármegyében eltörölt gimnáziumokat. A vizek szabályozása az állami pénztár terhére történjék. A számkivetettek hívassanak vissza. Engedjék meg minden polgárnak a szabad kereskedést. A magyarországi nemesek Erdélyben, az erdélyiek Magyarországon egyaránt élhessenek nemesi jogaikkal. Csak mikor a követek már tájékoztatták őket Pozsonyból a közhangulatról, küldtek nekik további utasításokat : A felség ne küldhessen a protestáns zsinatokra királyi biztost a rendek beleegyezése nélkül. Katholikus és protestáns papok ne sérte-

gessék egymás vallását se szóban, se írásban. A hadi költség igazságosan legyen elosztva Ausztria és Magyarország között. Erdély és Magyarország rendjei közösen munkálkodjanak. A magyar kir. kamara az osztráktól függetleníttessék. A püspöki székek három hónapnál tovább ne maradjanak betöltetlenül; azok jövedelmeit ne szedje az udvar.[71])

A pozsonyi országgyűlésen a kir. hitlevél megállapításán kívül, még hosszú viták folytak a behozandó hasznos és czélszerű újítások felől. A rendek a közügy minden ágát felölelő terjedelmes reformterveket alkottak. Ezek azonban nem valósúltak meg s mindössze annyi hasznuk volt, hogy a követek új eszmékkel tértek vissza megbízóikhoz. Meglátszik ez a Luby Károly beszámolóján, a ki a lefolyt országgyűlés eseményeinek ismertetésén kívül előadta reformeszméit is és azok között különösen hangsúlyozta a „tudományos mindenesség" (egyetem) korszerű átalakítását.[72])

Ezentúl Szatmár vármegye rendei is mutatják egyes jeleit annak a törekvésüknek, hogy részt akarnak venni a nemzeti élet vérkeringésében. Igy például segélyt adnak a pesti „játszószín-társaságnak"[73]) De egyébként az ősi alkotmány formaságainak imádásában és hosszú szónoklatokban merül ki hazafias tüzük. Pompás alkalom nyílt erre 1794 júl. 7-én, gróf Károlyi József főispán beiktatásánál, melyet a jegyzőkönyv következőképen ad elő: Miután báró Vécsey József „nyájas kifejezésekkel" letette adminisztrátori hivatalát, a tekintetes nemes rendek deputáczióval hívták meg az installáló gróf Zichy királyi biztost és a főispánt. Díszes bandérium kísérte be őket a vármegyeházába. Itt gróf Zichy felolvastatta a kir. parancsot és a függőpecsétes adománylevelet s ezeknek „tartalékjához képest" főispáni székébe beiktatta s a kormányba bevezette. „A ki is minekutánna a hitet letette volna, a szokott pompás czeremóniákhoz képest székivel együtt háromszor egymásután felemeltetvén, sokszoros vivát kiáltások és ezeket kettőztető ágyúropogások között a tekintetes rendek által szerencséltetett." [74])

Az sem volt közönséges esemény, hogy a vármegye 1800 óta veres viasz helyett veres ostyával pecsételt, mert az eddig használt aranypecsételő megrepedt.

Uj abszolutizmus.

De II. Ferencznek abszolutizmusra hajló kormánya alatt az alkotmányosság csakhamar üres formasággá változott. Siettette ezt a Martinovics-féle összeesküvés; azóta a különben jószívű fejedelem minden szabadabb mozgalomban a forradalom rémét látta. 1794-ben a vármegye kérelme ellenére sem engedte meg egy könyvnyomtató műhely felállítását.[75]) Ezt a nyilatkozatot nemsokára egy elrettentő leirat követte, melyben kemény büntetéssel fenyegeti azokat, kik a király jogait vita tárgyává tenni, vagy a közcsendet megháborítani merészelik.[76]) Ismét sok zaklatásnak vannak kitéve azok, a kik a katholikus hitet el akarják hagyni; végnélküli vallásoktatásra vannak kényszerítve a kath. lelkészek elé.

E mellett az idegen szellemű katonaság úgy megszállotta a vármegyét, mint valami ellenséges területet. Kaszárnyák hiányában a falvakban osztja el őket a kormány, a hol végtelen gőggel garázdálkodnak. S a mikor már az egyik községben kissé megszelídülnek, más faluba rendelik őket, helyökbe pedig új vad csapat lép. Ezek szomorú emlékét gróf Gvadányi József, a „Peleskei Nótárius" szerzője némileg enyhítette, ki szintén táborozott e vármegyében. A szegény paraszt a terhes adózáson fölül még közútakat csinálni és sót fuvarozni is tartozik. Zúgnak ellene, sőt titokban gyűléseznek is. 1811-ben ez volt a veszte a mezőpetri bírónak, ki az ottani orgonistával egy kurrenst íratott és azt falurólfalura hordozta. Ebben a környékbeli községi bírákat a nagykárolyi hajdúvárosi korcsmába hívta össze tanácskozásra. Máskor pedig egy vasárnap bővebb eszmecserére saját vendégszerető házában gyűjtötte őket össze. Ekkor már egy nemes ember, a körtvélyesi nótárius írta meg a körlevelet. De a dolog kitudódott. A szolgabírák faggatására a jámborok kivallották, hogy tanácskozásuk tárgya az volt, hogy a sóból, a mit ők nagy vesződséggel szállítanak Szatmárra, vagy Károlyba, ne adjon a sóhivatal más idegen megyebelieknek nagyobb mennyiségben. A vármegye belátta ugyan, hogy e szegény embereknek tökéletesen igazuk van s intézett is ilyen kérelmet a károlyi sótisztséghez, de azért a bírót 24, a kántort 20 botütésre, a jegyzőt pedig két heti áristomra ítélte.[77])

Ferencz császár uralkodásának két első évtizedében még rendesen tartott országgyűlést, hogy a rendektől törvényes úton kapjon adót és ujonczokat a folyton megújuló franczia háborúkra. A kor jellemzésére nagyjából ismertetjük a követi utasításokat.

Követ-utasítások.

A vármegye az 1808. évi országgyűlésre a következő instrukcziókkal látta el követeit, Szuhányi János alispánt és Rhédey Lajost: A király tartsa meg a törvényeket, vonja be a bankóczédulákat, kegyelmezzen meg a halálra ítéltek nagy részének. A követek megigérhetik a magyar ezredek kiegészítését, mindazonáltal azok számát az országgyűlés határozza meg. A katonaságot megfelelő helyen kvártélyozzák be és ne változtassák szüntelenül. Ne emelje többé a kormány a só árát. Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegyéket, meg Kővár vidékét kapcsolja vissza a király az anyaországhoz. Ne hagyja tovább betöltetlenül az esztergomi érseki széket. A vegyes házasulandóknak ne kelljen ezután a kath. lelkész előtt esküdniök születendő gyermekeik törvényesítése végett. Iktassák törvénybe, hogy a szatmári káptalannak adományozott királyi tizedet 1600 forinton lehessen megváltani s ugyanezen káptalan hiteles helylyé emeltessék. Tiltakozzanak az ellen, hogy a király a nemesi fölkelést állandósítsa. Válaszsza el az országgyűlés a közigazgatást az igazságszolgáltatástól. Nemesi jószágot ne bírhassanak nem nemesek. Szervezzék a magyar játékszín ügyét. A felsőbánya—máramarosi út kiépítését ne engedjék a követek a vármegyére hárítani. A Szatmárhegy legyen önálló község s kerüljön a vármegye hatalma alá, mert csak így lehet az ott lakó sok tolvajt megfékezni.[79])

A devalváczió.

Az 1811-ik év keserű meglepetést hozott. Levél érkezett a nádorispántól, melyet csupán márczius 15-én volt szabad felbontani. Ebből értesültek a rendek a pénzügy teljes csődjéről, melynek következtében a papírpénz értéke ötödrészére szállott alá.[80]) A vármegye ugyan rögtön megnyugtatta aggódó tisztviselőit, mert fizetésüket az előbbinek ötszörösére emelte,[81]) de a nagy közönségben hallatlan rémületet idézett elő a devalváczió, különösen pedig az a nélkül is pangó kereskedelmet és ipart bénította meg teljesen. E méregpohár után valóságos limonádé számba ment, hogy a kormány atyáskodó módon eperfacsemetéket osztott szét a községek között a selyemtermelés meghonosítására, valamint az is, hogy négy font pamutcserje magot tukmált rá a törvényhatóságra.[82])

Az 1812. évi országgyűlésre felküldött Eötvös Sándor és Isaák Sámuel instrukcziói főkép a pénzügyi helyzet megjavítására czéloznak. Rendezze a kormány az ország financziális állapotát, a követek pedig ne is vállaljanak újabb terheket. A bányamívelés előmozdítására a termés aranyért ne bankót, hanem aranypénzt kapjanak a bányatulajdonosok. Állapíttassék meg a kősó ára mázsánként 2 frt 30 krajczárban, a por-sóé pedig ezzel arányosan. Vétesse elő újból a kormány a reformterveket, gyorsítsa a törvénykezés rendjét ; adja vissza a vármegyének azt a jogát, hogy önmaga válaszsza meg jegyzőit. Határozzák meg a rendek pontosan, hogy a kihalt ág után mikor örököl a rokonság, mikor a kincstár, s terjeszszék ki ezt a törvényt a városokra is. Minthogy továbbá a nem nemesek nem juthatnak ingatlan birtokhoz, töröljék el azt a szokást, hogy a nemesi birtokok zálogképen zsidó kézre szálljanak. A többiekben ismétlik régi reformterveiket, melyeket a kormány teljesítetlenűl hagyott.[83])

A franczia háborúk kora.

Pedig megérdemelte volna a vármegye a figyelmet, mert a franczia háborúkra temérdek sokat áldozott. Igy például az 1806-ban talált 33.860 dika (rovás) mindegyike után 1 forint 50 krajczárt fizetett a hadi kasszába ; igaz, hogy a törvényhatóság is mindegyik után 1 forint 37 krajczárral rótta meg a föld népét házi pénztára javára, melyből tisztviselőit és szolgáit fizette és egyéb kiadásait fedezte.[84]) Katonát is állított portái száma szerint minden évben hat-hét százat.[85]) De a legsúlyosabb teher 1814-ben hárúlt reá, midőn a hadakozó felek a legnagyobb erőfeszítéseket tették. Ekkor a király 1042 ujonczot kért a vármegyétől. Ezzel szemben a közgyűlés ünnepélyesen kimondotta, hogy a felségnek ez a kívánsága ellenkezik a magyar törvényekkel. Azonban tekintettel a király szorúlt helyzetére, módját ejtik, hogy „verbunk" útján állítsák elő ezt a létszámot.[85]) De hogy miként ment ez a toborzás, mutatja nemes Dobos János szatmári lakos panasza, a ki a vármegyétől kér védelmet, mert a város nem tekintvén nemességét, erőszakkal katonasorba állíttatta ; szóval kötéllel fogták az embereket.[8]) Nem is mehetett ez másképen, mikor annyi volt a szökött katona, mint soha azelőtt ; ezek aztán a társadalomból kitaszítva, valamennyien betyáréletre adták magukat. Telve volt velök a vármegyeház tömlöcze annyira, hogy a raboknak fekvőhely sem jutott. Mint a pokol, úgy zengett ez a szomorú hely az Istenkáromlástól. Ekkor merült fel először az az üdvös eszme, hogy ezeket a szerencsétleneket dolgoztatni kellene, s hogy papjaik tanítsák őket imádkozni.[87])

Nem szóltunk a nemesi felkelésről, mely valamikor Mária Terézia idejében annyi dicsőséget aratott. De azóta változtak a viszonyok. A szakértők régen belátták, hogy ily gyakorlatlan tömeget nem lehet Napoleon seregei ellen vezetni, csupán a magyar nemesség nem akarta ezt elhinni. Mindazonáltal a király háromszor is elrendelte az inszurrekcziót. Először 1797-ben ; akkor még a nádor is eljött a vármegyékbe, mert itt akarta összpontosítani a keleti országrész felkelő-csapatait. A campoformiói béke azonban véget vetett a lelkes készülődésnek. Másodszor 1800-ban kapott a nemesség parancsot fegyverfogásra. Ekkor 364 lovast és 352 gyalogost, összesen 716 embert fegyverzett fel a vármegye. De ismét lefújták az egészet. Hasonlóképpen történt 1806-ban. Végre 1809-ben kerültek szembe a megyei felkelő-csapatok a francziákkal, de mint a történelem tanúsítja, igen kevés dicsőséggel. Azontul, bár felsőbb rendeletre a nemesség fegyvergyakorlatokat tartott, a király nem szólította többé táborba, hanem a helyett hadisegély alakjában adóztatta meg őket.[88])

A napoleoni háborúk bevégzése után az a nélkül is elszegényedett vármegyét betegségek és elemi csapások látogatták meg. Először a himlő pusztított, úgy hogy a kormány 1814-ben elrendelte, hogy mindenki tartozik magát beoltatni. Sok bajjal járt ez, a hozzáfűzött előítélet miatt, mert a nép szentül meg volt győződve, hogy az ojtóanyaggal együtt a tehén természete is bekerül a vérébe. A papoknak kellett a szószékről ezt a balhitet ellensúlyozni.[89]) Nemsokára, 1816 és 1817-ben az óriási szárazság miatt olyan éhinség dühöngött, a minőről sem azelőtt, sem azután nem emlékeznek az itteni évkönyvek. A szegény nép, miután falujában semmiféle eledelt sem kaphatott, vándorbotot fogott s úgy vándorolt koldulva egyik községből a másikba, míg az éhségtől összerogyott. A borzalmak évei voltak ezek. Hogy az egész vármegye el ne pusztuljon, a király 1816-ban 20.000 frtot, 1817-ben pedig 50.000 forintot adott gabonavásárlásra ; maga a törvényhatóság is kölcsönt vett föl a gróf Károlyi-háztól, hogy az inséget enyhítse.[90])

A vármegye népességének meghatározására az 1805. évi statisztikai adatokat használjuk fel, mert 1817-ig egyáltalán nem gyarapodhatott a népesség a sok háború, betegség és elemi csapás miatt. E szerint a vármegye összes népessége 224.769 lélek volt, mely számból közel 29.000 a nemességre esik. A vármegye adója 1808-ban 32.982½ rovás után 131.889 forint 54 krajczár volt. Ebből 61.845 forint 38 krajczár folyt be a hadi pénztárba, 70.044 forint 16 krajczár a házi pénztárba. A törvényhatóság 1807. évi kiadásai ily tételek között oszlottak meg : Tisztviselők és szolgák fizetésére 17.113 frt 6 kr, napidíjakra 4600 frt, írószerekre 2500 frt, a rabok tartására 5500 frt, útakra és hídakra 8000 frt, a katonaság ellátására 4000 frt, egyes, előre nem látható esetekre 1000 frt, a tisztviselők fogataira 3600 frt, különfélékre 5326 frt 5 kr. Összesen 59.539 frt 11 kr.[91])

A vármegye határai nem egyeztek meg teljesen a maiakkal. A főkülönbséget az okozta, hogy Kővár vidéke akkor még külön törvényhatóság volt. Éjszakon, 1811-ben történt egy határigazítás, a midőn Szatmár vármegye Beregtől Dobosért és Tivadarért Vitkát és Ilket kapta cserébe ; [92]) folytatták ezt 1828-ban, a mikor a Tiszán túl fekvő Tarpa mezővárost csatolták Bereg vármegyéhez. Ez utóbbiba azonban nehezen tudott a törvényhatóság belenyugodni, mert jó adózó, gazdag községet veszített benne. [93]) Dél felé 1812-ben ment végbe egy jelentékenyebb határigazítás. Az érdekelt törvényhatóságok bizottságai Nagybányán üléseztek és itteni megállapodásukhoz képest június 25-én Szatmár vármegyéből Mogyoróst, június 26-án Kővár vidékéből Czikót adták át Közép-Szolnoknak. Június 27-én Szatmár kapta Királydarócz, Géres és Gyöngy községeket ; Közép-Szolnoknak átadta Alsó- és Felsőszoport, Kraszna vármegyének pedig Ilosvát.[94]) Klobusiczky Péter szatmári püspök volt a bizottság feje, a ki — bár a határigazítás munkája hónapokon át tartott, — ötvenhét éves kora ellenére lóháton járta be azt a bérczes vidéket és sátor alatt tanyázott a többi urakkal együtt.[95]) Akkor még a püspökök sem szakítottak végleg harczos elődeik hagyományaival ; báró Fischer István az első szatmári püspök is baldachin alatt, lóháton ment a Szent-János-kápolnától székesegyházáig, ünnepélyes bevonulása alkalmával.[96])

VIII.

AZ ALKOTMÁNYOS KÜZDELMEK KORA.

1825—1848.

A vármegye élete. Arról a nagy nemzeti küzdelemről, a mely 1822-től az ország számos vármegyéjében Ferencz császár abszolutizmusa ellen folyt s a mely végre az 1825-iki országgyűlés egybehívására kényszerítette az uralkodót, a vármegye évkönyvei mitsem tudnak. Mindössze egyszer fordul elő az 1822. évi események között, hogy a király a na kívánságára, hogy mivel a pénzügyek már eléggé megjavúltak, az adót ezentúl ezüstben kivánja : a rendek, bár a legnagyobb hódolattal, de egész határozottsággal azt felelik, hogy az ország törvényei szerint az adóra és a katonaságra vonatkozó kérdéseket ,,diaetaliter" kell tárgyalni.[1]) Külsőleg simán folyik minden ; a kormány még azt sem tartja szükségesnek, hogy báró Vécsey Miklós főispán helyett adminisztrátort küldjön.

Ne gondoljuk azonban, hogy a vármegyeházán hiányoztak a viharos jelenetek. A rendek a kormány minden egyes törvénysértésére szenvedélyes kifakadásokkal feleltek. Egyes esetekben csak a főispánnak és Klobusiczky püspöknek sikerült a nyílt ellentállást közvetitő indítványnyal letörni, hogy az erőszakos ujonczozás helyett toborzás útján pótolják a kívánt katonai létszámot.

A vármegyei jegyző kötelessége volt mindez események emlékét az utókor számára írásba foglalni ; ez pedig, mivel nem választással, hanem főispáni kinevezéssel jutott hivatalába, egyszerűen mellőzte a kormányra nézve kellemetlen események regisztrálását, vagy pedig elvette az élüket.

Az 1825. évi országgyűlés egybehívására Karolina Auguszta királyné megkoronáztatása adta meg a kedvező alkalmat, ,,a kinek különös virtusait és kedves magyar hazánk eránt kimutatott kegyelmes hajlandóságát — a jegyzőkönyv szerint, — már eddig is bőv mértékben tapasztalta a nemzet." Másfelől reményt nyújtott a király, hogy ez országgyűlés alkalmával ,,a magyar haza kívánságait és nehézségeit az ország rendjeivel teendő köztanácskozások után elintézni és sebeit orvosolni sikerül." [2])

Ülés. A főispán ajánlatára első követté Isaák Sámuelt választották, másodiknak ifjabb báró Vécsey Miklóst szemelték ki.[3]) A követi utasításokat szerkesztették Geőcz Ferencz elölülése mellett : Krammer Mihály, Isaák Gáspár, Szentléleky Antal, Szártory Mihály, Csomay Pál, Szerdahelyi Ferencz, Gáspár József, Mándy Péter és Berenczei Kováts Sándor. Utasításaik a sérelmi politika talajából fakadnak s csupán itt-ott csillámlik ki belőlük az önálló kezdeményezés némi nyoma : A király ne bocsásson ki több papirpénzt. Szállítsa le a só árát, emelje feljebb a dohányét. Ne követelje az adót ezüstben. Szüntesse meg a katonák elszállásolásával járó bajokat. A kormány adja vissza a törvényhatóság azon jogát, hogy jegyzőjét szabadon választhassa. Tegye a Gergely-féle naptárt általános érvényűvé. Tartsa fönn a nemesi szabadságokat. Ne válaszsza el a közigazgatást az igazságszolgáltatástól. A Szatmárhegyet és Kiczbányát rendelje alá a vármegyének. Iktassák a rendek törvénybe, hogy a szatmári káptalannak adományozott királyi tized évi 2000 frttal megváltható legyen. E mellett ismételten sürgetik Galiczia, Lodoméria, a Szerémség, továbbá Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegyék, valamint Kővár vidékének az országhoz való csatolását. Inditványozzák, hogy minden egyes követnek külön szavazata legyen az országgyűlésen. De a mellett meghagyják nekik, hogy ha valamely előre nem látható ügy kerülne tárgyalás alá, minden egyes esetben várják meg, míg arra vonatkozólag a vármegye utasítása a sebes postával megérkezik. Vegyék föl újból az 1790-ben megkezdett reformmunkálatokat, stb.[4])

Tudjuk, hogy az 1825. évi országgyűlés újításokban elég meddő volt ; de mégis korszakalkotó volt ez az országgyűlés, mert itt lépett föl először gróf Széchenyi István a Magyar Tud. Akadémiára tett nagyszerű alapítványával. Példáját Szatmár vármegye leggazdagabb főura, gróf Károlyi György is követte 40.000 frtos adományával.

A törvényhatóság is megérezte egy jobb jövő hajnalhasadását. Mert miután — a jegyzőkönyv szavai szerint, — a főispán a küldöttség meghívására a közgyűlésen megjelent és ,,elölülői székét a nemes rendeknek számtalan érzékeny

éljen-kiáltásai között „elfogadta," ez alkalmatossággal lélekkel és erővel teljes atya-beszéddel szólította meg a megye rendeit ; és minekutána a hosszú távollét után a viszontlátás örömeit a megye rendjeinek érzékeny kifejezésekkel kinyilatkoztatta volna, előadta, hogy soha fontosabb tárgya nem volt a gyűlésnek, mint most, a mikor a követek számot adnak két évi működésükről.[5])

Ezután Isaák Sámuel, követtársa, Berenczei Kováts Sándor nevében is, kit az időközben lemondott ifjabb báró Vécsey Miklós helyébe választottak meg a vármegye rendjei, — cicerói fogásokban gazdag beszéddel ismertette az 1825—7. évi országgyűlés lefolyását. Az a lelkesedés, a mely szavaiból kiáradt, áthatotta hallgatói lelkét is. De a mennyire szívökbe bepillanthatunk, annak érverését nem a Széchenyi eszméi hozták sebesebb hullámzásba, hanem a régi rendi alapon megújult és megerősödött Magyarország reménybeli képe. Különben az országgyűlés elmultával ismét a törvényhatóság aprólékos ügyei kötötték le figyelmüket : a porták új összeírása, a terhes sószállítás, meg az, hogy a kassai delizsáncz-társaság ezentúl hat krajczárt fizettet a közönséggel „a kisebb pakétumokért."

Csupán egy eszme magaslik ki a hétköznapi ügyek sokaságából. Csomay Pál másodalispán lesz annak bajnokává, midőn 1830 január 18-án azt indítványozza, hogy a vármegye tegye át Szatmárra székhelyét. Előadja e változtatás előnyeit. Érvei ugyanazok, melyeket most közel nyolczvan év leforgása után hangoztat a szatmári székhely-párt ; Szatmár földrajzi fekvését és kultúrális előnyeit éppen úgy fejtegeti, mint mai dédunokái. Elmondja őszintén azt is, hogy milyen kár háramlik ebből a törvényhatóságra : elveszíti a vármegyeházát, vagy legalább is csökkenti az értékét ennek a hatalmas épületnek. De rögtön megtalálja a kárpótlást is. A vármegyének úgy is nyílt sebe a katonaság czélszerütlen elszállásolása szerte-széjjel a falvakban ; át kell tehát kaszárnyává alakítani. A közgyűlés nagy lelkesedéssel pártolta az alispán indítványát és már ebből is kivilágIott, hogy Széchenyi középpontosító törekvéseit helyesen fogta föl. Elhatározták, hogy felterjesztést intéznek József nádorhoz és felkérik tervök pártolására.[6]) Székhely-kérdés.

Hogy milyen népszerűségnek örvendett Csomay Pál, az abból is kitűnik, hogy az 1830. évi országgyűlésre gróf Károlyi Györgygyel együtt őt küldte fel a törvényhatóság. De csakhamar elveszítette küldőinek bizalmát, mert az ujonczjutalék módozatainak megállapításánál a kormányt pártfogolta. Midőn a követek beszámolójukat tartották, a vármegyei rendek, míg egyrészről gróf Károlyi Györgynek köszönetet szavaztak a katonai segedelemadás dolgában és más egyéb tárgyalások alkalmával kimutatott hazafiságáért, addig a Csomay Pál eljárását rosszalták, mert az egyik országos ülésen ama véleményét nyilvánította, hogy Szatmár vármegye rendei elismerik a hadpótlás princzipiumát. Hogy pedig ezentúl a követek még kevésbbé merészeljék a nekik adott utasításokat megsérteni, elhatározták, hogy ezentúl meg fogják őket az instrukczióra esketni.[7])

A következő évre kitűzött országgyűlés megtartását új ragályos betegség, a kolera kitörése akadályozta meg. Vérdögnek nevezték az egykorúak. A kormány, hogy a szükséges óvóintézkedéseket pontosan betartassa, báró Perényi Zsigmondot nevezte ki királyi biztosúl. Ez közölte a lakossággal az egészségi rendszabályokat, orvosokról gondoskodott és katonasággal vont kordont a megfertőztetett helyek körül. A vármegyének nem maradt egyéb joga, mint az, hogy jegyzőkönyvbe foglalt intézkedései után e szavakat írassa : „Tudományul vétetik." De bár a terjedő felvilágosodottság és a végrehajtást teljesítő tisztviselők működése kifogástalan volt, a kolera mégis rémítő pusztításokat okozott. Kolera.

A ragály elmúltával, nagy érdeklődés mellett készült a vármegye az 1832. évi országgyűlésre. Szemeik előtt zajlott le alig egy évvel ezelőtt Európa legfájdalmasabb tragédiája, Lengyelország megsemmisülése ; ez megtanította a jogokkal felruházott osztályt arra, hogy ne nézze ölbe tett kezekkel hazája sorsát. Gróf Széchenyi István művei is mindinkább megnyerték a tanultabb főket az elkerülhetlen szükséggé vált reformok eszméjének, különösen pedig annak, hogy a jobbágyokat ki kell emelni rabszolgai sorsukból. A kormány ugyan félve az 1830. évi franczia forradalmi eszmék továbbterjedésétől, tőle telhetőleg iparkodott ez üdvös haladást megakadályozni. A czenzurát megszorította. Igy például, mikor a vármegye az előbbi országgyűlési követek jelentéseit kinyomatta, a kormány elkobozta ez ártatlan tartalmu sajtótermékeket. Sokat pótolt e tekintetben a vármegyei gyűlések nyilvánossága. Az 1832-iki országgyűlés.

Becsületére válik a vármegyének, hogy ez alkalommal oly férfiakat tisztelt meg bizalmával, a kiknek szeplőtelen jelleme és magasztos gondolkozása, mint a későbbi események megmutatták, a legnehezebb próbát is fényesen kiállotta. Eötvös János és Kölcsey Ferencz első aljegyző voltak ezek. Az első a vármegyének csupán szűkebb körében ismert egyéniség, a második azonban olyan, a kinek a nevét már akkor, — irodalmi működése révén, — szárnyára kapta a hír.

A tisztújítást és ezzel együtt a követek részére készült úgynevezett anya-utasítás megbeszélését 1832. évi november 15-én tartotta a vármegye valami negyedfélezer nemes részvételével. Jelen volt Hám János püspök is a szatmári káptalannal. Ekkora sokaságot a közgyűlés terme be sem fogadhatott, s így a vármegyeház udvarán felállított deszkasátorban nyitotta meg a tanácskozást báró Vécsey Miklós főispáni helytartó. A lelépő tisztikar nevében Kölcsey Ferencz búcsúzott el. ,,Hivatalt vállalni és hivatalról lemondani — így kezdte beszédét — mindennapi történet. De nem mindennapi az érzelem, mely e történetnél a lelkes férfiú kebelét eltölti. Nemzet és alkotmány, ember és polgár iránt nehéz kötelességet vállalunk fel, emberi gyengeségeink és a kísértetek minden vakításai ellen fáradatlan küzdést fogadunk s áldozatul igérjük magunkat a közjóért, minek föntartását és előmozdítását a választó karok tőlünk kivánják."

A közgyűlés 2515 szavazattal Kende Zsigmondot választotta meg első alispánnak. Másodalispán Uray Bálint, főjegyző Kölcsey Ferencz lett, kit azonban követsége ideje alatt más helyettesített.

Ezután áttértek a követeknek adandó instrukcziók tárgyalására. A régebbi pontokon kívül, melyeket a kormány mindeddig nem teljesített s azért most újból megismételték, különösen a követek szívére kötötték, hogy minden oly esetre vonatkozólag, mely az anya-utasításban nem foglaltatik, kérjenek a vármegyétől pótló utasítást. — Tiltakozzanak a hadi pótlás elve ellen. — Minthogy pedig a rendek azt tapasztalták, hogy a reformok ügye azért nem halad, mert a kormány oly ügyeket helyez előtérbe, melyek hosszabb tárgyalást kívánnak, azt követelték, hogy az országgyűlés mindenek előtt a tárgyalás sorrendjét állapítsa meg. Következzenek azok ily sorrendben egymásután : igazságszolgáltatás, úrbériség, közbiztonság, honvédelem, nevelés, kereskedelem, bányászat, vallás és utoljára maradjanak a publicopolitikumok. — Az ország közönségének tájékoztatása céljából gondoskodjék az országgyűlés egy ujságvállalatról, mely a beszédeket híven és rendben közölje. — Enyhítse a kormány a czenzura szigorát ; ne ügyeljen a névtelen feladók vádaskodásaira. — A vegyes házasságból született gyermekek nem szerint kövessék szüleik vallását. — A hat heti oktatás kötelező legyen, nem csupán a katholikus vallásból, hanem bármely más felekezetből kitérőkre nézve. — Állítsa vissza a kormány Nagybányán a pénzverő műhelyt. — A követek mérsékelt adóterheket vállalhatnak a Jankovich-féle gyűjtemény megszerzésére, a Magyar Tudós Társaság és a Ludovika Akadémia alapjának gyarapitására ; pártolhatják Pest vármegye ,,Leánynevelő intézetét." — Emeljék föl szavukat Lengyelország visszaállítása érdekében.[8])

Az országgyűlés természetesen nem úgy folyt le, mint a hogy azt a vármegye hitte. Igy történt, hogy a vallásszabadság és az Erdélytől visszakívánt részek visszakapcsolása ügyében félévnél tovább folyt a vitatkozás. Kölcsey híven tudósította küldőit az itt történtekről. Előterjesztésére a vármegye beleegyezett a lánczhíd építésébe és hogy annak költségeire a nemesség ideiglenesen megadóztassék.[9]) Nagy szó volt ez oly időben, a mikor a nemesi kiváltságokat megdönthetetleneknek tartották. Értesítette a rendeket arról is, hogy a magyar felíratok, a diéta Pestre áttétele és az előleges sérelmek ügyében hozott megállapodásokat a felső tábla elé terjesztették.[10]) Nagy örömmel jelenti 1834-ban azt is, hogy a lengyel nemzet felszabadításáért tartott beszéde többséget ugyan nem nyert, de reméli, hogy indítványa benne lesz a királyhoz intézendő felterjesztésben, mert huszonkét vármegye támogatja.[11])

Eddig összhangban voltak a követek a törvényhatóság vezető elemeivel. De az úrbériség országgyűlési tárgyalása alkalmával kitört közöttük az ellentét. A kormány ugyanis, mely az alsó tábla újítási vágyában a forradalmi eszmék diadalát látta, alattomos útakon izgatni kezdett a reformok ellen Szatmár vármegyében is. Aggodalomba ejtette a vármegye nagyszámú nemességét, hogy felforgató elemek veszélyeztetik vérrel szerzett ősi kiváltságait. És megszületett a minden újítást ridegen visszautasító konzervativizmus. Hasztalannak bizonyult

ezzel szemben a kis liberális tábor meggyőző érvelése, hogy a hazát csupán a korszerű reformok gyors megvalósítása mentheti meg.

Kölcsey szerepe az országgyűlésen.

Kölcseytől is rossz néven vették a túlnyomó számban levő konzervativek, — kiknek mozgolódását az alispánok tekintélye is támogatta, — hogy az úrbéri reformok tárgyalása alkalmával oda nyilatkozott, hogy az úriszék megtartásában késlekedő földesúr perrel is rá legyen szorítható az igazság gyorsabb kiszolgáltatására. Azt hangoztatták, hogy ez az indítvány veszélyes, mert elmérgesíti a földesúr és a jobbágy között való viszonyt ; szerintök jobb az érvényben levő rend, hogy a vonakodó földesúr költségére a vármegyei ügyész hívja össze az úriszéket.

Kölcsey és Eötvös azonban sokkal jobban ismerték a vármegyei közigazgatás és igazságszolgáltatás hiányait, semhogy ily csekély javítás reményéről is lemondjanak ; azért férfias egyeneslelkűséggel inkább letették követi tisztöket, de arra rábírhatók nem voltak, hogy a reakczió szolgálatába szegődjenek.

Különösen Kölcsey volt az, a ki ezen az országgyűlésen nagy tisztességet szerzett vármegyéjének. Pozsonyban oly tiszteletreméltó munkásságot fejtett ki, hogy a tiszántúli követek kerületi jegyzőjükké választották meg. Számos üzenetet és feliratot fogalmazott. És miután a magyar nyelv ügyében tartott beszédével feltünést keltett, az országgyűlés vezérférfiai közé emelkedett. A vallásszabadság, a jobbágyok helyzetének javítása és a lengyelek mellett tartott szónoklatai is igen nagy hatást tettek. De hogy ki volt Kölcsey az alsó tábla karai és rendei előtt, azt 1835 február 9-én tartott búcsúbeszéde mutatta meg igazán. Az országgyűlést annyira meghatották szavai, hogy a követek kívánságára a királyi személynök az napra felfüggesztette az űlést és Kossuth ez esemény miatt gyászkeretben küldte szét országgyűlési tudósításait. Kölcsey ezután ismét elfoglalta főjegyzői hivatalát s viselte is 1838-ban bekövetkezett haláláig. Vármegyéje azzal tisztelte meg, hogy elhunytát körlevélben tudatta az ország többi törvényhatóságaival ; arczképét megfesttette a közgyűlési terem számára; Szatmártt, 1864-ben, Nagy-Károlyban pedig 1897-ben szobrot állított emlékének.

A kormány erőszakosságai.

A kormány megfélemlítéssel is vissza akarta riasztani a vármegye rendeit a szabadelvű iránytól. Báró Wesselényi Miklóst, ki Szatmár vármegye egyik közgyűlésén az örök váltság tárgyában mondott hatalmas beszédet, perbe fogatta. Jellemző a korviszonyokra, hogy a vármegyei jegyzőkönyvek ezt nem is említik. Perében Kölcsey védelmezte. De mégis volt annyi erkölcsi bátorság a törvényhatóság irányadó elemeiben, hogy 1837-ben ugyanazon űlésen, melyben a király dorgáló levelét kellett meghallgatniok, hogy Pest vármegyét lázadó határozataiban ne utánozzák, tiltakozni merészkedtek Wesselényi hűtelenségi pere ellen és azt a szólás-szabadság sérelmének jelentették ki.[12]) Ugyanez alkalommal olvasták fel Kossuth László levelét, melyben közölte, hogy fiát, Lajost, a kormány a „Törvényhatósági Tudósítások" szerkesztéséért katonai karhatalommal elfogatta és elzáratta ; kérte a vármegye segítségét. Hasonló értelemben írt át Pest vármegye is, kifejtvén, hogy Kossuth vállalatáért a felelősség a vármegyéket terheli ; azért elfogatását tegyék a sérelmek sorába és gyűjtsenek aláírásokat szabadonbocsátása érdekében.[13]) De hasztalan szólalt föl az országgyűlésen a vármegye követe, Kende Zsigmond is ; 1839 febr. 4-én azt kellett jelentenie, hogy a szólásszabadság ügyében tett indítványát az alsó tábla többsége elejtette.[14])

Szatmár vármegye különben ez évek alatt, politikai hitvallás dolgában, mindig Jánus-főt mutatott. Rendes közgyűlésein, mikor az előkelőbb és értelmesebb elem volt túlnyomó, a szabadelvű irány uralkodott ; de tisztujítás és követválasztás alkalmával, midőn a kormány a műveletlen kisnemességet is becsődítette, hallani sem akartak reformokról. Felbőszítették a tömeget már az 1836. évi törvényalkotások, melyek értelmében az alkotmányos költségeket ezentúl neki kellett fizetnie ; most pedig minden egyes szabadelvű mozgalomban saját jogai ellen intézett merényletet látva, a ki csak épkézláb ember volt, az mind betódult a fontosabbnak hitt gyűlésekre. A hány korcsma akadt útközben, az mind kortestanyává változott, hol megfizetett izgatók bujtogatták őket határt nem ismerő erőszakoskodásokra.

Tisztújítás.

Az előcsatározások már 1840-ben megkezdődtek, A február 24-én Uray Bálint másodalispán elnöklete alatt megtartott tisztújító-gyűlésen nemes Pataky György tyukodi lakos illetlen becstelenkedésre s mocskos kifejezésekre vetemedvén, a karok és rendek ellene széktörési keresetet követeltek. Még nagyobb kihágások történhettek május 16-án és 18-án, melyekről azonban a jegyzőkönyv

nem emlékezik meg. De a kormánynak ez alkalmas ürügyet nyújtott arra, hogy az itt megbontott jó rend helyreállítására és az 1836. évi 10. és 12. törvényczikkekből folyó arányosítás végrehajtására, mely itt-ott lázadást okozott a parasztság között földesurai ellen, királyi biztost küldjön ki. Torkos Mihály volt a neve ennek a teljhatalmu embernek, kivel szemben mindenki föltétlen engedelmességre és szükség esetén segedelemnyújtásra volt kötelezve. Ennek elnöklete alatt hozták azt a megyei újítást, hogy mivel a mezőrendőri törvény végrehajtására tizenkét szolgabíró nem elég, ezentúl minden egyes járás tiszti személyzetét egy szolgabíróval és egy esküdttel fogják szaporítani. Ugyanakkor vetették ki az országgyűlési költségeket is adóba, melyet a nemesi rend szabad megajánlás útján tartozott viselni. Meghatározták, hogy a papoknál 128 frt tesz egy rovást, a honorácziorоknál ugyanannyi, szintén egy rovást számit 16 kapás dézsmás szőlő és 112 kapás, taksások kezén levő dézsmás föld ; az elsőrendű erdőkből 16 pozsonyi mérő, a másodrendűekből 64 pozsonyi mérő tesz egy-egy rovást. A mészárszékeknél, korcsmáknál, ser- és pálinkafőzőknél 64 forint egy egység.

A liberális pártiak is átlátták, hogy a kormány erőszakoskodásai mellett ők sem boldogulhatnak hasonló eszközök alkalmazása nélkül. Azért ezentúl ők is korteskedtek és a kevésbbé látogatott gyűléseket, vagy azok utolsó napjait felhasználva, csempészték be a határozatok közé elveiket.

Egy ilyen korszakalkotó határozat az, mely az 1841. évi jegyzőkönyvben 799. szám alatt olvasható. ,,Vas megye példájára — úgymond — Szatmár vármegye is szükségesnek tartja, hogy országgyűlési utasítást készítő választmányát állandósítsa. Hogy így ne csupán egy-egy töredék-munkát végezzen az országgyűlés, hanem az egész törvénykönyvet s ezzel együtt a nemzeti életet is szabadelvü irányban alakítsa át, különösen az ősiség eltörlése és az úrbéri terhek megváltása által. Meg kell ezt tenni már azért is, hogy egyes eszmék, melyek első pillanatra idegenszerüeknek, vagy éppen gyűlöleteseknek látszanak, a megbeszélés által az elmékben lassanként megtisztúlva népszerűekké legyenek.“

A szatmári tizenkét pont.

Az általuk összeállított reformtervek alkotják a szatmári híres tizenkét pontot, mely csakhamar meghódít minden igaz hazafit és a mely 1848. évi törvényalkotásainknak is egyik alapja volt. E pontok a következők : 1. Az ősiség eltörlése. 2. A telekkönyvek behozatala s ezzel együtt a hitel emelése. 3. Az úrbéri terhek megváltása. 4. A nemtelenek feltétlen birtoklási képessége. 5. Ugyanazok alkalmazhatósága bármely hivatalra. 6. A papság és az összes nemesség adózása a megyék szükségeire, az úgynevezett házi pénztárba. 7. A czéhintézmény és mindenféle egyedárúság eltörlése. Mindenki kötelezettsége, hogy útivámot fizessen. 8. Az iskolák szaporítása. 9. A czenzúra eltörlése. 10. A városokban a jogok egyenlő kiterjesztése minden egyes polgárra. 11. Az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való elválasztása az egész vonalon. 12. Általános választójog a népképviselet behozatalával.

E pontok Szatmár vármegyének örök időkre legnagyobb dicsőségéül szolgálnak, mert a mi jeleseink állították ezeket először össze s fogalmazták meg szabatosan mindenki előtt megérthetőleg. Még azt az ártatlan cselt is elkövették, hogy törvényidézetekkel iparkodtak bizonyítgatni, hogy ezek mind benfoglaltatnak Verbőczyben és a magyar ember ősi jussait alkotják. — Ők tudták, kikhez beszélnek, s hogy azokkal miként kell bánni.

Ezek a kiváló emberek megérdemlik, hogy itt névszerint is megörökítsük őket. Az állandó választmány elnöke : Darvay Ferencz másodalispán. Tagjai az egyházi rendből : Linczy József nagyprépost, Lázár János kanonok, Grinaeus Alajos ,,közoktató“, később egyetemi tanár, Hajós Nagy András károlyi lelkész. A nemesség köréből : Becsky Károly, Beszterczey Ferencz, Botka Lajos és Imre, Eötvös Mihály, Flekl Károly, Horváth Antal, Kováts Lajos, Mándy Péter, Nagy Elek, Nagy Ignácz, Rába István, Somogyi Antal, Ujfalussy Miklós és hivatalból a szolgabírák. Szatmárról : Sztanaczky András, Breyer Lajos és Farkas János. Jegyzők : Vállyi Lajos és Riskó Ignácz. Mind a nemzetért, szabadságért és alkotmányos újjászületésért lelkesülő férfiak voltak ezek. Az egész ország visszhangzott a szatmári tizenkét pont által keltett örömzajtól és minden szabadelvű törvényhatóság zászlajára iratta azokat.

Az öröm nem tartott sokáig. Uray Bálint és Kende Zsigmond az 1841. évi deczember 6-ára hirdetett közgyűlésre becsődítették a kisnemesség ezreit. A jelszó ez volt : ,,Nem fizetünk adót !“ Mert csupán ezt tudta megérteni a műveletlen

tömeg. A gyűlés kezdetén Szerdahelyi Pál első alispán előadta, hogy mind a kormánybiztost, mind a vármegyei nemességet körlevéllel hívta meg s annak köszönhető, hogy ily szép számmal jelentek meg. Felteszi a kérdést, hogy a kormányhatóság rendeleteit akarják-e előbb meghallgatni, vagy pedig az előző gyűlés jegyzőkönyvét hitelesíteni ? A többség nagy lármával az utóbbit követelte. Két napos szóharcz után, mely alatt a liberális vezérférfiak hasztalan iparkodtak reformterveiket megértetni, a közgyűlés többsége a következő határozatot hozta : ,,Törvénytelenséget követett el a tisztikar, midőn a tizenkét pontot elfogadta. Mert ily fontos ügyben, mely az egész alkotmány felforgatására készül s a nemesi szabadság ellen merényletet tervez, nem hívták föl az egész nemesség figyelmét. Elrendelik, hogy ezentúl, ha a nemesség megadóztatásáról lesz szó, azt körlevélben előre kell jelezni. Most pedig a 799. számu pontot ezennel megsemmisítik.“

Az izgatottság már oly fokra hágott, hogy a liberálisok életüket féltették. Ezért a gyűlés negyedik napján Darvay Ferencz másodalispán a saját és számosak aláírásával ellátott lapot nyújtott át az elnöknek, melyben kérte, szólítsa fel Uray Bálint kir. tanácsost, hogy az általa becsődített köznemességet küldje haza, vagy pedig elnöki hatalmánál fogva függeszsze fel az ülést. Szerdahelyi Pál erre kijelentette, hogy az utóbbit nem teheti, hanem Urayt figyelmezteti, hogy hagyjon fel az izgatással, mert különben őt teszi felelőssé az előálló törvénytelenségekért. Uray azonban tiltakozott a meggyanúsítás ellen. Szerinte a köznemesség szolgabíróválasztásra gyűlt be ; ő nem tehet arról, hogy a királyi biztos távolléte miatt a közgyűlés nem gyakorolhatja ez alkotmányos jogát. Különben is szintén körözött aláírási ív alapján megállapíttatni kéri, hogy a gyűlésben teljes csend és nyugalom uralkodik, tehát a tanácskozást mi sem akadályozza. A köznemesség fenyegetéseire az elnök Uray indítványát határozattá emeli és ez értelemben vezetteti be a jegyzőkönyvbe.

Volt is a köznemességnek oka, a miért a liberálisok ellen így fenekedett. Mert az előző napon Becsky József főszolgabíró egyes rakonczátlankodó atyafiakat fegyveres hajdúkkal kísértetett ki a gyűlésteremből. Ennek megtorlására a következő határozatot iktatták a jegyzőkönyvbe : ,,Mivel a tegnapi napon Becsky József főszolgabíró a vármegye felfegyverzett cselédeit kivont karddal a gyűlésterembe rendelte, hogy onnan némelyeket kivezettessen, követelik, hogy a nemesi szabadságon esett ezen hallatlan sérelemért bűnhödjék meg Becsky.“ Az elnök azzal csendesítette le őket, hogy mind a teremben, mind az azon kívül történtek megvizsgálására bizottságot küldött ki.

Említésre méltó végzést csupán a nyelvújítás dolgában hozott ez a gyűlés. Bereg vármegye átiratára ugyanis, hogy pártolja a törvényhatóság a hónapok új magyar elnevezését (Télelő stb.), ezt felelte : A vármegye tudja, hogy a nyelv ápolása a törvényhatóság feladataiba tartozik. Azonban, bár ő maga is ez új elnevezéseket használja, az a véleménye, hogy szavakat rákényszeríteni senkire se lehet ; ,,győzzön a jobb !“

Az ország nagy megbotránkozással fogadta Szatmár vármegye konzervativ pártjának viselkedését. Ennek legméltóbb kifejezést Csanád vármegye adott. ,,Mélyen fájlalja, — úgymond átiratában, — hogy Szatmár, mely a nemzetet a tizenkét ponttal megajándékozta, azt nyomban el is vetette“.

A szenvedett vereség után a vármegyei szabadelvű párt nagy hévvel készült az új követválasztásra, hogy saját jelöltjeit, Ujfalussy Miklóst és Kovács Ágostot juttassa diadalra. 1843 április 20-ika volt a döntés napja. Ezen a napon Nagykároly hatalmas táborrá változott. A vármegye minden zúgából megérkezett a fellármázott köznemesség, hadnagyai és kortesei vezérlete alatt. Legfélelmetesebbek voltak a tyukodiak ólmosbotjaikkal, a bicskákkal ellátott gencsiek s így sorakozott utánuk a többé-kevésbbé hírhedt berei, gebei, gyarmati és porcsalmai nemesség. A törpe kisebbségben levő liberálisok azt a hadicselt főzték ki, hogy saját párthíveiket a várszerű megyeház épületében helyezték el, a konzervatívek óriási táborának pedig átengedték a várudvart és az utczákat. Az 1843-iki követválasztás.

A szavazás megtörtént és nem várt meglepetést okozott : a liberális jelöltek, Ujfalussy Miklós és Kovács Ágost nevei kerültek ki az úrnából győztesen, az előbbi 143, az utóbbi 141 szavazattal, míg a többiek, u. m. Szerdahelyi Pál, Mándy Péter, Uray Bálint, Gabányi Sándor és Becsky Károly csupán egy-két, legföllebb 4 szavazatot kaptak. Hogy miképpen történt ez : vajjon a liberálisok

egyszerűen elütötték-e a szavazástól a konzervativokat, vagy pedig szavazataikat megsemmisítették, arról nem nyújtanak felvilágosítást az adatok.

De midőn az alispán a ,,választás" eredményét kihirdette, a köznemesség ádáz haragban tört ki. Abban a hitben, hogy itt legalább négyezer embert fosztottak meg politikai ellenfeleik, ősi joguk gyakorlásától, bőszülten nekiestek a megyeháznak és vad haraggal kezdték ostromolni. Bezúzták az ablakokat, feszegették az ajtókat. De mikor látták, hogy a liberálisok az épület belsejében, mint egy várban, előnyösebb helyzetnek örvendenek, szerte-szét oszolva a városban, földig lerombolták a liberális pártvezérek házait. Folyt a vér mindenütt és több emberélet esett áldozatúl. A nagy zavarban felébredt a tömeg rablási szenvedélye is, és ezen a napon tökéletes anarchia uralkodott Nagykárolyban.

A konzervativek maguk is megrémülhettek tetteik következményétől, mert elszéledtek. Csakis így érthetjük meg, hogy a következő napon rendesen folyt le a választási küzdelem utójátéka. Ujfalussy Miklós és Kovács Ágost letették követi esküjöket. Tekintettel az 1841. évi hírhedt határozatra, a liberálisok utasításokat nem adtak nekik, azon ürügy alatt, nehogy ez által az országgyűlési tárgyalások menetét feltartóztassák. De az a határozatuk már képmutatásnál egyébnek nem vehető, hogy ezentúl a választásokra katonaságot kérnek ; az etetést, itatást, lélekvásárlást eltiltják és az országgyűléstől törvényt kérnek tiszta választási rendszer behozatalára.

A kijátszott konzervativek iparkodtak a tárgyilagosság látszatát megőrizni. Egy későbbi megyegyűlésen kinyilvánították, hogy bár ők nincsenek bizalommal a követek iránt, kiket ezrek mellőzésével, 143 szavazat juttatott e tisztségre ; s bár őket egyszerűen visszahívhatnák : ezt nem teszik, hanem az igazság kiderítése végett községenként fogják megszavaztatni a nemességet. [15])

A Helytartó Tanács engedelméből augusztus hó folyamán csakugyan megkezdték az új követválasztást, de báró Vécsey Miklós főispán betiltotta, mert értésére esett, hogy az április 21-én hozott határozat ellenére etetés-itatás és lélekvásárlás folyt ; azonkívül Vállajon a nemesség verekedésre és rablásra vetemedett. Ismét nem csekély része volt ebben a szabadelvű pártnak, a mit fényesen bizonyított a Kováts Bencze kortesvezér nevére kiállított és a főispán kezeihez juttatott mészáros- és pékszámla.[16])

Végre sikerült a nemességet helységenként megszavaztatni. Október 12-én hirdették ki annak eredményét. Ujfalussy Miklós 1512, Kovács Ágost 1473, Gabányi Sándor 3418, Uray Bálint 3836 szavazatot kapott. Igy tehát az országgyűlési követeket haza parancsolták és Uray Bálintot meg Gabányi Sándort küldötték helyökbe.[17])

De jobb lett volna ezeknek nem születniök ! Az országgyűlési ifjak, — mert Szatmár vármegye is nagyobb számban küldött fel ilyeneket, — már előre tájékoztatták a pozsonyi közvéleményt. Olyan fogadtatást rendeztek ezek nekik, a minőt még nem látott az ősi koronázó város. Uray Bálint maga írja ezt le első követi jelentésében : Mikor először állott fel szólásra, az ifjúság gúnyos becstelenkedést kezdett ellene. Beöthy Ödön, Bihar vármegye követe, neki tulajdonította a báró Wesselényi ellen indított pert és gúnyos szavakkal illette. Támadójának szavait az ifjúság, a követi kar egy része, sőt az elnök is helyeslő zúgással kisérte. ,,Az ifjak — úgymond, — künt is folytatták piszkolódásukat. Szemtelen hazaárulónak nyilvánítottak, s midőn bérkocsiba ültem, körülfogták azt s kivont kardjaikkal reám vagdosták ablakait. Egyedül a bérkocsis ügyessége mentett meg a veszedelemtől. Bár kedvünk volna most rögtön hazajönni, mégis követtársam a nádor intésére itt marad, de én Bécsbe megyek, hogy a rajtam esett sérelmeket elpanaszoljam".[18])

Uray Bálint tehát, látván a közhangulatot s nem akarván magát továbbra is meghurczoltatni, csakugyan haza jött. A vármegye, hogy neki elégtételt szerezzen, egyenesen a királyhoz fordúlt panaszával s a többi vármegyéket is felszólította, hogy fékezzék meg az ifjak tűrhetetlen erőszakoskodását.

Az 1847/8. évi országgyűlésre ismét konzervatív követeket választott a törvényhatóság Kende Zsigmond és Korda Lőrincz személyében.

A közéletre állandóan az adminisztrátori rendszer átka nehezedett. A király 1845-ben Földváry Gábort nevezte ki, de mivel ez el nem fogadta,[19]) 1846-ban Szerdahelyi Pálnak kínálta föl és ez engedelmeskedett a felsőbb akaratnak. A

megyei tisztikar meghódolt előtte, mert kötelességének tartotta, hogy hivatalában megmaradjon.[20])

A vármegye kulturális előhaladása főképen útcsinálásból meg folyószabályozásból állott. 1812-ben elhatározták, hogy megépítik a Nagykároly—Majtény—Tőketerebes—Szatmár—Batiz—Sárköz—Ujváros községeket összekötő útvonalat. Minthogy pedig erre 200,259 frt kellett volna, a vármegye a kincstártól 55,123 frt segítséget kért, Szatmár várost pedig felszólították, hogy a területén átmenő útat a saját pénztárából fedezze.[21]) A Szamos folyó újabb szabályozását 1842-ben indította meg a vármegye. A Tisza és a Szamos hajózhatóvá tétele czéljából gróf Széchenyi István 1846-ban és 1847-ben átírt a vármegyéhez, hogy e folyókon gőzhajóval próbaútakat óhajt tenni. E végből távolítsák el a mederből a gátló akadályokat. Volt is egy értekezlet e tárgyban 1847. évi augusztus 2-án.[23])

IX.

A SZABADSÁGHARCZ ÉS A KIEGYEZÉS.

A vármegye rendeire villámcsapásként hatottak a forradalmi hírek. Gabányi Sándor másodalispán az 1848. évi márczius 29-én tartott közgyűlésen, hivatkozva az egymást meglepő gyorsasággal követő országgyűlési „nagyszerű" eseményekre, örömét nyilvánítja a váratlan fordulat fölött. Azután felolvastatja István nádor levelét, melyben a nevezett főherczeg közli a független felelős minisztérium megalakítására vonatkozó tervet, s hogy gróf Batthyány Lajos lett a miniszterelnök. Ezzel együtt Batthyány a csend és rend fentartására hívja fel a vármegyét. Értesíti a törvényhatóságot a közteherviselés, a papi tized eltörlése és az úrbéri viszonyok megszüntetése tárgyában hozott törvényczikkekről; utasításokat ad ezek végrehajtására. Felhívja a vármegyét, hogy mindezt népszerű emberek útján falunként adják tudtára a népnek; hirdessék ki, hogy az úrbéri tartozásokat a törvények szentesítéséig változatlanúl kell teljesíteni. A forradalmi hírek.

A vármegye — a jegyzőkönyv szavai szerint — polgári örömérzéssel értesül minderről és polgári köszönetet szavaz ez eredményekért István nádornak és hazafias örömmel üdvözli a sajtószabadságot.

A régi rend emberei természetesen nem maradhatnak meg tovább méltóságaikban. Gróf Károlyi György, az újonnan kinevezett főispán foglalja el az elnöki széket, a megváltozott időkhöz képest minden szertartás nélkül. Alispánok Eötvös Mihály és Domahidy Menyhért lettek. Az időközben elhalt Korda Lőrincz helyébe Nagy Ignáczot küldik föl az országgyűlésre s utasításba adják neki, hogy működjék közre azok fölmentésében, a kik e vármegyéből a szeniorátus és a majorátusok ellen izgattak. Azonban a rendi országgyűlés már utolsó napjait éli; készülnek a képviselőválasztásra. E végből a vármegyét a következő kerületekre osztják: 1) a nagybányaira 36, 2) az aranyosmeggyesire 53, 3) a krassóira 53, 4) a csengerire 45; 5) a gyarmatira 49; 6) a károlyira 18; 7) a szalkaira 27 községgel. Középponti választmányt is alakítanak, melynek elnökévé Gabányi Sándort teszik meg. A megválasztott képviselők közül Kovács Lajost és Riskó Ignáczot említik a jegyzőkönyvek.

A budapesti kormány helyzete azonban kezdettől fogva nehéz volt a bécsi miniszterek ellenállása és a nemzetiségek fészkelődései miatt. Minthogy tehát az összeütközés elkerülhetetlennek látszott, Batthyány miniszterelnök már május havában elrendelte, hogy készülni kell a védelemre és e végből járásonként szervezni kell a nemzetőrsereget.

Szatmár vármegyét teljes készületlenségben találták a korszakalkotó, nagy események, úgy hogy itt nem csupán az anyagi eszközök hiányoztak a küszöbön álló élet-halálharcz felvételére, hanem, a régi szabadelvűek kis csoportját leszámítva, még a lelkesedés sem volt meg. A köznemesség az alkotmány megváltozásában ősi jogaitól való megfosztását látta és kedvetlenséggel nézte az ujabb fejleményeket. A parasztság nem volt előkészítve az érdekében hozott jogi vívmányok felismerésére és megbecsülésére. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy még augusztus végén is, midőn a haza már a legnagyobb veszedelemben forgott, minden buzdító toborzási kisérlet igen kevés visszhangra talált; senkisem akart

önkéntes nemzetőrré lenni. A falvakat bejáró küldöttség elkeseredetten panaszkodott, hogy a földesúri hatalom alól felszabadult, úgynevezett új polgárok, akkora ellenszenvvel és ingerültséggel fogadták őket, hogy lelkesítő törekvéseikkel illetlen gorombaságnál és gúnyolódásnál egyéb eredményt nem tudtak elérni.[1])

A törvények kihirdetése.

Sőt némely községben a svábok között, mindjárt az április 11-iki szentesített törvények kihirdetése nyílt lázadásra szolgáltatott alkalmat. E forrongásnak nem volt ugyan hazafiatlan jellege, hanem inkább szocziális színezete ; azért mégis elég aggodalmat okozott a jóérzésü hazafiaknak. Királydaróczon fegyveresen támadták meg a svábok a magyarokat és az oláhokat. Szaniszlón és Csomaközön az uraság földjeit akarták elfoglalni.[2]) Még lelketlenebb izgatásnak lettek áldozatai a vármegye keleti részein lakó oláhok, kik egyenesen ellenségeinkkel czimboráltak. A törvényhatóság e veszedelmek elhárítására rögtönitélő bíróságot kért. Annyi volt már a rab, hogy a börtönökben sem fért el.

Történt pedig ez május végén, mikor Szemere hadügyminiszter a legönfeláldozóbb hazafiúi együttműködésre hívta föl a polgárokat. Önkéntes adakozásra búzdította a vármegye közönségét is. Kezdje meg a törvényhatóság a toborzást a honvédsereg részére is.[4]) — Tudatja, hogy a kormány a felszaporodott tennivalók miatt nem ér rá, hogy ezentúl mindenfelé leiratokat küldözgessen. A rendeletek a ,,Közlöny"-ben fognak megjelenni ; tartsa kötelességének minden kerület, hogy azt legalább egy példányban járassa.[5])

A vármegye, készületlensége következtében, az első pillanatban egyebet nem tehetett, minthogy főjegyzőjével, Riskó Ignáczczal ,,Hazafiúi Felszólítás"-t íratott. Mert még csak ott tartott, hogy a kerületeket kezdte megállapitani a nemzetőrség szervezésére. Középpontokká lettek : Károly, Szalka, Gyarmat, Csenger és Váralja.[6])

Nemzetőrség szervezése.

Kerek három hónap telt bele, míg az alispán augusztus 21-én jelenthette, hogy már több ezer nemzetőrt írtak össze ; de ezek is csak papíron voltak meg, mert sem szervezve, sem fölfegyverezve nem voltak. E fontos feladattal a törvényhatóság Rainagl Richárd Don Miguel-gyalogezredbeli hadnagyot bízta meg, ki már eddig is érdemeket szerzett magának az önkéntesek betanításával. Őrnagyi segédtisztjévé Dorgai Károly hadfogadó őrmestert választották meg s mint ilyet ajánlották a hadügyminiszternek kinevezésre. Egyébiránt Rainagl a magyaros hangzású Rajnai nevet vette föl.[7]) A nemzetőrség felfegyverzésére a vármegye 20.000 frtot szavazott meg.[8]) De hogy honnan fogják a fegyvereket bevásárolni, azt maguk sem tudták. Elhatározták, hogy összeírják a vadászfegyvereket s beszolgáltatják a haza védelmére ;[9]) gróf Károlyi Györgyöt és báró Vécsey Miklóst felszólítják, hogy adják át a megalakítandó tűzérségnek ágyuikat, melyeket talán még a kurucz háboruk korából őriztek kegyeletesen. Tűzérségi iskolára Keresztszeghy Albertet és Mándy Kálmánt küldték fel, a kiknek a költségeire Riskó Ignácz rögtön megajánlott 125 frtot.[10]) Addig is, míg a nemzetőröknek fegyvereik lesznek, lándzsával és bothoz kötött kiegyenesített kaszával látják el őket. Fájdalom, még 1849 nyarán is ott állott a vármegye, hogy nemzetőrségét csekély kivétellel így küldte az ellenség elé.

A vármegye egy töredéke azonban igaz lelkesedést mutatott a veszélyben forgó haza ügye iránt ; a régi szabadelvűek maradványai voltak ezek, kik az 1848. évi törvényekben régi küzdelmeik diadalát látták. Előljárt Domahidy Menyhért, a ki kijelentette, hogy bár neki csak egyetlen fia van, azt is odaadja a haza védelmére. E példa után határtalan örömmel alakult meg az első önkéntes csapat, mind csupa iskolázott ifjakból. Az első jelentkezők nevei: Báró Luzsénszky Lajos, Madarassy János, Jeney Dániel, Balla Bertalan, Domahidy Ferencz, Falussy Mihály, Szabó Gyula, Szabó Bertalan, Pongrácz Alajos, Madarassy István, Uray József, Majos Antal, Madarassy Károly, Maróthy János, Szintay Lajos, Kulin Imre, Uray Endre, Andor Sámuel, Várady József, Vaday Gáspár, Czerjék Imre, Kaffka Ignácz, Sulyok László, Petrovics Antal, Peley József, Makó Bertalan, Oszlányi Péter, Mercz Ferdinánd, Kováts Eduárd, Péchy István, Bartha János, Máli Lajos, Andrássy Gyula. [2])

Arra való tekintettel, hogy a vármegye számos községében rendszeres aknamunka folyt a magyarság ellen, a törvényhatóság arra kérte a kormányt, hogy mivel a nemzetőrség a vidéken még úgyis szervezetlen, ne vezényelje ki e művelt ifjakat a vármegye területéről ; ezket majd lovasítani fogják s úgy küldözik hol ide, hol oda a rend fenntartására. [13]) A terv szép volt ugyan, de a megvalósítás

elé nehéz akadályok gördültek, mert a közönség, — néhányat kivéve, — oly rossz lovakat ajánlott fel az önkéntesek alá, hogy azokkal a város határáig sem mehettek, [14]) és mert nem voltak fegyvereik sem.

A törvényhatóság az első bajon úgy segített, hogy a megajánlókat jó hátaslovak előállítására kényszerítette ; de már a másik hiányt nem tudta pótolni. Hiába kérte a kormányt, hogy küldjön 1000 puskát és egy üteg ágyút ; nem kapott, mert a honvédelmi bizottmány maga is szűkében volt a fegyvereknek. [15])

Az ifjak gondoltak egyet és elhatározták, hogy majd segítenek ők magukon.

Ennek megértésére szükséges tudnunk, hogy Szatmár-Németi város reményteljesen várta, örömmel fogadta és lelkesedve valósította meg az 1848. évi reformokat. Szatmár-Németi egészen benne volt a forradalmi eszmék árjában.

Már jóval korábban szervezte nemzetőrségét. A kormány tehát meghagyta a vármegyének, hogy saját csapatait a Szatmár városi nemzetőrség őrnagyának, Andics Tádénak rendelkezése alá bocsássa. A vármegye azonban megalázásnak vette ezt az intézkedést és nem csupán tiltakozott ellene, hanem önhatalmúlag kijelentette, hogy Rajnai Richárd őrnagynak fog engedelmeskedni. [16])

Szatmár-Németi tovább akarván fejleszteni hadügyét, hat századból álló nemzetőrserege részére háromszáz belga fegyvert és három ágyút rendelt meg, minden ezekhez tartozó felszereléssel és lőporral együtt. A becses szállítmány Szem Adolf tűzér gondjai alatt, már Nagykároly határába érkezett, mikor a vármegyei nemzetőrök észrevették, hogy minő becses kincseket visznek el orruk előtt. Megrohanták tehát a szállítmányt és annak legnagyobb részét elfoglalva, felfegyverezték magukat az elvett szuronyos puskákkal.

Ez eddig még csupán meggondolatlan fiatal emberek könnyelmű cselekedetének volt minősíthető. De orvosolhatatlan hibává vált az által, hogy a hatóság a saját tekintélyével szentesítette. A szatmár-németi tanács panaszára és követelésére ugyanis az elnök-alispán a következő feleletet adta : „Szatmár-Németi már a nélkül is mozgósította nemzetőrségét ; tehát nincs szüksége erre a szállítmányra. Továbbá a szóban forgó fegyverek ugyanazt a szolgálatot fogják tenni az ellenség ellen a mi kezünkben, mint a szatmáriakéban. Reméljük is, hogy a tanács hazafiasságából kifolyólag nem fogja emiatt tőlünk testvéri szeretetét megvonni. Ha éppen kell, a szállítási költséget meg fogjuk fizetni.“[17])

A vármegye Szem Adolfnak 109 frt 7 krt a szállításért ki is utalványozott.[18])

A városi tanács méltóságteljesen felelt az alispán levelére : Ily nyilatkozatra nincs viszonválasza ; a vármegyével tovább nem tárgyal, hanem feljelenti az egész ügyet Kossuth Lajosnak. Nem is sok hasznát vette szerzeményének a vármegye, mert ki kellett a fegyvereket szolgáltatnia Mihályi Gábor határszéli kormánybiztosnak. [19]) Az erdélyi részeken sokkal nagyobb szükség volt rá, mert Urbán ezredes oláh csapataival az ország belsejébe akart előnyomúlni.

Legnagyobb veszély fenyegetett Nagybánya körül és Kővár vidékén, mely utóbbit május 22-én csatolták vissza az anyaországhoz. Itt ugyan gróf Teleki Sándor, az új főkapitány, Hosszu László alkapitánynyal és az egész tisztikarral mindent elkövetett a nép felvilágosítására, de együttes erővel sem voltak képesek ellensúlyozni az Urbán táborából Naszódról kiindúló bujtogatást. Ennek megfizetett emberei kétfejű sassal díszített levelekkel járták be az oláh falvakat, hogy őket a magyarság ellen lázadásra bírják. Györkefaluban az egyik bujtogató félreverte a harangokat s miután így fellármázta a lakosokat, a bíróra vasvillát fogott, megkötözte s az ellenség táborába vezettette. Házába égő üszköt dobtak, családját bántalmazták. Hasonló módon jártak el az aranyosmegygyesi és görbedi lázadók is. [20]) De pórúl jártak, mert a Dimbuj vezérlete alatt Nagybánya ellen vonúló oláhokat Katona Miklós nemzetőrparancsnok a szakálosfalusi síkon szétverte. A fékét vesztett nép mindenfelé rabolni és gyilkolni kezdett. Frink és társai báró Huszár Károlyt kegyetlenül leméstárolták s a járási tisztviselőket megkötözve, gyalog hurczolták el Naszódra. E borzalmak miatt Kővárvidék tisztikara Nagybányára tette át székhelyét. Frink meglakolt gaztetteiért, a rögtönítélő bíróság akasztófára ítélte és kivégeztette. [21]) Az oláhlázadás.

A növekedő veszedelem most már lázas tevékenységre ösztönözte a vármegyét. A honvédelmi bizottmány folyton együtt van és folytatja a szervezés munkáját. Eötvös Mihály kormánybiztos nagy erélylyel tereli össze a nemzetőröket. Jasztrabszky Ignácz fegyvereket gyüjt. [22]) A piaristák németajkú hitszónoka a tűzérséget tanítja be. [13]) De nagy baj, hogy nincs elegendő iparos

a harczba vonúlók felszerelésére. Nagykárolynak kellett volna e fontos feladatot teljesítenie, de városi élete még fejletlen volt erre. [24])

Kossuth, Katona Miklóst bízta meg Urbán hadainak a visszaszorításával. Ez e végből magához rendelvén Éjszakkelet-Magyarország nemzetőreit, a bécsi légiót és a Vilmos-huszárokat, e mintegy 12,000 főnyi sereggel vonúlt Urbán ellen. Hogy minő hangulat tölthette el ezt a jobbára nemzetőrökből álló sereget, azt már láttuk az előző események tárgyalásánál. Szatmár vármegyétől még 160 lovat kért Katona az ágyúk vontatására. Ugyanakkor alakúlt meg egy szabad vadászcsapat is. Végre az egész sereg elindúlt Dés alá, de még az első támadás rohamát sem tudta visszatartani és szétfutott. [14])

A dési csata.

Palmer november 24-ére teszi a dési szerencsétlen ütközetet. Azonban ez nem felel meg a valóságnak, mert a szatmárvármegyei honvédelmi bizottmányban már november 23-án olvassák föl Eötvös Mihály kormánybiztos értesítését. Ő a katasztrófát annak tulajdonítja, hogy a seregben sok volt a 35 éven felüli gyenge és beteges ember ; ajánlja, hogy többé ezeket ne mozgósítsák. [15]) Dícsérőleg említi föl, hogy Maróthy János önkénytes, Kende Gusztáv százados és a bécsi légió állották ki legtovább az ellenség rohamát. [27])

A vármegye lakosságát nagy rémület szállotta meg, mikor a menekülők közöttük megjelentek. Azt hitték, hogy Urbán a nyomukban van. Urbán azonban Somkút alól visszafordúlt. Az ijedelem nagyságát eléggé bizonyítja, hogy még a rabokat is kibocsátották a vármegye börtönéből azon föltétel alatt, hogy katonai szolgálatba állanak s ha ennek fegyelmével megbarátkozni nem tudnak, ismét visszatérnek. Vissza is jöttek azok valamennyien. [31])

Védelmi intézkedések.

Az igazság érdekében meg kell azonban jegyezni, hogy a nemzetőrségnek nem lehetett az a feladata, hogy tűzhelyétől távol, az ellenség elé álljon. Még ezután is kirendelte ugyan egy részöket Csányi László kormánybiztos Kolozsvár alá, [32]) de a legnagyobb rész itthon maradt a lázongó oláhok fékentartására s e feladatának fényesen meg is felelt. Igy például 1849 márcziusában, Rajnai őrnagy előterjesztésére, a honvédelmi bizottmány a dobosi, szaniszlai, teremi, dobrai, ecsedi és derzsi századokat Kolozsvárra, — a nagykárolyi, kispaládi, géczi, szinérváraljai, újvárosi, szárazberki, hiripi, kóródi, gombási és a már ott levő két századot Nagybányára rendeli. Egyharmada lőfegyverrel, kétharmada csupán lándzsával és kaszával van fölfegyverkezve. Mikor a századok egymást felváltják, lőfegyvereiket a régiek átadják az újonnan jötteknek. [33])

A honvédelmi bizottmány azonban belátta, hogy ily gyakorlatlan tömeggel, mely csupán hetekig van fegyverben, nagyobb veszély esetén nem tud eredményeket felmutatni. Azért az előbbi intézményt eldobva, 2000 nemzetőrből álló mozgósereget alkotott, melynek egy évig kellett volna szolgálatot teljesítenie és költségeit a községek viselték volna. E sereg betanítását ismét Rajnai őrnagyra bízták. [34])

A személyes hadi szolgálaton kívül sok teher nehezedett a vármegyei lakosság vállaira : a nemzetőrök élelmezése, felruházása, előfogatok kiállítása, szekerezés. Az átvonúló honvédcsapatokat is neki kellett minden szükségessel ellátnia. Mintegy 300 horvát foglyot is küldött a forradalmi kormány Nagykárolyba őrizés végett. [35])

Önfeláldozó lelkű, előkelő férfiak úgy iparkodtak a terheken könnyíteni, hogy 1849 áprilisában ingyen ajánlkoztak a vármegyei tisztségekre. Ezek voltak : Jékey Ferencz, Madarassy Dániel, Ujfalussy György, Nagy Dániel, Sulyok Gedeon, Mándy Elek, Pák József, Gáspár Dániel, Ercsey Farkas, Bakó József, Lakatos Gábor, Pap György, Hagara Sándor, Horváth Elek és Ozváth József[36])

A szabadságharcz rohamos léptekkel közelített vége felé s felforgató haladásában áldozatúl követelte nagyjaink egynémelyikét is. A forradalmi kormány parancsára a vármegye zár alá tette gróf Károlyi Lajos javait. [37]) És a sors véletlen rendelkezése úgy hozta magával, hogy ezt a parancsot Domahidy Miklós hajtotta végre, tehát azon család sarja, melyet legrégibb írott okmányaink ideje óta szemben találunk a Károlyiakkal. A mérkiek rögtön kaptak az alkalmon és el akarták foglalni a gróf földjeit. [38]) A kormány rendeletére zár alá tette a vármegye a báró Vécsey Miklós jószágait is. [39])

Közben a vármegye népét két alkalommal is vészhírek nyugtalanítják. Április 19-éről Péchy Pál, beregvármegyei alispán jelenti, hogy Vereczkénél az ellenség két ezred gyalogsággal, egy osztály lovassággal és hat ágyúval átlépte

a határt. Június 28-án pedig Mihályi Gábor tudatja, hogy az egyesült muszka-osztrák had Borgónál betört és seregeinket szétverte. Azt a parancsot küldte, hogy a szolgabírák ezentúl kerületeikben lakjanak és fegyverezzenek fel minden embert; csak a pásztorok és a hatvan éven felüliek maradjanak falvaikban. [40]) A vármegye vészpóznákat állíttatott fel Técsőtől Szatmárig, hogy az ellenség közeledtéről gyors híreket kapjon; a távírót pótolták ezek a magasra felállított mozgatható nagy farúdak és nappal, tiszta időben jó szolgálatot tettek [41])

A fáradhatatlan Rajnai Richárd foglalatoskodott most is a népfelkelés szervezésével. De ezúttal nem volt reá szükség, mert Bem az Erdélybe betört és Dés felé haladó orosz-osztrák sereget megverte és Borgóig visszaűzte. Főseregük ugyanekkor lépte át a Tiszát, de ez kikerülte e vármegyét. [42]) Ennek mozdulatairól a Nagykárolytól Bátorig felállított futárok értesítették a honvédelmi bizottmányt.

Július 2-án már kiérzik a honvédelmi bizottmány intézkedéséből a végső kétségbeesés. A következő parancsot bocsátja ki: „A kerületi szolgabíráknak a legszigorúbb felelősség, sőt a honárúlásért járó büntetés terhe alatt meghagyjuk, hogy a népet hazánk jelenlegi állapota felől felvilágosítsák s a felkelésre elkészítvén és elrendezvén, úgy intézkedjenek, hogy a veszély közeledtekor az első jeladásra minden harang félreveressék s az összesereglett nép, — gyalázatosan és rablócsordaként megtámadott hazája védelmére fegyvert és minden alkalmas eszközt megragadva, a kitűzött helyre összpontosíttassék. Kerületökben a felkelő népet csapatokra oszszák fel; a csapatokhoz lelkes és alkalmas egyénekből hadnagyokat, őrmestereket, tizedeseket nevezzenek ki. Az egyes kerületeket maguk a szolgabírák, egész járásokat a főszolgabírák, az összes felkelő népet pedig az alispánok fogják vezetni, a katonai elrendezés Rajnai nemzetőri őrnagyra bízatván.")

A fegyverkezés még mindig folyik. Július 16-án Kazinczy ezredes 50.000 forint kölcsönt, az ágyúk és szekerek elé 200 lovat, a gyalogság részére 3000 köpenyt és 2000 pár bakancsot kér. A honvédelmi bizottmány erre rögtön intézkedik. A gyalogsági felszerelést azonnal megadja; az alispánt felhatalmazza, hogy a vármegye házára 50.000 frt kölcsönt vehessen fel, a szolgabíráknak pedig meghagyja, hogy a kivánt számú lovakat állítsák elő.[44])

Augusztus 4-én elszedik az összes fegyvereket a honvédek számára; még a hajdúknak is oda kell adni kardjukat. Nincs többé se töltés, se puskapor.[45]) Ez általános zűrzavarban Kazinczy ezredes 1000 gyalog és 200 lovas nemzetőrt kér Munkácsra. De augusztus 9-én Rajnai előterjesztésére kénytelen a bizottmány neki megirni, hogy a nemzetőrök Nagybánya alól el nem mozdúlhatnak; különben sem lehetne őket tűzbe küldeni, mert nincs fegyverök.[46])

A világosi fegyverletétel.

Az augusztus 14-iki világosi fegyverletétel és következményei az akkori idők közlekedési viszonyai miatt csupán két hét mulva jutottak Szatmár vármegyében köztudomásra, úgy hogy még augusztus 27-én is tartott a bizottmány ülést, melyen a Csengerben őrzött 319 hadifogoly felől intézkedett.

De hogy a közönségből egyeseknek biztos tudomásuk volt a bekövetkezett katasztrófáról, mutatja az, hogy a nemzeti szerencsétlenséget saját meggazdagodásukra iparkodtak felhasználni. Minden áron túladtak Kossuth-bankóikon s e miatt az élemiszerek ára annyira felszökött, hogy az augusztus 21-én tartott bizottmányi ülés határozatához képest senkinek sem volt szabad a napi szükségleten felül élelmet vásárolnia.

Mielőtt azonban a szabadságharcz hol dicsőséges, hol szomoru napjaival végeznénk, el nem mulaszthatjuk, hogy dicső honvédjeinkről ne tegyünk említést. Mert ha van valami, a miért nemzetünket megpróbáltatásunk e nehéz napjai alatt egész Európa méltán csodálta, az mind az ő fegyvereikhez fűződik. Neveiket s közülök éppen azokét, kik hazájukért hősi halált szenvedtek, a feljegyzések hiányossága miatt mind elő nem adhatjuk. Csupán azon tisztek neveire szorítkozhatunk, a kiket honvédegyletünk 1868-ban igazolt honvédeknek ismert el. Vegyesen vannak közöttük szatmármegyeiek és városiak.[47])

Ezredes: Mándy Ignácz. Alezredes: Baudisz József. Őrnagyok: Dulleskó Balázs, Böhm Vilmos. Stark János, gróf Vay József, Bíró Ede, Jeney Dániel. Jeney Károly.

Századosok: Herman Ferencz, Fekete Sámuel, Szödényi József, Jenny Antal, Sweiczer László, Sikk Károly, Klein Viktor, Boros Pál, Hagara László, Halász István dr., Szakadáti Pál, K. Nagy Károly, Tóth László, Domahídy Ferencz, Maróthy János, Fogarasy József, Szappanos József orvos, Kulin Imre, Szabó János, Dapsy Sámuel, Pongrácz Alajos, Lázár János, Rónay

János, Bencze Mihály, Bartha János, Bodó Alajos, Recski Flórián, Jakobovics Sándor, Lánczky Sándor, Landsteiner Károly.

Főhadnagyok: S. Nagy Károly, Nuricsán Imre, Magos Menyhért, Liehr István, Doroghi Antal, Berthramm István, Gyürke Ferencz, Bagossy Pál, Melczer István, Fejér Károly, Kemenszki Dénes, Nagy István, Majos János, Békési Kiss Imre, Szlávik Pongrácz, Göbel Károly, Komjáti Péter, Medve István, Lang József, Szentkirályi Miklós, Péchy Sándor, Török Antal, Ekey Antal, Makó Albert, Buvay Antal, Szintay Lajos, Horváth József, Kürthy Miklós, Falussy Mihály.

Hadnagyok: Tóth Sándor, Kovács Márton, Kárpi Sándor, Madár András, Kiss Gábor, Beschnitt Károly, Mándy Dénes, Kajdy Menyhért, Páska János, Zolnay István, Csaba Ignácz, Fodor Imre, Jakó Pál, Buday Endre, Simonyi András, Böszörményi László, Gabányi János, Ferenczy Pál, Petróczy Ferencz, báró Luzsénszky Lajos, Ujhelyi Kálmán, Tőrzsy István, Ocsovay Ferencz, Uramovics Sándor, Czerjék Imre, Bilakovics János, Demjén Gábor, Dávidházy Károly, Horváth Ádám, Bihary József, Sepsy Antal, Majos Antal, Fogel Adolf, Turcsányi István, Szabó János, Uszkay Ignácz, Kirilla Tivadar, Balogh Kálmán, Serly Gusztáv, Tatár Imre, Kozma Zsigmond, Gacsályi Lajos, K. Csoma József, Havas István, Révész György, Szépréti Etel, Papolczy Antal, Id. Várady László, Morvay Ignácz, Csoma József, Radda József, Budai János.

Abszolutizmus. A világosi fegyverletétel után a győztes hatalom az országot abszolutizmussal, a vármegyéket önkormányzatuk elkobzásával sujtotta. Szatmár vármegye kerületi főispánja Uray Bálint, megyefőnöke Kende Zsigmond lett, kit később Gabányi Sándor és Fridrik György követtek. Temérdek sok zaklatást és üldözést kellett azoknak elszenvedniök, kik a szabadságharcz alatt hivatalt viseltek, vagy a honvédseregben jelentékenyebb állást foglaltak el. E vármegyének még azt a szégyent is meg kellett érnie, hogy a vérszomjas Haynau itt vásárolt birtokot és arra hitbizományt is nyert és itt lakott a kisgéczi emeletes házában. Az önkényuralom alatt e vármegye is hallgatva türt, de bizton remélte feltámadását. Végre megjelent az októberi diploma, melyben az uralkodó népeinek egységes birodalom keretében alkotmányt igért. A vármegye is életre kelt és megtárgyalta a megajánlott alkotmányt.[48])

1860. októberi diploma. A remény nyomában járó leirhatatlan öröm és lelkesedés fogta el az egész vármegye közönségét. Az 1860. évi deczember 12-én tartott közgyülésen. Schmoczer Ignácz, a népszerü plebános, hívta meg egy küldöttség élén gróf Károlyi György főispánt az elnöki szék elfoglalására. Ugyanő volt megbizva e nap jelentőségét méltató beszéd megtartásával. Mindnyájuk érzelmét tolmácsolta, midőn hálát adott az isteni gondviselésnek, hogy a magyar nemzetet tizenegy év szenvedései után is megtartotta. A többi szónok a nemzeti sérelmeket sorolta fel.

Ezután az október 20-iki diplomát vették tárgyalás alá. A vármegye állásfoglalása legvelősebben a következő sorokban van kifejezve: „A magyar törvényhozáson kívül semmiféle hatalmat sem ismerhetünk el jogosítottnak, hogy az ország sorsa felett érvényesen intézkedhessék. A megye ujjászervezésének egyedüli törvényes alapjául az 1847/8. évi utolsó szentesített törvényeket tartjuk, s azok teljes és tökéletes fentartása érdekében mindaddig, mig az országgyűlés másként nem intézkedik, alkotmányadta hatalmának egész sulyát veti mérlegbe a törvényhatóság. De ezenkívül közgyülésünk, mint egy alkotmányos municipium szerve, abbeli szilárd akaratát is ki akarja fejezni ezen határozat kapcsolatában, hogy el van határozva önállósága megőrzésére bármilyen törvénytelen hatósággal szemközt."

A törvények alapján visszaállítják az 1848-ban alakult állandó bizottmányt. A névsor felolvasása alkalmával büntetéssel sujtotta a közgyülés azokat, a kik a lefolyt évek alatt az abszolut rendszert támogatták. Neveik felolvasása után egyértelmüleg „meghalt"! kiáltással feleltek.

Megható jelenet következett ezután. Midőn az 1848. évi tisztikar még élő tagjait is felszólították, hogy foglalják el székeiket, felállott az ősz Eötvös Mihály volt alispán és könyek között kérte a közgyülés tagjait, hogy mentsék fel őt e teher alól, mert őt a tizenegy évi sanyarúság és vagyona elkobzása annyira megviselte, hogy képtelen e hivatal betöltésére. Példáját követték többi tiszttársai is. Igy aztán Ujfalussy Miklóst és báró Vécsey Józsefet választották meg alispánokul. Azt sem tudta a közgyülés megindulás nélkül szemlélni, mikor a főispán az első alispánnak a reája bizott hatalom átruházásának jeléül a Magyar Nemzeti Muzeumból előkerített vármegyei pecsétet átnyujtotta.

Megállapodott a törvényhatóság az országgyüléshez felterjesztendő felírat szövegére vonatkozólag is. „Ki kell nyilt határozottsággal jelenteni — úgymond — hogy a magyar királyság integritása, az ősi alkotmány és a szigoru törvényesség az, mi nélkül számunkra nincs üdv, nincs jövő, nem lehet

megnyugvás." Ezenkivül felírtak báró Vay Miklós kanczellárhoz és Majláth György tárnokhoz is. Kifejtették levelükben, hogy bár hivataluk ellenkezik az 1848. évi törvényekkel, mégis bizalommal vannak személyük iránt, hogy hazafiságukból kifolyólag magas állásukat a békés kibontakozás elősegítésére fogják felhasználni. Végül még a szatmári volt megyefőnöki hivatal átvételére kiküldték az első alispánt.

A követi utasításokat Luby Zsigmond szerkesztette meg a határozati párt szellemében.

Azonban az isteni gondviselésnek úgy tetszett, hogy a házával együtt a vármegyét ujabb megpróbáltatásnak tegye ki. Az országgyülés nem tudván megegyezni az uralkodóval, ismét visszaállott az abszolutizmus.

A vármegye 1867-ben nyerte vissza ujból önkormányzatát s a szenvedések által megtisztúlva, lelkesedetten fogott nemzeti nagy feladatai megoldásához. 1867-iki alkotmány.

A vármegye főbb tisztviselői [49]) 1594—1867. között a következők voltak: *Alispánok*: 1594. Anarchy Péter. 1595. Irinyi György rendes, Kökényesdy Pál helyettes. 1596. Felsőpulyai Bewk Farkas. 1597. Vetéssy László és Arachay János. 1598. Ugyanazok. 1600. Vitkay László és Arachay János. 1601. Vitkay László és Bagosy Pál. 1602. Nagy Mátyás (a Vitkay helyébe) 1603. Bagosy Pál rendes, Nagy Mátyás helyettes. 1604. Bagosy Pál és Vitkay János. Ez utóbbi helyébe: Dengelegi Bernárd. 1605. Bagosy Pál és Dengelegi Bernárd. Ez utóbbi helyébe: Csomaközy Péter. Később: Sárközujlaky Mátyás. 1606. Bagosy Pál. 1607. Ujlaki Mátyás. 1608. Dengelegi Miklós és Kende Tamás. 1608. Bagosy Pál. 1609. Kende Tamás. 1609. Bagosy helyébe Pathó Ferencz. 1610. Kende Márton, Kende Tamás, Pathó Ferencz. 1612. Kende Tamás és Pathó Ferencz. 1613., 1614 és 1615. Ugyanazok. 1629. Gyulaffy Miklós és Uray Ferencz. 1630, 1631. és 1632. Ugyanazok. 1633. Farkas István, Uray Ferencz. 1634. Ugyanazok. 1635. Kökényesdi Péter, Uray Ferencz. 1636. Ugyanazok. 1637. Kökényesdi Péter és Farkas István. 1638. és 1639. Ugyanazok. 1640. Farkas István. 1641. Ugyanaz. 1642. Lektsei Sulyok János, Farkas István. 1644. Ugyanazok. 1645. Farkas István, Sulyok János. 1646. Farkas István. 1647. Somlyói Szilágyi Ferencz, Sulyok János. 1649. S, Szilágyi Ferencz. 1650. és 1651. Ugyanaz 1652. Farkas István. 1653. Ugyanaz. 1654. Szilágyi Ferencz. 1655. Szilágyi Ferencz. 1656. Ugyanaz és másodalispán: Gyulaffy László. 1657. Szilágyi Ferencz, Gyulaffy László. 1658. Mikolay András, Kende András. 1659. és 1660. Ugyanazok. 1661. Kende András. 1662. Debreczenyi György, Kende András. 1663. Sulyok Ferencz, Kende András. 1666. Sulyok Ferencz, Kende Gábriel. 1667. Ugyanazok. 1668. Sulyok Ferencz, Mikolay Boldizsár. 1669. Ugyanazok. 1670. Sulyok Ferencz, Kende András. 1671. Ugyanazok. 1673. Sulyok Ferencz, Kende Ádám. 1675. Ugyanazok. 1677. Ugyanaz. 1678. Kende Ádám, Horváth István. 1678. Ugyanaz. 1679. Kende Ádám és Kende Ferencz. 1680, 1682. és 1683. Ugyanaz. 1684. Kende Ferencz, Becsky György. 1685. és 1686. Ugyanaz. 1687. Turóczy Imre, Gyulai János. 1688. és 1689 Ugyanaz. 1691. Kökényesdi Ferencz és Thar János. 1692. Kende Zsigmond. Kende Mihály. 1693. Vitkay Mihály, Becsky György, Kökényesdy Ferencz. 1694. Domahídy Miklós. 1695. Gyulay János, Domahídy Miklós. 1697. Ugyanazok. 1698. Klobusiczky György, Ajtay Mihály. 1699. Domahídy Miklós, Ajtay Mihály. 1701. Klobusiczky György, Kökényesdy Ferencz. 1702. Ugyanazok. 1703. Vitkay Mihály Kende Zsigmond. 1705. Ugyanazok. 1706. Kende Zsigmond, Klobusiczky György. 1707. és 1709. Ugyanazok. 1710. Eötvös Miklós, Vitkay Mihály. 1771. Rápolti Nagy Pál, Magos János, Jékey Zsigmond. 1712. Eötvös Miklós, Magos János, 1713. Ugyanazok. 1714. Eötvös Miklós, Ajtay Mihály. 1715. Ugyanazok. 1716. Klobusiczky György, Gyulaffy László. 1718. Gyulaffy László. Klobusiczky György. 1722. Ugyanazok. 1724. Bagosy László. 1726. Ugyanaz. 1727. Bagosy László Kende László. 1832. Szuhányi Márton, Eötvös József. 1734. Bagosy László, Jasztrabszky János. 1738. Eötvös József, Becsky György. 1746. Eötvös József, Udvarhelyi Linkner Mihály. 1754. Tolnay Pál, Becsky László. 1765. Becsky László, Szuhányi László. 1771. és 1778. Ugyanazok. 1784. Szuhányi László, Eötvös László. 1785. Eötvös László, Kende Pál. 1787. Geőcz Ferencz. Kende Pál. 1790. Luby Károly, Cseh Ferencz. 1796. Luby Károly, Cseh Ferencz. 1810. Eötvös Sándor. 1817. Isaák Sámuel, Geőcz Ferencz. 1823. Ugyanazok. 1829. Geőcz Ferencz, Csomay Pál. 1832. Kende Zsigmond, Uray Bálint. 1837. Ugyanazok. 1840. Szerdahelyi Pál, Darvay Ferencz. 1842. Mándy Péter. 1846. Korda Lőrincz, Gabányi Sándor. 1848, Eötvös Mihály, Domahidy Menyhért. 1860. Ujfalusy Miklós, Báró Vécsey József. 1862. Cseh Ferencz, Sümeghy István. 1863-tól 1866-ig Ugyanazok. 1867. Domahidy Pál, Galgóczy Sándor.

Főjegyzők: 1594. Felsőpulyai Bewk Farkas, 1595. Ugyanaz. 1596. Irinyi András helyettes. 1597. Irinyi András, rendes és ugyanaz marad 1629-ig, 1629-ben Irinyi András helyébe, Pászthóy Máté, 1641-ig. Ezután Domahídy Miklós, 1643-ig Jancsovich Miklós 1645-ig. Szilágyi Bak Gábor 1658-ig. Szakonyi István 1689-ig. Szákonyi István helyettese lesz Horváth Mihály 1693-ig. Klobusiczky György 1694-ig. Tolnay János 1698-ig. Tolnay János, Gálffy György 1699-ig. Viszocsányi Sándor, Gálffy György 1701-ig. Tolnay János, Gálffy György 1702-ig. Tolnay János 1703-ig. Kardos István 1705-ig. Kellesy István helyettes Tolnay János 1709-ig. Tolnay János, Almásy Gábor 1711-ig. Tolnay János 1713-ig. Tolnay János, Almásy Gábor 1716-ig. Komáromy András. 1718-ig. Szuhányi Márton 1723-ig. Erőss László 1724-ig. Szuhányi Márton 1732-ig. Szatmáry Sámuel, máskép Bencze 1735-ig. Linkner Mihály 1746-ig. Tolnay Pál 1754-ig. Bagosy Ferencz, Szuhányi László 1765-ig. Zanati József Vitkay László, Udvarhelyi Mihály 1771-ig. Zanati József 1778-ig. Cseh Ferencz, Vitkay László, Nozdroviczky Antal, Tiszt: Szuhányi János 1784-ig. Nozdroviczky Antal, Mátay Sándor, Császi József, Erőss Gábor 1787-ig. Lehóczky Antal, Kardos György, Gyöngyösy László 1790-ig. Gáspár Pál 1800-ig. Szuhányi János 1804-ig. Jékey Imre 1810-ig. Geőcz Ferencz. 1817-ig Berenzei Kovács Sándor. 1832-ig. Kölcsey Ferencz 1838-ig. Szerdahelyi Pál 1840-ig. Vály Lajos 1848-ig. 1848-ban Riskó Ignácz. 1860-ban Vály János. 1861-ben Luby Zsigmond. 1862-ben Kiss Gedeon. 1867-ben Szilágyi Lajos.

Főszolgabírák : 1595. Rápolti Nagy Mátyás. 1596. Egri Bernát. 1597 ·Kölcsey Nagy Gáspár és Berczeli Ferencz. 1598. Székely Albert és Joó Zsigmond. 1600. Irinyi Ferencz és Thúry János. 1602. Mándy János, Lasztóczy János, Hodosi Ugron János. 1603. Reszegey Pál. 1604. Szirmay Ferencz, Sárközujlaky Mátyás, Cseke István. 1605. Szirmay Sándrin. 1606. Balázsházy Miklós és Csepely Albert. 1610. Szirmay Ferencz, Cseke Miklós, Damjani Ari Mihály, Beszprémi Gáspár, Ibrányi János. 1611. Szeőke István. 1613. Csanády Izsák és Márton Péter. 1615. Reszegei Pál. 1629. Ramocsa Pál, Bagosy János, Kovács Balázs, Paku Pál. 1631. Domahídy Miklós. 1632. Szirmay György. 1633. Irinyi György. 1635. Irinyi László, 1637. Egri István, Szirmay György. 1638. Thúry András. 1639. Kaposi János. 1641. Szabó György. 1643. Bornemissza István, Szabó György, Domahídy Miklós. 1646. Némethy Pál, Ráthonyi Gergely. 1648. Irinyi György, Ráthonyi Gergely, Bornemissza István, Uray Gáspár. 1653. Vethésy Mihály. 1654. Kölcsey Gáspár, Darvay Ferencz. 1656. Daróczy Sámuel, Kölcsey Gáspár, Szirmay Ferencz. 1658. Rajki János. 1661. Katona György,-Deák. 1663. Katona György-Deák, Zsarolyáni Márton Tamás. 1666. Somlyay István, Ráthonyi Józsa, Tarpay Gergely, Püspöky János, Komoróczy György. 1669. Bogárdy Mihály, Tarpay Gergely, Püspöky János, Komoróczy György. 1670. Daróczy Sámuel, Görgei András, Iklódi István. 1671. Nagy Gábor. 1673. Janchó Pál, Daróczy István. 1675. Nagy Gábor, Matóczi Sámuel, Kovács Tamás. 1676. Csengeri Szűcs Pál, Ibrányi Gábor. 1678. Vitkay Mihály. 1682. Szilágyi Pál, Szodoray Boldizsár, Matóczi István. 1684. Bende Sandrin, Tar János. 1687. Nagy Pál, Maróthy Mihály. 1688. Debreczeni Péter. 1689. Szodorai Boldizsár, Domahídy Miklós. 1691. Komlósi Márton, Vitkay Mihály. 1693. Magos János. Torma Pál, Vitkay Mihály, Balogh Péter. 1694. Irinyi Zsigmond, Magos István, Csontos György. 1695. Bajky János, Szodoray Ferencz, Fényes János, Kölcsey Imre. 1697. Boros Zsigmond, Böszörményi Sámuel, Buday Zsigmond, Eötvös Miklós. 1698. Almásy Gábor, Irinyi Zsigmond 1701. Visky János. 1702. Mikolay György, Andrási Jeremiás, Csoba István, Csanádi István. 1703. Domahídy László, Kölcsey Imre, Vetésy László, Ibrányi János. 1705. Kellesy István, Miskolczy György, Mikolay György. 1706. Nagy György, Szentgyörgyi József. 1707. Ráthonyi László, Böszörményi Sámuel. 1709. Lakatos János, Kölcsey Ferencz. 1710. Kerekes Mihály, Mikolay György, Kölcsey Ferencz, Fényes János. 1711. Kölcsey Ferencz, Kerekes Péter. 1712. Rápolti Nagy György, Horváth István, Nagy János, Deseoffi Pál. 1715. Gyulay Ferencz. 1716. Kölcsey Ferencz, Dombrády György, Bagosy Mihály. 1722. Verebely László, Uray László, Dálnoky György, Bokor Márton. 1724. Bagosy Mihály, Erőss István, Korda Mihály, Irinyi Imre. 1727. Verebély László, Irinyi Imre, Becsky György, Kereskényi János. 1732. Márton Zsigmond, Becsky György, Jékey Sándor, Irinyi Imre. 1734. Jékey Sándor, Becsky György, Sötér József, Irinyi István. 1738. Jékey László, Becsky György, Sötér József, Irinyi István, 1746. Krasznay Imre, Becsky László, Sötér József, Vitkay Mihály. 1754. Krasznay Imre, Becsky György, Klobusiczky László, Vitkay Mihály, 1765. Bagosy Ferencz, Becsky György, Becsky Ferencz, Irinyi Antal. 1771. Geöcz Ferencz, Eötvös László, Becsky Ferencz, Irinyi Antal. 1778. Geőcz Ferencz, Eötvös László, Eötvös Imre. Irinyi Antal. 1784. Rápolti Nagy Ferencz, Uray József, Kende Pál, Vitkay Mihály. 1790. Uray József, Becsky Antal, Kölcsey István, Rápolti Nagy Ferencz, 1796. Uray József, Becsky Antal, Kölcsey István, Nagy Ferencz. 1810. Darvay Gábor, Szerdahelyi Zsigmond, Péchy József, Csápi József. 1817. Botka Lajos, Szirmay Lajos, Péchy József, Nagy György. 1823. Gáspár József, Mándi Péter, Luby Károly, Komoróczy Lajos. 1829. Kende Zsigmond, Eötvös Mihály, Izsák Lajos, Uray Bálint. 1832. Eötvös Mihály, Szuhányi Ferencz, Szirmay György, Darvay Ferencz. 1837. Szuhányi Ferencz, Darvay Ferencz, Korda Lőrincz, Gerzon Ferencz. 1840. Becsky József, Domahídy Pál, Kovács Ágost, Gabányi Sándor. 1846. Fogarassy László, Péchy Ignácz, Kende Gusztáv, Szeőke Károly, 1848. Jasztrapszky Ignácz, Peley József, Luby Zsigmond, Szeőke Károly. 1860. Gróf Vay Mihály, Domahídy Ferencz, Galgóczy Sándor, Boros Pál. 1867. Gróf Vay Mihály, Tarczy Sámuel, Jékey Móricz, Papp Zsigmond.

Főispánok : 1585—1605. Ecsedy Báthori István. 1605—1610. Bocskay Miklós. 1610—1620. Dóczy András. 1620—1629. báró Károlyi Mihály. 1629—1648. Rozsályi Kún László. 1648—1659. Rozsályi Kún István. 1659—1561. báró Károlyi Ádám. 1661—1690. báró Károlyi László. 1691—1743. gróf Károlyi Sándor. 1743—1758. gróf Károlyi Ferencz. 1759—1791. gróf Károlyi Antal. 1793—1803. gróf Károlyi József. 1803—1829. báró Vécsey Miklós. 1829—1845. báró Vécsey Miklós. 1848; 1860; 1867. gróf Károlyi György.

* * *

Rövidítések magyarázata : A. = Anonymus. K. O. = Gróf Károlyi család levéltára. — W. : Á. U. O. = Wenzel : Árpádkori új okmánytár. = Wert. : M. Nemz. = Dr. Wertner : A magyar nemzetségek. — M. H. H. = Monumenta Hung. Hist. — Dr. Cs. D. : Hu. kora = Dr. Csánki Dezső : Hunyadiak kora. — Szir. : Sz. V. = Szirmay : Szatmár vármegye — Z. O. = Zichy oklevéltár. — End. : M. A. = Endllicher : Monumenta Arpadiana. — F. : C. D. = Fejér : Codex Diplomaticus. — Mih. : Már. Dipl. = Mihályi : Máramarosi Diplomák. — Vár. Reg. = Váradi Regestrom. — Szt. O. = Gróf Sztáray család oklevéltára. — Orsz. Lev. = Országos Levéltár. — Várm. jegyzk. = Szatmár vármegye jegyzőkönyve. — f. = fejezet. — U. o. = Ugyanott. — Kiss : Sz. ref. egyhm. t. = Kiss : Szatmári ref. egyházmegye története. = Forg. : M. H. = Forgách Ferencz : Magyar Históriája.

I. *Szatmár vármegye az Árpádok és az Anjouk alatt.* [1a]) Király : Dacia. Palmer : Nagybánya és vidéke. — [1b]) A. 11. f. — [2]) A 21. és 22. f. — [3]) Sárvármonostor. Lásd : K. O. I., 321. — [4]) Kozárokra vonatkozó emlékek : Kozárfalu K. O. I. 114 ; II. 64 ; I. 373. — [5]) Dr. Cs. D. : Hu. kora : I. 479.—[6]) Kozárdegyháza nevű templom Nagykárolyban. K. O. : I. 483 ; Z. O. II. 470. — [7]) Szir. Sz. V. : I. 3. — [8]) A honfoglalás történeti kútfői : 124. — [9]) U. o. : 174—180. — [10]) Dr. Cs. D. ; Hu. kora ; I. 487. — [11]) End. M. A. : 103. — [12]) K. O. : I. 188. és 209. — [13]) K. O. : II. Lásd a bevezetést Géresitől. — [14]) Wert. : M. Nemz. : II. 312. — [15]) End. M. A. : 529 ; F. C. D. V. 1., 156. — [16]) F. C. D. : V. 3., 280. — [17]) U. o. : V. 3., 317. — [18]) U. o. : V. 3., 455. — [19]) U. o. :

V. 3., 505. — 20) U. o. : VI. 1. — 21) U. o. : VI. 2. — 22) End. M. A. : 8. — 23) Mih. Már. Dipl. 17 ; K. O. : I. 291., 314. és 402. — 24) K. O. : II. 101. — 25) Wert. : M. Nemz. : I. 56. — 26) End. M. A. : 125. — 27) Wert. M. Nemz. : I. 213. — 28) K. O. : I. 2. — 29) K. O. : I. 3. — 30) F. C. D. : V. 2., 500 : Irinyi család oklevéltára. — 31) F. C. D. : V. 2., 557. — 32) K. O. : I. 15. — 33) K. O. : I. 20. — 34) K, O. : I. 66. — 35) U. o. — 36) U. o. — 37) U. o. — 38) U. o. — 39) U. o. — 40) U. o. — 41) K. O. : I. 72. — 42) K. O. I. 85. — 43) K. O. : I. 126. — 44) K. O. : I. 168. — 45) K. O. : I. 171. — 46) U. o. — 47) U. o. : I. 224. — 48) K. O. : I. 267. — 49) U. o. — 50) K. O. I. 287. — 51) K. O. : I. 291. — 52) K. O : I. 314. — 53) K. O. : I. 316. — 54) K. O. : I. 402. — 55) U. o. — 56) U. o. — 57) K. O. : I. 440. — 58) K. O. : I. 215. — 59) Z. O. : I. 610. — 60) Vár. Reg. 102. — 61) Vár. Reg. 183. — 62) F. C. D. : V. 2., 577. Irinyi család oklevéltára. — 63) F. C. D. : IV. 1., 167. — 64) Vár. Reg. 3. — 65) U. o. 58. — 66) U. o. 86. — 67) U. o. 102. — 73) U. o. 181. Pázsit község Szatmár közelében fekhetett. Erre mutat ezen város egyik utczájának neve : Pázsit-utcza, mely kelet-nyugoti irányu. Éppen úgy, mint az északi irányu Lázár-utcza Lázár községbe a mai Lázáriba vezet. — 68) Vár. Reg. 275. Katar, más néven Katol, Gilvágy és Majtény közelében fekhetett. Lásd : Dr. Cs. D. : Hu. kora 477. Gillyán, más néven Gellyénes, Zsadány mellett feküdt. Lásd Csánki 475. — 69) Vár. Reg. 295. — 70) U. o. 317. Tarcsa a mai Értarcsa Bihar megyében. — 71) U. o 319. — 72) U. o. 370. Ma Szabolcsmegyében fekszik Vaja mellett. 74) U. o. 183. Gernyezve, lásd Csánki idézett művét. Petus, ma talán Pettyén. — 75) End. M. A. : Status Regni Ungariae. — 76) K. O. I. 535. — 77) K. O. : I. 65. Vizsolyban és nem Visegrádon, mint Géresi írja. Lásd még Szt. O. : I. 57. — 78) Z. O. : I. 473. és 517. 79—) K. O. : I. 126. — 80) Z. O. : II. 266. Szt. O. : I. 205 ; I. 217. — 81) K. O. : I. 188. Szt. I. 226. — 82) K. O. : I. 315. — 83) K. O. : I. 315. — 84) K. O. : I. 466. Szt. O. : I. 530. — 85) K. O. : I. 517. — 86) K. O. : I. 535. — 87) K. O. : I. 579. — 88) K. O. : I. 2. — 89) Csupán a gróf Károlyi család oklevéltárának elején : 15 l. : magister Kopoz ; 17. l. : magister Martonos ; 20. l. : magister Cruciferorum ; 25. l. : magister Stephanus, fil. Comitis Pud ; 34 l. : magister Job ; 38. l. : magister Michael. — 90) Z. O. : I. 548. — 91) Z. O. : I. 577. — 92) Szt. O. : I. 327. — 93) K. O. : I. 291. és 314. — 94) K. O. : I. 359. — 95) K. O. : I. 359. — 96) K. O. : I. 532. — 97) K. O. : I. 556. — 98) K. O. : I. 558. és 593. — 99) K. O. : II. 69. — 100) K. O. : II. 97. — 101) K. O. : II. 128. — — 102) K. O : I. 171. — 103) K. O. : I. 215. — 104) K. O. : I. 267. — 105) K. O. : I. 321. — 106) K. O. : I. 466. — 114) K. O. : I. 473 — 115) K. O. : I. 487. — 116) K. O. : I. 492. — 117) K. O. : I. 503. — 118) K. O. : I. 507. — 119) K. O. : I. 514. — 120) K. O. : II. 66.. — 121) K. O. : I. 485. — 122) K. O. : II. 108. — 123) K. O. : II. 33. — 124) K. O· : 241. — 125) K. O. : II. 118. — 126) Ortvay : Geogr. Eccl. Hung. 665., 668. — 127) Monum. Vatic. — 128) Ortvay : Geogr. Eccl. Hung. — 129) K. O. : I. 2. — 130 Bonfin : K. O. : II. 193. — 131) K. O. : Bevezetés. — 132) K. O. : I. 483. — 133) K. O. : I. 561. — 134) K. O. : I. 167. — 135) K. O. : II. 39 — 136) K. O. : I. 420. — 137) Mih. : Már. Dipl. : 6. — 138) K. O. : K. O. : I. 63. — 139) Mih. : Már. Dipl. : 73. — 140) U. o. : 19. — 141) U. o. : 109. — 142) U. o. 114. — 143) A leleszi konvent eleuchusa. — 144) K. O. : I. 517. — 145) K. O. : I. 534. — 146) K. O. : I. 556. — 147) Szir. : Sz. V. : I. 82. — 148) Vár. Reg. 86. — 149) Vár. Reg. : 183., 295. és 317. — 150) Szir. Sz. V. I. : 86. — 151) U. o. : I. 86. ; F. C. D. : Index. — 152) Szir. : Sz. V. : I. 87. ; F. C. D. : Index. — 153) U. o. — 154) Z. O. : I. 473. — 155) K. O : I. 577. — 156) Szir. Sz. V. : I. 93 ; F. C. D. : Index. — 157) U. o. — 158) Szt. O. : I. 314., 327. — 159) Szir. Sz. V. I. 95. — 160) Mih. : Már. Dipl. : 6. ; Szir. Sz. V. : I. 95. — 161) K. O. : I. 517. — 162) Szir. Sz. V. I. 95. — 163) K. O. : I. 552. ; Szir. Sz. V. : I. 96. ; II. 33. — 164) U. o. ; Szt. O. : II. 256. — 165) Szir. Sz. V. : I. 127. — 166) U. o. : I. 92. — 167) Z. O. : I. 548. — 168) Z. O. : II. 304. — 169) Z. O. : II. 551. — 170) Szir. Sz. V. : I. 128. — 171) U. o. — 172) K. O. : I. 514. ; Szt. O. : II. 22. — 173) K. O. : I. 532. — 174) Szir. Sz. V. : I. 128. — 175) K. O. : 585. — 176) K. O. : I. 556. — 177) K. O. : II. 69. — 178) Szir. Sz. V. : I. 128. — 179) K. O. : II. 97. — 180) K. O. : II. 108. és 128. — 181) Szir. Sz. V. : I. 128. — 182) U. o. : I. 128. — 183) K. O. : I. 552. — 184) Szir. Sz. V. : I. 131.

II. *A Hunyadiak korától a vármegyei első jegyzőkönyv idejéig.* 1) Szir. Sz. V. : I. 150. — 2) Lásd Szatmár-Németi Monografiájában e város történetét. — 3) Palmer : Nagybánya és környéke : 32. — 4) Orsz. : Lev. : Fasc. 1035. Nr. 46. Dl. 18460., 18461. — Dr. Cs. R. : Hu. kora I. — 6) Decr. V. 1435. art. 1. — 7) Decr. VI. 1435. — 8) Várm. jegyzk. 1643. — 9) Decr. II. 1464. : 10. — 10) Decr. I. 1462. ; 1. — 11) Decr. II. 1464. : 7. — 12) Decr. VI. 1486. — 13) K. O. : II. 253. — 14) Decr. VI. : 60 ; Decr. V. 1504 : 2. De a nemesség beleegyezésével. — 15) Decr. VI. 1486. : 9. — 16) Decr. VI. 1486. : 8. — 17) Decr. V. 1481. : 7. — 18) K. O. : II. 200. — 19) K. O. : II. 395. — 20) K. O. : II. 486. — 21) K. O. : III. 41. — 22) K. O. : III. 44. — 23) K. O. : III. 144. — 24) K. O. : III. 100. — 25) Szir. Sz. V. : I. 46. — 26) Decr. VII. 1514. — 27) Decr. X. 1547. — 28) Decr. 1548. — 29) Decr. IX. 1546 : 32. — 30) 1548. : 19. — 31) 1554. : 16. — 32) 1567. : 24. — 33) 1548. : 70. — 34) Dr. Cs. R. ; Hu. kora : I. 502. ; Szir. Sz. V. : I. 96. és köv. — 35) K. O. : II. 260. — 36) K. O. : II. 400. — 37) Szir. Sz. V. : I. 128. — 38) K. O. : II. 521. — 39) K. O. : III. 22. — 40) K. O. : III. 27. — 41) K. O. : III. 58. — 42) K. O. : III. 189. — 43) K. O. : III. 219. — 44) Szir. Sz. V. : I. 128. — 45) U. o. — 46) U. o. — 47) K. O. : III. 22. — 48) K. O. : III. 27. — 49) K. O. : III. 219. — 50) K. O. : III. 314. ; Szir. Sz. V. : I. 131. 51) K. O. : III. 382 ; 52) Szirmay : I. 131. — 53) U. o. — 54) K. O. : III. 27. — 55) U. o. : III. 219. — 56) U. o. : III. 382. — 57) Decr. II. 1454 : 4. — 58) Const. St. et Ord. 1474. — 59) 1492 : Art. 1. 20. 21. — 60) Decr. III. 1498 : Art. 20. 22. — 61) Decr. II, 1495 : 35. — 62) K. O. III. 37. — 63) Szirmay : I. 45. — 64) K. O. : II. 504. — 65) Broderich : Narratio de proelio ad Mohács 53. 66. 67. l. Szirmay : I. 47. 48. — 66) Szirmay : I. 46. — 67) Orsz. levéltár : N. R. A. Fasc. 783. Nr. 11. — 68) Szirmay : I. 155. — 69) Szirmay : I. 49. — 70) Verancsics összes munkái : II. 39. — 71) Forgách F. Magyar Históriája : I. 2. — 72) Orsz. lev. N. R. A. Fasc. 783. Nr. 11. — 72) Istvánffi Szatmárt már 1535-ben nunitio recens exstructa-nak nevezi tévesen. — 73) Szamosközy Tört. Maradványai 319. l. K. O. — 74) Szirmay I. 49. — 75) U. o. — 76) U. o. I. 50. — 77) U. o. I. 50. — 78) Verancsics : II. 99. — 79) Forgách : VII. 159. — 80) Forgách : VIII. 172. XI. 228 ; Istvánffi XX. 245 ; Bethlen Farkas : III. 9. — 81) Forgách : XII. 230—231 ; Istvánffi XXI. 252—256 ; Bethlen : III. 15. — 82) Forgách XII. 233—234 ; Istvánffi : XXI. 258. Bethlen : IV. 15—17. — 83) Szirmay : II. 338. — 84) Bethlen : III. 30. — 85) U. o. : Forgách : XIII. 258. —

[86]) Forgách : XIV. 274 ; Istvánffi : XXII. 272 ; Bethlen : III. 30. — [87]) Forgách : XV. 283. Istvánffi: XXII. 277 ; Bethlen : III. 44. 45. — [88]) Istvánffi : XXII. 281 ; Bethlen : III. 46. — [89]) Szirmay : II. 168. — [90]) Forgách : XV. 285—288 ; Istvánffi : XXII. 278 ; Bethlen : III. 71. — [91]) Forgách XV. 288. 289 ; Istvánffi : XXII. 281—284. Verancsics : Lásd az 1564—65. éveknél. — [92]) Verancsics : 1566. év ; Bethlen : Historia Trans. II. 152 ; Istvánffy : XXIII. 303 ; Forgách : XVI. 341. — [94]) Palmer : Nagybánya és környéke : 251. l. — [95]) Forgách : XVII. 367. Istvánffi : XXIV. 309. 310. — [96]) Forgách : XVII. 368 ; Istvánffi : 310, 311. — [97]) Orsz. levéltár N. R. A. Fasc. 957. Nr. 45.

III. *A hitujítás.* [1]) Decr. III. 1498 : 20. — [2]) 1435 : 7. — [3]) 1498 : 69. t. e. —[4]) 1458 : 8. — [5]) Forg. : M. H. : 2. — [6]) U. o. : VIII. 172. — Istvánffy : XX. 245. — [7]) 1548 : 10. — [8]) M. N. Muzeum levéltára : 1337/I., 1337/II., 1337/III., 1337/IV., 1337/V., 1337/VI., 1337/VII., Fol. Lat. — [9]) Szir. Sz. V. : I. 13. — [10]) Kiss : A szatm. ref. egyhm. tört. — [11]) Várm. Lev. : 1642. Fasc 3. Actor. 13. — [12]) Várm. jegyzők : 1652. év. fol. 334. — [13]) U. o. fol. 35. — [14]) U. o. : fol. 315. és 316.

IV. *Bocskay, Bethlen és a két Rákóczy György kora.* [1]) Lásd a magyar törvénykönyvet : 1595. — [2]) Istvánffy : XXIX. 399. — [3]) Szir. Sz. V. : I. 53. — [4]) Bethlen : Hist. III. 364. — [7]) Szir. Sz. V. : I. 53. — 8) Várm. Lev. : 1602 Fasc. 1. Actor. 9. — [9]) 1597 : 36. — [10]) 1604 : 16. t. cz. — [11]) Vm. jegyzők : 1593. — [12]) Bethlen : VI. 140., 226., 229. — [13]) Vm. Jegyzk. : 1604. — [14]) Várm. jegyzők : 1605. év. — [15]) U. o. : — [16]) U. o. —. [17]) U. o. — [18]) U. o. [19]) U. o. — [20]) Szirm. : Sz. V. : I. 54. — [21]) Várm. jegyzők : 1605. év. —. [22]) U. o. : 1606. év. — [23]) Istvánffy : XXXIV. 521. Bethlen : Hist. VI. 511. — [24]) Istvánffy ugyan Dengeleghy Mihályt mond. De okmányaink Miklósnak nevezik. — [25]) Várm. Lev. : 1605. Fasc. 1. Actor. 16. et 17. — [26]) U. o. : 1608. Fasc. 1. Act. 26. : Fasc. 2. Actor. 2. anni 1611. — [27]) Várm. jegyzők. : 1607. máj. 8. — [28]) U. o. : 1610. okt. 12. — [29]) 1609 : 37. t. cz. — [30]) Várm. jegyzők. : 1612. év. fol. 331. — [31]) U. o. : 1668. év. fol. 248. — [32]) Magy. törvénytár : 1606. Litterae Boemorum, 6. pont. — [33]) Várm. Lev. : 1619. Fasc. 2. Act. 19. és 22. — [34]) U. o. : 1619. Fasc. 2. Act. 23. — [35]) U. o. : 1619. Fasc. 2. Act. 24. — [36]) U. o. : 1621. Fasc. 2. Actor. 25. et 27. — [37]) U. o. : 1621. Fasc. 2. Actor. 28. — [38]) Szirm. Sz. V. : II. 71. — [39]) 1622 : 29. t. c. — [40]) Várm. Levélt. : 1630. Fasc. 2. Act. 39. — [41]) U. o. : 1629. Fasc. 2. Actor. 35. — [42]) U. o. : 1629. Fasc. 2. Actor. 41. — [43]) U. o. : 1631. Fasc. 2. Actor. 51. ; Szirm. Sz. V. : I. 56. — [44]) U. o. : 1632. Fasc. 2. Actor. 53, 57, 64, 56, 59, — [45]) 1638 : 53. t. ez. — [46]) Várm. jegyzők. — [47]) U. o. — [48]) U. o. — [49]) U. o. — [50]) Várm. Levélt. : 1645. Fasc. 3. Act. 18. — [51]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Act. 21. — [52]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Nr. 29. — [53]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Nr. 30. — [54]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Nr. 34. — [55]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Nr. 16. [56]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Nr. 28. — [57]) 1647 : 20. t. c. — [58]) Várm. Lev. : 1645. Fasc. 3. Act. 35. — [59]) U. o. : 1645. Fasc. 3. Actor. 38. — [60]) Várm. Jegyzők. : 1646. fol. 33. — [61]) 1647 : 30. t. cz. — [62]) 1649 : 61. és 1655 : 42. t. cz. —

V. *A két Rákóczy György uralmának jellemzése.* [1]) Várm. jegyzők. : 1647. fol. 38. — [2]) U. o. : 1649. fol. 172. — [3]) Várm. Lev. : 1651. Fasc. 7. Nr. 4. — [4]) U. o. : 1649. Fasc. 5. Act. 62. — [5]) Szirm. Sz. V : II, 71 ; 1618 : 25. t. c. ; az 1627. és 1633. évi Leleszi Statuciók (373. és 374.) — [6]) Szalárdi ; Siralmas krónika : 230. — [7]) Az ecsedi vár inventáriuma. Berei József tulajdona, a ki Géresi Kálmán kéziratáról másolta le. — [8]) Szalárdi — [9]) K. O. : IV. 252.

VI. *A vármegye pusztulása* 1657—1711 [1]) Szalárdi : 297. — [2]) U. o. : 310—314. — [3]) U. o. : 330—332. [4]) U. o.: 338—339. — [5]) U. o. : 351—354 ; 357—362 ; 371. — [6]) Vármegyei levéltár : 1658. évi jegyzőkönyv. — [7]) U. o. : — [8]) U. o. : [9]) U. o. — [10]) Szalárdi : 406—411. — [11]) Várm. jegyzőkönyv : 1658. — [12]) U. o. — [13]) U. o. — [14]) U. o. : 1659. Fol. 21. és 22. — [15]) Szalárdi : 437. — [16]) Várm. jegyzőkönyv : 1660. Fol. 29. — [17]) U. o. : Fol. 33. — [18]) Szalárdi : 506—511. — [19]) Lásd Szatmár-Németi Monografiáját. — [20]) U. o. :Szalárdi: 620. — [21]) U. o. : 516, 598. — [22]) U. o. : 534—590 — [23]) U.o. : 595. — [24]) U. o. : 598. — [25]) U. o. : 610. — [26]) U. o. : 613—627. — [27]) U. o. : 619—622. — [28]) U. o. : 623. — [29]) U. o. : 624—627. — [30]) Várm. jegyzőkönyv : 1660. Fol. 35. — [31]) U. o. : Fol. 34. — [32]) Magyar Tört. Tár. XVI. 23. — [33]) Várm. jegyzők : 1664. Fol. 131. — [34]) U. o. : Fol. 132—139. — [35]) U. o. : Fol. 150. — [36]) Kiss Kálmán : A szatmári ref. egyházm. t. : 126. — [37]) Várm. jegyzők : 1668. Fol. 262. — [38]) Szirmay : I., 169—171. — [39]) Várm. jegyzők : 1670. Fol. 305, 306. — [40]) Országos Levéltár, Urbaria et Consc. Fasc. 47. Nr. 12. — [41]) Várm. jegyzők : 1670. Fol. 310. — [42]) U. o. : 1672. — [43]) U. o. : 1673. Fol. 34—44. — [44]) U. o. : 1678. Fol. 170. — [45]) Szatmár-Németi Monografiája. — [46]) Várm. jegyzők : 1681. Fol. 205. — [47]) Szirmay : I., 176. — [48]) Várm. jegyzők : 1686. Fol. 16. — Az adóbehajtásra nézve : 1685. Fol. 12 ; 1686. Fol. 15 Fol. 26. — [49]) U. o.: 1690. Fol. 100 és a köv. lapokon. — [50]) U. o. : 1690. Fol. 121. — [51]) U. o. : 1691. Fol. 123.Fol. 117.. — [52]) U. o. : 1692. Fol. 150. — [53]) U. o. : 9. kötet. Fol. 80. — [54]) U. o. : 1687. Fol. 31. — [55]) II Rákóczi Fer. Emlékiratai : 11. — [56]) Károlyi oklevéltár : V. 2.— [57]) II. R. F. Emlékiratai : 12. — [58]) U. o. : 12, 13. — [59]) U. o. : 14. — [60]) Károlyi Oklevéltár : V. 7. — [61]) II. R. F. Emlékiratai : 14—20. — [62]) Várm. jegyzők : 1703. Fol. 135. — [63]) II. R. F. Emlékiratai : 30, 31. — [64]) Károlyi Oklevéltár : V., 17. — [65]) U. o. : V., 33. — [65]) U. o. : 23. — [66]) U. o. : V. 405—436. — [67])II. R. F. Emlékiratai : 43. — [68]) U. o. : 37. — [69]) Várm. jegyzők : 1705. Fol. 162. — [70]) U. o. : 1705. Fol. 177. — [71]) II. R. F. Emlékiratai : 18, 38, 40, 88—90. stb. — [72]) Várm. jegyzők : 1705. Fol. 204—217. — [73]) U. o. : 1705. Fol. 162. — [74]) U. o. : 1705. Fol. 189. — [75]) U. o. : Fol. 177. — [76]) U. o. : 1711. — [77]) II. R. F. Emlékiratai : 288—291. — [78]) U. o. : 291—293. — [79]) U. o. : 295—297. — [80]) Gróf Károlyi Sándor önéletírása, II. 420—424. — [81]) Thaly jegyzete II. R. F. Emlékirataihoz : 294. — [82]) II. R. F. Emlékiratai : 295., 296. — [83]) „Az Ujság" „Szamos" jan. 19. — [84]) Szirmay I. 63.

VII. *A telepitések kora.* 1711—1825. — [1]) K. o. : IV. 204. — [2]) K. o. : IV. 369. — [3]) K. o. :

— [82]) II. R. F. Emlékiratai : 295., 296. — [83]) „Az Ujság„ „Szamos„ jan. 19. — [84]) Szirmay I. 63.

VII. *A telepitések kora.* 1711—1825. — [1]) K. o. : IV. 204. — [2]) K. o. : IV. 369. — [3]) K. o. :

IV. 346. — [4]) V. Lev. — [5]) Éble : Gr. Károlyi Ferencz és kora : I. 85—87. — [6]) A szatmári püspöki egyházmegye évkönyve 1904. — [7]) U. o. : 153. — [8]) Kiss : A szatmári ref. egyházmegye története : 458. — [9]) A szatmári püspöki egyházm. tört. : 173. — [10]) Kiss : A szatmári ref. egyházm. tört. : 421. — [11]) U. o. : 736. — [12]) U. o. : 679. — [13]) A szatm. püsp. egyhm. tört. : 130. — [14]) U. o.: 145. — [15]) U. o. : 142. — [16]) Schematismus Eleri Munkácsiensis adannum 1899. — [17]) Vármegyei jegyzőkönyv : 9. kötet. Fol. 80. — [18]) Gr. Károlyi Fer. és kora : I. 88. — [19]) Várm. jegyzők : 1830. v, 408. sz. — [20]) Országos Levéltár, Királyi könyvek : XXXIII. 111 ; 1655. évi 27. artic. — [21])

Brevis notitia fundationis Koriatovich. Pars I. Pag. 83. — [22]) U. o. : II. 97—108. — [23]) U. o. : II. 118. — [24]) Gr. Károlyi Ferencz és kora : 198—257. — [25]) U. o. : 257—275. — [26]) U. o. : 148. — [27]) U. o. : 151 ; Szír. Sz. V. : II. 49—57. — [28]) Szatmár-egyházm. irattár : 1755. nov. 20. — [29]) Szatmár Vármegye jegyzőkönyve : 1718. év, fol. 24, 28, 31. — [30]) U. o. : 1724. év. fol. 80. — [31]) U. o. — [32]) U. o. — [33]) U. o. — [34]) U. o. : 1737. év, fol. 2. — [35]) U. o. : 1738. év. — [36]) U. o. : 1732. év, fol. 29. — [37]) Éble : Gróf Károlyi Ferencz és kora. — [38]) Várm. jegyzők : 1735. év, fol. 107. — [39]) U. o. — [40]) U. o. : 1739. év, fol. 109. — [41]) U. o. : 1738. év, fol. 254. — [42]) U. o. : — [43]) U. o. : 1742. és 1744. év. — [44]) U. o. : 1742. év. — [45]) U. o. : fol. 87. — [46]) Szir. Sz. V. I. 66. — [47]) Szatm. várm. jegyzők : 1742. fol. 9. és 34. és köv. — [48]) U. o. fol. 34. — [49]) U. o. fol. 27. — [50]) U. o. : 1744. év, fol. 34. — [51]) U. o. : 107. lap. — [52]) Várm. jegyzők : 1744. Szir. Sz. V. : I. 67. — [53]) Szír. Sz. V. I. 69. — [54]) Várm. Levéltár : számozatlan. Dr. Illésy : Nemes. összeírás. — [55]) Várm. Jegyzőkönyv : — [56]) U. o. — [57]) U. o. : 1744. év fol. 58. — [58]) Szir. Sz. Vi I. 69. — [59]) Szír. Sz. V. : II. 70. — [60]) K. o. : IV. 470. — [61]) Várm. Jegyzőkönyv : 1745. év. fol. 61. és köv. — [62]) U. o. : 1742. évi fol. 159. — [63]) U. o. : 1749. fol. 61. — [64]) Kiss : A szatm. reform. egyhm. története 163—164. — [65]) A szatm. rk. egyházmegye irattára : 1768. márcz. 17. — U. o. Protoc. Dioec. Agriensis. 1769. febr 10. — U. o. : Helyt. Tanács.: 4377—1770. — U. o. : Helyt. Tanács : 5190—1770. — [66]) A szatmári püsp. egyhm. története. — [67]) Várm. jegyzőkönyv : 1780. jún. 5. Leiratok. — [68]) U. o. : 1781. évi 47. sz. 1783. év, 27. és 29. lap ; 1784. év, 21, 23, 5, 30. 49. lapok. — [69]) Jékei család levéltára : A vármegyei tisztviselők lajstroma. — [70]) Várm. jegyzőkönyv : 1790. évi 1162. sz. — [71]) U. o. : 1790. évi 1000. és 1182. sz. — [72]) U. o. : 1791. évi 430. sz. — [73]) U. o. : 1793. évi 831. sz. — [74]) U. o. — [75]) U. o. : 1794. évi 1666. sz. — [76]) U. o. : 1794. évi 1709. sz. — [77]) U. o. : 1811. évi 1579. sz. — [78]) U. o. : 1799. évi 1683. sz. — [79]) U. o. : 1807. évi 488. sz. — [80]) U. o. : 1811. évi 484. sz. — [81]) U. o. : 1811. évi 1490. sz. — [82]) U. o. : 1811. évi 501. és 1071. sz. — [83]) U. o. : 1811. évi 1760. sz. — [84]) U. o. : 1806. évi 1914. sz. — [85]) U. o. : 1795. évi 1899. sz. ; 1797. évi 587., 651. és 652. sz., 1798. évi 2. ; 1800. évi számtalan ügyirat ; 1801. évi 1184. sz., az 1805. évi deczember 9-i és 17-i végzések ; az 1806. évi 430. sz : az 1812. évi 1245. és 1673. sz., az 1813. évi 864., 869., 1653., 1728., 1729., 2153. sz. — [85]) U. o. : az 1814. évi 1. sz. — [86]) U. o. : az 1814. évi 81. sz. — [87]) U. o. : az 1811. évi 2663. sz. — [88]) Lásd a [84]) alatti számokat. — [89]) U. o. : az 1814. évi 2502. sz. — [90]) Bagdány Mihály : Érzékeny rajzolatok a Szatmár vidékén uralkodott 1817. esztendei szörnyü éhségről. Várm. Jegyzőkönyv : az 1817. évi 1699. és 1766. sz. — [91]) Szirmay : Sz. V. t. : I., 31—33. Magda Pál : Magyarország Leirása. 1819. év. 438—449. — [92]) Várm. Jegyzőkönyv : 1811. évi 1745. sz. — [93]) U. o. : 1828. évi 3378. sz. — [94]) U. o. : az 1812. évi 1249. sz. — [95]) Bedsula : Klobusiczky Péter élete. — [96]) Szirmay : Sz. V. t. : I. 194.

VIII. *Az alkotmányos küzdelmek kora* 1825—1848. [1]) Várm. jegyzőkönyv : 1822. évi 2744. és 2745. sz. — [2]) U. o. : 1825. évi 1816. sz. — [3]) U. o. : 1825. évi 1817. sz. — [4]) U. o. : 1825. évi 1818. sz. — [5]) U. o. : 1827. évi 3057. sz. — [6]) U. o. : 1830. év január 18-i határozat. — [7]) U. o. : 1831. évi 29. sz. — [8]) Várm. Levéltár : 1832. év, szám nélkül. — [9]) Várm. Jegyzőkönyv : 1833. évi 83. sz. — [10]) U. o. : 1833. évi 890. és 892. sz. — [11]) U. o. : 1834. évi 6. sz. — [12]) U. o. : 1837. évi 1240. sz. — [13]) U. o. : 1837. évi 1235., 1236. és 1239. sz. — [14]) U. o. : — [15]) U. o. : 1843. évi 2071. sz. — [16]) U. o. : 1843. évi 2490. sz. — [17]) U. o. : 1843. évi 2754. sz. — [18]) U. o. : 1844. évi 627. sz. — [19]) U. o. : 1845. évi 1442. és 1538. sz. — [20]) U. o. : 1846. évi 1958. sz. — [21]) U. o. : 1812. évi 1768. sz. — [22]) U. o. : 1842. évi 3565. sz. — [23]) U. o. : 1846. évi 1959., 1960. ; 1847. évi 2054. sz.

IX. *A szabadságharcz és a kiegyezés.* [1]) Vármegyei jegyzőkönyv : 1848. évi 2415. sz. — [2]) Május 8-i törvényszéki ülés ; 123. sz. — [3]) 1534. sz. — [4]) 1540. sz. — [5]) 1562. sz. — [6]) 1642. sz. és 1738. sz. — [7]) 2408. sz. — [8]) 2407. sz. — [9]) 2430. sz. — [10]) 2420. sz. — [11]) 2409. sz. — [12]) 2431. sz. — [12]) 2431. sz. — [13]) 2951. sz. — [14]) 3002. sz. — [15]) 3004. sz. — [16]) 2988., 3130. és 3135. sz. — [17]) 3128. sz. — [18]) 3149. sz. — [19]) 3551. sz. — [20]) 1849. évi 2124., 2158. és 2173. sz. — [21]) Palmer : Nagybánya és környéke : 64. — [22]) 1848. évi 3408. sz. — [23]) 1848. évi 3409. sz. — [24]) 1848. évi 3165. sz. — [25]) Palmer : Nagybánya : 65. — [26]) Vármegyei jegyzőkönyv : 1848. évi 3844. sz. — [27]) 1848. évi 3846. sz. — [28]) 1848. évi 3913. sz. — [29]) 1848. évi 3887. sz. — [30]) Palmer : Nagybánya : 66. — [31]) 1849. évi 267. sz. — [32]) 1849. évi 484. sz. — [33]) 1849. évi 1333. sz. — [34]) 1849. évi 1480. sz. — [35]) 1849. évi 120. sz. — [36]) 1849. évi 1796. sz. — [37]) 1849. évi 1483. sz. — [38]) 1849. évi 1585. sz. — [39]) 1849. évi 3087. sz. — [40]) 2929. sz. — [41]) 2656. sz. — [42]) 2947. sz. — [43]) 2959. sz. — [44]) 3089. sz. — [45]) 3404. sz. — [46]) U. o. — [48]) Szatmármegyei igazolt honvédek névsora. — [48]) Az 1860. és 1861. évi vármegyei jegyzőkönyvek. — 4[49]) Jékey Móricz és Zsigmond levéltárából.

* * *

A negyvenes évektől a mai napig terjedő korszak viszonyait kevesen ismerik jobban a vármegyében, a Domahidyaknak köztiszteletben álló senioránál, Domahidy Istvánnál, a ki rendelkezésünkre bocsátotta a következő kis korrajzot, melyet a kor jellemzéséül függelékként közlünk.

Társadalmi viszonyok a negyvenes évektől.

E sorok írója azon számra már kevés politikai és társadalmi tényezők közé tartozik e vármegyében, a kinek az 1840-es évektől kezdve a jelen időkig éber emlékezetében vannak e változatos korszak alkotásai, rombolásai, a hajdani Karok és Rendek, később, 1848 után a polgártársak átalakulásai, azok szenvedélyei, kedvtelései, a kor igényeitől követelt munkálkodásai, jellegzetes ünnepségei, — árny- és fényoldalai. — Midőn tehát e vármegye több mint félszázados társadalmi életét dióhéjba szorítva följegyezzük, nem térhetünk ki az elől, hogy rövid vázlatokban politikai és történelmi vonásokra is ki ne terjeszkedjünk.

Szatmár vármegyének régi nemessége és a nemesek között az értelmisége — az úgynevezett középosztály — száma révén, az ország első vármegyéi között foglalt helyet, a honalapító Árpádtól máig, és társadalmi életét füszeressé tette, hogy a középosztályt alkotó birtokosok, illetőleg családi törzsek között nem volt nagy különbség az ősi birtokok birtoklásában. Igy tehát egymással szemben semmiben sem gyakorolhatván fölényt, csaknem egy törzs gyermekeiként tekintették egymást s bár általános jeligéjük a nagyzolást kerülő egyszerűségükben az volt, hogy a nemzet nyelvében él és domborítja ki jellegét, munkáikban, szenvedélyeik gyakorlásában, társadalmi kedvteléseikben, sőt modorukban és dialektikus kifejezéseikben is csak annyiban különböztek egymástól, a mennyiben a vármegyét átszelő vizek, a határait jelző hegyek, az ér, a nyiri homokdombok széleiben és között ezer évek előtt megtelepedtek.

Az erdőhátiak és tiszavidékiek egészen más modorban éltek és vezették háztartásaikat ; más társadalmi szenvedélyeik voltak és más hanglejtéssel beszéltek, mint a nyiriek. A nagybánya-vidékiek, kulturális és gazdasági érdekeik következtében, nem az eke szarvára, de az ércz és a fa előállítására fektetvén a súlyt, lekötött helyzetüknél fogva s a távolság miatt, csak ritkán vehetnek részt a vármegye belső társadalmi életében. Igy tehát a Szamos—Krasznaköz és a Nyir alkották a társadalmi élet zömét mindaddig, míg a vidékeket behálózó vasúti vonalak ez idő szerint már perczekre kiszámítva hozhatják össze a társadalmat bár melyik részén a vármegyének. — Azonban már a rendi korszakban éppen úgy, mint később, az előjogokat lerombolt időkben, nagy érdeklődéssel gyűltek össze a közgyűlésekre a vármegye közigazgatási viszonyainak rendezésére.

1840-től 1848-ig a középosztály, illetőleg a nemesség egy részének lelkébe már bevilágított az új kor szelleme, és a Kölcsey, Széchenyi, Wesselényi, Nagy Pál arczképei lettek az úri házaknál az újkor politikai fogalmainak czímerei, és megyei közgyűléseken éppen úgy, mint a követek választásainál is, a nevezett vezérférfiak korszellemtől áthatott hívei csakhamar megalkották az ellenzéket, szemben a semmi újításra nem hajlandó konzervatív párttal, melylyel már az 1845-ik évtől kezdve, erős politikai harczokat vívtak, a mint az bővebben meg van írva e munka történeti részében.

A Kölcsey, Wesselényi és Széchenyi korszakában lélekemelőbb és tanulságosabb volt egy-egy megyei generális közgyűlés, mint akár a mai országgyűlési tanácskozás, mert, a mint azt a jelen kor kiváló férfiai is elismerik, a szellem ereje és az okoskodás fegyelmezettsége tekintetében a régi táblabírák felülmulták korunk alakjait. E vármegyében a régi középosztály, bár sokáig helyt állott az idők viharában, és egy része daczolt is az újításokkal, de mikor az új rend megtörte hatalmát, a korszellemtől vezetett megyék elé zátonyokat nem állított. Kölcsey és Wesselényi e vármegyében számos agyban gyújtott világosságot, habár nekik és híveiknek nem csekély fáradozásukba került a rendeket kivezetni az ó-konzervativizmus útvesztőjéből.

A szabadságharcz után.

Az önvédelmi harcz szomorú és gyászos kimenetele egy testté forrasztotta társadalmilag e vármegye értelmiségét. A vármegye intelligencziája, a passiv resistentia e korszakában, minden alkalmat fölhasznált arra, hogy a népben a jobb jövő reményét ápolja. A társadalom tömörítése szempontjából visszavarázsolták a régi patriárchális összejöveteleket. Szatmár vármegye közép-osztályát mindenkor az őszinte szívből eredő vendégszeretet jellemezte. A számtalan névnap, a vadászati és agarászati ünnepségek mind ennek adtak táplálékot és kifejezést. Félszázaddal ezelőtt még, napokig tartó vadászatokat folytattak a rengeteg erdőkben és ha őszszel az Erdőháton megfújták a vadászkürtöt, a nagykiterjedésü gombási erdőkön át az avasi hegyekig üldözték a nyúlakat, rókákat őzeket, vadsertéseket és medvéket, s mert alig volt istálló, melyben vadászlovak készen nem állottak, már szeptember hó végétől februárig, a vármegye síkjain és nyirségen egymást érték az agarászatok, melyekre az óvári agarász-király, Recsky Bandi is gyakran lerándult Hevesből. Nyáron át a Tisza, Szamos, Túr és Kraszna folyókban halászatokat és rákászatokat rendeztek. Mind ezen összejöveteleknek természetesen nagy lakoma lett a vége. Tizenöt, húsz kocsival indúlt a társaság arra a helyre, a hol a közös összejövetel ki volt jelölve és a fiatalság lóháton kisérte a korosabbakat és a hölgyeket. A közbeeső falvakban vagy városokban tüntetőleg megállapodtak, kitartásra, reményre buzdítva a népet és aztán tovább vonultak énekelve, hogy : ,,Boldog az, a ki tűr. — A ki igazán tűr.

—Tűr, Teleki, Kossuth. Hozza el a vasút. — Éljen Garibaldi!“ — Minden vidéken kikeresték egy-egy házigazdának a nevét, követelve tőle, hogy vagy névnapját tartsa meg, vagy keressen más czímet a közös összejövetelre, mert a vidék népével akarnak érintkezni. Számos ily esetben az önkényuralom előbb katonaságot, később csendőrséget rendelt ki e társaságok szétkergetésére; ezeket azonban az ily czélra kiküldötteket maguk közé vették és nem bocsájtották el őket az ünnepségek befejeztéig. Természetes, hogy a tömérdek buzdító szónoklat és a jó bor is megtette a hatását és az ily portyázó zsandár-csapat akárhányszor azon vette magát észre, hogy versenyt fújja a „rebellis“ társasággal azt a közismert nótát, mely úgy kezdődik, hogy „Mégis hunczut.“

A szatmármegyei társadalmi életet még szorosabb összetartásra kényszerítette az, hogy alig volt ház, vagy oly család, melynek e vármegyében történelme van, a hol ne lett volna több martirja az önvédelmi harcznak elrejtve, s mert az üldözések folyvást tartottak, állandó összeköttetést kellett fentartaniok, hogy ezek biztonságban legyenek. 1860-ig még társadalmi intézmények sem voltak a vármegyében. Egyedül az 1848-ik évben keletkezett védegylet hölgyei alakítottak nőegyletet, melyet a társadalom kegyeletes ünnepségekkel támogatott. Rendeztek Széchenyi-, Kazinczy-, Kölcsey-ünnepségeket, szobrokat állítottak fel, hogy azokat ezrekre menő tömeg jelenlétében leleplezzék; műkedvelői előadásokat tartottak, melyeken a vármegye színe-java jelent meg. Kaszinó volt Nagykárolyban, Szatmáron és Bányán, melyekbe számra kevesebb lapok jártak akkortájt, mint ma, egyes házakhoz. A Kendék, Kovátsok, Ujfalussyak, Domahidyak, Jékeyek, Szögyényiek, Szaláncziak, Mikolayak, Maróthyak, Péchyek, Szabók, Kerekesek, Vécseyek, Karacsayk, Kölcseyek, Mándyak, Szeőkék, Ilosvayak, Szerdahelyiek és mások társadalmi gyűlőhelye volt az évnek július és augusztus havában, az akkor még kezdetleges állapotu bikszádi fürdő. Búcsújáró helyhez hasonlított ez, mert minden család társzekerekkel utazott oda, s megérkezésük után azonnal hozzáfogtak a szabad konyhák fölállításához, melyeken aztán nyárson sütötték a vadakat és baromfiakat. Több ízben a közös ebédeken olyan jó kedvvel mulattak, hogy egy-egy kis hordó bort öntvén a bikszádi szénsavas ásványvízbe, az oláhok még másnap is édesdeden nyalogatták a boros vizet. Szóval, ez a kor felejthetetlen és soha többé annyira össze nem forrasztható társadalmat alkotott e vármegyében.

Minden korszak társadalmának megnyilvánúltak sajátszerű kifejezései. 1861-ben egy röpke fény vonúlt át politikai láthatárunkon. Ferencz József elrendelte a magyar képviselőház összehívását. A baktertől a papig, a proletártól a legelső magyar főúrig, tehát gróf Károlyi György 1861-ben kinevezett főispánig, mindannyian kócsagtollas kalpagokban, tetőtől-talpig magyar ruhákban, a régi kétgarasoshoz hasonló sarkantyús taréjú csizmákban választották meg első sorban a tiszti kart, később az országos képviselőket. A hölgyek nemzeti díszbe öltöztek; a párták, pruszlikok, aranyos főkötők csillogtak. Akkor még az is párbajra adott okot, ha egy tánczvigalom alkalmával a tánczrendbe a fiatalság egy része keringőt akart beékelni. Szóval: a vármegye nemzeti díszbe öltözve tüntetett a csak tizenegy hóig tartott látszólagos alkotmányosság mellett. Ez időtájt még a verebek is magyarúl csiripeltek, míg aztán ismét a szenvedőleges ellenállás talajára kellett helyezkedniök. — Egyetlen intézményt azonban alkottak, a megyei gazdasági egyesületet, mely 1867-ig fűszeresítette a vármegye gazdasági életét. Részint politikai, részint kulturális érdekekből, azon a jogczímen: hogy fejleszteni akarják a gazdasági viszonyokat, évenként többször összejöttek, s ott állapították meg jövőbeli maguktartását politikai, társadalmi írányban egyaránt, míg végre az 1867-ik év új világot teremtett mind a politikai, mind a társadalmi életben. Az alkotmányos korszak.

Szatmár vármegyében is újból forrni és lüktetni kezdett az élet. A vármegye társadalmi és politikai tekintetekből két erős pártra szakadt. A tisztújítások és képviselőválasztások nagy küzdelmekkel, de mindig nemes küzdelmekkel jártak azon időktől máig.

A kultura azóta bevetette fényét a kunyhók falai közé éppen úgy, mint a palotákba. Gyárak kéményei füstölögnek a vármegye területén, vastestű hídak vezetnek át a folyókon, szerte vagdalták a vármegye vidékeinek talaját a vas- és csinált útak. Míg Szatmár és Nagykároly városokban a hatvanas évek elején csak egy-egy kaszinó látta vendégűl a városnak és vidékének értelmiségét, ma Szatmáron, Károlyban és Bányán úri, polgári, kereskedelmi kaszinók, katho-

likus és protestáns legényegyletek, Széchenyi-, Kölcsey-körök, tűzoltó- és dalosegyletek, gazda- és szoczialista-körök és egyesületek középpontjai szórakoztatják és művelik a társadalmat, habár az itt vázolt régi, élvezetes társadalmi egyértelműség, a valódi patriarchalis, ősi egyszerűségben nyilvánuló meghamisíthatatlan őszinte bizalom, az érzelmi, baráti és rokoni összeköttetések, a fényes társadalmi összejövetelek, névnapok, társas-vadászatok, halászatok, — kivéve a ló- és agarász-versenyeket, melyek ma is összehozzák évenként a vármegye társadalmának kiválóságait, — mind szűkebb körbe zsugorodtak össze.

Jellemző vonás, hogy e vármegye százados jellege lévén a minden fényűzést kizáró egyszerűség és fesztelenség, a társas összejövetelek alkalmával soha sem nagyzolt, hanem ősi szokás szerint, minden úri család házából telt ki az, a mivel vendégeit szívesen láthatta. Ennek köszönheti azután, hogy az utolsó félszázad válságos viszonyai között is, jó részben meg tudta tartani ősei birtokát.“



Gróf Károlyi György.

(A család birtokában levő festmény után.)

AZ UTOLSÓ NEGYVEN ÉV TÖRTÉNETE.

A kiegyezéstől, napjainkig terjedő negyven év, a vármegyei önkormányzat és közigazgatás történetének egyik legmozgalmasabb korszaka.

Az 1848. XVI. törvényczikk átalakította ugyan az ősi rendi vármegyét, de végleges rendezését a következő országgyűlésre hagyta. Az 1848-iki nagy átalakulás nem vethetett mélyebb gyökeret a vármegyében, mert csakhamar elnyomta a fegyverzaj, majd a szabadságharczot követő önkényuralom, a vármegyei önkormányzatot hosszú időre száműzte a közigazgatás teréről. A kiegyezést követő korszak feladata volt, hogy az ősi vármegyét, a régi közigazgatást, a változott alkotmányos viszonyokhoz képest átalakítsa, abba beilleszsze, s ezáltal a vármegyei közigazgatás jövő fejlődését biztosítsa.

Közvetetlen a kiegyezés után meg is kezdődött ez a munka, fent az országgyűlésen s itt a vármegye székházában és azóta szinte szakadatlanul tart. De mind a törvények, mind a kormányrendeletek végrehajtása elsősorban a vármegyei önkormányzat dolga lett s így a vármegye közönségére hárúlt a feladat, hogy az önkormányzat és a közigazgatás fejlesztése érdekében tett intézkedéseket a gyakorlati életbe átvigye, azoknak eredményéről, jelentőségéről meggyőződést szerezzen, aggodalmainak kifejezést adjon, esetleg a törvényhozás és a végrehajtó hatalom figyelmét egyes intézkedésekre irányítsa.

Megfelelt-e ennek a feladatnak Szatmár vármegye közönsége, arról négy évtized története ád számot. Négy évtized munkássága, küzdelme és eredménye fekszik előttünk. Krónikásának feladata, hogy a lefolyt évtized eseményeiről hű képet fessen, azokból a tanulságot levonja, de még nem lehet rendeltetése, hogy azoknak bírálatába bocsátkozzék.

Hiszen ez a korszak még nem zárult le előttünk, azok a férfiak, a kik a lefolyt negyven év alatt a vármegye sorsát intézték, annak közéletében vezérszerepet játszottak, még nagyrészben életben vannak, így még a teljes embert nem láthatjuk előttünk, de ha vannak is közöttük, a kik elköltözködtek az élők sorából, vagy félrevonulva letüntek a közszereplés teréről, azokról sem mondhatunk ma még bírálatot, midőn az események sokkal közelebb állanak hozzánk, semhogy képesek volnánk, hatásuk alatt, elfogulatlanságunkat megőrizni.

Nem is lehet tehát a czélunk, hogy a lefolyt négy évtizedre kiterjedőleg teljes korképet tárjunk olvasóink elé, csak röviden fogjuk vázolni az eseményeket, különösen a vármegyei közigazgatás fejlődését, de ha itt-ott politikai kérdéseket is érintünk, azokra is csak annyiban terjeszkedünk ki, a mennyiben Magyarország történetével összefüggésben állanak.

* * *

A második felelős miniszterium megalakulásával Deák Ferencz nagy műve befejezés felé közelgett. Az országgyűlésen ugyan még hónapokon át folyt a vita a törvényjavaslatok felett, melyekből uj alkotmányunk lett, de azok, a kik a monarchia sorsát intézték, belátták, hogy Magyarország csak alkotmányos úton kormányozható. Áttekintés.

A kiegyezés megalkotója a jogfolytonosság elvét tűzte ki maga elé ; a vármegye közönsége is ezen az alapon állott, ennek adott kifejezést gróf Károlyi

György, az újonnan megalakult kormány előterjesztésére állásában megerősített főispán is, midőn az 1861. évi vármegyei bizottság tagjait 1867 május 1-re közgyűlésre hívta egybe, hogy megválaszthassa az alkotmányos tisztikart és átvegye a vármegyei közigazgatás és törvénykezés vezetését.

Az első közgyűlés.

Közel hat évi szünet után, május 1-én látták viszont az 1861. évi bizottsági tagok egymást a vármegye székházában.

Az egybegyűlteket báró Uray Endre, az 1861.-ben megválasztott II. alispán üdvözölvén, indítványt tett, hogy ősi szokás szerint küldöttségileg hívják meg a főispánt a közgyűlésre. Ez a szokás utóda, Ujfalussy Miklós főispánsága alatt is megmaradt, csak később szorítkozott bizonyos ünnepélyes alkalmakra.

Gróf Károlyi György főispán, elfoglalván az elnöki széket, lelkes hazafias beszéddel nyitotta meg a közgyűlést, melyre a gyűlés nevében, a vármegyétől 1861-ben aranytollal kitüntetett Luby Zsigmond főjegyző válaszolt, majd Domahidy Pál bizottsági tag fejezte ki az alkotmányos átalakulás fölötti örömét.

Ezután a főispán a belügyminisztertől küldött minta szerint, a közgyűlés előtt letette az esküt, majd felolvasták a miniszteriumnak a vármegye közönségéhez intézett leiratát, a mely tudatja a kormány átvételét s hangsúlyozza a vármegye közönsége előtt, hogy az átalakulás korszakában különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a bírák megválasztásában a közélet és közigazgatás kívánalmainak megfelelő szigorú eljárás gyakoroltassék, hogy az a kibontakozás terén eredményes és a nagykorú nemzethez méltó legyen.

E leíratra Domahidy Ferencz, — a balközép egyik tekintélyes tagja, — az alábbi indítványt ajánlotta elfogadásra: ,,Jelentse ki a bizottmány, hogy jelenleg sem tagadhatja meg azon elveket, melyeket 1861. évben vallott és több határozataiban kifejtett, a midőn kiindulási alapúl az 1848-iki törvényeket, a jövőre nézve pedig az 1861-iki országgyűlés második felíratának elveit fogadta el; — s így, bárha egyrészről az alkotmányos fordulat benne némi reményt keltett, más részről azon fájó érzelmet sem nyomhatja el, mely az által keletkezett, hogy ezen alkotmányos fordulat azon felíratban kifejtett elvek mellőzésével s az ősi alkotmány lényeges részének feláldozása után idéztetett elő. Ebből kifolyólag jelentse ki, hogy az alap, melyen a miniszterium áll, t. i. a hatvanhetes bizottságnak országgyűlésileg elfogadott munkálata, a haza jövőjére nézve aggodalmakat kelt benne, s nem olyan, mely helyeslését bírná. Bár szigorú alkotmányos érzelménél fogva tisztelni fogja azt, mihelyt törvénynyé lesz, s így a miniszteriumnak is mind azon lépéseiben, melyek az alkotmány visszaállítására, s törvények érvényének fentartására vezetnek: hatásköréhez mérten támogatni kész leend. De jelentse ki azt is, hogy kötelességének tartja az alkotmány sérthetetlensége s a törvények megtartása felett őrködni még a miniszterium ellenében is, ha a tények úgy követelnék. Jelentse ki továbbá, hogy kötelességének fogja ismerni oda hatni, hogy a hatvanhetes munkálat azon pontjai, melyek a gyakorlati alkalmazás által hazánk érdekeivel ellentéteseknek s károsoknak bizonyúlnának be, alkotmányos úton mielőbb megváltoztassanak, azon pontjai pedig, melyek az örökös tartományokkal való kölcsönös egyezkedés alapjáúl szolgálnak, az ország érdekeinek megfelelőleg s előnyére intéztessenek el. Jelentse ki végre azt is, hogy a czentralizáczió törekvéseinek teljes erejéből ellene áll s a megyék autonomiájának fentartása végett minden lehetőt, — a törvény korlátain belől, — elkövetni kész leend. Ezen határozat a szokott úton a többi köztörvényhatóságokkal közöltessék.“

Ez indítványnyal szemben Ujfalussy Miklós bizottmányi tag szólalt fel és kijelenti, hogy minek utánna a jelen felelős miniszterium tagjai, — köztudomás szerint is — oly egyének, kiknek bebizonyúlt hazafiságukban kételkedni nem tud, s kik az országgyűlés mindkét háza, vagyis az ország többsége által hozott, jelenleg már is morális erővel bíró s nemsokára törvénynyé emelkedő határozata alapján léptek a kormányra és most első tettükkel is az alkotmány sorompóit, a megyei közgyűlés termének oly epedve várt megnyitását eszközölték, s kiknek eddigi működésükért továbbá nem hogy bármi kis részben is szemrehányást nem tehet, sőt csak elismerést szavazhat: kénytelen azon ellenindítványt terjeszteni a megyei bizottmány elébe, miszerint a mondottaknál fogva méltóztassék ezt fontolóra venni és a jelen önzéstelen hazafias magyar kormány irányában bizalmát felíratilag kifejezni s e tényt jegyzőkönyvileg is megörökíteni.

Az ellentétes indítványok szavazásra bocsáttatván: 299 szavazat közül 165 a Domahidy Ferencz, — 134 az Ujfalussy Miklós indítványát fogadván el, — 31 szótöbbséggel a Domahidy Ferencz indítványa fogadtatott el.

Ezután elhatározta a vármegye bizottmánya, hogy addig, míg a minisztérium a tiszti létszámot és fizetéseket véglegesen szervezné, az 1861. évi létszámot és fizetéseket tartja fenn, s elhatározta továbbá, hogy Nagykároly városra nézve, míg a város rendezett tanácsúvá szerveztetnék, a város területére nézve egy külön „központi" főszolgabírói hivatalt állít fel; a főszámvevői halmozott ügyvitel lebonyolításához egy alszámvevői állást is szerveztek.

Majd báró Uray Endre 1861-iki másodalispán, — minthogy az akkori tisztikar a hatalom parancsszavára szüntette meg működését, — felhasználja az alkotmányos alkalmat és a bizottmánynak most jelenti be az 1861-iki tisztikar lemondását. — A bizottmány volt tisztikarának hazafias magatartásáért elismerését jegyzőkönyvileg megörökítvén, a tisztikar újból való megalakítását tűzte napirendre és a választás idejére a rend és biztonság fentartására a bizottmány törvényszéki elnökké Peley Józsefet, tagokká Kulin Imre, Horváth Ferdinánd, Kovács Eduárd és Madarassy Károly bizottmányi tagokat, főügyészszé Jeney Dánielt, főszolgabíróvá Csanády Jánost, esküdtté Császy Bálintot, választási jegyzővé Szilágyi Zsigmondot választotta meg, a tisztújításra nézve pedig szavazatszedő küldöttség alakíttatott: gróf Dégenfeld Pál elnöklete alatt Smotzer Ignácz, Kiss Áron, Sorbán Tamás, Szuhányi László, Kollonay Soma és Madarassy Károly bizottmányi tagokból.

Ez után megkezdték a tisztújítást s a főispán, a régibb gyakorlat szerint, az első alispáni állásra négy egyént jelölt, névszerint Domahidy Pált, Luby Zsigmondot, Ternyei Jánost és Galgóczy Sándort; a leszavazott 377 bizottmányi tag szavazatából 228 Domahidy Pálra, 148 Luby Zsigmondra, 1 Ternyei Jánosra esett s így szótöbbséggel *Domahidy* Pál első alispánná választatván, székfoglaló beszéddel vette át hivatalát.

A másodalispáni hivatalra kijelölt Ternyei János, Galgóczy Sándor, Boros Pál és Beőthy András közül *Galgóczy* Sándort választották meg szótöbbséggel.

Ezen a közgyűlésen báró Uray Endre indítványt tett, hogy az 1861. évi törvényszék, mely annak idején kettéosztatott, Nagykárolyban egyesíttessék. De látva a közgyűlés hangulatát, indítványát visszavonta s a bizottság az 1861. évi megállapodáshoz képest kimondotta a törvényszék megosztását, úgy hogy a törvényszéki ülnökök egy részét Nagykárolyból Szatmár-Németibe helyezte át. A törvényszéknek ilyen megosztása egyidőre kielégítette az érdekelteket, de ez a kérdés csakhamar ismét napirendre került, s a vármegyei székhely áthelyezésével kapcsolatban éveken át foglalkoztatta a kedélyeket.

A közbejött koronázási ünnepélyek a fővárosba szólították a vármegye vezérférfiait. A lezajlott ünnepek hatása meglátszott a július 1-én tartott közgyűlésen is, melyen felolvasták a bel- és az igazságügyi minisztereknek június 13-án kelt leíratát, melyből tudomást nyert a vármegye közönsége, hogy a politikai vádak miatt hozott ítéleteket s vizsgálatokat megszüntették s az e miatt elkobzott vagyonokat visszaadták az elítélteknek, s hogy a külföldre menekültek szabad visszatérést nyertek. Egyben örömmel vették tudomásúl az 1867 június 12-én kelt legfelsőbb kéziratot, melyben Ő felségeik, az ország nevében nekik felajánlott 50.000—50.000 darab aranyból álló koronázási ajándékot az 1848/49-iki honvédek özvegyei, árvái, munka- és keresetképtelenné vált rokkantjainak felsegélyezésére rendelték fordítani. A vármegye közönsége hála-feliratot intézett az uralkodóhoz, s elhatározták, hogy a legfelsőbb leíratot a vármegyében közhírré teszik. A közgyűlés egyik kimagasló eseménye volt, midőn az elnöklő főispán bejelentette, hogy a vármegye nagy fiának, Kölcsey Ferencznek életnagyságú arczképét, az aláírások útján begyűlt pénzből megfesttette, a közbejött események miatt eddigelé azt a vármegye közönségének át nem adhatván, nagykárolyi kastélyában tartotta, de most elérkezettnek látja az időt, hogy a kép a vármegye székházának nagytermében helyeztessék el.

A koronázás.

Kölcsey-ünnepély.

A bizottság lelkesedéssel vette ezt tudomásul s a kép ünnepélyes leleplezését a szept. 2-án tartandó közgyűlésre tűzte ki.

Ezen a közgyűlésen az ünnepi beszédek sorát gróf Károlyi György főispán nyitotta meg, kiemelvén, hogy Kölcseyt mindenkor példányképül tartotta szeme előtt, s igyekezett hazafiságban utánozni s e tekintetben mindent Kölcsey szel-

lemi kisúgárzásának köszön : s örömét fejezte ki, hogy a kép végre méltó helyére, a vármegye székházának nagytermébe kerül. E megnyitó beszédet Domahidy Pál I. alispán nagyhatású szónoklata követte, melynek folyamán a képről lehullott a lepel, majd Domahidy Ferencz tartott beszédet.

Kossuth üdvözlése.

Az ünnepi hangulatot csakhamar heves vita váltotta fel egy indítvány fölött, hogy Kossuth Lajoshoz üdvözlő íratot intézzen a vármegye. Az elnöklő főispán, hogy véget vessen az elkeseredett vitának, kijelentette, hogy a koronázás előtt, vagy még akkor is, midőn Bihar vármegye szintén üdvözlő íratot küldött Kossuthoz : az indítvány elfogadását nem gátolta volna, de Kossuth Lajosnak a váczi választókerület elnökéhez intézett legutóbbi levele után az indítvány felett a napirendre térést kívánja határozatba vétetni. De a hangulat rendkívül izgatott volt és több szónok volt felíratkozva, ezért a főispán a vita folytatását a másnapi űlésre halasztotta.

A következő nap a vármegye első alispánja szót kérvén, kifejtette, hogy az előző napon tartott ülés végén történtek fájdalmasan érintették úgy a vármegye főispánját, mint a vármegyei bizottsági tagok egy részét, s ama reményének adott kifejezést, hogy a vármegye közönségének bölcsesége most, mikor már a kedélyek lecsillapúltak, meg fogja találni az útat, módot, melylyel ezt a kényes kérdést megoldhatnók, a nélkül, hogy akár a hálátlanság, akár a törvényszegés vádja érhetné a vármegyét. Az alispán beszéde után a közgyűlés a következő indítványt emelte határozattá : ,,sajnálkozva érzi a megye, hogy hazánk ama nagy fiát, — ki mint az 1848-iki alkotmányos törvényeink főtényezője, e hazát annyi hálára kötelezte, — nélkülözni kénytelen s lángeszének e hazában közreműködését nem élvezheti.“ E határozat, jegyzőkönyvi kivonatban, Kossuth Lajossal is közöltetett.

Az 1868 május 7-én tartott közgyűlésből a vármegye hódoló felíratot intézett Ő felségéhez, Mária Valéria főherczegnő születése alkalmából.

A nagykárolyi kórház.

A június hó 2-án tartott közgyűlésen adta át ismét a vármegyének gróf Károlyi György az általa 1845-ben alapított nagykárolyi kórház alapító-levelét, melyet 1848-ban a vármegye felügyelete alá kívánt helyezni, de a bekövetkezett viszontagságos idők annak átvételét meggátolták, sőt 1853-ban a kórház bezáratott. Időközben azonban a kórház alaptőkéje, melyet gyümölcsöztetőleg kezelt az az uradalom, oly tekintélyes összegre emelkedett, hogy az a kórház fennállását biztosítja. A közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet mondott az alapítványért.

Gróf Károlyi György.

Gróf Károlyi György még csak egy ízben, szept. 14-én elnökölt Szatmár vármegye közgyűlésén, s nemsokára megvált főispáni méltóságától, melyet mindvégig nagy tapintattal töltött be. Mint a vármegye első alkotmányos főispánja, maradandó érdemeket szerzett a nemzeti ügyekben s neve a nemzeti nagy alkotásokkal elválaszthatatlan kapcsolatban áll. A kiegyezés után a főispánság mellett magas méltóságokat töltött be, koronaőr, királyi főudvarmester és valóságos belső titkos tanácsos lett, de mindvégig talpig magyar főúr maradt, kinek önzetlen áldozatkészségére s fáradhatatlan tevékenységére mindenkor kegyelettel emlékezik vissza a vármegye közönsége.

Az országgyűlésnek 1868 decz. 10-én történt bezárása után már előre vetették árnyékukat a bekövetkezendő pártküzdelmek. Szatmár vármegyében, mint általában a Tiszántúl, erős gyökere volt a függetlenségi eszmének a nép s a középosztály sorában egyaránt. Nem csoda, ha a balközép sikerrel vette fel a küzdelmet a Deák-párttal szemben.

Ujfalussy Miklós.

A vármegye új főispánja, Ujfalussy Miklós, kővárvidéki főkapitány lett. Az új főispán 1869 jan. 17-én érkezett a vármegye székhelyére, hol Domahidy Pál első alispán üdvözölte. Beiktatása a jan. 19-én tartott közgyűlésen ment végbe, s a főispánt székfoglaló beszéde után Szilágyi Lajos főjegyző üdvözölte. Majd felolvasták a lemondó főispán búcsúlevelét, melyet a közgyűlés jegyzőkönyvileg megörökített.

Képviselőválasztások 1869-ben.

1869. év elején a balpárt az egész vármegyében szervezkedett. Mindenfelé balpárti körök alakultak, többek közt Nagybányán, a melynek elnökévé gróf Teleki Sándor 1848—49. honvédezredest, az emigráczió egyik legtevékenyebb tagját választották meg, továbbá Szatmártt, a hol Kiss János ügyvéd volt a balpárti kör lelke.

A márcz. 18 és 19-én lefolyt választások alkalmával különösen heves küzdelem folyt a krassói kerületben, hol a Deák-párti gróf Dégenfeld Béla csak 50

szótöbbséggel győzött, a baloldali jelölt, Tartsy Sámuel főszolgabíróval szemben. Nagybányán, a hol a baloldal Kovács Lőrincz 1848—49-iki honvédőrnagyot léptette fel, szintén a Deák-párti Stoll Károly lett képviselővé. Ellenben Mátészalkán, hol legszenvedélyesebb volt a küzdelem, a balpárti gróf Vay Mihály győzött. Szatmártt szintén a balpárt aratott fényes győzelmet; jelöltje Kiss János ügyvéd 849 szavazattal kibuktatta Boros Bálintot, az eddigi képviselőt, a ki csak 535 szavazatot nyert. Hasonlóképp balpárti jelölteket választottak a csengeri, fehérgyarmati és a nagykárolyi kerületekben, az első helyen Domahidy Ferencz, a baloldal egyik oszlopos tagja került ki győzedelmesen az urnákból, az utóbbi helyeken Vállyi János és Kende Kanut győztek.

Az új országgyűlés elé kerülő javaslatok közűl különösen a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény keltett mindenfelé nagy érdeklődést, a mely az elsőfokú bíróság tagjainak eddigi választása helyett a királyi kinevezést hozta be. A balközép e reform ellen is küzdött, s a vármegyékben csakhamar nagy mozgalom indult meg e javaslat ellen. Zemplén vármegye foglalt először állást ellene, s felterjesztését megküldte a társtörvényhatóságoknak. Szatmár vármegye rögtön magáévá tette Zemplén vármegye álláspontját. Már ekkor kifejezték némelyek abbeli aggodalmukat, hogy a bírói szervezet államosítása maga után fogja vonni a közigazgatás államosítását is. (Móricz Pál: Az országgyűlési pártok küzdelmei.) A bírói hatalom gyakorlásáról szóló javaslat azonban mégis törvénynyé lett, s a vármegye kénytelen-kelletlen belenyugodott a változásba, de az 1870 febr. 28-iki közgyűléséből felíratot intézett az országgyűléshez, hogy az alsóbb fokú törvényszékek rendezésénél a törvényhatóságok területi épsége megóvassék.

Az 1869. év deczember havában nagy árvizek sújtották a vármegye lakosságát. Az inségesek felsegélyezését lelkesedéssel karolta fel a társadalom. A gyűjtő bizottság élére gróf Károlyi Viktorné szül. báró Orczy Irma állott, de a kormány is sokat tett a kárvallottak felsegélyezésére s az ínség-sújtotta lakosság részére utalványozott segélyen kívül 12.000 forintot adott a vármegyének az árvizek által a közlekedési útakon és hídakon okozott károk helyreállítására. Árvizek.

1870-ben kezdte meg a vasútvonal építését a „Magyar Éjszakkeleti Vaspálya Társaság.“ E vaspálya Debreczenből kiindulva Nagykárolyon és Szatmár-Németin keresztül Királyházáig vonult s általa közvetetlen összeköttetést nyert a vármegye a fővárossal. 1871 jún. 25-én adták át a forgalomnak a Debreczentől—Nagykárolyig, s ugyanezen év szept. 25-én a Nagykárolytól—Szatmárig terjedő vonalszakaszt. A következő (1872.) év nyarán a Szatmár—Bustyaháza közötti vonal is megnyílott, sőt még ez évben a vaspálya egész Máramarosszigetig kiépült. Az első vasút-vonal.

A honvédség létesítésekor a vármegye közönsége áldozatkészségének szép tanújelét adta. Nagykárolyban a vármegye tulajdonát képező háztelket ajánlotta fel a honvédlaktanya czéljaira. De a vármegyei ifjúság is lelkesedéssel karolta fel a honvédség ügyét, számosan önként állottak be a honvédzászlóaljakba, úgy hogy 1870 nyarán Szatmártt és Nagykárolyban mintegy 3000 honvéd gyakoroltatott.

Nagy lelkesedéssel értesült aztán a vármegye közönsége az 1870 szept. 12-én tartott közgyűlésen a főispántól, hogy József főherczeg, a honvédség főparancsnoka, még abban a hóban a vármegyébe jön, hogy a honvédség felett szemlét tartson. Háborús hirek jártak akkor, a melyekre a főispán is kiterjeszkedett megnyitójában. A vármegye egész közönsége igyekezett, hogy a magas vendéget minél fényesebben fogadja. József főherczeg szept. 27-én érkezett a vármegyébe Máramarosból, a vármegye határánál a Forgó hegyen Galgóczy Sándor II. alispán fogadta, innen a főherczeg a kirendelt kocsikon Sárközújlakra ment, a hol özvegy báró Vécsey Miklósné kastélyába szállott, itt Ujfalussy Miklós főispán fogadta a vármegye előkelőségeinek jelenlétében. Sárközujlakról váltott lovakon Szatmár-Németibe ment a főherczeg, a hol szemlét tartott a honvédség felett, s másnap, 28-án délután tovább folytatta útját Nagykárolyba; itt Domahidy Pál első alispán üdvözölte. A főherczeg itt is megszemlélte a honvédeket, majd az egybegyűlt közönség lelkes ünneplése között folytatta útját Bihar vármegyébe. József főherczeg látogatása.

A decz. 12-én tartott bizottsági közgyűlésen ismét szóba jött a vármegyei törvényszékek elhelyezésének ügye. A vármegye közönsége akként volt értesülve, hogy a vármegye területén eredetileg tervezett szatmári, nagybányai és nagykárolyi törvényszékek közül az utóbbinak felállítását elejtették. A vármegye ezért sürgős felterjesztést intézett a nagykárolyi törvényszék fentartása iránt. Vármegyei érdekek.

Ez aggodalom alaptalan volt. Az igazságügyminiszter Nagykárolyba helyezte a törvényszéket, a telekkönyvi hatóságot, az ügyészséget és az egyik járásbíróságot.

Erre a czélra a vármegye a régi megyeházát ajánlotta fel; az átvételre az igazságügyminiszter Szögyény István törv. elnököt küldte ki miniszteri biztosul.

Az 1870. év folyamán tárgyalta le az országgyűlés a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényt. Ez a törvény, mely ellen a balközép szinte heves vitát indított, jelentékenyen növelte a főispáni hatalmat, kinek fokozottabb befolyást biztosított a tiszti állásokra való kijelölésnél; a főispánnak ez a joga az új törvény alapján végbement első tisztújításnál, — mint alább látni fogjuk, — félreértésekre adott okot és visszatetszést keltett a bizottsági tagok sorában.

Még mielőtt áttérnénk a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény végrehajtására, egy nagyobb botrányról kell megemlékeznünk. Varga József, a vármegyei közigazgatási iroda volt kiadója, feljelentést intézett a belügyminiszterhez, a melyben az alispáni hivatalt, de különösen az első alispánt többbrendbeli visszaéléssel vádolta. Időközben ezeket a vádakat megismételte a főispánhoz intézett beadványában is. A vármegye közönsége, az 1871 febr. 20-án tartott közgyűlésében foglalkozott ezzel az ügygyel. Domahidy Pál első alispán a betegen fekvő főispán helyett megnyitván az ülést, előadta, hogy a főispán Rába István bizottsági tag elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki a vádpontok megvizsgálására, melynek tárgyalása alatt, mint érdekelt fél, nem akar elnökölni, ezért átadván helyét Galgóczy Sándor II. alispánnak, eltávozott a teremből. Az alispán távozása után Rába István kért szót, terjedelmes jelentésben számol be a kiküldött bizottság eljárásáról, mely a vádpontokat egytől-egyig alaptalanoknak találván, erről a belügyi miniszterhez s a főispánhoz is jelentést tett. Ezután küldöttség kereste fel az I. alispánt, a kit a bizottsági tagok a terembe való visszatértekor lelkesen ünnepeltek, ekként adván kifejezést ragaszkodásuknak és bizalmuknak.

A vármegyék rendezéséről szóló 1870. XLII. törvényczikk végrehajtásával első ízben az 1871. évi június 15-én tartott közgyűlés foglalkozott. A főispán megnyitó beszédében megjegyezte, hogy bár az új törvény nem tekinthető tökéletesnek, mégis számos oly intézkedéseket tartalmaz, a melyek a vármegyei közigazgatás fejlődését és a változott viszonyokhoz mért átalakítását vannak hívatva előmozdítani. A főispán beszédére Domahidy első alispán hosszasabban válaszolván, indítványozta, hogy a törvény végrehajtásának előkészítésére a vármegye közönsége hatvan tagból álló bizottságot küldjön ki; az indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta. A hatvanas bizottság feladata volt tehát, hogy a vármegyei közigazgatást az új törvény értelmében szervezze. Eljárásának eredményéről az augusztus 28-án tartott közgyűlésnek számolt be, midőn előterjesztéseit a következő pontokba foglalta össze: 1. a szolgabírói járások beosztása; 2. a törvényhatósági bizottsági tagválasztó kerületek megalakítása; 3. a vármegyei tisztikar, segéd- és szolgaszemélyzet létszáma, munkafelosztása és hatásköre; 4. a tiszti fizetések összegezése; 5. az árvaszék szervezése; 6. az állandó választmány működésének szabályozása. Végül, 7. egybeállította a megyebizottsági tagválasztó kerületek választóinak névjegyzékét és 8. a legtöbb adótfizetők névsorát.

Az árvaszék szervezésével a vármegye költségvetése is jelentékenyen emelkedett. 1870-ben a vármegye szükséglete 79.000 frt volt, 1872-iki előirányzatban a szükséglet 86.161 frtra emelkedett.

Hogy az utóbbi országgyűlés alatt alkotott törvények minél szélesebb mértékben átmenjenek a köztudatba, az 1871 nov. 6-án tartott közgyűlésben hozott határozatával a vármegye fölújította ama régi szokást, hogy a községi jegyzők tartoznak a nevezetesebb törvényeket vasárnaponként a templom előtt felolvasni, s azoknak intézkedéseit a népnek megmagyarázni; a birtokossághoz pedig körözvényeket küldjenek és azokat láttamoztassák.

A vármegyei bizottság.

Az 1871. évi decz. 11-én tartott közgyűlésen fejezte be működését az 1848-ban megválasztott vármegyei bizottság, hogy helyet adjon az 1870. XLII. t.-cz. alapján megválasztott új bizottságnak. Mind a főispán, mind az alispán meleg szavakban emlékezett meg e bizottság működéséről. A 23 évvel azelőtt megválasztott bizottság tanúja volt a nagy átalakulásoknak, bár az önkény uralma hosszú időre megbénította működését, tagjai közül sokan kidőltek, letüntek a közszereplés teréről, de azokat, a kiket a halál ragadott el a tagok kö-

réből, új erők pótolták és így mindenkor becsülettel megállta helyét. A 23 éves együttműködés emlékére a bizottsági tagok felkérték gróf Károlyi György és Ujfalussy Miklós főispánokat, hogy engedjék megfestetni képeiket a közgyűlési terem számára. Ujfalussy azonban szerényen kitért a bizottsági tagok óhaja elől, okúl hozván fel, hogy míg a főispáni székben ül, arczképének nem lehet helye a közgyűlési teremben.

Tisztújitás 1872-ben.

Az 1872 jan. 8-ára kitűzött rendkívül népes közgyűlés egyedűli tárgya a tisztújítás volt. Domahidy Pál I. alispán bejelentvén az egész tisztikar lemondását, átadta a vármegye pecsétjét a főispánnak. Mindjárt az alispáni állás betöltése heves vitára adott alkalmat. Ugyanis az alispáni állás jelöltjei Jékey Móricz, gróf Dégenfeld Béla és Peley József voltak, de a jelölés ellen az egybegyűlt bizottsági tagok egy része hangosan tiltakozott, azért, mert Galgóczy Sándor volt II. alispán, a kit Ő felsége a népszámlálás terén kifejtett tevékenységéért a III. osztályú vaskoronarenddel tűntetett ki, kimaradt a jelöltek névsorából. Domahidy Ferencz bizottsági tag szót kérve, az országgyűléshez intézendő felírattal kívánja e sérelmet orvosolni. A választást megtartották s Jékey Móriczot 172 szavazattal alispánná választották, a másik két jelölt csupán 1—1 szavazatot kapott ; számos bizottsági tag nem szavazott.

A szavazás után Domahidy Ferencz indítványt nyújtott be, intézzen a vármegye felíratot az országgyűléshez, az 1870. XLII. törvényczikknek a főispáni jogokra vonatkozó IV. és V. fejezeteinek módosítása czéljából. Ezt az indítványt a közgyűlés 32 szótöbbséggel elfogadta.

A többi állások betöltése nagyobb mozgalom nélkül ment végbe, a közigazgatási és a törvénykezési reformnak azonban sok áldozata lett. Többen kimaradtak a vármegyei tiszti karból, sokan voltak a régi törvénykezési tisztviselők között, a kik sem a királyi törvényszékeknél, sem a járásbíróságoknál nem kaptak alkalmazást. A vármegye ugyan könnyíteni akart ezeken is, jegyzékbe foglalva a tisztikarból kimaradtakat, felterjesztést intézett a belügyminiszteriumhoz, kérve, hogy legalább a január havi illetményeiket utalják ki részükre, annál is inkább, mert az új tisztikar csak január hó folyamán veszi át a hívatalokat, így a régi tisztviselők még e hó folyamán szolgálatban voltak. De ez az intézkedés nem sokat segített a kimaradt tisztviselőkön, a kik jelentékenyen szaporították az elégületlenek számát, s a helyzetet az ellenzék sietett is a maga javára kiaknázni. Midőn a jún. 10-én tartott rendkívüli közgyűlésben felolvasták a királyi meghívó-levelet, mely az országgyűlés megnyitását szept. 1-ére tűzte ki, az ellenzék, vagyis a balpárt, már az egész vármegyében szervezve volt. A Deák-pártra nagy baj volt a főispán betegsége is, a ki még a május 3-án tartott közgyűlés előtt súlyosan megbetegedvén, csak az év őszén vette át a vármegye ügyeinek vezetését.

Képviselőválasztás 1872-ben.

A július végén megtartott képviselőválasztásokon a balközép-párt fényes győzelmet aratott, csak a nagybányai kerületben győzött a Deák-párti Stoll Károly ; a többi kerületeket mind a balpárt hódította meg. Igy az aranyosmeggyesi kerületben Csaba Gyula, Mátészalkán Péchy Jenő, Csengerben Domahidy Ferencz, az eddigi képviselő, Nagykárolyban Domahidy István főszolgabíró, Fehérgyarmaton Vállyi János, az eddigi képviselő győzött. A krassói kerületben Galgóczy Sándor kibuktatta gróf Dégenfeld Bélát, az eddigi képviselőt. Szatmáron is a balpárt győzött, jelöltjét Kiss Jánost aug. 5-én kiáltották ki képviselőnek. A Deák-párti lapok szerint az ellenzék hallatlan terrorizmust fejtett ki, de azért a kormánypárt sem volt az eszközökben igen válogatós. A vármegyei tisztikar nagy része az ellenzékkel tartott, sőt egyik tagja, Domahidy főszolgabíró, mint ellenzéki jelölt került a képviselőházba.

A mint lecsillapodott a választási zaj, ismét kezdetét vette a komoly munka a megyeházán. Az október 1-ére egybehívott közgyűlésnek rendkívül fontos tárgya volt : a községi közigazgatás rendezése és első sorban a községeknek körjegyzőségekbe való csoportosítása, továbbá a községjegyzői szigorlat tárgyainak kijelölése és a vizsgáló-bizottság szervezése.

Kolera. Himlő.

Még javában folyt a községi közigazgatás rendezése, midőn veszedelmes járvány ütött tanyát a vármegye területén, a mely hosszú időre lekötötte a tisztikar tevékenységét. A kolera még 1872. év vége felé tört ki a vármegyében s miként az 1873 jan. 16-án tartott közgyűlésben tett alispáni jelentésből értesülünk, addig 30 községben terjedt el s mintegy három hónap leforgása alatt 1812-en

estek a ragály áldozatáúl. A hatósági intézkedéseknek sikerült ugyan a ragályt egyidőre elfojtani, de a közegészségügyi viszonyok egész évben rendkivül kedvezőtlenek maradtak. Krassón 1873 elején a hólyagos himlő tünt föl, a mely a hiányos közegészségi szolgálat és óvintézkedések következtében csakhamar tovaterjedt, s 1873. jún. 10-ig a vármegye területén 100 községben 2996 himlőmegbetegedés fordúlt elő, melyből 638 halálos kimenetelű volt. Még jóformán meg sem szünt a himlőjárvány, midőn ismét koleraragály tört ki, mely ezúttal az 1831. évbeli járvány arányait is messze felülmúlta, s aug. havában érte el tetőpontját, mikor is 126 községben 5478 megbetegedés volt s köztük 1524 haláleset. A járvány tovaterjedésének megakadályozása körül elsősorban dr. Serly Gusztáv vármegyei főorvos fejtett ki nagy tevékenységet, a kit a fenyegetett vidékre biztosúl küldtek ki.

A kolerajárványt országos ínség követte, a mit fokozott az a körülmény, hogy a járvány által elragadott családfők hátramaradottjai közsegélyre szorúltak. Társadalmi úton ugyan 4320 frt gyűlt egybe a kolerában elhaltak után maradt özvegyek és árvák javára, de ez az összeg oly csekélynek bizonyúlt, hogy a vármegye közönsége 1874 febr. 26-án tartott közgyűléséből 10.000 frt segély kiutalásáért folyamodott a belügyminiszterhez.

A vármegye területe s székhelye.

Ezen a közgyűlésen szóba került a vármegyék területének kikerekítése, a mi akkoriban mind a sajtóban, mind a pártkörökben élénk megvitatás tárgya volt. Ebből az alkalomból Nagygécz és más 26 község, valamint Böszörményi Elek bizottsági tag kérvényt nyújtott be a közgyűléshez, hogy a vármegye székhelyét Szatmár-Németibe helyezzék át. A közgyűlés elvetette ezt a kérelmet, felterjesztést intézett az országgyűléshez, hogy ha a vármegyék kikerekítéséről szóló törvényjavaslatot akár a tervezett alakban, akár másképen elfogadják is, a vármegye székhelye továbbra is Nagykárolyban maradjon. Ez a kérdés csakhamar újból napirendre került az 1874 szept. 11-én tartott bizottsági közgyűlésen, miután a belügyi miniszter felszólítást intézett a vármegye közönségéhez, hogy a törvényhatóságok területeinek szabályozása tárgyában a vármegyékhez intézett leíratában feltett kérdőpontokra válaszoljon.

A vármegye közönsége örömmel értesül arról, hogy a Közép-Szolnok vármegyei Tasnád város és 32 község felterjesztést intézett az országgyűléshez Szatmár vármegyéhez leendő csatolásáért. Ugyanekkor szóba jött Nagybánya és Felsőbánya szabad királyi városok önálló törvényhatósági jogának megszüntetése és Szatmár vármegyébe leendő bekebelezése is.

Kővárvidéke ellenben tudomására hozta a vármegye közönségének, hogy Szatmár vármegyéből a Szamos mindkét partján Erdőszádáig és Nagysikárlóig terjedő területen levő 36 községnek Kővárvidékéhez leendő csatolását kéri. A közgyűlés élénken tiltakozik a vármegye területi épségének megcsonkítása ellen, mely czélból az 1874. évi decz. 9-én tartott közgyűléséből az alispán elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki, melynek előadójává Ilosvay László vármegyei aljegyzőt választották. E bizottság feladatává tétetett a vármegyei országgyűlési képviselőkkel karöltve mindent elkövetni a vármegye területi épségének megóvása érdekében. Erre azonban nem került sor, mert oda fenn az országgyűlésen nagy dolgok történtek.

A fúzió.

A Deák-párt és a balközép egyesülése, melynek kérdése már 1874 végén előtérbe lépett, 1875-ben az indemnity letárgyalása után létrejött s az új miniszterium élére báró Wenkheim Béla lépett, míg a belügyi tárczát a balközép vezére, Tisza Kálmán vette át. Az uj kormány megalakulásáról az 1875 ápr. 6-án tartott közgyűlésben értesült hivatalosan a vármegye közönsége. A bizottsági tagok nagy része örömét nyilvánította a két párt egyesülése felett s a kormányt feliratilag óhajtotta üdvözölni, de egyes tagok a bizalom ilyen megnyilatkozását, mint időelőttit, mellőzendőnek tartották. Szavazásra kerülvén a dolog, a közgyűlés többsége a feliratilag való üdvözlés mellett döntött.

A fúzióval a főispáni székben is változás állott be. Az új kormány kinevezése után Ujfalussy Miklós is beadta lemondását, a melyet a belügyminiszter elfogadott. Ujfalussyról elmondhatjuk, hogy teljesen Szatmár vármegye fia volt. Itt kezdte hivatalos pályáját, itt volt aljegyző, országgyűlési követ, első alispán, képviselő és végül főispán. Miként a vármegyéhez intézett búcsúlevelében is kiemeli, itt tanulta az alkotmányt, a szabadságot szeretni, iskolája volt a vármegye, mestere Kölcsey, nevelője a hongyűlések. Nagy érdemei vannak a vár-

megye közigazgatásának rendezése, különösen az 1870. XLII. törvényczikk sikeres végrehajtása körül. Hat évig tartó főispánsága alatt törekvése főleg két irányban csúcsosodott ki; tiszta, gyors és jó közigazgatást óhajtott létesíteni s a nagy ellentéteket teremtő politikai és nemzetiségi viszonyokat igyekezett egyensúlyba hozni.

A kormány előterjesztésére a király 1875 ápril 21-én Domahidy Ferencz országgyűlési képviselőt nevezte ki Szatmár vármegye főispánjává. Domahidy Ferencz.

Álljunk meg egy pillanatra e férfiúnál, kinek hosszú közpályája, másfélévtizedre terjedő főispánsága s ama kiváló szerepe, melyet a közéletben mindenkor vitt, egyaránt indokolttá teszik, hogy vele közelebbről foglalkozzunk.

Domahidy Ferencz 1824 okt. 14-én Angyaloson született. Tanulmányai befejeztével 1843-ban már ott találjuk az 1843—44. évi országgyűlésen Ujfalussy Miklós és Kovács Gusztáv vármegyei követek oldala mellett, az országgyűlési ifjúság sorában. 1844-ben tiszteletbeli megyei aljegyző lett. 1848-ban alszolgabíróvá választották s ebben az állásban érte az a megtiszteltetés, hogy a csengeri nemzetőri század kapitányának hívta meg. Midőn a vármegye önkéntes honvédeket toborzott, az elsők között állott be a nemzeti hadseregbe. Főhadnagyi ranggal Bem oldala mellett harczolt, ott küzdött Szeben bevétele alkalmával, hol súlyos sebet kapott, vitézségének ritka jelét adta a sepsiszentgyörgyi csatában (1849 jul.) ott küzdött Kőhalom mellett is, midőn az oroszok éjjeli megrohanása alkalmával, bár századával keresztülvágta magát, oly súlyos sebet kapott, hogy többé fegyvert nem vehetett kezébe. Az alkotmányos élet felcsillámlásakor, 1860-ban, járási főszolgabíróvá választották; 1861-ben a csengeri kerület megbízólevelével helyet foglalt az országgyűlésen, a hol a határozati párthoz csatlakozott. 1865-ben ismét képviselővé választatván, egyik legtevékenyebb tagja lett a balközépnek. 1873 decz. 10-én Ghyczy Kálmánnal együtt kivált a pártból s megalakították az u. n. középpártot, mely csakhamar 43 tagot számlált és jelentékenyen előmozdította az országgyűlés két nagy pártjának egyesülését. Ghyczytől még 1874-ben felszólítást nyert a pénzügyminiszteriumba való belépésre, de ő szerényen visszavonúlt s megmaradt képviselőnek, míg a fúzió után a kormány bizalma a főispáni székbe ültette.

Beiktatása 1875 május 24-én ment végbe, mely alkalommal a vármegye részéről Jeney Dániel főjegyző üdvözölte az új főispánt.

A július első napjaiban végbement választások, Nagybányát kivéve, a legnagyobb rendben folytak le s majdnem mindenütt a szabadelvű-párt győzelmével végződtek. Igy a krassói kerületben gróf Dégenfeld Bélát, Szatmár-Németiben Boros Bálintot, Aranyosmeggyesen Kende Kanutot, Mátészalkán Péchy Jenőt, Csengerben Galgóczy Sándort, Nagykárolyban Domahidy Istvánt választották képviselővé. Fehérgyarmaton Vállyi Jánost, a közjogi ellenzék tagját választották meg. Nagybányán azonban a július 10-ére kitűzött választást a Bercsey-párt erőszakos fellépése miatt nem lehetett megtartani. A júl. 29-i pótválasztáson aztán Ujfalussy Miklós volt főispán fényes győzelmet aratott Bilcz István görög kath. lelkész nemzetiségi jelölt felett. Képviselő-választások 1875-ben.

A választások lezajlása után a vármegye tisztikarára nagy munka várt. Domahidy főispán már székfoglaló beszédében jelezte, hogy az árvaszéknél olyan állapotok vannak, a melyeknél orvoslásra van szükség; beszéde ugyan némi visszatetszést keltett, de a főispán a jún. 8-án tartott közgyűlésen a hozzá intézett interpellláczióra válaszolva, megmagyarázta szavait, azt azonban mindenkinek el kellett ismernie, hogy az árvaszéknél nagy volt a hátralék és rendetlenség. A másik fontos ügy volt a közlekedési útak jókarba helyezése; főleg a tavaszi és az őszi időszakban jóformán járhatatlan volt a fél vármegye s erre már az 1875. decz. 9-i közgyűlésen felhívta a főispán a vármegye figyelmét.

Deák Ferencznek 1876 jan. 28-án bekövetkezett halála hírére a főispán táviratilag jan. 29-ére hívta egybe a bizottsági tagokat, hogy a haza bölcse iránti kegyeletének méltóképen adjon kifejezést a vármegye. Az összes középületekre kitűzték a gyászlobogót, s az 14 napon át hirdette a nemzet veszteségét, mely nagy fiának elhunytával érte. A fővárosban végbement temetésen Jékey Mór alispán vezetése alatt küldöttségileg képviseltette magát a vármegye, a temetés napján (febr. 3-án) a vármegye területén levő összes templomokban megszólaltak a harangok, az április 3-án tartott közgyűlésen a főispán emelkedett beszéd- Deák Ferencz halála.

ben emlékezett meg a nagy hazafi érdemeiről, a közgyűlés pedig elhatározta, hogy arczképét közadakozásból megfesteti a vármegye közgyűlési terme számára.

1876-iki intézkedések.

Az 1876. év folyamán tett intézkedések között a következők érdemelnek említést: a nép nevelése érdekében a főszolgabiráknak kötelességévé tétetett, hogy a tanköteles gyermekeket nyilvántartsák s felügyeljenek arra, hogy iskolába járjanak. Ebben az évben létesült a jegyzői nyugdíjalap; megalakúlt a közigazgatási bizottság, a melynek tagjaivá az 1876. évi okt. 2-án tartott közgyűlésen Rába Istvánt, Horváth Dénest, Solymossy Bálintot, Szilágyi Antalt, gróf Dégenfeld Józsefet, Szerdahelyi Gusztávot, Gönyey Gábort, Pollatsek Ignáczot, Reök Pált és Latinovics Lászlót választották meg.

Sok kárt tettek ebben az évben a vízáradások is; az útak és a hídak helyreállítása a vármegye egész évi közmunkáját igénybe vette. Ebben az évben épült a Nagysomkút—Erdőszáda közötti útvonal.

A Tisza szabályozásának ügye még a tavaszi közgyűlésen szóba jött, az alispán jelentésében különösen hangsúlyozta a szabályozás mielőbbi keresztülvitelét, mert különben a partmenti községek elpusztúlnak.

A Kovárvidék bekebelezése.

De az év eseményei között legjelentőségteljesebb volt a vármegyére nézve az 1876 : XXXIII. t.-cz., mely a feloszlatott Kővárvidék területének egy részét Szatmár vármegyébe kebelezi be. A vármegye az átcsatolási munkálatok keresztűlvitelére gróf Dégenfeld Pált és Lánczy Istvánt küldte ki bizalmi férfiakúl. A belügyminiszteriumban megtartott tárgyalások eredményekép a feloszlatott Kővárvidékéből 43 község csatoltatott a vármegye területéhez. Az átkebelezett községek közül Kapnikbányát a nagybányai járáshoz csatolták, a többi község a maig fennálló nagysomkúti járást alkotja.

Ebben az évben szünt meg Nagybánya és Felsőbánya városok önálló törvényhatósági joga is; az 1876 : XX. t.-cz. e két várost szintén Szatmár vármegyébe kebelezte be.

1877-ben került végrehajtás alá a közegészségügyi törvény, (1876 : XIV.) ekkor alakították meg a vármegyében a 29 közegészségi kört; ebben az évben alakult meg a községi és körjegyzői egylet, s ekkor adták ki az új vármegyei szervezési szabályrendeletet is. Ez a rendelet rendkívül hosszadalmas tárgyalás után jött létre; a belügyminiszter a vármegye által bemutatott tervezetet nem hagyta jóvá s módosítás végett két ízben is visszaküldötte.

Ez az év különben rendkívül mozgalmas volt. Az orosz-török háború kitörése felkeltette a vármegye rokonszenvét a törökök iránt, hiszen még éltek azok a férfiak, a kiknek élénk emlékezetében volt a török kormány magatartása a világosi gyászos napok után, s a kik az ozmán birodalom vendégszeretetét élvezték. A társadalom részéről e rokonszenv csakhamar külsőleg is kifejezésre jutott. Mátészalkán már az év elején megindúlt a gyűjtés a török sebesültek javára, a példát csakhamar követték a többi városok is, és a mozgalom visszhangra talált a vármegyei sajtóban is, a hol főleg Péchy Jenő országgyűlési képviselő fejtett ki lelkes tevékenységet. Az orosz-török háború az 1877 ápr. 16-án tartott bizottsági közgyűlésen is szóba kerülvén, a vármegye feliratot intézett az országgyűléshez, kérte, hogy befolyását a török nemzet iránt nyilvánuló közérzület és rokonszenv értelmében érvényesítse. Az orosz hadak által Bolgárországban elkövetett kegyetlenségek csak fokozták a rokonszenvet a török nemzet iránt. 1877 nyarán Mátészalkán és (aug. 19-én) Nagykárolyban népgyűléseket tartottak, itt Ujfalussy Sándor, ott Domahidy István, Kulin Imre és báró Luzsénszky mondottak szónoklatokat, gróf Vay Mihály beszéde után pedig a népgyűlés kérvényt intézett a kormányhoz, hogy az oroszok által védetlen nőkön és gyermekeken elkövetett kegyetlenségek megakadályozása végett lépjen azonnal fegyveres akczióba. A törökök győzelmének hírére szept. 19-én Nagykárolyt kivilágították, a népgyűlésen Rába István tartott nagyhatású szónoklatot, Ozmán basához pedig üdvözlő táviratot intéztek.

A gazdasági kiegyezési javaslatok tárgyalása alkalmával a vármegye közönsége április 16-án foglalt állást. Ujfalussy Sándor indítványára a közgyűlés 115 szóval 82 szavazat ellen kimondotta, hogy Pest vármegye körleveléhez csatlakozik, s feliratot intéz, hogy az országgyűlés az Ausztriával kötendő vámszövetséget és bankügyi törvényjavaslatot el ne fogadja.

Ezen a közgyűlésen leplezték le a Deák Ferencz és a gróf Károlyi György főispán arczképeit, az ünnepi beszédeket Luby Zsigmond és Péchy Sándor mon-

-dották. Nagyobb mozgalomra szolgáltatott okot az igazságügyminiszter azzal az intézkedésével, hogy a nagykárolyi törvényszéket feloszlatta. A vármegye közigazgatási bizottsága még ápr. 22-én tett az érdekelt községek képviselőtestületeinek kérelmére az igazságügyi miniszterhez felterjesztést. Az érdekeltek kérvényét Péchy Jenő országgyűlési képviselő nyújtotta be az országgyűléshez, mely azt május 12-iki ülésében tárgyalván, kiadta az igazságügyminiszternek.

A vármegye szervezési szabályrendeletét 1877 okt. 1-én tartott közgyűlésében tárgyalta a vármegye közönsége. Az új szabályrendelet szerint a szolgabírói járásokat a következőleg alakította meg: 1. Nagykároly; 2. Mátészalka; 3. Fehérgyarmat; 4. Szinérváralja; 5. Csenger; 6. Nagybánya; 7. Nagysomkút; 8. Erdőd; 9. Szatmár. A belügyminiszternek több kifogása volt a szabályrendelet ellen. Elsősorban a vármegye által a tiszti fizetésekre előirányzott 94.000 forintból 11.000 forintot törölt; többek közt nem járúlt hozzá a negyedik árvaszéki ülnöki és a második alügyészi állás rendszeresítéséhez, úgyszintén kifogásolta a szabályrendeletnek azt az intézkedését, a mely megengedi, hogy a szolgabírák járásuk területén belül bárhol tarthassák székhelyüket. A vármegye a nov. 27-én tartott közgyűléséből válaszolván a belügyi miniszternek, kifejti, hogy a szolgabíró, tekintve csekély fizetését, egy meghatározott székhelyen megélni és irodát tartani nem képes, de másfelől a vármegye nézete szerint — ez az intézkedés beleillik az alkotmányos önkormányzati jogok keretébe. A vármegye uj szervezése.

Miután a szervezési szabályrendelet még nem volt végleg jóváhagyva, a tisztújítást sem lehetett megtartani, pedig a választási mozgalmak hullámai az év vége felé már magasra csaptak. A miniszter decz. 21-én kelt leíratával végre jóváhagyta a vármegyei szabályrendeletet, csupán az alügyészi állás rendszeresítését nem engedte meg s a főispán a tisztújítást 1878 jan. 3-ára tűzte ki.

A küzdelem az alispáni szék betöltése körül folyt. Az egyik párt a vármegye régi alispánját Jékey Móriczot óhajtotta újból megválasztani, míg a másik párt Domahidy István országgyűlési képviselő körül csoportosult. A választási harcz már hetekkel azelőtt felforgatta a vármegye békéjét, annál inkább felcsigázta az érdeklődést, mert a pártok aránya nagyon egyenlő volt s még a választás napján is igen kétes volt az eredmény. A beadott 456 szavazat közül Jékey 233-at, Domahidy 223-at nyert, így a vármegye alispánja újra Jékey Móricz lett. A többi állás betöltése simán folyt le; főjegyzővé Ujfalussy Sándort kiáltották ki.

Ebben az évben ismét előtérbe lépett a Szamos folyó szabályozásának ügye. A vármegyei képviselők, mint Kende Kanut, Galgóczy Sándor, Péchy Jenő fel is szólaltak az országgyűlésen, e czélra 60.000 frt kormánysegélyt kérvén, de ezt az összeget az országgyűlés nem szavazta meg, így a szabályozásból egyelőre nem lett semmi. Hasonlókép nem sikerült a X. járás szervezése sem; a vármegye közönsége ugyan felterjesztést intézett a miniszteriumhoz, a krassói járás visszaállítása végett, de a miniszter nem engedélyezte a járások számának szaporítását. Még mielőtt az országgyűlés befejezte volna munkáját, szóba került Bosznia és Herczegovina megszállása is. A vármegye már eleve állást foglalt e tárgyban, a május 6-án tartott közgyűléséből felíratot intézett az országgyűléshez, a melyben tiltakozik a megszállás ellen. Azonban hiába volt a többi vármegyék tiltakozása is, megtörtént a megszállás és az jelentékeny befolyással volt a vármegyei közjogi ellenzék megerősödésére. Mindjárt az országgyűlés berekesztése után a közjogi ellenzék Vay Mihály elnöklete alatt a vármegye több kerületében szervezkedett. A vármegyebeli képviselők, a kik túlnyomólag a szabadelvű-párt hívei voltak, a fenyegető veszély hírére csakhamar kerületeikben termettek, hogy a választó polgárságot tájékoztassák. Július havában, daczára a mezei munkának, egymást érték a beszámolók és a programmbeszédek. A boszniai megszállás miatt mindenfelé izgatott hangulat uralkodott, de azért aug. 8-án a választások rendben mentek végbe. Nagykárolyban, hol két jelölt volt, Domahidy Istvánt kiáltották ki képviselőnek, miután Komoróczy Miklós szavazás közben visszalépett. Komoróczy eljárása nagy felháborodást keltett a függetlenségi pártiak körében, a kik elhányva zászlóikat, jelöltjüket halálra keresték, s csak Solymossy Bálint függetlenségi pártelnök csillapító fellépésének köszönhető, hogy vér nem folyt. Képviselő-választás 1878-ban.

A vármegye többi választókerületeiben túlnyomólag a szabadelvű-párti jelöltek győztek. Mátészalkán: Péchy Jenő; Krassón: Szuhányi Ödön; Nagysomkúton: gróf Teleki Géza; Aranyos-Meggyesen: Kende Kanut; Szatmár-

Németiben: Boros Bálint, ellenben Fehérgyarmaton Kende Tibort függetlenségi programmal kiáltották ki képviselőnek; Csengerben, hol három jelölt volt, Galgóczy Sándor és Kiss Áron függetlenségi közt pótválasztásra került a sor.

A függetlenségi párt csakhamar számot tett a megyegyűlésen is. Az október 3-án tartott közgyűlésen Solymossy Bálint, a függetlenségi párt egyik vezérférfia, a következő inditványt nyújtotta be: „Mondja ki a bizottmány, hogy a kormány feleletre vonása és a hadseregnek Bosznia és Herczogovinából való hazarendelése iránt az összeülendő képviselőházhoz feliratot intéz.“ Domahidy István és Rába István azonban módosítványt nyújtottak be, melyet a folytatólagos közgyűlésen tárgyaltak le, mikorra már a vidéki bizottsági tagok haza mentek, így sikerült azután a módosított indítványt 57 szóval 43 ellen határozattá emelni. A függetlenségi párt nem adta fel a harczot. Vay Mihály pártelnök még nov. 3-ára népgyűlést hirdetett Nagykárolyba, mely alkalommal hevesen kikeltek a kormány ellen. Ettől kezdve a szabadelvű-párt minden megyegyűlés előtt értekezletre gyűlt egybe, hogy az esetleges meglepetések ellen magát biztosítsa, ezzel a politika bevonult a közgyűlési terembe is, sőt az ellentét a tisztviselői állások betöltése alkalmával is kifejezésre jutott.

1879-iki Árviz. Vasutak.

A politikai kérdéseket azonban egyidőre háttérbe szorította a megyeházán az árvízveszedelem. 1879 tavaszán a Tisza és mellékfolyóinak áradása egyre aggasztóbb lett. Szeged város pusztulásán okulva, előtérbe lépett e folyók szabályozásának ügye. Jékey alispán május 7-ére értekezletet hívott egybe a Szamos, Tisza, Túr, Homoród, Batár és Balkán folyók szabályozása érdekében, ezen az értekezleten megalakították a „Szatmár vármegyei vizeket szabályozó társulat“-ot, melynek elnökévé Jékey alispánt választották. A Batár folyó szabályozása csakugyan kezdetét vette, de nagyobb eredményt ebben az évben a szükséges költségek hiányában nem tudtak elérni. 1879 folyamán mozgalom indúlt meg a megszünt vármegyei gazdasági egyesület felujítása érdekében, a melynek elnökévé gróf Károlyi Istvánt akarták megnyerni. Gróf Dégenfeld Imre és Péchy Jenő a Szaniszló—Nyirbátor—Mátészalka közötti vasútvonal létesítésén fáradoztak, ugyanez évben a Szatmár—nagybányai vasút létesítése is szóba jött. A Nagykároly—Mátészalka közötti vasút tervét Ujfalussy Sándor, Keresztszeghy Antal, Svarcz Sándor vetették fel 1880-ban, míg a Nyiregyháza—Mátészalka közötti összeköttetés érdekében gróf Károlyi Tibor buzgólkodott. A tervek közül legelőbb a Szatmár—Nagybánya közötti vasútvonal építése valósult meg, mely 1884 júl. 6-án adatott át a forgalomnak, míg a Nyiregyháza—Mátészalka között épült vasút 1887 aug. 20-án nyílott meg.

Az 1879. évi rendkívül kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében az év őszén már mindenfelé inség volt.

A vármegye közönsége már az őszi közgyűlésen állandó ínségügyi bizottságot választott s a nyomor enyhítésére a kormányhoz fordult segélyért. A kormány 100.000 forintot utalványozott az ínségesek segélyezésére s megígérte, hogy a következő évben megkezdi a Szamos szabályozását.

1880. év tavaszán ismét árvízveszedelem fenyegette a vármegyét. Márczius 8-án a Szamos folyó Szatmár-Németi és Dara között 100 méter hosszúságban áttörte a védgátat, a Szamosköz alsórésze víz alá került. A vízár átszakította a Nagykároly—Kismajtény közötti vonalszakaszon a vasúti töltést is s a Nagykároly—Szatmár-Németi közötti útvonalat is megrongálta, a hídakat pedig elsodorta, úgy hogy Nagykároly és Szatmár-Németi között a közlekedés megakadt.

Adókezelési pör.

Az 1879. év végén egy adókezelési ügyből kifolyólag összeütközés támadt a nagykárolyi adófelügyelő és Komoróczy Péter mátészalkai járási szolgabíró között, s a kínos ügy az egész éven át foglalkoztatta a kedélyeket. A vármegye közigazgatási bizottsága 1880 jan. 15-én tartott űlésében Baudisz József kir. adófelügyelő ellen elrendelvén a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot, az adófelügyelő a pénzügyminiszterhez felebbezett. A pénzügyminiszter az adófelügyelőnek adott igazat s megsemmisítette a vármegyei közig. bizottság határozatát. A közigazgatási bizottság azonban a febr. 13-án tartott űlésében fentartván előbbi határozatát, újból felterjesztést intézett a pénzügyi miniszterhez. Ez azonban másodízben is megsemmisítette a bizottság határozatát s Komoróczy szolgabíró ellen vizsgálatot rendelt.

Ezt a leiratot az 1880 márczius 19-én tartott űlésében tárgyalta a bizottság; hosszadalmas heves vita után gróf Károlyi István, Gönyey

Gábor, báró Perényi Péter, Kölcsey Antal, Ujfalussy György és Galgóczy Zsigmond a miniszter leíratát törvénybeütközőnek s a vármegyei önkormányzatra nézve sérelmesnek tartották, ezért lemondtak a bizottsági tagságról s elhagyták az ülést. Kovács Ede és Böszörményi Elek pedig kijelentették, hogy ők a vármegyei közgyűlés előtt fogják lemondásukat bejelenteni. A bizottság többsége így tudomásúl vette a pénzügyminiszter leíratát, ezzel azonban nem ért véget az ügy, mely az április 8-án tartott közgyűlés napirendjére került s addig úgy a fővárosi, mint a helyi sajtó nagy elkeseredéssel tárgyalta az ügyet. Nagy érdeklődés közepett nyitotta meg a főispán e közgyűlést. Megnyitóbeszéde némileg csillapítólag hatott a kedélyekre, majd Kovács Ede és Böszörményi Elek beadták lemondásukat a bizottsági tagságról, de azt a közgyűlés nem fogadta el. Ekkor felállott Rába István és indítványt tett, hogy intézzen a vármegye feliratot a belügyminiszterhez, hogy a jövőben hasonló zaklatásoktól megkíméltessék. Domahidy István, hogy az elkeseredett vitának véget vessen, sürgős indítványt tett, hogy legelőször is töltsék be a választás útján megüresedett bizottsági tagsági helyeket, ezt az indítványt a közgyűlés 152 szóval 119 ellen elfogadta, így a közgyűlés többi tárgyai a folytatólagos ülésre maradtak s ezzel az érdeklődés is lelohadt. A Komoróczy ügyét különben a május 7-én tartott ülésében tárgyalta újból a közigazgatási bizottság. Felterjesztésében kijelenti a pénzügyminiszternek, hogy a szolgabíró ellen törvényes intézkedés szüksége nem forog fenn. Ezzel lezárultak a kínos ügy aktái, melyek épen nem voltak alkalmasak arra, hogy a a pénzügyi igazgatás népszerűségét emeljék a vármegyében.

Vármegyei ügyek.

A büntetőtörvénykönyv végrehajtásával az 1880 aug. 28-án tartott közgyűlésében foglalkozott a vármegye közönsége. A közgyűlés bizottságot küldött ki, melynek feladatává tétetett, hogy a vármegyének és a rendezett tanácsú városoknak azokat a szabályrendeleteit, a melyek valamely cselekményre vagy múlasztásra büntetést állapítanak meg, vizsgálja át s a mennyiben azoknak továbbra leendő fentartása szükségesnek mutatkoznék, hozza összhangba a kihágásokról szóló büntetőtörvény határozmányaival.

Az 1881. év jelentékeny változást hozott a vármegye tisztikarában. Jékey Mór alispán a márcz. 3-án tartott közgyűlésében beadta lemondását, s noha egykori ellenfele, Domahidy István is kérte lemondásának visszavonására, nem volt hajlandó visszavonni. A közgyűlés jegyzőkönyvileg örökíti meg az alispán érdemeit s az új alispán-választást az április hó 5-én tartandó közgyűlésre tűzte ki.

Mielőtt a vármegye közönsége alispánválasztásra gyűlt volna össze, ismét nagy árvizek pusztítottak. A Szamos, Kraszna, Túr és Homoród kiöntöttek, különösen a Szamos balpartján eső vidéket érte a pusztúlás, a vármegyei közlekedési útakat is több helyen megrongálta az árvíz.

Az április 5-én tartott bizottsági közgyűlésben került betöltésre az alispáni állás, melyre Ujfalussy Sándor főjegyző és Domahidy István pályáztak; a vármegye alispánja az előbbi lett, 266 szavazatot nyervén 454-ből.

Képviselőválasztások 1881-ben.

Az 1881. évi képviselőválasztások alkalmával a vármegyei függetlenségi párt teljes erővel ment harczba, majd minden kerületben állított jelöltet, a kik a régi szabadelvű-párti képviselőket nem egy helyen kibuktatták. Szatmár-Németiben ismét Boros Bálintot választották meg, Krassóban Szuhányi Ödön szabadelvű győzött Barta János függetlenségi ellen; Csengerben Domahidy István szabadelvű nyert többséget Kiss Áron függetlenségivel szemben. Mátészalkán Péchy Jenő, a kerület eddigi népszerű képviselője csak 181 szótöbbséggel győzött, Nagysomkúton gróf Teleki Géza 1448 szavazatot nyert. Medan Endre nemzetiségi jelölt 309 szavazata ellenében. Nagybányán ellenben a mérsékelt ellenzéki Lánczy Gyula kibuktatta a kerület eddigi képviselőjét, Stoll Károlyt, Aranyosmeggyesen Kerekes Ágoston függetlenségi győzött, Kende Kanut eddigi szabadelvű párti képviselő ellenében. Fehérgyarmaton Isaák Dezső, Nagykárolyban Schuszterich Ignácz függetlenségieket választották meg.

A csendőrség felállítása.

Az 1882. év folyamán rendezték a vármegyei közmunka ügyét, a mi hosszas tárgyalást igényelt. Különösen az érdekeltségi csoportok új beosztása adott vitára alkalmat. Ebben az évben megtörténtek az előkészületek a csendőrség elhelyezésére és beosztására. Ezt az intézményt, mely 1883 jan. 1-én lépett életbe, és a mely hivatva volt az elavúlt vármegyei rendőrséget felváltani, bizalommal üdvözölte a vármegye közönsége, annál inkább, mert az utóbbi időben mind sürűbbek voltak a panaszok a vármegyei rendőrség (pandúrok) erélytelensége

és megbízhatatlansága miatt. Az első beosztás szerint a vármegye területén 18 csendőrőrsöt rendszeresítettek, s 109 csendőrt helyeztek el.

A Széchenyi Társulat alapítása.

A 80-as évek elején, a lappangó dákoromán izgatások ellensúlyozására, Szatmáron közművelődési társulat megalakításán fáradoztak. 1882-ben alakúlt meg, „Széchenyi-Társulat" czímen, elnökévé Schlauch Lőrincz dr. szatmári püspököt, alelnökévé Ujfalussy Sándor alispánt választották meg. Ez a társulat eredményes munkásságot fejtett ki. Az oláh tanítók részére, a magyar nyelv sikeres oktatása czéljából, jutalmakat tűzött ki, szemmel kísérte az oláh izgatásokat is, melyek már a szatmári kath. gimnázium ifjúsága közé is elhatoltak. Gyermekmenhelyeket állított fel, stb. A vármegye, méltányolva az egyesület áldásos tevékenységét, egy százalékos vármegyei pótadót szavazott meg az egyesület segélyzésére.

Sikkasztás az árvaszéknél.

1882. év nyarán botrányos sikkasztási ügy derült ki, mely másfél éven át foglalkoztatta a vármegye közönségét. Barczikay Miklós vármegyei alpénztárnok, jövedelmével arányban nem álló költekező életmódjával, már régebben magára vonta a közfigyelmet. Ujfalussy alispán hivatalba lépte óta nem egyszer tett kifogást az árvaadósok kötelezvényeinek kezelése körűl észlelt szabálytalanságok miatt ; miután pedig e szabálytalanságok az alispán utasítása ellenére sem szüntek meg, az árvapénztár kezelését Bokor Lajosra bízta. Az átadás alkalmával azonban az árvaadósok kötelezvényeinél mintegy 9000 forint hiány merült fel, ezért az alispán előbb fegyelmi, majd bűnvádi eljárást indított az alpénztárnok ellen, a ki azon a napon (nov. 18), melyen bűnügyében a járásbíróság elé idézték, öngyilkossági kisérletet követett el, mely megfosztotta beszélőképességétől, s így többé ki sem lehetett hallgatni. Rövid idő múlva a halál megváltotta őt a földi igazságszolgáltatás sújtó terhe alól.

A vármegye érezte, hogy nagyobb bűntény kiderítése előtt áll. Felterjesztést intéztek tehát a belügyminiszteriumhoz, a honnan Deák Sándor számtisztet küldték ki, az árvaszéki pénztár megvizsgálására. A vizsgálatot rendkívül megnehezítette az, hogy Barczikay a főkönyveket is meghamisította, s így évek óta űzte a sikkasztást. A vizsgálat kiderítette, hogy a sikkasztás 1875-ig nyúlik vissza.

A vármegye az 1883 jan. 23-án tartott közgyűlésében foglalkozott ezzel a kínos ügygyel. Ujfalussy alispán bejelentette, hogy a Zanathy Ferencz főjegyző vezetése alatt megtartott vizsgálat szerint eddig az elsikkasztott összeg 20.775 frt 86 kr., a melynek fedezésére, a belügyminiszter rendelete értelmében, a közgyűlés első sorban Barczikay hagyatékát, másodsorban Sepsy Antal volt megyei pénztárnokot, Jeney Károly főszámvevőt, Jékey Mór volt alispánt, Csanády János árvaszéki elnököt, Kozmucza János és László Pál alszámvevőket kötelezte. A vizsgálat azonban tovább folyt. A június hó 26-án tartott rendkívüli közgyűlésen az alispán jelentést tett a vizsgálat befejezéséről, mely szerint az elsikkasztott összeg 39.000 frt 23 kr ; ebből 24.000 frt esik a tartalékalapra, s a tulajdonképeni árvapénztári hiány 14.157 frt 83 kr. Az alispán jelentése után gróf Károlyi István indítványozza, hogy az elsikkasztott összeget a felelősségre vont tisztviselők fedezzék. Solymossy Bálint közvetítő indítványt nyújtott be, de a közgyűlés kimondta, hogy a tartalék-alap visszatérítését elengedi, a 14.000 frt. árvatári hiány megtérítésére pedig az ellenőrzést elmulasztó tisztviselőket kötelezi.

A belügyminiszter, hosszas tárgyalás után, 1883 október 31-én helybenhagyta a vármegyei határozatot, azzal a módosítással, hogy ha a sikkasztó hagyatékából befoly is a kártérítési összeg, azt a gyámpénztári tartalékalapból leírt 24.000 frt visszatérítésére kell fordítani. Ezzel ez a kínos ügy lekerült a napirendről, de a miniszteri felszámoló napidíjainak megtérítése még több ízben foglalkoztatta a vármegye közgyűlését.

1883-ban lépett életbe a vármegyék háztartásáról szóló XV. törvényczikk, melynek végrehajtására a vármegye közönsége április 13-án tartott közgyűléséből bizottságot küldött ki. A május 1-én tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye közönsége a kiküldött bizottság által bemutatott új vármegyeiszabályrendeletet, mely a szolgabírói járásoknak új beosztását állapította meg, az eddigi létszám fentartásával, s ezt a belügyminiszter is jóváhagyta.

A Tiszabecs elszakadási ügye.

Nagyobb vita folyt Tiszabecs és más 12 község elszakadásának ügyéről, a melylyel első ízben még az 1882. évi közgyűlés foglalkozott, de akkor a Bar-

czikay-féle sikkasztási ügy foglalkoztatván a kedélyeket, Tiszabecs és a hozzácsatlakozott 12 község kérvénye háttérbe szorúlt. Az 1883 október 2-án tartott közgyűlésen azonban egyhangúlag kimondotta a vármegye közönsége, hogy az említett községeknek Ugocsa vármegyéhez leendő csatolásához hozzá nem járúl. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban ismét szóba került a vármegye székhelyének Szatmár-Németibe leendő áthelyezése is, s e miatt a szatmári és a nagykárolyi helyi lapok között fél éven át folyt a tollharcz, sőt egy ízben a vármegye közgyűlésén is szóba került ez az ügy, de a közgyűlés Nagykárolyhoz ragaszkodott.

Az év őszén a vármegyei gazdasági egyesület Szatmártt sikerült gazdasági kiállítást rendezett, a miben nagy része volt báró Vécsey József gazdasági egyesületi elnöknek.

A mint a vármegye szervezési szabályrendeletét a belügyminiszter a jóváhagyási záradékkal ellátta, Domahidy főispán a tisztújító közgyűlés határnapját decz. 28-ára tűzte ki. A tisztújítás reggelén a tisztikar testületileg tisztelgett Ujfalussy alispánnál, majd az alispán vezetése alatt a főispánt keresték fel, hogy a főispánnak köszönetet mondjanak. A tisztújítás alig hozott változást a tisztikarba. Ujfalussy alispánt, Zanathy István főjegyzőt és a járási szolgabírákat egyhangúlag újból megválasztották.

Az 1884. év elején az alispáni hivatal ügykezelésében lényeges változás állott be. Eddig ugyanis az elintézés alá kerülő ügydarabokat a vármegyei fő- és aljegyzőknek minden rendszer nélkül osztották szét. 1884 január havától kezdve azonban a szakok szerinti kiosztás lépett életbe a jegyzői karban.

Képviselőválasztás 1884-ben.

A képviselők megbízása már lejárófélben lévén, a függetlenségi párt a bekövetkezendő új választásokra jó eleve szervezkedett. Erre a szabadelvű párti képviselők is megkezdték a beszámoló-beszédek tartását s így májusban már a választási mozgalmaktól visszhangzott a vármegye. A június 13-án tartott képviselőválasztásokon túlnyomólag a szabadelvü-párt jelöltjei győztek. Nagykárolyban, hol rendkívül heves volt a küzdelem, Hegedűs József polgármester kibuktatta a kerület eddigi függetlenségi párti képviselőjét, Schuszterich Ignáczot ; Mátészalkán báró Perényi Péter, Nagysomkúton gróf Teleki Géza szabadelvűeket egyhangúlag választották meg. Csengerben Domahidy István, Krassóban Visontai Kovács László, Aranyosmeggyesen Chorin Ferencz, Nagybányán Stoll Károly szabadelvűek győztek. Szatmár-Németiben Boros Bálint, az eddigi képviselő, erős küzdelem után, 561 szavazattal győzött Bartha Endre függetlenségi párti jelölt 435 szavazata ellenében.

A választások után június végén, nehány napi esőzés után, a Tisza és a Szamos kiöntöttek, elborítván Dara, Tótfalu, Sima, Tatárfalva, Csegöld, Kis- és Nagyszekeres, Zsarolyán, Majtis, Kisar, Magosliget, Nagydobos, Kocsord, Nagy- és Kismajtény, Szamosszeg, Ura stb. községek határát. Az árvíz egészen készületlenül találta a vármegye lakosságát, melyre annál súlyosabban nehezedett e csapás, mert a közel 200.000 holdra tehető területen, a melyet a víz elborított, az egész évi termés elpusztúlt. Legtöbbet szenvedtek a csengeri járás községei, melyek közűl Csengerújfalu, Szamosbecs, Ura, Nagygécz, Komlódtótfalu, Csegöld egészen elpusztúltak, Szamosszegen még a házak is összedőltek. Az ínségesek segélyzésére a király 2000 frtot, a belügyminiszter azonnal való kiosztásra 4000 frtot, Erzsébet királyné 500 frtot adományozott; a közlekedésügyi miniszter pedig az útak helyreállítására 5000 frtot utalványozott.

Az év nyarán a magyar írók és művészek látogattak el Beregszászból visszajövet a vármegyébe, melynek közönsége szíves, magyaros vendégszeretettel fogadta őket Nagykárolyban.

A trónörökös látogatása.

Még ez év őszén történt, hogy a trónörökös pár meglátogatta gróf Károlyi Istvánt, nagykárolyi kastélyában. Október 10-én reggel érkezett meg Rezső trónörökös, Stefánia főherczegnővel. A fogadtatásra megjelentek a pályaudvaron, a vendéglátó háziúron kívül, Domahidy főispán, Kovács Leó alezredes, Schlauch Lőrincz szatmári püspök, Ujfalussy alispán, Kende Zsigmond, Teleki Samu gróf, Böszörményi Sándor stb.

Az érkező magas vendégeket Domahidy főispán üdvözölte, Ujfalussy Sándorné pedig rózsából és ibolyából font csokrot nyújtott át a főherczegasszonynak. A bevonúlás után villásreggeli volt a nagykárolyi kastélyban, mely után megkezdődött a magas vendég tiszteletére rendezett hajtóvadászat, a melyen a trónörökösön és kíséretén kívül gróf Károlyi Gyula, gróf Károlyi Tibor, gróf

Festetich Tasziló, gróf Csekonics Endre, gróf Teleki Samu és báró Vécsey József vettek részt. A trónörökös három napig volt gróf Károlyi István vendége. A 12-én tartott vadászat után a vadásztársaság tagjai ismét nagy ebédre gyűltek egybe a nagykárolyi kastélyba, a melyre a vármegye urai közűl is számosan hivatalosak voltak. Kimagasló mozzanat volt a háziúrnak a trónörököspárra mondott nagyhatású pohárköszöntője. Az ebéd befejeztével gróf Károlyi István és neje, valamint a meghívottak kikisérték a magas vendégeket a fényesen kivilágított városon át a pályaudvarra, a hol a trónörököspár szívélyesen elbúcsúzott gróf Károlyi Istvántól és nejétől, Csekonics grófnőtől, s az egybegyűltek lelkes éljenzése közepett visszautazott a fővárosba.

Az 1885. évi május 7-én tartott bizottsági közgyűlésre szokatlan nagy számban gyűltek egybe a bizottsági tagok, hogy Domahidy Ferencz főispáni székfoglalójának 10 éves fordulóját megünnepeljék. A közgyűlésre a politikai pártok vezérférfiaiból id. gróf Teleki Sándor vezetése alatt alakított küldöttség hívta meg a főispánt, a kit a vármegye közönsége nevében báró Perényi Péter bizottsági tag üdvözölt, kiemelvén a főispán érdemeit, hogy a pártvillongásokat kiegyenlíteni s az egyetértést a vármegyében mindenkor helyreállítani törekedett. A főispán meghatottan válaszolt s kijelentette, hogy a jövőben is a politikai pártok közötti egyetértés meghonosítását tekinti egyik főfeladatának.

A „Szatmári Széchenyi Társulat“, mely alig néhány évi fennállása óta sikerrel vette fel a magyarság érdekében a harczot a nemzetiségi aknamunkával szemben, ebben az évben jelentékeny támogatást nyert a vármegyétől. Károlyi István gróf indítványára az okt. 8-án tartott bizottsági közgyűlés nagy többséggel (120 igen és 4 nem szavazattal) 1%-os közművelődési pótadó kivetését határozta el, de a segély fölötti rendelkezési jogot a vármegye tartotta fenn önmagának, s azt a vármegyei közigazgatási bizottság útján kívánta gyakorolni. A vármegyének ezt a határozatát a belügyminiszter is jóváhagyta.

Árvíz.

Az 1886. év elején ismét árvíz sújtotta a vármegyét. A Szamos kiöntött s többek között elárasztotta Sályi községet, melynek 900 családból álló lakossága hajléktalanná vált. Az ínségesek között megjelent Ujfalussy alispán és nemcsak a mentési munkálatokat vezette, de személyesen is osztotta ki az élelmi szereket az éhezők között. A vármegye társadalma, mint mindíg, úgy most is lelkesedéssel karolta fel az árvízsújtotta szenvedők ügyét, de a folyók szabályozása még mindíg csak a tervezgetésnél maradt.

Ebben az évben lépett életbe a törvényhatóságokról szóló 1886. XXI. törvényczikk, a melynek alapján a vármegyei szervezési szabályrendelet is új átdolgozást nyert, a melyet az aug. 14-én tartott közgyűlésben fogadott el a vármegye közönsége. Ebben az évben került tárgyalás alá az árvaügyi szabályrendelet is, s ez évben alkotott a vármegye közönsége szabályrendeletet a betegség vagy szellemi fogyatkozás következtében munkaképtelenné vált tisztviselőkkel szemben követendő eljárásról.

Az október 7-én és 8-án tartott közgyűlésen ismét politikai kérdések foglalkoztatták a vármegye közönségét. Isaák Dezső országgyűlési képviselő Janszky tábornok ismeretes tapintatlan eljárását szóvá tevén, indítványozta, hogy a vármegye közönsége intézzen feliratot az önálló magyar nemzeti hadsereg felállítása érdekében az országgyűléshez. A közgyűlés többsége azonban hosszabb vita után elvetette az indítványt.

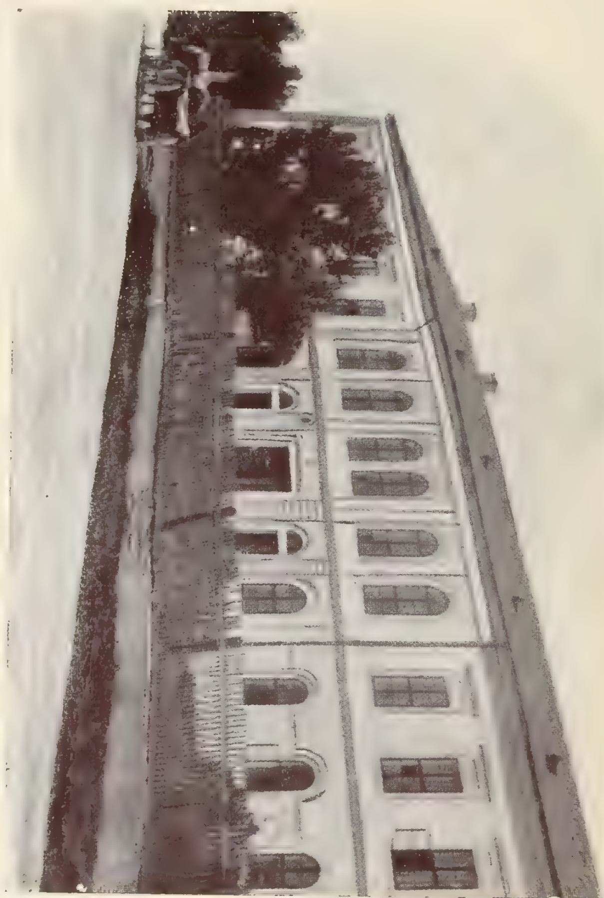
Vízszabályozás.

Az 1887. év elején végre mégis megtörtént az első lépés a vízszabályozás érdekében. A márcz. 21-én Rapaics Radó elnöklete alatt Nagykárolyban megtartott értekezleten bejelentette a kormány képviselője, hogy a Szamos-balparti védművek megépítésére s a Homoród és Kraszna folyók vizének levezetésére 4.365,500 frtot, a Szamos-jobbparti védművek és a Tisza-balparti töltések kiépítésére 3.504,000 frtot vett előirányzatba a kormány. Az értekezlet megnyugvással vette tudomásúl az előterjesztést. A szabályozási munkálatok azonban egyidőre ismét elmaradtak.

Míg a vármegye a vizek megfékezésén fáradozott, tűzvész pusztította a vármegye székhelyét. Május 6-án óriási tűzvész tört ki Nagykárolyban, a mely 325 épületet hamvasztott el. A napokon át dühöngő vész következtében 111 ház pusztúlt el s mintegy 1000 család maradt hajlék nélkül. Az ínségre jutott nagykárolyiak fölsegélyezésére csakhamar országszerte megindúlt a gyűjtés, melyet Schlauch Lőrincz szatmári püspök 500 frttal nyitott meg. Az adakozók között



Nagykároly. — A vármegyeháza.



A régi Kővárvidék székháza Nagysomkuton.

ott találjuk báró Hirsch Mór ismert emberbarátot is, a ki Párizsból 6665 frtot küldött a nagykárolyiak felsegélyezésére.

A június 17-én megtartott képviselőválasztások nagyobb mozgalmat nem idéztek elő a vármegyében. Nagykárolyban: gróf Károlyi István pártonkívülit kiáltották ki képviselővé, Nagybányán dr. Wekerle Sándor pénzügyminiszteri államtitkárt egyhangúlag választották meg. Fehérgyarmaton Isaák Dezsőt, a függetlenségi párt jelöltjét ismét egyhangúlag kiáltották ki képviselőnek. Aranyosmeggyesen Chorin Ferencz, Krassón Perlaky Elek, Mátészalkán báró Perényi Péter, Csengerben Domahidy István, Nagysomkúton gróf Teleki Géza szabadelvűek győztek. Nagyobb küzdelem csak Szatmártt volt, a hol Boros Bálint, az eddigi képviselő, 439 szavazatot kapott Vállyi Árpáddal, a vármegyei függetlenségi párt egyik tevékeny tagjával szemben, a kire 418 szavazat esett. A választási mozgalmak folyamán a nagysomkúti kerületben ismét felütötte a fejét a dákóromán izgatás, melynek feje Lukács László laczfalusi lelkész volt, a ki ellen a Giródtótfalun június 9-én tartott választói gyűlésen mondott izgató beszéde miatt az ügyészség megindította a vizsgálatot, melynek folyamán szeptember elején előzetes letartóztatásba helyezte a törvényszék. Képviselőválasztás 1887-ben. Nemzetiségi izgatás.

Lukács letartóztatása óriási izgatottságot keltett a nemzetiségi lelkészek és tanítók között, a kik valóságos hadjáratot indítottak a magyar állameszméhez hű kartársaik ellen, sőt a vizsgálatra berendelt tanúkat is megfélemlítették, hogy terhelően ne valljanak. A vizsgálat másfél éven át húzódott, a vádlott újabb és újabb kifogásai miatt a végtárgyalást csak 1889 július 8-án tartották meg. Három napon át folyt a tárgyalás és utána a szatmári törvényszék Lukács Lászlót felmentette az izgatás vádja alól, mire a vádlott, a ki erre aligha volt elkészülve, a meghatottság első pillanatában a magyar-román testvériséget éltette. Ez az ítélet azonban Lukács Lászlót nem tette bölcsebbé és tapintatosabbá. Az 1892. évi választási mozgalmak alatt egy román nyelvű kiáltványt bocsátott ki párthíveihez, melyben őket értekezletre hívta egybe. A meghívó tartalma miatt a főszolgabíró a gyűlést betiltotta, az ügyészség pedig megindította ellene a keresetet. Ezúttal már nem menekülhetett oly könnyen az igazságszolgáltatás elől. A debreczeni esküdtszék sajtó útján elkövetett izgatás vétségében bűnösnek mondván ki, egy évi államfogházra és 500 forint pénzbüntetésre ítélte.

1888 tavaszán ismét nagy árvizek sújtották a vármegyét. Márczius első felében a Szamos kiöntött. Szamosújlaknál és Gyügyénél áttörte a gátakat s közel 60 község került víz alá. Az árvíz Szatmár-Németi határát is elborította, majd márczius 16-án áttörte a töltéseket, s az egész város víz alá került. Az 1888-iki árvíz.

Az árvizek ismét előtérbe hozták a szabályozás ügyét. Április 12-én megalakúlt a vármegyei vízszabályozó-társulat, mely elnökévé Tisza Istvánt, alelnökévé Domahidy Istvánt választotta meg, de ez a társulat sohasem lépett a cselekvés terére. Az árvízkárosultak felsegélyezésére, társadalmi úton is tekintélyes összeg gyűlt be. Ő felsége ismételten adott segélyt, a „Jószív-Egyesület" pedig 5000 forintot szavazott meg.

1889 elején az országgyűlésen megindúlt véderővita a vármegyében is csakhamar visszhangra talált. Majd minden választókerületben népgyűléseket tartottak, hogy képviselőjüket a véderő-törvényjavaslattal szemben való állásfoglalásra bírják. Véderővita.

A nagykárolyiak üdvözlő táviratot küldtek képviselőjüknek a véderővita alkalmából mondott nagyhatású beszédéért. Domahidy István képviselőt is felszólították a csengeri kerület választói, hogy állást foglaljon a javaslattal szemben. Domahidy e felszólításra a „Szatmármegyei Közlöny"-ben hosszabb nyilatkozatot tett közzé, melyben közölte, hogy a 14. és 25. §§. módosítása czéljából határozati javaslatot nyújtott be.

A véderő-vita izgalmainak közepette villámcsapásként hatott Rezső trónörökös váratlan halálának híre. A trónörökös halála.

A vármegye méltóképen vett részt az országos gyászban. A főispán február 5-ére közgyűlést hívott egybe, a mikor a vármegye közönsége részvétfeliratot intézett az uralkodóhoz és Stefánia főherczegnőhöz. A közgyűlést megelőzőleg, február 4-én, a temetés napján, délelőtt, a vármegye székhelyén az összes harangok megkondúltak. Február 7-én ünnepélyes gyászistentiszteletet tartottak.

A gyász miatt a vármegye közönsége csak a május 2-án tartott közgyűlésében foglalkozott ismét a véderőtörvényjavaslattal, a mely időközben már

törvényerőre emelkedett. A közgyűlés a meghozott törvénynyel szemben már nem foglalhatván állást, Vállyi Árpád, Ujfalussy alispán, Jékey Mór és Isaák Dezső felszólalása után egyszerűen tudomásúl vette a többi törvényhatóságnak e tárgyban hozzá intézett átíratát.

A véderő-vita lezajlása után Tisza Kálmán gróf Teleki Gézának a nagysomkúti kerület képviselőjének ajánlotta fel a belügyi tárczát. A vármegye feliratot intézett az uj belügyminiszterhez, akit a nagysomkúti választó-kerület újból nagy lelkesedéssel kiáltott ki képviselőnek.

Ez év tavaszán nagy változás állott be a vármegyei tisztikarban is. Ujfalussy Sándor Jász-Nagykún-Szolnok vármegye főispánjává neveztetvén ki, lemondott az alispánságról. A vármegye székhelyének polgársága fáklyásmenettel tisztelte meg volt alispánját, a kit május 9-én iktattak be új méltóságába.

Székhely-harcz.

Az alispán távoztával vármegyeszerte megindúlt a harcz, mely az eddigi választásoktól annyiban különbözött, hogy a küzdelem nem annyira a jelöltek személyeért, mint elsősorban a vármegyei székhelyért folyt. Ez a székhely-kérdés, mely a kiegyezés óta gyakran felmerűlt, most elkeseredett küzdelemmé vált, különösen, hogy 1889 folyamán a pénzügyigazgatóságot Szatmár-Németiből Nagykárolyba helyezték át. A vármegye egy része Domahidy Sándort óhajtotta volna az alispáni székben üdvözölni, de ő kitért a jelölés elől, okul hozván, hogy a jelöltséget csak abban az esetben fogadja el, ha az alispáni jelöltséget a vármegyei székhely kérdésével nem kapcsolják egybe. A szatmáriak állásfoglalásával szemben azok a vármegyei bizottsági tagok, a kik a vármegyei székhelyet továbbra is Nagykárolyban óhajtották megtartani, szintén szervezkedni kezdtek. Ez a párt, melynek élére gróf Károlyi István, a nagykárolyi kerület országgyűlési képviselője állott, Zanathy Ferencz vármegyei főjegyzőt jelölte az alispáni tisztségre, míg azok, a kik a vármegyei székhelynek Szatmár-Németibe leendő áttételét kívánták, Nagy László körül csoportosultak. Sőt, hogy a zavar teljes legyen, a Nagybánya környéki megyebizottsági tagok Nagybányán gróf Teleki Sándor elnöklete alatt gyűlést tartottak, és ez alkalommal mozgalmat indítottak, hogy Nagybánya székhelylyel egy önálló törvényhatóság alakuljon. A mátészalkai járást is igyekeztek a szatmár-németi székhely hívei az ő pártjukhoz téríteni, de a szept. 8-iki mátészalkai értekezleten, melyre Ujfalussy Sándor volt alispán is eljött, a bizottsági tagok túlnyomólag Nagykároly mellett foglaltak állást.

Az 1889 okt. 3-án tartott közgyűlésen, mely a bizottsági tagok óriási érdeklődése mellett folyt le, Nagy László, a szatmár-németi párt vezére, 285 szavazattal alispánná választatott Zanathy István 224 szavazatával szemben. De alig foglalta el Nagy László az alispáni széket, mozgalom indult meg, hogy a közelgő általános tisztújításon ellenjelöltet állítsanak neki. A bizottsági tagok egy része Domahidy Sándor kir. közjegyzőt kérte fel a jelöltségre, a ki azt el is fogadta, de még november hó folyamán visszalépett.

A decz. 19-én tartott tisztújító közgyűlés nagyobb mozgalom nélkül folyt le. Alispánná ismét Nagy Lászlót választották meg s ezuttal egyhangúlag.

De a nagykárolyi székhely megvédésére a következő év elején (1890 ápr. 13) báró Perényi Péter elnöklete alatt egy külön megyei párt alakult, mely esetleges meglepetések kikerülése végett egy öttagu végrehajtó-bizottságot alakított. A szatmár-németi székhelypárt ezalatt szintén szervezkedett. Jeney Dániel és 107 társa kérvényt nyújtottak be a vármegyéhez, hogy a vármegye székhelye 1891 május 1-én Szatmár-Németibe helyeztessék át.

Ezt a kérvényt a jún. 12-én tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye közönsége. Ezen a rendkívül zajos közgyűlésen a Kovács József, Zanathy Ferencz és Ujfalussy Lajos felszólalásai után a többség, az állandó választmány javaslatának napirendre tűzését mondotta ki, a délután megtartott folytatólagos közgyűlésen Nagy László alispán ismételt felszólalásai után a székhely-kérdés megoldása czéljából egy előkészítő bizottságot küldtek ki, azonban a közgyűlés azt is kimondotta, hogy az áthelyezést csak abban az esetben foganatosítja, ha az a vármegye mindennemű megterhelése nélkül történhetik meg. Báró Perényi Péter mindjárt a közgyűlésen felebbezést jelentett be a határozat ellen, mely szerinte több rendbeli alaki kifogás alá esik. Midőn a vármegye felterjesztette határozatát a belügyminiszterhez, ezzel egyuttal megindúlt a küldöttségjárás is a fővárosba. A szatmári székhely-párt már június hó 25-én tisztelgett a kormány tagjainál Nagy László vezetése alatt, a küldöttséghez Boros Bálint, Chorin Ferencz,

Isaák Dezső, Domahidy István és gróf Teleki Géza képviselők is csatlakoztak.

A nagykárolyi párt kevéssel ezután gróf Károlyi István vezetése alatt tisztelgett gróf Szápáry miniszterelnöknél. A tisztelgést követő ebéden, melyet gróf Károlyi István adott a Nemzeti kaszinóban, a háziúr a pohárköszöntőjében fölemlítette, hogy Kölcseynek még ez ideig nincs érdemeihez méltó szobra a vármegyében, ezért a vármegye székhelyén felállítandó Kölcsey-szoborra 5000 frtot ajánl fel. Károlyi István szavai lelkes visszhangra találtak az egybegyűltek sorában, s az estebéden 8815 forintot írtak alá a szoborra. A Kölcsey szobor ügye.

Kölcsey Ferencz születésének 100 éves fordulója ismét alkalmat szolgáltatott a két székhely-párt közötti csatározásra. A július 12-én tartott közgyűlésen, melyen az ünnep sorrendjét kellett megállapítani, a két párt majdnem hajba kapott egymással, hogy az ünnepély egy napon vagy kettőn tartassék-e meg. Végre heves vita után úgy döntöttek, hogy az ünnepély Nagykárolyban a vármegyeházánál kezdődjék, s annak befejeztével az ünneplő közönség különvonaton Szatmár-Németibe megy Kölcsey szobrának megkoszorúzására. Ebben a sorrendben folyt le a magasztos ünnepség aug. 8-án a vármegyében; s nemsokára követte Kölcsey sírjának megkoszoruzása aug. 10-én.

Az október 2-án tartott közgyűlés, mely a nagykárolyi Kölcsey-szobor javára 500 forintot szavazott meg, simán folyt le, de a decz. 4-iki közgyűlésen ismét heves vita folyt a székhely-áthelyezés ügyében. Az állandó választmány Szatmár-Németi városának a székhely-áthelyezés kérdésében tett ajánlatát nem találta elfogadhatónak, de a közgyűlésen a szatmári párt volt többségben s 256 szavazattal 96 ellen elvetette az állandó választmány javaslatát.

A székhely-kérdést egyidőre háttérbe szorította a „közigazgatás és az önkormányzat rendezése a vármegyében" czímű törvényjavaslat, mely ellen a vármegyei önkormányzat hívei, de különösen a függetlenségi párt, nagy harczot indított meg. Nagy László alispán, miután a főispán családi gyásza miatt szabadságon volt, április 3-ára rendkívüli közgyűlést hívott egybe, hogy a vármegye közönsége állást foglaljon e kérdésben. Nagy László indítványát, melyet az állandó választmány is magáévá tett, a közgyűlés Isaák Dezső és Domahidy István felszólalása ellenére, 159 szóval 43 ellen elfogadta és felterjesztést intézett a kormányhoz és az országgyűléshez a közigazgatás államosítása végett. A közigazgatás államosítását azonban, a vármegyék felterjesztései ellenére is, csupán elvileg iktatták törvénybe, a függetlenségi párt obstrukcziója miatt az országgyűlést idő előtt feloszlatták.

Az 1892. évi január 28-án tartott választások rendesen folytak le a vármegyében, csupán a csengeri kerületben voltak zavargások, hol az újonnan alakult függetlenségi párt jelöltje, Papp Béla, 75 szótöbbséggel kibuktatta a kerület eddigi képviselőjét, Domahidy Istvánt. Ezt a választást azonban kérvénynyel támadták meg s a képviselőház megsemmisítette Papp Béla megbízólevelét és új választást rendelt. A jún. 23-án tartott választáson Luby Géza, a függetlenségi és 48-as párt jelöltje, egyhangulag lett képviselővé. Képviselő-választások 1892-ben.

A vármegye többi kerületeiben a következőket választották meg: Nagykárolyban: gróf Károlyi István szabadelvű pártit egyhangúlag, Mátészalkán: báró Perényi Péter szabadelvű pártit, Fehérgyarmaton: Isaák Dezső függetlenségit egyhangulag, Krassón: Szuhányi Ferenczet, Nagybányán: Wekerle Sándort, Nagysomkúton: gróf Teleki Gézát, kik mindnyájan szabadelvű-pártiak voltak; Szatmár-Németiben: Ugron Gábort, a függetlenségi párt egyik vezérét.

Ő felségének 25 éves uralkodói jubileumát a vármegye is hagyományos fénynyel ülte meg. A május 5-én tartott közgyűlésből hódoló felíratot is intézett az uralkodóhoz, melyet Zanathy Ferencz főjegyző szerkesztett. A fővárosban lefolyt ünnepségeken Domahidy Ferencz vezetése alatt, küldöttséggel képviseltette magát. A vármegye székhelyén június 8-án szintén ünnepi isteni tisztelet volt.

Ez év őszén vált meg a főispáni méltóságtól Domahidy Ferencz, a ki közel 18 éven át kormányozta a vármegyét. Hosszú ideig tartó hivataloskodása alatt sokat fáradozott a vármegye békéjének megőrzésén. Tapintatos magatartásával egyetértést hozott létre a vármegyében, hosszú főispánsága alatt a közgyűlési teremben csak egy ízben volt nagyobb vihar, midőn a vármegyei székhely-kérdés került napirendre.

A vármegye az október 6-án tartott közgyűlésen búcsúzott el a távozó főispántól, a kihez a tisztikar nevében Zanathy Ferencz főjegyző, a vármegyei közönség nevében pedig Nemestóthi Szabó Antal intézett búcsúbeszédet.

Ujfalussy Sándor.

Utódává 1892 okt. 4-én Ujfalussy Sándor, Jász-Nagykún-Szolnok vármegye főispánja neveztetett ki. Ujfalussy Sándor 1845-ben Mátészalkán született. Jogi tanulmányait külföldön, Belgiumban elvégezvén, a vármegye szolgálatába lépett. Előbb szolgabíró, majd 1878-ban főjegyző, 1881-ben pedig alispán lett. Alispánsága alatt két nevezetes intézmény létesítésével örökítette meg a nevét. Ő volt az első az országban, a ki alispánsága alatt elfogadtatta a vármegyéjével a községi gyermekmenhelyek kötelező felállítását s az ő alispánsága alatt szavazta meg a vármegye a közművelődési pótadót a ,,Széchenyi-Társulat" segélyzése czéljából. Érdemei elismeréséül még mint alispán a III. osztályú vaskoronarendet, később a Lipótrend lovagkeresztjét kapta. Midőn 1889-ben Jász-Nagykún-Szolnok vármegye főispáni székét elfoglalta, a vármegyéből való eltávozását csak ideiglenesnek tekintette, s azóta is állandóan részt vett a vármegye közgyűléseiben. Az új főispán ünnepélyes beiktatását az okt. hó 24-én tartandó közgyűlésre tűzték ki; Szatmár-Németi szabad királyi városban, okt. 27-én volt a székfoglaló.

Egyházpolitikai kérdések.

Szápáry Gyula gróf miniszterelnök bukása után a kormányt Wekerle Sándor vette át, a kit nagybányai választói deczember 15-én újból nagy lelkesedéssel képviselővé kiáltottak ki. A Wekerle-kormány kinevezésével előtérbe léptek az egyházpolitikai kérdések, melyek közel két éven át foglalkoztatták a vármegye közönségét és jelentékeny hatással voltak a vármegyei pártviszonyokra is. Még 1893. év elején a két ellenzéki párt szervezkedő értekezletet tartott, mely alkalommal a függetlenségi párt elnökévé Jékey Zsigmondot választották meg, míg a nemzeti párt báró Vécsey Józsefet és Kováts Edét ismerte el vezéreinek.

Nagy László alispán már az 1893 márcz. 28-ára egybehívott rendkívüli közgyűlésen a következő indítványt nyújtotta be: ,,Szatmár vármegye közönsége mondja ki, hogy az egyházpolitikai kérdésekben a kormány által követett irányt pártkülömbség nélkül helyesli, az abban kifejezett elveket, minők a zsidó vallás reczepcziója, a polgári anyakönyvvezetés, a polgári házasság elvei, a tiszta szabadelvűség és a korszellem követelményeivel megegyezőnek tartja s annak mielőbbi megvalósításában a nemzeti szellem és erő nyilvánulását s erősödését látja, s ezen határozat szellemében a nagyméltóságú miniszterelnökhöz és az országgyűléshez feliratot intéz." Az alispáni indítvány hosszabb vitát idézett elő. Míg Jékey Zsigmond, a vármegyei függetlenségi párt elnöke, Domahidy Elemér, Isaák Dezső és Ádler Adolf dr. az alispán indítványát pártolták, addig Kováts Ede napirendre térést indítványozott. A papság nézetét Jordán Károly tolmácsolta, aki szintén Kováts Ede indítványához csatlakozott, kívüle még Nemestóthi Szabó Antal, Pazuchanits Ignácz és Peley József beszéltek a javaslat ellen. A közgyűlés 172 szavazattal 27 ellen elfogadta az alispán indítványát s felíratot intézett a kormányhoz és az országgyűléshez.

Az egyházpolitikai kérdések az 1894 márcz. 8-án tartott közgyűlésen kerültek ismét tárgyalásra. Debreczen városnak e tárgyban intézett átírata kapcsán Jékey Zsigmond határozati javaslatot nyújtott be, melyben indítványozza, fejezze ki a vármegye közönsége bizalmát a kormány és a képviselőház előtt az egyházpolitikai reformok terén tanúsított szabadelvű magatartásáért. A közgyűlés, — bár voltak egyesek, a kik ezt a javaslatot már meghaladottnak tekintették, — rövid vita után elfogadta Jékey javaslatát.

A vármegyei közlekedésügy terén különösen nagyjelentőségű volt a Szatmár — Tiszaújlaki törvényhatósági útvonal kiépítése, mely 1892 végéig egész Szárazberekig elkészült. 1893 május 27-én adatott át a forgalomnak a csengeri Szamoshíd. Az 1893. évi költségvetés keretében a vármegye javadalmazása 97.100 frt-ra emeltetett fel, ezzel együtt a vármegyei tisztviselők fizetésének kérdése is előtérbe lépett, melylyel a május 4-én tartott közgyűlés foglalkozott.

Június 15-én József főherczeg, a honvédség főparancsnoka jött Nagykárolyba, hogy a honvédség felett szemlét tartson.

A magas vendéget a vasúti pályaháznál Ujfalussy Sándor főispán és Nagy László alispán fogadták. A főherczeg gróf Károlyi Istvánnál szállott meg. Másnap szemlét tartván a honvédség felett, jun. 16-án Szatmár-Németibe ment, hogy az ottani zászlóalj felett szemlét tartson.

A nyár folyamán Szatmár-Németiben s a csengeri járás községeiben több kolera-gyanús megbetegedés fordúlt elő, ezért a vármegye nagyobbmérvű intézkedéseket tett a járvány továbbterjedésének megakadályozására. Járvány.

Ez intézkedések megvizsgálása végett július hó közepén gróf Andrássy Gyula, az akkori belügyi államtitkár, szintén lejött a vármegyébe. A belügyminiszter Raisz Gedeon és Miskolczy Imre közegészségügyi felügyelőket küldte ki kórházi biztosoknak. A kolera-járvány, — melyet hivatalosan jul. 25-én konstatáltak, — Tiszabecs, Alsó-Fernezely, Torna, Olcsva, Alsótótfalu, Terep, Szamosszeg, Tisztaberek, Nagybánya stb. községekből szedte áldozatait, de a szigorú óvintézkedések következtében nagyobb arányokat nem öltött, aug. 31-ig csak 38 beteg volt kezelés alatt a járvány-kórházakban s e szám szept. 4-én 14-re szállott alá. Október elején pedig teljesen megszünt.

Az október 5-én tartott közgyűlésen leplezte le a vármegye közönsége Széchenyi István arczképét, az ünnepélyen a Magyar Tudományos Akadémia képviseletében Zichy Antal, a „legnagyobb magyar“ jeles életrajzírója mondott ünnepi beszédet, míg a vármegye nevében Kováts Ede tartott szónoklatot.

Kossuth Lajos halálának hírére, hogy a vármegye közönsége méltóképen lerója a kegyelet adóját nagy hazánkfia iránt, Ujfalussy főispán márcz. 29-ére értekezletet hívott egybe, melyen az egybegyűlt bizottsági tagok kimondották, hogy a vármegye küldöttségileg képviselteti magát a temetésen, a nagy halott ravatalára koszorút helyez, arczképét a vármegye közgyűlési terme számára megfesteti s felállítandó szobrára 1000 frt megszavazását fogja javaslatba hozni. Kossuth Lajos halála.

Az április 26-án tartott közgyűlésen, a melyen ezt az előterjesztést tárgyalták, Jékey Zsigmond indítványt tett, hogy a vármegye közönsége feliratot intézzen Kossuth Lajos érdemeinek törvénybe iktatása iránt. Ezt az indítványt azonban a közgyűlés többsége nem fogadta el.

A vármegyei pénztárak megvizsgálására kiküldött bizottság 1894 elején ismét hiányokat fedezett fel az árvapénztárban. Ezúttal Cserjék Ferencz gyámpénztárnok volt a sikkasztó, a ki a gyámpénztárban elhelyezett regále-kártalanítási kötvényeket dézsmálta meg. A Jékey Mór elnöklete alatt kiküldött bizottság javaslatára a pénztárnok, az ellenőr és a számvevők ellen fegyelmi eljárást indítottak. Ezzel az ügygyel az 1894 április 11-én tartott közgyűlésen foglalkozott a vármegye közönsége. A közgyűlés heves vita után egy szótöbbséggel kimondotta, hogy az alispán, a tiszti főügyész és az árvaszéki elnök ellen is megindítja a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot, melyet különben Nagy László alispán is kért a közgyűlés előtt. A vizsgálat rendkívül sokáig húzódott, s eredményeképp 1895-ben a belügyminiszter Cserjék Ferenczet hivatalvesztésre, Pokomándy Lajos ellenőrt 500 frt pénzbüntetésre itélte, az alispánra, a t. ügyészre és az árvaszéki elnökre, a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya által kirótt 500—500 frt bírságot azonban 200—200 frtra mérsékelte. Az árvapénztár ügye.

A vízszabályozás ügye az 1894. év nyarán hatalmas lépéssel közeledett a megvalósúlás felé. Károlyi Tibor gróf 1894 aug. 9-ére értekezletre hívta egybe az érdekelt birtokosokat a Szamos-balparti rész ármentesítése és az ecsedi láp lecsapolása érdekében. Ezen az értekezleten megalakult a „Szamos-balparti ármentesítő és az ecsedi láp lecsapoló társulat,“ mely körülbelül 190.000 magyar hold terület teljes ármentesítését és mintegy 70.000 hold terméketlen föld használhatóvá tételét tűzte ki feladatáúl. A társulat elnökévé gróf Károlyi Tibort, alelnökévé Galgóczy Zsigmondot választotta, s még ebben az évben megkezdette működését. Miután a szabályozási tervek még 1894-ben elkészültek s azokat a földmívelésügyi miniszter 1895 jan. 10-én kelt leíratával jóváhagyta, a társulat hozzálátott a vármegye gazdasági életében korszakalkotó tervének végrehajtásához. A társulat a felmerülendő költségek fedezésére $5^1/_2$ millió frt kölcsön felvételét határozta el, s még 1895. év folyamán hozzáfogtak a 66 km. hosszú Kraszna-főcsatorna ásásához és 1898. év elejére készültek el vele. 1898 márcz. 20-án nyitották meg Nemeskéri Kiss Pál államtitkár jelenlétében. Vízszabályozás.

1895 elején a vármegye nagysomkúti oláhlakta járásában ismét az ínség jelei mutatkoztak. A vármegye közönsége, mint mindenkor, úgy ezúttal is nagy buzgalommal látott a nyomor enyhítéséhez. A kormány 4000 frt segélyt adott, társadalmi úton 1895 márcz. 31-ig 4150 frt gyűlt egybe, az ínségügyi bizottság gróf Teleki Sándor elnöklete alatt serényen működött, az éhezők között kenyeret, tengerit és vetőmagvakat osztott szét.

Ez évben keletkezett a nagykároly—nagysomkúti helyi érdekű vasút; báró Vécsey József a szatmár—bikszádi helyi érdekű vasút alapításán fáradozott.

Súlyos veszteség érte a vármegyét Ujfalussy Sándor főispánnak 1895 április 12-én Remetemezőn bekövetkezett halálával. Halála ugyan nem volt váratlan, mert már évek óta súlyos kór dúlta szervezetét. Temetése április 15-én ment végbe, a vármegye közönségének osztatlan részvéte mellett. Különösen a mátészalkai járás, melyhez az elhunyt közpályájának legszebb emlékei fűződtek, adott részvétének legjobban kifejezést. A járás minden községe képviseltette magát a gyászszertartáson. A május 3-án tartott közgyűlésen pedig elhatározták, hogy arczképét megfestetik a vármegye közgyűlési terme számára.

Simontsits Béla.

A kormány, tekintettel a közelgő általános tisztújításokra, sietett betölteni a főispáni széket. Ezúttal a kiegyezés óta első ízben történt meg, hogy a megyebelieket mellőzték, midőn Simontsits Bélát, Tolna vármegye alispánját nevezték ki Szatmár vármegye és Szatmár-Németi szabad királyi város főispánjává.

Simontsits Béla mint a balközép tagja kezdette pályafutását. Az 1872—75. évi országgyűlésen a paksi kerületet képviselte. 1877-ben Tolna vármegye a völgységi járás szolgabírájává, majd 1887-ben alispánjává választotta; ez utóbbi állásában a közigazgatás terén szerzett jártasságának s szakképzettségének adta tanújelét. Az új főispán ünnepélyes beiktatása 1895 júl. 4-én ment végbe. Az érkező elé küldöttség ment Debreczenig, hol Zanathy Ferencz főjegyző üdvözölte. A beiktató közgyűlésen részt vett Tolna vármegye közönsége is gróf Széchenyi Sándor főispán vezetése alatt, továbbá a vármegyei bizottsági tagok színe-java, mint gróf Károlyi István, gróf Károlyi Gyula, báró Vécsey József, gróf Teleki Sándor stb. Nagykároly város polgársága pedig fáklyászenével tisztelte meg.

Az október 3-án tartott közgyűlésen leplezték le Kossuth Lajos arczképét; az ünnepi beszédet Jékey Zsigmond, a függetlenségi párt elnöke mondotta.

Tisztújítás 1895-ben.

Az év őszén vármegyeszerte megindultak a tisztújítási mozgalmak. A bizottsági tagok egy része, a kik Nagy László iránt bizalommal nem viseltettek, Domahidy Sándor és Berenczei Kováts Jenő körül csoportosúltak. A főispán az ellentétek kiegyenlítése czéljából nov. 18-án értekezletre hívta egybe a bizottsági tagokat, de ez az értekezlet, melyen gróf Károlyi István is felszólalt, nem vezetett eredményre. A decz. 19-én tartott közgyűlésen mindamellett Nagy László lett alispánná, a kire 293 szavazat esett, míg Domahidy Sándorra 74-en, Kováts Jenőre 69-en szavaztak. Főjegyzővé közfelkiáltással Ilosvay Aladárt választották meg.

Az az ellentét, mely az alispánválasztás alkalmával megnyilvánult, a következő évben sem símult el egészen, s ez az ezredévi ünnepek alkalmával is érezhetővé vált. Az ezredévi hódoló felvonulásban Domahidy István buzgolkodása mellett is csak öten vettek részt: Domahidy István, Domahidy Viktor, Domahidy Elemér, Kende Elemér és ifj. báró Vécsey Miklós. Az ezredévi ünnepek fénypontja volt a vármegye 1896 május 9-én tartott díszközgyűlése, melyen Ilosvay Aladár főjegyző mondta az ünnepi beszédet. Domahidy Elemér főszolgabíró pedig Bodoky Kálmán és Gyula társaságában, júl. 12-én, a járásához tartozó községek lakosságával felvonulást rendezett Nagykárolyba, a melyen 324 lovassal és 70 kocsival vett részt. Ezt a felvonulást sikerült népünnepély követte, a melyen a vármegye tisztikara és a város polgársága megjelent.

A kormány által az ezredév emlékére tervezett 400 állami iskolából 16-ot állítottak fel a vármegyében. Nagy László pedig indítványt tett, hogy az ezredév emlékére közadakozásból szegény és gyógyíthatatlan gyermekek részére állítsanak menedékházat.

Ebben az évben kezdették meg a vármegyei székház kibővítését is, s ebben az évben módosították a vármegyei központi ügykezelési szabályzatot.

Képviselőválasztások 1896-ban.

Az 1896 okt. 28-án tartott képviselőválasztások alkalmával a nagykárolyi kerületben gróf Károlyi István győzött 333 szótöbbséggel. Mátészalkán Kende Béla, Fehérgyarmaton Luby Géza függetlenségi pártiakat választották meg. Aranyosmeggyesen György Endre szabadelvűpártival szemben Szentiványi Gyula nemzetipárti győzött. Szatmár-Németiben Chorin Ferencz és Ugron Gábor között rendkívül heves küzdelem folyt, s az előbbi győzött 126 szótöbbséggel. Csengerben Domahidy Viktor, Nagysomkúton gróf Teleki Géza, Nagybányán Láng Lajos szabadelvű pártiakat választották meg.

A választások lezajlása után nemsokára Simontsits Béla főispán megvált állásától; a belügyminisztériumba miniszteri tanácsossá nevezték ki. A távozó

főispánt, a ki 1896 decz. 22-én hagyta el a vármegyét, Szatmár-Németi város díszpolgárává választotta.

Simontsits távozása után a főispáni szék jó ideig üresen állott s a kormány csak 1897 őszén töltötte be.

Az 1897. évi április 4-én leplezték le Nagykárolyban Kölcsey szobrát, melyen Bartha Miklós, a jeles tollú publiczista mondotta az ünnepi szónoklatot, míg a vármegye közönsége nevében Jékey Zsigmond beszélt. A leleplezési ünnepélyen részt vett a vármegye közönsége Nagy László alispán vezetése alatt, Szilágy vármegye, melynek nagyszámu küldöttségét báró Wesselényi főispán vezette. A Kölcsey-szobor leleplezése.

Ebben az évben ismét előtérbe lépett a vármegyei úthálózat kiépítésének kérdése, s ez ügyben az október 7-iki közgyűlésből küldöttséget menesztettek a kereskedelemügyi miniszterhez. A Szatmár—Fehérgyarmat között tervezett helyi érdekű vasút czéljaira pedig 50.000 forintot szavaztak meg.

A megürült főispáni méltóságra 1897 nov. 30-án Ő felsége gróf Hugonnai Bélát nevezte ki. Ez a kinevezés méltán meglepetést keltett a vármegyében, sőt akadtak megyebizottsági tagok, a kik, mint a hogy ennek Nemestóthi Szabó Antal a deczemberi közgyűlésen nyiltan kifejezést is adott, a minisztériumnak e kinevezéssel a vármegye iránt kifejezett figyelmetlenségét súlyos sérelemnek tekintették. A beiktatásig azonban elsímultak az ellentétek. Az új főispán a beiktatást tartó közgyűlést megelőzőleg decz. 18-án érkezett a vármegye székhelyére; a vármegye határánál Domahidy Elemér, a pályaudvaron pedig Debreczeni István polgármester üdvözölte. A vármegye székházánál Nagy László alispán fogadta az érkező főispánt, a kit a polgárság fáklyászenével tisztelt meg. A másnap megtartott beiktató közgyűlést isteni tisztelet előzte meg, melyen Meszlényi Gyula megyéspüspök pontifikált. A beiktató közgyűlésen a vármegye nevében Ilosvay Aladár üdvözölte a főispánt, a ki erre elmondotta székfoglaló beszédét, melyet sűrűn szakított meg a tetszészaj. Gróf Hugonnai Béla.

Az új főispán figyelme első sorban a szocziális mozgalmakra irányult, a melyek az 1897. év folyamán a vármegye területén, különösen Kántorjánosiban tüntek föl. Ezek a mozgalmak Szabolcs vármegyéből csaptak át s erősen szította őket a nyiri járásban elterjedt „Földmívelő" czímű szoczialista ujság. A főispán, a ki tapintatos magatartásával már a febr. 10-én tartott közgyűlésen meghódította a vármegye közönségét, márcz. 3-án megkezdette körútját a vármegyében, hogy a vezetőkkel való személyes érintkezésből tudja meg az okokat, melyek e mozgalmakat előidézték. E közben a vármegye közönsége is hozzálátott a lázongások megfékezéséhez. Nagy László alispán értekezletet hívott össze. Felterjesztést intéztek a kormányhoz, hogy Mátészalkára állandóan két század katonaságot rendeljen ki. A szoczialista-tanok befogadására leginkább Porcsalma, Ököritó, Rápolt, Dara, Sályi községekben mutatkozott legalkalmasabbnak a talaj, de a vármegyei tisztikar erélyes föllépésére még ebben az évben megszűntek e mozgalmak. Szocziális mozgalmak.

Abban a megrendítő gyászban, mely Magyarországot Erzsébet királyné váratlan halálával érte, mély fájdalomban osztozott Szatmár vármegye közönsége is. A megdöbbentő gyászhír szept. 10-én este 9 órakor érkezett a vármegye székvárosába. Gróf Hugonnai főispán a gyászhír vétele után azonnal értekezletre hívta egybe a bizottsági tagokat s az értekezlet gróf Teleki Géza és Láng Lajos országgyűlési képviselőket, továbbá Ilosvay Aladár vármegyei főjegyzőt és Serly Gusztáv főorvost kérte fel, hogy a vármegyét Bécsben a temetésen képviseljék. A temetés napján (szept. 16.) az összes egyházakban gyászistentiszteletet tartottak. A vármegye közönsége a szept. 22-iki közgyűlésen rótta le a kegyelet adóját elköltözött nagyasszonyunk iránt. A közgyűlésen gróf Hugonnai Béla főispán és Nagy László alispán mondottak beszédeket s részvétfeliratot intéztek az uralkodóhoz. Erzsébet királyné halála.

Az 1898. év végén kitört parlamenti harcz következtében 1899 jan. 1-ével ex-lex állott be, ujonczmegszavazás nélkül. A törvénytelen állapot aggodalmat okozott mindazoknak körében, a kik a parlamentáris és alkotmányos rendszer fontosságával tisztában voltak. Luby Géza a febr. 10-én tartott közigazg. bizottsági ülésen szóvá tette, hogy a sorozási határnapokat kitűzték, noha az ujonczjutalékot a folyó évre még nem szavazták meg. Ex-lex.

Az alispán kijelentette, hogy a közigazgatási bizottság ülésén nem tartja alkalmasnak e kérdés tárgyalását s azt a legközelebbi közgyűlésre kívánja ha-

lasztani. Mielőtt azonban a vármegye állást foglalhatott volna ebben a dologban, báró Bánffy Dezső beadta lemondását s a király 1899 febr. 26-án Széll Kálmánt bízta meg kormányalakítással, a kit a márcz. 9-én tartott közgyűlés feliratilag üdvözölt.

Az 1899. év folyamán lépett életbe a községi faiskolákról és a fásításról alkotott szabályrendelet. Az október 12-én tartott közgyűlésen tárgyalták a választói fuvardíjakat, ugyanekkor Luby Géza indítványára elhatározta a vármegye közönsége, hogy a jövőben évenként négy közgyűlést fog tartani. A vármegyei közútak rendezésének ügye a decz. 14-én tartott közgyűlésen került tárgyalás alá, mely czélból az állandó választmány 750.000 frt kölcsön felvételét és 13 %-os útadó kivetését hozta javaslatba, hogy ez összegből egyszerre fedezhessék a tovább már nem halasztható közútak kiépítését és a helyi érdekű vasútakra megszavazott hozzájárulásokat. A közgyűlés elfogadta az állandó választmány javaslatát. A belügyminisztérium csak 500.000 frt kölcsön felvételét engedélyezte, Hugonnai főispán pedig 25.000 frt államsegélyt eszközölt ki.

A vármegyei közigazgatás ellen emelt többrendbeli panaszok következtében a belügyminiszter Kaffka László osztálytanácsost küldte ki a vármegye ügykezelésének megvizsgálására. A vizsgálatból kifolyólag a közigazgatási bizottság 1900 jan. havában tartott ülésében Nagy László alispán, Schönpflug Richárd tiszti főügyész, 2 vármegyei aljegyző és 2 főszolgabíró ellen fegyelmi vizsgálatot rendelt el, s az ügyre vonatkozó belügyminiszteri leiratot a jan. 30-án tartott közgyűlés is tudomásúl vette. A közig. bizottság fegyelmi választmánya az alispán fegyelmi ügyében felmentő ítéletet hozott. A belügyminiszter azonban megváltoztatta az ítéletet és az alispánt 1000 korona pénzbírságban marasztalta el.

A vármegyei tisztikar illetményeinek javítására 1900-ban 17.240 koronát bocsátott a vármegye rendelkezésére. A vármegye közönsége pedig a tisztikar nyugdíjalapjának kiegészítésére 1 %-os pótadó kivetését határozta el.

Az 1900. évi okt. 11-én tartott közgyűlésen leplezték le az Erzsébet királyné életnagyságú arczképét, melyet Pállik Béla festőművész készített a vármegye közgyűlési terme számára; az ünnepi beszédet Böszörményi Sándor bizottsági tag mondotta.

Ebben az évben alkotta a vármegye a kis- és nagyközségekre vonatkozó vásárrendtartási szabályrendeletét. S ugyanez évben létesült a vármegyei múzeum és könyvtár is. A belügyminiszter felhívására a vármegye főispánja decz. 18-án értekezletre hívta egybe a vármegye tisztikarát, a közigazgatás egyszerűsítése ügyében, mely alkalommal több rendbeli javaslatot nyújtottak be.

Az 1901 jan. 10-én tartott közgyűlésen nagyobb vitát idézett elő Háromszék vármegye közönségének a nemzetiségi egyenjogúsításról szóló törvény megváltoztatására vonatkozó átírata, mely ügyben Lukács Konstantin, Lukács László testvéröcscse is felszólalt. A mindvégig heves ellenmondások közepett tartott beszéd után az alispán emelkedett szólásra, s beszédének hatása alatt a vármegye közönsége efogadván Háromszék vármegye átíratát, felíratot intézett az országgyűléshez, a nemzetiségi törvény megváltoztatása iránt.

Képviselő-választás 1901-ben.

Az országgyűlési képviselőválasztások közeledtére a függetlenségi párt 1901 tavaszán az egész vármegyében szervezkedett Luby Géza elnöklete alatt, mire a vármegyei szabadelvű párt is megtartotta alakúló ülését, melyen elnökké Nagy Bélát, alelnökké Nemestóthi Szabó Antalt, Kende Zsigmondot és Szuhányi Ödönt választották meg. Az okt. 3-án megtartott választásokon e két párton kívül a néppárt is több helyen jelöltet állított. A választások eredménye a következő volt: Nagykárolyban, hol három jelölt működött, Domahidy Elemér szabadelvű 1058, Gyapay Pál függetlenségi 653 és Báthory István néppárti 766 szavazatot nyervén, pótválasztásra került a dolog. Fehérgyarmaton Luby Géza, Mátészalkán Jékey Zsigmond Kossuth-pártiakat egyhangúlag választották meg. Csengerben szintén három jelölt volt. Luby Béla függetlenségi, Nagy Béla szabadelvű és Hrabovszky István néppárti, a kik közül Luby Béla és Nagy Béla között pótválasztásra került a dolog. Nagybányán Bay Lajos, Nagysomkúton Pap József dr. királyi táblai bíró szabadelvűek győztek. A krassói kerületben Böszörményi Sándor szabadelvűpárti győzött Ragályi Lajossal szemben. Aranyosmeggyesen Szent-Ivány Gyulát, a volt nemzeti párt tagját választották meg. Szatmár-Németiben Hieronymi Károlyt kiáltották ki képvi-



Falussy Árpád
főispán.



Ilosvay Aladár
alispán.

selőnek. Az október 18-án megtartott pótválasztásokon Nagykárolyban Domahidy Elemér szabadelvű, Csengerben Luby Béla Kossuth-párti győzött.

A képviselőválasztásokat csakhamar a vármegyei általános tisztújítás követte, melyet decz. 19-én tartottak meg. Ezen Nagy László alispánt és Ilosvay Aladár főjegyzőt ismét egyhangúlag választották meg. A nagysomkúti járási főszolgabírói állás betöltésénél azonban vihar támadt, miután a pályázók közül Komoróczy Ivánt nem jelölték. A kijelölő-bizottság eljárása ellen Bay Lajos és Luby Géza hevesen kikeltek s az előbbi meg is támadta a választást, melyet a közigazgatási bíróság 1902-ben megsemmísitett. Az 1902 május 1-én tartott közgyűlés Péchy Pétert újból megválasztotta főszolgabírónak. Tisztújítás 1901-ben

1902 nyarán két fővárosi napilapban ismét erős támadás történt a vármegyei közigazgatás és a tisztikar ellen. Ezzel az ügygyel a júl. 23-án tartott közgyűlés foglalkozott. Domahidy István ekkor indítványt adott be, hogy a vármegye a vádak megczáfolása végett a belügyminisztériumtól vizsgáló-biztos kiküldését kérje. A közgyűlés azonban mellőzve Domahidy indítványát, egyhangúlag bizalmat szavazott a tisztikarnak, s e határozatot a belügyminiszternek és a társtörvényhatóságoknak is megküldötték.

Kaffka László, a miniszteri kiküldött, október 24-én leérkezett a vármegye székhelyére, hogy az 1899-ben észlelt hiányok pótlásáról meggyőződést szerezzen s megvizsgálván a központi ügykezelést, kedvező nyilatkozatot tett az utóbbi évek alatt tapasztalt haladásról.

Az újonczlétszám felemelésének kérdése még az 1902 decz. 12-én tartott közgyűlésen szóba került. Nyitra vármegye hasonló átiratának tárgyalásával kapcsolatban a vármegye közönsége Luby Géza indítványára feliratot intézett az országgyűléshez az újonczlétszám felemelése ellen.

Az 1903. év elején megindúlt véderő-vitában a vármegyei képviselők is kivették részüket; Jékey Zsigmond, Luby Géza és Luby Béla a javaslatok ellen beszéltek, Domahidy Elemér és Böszörményi Sándor a javaslat támogatói között foglaltak helyet. Az országgyűlésen folyó vita hatással volt a vármegyére is, a minek a függetlenségi párt megerősödése volt az eredménye.

Az 1903 május 7-én tartott bizottsági közgyűlésen, melyen a függetlenségi párt tekintélyes számban jelent meg, Luby Géza bizottsági tag indítványt adott be, hogy a vármegye közönsége feliratot intézzen az országgyűléshez a czivillista felemelése ellen. Ezt az indítványt azonban hosszas vita után 167 szavazattal 100 ellen elvetették, de Heves vármegye átiratát egyhangúlag magáévá tette a közgyűlés, melynek értelmében felíratot intézett az országgyűléshez az önálló magyar hadsereg felállítása érdekében.

Ezen a közgyűlésen Nagy Sándor indítványt tett, hogy II. Rákóczi Ferencz tiszabecsi győzelmének 200 éves fordulóját a vármegye közönsége ülje meg. A tiszabecsi emlék-oszlop.

A közgyűlés nagy lelkesedéssel emlékoszlop felállítását határozta el, mely azonban júl. 14-ére el nem készülhetvén, annak leleplezése szept. 20-án ment végbe és Bereg, Ugocsa, Zemplén, Szilágy vármegyék, Budapest főváros, s Szatmár-Németi szabad királyi város részvéte mellett országos ünneppé lett.

Az október 8-án tartott közgyűlésen ismét a politikai helyzet került tárgyalás alá. Luby Géza indítványt tett, hogy a Chlopy-ban kelt legfelsőbb hadparancs és a szept. 22-én megjelent legfelsőbb kéziratban foglalt sérelem ügyében intézzen feliratot az országgyűléshez. Luby Géza indítványát a közgyűlés egyhangúlag magáévá tette s a Luby Béla indítványára feliratot intézett a visszatartott katonák elbocsátása iránt.

Tisza István miniszterelnökké történt kinevezésével azonban a helyzet csakhamar megváltozott. Az új miniszterelnök hívei, a kik nagy számmal voltak a vármegyében, csakhamar új lelket öntöttek a szétzüllő vármegyei szabadelvű pártba, mely a decz. 29-én tartott közgyűlésen már tekintélyes számban vonúlt fel. Ekkor már széltében beszélték, hogy gróf Hugonnai főispán megválik állásától. A hír igaznak bizonyúlt. Gróf Hugonnai 1904 jan. 20-án búcsúzott el a vármegyei tisztikartól s másnap elhagyta a vármegye székhelyét. A kormány előterjesztésére Kristóffy József, a nagylaki kerület képviselője, neveztetett ki Szatmár vármegye és Szatmár-Németi szab. kir. város főispánjává, kinek ünnepélyes beiktatása febr. 25-én ment végbe Nagykárolyban. Kristóffy József.

Kristóffy főispánsága alatt lépett életbe a vármegyei tisztviselőknek rangosztályokba sorozása, a mit a vármegye közönsége az 1904. évi július 8-án

tartott közgyűlésen tárgyalt. A vallás- és közoktatásügyi miniszter főleg a főispán közbenjárására 1905 január 1-étől kezdődőleg 23 új állami iskola és 5 állami óvoda felállítását határozta el. Ugyancsak a főispán a vármegyei székház építésére 100.000 korona segélyt eszközölt ki. Továbbá kivitte a kormánynál, hogy a beruházási hitel tervezetébe a Nagykároly-Érendréd és a Szatmár-Németi-Szinérváralja közötti közútak kiépítése pótlólag felvétessék. Sokat fáradozott a nagykároly-mátészalka-csapi és a szatmár-bikszádi helyi érdekű vasútak létesítése érdekében, valamint az ő utánjárásának köszönhető, hogy a kereskedelmi miniszter a Dunaföldvár-Debreczen-Máramarossziget közötti transverzális műútnak e megyén átvonúló szakaszát állami kezelésbe vette.

A Kristóffy főispánsága alatt a szabadelvű párt is újjászervezkedett s Nagy Béla elnöklete alatt szept. 28-án tartotta közgyűlését Szatmár-Németiben. A vármegyei szabadelvű párt újjászervezése már meglátszott az október 13-án tartott közgyűlésen, melyen a vidéki bizottsági tagok tömegesen jelentek meg a vármegye közgyűlési termében.

A szabadelvű párt szervezkedésével szemben még november folyamán Böszörményi Emil , Falussy Árpád dr., Komoróczy Iván és többen megalakították a vármegyei ellenzéket, mely minden politikai pártszínezet nélkül elsősorban a vármegyei közigazgatás ellenőrzésére lett volna hívatva, de a bekövetkezett események csakhamar más irányt jelöltek ki e párt tevékenységének. A deczember 6-án megtartott közgyűlést megelőzőleg a szabadelvű párt óriási tevékenységet fejtett ki, hogy a kormány részére javasolt bizalmi indítvány sikerét biztosítsa. A közgyűlés Nagy Béla indítványára 190 szavazattal 60 ellenében bizalmat szavazott a kormánynak, bár e 190 szavazat között 73 községi jegyző és községi bíró, továbbá 34 tisztviselő szavazata is volt, azért a párt többsége még elég tekintélyesnek volt mondható. Az országgyűlés feloszlatása, a volt nemzeti pártnak a függetlenségi pártba történt belépése után a szabadelvű párt már többé nem volt képes megmérkőzni a szövetkezett ellenzéki pártokkal.

A vármegye nyolcz kerülete közül ötben az ellenzék győzött. Nagykárolyban gróf Károlyi István, Fehérgyarmaton Luby Géza, Csengerben Luby Béla, Mátészalkán Szunyogh Mihály függetlenségieket, Nagysomkúton gróf Teleki Pál alkotmánypártit választották meg. Szatmár-Németiben Kelemen Samu ügyvéd 77 szótöbbséggel kibuktatta a kerület eddigi képviselőjét, Hieronymi Károlyt. A szabadelvű párt csupán három kerületben győzött : Nagybányán, a hol Bay Lajost, Aranyosmeggyesen, a hol Szentiványi Gyulát és Krassóban, a hol gróf Károlyi Györgyöt választották képviselővé. Nagy meglepetést keltett, hogy Nagy László is kisebbségben maradt Mátészalkán s hogy Nagysomkúton Papp József, az eddigi képviselő, fel sem merte venni a harczot gróf Teleki Pállal szemben, olyan kisebbségben volt.

A választási mozgalmak hatása még érezhető volt az 1905. évi május 11-én tartott közgyűlésen is, mikor Luby Géza megtámadta a tisztikart a választások alkalmával tapasztalt visszaélések miatt s ezzel hosszas vitát idézett elő. Ezen a közgyűlésen a vármegyei ellenzék teljes számban felvonúlt s több, a vármegye háztartását érdeklő kérdésben heves, hosszadalmas vitát indított meg.

Kristóffy József belügyminiszterré történt kinevezésével a vármegye egyideig főispán nélkül maradt ; egy-két hétig mintha szünet állott volna be az események forgatagában, de csakhamar teljes erővel megindúlt a nemzeti harcz.

A nemzeti küzdelem.

Az új kormány leiratát aug. 3-án tartott rendkívüli közgyűlésében tárgyalta a vármegye közönsége. Ezen a közgyűlésen a beteg alispán helyett Ilosvay Aladár főjegyző elnökölt, kinek hazafias megnyitóját lelkesedéssel fogadták a bizottsági tagok. Tárgyalás alá került Luby Géza indítványa, melyben a kormány törvénytelen rendeleteivel szemben követendő eljárást kéri megállapítani. A közgyűlés Kovács Dezső és gróf Károlyi István indítványára többek között kimondotta, hogy 1. a rendezett tanácsú városokat és a községeket eltiltja az állami adók elfogadásától s az eddig begyűlt összegeknek az adóhivatalba leendő beszolgálásától. 2. Tisztviselőinek, valamint a városok és a községek elöljáróinak meghagyja, hogy minden kormányhatósági intézkedést, mely az újonczoknak önkényes beállására, a tartalékosoknak és a póttartalékosoknak az 1888 : XVII. törvényczikk alapján leendő behívására vonatkozik, a jelen határozatra való hivatkozással, foganatosítás nélkül küldjenek vissza. A tisztviselők működésének támogatására egy 60 tagú bizottságot küldött ki, mely-

nek tagjaivá a következőket választotta: gróf Károlyi István, Jasztrabszky Kálmán, gróf Teleki László, Kende Zsigmond, Domahidy Sándor, Böszörményi Emil, Cholnoky Imre, Jékey Mór, Szalkai Sándor, Luby Béla, gróf Teleki Sándor, Helmeczy József, Stoll Béla, Domahidy István, Szabó Antal, Sternberg Sándor, Lengyel Alajos, Jékey Zsigmond, Böszörményi Zsigmond, ifj. Péchy László, Reöck Gyula, Dienes Lajos, Szalka Andor, B. Kováts Miklós, Szeőke Sándor, Ináncsi Pap Kálmán, Falussy Árpád dr., Jármy Andor, Madarassy Dezső, Luby Zsigmond, Thury Zsigmond, Világossy Gáspár, Adler Adolf dr., Tóth Móricz, Mándy Zoltán, Luby Lajos, id. Péchy László, Papp Béla, Rátz Elemér, Kovács Lajos, Janitzky Albert, Strohmajer Ferencz, Csipkés András, ifj. Vetzák Ede dr., Nemestóthi Szabó Albert, dr. Gózner Elek, Hrabovszky István, Martha József, Luby Géza, Kossuth István, Kölcsey Antal, Bohus János dr., Kovács Dezső dr., Jeney Géza, Ferenczy Imre, Rábay Dezső, Buday József, Lukács Konstantin, gróf Teleki Pál, gróf Teleki Géza.

Az alispán azonban a közgyűlés tilalma ellenére felterjesztette a vármegye határozatát, melyet a belügyminiszter megsemmisített.

A belügyminiszter leiratát a szept. 7-én tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye közönsége. A közgyűlés hosszas vita után előbbi határozatát fenntartotta és egyben 19 szótöbbséggel Nagy László alispán ellen a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot elrendelvén, őt állásától is felfüggesztette. A belügyminiszter azonban a vármegyének ezt a határozatát is megsemmisítvén, az alispánt állásába visszahelyezte. Az október 12-én tartott közgyűlésen ismét Nagy László elnökölt. A közgyűlés újból kimondotta az ellenállást, de a hatvanas bizottságnak az alispán felfüggesztését kimondó indítványát 119 szavazattal 107 ellen elvetették.

Kristóffy belügyminiszter a nemzeti ellenállás megfékezésére elsősorban a főispáni állást igyekezett betölteni; választása Nagy Lászlóra esett, a kinek kinevezésével azonban teljes erővel megindult a küzdelem a nemzeti ellenállást vezető hatvanas bizottság és a hatalom között, melyet az akkori vármegyei tisztikar egyik rokonszenves tagja következőleg ír le:

Nagy László főispán

,,A vármegye közönsége október vége felé értesült Nagy Lászlónak főispánná történt kinevezéséről, midőn Nagy Sándor I. aljegyző, a távollevő alispánhelyettes főjegyző helyett, a közgyűlési ügyrend értelmében erre illetékes árvaszéki elnök mellőzésével, a székfoglaló közgyűlést november 6-ára egybehívta.

A közgyűlést megelőzőleg a vármegyei 60-as bizottság gróf Károlyi István elnöklete alatt ülést tartván, azt a javaslatot tette, hogy a vármegye közönsége az újonnan kinevezett főispánt a közgyűlésre ne hívja meg, őt ne üdvözölje s a főispáni székbe ne iktassa be. Ezzel szemben a csekély számban megjelent állandó választmány úgy határozott, hogy a főispán székfoglalóját ugyan nem akadályozza meg, de székfoglalóján nem üdvözli és bizalmatlansági indítványt tesz.

November 6-án reggel, még mielőtt a legnagyobb részt ellenzéki bizottsági tagokat hozó szatmári vonat a vármegye székhelyére megérkezett volna, 10 órakor Ilosvay Aladár megnyitván a közgyűlést, elfoglalta az elnöki széket.

Abban a pillanatban, a mikor az elnöklő főjegyző a közgyűlésnek bejelentette, hogy a király 1905. évi okt. hó 21-én kelt leíratával Nagy Lászlót nevezte ki főispánná, Nagy László minden meghívás nélkül ott termett az emelvényen, s az ellenzék dörgő tiltakozása közepette levéve fövegét, egy papirlapot vett elő, melyről, mint később kiderült, a főispáni esküt olvasta le, majd kitolva az elnöklő főjegyzőt helyéről, leült, valamit még hadart, s táborkarával együtt eltávozott.

Mindez néhány percz műve volt.

Mivel a közgyűlésre berendelt falusi jegyzők, útmesterek és a főispán rokonságából álló testőrcsapat fülsiketítő lármája miatt Nemestóthi Szabó Albert által indítványozott ünnepélyes tiltakozást nem lehetett tárgyalás alá venni, Luby Géza országgyűlési képviselő indítványára a bizottsági tagok, a Kossuth-nóta hangjai mellett, a közeli ,,Magyar Király" szállóba vonultak, hol gróf Károlyi István elnöklete alatt értekezletet tartván, az időközben megjelent Ilosvay Aladár főjegyző előadása alapján tiltakozó jegyzőkönyvet vettek fel, melyet a jelenlevő bizottsági tagok mindnyájan aláírtak.

November 20-án értesült a vármegye közönsége arról, hogy a belügyi ügyvivő a vármegye javadalmazását beszüntette. E rendelet hatása alatt ült egybe nov. 22-én a 60-as bizottság, mely kimondotta, hogy a vármegye javadal-

mazásának elvonása következtében a tisztviselőkről akként gondoskodik, miszerint felhívja az adófizető polgárokat, hogy állami egyenes adójuk 30%-ának megfelelő összeget, a nagykárolyi önsegélyző-banknál gróf Károlyi István nevére nyitandó folyószámlára fizessenek be, mely összegből azután a tisztviselők illetményeit is kiutalják. 1—2000 korona híján még az ülés alatt együtt volt a decz. hó 1-i tisztviselői illetményekre szükséges összeg.

November 24-én jelent meg a „Szatmárvármegye“ czímű, az ellenállás kezdetén megindúlt hetilap hasábjain a 60-as bizottság felhívása, melynek eredménye volt, hogy decz. 21-ig az ellenállási alapba már 45.621 koronát fizettek be, s így a tisztviselők illetményeit akadálytalanúl folyósíthatták.

Miután a kormány időközben Nagy Lászlót kivételes hatalommal ruházta fel, Ilosvay Aladár decz. 5-ére tiszti értekezletet hívott egybe, a melyen a megjelent vármegyei és városi tisztikar egyhangúlag kimondotta, hogy hivatalos esküjéből folyó törvényes, valamint erkölcsi kötelességének tartja, hogy elsősorban a törvényhatósági bizottságnak, mint közvetetlen felettes hatóságának rendelkezéséhez alkalmazkodjék, továbbá, hogy a törvényhatósági bizottságnak az alkotmány védelmére hozott határozatait végrehajtó s e miatt netán felelősségre vont tiszttársaival együtt érez és semmiféle helyettesítést nem fogad el.

Gróf Károlyi István decz. 13-án Szatmárra a bizottsági tagokat értekezletre hívta egybe, a főispán által decz. 14-ére összehívott közgyűlésen való eljárás megbeszélése végett. Itt azt határozták, hogy a vármegyei bizottsági tagok magukat a 60-as bizottság határozatához tartják. A gróf Károlyi István elnöklete alatt a 60-as bizottság ülése azután kimondta, hogy ugyanazon okok felsorolása mellett, melyek miatt Nagy László beiktatását törvénytelennek tartja, a közgyűlésnek javasolni fogja, hogy a Nagy László által egybehívott közgyűlést törvénytelennek jelentse ki és tisztviselőit a közreműködéstől tiltsa el. Az esetben pedig, ha Nagy László e javaslatot tárgyalni, vagy a többség ellenére kimondani nem engedné, a főjegyző, mint különben is törvényes elnök, vegye át a közgyűlés vezetését.

A deczember 14-én tartott közgyűlésen megjelenő Nagy Lászlót eleintén síri csend fogadta, mely azonban viharos tiltakozásokba csapott át, midőn a főispán a közgyűlés megnyitásához fogott. A vihar lecsillapulása után Falussy Árpád indítványt tett, hogy a közgyűlés a tárgysorozat 7. pontja alatt felvett 60-as bizottsági javaslatot tárgyalja elsősorban.

Nagy László tiltakozott az indítvány ellen, a mi heves jelenetekre szolgáltatott okot; két ízben is felfüggesztette a közgyűlést, de mivel az előadó, Ilosvay főjegyző, rendelete daczára megtagadta az előadást és ezután többet szóhoz nem bírt jutni, bezárta és gyorsan eltávozott. Távozása után Ilosvay főjegyző újból megnyitotta a közgyűlést, mely a 60-as bizottság javaslatát nagy lelkesedéssel elfogadta s a következő közgyűlés napját decz. 28-ára tűzi ki.

E közgyűlésnek a megtartását azonban Nagy László fegyveres erővel megakadályozta. Az egybegyűlt bizottsági tagok ekkor gróf Károlyi István indítványára a városi tornacsarnokba vonúltak, hol Ilosvay elnöklete alatt megtartották a közgyűlést, mely alkalommal óvást emeltek a törvényhatósági bizottságon ejtett sérelem miatt, melynek orvoslása végett felíratot intéztek az országgyűléshez. Miután pedig a közgyűlésre kitűzött összes tárgyakat letárgyalták, a közgyűlés emelkedett hangulatban szétoszlott. A törvényhatósági bizottság és Nagy László között kitört harcz azonban ekkor még nem jutott el a hivatalos helyiségekbe, hol egész 1906 febr. 22-ig akadálytalanúl folyt a munka.

Febr. 22-én reggel 9 órakor aztán Nagy László csendőrkísérettel megjelent Ilosvay Aladár főjegyző hivatalos helyiségében, de még nem találta ott, azért az ott levő irnokot felszólította a helyiség elhagyására, minek ez, a karhatalommal való fenyegetésnek engedve, eleget is tett. Ezután Nagy László a szolgálatra kész vármegyei kiadónak rendeletet adott át, kézbesítés végett, mely szerint Ilosvay Aladárt állásától felfüggeszti és Majos Károly állami anyakönyvi felügyelőt teszi főjegyző-helyettessé, egyben felszólítja Ilosvayt, hogy hivatalos helyiségeit Nagy Sándornak adja át. Ezalatt Mangu Béla II. aljegyző irodájában összegyült az egész aljegyzői kar, s megjelent ott több bizottsági tag is.

A hivatalos helyiségébe igyekvő főjegyzőnek útközben két csendőr állotta útját. Nagy László küldöncz által felszólította, hogy előtte jelenjék meg, de ezt

Ilosvay, a vármegyei határozatra való hivatkozással megtagadta; ugyanaznap még Kerekes Zsigmond aljegyzőnek és Kende Péter közigazgatási gyakornoknak is főispáni rendeletet akartak kézbesíteni, de ők sem fogadták el. A febr. 22-én történtek következtében gróf Károlyi István febr. 24-ére egybehívta a 60-as bizottság tagjait, s ülésükön Kovács Sándor indítványt tett, hogy a tisztviselők, a főispáni felfüggesztő rendelet ellenére csakis Ilosvay joghatóságát ismerjék el. Miután pedig egyes bizottsági tagoknak kételyük volt, hogy vajjon képes lesz-e a 60-as bizottság a tisztviselők fizetését az ellenállási alapból folyósítani, gróf Károlyi István kijelentette, hogy 1907 jan. 1-ig szükséglendő tiszti illetmények felét magára vállalja. Ezzel kapcsolatban Kende Zsigmond indítványt tett, hogy a 60-as bizottság tagjai vállaljanak kötelezettséget, hogy állami egyenes adójuk arányához mért összeget fizetnek be aug. 1-ig. A bizottság ezt is elfogadta s mindenki megnyugvással várta az erőszak bekövetkezését. Nem is kellett sokáig várni rá.

Febr. 26-án délelőtt 10 órakor Nagy László csendőrfedezettel megjelent Mangu Béla II. aljegyző szobájában, hol az aljegyzői kar egybegyülve várta és egy rendeletet akart kézbesíteni nekik, a melyben őket a közeli községek adókezelésének megvizsgálására szándékozott kiküldeni. Mivel azonban az egybegyűltek a rendelet átvételét megtagadták, eltávozott.

Másnap Majos Károly nyitott be szintén csendőrfedezettel az egybegyűlt vármegyei aljegyzőkhöz, s őket felszólította a hivatalos helyiség elhagyására. Az egybegyűltek: Mangu Béla II.-od, Kerekes Zsigmond III-ad, Madarassy István V-öd aljegyző és Kende Péter közigazgatási gyakornok ezt megtagadták, mire Majos beszólította a csendőröket, s az aljegyzői kar, az erőszaknak engedve, a „Szózat" eléneklése után, elhagyta a helyiséget ; a csendőrök egészen a vármegyeház kapujáig kísérték le őket.

A karhatalommal eltávolított tisztviselők helyét nagynehezen összetoborzott egyénekkel töltötték be, de a közigazgatás menetén ezzel nem volt segítve, mert a hatvanas bizottságnak febr. 25-én kelt felhívása értelmében a járási főszolgabírák a Majos Károly aláírásával ellátott iratokat özönével küldötték vissza. Nagy László ekkor megfenyegette ugyan a főszolgabírákat, hogy most őket veszi sorra, de erre már nem volt ideje. Április 5-én ugyan újabb kitüntetés érte, királyi biztossá nevezték ki, de hatalmának egyéb látható jele nem volt, mint, hogy egy honvédbaka állott díszőrséget lakása előtt, s ez sem tartott tovább három napnál, mert április 9-én megérkezett az alkotmányos kormány megalakulásának híre, s az ő uralmának vége szakadt. Ennek örömére Nagykároly város aznap este fényes kivilágítást rendezett. Ápril 11-én érkezett gróf Andrássy Gyula belügyminiszter távirata, melyben Ilosvay Aladárt állásába visszahelyezte, a ki szintén táviratilag értesítette a főszolgabírákat, hogy az ápr. 12-én leérkezett belügyminiszteri rendelet értelmében visszahelyezték állásukba az annak idején csendőrökkel eltávolított vármegyei központi tisztviselőket is. A nagykárolyi polgárok április 16-án lelkesen ünnepelték a visszatért tisztikart.

Alkotmányos kormány alakulása.

Ápril 18-án mozgalmas napja volt a törvényhatóságnak; egymásután tartották meg a tiszti értekezletet, az állandó választmányi és a 60-as bizottsági ülést. Másnap, 19-én, nagy lelkesedés között nyitotta meg Ilosvay Aladár főjegyző a törvényhatósági bizottság közgyűlését. A bizottsági tagok zsúfolásig megtöltötték a közgyűlési termet, s az országgyűlést összehívó királyi kéziratot állva hallgatták végig, majd a 60-as bizottság javaslatait egyhangúlag elfogadták ; Nagy Sándor I. aljegyző ellen pedig az önkényuralom alatt tanúsított magatartásáért fegyelmi eljárást indítottak.

Képviselőválasztás.

A május 3-án megtartott képviselőválasztásokon a nagykárolyi kerületben Károlyi István grófot, a fehérgyarmatiban Luby Gézát, Csengerben Luby Bélát, Nagybányán Földes Bélát kiáltották ki egyhangúlag képviselővé. Mátészalkán szintén a függetlenségi-párti Szunyogh Mihály győzött. A krassói kerületben Pilisy István függetlenségi-párti nagy többséggel győzött a nemzetiségi Lukács Konstantin ellen, a kinek érdekében a nemzetiségiek s különösen rokonai féktelen izgatást fejtettek ki. Az aranyosmeggyesi kerületben báró Vécsey László alkotmánypárti győzött. Legküzdelmesebb volt a választás a nagysomkúti kerületben, a hol Vajda Sándor dúsgazdag oláh nemzetiségi jelölt vette fel a küzdelmet gróf Teleki Pállal szemben. Bár az oláh papok és tanítók féktelenül izgattak, gróf Teleki mintegy 300 szótöbbséggel győzött a nemzetiségi jelölttel szemben.

Falussy Árpád dr. főispán.

A belügyminiszter előterjesztésére április 21-én a király Falussy Árpád drt nevezte ki Szatmár vármegye és Szatmár-Németi szabad királyi város főispánjává.

Falussy Árpád 1865 márczius 15-én született. Tanulmányait Nagykárolyban, Debreczenben és Budapesten elvégezvén, 1893-ban ügyvédi oklevelet nyert. Ekkor Budapesten telepedett le, hol ügyvédi irodát nyitott. 1895-ben megalakította a józsefvárosi függetlenségi kört, melynek több éven át elnöke volt, közben a belvárosi Sas-kör is megválasztotta egyik igazgatójává. Szatmár vármegyének 12 év óta törvényhatósági bizottsági tagja, s a nemzeti ellenállás alatt a vezetők között foglalt helyet. 1901-ben nagyobb külföldi útat tett Bartha Miklós társaságában. 1906 ápril 21-én nevezték ki Szatmár vármegye főispánjává, mely méltóságában nagy tevékenységet fejt ki társadalmi téren is. Igy többek között elnöke a szatmári ,,Széchenyi Társulat"-nak és a nagykárolyi ,,Kölcsey Egyesület"-nek.

Az új főispán ünnepélyes beiktatása az 1906 május 8-án tartott közgyűlésen történt meg, a mikor a vármegyei bizottsági tagokon kívül a szomszéd törvényhatóságok küldöttei is nagy számban jelentek meg. Ilosvay Aladár megnyitván a közgyűlést, bejelentette, hogy a király Falussy Árpád drt nevezte ki főispánná. A közgyűlés ezután küldöttséget választott meghívására. A megjelenő főispánt a vármegye közönsége nevében Ilosvay Aladár főjegyző üdvözölte, mire a főispán megtartotta székfoglaló beszédét, mely után Jékey Mór tartott beszédet. A közgyűlést a küldöttségek tisztelgése, majd ünnepi lakoma követte. Szatmár-Németiben is nagy ünnepségek keretében folyt le a beiktatás.

A május 29-én tartott közgyűlésen töltötték be a megürült tiszti állásokat. Alispánná óriási lelkesedéssel egyhangulag Ilosvay Aladárt kiáltották ki, az ő helyébe, a főjegyzői állásra, Mangu Bélával szemben, 78 szótöbbséggel Péchy Istvánt választották meg.

A vármegye új alispánja Ilosvay Aladár 1858 jún. 15-én Tyukodon született. Középiskolai tanulmányait Budapesten a református gimnáziumban, jogi tanulmányait a bécsi és a budapesti egyetemeken elvégezvén, hosszabb külföldi tanulmányútra indult. Hazatérve, a belügyminisztérium szolgálatába lépett, de pár évi hivataloskodás után hazajött gazdálkodni Nyirmeggyesre. Ez idő alatt, mint tiszteletbeli aljegyző, tevékeny részt vett a vármegyei közéletben s mint a vármegyei függetlenségi párt egyik alelnöke, különösen a mátészalkai választó-kerületben, a párt szervezése körül fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki. 1896-ben egyhangulag Szatmár vármegye főjegyzőjévé választották. A vármegye közügyeiben szerzett bokros érdemeit jútalmazta a vármegye közönsége, mikor 1906 május 29-én az alispáni székbe ültette. Mint főjegyző leginkább fegyelmi, háztartási s közúti ügyekkel foglalkozott. Helyes érzéke s igazságszeretete mellett tanúskodik, hogy csaknem ezernyi fegyelmi határozata között alig akadt egy-kettő, a melyet a felebbviteli hatóság megváltoztatott. A vármegyei ügyvitelnek s pénzkezelésnek a középponti kiküldöttektől (1899-ben) történt megvizsgálása alkalmával emelt kifogásokat eloszlatta, az ügyvitel színvonalát emelte. Helyreállította a közúti költségelőirányzatban s a zárszámadásban az egyensúlyt. Több száz kilométernyi törvényhatósági közútnak, a szatmár-fehérgyarmati és a nagykároly-mátészalkai vasútnak a kiépítése, ennek a munkásságnak köszönhető. Élénk részt vett a vármegyei gazdasági egyesület, a Széchenyi-Társulat, s a Kölcsey-Egyesület munkájában.

A május 29-én tartott közgyűlés után a bizottsági tagok a városi tornacsarnok elé vonúltak, hogy a decz. hó 28-án tartott gyűlés emlékére annak falába illesztett táblát leleplezzék. Az emléktábla szövege a következő :

Szatmár vármegye közönsége
ebben a helyiségben tartotta meg
közgyűlését
1905. deczember 28-án, a mikor
az önkény fegyveres hatalma
saját székházából kizárta.

Tisztújítás.

Az október 18-án tartott közgyűlésen az időközben történt nyugdíjazások következtében több állást töltöttek be. Mátészalkai főszolgabíróvá : ifj. Péchy László, csengeri főszolgabíróvá : Képessy László, szinérváraljai főszolgabíróvá : Bay Mihály, árvaszéki ülnökké : Kozma Gergely és Komoróczy Iván. I. aljegyzővé : Mangu Béla, II. aljegyzővé : Kerekes Zsigmond, III. aljegyzővé : Mada-

rassy István, IV. aljegyzővé : Kende Péter, V. aljegyzővé : Szintay Gábor, szolgabírákká : Gulácsy Tibor, Kállay Szabolcs és Nemestóthi Szabó István lettek.

Azokból a fényes ünnepélyekből, a melyeket II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai porának hazahozatalakor a nemzet kifejtett, Szatmár vármegye is kivette részét. A budapesti gyászünnepségeken a főispán vezetése alatt gróf Teleki Géza, gróf Teleki Pál, Jékey Zsigmond, báró Győrffy Samu és Ujfalussy Miklós képviselték a vármegye közönségét. A kassai gyászszertartáson, valamint a díszmenet lovasbandériumában, Szatmár vármegye is részt vett. A díszes lovasbandérium az egész menetben feltünést keltett és méltóan emelte a vármegye hírnevét. A menet élén Domahidy István haladt, a vármegye szineibe öltözött csatlósok által vezetett paripán. Utána jött középen Kováts Sándor, a vármegye ezredévi díszzászlójával, mellette kétoldalt haladt Szerdahelyi Ágoston és Domahidy Elemér egy-egy eredeti kurucz hadi lobogóval. Utánuk sorakoztak : Balázsy József, Cholnoky Imre, Galgóczy István, Kende Péter, Helmeczy József és gróf Teleki Pál. II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazahozatala.

A hamvak után ment gyalog a vármegye küldöttsége: Falussy Árpád, gróf Teleki Géza, Szuhányi Ferencz, Kende Zsigmond, Jékey Sándor, Luby Béla, Madarassy Dezső, báró Győrffy Samu, ifj. Péchy László és Ujfalussy Miklós. Ilosvay Aladár alispán pedig Bercsényi Miklós halotti takarójának bojtját fogta és a székesegyházban felállított ravatalnál díszőrséget állott.

*

A Rákóczi-ünnep a záróköve az utolsó négy évtized történetének.

Akkor, a midőn a vármegye közönsége az utolsó nemzeti ellenállás hatása alatt állott, midőn a nagy fejedelem hamvai hosszú vándorútjokból visszatértek a hazai földbe, a kuruczidők emlékei elevenedtek fel azon a tájon, a hol a felkelés zászlói először lobogtak diadalmasan.

Az egykori kurucz daliák ivadékai nem maradtak hűtlenek a nemzeti hagyományokhoz, s maga a vármegye a mohácsi vész óta, a nemzeti törekvések tűzhelye, százados küzdelmek közepette alkotmányunk védbástyája volt.

És a legutolsó nemzeti ellenállás tanúlságai bizonyítják, hogy az lesz a jövőben is.



Gróf Károlyi István.

SZATMÁR VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A honfoglalás, az első letelepedés korszakában, a mai Szatmár vármegyének csak nagyon csekély része volt alkalmas lovas-nép befogadására; a Szamostól keletre eső területet, a nemzeti királyság első századaiban is, hatalmas erdőség borította, a Szamostól nyugatra eső vidék mocsaras volt és csak gyér népességnek adhatott lakóhelyet.

Első szent királyunk uralkodása alatt is, Olcsvától Erdőszádáig, még a Szamos volt az ország határa, a mit igazolnak a Tisza mentén, valamint a mai Szatmár vármegye nyugati határán található helynevek, mint Őrmező, a Vaja melletti Őr (Eőr) falu, valamint Pátroha, melynek egy részét Őr-Pátrohának nevezték. E területen tehát eredetileg királyi határőrök laktak és az ősi nemzetségek, Szent István király idejében is, csak az Ecsedi láptól délre és nyugatra eső területet szálhatták meg.

Csak később, a népesség szaporodásával, lépték át az ország határát alkotó Szamos folyót, hogy uj területet vegyenek birtokukba.

Igy telepedett azután a vármegye egyik ősi nemzetsége, a Szente-Mágócs, a Szamos és a Tisza közére, melynek még a XIII. században Czégénytől Csekéig terjedő összefüggő uradalmára akadunk.

A Szamostól keletre elterülő erdőségből alakul a XIII. század végén az aranyosmeggyesi uradalom. Nagybánya és környéke még 1231-ben is lakatlan volt. (Karácsonyi J.: Hazánk Szent István korabeli határairól. Századok 1901.)

A Balog-Semjén nemzetség.

A vármegye első, legrégibb birtokosainak egyike a *Balog-Semjén* nemzetség. E nemzetség ősi fészke a Nyirség, a Kraszna és a Szamos felső vidéke volt, mely területet kétségkivül az első foglalás jogán birta; a XIII. században azonban jelentékeny birtokokat szerzett a Szamos alsó folyásánál is. A nemzetség tagjairól azonban csak a XIII. század elejétől kezdve vannak adataink.

A nemzetség első nagyobb szerepet vivő tagjai I. Egyed és Ubul voltak, a kik 1214—16-ban az ifju Kálmán királyt a gácsországi hadjáratba elkísérték, hol Egyed életét veszítette. I. Ubulnak három fia volt, I. Mihály (1250—1292) ugocsai ispán a Semjéni, később Kállay, II. Egyed a Kállay és Gergely (1250. előtt) a Biry család őse.

A nemzetség ősi birtokai közé tartozott Kér, továbbá a vele szemben fekvő Kérsemjén, melyet Karácsonyi (Magyar Nemzetségek I.) szintén hajlandó a nemzetség alapitójától származtatni, bár e birtok 1252-ben nem volt egészen a Balog-Semjén nemzetségé; de lehet az is, hogy I. Mihály a helység harmadrészét, mely az idők folyamán elidegeníttetett, visszavásárolta.

1264-ben Mihály Panyolán osztozik Tompa fia Benedekkel. I. Mihályé volt még Nógrád, másként Marczelfalva helység, a Szamos mellett, mely valószínűleg Kér vagy Kérsemjén határába olvadt. IV. László királytól a nemzetség számos új adományt nyert. 1289-ben kapta a Gúth-Keled nembeliektől elvett Dobost, 1290-ben pedig Szokolyt, Ajakot, Jékét és Rozsályt, de ezt a királynak váratlan halála következtében aligha foglalták el, a halálát követő belzavarok alatt pedig elveszítették. 1290-ben azonban, vétel útján, a Bék nevű föld birtokába jutottak.

I. Mihály utódai: a Semjéniek, 1313-ban zálogba vették Tunyog egy részét, 1321-ben szerzik Szamosujlakot. I. István 1321-ben Bacha nevű birtok

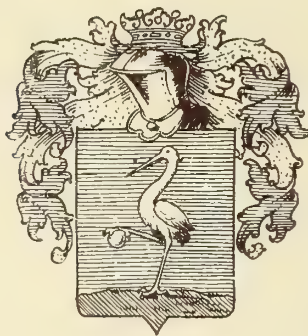
IV. Béla adománylevele a Kende családnak.


AÁRON.


ÁLDOR.


ANDRÁSSY.


ASZTALOS.


BALÁSSY.


BÁRÁNY.


BARTHOS.


BÁTHORY.


BALOGH.

elfoglalása miatt tiltakozik. II. István 1351-ben Ócsvaapátit veszi zálogba, 1355-ben pedig csere útján a radolfi (Nyirmeggyes és Hodász között) részbirtokot szerzi meg.

A nemzetség három ága 1325-ben osztozott az ősi javakon, mely alkalommal a Kállay-ág Fülöpöt (ma Nyirlugostól délre eső puszta), Pázmányt, a semjéni-ág Kért és Panyolát, a Biri-ág Kérsemjént és Nyirbélteknek Szatmár felé eső részét nyerte. De az 1325. évi osztály csakhamar felbomlott. A nemzetség tagjai 1329—42 között újból megosztoztak.

A Balog-Semjén nemzetségből veszi eredetét a *Domahidy* család is, melynek e nemzetséghez való tartozását Karácsonyi (Magyar Nemzetségek I. k.) egy 1280 táján kelt oklevélre alapítja, mely szerint Péter fiának, Miklósnak neveltetését Semjéni I. Mihály ugocsai ispán vállalta magára, a ki valószinüleg unokatestvére volt Péternek. Ez oklevél szerint az ifju Miklós birtokai voltak: a domahidi vám, továbbá Domahida és Penyige helységek. Miklóst „Szőke“ melléknévvel jelölik a későbbi oklevelek. Fiai: István és II. Miklós 1332. és 1343. években szerepelnek.

A honfoglaló nemzetségek egyike a *Kaplyon* nemzetség is, mely — Karácsonyi szerint — eredetileg a Dunántúl telepedett le, hol azonban elszaporodván, a Kraszna és a Szamos vidékére húzódott. Kaplyon nemzetség.

E nemzetség egyik hírneves tagja: Kaplyon, alapította az ecsedi láp balpartja közelében Szent Márton tiszteletére a róla elnevezett monostort, mely 1080 táján épült, tehát e nemzetség már a XI. század második felében telepedett le erre a vidékre. Utóda, a kitől a leszármazás szakadatlan: Józsa, a ki a mai Nagykárolytól éjszak-nyugatra eső Vada egyrészét szerezte, mely ügyben fiának, Andrásnak özvegyét, valamint ennek két fiát, Ördög Simont és Mihályt, a szatmári várnépek 1219-ben Nagyváradra tüzesvaspróbára idézték, de még mielőtt a próbára került volna a sor, panaszukat visszavonták.

A fenti Ördög Simon fiai voltak Péter (1277—98), a ki 1298-ban testvéreivel együtt Csomaköz, Ömböly (Ember) és Rezetelek falvakat és Bere felé eső részét szerezte, továbbá Endes (1288—98) és II. Ördög András (1291—1325.) Péter fiai közül I. János (1306) a *Bagosi*, Zonga II. Péter (1306—1341) a *Vetési* és Márton (1306—1354) a *Csomaközi* család őse. Ördög II. András fiától Simontól (1322—49) pedig a gróf *Károlyi* család veszi eredetét.

I. Péter fiai 1306-ban Endes fiaival Nagy-Csomaköz, Vár-Csomaköz és Szaniszló falvak ügyében egyezkednek. 1312-ben pedig Ördög II. Andrással együtt, az Ilye-Kolcsa, Egyházas-Kolcs és Vetés falvakban fekvő jószágokat öröklik.

Ördög I. Simon utódai 1325-ben osztoztak meg az ősi nemzetségi javakon. Ez osztály alkalmával II. András és négy fia Olcsvát és a Mike-Csalános nevű földet nyerik. II. András fia Simon 1338-ban Károly (Nagykároly) ura volt, mely helységnek 1346-ban vásárjogot szerzett. Fiai László és Mihály (1349—50), László fiai Jakab (1387), János és Miklós (1396), Mihály fiai Bertalan és László (1394), terjesztik tovább a Károlyi családot.

A Kaplyon nemzetségnek még voltak mellékhajtásai is, a melyeket a főággal egybekapcsolni fölötte nehéz; ezek a sályi, a paposi, a vitkai és a kendilónai ágak. A szamosparti Sályin lakó Kaplyon-nembeliekről csupán egy 1277-ben kelt oklevél emlékezik meg. A Paposon lakó I. Miklós fiai Iván, Miklós és László egy 1327-ben kelt oklevélben, mint kétségtelenül Kaplyon-nembeliek szerepelnek. A nemzetség vitkai és kendilónai ágából I. Mihály fiai, a kik Kisvarsányban laktak, 1300-ban tiltakoznak némely gelényesi, vitkai, olcsvai és láposi ősi nemzetségi birtokok elidegenítése miatt (Karácsonyi i. m.)

A *Szente-Mágócs* nemzetség, melynek ősi fészke eredetileg szintén a Dunántúl, jelesül Baranyában volt, korán átszármazott Békés vármegye nyugati szélére, honnan, mindenesetre a Szent István uralkodása utáni időben, telepedett a Szamos és a Tisza közére. Egyik őse Kölcse ispán még 1181 előtt nagy kiterjedésű jószágokat nyert adományul a Szamos és a Tisza szögén; e birtokokból alapította a czégényi monostort, a Boldogságos Szűz tiszteletére, melynek a nemzetség évszázadokon át kegyúra volt. A Szente-Mágócs nemzetség.

Kölcse ispán utóda lehetett az az Ete, a ki Tyukodot bírta, honnan a falut Ete-Tyukodjának nevezték. Fiai II. Ete (1274—91) és Mikó (1274—91) voltak; az utóbbi jelen volt a czégényi monostor mellett tartott gyűlésen, mely alkalommal a Lázári és a Várdai családok közötti viszályok kiegyenlítése czéljából

kiküldött békebíróság tagja lett. Mikónak legközelebbi atyafia : Máté fia Dénes volt (1291—1308), kire — fiörökösei nem lévén — szekeresi és zsarolyáni birtokait hagyta, de e birtokokat utóbb elveszítette. Fiai János, Jakab, András, Mihály és II. Miklós, I. Károly király uralkodása alatt elveszítették összes ősi javaikat, melyek a koronára szállottak. Csak 1344-ben, hosszas per után nyerték vissza Nagy Lajos királytól ősi birtokaikat, jelesül a czégényi monostor kegyuraságát, továbbá Kölcse, Istvándi, Kóród, Cseke, Csécse, Milota, Kömörő, Szekeres, Ököritó, Mácsa, Ete-Tyukodja helységeket, melyeknek birtokában, mintegy hadi érdemeik jutalmául, még ebben az évben megerősítették őket. Ez az öt testvér, a kiktől a *Kölcsey* és a Kölcsei *Kende* családok veszik eredetüket, 1345-ben osztozott meg a visszanyert nemzetségi javakon.

A Gúth-Keled nemzetség.

E három ősi magyar nemzetség mellett még a külföldről származott *Gúth-Keledeket* tekinthetjük a vármegye egyik legrégibb birtokosainak. E nemzetség ősei, a Kézay-féle és a „Képes-Krónika“ előadása szerint, még a Péter király uralkodása alatt jöttek hazánkba, s először a Dunántúl, a mai Fejér vármegyében telepedtek le, de mivel itt már nem terjeszkedhettek, mert e vidék sűrűn lakott volt, a nemzetség egyik ága a Nyirségben, Nyir-Adony környékén talált új otthonra.

A nemzetség két főága (majádi és a sárvármonostori) közül, a sárvármonostori már a XII. században nagy kiterjedésű birtokok ura volt Szatmár vármegye területén. Ennek az ágnak törzshelye az ecsedi lápi Sárvármonostora volt, a melyről 1217-ben találunk említést. A monostor számos birtokot nyert a nemzetségi javakból. Így hozzátartozott Szent-Márton (ma puszta, Ecsedtől délre), továbbá Vállaj és Kálmánd falvak. A sárvármonostori főág — Karácsonyi jeles műve szerint — a következő ágakra szakadt.

I. Az Apaj-István ág, mely az I. István bán országbíró fiai között 1281-ben történt osztály adatai alapján Börvejt és Tót-Börvejt bírta. István bán országbíró fiai közül, Miklós országbíró fiaitól a *Majádyak*, Pál utódaitól pedig a *Csatáryak*, a *Ráskayak*, a *Buttykayak*, a *Málczayak* és a *Márkyak* származnak.

II. Farkas ága Petén, Gelényesen, Sárvárott és Érkörtvélyesen volt birtokos. Farkasnak két fia volt: Nándor és Elek. Ezekről nincsenek közelebbi adataink. Nándor fiai Pál és János. Pál fia Lőrincz (1289—1301) a *Balkányi* család őse ; Jánostól a *Daróczy* család származik. Elek másodunokája Gúthi János (1335—49), a kitől a *Gúthy* és a Guthi *Országh* család ered.

III. A Várdai ág, mely a sárvármonostori főág egyik leggazdagabb s legelőkelőbb hajtása volt. Ehhez az ághoz tartozott I. Pelbált fia Pelbárt, a ki 1250-ben Sárvármonostor kegyurai között foglal helyet ; 1264-ben Gacsályon lakott. I. Pelbárt unokatestvére volt Mihály, a Várday-család őse. Fiai Aladár és László 1250-ben Sárvármonostor helyreállításán fáradoztak. Aladár unokája János, 1330-ban Szamosbecset nyerte Druget Vilmos szepesi és abaújvári főispántól, de ezt 1334-ben vissza kellett neki adni. 1333-ban megvette Pete helység negyedét a Balkányiaktól, ettől kezdve a Várdai család mindegyre több birtokot szerez a vármegyében.

IV. A *Tiba*-ág, melynek ősi birtokai a Tisza és a Szamos jobbpartján feküdtek. Őse Tiba fia, II. Tiba comes (1250—80), a ki szintén Sárvármonostor kegyúrai között említtetik. Fiai Miklós (1270—95), III. Tiba mester (1280—88) és Gergely, Miklós, a Várdai-ág egyik tagjától Gacsályt nyeri ; fia Ellös (Achilles 1310—41), Szatmár vármegye alispánja, a *Gacsályi* család őse. III. Tiba mester fia Péter (1341—57), a ki Pusztadarócz éjszaki részét vette meg, Atya helységben lakott ; tőle származik az Atyay család. A fenti Gergely fia György, 1341-ben Vámos-Atya megszerzésénél szerepel első ízben ; 1348-ban megveszi Pusztadarócz déli részét ; 1357-ben Szatmár vármegye alispánja, a Rozsályi *Kún* család őse.

A majádi főág sarjai csak a XIII. század második felében tünnek fel a Tiszántúl. Ennek a főágnak a törzshelye a sopron-vármegyei Majád volt ; e főágból veszi eredetét a *Báthory* család, mely évszázadokon át elsőrendű szerepet játszott a vármegye történetében. Őse I. Kopasz András. Fiai Bereczk (1276—1321), György (1276—1307) és Vörös Benedek (1276—1321). Bereczk 1280-ban már vásárjogot szerez Nyir-Bátor számára ; 1299-ben a szatmári választott bírák között foglal helyet. Fiai András, János, Lőkös és Miklós, 1317-ben megszerzik Vak Dorog hűtlen fiainak ecsedi birtokát. Ettől kezdve mindegyre jobban terjeszkednek Szatmár vármegyében. 1325-ben várépítési engedélyt nyernek I

Károly királytól Ecseden, mely köré rövid idő alatt hatalmas uradalom csoportosúl. 1338-ban csere útján megszerzik Szaniszlót, 1341-ben megveszik Fábiánházát, 1318-ban nyerik a királytól Mérket, 1335-ben megszerzik ugyane nemzetség Farkas ágától a sárvármonostori kegyúraságot, melylyel Szentmárton, Vállaj és Kálmánd helységek haszonélvezete járt.

Bereczk fiai magas állásokat töltöttek be. II. András váradi püspök (1322—45) János (1312—50) szatmári főispán, ennek fia László (1350—53) a Somlyai Báthory család őse. Miklós (1325—57) csongrádi főispán. A negyedik testvértől, Lőkös fiától Pétertől (1334—57), az Ecsedi Báthory család veszi eredetét. A Báthoryak ősének, I. Kopasz Andrásnak ismeretlen nevű testvéreitől származnak a *Szakolyi* és a *Zeleméry* családok. A Szakolyi család első ismert őse Hódos, kinek fia Lőrincz, 1314-ben az akkor Szatmár vármegyéhez tartozó Szakolyt nyerte a királytól. Kisdersen is voltak részbirtokai. Utódai Szabolcs vármegyében terjeszkedtek. A nemzetségnek a mai Szilágy vármegyében letelepedett egyik ágából, mely az aranyosvári uradalmat bírta, Miklós fia Pál (1246—72) unokája II. Lothárd szerepel Szatmár vármegyében. 1299-ben a vármegye szolgabírája volt, később bán lett; de 1316-ban a Barsa-nembeli Kopasz lázadásában történt részvétele következtében, összes jószágait elveszítvén, földönfutóvá lett.

E hatalmas, kiterjedt nemzetségnek még az egyedi ága, — mely Bihar és a régi Szabolcs vármegyében terjedt el — volt birtokos a vármegyében. Ez ág sarja I. Dorog, a kinek unokái 1338-ban osztoztak meg az ősi nemzetségi javakon. Ez osztály alkalmával Székelyhídi Péter fiai Románd felét, Miklós fiai pedig annak másik felét nyerték. Ettől a Miklóstól ered a *Diószeghy* család.

Az ősi *Káta* nemzetség, mely az első foglalás jogán a Zagyvától a Tápióig terjeszkedett, még a tatárjárás előtti években telepedett le Szatmár vármegyében. Egyik ága Gelyényesen, közel a Kaplyon-nemzetségi javakhoz szerzett birtokokat, de e hatalmas szomszédság miatt nem sokáig volt maradása ; I. István neje, a Kaplyon-nembeli Péter üldözései miatt, Gelyénes birtokát 1234-ben kénytelen volt átadni a királynak. A Káta nemzetség.

A nemzetség másik ága, a csaholyi ág, a Kraszna balpartján telepedett le. Ennek az ágnak ősi fészke Nyircsaholy volt, hol monostort alapított, mely köré csoportosultak ez ág birtokai : Mátészalka, Jármi, Remeteszeg, Kocsord és Tunyog. Ez ág sarja II. Panyit, 1235 előtt, két szatmári várjobbágytól Csengeren földet vásárolt, de ezt 1236-ban vissza kellett neki adni. Fia Ábrahám (1270—71.) a Receh és Costatum nevü földeket kapta. Unokája I. János (1322—1352.) visszaszerezte Tunyog falút ; ezenkivül Csiszért és Paládot bírta.

A nemzetség lázári ága, melynek törzsbirtoka a Németi melletti Lázári volt, Ugocsa és Szatmár-Bereg vármegyében terjeszkedett. Őse Rafael comes (1216.) Lázári, Sár, Bábony és Homok falvak birtokosa. Fiai Tamás és Gábor. Tamás fia II. Rafael (1261.) a *Vasváry* család őse.

Gábor fiai közül Tamástól (1265—99.), a *Lázáry* család származik, másik fia János (1284—98), kinek fiai közül Gábor (1310—23.) a *Surányi*, István és Tamás (1311—47.) a *Csarnavoday* család őse.

A *Barsa* nemzetség, melynek ősi fészke a Sebes-Kőrös és a Berettyó vidéke volt, csak a XIII. század vége felé szerez birtokokat Szatmár vármegyében. A Barsa nemzetség.

Tamás fiai Beke, bihari főispán, később királynéi tárnokmester, 1300-tól kezdve birta neje után Mérket, 1312-ben pedig Szamosszeget. Beke I. Károly király híveként, nagy szolgálatokat tett az Anjouk uralmának megszilárdítása érdekében ; de 1316-ban a Kopasz-féle lázadásban való részvétele miatt elvesztette az uralkodó kegyét és javaitól megfosztatván, nyomtalanul eltünt.

A dunántúli eredetű *Csák* nemzetség egyik ága ugyancsak a XIII. század második felében szerez Szatmár vármegyében birtokokat. Ezt az ágat, — Karácsonyi, idézett művében — a belőle származott család után *Darahy* (*Bárcz*) ágnak nevezi. Őse I. Bárcz comes, kinek fiai 1281-ben az Érselind és a Barátpüspöki között fekvő terület miatt perlekednek az erdélyi püspökkel. I. Bárcz egyik fia Mihály comes, kinek fiai Péter és Csák (1323—1352.) Darahon birtokosok; tőlük veszi eredetét a *Darahy* család. A Csák nemzetség.

A *Pók* nemzetség — Győr vármegyének egyik legrégibb birtokosa — a XIII. század második felében telepszik le Szatmár vármegyében. E nemzetség móriczhidai ágából származott I. Miklós (1270—1319), a ki a IV. Béla és István A Pók nemzetség.

ifjabb király között támadt versengés közepett, házassága révén az utóbbinak táborában volt, éveken át száműzve lévén szülőföldjétől, megkedvelte a Szamos mellékét, a hol otthonra talált.

1280-ban apósától Aranyosmeggyest nyerte, melyhez csakhamar újabb birtokokat szerzett, mint Sárközt, Avasfalut, Vámfalut, Pallagot, Ujvárost; 1297-ben zálogba vette Romándfalut, mely 1347-ben végleg utódainak birtokába került.

Miklósnak fiai Móricz (1319.) (a ki visszatért a Dunántúlra s a bakonyi ispánságot viselte) és István voltak. Ezeknek fiai Simon és II. István, kik közül az 1331—39 között történt osztály alkalmával az utóbbi nyerte a szatmár-vármegyei birtokokat, a melyekhez csere útján 1339-ben Görbedet, Miklóstelkét és Hagymást is megszerezték. Simontól származik a vármegyének a XV. században egyik leggazdagabb birtokos családja: a *Meggyesaljai Móricz* vagy Morócz család.

Sartiván-Vecse nemzetség.

Végül még a *Sartiván-Vecse* nemzetségnek is nyomát találjuk a vármegye területén. E nemzetség poroszlai ága a Jánkkal határos Gercsekény nevü birtokot nyerte a királytól, de ezt a birtokot 1253-ban II. Gyula, a nemzetség többi tagjainak beleegyezésével, a Gúth-Keled nembeli Tibának adta át. (Fejér IV. 2. 210.)

Nagy Lajos és Zsigmond királyok uralkodása alatt már teljes képet nyerünk a vármegye birtokviszonyai felől.

Az ősi nemzetségekből származott családok megtartották, sőt ujabb királyi adományokkal jelentékenyen gyarapították birtokaikat. Itt-ott ujabb birtokosok tünnek ugyan fel, de a vármegye legnagyobbrészt mégis az itt letelepedett ősi nemzetségek ivadékainak birtoka volt. Ezek a birtokok, egy-egy erődített hely, vagy vár köré csoportosulva, ez időtájt alakultak uradalmakká. A Hunyadiak korában a hatalmas uradalmak szinte egymást határolják; közöttük azonban számos más, nemes családok birtokai terültek el.

Birtokviszonyok Nagy Lajos és Zsigmond alatt.

A vármegye keleti határán fekvő Nagybányát és Felsőbányát, a hozzátartozó 9 faluval, Zsigmond király 1411-ben *István* rácz despotának adta, utána 1430-ban *Brankovics György* bírta a nagybányai uradalmat, melyet 1449-ben *Hunyadi János* kormányzó foglalt el. 1459-ben az uradalom özvegyéé: *Szilágyi Erzsébeté* lett. *Hunyadi Mátyás* király *Szapolyai István* nádornak adta Szatmár és Németi városokkal együtt. Szapolyainak az 1494. évi adóösszeírás szerint ekkor 486 portája volt a vármegyében. A nagybányai uradalom fölött és mellett a *Meggyesaljai Móricz* család birtokai terültek el, melyek Szinér és Meggyes körul csoportosultak. Meggyesnek 1484-ben már vára volt, mely régente Jákóvár nevet viselt. Szinér váráról 1490-ben történik említés, mely évben a következő helységek tartoztak hozzá: Józsefháza, Szamostelek, Apa, Váralja (Szinérváralja) Ujváros (Avasujváros) Vámfalu, Parlag, Iloba, Tótfalu, Berendmező, Kalinháza, Bújánháza, Lekencze, Tartolcz, Monyorós, Komorzán, Bikszád, Túrvékonya, Felsőfalu, Feketepatak, Krassótótfalu, Veresmart, Sárköz, Batizháza, Udvari, Kak, Szentmárton és Görbed. A Bélteki vagy a *Bélteki Drágfiak* uradalmai a Szamos déli vidékén terültek el. 1420-ban Hirip részeit bírják, 1456-ban Erdődön várépítési engedélyt nyernek. 1470-ben nyerik a hűtlenségbe esett Bélteki Mihály összes birtokait, u. m. Erdődöt, Kis-Erdődöt, Bélteket, Dobrát, Hiripet, Magyar-Bikót, Erdőszádát, Tormányt stb. A Szamos jobbpartján övék volt Batiz, Lázári, Darócz, Pete, Csegöld, Tisztaberek. Az 1494. évi adóösszeírás szerint Drágfi Bertalan erdélyi vajda $908 \frac{1}{2}$ porta birtokosa volt a vármegyében.

A Drágfiaktól nyugatra a Kaplyon nembeli *Bagosi*, *Károlyi* és *Vetési* családok birtokai terültek el. A Károlyiak birtokainak középpontja Károly (Nagykároly) volt, melynek váráról 1473-ban történik említés. 1382-ben Erzsébet királynétól Madát nyerik. 1419-ben uj adományul kapják Károlyt, Kaplyont, Bobáldot, Vezendet, Péterit, Csomaközt, Fényt, Embelyt (Ömböly), Vadát, Olcsvát és Csanálost, 1460-ban Czégényben részeket, 1462-ben Apáti részeit szerzik meg. A Vetési család tagjai 1408-ban megveszik a ragáldi pusztát, 1435-ben osztoznak Vetés, Ujfalu, Almás, Varka, Csomaköz, Mezőpetri, Vezend, Terem helységeken, 1441-ben Szárazberek, 1447-ben Császló, 1465-ben Vasvári, 1472-ben Apáti birtokába iktattatnak, azonkivül 1484-ben Gilvácson és Bátorban bírtak földesúri joggal.

A *Báthoryak* birtokai az ecsedi láp környékén s a vármegye nyugati részein terültek el. Uradalmuk középpontja Ecsed vára, mely az 1433. évi osztály alkalmával a család közös birtokának jelentetett ki. 1391-ben és 1393-ban Dob, Zsadány, Amacz, Ombod, Majtény, Gilvács, Katol, Kisnamény, Gyarmat, Nagyar, Kisar, Csaholcz, Géberjén, Oroszi birtokába iktatják őket. 1406-ban Gyürét, 1407-ben Terebest, 1415-ben Meggyest, 1417-ben Bozánt, 1418-ban Mérket, 1423-ban Szaniszlót, 1427-ben Vasvárit bírják, 1474-ben Börvelyt nyerik királyi adományul. 1466-ban Kocsordba iktattatnak; 1473-ban Dománhida (Domahida) Porcsalma, Penyige, Ököritó és Dányád birtokában találjuk őket. A XV. században átlag 46 faluban bírtak földesúri joggal. Az 1494. évi adóösszeírás szerint Báthory András 98 porta birtokosa volt.

A Káta nemzetségből származó *Csaholyiak* birtokai a Báthoryak szomszédságában, az ecsedi láptól éjszakra és keletre, Csenger és Mátészalka körül csoportosultak. 1367-ben megveszik Máté-Szalka, Bel-Szalka, Jármi, Remeteszeg és Tunyog helységeket. 1429-ben Csaholy, Gebe, Meggyes, Szent-Miklós, Becsk, Fazekas és Tárkány puszták birtokába iktattatnak. Övék volt még Győrtelek, Parasznya, Derzs, Sályi, Jánosi, Komlód, Óvár, Palád, Sonkád, Magosliget. A XV. században átlag 32 falut és 14 pusztát bírtak. Az 1494. évi adóösszeírás szerint Csaholyi Péter 38 porta birtokosa volt.

A *Kölcseyek* s a Kölcsei *Kendék* birtokai a Tisza és részben a Szamos mentén terültek el, mint Gyarmat, Istvándi, Kemerő, Kölcse, Milota, Csécse, Kóród, Cseke, Mácsa, Ököritó, Tyukod, Czégény és Szekeres. E birtokokat, melyekre Nagy Lajos királytól új adományt nyertek, megtartották a XV. században is. 1451-ben Istvándi és Czégény részeit zálogosították el.

A vármegye többi nagyobb birtokos családai közül a Szántai *Becskyek* 1437-ben Peleskét, 1461-ben Zajtát, 1476-ban Garbóczot, Komlódot, Tiszabecset, Gacsályt, Kis-Piliskét, Géczet és Tótfalut bírták .A *Csarnavodai* család1378-ban Császló,1409-ben Papos,1439-ben Komlód, Gécz, Tótfalú és a két Piliske földesura, 1448-ban és 1488-ban Daróczon, Lázáriban, Homok-Szigeten és Sárban bírtak földesúri joggal. Az Olnodi *Czudarok* már 1362-ben Szamosszeget, 1372-ben pedig Őrt bírják, 1452-ben Bagos, Kér stb. helységekre tartanak igényt, 1454-ben Pályit bírják. A *Csákyak* 1396-ban adományul nyerik Daróczot, 1409-ben beiktatják őket Krassó, Lippó, Borhida, Veresmart, 1424-ben Szárazberek birtokába. 1455-ben Komlódtótfalut, a két Piliskét, 1469-ben Szaklyát, 1489-ben Piskárost bírják. A *Domahidy* (Dománhidi) család 1395-ben Mácsa földesura. 1448-ban Tyukodba iktattatnak, 1453-ban Dománhida, Ököritó, Porcsalma és Penyige ősi nemzetségi javakon megosztoznak. A *Gacsályiak* Gacsályt, a Kusalyi *Jakcsok* 1445-ben Rozsályon a várkastély fele részét bírták. A Malomvizi *Kendefiek* a XV. században tünnek fel Szatmár vármegyében. 1460-ban Kisvarsány, 1461-ben Ilk birtokosai ; 1479-ben Sonkád, Botpalád, Nagy- és Kispalád, 1489-ben Varsány, Gyüre és Ilk részeibe iktatják őket. A Rozsályi *Kún* családnak 1445-ben váruk volt Rozsályon. 1462-ben a magvaszakadt *Atyai* András birtokait nyerik, Uszka, Hodos, Kis-Rozsály és Zajta helységekben. A *Lónyaiak* szintén a XV. században szereznek birtokokat Szatmár vármegyében. 1448-ban Uj-Ököritó, Tyukod és Mácsa részeibe iktatják őket. A *Matucsinaiak* 1395-ben a Szamosmenti Matolcs várát bírták. A Perényiek ősei már a XIV. század elején bírták Nagydobost, 1419-ben Papos részeit, 1488-ban Czégény, Kórógy, Istvándi, Kölcse, Fülesd, Szekeres, Cseke, Csécse és Milota helységekben szereznek részeket a Kölcsey családtól. (Csánki Dezső : Magyarország Tört. Földrajza I. k.)

A mohácsi vész utáni birtokviszonyok.

A mohácsi vész utáni birtokviszonyokról főleg az adóösszeírásokból nyerünk tájékozást. Különösen becsesek ezek az összeírások, mert egyszersmind feltüntetik ama nagy változást is, melyet a pártküzdelmek, az ellenkirályok alatt, a vármegyei birtokviszonyok terén előidéztek.

Az 1543—1553. közötti években Szatmár vármegyében 3416 portát írtak össze. Ez összegből 1139 porta a két *Báthory* András (az ecsedi és a somlyai) és Báthory Imre birtokában volt ; ők tehát a vármegye harmadrészének voltak az urai. A vármegye többi birtokosai a következők voltak : 10 portán felüli birtokosok : *Aracsay* Péter 25, *Bácsmegyei* Benedek 29, *Bagossy* György 10, *Becsky* István 91, *Bogáty* István 22, *Berendy* János 18, özvegy *Bornemissza* Pálné 35, *Burián* László 12, *Csaholyi* Ferencz 19, *Csaholyi* Péterné 25, özvegy

Csaholyi Miklósné 16, *Dengelegi* János 16, *Dengelegi* Miklós 19, *Dobay* János 10, özvegy *Drágfi* Bertalanné 358, özvegy *Egry* Tamásné 16, *Görbedy* Lajos 10, *Ibrányi* Miklós 17, *Joó* György 22, *Károlyi* Dénes 10, özvegy *Károlyi* Gáborné 2, *Károlyi* János 18, *Károlyi* László 16, *Károlyi* Lőrincz 4, *Károlyi* Péter 100, *Károlyi* Zsigmond 18, *Kende* András 3, *Kende* Ferencz 1, *Kende* Gáspár 1, *Kende* György 2, *Kende* Mátyás 26, *Kende* Mihály 14, *Kereky* László 11, *Kölcsey* Ferencz 32, *Kún* Imre 15, *Kún* László 52, özvegy *Kún* Lukácsné 1, *Kún* Miklós 40, *Literatus* Mátyás 40, a meggyesi tiszttartóság 12, *Mikolay* Ferencz 19, *Mikolay* Mihály 4, *Melith* György 27, *Országh* 11, *Pálosok* 12, *Pekri* Miklós 40, *Pekri* Pál 9, *Pekri* Tamás, *Perényi* Ferencz 110, *Perényi* János 138, *Siling* János 13, *Szennyesi* Lukács 10, *Tunyogdy* Imre 15, *Ujlaky* György 14, *váradi káptalan* 31, *Várday* Mihály 30, *Kis-Vetési* János 43, *Nagy-Vetési* János 14, *Vetési* András 6, *Vetési* Antal 8, *Vetési* Ferencz 24, *Vetési* István 3, *Vetési* Péter 1.

A 10 portán alóli birtokosok között a következő családok fordulnak elő. Aczél, Amadé, Aracsay, Attyhay, Bánházy, Báthory, Bagosy, Bak, Balásházy, Balogh, Baráth, Berczelly, Berey, Buly, Bornemisza, Botka, Bölcsházy, Burián, Császári, Cserey, Csekes, Csicsery, Csomfáji, Damiány, Darahy, Dersy, Domahidy, Drágfi, Eőry, Erdély, Egyedy, Farnasy, Félegyházy, Filpesy, Garay, Gáspár, Gencsy, Guthy, Halábor, Hatvany, Horváth, Irinyi, Jármy, Kaky, Károlyi, Kende, Kenderesy, Kidey, Kovács, Kőrösy, Kurcz, Kún, Literatus, Makray, Mikolay, Móré, Móricz, Nagy, Oroszy, Őz, Patkó, Pekri, Porkoláb, Pórteleky, Possay, Ráthonyi, Ramocsay, Rápolthy, Reszegey, Sárközy, Szennyesy, Szepesy, Szénás, Székely, Tárnok, Tegzes, Tetétleny, Tibay, Tidey, Trombitás, Tunyoghy, Tyukody, Ujfalussy, Ujlaky, Uray, Vasváry, Vathay, Vay, Várday, Vetési, Vitkay, Zeleméry, Zöld. (Acsády Ignácz. Értek. Tört.- tud. Köréből XIV. k.)

A XVII. század birtokviszonyai.

A XVII. század birtokviszonyait a következőleg csoportosíthatjuk. A bécsi békétől (1606), egészen 1659-ig, midőn Rákóczy György Szatmárt átadta a királynak, tehát az erdélyi uralom alatt, a következő nevezetesebb változások észlelhetők a vármegyei birtokosok körében. A *bélteki* uradalom, mely azelőtt a Drágfi családé volt, 1633-ban *Prépostváry* Zsigmondé, a ki ekként Krasznabéltek, Dobra, Dara ura volt s ezeken kívül Középhomoródon, Esztrón is bírt részeket. Prépostváry Bálint 1641-ben Sándorfalut és Szakaszt nyeri adományul. Az *erdőszádai* uradalomból Erdőszádára 1634-ben báró Károlyi Mihály özvegye nyert adományt, ugyanő kapta az *erdődi* uradalmat is 1629-ben, mely a Drágfiak kihalta után egyideig kincstári birtok volt, s a szatmári várhoz tartozott. Az *ecsedi* uradalmat 1624-ig a Báthoryak bírták; ebben az évben, a Ferdinánddal kötött béke értelmében, Bethlen Gáborra szállott; 1647-ben azonban III. Ferdinánd Rákóczy György erdélyi fejedelemnek adományozta. (Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza város.) A *rozsályi* uradalomra Kún István 1652-ben új királyi adományt nyert; 1659-ben bekövetkezett halála után a családnak fiágban magvaszakadván, a rozsályi uradalmat báró *Barkóczy* László kérte fel a maga számára, de az 1659. évi országgyűlés akként intézkedett, hogy az uradalom Kún István leányörököseié legyen. Ez intézkedés következtében a rozsályi kastély a *Maróthy* családé lett, míg az uradalom a *Maróthy*, *Barkóczy*, *Sennyey* és a *Ghyllányi* családok között oszlott meg. Az *aranyosmeggyesi* uradalom Báthory András halála után, 1630-ban, *Lónyay* Zsigmondra szállott, a ki után 1643-ban Lónyay Anna, Kemény János fejedelem neje örökölte. A *szinérváraljai* uradalmat a Báthoryak után szintén a Lónyay család örökölte. 1638-ban az uradalmat Lónyay Zsigmond birtokában találjuk.

A régi birtokosok közül *Kölcsey* Péter és Zsigmond 1642-ben új adományt nyernek az ősi nemzetségi javakra, úgymint Cseke részeire, továbbá Kölcse, Istvándi, Csécse, Fülesd, Milota és Tiszabecs helységekre. — Királydaróczi *Debreczeny* Tamás 1625-ben Amaczra nyer adományt, 1627-ben Kőszegremetére, 1620-ban Ombodra, 1627-ben Pálfalva részeire; 1638-ban Királydaróczon birtokos. *Bethlen* István és Péter 1633-ban Fehérgyarmat részeire, 1629-ben Sárközre kapnak adományt. Bethlen Gábor 1624-ben Porcsalmát szerzi. — Ruszkai *Kornis* Gáspár és fiai 1602-ben Lázárit nyerik; Kornis Zsigmond 1629-ben Apa helység részeire, 1637-ben Balotafalura nyer adományt. — A *Kállay* család 1646-ban megszerzi Farkasaszót, hol jelenleg is birtokos. Kökényesdi *Vetési* Péter 1625-ben Feketefalut nyeri királyi adományul, *Vay* Péter 1654-ben megszerzi Hidegkútot; 1654-ben Oláhkékesen is részbirtokos.

A Brebiri *Melithek* 1611-ben Gyügyét, Jánkot nyerik. 1629-ben megszerzik Csegöldöt. *Sóvágó* Gergely és János 1635-ben Darára nyernek nádori adományt. *Szuhay* Gáspár 1638-ban Penyigét kapja. *Barkóczy* László már 1635-ben Nyirvasváriban birtokos. Hiripet 1654-ben *Serédy* István veszi zálogba *Daróczy* Istvántól.

Az 1660. évtől egész a szatmári békekötésig terjedő 50 év alatt leginkább a *Csáky*, a *Serédy* és a *Teleki* családok szereznek új birtokokat a vármegye területén. Gróf Csáky István 1668-ban Avasújfalura és Páczafalura, 1667-ben Szárazberek helységre nyer adományt. Serédy Gáspár 1687-ben az egész Dara helységet felkéri, ugyanebben az évben Sárközujlakot nyeri adományul ; a Telekiek Pribékfalvát, Nagynyirest, Nagysomkutot és Pusztafentőst nyerik adományul. Báró *Károlyi* László 1663-ban az erdődi várra és a hozzátartozó uradalomra nyer adományt, Károlyi István és Sándor pedig, Köpösdi *Tolvay* Gáborral egyetemben, Mezőteremet nyerik. *Barkóczy* János 1667-ben Apátira nyer adományt, míg a *Pongrácz* család 1680-ban Tiszabecset szerzi meg. Az idegen főurak közül gróf *Sinzendorff* Kisszekerest kapja.

A kisebb birtokosok közül *Viszocsányi* Sándor Avasujváros részeit nyeri, a szatmári békekötés utáni korszakban azonban számos újabb szerzeménynyel gyarapítja vagyonát. Berenden 1665-ben Váraljai *Horváth* Istvánné és *Kende* Jánosné kapnak részeket. Csengert 1672-ben *Divényi* Ferencz birtokában találjuk, mely 1696-ban a szatmári vár tartozéka lesz. Gacsályi *Horváth* István 1659-ben Garbolczon szerez részeket. Gebe, a *Csaholyiak* kihalta után, *Petrichevich* Mihályé lesz, de itt is és Csengerben is 1659-ben *Kapy* Klára is szerez részeket. Géberjénre *Jékey* Ferencz nyer adományt, mely napjainkig megmaradt a család birtokában. Ilk helység egy részét *Absolon* Dániel nyeri ; *Istvándy* János 1688-ban Laczfalura nyert adományt. Piskáros részeit 1660-ban *Szodoray* Mihály szerzi meg.

Alig néhány évvel a Rákóczi-szabadságharcz kitörése előtt a vármegye legnagyobb uradalmát, az ecsedi uradalmat *Aspremont* grófné, szül. Rákóczi Julia és II. Rákóczi Ferencz felosztották maguk között. Rákóczi Julia 1698-ban a maga részét, mintegy 50.000 forintért gróf Bánffy Györgynek zálogositotta el, mig Rákóczi Ferencz a maga részét 53.000 forintért ugyancsak Bánffy Györgynek, Majthényt pedig Károlyi Sándornak adta zálogba.

A szatmári béke után.

A szatmári békekötés után, az ecsedi uradalomnak a II. Rákóczi Ferenczet illető részét a kincstár foglalta le. Ez alkalommal az egész uradalmat megbecsülték és pedig 383.422 frt 30 krba. Gróf Aspremont Károly és nővére 1746-ban a maguk részét 80.000 frtért eladták gróf *Károlyi* Ferencznek. E részhez a következő birtokok tartoztak Szatmár vármegyében : Ecsed várának fele, Nagyecsed, Kisecsed, Fábiánháza, Börvely, Kálmánd és Dob helységek fele, Tarpa mezőváros, Gyarmat mezőváros fele része, Mérk, Vállaj, Géberjén, Gilvács, Görbed, Nagymajthény, Kismajthény egészen, Kisar helység, a tiszai rév, Szalka, Józsefháza, Matolcs helységek részben, Szentmárton, Tagy és Bartfalva puszták egészen.

A kincstári részt néhány év mulva ugyancsak gróf Károlyi Ferencz vette meg 100.000 forintért és a rajta levő 53.000 frt zálogösszegért. A kincstári részhez a következő birtokok tartoztak Szatmár vármegyében : Ecsed várának másik fele, Nagyecsed, Kisecsed, Fábiánháza, Börvely, Kálmánd és Dob helységek másik fele része, Misztótfalu mezőváros, Szaniszló, Szentmiklós, Alsókegye, Felsőkegye, Tőketerebes és Nagyar helységek egészen. Kissikárló helység egészen, Tunyog a szamosvizi révvel, Gyöngy, Ököritó, Nagysikárló, Buság, Vasvári, Iloba, Sebespatak, Borhid, Monostor, Komorzán, Parlag, Tartócz, Kányaháza, Avasújfalu, Avasfelsőfalu, Ujváros, Túrvékonya helységek részben, Szoldobágy, Terem puszta egészen, Macsa puszta egy része, Lugos helység egészen. Károlyi Ferencz az ecsedi uradalomból egy részt, még 1747-ben eladott gróf *Bethlen* Ádámnak, a ki ezzel a következő helységek birtokába jutott Szatmár vármegyében: Tarpa, Géberjén, Görbed, Fehérgyarmat, Matolcs, Kisar, Nagyar, Tivadar, Mánd, Bártfalva, Józseffalva, Apa, Nábrád, Kécs, Déva, Széplak, Genyéte.

A gróf Károlyi család ekként Szatmár vármegyének legnagyobb birtokosa, s csaknem egyharmadának ura lett.

A Károlyiakon kívül még a következő családok szereztek nagyobb birtokokat a XVIII. században: Vásáros-Naményi *Eötvös* Sándor és László megszerzik Amaczot, 1749-ben pedig Batizvasvári részeit ; Eötvös Sándor *Csanády* Jánossal 1753-ban Érkörtvélyesen vesz részeket, 1758-ban Ombod, Eötvös József pedig 1747-ben Pórtelek, 1757-ben Ilk birtokába jut. *Rhédey* László és Ádám 1725-ben

királyi adományt nyernek Csanálosra, Penészlekre, *Vékony* János kapitány 1720-ban adományt nyer Csanálos pusztára. Gróf *Teleki* Sámuel Aranyosmeggyest örökli, Ádám gróf 1747-ben Csengerújfaluban szerez részeket, ugyanez évben Nyircsaholy és Mátészalka birtokába jut, de az utóbbi már a következő évben gróf *Károlyi* Ferenczé lesz. Ugyancsak a Telekiek szerzik meg az Eötvös családtól Ombodot és Pálfalvát. *Viszocsányi* Sándor 1717-ben Batiz, Patóháza és Vállaj helységekben szerez részeket. A *Berey* család 1750-ben új adományt nyer Berére. Hirip és Ivácskó egyik felére 1732-ben *Böszörményi Nagy* Sámuel és *Komáromy* András, másik felére pedig 1765-ben *Szuhányi* Antal és László nyernek adományt. Magosligetet 1765-ben Mária Terézia királynő Hagara Pálnak adta. Báró *Vécsey* László Sárközt, az egykori Bethlen-féle birtokot örökli 1746-ban. *Rápolti Nagy* Sándor és György 1750-ben az egész Tyukod helységre, *Klobusiczky* László pedig Zsarolyánra nyer adományt. A század végén a gróf *Barkóczyak* Jánkot, az egykori *Drugeth*-birtokot öröklik. Gróf *Dégenfeld* Miksa 1810-ben Erdőszádát veszi meg a gróf *Hunyadyaktól.*

A szatmári békekötés után, a kormány, hogy a nemesi kiváltságokkal űzött visszaéléseket megszüntesse, de különösen, hogy az adóalanyok számát szaporítsa, 1723-ban az egész országra kiterjedőleg nemesi vizsgálatokat rendelt, de mind ez, mind az 1732. évi nemesi vizsgálat nem vezetvén kellő eredményre, a kanczellária 1754—55-ben harmadízben is elrendelte a nemesek összeírását.

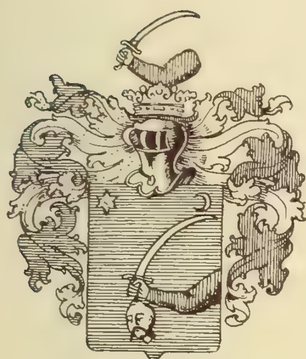
Ez összeírás adatai szerint Szatmár vármegyében 1038 nemes volt; ebből 346 birtokos nemes és 692 armálista. De ez az összeírás sem teljes, mert Szatmár vármegye egyik-másik főrangu birtokost, mint báró *Bánffy* Farkast, gróf *Barkóczy* Imrét, gróf *Forgách* Pált, gróf *Haller* Istvánt, báró *Haller* Sámuelt, gróf *Kornis* Antalt, báró *Kökényesdy* Lászlót, báró *Sennyey* Imrét, báró *Splényi* Gábort, gróf *Szirmay* Tamást, gróf *Teleki* Sámuelt, báró *Thoroczkay* Boldizsárnét, báró *Wesselényi* Ferenczet is felvette az összeírásba, ellenben a gróf *Károlyiakat* (Ferencz és fia Antal) nem.

A vármegyében birtokos főranguakról az 1764. évi összeírás nyújt tájékozást. Ez összeírás szerint a következő főranguak voltak a vármegyében birtokosok. Grófok: *Gyulay* Ferencz, *Károlyi* Antal főispán, Gönczruszkai *Kornis* Antal özvegye szül. *Pekry* Anna grófnő, *Kornis* Ferencz, *Kornis* Mihály kővárvidéki kapitány, Széki *Teleki* Ádám és Sámuel tábornokok, Szalonthai *Toldy* Ádám. Bárók: Hadadi *Wesselényi* Ferencz, Középszolnok vármegye főispánja, *Thoroczkay* Boldizsár özvegye báró *Serédy* Klára. Az összeírás szerint azonban gróf *Károlyi* Antal kivételével, mind Erdélyben laknak. (Komáromy István: Nagy Iván családt. ért. II. évf.)

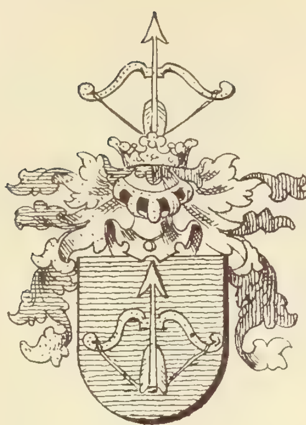
Az 1785. évi összeírás szerint a vármegyében 9476, Szatmár-Németi városban pedig 186 nemes férfi találtatott s így a nemesek száma tekintetében Szatmár vármegye az ország összes megyéi között a harmadik helyen állott.

1848 előtt. A jobbágyság felszabadulása előtt a vármegye területén öt hatalmas uradalom állott fenn, az ecsedi, nagykárolyi, erdődi, bélteki és misztótfalusi; mind az öt a gróf *Károlyiakat* uralta. Utánuk a gróf *Telekieknek* volt a vármegyében a legtöbb birtokuk, mint Csomaköz, Domahida részben, Nyirmeggyes részben, Ombod, Botpalád, Sonkád, Tiszabecs részben stb., azután a gróf *Barkóczyaknak*, a kik a jánki uradalmat bírták, a melyhez Jánk, Csécse, Hermánszeg és Ricse tartozott. Ezenkívül még a következő főrangu családok voltak birtokosok a vármegyében a XIX. század első felében: gróf *Degenfeld* (Kocsord, Erdőszáda és Tormány); gróf *Karacsay* (Batizvasvári és Zsadány részben); gróf *Kornis*, gróf *Majláth* (Nagygécz, Kisnamény és Rozsály részben); gróf *Vay* (Mátészalka és Kántorjánosi részben); báró *Apor* (Pettyén részben); báró *Bánffy* (Szamosujlak és Hidegkút); báró *Barkóczy* (Nagyszekeres részben); báró *Eötvös* (Sályi); báró *Jósika* (Dara és Zsadány részben); báró *Luzsénszky* (Endréd részben); báró *Perényi* (Kisar és Komorzán); báró *Sztojka* (Zsadány részben); báró *Sennyey* (Nagypeleske); báró *Vay* (Derzs részben); báró *Vécsey* (Sárköz); báró *Wesselényi* (Borhíd stb. részben.).

Az önkényuralom évei alatt szerezte meg *Haynau* Gyula, nemzeti történelmünk egyik legsötétebb alakja Nagygéczet (3874 hold), melyre 1852-ben hitbizományt alapított. Ezen kívül még két hitbizomány van a megyében, az egyiket gróf *Barkóczy* János 1859-ben alapította; ennek jelenleg gróf Hadik-Barkóczy Endre a haszonélvezője; a másikat 1888-ban gróf *Károlyi* Alajos alapította.


BEREY


BODOKY-HENTER.


BOÉR.

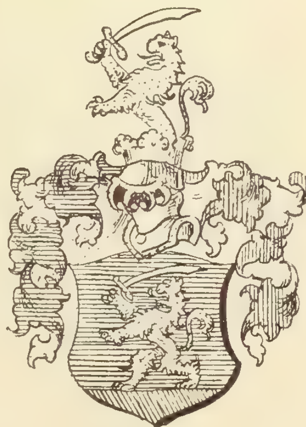

BONIS


BORoSS
(Zelenei)


BOROS.
(Magyarádi)

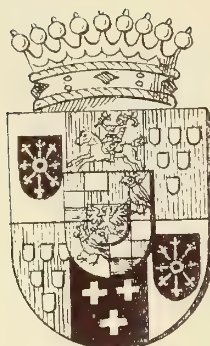

BÖSZÖRMENYI.


BUDAHÁZY.


CSÁSZY.



DIENES.



DEGENFELD.



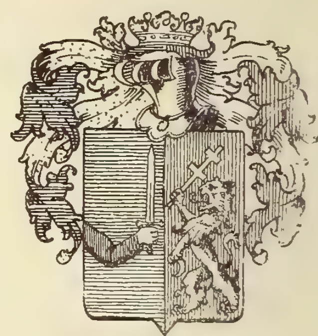
DOMAHIDY.



DRÁGOS.



EÖTVÖS



FALUSSY.



FÉNYES.



FITOS



FÜZI.

Alább közöljük betűrendben a vármegyében szerepelt és jelenleg is szereplő, továbbá az ott régebben és újabban letelepedett nemesi családokat.

Aáron. (Bisztrai). Alsó Fehér vármegyéből, Bisztráról származik. Tivadar és fiai Péter, János, Gábor és Ábrahám 1701-ben kaptak czímeres nemeslevelet I. Lipóttól. A család a múlt században a biharmegyei Hegyközújlakon volt birtokos. A 60-as években telepedett meg Szatmár vármegyében. Tagjai közül : Péter, a XVIII. század második felében fogarasi püspök. — II. Tivadar, (sz. 1761, megh. 1834) kir. alezredes, a magyar nemes testőrség I. őrmestere. — II. Péter, (sz. 1763) az 52. számú gyalogezred főhadnagya, meghalt Caldieróban, hadifogságban. — Sándor, (sz. 1771, megh. 1843), huszárkapitány. — Miklós, a múlt század elején csíkvölgyi lelkész. — József, (sz. 1819, megh. 1887) a gróf Károlyi család főpénztárosa. — Sándor, jelenleg Szatmár vármegye tiszti főorvosa. Ennek fiai : Béla, László, Péter. — II. Sándor, alsófehérvármegyei főszolgabíró. — Ignácz, (megh. 1809) a győr—szabadhegyi ütközetben a nemesi felkelősereg kapitánya. — László, (sz. 1800, megh. 1848) alsófehérvármegyei főszolgabíró. — II. László, (1846—1892), M. Á. V. felügyelő.

Czímer : kékben, zöld mezőn, jobbra fordult, felfelé tekerődző természetes kígyó. Sisakdísz : repülésre kész fehér galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Áldor. (Gyömörei) Adolf, híres nagykárolyi orvos 1899-ben kapott czímeres nemeslevelet és előnév-adományozást. A nemességszerző Győr vármegye Gyömörő községében született 1832-ben és Nagykárolyban 1860-ban telepedett le. E család tagjai közül Lajos, karlsbadi fürdőorvos. Leányai közül Ilona, Sarkadi Adolf osztálymérnök, Sarolta, Gyömörey Bertalan dr., Nelli, Sternberg Géza dr. és Tekla, Fisch Lajos nagybérlő neje.

Czímer : arany paizsfőben nyitott emberi szem. A paizsfő alatt hasított pajzs. Elől kékben négy fehér anjou-liliom között hatágú aranycsillag. Hátul vörösben, zöld alapon álló Aesculap, kígyós botra támaszkodva. Sisakdísz : aranykürt. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Andrássy. (Nemeskéri) A család első ismert alapítója ez ágon Andrássy Mihálynak fia, I. János, ki a XVIII. sz. első felében a sopronmegyei Nemeskéren ág. h. ev. lelkész volt. II. János, 1751-ben Sopron megyéből Győrbe költözött. Ennek fia Dávid (báró) 1813 aug. 27-én Drezdánál, mint tábornok esett el. Másik fia I. József, 1802-ben Győrből Magyaróvárra költözött, hol 1809-ben perceptor, később Moson vármegye főpénztárnoka volt. Ennek fia Sámuel, Moson megye tiszti főügyésze, Szatmár vármegyéből nősült ; neje Hiripi Szuhányi Mária ; fia Gyula, Csenger vidékén és Hiripen volt birtokos anyaágon. A szabadságharczban szekerész-hadnagy. Később csendbiztos és szab. áll. honvédhuszár-főhadnagy. I. Jenő, (sz. 1855) központi útbiztos. Fia II. Jenő, banktisztviselő.

A család kétféle czímert használt : Az I. János nemeskéri czímere kékkel és vörössel haránt vágott pajzsban, zöld alapon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz a pajzsbeli oroszlán, növekvően. Takarók : kékarany, vörösarany. Jelenleg a Dávidtól fönmaradt pecsétes gyűrű czímerét használják. Kékben zöld halmon álló magyar vitéz, jobbjában kardot tart, melyen átütött török fej látható ; balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Asztalos. Szatmármegyei család. Pál és István 1675-ben kaptak czímeres nemeslevelet I. Lipóttól, melyet ugyanez évben Nagykárolyban hirdettek ki. A nemességet igazolták Szinérváralján 1768-ban, Nagykárolyban pedig 1830-ban nemesi bizonyítványt adtak ki a család számára. Tagjai közül Mihály, a XVIII. század vége felé szolgabíró. — Pál, 1848—49-ben országgyűlési követ és Erdély kormánybiztosa. — Sándor, 1848—49-ben honvédezredes. — György, 1848—49-ben résztvett a kővárvidéki expediczióban és fogságot szenvedett. Jelenleg nagykárolyi ref. lelkész. — László, okleveles gazda, — Bertalan vasuti tisztviselő, — Kálmán fábiánházi lelkész, — Lajos, újpesti jegyző.

Czímer : kékkel szegélyezett vörösben, zöld alapon ágaskodó, hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kísért természetes farkas, előlábaival csákányra támaszkodik. Sisakdísz : vörösruhás, vöröskucsmás magyar vitéz, növekvően, jobbjában 3 búzakalászt, tart, balját csípőjén nyugtatja. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Asztay. Sáros vármegyéből származik, honnan idővel Szatmár vármegyében is elterjedt. István és neje és fia András 1655-ben kaptak czímeres nemeslevelet, melyet 1656-ban Sáros 1666-ban pedig Szatmár vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül József, (megh. 1906) pénzügymin. számtanácsos.

Bagossy. (Csengerbagosi) A Kaplyon nemzetségből származik. Tagjai közül a kaplyoni ág őse Pál, 1601-től 1608-ig Szatmár vármegye alispánja. — József 1760 körül megyei táblabíró. — Ferencz, 1765-ben főszolgabíró. — II. Ferencz 1848—49-ben nemzetőr-főhadnagy. — Menyhért, (megh. 1848) vármegyei esküdt. — II. Pál, jelenleg nyug. aljárásbíró, nagykárolyi ügyvéd. — Ferencz, nagykárolyi kataszteri becslőbiztos. — László, debreczeni törvényszéki jegyző.

Balásy. (Kászon-Impérfalvi) Régi erdélyi nemes család, melynek nemességét József és Imre számára Apaffy fejedelem megújította, a mit Háromszéken és Fogarason 1687-ben hirdettek ki. Egyik ága a múlt század közepe táján Szatmár vármegyében telepedett le. Tagjai közül többen Háromszék alispánjai voltak és közülök József Csík-Gyergyó és Kászonszék utolsó királybírája volt, II. József pedig személynök az erdélyi kanczelláriánál. — IV. József érkörtvélyesi nagybirtokos volt, ennek fia V. József ugyanott birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon, féllábon álló daru, felemelt jobbjában rögöt tart. Takarók : kékarany.

Balogh, szatmármegyei család. Mihály, továbbá másik Mihály és ennek fiai : István, Mihály, András, Ferencz, Bálint és Zsigmond 1659 okt. 4-én nyernek czímeres nemeslevelet I. Lipóttól. Az 1762., 1763. és 1764-iki nemesi összeírásban János szerepel. 1828-ban igazolják nemességüket. Tyukodon, Porcsalmán, Komlódtótfaluban és Czégényben volt birtokos. Tagjai közül Bertalan (sz. 1851 † 1902.) ügyvéd, Szatmár vármegye tb. főügyésze. — Ferencz, jelenleg honvédhadnagy.

Czímer : Kékben, zöld alapon ágaskodó természetes oroszlán, jobbjában szablyát markol. Sisakdísz : pajzsalak növekvően. Takarók : kékarany, vörös-ezüst.

Bárány. (Jászberényi és Rendesi) Dunántúli család, mely idővel Középszolnok, Heves és Máramaros vármegyékbe is kiterjedt. János és György 1698-ban új nemességet kapnak I. Lipóttól melyet még ugyanez évben Középszolnok és Heves vármegyékben hirdetnek ki. A család tagjai na-

gyobb részt földbirtokosok voltak. János, 1695-ben zilahi bíró, Mihály 1847—48-ban a somlyói nemesek között szerepel, Lázár, a ki Kővárremetén birtokos volt, az 1848-iki hadjáratok alatt a nemzetőrök élén állott, mikor a katalini hídnál feltartoztatták Urbán csapatait. Béla, jelenleg szinérváraljai főbíró és birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon, repülésre kész fehér galamb. Sisakdísz : a pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Barthos. (Szigeti) Máramaros vármegyéből származik, honnan a XVII. század végén Szatmár, majd később Zemplén és Sáros vármegyékre is kiterjedt. A család 1627-ben nyert czímeres nemes levelet II. Ferdinándtól, mely Szatmár, Zemplén és Sáros vármegyékben hirdettetett ki. I. Rákóczy György a nemességszerző Istvánnak Sztojkafalvára adománylevelet ad, melyben már a „Szigeti" előnév is előfordul. Tagjai közül András, huszárőrnagy, a franczia háborúkban tünt ki. Ennek fiai: János, az Ő felsége személye körüli miniszteriumban államtitkár volt. Tivadar ny. m. kir. itélőtáblai biró, a Magyar Nemzeti Szövetség társelnöke volt. Ennek fiai: József, ny. főszolgabíró, Andor, cs. és kir. kamarás, keresk. min. oszt.-tanácsos, János, M. Á. V. ellenőr, Tivadar, cs. és kir. kamarás, földmiv. min. s. titkár, János, 1848 előtt udvari kanczellista, később miniszteri tanácsos († 1894.) — Tivadar, jel. nyug. kuriai biró. — Ferdinánd (1848) volt kohó- és bányafőnök. — János († 1854) kincstári főerdész. — Zsigmond, nagykárolyi helyettes pénzügyigazgató.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó, jobbra fordult párdúcz, előlábaival egyenes kardot tart. Sisakdísz : nyilt fekete sasszárny között czölöpösen állított egyenes kard. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Báthory. Szabolcsmegyei család, Nyirbogátról. Később átszármazott Szatmár vármegyébe is, a hol Tyukod és Ugornya községben volt birtokos. István 1702 május 28-án nyert I. Lipóttól czímeres nemes-levelet, melyet 1705-ben Szabolcs vármegyében hirdettek ki és 7 évvel később is igazoltak. Tagjai közül I. Ferencz 1726 körül gróf Károlyi Sándor generális pohárnoka, később halászmestere és bizalmas embere. György 1766 elején a Károlyiak udvarbírája, majd tiszttartója. — Sándor, (1801-ben) erdődi insurgens. — János, (sz. 1810) a gróf Károlyiak contraktuális mérnöke. — János, (megh. 1816) a Károlyiak ispánja. — István, 1821-ben mérnök. — Antal, 1818-ban a Károlyiak kasznárja. — II. Ferencz, (megh. 1822-ben) gróf Károlyi József pesti udvarmestere. — Gábor, 1826-ban tasnádi ügyvéd. — István, 1825-ben nagykárolyi tiszttartó. — János 1848 előtt nagykárolyi várnagy. — István, jelenleg nagykárolyi gyógyszerész.

Czímer : vörösben, zöld alapon álló pánczélos vitéz, jobbjában kardot tart, melyen átütött török fő van, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz : növő pajzsalak. Takarók : kékarany, vörös-ezüst.

Bay. (Ludányi) A család eredetét már a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A család egyik ága a múlt században telepedett Szatmár vármegyébe. Ez ág tagjai közül Lajos 1903-ban nagybányai orsz. képviselő, — Károly felsőbányai rendőrkapitány.

Becsky. (Tasnádszántói) Szilágyvármegyéből eredt régi, nemes család, mely Szabolcs, Szatmár és Ugocsa vármegyékbe is elágazott. Egy törzsből való a Csákyakkal. Kopasz fiának is Bekcs a neve, a kinek birtokában volt Valkó 1311-ben. — 1465-ben Péter királyi adományt nyert Komlódújfalura. Peleskét már a XVII. század elején bírták. II. György, 1693-ban Szatmár megye alispánja. — III. György, 1732—1734-ig főszolgabíró, majd 1738-ban alispán. — IV. György, 1754—1765-ig főszolgabíró, ennek fia I. Ferencz, 1765—1771-ig főszolgabíró. — László, 1738-ban főszolgabíró, 1754-ben másod-, 1756—1776-ig pedig első alispán. — Tamás, az 1622-iki országgyűlésen Szatmár vármegye követe, — Antal, 1776-ban, 1790—1796-ig és 1808-ban főszolgabíró. — Ignácz, 1796-ban alszolgabíró. — A család jelenleg élő tagjai : Emil, Ugocsa vármegye alispánja, — Géza dengelegi, György, csomaközi és Sándor, vezendi körjegyző.

Berchthold (grófi). A család tiroli eredetü. Az 1751. évi 40. törvényczikkel néhai Berchthold Antalnak nejétől, a nemes Spáczai családból származó Eiersperg Zsófiától született fiai Antal, József és Ferencz grófok, maradékaikkal együtt honfiúsíttatnak. A család egyik tagja Arthur gróf Gebén lakik, Szatmár vármegyében.

Berey. (Berei) A család a szatmár-vármegyei Bere községtől nyerte nevét. Bere község 1325-ben a Berey nemzetségé volt, melytől 1412-ben Bélteki Drágfi Sándor, Drágh vajdának fia erőszakosan elfoglalta, de 1416-ban Berey Jánost és Óváry Jánost törvényesen visszahelyezték birtokukba. A család egy része Szabolcs és Szilágy vármegyékbe szakadt. Első ismert őse János, 1416-ban, Ferencz deák szatmári szolgabíró 1560-ban. A család nemességét II. Rudolf király újította meg 1580 márczius 8-án Berey Miklós és neje Anna, valamint testvérei János és András részére. Nemesi bizonyítványt nyert Középszolnok vármegyében 1771 deczember 13-án. A család jelenleg élő tagjai : Berey József, ref. lelkész, esperes, vm. bizottsági tag és író Nagyecseden, Berey Imre és Berey Károly.

Czímer : kékben baloldalon kinyúló vörösmezű könyöklő kar, görbe kardot és hajánál fogva török főt tart. Kísérők : hat-ágú aranycsillag és ezüst félhold. Sisakdísz : könyöklő vörösmezü kar, görbe kardot tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Bodoky, másként Bodoki Henter. Székely család s az Apor törzsből származik. Apor Istvánnak Ilona leánya Burczia Mátéhoz ment nőül, kitől két fia származott : István és Lukács. Amaz megtartá az Apor nevet és Bálványos ura maradt, emez pedig Sepsi-Szent-Ivánra költözött, hol előbb Kis-Henternek kezdték nevezni, míg fia Máté már a Henter névvel maradt. Ez Bodok (Háromszék vármegye) községbe származott át, hol megalapította a Bodoki Henter családot. Máténak a fia Dénes, ennek fia Boldizsár, ezé pedig Benedek (1583—1591. években) háromszéki főkirálybíró volt. — Benedeknek két fia, Péter és András közül Andrásnak Mihály nevű fia Rákóczi tábornoka volt és követ a portára ; ennek fia, Dávid, a ki 1744-ben báróságra emeltetett, kinek ága azonban Ferencz nevű fiában kihalt. — A székely nemes primor primipilus és prixideriusok összeírásáról 1635. évben I. Rákóczy fejedelem alatt készült „Lustra"-ban, Bodok községben a Henter család 9 férfi-tagja a primipilis lovas székely katonák sorába fel van véve. A családi elágazások nagy terjedelme miatt, csupán a börvelyi Bodokyak leszármazása ismertethető a következőkben : I. Péternek, a ki kapitány volt, a fiai I. Márton és II. Péter, ezek Szatmár vármegyébe telepedtek, Kőszegremete községbe. Az előbbit a debreczeni kollegiumból hívták papnak Técsőre, Máramaros várme-

gyébe, 1730 év táján, az utóbbi Kőszegremetén gazdálkodott. I. Márton, (técsői pap) fia : II. Márton, gencsi, később börvelyi pap lett, (1783); ennek fia, III. Márton, börvelyi nótárius (1808); ennek fia Lajos, szintén börvelyi körjegyző volt, (1839), a ki a Henter helyett már csak a Bodoky nevet használta 1848 év után. A Henterek székely nemességét Szatmár vármegye 1832. évi deczember hó 10-én tartott közgyűlésén hirdették ki.

Czímer : vörösben, a pajzs alsó oldalszéleitől, a felső pajzs szélig emelkedő kékszínű, befelé hajlott ék, melyben hármas zöld halom középsőjén nyugvó koronán, féllábon álló és a jobboldali vörös mezőben szablya, balról pedig írótoll által kísért természetes darú, felemelt jobbjában kavicsot tart. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékezüst, vörösezüst.

Bogcha (Nagydamasi) Zemplén vármegyéből származik, de időközben Torontál és Szatmár vármegyékben is elterjedt és itt Nagydoboson és Ópályiban volt birtokos. Pál 1635-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben Zemplénben hirdettek ki. Ma élő tagjai közül Pál honvédhadbíró.

Boér. (Kopacseli) Fogaras vármegyéből származik. A család 1659-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet Bihar és Szatmár vármegyékben hirdettek ki. Tagjai közül Sándor, m. kir. honvédhuszár-alezredes, a pécsi 8-ik huszárezred parancsnoka. — Endre, tekintélyes szatmármegyei birtokos Mezőpetriben.

Czímer : kékben, felfelé irányított nyíl és nyílvessző. Sisakdísz : ugyanaz. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Bónis. (Egri) Szatmár-vármegyei család. Első ismert őse Mátyás, ki 1618-ban nyert czímeres nemeslevelet II. Mátyástól, melyet 1619-ben Szatmár vármegyében hirdettek ki. 1786-ban a család nemesi bizonyítványt nyer a vármegyétől, melyet Szabolcsban bemutat. Szatmár vármegyében Sárközújlakon, Aranyosmeggyesen és Fehérgyarmaton volt birtokos. Tagjai közül György, 1848—49-ben honvédfőhadnagy, — József, sárközujlaki birtokos — Károly, jelenleg kölcsei birtokos.

Czímer : vörösben, zöld alapon könyöklő pánczélos kar, buzogányt tart. Sisakdísz : ugyanaz. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Boross (Zelenei) Békés vármegyéből származik, honnan Nógrád és Kishont vármegyékben is elterjedt, a hol Zelene és Nyustya községekben volt birtokos. Mátyás és Pál 1670-ben kaptak czímeres nemeslevelet I. Lipóttól. Tagjai közül János, (megh. 1883.) 1848—49-ben honvédfőhadnagy. József, (megh. 1840 körül), részt vett a francziák elleni háborúban. Béni, (megh. 1900), volt orsz. képviselő. — II. János, jelenleg nagykárolyi ág. h. ev. lelkész. József-Miklós jelenleg gépészmérnök.

Czímer : kékben, zöld alapból növő szőlőtőke, mely mellett jobbról 3 levágott török fő, balról pedig hármas zöld halom látszik. Sisakdísz : növő aranyoroszlán, jobbjában görbe karddal. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Boross. (Magyarádi) Szatmár vármegye törzsökös családja, mely Homokon, Aranyosmeggyesen, Berenczén, Apában és Borhídon volt birtokos. Borhíd községben Boros Mária férjével Skotka Mihálylyal 1699. évben részbirtokot kap királyi adományban. Tagjai közül Pál, 1860-ban főszolgabíró, majd orsz. képviselő, törvényszéki elnök és birtokos. (megh. 1875), — Bálint, (megh. 1896), előbb szatmári polgármester, később 18 évig orsz. képviselő. — Ádám, (megh. 1870 körül) megyei törvényszéki ülnök, később árvaszéki elnök, majd ügyvéd. — Miklós, 1848—49-ben honvéd, később ügyvéd. — Fiai : Dezső, jelenleg szatmári postafőnök. — László, vasúti ellenőr, — József, postafőtiszt, — Lajos, ügyvéd, — Ignácz, (megh. 1886) gárdakapitány. — Zoltán, jelenleg aranyosmegygyesi birtokos, a ref. egyház gondnoka.

Czímer : kékben, zöld alapból növő szőlőtő. Sisakdísz : féllábon álló darú, felemelt jobbjában kavicsot markol, csőrében zöldleveles szőlőfürtöt tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Botka. (Kovácsvágási és reszegei) Szatmár-vármegyei nemes család. András Reszegén birtokrészt kap királyi adományban, 1465-ben. Ugyanazon évben Botka András Börvely községben részjószágra királyi adományt nyer. Botka Lajos 1830. évben szolgabíró. A család Nábrád községben birtokos.

Bornemisza (Kecskeméti) A család bereg-vármegyei eredetű. I. András és neje Huszthi Anna III. Ferdinándtól nyernek 1650-ben czímerlevelet. I. András fiai közül Márton és II. András munkácsi lakosok 1682 febr. 12-én, a Bereg vármegyében Kígyóson tartott gyűlésen igazolják nemességüket. III. András, a ki már Szatmár vármegyében Fehérgyarmaton lakik, Bereg megyétől kér bizonyítványt és 1769 aug. 7-én kap is. IV. András, ki szintén fehérgyarmati lakos, 1794-ben nemesi bizonyítványt nyer. A család jelenleg élő tagjai : Béla, nagyváradi lakos, —Imre, jegyző Fehérgyarmaton; ennek fia, Jenő. — István, jegyző Nábrádon ; ennek fia Béla, ügyvédjelölt, Géza, festő; — Géza, vármegyei árvaszéki ülnök és h. elnök. — Sándor, Ludovika-akadémiai növendék.

Czímer : vörös pajzsban zöld halmon álló, jobbra fordult természetes struczmadár, csőrében patkót tart. Sisakdísz : ugyanaz. Takarók : aranykék, ezüstvörös.

Böszörményi, máskép Böszörményi-Nagy. (Hiripi és Ivácskói) Szatmár-vármegyei család, mely idővel Beregben is elterjedt. Péter és György 1635-ben kapnak czímeres nemeslevelet II. Ferdinándtól. 1732-ben Nagy Sámuel alias Böszörményi és Komáromy András III. Károlytól adományt nyernek Ivácskófalvára és Hiripre, 1756-ban pedig B. Sámuel és fiai Sámuel, Ferencz és József, Mária Teréziától Pettyénre. A család ezeken kívül még Erdődön, Dobrácsapátiban, Aranyosmeggyesen, Berenden és Berenczén volt birtokos és Szamoskóródot és Kiskolcsot bírta zálogban. Szatmár vármegye 1846-ban nemesi bizonyítványt állított ki a család számára. Tagjai közül Ferencz, a XVII. század végén 3 ízben szolgabíró, — Sámuel 1697-ben szolgabíró. — Antal, (megh. 1860) megyei biztos. — Elek, (megh. 1885) ügyvéd. — József, (megh. 1880) gyógyszerész — Pál, (megh. 1863) földbirtokos, 1848—49-ben honvédhadnagy. — László, 1848—49-ben honvédtiszt. — Sándor, (megh. 1899) megyei útbiztos, egyházmegyei tanácsbíró. Bertalan, pettyéni földbirtokos, szintén meghalt. — II. Sándor, jelenleg pettyéni birtokos, volt orsz. képviselő. — Emil, jelenleg szatmári ügyvéd, egyházmegyei tanácsbíró. — II. József, (megh. 1903) jogtudor, ügyvéd, majd kir. ügyész. — Endre, jelenleg ny. főszolgabíró, — Károly, (megh. 1896) ügyvéd, kir. tan., volt szatmári polgármester, a vaskoronarend lovagja, — Zsigmond, jelenleg aranyosmeggyesi birtokos és a nagybányai egyházmegyének 23 évig tanácsbírája. — László, jogtudor, jelenleg keresk. min. tisztviselő, — Károly joghallgató, — Árpád, ügyvédi irodaigazgató.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon ágaskodó kétfarkú aranyoroszlán. Sisakdísz: pánczélos, nyílt sisakos vitéz, jobbjában egyenes kardot tart, balját csípőjén nyugtatja. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Budaházy. (Veskóczi) Ősnemes család, mely már a XIII. század végén szerepel és idővel Ung, Zemplén, Szatmár, Bihar és Szabolcs vármegyékben elterjedt. Tagjai közül István, 1813-ban ungmegyei táblabíró, — György, kántorjánosi lakos nemességét Szatmár vármegyében 1783. évben hirdették ki. — Lajos, 1802-ben biharmegyei szolgabíró, — II. Lajos, 1817-ben debreczeni birtokos, — Károly, 1836-ban ungmegyei követ stb. A család jelenleg élő tagjai: István, nyug. honvédőrnagy, — Imre, tanár, — Zoltán, törvényszéki bíró, — Kálmán, miniszteri tanácsos, — Sándor, ügyvéd Mátészalkán, — Menyhért, telekkönyvvezető, — Zsigmond, számellenőr, — Lajos, ref. lelkész, — József, vasúti áll. főnök, — Miklós, a Ludovica Akadémia növendéke, — Mihály, honvédhadapródiskolai növendék, — Sándor, gimnáziumi tanúló. Birtokosok Kántorjánosi, Mátészalka, Kocsord, Csaholy, Nyirmegyes községekben.

A czímer négyféle változatban fordul elő. Legrégibb az 1612-ben Budaházy B.-től használt és nevének kezdőbetűivel ellátott pecsét, mely szerint: kékben, zöld alapon álló vörösruhás, vörös kucsmás, sárgacsizmás, aranyöves magyar vitéz, az övön fekete kardtok függ, jobbjában kivont görbe kard, baljában buzogány. A pajzs alsó, jobb oldali széléből vörös mezű kar nyúlik ki, görbe karddal. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny között, czölöpösen állított vörös mezű kar, görbe kardot tart. Takarók: kékarany. — Az 1839-ben Istvántól használt pecsétnyomóban a pajzsbeli vitéz balját csípőjén nyugtatja, a pajzs oldalából kinövő kar hiányzik és a sisakdísz karja nem czölöpösen állított, hanem könyöklő. Az 1802-ben Lajostól használt pecsétnyomón szintén hiányzik a pajzsbeli kar, a sisakdíszen pedig csak a kard (kar nélkül) van czölöpösen állítva. A családtól most használt czímerben a pajzs vörös, a magyar vitéz zöld ruhás és a pajzs oldalából kinövő kar egyenes véres kardot tart. A sisakdísz sasszárnyai középen aranynyal vágottak és a czölöpösen állított zöld mezű kar egyenes véres kardot tart. E négyféle változat közül a legrégibb látszik leghitelesebbnek.

Császy. (Pusztacsászi. Egy másik ága Hetei-Császi). Heves vármegyéből, Csász pusztáról származik, de idővel átterjedt Bereg vármegyébe, a hol Hetében és a XVII. században Szatmár vármegyébe, a hol Ráksa, Felsőfalu, Avasújfalu, Mikola, Egri és Szárazberek községekben volt birtokos. Puszta-Császra és Hetére a család kir. adományt nyert. Tagjai közül János, a II. Rákóczi-féle szabadságharcz alatt csendbiztos. — József, 1820—30-ban szatmármegyei főszolgabíró. — I. Bálint, 1848-ban honvédhadnagy. — II. Bálint, 1861-ben és 1867-től 73-ig megyei esküdt, jelenleg mikolai birtokos, a kerületi függetlenségi párt elnöke, egyházmegyei főgondnok. — Mihály, jelenleg hadnagy.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz: ugyanaz. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Csighy másként Csőghy (Berei). Régi szatmár-vármegyei család. Berei Csigi Miklós 1587-ben II. Rudolftól Bere községben királyi adományt nyer. András, János, György és István csomaközi lakosok nemesi bizonyítványt kérnek 1741-ben. — János és István 1786-ban nemességüket igazolják. A család birtokos Bere, Csomaköz, Szentmiklós és Gencs községekben. A család élő tagja Csighy István ref. lelkész Szentmiklóson.

Csog. Másként *Füley.* (Fülei) Bihar vármegyéből származik, honnan Udvarhelyszékbe terjedt át, a hol 1822-ben hirdették ki nemességét. Egyik ága Szatmár vármegyében Nagybányán telepedett le, a hol 1823 május 21-én igazolta nemességét.

Csomaközy. Szatmár vármegyének ősi kihalt családja, mely eredetét a Kaplyon nemzetségből vette. 1396-ban osztozott János osztályos vérrokonaival: a Károlyi, Bagosi és Vetési családokkal. 1655-ben László dikátor volt a vármegyében. András, a XVII. században nagyváradi várkapitány és a hajdúság altábornoka. 1754-ben Csomaközy Zsigmond, továbbá Csomaközy Krisztina, Dombai Szegedy Ferenczné, Csomaközy Zsuzsánna, Diószeghy Sámuelné, Ömböly, Vada, Mezőpetri és Vezend községek birtokai iránt pert a folytatnak a Károlyiak ellen. Csomaközy Zsigmondban a család fiágon 1768-ban kihalt.

Dégenfeld (grófi). Argauból eredő család. Jelenleg Württembergben, Badenben és Magyarországon elterjedt. A család 1625 január hó 27-én kapja a birodalmi báróságot; 1716 április hó 13-án báró Dégenfeld Kristóf Márton birodalmi gróffá lesz. Ő csatolja nevéhez a Schomburg (Schonberg) nevet, mert neje a hg. Schomburg család utolsó sarja volt. Dégenfeld Schomburg Miksa Kristóf, cs. és kir. kamarás és bir. tanácsos 1810-ben kap leszármazóival együtt magyar grófságot. A családnak Szatmár vármegyében nagykiterjedésü birtokai vannak és pedig Erdőszádán, mely egykor gróf Hunyady József neje gróf Haller Erzsébeté volt és a Nagykárolyhoz közel fekvő u. n. Dégenfeld tanyán, továbbá Csomaköz és Mezőpetri községekben. A családnak Szatmár vármegyében lakó és élő tagjai gr. D. József és gróf D. Sándor és ennek gyermekei: Miksa, Béla Kristóf, Pál és Béla.

Dienes. (Korláthi). Abaúj vármegyéből származik, idővel azonban átterjedt Ugocsába és a XVIII. század elején Szatmár vármegyébe is. Mihály és András 1619-ben kaptak II. Ferdinándtól czímeres nemeslevelet, melyet Garadnán (Abaúj) 1622-ben hirdettek ki. A család Csepe, Fancsika és Fekete-Ardó községekben volt birtokos. Tagjai közül Dezső (megh. 1904) nagybányai főszolgabíró. — Lajos, jelenleg nagydobosi birtokos, — Dezső, tb. szolgabíró.

Czímer: vörösben, zöld alapon ágaskodó természetes farkas, jobbjában gerezdes buzogányt tart. Sisakdísz: fehér vadászeb nyakörvvel, növekvően. Takarók: vörösarany, feketeezüst.

Domahidy (Domahidi). E család a Balog-Semjén nemzetségből származik. Egy 1280-ban vagy valamivel előbb kelt oklevélben I. Mihály megigéri, hogy az ő „frater"-ének (atyja fiának) Péternek fiát Domahidy Miklóst nevelés végett átadja, de a gyermek vagyonára ő vigyáz, s ha a gyermek meghalna, ő fizeti ki az özvegynek nászhozományát, a ki különben férjhez ment másodszor a Bogát-Radván nembeli Sándorhoz. Mind a frater szóból, mind abból, hogy Domahidy Miklós után I. Mihály, Ubul fia örököl, következik, hogy e Miklós és atyja, Péter, I. Mihálylyal egynembeliek voltak és Péter I. Mihálynak hihetőleg unokatestvére volt. Az említett szerződés értelmében aztán I. Mihály a Domahidy ágnak birtokaira gondot viselt. 1280-ban megigérte, hogy a beszedett jövedelem felét és a domahidi vám felét I. Miklós neveltetésére fordítja, 1280 után pedig a fiatal Miklóssal együtt rendel ki egy gondviselőt Domahida és Penyige helységekben. Tagjai közül I. Miklós 1300 körül comes, — V. Miklós 1642. évben főjegyző, — VI. Miklós 1694—1699 alispán, — László 1703.ban szolgabíró

és később gróf Károlyi Sándor generalis főkamarása, — I. István élt 1733—1757. Domahida új telepítője, — Ferencz, Mária Terézia alatt katona főtiszt, — Menyhért 1848-ban másodalispán, — Pál 1848—49-ben Kossuth kormánybiztosa, — 1867—1872-ig első alispán és egyházmegyei főgondnok, — Dániel 1848—49. nemzetőr kapitány, — Gedeon 1842—1848. megyei tiszti főügyész és főpénztárnok, — Ferencz 1848—49. Vilmos huszárszázados, 1861. évben országgyűlési képviselő, 1865—1872. évig orsz. képviselő, 1875—1892-ig főispán, a Lipót rend lovagja, — II. István, 1867—1872-ig főszolgabíró, 1872. évtől 1893. évig országgyűlési képviselő, jelenleg ref. egyházmegyei tanácsbíró, az ecsedi láp szabályozó társulat alakulásától igazg. vál. tagja stb. — Sándor, 1868—1875. évig kincstári ügyész, 1875-től 1893. évig királyi közjegyző, az ecsedi láp lecsapoló társulat alelnöke és a vármegyei gazdasági egyesület elnöke († 1907), — Elemér, 1889. évtől 1901-ig főszolgabíró, 1901-től 1903-ig országgyűlési képviselő, 1903—1905-ig Hajdu vármegye és Debreczen város főispánja, jelenleg egyházmegyei főgondnok, az ecsedi láp lecsapoló társulat ig. vál. tagja ; ennek fia István (szül. 1898), — Viktor volt főszolgabíró, utána országgyűlési képviselő, jelenleg angyalosi birtokos, — ennek fiai György és Ferencz, — Pál 1906-tól szolgabíró a szatmári járásban.

Czímer : kék pajzsban arany-koronán könyöklő pánczélos kar kardot tart. Sisakdísz ugyanaz. Foszlányok : kékarany, vörösezüst.

Drágos. (Deszei és Dragomérfalvai, később Thurnai is.) Régi nemes család, mely már 1336-ban Károly királytól nova donatiót nyert, melyet Nagy Lajos 1349. szept. 15-én megerősít és újabb adományozásokkal bővít. A család Máramarosból elterjedt Szatmár vármegyébe és a Kővárvidékre is, a hol 1720. táján telepedett le és 1848. előtt Nagyfentős, Butyásza és Kolczér községekben volt birtokos. A család első ismert őse János, a moldovai fejedelemség megalapítója. Károly, ki már a Thurnai előnevet használta, 1742-ben kapott czímeres nemeslevelet Mária Teréziától, melyet Szebenben1743-ban és később Biharban is kihirdettek. Tagjai közül topliczai D. János 1848-ban követ és Kossuth Lajos kormányzó meghatalmazottja, az erdélyi oláhokkal való tárgyalásoknál. — Pál (butyászai) a 60-as években Kővárvidék alkapitánya. — Gábor (megh. 1906.) kővárvidéki esküdt és később főispáni titkár. — Gábor fia Teofil, jogtudor, nagybányai ügyvéd, az Aurora takarékpénztár vezérigazgatója. Neje Hessendorfi Klein Alice. — Gusztáv, puszta-hidegkúti birtokos, — László, (megh. 1905.) somkúti ügyvéd.

Czímer : aranyban, zöld alapon vágtató magyar vitéz, jobbjában homokórát tart, mely köré kígyó tekerődzik. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny között a homokóra. Takarók : kékarany, vörös-ezüst.

Egry. (Egri). Szatmár vármegye egyik legősibb családja, mely már 1300-ban Egri község ura volt. Ettől kezdve állandóan szerepel a vármegye nemes birtokosai között. Idővel a Salgay, Perényi és Szirmay családokkal osztályos atyafiságba került. Tagjai közül Kelemen 1578-ban a maga egri részbirtokát Salgay Bálintnak adja el, de török fogságba kerülvén, neje Oroszi Erzsébet az ő részét is eladta Salgaynak, hogy a török rabságban szenvedő férjét kiszabadítsa. — Bernát, 1596-ban a vármegye szolgabírája volt, — István 1637-ben ugyancsak megyei szolgabíró. — Imre, Ferencz, László második Imre és Sándor 1785-ben a vármegyétől nemesi bizonyítványt nyernek. György, ezidőtájt a vármegye táblabírája. II. György, 1848—49-ben honvédhuszárfőhadnagy. — András, 1848—49-ben népfelkelő kapitány. Ferencz, 1848. előtt huszárkapitány. E családból származik özv. Dienes Dezsőné is.

Endrédy. Szatmármegyei család .László és fiai: László, József, István, Sámuel és Gábor 1766-ban kapnak czímeres nemes-levelet Mária Teréziától, mely egy évvel később Szatmár vármegyében hirdettetett ki. A család Ér-Endréden, Szatmáron, Amaczon és Pettyénben volt birtokos. A család azonban ismeretlen helyekre szétágazott. Az itthon maradtak közül : László, a czímerszerző hasonnevű fia Szatmár város főbírája és a nemesi fölkelés kapitánya volt. — Lajos, 1848—9-ben honvéd főhadnagy, 1861-ig m. főlevéltáros, azután pedig Szatmár város kapitánya volt. — II. Lajos, Kálmán, városi ellenőr, — József, jelenleg nyirvasvári körjegyző. azelőtt Mátészalka nagyközség főjegyzője volt tíz évig.

Eötvös (Vásáros-Naményi). Régi, nemes család, mely már a XIV. században is szerepel és melynek egyik tagja : Miklós 1768. febr. 2-án bárói rangot nyert. A család Bereg vármegyéből származik, de idővel Szatmár- és Ugocsa vármegyékben is elterjedt. Tagjai közül többen Szatmár- és Beregvármegyék alispánjai voltak. I. Miklós 1697-ben szolgabíró. — II. Miklós 1700—13-ban alispán. — József 1732—46. között, Lászó, 1784-ben alispán, — Sándor 1810-ben alispán. — Mihály 1829—32-ig főszolgabíró, később alispán, 1848-ban kormánybiztos. — Tamás, 1848 ban kormánybiztos. — I. Róbert, vármegyei főszolgabíró. — II. Róbert, jelenleg szintén vármegyei főszolgabíró.

Czímer : kékben ágaskodó arany-griff, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz : kinövő pánczélos, nyilt sisakos vitéz, jobbjában szablyát tart, mellyel hatágu csillagot vág ; balját csípőjén nyugtatja. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Fábián. Zemplén vármegyéből származik, honnan idővel Szatmár vármegyére is kiterjedt. Ambrus 1609-ben kapott czímeres nemes-levelet, melyet Zemplénben 1610-ben hirdettek ki. Szatmár vármegyében az 1726-iki nemesi összeírásban már szerepel. Tagjai közül György (1809) nemesi felkelő. — Sándor 1843-tól 46-ig ref. főgondnok. — Imre 1848—49-ben nemzetőr (megh. 1896). — István 1864-től 80-ig több ízben ref. főgondnok. — Ferencz 1825—26-ban ref. főgondnok. — László 1832—34. főgondnok. — Gábor (megh. 1863.) ügyvéd. — Károly, jelenleg fehérgyarmati ref. lelkész.

Falussy. (Ábrahámi). Ősi nemes család, melynek Szentgáli előneve Vas vármegyéből származik, de később Zala és Ung vármegyékbe is átszármazott. F. Péter, aliter Ábrahámy 1632-ben kapott újabb czímeres nemes-levelet, melyet szintén Vas vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül Miklós, 1672-ben Vas vármegye alispánja, kinek neje gróf Zichy Mária. — Borbála 1740-ben gróf Gyulay Ferencz özvegye. — Mihály, szül. 1772-ben, író, részt vett a Martinovich-féle összeesküvésben, külföldre menekült, később visszatért és Semjénben Kazinczy rokonát, Fráter Évát vette nőül. — II. Mihály (szül. 1820, megh. 1897.) 1848—49-ben részt vett a szatmár-vármegyei önkéntes csapat szervezésében és mint Vilmos-huszár főhadnagy harczolta végig a szabadságharczot. Ennek fia Árpád, jogtudor, jelenleg Szatmár vármegye főispánja. Ennek fia Endre, Árpád, Miklós.

Czímer : hasított paizs. Elől kékben, a paizs széléből kinyuló vörös mezü kar, tőrrel. Hátul vörösben ágaskodó arany-oroszlán, alsó lábánál ezüst félhold, jobbjában kettős keresztet tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Fényes. (Csokaji). Szabolcs vármegyéből származik, honnan idővel Bihar, majd — a mult század elején, — Szatmár vármegyében is elterjedt. Szabolcsban Laskodon, Biharban : Érmihályfalván és Berettyó-Ujfaluban, Szatmárban pedig Endréden és Sárközujlakon volt birtokos. Péter, Márton, Ferencz és János 1635-ben kaptak czímeres nemes-levelet II. Ferdinándtól, melyet Szabolcsban hirdettek ki. Tagjai közül Elek, a mult század első felében kiváló statisztikus, — János (megh. 1849. után) kir. ügyész. — I. Sándor (megh. 1848. előtt) ügyvéd. — II. Sándor sárközújlaki birtokos. — Miklós, jelenleg postatakarékpénztári tisztviselő.

Czímer : kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó koronából növő nyilt sisakos, pánczélos vitéz, jobbjában egyenes kardot, baljában zölddel átkötött három arany-búzakalászt tart. Sisakdísz : a paizsbeli vitéz. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Fitos. Bács vármegyéből származik, honnan idővel Pest vármegyébe is áttelepedett. János 1793-ban kapott czímeres nemeslevelet I. Ferencztől, melyet Bács megyében hirdettek ki ; 1824-ben már Pest megyében igazolja a család nemességét. Tagjai közül István 1824-ben ref. lelkész. — Ferencz, jelenleg nagykárolyi gyógyszerész.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon, féllábon álló, aranykoronás daru, jobbjában rögöt, csőrében zöld koszorút tart. Kísérők j. aranynap, b. ezüst-félhold. Sisakdísz : koronás, szárnyas arany-griff növekvően, jobbjában görbe kardot tart, melynek vége a zöld koszorún van átdugva. Takarók : kékarany, kékezüst.

Füzy. (Felsőkeéri és Lemesi, Füzi) Abaúj és Sáros ősi nemes családja, mely már 1248-ban praedium Füz birtokosa Abaújban. 1460-ban István fia Tamás, az abaúji Búzafalvára és Koksó-Mindszentre, 1545-ben pedig Imre a sárosi Lemes községre kap királyi adományt. Imre 1515-ben László királytól újabb nemeslevelet kap, a harczban szerzett érdemeiért. Ujabbkori tagjai közül István, (megh. 1900) honvédőrnagy. Özvegye, szül. Propszt Francziska, nagykárolyi birtokos.

Czímer : kékben, két cserág fölött, félholdtól és hatágu csillagtól kisért könyöklő pánczélos kar, egyenes kardot és török főt markol. Sisakdísz : fehér mezü angyal. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Gaál. (Olgyai). Szilágy vármegyéből származik, a hol Érmindszenten volt birtokos. Szatmárvármegyében csak Kálmán telepedett le, az újabb korban. Tagjai közül Sándor, (megh. 1866) 30 éven át a gróf Károlyi-féle uradalom tisztje, 1848-ban nemzetőr. — I. Kálmán és Miklós szilágymegyei birtokosok. — Sándor, varannai gyógyszerész. — Gyula, törvényszéki biró Erdélyben. — II. Kálmán, nagykárolyi droguista.

Galgóczy. (Bilkei) Borsod vármegyéből származik, Sajó-Galgóczról, de idővel Szabolcs-, Szatmár- és Bereg vármegyékben is elterjedt. II. Imre 1788-ban már Porcsalmán lakott, a hol a család később is birtokos volt. István és általa György, Márton, Mihály, János, Zsigmond, Péter, Pál, Judith és Katalin 1651-ben kapnak újabb czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól, melyet Szabolcsmegyében, Petneházán hirdettek ki. Tagjai közül I. József 1820-ban ügyvéd és Szatmár vármegye táblabírája. — II. István szintén megyei táblabiró. — I. Sándor, Szatmár vármegye utolsó másodalispánja, 1848—49-ben nemzetőr-százados, részt vett az erdélyi hadjáratban, később krassói, majd csengeri orsz. képviselő, 1860-ban a szamosközi járás főszolgabírája, egyházker. tanácsbiró, 1869-ben a III. oszt. vaskoronarendet nyerte. — Gábor földbirtokos, ennek fia, II. József, árvaszéki ülnök, — Árpád, jelenleg csengeri szolgabíró, — Jenő, (megh. 1896) birtokos, — fia István, jelenleg szatmári szolgabíró. — Zsigmond, budapesti magánzó.

Czímer : kékben, zöld alapon, fehér lovon vágtató pánczélos, vörös-fehér-vörös strucztollas, nyílt sisakos magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában levágott török főt tart. Sisakdísz : a paizsbeli pánczélos vitéz, növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Gáspár. (Szeniczei). 1687-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet Bars vármegyében 1688-ban hirdettek ki. A czímerszerző Gáspár, alias Szeniczey Pál, neje Czider Éva és gyermekei László, Márton és Erzsébet. A család a XVII. század végén szakadt Hont megyéből Szatmár vármegyébe. Tagjai közül e vármegyében 1738-ban Szeniczei Gáspár Sándor főügyész, 1790-ben Pál főjegyző, 1797-ben Pál, insurrectionális lovas főstrázsamester, — László kapitány, — János és Antal zászlótartók voltak ; 1810-ben ugyanők táblabirákká lettek. 1823-ban József főszolgabíró. Jelenleg élő családtagok : Pál, árvaszéki ülnök, elnökhelyettes és Sándor, nyug. jegyző.

Czímer : kékben, zöld alapon, jobbról ágaskodó fekete lovon ülő sárga mezű, levágott fejű török, kinek feje és kardja a földön fekszik. Szemben vele fehér ágaskodó lovon ülő, vörös mezű magyar vitéz, kivont karddal. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, a kard végén átütött török fő. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Gellér másként *Gellért.* György, István, Mihály és Márton VI. Károlytól kaptak czímeres nemeslevelet 1622-ben. Nemességüket 1722-ben Középszolnok vármegyében hirdették ki. A család a Marosszékből Mezőmadarasról jött Szatmár vármegyébe a XVIII. század elején. Tagjai közül Ferencz, az 1825—30-iki diétákon, mint városi senátor, Nagybánya követe. — II. Ferencz, (megh. 1858) Nagybánya város jegyzője. — László, (megh. 1888) Nagybánya polgármestere. — Endre, Nagybánya volt polgármestere. — Béla, kir. főmérnök és a ker. kir. bányaigazgatóság főpénztárnoka. — Ferencz, pénzügymin. titkár. — László, gróf Erdődy Gyula uradalmi felügyelője.

Czímer : kékben, ezüst alapon könyöklő pánczélos kar 3 búzakalászt tart. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Géressy. (Mátészalkai). Beregből származik és 1675-ben Apaffy Mihálytól nyerte a nemességet, melyet Máramarosban hirdettek ki. Csak az újabb korban telepedett le Szatmárott. Tagjai közül Imre a múlt század huszas éveiben munkácsi ref. lelkész. — — László, (szül. 1802) forgoláni, majd viski lelkész. Fiai : László, máramarosmegyei árvagyám, — Kálmán, tankerületi főigazgató Debreczenben ; — Imre, ny. főgimnáziumi tanár M.-Szigeten, — János, telekkönyvvezető, — Albert telekkönyvvezető M.-Szigeten, — János fia Gyula, adótiszt.

Czímer : kékben, zöld alapon álló, kiterjesztett szárnyu fehér hattyu, egy lecsapó fekete sassal viaskodik. Sisakdísz : a pajzsbeli hattyu. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Gorzó (Bilkei). Bereg vármegye egyik legrégibb, donatiós nemes családja, mely néha a Lipcsei és Rákóczi előnevet is viselte. Első ismert ősük Bilkey Karácson vajda. Gorzó 1435-ben mint királyi ember szerepelt; 1451-ben még él, egy fia maradt János, a ki atyja nevéről Gorzó Jánosnak neveztetett. Igy támadt a családnév. Tagjai közül János esküdt Beregmegyében. — Id. János, táblabíró, Ker. János 1830-ban a bilkei nemesség főbírája, 1848-ban főszolgabíró, — Bálint, főszolgabíró, ennek fiai: Nándor főmérnök, Bálint lelkész. — András, lelkész, fia Bertalan, szatmárvármegyei levéltárnok, ennek fiai Endre, Béla és János.

Czímer: négy részre osztott pajzs. Az első vörösben, arany korona, a második kékben könyöklő pánczélos kar görbe kardot tart, harmadik kékben egymás fölött két hal s a negyedikben vörös zöld alapon két fenyőfa. Takarók: kékarany, vörösarany. Oromdísz hiányzik.

Gödény. (Farkasfalvi és Gödényházi). Ősi, szatmármegyei nemes család, melynek okmányilag igazolható egyik őse, Munkách fia Nede, már 1262-ben szerepel, mikor István vezér és fejedelem, (később V. István király) a maga ugocsamegyei Thornatelek nevű birtokát, a hol az ő vendégei laknak cserébe adja Munkách fia Nede szatmármegyei Adria (Adorján) nevű birtokáért. E cserét jóváhagyja, megújítja és megerősíti Mátyás király 1466-ban és II. Rudolf 1604-ben. Az említett Thornatelek azonban már korábban a Gödény-család ősi fészke volt és villa Gewden néven szerepelt. A család a múlt század elején jött ismét vissza Szatmár vármegyébe, a hol Batizon és Homokon volt birtokos és ez utóbbi helyen most is az. Ugocsa vármegye tisztviselői közül sokan, régebben a családból kerültek ki. Imre, jelenleg Szatmár megyében ügyvéd.

Gönyey másként Pots. (Csenkeszfai). Pozsony vármegyéből származik, honnan idővel Győr-, Somogy-, Hajdú-, Ung- és Szatmár vármegyékbe is elterjedt, mely utóbbi vármegyében 1792-ben mutatta be Pozsony vármegye és Debreczen város nemesi bizonyítványait. Tagjai közül István, pozsonymegyei harminczados volt. — József, ungmegyei praedicator. — Gábor, (szül. 1765) Nagykárolyban telepedett le. — Ennek testvérfia Károly, az Andaházy- és Szilágyi-család főgondnoka. Ennek testvérei II. Gábor, ügyvéd, kinek fia István, főszolgabíró, ennek fia Gábor.

Gulácsy. (Gulácsi). Bereg vármegyéből származik, a hol a XV. században már szerepelt. Időközben Zalában, Biharban és Szatmár vármegyében is elterjedt, a hol 1611-ben Mihály van említve. 1428-ban a zalamegyei Gulács birtokosaiként Mihály fia Perbáld és Ferencz fia János, továbbá Barnabás és László vannak említve, 1518-ban pedig Bertalan, de nem Gulácsi, hanem Szerémi előnévvel. 1545-ben István leányai Katalin és Anna újabb királyi adományt nyernek Gulácsra. 1812-ben Antal álmosdi (Bihar) birtokosként szerepel. Beregben: Ilosván, Ilonczán, Szajkófalván, Kisfaludon és Tivadarban, az Érmelléken: Kémerben, Szatmár vármegyében Fülpösön, Fülpösdaróczon, Gyarmaton, Kisarban, Kántorjánosiban és Hodászon volt birtokos. Tagjai közül Tamás, 1618-ban zalamegyei szolgabíró. — Gábor, (megh. 1800 elején) Szatmár és több vármegye táblabírája. — Bertalan, (megh. 1893) Szatmár vármegyében szolgabíró. — László, fülpösi birtokos, volt megyei esküdt. — Gyula, jelenleg dányádi birtokos, — fia Tibor, árvaszéki ülnök.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, vörös ruhás, sárga csizmás koronás magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, melyen átütött török fő van, balját csipőjén nyugtatja. Sisakdísz: a pajzsbeli vitéz, növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Gyene. (Eke-Tyukodi). Szatmár-vármegyei család. András 1649-ben III. Ferdinándtól kapta nemességét. Porcsalmán, Tyukodon, Ököritón, Rápolton, Sályin és Pátyodon birtokos. Tagjai közül Sámuel Dányádon, Antal Fülpösön, Gáspár 1840-ben megyei hivatalnok, Pál, 1848—49-ben nemzetőr-főhadnagy. Károly, (megh. 1878) orsz. képviselő, majd szatmári polgármester. Gusztáv, (megh. 1890 körül) fiai Károly, az Első magyar ált. bizt. társaság főtisztviselője, Oszkár, belügyminiszteri titkár. — Zsigmond, (megh. 1907-ben) fia István földbirtokos. — Károly, (megh. 1904-ben) fiai Pál, vármegyei aljegyző és földbirtokos, — Zoltán, és Zsigmond joghallgatók. — Menyhért, ennek fia Bertalan, ennek fiai, Tibor, fia: Géza, Aladár, fia: Pál, Boldizsár, ennek fia Béla, az ecsedi láp lecsapoló társulat tisztviselője.

Czímer: kékben, zöld alapon nyugvó ezüst ekevason könyöklő pánczélos kar, három aranybúzakalászt tart. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, kardot tart, melyen átütött török fő van. Takarók: vörös-arany, kékezüst.

Hadady. Szatmár vármegye törzsökös családja, mely idővel Szolnok és Szilágy vármegyékben is elterjedt. István, neje Morvay Zsuzsánna és fia István, 1646-ban III. Ferdinándtól kaptak czímeres nemeslevelet, melyet 1647-ben Csengerben hirdettek ki, 1773-ban pedig Szatmár-Németiben és 1794-ben Nagykárolyban. A család Szolnokon és Tasnádszántón, Szatmár vármegyében pedig Csengerben és Csekén volt birtokos. Tagjai közül Gáspár a múlt század elején szigeti várnagy. A francziák elleni háborúban is részt vett. István, 1830-ban nótárius. — Antal, 1848—49-ben honvéd, Sámuel, Bereg vármegye várnagya, résztvett az 1848—9-iki harczban. — Péter, csekei birtokos, az 1859., 1866. évi háborukban résztvett s megsebesült. — Gábor és József birtokosok Csekén, — Károly birtokos Bereg vármegyében, — Endre dr. Kolozsvár város főkapitánya, — Géza tanár Léván, — Lajos, jelenleg szatmári ügyvéd, — Gedeon, mikolai körjegyző, — László, m. á. v. tisztviselő, — József, tyukodi körjegyző, — Ignácz, István, Pál és Ferencz csengeri birtokosok.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz: kék, arany, vörös, ezüst, kék (5) strucztoll. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Hadik-Barkóczy. A H. család Túrócz, a B. család pedig Zala vármegyéből származik. B. János, (szül. 1807, megh. 1872) kir. főudvari mester, v. b. t. t., kinek fiúsított leánya, Ilona grófnő, Hadik Béla ellentengernagy neje lett. Az ettől alapított hitbizomány haszonélvezőjének ő felsége megengedte, hogy a Hadik-Barkóczy kettős nevet viselhesse. A család Szatmár vármegyében Jánk vidékén birtokos. Bővebb ismertetését a Zemplén vármegyét tárgyaló kötetben közöltük.

Halász. (Dabasi). Pest vármegyéből származik, Dabas községből, melytől előnevét is vette. Később Ung, Zemplén és Szatmár vármegyékben terjedt el. Ferencz 1669-ben kapott I. Lipóttól czímeres nemeslevelet. Tagjai közül János, (megh. 1893) hosszú időn át a fehérgyarmati járás orvosa. — István, (megh. 1880 körül) orvos. — Jenő, jelenleg a fehérgyarmati járás orvosa, — János, kolosi orvos, — Kornél, kölcsei birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, arany-fészekben kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: féllábon álló daru, jobbjában rögöt, csőrében halat tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Hetey. (Hetei). Szabolcs vármegyéből származik, a hol Gelse és Bogát községekben volt birtokos. 1846-ban egyik ága Szatmár vármegyében telepedett meg, a hol Kántorjánosiban volt birtokos. Tagjai közül Imre, 1848—49-ben nemzetőr fiai, Ábrahám, ügyvéd, most Nagykároly város főjegyzője, József, birtokos Kántorjánosiban, Etelka, özv. Hetey Kálmánné, birtokos Gelsén.

Hudoba. (Badinyi.) Zólyom vármegye régi nemes családja, mely Badin helységből származik. A Zólyom vármegyében ma is élő ág, kir. engedélylyel, a Hudoba nevet Badinyi-ra változtatta. — A család tagjai közül Ábrahám a múlt század elején Zólyom vármegye első alispánja volt. — A múlt század első felében a következő tagjai szerepeltek : János, zólyommegyei főügyész, — Samu, főjegyző, — II. Samu főszolgabíró, — Pál, főszolgabíró,— Lajos, orsz. képviselő, — János, földbirtokos, ny. állami tisztviselő, — Gusztáv, 1848—49-ben honvédhadnagy, jelenleg a nagybányai kerület kincstári munkás-társpénztárak igazg. tanácsának elnöke, m. kir. pénzügyi tanácsos, a Ferencz József-rend lovagja.

Hunyor. Zemplén vármegyéből származik és idővel Abaúj és Szatmár vármegyékben is elterjedt. H. András 1698-ban kapott czímeres nemes levelet I. Lipóttól, melyet Abaújban : Gönczön 1699-ben hirdettek ki. Tagjai közül János a múlt század elején Zemplén vármegyei főszolgabíró. — II. János (megh. 1845.) főszolgabíró. — Sándor volt törvényszéki bíró, jelenleg ny. törvényszéki elnök Budapesten. — Ödön szatmári törvényszéki bíró. — Béla, az egri főkáptalan főszámvevője. — László, kir. aljárásbíró Nemesócsán. — Sándor, királyhelmeczi ügyvéd.

Igaz. Bihar vármegyéből származik, honnan a család egyik ága 1693-ban Doboka vármegyében telepedett le, de az újabb korban Békés és Szatmár vármegyékben is elterjedt. I. Kálmán és neje Anna, fia Gáspár, továbbá ezekkel együtt Szürthei Szabó Tamás, ennek neje, fiai és testvérei 1583-ban kaptak czímeres nemeslevelet Rudolf királytól, melyet 1607-ben Nagyváradon hirdettek ki. Tagjai közül Sámuel, egyike volt az első magyar íróknak. — Károly XIV. Lajos alatt franczia tábornok. — II. Károly (megh. 1905.) kir. járásbíró. Atyja Pál, tiszadobi lelkész, ennek atyja : Sámuel, miskolczi ref. esperes. — II. Pál, békési ügyvéd. — Károly ny. főhadnagy, nagykárolyi birtokos. — Lajos kolozsvári kulturfőmérnök. — Béla, czímzetes kanonok a pécsi püspökségnél — György (megh. 1900. körül) nagykállói ügyvéd. — III. Pál balmazújvárosi birtokos.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon ágaskodó fehér egyszarvú, melynek nyakán hátulról görbe kard van átütve. Sisakdísz: az egyszarvú, növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Iklódy (Iklódi) . Ősrégi nemes szatmármegyei család, mely már Mátyás király korában virágzik és Iklód községtől veszi a nevét, a hol már a XV. század legelején találkozunk e családból Istvánnal, mint a község egyik legnagyobb donatiós birtokosával. Ezen kívül Kántorjánosiban is birtokos volt. Később Szabolcs és Bihar vármegyékre is átterjedt és az ujabb korban Debreczenbe is. Nemességét Szatmár, Bihar és Szabolcs vármegyékben hirdették ki, újabban pedig 1746-ban Szatmárban kapott nemesi bizonyítványt, melyet 1759-ben megújítottak. E családból András 1830 körül telepedett meg Debreczenben és ettől származik a jelenleg ott élő ág. 1848. előtt a család Szatmár-megyében még Iklódon és Kántorjánosiban, Biharban ugyancsak Iklódon, Nádudvarban és Derecskén, Szabolcsban Petneházán, Gencsen és Őrben birtokos. Tagjai közül a XV. században kilenczen szerepelnek Szatmár vármegye fiskusai között. Ezek 1416-ban István, 1426-ban Gergely, másik István és Mihály, 1429-ben másik Mihály, 1440-ben másik Gergely, 1459-ben másik Mihály, 1460-ban György, 1466-ban Balázs. — István 1639-ben katholizált és minorita-barát lett, a miért rokonai meglesték és megölték. XIV. Kelemen pápa szentté akarta avattatni, de az 1773-iki consistorium csak „boldognak“ ítélte. Holttestét Simándy erdélyi püspök és leleszi prépost a leleszi templom egyik kápolnájában temettette el. Ma élő tagjai közül Márton nagykállói ügyvéd, András debreczeni birtokos, ennek fia János Debreczen város tisztviselője.

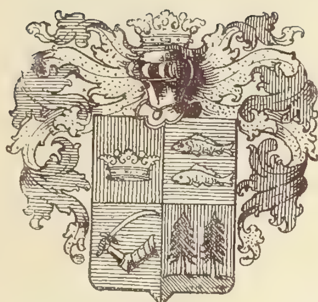
Czímer : Kékben, zöld alapon fehér lovon vágtató magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tart. Előtte a földön félholdas török lófarkos lobogó és levágott vörös mezű kar fekszik. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, kardot tart.Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Ilosvay. (Nagyilosvai). Beregmegyei ősnemes család. Első ismert őse Tatamér, kinek fia Bazarád oláh vajda. Ennek fiát, Bogdán vajdát 1330-ban telepítette Róbert Károly Máramarosba. Miklós és Maxim 1330—1334 között telepedtek Beregmegyébe, mintegy 24,000 hold területet foglalva el az Ilosva folyó partján, melyen megtelepítették elsőben is Nagyilosvát s arról felvették családi és később előnevüket is. A nemzetséget Maxim terjesztette tovább, kinek György nevű fiától született fia Ilosvay Karácson ; ennek László nevű fiától származott az Ilosvay család, mely a XIV., XV. században szakadt Szatmár vármegyébe, a hol 1560-ban Ilosvay Mihályt és társait Vitka helység fele részébe iktatták be, királyi adomány útján. Beregmegyei jószágaikon kívül, Szatmár vármegyében, Fehérgyarmaton, Penyigén, Kömörőn, Istvándiban Dányádon, Tunyogon, Fülpösdaróczon, Tatárfalván, Mátészalkán és Nyirmeggyesen volt birtokos és ez utóbbi helyen ma is az. Jelenleg élő tagjai közül Aladár, Szatmár vármegye alispánja. — Bálint belügyminiszteri titkár, — Tihamér, cs. és kir. kamarás, huszár-őrnagy, — Ferencz árv. elnök. — Lajos, udv. tanácsos, műegyetemi r. tanár. — Sándor, cs. kir. őrnagy. — Béla, magánzó, — Jenő, közjegyző, — Ferencz, gazdatiszt, — Gusztáv, határrendőrségi kapitány, — Lajos (Leo), honvédhadnagy, — Péter, honvédhadnagy, — I. György, Péter, Sándor, János és Imre kiskoruak, — I. Endre, nyug. főszolgabíró, — II. Endre, II. György, — László, m. kir. pénzügyigazgatósági számvizsgáló.

Czímer : Négyelt pajzs, I. vörös mezejében aranykorona ; 2. kék mezejében kardot tartó pánczélos jobb kar ; 3. kék mezejében jobbra úszó két hal egymás felett ; 4. vörös mezejében zöld alapon két lombos fa. Sisakdísz, vörös ruhás magyar, szemközt álló növekvően jobb kezével hátára vetett rúdon két halat tart, balját csípejére támasztja. Foszlányok : kék arany, vörös arany.

Irinyi. Szatmár vármegye ősnemes családja, mely már IV. Lászlótól 1278-ban kapott királyi adományt Iriny birtokra, a hol ma is virágzik. A család első ismert őse : László Vid, ki IV. László alatt, 1278-ban Stilfriednél, az Ottokár elleni háborúban, Ottokárt levágta, egyik fiát pedig elfogta. a miért Iriny szatmármegyei birtokot kapta és az alább leírt czímert. Tagjai közül András 1596-ban főjegyző, — Ferencz, 1600-ban szolgabíró, — György, 1633-ban szolgabíró, — László, 1635-ben szolgabíró, — Zsigmond 1694-ben szolgabíró, — Imre, 1724-ben főszolgabíró, — István, 1734-ben főszolgabíró, — Antal 1765-ben főszolgabíró volt a vármegyében. — Bertalan 48-as honvéd

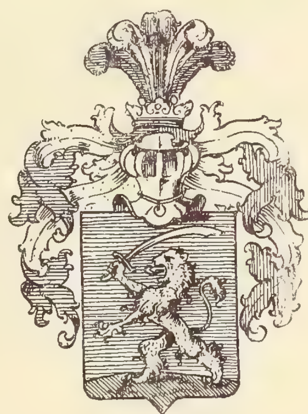

GALGÓCZY.


GORZÓ


GÉRESY

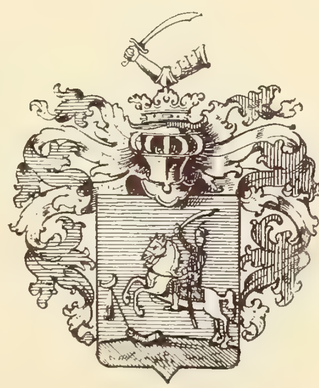

GULÁCSY.


GYENE.

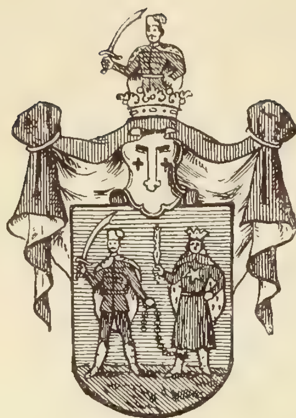

HADADY.


HALÁSZ.


JGAZ.

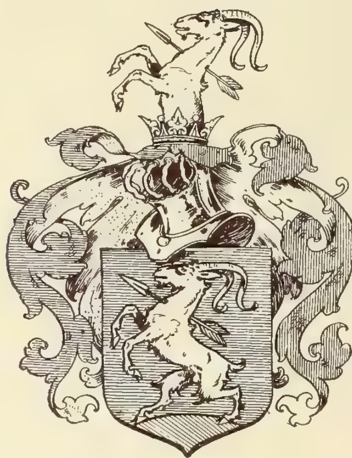

IKLODY.


Ilosvay.


Irinyi.

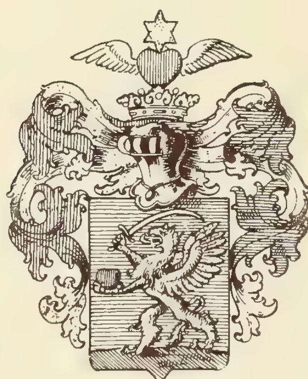

Isaak


Jakó.


Jármy


Jékey

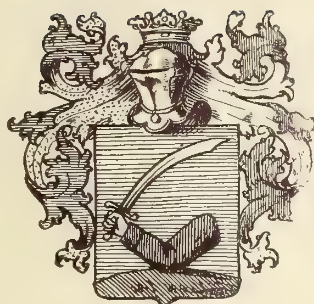

Jeney.
(Borosjenői)

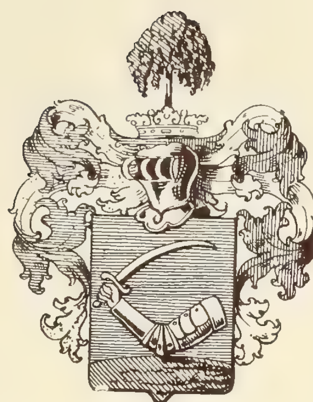

Jeney
(Nagyenyedi)


Jeszenszky.



JORDÁN

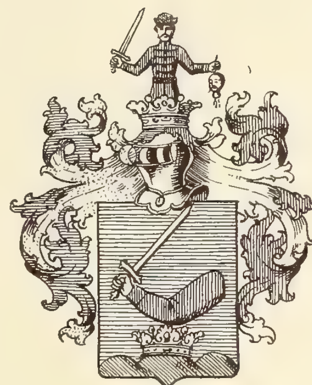

KÁDÁR


KACSÓ.


KALLÓS



KÁLLAY.


KANIZSAY


KENDE ÉS KÖLCSEY.


KÁROLYI.


KIRALY.



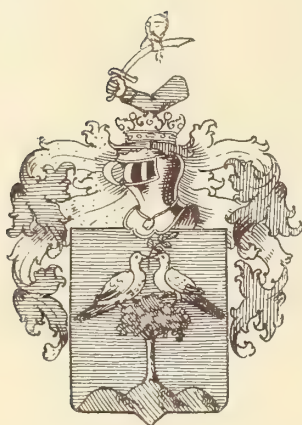
Kollonay.



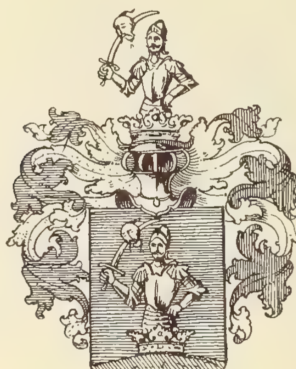
Komoróczy.



Kossuth.



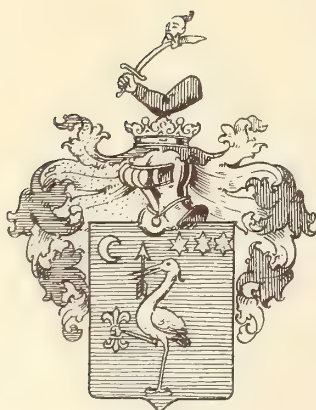
Kovásznay.



Kováts



Krasznay.



Kulin.



Lévay



Luby.

dandárparancsnok. — Csaba kir. itélő táblai biró. Ma élő tagjai Tamás, István, Csaba, Aurél, Szabolcs, ifj. Csaba.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, vörös ruhás, hermelinnel bélelt palástot viselő, mellén aranycsillaggal díszített koronás férfi, jobbjában jogart tart. Ennek jobbján zöld atillás, vörös nadrágos, sárga csizmás, párducz-kaczagányos, fekete-tollas kucsmás, aranyövös magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában vaslánc végét tartja, melynek másik vége az első alak lábához látszik kovácsolva lenni. Sisakdísz: a paizsbeli magyar vitéz növekvően, balját csípőjén nyugtatja. Takarók: vörös-ezüst.

Isaák. (Kis- és Nagydobronyi). Régi nemes család, mely Bereg vármegyéből származik és innen szakadt Szatmár vármegyébe. Tagjai közül Gáspár, 1796-ban Szatmár vármegye szolgabírája, — Sámuel, 1790-ben Szatmár vármegye főjegyzője, 1825—27-ig első alispán, kir. tanácsos, 1827-ben országgyűlési követ és a határvizsgáló bizottmány tagja. — Dezső 1872. évben főszolgabíró, — Elemér, rozsályi birtokos, — Dezső, nagyszekeresi birtokos. A család: Nagyar, Nagy- és Kisszekeres, Rozsály, Darnó és Vámosoroszi helységekben birtokos.

Czímer: Kékben, zöld alapból kiemelkedő öt szikla közül kinövő természetes farkas. Sisakdísz: szárnyas aranygriff növekvően. Takarók: kék-ezüst, vörös-arany.

Jakó. (Szalárdi). Bihar vármegyéből származik, de a XVII. század első felében Szatmár vármegyében is elterjedt, a hol Batizon és Vasváriban volt birtokos és most is az. Szalárdi Jakó, Pál és István 1635-ben kaptak czímeres nemes-levelet Rákóczy György erdélyi fejedelemtől, melyet egy évvel később Bihar vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül László a XVIII. század első felében huszárkapitány. — Pál (megh. 1830 körül) ügyvéd és batizi birtokos. — II. Pál, 1848—49-ben honvédfőhadnagy. — Endre, jelenleg batizi birtokos, tart. honvédfőhadnagy. — Kálmán, volt törvényszéki jegyző, jelenleg aranyosmeggyesi birtokos. — Fia Pál, okleveles gazda, Endre, joghallgató. — Gyula, ny. honvédszázados Nagyszőllősön.

Czímer: kékben, a pajzs alsó széléből előtörő, czölöpösen állított természetes kéz, mutató- és hüvelykujjaival 3 arany búzakalászt tart. Sisakdísz hiányzik. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Jármy. (Szolnoki és Magyar-Dellői) Szatmár vármegyei, ősi nemes család. Jármi községből vette eredetét, melynek már 1329-ben földesura volt. 1414-ben az egész község e családé volt, de 1429-ben a csaholyiak is királyi adományt kaptak egyes részeire s így az ősi birtok megoszlott. 1449-ben László Tyukodon kap részt királyi adományban. 1516-ban Balázs, jármi községben új kir. adományt szerez egyes részekre. Később a család Bihar, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe ágazott szét. Az újabb korban Andor, a Dessewffyek révén neje után Nagydoboson birtokos. A családra vonatkozó többi adatot a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó, nyakán nyíllal átlőtt vadkecske. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Jasztrabszky (Reszegei). Szatmár vármegye nemes családja. Jánost 1720-ban iktatták be kir. adománynyal a szatmármegyei Reszege puszta birtokába, melytől a család előnevét veszi. Tagjai közül János 1724-ben adóróvó, 1734-ben alispán. — István, 1770-ben magyar testőr. — Kálmán, (megh. 1907) nagybirtokos. Birtokai Reszege, Szaniszló, Dengeleg, Érendréd, Penészlek stb.

Czímer: két zászlós árboczczal ellátott, jobbra úszó hajó elejéből, szemközt álló pánczélos, sisakos vitéz emelkedik ki, bal kezében hegyes tőrt tart, átütött török fővel, jobbját felemeli. Sisakdísz: két sasszárny között jobbjában, átütött török fővel, hegyes tőrt tartó pánczélos sisakos vitéz, növekvően.

Jékey. (Bulyi és Porcsalmai). Szabolcsi eredetű, régi nemes család. Zelemér fia Zadúr, már 1291-ben nyeri adományul Jéke szabolcsmegyei községet III. Endrétől. Zadúr jeles katona volt, a király udvarában szolgált s Albert osztrák herczeg ellen Bécs város kapui előtt vitézül harczolt. A család egyrésze Szabolcsból Szatmárba, a másik része Erdélybe szakadt. Tagjai közül Ferencz 1659-ben egész Géberjénre, Sándor 1729-ben Ököritó, Porcsalma és Czégény községekre kir. adományt nyernek; ugyanakkor László, Gyügye és Dányád helységekben nyer kir. adományt. Zsigmond, (1711) Szatmár vármegye alispánja. — Sándor, (1732—1738) Szatmár vármegye szolgabírója. — I. Imre (1773) tábornok. — II. Imre, (1804) Szatmár vármegye főjegyzője. — Móricz, 1848—49 honvéd, 1867—1872-ig főszolgabíró, 1872 január 8-tól 1881 április 6-ig Szatmár vármegye alispánja. — Zsigmond, volt országgyülési képviselő, vm. bizottsági tag stb., ennek fiai: István, szolgabíró az erdődi járásban, — László, földbirtokos, — Sándor, a fehérgyarmati járás főszolgabírája, ennek fiai: Ferencz és Sándor. A család Géberjén, Fehérgyarmat, Ököritó, Győrtelek, Nagyecsed, Dobrácsapáti, Udvari, Hirip, stb. községekben birtokos.

Czímer: kékben, aranyfészekben ülő pelikán, három fiókját eteti. Sisakdísz: kardot tartó, könyöklő pánczélos kar, melyen átütött török fő van. Takarók: kékarany.

Jeney. (Borosjenői). Egy törzsből való a nagyenyedi előnevű Jeneyekkel. Szintén erdélyi család, de idővel átszármazott Szabolcs, Nógrád és Szatmár vármegyékbe. Tagjai közül Imre, ügyvéd, 1848-ban Csongrád vármegye főügyésze, utána nemzetőrkapitány, később 1861 és 65-ben ismét főügyész. — Lajos, (megh. 1877) járásbíró. — Géza, földbirtokos, ny. vármegyei főszámvevő. — Dániel, volt megyei főjegyző. — Károly, volt m. főszámvevő, 1848 előtt huszárkapitány, később honvéd és mint ilyen fogságba került.

Czímerük más változatban fordul elő, mint a másik Jeney családé: kékben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, jobbjában kardot tart. Sisakdísz: a pajzsbeli alak növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Jeney. (Nagyenyedi). A Marosszékből származik, a hol Mezőcsáváson most is birtokos. Egyik ága az újabb korban Szatmár vármegyében telepedett le, de a Szilágyságban is elterjedt. 1847-ben József, István, Ferencz igazolják nemességüket. Tagjai közül József, 1847-ben csongrádi mérnök, 1848—49-ben tüzérkapitány. — Ferencz, ugyanakkor ügyvéd, István pedig zászlótartó strázsamester; 1848-ban mint főhadnagy, Maróthy Jánossal ő alapitotta és tanitotta a szatmármegyei önkéntes lovascsapatot és később Bem hadseregében szolgált. — István, 1818—45-ig gróf Rhédey Ferencz inspektora. — Viktor, a 70-es és 80-as évek elején kolozsvári egyet. tanár. — II. József. 1848—49-ben honvédőrnagy. — II. István, jelenleg m. á. v. főmérnök Nagykárolyban és szilágymegyei birtokos. — III. István, okleveles gazda. — Viktor, joghallgató. — Elek, Alsófehér vármegye árvaszéki elnöke.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó szárnyas aranygriff, jobbjában kardot, baljában vörös szívet tart. Sisakdísz: hatágú aranycsillaggal megrakott kettős ezüstszárnyú vörös szív. Takarók: vörösarany, kékezüst.

Jeszenszky (Kisjeszeni). A Kisjeszeni Jeszenszky család őse Nagy Iván szerint Paulovitz Miklós volt, a ki Jámbor Ádámmal együtt a Túrócz vármegyében fekvő Kisjeszen helység felét II. Lajos királytól 1521-ben adományban kapta és maradékai erről írták nevüket. A család egyik ága Baranya vármegyébe, a másik ága Szatmár vármegyébe szakadt. Tagjai közül János, Szigetvár parancsnoka volt. József, 1786-ban Szatmár vármegyétől nemesi bizonyítványt kap. — László és atyafiai bemutatják 1796-ban a Turócz vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt.. — Zsigmond a XVII. század végén megyei szenátor. — József, ügyvéd és tanácsbíró. — II. Zsigmond († 1858) 1848—49. nemzetőr-százados, később mátészalkai birtokos. — I. Sándor, nyug. jbírósági tisztviselő és Mátészalka község főbírája. — II. Sándor várnagy. — III. Zsigmond pénzügyi fogalmazó, tart. hadnagy. — Béla, szolgabíró Ferencz, m. á. v. tisztviselő. — Gusztáv, taszthelyettes a cs. és kir. 85. sz. gy.-ezrednél. — II. Béla, kiskorú. A család birtokos volt Mátészalka, Hodász, Kántorjánosi, Mikola és Nyírcsaholy községekben.

Czímer: kékben, zöld alapon vörös ruhás, magyar vitéz, jobbjában csatabárdot emel, baljával szarvánál fogva dámvadat tart. Sisakdísz: a pajzsbeli alak növekvően, balját csípőjén nyugtatja. Takarók: aranykék, ezüstvörös. Ez a czímer megegyezik azzal, a melyet II. Lajos király 1521-ben a család ősének, a Jeszen birtok adományozására vontatkozó oklevélben adományozott.

Jordán. (Szentgyörgyi). Győr vármegyéből származik és 1847-ben telepedett Szatmár vármegyébe. Ferencz 1894-ben kapott czímeres nemes-levelet I. Ferencz Józsej királytól. Tagjai közül I. Ferencz, a czímerszerző, főgimnáziumi rajztanár, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. — Fiai: Károly, kánon-jogtudor, apori cz. apát, a pápa udvari káplánja, helyettes zsinati vizsgáló, az orsz. kath. tanügyi tanács elnöke, szaniszlói plébános. II. Ferencz, orvostudor, a szt. Rókus közkórház osztályos főorvosa, a Vörös-Kereszt egylet egészségügyi tanácsosa, Vaszary Kolos herczegprímás házi orvosa. — I. Ferencz unokája Emil, jogtudor, segédfogalmazó a kereskedelmi miniszteriumban.

Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán, melyet a pajzs felső két sarkában egy-egy nagyobb és közepén egy kisebb, hatágú aranycsillag kísér. Sisakdísz: a pajzsbeli alak. Takarók: kékezüst. Jelmondat: Ora Et Labora.

Kacsó, másként Kacsóhy, Erdélyből, Nagyölyvösről származik, de a múlt század elején a Szilágyságba is átterjedt. Szatmár vármegyében csak a legújabb korban telepedett meg. Tagjai közül Lajos, a ki 1836 táján meghalt és Albert (1872—1889) szeődemeteri ref. lelkészek voltak. II. Lajos, ny. vasúti főfelügyelő. István, budapesti államrendőrségi hivatalnok. Károly a szatmármegyei államépítészeti hivatal főmérnöke, műsz. tanácsos. Ennek fia Kálmán.

Czímer: kékben, zöld alapon könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Sisakdísz: koronából kinövő szomorú fűz. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kádár. (Borosjenői). Zaránd vármegyéből származik, de idővel átszármazott Szatmár vármegyébe is, a hol Tyukod vidékén volt birtokos. Mihály és fia István 1651-ben kaptak czímeres nemes-levelet II. Rákóczy Györgytől, melyet Borosjenőn hirdettek ki. A szatmári béke után a család szét szóródott; egyik ága Máramaros vármegyében, másik Nádudvaron telepedett meg. A tyukodi törzságból Gusztáv máv. főfelügyelő, Ferencz máv. főművezető, Gáspár tyukodi birtokos, Bálint († 1902.) birtokos. A máramarosi ágból István, jelenleg állami főszámszéki tanácsos, a Lipótrend lovagja. — János, (megh. 1906), pénzügyi tanácsos. — Ambrus, pápai kamarás, szatmári praelátus kanonok. — László, (megh. 1904), kincstári erdészeti főorvos. — Antal, nagybányai bányakerületi kincstári főorvos, tb. m. főorvos, az aranyérdemkereszt tulajdonosa. A nádudvari ágból Antal ref. lelkész, Jenő járásbíró, László joggyakornok, István joggyakornok.

Czímer: kékben, zöld alapon könyöklő vörösmezű kar, szablyát tart. Csőrös sisak. Sisakdísz hiányzik. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kállay (Nagykállói.) Egyike a legrégibb ősnemes családoknak. A Balog-Semjén nemzetségből származik. A család Szabolcsból Szatmár, Bereg, Bihar és Fejérvármegyékbe ágazott szét és első foglalás jogán Szatmár vármegyében is kiterjedt birtokok ura volt, mint azt már a fejezet bevezető részében és a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben bővebben megírtuk. Szatmár vármegyében jelenleg élő tagjai közül: Ödön szolgabíró, Szabolcs szintén szolgabíró, özv. K. Kornélné farkasaszói, özv. K. Istvánné kérsemjéni birtokos.

Kalós. (Borzovai) Szatmár-vármegyei család, mely 1592-ben Borzovára új donatiót kapott. 1716-ban ismét igazolták nemességüket és 1793-ban nemesi bizonyítványt nyertek. Tagjai közül: Dániel 1848 előtt abaújvármegyei főfiscus. — II. Dániel, 1826—38-ban Abaúj vármegye tiszti alügyésze, 1838—48-ig első tiszti alügyésze volt, s 1860-ban ismét tiszt. alügyész. (Mh. 1875.) — József (megh. 1836), a gróf Károlyiak urad. ügyésze. — István (megh. 1858), erdődi plébános, cz. kanonok. — Károly (megh. 1874), 1848 előtt Szatmár vármegye tiszti ügyésze. — Imre, jelenleg ny. pénzügyigazgató. — Pál, nagykárolyi ügyvéd. — Ignácz Pál, orvos. — István, községi jegyző. (Megh. 1907.) — József, honvédhadnagy.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz: repülésre kész fehér galamb, csőrében három vörös rózsát tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kanizsay (Hetei). Bereg vármegyéből származik, de egyik ága a XVIII. század elején Szatmár vármegyében telepedett le, a hol Homokon és Pusztadaróczon volt birtokos. A család 1638-ban kapott czímeres nemes-levelet, melyet Bereg és Szatmár vármegyékben hirdettek ki. Tagjai közül Ferencz (megh. 1880 körül), beregmegyei tisztviselő és ügyvéd. — Zsigmond (megh. 1899) tanár, később ügyvéd, majd szatmári rendőrkapitány. — Jenő, jelenleg lázári birtokos.

Czímer: kékben, zöld halmon nyugvó leveles koronán könyöklő, vörösmezű kar, egyenes kardot tart. Sisakdísz: vörösattilás, barna-kalapos, barna deréköves magyar vitéz növekvően, jobbjában egyenes kardot, baljában vérző török főt tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Károlyi. (Nagykárolyi gróf). Egyike legrégibb őstörzsökös magyar mágnás-családainknak, mely máig virágzik. Eredetét azon Kaplyon nemzetségből vette, mely az Árpád alatti magyarok bejövetelekor az első foglalás útján nyerte birtokait. E nemzetségről és a családról e fejezet bevezető

részében, továbbá Nyitra, Szabolcs, Bihar és Pozsony vármegyét tárgyaló kötetekben ismertettük. A család kiterjedt birtokairól ugyancsak e fejezet bevezető részében és a vármegye községeinél, továbbá Nagykárolynál emlékezünk meg. A család 1387-ben pallos-jogot nyer Zsigmond királytól. Lancz vagy László, 1419-ben az alább említendő új adomány-levélben részes és egyike azoknak, kik 1428. Nagykárolyt bírták és kik a Karuli pusztát a Báthoryaktól visszafoglalták. — Ennek fia, László, Mátyás király vitéze. Unokái közül Kata, Bethlen Istvánné, másik leánya Zsuzsánna Bethlen Gábor fejedelem első neje, († 1622.) Lancz testvére Bertalan, Zsigmond királylyal a külföldön járt és hős tetteivel és egyéb hű szolgálataival fényes érdemeket szerzett, miért is ősi nemzetségi birtokaira 1418-ban új adomány-levelet nyert. Pétert, 1540-ben új királyi adomány erősítette meg birtokaiban, úgyszintén Mihályt is 1594-ben. Meghalt 1595-ben. Második neje Perényi Erzsébet volt. Leánya Zsuzsánna báró Eszterházy Pál első neje volt, meghalt 1629-ben. — Mihály, szül. 1585-ben, II. Mátyás király udvarában asztalnok. Hadi és udvari hű szolgálataiért 1609-ki decz. 11-én a vörös pecséttel élhető mágnások (bárók) sorába emeltetett. — 1618 decz. 14-én királyi biztosként működött Nagykárolyban, az erdélyországi követekkel tartott tárgyalásokon. — Sógora Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Szatmár vármegye főispánjává nevezte ki, mely méltóságban őt 1622-ki jul. 16-án II. Ferdinand király is megerősíté. Mint Bethlen Gábor tanácsnoka és aranysarkantyús vitéz halt meg 1626-ban, fia, Ádám, 1641-ben II. Ferdinánd alatt Szatmár vármegye főispánságát viselte, de ettől őt Rákóczy György megfosztotta és azt Rozsályi Kún Istvánnak adta. Ennek halála után 1660 szept. 1-én I. Lipót ismét visszahelyezte a főispánságba és mint szatmári várkapitányt és tanácsnokot is megerősítette. Meghalt 1661-ben. Neje késmárki Tököly Mária. László, (Mihály fia) 1661-ben szatmári főispán. Fia, Mihály mint főezredes 1682-ben a Tököly Imre elleni harczban esett el. — László, 1670-ben a szatmári vár magyar főkapitánya, főispán, aranysarkantyús vitéz, királyi főkomornok, az 1681-ki országgyűlésen kir. biztos a felsőmagyarországi királyi tábla bárója. Főispánságáról lemondván, I. Lipót fiát, Sándort nevezte ki. Meghalt 1689 febr. 28-án. István a törökök elleni ütközetben esett el. — Lászlónak fia nevezett Sándor, szül. 1668 márcz. 20-án. A szatmári főispánságban atyja utóda 1699 júl. 23-án a felsőmagyarországi kir. tábla bárója, 1700 és 1701-ben királyi biztos. 1697-ben a Tokaj Ferencz vezérlete alatt indított támadás leküzdésére a megyei bandérium élén hatásosan működött. Az 1703-ban kezdett Rákóczi-féle szabadságharczban nagyjelentőségü, majdnem döntő befolyást gyakorolt, mely a történelemből eléggé ismeretes. III. Károly főhadvezéri helyettessé nevezte ki őt, s általa utódait azon évi április 5-én grófi méltóságra emelte. Az 1723-ki országgyűlésen királyi biztos, 1734-ben az ország szükségére egy állandó lovas-ezredet állított ki. Ferencz, 1721. évben Szatmár vármegye főispánja, fia Antal 1758 szept. 4-én Szatmár vármegye főispánja, meghalt 1791-ben. Ennek fia József 1794-ben Szatmár vármegye főispánja, 1797-ben Szatmár vármegye nemes fölkelő-seregét ő vezérlé. A saját költségén 555 katonát állított ki. György, a Magyar Tud. Akadémia tagja és igazgatója, Szatmár vármegye főispánja: György gróf volt az Akadémia-társaság első megalapítója. Ennek fia István a Nemzeti Kaszinó igazgatója, orsz. képviselő, ennek fia György volt orsz. képviselő.

Kende (Kölcsei.) E nemzetségről és a családról e fejezet bevezető részében van bővebben szó. A Szente-Mágócs nemzetségből származik s közös törzs a Kölcsey családdal. A XIV. században vált e család két ágra. Közös birtokaikon 1315-ben osztoztak meg. Első őse Kölcse ispán 1181 előtt kapta királyi adományban a vármegyében Kölcse, Istvándi, Kóród, Csécse, Cseke, Milota, Czégény községek birtokait, ő építtette fel a czégényi monostort. Erre tett adományait a király 1181-ben megerősíti. Máté fia Dénes fiainak pere támadt I. Károly királylyal, melyet I. Lajossal is folytatnak, míg a király 1344-ben lemond minden követeléséről s megerősíti Dénes fiait a czégényi monostor kegyuraságában, valamint Kölcse, Istvándi, Kóród, Cseke, Csécse, Milota, Kömörő, Szekeres, Ököritó és Ete-Tyukod falvak birtokában. A jelenleg virágzó nemzedék őse I. Bálint, kinek fiai Lőrincz, Péter, a családot két fő-ágban terjesztették tovább, míg Péterét: Tamás (1614) vármegyei alispán folytatta. Tagjai közül: András 1658-ban, Gábor 1666-ban, Ádám 1673-ban, Ferencz 1680-ban alispánok. — Sándor 1684-ben főszolgabíró. — Mihály 1692-ben, Zsigmond 1709-ben, László 1727-ben, Pál 1758-ban, másik Zsigmond 1832-ben alispánok. — Gusztáv 1846-ban főszolgabíró. — Másik Zsigmond 1850-ben királybiztos. — A család jelenleg élő tagjai: Zsigmond, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos, ennek fia György jogtudor, tart. huszárhadnagy. — Béla volt országgy. képviselő, nagybirtokos.

Czímer: Zöld sárkánynyal övezett kék pajzsban pánczélos kar, három természetes liliomot tart. Kísérők ezüstfélhold és hatágú aranycsillag. Sisakdísz ugyanaz. Takarók: kékarany.

Király. (Erdődi) Szatmár vármegye törzsökös családja, mely Erdőd, Homok, Pálfalva és Lázári községekben volt birtokos. 1687-ben Erdődi K. Mihály és neje Csallóközy Judith, továbbá Király István, nemesség-újító czímeres levelet nyernek, melyet egy évvel később Szatmár vármegyében hirdettek ki, 1773-ban és 1813-ban pedig igazoltak. Tagjai közül Ferencz 1809-ben résztvett a nemesi felkelésben. — István 1866-ban részt vett a poroszok elleni hadjáratban és megsebesült. — Fia István jelenleg mikolai birtokos és községi bíró.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában kardot tart. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kollonay (Kunói), Nyitra vármegyéből származik, honnan idővel Zemplén, majd a XVIII. század elején Szatmár vármegyébe is átterjedt, hol Kisnamény és Jánk községekben volt birtokos. Tamás 1637-ben kapott czímeres nemes-levelet. Szatmár vármegyében a család 1785-ben igazolta nemességét. Tagjai közül Ádám, 1848-ban honvédhadnagy. — Soma 1848 körül táblabíró, később törvényszéki bíró, majd ügyvéd. — László, jánki körjegyző. — Tamás, bánóczi körjegyző. — Gyula, velejtei birtokos. — Dániel, pátrohai tanító.

Czímer: Aranyban zöld alapon álló, kéknadrágos, vöröskabátos, vöröskucsmás, kékövös fekete arczú férfiú, jobbjában égő fáklyát tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takarók kékarany, vörösezüst.

Komoróczy (Komoróczi, Bicskei és Császári.) A család őse Komorovszky Péter lengyel nemes, a ki V. László idejében Ziska cseheivel együtt pusztította a Sajó völgyét. Midőn Mátyás király Ziska rablóhadait szétverte, Komorovszky Péter meghódolt, majd 1474-ben Mátyás király hadába lépett, hol csakhamar, 1475-ben, a törökök elleni küzdelemben kitüntette magát. János már 1585-ben

Szatmár vármegyében Nábrádon birtokos. Fia György (1648—53) Szobránczon és Csekén volt birtokos. — A család idővel két ágra szakadt. A katholikus ágból András Uzapanyíton volt birtokos. 1836-ban hirdette ki nemességét. Gömörben Dániel 1848 gömöri nemzetőr. Az utóbbinak fia, Miklós, főgimn. tornatanár, néprajzíró és szerkesztő.— János 1585-ben Nábrádon és Császár helységben részbirtokot nyer királyi adományban. Tagjai közül: György 1665—1669 Szatmár vármegye szolgabírája. — Lajos 1823-ban főszolgabíró. — Miklós 1872-ben főszolgabíró. — Péter 1878-ban szolgabíró. — A család jelenleg élő tagjai közül: Iván árvaszéki ülnök, író, ennek fiai László, Miklós és Lajos. — Jenő győrteleki jegyző. — Péter erdőszádai jegyző. — Lajos, nyug. bír. tisztviselő. — Péter győrteleki áll. tanító. — A család jelenleg Óvári, Avasfelsőfalu, Győrtelek, Hodász és Dengeleg községekben birtokos.

Czímer: kékben ezüst malomkerék. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny között könyöklő, kardot tartó, vörösmezű kar.

Kossuth. (Kossuthi és Udvardi). Túrócz vármegye legrégibb családainak egyike. Eredetét a Zemplén vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A család egyik ága csak a legújabb korban telepedett meg Szatmár vármegyében. Ez ág tagjai közül János a múlt század első felében losonczi rendőrkapitány. — László 1848-ban Hunyady-huszárhadnagy, később a báró Prónayak tiszttartója, jelenleg földbirtokos. — László, újszászi orvos. Pál aradi gyógyszerész, János a gróf Zselénszky-féle nyírvasvári uradalom intézője. István nagybirtokos Komlódtótfaluban.

Czímer: kékben, három sziklán ágaskodó zerge, mely első lábaival három vörös rózsát tart. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny között a pajzs-alak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kovásznay. (Kovásznai). Azelőtt kovásznai Kováts Zsigmond, 1883-ban, kir. kegyelemmel a Kovásznay nevet nyerte, az előnév meghagyásával. A család Erdélyből származik, a Székelységből és a XVIII. sz. közepe táján telepedett át Magyarországba, a hol Pest és Szatmár vármegyékben terjedt el. Az előbbi vármegyében Dános, Péczel, Inárcs, Tápiósüly községekben volt birtokos. Tagjai közül Mózes 1740 körül jött Magyarországba, hol nemessége Pestmegyében hirdettetett ki. Itt egy ezredet állított ki a saját költségén. — Ferencz, 1848-ban a Walmoden nevét viselő vértesezredben százados, ki a szolnoki csatában megsebesült és nyug. őrnagyként halt el. — Zsigmond († 1904.) Pest vármegye lótenyésztő-bizottságának 25 éven át elnöke, közgazd. előadó, az orsz. magy. gazd. egyesület elnöke és a nagyabonyi választókerület Deák pártjának elnöke. — II. Zsigmond, ny. méneskari százados, jelenleg batizi birtokos.

Czímer: kékben, hármas zöld halom, középsőjéből kinövő zöld lombos fán, egymással szemben álló két fehér galamb, csőreik között zöld galyat tartanak. — Sisakdísz: könyöklő kékmezű kar, görbe karddal, melyen török fő van átütve. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kovács. (Kászonújfalvi). A család erdélyi eredetű, Csík vármegyéből, Kászonújfaluból származik. A család a XVI. század második felében kapott czímeres nemeslevelet, melyet legutóbb Arad vármegyében hirdettek ki a múlt század huszas éveiben. Szatmár vármegyében 1859-ben telepedett le József; fia Dezső nagykárolyi ügyvéd.

Kováts. (Járdánházi és Berenczei). Ez utóbbi előnevet 1616-ban kapta a család I. Ferencztől. K. Sándornak 1803-ban kelt ügyvédi diplomájában még a Járdánházi előnév szerepel). Borsod vármegyéből származó család, mely 1681-ben kapott nemességet. Idővel Nógrád, Bihar, Zemplén és Szatmár vármegyékben is elterjedt. Sándor és László 1816-ban egész Sár községre és Homok, Berencze és Szárazberek részeire kapott kir. adományt. Ezeken kívül még Mátészalkán és Porcsalmán is birtokos volt. Tagjai közül Mihály 1681-ben füleki praesidiarius katona. — János 1711-ben nógrádi alispán. — Ignácz, 1756-ban főszolgabíró. — István, 1770-ben nógrádi szolgabíró. — János (szül. 1739) a nagyváradi uradalom inspectora, majd praefectusa, több vármegye táblabírája. — Sándor 1809-ben a szatmári nemesi felkelők kapitánya. — László, 1810-ben táblabíró és szolgabíró. — Sándor, 1822—29-ig megyei főjegyző, 1827-ben követ. — Ágoston, m. jegyző, később főszolgabíró, 1842-ben követ, 1863-ban Szatmár vármegye főispáni helytartója. — Lajos (megh. 1879). 1846-ban a Tiszaszabályozás igazgatója és Széchenyi minisztériumában osztályfőnök. — Eduárd, 1870 körül kir. tanácsos, később a vaskorona-rend lovagja. — Jenő, 1879—90-ig főszolgabíró, ettől kezdve 1896-ig árvaszéki elnök, jelenleg homoki birtokos. — Fiai Miklós és Sándor, az első homoki birtokos, az utóbbi szolgabíró. — Gyula, jelenleg apai birtokos, fiai: Gyula és Béla. Az első tengerészorvos, a második segédmérnök.

Czímer: kékben, zöld alapon nyugvó, leveles koronából növő pánczélos, nyílt sisakos vitéz, jobbjában kivont kardot tart, melyen török fő van átütve, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz: a paizsbeli alak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Krasznay. (Krasznai). A hajdani Kraszna vármegyének Kraszna községéből származik; első ismert őse K. Litteratus András 1461-ben tűnik fel. Idővel Bereg, Bihar, Zemplén, Szabolcs, Ung és Szatmár s egyik ága Baranya, másik Hunyad vármegyékbe is elterjedt. K. Litteratus Pál 1573 szept. 20-án I. Miksa királytól nemességmegerősítő czímeres nemes-levelet nyert, melyet Bereg vármegyében 1702-ben hirdettek ki, Szatmár vármegyében pedig 1765-ben igazoltak. — Pál, 1581 jan. 22-én Mezőtelegden két telekre kap donatiót Báthory Kristóf erdélyi fejedelemtől és 1585 ápr. 5-én Báthory Istvántól Isóparlagra új adományt; Krasznay Miklósné szül. Selmeczy Borbála pedig 1729-ben a szatmármegyei ököritói és porcsalmai birtokokra kap nádori adományt. Ezeken kívül már a XVI. században Krasznán is birtokos volt, továbbá Szécs, Varsolcz és Lecsmér krasznamegyei községekben, Kisjenő, Zaránd, Kigyik és Gálospetri biharmegyei községekben, Zemplén vármegyében Pazdicson, S.-A.-Ujhelyben, továbbá Bereg vármegyében Munkácson, Ungban: Baranya, Darna, Horlyó Kisráth, Koromlya, Polyánka községekben, Szatmár vármegyében még Csenger és Eör községekben. Szabolcsban pedig Eszeny, Nyirábrány, Kemecse, Nagyhalász községekben és Tamási pusztán. Tagjai közül Péter (a termetéről „parvus"-nak nevezett) 1495-ben Valkóvár várnagya. — Pál, 1570—1580 a telegdi vár prefectusa, 1588—1591. az erdélyi fejedelmek máramarosi sókincstárnoka. — A család Szatmár vármegyében a Rákóczi szabadságharcz lezajlása után jelenik meg. Két testvér telepedett le itt, II. Miklós és Imre, táblabíró, 1746-ban és 1754-ben szatmármegyei főszolgabíró. — Ferencz, 1777-ben Szatmármegye esküdtje. — II. Ferencz, Mária Terézia alatt harczol. — III. Ferencz, 1805-ben Szatmármegye alügyésze, 1809-ben táblabírája, 1830-ban a

debreczeni volt ker. táblánál kir. kincstári ügyész. Fiai Gábor (szül. 1821, † 1890), 1848—49-ben honvédszázados, ügyvéd, 1872—90. Nyiregyháza polgármestere. — Ádám (szül. 1823, † 1894), 1875-től a vármegye árvaszéki ülnöke s 1884—89-ben h. elnöke. — Péter (szül. 1830.), 1848—49-ben honvédhadnagy, 1872—1902. szabolcsmegyei főszolgabíró. Ádám fiai : V. Ferencz (sz. 1854, mh. 1894.) — Gábor (szül. 1862.), jogtudor, ügyvéd, 1882-ben Szatmármegye tb. aljegyzője, majd tb. tiszti ügyésze, 1895 óta kisújszállási kir. közjegyző. — Zsigmond (szül. 1864.), felsőbányai lelkész. Péter fia : Sándor (szül. 1864.), szilágysomlyói kir. járásbíró.

Czímer : zöld keretü arany pajzs, melynek alsó részét víz foglalja el, ebből derékig természetes színű leopárd emelkedik ki, jobbjában 3 fehérvirágos liliomágat tartva. Zárt koronázott sisak. Sisakdísz :a 3 fehérvirágos liliomág, mely köré kígyó tekerődzik. Takarók : feketearany.

Kölcsey (Kölcsei.) Szintén a Szente-Mágócs nemzetségből származik a Kölcsei Kende családdal együtt. A Kölcsey-családot 1423-ban Kölcsey György alapította, kitől a leszármazás szakadatlanúl lehozható. 1642-ben Kölcsey Péter és Zsigmond új adományt nyernek Kölcsén, Csekében, Csécsén, Nagyszekeresen és Fülesden fekvő birtokrészeikre. A család számos tagja viselt megyei hívatalt ; így Gáspár 1654—1656-ban, Imre 1695—1703-ban, Ferencz több ízben 1709, 1710, 1711—1716, sőt 1718-ban is főszolgabíró ; István 1754-ben al-, 1790—1796-ban főszolgabíró volt. A család legnevezetesebb embere volt Kölcsey Ferencz, a jeles költő és Szatmár vármegye országgyűlési követe. Csekei sírja fölé a család emelt szép emléket. A jelenleg élő és szereplő családtagok : Sándor, kir. ítélőtáblai bíró, Ferencz szatmári orvos. Zoltán tunyogi földbirtokos, János törvényszéki bíró, — Béla, láplecsapoló társulati tisztviselő. — Zsigmond bilkei ref. lelkész. — Zsigmond orsz. statist. hívatali tisztviselő. — Dezső pénzügyi fogalmazó.

Kulin. (Bánhegyesi) Ősrégi család, mely Kulin bosnyák bántól származtatja magát, ki 1168—1204 között szerepel és a régi illir fejedelmekkel állott rokonságban. Fia Mladin, osztroviczai gróf, bátyja István, bosnyák bán (1204—1232), ennek fia Sebislav, II. Endre alatt keresztes vitéz. Nagy Lajos alatt kapták a bánhegyesi és a gyulai pusztát. Nemességüket Ungban 1807-ben, Borsodban 1826-ban igazolták. Szatmár vármegyében már a XVII. században szerepel, a hol Mátészalka, Érendréd, Papos és Jármi községekben volt birtokos és ez utóbbiban ma is az. Birtokos volt még Zemplénben : Hegyi és Izbugya, Szabolcsban : Gelse és Nagyfalu, Ungban pedig Lehócz, Szerednye, Kisszeretva, Mokra, Mogyorós, Kereszt, Ordoma és Cserjész községekben., de Bereg és Somogy vármegyékben is. Egyik ága Boszniában maradt vissza és Kulinovic néven szerepel Mostárban és más községekben. Többi tagjai közül I. Péter Thököly alatt a zempléni nemesi felkelők vicze-kapitánya. II. Péter Munkács várának védője és több ízben Thököly követe. — Imre, II. Rákóczi Ferencz vitéz hadnagya. — II. Imre (1807) Ung vármegye alispánja, kir. tanácsos. — III. Imre 1848—49-ben honvédszázados, később kir. törvényszéki elnök, a tiszántúli ref. egyházkerület gondnoka. — IV. Imre, 1848—49-ben honvédszázados, elesett Erdélyben. — Ignácz 1848—49-ben honvédfőhadnagy. — Ferencz, 1848—49-ben honvédhadnagy, elesett Vizaknánál. — Gábor, ugyanakkor honvédőrmester. — Lajos, Pál, Péter és György ugyanakkor honvédek. — Antal részt vett a Napoleon elleni hadjáratokban. — H. János, a múlt század elején híres ügyvéd. — Miklós ugyanez időtájt Borsod vámegye tiszti főügyésze. — Ferencz 1848-ban, mint szatmári honvédönkéntes Vizaknánál esett el. — IV. Imre, jelenleg törvényszéki bíró. — V. Imre erzsébetvárosi törvényszéki elnök, érendrédi birtokos.— Sándor, kaposvári kir. ügyész. — Másik Sándor, jármi és szalkai birtokos. — Miklós, jármi és mátészalkai birtokos. — Endre, jármi birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon, féllábon álló darú, jobbjában anjou-líliomot, csőrében pedig nyílvesszőt tart. — Kísérők ezüst félhold és 3 hatágú aranycsillag. Sisakdísz : könyöklő kar, kardot tart, melyen török fő van átütve. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Lencsés. Sáros vármegyéből származik, de a XVII. század elején Szatmár vármegyében is elterjedt. Tagjai közül György, gr. Bercsényi Miklós híve. — Miklós, 1800 elején a Károlyi-féle uradalmak bonorum directora. — László, a múlt század elején megyei esküdt. — István, ugyanakkor megyei levéltáros. — Ottó, jelenleg nyug. gazdatiszt. — István, vitkai birtokos. — II. István, pénzügyig. segédtitkár. — Albert, vitkai községi bíró.

Lévay (Kisszecsei). Másként Vaska. III. Ferdinánd 1631 deczember 16-án a kisszecsei Lévay, másként Vaska Andrásnak új nemes-levelet adományozott, melyet 1632-ben Zemplén vármegyében hírdették ki. A család később Gömör, Komárom, Csongrád, és az újabb korban Szatmár vármegyében ágazott el. Jelenleg élő és szereplő családtagok e vármegyében : Lázár, volt mikolai birtokos. Ennek fiai György, vállalkozó és bérlő Szatmártt. — Mátyás, mikolai földbirtokos. — Lázár, csanádapáczai földbirtokos. — Béla, m. kir. pénzügyi számellenőr Nagykárolyban és Péter drámai szinész.

Czímer : Kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában egyenes kardot markol. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Luby. (Benedekfalvi). Liptóvármegyei régi törzsökös család, mely közös a Benedekfalvi Detrich, Kiszely, a Horai Horánszky és Liptószentandrási Andreanszky családokkal. Közös ősük Hauk Palku 1230 körül. A Luby nevet először Mihály vette fel 1500-ban. A család Liptó, Heves Pest, Borsod és Szatmár vármegyében él, hol I. Károly 1796-ban Szatmár vármegye első alispánja, majd országgyűlési követe, Ung vármegye administrátora. Fia Imre, kir. tanácsos s a királyi ügyek igazgatója, fia II. Károly, Szatmár vármegye főszolgabírája, ennek fia Zsigmond, a vármegye főszolgabírája és aranytollal kitüntetett nagytudományú főjegyzője, továbbá Károly volt vármegyei levéltárnok, és ismert nevű genealógus. A jelenleg élő és szereplő családtagok közül : Zsigmondnak fia I. Géza, országgyűlési képviselő, a szatmári ref. egyház főgondnoka. Ennek fia II. Géza, megyei árvaszéki ülnök. Károlynak fia Béla, a csengeri kerület országgyűlési képviselője és földbirtokos. Ennek fia László, vármegyei aljegyző, továbbá I. Gyula, magyar államvasúti felügyelő. II. Gyula, földbirtokos. — Lajos, földbirtokos. — Zsigmond földbirtokos. A család jelenleg Fülpösdarócz Kis- és Nagygécz, Tunyog stb. községekben birtokos.

Czímere : kékben zöld alapon, arany fészkében ülő s három fiókáját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : ugyanaz. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Madarassy. (Mezőmadarasi). Másként Magyar. Régi nemes család, mely már a XVI. században szerepel. Nemességét 1520-ban kapta. Erdélyből, Mezőmadaras községből származik, de idővel Borsod, Gömör, Pest, Komárom és Szatmár vármegyékben is elterjedt. Gömörben 1777-ben, Szat-

már vármegyében 1735-ben igazolták és hirdették ki nemességét. E vármegyében Gacsály, Rozsály, Sályi, Pátyod, Tatárfalva, Udvari, Veresmart, Borhíd és Szamosdob községekben volt birtokos. Tagjai közül Pál, 1815 táján főszolgabíró. — Kálmán, 1848—49-ben honvédhuszár. — István, 1848 előtt ügyvéd, a szabadságharczban honvédfőhadnagy. — Károly és András, 1848—49-ben nemzetőrök. — Dániel, 1848 előtt szolgabíró. — László, († 1860. körül) szolgabíró. — István, a múlt század hatvanas éveiben szolgabíró. — Zoltán, előbb megyei számvevő, jelenleg Udvari községben birtokos. — Dezső, jelenleg pátyodi birtokos. — Géza, jogtudor ; Árpád, a gazd. akadémia növendéke és Béla, István, a nagykárolyi járás főszolgabírája — Gyula, a tisza balparti és szamos-jobbparti érdekeltség titkára.

Czímer : kékben, fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : kétfarku aranyoroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Mándy. (Mandi). Törzsökös szatmár-megyei család, mely Mánd, Szárazberek, Mikola, Balotafalva, Remetemező, Ráksa és Váralja községekben birtokos. Pál és fiai István, János és Tamás 1635-ben kapnak czímeres nemes-levelet, melyet Szatmár vármegyében 1636-ban hirdettek ki. A család azonban már előbb is szerepelt. Tagjai közül Péter († 1880. körül), Szatmár vármegye másodalispánja. Fiai : Dénes 1848—49-ben tűzérhadnagy. — Ignácz, 1848—49-ben huszárezredes, majd m. kir. testőr. — Elek († 1905.), járásbíró — Bertalan (megh. 1904), főszolgabíró. — — Árpád, ny. huszárfőhadnagy. — Bertalan főszolgabíró, majd orsz. képviselő. — Fiai : Bertalan, szárazbereki birtokos. — Zoltán, 1878—80-ig kir. biztosi titkár Krassó-Szörény vármegyében, most szinérváraljai birtokos — és Árpád.

Czímer : feketével és vörössel vágva. A felső fekete mezőben, a vágási vonalon haladó szárnyas arany-griff. Az alsó vörös mezőben két ezüst szarufa. Sisakdísz : két aranyszarufával megrakott fekete, és két ezüstszarufával megrakott vörös sasszárny között kinövő szárnyas arany-griff. Takarók : feketearany, vörösezüst.

Mándy. (Kántorjánosi). Mándy Ignácz és neje Pollatsek Terézia, valamint gyermekei : Sámuel, Géza, Fáni és Etel I. Ferencz József királytól 1896. évi november hó 10-én, a közügyek és közjótékonyság terén szerzett érdemekért magyar nemességet kaptak Kántorjánosi előnévvel. A család élő és szereplő tagjai : Ignácz, nagybirtokos, fiai Sámuel, baranyaszentlőrinczi nagybirtokos, és Géza vállaji nagybirtokos. — Sándor, baranyaszentlőrinczi nagybirtokos. A család Szatmár vármegyében Kántorjánosi és Szamosszeg községben s Szabolcs vármegyében Kállósemjén és Kékcse községben és Baranya vármegyében, Baranyaszentlőrinczen birtokos.

Czímer : Négyelt pajzs, szívpajzszsal. Az első, ezüst mezejében, egymás mellett két hatágú vörös csillag, fent és alant egy-egy négy szirmú, zöld leveles vörös rózsa látható, második, vörös mezőben alúl zöld alapon jobbra forduló, és egy lábon álló ezüstszínű kakas, felemelt jobb lábában három búzakalászt tart. A harmadik kék mezőben zöld dombon álló s kiterjesztett szárnyú, természetes színű karvaly, jobb lábában vörös szívet tart. A negyedik arany-mezőben hármas zöld halom középsőjéből, zöld lombozatu szomorú fűzfa emelkedik ki. A szívpajzsban két ezüstcsíkkal vágott kék mező. Sisakdísz : jobbra forduló, könyöklő pánczélos kar, szablyát tart. Takarók : jobbról vörösezüst, balról kékarany.

Márton. (Zsarolyáni). Szatmár vármegye törzsökös családja, mely már a XIV. században Zsarolyán ura volt. 1582-ben Mánd birtokra kapnak kir. adományt György és Albert testvérek, kiknek utódai a Mándy előnevet vették fel. Péter 1590-ben Zsarolyánra új adományt kap. A Zsarolyánban donatárius Márton utódai Hajduszoboszlóra származtak és a Szoboszlai előnevet használták. Egy téves anyakönyvelés következtében e néven szerepeltek is, de Mihály és János fiai egy nemesi per folyamán a tévedést kimutatták és ettől kezdve ismét a Márton nevet használták. A család Pest és Bihar vármegyében is igazolta nemességét. Zsarolyánon és Mándon kívül még Bere, Majtis, Kisszekeres, Tibatelek és az elpusztított Kincse községekben volt birtokos. Tagjai közül a hajdumegyei ágból : József, († 1858), debreczeni lelkész. — Fiai : Károly (szül. 1815.) mérnök. — I. Lajos, (szül. 1817.) debreczeni ügyvéd ; 1848-ban ő szervezte és tanította be a honvéd-zenekart. — II. Lajos, 1847-ben Budapesten ügyvéd. — Imre és Kálmán, debreczeni ügyvédek. — Sándor, († 1861.), nagykárolyi kir. erdőmester. — Ferencz, ismert nevű író. Irói neve : Abonyi Lajos. — Ennek fia Lajos a Nemz. Muzeumban s. őr. — A szoboszlai ágból : István hajdukapitány volt. — Simon 1517-ben szendrői kapitány. — Péter, 1613-ban szolgabíró. — II. Tamás, 1663-ban szolgabíró.

Czímer : kékben, zöld alapon álló, pánczélos, nyíltsisakos vitéz, jobbjában buzogányt tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz : zerge, ugrásra emelkedően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Maróthy. (Marótegyházi). Már 1340-ben szereplő nemes család, melynek egyházasmaróti osztályos iratait Lajos király transumáltatta. A család Nyitra vármegyéből származik, de már 1655 körül Szatmár vármegyébe is átterjedt, a mikor M. Ferencz, Rozsályi Kún Istvánnak, a rozsályi vár urának örökbe fogadott leányát vette nőül. Ezen kívül a család még Gacsályon, Nagyhodoson, Császlón, Vámosoroszban, Nagypaládon és Zajtán, Nyitramegyében : Maróthon, Kis- és Nagybábon és Felsőzsemberen, — Mármarosban : Sziget, Taraczköz, Dombó, Brusztúra, — Beregben : Bene, — Zemplénben : Zsujta községekben volt birtokos. Tagjai közül a fent nevezett Ferencz († 1724) fia Mihály, ki leányágon örökölte a rozsályi várat tartozékaival együtt, Szatmár vármegye szolgabírája volt és két ízben alispánjelölt († 1720). — Sándor, Rákóczy Ferencz kedvelt híve, Máramaros vármegye alispánja, 1749-ben országgyűlési követ. — Antal, 1848—49-ben statariális bíró. Fogságba került és 3 évet töltött Josefstadtban. — János, 1848—49-ben Bem tábornok alatt a Vilmos-huszároknál harczolt és vitézi érdemrendet nyert. A forradalom befejeztekor őrnagy volt és sokáig üldözték. A forradalom után 1861-től 6 éven át orsz. képviselő és 1883-ban a honvédmenház parancsnoka lett. — II. Sándor, jelenleg gacsályi birtokos.

Czímer ; kékben, zöld alapból emelkedő és öt zöldleveles rózsa-ággal viruló fatörzs, mely köré fejjel lefelé fordított kígyó tekerődzik. Sisakdísz : nyilt fekete sasszárny között zöldleveles rózsa-ág, 3 vörös rózsával. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Mikó. ((Bölöni) Háromszék vármegyéből származik és 1848 előtt Alsófehér vármegyében volt birtokos. Tagjai közül Sámuel († 1872) pénzügymin. oszt. tanácsos, bányaigazgató. — Lőrincz, az erdélyi unió idejében kolozsvári ügyvéd, majd orsz. képviselő. — Béla, jelenleg bányafőmérnök. — Dezső, Abrudbánya város tanácsnoka. — Miklós, ny. kuriai bíró. — Imre († 1906) ny. kir. táblai bíró.

Mikolay (Mikolai) Szatmár vármegyének egyik legrégibb nemes családja. A Mikolay család törzse az a Merc Comes, ki Szatmár-vármegye Mikola helységét nyerte II. Endrétől 1216-ban. Tagjai közül András 1658—1660 között alispán. — György 1702—1710 között szolgabíró. A család jelenleg Mikola, Sima, Szárazberek és Csenger községekben birtokos. A család élő tagja : Aladár, csengeri birtokos.

Miskolczy. (Miskolczi.) Borsod vármegyéből származik, de a XVII. század közepén Szatmár vármegyébe is átterjedt, a hol Nagysikárlón, Felsőbányán és Géresen volt birtokos. Ez az ág a Géresi előnevet is használta. A család a Miskócz nemzetségből származtatja magát. Tagjai közül Mihály, II. Ferdinándtól kapott czímeres nemeslevelet, melyet 1662-ben Sajókeresztúron hirdettek ki. 1758-ban és 1843-ban Borsodban és ez utóbbi évben Barsban is igazolták nemességüket. Tagjai közül Gáspár, 1698-ban nagybányai ref. lelkész, híres botanikus. — József 1791-ben selmeczbányai akadémikus, később jegyző Erdélyben. — Mihály, 1826-ban selmeczi akadémikus, ki Felsőbányán bányatársulatot alapított. — II. József, 1848/49-ben honvéd. — Márton, 1848/49-ben nemzetőrtiszt, majd Felsőbánya főjegyzője, később tiszti ügyész. — József, 1848/49-ben Vizaknánál esett el. — Márton fia Sándor, jelenleg nagybányai ny. városi főügyész és bányatulajdonos.

Czímer : kékben, zöld alapon, fehér lovon vágtató magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tart. Sisakdísz : repülésre kész természetes sas. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Molnár. (Csallóközi és Killyéni). Heves vármegyéből származik és csak az újabb korban telepedett le. Nagykárolyban. 1848 előtt Érmindszenten is birtokos volt. Molnár Miklós de Killyén Báthory Gábor fejedelemtől 1611. évben nyerte többekkel együtt a nemességet. Tagjai közül Mihály († 1904), 1848/49-ben honvédtiszt. — Lajos, († 1904) szadai birtokos. — Miklós, jelenleg zólyomi pénzügyi tisztviselő. — Béla, vasúti tisztviselő. — Imre, a 70-es években csendbiztos.

Czímer : vörösben, zöld alapon, két szemközt álló párducz. Az első szablyát, a második lobogót tart. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Muhy. Borsod vármegyéből származik, de egyik ága a múlt század közepe táján Szatmár vármegyébe került. Tagjai közül Elek ny. ref. lelkész, jelenleg beregmegyei birtokos. — Zsigmond, szatmári orvos. — Miklós, tisztviselő. — Sándor, debreczeni gazdálkodó. — Zsigmond, orvostudor, nagykárolyi kórházi főorvos.

Nagy. (Lázári). Erdélyből, Mező Kölpényből vette eredetét, az ott jelenben is fennálló Baczkó-Madarassy nemes Nagy családból, melynek egyik tagja Pál, 1620 körül, a Rákóczy hadseregének egyik kapitányaként a szatmári várban volt állomáson és a szomszédos Lázári községben, házasság útján lett birtokos. Maradékai ez idő óta szakadatlanúl birtokosok Lázári és Darócz községekben. 1644-ben Pál nemessége megújíttatott, a maga mint a Zsigmond fia részére is, a mit 1644-ben Szatmár vármegyében hirdettek ki. Ez a Szatmármegyében Páltól 1620 óta leszármazott család a megyei és az egyházi életben tevékeny részt vett. Katonai pályán müködött és 1769. évben elhalt : Pál. — Gábor 1740, Ödön 1890-ben szolgált, mint katona. — Egyházi szolgálatot teljesítettek Zsigmond. Gábor, Pál és Ignácz. A megyei életben Károly 1830 körül sok évig volt a vármegye tiszti ügyésze, — Elek főszolgabírája, Ignácz 1847/8-ban követje, később 1848. évben képviselője és főispán. — Bertalan, szinérváraljai kir. közjegyző. — László al- és főispán, Béla volt főszolgabíró, a Széchenyi-társulat igazgatója, a szatmárvármegyei szabadelvű párt, a szatmári gazdasági és piarbank és az Éger és Sár-lecsapoló társulat elnöke.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon könyöklő vörösmezű kar, dárdát tart. Sisakdísz : görbe kardot tartó, könyöklő, vörös mezű kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Nagy. (Debreczeni.) Hajdú vármegyéből származik, honnan idővel Bereg vármegyébe is átszármazott, hol Barabás, Mezőkaszony és Hete községekben volt birtokos. János és felesége, Hetey Katalin és fiai, előbb is nemesek és Ferencz és János 1625-ben kaptak czímeres nemeslevelet II. Ferdinándtól, melyet 1626-ban Bereg vármegyében hirdettek ki. Beregben 1731-ben, 1815-ben és 1823-ban igazolták nemességüket. Tagjai közül a legtöbben földbirtokosok voltak. Tamás, jelenleg pénzügyigazgató helyettes Nagykárolyban. — Barnabás, jogtudor, szatmári ügyvéd.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon fekvő koronán két, jobbról aranynyal és feketével, balról ezüsttel és vörössel haránt vágott nyílt sasszárny. Sisakdísz : kardot tartó arany-griff, növekvően. Takarók : vörösezüst, feketearany.

Nagy. (Ajtai). Nagybányán, a ref. egyházi levéltár feljegyzései szerint, már a XVII. század közepe táján szerepelnek. Közülök József, abrudbányai hivatalnok s onnan az 1791—1794-iki országgyűléseken követ, kit 1791-ben az ország rendei bányai hivatalra ajánlottak, 1780—95 között egyházi gondnok. — György, 1775-ben egy német nyelvtani munkát írt. — Gábor, jelenleg nagybányai ügyvéd. — Gyula, szilágycsehi orvos. Ákos, a múlt század vége felé krasznai főszolgabíró.

Nagy. (Borzovai). Régi, szatmármegyei nemes család, mely már 1592-ben virágzott. 1777-ben ugyanis, egy az 1592-ben kelt adománylevéllel igazolta nemességét. E júl. 3-án kelt oklevél szerint Borzovát az 1592-ben élt István elődei már régtől fogva birtokolják mint donatiót ; Gáspár 1590-ben Samely pusztára nádori új adományt nyert. Tagjai közül többen vettek részt a szabadságharczban. Gábor, a Bocskay-huszároknál főhadnagy volt. Atyjának, Gábornak az érdemeit Mészáros Lázár hadügyminiszter, az akkori hivatalos közlönyben E. 2206/849. szám alatt ismerte el. — Sámuel, (Milotáról) a szabadságharcz alatt kapott sebeiben halt el 1850-ben.

Czímer : vörössel és kékkel hasított pajzs, háromszögű arany pajzsfővel, melyben jobbra fordúlt, repülő kék sas, csőrében zöld babérkoszorút tart. A jobb vörös mezőben, zöld alapon nyugvó koronán könyöklő, balra fordúlt pánczélos kar, görbe kardot és liliom-ágat tart, melyet a paizs jobb sarkában ötágú aranycsillag kísér. A bal kék mezőben, zöld dombon ágaskodó, jobbra fordúlt oroszlán, jobbjában pallost tart, melyen török fő van átütve. Sisakdísz : csőrében babérágat tartó, kiterjesztett szárnyú, koronás sas. Takarók : kékarany, vörösezüst. Ezt a czímert, a család Borzovai előnevének és régi nemességének épségben tartásával, ő felsége 1904-ben megerősítette.

Nagy. (Szödényi). Szabolcsmegyei eredetű nemes család és innen költözött át Szatmár-vármegyébe, hol nemességét kihirdették. A nemeslevél 1683-ban kelt. Nemességszerzők : András, Sámuel és Márton. 1813-ban Szatmár vármegye nemesi bizonyságlevelet ad ki Józsefnek, mely megczáfolja, hogy a Szödényi Nagy család egy lenne a „Szőnyi"-családdal. A család szatmármegyei fészke Vetés de birtokos volt ott több községben is. Szereplő tagok a családból : László, insurgens-hadnagy 1805,

ben, — József, honvédkapitány és Márton, kir. tanácsos, az eszéki kereskedelmi, és iparkamara elnöke. Ennek gyermekei : Béla, bankhivatalnok, Aranka, zongoraművésznő, Zoltán és Géza bankhivatalnokok.

Nagy, másként Smerchányi. Zemplén vármegyéből származik. Nagy, másként Smerchányi Márton és Porubszky Pál együttesen 1655-ben kaptak czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól, melyet egy évvel később Zemplén vármegyében hirdettek ki. Szabolcsban 1725-ben és 1767-ben, Szatmár vármegyében pedig 1770-ben igazolták nemességüket. A család élő tagjai közül Sándor, ny. m. aljegyző, tb. főjegyző. — Károly, kir. erdőmester. — Bálint, vármegyei útbiztos. — Kálmán, kir. adótiszt. — József, kir. határszéli rendőrségi fogalmazó.

Nagy. Törzsökös szatmármegyei család, melyből Péter és fiai Miklós és István 1677-ben, I. Lipóttól czímeres nemeslevelet nyernek, melyet Szatmár vármegyében 1678-ban hirdettek ki. Tagjai közül Antal, jelenleg nagykárolyi magánzó. Fiai Elek, közkórházi gondnok és Antal, iparos.

Németh. (Hidasnémeti). Fehér vármegyéből származik, de idővel Felsőmagyarországon is elterjedt. Első ismert őse János, kinek IV. Béla fia, Béla herczeg, Sárbogárdon birtokot adományozott. Később a család nótáztatott. II. Ferdinánd idejében ismét feltűnt, a mikor László neje, Szabó Anna, és fia Zsigmond 1622-ben czímeres nemeslevelet kaptak a Hidasnémeti előnévvel, melyet Szatmár vármegyében ugyanez évben hirdettek ki. Itt Győrtelek és Tyukod községekben volt birtokos és részben még ma is az. Tagjai közűl a czímerszerző, mint kapitány vitézkedett (megh. 1640 ben). Felesége Semsey leány volt. Utódai István, Lajos és Pál Hidasnémetiben telepedtek le. Közűlök Lajos tartotta meg legtovább a családi birtokot a ref. egyháznak nagy jóltevője volt. (Megh. 1671-ben.) — Fia László, kisnaményi ref. lelkész lett. István, (szül. 1791-ben Győrteleken) kiváló gazda (megh. 1853); fiai Lajos és József, ez utóbbi mint szatmári törvényszéki bíró halt meg, — Lajos, jogtudor és földbirtokos. Fiai: Jenő, Béla és Elemér. Ez utóbbi kiváló gazda, nagybirtokos és bérlő, tart. huszárhadnagy. — Béla, megyei aljegyző, honvédhuszár tiszthelyettes. — Jenő, ököritói birtokos.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon ágaskodó kétfarkú aranyoroszlán, jobbjában szablyát tart. Sisakdísz : a pajzsalak, növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Pagotsás (aliter Pogácsás de Hidegkút). Erdélyből származik. Nemességét Alsó-Fehér vármegyében és a Kővárvidéken hirdették ki. A múlt században telepedett egyik ága Szatmár vármegyébe, a hol Puszta-Hidegkúton volt birtokos. Tagjai közül György († 1857), Kővárvidék legtekintélyesebb nemesei közé tartozott. Ennek leánya Drágos Teofil dr., nagybányai ügyvéd anyja.

Papp. (Turczi). Ugocsa vármegye, Turcz községből származik és 1700 körül származott át Szatmár vármegyébe is, a hol Udvari, Borhid és Apa községekben volt birtokos. István és neje Turonk Katalin, továbbá fia Jakab és ennek neje Tamás Mária, 1689-ben kaptak czímeres nemeslevelet Lipót királytól, mely Ugocsa vármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül a czímerszerző, turczi gör. kath. esperes. — György, 1848—49-ben nemzetőr, később főszolgabíró, majd törvényszéki bíró. — Ferencz, 1848—49-ben huszárkapitány. — Gyula és fia Árpád, jelenleg udvari birtokosok.

Czímer : Kékben, zöld alapon álló és passió-kereszttel megrakott aranykehely. Sisakdísz: fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Takarók : kék-ezüst, kék-arany.

Pap. (Fejéregyházi és Kápolnokmonostori). Szolnokdoboka vármegye, Kápolnokmonostor községéből származik, mely községre. már mint fejéregyházi donatárius nemesek, 1623-ban nova donatiót kaptak. Ezenkívül még Nyárfás (Ploppis), Szurdukkápolnok és Révkápolnok községekben volt birtokos. Szatmár vármegyében csak az újabb korban telepedett le. — György, István, János és Lukács testvérek, mint régi nemesek, 1623-ban kaptak czímeres levelet Bethlen Gábor fejedelemtől. Tagjai közül György és Lukács, kik nova donatiót kaptak, Vád, Laczkonya, Kovácskápolna, Kápolnokmonostori és és Ploppis vajdái. György már 1501-ben, Demeter és fia György, 1505-ben említtetnek, mint kápolnok-monostori nemesi birtokosok. — István, 1616-ban Bethlen Gábortól három nemesi telekre kap adományt. — László (megh. 1852.), 1848 előtt a Kővárvidék főpénztárosa. — Zsigmond 1861—65-ig, a Kővárvidék főispánja. — Terentius, Mária Terézia alatt gárdista. — László (megh. 1901.), rimaszombati pénzügyigazgató. — Sándor, 1875—81 között orsz. képviselő, jelenleg ny. kir. táblai bíró.

Czímer : kékben, zöld alapon nyugvó, leveles koronából növő természetes szarvas, előlábai között egyenes kardot tart. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Pap. (Kézdivásárhelyi). Erdélyből, Háromszékből származik, de idővel Szilágy és a legújabb korban Szatmár vármegyébe is átterjedt. Alsóvárczára és Illyésfalvára adományt nyert és ez utóbbi helyen most is birtokos. — István és testvérei János, András és Sámuel, már mint régi nemesek, 1682-ben Apaffy Mihály fejedelemtől czímereslevelet nyernek. Tagjai közül Mihály, (szül. 1784) Vilmos, Károly és Lajos fiaival, negyedmagával részt vett az 1848—49-iki szabadságharczban. — Péter, (1735 körül) Szilágy vármegye alispánja. — András, Simonyi óbester ezredében huszárfőhadnagy volt. — II. Lajos, (1861) Háromszék tb. főjegyzője. — Gergely, (megh. 1901) püspöki helyettes. — Mihály, jelenleg ny. honvédszázados. — Sándor, ny. kir. táblai bíró. — Zsigmond, orvostudor, zsibói körorvos. — Sándor, szilágycsehi ügyvéd. — Imre, zsibói ügyvéd. — Viktor, jelenleg nagybányai ügyvéd.

Czímer : kékben, zöld alapon, féllábon ágaskodó daru, felemelt jobbjában kavicsot tart. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Papp. Erdélyi család, mely előbb Bihar vármegyébe, majd a múlt század derekán Szatmármegyébe is átszármazott. Tagjai közül József (megh. 1890-ben) Szatmár vármegye főmérnöke, majd Nagykároly város tanácsnoka. Fia Béla, előbb nagykárolyi ügyvéd, az ottani függetlenségi párt elnöke, majd orsz. képviselő, később szatmári kir. ügyész, jelenleg ismét a nagykárolyi választó kerületet képviseli az országgyűlésen.

Papolczy, másként Papolczi Csorja. Ősrégi székely nemes család, Háromszék vármegyéből, Papolcz községből. Cs. Balázs, Tamás, Márton és Péter testvéreket Apaffy Mihály fejedelem nemességükben megerősíti. A család egyik ága a XVIII. század elején Magyarországba is átszármazván, nemesi levelüket már mint Csorja Papolczayak, a Szatmár vármegye 1782. évi januárius hó 21-én megtartott közgyűlésén produkálták és kihirdették. A család egyes tagjai már az 1740—1780-as


MADARASSY.

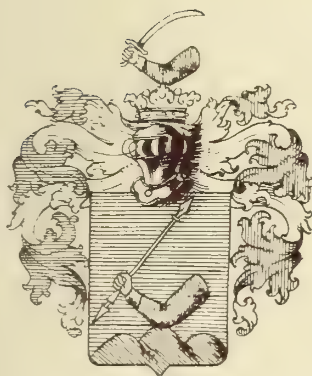

MÁRTON.


MANDY.


MARÓTHY


MOLNÁR.


MISKOLCZY

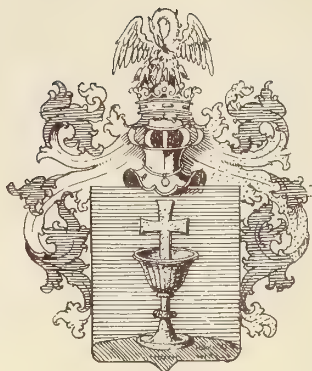

NAGY
(Lázári)


NAGY.
(Borzovai)


NAGY.
(Debreczeni)



NÉMETH.



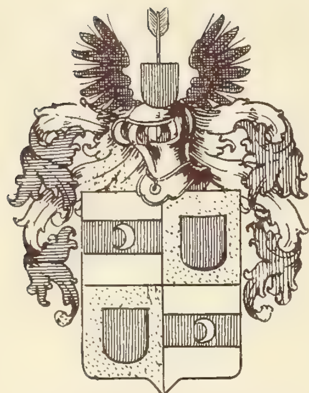
PAP.

(Turczi)

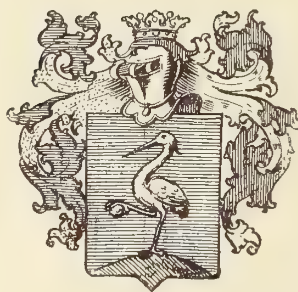


PAP.

(Fejéregyházi)



PAPOLCZY aliter CSORJA PAPOLCZY.



PAP.

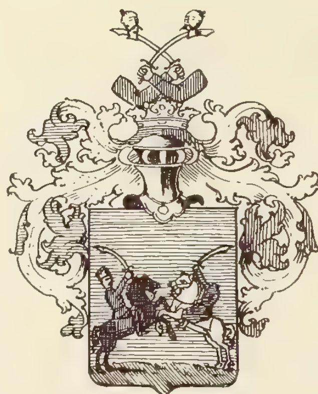
(Kézdivásárhelyi)



PÁSZTHORY.



PECHY.



PÉTERFFY.



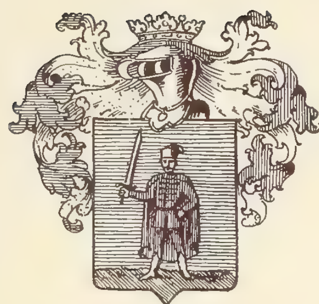
PERÉNYI.



PLACHY



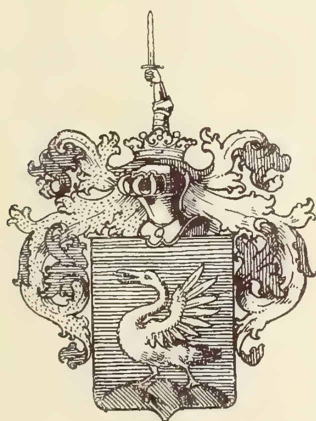
RÁBA



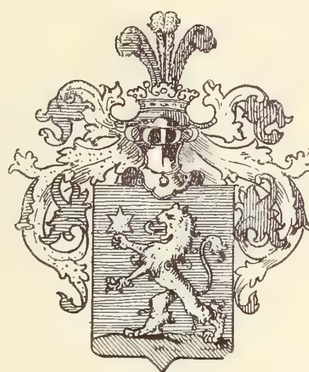
RÁCZ
(Karánsebesi)



RATZ.
(Tagyosi)



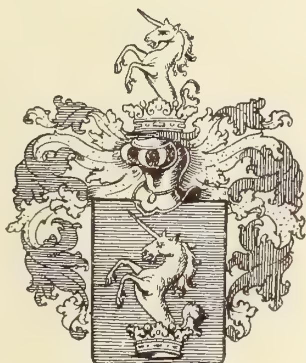
RHÉDEY.



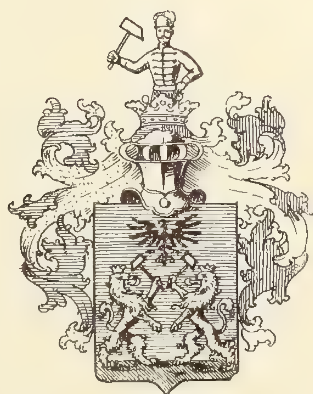
SÁNTHA.



SCHÖNPFLUG

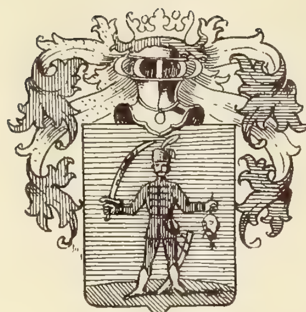


SOLYMOSSY.



SULYOK.


SVAICZER

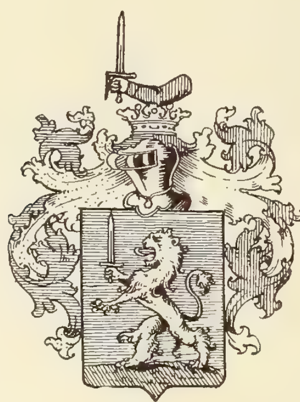

SZABÓ

(Borosjenői)


SZABÓ.

(Nemestóthi)

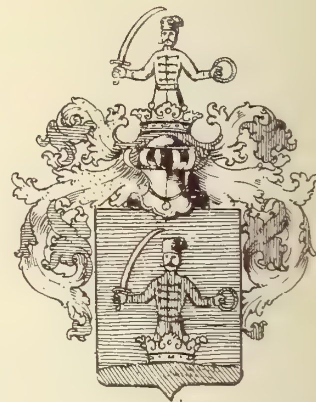

SZABÓ, MÁSKÉNT BALOGH.


SZEGEDY


SZENT-IVÁNY


SZENT-KIRÁLYI.


SZERDAHELYI.


SZILÁGYI

években Szatmár városának fürmenderei és főbírái voltak. A székelyudvarhelyi levéltárak szerint a Bethlen Gábor-féle 1614-iki összeírásban már mint székely primipilusok fordúlnak elő. A család női ágon Zaniszlófy Báthory Istvánnal is családi összeköttetésben volt, mint azt annak a zálogváltó pernek az iratai igazolják, melyet az 1850—52-ben kiadott császári nyílt parancs alapján, Uray Bálint, a debreczeni volt kerületi tábla akkori elnöke, Hajdúböszörmény és Debreczen városok közönsége ellen, a Báthory Istvántól leányágon leszármazó örököstársaival közösen, a korábbi századokban elzálogosított nagyzeleméri puszta kiváltása iránt indított. Tagjai közül Pál, a XVIII. század közepe táján Szatmár város bírája. József, ugyanez időtájt ugyanott városi fürmender. — Antal, 1810-től Szinérváralján a nemesek főhadnagya. (Megh. 1865-ben.) — II. Antal, 1848—49-ben főhadnagy, szinérváraljai birtokos és ügyvéd. (Megh. 1881-ben.) — Béla, ugyanott birtokos és ügyvéd, fiai II. Béla, jogtúdor, kir. táblai biró, a szatmári kir. törvényszékhez beosztva. — László, szinérváraljai földbirtokos II. Antal, kir. pénzügyminiszteri számtanácsos Budapesten. — Gyula jogtudor, zalamegyei birtokos ; fiai : Gyula, Loránd, Albin, Andor.

Czímer : négyelt pajzs, 1 és 4 ezüstben, ezüst félholddal megrakott vörös pólya. 2 és 3 aranyban egyenesen álló vörös pajzs. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny között, egy nyíllal megrakott vörös pajzs. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Pászthory. (Felső-pászthori). sopron-vármegyei eredetű, régi család, melynek egyik ága Szabolcs vármegyébe szakadt. Szatmár vármegyébe az újabb korban származott ide Pászthory Árkád szt. Bazil-rendű szerzetes Bikszádra és Túrvékonyára, a hol is általános jótékonyságairól ismeretes.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú oroszlán, első jobb lábával kivont kardot, bal lábában pedig anjou-líliomot tart. Sisakdísz : a pajzsalak, növekvően. Takarók : kékezüst.

Péchy. (Pécsújfalusi). Erdélyből származó család, melynek első kimutatható őse Gáspár, I. Ferdinánd udvarnoka és gyulai kapitány, több kir. adománylevélben ,,kolozsvári"-nak neveztetik. A család Bereg, Sáros, Abaúj, Szabolcs, Zemplén és Szatmár vármegyékbe ágazott szét. Tagjai közül a szatmári ágból Ignácz, 1848-ban Szatmár vármegye táblabírája. — Jenő, volt orsz. képviselő. — Kálmán, kat. felm. felügyelő Debreczenben. Ennek fiai : Tíbor, kat. mérnök, Péter, nagysomkúti főszolgabíró, — István, Szatmár vármegye főjegyzője, — I. László, volt m. kir. belügyminiszteri oszt. tanácsos, — ennek fia II. László, főszolgabíró Mátészalkán, — III. László, az ecsedi láp-szabályozásnál igazgató-főmérnök és kir. műszaki tanácsos. A család Porcsalma, Nagykároly, Nagydobos és Kaplony községekben birtokos.

Czímer : Dőlt pajzs. Vörös pólyával vágott kék pajzs alján szikla, melyen a kiterjesztett szárnyú holló áll. Sisakdísz : (csőrössisak) pajzsbeli holló. Foszlány : mindkétfelől vöröskék.

Peley. (Érmindszenti). Szilágy vármegyéből származik, honnan a múlt század negyvenes éveiben Szatmár vármegyére is átterjedt, a hol Balotafalva, Pálfalva és Kolczér községekben volt birtokos. Tagjai közül József, 1848-ban szatmármegyei főszolgabíró. — Móricz, 1848 után zsibói főszolgabíró. — Ennek atyja Szilágy vármegye alispánja volt.

Péterffy. (Atyai és Ikácsi). A Maczedoniai családból vált ki a XIV. században. Legelső, ki Péterffy név alatt szerepel: Maczedoniai Péterffy Miklós, a ki 1416-ban Ikách boszniai bég seregét megtámadta, magát Ikách béget saját kezeivel megölte, a török hadat pedig a határon átűzte ; a következő évben szintén fényes győzelmet arat a Dunántúl a török fölött. (Hatvani (Horváth) Mihály Magyarország Története, 2. kötet, 273. lap, Pest, 1860). E jeles tettét felvette családi czímerébe is, előnevét is ez időtől írja a család ,,Ikáchi"-nak. Péterffy Miklósnak gyermekei közül egy a kihalt Szentléleki Péterffy családot alapítja. Az Ikáchi családból származott István, kinek hasonnevű fiát labancz volta miatt éjnek idején Tokay Ferencz emberei megtámadták tolcsva-liszkai kúriáján és mindenét felprédálták, a mikor a nemeslevél is elpusztúlt. Nemessége bizonyítására Zemplén vármegye 1725-ben nemesi bizonyságlevelet adott ki, melyet Szatmár vármegyében is kihirdettek. II. Istvánnak unokái a család négy ágának alapítói lettek. I. Somoskeői báró Péterffy. II. István hasonnevű fiának János Ferencz nevű fia 1712-ben bárói rangot nyer. (János Ferencz udvari kanczellári titkár, udvari tanácsos volt.) — János Ferencz gyermekei : Károly báró, jezsuita tudós, József, kamarai tanácsos és János, táblai ülnök ; P. János Ferencz öcscse pedig Ferencz, cz. róm. kath. püspök volt. II. A szatmár-vármegyei vagy Atyai és Ikáchi ág. P. II. István, fiának Sámuelnek, Miklós nevű fiának, (ki is Ugocsa megye főjegyzője volt) utóda Albert, a 19. gyalogezred hadnagya, ennek utódai alkotják a szatmármegyei ágat : ezek közül nevezetesebbek : Lajos, miniszteri tanácsos, országos iparoktatási főigazgató, Imre és Gusztáv, szatmármegyei nagybirtokosok. III. A Jágócsi Péterffyek P. Sámuel László nevű fiától származnak. László fiának, András alezredesnek utódai : József és János honvédkapitányok, Gyula, honvédalezredes, Antal hadnagy és fiai Károly, hajóskapitány és István főhadnagy. József fia: Zoltán, pozsonyi ipari főfelügyelő. IV. Zemplénmegyei ág. Ezt Sámuel fia Károly, cs. kir. tábornok alapítja ; utódai : Ferencz szolgabíró, Károly, Zemplén megye követe, kerületi táblai ülnök. — Sámuelnek volt még egy fia Antal, a 19. gy.-ezr. kapitánya, de ennek László — ezredes — fia magtalanúl halt el. Imre, kakszentmártoni birtokos, — Lajos, miniszteri tanácsos, Béla, törvényszéki bíró. — Gusztáv földbirtokos Sárközújlakon.

Czímer : kékben, zöld alapon, balról fekete lovon ülő, jobbra fordúlt vörösruhás magyar vitéz kivont karddal, a vele szemben fehér lovon ülő kék ruhás, levágott fejű vitézzel viaskodni látszik. Sisakdísz : kék keresztezett könyöklő, vörös mezű kar, karddal, melynek mindegyikén török fő van átütve. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Perényi. (Bárói). Abaújmegyei eredetű ősrégi család, melynek eredetét a Zemplén vármegyét tárgyaló kötetben bővebben ismertettük. Idővel Szatmár vármegyében is elterjedt, a hol Nagydoboson, Parasznya, Szamosszeg, Vitka és Ilk községekben birtokos. A családnak e vármegyében élő tagjai Miklós és Péter, Nagydoboson laknak.

Pintér. Dunántúli család, mely Veszprém és Zala vármegyékben volt birtokos. 1703-ban I. Lipót királytól Szentkirály-Szabadjára kapott adományt. 1718-ban Sopron vármegyében is szerepel és nemesi bizonyítványt kap. 1752-ben pedig Veszprém vármegyétől. Tagjai közül György és Ferencz 1848-ban nemzetőrök. — Kálmán, pénzügyőri szemlész. — Mihály, nagykárolyi pénzügyőri főbiztos.

Plachy. (Nemesvarbóki). Hont vármegyéből származik, honnan idővel Nógrád, Zólyom, Pest, Pozsony, Heves és más vármegyékbe is átterjedt. Mátyás, János, Péter és Jakab 1699-ben

kapnak I. Lipóttól czímeres nemeslevelet, melyet 1700-ban Selmeczbányán hirdettek ki. Tagjai közül Lajos, a múlt század hatvanas éveiben Selmeczbánya sz. kir. város főispánja. — Tamás, (megh. 1890) orsz. képviselő, a Szent István rend kiskeresztese. — Bertalan, kir. tanácsos, jelenleg pozsonymegyei kir. tanfelügyelő. — Gyula, kir. tanácsos, jelenleg nagykárolyi pénzügyigazgató.

Czímer : kékben, hármas zöld halom középsőjén álló fehér galamb, csőrében zöld olajágat tart. Sisakdísz : a pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Rába (Felső-eőri). Dunántúli, leginkább a Drávaközben ismert régi nemes család, melynek egyik ága Szatmár, Vas és Veszprém vármegyékbe ágazott el. Vas vármegyében Felsőőr községet 1582-ben királyi adományúl kapják. Egyik tagja István, Győr város tanácsnoka és orszgy. követe volt. A családból a XVIII. század végén származott Szatmár vármegyébe László, a gróf Károlyi uradalmak ügyészeként, ennek fia István, ügyvéd, a gróf Károlyi uradalom ügyésze, ennek fia II. László, nyug. árvaszéki ülnök, gebei birtokos.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon ágaskodó aranygriff, jobbjában szablyát tart. Sisakdísz : fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Rácz. (Karánsebesi). Temes vármegyéből származik, Lippa községből, honnan idővel Krassó-Szörény, Naszód és Szatmár vármegye Kővárvidékén is elterjedt. Rácz, másként Mihalyesku Gergely, 1667-ben Apaffy Mihály fejedelemtől czímeres nemeslevelet nyert. Legutóbb 1834-ben igazolta nemességét Temes vármegyében. Tagjai közül Péter, előbb Kapnikbánya főorvosa, majd 1780 táján budapesti orvostanár. — Mihály, 1800 elején szentszéki ülnök, főesperes. — György, (megh. 1894-ben) kővárvidéki gör. kath. esperes, szentszéki ülnök, érseki titkár. — Demeter, 1840 körül balázsfalvi kanonok. — Jenő, (megh. 1907-ben) miskolczi gyógyszerész.

Czímer : kékben, zöld alapon álló, vörös ruhás, sárga csizmás magyar vitéz, jobbjában egyenes kardot tart, balj át csípőjén nyugtatja. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Rátz (Tagyosi) a Dunántúlról származik, hol Győr és Komárom vármegyékben volt birtokos. Innen idővel Bihar-, Bereg- és Szatmár vármegyékbe is elterjedt. János, 1685-ben kap czímeres nemeslevelet I. Lipóttól, melyet 1687-ben Győr vármegyében hirdettek ki. Ugyanott 1731-ben és 1801-ben ismét produkálja a nemeslevelet, Biharban pedig 1808-ban és 1844-ben igazolja nemességét. Szatmár vármegyében a múlt század derekán telepedett le. Tagjai közül István János 1844 táján Bereg vármegye táblabírája és hadi főpénztárnoka. — Ennek fia, Péter Bereg vármegye főlevéltárnoka és több vármegye táblabirája volt. — II. István, (megh. 1888) szintén több vármegye táblabirája, 1848-ban nemzetőr, a gróf Schönborn-féle uradalom főtisztje. Fia: Elemér, jelenleg császlói birtokos. Ennek fiai Pál és Péter.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó aranygriff, szablyát tart. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, karddal. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Rhédey. (Kisrédei). Az Aba nemzetségből származik. Naghrédei János, Zentmartonrhedei Bertalan és Miklós, továbbá Pleskóczi Dömötör, Magnus és Péter, 1466-ban kapnak czímeres levelet Mátyás királytól. Egyike az ország legrégibb és sokat szerepelt családainak. Tagjai közül Ferencz, erdélyi fejedelem és fia II. Ferencz 1659-ben grófi rangot nyertek. 1744-ben József, László, János, Mihály, Pál és Zsigmond szintén grófi rangot nyernek, továbbá 1808-ban Lajos is. A grófi ágak azonban kihaltak. A nemesi ág Heves vármegyéből Bereg, Zemplén, Szepes, Bihar, Hajdú, Gömör, Nógrád, Szabolcs és Szatmár vármegyékben is elterjedt és ez utóbbiban Nábrád, Nagy- és Kisar, Fehérgyarmat, Cseke, Körtvélyes, Penészlek, Tisztaberek, Nagyhodos, Rozsály, Kisnamény, Istvándi, Tiszakóród, Milota, Avasfelsőfalu, Tartolcz, Komorzán és Kőszegremete községekben volt birtokos. Ez ág tagjai közül Ferencz, 1610-ben erdélyi generális. István, 1620 körül a Kővárvidék főkapitánya és Bethlen Gábor fejedelem főkomornyikja. II. Ferencz, aranysarkantyús vitéz. Fia Lajos, földbirtokos és ennek fia III. Ferencz, nagybányai birtokos, kinek fiai Ferencz és István.

A Rhédey-czímer számos változatban fordúl elő. Ez ág czímere: kékben, hármas zöld halom középsőjén álló fehér hattyú. Sisakdísz : czölöpösen állított pánczélos kar, egyenes kardot tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Sántha. (Csik-Kozmási és Tusnádi). Csikszékből származik és a XVIII. század vége felé Szatmár vármegyében is letelepedett, a hol Milota, Istvándi, Kisar, Udvari és Tiszakóród községekben volt birtokos és ez utóbbi helyen ma is az. Tagjai közül György († 1854). 1820-tól 25-ig a magyar testőrség tagja volt. — Kálmán, jelenleg tiszakóródi birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában hatágu arany csillagot tart. Sisakdísz ; 3 kékarany, vörös strucz-toll. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Schönpflug. (Gambsenbergi). Valószínüleg ama telepes szöllőgazdák közűl származik, melyeket a XVII. században a Pozsony melletti u. n. Zergehegy (Gemsenberg) tövébe telepítettek és a kiket III. Ferdinánd mindenféle kiváltságokkal ruházott fel. 1759-ben már Pestmegyében is szerepel és 1810 táján telepedett Szatmár vármegyébe. Tagjai közül Ferencz, 1759-ben zsámbéki plébános, budai esperes, majd veszprémi kanonok. — Antal 1810 körül ny. lovastiszt, ki Szatmár városában telepedett le. — II. Antal († 1886), 1848-49-ben tűzérfőhadnagy volt a Görgey hadtestében s vitézségi éremmel tüntették ki ; utóbb Szatmár vármegye főmérnöke, majd az ottani államépítészeti hivatal főnöke. — Richárd, jelenleg vármegyei tiszti főügyész. — Jenő, szatmári ügyvéd és az ügyvédi kamara titkára. — Béla, Szatmár vármegye tb. főorvosa és Nagykároly városi tiszti orvosa. — László joghallgató. — Viktor, kir. mérnök.

Czímer : Ezüst harántpolyával osztott pajzs. Felül kékben az osztási vonalon ágaskodó, befelé fordúlt természetes zerge. Alul vörösben, zöld alapon álló eke. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Solymossy. (Nagyváradi). Bihar vármegyéből származik és a XVIII. század közepe táján Szatmár vármegyében is letelepedett. Régi donatiós család, mely már I. Mátyás alatt a biharmegyei Solymos puszta ura volt s bírta az arad-vármegyei Solymos várat. Nemességét II. Ferdinánd újította meg, a mit 1660-ban Biharban kihirdettek. Szabolcsban és Ugocsában 1761-ben igazoltás nemességüket, Nagykárolyban pedig 1792-ben és 1827-ben. II. Ferdinándtól Kisszoboszlóra él a nádudvari, püspökladányi, hegyesi és macsi részbirtokokra, 1638-ban pedig Rákóczy Györgytő, a szakadáti és törpefalvi részbirtokokra kaptak adományt. Ezeken kívül még Felhalom, Fugyi. Fugyivásárhely, Törpefalva, Kopaczel, Felsőfeketepatak, Szentmárton, Tóttelek, Panasz. Váncsod,

Szelepe, Nyíres és Krassó községekben volt birtokos. Tagjai közül Péter, a czímerszerző, nagyváradi várkapitány, Pázmány Péter követe Rákóczy György fejedelemnél. 1655-ben az ecsedi vár főkapitánya. — Mihály, 1718-ban ugocsai főszolgabíró. — II. Mihály, a múlt század elején szatmármegyei alispán. — Bálint, az 1870-es években három ízben orsz. képviselő. — Fia István, ny. százados, jelenleg csomaközi birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany, vörösarany.

Sulyok. (Lekcsei és Alsó-Szopori). Szatmár vármegye ősnemes családja, mely II. Andrástól a bácsbodrogmegyei Lekcse községre kir. adományt nyert és ott letelepedett. Az egyik ág Erdélybe is átszármazott és az Alsó-Szopori előnevet vette fel. 1552-ben már Remeteszeg, Győrtelek, Magasliget, Panyit, Zeölcse és Ilk birtokában találjuk. 1736-ban a csengeri részt, továbbá Jánosi, Ujfalu, Angyalos, Sályi, Kocsord, Csaholy, Tunyog, Mátészalka, Sándor, Pályi, Gebe, Meggyes, Sonkád községekben birtokos. Az 1744-iki osztályperben 1779-ben hozott ítéletben Papos, Győrtelek, Kispalád, Botpalád, Csengerujfalu, Kálló, Császárszállása, Parasznya, Tyukod, a mihálydi rész, Nyíradony, Csaholy, Ököritó, Váralja szerepelnek a család birtokaiként. Tagjai közül György, 1447-ben Bácsbodrog vármegye követe. — II. György, 1528-ban pécsi püspök. — Imre (az erdélyi ágból,) 1576-ban Báthory Kristóf kanczellárja, többször küldötte őt a fejedelem követségbe, igy Bécsbe és Varsóba. — Balázs, 1521-ben száműzetett, mert Belgrád vár kapitányait, Török Bálintot és Hédervárv Lőrinczet buzdította, hogy a várat ki ne adják a kezökből, egy évvel később kegyelmet nyert. 1531-ben István testvérével együtt Szapolyai híve. 1531-ben tagja volt a berzenczei összeesküvésnek, a melyet a Nádasdi Tamás védelmére szerveztek. — Balázs, 1542-ben kir. főkomornok-mester. — Ifj. István, 1521-ben Balázs bátyjával a szabácsi várat védi. — III. György, I. Ferdinánd híve. Elesett 1562-ben a halmi kastélyban. 1560-ban Középszolnok főispánja, ki a 47 községből álló szilágycsehi uradalomra kir. adományt nyer. — III. István, 1575-ben Békés Gáspárral harczol Báthory István ellen. — János (1642—47), Szatmármegye alispánja. — Ferencz, (1663—76.) szintén alispán, az ő ága a mai család. — György, 1837-ben törvényszéki ülnök. — Ádám († 1871), sályi birtokos, megyei vízi biztos. — Gedeon († 1850 táján), szatmármegyei táblabíró. — Ede, jelenleg csengeri főjegyző. — Sándor, jogtúdor. — Bálint, a szatmári törvényszék tisztviselője. — László, ennek fia Sulyok Lajos, szatmári városi hivatalnok.

Czímer : kékben, zöld alapon, két egymással szemben ágaskodó koronás aranyoroszlán, felemelt jobbjukban tartott aranysulyokkal egymással viaskodni látszanak. Fölöttük kiterjesztett szárnyu fekete sas lebeg. Sisakdísz : vörösruhás, magyar vitéz növekvően, jobbjában ezüst-csákányt tart, balját csípőjén nyugtatja. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Stoll. (Váradi). Szatmár vármegyei, felsőbányai eredetű, nagybányai család. Károly és Adolf 1873-ban kaptak czímeres nemes-levelet I. Ferencz József királytól, közgazdasági téren és közszolgálatban szerzett érdemeikért. Tagjai közül Károly († 1888), bányatanácsos, a vaskoronarend lovagja. 1848—49-ben Szatmár, Máramaros és Szolnok-Doboka határaira Várady Gáborral kirendelt határőr-kapitány, később őrnagy. Fogságot szenvedett, azután 1867-től 18 éven át Nagybánya város orsz. képviselője. — Adolf, (megh. 1895.) udvarbíró és 1848—49-ben nemzetőr. — Károly fia Jenő, budapesti magánzó. — Adolf fia Lajos, budapesti számtanácsos. — Gábor, (megh. 1906.) nagybányai közjegyző. — Béla, jelenleg nagybányai ügyvéd, Felsőbánya város ügyésze. takarékpénztári igazgató, a kaszinó elnöke, számos bányavállalat jogi képviselője stb.

Svaiczer. (Arany-Idkai). Svájczból származó régi német nemes család. I. Gábor-Miklós 1818-ban magyar nemességet nyert, melyet egy évvel később Szatmár vármegyében hirdettek ki, a hol Tőkésen, Szamostelkén és Nagydoboson volt birtokos. Az Arany-Idkai előnevet 1898-ban kapta. Tagjai közül József († 1850), alezredes, a ki végigküzdötte a franczia háborút. — János († 1840 táján, gárdista százados,-szintén részt vett a franczia hadjáratban. — Antal, 1800 elején katonatiszt, kit szolgája Velenczében meggyilkolt. — I. Gábor (1845.) selmeczbányai főkamaragróf, a Lipótrend és az orosz Annarend II. osztályának tulajdonosa. — László († 1889), pénzügyigazgató. — Sándor († 1902.), bányaigazgató. — I. Gábor, 1848—49-ben honvédszázados., ny. honvédhuszárezredesként halt el aranyosmeggyesi birtokán 1907-ben.

Czímer : aranynyal és kékkel vágva felül aranyban kiterjesztett szárnyú fekete sas, az alul fehér pólya anjou-liliommal. Sisakdísz : fekete ruhás, zöld föveges bányász, jobbjában két arany kalapácsot tart, balját csípőjén nyugtatja. Takarók : feketearany, kékezüst.

Szabó, másként Balogh. (Tegenyei). Máramaros vármegyéből származik. A Balogh, másként Szabó és a Terebesy családok 1624-ben kaptak czímeres nemes-levelet, melyet Máramaros, Bereg és Szatmár vármegyékben hirdettek ki. Tagjai közül József 1848-ban honvéd, később postamester és szamosdobi földbirtokos. — Ákos, budapesti gyáros. — Dezső, csanálosi körjegyző. — Viktor, gazdatiszt Amerikában. — Géza, művezető gépész. — Gyula, mártonfalvai jegyző. —

Czímer : kékben, hármas zöld halmon álló vár torony jobboldali részéből zászló nyúlik ki a bal oldali részén nyíllal átlőtt gerle halva rogy le. Kisérők aranynap és ezüst félhold. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Szabó. (Borosjenői). Zaránd vármegyéből, Borosjenőről származik, de egyik ága II. Rákóczi Ferencz idejében Szatmár vármegyében telepedett le, a hol Mátészalkán volt birtokos. Dávid 1608-ban Báthory Gábortól kapott czímeres nemes-levelet, melyet egy évvel később Zaránd vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül a czímerszerző Dávid a borosjenői vár parancsnoka volt. — István, Mária Terézia korában katonatiszt. II. Dávid, 1826-tól 67-ig szamosszegi lelkész, a nagykárolyi egyházmegye széniorja. — Fia Gusztáv, jelenleg szamosszegi ref. lelkész.

Czímer : kékben, zöld alapon, vörösruhás, sárgacsizmás, darútollas kucsmás, szemben álló magyar vitéz, jobbjában véres kardot, baljában véres török főt tart varkocsánál fogva. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : vörösarany, kékezüst.

Szabó. (Nemestóthi). A Becse-Gergely nemzetségből származtatja magát. Zala vármegyéből származott át a XVIII. század vége felé Szatmár vármegyébe. Azelőtt a család csak a Tóthy nevet használta, mely már 1344-ben Tóthy János országbírói bírságszedő nevében szerepel. 1542-ben egyik török fogságba esett családtagot 300 aranyért váltanak ki rokonai. A török világban már Tóthy de tóthi és Szabó de tóthi néven felváltva szerepel. 1676-ban Tóthy Mátyás, mint Szabó István

közeli rokona említtetik az egykori iratokban, és ettől kezdve a Tóthy név lassanként eltünik. Az 1754-iki nemesi összeírásban már csak néhány Tóthy szerepel a számos Nemestóthy Szabó mellett. A családnak egy 1772-iki birtokperben szereplő birtokai voltak : Nemestóthi, Köbölkút, Tördemitz zalamegyei községeken kívül, a veszprémmegyei Miske, a zalamegyei Köveskál, Kapolcs, Kővágó-Örs, Diszel, Szőcs, Szentjakab, Dobos, Ráska, Sáska, Görgő, Bács és Somogyban : Bajom. A család 1764-ben Zalaegerszegen és 1828-ban Szatmártt és Nagykárolyban publikáltatta nemességét. Tagjai közül 1764-ben János, zalamegyei táblabíró fia Márton telepedett meg Szatmár vármegyében, a hol a gróf Károlyiak uradalmi fiskálisa és a vármegye táblabírája lett. Fia Sándor a katonai pályára lépett, hol a Blankenstein-huszároknál mint alezredes Wagramnál a francziák kezébe került. Fogságába követte őt neje is, ki ott 1812-ben György fiának adott életet. Sándor később visszatért Nagykárolyba, a hol a gróf Károlyiak uradalmi számvevője volt és mint megyei várnagy halt meg. A párisi fogságban született György († 1894) keszthelyi ügyvéd. A család élő férfi tagjai : Kálmán, törvényszéki irodaigazgató : Antal, jelenleg nagy-károlyi kir. közjegyző. — Pál, nagykárolyi kir. járásbíró. — Sándor, nagyszebeni kir. erdőfelügyelő és szakíró. — Albert, nagykárolyi ügyvéd. — Béla és Marczel, huszárfőhadnagyok. — István szolgabíró, Tibor ügyvédjelölt. — Elemér hivatalnok. Lajos zalacsányi nagybirtokos és Elek pécsi birtokos.

Czímer : Kékben, leveles aranykoronán ágaskodó koronás aranyoroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Szalkay (Szalkai). Jakab és fia a közügyek és jótékonyság terén szerzett érdemeiért, a szalkai előnévvel, 1887. évben I. Ferencz József királytól nyerte a magyar nemességet. A család Mátészalkán birtokos.

Szegedy. Szabolcs vármegyéből származik, honnan egyik ága a múlt század első felében Szatmár vármegyében is elterjedt, a hol Sályi, Kisnamény, Csaholcz, Penyige és Darnó községekben volt birtokos és ez utóbbi helyen ma is az. Márton, Ferencz és István, továbbá László és másik István 1687-ben nyertek czímeres nemes-levelet I. Lipóttól, melyet egy évvel később hirdettek ki Szabolcsban, a hol a család Apagy, Gyulaj, Ajak, Balkány, Petneháza és Lövőpetri községekben volt birtokos. A család a mezőszegedi előnevet viselő Szegedyekkel egy törzsből valónak tartja magát. Tagjai közül István († 1877), Szabolcs vármegye főszolgabírája. — Antal († 1902), a fehérgyarmati járásnak 18 éven át főszolgabírája és a szatmári ref. egyházmegye főgondnoka. — II. István, az első magy. ált. biztosító társaság becslőbiztosa. — II. Antal, darnói birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarku aranyoroszlán, jobbjában aranymarkolatu egyenes tőrt tart. Sisakdísz : vörösmezű könyöklő kar, a tőrrel. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Szent-Ivány. (Liptószentiváni). E család eredetét a Bars, Gömör és Zemplén vármegyét tárgyaló kötetekben is ismertettük. Egyik ága az újabb korban Szatmár vármegyében is letelepedett. Ez ág tagjai közül Tamás 1848—49-ben honvédkapitány. — András, († 1904.) megyei várnagy. — Vendel, († 1848. után) katonatiszt. Imre († 1860,) a család közbirtokossági felügyelője. Fia Gyula volt orsz. képviselő, jelenleg Apa községben birtokos és a bikszádi fürdő tulajdonosa. — Pál, († 1880) ügyvéd. — Gyula fiai : László (Mh. 1904.) jogtudor, II. Gyula, gazd. akadémiai hallgató, Géza, keresk. ak. hallgató.

Szent-Királyi. (Érszentkirályi). Középszolnok vármegyéből származik és a múlt század elején telepedett át Szatmár vármegyébe is, a hol Érkörtvélyesen birtokos. A család már 1352-ben kapott adományt Érszentkirályra. Tagjai közül sokan viseltek alispáni és más megyei tiszteket a régi Középszolnok vármegyében. — Zoltán, orsz. képviselő, zsibói plébános. — Tivadar, kinek a kezén van a családi birtok, a debreczeni keresk. és iparkamara alelnöke, kereskedelmi ülnök stb.

Czímer : kékben könyöklő pánczélos kar, kardot tart, átütött török fővel. Sisakdísz : kardot tartó aranyoroszlán, növekvően. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Szerdahelyi. Zala vármegyéből származik, de már 1695-ben Szatmár vármegyében szerepel, hol Lázári, Érendréd, Egri és Vetés községekben volt birtokos és ez utóbbi helyen most is az. Péter, 1556-ban kapott czímeres nemes-levelet I. Ferdinándtól, melyet Kapornakon 1557-ben hirdettek ki. Szatmár vármegyében 1695-ben igazolja nemességét és azután még 1724-ben, 1762-ben, 1835-ben, és 1846-ban. Tagjai közül Zsigmond, 1780 körül főszolgabíró. — László ugyanakkor táblabíró és sópénztárnok. — Ferencz, 1797-ben nemesi felkelő-hadnagy, majd táblabíró és főügyész. — Zsigmond fia Károly, kapitány. — Ferencz fia, Pál, 1835-ben táblabíró és főügyész, főjegyző, később első alispán és 1846-ban főispáni helytartó. — László részt vett az utolsó nemesi felkelésben. — Pál fia Ágoston, vetési birtokos, a vármegyei gazd. egyesület alelnöke és a lótenyésztési bizottság elnöke. — Károly kapitány unokája : Jenő, pénzügymin. osztálytanácsos.

Czímer : vörösben, melynek alsó részét víz foglalja, el, a pajzs bal oldalán a vízből kiemelkedő szikláról, a pajzs túlsó oldalán kiemelkedő szikla felé ugró fehér egyszarvú. Sisakdísz : kék és vörös elefánt-ormány között kinövő fehér egyszarvú. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Szilágyi. Sz. Balázs és neje Rosy Dorottya, valamint fiai Mihály, Benedek, György, Demeter és Tamás II. Ferdinándtól 1632-ben aug. 13-án kaptak czímeres nemes-levelet, melyet 1633-ban Szatmár vármegyében Batiz községben hirdettek ki. A család Dob, Darócz és Piskárkos községekben volt birtokos. Tagjai közül András, és fia Antal, nagykárolyi lakosok és birtokosok voltak. Ennek fia István, pénzügyi számvizsgáló és földbirtokos, gyermekei : István Sándor Antal, Aladár Tibor János és Dezső Alajos Gábor. A család jelenleg Nagykárolyban, Apa, Apahegy, Avasfelsőfalu, Szamostelek, Szeődemeter és Veresmart községekben birtokos.

Czímer : kékben, zöld dombon álló szembefordult, sárgacsizmás, vörösruhás, fekete kalpagos, magyar vitéz, balját csípőjén nyugtatja, jobbjában szablyát tart, melynek markolatának keresztvasán korona nyugszik. Sisakdísz : vörösmezű könyöklő kar, a pajzsbeli koronás kardot tartva. Takarók : vörösezüst.

Szilágyi. (Szilágysomlyói). Régi nemes család, mely 1617-ben már Szatmár vármegyében szerepelt, a hol egész Óvárira, továbbá Amacz és Ecsed részeire és az ecsedi várra királyi adományt kap ; Rákóczy György fejedelemtől pedig Feketepatakra, Biharpüspökiben egy házra és három jobbágytelekre kap donatiót. Ezeken kívül még Ura, Ujfalu és Csenger, Kocsord, Nyírmeggyes, Gebe és Szamosszeg községekben volt birtokos. A család egyik ága a piskárkosi birtok után a Piskárkosi előnevet használta és czímere is más változatot mutat. Tagjai közül Dániel nagybirtokos, 1848—49-ben nemzetőrkapitány. — Kálmán, 1865 körül megyei első aljegyző. Ennek fia Béla

földbirtokos Óváriban, Szilágyi Sándor fia Sándor földbirtokos. Lajos, a múlt század nyolczvanas éveiben szatmárvármegyei főszolgabíró. — Bertalan, csendőr-alezredes Kassán, — Ödön, csendőrőrnagy Debreczenben.

Czímer : kékben, leveles koronából növő vörösruhás, vörös kucsmás magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában aranykarikát tart. Sisakdísz : pajzsalak növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Szintay. (Zintai). Szatmár és Ugocsa vármegyékben elterjedt család, mely már 1514-ben szerepelt. Ugocsában, Heten községben és Szatmárban, Angyaloson és Érendréden volt és jelenleg is birtokos. Tagjai közül János († 1861) ügyvéd, Bereg vármegye tiszti főügyésze, a kászoni járás követe, Bereg vármegyének az 1848-iki nemzeti kormány alatt kormánybiztosa, a hétszemélyes tábla bírája. Angyaloson született és jogászkorában Kölcsey első jurátusai közé tartozott. Részt vett a Lovassy-féle mozgalomban. Birtokait konfiskálták. — Fia Béla, a gróf Degenfeld-féle uradalom tiszttartója. — Ennek fia Gábor, jelenleg vármegyei aljegyző.

Szombathy, aliter Rimaszombathy. Gömör vármegyéből származik, honnan idővel Ugocsa, Zemplén és Szabolcs, de az újabb korban Szatmár vármegyében is elterjedt. Szabolcsban : Kék, Dombrád, Beszterczе, Nyírbogdány és Tass községekben volt birtokos. András és fia István 1565-ben kapnak czímeres nemes-levelet I. Miksa királytól. II. Rudolf 1601-ben Oroszy András, ennek fiai György és Ferencz, továbbá Rimaszombathy István és Szeöch György számára 1601-ben új czímeres nemes-levelet ad, melyet 1628-ban az abaújvármegyei Gönczön és 1629-ben Zemplén vármegyében hirdettek ki. 1760-ban Zemplénben újra produkálják nemes-levelüket, Szabolcsban pedig 1810-ben igazolják nemességüket. Tagjai közül István 1636-ban sátoraljaújhelyi lelkész. — Márton, 1684-ben tarczali lelkész. — II. István († 1840), szabolcsmegyei táblabíró. — József, 1800. elején gyulaházi lelkész. — Pál, († 1896), a liszkai választókerület szabadelvü pártjának elnöke. — Géza, jelenleg ungvári pénzügyi titkár. — Ödön, jelenleg szatmári főszolgabíró.

Czímer : vörösben, hármas zöld halmon ágaskodó szárnyas arany griff, jobbjában görbe kardot, baljában díszes lőfegyvert tart. Sisakdísz hiányzik. Takarók : vörösarany.

Szeőke. (Óvári). Szatmár és Ugocsa vármegyékben van elterjedve és Udvari, Zsarolyán, Sárközújlak, Avasújfalu, Felsőfalu, Lekencze, Kányaháza, Túrvékonya, Apa, Patóháza, Ugocsában pedig Péterfalva és Fertősalmás községekben volt és ma is birtokos. Mihály Báthory Istvántól kapott czímeres nemes-levelet, melyet 1568-ban Miksa király megerősített. Nevét itt Zewke alakban írták. Tagjai közül Sámuel 1600 táján megyei esküdt. — Albert a XVII. század vége felé főszolgabíró. — I. Zsigmond, II. Rákóczi Ferencz hadnagya. — Lajos, 1830 körül táblabíró. — II. Zsigmond, ugyanakkor ügyvéd és több vármegye táblabírája. — Károly 1830 körül táblabíró, majd főszolgabíró, 1848—49-ben segédkormánybiztos. — Barnabás, 1848—49-ben, 16 éves korában a nagybányai térparancsnokságnál a 105-ik zászlóalj őrmestere, később a vármegye főmérnöke, 1873-ban a miniszteriumba beosztva. Jelenleg udvari birtokos. — Kálmán, 1864-ben főszolgabíró, majd törvényszéki bíró. — Bálint, 1889-ben zilahi törvényszéki elnök. — István debreczeni kir. főügyész-helyettes. — Bálint cs és kir. kamarás, honvédhuszár-kapitány. — III. Zsigmond, a hg. Koburg-féle uradalom tiszttartója. — Sándor, tartalékos hadnagy, udvari birtokos.

Czímer : kékkel és aranynyal vágva, melyben aranynyal és kékkel vágott griff ágaskodik, jobbjában görbe karddal. Sisakdísz : aranynyal és kékkel felváltva vágott két elefántormány között czölöpösen álló vörösmezű kar, kardot tart. Takarók : kékarany.

Szuhányi (Hiripi és Ivácskói). A család Nyitra vármegyéből származik, Szuhány községből, később Bars, Bereg és Szabolcs vármegyékbe is átszármazott. Szatmár vármegyébe gróf Károlyi Sándor kedves embere és tanácsosa Márton telepedett le, a ki 1718-ban kapott czímeres nemes-levelet III. Károlytól. A czímerszerző 1718-ban és 1727-ben Szatmár vármegye főjegyzője, 1732-ben alispánja. Neje Perényi Éva bárónő volt és fiai Antal és I. László 1765-ben királyi adományt nyernek Hiripre, melyen kívül még Csenger és Ivácskó községekben volt birtokos. A nemesség 1719-ben Bars vármegyében is kihirdették. Tagjai közül Márton, a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt Károlyi Sándor generális kedvelt embere. — Fia I. László, Szatmár vármegye alispánja, Antal pedig m. kir. testőr volt. — I. László fia János testőr, majd Szatmár vármegye főjegyzője és alispánja, később kerületi táblabíró Debreczenben. — Fiai közül I. Ferencz Szatmár vármegye főszolgabírája, ennek fia Lajos is szolgabíró volt. — II. László fia Mór, szintén szatmárvármegyei szolgabíró. — Ferencz, a múlt század ötvenes éveiben szatmár-vármegyei főszolgabíró. — II. Ferencz, volt orsz. képviselő, jelenleg csengeri birtokos.

Czímer : kékben, zöld mező fölött, leveles, aranykoronán haránt keresztben átdugott egyenes kard és vörös zászló. Sisakdísz : pánczélos, 3 vörös strucztollas, nyíltsisakos vitéz, jobbjában arany jogart tart, balját csípőjén nyugtatja. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Thurmann. (Thurmsteini). Erdélyből származik, hol már a XV. század vége felé szerepel. Lőrincz 1636-ban II. Ferdinándtól kap czímeres nemeslevelet. A család egyik ága már a XVII. században telepedett le Szatmár vármegyében, a hol bányákat szerzett. Tagjai közül Olivér († 1899), Nagybánya város polgármestere. — Testvérei : László jeddi nagybirtokos és Miklós, nagybányai birtokos és bányatulajdonos.

Teleki (Széki) gróf. A régi Garázda nemzetségből ered, s így közös eredetű a kihalt Horogszeghy Szilágyiakkal. Közös czímerüket (fenyűfát legelő, lángokból kinövő vadkecske) 1409 február 24-én nyerik Zsigmond királytól. A Garázda nemzetség 1408-ban szerzi meg többek között a család nevét adó Telek (békésmegyei) birtokot és 1414-ben Zágoshida, Szék stb. birtokokat. A család fényének alapját Teleki Mihály (sz. 1634. † 1690. aug. 21.) Apaffy Mihály erdélyi fejedelem nagyhatalmú főkanczellárja, kora legnagyobb alakjainak egyike, vetette meg (tőle ered a család) Rangemelések : Teleki Mihály 1685. évben nyert grófi rangot ; halála után 1696 decz. 1-én (Bécs), nagy érdemei tekintetbe vételével, a Teleki családnak összes, 1685-től kezdve született tagjai grófi rangra emeltettek. 1697 április 20-án kelt oklevéllel Teleki Mihály fiai : Mihály, László, József, Pál és Sándor római sz. bir. grófi rangot és bővített czímert nyertek. A Szatmár vármegyében élő családtagok közül : Géza volt belügyminiszter, v. b. t. tanácsos ; fia Pál, országgy. képviselő. — Sándor, somkúti birtokos, ennek fia Jenő, tb. főszolgabíró, — János koltói birtokos. — László Gyula, hosszúfalusi birtokos. E családból való Sándor is, Petőfi Sándor barátja, a kiváló hazafi és író.

Czímer : Hasított és kétszer vágott pajzs, szívpajzszsal ; ebben vörös mezőben ágaskodó term. vadkecske, jobb előlábában háromlevelű zöld ágat tart. A nagy pajzs : 1. és 4-ik kék mezőben az udvar alján szarvaival fölfelé fordított ezüst félhold ; ezen befelé ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobb előlábában arany koronát tart. 2. és 5. arany mezőben, a hasításvonalra támasztott fekete fél sas. 3. és 6. ezüst mezőben vörös czölöp. Két sisak; sisakdíszek : 1. befelé fordúlt, kinövő ezüst egyszarvú ; takaró : ezüstkék. b) befelé fordúlt ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobb első lábában kivont kardot tart, melynek közepére aranykorona van húzva ; takaró : ezüstvörös.

Tisza (Borosjenői és Szegedi). Biharmegyei eredetű régi család, melyből Tisza Lajos v. b. titk. tanácsos és szegedi kir. biztos 1883 decz. 22-én Bécsben kelt oklevéllel magyar grófi méltóságra emeltetett. A család a vármegyében Kocsordon, Tyukodon és Ököritón bírtokos. A család eredetét a Bihar vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük.

Torday. Maros-Torda vármegyéből származik. Nagybányán 1792-ben már mint nemes Torday család szerepel. Tagjai közül István, 1851-ben Nagybánya város rendőrfőkapitánya. Őt korbácsoltatta meg Hurbán császári ezredes, mert a lengyel menekültek szökését elősegítette. — Gábor († 1906), honvédfőhadnagy, majd debreczeni ügyvéd. — Imre, jelenleg Nagybánya város tanácsnoka és helyettes polgármestere. Okleveles ügyvéd, 26 év óta előkelő egyházmegyei tiszteket visel.

Tóth. (Zékelyi és Felsőpelsőczi). Vas vármegyéből származik, honnan idővel Arad, Temes, Nyitra és Gömör vármegyékbe származott át, de a XIX. század legelején Szatmár vármegyében is letelepedett. A gömöri ág, ottani birtoka után, a Felsőpelsőczi előnevet használta. György, 1634-ben II. Ferdinándtól nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1635-ben Vas és Gömör vármegyékben hírdettek ki. A gömöri ágból Márton és János Melléte községben is birtokos volt. A Zékelyi ágból András, 1706-ban gróf Forgách hadsegéde, majd Francziaországba emigrált, a hol mint tábornok bárói rangot nyert. Fia Ferencz, szintén franczia altábornagy. — Vilmos († 1898) a főrendiház elnöke. A Felsőpelsőczi ágból Mihály († 1850) a mult század harminczas éveiben Szatmár vármegye csendbiztosa és nemesek hadnagya. — László († 1874) a vármegye törvényszéki ülnöke és utána, tiszti főügyésze. Ő szervezte Patóházán és vidékén 1848-ban az önkéntes csapatokat. Erdélyben harczolt és mint zászlóalj-parancsnok tért vissza. Fogságot is szenvedett. A honvédség szervezésekor kapitányi rangot nyert és mint ilyen ment nyugalomba. — János († 1878), ügyvéd. — Dezső († 1887), budapesti ügyvéd. — Kálmán († 1888), miniszteri fogalmazó. — Móricz, jelenleg patóházi birtokos. Ennek fiai Tibor, szolgabíró és László joghallgató.

Czímer : kékben, természetes kövekből épült várfalból kiemelkedő kétrovátkos torony között könyöklő meztelen véres férfikar, görbe kardot tart, melyen török fő van átütve. Sisakdísz : a pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Tóth vagy Toóth (Monostorpályii). Biharmegyei régi család, melynek egyik őse János, Bethlen Gábor fejedelemtől 1628 decz. 24-én királyi adományt nyer, 1701 február 19-én pedig Tóth Péter és felesége, Sára Anna, valamint István és János fiai újabb czímeres nemeslevelet kapnak. János 1724 és 1726-ban a nemességet vizsgáló küldöttség előtt nemességét az eredeti armális felmutatásával igazolta. Később 1798-ban Bihar vármegye az akkor Monostor-Pályiban lakó Tóth Jánosnak és Sándor, Juliánna, Zsuzsánna és János nevű gyermekeinek Szatmár vármegyéből hozott és 1770 febr. 5-én kelt bizonyságlevele alapján kétségtelen nemességét elösmerte. Egyik ága Mezőpetriben lakott. Jelenleg élő és szereplő tagjai : Sándor, a gróf Károlyi uradalom pénztárnoka és volt intézője. Ennek fiai József, joghallgató, István gazd. akad. hallgató és Géza. — Kálmán, Nagyváradon. — Gyula, Kolozsvárt és — Béla Tótmegyeren.

Czímer : kékkel és vörössel vágva, felül kékben, a vágási vonalra állított arany-kéve. Alul vörösben kertészkés. Sisakdísz hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Tömpe. (Egregi és Nyírvadai.) Törzsökös szatmár-vármegyei család, mely Nyirmeggvesen, Nagykárolyban és Vadán volt birtokos, mely utóbbira ősük a Szapolyai-párti János, 1535-ben donatiót nyert, de nótáztatván, birtokait is elveszítette. Később azonban, 1665-ben, I. Lipót II. Jánosnak és nejének, fiának Miklósnak, ennek nejének és leányainak, továbbá Pap Jánosnak új czímeres nemeslevelet adott, melyet Szatmár vármegyében 1666-ban hírdettek ki. Tagjai közül János az 1809-iki nemesi felkelésben vett részt. — István, 1848/49-ben nemzetőr. — Sándor († 1898) szolgabíró. — Gyula († 1902) postatiszt. — Bertalan, jelenleg Nagykároly város tanácsnoka. József, postatiszt.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó természetes leopárd, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz : vörösruhás magyar vitéz növekvően, jobbjában harczi csákányt tart, balját csípején nyugtatja. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Träger (Szilágyi). Szilágy vármegyéből származik és csak az újabb korban telepedett át Szatmár vármegyébe. Károly, 1893-ban kapott czímeres nemeslevelet, a Szilágyi előnévvel, I. Ferencz József királytól. Tagjai közül Károly, a czímerszerző zilahi adóhivatali pénztáros volt, ki a nemességet a közszolgálat terén szerzett érdemeiért nyerte. — II. Károly, szilágycsehi gyógyszerész. — Antal, zilahi pénzügyi titkár. — Albert, gazdasági tudósító, a báró Vécsey László sárközi uradalmának intézője. A czímerszerző neje : Urházy Ilona, régi nemes család sarja, ki után a család az Urházy czímert kapta.

Czímer : Kékben, zöld alapon álló arany búzakéve, melyen fekete sas áll. Sisakdísz : csőrében sarlót tartó sas. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Thurzó. (Nagyváradi). Trencsén vármegyéből származik, de idővel Bihar és Szatmár vármegyékben is elterjedt. János és testvérei György, Gábor, Anna, Katalin és Zsuzsánna 1587-ben kapnak Rudolf királytól czímeres nemeslevelet, melyet Trencsén vármegyében hirdettek ki. Ez az ág, nyitramegyei birtoka után, a Nosziczi előnevet használta, de a Biharba származott Gábor utódai már a nagyváradi előnevet vették fel. Tagjai közül a czímerszerző Trencsén város főbírája. — A bihari ágból Ferencz († 1881) 1841-ben katonáskodott. — II. Ferencz, jelenleg ny. nagybányai levéltáros. — Lajos, jelenleg trsztenai adótárnok. — III. Ferencz, nagyszebeni tanár, fia, György.

Czímer : Háromszor vörössel és fehérrel vágott pajzsláb fölött, hármas zöld halmon, melyeken két oldalt egy-egy vörös rózsa emelkedik, csőrével mellét véresre tépő pelikán. Sisakdísz : a pajzsbeli pelikán. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Ujfalussy (Ujfalussi). Régi Nyitra, majd Szabolcs vármegyei eredetű család, már a XV. század elején szerepelnek, mint birtokosok Zalkod, Viss, Tiszaeszlár, Kenézlő, Kis-Léta, Mihálydi köz-

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰLAPOK.

ségekben. Az Óbégányiak Zalkod (Zalgoch) és Kenézlő birtokosai, 1478-ban az Ujfalussyakkal a kenézlői rév és vámjog felett osztozkodnak. — A már nemes Ujfalussy család ujabb czímeres nemeslevelet nyer I. Lipóttól 1697-ben. — Szatmár vármegyében a XVIII. század végén szerepelnek. Mihály II. Rákóczi Ferencz hű embere és tanácsosa volt. 1697-ben és 1820-ban, Ujfalussy György, József táblabíró, Mihály ügyvéd, József, Miklós, György és Lajos mindannyian Apályi községben földesurak, Szabolcs vármegyétől nemesi bizonyítványt kapnak. A család jelenleg birtokos Lippó, Szinérváralja, Remetemező, Krassó, Borhíd és több községekben. — Tagjai közül Miklós 1843-ban követ, utóbb alispán, 1868-ban főispán és kormánybiztos, a Szent István rend vitéze. — Lajos 1848—49-ben országgyűlési képviselő. — Sándor cs. és kir. kamarás a Johannita, a vaskoronarend és a Lipót rend lovagja, főispán. — Miklós sz. k. kir. huszárfőhadnagy, cs. és kir. kamarás. a Johannita rend lovagja, nagybirtokos.— György cs. kir. huszárhadnagy. — Lajos nagybirtokos.

Czímer : Kékben zöld alapon, csőrében patkót tartó hattyú. Sisakdísz : Görbe kardot tartó aranygriff. Takarók : kékarany, veresezüst.

Ujhelyi (Tiszaujhelyi). A Hunt-Pázmán nemzetségből származó család, mely idővel Ugocsa, Szabolcs, Zemplén, Máramaros, Bihar és Szatmár vármegyékben is elterjedt, a hol mindenütt, de főleg Ugocsában kiterjedt birtokaik voltak és már a XIII. században Tiszaújhelyre adományt nyertek, 1365-től pedig pallosjoggal bírtak. Első ismert ősük Marcellinus comes, de genere Hunt-Pázmán. A család alapítójául II. György tekinthető, a ki 1410-ben Szabolcs vármegye alispánja volt. 1453-ban Szatmár vármegyében már Darnó és Kispalád részbirtokosa. Tagjai közül a már említett II. György neje a Káta nembeli Csarnavodai Zsuzsánna volt. Szatmár vármegyébe telepedett újabbkori tagjai közül Sándor, 1848—49-ben őrnagy. — Mihály, († 1904), vitkai birtokos. — Tamás, jelenleg kir. közalapítványi felügyelő. — Sándor, nagyszőllősi főszolgabíró. — Tivadar joghallgató.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon, két egymással szemben ágaskodó eb, egy közéjük czölöpösen állított kardot tartanak. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Uray. (Urai). Nemes és báró. Törzsökös szatmármegyei család a Balogh-Semjén nemzetségből. Első okleveles nyoma 1347-ig vezet vissza, mikor a család tagjai Ura birtokukon osztozkodnak. A család már első felléptekor 5 ágra oszolva jelenik meg, ez ágak közül 3 kihalt, ma két ága virágzik. 1467-ben a családnak mind a négy ága Urára új adományt nyer. 1560-ban Albert adományt nyer Vitka-Kápolnára (puszta) és Kiskolcsra. 1582-ben Simon adományt nyer a mándi részbirtokra. 1750-ben Gáspár, Zsigmond, Mihály, Éva, Mária és Klára tyukodi és porcsalmai részbirtokukra új adományt nyernek. Tagjai közül Homo regiusok voltak : 1388-ban Uray János és István literátus. Péter 1476-ban ; Imre 1436 és 1437-ben ; János 1449-ben. Alispánok : 1435-ben Tamás, 1573-ban Miklós, 1589—40-ig Bálint és 1863 körül Endre, 1841-ben és 48-ban Pál beregmegyei alispán. Szolgabírák : 1425-ben Tamás, 1540-ben Máté, 1560-ban Mihály, 1570 körül Sándor és Miklós, 1648—9-ben Gáspár,' 1721-ben László, 1784—90-ig József, 1832—40-ig Ambrus, 1881—84-ig Károly és 1861-ben Miklós Beregmegyében. Követek és képviselők : 1843-ban Bálint szatmári, 1843-ban Pál beregi követ, 1875—77 Miklós beregi, 1884-től napjainkig Imre tiszaháti, 1905-től napjainkig Miklós II. nyirbátori képviselő. A csengerújfalusi ágnál : I. Ambrus szolgabíró gyermekei : Zoltán huszárfőhadnagy és Dezső kárbecslő, II. József ügyvéd, 48—49-es honvéd-kapitány, ennek leánya. Irén, kinek gyermekei, kik Joanovits Lázártól származtak az Urai Uray nevet vették fel ; ezek pedig : Georgine, István dr. miniszt. fogalmazó, Esztergommegye tb. főjegyzője, Tibor huszárfőhadnagy. III. Antal 1848—49-i nemzetőrhadnagy. A tyukodi ágnál : Tamás 48-as nemzetőrfőhadnagy, József esküdt ; gyermekei : I. Géza ügyvéd, a szatmári ref. egyh. főgondnoka, II. Lajos ügyvéd és fia Jenő iparfelügyelő ; III. Károly ügyvéd, a csengeri járás szolgabírája, később járásbíró és a szatmárnémeti ref. egyház főgondnoka. Ez ággal közeli nexusban áll az ú. n. Urai ág ; ebből megemlítendő Imre 48-as honvédhadnagy, Gáspár ügyvéd, a szatmári népbank igazgatója. — A bogáti ágnál : Menyhért 48-as vörössipkás főhadnagy, később szatmármegyei várnagy és Miklós dr. ezredorvos. — A buji ágnál, melyet Nagy Iván külön családként tüntet fel, holott, mint azt Szatmármegye rendei 1793-ban igazolják, a buji Urayak egy családot alkotnak az Urai Uray családdal. Ez ágból szerepeltek : Jónás ügyvéd és táblabíró, Tamás táblabíró, József 48-as honvédkapitány, ki Czibakházánál kitüntette magát ; végül I. Zoltán vasuti és hajózási főbiztos és II. Zoltán honvédhadnagy, továbbá Vilmos dr. szabolcsmegyei kórházi alorvos. A szinérváraljai ágnál a legkiválóbb Mihály, ki 1590-ben nőül vette Szaniszlófi Báthory Zsuzsánnát, kivel rengeteg vagyont kapott. Unokája Mihály, részese volt a Zrinyiféle összeesküvésnek. Károlyi László főispánt lemondásra kényszeríti, ezért Strassaldo rátör, kuriáját felprédálja ; a kur uczok a Gombás erdőnél tönkre verik a németet, mi miatt Mihálynak Erdélybe kellett menekülni. A család ez ága kihalt. A vetési ágból származik Albert, szinérváraljai körjegyző. A bárói ág 1864 decz. 9-én kapta bárói rangját. Ez ágból legnevezetesebb Gáspár, 1707-i kurucz volontér-hadnagy. Károly 1805-ben insurgenshadnagy, Károly 48-as szatmármegyei hadipénztáros, a miért jószágvesztést szenvedett, József főszolgabíró és I. Bálint, ki a bárói rangot nyerte el, ügyvéd, alispán, követ, a tiszántúli kerületi tábla elnöke, udvari tanácsos, nagyváradkerületi főnök és főtörvényszéki elnök, a Szent István-rend kiskeresztese ; fia Endre alispán, ennek leánya Ilona, csillagkeresztes hölgy, nőül ment báró Uray Kálmán főrendiházi taghoz, ezek leánya viszont, Margit bárónő, báró Uray Bálinthoz ment nőül, ki cs. kir. kamarás, főrendiházi tag, fiai Gyula és János cs. kir. nemes apródok. A beregi ágból : Pál beregi alispán, később követ, fia Miklós nemzetőrszázados 48-ban, később főszolgabíró és 1875-ben orsz. képviselő. Fiai Imre és Miklós orsz. képviselők. Ez ágból való még Móricz, 48-as huszárfőhadnagy és fiai : Miklós huszárkapitány és Endre huszárfőhadnagy. Az érendrédi ágból : Károly ügyvéd és fia István, kir. tanácsos, pénzügyi tanácsos. József lelkész és fiai Sándor, tanítóképezdei tanár, József járásbíró.

Czímer, nemesi : kékben, zöld alapon ezüstkerék fölött vágtató fehér ló, melynek nyakán elölről arany nyílvessző van átlőve. A ló fölött leveles aranykorona lebeg. Sisakdísz : kékruhás, barna süveges, 3 barna sastollas magyar vitéz növekvően, jobbjában görbe kardot, baljában vérző török főt tart. Takarók : kékarany, vörösarany.

Uszkay (Uszkai). Régi szatmármegyei család, mely azonban Bereg és Szabolcs vármegyékben is elterjedt. Birtokai voltak Beregben : Kerecsen, Szabolcsban : Őr, és Szatmármegyében : Vitka, a hol most is birtokos. Tagjai közül Zsigmond, vitkai és kerecsényi földbirtokos, Bereg és Szat-

már vármegyék táblabirája. — Ignácz († 1902) 1848—49-ben honvédfőhadnagy, később csendbiztos és vitkai fölbirtokos. — Antal, vitkai volt földbirtokos. — Bertalan († 1898) ügyvéd, később beregmegyei levéltáros. — György († 1848 után) Bereg vármegye alispánja. — András († 1880) megyei csendbiztos és földbirtokos. — Bernát († 1880) vitkai birtokos. — Bálint, jelenleg mezőturi jegyző és az Orsz. Jegyzőegyesület elnöke. — Károly, jelenleg kir. végrehajtó. — János temesvármegyei útbiztos. — Kálmán, vitkai birtokos.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon két egymással szemközt ágaskodó kétfarkú arany-oroszlán, jobbjaikban szablyát tartanak. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny között kinövő pajzsbeli oroszlán. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Vadász. (Gyöngyöshalászi) Ung vármegyéből származik, honnan idővel más vármegyékben is elterjedt és Szatmár vármegyében is, hol Tunyogon volt birtokos, 1769-ben igazolta nemességét. Orbán és általa testvérei György és Anna, 1610-ben kaptak czímeres nemeslevelet II. Mátyástól, mely ugyanaz évben Ungvármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül János 1706-ban II. Rákóczi Ferencz hadnagya. — I. Pál, ref. lelkész, 1778-ban subscribált a bázeli egyetemen. — II. Pál († 1830), jászkún-kerületi tb. alügyész. — III. Pál, 1809-ben insurgens-hadnagy. — I. Pál fia János, jászkiséri főjegyző és ügyvéd. Ennek fia Károly, túrkevei birtokos.

Vaday (Vadai). Szatmármegyei család, mely Nagykárolyban és Vada pusztán volt birtokos. Tagjai közül Gáspár fia Menyhért, 1902-ig Nagykároly város rendőrkapitánya, majd gazdasági tanácsosa. Ennek fia Károly, nagykárolyi magánhivatalnok. — Fia Lajos, királydaróczi főjegyző. — Sámuel († 1885) nagykárolyi, Boldizsár szatmárhegyi birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, leveles koronán könyöklő vörösmezű kar, görbe karddal. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany, vörösarany.

Vállyi. (Nagykéri). A Vállyi család, nevezetesen István és Sámuel, továbbá néhai Ferencz maradéka János és másik István nemességük igazolására felmutatták Szabolcs vármegyének 1715. évi márcz. 26-án kelt testimoniumát, melynek bizonysága szerint őseik, II. Ferdinánd király 1627. évi donatiója alapján birtokos nemesek voltak, de adománylevelük elégett. A felsorolt nemesek között találjuk a Mihálydiban lakó Vályi és Nagykálló városában lakó Valy aliter Pap családot. Nagykéri ifju aliter Pap Gergely, felesége Anna, leánya Erzsébet, valamint testvérei Pap János és Balázs „ex status et conditione curali et ignobilis.“ Rudolf király 1582. febr. 19-én nemességre emelte. Ezekből kilátszik, hegy e két család egy és ugyanaz. Ezt a nemes-levelet kihirdették Nyitra vármegyében 1582-ben, 1616-ben és 1642-ben Verebély széknek Bicskén tartott gyülésén. A Vály név eredetéről semmi felvilágositást nem találunk, azonban a nagykéri Pap atyafiak és nagykéri Valy Pap János feljegyzéséből teljes bizonysággal csak az állapítható meg, hogy atyját Györgynek, nagyatyját Benedeknek hívták, s mindkettő a Vértesalján lakott, maga pedig a Vály nevet viselte és Kállóban úgy látszik — tanácsbeli, de mindenesetre prókátor-féle ember volt, a kit a város ügyes-bajos dolgaiban Pozsonyba, Bécsbe küldözgettek. Nemességét a felmutatott okmányok alapján Szabolcs vármegye 1725-ben igazolta és ezt a helytartó-tanács is jóváhagyta. Benedek, Szabolcs vármegyében hosszabb ideig szolgabíró volt és nagy vagyont szerzett, György fiától származott unokái Zsigmond, László, György és Sándor mindnyájan táblabírák, előkelő, tekintélyes birtokosok voltak. Zsigmond krasznavármegyei birtokára költözvén, Szabolcs vármegyétől 1810 jún. 28-án nemesi bizonyítványt kapott. Vályi Pap Zsigmond kraszna vármegyei kir. pénztáros. — Másik Zsigmond, 1810—11. országgyűlési követ, — Károly, 1826-ban Krasznavármegye aljegyzője, 1831-ben táblabíró, 1861. évben pénztáros. — Lajos, 1840. Szatmár vármegye főjegyzője. — János, 1860. országgyűlési képviselő, ref. egyházmegyei gondnok, majd egyházkerületi főgondnok. — Árpád, 1887—1892. szilágysomlyói és kezeli kerületek országgyülési képviselője. Birtokaik: Szatmárvármegyében Majtis, Kisszekeres, Nagyszekeres, Darnó, Csaholcz, Penyige.

Czímer: kék pajzsban sziklán könyöklő vörös ruhás kar, félhold és csillag között görbe kardot tart. Zárt sisak, melynek dísze a kardot tartó kar nyillal átlőve. Sisaktakaró jobbról aranykék, balról ezüstvörös.

Vásárhelyi. Szatmármegyei család, mely Nagybányán volt birtokos és ma is az. Jonathán és Sámuel, Márton fiai, 1754-ben Mária Teréziától kaptak czímeres nemes-levelet. Közülök Sámuel katholizált és jánki plébános lett. Tagjai közül István († 1863), 1848—49-ben a Dom Miguel-ezredben szolgált. — István fia Gyula, jelenleg fogyasztási adótiszt és kiváló gyümölcstermelő.

Czímer: kékben, hármas sziklán ágaskodó, szárnyas arany-griff, jobbjában egyenes kardot, baljában arany-pajzst tart. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany.

Vass. (Szigeti). Máramaros vármegyéből származó, régi donatarius család, mely Sugatagra 1456-ban és Rónaszékre később nyert új adományt. Ezenkívül még Szlatinán is birtokos volt. A Martinovich-féle összeesküvésben való részvétel miatt nótázták s birtokaiknak legnagyobb részét akkor konfiskálták el. De a Beregben, Barabás községben és Szatmárban Czégény és Dányád községekben levő birtokai ekkor még megmaradtak. Első ismert őse Péter deák, a ki Jajcza ostrománál kitüntette magát s ezért donatiót nyert s az Antal nevet vette fel. Ismertebb leszármazói: Márton (mh. 1582) és Benedek (mh. 1601) az erdélyi fejedelmek hivei. — Sándor, I. Lipót alatt Munkács várának védelmezője. II. Márton 1690 körül Máramaros vármegyének hires viczispánja, kinek felesége Kende Gabriella, szépségével XIV. Lajos udvarában is feltünést keltett. — János (1679 - 1770) a Verhovina környékének földesura. — II. Benedek, 1707 táján máramarosi főispán, a ki hatalmaskodásairól és kincseiről volt híres. — János fia Mihály volt, a kinek két nevezetes fia maradt, az egyik Pál, tekintélyes szerepet vitt és a vármegyét II. József rendeletének megtagadására indította. — A másik a roppant erejű György (szül. 1767) beregmegyei főjegyző és birtokos. — Antal († 1889), beregszászi ügyvéd, kit 1849-ben politikai szereplése következtében elfogtak. — Gyula, ügyvéd, jelenleg pénzügyi titkár, kat. becslőbiztos Debreczenben. — Pál, 1848—49-ben honvédszázados. — II. Gyula, jelenleg nagybányai ügyvéd. — Öcscse Jenő, szintén ügyvéd.

Czímer: kékben, fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: magyar vitéz növekvően, jobbjában egyenes kardot tart, melyen török fő van átütve. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Vay. (Vajai, báró és gróf). Szabolcsmegye egyik legrégibb családja. A család 1414-ben (Constanz) Zsigmondtól czímerújító levelet nyert. II. Ulászló király 1507. évben a Vay és Ibrányi csalá-



SZOMBATHY.



SZILÁGYI

(Szilágysomlyói)



SZEÖKE.



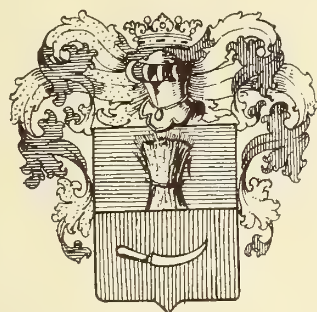
SZUHÁNYI.



TELEKI.

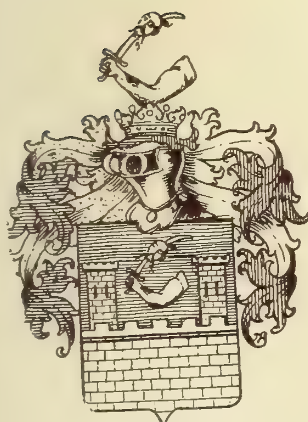


TISZA



TÓTH.

(Monostorpályii)



TÓTH.

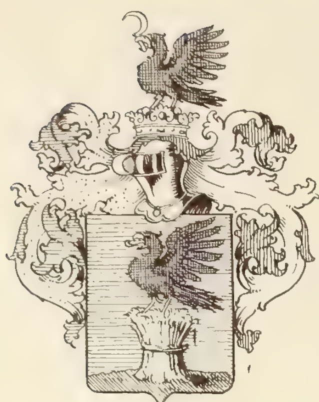
(Zékelyi)



TÖMPE



TURZÓ.


TRAGER


UJFALUSSY.


UJHELYI.


URAY.


VÉCSEY.


VÁLLYI.


VÁSÁRHELYI.


VIRÁGH.


VASS

dok ősi czimerét kibővíti. A család származásáról a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben bővebben megemlékeztünk. Szatmár vármegyében az újabb korban szerzett birtokokat és itt Mihály, Túrvékonya határában, birtokos és fürdőtulajdonos.

Vécsey (báró Hajnácskői és Hernádvécsei). Ugocsamegyei eredetű régi család, melynek első ismert őse Szőllősi Balázs. E Balázs fiaival együtt 1517-ben új kir. adományt nyer, több más birtokokkal együtt, az abaújmegyei Vécsére, melytől aztán a család nevét vette. Alapítója Vécsey Sándor Hajnácskő várkapitánya és ura. Ez a Sándor 1692 november 21-én bárói rangot nyert. A grófi ág kihalt. Megyebeli tagjai közül Miklós cs. és kir. kamarás, val. b. t. tan. Szatmár vármegye főispánja. — József cs. és kir. kamarás, Szatmár megye alispánja és országgyűlési képviselő. — Miklós orsz. képviselő. — A család Sárközújlak, Csegöld stb. községekben birtokos. A család eredetét a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük.

Vetéssy (Vetési és mezőteremi). Szatmár vármegye egyik ősrégi kihalt családja, mely a Kaplyon nemzetségből eredt a vele törzsrokon Károlyi, Bagossy és Csomaközy családokkal együtt. Vetéssy család Kaplonyi Simon fiától, II. Pétertől ered. Vetés községet Kaplyon Simon 1265-ben kapta V. István királytól. Az 1325. évi osztálykor Eudusnak, a Csomaközyeknek jutott; de 1354-ben IV. Péternek (ki Zougának is neveztetett) fiai Lőrincz és Pál már Vetéssyeknek neveztettek. Tagjai közül : Jakab 1420-ban szatmárvármegyei alispán. — Tamás váradi prépost. — László 1573—1597-ban alispán. — Mihály 1653-ban alispán. — László 1703-ban szolgabíró.

Virágh (Kügyi). Sopron vármegyéből származik, honnan azonban a Bihar, Mosony és Somogy vármegyékbe, majd Nógrádba és Szilágyba, az újabb korban pedig Szatmár vármegyébe is átterjedt. István 1657-ben kapott czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet egy évvel később Sopron vármegyében hirdettek ki. Biharban és Nógrádban és a Szilágyságban a múlt század elején igazolták nemességüket. Tagjai közül József († 1875), szilágysomlyói birtokos. — Mihály, († 1879) pécsi kanonok, híres egyházi szónok volt. — Lajos, 30 évig szilágysomlyói főjegyző, most nagybányai állami anyakönyvvezető-helyettes. — Gyula, városi kir. ügyész.

Czímer : kékben, fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Zanathy (másként Zolga). Vasvármegyei család. Zanathy másként Zolga János, a maga és unokaöcscse Petheő Márton részére Rudolf királytól 1602 márcz. 22-én nyert czímeres nemeslevelet. I. József Szatmár vármegyébe költözött és 1745-ben Szatmár sz. kir. város főbírája, 1754-ben a vármegye főadószedője, 1765—1778-ban főjegyzője. — Ennek fia Antal, a vármegye főmérnöke. — Mihály, 1784-ben szolgabíró, 1796-ban főszámvevő. — II. József esküdt. — Ferencz, 1805-ben a megyei felkelő nemes seregnél alhadnagy, majd kapitány, 1810-ben táblabíró, 1816-ban a nyíri járás főszolgabírája. — Ignácz, a gróf Károlyi-uradalom ügyésze. — Ferencz, szaniszlói r. kath. lelkész, 1861-ben czímzetes kanonok. — Mihály 1823-ban szolgabíró, majd kir. ügyész. — Ferencz, 1892-ben megyei főjegyző. — Mihály kir. közjegyző. Gábor kir. járásbiró. — Zsigmond m. kir. honvéd százados. — Gábor fiai: Gábor és Tibor. — László gazdász és István megyei tisztviselő.

Zselénszky (Zelankai) gróf. Régi lengyel család, mely a Ciolek czímert használja. A családból Zelanka-Zelénski Ferencz, biéczi várnagy, 1801 márcz. 5-én galicziai grófi rangra emeltetett. A család magyarországi ágát gróf Zelénszki László alapította. A család Szatmár vármegyében nyirvasvári és nyircsászári községekben birtokos.

Czímer : Ezüst-mezőben zöld alapon álló vörös bika. Sisakdísz ugyanaz. Takaró : ezüstvörös.

CZÍMEREK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEGKÉPPEL

SZATMÁR-NÉMETI

SZ. KIR. VÁROS.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

SZATMÁR-NÉMETI

SZ. KIR. VÁROS

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A SZATMÁR-NÉMETI HELYI MUNKATÁRSAK

35 MŰMELLÉKLET, 90 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 2 TÉRKÉP, 11 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA,
ÉS TÖBB SZÖVEGKÉP.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

SZATMÁR=NÉMETI

szab. kir. város

TÉRKÉPE.

Mérték, 1 : 7.200.

0 50 100 200 300 400 500
Méter

Nyilvános épületek és intézetek.

1 Városháza
2 Szinház
3 M. kir. posta I.
4 Pannonia szálló
5 Kir. kath. főgimnázium
6 Ref. templom
7 Kölcsey-szobor.
8 Ref. tanítónő képző
9 Ref. főgimnázium
10 Irgalmas nővérek zárdája
11 Csendőr- és tűzoltó-laktanya
12 Tűzoltó őrtorony
13 Kir. törvényszék
14 Állami elemi népiskola.
15 " kettős kisdedóvó
16 G. kath. templom.
17 R. kath. püspöki könyvtár
18 " " palota
19 " székesegyház.
20 " elemi iskola
21 Uj izr. templom.
22 Jézus társasági atyák.
23 Kalvária
24 Állami elemi népiskola.
25 József főherczeg honv. lakt.
26 Városi közvágóhid
27 Orth. izr. templom.
28 Első szatmári takarékpénztár
29 Irgalmasok kórháza.
30 Gör. kath. templom.
31 Állami kisdedóvó
32 Ref. templom.
33 Állami elemi népiskola.
34 Róm. kath. tanítóképző
35 Állami elemi népiskola.
36 Közkórház.
37 Gőz- és kádfürdő.
38 Városi kioszk
39 Termény- és áruraktárak.
40 Vasuti indóház (M.Á.V.)
41 M. kir. posta II.
42 " " adóhivatal.
43 Ferencz József laktanya.
44 M.Á.V. nevelő és tápintézet
45 Városmajor.
46 Vill. világitási telep.
47 Nagy gőzmalom.
48 Közkutak.

Tölgyes
Rekettye
Sziget
Dinnyés kert
Dianna kert
Németi mocsár
Szentvér
Kossuth kert
Ékes kert
Piros berek
Belső postakert
Deák tér
Állatvásártér
SZAMOS FOLYÓ

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZÉPPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:
RÁKOSI JENŐ
főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:
BOROVSZKY SAMU Dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

MÁSODELNOK:
LÓCZY LAJOS Dr.
egyet. ny. r. tanár.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ
az Országos Monografia Társaság igazgatója.

VENDE ALADÁR
az Országos Monografia szerkesztője.

TAGOK:

Balassa József dr.
tanár.

Baltik Frigyes
ág. h. ev. püspök.

Balogh Pál
iró.

Bánóczi József dr.
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bárczy István dr.
Budapest székesfőváros polgármestere.

Bársony István
a Kisfaludy-társaság tagja, a Budapesti Közlöny szerkesztője.

Bátky Zsigmond dr.
a Néprajzi Múzeum őre.

Bayer József
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Benedek Elek
a Kisfaludy-társaság tagja.

Berecz Antal
a M. Földrajzi Társaság főtitkára.

Bernát István
orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia tagja.

Berzeviczy Albert
v. b. t. t., ny. vall.- és közokt. miniszter, a Magy. Tud. Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.
államtitkár.

Borbély Lajos
a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság vezérigazgatója

Csapodi István dr.
egyetemi m.-tanár.

Császár Imre
Orsz. Szinmüv. Akad. tanár.

Csoma József
a M. Tud. Akadémia tagja, a Herald. és Geneal. társ. ig. v. tagja.

Csőke Ferencz
keresk. min. tanácsos, az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.
a m. kir. állami legfelsőbb számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos
tudom.-egyetemi könyvtárőr, tb. udvari káplán.

Demény Károly
m. kir. posta- és távirdaigazgató.

Dobokay Lajos
miniszteri tanácsos.

Entz Géza dr.
müegyetemi r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.
az Erdélyi Muzeum könyvtárának igazgatója.

Falk Miksa dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Fejérpataky László dr.
a Nemzeti Muzeum könyvtárának igazgató-őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Fritz Péter
a budapesti keresk. és iparkamara titkára.

Gelléri Mór
kir. tanácsos, az Orsz. Iparegyesület igazgatója.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

Havass Rezső
a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János
plébános, országgyülési képviselő.

Rónai Horváth Jenő
vezérőrnagy, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.
az állatorvosi főiskola igazgatója.

Kada Elek
iró, Kecskemét város polgármestere.

Kammerer Ernő
min. tanácsos, a Szépművészeti Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Kenedi Géza dr.
szerkesztő.

Kenessey Kálmán
min. oszt. tanácsos, vasuti és hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós
a Központi Meteorologiai Intézet igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Lánczy Leó
a főrendiház tagja, a Pesti Magy. Keresk. Bank elnöke.

Lipcsey Ádám dr.
szerkesztő.

Madarász Gyula dr.
nemzeti múzeumi őr.

Molnár Viktor
közoktatásügyi államtitkár.

Nagy Géza dr.
nemzeti múzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.
belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.
müegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.
ny. jogakadémiai tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót
ny. orsz. főlevéltárnok, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.
egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Porzsolt Kálmán
a Pesti Hirlap főmunkatársa.

Pettkó Béla
orsz. allevéltárnok.

Radisich Jenő
min. tanácsos, az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum igazgatója.

Ifj. Reiszig Ede dr.
a M. Herald. és Geneal. és a M. Tört. társaság ig. vál. és a Műemlékek Orsz. Biz. lev. tagja.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnök-főtitkára.

Szabó Antal
belügymin. osztálytanácsos.

Id. Szinnyei József
a n. múzeumi hirlapkönyvtár őre, a M. T. Akadémia tagja.

Ifj. Szinnyei József dr.
egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Szterényi Hugó dr.
tanár.

Szőts Farkas
ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf
a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.
udv. tanácsos, a közös pénzügymin. osztályfőnöke, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Telegdy Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi főgeologus.

Váradi Antal dr.
az Országos Szinművészeti Akadémia igazgatója.

Vécsey Tamás dr.
egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Visontai Soma dr.
ügyvéd, orsz. képviselő.

Zilahi-Kiss Béla (Junius)
a Budapesti Hirlap munkatársa, történetiró.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

SZATMÁR-NÉMETI KÖTETÉNEK HELYI MUNKATÁRSAI.

Bagossy Bertalan
kir. kath. főgimn. tanár.

Bodnár György
kir. tanfelügyelő.

Erdélyi István
városi főmérnök.

Fechtl János dr.
kir. kath. főgimn. tanár.

Ferencz Ágoston
tanácsjegyző.

Ferenczy János
szerkesztő.

Fodor György
városi levéltáros.

Gorzó Bertalan
megyei levéltáros.

Léber Antal
városi főerdész.

Novák Lajos
főszámvevő.

Nyárády László
kir. főmérnök.

Tanody Endre dr.
ügyvéd.

Vajay Imre dr.
városi orvos.

Vajay Károly dr.
polgármester.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Szatmár-Németi város közművelődési bizottságán kivül: **Bárczy István** Budapest székesfőváros polgármestere. — **Bedő Albert** ny. államtitkár. — **Borovszky Samu dr.** történetiró, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Gonda Béla** ker. min. tanácsos. — **Molnár Viktor** államtitkár. — **Némethy Károly dr.** belügymin. tanácsos. — **Pettkó Béla** orsz. levéltáros. — **Szinnyey József id.** a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Vécsey Tamás dr.** egyet. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

ELŐSZÓ.

Szatmár-Németi sz. kir. város lakossága ősidők óta, hasonlóan a többi síkföldi városokhoz, őstermeléssel is foglalkozott; azonban a város kedvezőtlen fekvése következtében s mert a belső pártviszályokból eredő, valamint a külellenséggel való harczoknak útvonalába esett, nagyobb és belterjesebb gazdaságok nem keletkezhettek, a mihez még a talaj kevésbbé jó minősége is hozzájárult. Mindazonáltal a város lakosságának őstermeléssel foglalkozó része évszázadokon át tisztességgel élt s a városnak mindenkor megbízható polgársága maradt.

Ugyancsak a város alapításának idejére nyúlik vissza az iparűzés kezdete is, mely azonban a kisipar körét századokon át nem haladta túl; és habár a város polgárainak túlnyomó részét a virágzó czéhekben egyesült vagyonos iparosok alkották, nagyipar nem fejlődött ki, részben az őstermelés fejlesztésére kedvezőtlen, s az iparra is hasonlóan kiható okokból, — részben mert a középponti kormányzás részéről, a város közönsége, erős nemzeti magatartása miatt, támogatásban nem részesült. Különben pedig az iparosoknak a czéhektől biztosított foglalkozása oly kedvező anyagi helyzetet teremtett, hogy nem érezték hiányát és szükségét a kormányhatalom támogatásának.

Viszont a kereskedelem már ősidők óta virágzásnak indult. A nagy népmozgalmak, a szabadságharczok viharai, már századokkal ezelőtt ide vonzottak és kényszerítettek a közeli Erdélyből, több kereskedéssel foglalkozó görög és örmény családot, — a kik egyrészt megvetették egy virágzó kereskedelem alapjait, másrészt pedig számos itteni lakost a kereskedelem űzésére kitanítván, népes kereskedői osztálynak lettek alapítói, — a mit igazol, hogy a kereskedői társulat csaknem másfélszáz évvel ezelőtt már megalakult. Kedvezően hatott a kereskedelem felvirágzására a város középponti fekvése is, a mely nagy vidék természetes központja. — Ide futnak össze a vidék kereskedelmi szálai. Ezt a czélt szolgálja a város közönségének vasúti politikája, a mely Szatmár-Németi sz. kir. várost az éjszakkeleti Magyarország

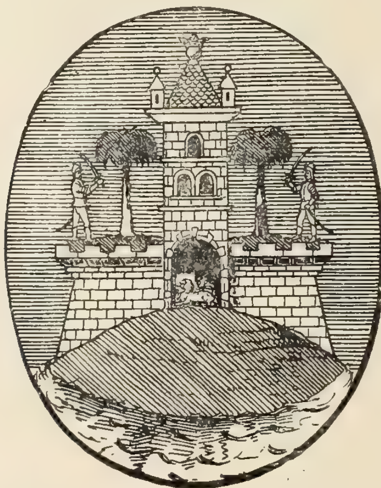
vasúti középpontjává óhajtja tenni. S ennek joggal várt eredménye nem lehet más, mint hogy a fekvése által erre kijelölt város előbb-utóbb nagy vidékének minden tekintetben természetes középpontja lesz, a mi a város vezetőségének is állandó törekvése.

Szatmár-Németi sz. kir. város lakossága, sok bajok és viharok közepett, mindenkor a saját erejére volt utalva. Ebben azonban soha sem csalatkozott. A városi polgárság mindenkor megértette a korszellemet. A nemzeti küzdelmekben mindíg a nemzeti ügy mellett állott, az elnyomatás korszakában pedig békén tűrte sorsát s várta a jobb idők bekövetkeztét.

A városi magisztrátus az egyházi vezető férfiakkal és a külső tanácscsal nagy körültekintéssel és puritán erkölcsökkel intézte a város dolgait. A város vagyonát okos politikával századokon át gyarapította, a mit a város nagy kiterjedésű ingatlanai igazolnak. E hagyományos politika az utókorra is átszállott s így vagyoni tekintetben a város ma is az elsők közé tartozik.

Közigazgatási szervezete még a régi intézmények nyomait viseli magán. A külső tanácsból kialakult közgyűlés, újabb elnevezése szerint törvényhatósági bizottság s a szélesebb alapokra fektetett belső tanács utódja: a tanács intézi a már-már rohamosan szaporodó ügyeket, a melyek a csaknem 30 év óta változatlanul álló hatósági szervezetnek átalakítását sürgetik. Bizton remélhető, hogy a jelenlegi döntésre jogosult tényezők buzgalmának és áldozatkészségének nem sokára meg lesz az az eredménye, hogy az immáron virágzó és a modern városi életre vágyakozó lakosságnak méltán megkövetelt jó közigazgatását, a kor színvonalán álló, képzett és sorsával megelégedett tisztikar fogja intézni.

Vajay Károly dr.



Szatmár-Németi város czímere.

KÖZGAZDASÁGI VISZONYOK.

Szatmár-Németi sz. kir. város összes népessége az 1900. évi népszámláláskor 26.881 lélekből állott. Ebből a polgári népességre 26.178, a katonaira 703 lélek esett. Népmozgalmi statisztika.

Az utolsó népszámlálást megelőző 10 év alatt a tényleges szaporodás 26·7% volt. Ezt véve alapul, ma a város népessége megközelíti, vagy talán felül is haladja a 33.000 lakost.[1])

A város törzslakossága színmagyar. A forgalom emelkedésével járó fluktuáczió következtében azonban több-kevesebb idegen anyanyelvű is tartózkodik a városban. Különösen áll ez a katonai népességre, mivel a közös hadsereg és a honvédség itt állomásozó csapatai legnagyobb részt nemzetiségi vidékekről vannak kiegészítve.

A szatmári helyőrséghez tartozó katonai népesség a cs. és kir. 5. sz. gyalogezred egy zászlóaljából s a m. kir. 12. honvéd-gyalogezred két zászlóaljából áll. Jelenleg Szatmáron állomásozik a 78. sz. m. kir. honvéd gyalog dandár-parancsnoksága és a kassai 3. sz. honvédkerület zenekara.

Az anyanyelv szerinti számarány 1900-ban a következő volt: magyar 25.080, német 586, tót 45, oláh 914, ruthén 45, horvát 110, szerb 5, egyéb 96. Magyarul beszélni tud 26.209.*) Vallás szerint a népesség következőképen oszlik meg: római kath. 5307, gör. kath. 4898, gör. keleti 47, ág. h. ev. 139, ref. 11.194, unitárius 7, izr. 5287, egyéb 2. A jelenlévők közül külföldi honos 211.

Foglalkozás szerint ismét a következőleg oszlik meg a népesség: őstermelő 6059, iparos 8211, kereskedő 3150, bányász 2, fuvaros, szállító 1692, közszolgálatban álló vagy szabad foglalkozást űző 2637, véderőhöz tartozó 806, napszámos 611, tőkepénzes, nyugdíjas 1105, egyéb ismeretlen foglalkozású 1115, házi cseléd 1493. Ezekben az abszolut számokban mind a keresők, mind az eltartottak benne foglaltatnak.

A város, nagy kiterjedésű határával együtt, 184 □ kilométer területen fekszik; ehhez képest a népsűrűség 1900-ban a katonaság beszámításával, □-kilométerenként 146.q.

Lakóház volt Szatmár-Németiben 1900-ban 3047. Ezek közül kőből vagy tégláből épült 859, kő vagy tégla-alapon vályogból vagy sárból 572, vályogból vagy sárból 802, fából vagy más anyagból 814.

Cserép-, pala- vagy bádogtetővel 500, zsindely- vagy deszka-tetővel 2203, nád- vagy zsúptetővel 344 volt fedve.

Az utolsó két év fontosabb népmozgalmi eredményei a következők:

	1906-ban	1907-ben		1906-ban	1907-ben
házasságkötés ..	253	240	kivándorlás	220	226
élveszületés	847	853	visszavándorlás	18	5
halálozás	615	737	beköltözés	114	120

1907-ben a kivándorlottak közül 26 tanulmányi czélból ment külföldre.

Szatmár-Németi sz. kir. város közönségének egyötöde él őstermelésből. A város területe.

---

[1]) Az 1906. évi statisztikai évkönyv szerint a népmozgalom főeredményei alapján kiszámított népesség 1906. év végén 30,469 volt.

*) Ir. olvas 17,688.

A város bel- és külterülete 18.351 hektár, vagyis 31.889 kat. hold. Tisztán belterület 650 kat. hold.

Mezőgazdaság. Az útakra, utczákra és terekre 1063 hektár esik, a többi összes terület mező- és erdőgazdasági mívelés alatt áll.

A város területe mívelési ágak szerint a következőképen oszlik meg: szántóföld 9.391, kert 470, rét 2.049, szőlő 87, legelő 644, erdő 4.647 és földadó alá nem eső terület 1063 hektár, tehát összesen 18.351 hektár. Legnagyobb birtokos Szatmár-Németi város törvényhatósága, melynek 15.506 kat. hold kiterjedésű birtoka van.

A sajátszerű birtokviszonyok, a gazdálkodás módja, a talaj minősége és bizonyos megrögzött ősi szokások miatt, belterjesebb gazdálkodást senkisem folytat.

A szamosbalparti határrészen 1902-ben végbement birtokrendezés alkalmával keletkezett néhány 200—500 holdas középbirtokot leszámítva, az egész határ kisgazdák kezén van, a kik erősen ragaszkodnak az ősi, úgynevezett fordulós gazdálkodáshoz.

A bevetett terület, az 1906. évi fölvétel szerint, a főbb termények megkülönböztetésével, a következő eredményt mutatja: őszi búza 2302, tavaszi buza 115, őszi rozs 46, őszi árpa 69, tavaszi árpa 98, zab 518, lencse 17, tengeri 3453, burgonya 57, takarmányrépa 104, repcze 17, kender 17, takarmány tengeri 23, őszi bükköny 28, tavaszi bükköny 288, lóhere 345, luczerna 288, egyéb termények 25, bevetett terület tehát 7825 és ugar 1381 hektár.

Dohánytermeléssel 1907-ben történt az első kísérlet, még pedig igen jó eredménynyel. Keresztszeghy Lajos dr. volt az első birtokos, a ki 20 kat. hold területre nyert dohánytermelési engedélyt. A termés igen jó minőségűnek bizonyult s 1908-ra ugyanazon birtokon 35 hold területet jelentettek be dohánytermelésre. Valószínű, hogy ez a termelési ág rövid idő alatt szép lendületnek indúl, miután a pénzügyi kormány, a város jelentékeny hozzájárulásával, 1906-ban dohánybeváltóhivatalt állított fel. A dohánybeváltóhivatal kerületéhez 60 község tartozik. Az 1907-ben beváltott dohánytermés 8332 mmázsa debreczeni faj és 627 mmázsa kapadohány, összesen 8959 mmázsa volt.

A fontosabb mezőgazdasági termények 1906. évi termés-eredményei: búza 34.200, rozs 560, árpa 1.932, zab 5.850, tengeri 48.000, burgonya 2.500 mmázsa.

A szőlőtermelés az újabb időben annyira föllendült, hogy a helyi fogyasztás kielégítése mellett, többen már kivitelre is termelnek. A város határában, de a belterülettől 17 klm. távolban fekvő „Szatmárhegy", ellentétben a város határának többi részével, enyhe dombvidéken terül el és szőlőtermelésre igen alkalmas.

Az összes szőlőterület 494 hektár. Ebből 380 hektár termő, 114 pedig beültetett, de még nem termő-terület. A filoxera pusztítása után amerikai vesszőkkel ültették be a felújított szőlőket s ma már ismét felvirágzott a szőlő- és bortermelés.

1906-ban 4744 hektoliter must termett a Szatmár-hegyen, melyből a tényleg előállított bor mennyisége 4270 hektoliter volt. Tehát átlag hektáronként 8·64 hektoliter. A termelés értéke 1906-ban a 188.730 koronát érte el.

Állattenyésztés. Az állattenyésztés csaknem kizárólag ló- és szarvasmarha-tenyésztésre szorítkozik. Ezenkívül juh- és sertéstenyésztéssel is találkozunk. A juhot a gyapjáért, tej-, turótermékekért s földjavítás czéljából tartják, a sertéseket pedig magán- és közfogyasztásra nevelik és hízlalják, de fajtisztaságra vagy nemesítésre nem helyeznek súlyt.

Már a ló- és szarvasmarhatenyésztésnél magasabb irányú közgazdasági szempontok is érvényesülnek. Az 1894-ben a városban felállított állami méntelep-osztály fontos közgazdasági hivatást tölt be a város és vidék lóanyagának javítása körül. A méntelep-osztályhoz 68 fedező-állomás tartozik; ménállománya pedig 217, és pedig 206 a fedező-állomásokon, 11 bérbe adva. Fontos tényezője a lótenyésztésnek továbbá az évenként megtartatni szokott lóverseny. Eredetileg a szatmár-vármegyei Gazdasági Egyesület rendezte azokat. Az első legitim verseny 1898 őszén volt. Azóta ezek a versenyek a város, a vármegye és a szomszédos vármegyék közönségének fokozódó érdeklődése mellett annyira fejlődtek, hogy a gazdasági egyesület jónak látta a rendezést önálló szervezetre bízni s 1903-ban megalakította a vármegyei lóversenyegyletet, melynek elnöke Berenczei *Kováts* Jenő földbirtokos, titkára *Poszvék* Nándor, a vármegyei gazd. egylet titkára.

Az úrlovasok szövetkezete 1905-ben, a vidéki versenyügy egyöntetűsége érdekében szervezte a vidéki versenyegyletek szövetségét, mely szervezetben a szatmári verseny, a pálya minősége s az egynapos meeting szerint, a II. osztályuak közé soroztatott.

A *szarvasmarha-tenyésztés* minden irányban kielégítő eredményt mutat. A város tejszükségletének kielégítésére, a külterületen fekvő számos tehenészet szolgál. Állatállományuk elsőrendű. A hatóságnak különös gondja van arra, hogy a legeltető társaság és a birtokossági egyesületek fajtiszta és kiváló tenyészapaállatokat tartsanak.

A *vágómarha-nevelés* is kezd föllendülni. Nagyobb szabású szarvasmarhahízlaló telep azonban csak egy van, a Markovics-féle, szeszgyárral kapcsolatban.

A szarvasmarha-állomány túlnyomóan magyar faj. Tettek ugyan kísérletet Bonyhádról importált szimmenthali és nyugati fajta szarvasmarhával is, de csekély eredménynyel, mivel a másfajú szarvasmarhák nehezen tűrik a nyári forróságot és a sovány legelőt.

Jótékony hatással vannak végül az állattenyésztésre az állatvásárok. Az 1906. évben megtartott országos vásárok száma hat. Ezek közül az időjárás a vásár szempontjából három esetben kedvező, két esetben tűrhető s egy esetben kedvezőtlen volt. Felhajtottak: 14,374 szarvasmarhát, 6865 lovat és csikót, 7032 juhot, 8866 sertést. — Eladtak: 8272 szarvasmarhát, 2396 lovat, csikót, 2500 juhot, 5049 sertést.

Az állategészségügy általában kielégítő.

Az elmúlt években országosan uralkodó lépfenéből, száj- és körömfájásból Szatmár város szarvasmarha-állományának is kijutott, de itt nagyobb mérveket nem öltött. A lépfene csak szórványosan, egyes elkülönített legelőkön jelentkezett; a száj- és körömfájás pedig egészen sporadikus esetekben lépett fel, úgy hogy vásárzárlat elrendelésének szüksége alig merült fel.

A sertésvész már több esetben tette szükségessé a sertésvásár bezárását. Az utóbbi időben azonban sertésvész esetei egyáltalán nem fordultak elő.

Az állategészségügyi szolgálatot a helyhatósági állatorvos, a ki egyszersmind vágóhídi biztos is, továbbá a városi kir. állatorvos és ellenőrző s felügyelőközegként a törvényhatósági kir. állatorvos látja el.

Gazdasági oktatás.

A városban magasabb gazdasági iskolák nincsenek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban 1903-ban, a népiskolák állami kezelésbe vétele alkalmából, két gazdasági ismétlő-iskolát állíttatott fel, melyeket teljesen felszerelve, 1906-ban adtak át rendeltetésüknek.

Az egyik a szatmári szamos-balparti külterületen épült, a másik pedig a Szatmárhegyen. Most indúltak meg a tárgyalások egy harmadik gazdasági ismétlő-iskolának a felállítása iránt is, mely a szamos-jobbparti külterületen nyerne elhelyezést.

Ipar.

A város népességének jelentékeny része él ipari foglalkozása után. Sőt a fentebb részletezett statisztikai adatok szerint, az összes foglalkozási ágak között, az ipari van legnagyobb számmal képviselve (8211).

E szerint Szatmár-Németi, a népesség számaránya alapján, valóban túlnyomó részben iparűző város. Tekintve azonban iparának fejlettségi fokát és kiterjedtségét, csak a szerényebb ipari városok sorában említhetjük, különösen nagyiparának fejletlensége miatt.

Kereskedelmi- és iparkamarája nincsen. E tekintetben Debreczenhez tartozik.[1]

Nagy ipari vállalat kevés van itt. A kisipar pedig, mely dicsőséges multra tekint vissza, most a legújabb időben, hosszabb stagnálás után, ismét a haladó korral kezd lépést tartani, sőt egyes ágakban figyelemreméltó lendületet venni. Érdekes jelenség, hogy Szatmár-Németiben mindez ideig ipartestület nem keletkezett. Tettek ugyan eziránt kisérleteket, de eredménytelenül.

A régi czéh-rendszer hagyományai ma is élnek az egyes iparágak szerint alakult ipartársulatokban s szivesebben megmaradnak a maguk elszigeteltségében, semhegy ipartestületben egyesüljenek.

A czéh-rendszer idejében fennállott czéhek, melyeknek oklevelei a ma is virágzó ipartársulatok birtokában, részint pedig a Kölcsey-kör múzeumában

---

[1]) Szatmár város két kültaggal van a ker. és iparkamarában képviselve.

vannak, a következők : Szatmáron : szűr-csapó 1513-ból, szabó 1525-ből, aranymíves 1534-ből, varga 1534-ből, mészáros 1538-ból, szűcs 1564-ből, kovács 1580-ból, csizmadia 1604-ből, szíjgyártó 1614-ből, kádár 1637-ből, borbély 1657-ből. — *Németiben* : Szíjgyártó 1514-ből, kovács 1538-ból, csiszár 1538-ból, lakatgyártó 1538-ból, csapó 1539-ből, ötvös 1547-ből, varga 1557-ből, szűcs 1558-ból, szabó 1573-ból, fazekas 1578-ból, mészáros 1606-ból, csizmadia 1614-ből, borbély 1635-ből, takács 1642-ből, asztalos 1642-ből.

A két városnak 1715-ben történt egyesítése után pedig a városi levéltárban őrzött ,,Conventionális" czímű könyvben, 1740-ből található följegyzés szerint, a ,,Betsülletes Nemes Czéhek Catologussá"-ba a következő czéhek vannak bevezetve : Kalmár-czéh, csapó, magyar szabó, szűrszabó, szűcs, mészáros, csizmadia, ötvös, borbély, gombkötő, asztalos, fazekas, szíjgyártó, kovács, csiszár, lakatos, kádár, takács, kerékgyártó és varga czéh.

Feltűnő, hogy az építő-ipar körébe vágó mesterségek a czéhek között nem fordulnak elő. Ennek oka, hogy a város sok pusztításnak volt kitéve és lakosai bölcs előrelátásból költséges építkezésekbe nem bocsátkoztak. Még 1804-ben is csak 3 kőház volt az egész városban. Az újabb időben azonban annál hatalmasabban fejlődtek ezek az iparágak.

Ipari oktatás. A kisipar fejlődésére jótékony hatása van az iparostanoncz-iskolának, mely 1883-ban nyílt meg s negyedszázados működése alatt műveltebb s a haladás iránt fogékony iparos-nemzedéket nevelt. Az iskola élén, annak felállítása óta *Kótai* Lajos áll. iskolai igazgató áll. Az ő vezetése alatt ez idő szerint 12 közismereti és 7 rajz-osztályban 15 tanító működik. A növendékek száma az 1907—08. iskolai évben a 800-at meghaladta.

Az iparoktatás terén nevezetes határjelző az 1907. év. Ez év szeptember elsején nyílt meg ugyanis *az állami felsőbb faipari szakiskola*. Az 1907—08. iskolai évvel megindult az első évfolyam, melyet a következő években fokozatosan még két osztálylyal egészítenek ki.

Míg az állam a várostól e czélra átengedett Teleki-utczai telken az új palotát fölépíti, az iskola ideiglenesen bérházban van elhelyezve. Az új iskola-épületben a helybeli iparosoktól is igénybe vehető tanműhelyek és internátus czéljának is megfelelő helyiségek lesznek.*) Az intézet igazgatója *Kótai* Pál mérnök.

Kisipar. A kisipar fejlődését előnyösen befolyásoló intézmények között említést érdemel a csizmadia-, tímár-, gubás-, szabó-, kovács-, kerékgyártó-, nyomdász- és asztalos-ipartársulat stb., melyek közül különösen az első helyen fölsorolt három társulat, jelentékeny vagyon fölött rendelkezik; továbbá az építő-iparosok szövetsége, mely a munkásmozgalmak ellen való hatékonyabb védekezés czéljából alakult ; ezenkívül az ,,Iparos-ifjak Köre" és az ,,Iparos Olvasó Kör", melyek az iparosok érintkezésére nyújtanak alkalmat, és különféle ipari tanfolyamok rendezésével, az iparosok szakszerű továbbképzésére s értelmiségük fejlesztésére különös gondot fordítanak.

Meg kell itt említeni a ,,Szatmár-Németi Ipari Hitelszövetkezet"-et is, mint az országos központi hitelszövetkezet tagját, a mely bár törvényszékileg bejegyzett czég, mindazonáltal elválasztandó a kereskedelmi társaságoktól, mivel kizárólag ipari érdekeket szolgál. Alakult 1899-ben. Alapították *Rózsa* Károly a szatmár-erdődi h. é. vasút akkori igazgatója és társai. Czéljául nem a jövedelmező pénzműveletek után való törekvést tűzte ki, hanem azt, hogy iparostagjait vállalkozásaikban segítse s hiteligényeiket csaknem haszon nélkül kielégítse. Ezért sem alaptőkét, sem tartaléktőkét nem gyűjt. Alaptőkéje 1906. év végén, az üzletrészek befizetéséből, mindössze 12990 korona, tartalékalapja pedig 918 korona volt. Az intézet életében kiemelkedő mozzanat, hogy tagjainak ipari készítményeiből árúcsarnokot állított fel. Jelenlegi vezetői : *Ferenczy* János elnök, *Nyisztor* János alelnök, *Szücs* Sándor dr. ügyész, *Fürst* Ilona könyvelő, *Pázsit* Ilona pénztáros.

Mind eme tényezők oly fokra emelték a kisipar egyes ágait, különösen az építő- és az asztalos-ipart, hogy az itteni iparosok az ország minden részéből, sőt külföldről is kapnak megrendeléseket.

Nagyipar. A nagyipari vállalatok száma kevés. Nagyobb gyári vállalatok : a szatmári gőzmalom társulat gőzhengermalma, a Neuschloss-féle tanningyár és gőzfűrész-

---

*) Szatmár város évenként 6000 korona segélylyel járul az internátus fentartásához.

és a gőztéglagyárak. A gyári üzemben levő többi malmok, szeszgyárak, petroleum-finomító stb., bár termelő- és szállítóképességre elég figyelemre méltó vállalatok, szűkebb keretek között mozognak és kevesebb munkással dolgoznak.

A szatmári gőzmalom-társulat gőzmalma a város legnagyobb állandó jellegü iparvállalata. Alapitása összeesik a magyar éjszakkeleti vasút építésével. A mikor t. i. nyilvánvalóvá lett, hogy e vasút kiépítésével Szatmár is beleilleszkedhetik az országos forgalomba, a város társadalmának vezérférfiai, *Böszörményi* Károly, *Farkas* Antal, *Kiszely* Károly, *Antal* Dániel, *Vajay* Károly, *Losonczy* József, *Keresztes* András, *Lengyel* István, *Jakó* Mihály, áthatva a város közgazdasági fejlődésének fontosságától, a múlt század hatvanas éveinek végén elhatározták, hogy gőzmalom-társulatot alapitanak. Ezt 1869-ben meg is valósították.

Az alapítók nagy munkát végeztek, míg a malom helyét megszerezték, árvíz ellen biztosították és az építési anyagokat beszerezték. Saját felügyeletük alatt vettették és égettették a téglát, vásárolták az erdőségekből a tölgyfa-anyagot s gondoskodtak arról, hogy a lisztgyártásra legalkalmasabb, akkor még e környéken ismeretlen, tiszavidéki búza termelését meghonosítsák. S miután hat évi szakadatlan munkával mindent elrendeztek, 1875. évi október hó 15-ikén a szatmári első gőzmalmot üzembe helyezték.

A malomipar ez időtájt még kezdetleges volt. A gépeket gyakran kellett javítani vagy tökéletesebbekkel kicserélni. A vállalatnak forgó tőkéje nem volt; drága kölcsönöket kellett felvennie. Az őrleményeknek belföldön piaczot teremteni alig lehetett, mivel az ország éjszakkeleti vidéke, melyre a malom támaszkodhatott, akkoriban búzalisztet alig fogyasztott. Hozzájárult ezekhez a volt igazgató hibás spekulácziója, minek következtében a társulatot 1892-ben 152.000 korona veszteség érte.

A létalapjaiban megtámadott vállalat igazgatósága ekkor az idegenből hozott vezérigazgató helyett, a vállalat élére a város egyik tekintélyes és szakképzett férfiát: Losonczy Józsefet állította, a ki rövid idő alatt helyrehozta a vállalat megbillent egyensúlyát. 1894-ben a 200 koronás részvényeket 100 koronára bélyegeztette le, s újabb 1250 darab részvényt bocsátott ki, azonfelül saját hitelének felhasználásával több mint egy millió korona beruházást tett a malom rekonstruálására, üzem- és versenyképességének fokozására.

Ezzel a malom jövőjét beláthatatlan időre biztosította. Ma a vállalat részvényeinek értéke 450 korona, forgó tőkéje meghaladja a 650.000 koronát s fontos közgazdasági és szocziális tényezővé küzdötte fel magát. Őrlőképessége 800 mázsa naponként. Állandóan 140 munkást foglalkoztat. Alaptőkéje 500.000 korona, tartalékalapja 800.000 korona.

A vállalat élén jelenleg a gőzmalom újjáalakítójának fia: ifj. *Losonczy* József áll, a ki az atyjáéhoz hasonló szerencsés kézzel, szaktudással és óvatossággal vezeti a vállalatot. Helyettese *Szlávy* Dezső, jogtanácsos *Helmeczy* József, az igazgatóság elnöke *Korányi* János, tagjai: *Farkas* Antal dr., *Haller* Ottó, *Helmeczy* József, *Lengyel* Alajos dr., *Lengyel* Márton dr., *Schwartz* Albert, *Vajay* Imre dr., *Wallon* Ede, *Wallon* Lajos és *Lengyel* Károly. Kisebb malomipari vállalatok: a *szatmárnémeti gőzhengermalom*; tulajdonosa *Márkus* és *Göbel*, továbbá az „*Erzsébet-malom*", tulajdonosa *Fuchs* és *Klein*.

A szatmári első téglagyár r. t. szintén egyike a számottevő nagyipari vállalatoknak. Alakult 1894-ben. Az alapításban részt vettek *Hérmán* Mihály, volt polgármester, *Litteczky* Endre, *Antal* Kristóf, *Nagy* Barna dr., *Nagy* József, *Lengyel* Márton, *Domahidy* Sándor, *Emerich* Tivadar, *Fogarassy* Sándor és *Gabriel* András.

Alaptőkéje 200.000 korona, melyből 80.000 koronát visszafizetett. Tartalékalapja 106.084 korona. Az 1907. évi üzleti eredmény 16.109 K. 27 fillér nyereség.

A vállalat jelenlegi vezetői: *Litteczky* Endre igazgató, *Fogarassy* Sándor alelnök, *Nagy* Barna dr. titkár és ügyész, *Nagy* József, *Lengyel* Márton, *Emerich* Tivadar.

A vállalatnak egészen modern felszerelésű körkemenczéje van, mely mindenféle tégla gyártására be van rendezve.

A szatmárnémeti első gőztéglagyár r. t. is az újabbkori nagy építkezési kedvnek köszöni alakúlását. Az előbbihez hasonló terjedelmű vállalat. Alaptőkéje 140.000 kor. Igazgatóságának tagjai: *Bartha* Kálmán elnök, *Gál* Jenő ügyvezető-igazgató, *Kovács* Béla, *Rácz* Endre dr., *Benedek* József dr.. *Makár* Károly dr., ügyész.

A Neuschloss-féle nasiczi tanningyár és gőzfűrész r. t. 1895-ben kezdette meg működését Szatmár-Németiben. E vállalat azonban nem állandó jellegű. Miután a város közönségétől megvásárolt Nagymocsár és Darvasmoha-erdőségek, valamint a környéken szerzett erdők fatermékeit már feldolgozta, üzemét beszüntetni készül. E vállalat az összes helyi ipari vállalatok között a legtöbb munkást foglalkoztatta. Időszakok szerint változóan 300-tól 600 munkásig dolgozott a gyárban, raktárban és az erdőn. Igazgatója *Fried* Sándor, pénztárnoka *Fischer* Jenő.

Számottevő *szeszgyár* csak egy van. Tulajdonos a „*Markovits Elek fiai*" czég. Ez a szeszgyár szarvasmarha-hizlalóval van egybekapcsolva.

A Petroleum-finomitó ipartelep 1906-ban keletkezett. Tulajdonosa *Freund* Sámuel és társa.

A nagyobb ipari vállalatok sorában meg kell említeni a város házi-kezelésében álló *villamtelepet* is, mely 1891 óta áll fenn.

A város közönsége 1891-ben felépítvén új színházát, a belügyminiszterium csak úgy engedte meg annak megnyitását, ha a tervbe vett petroleumvilágítás helyett, villamos világításra rendezik be. E kényszerhelyzetben a város közönsége 50 lóerős gépet állított fel a részleges villamos világítás ellátására. 1891 deczember 31-én este 7 órakor ejtették meg az első világítási próbát a városi színházban; 1892 január 3-án pedig megnyílt az utczai világítás is. 1892 október 1-én végül bevezették az első magánvilágítást. Azóta a város közönsége folyton fejleszti villamos üzemét s a gépek és vezetékhálózat 1906 és 1907-ben végrehajtott rekonstrukcziója óta, két hatalmas termelő csoport látja el az utczai és magánvilágítást. A hajtó-erőt két, összesen 1200 lóerőre berendezett, kazán szolgáltatja.

A kisebb berendezésü gyárak közül fölemlíthető a szíkvízgyár, szappangyár, bőrzsírgyár és eczetgyár.

Az ipari intézmények sorában nem hagyható említés nélkül a kerületi betegsegélyző pénztár, továbbá egy gyári és egy magán betegsegélyző-pénztár. A tagok száma 3171. Bevétel évenként 46.009 korona. Kiadás 40.622 korona.

Kereskedelem. Szatmár-Németi sz. kir. város már a legrégibb időkben is nevezetes kereskedelmi középpont volt.

Maximiliánnak 1571-ben kelt oklevele szerint, a két városra évenként négy-négy országos vásár esett. Mindenik 11 napig tartott s erdélyi, lengyelországi, bécsi, sőt németországi kereskedők is látogatták azokat. A két város egyesítése után eleinte öt országos vásár volt, most pedig a vásárok száma hat és egyenként 6—6 napig tartanak.

A vásárok, a fejedelmi kiváltság-levelek s a virágzó ipar voltak azok a tényezők, melyek a múltban a kereskedelemnek lendületet adtak. A XIX. század utolsó évtizedében pedig a közgazdasági élet átalakúlása, a közlekedési eszközök fejlődése, itt erősen felvirágoztatták a kereskedelmet.

Az újabbkori kereskedelmi fejlődés leghatalmasabb eszköze a vasút.

Vasútak. A magyar államvasutak budapest—körösmezei fővonala, mint magyar éjszakkeleti vasút, 1871 június 25-én nyílt meg Nagykárolyig. 1871 szeptember 25-én Szatmárig, 1872 június 16-án Bustyaházáig, 1872 deczember 4-én Máramarosszigetig és 1894 deczember 21-én Körösmezőig.

A szatmári állomásra, mint központba, összefutnak az állami kezelésben levő magánvasutak közül a szatmár—nagybányai vonal, a mely 1884 július 6-án nyílt meg, s az ebből kiágazó nagybánya—felsőbányai vasút, mely 1904 november 10-én, a nagybánya—alsófernezelyi 1908 január 10-én, továbbá a szatmár—fehérgyarmati vonal mely 1898 augusztus 25-én nyílt meg, ezeken kívül két keskenyvágányú vasúti vonal is indúl ki Szatmárról, melyek szintén állami kezelésben vannak. Ezek közül a szatmár—erdődi h. é. vasút 1900 június 14-én, a szatmár—bikszádi h. é. vasút 1906 április 20-án adatott át a közforgalomnak.

A szatmár—mátészalkai h. é. vasút, mely legújabban nyílik meg, rendes nyomtávú, gőzüzemű vasút lesz, mely szintén állami kezelés alatt fog állani.

Adminisztrativ tekintetben a várost érintő összes vasutak a debreczeni üzletvezetőséghez tartoznak. Itt helyben az állomás- és raktárfőnökségen kívül, egy m. á. v. forgalmi főnökség és két m. á. v. osztálymérnökség, valamint egy fűtőházi főnökség intézi a forgalmi és műszaki ügyeket.

A személyforgalom arányairól az 1906. évi statisztikai évkönyv adatai nyújthatnak tájékozást. A szatmári állomáson 1906. évben felszállott utasok

száma 322,169 volt. Ebből helyi forgalomra 159,890, II—VII. zónára 139,519, VIII—XV. zónára 20,709, XVI. zónára 2051 utas esett.

A helyi érdekű vasutak 1906. évi felszereléseinek és üzleti eredményeinek főbb adatai a következők:

Vasút	Hossza kilométerekben	Állomások	Teherforgalom tonnákban	Tiszta üzleti haszon koronákban
Szatmár—nagybányai	59.7	10	86.000	39.000
Szatmár—fehérgyarmati	39.	8	24.000	77.000
Szatmár - erdődi	27.7	5*)	23.000	41.000
Szatmár – bikszádi	50.6	11	18.000**)	58.000

Posta.

A postaforgalom lebonyolítására két postahivatal és három fölvételi és kézbesítési postakezelő állomás áll a közönség rendelkezésére. Ezenkívül van két távíró-állomás és nagykiterjedésű távbeszélő-hálózat, 200 helyi és 3 környékbeli állomással, a mely benne van az interurbán távbeszélő-kapcsolatban is. Érkezett (leadott) levélpostai küldemények 1906-ban 1.482,600, távirat 36,600.

A város összes népességéből 3150 lakos él kereskedelemből és 1692 fuvarozásból, szállítmányozásból.

Kereskedelmi intézmények.

A kereskedelmi élet a maga erőteljességében, mind a vásári, mind a közönges napokon, leginkább a Deák-téren és közvetetlen közelében, valamint a vasúthoz vezető útvonalakon lüktet. Itt összpontosúlnak a legforgalmasabb üzletek s a kereskedelmi társaságok. A város legrégibb kereskedelmi intézménye a „*Kereskedelmi társulat*", mely 138 év óta áll fenn. Ez a testület évszázados működése alatt összetartotta, támogatta s lelkesítette azokat az elemeket, melyek az itteni kereskedelmet felvirágoztatták.

Jelenleg a társulat elnöke *Páskuj* Imre tekintélyes kereskedő, a koronás érdemkereszt tulajdonosa. A kereskedő-osztály társas érintkezésére alakúlt egyesületek közül még kettőt ismerünk, melyek társadalmi és kulturális hivatást töltenek be, ú. m. a *Kereskedelmi és gazdasági csarnok* és a *Kereskedő ifjak köre.*

A ker. és gazd. csarnok elnöke *Kelemen* Samu dr. orsz. képviselő. Ez egyesületnek köszönhető a szatmári felső kereskedelmi iskola. Ez vetette fel és propagálta az eszmét, majd az első évben helyiséget adott az iskolának s állandó segélyképpen évi 500 koronát ajánlott fel az iskola támogatására.

A kereskedő-ifjak körének elnöke *Páskuj* Imre, titkára *Thurner* Albert. Ez a társulat a kereskedő-ifjúságot egyesíti és szép, modern palotája egyik dísze a városnak.

A kereskedelmi intézetek sorában első helyen a *Szatmári takarékpénztár-egyesület* említendő. Kezdeményezője a szatmármegyei fiók-gazdasági egyesület volt, mely 1863-ban *Gyene* Károly, későbbi polgármester elnöklete alatt bizottságot küldött ki az előmunkálatok és alapszabályok elkészítésére. Az akkori politikai viszonyok miatt azonban az intézet csak 1867 április 23-án alakúlhatott meg, *Szerdahelyi* Pál elnöklete alatt, a helytartó-tanács által 1867 február 23-án megerősített alapszabályok értelmében. Az alakúló gyűlés jegyzője *Farkas* Antal dr. ügyvéd, későbbi igazgató volt. Felemlítésre méltó az az alapszabályok megerősítéséhez fűzött kikötés, mely szerint a helytartó-tanács egy királyi biztos kiküldését is kívánta az egyesület közgyűléseire.

Az intézet alapításában részt vettek: *Antal* Dániel, *Böszörményi* Károly, *Domahidy* István, *Farkas* Antal dr., *Gyene* Károly, *Kende* Lajos, *Kiszely* Károly, *Kölcsey* Antal, *Losonczy* József, *Szerdahelyi* Pál, *Ujfalussy* Miklós, *Vajay* Károly és báró *Vécsey* József. Az intézet megalakúlásakor igazgatóvá *Farkas* Antalt, segéd-igazgatóvá *Losonczy* Józsefet választották, kik több mint 30 éven át állottak az egyesület élén. Az ő működésük növelte az intézet iránti bizalmat, és virágzó közgazdasági tényezővé fejlesztette azt.

*) Közúti forgalomban 23 megállóhely.

**) A szatmárbikszádi vonal 1906.-ban évközben nyílt meg, innen magyarázható meg, hogy kevesebb volt a teherforgalom, mint az aránylag sokkal kisebb üzemű szatmár—erdődi vonalon.

Farkas Antal dr. 1901-ben meghalt és utána Losonczy József lett az igazgató, de csak egy évig, mivel 1902-ben ő is elhunyt. Ezután *Antal* Dánielt választották igazgatóvá, ki 1906-ig viselte tisztét. Halála után ifj. Losonczy József, az intézet jelenlegi igazgatója, a gőzmalom-társulat igazgatója, lett az utóda.

Az egyesület 600 darab 200 koronás részvény kibocsátása mellett, 120,000 korona alaptőkével alakúlt, melyből csak 60,000 koronát fizettek be készpénzben, a másik 60,000 koronát kötvényekben biztosították, melyeket 1880-ban, midőn a tartalékalap 120,000 koronára emelkedett, visszaadtak.

Az intézet a Deák-téren díszes palotát építtetett s azt 1886-ban foglalta el.

Az 1907. évi üzleti eredmény 59,562 korona 51 fillér tiszta nyereség. Az intézet részvényenként 50 korona osztalékot fizetett. Az egyesület alaptőkéje változatlan ; tartalékalapja 300,000 korona, külön tartalékalapja 34,806 korona 94 fillér, háztartalékalap 42,000 korona, veszteség-tartalék 13,200 korona. Az intézet 120.000 koronával, tisztviselői számára nyugdíjalapot teremtett.

Az egyesület jelenlegi vezetői : *Losonczy* József igazgató, *Antal* Sándor dr., *Gyulay* Lajos, *Haller* Ottó, *Kiszely* Károly, *Lengyel* Imre, *Vajay* Imre dr. és *Wallon* Lajos igazgatósági tagok, *Farkas* Antal dr. jogügyi tanácsos, titkár : *Jakó* Sándor ügyvéd.

A *Szatmár-Németi népbank r.-t.* 1871 október 8-án alakúlt meg, mint „Önsegélyző Népbank", *Kiss* János volt orsz. képviselő elnöklete alatt. Igazgató *Szabó* József, aligazgató *Uray* Géza volt. 1876-ban részvénytársasággá alakúlt, miután az 1876 július 2-án tartott közgyűlésében az önsegélyző-népbank felszámolását elhatározta.

A szatmár-németi népbank r.-t. mint ilyen, 1878-ban kezdte meg működését. Az alapításkor az alaptőke 2700 darab 30 kor. névértékű részvényben volt elhelyezve. A részvénytőkét 1895-ben és 1907-ben emelték. A legutóbbi fölemelés 400 darab, egyenként 150 kor. névértékű részvénynek, 450 kor. árfolyammal való kibocsátásával történt, miáltal az alaptőke 300,000 koronára emelkedett. A tartalékalap 435,359 korona 59 fill. Nyugdijalap 39,265 korona 66 fill.

Az igazgatóság tagjai : *Uray* Géza elnök, *Uray* Gáspár igazgató, *Helmeczy* József jogtanácsos, *Wallon* Ede, valamennyien az intézet alapítása óta, továbbá *Harcsár* Géza dr., *Antal* László dr., *Kató* Antal, *Lengyel* Károly, *Lengyel* Márton, *Litteczky* Endre, *Tóth* Mór, *Wallon* Gyula dr., *Hámon Ró*bert.

A *„Szatmári kereskedelmi és iparbank r. t."* 1872-ben alakult. Alapításában részt vettek *Boros* Bálint, *Weisz* Gáspár, *Steinberger* Ábrahám, *Benedikt* Lipót, *Korányi* János, *Beer* Simon, *Lehóczky* János, *Melczer* István, *Rosenfeld* Herman, és *Scheiber* Ferencz. Az intézet 1888-ban díszes bérpalotát építtetett a Deák-téren. 35 évi fennállása alatt elnökei voltak : *Boros* Bálint, *Hérmán* Mihály, Rogozi *Pap* Géza, a kik kiváló érdemeket szereztek az intézet felvirágoztatása körül. Alaptőkéje 300.000 korona ; tartalék-alapja 323.016 kor. Az 1907. évi tiszta nyeremény 49.675 kor. Az intézet 1872-ben alakúlt. Igazgatásában részt vesznek : *Kelemen* Samu dr. jogtanácsos, *Korányi* János elnök, dr. Lehóczky János igazgató.

A „Szatmári Termény- és Hitelbank r. t." 1890-ben alakúlt. Az alapításban részt vettek : *Jakó* Mihály *Szuhányi* Ödön, *Deutsch* Mór, *Emerich* Tivadar. *Frankl* Mihály, *Keresztszeghy* Lajos dr., *Klein* Vilmos, *Kovács* Ábrahám, *Kölcsey* Ferencz, *Papp* Sándor dr., *Roóz* Samu, *Rosenfeld* Miksa, *Stern* Jakab és *Tanódy* Márton dr. Alaptőkéje 400.000 kor. tartalékalapja 410.000 kor. Az 1907. évi tiszta üzleti eredmény 65.415 kor., 82 fill. volt. Az intézet jelenlegi vezetői : *Jakó* Mihály vezérigazgató, *Kóródi* Mihály helyettes igazgató, *Deutsch* Mór, *Emerich* Tivadar, *Fejes* István dr., *Frankl* Mihály, *Fried* Emil, *Keresztszeghy* Lajos dr., *Kovács* Ábrahám, *Kölcsey* Ferencz dr., *Roóz* Samu, *Rosenfeld* Miksa, *Stern* Jakab és *Tanódy* Márton dr., *Lehóczky* János dr. vezérigazgató, *Markovics* Mór, *Pethő* György *Roóz* Gyula, *Scheiber* Ferencz, *Rácz* Endre dr., *Irinyi* Tamás dr., *Biky* Károly és *Farkas* Jenő dr. igazgatósági tagok.

Ujabban alakúlt pénzintézetek : a *„Szatmári gazdasági és iparbank r. t."* Alaptőkéje 300.000 kor. Az intézet élén állanak : Lázári *Nagy* Béla elnök, *Ináncsy* Károly alelnök, *Csaba* Adorján, *Csomay* Imre, *Vajay* Károly dr., *Heinrich* Viktor, *Horváth* János, *Megyesi* Ferencz, *Mertz* József, *Molnár* Mihály, *Szentiványi* Károly igazgatósági tagok és *Schönpflug* Jenő dr. ügyész.



A székesegyház.



A két református templom.

A *„Szatmári bank r. t.“* Alaptőkéje 300.000 kor., tartalékalapja 125.000 kor. Az 1907. évi tiszta üzleti nyereség 51.092 kor. 80 fill. Az intézet 1903 augusztus 12-ikén alakult meg. Az alapításban részt vettek : *Klein* Vilmos, *Benedek* József dr. *Fuchs* Bertalan, *Reiter* Béla, *Reiter* Mór, *Juhn* József, *Bakó* Ignácz, *Mózes* Jenő, *Spiegel* Ferencz, *Beer* Mór, *Zsürger* Zsigmond és *Grünfeld* Bernát. 1907-ben megalakította a *Szatmárnémeti korona-bankot*, betéti társaságként.

Az intézet jelenlegi vezetői : *Klein* Vilmos vezérigazgató, *Benedek* József dr. ügyész, *Reiter* Móricz aligazgató, *Beer* Mór, *Fuchs* Bertalan, *Juhn* József, *Mózes* Jenő, *Reiter* Béla, *Weisz* Károly dr., *Domján* János dr., *Bakó* Ignácz, *Jeremiás* Soma, *Spiegel* Ferencz, *Zsürger* Zsigmond igazgatósági tagok.

„Szatmárvármegyei takarékpénztár r. t.“ Alaptőkéje 800.000 kor. Elnök : Gróf *Teleki* Géza, ügyvezető-igazgató : *Teitelbaum* Herman. Igazgatóság : *Böszörményi* Emil dr. titkár, Gróf *Dégenfeld* Sándor, *Fogarassy* Sándor, *Daróczy* Endre, *Fried* Rezső, *Jékey* Sándor, *Gacsályi* Lajos, *Kovács* Jenő, *Nagy* Elek, *Markovics* Ignácz, *Mayer* Sándor, *Móricz* Lajos, *Neuwirth* Nándor, id. *Spitz* Adolf, *Horváth* Bertalan, *Schwartz* Albert. Az intézet életében kiemelkedőbb mozzanat, hogy 1905. évben felállította az első *termény- és árúraktárt* a m. á. v. pályaudvar mellett s 1906-ban ugyanott felépítette a második árúraktárt is. 1908. év márczius havában pedig magába olvasztotta az 1906. évben 300.000 kor. alaptőkével megalakult *„Szatmári közgazdasági bank részvénytársaság“*-ot, miáltal a város és a nagy vidék elsőrendü közgazdasági tényezőjévé vált.

„Szatmári központi takarékpénztár r. t.“ Alaptőke 200.000 kor., tartalék 82 kor. Igazgatóság : *Uray* Jenő elnök, *Molnár* Mihály igazgató, *Nagy* József, *Páskuj* Imre, *Papp* János, *Kún* László, *Nagy* Barna dr., *Barabás* Ferencz dr., *Veréczy* Ernő dr., *Haraszthy* Béla dr., *Uray* Dezső, *Kún* Lajos, *Lővi* József, *Nagy* János, *Inglik* József, *Beer* Sámuel.

„Szatmári Leszámitoló bank r. t... Alaptőke : 200.000 kor. Igazgatóság : *Bárány* Samu, *Biró* Elemér dr., *Erdélyi* Miksa dr., *Farkas* László, *Fechtel* János dr., *Freund* Ezékiel, *Klein* Miksa, *Róth* Lajos, *Lénárd* István dr., *Mandelbaum* Sámuel, *Weisz* Albert, *Jónap* Miksa, *Roóz* Ignácz. Vezérigazgató: *Frieder* Adolf dr. Ügyész: *Biró* Elemér dr.

Az itt felsorolt pénzintézetek mellett *az osztrák-magyar banknak* a fiókja áll fenn, mely fontos tényező a helyi pénzpiaczon. A bank bíráló tanácsa : *Haller* Ottó, *Horváth* Bertalan, *Jakó* Mihály, *Keresztszeghy* Lajos dr., *Losonczy* József, *Pusz* János, *Reiter* Jakab, *Roóz* Samu, *Stern* Jakab, *Uray* Gáspár és *Wallon* Lajos tagokból áll.

A pénz- és hitelintézetek nagy száma szinte abnormis tünet. A város és vidék hiteligényeit talán kevesebb intézet is kielégíthetné. Mindenesetre jellemzi azonban ez is a változott gazdasági- és pénzügyi viszonyokat.

Ugyancsak a változott közgazdasági viszonyok bírták rá a helybeli fűszer-, gyarmat- és rövidárú nagykereskedők tekintélyesebb részét, hogy tömörüljenek. 1907-ben megalakították a *kereskedelmi részvénytársaságot*, a melybe beolvadt a 36 év óta fennálló Schwartz Albert és fia czég, a 35 év óta fennálló Reiter Béla és fia czég, valamint a 18 év óta fennálló Beer Mór czég. A részvénytársaság igazgatósága következőleg alakúlt : *Fekete* József vezérigazgató, *Beer* Mór és ifj. *Reiter* Mór ügyvezető igazgatók, *Schwartz* Albert, *Reiter* Béla, *Beer* Mór, *Fekete* József, ifj. *Reiter* Mór, *Teitelbaum* Herman, *Fekete* Samu dr., *Fekete* Dezső dr. és *Benedek* József dr. igazgatósági tagok. A társaság alaptőkéje 500.000 kor., mely 1000 darab 500 koronás részvényben nyert elhelyezést. Ily módon egyesült erővel oly arányú árúcsarnokot állított fel a társaság, melyhez hasonló az egész országban kevés található. A város és nagy vidéke rokonszenvvel fogadta a vállalkozást, melyért különösen a kiskereskedők lelkesednek.

A társaság árúcsarnoka a Károlyi-közben épült s maga az üzlet 1000 négyszögméter beépített területet foglal el. Ezenkívül a vasúti állomáson is nagyobb transito-raktárt tart fenn. Üzletköre messze vidékre kiterjed s előreláthatólag rövid idő alatt hazánk éjszakkeleti részének számottevő közgazdasági intézményévé növi ki magát.

Kereskedelmi szakoktatás

Hogy a kereskedelmi intézmények sorozata teljes legyen, szólanunk kell még a kereskedelmi szakoktatásról.

1906-ban indúlt meg a kereskedelmi és gazdasági csarnok kezdeményezésére a nagyarányú mozgalom a felső kereskedelmi iskola megalapítására, meglepő

eredménynyel. Önkéntes adakozások útján gyűltek össze az iskola megnyitásához szükséges anyagi eszközök és 1906 szept. 1-én már megnyílt az első évfolyam, 41 növendékkel, *Dunay* Sándor áll. keresk. iskolai tanár igazgatása alatt. 1907 8-ban már megnyílt a második évfolyam s jövőre megnyílik a harmadik osztály is. A város az iskolát a saját kezelésbe vette, a vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig megadta neki a nyilvánossági jogot.

A *kereskedő tanoncziskola* ugyancsak Dunay Sándor felső kereskedelmi iskolai igazgató vezetése alatt teljesíti hivatását az ifjabb kereskedő nemzedék nevelése körül. A tanítótestület hat tagból áll.



Közúti vashíd a Szamoson.

A VÁROS HÁZTARTÁSA.

Szatmár-Németi sz. kir. város ingó vagyona az 1906. évi zárószámadás szerint 154,215 kor. 80 fillér értékű. Az ingóságok a városi hivatalos helyiségek berendezéseiből, a városi színház felszereléseiből, gazdasági instrukcziókból, gépekből, kútfúrási eszközökből, közvágóhídi géptartalék-alapból és csatornázási alapból állanak, melyeket a városgazda, kútmester, főerdész és a városi pénztár számadásaiban kezelnek. A város vagyona.

A város tulajdonában levő közpapírok és készpénzalapok, — az úgynevezett „törzsvagyon-alap" — állapota 1906 végén 1.978,783 kor. 46 fill. volt.

A város ingatlainak és vámjövedékeinek értéke ugyancsak 1906 végén 10.390,408 kor. 95 fillérre rúgott. A város ingatlanai a következőkből állanak: I. Külső birtok és pedig: szántóföld 1005,[1]) kert 12, rét 194, legelő 1057, szőlő 1, erdő 7920 kat. hold a város határában; ebből 5700 kat. hold erdősített terület, a többi a földmívelésügyi miniszter engedélyével most szabadúlt föl az erdőmívelés alól és most kerül mezőgazdasági mívelés alá. Ezenkívül van még a városnak Avasfelsőfalu község határában 4100 k. hold erdőbirtoka. Földadó alá nem eső terület 1364 hold.

A szamos-jobbparti határrészen tervbevett birtokrendezésre való tekintettel, a város közönsége az 1907-ben még mintegy 350 k. hold külső birtokot vásárolt,[2]) ezzel együtt a külsőségek mennyisége eléri összesen a 16,000 k. hold területet. Becsértéke 3.035,970 kor. 95 fill.[3])

II. Belsőség 41 k. hold 529 □-öl, becsértéke 1.064,213 kor. Ebből 702.964 kor. nem jövedelmező érték.

III. Épületek, 3.173,415 korona értékben, melyből 1.164,420 kor. nem jövedelmez.

Az összes ingatlanok és épületek jövedelme az 1908. évi költségvetési előirányzatban 342,547 koronában van fölvéve.

A vámok és jövedékek 1906. év végén 3.198,040 koronára voltak értékelve. A vegyes beruházások ingatlanokra 228.770 kor. értéket képviselnek. — Összegezve valamennyit, kiadják az elől kitüntetett 10.390,408 kor. 95 fillér vagyonértéket, melyhez hozzáadva az 1907. évi 310,000 korona értékű újabb szerzeményt,[4]) az ingatlanok és tartozékaik, valamint a jogok és jövedékek mai összértéke 10.700,408 kor. 95 fillér.

A város külső birtokai, az erdők kivételével, a melyek házi kezelés alatt állanak, bérbe vannak adva, épp úgy, mint a belsőségek és épületek egy része, míg az épületek és belsőségek másik részének különleges rendeltetésük van s közvetetlen hasznot nem hajtanak. Ilyen pl. a város legnagyobb, 22 hold kiterjedésű belsősége, a Kossuth-kert. Az e parkban épült gőzfürdő és kioszk azonban bérbe van adva.

A város középületei: 1. Városháza, 2. a színház, 3. a 11. állami népiskolai telep,[5]) melyek közül négy belterületen, kettő külterületen és három a Szat-

[1]) Abszolut számokban.
[2]) 175.000 kor. értékben.
[3]) Ebből 29.528 kor. nem jövedelmező érték.
[4]) Egy értékes belsőség és külsőségek, a város és a Avasfelsőfalu határában.
[5]) Ez iskolák építési költségeit a város kölcsönből fedezte, a mit az állam törleszt.

már-hegyen épült, továbbá egy-egy gazdasági ismétlő-iskola a szatmári külterületen és a Szatmár-hegyen. 4. Ferencz József-laktanya (közös), 5. József főherczeg-laktanya (honvéd), 6. áll. méntelep, 7. tűzoltó-őrtanya és csendőr-laktanya, 8. közvágóhíd, 9. villamtelep, 10. róm. kath. plébánia, 11. Kossuth-kerti kioszk, 12. Kossuth-kerti gőzfürdő, 13. közkórház, 14. járvány-kórház.15. Pannonia-szálló és vigadó-épület, 16. Kossuth-kerti vízvezeték- és szivattyú-telep. A monumentális építkezések között még a közúti vashíd említendő és a város jelentékeny anyagi hozzájárulásával épült m. kir. államvasúti nevelő- és tápintézet és a m. kir. dohánybeváltó hivatal.

A hasznothajtó jogok s jövedékek szintén házi kezelésben vannak. Ilyen a középponti vámhivatal, a vámsorompók, a fogyasztási adók, melyeknek beszedési jogát a kincstárral kötött szerződés biztosítja a város részére. A város évi 115,000 kor. megváltási összeget fizet a kincstárnak az állami- bor és húsfogyasztási adókért. A régi és újabb jövedékek és közvetett jövedelmek részletezve a következők : hídvám, mely az útalap mérlegében 225,220 korona értékkel szerepel, a vásárvám 43, 124 kor., a kövezetvám 38,596 kor., a halászat 70 kor., a vadászat 1101 kor., átírási díjak[6]) 27,129 kor, a városi fogyasztási adó 37,361 kor. és az ásvány- és szíkvízadó 12,521 kor. évi átlagos jövedelemmel, a mi összesen 159,902 kor. — Ez a jövedelem húszszorosa adja a 3.198,040 kor. értéket, melylyel e jogok tőkésítve a vagyonleltárba föl vannak véve.

A város 1906. évi zárszámadásában a fentebb részletezett ingó és ingatlan vagyon a közpapirokkal s 295,259 kor. 61 fill. tartaléktőkével, 195,768 kor. 08 fill. cselekvő hátralékkal és 15 kor. 21 fill. közpénztári készlettel 13.014,451 kor. 11 fillér. Ennyi volt a város összes vagyona 1906 deczember 31-én. Ezzel szemben ugyanakkor volt a városnak 3.006,233 kor. 75 fillér kölcsöne a Magyar Jelzáloghitelbanknál, és 17070 kor. 82 f. szenvedő hátraléka ; ilyképen *9.991,146 kor. 54 fillér tiszta vagyon* mutatkozik egyenlegként.

A város háztartása 1859-ben.

A város háztartásáról már a XVII. század elejétől kezdve vannak rendszertelen és hiányos számadások. Az első rendszeres kimutatást a községi háztartás eredményéről és a város törzsvagyonáról, *Baudisz* József számvevő bocsátotta közre nyomtatásban, 1859 deczember 6-ikán.

Akkor a város tiszta vagyona egy millió forint értéket képviselt. Azóta, helyes gazdálkodás mellett csaknem megtízszereződött, bár a mult század nyolczvanas évei felé, a város pénzügye egy ízben zilált helyzetbe jutott ; azonban az egyensúly, *Novák* Lajos jelenleg is működő főszámvevő vezetése alatt, csakhamar helyreállott.

Félszázad alatt nagyot fejlődött a város háztartása. Akkor a város összes rendes és rendkívüli szükséglete 250,000 forint volt, s ugyanennyi fedezetről kellett gondoskodni. Ma a házi-szükséglet az 1908. évi költségvetés szerint 1.204,059 korona 63 fillér.

A város fejlődésével hova-tovább nagyobb költséggel jár a közigazgatás s a város vagyonának kezelése. A közrendészeti, közegészségi, köztisztasági igények napról-napra fokozódnak s egyre nagyobb anyagi áldozatot követelnek. Azonkívül a kulturális és közgazdasági érdekek is újabb meg újabb befektetéseket kivánnak. Ilyen arányban kell aztán a város jövedelmeinek fokozásáról is gondoskodni. Sok hasznos beruházás ma már szépen jövedelmez s az újabb adónemek behozatala, valamint a terhek arányos megosztása, konszolidálták a város pénzügyi helyzetét.

A fedezet.

Az említett évi szükséglettel szemben 1.022,559 kor. 63 fillér fedezetet nyújtanak a város ingó és ingatlan javainak jövedelmei, tőkéinek kamatai, a jogok, jövedékek és díjak. A hiány 181,500 korona, mely 275,000 kor. állami egyenes adó-alap után, 66 % községi pótadó kivetésével nyer fedezetet. E 66 %-ban benne foglaltatik a kereskedő- és iparos-tanoncziskolai kiadások fedezésére törvényesen engedélyezett 2 % pótadó is. Így a tulajdonképeni házi pótadó 64 %.

1870-től 1880-ig a házi adó százaléka 33—35 % volt. Már az 1881. évtől kezdve a pótadó százaléka 55, 60, 70. és 80 %-ra emelkedett. Ennek oka az volt, hogy a költségvetés az 1879—80. évben nem lévén reális, az előirányzott bevételek nem folytak be s e miatt a kiadások fedezésére saját alapjaiból s a helyi

[6]) Ingatlanok átírása után az érték 1%-a fizetendő.

pénzintézetektől kellett a városnak kölcsönt fölvennie. A város pénzügyi viszonyainak rendezése óta azonban a felemelt községi pótadó összhangban van a tényleges állapottal s midőn e pótadó 80 %-ról 64 %-ra leszállott, ez a város egész adózó közönségének valóságos megkönnyebbűlést okozott.

A várostól külön kezelt alapok vagyoni állása és jövedelmei a következők : Alapok.

1. Szatmár-Németi sz. kir. város tisztviselői, segéd- és kezelő-, valamint a szolgaszemélyzet *nyugdijalapjának* vagyona 1906 végével 170,662 kor. 76 fillér volt. E tőkének a kamatai azonban nem fedezik a nyugdíjalap kiadásait s így a központár minden évben kisebb-nagyobb összeggel segélyezi azt. 1906-ban például 22.383 kor. 41 fillér volt a központár segélye.

2. A városi pénztár által külön kezelt *villamvilágitási alapnak* ma még csak az a rendeltetése, hogy a közvilágítás költségeit fedezze, illetőleg a villamvilágítási berendezés üzemben tartását biztosítsa s az erre fordított nagy beruházásokat törlessze.

Midőn a város közönsége 1891-ben a villamvilágítást bevezette, a villamos technika még nagyon fejletlen volt. Így történt azután, hogy a város a nagy költség mellett czélszerűtlenül rendezkedett be. Eleinte a színházközben felállított lokomobil szolgáltatta a hajtóerőt, nemcsak a színház, hanem az első utczai világításhoz is, mialatt a Szamos melletti villamos telep felépült. A városi színház telkén elhelyezett akkumulator-battéria azonban a villamos gépháznak figyelemreméltó távolságban történt felállítása után is ott maradt, míg *Markó* Kálmán mérnök a villamvilágítási művek igazgatását átvette s ezt leszereltette. Markó Kálmán villamvilágítási igazgató nagy buzgalommal látott a villamos üzem gyökeres rekonstruálásához, melyre a város közönsége 1906-ban 450,000 koronát szavazott meg. A munkálatok most már a teljes befejezés előtt állanak. A *Siemens* és *Schuckert*-gyárnál készült két termelő csoport a legmodernebb alkotás a maga nemében. A gépek 1200 lóerőre vannak berendezve, már üzemben is vannak és kitűnően beváltak. A gépház nagyobb mérvű kibővítése is elkészült s a vezeték-hálózat átrakása is csaknem be van fejezve.

A villamvilágitási alap a végrehajtott rekonstrukczió után 1.179,343 kor. 34 fillér vagyon fölött rendelkezik, de ugyanannyi tartozás terheli. Mindazonáltal az alaptól fentartott villamos üzem hasznot hajtó, mert a folyton emelkedő magánfogyasztásból (évi 114,873 kor.) s az alap egyéb jövedelmeiből a 245,557 kor. 73 fillér évi kiadás kitelik, sőt a magánfogyasztók részére szolgáltatott áram díjának leszállítása is lehetővé vált. 1907 július 1-től az alapár 6 fillér. Ezenfelül az 1906-ban elért 31,027 kor. 24 fillér pénztári maradványt a tartalék-alaphoz lehetett csatolni, miáltal az 55,308 kor. 66 fillérrel emelkedett. Ha tehát a villam-alap idővel letörleszti terheit, akkor a villamos művek nagy jövedelmet fognak a városnak biztosítani.

3. *Lehóczky János* és neje árvaházi alapítványa. 5730 kor. 55 fill.

4. *Lehóczky János*-féle lelencz-alap 2000 kor.

5. *Közkórházi alap* 10,073 kor. 56 fill.

6. *Szatmárvármegyei nőegyleti alap* 5373 kor. 56 fill.

7. *Városi szegényalap* 89,243 kor. 28 fill.

8. *Iparkiállitási alap* 2459 kor. 47 fill.

9. *Koós Lajosné*-féle *lelenczház-alap* 521 kor.

10. *Hérmán Mihály jutalom-alap* 2000 kor.

11. *Hét éven felüli elhagyott gyermekek segélyalapja* 1547 kor.

12. *Kossuth Lajos-segélyalap* 2083 kor.

13. *Az 5. sz. cs. és kir.* gyalogezred alapításának 150 éves évfordúlója alkalmából a várostól tett alapítvány 200 kor.

14. *Munkás-segélyalap* 19 kor. 73 fill.

15. *Közoktatási alap* 31,934 kor. 96 fill.

16. *Wallon-féle lelencz-alap* 135,095 kor. 74 fill.

17. *Tűzoltó-alap* 456 kor. 29 fill.

18. *Árva tartalék-alap.* Jövedelme a gyámhatósági kiadásokra fordítandó. Vagyona 111,408 kor. 59 fill.

19. *Balog Mihály és neje-féle szegény-alap* 12,563 kor. 38 fill.

20. *Kiszely Tiborcz-féle szegény-alap* 169,077 kor. 68 fill.

21. *Tartalék-tőkealap,* esetleges hiány, vagy sürgős előirányzaton kívüli szükségletek fedezésére. Állaga 1906. év végén 295,259 kor. 61 fill.

22. *A róm. kath. plébánia-épület fentartási alapja* 110,463 kor. 47 fill.

23. Az 1890. évi I. törvényczikk értelmében alkotott *közuti alap*. Vagyona (közúti vashíd, fekvőségek, jogok, vasúti részvények, pénztári maradvány) 542,219 kor. 25 fill., összes terhek 355,510 kor. 19 fill., tiszta vagyon tehát 186,709 kor. 06 fill.

24. *A gyámpénztár* 1906. évi állása a következő volt. Fedezet: betétkönyvek, adóslevelek, letétek, pénzmaradvány összesen 576,446 kor. 82 fill.

Ezzel szemben a gyámoltak és gondnokoltak követelése 531,911 kor. 32 fill., gyámpénztári többlet 44,535 kor. 50 fill., Ebből az 1901. évi XXI. t.-cz. értelmében az elhagyott gyermekek segélyalapja javára átutaltatott 3889 kor. 15 fill. Az árva-tartalékalap 1907. évre 44,535 kor. 50 fillérben volt megállapítva.

25. Legvégül említjük a *Szerdahelyi Ágoston* féle *szegény-alapot*, mely 1907-ben keletkezett 4000 korona alapítványi összeggel.



A városháza.

KÖZIGAZGATÁS.

Szatmár és Németi 1712. év végéig külön beligazgatás alatt állott. Eleinte, mint II. András és V. István oklevele is mutatják, a polgári s büntető igazgatás el volt különítve s az erdélyi szászok módjára „Villicus" (gazda) ítélt polgári ügyekben s „Maior villae" (felnagy) büntette a vétkeseket. A tatárjárás után azonban az I. István alatt letelepült németek megfogyatkozván, helyökbe magyarok költöztek, ezzel egyszermind megváltozott a német eredetű igazgatás formája is s a villicusok helyett már 1316-ban bírák (judex) intézték a két város igazgatását, kik mellé esküdtek adattak. A közigazgatás hajdan.

A város szabadalmak és kiváltságok tekintetében már II. András királytól kezdve bővelkedik fejedelmi szabadság-levelekben. Ezeknek lényegesebb tartalma a következő: A városok (Szatmár és Németi) magok választanak „maior villae"-t és ezek által gyakorolják a vérbíróságot; később a tanács gyakorolta ezt. — Egyházi pártfogási jogot nyertek, oly terjedelemmel, mely szerint tetszésük szerint választhattak papot, ki egyszersmind a sárvári főesperes hatósága alól kivétetett. — Mind Szatmár, mind Németi minden idegen szolgálat alól fel van mentve és egyedül a fejedelemnek tartozott eleinte egy előljáró és négy íjjas vitéze katonáskodni, azonfelül bizonyos dézsmát fizetni. — A két város minden más bíróság s így a vármegye hatalma alól is kivétetett. — Szabad kereskedést folytathatott (1461. Mátyás király óta.) — Országos vásárokat tarthatott mindkét város 1571-től. — Heti vásárt már 1264-től (hétfői napon, majd pénteki, 1618-tól ismét hétfői napon, 1655-től kedden, 1677-től mai napig szerdai napon és szombaton, a Szatmár-hegyen pedig pénteken). — Vásárvám és hídvámszedést jogot nyert 1654-ben, ugyanekkor mészárszéki jogot is. — Italmérési jogot 1264-ben. — Követküldési joga volt már királyi várossá emeltetése előtt is. E megkülönböztetést onnan nyerte, hogy midőn Bocskay István fejedelem 1606-ban magtalanúl elhalt, s a város Rudolfra szállott, a Kassán egybegyűlt rendek Szatmárt is felhívták, hogy a koronás királynak behódoljon, mely felhívásra Szatmár hajlott is. Ennek következtében 1608-ban II. Mátyás küldte már a legelső meghívólevelet a követ számára.

Szatmár és Németi városok országgyűlési követei közül a következők ismeretesek: Különállásuk alatt: 1646/7-ben szatmáriak: Asztalos János, Károlyi György; Németiek: Ötvös Mihály, Németi Szíjjártó János. Ezek eszközölték ki az 1647: 124. t.-czikket. 1681-ben: Kőszeghi István, Szőnyi János. 1681: 286. 1683: 240. v. 1687-ben Karah Mihály, Győri János 1687: 201. v. 1711/2. Váradi Mihály, Törő Ferencz, kit Ladányi Ferencz váltott fel. A két város egyesülése után 1714/5: Ladányi Ferencz, Mihók György, Máté Mihály, Erdődi András 1714: 523. v. *Szabad kir. várossá* létele után 1723-ban: Erdődi András, utána Szatmári Sámuel, 1723: 115. v. 1745-ben Váradi Mihály, Erdődi András s a Németi részről: Losonczi Csomor István. 1741: 126 v. 1751-ben Ujfalusi Gergely, Endrédi László. 1764-ben: Endrédi László, Podhorányi János, 1790/1. Keresztesi András, Ertli János. 1792. Csemiczki Imre, Váralljai István. 1796. Váralljai István, Merle József. 1802. Keresztesi András, Somlyai Mihály. 1805. Jeney György, Goldner János. 1807. Jeney György, Csermák Antal. 1808. Fáy József, Tegó Ignácz, 1811/2 Csermák Antal, Jakab Mihály, 1825/7. Papolczi Cs. József. Mihalaki János. 1830. Jeney György, Soós György. 1832/6. Csermák Antal. S. Nagy Mihály. 1840, Esze Gábor, Sztanaczki András. 1843 4. S. Nagy Mihály, Zsiga György. 1844/8. Sztanaczki András. Laki Sándor 1848. Pap Endre. A Bach-korszak letünte és az alkotmány életbeléptetése óta: 1861. Vajay Károly, függetlenségi. 1865. Gyene Károly, jobboldali. 1867. Boros Bálint, jobb oldali 1869. Kiss János, szélső baloldali. 1872. Kiss János, szélső baloldali. 1875-től 1892-ig Boros Bálint, Deák-párti 5 ízben választatott meg egymásután. 1892. Ugron Gábor, függetlenségi. — 1896. Chorin Ferencz dr., kormánypárti — 1901. Hieronymi Károly, kormánypárti. — 1903. Hieronymi Károly, Orsz. követek és képviselők.

keresk. min., kormánypárti. — 1905. Kelemen Samu dr. függetlenségi 1906. Kelemen Samu dr. függetlenségi.

Tiszteletbeli orsz. követek : 1861-ben : Báró Eötvös József, Lonovics József, Popovics Bazil, Scitovszky János, gróf Széchenyi Béla, gróf Teleki László, Ujfalussy Miklós, báró Vécsey József, Balogh Péter tiszántúli ref. szuperintendens és Deák Ferencz.

Polgári pörei fejlebbvitelére nézve 1230 óta a város a tárnokmester elé tartozott. A tárnokszékre azonban csak szabad királyi városi jellegének elnyerése után küldött követeket. — Vízi malom tartási joga van 1610-től.

Beligazgatás. A két város 1712. év végén történt egyesüléséig külön, de egyenlő alakú beligazgatás alatt álllott. Forrásaink 1316-ig vezetnek vissza, a mikor bíróról (judex) először van szó és így már akkor tanácsnak is kellett lennie, mely utóbb Szatmáron 70, Németiben 50 polgárból állott. A legrégibb emlék a város önkormányzati szervezetéről az az eredeti pergamen 1514-ből, mely a németi ref. egyház birtokában van. E szerint a németi tanács elhatározta, hogy mivel a népnek gazdasága hátramaradásával jár az évenkénti egybegyűlés s elöljárók választása, ennek következtében a Németországból hozott minta szerint ezután válaszszon minden czéh 2 tagot = 12, a czéhek mind összesen = 24-et, a Pér a Lázár- és Szent Jakab-utczák egyenként négyet és a Bors-utcza kettőt. Ez összesen 50. Ezek választanak maguk közül egy bírót s 12 esküdtet egy évre ; ezek a pörökben fognak ítélni. Ez volt a belső tanács. A többiek pedig, a nép vénei (seniores) alkotják a külső tanácsot. A kettő között való érintkezést a fürmender közvetítette, valamint a szatmári és németi tanácsok között is.

A két város egyesítése előtt a tisztújítás minden év elején jelölés nélkül ment végbe. A hivatalból kimaradó bírák és esküdtek a nép vénei közé mentek vissza, kiknek tanácsa ugyanakkor kiegészíttetett. A tisztújítás külső befolyás nélkül szokott történni. A legelső királyi biztos 1695-ben került Szatmárra. Szatmáron tehát 70, Németiben 50 seniorból állott a tanács, beleértve a bírót, mint elnököt és az esküdteket is (jurati cives). A külső tanács csak az egész közönséget illető fontosabb tárgyakban s a hozzája feljebb vitt pörökben ült össze. Szabályrendelet (statutum) alkotásakor a két tanács elnöklete alatt mindkét város tanácsa közös gyűlést tartott. A belső tanács gyakorolta a vérbíróságot s ítéletét feljebbvitel nélkül nyomban végrehajthatta, vagy kegyelem útján megváltoztathatta. Előtte történtek az örökeladások, végrendelkezések is stb.

A két város 1712. év végén egyesült ; az 1715. évi 109. törvény által pedig az egyesült város szabad királyi városként nyert beczikkelyezést. Ez időtől kezdve a közös tanács 60 tagból állott 1758-ig, a midőn a királyi biztos úgy rendelte, hogy maga a tanács a bíróval együtt 13 tagból, a választott hites község pedig 40 tagból álljon.

A város bírái. A két városnak hiteles adatok nyomán megállapítható bírái a következők voltak, az egyesülés előtt *Szatmáron* :

1316. János. 1359. János, a Miklós fia. 1382. György. 1480. Bakócz Mihály. 1513. Tornai László. 1514. Haláros Péter. 1530. Kékedi Albert. 1534. Boros Demeter. 1538. Biró Ferencz. 1548. Hajós Ambrus. 1564. Ötvös János. 1571. Herczeg Szőlősi Sándor. 1572. Halász János. 1573. Kis Gáspár. 1575. Nyirő Mihály. 1586. Fóris András. 1591. Szatmári János. 1597. Csegöldi Gergely. 1600. Gyulai János. 1602. Balog Gergely. 1603. Dékány János. 1605. Asztalos János. 1606. Nyirő máskép Naszados János. 1607. Becsei Gergely, a ki hivatalát 1610., 1613. és 1615-ben is viselte. 1611. Dobrai György, 1614., 1617. és 1619-ben ugyanő. 1612. Keresztély János. 1616. Debreczeni Mihály. 1620. Kádas Nagy István. 1621. Szücs Demeter, 1623. és 1625-ben is.1622. Szabó Özvegy Pál. 1624, 1626, 1629 és 1631-ben is. 1628. Szijártó Tamás. 1630, 1632, 1634, 1636 és 1638-ban is. 1633. Besenyei Nagy Márton. 1637. Horvát Szabó Péter és ennek halála után ugyanazon évben Csütörtök Boldizsár. 1639. Csicseri Nagy Márton, 1644, 1645. 1647 és 1650-ben is. 1641. Kallós István, ugyanő 1642—1643-ban. 1646. Egri Szabó Mihály, 1648, 1651, 1653, 1655 és 1657-ben is. 1649. Károlyi György, 1652, 1654, 1656, 1658, 1660, 1663 és 1666-ban is. 1650. Asztalos János. 1659. Kőszegi István. 1661. Tarhos máskép Deczei Mihály. 1662. Csütörtök Mihály. 1664. Lakatos Pál. 1665. Asztalos István. 1668, 1670, 1673, 1675, és 1677-ben is. 1667. Asztalos Boldizsár. 1669, 1672, 1674 és 1676-ban is. 1671. Kállai István, 1681-ben is. 1678. Komáromi Márton, 1680, 1682, 1684, 1686, 1688, 1690 és 1694-ben is. 1683. Istvándi János, 1685, 1687, 1689, 1691 és 1693-ban is. 1694. Komlósi Márton. 1695-ben tartott tiszújításon a tanács Erős Gábort, a szepesi kamara biztosát, be nem fogadta s Kőszegi Ambrust bíróvá választotta ; egyszersmind a kamaránál tiltakozott Szögyényi Sámuel bíróvá történt kinevezése ellen. 1696. Etei András, 1701-ben ugyanő. 1697. Kőszegi Ambrus, 1698, 1699, 1700 és 1703-ban is. 1704. Nánási Miklós, 1705-től 1708-ig, továbbá 1710, 1712-ben is. 1709. Viski János. 1711. Csegöldi György.

Németiben : 1351. Domokos, a János fia. 1397. Tamás, a Vankó fia. 1406. Gyurka János. 1446. Zai János. 1462. Apai Ferencz. 1516. Zsibrik György. 1547. Fábián Albert. 1548. Nagy Mihály. 1563. Ötvös Szabó Mihály. 1573. Ricsei Demeter. 1588. Golda Miklós. 1609. Barla Tamás. 1627. Tar János. 1642. Szegedi Ötvös Mihály. 1643. Nagy Lukács. 1649. Borbély István. 1661. Kún Lukács. 1696. Ricsei Boldizsár. 1670. Egei Ötvös András. 1680. Gyarmati János. 1681. Darnai István.



A Deák-tér keleti oldala.



Részlet a Deák-térről.



A görög katholikus templom.



Az izraelita imaház

1682. Török János. 1691. Ricsei András. 1701. Csomor Losonczi János. 1706. végéig. 1707. Jenei Mihály, 1711-ben ugyanő.

1712-ben a két város különállása megszünvén, az egyesült városok bírái a következők voltak :

1713. Csegöldi György, 1715, 1717, 1718, 1722, 1723, 1724, 1729, 1730—1731—1732, 1736, 1737, 1740, 1741 és 1742-ben ugyanő. 1714. Nánási Miklós, 1716, 1719, 1720 és 1725-ben is. 1733. Mihók György. 1734, 1735, 1738 és 1739-ben ugyanő. 1743—1744. Váradi Mihály. 1745. Ujfalusi Gergely. 1746—1747. ugyanő. 1748. Szatmári Sámuel, 1749, 1750, 1756, és 1757-ben ugyanő. 1751, Zanathi József. 1752, 1753, 1754, 1758 és 1759-ben ugyanő. 1764. Endrédi László, 1765, 1766, 1767, 1770, 1771. 1774, 1775, 1782, 1783 és 1784-ben ugyanő. 1768. Palkovics Leopold. 1769, 1772, 1773, és 1776-tól 1781-ig ugyanő. 1778. Mihalaki Mátyás, 1785—1768. Csermák Antal. 1787—1788. Jenei György. 1789. Keresztesi András. 1790, 1791, 1793 s 1800-tól 1804-ig ugyanő. 1794. Várallyai István, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1805—1806-ban ugyanő. 1804. Somlyai Mihály. 1806-tól 1813. végéig Fáy József. 1814-től 1826-ig Papolczi Csorja József. 1826-tól 1832-ig Jenei György. 1832-től 1838-ig Orbán Mihály. 1838-tól 1848-ig Esze Gábor. 1848. Joó Mihály. 1849. Laki Sándor.

1850-ben új törvénykezési rend lépett életbe, s a városhoz 32 megyei helység csatoltatván, fiók-törvényszék állíttatott fel, melynek elnöke Kende László járási főbíró lett. Az alkotmányos élet helyreálltával, 1860-ban, *Vajay* Károlyt választották meg. 1862-ben *Gabányi* Jánost nevezték ki és ő 1867-ig viselte a főbírói hivatalt. 1867-ben újra Vajay Károlyt választották meg, a ki 1872-ig főbíró volt, a mikor a közigazgatás a törvénykezéstől végképen elkülöníttetvén, a főbírói hivatal megszünt.

Az ügyforgalom emelkedésével s a város fejlődésével, a midőn a közhívatalviselés megszűnt tisztán dekorum lenni, a közigazgatást már a gyakorlatban elválasztották az igazságszolgáltatástól, még mielőtt a törvényhozás ezt megtette volna. Ezt bizonyítja, hogy 1798-tól kezdve a főbírák mellett polgármesterek is működtek és a hivatalos aktákból megállapítható, hogy a polgármester kizárólag közigazgatási hatáskörrel volt felruházva.

A város polgármesterei a következők voltak :

Polgármesterek.

1. Keresztesi András 1798. — 2. Fáy Józesf 1799-től 1803. év végéig, majd 1806/7. — 3. Várallyai István 1804/5. — 4. Goldner János 1808/9. — 5. Csermák Antal 1810/11, majd 1815. év végétől 1836. év végéig. — 6. Kiss István 1812-től 1815. év vége feléig. — 7. Jeney György 1837. — 8. Soós György 1838—1841. — 9. Pap Péter 1842—1848. — 10. Laki Sándor 1849. — 11. Gyene Károly 1850-től 1851. év augusztus haváig. — 12. S. Nagy Mihály 1851. aug. 21-től 1854. év végéig. 1855. év elején elhalt. — 13. Sztanaczky András 1855—1857. — 14. Boros Bálint 1858—1860. — 15. Madarassi János 1861., lemondása után 16. Békéssy Károly 1862—1866. — 17. Gyene Károly 1867—1869. — 18. Tegze Mihály 1870—1871. — 19. Böszörményi Károly 1872. május hótól 1895. évi október haváig. — 20. Hérmán Mihály 1895. okt. havától 1902. év tavaszáig. — 21. Rogozi Pap Géza 1902. év közepétől 1906. év végéig. — 22. Vajay Károly dr. 1907. elejétől.

A közigazgatás mai szervezete.

A város közigazgatási és önkormányzati ügyeit jelenleg az 1886. évi XXI. törvényczikk alapján szervezett törvényhatósági bizottság s a városi tanács, valamint a kiterjedt hivatali szervezet intézi és kezeli. A törvényhatósági bizottság 16 tisztviselőből, 39 legtöbb adót fizető (virilis) és 39 választott tagból áll. Összes tagjainak száma 94. A jelenlegi tisztikar a következő :

1. Polgármester : *Vajay* Károly dr. 2. Főkapitány : *Tankóczy* Gyula. 3. Főjegyző : *Körösmezei* Antal. 4. Árvaszéki ülnök : *Lénárd* István dr. 5. Közig. tanácsos : *Árokháty* Vilmos. 6. Gazd. tanácsos : *Bartha* Kálmán. 7. Tanácsjegyző : *Ferencz* Ágoston. 8. I. aljegyző : Rogozi *Pap* Zoltán dr. 9. II. aljegyző : *Pirkler* Ernő dr. 10. T. főügyész : *Antal* Sándor dr. 11. Mérnök : *Erdélyi* István. 12. Főorvos : *Jéger* Kálmán dr. 13. Pénztárnok : *Kertészffy* Gábor. 14. Főszámvevő : *Novák* Lajos. 15. Közgyám : *Demkő* Sándor. 16. Levéltárnok : *Fodor* György.

A törvényhatósági bizottság minden hó második hétfőjén tartja rendes közgyűléseit. A közgyűlés mellé számos szakbizottság van rendelve, a melyekben a tárgyalásra kerülő ügyeket előkészítik. Legfontosabb ezek közül a háztartási és gazdasági, jogügyi, közművelődési, szegényügyi, középítési, közegészségügyi, villamvilágítási, árvédelmi, színügyi szakbizottság, a központi választmány, az igazoló-választmány és a nyugdíj-választmány.

A városi tanács a polgármester elnöklete alatt a főjegyzőből, főkapitányból, főügyészből, közigazgatási tanácsosból, gazdasági tanácsosból, a tanácsjegyzőből és helyettes jegyzőből áll. A jegyzői karhoz tartozik az árvaszékhez beosztott II. aljegyző is.

Az egyes hivatalok és törvényhatósági közegek a következők :

I. Árvaszék. Elnöke a polgármester. Tagjai : *Lénárd* István dr. árv. ülnök, *Demkő* Sándor közgyám és az ülésekre berendelt kültagok, jegyzője : *Pirkler* Ernő dr.

2. *Rendőrkapitányi* hivatal. Személyzet : *Tankóczy* Gyula főkapitány, *Csomay* Aladár dr. I. alkapitány, *Benyovszky* Pál II. alkapitány (Szatmárhegyen), *Hajdu* Károly III. alkapitány (katonaügyosztály vezetője) ; *Székely* Endre r. fogalmazó, *Kiss* József I. o. rendőrtiszt, *Makkay* Sándor lovas rendőrtiszt, *Papp* István II. o. rendőrtiszt, *Horváth* Sándor II. o. rendőrtiszt. *Kezelő- és segéd* személyzet: Fűrész Pál, Maruska János és Nagy József inokok.

3. *Mérnöki hivatal.* Személyzet : *Erdélyi* István főmérnök, *Varga* János műszaki alkalmazott, *Matkó* József irnok, *Oláh* Miklós útbiztos.

4. *Erdészeti hivatal* : *Léber* Antal főerdész, *Habinyák* Flórián központi erdővéd, irodavezető.

5. *Gazdasági hivatal* : *Bartha* Kálmán gazdasági tanácsos, *Soltész* Miklós városgazda, *Lipcsey* Tivadar napidíjas írnok, *Vinkler* Ferencz kútmester, *Lórenz* Pál főkertész

6. *Tiszti ügyészi hivatal. Antal* Sándor dr. tiszti főügyész, ifj. *Kölcsey* Ferencz dr. joggyakornok.

7. *Községi számvevőség. Novák* Antal főszámvevő, *Litteczky* István I. o. számtiszt, helyettes számvevő, *Flontás* Demeter II. o. számtiszt, *Kiss* József.

8. *Városi adóhivatal. Nagy* János számvizsgáló, hiv. főnök, *Nagy* József I. o. számtiszt, főnökhelyettes, *Káldor* Lajos II. o. számtiszt, *Südi* Károly III. o. számtiszt, *Bodnár* Lajos írnok, *Dobrai* Endre II. o. számtiszt, földadó-nyilvántartó, *Dávidovics* Dávid I. o. végrehajtó, *Gyulay* József, *Bura* Sándor, *Kemény* János, *Kovács* Gusztáv és *Csizek* János II. o. végrehajtók, *Grünfeld* Zsigmond ideiglenes, *Fogel* Károly szintén ideiglenes.

9. *Központi vámhivatal. Kis* Imre könyvelő, *Demjén* József ellenőr, *Bottyán* László pénztáros.

10. *Közpénztár. Kertészffy* Gábor pénztáros, *Fürst* Viktor ellenőr, *Losonczy* Károly és *Kádas* Albert pénztártisztek.

11. *Közép biróság. Papp* Ottó k. biró, Tankóczi Béla fogalmazó.

Törvényhatósági tiszti főorvos : Jéger Kálmán dr. *Kerületi orvosok : Vajay* Imre dr. tb. főorvos, *Wallon* Gyula dr. járványkórházi igazgató, *Halász* Lajos dr. (a Szatmárhegyen.) *Közkórházi igazgató-főorvos : Kölcsey* Ferencz dr. kezelőorvos : *Török* István dr. Gondnok : *Domokos* Lajos.

Városi levéltárnok : Fodor György. *Törvényhatósági iktató : Váczy* Imre. *Törvényhatósági kiadó : Koós* Gábor. *Villamvilágitási igazgató : Markó* Kálmán, üzemvezető : *Tájbert* József, műszaki alkalmazott : *Gordon* András, főgépész : ifj. *Winkler* Ferencz.

Városi helytartósági *állatorvos : Kovács* Bálint közvágóhídi igazgató. Törvényhatósági kir. állatorvos : *Kellner* György. Városi kir. állatorvos : *Pártos* Samu.

Az állami közigazgatás közvetítő szerve: *a közigazgatási bizottság*, következőképen alakult. Elnöke : *Falussy* Árpád dr. főispán. Tagjai : Vajay Károly dr. polgármester, Antal Sándor dr. tiszti ügyész, Lénárd István dr. árvaszéki h. elnök. Plachy Gyula kir. pénzügyigazgató, Bodnár György kir. tanfelügyelő, Kacsóh Károly műszaki tanácsos, Fabó Zoltán dr. kir. ügyész, Jéger Kálmán dr. tiszti főorvos, Csomay Imre, Fejes István dr., Farkas Antal dr., Kelemen Samu dr., Keresztszeghy Lajos dr., Korányi János, Jakó Sándor, Uray Géza, Uray Gáspár, Tanódi Márton dr. biz. tagok, Jakó Mihály közgazdasági előadó, Jegyző : Körösmezei Antal.

Főispánok. A város főispánjai a régmult időkben inkább csak a czímet viselték; csak az alkotmány helyreállítása óta lépnek fel, mint a végrehajtó hatalom képviselői. A legrégibb időtől kezdve reánk maradt oklevelek a következő főispánokról emlékeznek meg :

1. *Venczel* 1216. (Fejér C. D. VII. 1., 196.) — 2. *Zachariás* 1221. (U. o. 315.) — 3. *Dömötör* 1272. (Századok 1872., 393. 1874., 339.) — 4. *Ernyei* 1273/4. — 5. *István* 1285. „Magister Stephanus comes de Zatmár.“ (Zichy C. I. 63.) — 6. *Jakab* 1291. (Fejér VI. 1. 130.) — 7. *Miklós* 1296. (U. o.) — 8. *Pál* 1297—1301. „Magister Paulus comes de Zatmár de Byhar et de Kraszna.“ (Hazai okmt. VII., 315.) — 9. *Kopasz* Jakab 1305/8. — 10. *Ratold* 1308/20. (Virág B. Magyar száz. III., 25.) — 11. *Markos* 1321. (Fejér VIII. 2., 315.) — 12. *Dózsa* 1322 Másként Ratold (a fentebbi, Zichy C. 1., 214., Károlyi 1., 50. M. t. tár VI., 190. XII., 183.) — 13. *Pető* 1330. „Nos magister Petheu comes de Zathmar et de Erdend (Károlyi C. I., 72.) — 14. *János* 1335/42. Bereczk fia „Magistri Johannis filii Brieci de Bateur Comités de Zathmár (Zichy C. I. 608). — 15. *Laczkfi* András 1349. (Századok 1880., 737.) — 16. *Heem* Benedek 1360/63. — 17. *Laczk* Miklós 1366/69. — 18. *Balk* 1370/80. (Századok 1879., 682.) — 19. *Drág* 1381/82. (U. o. 1880., 742.) — 20. *Balk* 1383. (U. o. 1880., 742.) —

21. *Csáky* György 1393—1408. (Károlyi C. I. 517.) 1420—1427-ig ismét főispánja e megyének. — 22. *Báthory* Péter 1408. Istvánnak fia. (Szirmay Szatmár vm. tört. 1., 96., 2., 75.) — 23. *Perényi* Péter 1408/19. — 24. *Csáky* György 1420/27. (a fentebbi). — 25. *Báthory* István 1440/44. — 26. *Bornemisza* János 1445/59. (Századok 1871., 623.) — 27. *Báthory* László 1461/74. Péternek öcscse. — 28. *Báthory* István 1477/93. — 29. *Báthory* Endre 1493/98. — 30. *Báthory* András. 1499/1528. — 31. *Báthory* Bertalan 1530/37. „Magnificus Bartholomaeus Bathory, de Somlyó comes comitatus Zathmariensis.“ (Károlyi C. III., 197.) — 32. *Báthory* Endre (Bonaventura) 1548/63. — 33. *Báthory* Miklós 1563/68. — 34. *Báthory* György 1569. — 35. *Báthory* Miklós 1570/85. (a fentebbi) — 36. *Báthory* István 1589—1605. — 37. *Bocskay* Miklós 1606/9. — 38. *Dóczy* András 1614. — 39. Nagykárolyi báró *Károlyi* Mihály 1618/26. — 40. Rozsályi *Kún* László 1642/50. — 41. Rozsályi *Kún* István 1650/60. — 42. Báró *Károlyi* Ádám 1660/61. — 43. Báró *Károlyi* László 1661/87. — 44. Gróf *Károlyi* Sándor 1687—1738. — 45. Gróf *Károlyi* Ferencz 1738/85. — 46. Gróf *Károlyi* Antal 1785/90. — 47. Gróf *Károlyi* Antal 1790/96. — 48. Gróf *Károlyi* József 1796/1804. — 49. Id. báró *Vécsey* Miklós 1804/29. — 50. Ifj. báró *Vécsey* Miklós 1824/46. — 51. *Szerdahelyi* Pál 1846/48. Helytartó. — 52. *Kende* Zsigmond kir. biztos 1849. augusztus 30-tól okt. 30-ig. — 53. Gróf *Károlyi* György főispán 1860/61. (268/1860. tan. jhv.) 1861—1863. közötti a főispáni teendőket a megyei főnökök látták el.— 54. Berenczei *Kováts* Ágoston főispáni helyettes, kormánybiztos, 1863. jun. 27-től 1865. októberig (1929/1863. tjhv.) — 55. Gróf *Károlyi* György v. b. t. t. kir. biztos, 1865. okt. (2269/1865. tjkv.) — 56. *Nagy* Ignácz 1870. — 57. Ujfalusi *Ujfalussy* Miklós 1869—1875. főispán, 1875-ben feloszlatott Kővárvidékének is főkapitánya. (29/1869. kgyk.) — 58. *Domahidy* Ferencz 1875—1892. — 59. Ujfalusi *Ujfalussy* Sándor 1892/95. — 60. Felsőkorompai *Simontsits* Béla 1895/97. — 61. Szentgyörgyi gróf *Hugonnay* Béla 1897—1903. — 62. *Kristóffy* József 1904/5. 1905-ben az alkotmányellenes kormányba belügyminiszterré neveztetett ki. — 63. *Falussy* Árpád dr. 1906-ban neveztetett ki a vármegye és Szatmár-Németi szab. kir. város főispánjává.

Díszpolgárok.

Szatmár város törvényhatósága a haza vagy a város érdekében kiváló érdemeket szerzett egyes jeles férfiak iránti háláját és elismerését 1840. évtől kezdve oly módon nyilvánította, hagy díszpolgárává választotta meg őket. A város díszpolgárai a következők :

1. Székhelyi gróf *Majláth* Antal 1840. — 2. Hajnácskői és Vécsei *Vécsey* Miklós 1840. — 3. Székhelyi gróf *Majláth* József 1840. — 4. *Deák* Ferencz 1840. 5. Berenczei *Kováts* Sándor 1840. — 6. Báró *Vay* Miklós 1844. — 7. Gróf *Teleki* László 1844. — Gróf *Pálffy* József 1844. — 9. Báró *Eötvös* József 1844. — 10. Gróf *Batthyányi* Lajos 1844. — 11. Gróf *Andrássy* Károly 1844. — 12. *Klauzál* Gábor 1844. — 13. *Beöthy* Ödön 1844. — 14. *Szentkirályi* Móricz 1844. — 15. *Palóczi* László 1844. — 16. *Szemere* Bertalan 1844. — 17. *Josipovits* Antal 1844. — 18. *Bezerédy* István 1844. — 19. *Lónyai* Gábor 1844. — 20. Gróf *Széchenyi* István 1847. — 21. Berenczei *Kováts* Lajos 1847. — 22. *Hauschka* Ferencz 1851. — 23. Wittinghauseni *Fülek* Heinrich őrnagy 1873. — 24. *Feleky* Miklós 1877. — 25. *Schlauch* Lőrincz dr. 1887. — 26. *Boros* Bálint 1892. — 27. *Kossuth* Lajos 1892. — 28. *Jókai* Mór dr. 1893. — 29. *Wekerle* Sándor dr. 1894. — 30. *Szilágyi* Dezső 1894. — 31. *Hieronymi* Károly 1894. — 32. Gróf *Csáky* Albin 1894. — 33. Felsőkorompai *Simontsits* Béla 1896. — 34. Báró *Fejérváry* Géza 1899. — 35. *Darányi* Ignácz 1899. — 36. *Hegedüs* Sándor 249/1900. ksz. — 37. *Chorin* Ferencz dr. 249/902. ksz. — 38. *Kossuth* Ferencz 1904. — 39. *Halász* Ferencz 1905.

* * *

Közrendészet.

Szatmárnémeti sz. kir. város területén a közrendészeti szolgálatot a városi rendőrség és m. kir. csendőrség teljesíti. A közrendészeti szolgálat a rendőrfőkapitány vezetése alatt áll.

A rendőrfőkapitányi hivatal jelenlegi szervezete a következő: Hivatalvezető, a rendőrfőkapitány. Helyettese az I. alkapitány, a ki egyszersmind a bűnügyi osztály vezetője. A II. alkapitány önálló hatáskörrel a szatmárhegyi közrendészeti szolgálatot látja el. A III. alkapitány a katonai és illetőségi ügyosztály vezetője. A kihágási ügyeket, ipar-ügyeket, közegészségi,köztisztasági, toloncz,- és cselédügyeket két fogalmazó, egy I. oszt. és két II. oszt. rendőrtiszt és egy lovasrendőrtiszt intézi. Az ügykezelést három írnok és kilencz napidíjas végzi. A külső rendészeti teendőkre, elővezetésekre, nyomozásokra, kézbesítésekre, valamint színházi, vigalmi s más mutatványi őrségekre egy őrmester, három lovasrendőr, négy elsőosztályú, kilencz másodosztályú gyalogrendőr és két polgári rendőrből álló legénységet tart fenn a város.

Az 1903. évi november 24-ikén megejtett képviselőválasztás alkalmával történt nagymérvű rendzavarásnak csak a katonaság tudott véget vetni. Azelőtt is érezte már a város közönsége, hogy a személyi és vagyoni biztonság megóvására a városi rendőrség gyönge ; de ez után az eset után elodázhatatlannak tartotta a közrendészet gyökeres reformálását.

Igy történt azután, hogy a m. kir. belügyi kormánynyal folytatott tárgyalások alapján a város 1905 január elsején bevezette a csendőrségi szolgálatot.

A szatmári csendőrőrs a kassai IV. csendőrkerület nagykárolyi szárnyparancsnoksága alá tartozik. Vezetője egy csendőrhadnagy, létszáma 39 főből áll és ebből egy 5 főnyi őrs a Szatmárhegyre van kikülönítve.

A város közönsége 1906-ban szép laktanyát építtetett a csendőrség számára a Rákóczi-utczán. Ez épület egyik szárnyában nyert elhelyezést a városi tűzoltóság is.

A csendőrség, mint katonai intézmény, kissé nehezen simult a városi viszonyokhoz; de ma már kifogástalanul teljesíti hívatását s a személyi és vagyoni biztonság teljesen kielégítő.

* * *

Pénzügyi közigazgatás.

A belügyi, igazságügyi, honvédelmi, közoktatási, földművelésügyi és kereskedelmi állami igazgatásról e mű megfelelő helyein lévén szó, itt csupán a pénzügyi közigazgatásnak városunkban működő szerveiről szólunk.

1889. év óta; midőn az ugyanazon évi XXVIII. tczikk a kir. adófelügyelőségek és illetékkiszabási hivatalok teendőit a kir. pénzügyigazgatóságokra ruházta, Szatmár-Németiben csupán egy adóhivatal maradt fenn. Az adófelügyelőség és illetékkiszabási hivatal beolvadt a nagykárolyi kir. pénzügyigazgatóságba.

A m. kir. adóhivatal jelenlegi vezetői *Szücs* Károly adótárnok és *Kádas* József ellenőr, kik mellett nyolcz adótiszt működik.

A pénzügyi kormány most folytat tárgyalásokat a város közönségével a kir. adóhivatalnak a város középpontjába való áthelyezése iránt, mivel a jelenlegi hivatalos helyiségek a forgalom vonalán kívül esnek s kissé távol a város középpontjától.

A kir. adóhivatal mellett egy pénzügyőri biztosság működik *Szász* János pénzügyőri biztos vezetése alatt.

A pénzügyi állami szervek közül fölemlítendő még a kataszteri felmérési felügyelőség, melynek élén *Baranyi* Gyula felmérési felügyelő áll, kinek vezetése alatt egy főmérnök, hét kat. mérnök és öt mérnöksegéd működik. A hivatal területi hatásköre Szatmár, Mármaros és Ugocsa vármegyékre terjed ki.



A tűzoltó- és csendőr-laktanya.

ÚTHÁLÓZAT, KÖZLEKEDÉS.

A város belterületének kiterjedése az 1907. év végén 650 kat. hold, vagyis 374 hectár volt és ezen van 78 tér, utcza és köz, mintegy 36 km. hosszúsággal és kb. 112 kat. hold (64·45 hektár) területtel. A belterületet a városból kivezető közútaktól hat vámsorompó zárja el; ezek a Honvéd- és Perényi-utczai, Országúti, két temető-közi, Árpád-utczai és a Szamoshídi sorompók. A kövezetvám 1863. évi február 1-től áll fenn s a díjszedés 1885. év végéig bérbe volt adva, de azóta házi kezelésben van. Azóta évente emelkedik, részint a házi kezelés, részint az 1902-ik évben módosított és felemelt díjtételek következtében. Belső és körutak.

A kövezetvám-bevétel volt, a vámsorompóknál: 1904-ben 22.504, 1905-ben 21.161, 1906-ban 20.318 kor. a három évi átlag tehát 21.327 kor.

A vasútaktól: 1904-ben 15.909, 1905-ben 14.871, 1906-ban 18.507 kor. s így a három évi átlag 16.429 kor. A kövezetvám-szedési jogot legutóbb a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium újabb tíz évre, 1909. évi decz. 31-ig engedélyezte. A kövezetvám-bevételből nem fedeztetnek: a Szamos folyó fölötti közúti vashíd és a hozzátartozó vámház fentartása és kezelési költségei, a sorompóknál lévő vámházak építési és fentartási költségei, hanem az előbbiek a közúti vashíd, mint külön kezelt vámtárgy jövedelméből, illetőleg a közúti alapból, az utóbbiak pedig tartozékaikkal együtt a vásárvám jövedelméből, illetőleg a közpénztárból tartatnak fenn, végre a város területén levő gyalogjárók készítési és fentartási költségei.

Az első szekérúti kövezésekhez gömbölyü patakköveket alkalmaztak s az 1808. évi 1643. számú tanácsi jegyzőkönyv szerint „Smotniczki János ungvári flaszterezővel tétetett alku az utczák flaszterezése eránt, oly feltétel alatt, hogy minden 4-szeg öl Térségnek kővel leendő ki-rakatásáért 25 garasokat fog kapni."

Az utczák kövezését 1809-ben kezdték meg és az 1884-ik évben mondották ki, hogy a fő közlekedési vonalakon a patakkövek fokozatosan fejtett darabos terméskövekkel cseréltessenek ki. Azóta új kövezés patakkővel nem is készült, azonban a trachyt-terméskő állandóan használatban van s az útburkolatok legnagyobb része nagyszőllősi-feketehegyi, vagy rakaszi kőből épült.

Az 1886-ik évben a város közönsége belátván azt, hogy a belkövezethez alkalmazott kő nem megfelelő, elrendelte, hogy a kecskeméti keramitgyárból kisérletképen 500 db keramittégla hozassék s alkalmas helyen lerakattassék, hogy azoknak használhatóságáról gyakorlati módon meggyőződést szerezhessen. Kecskemét város tanácsa azonban azt válaszolta, hogy „eladásra készletük nincs", s így a kísérlet abba maradt; de ugyanez évben elhatározták, hogy a Deák-tér keleti oldalán, a Széchenyi és Eötvös-utczák között tokaji trachyt-terméskővel tesznek kisérletet, a mi 1887-ben meg is történt, de azóta e követ többé, költséges volta miatt, nem alkalmazták.

Különös jelenség, hogy a város területén az 1886-ik évet megelőző időkben a tekenő-rendszerü kövezési mód volt használatban és a burkolatokat mindig az utcza féloldalán rakták le. A Várdomb-utczának Deák-tér felőli vége ez évben már domború kövezettel készült és az előbbi rendszert általában ez a kövezési mód váltotta fel.

Az utczatorkolatok átkötéséhez és a kocsiút-burkolatokon keresztül vezető átjárókhoz 1889-ben kezdették alkalmazni az idomitott trachyt-fejkövet. Az át-

járóknak ilyenekkel való kiváltását elsőben a Deák-téren kezdették meg; az első fejkő-burkolatot a kissebesi bánya termékéből készíttették, de a következő években tokaji és zebegényi fejköveket is szállítottak.

1890-ben, jó kövező szakmunkások megnyerése czéljából, a belkövezési munkálatokat öt évre adták ki vállalatra s azóta ez az eljárás állandóan gyakorlatban van és czélszerűnek is mutatkozott. A város lakossága, látva, hogy a szakmunkások a darabos terméskőből is jó és tetszetős kövezést teljesítenek, a következő évek folyamán még olyan utczáknak a kikövezését is óhajtotta, a hol különben a forgalom csaknem tisztán az ottani lakosságra szorítkozott s mindinkább érezhetővé vált a jó közlekedés szükségessége és a belkövezési munkálatokra előirányzott összeg elégtelensége.

A vasúthoz irányuló nagy személyforgalom miatt és a kényelmesebb közlekedés czéljából, 1895 február 11-én az Attila-utczának aszfalt-makadam burkolattal való ellátását s ennek két oldalán az utczának egész szélességben való kikövezését határozták el s e munkákat végre is hajtották. Az aszfalt-makadam kocsiútat a „Hazai aszfalt-ipar részvénytársaság", 550 méter hosszúságban 4·0 m. szélességgel 23 munkanap alatt készítette el, igen kedvező feltételek mellett. A burkolaton két évig semmi javítás nem volt szükséges s a kopás nagysága alig volt észlelhető; ekkor azonban az aszfalt-makadam-compoziczió több helyen bomlani kezdett s rajta egyes lyukak keletkeztek, a melyeket foldozni kellett. A harmadik évben ez a bomladozás és porlódás oly mérvet öltött, hogy a folytonos javítást elkerülendő, a magyar aszfalt r. t. mely a fentartást átvette, a makadamkompoziczió alkalmazásával felhagyott, a 15 cm. vastag beton-alapot aszfalt-coule réteggel fedte be és ily módon tartja azt fenn négyszögméterenként 12 fillér évdíjért.

A kocsi-közlekedésre szolgáló utczai burkolatozás ügyének előbbre vitele majdnem állandóan foglalkoztatta a hatóságot s a biz. közgyűlés az 1898-ik évben szűkebbkörű bizottságot küldött ki a burkolatozás fejlesztése iránt adandó javaslattételre. A város mérnöki hivatala is az 1899-ik év folyamán a különféle útburkolatozási rendszereket behatóan tanulmányozván, arra az eredményre jutott, hogy azok közül a keramit-burkolatok meghonosítása lenne a helyi viszonyoknak legmegfelelőbb. Ezt az indokolt javaslatot a bizottság magáévá tette és az 1900-ik év folyamán a közgyűlés is elhatározta, hogy még ez évben a Rákóczi, Hám János és Széchenyi-utczákon és a Deák-téren keramit kocsiút-burkolatot készíttet.

A keramit-burkolatokat a Deák-téren és Széchenyi-utczán a *magyar keramiai gyár részvénytársaság* építette ki 7649·28 m^2 területtel, 15 kor. m^2-kénti egységár mellett 114,739 kor. 20 fillér vállalati összegért, azonban úgy, hogy ez 60 félévi egyenlő részletben fizettessék ki, félévenként 3503 kor. 60 fillér törlesztéssel.

A keramit kocsiút-burkolat készítésének közgyűlési elhatározása után, a kissebesi gránitkőbányák r. t. is ajánlatot nyújtott be fülek-vidéki bazaltkő útburkolat készítésére, a magyar keramiai gyár r. t. által tett feltételek szerint. Miután a Rákóczi- és Hám János-utczákban a kocsiútak építésével egyidejűleg, a városi közúti vasút is épült s ennek kereszttalpfás rendszerű alépítménye már le is volt rakva, a keramitburkolat betonalapjának elkészitése nehézségekbe ütközött volna; ezért félkoczka bazaltkő kocsiút-burkolatot készíttettek, 3036·98 m^2 területen, 13 k, 70 f. egységár mellett, 41,606 korona 63 fillér költséggel s hatvan féléven át, félévenként 1270 kor. 47 fillér törlesztéssel. A burkolatot a czég tartja fenn, hat évi ingyenes jótállás után, még további 24 évig, 15 fillér, négyszögméterenként fizetendő díj mellett.

Az 1900-ik esztendő volt az az év, a melyben megkezdődött az általánosan jónak ismert kocsiútburkolatok meghonositása. A régi darabos terméskőkövezetek helyén, közel 10.700 m^2 keramit- és bazalt útburkolatot fektettek le, a mi lehetővé tette, hogy a felszedett régi terméskővel több mellékutczát kikövezhessenek. A rendelkezésre álló költségvetési összeg terhére, a több mint 18500 m^2 területű kőburkolatot az 1901-ik évben teljesen újból átrakatták vagy kijavították.

A végrehajtott nagyobbmérvű útburkolatozás miatt a belkövezésre fordítható összeg az 1900. év előttinek alig felére szállott alá. Azonban az 1902-ik évben az eddiginél magasabb díjtételekkel megállapított kövezet-vámszedési dijszabás kormányhatóságilag engedélyeztetvén, remélhető volt, hogy a város kereskedelmének és forgalmának fokozatos fejlődése által a belkövezés

fejlesztésére és fentartására szolgáló kövezetvámbevételek növekedni fognak. Ez a remény teljesedett is s miután az Árpád-utczán végigvonuló és a szabad közlekedést igen akadályozó nagy vízvezető nyílt árkot az Attila-utczától éjszak felé 1902-ben betöltötték, s az alsó részen a Sétatérig 1903-ban földalatti betoncsatornát építettek, az Árpád-utcza nyugati oldalán levő régi kövezetet a Rákóczi-utczától a Bercsényi-utczáig, az utcza közepére helyezték át, a mérnöki hivatal javasolta, hogy a keramit-kocsiútaknak továbbépítését újból tűzzék napirendre, s a legnagyobb dicsérettel nyilatkozott a meglevő keramitburkolatról; meg volt elégedve szilárdságával, s azzal, hogy könnyü tisztán tartani, nagyon csekély mértékben kopik, nem csúszós, nem porzik, vizet nem vesz magába, teljesen fagyálló, s közegészségi szempontból teljesen megfelelő. Erre a közgyűlés a keramit-kocsiút építését 1903. évi junius hó 8-án hozott 160. sz. határozatával a Kazinczy-utczának a Deák-tér és a Bercsényi-utcza közötti szakaszán, valamint az Árpád-utczán, a Széchenyi-utczától az Attila-utczáig elrendelte s ugyancsak a magyar keramiai gyár r.-társasággal szerződést kötött, úgy hogy annak költsége 12 egyenlő félévi részletben lesz törlesztendő.

A tervezett-keramit burkolatokat 1904-ben készítették el, 2598·23 m² területtel 15 kor. m²-kénti egységár mellett, tehát 38,973 kor. 45 fillér költséggel; ezt az összeget a belkövezési alapból 12 féléven át, egyenlő 3814 kor. 14 fillér törlesztési részletekben fizetik ki.

Ez időtől kezdve újabb műkocsiút-burkolat nem készült; sőt a terméskőkövezet sem sokat haladt előre, mert az 1905-ben 1280 fm. az 1906. évben 770 fm. és 1907-ben csupán 460 fmnyi ily szekérút épült és mert a kövezetvámbevételekből remélhető, kb. 38.000 koronából az aszfalt-, keramit- és idomított bazaltkőkocsiút-burkolatok törlesztése és fentartása évenként több mint 17,800 koronát és a kövezetvám házi kezelése kereken 6200 koronát igényel; e terhek a gyorsabb haladást megnehezítik és a megmaradó összegnek a meglevő kövezetek fentartására való szükségessége miatt, a jobb minőségű útburkolatok fejlesztése, a belkövezési alapnak rendkívüli segélyezése nélkül, legalább is 1910 végéig kizártnak tekinthető.

Hogy a keramit-kocsiútburkolatok Szatmár-Németiben eléggé beváltak és a közforgalom igényeinek és mérvének megfelelnek, igazolja az a körülmény, hogy az 1900-ban készült ily burkolatban, a hat évi ingyenes fentartási idő alatt a felhasznált 351,866 drb keramitkőből évenként átlag 714 drbot váltottak ki új kővel s ez eredmény alapján a további fentartás házilag történik.

Befejezésül közöljük Szatmár-Németi sz. kir. város kocsiút-hálózatának kiterjedését, a következőkben.

A város területén 1907. év végén volt összesen: alapzatos kavicsos ut 1.165 km. hossz és 6990 m². területtel. — Terméskő-útburkolat 60 téren és utczában kb. 29·5 km. hosszúsággal és 177,400 m². területtel. — Idomított trachyt és bazalt- (fejkő) útburkolat az átjárókkal együtt 6360 m. területtel. — Aszfalt- kocsiútburkolat 550 fm. hosszúsággal és 2200 m². területtel.- — Keramit-kocsiút-burkolat kb. 1·620 km. hossz- és 10,247 m². területtel. — Van tehát összesen kerekszámban 203,200 m² különféle kocsiútburkolat, a melynek mai értéke kb. 974,500 koronára tehető.

Gyalogjárók.

Hogy Szatmárban és Németiben, is voltak már régebben valamelyes gyalogjárók, ahhoz kétség nem fér. A város kiterjedt erdőségei szolgáltatták hozzá az anyagot, s az első gyalogjárók tölgyfa-deszkákból készültek és a tölgypadló gyalogjárók itt-ott még a mult század vége felé is láthatók voltak. A főbb közlekedési utakon, a kocsiúti kövezésekkel egyidőben, rendetlen alakú, lapos terméskőből már az 1800-as évek közepén készültek gyalogjárók, sőt az 1874-ik évben négyszögű gyalogjáró kőre is 150 frtot adtak ki. Ilyen és lapos gyalogjáró kőből az 1890-ik évig nagy kiterjedésű gyalogjáró-hálózat keletkezett, míg végre ez évben felszínre került a korszerű műgyalogjárók meghonosításának kérdése is. Próbaképen, 1890-ben, a posta-épület mellett, a Hám János-utczában és az új városház mellett a Széchenyi-utczán, elkészült az első czementbeton-gyalogjáró és 1891-ben ugyanazt tovább folytatták a Hám János-utcza nyugati oldalán s a Rákóczi-utczán a Kazinczy-utczáig. Ez első műgyalogjárókat a „Melocco testvérek" budapesti czég állította elő.

A zöld asztalnál és a helyi sajtóban szenvedélyes vitatkozások folytak a fölött, hogy melyik a jobb és szebb műgyalogjáró-anyag: a czementbeton-e, vagy az aszfalt? Végre a közgyűlés mind a kétféle gyalogjárót alkalmazhatónak mondotta ki s fentartva a közgyűlésnek azt a jogát, hogy maga határozza meg, mely utczák látandók el tökéletesebb anyagu műgyalogjárókkal, az anyagnak

megválasztását az érdekelt telektulajdonosok többségének engedte át. Mielőtt a műgyalogjárók készítését megkezdette volna, a „Melocco testvérek" és „Magyar aszfalt részvénytársasággal" hasonló feltételekkel 10 évre szóló szerződéseket kötöttek. A gyalogjárók és kőburkolatok készitése körül felmerülő kérdések megoldására 1892-ben szabályrendeletet alkottak, mely oly nevezetes intézkedéseket tartalmaz s elfogadásával a város polgárságát képviselő törvényhatósági bizottság oly áldozatkészséget tanúsitott, a melyre másutt aligha van példa e hazában. E szabályrendelet 9. §-a úgy szól, hogy „aszfalt, czement vagy más anyagból készítendő tökéletesebb járda első előállitása és utólagos fentartása összes költségeit, ide értvén a burkoló anyag beszerzéséből felmerülő, továbbá a járda-építéskor előálló földtöltés vagy levágás, homok vagy egyéb anyag és a járdakészítési összes munkaköltségeit, a házastelek tulajdonosok telküknek utczai hossza arányában tartoznak viselni, s a városnak e tárgyban felmerülő követelései dologi tartozás jellegével birnak, tehát magát az ingatlant terhelik és a mindenkori tulajdonos ellen érvényesithetők."

A szabályrendeletnek ez intézkedése valóságos csodát művelt s felszabadította egy súlyos tehertől a városi közpénztárt, a mely ez alapon csupán a városi középületek előtt fektetett gyalogjárók költségeit viselte. A város elérte továbbá azt a czélt is, hogy rövid másfél évtized alatt Szatmár-Németi azok közé a városok közé emelkedett, melyek a gyalogközlekedés tekintetében mintául szolgálhatnak.

A czementbeton gyalogjárók 1890—95-ben készültek és a legtöbbet 1893-ban épitették, az aszfalt-gyalogjárók készítése pedig 1892 óta állandóan folyamatban volt, sőt 1897-ben ismét nagyobb lendületet vett ; de a legnagyobb kiterjedése 1895 és 1896-ban volt. Az aszfalt-gyalogjárók készítésére kötött szerződést 1901-ben, 1907 év végeig meghosszabbították.

Szatmár-Németi sz. kir. város belterületén 1907 végén összesen 2014 házas telek volt. Az 1890—95. években czementbeton-gyalogjáró épült 246 telek előtt és aszfalt-gyalogjáró 1892-től az 1907. év végéig 1400 telek előtt, tehát műgyalogjáró van összesen 1646 telek előtt. A czementbeton-gyalogjáró 14800 m^2 területtel s kb. 104.500 korona költséggel készült, az aszfalt-gyalogjáró 60.200 m^2 területtel és kereken 468,800 korona költséggel, tehát az összes műgyalogjárók kiterjedése 75.000 m^2, a melyért a telektulajdonosok 573,300 korona összeget fizettek ki és a fentartás is ugyanazokat terheli.

A műgyalogjárókon kivül a város kisebb forgalmu külső részein, egyes telkek előtt és hosszabb utczaszakaszokon még kb. 5600 m^2 kiterjedésű, méternyi széles kőgyalogjáró szolgál a gyalogközlekedésre, melynek mai értéke 16.800 koronára tehető.

Összesítve a különféle kocsiút-burkolatok és gyalogjárók területeit, arra az eredményre jutunk, hogy azok összesen 283,800 m^2 utczaterületet foglalnak el, a mely mennyiség az összes utczaterületnek 44.04 %-a s így a ki nem burkolt terület a nagyobb. A még nem kövezett utczák hossza kb. 5.400 km., a melynek legalább 4.0 m^2-nyi széles terméskő-burkolattal való ellátása mintegy 64800 korona költséget igényelne.

* * *

A közútak története.

A Város közlekedési eszközeinek fejlődése még nem régi keletű. Néhány jó útat nem tekintve, őszkor és tavaszkor valóságos sártengerben kellett megtenni az állatkinzó útakat. Az első rendszeres kőút Szatmár-Németi határában az abszolut kormány alatt 1854—56-ban épült ki, Szatmártól Máramaros-Sziget felé, s ezt követték a szatmár—nagykárolyi út 1856—58, a szatmár—erdődi út a csonka erdői elágazásig 1860—65 és a szatmár—fehérgyarmati út 1863-ban. A szatmárhegy—szilágysági közút az erdődi út folytatásában az „Előcser"-ig 1874—76-ban épült és a szatmárhegyi piaczig 1882-ben fejezték be; ezt megelőzőleg a szatmár—nagybányai (pálfalvai) út az 1861—63. években épült.

Évek multak el ezek után s az úthálózat hossza ugyanaz maradt, mert újabb vonalaknak kiépítése — az útakra fordítható fentartási költség csekélysége miatt — lehetetlen volt. A már öt irányban szétágazó 32.914 km.-nyi úthálózat fentartását a *közmunka-pénztár* alig tudta, sőt gyakran nem is tudta már fedezni s nem egyszer történt meg, hogy a közpénztárnak kellett kisegíteni.



Hám János-utcza



Kazinczy-utcza.

E nehéz viszonyok ellenére a város közönsége mélyen érezte annak hiányát, hogy még mindeddig nincs teljesen kiépítve a szatmárhegyi út. 1879-ben a közönség tetemesebb megterhelésével is elrendelte annak kiépítését. 1880-ban a kiépítésre 31.862 frt kölcsön felvétele engedélyeztetett, a közönség pedig 3000 frt segélyben részesült, minek következtében a kérdéses út kiépítését még ez évben megkezdték és 1882-ben befejezték.

Az útak hosszának növekedésével azok fentartása is nehezebbé vált s 1883-ban a fedanyag csekélysége erősen volt érezhető. Miután épen e miatt az úttest több helyen alapjában romlott s félni lehetett, hogy a nagyértékű közvagyon semmivé lesz, 1884-ben szabályrendeletet alkottak az országos közmunka kötelező megváltásáról, a közmunka-kezelésről, útkészítésről, fentartásról, felügyeletről és ellenőrzésről; ezeken kívül a közgyűlés 15,000 frt rendkívüli segélyt szavazott meg, a közmunka megváltás terhét tetemesen felemelte és ugyanez évben a közmunka-pénztár 4000 frt államsegélyben is részesült. De mindezen intézkedések és segélyezés sem volt elég, úgy hogy már 1885-ben újólag állami támogatásért kellett folyamodni. A város kapott is úttöltésre és akkor még egyszersmind szamosbalparti védtöltésnek használt szamosdobi (nagykárolyi) út felemelésére és a pálfalvai útnak alapkövezéssel való ellátására 5000 frtot. E munkákat 1886 május havában fejezték be.

Szatmár-Németi határában mindeddig még nem volt állami kezelésben lévő útvonal. Sík vidéken s agyagos talajon átvonuló útjainak kellő fentartására a közmunka-erő évről-évre kevésnek bizonyulván, felmerült az eszme a nagykároly—szatmár—m.-szigeti útvonalaknak állami kezelésbe adása iránt. Több mint nyolcz év telt el, míg ez a kívánság teljesült, és még több idő telt el, a míg a meglevő útakat a közlekedésre alkalmas állapotba helyezni sikerült. Az útfelügyelet és gondozás nagy hátrányára, hiányoztak az útkaparók részére szükséges útmenti lakházak és csupán egy volt meg, az ú. n. csonkai útkaparói ház, az erdődi út mellett, míg végre az állatvásártér rendezésével, a Szamoshídon túl fekvő régi kis vámházat engedték át e czélra 1896-ban. 1887-ben a „Homoród" melletti, majd 1889-ben a szatmárhegyi út melletti „Előcseri", és 1890-ben a pusztadaróczi út melletti útkaparóházak épültek fel, s végre az 1897. évben a tiszaújlaki út melletti útkaparóház, mi által azoknak száma hatra emelkedett.

1888 márcz. 13—16. napjain a Szamos rendkívüli áradása tetemes károkat okozott a szamosdobi és pusztadaróczi útakban, a melyeknek helyreállítására 3000 frtnyi kölcsönre volt szükség. 1889-ben pedig a kőanyag szállítása nagy nehézségekkel járt, mivel a M. É. K. V. igazgatósága nagyszőllősi, feketehegyi kőbányájának üzemét, — a honnan eddig az anyag szállíttatott, — időközben beszüntette s ettől kezdődőleg a városi útak kőszükséglete csekély kivétellel a rakaszi kőbányából szereztetik be.

A közútakról és vámokról alkotott 1890. évi I. t.-cz. ugyanazon év május 15-én életbe lépvén, az útfentartási ügyek intézése új alapokat nyert. A város területén az állami egyenes adó után kivetendő útadó-százalék $10^0/_0$-ban, az útadó-minimum három kézi napszámnak megfelelő 1 frt 50 krban, illetőleg a legalább két igavonó állattal rendelkezőkre nézve 3 frtban állapíttatott meg. Ezen az alapon az 1891—1892. évi közúti költségelőirányzat szerint a kiadások főösszege 1891-ben 15.827 frt 74 kr. és 1892-ben 15.338 frt 49 kr. volt, a mely öszszegekkel szemben 1891-ben 15.456 frt 86 kr. és 1892-ben 16.219 frt 84 kr. bevétel állott, a mi azt eredményezte, hogy az útak, műtárgyak s úttartozékok elég jó karba jutottak és az útipénztár ez időtől kezdve a rendes kiadásokat mindenkor fedezhette, sőt a város új útépítésre is gondolhatott.

Az 1892. évi április hó 4-én tartott közgyűlés elhatározta a szatmár—tiszaújlaki törvényhatósági közút a város határán átvonuló szakaszának kiépítését. Egyidejűleg 20.000 frt államsegély iránt is felterjesztést tett, de eredmény nélkül. A körülmények kényszerűsége következtében a kiépítésre az útalap terhére 30.000 frt kölcsön felvételét határozták el, a melyet az 1893. évi közúti költségelőirányzatba fel is vettek. A terveket elkészítették, a közigazgatási bejárást 1893 április 20-án megtartották, de az építés, a kisajátítási nehézségek és a kölcsön felvétele körül felmerült nehézségek miatt, csak 1895 augusztus hóban volt megkezdhető és 1896 május végén befejezhető. Ez az új útépítés, vállalat útján, a kisajátítások nélkül, 43.819 kor. 02 fillérbe került.

A tiszaújlaki útépítéssel egyidőben a szatmárhegy—szilágysági útat 1893-ban a szatmárhegyi alkapitányi lakig és 1895-ben a piaczon át a régi malomtérig meghosszabbították s ugyanezen évben a szatmár—zsadányi kiépítetlen útvonalból, 1120 fm. hosszú szakaszt, terméskő-útburkolattal láttak el.

1896-ban a közúti törvény alapján szabályrendeleteket alkottak a törvényhatósági útbiztos és útkaparók minősítéséről, szolgálati viszonyairól, személyzeti létszámáról, valamint a közúti törvény némely büntető határozatainak fentartásáról, módosításáról, illetőleg hatályon kívül helyezéséről.

Az 1897. és azt követő években az útfentartásnál ismét nehézségek merültek fel. Az útak állapota általában kielégítő volt ugyan, azonban a szatmár—erdőd—szilágysági hegyi útnak mintegy 9 km. hosszú útszakasza, az annak mentén levő városi erdők eladása által, az erdei termékeknek tengelyen való szállítása miatt, alapjáig megrongálódott. Miután annak helyrehozatala oly tetemes költséget igényelt, hogy az úti-pénztár azt nem fedezhette, a városi középénztár az eladott erdők árából 1900-ban 32.000 koronánál nagyobb segélyt adott minden visszatérítési kötelezettség nélkül. Ezzel sikerült a megrongált útszakaszt 1900 és 1901-ben járhatóvá tenni sőt a zsadányi és szatmárhegy—szilágysági útakat is némileg tovább építeni. Miután a tengelyen való tönkő-szállítást 1899 márczius végén beszüntették és a szatmár—erdődi h. é. vasútat a kérdéses útvonal mentén 1900-ban a forgalomnak megnyitották, az út további megrongálása a jövőre nézve korlátozva van.

1898-ban ismét szabályrendeletet alkottak a községi faiskolákról és a közútak befásításáról. Ugyanekkor a szatmárhegy—szilágysági közúton 13.450 km.-nél az „Ecsedi-láp lecsapoló" társulat a Sós-patak csatorna fölött beton alépítménynyel, 6.0 m. szélességgel, 7·0 m. szabad átfolyással és vasfelszerkezettel hídat építtetett fel.

1902-ben a törvényhatósági úthálózatot 94.511 km. hosszúsággal újból megállapították, a melyből a kiépített útvonal 38.592 km. volt. Ekkor vették fel az úthálózatba a szatmárhegyi piacztól a „Középhegy" és „Nagylippa" között elvonuló és a Soós pusztára, az ottani vasútállomáshoz vezető hegyközségi útat is, melyet ez ideig a hegyközség tartott fenn.

1903-ban a szatmárhegy—szilágysági-út építését tovább folytatták, a Soós pusztai -útnak terméskő-útburkolattal való ellátását megkezdették és a szatmár—udvari-útat, a közúti alap megterheltetése nélkül, rendszeres töltéssel látták le. A szatmár—zsadányi közútat a szatmári határrész tagosítása következtében, a M. Á. V. vonalával való keresztezéstől, közvetetlenül a vasút mellé helyezték át, mi által azt 8.400 km.-ről 7.810 km.-re rövidítették meg.

A m. kir. kereskedelmi miniszterium elhatározván a II. állami transzverzális közút kiépítését, az ennek vonalába eső szakasz, a város határában, Vetés község határától a Szamos folyón álló vámoshíd kezdetéig terjedő „szatmár—nagykárolyi", s a Szamoshíd végétől Batiz község határáig terjedő „szatmár—máramarosszigeti" törvényhatósági közútakat, 1904 okt. 1-től kezdődőleg állami kezelésbe adták át. Ez átadott és a transzverzális útnak 367.393—377.684 km.-ig terjedő részét tevő útszakasz kiépítési, — helyreállítási és fentartási költségeihez a város közúti alapja terhére 30,000 koronával járult. E vonalba esik a 25 számmal jelzett Szamos-vámoshíd is, a 372.688—372.812 km. között, mely azonban mint Szatmár-Németi város tulajdona, átadás, illetőleg átvétel tárgya nem volt.

A közúti Szamoshidat a város 1889-ben Böszörményi Károly polgármestersége alatt a régi fahíd nyugati oldalán, Czekelius Aurél tervei szerint építtette fel 294,000 korona költséggel a Schlick-féle vasöntő és gépgyár részv. társ. s Gregersen G. és fiai vállalkozókkal. A híd háromnyílású, egyenként 40·0 fm. szabad hosszal. Az építést 1889 márcz. 12-én kezdették meg s a hídat decz. 21-én adták át a forgalomnak. A hídfők és a két folyampillér, tölgyfa-czölöpökre fektetett beton-alapozással, huszti faragott kővel burkolt terméskő-falazattal épült. A 6·0 m. széles kocsipályát és a mindenik oldalon konzoloktól tartott 1·50 m. széles gyalogjáró-útat a félparabola-tartók rendszeréhez tartozó vasrácstartók hordják. 1900 június havában a közúti hídat a szatmár—erdődi keskenyvágányú h. é. vasút czéljainak megfelelően megerősítették s azóta köz- és vasúti hídként szolgál.

A szatmár—nagykárolyi és szatmár—m.-szigeti közútaknak az állami transzverzális közútba történt beolvadása, illetőleg állami kezelésbe való átadása, — részint pedig a zsadányi-út áthelyezése, valamint a fehérgyarmati közút kezdő pontjának a Honvéd-utczai vámsorompóház újból építésével 300 fm.-rel kíjjebb helyezése következtében, a törvényhatósági úthálózatnak újból való megállapítása vált szükségessé, s ezt a városi törvényhatósági bizottságnak 1904. évi 206. sz. határozatával, 83.402 km. hosszban állapították meg, a mely hosszból — miután a szatmár—udvari-út az útalap megterheltetése nélkül, az 1904. és 1905. években teljesen kiépült, s a szatmárhegy—sóspusztai és szatmárhegy—szilágysági közútakat évenkénti közpénztári segélylyel 1905. 1906 és 1907-ben, kisebb-nagyobb hosszban továbbfolytatták, 1907 végén 30.591 km. kiépített és 52.811 km.-nyi kiépítetlen út volt a város határában, a vámsorompókon kívül. A törvényhatósági közúti hálózat ez időben kilométerekben a következő :

		kiépített.	kiépítetlen.
1.	Szatmár—Dara	—	6.900
2.	„ Fehérgyarmat	4.364	—
3.	„ Nagypeleske	—	4.000
4.	„ Tiszaujlak	3.283	—
5.	„ Mikola	—	9.136
6.	„ Udvari	1.720	—
7.	„ Zsadány	1.266	6.544
8.	„ Pálfalva	2.438	—
9.	„ Amacz	—	2.880
10.	„ Erdőd	10.906	1.857
11.	„ Madarász	—	2.050
12.	Szatmárhegy—Szilágyság	6.170	5.371
13.	„ Erdőd	—	0.950
14.	„ Sóspuszta	0.444	0.806
15.	„ Alsó-Homoród	—	3.360
16.	„ Résztelek	—	3.270
17.	„ Hirip	—	5.687
	összesen	30.591	52.811

A törvényhatósági kiépített útakon a kőpálya fentartása, a rendelkezésre álló erőhöz képest, a foltozó rendszer szerint történik s fedanyag gyanánt, — miután a város határában kőbányák nincsenek, — ugocsamegyei nagyszőllősi, vagy rakaszi és legújabban veréczei aprószemű, igen sűrű, kemény piroxen-andezit (piroxen-trachyt) használtatik ; de nem is régen, még az erdődi-út egy részén és a szatmárhegyi úton bükkaljai quarczkő is alkalmazásban volt. Mindezek a kövek, minőségre nézve, igen jó fedanyagot szolgáltatnak.

Az útak gondozására egy útbiztos és hat útkaparó van alkalmazva s ez utóbbiak részére ma már a közútak mellett megfelelő lakok vannak építve.

Nagyobb és figyelmet érdemlő műtárgyak a közútakon, a Szamoshídat kivéve, nincsenek és legfeljebb még az erdődi-úton levő s a Homoród-patak fölött 1839-ben épített háromnyílású boltozott téglahíd említhető fel, 28 fm.-nyi hoszszal ; egyébként pedig ezek beszámításával az összes útakon van 36 áteresz, 24 híd és egy vámoshíd s a tiszaújlaki úton egy úttekenő, terméskő-burkolattal.

Közútak költségei.

A város törvényhatósági közútainak 1907. évre megállapított költségelőirányzata 44,112 kor. 44 fillér bevételt és ugyanennyi kiadást tüntet fel, a melyből 17351 kor. 40 fillért, az útalapot terhelő kötelezettségekre és tartozásokra irányoztak elő. Ez összegből a szatmárhegy—szilágysági és tiszaújlaki útak építésére felvett és 50 évi törlesztésre engedélyezett kölcsönből 1907-re 97,506 kor. 50 fill. maradvány, tőke-tartozásra 4157 kor. 12 fillér kamatrészlet esik ; 10,974 kor. 88 fillér pedig a közúti vashíd építésére felvett és szintén 1903-ban 50 évre konvertált törlesztéses kölcsönből fenmaradt 257,417 kor. 48 fill. maradványtőke tartozás után fizetendő kamatrészlet s végre 47 kor. 30 fillér a közúti és 112 kor. 10 fillér a vashíd-építési kölcsönök után fizetendő szelvényilleték és nyugtabélyeg kiadásokra szolgál, míg az említett közútak és közúti vashíd építési kölcsönök tőke-törlesztéseire 2522 koronát vettek fel. A hídvám-bevétel 3 évi átlag szerint 11,218 koronára rúg s a szatmár—erdődi h. é. vasút r. t., hídhasználat fejében, jelenleg 100 kor. évi díjat fizet.

Közutak forgalma.

A város területén átvonuló oly törvényhatósági közútakon, a melyeknek folytatását a vármegye területén levő törvényhatósági közútak alkotják, az 1894-ik év folyamán történt forgalom-észlelés szerint a napi középforgalom a következő volt:

Szatmár—Fehérgyarmati	uton	329	jármű	és	727	vonó	állat
„ darai	„	82	„	„	181	„	„
„ nagypeleskei	„	66	„	„	159	„	„
„ batizi	„	251	„	„	551	„	„
„ udvari	„	86	„	„	195	„	„
„ szamosdobi	„	26	„	„	67	„	„
„ zsadányi	„	15	„	„	38	„	„
„ pálfalvai	„	184	„	„	452	„	„
„ erdődi és hegyi	„	297	„	„	767	„	„
Közuti Szamoshidon át	„	833	„	„	1977	„	„

a mely adatok az egyes útvonalak fontosságát eléggé tanúsítják és az azóta épült és forgalomnak átadott helyi érdekű vasútak ellenére a forgalom nem hogy csökkent volna, hanem inkább még növekedett.

Szatmár-Németi sz. kir. város törvényhatósági közúti hálózatában, a kiépített közúti vonalakban kiépítetlen közbenső szakaszok és olyan kiépítetlen közúti végszakasz, mely a vármegyei törvényhatóságban folytatólagosan kiépítve volna, nincsenek ; de van két olyan fontosabb közút, mely egészben még nincs kiépítve és pedig a szatmár—erdődi közútnak a végszakasza és a szatmárhegy—szilágysági közútnak Szatmárhegytől a Csererdőn át, az oláhmeddesi határig terjedő része, a melyek közül ez utóbbi a városnak nagyobb érdeke, mert nemcsak a szatmárhegyi szőlőbirtokok nagy részéhez tenné könnyebbé a hozzáférhetést, hanem a városnak egyik erdőségén is átvezetne a Szilágyság felé.

A közúti alap bevételei a több, mint 30 km. hosszú kiépített közútak fentartási költségeit nem tudván kellően fedezni, de a közúti alap nagyobbmérvű megterhelése sem lévén lehetséges, mert a kellő fedezet is csak közpénztári állandó segélyadással érhető el, a város közönsége, hivatkozással arra is, hogy a szatmár—udvari (szinérváraljai) közútnak a határon átvonuló szakaszát 14,300 korona költséggel 1904—1905-ben tisztán közpénztári segéllyel kiépíttette, a fentebb jelzett két útszakasznak kiépítésére államsegélyt kért az 1904. évi XIV. t. cz. 7. §-ával megszavazott 43 millió korona hitelből. A kereskedelemügyi kormány 1907 márcz. 17-én a szatmár—erdődi-út végső szakaszát kiépíteni ígérte s késznek nyilatkozott az útépítést 1909-ben foganatosítani és a városnak rendelkezésére bocsátani.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter a közútak és vámokról szóló törvénynek új alapon leendő megalkotása iránt, 1906. évi decz. 24-én előmunkálatokat rendelt el. Ezzel kapcsolatban az ország közútjai építési és fentartási ügyeinek egységes programm alapján való rendezését és a már megkezdett munkálatok szerves kiegészítését is tervbe vette. A még kiépítetlen utakat mintegy 15 év alatt kiépíteni óhajtván, adatgyűjtések történtek az ország közúti hálózatának reviziója czéljából. Ezeket a tárgyalásokat a kiküldött közúti kerületi kir. felügyelővel 1907. évi márcz. 1-én tartották meg, mely alkalommal a törvényhatósági közútak jelenlegi úthálózatát három csoportra osztották fel. Mint nagyobb forgalmúak szerepelnek a szatmár—fehérgyarmati, — szinérváraljai (udvari), — zsadányi, — erdődi, — szatmárhegy—szilágysági közútak, átkelési városi szakaszok és a vasúthoz vezető hozzájáró útak ; mint kisebb forgalmúak a darai — mikolai és szatmárhegy—sóspusztai útak s végre kihagyandók lennének a nagypeleskei, amaczi, madarászi s szatmár—erdődi, alsóhomoródi, részteleki és hiripi-útak.

Az előzetes úthálózati kimutatás szerint a város területén állami kezelésben lenne 17.174 km. állami közút, a melynek egyes részei volnának a már állami kezelésbe átment transzverzális útszakaszok, továbbá a szintén átvenni tervezett nagysomkút—szatmár—tiszaújlaki útvonal és ennek a városi belterületen áthaladó része, mint a várostól fentartott vámos útszakasz.

A tárgyalás alkalmával a város közönségének kiküldöttei az útfelügyelőtől készített úthálózati kimutatást és tervezetet elfogadták ; de mert a várost körülövező nagyon sok község kiépített közúttal a várossal nincs összekötve, nemcsak a város, hanem a szomszédos községek érdekében is kívánatosnak tar-

tották, hogy mindazon útakat, melyek az úthálózatból kihagyattak, az úthálózatba felvegyék. A város közönsége — habár ez idő szerint a város belterületén több mint 35 km. hosszú vámos útat tart fenn, — a közúti alapját éveken át a közköltőből jelentékeny összegekkel segélyezte. Csak így jutott abba a helyzetbe, hogy útjait fejleszthesse. Mivel azonban nagyobb erőforrások fölött nem rendelkezik, hiszi, hogy a város a törvényhozástól útépítési czélokra megszavazandó összegből megfelelő segélyt fog kapni, hogy összes közútait kiépíthesse. És az államsegélyhez annyival is inkább igényt tart, mert közútjainak legnagyobb részét s átvenni tervezett közútait, állami segítség nélkül, önerejéből, sőt közúti alapját hosszú időn át terhelő kölcsönből építette ki.

* * *

Az eddigi fejezetek forrásai: „Szatmár-Németi sz. kir. város s történetei.“ Sarkadi *Nagy* Mihály kézirati müve. — A „Conventionalis“ és „Titulare“ szintén kéziratban maradt kötet. — „Protocollum politicum.“ Hatósági jegyzőkönyv 1608-tól 1791-ig. — „Protocollum magistratuael“. Tanácsi jegyzőkönyv ugyanazon időről. — Szatmár-Németi sz. kir. város törvényhatóságának szervezeti szabályrendelete 1889. — „Egy szatmári civis emlékiratai.“ 1790—1820. *Jeney* György volt polgármester memoárjai. — Községi háztartási eredmények és törzsvagyonkimutatás 1858/59. Irta : Baudis számvevő. — Szatmár-Németi sz. kir. város háztartásának egyetemes zárszámadása. 1880—1904. —Irta : *Novák Lajos* főszámvevő. — Szatmár-Németi sz. kir. város 1906. évi zárószámadása. *Novák* Lajos. — Szatmár-Németi sz. kir. város 1908. évi költségelőirányzata. *Novák* Lajos. — A Magy. korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. rész. 1. kötet. — Magyar statisztikai évkönyv. XIV. kötet. — A felső kereskedelmi iskola 1906/07. évi értesítője. *Dunay* Sándor. — A helybeli pénzintézetek 1907. évi zárószámadásai és alapszabályai. — 12 darab eredeti czéhlevél. — A Szatmár-Németi sz. kir. város levéltárában őrzött hivatalos iratok.



A Deák-tér nyugati része.

SZATMÁR-NÉMETI VÁROS LEÍRÁSA.

Ha Budapest felől a robogó vonaton a Szamos folyó jobb partján, mélyen, mintegy medenczében fekvő, de a balparton is elterülő Szatmár-Németi felé közeledünk, a város alatt fekvő Gőzfűrész elágazó állomáson vonatunk megáll. Ez az állomás ide azért épült, mert itt keresztezi a Hegyre siető keskeny vágányú vasúti vonal a Máv. fővonalát s ma már innen ágazik ki a szatmár—mátészalkai épülőben levő vasút is. A hegyi vasút a 310 hold 815 □-öl nagyságú Lókertet átszelve, útját a hegyi műúton folytatja a hegyi állomásig, mely a közúti vashídtól 17 kilométernyi távolságban fekszik. A *Szatmár-hegy* több magasabb, alacsonyabb domb tömegéből áll; hogy azonban mikor ültettek ide először szőlőt, nem tudjuk, de bizonyos, hogy már a XIII. században itt bort szűrtek. A XVIII. század elején folyó és pusztító kurucz-labancz háborúkban Debreczeni Ember Pál szatmári ref. lelkész híveinek jórészével ide költözött s itt is maradt. A városi hatóság fenyegetésekkel is próbálta őket hazatérésre bírni. De hasztalanul. Ma mintegy 2000 lakosa van s a legújabb belügyminiszteri rendelet szerint „*Szatmár-hegy*" néven önálló községet alkot.

Szatmárhegy.

Két hitközséget találunk odafenn: a reformátust és gör. katholikust. A ref. templomot 1794-ben, a paplakot 1801-ben építették. Az erdődi hegyek összefüggő folytatása a szatmáriaknak, s legmagasabb pontjukon áll Szt.-Donát kápolnája, melyben évenként szőlő-éréskor búcsú-ünnepély szokott lenni. A Hegynek van külön városháza, kapitánya, rendőrsége, csendőrsége, orvosa, gyógyszertára, áll. el. iskolája.

A dombokat nyaralók ékesítik; a lejtőket gyümölcsösök borítják; nagy baj, hogy vizet csak nehezen lehet kapni s így a lakosság a cziszternákra szorúl. Vannak fúrt kutak is, azonban nem nagy számmal, úgy hogy nem fedezik a vízszükségletet. A Hegyről Erdődre ágazik a vasút a kis-lippai állomástól. A hegyi út két oldalán terülnek el a város erdőségei, melyekből azonban 6000 holdat kiírtottak. A szatmár-hegyi út közepén búsul a Homoródi csárda, a Homoród vize mellett, mögötte a nagy kőhíd, körülötte szélesen és hosszan terül el a „*Körtvélyes*" városi rét és legelőföld, melyen talán 20 holdnyi területen a „*Polgári Lövölde*" fog berendezkedni. A gőzmalomtól délre *Pálfalva*, a Hegy és Zsadány felé vezető közútak két oldalán az „*Uj-Major*" telep-sorozat húzódik majorházakkal, gazdasági épületetekkel. E telepeken mintegy 4000 lakos él s a népesedési mozgalmak emberszaporulatát főképen ezek szolgáltatják. Hajdan külön templomuk és papjuk is volt.

A Gőzfűrész-állomástól csekély távolságra találjuk a „*Gőzfűrészt*", mely a Neuschlosz-féle nasiczi tanningyár és gőzfűrész részvénytársaság budapesti czég tulajdona. Építését 1896-ban kezdték meg és 1907-ben kezdtek dolgozni. 256 munkást foglalkoztat a gyár. A részvénytársaság alaptőkéje 4 millió korona. Székhelye Budapest. Egész Európával élénk kiviteli összeköttetése van. Élén jelenleg *Fried* Sándor igazgató áll. A város felé fekszik a *Méntelep* (1894), a katonai gyakorlótér és a vásártér.

A vasúton tovább folytatva útunkat, a Szamos folyóhoz érkezünk, melyet hatalmas *vasúti vashíd* hidal át. Ennek felső kalitkaszerű, régi szerkezetét néhány évvel ezelőtt íves rendszerű szerkezettel cserélték ki. A híd előtt balra

emelkedik Szatmár első ipartelepe, a *Gőzmalom*, melyet 1875-ben adtak át a közforgalomnak. 140 munkás dolgozik benne. Alaptőkéje 500 ezer, tartaléktőkéje 800 ezer korona.

Előtte mesterséges tó, itt van télen a *korcsolya-pálya*, korcsolyaházzal, jobbra a folyó partján nyúlik a pálfalvai útig a Rákóczi idejében már fennállott nagy töltés a füzessel. E töltés végében, a pálfalvai első dűlőben, látható az u. n. *akasztófa-domb*, melyen régen a bitó emelkedett.

A hídon átrobogva, immár a városban vagyunk s elsősorban megpillantjuk jobb felől a „*Külső* és *Belső postakertet*", lankákat (lanka-lucus, luncus, lankusz, lanka.), *Szabó* Norbert cz. püspök, nagyprépost igen csinos, érdekes stilű kéttornyos nyaralóját. Balfelől van az ékes kerti lanka, szintén nyaralókkal. Odább a hatalmas, impozáns, 120 méter hosszú, 1899-ben épült új állomási épület előtt állunk. A kijáróval szemben fekszik a Kossuth-kert, mely mintegy 30 holdon nyujtózkodik el és séta-üdülő helyül szolgál. A nagy park régebben „Népkert" nevet viselt. A bejáró az Attila-utcza felől van, a honnan hatalmas vaskapu, (Meszlényi Gyula püspök ajándéka), vezet a parkba. Szemben a kaputól emelkedik az alapító Kiss Gedeon mellszobra, rózsa-domb közepén; mögötte hárs- és platán-fákkal szegélyezett szép homokos út vezet a „*Kioszkhoz*", (épült 1901-ben), mely a város egyik legszebb épülete. Dombon fekszik, 2 hatalmas teremmel, mellékhelyiségekkel és pompás, tágas teraszszal. A kioszktól nyugatra az 1901-ben épült modern gőzfürdőt pillantjuk meg, s közelében áll a régi lövőház, melyet 1847-ben alapítottak. Emeletén tánczterem van, melyben régen sok vidám órát töltött, sőt politikai gyűléseket is tartott a város közönsége. A Kossuth-kert.

A kert egész területe, az öntözés czéljaira, villamos erőre berendezett vízvezetékkel van ellátva. Az éjszaki részben minta-méhes- és faiskola-telepre találunk. E rész mellett fut egyenesen egy ujonnan kihasított utcza, mely a Teleki-utczába torkollik. Ez az utcza most van rendezés alatt s létrejöttének oka egy új városrész tervezése, melynek épülettömbje 70 házból állana. A terv a párisi világkiállitáson is megfordult. A közkerttől 100—200 méterre terül el a „*Szent vér*" és ezen van a keskenyvágányú bikszádi vasút állomása.

Az állomási épület háza mögött mered égnek az „Első Téglagyár" magas kéménye, mely körül sorakoznak a kiterjedt és virágzó iparvállalat épületei. A gyár 1892-ben keletkezett. Továbbá a batizi úton ontja fekete, sűrű füstjét a „*Petroleum-finomító*."

A pályaudvart három temető keríti : a református, a gör. kath. és izraelita.

Az izraelita temető-felé vezető út visz ki egyszersmind a *Nagy-Berek* és *Piros-Berek* (Régen a Báthory család birtoka) lankákra is, mely utóbbi azért nevezetes, mert a régi szatmáriak úgy tartották, hogy nem is szatmári ember az, a kinek nem a Piros Berekben vágták el a púpját, a mi az látszik bizonyítani, hogy bizony nagyon nehéz volt itt polgárjoghoz jutni.

Az állomástól most már a város felé ballagunk s legelőször is az „*Attila*"-utczába lépünk, mely aszfalttal van borítva a szekér-útvonalon is, két oldalán aszfalt-járók, a mint hogy az aszfalt-járók ma már az egész városban, még a legjelentéktelenebb utczákban is kiépültek. Attila-utcza.

Az utcza déli oldalának sarkán emelkedik a Princz Testvérek *gépjavító gyára*, — tovább a város felé az „*Irsik-féle*" emeletes *árvaház* kápolnával. Ez elhagyott gyermekek nevelőintézete és apáczák vezetése alatt áll. Az Attila-utczából éjszakra nyílik a *Teleki-utcza*, a melyen a pályaudvarhoz való teherszállítás történik.

Feljebb a *Hunyady*-utcza metszi át az Attila-utczát, melyet régen nyílegyenessége miatt *Zsinór-utczának* neveztek. Ez utcza éjszaki részében van szép tágas telken a *Közkórház* 100 ágyra. Ma azonban már szűk és éppen ezért egy hatalmas új közkórház építését tervezik. A kórház 1878—79-ben épült. Hunyady-utcza.

Az Attila-utcza az *Árpád-utczában* végződik, a mely a város legszélesebb utczája. Régen Fapiacz és Szénapiacz-utcza volt. Ennek nagy jövője van, mert ha a Deák-tér parkozva lesz, a piacz csak itt lehet. Az Árpád-utcza déli végében van a régi „*Séta-tér*", melyen ma az 1905-ben épült uj, hatalmas, 200 gyermek számára való *vasuti internátus* emelkedik. Fekvése oly szép, hogy az országban is alig van párja. Árpád-utcza.

Ezt a Séta-teret néhai Kiss Gedeon, volt főkapitány alapította s négy sarkára az öreg gróf Károlyi György által adományozott kanadai nyárfákat ültette. S a mikor az új színházat építették, itt nyári színkört rendeztek be.

Ez épület mögött van a nagyszabásu, kétemeletes „*Ferencz József*“ *kaszárnya*, mely új épület, 1892-ből, s a régi részszel együtt egy közös zászlóaljat fogad magába. Udvarán altiszti ház és raktárak láthatók. A kaszárnya-épületet követi a *pénzügyőrségi ház és adóhivatal*, melynek a város belsejébe való helyezését éppen most tervezik. A Séta-tér déli oldalával majdnem szemben áll a *városmajor*. Az Árpád- és Széchenyi-utcza sarkán áll a régi Kiss János-féle emeletes ház, mellette Hérmán Mihály volt polgármester háza, szemben vele, a keleti oldalon, Rogozi Pap Géza volt polgármester háza. Éjszaki szomszédságában áll a régi Rogozi Pap család háza, a mely ma is e család több tagjáé. Kiegészitő része volt a Jéger Kálmán dr. féle nagy telek.

Rákóczi-utcza

Az Árpád-utczából most már a *Rákóczi*-utczába lépünk (régen Templom-utcza), melynek éjszaki oldalán legelőször a *kettős óvodát*, majd az *Irsik-féle fiunevelő intézetet* találjuk, melyet a jótékony praelátus kanonok, Irsik Ferencz 1881-ben alapított ; továbbá a Fogarassy-féle két emeletes házat, melyben az első emeleten az *alsófoku ipariskola*, a második emeleten a *felső kereskedelmi iskola* nyert ideiglenes elhelyezést. Odább a díszes *állami központi iskolát* találjuk, melynek emeletén a kir. tanfelügyelőség van elhelyezve. A Verbőczy- és Rákóczi-utcza nyugati sarkán áll a nagyszabású *törvényszéki épülettömb*, két telken. A sarki telek egykor II. Rákóczi Ferenczé volt, a másik id. Hérmán Mihályé. A város a telkeket 45 ezer forintért kisajátította. Szemben a palotával, a Rákóczi- és Hám János-utczák éjszaki szegletén a Lévay József emeletes háza, a délin a Bárdoly Ferdinánd szintén emeletes háza ötlik szemünkbe, az utóbbinak emeletén a *Kereskedelmi* és *Iparcsarnok társas-köre* talált otthont.

Hám János-utcza.

Betérve a *Hám János-utczába*, a keleti rész első háza a Vajay Károly polgármesteré, a negyedik Csomay Imre ügyvéd emeletes épülete, melyben a *Termény és Hitelbank* székel. Közvetetlen melléje sorakozik a városi Színház-kertben a csinos *színházi épület*, mely 1891-ben épült, 763 hely áll benne rendelkezésre, belül díszes és kényelmes berendezésű, színpada, zsinórpadlása pedig oly tágas, hogy a legnagyobb színházakéival versenyezik. Két páholysora van, és gépei, öltözői, bútorzata, díszletei modernek és kifogástalanok. A színházi idény októbertől virágvasárnapig tart. A színház udvarán van a *villanyvilágitási központi igazgató-telep* s itt lakik a főszerelő is. A színházzal szemben van a Keresztszeghy Lajos ügyvéd csinos háza, mellette a Kató-ház.

Deák-tér.

A rövid Hám János-utczából a *Deák-térre* jutunk. A tér hét katasztrális hold kiterjedésü, szabálytalan négyszög, melynek főékessége a kéttornyú *Székesegyház* s minden oldalról egy- és kétemeletes házak alkotják az oldalvonalakat. A Deák-térre az állomástól keskeny nyomtávú vasút vezet, a mely innen folytatólagosan a közúti vashídon át a Hegyig és Erdődig halad.

A gyönyörü téren, mely a parkozó rendezést várja, fiatal fasorok és 6 méter széles aszfaltjárók futnak körül.

A Deák-tér keleti oldalán, a Széchenyi-utcza sarkán emelkedik a *városháza*, melybe a régi városházából (a XVIII. század végén) az 1777-ben épült tornyos házból költözött át. Ez a négyszögü épülettömb kétrészből áll, a régiből és az újból. Az újnak, 1890-től, a püspöki palotára néző részében van a díszes lépcsőház, a nagy és kis tanácstermek, a polgármesteri hivatal, iktató, erdészet. A többi hivatalok a régi részben maradtak.

A Széchenyi-utcza szemben levő sarkán kiugrik kissé a Széchenyi-utczából a *székesegyház*. Ezt a templomot apránként építették ki. A város építtette a hátulsó részt, a melyben ma a szentély van. E városi templom alapkövét 1786-ban tették le és 1797-ben szentelték fel. A középső kupola-részt, a rézzel fedett két tornyot és a portálét a korinthusi oszlopokkal, melyek az egri érseki székesegyház homlokzatára emlékeztetnek, Hám János püspök építtette s festtette s 1837-ben szentelte fel. A két torony között három szobor állott : Szt. Péter, Pál és Jézus szobra. Ezekből kettő ma is sértetlenül áll, de a Krisztus-szobrot egy óriási orkán ledöntötte. Zuhanása a kupolát is megsértette. A ledöntött szobor a Pelikán-kertben ma is látható.

A templom két sekrestyével van ellátva, a két sekrestye mögött két kápolna, s felettük két oratorium van. A sekrestyékbe két, 2—2 oszlopos előcsarnok vezet.

A belső részt Meszlényi püspök 1904-ben újra festtette és restauráltatta, 80,000 frt költséggel. Főékessége a templomnak a gyönyörű márvány-főoltár Szent Péter és Pál márvány-szobrával és két térdelő márvány-angyallal. Maga



Kioszk a Kossuth-kertben.



Pannonia szálló.

az oltár 30 ezer koronába került. Nevezetessége a templomnak a Lourdesi kápolna, szintén márvány-oltárával, szép, nagy Mária szobrával s egyéb díszével. E kápolna Schlauch Lőrincz dr. püspök alkotása 1883-ból. Figyelmet érdemelnek hatalmas orgonája, kupola-festménye (a 12 éves Jézus a templomban) és gazdag paramentumai. E székesegyház egyike az ország legszebb kathedrálisainak.

A templom szomszédságában a *nagypréposti* lak *díszes nagy középteremmel*, látható. Ma már azonban nem a nagyprépost, hanem a káptalan egyik-másik tagja lakja.

Az éjszaki oldalon, góth stilhez közeledő ízlésben, a század elején épült, emeletes báró *Vécsey*-féle ház köszönti a sétálót, tőszomszédságában van a plébánia-palota, melynek helyén állott 1896-ig a kis földszinti ház. Ezt a város két vásárolt telken 1783-ban kezdte építtetni és e kis házban laktak állandóan a plébánosok. A szomszédságban áll a Lehóczky-ház. A *Várdomb-utcza* éjszaki sarkán a *takarékpénztári* emeletes nagy ház, a délin pedig a *Csizmadia-szin* áll, mely a szabadságharcz idején épült. Ma is iparcsarnok. Az emeleten nagy bálterem van.

A tér nyugati oldalának első épülete a Zöldfa vendéglő és kávéház. A „*Fehér ház*“, a város legelső emeletes háza, mely 1771-ben épült. Régen a bálokat e vendéglő nagytermében tartották. Mellette a Freund-féle és a Losonczy-ház néz a térre.

Érdekes épület ez oldalon a Papolczy-palota, mely német lovagvár-modorban épült, fényes üzletekkel lenn, fenn pedig nagyúri kényelemmel berendezett pompás lakással. E szép telek a Lengyel Simon, tekintélyes városi polgár tulajdona volt, a kitől leánya Katicza és ennek férje Papolczy Gyula dr. örökölték.

Szomszédja a Lengyel Károly, nagyon komoly külsejű, jól megépített háza. Tovább feltünik a Frieder Adolf ügyvéd manzard-tetejű csinos épülete, mellette a Lengyel Endre háza, a gazdag és tekintélyes család egyik fészke, majd a Török István, Böszörményi-féle házak s végül a Berenczei Kovátsok családi háza, mely szintén egyike a város legrégibb házainak.

A Deák-tér déli oldalának Kazinczy-utczai sarkán emelkedik a *Kereskedelmi és Hitelbank* kétemeletes bérháza, helyén régen a Weisz-féle szintén kétemeletes ház állott, s itt volt egykor a postahivatal is.

Utána a Keresztes hosszú ház, mellette pedig a kétemeletes új *Pannonia-szálló*, vendéglő és kávéház. E ház 1902-ben épült a város telkén, hol azelőtt a legrégibb városház, „a Tornyos ház“ állott, 1777-ből, melyben 1897-ig a kir. törvényszék volt, az új palotába költözködéseig.

A Pannoniától felfelé állanak az Antal Kristóf, Lengyel Márton, Gillyén Halmi, André, Gindl-féle házak és tovább a posta-palota a sarkon, a régi Ormós ház, melyben Petőfi Sándor Riskó Sándor vármegyei főjegyző házánál gyakran megfordult.

A Deák-térről belépünk a *Széchenyi-utczába*. A déli úton emelkedik a *püspöki palota*, mely részenként épült fel. Hám János építtette, de csak 1851-ben költözött oda. Habár a *püspöki szeminárium* az épület túlsó szárnyában volt elhelyezve, mégis összefüggött egészen a palotával, úgy hogy az elöljáróság a püspök asztalánál étkezett. A végleges elkülönítés 1859-ben történt meg, a mikor a papnevelő szárnyát tovább építették, Irsik Ferencz kanonok pedig 10.000 frt adományával lehetővé tette az új könyvtár templomközi frontjának és az udvari összekötő részeknek kiépítését 1892-ben. Széchenyi-utcza.

A püspöki palota közepén, a kiugróban, a mely felett a püspöki czímer látható, van a tágas díszterem és dísz-ebédlő. Az első emeleten a püspök termei, kápolna, a melyet Boromisza Tibor dr. püspök újból építtetett és márványnyal, aranynyal dúsan díszíttetett, lenn az udvari papok lakása, iroda, s a mellékhelyiségek találhatók. A tágas udvar be van fásítva. A háttérben az istállók és azokon túl a nagy díszkert fekszik.

A püspöki lakkal szemben vannak a *kanonoki lakások*. Ezek újabb épületek, mert a kanonokok és a nagyprépost 1822-ig a régi parasztházszerű viskókban huzódtak meg.

Különben Szatmáron a XVIII. század végén még csak 3 kőház volt. A kövezést pedig csak 1809-ben kezdették meg.

A templomköz sarkán találjuk a szatmári *gör. kath.* ú. n. *oláh templomot*, melyet 1803-ban szenteltek fel. Mellette a kis paplak, szemben a *kath. kaszinó* otthona.

Kellemes szórakozási hely. Az olvasóteremben van felfüggesztve a segítő és jóttevő püspöknek, Meszlényi Gyulának igen sikerült képe. Második szomszédja

a *Czeczil-egyleti ház.* Itt lakik a székesegyházi karnagy, itt tanul a székesegyházi énekkar. Óriási terem, orgonával és zongorával felszerelve, hangverseny-terem, a melyben felolvasó- és zeneestélyeket gyakran tartanak.

Eötvös-utcza. Az iskolaközön át, melyben a városi vámház és az 1891-ben felállított *Pázmánysajtó* emelhető ki, jutunk az *Eötvös-utczába*, melynek éjszaknyugati szegletén a régi első szállót pillantjuk meg, a „Koroná-t". Ma felső emelete bérház, míg lenn kávéház és egyéb kisebb üzletek vannak. Odébb áll a Demidor és Unger-ház. A déli vonalon kiemelendő a régi Ruprecht-ház mellett a Morvay János háza, a „Szatmár és Vidéke" nyomdájával. E ház márvány-emléktáblával van megjelölve, mert e háznak akkori tuladonosánál, barátjánál, *Pap Endre* költőnél *Petőfi Sándor* 1846—7—8-ban gyakran tartózkodott s innen járt Szendrey Juliához Erdődre.

A sarki püspöki *kath. elemi népiskola* jobb szárnyán, a mai utczatest közepéig hajdan a Szt. János-kápolna állott s ettől nevezték soká ezt az utczát Kápolna-utczának.

Szirmay-utcza. Betérünk a most *Szirmay-*, régen pedig Doboló-utczába. Baloldalon látható a Szuhányi telken, mór stílben 1904-ben épített szép *neolog izraelita-templom*, míg a nyugati tájon nyúlik hosszan végig a *jezsuiták háza*, convictusa, kalváriakertje és régi rezidentiális székháza, melyben Hám püspök is lakott 1851-ig, 13 évig. A konviktust, melynek udvara az Eötvös-utczáig rúg ki, Hám János alapította 1828-ban s a zárda kiépítése után 1843-ban emeletesre húzatta. 50,000 forintot tett le először, majd többet adott és földbirtokot vásárolt az intézet czéljaira. 1858-ban a jezsuiták vették át, a kik azt ma is vezetik. Kezdetben csak alapítványos növendékek lakhattak benne. 1862-től kosztosokat is vesznek fel az atyák. Alapítványos ifjú ma 32, kosztos kb. 40 van. A rezidenczia közelében, a közre s a Várdomb-utczára is néz egy kis keskeny raktárszerű épület. Ez egykor fiók-*kadétiskola* volt, míg a főintézet a mai Ferencz József-laktanya helyén volt elhelyezve.

Várdomb-utcza. *Várdomb-utczának* azért nevezik a szomszédos utczát, mert az ősi várdomb mellett húzódik el, ki a Szamos-hídig.

A Jezsuiták nagy kertjében emelkedett egy dombon, (a Doboló-dombon, mert a várőrség régebben itt dobolt), melyet Hám püspök feljebb töltetett, az általa épített kéttornyú kálvária-*templom.* Most bontották le s helyette nagy, tágas, stilszerű templomot emelnek. A Doboló-dombtól nyerte nevét a „Doboló-utcza".

A régi jezsuita-rezidencziával szemben van a Lechner-féle épülettömb. Ennek területe hajdan gyakorló-tere volt a várbeli katonaságnak. Később kath. templom épült itt, a melyet a jezsuiták gondoztak. Ennek azonban ma már nyoma sincs.

A Szirmai-közön át a *Kossuth Lajos-utczába* jutunk s onnan a közúti vashídon át, — melytől balra a város hatalmas *villamos gépházai* állanak, jobbra a

Vashíd. Heinrich-féle első nagy gőzfürdő 1890-ből, — a Szamoson túlra érkezünk. Ez a *vashíd* 1889-ben épült, három nagy ívvel, kőlábakkal. Azelőtt fahíd vezetett a balpartra, de ezt az ár minden évben megrongálta, igen gyakran átszakította, minden 30 évben pedig egészen elvitte. Lejebb a Lator-szeg táján volt még egy híd, gyalogjárók részére, mely favesszőkkel volt a parthoz erősítve. A várőrség emberei ezen közlekedtek.

A Szamoson túl fekszik a tisztán tartott, emlékekben gazdag, szép, katholikus *temető*, a mely olasz cimitero benyomását teszi. Köralakú kápolnáját Hám püspök építtette, hátsó részén van a Meszlényi püspök díszes mauzoleuma.

A temetőn túl *gőzmalom* s kertek találhatók, azontúl mezőségek és lankák vannak.

Térjünk vissza a vashídon és haladjunk a Szamos partján az *uszodák* mellett. Miután a Batthyányi-utczába betekintettünk, mely a város egyik legcsendesebb, de legszélesebb utczája, elérkezünk a jéggyártó művekkel ellátott vágóhídhoz, mely 1894-ben épült. Erre terül el a *Kotró-kert* s itt állott a város nyári színköre, a hol Prielle Kornélia 1848-ban először lépett a színpadra. A vágóhídtól a Diana-utczán, ma József főherczeg-utcza, térünk meg. A köznép ezt a városrészt *Gyehennának* nevezi. Itt laknak a város összes czigányzenészei.

Báthory-utcza. A Diana-utczából visszatérve, betekintést nyerünk a Báthory-, régente Fazekas-utczába, a mely a város egyik legszélesebb és legmélyebben fekvő utczája. Erre vezették le a belvizeket; a végén nagy zsilip látható. Árvíz idejében az egész utcza vízben úszott.

Petőfi-utcza. Betekinthetünk a Zrinyi-, régen Csizmadia-utczára is, végül pedig a Petőfi-vagyis a Nemes-utczára lyukadunk ki. Ebben emelkedik a Szamos partján a

József főherczeg-honvédkaszárnya 1892-ből, mellette a városi nagy jégverem s végig sétálva rajta, *a kereskedő-ifjak uj, szép egyleti házának* elhagyása után, az éjszaki végében szemünkbe ötlik az u. n. *Károlyi-ház szálló és kávéház.* Ez a ház a gróf Károlyi család birtoka volt s egymaga annyi nemesi joggal bírt, mint az egész város. Ma már magántulajdon.

Innen betérünk a *Kazinczy*-utczába. Nyugati sarkán áll az Antal Dániel-féle ház, régen Lád Jánosnak, — a kiben Szatmár egy darab humort bírt, — a telke. A keleti vonalon emelkedik a *kir. kath. főgimnázium* kétemeletes épülete. Kazinczy-utcza.

Ezt a gimnáziumot Pázmány Péter alapította 1636-ban, négy osztálylyal, jezsuiták vezetése alatt. 1776-ban Paulinusok vették át, eltöröltetésük után a gimnázium megszünt, de 1804-ben visszaállíttatott s világi papok kezébe került. 1852-ben nyolcz osztályúvá egészült ki.

Tovább, a Rákóczi-utcza közepén áll a szatmári *ref. Lánczos-templom*, a mely 1788-tól 1807-ig épült. Ma előtte parkozott kert van, vasrácscsal kerítve, középen Kölcsey mellszobrával.

A templom jobbján, a Kazinczy-utcza sarkán áll a hatalmas kétemeletes *ref. nyolcz osztályu főgimnázium*, mely 1890-ben épült ki, de 300 éve áll ugyanezen a helyen. Tágas udvara van s az udvar végében modern torna-csarnok. A földszinten talált helyet három teremben a *Kölcsey-Kör múzeuma.* A gimnáziumtól kelet felé állanak a paplakok s szomszédos velük a *ref. felső leányiskola és képző*, mely szintén a város egyik legelőkelőbb nevelőintézete és 1903-ban nyílt meg. Teljessé lett 1907-ben. Túl rajta Rákóczi régi udvarháza, melynek hátsó két szobájában Rákóczi Ferencz is lakott. Szemben, az éjszaki oldalon, emelkedik a *ref. egyház bérháza*, alatta a közös konyha. Felfelé, keletre, reá bukkanunk az 1832 óta fennálló Társas-Körnek kényelmes berendezésű kerti udvarral bíró Otthonára.

A Rákóczi-féle teleknek, mely ma a város tulajdona s reá szándékozik építeni a postapalotát, tőszomszédja a *Dalegyesület* virágzó *Zeneiskolája.* Tanárai híres emberek, növendékeinek száma a 300 felé jár. Túl rajta egy kanonoki ház van.

A Kölcsey-utcza éjszaki sarkán büszkélkedik a Guttman-ház, a város egyik legszebb háza, szemben vele a Varga-szín s ennek folytatásául a „Vigadó", hatalmas bálteremmel és tágas mellékhelyiségekkel. A Pannónia felépülése előtt a nagy nyilvános tánczvigalmakat itt tartották, valamint a banketteket és politikai programmbeszédeket is. Kölcsey-utcza.

Az utcza vége felé, 37. szám alatt áll a gymn. *tápintézet*, mely ma *Pázmány-convictus* nevet visel. Alapította az intézményt Novák Antal igazgató 1865-ben. 1886-tól e ház birtoka, a mely 1898-ban kibővittetett. Már ez évben azonban az új tisztviselő-telepen modern otthona épül, mintegy 100 ezer korona költséggel. Az utcza végén fejlődik a *tisztviselői telep*, a *Vajay* utcza ; a dinnyés-kerti lanka részen már nyolcz ház készen is áll. E telepre nagy jövő vár.

A Kölcsey-utczából jobbra fordulva a töltésen, a dinnyés-kert alatt a mai Hérmán Mihály utczán eljutunk egy kis épülethez, mely a Szamos holt medrében szerénykedik. Régen katonai kórház volt, ma városi bérház. Tovább a Vörösmarty-utcza végében fekszik a múlt század közepén nagyhírű Pelikán-kert, a mely sokáig a város egyetlen szórakozó helye volt. Alapította Pelikán József kanonok, a ki nagy pomológus volt. E tájon van a Sziget-lanka. Sziget, mert régen a Szamos kis ága körűlfolyta.

Visszatérünk most már s a Vörösmarty-utczán felfelé haladunk. Az utcza tövétől nem messze van a *Nőegyleti árvaház*, a hol tiz árva gyermek nyer ellátást, egy árva-anya vezetése alatt. Ugyan-e soron, a déli oldalon, meg kell látogatnunk Jakó Mihály birtokos házát, illetőleg a ház mögött elterülő gyönyörű virágos kertjét, melynek remek és pompázó, nyíló ezerfajta virág-gazdagsága bámulatba ejti a szemlélőt. Vörösmarty-utcza.

A Vörösmarty-utczával szemben meglep bennünket egy óriási, középen templommal ketté választott épülettömeg. Ez az *irgalmas nénék* szatmári tartományának *anyazárdája.* Az épület kétemeletes és kétszárnyú. A „zárda" valóságos kis kulturgyarmat, a hol ezer és ezer leánygyermek és apácza-növendék nyerte már neveltetését és képeztetését. E házban lakik a tart. főnöknő. Itt van a noviczia is. Van benne polgári, elemi, óvó-képző, polgári iskola, elemi iskola, szegényház. A ház a Szamos régi medrében épült s tágas udvara mögött üdülőhelyül

igen nagy és gondozott kert terül el, mely fallal van kerítve. Fenn az első emeleten kápolna van, kosztos leánynevelő-internátus, katonaleányok neveldéje, melyet Leonhárd Mihály tábori püspök alapított, és a szegény leányok neveldéje.

A zárda nyugatra néző homlokzatának egy része előtt állott a kőhíd, a mely régen a Szamoson keresztül Szatmárt és Németit összekötötte. A zárda 1839—42-ig épült; templomát 1846-ban emelték, később a mai szentélylyel kitoldották, 1902-ben pedig 150,000 korona költséggel a Bercsényi-utczai szárnyat mellékszárnynyal meghosszabbították.

A zárda éjszaki homlokzatával szemben emelkedik a *gubás ipartársulat árucsarnoka*. Nagy teremmel fenn, lenn pedig üzletekkel.

István tér. Ha a Kazinczy-utczából éjszak felé folytatjuk sétánkat, a tágas István-térre érkezünk, melyet régen Barátok-terének neveztek, mert e tér nyugati részében áll az *Irgalmasok emeletes tornyos háza*, benne kórház, templom és gyógyszertár. A házat Hám János püspök alapította 1834-ben és 1839-ben meg is nyílt. Valóságos áldás a városra és a vidékre. E kórházban vallásfelekezeti különbség nélkül ápolják a betegeket. A ház mögött nagy kert, előtte közkút van.

Feljebb a tér déli oldalán látjuk az *ujnémeti gör. kath. templomot* és paplakot, melyeket 1900-ban Melles Emil főesperes-lelkész közadakozásból, a város hozzájárulásával emelt. Az eredeti templom fából készült, és ennek helyére görög kereskedők építették a kőtemplomot 1690-ben.

Perényi-utcza. Az István-térről a Perényi-utczába jutunk, a *németi ref. templomhoz*, mely Gál Sámuel ref. lelkész idejében, 1802-ben emeltetett. Gál Sámuel, a híres szónok volt nagyapja a mostani polgármesternek, Vajay Károly dr.-nak. A keleti sarkon áll a németi parochiális paplak, melynek telkét Wesselényi Ferencz ajándékozta, a mit a falba illesztett emléktábla jelöl. Épült 1832-ben. Az utcza végén, a sorompón túl az *első gőztégla-gyár* telepe van.

Honvéd-utcza. A templommal szemben kezdődik a Honvéd-utcza, régen Pér-utcza, a mely Németi legtágasabb és leghosszabb utczája s a végén roskadozik a régi földszintes honvédkaszárnya, ma városi bérház. Itt van a helyőrség elemi czéllövő-helye, mig a harczászati czéllövészet gyakorló-tere a Körtvélyes.

A régi honvéd-laktanyától bal felé fordulva,találunk egy részben elhagyott temetőt; e temetőre nyílik az ú. n. Míglakhatom-utcza és a lankákba belenyúló Rekettye-sor. Nevezetes azért, mert ez az ú. n. legsötétebb Németi. És innen vette Ferenczy János ügyes tollu iró érdekes tárcza-közleményeinek alakjait.

Visszatérve a németi ref. templomhoz, innen a Wesselényi-utczán át, a hol az új *áll. elemi iskolák* egyik palotája emelkedik, a másik a Kinizsi-utczán, a harmadik a Háromutcza-közben s a negyedik a Rákóczi-utczán, a *régi paedagogiumhoz* jutunk; ez a város legmagasabb és legegészségesebb pontja.

Hám János püspök ide ferenczrendi kolostort tervezett, fel is építtette, de a templom felépítését már nem érte meg. A már lerakott alapokra épült a gyönyörű festményekkel díszített új szt. János-templom, Meszlényi püspök és Kádár Ambrus kanonok bőkezüségéből, 1905-ben.

A kétosztályú *képzőt*, vagyis *mesteriskolát*, Nagykárolyból helyezték át Szatmárra 1847-ben és előbb a konviktusban, majd a szegények intézetében húzta meg magát, míg végre 1867-ben a mostani tanintézeti helyiségbe költözött, a hol meg is marad.

Az intézet oldala mellett díszkert van, melyet Steinberger Ferencz dr., később nagyváradi kanonok teremtett, előtte pedig, a Szamos medrében, nagy gyümölcsös és konyhakert terül el. Ez is Steinbergernek az alkotása.

Az udvar mögött a réges-régi Bors-utcza. Szemben a Pázsit-utcza húzódik. A Pázsit-utczából a Kinizsi-utczába mehetünk egy sikátoron át. A Kinizsi-utczát régen Giród-utczának nevezték a görög gyros „kör“ szótól, mert ez az utca a zárdától az Árpád-utczáig ér, a melybe belenyúlik s ez oldalról mintegy félköralakban veszi körül Szatmárt.

E tájon terült el Szatmár és Németi között, a Kinizsi- és Kisfaludy-utcza között, a ma már (1897—98-ban) kiszárított és feltöltött Fűlencsés-tó. Nevét a rajta úszó fűlencsétől vette. A tó nagy kiterjedésű és nádassal tarkított volt. A víz még ma is jelentkezik néha.

Az Árpád-utczára kiérve, betekinthetünk még a „Kántor“, ma Kisfaludy-, Bercsényi-, Bocskay- és Csokonay-utczába és visszajutunk az Attila-utczába, innen az állomáshoz, a honnan kiindultunk.

ERDŐGAZDASÁG.

Szatmár-Németi sz. kir. város közönségének ez idő szerint 9858·9 kat. hold lomb-erdeje van és 330 kat. holdon; az avasi hegységben, megvásárolta a fatömeget és a talajnak egyéb hozamát is 10 évi, tetszés szerinti használati joggal. Az erdők területe.

Ezek az erdőségek eredetükre, terepviszonyukra és fekvésükre nézve két csoportra oszthatók: 1. Adomány útján szerzett síksági erdők, melyek Szatmár-Németi határában 5 helyen fekszenek és 6039·4 kat. holdat tesznek és Utas-, Sár-, Nagy- és Kis-Csonka-, Darvas-Moha-, Nagymocsár-, Kismocsár- és Cser-erdő néven ismeretesek. — 2. Készpénzért vásárolt avasi, hegységi erdők, a melyek Avas-, Felső- és Ujfalu községek határában vannak, 3819·5 kat. holdból állanak és „Avasi bérczi erdőnek" neveztetnek. — A szatmár-németi határban fekvő erdőségek ismét két csoportra különíthetők el és pedig: a szatmári részen található Kis-Csonka-, Darvas-Moha-, Nagy-Mocsár-, Kis-Mocsár- és Cser-erdőkre, összesen 3109·4 kat. hold és a németi részen fekvő Nagy-, Utas- és Sár-erdőkre. 2930 kat. hold területtel.

A Szatmár részi erdőségeket a város közönsége 1230. és 1261. években kapta adományban V. István és III. Endre királyoktól, kiknek adományleveleit később Nagy Lajos és Zsigmond királyok is megerősítették. A németi részi erdőkhöz a város közönsége szintén adomány útján jutott; de hogy kitől és mikor kapták, arra nézve az okleveles adatok hiányzanak, a szóhagyományok pedig megbízhatatlanok, mert sokfélék is.

Ezek az erdők 1738-ig semmiféle gondozásban nem részesültek; kiki akkor vágott és legeltetett, a mikor jól esett és ott, a hol legkényelmesebb volt. Ennek természetesen az lett az eredménye, hogy az értékes és igényesebb fanem egyre fogyott és helyüket a kevésbbé értékes és igénytelenebb lágy fanemek foglalták el, a hézagos, tisztás területek pedig szaporodtak. Ennek káros következményeit belátván, elhatározták, hogy egyes erdőrészeket tilalmaznak. Ezt meg is tették; de annak megtartására nem ügyelt senki, míg végre 1774-ben erdőbíróságot szerveztek, melynek feladata volt az erdőkre felügyelni és az erdőrontókat megbírságolni. Az ősi gazdálkodás.

A káros erdőgazdálkodás, úgy látszik, tudomására jutott a cs. kir. udvari kamarának, honnan 1826-ban vizsgáló-biztost küldtek Szatmárra. Az ekkor megejtett vizsgálatból kifolyólag felhívta a kamara a városi hatóságot, hogy évenként 2000 ölnél többet ne vágassanak, méressék fel az erdőket, a tisztásokat vessék be makkal és az egész erdőgazdaságról terjesszenek be tabellás javaslatot. A városi hatóság ennek alapján elhatározta, hogy ezután minden hónapban külön gazdasági széket tart, melynek elölülője a polgármester, tagok: egy tanácsos, egy főesküdt, két esküdt, a főszámvevő, egy jegyző és az erdőbíró. A tárgyalásokról rendes „erdőszeti jegyzőkönyvet" vezettek és annak másolatát félévenként felterjesztették az udvari kamarához.

A gazdálkodó széknek első intézkedése volt, hogy Jakab Sándor erdőbírót megválasztották erdőmesternek és feladatává tették az erdőgazdaság vezetését, szabályozták a faanyag vágatását, eladását és miként leendő elszámolását, „lévén az erdő a mi legfőbb és egyedüli kincsünk". A legközelebbi Szék ülésén tárgyalták az erdőgazdaságnak miként leendő beosztását és Jakab Sándor erdő-

mester javaslatára elhatározták, hogy miután az összes erdőségek mintegy 10.000 Jugerumot (4380 kat. hold) tesznek és 200 évre van szükség a fáknak teljes kifejlődésére, a tisztásokat, a hol a gulya vagy a sertés-nyáj feküdt, makkal vetik be, a Csonkást törzsökről nevelik, mert akkor gyakrabban lehet vágatni, kerülő házakat és kunyhókat épitenek és megfelelő számú kerülőket alkalmaznak.

1839. évi júliusban bejelentette az erdőmester, hogy az erdőségek területe, a mérnöki felmérés szerint, 7852 kat. hold és 285 □-öl; ha ezt 200 évre osztják, akkor egy évi vágásterület, tekintet nélkül a fatömegre, 39 kat. hold 417 □-öl lesz és évenként egyre-másra mintegy 4708 köböl fát vágathatnak, a mely örök időkre elégséges lesz. Ezt a javaslatot tabelláris kimutatásokkal felterjesztették a kamarához. De már a legelső évi használatnál túllépték az évi terület nagyságát, mert többrendbeli építkezést terveztek, a mihez pénz, fa- és tégla kellett. Kivágták tehát a kb. 80 köblös kis Csonkás-erdőt s ezen kívül a többi erdőségekben 5168 köböl tűzifát és mintegy 450 köböl épületfát vágtak. Vágatási bér fejében köbölenként átlag 40 krajczárt fizettek. Egy öl tűzifának egység-ára az erdőben átlag 2 frt 80 kr. volt. A beszállításért fizettek ölenként 1 forintot a Sár- és Nagy mocsár-erdőről. A tűzifa rövid- és hosszú köbölből állott, a haszonfa sokféle alakban készült ; híddeszka, kútágas és gém, talpfa, lépcső-fok, koszoru, gerenda, zsindely, lábfa, kapufélfa, bodony, sajtóállvány, czajta-fa, malom-fog, patics, abroncs- és rekeszteni való vessző stb. ; ezeknek egység-árait évenként állapították meg. A vágatási és szállítási idő egész éven át tartott. A legeltetési díj 1 drb. marha után 1 frt volt. Tölgy-, makk- és gubacs-termés gyakran volt. 1839-ben 1779 frtot kaptak a makkért és a gubacsért. Az erdők évi jövedelme mintegy 14,400 frtra rúgott. A kiadás aránylag csekély volt : az erdőmester évi fizetése 350 frt és lótartás, 5 állandó kerülő évi fizetése 120 frt, 60 véka élet és 5 pár csizma. Erdősítésekre elvből nem költöttek, azzal indokolva ezt, hogy „az erdő magát neveli". Az erdők határaira nagy gondot fordítottak. 1840-ben árkolták körül a nagy mocsár- és sárerdőt, ennek tulajdonítható, hogy a határok kevés eltéréssel ma is azok, mint 1800 elején voltak.

1840-ben érkezett vissza a kamarától a tabelláris jegyzék azzal a kikötéssel, hogy az évenkénti 39 kat. hold 417 □-ölnyi vágásterületet csak akkor fogadja el, ha ezek a területek a legtöbbet igérőnek felszántásra kiosztatnak és makkal vettetnek be. A legeltetést tiltják és az összes tisztás helyek szintén makkal lesznek bevetendők. Ebbe a korlátozásba a gazdálkodó szék nem nyugodott bele, hanem felírt a kamarához, hogy a város csak a gulya- és sertés-nyájtól megfeküdt puszta helyeket szántatja fel és veti be makkal, a vágások pedig beerdősülnek makkhullás és sarjadzás útján. Az udvari kamara válaszában erősen megdorgálta a hatóságot erdőpusztításáért és a polgármestert tette felelőssé a káros következményekért ; a kis Csonkára nézve pedig meghagyta, hogy miután a tuskók már mohosak, a felujításokat mesterségesen tölgy-, szíl-, juhar- és kőris-csemetékkel eszközöljék. Jakab Sándor ezt sem találta foganatosíthatónak, mert szerinte a kis Csonkán ugyis sűrűn tölgy- és nyár-hajtások vannak, úgy hogy még ritkítani fog kelleni.

Ennek az lett a következménye, hogy Soós György megvált a polgármesterségtől és helyét Pap Péter foglalta el. Jakab Sándor erdőmester bejelentette, hogy nem győzi az összes erdőségeket kezelni és kér maga mellé még egy társat. 1849-ben meg is választották Schőnpflug Ignáczot második erdőmesternek 500 frt fizetéssel. A kezelést akként osztották meg, hogy Jakab Sándor a szatmár-részi, Schőnpflug Ignácz a németi erdőket kezelte.

Uj gazdasági rendszer 1853.

1853-ban Jakab Sándor meghalt és helyét Fülöp Mátyás erdőmester foglalta el, ki teljes erélylyel fogott az erdőgazdaság rendezéséhez. A hűtlen kerülőket elbocsátotta, a Csererdőn, Mocsáron a tisztás helyeket bevetette makkal, de azért az erdő-használatok még mindig a régi szabálytalanságok között mozogtak és az évi pénz-szükséglethez mérten vágták a fát. Az erdő-rontók nagyon elszaporodtak, úgy hogy 1854-ben a megyefőnök elrendelte az erdők tervszerinti kezelését. A terv elkészítésére Éder Ede reklamaczionális erdőbiztost ajánlotta.

Éder el is készítette munkáját, de a főispán nem hagyta jóvá a szakszerűtlen tervet, hanem utasította a hatóságot, hogy azt szakértő, kincstári erdészszel készíttesse el és erre Lang Gábort ajánlotta. De ez a gazdasági terv sem vált be. Folytonos vajudások között gazdálkodtak 1860-ig, a mikor Boros Bálint polgármester felhívta Riedler Ede erdődi uradalmi főerdőmestert, hogy készítse

el az üzemtervet és oszsza be az erdőket vágásokra; Szegedi Imre mérnökkel pedig felmérette az erdőket. 1861-ben Schönpflug Ignácz és Fülöp Mátyás is kiestek a választásnál és helyettük Jakab Károly erdészt és kisegítőül Sík Károly alerdészt választották meg. Szabályzatot hoztak az erdőknek miként leendő legeltetésére, a főerdészi állásra pályázatot hirdettek és ez állásra Riedler Antalt választották meg.

Riedler kellő szaktudással tanulmányozta az erdők állapotát. Már a legközelebbi gyűlésen terjedelmes jelentésben vázolja az erdők szomoru állapotát és felsorolja mindazon intézkedéseket, a melyeket a helyes erdőgazdálkodás érdekében haladéktalanul foganatosítani kell; egyúttal folytatta az atyjától már megkezdett üzemtervet és azt 1865-ben bevégezte. Ez az üzemterv, az akkori időket tekintve, gondos és szakszerű munka, a melynek megtartása az erdők tartamosságát biztosítja és az adott viszonyok között a legnagyobb jövedelmet is hajtja. Az erdőségek területe 8077 kat. hold 861 □-öl, ebből víz-állásos, lapos, hasznavehetetlen terület 750 kat. hold 240 □-öl. Az összes erdőket három üzemosztályra osztják. Az egyik üzemosztály az Utas- és Sárerdő, a második az összes szatmár-részi erdők; ez a két üzemosztály 90 éves szálerdő-üzemben kezeltetik. A harmadik üzemosztály a Nagyerdő, a mely 10 évi turnusra osztva, sarj-erdőként kezeltetik. Ezek után három üzemosztály volt, mindegyik egy vágássorozattal. A szálerdőkben az évi vágásterület 70 kat. hold 1419 □-öl, a nagyerdőn pedig 10 év alatt évenként 72 kat. hold 994 □-öl. A szálerdőkből évenként 3000 öl fát véve hozamúl, a remélhető bevétel 7070 forint 65 kr. A nagyerdő becsültetett 262,788 frtra, ebből 13 % termelési és egyéb költségekre, maradt 10 évi bevételként 202,209 frt 80 kr., levonva ebből, addig, míg a tilalom tart, a makkoltatásból és legeltetésből elmaradt hasznot, a mi 10 év alatt 11,000 frtra rúg, marad tisztán 124,250 frt, vagyis évenként 12,400 frt. A nagyerdőnek külön való kezelése azért vétetett tervbe, mert a város közönsége 100,000 frt kölcsönt akart felvenni 10 évi törlesztésre és azt a kölcsönt a nagy erdőből ki is fizették. Riedler Antal működése.

Riedler üzemterve kellőleg gondoskodik a felújításokról, elő- és utó-tilalmakról, csemete-kertekről, a téli hónapokban való vágatásról és szállításról s végűl az üzem eredményének pontos nyilvántartásáról. Az üzemtervet gazdasági térképpel is ellátta, úgy hogy az új gazdálkodási rendszerrel, szabályos és okszerű gazdálkodás vette kezdetét. Az erdők szépen jövedelmeztek; az átlagos évi tiszta jövedelem 18,000 frtra volt tehető. Az erdőtisztek, a vadászok és a kerülők eskü alatt szolgáltak; javadalmazásukat jelentékenyen emelték s így megélhetésük könnyebbé válván, megbízhatóságuk is emelkedett. Az erdőőröket szolgálati fegyverrel látták el.

A város 1868-ban az országos erdészeti egyesület alapító tagja lett.

1868-ban meghalt Jakab Károly erdész és helyébe Somlyay Kálmán alerdészt választották meg.

1872-ben, a régi és meg nem felelő erdőkezelési és elszámolási szabályzat helyett, újat léptettek életbe, mely szerint a vadászoknak és a kerülőknek is szolgálati biztosítékot kellett letenni. 1872. után.

A nagy-, Sár- és Mocsárerdőn kezelési és védelmi szempontból nyiladékokat vágattak, a zárt erdőben talált, u. n. tolvaj-utakat beszüntették, a jövedelemnek folytonos fokozása mellett kellő gondot és költséget fordítottak a vágások és parlag-területek beerdősítésére, a meglévők ápolására és egyéb szükséges beruházásokra.

A mai szakszempontból bírálva Riedler főerdész gazdálkodását, kifogásolni lehetne, hogy a nagy erdőt a szálerdő-üzemről átváltoztatta sarjerdőüzemre; ebbe azonban a város pénzügyi helyzete kényszerítette, továbbá azt, hogy a szálerdőkben a vágások felújítására, a mesterséges telepítés helyett, magfákat hagyatott meg, a mi abban az időben általában szokásos volt, költségkímélés szempontjából; mindazonáltal a mi szép és jó a régibb időkből a városi erdőkben található, az mind Riedler főerdész érdeme.

Kár, hogy ez a kitünő szakember férfikorának delén, nagyfokú idegbántalom miatt öngyilkos lett és hogy szolgálatainak utolsó éveiben az erdőket elhanyagolta.

Riedler Antal halála után a főerdészi állást nem töltötték be, hanem a Riedler mellett 14 évet töltött Somlyay Kálmánra bízták az erdők kezelését, erdészi ranggal és fizetéssel.

Az erdőtörvény után.

Az 1879. évi erdőtörvény 1880 július 1-én lépett életbe. Ezzel az üdvös törvénynyel a magyar erdőgazdaság új korszaka kezdődik. A törvény 17. §-a értelmében a városi erdőségek is állandó állami felügyelet alatt állanak s mint ilyenek, rendszeres erdőgazdasági üzemterv szerint és szakképzett erdőtiszt által kezelendők.

A törvény rendelkezéseinek és a kormányhatóságilag jóváhagyott üzemterv szerinti kezelésnek ellenőrzésére a ker. kir. erdőfelügyelőségeket szervezték. Ilyen erdőfelügyelőségi székhely Szatmár, Hajdú és Szabolcs vármegyékre kiterjedő hatáskörrel Szatmár-Németiben is keletkezett. A kir. erdőfelügyelő javaslata alapján a közigazgatási erdészeti bizottság felhívta a várost, hogy miután az érvényben levő üzemterv az új törvény szellemének nem felel meg, készíttessen új üzemtervet és az erdők kezelését okleveles erdőtisztre bízza, továbbá, miután az addig is érvényben levő üzemtervet több irányban nem tartották meg, erdőrendészeti áthágást intéztek a város, mint erdőbirtokos ellen. A városi közgyűlés a közig. erd. bizottságnak e határozatait nem fogadta el és megfelebbezte a földmívelésügyi miniszterhez, ki a közig. erd. bizottságnak az új üzemterv készítésére és az erdőrendészeti áthágás megindítására nézve tett intézkedését helyeselte és azok foganatosítását elrendelte, azonban megengedte, hogy az erdők kezelése a nem szakképzett Somlyay Kálmán erdészre bízassék, miután az erdőtörvény őt már szolgálatban találta ; végül felhívta a várost, hogy erdőségeit adja állami kezelésbe. Az új üzemterv készítését, részletes, új felméréssel, Fogarassy Sándor mérnök 4610 forintért vállalta el és azt 1887 július 6-án, Pálos Konrád vármegyei főerdészszel együtt elkészítette és fölterjesztette.

Az erdőknek állami kezelésbe vételére nézve megindúltak a tárgyalások, de eredmény nélkül s így az erdők továbbra is házi kezelésben maradtak.

A ker. kir. erdőfelügyelőségi székhelyét 1887-ben Szatmárról Debreczenbe helyezték át. Addig, míg az erdőfelügyelő Szatmáron lakott, fontosabb erdőgazdasági ügyekben az ő véleményét kérte a város ; elköltözése után pedig Pálos Konrád főerdész volt az állandó tanácsadó ; miután pedig Somlyay Kálmán alatt sok baja volt a városnak az erdőgazdasággal, a városi hatóság évről-évre szűkebb körre szabta az erdőtiszti hatáskört. Az intézkedési és ellenőrzési jog a gazdasági tanácsosé volt, a ki nem volt szakképzett erdész ; a felelősség azonban az erdész vállát nyomta. Ez a gyámkodási viszony az 1887. évben életbe lépett és mai napig is érvényben lévő szolgálati és szervezeti szabályzatban is kifejezésre jutott és annak káros hatását lépten-nyomon tapasztaljuk. A Fogarassy Sándor és Pálos Konrád által készített és 1889-ben jóváhagyott új üzemterv szerint a Sárerdő, Nagy-Csonka-, Kis-Csonka-, Darvas, Moha- és Nagy mocsár-erdőket és a Csererdőt három külön üzemosztályban, három vágássorozattal, szálerdő-üzemben, 100 éves fordával kezelik, míg a Nagyerdőt 40 éves középerdő-üzemben.

A hozamszámítást a tér- és fatömeg-szakozás elve alapján állapították meg. E tervezet alapján az évenként kihasználható fatömeg tőértéke, egyéb mellék-haszonvételekkel együtt, átlag mintegy 18,000 frtra rúgott volna, azonban a zárszámadások szerint az átlagos évi tiszta bevétel 1895-ig csak 9000 frt volt.

Tömeges erdőkihasználás.

1894-ben a város közönsége többrendbeli építkezéseket és egyéb beruházásokat tervezett, a melyekhez nagyobb pénzösszegre volt szüksége. E kiadások fedezésére Boros Bálint bizottsági tag indítványára elhatározták, hogy a Nagy Csonka- és Darvas-Moha-erdőn mintegy 2092·3 kat. holdnyi területen található, vágható korú faállományt az üzemtervtől eltérőleg, de természetesen kormányhatósági jóváhagyással, 10 évi kihasználási időre eladják, miáltal a város közönsége nemcsak megmenekül újabb kölcsöntől, hanem esetleg még a meglévő tartozásait is kifizetheti. Az ez ügyben kiküldött bizottság javaslatára a legközelebbi közgyűlésen a polgármester bejelentette, hogy a szakértő becslése szerint a 2092·3 kat. hold erdő fatömegének mai értéke 1.320,000 forint. Feltéve, hogy ez összeget elérik s fele része előre fizettetik, ez 10 évre évenként 59,400 frt tiszta bevételt jelent, holott eddig az összes erdőségekből nem tudtak évenként 18,000 frtnál többet elérni. A kormányhatóság is kilátásba helyezte a tömeges kihasználás engedélyezését s így a jelenlegi 754,959 frt jelzálogos kölcsön és a tervbe vett 300,000 frt kommunális kölcsön is törleszthető lesz és ma-



Püspöki palota.



Zárda.



A kálvária templom.



Az irgalmasok kolostora.

rad még 275,000 frt; végűl a régóta tervezett szatmárhegyi vasút is meg lesz építhető stb.

A tanács által 1896-ban közzétett árverési hirdetményre hat pályázat érkezett be, a melyek között a Neuschlosz-féle nasiczi gőzfűrész részvény-társaság ajánlata a legelőnyösebb volt és ezt ajánlották elfogadásra. A nevezett czég 2085 kat. holdért 10 évi kihasználási időre 870,000 frt vételárt ajánl három egyenlő részletben, 5 év alatt kifizetve; ezenkívűl kötelezi magát az épitendő szatmárhegyi vasúthoz 30,000 frttal hozzájárúlni, addig, míg a kihasználás tart, a vásárolt erdőben a faanyagot a vasúton beszállítani és állandó jellegű fűrészt és parquett-gyárat felállítani. A közgyűlés ezt az ajánlatot elfogadta, a szerződést megkötötte és jóváhagyás végett a kormányhatósághoz terjesztette fel azzal a kéréssel, hogy az így letarolandó erdőterületet a jövőben mezőgazdaságilag mívelhesse és hogy a 2085 kat. hold az erdők állományából kivétessék. A földm. miniszter helyt adott a megkeresésnek, oly feltétel alatt, hogy kompenzáczióképpen az avasi hegységben legalább ugyanannyi területű más erdő vásároltassék, és mert 1897-ben úgyis revizionális időszak következik be, a megejtendő leszámolással egyidejűleg új üzemterv készíttessék, tekintettel már a tömeges kihasználásra; az erdők kezelése pedig okleveles erdőtisztre bízassék, vagy állami kezelésbe adassék. A közgyűlés e feltételeket elfogadhatóknak találta és a leszámolási és új üzemtervi munkák elkészítésével Szénássy Béla és Érsek Árpád okleveles erdészeket bízta meg. Az avasi erdő megvásárlását egy bizottságra bízta és az erdők államosítására nézve újból megindították a tárgyalásokat, de eredmény nélkül és így elhatározták, hogy okleveles erdőtisztre bízzák az erdők kezelését.

A Neuschlosz-czég 1896 februárban meg is kezdette az első évi vágásterületet; a fűrészgyárat még ugyanaz évben, a szatmár—erdődi helyi érdekű vasútat pedig, egész hosszában, 1898-ban adták át a forgalomnak. Ez időtájt keletkezett az ecsedi láp lecsapoló-társulat vízlevezető csatornája is, a mely a Moha- és Nagymocsárerdőt átszeli és mintegy 30 kat. holdat sajátított ki ez erdő területéből. A Szénássy és Érsek-féle üzemterv 1897-ben jóváhagyva, életbe lépett. Ez az előbbi üzemtervtől annyiban tért el, hogy az összes városi erdőket három üzemosztályba sorozva, három vágás-sorozattal, szálerdő-üzemre, 100 éves fordára osztották be, illetőleg a C. üzemosztályt (Csererdő) 60 éves átmeneti fordára, a Nagy-erdőt pedig az Utas-Sárerdőhöz csatolták. Ez a beosztás és kezelési mód az erdők fekvése szempontjából helyesebb az előbbinél, de az üzemmódra nézve hiba volt a Kis Csonkát és Nagy-erdőt, mint legnagyobb részben sarj-erdőket, 100 éves fordára beosztani. 1899-ben Kiszely Károly és Karacsay Klementina grófnétól megvásárolt a város közönsége 3819·5 kat. hold bükkös erdőt, 208,454 koronáért, olyképpen, hogy a Kiszely Károlytól vett erdő után járó 140.000 korona a birtokbavételtől számítva csak 20 év múlva fizetendő ki, a 20 évi kamatokból pedig Kiszely Károlynak vagy jogutódainak 20 éven át évenként 4800 korona járadék fizetendő, 60,000 koronából pedig fia, Kiszely Tibor emlékére alapítvány teendő le, melynek kamatai a városi szegények és árvák segélyezésére fordítandók.

Léber Antal főerdészsége.

Ugyanebben az évben Somlyay Kálmán erdész, 29 és $^1/_2$ évi szolgálat után lemondott és a májusi közgyűlésen Léber Antal okleveles erdőtisztet választották meg főerdésznek. A helyzet rendkívül nehéz volt. A kész üzemtervek megjelölték ugyan a kezelési irányt, azonban a megnyírbált hatáskör, a függő helyzet, az elavúlt kezelési eljárás, értékesítés és elszámolás oly akadályok voltak, a melyeknek legalább részben való megszüntetése nélkül, belterjes, jövedelmező és okszerű gazdálkodást folytatni nem lehetett. A legnagyobb nehézségeket 1900-ban, közgyűlési határozattal meg is szüntették. Az erdőhivatal ügykörére nézve új szolgálati és kezelési szabályzatot dolgoztak ki, a mely azonban még máig sincsen életbeléptetve. Az erdő-altisztekre nézve szintén új szolgálati és fegyelmi szabályzat készült, a mely 1903 óta érvényben van. A főerdész és az erdővéd személyzet fizetését és járandóságát rendezték, egy középponti erdővéd állását rendszeresítették, az erdőségekben nyolcz erdőőri lakást emeltek, az erdőkben a gazdasági beosztást az üzemtervi előírás szerint állandósították, az útakat, nyiladékokat szabályozták, az anyagértékesítést és elszámolást módosították és ez eddig szokatlan és rendkívűli beruházások ellenére az erdők tiszta jövedelme már az első években is 50 %-al emelkedett.

Igaz, hogy a faárak és keresleti viszonyok előnyösen alakúltak, azonban a jövedelemben a lényeges változást mégis főképpen a fatömegnek minél belterjesebb értékesítése okozta, úgy hogy az első tíz évi gazdálkodási időszak lezártával, vagyis 1905 és 1906-ban, a mikor az üzemátvizsgálás megtörtént és az új előírásokat megtették, a házi kezelésben lévő erdőterület után az átlagos évi tiszta bevétel 82,000 korona volt, jóllehet a vágásterületek a múltban történt túlhasználatok következtében, csekélyek voltak. Ehhez járúlt még a Neuschlosz-czégnek tömegesen eladott B) üzemosztály után való évenkénti bevétel: 180,000 korona.

Az erdőgazdasági jövedelemnek ily örvendetes javulása nagy befolyással volt a város háztartására és évi költségvetésére, úgy hogy a város rohamos fejlődése és szépülése, a pótadónak 98%-ról 76%-ra való apasztása, első sorban az erdők jövedelmének tudható be. 1905-ben ismét vásárolt a város közönsége az Avasban. Megvette az eddigi erdővel határos ,,Peley"-féle erdőbirtokot, 399·1 kat. holdat, 30,928 koronáért, majd 1907-ben az u. n. ,,Pagett"-féle 330 kat. hold avasi erdőnek fatömegét 10 évi kihasználási időre 60,000 koronáért. Az utóbbinak a talaját is meg akarja a város szerezni, a mi ez idő szerint a telekkönyvi rendezetlen állapotok miatt még nem lehetséges. Az avasi 3891·1 kat. hold erdőről 1907-ben rendszeres gazdasági üzemterv készült. Ugyanabban az évben az erdő fatömegét, 20 évi kitermelési időre, egy erdei gőzüzemű iparvasút kiépítése és Szatmár-Németiben egy faipargyár felállításának kötelezettsége mellett, árverést hirdettek. A legelőnyösebb ajánlat a ,,Délmagyarországi faipari és kiviteli részvény-társaságé" volt, a mely szerint a város közönsége ez erdőbirtokáért 20 év alatt évenként mintegy 70,000 korona tiszta bevételt remélhet. Az összes városi erdőségek ma egy főerdész, egy középponti erdővéd, 10 vizsgázott erdőőr és 2 erdőszolga kezelése alatt állanak. Az erdőhivatal székhelye Szatmár-Németiben, a városházán van.

Az üzemgazdaság.

A városi erdők mai állapotát, üzemosztályonként a következő kivonatos leírásban mutathatjuk be:

1. ,,A" üzemosztály Utas-Sár és Nagy-erdő.

Kiterjedése, erdősült 2694·8 kat. hold, egyéb 235·2 kat. hold, összes területe 2930 hold.

Talajviszonyok. Diluviális természetű, mély, kötött, sovány agyag, mely agyag-pala fölött nyugszik. E tulajdonsága miatt rendkivül vizenyős s némely helyek kora tavasztól késő őszig folyton víz alatt állanak, ezért az erdősítés sok nehézséggel jár és az idősebb erdőrészek már a 70—90 éves korban csúcsszáradttá válnak.

Növekvés tekintetében a ,,Feistmantel"-féle fatermési táblák III. osztálya, I. részének felel meg.

Éghajlata szelíd, viharok elég gyakran vannak, de eddig nagyobb kárt nem okoztak, kivéve, hogy sok a villámsújtott fa. A csemetékben a korai és késői fagyok gyakran tesznek kárt, s épen ez hiúsította meg az újabban megkísérlett szelíd gesztenye telepítését. Rovarkárokat a cserebogár, de különösen a gyapjas pille (Ocneria, liparis dispar) és a sárgafarú pille (Porthesia chrysorrhoea) okoznak.

Nagyobb erdőkihágások ritkán fordúlnak elő.

Uralkodó fanem a kocsányos tölgy (Quercus pedunculata), a mely az erdősült területnek 77%-át foglalja el, utána következik a szíl 17%, gyertyán 5% és rezgő nyár 1%, ezeken kívül a vízálló helyeken kisebb csoportokban éger.

Az erdősítés, az előtilalom alatt keletkezett alnövetnek, tölgy-, kőris- és éger-csemetéknek mesterséges kiegészítésével történik.

Üzem-mód: szálerdő, 100 éves fordával, tarvágással.

A korfokozatok elosztása egyenlőtlen, az idősebb korosztályok nincsenek arányosan képviselve és a fiatalabbak vannak túlsúlyban, a mi a korábbi túlvágásoknak következménye; az üzemosztályban sok a lapos, vízálló terület.

Átlagos fatömegkor 42 év.

A közlekedési viszonyok elég rosszak, úgy hogy a faszállítást gazdaságosan csak a téli és nyári hónapokban lehet végezni.

A favágatás csak a téli hónapok alatt történik, a vágásokban 10 év alatt a nyert fatömeg kat. holdanként 252 tm^3. volt, ebből 61·2% műfára és 38·8% tűzifára esett.

A szokásos faválasztékok : tölgy-padló és híddeszka, gazdasági épületfa, kútágas és gém, vályú, kerítés-oszlop ; ezeket a város házi szükségletére és a polgárság számára készítik és helyszíni árverésen adják el. A fatömeg nagyobbik részét fűrész-rönköknek dolgozzák fel és ezt nyílt árverésen, a fűrész-gyárak veszik meg ; végül a tűzifát mérsékelt árban csakis helybeli polgároknak adják el.

Ez idő szerint az évi vágásterület 14·2 kat. hold, ennek 10 évi tiszta átlag-jövedelme kat. holdanként 3680 korona ; az egész üzemosztálynak 10 évi átlag-jövedelme, az elő- és mellékhasználati bevételekkel együtt, kat. holdanként 32 korona. Ez üzemosztály fekvése a legjobb, s faanyaga szép és jó minősége által a legjövedelmezőbb ; műfa-árakban 1907-ig a város átlagosan, tömör köbméterenként 22 K.-t ért el tő-árban, 1907-től azonban, megfelelő verseny hiányában, mintegy $20^0/_0$-al csökkent az ára ; a tűzi hasábfa ára az erdőben m.^{3}-ként 6 korona volt.

2. „B" üzemosztály Kis-Csonka, Darvas, Moha és Nagy-Mocsár.

Kiterjedése erdősült 1571·7 kat. hold, egyéb terület 38·3 kat. hold, összesen 1610 kat. hold.

Állab-alkotó fanem a kocsányos tölgy, ezen kívül elszórtan található nyár, szil, éger, juhar és kőris.

A korfokozat még egyenlőtlenebb, mint az A üzemosztálynál ; úgyszólván csak a két legfiatalabb korosztály van képviselve ; átlagos kor 25 év.

Üzem-mód : szálerdő, 100 éves forda, tarvágással.

Ez üzemosztályban 1906 óta a főhasználat szünetel, az elő- és mellékhasználat után az évi átlagos bevétel jelenleg kat. holdanként 4 K. 20 f., az 1906-ik év előtt lefolyt 10 év alatt az évi vágástér volt 208 kat. hold, ennek évi tiszta jövedelme kat. holdanként 836 korona és ugyanabban az időben az egész üzemosztály évi jövedelme, elő- és mellékhasználatokkal együtt kat. holdanként 478 korona volt ; ez időre esik ugyanis a Neuschlosz-féle rendkívűli tömeges kihasználás.

A közlekedési viszonyok jók, miután mindenkor járható köves útja és vasútja van.

A vágásokat 1906-ig 10 éven át a Neuschlosz-czég termelte ki.

Egyebekben azonos az üzemosztály az A üzemosztálynál közöltekkel.

3. „C" üzemosztály Csererdő és Kis-Mocsár.

Területe 1446·3 kat. hold erdősült és 53·1 kat. hold egyéb terület, összesen 1499·4 kat. hold.

Ez az üzemosztály 23 klm.-nyire fekszik a várostól, helyrajzilag némileg már az előhegység jellege van és 190 méternyire a tenger színe fölött fekszik.

Éghajlata mérsékelt ; a fagyok elég gyakran tesznek benne kárt ; rovarkárok ritkán fordúlnak elő ; de annál többet szenved az erdő a tűzkároktól ; uralkodó szél az éjszaki és délnyugati, melyek azonban kárt nem okoznak.

A talaj diluvialis természetű, igen mély, sovány, nehéz és kötött, sárga, sárga-fehér és fehér agyag, mely agyag-pala fölött nyugszik.

Uralkodó fanem a csertölgy (Quercus cerris), mely a területnek $68^0/_0$-át foglalja el, utána a kocsányos (Quercus peduneulata) és kocsánytalan tölgy (Quercus tessiliflora) elegyesen $32^0/_0$-al. A lapályos helyeken elszórtan található még rezgő nyár, éger és fűz.

Az üzemosztály nagy része vén tuskókról keletkezett rossz hajtásokból áll, miért is 60 éves átmeneti fordában kezeltetik, tarvágásokkal.

Átlagos fatömegkor 38·9 év ; a középső korosztály van túlsúlyban.

Felújítási mód, kocsányos és kocsánytalan tölgy- vetés és ültetés mesterséges úton, a csertölgynek lehető kiszorításával.

A közlekedési viszonyok nem a legkedvezőbbek, jóllehet vasút szeli át az erdőt, megállóhelylyel, de rakodó állomás nélkül ; a községi út nagy része azonban még kövezetlen.

Az évi vágásterület ez idő szerint 23·5 kat. hold ; a vágásterületen, 10 évi átlag szerint, a fatömeg kat. holdanként 52 tm.^{3} ebből műfára esik $9·5^0/_0$, tűzifára $90·5^0/_0$, holdankénti tiszta bevétel 206 korona, az egész üzemosztálynál a holdankénti tiszta bevétel elő- és mellékhasználatokkal együtt 7 K. 30 fillér.

Ez az üzemosztály fekvése és silánysága által a legkevesebb jövedelmet adja.

4. „D" üzemosztály, avasi bérczi erdő.

Kiterjedése 3891·4 kat. hold, (az újabban vásárolt 330 kat. hold nincsen még az üzemtervbe felvéve); ebből erdősült 3627·3 k. h., egyéb 192·1 kat. hold.

Ez az üzemosztály Szatmárnémetitől 62 klm.-nyire fekszik, 507-től 1187 méter tengerszín fölötti magasságban.

Helyrajzi fekvésével a közép- és magas hegység jellegével bír; éghajlata azonban zordnak mondható; uralkodó és káros széliránya a keleti és éjszakkeleti; rovar- és tűz-károk még nem fordúltak elő.

Talaj és kőzet: Az általaj földpátos szikla, trachyt és trachyt-palával, mely fölött kevés kivétellel mély, üde, televénydús agyag fekszik. Vízbő patakokban igen gazdag, melyekben pisztráng tenyészik.

Állab-alkotó fanem az erdei bükk, mely az egész területnek $98^0/_0$-át foglalja el; a bükkön kívül található a hegyi juhar, kőris, kocsánytalan tölgy és gyertyán. A növekvés a bükk és juharnál kitünő, a tölgy azonban csak tengődik. Termőhelyi osztálya a földm. m. kir. minisztertől kiadott segédtáblák IV. és VI. osztályának felel meg.

Korosztály tulajdonképen csak egy van, a legidősebb, miután az erdő érintetlen őserdő, azonban épen ez őserdő-állapotánál fogva, minden korosztályból találhatók itt fák.

Átlag-kora 140 év, kat. holdankénti fatömeg 260 tm³.

Az erdő eddig szünetelő üzemben volt, tiszta jövedelmet tehát még nem hozott. 1907-ben terjesztették fel a rendszeres üzemtervet, mely szerint az üzembe vétel 1907 október 1-ével megkezdődik; de az üzemterv ez ideig még jóváhagyást nem nyert.

Az erdei termékek kiszállítására 13 klm. hosszú erdei iparvasút épül, mely Felsőfalunál a szatmár-bikszádi vasútba ágazik.

Vadászat. Az erdőgazdaságnak szoros tartozéka a vadászat. Köztudomású, hogy különösen Magyarországon az erdőknek, mint fatenyésztő helyeknek egészen a XIX. század elejéig, becsük nem volt, mert erdő volt elég és arra nem gondoltak, hogy még a fában is hiány állhasson be. Az erdőket inkább vad-tenyésztő kerteknek tekintették és mint ilyenek gondozásban is részesűltek. A vadászati jog gyakorlása ez idő alatt kiváltságos volt és a nemes vadra csakis a Szatmáron megfordúlt királyok, fejedelmek, várkapitányok, egyéb más magas állású egyének és kamarai erdő-inspektorok vadászhattak; a betelepített német vadászok, a jobbágyság és polgárság csakis dúvadra vadászhatott akkor, a mikor az annyira elszaporodott, hogy azt közbiztonsági és vagyonvédelmi szempontból pusztítani kellett. 1800-tól már a városi hatóság rendelkezett az erdőségekben a vadászati joggal, mindazonáltal a vadászat utáni jövedelem 1897-ig alig jöhet számba, mert 1860-ig az erdőmesterek egyes polgárokkal minden díj nélkül vadásztak, 1860-tól 1897-ig pedig oly csekélyek voltak az évi bérösszegek, hogy említést alig érdemelnek.

Idősebb vadászok állítása szerint a XIX. század közepéig, a város erdőségekben sok nyírfajd (Tetrao tetrix) tartózkodott, a melyből ma már Szatmármegyében sincsen. Elvétve szarvas (cervus elaphus) is vetődött ide; ezeken kívül az erdőknek rendes lakói, a nyúl, őz, fogoly, vadgalamb, vadkacsa, vaddisznó, róka, vadmacska, borz, erdei bagoly stb. voltak itt feltalálhatók, téli időben majdnem mindig volt farkas is.

1897-ben kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályokkal vadásztársaság keletkezett, mely bérbe vette az összes szatmár-németi határt 1200 korona évi bérért. Mikor a társaság átvette a vadászterületet, a vad-állomány csekély volt, mert az előző időkben sokat agarásztak és a hasznos vad szaporodására vagy kímélésére súlyt nem fektettek. A faanyag értékének fokozatos emelkedésével és az erdők rendszeres nevelésével, a bozótos, tövises, csendes helyek évről-évre kevesbedtek, úgy hogy a városi határban fekvő erdőségekből a farkas és vaddisznó ma már teljesen kipusztult.

A vadász-társaság ideje alatt a vad-állomány, különösen az őz, nyúl és fogoly szépen szaporodott, úgy hogy tisztán az erdőségekben, a téli társas-vadászati idő alatt, az elejtett átlagos évi vad-állomány mintegy 320 db nyúl, 11 őz és 18 db róka.

1903-ban a Sárerdőn és 1906-ban a Nagy-Mocsáron fáczánt honosítottak meg. Az avasi erdőségekben a vadászati és halászati jog ez idő szerint még nincsen bérbe adva, kimélés és szaporodás szempontjából. Állandó lakója az erdőnek itt a medve, vaddisznó, őz, nyúl, róka és 1905 óta a szarvas is. A hegyi patakokban ma már elég bőven találni pisztrángot.

VÍZSZABÁLYOZÁS ÉS ÁRMENTESÍTÉS.

Szatmár-Németi szab. kir. város közönsége mind az ármentesítés, mind pedig a szabályozás terén igen régi idő óta fejt ki tevékenységet. 31,889 h. kiterjedésű határának közel 3/4-ét ugyanis a Szamos vize szokta elborítani. A XVI. században Szatmár még a Szamos balpartján fekszik; keletről, éjszakról és nyugatról a Szamos természetes medre, délről pedig a folyó felső és alsó könyökét egybekötő, még kis méretű csatorna határolja körül, e csatornán a régi vár előtt felvonó híddal. A Gizella királyné telepítette németek lakóhelye az élő Szamos jobbpartján feküdt „Németi" helységben. A leírt helyzet mellett a lakosságnak az árvizek ellen való küzdelme állandó volt.

A város határát ez idő szerint a balparton 10·4, a jobbparton 12·6 km. hosszban érintő, illetve átszelő Szamos medre az ugyanazon pontba visszatérő 3·5 km. hosszú gorzási, 200 m. hiján ugyanazon pontba visszatérő 3·5 km. hosszú kistajti, az egy km. hosszú szigetet körülzáró, 5·6 km. hosszú nagy latorszegi és nagytajti, a 600 m. hosszú félszigetet övező, 3·5 m. hosszú borszegi, az 1·8 km. hosszú szigetet s illetve félszigetet alkotó 6·9 km. hosszú dinnyéskerti, nagy és kis kőkerti, az 1100 m. hosszú félszigetet alkotó, 2·8 km. hosszú postakerti és 1100 m. hosszú szigetet alkotó, 3·2 km. hosszú nagybereki kanyarúlatokkal együtt a XVII. század elején még 36·5 km. hosszú. Ugyanekkor a jobbparton a híd felett 4·9, a híd alatt 12·4, együtt 17·3, — a balparton a híd felett 3·5, a híd alatt 7·5, együtt 11 km. hosszú árvédelmi töltése van a városnak a saját határán, többnyire a folyó partjai közelében. A mederben a városnak több fenékgátas malma akadályozza a víz lefolyását. A régi állapot

Az 1740/41. év telén a város kétharmadát három hétig borított víz okozta károkról már szó esik az 1741-iki országgyűlésen. Mindazok a mozgalmak a szabályozás ügyében, a melyek akkortájt a vármegyét tevékenységre ébresztették, a várost is érintették, de nem sok eredménynyel, mert a ténykedés a meder némi tisztogatására és a partszélek közelében volt fák eltávolítására szorítkozott. Nagyobb jelentőségü beavatkozás a város határán, a vármegyei részről szóló fejezetben ismertetett Károlyi Antal kir. biztossága idejében történik. Suchodolszky kapitány a királyi biztoshoz 1775. május 19-én intézett javaslatában a város három fenékgátas malmának és szűk nyílású fahídjának átalakítását és több átvágás építését jelöli meg kellő eredmény forrásaként. A királyi biztosnak 1777. július havában a városhoz intézett szigorú felhívása alapján, Csermák Antal postamester „ügyes vízépítő és földmérő", a királyi biztos készíttette gépekkel már végzi a fáknak a mederből való kiemelését; azonban a fenékgátak eltávolítása meg nem történvén, 1777. végén Károlyi utasítja Szuhányi alispánt és Göcz főszolgabírót karhatalom alkalmazására, ezt írván egyidejűleg a városnak: „Megvallják Kegyelmetek, hogy elkéstek a munkába, de az megvallás nem menti meg az Felséges Asszonyunk száljasait (sószállító tutajait) az történhető nagy veszedelmektől s károktól. Azért is, ha majd tavaszszal akármely akadályt fog szenvedni a navigatio és ratigeratio, azok a nemes város magistratusának fognak tulajdoníttatni és az fog főképpen számot adni." Erre a város munkához lát, pálfalvai malmától 54 öles fenékgátat 77 emberrel és két géppel, alsó malmától pedig a gátat 60 emberrel és három géppel széthányatja. Az 1778. évi őszön 40 év óta nem tapasztalt alacsony vízállás mellett, Csermák

269 emberrel 12 napon át 47 tőkét, 43 gyökeres fát, 73 czöveket, 1667 malomkarót emeltett ki, de öt nagy fával nem boldogul, mert a kötelek elszakadnak, a gépek eltörnek. A város sürgeti az engedélyt a kanyarulatok kiküszöbölésére. Csermák az ekkor még 348 öl hosszú gorzási átvágást sietteti. A város közönségének azonban az a kívánsága, hogy a város nyugati oldalát nyaldosó dinnyéskerti kanyarulatot küszöböljék ki első sorban. Mezei mérnök tanácsára Károlyi az átvágások építésének sorrendjét ekképpen állapítja meg: a gorzási 262 öl hosszú, a kistajti 130 öl hosszú, a nagytajti, borszegi 664 öl hosszú és utóljára a dinnyéskerti 450 öl hosszú. Az átvágások közül azonban Károlyi királyi biztossága alatt csak a gorzásit építik ki 1778-ban.

1814-ben építi ki a város közmunka-erővel a kistajti 130, borszegi, latorszegi 660, dinnyéskerti 450 öl hosszú átvágásokat, majd 1826-ban a 600 öl hosszú postakerti és 1831-ben a nagybereki átvágást, a mely az 1830. évi november 8-iki jegyzőkönyv szerint ,,egyenesen a nagy hídnak vezettessék." Az átvágásokra dologi kiadások czímén fordított költség, 39,905 forint 12 és fél krajczárt tett. Ez átvágások kiépítésével kapcsolatosan a korábbi árvédelmi töltések közül több darabot fel kellett hagyni s a város a hézagokba új töltésszakaszokat volt kénytelen építeni. A még különösen a jobbparton mindíg hosszú és kanyargós töltések közül, különösen a városon alul fekvőknek védelme és fentartása sok áldozatba kerülvén, az ártérbe itt kiömlő vizektől legtöbbet szenvedett Dara község többszöri sürgetésére, a borszegi könyöktől a darai határig 1883/84. évben építi ki a város azt a négy km. hosszú töltést, mely a szatmár—darai út mellett ma is fennáll.

A mai állapot.

Az 1888. évi, 0 felett 633 cm. magasságú tavaszi jeges árvíz jelentkezése alkalmával, a mai Báthory (azelőtt Nagyfazekas)- utcza végénél a töltés kiszakadván, a víz a város nyugati részét elönti. Ugyanekkor a balparton a szatmár—nagykárolyi törvényhatósági útnak a közúti hídtól 1400 méterre eső pontjánál a töltésként szolgáló öt öl széles utat 30 m. hosszban átszakítja ; itt 40 m. hosszú, 30 m. széles és négy m. mély gödröt ásván, két km. hosszú vonalon ömlik át a töltésen. Minthogy az időközben megalakult Ecsedi-láp lecsapoló és szamosbalparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat a balparton a most fennálló töltést 1895/96. évben végleges méretre kiépítette, a város is kénytelen volt biztosítani a belsőséget, a határ felső részétől a borszegi könyökig. 1897. évben kiépíti végleges mérettel a most fennálló 7·7 km. hosszú töltést, melynek a közúti hídtól a Vágó-hídig terjedő 1395 m. hosszú része czement-habarcsba rakott tégléból való támfal. E töltés építésére fordított költség 324,677 korona, a melyből a támfalra 77,374 korona, földmunkára 83,208 korona, a város belvizeit lebocsátó négy kis zsilipre 13,833 korona, 33·2 hektár terület kisajátítására 150,261 korona esik. Az építési költséghez a földmívelésügyi miniszter 120,000 korona államsegélylyel járult.

A város határából ez idő szerint ármentesített 21,473 kat. hold területnek a balpartra eső 12,300 hold kiterjedésű része az Ecsedi-láp lecsapoló és szamosbalparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat keretébe tartozik ; a jobbpartra eső 9,173 holdat pedig jelenben a tisza-szamosközi érdekeltség felső- és alsó-szamosi töltését egybekapcsoló 13,100 m. hosszú városi töltés védelmezi.

A Szamosnak a város belterületén alul fekvő részén újabb időben is gyakori a jég megtorlódása. Ennek oka abban keresendő, hogy a vasúti és közúti híd között a part mellett fekvő töltések alkotta keskeny hullámtér a közúti hídon alul tölcsérszerűleg elszélesedik és hogy a hullámtér kiszélesedő balparti része 0 felett öt m. körüli vízállás alkalmával elmerülvén, elvezeti a torlódott jég megemeléséhez szükséges víztömeg jelentékeny részét.

A Szamos mai medre Pálfalvától a kistajti átvágás alsó torkáig és így 9·3 km. hosszú vonalon mindenütt átvágásba esik, tehát a meder a város tulajdona és őt illeti a halászati jog. A meder elszélesedvén, egységes kisvizi meder előállítása czéljából, a szatmári szakaszba államköltségen épített művekre 1898-tól 1907. év október hó végéig fordított összeg a vármegyéről szóló részben foglalt kimutatás szerint 533,429 korona 90 fillér.

EGÉSZSÉGÜGY.

Szatmár-Németi sz. kir. város közegészségi intézményei még nem állanak ugyan a fejlettségnek azon a fokán, mely a kor követelményeinek megfelel, de a közegészségi viszonyok még sem kedvezőtlenek.

Statisztikai adatok.

A statisztikai adatok legutóbbi négy évi átlagos eredménye szerint a népesség természetes szaporodása 1000 lélekre 7·7% s igy Szatmár-Németi a törvényhatósági városok közt a negyedik helyet foglalja el.

Ugyanez áll a fertőző betegségekre és halálozási viszonyokra is. 1906-ban előfordult 615 haláleset, s halálokok szerint a következő eredményt mutatja: Fertőző betegség, mint halálok, 129 esetben mutatkozott, a mi a halandóság 21%-át teszi. Egyéb természetes halálokok 454 esetben fordultak elő, a mi ismét 73·8%. Nem természetes halál-ok 32 esetben merült fel. Ez pedig a halandóság 5·2%-a. Ennél kedvezőbb eredmény mindössze öt városi és négy vármegyei törvényhatóságnál állapitható meg az egész országban. Jellemző körülményként emlitendő föl, hogy a rendkívül kiterjedt kűlterület s egyes lakott helyek nagy távolsága ellenére 100 haláleset közül átlag 93 olyan, hol a beteg orvosi kezelésben részesült.

A közegészségi viszonyok javítása érdekében a városi hatóság az utóbbi évtizedek alatt sok üdvös intézkedést tett.

A műgyalogjáró készítésének kötelezővé tételével és a kocsiút-burkolatok kiterjesztésével a porban és sárban rejlő fertőző anyagok ellen erős védelmet talált a lakosság.

Víz-kérdés.

A jó ivóvíz hiányán a város közönsége a belterületen és Szatmárhegyen összesen 20 mély fúrásu közkúttal segített; de ezeken kívül más számos középületnél (iskolák, laktanyák) is készültek hasonló kútak.

A víz-ellátás kérdését azonban a törvényhatóság ezzel megoldottnak nem tekinti, sőt igen erősen foglalkoztatja az illetékes tényezőket a vízvezeték készítése s ezzel kapcsolatban az általános csatornázás is. A földmívelésügyi minisztérium közegészségi osztálya el is készítette a vízvezetéki és csatornázási terveket s már meg is indúltak a tárgyalások a vízművek kiépítési módozatainak megállapítása iránt. Eddig az építést a pénzügyi kérdés gátolta, de most már ez sem akadály, mert a város ismételten kijelentette, hogy semmi áldozattól sem riad vissza.

Egészségügyi intézkedések.

A különféle fertőző betegségek ellen való védekezés czéljából tett öntudatos megelőző intézkedések a *Jéger* Kálmán dr. törvényhatósági tiszti főorvos működési idejére esnek.

1873 óta a cselédszerző-intézetek, vendéglők, szállodák, kávéházak, élelmiszer- és gyümölcs-kereskedések, új építkezések, halottkémlés, vérbocsátás, kisdedóvás, orvos-rendőri felügyelete és szigorú ellenőrzése tekintetében sikeres intézkedések történtek. Majd a közgyűlés mellé a törvényhatóság közegészségi bizottságot is alakított az egészségügy ellenőrzésére.

A közegészségügy érdekében tett fontosabb intézkedések közül emlékezetes a fűlencsés-tó lecsapolása és feltöltése. Ennek fontossága kitűnik az alábbiakból.

1705-ben a szatmári vár leromboltatván, a Szamos mellett épült palánkvár elvesztette jelentőségét. Miután senki sem gondolt többé annak újból való felépítésére, a várral együtt szigetbe zárt város fejlődése is új irányt vett. A Szamos-

nak azt az ágát, mely a várat s a várost körülvette, elzárták s lassanként feltöltötték. Ennek a fokozatosan feltöltött medernek a maradványa volt az az 5 kat. holdat meghaladó posványos terület, mely a Kinizsi- (régi Giród) utczára és Kisfaludi- (régi Kántor) utczára nyíló telkek között feküdt s állandóan veszélyeztette a környék közegészségét.

A város végre 1897. és 1898. években kimeríttette a tó ágyát s azt homokkal betömette. A feltöltés 20.000 koronába került.

A következő években a város betömette az Árpád-utczai, majd a Csokonai-utczai és Bocskay-közi nyílt árkokat, a melyek ugyancsak sok panaszra adtak okot. Helyökbe fedett betoncsatornák kerültek.

A köztisztasági felügyelet, más alföldi városokhoz viszonyítva, kielégítő. Az utczák, terek tisztántartására a város 20 fizetett utczatakarítót alkalmaz állandóan. A nyersbőrvásárt, valamint az ócskaszer-árúsítást a hatóság kihelyezte a város szélső részeire, a hol kevésbbé veszélyesek az egészségre.

A vásári rendtartás kellően gondoskodik a piaczi rend és tisztaság megóvásáról. Ujabban pedig a városi tanács 24 asztalt készíttetett az élelmiszerek, különösen tejtermékek piaczi árúsítására s szigorúan megtiltotta a földön való kirakást, a hol por és szenny tapadhat az élelmiszerekhez.

A közegészségügy javításához tartozik még az utczák, terek fásítása és a város pompás parkjának, a Kossuth-kertnek fentartása.

Alig van már utcza vagy tér, mely akáczokkal, vadgesztenyékkel, hárssal vagy másféle ültetvénynyel szegélyezve ne lenne, sőt már a közútak befásítása is igen szépen előrehaladt.

Orvosi-kar.

A közegészségügyi szolgálatot Szatmár-Németi sz. kir. városban egy törvényhatósági tiszti főorvos és két kerületi orvos, a Szatmárhegyen egy kerületi orvos látja el. Ezeken kívül 11 orvos és 3 fogorvos folytat itt orvosi gyakorlatot. Ez idő szerint hatósági orvosok: Jéger Kálmán dr. tiszti főorvos és Vajay Imre dr., Wallon Gyula dr. és Halász Lajos dr. kerületi orvosok. Magángyakorlatot folytató orvosok: Egry Károly dr., Fekete Samu dr., Gőbel Alajos dr., Heller Gyula dr., Kölcsey Ferencz dr., közkórházi főorvos, Lacheta Brunó dr., Lehóczky János dr., Muhy Zsigmond dr., Tanódi Márton dr., Török István dr. k. kórházi rendelő-orvos és Weisz Károly dr. Fogorvosok: Bakcsy Domokos, Erdélyi Miksa dr. és Fodor Ferencz dr.

A városban 18 okleveles szülésznő működik. A gyógyszertárak száma 7 és egy gyógyszer-árúüzlet is van a városban.

Az eddig elmondottakból megállapítható, hogy a közegészségügy terén a hatósági intézkedések inkább a fertőző s más betegségek elleni *védekezésre* s a bajok megelőzésére irányúltak. E téren jóformán csak a vízvezeték és csatornázás kiépítése van még hátra, míg a betegápolás terén, vagyis a már jelentkező betegségek vagy balesetekkel szemben való segélynyújtás dolgában már több a kívánni való.

A városi közkórház.

A városi közkórház 1880 november 1-én nyílt meg 72 ágyra. Később az ágyak száma 100-ra emelkedett. Az alig negyedszázados kórház ma már annyira nem felel meg a közszükségletnek, hogy a belügyi kormány 1907-ben felhívta a város közönségét új közkórház építésére, s a mennyiben a felhívásnak eleget nem tenne, kénytelen volna megvonni a jelenlegi városi kórháztól a közkórházi jelleget.

A város közönsége tehát elhatározta, hogy 600.000 korona befektetéssel új kórházat épít. A tervezésre pályázatot hirdetett és a beérkezett pályatervek közül Podhraczky Olivér, valamint Bálint és Jámbor pályaművei nyerték el a megosztott első díjat, a második díjat pedig Scheiber Miklós. A mint a kormányhatóság a tervek fölött dönt, megindulnak az építkezés végrehajtására vonatkozó tárgyalások.

Betegápolási intézmények.

A fennálló betegápolási intézmények a következők: Az irgalmas-rend kórháza, a katona-kórház, a járványkórház, a közkórház, és a kir. ügyészség fogházi kórháza.

A *városi közkórház* 1907. évi betegforgalma a következő volt: Felvettek 1367 beteget. Elbocsátottak 1197-et gyógyultan. Meghalt 80 és ápolás alatt maradt 90 beteg.

Az *irgalmas-rend kórházába* 1907-ben fölvettek 42 beteget. Elbocsátottak gyógyulva 25-öt, javultan 14-et, gyógyulatlanul kettőt és ápolás alatt maradt egy. Halálozás nem fordult elő.

A Szamos folyó Szatmár-Németi határába eső szakaszának Helyzetrajza

1777. évben.

Malom a kertekinél
Lator szeg
Borszeg
Sziget szeg
Sziget
Németi
Szatmár
Szamos folyó
Dengeskert
Szatmár sz. kir. város
Pirosberek
Nagy Berek lanka
Berki malom
Palfalvi malom

1847. évben.

Daras határ
Szatmár-Németi
Borszeg
Tyteheu
Nagy Lator szeg
Nagykökert
Sziget
Szamos folyó
Fogas
Gelenyes
Nagy Tyte
Latorszeg alja
Dengeo
Gehenna
Hostancz
Nagyret
Szatmari csarda
Pirosberek
Nagy Berek
Postakert
Majorok
Lokert
Palfalvai határ

1907. évben.

Tyte hat
Nagy Latorszeg
Borszeg
Nagykökert
Szatmár-Németi
Fogas
Gelenyes
Nagytyte
Latorszeg alja
Dengeo
Gehenna
Hostanc
Nagyret
Nagyberek
Postakert
Szamos folyó

Jelmagyarázat
Töltés
Határ
Csatorna
Vasut
Út
Támfal
Szabályozási művek

Mérték
1000 500 0 1 2 3 km

A *járványkórházban* 1907-ben fölvettek 54 beteget, elbocsátottak gyógyultan 44-et, meghalt 10.

Az elsősegély nyújtásra berendezett Önkéntes mentő-egyesület intézménye *Tankóczi* Gyula főkapitánynak köszönheti keletkezését. Ő szervezte az önkéntes mentő-egyesületet az önkéntes tűzoltó-testület kebelében, s 1901 nyarán a Kossuth-kertben rendezett nagyarányú népünnepély jövedelméből beszerezte az első mentő-kocsit s a szükséges fölszereléseket. A város közönsége a fizetéses tűzoltólegénység létszámát tízre fölemelvén, a mentő-tevékenységet is kötelességükké tette. Mentő-orvos: Vajay Imre dr. kerületi orvos. 1907-ben az önkéntes mentő-egylet 117 esetben nyújtott segélyt. Ez az egyetlen számadat is eléggé mutatja az egylet áldásos működését.

A fertőző betegségektől inficziált lakások, lakásberendezések és ruhák fertőtlenítését a város kezdettől fogva hatósági feladatnak tekintette. A fertőtlenítést ez idő szerint egy hatósági fertőtlenítő és két fertőtlenítő szolga teljesíti. A rendelkezésre álló eszközök még hiányosak, a mennyiben egy régi szerkezetű gőzfertőtlenítőn és egy karbol-fecskendőn kivül csupán egy újabb szerkezetű Lingner-féle fertőtlenítő gép van használatban. Azonban a városi tanács újabban két Bukovszky-féle formal-dehyd fertőtlenítő-gépet rendelt s egy stabil gőzfertőtlenítő-gép, valamint egy betegszállító kocsi beszerzése végett most folytat tárgyalásokat. A fertőtlenítést a hatóság Vajay Imre dr. kerületi orvos felügyelete alá helyezte.



Szatmárhegy nagylippai nyaralók.

KÖZOKTATÁSÜGY.

I. A NÉPOKTATÁSI S EGYÉB INTÉZMÉNYEK.

Szatmár-Németi hazánk legősibb városai közé tartozik. Minden időben előkelő helyet foglalt el nemzetünk történetében mind politikai, mind közművelődési szempontból. Kulturális jelentősége napjainkban sem csökkent, mert védőbástyája az éjszakkeleti országrészen a magyarságnak.

A városban elhelyezett színmagyar tanintézetek évenként ezer meg ezer fiú- és leány-növendéknek nyújtanak hazafias, vallás-erkölcsös szellemben való kiképzést, mi által áldást hozóan járulnak nemzetünk legértékesebb kulturális alapvagyonának gyarapitásához. Egész sorozatát találjuk itt a tanintézeteknek, a melyek teljesen modern alapokon nyugvó elemi iskolai tagozatot kívánnak.

A város és a felekezetek nem is tértek ki a terhek viselése elől és erejüket meghaladó áldozatokat hoztak a népoktatási intézetek korszerű fentartása érdekében a legutóbbi időkig. De minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult, mert a város népességének rohamos növekedése következtében a tanköteles gyermekek száma annyira felszaporodott, hogy azoknak a törvényben előírt módon való iskoláztatását a régi alapokon megoldani, — a közterhek további emelése nélkül — lehetetlen volt. Ekkor állott be a a felekezetektől fentartott és a várostól segélyezett elemi iskolák s óvodák államosításának szükségessége. Mielőtt azonban az államosítás mozzanatait leírnánk, meg kell emlékeznünk a felekezeti iskolák múltjáról, mert ezek az iskolák hosszú évszázadokon keresztül becsülettel látták el a város népoktatásának szükségletét.

Történelmi visszapillantás.

Az Árpádházból származó uralkodóink erős kézzel iparkodtak a magyar nemzetet a nyugati műveltség befogadására képesíteni. Ily czélból rendelte el Szent István, hogy minden templom mellé iskola állíttassék. Szatmáron Szent István idejében tényleg virágzó plébánia volt s a plébános egyúttal „magister“ nevet viselt; tehát bizonyára tanítással is foglalkozott. A polgárság gyermekei a plébániai iskolában tanultak mindaddig, míg később a ferenczrendű minoritaszerzetesek és a Domonkos-rendű apáczák vették kezükbe Szatmáron és Németiben az oktatás ügyét. A szerzetes atyák főleg felsőbb iskolák szervezésére törekedtek, a melyekben a nemesek és főnemesek fiai tanuljanak; de a mennyiben az alsó tagozat nem hiányozhatott, a rend tagjai közül egynémelyik elemi oktatással foglalkozott. Hogy a szerzetesek vezetése alatt álló iskolákból a nép gyermekei sem voltak kirekesztve, mutatja az a körülmény, hogy abban a korszakban nem egy oly egyén töltött be tekintélyes hivatalt, a ki szegény sorsból küzdötte fel magát. Biztosra vehető tehát, hogy a reformáczió térfoglalásáig papi kézben volt Szatmáron mind az elemi, mind a felsőbb tanítás. Dévai Biró Mátyás fellépése következtében, — a ki működése körének súlypontját Szatmárra és környékére helyezte — a katoliczizmus súlyos csapást szenvedett. A város polgársága reformátussá lett és így a szerzeteseknek távozniok kellett. Ez időtől kezdve, egy századon keresztül, Szatmáron szó sem lehetett katholikus irányú tanításról.

A XVII. század első felében Pázmány Péter kolostort alapított Szatmáron a Jézus-társasági atyák számára, a kik elemi és felsőbb iskolát szerveztek és azokban a vallási villongások ellenére, szép sikerrel működtek a rend feloszlatásáig.

1777-ben, a jezsuiták távozása után, két tanítója volt *a róm. katholikusoknak.* Az 1787. évben „nemzeti iskola" czímet vesz fel az intézet, a melynek szervezete a „Ratió"-ban lefektetett elvekhez símult. Az igazgatói tisztet a polgármester, vagy valamelyik róm. kath. vallásu tanácsos viselte. 1831 óta azonban a plébánosok gyakorolják a közvetetlen felügyeleti jogot. 1859-ben, Haas Mihály püspöksége alatt, négy osztályú „minta főelemi tanoda" néven működik s azóta a tanítóképző gyakorló iskolájául szolgál. A jelenlegi emeletes iskolaépületet a város költségén emelték 1861-ben. Ebben már elhelyezhető volt az V. osztály is ; kitünő tanrendszere és tanerői levén, igazi minta elemi iskola volt. R. k. elemi oktatás.

A folytonosan emelkedő kulturális terhek végre oly súlylyal nehezedtek a több oldalról igénybe vett városra, hogy 1902-ben kénytelen volt az állami iskolák szervezését kérelmezni és a felekezeti iskolák fentartására adott városi segélyeket elvonni. Meszlényi Gyula ült akkor a szatmári püspöki székben a ki nem volt hajlandó a róm. kath. jellegü oktatásügyet kezéből kibocsátani, és magára vállalván az iskola fentartásának összes költségeit, azóta „róm. kath. püspöki fiúnépiskola" cím alatt öt tanítóval folytatja működését a tanintézet, míg az irgalmas nővérek anyaházában a leányok számára tartanak fenn hat osztályú osztott népiskolát és részben osztott két tanerős elemi iskolát.

A gör. kath. egyház, mint hitközség, előbb a németi részen alakult ki s csak később a szatmárin. Külön paplakot és iskolahelyet jelölt ki a város mindkét gör. kath. egyház számára. A szatmári részen 1808-tól, a németi részen 1820-tól kezdve nyílt meg a gör. kath. hívek elemi iskolája. Mindkét iskolánál kezdetben egy-egy tanító működött, ki egyúttal a kántori teendőket is végezte. A keletkezés utáni években mihamar második tanerőről kellett gondoskodni mindkét iskolában, sőt a szatmáriban az államosítás idejében már három tanerő működött. Mindkét iskolában a tannyelv kezdettől fogva magyar volt, s hazafias szelleme példás volt mindenkor. Gör. kath. elemi oktatás.

A református elemi iskolák felállítása arra az időpontra tehető, a mikor, Dévai Bíró Mátyás reformátor befolyására, az 1535. évben Bélteki Drágfi Gáspár győzelmes hadaival Szatmárra bevonult és az itt működő szerzeteseket kiűzvén, templomukat, iskoláikat a reformátusok kezébe adta. A reformátusok iskolájukra elejétől fogva nagy gondot fordítottak. Mind Szatmáron, mind Németiben tekintélyes főiskola volt, a hol latin, görög, héber nyelvet, bölcsészetet és theologiát tanítottak. Ref. elemi oktatás.

Az elemi iskolák igen szerencsés körülmények között kezdhették meg működésüket, mert a legjelesebb papjelöltek vállalták az elemi iskolai oktatást, a kik később a tanítói javadalmazásból összegyűjtött pénzen rendszerint külföldi egyetemekre mentek tanulmányaik folytatására. Igy keletkeztek az úgynevezett akadémiai rektoriák, a melyeknek nyoma megtalálható a szatmári és németi ref. egyházakban. A felügyeletet és nem ritkán a tanítást az ecclesia lelkésze teljesítette. Az elemi iskoláztatás fejlettségére mutat, hogy a leányok oktatása is figyelemben részesült, holott erre abban az időben alig találunk példát. A leányok tanítását a kántorra bízták. Az elemi iskolákban, a vallástan, olvasás, írás és ének kivételével, még latint is tanítottak. Ezt bizonyítja a szatmári ref. egyházmegyének az a XVIII. század utolsó tizedében hozott határozata, hogy „a szatmári és németi iskolákon kívül közönségesen a tanító ne tanítson deák nyelvet". A latin nyelv tanításának nyoma egészen a 40-es évekig húzódik, a mikor kihagyandónak véleményezték a tantervből, mert „a nemzeti kiművelődést akadályoztatja."

A ref. népiskola négy évfolyamból állott. Az iskolába járás a 7. életévvel vette kezdetét. A 40-es évek közepe táján három tagozata van a ref. népiskolának. A tulajdonképeni elemi iskola két osztályt foglalt le. A következő két osztály alsó polgári, az e fölé helyezett két osztály felső polgári iskola nevet viselt. A népoktatási törvény követelményeinek megfelelően, a szatmári iskolát hat fiu- és hat leány-osztályra egészitették ki, a melyeket a fiuknál öt s a leányoknál négy tanító, illetőleg tanítónő vezetett ; míg a németi iskolánál a fiú-osztályokat négy, a leányosztályokat három férfi-tanító tanította.

Mind a két iskola anyagi terheinek ellátásáról mindenkor jórészt a város gondoskodott, a mihez erejükhöz mérten az egyházak is hozzájárultak. 1800 óta többnyire világi tanítók nyertek alkalmazást. A leányok tanítását csak 1870-től kezdve bízták a szatmári iskolánál tanítónők kezére, míg a németinél az államo-

sítás idejében is férfiak tanítottak a leányiskolában. Az iskola belszervezetét a tiszántúli ref. egyházkerülettől kiadott „Népiskolai szervezet“ irányította. Az iskola helyi felügyeletére is nagy gondot fordítottak, a mennyiben nemcsak a helyi iskolaszék, hanem az egyházmegye is gyakorolta azt. A felekezeti iskola, nem tekintve az elhelyezés gyarlóságát, túlzsúfoltságát, kitünően töltötte be hivatását. Jelenleg a tanítónőképzővel kapcsolatosan áll fenn egytanítós osztatlan leányiskola.

Izr. elemi oktatás.

Az izr. hitközségnek, 1864-ig, önálló iskolája nem volt, s az izr. vallású gyermekek keresztény iskolákba vagy magánintézetekbe jártak. A királyi helytartótanács szorgalmazására nyilt meg 1864-ben a nyilvános izr. elemi iskola két rendes és két segéd-tanító vezetése alatt. 1892-ben már külön leány-iskolát is állított fel a hitközség, melynél négy tanítónő nyert alkalmazást. Az iskola fentartási költségeinek nagy részét a hitközség viselte, a melyhez a városi törvényhatóság évi 1500 frt segélylyel járult. A bekövetkezett államosítás ez iskolák további fenntartását feleslegessé tette és négy évtizedes becsületes munka után, ez az iskola is beszüntette működését.

A hitfelekezeteknél a tankötelesek növekvő száma azonban, amúgy is túlzsúfolt iskoláikat, tűrhetetlen állapotba helyezte. A külterület népességének rohamos emelkedése a tankötelesek számát e területeken 360-ra emelte és ezeknek nagyobb része a távolság miatt nem is vehette igénybe a városi iskolákat. Miután a hitfelekezeti iskolák összes személyi kiadásait a város fedezte, felekezeti alapon a népoktatás rendezését az akkor 98%-os községi pótadót viselő város nem vállalhatta magára. Előállott tehát, a népoktatási törvény alapján, a községi iskola szervezésének kötelezettsége a városra nézve, a mely kénytelen volt kimondani, hogy a felekezeti iskoláknak nyújtott segélyeket megvonja s azokat — állami iskola szervezését kérve, — az állami iskola fentartási költségeinek részben való fedezetére a közoktatási kormánynak felajánlja.

A népiskolák államositása.

Ezt a közgyűlési határozatot csak a róm. kath. hitfelekezet támadta meg felebbezéssel. A róm. kath. hitfelekezet kegyúri kötelességekre hivatkozott és minthogy a város kegyúri jogokat tényleg gyakorolt ez iskolával szemben, a város határozatát megváltoztatni kérte. Meszlényi Gyula szatmári püspök azonban, belátván azt, hogy az iskolákkal szemben a kegyúri kötelességek az 1868. évi népoktatási törvénynyel megszüntek, a felebbezést visszavonta és nagylelkűleg elhatározta, hogy a róm. kath. iskolát a sajátjából fogja fentartani és annak költségeire kétszázezer koronás alapítványt tett. A többi hitfelekezet érdemleges felebbezéssel nem élt, csupán a kívánságait körvonalazta az új helyzettel szemben.

Igy alakulván a helyzet, a közoktatásügyi kormány az államosítási feltételek megállapítása czéljából, tárgyalást rendelt el és azzal Halász Ferencz miniszteri tanácsost bízta meg. Az ő jóakaratának köszönhető, hogy az államosítás a népoktatásra eddig fordított anyagi megterheltetés keretét nem lépte túl és a szerződés a közoktatásügyi kormánynyal megköttetett. E szerint a város közönsége fizet a közoktatásügyi tárczának évenként ötvenezer koronát. Az iskolák elhelyezésére és berendezésére szükséges fedezetet kölcsön útján megszerzi, úgy azonban, hogy ennek törlesztésére az ötvenezer korona hozzájárulásból vonja le a város a szükséges fedezetet. Az iskolai épületek a város tulajdonában maradnak, a használati jog addig, míg a magyar tannyelvü áll. iskola czéljaira szolgálnak, a kir. kincstáré. Az épület és tartozékainak állandó jókarban tartására, a tanítói nyugdíj-fentartói és hozzájárulási díjak és évi 2000 kor. fűtési átalány fizetésére a város közönsége van kötelezve. Ezzel szemben kijelentette a közokt. miniszter, hogy a felekezeti tanítókat átveszi és hogy jövőben a tanítókat lehetőleg a lakosság vallási aránya szerint nevezi ki. A vall. és közokt. miniszter 1901. év október 2-án az áll. iskolák szervezését ily alapon kimondotta s 1902. július 9-én azok megnyitását elrendelte, 1902. szeptember hó 1-től.

Az első évben az áll. iskolákat a régi felekezeti iskolák helyiségeiben és bérházakban helyezték el. De már az 1903. évben a város belső területén négy palotaszerű épületet emeltek, összesen 40 tanteremmel, igazgató és tanítói lakással. A hídontúli külterület két részén egy-egy két tantermes, a Szatmárhegy három pontján egy-egy két tantermes és tanítói lakással ellátott iskola épült ; — jelenleg 50 tanteremben 50 állami, a felekezeti iskolákkal együtt 63 tanerő látja el a város tankötelеseinek oktatását ; míg az áll. iskolák keletkezése előtt mindössze 39 tanerő működött. Az áll. iskolai építkezésekre és az iskolák berendezésének költségeire

a város közönsége 825 ezer korona kölcsönt vett fel, melynek törlesztésére a közokt. tárczát illető évi ötvenezer koronás városi járulékból, 39.584 kor. 52 fillért vonnak le. Az áll. iskola tanszemélyzetének illetményei és lakbérei 106.420 koronával, a dologi szükségletek évi 14.000 koronával terhelik a közoktatásügyi tárczát.

Ekkora áldozatot hoz a kormány Szatmár-Németi sz. kir. város népoktatásaért. Ily nagy áldozatot kivánt itt a népoktatás rendezése, melyet a város közönsége önerejéből meghozni képtelen lett volna. — Bölcs elhatározása volt tehát a törvényhatóságnak a népiskolák államositását kimondani, mert csak igy volt képes közterheinek legcsekélyebb emelése nélkül népoktatását mintaszerűen rendezni s jövő sorsát biztosítani.

Szatmár-Németi sz. kir. város területén az 1906/7. tanévben a 6—11 éves tankötelesek száma 3121 volt ; a 12—14 éves tanköteleseké 969 ; valamennyi magyar anyanyelvű. Iskolába járt mindennapi tanköteles az állami iskolákba : 2433 ; a róm. kath. iskolákba : 609 ; a ref. iskolákba : 32, összesen : 3074. A gazdasági ismétlőiskolába járt 309 tanköteles. A többi 12—14 éves tanköteles közép-, polgári-, iparos- és kereskedő-tanoncz-iskolában tanult. Tankötelesek száma.

A közoktatásügyi kormány, az államosítással egyidejüleg, gazdasági irányú népiskolát is szervezett, oly ismétlő tankötelesek számára, a kik nem iparosok vagy kereskedőtanonczok. A város közönsége Szatmáron húsz, a hegyen hét hold földet adott az iskola gyakorlati oktatásának czéljaira. Az építési kölcsönből a városi telepen iskola és mintaszerű gazdasági épületeket emeltek. A közoktatásügyi kormány ide gazdasági szaktanítót és tanitónőt s a hegyre szintén gazdasági szaktanítót nevezett ki. Gazd. ism. iskola.

A szatmári közönség kulturális érzékéről tesz tanúságot, hogy 1858-ban, a mikor még hazánkban ilyféle intézet alig nehány lehetett, társadalmi úton kisdedóvót alkotott. Lelkes férfiak felkarolták a nemes ügyet és gyűjtés útján tekintélyes összeget hoztak össze, a mi a kisdedóvó megnyitását 1858. június 1-én lehetővé tette. Ugyanakkor az irgalmas nővérek zárdájában is keletkezett kisdedóvó. A városi tanács mihamarabb segítségére sietett a buzgólkodó szervezőbizottságnak és határozatilag kimondotta, hogy „a szatmár-németi városi óvoda legfőbb felügyelője és pártfogója a városi tanács és képviseleti testület ; és az óvoda sors, rang, vallásfelekezeti tekintet nélkül álland fenn.“ 1876-ban a közgyülés elhatározta, hogy kisdedóvoda helyiségét kibővíti és gondoskodik egy óvónő alkalmazásáról is. Kisdedóvás.

Nemsokára felmerült egy harmadik kisdedóvoda felállításának a kérdése is, „mivel a városnak többi részében sokkal többen laknak mezei munkások, földmívesek, kiknek gyermekei nyáron által még jobban igénylik a gondos felügyeletet.“ Hosszas vajúdás után, 1899-ben, végre a németi részen is sikerült óvóintézetet felállítani. A város közönsége mintaszerű épületet emelt, melyet a közoktatási kormánynak állami kisdedóvó czéljaira felajánlott és azon év őszén meg is nyitott.

A városi óvóegyesület 1902-ben kisdedóvóját összes vagyonával együtt átadta a városnak ; a város pedig állami kezelésbe ajánlotta fel. A közoktatásügyi kormány az ajánlatot elfogadva, a város által felajánlott épületben kettős kisdedóvót szervezett. Jelenleg tehát három állami és két róm. kath. kisdedóvó van, de ezek a felvételre jelentkező kisdedek nagy számára való tekintettel, nem elegendők és így még két kisdedóvó szervezését tervezik. Szatmár-Németi város területén a 3—5 éves kisdedek száma az 1906/7. tanévben: 1567. Megfelelő gondozásban nem részesült 261. A kisdedóvókba járt 417, tehát a 3—5 éves kisdedek 26%-a.

A felsőbb nőnevelés czéljaira szolgáló intézményekkel Szatmár város bőkezűen el van látva. Az irgalmas nővérek számára 1842-ben Hám János püspök anyaházat alapitván, működésük teréül nemcsak a betegápolást, hanem a tanítást is kijelölte ; azért már az 1842. év őszén nyilvános leány-iskola nyílik meg a zárdában és miután az anyaegyház képezte ki tanítónőkké a szerzetes nőket, természetes, hogy a leányiskola a népiskoláknál magasabb képzettséget nyujtott növendékeinek. A népiskolának felső tagozata a mai polgári leány-iskolának felelt meg és habár a népoktatási törvény megjelölte a magasabb fokú népoktatási intézményeket, csak az 1890. évben alakult át ez a felső tagozat rendszeres polgári leányiskolává, melynek nyilvános jellegét a közoktatásügyi kormány is elismerte. R. k. felső nőnevelés.

Az irgalmas nővérek polgári leányiskolája ma mintaszerű intézet, melyben évenként 200 növendék részesül a leggondosabb oktatásban.

Ref. felső-nőnevelés.

A református felsőbb nőnevelő-intézet szervezésének kérdését az 1857-ben Szinérváralján tartott egyházmegyei közgyűlés vetette fel. A szervezési munkálatok 1862-ig huzódtak, a mikor a város közönsége az intézet fentartására évi 600 frt segélyt megszavazván, azon év őszén, egyelőre bérházban „Nőnövelde" czímmel az intézet megnyitható volt. 1873-ban, 52.000 korona költséggel, díszes otthont teremtett az intézet számára a protestáns áldozatkészség. Eleinte 2—3 nevelőnő működött benne és a gimnázium tanárai látták el az egyes tárgyak kezelését. 1885-ben hat osztályú felsőbb leányiskolává alakúlt át s az 1892. évben, mint elsőrendű felsőbb leányiskolának, nyilvánossági jogát a közoktatásügyi kormány elismerte, 1907-ben pedig a tanári fizetéseket államsegélylyel kiegészítette. A két felső osztály néptelensége miatt 1896-tól az intézet négy osztályú felsőbb leányiskolaként működik szép sikerrel, évenként mintegy 180 növendéknek nyújtván gondos nevelést és kiképzést.

R. k. tanítónő- és kisdedóvóképzők.

A szatmári zárda, az irgalmas nővérek anyaháza lévén, hívatva volt az egyházmegye területén keletkezett fiókházakat is ellátni irgalmas nővérekkel. Ezért nemcsak hogy a népiskoláénál magasabb kiképzést nyújtott növendékeinek, de gondos képzéssel készítette elő a tagokat tanító-nevelőnői munkájukra is. Igy keletkezett Szatmáron a róm. kath. tanítónőképző, mely az 1857/8. tanévben lett nyilvánossá. Az intézet két évfolyamú volt, de az 1868. évi népoktatási törvény szerint 1872-ben három évfolyammá alakúlt át. Ilyen maradt 1885-ig, a mikor négy évfolyamúvá lett és azóta mintaszerű elhelyezése, felszerelése, gyakorló iskolája és kitünő vezetése révén, oly eredménynyel folytatja működését, hogy a közoktatásügyi miniszter kitüntető elismerését érdemelte ki. Miután az irgalmas nővérek nemcsak elemi iskolák, hanem a kisdedóvók és a polgári leányiskolák vezetésével is megbízattak, több fiókházban, 1892-ben kisdedóvónő-képzőt s 1894-ben felső nép- és polgári iskolai tanítónőképzőt is szerveztek. Mindkét intézetnek nyilvánossági joga van ; a polgári iskolai tanítónőképzőben a tanképesítő vizsgáló-bizottságot a közoktatásügyi miniszter nevezi ki és így a város, minden áldozat nélkül, oly magasabb fokú szakiskolához jutott, mínővel kevés város dicsekedhetik.

A róm. kath. tanítónőképzőt oly nagyszámú, többek között ref. vallású növendék vette igénybe, hogy párhuzamos osztályokat kellett nyitni. S miután az intézetnek anyagi ereje nem engedte a párhuzamos osztályoknak évről-évre

Reform. tanítónőképző.

való fentartását, a ref. egyház lelkes esperes-lelkésze Biki Károly, 1902-ben a ref. tanítóképző szervezésének munkájához kezdett. A felsőbb leányiskola tanári kara a szervezés első éveiben díjtalanul ajánlotta fel a tanítónőképzőnek szolgálatait. Az egyházkerület pedig, belátván a szervezés szükségét, az intézet megnyitására megadta az engedélyt, és így 1903. szeptember havában a nyilvánossági jogot is megszerezvén, az intézet I. évfolyama, a régi elemi leányiskola helyiségeiben megnyitható volt.

Azóta az intézet czéljaira, a felsőbb leányiskola telkén, megfelelő helyiséget emeltek, mind a négy osztályt szervezték, önálló tanári testülettel látták el és az 1906—7. tanév végén tanképesítő vizsgálatot is tartottak, 67 jelöltnek adván tanítónői oklevelet.

Leány-internátusok.

A zárda és a ref. nőnevelő-intézetek mellett mintaszerű internátusok vannak, melyekben nemcsak a vármegye területéről, hanem messze vidékről nagyszámú növendék nyer gondos nevelést. A zárdában évenként 70, a ref. leányiskola internátusában 30 növendék nyer elhelyezést. A zárdában, az internátuson kívül, a Leonhard Mihály tábori püspök által katonai altisztek leányai számára alapított internátus is van 34 növendékkel ; ezenkívül árvaház is van a zárdában, hol az elszegényedett szülők árváit gondozza a keresztényi szeretet.

A tanítónőképzőkön kívül, Szatmár-Németiben, 1845 óta, jól szervezett kir. kath. jellegű internátussal egybekötött férfi-tanítóképző is van.

Kath. férfi-tanítóképző.

A nagykárolyi „Nemzeti iskola" mellett mester-képző állott fenn, melyet felsőbb rendelkezésre Szatmárra helyeztek és a nagy Hám püspök tartotta fenn. Abban az időben, a mikor a tanulmányi alapból is segélyezték, 1856-tól 1867-ig, cs. kir. tanítóképezde volt a czíme ; 1867-től kir. kath. tanítóképezde a neve. Az 1872—73. tanévben nyílt meg a harmadik évfolyama, 1884-ben a negyedik. Kiváló gonddal képezte ki növendékeit, kik nemcsak az egyházmegye, hanem az

állam iskoláiban is igazi hivatásos népnevelői ténykedéssel tették ismertté az egész országban a szatmári tanítóképzőt. Az intézetben jelenleg 120 növendék tanul és 30 nyer elhelyezést az internátusban. Az intézet modern elhelyezését most vette munkába Szatmár érdemes püspöke, a közoktatásügyi kormány pedig a tanári javadalmat egészíti ki államsegélylyel.

Ipari és keresk. oktatás.

Az 1884. évi 17. t.-cz. kötelességévé tette a községeknek az iparos- és kereskedő-tanonczok oktatásáról való gondoskodást. Szatmáron a törvény életbelépte után, nyomban szervezték az iparostanoncziskolát, sőt a kereskedő-tanoncziskolát is, melyet azelőtt a kereskedő-társulat tartott fenn nagy áldozattal, most pedig a város vett közvetetlen gondozása alá. Az iparostanoncziskola ma már 700 iparostanoncz szakszerű oktatásáról gondoskodik, a kereskedő-tanoncziskola pedig csaknem száz kereskedő-tanonczot lát el oktatással.

Felsőkeresk. iskola.

A város közönségének régi óhajtása volt a kereskedelmi szakiskolát is megszerezni. Többször történtek erre nézve kisérletek, de eredmény nélkül. 1906-ban a kereskedelmi csarnok vette kezébe ez ügyet s a kereskedő-társulattal karöltve, a közönség s különösen a kereskedők ritka áldozatkészségével, a város anyagi támogatásával még azon év szeptemberében sikerült az iskolát megnyitni, miután a nyilvánossági jogot is megszerezték. A felső kereskedelmi iskolának létjogosúltsága már az első tanév végén kitünvén, a kereskedelmi csarnok és társulat az iskolát a városnak ajánlotta fel, az iskolára gyűjtött tekintélyes vagyonnal és alapítványnyal együtt. A város törvényhatósága egyhangú határozattal kimondotta az átvételt és a fentartást külön alkotott szervezeti szabályzattal is biztosította. 1908 január 1-től tehát a felsőkereskedelmi iskola városi intézmény, melynek végleges elhelyezéséről, kellő felszereléséről és tanári személyzettel való kiegészítéséről most már a város fog gondoskodni.

Női keresk. tanfolyam.

A felsőkereskedelmi iskolával kapcsolatosan, az 1907—8. tanévben, női kereskedelmi tanfolyamot is szerveztek. 36 leány készül elő, hogy gyakorlati pályán keresse meg tisztes kenyerét. A felsőkereskedelmi iskolában 86 tanuló tanul, a harmadik osztály pedig 1908 szeptember havában nyílik meg.

Faipari iskola.

A kereskedelmi szakiskolát megteremtette a lelkesedés ; a fa-ipari szakiskolát és az áll. vasútak nevelő- és tápintézetét a város és a kereskedelmi kormány áldozatkészsége. A vasúti internátust 200 növendék számára rendezték be. 1907-ben állami faipari szakiskolát is szerveztek, mely szintén életképesnek bizonyúlt. A szakiskolák ily tekintélyes számára való tekintettel, a polgári fiú-iskola szervezésének kérdése is napirendre került. A város közönsége egyhangú határozattal kimondotta, hogy a polgári fiú-iskolát megalkotja, elhelyezéséről, berendezéséről gondoskodik s a közoktatásügyi kormánynak átvételre felajánlja.

II. KÖZÉPISKOLÁK.

A) KIR. KATH. FŐGIMNÁZIUM

Történelmi visszapillantás.

A szatmári kir. kath. főgimnáziumnak háromszáz éves múltja van. Pázmány Péter nagy szelleme kívántatott ahhoz, hogy a katholiczizmust és ezzel együtt a katholikus középiskola ügyét e városban új életre ébressze. Ő veti meg alapját a szatmári kath. gimnáziumnak, a midőn 1636 szeptember 14-én aláírja azt az adomány-levelet, melylyel módot nyújt a Jézus-társasági atyáknak arra, hogy Szatmáron kollégiumot és iskolát állíthassanak. Évi 2000 frtot adományozott e czélra, oly kikötéssel, hogy ez összeg minden időben az ifjúság nevelésére fordíttassék. III. Ferdinánd készséggel megerősíti az alapítólevelet, sőt maga is gondoskodik a szatmári Jézus-társasági atyák anyagi helyzetének megszilárdításáról, nekik ajándékozván örök birtokul, a zemplénmegyei Kisfalud helységet.

A jó példát követték a főpapok, főurak és a jómódu polgárok. Tiborcz, Jézus-társasági superior 1772 augusztus 31-én a városi tanácshoz beadott birtokkimutatáson a kollegium következő fekvőségeit sorolja fel : Szatmáron nagynemesi telek, mindenféle gazdasági épülettel ; két vízi-malom, sok szántóföld, nagy kaszáló, tíz kapás szőlő ; Óváriban nemestelek, 135 drb. majorsági föld ; 34 szekérnyi rét, egy szilvás ; Lázáriban nemes-telek, nagy kert, 148 drb. szántó; föld, 19 rét, erdőrész ; Homokon négy drb. majorsági föld, 30 drb. külső föld ; Sár községben nemes-telek, három kaszáló, 50 sertést hizlaló erdő. Berenczén

nemes-telek, három külső szántóföld, egy kaszáló és korcsma ; Udvariban nemestelek, csűr, szárazmalom, gyümölcsös kert, 156 drb. szántóföld, négy kaszáló, 14 rét ; Szinérváralján 28 kapás szőlő, szilvás, öt belsőtelek, 13 drb. föld és négy rét. Mint látható, a jezsuiták iskolájának felvirágoztatásához szükséges anyagi kellékek nem hiányoztak. Az alapító Szatmáron biztos alapokon nyugvó gimnáziumot óhajtott látni. A folytonos harczi zaj és vallási surlódások azonban hátráltatták a nagy nevü alapitó szándékának megvalósulását. E korban csak a négy alsóosztály működött, parva, principium, grammatika és syntaxis elnevezéssel. 1641-ben Kérchy László és később Széchenyi Miklós superior vezetése alatt, javában folyt a tanítás a Jézus-társasági atyák házában, a mely a mai Szirmay-utczában volt. A környékbeli nemesség és a városi polgárok fiai tömegesen látogatták a jóhírnevű tanintézetet. Sőt még a protestáns polgárok is ide adták fiaikat, a mi miatt a református ecclesia azzal fenyegette meg hiveit, hogy ,,megtagadja a temetés végtisztességét s a temetőben a helyet mindazoktól, a kik fiaikat a jezsuiták iskolájába járatják.“

1654-ig semmi komolyabb esemény nem zavarta a tanítás menetét. Ez évben adta ki II. Rákóczy György, a protestánsok követelésére, az idegen jezsuiták kivezetésére vonatkozó rendeletét, a minek következtében a jezsuitáknak Szatmárról menekülniök kellett. A vihar multával azonban ismét visszatértek régi székhelyükre, az iskolát újból megnyitották és 1660-tól 1773-ig tanítottak, még pedig oly kiváló eredménynyel, hogy intézetük országos hírre emelkedett.

Az 1773. esztendő végzetes csapást hozott a kath. tanügyre országszerte. Ez évben törölték el a jezsuiták társaságát, a mi egy századdal visszavetette a kath. tanügy fejlődését. Feloszlott a szatmári rendház is, javait a kir. comissió foglalta le és a tanulmányi alaphoz csatolta. A szatmári gimnázium egyelőre kikerülte ugyan a bezáratás veszedelmét, mert a jezsuiták házát és iskoláját átvették a pálosok, a kik tíz évig laktak még itt s nevelték az ifjúságot. 1786-ban azonban a pálosok rendjét is eltörölte II. József és így tanerő hiányában, megszünt a szatmári kath. gimnázium, melyet azonban a város és a nagy kiterjedésű vidék nem tudott soká nélkülözni.

A gimn. uj korszaka.

A polgárság mindent elkövetett a tanintézet visszaállítására, de ez csak akkor következett be, a mikor megalakult a szatmári új egyházmegye és annak első püspöke, Fischer István, a gimnázium szervezését magára vállalta. 1807-ben végre újólag megnyílt a négyosztályú gimnázium. Ugyanakkor állította fel a püspök a gimnáziumtól teljesen függetlenül álló két évfolyamos lyceumot. Saját költségén bérelt a püspök tanszobákat a gimnázium számára és a tanárokat az egyházmegyei papság sorából válogatta össze. Utódja, Klobusiczky Péter, 1808. október havában már az V—VI. osztály felállítására is engedélyt nyert és azokat szintén bérházakban helyezte el. Sok utánjárásra és sürgetésre végre 1814-ben, felsőbb helyről elrendelték az iskola felépítését. A város 5000 frttal járult a helytartó-tanácstól engedélyezett építési költségekhez s felajánlotta a Kazinczy-utczán a mai gimnázium helyén levő telkét.

1816-ban már az új épületben kezdődött a tanítás. Sok huza-vonára adott okot az épület további fentartása és a tanárok fizetésének fedezése. A helytartótanács több ízben megkisérelte, hogy a szatmári gimnáziumot kikapcsolja a ,,fundus studiorumból“ és az összes terheket a városra, vagy a püspökre hárítsa. Azonban a püspökség meghiúsította a helytartótanács törekvését ; sőt fentartotta mindvégig a tanári kinevezések alkalmával érvényesítendő befolyását is. Ily viszonyok között állott fenn az intézet hat osztályú kir. nagy gimnáziumként 1850-ig, négy grammatikai és két humanitási osztálylyal. Ekkor az osztrák kormány elrendelte, hogy a gimnáziumot az ,,*Entwurf*“ követelményeinek megfelelőleg átalakítsák és kérdést intézett az iránt is, van-e szükség Szatmáron nyolcz osztályú gimnáziumra.

Az igazgató részletes jelentésében rámutat arra, hogy Szatmáron 1804 óta a püspökség, a gimnáziumtól különálló két bölcseleti osztályt magában foglaló, u. n. liceumot tart fenn, a mely teljesen megfelel a kívánt VII—VIII. osztálynak. A püspöki liceum és kir. gimnázium összeolvasztásával könnyen meg volna oldható a nyolcz osztályú gimnázium kérdése. A miniszterium elfogadhatónak találta a javaslatot és a két intézet tanári karát közös értekezlet tartására utasította, mely alkalommal a két intézet összeolvasztásának módozatai teljesen tisztázódtak. 1851-ben megérkezik Hám János püspökhöz a jóváhagyó döntés az

1.



2.



4.



3.



1 A róm. kath. tanitóképző. — 2. A ref. felső leányiskola és tanitónő-képző. — 3. A ref. főgimnázium. — 4. A kir. kath. főgimnázium.



Róm. kath. tanitóképző.



Rákóczi-utczai áll. elemi népiskola.

egyesítés tárgyában és 1852. évtől nyolczosztályú gimnáziumként folytatja áldásos működését ez a tanintézet. 1863-ban a harmadosztályu fizetéssel ellátott nyilvános kir. főgimnáziumok sorába való felvétele elrendeltetett s a püspök nagy áldozataira való tekintettel azt az engedményt is megkapták, hogy „a tanári állomások betöltése alkalmával hasonérdemű pályázók között a szatmáregyházmegyei rk. áldozárokra kiváló figyelem fordíttassék".

A tanintézet 1816 óta nem változtatott helyiséget, nem tekintve néhány közbeeső esztendőt, a mikor az épületet átépítették és az intézet ez időre bérházakba szorúlt. Nagyobb átalakításon több ízben esett át az épület, kiváltképpen 1895-ben, a mikor 81.000 frt költséggel az egész épület II. emelettel gyarapodott és palotaszerű méretet nyert. A kibővítésre nagy szükség volt, mert a növendékek számarányát tekintve, a szatmári kir. kath. főgimnázium egyike hazánk legnépesebb ily tanintézeteinek. Ujabban az I., II., III. osztályok mellé párhuzamos osztályokat kellett állítani.

A gimn internátusai.

Nem csekély vonzerővel bír az ifjúság idetódulására, az intézet jóhírnevén kívül, az a sok alapítvány, melyeket nagylelkű adakozók tettek le. Első helyen érdemel említést a *Hám-konviktus*. A szatmári püspökök évről-évre gondoskodtak szegénysorsú tanulók ellátásáról. A kezdetleges konviktust 1842-ben Hám János püspök fejedelmi bőkezűséggel állandósította, a mennyiben 80.000 frt készpénzt, 20.000 frt értékű háztelket és 48.000 frt értékű földbirtokot hagyott erre a czélra. Ma 91 tanúlónak nyújt gondos nevelést és kényelmes otthont e nagyszabású konviktus.

Hasonló jótékonyságot gyakorol a *gimnáziumi „Pázmány" tápintézet*, melynek alapját 1865-ben Novák Antal akkori igazgató, gyűjtés útján vetette meg. A tápintézet vagyona ma 36.000 korona és egy csinos épület, a mely 35 ifjúnak ad helyet.

A harmadik jótékony intézet az *„Irsik-konviktus"*, melyet Irsik Ferencz szatmári kanonok alkotott 1881-ben, oly czéllal, hogy főleg az egyházmegyei kántortanítók jó tanuló fiai nyerjenek abban ingyenes ellátást. A fentartásra 80.000 korona készpénzt, földbirtokot és megfelelő háztelket adományozott. Ebben az intézetben 24 ifjú élvezi a nagylelkű alapító jótéteményeit. A felsorolt három intézeten kívül, még számos ösztöndíj-alappal rendelkezik a szatmári kir. kath. főgimnázium. Az alapok pénzértéke évi 36.000 koronára rúg.

A mi a gimnázium szorosan vett belső életét illeti, ugyanazon áramlatok hatása alatt állott, mint a többi hasonló hazai gimnázium. A jezsuiták idejében a Ratio Studiorum szerint való beosztás és tanrendszer volt irányadó, mely a latin nyelv és a vallás számára foglalta le a tanítási időt. A többi tárgyak ezek köré csoportosultak. Később az 1777-ben kiadott Ratio Educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincia eidem adnexas"-ban lefektetett tanrendszerhez idomúlt az iskola belső szervezete, melynek révén a reáliák is megfelelő szerepkörhöz jutottak.

A nemzeti nyelv méltó felkarolására 1844-ben történik intézkedés. Ekkor 44 hazai gimnáziumban és ezek között a szatmáriban is elrendelték a magyar tannyelv használatát. Az abszolutizmus éveiben a németesítő Entwurf-ot erőszakolta Thun miniszter, de sikertelenűl. Alig szabadul föl némileg a német nyelv nyűge alól a szatmári kath. gimnázium, már is újabb veszedelemmel találja magát szemben. 1861-ben a helytartótanács egyik rendelete a szatmári kir. kath. gimnáziumot magyar és román tannyelvűnek nyilvánítja és meghagyja, hogy ha „valamely osztályban csak két tanuló is találkozik, a ki a magyar nyelvet nem birná, a magyarázatok, leczkefelmondások román nyelven is történjenek". A tanári kart fájdalmasan érintette ez az intézkedés és erélyes tiltakozásában kijelentette, hogy „e rendelkezés nemcsak egyenesen ellenkezik e mindig magyar gimnázium történeti fejlődésével, hanem még az itteni körülmények sem igazolták azt soha, mert a román elem a gimnáziumban túlnyomó sohasem volt." Az oláh nyelv használatára kiadott rendeletnek a tanári kar sohasem tett eleget. A magyar nyelv jogáért megindított harcz közepett érkezett el az 1867. év, mikor az alkotmány helyreállíttatván, a magyar álláspont diadalmaskodott.

A szatmári kir. kath. gimnázium a legnehezebb időkben is megfelelt első alapítója, Pázmány Péter szándékának. Csaknem három század óta gondoskodik Magyarország éjszakkeleti részén az ifjúság hazafias, erkölcsös érzelemben való neveléséről és tudományos kiképzéséről s múltja előkelő helyet biztosít neki hazai művelődéstörténetünkben.

b) REFORMÁTUS FŐGIMNÁZIUM.

Midőn az 1535. évben a reformáczió Szatmáron is tért foglalt, a reformált városban a gimnáziumi oktatás bizonyára csakhamar kezdetét vette; de hogy mely évben, azt pontosan megállapítani nem lehet, mert az írásbeli adatok az 1703-iki tűzvész martalékaivá lettek. A városi tanács 1607-ből fenmaradt jegyzőkönyvében olvassuk, hogy „a scholabeli deákoknak régi szokás szerint főzet kiki jóakaratjából, a miként Isten sáfárrá tette“. Ugyszintén a szatmári ref. egyház levéltárában 1610-ből származó iratban az foglaltatik, hogy e gimnáziumnak „emlékezetet meghaladó időtől fogva saját tanitói és tanuló deákjai voltak.“ Sőt az 1594-ben tartott matolcsi zsinat főiskolaként említi a szatmári gimnáziumot. Összevetvén az előzményeket és a felsorolt adatokat, arra lehet következtetni, hogy a szatmári ref. gimnázium alapítása az 1535—1540 közötti időre esik.

Tisztábban bontakozik ki e tanintézet története 1607-től, a mikor Milotai Nyilas István szatmári ref. lelkész nagy buzgalommal fáradozik a gimnázium érdekében. Milotai nógatására adott túl a város, 1608-ban, a régi paplak mellett volt szűk iskola-helyiségen és megvásárolta 500 frton azt a telket, a melyen a Kazinczy és Rákóczy-utcza sarkán ma is fennáll a ref. gimnázium épülete.

Ugyancsak Milotai közbenjárására rendezte a városi tanács a tanárok fizetését, következő határozattal: „Minthogy az Ur Isten városunkban az ő plántás kertét, scholánkat, oly helyen mutatta, melyben a tanuló ifjaknak tágas helyök lehet, annak okáért a jelenvaló és jövendő időknek állapotjokhoz képest a becsületes tanács úgy rendelte, hogy a mikor alkalmatosság adatik, vittembergus scholamestert tartson, a mikor pedig abban fogyatkozás lenne, hon hazánkban tanult deákot. Németországban tanult scholamesternek esztendeig való fizetése ez: készpénz 80 frt., 20 köböl bor, 17 véka búza, didactrum, halott pénz. Hon hazánkban tanult scholamesternek fizetése ilyen: készpénz 56 frt., 6 véka búza, didactrum, halott pénz, bor 12 köböl. Jan. anno Domini 1610“.

Legnagyobb jóltevője volt az iskolának Rhédey Ferencz máramarosi főispán, később erdélyi fejedelem és felesége Bethlen Fruzsina, kik 1666-ban jelentékeny jövedelmekkel, többek között két faluval és malommal dotálták ez intézetet. Ez alapítványok később a jezsuiták kezébe jutottak.

Ez időtájt már régen fennálló, jól szervezett főiskola lehetett a szatmári ref. gimnázium, különben mi szükség lett volna külföldön képzett tanárokra. Előbb egy, később két tanár nyer alkalmazást e tanintézetnél, a kik latin, héber, görög nyelvet, theologiát, philosophiát, geometriát és históriát tanítottak. Az alsóbb osztályokban praeceptor működött, a ki szintén városi alkalmazott volt.

A főgimnázium fentartására fordított tetemes költségek ellenértéke fejében a gimnázium kormányozási jogát másfél századon át a város magának tartotta fenn. A városi tanács az egyházi és iskolai ügyek ellenőrzésére és irányítására megalkotja a consistoriumot, a mely testületnek elnöke az első lelkész, később a világi főgondnok; jegyzője mindig az iskola professzora; tagok: négy szenátor, a főbíró, a volt bíró, a kültanács két tagja, két jegyző és Szatmármegye főfiskusa volt. A consistorium tagjainak jogaira és kötelességeire vonatkozó határozatok közül a következők ismeretesek az 1747. évből: „1. Mindenkor consistaljon a Consistorium előtt mind az apróbb, mind a nagyobb scientiakban mitsoda Authorok premáltatnak és a tanításokban mitsoda Metodus és rend observáltatik. — 2. Szorgalmatos vigyázás legyen valamint a Togatus ifjaknak, úgy a Mendikansoknak számára, hogy az időnek circumstantiájához accomodáltassanak számok. — 3. A tanulásban való épülésről a fiui oskolában minden esztendőben kétszer legyen exámen.“

Az iskola házi ügyeinek intézését a sedes scholasticára bízták, a mely testületnek kevesebb hatásköre volt, mint a consistoriumnak. Felügyelt az iskolai rendre, őrködött a tanulók erkölcsi magaviselete fölött az intézetben és azonkívül ítélkezett kisebb jelentőségű fegyelmi ügyekben. A sedes scholastica elnöke mindig az intézet igazgatója volt; — tagjai: a senior, a contrascriba, négy esküdt deák és az u. n. publicus preceptorok.

Ily kettős felügyelet alatt állott a szatmári ref. főiskola 1749. évig, a mikor a szomszédos Németi város feloszlatta külön gimnáziumát és beolvasztotta azt a szatmáriba, oly kikötéssel, hogy a németi ref. egyháztanács ezután szintén részt

vesz a szatmári főiskola szellemi és anyagi ügyeinek igazgatásában. A két tanintézet egyesítése következtében megizmosodva folytatta működését a szatmári gimnázium.

A gimnázium küzdelmei.

Azonban nem sokáig tartott ez, mert a helyben lakó és szintén gimnáziumot fentartó jezsuitákkal, valamint a helytartótanács részrehajlásával szemben, erős küzdelembe kellett bocsátkoznia az ecclesiának és a reformátusokból álló tanácsnak. A kath. és ref. egyház között felmerült vitás kérdésekben több ízben indított vizsgálatot a helytartótanács, a mely vizsgálatok végeredményükben mindig a virágzó szatmári ref. főiskola lefokozására irányultak. Igy volt ez 1749-ben is, mikor egy keményhangú királyi leirat érkezett Szatmár város tanácsához, melyben Mária Terézia megtiltja, hogy az egyházi és iskolai személyek továbbra is a városi pénztárból kapják fizetésüket, avagy ily czímen a népre adó vettessék.

E parancsolat érzékenyen érintette ugyan az iskolát de még sem döntötte végromlásba, mert a tanárok fizetésére és az iskolaépület fentartására szükséges költségek kikerültek részint az önkéntes közadakozásból, részint a kegyes alapítványok kamataiból. Látva pedig a helytartótanács, hogy az eddig alkalmazott rendszabályok eredményre nem vezetnek, ürügyet keresett s talált újabb beavatkozásra és 1754-ben kíméletlenül csapott le a tanintézetre. Szigorú rendeletben meghagyta, hogy „az iskola két tanító vezetése alatt csak a grammatikáig engedtetik meg, azonfelül eltöröltetik ; a professor elbocsátandó és a tanuló-ifjuság szétoszlatandó.“ Nagy megdöbbenést keltett ez az erőszakos bánásmód. Tudományos előhaladását és a hitét látta megtámadottnak a református polgárság ; keserűségeit a királynőhöz intézett „Pro Memoria“ czímű felterjesztésében juttatta szóhoz a következőleg: „Az elme mívelődését irigyelni tőlünk annyi, mint a napnak jótéteményét, melyet Isten minden halandóra közösnek akart, tőlünk megtagadni. Az ész az Istenség részecskéje és világosság gyanánt van az emberi testbe belehelyezve, melynek mívelődéséről, — nehogy Isten képétől elhajoljon és tudatlanság által homályosíttassék el, — mi oly szorgosan gondoskodunk. De Felséged, ki Istent képviselve ül közöttünk s gondolatai nem az emberiekhez, hanem az isteniekhez hasonlók, nem fogja megtagadni tőlünk a tökéletesedésre szükséges eszközöket, mert Isten teremtményeinek tökéletesedésében gyönyörködik.“ De nem elégedtek meg a szatmári protestánsok az írásbeli panaszkodással, hanem küldöttségileg is jártak Bécsben, hol hónapokig várakoztatták őket, míg a királyné színe elé juthattak. Azonban mindez hiába való volt. Az ellentábor befolyása az udvari körökben erősebb volt s így megmaradt továbbra is lefokozott állapotában, két osztályu grammatikai iskolaként, a mely hosszú időn át mint „celebre gymnasium“ volt messze földön ismeretes.

A fejlődés utja.

A gimnáziumban működő tanárok azonban a tiltó intézkedések ellenére korántsem maradtak a szűk korlátok között, a hova a lefokozó rendelet szorította őket, hanem a lehetőségig iparkodtak a tudományokból nagyobb és nagyobb kört felölelni. 1788-ban már négy osztályt találunk, u. m. sintaxista, grammatista, coniugista és declinista classist. Ezeket kibővíti 1795-ben a rhetorika és poétika osztály. Ily beosztás mellett állott fenn a tanintézet ez időtől fogva az Organisations-Entwurf megjelenéséig.

Az egyház e közben meg nem szünt a helytartótanácstól reklamálni a város elkobzott kegyúri jogát az iskola számára. I. Ferencz király végre 1805-ben elrendeli, hogy „a ref. egyház és iskola hivatalnokai fizetésüket ismét a városi közpénztárból nyerjék.“ Nagy fontossága van ez intézkedésnek az iskola jövőjére. Nyomban mutatkozott is annak kedvező hatása, mert ugyanazon esztendőben határozta el az egyháztanács, hogy a régi iskolai faház helyére hat osztály befogadására alkalmas emeletes kőházat építtet. A városi tanács 300.000 téglát és elegendő épületfát ajánlott fel, a lakosság 5719 frttal, a szatmári egyházmegye 2938 frttal, más egyház-kerületek 2330 frttal, Erdély nemes urai 857 frttal, a helybeli czéhek 640 frttal járultak az építkezés költségeihez. Az új emeletes épület 1822-ben készült el teljesen, mely időtől, 1890-ig, ebben az épületben folyt a gimnáziumi oktatás.

Az iskola belszervezetében lényeges változást okozott az Entwurf, a mely csak nyolczosztályú fő-, vagy négyosztályú algimnáziumot ismert. A szatmári ref. gimnázium akkori alapja nem birta volna ki a hat osztályról nyolcz osztályra

való fejlesztést és azért négyosztályú algimnáziumra szállították le. Mint ilyen, 1852—1859-ig nyilvánossági jog nélkül működött, mert nem tudott azonnal áthasonulni az Entwurf követelményeihez. A nyilvánossági jogot 1859-ben nyeri el a négyosztályú algimnázium és már 1860-ban ötosztályúvá, 1861-ben hatosztályúvá bővül. A VII. és VIII. osztály felállítására csak az 1890-91. évben került sor, a mikor főgimnáziumi rangra emelkedett. A nyolcz osztály és mellékhelyiségek befogadására azonban a régi épület szűk volt, de lelkes férfiak, gyűjtés útján, 60.000 frtot hoztak össze az épület kibővítésére. A régi, emeletes iskola egyik szárnyát megnyújtották és az egész épületet második emelettel bővítették. Mire a nyolczosztályú főgimnázium megnyitásának ideje elkövetkezett, 1890 szeptember 15-én készen állott az új gimnáziumi palota, a melyet 1902-ben a Rákóczy-utczabeli szárnyon tovább nyújtottak. Ugyanakkor díszes tornacsarnokot is kapott. Az újabb, nagyarányú építkezéseket, a tanári személyzet folytonos szaporítását és a tanintézet modern felszerelésének költségeit már nem birta meg önerejéből a fentartó testület s ezért a tanári kar kezdeményezésére, államsegélyért folyamodott. Az állam nem késett segélyére sietni a szép multu intézetnek. Ma már az állam bőkezű istápolása és a város hozzájárulása következtében az anyagi gondoktól teljesen felmentve, tölti be hivatását, a legszebb eredménynyel.

III. FŐISKOLA.

Szatmáron a főiskolát a rk. papnevelő-intézet képviseli. A püspökség alapítási éveire esik ez intézet szervezése. 1804-ben nyílik meg az első évfolyam, 1806-ban a theologia évfolyamai. A hittani rendes tárgyakon kívül Schlauch püspök rendelkezéséből tanszéke van a nevelés-tanítástan elméletének, a bölcseletnek, a ritus practicusnak és egészségtannak. Az intézet rektora a székesegyház egyik kanonokja, a theologia tanárai egyházmegyei papok, theologiai doktorok. A hallgatók száma 25.

Források: *Szirmay:* Szatmár vármegye esmérete. — *Péterffy:* A magyar elemi népoktatás. — *Lubrich:* A nevelés történelme. — *Kiss* Áron: Neveléstörténelem. — A szatmári püspöki egyházmegye története. — *Bartók* Gábor: Szatmár-Németi szab. kir. város egyházi és polg. története. — *Sarmaságh* Géza: A szatmári kir. kath. főgymnásium története. — *Ratkovszky* Pál: Ünnepi beszéd a szatmári kir. kath. főgymnásium 100-dik évfordulója ünnepén. — *Bakcsy* Gergely: A szatmári ev. ref. főgimnázium története. — *Lampe,* Historia eccl. reform. — Levéltári és hivatalos adatok. Az elsorolt intézetek értesítői s az intézeti levéltárak adatai.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Szatmár város igazságszolgáltatása azért érdemel külön fejezetet, mert városi önkormányzatának legjellegzetesebb szabadsága az önálló bíráskodás joga volt.

Az gazság-szolgáltatásjog alapja.

Ma az állami igazságszolgáltatás nivelláló intézménye idején, őstörténetszerű hatása van azoknak a régi jogszolgáltatási állapotoknak, mikor sohasem azon harczoltak az államban működő parcziális hatalmak, hogy miféle jogokat alkossanak, miféle jogszabályokhoz kössék az emberek cselekvését, — hanem mindig csak azon, hogy kié legyen a jog kiszolgáltatásának hatalma. Ha jól megnézzük, a legtöbb privilégiummal vele járt valamiféle bíráskodási jog is; akár egy osztály privilegiuma volt, akár egy testületé, akár magánemberé.

Nem tudjuk, de következtethetjük, hogy ezek a bíráskodó tényezők nyílván bizonyos tompításokat eszközöltek az igazságszolgáltatás pártatlanságán és pedig minden valószínűség szerint a saját javukra, mert hiszen csak úgy érthető az az elszánt makacsság, a melylyel ezt a kiváltságot megvédelmezték, a mikor már meg volt és az az áldozatkészség, a melyet tanúsítottak, mikor meg kellett szerezni.

Szatmár város kiváltságleveleiben is kifejezetten benne van, hogy polgárait a ,,villicus" ítélje : a város bírája.

Ez a hivatal, — a kiváltságlevelekből kivehetőleg, — a szó szűkebb értelme szerint vett bírói hivatal volt s csak ilyenből fejlődött át vezető közigazgatási állássá.

Történelmileg közelebb eső időkben a város bírája a városi tanácscsal együtt gyakorolta a bíráskodást és azt a városi kiváltságot, hogy ,,Bármely külbíróság hatalma alól kivétetve, az illető jogot tulajdon elöljárójukon felül, a király egyedül magának és tárnokmesterének tartja fenn", — Zsigmond király 1407-ben külön is megerősítette.

A városi bíráskodás felső fokban királyi bíráskodás volt. Szatmár-Németi egyike ama húsz régi szabad királyi városnak, a melyek *tárnoki* sz. kir. városoknak neveztettek, ellentétben a *személynöki* városokkal. Szatmár-Németi város bíróságától a tárnoki székhez ment a felebbezés; de csak a örökösödési és a 60 forintot meghaladó adóssági ügyek kerülhettek felebbezésre. Ezeknek az ügyeknek elbírálása egész külön szokásjog, egész külön bírói gyakorlatban kijegeczesedő jogelvek szerint folyt le, a melyeket, ,,tárnoki czikkeknek" hívtak.

A tárnokmester eredetileg a király kincstárnoka volt. Mint ilyen azok felett a városok felett, a melyek a királynak adóztak, fenhatóságot gyakorolt. A kincstárnoki hatáskör azonban I. Ferdinánd alatt az általa felállított kir. kamarára szállott.

Szatmár a szepesi kamarához tartozott. Ennek a kamarának 1641-ből származó átiratában találunk fényes példát arra, hogy mennyire féltette a város bíráskodásának önállóságát és hogy a királyi hatóságok, viszonozva ezzel a városok hűségét és áldozatkészségét, a melylyel a király központi hatalmát támogatták, — míly erélylyel léptek fel a megyével szemben, ha ez a városi privilégiumot meg akarta sérteni.

Történt ugyanis abban az évben, hogy Debreczeni Tamásnak, I. Rákóczi György jószágigazgatójának, szatmárhegyi pinczéjét a városi magisztrátus feltörette, mert Debreczeni Tamás nem akart adózni a bennlévő hordói után. Ő viszont ezért a hatalmaskodásért perbe fogta a magisztrátust a megyei bíróságnál. A magisztrátus tagjai azonban nem ismerték el a megye bíráskodási jogát és a szepesi kamarához folyamodtak orvoslásért, ez pedig egész nyomatékkal megírta a megyének, hogy ,,Szatmárnak és Németinek, ő felsége, — a mi kegyelmes urunk a proprietárius ura s azon városoknak arról szóló privilégiumok szerint, más bíró jurisdictiójának nem subjaceálnak (idegen bíráskodásnak nincsenek alávetve), hanem a ki törvénykezni akar velek, először a város székén prosequálja causáját (keresse igazságát.) Ez okáért Nagyságtok Kmetek Ő Felsége jószágára törvényt tenni ki ne menjen stb. stb."

Később, 1657-ben pedig az történt, hogy a megye, — ismét a városi bíráskodás különállásának sérelmére, — valami városi jószágok fölött ítélkezett ; de a város megtagadta az alispáni ítélet végrehajtását. Erre a vármegye végrehajtás megakadályozása czímén a várost fogta pörbe saját megyei ítélőszéke előtt és elmarasztalta 28,360 frt-ig.

Ennek az összegnek a behajtását azonban I. Lipót király megtiltotta, így nyújtván elégtételt a városnak, a mely a jogtalan támadás ellen nála keresett menedéket.

A bíráskodás intézménye, a törvénykezés városi különállása ezekből láthatólag nagyon élénk és vissza-visszatérő problémája volt a közélet folyásának.

Magának az igazságszolgáltatásnak belső élete azonban nagyon csendesen folyt le.

Városi bíráskodás.

Ha lapozgatjuk a városi levéltár ,,Protocollum Juridicum" czímű évkönyveit, alig akadunk valami nevezetes törvénykezési esetre. A városi élet hagyományos nyugalma és egyhangúsága ömlik el rajtuk s legnagyobb részeikben az van megörökítve, hogy a telkek hogy kerültek egyik kézről a másikra, bámulatos gyakorisággal változtatva gazdáikat, a mi igazán nehezen egyeztethető össze a letünt korok városi iparosainak hirhedt konzervativizmusával.

A kisebb értékű ügyekben egyes bíró ítélt, a tanácsnak valamelyik kirendelt tagja, a ki évről-évre bevezette mindenik eset rövid foglalatát és a reá hozott döntést, a ,,deliberatum"-ot.

Ezek között a deliberatumok között sok naiv bölcseségre akadhatunk. Hogy csak egyet említsünk, a XVIII század közepén egy Thurver nevű seborvos 8 frtot követelt valamelyik becsületes csizmadiától, a miért a feleségét gyógykezelte. A csizmadia beismerte, hogy 8 frtban volt az orvosi tiszteletdíj kialkudva, de azzal védekezett, hogy általányban vállalta el Thurner seborvos úr a gyógykezelést, az egész betegség idejére ; a betegség pedig még mindig megvan. Erre aztán az lett a deliberatum, hogy az alperes csizmadia tartozik 8 frtot azonnal kifizetni, de Thurver úr addig tartozik gyógyítani az asszonyt, míg ,,vagy meggyógyul, vagy meghal."

A nagyobb, főbenjáró (capitalis) ügyek, a város főbírája elé tartoztak, a ki a tanács tizenkét tagjával ítélkezett.

Ezek a nagyobb törvénykezési esetek mindig, vagy legalább is javarészt a házasság sérthetetlensége és a női tisztaság érinthetetlensége körül forognak.

A ,,prudens ac circumspectus" férfiú (bölcs és körültekintő) a mint a város bíráját mindenkor nevezék, nem ismert nagyobb bűnt, mint a paráznaságot és azt kegyetlenül büntette is.

Különösen szigorú férfiú volt Nyirő János uram, a ki 1612-ben ülte a város bírói székét és a ki alatt négy esetben szentencziázták meg a nemi erkölcs ellen vétőket.

A derék tanács könyörtelen befejezéseket írt a szerelmi regényekhez, a mint például itt következik. :

11. máj. Anno 1612. Béltheki Balog András felesége Hadadi Kárja Mihály leánya Katalin, ki hitetlenül az ő urát elhagyván és egy Tholvaj András nevű latorral öszve társalkodván paráznájul éltenek, majd féleztendeigh, kik felől az Bélteki Birák biztonságot is tettenek levél által. Itt azért az Zathmári Böcsületes Városban ez megmondott hitihagyot parázna kézben akadván, az Böcsületes város illjen törvényt pronunciált :

Hogy mivel parázna és hitetlen személj, méltó volna az halálra, de holott nincs ki fejére álljon, tehát az kerékhez kötve őtet mint olyan paráznát verjék

meg, és az városból kivezettessék. És hogy ha ezután avagy az ő latrához Tholvaj Andráshoz, avagy egyéb latrokhoz ő magát adná, tehát mint olyan parázna utánna ír az város és ezen törvény szerint megbüntettessék feje vétessék.

Az melyre önnön maga itt az Böcsületes város előtt magát kötötte. Mely ő kötését írtunk be az mi városunk könyvében jövendő emlékezetre. Nyirő János."

Szegény Katalin asszony! Rosszkor engedett a szívének. Háromszáz évvel később kevesebb bajjal járt volna a szerelme.

Egyszer-másszor elképped a jogérzésünk „az böcsületes város" ítéletein. És hiába keresnők a salamoni vonást az alábbi határozatban is:

„1612. julius 14.

Mivelhogy Makray Sándor elegendő bizonságokkal megbizonította, hogy az ő feleséghe Katha asszony parázna: Tehát az tanúk mellé heted magával esküdjék az fejére az eő feleségének, hogy az eő ágyát megfertőztetvén, parázna; harmadnap mulva vitesse az pelengér alá, vétesse el az fejét. Ha pediglen rá nem esküszik Makray Sándor az feleségére, tehát mind a kettő megverettessék és mindketten egiüt lakván bűnhödjenek."

Ilyenek voltak a szatmár-városi törvénykezés nevezetes esetei, a melyekhez járul 1716-ból három boszorkánypör. Ezek azért érdekesek, mert részleteikben is fenn maradván, megmutatják, hogy miféle tüneteket tartottak akkor boszorkányságnak.

Boszorkány-pörök.

A régi történetíró így írja le a legutóbbi két boszorkány pörét:

„Az 1716. év annyiban emlékezetes, mivel akkor égették meg itt az utolsó boszorkányokat, a két németi bábát: Fodornét és Rubánnét. A bábák pöre azt tanúsítja, miszerint: mesterségük nem értése, egymás gyanúsítása, kínzó szerszámok által kényszerített magukra vallás, a tanúk és bírák babonás hite okozták halálukat. Kezök alatt, némely gyermekágyas asszonyok s kisdedeik rosszul lettek, a sok füves vízbeni füröszgetés mellett elszáradtak: — s mivel a hol egyik nem segíthetett: oda a másikat hívták, ez pedig, az elébbi orvoslás módját ócsárolta: és ha — mint hasonló tudatlan, — ő sem boldogult: okát természetfölötti dologban, kötésekben kereste, ez által az előtte orvoslót, boszorkány gyanújába hozta. Egy betegágyas asszonyhoz, a rajta nem segített Rubánné helyett, Fodornét hívták el. Ez beléptekor mindjárt kedvetlen szagot vesz észre: keresgél: s a kemenczén, gyapju-, zsír-, fonal-, posztó, bőr-keverékkel telt cserépre akad. Ott hagyja, de reggelre — nem tudni mi okon, — eltünik. Ez Rubánné ellen gyanút gerjeszt. Azonban Fodorné látogatja betegét, de keze alatt sem javul. Egyszerre kimondja, hogy rajta kötésnek kell lenni, míg azt meg nem lelik, gyógyuláshoz remény nem lehet. Erre az ágybelit szétbontják, a derékaljat összevagdalják s benne a kötést, két gombolyag fonalat, megtalálják. Ezt hogy kisodrották . . . a beteg megkönnyebbült. A gyanú itt is Rubánnéra esett. Azután az említett beteg asszony férje, egy éjjel, ágyából felkapaszkodik s midőn felébred: szilvásában egy fa alatt talája magát! Mint ment oda, nem tudja, de — úgymond vallomásában, — a Rubánné dolga, — mert feleségeért megszidta. Bizonyos házhoz elhívták Rubánnét. A házi asszony hallván, hogy a mely szobában a nyírágseprűt fejével lefordítva ajtó megé támasztják s megsózzák: ott a boszorkány nem ülhet, hanem forogni kénytelen, úgy cselekszik. Rubánné eljött . . . Borral kínálják: erőltetik, hogy igyék. Nem vonakodik, szokása szerint hozzá lát. Egyszer feláll, tipeg-topog: muzsikust kíván, mert ő tánczolhatna. A gazda mentegetődzik. Rubánné nem tágít, iszik s a szobában fel s alá döczög. Ezt a gazdasszony megúnván, ételt hoz fel, a seprüt elteszi helyéről, Rubánnét kínálja. Ez azonnal leül, eszik s elcsendesedik. Utóbb ingadozva íly szavakkal búcsúzik el: ugyan aszszonyom! de minek is cselekedte ezt velem? A háziasszony még jobban megerősödik hiedelmében, hogy a seprű, nem pedig a seprős bor okozta Rubánné mozgalmait s ezekre hitet tesz. Ezt a bírák is elhitték; s miután mind a három vádlottat (jobb kezüket bal lábokhoz, bal kezüket jobb lábokhoz kötve) vízre eresztették, tüzes vassal megcsipkedték, végre elevenen megégették. Vízre azért eresztették a boszorkányt, hogy fenn lebeg-é a vizen ?."

Jellegzetes kortörténet van ebben a boszorkánypörben, a mely tanúság rá, hogy szegény iszákos asszonyokat miként vitt halálba koruk tévhite.

A szatmári törvénykezés azután semmi kivételest sem mutat fel, míg egyhangúan folyó élete aztán beolvad az állami igazságszolgáltatás egyetemes intézményébe.

Az igazságszolgáltatás államosítása a régi szatmári, nagykárolyi és nagysomkúti törvényszékek egybeolvasztásával megalkotta a szatmárnémeti kir. törvényszéket.

Előbb a deáktéri régi u. n. „megyeházán" székelt, míg át nem költözött a jelenlegi kétemeletes igazságügyi palotába, a mely jelenleg Szatmár-Németinek legnagyobb középülete.

A kir törvényszék.

A kir. törvényszék kilencz járásbíróság területére terjed ki és így a nagyváradi után Magyarország legnagyobb vidéki törvényszéke, azzal a különbséggel, hogy területének mértani középpontján fekszik és így figyelembe véve kedvező vasúti összeköttetéseit (hat járásbíróság székhelyéhez, u. m. Nagybánya, Szinérváralja, Károly-Erdőd, Fehérgyarmat, Mátészalka és Nagysomkútra öt különböző helyi érdekű vasút bonyolítja le a közvetlen forgalmat) területének minden pontja, de különösen a járásbírósági székhelyek nehézség nélkül érintkezhetnek vele.

Területének közigazgatási beosztásához való viszonya akként alakul, hogy magában foglalja Szatmár vármegye egész területét s azonkívül, Ugocsa vármegyéből a halmi kir. járásbíróságot.

A törvényszék élén felállítása óta Boross Pál, Móricz Lajos és Galba Lajos elnökök után a negyedik elnök áll, dr. Róth Ferencz.

Dr. Róth Ferencz Nagykárolyban született az 1860. év szept. 29-én. Iskoláit Nagykárolyban és Debreczenben végezte. Kiváló tanuló volt s jogi tanulmányai elvégzése után nyomban jogtanárnak jelölték Debreczenbe, de hajlamai a bírói pálya felé vonzották. Előbb Nagykárolyban, azután Budapesten a büntető járásbíróságnál működött mint albíró ; innen nevezték ki a kereskedelmi és váltó-törvényszékhez, a hol éveken át egyik felebbezési tanács elnöke volt; ez időben szakkörökben neve már el volt ismerve úgy, hogy a polgári perrendtartást előkészítő szaktanácskozáson mint előadó vett részt. 1901-ben lett budapesti táblabíró ; 1902-ben a szatmár-németi kir. törvényszék elnöke.

A kir. törvényszéknek 19 bíró-tagja van : K . Papolczy Gyula kir. ítélőtáblai bíró, Kölcsey János, kir. ítélőtáblai bíró, Balog József, Papp Endre, Hunyor Ödön, Szarukán Zoltán, Hegedüs Gyula, Morvay Károly (központi vizsgáló-bíró), dr. Némethy József, Szabó József, Nunzer Dezső, Rozgonyi Viktor, Balázs János, dr. Knoll Béla, dr. Paál István, dr. Jeney Sándor, dr. Horváth Benő kir. törvényszéki bírák, Füzessy Árpád és Szabó József albírák. Joggyakornokok, aljegyzők és jegyzők száma jelenleg 16. kezelő-személyzet szükség szerint változó. Iroda-igazgató Lefter István.

A kir. törvényszék ügyforgalma nagy területével arányban igen jelentékeny.

A büntető, polgári és telekkönyvi ügyágakban az évi forgalom újabb időben egyenként is és állandóan meghaladja a 20.000 ügyszámot. Ehhez járulnak a váltakozóbb statisztikájú kereskedelmi resszort, az igen jelentékeny urbéri csoport és a bányabíróság hatáskörébe utalt ügyek.

Mindezeken kívül van a kir. törv. legfontosabb ügycsoportja, a járásbíróságtól felebbvitt sommás polgári ügyek elintézése. Tekintettel a járásbíróságok nagy számára és ügyforgalmaiknak természetszerű folyamatos emelkedésére, — ennek az ügycsoportnak teendői annyira elszaporodtak, hogy ellátásukra egy második tanács felállítása vált szükségessé.

A kir. törvényszék tanácsainak elnökei : a rendes polgári és kereskedelmi ügyek tanácsának elnöke dr. Róth Ferencz, kir. tvszéki elnök. Esküdtbíróság, vádtanács és büntető-felebbviteli tanács elnöke dr. Papolczy Gyula kir. ítélőtáblai bíró. Főtárgyalási elnök Papp Endre kir. tvszéki bíró ; I. sommás polgári felebbviteli tanács elnöke : Balog József, II. tanács elnöke Szarukán Zoltán, kir. törvszéki bírák.

Bűnpörök.

A kir. törvényszék fennállása óta előfordult törvénykezési esetek közül két bűnpör érdemel felemlítést, a melyeknek mindenike annak idején országos föltünést keltett és annál inkább a kriminalisztika eseményei közé tartozott, mert gyors egymásutánban két halálos ítélet végrehajtását vonta maga után, ugyanabban a városban és pedig oly időkben, mikor az országban egyébként a legnagyobb ritkaságok számába ment egy halálos ítélet végrehajtása.

Az egyik a Franz Pál, a másik a Papp Béla bűnpöre.

Franz Pál négyszeres rablógyilkosságot követett el Uj Borbála nevű szeretője bűnsegítésével. Szitakötő iparos-segéd volt Franz Pál, a ki előbb egy het-



Róth Ferencz dr. törvényszéki elnök.



A törvényszéki palota

ven év felé járó beteg öregasszonyt ölt meg és rabolt ki, majd néhány hét mulva Uj Borbálával együtt felkereste Sporni Gyula főpinczér feleségét, látogatás ürügye alatt este tíz óra után. Mikor Sporni Gyuláné a színházból hazatért és a szövetségeseket, mint jó ösmerősöket szívesen fogadta vendégeiül, Franz Pál mellé ült a pamlagra és hosszas dulakodás után részben kézzel, részben zsineggel megfojtotta. Ezt megelőzőleg azonban, — mielőtt Sporni Gyuláné a színházból hazaérkezett volna — 7 éves fiát és 14 éves kis szolgálóját álmukban szintén megfojtotta. A bűnpörben Franz konokul tagadott, de részben a körülmények, részben saját bűnsegéde — Uj Borbála, oly terhelően vallottak ellene, hogy bűnössége kétséget kizárólag megállapítható lett és a bíróság halálra ítélte. Uj Borbálát, mint bűnsegédet életfogytiglani fegyházra ítélte a bíróság. Franz Pál nem kapott kegyelmet és a halálos ítéletet rajta végre is hajtották.

A másik bűnpör az országos hírűvé vált testvérgyilkosság ügye volt, a melyben Papp Béla, Zsoldics Mihály és Papp Zoltán voltak vádolva a Papp Elemér meggyilkolásával, illetve az arra való felbújtással s az abban való segítéssel. Az esetet az tette szenzáczióssá, hogy középpontjában egy jó társaságbeli középbirtokos, ismert úri ember, 28 éves tartalékos huszárhadnagy : Papp Béla állott.

A bűnpör aktáiból kivehetőleg rossz anyagi viszonyai keltették fel és érlelték meg Papp Bélában azt a végzetes gondolatot, hogy örökrészének elnyerése végett Szatmáron iskolába járó fiatal testvéröcscsét: Papp Elemért láb alól elteszi. Ebben a törekvésben támogatta őt Papp Zoltán, egy elszegényedett rokon, a kivel egy ízben sörbe tett strichninnel, majd szilvába rejtett másnemű méreggel kisérelték meg az áldozat elpusztítását eredménytelenűl. Ekkor Papp Béla ígéretekkel meg fenyegetésekkel rávette Zsoldics Mihály nevű juhászát, hogy öcscsét lőjje le, mikor az ő hozzá, Kakszentmártonba látogatóba megy gyalog Szatmárról. Papp Elemért Zoltán bátyja csalta el a megbeszélt helyre, hol este hét óra felé Zsoldics Mihály vele szembe ment, revolverével fültövön ütötte és aztán közvetlen közelből kétszer homlokába lőtt, a mi azonnal halálát okozta.

Az eljárás alatt Papp Béla és Zsoldics Mihály beismerték a tettet, Papp Zoltán tagadott.

Az esküdtek verdiktje alapján Papp Bélát és Zsoldics Mihályt mint felbújtót, illetve tettest — halálra, Papp Zoltánt segítésért 8 évi fegyházra ítélte el az esküdtbíróság. Zsoldics Mihály azonban legfelsőbb helyen kegyelmet kapott s így büntetése élethossziglani fegyház lett. Papp Bélán ellenben a halálbüntetést végrehajtották.

Ezektől a hirhedt esetektől eltekintve is, a szatmárnémeti kir. törvényszéknek igen élénk és nagy büntető ügyforgalma van, a melynek anyagát főként az „Avas" szolgáltatja ; ennek a vidéknek alacsony műveltségi foka és lakosságának féktelen vérmérséklete elszomorító mennyiségben ontja a bűnösségi eseteket, különösen az esküdtszéki cziklusok számára.

A polgári ítélkezés csendes munkájából kiemelhető helyi különlegességénél fogva az úrbéri csoport, a melynek az kölcsönöz érdeket, hogy tagosítási ügyekben részint a magyar, részint az erdélyi tagosítás jogszabályai szerint kell eljárnia, miután a hatáskörébe eső „Kővárvidék" (Nagysomkút és területe) az erdélyi tagosítás szabályai szerint rendezendő. A tagosítások egyébként két évtized óta állandóan folynak s rövid időn belől nem lesz számbavehető határ a törvényszék területén, a mely tagosítva ne volna.

Ennek megfelelően a telekkönyvi osztályok állandóan végzik az átidomítási és betétszerkesztési munkálatokat. Szatmár-Németi város betétei jelenleg szerkesztés alatt állanak.

A kir. törvényszék mellett négy tagból álló kir. ügyészség működik. Hivatalvezető : dr. Fabó Zoltán kir. ügyész, a hivatal tagjai : Jákó Sándor, Leitner Emil és Papp Szilviusz kir. ügyészek. Az igazságügyi szervezet beosztása.

A kir. törvényszék területéhez tartozó kir. jbíróságok székhelyei : 1. Szatmár-Németi, 2. Nagykároly, 3. Szinérváralja, 4. Nagybánya, 5. Nagysomkút, 6. Erdőd, 7. Mátészalka, 8. Fehérgyarmat, 9. Halmi.

Ezek közül megemlítésre méltók a szatmárnémeti kir. járásbíróság, Veréczy Antal kir. ítélőtáblai bíró vezetése alatt. Bírák : Uray Károly, Szűcs Lajos, Medveczky Emil járásbírák és Hatvany Kálmán aljárásbíró. A járásbíróságnak két jegyzője és négy jegyzői irodája van. Állandó ügybeosztás szerint a polgári

pereket a járásbíróság vezetője Szücs és Medveczky járásbírákkal intézi. A bűnügyekben Uray Károly járásbíró, a vegyes ügyekben Hatvany Kálmán aljárásbíró ítélkezik. A sommás polgári perek ügyszáma átlagban véve a 2500-at évente meghaladja, a bűnügyek száma évente 1000-et teszen ki.

A kir. törvényszék területe egybe esik a szatmárnémeti ügyvédi kamara területével, a mely kamarának 119 bejegyzett gyakorló ügyvéd tagja van. Ezek között 50 Szatmárnémeti, 20 Nagykároly székhelylyel van bejegyezve. A többi kamarai tagok a járásbírósági székhelyeken működnek, három ügyvéd kivételével, a kik bírósági székhelyen kívül laknak. A kamara elnöke Korányi János, alelnöke dr. Keresztszeghy Lajos, titkára dr. Schönpflug Jenő, ügyésze Savanyu János ügyvéd.

A kamara, eltekintve azoktól a teendőktől, a melyeket az ügyészség országos és törvényben gyökerező szervezete reá ró, belterjes tevékenységet is fejt ki, segélyalappal bir, melyből az elszegényedett ügyvédeket vagy visszamaradt családtagjaikat szükség esetén segélyezi.

Szatmáron, valamint Nagysomkút és Károly-Erdőd kivételével a járásbíróságok székhelyein is, egy-egy kir. közjegyző működik, kik a debreczeni közjegyzői kamara területéhez és hatásköre alá esnek.

A járásbírósági fogházakon kívül, Szatmár-Németinek az igazságügyi palotával egybeépített ügyészségi fogháza van, mintegy 150 fogolyra berendezve, a börtönügy minden követelményeinek megfelelően vízfűtéssel, vízvezetékkel és a börtönépítési technika más vívmányaival ellátva. A foglyok átlagos létszáma 120. Fogházfelügyelő: Márton Lázár.

A szatmárnémeti kir. törvényszékkel összefüggő igazságügyi szervezet jól épült, helyesen beosztott komplexuma az intézményeknek, a mely készen várja, erőinek teljében, azt az időt, mikor a legkívánatosabb igazságügyi reformok még eredményesebbé fogják tenni a magyar igazságszolgáltatás működését.

Ez a jól beosztott és kellően nagy területre kiható igazságszolgáltatási szerv igazolja azt is, hogy helyes a magyar igazságügyi kormányzatnak 1875 óta követett iránya, a mely a törvényszékek számának csökkentése és területeiknek megfelelő megnagyobbítása felé vezet. Erős, nagy törvényszékek oldhatják meg csak jól a hatáskörükbe eső feladatokat, a mire példa a nemcsak hivatalosan, de a jogkereső közönségnél is mindenképen elismert szatmárnémeti kir. törvényszék és a hozzája fűződő igazságügyi szervek.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Szatmár-Németi sz. kir. város a magyar Alföld éjszakkeleti szélső övében feküdvén, már földrajzi helyzete miatt is távol esett a kormányzati középpontok hatásától. Ez a város még a nevéről nevezett vármegyének is csupán egyes időszakokban s ekkor is rövid ideig volt székhelye; nem lakták főurak sem, a kik érdekeit támogatták volna s csupán csak arra volt jó, hogy az idők folyamán az országban és a trónon váltakozó hatalmak egyaránt kihasználják és pusztítsák. E mellett a város egyszer Magyarország, másszor Erdély részeihez tartozott, urai gyakran váltakoztak és így ritkán volt tudatos és egységes igazgatás alatt.

A tudományos munkásság eredményei, a történelmi visszatekintés nagy kárára, ebben a városban is gyakran megsemmisűltek. A levéltárak, gyűjtemények és művészeti tárgyak megrablására, szétdúlására s fölégetésére, mint az más helyen részletesen van megírva, gyakori volt az alkalom.

A reformáczió hatása.

Ez az oka, hogy e városban a korábbi századokból csak a református lelkészek, paptanárok és főpapok irodalmi és tudományos működésének írott emlékeire tudunk rámutatni. Ebben az időben a református papképzés hazánkban olyan magas fokon állott, hogy különösen oly nagyobb városokban, mint Szatmár, addig egyetlen lelkész sem foglalhatta el papi székét, míg néhány külföldi egyetemet meg nem látogatott. Szatmár-Németi ref. papjai csaknem kivétel nélkül mind ilyenek voltak.

Műveiket eleinte latin nyelven s később magyarul írták. Ezek, különösen kezdetben, nagyobbára az egyházi tudományok köréből merítve, értekező, tanító, vitatkozó, szónoki vagy nevelési tárgyúak.

Ez a tudós lelkészi kar a XVII. és XVIII. századokban tizennégy esperest adott a ref. egyháznak és kilencz püspököt a hazának.

Ezeknek a püspököknek nevei és megválasztási évei a következők: Milotai Nyilas István, 1614; Margitai Péter, 1629; Hodászi S. Miklós, 1646; vagy 1649; Dobos (Tofeus) Mihály, 1679; Körmendi Péter, 1686; Csergő Kocsi János, 1703; Szigeti Gyula István, 1737; Helmeczi K. István, 1740; és Szilágyi Sámuel, 1765.

Milotai Nyilas István, a ki utóbb Bethlen Gábor fejedelemnek udvari papja volt, szatmári lelkész korában, 1608-ban, kieszközölte a városi tanácsnál, hogy a régi paplak melletti iskola-helyiséget, mely szűk volt, adják el és vegyenek helyette alkalmasabb és tágasabb telket. Ez meg is történt; a régi helyiséget eladták 60 rhénes forintért s vettek egy nagy tágas telket (a mostanit) 500 frtért. Tehát éppen háromszáz éve, hogy a ref. gimnázium egyazon helyen áll.

A hires Tofeus Mihályról, a kit 1663-ban Apafi Mihály fejedelem udvarába hivott, azt irja Cserei, hogy „midőn prédikállott, a fejedelemasszony egynehány gyorsirókat állítván a templomba, magyarázatait titkon úgy íratta le; aztán majd revideálván, kinyomatta."

Végül a Szatmár által adott ref. püspökök közé, bár a vármegyében született, tizedikül oda számítjuk a tiszántuli ref. egyházkerület 92 éves mostani agg püspökét. Hegymegi Kiss Áront, mert ő írásaiban a szatmári egyházat legkedvesebb egyházának nevezi és mert a szatmári egyházmegyét tekinti otthonának, melynek körében hosszú évtizedeken át élt és munkálkodott s hova legkedvesebb emlékei az élet végén is vonzzák.

A szatmári püspökség hatása.

I. Ferencz király és VII. Pius pápa 1804. évi márczius 23-án megalapították a szatmári püspökséget.

A főpásztori méltóságot korunkig a következő püspökök viselték :

Nagy-szalatnyai báró Fischer István, 1804 ; Klobusiczki Klobusiczky Péter, 1807 ; Nagy-daróczi Kovács Flórián, 1821 ; Hám János, 1827 ; dr. Haas Mihály, 1858 ; Kézdi-polányi Biró László dr., 1866 ; Schlauch Lőrincz dr., 1873 ; Meszleni Meszlényi Gyula, 1887 ; és Boromisza Tibor dr., 1906. (Az 1905-ben kinevezett Mayer Béla dr. betegsége miatt püspöki székét el nem foglalta.)

Érdekes játéka a számoknak, hogy Szatmár korunkig tiz püspököt adott és ugyanannyit kapott.

A kath. püspökök nagy uradalmak jövedelme fölött rendelkezvén, az irodalom, tudomány és művészet terén alapításokkal, jótékonysággal, köz- és tanintézetek alkotásával s a műveltségnek minden vonalon való terjesztésével a virágzás magas fokára emelték Szatmárt és mivel a püspökök mellett minden időben tudós, hazafias és bőkezű főpapok voltak, ezt a virágzást a püspöki udvar és a főpapok csak fokozták.

Kultúr-intézmények.

A város kultúrintézményei közül ki kell emelnünk a magyar nyelvet és oktatást terjesztő *Széchenyi-Társulatot*, az irodalmat művelő *Kölcsey-kört* és a *Dalegyesület* ifjú *Zeneiskoláját*, mely ugyancsak ritka madár vidéki városokban.

Szatmáron az 1846., 1847. és 1848. években a hadak vészmadara, *Petőfi* Sándor gyakran megfordult s innen látogatott el a szomszédos Erdőd községbe, Juliájához. — Petőfi nagyobb költeményei közül Szatmáron 1847-ben a Szécsi Máriát írta ; továbbá írt itt 1846-ban 8 és 1847-ben 31 költeményt, melyek között legszebb szerelmi dalai vannak.

Komócsy József költő Vencsellőn született ugyan, de Szatmáron volt vargainas, tanuló, tanító s utóbb tanár és Szatmárt annyira szerette, hogy a mikor csak tehette, mindig nagy örömmel látogatott el ide.

Tompa Mihályt, a virágok költőjét, a hiripi és ivácskói *Böszörményi* család szépséges leánya, Katalin iránti első platonikus szerelme köti Szatmárhoz, a mely idillikus viszony teljes tíz évig (1841—1851.) tartott s melyről az irodalomtörténet igen keveset tud.

A *szinészet* Szatmáron egyidejü a magyar szinészet bölcsőringásával. Már 1790-ben volt itt ,,komédiajáték", melyet az Erdélyből jött *Móricz* György igazgató társulata rendezett és itt lépett először *Prielle* Kornélia a világot jelentő deszkákra.

Az első nyomda Szatmáron 1856-ban, az első lap a ,,Szatmári Értesítő" pedig 1862-ben keletkezett. Azóta alakult itt még 9 nyomda és 24 lap, melyek közül ma fönnáll 6 nyomda és 10 lap.

A Szatmár-Németiben született írók, tudósok, művészek és más jeles fiainak életrajzi adatait az alábbiakban betűsoros rendben adjuk, röviden megemlékezve azokról is, a kik itt hosszabb ideig működvén, ez idő alatt jelentősebb tudományos, irodalmi vagy más irányú közhasznú működést fejtettek vagy fejtenek ki. Ezeknek az életrajzi adatait szülővármegyéjük monografiájában fogjuk bővebben közölni.

Ábrai Károly.

Ábrai Károly, középiskolai tanár, később polgármester, családi néven *Figura.* Szül. Szatmártt, 1830-ban. Részt vett a szabadságharczban, előbb mint ,,debreczeni vörös szalagos önkéntes", majd mint honvéd, Máriássy, Dembinszki, Visoczky, Perczel és Mészáros tábornokok parancsnoksága alatt. A harczok lezajlásával jogi és theologiai tanfolyamot végzett ; 1853-ban Szatmárra hívták meg ref. segédelkésznek és gimnáziumi tanárnak ; 1862-ben a hódmezővásárhelyi ref. lyceum tanára lett. 1870-ben Hódmezővásárhely város főjegyzőjévé választották meg. 1871-ben Csongrádmegye választotta meg főjegyzőjévé, majd 1876-ban Hódmezővásárhely közönsége polgármesterré választotta, mely tisztjéről 1884 okt. 31-én lemondott. 1846-tól az Életképeknek Julius név alatt állandó munkatársa volt. Dolgozott még az ezidőtájt megjelent minden nagyobb fővárosi lapba.

Önálló munkái : Történeti beszélyek, 2 kötet, Pest, 1859. — Az utolsó Szapolyay. Regény 4 kötet. U. ott., 1860. — Egy esküszegő király. Regény, U ott. 1861. — Emléklapok a hazai történelemből. U. ott. 1861. — Rajzok nemzetünk multjából, U. ott., 1862. — Nagy hazafiak. Regény 3 kötetben. U. ott. 1865. — Hangok a viharból. Ujabb beszélygyüjtemény. U. ott. 1869. — Magyarország 1848—49. Regényes korrajz. U. ott., 1870. — A Heckenast Gusztávtól 1865-ben megindított Regélő folyóiratnak egyik főmunkatársa volt s több novelláján kívül a következő

regényei jelentek meg ebben: A paradicsomkertben, 2 kötet. (1866): Vihar után. 4 kötet (1867). Romok a hullámtörésből. 4 kötet (1868.) — 1861-ben indította meg Szatmáron a „Szatmári Értesítő" vegyes tartalmú hetilapot, Börkei szerkesztői czíme alatt. 1862-ben a lapot „Tárogató" czímű, hetenként kétszer megjelenő társadalmi, s vegyes tartalmú lappá alakította át, Zombori Gedő tanártársának adván át a szerkesztést és maga főmunkatársként szerepelt. 1861-re szerkesztette a Szatmári Képes Naptárt is. 1869-ben H.-M.-Vásárhelyen alapította a „Vásárhelyi Közlönyt" és szerkesztette 9 éven át.

Aiben Mátyás, kir. kath. főgimnáziumi igazgató. Született 1836-ban. 1869-től segédlelkész volt Túrterebesen, Felsőbányán, Szinérváralján, Ungváron, Munkácson. 1864. évben lett Szatmáron helyettes tanár s mikor 1867-ben Pesten tanári vizsgálatot tett, ide csakhamar rendes tanárrá nevezték ki. Volt a püspöki alapítványi pénztárnál másodpénztárnok hét évig; a főgimnáziumnál hitoktató öt évig s ez utóbbi intézetnél 1892—1895. igazgató. Az 1893. évben pápai kamarás lett s 1895-ben nyugalomba vonúlt. Meghalt 1901 aug. 18-án. Aiben Mátyás.

Művei: Aquinói szent Tamás Martirológiája. Dr. Morgott F. után fordítva. — Kéziratban több irodalomtörténeti műve maradt, valamint tanúlmányai a drámáról és époszról.

Ajtay Sámuel (nagyváradi), ügyvéd. Szül. 1774-ben. Meghalt 1881 jan. 8-án Szatmár-Németiben, 107 éves korában. Ajtay Sámuel.

Munkái: Fedor és Mária, vagy a holtig tartó ritka hűség tükre. Pozsony, 1807. (Lafontaine Ágost után németből ford.) — Erkölcsnemesítő való és költött történetek. Pest, 1813. — A világ történetei a teremtéstől fogva a legújabb időkig. 2 köt. U. ott, 1814. (Löhr után németből fordítva, Magyarország kivonatos történetével bővítve. — Tanítva mulattató, víg és érzékeny anekdoták (Meiszner Vázlataiból.) U. ott, 1816.

Antal Sándor dr., tiszti főügyész. Született 1873-ban Szatmár-Németiben. 1896—1898. években Szatmár-Németi sz. kir. város t. főügyészi hivatalában folytatta ügyvédjelölti joggyakorlatát. 1898 junius havában a budapesti ügyvédvizsgáló bizottság előtt az ügyvédi vizsgálatot letette. Ez időtől kezdve Szatmár-Németiben ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1903-ban tiszteletbeli tiszti főügyészszé neveztetett ki. 1907 jan. 14-én Szatmár-Németi sz. kir. város tiszti főügyészévé választotta meg. Elkészítette a városi alapok pénzeinek gyümölcsöztetésére vonatkozó kezelési szabályzatot. Résztvett a közrend elleni kihágásokra vonatkozó és a hevenyfertőző betegségek terjedésének meggátlását czélzó szabályrendelet megalkotásában. Antal Sándor dr.

Bagossy Bertalan, kir. kath. főgimn. tanár. Született 1868-ban Szatmár-Németiben. Pappá szentelték 1891-ben. Káplánkodott Fehérgyarmaton és Szatmáron. 1893-ban tollnokká és püspöki czeremoniáriussá lett az egyházmegyei hivatalban. 1895-ben tanítónő-képzőintézeti, 1901-ben kir. kath. főgimnáziumi tanárrá nevezték ki, miután előbb a polgáriskolai tanítói, azután a középiskolai tanári oklevelet megszerezte. Bagossy Bertalan.

Művei: Palesztina hajdan és most. Szatmár, 1894. — Feladatunk a polgári házassággal szemben. Szatmár, 1895. — Boldog családi élet. Békésgyula, 1897. — Sajtó alá rendezte Hám János szentbeszédeinek harmadik kötetét és a Klobusiczky Péter prédikáczióit egy kötetben. Szatmár-Németi, 1905. — A Meszlényi Gyula-féle „Szentek Életébe" írt kilenczvenhárom életrajzot és résztvett annak szerkesztésében. — E monografia számára megírta Szatmár-Németi sz. kir. város és Szatmár vármegye történetét. — Dolgozott tudományos folyóiratokba és helyi lapokba, tartott többnyire történeti tárgyú felolvasásokat.

Bakcsy Gergely, a szatmár-németi ref. főgimnázium igazgatója. Született 1860-ban. 1890-ben került Szatmárra mint tanár. Az igazgatótanács jegyzője volt 1892—1906. A Kölcsey-kör muzeumi szakosztályának előadója 1896—98-ban; azóta elnöke. 1907-ben a ref. főgimnázium igazgatója lett. Több felolvasást tartott a Kölcsey-körben, a Lorántffy Zsuzsánna-egyesületben és a színházban. Presbitere a szatmári és főgondnoka a németi ref. egyháznak. Nyomtatásban megjelent műve: A szatmár-németi ev. ref. főgimnázium története, 1530—1896. Bakcsy Gergely.

Bakkay Kálmán dr., a szatmári kir. kath. főgimn. hittanára. Született 1878-ban. 1905—1907-ben tanulmányi felügyelő a szatmári püspöki hittani intézetben, theologiai tanár, székesegyházi hitszónok. 1907-ben helyettes tanár a kir. kath. tanítóképző-intézetben. 1907-től a kir. kath. főgimnázium hittanára. Önálló munkája: „Állithat-e fel az államhatalom házassági akadályokat?" (1903. Budapest.) Bakkay Kálmán dr.

Bartók Gábor, szatmári h. h. gimn. igazgató., szül. 1813-ban. A szatmári ref. gimnáziumnak 1856-tól 1867-ig igazgatója volt, a mikor nyugalomba vonult. 1856-ban a szatmári egyház presbiterré, 1858-ban az egyházmegye ülnökké választotta. Meghalt 1877-ben. Élénk munkásságot fejtett ki különösen a tankönyv-irodalom terén. A következő művei jelentek meg Szatmáron: „Szék- Bartók Gábor.

foglaló beszéd" Szatmár 1856. — „Szatmár-Németi sz. kir. városok polgári s egyházi történetei." Szatmár 1860. Ezt a munkát Bartók Sarkadi Nagy Mihálynak, Szatmár-Németi sz. kir. város polgármesterének, előbb levéltárnokának tudományos kutatásai és levéltári adatai fölhasználásával írta. Maga a mű egyetlen a saját nemében és mint kútforrást számosan használták és ma is használják. Irt ezen kívül számos lapba és folyóiratba.

Bartók Lajos. *Bartók Lajos*, tanár és festő. Született Szatmár-Németiben, 1851-ben. Az orsz. mintarajztanodában egy pályázaton a második díjat nyerte Az első próba czímű szénrajzával. Szatmáron telepedett meg és itt festette A mulató betyár, Faluháza, Birka-akol, A kandalló mellett, A jós stb. kompoziczióit, melyek közül többet ki is állított a Műcsarnokban. A szatmári Losonczi-féle házban 4 falképet, (regg, dél, est és éj czímmel) festett, azonkivül még falképeket a szatmári ref. gimnázium díszterme számára. 1889-ben rajztanári oklevelet nyert s azóta Váczon működik a m. kir. áll. siketnéma-intézetben. Mostani elfoglaltsága mellett ritkán fest és ekkor leginkább arczképeket. Itt „A táncz kezdete, A kompanisták, Az én nótám s a Haragosok" czímű képeket s nehány tájképet festett.

Báthory Endre. *Báthory Endre*, tanár és szerkesztő. született 1862-ben. 1887 május 14-én áldozópappá szentelték. Már 1886-ban a szatmári kir. kath. tanítóképzőintézet tanárának nevezték ki. 1895 nov. 1-én vette át a Szatmáron megjelenő „Heti Szemle" politikai és társadalmi hetilap szerkesztését és annak máig felelős szerkesztője. Ebben a lapban fejtette ki irodalmi tevékenységét. 1902-ben püspöki levéltárosnak és egyházmegyei könyvtárosnak nevezték ki.

Békéssy Géza. *Békéssy Géza*, (bihari), Szatmár város törvényhatóságának árvaszéki ülnöke, szül. Szatmár-Németiben, 1845 november 26-án. 1867-ben ügyvédi oklevelet nyert. 1869-ben lépett a város közszolgálatába mint aljegyző. Később közigazgatási tanácsos lett és mint községi bíró is szerepelt. 1888-ban árvaszéki ülnökké választották, ez állását egész haláláig viselte. A „Szamos" czímű lapban a 70-es és 80-as években számos közérdekű vezérczikket írt és a Kovács Mártontól a 60-as években kiadott „Tárogató"-ban több szépirodalmi dolgozata jelent meg. Meghalt 1907. aug. 26-án.

Bélteki János. *Bélteki János*, ref. esperes, 1694-ben jött Németibe ref. papnak s ez év márczius 24-én esperes lett. 1704-ben a kuruczok Szatmárt és Németit felgyújtották ; a várossal a templom és a torony is porrá égett és Bélteki, híveivel együtt, a Hegyre menekült. A félelem és a sanyarúság annyira megviselték, hogy elbetegesedvén, szolgálatképtelen lett s 1708-ban meghalt. Életének utolsó évében jegyzőkönyvet szerkesztett, melybe összeírta a belső személyek fizetését. Ezt mai napig is Bélteki-féle jegyzőkönyvnek nevezik. Latin versei, a melyeket a Szilágyi Tönkő Márton halálára írt, megjelentek a Honor posthumusban.

Benkő Miksa. *Benkő* Miksa, a szatmári zeneiskola tanára, ismert nevű zongoraművész, született 1871-ben. 1896-ban dr. Tanódy Márton előkelő orvos és lelkes zenebarát meghívására Szatmárra költözött, hol 1903-ig mint magántanár működött, 1903-tól pedig a szatmárnémeti dal- és zeneegyesület zeneiskolájának rendes tanára.

Berey József. *Berey* József, ref. esperes-lelkész, született Szatmáron, 1859-ben. 1877-ben 4-ed éves hittanhallgató korában nyert meghívást a nagykárolyi segédlelkészi s vallástanári állásra. Itt 1881—1884-ig működvén, előbb szaniszlói, majd 1888-ban nagyecsedi lelkész lett, s előbb tanácsbíró, majd számvevőszéki elnök, főjegyző és 1907-ben esperes. 1884 óta a helyi lapok tárczáiban közölte kötetekre menő, történelmi alapokon épült elbeszéléseit a vármegye régi korából, melyekhez az anyagot évtizedekig tartó búvárlással, Szatmár-vármegye levéltárából merítette. Mint egyháztörténelmi író a „Protestáns Szemle" hasábjain mutatta be magát. Megjelent tollából „A reformátusok üldöztetése Szatmár megyében 1660—1680-ig" (1897. évfolyam) „A giródtótfalusi ref. egyház pusztulása". Szatmár vármegye monografiájában az ecsedi lápra vonatkozó részt ő irta meg.

Berky István. *Berky István*, ref. lelkészt 1842-ben hozták papnak Szatmárra. Meghalt 1893-ban. Egyházi beszédei szerkezet tekintetében igen művésziek és tudományos szempontból magas színvonaluak voltak. Előbb a Török és Székács által szerkesztett prot. egyházi és iskolai lapba dolgozott. Több alkalmi egyházi beszédén kivül megjelent : Kalvin reformatori főbb érdemei (a Boros és Vajay által kiadott : A nagy reformátor Kalvin János czímű füzetben.)

Bihari Péter. *Bihari Péter*, bölcselettudor, ref. főiskolai tanár. Szül. 1840 febr. 5-én. 1868-ban a szatmári gimnáziumhoz választották tanárnak. 1873-ban Budapesten

a ref. főiskola tanára lett. 1875-ben avatták bölcselettudorrá a budapesti egyetemen, hol 1882-ben magántanár lett. 1888-ban agybántalmak következtében meghalt. Már tanulókorában több alkalmi költeménye s pályanyertes műve jelent meg a debreczeni lapokban és a Vasárnapi Ujságban is. Korán elhalt tanulótársa, M. Kovács Gyula költeményeit is ő bocsátotta közre 1862-ben. Értekezései, bírálatai, pedagógiai és bölcseleti czikkei a különféle szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg.

Fontosabb munkái: Rövid nevelés- és oktatástan. Pest, 1872. — A philosophiai tudományok encyclopaediája. Bpest, 1875. — Az iskolai nevelés elvei s gyakorlata. Currie után angolból átdolgozva. U. ott, 1876. — Általános és hazai művelődéstörténet. U. ott, 1884. Két kötet. — Embertan. U. ott, 1885. Két rész. — Iskolai és házi neveléstan. U. ott, 1885. — Egyetemes és részleges esztétika. U. ott, 1885. 8. füzet. — Iskolai szervezettan. U. ott, 1885. — Tiszta gondolkodástan vagy logika. U. ott, 1886. — Bölcsészettörténet. U. ott, 1886. — Népiskolai oktatástan részei. U. ott, 1886.— Alapította és szerkesztette a „Szamos“ társadalmi hetilapot (1869. jan. 3-tól 1873-ig), melyet vezérczikkekkel és költeményekkel többnyire ő látott el; itt használta a Böszörményi és Bujdosó álneveket.

Biki Károly, szatmári ref. espereslelkész, született 1846-ban. 1900-ban lett szatmári lelkész. Irodalmi önálló munkái közül az „Imakönyv“ és a „Konfirmáczió“ czíműek jelentek meg Szatmáron. Biki Károly.

Binder András dr., theologiai tanár. Született Szatmáron 1842-ben. 1874-ben a szatmári papnevelő-intézet lelkiigazgatójává és theol. tanárrá nevezték ki. 1887-ben szentszéki ülnök, 1893-ban pápai kamarás és 1899-ben czímz. kanonok. Valóságos kanonok lett 1908-ban. Binder András dr.

Művei: Jézus Szt. Gyermeksége. (1880. Szatmár.) Nyilvános Ájtatosságok Kézikönyve. (Szatmáron, 1890.)

Biró László, szatmári püspök. Született 1806. január 6-án. 1829 november 1-én Vállajon segédlelkész lett, utóbb pedig Nagybányán. 1830-ban letette a hittudományi doktorátust s a következő évben a szatmári papnevelő-intézetben tanulmányi felügyelő, bölcseleti és utóbb jogtanár lett. 1837-ben szentszéki ügyvéd, később ülnök és házasságvédő. Kanonokká kinevezték 1845 deczember 2-án. 1847-ben a pozsonyi országgyűlésen káptalani követként vett részt. 1855. vértes-kereszturi apát; 1860. a vaskorona-rend lovagja; 1862. a kir. itélő-táblánál főpap és praelátus; 1865-ben a m. kir. helytartótanács tanácsosa és 1866-ban a m. kir. udvari kanczelláriánál mint referendárius és udvari tanácsos szerepelt. Megalapította az elaggott papok s az egyházmegyei katholikus néptanítók, tanítónők és óvók nyugdíj-intézetét; a képzőintézet tanárainak fizetését rendezte; a szatmári székesegyházat és több más templomot belső díszítésekkel látott el. A 1868. és 1870. években a kath. egyház önkormányzata ügyében tartott, de be nem fejezett értekezleteken Deák Ferenczczel és báró Eötvös Józseffel együtt munkálkodott. 1871-ben még részt vett az országgyűlésen. Meghalt 1872 január 21-én. Végrendelete így hangzik: „Semmi nélkül jöttem e világra, úgy megyek ki a világból“. Ezek az egyszerű szavak jellemzőek a püspök jótékonyságára és áldozatkészségére nézve. Biró László.

Bodnár Alajos, r. kath. tanító, született 1862-ben. 1896-ban a szatmári r. kath. fiu-népiskolához tanítónak választatott meg, majd az iparos tanoncz-iskolának is tanítója lett; 1901. évben pedig a tanítóképző rajz- és tornatanára. Jelenleg a püspöki fiúiskola tanítója. Irt tárczaczikkeket és neveléstani dolgozatokat. Ezek és felolvasásai, a tanügyi lapokban jelentek meg. Bodnár Alajos.

Bodnár Gáspár, kath. áldozópap, a szatmári kir. kath. tanítóképzőnek a pedagógiai szakra képesített tanára. Született 1861-ben. 1885-ben került Szatmárra káplánnak és székesegyházi hitszónoknak, 1891-ben kinevezték tanítóképző tanárnak, 1900-ban, irodalmi működése alapján, képesítést nyert a pedagógiai szakra. Mint tanár is több éven keresztül viselte a székesegyházi hitszónoki tisztet, együttvéve tizenkét esztendeig. Szatmáron megalakította a Kath. Legényegyletet, melynek 14 évig rendes, aztán díszelnöke volt, illetőleg jelenleg is az. 1893-ban, irodalmi működésének elismeréseül a Szent István-Társulat megválasztotta a „Tudományos és Irodalmi Osztály“ (Kath. Akadémia) tagjának. 1901-ben a püspöki liczeumban a neveléstan tanára; 1903-ban szentszéki tanácsos. Alelnöke a Szatmár-egyházmegyei Irodalmi Körnek, melynek megalakításában tevékeny részt vett. Elnöke a „Szatmár—ugocsavármegyei Tanítói Egyesületnek“, választmányi tagja az „Országos Pázmány Egyletnek“ és tagja a Kath. Tanügyi Tanácsban működő tankönyvbíráló bizottságnak. 1884-ben Sarmaságh Gézával és Fejes Istvánnal megalapítják a Szatmár és Vidékét. Bodnár Gáspár.

A 80-as években legkiválóbb művelője a kath. elbeszélő-irodalomnak és ez időtől nevével csaknem minden szépirodalmi lapban találkozhatni. Tevékeny részt vett a „Heti Szemle" alapításában és további munkásságában. Szakdolgozatai számos szaklapban és folyóiratban jelennek meg. Szerkeszti két éven át az „Iskola" czímű tanügyi lapot. 1886-ban megalapítja a „Téli Esték" czímű lapot és szerkeszti 11 esztendőn át. Magasabb megbízásra a „Téli Estéket" felváltja a már hetenként megjelenő: „Magyar Földmívelő", melyet immár szintén 11 esztendeje szerkeszt. Szerkesztette a „Kath. Család" czímű folyóiratot is. A szocziális és vegyes irányú munkálatainak száma oly nagy, hogy azok felsorolására e keret nem alkalmas.

Bodnár György. *Bodnár György*, Szatmár vármegye kir. tanfelügyelője. Született 1869-ben. Tanító volt Csanáloson és Szatmár-Németiben. Megszerezvén a polg. iskolai tan. oklevelet, a szatmármegyei kir. tanfelügyelőség kötelékébe lépett be tollnokként. Rövid idő alatt kir. s. tanfelügyelőnek s 1905. évben Szatmár vármegye kir. tanfelügyelőjének nevezték ki. A népoktatásnak lelkes harczosa, a kinek tanfelügyelői kormányzata alatt a vármegye népoktatásügye erős lendületet vett. Népiskolák számára tankönyveket, tanügyi lapokban pedagogiai czikkeket írt. Az 1907. évi 27. t.-cz. és miniszteri utasításához „Tárgymutatót" szerkesztetett. Ő írta meg e Monografia számára a közoktatásügyi részeket is.

Bogdán Péter. *Bogdán Péter*, református esperes. 1661-ben másodszor volt Szatmárnak várbeli ref. papja és utolsó lelkésze is, mert a jezsuiták a várbeli templomot elfoglalták és ő kénytelen volt a várból a városba költözni. Meghalt 1674-ben; könyveit az iskolának, pénzét és ingóságait a tanuló-ifjuságnak hagyományozta. Mint esperes, az egyházvidék jegyzőkönyveit ő kezdte meg szerkeszteni 1670-ben. E jegyzőkönyvet ma is Tarczali-jegyzőkönyvének nevezik róla, mert előneve Tarczali volt.

Bogdány Mihály. *Bogdány Mihály*, szatmárnémeti polgár. Versben leírta az 1817-ik évi éhséget s e művét a Szatmár városi kapitányi hivatal, a polgárság segélyével, az árvák fölsegélyezésére kinyomatta íly czímmel: „Érzékeny rajzolatok a Szatmár vidékén uralkodott 1817. esztendei szörnyű éhségről." Nagykároly 1818. (II. kiadása Miskolcz 1819.)

Boromisza Tibor dr. *Boromisza Tibor* dr., szatmári püspök, született 1840-ben. Midőn a papi pályára lépett, Rómába küldték filozofiai és a theologiai tanulmányokra. 1863-ban szentelték pappá s ezután főpásztora, Kunszt József érsek, káplánnak küldte ki az egyházmegyébe. 1869-ben hittanár lett a tanitónőképzőben. Ez évben üresedett meg a jánoshalmi plébánia, és a patronus, Meyer Henrik, bécsi bankár és testvérei, báró Puthonné és gróf san Martino di Valperga-né Boromisza Tibort mutatták be a kalocsai érseknek, így lett ő, 6 éves káplán korában, jánoshalmi plebános. Mint ilyen, élénk szerepet vitt a közügyekben s a vármegyei közgyűléseken a közérdeket szolgáló felszólalásaival becsülést és tekintélyt szerzett magának. 1881-ben iskolalátogató, 1889-ben esperes és 1890-ben hévizi apát lett. 1893-ban nevezték ki kanonokká, szemináriumi rektorrá s a kalocsai képzőintézetek felügyelőjévé. Országos szereplése 1894-ben kezdődik, mikor a szabadkai kath. nagygyűlésnek egyházi elnöke volt. 1898-ban a kalocsai kath. kör elnökévé választotta; ez időtől kezdve állandóan részt vett az országos kath. mozgalmakban s mint az országos szövetség egyik alelnöke, azokban kiváló szerepet vitt. 1901-ben pápai prelátus, 1906-ban káptalani helynök lett, mig Várossy Gyula dr. érsek 1906-ban általános érseki helynökké tette. Ebből az állásból emelkedett a szatmári püspöki székbe. Jótékonyságának már plébános korában is, de kiváltképen kanonok korában tanujelét adta. Alapítványai közül megemlítjük azokat, a melyeket a kalocsai érseki uradalmi tisztek nyugdijalapja javára, a bajai és zentai gimnáziumoknál szegény tanulóknak ösztöndíjúl és a kalocsai Tanítók Háza javára tett. Kiemelkedik ezek közül 30.000 K alapítványa, melynek kamataiból egy kalocsa-egyházmegyei növendék Rómában végzi tanulmányait. A szatmár-egyházmegyei papok nyugdíj alapját 10.000 K. adománynyal növelte. A jótékonyságban kerüli a nyilvánosságot. Mint szatmári püspök feladatul tűzte ki maga elé az ország éjszakkeleti részén, a melyet kiterjedt egyházmegyéje magába foglal, a kath. hitéletnek és a magyar nemzeti érzésnek ápolását, fejlesztését.

Boros Bálint. *Boros Bálint*, orsz. képviselő. Született 1819. évi deczember 5-én. Előbb polgármester volt. Országgyűlési képviselővé először 1867-ben választották



Boromisza Tibor, szatmári püspök.

meg Szatmár-Németiben, a mikor Gyene Károly akkori követtel állást cserélt. Az 1867. évi országgyűlés félidőszakára terjedő képviselősége után a város közönsége két, 3—3 évi cziklusra Kiss Jánost küldte fel követül s ez időszak után 3—3 évre terjedő négy országgyűlési s 5 évre terjedő egy cziklus alatt ő képviselte a törvényhozásban Szatmár-Németi sz. kir. várost. Mint deákpárti, a fuzióhoz csatlakozott. Első nagyobb beszédét a vármegyék kikerekítéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor mondotta s csakhamar az uzsoratörvény eltörlése ügyében szólalt fel. Ő felsége a király személyesen ismerte őt s miután 18 évre terjedő törvényhozói pályájától a magánéletbe vonúlt, a vaskorona-rend harmadosztályával tüntette ki. Egyik engedményese s igazgatósági választott tagja volt a Magyar éjszakkeleti vasútnak. A képviselőházban elnöke volt a VI. bírálóbizottságnak; tagja a közlekedési bizottságnak s mint ilyen vízszabályozási kérdésekben több ízben szólalt fel. Számos éven át tagja volt a delegácziónak. Egy ideig igazgatósági tagja volt a szatmár—nagybányai helyiérdekű vasútnak s csaknem haláláig igazgatósági tagja és alelnöke a szilágysági vasútnak. Több ideig volt a szatmári ref. egyház főgondnoka és tanügyi bizottságának elnöke. Élete fogytáig városi törvényhatósági és közigazgatósági bizottsági tag; elnöke a szatmár-németi társaskörnek s a szatmári kereskedelmi és iparbanknak. A társaskör 25 éves elnöki szolgálata alkalmából, hálája jeléül, az olvasóterem számára életnagyságú arczképét festette le. Meghalt 1896-ban. Arczképét, életrajzát és beszédeit kiadta Ferenczy János ily czím alatt: Emléklap Boros Bálint, Szatmár-Németi szab. kir. város 18 éven át volt országgyűlési képviselőjének tiszteletére, azon alkalomból, midőn a magán-élet nyugalmába visszavonúlt. Szatmár. A Szabadsajtó nyomása 1892.

Borsos Benő, ref. főgimn. igazgató. Született 1860. évi márczius 31-én. 1887-ben választották meg Szatmárra rendes tanárnak. A szatmári ref. főgimnáziumnak 1889. január 7-én igazgatója lett s ezt az állást halála napjáig viselte. A debreczeni ref. egyházkerületnek tagja volt. Meghalt 1906. évi deczember 6-án. Kiváló része volt a vezetése alatt álló intézet újjászervezésében és a tanférfiú eszményi példaképe volt. Borsos Benő.

Börkey Imre, 1869 végén a Hazai életbiztosító-társaság ügynöke volt. Szerkesztette a Szatmári Értesítőt 1861 aug. 1-től 1862 decz. 30-ig, a Tárogató czímű vegyes tartalmú hetilapot 1862 jan. 2-től, május 31-ig Szatmáron, a Nyír czímű vegyestartalmú hetilapot 1867 okt. 6-tól 1868-ig és ennek folytatását, a Tiszavidéket, 1869 jun. 4-től decz. 27-ig Nyiregyházán. Börkey Imre.

Böszörményi Károly, polgármester. Született 1822-ben. 1846-ban ügyvéd lett. Az 1848-iki szabadságharcz alatt nemzetőri hadnagy volt. 1872-ben Szatmár-Németi törvényhatósága polgármesterré választotta, s ezt a tisztet 1894-ig viselte, midőn nyugalomba vonúlt. A közügyek terén szerzett érdemei elismeréseül 1883-ban megkapta a kir. tanácsosi czímet, s utóbb a Ferencz József-rend lovagkeresztjét. Böszörményi abban az időben ült a polgármesteri székben, a midőn a minden téren előretörő nemzeti haladás a városokat is a rohamos fejlesztés áramába sodorta. Az ő bölcs mérsékletére és takarékosságára volt szükség, hogy a városi háztartás meg ne rendüljön. Hosszú időn át volt a szatmári ref. egyház főgondnoka s a ref. főgimnázium igazgatótanácsosa. Az egyházi és iskolai téren szintén nemes és önzetlen buzgósággal működött. Az ő polgármestersége idején épült ki az új városház, színház, vashíd, méntelep, a laktanyák és a villanyos világítás első körlete. Meghalt 1901 márczius 19-én. Böszörményi Károly.

Brán Feliczián, dr., nagyvárad-egyházmegyei gör. kath. áldozópap, főesperes, szentszéki tanácsos, zsinati vizsgáló, az e. m. számvevőszék tagja, a hittudományok túdora, született Szatmáron, 1864-ben. Egyházjogi és történeti tanúlmányokat írt a budapesti „Hittudományi folyóirat“ és „Religio-Vallás“, az ungvári „Felvidéki Sion“, a balázsfalvi „Foaia bisericeasca„ és „Unirea“, valamint a szamosújvári „Preotul Roman“ közlönyökbe. Önálló latin műve: „De ieiunio ecclesiastico in genere, deque ieiuniis Ecclesiae Orientalis in specie“ (Nagyvárad, 1889.) Brán Feliczián.

Buza Sándor, hittudor, theológiai tanár, szül. 1848 nov. 11-én. 1873-ban misés pappá szentelték föl. Később Szatmártt a püspöki papnevelőben az egyházjog és egyháztörténet tanáraként működött. 1886-ban a papnevelő aligazgatója és egyházmegyei altanfelügyelő; 1889-ben a szegények ügyvédje; 1893-ban Buza Sándor.

szentszéki ülnök s 1896-ban tiszaujlaki plébános. Szatmáron szerkesztette a „Heti Szemlé"-t. Meghalt 1905-ben.

Munkái: A reménység könyve. Marschal V. után ford. Eger, 1872. (2. kiadás. Szatmár, 1882.) — A keresztény család theológiája. Pest, 1873. (Ford. Németből.) — Legfontosabb illemszabályok, különösen papjelöltek számára, Schönfeld F. után ford. Bpest, 1873. — Az élet titkai. Ungvár, 1876. — Az irgalmas nővér. U. ott, 1876. (Werfer A. után ford. beszély.) — A vén lantos. Eger, 1883. (Versezet Beregi Buza Sándor névvel.) — A megváltó. Szatmár, 1885. (Költ. 2 k. U. ott, 1890.)

Csapó István. *Csapó István*, ref. lelkészt, ki magát Szatmarino hungarusnak mondja, 1742-ben hozták Szatmárra; itt 1749-ig szolgált. Tudományos műveltségét bizonyítják a szatmári ref. egyház levéltárában olvasható számos iratai. Nyomtatásban fenmaradt munkája: Oratio valedictoria epidictico panegyrica de veniae Moysis exoratione a Jetroah socero suo Exod, 417 impetrata, Bernae 1740.

Csengery J. Ferencz dr. *Csengeri János Ferencz* dr., (régi családi nevén: Czenger), jelenleg a kolozsvári Ferencz József tud. egyetemen a classica philologia rendes tanára, a Magy. Tud. Akadémia levelező, a „Kisfaludy-Társaság" rendes tagja, az „Erdélyi Irodalmi Társaság„ és az „Országos Irodalmi Szövetség" alelnöke, született Szatmáron 1856-ban. Középiskoláit Szatmáron és Debreczenben végezte. A német, franczia és angol nyelvet már gimnáziumi tanuló korában meglehetősen elsajátította. Már 1876-ban bemutatta a Philologiai Társaságban Sophokles Antigonéjáról szóló tanúlmányát. Először a tanárképző-intézetben működött tanárjelöltként, majd a debreczeni ref. kollegiumban helyettes tanárként. 1880-ban helyettes tanárnak nevezték ki Beszterczebányára, az ottani kir. kath. főgimnáziumhoz, majd egy év múlva a fehértemplomi állami főgimnáziumhoz rendes tanárnak. 1883-ban „Katona József Emlékezete" czímű ódájával pályadíjat nyert. Ugyanez évben Budapestre nevezték ki a VII. ker. állami főgimnáziumhoz, majd egy év múlva a tanárképző-intézet gyakorló főgimnáziumához, vezető tanárnak. Ez intézetnél 13 évig működött. 1890-ben egyetemi magántanár, 1892-ben a M. Tud. Akadémia levelező tagja lett. Az ő szerkesztése alatt indult meg a Magyar Paedagogia, a pedagogiai társaság havi folyóirata, melyet 1892—1896-ig szerkesztett. Ekkor a kolozsvári egyetemre nevezték ki a classica philologia rendes tanszékére; ugyanott az ókori művészettörténet előadásával is megbízták. Az egyetem képviseletében részt vett és felolvasásokat tartott a párisi felsőbb oktatásügyi kongresszuson (1900) s az athéni első nemzetközi archaeologiai kongresszuson (1905). Ugyanekkor részt vett abban a tanulmányútban, mely a görög tenger szigeteinek és a görög föld nevezetesebb helyeinek meglátogatását tűzte ki céljául, Dörpfeld vezetése alatt. Számos czikke, paedagogiai, philologiai értekezése, műfordítása és eredeti költeménye jelent meg különféle lapokban és folyóiratokban.

Önállóan megjelent művei a következők: Catullus versei. Bpest, 1880. — Tibullus elegiái. Bpest, 1886. — Cicero: A kötelességekről. Bpest, 1885. Iskolai használatra kiadta Homeros Iliasát, Odysseáját, Sophokles Antigonéját, Ovidiust, Curtius Rufust, Latin Anthologiát; írt latin nyelvtant és olvasókönyvet, latin stilusgyakorlatokat stb. Lefordította Homeros Iliasát, Propertius elégiáit. Megírta a Római irodalom történetét is, a Heinrich G. által szerkesztett Világirodalom története cz. vállalatban. — Aeschylos Oresteia cz. trilogiájának fordításával 1893-ban megnyerte a Kisfaludy-Társaságnál a Lukács Krisztina-jutalmat; hol már 1889-ben dícséretet nyert Goethe Iphigeniájának művészi fordításával, mely a Nemzeti Színházban többször színre került. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából Aeschylosnak, a legnagyobb görög tragikusnak mind a hét tragédiáját lefordította az eredeti mértékben. A Kisfaludy-Társaság Csengerit rendes tagjává választotta; székfoglalóul Euripides Hippolytosát mutatta be; ugyanott 1908-ban ismét jutalmat nyert Euripides Feniciai Nőinek műfordításával. A Kisfaludy Társaság Költők és Irók cz. sorozatában megírta Homerost.

Cseresnyés Sámuel. *Cseresnyés Sámuel*, igazgató. született 1785-ben. A szatmári ref. gimnáziumhoz 1817-ben hívták meg igazgatótanárnak s ezt az iskolát 1855-ig igazgatta. Tudományos készültségét bizonyítják azok a kézikönyvek, melyeket a költészeti és szónoklati osztályok számára készített, s melyek csak kéziratban maradtak. A tudományos gyűjteményben jeles mathematikai czikkei láttak napvilágot. Meghalt 1855-ben. 500 kötetből álló könyvgyűjteményét gyermekei a ref. főgimnázium könyvtárának ajándékozták.

Cholnoky Imre ifj. *Cholnoky Imre ifj.*, szatmár-németi kir. közjegyző, született 1851-ben. 1894-ben került mint kir. közjegyző Szatmár-Németibe, hol a vármegye törvényhatóságának bizottsági tagjaként, a közéletben tevékeny részt vesz.

Irodalmi munkássága jogi szakirodalom, köz- és nemzetgazdászat és a szépirodalom körében mozog. 1886-ban jelent meg tőle Budapesten az „Anyagi magánjog kézikönyve." Ezt követte az 1890-ben Kaposvárott megjelent „Hagyatéki eljárás gyakorlati tervezete"; majd 1895-ben

Szatmáron ,,Gondolatok" czímű költeményfüzete, 1900-ban ugyancsak Szatmáron megjelent ,,A halálbüntetés végrehajtása és a lelkiállapot" czímű értekezése. Ezen kívül helyi lapokban igen sok köz- és nemzetgazdasági vezérczikke jelent meg, a saját neve, vagy pedig ,,Rusticus" álnév alatt. — Ő indította meg a Szatmármegyei Gazdák lapjában is megjelent s a kisbirtokosok tehermentesítésére vonatkozó indítványával, a később országos hullámot vert mozgalmat is.

Csomay Győző hirlapíró, született 1883-ban Szatmáron. Kiváló gyorsíró, s mint ilyen vidéki és országos versenyeken pályadíjakat nyert. 1904-ben a Budapesten megjelenő ,,Gyorsirási Szemle" felelős szerkesztője volt. Jelenleg a szatmári felső kereskedelmi iskolában és a női kereskedelmi tanfolyamon a gyorsírás tanára. Dolgozott és dolgozik a helybeli lapokba és az 1905. évben, a Fejérváry-féle kormány alatt a ,,Szatmár-Németi" politikai lapnak mintegy tíz hónapig sajtóügyészileg nyilvántartott felelős szerkesztője volt. 1904 óta jegyzője és irodalmi szakosztályi előadója volt a Kölcsey-Körnek. Csomay Győző.

Művei: A gyorsírászat praxisa. 1899. — Kölcsey Ferencz működésének hatása Szatmár vármegyére. 1901. — (20 drb aranyat nyert pályamű.) — Emléklap dr. Falussy Árpád szatmári főispán ünnepélyes beiktatása alkalmából. (Görög Miklóssal közösen szerkesztve.)

Csomay Imre, köz- és váltó-ügyvéd, született 1849-ben. 1876 óta tagja a szatmári ügyvédi kamarának s 25 év óta választmányi és fegyelmi bírósági tag. Számos társulatnak jogi tanácsosa. 27 év óta városi bizottsági tag. A politika terén állandóan szerepel. Elnöke a szatmár-németi függetlenségi és 48-as pártnak és a szatmári függetlenségi körnek. A Széchenyi-társulat eszméjét ő vetette fel, a társulat megalapitását ő inditványozta s alapításában tevékeny részt vett, s ennek több éven át jegyzője volt. Kezdeményezte a Gazdák és Iparosok Szövetkezetét, s ennek hét évig igazgató-elnöke, majd ügyvédje volt. A tűzoltó-egyletnek titkára és a Kölcsey-körnek több izben pályabírája volt. A szatmári ref. egyházban örökös presbiter. Szerkesztette a ,,Szatmár" czímű lapot és időnként a többi helyi lapokba is dolgozott. Csomay Imre

1898-ban politikai röpirata jelent meg a parlamenti esküről. A ,,Hunczutka" czímű egyfelvonásos vígjátékát Szatmáron és több vidéki színpadon előadták. Az országos függetlenségi és 48-as párt kültagjaként, törvényjavaslati tervezetet nyújtott be Kossuth Ferencz pártelnökhöz, a magyar állami kincstárőrökről és kincstárőrségről. Kossuth ezt véleményezés végett kiadta Hentaller Lajos képviselőnek, ki a javaslatról az Egyetértésben, vezető helyen, nagy elismeréssel nyilatkozott. Több beszéde megjelent önálló füzetben is.

Csomay Imre ifj., született Szatmáron, 1879-ben. 1903. év január havában átvette a Szatmáron megjelent ,,Szatmári Friss Ujság" czímű politikai napilap felelős szerkesztését, de négy havi szerkesztői működése után lemondott, hogy tanulmányait befejezhesse. Jelenleg több helyi lapnak munkatársa, szinházi és törvényszéki rovatának vezetője. A helyi lapokba humoros tárczákat ír. Csomay Imre ifj.

Deák Kálmán, született 1860-ban Szatmáron. A korán elhúnyt jeles költő a kereskedői pályára volt kénytelen lépni. Már ekkor feltünt költeményeivel és a vidéki lapok gyakran közölték verseit, Erdődy Kálmán, Kálmán Diák és saját neve alatt. Később a városnál nyert szerény alkalmazást, majd a Szatmári Gőzmalom-Társulatnak lett — és volt elhunytáig — tisztviselője. Tanárjok volt egyúttal a kereskedő-ifjaknak is és alig volt társadalmi egyesület, kör, társaság, melynek buzgó tagja vagy tisztviselője ne lett volna. 1885-ben adta ki kötetben ,,Költemények" czím alatt munkáit, hátramaradt versei pedig 1902-ben jelentek meg ,,Deák Kálmán költeményei" czím alatt. — Népdalai közül többet Dankó Pista zenésített meg. Meghalt 1901. márczius hó 20-án. Emlékére, nevét viselve, alakult meg és szép eredménynyel működik a jótékonyság terén a ,,Deák Kálmán" asztaltársaság. Deák Kálmán.

Decsi István, ref. tanárt és esperest 1609-ben hozták Debreczenből Szatmárra, a református gimnáziumhoz, hol három évig működött és később Bethlen Gábor fejedelem papja lett Decsi István.

Demjén Márton, ref. lelkész, született Szatmár-Németiben, 1857-ben. Kiskovácsiban 1890-ben lelkészszé választották, 1893-ban pedig veszprémi református lelkész lett és azóta ott működik. Több tanulmánya jelent meg a Dunántúli Protestáns, a Sárospataki Egyház- és Iskolai lapokban, a pápai és székesfehérvári lapokban. A veszprémi ref. egyházban 15 év alatt leányiskolát segélyző egyletet alkotott. Meghonosította a biblia- vagy vasárnapi iskolát, karácsonyfa-ünnepeket, és szeretet-vendégségeket. A veszprémi ref. egyházmegye, lelkészi működése jutalmául, főjegyzőjévé és tanácsbirájává választotta. Demjén Márton.

Dier Lajos, r. kath. áldozópap és nyug. szatmári főgimnáziumi tanár, szül. 1827-ben. Rövid ideig a szatmári püspöki udvarban szertartóként működött, Dier Lajos.

1868-tól a szatmári főgimnáziumban a mennyiségtant és német nyelvet tanította. 1877-ben nyugdíjazták. Meghalt 1903 aug. 18-án. Előszeretettel foglalkozott a hidroszkopiával és geologiával és kutatásainak eredményei e téren hazánk elsőrangú tekintélyei közé emelték. Vízkutatási kísérleteiről a fővárosi és vidéki helyi lapokban tudományos értekezéseket írt. Különös tanulmánya tárgyává tette a földrengést is. Ő írt először a jászberényi földrengésekről 1868-ban. Néhány héttel előre megjósolta a bánáti, 1880-ban a szászsebesi és horvátországi földrengés helyét és idejét (Szatmár, 1880. 47. sz.) Tevékeny részt vett az orsz. tanáregylet, a földtani társulat, a Szamos-szabályozási egylet és a magyar természetvizsgálók gyűlésein. Általános figyelmet keltettek meteorológiai levelei. (M. Állam 1879., 266., 286. és 1880. 57. sz.) Tőle származik Szatmár nevének etimológiai származtatása. (M. Állam 1877. 170., 171. sz.) Irt ezeken kívül értekezést az algimnázium mértanáról, az ungvári gimnázium értesítőjébe (1854), és a M. Államba (1887. 66., 78., 102., 166. sz.) Történeti s régészeti dolgokkal is foglalkozott ; a kodexek olvasásában is jártas volt,. Öreg napjait arra használta fel, hogy hidroszkópiai tapasztalatait tudományos rendszerbe szedte s kiadásra rendezte. Kéziratban van : Die Gesetze der Electrodinamik, systematisch dargestellt. (Ebben megjósolta a másoló távírást.)

Dobos Mihály. *Dobos Mihály*, (vagy Tofeus), ref. püspököt 1658-ban hozták ref. papnak Szatmárra. Innen 1663-ban Erdélybe költözött s Apafi Mihály fejedelem udvarában hírdette az igét. 1679-ben erdélyi püspök lett. Meghalt 1684-ben.

Dunay Sándor. *Dunay Sándor*, a szatmár-németi felső kereskedelmi iskola igazgatója, szül. 1870-ben. 1906-ban az ujonnan keletkezett szatmár-németi felső kereskedelmi iskola igazgatói állására hívták meg. Igazgatója még a kereskedő-tanoncziskolának, a keresk. alkalmazottak esti szaktanfolyamának, valamint a kezdeményezésére szervezett női kereskedelmi tanfolyamnak. Pedagogiai, társadalmi és közgazdasági irányú közleményeit a helyi lapok közölték. Több felolvasást is tartott. A Keresk. szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének, a Szatmárnémeti Kölcsey-Kör irodalmi szakosztályának, a Szatmári Torna- és Vivó-Egyesület választmányának tagja, továbbá a szatmári róm. kath. kaszinó világi alelnöke.

Éder Pál. *Éder Pál*, levéltári segéd, szül. 1861-ben Szatmáron. 1878-ban jött Budapestre, hol a jogot hallgatta és joggyakornok volt a fővárosi tiszti ügyészségnél, később irodavezető lett.

Versei, elbeszélései és rajzai a fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg. Színdarabjai : A féltékenyek, vígj. 1 felv. (előad. 1886. jan. 20. Szatmárt), Szerelmes bankár, bohózat 1 felv., Jegyes egy órára, vígj. 1 felv. (mindkettő 1886. márcz. 16. Szatmártt ; utóbbival nyitották meg a tatai grófi színházat 1889. márcz. 16.) Fanchon szerelme, operette 1 felv., Merkler Andor zenéjével (színre került a m. kir. Operaházban Budapesten, 1890. febr. 24. és Győrött 1891-ben), A Kádár-leányok, ered. népszínmű 3 felv., zenéje Lányi Gézától (az 1889-iki népszínműi pályázaton elsőrendű dícséretet nyert és 1890 márcz. 1-én előadták a budapesti Népszínházban, azután több vidéki városban. Ezeket megelőzőleg írta „A tanácsos úr menyasszonya" cz. operettet, Stojanovich Jenő zenéjével (előadták műkedvelők a ferenczvárosi társaskörben 1884.) Szeghy uram büne és Kökény Ágnes cz. népszínművei 1901-ben dícséretet nyertek a Népszinház pályázatán.

Ekkel Lajos. *Ekkel Lajos*, róm. kath. lelkész. Szül. 1871-ben. 1896-ban került Szatmárra, hol 6 évig volt segédlelkész. 1897-ben a szatmári kath. legényegylet elnöke lett. A kath. kaszinónak 4 éven át háznagya, a Czeczil ének- és zeneegyletnek egy ideig alelnöke volt. Működött az irodalmi téren is. Költeményei és kisebb közleményei a „Heti Szemlében" láttak napvilágot és résztvett a Meszlényi püspöktől kiadott „Szentek élete" szerkesztésében; „Elemi Szertartástan" czímű önálló tankönyve 1903-ban Szatmáron jelent meg és sok népiskolában használják. Legutóbb a dr. Buza Sándor „Megváltó" czímű munkáját dolgozta át és rendezte sajtó alá.

Ember Pál. *Ember Pál*, ref. lelkész. 1701-ben lett szatmári pappá. Midőn 1703 szeptember 28-án Szatmárt a kuruczok felégették, Ember Pál, lelkésztársával, Kincses Istvánnal, a szőlőhegyre menekült s megvetette alapját a ma is virágzó Szatmárhegynek. Történelmi jegyzeteit és műveit a háborús világban szétszórták, elrejtették vagy megsemmisítették. Szatmárhegyen, a Rákóczi táborában, midőn a kuruczok előtt Gyulafi nevű főtiszt fölött szónokolt, oly megható színekkel festette és jósolta meg a kurucz háborúk veszedelmét, hogy a fejedelem könnyeket hullatott. 1704-ben debreczeni pappá lett és 1710-ben mint liszkai lelkész halt meg.

Erdélyi Im. *Erdélyi Imre*, tornatanár. Szül. 1854-ben. 1875-től Szatmáron a róm. kath. elemi iskolánál működött 1896-ig. 1876 október havától a szatmári kir. kath.

tanítóképző intézetnél, 1878 szept. 16-tól pedig a kir. kath. főgimnáziumnál működik mint tornatanár.

Számos tanügyi és közérdekű czikket írt a szatmári lapokba s több tanügyi lapba. — A Fővárosi Lapoknak több mint 25 évig állandó tudósítója volt. — 1883-ban iskolai használatra megírta „Szatmár vármegye Földrajza" czímű tankönyvét, mely eddig öt kiadást ért.

Erdélyi István, városi főmérnök, szül. 1852-ben és 1886-ban lett Szatmár-Németi főmérnöke. Működése alatt a város közlekedési viszonyai teljesen átalakultak. Mint a város műszaki ügyeinek vezetője, tevékeny részt vett ezekben és mint kezdeményező, részint pedig mint műszaki tanácsadó, irányadó szerepet teljesített. A város műszaki ügyeiben történt felszóllalásai és egyes kiváló fontosságú kérdésekben tett előterjesztései, mindenkor megérdemlett figyelemben részesültek. A „Szamos" és „Szatmár és Vidéke" czímű helyi lapokban műszaki kérdésekben igen sokszor szóllalt fel. A város lejtmérése és csatornázása ügyében a „Szamos" czímű lapban 1888-ban hosszabb czikksorozata jelent meg és tulajdonképen ez irányban tett hivatali előterjesztései és munkálkodása alapján készültek el a város csatornázási és vízvezetéki tervei is. Ő írta meg e kötet számára a város közútaira vonatkozó részt. Erdélyi István.

Erdős József dr., theológiai tanár, szül. Szatmár-Németiben 1856-ban. 1880 tavaszától 1881 junius végéig Révész Bálint tiszántúli ref. püspök mellett volt segédlelkész és a tanítóképezdében kisegítő tanár. 1881-től a pancsovai ref. egyház lelkésze volt 1884 augusztus végéig. Ettől kezdve 1888 augusztus végéig az újsóvéi ref. egyház lelkipásztora volt, továbbá egyházmegyei tanügyi bizottsági elnök és iskolai körügyelő. Innen a tiszántúli ref. egyházkerület 1888 április havában Debreczenbe hívta meg theológiai akadémiai rendes tanárnak és azóta állandóan itt működik. A debreczeni theol. akadémiának több ízben dékánja, két ízben pedig főiskolai igazgató, többször érettségi vizsgálati elnök, kétszer kormányképviselő volt. A bécsi cs. k. evang. theol. fakultás doktori kara 1880 április 9-én ob eruditionem scriptis varii argumenti comprobatam a theológiai licentiatus, majd 1891 márczius 1-én ob eruditionem scribendo et docendo comprobatam a theológiai doktori méltósággal tisztelte meg. Figyelmet érdemlő theologiai, történelmi és philologiai czikkei, könyismertetései, értekezései, tanulmányai és egyházi beszédei a szaklapokban jelentek meg, 1894-ben szerkesztette a Debreczeni Protestáns Lapot, egyik munkatársa volt a Pallas Nagy Lexikonának és munkás tagja a Károli-féle magyar biblia revideáló bizottságának. Erdős József dr.

Önállóan megjelent munkái: Zwingli Ulrik élete és reformátori működése. Debreczen, 1884. — A heidelbergi káté fordítása, bevezetéssel. Lugos, 1884., Bővített kiadás. Debreczen, 1891., második kiadás 1901. — Az újsóvéi ref. egyház múltja és jelene. Budapest, 1885. — Az anyaszentegyház elöljáróinak hivatása. Kecskemét, 1886. — Der Verfassungsorganismus der evangelischen Kirche beider Bekenntnisse in Ungarn. 1888. — Kéziratban a bécsi cs. k. evang theol. fakultás könyvtárában. — Pál apostol élete, jelleme és theológiája, a debreczeni akadémiai évkönyvben. 1888—89. — A vallásbölcsészet főbb problémái és a biblia. 1889. — Biblisch-theologische Analyse des Römerbriefs. Amsterdam, 1891. — A zsidókhoz írt levél kritikai és bibliai theológiai elemzése. Debreczen. 1894. — Jézus élete és tanítása. Budapest, 1903. — Népszerű szentírásmagyarázat Péter apostol első és második levele és Krisztus hármas tiszte felől. Gyoma, 1883—85. — A biblia rendszeréről és a mi jelszavunk. Debreczen, 1904. — Az újszövetségi görög nyelv, történelmi, alaktani és mondattani szempontból. Budapest, 1904. — Az újszövetségi kánon görög szövegéről. Budapest, 1905. — Keresztyén hittan és erkölcstan. Debreczen, 1905. — Az újszövetségi kánon fordításairól. Budapest, 1906. — Reformáczíói beszédek. Nagybánya, 1907.

Erdőssy Vilmos, született Szatmáron, 1870-ben. A katonai pályára lépett, melyet, 14 évi tényleges szolgálat után, mint főhadnagy hagyott ott. Azóta mint szerkesztő s biztosítási tisztviselő működik. Számos elbeszélése és közérdekű czikke jelent meg a fővárosi, megyebeli és más vidéki lapokban. Az „Otthon" czímű egyfelvonásos vígjátékát a szatmári, „A hadnagy úr" czímű 4 felvonásos színművét a miskolczi színházban adták elő jó sikerrel. Többször tartott felolvasásokat is. 1908.-ban a Szatmár és Vidéke felelős szerkesztője lett. Erdőssy Vilmos.

Eszéki István, ref. lelkész, szatmári származású 1665—66-ban Utrechtben tanúlt. Visszatérvén hazájába, udvarhelyi pap lett Erdélyben, majd az udvarhelyi kerület ekklézsiáinak séniora; 1673-ban Bethlen János az udvarhelyi iskola alapítója, egyházi főgondnokká nevezte ki. Halála előtt ezer forintot hagyott alapúl az elszegényedett lelkészek özvegyei és árvái számára. Eszéki István.

Munkái: Disputatio theologico philologica determinens quae et quanta sit authoritas Sacrae Scripturae in versionibus vulgaribus. Utrajecti, 1665. — Prima veritas defensa. Trajecti a Rhenum, 1666. — Necessaria responsio contra reformat. Amstelodami, 1666. — Halotti Magyar Oratio.... Gróff Rhedei Ferencz Urunknak...utolsó érdemlett tisztessége megadásának okáért...Sáros-

Patak, 1668. — Diarium Theologicum. Sive Universa Theologia...Claudiopoli, 1675. — Cseh Csuzi Jakab tiszteletére a Lux in tenebris. (Franequerae, 1665.) cz. munkába latin verset írt.

Farkas Antal dr. *Farkas Antal* dr., ügyvédi kamarai elnök. Született 1826-ban. Nevelő volt Zoltán János belügyminiszteri államtitkár gyermekei mellett és ismeretei gyarapítása végett Berlinben is járt. 1859-ben lett jogtudor; 1861-ben köz- és váltó-ügyvéd; 1862-ben kezdte meg Szatmáron az ügyvédi gyakorlatot s egész életét e városnak szentelte. 1862-ben lett a református gimnázium ügyvédje; 1869-ben tanügyi bizottsági elnök és utóbb igazgatótanácsi elnök és egyházmegyei ügyvéd; 1874-ben egyházmegyei tanácsbiró; 1880-ban egyházkerületi világi főjegyző; a városnál 1862-től kezdve, haláláig, bizottsági tag; az ügyvédi kamarának egy ideig ügyvédje, 1883-tól fogva elnöke. A protestáns felsőbb leányiskolának 1872—1894-ig igazgató- tanácsi elnöke. A protestáns irodalmi körnek egy évig, a Kölcsey-körnek négy évig alelnöke s 1884-ben a szatmári ev. ref. egyháznak főgondnoka volt. Farkast kötelességtudása, munkaszeretete, buzgósága és nagy akaratereje a város elsőrangu alakjainak egyikévé tette. Meghalt 1901. évi szeptember 28-án.

Farkas Antal. *Farkas Antal*, kir. kath. főgimnáziumi tanár. Született 1838-ban. Az 1859. és 1860-iki tanévben került Szatmárra a kath. főgimnáziumhoz. Saját neve és álnév alatt hazafias alkalmi verseket írt, majd később a szépirodalmi lapokban jelentek meg költeményei, melyekből egy kötetet utóbb sajtó útján is kiadott.

Művei: Az iskolai és házi nevelés. — Fordított művei: A véres kincs, regény Féval S. után. — A jósnő, Montepin után. — A versaillesi Venus, Hemsen után. — A magyar mondattan példákban. — Szegedi kalauz. — Irt a helyi lapokba, valamint a Hon-ba, Reform-ba és a Fővárosi Lapok-ba.

Fáy József. *Fáy József*, ref. esperes, szül. 1707-ben. 1745-ben Németibe került. 1749-ben egyházvidéki jegyző s 1762-ben esperes lett. Ő egyesítette a szatmári és németi egyháztanácsokat és iskolákat. Meghalt 1771-ben.

Fechtel János *Fechtel János* dr., tanár, szül. 1859-ben. 1885-ben a szatmári tanítóképző tanára, majd 1886-ban hitszónok és tanár a kir. kath. főgimnáziumban. Meszlényi Gyula püspök utóbb szentszéki ülnökké nevezte ki. A társadalmi, politikai, gazdasági és közéletben mindig élénk részt vett. Egyike volt az ezredévi jótékony asztaltársaság megalapítóinak, melynek elnöke, majd díszelnöke lett. A Kölcsey-kör irodalmi társaság titkára volt, ma ügyvezető alelnöke. A dalegyesület alelnöke; a zeneiskola igazgató-tanácsosa; a jótékony nőegyesület főtitkára; a Széchenyi-társulat titkára; sok éven át városi bizottsági tag. Több európai nyelven beszél; nagy utazásaival s nyelvismereteivel európai műveltségre tett szert. Számos hírlapi czikket irt; fordított egyházi irányú műveket, résztvett e monografia szerkesztésében és megírásában és a Kölcsey-körnek kiadványait is ő szerkesztette. Egyike a legkedveltebb és legtartalmasabb alkalmi és ünnepi szónokoknak és e beszédei nyomtatásban is megjelentek.

Fejes István dr. *Fejes István* dr., szatmári ügyvéd, szül. 1855-ben. Ügyvédi vizsgája után Szatmáron telepedett le. Jogász korában kezdett irogatni az „Üstökösbe" s később a „Bolond Istókba" s annak, különösen a boszniai okkupáczió idejében országszerte nagy népszerűségnek örvendő Peczek Demeter és firer úr Flinta alakjait ő teremtette meg és írta 1886. január 1-ig. Azóta főmunkatársa s 1890 január 1-től 1908-ig felelős szerkesztője volt a „Szatmár és Vidéke" czímű helyi lapnak, hol humorát az „Apróságok" rovatában és tárczaczikkekben értékesítette. Fejes egyike Szatmár legtevékenyebb embereinek. Buzgó munkássággal szolgálja a törvényhatósági, társadalmi és egyesületi életet.

Ferencz Ágoston. *Ferencz Ágoston*, városi tanácsjegyző, szül. Szatmár-Németiben 1872-ben. 1902. április 1-én közigazgatási szolgálatba lépett és I. aljegyző, majd 1903-ban tanácsjegyző lett. Az 1903. évi általános tisztújításkor tb. tanácsossá nevezték ki. Mint tanácsi, szakbizottsági, közgyűlési és elnöki előadó nagy közhasznú munkásságot fejtett és fejt ki. Több évig volt a „Szatmár-Németi" czímű lap főmunkatársa, majd felelős szerkesztője, mióta pedig e lap kötelékéből kilépett, azóta a „Szamos" czímű helyi lap dolgozótársa. Egy évig a „Kölcsey-kör" irodalmi szakosztályának előadója volt. A társadalmi mozgalmak, különösen pedig az egyesületi élet fellendítésében is tevékeny részt vesz. A jótékony nőegyletnek éveken át volt főjegyzője, jelenleg pedig az önkéntes tűzoltó-testület, a dal- és zeneegyesület, valamint az iparos-ifjak körének titkára, a torna- és vívóegyletnek művezetője, a szatmárrészi gör. kath. egyháznak főgondnoka. Ő szerkesztette a monografia számára a város gazdasági viszonyaira vonatkozó részt.

Ferenczy János, a szatmári hirlapírók doyenje, kora ifjúságától kezdve, harminczöt éve forgatja a tollat. Szül. 1856-ban. Jog után Szatmár-Németi sz. kir. városnál közigazgatási pályára lépett s itt ellenőr lett, de 1894-ben nyugalomba vonult és azóta kizárólag az irodalomnak él. Jegyzője volt az 1883. évi szatmári házi és kézműiparkiállításnak és több évig katonai tudósítója a Vöröskeresztegyletnek. Társadalmi téren is sokat működött. Az úri kaszinónak tizenöt évig volt jegyzője ; megírta a város legrégibb testületének, a lövészegyesületnek a történetét ; husz évig szolgálta a tűzoltóság ügyét, tíz éven át főparancsnokként működött s e minőségében József kir. herczegtől személyes dicséretet is nyert. A honvédség tartalékában főhadnagyi rangra emelkedett. Hosszú hírlapírói pályáján Szatmárnak minden lapjában dolgozott és sok fővárosi hírlapba is. A „Szamos"-nál fődolgozótársként husz évet töltött ; aztán két évig volt az „Éjszakkeleti Ujság" szerkesztője s jelenleg a „Szatmár Németi" czímű politikai lapot szerkeszti. Színdarabokat is írt. Földerítette Petőfinek szatmári életét és Tompának első szerelmét, melyek eddig az irodalomtörténetben ismeretlenek voltak. Elnöke a Szatmárnémeti ipari hitelszövetkezetnek. Ferenczy János.

Művei : Rekettye Filep városatya csevegései a tekintetes közgyűlésből. I. kötet. Szatmár, 1887. — Kiadta Boros Bálint országgyűlési képviselő beszédeit. Szatmár, 1892. — Rekettye Filep városatya csevegései a tekintetes közgyűlésből, meg a rájok adott nyomtaték. II. kötet. Szatmár, 1898. — Petőfi szatmári tartózkodásáról. — Tompa Mihály első szerelméről. — A szécsényi országgyűlés. — A horvát kérdés történelmi világításban. — Fiume történeti múltja. A lövész-egyesület története czimü munkája a helyi lapokban jelent meg. — II. Rákóczi Ferencz külügyi politikájáról a fővárosi tekintélyesebb lapokban jelentek meg értekezései. — Ferenczy János művei. III. kötet. Szatmár, 1907. — Megírta Szatmár-Németi sz. kir. város Monografiájában az Irodalom, tudomány és művészet rovatát. — Sajtó alatt van : Ferenczy János művei. IV. kötet. — Kéziratban : Hulló csillagok. Dramolett egy felvonásban. Ezt a szatmári és vidéki színpadokon már többször előadták. — II. Rákóczi Ferencz fejedelem élete és halála. Történeti korrajz 8 képben. (V. A.)

Fésös (Fésűs) *András*, ref. lelkész. Szül. 1801-ben. 1830 őszén Szatmáron, az elaggott Gáti István mellett volt segédlelkész, ennek nyugalomba vonulása után pedig 1831 ápril 24-én rendes lelkész lett. 1841-ben Debreczenbe távozott. Fésös András.

Fischer István báró. Ő volt az első szatmári püspök, a ki ez állását 1804-től 1807-ig viselte s 1808 márcz. 16-án elfoglalta az egri érseki széket. Fischer a székesegyházzá változott, addig parochiális templomot újjáépítette ; a Jézus-társasági eltörölt s Szatmárról 1773. évben eltávozott rendnek lakóházát és iskolai épületét a kerttel együtt megvette, kiigazíttatta s egyik szárnyát újból fölépítvén, püspöki lakásnak rendezte be. Ezt a lakóhelyet azonban nem foglalta el, hanem a növendékpapoknak engedte át lakásul és ő maga egy évig a gróf Károlyiak jószívűségéből Erdődön vonta meg magát, mig a papnevelő-intézetet alkalmas helyen felépítette. Ugyancsak a kispapoknak szórakozó helyül majort és kertet vásárolt. Szatmárról távozván, az általa megkezdett épületek folytatására hétszázezer téglát s mindennemű más készletet hagyott hátra. Több helyen új plébániákat állított fel. Kieszközölte a három évtizeden át szünetelt régi gimnázium visszaállítását és két bölcseleti osztálylyal való kiegészítését. Egerben kelt végrendeletében közel 80.000 koronát hagyott szatmári egyházmegyei czélokra. Meghalt Egerben 1822 június 21-én. Fischer István.

Fodor György, városi levéltárnok, Nagydoboson született ugyan, 1836 ban, de már 1881-ben Szatmár város szolgálatába lépett és több állást viselvén, mai napig is a város levéltárnoka. Cikkei a helyi és a fővárosi lapokban jelentek meg. Megírta a Szatmár városi szinészet történetét, mely e monografiában is olvasható. A Debreczenben megjelenő „Város" czímű lapban a közigazgatás és a vidéki levéltárak kezelése érdekében több irányító czikket írt. Az a műve, melyet a több mint százéves s lerombolt törvényszéki épület történetéről írt, be van falazva az ennek helyére épült Pannónia szálló alapkövébe. Fodor György.

Fodor Gyula, bölcseleti doktor, főgimnáziumi tanár, szül. 1864-ben. 1886. óta tanár Szatmáron, majd Budapesten, azután ismét a szatmári kir. kath. főgimnáziumban, jelenleg pedig a budapesti VIII. kerületi állami főmginázium-ban. Az ezredévi jótékony társaság egyik alapítója és utóbb igazgatója. Világi alelnöke volt Szatmáron a kath. kaszinónak s két ízben főtitkára a Kölcsey-körnek. Most főmunkatársa az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönynek. Czikkei a helyi és fővárosi lapokban és szakfolyóiratokban jelentek meg. Fodor Gyula.

Önálló munkái : A perfectum kettőzetének hangzója az indogermánban. Bpest, 1887. — Xenophon memorabiliáinak teljes szótára. U. ott, 1888. (Dávid Istvánnal együtt.) — Vergilius

Aeneisének teljes szótára. U. ott. 1891. (Dávid Istvánnal együtt.) — Latin stilgyakorlatok Corn. Neposból. 1903. — Latin olvasókönyv. 1904. — A Szatmáron, 1892 jún. 8, a koronázás 25-ik évfordulója alkalmával, a Kölcsey-kör által kiadott Emlékkönyv egyik szerkesztője volt és abban Modern ének czímű hosszabb verses darabot közölt. 1898 márcz. 15-én: A magyar nemzeti géniusz cz. drámai költeményét előadták a szatmári szinházban.

Fogarasi Pap Máté.

Fogarasi Pap Máté, ref. tanító Szatmártt, Nagybányán, később Szászvároson volt pap 1745-ig.

Munkája: Dissertatio isagogica in epistolam ad Ephesios quam publico examini submittit 15. Maj. 1734. Traj. ad Rhenum. — Üdvözlő verset írt Fáji Jánoshoz, ennek Disputatio theologica... Traj. ad. Rh. 1733. cz. munkájában.

Fórizs Ferencz.

Fórizs Ferencz, előbb ref., utóbb kath. pap és tanár. 1659-ben hozták a szatmári ref. iskolába oktatóul. 1674-ben több paptársával együtt a pozsonyi rendkívüli itélőszék elé idéztetvén s elitéltetvén, Nápolyba került gályarabságra, honnan a hollandi rendek közbenjárására szabadult csak meg. Bejárta ezután Angolországot s újolag elfoglalta papi állását. 1694-ben mint ref. pap a róm. kath. hitre tért s Nagyszombatban tanár és a káptalani levéltár rendezője lett. Meghalt 1717-ben.

Fülöp Áron

Fülöp Áron, ref. felső-leányiskolai és főgimnáziumi tanár, jelenleg a képviselőház főkönyvtárnoka, szül. 1861-ben. 1886-ban a szatmári ref. gimnáziumhoz választották meg a magyar és latin nyelv és irodalom tanárának; később a szatmári ref. felsőbb leányiskola magyar nyelv és irodalom-tanára volt. Költeményeket írt 1884 óta a Fővárosi Lapokba.

Önálló munkái: Ellák. Költői elbeszélés 10 énekben. Bpest, 1885. (Az 1884. évi Nádasdy-féle pályázaton dícséretet nyert.) — Debreczeni Márton és a kiovi csata. Szatmár, 1887. — Aladár. Költői elbeszélés 10 énekben. Budapest, 1893. (Attila fiai II.) — Szerkesztette 1893 decz. 16-tól a Szatmári Hirlapot. A Petőfii Társaságban 1908-ban mutatták be Attila fiiai III. részét.

Füredi Sándor.

Füredi Sándor, hegedűművész és szatmári zeneiskolai tanár, Bécsben és több fővárosban hangversenyzett s mint hangversenymester a Strauss Ede udvari zenekarához szerződött. Később hangversenykörútat tett Németországban és Hollandiában. Tanított Kassán, a városi zeneiskolában s 1903 év óta a szatmári zeneiskola tanára. Ugyanez évben részt vett Berlinben, a Wagner-ünnepélyen, mely alkalommal játékával arany-érmet és díszoklevelet nyert. Írt hegedü iskolát és hegedü gyakorlatokat.

Fűsi Lőrincz.

Fűsi Lőrincz, ref. esperes, 1690-ben lett szatmári ref. pap. 1693-ban Felsőbányára ment, hol a „Honor posthumus"-ba latin verseket írt. 1704-ben nagybányai, majd alsómisztótfalusi esperes lett. Meghalt 1715-ben.

Fűsűs János.

Fűsűs János, ref. lelkész. 1627-ben szatmári ref. pappá lett, hol 2 év mulva meghalt.

Nyomtatásban a következő művei maradtak: Positiones physitae de elementis in genere. Heydelbergae 1617. — Disputatio metaphysika sub praesidio Rod. Goclenii habita. Marpurgi, 1617. Királyok tükőre. Bártfa, 1617.

Gál Sámuel.

Gál Sámuel. ref. lelkészt 1802-ben hozták Németibe ref. papnak. A szatmári egyházmegye 1809-ben ülnökéül választotta. Meghalt 1814 október 1-én. Hivataloskodása alatt avatták fel Németiben az újonnan épült templomot s ő biztosította gondos előrelátással a felsőségnél a németi pap illetményeit. Mint nemes emberbarát és kiváló hitszónok messze földön ismeretes volt.

Gáty István.

Gáty István, ref. esperes, szül. 1749 április 8-án. 1774 után került Szatmárra. Volt egyházvidéki jegyző, esperes és táblabíró. Meghalt 1843-ban. A 94 esztendőt élt, igénytelen öreg egész életét szakadatlanúl a magyar irodalomnak és tudománynak szentelte. A szatmári ref. egyház könyvtárában 20-nál több nagybecsű kézirata hever. 1820-ban saját módszere szerint megalkotta a magyar gyorsírás rendszerét, a nélkül, hogy a külföldi gyorsírást rendszeresen ismerte volna. Ezirányu művei után a Magyar Tudományos Akadémia is kutatott Szatmáron. Arczképe a ref. főgimnázium könyvtárában van.

Nyomtatásban megjelent művei: A máramarosi éhség leírása versekben. 1792. — Hazafiúi elmélkedés a magyar nyelv dolgában. 1795. (jutalmat nyert). — Természet históriája 1795., melyet, mint e téren első magyar művet, több tanodában tankönyvül használtak. — Fattyú-megvilágosodás. — Tachygraphia vagy gyorsírás módtana. 1820. — A magyar nyelv természetét tárgyazó kérdések fejtegetése; (jutalmat nyert). — Oratoria. Fontos beszédtudomány. Sárospatak, 1828. — Számos műve maradt kéziratban, közöttük: Aelianus taktikája magyar fordítása, továbbá Pasigraphiája, melyen Szatmárra jötte óta szinte haláláig dolgozott, de be nem fejezett.

Gergely Károly.

Gergely Károly, ref. lelkész, szül. 1837-ben. 1873-ban a szatmár-németi ref. gimnáziumban a magyar, latin és görög nyelv tanára lett. 1877. jul. az egyházkerület Debreczenbe hívta meg a klasszika philologiai és vallástani tanszékre. A tanároktól rendezett felolvasó-estélyeken többször tartott népszerű felolva-



Kováts Ede.



Kiss Gedeon szobra.

sást és három évig szerkesztette az egyesület évkönyveit. Szatmártt a Szamosnak állandó munkatársa, s egy ideig társszerkesztője is volt (írt a lapba beszélyt, költeményeket 1882. 13. sz. A sas és galamb, Goethe után stb.); írt még czikkeket és költeményeket más szatmári lapokba és a szaklapokba. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki különösen Debreczenben. A Deák Ferencz emlékezetére tartott beszéde (Szatmár, 1876), ezer példányban kelt el a tanári gyámintézet javára.

Góth Mór, szatmári festőművész, szül. 1873-ban. 1893-ban Münchenben Hollósy Simon mester mellett dolgozott. 1896-ban, midőn a nagybányai művésztelep megalakúlt, Góth a Hollósy tanítványai közül mintegy 30-at hozott ide, orosz, lengyel, angol, amerikai és magyar festőket. A szatmári városház nagyterme számára életnagyságban lefestette Ferencz József király és Erzsébet királyné arczképeit. 1903-ban a bécsi „Hagenbund"-ban rendezett kollektiv kiállítása magára vonta a bécsi kritika és közönség figyelmét, minek következtében a Nagybányán és Vajdahunyadon készült magyar tárgyú összes képeit már az első héten eladta. E sikerének köszönheti, hogy meghívást kapott Berlinbe és Brémába és hogy három éven át műterem és modell állott rendelkezésére a bécsi művész-akadémián. 1904-ben Marienbad város általa festtette meg a „Királytalálkozás Marienbadban 1904-ben" czímű képet. 1906 óta Párisban és Belgiumban tanúlmányúton van. Góth Mór.

Gönczy Antal, munkács-egyházmegyei áldozópap, szatmár-németi gör. kath. espereslelkész, szül. 1859-ben. 1907-ben foglalta el a szatmár-németi gör. kath. lelkészi állást és 1889-ben lett az egyházkerület esperese. Szatmár vármegye törvényhatóságának 15 éven át volt választott tagja. Számos egyház-irodalmi czikke és értekezése jelent meg az egyházi és más lapokban. Gönczy Antal.

Gönczy Sándor, ref. lelkész, szül. Szatmáron, 1858-ban. Még 4-ed éves theológus korában a szatmári egyház tanácsa egyhangúlag megválasztotta segédlelkészül, a mely állásában 4 évet töltött közszeretetben. 1885-ben tyukodi lelkésznek választották meg. Szatmári hivataloskodása idején a helyi lapoknak volt munkatársa s ezekbe írt czikkeket. Külön füzetben megírta a Kisdedóvás fejlődését és történetét Szatmáron. A társadalmi mozgalmakban is élénk részt vett és szinielőadásokon, továbbá jótékony hangversenyeken gyakran szerepelt. Gönczy Sándor.

Görög Miklós, törvényszéki aljegyző, szül. 1876-ban. Joggyakornoksága után a szatmári kir. törvényszékhez került aljegyzőnek. Innen küldte czikkeit a Budapesten megjelenő: „Görög Katholikus Hirlap"-nak, majd dolgozó-, később szerkesztőtársa lett az „Éjszakkeleti Ujság"-nak. Csomay Győző társaságában, Falussy Árpád dr. főispánnak Szatmár-Németi főispánjává való beiktatása alkalmával, szerkesztette az „Emléklap"-ot. Görög Miklós.

Gyirwa Venczel, Horányi és Sándor István szerint szatmári származású volt. Gyirwa Venczel.

Munkái: Christus urunknak Szent Péterrel való beszélgetése. Ez mostani világnak elfordúlt és gonosz s veszedelmes állapottyáról. Szereztetett Nyul Conradus által. Meg-fordította penig... Németből Magyarra az újság kívánóknak kedvekért. Lőcse, 1649. (A szerző nevét Haase Konrád magyarra fordította. Egyetlen ismert példánya az erdélyi múzeumban.) — Az Sybillának Jövendöleseröl, Es Salamon királynak böltsessegeröl. S tsuda dolgok tételekről, melyek löttenek: és kik még lejendnek itélet nap előtt. Németből Magyarrá fordíttatott...által. U. ott, 1649. (Egyetlen csonka példánya az erdélyi muzeumban.)

Gyöngyösi Konrád, irgalmas-rendi prior. 1788-ban született. Mint másodéves theologus Szatmárra jött s belépett az irgalmas szerzetbe; áldozó-pappá szentelték 1816-ban. 1832-ben a bécsi irgalmasok zárdájában titoknok volt; 1834-ben e rend szatmári házában a priori és definitori tisztséget ruházta reá s így lett ő ennek a rendnek itt első priora. Gyöngyösi Konrád.

Nyomtatásban ily czímű könyv jelent meg tőle: „Doctrina ascetico moralis," 1829. Posonii." Német nyelvből latinra fordította e következő két művet: „Regulae Novitiorum et Neo Professorum Ordinis Sti Joannis de Deo" és „Nevendékek szabályai, 1831." — E két műve azonban kéziratban maradt.

György Lajos, ref. lelkész, szül. 1826-ban, Szatmár-Németiben. 1851. szeptember 1-től 1852. augusztus 15-ig a debreczeni főiskola seniorja volt; azután Szatmár-Németiben volt lelkész, hol 1864-ben meghalt. György Lajos.

Munkái: Sírköszentelési beszéd Vékony Juliánna hajadon felett. Pest, 1859. (Más gyászbeszédekkel együtt.) — Népszerű megemlékezés Kálvinról, mint igazról. Szatmár, 1864.

György Lajos, gimnáziumi tanár, szül. 1858-ban Szatmárnémetiben. 1882-ben kisújszállási ref. gimnáziumi tanár, 1884 óta pedig a losonczi állami gimnázium tanára s a város társadalmi életében, mint a Kaszinó, F. M. Köz- György Lajos.

művelődési Egyesület stb. titkára, tevékeny részt vesz. 1886 óta a „Losoncz és Vidéke" munkatársa. Szépirodalmi és vegyes tartalmú czikkei a szaklapokban jelentek meg.

Munkája: Praeparatio a Bartal—Malmosi-féle Latin Gyakorlókönyvhöz. Bpest, 1895. (Szőke Adolffal együtt.) A M. Tud. Akadémia klasszika-filologiai bizottsága számára fordítja Theokritus idilljeit, melyekből részletek a Budapesti Szemlében s az Egyetemes Irodalom történetben jelentek meg.

Gyulay József. *Gyulay József*, városi adóbecsűs, született Szatmár-Németiben 1863-ban. Előbb vasúti tisztviselő volt, de baleset következtében a vasúti szolgálatról le kellett mondania. Ezután pénzügyigazgatósági hivatalnok, majd 1905-ben városi adóbiztos lett. Dolgozott számos helyi és vidéki lapba. Két kötet költeményt adott ki Szatmáron: „Hullámok", 1893-ban és a tulipánmozgalmak alatt, „Tulipán-dalok", 1906-ban. Mindkettőhöz *Ferenczy* János írt előszót. Sárkány czímen Szatmáron élczlapot is szerkesztett és adott ki.

Gyurits Antal. *Gyurits Antal*, a szatmári kir. kath. főgimnázium tanára, 1819-ben született. A szatmári kir. kath. gimnáziumhoz 1859-ben nevezték ki tanárnak, hol 1888-ig tanított. Ez idő alatt a tudomány különféle szakaiból több munkát írt. A tudós tanár meghalt Szatmáron 1892-ben Bővebb életrajzi adatait már Vasvármegye monografiájában közöltük.

Haas Mihály dr. *Haas Mihály* dr., szatmári püspök. Szül. 1810-ben. 1858. évi április 18-án lett szatmári püspök. Főpásztori működése alatt megalakította a házassági egyházi törvényszéket. A Hám János püspöki elődje által a ferenczrendiek megtelepítésére szánt, de be nem fejezett tanítóképzői épületben, az irgalmas nénékkel betegeket és árvákat gondoztatott. A szatmári kir. kath. főgimnáziumnak 1863-ban, a nyilvánossági jogot kieszközölte. Meghalt Pesten, 1866 márczius 27-én.

Hám János. *Hám János*, szatmári püspök. Szül. 1781-ben. 1827-ben nevezték ki szatmári püspöknek s teljes 30 évig vezette egyházmegyéje kormányzását, sőt 1841 és 1842-ben, mint szatmári plébános is működött és így szerzett jövedelmét a közkórháznak ajándékozta. Hám valóságos asketa-életet élt. Az igénytelenségnek, a szelidlelkűségnek, az apostoli buzgóságnak és a tudományok kedvelésének példaképe volt. Testét tüskékkel ellátott vaslánczocskákkal sanyargatta, melyeket öv gyanánt viselt. Ágyban sohasem hált, hanem keskeny, kemény pamlagon. Hámot 1848-ban esztergomi érsekké és herczegprímássá nevezték ki. „Fölemelvén, földre sújtottál engem, Uram!" Ezekkel a szavakkal fogadta kinevezését, mint azt ő maga a szabadságharczról írt s 34 ívre terjedő emlékiratában mondja. Alkotásaival Szatmáron lépten-nyomon találkozunk. Ő alapította a szegények agg-ápoló intézetét, az irgalmas-rendiek kórházát, a székesegyházat ő építtette újjá, ő emelte az irgalmas nénék zárdáját és leánynevelő intézetét, a konviktust és tápintézetet, a kálváriát, a temető-kápolnát, a tanítóképzőt, az egyházmegyében templomokat, plébániákat és iskolákat építtetett és mindezek fentartására és más egyházmegyei jótékony intézményekre végrendeletileg több százezer forintnyi összeget hagyományozott. *Leonhard* Mihály bécsi tábori püspököt is rábeszélte, hogy az egy ismeretlen jótevőtől a hadsereg altiszti leánygyermekei nevelésére adott nagyobb pénzösszeget, az irgalmas nénék szatmári kolostorában helyezze el. Igy áll fenn ma is ebben az intézetben 34 katonaleányra alapitvány. A nagy püspök meghalt 1857 deczember 30-án, 77 éves korában. Szentté avatása iránt Meszlényi Gyula későbbi szatmári püspök a római szentszék előtt meginditotta az eljárást, mely még ma is folyamatban van. Hámnak beszédeit két kötetben, saját költségén ugyancsak Meszlényi püspök adta ki.

Hámon József. *Hámon József*, szatmári prelátus kanonok, született 1838-ban. 1863-ban helyettes, utóbb rendes tanár lett a szatmári kir. kath. főgimnáziumban. 1868-ban theológiai tanár és papnevelő-intézeti aligazgató; 1874-ben az irgalmas nénék zárdájának javadalmi igazgatója, szentszéki ülnök és zsinathelyettesi vizsgáló; 1889-ben t. b. kanonok; 1895-ben egyházmegyei ájtatos alapítványi pénztári gondnok; 1897-ben kanonok; 1898-ban itöbői prépost s az irgalmas nénék superiorja. A szatmári irgalmas nővérek anyaházának, noviciatusának, nevelésügyi, szertári és felszerelési czélokra, valamint e ház templomának felújítására, mintegy 65,000 koronát adományozott. 1895-től 1907-ig püspöki jószágkormányzó volt. Meghalt 1907. évi október elsején.

Hantz Jenő dr., tanár és szerkesztő, szül. 1864-ben. 1890-ben választották meg Szatmáron a ref. főgimnáziumba rendes tanárnak. Az irodalomtörténetben úttörő munkája : ,,A humor és Arany János humora." Megjelent Budapesten, 1888-ban. Különféle lapokban jelentek meg eszthétikai és lélektani közleményei. 1896-ban a ,,Szamos"-nak szerkesztője lett, melytől 10 év múlva, 1906-ban, lépett vissza. Ez idő alatt élénk publiczistikai, szépirodalmi és művészetkritikai tevékenységet fejtett ki. A szatmári kulturegyletekben tevékenyen vesz részt s a szatmári ref. egyházmegye világi főjegyzőjeként, a főgimnázium igazgató-tanácsának és fentartó testületének előadójaként stb. működik. Hantz Jenő dr.

Havas Miklós dr., szatmári ügyvéd, szül. 1876-ban. Zenei hajlamának már gyermekkorában annyi tanújelét adta, hogy az akkor Szatmáron lakó Blau Gyula fővárosi tanár és hangverseny-mester ingyenes oktatásban részesítette. Tíz éves korában már másodszor hegedült a szatmári dalegylet ama hangversenyén, a melyen gróf Zichy Géza azt az ajánlatot tette szüleinek, hogy a saját költségén a fővárosban ki fogja képeztetni. A szülők azonban más pályát szántak gyermeküknek. Később is számos alkalommal jótékony czélú hangversenyeken, matinékon stb. játszott és tagja volt a filharmonikusok budapesti egyesületének. A budapesti és szatmári lapokba színházi tudósítóként sok reczenziót írt, mint ügyvéd pedig a Szatmár-Németi cz. politikai lap felelős szerkesztője lett. Havas Miklós.

Művei : Két önálló zenei műve jelent meg, és pedig 1899-ben egy zongorára írt ,,Hermin-keringő" czímű (Rózsavölgyi bpesti czég kiadásában) és egy 1900-ban megjelent ,,Karikás-Csárdás" cz. ének és zongorára írt műve (Bárd kiadásában), mely utóbbinak szövegét is ő írta és a mely országosan ismert népdalaink sorába került. A Szatmáron működött úri műkedvelő zenekar vezetőjeként, írt még sok egyéb zenei apróságot, melyeket a zenekar többször nyilvánosan előadott.

Hehelein Károly, szatmári prelátus-kanonok, szül. 1838-ban. 1860-tól helyettes, 1865-től rendes tanár a szatmári kir. kath. főgimnáziumban ; közben a főgimnázium helyettes igazgatója. 1868—1874-ben, tanársága mellett lelki-igazgató a papnevelő-intézetben. 1874-ben főgimnáziumi igazgató és szentszéki ülnök. 1881-ben pápai kamarás, 1891-ben nyugalmazott főgimnáziumi igazgató és ungvári plébános, zsinathelyettesi vizsgáló. 1892-ben ungi főesperes, Szt. Ágostonról nevezett pécsi prépost. 1900-ban székesegyházi főesperes-kanonok, 1901-ben őrkanonok, 1902-ben szatmári plébános, 1904-ben pápai prelátus. Hehelein is ama tizenkét papnövendék közé tartozik, a kik 1856 február 22-én nagy lelkesedéssel megalapították a Szent Alajos Társulat nevű irodalmi iskolát. E társulat őrzi kéziratban és részben nyomtatásban is számos értekezését. Mint tanár és igazgató, számos czikket írt pedagógiai és fiolológiai közlönyökbe. Hehelein Károly.

Hegedüs Károly, m. kir. udvari tanácsos, a budapesti m. kir. állami felső ipariskola igazgatója, szül. 1849-ben Szatmáron. Felsőbb tanulmányainak befejezése után, mint gépészmérnök a magyar éjszak-keleti vasút műhelyszolgálati osztályában volt alkalmazva. Később a kereskedelemügyi miniszter megbízásából hosszabb tanulmányútat tett a külföldön, a fém- és vasipar s az ipari szakoktatás tanúlmányozása céljából. 1879-ben pedig Magyarország és Erdély fém-vasipari műhelyeit, telepeit és az iparviszonyokat tanulmányozta. 1879-ben a középipartanoda (a mai m. kir. állami felső ipariskola) igazgatója lett, 1884-ben pedig a m. kir. technologiai iparmúzeum igazgatója is, 1907-ig, a midőn a múzeumot az ipariskolától elválasztották s ez külön igazgatót nyert. Hivatalos működése alatt szervezte az intézet rendes tanfolyamát, továbbá mint rendkívüli tanfolyamokat : az építő-iparosok téli tanfolyamát, a gőzgépkezelők és kazánfűtők és az iparostanoncziskolai rajztanítók tanfolyamát ; kidolgozta több ipariskola és tanműhely szervezeti szabályzatát és tantervét s az ipariskolák szaktanárainak és művezetőinek képzésére vonatkozó szabályzatot. Vezette több évig az állami ösztöndíjjal külföldre küldött technikusok és iparossegédek tanulmányát ; 1894-ben —, a m. kir. állami női ipariskolák felügyelő-bizottságának elnökeként, egyidőre átvette az iskolák igazgatását. Az 1885. évi országos kiállításon az oktatásügyi csoportban az ipariskolák előadójaként, majd jurytagként működött és legfelsőbb elismerést nyert. A kereskedelemügyi miniszter megbízásából 1896-ban megszemlélte a berlini iparkiállítást és tanúlmányozta az osztrák tartományokban a kisipar fejlesztésére tett kormányi intézkedéseket. E tanulmánya alapján részletes jelentést és javaslatot tett a kisipar munkaeszközökkel és gépekkel való általánosabb támogatásának megkezdése iránt. Hegedüs Károly.

Tanulmányozta 1897-ben a nürnbergi, stuttgarti, karlsruhei és furtvangeni, 1903-ban pedig a svájczi iparmúzeumok működését, különösen a kisipar fejlesztésének szempontjából. Az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyar országos nagybizottságának és e kiállítás nevelés- és oktatásügyi csoportjának tagja és a kereskedelmi és ipari csoportok főrendezője lett. 1892-ben a király, az ipari szakoktatás terén szerzett érdemei elismeréseül, a királyi tanácsosi czímet adományozta néki, az ezredéves országos kiállítás körül szerzett érdemeiért legfelsőbb elismerésének nyilvánításával, majd az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás alkalmából pedig a III. oszt. vaskorona-rend adományozásával tüntette ki. A párisi kiállítás nemzetközi juryje az aranyéremmel, a köztársaság elnöke pedig a franczia becsületrenddel tüntette ki. Ő felsége, 1907-ben, az ipari szakoktatás terén szerzett érdemei elismeréseül a m. kir. udvari tanácsosi czímet adományozta neki.

Helmeczi K. István.

Helmeczi K. István, ref. püspök. 1712-ben jött Szatmárra ref. papnak, 1713-ban egyházvidéki jegyzővé és 1719-ben esperessé választották. 1723-ban kőrösi pap s 1740-ben püspök lett.

Herman Lipót dr.

Herman Lipót dr., ügyvéd, szül. 1863-ban. 1898-ban került mint gyakorló ügyvéd Zilahról Szatmárra. Munkatársa volt az Üstökös, Urambátyám, Bolond Istók s főképpen a Borsszem Jankó czímű élczlapoknak. 1890-ben jelent meg Budapesten ,,Tövisek" czímű verskötete. A hirhedt Papp Béla-féle bűnperben Zsoldics Mihályt, a fölbujtott tettest ő védte.

Hérmán Mihály.

Hérmán Mihály, polgármester, szül. Szatmáron 1847-ben. Ügyvédi gyakorlatot folytatott Szatmáron 1878-ig, s 1879-ben lépett tiszti főügyészként a város szolgálatába. 1877 és 1878-ban a ,,Szamos" szerkesztője volt. 1895-ben választották polgármesterré. Nemcsak hivatalában, hanem társadalmi téren is hihetetlenűl sokat dolgozott. Elnöke volt a dalegyesületnek, a társas-körnek, a torna- és vívó-egyesületnek s a kereskedelmi és iparbanknak. A ref. főgimnázium és prot. felső leányiskola igazgató-tanácsának tagja és egyházi főgondnok volt. Meghalt 1902. április 5-én. A város felvirágoztatásában az uj vasuti politika, a vágóhíd, a műgyalogjárók és utburkolások, a Kossuth-tér, az uj Pannonia szálló megteremtése, mind az ő nevéhez fűződik.

Hidi Gergely.

Hidi Gergely, bölcseleti s theológiai doktor, Jézus-társasági áldozópap és tanár, szül. 1674-ben Szatmáron. 1689 okt. 21-én lépett a rendbe; Bécsben bölcseleti és theológiai doktor lett. Azután a grammatikai osztályokat és a humaniorákat tanította, Nagyszombatban pedig a bölcselet tanára volt. Midőn Rákóczi hadai 1704-ben a várost elfoglalták, a pestises betegek szolgálatába állott és 1705 márczius 6-án Nagyszombatban pestisben meghalt. Három egyházi tárgyú nagyobb munkát írt latin nyelven.

Irinyi Tamás dr.

Irinyi Tamás dr., szatmári theologiai tanár. Szül. 1862-ben. 1887-ben lett szatmári püspöki udvari pap, később szentszéki jegyző. 1893-ban theológiai tanár, majd szentszéki ülnök, zsinati vizsgáló s szegények ügyvédje. Éveken át volt a szatmári kath. kaszinó vezető alelnöke, továbbá a szatmár-megyei gazdasági egyesület egyik szakosztályi előadója, az éjszakkeleti magyarországi hitelszövetkezetek, a szatmár-vármegyei Széchenyi társulat, a szatmári kereskedelmi s iparbank igazgatósági tagja; a vármegyei, törvényhatósági bizottság virilis tagja.

Kisebb czikkei s tárczaczikkei, szocziálpolitikai, mezőgazdasági és kertészeti tartalommal a helyi és más lapokban jelentek meg. — Önálló művei: *Rövid halotti beszédek*, névtelenül, két kiadásban, 1895 és 1903. — *Esketési beszédek*, 1897. Mindkét mű Szatmár-Németiben jelent meg.

Irsik Ferencz.

Irsik Ferencz, prelátus-kanonok, szül. 1822-ben. 1875-ben nevezték ki szatmári kanonokká. Mint ilyen, volt házasságvédő, lyceumi igazgató, a püspöki s egyházmegyei könyvtár prefektusa. 1877-ben kazári czímzetes apát s 1892-ben pápai prelátus. A Szent István-Társulat kebelében alakúlt irodalmi és tudományos társaság tagja volt s a budapesti egyetem hittani karának megválasztott tb. theológiai doktora. Húsz évi kanonokságának összes jövedelmét jótékony czélokra áldozta. Igy 20.000 koronát adott a Szent István-Társulatnak tudományos és irodalmi czélra; 6400 koronát a nemzetiségi vidéken fekvő nagysomkúti plébánia fejlesztésére; 19.200 koronát tett le alapítványul az egyházmegyében jó könyvek terjesztésére. Nagyobb alapításai: Kiskonviktus (Rákóczi-utcza 30), melynél 24 tanuló ingyenes ellátására és neveltetésére 1881-ben 18.000 koronáért házat s telket vásárolt, a melyet külön berendezett és

80.000 korona alapítványi tőkével biztosított. A Szent József-árvaház (Attila, utcza 13. szám) valláskülönbség nélkül alapítva oly gyermekek fölnevelésére, a kiket szüleik elhagytak. Ez árvaház, a mely 24.000 koronába került, 16—22 gyermeket fogad be s 60.000 korona alapítványnyal s 22 hold földdel van biztosítva. A Szent Czeczil ének- és zene-egyesület (Széchenyi-utcza 15.), melynek czélja, hogy az egyházi zene művelőinek otthont, tanuló, gyülekező és szórakozó helyet nyújtson. Ez egyesület háztelke 38.000 koronába került, a díszteremben levő orgona külön 5000 korona. A kath. legényegyesület (Verbőczy-utcza 8.), 10.000 koronáért háztelket vásárolt s azt teljesen berendezte. Meghalt 1896 május 20-án.

Művei : A tanuló. Ez a munka különösen arról nevezetes, hogy benne Irsik az összetett-betűket a saját maga által alkotott módszer szerint egyszerűsítette s a munka ez egyszerűsített betűkkel látott napvilágot. Második nagy műve a Hám János püspök életrajza, a melyet nagy gonddal írt meg.

Jandrisics János, szatmári apát-lelkész. 1837-ben született. 1860-ban lett szatmári káplán, 1861-ben a szatmári kir. kath. főgimnáziumban tanár. 1881 decz. végén Szatmár város megválasztotta plébánosnak. Nemsokára esperes, 1887. márcz. 7-én az angyalok királynéjáról nevezett kompolthi apátság apátja lett. Minden társadalmi, jótékonysági és kulturális mozgalomban élénk részt vett. A kath. legényegyesületnek védnöke, a vöröskereszt-egyesületnek titkára, a Szatmáregyházm. irodalmi körnek választmányi tagja, a Kath. Kaszinónak több évig alelnöke, a polgári kaszinónak 12 éven át jegyzője, a jótékony nőegyesületnek 25 évig titkára, a Széchenyi-társulatnak alelnöke, a Kölcsey-kör irod. osztályának elnöke. A király 1894-ben a III. oszt. vaskorona-renddel díszítette fel. 1899. szept. 21-én halt meg. Jandrisics János.

Nyomtatásban megjelent művei : Kik gyűlölik a jezsuitákat? (Szatmár, 1872.) — Emlékbeszéd Lengyel István fölött. (Szatmár, 1890.) — Emlékbeszéd Szerdahelyi Pálné fölött. (Szatmár, 1889.) — Emlékbeszéd Buttykay Géza fölött. (Szatmár, 1895.) — Számos hirlapi czikke jelent meg a folyó iratokban és helyi lapokban.

Jaskovics Ferencz, a szatmári főgimnázium igazgatója, szül. 1860-ban. 1884-ben lett a szatmári kir. kath. főgimnázium tanára, de később a balassagyarmati főgimnáziumhoz igazgatóul nevezték ki. Jaskovicsnak nagy szerepe volt Szatmár egyházi, iskolai, társadalmi és törvényhatósági életében. Számos testületnek volt tisztviselője s egyebek között a dalegyesületnek elnöke, melynek 25 éves történetét meg is írta. Ez a mű nyomtatásban is megjelent. Jaskovics Ferencz.

Jeney György I., szatmár-városi főbíró, ki e tisztét 1788. év körül viselte. Róla azt mondja Szirmay, hogy örök emlékezetet érdemel, mivel a tokaji vidékről és hegyközről szerezvén szőlővesszőket, a bortermelőket sok nemes fajjal megismertette. Jeney György I.

Jeney György, szatmár-városi főbíró. Szatmáron 1795-ben lett városi tanácsos, 1826—1832-ben főjegyző volt ; 1807-ben főbíró és 1830-ban az országgyűlésre, 1811-ben és 1814-ben a tárnoki székre küldetett. Szatmár és több megye táblabírája s a ref. egyházmegyének ülnöke. Meghalt 1843-ban Szatmáron. Jeney György.

Munkái : Természet könyve. A hortobágyi pásztor és a természetvizsgáló. A nem-tudósok kedvéért. Pest, 1791. Közönséges és ó história két könyvekben. Nagy-Károly, 1824. (II. igazított kiadás. Sárospatak, 1838.) Katechismus, a debreczeni útmutatásból szedegetve. Kolozsvár, 1826. — Jeney György főbíróról „A magyar anekdotakincs" czímű könyvében Tóth Béla is megemlékezik, ennek adomáit közölve.

Jeney György, kir. táblai bíró, szül. 1843-ban Szatmáron. 1869-től Szatmár-Németi város törvényszéki, majd árvaszéki jegyzője volt. 1876-ban a szatmárnémeti kir. járásbirósághoz albíróvá, 1884-ben ugyanott a kir. törvényszékhez bíróvá s 1895-ben a debreczeni kir. itélő-táblához bíróvá nevezték ki. Két évtizedig Szatmár városának bizottsági tagja s az itteni kereskedelmi és iparbank titkára volt. Több társadalmi intézet alapításában és igazgatásában vett részt. Irodalmi működését a szatmári Tárogatóban kezdte (1862—1865.). 1869-től a „Szamos" munkatársa. 1870-től 1876-ig szerkesztője volt. Irt még a Hölgyfutárba, Jogtudományi Közlönybe és több napilapba, különösen Szatmármegye székhely-kérdéséről. Jeney György.

Munkái : Tollrajzok. Beszélygyűjtemény. Szatmár, 1874. — Egy szatmári civis emlékiratai. Korrajz Szatmár-Németi város múltjából, 1790—1820. U. ott 1893. (Névtelenül.) A város jegyzőkönyvei nyomán az érdekes korszakot, az akkori írások nyelvét utánozva írta.)

Jerémiás István, ref. esperes. Róla csupán annyit tudunk, hogy 1721-ben szigeti tanár volt. Utóbb Erdélybe, majd Técsőre ment ; ez utóbbi helyről hozták Németibe ref. papnak. Itt lakott 1738 tavaszáig, a mikor Fehérgyarmatra Jerémiás István.

vitték. A szatmári egyházmegyében 1706-ban főjegyzővé választották ; a következő évben esperes lett s e hivatalt 1762-ig viselte, a mikor meghalt. Jegyző korában ő kezdte azt az egyházvidéki jegyzőkönyvet vezetni, melyet nevéről máig is Jeremiás-féle jegyzőkönyvnek neveznek.

Joó Imre dr.

Joó Imre dr., ref. főgimnáziumi tanár, szül. Szatmáron 1860-ban. Egy évi önkéntessége leszolgálása után, 1884-ben, a nagykőrösi ref. főgimnáziumhoz választották meg helyettes-, 1885-ben rendes tanárnak, hol azóta is működik.

Művei : V-ik Károly császár világuralmi terve s a reformatio, Szatmár 1883. „Richelieu bibornok miniszter hatása Francziaországra s Európára." (100 frt. pályadíjat nyert a kolozsvári egyetemen.) Nagykőrös, 1896. „A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium története." (Ádám Gersonnal együtt) Nagykőrös 1896.

Joó István.

Joó István, a ref. egyházkerületi gimnáziumok és a felső leányiskolák felügyelője, szül. 1836-ban Szatmár-Németiben, hol 1865-ben választották meg lelkészszé. 1872-ben a debreczeni ref. tanító-képző igazgatója lett. Nagy tanulmányútat tett a külföldön, honnan visszatérve, 1873-ban foglalta el igazgatótanári székét. A theologiai akadémián több évig a pedagógiát és methodikát is tanította. 1894-ben az egyházkerületi gimnáziumok főigazgatójává léptették elő és 1895-ben még a debreczeni és szatmári ref. felső leányiskolákat is felügyeletére bízták. 1896-ban a Budapesten tartott ref. egyetemes tanügyi bizottság elnökévé választotta. Hittanhallgató korában „A földi különböző magassági mérések historiko-kritikai fejtegetése" czímű latin nyelvű pályamunkájával jutalmat nyert. Számos czikke és értekezése jelent meg a szak-folyóiratokban és helyi lapokban. Szerkesztette s kiadta a Protestáns Hetilapot, 1879 január 4-től 1880 végéig, Debreczenben. Meghalt 1897-ben.

Jordán Sándor dr.

Jordán Sándor dr., szatmári főrabbi, szül. 1861-ben. 1903-ban a szatmárnémeti status quo ante izraelita hitközség megválasztotta főrabbijává és a középiskolák hitoktatójává. Itteni működésének legfőbb érdeme, hogy meghonosította a magyar szót a zsidó templomban s a családi vallásos szertartásokban.

Munkái : „Rabbi Jochanan b. Nappacha", egy ókori zsidó bölcs 2 kötetes életrajza, egyszersmind korrajz, megjelent Budapest 1895. — „A fogarasi zsidó iskola" — Monografia. Budapest, 1896. — Hitszónoklatok. — Ezeken kívül számos zsinagógiai, ünnepi és alkalmi beszéde jelent meg a „Magyar Zsinagóga" szakfolyóirat tíz évfolyamában (1898—1907). Önálló czikkei magyar, héber és német nyelven, bel- és külföldi heti és havi izr. egyházi folyóiratokban jelentek meg. A budapesti nagyobb napilapoknak évek során át rendes levelezője volt.

Kádár Ambrus dr.

Kádár Ambrus dr., pápai prelátus, bényi prépost, szatmári kanonok, szül. 1845-ben. 1874-ben püspöki iktató ; 1877-től *Schlauch* Lőrincz dr. és később *Meszlényi* Gyula szatmári püspökök oldala mellett, püspöki titkárként működött. 1887-ben cz. kanonok, 1893-ban kanonok, 1894-ben papnevelő-intézeti igazgató, azután püspöki helynök. Kádár egyike az egyházmegye legjótékonyabb főpapjainak ; nagyszámú adományaira, alapítványaira és építkezésekre nagyobb összegeket adott. Meszlényi püspökkel közös költségen felépítette Szatmáron, egyebek közölt, a Szent János-templomot.

Dolgozott a „Religió", „Hittudományi Folyóirat" és „Bölcseleti Folyórat" czímű lapokba. Önálló művei : „Az egyházi törvényhozás társadalmi jelentősége." Szatmár 1882. „A világi hívek közreműködése az egyházban, Budapest 1890."

Kaisz József.

Kaisz József, áldozópap. Szül. 1867-ben. Előbb a szatmáregyházmegyei alapítványi pénztárnál volt könyvelő és igazgató a Pázmány-sajtóban és jelenleg az Irsik-nevelőintézet vezetője. Szépirodalmi és ismeretterjesztő czikkeket írt a „Magyar Szemlé"-be, politikai s társadalmi vezérczikkeket, tárczákat, könyvismertetéseket és színi bírálatokat a szatmári lapokba.

Önálló munkái : „Rövid halotti beszédek", I. kiadása 1895. II. bővített kiadás 1903. — „Esketési beszédek," 1896.

Káldor Lajos.

Káldor Lajos, közigazgatási tisztviselő, okleveles gyorsíró és ujságíró, szül. 1882-ben Szatmár-Németiben; az „Éjszakkeleti Ujság" alapításában részt vett és egy ideig szerkesztője volt. Jelenleg csakis fővárosi lapok részére dolgozik. Az 1903. évi április 13—14. napjain, a budapesti országos gyorsíró-egyesületnek, a pápai gyorsíró-kör negyedszázados jubileuma alkalmával tartott országos gyorsíró-versenyén szabatos, vita- és levelező-gyorsírással, dícsérő okiratot és elismerést nyert.

Kanizsay Zsigmond.

Kanizsay Zsigmond, ügyvéd, szül. 1832-ben. 1855 szept. 9-én a szatmári ref. gimnáziumhoz választották meg rendes tanárnak és 1871-ig tanított, a mikor tanári állásáról lemondott és gyakorló ügyvéd lett. Élénk részt vett az iskolai, egyházi és közéletben, később Szatmár-Németi város közigazgatási szolgálatába lépett ; 1883-ban szatmárhegyi alkapitány és 1885-ben községi bíró lett.

Meghalt 1899-ben. Nyomtatásban megjelent műve: „Emlékek a múltból." Eredeti történeti beszélyek. Szatmár, 1863.

Katona Árpád, premontrei szerzetes-növendék. Szül. Szatmáron, 1861-ben. Vér szerinti rokona Katona Józsefnek, a „Bánk bán" szerzőjének. Jászón, növendék-pap korában ölte meg a tüdővész 1879-ben. Még gyermek volt, midőn első versei a „Szatmár"-ban megjelentek, s még diák, mikor a fővárosi sajtótól is kedvezően fogadott kötetével a nyilvánosság elé lépett. Fényes jövő állott előtte, mikor a lant oly korán kihullott kezéből. A „Szatmár" és „Sárrét" lapoknak állandó szépirodalmi munkatársa volt. Első kötete 1879-ben jelent meg „Katona Árpád költeményei" czím alatt. Hátrahagyott műveiből Deák Kálmán rendezett sajtó alá egy kötetet. Katona Árpád.

Kelemen Samu dr., gyakorló ügyvéd, országgyűlési képviselő, szül. 1862-ben. Kelemen 1886-ban Szatmáron telepedett meg s csakhamar a város és a vidék keresett védő- Samu dr. ügyvédje lett. Élénk részt vett Szatmár város törvényhatósági és társadalmi életében, mint a törvényhatósági bizottságnak, számos jótékony és kulturális egyesületnek tagja, igen sok üdvös mozgalom megindítója és sikerének részese. Éveken át igazgatója volt a Szatmári Kereskedelmi és Iparbanknak, mely állását később ez intézet ügyészi állásával cserélte fel. Megteremtette a város közgazdasági életének hathatósabb felvirágzására, a Szatmári Kereskedelmi és Gazdasági Csarnokot, melynek alapításától kezdve elnöke. Oroszlánrésze van a kereskedelmi iskola fiú- és leány-tanfolyamának keletkezésében. Néhány évvel ezelőtt országos feltünést keltett a testvérgyilkos Papp Béla ügyében történt védőügyvédi szereplése, s a főtárgyaláson mondott beszéde a Zöldi-féle „Magyar perbeszédek gyűjteményében" is megjelent. Jogi dolgokon kívül előszeretettel foglalkozik közgazdasági tanulmányokkal is. Az 1905. évi általános választások alkalmával Szatmár város mandátumát függetlenségi és 48-as párti programm alapján nyerte el, Hieronymi Károly akkori kereskedelemügyi miniszterrel szemben, az 1906. évi választáskor pedig ugyanitt egyhangúlag választották meg. Lapvezére lett a „Szatmár-Németi" czímű politikai lapnak s számos politikai és közgazdasági vezérczikke jelent meg a Magyarország, Egyetértés és Független Magyarország hasábjain. Élénk tevékenységet fejt ki a parlamenti életben is, a közgazdasági bizottság tagjaként. Országgyűlési beszédei, széles konczepciójukkal és szakszerűségükkel, általános elismerést vívtak ki. Korábban sokat foglalkozott szépirodalommal és e munkásságának hatása később is meglátszik. Szakszerű politikai czikkeit és szónoklatait is, a szakképzettség mellett, formai. és aesthetikai érzék jellemzik. Később is foglalkozott az irodalommal. Mint a szatmári Kölcsey-Egyesület tagja, számos belletrisztikai felolvasást tartott. A helyi lapok is előszeretettel közölték színes novelláit, miket később, politikai egyéniségének kialakúlásakor, értékes politikai és közgazdasági czikkek váltották fel.

Kende Mór, aljárásbíró, született Szatmár-Németiben 1869-ben. 1893-ban Kende Mór. joggyakornokként a szatmár-németi kir. törvényszékhez lépett be, honnan Ujaradra, majd Nagyilondára, innen pedig Hódmező-Vásárhelyre került, a hol jelenleg kir. aljárásbíróként működik. Szatmár-Németi két lapjának, a Szamosnak és a Szatmár és Vidékének igen szorgalmas és sokoldalú munkatársa volt. — Vezérczikkek, költői és prózai műfordítások, kritikák, tárczák nagy számban jelentek meg tőle, különösen 1890—1895 között.

Kertészffy Gábor, városi pénztáros, szül. 1837-ben. 1874-ben városi pénz- Kertészffy tári ellenőrré választották, 1878-ban pedig pénztáros lett és ma is az. 1906-ban, Gábor. érdemei elismeréseül, a főispán tb. tanácsossá nevezte ki. A helyi lapokba több pénzügyi czikket írt és igen becses az az anyag, melyekkel a szatmári sajtó munkásait időszakonként ellátja.

Keszler Ferencz dr., pápai prelátus, nagyprépost, szül. 1830-ban. 1854-ben Keszler papnöveldei prefektus és gimnáziumi tanár; 1861-ben theológiai tanár; 1862-ben Ferencz dr. a házassági törvényszék jegyzője; 1863-ban püspöki titkár; 1873-ban theologiai doktor; 1874-ben tb. kanonok; 1877-ben kanonok: 1879-ben szent Miklósról czímzett erchy apát, 1880-ban az irgalmas nénék superiorja és őrkanonok; 1885-ben papnevelői rektor; 1887-ben éneklőkanonok; 1897-ben házasságvédő; 1893-ban pápai prelátus, nagyprépost, püspöki általános helynök és ügyhallgató. Meghalt 1900 szeptember 28-án. Nyomtatásban megjelent munkája: Memoria Servi Dei, Johannis Ham.

Kiss Áron. *Kiss Áron* ref. püspök Kisnaményben született ugyan, s így bővebb életrajzi adatait a vármegye monografiájában közöljük, de működéseinek java része Szatmárra és a szatmári egyházmegyére vonatkozván, itt is megemlékezünk róla és itt adjuk az agg főpap arczképét is. Ő maga is, írásaiban, a szatmári egyházat legkedvesebb egyházának mondja és otthonának tekinti, a hol évtizedeken át élt, a hova emlékei most is vonzzák őt, és a mely egyházra irodalmi működésének javarésze is vonatkozik.

Kiss Gedeon. *Kiss Gedeon* szatmári főkapitány, szül. 1823-ban. 1849-től 18 évig volt városi főjegyző, első tanácsos, (kapitány), törvényszéki telekkönyvvezető, törvényszéki ülnök s utóbb 5 évig vármegyei főjegyző. 1867 után ismét törvényszéki, majd árvaszéki ülnök lett, míg 1872-ben főkapitány lett, mely tisztét haláláig viselte. A szatmári tűzoltó-egyesületnek alapítója, elnöke és tiszteletbeli főparancsnoka volt. A közügyek terén szerzett érdemeiért, 1896-ban, a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte. Meghalt 1898-ban. A város gyönyörű befásításának és a szép, ifjú Kossuth-kert megalkotásának érdeme az ő nevéhez fűződik. Erről kapta azt a megtisztelő nevet: „A fák ezredese.“ A város közönsége, érdemei elismeréséül, emlékezetére szobrot emelt, melyet 1903. évi október 27-én lepleztek le a Kossuth-kertben.

Kiss János. *Kiss János*, szatmár-németi ügyvéd és a város országgyűlési képviselője 1869-től 1875-ig. A szatmár-németi önsegélyző népbanknak, melyből a népbankrészvénytársaság alakúlt, 1872-ben ő volt a megalapítója. Meghalt 1884-ben. Programmbeszédei a helyi lapokban, országgyűlési beszédei a Naplókban jelentek meg. Szerkesztette és kiadta a „Szabad Magyarország“ czímű szabadelvű Kossuth-párti hetilapot Pesten, 1871-től, megszünéséig.

Klobusiczky Péter. *Klobusiczky Péter*, szatmári püspök. Szül. 1752-ben. 1807-ben lett szatmári püspök. Az 1812. évet a pozsonyi országgyűlésen töltötte. A papnevelőintézetre közel 100,000 koronát költött. 1814-ben az I. Napoleon fogságából kiszabadúlt VII. Pius pápát a magyar püspöki kar nevében szerkesztett ékes latin feliratban ő üdvözölte. A francziákkal viselt háború alkalmával 1809-ben I. Ferencz királynak segélyül összes arany- és ezüstneműit átengedte, csupán egyetlen ezüstkanalat tartva meg, arra az esetre, ha előkelő vendége lesz. Az 1816. és 1817. években a rossz termés miatt beállott éhínség és a Szamos kiöntése következtében, a vidékről ideözönlőket a saját költségén élelmezte és annyi adósságot csinált, hogy attól csak kalocsai érsek korában szabadúlt meg. A kath. gimnázium számára konviktust alapított; a liczeumi és gimnáziumi tanárok fizetését felemelte; a szegényebb javadalmazású plébánosok jövedelmét sajátjából pótolta; a szegényebb templomoknak kegyszereket osztogatott és a székesegyház belsejét újonnan berendezte és 20 változatú orgonát állíttatott fel benne. Midőn kalocsai érseknek nevezték ki, még az általa használt templomi ezüstkészletet is a szatmári székesegyháznak hagyta. Kalocsán halt meg 1843-ban. 92 éves korában.

Kolozsvári Károly. *Kolozsvári Károly*, földbirtokos, szül. 1847-ben Szatmáron. Az újonnan szervezett honvédségnek első kiképzett tisztjei közé tartozott és 1872-ben lett hadnagy. 1886-ig gazdálkodással foglalkozott, a mikor a város az újonnan szervezett vámhivatal élére vámfelügyelőnek választotta meg, a mely hivatalt 1894-ig viselte, és azóta ismét gazdálkodással foglalkozik. Irt rajzokat, czikkeket és verseket, melyek az 1870. évet megelőzőleg a debreczeni, azt követőleg a szatmári lapokban láttak napvilágot.

Komócsy Lajos. *Komócsy Lajos*, hírlapíró, szül. 1848-ban Szatmáron. A pénzügyminiszteriumba lépett segéd-fogalmazónak, honnan önként vált ki, hogy egészen a hírlapirodalomnak szentelje életét. Szerkesztője lett a Kelet Népének, a konzervativ párt lapjának (1875—1876 jun. 30-ig). A lap megszünése után a „Magyar Állam“ munkatársa lett. Időközben szerkesztette a Jóbarátot (1878—1879. szept. 13-ig, 13 számát) és a Képes Családi Lapokat (1882—1884 deczember 14-ig). Lonkay Antal halála után (1888 augusztus 30-tól 1890 jan. 20-ig) ő volt a Magyar Állam felelős szerkesztője. A szerkesztéstől visszalépvén, megmaradt a lap belső dolgozótársának, melyet halála napjáig (1892 jan. 3.) szolgált. Egy nappal halála előtt még czikket írt a Magyar Állam szerkesztőségében. A Magyar Állam olvasóközönsége márványkereszttel jelölte meg sírját.

Koós Gábor. *Koós Gábor*, bölcseleti doktor, kereskedelmi akadémiai tanár, szül. 1850-ben Szatmár-Németiben. Midőn a földmívelésügyi miniszterium pályázatot hirde-



Kiss Áron ref. püspök.

tett egy gazdasági khémikus kiképzésére, a magyaróvári gazdasági intézet khémiai laboratóriuma részére, a 400 frtos ösztöndíjat ő nyerte el. Két évig végezte a laboratóriumi munkálatokat és hallgatta a khémiával összefüggő gazdasági tárgyakat. 1872-ben a kormány külföldre küldötte. Előbb Heidelbergába ment, innen félév múlva Berlinbe, 1873 őszén Lipcsébe, majd 1874-ben ismét Heidelbergába. Ez év ápr. 1-én elfoglalta a magyaróvári, akkor szervezett vegykísérleti állomás első asszisztensi állását; októberben a debreczeni reáliskola tanárává nevezték ki. 1879-ben a budapesti kereskedelmi akadémiához hívták meg, a hol haláláig khémiát, árúismét és technológiát tanított. Meghalt 1905-ben. A Borászati Lapok munkatársa volt és számos szaklapnak dolgozott.

Munkái: Vegytan, középtanodai s magánhasználatra. Debreczen, 1876. A salicylsav tudományos tekintetben s alkalmazása a háztartásban, műiparban, testünk épentartása körül és a gyógyászatban. Bpest, 1877. Általános árúisme. Debreczen, 1878. (2. jav. és bőv. kiadás ábrákkal. Bpest, 1881., 3 k. 1887. U. ott. — A fuchsin a borászatban; Bpest, 1880. — A növénytan alapvonalai. Ugyanott, 1880. — A minőleges vegyelemzés rövid vázlata. Debreczen, 1884. — A szervetlen vegytan alapvonalai. U. ott, 1885. (2. és 3. jav. kiadás. Bpest. 1882) — A szervetlen és szerves minőleges vegyelemzés rövid vázlata. Bpest, 1885. — A föld összes államainak terményei, készítményei, gyár- és ipartelepei. U. ott, 1885. — Technologia I. rész. U. ott. 1885. (2. jav. kiadás. U. ott, 1887.) — Szerves vegytan vagyis a carbonium vegyeinek vegytana. U. ott, (2-ik kiadás. U. ott, 1888.) — Kereskedelemről a kereskedőnek, szövetekről a nőknek. U. ott. 1886. — A magyar birodalom terményei. U. ott. 1886. — Árúisme alsóbb-fokú kerskedelmi tanodák s kezdő kereskedők számára. U. ott. 1887—88. Két rész. (3. új kiadás. U. ott, 1894.) — A kávé történelmi, irodalmi, élettani s vegytani szempontból. — Ezeken kívül két verskötete is megjelent.

Kótai Pál, építész-mérnök, a szatmári állami faipariskola igazgatója, szül. 1868-ban. Jelenleg, 1907. óta, a szatmári állami faipari iskola igazgatója. Kótai Pál.

Művei: Lyrai és kisebb elbeszélő költeményei jelentek meg 1885 óta a Szamosban, A Hétben, Vasárnapi Ujságban (1895) és az Ország-Világban; a Szegedi Hiradó és Szegedi Napló munkatársa volt. 1907 óta a szatmári állami faipari szakiskola igazgatója.

Kótai Lajos, állami elemi és iparisk. igazgató, szül. 1846-ban. 1870-ben a szatmári ref. egyház hívta meg tanítóúl; 1902-ben állami tanítóvá és igazgatóvá lett. 1883 óta igazgatója az iparos tanoncz-iskolának. Egyik megalapítója és 1887. óta elnöke az iparos olvasó-körnek, éveken át elnöke a Szatmárvidéki, 1897 óta pedig a Szatmár vármegyei ált. tanító-egyesületnek. A város társadalmi mozgalmaiban mindenkor élénk részt vett. Kótai Lajos.

Irodalmi munkásságát illetőleg felemlítendő, hogy a „Szamos"-nak 13 évig, a „Tanügyi Értesítő"-nek pedig 2 évig volt szerkesztője. Önálló művei: Magyarország földrajza, pályadíjjal kitüntetett munka. 7 kiadást ért meg. — Magyarország története (2 kiad). — Általános földrajz (5 kiad.) — Magyar nyelvtan (4 kiad.) — Természetrajz (13 kiad.) — A közönséges törtek és tizedes számok ismerete. — Imakönyv (1—1 kiadás). Ezen kivül két verskötete jelent meg.

Kovács Flórián, szatmári püspök, szül. 1754-ben. 1804-ben nevezték ki szatmári kanonoknak és első nagyprépostnak, majd 1821-ben szatmári püspök lett. Meghalt 1825-ben. Kovács nagy tudománynyal, kitünő szónoki képességgel és kiváló jogászi tehetséggel volt megáldva; de súlyos lábbaja miatt, egyházmegyéjének kormányzói feladatait alig tudta teljesíteni. Kovács Flórián.

Kovách Imre, orvosdoktor, szül. 1845-ben Szatmár-Németiben. 1869—71 óta orvos-sebészdoktor; 1872—75-ben budai törvényszéki orvos és anatomus; 1875—81-ben fővárosi kerületi orvos; 1881 óta m. kir. állami rendőrorvos Budapesten. — Czikkei a Magyar orvosok és természettudósok munkálataiban, a Gyógyászatban, a Pester Med. Chirurg. Presseben, a Fürdői Lapokban, a Fővárosi Lapokban, a Nemzetgazdasági Szemlében, a Pesti Naplóban stb. jelentek meg. Kovách Imre.

Munkái: Az astracháni pestis. Bpest, 1879. — Közegészségügyünk állapota. U. ott, 1885. — A magyar kincstár fürdői és ásványvizei. U. ott, évn. (Németül és francziául is megjelent.) — Szerkesztette a Fürdői lapokat 1873-ban. Több kiváló munkája, kéziratban, kiadásra vár

Kovács István, a szatmári ref. gimnázium tanára, szül. 1813-ban. A szatmári egyházban 1837-ben a második elemi iskola élére állították. Már a második évben tanított a III. elemi osztályban is. 1846-ban a IV. osztálylyal egy polgári iskola alsóbb osztálya egyesíttetvén, ez osztály számára kéziratban kidolgozta a rendszeres természetrajz, természettan, a keresztyén egyház, Magyarország és a világ történetét és a népszerű polgári jogot, mely tantárgyakat szintén tanította. 1855-ben a vasárnapi iskola IV. osztályát vezette; 1856-ban az elemi s polgári iskolák igazgatásával bízták meg és egyházi jegyzővé választották. 1863 febr. 5-én gimnáziumi tanár lett. A koronás arany érdemkereszt tulajdonosa volt. Meghalt 1886 april 11-én Szatmáron. Történeti czikkeket írt a Szamosba. Önálló műve: A szatmári ref. iskola története. (Debreczen 1880.) Kovács István.

Kovács Leó. *Kovács Leó,* nyug. honvéd-ezredes, szül. 1834-ben. Regénybe illő, rendkívül mozgalmas élete folyása alatt részt vett a szabadságharczban, mely után elfogták és besorozták a 26-ik gyalogezredbe. Két év után hadnagy lett és 1859-ben, mint a Porto Lignano nevű erőd parancsnoka, részt vett az olasz hadjáratban, melynek befejezése után leköszönt és Losenz tábornok Garibaldihoz induló csapatához csatlakozott, mint századparancsnok, majd később Vetter Antalnak, a magyar légió főparancsnokának parancsőrtisztje lett. Mint ilyen, számos veszélyes és kényes expediczióban vett részt. Ez időben az a kitüntetés érte, hogy Elliot, rendkívüli angol követ felkérte, hogy egy nagyon fontos okiratot vigyen el a korfui angol kormányhoz. Később, 1864-ben, gróf Csáky Tivadar Genfbe hívta, honnan titkos üzenetet vitt (czipőjébe varrva) Budapestre, gróf Keglevich Bélához, a titkos bizottság elnökéhez. Gróf Pálffy, az akkori kormányzó, szigorúan megfigyeltette és Sátoralja-Ujhelyre internálta. 1865-ben a titkos bizottság Erdélybe, majd Zemplénbe küldte csapatokat szervezni. Később Galaczba küldték Türr és Éber tábornokokhoz. Kovács ellen elfogatási parancsot adtak ki azzal, hogy a ki elfogja, azonnal főbe lőheti. Később sikerült neki ismét hazajönni, a mikor 1869-ben, gróf Andrássy Gyula rábeszélésére, a honvédséghez belépett és a szatmári zászlóalj századosa lett. Ezredparancsnokként vonult Szatmáron nyugalomba, hol 1908-ban meghalt. Mozgalmas élete ellenére nagy zenekedvelő és mint zongoraművész messze földön híres volt. Liszt Ferencz barátja volt és az ő biztatására adta ki szerzeményeit, melyek Budapesten jelentek meg.

Kováts Eduárd. *Kováts Eduárd,* földbirtokos, szül. 1823-ban Szatmáron. Tanulmányai végezte után, Zoltán János szabolcsmegyei alispán mellé ment joggyakorlatra, azután a bécsi udvari kanczelláriánál fogalmazó lett. 1843-ban hazament és Homokon gazdálkodott, de még ugyanez évben Szatmár vármegye szolgabírónak választotta meg; ez állásáról azonban lemondott. 1848-ban nemzetőri közvitézként állott hazája szolgálatába, majd később segédtiszt volt, a nemzetőrség parancsnoka s vezére, Katona Mihály mellett. 1852-ben a cs. kir. törvényszéknél rövid ideig bírói tisztet viselt, azután huzamosabb ideig ismét a gazdálkodásnak élt. A vármegye majdnem összes bizottságainak tagja, a katonai vegyes felülvizsgáló-bizottságnak húsz évig díjtalanúl elnöke volt. Érdemei elismeréséül ő felsége a vaskorona-renddel tüntette ki (már 1869-ben kir. tanácsosi rangot nyert). A Széchenyi-társulatnak tíz éven át elnök-igazgatója is volt. Elnöke volt az országos földhitelintézet vidéki választmányának, alapítója a magyarországi gazdasági egyesületnek és a Szent István-társulatnak. Hivatalt, fizetésért sohasem vállalt, de annál több kiküldetést s egyéb tiszteletbeli állást a vármegyénél, melynek gyűléseiről elmaradhatatlan volt. Könyvtára mintegy nyolczezer kötetre rúg. Meghalt 1898-ban.

Kováts Lajos. *Kováts Lajos* földbirtokos és publiczista, gróf Széchenyi Istvánnak egyik legjobb barátja és munkatársa volt, született 1812 febr. 25-én Homokon és így bővebb életrajzi adatait Szatmár vármegye monografiájában közöljük, itt csak a Szatmár városával összefüggő működését méltatjuk. Az 1840-iki szatmári tisztújításon sikerült neki a főispán kormánypárti jelöltjével szemben az ellenzék befolyását megmenteni. 1847-ben barátját, gróf Széchenyi Istvánt rávette, hogy Szatmárt látogassa meg, mely alkalommal a nemes grófot és őt a város díszpolgáraivá választotta meg. Mikor Széchenyi minisztériumának osztályfőnöke volt és a közlekedési ügyeket ő vezette, akkor határozták el a pest—debreczen—szatmári vasútvonal kiépítését. Utolsó társadalmi alkotása volt Szatmáron a Széchenyi-társulat. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Több czikke és értekezése jelent meg a szatmári lapokban is. Igy: Pillantás Erdély központi megyéje beléletébe és áttekintése Erdély napi-kérdésének. (Szatmár.) Adalék a büntetőjogi eljárás ismertetéséhez. (U. o.) A kötelező gyermekóvás kérdése. (Szamos, 1883.)

Körmendi Péter. *Körmendi Péter,* ref. püspök. 1685-ben jött Szatmárra s itt két izben volt tanár. 1667-ben ecsedi ref. lelkész és szatmári egyházmegyei esperes lett s 1686-ban püspöki méltóságra emelkedett. Meghalt 1691-ben.

Körösmezei Antal. *Körösmezei Antal,* városi főjegyző, szül. Szatmár-Németiben, 1852-ben. 1879-ben mint másodosztályú aljegyző a város szolgálatába lépett. 1886-ban tanácsjegyző, 1890-ben közigazgatási tanácsos s 1902-ben főjegyző lett. Mint ilyen, elnöke a jogügyi szakbizottságnak, a színügyi bizottságnak és tagja szá-

mos más bizottságnak. A város összes ügyeinek intézésében igen tevékeny részt vesz, s buzgó munkatársa volt a város polgármestereinek, kiket gyakran helyettesített. Irodalmi működését leginkább a törvényhatósági ügyeknek szentelte, s ily irányú czikkei sűrűen jelentek meg a szatmári sajtóban.

Körösmezei Gusztáv.

Körösmezei Gusztáv, a budapesti Nemzeti Szinház tagja, szül. 1846-ban, Szatmár-Németiben. 1863-ban felcsapott színésznek, s már négy nap múlva a „Zsidó család"-ban lépett fel. Szigligeti tetszését megnyervén, 1865-ben meghívta őt Pestre, a színészeti iskolába. Ezt elvégezvén, játszott Aradon, Szabadkán, Pécsett, Budán és Kolozsvárott. 1874. év elején a budapesti Nemzet Színházhoz szerződött, melynek ma is tagja. Szerepköre a szalon hős-szerelmes és történeti darabok. Kedvencz szerepei voltak: Bánk bán, II. Rákóczi Ferencz, Fekete orvos, Don Caesar, Haramiák, Mirabeau, Delila (Carnioli), Romeo stb.

Kövér Dezső.

Kövér Dezső, honvéd-zenekari karnagy, szül. 1873-ban. Mint III. éves zeneszerző-hallgató, 1905-ben elnyerte Szatmáron, az akkor üresedésben volt kassai honvédkerületi zenekari karnagyi állást, s mint ilyen végezte el az utolsó akadémiai évfolyamot. 1906. év őszén a szatmári zeneiskola igazgatótanácsa meghívta a theoretikus tantárgyak tanszékére.

Szerzeményei klaszikus irányúak. 18 befejezett szerzeménye van, közöttük az 1905-ben megjelent Hedvig-keringő. „Szép Terézie" balladája, Tihanyi Vilmos szövegével 1907. évi márczius hó 7-én került először a szatmári színházban előadásra. További szerzeményei rondó, szerenade, bölcsődal, gavotte, menuette, keringők, ábránd, nyitány és szimphonikus zeneköltemény még kiadásra várnak.

Krecskai Imre.

Krecskai Imre, szerzetes-főnök, iskolai igazgató Szatmáron, az 1780-as években a Paulinus-szerzet főnöke volt. Életének folyásáról mindössze annyit tudunk, hogy előbb a pesti Paulinus-zárda könyvtárnoka, majd a szatmári iskolák igazgatója lett s kiválólag a bölcselettel és a szépirodalommal foglalkozott. Műveit a kassai „Magyar Muzeum" czímű folyóirat közölte, melynek ő is egyik szerkesztőtársa volt. A magyar verselésben is hivatással működött. Beszélt és írt magyarul, latinul, németül és olaszul. Az 1782-ik évben Nagykárolyban külön lenyomatban is megjelent gróf Károlyi Antalhoz írt ódája.

Kurtz Sándor dr.

Kurtz Sándor dr. phil., szül. Szatmár-Németiben, 1870-ben. 1893 óta tanár a szatmár-németi kir. kath. főgimnáziumnál. Irodalmi működését szülővárosának helyi lapjaiban kezdte meg, német és olasz költők után készített fordításokkal.

Önállóan megjelent müvei: De Latinitate Chronici Dubnicensis. Szatmár 1892. (Doctori dissertatio). — A görög és római irodalmi hagyomány hitelessége. Szatmár 1898. — Dr. Fodor Gyulával társaságban szerkesztett egy „Latin Olvasmányok" cz. tankönyvet, középiskolai tanulók részére, megjelent Budapesten, 1904-ben.

Láni Mihály.

Láni Mihály, ref. tanár és esperes. Mint református pap 1618-ban jött Szatmárra. Wittembergben tanult, hol társai közé 1607-ben íratkozott be. 1619-ben szatmári esperessé választották. Innen 1620-ban Tarczalra ment, hol 1634-ben meghalt.

Léber Antal.

Léber Antal, városi főerdész. Született 1864-ben. A selmeczbányai erdészeti főiskola elvégzése után 1899-ig kincstári és magán-erdőgazdaságoknál volt alkalmazva; ez évben a földmívelésügyi miniszteriumtól átjött Szatmár városához mint főerdész s azóta itt működik. Eddigi szolgálata alatt kidolgozta az erdőhivatal ügykörére és az erdővidéki személyzetre vonatkozó szolgálati és fegyelmi szabályzatot s megírta e munka számára a városi erdőgazdaság történetét.

Lénárd István dr.

Lénárd István dr., árvaszéki ülnök, született 1875-ben. 1903-ban városi I. aljegyzővé választották. Még ugyanabban az évben közgyám s 1907-ben árvaszéki ülnök lett. A helybeli sajtóban a várost érdeklő közgazdasági s néhány politikai czikke jelent meg. Ezenkívül egy nagyobb essay: Kritikai megjegyzések a képviselői inkompatibilitásról szóló 1901. évi javaslat s különösen az e feletti bíráskodási eljárásról, az ethikai állam elméleti szempontjából.

Lessenyey Ferencz dr.

Lessenyey Ferencz dr., prelátus-kanonok. Született 1841-ben. 1868-ban Szatmáron papnöveldei prefektus és a zárdában tanítónőképző-intézeti tanár. 1869-től a papnöveldében az erkölcstan és lelkipásztorkodástan tanára, 33 éven át. 1872-ben theológiai doktorrá promoveálták a bécsi egyetemen. 1874-ben prosyn. vizsgáló, 1875-ben szentszéki ülnök és ügyész, 1889-ben cs. és kir. tiszt. udvari káplán, 1895-ben székesegyházi czímzetes kanonok, 1901-ben székesegyházi valóságos kanonok, egyházmegyei tanfelügyelő, 1904-ben a pápa házi prelátusa. 1906-ban apostoli protonotárius. Lessenyey egyike az egyházmegye

legjótékonyabb főpapjainak. Kanonoki összes jövedelmét, magának csak a legszükségesebbet tartva fenn, jótékony, egyházi és nevelésügyi czélokra osztja szét. Eddigi adományai körülbelül 50,000 koronára rúgnak.

Művei: Kath. alapelveken nyugvó általános Szentírási Magyarázattan. Fordítás. Szatmár 1880. — November hava, a tisztitóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve. Fordítás. Szatmár. Öt kiadás. — Jézus szentséges Szivének tisztelete. Fordítás. Szatmár. 1885. — Májusi ájtatosság. Fordítás. Szatmár. Három kiadás. — Szüz Mária, az ifjúság mintaképe. Fordítás. Szatmár. 1894. — Jegyesek vizsgálata. Szatmár. 1900. — A szatmári püspöki egyházmegye évkönyvének első része: 1—105 lapig. A püspökök és káptalan száz éves múltja. 1904, Szatmár. — A Szatmári Egyházmegye Szentéve. 1904, Szatmáron. — 1905. Hitoktatástan. Kézirat gyanánt. Szatmárnémeti, 1905. — Ezeken kívül számos értekezése jelent meg az egyházi szaklapokban és folyóiratokban.

Litteczky Endre ifj.

Litteczky Endre ifj., festő, született 1880-ban Szatmáron. Németországba ment s a grafikai tudományokból elvégezte a technikumot. 1905-ben felvétette magát az országos mintarajziskolába és a rajztanár-képzőbe. Már a következő évben 5 festménynyel vett részt az iskolai kiállításon, a fővárosi sajtó elismerése mellett. 1906 nyarát a nagybányai művész-telepen, az őszt pedig a Maros völgyében töltötte. Visszatérve a mintarajziskolába, műveiből az állam az intézet számára megvette a Czigánytanya czímű festményét. Ez év őszén már a Nemzeti Szalonban állított ki. 1907-ben hazajött és átvette mint felelős szerkesztő a Szamost, mely lap évtizedek óta atyjának tulajdona.

Lúcz Ignácz.

Lúcz Ignácz, bölcseleti doktor és középiskolai tanár, szül. 1835-ben Szatmáron. Gimnáziumi tanár volt 1855—1857-ig Ungváron ; 1859—1860-ban Szatmáron ; 1861-ben Bécsben tanúlta a természettudományokat. Azután ismét Szatmáron volt főgimnáziumi tanár 1874-ig ; ekkor papi állását világival cserélvén fel, a kassai főreáliskolához ment tanárnak, hol 1894-ig működött, midőn nyugalomba vonúlt. Számos programm értekezése jelent meg a szatmári kir. gimnázium értesítőjében, a „Természet"-ben, a kassai állami főreáliskola értesítőjében és a Természettudományi Közlönyben.

Lugossi József.

Lugossi József, ref. esperest és a Magy. Tud. Akadémia tagját 1841-ben hozták Szatmárra. A papi pályáról azonban gyönge egészsége miatt lemondott és hittanár lett. A magyar nyelvet, szellemét és szókincsét kiváló szaktudással értelmezte s a Magyar Tudományos Akadémia ezért választotta tagjai közé.

Madzsar János.

Madzsar János, nyug. főgimnáziumi tanár, szül. 1839-ben. 1863 okt. 1-én a szatmári gimnáziumhoz helyettes tanárnak nevezték ki ; 1868-ban alapította a szatmármegyei népnevelési egyletet. 1879-ben nyugdíjazták. Számos czikke, értekezése és szakkönyve jelent meg. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában fogjuk közölni.

Majdik Árpád.

Majdik Árpád, hírlapíró, szül. 1871-ben Szatmáron. Alig húsz éves korában a „Szatmár" belmunkatársa lett, de később a fővárosba ment, hol több évig egyes napilapok munkatársa volt. 1891-ben Szatmáron írta a „Jó fogás" czímű egyfelvonásos vígjátékát, majd 1894-ben megjelent „Fény és Árny" czímű tárczakötete, mely két kiadást ért. 1898-ban a „Márcziusi napok" czímű 4 felvonásos korrajzot írta, melyet Halmay színtársulata ünnepi előadásúl adott elő, ez év márczius 15-én. Ezt a szindarabot, mint alkalmi korrajzot, több vidéki színpadon is bemutatták. 1902-ben írta „Báthory Gábor Erdély nagyfejedelme" czímű történeti színművét, melyet először adtak elő Szilágyi Dezső szatmári színtársulatánál. Ugyanezen év őszén a „Szatmári Friss Ujság" czímű napilapot kezdte szerkeszteni, 1903-ig, a mikor belépett a „Szatmári Hirlap" szerkesztőségébe. 1904. óta a „Szamos" állandó belmunkatársa.

Marcsa Mózes.

Marcsa Mózes, ref. esperest 1768-ban hozták Szatmárra lelkészül. Itt 1769-ben egyházvidéki ülnök ; 1777-ben jegyző és 1778-ban esperes lett. Meghalt 1795-ben. Marcsa kezdte az anyakönyveket jó renddel vezetni ; az iskolakönyveket is ő szedte össze s azok közül sokra bírálatot írt.

Margitai Péter.

Margitai Péter, ref. püspök, születési helye és éve ismeretlen. 1621-ben szatmári esperessé választották s innen Husztra vitték. A tasnádi zsinat 1629-ben püspökké választotta, de ugyanez évben ismét visszahívták Szatmárra lelkésznek és itt néhány hónap mulva meghalt. Öt egyházi munkája jelent meg.

Mátray Lajos.

Mátray Lajos, ref. főgimnáziumi tanár, szül. 1869-ben. 1889 óta a szatmári ref. főiskola tanára. Pályanyertes prologjával nyitották meg 1890-ben a szatmári városi szinházat ; a Kölcsey-kört is ő alapította (1890), melyben mint titkár, majd mint az irodalmi szakosztály elnöke, nagy tevékenységet fejtett ki. 1897 óta városi törvényhatósági tag. Költeményei és czikkei számos fővárosi és

vidéki lapban jelentek meg. Nagyszámú műveinek sorozatát szülővármegyéje monografiájában fogjuk közölni.

Mazurek Pál, tanító. Szül. 1864-ben, Szatmáron. Munkácsváralján és Szinérváralján működött, de 1894 óta Budapesten a Rökk Szilárd-utczai elemi- és iparostanonczískolánál működik. Miután Budán a paedagogiumban a rajztanfolyamot is elvégezte, rajztanitással is foglalkozott s megkedvelte a festőművészetet; szabad idejét ennek szenteli. Czikkei az „Iskola" czímű folyóiratban jelentek meg. Meghalt 1908-ban Budapesten. Mazurek Pál

Munkái: Családi és iskolai tudósító. Bpest, 1896. — Könyvviteltan az iparostanoncz-iskolák használatára. U. ott, 1896.

Méder Mihály, zeneszerző és karmester, szül. 1856-ban. 1886-ban jött Szatmárra s itt működött 1907 január 21-én bekövetkezett haláláig. Zenei képzettségét jóformán magánúton szerezte s Nitsch József szatmári székesegyházi hírneves karnagy mellett tökéletesítette, a miben nagy segélyére volt kiváló zenei tehetsége. Oktatta és vezette a nagykárolyi és szatmári dalegyesületeket s különösen ez utóbbit az országos dalünnepeken több sikerhez segítette. Műveinek száma kb. 25. Ezek jobbára férfikarok s részint eredetiek, részint átiratok. A legtöbb közöttük magyar népdal. Szerzeményeit a dalegyesületek mindenütt ismerik, éneklik. E szerzeményein kívül van még nagyobbszabású s vegyes karra írt gyászmiséje is, melyet a szatmári székesegyházban, hol egy-ideig szintén karmester volt, többször is előadtak. Méder Mihály

Menyhárt János, ref. főiskolai theologiai tanár, szül. 1823-ban, Szatmár-Németiben. 1849-ben a debreczeni főiskola szeniorjaként kezdte meg helyettes tanári pályáját; 1851-ben ugyanott rendes tanár lett és 1888-ban nyugalomba vonult. 1863—68-ig a tiszántúli egyházkerület aljegyzője is volt. Meghalt 1900-ban. Menyhárt János.

Munkái: Jézus Krisztus élete. Pest, 1858. — Judaország romlása és a babyloniai fogság. U. ott, 1859. — A pásztori levelek magyarázata. Debreczen, 1861. — Szentirat-magyarázási kézikönyv. U. ott, 1861. — Keresztyén hittan a helv. hitv. népiskolák számára. U. ott, 1862. — A keresztségnek és az Úrvacsorájának jelentőségéről. U. ott, 1862. — Korszerű kérdések szellőztetése, a m. ref. egyház kebelében. U. ott, 1877. — Az újszövetségi szentírás fordítása. Budapest, 1878. — Apostoli levelek. U. ott, 1886.

Mészáros Ferencz, bölcseleti doktor, a ref. főgimnázium tanára, szül. 1862-ben. 1896-ban a szatmári ref. főgimnáziumba a classica-philologia tanszékére nevezték ki rendes tanárnak. Mészáros Ferencz.

Munkái: Demosthenes, történelmi rajz. M.-Sziget, 1890. — Questiones de epistola ad Pisones Q. Horatii Flacci. Nagy-Becskerekini, 1893. (és Kolozsvár 1894.). A régi pénzekről programmértekezése jelent meg a gimnáziumi értesítőben 1897/8-ban, Szatmáron.

Meszlényi Gyula szatmári püspök, szül. 1832-ben. 1887. október 17-én szatmári püspökké lett. Hogy a lelkipásztorok az anyagi gondoktól lehetőleg mentesek legyenek, elégtelen jövedelmeik feljavításához évenként a sajátjából meghatározott összeggel járult és e czímen, püspökségének ideje alatt, közel 200,000 koronát adott ki. A székesegyház felújítására mintegy 80,000 koronát költött. Nagysomkúton és Csapon új plebániát állított föl. Huszonnégy templomot átalakított vagy felépített. Ezek között van a szatmári Szt.-János apostol temploma, melyet dr. *Kádár* Ambrus praelatus-kanonokkal közös költségen emelt. A tanügyre is sokat áldozott. A szatmári elemi fiúiskolát a saját pénztára terhére átvette, lemondván a város, mint kegyúr által eddig e czélra kiadott évi 9.400 K. összegről. Püspöksége idején az egyházmegyében az apáczák kilencz új fiók-házban nyertek alkalmazást. A kath. kaszinó hajlékára 40.000 koronát fordított. Meghalt 1905. évi márczius 14-én. Meszlényi maga is írt kisebb egyházi műveket és értekezéseket. De a saját költségén kiadott mintegy tizenöt művet; ezek közül különösen becsesek a Klobusiczky és Hám püspökök beszédei, valamint a „Szentek élete", mely utóbbi igen díszes és gazdagon illusztrált mű. Ezt az egyházmegye legtehetségesebb papjaival íratta meg. Meszlényi Gyula.

Mihályi Ferencz, áll. el. népiskolai igazgató, szül. 1867-ben. 1902-ben helyezték Szatmárra, mint igazgatót, s itt egyszersmind a városi összes, továbbá a kültelki és a szatmárhegyi tanítók testületének elnöke. Itt írta meg, e testület közreműködésével, az áll. iskolák részletes tantervét, melyet az ország területén számos iskola a működés iránytűjéül tekint. Mihályi Ferencz.

Átdolgozta a Mártonfy-féle és Asztalos-féle IV. oszt. földrajzot; függeléket írt a Kozma-féle III. oszt. olvasóhoz; számtanokat írt (Bodnár György kir. tanfelügyelővel) a népiskolák összes osztályai számára; gazdaságtant írt Kozma Lászlóval külön az V—VI. leány- és fiú-osztályok számára. Előbbiek Szatmáron, az utóbbiak Budapesten jelentek meg. 1905 óta szerkeszti a Tanügyi Értesítőt

Molnár Károly. *Molnár Károly*, áldozópap s lelkész, 1882-ben született. Mint szatmári papnövendéknek a szemináriumban fennálló „egyházirodalmi iskolában", — melynek elnöke is volt, — alkalma nyílott az irodalommal való foglalkozásra. A papnevelő-intézetben tartott alkalmi ünnepélyeknek szinte kizárólagos ódapoétája lett. Nagy előszeretettel gyűjtögette az anekdotákat Dunai János dr. budapesti szerkesztő „Mókaságok" czímű öt kötetben kiadott munkája számára. Fölszenteltetése után Fehérgyarmaton volt segédlelkész, most Felsőbányán működik.

Munkái vallásosak liraiak, elbeszélők, alkalmi stb. költemények és prózai dolgozatok. „Ujlaki Károly" név alatt 1903 óta tárczákat ír a Szatmáron megjelenő „Heti Szemle" cz. napilapba.

Munkátsy Mihály. *Munkátsy Mihály*, gyakorló orvosdoktor, szatmári származású. Munkája: Dissertatio mang. medica de morbis mulierum. Pestini, 1839.

Nagy Elek. *Nagy Elek*, ügyvéd, 1850-ben született Szatmáron. 1870-ben, mint húsz éves ifjút, a máramarosszigeti állami tanítóképzőhöz segédtanárrá nevezték ki, s ezt az állást 1874-ig viselte. Ez idő alatt jogi tanúlmányait is befejezte. 1874-ben elhagyta segédtanári állását. 1877-ben és 78-ban mint ügyvédjelölt és hírlapíró működött Budapesten. Egy ideig felelős szerkesztője volt az „Uj Budapesti Napilap"-nak, de erről később lemondott. 1878-ban Szatmárra jött és itt ügyvédi irodát nyitott. Városi bizottsági tag lett és mint ilyen élénk tevékenységet fejtett ki. A helybeli függetlenségi pártnak egyik vezérszónoka volt, ügyvédi kamarai titkár lett, a mely állását haláláig viselte. Tagja volt a városi iskolaszéknek, tanügyi bizottságnak és a r. kath. egyháztanácsnak. Az 1896-iki budapesti orsz. ügyvédgyűlésnek egyik előadója volt. 1899-ben halt meg.

Nagy Károly. *Nagy Károly*, szilágymegyei tanfelügyelő, szül. Szatmáron, 1865-ben. 1886-ban a szatmári ref. egyházközség segédlelkészszé választotta, s mint vallástanár, is e kettős minőségében 10 évig Szatmáron működött. 1896-ban megvált a lelkészi pályától és államszolgálatba lépett. A szatmármegyei kir. tanfelügyelőségnél 1901. évi deczemberig szolgált tollnokként; ekkor segédtanfelügyelővé, majd 1906. év végén, Szilágy-vármegye kir. tanfelügyelőjévé nevezték ki. Számos hírlapi czikket írt a helyi lapokba és a „Szatmár-Németi" szerkesztésében is résztvett.

Nagy Mihály I. *Nagy Mihály I.*, ref. esperes. Örökös ref. papul 1723-ban hozták Erdélyből Szatmárra, a hol 1724-ben esperes lett.

Munkái: Dissertatio theologica practica de tentationibus Jesu salvatoris hominum Lugduni Batavorum, 1699. — Disputatio theologica de creatione, ibidem. — Disputatio theologica de hominis nominae, ejusque creatione, ibidem. — Gróf Teleki Istvánné Kún Borbála felett mondott halotti tanítás. 1720.

Nagy Mihály. *Nagy Mihály* polgármester, szül. 1790 körül Szatmár-Németiben. 1815-ben már városi levéltáros volt; 1828-ban főjegyző, 1847-ben tanácsnok, 1848-ban mezei rendőrkapitány, 1849-ben nyugalomba vonult, 1851 augusztus 19-én főpolgármesternek nevezték ki, de szembaja miatt 1855-ben lemondott. Érdemei elismeréseül a város 800 pengő forint teljes fizetését szavazta meg nyugdíjául, holott a városi tisztviselőknek akkor még nyugdíjintézményök nem is volt. 1855-ben halt meg. Nagy Mihály az 1832—6. és 1843—4-iki pozsonyi országgyűlésen a város követe volt és az utóbbi pozsonyi országgyűlésen a legtekintélyesebb törvénymagyarázók közé tartozott. A báró Vécsey-család és Szatmár-Németi város levéltárát bámulatos gonddal feldolgozta és berendezte. Szatmár vármegye és ebben Szatmár-Németi város monografiáját először Szirmay Antal írta meg és 1809. évben adta ki Budán. A régi levéltárak rendezése, az ezekben talált irományok olvasása közben, mondja maga Nagy Mihály, sok oly érdekes dolgot talált, melyeket történetíróink mellőztek, vagy mint Szirmay, csonkítva, sőt hibásan adnak elő. Utóbb megnyíltak előtte a szatmári egyházak, szomszéd egyházvidékek és nemes családok levéltárai. Megismerkedett az ország történetére vonatkozó nyomtatott s kézírati művekkel s az ezekből készített jegyzetei indították őt a város történetének megírására. Ezt a művet, előszava szerint, Nagy Mihály 1848 január 16-án fejezte be. Nyomtatásban való kiadását a zavaros idők és közbejött halála gátolta meg, míg azt végre Bartók Gábor ág. ev. gimnáziumi igazgató, kiegészítve, „Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári történetei" czímen Szatmáron 1860. évben adta ki. E mű egyetlen a maga nemében. Számosan használták és használják ma is kútforrásként.

Nagy Vincze. *Nagy Vincze*, szül. Szatmáron, 1886-ban. 1903-ban mint első éves jogász ő vezette a kolozsvári egyetemi hallgatók küldöttségét Szegedre, az ismeretes ko-

szorú-affér alkalmából. Ugyancsak ő vezette 1904 tavaszán a kolozsvári ifjúság küldöttségét Budapestre, a küzdő ellenzék vezéreit az ujonczjavaslatok ellen való küzdelemre kérve. Szatmári újságokba állandóan írogatott. 1905-ben pedig, a mikor a „Szatmár-Németi" czímű lap politikaivá alakúlt át, ő lett annak főmunkatársa. Még ez év folyamán a fővárosba ment újságírónak, a hol a „Független Magyarország" politikai tudósítójaként egy évet töltött. Közben szépirodalommal is foglalkozott. Jelenleg Szatmáron van ügyvédi joggyakorlaton.

Nagy Vincze, színigazgató. 1855-ben született Szatmáron. 1876-ban rendezője lett a Népszínháznak. Egy kiállításos darabbal, mint színházi titkár, beutazta a külföld néhány fővárosát. A nyolczvanas évek elején elhagyta a Népszínházat s önálló társulatot szervezett. A rekonstruált Szeged új színházát vette át és 1883-ban kezdte meg színigazgatói működését. A második esztendőben azonban a szegedi színház leégett. 1886-ban a Thália-szövetkezet művezetőigazgatója lett. 1888-ban Kolozsvárra került rendezőnek. Ez alatt eljárt a kolozsmonostori gazdasági iskolába, azt jeles eredménynyel elvégezte és oklevelet szerzett. Ekkor aztán teljesen szakított a színpaddal. 1892-ben a baranya-szent-lőrinczi béruradalom intézője lett, s mint ilyen a sárvári tejgazdasági iskolát is elvégezte, fényes eredménynyel. *Darányi* Ignácz földmívelésügyi miniszter másfél évi külföldi tanulmányútra küldötte és azután országos tejgazdasági felügyelővé nevezte ki. Ebben az állásában nagy és áldásos tevékenységet fejtett ki. Halála fiatalon és munkaközben érte, midőn 1898-ban a fejérmegyei Polgárdiban a tejszövetkezet megalakító gyűlésén, előadás közben rosszúl lett és meghalt. Nagy Vincze.

Némethi Endre, festőművész, szül. Szatmáron, 1877-ben. Előbb gróf Vay Tibornál rajztanító volt, majd Budapesten festészeti tanulmányait elvégezve, szobrászati végbizonyítványt is nyert s a székesfővárosnál, Kimnach László festőművész betegsége alatt helyettese, majd pedig utódja lett. Jelenleg székesfőv. rajztanárként a VIII. ker. polgári fiúiskolánál működik. Különösen alföldi tájképeket fest előszeretettel. Nevezetesebb képe „Mocsaras táj naplementekor" dr. Kiss Áron udv. tanácsos birtokában. Megfestette Halász Ferencz miniszteri tanácsost, a szatmári áll. iskola számára és a budai kir. paedagogium földrajztanárának, Rohn Józsefnek 30 éves jubileuma alkalmából készült arczképét. A budapesti „Nagypénteki Ref. Társaság" 10 éves jubileuma alkalmával a társaság Emlék-Albumának czímlapját tervezte és számos albumlap tervezésére nyert megbízatást. Némethi Endre

Nitsch József, székesegyházi karnagy, szül. 1829-ben és 1859-ben került Szatmárra, hol haláláig, 1905-ig, székesegyházi karnagy volt. A sz. Czeczilegylet s a kath. kaszinó megalapításában főrésze volt. Fiatal korában német költeményeket írt. Czikkezett a Népiskolában s a Heti Szemlében az egyházi zenéről. Írt más lapokba is egyházzenei és neveléstani czikkeket. Zeneszerzeményei: Praeludiumok, Gradualek, Offertoriumok s egyházi énekek. Érdemei elismeréseül 1904-ben arany kereszttel tüntették ki. Nitsch József.

Novák Lajos, Szatmár-Németi város főszámvevője, szül. 1852-ben. 1872—1875 között adótiszt volt Zilahon és Szatmáron, majd a szatmári illetékkiszabási hivatalhoz számtisztté nevezték ki. 1876-ban a szatmár-németi adószámvevőségnél számvizsgálóvá s 1880 és 1886-ban főszámvevővé lett. Ez állásában 27 városi költségelőirányzatot s ugyanannyi zárószámadást adott ki, s arról a 25 éves időszakról, melyet a város szolgálatában eltöltött, terjedelmes pénzügyi összehasonlítást dolgozott ki. Városi szolgálatának 25 éves jubileumát 1905-ben ünnepelték. Novák Lajos.

Nyárády László, kir. főmérnök, szül. 1854-ben. Mérnöki oklevelet 1880-ban a József-műegyetemen nyert. Az 1884 óta Szatmáron székelő folyammérnöki hivatalnak 1888 óta tagja s 1889 óta vezetője. Az ő működése idejében kerültek tervezés és megoldás elé Szatmáron és a vármegyében az ármentesítési és vízszabályozási feladatok. Irodalmi működése egészen szakszerű. Nyárády László.

Nyilas István, ref. püspök, szül. 1580 körül. 1607-ben szatmári pap lett; 1611-ben esperes és 1614-ben püspök. Bethlen Gábor fejedelem 1618-ban udvari papjává nevezte ki s utóbb erdélyi püspök is lett. Ő eszközölte ki, hogy Szatmár város a ref. gimnázium számára, azon a helyen, a melyen az intézet ma is áll, 1608-ban telket vásárolt. Nyilas István.

Ócsvár Rezső, rajztanár és festő, szül. 1877-ben. 1901-ben lett rajztanár a szatmári kir. kath. főgimnáziumban. Azóta itt működik. Szabad idejét festés- Ócsvár Rezső.

sel tölti. Kedvelt témái : szepességi erdőrészletek, a Szamos napnyugtán. Figurális festményei a kurucz korból és 1848-ból valók. Nagyobb műve : a szomolnoki ág. ev. templom számára festett oltárképe.

Orbán Sámuel. *Orbán Sámuel,* ref. lelkész, szatmár-németi származásu. 1733-tól 1734-ig a debreczeni főiskola seniora volt ; 1734-ben Utrechtben, 1735-től a franekerai egyetemen tanult, hol neve : Samuel Orbán Zathmarinak van beírva. Előbb Szatmáron, Kecskeméten volt pap, 1739—49-ig lelkész Nagy-Létán, 1751-től Széplakon, hol 1757 szept. 10-én meghalt. Három egyházi munkája jelent meg latin nyelven.

Orosz Alajos. *Orosz Alajos* főgimnáziumi tanár, szül. 1859-ben Szatmár-Németiben. Előbb Beregszászon és Máramarosszigeten volt káplán és hitoktató. 1887-ben Szabadkára került tanárnak, a községi főginmáziumhoz, majd 4 évvel később Zomborba az állami főgimnáziumhoz, de egy évvel ezután a szatmár-németi kir. kath. főgimnáziumhoz helyezték át, a hol jelenleg is működik. 1903 óta a Kölcsey-kör irodalmi szakosztályának elnöke.

Irodalmi működése, irodalomtörténeti, peadagogiai és szépirodalmi szakokra terjed és idevágó számos alapos munkálata, a helyi és fővárosi lapokban és szakfolyóiratokban jelentek meg. Önálló művei : Sziv- és jellemképi vonások Arany Toldi-jában. Szatmár. 1894. A gyermeki szeretet Petőfi költésében. Szatmár, 1895. Szülők és tanárok. Szatmár, 1902. Német olvasó- és gyakorlókönyv teljes nyelvtannal. (Budapest, 1898. II. kiadás. 1900., III. kiad. 1903., IV. kiadás, 1905. V. kiadás 1908. — Német Stilusgyakorlatok. (Bpest., 1903. II. kiad. 1905., III. kiad. 1907.) — Német Olvasókönyv (magasabb osztályok számára, Bpest, 1905.)

Osváth Elemér. *Osváth Elemér,* tanár és szerkesztő, szül. 1870-ben. 1905-től a szatmári ref. főgimnázium tanára. 1907-ben a kereskedelmi alsófoku tanoncz-iskolához is megválasztották tanárnak. Négy éven át előadója volt a Kölcsey-kör irodalmi szakosztályának, 3 éven át titkára a Társas-körnek ; pénztárosa a Lorántffy-egyesületnek, gondnoka a németi óvodának, s az államositás óta az elemi iskolák gondnokságának tagja. Hat év óta városi bizottsági tag és a város legtöbb egyesületének választmányi, vagy működő tagja. 1907-ben a ,,Szamos" főszerkesztője. Meghalt 1908. máj. 14-én. Irodalomtörténeti, paedagogiai, theologiai stb. értekezései és tanulmányai a szakfolyóiratokban és értesítőkben jelentek meg.

Paládi Lajos. *Paládi Lajos,* áll. elemi isk. igazgató, szül. 1853-ban. 1876-ban került a szatmári ref. egyházhoz tanítóként, hol 1902 aug. végeig működött s az utóbbi 10 év alatt az igazgatói teendőket is végezte. 1902-től a szatmári Három-utczaközi áll. elemi iskola igazgatója. Cikkei a helyi lapokban és a Tanügyi Értesítőben jelentek meg. Önálló munkája : ,,Egy vén tanító levelei."

Palásthy Sándor. *Palásthy Sándor,* hírlapíró és szerkesztő, szül. 1842-ben. Szatmáron a ,,Szamos" czímű lapnak 1869-ben munkatársa volt s 1870 első felében szerkesztője. 1872-ben Pestre költözött, hol széleskörű tudásával, éles tollával csakhamar előkelő szerepre tett szert és a legjelesebb hírlapírók egyike lett. Meghalt 1881 junius 10-én.

Pálfy Gyula. *Pálfy Gyula,* nyug. kir. aljárásbíró, szül. 1840-ben, Szatmáron. 1865-ben a szatmári törvényszéknél jegyző lett és előbb mint kir. aljárásbíró, majd mint telekkönyvvezető szolgált Nagykárolyban ; később nyugalomba vonult. Vármegyei bizottsági tag, a nagykárolyi egyháztanács jegyzője és a népnevelési egylet alelnöke volt. Meghalt 1891. jan. 9. Nagykárolyban. A papnevelőben a Szent Alajos irodalmi önképzőkörben több legendáját és lyrai költeményét fogadták el ; ugyanekkor a szatmári lapok és a Vahot Imre Napkeletje, előbb Pap Gyula, majd saját neve alatt közölték verseit. 1864-ben szerkesztette Nagyváradon a Várad czímű jótékonyczélú albumot, melyben négy költeménye jelent meg. — Szerkesztette a Szatmármegyei Közlönyt 1876 elejétől 1880 jun. 30-ig és 1882 aug. 13-tól 1884 szept. 14-ig.

Pály Ede. *Pály Ede,* róm. kath. esperes plébános, szül. 1849-ben, Szatmáron. Segédlelkész volt Sándorfalun, Nagymajtényban, Szatmár-Németiben, Beregszászon, Munkácson, Ungváron, Felsőbányán ; képezdei hittanár s az elemi iskolák hitoktatója volt Szatmár-Németiben ; 1879—1901-ig plébános Sárközön ; 1887-ben a Szent István Társulat tud. és irodalmi oszt. tagja, 1893-ban szentszéki tanácsos, 1896. h. esperes a szatmári kerületben, 1901-től felsőbányai plébános, a nagybányai kerület esperese, püspöki biztos a nagybányai áll. főgimnáziumnál s a ker. rk. elemi iskolák tanfelügyelője. Irt a kath. lapokba és folyóiratokba.

Munkái : Krisztus Urunk hét szava a kereszten. Nagyböjti beszédekben. Ungvár, 1876. — Pály Ede költeményei 1878—1881. Sárköz 1882.



Schlauch Lőrincz.

Pap Endre, költő, életrajzi adatait Szatmár vármegye monografiájában közöljük. Itt életéből csak a szatmári vonatkozásokat említjük fel. A vármegyei pártküzdelmek után Szatmáron lakott nejével, Berenczei Kováts Jozefával. Mikor Petőfi Sándor Szendrey Júliával megismerkedett, gyakran szállott meg vendégszerető házában és innen rándult át Erdődre, Juliájához. 1848-ban választotta meg Szatmár országgyűlési követté. A világosi fegyverletétel után még nehány hónapot töltött Szatmáron és ezután a fővárosba költözött, hol 1851-ben meghalt. Pap Endre.

Pap Géza, polgármester, szül. Szatmár-Németiben 1856-ban. 1878-ban lépett a tiszti ügyészi hivatalba joggyakornokként, 1880-ban aljegyző, 1886-ban közigazgatási tanácsos, 1896-ban főjegyző s 1902 május 12-én polgármester lett. E 29 év alatt az elsőrangú munkálatoknak nagy sorát hajtotta végre. A törvényhatóság szabályrendeletét, a mely a város saját külön házi törvénykönyve, újonnan átdolgozta. Ez a munkálat ma is irányítója a törvényhatósági életnek. Felváltva vezette, mint elnök, a szegényügyi, jogügyi és színügyi bizottságokat. A középítkezési bizottságnak előadója volt s élénk részt vett a városház, színház, laktanyák, vashíd, méntelep, villamos világítási művek és a helyi érdekű vasút megalapításában. Főnöke volt az állami fogyasztási adók városi kezelésének. A szatmárhegyi szőlőtelepet és szőlőiskolát ő teremtette meg. 1894-ben a kolerajárvány alatt a járványbizottság megbizottja volt. A városi jogok, jövedékek és vámok hozadékának emelése körül sokat fáradozott. A községi iskolák államosításában nagy része volt. Utolsó nagyobb művei a Pannónia-szálló, a vasúti internátus, a városi háztartás kiépítésében való sikeres tevékenység, a felső kereskedelmi iskola, a dohánybeváltó hivatal s az állami faipari iskola ügyeinek eredményes támogatása. Elnöke volt a kereskedelmi és iparbanknak. Meghalt 1906. évi decz. 8-án. Pap Géza.

Papolczy Zoltánné szül. *Bartók Ida*, született 1867-ben Szinérváralján s így bővebb életrajzi adatait Szatmár vármegye monografiájában közöljük. Irt elbeszéléseket, tárczaczikkeket, aforizmákat, kisebb költeményeket, különösen a „Nagybánya és Vidéke“, „Szatmári Ellenőr“ és más helyi lapokba, de legszívesebben írt és irogat ma is a „Szamos“ czímű lapba, melynek belső munkatársai közé tartozik. Papolczy Zoltánné.

Papp Aurél, rajztanár és festő, szül. 1879-ben. Tanári működését a szatmári kir. kath. főgimnáziumban 1906-ban kezdte. Ismertebb festményei: „Szlatinai házak“, „Utszélen“, „Hangulat“, „Rákos-patak“ vázlat, Ürmös P. tulajdonában Pesten, „Mária és a kis Jézus“, Hámon Róbert püspöki titkár tulajdonában, Szatmár. „Czigányfiúk“, tanúlmány, Hirsch Sándor tulajdonában, Szatmár. „Télen“ és „Őszi hangulat“, Ferencz Ágoston városi tanácsos tulajdonában stb. A figurálist és tájképeket egyaránt műveli. Papp Aurél.

Páskuj Lajos, apát-kanonok, szül. 1824-ben. 1860-ban Szatmár város plébánossá választja, főleg elragadó szónoki képességeért. Csakhamar esperes, szentszéki ülnök s 1874 aug. 5-én typulthai apát. Részt vett a társadalmi élet minden mozgalmában: a Szent László-Társulat kerületi igazgatója, a Vöröskereszt-egylet elnöke, a Czeczil-egylet elnöke, megyei bizottsági tag, városi képviselő. 1881-ben kanonok lett. Meghalt 1887-ben. Páskuj Lajos.

Munkái: Páskuj Lajos egyházi munkálatai. I. kötet. (Bpest, 1873.) (Nagyböjti szentbeszédek.) — Páskuj L. egyházi munkálatai. II. kötet. Bpest, 1875.) (Ünnepi, vasárnapi és alkalmi beszédek.) — Páskuj Lajos költeményei. (Szatmár, 1880) — Költeményei 1849-től haláláig különféle szépirodalmi s hirlapokban, — gyakran Magurai név alatt — jelentek meg.

Pataki Lajos, róm. kath. áldozópap, tanítóképzőintézeti tanár, szül. 1854-ben. 1877-ben szentelték pappá. Három évig a szatmári püspöki hivatalban működött; 1880-ban a kir. tanítóképzőben tanár és székesegyházi hitszónok. 1885-től a püspöki tanítónőképzőben és 1903-tól ismét a tanítóképzőben alkalmazták tanárnak, hol jelenleg is működik. 1903 óta a szatmárnémeti Dalegyesület zeneiskolájának igazgatója. Czikkei, tanulmányai és önállóan megjelent irodalmi munkái egyháziak, a nevelés és oktatás körére vonatkoznak. Zeneműveket is írt. Dolgozatai az értesítőkben, a helyi, fővárosi és szaklapokban jelentek meg. Pataki Lajos.

Önálló munkái: Könyves bácsi oktatásai a nagy világmindenségről. Népszerű csillagászati és természettudományi munka. A Szent István-Társulattól kiadásra elfogadva. — Áhítatnak szent magánya. (Szatmár, 1899.) — Válasz az egyházi zsolozsma tárgyában. (U. ott, 1901.) — Nőkről a nevelőknek. (U. o. 1902.) — A térképolvasás methodikája. (U. o. 1902.) — Gyakorlati leczkék

népiskolai olvasmányok tartalmi tárgyalásához. (U. o. 1902.) — Zeneművei : Pásztordal. Karácsonyi dalfüzér. Kantate. Zenei átmenetek. Mária-dalok. I. II. füzet.

Perényi János. *Perényi János*, kir. kath. tanítóképzőintézeti igazgató, szül. 1849-ben. 1878-ban tanár lett a szatmári kir. kath. tanítóképzőben. 1880-tól 1900-ig a tanító- és polgári tanítónőképzőben tanárkodott, ez utóbbi év óta a kir. kath. tanítóképző igazgatója; 1895 óta szentszéki tanácsos. Tagja a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottságnak, az orsz. kath. tanügyi tanács könybirálóbizottságának s az állami elemi iskola gondnokságának. Gazdasági, közművelődési és természettudományi czikkeit különféle hirlapokban tette közzé. Egy műve jelent meg nyomtatásban: ,,Frater Efrem" czím alatt. Kéziratban van egy hitbuzgalmi munkája : ,,Konferenczia-beszédek" czímen.

Petőfi Sándor. *Petőfi Sándor* szatmári működéséről és tartózkodásáról a következő ismeretlen életrajzi adatokat közöljük egy kiadatlan, nagyérdekü levelével.

Petőfinek Szatmáron két jó barátja volt : Pap Endre, a költő és Riskó Ignácz vármegyei főjegyző. Pap Endre a szabadságharcz kitörése előtt Becsky Gábornak a mai Eötvös-utcza 6. számu telken fekvő házát vásárolta meg. Petőfi, Pap Endre révén és házában, számos vármegyei és városi előkelőséggel, különösen a megyei ellenzék vezetőivel ismerkedett meg. Pap Endre felesége Berenczei Kováts Jozefa volt, ki mintegy hét évvel ezelőtt húnyt el. A boldogult úrnő szerint Petőfi ez időben minden társadalmi tekintély és összeköttetés nélküli, szeleburdi fiatal ember volt, a ki szilajságában gyakran még a társasági megszokott formákat is figyelmen kívül hagyta. Petőfi, Riskó barátja társaságában tette Szatmárról első látogatását, 1846 szept. havában, Szendrey Júliánál a szomszédos Erdődön. Midőn azután rövid idő után levélben kérte meg a kezét, életírója szerint, azt a választ kapta atyjától, hogy ,,Én önt nem ismerem, leányom még igen fiatal, örvendeni fogok, ha önt mentűl többször látom s egy év mulva beszélhetünk erről az ügyről bővebben". — Petőfi e levél vétele után rögtön Erdődre sietett, összeveszett a ,,zsarnok apával" és nagy elkeseredéssel vált el tőle. Erre az időszakra esik feldúlt lelki és kedély-állapotában szerelmi csapongása, Koltón, gróf Teleki Sándor barátjánál, Pila Anikóval, a szép czigányleánynyal ; hirtelen elhatározott, de abbamaradt házassága Prielle Kornéliával és udvarlási szándékból való közeledése Szatmáron, Olchváry Bertához. Petőfi 1847. év májusában, Térey Mária nagykárolyi közös barátnőjük útján békült ki Juliával. Ez időtől kezdve ismét többször látogat el Szatmáron át Erdődre, rendesen lóháton, a Pap Endre lovai közül választva ki egy-egy paripát. Egyik ily kirándulása alkalmával történt meg vele az a baleset, hogy a ,,Zsuzsi" levetette. Többé nem is ült erre a lóra. Kirándult továbbá Luby Zsigmondhoz, Fülpösdaróczra és Csaba Ignáczhoz Szamoskóródra is. Többször és huzamosabban mulatott Berenczei Kováts Lajosnál, gróf Széchenyi István bizalmasánál Berenczén, kinek ,,Kati" nevű hátas lován gyakran tette meg az útat Erdődre. Ezt az állatot utóbb Pesten is sokat emlegette. — Szatmáron Riskó Ignácz az Ormós Péter földbirtokos özvegyének, jelenleg postahivatalul szolgáló, Deák-tér 4. számu emeletes házában lakott. Petőfi gyakran járván Riskóhoz, ennek révén ez úrnővel is ismeretségben állott. Gyakori vendég volt Szatmáron az Olchváry Pál két házának, melyek egyike a Rákóczi-utcza 3. sz. alatt, a mostani Deutsch-féle ház, másika pedig ugyanezen utcza 20. sz. alatt, a jelenlégi középponti áll. elemi iskola helyén állott ; végül pedig a Kiss Gedeon Mailáth-utcza 4. sz. alatti kedélyes és sok szép napot látott kis házának. — Pap Endre költő házát, mint Petőfi lakóhelyét, a Kölcsey-kör 1902-ben emléktáblával jelölte meg, mely azonban hibás szövegü , mert a költő nemcsak 1847-ben, hanem már 1846-ban is lakott sőt még 1848-ban is megfordult itt. Ugyancsak a Pap Endre özvegyétől kapta meg a Petőfi társaság a költő egyik sétabotját.

Nagyobb költeményei közül Petőfi 1847-ben Szatmáron írta a ,,Szécsi Máriá"-t . Miután Petőfit úgy informálták, hogy Tompa Mihály kicsinylőleg nyilatkozott e művéről, annyira megharagudott reá, hogy midőn végre oltárhoz vezette Juliáját, Tompa elesett ama forró vágyától, hogy ő eskesse meg Petőfit. Az esketést, Sass Károly és Lauka Gusztáv tanúk jelenlétében, Kallós István, Erdőd ősz papja végezte.

Petőfi Szatmáron a következő költeményeket írta : 1846-ban : Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe. — Csalogányok és pacsirták. — Nehéz, nehéz a szívem. — Te a tavaszt szereted. — Mi vagy keblem. — Költői ábránd volt, mit eddig érezék. — Álmodtam szépet, gyönyörűt. — Egy pár rövid nap. — 1847-ben : Birom végre Juliskámat. — Láttam kelet leggazdagabb virányit. — Jó ideje lement

a nap. — Kard és láncz. — T. M. kisasszonyhoz. — Válasz kedvesem egy levelére. — A költészet. — Koronázás. (Németből Heine után.). — Az elhagyott zászló. — Levél Arany Jánoshoz. — Már galambom engedj meg. — Falu végén kurta kocsma. — Tarka élet. — A vándorlegény. — Ismét köny. — Az én pegazusom. — Megbántott a rózsám. — Ne bántson az meg. — Jó költőnek tartanak. — Homér és Ossián. — Valahogy. — Szívem. — O. B. kisasszonyhoz. — A csillagos ég. — Búcsú a nőtlenségtől. — A szájhősök. — A kisbéres. — Ősz elején. — Azokon a szép kék hegyeken túl. — Csak úgy omlanak most hozzám. — Ilyen óriást, mint.

Szatmár-Németi levéltára érdekes emlékét őrzi Petőfi hazafiasságának. A levéltár 1848. évi iratai között ((IV. 370. sorszámu csomagban okt. 2-áról 2688. szám alatt) a város néhai főkapitányának, Kiss Gedeonnak egy levele van, melyet az akkori főjegyzőhöz, Békéssy Károlyhoz intézett. E levélhez Petőfinek Szatmármegye akkori alispánjához írott s a költő sajátkezű utóiratával hitelesített levélmásolata van csatolva, mely sorok a lánglelkü költő hazafiságának fénylő bizonyítékai. Kiss Gedeon ugyanis 1848 szept. 29-én Oláh János nevű kővárvidéki menekült kihallgatása után, a megyei önkéntesekkel Nagybánya felé útra kelve, Petőfivel — a köztük történt megállapodás szerint — Koltón remélt találkozhatni, de csak szept. 30-án Színfaluban, Svolma nevű uradalmi ispán házánál találkozott vele. Ott tudta meg Petőfitől, hogy Koltóra az oláhság lázongása miatt nem mehetett. Kiss Gedeon az oláhság fellázadásáról Szatmár város hatóságát kívánta értesíteni s midőn e szándékát Petőfivel tudatta, ez átadta neki Szatmármegye alispánjához ez ügyben írt levelét, lemásolás s ily alakban leendő közlés végett. Petőfi a Kiss Gedeontól írt másolatot sajátkezü soraival hitelesítve, s ahhoz lelkesítő szavait csatolva, kívánta tettre, harczra buzdítani a honfiakat s Szatmár városát.

Tisztelt alispán úr! Nagybányáról jövök. A székelyföldre szándékoztam utazni, némileg országos küldetésben, de Nagybányáról vissza kellett fordulnom, miután hiteles tudomás szerint, Kővárvidékén az utazás bizonyos veszély minden kaputos magyar emberre nézve. Tízezer oláh van talpon, kik az ellenségeskedést azzal kezdték meg, hogy a kővárvidéki cassát, mintegy 18,000 pengőt elrabolták. Tegnap már egy helyen gyújtani kezdtek; Teleki Sándort, a kővárvidéki főispánt és Miháli kormánybiztost elfogták s csel által sikerült elillanniok s midőn kocsira ugortak és vágtatni kezdtek, egy vasvillát hajtottak utánuk és két puskát sütöttek el rájuk: szerencsére egyik sem talált. Mindezt magától Telekitől és a kormánybiztostól tudom, kik Nagybányán vannak több kővárvidéki urakkal, kik szinte megszöktek hazulról, mert életök nem biztos többé. Tisztelt alispán úr! A veszély nagy, néhány nap alatt roppant lehet; nem én kérem önt, hanem a haza követeli, hogy minden kitelhető lépést megtegyen ön, mi a veszély megszüntetésére szolgál. Véleményem szerint nem lesz elegendő az a néhány száz nemzetőr, kik már útban vannak; hirdessen ön általános népfölkelést ebben a megyében s különösen rendeljen minden meglevő ágyút a hely színére. Ismerve önnek erélyes jellemét, nem kételkedem, hogy mindez a legrövidebb idő alatt meg fog történni s önt a haza köszönete s a fenyegetett vidékek hálája követendi. Én legszentebb hazafiúi kötelességemnek tartom itt maradni s az önök zászlója alatt harczolni. A sereggel együtt Nagybányán termek. Addig is Isten önnel. Tisztelő polgártársa: Petőfi Sándor.

Petőfinek a másolatra vezetett sajátkezű sorai: E levél eredetijét én írtam és küldtem Ötvös Mihály úrhoz. A haza nevében felszólítok mindenkit, ki e levelemet olvassa és hallja, hogy a bennírottakat megfontolván, elszántan és lelkesülten teljesítse azon szent kötelességet, melyet ha elmulaszt, nem hazafi és nem férfi, hanem gyáva bitang, ki nem érdemli a magyar nevet. — Föl, föl, magyarok, a szabadság és az Isten nevében, fegyverre, fegyverre! még van mit védelmeznünk; ha késünk, maholnap nem lesz miért fegyvert fognunk. Föl! föl! Petőfi Sándor.

Polyánszky Endre, szerkesztő. Született 1850-ben. Szatmáron részt vett a „Szatmár“ czímű lap megalapításában; majd átvette a „Szamos“ czímű lap szerkesztését. Ez utóbbinak rövid ideig volt szerkesztője s a különben igen tehetséges fiatal férfi, meghasonolva az élettel, 1877 elején golyóval vetett véget életének. Kéziratban több bevégzetlen munkája maradt hátra. Polyánszky Endre.

Polácskó János, áldozópap, nyug. plébánosként huzamosabb ideig tartózkodott Szatmáron s itt adta ki az 1880-as években költeményeit. Meghalt 1892-ben. Polácskó János.

Poszvék Nándor, a szatmármegyei gazdasági egyesületi titkár és lapszerkesztő, született Krasznaszentmiklóson s így életrajzi adatait a vármegye monografiájában közöljük. 1901-ben megalapította Szatmáron a „Gazdák Lapja“ czímű köz- és mezőgazdasági lapot, melynek ma is kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője. Sok szakczikke a fővárosi szaklapokban jelent és jelenik meg. Poszvék Nándor.

Rácz István, tanár és szerkesztő, szül. Szatmáron, 1843-ban. 1868-ban kezdette meg tanári működését Szatmáron. Szerkesztője volt 6 évig a „Szamos“-nak. Volt presbiter és városi képviselő. Éppen 1884-ben történt halála előtt választották meg igazgató-tanárnak. A tanügyi bizottságnak több évig volt jegyzője. Rácz István.

Ratkovszki Pál, kir. kath. főgimnáziumi igazgató, szül. 1851-ben. Szatmáron 1879-ben tanítónő-képzői tanár; 1880-ban főgimnáziumi helyettes, 1883-ban rendes tanár; 1895-ben helyettes; 1896-ban rendes igazgató; szentszéki ülnök s 1902-ben a Pro Ecclesia et Pontifice pápai rendjel tulajdonosa. Egyik alapítója Ratkovszky Pál.

s jelenleg igazgatója a „Pázmány-sajtó" egyesületnek. Szegény tanulók segélyezésére eddig 10.000 koronát adott. Irt számos tudományos értekezést, melyek között legfontosabb a Thesla-féle kisérletekről írt tanulmánya. 25 éves tanári jubileumát 1905-ben ünnepelték meg Szatmáron.

Regéczi Sándor.

Regéczi Sándor, a szatmár-németi ref. főgimnáziumnak 1885 óta tanára, szül. 1858-ban. Irt főleg Úti rajzokat. Topo-ethnographiai tanulmányai már 1881—82-ben jelentek meg. Szatmár-Németibe kerülvén, a „Szamos"-nak lett belső munkatársa. Az utóbbi években szakmájába vágó és társadalmi kérdésekről czikkezett.

Reiser György dr.

Reiser György dr., kir, kath. főgimn. tanár. Szül. 1858-ban. 1883-ban lett hittanár a szatmári kir. kath. főgimnáziumban. Névtelenül a lapokban megjelent kisebb közleményein kívül, Adjutus Secundus álnév alatt, több egyházi jellegű munkát írt.

Művei: Katekizmus felnőttek számára, 3 kötet. — Biblia felnőttek számára, 2 kötet. — Elmélkedések papok számára, 4 kötet. — Nagy katekizmus. 3 rész, egy kötetben. — Nagy biblia. Két rész. — Novena a lourdesi Szent Szűz tiszteletére. — A lurdi Szent Szűz tisztelete májusban. — A század alkonyán. Prédikácziók. — Kath. szertartástan. — Kath. hittan. — Kath. erkölcstan. Palesztina leírása. — Philothea (kivonatos).

Rónai István.

Rónai István, csanálosi róm. kath. plebános, szül. Szatmáron 1866-ban. 1898-ban kőrösmezői, 1906-ban csanálosi plebános lett. Számos czikke, értekezése és tanulmánya jelent meg a helyi és a fővárosi lapokban és szakfolyóiratokban. A társadalmi mozgalmakban is tevékeny részt vett. Igy a „Kőrösmezői Nemzeti Szövetség" megalkotása körül is sokat fáradozott, valamint ünnepi beszédekkel és felolvasásokkal is szivesen hozzájárult a jó ügyek előmozdításához.

Sarmaságh Géza.

Sarmaságh Géza, főgimnáziumi tanár, kath. áldozópap, szül. 1852-ben. 1881-ben nevezték ki rendes tanárrá Szatmárra. A szatmár-vármegyei Széchenyi-társulatnak és a szatmár-egyházmegyei irodalmi körnek megalapításában élénk részt vett s mind a két egyesületnek kezdettől fogva titkára volt. 1897-ben Meszlényi püspök irodalmi érdemeiért szentszéki ülnökké nevezte ki. 1900-ban a nyitrai kath. főgimnáziumhoz neveztetett ki rendes tanárnak. Helyi vonatkozású irodalmi működését a „Szatmár"-ban, a „Szamos"-ban, a szatmári kir. kath. főgimnázium Értesítőjében, a „Szatmár és Vidéké"-ben jelentek meg. Ugyancsak Szatmáron jelentek meg tőle a következő munkák:

Lacordaire H. Domokos egyházi beszédei. Ford. Szatmár, 1880—81. Két kötet. — Szatmár vámegye népességi, nemzetiségi, vallásfelekezeti és kulturális statisztikája. A szatmár-vármegyei Széchenyi-Társulat megbízásából az 1880. évi népszámlálás adatai alapján összeállitva. U. ott, 1881. — Száz tanács ezer bajra. A szülőknek és nevelőknek. U. o., 1885. — A jellemképzés a családban és az iskolában. U. o., 1893. — Lehen, Utmutatás a lelki béke megszerzésére és megőrzésére. Ford. u. o., 1894. II. kiad. 1898. — A szatmári kir. kath. főgimnázium története. U. o., 1896. — Szerkesztette a „Szatmár" cz. lapot 1882 febr. 1.—1883 május 1-ig. Megalapította és hat évig (1884 jun. 23.—1889 végéig) szerkesztette a Szatmár és Vidékét; megalapította és Buza Sándor neve alatt szerkesztette a Heti Szemle czímű lap I. (1892) és Báthory E. neve alatt az V. (1896) évfolyamait.

Schlauch Lőrincz.

Schlauch Lőrincz dr., szatmári püspök, szül. 1824-ben. 1873 márczius 17-én lett szatmári püspök. Szatmári püspök korában megszerezte a híres Török-féle nagy könyvtárt s ezt a szatmári egyházmegyének ajándékozta. Szatmáron nagy anyagi áldozattal rendbehozta az internátussal egybekötött tanítóképző-intézetet. Szűz Mária tiszteletére a szatmári székesegyházban 20.000 korona költséggel kápolnát emelt. Résztvett a Széchenyi-társulat megalapításában. Alelnöke volt az országos Vöröskereszt-egyesületnek: elnöke az országos zeneakadémiának s a poliklinikának védő-helyettese. A Sz. István-rend nagykeresztese. Fontosabb társadalmi mozgalmak alig indultak meg nélküle. A hol a közügyek előmozdításáról s a szegények gyámolításáról volt szó, mindenütt ott volt található. Meghalt 1902. jul. 10-én. Beszédeiből két hatalmas kötet önállóan is megjelent; közrebocsájtotta Bunyitay Vincze Budapest, 1890. Az első kötet egyházi, a második nevezetesebb egyházpolitikai beszédeit tartalmazza. Ezeken kívül kiváló beszédei: A rabszolgakereskedésről. A munkáskérdésről. Az autonómiáról, a katholiczizmusról és hazaszeretetről. Az evolu-czióról. A bukovinai és csángó magyarokról. A papság teendőiről. Hinni és tudni. Eszmék a középkor kulturéletéből, stb. Életrajzi adatait már Bihar vármegye monografiájában is közöltük.

Shik Elemér dr.

Shik Elemér dr., ügyvéd és szerkesztő, született 1878-ban. 1904-ben egy évig a Kölcsey-kör irodalmi szakosztályának előadója volt. 1905-ben társszerkesztőként a Szatmárnémetit írta, míg ugyanaz évben megalapította az Éjszak-

keleti Ujságot, a melynek fennállása alatt, Ferenczy János társszerkesztése mellett, felelős szerkesztője volt.

Smoczer Ignácz, választott püspök és főrendiházi tag, szül. 1812-ben. Prefektusként és liczeumi tanárként került Szatmárra. 1860-ban koppáni czímzetes prépost; 1867-ben kanonok, papneveldei igazgató és theológiai tanár; 1882-ben nagyprépost, püspöki általános helynök, báczi választott püspök s mint ilyen, főrendiházi tag. Smoczer híres szónok volt, de mert beszédeire sohasem készült, rögtönzött szónoklatai nem jelentek meg nyomtatásban, egy gyászbeszédét kivéve, melyet 1872-ben Kézdi-polányi Bíró László szatmári püspök ravatala fölött tartott, de ez is úgy történt, hogy azt barátai, tudtán kívül, a templomban titokban lejegyezték. Meghalt 1885. évi szeptember 1-én. Smoczer Ignácz.

Steinberger Ferencz dr., apátkanonok, szül. 1846 nov. 25-én. Áldozópappá szentelték Szatmáron, 1870-ben. Kilencz év mulva lett a hittudományokból doktor. Segédlelkész Fehérgyarmaton s aktuárius a szatmári püspöki udvarban 1871-ben. A következő 19 év alatt felváltva volt Szatmáron a kir. kath. férfi- és nőtanítóképző tanára, gondnoka és igazgatója, valamint theológiai tanár. 1877-ben szentszéki ülnök; 1889-ben a szatmár egyházmegyei irodalmi kör alelnöke; 1891-ben a Pázmány-sajtó társaság alelnöke és h. zsinati vizsgáló; 1892-ben a Szent István-társulat tankönyvbíráló bizottságának tagja, valamint a középiskolai tanárokat képesítő bizottság tagja; 1893-ban a budapesti tudomány-egyetem bekebelezett doktora, pápai kamarás és a szatmár—ugocsamegyei kath. tanító-egyesület elnöke; 1894-ben a szatmári polgári iskolai tanítóképző igazgatója; 1898-ban a magyarországi kath. tanítók orsz. bizottságának elnöke; 1899-ben a szatmári kath. hitközség iskolaszékének egyházi elnöke; ugyanekkor nagyváradi kanonok, a nagyváradi papnevelő igazgatója s csakhamar a budapesti központi papnepelő kormányzója; 1900-ban szekszárdi apát. Meghalt 1905 jan. 17-én Budapesten. Kilencz egyházi művet írt és a következő lapokba dolgozott; Hittudományi folyóirat, Religio-vallás, Kath. paedagógia, Kath. Hitoktatás, Kalauz, Tájékozó, Iskola, Népiskolai Tanügy, Magyar Állam, Magyar Korona, Szatmár, Szatmár és Vidéke, Szamos, Heti Szemle. Steinberger Ferencz dr.

Szabados Ede, tanár. Született 1867-ben. 1892 óta működik a szatmári ref. főgimnázium tanáraként és 1907 óta az igazgató-tanács tagjaként. Számos eredeti költeménye és fordítása jelent meg angol, franczia és német költőkből a fővárosi és vidéki lapokban; nagyobb tanulmányai pedig az értesítőben és a Kölcsey-egyesület évkönyvében. Részt vett a Kisfaludy-Társaság által kiadott ,,Anthologia" franczia költőinek fordításában. Borsay Samu zeneszerzővel együtt írta a ,,Szoknyás hősök" czímű operettet, mely először Kolozsváron került színre. Szatmáron került színre ,,Virradóra" czímű népszínműve 1895-ben. Szabados Ede.

Szabó Antal, kath. gimn. tanár, szül. 1823 táján. A szathmári kath. gimnáziumban 1828-tól 1860-ig tanárkodott; azután nyugalomba vonúlt. Mester volt a képek és képcsoportok metszésében; beszélt magyarul, tótul, olaszul, oláhul, örményül, latinul, németül és zsidóul. Latin nyelven számos verset írt, melyek közül több nyomtatásban is megjelent. A nyelvészetben tekintélynek tartották. Szabó Antal.

Szenczi A. Pál, ref. esperes. 1671-ben jött Szatmárra s itt a ref. gimnáziumot 1675-ig igazgatta; ez évben Németibe, 1680-ban Viskre és 1683-ban Debreczenbe vitték papnak, hol 1686-ban esperessé emelték. Szencz A. Pá

Művei: Medulla theologica illustrata Gvil. Amesii, quam defendit Paulus. A. Szenczi, Franequerae 1670. — Hatvanhárom vallásos tárgyat illető értekezései, melyekből egy példányt, mint benne lévő kézirása mutatja, a szatmári egyháznak ajándékozott.

Szigeti Gyula István, ref. püspök, 1704-ben került Szatmárra tanítóként; 1705-ben távozott, de 1711-ben visszahozták Németibe ref. papnak, honnan azonban egy év múlva ismét távozott. 1737-ben püspök lett. Szigeti Gyula István.

Szilágyi Sámuel, ref. püspök, szül. 1719-ben. 1762-ben hozták Szatmárra ref. papnak s itt 3 évvel később püspöki méltóságra emelték. Szilágyi Sámuel.

Tabajdi Lajos, ref. lelkész, szül. 1841-ben. Mint szatmári megválasztott ref. lelkész 1876-ban foglalta el állását. A szatmári egyházmegyében levéltárnok, könyvtárnok, egyházmegyei tanügyi bizottsági jegyző, közalap-bizottsági tag, egyházmegyei tanácsbíró és pótképviselő volt. 1892-ben mindez állásairól lemondott. 1893-tól fogva egyházmegyei képviselő. A Széchenyi-társulat egyik aligazgatója, a községi iskolaszék elnöke, a városi óvoda gondnoka, a jó- Tabajdi Lajos.

tékony nőegyesület pénztárosa, a főgimnáziumi alapgyűjtő bizottság elnöke, vallástanár és igazgató-tanácsos. Ez utóbbi intézet javára Farkas Antal dr. igazgató-tanácsi elnökkel 1884—1895-ig oly buzgó munkásságot fejtett ki, hogy ma a főgimnáziumnak 40.000 kor. évi jövedelmet adó vagyona van. Mint egyházi szónok is híres volt. Meghalt 1899 ápr. 5-én.

Tankóczi Gyula.

Tankóczi Gyula, városi főkapitány, született 1867-ben Szatmáron. 1891—93-ban aljegyző volt ; 1894—1901-ig tanácsjegyző és utóbb közigazgatási tanácsos, 1902-ben helyettes főkapitány és 1903-ban főkapitány lett. 1900 óta a tűzoltóság választott főparancsnoka. Több évig viselte a nőegyesület titkári, a Vereskereszt egyesület jegyzői, a régi honvédek főjegyzői és az iparos-ifjak titkári tisztét, s ez utóbbiak körének huzamosabb idő óta elnöke ; a ref. egyháznál presbiter. Meszlényi püspök az ő közbenjárása határozta el magát a tűzoltó-torony fölépítésére. Mint főkapitány megalkotta a bérkocsi-iparról szóló és átdolgozta a kéményseprő-iparról alkotott szabályrendeletet ; szervezte a rendőri bejelentőhivatalt és a hatósági cselédelhelyező-intézetet ; megalkotta végül a közrendőri és a szegényház felállításáról szóló szabályrendeletet. Öt évig volt főmunkatársa a Szamosnak s 1904. óta szerkesztője a Rendőri Lapoknak.

Tanódy Endre dr.

Tanódy Endre dr., ügyvéd, született Szatmáron, 1881-ben. Már mintegy 11 éve foglalkozik irodalommal. Irt tárczákat, szocziálpolitikai s helyi érdekű vezérczikkeket és Hollandiából meg Svájczból nagyobb terjedelmű útirajzokat. 1903-tól főmunkatársa a Szatmár és Vidékének s 1908 óta főmunkatársa a Szamosnak. A budapesti ügyvédi kamara hivatalos lapjában közölt : „Az ügyvéd funkcziója a polgári jogvitában", czímű munkája, külön füzetben is megjelent. Ő írta e monografia számára a törvénykezési részt.

Tanódy Márton.

Tanódy Márton, orvosdoktor, született 1853-ban. 1881-ben Szatmáron telepedett meg. Élénk részt vesz a társadalmi, törvényhatósági, gazdasági és politikai életben. Egyik alapítója volt a zeneiskolának, melynek igazgató-tanácsában, megalakulása óta, a várost képviseli. A Jókai—Törs-féle Életképekben, a helyi és egyéb lapokban és folyóiratokban, számos értekezése és czikke jelent meg.

Teitelbaum Herman.

Teitelbaum Herman, bankigazgató, szül. 1844-ben. 1894-ben a Vármegyei takarékpénztár igazgatójául választotta. Ez intézet vezetésében megvalósította régi tervét és megalkotta a közgazdaság fejlődését szolgáló termény és áruraktárt a vasút mentén. 30 évvel ezelőtt megalapította Szatmáron a betegsegélyző egyletet és 15 évvel később a felekezetnélküli népkonyhát, a mely két intézmény utóbb egybeolvadt. Hasznos szolgálatokat tett a tűzoltó-egyesületnek, a Széchenyi-társulatnak és a kereskedelmi-kórháznak. Számos kereskedelmi és nemzetgazdasági czikket írt a kereskedelmi és pénzügyi szaklapokba és a helyi sajtó számára.

Tóth József.

Tóth József, szatmári tanítóképző-intézeti tanár, szül. 1869-ben. 15 éven át a szatmári plébánián működött, 1899 óta adminisztrátorként. 1904-ben szentszéki tanácsos, 1907-ben tanítóképző-intézeti tanár s 1893 óta székesegyházi hitszónok. A fővárosi s helyi lapokban 1886 óta gyakran jelentek meg költeményei, tárczái s alkalmi beszédei.

Önálló munkái : R. kath. szertartástan. Szatmár, 1894. II. kiadás. U. ott, 1899. — Kilencz keddi ájtatosság, páduai Szt. Antal tiszteletére. Szatmár, 1899. — Legkisebb káté: (Módszeres hittan). Szatmár, 1903. II. kiadás. U. ott, 1905. — A kath egyház történelme. Szatmár, 1905. — Róm. kath. szertartástan 3. kiadás. Szatmár 1906. — Gyermekbarát. Szatmár, 1907. Szent Erzsébet karácsonya (miszterium). U. o; 1907. Halottak emléke (24 gyászbeszéd). U. o. 1907.

Sz. Török János.

Sz. Török János, világutazó, szül. Szatmáron, 1842-ben. A mult század hatvanas éveiben beutazta az öt világrészt s az ezeket övező szigeteket is. Utazásai alatt értékes gyűjteményt s közel 4000 kötetnyi értékes és becses könyvtárt szerzett. Utirajzai a Vasárnapi Ujság, Magyarország és a Nagyvilág s a Szamos czímű lapokban jelentek meg.

Unger Gusztáv.

Unger Gusztáv, kir. itélőtáblai bíró, szül. 1841-ben, Szatmáron. 1866. év végén szülővárosában ügyvédi irodát nyitott és a legtevékenyebb városi bizottsági tagok közé tartozott. Rendezője, utóbb igazgatója volt a műkedvelői társaságnak. Az 1888. évi szomorú emlékű árvíz alkalmával Unger nemcsak a mentési munkálatokat végezte, hanem bizottsági elnökként hetekig működött a károk megbecslése és a begyűlt adományok kiosztása körül, sőt az árvízről a fővárosi lapokba írott czikkei és nagyban előmozdították az adományok gyarapodását. Az ügyvédi egyletnek jegyzője ; az 1875-ben megalkotott ügyvédi kamarának titkára lett s ezt a minden három évben választás útján betöltött állást megtar-

totta 1891-ig, mikor a debreczeni kir. itélőtábla elsőosztályú bírájává nevezték ki. A szatmári takarékpénztár jogtanácsosa, több intézet ügyvédje, a szatmári dalegyesület elnöke volt. Már a múlt század hatvanas éveiben kezdte meg irodalmi működését a budapesti lapokban, a Napkeletben, Nefelejtsben, és 1872-ben a Magyarország és a Nagyvilágban majd a szatmári lapokba írt s a Tárogatót szerkesztette is. A Szamosnak is belső munkatársa volt. Önállóan csak két füzet jelent meg munkái közül: A szatmári takarékpénztár története és A szatmári társaskörnek ötven éves jubileumi ünnepélyén tartott emlékbeszéde.

Vajay Imre. ref. rektor. Róla a feljegyzések hiányosak. Annyi bizonyos, hogy 1801-ben jött Szatmárra s a ref. kollégiumban rektor lett. 40 évig viselte tisztét s 1841-ben nyugalomba vonult. Érdekes, hogy fizetése csupán évi 200 pengő forint volt, mely összeget — felségfolyamodvány alapján — V. Ferdinánd nyugdíjként számára megadatni rendelt. Az iskola ujjászervezői közé tartozik. Gyűjteményeit és könyvtárát a ref. gimnáziumnak ajándékozta. Meghalt 1848-ban. Vajay Imre.

Vajay Imre orvosdoktor, szül. 1861-ben. Mint orvos, három évet töltött Budapesten gyakorlaton, Wagner János budapesti belgyógyászati klinikáján. 1888-ban jött vissza Szatmárra, a mikor a városhoz tiszti orvossá kinevezték. 1901-ben tb. tiszti főorvos, 1894-ben törvényszéki orvos, 1907-ben vasuti orvos, s az állami faipari szakiskola orvosa és egészségügyi tanára lett. Tudományos utazást tett Berlinbe a Koch-féle oltások idején, s ezt követőleg Bécsbe. Ez útjáról a Szamosba írt czikkeket. Elnöke a dal- és zene-egyesületnek, valamint a zeneiskola igazgató-tanácsának, mely utóbbi intézmény megteremtésében elsőrangu tényező volt. Nyomtatásban megjelent műve: A Bikszádi fürdő monografiája. E fürdőn 1885—1888. évek nyarán fürdőorvos volt s ez időben írta ezt a munkát. Vajay Imre dr.

Vajay Károly, Szatmár követe s utolsó főbírája, szül. 1825-ben. Az 1846-iki pozsonyi diétán Stanaczky András akkori városi követ oldalán jurátusként vett részt s az 1846—1847-iki ifjusági mozgalmakban élénk része volt. A forradalomban előbb nemzetőr-főhadnagy, majd segédtiszt volt. A fegyverletétel keserüségeit Kazinczy hadtestével élte át, és az elfogatást kikerülendő, elbujdosott. 1849 október 28-án Kisnaményban elfogták és Debreczenben, majd Nagyváradon szenvedte el fogságbüntetését. Kiszabadulván, ügyvédi vizsgája ellenére, az ügyvédi gyakorlattól eltiltották. Csak 1856-ban engedték meg neki kir. kegyelemből, hogy ügyvédi gyakorlatot folytasson. Ez időtől szülővárosa közügyeinek élt. 1860-ban árvabizottmányi elnökké, 1861-ben a város főbírájává, majd országgyűlési képviselőjévé választották. Az országgyűlésen a határozati pártnak volt egyik számottevő tagja. Tőle ered az az országos jelentőségű indítvány, hogy a még meg nem koronázott királyt az országgyűlés egyszerű „Felséges Úr" czímzéssel illesse. Az országgyűlés feloszlatása után ismét hazajött. 1864-ben a ref. gimnázium tanügyi bizottmányi elnöke lett. Az édesapjáról maradt értékes könyvtárt és gyűjteményeket a szatmári gimnáziumnak adományozta. 1867-ben a város másodszor is főbírónak választotta. 1869-ben ismét mandátummal kínálták meg, melyet azonban nem fogadott el. Az igazságszolgáltatás reformjánál magasabb bírói állással kínálták meg, de Szatmárt elhagyni nem akarván, Kozma Sándor régi barátja felkérésére, kir. ügyész lett, később pedig kir. törvényszéki bíró. 1906-ban halt meg. Ifjabb éveiben számos költeményt írt. Hátrahagyott naplójában a város történetére sok fontos adat található. Kiváló szónok volt. Vajay Károly

Vajay Károly dr., polgármester, szül. Szatmár-Németiben 1862-ben. 1888-ban ügyvéddé képesítették. Ügyvédi gyakorlatát szülővárosában kezdte meg. A közéletben kora ifjúságától kezdve részt vesz. Számos társadalmi egylet tagja, jegyzője vagy elnökeként munkálkodott. Az egyházi téren is, egyházának buzgó tagjaként működött másfél évtizeden át; a németi ref. egyháznak és a szatmári egyházmegyének ügyésze volt. 1895-ben a város tiszti főügyészévé választották, a mely állásában számos nagy feladat megoldásában vett részt; különösen az elemi iskolák államosításának nagy munkájában, az összes előadói teendőket ő végezte. Több hírlapi közleményt írt. Gyakran szerepelt hivatalos szónokként; az 1896-iki millenáris beszédét, általános elismerés mellett, a törvényhatóság jegyzőkönyvében rendelte megörökíteni. 1907 január 14-én a közbizalom egyhangulag a polgármesteri székbe emelte s ebbeli működésétől a város közönsége joggal sokat remélhet. Vajay Károly dr.

Valkovics János.

Valkovics János, pénzügyi író és tisztviselő, szül. 1850-ben. 1872-ben a „Szatmár-Németi önsegélyző népbank" választotta meg könyvelőjének. Az e pénzintézetből átalakult „Szatmár-Németi népbank r. t."-nak 1885-ig volt főkönyvelője, midőn Nagyszőllősre távozott; de 1901-ben ismét visszajött Szatmárra, az „Északkeleti Vármegyei Szövetkezetek Szövetségé"-nek ügyvezető titkáraként. Mint ilyen a kisgazdák anyagi boldogulását czélzó több javaslatot terjesztett a földmívelésügyi kormány elé. Kezdettől fogva igazgatósági tagja volt a „Magyar pénzintézetek Országos Nyugdíjegyesületé"-nek és a budapesti „Magyar Pénzintézetek Országos Hitelbank"-jának. Felügyelőbizottsági elnöke a „Szatmári Közgazdasági Bank"-nak és a „Nagyszőllősi Hitelintézet"-nek. Közgazdasági és pénzügyi czikkei a fővárosi napi és szaklapokban jelentek meg. A törvényhatósági takarékpénztárak felállítására vonatkozó tervét dr. Wekerle Sándor miniszter is kedvezően fogadta és megígérte, hogy az ez irányban meginduló mozgalmat támogatni fogja.

Vári M. Miklós.

Vári M. Miklós, ref. lelkész. Róla csak annyit tudunk, hogy 1635-ben a szatmári ref. iskolában oktató volt. A Medgyesi Pál tiszteletére írt versei a „Praxis Pietatis" czímű könyvben jelentek meg. 1637-ben Szinérváralján pap lett.

Veréczy Ernő dr.

Veréczy Ernő dr., ügyvéd, szül. 1881-ben. Ügyésze a németi ref. egyháznak s a hazai biztositó-intézet szatmári fiókjának, igazgatósági tagja a szatmári központi takarékpénztárnak és képviselője a szatmári ref. egyháznak. Jegyzője a függetlenségi pártnak. 1907-ben tb. főügyésznek nevezték ki. 1908. jan. 1-től választott tagja Szatmár-Németi város törvényhatóságának. Irodalmi működése politikai, társadalmi s közgazdasági irányu, dolgozott a helyi lapokban. Előbb a Szatmár, most a Szamos főmunkatársa.

Veszprémi Dezső.

Veszprémi Dezső, szatmári kir. kath. főgimnáziumi tanár, szül. 1878-ban. 1907-ben szatmári rendes tanár lett.

Művei: Kisebb értekezések és színházi kritikák. A megjelent magyar nyelvtanok és olvasókönyvek ismertetése az erdélyi róm. kath. Státus tanárainak kongresszusán. (A kongresszus Évkönyvében.) Különféle alkalmakkor mondott ünnepi beszédek. A kurucz költészet ismertetése. A spiritizmusról. A francia romanticizmus hatása irodalmunkra. (Népszerű előadás.)

Veszprémi Gergely.

Veszprémi Gergelyt 1707-ben hozták a szatmári ref. gimnáziumhoz tanárnak. Mivel ez időben a tanári szállás építés alatt állott, II. Rákóczi Ferencz Veszpréminek átengedett egyet az üresen álló épületek közül. Ugyanezt a szállást báró Károlyi Sándor fővezér mindaddig meghagyta neki, míg a tanári szállás felépült, a mi 1717. év tavaszán következett be. Veszpréminek, ki 1713-ban kőrösi pap lett, versei a Honor posthumusban jelentek meg.

Viski Károly.

Viski Károly, nyug. kuriai bíró, szül. Szatmár-Németiben, 1842-ben. 1866-ban nyert ügyvédi oklevelet és még ugyanez évben Szatmár vármegye törvényszékénél másodalügyész lett. 1867-ben Szatmár város első alügyészévé, 1872-ben, továbbá 1878-ban tiszti ügyészszé választották meg. 1879-ben a szatmári törvényszék bírája, 1893-ban pedig debreczeni kir. itélőtáblai bíró lett. 1907-ben kir. kuriai bírói czímmel nyugalomba vonult. Több éven át, a szatmárnémeti ref. egyháznak főgondoka volt. Elnöke volt a németi rész birtokossági egyesületének, továbbá alelnöke, később elnöke a szatmári férfi dalegyesületnek. Irodalmi munkásságát, a helyi lapokban fejtette ki, a hol társadalmi és a város közügyeit érdeklő czikkei jelentek meg.

Wolkenberg Alajos dr.

Wolkenberg Alajos dr., theologiai tanár, szül. Szatmár-Németiben 1871-ben. 1893-ban áldozópap és papnevelői tanulmányi felügyelő, 1894-től tanár a püspöki hittani intézetben. 1896—1900 között a tanitóképző-intézetben is tanár. 1900-tól székesegyházi hitszónok, 1901—1902 között egyházmegyei könyvtáros. 1904-ben szentszéki tanácsos. 1905-től, tanársága és székesegyházi hitszónoksága mellett, a papnevelő-intézet aligazgatója, 1906-ban a budapesti tudományegyetemen bekebelezett doktor.

Irodalmi művei: 1896-ban megírta a papnevelő-intézet történetét; egy másik kötetben összeállította a papnevelő-intézet tanulmányi rendjének történetét, statisztikai adatait stb. 1897-ben a „Heti Szemle" segédszerkesztője. 1899-ben „A Spiritizmus" czímű művével pályadíjat nyert a budapesti tudományegyetemen. 1903-ban „Nagyböjti Szentbeszédek" Szatmár-Németi, 1904-ben „Jézus szíve a kegyelmek napja", oktató és imádságos könyv, továbbá „Colombiére Kolos S. J. élete és lelki naplója", jelentek meg tőle Szatmáron. Sok czikk jelent meg tőle a helyi és fővárosi lapokban és szakfolyóiratokban, de számos értekezése és előadása külön is megjelent.

Zahoránszky István.

Zahoránszky István, szül. 1868-ban. 1899 óta az egyházmegyei alapítványi pénztár főkönyvelője. Tevékeny részt vesz a társadalmi életben; ügyvivő alelnöke a szatmári kath. kaszinónak, elnöke a kath. legényegyletnek. Két hosz-



Vajay Károly.
Szatmár-Németi követe és utolsó főbírája.

szabb, tudományos értekezést írt, melyeket az egyetemen pályadíjjal tüntettek ki. Az egyik „A római pápa primátusa", a másik „A dogmatikus hagyomány és a protestantizmus". Mindkettő a budapesti növendékpapok egyházirodalmi iskolájának kiadványában jelent meg, amaz 1891-ben, emez 1892-ben. Ezen kívül számos czikke jelent meg a helyi lapokban.

Zombori Gedő, ref. tanár és szerkesztő. 1862—1868-ig volt a szatmári ref. gimnázium rendes tanára, 1868-ban elfogadta a megyaszói ref. rendes lelkészséget s az iskolától eltávozott. Zombori Gedő.

Nyomtatásban megjelent önálló művei a következők: Fény és Árny, történeti beszélyek Szatmár, 1862. 2 köt. — Magyar királyság földrajza. 1863.— A heidelbergi káté értelmezése. 1866. — Az úttörők, regényes korrajz a magyar prot. egyház történetéből. 1866. Szerkesztette a Szatmári Tárogató cz. lapot 1862—1867-ig.

Függelékül közöljük a Tompa Mihály első szerelméről szóló érdekes, ismeretlen életrajzi adatokat, kiadatlan leveleket és verseket a melyek e fejezet irója Ferenczy János kutatott fel Szatmár-Németiben. Tompa Mihály szerelme.

Mindenek előtt előrebocsátjuk, hogy valahányszor Tompa Mihály összegyűjtött költeményeiről szólunk, azt a kiadást értjük, melyet barátjai: Arany János, Gyulai Pál, Lévay József és Szász Károly, Pesten, 1870-ben bocsátottak közre.

Szász Károly, Tompa Mihály életírója, nem is emlékszik a költőnek más szerelméről, mint a mely őt Zsoldos Emiliával egyesítette. A III. kötethez adott jegyzetekben a 329. lapon csupán odavetőleg van említve, hogy e házasságot megelőzőleg „volt Tompának egy ismeretsége Sárbogárdon, egy ottani birtokos család gyermekleánykája. Továbbá Szatmármegyében (helyesebben Szatmár városában) a Böszörményi család leánya, Kati. Tompa haldoklása évében megemlékezett mindkettőről s arczképét küldé a most már családanyáknak s búcsú sorait is."

Az a sárbogárdi ismeretség csak futólagos volt; ellenben annál erősebb volt Tompának Böszörményi Katalin iránt érzett vonzalma, melyet bátran lehet első szerelmének nevezni s a mely szerelem teljes tíz évig tartott.

Ezt a viszonyt Tompa 24 éves korában kezdte s választottja, Katalin, 16 éves, viruló szépségű leány volt.

Szükségesnek látjuk azonban röviden megismertetni a Böszörményi Emil dr. szatmári ügyvédtől az egyik unokától, nyert adatok közül a nagyapa följegyzéseiből, a Böszörményi Katára vonatkozókat.

Katalinnak atyja, Böszörményi József földbirtokos és anyja, Szeőke Polikszéna volt. Ebből a házasságból nyolcz gyermek származott, kik közül a negyedik Katalin, a költő választottja, szül. 1825 november 1-én, s 1852-ben férjhez ment Jakó Pál batizi földbirtokoshoz. Katalin meghalt 1905 január hó 14-én.

A Tompa szerelmi történetének egykori szereplői közül ma már senki sincs életben s minden tartózkodás nélkül lehet az általunk összegyűjtött történeti adatok alapján ezt a különben teljesen idillikus, mindamellett tartós és mély viszonyt földeríteni.

Tompa a múlt század negyvenes éveiben többször megfordúlt látogatóban Szatmáron és Katalin testvéreivel ismeretségben állott, de közülök leginkább Károlyhoz járt. Tompa és Böszörményi Károly ugyanis a sárospataki kollégiumban egy időben végezték felső tanulmányaikat: a theológiait és a jogit.

A két ifjú között mély barátság keletkezett, melyet mindvégig híven megőríztek és mikor barátja tekintélyes szatmári ügyvéd lett, később polgármester, a Ferencz József-rend lovagja, gyakran meglátogatta őt. A Böszörményi-család rokonságban állott a szabolcs-vármegyei Jármy-családdal. Laskodon lakott Jármy Dénes és Jármy László, kikhez Böszörményi Károly gyakorta ellátogatott, magával vivén Tompát is, ki ott félig-meddig nevelői állást töltött be.

Viszont Böszörményi Katalin is Laskodon töltötte Jármy Dénesnél egyes időközökben leányéveit; itt és így kezdődött közöttük 1841-ben az érintett gyöngéd viszony, mely később a laskodi kuria falain túl, az életbe is elkísérte őket.

Tompa kedélye mély borongású s ő maga a csendes elmélkedések embere volt; önmagához mértéken túl bizalmatlan. Még akkor nem lévén semmi állása, nem merte a Hiripi és Ivácskói Nagy-Böszörményi-család szépséges leányának

a sorsát a magáéhoz kötni, annál kevésbbé, mert ekkor még nem is sejtette, hova fog emelkedni költészetének szárnyain.

„Szívemhez" szóló költeményében (I. k. 99. l.) ezeket írja :

Bár a dolgot
Megszokta két kezem :
Szegény vagyok,
S gyakran megéhezem :
S te szép leányt
S szerelmet emlegetsz,
Ily nagy bohó,
Szívem, hogyan lehetsz?

„Pusztán" czímű költeményében pedig (I. k. 105. l.) ezeket mondja :

Egyetlen virágot növelt, életemnek
Üröm- s csalántermő köves tartománya,
Ah, mint vágytalak én kebelemre tűzni,
Ah, mint vágylak most is, szívem szép leánya!
Karom kinyujtom...de az élet e
Mogorva vén mester közinkbe lép,
Száraz, hosszú újjával fenyeget,
Mondván : fiú, fiú ! kenyér elébb...

Tompa, a természetnek őszinte gyermeke, már az első kenyérgondoknál mély töprengésbe és habozásba merül s kibocsátja imádottját karjai közül!

Hogy a költő szerelme tartós érzelem volt, azt önmaga mondja el „Első szerelmem" (II. k. 67. lap.) czímű költeményében, melyben így szól :

Emlékszem még, emlékszem reája,
Ifjúságom boldog, szép korára,
Fényes napja s könnyű fellegével
Azt az időt, hogy felejteném el.

Mikor csendes nyári szürkületben,
Üldögéltünk a lugasban ketten ;
Hogy átölelt lágy, fehér kezével..
Azt az órát, hogy felejteném el?

És nem láttam őtet én azóta,
Kétfelé vált életünknek útja ;
Élsz-e, hol vagy jó leányka? bánat,
Szép orczádra nem borít-e árnyat?
Bár örömre, búra hítt az élet :
Én megőrzöm mindörökre képed !
S hű ölén a házi boldogságnak,
Emlékim közt gyönyörködve látlak.

Mint mikor már messze tűnt a sajka,
S nem látszik csak a vitorla rajta :
Messziről a multak képe lebben —
S mosolyog rám szép emlékezetben.

És gyakorta gondolok reája,
Ifjúságom s szerelmem korára,
Fényes napja s tiszta kék egével,
Azt az időt, hogy felejteném el !?

Böszörményi József 1846 januárius 14-én Pestről ezeket írja Katalinhoz :

„Tompa Mihálylyal is találkoztam és igen jól összeesmérkedtünk s jó barátokká lettünk ; mondta szegény, hogy ő nem tudja, őtet a végzés mintegy hozzácsatolta a mi családunkhoz. Ő már itten a tudós emberekhez tartozik, mert mindég jönnek ki versei s több munkái. Tompa tisztel téged és kedves anyámat."

Ugyancsak József Károlyhoz Pestről 1846 márczius 14-ről írott levelében a Tompa a csókját küldi, a ki kéri Károlyt, hogy írjon neki.

Hogy a Böszörményi-család Tompával állandó összeköttetésben volt és ügyeivel szvesen és folyton foglalkozott, bizonyítja Orbán Ferencz közös barátjuknak Böszörményi Károlyhoz Sárospatakról 1845-ben Telelő 1. és 1846-ban Tavaszelő 28-ról írott két levele, a melynek elseje így hangzik :

„Böszörményi Károlynak, Orbán Ferencz baráti kézszorítását."

„Miska barátunk tegnap múlt egy hete, vándorolt el Kassa — vagy Pest felé, — maga sem volt arról bizonyos, — Regéit kinyomatandó. Miután leveleis ügyeinek kezelésére megbízása által engemet jogosított fel, ezennel felelek

kegyednek szíves levelére. A pénzt a vetési, vagy bárhová való legátustól mindenesetre legyen kegyed szíves beküldeni .... Baj ugyan, nem tudja az ember, milyen jellemű diák kezébe kerülhet, de a postán is elveszhet.

A munka késni nem fog, legfellebb új évre kész leend, ha csak valami előre nem látható akadályok nem gördülnek elő ; Miska még karácsonra akarja.

Az aláírást illetőleg tudathatom önnel, hogy már Miska 120 kiosztott lapjai közül 30-at szedett be pénzzel és pénz nélkül s ezen lapokon összesen 300 aláíró áll ; melyek közül iskolai 157-féle van ; hozzám 7 lap érkezett 45 aláíróval, a többi még kint van."

A másik levél így hangzik :

„Tompa még nem jött vissza, ügyvivője én vagyok — Pál nap táján 300 példányt küldött le, — mind utalványozva, Szegedről nem tett említést ; hátha más úton kívánja önhöz juttatni illető példányait ? Mert levelében aláírási lapjait éppen azon czélból kívánta magához, hogy az illető példányokat rendeltetésük helyére legegyenesebb úton indíthassa. Hogyan sajnálom, hogy egy óranegyeddel nem kaphattam hamarább levelét kegyednek, éppen most írtam Tompának. Ő szegény, mióta Pesten van, mindíg beteges, — többnyire fekvő beteg, — lehet, hogy most már Pestet elhagyta, de azért velem összeköttetésben kell neki folytonosan lenni s én az ön leveléről megfeledkezni nem fogok, ki önt szeretve, tisztelem — Orbán Ferencz. Utóirat : Most példányok nincsenek nálam, minden órán várok. Még most sem lehet tudni hány előfizetője volt — egyre érkeznek lapok."

Orbán itt Tompa Népregéit érti, melyeknek 1000 előfizetője volt ; s mire az első, 1000 példányos kiadás elkészült, az előfizetők még mindig jöttek s a második kiadást is sajtó alá kellett adni.

Viszont Katalin is érdeklődött már 1841 óta Tompa sorsa iránt, midőn ez év deczember 28-áról, Laskodról azt írja, egy álhír nyomán, Károly bátyjához : „S egyébb újságot nem írhatok, csakhogy most az a hír futamodott, hogy Tompa a rétbe hólt."

Az itt elősorolt öt levelet a Böszörményi Károly hagyatékában találtuk, melyeket egyik örököse, Uray Jenő mérnök és iparfelügyelő, felhasználás végett átengedett. Ugyancsak az Uray Jenő birtokában találtuk Tompa sajátkezű írásában „Életem" czímű remek költeményét, melyet összegyűjtött munkáinak I. k. 150. lapján közölt verssel összehasonlítván, a két szöveg között húsz szónyi eltérést találtunk, melyek a jelzők helyesebb alkalmazására és a képek tisztábbá tételére irányúlnak.

A legnagyobb bizonyíték azonban, mely kétségtelenül igazolja, hogy Tompa szíve választottjával 1841-től 1850-ig állandó összeköttetésben állott, vagyis a Zsoldos Emiliával 1849 május 1-én kötött házasságának idején túl, még legalább egy évig, a következő.

Tompa az akkori idők szerelmeseinek szokása szerint, Katalinjának daloskönyvet írt, melyben az első bejegyzése az 1841. évvel kezdődik és az utolsó 1850. évvel végződik. Ha tehát az utolsó bejegyzése, „A gólyához", azonnal e költemény születése után történt volna is, még akkor is kétségtelenül fedezi véleményünket.

Ez a Dalfűzér eredetileg pergamentbe volt kötve. Ez a kötése időközben elrongyolódván, a nyolczadrét alakú dalfűzért új kötésbe foglaltatták. Tábláját most kék plüs borítja, a következő felírással.

EMLÉKÜL
BÖSZÖRMÉNYI KATALINNAK
TOMPA MIHÁLY.

A harmadik levél első lapján a következő áll :

DALFŰZÉR.
EMLÉKÜL
MDCCCXLI.

A negyedik levél első lapján a költő sajátkezű írásával e három sor áll

A dalok : virágok.
Gyökerek a sziv,
Napjok a szerelem.

Az ötödik lapon e szó olvasható : *Emlény*. A hatodik levél első lapján a költő e sorai vannak :

AJÁNLÁS.

Minden virágát életemnek,
A melyek számomra teremnek,
Barátság ! szerelem !
Tinektek szentelem.

Tompa Mihály.

Ugyane levél hátulsó lapján :

Fellobban a gondolat fáklyája,
S mint a szivárvány, a dal áll elő.

Kölcsey.

A kötetet 4 akvarell és egy tusrajz ékíti, de ezek a szöveggel minden összefüggés nélkül vannak abba beleillesztve. Ezek az akvarellek és tusrajzok, valamint azok, melyek a két első lapot is díszítik, Mezey nevű festőnek a művei, a ki szintén a Böszörményi Katalin ismerősei és tisztelői közzé tartozott.

A kötetbe Tompa saját kezével egyfolytában 344 lapon 235 ,,dalt" írt be. A 236—246. szám alatti költeményeket a 345—359-ik lapon idegen kezek írták be. A 360., 361. és 362-ik lap ismét Tompa írásával és aláírásával tartalmazza ,,Nyílt levél egy hölgyhöz" czímű saját költeményét, mely a 217. szám alá esik. E mű előtt a 246. számmal zárúl be az 1841-ik év. A nyílt levél homlokán már jegyezve van, hogy az az 1844-ik évből való. A 248—250. szám alatt a 363 365. lapon ismét idegen kézzel van beírva három vers. A kötet 251. szám alatt ,,A gólyához" czímű költeménynyel zárúl be, mely szintén saját aláírásával és az 1850. évszám kitüntetésével a Tompa kezeírása. E mű a 366., 367. és 368. lapot foglalja el. Most egy üres lap után 24 számozatlan oldalon, a tartalomjegyzék következik, melyet Tompa így osztott 3 rovatba :

Az itt elsoroltakból tehát kitünik, hogy ebben a kötetben, a 364. lap, teljesen a Tompa kézírása. Ily nagy tömegű kézírata a költőnek sehol sincs együtt az országban.

Jellemző az is, hogy Tompa az általa beírt 237 drb közé a saját költeményeiből mindössze hármat vett föl : a már jelzett Nyílt levelet, A gólyát és 235. szám alatt A szép Katit, mely egyenesen Böszörményi Katalinhoz van intézve. Tompa 1817. évi szept. 28-án születvén, 24 éves volt, midőn ezt a kötetet írta és habár 1841-ben már maga is szorgalmasan verselt az Athenaeum hasábjain, itt mégsem ismer sem czímet, sem szerzőt, hanem csupán a kezdőverssorral vezeti be az egyes költeményeket folyó számok alatt és mindegyiket dalnak nevezi, ha más műfajhoz tartozik is. Ez a számozás is csak később jutott az eszébe. Erre vall a tinta különbözősége, mely a szöveg és a számozás között mutatkozik.

Tompa mindhaláláig fentartotta az idillikus érintkezést Katalinjával. Levelek kíséretében elküldte neki, sajátkezű aláírásával, az arczképét s időnként megjelent összes műveit.

Sajnos azonban, hogy Katalin ezeket a leveleket, halálát közeledni érezvén — 1904 végén vagy 1905 elején elégette.

A Dalfűzérben előforduló nagyszámú dalokból csak mintegy huszonötnek szerzőjét sikerült meghatározni ; a többiek népdalok vagy ismeretlen fiatal szerzők művei, a melyeket Tompa, valószínűleg emlékezet után írt be.

,,Nyílt levél egy hölgyhöz" czímen vette fel Tompa elsőül a kötetbe saját költeményét, mely csaknem teljesen eltérő attól, mint a mely hasonló czímen munkái I. k. 139. és következő lapjain megjelent.

Ez a vers, mely munkáiban csaknem nagyrészben hiányzik, leginkább feltünteti azt a viszonyt, a mely közte, Böszörményi Károly és Katalin között fennállott. A vers Katalin anyjához szól és így hangzik, az eredeti helyesírással ;

Édes hölgy ! keble szent érzelmivel
Egy ismeretlen ifju idvezel, —
S bár benne nem lelsz ismerőt, rokont,
Meghallod úgy-e, a mit ajka mond.

Ez ifju néked, jó hölgy, idegen
Ha mellőznéd őt némán hidegen;
Mert nem tudod, hogy mindenek fölött
Szent nékem a lánez, mely hozzád kötött.

Kebledre híven két szülött símúl
Fiad s leányod mondhatatlanúl
Szeretve én is e fiat s e lányt:
Megosztám szívem köztük egyaránt, —
És a szegény fiu gazdag vala
Barátság s szerelemnek általa;
Mit nem remélt óh! mit nem álmodott!
Midőn e két hű szíven nyughatott!
De mást akart sorsomnak Istene:
Szép álom volt üdvem s elröppene,
Mert bár hű a barát, hű a leány,
De engem sorsom vad hulláma hány, —
S ha hű szivektől messze elragadt
A sápadt bús emlékezet maradt
Velem: s ha kérdik tán, beteg vagyok?
A bús válasz pilláimon ragyog.

Emlékezem ...... szép őszi este volt
A hallgatag vidéken el-kihólt
Élet s örömzaj; nem zengett dal, a
Természet egy sápadt, beteg vala;
Bús arczczal a haldokló betegen
Függvén az éji hold viraszta fenn,
Ifjú özvegyként s úszó fátyola
El-elborító gyászfelleg vala;
Karjaimra fűzve szívem kedvesit,
Ott hű barátom, kedves lányom itt. —
Kimentünk harman a liget fele
Melynek sárgúltan hullott levele;
Ah, nem tudom lánykám mit érezett?
Mert néma volt s mosolygva könyezett;
Csak szívverése szólott ajki helyt,
Emlékezet ..... ne vérezd e kebelt!

Hogy boldog voltam, kell-e mondanom?
Nem volt reményem, nem óhajtatom
Csak egy: hiányzott még áldó kezed,
Hölgy! megszentelni a boldog frigyet.
Lásd, földbe tettem jó anyámat én
Vesztés tanított sírni idején;
És nyughelyét hol is van nem tudom
Emléke nincs, bedőlt a kis halom ....
Ki jó szívére vonna engemet,
Az alszik, Isten látja lelkemet!
Nincs percz a melyben ne óhajtanám
Óh hölgy! neked mondhatni ezt: anyám!
S talán .... ki küldött hivatlan remény!
Hogy ámitásid tudva hidjem én.

Ne bánd óh hölgy, hogy szívök érzetén
Híven hajolnak magzatid felém;
Mint a lóhernek három levele
Híven összefort hármunk kebele. —
Halld meg a barátnak ajkiról
Emlékezetnek hű igéje szól.
E jó leány iránt se légy kemény
Olykor ha bus, ha tán sóhajt szegény!
Reménynyel váltva titkon keble szót
Ne háborítsd az ébren álmodót!
Míg a szivnek reménye, álma van:
Ha küzd, ha fáj is, nem boldogtalan:
S engedj szívedben nékem is helyet
Szerettid közt ó hölgy! .... Isten veled!

Látható, hogy a költő ezt a versét ebben az alakban azért nem engedte összegyűjtött munkái közé felvenni, mert azt maga is gyöngének találta és utóbb teljesen át is dolgozta.

„A szép Kati“, melyet Tompa egyenesen a választottjának írt, kiadatlan.

A SZÉP KATI.

Hires Szatmár városában
Giród felé,
Egy szegletház, keskeny palló
Vezet belé.
És e házban ablak megett
Ül szép Kati,
Ha férfit lát a világért
Se nézne ki

Haj Istenem mi boldogság
Ott ülni benn;
Kivált, ha szép szemébe is
Kacsint a' szem.
Oh, mert szeme, mikép maga —
Olyan hamis;
Ha rá néz, elhomályosul
A' csillag is.

Lehetne ő, hamis lenge
És csapodár,
Csak ne volna olyan mint a
Vándormadár.
Hiszen ha az idő derül
Tavasz felé,
Elköltözik majd boldogabb
Tájak felé.

Utazz békén; Isten veled
Vándormadár;
De jól vigyázz szívedre, hogy
Ne érje kár.
És őrizd meg és hozd vissza
Szerelmedet,
Mely mondhatlanúl boldogítja hívedet.

(Lásd bővebben *Ferenczy* János műveinek III. kötetét.)

* * *

Színészet. Szatmár-Németi sz. kir. város *szinészete* egykorú a magyar színészet életével.

Az első „Nemzeti Magyar Játék-Színi Társaság“ Budán 1790-ben alakúlt s Szatmáron is 1790-ben volt az első „Komédia-Játék.“ *Móricz* György igazgató Erdélyből jött Szatmárra nejével, *Lengyel* Máriával. A fenmaradt adatok szerint valószínű, hogy a társulat, mely Szatmáron 1790 június hó 8., 10. és 13-ik napjain előadást tartott, mindössze 3 tagból állott. A kis társaság igazolványát, miként az Szatmár város akkori jegyzőkönyvéből kitünik, „az erdélyi nagyfejedelemség kormányzósága 1789. évi október 8-án 8847. sz. alatt állítá ki“, hogy a színészet ez első úttörői békésen tovább vándorolhassanak. *Esze* Tamás substitutus főbíró 1790. jún. 15-én tartott tanácsüléséből latin nyelvű igazolványnyal látta el őket, megemlítvén abban, hagy Móricz György komédiát játszó társasága három előadásokért a város kasszájába a három rénes forint taksát befizette, kiemelvén, hogy tisztességesen viselték magokat és hogy a polgárok és lakosok tetszésére játszottak.

1814. év végén a *Sándorfi* dr. által alakított debreczen—nagyváradi játék-színi társaság tagjai játszottak Szatmáron. Erre vonatkozólag a város tanács-jegyzőkönyvében ez áll: „Fő Bíró úr Papolczi Csorja József közrehozván, hogy a Debreczeni Magyar játék-szín tagjai közzül nála ketten magokat jelentették, oly kérelemmel, hogy „az Innepeken ezen Városban leendő foglalatoskodások engedtetne meg“; azt nekiek az Innep első napja után való napra megengedte, melly ezen Tanács által is hellybe hagyatik.“

Hogy karácsony másodnapja az előadások hosszabb sorának kezdő napja volt, igazolja az, hogy az 1815. év január hó 28-án tartott tanácsűlés a színészek segélyéről intézkedett, elhatároztatván, hogy : ,,Az ezenn városban tartózkodó Magyar Játzó Társaságnak ez idő szerint némű nemű képen való segéllezésére nézve számokra négy öl fa és 25 font gyertya adatni rendeltetik. Commissió adatván eránta V. Camerarius Urnak.“

1816-ban — miként Váli B. dr. színészettörténetében írva van, — ismét a debreczen—nagyváradi színtársaság játszott Szatmáron.

Néhány év múlva a városi tanács *Berndt Filep* német színigazgatónak adott játékra engedélyt, de minden előadástól 5 forintot követelt. Berndt Filep 1818 szeptember 26-án tartott előadása után, az első előadás sikertelensége következtében, Szatmárról távozott.

A következő év október havában az erdélyi színi társaság tagjai tartottak itt néhány előadást, melyről a város gazdasági ülésének 1819. évi november 5-én felvett jegyzőkönyvében a következő érdekes sorokat találjuk :

,,Meg Fordulván ezen Városban az Erdéllyi Kolosvári Nemes Magyar Jádzó Társaság Tagjainak egy része a végett, hogy az itt lévő Nemes Publicumot Játékjaival gyönyörködtesse, a mennyiben e végre egyéb Játék szín nem találtatott vólna, a Fehér Ház Vendég Fogadóban lévő Baál Sala használtatott, a Vendég Fogadósnak e végett az egész Játék ideje alatt Fizetendő 37 Rftokért. Minthogy pedig ezen Nzti Játzó Társaság meg Jelenését Kedves Magyar Nyelvünk pallérozódása, nemzeti Litteraturánk, kivált a midőn az a legszebb Nemzeti Történetekkel kedveskedik, egyszersmind pedig az ilyenek keblünkbe ritkán lehető szemlélése méltán örvendetessé tette, ezen okok Nzts Csermák Antal P. Mester Urat Főkép több Tiszt Urakkal volt értekezés után arra vette, hogy az itt gyönyörködtetett Jádzó Társaság különben is kevés haszna tekintetéből a kitett 37 frtokat a Kassza részéről az említett Magyar Jádzó Társaság részére szívesen ajánlaná, mit is ezen Gazdasági Gyűlés, mint jó tzélra fordítottat, egyébb eránt is tsekély költséget elfogadhatónak vél ; ez eránt Perceptori Hivatalnál rendelés tétetvén.“

A társaság tagjai a következő 1820-ik évben ismét meglátogatták Szatmár várósát s mivel a ,,Fehérház“ fogadósa a Sálát át nem engedé, ez alkalommal a Jeney György főbíró udvarán lévő csűrben játszottak s a következő 1821. évben szintén. 1823. nov. havában a ,,*Nagy* Károly igazgatása alatt lévő Magyar Jádzó Társaság“ és 1825 július havában : ,,A Nemzeti Szín Játszó Társaság és annak Directora *Bányai* József“ nyert engedélyt ,,ezen városban való játszhatásra és mulatásra a Kapitány Ur felvigyázattya alatt további Rendelésig“. Később az előadások engedélyezése már kevesebb formalitással történt, s így a város jegyzőkönyveiben a színészekről csak akkor van szó, ha valamely, a hatóság elé tartozó eseménynyel kapcsolatban említtetnek. Igy pl. I. Ferencz király elhalálozása következtében, a színi-előadásokat országosan eltíltották, mi által a színészek Szatmáron is súlyos helyzetbe jutottak ; de a város a czéhek útján gyűjtött pénzzel segélyezte a társulatot. Ez évben (1835.) német színészek is megfordultak itt ; a minek csak annyi nyoma van, hogy a társulat a szegények kasszájába 22 rfrt 53 krt fizetett. 1841-ből is annyi adatot találunk, hogy ez évben a színtársulat 100 frtot adott a szatmári árvíztől károsultak javára. 1843-ban *Kőrösi* Ferencz színtársulata volt itt és 54 frtot adott a városi szegényeknek. A műkedvelőknek ez időtájt rendezett társaságuk volt. Nagy könyvtáruk és ruhatáruk maradványait ma is őrzi a város gazdasági hivatala. Színészek és műkedvelők felváltva a ,,Fehérház“, s a ,,Csizmadia szín“ nagytermeit, a ,,Jeneycsűrt“ s nyáron a ,,Kotró kertet“ használták, s Prielle Kornélia is e kertben kezdte meg művészi pályáját.

1845-ben a város tervet késztittetett egy kaszinó- és szinház-épületre, *Friedl* János épitész tervei szerint 1847-ben a színház felépült. Ez volt az országban a második kőszínház. **A régi színház.**

Tóth István és *Döme* Lajos színtársulata működött akkor a városban s vette bérbe 150 frt évi bérért a színházat, még azzal a kikötéssel, hogy a két első előadás jövedelme a színházé. 1848 márczius 20-án nyitották meg kellő ünnepélyességgel. Ez a színház félszázadig szolgált hívatásának. A vidék csaknem minden nevesebb színtársulata játszott benne. Idő haladtával a nézőtér szűknek bizonyult s e bajon a város azzal segített, hogy 1857-ben 30 páholyt és

terjedelmes karzatot építtetett hozzá, megkétszerezve ezzel a színház jövedelmezőségét. A mikor azután a város elhatározta, hogy az előbb kaszinónak épített, később városházul használt épületet kibővíti, s ahhoz dísztermet épít, egyszersmind elhatározta, hogy a tervének útjában álló színházat lebontatja.

Az új szinház. 1889-ben bontották le a régi színházépületet. Sikertelen pályázat után, az új színház tervezését *Vojtha* Adolf pápai építészre, az építést *Szikszay* Lajos debreczeni építészre s a díszletek festését Spanraft és Hirsch díszletfestőkre bízták. A telekkel együtt közel 200.000 koronába került a 800 néző befogadására alkalmas színház, melyet azóta villamos világítással láttak el. Ezt az új színházat 1892 január 14-én nyitották meg.

A színészet történelmének kiegészítéseül ide iktatjuk idő szerinti sorban azon színigazgatók neveit, kik társulataikkal az 1848. évi márczius 20-án megnyitott első szinházban, majd az 1892. év január 14-én megnyitott második új színházban működtek.

Tóth István és *Döme* Lajos 1848-ban, 1850-ben *Hevesi* Imre és Cs. *Tengenics* Pál 1852-ben, *Pázmán* Mihály, 1854—55-ben *Laczkóczi* Ferdinánd, a nagyváradi nemzeti színészet igazgatója. (32 személyből álló társulat), 1855-ben *Fejér* Károly, 1857-ben *Csabai* Pál debreczeni színigazgató. 1857—58-ban *Hetényi* József és *Molnár* György győri színigazgatók. 1862-ben *Reszler* Ferencz. 1863—65-ben *Kocsisovszky* Jusztin miskolczi színigazgató. 1865-ben *Szigligeti* Ede, a budapesti Nemzeti Színház rendezője. 1865—66-ban *Kétzeri* József. 1866-ban *Latabár* Endre kassai színigazgató. 1866-ban *Szilágyi* Béla miskolczi színigazgató. 1866-ban *Reszler* István és *Szilágyi* Béla. 1867—68-ban *Láng* Boldizsár. 1868-ban *Károlyi* Lajos pécsvárosi színigazgató. 1869-ben Dömölki *Fejér* Károly és *Jakab* Lajos. 1870-ben *Hubay* Gusztáv. 1870-ben *Miklóssy* Gyula. 1870—71-ben Várnai *Galambos* Fábián és *Miklóssy* Gyula. 1871—72-ben *Klein* Sámuel. 1871-ben *Miklóssy* Gyula. 1872—73-ban *Hubay* Gusztáv és *Sztupa* Andor. 1873-ban *Némethy* György és neje *Eötvös* Borcsa. 1873—74-ben *Némethy* György. 1874-ben *Jakabfi* Gábor budapesti daltársulata. 1874—75-ben *Krecsányi* Ignácz. 1875—76-ban *Szegedi* Mihály. 1876—77-ben *Gerőfy* Andor. 1877—78-ban *Demidor* Imre. 1878—80-ban Kuthy *Krimszky* Béla. 1880—82-ben *Bényei* István. 1882—83-ban *Károlyi* Lajos. 1884—85-ben *Gerőfy* Andor. 1885—86-ban *Szathmári* Károly. 1886—87-ben *Dancz* Lajos 1887—88-ban *Rakodczay* Pál.

Tekintettel az új színház építésére, 1889-ben a város engedélyt adatott arra, hogy a Sétatéren nyári színkör építtessék. E nyári színkörben a *Gerőfy* Andor társulata 1890-ben 12 előadást tartott.

Az új színházat *Kömley* Gyula színigazgató nyitotta meg 1892 jan. 14-én díszelőadással s benne működött az 1892—4. évi színiidényeken.

1894—95-ben *Makó* Lajos volt az igazgató. 1895—97-ben *Pesti* Ihász Lajos, 1897—98-ban *Halmay* Imre, 1898—99-ben *Kúnhegyi* Miklós, 1899—900-ban *Rakodczay* Pál, 1900—901-ben *Szalkay* Lajos, 1901-ben *Csóka* Sándor, 1901—902-ben *Szilágyi* Dezső, 1902-től *Krémer* Sándor működött itt és működik az 1907—908. évi színi idényben is.

A vendégszereplő művészek és művésznők közül néhányat felemlítünk. Ilyenek: *Tóth* József, *Egressy* Gábor, *Feleki* Miklós és neje *Munkácsy* Flóra, E. *Kovács* Gyula, *Vizvári* Gyula, *Blaháné*, *Helvey* Laura, *Jászai* Mari, *Csillag* Teréz, *Márkus* Emilia, *Török* Irma, Miss Mari *Halton*, *Szoyer* Ilona, *Nagy* Imre, *Prielle* Kornélia, *Petrás* Sári, *Krammer* Teréz, *Ujházy* Ede, *Lendvay* Márton, *Gabányi* Árpád, *Horváth* Zoltán, *Körösmezei* Gusztáv, *Bakó* László, *Geyer* Stefi, *Kopácsy* Juliska, *Ábrányiné* Wein Margit, *Küry* Klára, *Fedák* Sári, *Hegyesi* Mari, *Ráthonyi Ákos*, *Fráter* Loránt, *Vecsey* Feri, stb.

* * *

A sajtó. *A szatmári sajtót* úgy véljük legczélirányosabban bemutathatni, hogy az itt megjelent és megjelenő lapokat és folyóiratokat alapításuk szerint való időrendben ismertetjük.

Szatmári Értesítő. Tárogató. „*Szatmári Értesítő*". Vegyes tartalmu *hetilap*, melyet 1861-ben *Ábrai* Károly indított meg, *Bőrkey* Imre szerkesztői czíme alatt. Ő maga főmunkatársként intézte a szerkesztést. 1862-ben a lapot „*Tárogató*" czímen hetenként kétszer megjelenő társadalmi s vegyes tartalmu lappá alakította át, *Zombori* Gedőnek adva át a szerkesztést, míg ő maga főmunkatársként maradt a lap mellett. Ezt a lapot, mely 1869-ben szünt meg, rövid ideig *Unger* Gusztáv ügyvéd is szerkesztette. A lapot *Kovács* Márton nyomatta, kinek felesége révén, már 1856-ban nyomdája volt. Ezt az első szatmári nyomdát Kovács neje az atyjától, *Fuchs* Ignácz újvidéki nyomdatulajdonostól örökölte.

Szamos. „*Szamos*". 1869 január 1-én alapította *Bihari* Péter. Előbb *hetenként egyszer*, később hetenként *kétszer* megjelenő társadalmi lap volt, melyet az első évben *Kremper* Károly és *Nagy* Lajos, 1870-ben Kovács Márton nyomott. Ugyanez év elején Bihari átadta a szerkesztést *Palásthy* Sándornak, ki *Majoros* Endrével hat évig szerkesztette azt. 1876 január 1-től fél évig *Jeney* György szerkesztette, a ki Kovácstól a nyomdát is megvette. Ez év julius 1-én Jeneytől a nyomdát és a lapot *Gönyey* József és *Litteczky* Endre vásárolták meg. Ettől kezdve 1877 január



A városi színház.

1-ig *Polyánszky* Endre volt a szerkesztő, ez időtől pedig egy évig *Hérmán* Mihály és *Nagy* József, majd 1879—84. között *Rácz* István, kinek szerkesztése idején a lap már hetenként kétszer jelent meg. 1884-től 1896-ig *Kótai* Lajos a szerkesztő és az utolsó három évben *Uray* Géza a társszerkesztő. 1896-ban *Litteczky* Endre vállalta el az időközben tulajdonába átment lapért a felelősséget. 1896. nov. 1-től 10 évig dr. *Hantz* Jenő szerkesztette. 1907 január 1-től ifj. Litteczky Endre felelőssége mellett, *Osváth* Elemér a főszerkesztője. A lap időközi főmunkatársai voltak : *Péterffy* István, *Ferenczy* János, *Tankóczi* Gyula, *Majdik* Árpád, *Veréczy* Ernő dr., *Körösmezei* Antal, *Erdélyi* Imre, *Ferencz* Ágoston. 1895 óta politikai lap.

,,*Szatmár*“, társadalmi *hetilap*. Alapította 1875 jan. 1-én *Nagy* Lajos nyomdász. Szerkesztői a következők voltak : dr. *Tomcsányi* Imre orvos, az alapítástól 1878. május 18-ig. — *Egry* Ferencz 1880. aug. 31-ig. — Egrynek 1878. jul. 1-től *Kótai* Lajos volt a segédszerkesztője. Egry után *Csomay* Imre volt szerkesztő 1882. jan. 31-ig. Ez időtől 1883 ápr. 30-ig *három* szerkesztője volt a lapnak, u. m. *Sarmaságh* Géza, *Hofbauer* Ignácz és *Haraszthy* Tamás. — 1883 máj. 1-től 1888. máj. 7-ig ismét Egry Ferencz vette át, kit rövid időre *Kupár* Rezső és Nagyszombati *Mázsáry* József követett. — 1888 nov. 15-től, 1889 decz. 31-ig a szerkesztőség négy tagból állott, ú. m. *Uray* Géza, *Nagy* Vincze, *Nagy* Elek és *Aczél* Ferencz. — 1890-től 98-ig Nagy Lajos a szerkesztő. Ez idő alatt váltakoznak a lapnál *Fodor* György szerkesztő és dr. *Gönczy* Ignácz főszerkesztő. 1898-ban szerkesztők lettek ifj. *Jékey* Károly és *Steuer* Dezső, majd 1901-ig ismét Nagy Lajos, kinek a halála után Tasi *Nagy* Lajos vette át a lapot s vezette 1901 jun. 1-ig, mikor a nyomdát a lappal együtt *Kalik* és *Szeremy* nyomdászok vették meg. További szerkesztők voltak dr. *Teörseök* Károly, *Marosán* János főmunkatárssal 1902 ápr. 5-ig, ekkor *Hadady* Lajos dr. vette át a lapot, a ki azonban csakhamar lemondott. Őt követte *Bottyán* Pál 1904 máj. 4-ig, s ekkor *Nagy* Barna dr. lépett helyére, kinek munkatársai lettek *Inczédy* Márton, *Unger* Béla és *Török* Árpád dr. A lap ma politikai s lapvezére *Luby* Géza, felelős szerkesztője *Vajna* Géza dr. Szatmár.

,,*Revista Chatolica*“. Román nyelvű, vallásügyi *folyóirat*. Az 1880-as évek végén szerkesztette *Vasziliu* Lukácsiu dr., a mai belényesi követ. Mintegy három évi fönnállás után megszünt. A ,,Szabadsajtó“ (*Litteczky* Endre) nyomdájában jelent meg. Revista Chatolica.

,,*Szatmár és Vidéke*“, *hetilap*. 1884 július 1-én indult meg, *Sarmaságh* Géza felelős szerkesztése alatt. A lap megalapításában résztvettek *Fejér* István dr. és *Bodnár* Gáspár, a kik főmunkatársai voltak és *Molnár* János nyomdász, a lap kiadója és tulajdonosa. 1890 jan. 1-én *Fejes* István dr. vette át a szerkesztést, s 1908-ig ő volt a lap felelős szerkesztője. Főmunkatársa volt a lapnak *Schönpflug* Jenő dr., *Tanody* Endre dr. és *Erdőssy* Vilmos. Nem volt hivatalos főmunkatárs, de elsőrangu munkása volt a lapnak és az ma is, Tanódy Márton dr. A lapot Morvai János adja ki. 1908. január óta a főszerkesztő *Fejes* István dr. ; felelős szerkesztő *Erdőssy* Vilmos ; főmunkatárs *Csomay* Győző. Szatmár és Vidéke.

,,*Téli Esték*“. Alapította 1886-ban *Bodnár* Gáspár. Ez a lap csupán a *téli félévben* jelent meg. Czélja különösen az iparosok érdekeinek munkálása. Ezt a lapot 1897-ben felváltotta a ,,*Magyar Földmivelő*.“ Megjelenik *hetenként* egyszer. Mindkettőnek szerkesztője Bodnár Gáspár, ki egyúttal 11 év óta a ,,*Katholikus Család*“ czímű folyóiratot is szerkeszti. Téli Esték. Magyar Földmívelő. Katholikus Család.

,,*Heti Szemle.*“ Politikai és társadalmi hetilap. Megjelenik *hetenként* egyszer, szerdán. Alapította 1891-ben a szatmár-egyházmegyei irodalmi kör. Kiadója a Pázmány-Sajtó. Első szerkesztője dr. *Buza* Sándor volt, 1895-től *Báthory* Endre. Katholikus irányu, politikailag független. Heti Szemle.

,,*Reformátusok Lapja*“. Vallásügyi *hetilap*. Szerkesztette az 1891—2. években *Biki* Károly ref. esperes. Litteczky Endre ,,Szabadsajtó“ nyomdája nyomta, de megszünt. Reformátusok Lapja.

,,*Rendőri Lapok.*“ A rendőrfőkapitányi hivatal tisztikarának, a rendőr- és csendőrlegénységnek szaklapja. Megjelent ezelőtt minden hó 1-én és 15-én; most *minden hó elsején*, kizárólag a kapitányi hivatal tisztikara, rendőr- és csendőrlegénysége számára. IV. évfolyam. Összeállítja *Tankóczi* Gyula főkapitány felügyelete alatt, a hivatal tisztikara. Rendőri Lapok.

,,*Szatmári Ellenőr.*“ Alapította 1897 május 1-én *Papp* Lajos, szatmári gör. kath. lelkész. Nyomta a Pázmánysajtó. Megjelent *minden szombaton*. Iránya Szatmári Ellenőr.

társadalmi volt. A lapot a szamosújvári gör. kath. püspökség, világias iránya miatt, 1897 nov. 15-én betiltotta.

Szatmár-Németi.

,,*Szatmár-Németi.*" Társadalmi *hetilapként* alakult 1897 decz. 14-én, s így ma 11-ik évfolyamát éli. Szerkesztői a következők voltak: *Mátray* Lajos, ref. főgimnáziumi tanár, 1905 jan. 1-ig. Ezalatt a lap főmunkatársai voltak: *Bakcsy* Gergely, *Nagy* Károly, *Ferencz* Ágoston, ki 1905 jan. 1-től szerkesztőként vezette a lapot, *Shik* Elemérrel együtt, 1905 febr. 7-ig. 1905 első felében *Boros* Adolf lapkiadó s ez év második felében *Rácz* Endre dr. volt a szerkesztő. 1905 márcz. 5-én jött e laphoz *Kelemen* Samu dr., orsz. képviselő, mint lapvezér, ki a függetlenségi és 48-as párt hivatalos közlönyévé alakította át a lapot, a mely azóta *hetenként kétszer*, szerdán és vasárnap jelenik meg. Kelemen alatt *Komáromy* Zoltán dr. lett a felelős szerkesztő, a ki 1907 febr. 23-án halt meg. Utána 1906 jul. 18-án *Havas* Miklós dr. vette át a szerkesztést, s 1907 márcz. 7-én *Ferenczy* János lépett mint szerkesztő a lap kötelékébe. A lapnak az utolsó két évben főmunkatársai voltak: *Nagy* Vincze, *Csomay* Győző, *Dénes* Sándor és *Vizsolyi* Manó dr. A lap 1904 jan. 26-ig a *Weinberger* Testvérek tulajdona volt. Azóta *Boros* Adolfé.

Tanügyi Értesítő.

,,*Tanügyi Értesítő.*" Nevelés- és oktatásügyi szaklap, Szatmár vármegye kir. tanfelügyelőségének és a szatmár-vármegyei általános tanító-egyesületnek hivatalos közlönye. Megjelenik *minden hó* 25-én. 1901-ben alapította a tanító-egyesület. Az első három évben *Kótai* Lajos állami elemi iskolai igazgató szerkesztette; azóta pedig *Mihály* Ferencz állami elemi iskolai igazgató szerkeszti.

Szatmári Hirlap.

,,*Szatmári Hirlap.*" I. Független politikai *napilap.* Élt 1902 nov. 9-től 1904 jan. 31-ig. Szerkesztette *Harsányi* Sándor, főmunkatársa volt *Balassa* Sándor. Megjelent a ,,Szabadsajtó" nyomdájában.

Szatmárvármegyei Politikai Hirlap.

,,*Szatmárvármegyei Politikai Hirlap.*" Alapította és szerkesztette 1902. jan. 1-től *Wechsler* Gyula. *Hetilap* volt. Nehány hó mulva megszünt. Nyomtatta Litteczky Endre ,,Szabadsajtó" nyomdája.

Szatmár Vármegye.

,,*Szatmár Vármegye.*" Társadalmi *hetilap.* Alapította és szerkesztette 1902. jan. 1-től *Pozsonyi* Gábor. Néhány hónapig élt. Ugyancsak a ,,Szabadsajtó" nyomatta.

Szatmári Friss Ujság.

,,*Szatmári Friss Ujság.*" *Székely* Károly budapesti lapkiadó-czég 1902. év szept. 20-án Szatmáron ily czímen *napilapot* adott ki, melynek szerkesztője *Majdik* Árpád szatmári hírlapíró volt. 1902 jan. végén ifj. *Csomay* Imre vette át a szerkesztést, 1903 június végéig, a mikor a lap megszünt. *Morvay* János nyomdatulajdonosnál készült.

Szatmári Hirlap.

,,*Szatmári Hirlap.*" II. A prot. irodalmi kör megbízásából megindította és szerkesztette 1903 decz. 26-tól *Fülöp* Áron. *Hetilap* volt. A következő évben megszünt. A ,,Szabadsajtó" betüivel jelent meg.

Szatmári Napló.

,,*Szatmári Napló.*" Alakult 1904 nov. 25-én mint *napilap.* Felelős szerkesztője *Kovács* Ödön és társszerkesztője *Balassa* Sándor volt. A lapnak eleinte saját nyomdája volt, de rövid idő mulva a czég s a nyomda megszünt. 1900 jan. 14-én a lapot Balassa Sándor szerkesztő vette át s az Újvárosi Sámuel szatmári nyomdájában nyomtatta. Ettől kezdve a lap hetenként csak háromszor jelent meg. Megszünt 1905 júl. 18-án.

Északkeleti Ujság.

,,*Északkeleti Ujság.*" Az *Ujvárosi* és *Nemes* nyomdai czég tulajdona volt. Első száma 1905 júl. 3-án jelent meg. Szerkesztője *Shik* Elemér dr. volt, ki a lapot ez évi augusztus 14-ig szerkesztette, a mikor hivatásszerű teendői miatt Szatmárról egy időre távozván, a lap szerkesztését *Ferenczy* János vette át és szerkesztette azt megszüntéig, 1907 február 1-ig. Társadalmi *hetilap* volt és *Káldor* Lajos volt a főmunkatársa. 1906 júl. 30-án *Nemes* Andrásé lett.

Szabadság. Iparos Lap.

,,*Szabadság.*" Azelőtt ,,*Iparos Lap*". A szatmári önálló iparosok érdekeit képviselő *hetilap.* Alapította az 1907. év márczius 22-én tartott iparos-gyűlés. Főszerkesztője *Glatz* József dr. ügyvéd, felelős szerkesztője és kiadója: *Polónyi* Albert, nyomtatója: *Nemes* András szatmári nyomdatulajdonos. Az ,,*Iparos Lap*" 1907 október 1-én alakot és czímet cserélt. Ez időszerint ,,*Szabadság*" czím alatt jelenik meg. Felelős szerkesztője és kiadója: *Polónyi* Albert.

Halmi.

,,*Halmi.*" Első évfolyam. Laptulajdonos és főszerkesztő dr. *Nagy* Mihály. Felelős szerkesztő *Dénes* Sándor. Társadalmi *hetilap.* A ,,Szabadsajtó", most a Nemes András nyomása.

Gazdák Lapja.

,,*Gazdák Lapja*". Köz- és mezőgazdasági *hetilap.* A Szatmármegyei Gazdasági Egyesület, a Szatmármegyei Lóverseny-Egylet, a Szatmármegyei Agarász-

egylet és az Éjszakkeleti Vármegyei Szövetkezetek Szövetségének hivatalos közlönye. Megjelenik *minden pénteken*. Alapította *Poszvék* Nándor, kiadótulajdonos és felelős szerkesztő 1901-ben, ki a lapot máig is szerkeszti. Főmunkatársai : *Pethő* György, a báró Vécsey-család jószágigazgatója, *Bartha* Kálmán városi gazdasági tanácsos és *Soltész* Miklós városgazda. Nemes András nyomása.

* * *

Testületek.

Az irodalmat, tudományt és művészetet szolgáló testületek a következők :

Széchenyi Társulat.

„*Széchenyi-Társulat.*" Székhelye Szatmár-Németi, de működési köre az egész vármegyére kiterjed. A társulat czélja a magyarság érdekeinek előmozdítása, a magyar állameszme általános érvényesítése és a magyar nyelvnek az idegenajkú lakosok között való terjesztése. A társulat jelszava : „Legyen e hazának minden lakosa a magyar államiság híve s tudjon magyarúl !" E czélok elérésében a társulat főtevékenységét a népnevelés körül fejti ki olyképen, hogy a néptanítók és tanítónők részére jutalmakat tűz ki és azokat részesíti elismerésben, a kik a magyar államhoz való hűség terjesztése mellett, a magyar nyelv oktatásában a legtöbb eredményt tudják felmutatni. Ama tanulók, kik e téren kitünnek, szintén jutalomban részesülnek. A néptanítók művelésére kölcsön- (vándor-) könyvtárakat alakít. A községi olvasókörök, iskolai népkönyvtárak, óvóiskolák szervezését erkölcsi és anyagi támogatásban részesíti. Fennállásának 25 éve alatt a vármegye községeiben, különösen a nemzetiségi vidékeken, több százra menő óvodát és gyermekmenhelyet tartott fönn, s az utolsó években a felnőttek oktatására esti tanfolyamokat is állított. Anyagi erejét a társulat az első két évben a tagsági díjakból merítette. 1883 óta azonban a vármegye a közművelődési pótadó harmadrészével, évenként kb. 14—15000 koronával támogatja. Ez által a társulat bőkezűbben osztogathatta jutalmait, a minek az lett a következménye, hogy a nemzetiségi vidékek egyházi főhatóságai az ily kitüntetett tanítókat állásukból elmozdították. 1885-ben azonban sikerült a társulatnak kivívni azt, hogy a felekezeti tanítók a vallás- és közoktatásügyi miniszter tudomása nélkül állásukból el nem bocsáthatók. A társulat tisztikarában, igazgatótanácsában és választmányában a lefolyt 25 évről megtaláljuk a vármegye valamennyi főispánját, az egyházmegye püspökeit, a városok polgármestereit, lelkészeit, tanítóit, íróit s kiváló férfiait. Ki kell azonban emelnünk, hogy a társulat ügyeinek intézéséből mindig a tanfelügyelőség vette ki a legnagyobb részt. A társulati igazgatók vállaira nehezedvén a működés minden ágában a legnagyobb teher, méltó, hogy őket időrendben névszerint is felsoroljuk. A társulatot Berenczei és Járdánházi *Kováts* Lajos 1882-ben alapította, igazgatója volt 1890 decz. 19-ig. 2-ik igazgató Berenczei és Járdánházi *Kováts* Eduárd, 1891 márcz. 1-től 1898 febr. 12-ig. 3-ik igazgató Hiripi és Ivácskói *Szuhányi* Ödön, 1898 febr. 12-től—1901 márcz. 19-ig. 4-ik igazgató Lázári *Nagy* Béla, 1901 márcz. 19-től—1907 május 22-éig. 5-ik s jelenlegi igazgató Mezőmadarasi *Madarassy* Dezső 1907. évi május 22-től.

Kölcsey-Kör.

„*Kölcsey-Kör*". Székhelye Szatmár-Németi. Czélja : Szellemi középpontot teremteni, ápolni a magyar irodalmat, tudományt és művészetet, közreműködni társadalmi úton is a vármegye és város közügyeinek s érdekeinek előmozdításán, Kölcsey-szobát felállítani, melyben a Kölcsey-relikviák összegyűjtetnek és végre múzeumot alapítani és berendezni.

A kör czéljainak megvalósítására felolvasásokat, előadásokat, hangversenyeket, estélyeket, irodalmi matinéket, műkedvelő-előadásokat rendez és társas-kirándulásokat is szervez. A lehetőséghez képest jutalom- és pályadíjakat tűz ki, irodalmi vagy szaktudományi felolvasásokra.

A körnek három szakosztálya van, u. m. irodalmi, társadalmi és múzeumi. Az irodalmi szakosztály, évenként, a téli időszakban számos felolvasást, hangversenyt és társas összejövetelt rendezett. A múzeumi szakosztály leginkább közadakozásból, kisebb részben vételből már fölállította könyvtárát és múzeumát, melyek gazdag gyűjteményt képviselnek. E két utóbbi a ref. főgimnáziumban van elhelyezve.

A kör 1891. év végén alakúlt. Első elnöke báró *Vécsey* József volt ; ennek halála óta maig is elnök Kölcsei *Kende* Zsigmond, cs. és kir. kamarás. Ügyvezető alelnökök : *Farkas* Antal, dr. *Hérmán* Mihály, s ma *Fechtel* János dr. Titkárok : *Fodor* Gyula dr., *Mátray* Lajos, *Hantz* Jenő dr., *Fechtel* János dr. s legutóbb

Fodor Gyula dr. Az irodalmi szakosztály elnöke *Jandrisics* János, *Mátray* Lajos s ma *Orosz* Alajos. A társadalmi szakosztály elnöke *Hérmán* Mihály s ma *Kölcsey* János. A múzeumi szakosztály elnöke *Kiss* Gedeon s ma *Bakcsy* Gergely.

Dalegyesület. A Szatmár-Németi *Dalegyesület* 1875-ben alakúlt. Alapítói voltak néhai *Bartha* Endre ügyvéd, *Lipeczky* Elek tanító, néhai *Békéssy* Géza árvaszéki ülnök, *Viski* Károly kúriai bíró, *Nagy* Endre ügyvéd, *Kolozsvári* Károly földbirtokos, néhai *Sáfár* János földbirtokos, *Joó* Ferencz takarékpénztári tisztviselő és még tizen. Gyakorlataikat a ref. főgimnázium nagytermében tartották egész addig, míg ezelőtt 4 évvel az egyesület által alapított zeneiskola helyiségébe átköltöztek. Azóta a két intézmény úgyszólván egyesült s mai napig is karöltve működik. A Dalegyesület első huszonöt évében egyetlen fejlesztője volt Szatmáron a dalnak és zenének s kulturális és társadalmi hatása fölötte mélyreható. 1880-ban az egyesület belépett az Orsz. daláregylet kebelébe és még ez évben részt vett a kolozsvári orsz. dalünnepen. Lobogóját 1882-ben avatta fel. Ez évben részt vett a debreczeni orsz. dalünnepen s itt díjat nyert, egy zongorát. 1884-ben a miskolczi országos dalünnepen ezüst serleget nyert. Az 1886-iki pécsi versenyen aranyérmet. 1888-ban Szegeden ezüst babérkoszorút. 1892-ben Budapesten kürtöt. 1895-ben Fiuméban, 1896-ban Budapesten s 1898-ban Aradon dícsérő- vagy emlékoklevelet nyert. Önállóan hangversenyzett Debreczenben, Nagykárolyban, Szigeten, Ungváron, Nagyváradon, Nagybányán stb.

Az aradi dalünnep után az egyesület az orsz. dalár-egylet kebeléből kilépett s tagja lett a tiszavidéki kerületi dalos-szövetségnek, mely az első ünnepélyt 1907-ben 25 dalegyesülettel, Szatmáron tartotta. Az egyesület, fennállása óta mintegy százötven dalestélyt, több színi előadást és thea-estélyt adott. Az egyesületnek gróf *Zichy* Géza a tiszteletbeli elnöke. Elnökei voltak: *Hehelein* Károly, *Unger* Gusztáv, *Viski* Károly, *Hérmán* Mihály, *Jaskovits* Ferencz s ma *Vajay* Imre dr. Alelnökei: *Bartha* Endre, *Viski* Károly, *Jaskovits* Ferencz s ma *Fechtel* János dr. Karmesterei *Valkó* Samu, *Hofbauer* Ignácz, *Vigh* Károly, *Méder* Mihály s most *Veress* Lajos. Titkárai: *Szabó* Albert, *Csomay* Imre, *Nagy* Endre, *Körösmezei* Antal, *Sereghy* Mihály dr., *Jaskovits* Ferencz, *Vajay* Károly dr., *Sándor* Venczel s most *Ferencz* Ágoston, míg *Ferenczy* János az időnként megüresedett állásokat, a fenforgó szükség szerint töltötte be. A dalegyesület fennállása alatt 30,000 korona vagyont gyűjtött, s azt megalakulásakor átadta testvér-intézményének: a zeneiskolának. E két intézménynek, mely az egyesülés óta „Szatmárnémeti dal- és zeneegyesület" nevet visel, külön úri zenekara van.

Zeneiskola. *Zeneiskola.* Már említettük, hogy a szatmár-németi zeneiskola első alaptőkéje a Dalegyesület által gyűjtött 30,000 korona volt. A zeneiskola alapítására a Dalegyesület választmánya részéről 1902-ben *Vajay* Imre dr., *Fechtel* János dr., *Tanódy* Márton dr., *Markos* Imre, *Méder* Mihály és *Hozás* János adtak tervet, mely mellé Tanódy Márton dr. — miután az ország több városában tanúlmányozta a zeneiskolák ügyét, — külön emlékíratot is szerkesztett. E munkálatokból utóbb Ferenczy János dolgozta ki a zeneiskola ügyrendjét. Vajay Imre dr. a felszerelési költségek előteremtésére több műkedvelői előadást rendezett, Tanódy Márton dr. pedig társadalmi úton s különösen a pénzintézeteknél, szép eredménynyel adományokat és évi járadékokat gyűjtött. A város a zeneiskola czéljaira, a Rákóczi-utcza 14. sz. alatti régi kisdedóvó helyiséget díjtalanúl engedte át, s ezen kívül évi 1200 korona állandó segélyt szavazott meg és így az iskola 1903 szept. 6-án megnyílt. A zeneiskolai tanfolyamok: zongora, hegedű, gordonka, gordon, fúvóhangszerek, czimbalom, magánének, karének, zeneelmélet, zenediktálás és összhangzattan. A zeneiskolát a dalegyesület választmánya kormányozza, a mely az ügyek intézésére évenként öt-tagú igazgatótanácsot küld ki. A zeneiskolának az 1903/4-iki iskolai évben 159 növendéke volt, mely szám maig majdnem megkétszereződött. Az igazgató-tanács tagjai a megalakulás óta maig a következők: *Vajay* Imre dr. elnök, *Tanódy* Márton dr. városi kiküldött, *Fechtel* János dr. alelnök, *Markos* Imre választmányi tag, ki egyúttal ellenőr, *Sándor* Venczel titkár, a kit újabban *Ferencz* Ágoston titkár váltott fel. Pénztárnok *Márton* Lázár. Az intézet igazgatója *Pataki* Lajos.

Forrásművek: *Szinnyei* József. Magyar irók élete és munkái. — *Bartók* Gábor és *Nagy* Mihály Szatmár-Németi sz. kir. város egyházi és polgári történetei. A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve e1804—1904. Magánértesitések.

SZATMÁR-NÉMETI TÖRTÉNETE.

A HAJDANI SZATMÁR VÁR HELYE, NEVE ÉS KELETKEZÉSE.

Anonymus feljegyzései.

Szatmár várának múltja benyúlik az őskor homályába. Anonymus szerint a honfoglaló magyarok már itt találták és a Ménmarót országához tartozott. A mint a Névtelen elbeszéli, Szabolcs és Tas vezérek Szatmár várát három napi ostrom után elfoglalták és Ménmarót katonáit börtönre vetették. Ezután túszokat szedtek a lakosoktól hűségök biztosítására, megrakták a várat őrséggel, magok pedig tovább vonúltak, Erdély meghóditására.[1])

Minthogy azonban a kritika Béla király névtelen jegyzőjének hitelességét több tekintetben meggyengítette, egyéb adatok híján, a későbbi oklevelekhez és a történelem segédeszközeihez kell nyúlnunk, hogy Szatmár keletkezésére s hajdani múltjára az induktiv módszer segítségével, némi fényt derítsünk. Ilyen segédeszközök kínálkoznak a földrajzban és a nyelv-tudományban.

Szatmár vár eredete.

Szatmár a Szamos folyó áradványi talaján fekszik. E víz kiöntései tették termékenynyé szántóföldjeit és legelőit, ennek süppedékei tették megközelíthetetlenné a hajdani várat, ez hajtotta malmait és az év bizonyos szakaiban ezen szállitottak fát. Szóval Szatmár, a mi volt, azt mind a Szamosnak köszönhette. De bizonyára ennek kell tulajdonítani keletkezését is. Mert határozott bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy Szatmár hajdan a sókereskedés egyik középpontja volt, különösen pedig, hogy Désaknáról szállitottak ide sót; már pedig ezt kényelmesebben és kevesebb költséggel nem tehették, mint a Szamos vizének felhasználásával.

A hol vár volt, ott abban őrízték a király sóját. Szatmárnak különösen ilyen rendeltetése volt; azért nevezi Páriz Pápai Borgum Centenarium-nak, mázsáló várnak Szatmárt az ő szótárában.[2]) De különösen fontos Károly Róbertnek egy 1310-ben kelt oklevele[3]), melyben a désvári Ágoston-rendű szerzeteseknek azon kiváltságot adja, hogy minden szekér után, mely sóval megterhelve Désaknáról Désvárra jön, két darab kősót kapjanak; s megengedi nekik a király, hogy az így, vagy bármi módon szerzett sót akár Désváron, akár Szatmártt vagy bárhol szabadon árusíthassák, annélkül, hogy őket a kamaragróf vagy a királyi tisztviselők ebben megakadályozhatnák, vagy reájuk adót vethetnének.

A város neve.

Ebbe az oklevélbe nem véletlenül került bele Szatmár neve. Bizonyára a szerzetesek itt akarták eladni sójukat s itt akadályozhatták volna meg őket a királyi tisztek; Szatmár tehát az Erdélyből tutajon szállítottt sónak egyik főpiacza volt. Erre fekvése tette alkalmassá. Mert ott terült el, a hol a Szamos nemcsak a hegyeket, hanem az aljukban elvonúló erdőövet is elhagyta és a fűvel borított Alföldre ért. Itt a környék lakosai akadálytalanúl megközelíthették, a város polgárai pedig biztos menedéket találtak az alacsony partvidék mocsarai között hányt földsánczok mögött. Igy lehetett ez már a honfoglalás idejében is. Szláv lakói *Grádnak* vagy *Gorodnak* nevezhették, Surungrad, Visegrad, Belgrad példájára. Véleményünk szerint ennek emléke a Giród-utcza nevében maradt fönn mind e mai napig. A Szent István korában betelepülő németek a benne folyó sókereskedésről, mai kiejtés szerint *Salzmarkt*-nak, sóvásárnak nevezték el. Valószínű, hogy e vendégek a mai Hollandia területéről

költöztek ide, mert a neufriesben hívják a sót ma is ,,sat"-nak, a niederländischben pedig ,,zout"-nak. A Satmarkt-ból vagy Zoutmarkt-ból lett okirataink ,,Zotmár"-ja, vagy pedig szokásos hangcserével a népies ,,Szakmár", mely megnevezés régi történetíróinknál is a legáltalánosabb.[4])

Ez a város nevének egyedül helyes megfejtése. Némelyek a héber nyelvben keresték eredetét és az szerintük ,,szomorú áradást", vagy ,,keserű italt" jelentett, mert a város lakóit a Szamos vize gyakran döntötte nyomorúságba. Mások a latin nyelv ,,satum" (vetés) szavában látták a város nevének gyökerét, mert a ,,vetés-ár" elnevezés szerintök jobban megfelel a mi kalásztermő rónaságunk alaptulajdonságának. Voltak olyanok is, kik Zothmar comest tartották a város nevet adó hősének. De már az ellen tiltakozunk kell, hogy Zanathy József, Szatmár 1769. évi főbirája, az oláh történészeknek azt a szívességet teszi, hogy a város nevét az oláh nyelv ,,szatu mare" (nagy falu) szavaiból származtatja. A történelem tanúsága szerint nálunk az oláh sohasem volt városlakó, hanem a hegyek között barangoló nomád népelem. A mohácsi vész előtt hiába keresnők őket akár Szatmáron, akár annak vidékén. Szirmay beszél ugyan 1383. évből bereg- és szatmármegyei oláhokról, ezek azonban csupán egy kis csapatot alkothattak. Ezt az is bizonyítja, hogy mindkét vármegye területén egy család kezében volt a knézi (főnöki) tisztség.[5]) Hedri Antal jezsuita főnök 1757-ben a szatmárnémeti vallási viszonyokról az egri püspökhöz fölterjesztett statisztikájában még mit sem tud felőlük. Azt mondja, hogy a várban mintegy 20 katholikus pár és kétszer annyi református lakik; vannak itt ruthének is. Németiben a katholikusok száma ugyanannyi. A szövegből azt lehet kivenni, hogy a többiek mind reformátusok ; oláhokról egy szót sem szól.[6]) Az ő bevándorlásuk a békésebb idő beálltával kezdődik meg ; akkor ereszkednek le hegyeikről s özönlenek be a falvakból, hova őket a földesurak jobbágyoknak telepítették. 1798-ban már 578 lelket számláló gyülekezetet alkotnak és külön parochia felállítását kérelmezik, mi 1805-ben lesz valósággá.[7]) Az imént vázolt bevándorlási folyamat, a város vonzó erejénél fogva, mind máig tovább tart ; tehát mai megmagyarosodott utódaiknak ötezerre tehető száma nem természetes szaporulat eredménye. Mert ha ez utóbbi állana, a reformátusoknak ugyananyi idő alatt 80,000 lelket számláló hitközséggé kellett volna felgyarapodniok. Egyébiránt ha Szatmár neve csakugyan az említett ,,szatu mare" szavakból származnék, az sem mutatna oláh, hanem történelem-előtti kelta eredetre, mert a mai román nyelv a kelta nyelvből kölcsönözte e szavakat.

Szatmár tehát a legtöbb valószínűség szerint sóvásárt vagy sópiaczot jelent. Az elősorolt bizonyítékokon kívül e mellett tanúskodnak azok a különféle évszázadokból származó adatok is, melyek azt bizonyítják, hogy Désről tutajon szállítottak sót a Szamoson, egészen a Tiszáig. Megemlíti ezt a XVI. századbeli Verancsics[11]) és ugyanezt jegyzi fel 1782-ből Sarkadi Nagy Mihály, midőn elbeszéli, hogy a Szamos szabályozása már annyira haladt, hogy ,,ismét sós szálak jelentek meg a Szamoson".[12]) E mellett szól a Szatmáron ősrégi idő óta fennállott sóhivatal is. A régi sóházat a közös hadsereg kaszárnyájától délkeletre ma is ismeri mindenki a városban. Mielőtt pedig ez épült volna, a Szirmay-utczai Kiszely-házban volt a sóhivatal.

Németi város Gizella királynénak, első szent királyunk nejének, köszöni létét, a ki ide németeket telepített. Igy olvassuk ezt II. Endre király 1230-ban kiállított oklevelében. Mindkét város szabadság-levele szóról-szóra megegyezik egymással, azon kivétellel, hogy míg a Szatmáréban a város neve ,,Zotmar", addig a Németiében ,,Zotmar Nemethi" ; továbbá míg a Szatmáréban helyesen így van kiírva : ,,primogeniti nostri Regis Bele", addig a németieknek I. Lipót által 1662-ben átírt és megerősített szabadságlevelében bizonyosan tollhibából : ,,progenitoris nostri regis Bele" olvasható. Alapításának évéül közönségesen az 1006. évet jelölik meg ; azonban teljesen önkényesen, mert Gizella 996-ban lett Szent István neje[13]) s így inkább valószínű, hogy a települő németek ekkor követték a herczegnőt új hazájába.

Németi neve szláv hatás alatt keletkezett. Régiesebb alakjai : Nempti, Nemphty, Nemti, éppen úgy hangzanak, mint például Lengyelországban a hasonló korú német telepítvények ,,Nemci" neve. Több ilyen elnevezésű község volt és van az országban ; leggyakrabban a Zalában és Zólyomban levő Németi neve fordúl elő az okiratokban.

A két várost a Szamos választotta el egymástól. Szatmár délre, Németi éjszakra esett; amaz a folyó bal, emez a jobb partján. A két várost híd kötötte össze, melynek helyéül az irgalmas nénék templomának homlok-terét jelölhetjük meg. Nyomai a múlt század elején még látszottak; emlékét a „Kőhíd-utcza" név őrízte még sokáig. A Szamos szerepe.

Úgy látszik, hogy a németi határban három helyen is telepedtek meg németek. Egyik falujok volt a mai Németi városa, melyet talán Nagy-Németinek neveztek. A másiknak Kis-Németi volt a neve. Szó van róla az 1406. évi határjáró levélben[14]), melyben ide vonatkozólag az foglaltatik, hogy Kis-Németi földjét a mikolai nemesekétől és Homok határától a Nádasd folyó választja el. A harmadik résznek Aggnémeti, azaz Ó-Németi volt a neve[15]). Ugy látszik, hogy nem lakták egy időben mind a három helységet, hanem a Szamos vizének kiöntései és mederváltoztatásai kényszerítették a lakosokat arra, hogy házaikat majd itt, majd amott építsék föl.

Mielőtt azonban Szatmár-Németi történetét érdemlegesen tárgyalnók, a Szamos régebbi medrére kell egy pillantást vetnünk s a hajdani Szatmár-vár fekvését kikutatnunk, hogy ezek a történeti események megértésében segítségünkre legyenek.

Bizony sokkal több baj volt hajdan a Szamossal, mint most, mikor annyi ezer és ezer béklyót raktak rakonczátlan nyakára. Szirmaynál, az egykorú tanunál ezt olvassuk felőle: „Udvarin felül kibocsát magából egy eret, melyet a lakosok Sárnak neveznek és ez déli oldalával Batiz, Lázári és Fülesd falukat mossa, a hol a Túr vizébe foly; északi oldalával pedig Rozsály mezővárost és Tiszaberek nevű falut érdekli. A Szamos vize ezenkívül Ombod falun alul szigetet alkot és a szatmáriakat a németiektől elválasztja. Ezen sziget éjszaki csúcsából megint kibocsát egy eret, melyet a lakosok Erjének neveznek és Jánk és Fehérgyarmat mezővárosoknál, Nagy- és Kisszekeres faluknál a Tiszába folydogál. A vidéket, melyet a Szamos itt le nem írt főágával együtt közrefog, Szamosköznek hívják."[16]) Nevét már Bonfiniusnál olvassuk[17]). De legszövevényesebb útja volt Szatmáron felül és alul, a hol az úgynevezett lankák terülnek el. Szent-Mártonon alul egy éjszaki nagy kanyarulattal körülfogta azt a teret, mely a katonai térképen „Berek Putru" névvel van jelölve. Innen egy déli irányu félkörrel a Halványt, egy éjszakival a Nagyberket ölelte át. Ezen alúl két ágat bocsátott a városba, melyek a Dinnyés-kertben egyesültek. További utját még most is szemmel tarthatjuk, ha egy sétára szánjuk rá magunkat a Dinnyés-kert, Latorszeg és Borszeg éjszaki oldalán. Mindenütt ott találjuk, hol szélesebb mederben, hol egy-két méter szélességnyire összeszoritva a Holt-Szamost. A balparton is ott látjuk Vetés alatt a Kis- és Nagytajtiban és a Gorzásban a régi meder maradványait, melyekben kövér kaszálók, árnyas füzesek, pompás gyümölcsösök váltakoznak süppedékes helyekkel és mély tavakkal. A nép képzelő tehetsége az egyik tavat a rettenetes „Pokol-tó" névvel tisztelte meg. Nem is tudja az kellőképpen méltányolni Szatmárt, a ki e helyeket nem ismeri. A lankák már századokkal ezelőtt oly híresek voltak, hogy olasz, franczia és német írók hivatkoztak reájuk, mint Szatmár-Németi legfőbb nevezetességeire. Sajnos, hogy éppen az utolsó évszázadban hanyagolta el azokat a lakosság. Némely tudákos írók a „lanka" szóból is bizonyító érvet akartak kovácsolni Szatmár oláh eredete mellett. A lankát ugyanis az oláh „lunka" (berek, liget, lucus) szóból származtatták. Holott egész Magyarországon közkeletű a „lankás vidék" kifejezés, mely szelid lejtőségű dombOldalt jelent. Minthogy pedig ez legtöbb helyen gyümölcsfákkal volt beültetve, szóátvitel útján átöröklött a mi gyümölcsöseinkre is.

A hajdani Szatmár-várra térve át, erről azt tudjuk, hogy ilyen egymás- Szatmár vára. után kettő volt. Az egyik, melyet a honfoglaló magyarok már itt találtak, a tatárjárásban pusztúlt el; a másik, mely valószínűleg az előbbinek helyén, a Szamos egyik mesterséges szigetében, 1543-ban épült, a három Somlyói Báthory testvér műve volt.[18]) A református traktusnak Bélteki által újonnan írt jegyzőkönyvében is azt olvassuk, hogy Szatmárt János Zsigmond uralkodása alatt vették körül a Szamossal. A híres erőd 1705-ig állott fönn, mely évben azt Károlyi Sándor kurucz-generális, tizenhét hónapi ostrom után feldúlta. De úgy látszik, hogy rombolásával csupán a vár erőd-jellegét szüntette meg, mert már 1708-ban ugyancsak ő arra sürgeti a szatmáriakat, hogy költözzenek

ki a várból és építsenek maguknak a városban házakat.[19]) Valószínűleg félt, hogy segítségükkel az ellenség ismét használható állapotba helyezi a várait. Erre vall az is, hogy 1711. szeptember 19-én, tehát közvetetlenűl a szatmári békekötés után, gróf Löwenburg Fridrik a vár megerősítésére tíz szekeret, két ácsot és ezek mellé napszámosokat kért az elüljáróságtól.[20]) Nem lehetett még olyan nagy a pusztúlás, hol ily csekély munkaerővel is czélt lehetett érni. Az erődítés, nem tudni mi okból, elmaradt, de a katonai kincstár még jó ideig szemmel tartotta a romokat. Még 1721-ben is a szepesi kamarával tilttatta meg a városnak, hogy a polgárok a vár anyagát elhordani ne merészeljék.[21]) Végre 1723-ban báró Salzner váradi katonai parancsnok megengedte a polgároknak, hogy a vár helyére építkezzenek ; de oly feltétel alatt, hogy házaikat saját költségükön tartoznak elhordani, ha ő felsége oda ismét várat építene.[22]) A királyi engedély következtében a vár belső területe benépesült. Használható anyagát széthordták az építkezéshez, csupán a mély sánczok maradtak meg köröskörül, mint azt Korabinszky bizonyítja.[23]) Egy félszázadnál több múlt el, míg a magisztrátusnak 1780-ban eszébe jutott a vár árkát felméretni és a szomszéd tulajdonosoknak megfelelő árban kiosztani. Ezek nevei : Haim János, Folk János, Strek János, Prém Lőrincz, Langer Jakabné, Csauz Salamon, Kondor János, Simon kötélverő, Orosz Nagy Mihály kovács, Győrei, Simon Miklós, Szabó György, Pós János suszter, Csala Györgyné, Molnár István, Szutsányi Mihály, Vincze Mihály, Vári János, Nagy György, Bartók János, Patai Imre, Tót György borjúpásztor, Kozma István, László András, Takács András, Csüngő István, Szikra Mózes, Mónus András, Sugár György, Szemerei András és Nagy György ménespásztor ; az előbbi malomhelyéhez, az utóbbi a töltés melletti házához kapott egy kis czikkelyt".[24])

De sem a felsorolt tulajdonosok, sem jogutódjaik nem fizették le a telkükhöz kimért árokért a reájok rótt összeget ; azért a városi tanács 1839-ben megbízta Laza János mérnököt, hogy mutassa ki hivatalosan, kik és mekkora hoszszúságú területet kaptak az árokból. Előterjesztése eképpen szólt : ,,A vár árka a Beke házától a Munkácsi házáig, innét a Répási házától a Nagyúj-utcza végéig az udvarok vagy kertek alján halad s így végződött a Szamosban". Elő is sorolja a Beke- és a Munkácsi-féle házak között a tulajdonosok neveit :[25])

Vida György és Beke Lajos	telkei között	16°4′	hosszu terület
,, ,, ,, Radványi Zsigmond	,, ,,	8°3′	,, ,,
,, ,, ,, Hunyadi Mihály	,, ,,	6°2′	,, ,,
Hunyadi Mihály és Konyárdi Mihály	,, ,,	7°5′	,, ,,
Marosán György telkén keresztül		4°3′	,, ,,
Kosko József ,, ,,		6°5′	,, ,,
Pap Péter és Kosko József	telkei között	12°5	,, ,,
Várallyai István és Mátyus Sándor	,, ,,	8°4′	,, ,,
,, ,, ,, Hunyadi Mihály	,, ,,	6°5′	,, ,,
Csermák Antal és Hunyadi Mihály	,, ,,	11°3	,, ,,
,, ,, ,, Gall József	,, ,,	10°—′	,, ,,
Oravetz és az orgonista	,, ,,	3°2′	,, ,,
Munkácsi Sámuel és az orgonista	,, ,,	4°3′	,, ,,
,, ,, ,, Bacher János	,, ,,	30°5′	,, ,,

Ezek az adatok már elegendő világosságot nyújtanak arra, hogy fényök mellett eligazodhassunk. Mert a városban élnek még olyan öreg emberek, kik az 1839. év viszonyaira elég világosan emlékeznek. E sorok írója nehány évvel ezelőtt érintkezésbe lépett a nemrég elhunyt Gábriel Józseffel, a város akkori legidősebb építészével, ki készséggel nyújtott igen becses útmutatásokat. Ez adatokhoz járul még a szatmári székeskáptalannak egy 1816. évi felségfolyamodványa, melyben azt állítja, hogy a telkeket, melyekre házaik épültek, a régi vár árka érinti.[26]) Ha tehát tudjuk, hogy a Beke-féle telek ma a Borosné tulajdona, a Pap Péteré a régi postaépület, a Csermák Antalé a Günther-féle telek, az Oravetzé a Kath. Kaszinó, a Munkácsi Sámuelé a mai Vámház, a Bacher Jánosé a Schwarz-féle emeletes ház, a Répásié a római katholikus elemi iskola, a kanonoki lakások és az orgonista telke ma is régi helyökön vannak, a Nagyúj-utczát pedig most Batthyány-utczának nevezik, nagyjában előttünk áll a hajdani vár

árka. Sőt ma is jelentékeny mélyedés és itt-ott kellemetlen árok jelzi a hajdani védelmi vonalat.

Könnyebb tájékozódás czéljából vegyünk kezünkbe egy térképet s kezdjük körutunkat a római katholikus népiskolánál. Ott van előttünk az iskola és a kanonoki lakás között a vár árkának félreismerhetlen maradványa, mely nyugati irányban a deáktéri kanonoki telek felé vonul. Mielőtt azonban ezt elérné, átcsap a Korona-vendéglő telkére. Még a mult század elején kőhíd kötötte itt össze az Eötvös-utcza két oldalát. A Korona-vendéglő telkéről a jezsuiták kertjébe vonult át. Itt még egy évtizeddel ezelőtt is nyílt csatorna hirdette a hajdani várárkot. A jezsuiták telkéről a régi zsidótemplom mellett elhaladva, a mai mértékhitelesítő hivatal telkére kell átmennünk s ettől kezdve, a Várdomb-utczai és a Batthyány-utczai telkekérintkező végein mindenütt láthatjuk a várárkot.

Térjünk ismét vissza a r. kath. népiskolához. Forduljunk a vámház felé s menjünk le ennek mélyen fekvő kertjébe. Ettől kezdve a Korányi-telek kertjéig mindenütt a régi sánczok maradványait látjuk. Különösen feltünik ez, ha a Katholikus Kaszinó magas erkélyéről tekintünk végig a tájon. Ettől kezdve csupán itt-ott találjuk a hajdani sáncznak valami csekély nyomát, egy-egy mélyedésben. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ettől kezdve az Eötvös- Majláth- és Kossuth-utczák rövid közökben metszették s így részint a város, részint a telektulajdonosok kénytelenek voltak az építkezéseknél feltölteni. De azért bizonyosra vehető, hogy a vár árka a Vasúti internátussal szemközt, a régi Keresztszeghy-féle telek mellett elhaladva, a Kiss Gedeon kertjét érintve, a Hellermann-féle telken át vezetett a Szamoshoz.

Hogy mennyit tesznek a tulajdonosok, most, kétszáz év mulva is, telkeik feltöltésére, azt érdekesen illusztrálja, hogy egy várdomb-utczai tulajdonos, rövid tíz év alatt, ezerkétszáz szekér homokot hordatott telkére s azért még ma is nagyon lejtős. A deáktéri kanonoki lakás régebbi élvezője pedig több mint négyszáz szekér földdel igyekezett kis kertjének talaját magasabbra emelni, s azért mégis lépcsőkön kell oda lemenni.

A szatmári vár földvár volt. Istvánfi szerint „ex materia et argilla", épületfából és agyagból épült. [27]) Megerősítésén gyakran három vármegye népe is dolgozott az országgyűlés rendeletéből. A várost is földből és fából készült védőművek, az úgynevezett palánkok s ezek előtt árkok védelmezték. Emlékirataiban II. Rákóczi Ferencz így írja le az ilyen műveket : „Erődítványök nem állott egyébből egy kerítésnél, melyet egymástól két-három lábnyira levert lehető leghosszabb czölöpök alkottak, melyek sövénynyel voltak összefonva s pelyvával kevert sárral tapasztva. Szintén ekkép egybefont gerendákból készültek ama négyszögek, melyek az erődítványekből kisarkaltak s annak bástyáiul szolgáltak."[28]) A palánkok körüli sánczok ma is felismerhetők Szatmáron ; legvilágosabban láthatók a Rákóczi-utcza éjszaki oldalának kertjein. Hivatkozunk a Boros Bálint-féle, a törvényszéki palota, Irsik-konviktus stb. telkek végeire, melyek a százados iparkodás ellenére is, mind egyformán éjszaki irányban lejtősödnek ; némelyik közülök oly hirtelen hogy lépcsőn kell a kertbe lejárni.

Legfőbb erőssége mind a várnak, mind a városnak a Szamos volt. Bejött a Pirosberek tájékán s a Teleki-utczai kertek aljához érve, egyik ága az Árpád-utczán mai medréhez kanyarodott, a másik ága a Kossuth-kerten, Kovács Gusztáv-féle parkon keresztül, máig is fel smerhető nyomokon, a Wesselényi-utczába fordult, honnan az irgalmas nénék telkén, a Víz-utczán át, a Dinnyéskertbe ömölve, egyesült a másik ággal. A szatmáriak még egy másik védőműről is gondoskodtak kelet felől. Megásták az Árpád-utczai mély árkot, mely a Fűlencséstóval s ennek révén a Kis-Szamossal közlekedett. Ezen túl az Árpád-utcza keleti oldala, a Hunyady-, Teleki- és Attila-utczák nem voltak meg ; éppen azért még a mult század elején, mikor épülni kezdtek, „Ujváros" volt a közös nevök.

A mai kor embere bizonyosan csodálkozni fog, hogy mikép lehetett Szatmárnak a Szamos a fővédelmezője, holott ez némely esőtlen nyáron két öl szélességnyire szorul össze, télen pedig, ha befagy, akár szekérrel járhatnak rajta. De a mi az elsőt illeti, ne tévesszük szem elől, hogy nehány száz évvel ezelőtt a Szamos vízbősége sokkal állandóbb volt, mint most, mert akkor még érintetlenül állottak az erdélyi erdőségek és Szatmárt is egy csaknem szakadatlan

erdőlánczolat kötötte össze az Avas- és a Bükkhegységgel. Már pedig tudjuk, hogy a tömeges erdőség mily kitünő felleggyűjtő s mennyire jó csapadék-rezervoár. Az erdő ugyanis a lehullott csapadéknak csupán egy harmadrészét engedi rögtön lefolyni, a többit pedig lassan szivárogtatja el. Nem történhetett meg tehát az, a mit korunkban annyiszor tapasztalunk, hogy a Szamos a mily könnyen árad, épp oly könnyen apad. A föntemlített második bajjal szemben, a folyó befagyása ellen, úgy védekeztek, hogy háborús időkben a jeget folytonosan vágták.

A védelmi vonalon kívül, a nagy Szamos balpartján feküdt egy egészen különálló városrész, a Hóstáncz, vagy Hóstád (előváros).[25]) mely, mint látni fogjuk, terjedelménél és lakosainak számánál fogva jelentékeny szerepet játszik a város történetében.

SZATMÁR TÖRTÉNETE A MOHÁCSI VÉSZIG.

A XI. és XII. század nyom nélkül tünik el a két város fölött. Ennek okát több körülményben kereshetjük. Szatmár és Németi távol feküdtek az ország fejlettebb nyugati részétől, mely a római kultúra s az ezt követő germán és nyugati szláv műveltség maradványait örökölte. Ott laktak királyaink, ott alakult a legtöbb püspökség, ott telepedtek le a czivilizáczió úttörői, a benedekrendi és a czisztercita szerzetesek, azon vonultak át a legfőbb kereskedelmi útvonalak. Azt sem kell felednünk, hogy a Szatmárra és Németibe költöző németek csekély műveltséggel birtak. Csupán egy kulturfokkal állottak magasabban a magyaroknál, a mennyiben ezek nomádok, amazok pedig már letelepült földmívelők voltak. Hazájukból nem hozhattak magukkal városi életet, mert ilyen Németországban a XI. században még nem volt.[1]) Földmívelő parasztok voltak a szatmáriak és németiek mai felfogásunk szerint, nem pedig iparűző polgárok. Községeiknek neve : „villa", falu, nem pedig „oppidum", város.

A XIII. század első évtizedeiben bizonyos ideges nyugtalanság mutatkozik egész Magyarországon. A királyi hatalom sülyed, a főnemesség addig ismeretlen túlerőre kap és elnyomja a köznemességet, jobbágyává akarja tenni a honvédelem érdekeit szolgáló várbirtokok népét. Az alsóbb társadalmi osztályok erőszakosan előre tolakodnak : a rabszolga szabados akar lenni ; a szabados nem elégszik meg állapotával, hanem polgárrá, a várnép várjobbágygyá, a közönséges várjobbágy Szent István szabadjává óhajt lenni. Temérdek sok per folyik a bíróságok előtt a társadalmi és rendi előjogok és a földbirtokok fölött. Mi idézte elő ezt a mozgalmat ? Bizonyára az a szellemi forrongás, mely a keresztes hadjáratok következtében kibővült világnézletet követte, Magyarországon pedig különösen az a változás, hogy a baromtenyésztő, halász és vadász magyarból, letelepült földmívelő nép lett s ennek következtében egyrészt a földbirtok értéke megnövekedett, másrészt a társadalmi elhelyezkedéssel kapcsolatban sok súrlódás állott elő.

Szatmár a Váradi Regestrumban. E viszonyok hű képét a „Váradi Regestrum", azaz a Váradon lefolyt istenítéletekről felvett jegyzőkönyv tünteti elébünk. A középkori embernek ugyanis az volt a felfogása, hogy ha a földi bíró a bizonyítékok elégtelen volta miatt képtelen az igazságot eldönteni, akkor Isten maga fog ítélni. A feleket vagy párbajra utasították, vagy tüzesvas- és forróvíz-próbának vetették alá.

Volt abban az időben a magyar embernek egy különösen szent helye, a Szent László király sírja. Azt hitte, hogy az Isten ennek közelében csodálatos módon deríti ki az igazságot. A peres felek a bíró által küldött törvényszolgával megjelentek Váradon a káptalan előtt, mely az ügy felől tájékozódván, a felek egyikét vagy másikát arra szorította, hogy tüzes vasat fogjon kezébe s azt egy bizonyos távolságra vigye. Ezután a próbatevőnek kezét bekötötték s csak egy idő múlva oldották ki. Ha égési sebeket szenvedett, akkor vesztett ; ha sértetlen maradt, megnyerte a pört. Akárhányszor a tüzesvaspróba előtt a felek vagy az igazság őszinte bevallásával, vagy kölcsönös egyezséggel vetettek véget a viszálynak.

II. Endre király idejében (1205—1235) kilencz per került Szatmárról felebbezés következtében a váradi káptalan elé.[2])

A legnevezetesebb ezek közűl a 183. számú. Szatmár-vár vitézlő népéből Endre hadnagy, Péter és Zsebrek századosok, Vendég és Szénás várjobbágyok azzal vádolták Vaiszló, Jób, Potona, Boda, Bertalan és Látos várjobbágyokat, hogy ezek magasabb társadalmi osztályba tolják föl magokat, azt állítván magukról, hogy ők Szent István szabadjai, holott a várnépből kivett osztályhoz tartoznak. Minthogy a várispán, Vingyoszló (Venczel), nem tudott közöttük igazságot szolgáltatni, Pete községből való Kázmér nevű prisztaldusz kíséretében elküldte őket Váradra, a tüzesvaspróba kiállására. Mikor odaérkeztek, Vendég, a felperesek képviselője, visszarettent az istenítélettől és elismerte, hogy alperesek csakugyan a szent király szabadjai és igazságtalanúl vádolták őket.

Hasonló tárgyú a 102. számú is. A Vada helységből való szatmári várnép perbe fogta Józsa fiának, András ispánnak feleségét és fiait, névszerint Simont, és Mihályt, azt állítva, hogy András ispán az ő részükből elfoglalt hét eke földet és hozzácsatolta azt az ő tizenöt ekényi birtokához, melyet András királytól kapott volt. A fent említett úrnő és az ő fiai pedig erre azt felelték, hogy az a darab föld vétel jogán az övék, mert András ispán szülei már régen vásárolták azt Kozmától, Gyuna fiától. Ennélfogva Detmár, Simon ispán udvarbírája, a szatmári ispánnak, mint a királytól kirendelt bírónak nevében és az ő parancsából, őket kihallgatván, Pete községbe való Péter nevű prisztaldusával egy bizonyos Vajvoda nevű embert és a várnépet Váradra küldte tüzesvas-próbára. Itt a várbeliek, névszerint : Csépán, Tamás és Kusa, Péter várjobbágy jelenlétében, ki úgy mutatta be magát, mint a kit többi rangtársai, úgymint András, Csad, Nagy, Sobret, Pál és a többiek küldtek ide, visszarettentek a tüzes vaspróbától, bevallván, hogy balvélekedésből háborgatták a fentemlített úrnőt és fiait ama föld birtokában.

E két perből fogalmat nyerünk az árpádkori várrendszerről. Rendeltetése a gazdasági czélon kívül a honvédelem és az igazságszolgáltatás. A hatalom képviselője, az ispán (comes), alatta vannak a hadnagy és a századosok. Az előbbi rangban az utóbbiak fölött áll. A vitézek között legtöbb joguk van a Szent István szabadjainak. Ezek után következnek a többi katonák, a várjobbágyok. Legalsóbb fokon a várnép áll, mely a környékbeli falvakban lakik és a vár földjeit míveli. Az ispán szolgája az igazságszolgáltatásban a prisztaldus.

A várispán szatmári és németi polgárok pereiben nem ítélkezett. Már ez is arra enged következtetni, hogy a két város teljesen független a vártól. Úgy is volt. De a szatmáriak nem elégedtek meg e ténynyel, hanem az ország rendeinek példájára, kik néhány évvel ezelőtt erőszakolták ki a királytól az aranybullát a maguk számára, írásba akarták foglalni kiváltságaikat. Ugyancsak erre buzdította őket az erdélyi szászok eljárása is, kik 1224-ben szabadságlevelet eszközöltek ki a királytól. Ez időben, mikor, mint látszik, minden rend, testület és egyén iparkodik jogait biztosítani, a két testvérváros sem maradhatott el, hanem kieszközölte híres szabadság-levelét,[4]) mely által lerakta jövő boldogúlásának és szabad királyi városi jellegének alapjait is. Az okmányt ünnepélyes formában állította ki Ugrin kalocsai érsek, királyi kanczellár. A király titkos pecsétjével, lefüggő aranybullával erősítette meg. A Szentháromság egy Isten segélyül hívása és a király összes czímeinek elsorolása után, előadja a szabadságlevél megadásának okait, melyek azonban csak általánosságok körében mozognak. Ezután fölsorolja a város összes jogait és kötelességeit :

A város első kiváltságlevele.

1. Háború alkalmával tartoznak a király seregébe öt embert küldeni ; ezek közül négy íjász legyen és egy a bíró, teljesen felfegyverkezve.

2. Minden kalangya után tizenkét dénárt fizetnek folyó pénzben a tizedszedőknek.

3. Ha a király az országot beutazza és a városba betér, kötelesek őt és kíséretét egy ebéddel és egy vacsorával megvendégelni.

Ezen aránylag csekélynek mondható ellenszolgálatért nagy jogokat élveznek :

1. Ki vannak véve a várispán hatósága alól, mind közigazgatás, mind igazságszolgáltatás tekintetében s csupán a királynak és a tárnokmesternek vannak alávetve. Szabadon választhatják bírájokat. Ha lopás, rablás, gyilkosság, vagy bármi egyéb bűntény fordúl elő közöttük, ez szabja ki a büntetést a vétek nagysága szerint.

2 Papjukat is szabadon választhatják, a kinek független állást biztosít a király, mert Reinold erdélyi püspök beleegyezésével kiveszi a sásvári főesperes hatalma és joghatósága alól és felmenti attól, hogy osztozzék vele a befolyt tized negyedrészén.

3. Szabad kikötőjük van a Szamoson. Szabadon kelhetnek át e folyón, annélkül, hogy őket akár Szatmár-vár, akár a királyi kamara ispánja adóval vagy bármi egyéb követeléssel terhelhetné.

4. Ezen felül nagy földbirtokot kapnak örök áron a királytól. Határos volt az a polgárok földjeivel és valamikor a Dénesé, a Simon fiáé volt. A király meg is hagyja hűséges prisztaldjának, Csödröknek, hogy vezesse be az új birtokba a szatmáriakat.

Nagy jelentőségű Szatmár és Németi szabadságlevele mind e városok, mind az ország történeti fejlődésének szempontjából. Alapját vetik meg a polgári rendnek, mely századok folyamán lassanként a nemzet egész zömét felöleli. Németek voltak, kik ezt kezdeményezték, a mint egész Magyarországon általában, úgy itt a keleti részeken is. De a szatmáriak nem szigetelték el magokat annyira az ország többi lakosaitól, mint ezt az erdélyi szászok tették, kik között más nemzetbeli nem szerezhetett birtokot,[5]) vagy mint a korponaiak, kik közé mások le sem telepedhettek. Ennek azaz üdvös következménye lett, hogy a két város polgárai csakhamar beleolvadtak a nemzet testébe. Másrészt az a körülmény, hogy a tárnokmester közvetítésével egyenesen a királynak voltak alárendelve, szabadabb fejlődést biztosított nekik s egyszersmind a királyi hatalom támaszaivá tette őket. Városhelyen fejlődhetett ki lassanként egy kevés ipar, kereskedés és pénzgazdaság is.

Szatmár és Németi a Gyulafehérváron székelő erdélyi püspök egyházmegyéjéhez tartoztak. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Erdély határai valamikor messze túlterjedtek a Guttin, Cziblesz vonalán.[6]) Az sem történt jelentős ok nélkül, hogy magokat fölszabadították a sásvári főesperes hatalma alól. Akkori időben ugyanis főképpen a vidéki főesperesek járma súlyos teherrel nehezedett a lelkészkedő papság és a hitközségek nyakára. Még az 1255. évi országos tized-szabályzatban is azt olvassuk, hogy a befolyó tizedjövedelem negyedének csupán egy része a plébánosé, három rész pedig a főesperest illeti, azonfelül pedig hat előfogatot tartoznak neki kiállítani [7]) és sok egyéb adóval szolgálni. Ilyenektől menekedett meg Szatmár.

A tatárjárás után.

A már harmadfél század óta tartó virágzást 1241-ben tönkretette a tatárjárás. Olyan vár, minő a szatmári volt, e vad népnek ellen nem állhatott, mert a tatárok, a mint Rogeriusz főesperes leírja, addig hajtották foglyaikat a falakra, míg azok holttetemeivel az árkok megteltek s akkor aztán könnyen kézrekerítették az anélkül is elhanyagolt erődöket.

Szirmayval és Sarkadi Nagy Mihálylyal ellentétben, be lehet bizonyítani, hogy Szatmárvár a tatárjárás után ismét helyreállott. Kiviláglik ez azon adomány-levélből,[8]) melylyel 1279-ben Kún László király jutalmazta Irinyi Venczelnek és Lászlónak az Ottokár elleni háborúban tett szolgálatait. Ennek értelmében a király a nevezett két testvérnek, Irinyi Vid fiainak, visszaadja azon birtokrészt, a melyet Irinyi Tódor szatmár-vári castrensis (várnéphez tartozó) idegenített el tőlük. A hol várnép van, ott várnak is kell lennie; tehát arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szatmári vár ismét helyreállott. Szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy oly időszakban, mikor királyaink mindent elkövettek, hogy az országot egy újabb tatárbeütés ellen megvédelmezzék és még a főurakat is felhatalmazzák, hogy birtokaikon várakat építsenek, éppen Szatmárvárát hagyták volna elpusztúlni. Igy például Kún László 1285-ben felszólítja a szatmáriakat és a németieket, hogy Ubul fiai, Mihály, István és Pál mesterek és fiaik hajóit, melyeken vár építése czéljából köveket és czementet hoznak le a Szamoson, meg ne adóztassák.[9]) A két város, úgy látszik, teljesítette a király kívánságát és később is jó viszonyt tartott e hatalmas családdal, a Kállayak őseivel. Nagy hasznát vették ennek a III. Endre uralkodása alatt kitört polgárháborúban, mert ekkor a törvényes király mellett küzdve, az Ubul család hathatós védelmében részesültek. Beismerik ezt Németi szabad királyi város lakosai, a királyhoz 1297-ben írt levelükben, melyben bizonyítják, hogy Ubul-fi Mihály ispánnak fiai, a lefolyt háborúban a király mellett híven kitartottak és mind Németinek, mind más szabad városoknak segítségére voltak.[10])

Nemcsak Szatmár-vár, hanem a két város is újból virágzásnak indúlt a tatárjárás után. Sőt abban az elkeseredett harczban, melyet István, ifjabb király vívott atyja, IV. Béla ellen, az előbbi rövidebb vagy hosszabb ideig Szatmáron tartózkodott. Erre mutat 1247-ből az a tény, hogy Panyola község felosztása alkalmával Egyed szatmári plébános és egyúttal István ifjabb király és Erzsébet királyné káplánja, hivatalos kiküldöttként szerepel egy oklevélben.[11]) Ezt kell következtetnünk abból az adománylevélből is, melylyel István 1268-ban bizonyos Tó nevű s azelőtt némely magvaszakadt szatmári várjobbágyok birtokában levő földet Gergely és Bertalan nevű hívének adományoz. Ez a birtok legközelebb a János mesteré volt, kit az okirat szatmári esperesnek s a király kedves és hív udvari papjának nevez, de a ki említett rokonai részére készséggel lemond jogáról. Világos, hogy mind Egyed, mind János mester csakis úgy lehetett a király udvari papja, ha annak legalább egy ideig Szatmár volt a székhelye.[12])

Hogy Szatmáron valamikor királyi udvartartás volt, azt a közelében fekvő Darócz és Madarász községek nevei is bizonyitják. A Darócz (in der Auz, a madáretetőben) és Madarász nevek azt mutatják, hogy itt laktak a király solymárai.

E kedvező helyzetüket arra használták a szatmáriak, hogy régi szabadságaikat megerősíttessék és azokhoz még újakat is nyerjenek. Az 1264-ben kelt oklevél nem maradt fönn reánk eredetiben, hanem a III. Endrétől 1291-ben megerősített alakjában.[13]) Ebben az érdekes diplomában előadja a király, hogy Buda szatmári bíró, György és Miklós polgárokkal elébe járúltak és arra kérték, hogy erősítse meg szabadságlevelüket, melyet nagybátyjától, V. Istvántól kaptak. A király hajlik kérésükre, új oklevelet állíttat ki számukra s abba azon kor szokásához képest, szóról-szóra fölvéteti a régi szabadság-levelet. Ennek értelmében a szatmáriak ugyanoly kiváltságokkal bírnak, mint a székesfehérvári polgárok. Az 1264-iki kiváltságlevél.

Magok választják bírájokat, ki a felmerűlt kisebb-nagyobb polgári és bűnperekben ítéljen. Ha a közöttük levő királyi tiszteknek panaszuk van a polgárok ellen, a bíró elé vigyék az ügyet, s ha az nem tenne eleget kötelességének, jelentsék föl a királynak. Papjukat tetszésük szerint választják. A választás után bemutatják azt a megyés püspöknek, a ki köteles őt hivatalában megerősíteni; lelkészük kivétetik a főesperes hatalma alól. A honvédelem czéljára hat pánczélos vitézt küldenek a király zászlaja alá. Ha a király városukon átutaznék, őt és kíséretét tartoznak egy napig élelmezni. Sem a királyi tisztek, sem más idegenek nem mérethetik boraikat az itteni korcsmákban. Az idegen kereskedőknek sem engedik meg, hogy posztóikat az ő piaczukon árúlhassák. Ha a polgárok másfelé viszik boraikat eladás végett, sehol sem tartoznak vámot fizetni. Vásárt tarthatnak, úgy mint ezelőtt, minden hétfőn. Minthogy pedig panaszkodtak, hogy nincs elég erdejök, a király már megparancsolta Bak ugocsai és erdődi ispánnak, hogy adjon rendelkezésükre elegendő erdőt. Az ispán levelében jelenti, hogy a polgárok részére az erdőt kijelölte. Ennek határai: a Réztelöki róna, a Horhozsmál, Gyikostag mocsara, Dézsma parlaga, Kútfő völgye, Vida kútja, Fölnagy út, Balkány, Kis- és Nagy-Homoród, Hód határa, Zsadány és Gelyán falva.

Ez az oklevél az 1230. évihez képest sok fejlődést mutat. A lakosok már megmagyarosodtak. Nem nevezik magukat teutonoknak; bírájok neve Buda, földjeik határai is vagy magyar, vagy legalább magyar hangzású elnevezésűek. Minthogy városuk az ifjabb király székhelye, olyan kiváltságokat kérnek, mint a minők az ország fővárosának, Székesfehérvárnak vannak. A papválasztást a kegyúri jog alapján rendezik. A város már fejlődött földmívelésben, iparban és kereskedésben egyaránt. Szőlőhegyeik vannak és boraikkal kereskedést űznek. Nincs szükségök idegen mesteremberekre; maguk gyártják a ruhakelméűl szolgáló posztót s valószínűleg fegyvereiket is. Ilyen fejlettség mellett, mely határozottan városi jellegre vall, hihetetlennek látszik az, a mit hírneves történetírónk, Katona, állít,[14]) hogy a németiek királyi vadászok voltak. Mert ilyen hivatásuk az udvarnokoknak volt, nem pedig városi lakosoknak. Több Nempty nevű község volt az országban; azok valamelyikére illik ez az adat.

Az 1264. évi adománylevélben nyert birtokért sok harczot kellett kiállaniok a szatmáriaknak. Abban a zavaros időben, mely az Árpád-ház kihaltát követte, mikor a törvények uralma megszűnt s az oligarchák kényük-kedvük

szerint garázdálkodtak az országban, Miklós vajda, Móricz mester fia, erőszakkal elfoglalta tőlük említett birtokukat. De Róbert Károly uralma alatt a jogrend megszilárdúlván, a szatmári polgárok pert indítottak az ország legfőbb törvényszéke előtt, a hatalmaskodó ellen. És pedig sikerrel, mert Lampert mester, a királyi udvar ítélő bírája, 1319-ben igazságot szolgáltatott nekik. Az ítélet végrehajtásával a királynak Márton nevű előkelő udvari emberét és a váradi káptalant bízta meg. Megparancsolta nekik, hogy Herdeud (Erdőd) földjét hivatalosan bejárván s annak határait megállapítván, a szatmári polgárokat ünnepélyesen iktassák be birtokukba. Ugyanakkor megtiltotta Miklós vajdának, hogy a tőle elperelt földön bármit elrontani merészeljen. Csakis a saját úri házát bonthatja le, ha neki úgy tetszik; ingóságait pedig Szent Demeter napjáig más birtokára szállíthatja.[15]) Négy évtized múlva, 1359-ben, a szatmáriak bizonyára nem minden ok nélkül jónak látták, hogy az erdődi rész birtokában magukat Nagy Lajos király által megerősíttessék. Minthogy pedig az a pecsét, melylyel az e tárgyban írt rendeletét megpecsételte, boszniai hadjárata alatt a kanczellár kezei közűl elveszett, újat csináltatott s azt ezzel is hitelesítette.[16])

Az Anjouk alatt.

Az Anjouk korában már oly fejlett Szatmáron a közigazgatás, hogy aránylag csekély jelentőségű ügyeket is írásba foglalnak. Ennek köszönhetjük egy igen érdekes szerződés fenmaradását, melyet Deme nevű szatmári polgár egy Bogyiszló nevű ökölvívóval kötött, kit egy perében maga helyett a bajvívásra szerződtetett. Szövege a következő : ,,Mi István ispán, Szatmár bírája és összes polgárai közhírré teszszük, hogy Deme, Martonos fia, arra kötelezte magát előttünk Bogyiszló ökölvívóval szemben, hogy mihelyt az Szatmárra jön, azonnal ad neki egy félmárkát ; ha ellenfelével még a hajnyírás előtt békélne meg, egy márkát ad neki ; ha pedig a hajnyírás után a küzdőporondon kötne vele egyességet, akkor még egy fél márkát ad. Ha azonban Bogyiszló a bajvíváshoz fogna és ellenfele fölött diadalt aratna, akkor három márkát fizet neki az említett párbaj napja után következő legközelebbi szerdán ; és ha ezen határidőt be nem tartaná, büntetésül négy márkában lesz elmarasztalható. Azon esetben, ha Bogyiszló legyőzetnék, még egy fél márkát kap. Kelt húsvét nyolczada előtti szombaton, az Úrnak 1323. évében."[17])

Ez a rövid okmány egy kis korképet mutat be nekünk. A bíró párbajra utal két polgárt. De ezek, minthogy a fegyverforgatásban gyakorlatlanok, ököllel akarják eldönteni az igazságot. Az egyik, ki nem bízik saját izmaiban, hivatásos bajvívót szerződtet maga helyett. A feleket a viadal kezdete előtt békülésre szólítják föl a bírák. Ha hajthatatlanoknak mutatkoznak, megkezdődnek a párbaj előkészületei. Nevezetes mozzanata ennek az, hogy hosszú hajukat lenyírják, nehogy a küzdelem hevében arczuk előtt összebogozva, látásukat akadályozza, vagy pedig, hogy egyik a másikat ennél fogva ragadja meg s így szabálytalan módon jusson győzelemre. A felek kiállanak a küzdő-porondra, a bírák is helyet foglaltak már ; ekkor jön a hírnök és utólszor szólítja föl a pereskedőket a békés megegyezésre. Ha ez most sem sikerül, megkezdődik a párbaj, mely mindaddig folyik, míg az egyik harczképtelenül elbukik és vérbefagyva viszik el a küzdőtérről.

Szintén csekély jelentőségű adat, de régiségénél fogva említésre méltó az az 1339-ik évi oklevél, melyben András, Szatmár város bírája, bizonyítja, hogy Semjéni László a faluja után járó kamara hasznát Ender kamaragróf megbízottjának lefizette.[18])

Két évvel később, 1341-ben, egy perdöntő és valódi vitézi párbajra lett volna kilátásuk a szatmáriaknak, ha bírájok békés megegyezéssel el nem rontja örömüket. Ugyanis régóta pereskedett Németi város, János, Tamás fia, lázári birtokossal két ekényi szántóföld felett. Pál országbíró szabad választást adott Lázári Jánosnak, hogy az igazságot akár fegyverrel, akár esküvel döntheti el, és az egri káptalant bízta meg az ügy további elintézésével. Lázári, mint afféle vitéz ember, a kiküldött kanonok előtt a párbaj mellett nyilatkozott. De László, Lokácsi fia, németi bíró és az esküdtek a párbajt nem fogadták el, hanem azt ajánlották, hogy hitelt érdemlő tanúk esküje döntsön a perben. Felszólították Lázári Jánost, hogy hozzon magával annyi tanút, a hány márkát az a földdarab ér, egyikök legyen szomszéd-birtokos, és ezek esküdjenek meg, hogy az a két ekényi föld az övé. Lázári elfogadta az ajánlatot és kölcsönös megegyezéssel Keresztelő Szent János születése napjának nyolczadát tűzték ki tárgya-

lási napúl. A mondott időben megjelentek a felek és Lázári kész volt tanúival együtt az esküt letenni. De ekkor a németi polgárok azt az ajánlatot tették, hogy intézzék el a pert békésen : adja nekik Lázári a vitás földnek Németi felé eső kisebb részét. János beleegyezett ; így aztán szent lett a békesség, s azt Pál országbíró is megerősítette még ugyanazon évben. A róla kiállított oklevélben tüzetesen fel vannak sorolva a határjelek ; közöttük ,,Ugocsai-út", ,,Ér vize" és ,,Kuczer falu" a szembeötlőbbek. [19])

Pereltek a szatmári polgárok Vetéssy Lászlóval is, a Pál fiával, mert az Szemere-telek, vagy másképp Gervás nevű földjüket elfoglalta. A per, melyben 1391-ben hoztak ítéletet, a szatmáriak részére dőlt el. A Gervás, mai néven Gorzsás, most is a szatmári határhoz tartozik. [20])

Azon csaknem évezredes ellenségeskedésnek is feltünnek már a XIV. században első nyomai, mely a város és a vármegye közönségét oly gyakran lázította egymás ellen. Láttuk ugyanis az előzőkben, hogy a szatmári kereskedelem már a XIII. században bontogatni kezdte szárnyait. Történt azonban, hogy a vármegye alispánja, László mester, Ábrahám fia, oly módon sanyargatta a Tiszántúlról jövő városi polgárokat, hogy mikor azok Szamosszegre jöttek s a folyón át akartak kelni, nem engedte meg nekik, hanem vámot szedvén tőlök, Csenger felé hajtotta őket. Itt ismét megsarczolt a őket, de még sem engedte meg a folyón való átkelést. Szatmár előtt harmadszor fizettek vámot s csak úgy mehettek be a városba. A polgárok sérelmeik orvoslásáért folyamodtak. De hová ?

A legutóbbi évszázad óta sokat változott az ország alkotmánya. A Szent István-féle várszerkezet felbomlott, a várbirtokok elkallódtak s a nemesség a főurak erőszakoskodásai ellen tömörülni kezdett. Igy keletkezett a nemesi vármegye. A hajdani várispánból főispán, az udvarbíróból alispán lett s kisebb ügyeikben a szolgabírák ítélkeztek az esküdtekkel, fontosabb dolgaikat pedig az önkormányzati joggal bíró megyegyűléseken intézték el, melyeket hol itt, hol amott tartottak. Koronként a király képében a nádor hirdetett ki általános gyűlést (proclamata congregatio) és ezen szolgáltatott igazságot.

Ilyen általános gyűlést tartott 1351. évben Szent Jakab apostol nyolczadán Gelényesen Miklós nádor Szatmár és Ugocsa vármegyék nemesei részére. Ezeken a törvénynapokon előállott János fia, Domokos, Németi város bírája, s úgy a maga, mint polgártársainak nevében előadta, hogy emberemlékezet óta mindig szabad átjárásuk volt Szamosszeg és Csenger, Szatmár és Németi városok között; csupán a mostani főispán, Laczkfi András ideje alatt zsarolják őket. A nádor meghallgatván a panaszost, tanúságtételre szólította fel Szatmár vármegye szolgabíráit és esküdtjeit. Ezek a szent keresztre tett esküvel egyértelműleg azt vallották, hogy a nevezett helyeken a vám lefizetése után mindig szabad átmenetel volt, s csupán a mostani alispán, András mester, zaklatja háromszor a polgárokat. [21])

Érdekes perök volt 1406-ban a németieknek a mikolaiakkal. Minthogy határaik felől megegyezni nem tudtak, Zsigmond király bírákúl kiküldte Kelemen zágrábi főesperest, kir. udvari alkanczellárt és Ravasz Mihály mestert, a nagyobb kanczellária jegyzőjét, hogy a nevezett községekben határjárást tartsanak és szolgáltassanak igazságot. András németi bíró vezette őket. Mikor Mikola helység végére értek, András bíró egy régi hidat mutatott nekik s azt állította, hogy mellette határhányás volt valamikor. Innen kelet felé menve, a Nádasd vize és az Éger erdeje mellett megint két határjelet mutatott, melyek szerinte Kis-Németi földjét a Mikolai nemesek birtokától elválasztják. De itt elébök állott nemes Mikolay Domokos s úgy a maga, mint osztályos atyafiainak képviseletében kijelentette, hogy az utóbb megjárt határjelek ellen nincsen kifogása, de a németi bírónak azon állítása, hogy ama régi híd volna a határ, nem alapszik valóságon ; annak ellentmond s törvényadta jogánál fogva ellenáll. Bizonyítékúl felmutatta II. András királynak 1216. évben kelt oklevelét, melyből kitünik, hogy az említett régi híd nem Mikola helység végén, hanem a Nádasd vizén, az Éger-erdőben volt; tehát az Éger erdeje és a Nádasd folyó az ő birtokuk határa Németi felé. E bizonyíték felmutatása után a bírák Mikolay Domokosnak ítélték meg a döntő esküt. Ez ősi szokás szerint, a kíséretében levő öt nemes emberrel együtt mezitláb egyik földhányásra lépett s övét leoldván és egy maroknyi hantot feje fölött tartván, megesküdött előbbi állításának igazságára. Azért a nevezett erdőt, minden haszonvételével együtt, a bírák a Mikolay családnak ítélték oda. [22])

Ugyancsak 1406-ban a váradi káptalan is tart Zsigmond király rendeletéből határjárást, Németi város meg Darócz és Lázár falvak között. Ismét körülményesen elősorolják az okmány szerkesztői a határjeleket, de a mai korban ezek közül csupán az „Ergepataka“ és a „Csahóczerge medre“ ismertebb nevek. [23])

Királyaink a szabad városokat saját középponti hatalmuk támaszainak tekintvén, mindig megvédelmezték azokat a környékbeli erőszakoskodó főurak és a reájok nézve nem illetékes állami hatóságokkal szemben. Ennek első példáját 1332-ben találjuk, a mikor Róbert Károly király Demeter szatmári bíró kérésére meginti Semjéni Lászlót, hogy a falujából Szatmárra átköltözött volt jobbágyai fölött ne bíráskodjék, mert az ellenkezik a város kiváltságaival. [24]) Hasonlóképpen jár el Zsigmond király is 1406-ban, mert a nádornak és az országbírónak meghagyja, hogy a szatmári polgárok ügyeiben ne bíráskodjanak, mert ők a királyné tárnokmesterének joghatósága alá tartoznak. [25])

Még egy emléke van Szatmárnak ebből a korból, Egy két ujjnyi széles kis pergamenlap ez, melyen János bíró, György fia, 1421-ben egy Petermann nevű polgár részére azt foglalja írásba, hogy bizonyos Tamástól ellopott és azután megkerült barmokat az ő őrízetére bízott, oly kikötéssel, hogy mikor szükség lesz rá, feleljen róluk. [26])

Brankovics György.

Zsigmond uralkodása végzetes volt Szatmárra is. A törökökkel és a huszitákkal való harcz foglalja le e szerencsétlen király egész uralkodását ; és Szatmár, bár távol volt az események színhelyétől, mindkét háború következményeit megérzi. Mert Zsigmond 1411-ben oly egyességre lépett Brankovics György rácz deszpotával, hogy ez átadja a királynak Belgrádot s cseréhen kapja tőle Szatmár városát a vámjával és a hozzátartozó Résztelek és Sóstelek falukkal, Szent-Egyed és Szemermény pusztákkal, Németi városát, Agg-Németi, Szemeretelke, Peratelke, Csaholcztelke pusztákkal, Asszonypataka (Nagybánya régi neve) és Felsőbánya városokat érczbányáikkal, Hidegkút, Feketefalu, Kékes, Tyukes, Oroszfalva, Sándorfalva, Gyurkefalva, Surgyánfalva és Duravicza községekkel s Halfalva pusztával.[27]) Szomorú változás volt ez a két városra nézve. Mert míg eddig más urat nem ismert maga fölött, mint a királyt, ezután azonban földesúri joghatóság alá került s gyakran gazdát cserélt, miközben mindannyiszor át kellett szenvednie azokat a rázkódásokat, melyek az ilyen változásokkal együtt járnak. Bármily végzetesnek is tartjuk ezt az ikervárosra nézve, mégis hasznosnak mondhatjuk az ország szempontjából, mert ez áldozattal oly védbástyához jutott, mely több mint egy századon keresztül daczolt az ozmán hatalom támadásaival.

Szatmár magyar jellege, bár idegen ura volt, semmiképp sem szünt meg. Erről az 1439. évi országgyűlés 25. törvényczikke gondoskodott, midőn elrendelte, hogy Brankovics csakis magyar emberek által kezeltetheti birtokait.

Ez időtájban történt, hogy bizonyos Márton nevű paraszt, felhasználva a király folytonos távollétét s az állami hatalomnak ezzel együtt járó gyöngeségét, fellázította a Szamosköz és a Nyírség pórnépét. A felkelt nemesség vérbefojtotta ezt a mozgalmat; a benne résztvevőket részint leöldösték, részint kegyetlenűl megvakították és megcsonkították.[28]) Valószínű, hogy ez az egész lázadás huszita eredetű mozgalom volt. Mert hasonló jelenségekkel találkozunk ugyanazon időben másutt is.

A Drágfiak.

Zsigmond zavaros uralkodása alatt új erőre kap az oligarchia hatalma. Abban az időben tűnik föl Szatmártól délre a hatalmas Drágfi-nemzetség, mely Béltek és a szomszéd falvak fölött uralkodott kényúri hatalommal. Oláh eredetűek voltak. Ez a népfaj a törökök előnyomúlása idején kezd a Balkán-félszigetről hazánkba telepedni. Az erdős-hegyes vidékeket szerették, hol barmaikat legeltették és erdőket írtottak. Királyaink az oláhok vajdáit gyakran nemesi rangra emelték s ezekből előkelő családok származtak. Az említett család egy sarja, Bélteki Drágh Sándri, többrendbeli erőszakoskodást követett el a szatmáriakon. Háborgatta őket erdejök és szántóföldjeik birtokában s azonkívűl elrabolt egy kitanított sólyommadarat, melyet a szatmáriak a királyné számára neveltek. Zsigmond a határjelek megállapítására 1430-ban bizottságot küldött ki, mely a következő hites személyekből állott : Kusali Jakcs János és Mihály, a székelyek ispánjai, Jakcs László és Wárday Pelbárt, a vármegye alispánjai s a váradi káptalan kiküldöttje. A felvett jegyzőkönyv szerint a főhatárjel kezdődött bizonyos régi malomnál. Innen balra fordúlva, az erdőkön keresztül Kishorozsmál nevű helyre jöttek ; ott egy határhányást találtak. Ettől jó darabig

Róbert Károly.

Zsigmond király.

Róbert Károly pecsétje.

kelet felé menve, ráakadtak a másikra. A harmadikat maga a bizottság állíttatta fel. Innét Résztelek földjére jöttek s a Medvéspatak mellett új határjelet hánytak. Ezt a Medvéspatakot tették meg főhatárvonalnak a Drágfi-nemzetség birtokai és a város földje között. Ezután négy nyíllövésnyire felállítottak egy határjelet, onnét egy nyíllövésnyire ismét egyet bizonyos domb és a Medvéspatak között. Majd dél felé fordúlva s jó ideig a hegyek és völgyek között járva, eljutottak egy sáros völgybe, mely Harasztos fertőjének neveztetik. Ennek éjszaki részén ismét határjelet állítottak, azután az erdőkön keresztül mendegélvén, bizonyos út mellett felhantolták a másikat s ezek által Drág és Balk oláh vajdák fiainak helységeit elválasztották a szatmári határtól. Itt volt a szatmáriaknak egy vadaskertjök. Az említett oláh község végén, a hegy felől nagy határdombot hánytak. Ettől éjszaki irányban felmentek egy hegyre s annak tetején újból megjelölték a határt. Innen aláereszkedtek a Lippa völgyébe s bizonyos gyepes út mellett megint földhányást csináltak. További útjok iránya röviden ez volt: Berencze, s szatmár-erdődi-út, innen dél, majd nyugat felé fordulva a Terebesről Erdőd felé vivő út, ennek először keleti, majd nyugati oldalon haladva egy kút, attól jobbra éjszak felé szántóföldön keresztül haladva, a Fölnagy útjának jobb oldalán egy bikkfa, attól nem messze ismét más bikkfa, majd a Homoród árka, mely Hodos helységét választja el. Itt négy helyen, dél és éjszak felé mindenütt uj határjeleket halmoztak fel s ezekkel a szatmáriak birtokát Sándrinak, Drág fiának és más bélteki nemeseknek földjeitől elkülönítették.[29]).

Ezzel mitsem törődve, két évtized mulva a bélteki Drág Miklós jobbágyai a városnak mind erdejéből, mind mívelt és míveletlen földjeiből. Résztelek mellett jókora részt elfoglaltak. Azért Hunyadi János kormányzó 1452-ben rendeletet küldött Drág Miklóshoz, hogy az elfoglalt földeket adassa vissza, mert már különben is megparancsolta a fő- és az alispánnak, sőt a szatmári polgároknak is, hogy a városi földet akár ő ellene, akár másokkal szemben megoltalmazzák.[30])

Meddig bírta Brankovics György a testvérvárosokat s kire szállottak át ő utána, erre okleveleken alapuló pontos választ nem adhatunk s inkább az ország történelme s némi analógiák nyújthatnak ez iránt némi tájékozódást. Tudjuk ugyanis, hogy miután Brankovics Belgrádot cserébe adta némely magyarországi birtokokért, Hunyadi János vitézségével Ráczországot is visszaszerezte Murád szultántól. De Brankovicsnak ravasz lelke azt sugallta, hogy országa nagyobb biztonságára a törökökkel czimboráljon.

Mikor 1448-ban a kormányzó a törökök ellen hadjáratot akart intézni, Brankovics nemcsak hogy a zászlóaljakat, melyekkel mint magyar birtokos főnemes és szerb fejedelem tartozott, ki nem állította, hanem Hunyadi szándékáról még a szultánt is tudósította, ki éppen Skanderbég fővárosát, Króját, ostromolta. Ez kémeitől megtudván a gyalázatos árulást, Brankovicsot magyar birtokaitól megfosztotta. A szerencsétlen rigómezei ütközet után Hunyadi Brankovics hatalmába került. Az áruló félvén foglya bosszújától, Muraddal kezdett alkudozni annak fejére. Ez azonban sokkal nemesebb lelkü volt, mint ő, s az aláváló ajánlatot nem fogadta el. Végre az időközben Szegedre gyűlt rendek fenyegetései és Marnavics bosnyák főúr fegyveres segedelme megszabadította Hunyadit. Mielőtt azonban szabadságát visszanyerte, oly szerződésre kényszerítette őt Brankovics, hogy lefoglalt magyar jószágait visszaadja, fiának, Mátyásnak, az ő unokáját, Czilley Erzsébetet jegyzi el, másik fiát, Lászlót pedig kezesül Szendrőn hagyja. Az 1450-iki országgyűlésen Hunyadi feloldoztatta magát a reá kényszerített szerződéstől. A rendek nemcsak ebbe egyeztek bele, hanem azt is elhatározták, hogy Brankovics, mint a törökkel tartó honáruló, minden magyar jószágától fosztassék meg s fegyverrel kényszeríttessék hódolatra. Hunyadi az országgyűlés után meg is indította ellene táborát. De miután fiát a megrettent Brankovics szabadon bocsátotta, az országtanácsban pedig Garay és Czilley a hadjáratot minden módon ellenezték, a kormányzó békét kötött vele s jószágainak egy részét is visszaadta. A szendrői szerződés értelmében, a gyermek Mátyás és Czilley Erzsébet 1455-ben házasságra léptek, bár a tényleges egybekelést a férj kiskoruságára való tekintettel elhalasztották. Czilley Erzsébet Hunyad várába költözött, de ott 1455 végén váratlanul elhalt. A halálosan gyűlölködő két hatalmas család között a tátongó űrt még áthidalhatatlanabbá tette Czilley Ulrik

A Hunyadiak.

megöletése és Hunyadi László lefejeztetése. Brankovics megszünt magyarországi nagybirtokos lenni. Mind Szatmár, mind Nagybánya a Hunyadi család birtokába került. Már az idézett 1452 évi okiratban „civitas nostra", a mi városunknak nevezi a nagy kormányzó Szatmárt. Abból a tényből pedig, hogy 1460-ban Mátyás király Csarnavodai Egyednek kegyelmet ad a szatmári királyi kastély építése alkalmával elkövetett hatalmaskodásáért, az következik, hogy Szatmár ismét királyi birtok lett. [31])

A Szapolyaiak. Nem nyomozható ki, hogy a két város melyik esztendőben szállott Mátyásról más földesúrra. Annyi azonban bizonyos, hogy már 1481-ben, tehát még a nagy király életében, a Szapolyai Imre hatalma alatt volt. Ily nagy adományokkal akarta Mátyás a porból fölemelt főurat lekötelezni, hogy majd az ő halála után a király-választáson Korvin Jánosra adja szavazatát. A Szapolyai Imre uralma kiviláglik abból a perből, melyet ez a hatalmas oligarcha 1481-ben Megyesallyai Morócz László és István ellen indított, kik jobbágyaik által különféle erőszakoskodásokat követtek el a két város lakóin. A budai káptalantól kiállított két rendbeli oklevélben határozottan ki van téve, hogy Szatmár és Németi a Szapolyai Imre birtoka. [32]) Ugyanazon évben Szapolyai Imre és István egy másik pert is indítottak Ecsedi Báthory István és András ellen Guti Országh Mihály nádorispán előtt valami Böszörménytelke és Szárazbalkánhát nevű helyekért, melyek a szatmári határban feküdtek. Nyertek is száz holdnyi földet, de az átadás valami ok miatt egész 1496-ig elmaradt. S minthogy Szapolyai Imre 1487-ben utódok nélkül halt el, a két város egyedüli birtokosa Szapolyai István lett. Ő tehát a fentemlített ítéletet Kinizsy Pál országbíró előtt bemutatta s kieszközölte, hogy annak végrehajtásával a váradi káptalan bízassék meg. [33])

A Szapolyaiak mindent megtettek Szatmár fölvirágoztatására. István 1491-ben azt a szabadalmat nyerte Ulászlótól, hogy bármely földesúr jobbágya szabadon költözködhetik Szatmárra és Németibe, ha előbbi gazdájával szemben minden tartozását kiegyenlítette. [34]) Ez a jog vetette meg a város ezutáni fejlődésének alapját, mert később bármennyire megtizedelte is a várost a háboru, éhség, tűzvész, vízáradás, mindig hamar benépesült. E jog érvényesülését meggátolta ugyan egy időre az 1514. évi parasztlázadás, melyben még a vármegye szegényebb nemessége is részt vett; s ennek következményeképpen a jobbágyok szabad költözködési joga is megszünt: de a két város polgársága, Ulászló privilégiumára hivatkozva, soha sem ismerte azt el magára nézve kötelezőnek és a kort meghaladó szabadelvűséggel mindig befogadta polgárai sorába a jelentkező tisztességes jobbágyokat. A város fönmaradt jegyzőkönyveinek tanúbizonysága szerint, minden évben 30—40 családot fogadott be községi kötelékébe. A magyar nemes ez ideig még nem szívesen lakott városokban; de mikor a török hódítással a háboru tűzfészke mind közelebb jutott Szatmárhoz és ez tekintélyes erőddé lett, a nemesség is nagyobb számban keresett falai között oltalmat. Megvédelmezték a Szapolyaiak Szatmárt Geréb László erdélyi püspök ellenében is. Ez a főpap, bár a polgárokkal kevéssel azelőtt Geréb Péter nádor előtt oly egyezségre lépett, hogy dézsma fejében minden kalangya búzától tizenkét dénárral fog megelégedni, ezzel nem törődve, minden félkalangya (gelima) után követelte az összeget. Mikor pedig a polgárok ellenszegültek, egyházi tilalom alá vetette őket: megtiltotta a papoknak a misemondást, gyóntatást, temetést, úgy hogy a holttestek temetetlenül hevertek a czinteremben. Szerencsétlen rendszabályok olyan korban, mikor a szellemek forrongása már a reformáczió eszméjével vajudott! Szapolyai János panaszára Ulászló 1501-ben megdorgálta a püspököt s ráparancsolt, hogy a kötött egyezséghez tartsa magát. [35])

VALLÁSI ÉS POLITIKAI HARCZOK AZ ELLENKIRÁLYOK ALATT.

Szatmár eddig harmadrangu város volt, melyről csak itt-ott találunk egyetmást feljegyezve. Azonban a nagy nemzeti szerencsétlenség idejétől kezdve előtérbe lép. Nevével csak úgy találkozunk Róma, Simancas és Brüsszel, mint akár Bécs levéltáraiban. Szomoru jelentőségének okát főkép az ország akkori feldaraboltságában találjuk. A mohácsi gyásznap után ugyanis két pártra szakadt a nemzet: a nyugati rész Habsburg Ferdinándot, a keleti Szapolyai Jánost ismerte el királyának. A két fél viszálykodása között a török férkőzött be az ország szí-

vébe, az Alföldre, s így csakhamar három ura is lett az országnak. Szatmár majd a királyé, majd pedig az erdélyi fejedelmeké volt s mint végvár folyton viszályra adott okot. Mindkét fél nagyrabecsülte ugyan birtokát, de talán a Habsburgok jobban, mint az erdélyi fejedelmek. Amazok tekintélyes őrséget tartottak itt, melynek parancsnoka folyton éber figyelemmel kísérte az erdélyi ügyeket, s bármi történt ott, rögtön jelentést tett akár Kassára, akár közvetetlenül Bécsbe. Ezt tudván az erdélyi fejedelmek, mindig jó viszonyt igyekeztek föntartani a szatmári vár kommendánsával, s ha követeket küldtek a királyhoz, el nem mulasztották, hogy nekik utasításba adják, hogy nála tisztelegjenek s neki ajándékot vigyenek.

Ez időszak kezdetén az első nagy mozgalom, melynek messze kiható jelentősége lett, a vallási reformáczió eszméjéhez fűződik. Minden harcz nélkül ment az nálunk végbe; az egész lakosság egyértelmüleg fogadta el az újitást.

A róm. kath. egyház.

Hogy ezt megérthessük, vessünk egy visszapillantást a két város egyházi múltjára. Szatmár, mint mondottuk, az erdélyi püspökséghez tartozott. Többeknél s így Szirmaynál is azt olvassuk,[1]) hogy a város a XV. század elején ki volt véve a megyés püspök hatósága alól s az esztergomi érsekség alá tartozott; de ezt az állítást beigazoltnak nem lehet tartani. A vatikáni okmánytár betűrendes tárgymutatója is ezt látszik igazolni. De ha a szövegben utána nézünk, azt találjuk, hogy azon községek között, melyeket IX. Bonifácz pápa 1400-ban más püspökök joghatósága alól az esztergomi érsek hatalma alá rendelt, Szatmár neve nem szerepel, hanem csupán Németié.[2]) Ez pedig semmit sem bizonyít, mert Németi nevü helység igen sok volt az országban. Már pedig az ezt megelőző, vagy követő valamennyi adatunk az erdélyi püspökséghez való tartozás mellett szólanak. Ezt bizonyítják a pápai tizedlajstromok a XIV. századból, melyekben a két város mindenütt az erdélyi püspökség plébániái között szerepel;[3]) ezt még más okiratok is. Ezek között a legfontosabb az 1343. évből János németi plébánosnak egy felbontott eljegyzésből kifolyó hozományi perben kiadott itélete,[4]) melyben magát András erdélyi püspök Meszesen túli helytartójának nevezi. (Coram Johanne plebano de Zothmarnemethy, vicario . . . Andree . . . Episcopi Transsilvani de extra Mesces constituto.) Éppen így nevezi magát 1349-ben egy előtte tett végrendeletben.[5]) Ugyanezen András erdélyi püspök 1351-ben Keresztfelmagasztaltatása napján Szatmáron tartózkodik és Szekeresi László fiainak megengedi, hogy a szekeresi kápolnában misét mondathassanak és ott papot tarthassanak.[6]) Hogy pedig később sem tartoztak az esztergomi egyházmegyéhez, azt Geréb László erdélyi püspöknek az egyházi tized tárgyában hozott, imént említett ítélete bizonyítja.

Éppoly nehéz eligazodni azon „Saswar"-i főesperesség holléte felől, melyhez Szatmár az 1230. évi szabadságlevél kelte előtt tartozott. Igy például semmi tájékoztatást sem nyújt az az adat, hogy Antal sásvári főesperes, Fülöp esztergomi érsek kanczellárja egy szigetet kap a Rába folyó mellett.[7]) Mert sásvári főesperesség is több volt az országban. Az egyik Temes vármegyében feküdt Dég és Gyarmata között; a másik Kolosmegyében, mai neve Sárvásár, és Zentelke fiókja.[8]) Minthogy ez utóbbi az erdélyi egyházmegyében van, valószínűnek kell tartanunk, hogy a magyar kereszténység első két századának rendezetlen viszonyai között, e távoli főesperességhez tartozott a két város hitközsége. És ez egyszersmind megmutatja a városba beköltöző németek útjának irányát is; hogy t. i. többi törzsrokonaikkal Erdélybe küldték őket, de ők a történelem által most már ki nem kutatható időben a Szamos folyó irányát követve, mint legéjszakibb ilynemű telepítvényen, Szatmáron ütöttek állandó tanyát. Csupán a XIV. század elején érvényesül oly újabb keletü egyházi közigazgatás, mely a középponttól távol lakó hívek érdekeinek inkább megfelelt. Ebben a korban e környék hitközségei a szatmári és az ugocsai főesperességekhez tartoztak, melyeket a Szamos választott el egymástól. A szatmáriban voltak: Batár, Börvely Bere, Bezőge (ma ismeretlen), Csengerbagos, Nyircsaholy, Domahida, Érendréd, Dengeleg, Szamosdob, Erdőd, Derzs, Gebe, Kántorjánosi, Krassó, Nagykároly, Kocsord, Nyirmada, Mátészalka, Mezőpetri, Nagymajtény, Vásárosnamény, Amacz, Patóháza, Perecsen, Piskárkos, Nagyzsadány, Zsidred (ma ismeretlen), Tyukod, Nyirvasvári, Vetés, Vadafalva (ma puszta), Avasújváros. Az ugocsai főesperesség alá tartoztak: Szamosbecs, Berend, Csegöld, Tisztaberek, Gacsály, Fehérgyarmat, Nagygécz, Halmi, Nagykolcs, Lázári, Kisnamény, Feketeardó,

Nagypalád, Penyige, Rozsály, Sár, Szászfalu, Toch vagy Toth (ma ismeretlen), Szamosújlak, Batiz, Vasvári és Nagyszekeres.[9])

A főesperesek a püspöki székhelyeken laktak és egyúttal kanonokok voltak. Ez kitűnik ama tizedlajstromokból, melyeknek mindezen adatok fönnmaradását köszönjük s melyekben az 1332—1337. évi időközből az is fel van jegyezve, hogy Bulchoniusz szatmári főesperes mennyit fizet e hivatala s mennyit kanonoksága után. Kívüle ismerjük még a következőket: Eltuman 1226-ban egy házassági perben bíráskodik.[10]) Miklós főesperesnek 1280 körül csupán nevét tudjuk.[11]) Móriczot 1400-ból onnan ismerjük, hogy bizonyos bűnei IX. Bonifácz pápa fülébe jutottak s e miatt megbízta az erdélyi prépostot, hogy állítsa őt bírói szék elé.[12]) Előfordul még 1418-ban Dénesnek, a Kusalyi Jakcs fiának neve is.[13])

A szatmári plebánosok közül a következők nevei szerepelnek okleveleinkben: Gábor alesperes 1216-ban egy hitvesgyilkossági perben bíráskodik,[14]) Miklós alesperes 1217-ben egy boszorkánypörben.[15]) Egyed, István ifjabb király káplánja 1247-ben királyi megbízott Panyola község felosztásánál, a mikor is a peresfelek lóhátról vívott párviadalban döntenek az igazság fölött.[16]) János mester, István ifjabb király udvari papja; neve egy adománylevélben szerepel 1268-ban.[17]) Péter 1308-ban a váradi káptalan megbízottja Szekeres és Zsarolyán községek birtoka fölötti perben.[18]) István 1332-ben huszonkét dénárt és három garast fizet pápai tized gyanánt.[19]) Bolcsár mester 1349-ben tanu egy hagyatéki ügyben.[20/a]) Az utolsók egyike András, kinek neve 1477-ben fordul elő.[20]) Többet közülök egészen a jezsuiták koráig nem ismerünk. Németi plebánosai közül János 1332-ben huszonkilencz dénár pápai tizedet fizet[21]). Talán ugyanezen János az, a ki 1343-ban és 1349-ben magát András erdélyi püspök Meszesen túli helyettesének nevezi, és nem lehetetlen, hogy ugyanő 1360-ban az ugocsai alesperes, mert a név mindegyik esetben ugyanaz.[22])

A minoriták. A hitélet virágzásáról tanúskodnak a szerzetes kolostorok, melyek a két városban voltak[23]). Valószínűleg legrégibb közülök a minoritáké;[54]) templomuk a „Dicsőséges Szűz" tiszteletére volt szentelve. 1335-ben van róluk első említés téve, a mikor is Csáholy János mester az ő nagyanyjának ötven girát tevő hagyatékából, tizenkettőt a Dicsőséges Szűz templomában szolgáló minoritáknak adott.[25]) Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, 1370-ben alapítványaikat megnagyobbította s klastromjukat Szent Erzsébet tiszteletére szentelte föl. 1448-ban valami ismeretlen ok miatt kizavarták őket kolostorukból; azért panaszukra János kardinális, a római szentszék követe, meghagyta Dénes esztergomi bíboros-érseknek, hogy vezesse őket vissza régi házukba. Gvárdiánjaik közül Györgyöt ismerjük 1447-ből. A kolostor 1531-ben már nem állott.

A domokosok. Németiben Szent Domokos szabályait követő apáczák és férfi-szerzetesek voltak. Az előbbiekről 1370-ben van említés téve. Kolostoruk alapját a szolgabírói hivatal mai helyén, a Perényi utczában fedezték fel. Az utóbbiak még 1554-ben is küzdöttek a reformáczió hullámcsapásaival, a mit az is bizonyít, hogy mikor Anárcsy Péter homoki részjószágaiba beiktattatott, az összehívott szomszédok között jelen voltak a németi prédikátori rend, azaz a dominikánusok jobbágyai közül Nagy Mihály és Kaza György németi lakosok.[26])

E többnyire régóta ismeretes adatoknál még méltóbbak a figyelemre azok, melyeket 1592-ben egy urbéri összeírásnál, a még nem rég eltemetett szatmári katholiczizmus felől hoztak napfényre a királyi tisztviselők[27]). A királyi kamarához küldött jelentésükből sok érdekes dolgot tudunk meg. E szerint a szatmári plebánia-épület a királyi kamarahivatal és sólerakóhely szomszédságában volt, a mi ismét megerősít bennünket abban a föltevésünkben, hogy a parochiális templom a mai Lechner-féle ház helyén állott, a Kossuth Lajos-utczában. Ezt az épületet és még több más, összesen hét telket Zeleméry Miklós foglalta el. Volt ezenkívül még egy másik templom is, Szent Miklós tiszteletére szentelve. A birtokában levő egyik házat Hímvarró Balázs, a másikat Szabó Benedek kerítette meg magának, kitől ismét Huszár János foglalta el erőszakosan. A Hóstánczban volt a Szentlélek Isten temploma. Kaszálóját, puszta telkét és nehány hold földjét Tieffenbach Kristóf várbeli kapitány kaparította magához és ez utóbbi helyekre, a királyi jószágkormányzó tiltakozását figyelembe nem véve, jobbágyokat telepített. Németiben volt Szent Dénes kolostora. Két vízi-malmára a király, gyümölcsösére Tieffenbach tette rá a kezét. Bizonyos szántóföldeket és réteket Szatmáry Miklós idegenített el.[28])

Még inkább jellemzi azt a kort, hogy nem csupán a templomoknak, hanem a bennök levő oltároknak is voltak fentartóik, birtokaik és saját papigazgatóik (rector, rectoratus altaris). Némely oltárt egyes czéhek tartottak fenn. Természetesen a protestantizmus diadalrajutásával az ilyen birtokok is a többiek sorsára jutottak. Oltárbirtokok.

A Szatmárhegyen két szőlő volt oltárbirtok. Az egyiket Hencz Ferencz, a másikat Bóna nevü presbiterről nevezték el. Ez utóbbi egészen 1712-ig folyton a szatmári vár birtokai között szerepel. Még két más, szintén ilyen jellegü szőlőt egy bizonyos Salgay világiasított el ; ő Deregnyey Pálnak, ez meg Csáky Pálnak adta el. A szűcsöktől fentartott oltárnak kaszálóját egy Izsák nevű nemes ember, a papjuk házastelkét pedig Tieffenbach foglalta el. A szabóknak is volt egy oltáruk Szent Miklós templomában ; valamikor a nemes Vetéssy család tagjai megajándékozták ezt egy házzal. Ezt Huszár János foglalta el. A híd közelében levő malmot a református papok kapták.

Németiben állott Szent Dénes kolostora. Két malma a királyé, gyümölcsöse a Tieffenbaché lett. Birtokos volt itt a Szent Jakab oltára is ; egy szép szigetje volt a Szamos közepén, valamikor telve pompás gyümölcsfákkal, de ez adatok feljegyzésének idejében már nem volt egyéb pusztaságnál.

De ne vágjunk elébe az eseményeknek, hanem lássuk a protestantizmus keletkezését. A reformáczió

A híveket nem csekély mértékben keseríthette el az a viszály, melybe 1501 körül Geréb László erdélyi püspökkel keveredtek az egyházi tized miatt. Országos baj volt ez, nem csupán helyi jelentőségű. Törvénytárunkban számos határozat igyekezett ezt kegyetlen büntetésekkel rendezni. [29]) Annyival nagyobb lehetett a szatmári hívek megbotránkozása az interdiktum fölött, mert Mátyás, az igazságos, kevéssel azelőtt, az 1486. évi országgyűlés huszonnyolczadik ártikulusában a főpapoknak megparancsolta, hogyha valamely nemes személylyel (ilyen volt a város is) perük van, míg az tart, ellenfelüket a király tudta nélkül interdiktum alá helyezni, vagy őket az egyházból kiközösíteni ne merészeljék, nehogy úgy tűnjék fel, hogy a szenvedély sugalja eljárásukat, nem pedig az igazságszeretet. A seb, mint látszik, nem hegedt be akkorra sem, mikor Luther felléptével a reformáczió Németország határait túllépve, hazánkban kezdett hódítani. Maga a királyné, a környezetében levő németek, a külföldi tanulmányaikból hazatért ifjak, mind pártjára állottak ; hasztalan volt az 1524. évi országgyűlés tilalma. A mohácsi vész után pedig, a fejetlenség eme korszakában, éppenséggel rohamosan terjedt az új hit, mert az ellen-királyok, bár buzgó katholikusok voltak, nem akarták híveiket lelkiismereti kérdések miatt maguktól elidegeníteni.

Szatmár reformátora Dévai Bíró Mátyás volt, ki 1529-ben Wittenbergában hallgatván Luthert, annak eszméivel eltelve jött haza s itt előbb Erdődön Drágfi Gáspárt nyerte meg az új hitnek, azután pedig ennek hatalmas befolyásával Szatmárt is reformálta. Nagy Mihály szerint ez az esemény még 1527-ben következett be, mert a varsói magyar diákok egyesületének névlajstroma szerint Dévait már 1523-ban megbélyegezték társai Luther eszméinek pártolásáért. Ő az uj tanítást még előbb Gryneus Simon budai főiskolai tanártól szívta magába. A protestáns történetírók megegyeznek abban, hogy Drágfi Gáspárt, Béltek és Erdőd birtokosát, Szilágy vármegye igehirdetője, Derecskei Demeter tette először fogékonynyá az új hitelvek iránt s később Dévai segélyével teljesen megnyerte Luther újításának. Erdődről jött át aztán Dévai Szatmárra s a két várost elszakította a római katholikus egyháztól. De mint minden forradalmi szellemü embert, úgy őt is utólérte az a sors, hogy az első fokon nem tudott megállani, mert a fejlődő eszmék magukkal ragadták. Zwingli nézetei alig lettek ismertekké, rögtön pártjukra állott. Később pedig, mikor Kálvin tanítása mind nagyobb tért hódított a magyarság szívében, ennek lett titkos tisztelője. Ő maga is érezte következetlenségét s habár haláláig Luther hívének vallotta magát, az ágostai evangélikusok történetírása még sem sorozza őt holtig hív bajnokai közé. [30]) Dévai Bíró Mátyás.

Hasonló átalakulásokon ment át a szatmáriak hitbeli meggyőződése is. Míg az 1554. évi óvári zsinaton még Luther mellett kardoskodtak, addig 1567-ben a Méliusz Juhász Péter elnöklete alatt tartott debreczeni zsinaton, az egész szatmári traktus képviselői a helvét hitvallást vallották és írták alá. [31])

A reformátusok hatalmas védőket nyertek ezután a környékbeli főurakban s a szatmári vár egyik-másik buzgó parancsnokában, mint például Rákóczi Zsigmondban, a ki később erdélyi fejedelemmé lett. Addig a katholikus hívek száma egyre fogyott s a régi vallás csupán egynémely vidéki földbirtokos nemesben tartotta fönn tovább magát. Fráter György, a ki 1541 után a felső tiszavidéki megyéknek csaknem korlátlan ura lett, inkább volt politikus, mint katholikus főpap ; az ő kormányzása mitsem lendített a régi hit ügyén. Végre, miután 1556-ban az erdélyi püspökség javait szekularizálták s csupán czímében maradt fönn, [32]) az elárvult terület gondját az egri püspök vállalta magára ; anélkül is hozzá tartozott már azelőtt is a mai Szatmár vármegye keleti része, mert Nagy- és Felsőbánya akkor még Máramaros vármegye kiegészítő részei voltak s mint ilyenek az egri egyházmegyéhez tartoztak. De ez az átalakulási folyamat csaknem egy századot vett igénybe, mert az egri püspökség évkönyveinek tanúsága szerint, a legelső hivatalos okirat Szatmárra vonatkozólag 1636-ban kelt Egerből.[33]) Ez időtájban fordul először az egri püspökök figyelme Szatmár felé ; nem mintha itt valami sok dolguk akadt volna, hanem mert jogot tartottak e nagy terület egyházi tizedére, melyet a világi hatalom foglalt volt le és állandóan a szatmári vár fentartására fordított. 1631-ben teszik Egerből az első lépéseket ez ügyben, de hiába. Újból próbálkoznak 1662-ben. S mikor a király a szepesi kamarától felvilágosítást kér az ügy állásáról, onnan teljesen kimerítő választ kap. Ennek értelmében a peleskei, ugocsai, nyíri, jánki, csengeri, paládi, érmelléki és kolcsi tizedszedő járások jövedelmei soha sem voltak az egri püspökéi, hanem a szatmári várat illették. „Utána nézhetnek az egriek egy nevezetes lajstromukban, melyet Szent János könyvének hívnak s melyben az egri püspök és káptalan összes javai és jövedelmi forrásai fel vannak jegyezve, s láthatják, hogy csupán a dadai, kállói, kisvárdai és nádudvari tizedszedő járások az övék, a szatmárihoz ellenben semmi joguk sem lehet.“ [34]) — Nem is nyerték meg, a mit kértek.

Ezalatt a két ellenkirály között elkeseredetten folyt tovább az élethalálharcz. Az ország határain kívül diplomácziai alkudozásokkal, bent birtok-adományozásokkal iparkodtak állásukat megerősíteni. Ebből magyarázhatjuk meg, hogy János király 1526-ban, Szent Katalin napján, Szatmárt és Németit minden hozzá tartozó joggal együtt Szaniszlófi Báthory István és Bertalan testvéreknek adta. [36])

A Báthoryak. Szapolyai János, látván, hogy hasztalan fordul a pápához és más nyugati fejedelmekhez segélyért, mert ezektől hathatós támogatást nem nyerhet, behívta Szulejmán szultánt. E harczok között történt, hogy 1536-ban Ferdinánd Tallóczi Bánffy Boldizsárt erdélyi vajdává nevezte ki s megbízta a János hatalmában levő Kelet-Magyarország elfoglalásával. Ez az ő hadiútjában, egy sötét éjszakán, mind Szatmárt, mind Németit felgyújtotta, miközben sok kétségbeesett polgár veszett a Szamos vizébe. Mikor ezt meghallotta János király, a ki éppen akkor Váradon időzött, sebtiben Kún Gothárdot küldte a két város védelmére. Ennek hírére Bánffy megrakta a klastromot őrséggel s annak parancsnokává Horvát Mátyást tévén, ő maga biztosabb helyre vonult vissza. Kún Gothárd serényen hozzálátott az erődszerü kolostor ostromához, de míg ebben szorgoskodott s katonáit javában buzdította, lábán súlyos sebet kapott. Váradra vitték, a hol meghalt. De János király kiostromoltatta a kolostort s elfogta Horvát Mihályt. Harminczegy vitézét Váradon felakaszttatta, őt magát pedig karóba húzatta. [37])

Az 1538. évi váradi béke, mely mindkét király részére biztosította a tényleg hatalmában levő területet s János halála esetére az egész országot Ferdinándnak adta, egy ideig békét teremtett. De Szapolyai halála mindennek véget vetett. Fráter György nem tartotta tiszteletben a szerződés pontjait, hanem a királyné akarata ellenére török segítséggel tartotta fönn a gyermek János Zsigmond igényeit. Drámai gyorsasággal következtek be ezután az események: Buda török kézre vétele, az ozmán hadak betelepülése s Erdélynek, mint különálló országnak szervezése. A felső-tiszavidéki megyék fölött Fráter György uralkodott oly hatalommal, mely a kortársak szavai szerint csak névben külömbözött a királyétól. De azért Szatmár urai, a Báthory testvérek, András, Kristóf és István megérzik az idők változását és János király 1526. évi adománylevelét 1543-ban Ferdinánddal is megerősíttetik.[38]) Igy mindkét részről biztosítva, a várost szigetbe veszik s a már ősidők óta elhanyagolt várat hatalmasan megerősítik. A nemzeti történelemből ismeretesek a további események. Az ingadozó politikájú, de alap-

jában véve hazafias Fráter György megöletése után, a keleti részekkel együtt Szatmár is Ferdinánd uralma alá került. Ez időtájt engedte el a városi polgároknak a kamarai nyereség czímén évenként fizettetni szokott 200 forint adót, mert az ellenség fölprédálta a várost; de megokolásában nem említi meg, hogy mely ellenség és mikor? Ugyancsak 1551-ben meghagyja a vármegyének, hogy azt a pert, melyet Anarcsi Péter indított a város ellen, függeszsze föl mindaddig, míg személyesen megvizsgálhatja a város privilégiumait.[39])

De Szulejmán szultán sehogy sem tudott belenyugodni abba, hogy Erdély és a részek Ferdinánd hatalma alatt maradjanak. Azért vonakodott vele békét kötni mindaddig, míg azokat kezei közül ki nem bocsátja. Az erdélyi rendek is, attól félve, hogy ha a szultán kívánságának nem felelnek meg, kiteszik országukat a török martalócz-hadak pusztításainak, visszahívták Izabellát, hogy foglalja el a trónt. A királyné engedett kéréseiknek. A szultán parancsából Sándor moldvai és havasalji vajda kísérte őt 1556-ban oláh hadaival az országba. Nagybánya felől lépték át a határt és innen nagy erővel Kolozsvár felé vonúltak. Az oláh hadak mind mentökben, mind visszatértökben nagy pusztítást tettek; a Kraszna és Szamos folyók közét egészen feldúlták.[40])

A három Báthory testvér is Izabellához csatlakozott.[41/a]) Ez elpártolás megboszúlására Ferdinánd 1557-ben Telekessy Imre kassai kapitányt küldte ellenök. Szatmárt Somlyói Bátory István védelmezte. Csakhamar ott termettek Balassa Menyhért meg Bebek Ferencz is. Azonban kéztusára nem került a dolog, hanem csupán ágyúharcz folyt közöttük. A császáriak látván, hogy az erős várral nem boldogúlhatnak, Németi fölgyújtása után eltávoztak a harcztérről.

A tél folyamán Izabella országgyűlést tartott s abban egyéb határozatokon kívül azt végezték, hogy Báthory Kristófot követségbe küldik II. Henrik franczia királyhoz. Alkalmasabb embert nem is lehetett volna e czélra találni Báthory Kristófnál, a ki a franczia, olasz és spanyol nyelveket tökéletesen bírta. Az eredményes kiküldetést azonban Izabella nem fogadta a kívánt módon, hanem folyton a Habsburgokkal kereste a békét. Volt is oka a királynénak a bizalmatlanságra, mert éppen akkor jutott tudomására, hogy Erdély leggazdagabb főura, Kendi Ferencz, összeesküvést szőtt ellene és már Szulejmán szultán kegyét is megnyerte. Nyiltan nem mert ellene föllépni, mert már sok előkelő ember be volt avatva a felforgató tervbe; magához hivatta tehát az összeesküvők egyikét, Balassa Menyhértet, s neki nem csupán teljes bocsánatot, hanem gazdag jutalmat is ígért, ha Kendi Ferenczet elteszi láb alól. Balassa beleegyezett. Kendit tehát fontos államügyek megbeszélésének ürügye alatt Fejérvárra hívták s mikor a fejedelmi palotába lépett, Balassa és csatlósai felkonczolták.[41/b])

Balassa Menyhért.

Ez a Balassa, kinek nevével Szatmár története évtizedeken át össze volt forrva, korának legjellemtelenebb embere volt. Jó verekedő a csatákban, kitünő vitéz, de elveteműlt ember, ki többször változtatta hitét, politikai pártállását és urát, mint a köpenyegét.

Gonosz tette jutalmáúl, de meg méltányolva vitézségét is, Izabella őt tette meg az erdélyi hadak fővezérévé és Somlyói Báthory István és Kristóf beleegyezésével Szatmárt jelölte ki székhelyéül. Neki adta Tasnád várát, a nemes érczekben gazdag Nagybányát, három szomszédos vármegye tizedét, mindezt természetesen a katonaság ellátására. Ezenkívűl Erdélyben még két várat ajándékozott neki a királyné, melyeket még Szapolyai vett el testvérétől, Balassa Imrétől, árulás bűne miatt. Mindezt a nagy területet Balassa saját uradalmának tekintette. Nagy adókat vetett a lakosságra, kirándúlásai alkalmával hihetetlen módon sanyargatta őket. Mindezzel meg nem elégedve, Szatmár várra fordította telhetetlen szemeit. Ez erősségben, urai, a Somlyói Bátoryak, csekély számú őrséget tartottak; azt hitték, nem fenyegeti őket veszély, mert az ország fővezére a közvetetlenűl szomszédos városban székel. Balassa gyakran ment át a várba látogatóba és a bajtársi érzületű, gyanútlan őrség még maga is hívogatta mind őt, mind katonáit. Végre, mikor az alkalmat legkedvezőbbnek találta, kijelentette, hogy ettől fogva ő lesz a vár ura s az őrséget kidobatta. Hiába mentek a Báthoryak panaszra a királynéhoz. Ez ugyan hívatta Balassát, komolyan ráparancsolt, hogy a várat adja vissza, az álnok ember meg is ígérte, hogy engedelmeskedni fog, de az átadásból nem lett semmi sem.

Balassa még ezzel sem elégedett meg, hanem azon törte fejét, hogy miképp árulja el királynéját a lehető legnagyobb haszonnal. A Ferdinánd-pártiak ismerték megbízhatlanságát s nagy ígéretekkel kecsegtették a király táborába. Thurzó Ferenczczel állott folytonos alkudozásban, de még a döntő lépésre nem tudta magát elszánni. E közben, hogy egyetlen alkalmat se mulaszszon el nyereségvágya kielégítésére, télvíz idején Kisvárda ostromához fogott. De Telekessy kassai kapitány sem maradt tétlen, hanem átkelt a Tiszán és farkasszemet nézett Balassával. Ez látva, hogy Kisvárda ostromával könnyen nem boldogúl, ismét átpártolása felől kezdett alkudozni Telekessyvel és Thurzóval. Úgy beszélték meg követeik által, hogy a kassai sereg jőjjön minél közelebb a szatmárihoz, váltsanak nehány ágyú- meg puskalövést, s akkor Balassa, mintha kényszerítve volna, visszavonúl. Úgy is történt. Az áruló, a főurak, tisztek és közkatonák legnagyobb boszúságára, hazavezette seregét, bár létszámban s harczi kedvben annyira túlszárnyalta az ellenséget, hogy győzelme bizonyosnak látszott. De azért még mindig nem látta elérkezettnek az időt, hogy átpártoljon. A leírt színleges ütközet után, Izabella maga elé hivatta, számadásra vonta, de a ravasz Balassa most is tisztázni tudta eljárását.[42])

Izabella, testvére: Zsigmond lengyel király közvetítésével a bécsi udvarral kezdett alkudozni. János Zsigmond ugyanis már oly korba jutott, hogy átvehette a kormány gyeplőit és nősülésre gondolhatott; ő ellenben gyöngülni és betegeskedni kezdett; elérkezettnek látta tehát az időt, hogy fiáról és országáról gondoskodjék. Már annyira jutottak az alkudozásokkal, hogy a menyasszony személyében és az ország határaiban is megegyeztek; már Izabella meg akarta iratni végrendeletét s abban Balassa Menyhértet készült fia nagykorúságáig az ország kormányzójává tenni: mikor azt a váratlan hírt kapta Zsigmond lengyel királytól, hogy fővezére elárúlta. Úgy tudódott ki az álnokság, hogy mivel az utóbbi időben az a hír terjedt el, hogy Izabella meghalt, Balassa rögtön levelet írt Geradovszky és Jablonszky lovassági vezérekhez, kérve őket: jőjjenek segítségére, mert Erdélybe akar nyomúlni s a trónüresedés zavarait felhasználva, az országot Ferdinándnak átadni. Mikor azonban Izabella halála álhírnek bizonyúlt, Geradovszky és Jablonszky a levelet átadták a szepesi városok kormányzójának, ez pedig Zsigmond királynak. Talán éppen ez a csalódás döntötte korai sírjába Izabellát 1559. évi szeptember 15-én.[43])

Balassát végleges szakításra Ecsedi Báthory András és Miklós bírták rá. Jól meg kell őket különböztetni a Somlyói ágtól. Árulása jutalmául azt kötötte ki, hogy eddigi birtokain felül a detrekői uradalmat nyerje Nagyszombat közelében. Ferdinánd beleegyezett, de azzal a változtatással, hogy Szatmárt és Nagybányát csak addig bírhatja, a míg János Zsigmondtól Munkácsot a maga részére elfoglalnia sikerül. A ravasz ember oly ügyesen tudta elpártolását titkolni, hogy még a Ferdinánddal kötött egyesség után is kicsikart az erdélyi kincstártól a katonaság ellátásának ürügye alatt tízezer forintot. A pénzt átvette, de hozóját, Torda Ádámot, rögtön kiutasította Szatmárból. Csak ekkor nyíltak meg az erdélyiek szemei. Panaszukra a török porta óvást emelt az új szerzemény ellen, a Prágában tartózkodó király előtt. Ferdinánd lakonikus válaszszal elégítette ki a szultánt: „Szatmárt árulás folytán vesztettem el és árulással kaptam vissza; egyik félnek sem lehet oka panaszra.“ A háború kikerülhetetlen lett.

Az 1562. év tavaszán Balassa Menyhért nyitotta meg a háborút Kovászó elfoglalásával. Ennek hírére Somlyói Báthory István és Németi Ferencz erdélyi fővezérek, mintegy nyolczezer emberrel, Hadad ostromához fogtak. A szultán is parancsot küldött a budai és temesvári basáknak, hogy minden oldalról támadják meg Ferdinánd országát. Mikor a király látta, hogy a háború veszedelme egyre nő, csekély seregét a nemesi fölkeléssel is gyarapítván, hathatós ellenálláshoz fogott. Az ország több helyén folyt egyszerre a harcz, de legelkeseredettebben Szatmár körül. A Hadadot ostromló erdélyiek márczius 12-én találták magukat szemben Balassa négyezer emberből álló seregével. Csakhogy míg az erdélyiek nem jártak el egységes hadi-terv szerint, mert Báthory a fejedelem parancsához ragaszkodott, hogy nagyobb segély megérkeztéig ne bocsátkozzék ütközetbe, Németi pedig nem törődött János Zsigmond parancsával: addig a királyiak, elől Balassával, egyértelműleg hevesen megtámadták a rohamot fuvató Németit: előbb a lovasságot, aztán a nagyobbrészt szászokból álló gyalogságot összetörték és megfutamították. A hős Báthory István egy ideig megkísérlette



Hunyadi János.



Ulászló.



Rákóczy Zsigmond.

az ellenállást, de végre ő is kénytelen volt menekülni. A mi ezután következett, az többé nem harcz, hanem kegyetlen mészárlás volt. A legjobban dühöngtek Balassa és katonái, hogy vadállati vérengzésökkel új urok iránt való hűségöknek mennél fényesebb bizonyítékát adják. A vesztett csata hírére János Zsigmondot akkora rettegés szállotta meg, hogy összes kincseivel együtt Lengyelországba akart menekülni. Már meg voltak rakva a társzekerek, befogva állottak a lovak, de Báthory Istvánnak és Kristófnak mégis sikerült a királyba lelket önteni, rámutatva a jól felszerelt várak egész sorára, továbbá az ellenséges magatartású köznépre, mely nem engedte volna, hogy ennyi kincset az országból kivigyenek.[45])

E közben Ibrahim budai és Malkócs temesvári basák gyors meneteléssel közeledtek Szatmár felé és húszezer emberökkel a várat ostrom alá fogták. De minthogy meghallották, hogy a környék összes nemesei temérdek aranynyal és ezüsttel a rozsályi várba zárkóztak, egy jelentékeny csapatot küldtek oda az erősség kiostromlására. A benszorúltak szerencséjére éppen a megelőző napon érkeztek oda Eger várából Gémes Ferencz és Kátay Ferencz százötven főből álló lovas csapattal, hogy Rozsály várból zaklassák a Szatmár alatt álló török hadat. Ezek nem szüntek meg lelkesíteni a fegyverfogható nemességet s a bennszorúlt parasztokat, hogy végső lehelletökig kitartók legyenek. Egyszer a vár kiskapuján Bakszay Tamás vezérlete alatt ötven embert kibocsátottak s ezek az ostromlókat oldalba fogták. Most aztán a vár falairól kettőzött erővel megindúló fegyverropogás, a bástyákon karóra húzott török fejek s a kis merész csapat rohama oly zavarba hozták az ostromlókat, hogy hanyatthomlok megfutamodtak és meg sem állottak Szatmárig.[46])

A Szamos vize által védett város végső veszedelembe jutott. Az eledel fogytán volt, a lovak a fák rügyein tengődtek, de különösen kétségbeejtő volt a puskapor hiánya. Ehhez járúlt, hogy a törökök Németit felgyújtották s az éjszaki szél a zsarátnokot egyenesen Szatmárra vitte s azt is felgyújtotta. Odaégett a megmaradt élelmiszer, tábori felszerelés ; összeolvadt a hadi győzelem alkalmával zsákmányolt pénz ; odaveszett számos ember ; oltásra senki sem gondolhatott, mert a török a tűzvészszel egyidejűleg heves támadást intézett a város ellen és kis hija volt, hogy el nem foglalta. Az ellenség azt hitte, hogy ennyi szerencsétlenség után megtört az ostromlottak bátorsága ; azért találkozóra hívta a vezéreket. Nem tetszett ugyan a szatmáriaknak az ajánlat, de mégis kiküldték Zay Ferenczet, hogy hallgassa meg Hamza bég ajánlatait. Mint előrelátható volt, az egyezkedés nem sikerült, mert a török Szatmárt kívánta, a magyar pedig csupán fegyverszünetbe mehetett bele. Ily nehéz helyzetben a vezérek tanácsot tartottak s azt határozták, hogy Balassa Menyhért lopózzék ki a várból s nézzen a környéken segítség után. Szívesen ráállott ; éjnek idején csolnakba ült s a folyó árja csakhamar túlvitte az előőrsök vonalán. [47])

A törökök Szatmár alatt.

Nemsokára megtudták, hogy Ferdinánd egyik vezére, Székely Antal, ötezer emberrel Ecsed mellett táborozik ; hozzá csatlakoztak még a Gyulaiak 500 lovassal s még valami 415 sziléziai lovas. Ezekkel kellett volna most összeköttetésbe lépni. Zay Ferencz tehát a hadi-tanács ellenére hidat veretett a Szamoson s egy csónakon kiszöktetett altiszttel azt üzente Székelynek, hogy válaszszon ki 300 gyalogost, kötöztessen mindegyik nyakába egy bőrzsákban puskaport, legyenek meghatározott napon és órában Németiben s akkor a várőrség kirohanást intéz és a segélycsapatot a lövőszerrel együtt a városba hozza. A török ellenben, látva a készületeket, azt tervezte, hogy az éj sötétségében a kész hídon át betör Szatmárba. Úgy is történt. A további fejleményeket a harcz főhőse, Forgách Simon maga beszéli el nagy részletességgel. „Alig hogy betakarodtunk volt Németibe — írja, — rögtön nagy lövöldözést és rettentő „Allah" és „Jézus" kiáltást kezdénk hallani. Rögtön megértettük, hogy a törökök a hídon átmentek és a várost ostromolják. További parancsot sem várva, én a saját csapatommal száguldva rohantam utánuk. Mihelyt a városhoz értünk, lovainkat szélnek eresztve, talpra ugrottunk és felfutottunk a bástyára. A híd fölött állott ez, ott, a hol a Szamos derékból kijön az a szakadék, mely a várost körülfolyja. Azontúl nem volt egy csöpp palánk sem, hanem mi rekesztettük el az üres tért hevenyészett torlaszszal, hogy az ellenség be ne rohanhasson a nyitott városba. Mikor tehát odaérkeztünk, már akkor török zászló lengett a várfokon. Mi is aztán rájok támadtunk és kemény kézi tusába elegyedtünk. De biztosan elveszett volna a vár, ha a bástyához nem érkezik Dobó Domokos, ki köszvénye miatt otthon

maradt s most a nagy sivalkodást hallva, lóra kapott s kit szép szóval, kit hegyes tőrével biztatott a harczra. Én is előparancsoltam az én vártámról 50 német zsoldost s ezek irgalmatlan pusztítást vittek véghez a támadók között. Mikor soraik ritkúlni kezdettek s a zászlót is elnyertük, meghátráltak és visszafutottak a hídon. Igy menekült meg Szatmár a kirohanás után, mely teljesen hiábavaló volt, mert Székely Antal sem gyalogosokat, sem puskaport nem küldött a kitűzött időre. [50])

Szerencsére a török az ostrom tizenhatodik napján elvonúlt a város alól, mert bár a Szilágyságot Almásig, az egész Krasznamentét s a Szamos vidékét Ecsedig kirabolta, élelemhiányban szenvedett De a városbeliek is odáig jutottak már, hogy, ha az ellenség még három napig a sánczok körül marad, megadják magukat. Igy határozták el a vezérek tanácsában. Miután a török eltakarodott, az őrségen kívül a magyar sereg is Ecsed alá sietett ; ki gyalog, ki lóháton. De még az utóbbiaknak is vagy nyerge, vagy féke, vagy egyéb szerszáma hiányzott, mert odaégett az ostrom alatt.

Ferdinánd élete végét közeledni érezvén, mindenképpen azon volt, hogy fiát, Miksát, megkoronáztassa. Először Prágában díszítették fel a Szent Venczel koronájával, azután Frankfurtban választották római királylyá. Itt fogadta azt a török követséget, mely a szultán ajándékait átadván, nyolcz évi békét ajánlott. Ferdinánd az ajánlott békeföltételeket elfogadta. Bécsbe visszatérve, éppen a magyar koronázás előkészületeivel volt elfoglalva, mikor János Zsigmond követe, Somlyói Báthory István, fejedelme ajánlataival megérkezett. A rég megszakadt alkudozás fonalát akarta fölvenni. A tárgyalások megszakadása miatt beállott ellenségeskedések alatt Balassa Menyhért az őszi időhöz mérten azt eszelte ki, hogy faluról-falura járva, üres hordókat zsarol és a tokaji szüretet megrabolja. Távollétét felhasználták a szatmáriak. Megüzenték Somlyói Báthory Istvánnak, ki akkor Várad parancsnoka volt, hogy Balassa erőszakoskodásait tovább nem tűrhetik ; jőjjön, foglalja vissza jogos örökét : az alkalom kedvező, mert csupán kis csapat őrzi a várat. Báthory felfogta a pillanat jelentőségét és rögtön útra kelt. Hadainak megigérte, hogy a zsákmányt teljesen nekik adja. Útközben kiosztotta mindegyik csapat kötelességét : melyik hol rohanjon a bástyákra, sánczokra ; mint essenek neki fejszékkel a palánkoknak, kik dobjanak tüzet a házakra és mint történjék mindez egyszerre minden oldalról, mielőtt az őrség meglepetéséből fölocsudnék. A roham az esti órákban pompásan sikerült ; rövid, de véres harcz után a 200 német s majdnem ugyanannyi magyar harczos megadta magát. Mintegy tízezer font arany esett zsákmányúl, ezenkívül drága edények, női ékszerek, gazdag házi felszerelés, a mit Balassa rablóhadjáratain gyűjtött össze. Fogságba jutott még felesége is, gyermekeivel együtt. Báthory megtartotta ígéretét : a zsákmányt felosztotta katonái között s az őrséget szabadon bocsátotta, csupán a rabló családját szolgáltatta át a fejedelemnek.[51])

Az 1564. év elején újúlt erővel fogott mindkét fél a háborúhoz. Időközben azonban Ferdinándnak sikerült a szultánt oly parancs kiadására bírni, hogy János Zsigmond elégedjék meg Nagybányával, Szatmárt pedig adja át a királynak. A boszús erdélyi fejedelem a várost feldúlta, a várat pedig a földdel egyenlővé tette, hogy új birtokosa semmi hasznát se vehesse. Ennek hírére Svendi Szatmárnál termett. Maga előtt hajtott vagy százezer embert s rögtön hozzáfogott a fontos erődítmény helyreállításához. Azonban a ravasz fejedelem álígéretekkel fegyverszünetre bírta Svendit s közben bécsi és konstantinápolyi követségével addig húzta-halasztotta az időt, míg a török segítség, valami 30,000 ember, megérkezett. A császáriak ugyan csupán félannyian voltak, de Svendi hadvezéri tudományában bízva, fölvette velök a harczot. Véres tusa folyt különösen egy dombért, mely a váron kívül feküdt. A törökök minden erejüket megfeszítve hatalmukba akarták azt keríteni, hogy onnan ágyúzhassák a várat. Mai ismereteinkkel sehogy sem tudjuk azon domb ottlétét megfejteni, mert semmi esetre sem lehetett geografiai alakúlás. Csakis úgy fejthetjük meg, hogy a vár minapi romhalmazából keletkezett és Svendi nem ért rá azt eltakarítani. Sok előkelő jeles vitéz hullott el azon mindkét hadseregből.

Nem hiányoztak az érdekes epizódok sem.

Mint a hogy a trójai háború korában a hősök egymást párbajra hívták s a két sereg szemei előtt küzdöttek életre-halálra, úgy állott itt elő egy hetyke török s felszólítá Bánffy Bálintot, hogy törjenek kopját a két császár egészsé-

gére. Az ilyen felesleges erőpazarlást tiltották ugyan a magyar törvények, de melyik magyar vitéz húzódott volna félre az ilyen kihívás elől ? A komoly történetíróból, Verancsicsból valódi epikus költő lesz, mikor a bajvívás eredményét nekünk elbeszéli :

„Az törököt lováról leeklelé,
És az fődön fejét vevé,
Az tisztességet Bánffy megnyeré".

Egy másik napon a várőrség parancsnoka, Grasbain, kiosont a várból madarászni ; úgy látszik, ez volt a szenvedélye. De a törökök rálestek s úgy kidobták a nyeregből, hogy holtig senyvedett sérűléseiben ; akkor is csupán legénye mentette meg, hogy fejét ne vegyék.

Szatmárral a török nem boldogúlván, Erdőd alá ment, melynek részben német őrsége föladta a várat.

Erdőd meghódolása után Svendi attól félt, hogy minden oldalról körülfogja az ellenség ; azért csendben fölszedte a táborát és a Tisza felé szökött. De a törökök utána eredtek és Kisarnál érték utól, a hol magát elsánczolta. Itt mindkét fél meddő csatározásokkal töltötte el az időt, míg végre Svendi a törököket visszaszorította, kik végre október elején hazatakarodtak, mire aztán Svendi is átkelt a Tiszán.[52])

A következő esztendőben a háború tovább folyt. Svendi és János Zsigmond maradtak egymással szemben. Szatmár-vár kommendánsa, Máger Erazmus oly biztonságban érezte állomását, hogy azt itt hagyva, külső hadi vállalatba fogott. Magához rendelve Kővárról Zólyomi Pétert és Viczmándy Tamást, Szent-Jób várát támadta meg, melyet egy kis erdélyi csapat tartott megszállva. A háború súlypontja nem is itt volt, hanem Munkács körül. Mikor ezt Svendi ostrom alá fogta, János Zsigmond oly haragra gyúlt, hogy saját szavai szerint nemhogy a törököt, hanem még az ördögöt is kész volt annak megvédésére segítségűl hívni. A török hadak felvonulásának szomorú következménye lett a császáriakra nézve, mert János Zsigmond a temesvári basával egyesülve, egymásután foglalta el vagy rombolta le az éjszak-keleti várakat. Miksa király ezen az előnyomúláson megrémülve, gyors futárt küldött konstantinápolyi követéhez, hogy tegyen meg mindent a béke helyreállítására. Erre a nagyvezér és a többi állami főméltóságok lealázó szidalmakkal illették mind őt, mind császárját ; mindkettőt kutyának czímezve, kijelentették, hogy mindaddig, míg Szatmárt és Tokajt János Zsigmond vissza nem kapja s az évi adó megfizetve nem lesz, tovább folyik a háború. Miksa nem tehetett mást, mint hogy a változhatatlanba belenyugodjék. Verancsics Antalt, a történetírót, és Tiefenbach Kristófot, a későbbi szatmári várparancsnokot küldte Konstantinápolyba. A békét 1568-ban nyolcz évi időtartamra oly feltétel alatt kötötték meg, hogy Miksa lemond mindazon területről, mely eddig neki is, a töröknek is fizetett adót.[54])

Alig három évvel utóbb, 1571-ben, II. Szapolyai korai sírjába dőlt. Helyébe az erdélyiek, Békés Gáspár fondorlatai ellenére, Báthory Istvánt, Szatmár egykori földesurát, választották fejedelmökké. Ez a bölcs és vitéz ember úgy igyekezett országa jólétet biztosítani, hogy a törökkel is, a magyar királylyal is jó viszonyt tartott fenn. Az előbbivel sikerűlt ez mindvégig, de nem úgy Miksával, ki, úgy látszik, csak álszerénységből írta a fejedelemválasztáskor az erdélyieknek, hogy nem tart számot a megürült trónra, mert úgy sem tudná a török ellen megvédeni. 1575-ben Békés Gáspárt küldte Báthory ellen. Szatmáron vonúlt keresztül a támadó sereg ; itt csatlakozott hozzá Pongrácz Frigyes, a várbeli magyar őrség kapitánya. De ugyancsak Szatmár fogadta falai közé a szentpáli csata után a megvert sereg romjait s tanúja volt azon kifakadásoknak, melyekkel Békést, mint a szerencsétlenség okozóját, a menekvők illették. A pórúl járt embernek titkon kellett előlök Kassára szöknie.[55]) Báthory István.

Még jobban megtisztelték Báthory Istvánt és benne az egész magyar nemzetet a lengyelek, mikor őt 1575-ben királyukká választották. Miksa császár is számot tartott e méltóságra ; azért Tiefenbach Kristóf szatmári várkapitányt küldte Báthoryhoz követségbe, s arra az esetre, ha szándékától eláll, neki ígérte Szatmárt, nemzetségének ősi örökségét, és az aranyban dús Nagybányát. De az ajánlatot Báthory visszautasította. A mit Miksától nem tudott elérni István lengyel király, azt utódjától, Rudolftól próbálta kieszközölni, de ekkor sem sike-

rült Szatmárt visszanyernie.[56]) Végre, nehogy a két katholikus fejedelem között háború üssön ki, XIII. Gergely pápa Possevino Antal jezsuitát küldte ki békéltetőül. Ennek sikerült az egyességet megkötnie, de oly feltétel alatt, hogy Zazar, Szinérváralja és Szatmár a lengyel királyé lett.

Szatmár az 1565. évi ostromtól csaknem négy évtizeden át aránylag békés éveket élvezett. A hatalmas vár, melyet ezerötszáz vegyesen magyar és német katona tartott megszállva,[57]) tiszteletet parancsolt messze vidéken. Jeles főparancsnokai voltak, kik később magas katonai méltóságokra emelkedtek. Mager Erazmus,[58]) Raminger Jakab,[59]) Tiefenbach Kristóf, a magyar anyától született gróf Nogarola Ferdinánd [60]) neveit ismerjük.

A VÁR ÉS A SZATMÁRI ÚRBÉRISÉG.

E czím alatt mintegy másfél évszázad belviszonyait akarjuk lefesteni. A legelső terjedelmesebb tudósítást, mely a szatmári vár beléletére világot vet, ez erősségnek 1569—71. évi, a Nemzeti Múzeumban őrzött számadásaiból nyerjük.[2]) Ezt követi a gróf Károlyi család oklevéltárában meglevő 1592. évi úrbéri összeírás[2]). Ezentúl pedig, a XVII. század negyedik évtizedétől kezdve csaknem minden ötévi időközből találunk az Országos levéltárban egy-egy úrbéri szabályzatot, vagy valamely összeírást.[3]) Gazdasági jellegű munkálatok ezek, de éppen azért irányuknál és terjedelmüknél fogva sokkal becsesebb anyagot nyújtanak a történetírónak, mint a száraz időrendi adatok. Ha nagy időközt kell is rajzunkban felölelnünk, az nem lesz a történeti hűség rovására, mert a korviszonyok s a rendszer ez időn belül lényegesen nem változtak.

Ma a hadsereget, várakat és egyéb védelmi eszközöket főképpen a befolyt adókból tartja fenn az ország, mert ma a pénzgazdaság minden állami élet alapja. A szóban forgó időben nem így volt, mert akkor terménygazdaság uralkodott. A váraknak nagy uradalmaik voltak, melyek vagy hozzájuk közel, vagy akár a második, harmadik vármegyében feküdtek, s azok termesztményeiből és ipari készítményeiből nyerték fentartásuk eszközeit. A király gazdasági tisztviselői jobbágyokat fogadtak e földekre, velök szerződést kötöttek s megállapították, hogy mivel tartoznak termesztményekben, kézi és igás napszámban, vagy esetleg pénzben. Az ilyen jobbágyok fölött, hacsak oly kiváltságokat nem tudtak fölmutatni, mint például Szatmár, ők is bíráskodtak és a vétek minőségéhez képest, ők mint úri-szék szabtak rájuk a vármegyei szolgabíróval és esküdtekkel halált vagy börtönbüntetést, esetleg pénzbírságot.

A szatmári uradalom tisztjei.

Fel fogjuk itt sorolni a szatmári uradalom középponti tisztviselőit és szolgáit. Hogy pedig állásuk kisebb-nagyobb fontossága is azonnal szemlélhető legyen, följegyezzük 1570-iki fizetésüket, mely kb. a mai pénz húszszoros értékének felel meg.

A provizor vagy jószágigazgató évi fizetése 504 frt. Az élelmező biztosé 156 frt. Egy számvevő tiszté 60 frt. Al-provizoré 45 frt. Ispáné 24 frt. Kulcsáré 24 frt. Sáfáré 20 frt. Szakácsé 20 frt. Péké 12 frt. Korcsmárosé a ki a király borait árúlja 24 frt. Majorosnéé Óváriban, hol apró marhát tenyésztett 8 frt. Négy napszámosé, kiknek az volt a kötelességük, hogy az uradalmi gabonát a magtárból a malomba s innen a lisztet visszavigyék, egyenként 8 frt.

E személyzeten kívül állott az udvarbíró, kinek hivatala az Árpád-korban csupán az igazságszolgáltatásra szorítkozott. Most azonban tisztviselői kötelességei is voltak, a mennyiben a kamarától hozzá érkeztek a katonaság részére a pénzutalványok s ő adta ki a zsoldjukat s egyéb természetbeni járandóságaikat.

A vidéken járásonként a dézsmaszedők működtek, kik az uradalom követeléseit hajtották be a jobbágyoktól; révészek és vámosok, kik a forgalomból szedtek hasznot a király részére.

A postaintézményt is megtaláljuk már 1570-ben. A vár kötelékében van a szatmári és győrteleki postamester. Ezeket csupán ajándékok illetik meg, mert fizetésöket máshonnan húzzák. 1570 körül Szatmáron Wolfgang Krabar, Győrteleken Johann Viderspek működnek ily minőségben.

Ezeken kívül még egy egész sereg ember dolgozik közel vagy távol a vár érdekében: kémek és hírnökök, kik a hírszolgálatot végzik és az ellenség mozdulatait, vagy a Lengyel-, Moldva- és Erdélyországban végbemenő eseménye-

ket kísérik figyelemmel ; mészárosok, serfőzők és korcsmárosok, mert a húsvágás és az italmérési jog a királyi uradalomé ; kőművesek, mész- és szénégetők, kerékgyártók a vár közvetetlen szolgálatában ; molnárok, vinczellérek, kertészek, juhászok, disznópásztorok, kik hol itt, hol amott szolgáltak az uradalomnak.

Az adózási rendszer.

1570 táján, a mely időről a nevezett számadások szólnak, az ide számított királyi birtokok véletlenül nem alkotnak kerek egészet, mert a Miksa és János Zsigmond között lefolyt háborúban mindkét fél megzavarta egymás birtokviszonyait ; éppen azért nem soroljuk föl az ide tartozó falvakat, hanem csupán annyit említünk meg, hogy akkor három uradalma volt a szatmári várnak, u. m. Szilágy-Cseh 43 községgel, Erdőd 49-el s ezen kívül a Biharban elfoglalt 34 falu. A hány volt a község, majdnem annyiféle viszonyban volt az uradalommal. A legkülönösebb volt az oláhoké, kik az akkor dívó sokféle adó helyett, terményeik harmadát, az úgynevezett tredinát adták földesuroknak s mint aféle pásztoremberek, vajat, sajtot és brinzát hoztak a tisztek asztalára. Kívülök minden jobbágy fizetett egyházi tizedet, tizenkilencz község pedig kilenczedet. Készpénzben is szedtek adót, Szent György, Szent Mihály, Szent Márton és karácsony napján, az úgynevezett fertókban, mely kisebb pénznem értékét most már bajos meghatározni. Ezenkívül volt a füstpénz, azaz minden egyes házközösség után fizetett adó. De meg lehetett váltani bármely természetbeli szolgáltatást pénzzel ; így keletkezett aztán a borváltság, juhváltság stb. Itt-ott az árendába kiadott dézsma is pénzt hozott be. Készpénz folyt be az óvári és erdőszádi révekből, továbbá a vámokból, melyeket akkor a következő helyeken szedtek : Erdőszádán, Sárközön, Zazaron, Domahidán, Sülelmeden, Dáróczon, Zilahon, Margitán, Paptelkén, Nagyráton és Ujvárhelyen. E községek adják egyszersmind az akkori szatmári tartomány határait. Alattvalóinak bűneiből is haszna volt az uraságnak, mert bírságot kapott miattok. Az 1592-iki úrbéri összeírásból tudjuk meg, hogy a vérontás, házasságtörés és lopás miatt kellett bírságot fizetniök. Ugyaninnen értesülünk, hogy Krasznabélteken négy kovácsnak egyéb kötelessége sem volt, mint az, hogy lőporkészités czéljából szenet égessen a szatmári vár részére. A jobbágyok dolga volt az uradalom házi kezelésében levő földeket felszántani, bevetni és a termést betakarítani, szénát gyűjteni, tűzifát behordani. Legterhesebb kötelességök volt, ha a szükség úgy parancsolta, a vár megerősítésén dolgozni. Ettől irtóztak legjobban s azért, ha csak lehetett, égre-földre való esküdözéssel letagadták ebbeli tartozásukat.

Az adóösszeírások.

Hogy az uradalom tájékozódhassék, koronként összeírást tartott jobbágyai között. Megszámláltatta, hogy hány fiok, ökrük, tehenük, sertésük, kasméhük, juhuk és lovuk van. Egy 1660-iki összeírásból azt látjuk, hogy fiú van majd minden családban 1—2, ritkán 4 ; ökre majdnem minden jobbágynak 2—6 ; tehene 2—3 ; sertése a felerészének van egynéhány ; méhe, juha nagyon kevésnek. Ló a megszámlált 23 községben csupán 50 van, abból is 16 egy lovas szabadosé, a kin zsoldos hajdút kell értenünk ; ennyire kipusztították a háborús idők ezt a nemes állatot.

Szatmáron a házakat is megszámlálták, hogy a katonaságot szállásra ki tudják osztani a polgárok között. Egy 1674-iki összeírás, a mely tehát nem éppen a legvirágzóbb időből való, azt mutatja, hogy Szatmáron volt 402, a Hóstánczban 193, Németiben 332, összesen 927 ház. Mindegyiknél megnevezi a tulajdonost és azt, hogy német, horvát vagy magyar katonát, lovast vagy gyalogot fog-e kvártélyra befogadni. E teher alól akkor nem vették ki a nemeseket és tisztviselőket sem, mindössze azt a különbséget tették, hogy hozzájuk rangjukbeli katonát küldtek szállásra.

A vár számadásai.

A vár jövedelmeibe és kiadásaiba mélyebb betekintést nyerünk, ha az 1569—71. évi számadás egyes tételeit felsoroljuk.

1569-ben dézsmából begyűlt 19,650 félkalangya (gelima) és 6 kéve (manipulus) vegyesen búza, árpa, zab. A kilenczedből bejött 1664 félkalangya és 7 kéve. A cséplés után lett az egészből 12,114 $^1/_2$ kassai köböl. Gyűjtöttek 651 öl (orgya) szénát és 100 csomó kendert is. Kaptak 994 hordó bort, melyben 69,534 kassai akó (urna) volt, azonkívül 238 darab szarvasmarhát, 3,858 $^1/_4$ juhot és bárányt, 7[illegible]3 májusi malaczot, 1540 darab kősót, 198 $^3/_4$ pint vajat, 352 darab sajtot, 38 bödön brinzát, 419 kas méhet, 137 $^1/_2$ font viaszt, 25 pint sört. Az elhullott állatok bőrével és néhol faggyújával is tartoztak az uradalmi pásztorok beszámolni. Beszállítottak : 24 ökör- és tehén-, 512 juh- és báránybőrt és 50 font

faggyút. Azonkívül bejött részint vétel, részint a vám révén : liszt, komló, vas, 6 malomkő, 46,000 szeg és 134,000 zsindely.

Az 1570. évi számadások mutatják, hogy az így begyűlt készlet egy részét pénzzé tették. Eladtak : búzát, szénát, bort, seprűt, méhsört, sót, ökröt, malaczot, gyapjút, kendert, kész élelmiszereket. Bort mérettek, óboron nyertek. Ezen kívül sok pénz folyt be a fent részletezett adókból, révekből, vámokból, bírságból, dézsma-bérletből, a czégényi olajütőből, továbbá a malacz-, bárány- és méhváltságból. A bevételek összege kitett 18,351 frt és 73 1/2 dénárt.

Ez évben költöttek a várbeli épületekre, különösen pedig a tüzérségi kaszárnyára, a nagybányai bányák mívelésére, létrákra, malomkövekre, hordókra, sóra, fűszerekre, papírra. Fizették az uradalom tisztviselőit, szolgáit és munkásait. Sörfőzésre Lőcséről hozattak komlót és élesztőt; a Szepességről hívtak sörfőző-mestereket is. De hogy okosan gazdálkodni nem tudtak, abból látszik, hogy még juhot, zabot, árpát, bort és a korcsmárosok részére gyertyát is kellett venniök.

A befolyó természetbeni járandóságokból gazdagon ellátták a várkapitány és a többi hadi és gazdasági tisztek asztalát. A sáfár (dispensator) osztotta ki mindezt bőkezüen az egyesek konyhája részére. A jelzett évben például, bár Tieffenbach várkapitány éppen nem tartózkodott otthon, oly sok malaczot, juhot, vajat, sajtot, bort, lisztet stb. adtak az ő háztartására, hogy ma egy utcza élelmezésére is elég volna.

A legtöbb kiadás a katonaság fentartására ment el. A legfőbb tételek ezek:[4]) a német gyalogoknak húspénzre ; a tüzéreknek, a német lovasoknak, a magyar gyalogoknak húspénzre. De van egy német nyelvű számadás, melyből látjuk, hogy ezenkívül kaptak még a katonák zsoldot, ruhát, felszerelést, kenyeret, bort és borpénzt, eczetet és sót. A kiadások ez évi összege 18,449 frt és 46 1/2 dénár. Természetes, hogy ez ma húszszoros értéket képvisel.

A fentiekből már következtetni lehet, de máshonnan is tudjuk, hogy a zsoldos katonaság jó része nős és családos volt. Ott lakhattak apró házikókban a vár falai között, vagy pedig a város palánkjain belül, a kiosztott kvártélyokon. Mint a Szamosközi által leírt 1605-iki ostrom történetében olvassuk,) az asszonyok is kivették a maguk részét férjök oldalán a várvédelem hősi munkájából. Ez alkalommal a németek, ráczok és vallonok feleségei követ hordtak föl a bástyákra, hogy férjeik a felkapaszkodó Bocskay-hajdúkat azzal verjék le az ostromlétrákról.

Katonaélet Szatmáron.

Vidám katonaélet folyt a szatmári korcsmákban, mint a jelzett évek egyikéből fenmaradt italmérési számadások mutatják. Mert míg az uradalom többi községeinek borfogyasztását együttvéve egy pár szegényes lap örökíti meg, addig a szatmár-németi korcsmákba egy éven át kiadott uradalmi borokról egy négyújjnyi vastag kötet számol be. Hej, de a kupák fenekén ördög lakott, mely egymás ellen, sőt felebbvalói ellen is ösztökélte a különféle nemzetiségű harczfiakat. A szatmári várban nem voltak ritkák a katonai lázadások. Amaz érdemek között, melyekért Lipót császár a két városnak a szabad királyi városi jogot megadta, felemlíti azt is, hogy gyakran, mikor a német katonák lázongtak, a polgárok elüljárói, bölcs viselkedésükkel, őket tisztjeikkel kibékéltették.

A magyar ember szemében német volt mindegyik zsoldos, bármilyen nemzetiséghez tartozott is, ha német kommandó alatt állott. Köztük és a magyarok között kiegyenlíthetetlen ellentét uralkodott.

A legjellemzőbb eset volt, mikor Lipót király báró Károlyi László főispánnak felajánlotta a szatmári várban a magyar őrség fölötti kapitányságot.[6]) Ez a főúr tudta, hogy történelmi jogon a főispánsághoz van kötve a vár parancsnoksága ; vét hazája ellen, lealázza hivatala méltóságát, ha elismeri a német kommendánst katonai fölebbvalójának. Egyik barátjához írt levelében őszintén föltárta a szívében dúló harczot. Mit tegyen ? Ha a régi jogszokás alapján fogadja el a fölajánlott hivatalt, megkisebbíti saját nemzetét ; ha visszautasítja, akkor a császár neheztelését vonja magára és családja folyton érezni fogja annak súlyát. Fölterjesztést intézett a királyhoz és abban magyaros őszinteséggel előadta kételyeit s pontokba szedve, kifejtette azokat a feltételeket, melyekhez a hivatal elfogadását köti. Mi itt a főbbeket fogjuk közölni :

1. A német kapitány a magyar harczosok ügyeibe ne avatkozzék. 2. Ostrom alatt a magyar legyen a kommendáns. 3. A németek tartózkodjanak a kihágá-

soktól. Ha valamely hadi út alkalmával magyar paraszthoz kvártélyozzák őket, elégedjenek meg olyan ellátással, a milyet az szegénységéhez képest adhat. 4. Szatmár várostól vegyen el a király minden privilégiumot, mert azokkal ártalmára van a várnak ; nehéz időkben ugyanis nem lehet a polgárokkal tetszés szerint rendelkezni. 6. A mi saját személyét illeti, békés időben, mikor neki tetszik, legyen szabad haza mennie. 6. A vár külső kulcsai nála álljanak.

Még mielőtt felterjesztésére választ kapott volna, fölkereste a környéken táborozó Montecuccoli fővezért s előadta, hogy mit írt a királynak. A híres taktikus egy ideig türelemmel hallgatta vendége fejtegetéseit, egyszer aztán váratlanul hozzá fordult:

— Olvasta-e a báró Julius Caesart ?

— Nem, — felelte amaz.

— No hát, akkor olvassa el és megtanúlja belőle, hogy királyával szemben ne akadékoskodjék.

Ezek után kétségünk van ugyan, hogy Montecuccoli is olvasta-e Julius Caesart, de mégis kiolvashatunk annyit gondolataiból, hogy Károlyit nem tartotta igazi katonának.

A király is ilyen értelemben válaszolt neki. Megnyugtatta a felől, hogy a német katonaság féktelenkedni nem fog, a kommendáns nem avatkozik bele a magyarok ügyeibe, de hozzátette, hogy a kapuk kulcsainak birtokára nézve maradjon fönn a régi jogszokás. Az ostrom idején való fővezérlet kérdése elől pedig úgy tért ki, hogy majd esetről-esetre a körülményekhez képest fog határozni ; a Szatmár kiváltságaira vonatkozó nézetét közölni fogja a kanczelláriával.

De azon sem csodálkozhatunk, hogy Szatmár iránt tanúsított ily szeretetteljes nyilatkozatai után végrendeletében intenie kellett utódait, hogy ébérek legyenek a várossal szemközt, mert az az ő itteni házukat szép kiváltságaitól meg akarja fosztani. [7])

Térjünk vissza a várhoz. 1592-ben már jobban ki van kerekítve a szatmári tartomány. Ekkor az erdődi, bányai és az avasi uradalmak tartoztak a várhoz. A várbirtokok.

Az erdődi uradalomban voltak : 1. Nagy-Erdőd. 2. Kis-Erdőd. 3. Soós. 4. Közép-Homoród. 5. Mogyorós. 6. Szinfalva. 7. Ivácskófalva, vagy más néven Ujdomb. 8. Rentehomoród. 9. Résztelek. 10. Felső-Homoród. 11. Száldobágy. 12. Kis-Nánd. 13. Nagy-Szokond. 14. Miszoka. 15. Felső-Boldád. 16. Lophágy. 17. Gyűrűs. 18. Medes. 19. Kis-, alias Felső-Szokond. 20. Szakasz. 21. Alsó-Boldád. 22. Apáczafalva. 23. Sándorfalva. 24. Béltek. 25. Dobra. 26. Felső-Szopor. 27. Alsó-Szopor. 28. Nántű. 29. Rákos. 30. Oláh-Terebes. 31. Ilosva. 32. Esztró. 33. Gyöngy. 34. Géres. 35. Darócz. 36. Piskárkos. 37. Hirip.

Az erdőszádi uradalomban : 1. Magyarerdőszáda. 2. Oláherdőszáda. 3. Remetemező. 4. Balotafalva. 5. Barlafalva. 6. Papbikó. 7. Válaszút. 8. Szilistye. 9. Szakállasbikó. 10. Aranyos. 11. Tomány. 12. Farkasaszó. 13. Oláhtótfalu.

A bányai uradalomban : 1. Dobravicza. 2. Magyarkékes. 3. Pusztatelek. 4. Györkefalva. 5. Bajkafalva. 6. Hidegkút. 7. Oláhkékes. 8. Tőkés. 9. Sándorfalva. 10. Feketefalu. 11. Laczfalu. 12. Oroszfalu. 13. Alsó-Fernezely. 14. Sürgyefalu. 15. Zazar. 16. Bozonta. 17. Misztótfalu. 18. Ujváros.

Az Avasságban: (Hajdan a Báthoryaké volt és Szinér várához tartozott) 1. Túrvékonyán, 2. Felsőfalun, 3. Mogyoróson, 4. Bujánházán, 5. Lekenczén, 6. Komorzánban, 7. Rákoson, 8. Terepen, 9. Bikszádon, 10. Kányaházán, 11. Tartóczon egy-két telek. Azonkívül : 12. Szinérváralja. 13. Szamostelek. 14. Parlag. 15. Batiz. 16. Udvari. 17. Pete. 18. Csegöld. 19. Porcsalma. 20. Ökörító. 21 .Csenger-Jánosi. 22. Czikófalva. 23. Nagy-Bánya. 24. Felső-Bánya. 25. Szatmár. 26. Hóstáncz. 27. Németi.

Az uradalom jobbágyai egész-, fél-, harmadrész- és negyedrésztelkes gazdákra oszlottak. Ezeken kívül voltak a zsellérek és szabadosok. Egésztelkes jobbágy volt ekkor 976, féltelkes 503, harmadrésztelkes 29. negyedrésztelkes 62. Ez a két utóbbi inkább csak a városokban volt található. Zsellér, szabados, stb. volt 220. Minthogy egy telket esetleg több atyafi-család mívelt meg, csupán annyit mondhatunk, hogy a vár földjein közel 1400 házközösség volt található. De mennyi volt a háborús idők miatt az elhagyott ház, a megmívelés nélkül hagyott telek, melyekről a jobbágyok megszöktek, vagy egyéb okok miatt elpusztúltak ! Egy telket negyven holdba számítva, közel 50,000 holdat kapunk a vár uradalma gyanánt. És ebbe még nincsenek se az erdők, se a rétek beszá- A várjobbágyok.

mítva, melyek pedig tudvalevőleg akkor többszörösen felülmúlták az eke alá fogott földterület nagyságát, se pedig az uradalom közvetetlen kezelése alatt levő szántóföldek; csak ha ezeket mind tekintetbe veszszük, szerezhetünk fogalmat a szatmári vár akkori uradalma felől.

Szatmáron ekkor volt egészhelyes jobbágy 7, félhelyes 30, harmadrészhelyes 12, negyedrészhelyes 37. A Hóstánczban, hasonló rendben véve a birtokarányt: 13, 16, 5, 25, Németiben egésztelkes: 87, féltelkes 54, szabad halász 5, a szegények, özvegy asszonyok és zsellérek száma 30, elhagyott ház 18. Ez öszszesen 321 házközösség a két városban. De nem csupán ennyi volt a lakosok száma, mert ide kell számítanunk az ide betelepült sok nemest, iparost, kereskedőt, katonát és szolgát is.

Mikor a két város 1562-ben a király birtokába jutott, a várbeli gazdasági tisztviselők vallatóra fogták az előljáróságot, hogy a Báthoryak uralma alatt mivel adóztak földesuruknak? A szorongatott helyzetbe jutott tanács kénytelen volt nyilatkozni, de fenmaradt iratukból látszik, hogy csak ötölt-hatolt és nem akarta bevallani az igazságot. Vallomásuk szövege a következő: [c])

,,Szatmárnak és Németinek minémű állapottya vólt a megvételnek előtte (1562) és annak utánna."

,,A mi az egész helyes jobbágyságokat, félhelyességeket és zselléreket illeti, hogy mennyi egész és félhelyes jobbágyok vóltanak vólna és zsellérek a megvételnek idején: azt hit szerént vallyák az Fő Bíró és egész Tanács Szatmárban, hogy ők abban semmi bizonyos dolgot nem tudnának, mert soha semmi connumeratió féle nem volt közöttük. Egyszer akarták vólt Somlyói Bátory István, ki akkor az időben Somlyóhoz bírta Szatmárt és Németit, de semmiképpen meg nem számlálhatta vala csak fele részéig is."

,,Semmiféle munkával vagy fizetéssel nem terheltettek, hanem szabad akarattyokból, ha mikor valami sáros helyeket, utczákat, avagy a Szamoson töltéseket és gátokat csináltanak. Azaz hogy ők mindenkor az megszállásnak előtte kiváltképpen való szabadságban éltenek, senkinek semmi szolgálattal nem tartoztanak, sem kötelesek nem voltanak egyébbel, hanem hogy esztendőben egyszer, azaz Szent Márton napján, adtanak adót a Földes Urnak. Annak sem volt bizonyos summája, hanem mikor fizetni kellett az adót, akkor megtalálták a Főldes Urokat, és könyörgéssel, a mennyire kérhették, annyit fizettek".

,,Az megszállás korán pedig (itt az 1562-iki veszedelmet érti) semmi egyéb, hanem csak pusztaság vólt, mert mind Decrétom, mind Prothocollum és egyéb Regestromok, a kik vóltanak, tűz miá égtenek meg. Mert azon időben a jobbágyok, mind egész helyes, és félhelyes, és zsellérek is, ki hová mehetett a Pogánynak jövése előtt, ugyanakkor Generális Kapitánynak intéséből és engedelméből szabad vólt elmenni; és ki Erdélybe, ki hova mehetett, menten ment. Annak utánna osztán ugyan Császár számára és hitire, és Svendi Uram őmaga hitire, azon elébbi szabadságokra megkiáltották, hogy a ki haza akar jönni jószága örökségéhez, haza jőjjenek".

,,Item az Uri malmok a Szamoson, a kiknek vóltanak, — — ez a két városbéli emberek bírták; és ugyan Malmoknak hasznából, azok, a kik bírták, építették az malmokat. Sehova semmi szolgálattal nem tartoztanak. Mely elébbi szabadságokban Svendi Uram, Császár Ő Felsége Képe akkorontan és azután Máger Rézmán Uram megtartotta őket. Semmiben meg nem háborítattanak, hanem békességben éltenek".

,,Bort sem Ur, se Császár, senki reájok nem vetett, hogy korcsomán árultanak vólna. Hanem a két városnak, Szatmárnak és Németinek, szabadsága vólt minden Embernek tulajdon ő maga borát árultatnia".

,,Szatmárhoz a minémű Jószág, avagy Tartományok vóltanak vólna, egyéb nem vólt, hanem a ki volt, azokat Báthory István mind Somlyóhoz bírta, Szatmárhoz és Németihez semmi Jószágot nem bírtanak, hanem sőt ezeket is oda bírta".

De hiába hímeztek-hámoztak a polgárok, a királyi tisztviselők, bár tekintetbe vették kiváltságleveleikben foglalt szabadalmaikat, jobbágyi sorsukhoz képest kiszabták a jövőre nézve tartozásaikat.

E szerint a szatmári jobbágyok kötelességei 1570 táján a következők voltak: A vár körül erődítési munkát végeztek. Az uraság helybeli földjeit fel-



Miksa császár.



Zay Ferencz.

szántották és bevetették. Tized gyanánt minden félkalangya után, a melyet kaszával vágtak le, egy obulust tartoztak adni ; a mit pedig sarlóval arattak le, az után holdanként hat dénárt kellett fizetniök. Bárányból, kecskéből és méhből teljes tizedet adtak, melynek negyedrésze a papot illette. De megválthatták a bárányt 4, a kecskét és a méhet 3 dénárjával. Malaczaikból nem adtak tizedet. A bordézsmát is megválthatták, köblét 8 dénárjával. Az italmérés joga azelőtt az övék volt, de mióta császári generális parancsolt közöttük, január, február, márczius, április, július, augusztus és szeptember havában el kellett tűrniök, hogy a kommendáns korcsmáikban az uradalom borait mérette. A németieknek ugyanolyan úrbéri szabályzatuk volt, mint a szatmáriaknak. Készpénzben vajmi keveset fizettek, mert mindkét város polgárai esküvel bizonyították, hogy a Báthoryak uralma alatt 200, vagy legfölebb 350 frtot adtak váltságban.

De sem a vár uradalma, sem az ismertetett úrbéri szabályzat nem volt állandó. Gyakran a háborús idők bonyodalmai forgatták fel a régi rendet. Igy például megtörtént, hogy a szatmári várhoz csatoltak oly távol eső falvakat is, a minők : Bocskó, Sugatag, Hermetye, Ujfalu, Körtvélyes és Illésfalva, Máramaros vármegyében.) Oka ennek az volt, hogy a huszti vár, melyhez azelőtt tartoztak, az erdélyi fejedelem birtokába jutott. Sőt 1637 táján ide tartozott Czeke-Vadász is, Arad-megyében, mely azelőtt a gyulai vár birtoka volt.[10]) Gyakori eset volt az is, hogy királyaink pénzszükébe jutva, egész falvakat zálogba adtak nehány ezer forintnyi kölcsönért s ezek aztán haszonélvezőiknél rekedtek.

A szatmári vár javait gyakran össze írta a kormány. Fenmaradtak az 1634., 1639., 1642., 1644., 1648., 1655., 1658., 1660., 1664., 1669., 1674., 1675., 1686., 1690., 1696. és 1712. évi összeírások. A várjavak.

1634-ben ide tartoztak : az erdődi uradalomban: 1. Nagy-Erdőd. 2. Kis-Erdőd. 3. Soós. 4. Gyűrűs. 5. Lophágy. 6. Felső-Boldád. 7. Alsó-Boldád. 8. Nagy-Szokond. 9. Száldobágy. 10. Apáczafalva. 11. Kenfalva. 12. Medes. 13. Mogyorós. 14. Résztelek. 15. Puszta- vagy Kis-Mánd. 16. Kis- vagy Felső-Szokond. Az erdőszádi uradalomban : 1. Aranyos. 2. Ujfalu. 3. Oláhfalu. 4. Farkasaszó. 5. Válaszút. 6. Papbikó. 7. Barlafalva. 8. Szakállasbikó. 9. Zelestye. A daróczi uradalomban : 1. Darócz. 2. Nántű. 3. Terebes. 4. Rákos. 5. Oláhgyöngy ; de ez ekkor a Prépostváry Zsigmond kezén volt. 6. Géres. 7. Gyürkefalva. 8. Pusztatelek. 9. Bajfalva. 10. Nyegrefalva. Az Avasságban : 1. Tartolcz. 2. Kányaháza. 3. Felsőfalu. 4. Komorzán. 5. Bujánháza. 6. Terep. 7. Bikszád. 8. Ráksa. 9. Turvékonya. 10. Lekencze. Ezen kívül : Szatmár és Németi.

Fenmaradt 1634-ből egy másik összeírás is.[11]) Ennek azért tulajdonítunk kiváló fontosságot, mert a szatmári várnép kötelékébe tartozó oláhok viszonyai felől nyújt tájékozást. Vajdaságokra vannak oszolva. Egyik volt a gyűrűsi, melyhez tartoztak : Alsó-Boldád, Alsó- és Kis-Szokond, meg Lophágy ; a másik a barlafalusi, melyhez Barlafalvát, Ujfalut, Oláhtótfalut, Zelestyét, Papbikót, Válaszutat és Szakállasbikót sorozták ; a harmadik volt a részteleki vajdaság, melybe Résztelek, Száldobágy, Mogyorós és Szinfalu voltak kebelezve. Vajda alatt itt csupán amolyan törzsfőt kell értenünk, a ki ezt a nomád népet rendben tartotta, a magyar uraság részére a tredinát összeszedte és embereit robot-munkára vezette. A gróf Károlyi család oklevéltárában található és már említett összeírás ,,genus miserrimum hominum"-nak nevezi őket. [12]) Fajrokonaikkal együtt nomád-életet éltek sokan még a legújabb korban is. A város jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy még 1848-ban is feljöttek Erdélyből az oláhok a Szatmárhegyre nyájaikat legeltetni.

E rövid kitérés után lássuk tovább a vár úrbéri viszonyait történeti sorrendben.

Nyolcz évvel később, 1642-ben, ez volt a szatmári tartomány képe : Szatmár és Németi. A daróczi uradalomban : 1. Darócz. 2. Piskárkos. 3. Nántű. 4. Terebes. 5. Rákos. 6. Oláhgyöngy, a Prépostváry Zsigmond birtokában. 7. Géres, a Zoltán Józsa kezén, kinek Bethlen Gábor adta 800 tallérért. Az erdődi uradalomban : 1. Nagy-Erdőd. 2. Kis-Erdőd. Bánya vidékén : 1. Sándorfalva. 2. Gyertyánfalva. 3. Pusztatelek. 4. Bajfalva. 5. Nyegrefalva. Az Avasságban : 1. Tartolcz. 2. Kányaháza. 3. Felsőfalu. 4. Komorzán. 5. Bujánháza. 6. Terep. 7. Bikszád. 8. Ráksa. 9. Turvékonya. 10. Lekencze. Az erdőszádi uradalomban : 1. Aranyos. 2. Ujfalu, 3. Oláhtótfalu. 4. Válaszut. 5. Papbikó. 6. Barlafalva. 7. Szakállasbikó. 8. Zelestye. 9. Soós. 10. Nagy-Szokond. 11. Medes. 12. Alsó-Boldád. 13. Miszoka.

14. Kis-Nánd. 15. Felső-Szokond. 16. Résztelek. 17. Száldobágy. 18. Apáczafalva. 19. Szinfalva. 20. Mogyorós. 21. Olákhékes.

Az 1644-iki úrbéri kirovas.

Idő folytán egy és más tekintetben változtak a szatmáriak úrbéri tartozásai is. A legnevezetesebb az 1644. évi kirovás ; nem csupán azért, mert ezután ez szolgált állandóan zsinórmértékül, hanem azért is, mert magyarúl van szerkesztve. Fontossága miatt eredeti alakjában teszszük közzé :

,,Az esztendő censusa, melyet az őfelsége nemes kamarája parancsolatjábul oda fizetnek, az hova deputáltatik, in paratis 200 forint.

Az őfelsége majorság földei, mellyek a szatmári határban vannak két nyomásra, kiket a külső jószág szánt, de az szatmári ember vet be, az őfelsége granáriumábul magot hordván bele ; az learatott búzát tartoznak behordani és asztagokba rakni az szatmári csűrös kertben.

Az asztagokat tartoznak el is csépeltetni és az szemet behordani. Ha Bereg vármegyébül valamely dézmabúza, avagy bor deputáltatik, azt be szokták hordani az németiekkel együtt Zatmár várában.

Kortsmát tartanak az őfelsége számára alternatim két kántorban (év negyedben) esztendő alatt. A szatmáriak tartoznak az őfelsége borát kihordani az korcsmaházhoz. Az két kántor magokét.

Az szatmári határban vagyon egy vizes malom, melyet az udvarbírák tartanak épülettel, az külső jószággal és az őfelsége proventusával, kinek az jövedelme az molnár részén kívül őfelségéé.

Ugyan az szatmári határban vagyon őfelségének egy Bona nevű majorság szőlője.

Búzadézsmában tartoznak őfelségének minden tíz kalangyátul hat-hat pínzt fizetni.

Bordézsmában tartoznak őfelségének minden tíz köböl bortul nyolcz-nyolcz pínzt fizetni.

Báránydézsmában tizedet adnak. Az váltója in libitu provisoris vagyon (a provizor tetszésétől függ).

Rajméhben tizedet adnak, az váltójátul három pízt.

Minden dézsmajövedelembül, melynek az executiója az bíró házánál szokott lenni, az prédikátorok számára quartam partem extrahálták (negyedrészét levonják).

Az hídon kívül vagyon egy nagy hóstát, melyet az szatmáriak azon privilégium és immunitás alatt tartnak, mint szintén az víz között való várost. In omnibus tam in servitiis, quam educillationibus ac aliis adaequator oppido Szatmár. (Minden szolgálatban, italmérési és egyéb jogokban egyenlő helyzetben van Szatmárral).

Vagyon két nagy öreg kaszáló rét, melyeket az szatmári kapitányok bírnak és uzusát veszik.

Vagyon egy majorház is itt Szatmártt az csűrös kertnél, az melyben szatmári és németi majorságokat szoktak berakni."

Németi úrbéri szabályzata szóról-szóra ilyen ; csak meg van benne említve, hogy ez a város három fordulós gazdálkodást űz.

Az 1648-iki és az 1658. évi úrbéri szabályzat is csaknem másolata az itt közölt összeírásnak. Az utóbbi mégis azért fontos, mert elsorolja a két város határában levő királyi földeket. E szerint Szatmáron van az uraságnak az egyik nyomásban 70, a másikban 155 darab földje ; Németiben az első fordulóban 47, a másikban 41, a harmadikban 21 nagy darab földje.

Leltár 1639-ből.

Hogy a korkép teljes legyen, közöljük 1639-ből azt a leltárt, mely a várbeli udvarbíró házát, konyháját, pinczéjét, börtönét, továbbá a vár istállóját, kocsiszinét, magtárát és malmát mutatja be élethíven az utókornak.

,,Az régi udvarbíróházban, melyet ujabban killyebb építettek, vagyon egy négyszegű asztallal három. Egy kályhás kemencze jó rész szerínt mázos. Fal mellé való padszék, az kemencze körül levő padszékkel együtt öt. Kantáros egyes karszék két parasztszékkel három. Hosszú karszék kettő. Paraszt ráma az falon három. Föstett új ráma az falon öt. Öt üveg ablak. Az asztal és egy ágy felett való új festett mennyezet. Egy négyszegű asztalszék. Egy nyoszolya. Az házon ajtó plehestül, kolcsostul.

Item a házban benyíló kamara. Vagyon ajtó rajta plehestül, kolcsostul. Egy nyoszolya. Paraszt hosszú fogas az falon kettő. Egy paraszt ráma az falon.

Egy hosszú fennálló fejér almáriom. Belől fűtő kályhás kemencze. Egy üveg ablak, ócska rostély rajta. Egy hoszú fejér láda zár és sark nélkül való.

Ezen házban benyíló egy szükségbeli kamarácska. Ajtó rajta reteszestül.

Az régi udvarbíró ház ellenében nagy házban vagyon négyszegű asztal egy. Fal mellé való padszék kettő. Egy fekete láda, zár és sark nélkül való. Egy üveg ablak. Az falon három paraszt deszkaráma. Egy palás. Fafal. Cseréptál kettő. Fatányér negyvenöt. Egy favéka. Vízhordó facsobány. Hitvány szabású, deszkás és hársbul kötött nyoszolya kettő. Ajtó rajta plehestül, kolcsostul.

Azon házban egy rostélyos, deszkával rekesztett jó házban vagyon egy ajtó plehestül. Egy aszaló vas. Egy hosszú asztal két fiastul. Egy négyszegű fedeles, fias asztal kolcsostul, zárastul. Eggyes karszék, egy festett, más paraszt. Egy üveg ablak. Egy deszkás nyoszolya. Ablaknak való üvegtányér tizenegyszáz (1100).

Az két ház között való pitvarban egy ajtó plehestül, kolcsostul. Tormareszelő, egy. Vasrostély, egy. Vasból csinált tűzfogó, egy. Egyes paraszt karszék. Tisztító vaslapát, egy. Pecsenyesütő vasláb, egy. Egy lábas vasserpenyő.

Az pitvar ellenében való tornáczban egy négyszegű asztal. Egy kisded négyszegű asztalszék. Fal mellé való hosszú padszék, kettő.

Az tornáczbul kimenő grádics mellett nyílik egy ajtó az veteményes lugaskertre. Ajtó rajta reteszestül.

Az udvarbíróház alatt egy tömlöcz. Ajtó rajta reteszestül egy. Kaloda benne egy.

Az udvarbíróház alatt vagyon egy pincze. Vederre való vasabroncs, egy. Egy rosz, üst alá való vasláb. Kemencze szájába való felsingvas. Egy vaskarika. Kerekagyra való kisded vaskarika. Három gömbelyég vasrúd. Vaspőröly. Vesling (?) szabású fúró, hitvány. Egy rosz, semmirekellő, likas teknő. Egy jó, új fördőkád. Fenn új zsindely, kétezerhétszázhuszonöt. Egy fa liun. Ajtó rajta lakatostul, kolcsostul.

Az borpinczében vagyon bor hordóval, negyvenhat. Ugyanott vagyon óbor hordóval, négy. Azon pinczében vagyon lőre hordóval, négy. Üres hordó kettő. Méznek vagy vajnak való bodon kettő. Hordóra való vasabroncs három ; az eggyike rosz, kettő kolcsostul. Gömbelyég vasrúd. Seprűmérő, három vasabroncsú köblös dézsa. Borhűtő kisded kádacska. Fadézsa. Csap alá való, dézsaszabású edény, kettő. Egy fa liun. Egy borvonó hárskötél két vashorgostul. Egy faszivárvány.

Az konyhában : Egy hitván paraszt deszkás padlás. Egy karszék. Egy négyszegű asztal. Konyhára való deszkatábla, egy. Fadézsa, három. Egy szapúló kád. Egy mosogató dézsa. Egy téglábul újonnan rakott sütő kemencze.

Az eczetes ház padján vagyon : Uj szalonna — 8. Idei új orja — 7. Uj sódor — 32. Uj disznófű — 10. Uj háj csomóval — 10. Ó szalonna — 37. Ó sódor lábastul — 88. Ó órja — 48. Ó disznófű — 28. Régi avas szalonna, semmirekellő — 28. Orja, semmirekellő — 5. Sódor lábastul — 158. Disznófű — 38. Vagyon rosz, semmirekellő, elveszett rosz sódor — 144. Orja, semmirekellő — 11. Disznófű, semmirekellő — 28. Egy negyede száraz baraczk — cub $^1/_4$. Régi rosz dió — cub $1^2/_4$. Régi árpa — cub. 3. Régi fekete lencse, semmirekellő — cub $2^3/_4$. Régi, semmirekellő, fekete borsó — cub. 3. Asszu vadkörtvély — cub. 2. Asszu vadalma cub. 3. Hitván, rosz, semmirekellő asszugyümölcs — cub. 8. Régi árpakása — cub. 1. Régi köles — cub. 29.

Azon házak vígiben vagyon kettős istálló, egy híjazat alatt. Ajtó rajta reteszestül, kettő. Egy lúitató cseber. Válu mindenik istállóban vígig. Üres boros hordó, három. Az istálló vígiben vagyon egy kút, két vasas vedrestül, lánczostul.

Az udvar hosszában vagyon egy öreg, téglábul épített granárium. Ennek az ajtaja előtt vagyon egy nagy négyszegű rézüst. A granáriumban vagyon egy ajtó lakatostul. A granáriumban vagyon búza Cassov. cubuli 2058. Búzamérő vasabroncsos egész köböl, kettő. Vasabroncsos félköböl, egy. Búzamérő negyede, egy. Szórólapát, négy. Egy öreg lábas vasrosta.

Az granárium mellé applikáltatott zsindelyes szekérszin. Abban egy régi deszkás szán.

Az szatmári határban vagyon egy bokor hajós malom az Szamos vize hátán, melynek jövedelme az őfelségéé. Az malom előtt vagyon egy új ház, Az házban vagyon egy öreg deszkaszuszék. Fűrészdeszkaszál, kettő. Kűvágó csákány, tizen-

négy. Egész láncz egy elszakadt lánczczal, tizenöt. Üres hordó, kiben búzát tartnak, huszonöt. Egy öreg új hajó, más folyós kis hajóval. Malomjegelésre való vaseszteke, három. Egy öreg, új, vastag, kender csigakötél. Malomkűre való elszakadt vaskarika. Két jó hosszú öreg iszkába. Felmérő fa — új véka, négy. Malom oldalában való hosszú vasszög kettő. Búzásház vagyon egy. Malomvámban jű be köles cub $^{3}/$. Malomvámban jű be zab cub $^{3}/_{4}$.

A város jegyzőkönyveiben a következő utczák említtetnek.

Szatmáron : 1607-ben Varga-, 1609-ben Posztószél-, Fűlencse- és Templom-, 1610-ben Vár-, 1612-ben Kis- és Malom-, 1614-ben Völgyalja-, 1627-ben Nagyfazokas, Nemes-, Piacz- és Giród-, 1630-ban Félszer a völgy alatt, 1631-ben Csizmadia- és Katona-, 1650-ben Kántor- és Kisfazokas-, 1651-ben Csapó-, 1663-ban Palád-, 1679-ben Dér-utcza, 1707-ben Diánna.

Németiben : 1619-ben Pér-, Lázár-, Szent Jakab-, Bors-, 1690-ben Nagy-utcza.

A Hóstánczban : 1611-ben Nagy-utcza, 1618-ban Pázsit-, 1633-ban Nagyberek- és Kisberek-, 1640-ben Gyula-, 1641-ben Térj meg-, 1654-ben Híd-, 1666-ban Kis- és Hatház-, 1671-ben Kovács-, 1676-ban Mester- és Templom-utczák.

E korban Szatmáron se kiválóbb épületet, se rendet, se tisztaságot ne keressünk. Miért is törte volna magát a szegény polgár azzal, hogy csinos és lakályos házat építsen, mikor nem tudta, hogy a következő nap nem dúlja-e fel a török vagy a német, nem perzseli-e föl a tatár. Igy aztán csak ideig-óráig tartó sárkunyhókban lakott, melyek miatt nem kellett nagyon búsúlnia, ha el is pusztultak. Az utczákról elég jó fogalmat szerzünk, ha Rézmán János és Beretz István várbeli kamaratisztek 1676. évi panaszát olvassuk : „A polgárok az utczákat igazítani nem akarják, ugy hogy a sár miatt a házból se lehet kimenni. Hat ökör is elakad üres szekérrel az utczán.“ [13])

SZATMÁR AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK URALMA ALATT.

A XVI. század utolsó évtizedében nagy események hozzák mozgásba hazánkat. A kereszténység ismét nagy tusákat vív a félholddal ; a küzdelem nem végződik döntő eredménynyel, de a magyarok szívében remény támad, hogy rövid idő alatt megszabadulhatnak a török igától. Sajnos, hogy egy erdélyi fejedelem állhatatlansága nemcsak hogy véghetetlen sok nyomor kútforrása lett, hanem egyszersmind hosszú időre elodázta a szép remények megvalósúlását. Szatmár városát e hatalmas mozgalmaknak csupán végső hullámcsapásai érték, de a történeti összefüggés kedvéért röviden elő kell adnunk az események folyását.

Bár Rudolf király 1590-ben a törökkel a békét újabb nyolcz évre meghosszabbította, a végeken a hadakozás soha nem szűnt meg. Kisebb csetepatékból nagyobb összecsapások lettek s minthogy a harczi kedv egyik részről sem hiányzott, 1593-ban komolyan kitört a háború. Szinán nagyvezér a többi közt kemény rendeletet küldött Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek, hogy a török sereg részére ágyúkat, hajókat, tömérdek mennyiségű fegyvert, élelmi készletet s nagy segélycsapatokat küldjön. Mikor azonban ugyanazon évben Rudolf király Tieffenbach felső-magyarországi kapitányt küldte hozzá, hogy vele a török ellen szövetséget kössön, a magyar király pártjára állott.

1594-ben Szinán nagyvezér óriási sereggel jött az országba. Támogatására a Kárpátokon nagy tatárcsorda nyomúlt át, hogy Szinánnal egyesüljön. Utjában Szatmár vidékét is tűzzel-vassal pusztította.[1])

A háború legfőbb felvonása 1596-ban a szomorú kimenetelű mezőkeresztesi csatában játszódott le. Ennek ellenére a háborút még nem kellett volna elvesztettnek tekinteni. De végzetessé ezt az időszakot csupán Báthory Zsigmond állhatatlansága s annak szomorú következményei tették.

Báthory Zsigmond.

1597-ben az aranygyapjas rend díszjeleinek átvétele végett Prágába utazott a császárhoz s ekkor azzal a kijelentéssel lepte meg az udvart, hogy az erdélyi fejedelemségről lemond, nejétől elválik és az egyházi rendbe lép. Bámulat fogta el erre a nyilatkozatra az egész udvart, a császárt pedig még ezen felül mély keserűség is, hogy az ő hugát elhagyja. Azonban saját sérelmét elfojtva, tárgyilagos okokkal kezdte őt kérlelni, hogy hagyjon fel terveivel. Szemei elé állította Erdély erejét, gazdagságát, legújabb diadalaival kivívott fényét, a pápa és az összes

keresztény fejedelmek lelkesedő érdeklődését. Mindez nem használt semmit sem; Zsigmond elhatározása megmásíthatatlan volt. A szerződést megkötötték oly feltétellel, hogy Báthory a Rudolf részére átengedett Erdélyért cserében kapja Oppelnt és Ratibort és évi 54,000 aranyat, s azonkívül, ha pappá lesz, a császár a bíborföveget is megszerzi számára. A szerződés megkötése után, a király követeivel együtt, kik között Istvánffy történetíró is szerepelt, Erdélybe utazott, hogy az országot átadja. Itt nagy volt a rendek megdöbbenése a megfejthetetlen elhatározás fölött; de részint a személye iránt való tisztelet, részint a tőle való rettegés minden önálló elhatározást lehetetlenné tett; letették a hűségesküt a császár, mint magyar király iránt. Ez alkalommal Zsigmond keserűen kifakadt kanczellárja, Jósika István ellen és azzal vádolta, hogy titokban összeesküdött Mihály vajdával és lehetetlenné akarja tenni az ország átadását. Ezután elfogatta és Székely Mihály várparancsnokhoz Szatmárra küldte, hol mint árulónak a piaczon a hóhér pallosa oltotta ki életét.[2]) Zsigmond azután nejétől, kit addig Kővárott, a világtól távol, csaknem fogságban tartott, elbúcsúzva, új herczegségébe ment. Alig töltött ott néhány hónapot, váratlanúl ismét visszatért Erdélybe és Bocskay István segítségével még ugyancsak 1598-ban augusztus 20-án a kormányt ismét átvette. Nejével kibékült, a császár követeit elfogatta s azután egyszerre mind a törökkel, mind Rudolffal alkudozásokba bocsátkozott. Míg azonban a temesvári basától szidalmaknál egyebet nem kapott válaszúl, a császár megbízottja, Miksa főherczeg, hajlandó volt a békére, ha a követeket a fogságból kibocsátja és Szatmárra kísérteti.[3]) Igy is történt. Az év hátralevő részén a bekövetkezett általános zavarban mindenütt folyt a harcz. A törökök Váradot, a császáriak Budát ostromolták, mindkét részről sikertelenül. Ugyanazon időben a törökök bújtogatására tatárok özönlötték el a Tisza mellékét. A szegény, védtelen nép mindenét elhagyva, részint Szatmár falai, részint Erdély bérczei között keresett menedéket.)

Az állhatatlan Báthory azonban most sem lelte sokáig örömét a fejedelemségben. Rossz szellemétől űzve, 1599 elején a fejedelemséget nagybátyjának, Báthory Endre bíbornoknak adta át, azt kötvén ki feltételül, hogy az neki évenként 24, nejének pedig, kitől ezúttal örökre elvált, 14 ezer aranyat fizessen. Zsigmond ezután sógorához, Zamojszky kanczellárhoz bújdosott Lengyelországba. Báthory Endre.

Szatmár-vár ez időtől fogva az őrálló tisztét teljesíti az erdélyi ügyekkel szemben. 1599 május 25-én jelenti innen egy névtelen, úgy látszik a parancsnok, hogy Báthory Endre táborba szállott, bizonyára ellenséges szándékkal; továbbá, hogy Szabó Miklós, kire ő felsége Husztot bízta, 23-án feladta a várat s átadta Báthory Andrásnak.[5])

Egyébiránt a bíboros azon volt, hogy egyrészről Rudolfot megengesztelje, másrészről pedig Mihály vajda hűsége felől biztosítsa magát. Ez a ravasz ember, ki a maga számára akarta Erdélyt megszerezni, mindent megtett, a mivel Báthory Endrét elámíthatta. Hűséget esküdött neki, napról-napra biztosította őt jószándékai felől, s mikor már teljesen elámította, 3000 emberével áttört a Havasokon. A székelyek, kiket rakonczátlanságuk miatt még János Zsigmond fosztott volt meg szabadságaiktól, rögtön hozzácsatlakoztak s háromannyira növelték seregét. A bíboros, nevéhez méltó elszántsággal vonult ellenök, mintegy 6000 emberrel, de Szebennél elvesztette a csatát s bujdosása közben székely honfiai kezei által életét is.

Ez es mények után Westernach Szatmárról értesíti Albert főherczeget, hogy Báthory Endre tragikus halála után Mihály vajda Erdélyt elfoglalta; Báthory István (talán Bocskay?) és a nemesség Kővárba zárkózott. Zoggl Mihály szatmári császári ezredes ostromolja s nem sokára megadásra kényszeríti őket.[6]) Mihály vajda.

A császár parancsára Básta, a felsőmagyarországi haderő parancsnoka, magához vévén Ungnad Dávidot és Székely Mihály szatmári kommendánst, az Erdély átvételére kiküldött biztosokat, bevonult Kolozsvárra.) Mihály vajda nem állott ellen, de az országot átadni neki nem akarta. Hallván azonban, hogy Báthory Zsigmond Zamojszky kanczellár tanácsára Jeremiás moldvai vajda segítségével akarja nagybátyja halálát megbosszulni és Erdélyt visszafoglalni, 1600-ban szélvész-gyorsasággal Moldvában terem és a lengyel-oláh hadat szétszórja. Még ezzel sem elégszik meg, hanem eszeveszetten, hol lengyel, hol orosz területre tör be és rabolva pusztít. Őrjöngésének Zamojszky vet véget azzal,

hogy Moldva területéről Erdélybe visszakergeti. De az erdélyi rendek sem tudták már tovább tűrni a vajda barbár kegyetlenségét, azért az időközben visszavonult Bástát hívták ellene segítségül. Ez Szatmáron, Tasnádon s a Meszesi szoroson keresztül az országba megy s a magyarok és szászok seregével egyesülve, Mihály vajdát Miriszlónál megveri, úgy hogy ez menekülni kénytelen. Egyenesen Prágába ment a császárhoz. [8])

Rudolf bármi módon dűlőre akarván hozni az erdélyi fejedelemség ügyét, Mihály vajdát kegyesen fogadta s felhatalmazást adott neki, hogy Bástával együtt hódítsa meg Erdélyt. Hogy pedig a két ellenséges érzületü vezért egymáshoz közelebb hozza, Gonzaga Ferdinánd kassai parancsnoknak meghagyta, hogy mindkettőt hívja meg egyszerre lakomára s békítse ki őket. Az egyezség legalább színleg létrejött. A hódító útra Szatmáron vonultak keresztül s itt hozzájuk csatlakozott Székely Mihály, a vezérlete alatt álló német karabélyosokkal.) Goroszlónál találkoztak Zsigmond seregével s azt kemény harcz után tönkre tették és teljesen szétszórták, úgy, hogy maga Zsigmond is csupán jó vezetőinek köszönhette menekülését. Az ádáz csata után Básta 45, mások szerint 59 zsákmányul ejtett ágyút küldött Szatmárra.[10]) Ettől fogva Básta és Mihály vajda közösen kormányozták Erdélyt. De előre látható volt, hogy két kard nem fér el egy hüvelyben. Mikor ugyanis a vajda nagy kegyetlenséggel dúlt az országban és Básta utasításait magára nézve kötelezőnek nem akarta elismerni, ez őt
Radul vajda. sátorában zsoldosaival lekaszaboltatta. A meggyilkoltat Havasalföldön Radul követte a vajdaságban. Ez ugyanis Erdélyen keresztül nehány zászlóaljjal Szatmárra jött Bástához s kérte őt, hogy támogassa jelöltségében ; igérte, hogy hűséges lesz Rudolf császárhoz.[11]) Zsigmond is belátta végre, hogy jobb lesz a cselekvés színpadáról félre vonulnia. Bástához üzent és fegyverszünetet kért tőle mindaddig, míg előterjesztése fölött a császár határoz ; egyszersmind beleegyezett, hogy ezalatt tuszai : Szentpáli János, Harinai Farkas és Győrffy János Szatmáron legyenek őrizet alatt.[12]) Rudolf valóban Zsigmond óhajtásához képest rendezte az ügyet. A hányt-vetett sorsu embernek adta Lobkovitz várát s élte fogytáig 50,000 arany évi járadékot.

Bocskay István. A szerencsétlen Erdély nyomorának még ezzel nem lett vége. A felfordulás általános volt. Ekkor az erdélyi száműzöttek Bocskay Istvánt kezdték biztatni, ki nyíltan a felkelők élére is állott.

1604-ben Erdély legdélibb zúgától egészen Pozsonyig az egész ország lángban állott. Szatmárvár ostromát Bocskay Gyulaffy Lászlóra bízta.

Szatmár ostroma 1604-ben. E hadi eseményt Szamosközy oly közvetetlenséggel írja le az akkori darabos magyarsággal, a hogy itt szóról-szóra közöljük.[13]) ,,Szatmárt kezdték ostromolni[14]) Januárii péntek nap, jó hajnalban. Ostromlották penig leginkább az két bástyát, kik jobb kéz felől vannak, hogy az várból kijönnének, az víz vagy az malmok felől, az mely felől az németek temetése vagyon. Tartott az ostrom három óráig szüntelen. Készítettenek volt lajtrákat is, elegendőket, de hatnál vagy hétnél feljebb in usum nem adhibeálták bennek. Azokot is penig csak olyan helyen nyújtották be az árkon, a hol az jeget jegelték, vékelték volt az várbeliek. Mentek által bennek ezeken is. Az sánczot szinte az árok hátán vitték hosszan elő és abból az árok ódalára ásták ki magokot, tágas és harintokon való vermekben, hogy onnat belől lövéssel hozzájok ne férhessenek, és ugy vötték el az lövő lyukakot, hogy ekképpen az ostromon való földnépét őriznék onnét, az mennyiből lehetne. Innét oda be iszonyú sűrű lövéseket cselekedtek és az jegeléstől is arceálták űket elannyira, hogy ezután nem jegelhettek. Az árokban való vizet az vár alól elvötték volt, de sehol annyira el nem vehették, hogy az mellyét embernek fel nem érte volna. De annak is, mindhogy befagyott volt, mindenütt hátán mentenek. De legfeljebb, mivelhogy harántok vagyon Szakmárnak felfont palánkja és meg nem volt tapasztva, iszonyúképen hágták azt turmatim, csoportonként és inkább mind azon mentek fel derék ostromra. Oly pertinácziával — azt mondja az barát, ki ezeket beszéllette, — hogy az benn való szállott várakban forgott fűemberek, németek és vallonok, azt mondták, hogy életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak. Az nagy sűrű nép egymásra hullott alá, ki lövés, ki kű, ki gerenda, ki tüzes szerszám miatt, melynek sokasága volt az várban. Ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valót lesepertek is bennek, azon szempillantásban mindjárást annyi állott helyében. Az belől való nagy lövéseknek iszonyu voltát ebből arányozhatni, hogy öt bástyája vagyon

Szakmárnak, kik közül mindenikében volt hat vagy legalább öt ágyú sűrű seregbontókkal, tüzes csuprokkal, kalácsokkal, felhalmazott kűrakásokkal együtt, mely követ az asszonynépek hordottak fel. Ezek németek, ráczok és vallonok feleségi voltanak. Mind ennyi machinákkal egyaránt impetálták űket és minden szerszámot ugyan reájok szórtanak. Szemével nézte ezt barát Joannes Baptista, hogy kettőnek vetették közülök az lángoló tüzes kalácsot nyakokban, kik mindazonáltal az sűrűsig közt jűtön-jöttenek fel az palánkra, mintha semmi sem lett volna nyakokban. Végre elégtenek és halva estek le nagy későre. Az belsők között egy olasznak emberséges forgolódását csudáltatják, kinek Bartholomaeus Caporal volt a neve. (Neve : Bartholomaeus Gabell de Modillla, ex officio caporal, olasz, patria Mutinensis.) Ez felette inkább serénkedett. Az mely bástyát neki assignáltak volt, azt nem tágíttatta ; felette igen lűtte és vágta űket. Utoljára az halabárddal vert sokat által bennek az palánkon és ugyan egymásra deturbálta űket. Az kapitán is, Joachimus Beck, szakadathatatlan volt az bástyárúl és nemkülönben vívott, mint akármint gregarius miles. Intette egynehányszor Bartholomaeus Caporal, hogy recedáljon, ne tegyen halálával nagyobb veszedelmet, ha mi esik rajta, de semmi intést nem fogadott. Végre találják az nyakát lűni balfelül, és úgy mint az nyakának harmadrészén ment által az golyóbis, az gégéjét mindazonáltal meg nem sértette. Még ezután vítt két óráig, azután találták lűni jobb felül az ódalát, úgy mint egy arasznéra az hóna aljátul alámérvén, az vékonyánál ment által az golyóbis ; ezzel az sebbel elesvén az kapitán, megfutamodtak volt mindannyian és ugyanakkor meg vötték volna az várat, hanem Caporal ugrott elő egy halabárddal és hármat is vert által bennek. Ezután lábánál fogva vonatta el az kapitánt az bástyárul, hogy inkább ne iszonyodjanak. Az kapitányon való seb mindazonáltal halálos nem volt, mert intrisecus viscera et vitalia non fuerunt laesa."

Ily nehéz harczok között folyt az ostrom négy álló hónapig. De végre is az éhségtől kényszerítve, Beck Joachim szabad elvonulás feltétele alatt feladta a várat. És bár maga a fejedelem öcscse, Bocskay Miklós őrködött, hogy semmi bántódásuk ne essék, egy vad hajdu, Szénási Mátyás, még sem bírt önmagán uralkodni, hanem előkapva fegyverét, lelőtte a kapitány nejének hajadon hugát. A többiek a lengyel határ mentében menekültek éjszak felé. Azonban czéljukat kevesen érték el, mert Szénási emberei utánuk eredtek s nagy részüket leöldösték. De később keservesen kellett bűnhődniök hitszegésük és kegyetlenségükért, mert, mint Gyulaffi Lestár följegyzi, „a fejedelem vasban jártatja Szénásit, az alatta valók pedig bujdosásban vannak".[1])

A kortársakra mély benyomást tett Szatmár elfoglalása. Tanúskodik róla Szamosközy verse :

Szathmár, dividuis quam Samus ambit aquis
Incassum Stephano fortuna sinistra repugnat.

(Magyarul)

Küzdhet jó Szatmár folyó szigetébe bezárva,
Bocskay fegyvere hajh, győz és béveszi azt.[15])

A megszállás alkalmával a két város polgársága hathatósan támogatta az ostromlókat. Mint egy későbbi tanácsjegyzőkönyvből kivilágiik, Fűsűs András volt a vezérök. Meg is jutalmazta őt vitézségéért maga a város közönsége, mert 1606-ban neki adta a császárpárti Német András házát. A jó Fűsűs azonban húsz forinttal kárpótolta a Német Mátyás feleségét a saját jószántából, hogy ne „sóhajtson".[1]) A mi nem lehetett csekély összeg, tekintve, hogy azon időtájban Diószegi András a várostól egy gazos rétet egy forinton vett meg.[17])

Bocskay is méltányolta Szatmár érdemeit, mert — a mit eddig királyaitól elérni nem tudott, — 1606-ban meghívta a várost a Kassán tartandó országgyűlésre.[18]) Ugyanebben az évben kötötték meg a bécsi és a zsitvatoroki békét. Az utóbbiban a törökkel, az előbbiben Bocskayval egyezkedett Rudolf király. A békepontok szerint Bocskay az erdélyi fejedelemséggel, a Részekkel, Ugocsa, Bereg és Szatmár vármegyékkel együtt, Szatmár urává is lett. De nem sokáig örvendhetett küzdelmei sikerének, mert még ugyanazon évi deczember 29-én meghalt és Szatmár ismét visszaszállott a királyra. Bocskay Miklós azonban nem akarta azt oly könnyen átengedni, mert remélte, hogy a hajduk vezére, Homonnai

támogatni fogja. Azonban Forgách és Thurzó összegyűjtvén Kassán a rendeket, komolyan figyelmeztették, hogyha felségsértés bűnébe nem akar esni, rögtön adja át a királyi biztosoknak a várat. Bocskay Miklós erre engedelmeskedett[19]). Hasonló figyelmeztetés jött a rendektől a szatmári polgárokhoz : ,,Már mindnyájan egy Urnak, a magyarországi koronás Királynak fejeket meghajtották és már minden Végházak, Várak. Városok eő Felsége számára resignáltattak az eggy Szatmáron, és a Városonn kívül ; azért is Bornemisza Miklóst, Pethy Zsigmondot, Petheő Istvánt küldötték el, hogy Szatmár is egy koronás király alá hajtsa fejét.“ Engedtek a szatmáriak az atyafiságos intelemnek, annyival is inkább, mert az átvételre kiküldött bizottság azzal biztatta őket, hogy közbenjárásukra őfelsége a várost szabaddá teszi, az országgyűlésre királyi levéllel meghívja. Addig is azon szabadalmakat adták nekik, hogy az eddigi öt hónap helyett teljes félesztendeig legyen korcsmáltatási joguk és hogy nem lesznek kötelesek a második vagy harmadik vármegyéből a várba búzát fuvarozni.[20])

Újabb kiváltságok.

A királyi kormány, mintha eddigi mulasztásait jóvá akarta volna tenni, folyton figyelemmel van Szatmár érdekei iránt. 1608-ban II. Mátyás megerősítette a város szabadságleveleit, a mi már egy lépés volt a szabad királyi városi jelleg megnyerése felé. Nem ment ez bizonyos áldozatok nélkül ; a prudens és circumspectus polgárok értették, hogy hol kell a kereken egy kis kenéssel segíteni. Az 1610. évi jegyzőkönyv szerint a kanczellárnak, Lépes Bálintnak adtak 225 frtot, Kosár István expeditornak 48 frtot ; ők maguk költöttek 205 frtot.

Nagy pénz volt ez abban az időben, mikor a tanács a piaczi árakat a következőleg állapította meg : egy font kolbász 5 pénz, sertéshus 4, marhahús, juhhús 1½, kecskehús 1, faggyú 8 pénz. Egy ökörbőr 3 frt, tehéné 2 frt. A gyűjtő, arató és kapás napi bére 10, a kaszásé 20 pénz. Az említett összeg tehát a mai árak szerint átlag húszszor annyi értéket képvisel.[21])

Volt is szüksége a két városnak állandóan a kormány hathatós védelmére, mert a szomszéd törvényhatóságok, különösen Szatmár vármegye, folyton panaszkodtak ellenök, hogy szökevény jobbágyaikat befogadják.[22])

Annyit elértek, hogy törvénybe iktatták sérelmeik orvoslását, de azt végrehajtani aligha sikerült. Ezért azon iparkodtak, hogy a két várost közigazgatásilag bekebelezzék a vármegyébe. A kormány látszólag hajtott is szavukra, de csupán oly szöveggel engedte kívánságukat a törvénykönyvbe beczikkelyeztetni, hogy a polgárok számára kibúvó ajtó maradjon. Az 1609. évi 37. törvényczikk ugyanis igy szól : ,,Szatmár és Németi városok legyenek alávetve a vármegyei törvényhatóságnak, ha ez kiváltságaik állandó használatával nem áll ellentétben.“

A következő évben Szatmáron időzik a nádorispán és a polgárokat nem csekély jótéteményekben részesíti. Egyrészt örök joggal visszaadja nekik a várbeli udvarbírák által elfoglalt ama szántóföldeket, melyek a Gyűlvészi út mentében délre, a Vargacsere mellett, Erdőkert nevű rétekre fordulnak, továbbá ama réteket, melyek a zsadányi határ, Oláh Péter és N. Révai István birtokai szomszédságában terülnek el. Ezenkívül, mivel a várhoz tartozó némely falvak birtokjoga időközben elkallódott s nincs a királynak elegendő jobbágya, kikkel a vár földjeit míveltesse, átadja a polgároknak mindazon birtokokat, melyek Pálfalva felől a Szent Egyed erdejétől a Homoródig, illetőleg Madarászig nyúlnak, de oly kikötéssel, hogy e földek terményeiből, mint hűséges jobbágyokhoz illik, tizedet fizessenek a várnak.[23])

A polgárok is iparkodnak a jót jóval viszonozni. Még ugyanazon 1610. évben 150 forintot adnak ajándékba, hogy a várbeli katonaság a zsoldját megkaphassa. De hivatalos czímökhöz illő bölcseséggel és körültekintéssel nyugtató írást vesznek a nádortól, hogy ez az ajándék nem fog évi adóvá válni.[24])

Thurzó nádort nem éppen elődeink tizedrangu ügyei hozták Szatmárra, hanem sokkal fontosabb országos érdekek. Erdélyben ugyanis, Rákóczy Zsigmond rövid uralkodása után, Ecsedvár urát, Báthory Gábort, választották meg fejedelemmé, egy óriás erejű, vitéz, de romlott szívű embert, kinél nagyobb zsarnoka nem volt Erdélynek. II. Mátyás nem tűrhette, hogy ez a fejedelem a katholikus főurakat az ellene való összeesküvés gyanúja miatt halomra öldösteti, a katholikus papokat országából kikergeti és Radul, vagy más néven Sorbán havasalföldi vajdát székéből elűzi. Ekkor ugyan a béke színleg létre jött, de nehány hónap mulva ismét kiújult a háború Báthory Gábor makacssága miatt. Brassó fellázadt



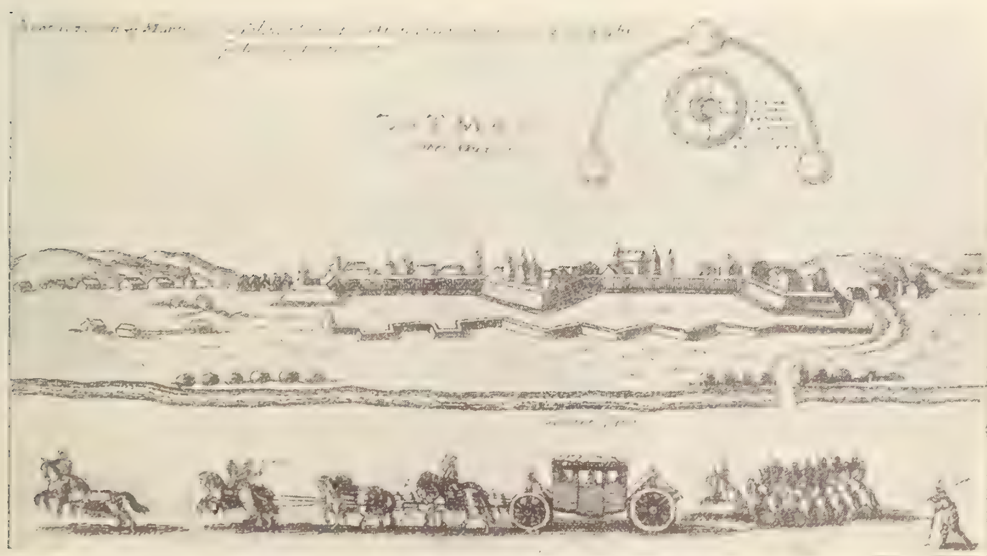
Bocskay István.



Mihály vajda.



I. Rákóczy György.



Szatmár vára 1672-ben.

a zsarnok ellen s ennek falai alatt iparkodtak egyesülni délről Radul vajda és éjszakról Mátyás hadvezére, Forgách. A király részéről Szatmár lett a hadműveletek kiindulási pontja s elképzelhetjük, hogy vidékének sokat kellett szenvednie Báthory pusztításaitól. Erdélyből akkor menekült az itteni várba egy jezsuita s jó ideig ez gondozta a Szamos- és Felső-Tisza vidékén elszórt katholikusokat, mert máshol sehol sem volt lelkipásztoruk.[25])

1611 julius 11-én írja Dóczy (az okmánytár szerint Soci) szatmári várparancsnok a Kálmánd alatti táborból, hogy egy hírnök jelentése szerint Brassó elpártolt Báthorytól s a polgárok Imreffyt, a fejedelem tanácsosát, halállal fenyegetik. Irja továbbá, hogy Radul vajda oly közel van táborával Szebenhez, hogy Báthorynak, ki Forgách gróf előnyomulásáról is értesült, vissza kellett vonulnia.[26]) Az ütközet a haditerv szerint csakugyan Brassó alatt ment végbe, a fejedelemre nézve oly szerencsétlen eredménynyel, hogy egész serege szétszóratott. De Báthory ismét összeszedte hadseregét s megverte Radult és Forgáchot[27]) ; Báthory most újra teljes dühvel folytatta Brassó ostromát. 1612 márczius 9-én jelentik a királynak Szatmárról, hogy Báthory az ostrom alatt elfogott egy magyart, egy lengyelt és egy szatmári puskamívest. Miután őket kihallgatta, a magyart holtra botoztatta, a lengyelt egy magas templom tornyára akasztatta, a puskamívest pedig ágyúból lövette ki.[28])

Bethlennek is tovább kellett folytatnia az ellenségeskedést, mert a háború folyamán a király serege Husztot és Kővárt hatalmába ejtette, s e két fontos végvárat sem ő, sem a török nem engedte veszendőbe menni. Mátyás sem engedett. Megparancsolta Dóczy szatmári kapitánynak, hogy a két vár parancsnokát kitartásra lelkesítse s egyúttal értesítse a vezérkart az ellenség minden tervéről és mozdulatáról. Szatmár kommendánsa lelkiismeretesen eleget tett a rábízott feladatnak. A szatmári várból küldött értesítésekből megtudván a fenyegető veszélyeket, az ellenség nagy hadi készülődésével szemben a bécsi udvar meghátrált, Bethlent elismerte erdélyi fejedelemnek és az elfoglalt várakat visszaadta neki.[29]) Bethlen Gábor.

E közben nagyot fordult a világ kereke. Azon nyílt ellentét, mely egy évszázad óta a katholikus és protestáns világnézet között volt, a harminczéves háborúban keresett kiegyenlítést. Csehországban gyúlt ki a harczi tűz, és Bethlen Gábor, félvén, hogy ha a katholikus Habsburgoknak itt sikerülni fog a protestántizmust legyőzni, vége lesz Magyarországon is a vallási és a politikai szabadságnak, fegyvert fogott hitsorsosai védelmére. A magyar király s egyben német császár, II. Ferdinánd, bár győzött, mégis jónak látta magát kelet felől biztosítani és Bethlen Gáborral 1622-ben a nikolsburgi békére lépett, melynek értelmében a magyar alkotmányt és a protestánsok vallásszabadságát biztosította és Bethlen Gábornak adta hét magyarországi vármegyével egyetemben, Szatmár várát és a két testvér-várost is. Ez évi április 19-én jelent meg a fejedelem a városban és megparancsolta Rozsályi Kún László várkapitánynak és Bellevári Dávid udvarbírónak, hogy a városban lakó és városi jószágokat bíró nemeseket, az azokra háramló terhek viselésére szorítsák.[30])

Hasonló rendeleteket mind ezelőtt mind később, a magyar királyok is bocsátottak ki, és ez mindíg a viszály magvát hintette el az itt birtokos nemesség és a városi elüljáróság között. Mert királyaink többször adományoztak a városban nemes embereknek is telkeket, s míg ezeknek az volt megingathatatlan meggyőződésük, hogy ők itt sem kötelezhetők semmiféle adózásra, addig a városi elüljáróságnak következetesen az volt a felfogása, hogy városi birtok után ők is kötelesek a polgári terheket viselni. Olyan elv volt ez, mely csak két évszázad mulva, a hűbéri világnézlet lealkonyodása után, jutott végleges diadalra. Városi birtokosok voltak a Szatmáry (1528)[31]), Báthory (1540)[32]), Zeleméry[33]), Csató[34]), Jakchy[35]), (1571) More[36]), Révay[37]) (1589), Soklyóssy[38]), (1583), Tisza[39]) (1587), Csapó, Fylpessy[40]) (1625), Ankreyter, Nagy[41]) (1627) Dengeleghy[42]) Szilágyi[43]) Rákóczy[44]) (1654), Kapy, Károlyi[45]), Rakamazy, Visky[46]), Tieffenbach[47]), Kende,[48]) Lehóczky családok[49]). Szőlő-birtokosok : a Pap, Salgay[50]), Desewffy[51]), Tallóczy, Bánffy, Eötvös, Zeleméry és Miklóssy családok.[52])

A gróf Károlyiak kúriája ma is fönnálló és közismert telek. Velök szemben a két város főhatósága, s a szepesi kamara is, rendszerint úgy járt el, hogy a magisztrátust kényszerítő eszközök foganatbavételére biztatta. A legérdekesebb eset III. Ferdinánd uralkodása alatt, 1641-ben fordult elő, a mikor Debreczeni

Tamás, Rákóczy György fejedelem jószágigazgatója perbe fogra a várost az alispán előtt, mert az elüljáróság a Szatmárhegyen a fejedelem borral telt hordóit összevágatta, mivel ez szőleje után adózni nem akart. Az alispán maga elé idézte az elüljáróságot; de ez a szepesi kamarához folyamodott segítségért. Meg is volt a foganatja, mert a vármegye intést kapott, hogy „Szatmár városának és Németinek ő Felsége, a mi kegyelmes Urunk a Proprietárius Ura, s azon városoknak arról szóló Privilégiumok szerént, más Biró Jurisdictiójának intra ambitum ipsorum nem subjaceálnak, hanem a ki törvénykezni akar velek, először a város székén prosequálja Causáját, onnan vagyon más bíróra való appellátiója. Ez okáért Nagyságtokat és Kegyelmeteket Ő Felsége nevében intjük, az magunkéval szeretettel kérjük, megtekintvén Szatmár Várossának abban való szokását, és uzusát, Ispány Uramat Ő Kegyelmét prohibeálja, az Ő Felsége Jószágára törvényt tenni ki ne menjen, hanem inkább intse Debreczeni Uramat, kövesse Ő Kegyelme a régi uzust és Országunk törvénye szerént coram competente Iudice keresse azt, a ki vétett Ő Kegyelme ellen. Mivel uzusokban bántattanak meg a Hegy tilalmával, az kiben semmi más Bíró nem lehet az Dominus Terrestrisnél, és nem az Nemes Vármegye, hanem maga az hely Birája tehet igazságot. Ha igazat nem tesznek Ő Kegyelmek, vagyon módja és útja, hova vihesse causáját. Kassán, 19-a Septemberben."[53]) Ezzel a per abban maradt.

I. Rákóczy György.

Négy év mulva, 1645-ben, ugyanez az I. Rákóczy György lett Szatmár urává. A harmincz éves háboru folyamán ugyanis a francziák, svédek és hollandok fegyverfogásra bírták rá a hatalmas fejedelmet. [54a]) Ez Bethlen példájára Magyarországot csakhamar meghódítván, III. Ferdinándot a linczi béke aláírására kényszerítette, melynek értelmében a vallásszabadság és a magyar alkotmány biztosíttatott s Rákóczy a Bethlentől bírt hét vármegyét a maga, Szatmár- és Szabolcs vármegyéket pedig fiainak holtáig, Tokajt, Tarczalt és Regéczet ellenben nemzetsége számára örökösen megszerezte.

Szatmár ostroma 1645-ben.

Szatmárvár ostromát Szalárdi János történetíró, a fejedelmi család udvari tisztje a következőképp adja elő : [54b])

„Előljárol vala gondosabban legelsőbben is Szatmár városának állapotja, hogy ebben erős német praesidium és lovas fizetett nép is feles volna, kik a városba bevitetvén, mind fegyvert foghatna. Minek okáért Kemény János generálissága alatt Gaudi András, — ki ezelőtt fejedelem udvarából svecziai hadakban jó ideig lakván, experiálván, generális- vagy colonellusságra is promoveáltatván, nagy hírtnevet is kapott vala, s az fejedelem hivatalára nem régen jött volna vissza a svecziai királynak egy Reberstock nevű fő belső emberével, — egy rész magyar, német és székely gyaloggal, lovaggal, mintegy kilenczezer néppel Szatmár megszállására rendeltettek és bocsáttattak vala."

„Melynek a mint több vizek között való erősségeknek megvételiben nagy reménységet láttatik vala szolgáltatni az igen kemény tél, hogy mind Tisza, mind Szamos oly kemény jéggel állottak volna által, hogy akármely nagy faltörő álgyúk is akárhol folyvást vitethetnének által s meg által ; és a várak alatt is közelebb mehetés lehetne".

„Az oda rendelt lövőszerszámokat s municiókat azért a Szamoson általköltöztetvén, a Szamosnak napkeletről való partja felől vettetett sánczokból nagyon kezdék lőtetni főképen a napnyugat s éjszak között levő bástyájának a sáncz ellenében való kazamatáját, hogy a vár mind környül nagy erős földtöltés, azonkívül tapaszos palánk levén, rontással néki nem sokat ártani állíttatnék, infesztálni : úgy, hogy a viczekapitány, Zoltán Józsa, azon bástya szárnyán való erkélyben kontemplálás kedvéért alig találna kilépni, hogy az erkély ellőtetvén, maga is ott veszne. Szatmár azért mind környül obszideáltatván és lőtetvén, a benvalók is, a mint lehetne, keményen viselik s oltalmazzák vala magokat mind ágyúkkal, kézipuskákkal ; csakhogy a gondviselők, hogy ily véletlen esett volna rajtok a várnak rájok szállása, sem porok, sem golyóbisok csak valameddig való sem volna, nem kicsin búsulásban volnának ; mindazonáltal ezt magok között is titkolni s említeni sem kívánják vala".

„Az városbeliek pedig, hogy sem az várbeliektül, sem a kívülvalóktul meg ne rontatnának, kedvezvén a generálok mint keresztyén embereknek, neutralisságra kötelezték vala magokat, míg a várnak állapotja elválnék".

Mikor aztán Rákóczynak sikerült Kálló várát elfoglalni, „mindgyárt íratott vala Szatmárba Zoltán Józsának is ; már a két nemes vármegyék s hajdu-

városok melléje állottak, s Kálló vára is kezénél volna, s hinné Istent, hogy a Tiszán általmenvén, a tulsó vármegyék s Kassa városa részérül sem lenne csalatsága. Azért jól meggondolná, mit cselekszik ; maga ellenségeskedésével ne tenne kárt magának s maradékinak is".

,,Kassa és a felső-magyarországi tizenhárom vármegye meghódolása után, a szatmáriak, hogy különben is már mind élésekbül, porbul, golyóbisokbul is nagy fogyatkozások volna, bizonyos okokkal megadták magokat és a várat. Melyet Kemény János jó gondviseléssel, porkolábokkal : magyar, székely gyaloggal, éléssel s egyébként is, a mint hamarjában lehetne, megerősítve hagyván, az ott véle maradt hadakkal és a várbeli jó négyszáz német muskatérosokkal Kassára sietett vala. Mely német gyalog is a fejedelem szolgálatjára és fizetésére állván, hitekkel is hűségére kötelezték vala magokat. Mely a fejedelemnek nagy kedvére esék, hogy igen jó német gyalog volna, s gyalogja száma a mostani szükségben vélek jó szaporodnék."

I. Rákóczy György éppen úgy megbecsülte Szatmárt, mint az előbbi erdélyi fejedelmek. Követeit meghívta a kassai gyűlésre, mely 1648. évi január 28-án tartatott s melynek a linczi békepontok szerint uralma alá kerülő megyék és városok átadása volt a tárgya.[55]) De sokkal nagyobb jelentőségü volt az ő védelme alatt Szatmáron tartott ref. nemzeti zsinat.

A PROTESTÁNTIZMUS VIRÁGZÁSA. KURUCZ-LABANCZ HÁBORUK.

Időközben a szatmári református egyház a protestántizmus erős várává fejlődött ki. A nép vezetői mindig meg tudták találni az egyházi ügyek kezelésében azt a helyes módot, mely által a polgárokat új vallásuktól nemcsak hogy el nem idegenítették, hanem azzal testestül-lelkestül összeforrasztották. Először is nagy gondot fordítottak papjaik kiválasztására. Ha valamelyik lelkészi állás megürült, nem kíméltek sem költséget, sem fáradságot, hogy a két magyar házában a legméltóbbat fölkeressék. Annak aztán külföldi egyetemet végzett tudós papnak, jó szónoknak s kellemes társadalmi embernek kellett lennie. Ezért nem volt ritka az az eset, hogy a szatmári papok egyúttal esperesi, sőt püspöki hivatalt töltöttek be[1]). De ha székét elfoglalta, még akkor sem lehetett biztos állásának tartóssága felől és így nem sülyedhetett bele a hétköznapiságba, mert terminusa volt, mely ha lejárt, vagy megmarasztalták, vagy ha nem voltak vele megelégedve, kiadták az útját. Ez ugyan káros volt annyiban, hogy papja bírájává a tudatlan tömeget tette meg, mely előtt a fiatal kor, erős tüdő, öblös hang a legajánlóbb tulajdonságok voltak, de legalább meg volt az a jó oldala, hogy az egyházi ügyek iránt való érdeklődést folyton ébren tartotta.

Minthogy oly korlátlan szabadsággal jártak el a lelkészválasztásban, a traktussal örökké viszálykodtak. Mert egyrészt a vidéki atyafiak sohasem tudtak belenyugodni abba, hogy az ő megerősítésüket a két város hitközségei nem kérik ki, másrészt a környékbeli falusi lelkészek nyílt sérelmüknek tekintették, hogy az ő mellőzésükkel messze vidékről hívnak meg papokat ily tekintélyes állásra. De a szatmáriak nem tágítottak, hanem ősi kiváltságukra hivatkozva, következetesek maradtak jogszokásukhoz. Nem tudjuk ugyan, hogy mire alapították eljárásukat, mert régi elfogulatlan református írók felfogása szerint is az a II. Endre király 1230. évi szabadságlevelében körülírt jog, hogy ki vannak véve a főesperes joghatósága alól, semmiképpen nem szólhatott a reformátusokra, kik a régi jogalapról leléptek [2])

A másik bölcs eljárás abban állott, hogy az egyházi terheket nem külön adózással fedezték, hanem a városi közjövedelmekből ; s így nem jutott eszébe a legszegényebb polgárnak sem, hogy csekélyebb követelményekkel lépjen föl lelki szükségletei ellátására vonatkozólag. Igy történt, hogy a két város területén a református egyház legvirágzóbb korszakában öt szervezett lelkészi állást találunk : kettőt Szatmár városában, egyet Németiben ; úgyszintén a várban és a Hóstánczban is egyet-egyet.

A várbeli parochia akkor keletkezett, mikor Bethlen Gábor 1622-ben az ottani róm. kath. plebánia-templomot elfoglalta és hitfeleinek ajándékozta. 1624-ben már Kárásztelki Mihály ott a prédikátor. De mikor a vár ismét a magyar király birtokába jutott s III. Ferdinánd oda Pázmány Péter alapítványán

jezsuitákat telepített, a református lelkésznek ki kellett hurczolkodnia a templomból s ezáltal ez a parochia 1664-ben megszünt.[3])

A hostánczi eklézsia 1647-ben vált el egy időre a szatmáritól. Az itteni lakosok ugyanis szüntelenül panaszkodtak, hogy a Szamos folyó gyakori áradása miatt nem járhatnak isteni tiszteletre. Ezért 1623-ban templomot építettek magoknak és külön papot kivántak.[4]) De a városbelieknek nem tetszett ez a törekvés, mert féltek, hogy végre teljesen elszakadnak. Sok viszálykodás után a tanács 1629-ben azt végezte, hogy a szatmári papok hetenként felváltva járjanak ki a Hóstánczba és pedig vasárnap kétszer, szerdán és pénteken egyszer; így aztán a hóstáncziaknak is annyi papjok és annyi prédikáczciójok lesz, a hány a szatmáriaknak.[5]) De a buzgó külvárosi nép ezzel sem elégedett meg, hanem 1646-ban I. Rákóczy György fejedelemtől kieszközölte, hogy külön lelkészi állást szervezhessen. A hóstánczi eklézsia utolsó papja Gyöngyösi Joó Mihály, előbb szatmári professzor volt. Ennek hivatala idején 1680-ban történt, hogy Apafi Mihály erdélyi fejedelem gyülevész hada a Hóstánczot felégette s ekkor, bár egyes buzgó hívek a templom felépítésére jelentékeny összegeket adtak, a városrészszel együtt a paróchia is megszünt.[6])

A szatmári ref. lelkészek jövedelmei és jogviszonyai.

A szatmári két lelkész jövedelmét és jogviszonyait több ízben rendezte a város. A legelső ilynemü intézkedés emléke 1614-ből maradt fenn. Ennek szövege szóról-szóra a következő:

Milotai István püspök uram fizetése: készpénz 150 frt., búza asztalára cubulus 40, bor cubulus 40, szekérfa 24. Prédikátor Mező Megyesi János uram fizetése: készpénz 100, búza cubulus 25, bor cubulus 25, szekérfa 24. Terminusa Püspök Uramnak Szent Gergely napja, János Uramé 15. Julius„[7]).

A város még házi bútorukról is gondoskodott. Decsi Istvánról, a volt debreczeni professzorról van feljegyezve, hogy házába „tanúlóasztalt, könyves thékákat, székeket és egy kis asztalt, melyről a tüzelő előtt ehessék," csináltatott a város, „melyeket tartozik ott hagyni, ha bontakozása történne." [8])

Azonban a fizetésfölemelés, vagy mint ma mondani szokták, fizetésrendezés, akkor sem volt ismeretlen. Már 1640-ben a városi tisztviselők és szolgák jövedelmeivel együtt, így rendezi a tanács az ő fizetésüket:[9])

„A szatmári főpapnak esztendeig való fizetése a város rendelése szerint 200 frt. — búzája in granis constat Cassov. cubul. 36. — bora cub. 40. — A 2-ik pap fizetése: készpénz 100. — búza cub. 32. — bor cub. 32. A második pap fizetése után később egy jó torkú jegyző ezt írta latin nyelven: „Hajdan azon kikötéssel kapták meg a lelkészek ezen fizetést, hogy az egyik a tavaszi, a másik az őszi iskolai félév vizsgája után tartozik a tanácsot, a hitközség főbbjeit és a városi tisztviselőket saját asztalánál megvendégelni, úgy azonban, hogy a bort a város pinczéjéből kapja. E sorok írója is részt vett az ilyen traktákon mindaddig, míg a fösvénység ezt a jó szokást meg nem szüntette."

A két szatmári pap fizetését és jogviszonyait, sok tekintetben mind máig kiható érvénynyel, 1650-ben rendezte a város. Az érdekes határozat szövege a következő:[10])

„A betsülletes Zakmári Nemes Tanáts Istenes consideratioba vévén az Zakmári belső Város beli Predikátorok, és Lelki Pásztorok között lévő inconvenientiát Sáláriomoknak nem egyenlő állapottyából; mivel eleitől fogva az injuriosus rancor eő Kegyelmek között praedominált: hogy mind szolgálattyokban, mind fizetésekben aequalitas observáltassék, bona conscientia e képpen complanáltuk."

„A Belső Predikátorok fizetések így következik: Az eggyik Predikátornak fizetése készpénz 200 frt. — búzája Zatmar. cubul. 36 — bora Zatmar. cubul. 40. — tűzre való fájok, a mennyivel megérik, elégséges lesz."

„A' másik Predikátornak is fizetése megannyi leszen. Az szentszolgálatban is aequalitás; eggyik héten az eggyik Predikátor szolgál, másikon meg a másik Predikátor szolgállyon. Az accidentiák is mindenekben aequalitásra mennyenek, és osztassanak."

A virágzó egyházi életnek két igen becses gyümölcse volt a főiskola és a kórház.

A főiskola alatt nem kell a mai értelemben szervezett és felszerelt nagy arányú akadémiát gondolni. Abban az időben szerény eszközökkel szolgáltak nagy czélokat. Az iskolának volt egy „Wittembergus" készültségű professzora

és esetleg még egy másik, a ki tudományát honi főiskolán szerezte. Ezek oktatták a „tógátus" diákokat filozófiára és theológiára, továbbá a szentírás szövegének megértéséhez szükséges latin, görög és héber nyelvekre. A jelesebb tógátusok közül kerültek ki a praeceptorok, számszerint nyolczan, kik tanúlmányaik mellett a közép és elemi osztályokban működtek. Hat a mai gimnázium hat osztályának megfelelő iskolában tanított, kettő pedig kis gyermekeket oktatott írásra és olvasásra. A többi tógátus énekkart alkotva, az isteni tisztelet és a nagyobb temetések diszét emelte, a jobb hangúak pedig felváltva kántori teendőket végeztek. A tanárok és a szegényebb diákok ellátásáról a város gondoskodott. Bővebb adatok az iskolákról szóló részben fognak következni. Itt csupán annyit említünk meg, hogy Rédey Ferencz most már meg nem állapitható évben a főiskolára hagyta Berencze falut.[11])

Ugyancsak a református egyház gondviselése alatt volt a városi kórház. Városi kórház
Ennek részére már 1622-ben Bethlen Gábor huszonöt köböl gabonát adott a szatmári jószág jövedelméből s ugyanezen adományt I. Rákóczy György is megerősítette.[12]) Jelentékeny hagyományt nyert ez az intézmény gróf Rimaszétsi Szétsi Máriától, báró Wesselényi Ferencz nejétől, a ki a szakácsi, szentkirályi és ákosi dézma felét 1647-ben a szatmári kórháznak adta.[13])

Mint minden új hitfelekezetnél, úgy a református egyházban is igen bensőséges volt a hitélet. Mutatja ezt a törvényszéknek egy 1606-iki végzése, melylyel egy rágalmazót arra ítélt, hogy deczember havában a haranglábhoz kötve hallgasson végig egy prédikácziót,[14]) vagy egy 1609-iki ítélet, mely a bűnöst arra kötelezte, hogy három egymás után való vasárnapon kövesse meg az eklézsiát.[15])

Ilyen környezetben tartotta meg a református egyház I. Rákóczy György 1646-iki zsinat
védelme alatt 1646. évi június 10-én és a rákövetkező napokon nagy nemzeti zsinatját. Résztvett benne Geleji Katona István elnöksége alatt száztíz erdélyi pap, továbbá azon egyházmegyék követei, melyek ma a debreczeni és a miskolczi püspökséghez tartoznak. A zsinatról az utókorra részben ellentétes értesítések maradtak. Nagy Mihály szerint, ki Lampe után írt és németi zsinatnak nevezi, „ez a gyűlés a tokaji pap Tolnai Dali János ellen tartatott, a ki a püspöki és esperesti igazgatást el akarván kerülni, az angliai puritanizmust akarta Magyarországra behozni." Továbbá „itt vevődött be a heidelbergai katechismus symbolicus könyvnek, megparancsoltatván az is, hogy a papok vasárnap délután a szerint papoljanak. Egy új kánonos könyv írása is bízatott Gelejire, ki azt elkészítvén, kinyomatta".[16])

Másik forrásunk Szalárdi, a ki krónikájában így ír:[17]) „Az helvetica confessión levő evangelikus tanítók s predikátorok között, némely ritusok, szokott rendtartásokbeli megigazítások, s jó karban állítások végett, viszálkodás indúlt vala : hogy a némely tudósabb s Istennek több és nagyobb girájával bíró tanítók azoknak megorvoslására igyekeznének : ellenben a régi rendtartásokhoz szokott tanítók, abbeli helyben állításokat újításoknak állítván, és csak a régiek mellett megmaradni kívánván, nem könnyen akarnának azoknak változtatásokra lépni. Melyet a fejedelem keresztyén tiszti szerint is nagy szorgalmatossággal igyekezvén placidis mediis, istenesen közöttök eligazítani és leszállítani, ad diem 10. Junii 1646. Szatmár városában nationalis synodust, nemzetséges gyűlést tétetvén, az helvetziai keresztyén valláson lévő evangelikus tanitókat mind az erdélyi s Tiszán innét való püspökségek alattvalókat, s mind a Tiszán túl lakó esperességek alatt lakókat egybehívatván, és azalatt maga is mind végig Szatmártt mulatván, s a gyűlésnek kimenetelit megvárván, közönséges suffragiumból, ilyen végzésekre szállottak vala :

Első : Hogy az praesbyterium, ecclesiai egyházi fenyítékrül való tudomány, az szentírás tanítása, és reformatus keresztény doctorok igaz értelmek szerint mindenütt taníttassék a nép között a szent gyülekezetben

Másodszor : Hogy az asszonyi és leányi rend kedvéért magyar írás, olvasás tanítására való oskolák is főképpen a frequentiorb ecclesiákban istenes úttal móddal rendeltessenek.

Harmadszor : Hogy az hét éjszakai könyörgések után az szentírás caputok szerint azon szentírásbéli praxisok, gyakorlások szerint olvastassanak.

Negyedszer : Hogy az hit ágazataiban azokra alkalmaztatandó tanítások által a nép mindenütt szorgalmatosan taníttassék.

Ötödször: Hogy az Úr vacsorája s az szent keresztség után való czeremóniák, az hitnek ágazati, ecclesiák igazgatásiban való regulák, az egész magyar nemzet között, azon vallásbéli keresztyén ecclesiákban, gyülekezetekben, mindenütt egyformában levén, a szerint egyenlőképpen taníttassanak."

A közlött szövegből is megítélhető, de meg azon körűlményből, hogy a történetíró saját kora fontos eseményét írja le s úgy is mint a Rákóczy család udvari tisztje, úgy is mint Kálvin igen buzgó követője, az igazságot meg tudta s meg is akarta mondani, látható, hogy az ő értesítését kell feltétlenül hitelesnek elfogadnunk, nem pedig másét, a ki későbbi feljegyzések utáni benyomásait adja elő.

Ugyanő említi, hogy I. Rákóczy György, mint szenvedélyes vadász, gyakran tartózkodott Szatmáron s itt heteket töltött, a mikor is két-háromszáz embert fogadott fel hajtónak.[18])

II. Rákóczy György.

Szalárdi egy másik szatmári zsinatról is beszél II. Rákóczy György uralkodása alatt 1654-ben. Szerinte ugyanezen évben a „helvetica, orthodoxa religión levő evangelicus praedicatoroknak Szathmártt die 18. Junii generalis gyűlések lett vala, a hol a váradi két praedicatorok Nagyari Benedek és Kovásznyai Péter az ecclesiai fenyíték, avagy presbyterium és bizonyos némelly ritusokban leendő reformatióra, megjobbításra való igyekezetekért a fejedelem akarattyábul megfogattak és bizonyos ideig Szathmár várában fogva tartattak vala." [19])

Nagy meggondolatlanságot követett el II. Rákóczy György azáltal, hogy 1657-ben a császár és a szultán ellenére szövetséget kötött Károly Gusztáv svéd királylyal Lengyelország felosztására; ezen háborúja által ugyanis addig virágzó országát csaknem végpusztúlásnak tette ki. A két hódító ellen szövetségre léptek: a császár, a dánok, a törökök és lengyelek. És míg a dánok a svéd tartományokat rendre hódítgatták s ezáltal Károly Gusztávot visszavonúlásra kényszerítették, azalatt Rákóczy seregét a lengyelek kerítették be s csupán óriási hadi-sarcz ellenében s más lealázó feltételek alatt bocsátották szabadon, másik hadosztályát pedig, mely Kemény János vezérlete alatt állott, a tatárok fogták el és rabságba hurczolták.

Mindjárt a háború elején történt, hogy a lengyelek a magyar betörés visszatorlására egy sereget küldtek át a Kárpátokon, hogy Rákóczy birtokait tűzzel-vassal pusztítsa. Munkács és Beregszász feldúlása után, június 25-én, Szatmár alá szállottak.[20]) És minthogy a polgárok rögtön nem adták meg magokat, Németit felgyújtották. Ekkor írták a templom öreg gerendájára krétával ama híres pár verset:

„Vicem pro vice reddam tibi, princeps inique!,
Superbos sequitur ultor et ipse Deus."

Magyarul:

„Ime, fogadd Rákóczy a kölcsönt, visszafizetjük.
Megboszúlja a bűnt Isten, az Úr, maga is."

Ezután a lengyelek a szatmári tanácsot szólították föl hódolásra. Ismeretes ugyan előttök — írják, — hogy a város csak nem régen került a magyar korona alól Erdélyhez s remélik is, hogy nemsokára vissza fog oda térni, mégis, bármily daczosan viselkedtek is eddig, csupa keresztényi indulatból intik őket, adják meg magukat, mert különben a polgárokkal és a bemenekült vidéki lakossággal kénytelenek lesznek megízleltetni a pusztúlás borzalmait. Időközben történt, hogy Keresztes András nehány száz lovassal Szatmár felmentésére sietett. Bármily csekély erő fölött rendelkezett is, bízott abban, hogy a várbeli katonaság és a polgárok közreműködésével az ellenséget elűzheti. De az ostromlottak nem tudták őt támogatni; azért aztán, mikor a Szamos hídján át a lengyelekre ütött, ezek visszanyomták s a folyóba szorították. A ki közülök a vízbe nem veszett, azt az ellenség hányta kardélre.

Ekkor a tanács engedett a kényszerhelyzetnek s kiküldte Kökényesdy Györgyöt, Bornemisza Istvánt és Kőszeghy Istvánt, hogy mint a város biztosai alkudozzanak az ellenséggel. Ezek az ostromló sereg vezéreivel a következő egyességet kötötték. Hadi-sarczúl fizetnek 2600 tallért. Mivel azonban maguk is szükséget szenvednek, a lengyel tábornak eleséget nem adhatnak. A város kapuit kinyitják és szabad bemenetelt adnak a hadseregnek, de a vár nincsen

hatalmuk alatt. Törvényes urok ellen fegyvert nem fognak. De ha kényszerítik őket, annak lesznek szolgái, a ki erősebbnek bizonyúl.

Ez az okmány különösen azért érdekes, mert lengyel részről az aláírók közt olvassuk határozott katonás vonásokkal Szobieszky János colonellus nevét, a későbbi dicső lengyel királyét, a ki 1683-ban Bécs felmentésével tette halhatatlanná nevét s a török haderő ottani megsemmisítése által közvetve Magyarország egyik fölszabadítója lett.[21])

A szerencsétlen lengyel hadjárattal nem lett vége sem II. Rákóczy György, sem Szatmár balsorsának. Alig tért vissza országába a fejedelem, máris egy török követ érkezett Erdélybe a szultán parancsával, hogy a rendek foszszák meg Rákóczyt a tróntól és válaszszanak más fejedelmet. Rákóczy e szorúlt helyzetében Leopold királyhoz folyamodott segítségért, de hasztalan. Mert bár a király felszólalt mellette, Köprili Mohamed nagyvezér mégis 80,000 emberrel vonúlt Erdélybe, hogy a szultán parancsát végrehajtsa. A megfélemlített rendek Barcsay Ákost küldték hozzá, hogy kegyelmezzen országuknak. Ez azonban egy bég társaságában oly válaszszal küldte vissza Barcsayt, hogy ha Erdély békét akar, évi adóúl 10 helyett ezután 40 ezer aranyat s a hadjárat költségei fejében tüstént 500,000 tallért fizessen és Barcsayt válaszsza fejedelemmé. A három nemzet kénytelen volt elfogadni a súlyos föltételeket. Ezzel a háború kikerűlhetlen lett. A szatmári várparancsnok, ki ezen fejleményekről kémei által kellő időben értesült, rögtön futárt küldött Bécsbe hírül adni, hogy Rákóczy alattvalói fellázadtak s mintegy 8000-en Székelyhidat ostromolják. S minthogy a törökök is segíteni fogják őket, a császári várőrség kénytelen lesz e fontos várat feladni. [22])

A döntő ütközet Gyalu vára és Fenes falu között történt Szeidi budai basa és Rákóczy között 1660. május 22-én, mely alkalommal Rákóczy halálosan megsebesült.

Az ütközet után Szeidi basa Barcsayval együtt a Szilágyságon keresztül rögtön Magyarországra indúlt. Barcsay útközben már jó előre üzent a szatmáriaknak, hogy ne várják meg az ostromot, hanem neki adják fel a várat, mert különben félni lehet, hogy a török itt végleg megfészkeli magát. A szatmáriak azért június 15-én Barcsaynak Lippó alatt levő táborába követeket küldöttek s azok a város nevében kinyilatkoztatták, hogy mindenben alávetik neki magukat. Barcsay szívesen fogadta a hódolatot és június 17-én Zsadány alól a következő biztosító levelet írta a polgároknak:[23])

„1-mo, hogy Zathmar Várát, mellette lévő Városokkal eggyütt Magyar Országtól el szakasztani nem igyekezünk, hanem Magyar Országi törvényekkel igazgattatván, mindennémű immunitásokban, szabadságokban, privilegiomokban, és Religiojokban meg tartattyuk, a kik pedig, úgy mint Nemessi, Várossi, és közönséges rendek, azokban ekkedig meg bántatódtanak, elébbi jó rendbe állattatván, restaurálni igyekezzünk. 2-do. A' Várba és Városba, Törököt semmiképpen nem hagyunk, egyébb idegen Nemzetet sem eő kegyelmeknek egyezeö tettzésén kivül. 3-tio. A' Várbélieket, Városbélieket és Nemesseket hadi expeditiókba magunk mellé fel ülni nem kényszerittyük, ha az bóldog időben nem vólt. 4-to. Mivel immár sok ízben egy nehány rendbéli ellenséghteől s maghok Nemzetétől is ighen meg romlottanak Zakmár és Némethi Várossa; semmi extra ordinaria taxákat töllök nem kívánunk annál fellyebb, mint az réghi időben vólt. 5-to. Assekurállyuk arról is: hogy sem az Nemességhet, sem Várbélieket, és Városbélieket személlyekben, sem külső belső javakban meg nem károsittyuk, sem maghunk, sem mások által. 6-to. A' Nemességet, és Városokat a' Magyar Országi törvényekkel élésekbe nem háborgattyuk, és az Erdélyiekre nem erőltettyük, hanem Magyar Országhi szabadsággal élni engeggyük. 7-mo. Római Császárnak Ő Felségének kedvét keresni igyekezzük, és annak idejébe eő kegyelmekről is feledékenyek nem leszünk. 8-vo. Minden rendbéliek, valakik a' várban költöztek, mind Tisztviselők, Nemesek és parasztok, azok szabadossan minden megh bántás nélkül ki költözhessenek minden javakkal, és sem személyekben, sem javakban ott kün is, — az legkisebbikét is, — nem impediállyuk Kende Gábor Uramon kívül. 9-no. A' Vezér eő Nagysága előtt törekedünk éghetést ne tétessen. 10-mo. Soha eő kegyelmeknek szabad voxolásokat nem impediállyuk, sem impediáltattyuk. Datum in castris nostris ad possessionem 'Sadány positis die 17-ma Junii, Anno Domini 1660.

Szatmár oltalomlevele.

Barcsay annyit kivitt ugyan Szeidinál, hogy ez a polgároknak egy török nyelven írott biztosító okiratot állíttatott ki ; de hogy ez csupán írott malaszt maradt, azt Szatmár vármegyének a következő évi kassai gyűlésen tett panaszai mutatják.[24])

Szatmár a király birtokában.

Nem sokáig volt szüksége Szatmárnak sem Barcsay, sem Szeidi oltalmára, mert már a következő évben Rákóczy özvegye, Báthory Zsófia, az 1647. évi országgyűlés 20. törvényczikke értelmében, mely szerint a Rákóczy család csak addig bírhatja a várost, a míg fiivadékai erdélyi fejedelmek lesznek, Szatmárt átadta a királynak. 1660 julius 16-án jelentek meg a városban Lipót biztosai, Zichy István királyi kincstartó és Pethő Zsigmond felső-magyarországi kapitány. Ugyanez alkalommal a várat német őrséggel rakták meg.[25])

Ennek hírére Hasszán váradi basa ráírt Károlyi Ádámra, a vár helyettes parancsnokára, hogy adja föl Szatmárt. Sőt, hogy szavainak nagyobb nyomatékot adjon, a következő évben Szinán basával együtt tekintélyes sereggel jelent meg a város alatt. De ez idő alatt Montecuccoli császári fővezér már elkészült a védelemmel. A Heister, Ratschin, Colals és a Palatinatus-ezredeket küldte ide, melyeknek sikerült a törököt elűzni e vidékről.[26])

Erdélyben ezalatt a Barcsayval elégedetlen rendek Kemény Jánost választották fejedelemmé, ki vetélytársát kivégeztette. Most Barcsay megboszúlására törökök és tatárok, Kemény támogatására pedig Montecuccoli vezérlete alatt császári hadak vonúltak be Erdélybe. E zavarok alatt történt, hogy az Erdélyből Ali basa elől menekülő Kemény Jánost tatár hadak vették üldözőbe s mivel nem tudtak nyomára akadni, boszúságukban Szatmár tájékát kirabolták. Kemény visszatért ugyan Erdélybe, hogy Montecuccolival egyesüljön, de ott a török hadak dúlásai miatt akkora volt a nyomorúság, hogy a császári vezér kénytelen volt Kolozsvár alól Szatmárra visszavonúlni, s mivel itt is nagy ínséget talált, tovább menni éjszak felé. Erre Kemény is kimenekült Erdélyből és téli szállásra Bikszádon vonta meg magát. E zűrzavarok alatt mintegy 5000 török Szatmárt felgyújtotta s Montecuccoli szemeláttára több ezer embert fűzött rablánczra, a nélkül, hogy az utóbbi a veszedelem elhárítását csak meg is kísérlette volna.[18])

A német őrség garázdálkodása.

Az ellenségnél még talán jobban zaklatta a szatmáriakat a várőrző német katonaság. Nem használt ezeknek sem Heister, sem Kobb generálisok intelme, sem Lipót király parancsa.[27]) Erre a polgárok küldöttei 1661. évi február 20-án megjelentek a várkapitányok előtt s nyiltan tiltakoztak a már tűrhetetlenné vált sok erőszakoskodás ellen. Ugyanakkor Pinkóczy Györgyöt és Kerekes Istvánt a királyhoz küldték, hogy keressenek a felségnél oltalmat. Lipót kegyesen fogadta őket s mint a városhoz május 30-án küldött leiratban, és a katonasághoz intézett s szeptember 24-én Ebersdorfból kelt parancsában kinyilatkoztatta, hogy a szatmáriakat sem a várbeli földek megmunkálására, se fuvarozásra ne kényszerítsék, mert annélkül is elég terhet kell viselniök.[28])

Az akkori általános nyomorúság legjellemzőbb bizonyítéka, hogy egy Miklós Lukács nevű erdélyi ember egy köböl búzáért magát és utódait a városnak örökös szolgaságra adta el Hentes Gáspár főpolgár előtt.[29])

Egyébiránt a várbeli zsoldos katonaság között maguk a tisztek sem tudtak rendet csinálni ; az 1661. és 1663. évek között egyik lázadás a másikat követi náluk. A főok mindig az volt, hogy zsoldjukat nem kapták rendesen s e miatt a hadi fegyelem ellenére mindenféle féktelenséget követtek el. 1661-ben azzal fenyegetőztek, hogy átadják a várat a töröknek. A parancsnok csupán úgy volt képes a rendet ideig-óráig helyreállítani, hogy a főczinkosok közül négyet kivégeztetett.[30])

Rákóczy László.

Mióta a törökök 1661-ben Váradot elfoglalták, azóta az ország keleti részeinek s így Szatmárnak sem volt tőlük nyugta egy perczig sem. Ez az örökös ostromállapot vitte reá gróf Rákóczy Lászlót 1664-ben arra a merész gondolatra, hogy megkísérelje, nem lehetne-e ezt a fontos végvárat csellel elfoglalni. Rábeszélt vagy kétszáz szatmári katonát a német Kobb-ezredből, hogy álruhában menjenek vele együtt a váradi vásárra, lepjék meg a török őrséget s így foglalják vissza a várat. Báró Károlyi Istvánnal és sok hozzájok csatlakozott magyar vitézzel valóban hozzáfogtak a veszedelmes terv végrehajtásához. De szerencsétlen eredménynyel, mert mind egy lábig levágattak.[31])

Vasvári béke.

Szerencsésebben harczolt Montecuccoli, a kinek sikerült a törököt a szentgotthárdi csatában teljesen leverni. Ezt követte a szégyenletes vasvári béke.



Szatmár-Németi régi képe.

Szatmár megmaradt a király birtokában, mely a nélkül is az övé volt. Az ország nagyobb boszúságára a várakat, köztük a szatmárit, is német katonasággal tartotta megszállva, mely a vidéken leírhatatlan módon garázdálkodott.

Az egész nemzet forrongott a botrányos békekötés miatt. Maguk a főrangúak: mint Wesselényi nádor, Zrinyi Péter, Nádasdy és Frangepán titkos összejöveteleket tartottak s utóbb összeesküvést szőttek. Az alsóbb nemesség is elkeseredetten élet-halálharczra kelt az idegen zsoldosokkal. Megkezdődött az ádáz kurucz-labancz világ. E keserves tragédia első jeleneteinek színtere szintén Szatmár környéke volt.

Itt is valóságos ostora volt a német őrség a környékbeli községeknek. Az idegen zsoldosok, mintha csak ellenséges terület közepén laktak volna, úgy jártak ki rabló-hadjáratokra. S a merre megfordúltak, ott megfosztották a népet utolsó falatjától is. Ezt látva a vármegyei nemesség, Lónyay Annának, Kemény János erdélyi fejedelem özvegyének s Aranyosmeggyes úrnőjének ösztönzésére, 1669-ben fegyvert fogott. Elhatározták, hogy a szatmári német őrséget zsákmányolás közben meglepik és levágják. Hallották ugyanis, hogy a gyűlölt zsoldosok Szinérváralján keresztűl haladva, Nagybánya kirablását tűzték ki czéljokúl. Abban állapodtak meg tehát, hogy két csapatra oszolva, lesbe állanak a Gombás-erdőben; egyik rész a közepén, a másik a keleti oldalán, és mikor a zsoldosok visszatértökben zsákmánynyal terhelve közéjök érnek, az aranyosmeggyesi vár toronyőrétől adott jelre ágyút sütnek el a vár fokán, mire ők bekerítik a rablókat és felkonczolják őket. A felkelő sereg vezérei voltak: Mikolay Boldizsár, Kende Gábor és Szodoray Boldizsár. Minden úgy történt, a hogy előre kieszelték. Mikor a szatmári őrség zsoldosai, zsákmánynyal megrakodva, az országút Szamos felőli oldalára érkeztek, melynek „Itató" a neve: a magyar sereg az adott jelre elől-hátul megtámadta őket. Kimondhatatlan vérontást vittek véghez közöttük. A kik fegyverök éle elől menekülhettek, azok a Szamos hullámaiba vetették magukat. Mind a vízbe vesztek. És a folyó sebes árja annyi rablott holmit és holttestet ragadott magával, hogy azok a vízi malmok kerekeit megállították forgásukban. *A gombási csata.*

Nagy volt a környékbeli magyarság öröme, de annál keservesebb következményei voltak a győzelemnek Lónyay Annára nézve. A felség iránti hűtlenség czímén pert akasztottak nyakába, jószágait lefoglalták s a szatmári vár birtokaihoz csatolták. Gróf Csáky István kapta azokat zálogba 15,000 forint kölcsönért.

De a környékbeli magyaroknak is sokat kellett szenvedniök a Gombáserdőben nyert győzelemért. A szatmári német zsoldosok az ő tört magyarságukkal hangoztatott sz dalmaik közben gyakran emlegették kegyetlenkedéseik között a „Kompás", „Szotori Póti", „Mikli Póti" és „Kente Kápor" neveket.[33])

1670-ben az összeesküvő főurak a nyílt támadás terére csaptak át. Szatmár I. Rákóczy Ferencz hatalmi körébe esett; itt tehát ő kezdte az ellenségeskedést. A város többféle bosszantása után, Rákóczy egy kurucz sereget küldött ki Kiss Mihály kapitány vezérlete alatt. Ez a Szamosnak egy Gorzsás nevű kanyarulatában, a vetési határ alatt, sánczolta el magát. A félsziget nyakán kettős árokkal tette táborát megközelíthetlenné, az ellenkező oldalon pedig a Szamoson tutajból hidat készített, melyet a víz szinének változása szerint vesszőből font gúzszsal mindig tetszése szerint igazíthatott. A kurucz sereg kiostromolhatatlan tábort biztosított volna itt magának, ha vezére árulása el nem veszti. Kiss Mihály ugyanis kémkedés ürügye alatt ott hagyta a Gorzsást és egy hajnalban, mikor még katonái javában pihenték a nap fáradalmait, rajtok ütött a szatmári őrséggel. A kuruczok álmukból felocsúdva, meglepetésükben azt se tudták, mihez fogjanak. Ha a híd köteleit elvágják, mentve vannak: de zavarukban még ez se jutott eszükbe. Az ellenség ezen a tutajon rontott be hozzájuk és a kuruczok egy részét felkonczolta, a többieket pedig a Szamosba fullasztotta.[34]) *I. Rákóczy Ferencz.*

A szatmár-vidéki kurucz felkelésnek legalább rövid időre I. Rákóczi Ferencz édes anyja, Báthory Zsófia vetett véget. Mikor fia a szatmáriakat kezdte háborgatni, intő-levelet kapott Lipót császártól, hogy fékezze fiát.[35]) Bizonyára figyelmeztette is tetteinek következményeire, de ez mit sem használt. Mikor azonban a fölkelés ügye mind rosszabbra fordúlt, fiát Munkácsra hívatta s addig ki sem bocsátotta, míg számára a kegyelmet ki nem eszközölte. Ismeretes, hogy a fölkelés többi vezérei a bécs-újhelyi börtön vérpadján fejezték be életöket.

Ezután következtek a bécsi udvarnak a Wesselényi-féle összeesküvés nyomában járó megtorló intézkedései. Az ezek következtében bújdosók a szomszédos Lengyelországba menekültek, vagy pedig Apaffy erdélyi fejedelem védelme alatt vonták meg magokat, honnan az éjszak-keleti vármegyéket szüntelenül háborgatták.

Teleki Mihály ostromolja Szatmárt.

Egy ilyen kurucz sereg Teleki Mihály vezérlete alatt 1672-ben Szatmárt akarta elfoglalni. Hozzájok csatlakoztak a szatmári főiskola deákjai is. Középen haladt a gyalogság, két oldalról lovasság támogatta azt. A szatmári őrség értesülvén szándékukról, nem akarta az ostromot bevárni, hanem mivel bízott erejében, a nyílt síkon való mérkőzést választotta. Mintegy 2000 német gyalog és 600 magyar lovas állott ki a síkra és lassan Batiz-Vasvári felé vonúlt a kuruczok elé. Ezeknek, mint afféle fölkelő seregnek, nagyon hiányos volt a tüzérségük; azért különösen az ellenség ágyúi okoztak nekik aggodalmat. Hogy tehát ezek pusztítását kikerüljék és kézi tusára fejleszthessék az ütközetet, a vezér azt a parancsot adta a gyalogságnak, hogy mihelyt megvillanni látják az ágyúk tüzét, rögtön vessék magukat a földre. De ugyanekkor elmulasztotta a lovassággal közölni fortélyos tervét. Igy történt aztán, hogy a lovasság látva, hogy a gyalogosok az első ágyúlövésre mind elterülnek a földön, azt hitte, hogy az ágyútűz mind egy lábig megölte őket. Zavarukban valamennyien visszafordították lovaik kantárszárát s Batizon és Gombáson át menekülve, meg sem állottak addig, míg Adorjánon felül a Sáron vagy Nagyegren át nem mentek. Nagyobb biztonságuk okáért a hidat is lebontották magok mögött. A cserben hagyott gyalogság a földről felkelve, rendetlenül futott Batiz felé. E községnél érték őket utól a császáriak s valamennyit lemészárolták. Ott nyugszanak Batiz és Vasvári között, az országút mellett fekvő temető szélén ásott közös sírban.[36])

A következő esztendőben ismét kísérletet tettek az erdélyi hadaktól támogatott bújdosók Szatmár elfoglalására, de gróf Stahremberg ismét visszaverte őket.[36a])

A kurucz-labancz háború főszíntere továbbra is Szatmár maradt, bár a szerencse hol az egyik, hol a másik félhez hajlott. 1675-ben Apaffy Mihály próbál szerencsét s mintegy 12,000 emberrel táborozik a vár körül, de minthogy azt meg nem veheti, zsákmánynyal megrakodva haza tér.[37]) De még ugyanazon évben Spankau generális visszaadja a kölcsönt, mert Szatmár alatt sok kuruczot levág. Nyolczezer halottról beszélnek némelyek, de ez bizonyára túlzás.[38])

Orteliusban olvassuk, hogy 1676-ban két fölkelő nemes ember német katonaruhába öltözve, fel akarta gyújtani a szatmári hadi szertárt, de beszédjükről felismerték őket. Büntetésül m ndkettőt bitófára kötötték olyformán, hogy vas horgot akasztottak bordáik közé. Az egyik másnapra meghalt, a másik azonban még napokig élt és gyakran esengett egy ital vízért a mellette elhaladókhoz.

A felkelők mindinkább hathatós támaszt nyertek Teleki Mihályban, ebben a nagyhatalmú és eszes erdélyi államférfiúban. Thököly Imrével s több más főúrral egyetértve, szerződésre lépett a franczia királylyal, mely szerint ez 6000 nehéz lovast s évenkint 100,000 tallért ad segedelmökre, ők viszont 15,000 főből álló sereg kiállítására kötelezték magukat. S miután a török is szemet húnyt, Teleki Mihály ösztönzésére a szövetséget Apaffy is aláírta. A szerződés szerint 1677-ben gróf Boham franczia tábornok jött be az országba többnyire lengyelekből álló zsoldosokkal s miután Apaffy seregével egyesült, Szatmár és Meggyes között telepedett le. Onnan a szövetségesek két lengyel katonát küldtek Kassára Schmid császári tábornokhoz; megbízták őket, hogy adják ki magukat szökevényeknek s ámítsák el a német tiszteket, hogy valamennyi lengyel a császárhoz pártol, mihelyt a kétfejű sassal díszített zászlót Szatmár alatt látják. A tábornok felült nekik s négy ezer emberrel jött Boham ellen. Ez azonban lest vetett neki, mert futás szine alatt Nyaláb-vár felé vonúlt, hol a kuruczokkal együtt megtámadta s keményen megverte őt. A császáriak részéről 1500 ember elesett, vagy harczképtelenné lett, 500 pedig a kuruczok hatalmába került. Ekkor esett el Herberstein szatmári várparancsnok is.[39])

A Hóstáncz elpusztulása.

A következő évben a kuruczok gróf Thököly Imrét választották fővezérükké, s ettőlfogva, mivel a törökök is támogatták őket, még inkább ők lettek a helyzet urai. Elfoglalták a felvidéki bányavárosokat, sőt portyázókat küldtek ki az osztrák tartományokba is. Nevezetes ez az év a város történetében mert ekkor pusztúlt el teljesen egy virágzó, nagy városrész, a Hóstáncz. Egy-

korú történeti feljegyzésünk ugyan nincs felőle, de egyéb kisebb-nagyobb jelentőségű adat egybevetése ezt az évet jelöli meg a szerencsétlenség idejéül. A vár ostromát Cserei adja elő érdekesen, bár kirívó ellenszenvvel Teleki iránt: „Csakhamar kitelék a Teleki Generálisságának ideje, mert Szatmár alatt oda veszté bolondúl, a Hajdúságot, és Debreczenből, s Patakról oda gyűlt sok szép deáki Ifjuságot. Ottan is practicához fog, azt gondolván, hogy az Erdélyi Urakra talál. A Szatmári Commendánssal concludál, hogy a Várat feladja néki. A' Commendáns napot praefigál, mikor mennyen oda Teleki. Az alatt a' több Tisztek megértik a dolgot, a' Commendánst árestomba teszik, és a praefigált napra, mikor Teleki mint kész dologra méne, a Német Praesidium kíjő hírtelen, és ottan vágják le a' szegény Magyarságot. Maga mégis elszalad, és eggy sárba dülvén a, lova, gyalog esik, és eggyik tsizmája ott marada aranyos sarkantyújával eggyütt, és gyalázattyára a' Szatmári Kapura felszegezék. Eleget mesterkedék, hogy ajándékért onnan levegyék, de mind ottan tarták, valamig Erdély Német kéz alá nem esék, úgy vevék osztán le. Illyen szép triumphussal jára Teleki Mihály a' Német Császár ellen." [40])

A két oldalról fenyegető háborútól egyre zaklatva, Lipót császár legalább is a magyarokkal szeretett volna kibékülni, azért 1681-ben Thökölyvel fegyverszünetet kötvén, Sopronba országgyülést hívott össze, melyre Szatmár követeit is meghívta. Hogy jóakaratát bebizonyitsa, mindenképpen a törvényes útra lépett: nádort választatott s megengedte a sérelmek tárgyalását. De főképpen a protestánsok nem voltak megelégedve az ott remélhető vívmányokkal s azért Thököly vezérlete alatt tovább folytatták a háborut.

Szatmárt elfoglalják a kuruczok.

Szatmár várát még a fegyverszünet tartama alatt foglalták el a kuruczok, mikor a várőrség semmiféle ellenséges támadástól nem tartott. Ugyanis Petneházy, a híres kurucz kapitány, a ki később Lipót császár hűségére térve, Budavár visszafoglalásánál oly hősiességet tanusított, megtudta, hogy a Szamos nyári nagy szárazság miatt oly sekély, hogy egyes helyeken minden nehézség nélkül átlábolható, azért elhatározta, hogy ezt felhasználja, s a várat éjjeli rohammal fogja bevenni. Hirtelen összeszedte szállásaikról vitézeit és egy tiszta holdvilágos éjszaka a víz folyását jól ismerő kalauz vezetése alatt a vár déli oldalán, oly csendesen gázolt át a Szamoson, hogy még a víz locsogása sem hallott. Ruháikat és fegyvereiket fejök felett tartva haladtak előre s már egészen közel voltak czéljokhoz, mikor a falon álló német őr észrevette őket. Félelmében oly zavarba jött, hogy a helyett, hogy bajtársait fellármázta volna, tört magyarsággal még ő biztatta az ellenséget: „Jer, jer pajtás, bizony én is jó kurucz vagyok." Igy aztán akadály nélkül bejuthattak a várba és azt őrségével együtt hatalmokba kerítették. Hasztalan káromolta Scherffenberg ezredes az Istent és szidta a folyóvizet, hogy még az is kurucz, a bajon már nem segíthetett. Vigyázatlanságáért Schulz császári hadvezér 1684-ben Eperjesen lefejeztette.[41])

A kuruczokat saját szerencséjök tanította meg, hogy a Szamos-folyó védelmében nem lehet mindig bízni: sem nyáron, a mikor leapad; sem télen, a mikor befagy. Azért határozta el 1683-ban a két város tanácsa, hogy tél idején szüntelen vágatni fogja a jeget a vár körül.[42])

1683 óta Thököly szerencsecsillaga végleg letünt. Sorsa fordultának okai ismeretesek. Ösztönzésére Kara Musztafa nagyvezér 1683-ban Bécset vette ostrom alá, de Lothringeni Károly herczeg s a vele egyesült Szobieszky János lengyel király hadaitól döntő vereséget szenvedett. 1686-ban Budavár visszavételével és 1687-ben a mohácsi győzelemmel az ország nagy része szabaddá lett a töröktől.

A Szatmárt őrző kuruczok is önként meghódoltak a királynak. A vár átvételénél báró Saponara Fülöp volt a királyi biztos. Parancsnokká Porto Julius grófot, a Serényi regement alezredesét nevezte ki a király. Thököly ugyan boszszúból nehány száz tatárral megtámadta a várost, de a várőrség és a polgárság ellenállásán minden terve meghiusult. A szatmáriak ugyanis gróf Saponara elismerő levelének tanusága szerint a város erősségeit serényen megújították, azokra szükséges korlátfákat adtak, ácsokat rendeltek, a német és magyar várőrző katonákat nemcsak fizették, de hússal s egyéb eleséggel tartották és a városra rohanó tatároknak a számukra kijelölt helyeken vitézül ellenállottak.[43])

II. RÁKÓCZI FERENCZ FELKELÉSE.

Szatmárnak az által, hogy a kirá y birtokába jutott, ismét nagy jelentősége lett. A várparancsnok, mint jelentékeny haderő ura, félszemmel folyton Erdélyt figyelte, sőt szántszándékkal kötekedett vele, mert a törökök kiűzése után a Habsburg-politika legfőbb czélja volt, hogy a magyar szent koronának ezt a régi kiegészítő részét is megszerezze.

Már 1685-ben a gyulafejérvári konzultácziók[1]) határozatai értelmében az erdélyi rendek tiltakoznak Wallis szatmári várparancsnok erőszakoskodása ellen, hogy ,,Kende Klára kisasszonyt erőszakkal elragadta és hasonló sorssal fenyegette méltóságos özv. Kemény Jánosné, született Lónyay Anna fejedelemasszony ő nagyságát"; továbbá, hogy a máramarosi passzust (átjárót), a sókereskedés útját elzáratta. Mindez szerintök ellenkezik a jó szomszédsággal. Ezzel egyetemben értesítik a kommendánst, hogy Wesselényi Pált megintik, ne erőszakoskodjék a végbelieken ; mert azt kell tapasztalniok, hogy a szatmári katonák Erdély szomszédos részeit maguk között felosztják és a parasztokat munkára hajtják.

De valódi székely észjárással Apaffy elhallgatta, hogy mi fáj neki legjobban. Az, hogy Lipót király Csáky Lászlót, ki az ellene irányult Béldy-féle összeesküvés részese volt és a megtorlás elől Bécsbe szökött, most egy huszárezreddel Szatmárra küldte, hogy onnan Erdély megszállását végrehajtsa.

A következő évben a fogarasi és fejérvári országgyülésen már kényszerítve érzik magukat az erdélyi rendek, hogy szigorúbb határozatokat hozzanak a szatmári haderő ellen. Abban állapodtak meg, hogy el kell fogni minden szatmári katonát, a ki az országban kóborol, s ha ellentáll, le kell vágni.)

Mindez azonban mitsem használt. Erdély végre is kénytelen volt főbb váraiba német őrséget befogadni. Ezt a történelmi jelentőségü munkát Houchin szatmári várparancsnok hajtotta végre.[3])

A Habsburg-ház elérkezettnek látta az időt, hogy befektetett tőkéje után a fölszabadított Magyarországtól busás kamatokat vegyen s több ízben rendkívüli adót vetett az országra. Ehhez járult, hogy a török ellen behozott külföldi katonaság, mert rendesen nem fizették, pusztításaival a nép vagyonában nagy kárt tett. A protestánsokat is szüntelenül ingerültségben tartotta vallásuk veszedelme, mert látniok kellett, hogy nap-nap után rendre foglalják el templomaikat.

De talán sehol sem érezték a szívtelen katonai uralom terhét annyira, mint Szatmáron, hol 1685-től 1693-ig a hirhedt Karaffa Antal generális garázdálkodott. Bár 1686-ban bizonyságlevelet adott a szatmáriak hűségéről s abban elismeri, hogy a Serényi-ezred számára kivetett adót lefizették, a miért őket a császár kegyelmébe ajánlja : mégis kerékbetöréssel, felnyársalással és hóhérpallossal kedveskedett nekik. Pedig a szatmáriak mindent megtettek, hogy zsarnokuk kedvét megnyerjék. Igy 1688-ban Tarhos Mihály javaiból sok régi ezüst tallért kiválogattak s azokból neki egy ezüstös lószerszámot készítettek. Mindhiába ! Itt kegyetlenkedett ő mindaddig, míg 1693-ban Bécsbe nem távozott, a hol hirtelen meghalt.

A város adózása.

A mennyiben a városi levéltárban őrzött nyugtatókból össze lehet állítani, a kizsarolt adók így következnek.) Az 1685—6-i téli félévre fizetett a város gróf Kingitz kezébe 21.000 frtot. Az 1686—7-i téli félévre Syhmnek 21.000 frtot. Az 1687—8-i téli félévre Mück Jánosnak 16.800 frtot. Az 1688—9-i téli félévre Schömpoch Mátyásnak 16.800 frtot. Az 1689—90-i téli félévre 13.650 frtot. Ez összeghez a polgárok 9856 frttal, a nemesek pedig 3794 frttal járultak. Az 1690—91. évről nincs adatunk, de fel sem lehet tenni, hogy Karaffa be ne hajtotta volna az adót. Az 1691—92. évről báró Thonser hadbiztosnak a nagyváradi táborba szállítottak 8866 frt 80 krt.

A következő évben már feljajdultak a nagy adóteher alatt és a királyhoz esedeztek könnyítésért. De innen azt a választ nyerték, hogy nem lehet rajtok segíteni. Igy aztán Karaffa ismét adót kívánt, melynek mennyiségét a kormány úgy határozta meg, hogy az egész országra eső 43,160 porczióból a város 146-ot tartozik fizetni. Egy porczió 140 forint volt, a város egész adója 20.440 frt. volt.

Bizonyára adóztak az 1693—4. évben is, bár nincs róla adatunk. De az idők jele, hogy a szorgalmas és takarékos polgárok kénytelenek voltak adósságot csinálni, melynek terhe alatt egész 1730-ig görnyedeztek.

Az 1694—5. évben a városra 335 katona és 40 ló porczió esett. Ha mindezt az akkori szokás szerint havonként hat forintjával számítjuk, a téli hét hónapra esik 15.750 frt. Azonkívül 500 köböl búzát szállítottak a hadseregnek Váradra.

Az 1695—6. évben Esterházy Pál nádor rendelete szerint 5000 frtot kellett volna fizetniök. De Puquel Pongrácz kommendánssal ugy egyeztek ki, hogy egy porczióért a katonának fizessenek 5 forintot, a hadi pénztárba pedig 1 forintot. Igy tehát fizettek 4270 frtot. Ezenkívül ugyancsak 1696-ban a város lefizette a 2 millió hadiadóból reá háramló 9641 frt $11\,^{1}/_{2}$ krt.

Az 1697—8. évben a 4 milliót kitevő hadiadóból a városra jutott 1000 frt.

Az 1698—9. évben 8779 frt $15^{3}/_{5}$ krt kellett volna fizetniök, de ennek tizedrészét elengedte a király, így aztán fizettek 7901 frt $20^{1}/_{4}$ krt. Ugyanekkor lefizették a nádortól reájok rótt 88 frt 64 krt. 1699—700-ban adtak 4734 frt 51 krt. 1700. évi májusra és juniusra 504 frtot. Ugyanazon évi juliusra 252 frtot. 1700—701. évi november elsejétől április utóljáig 4594 frt $26^{1}/_{2}$ krt. E szerint tizenöt esztendő alatt többet fizettek kétszázezer forintnál. Ha ehhez hozzávesszük egyéb terheiket és a mai értékre átszámítjuk, kerek négy millió forintot kapunk.

A város oly ínségbe jutott, hogy szorultságában egy embertelen rendelettel volt kénytelen magán segíteni. Azt határozta ugyanis, hogy ha valamely ingatlan tulajdonosa képtelen az adóját lefizetni, bármely polgár elfoglalhatja azt az ingatlant, ha a reá rótt adót lefizeti ; az előbbi tulajdonos pedig csak akkor kaphatja vissza birtokát, ha a helyette letett adó kétszeresét fizeti vissza az időközi birtokosnak.

Legrosszabb dolguk volt az igavonó jószággal rendelkező gazdáknak, mert a szüntelenül folyó török háboru alatt messze a délvidékre hajtották őket fuvarozni, úgy, hogy már csaknem minden marhájukból kipusztultak. Végre 1692-ben úgy segített rajtok a város, hogy közköltségen nyolcz társzekeret s ezek mindegyikéhez hat ökröt szerzett be s ezeket bocsátotta a hadsereg rendelkezésére. „Ezen a szegény marhás emberek úgy megnyugodtak, hogy mind Istennek hálát adtak, mind a tiszteletes nemes tanácsnak áldást kivántak."

Nem folytathatjuk az unalomig a terhes adózások előadását. Mert így ment ez 1703-ig. S még hozzá katonát is kellett állítani s a városban állomásozó idegen hadinép zsarolásait tűrni. 1703-ban ismét 4000 forint kölcsönt vett fel a város.

De a sok nyomorúság között sem feledkezett meg a város az ősi magyar vendégszeretet kötelességéről. 1702-ben utazott keresztül Szatmáron Paghet Vilmos, a híres angol követ, a ki 1698-ban a karlovitzi békét közvetítette. A város nagy pompával fogadta a békeszerzőt és gazdagon megvendégelte. Hasonlóképpen járt el későbben 1709-ben a török követtel is.

II. Rákóczy Ferencz megostromolja a várat.

S ha a fentebb vázolt nyomor közös sorsa volt a szatmári polgárnak, minő lehetett a szegény pór helyzete ? Állapotuk festésére elég az az egyetlen vonás, melylyel maga II. Rákóczi Ferencz vázolja siralmaikat, hogy sótalanul ették szűkös falatjukat. A kormány annyira felemelte a só árát, hogy élvezete már fényüzés volt. Nem kellett tehát sok lázítás, hogy ez a nép, melynek fegyvere sem volt, végső elkeseredésében furkósbotot, kaszát, vasvillát ragadjon és legalább megkísértse, hogy elnyomóit pozdorjává törje.

Már akkor Lengyelországba menekült volt a nagy ősök ivadéka, az ifju II. Rákóczi Ferencz bécsújhelyi fogságából és 1703. junius 16-án kelt át a Tiszán s a tiszabecsi győzelem után már augusztusban Szatmár alatt volt, hogy éjszakkeleti Magyarországnak ez elhanyagolt, de mégis legjelentékenyebb erősségét elfoglalja. Vetés alatt ütött tábort, hogy a várbeli német lovasságot az élelemszerzésben megakadályozza. Ez azonban már értesült mozdulatairól és a Szamos átelleni partján mutatta magát. De mikor Rákóczi gyalogságát és ágyuit feléjök küldte, visszavonult.[4])

A várbelieknek, mint a kik szigetbe voltak zárva, kétfelé volt átjárójuk a Szamoson ; arra kellett tehát Rákóczinak is törekednie, hogy mind a két átjárást biztosítsa magának. Ügyes tisztek hiányában kétfelé nem oszthatta seregét; azért az egészet együtt tartva, éjjeli őrségével lehetőleg közel igyekezett jutni

az erősség hídjához. A németeknek azonban nagy előnyük volt, hogy a város igen közel feküdt a várhoz, meg hogy a kuruczok lanyhán teljesítették az őrszolgálatot. Legtöbbször a kuruczok csak akkor láthatták az ellenséget, mikor az zsákmánynyal megrakodva tért vissza portyázó útjáról, s mikor Rákóczi megtámadásukra a parancsot kiadta, azok már régen bevonultak a kapun.

Nem tetszett a változatosság és zsákmány után vágyódó felkelőknek a hosszas táborozás és tétlenség. A katonai fegyelem szerint előőrsökre menni nem gen volt ínyükre. Azok, kik jobban voltak fölszerelve, el-elszökdöstek, s rendes szolgálatra csak a rosszabbul fegyverzettek maradtak vissza.

Minthogy az ostromzár alatt a nagy hőség a forrásokat és patakokat kiszárította, a Szamos is annyira leapadt, hogy mindkét ágát nem tudta elegendő vízzel megtölteni. Rákóczi tehát a szatmári polgárok tanácsára azt tervezte, hogy a folyó egyik ágát eltorlaszolja s ezután a várost, melyet a nélkül is nagyon elhanyagolt földsánczok és bástyák védelmeztek, szárazföldi oldalán támadja meg. E czélból egy sötét éjjel Pálfalva felé inditotta seregét. Ez a helység a vár ágyúinak lőtávolában volt ugyan, de sűrű bokrok födték, úgy, hogy a menetelő sereget elrejthette az ellenség szemei elől. Egy hadoszlopban nyomultak előre. Elül ment a lovasság s leghátul maradt a podgyász. A hadoszlop oldalát kis csapatok födték, melyek a fősereg és a vár között mozogtak.

Igy haladtak csendben. Rákóczi és Bercsényi a lovasság között, előttük harmincz német gyalogos, kik kevéssel azelőtt Somlyónál adták meg magukat. Egyszerre egészen közelükben oly zajt hallottak, mintha lovasság közelednék feléjük. Legtermészetesebb lett volna azt hinni, hogy azok a csapatok törtetnek feléjük, melyek oldalukat fedezik. Azonban midőn már majdnem kibontakoztak előttük, egy szeles fiatal nemes ember minden parancs nélkül előrerúgtatott és fölemelt karabélylyal kérdezte a jelszót. Aztán be sem várva a feleletet, elsütötte fegyverét. Óriási zűr-zavar keletkezett egyszerre. Az előlmenők visszafordultak s a németekre vetették magukat, mert azt hitték, hogy azok követtek el valami árulást. A hátul jövők is előre tolakodtak s szintén tüzelni kezdtek a németekre. Egynehány szerencsétlen el is esett közülök.

Már azon a ponton voltak, hogy halomra gyilkolják egymást. Még inkább növelte a zavart, hogy Bercsényi, mikor a tömegből ki akart bontakozni, lovastul együtt a földre bukott s fején annyira megsérült, hogy ájultan vették ki lova alól, mig Rákóczinak sikerült végre rendet teremtenie.

Reggel Pálfalvánál tábort ütöttek s hozzáfogtak a gátépítéshez. De a német lovasság a folyó túlsó partján kirontott a várból, hogy a munkálatokat megakadályozza. Rákóczi lovasságának jó részét küldte át ellenök, egy gyalogzászlóaljat pedig a gát végére állított, hogy visszaveretés esetében támogassa a lovasságot. Az elővigyázat hasznosnak bizonyult, mert a kurucz lovastisztek anélkül, hogy csatarendbe sorakoztak volna, rontottak az ellenségre, s így az ellenség visszavetette őket, sőt nehány zászlót el is vett tőlük.

Ez a vereség elcsüggesztette a kuruczokat. Rákóczi belátta, hogy nem maradhat ily közel az ellenséghez, mely a bokrók és berkek fedezete alatt bármikor meglepheti. Mikor tehát a gát elkészült, visszatért Vetés alá.

Rákóczi éppen a hadicselekben jártas báró Sennyei Istvánnal tanácskozott, mikor az őrök a városból jött két polgárt hoztak, kik vele beszélni kívántak. Ezek tudtára adták, hogy a lakosság legnagyobb része megúnta a hosszas körülzárást s arra kéri, hogy kisértse meg az ostromot oly pontokon, melyeket a polgárok védelmeznek, mert azok teljes erejökből fogják támogatni a vállalatot; őket is azért küldték ki, hogy vezetőkül szolgáljanak s mutassák meg a gázlókat, melyeken a gyalogság könnyen átmehet; mindazonáltal sietni kell, nehogy a titok valamikép kipattanjon, vagy pedig a Szamos hirtelen áradása az átkelést lehetetlenné tegye.

Tetszett a terv a vezérnek. Éjjel gyalogságát a város ama pontjainak átellenében fekvő bokrok között helyezte el, melyeket a vezetők kijelöltek, hogy füst által adott jelre egyszerre támadják meg a falakat. Reggel pedig lovasságával a város kapui körül kezdte ingerelni a várőrséget, hogy az kirontson és esetleg el lehessen vágni visszavonulása útját. De nem úgy történt, a hogy tervezték. Mert a várbeli lovasság az elmult éjjel élelemszerzés céljából Nagybánya vidékére ment ki; kinyíltak ugyan a kapuk, de nem azért, hogy a várőrség kitörjön, hanem hogy a hazatérő lovasságot befogadja. A kuruczokat a bányai úton

emelkedő porfelleg tette figyelmessé elhibázott számításukra. Erre a lovasság ismét nem várt parancsszót hanem rendetlenül előrohant. A németek is, mikor a nagy porfelleget közeledni látták, vágtatni kezdtek és előbb elérték a kapukat, mint a kuruczok. Ezalatt ugyan a gyalogság a falakat szerencsésen meghágta és könnyen elvághatta volna a németeket a vártól, ha féktelenségében szét nem oszlott volna rabolni.

Szomorú sorsra jutott mindkét város.[5]) Németi még az ostrom megkezdése előtt hamvadt el. Ugyanis gróf Löwenburg kommendáns a kuruczok közeledésének hírére attól tartott, hogy végzetes lehet a várra nézve, ha az ellenség Németiben megfészkeli magát; azért elhatározta, hogy azt önmaga semmisíti meg. Augusztus 16-án este hat órakor magához hívatta Losonczy Jánost, a németi bírót, a tizenkét szenátorral együtt s letartóztatta őket. A németi lakosok között pedig kihirdette, hogy hat órai haladékot ad; ezalatt kiki vigye biztos helyre, a mi előtte becses és drága, mert azután felgyújtatja a várost. A kijelölt idő leteltével a német katonák üszköket dobtak az épületekbe és Németi nehány óra alatt hamuvá lett.

Szeptember 28-án pedig Szatmár várost a kuruczok gyújtották fel, nehogy valamikép a vár támaszául szolgálhasson. A város annyira elpusztult, hogy, mint az akkori jegyzőkönyv írja, egy tyúkól sem maradt benne. A hajléktalanná lett és mindenükből kifosztott lakosok a szatmári szőlőhegyeken vonták meg magukat s ott maradtak egészen 1705-ig. A város felgyújtása.

Voltak a polgárok között, kik a várban kerestek menedékhelyet. De cseberből vederbe estek, mert a német katonák kapzsi módon mindenükből kifosztották őket. A parancsnok maga elé rendelte a tanácsot, feleskette tagjait a császár hűségére, aztán szélnek eresztette valamennyit. Csupán egy Bagaméri István nevü szenátor maradt benn a várban. Ennek a becsületes embernek az érdeme, hogy a város jegyzőkönyvei és fontosabb írásai kikerülték az enyészetet. Ő ugyanis előre látta a veszedelmet s magához vette a levéltár legfontosabb iratait és a református egyház szent edényeit, hogy azokat valamiképp megmentse. Kérdezte jobbra-balra mindenkitől, hogy mit csináljon velök. De drága volt akkor a jó tanács, mikor egyik sem tudta, hogy önmagával és családjával mitévő legyen. Ez a derék ember maga írja le viszontagságait. A mint a veszedelem közeledett, féltő gonddal őrzött kincseit hamarjában egy kőház felbontott falába az ajtó mellé rejtette el s aztán a nyílást szépen befalazta és bevakolta. De titka nem maradt felfödözetlenül. Alig hogy a tűzvész elmult, a várbeli tisztek elfogatták és vallatni kezdték, hogy hova tette a város kincseit. A szegény megszorult ember legjobbnak tartotta, ha a valót vallja be, mert tudta, hogy a friss vakolás ugy is elárulja, és mégis csak jobb helyen lesznek a féltett kincsek a művelt kommendáns kezében, mintha a durva katonák ragadozzák szerteszét és megsemmisítik azt, a mi előttök értéktelen. Jól is tette, hogy a színigazsággal számolt be, mert már annyira nyilvánossá lett a titok, hogy az elrendelt katonák maguk vezették őt ama házhoz, hova kincseit elrejtette. A falat tehát felbontották. Először is a pénzes hordót hengeríttették félre, melyben mintegy 5—600 frtnyi kölcsönvett összeg volt. Azután sorra kerültek a szabadalomlevelek, jegyzőkönyvek és más írások, végre a szent edények. Mindezt a kommendánshoz vitték, ki az összes tárgyakat a német tisztek és a királyi tisztviselők előtt számba vétette és megígérte, hogy az ostrom elmultával mindent visszaad jogos tulajdonosának. De Bagaméri nem elégedett meg ezzel, hanem mint a református ekklézsia kurátora, kötelességének tartotta, hogy a maga részéről is tehetségéhez képest őrt álljon. Az egész ostrom alatt nem távozott el a várból, holott a német katonaságtól, mely őt kémnek tartotta, igen sokat kellett szenvednie, sőt egy ízben fogságba is vetették.

Mióta a vár többé a városra nem támaszkodhatott, oly szorult helyzetbe jutott, hogy még a vidéket sem háborgathatta. Rákóczi tehát más hadi vállalatokba bocsátkozhatott, de előbb tökéletes biztonságba akarta helyezni a szatmári hadtestet. Jól megvizsgálta a környéket s a Szamos egy kanyarulatában oly félszigetet talált, melynek partjai nagyon meredekek voltak s nyílása oly szűk, hogy az átmérője alig volt száz lépés. Ezt a félszigetet választotta ki táborul. A szárazföld felől árokkal és czölöpzettel ellátott mellvédet állított, a kapuőrség védelmére pedig különálló művet emelt. A tábor másik felén, a Szamoson, talpakból hídat veretett s a hídfő védelmére redoutot készített. Ez a tábor nagyon

könnyűvé tette a németek szemmel tartását, kik takarmányszerzés nélkül el nem lehettek, s bármelyik parton jöttek is ki, könnyen el lehetett őket vágni a vártól. Rákóczi az itteni hadtestet báró Sennyei parancsnokságára bízván, Tokaj alá indult.[6])

A vár feladása. A szatmári vár körülzárása egészen az 1705. évi újesztendő napjáig tartott, a mikor Glöckelsberg tábornok minden eleségéből és lövőszeréből kifogyva, szabad elvonulás feltétele alatt a várat az időközben ide küldött Forgách Simon kurucz vezérnek föladta. Ezt a Glöckelsberget maga Rákóczi is harczedzett, derék katonának tartotta. Körülbelül 600 lovast s nehány száz puskás gyalogost vitt el magával Szatmárból Pestre, Sickingen és Lőwenburg szintén Szatmárba szorult császári tábornokokkal együtt.

Míg az ostrom tartott, azalatt a kuruczok a Hegyre vonult polgároknak békét hagytak. Rákóczi 1704. évi február 12-én két esztendőre felfüggesztette az ellenök indított vagy indítható pereket. Az adót pedig két esztendőre elengedte nekik.[7]) 1705-ben Hatvanban kelt parancsával nekik adta a korcsmáltatatás jogát. 1706-ban ismét minden adó alól kivette őket. De mikor a vár kurucz-kézre került s a polgárok lassanként hozzá fogtak elpusztult fészkeik fölépítéséhez, a háborus idők terheit megint kellett érezniök. Rákóczinak elve volt, hogy mihelyt egy erősség hatalmába jutott, azt rögtön széthányatta, nehogy ismét a németek kezébe kerüljön. Alig egy-két várral tett kivételt. A szatmári vár széthányása 1705. junius havában vette kezdetét. Galambos Ferencz, az akkori várkapitány augusztus 28-án levelet küldött a még Szatmárhegyen maradt polgárokhoz, hogy jőjjenek le valamennyien a vár szétrontásában segédkezni. Ugyanezt parancsolta szeptember 7-én kelt haragos levelében maga Károlyi Sándor is.[8]) Ötvös Miklós volt e rendelet végrehajtója. Ő írja ez időtájt Károlyinak: ,,Kegyelmes Urunknak Ő nagyságának Szatthmár vára elhányása eránt való resolutiója leérkezvén, az lövő szerszámokat kit egyfelé, kit másfelé el fognak onnan hordani. Nagyságod dispositiótételét alázatosan elvárom, az ide való lövőszerszámokat hova méltóztatik Szatthmárrul szállíttatni.“ [9])

Adók. Ha ez időtájban a kuruczok nem is terhelték a várost pénzbeli adóval, de mint láttuk, közmunkára kényszerítették őket s dolgozniok kellett a hadsereg számára. Ha pedig ebben nem voltak a generálisok véleménye szerint elég serények, kemény dorgálásban részesültek. Mutatja ezt az a levél, melyet Károlyi Sándor 1705 deczember 27-én Erőss Gábor biztoshoz intézett: ,,Szatmár és Németi városoknak írtam volt a felső hetekben, hogy 300 pár tsizmát készíttetvén, az ujj esztendőre administráltatták vólna a' Tábor szükségire; de hogy mind nem is szándékoznak administrálni, sőt a' nagy ostoba varga rossz emberségekben felfuvalkodván, még választ sem tettek levelemre; arra nézve ezen levelemet Kegyelmednek megadó Zászlótartót, mellette való katonákkal küldöttem executióul a' két városra, úgy hogy mind addig, míglen az 300 pár tsizmát ki nem állítják, rajtok maradgyanak, a' vagy bizonyosan vagy őket, a' vagy pedig kegyelmedet rólla nem assecurállnák. Ezek az Országnak semmi hasznot nem tesznek, emberség bennek nintsen, testek 's lelkek most is a' Német, szokásúl vették, hogy mindenkor hamiss ravasz fejekből ki koholt exceptiókkal mentegetik magokat. Károlyi Sándor m. k.“ [10])

1706-ban is tovább folyt a vár rontása. És mivel helyette Ecsedet akarták megerősíteni, mely a körülötte levő láp miatt valóban bevehetetlenebb erősségnek ígérkezett, azért Rákóczi Ferencz április 26-án, Krutsai Márton pedig június 18-án Ecsedről kelt levelével azt parancsolta a két város polgárainak, ,,hogy a várat kézzel, lábbal, körömmel hányassák, vájassák, hogy Károlyi Sándor nagy indignátiójába ne essenek.[11])

A következő évben a romlásából valamennyire felépült várost újból kezdték zaklatni a kuruczok rendes és rendkívüli adókkal. A rozsnyói gyűlésen az országra kivetett másfélmillió forintból a városra esett 5212 frt 56 kr. Ennek kétharmad részében a hadsereg számára szállítottak 187 pár csizmát, 781 pár deli csizmát, azaz bakkancsot és 864 süveget. De még így is adósak maradtak 341 frt és 68 krajczárral.[12])

Az ónodi gyűlésen a város követei is jelen voltak. Adó fejében az országra kirótt két millió forint egynegyed részéből fizetniök kellett 2440 forintot. Azonkívül hat hónap alatt adniok kellett 324 kassai köböl búzát, 84 mázsa húst s két hónap alatt 288 köböl zabot. Ráadásúl még húsz-húsz mázsát elbíró négy rend-



II. Rákóczi Ferencz.

beli szekeret, mindegyik elé hat ökröt s melléjök esztendei fizetéssel ellátott két-két bérest ; mindegyik szekérnek két kaszával, fejszével, lánczczal és 12 zsákkal kellett felszerelve lennie.

Mikor azonban a sok nyomorral küzdő város az igás szekerek előállításával késlekedett, 1707. évi július 7-iki kelettel a következő parancsot kapta Károlyi Sándortól : ,,Adjon Isten minden jót ! Eleitől fogva directióm alatt levő földnek Helységeinek lakosai között a Városnál se engedetlenebbet, se a' kik az Haza közönséges szolgálattyában olly nagy idegenségeket mutatták, nem experiáltam : tudván pedig már mit tégyen a' Confoederatio, 's én pedig sem törvénytelenséget, sem lehetetlenséget nem kívánván, nem tudom mitsoda szemmel merészlik posthabeálni dispositioimat, eggy szekér adásában tévén difficultást, holott az egész Artilléria alá is ezen földnek kellett vólna alkalmatosságáról az többivel eggyütt ez Városnak is nem tsak ennyiben, de proportioja szerént sokkal sullyosabban provideálni. Én mind azokat nagy fáradsággal másonnét kipótolván, ezen bagatellából álló requisitummal is az Haza szolgálattyát segíteni nem akarják, és az mi nagyobb, Hazánk, 's Nemzetünk mellett telet nyarat eggyaránt szenvedő mezitelen vitézlő Rendek megruházására deputált mondéroknak is appromtátiójában is ezernyi ezer exceptiókat, és haszontalan idő vontatásra ki gondolt tsalárd útokat módokat éjjel nappal koholnak, eggyátalylyában mindenekben dispositióimat hántorgatván, tsak az mennyiben akarják annyiban követik, a' többit Hazánk szolgálattyának gyakorta történő csonkúlásával el mulattyák ; kiért ha eddig is érdemes büntetését a Városnak nem mitigáltam vólna, lehetett vólna világos példája rólla miként kellessék a' Haza közönséges szolgálatját a' homagiális Confoederatio szerént fojtatni, és az ellen rugódozni. Minthogy azért e' félékben már gyakorta szokásúl vett gonosz indúlattyát a' Városnak eléggé tapasztaltam, tovább absolute nem szenvedhetem, 's nem is szenvedem, hanem tudtára legyen az Városnak, hogy legelső alkalmatossággal legkisebb renitentiája comperiáltatván előttem, minekelőtte az egész Ország előtt szokott állhatatlanságáról, 's Hazájához való idegenségéről relatiót tennék, elhitetheti magával az Város, Intimatiómnak posthabeáltatásáért proxime elsőbb tagjai, eggyütt forralt koholásiknak érdemlett czégéres büntetését irremissibiliter fogják magokon tapasztalni. Ezzel jót kíván Arad alatt levő Táborában 7-a Julii 1707. Károlyi Sándor m. k.“ Utólag még ez következik : ,,Kíre nézve az kik már committálva vagynak meglégyenek ; mert a' mi kegyelmeteken esik magának tulajdonittsa. Nem argumentálódhatom én ínnét oda. Debreczen Városának legalább való tagja többet szolgál egész Várostoknál. Nem hijába emésztett meg Isten tűzzel, tovább nints egyéb hátra, hanem elsíjjedtek.“ [13])

Ugyanő szeptember 22-én megparancsolta, hogy három nap alatt minden asztalos az ecsedi várba menjen dolgozni ; csak egy maradhat itthon koporsót csinálni.[14])

A kerékgyártóknak is került munkájok, mert már előbb, július 19-én, Ötvös Miklós 90 darab targonczakereket kívánt a várostól.[15])

Az 1708. évben sem voltak csekélyebb terheik. Rákóczi udvarának adtak : 31 köböl tiszta búzalisztet, 25 köböl vadalma-eczetet, 5 köböl bort eczetre, 10 zsákot, 200 gyertyát, 4 ludat, 2 kacsát, 20 tyúkot, 12 kappant. A gróf Teleki Mihály 100 köböl lisztjét Jánkra kellett szállítaniok. A Rákosról kelt rendelet szerint ide utasított futárokat és Palocsai Gergely ezredest élelemmel látták el. Beczkói Jánosnak adtak 770 pár bakkancsot.

Ezen kívül hadi adóba kivetettek rájok : a fejedelem részére 878, külön adóba pedig 6729 frtot ; kétharmadát rézben, egyharmadát ezüstben. Kellett volna még adniok 788 $^{3}/_{4}$ köböl búzát, 636 $^{3}/_{4}$ köböl zabot, 269 mázsa és 80 font húst. A pénzt csak megadták, sőt még többet is behajtottak rajtok, mert rézben 842 frttal, ezüstben pedig 841 frttal fizettek többet. De már a természetbeli szolgáltatásokat nem bírták, mert a szövetséges rendek még újabb adókat is kívántak a várostól : félesztendőn át minden egyes hónapban 341 frt $33^{1}/_{2}$ krajczárt készpénzben, természetben pedig 42 $^{3}/_{4}$ köböl búzát, 85 köböl zabot és 17 mázsa árpát ; a zászlók alá meg 24 embert kellett küldeniök. Még így is megjegyezték a szövetséges rendek, hogy az eredetileg kirótt természetbeli szolgálmányoknak csupán felét kívánják s katonát is kevesebbet kérnek, mert minden 50 frt adó után egy legényt tartoznának a csatamezőre küldeni.

Ez év deczember havában Rákóczi megküldte a sárospataki gyűlés végzéseit, melyek értelmében a vármegyék oly módon is előteremthetik a hadi segedelmet, hogy minden eladott jószág vagy portéka árának tizedrészét lefoglalják és a mondott czélra fordítják. Szatmár is megpróbálkozott e módszerrel, de minden eredmény nélkül. Ezért írja 1709. február 17-én Ötvös Miklós a városi tanácsnak, hogy vizsgálatot fog tartani, mert hihetetlen előtte, hogy például a ,,Kalmári Társaság" csupán 3 frtot adhat adóba.

1709-ben mind közelebb húzódott a háború színtere Szatmárhoz. Azért most már nem csupán a terhes adókat fizették, hanem a sok jövő-menő katonaságot is tartották. Rákóczi ugyan január 29-én oltalom-levelet adott a városnak, hogy csak azokat tartozik eltartani, kik utalványt mutatnak föl, de az ilyenek száma is akkora volt, hogy valóban csoda számba megy, miképp győzte azt a sok embert a szegény nép eltartani. A megőrzött nyugtatók szerint a következők utaztak át s időztek itt, ki több, ki kevesebb ideig, nagyobb vagy kisebb kísérettel: Palocsai György egész ezredével, Barcsay Ábrahám erdélyi tanácsos, Almási Márton ezredtulajdonos három izben is, még pedig annyi katonasággal, hogy egy izben 5216 kenyeret, 98 mázsa húst és 230 véka zabot fogyasztottak el, Doffen János, a Károlyi-ezred parancsnoka, a ki itt kardokat is gyártatott, Bagossy László ezredes két izben, Kellesi István főstrázsamester, Németi János, Balog János és Fejérvári Sándor kapitányok, Aczél Tamás auditor, a ki a vármegye 17,420 frt adójára várakozott. Ardai István és Iszlai István, a Kún István ezredének hadnagyai, Horváth János adjutáns, Gönczy János zászlótartó, Halász Péter ezredes. Ezen kívül Károlyi Sándor és Zay András ezredesek augusztus 16-án a margitai, szeptember 25-én a ladányi, szeptember 30-án a zsadányi táborból küldtek ide szállásra katonaságot és harczképtelen betegeket.

A katonaság számára adtak ebben az esztendőben: granatéros süvegre 2000 rőf fekete, fehér és vörös színű zsinórt. A Bagossy ezredének a vargák 590 darab marhabőrből bocskorokat. Károlyi Sándor küldött 450 rőf abaposztót köpenyegnek; a munka oly sürgős volt, hogy a szatmári szabóknak a beregszásziak is segítettek dolgozni. Doffennek adtak gránátosok számára való 50 darab oldalszíjat és 26 pisztolyt. Domahidi László kapitánynak 80 sing gyolcsot, 112 pár fehérruhát; a gránátosok részére 100 pantallért és 30 fokosbaltát. A tambúrkapitánynak ezüsttel kivarrt oldalszíjat, mely 45 frtba került. Almási ezredesnek zászlókhoz való anyagot. Szennyesi Mihály kvártélymesternek 30 pár csizmát, 110 bakkancsot és 388 bocskort. Réti Györgynek 71 pár csizmát, melyeknek a bőrét is itt készítették ki. Széplaki István kapitánynak 30 pár bakkancsot. Reviczki Mihály prófontmesternek $195^3/_4$ köböl búzát.

Hadiadóban kivetettek rájok 2048 frtot, a hajdúk tartásának megváltására pedig 360 frtot. Minthogy azonban folytonosan katonákat kellett tartaniok, a márczius 21-én kelt eperjesi számadás szerint ezt az összeget a nevezett napig csaknem teljesen lerótták.

A pestis.

1710-ben a háborús idők réme, a pestis tizedelte meg a város lakóit. Hogy mennyi ember pusztúlhatott el, azt az 1711. évi összeírásból lehet sejteni. Volt ekkor a városban háztulajdonos gazda 101, zsellér 42, iparos 150, özvegy asszony 39. Elhalt 200 gazda, földönfutóvá lett 73; e miatt 169 ház maradt pusztán. Az életben maradtak vagyona ennyiből állott: 136 ló, 99 igavonó ökör, 54 fejőstehén, 83 ökörtinó, 214 köpü méh, 291 köböl búza és rozs, 7 köböl árpa, 68 köböl zab, 402 köböl tengeri, 405 hordó bort termő szőlő, 2 pálinkafőző üst. A városnak volt két korcsmája és egy kétkerekű malma. Ez adatok mutatják, hogy mily végpusztúlásra jutott az egész város.[15/a]) Az elüljáróság, hogy legalább a közterheken könnyítsen, azt határozta, hogy a teljesen kihalt családok javainak egy részét a város szükségleteire fogja fordítani.

Tárgyalás Bécscsel.

A trencséni csatavesztés után az egész ország vágyakozott már a békére. Maga Rákóczi is látta helyzete tarthatatlanságát és állandóan alkudozásban volt Pálffy János császári tábornagygyal a béke feltételei felől. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy Szatmár és Németi városokat is annyira elfogta a béke után való vágy és a győztesen közelgő császári hadseregtől való félelem, hogy a maguk biztosítása végett a kuruczok megkerülésével, keresték a labancz-párttal az összeköttetést. Nánási Miklós bírót Bécsbe küldték, hogy szándékukról az ottani minisztereket értesítsék és a további tennivalók rendjét megállapítsák. De a kuruczok felfedezték az összeesküvést és Vay Ádám, a munkácsi vár főkapitánya

Nánásit, mikor az nagy kerülővel hazafelé igyekezett, elfogatta és Munkácson börtönre vetette. Csak sok könyörgésre és 10,000 forint jótállás mellett bocsátotta őt szabadon 1710. évi április 6-án.[16])

Annyival inkább sarczolták őket ezután a kuruczok. Schréter János, a tüzérség főfelügyelője, június 23-án 2000 frtot hajtott be rajtok. Ugyancsak júniusban Károlyi Sándor a következő követelésekkel állott elő. Adjanak Szatmár körülkerítésére 9000 czölöpöt vagy 1800 frtot, 150 katona tartására 5000 frtot, a hadak fizetésére 2000 frtot, azon kívül 100 mázsa szalonnát, vagy helyette 500 frtot, összesen 9300 frtot; de mivel maga is belátta, hogy képtelenséget kíván, megelégedett 3000 frttal is.

Steinville generális a rákosi táborból október 8-án azt üzente a szatmáriaknak, hogy eddigi bajaikon okúlva, térjenek vissza a császár hűségére és kötelességeik megállapítása végett küldjenek Hadadra követeket. Itt tudtokra adták, hogy a városra 6000 frt adót vetettek ki. A polgárok azonban késtek az adóval, mire Steinville deczember 7-én ismét rájok írt, hogy ez a halogatás gyanússá teszi őket; fontolják meg, hogy a katonaság épp úgy kimegy rájok exekválni télen, mint nyáron. Igy aztán össze szedtek nagynehezen 4000 frtot s titkon elküldték a császári fővezérnek.[17])

Rákóczinak sok híve lehetett a városban, mert ezt az újabb árulást is azonnal megtudták a kurucz vezérek. Haragjuk első fellobbanásában azt határozták, hogy a következő 1711. évi újesztendő napján boszúból az egész várost felgyújtják és a földdel egyenlővé teszik. Sok könyörgésre azonban mégis megegyeztek Losonczi Farkas András hadbíróval, hogy katonai karhatalommal három nap alatt 7000 frtot hajtson be a városon.[18]) Ez még nem volt elég, mert január 6-án ugyancsak Losonczi Farkas András azt üzente a városnak, hogy Károlyi Sándor 10,000 frtot fog erőhatalommal megvenni a polgárokon, a várat pedig, már tudniillik a lerontott várban levő épületeket, fel fogja gyújtani; azért jól teszi mindenki, kinek üvegre, ablakra, vagy valami épületanyagra van szüksége, ha onnan idejében szerez, mert úgy is minden tönkre megy. Egyszersmind figyelmezteti a polgárokat, hogy a tűz alkalmával a városra jól vigyázzanak.[19])

A követelt 10,000 frtnak felét legalább nagy részben lefizették. De minthogy több pénzök nem volt, január 7-én arra kérték Károlyit, hogy mivel a katonaságnak havonkint úgyis 500 frtot, 1526 véka zabot és 564 véka búzát adnak, engedje el a hadisarcz hátralevő részét és adjon nekik oltalomlevelet, hogy kereskedésöket folytathassák. Az oltalom-levelet ugyan megkapták oly feltétel alatt, hogy a szövetkezett rendek ellen nem tesznek semmit se, sőt azok ügyét minden tőlük telhető módon előmozdítják, de a másik kérelmökre azt felelte, köszönjék meg a szatmáriak, ha a másik 5000 frtot is rögtön be nem hajtja rajtok; felpanaszlott nyomorúságukat pedig tulajdonítsák köteles hűségök megszegésének.[20])

A háború végre utolsó felvonásához közelített. Pálffy a békealkudozások befejezése végett a nagy szabadsághőst Vajára, Szabolcsmegyébe hívta meg január 31-ére. Rákóczi saját személyét illetőleg hajlandónak mutatkozott a fegyvert letenni, de előadta, hogy ő a szövetséges rendek tanácsa nélkül semmit sem tehet, ezért a fegyverszünet ideje alatt értekezni fog velök. A rendek pedig azt határozták, hogy utazzék Lengyelországba és kérje ki az orosz czár segítségét a felkelők támogatására. Rákóczi a magyar határon tul levelet írt Károlyi Sándornak, reá bízva hadainak főparancsnokságát s egyszersmind megbízta, hogy Husztra hívja össze a szövetkezett rendeket, dönteni a háború vagy béke fölött; ígérte, hogy ő maga is meg fog közöttük jelenni, hogy mint a fegyveres szövetség legfőbb tisztviselője határozatukat végrehajtsa.[21])

De Károlyi még a huszti gyűlés határnapja előtt Szatmárra hívta össze a szövetkezett rendeket s itt a császár képviselőjével, Pálffyval, megkötvén a békét, április 29-én aláírta a békeokmányt, a majtényi síkon pedig a 12,000 kurucz le rakta a fegyvert.[29]) A szatmári béke.

Ettől fogva egészen az 1848—49-iki szabadságharczig Szatmár csupán egyszer, 1717. évi augusztusban látott a falai alatt ellenséget. Már előbb, június havában megyeszerte híre volt a tatárok beütésének. A tanács egész nyáron át őröket állított ki a város körül. Augusztus hó 15-én arról értesültek a megrémült polgárok, hogy Nyeregjártó Mihály városi tanácsost apai szőlőjében az nap megölték. Erre gróf Károlyi Sándor főispán két izben is felhívta a városi elül- 1717. tatár-futás.

járóságot, hogy a polgárokat fegyverezzék fel és legyenek készen az ellenállásra. A tatárok azonban nem törtek a városba, hanem e helyett a határban megöltek két embert, tizet pedig 800 frt értékű marhával együtt hatalmukba kerítettek. A foglyokat később 600 tallér váltságdíjért bocsátották szabadon. A rablóhad garázdálkodásának később a Felső-Tisza melléki felkelt nemesség vetett véget, mely Bagossy László vezérlete alatt a borsai szorosnál verte meg és űzte ki őket az országból.[22])

SZATMÁR KÜZDELME A SZABAD-KIRÁLYI VÁROSI JOGÉRT.

A legelső életjel, melyet a századok folyamán a két város önmagáról adott, a történelem tanúsága szerint szabadságának megszerzése volt. Saját helyén tárgyaltuk II. András 1230-ban kelt kiváltságlevelének tartalmát és jelentőségét. Azóta sohasem hagyott fel Szatmár a küzdelemmel, mert mint láttuk, királyaink eladományozták, egyik hatalmas főúr birtokából a másikéba jutott, s bár mindig élvezett több-kevesebb kiváltságot, sohasem veszítette el reményét, hogy szabadságát valamikor teljesen visszaszerzi. A két város, mint szent nagy örökséget, féltékenyen őrzi diplomáit, a kor szokásához képest kedvező alkalommal, vagy szükségtől kényszerítve királya elé járúl s okmányai megerősítéseért esedezik. Ha sikerül valami új kiváltságot nyernie, előbbi diplomáival ezt is egy új oklevélbe foglaltatja. Legékesszólóbb tanúbizonyságai ennek az országos levéltárban őrzött úgynevezett Királyi Könyvek, melyekbe 1526 óta királyaink a hasonló tartalmú okleveleket lemásoltatták. Szatmár egész sorozattal szerepel bennök. Először Szatmár diplomáit soroljuk elő.[1])

Szatmár kiváltság-levelei.

1. I. Ferdinánd Augsburgban 1548 május 20-án megerősíti Róbert Károly és V. István kiváltságleveleit. Tartalma nem más, mint V. István ismert diplomája.

2. I. Ferdinánd ugyanekkor megerősíti I. Mátyás és II. Ulászló kiváltságleveleit. Ezek tárgya az, hogy a polgárok ki vannak véve más bíróság jogköre alól és minden adótól mentesek.

3. I. Ferdinánd ugyanakkor megerősíti II. András kiváltságleveleit.

4. I. Ferdinánd Prágában 1549. szeptember 15-én megerősíti II. Lajosnak I. Mátyás diplomáját magában foglaló kiváltságlevelét. Tárgya az, hogy a király felmenti őket a „kamara haszna" nevű adó fizetésétől.

5. Miksa Bécsben 1571 szeptember 20-án megerősíti I. Ferdinándnak I. Lajos, Róbert Károly, és V. István kiváltságleveleit megerősítő diplomáját. Ez a kivonatos bejegyzés csupán az V. Istvántól adott szabadságokat hozza teljesebben.

6. Miksa ugyanakkor megerősíti I. Ferdinándnak, II. Lajos és Mátyás diplomáit magában foglaló kiváltságlevelét.

7. Miksa ugyanakkor megerősíti I. Ferdinándnak, I. Mátyás és II. Ulászló diplomáit magában foglaló kiváltságlevelét.

8. Miksa ugyanakkor megerősíti I. Ferdinándnak András király oklevelét megerősítő kiváltságlevelét.

9. I. Lipót Pozsonyban 1662 szeptember 6-án átírja és megerősíti II. Ferdinándnak Bécsben, 1630 febr. 3-án kelt és II. Mátyásnak Pozsonyban 1609 deczember 10-én kelt diplomáját megerősítő kiváltságlevelét. A II. Mátyás diplomája átírja Miksának Bécsben 1571 szeptember 20-án kelt három kiváltságlevelét. Ezek közül az első átírja I. Ferdinándnak Augsburgban 1458 május 27-én, II. Andrásnak 1230. évben kelt privilégiumát. A második átírja I. Ferdinándnak Augsburgban május 27-én, I. Lajosnak 1359-ben, Róbert Károlynak 1310-ben, V. Istvánnak 1264-ben, I. Lajosnak 1365-ben kelt diplomáját. A harmadik átírja I. Ferdinándnak Augsburgban 1548 május 27-én, I. Mátyásnak 1461-ben, II. Ulászlónak 1491-ben kiadott kiváltságleveleit. I. Lipót ugyanezen okmányban, tekintve amaz érdemöket, hogy a várbeli német katonaságot háborús időkben mindenféle élelemmel ellátták, mint azt a kezökben levő és felmutatott nyugtatók igazolják, megadja nekik azt a jogot, hogy követeik az országgyűlésen megjelenhessenek, s a város kizárólag a tárnokmesternek legyen alárendelve. Továbbá megerősíti őket régi czímerök használatában és különös kegyelemképpen megengedi nekik, hogy leveleiket vörös viaszpecséttel láthassák el. Az első csupán nemes személyeket illetett meg, a második pedig oly nagyúri szokás volt, hogy azt a középkor elején a keletrómai császá-

rok kizárólag maguknak tartották fönn s csupán századok leforgásával kezdtek arra igényt tartani a fejedelmek és a nagy urak.[2])

Ez utóbbi okmánynyal már kezökben volt a szabad királyi városi jelleg minden kelléke. De csak papiroson és nem a valóságban, mert még mindig benne voltak a hűbériség kötelékében, Meg kellett mívelniök földesuruknak, a királynak földjeit, kilenczedet fizettek, a vár körül közmunkát teljesítettek, a királyé volt a fiscalitas és a kisebb haszonvételek joga. Mindaddig, míg ezeket meg nem váltották, sziszifuszi munka volt Bécsbe, Augsburgba, Prágába feljárni s ott sok utánjárással czifra, új pergamentet kieszközölni. A nemesség sem adott semmit az olyan privilégiumokra, melyek nem voltak a törvénykönyvbe beczikkelyezve. Úgy látszik, hogy egyébre sem voltak jók a szatmáriak eddigi diplomái mint arra, hogy kiállításukért a császártól kezdve a kanczellária legutolsó szolgájáig minden tisztviselő busás tiszteletdíjat kapjon, mint azt nem sokára más hasonló esetben alkalmunk lesz kimutatni.

Annyit ért a most előadott 1662-iki szabadságlevél, hogy a következő évben már ismét a bécsi császári palota ajtaján kopogtatnak és oltalomlevelet kérnek arra nézve, hogy őket katonaék paraszti munkára ne szorítsák. Megkapták, a mit kértek, de azért haladt minden a régi kerékvágásban.

1668-ban a vármegye ellen van panaszuk, hogy habár a város a magyar szent korona tulajdona, Szatmár vármegye még sem akarja tagjának tekinteni s nem bocsátja be követeiket a közgyűlési terembe, mikor a polgárok sorába befogadott jobbágyok ügyét felpanaszolják és megtorló lépésre készülnek. Előadták a bécsi uraknak azt is, hogy a közöttük lakó nemes emberek nem akarnak sem városi adót fizetni, sem katonát tartani ; különösen pedig valami Pap, vagy más néven Sipos Dániel bosszantja őket. Ez alkalommal is megkapták az oltalomlevelet, mely az ország minden egyházi és világi főméltóságát, Szatmár vármegye fő- és alispánját, a vár kapitányát stb. felszólítja, hogy a polgárok ősi szabadságait mindig figyelembe vegyék.

1675-ben ismét a városukban lakó nemesek ellen kérnek oltalomlevelet. Előadják, hogy ha valamely nemes embernek polgárral van ügye, az a szolgabíró és az esküdtek elé viszi ügyét, semmibe sem véve a városi bíróságot. Az is sérelmes reájok nézve, hogy holmi újnemesek a közrendi korukban rajtuk esett sérelmet úgy akarják megtoroltatni, mintha az nemes embert ért volna. Ujból kedvezően intézték el kérelmüket.

Németi kiváltságlevele.

A németieknek hasonló jogviszonyaik és azonos földrajzi helyzetök következtében éppen olyan sorsuk volt, mint a szatmáriaknak. Diplomáik sorrendje a következő :

1. I. Ferdinánd Augsburgban 1548 május 26-án megerősíti I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos kiváltságleveleit. Az említett királyok kiveszik a németieket minden adó és vám fizetése alól, melyet akár személyök, akár árúik után kellene teljesíteni.

2. I. Ferdinánd ugyanakkor megerősíti II. Lajosnak Mátyás és Hunyadi János diplomáit magában foglaló kiváltságlevelét. Érdemleges része csupán az, hogy Hunyadi János felmenti a németi polgárokat a kamara haszna fizetésétől.

3. I. Ferdinánd ugyanakkor megerősíti Zsigmondnak I. Lajos, Róbert Károly, IV. Béla és II. András diplomáit megerősítő kiváltságlevelét Ez az, okmány szóról-szóra II. András híres oklevelét tartalmazza.

4. Miksa Bécsben 1571 szeptember 10-én megerősíti I. Ferdinándnak II. Lajos és Hunyadi János diplomáit megerősítő kiváltságlevelét.

5. I. Lipót Pozsonyban 1662 július 27-én átírja és megerősíti II. Ferdinándnak Bécsben 1630 február 3-án, II. Mátyásnak Pozsonyban 1609 deczember 7-én, Rudolfnak Bécsben 1576 november 5-én, Miksának Bécsben 1571 szeptember 10. és október 10-én, I. Károlynak 1316-ban, II. Andrásnak 1230-ban, Zsigmondnak 1397-ben, II. Ulászlónak 1491-ben, II. Lajosnak 1516-ban kelt diplomáit megerősítő kiváltságlevelét. Ez okmány a következő szabadalmakat tartalmazza : Miksa négy országos vásárt engedélyez a németieknek, ú. m. Keresztfeltalálás, Szent Jakab apostol, Szent Demeter és Gyertyaszentelő Boldogasszony napjain, s ezen kívül minden kedden heti vásárt. Zsigmond felhatalmazza őket, hogy minden pörüket a tárnoki szék elé vihessék. II. Ulászló azon időbeli földesuruknak, Szapolyai Istvánnak kérésére megengedi, hogy bármely pór szabadon költözködhetik Németibe, ha előbbi urának minden tartozását lefizette. II. Lajos kijelenti, hogy a polgárok csak a németi bíró előtt

vádolhatók s csak az szabhat rájuk büntetést; továbbá, hogy minden adótól és vámtól föl vannak mentve. Érdekes, hogy ezen okmányba II. András kiváltságlevele kétszer egész terjedelmében van fölvéve.

6. I. Lipót Pozsonyból 1662 augusztus 22-én azt parancsolja a várkapitánynak és a provizoroknak, hogy a németieket védelmezzék és rájok parasztokat illető terheket ne rakjanak.

7. 1663 augusztus 29-én hasonló tárgyú rendeletet bocsátott ki.

8. Ugyanő Laxenburgban 1666 június 6-án átírja és megerősíti II. Mátyásnak Bécsben 1618. július 24-én és II. Ferdinándnak Bécsben 1634 márczius 14. és 15-én kelt kiváltságlevelét. Felhatalmazza a németieket, hogy a közöttük lakó nemeseket megadóztathatják. S egyszersmind, mivel arról panaszkodnak, hogy a várbeli katonák gyümölcsös kertjeiket még az érés ideje előtt meglopják, lovaikat pedig az ő legelőikre hajtják, sőt vetéseiket is leetetik, utasítja a várkapitányt, hogy hasonló kihágásoknak a jövőben elejét vegye.

9. Ennek az oklevélnek nem sok foganatja lehetett, mert még ugyanazon évi augusztus 11-én a másik pártfogó-levelet eszközlik ki a császártól a földjeiken garázdálkodó katonák ellen. Ugyanez erőteljesebben szólal föl a Németiben lakó nemesek ellen, kik a közterhekhez nem járúlnak, sem a sánczok helyreállításában nem segítenek, de azért a város jótéteményeit, mint példáúl az erdőben a faizást széltében igénybe veszik.

10. Az 1676. évi február 26-án kelt oklevél szintén hasonló tartalmú az előbbihez. Mégis azért érdemel különösebb figyelmet, hogy az éle a Németiben lakó rácz, vagy más néven görög kereskedők ellen irányúl, kik, bár nemességök nagyon gyanús, más fórum elé akarják vinni pereiket.

Adó-összeírások.

A jobbágyság utolsó idejéből két összeírás van előttünk a királyi birtokokról: az egyiket a Rákóczi-féle fölkelés előtt 1696-ban, a másikat utána 1712-ben hajtották végre. Nagyjában mindkettő egyezik, az előbbi azonban virágzó gazdaság képét tünteti elénk, az utóbbi a pusztulását, mert a gazdasági épületek mind leégtek. Természetes, hogy az 1712-iki összeírásnál egyben másban nem jól emlékeztek a régi összeírás adataira; azért ezt a kettőt össze kell egyeztetnünk, hogy a valóság hű képét nyerjük.[3]

Gazdasági állapotok.

Ezek szerint a mai honvédkaszárnya tájékán, hol a régi serház feküdt, volt a királynak egy majorja (allodium), melyben a jószágigazgató, a provizor lakott. Zsindelylyel fedett háza három szobából, egy kamarából, konyhából s alatta egy 20—30 hordó bort befogadó pinczéből állott. Ugyanazon telken még két házacska volt. Egyik a sütőé, a másik a számvevőké. Az utóbbiban egy szoba és két kis kamara volt található. Volt ott egy serfőző ház is egy szobával és két kamarával. Zsidó bérlő kezében volt, — az első, a kiről Szatmár története beszélhet, — s ez itt sert és pálinkát főzött. Ez utóbbi italnak a neve is ekkor fordul elő először. Bérletben évi 120 magyar frtot fizetett, de a majoron kívül első terűletre nem volt szabad eladnia. Ha azonban az uradalom akart sört vagy pálinkát főzetni, azt saját korcsmáiban akár kicsiben, akár nagyban eladhatta. Volt ott még börtön, egy istálló, nyolcz ló s egy másik húsz ökör számára, nagy csűr, pajta, jégverem, galambház és két kút. Az egészet nagy kert vette körül, melyet palánkok védelmeztek. Azonban mindez a legutóbbi háborúban leégett, úgy hogy csak az üres telek maradt meg.

Mellette volt az uraságnak, azaz a királynak a korcsmája, hol az uradalom borait mérték ki. Állott pedig az ivóból, a söntésből és a pinczéből; 700 magyar forintot hozott évenkint. Ugyanott állott egy uradalmi kis mészárszék, melynek 20 forint volt az évi bére. Ez is leégett a város pusztulása alkalmával.

Összesen hét korcsma volt a két városban és a várban együttvéve. De nem mind volt a királyé, mert mint tudjuk, a városnak bizonyos mérvü italmérési joga már addig is volt. A királyi uradalomnak 2100 magyar forintot jövedelmeztek a korcsmák a régi boldogabb időkben.

A várban két pinczéje volt az uradalomnak, melyekbe körülbelül 200 hordó bor fért el. Ugyanazok ezek, melyeket mai tulajdonosaik, a jezsuiták, zöldség eltartására használnak.

Közel a várhoz, Ombod felé két vízi malma volt a királynak a Szamoson. Az egyik két kövön, a másik egyen járt. A felterjesztés úgy szólt felőlök, hogy ha őrölni való is van elég és a víz is magas állású, akkor naponta 60 kassai köblöt tudnak feldolgozni. A szatmári békekötés után már csak egy állott és az három

kövön őrölt. Nagy költséggel felállított óriási művű malom-árok vezette hozzá a vizet. Ezt a malmot a királyi jószágok egy részének ez idő szerinti haszonbérlője, gróf Károlyi Sándor generális hozatta rendbe és évente 500 köböl életet gyűjtött össze a vámból.

A királynak sok földbirtoka is volt a két város határában. A szatmári két nyomásos gazdálkodás szerint az egyik fordulóban, Vetés felé volt 120 köblös földje 63 darabban ; a másik fordulóban, Pálfalva felé 246 köblös földje 148 darabban. A németi oldalon az itteni háromfordulós rendszer szerint az egyikben, mely a Csáhóczdombon feküdt, volt 28 darabban 50 köblös, a másikban, a Vaczmányon 38 darabban úgyanannyi ; a harmadikban, Szent-Márton felé 47 darabban 80 köblös földje. Ugyanide tartozott a híres Pap Dániel egykori birtoka is, mely mintegy 12 köblösnyi föld volt éppen annyi darabban.

Az 1712. évi összeírás már csak a szatmári földekről emlékezik meg. E szerint a Hóstáncz-felé volt 190, Pálfalva felé pedig 260 köblös föld.

Szőlője 1796-ban az erdődi hegyen három is volt az uradalomnak. Az egyik, a már említett és három helyen fekvő Bóna-féle, jó termés idején 400 köböl ; a másik, melyet Palántszőlőnek hivtak, 300 köböl ; a harmadik, melynek Bakócz volt a neve, 700 köböl bort hozott egy esztendőben.

Az 1712-i összeírás már csak a Bóna pap szőlőjéről emlékezik meg s azt állítja, hogy az a Szatmár-hegyen fekszik és évente 150 köböl bort terem.

Dézsmaváltságban az 1696. évi összeírás szerint fizet a két város minden kalangya után 6, és minden 10 köböl bor után 8 pénzt. De már az említett későbbi összeírás nem részletezi így a tizedet, hanem egyszerüen azt mondja, hogy évente 70—80 forintot ér meg.

Házadóban ad Németi, — Szatmárról nincsen szó, — 200 frtot, de már az 1712. évi összeírás szerint ez a jövedelmi forrás is eltünik.

A két munkálatot egybe vetve, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Rákóczi-féle fölkelés alatt vagy elkallódott a királyi birtok egy része, vagy a polgárok egyszerüen letagadták. Csodálkozni sem lehet rajta, mert a szegény nép, melyet már annyi csapás ért, ott könnyített magán, a hol tudott. Váruradalom.

Teljesség kedvéért felsoroljuk ama falvak neveit, melyek az 1696. évi összeírás szerint részben, vagy egészen a szatmári várhoz tartoztak. Ezek a következők : Nagyerdőd, Kiserdőd, Madarász, Sós, Nántű, Rákos, Terebes, Gyűrűs, Nagy- és Kis-Szokond, Medgyes, Száldobágy, Lophágy, Felső- és Alsó-Boldád, Mogyorós, Színfalva, Barlafalva, Szakállasbikó, Papbikó, Válaszút, Oláhújfalu, Oláhtótfalu, Szelistye, Miszoka, Nánd, Kányaháza, Csenger, Ujfalu, Jánosi, Angyalos, Nyírmegyes, Pályi, Parasznya, Sándor, Nagykocsord, Tunyog, Csaholy, Gebe, Mátészalka, Sályi, Győrtelek, Sonkád, Botpalád, Kispalád, Nagy-Palád, Ombod, Darócz, Amacz, Lázári, Pálfalva, Iloba, Sebespatak, Halmi, Tamásváralja, Bábonya, Turcz, Kökényesd, Fancsika, Verbőcz, Kóród, Csécse, Milota, Fülesd, Nagyszekeres, Gyarmat, Kisnamény, Majtis, Remete, Szent-Márton, Ujváros, Sárköz, Udvari, Szamostelek, Ujfalu, Kiskolcs, Felsőfalu, Komorzán, Turvékonya és Kányaháza.

A sokféle háborúban kimerült királyi kincstár ezeket rövid idő alatt vagy eladta, vagy adományképpen szállottak egyik-másik érdemes családra. Hogyne törekedtek volna tehát a szatmáriak és a németiek a fejlődésüket akadályozó régi bilincsek széttörésére ! A szabadság megváltása.

E hűbéri terhek megváltására még I. és II. Rakóczi György erdélyi fejedelmek békés uralma idejében jelentékeny összeget gyűjtött aranyban és ezüstben a takarékos városi tanács. De mikor a szerencsétlen lengyelországi kaland miatt a törökök mind közelebbről fenyegették Szatmárt, 1662-ben pénzkészletöket s legbecsesebb okleveleiket egy ládába csomagolva, a sokkal biztosabbnak hitt Eperjes városának adták át megőrzés végett.[4]) Egyuttal esedező levelet nyújtottak be a királyhoz a szabad királyi városi jog megnyeréséért. Lipót 1665-ben valóban meg is parancsolta a pozsonyi kamarának, hogy a megváltás ügyében bocsátkozzék alkuba a várossal. A nevezett hivatal még ugyanazon évi szeptember 12-én leiratot intézett Szatmárhoz — Németi megváltásáról ugyanis még ekkor nem volt szó — s ebben elősorolván, hogy Késmárk 280,000 forintot, Bazin és Szent-György 160,000 forintot s azonkívül őfelsége asztalára évente 700 veder bort ajánlottak meg szabadságukért : ama reményének adott kifejezést, hogy ha azok a sovány határú városok annyit ígérhettek, Szatmár

is fizethet szabadságáért, melynél — úgymond — nagyobb kincs nem lehet, egyszer s mindenkorra 100,000 forintot; továbbá, mivel a város a szabad korcsmáltatás jogát is el akarja nyerni, mely pedig oly jelentékeny jövedelem, hogy abból a várbeli 200 főnyi gyalog katonaság egész évi fizetése kitelt, azt is megkaphatja részben oly formán, hogy minden esztendőben hat hónapon át a városé lesz az italmérési jog.

A város sokalta ezt az összeget és csak 10,000 forintot igért; de a kamarától 1666-ban azt a választ kapta, hogy ily alapon vele többé tárgyalni nem lehet, s ezzel az ügy jó időre lekerült a napirendről.

A város ládája Eperjesen.

Időközben történt, hogy Eperjes városa belekeveredett a Wesselényi-féle összeesküvésbe s I. Rákóczi Ferenczczel együtt elpártolt a királytól. E miatt Spork generális ostrom alá fogta és bevette. Ezzel együtt a szatmáriak pénzes ládája is a kincstár hatalmába jutott. A megrémült tanács 1673-ban Asztalos István bírót, Komáromi Márton és Vas István belső embereket küldte a kamarához, hogy tulajdonukat visszakérjék. De itt azt nyerték válaszúl, hogy az nem megy olyan könnyen, mert szintén gyanúba vannak fogva. Reverzálist kellett kiállítaniok, hogy ha a kiküldendő vizsgáló-bizottság meggyőződik bűnrészességökről, akkor veszszen oda a láda minden tartalmával együtt és még más büntetés is sújtsa a várost; ha pedig ártatlanságuk kiderül, akkor az összeg felét kapják vissza. Minthogy azonban a vizsgáló-bizottság a határidőül kitűzött Szent Mihály-napig semmiféle hűtlenséget nem tudott rájok bizonyítani, a szepesi kamara elismerte a városnak a ládához való jogát, de tekintettel a kincstár szükségleteire, kijelentette, hogy ez idő szerint nem adhatja vissza a polgároknak jogos tulajdonukat, sőt ahhoz már hozzá is nyúlt, a mennyiben belőle 1000 aranyat, 400 császári tallért és egyéb folyó pénzben 1345 forintot kivett és azt gabonavásárlásra fordította; de kötelezvényt adott arról, hogy a fölhasznált pénzt tartozik megtériteni.

Sürgették is ezt a szatmáriak, de hiába. Végre a szepesi kamara, tekintettel szorúlt állapotukra, azt ajánlotta, hogy a felét visszaadja, ha a másik felét a kincstárnak átengedik. Erre meg a szatmáriak nem állottak rá. Később a pozsonyi kamarához folyamodtak elégtételért. Ez ugyan kétszer is parancsot küldött a szepesire, hogy a polgárok pénzét fizesse vissza, vagy pedig az italmérési jogot adja oda nekik zálogképpen: de a szepesi kamara erre nem volt hajlandó, hanem a hűtlenségi per miatt lefoglalt Serédi-jószágból adott nekik választást a pénz erejéig. A szatmáriak Madarászt kívánták, melyet éppen abban az időben zálogban bírtak. Igy húzódott az ügy évtizedekig s nem is kapták vissza pénzöket mindaddig, míg szabad királyi várossá nem lettek, a mikor követelésöket a király betudta a fizetendő díjba.

1712. országgyűlés.

A szatmári békekötés után kihirdetett 1712. évi országgyűlés nagy örömöt hozott a városnak, mert arra meghívót kaptak. Most már remélhették hogy kieszközlik szabadságukat. E czélból már jó előre elküldötték követeiket, Váradi Mihályt és Törő Ferenczet Pozsonyba, hogy ott az utat egyengessék.[5]) Nem is igen volt olyan főrend, a kit vagy személyesen, vagy leveleikkel föl ne kerestek volna. Mikor aztán az 1712-iki országgyűlés megnyílt és az oda küldött követek: Váradi és Ladányi kérelmüket előadták, a Karok és Rendek méltányosnak találták annak teljesítését.[6]) De nem remélt makacs ellenállásra találtak Szatmár vármegye követeinél, a kik azon erősködtek, hogy ha már minden áron a törvénykönyvbe iktatják a város szabadságát, tegyék a megfelelő szöveg végére ezen kitételt: salvo jure contradicentium, az ellentmondók jogának sérelme nélkül.[7]) Világos, hogy így értéktelenné vált volna az egész törvényczikk.

A szab. kir. városi jogok megszerzése.

A kormány azonban a szatmáriak pártján volt és így sikerült szabadalmaikat kívánságuk szerint beczikkelyeztetni. Az 1715. évi 109. törvényczikk alapján Szatmár és Németi, tekintettel érdemeikre, különösen pedig a legutóbbi zavarok alatt tanúsított hűségökre, továbbá számba véve ősrégi kiváltságaikat, szabad királyi várossá lesznek és Szatmár-Németi név alatt egyesülnek. Ezentúl az országgyűlésre meghivatnak és a tárnok hatósága alá rendeltetnek.

Szatmár és Németi városok egyesülése még az 1712. év folyamán ment végbe. Németi tizenkét pontban foglalta össze kívánságait s ezekhez Szatmár hozzájárúlt. Ezek a következők:[8])

1. A templom, parochia, iskola, harangok és azok használata maradjanak úgy, mint eddig.

Clementissimam itaque hanc Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis
Domini Domini Nostri Clementissimi medio praesentis Excellentissimi
Plenipotentiarii Suae Regno huic Hungariae, Par-
tibus Principatuique Transylvaniae ac eorundem Univer-
sis Statibus, Ordinibus, Civibus, Superioris item aeque
ac inferioris conditionis Militibus, Nationibus, Prae-
diis, imo et ipsis Rusticis benigne resolutam Ge-
neralem amnistialem Gratiam, benignaque Pacifi-
cationis Puncta Nos quoque infrascripti nomine totius
Communitatis absentes adhuc etiam Suprafati Ducis
Racoczy nostro et Principis omni cum demissione
et humilitate recognoscentes tandem uti jam pri-
dem magno desiderio Expectatam amplectimur eidemque
Suae Maiestatis Sacratissimae debitum nostrum homagium
secundum annexam Juramenti Formulam humillime
deponimus, nihil dubitantes, quin Sua Maiestas
Sacratissima Regia Christianus benignas Resolutiones Suo
rati habitura, iisdemque in omnibus Candidis Ex-
tentis [?] Satisfactura; Károly 1 Maji 1711.

Formula Juramenti

Ego N. juro per Deum vivum, Omnipotentem, Coeli Terraeque Crea-
torem, postquam Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas ex Super-
abundanti Clementia amnistialem Vitae et Bonorum Grati-
am, vi Plenipotentiae Illustrissimo ac Excellentissimo Domino Johanni
Comiti Palffy ab Erdöd ejusdem Generali Campi Mares-
challo per Regnum Hungariae Supremo Armorum Praefecto,
Croatiae Bano, Cataphractorum Tribuno concessae per jam
dudum emanatas et publicatas Declarationes, propter
hocce Gravibus [?] motus largita et impertita Sit, nec o Regni

Hungariae

A szatmári békeokmány záradéka.

Hungariae ac Transylvaniae Jura, Leges et Libertates
tam in Politicis et Provincialibus, quam et Ecclesiasti-
cis receptarum Religionum negotiis, per se Suosque Successores
Sancte conservanda promiserit, imo Suam Confirmationa-
lem quoque Ratificationem obtinuerit, Me proinde in po-
sterum et semper usque ad ultimum Vitae Spiritum eidem Sacra-
tissimae Caesar. Regiaeque Maiti, ejusdemque in Regno legitimo
Successori futurum fore fidum ac fidelem, nec quidquam
contra debitum homagialis vinculi obligamen, directe vel
indirecte, alieno vel proprio motu et [illegible] in contra-
rium commissurum, sed ea omnia rite ac probe accuratum
et praestiturum, re et opere, quae homagiali devotioni obe-
dientiae et subjectioni agenda et praestanda incumbunt et in-
cumbent, Ita juro, Spondeo, et me Sancte et inviolabili
Fide obligo, per Haec Sancta Evangelia, uti me Deus
Trinus et Unus quoque adjuvet.

Ex parte Statuum Regni Hung.
Alexander Karolyi

Ex parte Statuum Transylvaniae
Barczay Mihaly

Perényi Miklos

Michael Teleki

Gaspar de Perény

Emericus de R...

Csiraky Benedek

Abrahamus Barsai

Ladislaus Vay

Stephanus Josika

A szatmári békeokmány záradéka.

2. Németi szabadságlevelei, városi határozatai és pecsétje őríztessenek meg. Lakosait éppen olyan jogokban és becsületben tartsák, mint a szatmáriakat.

3. A németi tanács tagjai maradjanak meg hivatalukban mindaddig, míg a halál vagy egyéb változás számukat oly összegre nem apasztja le, a menynyi az egyesült város tanácsában őket megilleti.

4. A következő tisztújításkor hat polgár választassék Németiből a tanácsba.

5. Ha a mostani tanácsosok kiesnének hivatalukból, valami alsóbb rangú tisztséget, például tizedességet ne bízzanak rájuk, mert az levonna előbbi méltóságukból.

6. Számlálják össze mindkét városban a gazdákat és eskessék föl őket az új rendre.

7. A kik eddig mesteremberek voltak, maradjanak meg ezután is jogaikban. A kik pedig a czéh kötelékén kívül állottak, vétessék föl magukat abba.

8. A czéhben levők minden ujabb fizetés, vendégség, remekcsinálás nélkül maradjanak az egyesitett városban is a czéh tagjai.

9. Hasonlóképp a németi kereskedők is folytathassák tovább hivatásukat, a nélkül, hogy a czéhbe be kellene lépniök.

10. A németi korcsmáról, malomról, vámos hídról, szőlőkről s azok jövedelmeiről gondviselőik ezentúl az egyesített tanácsnak adjanak számot.

11. Minthogy ezentúl a város lakosai nemesi kiváltságoknak fognak örvendeni, nemes emberekhez illően bánjanak velök ; tehát a vétkeseket ne vessék börtönre, ne verjék vasba minden kihallgatás és ítélet nélkül.

12. Egyik város marhái nem mehetnek át a másiknak a hídján, sem fát innen amoda hordani nem szabad, hanem mindegyik város tartsa meg a saját legelőjét és erdejét. Mindazonáltal egyik város polgára szerezhet a másiknak határában földeket s átjöhet oda azokat megmívelni.

E pontok alapján a két város 1712. deczember 29-én egyesült és negyednapra megtartotta a tisztújítást, vagy mint akkor nevezték, széképítést.

Mihelyt a polgárok biztosak voltak a felől, hogy szabadokká lesznek, minden törekvésük oda irányult, hogy mennél kevesebbe kerüljön a váltság. A befolyásos embereket ajándékokkal iparkodtak megnyerni. A szatmáriak válogatott tehenekkel kedveskedtek a bécsi kanczellárnak, a németiek pedig tizenkét szép tehenet és egy bikát igértek, és a város követei: Váradi és Hadas gondoskodtak róla, hogy ez az ígéret csupán szép szó ne maradjon.[9]) Gróf Stahrembergnek a kamara elnökének is felhajtottak tizenhat szép tehenet. Még régi ellenségökkel, Erőss Gábor harminczadossal s a királyi jószágok itteni gondviselőjével is megbékéltek s nem alaptalan haragját „egy vég fájin ángliai posztóval," mely 45 forintba került, és egy telekkel engesztelték ki.[10])

1713-ban végre egy bizottság jött Szatmárra, hogy az itteni királyi fiskalitásokat hivatalosan felbecsülje. Munkálkodásának eredménye a következő kimutatásba van foglalva : [12]) A királyi vagyon értéke.

1. A Bona-féle nagyobb részben elpusztult szőlő értéke	1,200	frt	
2. A Szamoson levő vízimalom évente behoz 500 köböl életet. Ebből 100 köblöt a molnár fizetésére és a malom fenntartására kell fordítani ; így tehát 400 köböl marad. Egy köböl árát 1 frt 20 krajczárba számítva, az egész jövedelem 480 forintot tesz. Az ennek megfelelő tőke. .	8,000	,,	
3. Az egész város határában 450 köblös földje van a királynak, melynek értéke 6 forintjával	2,700	,,	
4. A király majorja a rajta levő korcsmával, mészárszékkel s a hozzájok kötött joggal	2,000	,,	
5. A többi öt korcsma évi jövedelme ez idő szerint 600 frt. Az ennek megfelelő tőke	10,000	,,	
6. Az évi dézsma értéke 70 frt. Ennek pedig tőkeképpen megfelel	1.166	,,	2/3 kr.
Az összes fiskalitások értéke tehát	25,066	,,	66 2/3 kr.
A Németiben levő fiskalitások felbecsülése nem maradt fenn ilyen részletesen, de tudjuk, hogy annak megállapított értéke volt [13])	7,106	,,	67 ,,
A felszabadításért a két várostól kivánt összeg . .	9,600	,,	
A kincstár tehát követelt összesen	41,773	,,	33 2/3 krt.

Kötelezettségöknek 1730-ban végleg eleget tettek. Hogy a város a magára vállalt adósságot lefizethesse, a mai Deák-téren fennállott bolthelyeket addigi bérlőiknek örök áron engedte át. Ott állott a mai kút helyén Szatmár híres csárdája, a „Koplaló". Körülötte a legnagyobb rendetlenségben a vargák, szűcsök, fazekasok, szabók, csizmadiák, szíjgyártók, kenyérsütők színjei, kalmárboltok, mészárszékek, vásáros bódék, stb. Váltig sajnálta később a város, hogy szépségén ily helyrehozhatlan csorbát ütött. Igy is maradt ez a mult század közepe tájáig.

A privilegium szövege. A várvavárt szabadságlevelet 1721 január 2-án írta alá a király. Szövege a következő :

„Mi III. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindig felséges császára, Német-, Spanyol-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Szlavon országok királya stb. Emlékezetül adjuk e levelünk rendjével mindazoknak, a kiket illet, hogy mi kegyesen és igazán megfontolván, minő hasznuk van abból a királyoknak és fejedelmeknek, ha alattvalóikat egy városba, egy polgári társaságba gyűjthetik ; hogy azok együtt lakása mennyi erőnek s gazdagságnak lesz forrásává, mely mind az államot gyarapítja ; hogy mennyire fejlődik a kereskedelem és a közjólét ; hogy míly jó őket régi szokásaikban és szabadságaikban megtartani : könnyen ráállottunk, hogy azok szaporításához és gyarapításához kegyelmes tetszésünkkel hozzájáruljunk. Mert a régi bölcsek szerint a városok hozzák egymással közelebbi kapcsolatba az alattvalókat, s azért vannak azokban házak, utczák és piaczok, hogy az emberek egymással érintkezzenek, egymást megismerjék és megszeressék ; enélkül ugyanis szomoru és sivár volna az emberi társadalom. Azért a leggondosabb fejedelmek már régóta sokféle szabadsággal és kiváltsággal ruházták fel az ilyen községi kötelékbe állott lakosokat, hogy ez által többi alattvalóikat is boldoggá tegyék s nevöket megörökítsék. Tehát mi is kegyelmesen és elismeréssel tekintetbe vesszük a Szatmár vármegyében levő tisztes és érdemes Szatmár és Németi városok polgárainak sokféle hasznos szolgálatait és érdemeit, melyekkel ők nemcsak a békés és boldog időkben, hanem a sokféle rettenetes háboru s a legközelebb lecsendesített felkelés viszontagságai között is folyvást tündöklöttek, nevezetesen akkor, midőn az ozmán hatalom a Mi Magyarországunkba beférközvén s annak legkiválóbb részeit tűzzel-vassal kegyetlenül pusztítván, elfoglalta s igája alá vetette, azután pedig annak legfontosabb erősségét s Erdély kulcsát, Váradot, ostrommal bevette, ők, bár a törökök folytonos kirohanásainak, pusztításainak, rablásainak, fosztogatásainak és dúlásainak szüntelenül ki voltak téve, erős és rettenthetlen szívvel szenvedték el számtalan polgártársuk megöletését, gyenge gyermekeik rabságra hurczolását, vagyonuk fölprédálását, egész sereg barmaik elhajtását, házaik s már érett vetéseik felperzselését, szőlőik és mezeik elpusztitását és önmaguk teljes tönkrejutását ; e mellett meg nem szűntek a császári és királyi katonaságot eleséggel és készpénzzel a legörömestebb segíteni. Mikor a német várőrség fellázadt tisztjei ellen, ők vetették magukat közbe, ők vállaltak a tisztekért kezességet s ezáltal úgy ezekről, mint a közjóról a fenyegető veszedelmet okosan elhárították. Azonkívül, hogy a városuk mellett épült vár menedékül szolgálhasson úgy a császári katonaságnak, mint a király híveinek az ellenség betörései ellenében, azt folytonos kézi munkával, fuvarozással és sok ezer forintra rúgó költséggel erősítették, személyesen őrízték, az ozmánok dühös ostromait vitézűl kiállották s a legutóbbi felkelés alkalmával is készek voltak inkább a három hónapi ostrom után városukat felégettetni s vagyonukat felprédáltatni, megszámlálhatlanúl sok kárt szevedni, semhogy törvényes királyuk iránt a hűséget megszegjék. De még ekkor sem törtek meg, hanem bár minden pénzük és élelemkészletük elfogyott, ezen nagy inségükben is közel táborozó seregünket 4000 forinttal segítették. Most is 8000 frtot hoztak be kincstárunkba, hogy Felséges Házunkhoz való hűségök buzgóságát megmutassák, s ez által méltán ösztönöztek bennünket viszontkegyelemre. Hogy tehát ennek gyümölcsét élvezzék s oly nagy érdemeik és annyiféle szolgálataik jutalmát elvegyék, hogy annyi viszontagság után megvígasztalódjanak, megerősödjenek, gyarapodjanak s a király és a haza hasznára szolgáló virágzó állapotba kerüljenek, eleget kívánván tenni a hozzánk küldött tanácsbeli polgártársok, hites jegyzőik és hívünk becsületes Várady Mihály által előterjesztett kérésöknek : Szatmár és Németi eddig is szabad városainkat, az 1712. évben Pozsonyban tartott országgyűlésünk rendeléséből egy várossá tévén, hogy az elüljáróság által igazgattassék Szatmár-

Németi nevezet alatt és régi határai is egyesíttessenek, — szabad királyi várossá tettük, neveztük, a többi szabad királyi örökségeink közé számláltuk és azok sorába és rendjébe helyeztük, melyek szabadságával és kiváltságaival már úgy is díszeskedett. Rendeljük, hogy ezután már ne mezővárosnak, hanem Szatmár-Németi szabad királyi városnak nevezze és czímezze mindenki. Néki az országgyűlésen széket és szavazatot adunk s oda királyi levelünkkel meghívjuk. Azt is elhatároztuk és elrendeltük, hogy ezen Szatmár-Németi szabad királyi város, annak polgárai és lakói, azok maradékai és ivadékai ezentúl minden időben, szőllők, kilenczed és hegyi vám fölött rendelkező teljes földesúri hatalommal bírjanak, pöreiket a Mi királyi tárnokainkhoz föllebbezhessék, hatalmuk legyen élet s halál felett, leveleiket saját pecsétjök alatt küldözzék, a Tőlünk ezen polgárokra és az ő utódjaikra átruházott és átszármaztatott kiváltság és tekintélynél fogva. Az ország területén mindenféle vám és harminczad fizetésétől mentek legyenek, s az ő szabadságaikban és szokásaikban, melyeket atyánk, boldog emlékezetű Leopold császár és király engedélyezett nekik, őket ezennel Mi is megerősítjük. Rendeljük, hogy más királyi városok szokásaihoz mérten egyéb kiváltságaikban is megtartassanak, nevezetesen: hogy maguk között igazságot szolgáltassanak; hogy határaikon belül mészárszékeket, vendégfogadókat, serfőző, egyéb italokat égető s áruló házakat és kereskedő boltokat állíthassanak s az azokból befolyó jövedelmet a tisztviselők és a közönség rendelése szerint közczélokra fordíthassák; hogy senkinek másnak ne lehessen az ő hírök és beleegyezésök nélkül ilyeneket állítani vagy magának tulajdonítani, hogy évenkint az esztendő első napján szavazati többséggel, az elüljáróság és a nagy közönség akaratával bírót, tanácsosokat és tisztviselőket választhassanak; hogy a mesteremberek kiváltságolt czéheit a kívülök álló kontároktól megoltalmazhassák s ez utóbbiak készítményeit vásárok alkalmával le is foglalhassák; hogy magok között szabályrendeleteket hozhassanak, de úgy, hogy azok a haza törvényeivel ne ellenkezzenek; hogy a zsidókat, görögöket és ráczokat maguk közöl kiküszöbölhessék; hogy régi szokásuk szerint barom-, belső- és heti-vásárokat tarthassanak és hogy vámokat szedhessenek az átmenőktől a hidak és utak jó karban tartására. Mivel pedig az ártatlan a vétkesért nem szenvedhet, rendeljük, hogy a város polgárai és lakosai mások könnyelmű adósságáért és egyéb vétkeiért a törvényes út mellőzésével elmarasztalhatók ne legyenek. Hogy pedig ezen szabadságaikról örökös bizonyságot adjunk, nemcsak jóvá hagyjuk és megerősítjük régi czímeröket, de még új jelekkel is megnagyobbítjuk és ékesítjük, u. m: zöldelő pálmafákkal és melléjök állított, kivont kardot tartó két pánczélos vitézzel, a torony kapujában ülő s vigyázó oroszlánnal és annak kőfalait kerítő zavaros és habokkal zajló folyóval. Ezért nekik ezentúlra a következő czímert rendeljük és adjuk: égszínű, kerekded katonás pajzsot, a melynek alján kis zöld halom van s annak közepén erősen épült torony emelkedik négyszögű, faragott kövekből csinált kőfallal kerítve s tetején királyi koronával ékesítve. Az említett torony kapujában vörhenyes sárga oroszlán van egész természetesen leábrázolva, de kétágú és a hátára felemelt farkkal, tátott szájjal s kilógatott veres nyelvvel ülve, a pajzs jobb oldalára fordúl. A kőfal két oldalára ábrázolt két zöldelő pálma egész a torony tetejéig ér; a kőfal fokain pedig a pánczélos és sisakos katonák, jobb kezökben kivont karddal, balkezökkel tomporukra támaszkodva állanak őrt egymással szemben. A fent említett folyó a kőfalat minden oldalról körülfolyni látszik. Mindezt ezen királyi adománylevelünk kezdetén és homlokán a festő a Mi rendeletünk szerint fogja az ő művészetével a természetnek megfelelő színekkel sokkal világosabban és szemléletesebben ábrázolni. Sőt hogy annál inkább bebizonyítsuk kegyelmünket s hogy ők annál inkább hű és engedelmes jobbágyaink legyenek, császári és királyi hatalmunkkal megengedjük és hozzájárulunk, hogy ők és ivadékaik a város nevében kiadandó írásaikon veres viaszpecsétet használhassanak s az ilyen iratoknak, úgy mint más szabad királyi városokénak teljes hitelességök legyen. Azonkívül szabadságukban áll, mikor erejök és tehetségök engedi és a közjó azt kívánni fogja, városukat megfelelő kőfallal körülkeríteni és bástyákkal, meg kapukkal megerősíteni és fölékesíteni. Továbbá tartoznak más szabad királyi városok példáját követve, fentebb előadott szabadságaik elvesztésének terhe alatt, a háládatlanság és hűtlenség mocskától magokat megőrízni; ezen jótéteményünket és fokozott kegyelmünket elismerni;

utódainkhoz, a Bennünket követő törvényes magyar királyokhoz állandóan hívek maradni és további szolgálataikkal ezutáni kegyelmünkre magukat méltóvá tenni. A mint most községüket szabad királyi várossá teszszük, ezek közé helyezzük, emeljük, odaírjuk és közéjük számláljuk: épp úgy öregbítjük, ékesítjük, rendeljük, jóváhagyjuk, megerősítjük régi kiváltságaikat ezen oklevelünkben foglalt rendeletünkkel, azonban épségben maradván másoknak, különösen pedig az ezen városban lakó nemeseknek jogai. A minek emlékére és örökös állandóságára kiadtuk ezen kiváltságlevelünket, megerősítve azt titkos függő pecsétünkkel, melyet mint magyar király szoktunk használni stb. Kelt Austriában, Bécs városában, 1721. évi január 2-án. (Következnek az egyházi és világi főrendek nevei.) Károly m. k. Gróf Illésházy Miklós m. k. Hunyady László m. k. (P. h.)“

Vásár-szabadalmak.

Nagyra tartották a régiek vásárszabadalmaikat is, mert a közlekedés és a közbiztonság hiányossága miatt ezek voltak az egyedüli alkalmak, mikor községükbe távol vidékről sereglettek vevők s a mikor a hozzájuk utazott kereskedőktől oly czikkeket vásárolhattak, a minőket különben egész éven át nem is láttak. E vásár-szabadalmak jelentőségét mutatja az is, hogy szintén a királytól nyerték és egészen ünnepélyes formában vannak kiállítva.[14]) Az egyesűlés előtt mindkét városnak négy-négy, tehát összesen nyolcz vására volt, melyek mindegyike tizenegy napig tartott. Igy maradt ez jó ideig még az egyesűlés után is. Vásárnapjaik voltak : Gyertyaszentelő Boldogasszony, Szent Fülöp és Jakab apostolok, Sarlós Boldogasszony, Szent Jakab apostol, Nagyboldogasszony, Szent Mihály, Mindenszentek és Szent Miklós püspök napjai. De 1734-ben arra kérték a királyt, hogy az eddigi nyolcz vásár helyett csupán négyet adjon nekik és a tizenegy napi tartam helyett is megelégesznek egy héttel. Több okot hoznak fel kérelmök támogatására : vásáraik összeesnek más szomszédos városokéival, s így egyik rontja a másikat ; az örmény és görög kereskedők csődülete miatt nem tudnak saját árúikon sem túladni ; ezenkívűl a temérdek idegen jószág a város tereit ingyen lelegeli, sőt rámegy a tilos kaszálókra is. Kérésüknek engedve, a király a vásárok idejét a következő napokra rendelte : Gyertyaszentelő, Fülöp és Jakab, Sarlós Boldogasszony és Szent Mihály napja. Később, 1804-ben még egy ötödik vásárt is kapott a város november 21-ére. Ezek a sokadalmak oly híresek voltak, hogy nemcsak magyarországi és erdélyi kereskedők tartották számon, hanem jöttek ide Lengyel- és Németországból is ; különösen a bécsi kalmárok keresték föl szívesen. Heti vásárjait a legrégibb időben pénteken, 1618 óta hétfőn tartotta. A mai rend keletkezésének időpontját nem lehet megállapitani.

Háboruság a két város között.

Sok áldozattal kieszközölt új szabadságát sokáig nem tudta az egyesült két város békén élvezni. Mert a németi részen lakó polgárság látván, hogy most is elüljáróktól kell függenie, adót kell fizetnie, a város erdejével a saját tetszése szerint nem bánhat, a máshol termelt bort be nem hozhatja s egész esztendőn át nem árúlhatja : felzúdult a tanács ellen s azt kérdezte, hogy miben áll hát az a szabadság, melyért annyit kell fizetnie. A tanács iparkodott őket felvilágositani. De a németiek nem voltak oly könnyen meggyőzhetők, hanem 1717-ben felírtak a szepesi kamarához, hogy engedje meg nekik a szabad bormérést s oszsza fel egyenletesen az adókat. Sőt 1719-ben azt követelték, hogy mindegyik város elégedjék meg a saját határával, a németi rész erdejében és mezején ne legyen ezentúl semmi keresetük a szatmáriaknak, s egyáltalán nem akartak az elüljáróságnak engedelmeskedni. E viszálykodásnak végre III. Károly király kemény rendelete vetett véget, melyben a tanácsnak meghagyta, hogy az engedetlenek ellenében a legszigorúbb fenyítő eszközöket alkalmazza. Ekkor Németi egy időre elcsendesedett. De már 1722-ben egyes kolomposok felbújtására újra kezdték régi engedetlenségöket s erőszakoskodásaikkal mindaddig fel nem hagytak, míg báró Fischer királyi biztos köztük rendet nem csinált.[15])

1729-ben ismét valóságos lázadás tört ki Németiben. Sérelmeikről hosszú beadványt terjesztettek a tanács elé. Kivánták hogy :

1. A bíró és a fürmender helyébe mások választassanak. A fürmender hivatalának megértésére tudni kell, hogy akkor a város ügyeit a főbb tisztviselőkből alakúlt belső tanács és a polgárok megbízottaiból alakúlt külső tanács vezette ; ez utóbbiban viselte a fürmender az elnöki tisztet s egyszersmind közvetítette a két tanács nézetét mindaddig, míg azt sikerült egy határozatba összefoglalni.

2. A közadó kivetésének kulcsát és mennyiségét mindenkor előre adják tudtokra.

3. Közöljék velök a vásárokra, italmérési jogra s egyéb szabadalmaikra vonatkozó diplomák tartalmát.

4. Németiből mindig négy tanácsost, egy jegyzőt és két borbírót válaszszanak.

5. A németieket sohase kényszerítsék Szatmárra közmunkára.

Bár mindezen kívánságaikra vonatkozólag kedvező választ nyertek, még sem tudtak megnyugodni. Ügyöket előbb törvénytelen úton a vármegyéhez felebbezték, azután pedig a kolomposok által összegyűjtött 200 frt költséggel külön követet küldtek fel az országgyűlésre. De a törvényes elüljáróság felterjesztéseivel útjokat vágta, úgy hogy szóhoz sem engedték őket jutni, hanem kiutasították a Karok és Rendek házából. Ekkor aztán a tanács is erélyesen hozzálátott a megtorláshoz s a felbújtók közül tizenhetet vasra veretett, őket öt bétig és két napig börtönben tartotta, velök a 200 frtot megfizettette s aztán valamennyit száműzte.[16])

De ez a szigorú büntetés a németieket nem józanította ki, hanem még jobban elkeserítette. Panaszaikat 1730-ban újból a felsőség elé terjesztették, minek következése az lett, hogy III. Károly király Uhleim Dávidot küldte ki a következő évre széképítő kir. biztosnak. Ennek javaslatára a király a következő engedményeket tette a németieknek :[17])

1. Németiben két, Szatmáron is két országos vásár tartassék.

2. Mindegyik város tarthat heti vásárt és mindenik fél árúlhat a másik piaczán.

3. Január elsejétől márczius végéig Németinek szabad bormérése legyen.

4. A város csapszékeire mindkét rész polgárainak borát be kell venni, s idegen bort csupán akkor szabad mérni, ha a helybeli már elfogyott.

5. A németiek ellen foganatba vett 1729. évi büntetést a felsőség nem hagyja jóvá, hanem a város köteles a végrehajtást szenvedett polgároknak a 200 frtot visszatériteni.

Hosszú volna e torzsalkodások történetét végig előadni. Németi végre oda törekedett, hogy a közterheknek csupán hatod részét fizesse s lassanként teljesen elváljék Szatmártól.

1734-ben Szuhányi Mártont és Bogáthi Pált, 1742-ben gróf Károlyi Sándort, 1744-ben gróf Károlyi Ferenczet küldte ki a kormány királyi biztosokúl. De ezek engedékenységükkel olajat öntöttek a tűzre. Németiben a fejetlenség már annyira ment, hogy ott saját külön elüljáróik ellen is feltámadtak, személyes vádakkal illették őket, különösen pedig azokat, a kik a közjövedelmeket kezelték. Erre a kormány 1747-ben az erélyes Ternyei Jánost küldte ki rendet csinálni. Ez felismerve a bajok forrását, a két várost teljesen egyesítette s mindazon rendszabályokat, melyek legkevésbbé is okai voltak az elkülönítés szelleme fenmaradásának, végleg eltörölte. Nyugtalankodtak ugyan még egyesek ezután is, de minden eredmény nélkül.[18])

Az új szabad királyi város értelmi színvonalát nem csupán az mutatja, hogy még 1716-ban boszorkányokat égettek,[19]) hanem az is, hogy miképpen védekeztek ez időben a pestis ellen. Két alkalommal látogatta meg őket ez a rettenetes ragály ; először 1719-ben, azután pedig 1742-ben. Az előbbi alkalommal azt a felsőbb parancsot, hogy egyáltalán ne közlekedjenek a szomszédos helységekkel és országos vásárokat ne tartsanak, semmibe se vették, hanem haladt minden a régi rendén. Ezért aztán a szepesi kamara érzékenyen rájok pirított, báró Salzer pedig negyven napig elzárta őket minden közlekedéstől és a tilalom ellen vétők elrettentésére a város körül akasztófákat állított fel. Ez a rendszabály már használt, mert mint a gróf Károlyi Sándorhoz hetenként beküldött lajstromokból látható, itt a pestis egyáltalában nem pusztított.[20]) A következő évi össszeirás szerint találtak itt 249 vagyonos polgárt, 62 kalibában lakó gazdát, 11 zsellért és 28 teljesen vagyontalan családfőt. Ezek összes birtoka volt : $1678^1/_2$ köblös szántóföld, 776 kasza alá való rét és 1500 kapás szőlő.[21]) Műveltségi állapotok.

Nagyon elbizakodottakká tette a polgárokat, hogy ez a veszedelem megkímélte őket. Mert a mikor 1739 óta ugyan szórványosan ,de 1742-ben teljes erővel kitört a pestis, semmibe sem vették gróf Károlyi Sándor kir. biztos paran-

csait. Ő ugyanis elrendelte, hogy a pestises háznép kapujában őr álljon s akadályozza meg a külvilággal való közlekedést; a betegeket szállítsák kórházba, hogy ott orvosi kezelés alatt álljanak, a halottakat pedig csak az a végre fogadott emberek vigyék ki a temetőbe. Erre a nyakas nép a következő választ adta: Magukat házukba elzárni semmi szín alatt sem engedik, mert dolog idő lévén, munka után kell látniok. Betegeiket önmaguk fogják ápolni. Orvost fogadjon, a kinek tetszik, s fizesse, a ki segedelmével élni kíván; de azt nem türik, hogy a közpénztárból kapják fáradságuk jutalmát. Azt is lehetetlen volna végignézniök, hogy kedves halottjaikat idegenek vigyék a sírhoz; már csak ők maguk fogják ezt az utolsó szolgálatot megtenni.

Ugy vették hasznát, a mint a jó tanácsot követték. Mert mint az összeírás mutatja, 1742. év július 22-től 1743 január 16-áig pestisben meghalt: 261 házigazda, 232 háziasszony, 573 fiú, 526 leány, 82 szolga, 124 zsellér; összesen 1798 ember. A ragályban 16 háznép teljesen elpusztúlt, s ezek javai a városra szállottak.[22])

AZ ELLEN-REFORMÁCZIÓ.

A gör. kath. egyház alakúlása.

Mielőtt arra a harczra térnénk át, mely az itt új életre ébredő róm. kath. hitközség és a reformátusok között lefolyt, röviden a két görög katholikus hitközség megalakúlását kell előadnunk. A régebbi közülök a németi egyház. Hívei most görög szertartású magyar katholikusoknak vallják magukat; még néhány évvel ezelőtt nem magyar, hanem ószláv volt a liturgikus nyelvök, tévedésbe ejtve magukat a híveket is, őseik eredete felől, mert hiszen népiesen oroszoknak hívták őket: de a történelemnek vissza kell mennie egyházuk bölcsőkoráig s kutatnia, hogy kik tették le a hitközség alapjait.

Mikor 1661-ben a törökök Váradot elfoglalták, az ottani görög kereskedők éjszak felé magyar területre menekültek. Egy részük Debreczenben vonta meg magát,[1]) a többi pedig a szatmári vár falai alatt keresett menedéket. De a „görög" elnevezés ne ejtsen bennünket tévedésbe. Lehettek ugyan közöttük görög nemzetiségűek is, a legnagyobb rész azonban bosnyák és rácz volt. Ezek a bizonyára vagyonos görög és délszláv kereskedők alapították meg Németiben a görög hitközséget. Egyesültek voltak-e akkor, vagy pedig nem, azt most már bajos volna eldönteni. De annyi bizonyos, hogy ugyanazon Habsburg-politika, mely a római katholikus egyház terjesztéseért minden követ megmozgatott, tőlük is már első szabadság-levelökben megkövetelte, hogy papjok egyesült legyen és a munkácsi egyházmegyéhez tartozzék, a minek meg volt a fontos oka.

A szatmáriak nem minden idegenkedés nélkül fogadták az új jövevényeket. Különösen az szúrt nekik szemet, hogy ezek nem csupán török portékákkal, hanem minden egyébbel kereskednek. Ügyes-bajos dolgaikat sem akarták a szatmári bíró ítélete alá bocsátani, hanem vagy maguk közül választottak olyat, ki nekik igazságot szolgáltasson, vagy pedig a vármegye palástjába fogódzkodtak. Szabadságaik biztosítására a görögök 1667-ben eszközöltek ki a királytól privilégiumot.[2]) Ennek értelmében a görögöknek szabadságukban áll Szatmáron, Németiben vagy Kálló városában megtelepedni, ingatlanokat szerezni és török árúczikkekkel kereskedni. A szepesi kamarától fognak függeni s az attól nyert védelemért 200 frt adót fizetnek. A Törökországból behozott portékák után harminczadot adnak. Pereikben saját kebelükből választott bíráik mondanak ítéletet. Ha valamelyik fél ennek végzésével nincs megelégedve, 24 frt bánatpénz lefizetése után a kamarához fölebbezheti ügyét; a jelzett összeg fele a bíróé, fele a kincstáré legyen. Azon esetben, ha nemes emberrel támad bajuk, vagy ha erőszakoskodásról vádolják őket, a vármegye tegyen igazságot. A görög bíró tartozik a kamara előtt esküt tenni, hogy a királyhoz és az országhoz hűséges lesz. Ha valamely görög kereskedő törökországi utra indul, elutazásakor köteles esküt tenni, hogy a törökkel czimborálni s fegyvert kivinni nem fog; hazajövetele után szintén eskü alatt tartozik bevallani, hogy mit látott-hallott a török birodalomban. A ki görög vére ellen fegyvert fog, vagy viszályt szít, 200 frt pénzbirsággal bünhődik, melynek fele a biróé, fele a kincstáré. Szintannyit fizet az is, ki török birák elé viszi ügyét, vagy a magyar biróság által hozott itéletet a török biróhoz felebbezi. Katonát nem fognak náluk elszállásolni. Testületükbe kell fogadniok azon nem nemes görögöket és ráczo-

kat is, kik már régebbi idő óta magyar honosok és kereskedéssel foglalkoznak. Lelkészük a római katholikus egyházzal egyesült pap lehet és a munkácsi egyházmegyébe fog tartozni.

Első papjuk, kinek nevét az egyház Triodion nevű könyve tartotta fönn, Mihály nevet viselt. A feljegyzés mellett 1681. olvasható évszámúl. 1685-ben Monasterly Demeter volt a németi lelkész, a ki egyúttal esperesi hivatalt viselt. Ennek lelkipásztorsága alatt viszály támadt a régi tősgyökeres görög-katholikus lakosok és az új jövevények között. Azzal vádolták a nemrég beköltözötteket, hogy az ó-hithez ragaszkodnak. Ezért ők I. Lipóthoz folyamodtak, ki őket Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs-megyei hitrokonaikkal együtt egy esperességbe egyesítette s megengedte, hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák s harangoztathassanak. E kedvezményeket pedig azért nyerték, mert a római katholikus egyházzal való egyesülésükről a császárt biztosították s esperesük iránta a hűségesküt letette.[3]) A nyert szabadalom alapján már előbb megkezdett templomukat felépítették s azt 1690-ben a szintén görög eredetü Camellisi József munkácsi püspök Szent Miklós tiszteletére szentelte föl. A régi kalendárium szerint április 30-án jött a püspök Szatmárra s itt május 1-én zsinatot tartott. Körülbelül hatvan görög szertartású pap gyűlt ez alkalommal össze s mindannyian hitvallást tettek a római egyházzal való egyesülésről. A nevezett püspök önmaga sorolja fel jegyzeteiben, hogy kik jelentek meg előtte ilyen czélból. Május 4-én, miután a templomszentelés magasztos szertartását végrehajtotta, papokat szentelt és szerzeteseket öltöztetett be Istennek ez új hajlékában.[4])

Templomuknak nem sokáig örvendhettek a görög-katholikusok, mert, mint már tudjuk, az 1703-ban Németivel együtt hamuvá lett. Ekkor a hívek, mint vagyonos kereskedők, kiknek sok félteni valójuk volt, a várban vonták meg magukat s ott a császári őrsereggel együtt türelemmel viselték a hosszú ostromot. Egy 1722. évi felségfolyamodványukból tudjuk meg, hogy ez alkalommal nemcsak hogy tizenhét havi ostromot kellett kiállaniok, hanem a bosszús kuruczok féléven át börtönben sanyargatták őket és 19,293 frt 97 kr. kárt szenvedtek.[5]) Az szolgáltatott okot e panaszukra, hogy a város szerintük igazságtalan adóval sújtotta őket. A kurucz háború után vagy nagyon megfogyhattak, vagy teljesen elszegényedhettek, mert a város felszabadítása alkalmával a polgárokra rótt teherben csupán három görög katholikus osztozott.[6])

1740-ben kezdtek hozzá az új parochia építéséhez. Templomukat az azt díszítő toronynyal együtt Somlyai Mihály buzgó hivő építtette a saját költségén.[7]) Papjuk javadalmazása is megoldódott lassanként, a mennyiben a Helytartó Tanács 1782-ben megengedte, hogy a város, mint kegyúr, a plébános ellátására 8 pozsonyi mérő őszi, 4 p. m. tavaszi vetésre való szántóföldet és 4 szekér szénára való kaszálót adjon.[8]) 1795-ben majort kapott,[9]) 1802-ben pedig évi tizenkét öl fára való jogot. Még jobban rendezte a város 1803-ban Beöthe Demeter püspöki vikárius lelkészsége alatt a papi jövedelmeket. Ekkori határozata értelmében a plébános kapott a város pénztárából 300 frtot, birtokaiból pedig minden fordulón nyolcz köblös földet, nyolcz boglyás kaszálót és 16 öl fát.[10])

A XVIII. század hatvanas és hetvenes éveiben a görög katholikus hívek között bevándorlás által mindinkább megszaporodtak az oláh ajkúak. Mivel ezek nem tudtak azzal kibékülni, hogy papjok ó-szláv nyelven végzi az isteni tiszteletet, mozgalmat indítottak egy külön románajkú lelkészség felállítására. Fáradságukat siker koronázta, mert a felsőbb engedélyt erre megkapták. Templomuk 1803, papi lakásuk 1808 óta van. Első lelkészük Pap János volt, ki 1805-ben foglalta el hivatalát. Ellátásáról a város épp oly bőkezűen gondoskodott, mint a németi anyaegyház lelkészéről.[11])

Sokkal nagyobb küzdelem fejlődött ki a római katholikus hitközség újból való felállítása körül. Mert azon harcznak, melyet ellenreformáczió néven ismer a történelem, s melyet akkor Európaszerte változó eredménynyel vívott a két tábor, egyik legjelentékenyebb csatatere éppen Szatmár volt. Előőrsi szolgálatra a jezsuitákat küldte ki ide az állami hatalommal szövetkezett hierarchia. E városban ugyanis a római katholikus lakosság megerősödése akkor kezdődik, mikor a buzgó hitű II. Ferdinánd király Pázmány Péter anyagi áldozatával a jezsuitákat ide telepítette. Tiborcz János házfőnök maga sorolja el a rendház okmányait az egri püspökhöz intézett 1769. évi felterjesztésében.[12]) Ezek szerint II. Ferdinánd király 1636. évi okt. 8-án Regensburgból kelt paran- Róm. kath. hitközség felállítása.

csával meghagyja Melithnek, Szatmár-vár főkapitányának, hogy a német őrségnek a várba vezetése alkalmával telepítse ki onnan a református lelkészt, hogy helyébe jezsuiták jöhessenek. Hasonló értelemben rendelkezik ezzel egyidejűleg Pázmány biboros-érsek is. De a parancsot végrehajtani nem volt oly könnyű, mint azt kiadni. Tanuskodik erről III. Ferdinándnak 1643. évi ápr. 29-én kelt rendelete. E szerint, minthogy a király arról értesül, hogy a várba vezetett jezsuitáknak nincs alkalmas lakásuk, megparancsolja a főkapitánynak, hogy rezidenczia és iskola számára megfelelő épületeket adjon nekik. Végre 1664-ben elkészült az öt személyre való lakóház, melyet azután ki is bővítettek. Ezidőponttól kezdődnek a róm. kath. plébánia anyakönyvei is.

Mint két ellenséges tábor állottak egymással szemben ez időtől kezdve a jezsuiták és a ref. lelkipásztorok. Amazok a katholiczizmus által elvesztett tért iparkodtak elfoglalni, ezek elért előnyeiket védelmezték körömszakadtáig. Azok részén állott az államhatalom, ezekén a közvélemény ereje és a városi magisztrátus szívós ellenállása. A jezsuiták, mint irataik megtekintéséből látható, mind magas képzettségű papok voltak ; ékes latinsággal szerkesztett irataikból ember- és világismeret s logikus gondolkozás sugárzik elő. Szerzetesi életük zárkózottságával a tömegtől távol, s azért mégis közöttük élvén, példájukkal és tudományukkal messze világoskodtak. Buzgóságuk pedig éppen nem ismert akadályokat. Híveket nyerni, ezt tekintették élethivatásuknak. Volt eset rá, hogy Tiborcz János szuperior csupán azért perlekedik, hogy kizárólag neki legyen joga, állítólag az 1731. évi pátens értelmében a halálra ítélt rabot, ha az kálvinista is, a bitófa alá kísérni.[13]) Ilyen és ennyi erőt vittek ők a nagy küzdelembe, de csak is ennyit ; alsóbb fokú iskolájuk ily élet-halálharczban számbavehető tényezőnek nem volt tekinthető.

A reformátusoknak ellenben volt három jól szervezett parochiájuk: kettő Szatmáron, egy Németiben. Volt gimnáziumok, filozófiai tanfolyamuk és főiskolájuk. Papjaik és tanáraik között sok hírneves ember volt, a kiknek neveit az irodalomtörténet is lapjaira jegyezte.

Azt a harczot, mely a két ellenfél között kifejlődött, nem a mai kor szempontjából kell megítélni. Éppen oly magyar ember volt Horváth, Hedry, Kövér, Lőcsei, Andrási, Tiborcz és Birsi jezsuita, mint a milyenek voltak Szoboszlai és Ecsedi, Csapó, Kevi, Viski, Kapolyi szatmári ref. lelkipásztorok. A különbség az, hogy akkor a hitelvek szemüvegén nézték az egész világot : ma pedig a magunk vallási meggyőződésének nagyratartása mellett kímélettel vagyunk a másoké iránt.

A jezsuiták vagyona.

Időközben a jezsuiták földi javakban is gyarapodtak. Megkapták királyi adománylevéllel Berenczét, a szatmári református főiskola faluját, melyet mint látszik, az intézet azért veszített el, hogy tanulói az 1672. évi fölkelés alkalmával fegyvert ragadtak és kevés kivétellel a csatamezőn hullottak el. Az övék lett Pap Dániel szatmári birtoka, az 1669-iki csinyben résztvevő Mikolay Boldizsár hiripi és kisnaményi jószágai, azonfölül kisebb-nagyobb telkek és jogok Mikolában, Szárazberken, Szinérváralján, Józsefházán, Simában, Nagybányán, Ferenczéren és Rákos-Terebesen. Házakat és telkeket nyertek még a hívek hitbuzgóságából is Szatmáron.[14]) De ők mindezzel meg nem elégedve, ki akarták tudni összes jogaikból a református papokat. 1694-ben Sárpataki János várbeli udvarbíró segítségével lefoglalták az ezeknek járó dézsma-negyedet, azon a czímen, hogy az a reformáczió előtt a katholikus plébánosé volt. Ugyanaz a Sárpataki, mint a városra küldött királyi biztos, letette hivatalukból az újonnan választott református bírót és tanácsosokat és katholikusokat ültetett helyökbe.[15])

1695-ben a tisztújítás Erőss Gábor udvarbíró közbejöttével hasonló erőszakoskodás közben ment végbe. Ez királyi biztosi minőségében a jezsuiták következő kívánalmait terjesztette a városi tanács elé. A piaczi jövedelem fele legyen a katholikusok kórházáé, a másik fele maradjon a reformátusok hasonló czélú intézetéé. A református papoknak járó vámot is oszszák meg velök. Adják vissza a katholikusoknak a nagyharangot, mert az jog szerint őket illeti. A tanács természetesen tagadó választ adott, mire a jezsuiták a várbeli német katonaság segítségével lefoglalták a malom egyik kövét és csak 1698-ban bocsátották vissza régi tulajdonosaik birtokába, bizonyos egyesség mellett.[16])

Ez időben valósította meg Göde Péter házfőnök azt a leleményességre valló ötletét, hogy magát szatmári parochusnak czímezte ; ennek azonban a



III. Károly.

város állhatatosan ellentmondott és tiltakozott beiktatása ellen az egri káptalan előtt.[17])

A református lelkipásztorokat akkora félelem szállotta meg, hogy 1696-ban a papi gyűlésre sem mertek elmenni, nehogy azalatt, míg ők vidéken járnak, a jezsuiták parochiáikat elfoglalják. De ama régi ellentétnél fogva, mely a traktus és a szatmáriak között volt, a vidéki atyafiak ezt az eljárást ismét úrhatnámságnak tulajdonították. A városi tanács vette őket védelmébe. „Csudálkozunk bizonyára rajta, és mások is, kiknek hírekkel esik a dolog, csudálkozni fognak, ha Kegyelmetek Ekklézsiánknak ilyen sok fárasztásaiban és háborgattatásaiban, a melyekben méltó volna, hogy az Anyaekklézsiáért Kegyelmetek az egész Traktusban imádkoznék, hogy sem mint afféle fárasztására való deliberatummal terheli, affélékre reá mehet. Gondolkozzék Kegyelmetek és konsziderálja, elegen vagynak, a kik minket fáraszszanak ; és vagynak olyanok is, a kik ezen Kegyelmetek deliberatumát oly effektusba kívánnák venni, hogy ő Kegyelmek innen in perpetuum kirekesztetnének.“[18]) Színleg megjuhászodott ugyan erre az egyházi gyülekezet és azt írta vissza a tanácsnak, hogy míg ez a félelmes idő tart, az a pap, a melyiken a hivatalos kötelességek elvégzésének sorrendje van, otthon maradhat : de azért ugyanazon napon és helyen hozott határozatában kijelentette, hogy mivel a szatmáriak az egyházi törvények ellenére hoznak maguknak papot, a honnan tetszik, és mivel a zsinatnak, mint valami lónak, gyeplűt akarnak a szájába tenni és azt szeszélyök szerint kormányozni, ezentúl a szatmári papokat sem gyűlésre hívni nem fogják, sem pedig, ha Szatmárról távoznának, más parochiára meg nem választják, sőt még bizonyítványt sem adnak nekik tisztes viseletökről.

A kurucz korban.

Ezek a bajok csupán vésztjósló fellegek voltak. De máshonnan jött a zivatar, mint a honnan a szél fújt. 1703-ban, mikor a szatmári ekklézsiát a nagyhírű Ember Pál és Kincses István, a németi egyházat pedig Bélteki János lelkipásztor igazgatta, mindkét várossal együtt az összes egyházi épületeket felgyújtották a hadakozó felek. A hajléktalanná lett papok a kollégium két tanárával, Tatai Mihálylyal és Szatmári Istvánnal együtt a Hegyre menekültek. Itt gondozgatták és erősítgették híveiket a nagy nyomorúságban egész 1705-ig, a mikor a lakosság ismét kezdett visszaszállingózni a városba. Ember Pál ugyan előbb eltávozott, mert őt a debreczeni egyház hívta meg papjának. Róla jegyzik föl, hogy mikor még a Hegyen laktában a Rákóczi Ferencz táborából egy Gyulaffy nevű előkelő nemest papolt el, az egész sereg hallatára megjövendőlte a kurucz felkelés szerencsétlen végkimenetelét ; a fejedelem, ki jelen volt, szintén könnyezett. Ugyancsak a Szatmár-hegyen történt, hogy az 1705. évi virágvasárnapon a tanács nem engedte elénekelni a szent passziót, kétségkívül azért, hogy abból a pajkos kuruczok csúfot ne űzzenek.[19])

Az elpusztúlt városban építkező református hívek arra kérték Rákóczit, hogy mindaddig, míg templomukat felépíthetik, engedje át nekik az üres várban a használaton kívül álló élésházat. Először ugyan azzal az indokolással, hogy arra szüksége lesz az országnak, megtagadta kérésüket, de azután mégis csak engedett. Ez az élésház volt az istentisztelet helye, míg az új templom a régi helyen elkészült.[20]) Bizony szegényes volt az, fatoronynyal és paticsos oldalakkal : de hát a hívektől nem telt nagyobbszerű épületre. Falán ékes latin distichonokban emlékeztek meg az előbbi templom pusztulásáról. Az 1725. évi karácsony napján tartották benne az első isteni tiszteletet. Ez a templom 1788-ig állott fönn, a mikor romladozó állapota miatt elhordták és helyébe a mait építették, mely 1807-ben készült el. A németiek mostani temploma 1802-ből való.[21])

Vallásharcz Mária Terézia alatt.

Alig hogy az utolsó kurucz-háború elmúlt és a katholikusok, valamint a reformátusok úgy a hogy rendbeszedődtek, ismét elölről kezdődött a régi viszály a két vallás hívei között. De az igazi élet-halálharcz a Mária Terézia kormánya alatt tört ki. Az alkalmat erre az szolgáltatta, hogy a reformátusok 1749-ben felzúdultak a terhes egyházi adózás ellen, miért is a királynő bizottságot küldött ki, hogy állapítsa meg a bajok mibenlétét. E bizottságban benne volt az egri püspök is. De messze volt akkor Egertől Szatmár ; így hát ő a helybeli jezsuiták véleményét kívánta hallani. Éppen jó helyen puhatolózott. Előterjesztéseiknek az lett a következménye, hogy 1753-ban be kellett szüntetniök a harmadik lelkészi állást, 1754-ben pedig iskoláikat, mint a melyek fentar-

tására megfelelő alapot nem tudtak felmutatni, le kellett fokozniok egészen a két alsó grammatikai osztályig.

A ref. iskola megszünése.

Siratták is a reformátusok a kiküszöbölt harmadik predikátort és a városból kitiltott tógátus diákokat, kik a közeli falvakban lappangtak. El is követtek mindent, hogy a királynét rendelete visszavonására bírják. Alázatos folyamodványukban feldícsérték a királyi ház iránt a múltban és jelenben tanúsított hűségöket. Előadták, hogy a harmadik lelkészi állás szükséges, mert a szatmári parochia igen népes és mert a Szamos, mely három részre osztja a várost, az év némely szakában áthághatatlan akadály, a mennyiben a hidakat is elsodorja. Továbbá hogy az eltörölt iskola alapjára összegyűjtöttek már 12,002 frt 22 krt; s így a polgárokat ezentúl a tanár és diákok fönntartása nem fogja terhelni.

Erre is megfelelt a véleményezésre újból felszólított Hedry. Szerinte a kálvinisták lojalitása csak üres látszat. Rebellisek voltak mindig. Legjobb bizonyíték erre a Batiz és Vasvári községek temetője mellett levő domb, hova azok a szatmári diákok vannak eltemetve, kik 1672-ben a kuruczokhoz csatlakoztak. Most is elhatározták a Gáspár-háznál tartott éjjeli összejöveteleiken, hogy az épülőfélben levő kaszárnyát lerontják. Meg is tették. Csak nagy ügygyel-bajjal tudta a kath. főbíró az ereklyékkel ellátott s megszentelt alapkövet megmenteni. Mikor pedig hallották, hogy katonaság közelít a Szamostól körülfolyt városba, a hidakat akarták lerombolni. Hogy türelmetlenek, mert még lakónak sem fogadják be házaikba a katholikus embert. A harmadik papra nincs semmi szükség, mert a kálvinista lelkipásztorok sem nem gyóntatnak, sem beteghez nem járnak. Gyakran egy elvégez minden dolgot, a többi pedig a Szatmárhegyen mulat, vagy hordókat és szekereket csinál, gazdálkodik. A tógátusokra sincs semmi szükség. Közülök csak kevésből lesz pap ; legtöbben tanítókká válnak. A kinek pedig még ilyen állás sem jut, az mesterember lesz, vagy pedig visszatér az eke szarvához. A diákok különben is csak a jó rendet bontották tivornyázásukkal és számos család boldogságát dúlták fel erkölcstelenségükkel. A mellett egyformán terhökre vannak a reformátusoknak is, a katholikusoknak is, mert a legtöbben alamizsnából élnek ; sorbafőzéssel tartják fönn őket a polgárasszonyok. Csupán csekély rész az, a melyik évi ellátásáért 30—40 frtot fizet, vagy hazulról kapja az elemózsiát. Örülhetnének a polgárok, hogy megszabadulhatnak tőlük, mert így legalább kitisztázhatják magukat adósságaikból. Az is üres szemfényvesztés, hogy iskoláikra alapítványokat mutatnak föl, mert az aláírók nagy része erdélyi mágnás, a kik nem pénzöket, hanem csak nevöket kölcsönzik oda ; a diákok tartása ezután is a szegény, eladósodott polgárokat terhelné. Mutassák meg, hol van az a papiroson föltüntetett összeg letéve.[22])

Sokáig kérték még ezután a reformátusok iskolájuk visszaállítását. Az egri püspök még 1768-ban is válaszol a Helytartó Tanács egy ilyen tárgyú megkeresésére, természetesen a Hedry szellemében.[23])

Az iskola tehát nem nyílt meg újból, a koldus-diákok pedig elszéledtek. De a városi tanács visszaadta a tromfot a jezsuitáknak, mert erőnek erejével elakarta venni a rezidenczia körül fekvő apró házacskákat, melyeket a jezsuiták akkor kaptak kárpótlásul, midőn a kurucz zavarok közben házukat bosszúból lerombolták. A királyhoz ez alkalommal írt kérvényökben kifejtik a jezsuiták e telkekhez való régi jussokat s egyszersmind azt, hogy e házacskákra nekik szükségük van, mert konviktust és iskolát akarnak bennök elhelyezni, a mint hogy most is ott van a „schola elementaris"-uk. Ugy látszik, hogy a királynő, a ki életczéljának tekintette a katholikus vallás terjesztését, megvédelmezte őket.[2])

Nem tudta békével tűrni Hedry azt sem, hogy bár ő a reformáczió előtti római katholikus plebánosok jogszerinti örököse, ezen a czimen semmiféle jövedelem fölött nem rendelkezik. A Göde Péter merész lépése nem használt, így hát ő a folyamodások útját választotta. Csak tudta volna, hogy melyek voltak a hajdani plebánosok földjei, bizonyára erőszakkal lefoglalja azokat, s akkor intra dominium perlekedhettek volna ellene ! Igy azonban egyelőre megelégedett békésebb eszközökkel. A Helytartó Tanácshoz és az egri püspökhöz külön-külön írt felterjesztéseiben előadta, hogy a város őt jogtalanul tartja vissza jövedelmeinek élvezésétől. Még azt sem fürkészheti ki, hogy melyek voltak a hajdani plebánosok földjei, mert a magisztrátus őt az irattárba be sem bocsájtja. Azonban még is meg tud nevezni három oly jövedelmi forrást, melyek jog szerint a katholikus egyház tulajdonai. Ez egy malom, melyet emberemlékezet óta

„Pap malmá"-nak hív a közönség, egy korcsma és a reformátusok nagy harangja. Mindegyikre elégséges számu tanút tud felmutatni, kik őseiktől hallották, hogy ezek a katholikus egyház tulajdonai.[25])

Sok viszálykodást okozott a „széképítés," különösen pedig a főbíró-választás. A reformátusok, kik számbelileg és vagyonilag túlsúlyban voltak, mindig mellőzni tudták a katholikusokat. Íme egy példa a sok közül! 1764-ben bíróválasztásra került a sor. A katholikusok jelöltje Podhrányi Gábor volt, a görög katholikusoké Somlyai Mihály, kik ellen a reformátusok egy „parasztot" léptettek föl ellenjelöltnek, Endrődi László személyében. A reformátusok diadalmaskodtak. És már meg is jelent Andrássy Ferencz szuperior előtt két szenátor, tudatni azt, hogy a bíró az akkori törvények értelmében eljön a kath. templomba a hivatalos esküt letenni; a „plebános" teljes díszben várt reá a templomban: de a bíró nem jött el. Utóbb derült ki, hogy ő olyan esküt, melyben az Isten neve mellett az Isten anyja és a szentek nevei is foglaltatnak, nem hajlandó letenni.[26]) Lett aztán ebből nagy kavarodás. A királynő maga írt le a városnak, s körülményesen megszabta a bíróválasztás módozatait, intve a közönséget, hogy szigorúan tartsa magát azokhoz, mert ellenkező esetben királyi biztost fog a nyakukra küldeni.[27]) A Helytartó Tanács sem restelte a fáradságot, hanem az egri püspökkel egyetértve, szigoru dorgatórium mellett megparancsolta, hogy a városi tisztviselők ezentúl „Dei para Virgo és Sanctorum" kitételekkel tegyék le az esküt.[28]) Ráduplázott erre a kassai kamerális adminisztráczió is, intve a közönséget, hogy a jövőben a tisztikar választásánál legalább is annyi katholikust hozzon be a tanácsba, mint reformátust.[29]) Annyi eredménye még is lett a sokszoros figyelmeztetésnek, hogy a városi tanács megegyezett abban, hogy ezentúl a bíró, polgármester és a fürmender tisztségét katholikusok és reformátusok felváltva viseljék.[30]) De még ezután is gyakran kellett ez okból királyi biztost leküldeni.

A szék-építések.

Andrássy házfőnök idejében kezdték a szatmári reformátusok a papi lakást építeni. Nem tetszett ez az előhaladás a harczias szellemü jezsuitáknak; feladták tehát a hitközséget a Helytartó Tanácsnak, hogy a fényes parochia építése ismét adósságba keveri a polgárokat. A kormányszék erre vizsgáló-bizottságot küldött ki, melyben az egri püspököt Andrássy képviselte. A megejtett helyszíni vizsgálat nem találta alaposnak vádjait s azért a Helytartó Tanács 1763-ban az építésre teljes szabadságot engedett.[31])

E kétszeri felsülés okul szolgált arra, hogy a hol csak tehette, borsot tört a tanács orra alá. A rezidenczia nemesi jogára hivatkozva, telkén italtméretett; barmait, sertéseit tilosba hajtatta; folyton perlekedett a tanácscsal, hol a rossz utak miatt, hol egy czigány érdekében, kit, bár az ő szolgája volt, a tanács valami vétkéért megcsapatott.[32])

A jezsuita rend feloszlatása.

A jezsuita-rendet ugyan XIII. Kelemen pápa 1772-ben feloszlatta és a következő évi szeptemberben Szatmárról is elszéledtek a szerzet tagjai, de a kormány egyházpolitikája nem változott semmiben sem. Nagyon keserítette a szatmári reformátusokat, hogy őket a katholikus ünnepek megtartására kényszerítették s a tilalom ellen vétőket pénzbírsággal és börtönnel sújtották. Az iparosokat még ezenkívül az is bántotta, hogy vallásos meggyőződésükkel ellenkező szövegü privilégiumokat kellett váltaniok. Gyakran nyílt ellenszegülésben törtek ki. 1778-ban a kádárczéhet mestersége gyakorlásától tiltotta el a tanács.[33]) 1779-ben a katholikus ünnepek meg nem tartása miatt sok iparost pénzbírságra ítélt; de mikor az ítéletet végre akarták hajtani, a giród-utczai csizmadiák oly fenyegetőleg csoportosultak a hatóság emberei köré, hogy ezek elmenekültek és soha többé nem mutatkoztak. 1780-ban a privilégiumot váltani nem akaró iparosokat a tanács 4, 8, 20 forintjával, összesen 800 frt pénzbírságra ítélte, száz csizmadiára pedig 20 frtjával összesen 2000 frtot rótt ki.[34]) Mikor pedig ezek fizetni vonakodtak, egy vármegyei bizottság jött át fegyveres erővel, mely a nyakasabb mestereket elzáratta és közülök tizenkettőt Nagykárolyba hurczolt el a vármegyei börtönbe.[35]) E tarthatatlan állapotoknak II. József türelmi rendelete vetett véget.

A jezsuiták távozása után rezidencziájukba pálosok költöztek. De mikor II. József 1786-ban ezt a rendet is feloszlatta, a szerzetházat árverésen adták el és magánosok kezén volt 1804-ig, mikor az újonnan alakult püspökség vette át.

A katholikus hívek lelki gondozására 1773-ban Tumliercz Ignáczot küldte gróf Esterházy Károly egri püspök Szatmárra. A tanács kezdetben nem tudta,

hogy minő magatartást tanúsítson az administratorral szemben. Végre abban állapodtak meg, hogy a püspöki biztostól bizonyítványt kérnek arról, hogy a püspök nem akarja sérteni a város kegyúri jogát. Azonban ez ilyet kiállítani nem akart. Később a város keservesen megbánta e lépését, mikor látta, hogy minő terhekkel van az összekötve. Mert volt ugyan pap, de nem volt miből megélnie. A püspök a városra szerette volna ezt a terhet áttenni, a város pedig úgy vélekedett, hogy a feloszlatott jezsuita-rendház javaiból lássa el a kormány az új lelkészt. Lett volna honnan, mert a legutóbbi időben a jezsuitáknak jószágaik voltak a város határában, továbbá Óvári, Lázári, Homok, Sár, Berencze, Udvari, Szinérváralja, Nagybánya és Muzsaj községekben.[36]) A helyzet megvizsgálására a kormány egy küldöttséget rendelt Szatmárra. Ez 1774-ben megszámláltatta a római katholikus híveket és úgy találta, hogy Szatmáron és a hozzá csatolt 30 fiókközségben összesen 800 római katholikus hívő van.[37]) Munkája eredményéből belátta a bizottság nem csak azt, hogy a római katholikusok képtelenek papjukat eltartani, de egyszersmind azt is, hogy a nagy területen elszórt hívek lelki szükségleteinek ellátására még két káplán volna szükséges. Ilyen értelemben tett felterjesztést a király elé.

A r. kath. egyház kegyurasága.

Az előmunkálatok nem várt eredményre vezettek, mert a kormány elhatározta, hogy az egyházi terhek viselésére a várost fogja kötelezni. Megkérdezte ugyanis a tanácsot, hogy volt-e valaha a város a római katholikus hitközség kegyura és gyakorolta-e valamikor ezt a jogot? A tanács azt válaszolta, hogy míg a jezsuiták itt voltak, kegyúri jogot sohasem gyakorolt és arra nem vágyik a jövőben sem. Mindazáltal a Helytartó Tanács 1776-ban úgy rendelkezett, hogy a város köteles a római katholikus hitközség terheit viselni, mert ő felsége pusztán az illendőség tekintetéből megajándékozta a várost a kegyúri joggal.[38]) Az új patrónus a kor viszonyaihoz képest tisztességesen gondoskodott a teljesen vagyontalan egyházról. A plebános ellátására adott egy teleknyi szántóföldet, ehhez mért kaszálót, szőlőt és lakást, évente 24 öl tüzifát, 6 akó misebort és készpénzben 400 frtot.[39]) Ez utóbbira nézve úgy egyezett meg az egri püspökkel, hogy felét a vallásalap fizesse. Egy káplánі állomás rendszeresítését is lehetségessé tette évi 200 frt fizetéssel.[40]) Ugyanakkor határozták el, hogy a város új templomot fog építeni, addig pedig, míg az elkészül, a városház egy terme lesz az istentisztelet helye. 1786. évi julius 2-án tették le az alapkövet a megvásárolt Debreczeni-féle telken Téglási József egri kanonok, nagyszámú vidéki nemesség és más érdeklődők jelenlétében. Az ünnepi beszédet ez alkalommal Korom Mihály erdődi plebános tartotta, ki később szatmári plebános és egyúttal kanonok lett. 1797-ben készült el a templom, melyet Tájer György egri kanonok szentelt fel. Ez a templom azóta sok változáson ment át. Keleti oldalán Klobusiczky Péter püspök építtette hozzá a mai szentélyt. Hám János az oldalfalakat kivágatta és a két mellékhajót építtette; azonfölül a régi torony helyett két újat építtetett és az egészet oltárokkal és festményekkel ellátván, gazdagon felékesítette.

A parochia 1783-ban kezdett épülni az e czélra megvásárolt Babocsai- és Somlyai-féle telken, de még tíz év mulva sem volt teljesen kész. Első lakója Korom Mihály volt, kit az egri püspök által jelölt három pályázó közül, 1791-ben választott meg a város.[41]) Jövedelmi forrásait 1795-ben egy majorral, 1798-ban pedig 200 frt fizetéssel toldotta meg a tanács. Megfelelő arányban látta el az egyház szolgálatában álló segéd- és szolga-személyzetet, valamint az 1809-ben szervezett második káplánі állást is.[42])

De a szatmári katholikus hitközség virágzását legjobban a püspökség felállítása segítette elő.

A PÜSPÖKSÉG FELÁLLITÁSA. A POLITIKAI ÉBREDÉS KORA.

Szatmár története a XVIII. század közepétől egészen a XIX. század harmadik évtizedéig a legsivárabb korszakok egyike. Az erősség lerombolása óta hadi jelentősége megszünt; a váruradalom is elkallódott s így gazdasági tekintetben sem volt többé a terjedelmes vidék középpontja. Azelőtt szellemi tekintetben is vezető szerepe volt, mert református főiskolájában és a jezsuiták társházában mindig a kor műveltségének színvonalán álló tudományos férfiak működtek, kikben az örökös versengés és féltékenység nem engedte lelohadni a

munkakedvet. Most mindennek vége volt. Az egyházi és politikai téren uralkodó viszály megemésztette mindazt, a mire Szatmár büszke lehetett és nem maradt itt egyéb egy csomó sárfészeknél, bennök a saját kicsinyes érdekeikkel törődő félművelt polgárokkal és azok egy-két iskolát járt vezetőivel, kiket szintén eltemetett nehány év mulva a köznapiság pora. Szatmár tizenkettedrangú város színvonalára sülyedt alá.

A városnak e korbeli történetével nagyon röviden végezhetünk.

1760-ban évenként 30 aranyat ajánlott fel a magyar testőrségre.[1]) II. József uralkodása alatt engedelmesen meghódolt e fejedelem felforgató parancsai előtt. Tűrte, hogy bekebelezzék a vármegyébe, gazdasági tekintetben a munkácsi kamarai adminisztráczió alá vessék, a német nyelvet ráerőszakolják, határát felmérjék, birtokait bérbeadják, önálló igazságszolgáltatási jogától megfoszszák. A fejedelem halála után, mikor a közigazgatás ismét a régi rendbe tért vissza, a városi tanácsot is elfogta az általános nemzeti felbuzdulás, mely nemcsak abban nyilatkozott, hogy egész ügyvitelébe a magyar nyelvet hozta be, hanem abban is, hogy a felmérések igen költséges s egyébként nagyon hasznos munkálatait mind tűzre hányatta, sőt még a széképítést is önhatalmúlag ejtette meg, a miért később a kormány az egészet megsemmisítette és királyi biztos által teremtett új rendet.[2])

A kormánynak mindössze annyit köszönhetett a város, hogy itt 1794-ben egy állampénztári hivatalt állított fel, hogy a szatmári római katholikus hitközség papját és tanítóit legyen honnan fizetnie s a vidéken más e nemű kötelességeinek eleget tennie.[3]) A város a maga becsületéből kezdte meg építeni 1768-ban a tanácsházat,[4]) 1771-ben a „Zöldfa" nevű vendégfogadót,[5]) 1809-ben látott hozzá kövezéséhez és 1823 óta kezdett figyelmet fordítani az utczák rendezésére.

A tanácsház építésével együttjáró teherfelosztás tette szükségessé, hogy 1768-ban újabb összeírást tartsanak. Mindössze 5068 lakost találtak, kik ez évben termesztettek 5368 pozsonyi mérő búzát, $5^1/_2$ p. m. rozsot, 8010 p. m. kukoriczát, 105 p, m. árpát, 1545 p. m. zabot.[6])

1815-ben újból népszámlálást tartottak.[7]) Volt ekkor: Tisztviselő: 55. Polgár és iparos: 660. Cseléd a nemeseknél: 68. Hegyi lakos gazda: 193. Zsellér és szolga: 1778. Fiúgyermek: 2024, összesen: 4778. Ezek közül: 17 éven aluliak: 2259. 17—40 év közti házasok: 1166. 17—40 év közti nem házasok: 580. 40 éven felüliek: 773. összesen: 4778. Vallásra nézve: Római és görög katholikusok: 1240. Lutheránusok: 23. Reformátusok: 3494. Görögkeletiek: 21. összesen: 4778. Férfiak voltak öszszesen itthon: 4778. Távol voltak az országban férfiak: 96. Férfiak az országon kívül: 22. Férfiak nem tudni hol: 5. Az összes férfinépesség: 4901. Nők összesen: 5027. Az összes polgári népesség 9928. 1815-iki népszámlálás.

E végösszegbe azonban nincsenek beleszámítva a nemesek, papok, katonáskodó ifjak; azért Nagy Mihály, a ki négy éven át végezte az összeírás munkáját, az egész népességet kereken 12000-re teszi.

Ezek felosztattak: Honoráczziorokra, kik minden közteher alól ki voltak véve. Ide tartoztak: a belső és külső tanács tagjai, tanítók, ügyvédek, orvosok és gyógyszerészek. Nemesekre, kik a törvény szerint a jószágaikra háramló terheket pénzzel válthatták meg. Szabadokra, kiknek semmiféle különös joguk nem volt. Polgárokra. Ezeknek a következő jogaik voltak: Közülök választották a külső tanács tagjait, a szószólókat, korcsmárosokat és hídvámosokat. A szatmári hegyen termett boraikat minden esztendőben három hónapon át szabadon mérhették. E privilégiumuk 1805 óta novemberben, azelőtt januárban kezdődött. Boraikat tartozott a város saját csapszékeibe bevenni s addig, míg a szatmári borból tartott, máshonnan nem hozhatott. De viszont szatmári polgár sem hozhatott be és mérhetett ki más szőlőhegyen termett bort. Téglát leszállított áron kaptak a várostól.

A lakosság tartozott a hadi és a házi pénztárba adózni; töltések, utczák és útak igazításához hozzájárulni, sőt fuvarozni. 1806 óta a máramarosi sóbányákból szállítottak 4000—6000 mázsát, azelőtt pedig Szilágysomlyóról.

Az 1816. és 1817. években a Szamos folyó kiáradása s a reá következő nagy szárazság miatt borzasztó éhinség dühöngött Szatmáron. Ennek a szörnyű szerencsétlenségnek históriáját Bogdány Mihály, szatmárnémeti „közönséges polgár" énekelte meg „Érzékeny rajzolatok" czímű versezetében. Meghatóan írja le, mint nyomorogtak a szegény emberek, mindenféle hulladékkal táplálkozva

egy ideig a városban, aztán mint keltek útra tájékozatlanságukban más boldogabb vidéket keresve, s vonszolták kiaszott tagjaikat, míg erőtlenül hullottak el az útfélen. Megtörtént, hogy az anya, az éhségtől megőrülve, a saját gyermekét ette meg. E szörnyű napok alatt Klobusiczky Péter püspök igen sok embert mentett meg jótékonyságával. Nem törődött azzal, hogy vagyonilag maga is tönkre megy, csupán nemes szíve sugallatát követte.

A szatmári püspökség felállítása.

A szatmári püspökséget Ferencz király állította fel 1804. márczius 23-án kelt alapítólevelével. [8]) Az eszme nem volt új, csupán megvalósítása késett soká.

Már a törökök kiűzése után foglalkoztak királyaink azzal a gondolattal, hogy a Heves, Borsod, Szabolcs, Abauj, Zemplén, Sáros, Szatmár, Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyékre, továbbá a Jász- és Nagy-Kún kerületekre kiterjedő óriási nagy egri egyházmegyét több részre oszszák és így a katholikus hit terjedését előmozdítsák. De a politikai viszonyok és az egri püspökök ellenállása sokáig meghiusították a kormány ily kísérleteit. Végre Ferencz király, felhasználva a gróf Esterházy Károly halálával beállott széküresedést, VII. Pius pápa beleegyezésével, az egri püspökségből három egyházmegyét alkotott: az egri érsekséget, a szatmári és kassai püspökségeket. A szatmári püspökséghez tartoztak ezentúl: Szatmár, Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyék. Javadalmul Tiszanánát, Kömlőt, Sarudot, Tiszahalászt, Magyarádot és Hidvéget kapta Heves vármegyében; Zsérczet Borsod vármegyében, s azonkívül a beregi és máramarosi egyházi tizedet.

Ugyanazon időben alapította meg a király hat kanonok számára a székesegyházi káptalant is. Javadalmul neki adta az egri püspökség birtokából Bessenszeget, a Tiszapüspökiben fekvő birtokokat és a tiszaszegi majorságot minden járulékaikkal egyetemben. A káptalan az 1836. évi XXIII. t.-czikk értelmében hiteles helynek is nyilváníttatott és ez a joga csupán 1874-ben, a királyi közjegyzőkről szóló törvényczikk életbeléptetésével ért véget.

A püspökség felállítása igen nagy jelentőségű volt Szatmárra nézve. Mellőzve itt a valláserkölcsi szempontot, csupán azt említjük meg, hogy ezentúl nagy vagyon urai és kiváló közjogi állás betöltői székeltek állandóan a városban; olyanok, a kik mindig mélyen átérezték azon hivatásukat, hogy anyagi javaikkal és befolyásukkal embertársaik boldogságát és a közjólétet tartoznak előmozdítani. Ehhez járult, hogy Szatmár püspökei az egyes hitközségek alapítványait egy központi pénztárral kezeltették, honnan tisztességes kamatra mindig kaphatott a város és a vidék közönsége kölcsönt, a mi nagy jelentőségü volt különösen a takarékpénztárak felállítása előtti pénzszük világban.

Az a körülmény, hogy Szatmár lett az új egyházmegye szellemi középpontja, a kultúra terjedésére is szép kilátást nyújtott, mert a püspökségnek már csak az egyházi emberek képzése szempontjából is gimnáziumot, theológiát és tanítóképzőt kellett felállítania, a hitbeli meggyőződés terjesztésére népiskolákat alapítania, és körül kellett magát vennie egy sereg emberbaráti intézménynyel, hogy az egyház földi hivatásának jellege minden irányban kidomborodjék. Építkezéseivel, istentiszteletének magasztosságával, a művészi ízlés és a műipar fejlődését mozdította elő; városias jelleget kölcsönzött a nyugati czivilizáczió mögött messze elmaradt Szatmárnak. Ettől fogva a kormány figyelme is fokozottabb mértékben fordult feléje, s a mit nem birtak kivinni helybeli erőkkel, ahhoz az állam segedelme nyújtott támogatást.

A püspökség megerősödése.

Hihetetlen nehézségekkel kellett megküzdenie az új püspökségnek, úgy hogy képtelen volt a reá háruló nehéz feladatoknak egyszerre eleget tenni. Mert mit talált itt? Egy kis templomot, a plebánia-épületet, egy fejletlen nemzeti (elemi) iskolát, és ezzel elmondtunk mindent. Püspöki lakóhelynek megszerezték ugyan a régi jezsuita rezidencziát, de ha birtokosa ide beköltözik, akkor nincs hely a szeminárium számára; azért első püspökeink, a Károlyi grófok szívességéből, többnyire az erdődi várban laktak, házukat pedig átengedték kispapjaiknak. Épp oly szorult helyzetben voltak a kanonokok. Ott laktak ők a mai telkükön talált szalmafedelű apró kis viskókban, mindig kitéve annak a veszélynek, hogy egy nagyobb zápor alkalmával a régi várárokban összegyűlt víz kiönti őket lyukaikból. Bármily gazdagnak tetszik is ma a püspökség és a káptalan javadalma, akkor bizony szegénység volt az. Első püspökeinken, hogy a reájuk háruló feladatoknak eleget tehessenek, úgy segítettek királyaink, hogy a szatmári püspökség javain kívül nekik adományozták a szentjobbi apátságot. A káp-

talannak, hogy a kanonoki lakásokat felépíthesse, sok könyörgés után, valami 26.000 frtot adott a király. Minthogy azonban ez az összeg még négy kanonoki lakóház építésére is csak szűkön volt elegendő, a király, mint legfőbb kegyúr, úgy intézkedett, hogy az ötödik kanonok intézeti rektorként a szemináriumban lakjék, a hatodik pedig, ki egyúttal szatmári plebános is lesz, a parochián. Ehhez képest a város kegyúri jogát oda módosította a király, hogy ezentúl ne az egész egyházmegye papságából, hanem csupán a hat kanonok közül válaszszon a római katholikus híveknek plebánost. A város akkor szenvedőlegesen fogadta ezt az újítást, mert kegyúri jogát csak ráerőszakoltnak és „elviselhetetlen teher"-nek tekintette. De később, csaknem minden plebánosválasztásnál ez lett forrása a folyton megújuló viszálynak, harcznak és elkeseredésnek.

Báró Fischer István.

Az első püspök, báró Nagyszalatnyai Fischer István, 1805. évi február 12-én vonult be székhelyére nagy ünnepséggel![10]) A város határától kezdve a polgárok fiaiból kiválogatott negyven tagból álló bandérium kísérte kocsiját. A városban, a vármegye előkelőségével, Kölcsei Kende Pál első alispán üdvözölte. Hintója előtt haladt a vármegye huszonnégy tagu lovas bandériuma, két oldalról Kállay Antal vezérlete alatt a megyei nemesség zászlóalja. Kocsikon követték a megyék, városok, káptalanok és különféle hivatalok követei, szinte beláthatlan sorban. A nagyhídon a város tanácsa és a papság mutatta be hódolatát. Mikor pedig ágyúdörgés közben a Szent János kápolnájához ért, mely a mostani római kath. népiskola és a konviktus között az utcza közepén volt, leszállott hintajáról és a fehérruhás leánykák üdvözletét fogadván, egyházi ruhákba öltözött és ősi magyar szokás szerint lóra ülve, menyezet alatt, a székesegyházba ment, hol hálaadó istentiszteletet tartott. Az ünnepség fényét katonai pompa is emelte, mert a templom előtt felállított Hohenzollern-ezred zászlóalja üdvlövéseket adott. Délben négyszáz terítékü lakoma, este kivilágítás zárta be az örömnapot.

Báró Fischer csupán három esztendeig volt főpásztora a szatmári egyházmegyének. A szervezés munkáját a maga egész teljességében utódjára, Klobusiczky Péterre hagyta.[11]) Ez a szent életű ember, a mostoha időviszonyok között is, a legnagyobb buzgalommal fogott az alapozás munkájához. Bár a franczia háborúk alkalmával minden aranyát és ezüstjét, sőt még evőkészletét is a haza oltárára adta, Szatmáron több intézmény neki köszöni eredetét. A hat osztályu gimnázium, melynek 1816-ban adott új hajlékot, a liczeum két filozófiai osztálylyal az ifjúság továbbképzésére; ebbe, bár a szemináriumban volt elhelyezve, világi tanulók is járhattak. Ő szervezte teljesen a theológiát; a papnövendékek részére odaadta saját palotáját, melyet a régi kaszárnya helyén kezdett építtetni. A szegényebb, főleg vegyes házasságból származott gyermekek nevelésére konviktust tartott fönn. Határt nem ismerő vallásos buzgóságával és jótékonyságával úgy megnyerte a protestánsok szívét is, hogy azok tömegesen lettek katholikusokká; püspöksége alatt csupán Szatmáron évente 100—120-ra ment a katholikus vallásra áttértek száma. Az 1816. és 1817. évi inségesek istápolása miatt annyira eladósodott, hogy a király 1821-ben kalocsai érsekké tette, hogy e főpapi szék rendezett anyagi viszonyai között terheitől megszabaduljon.

Kovács Flórián. Hám János.

Kovács Flórián négy évi főpásztorsága után 1827-ben Hám János egri kanonok nyerte el a szatmári püspöki széket.[12]) Valódi nagy ember, kit méltán számíthat Szatmár első jótevői közé. Örök érdeme, hogy nem csupán ő maga adta oda emberbaráti intézményekre egész vagyonát, hanem példájával és buzdító szavával másokat is hasonló jókékonyságra ösztönzött. 1829-ben fog hozzá a „Szegények intézete" megalapításához. Kicsiny kezdetből nőtt ez nagygyá. Ily czélra az első jótékony adományokat özv. Losonczyné, szül. Bogárdy Emerenczia, kökényesdi lakos, Korom Mihály szatmári kanonok és Horváth Sámuel szatmári polgár 1829-ben tették le. Hám János 1832-ben nagyobb összeg felajánlásával adott újabb lökést az adakozási kedvnek. A katholikus és református polgárok szívesen nyitották meg erszényöket; így történt aztán, hogy a püspök a tanácscsal egyetértve, megalapíthatta az intézetet. A város áldozatkészségével épült intézeti ház az akkori Sétatér keleti oldalán feküdt és elaggott öreg férfiakat és nőket ápoltak benne minden valláskülömbség nélkül. Hám János egymaga több mint 47.000 forintot áldozott reá. 1860 körül kórházzal és árvaházzal kapcsolták össze, de minthogy ily sokoldalú hivatással a haladó kor követelményeinek többé nem felelhetett meg, a városi közgyűlés 1883 október 15-iki határozatával kimondta, hogy az intézet vagyonát megosztja. A város és a protestáns

vallásúak által tett alapítványokat egészben, a kath. vallásúaktól tett alapítványokat pedig felerészben a város vette kezelésbe ; a Hám püspök alapítványa s a katholikus eredetü alapítványok felerésze, összesen 102,530 korona és 71 fillér az egyházmegyei pénztárba került s kamataiból az irgalmas nénék gondviselése alatt, elaggott és munkára képtelen hat férfi és ugyanannyi nő nyer teljes ellátást, két házi szegény pedig segedelemben részesül.

A szenvedő emberek fölsegítése még tovább is foglalkoztatta a püspököt. Ezért egy kórház alapítását tűzte ki czélul, melyben az irgalmas-rendűek ápolnák a betegeket. Eszméje megvalósítására 1833-ban 15,000 frt. alapítványt tett le és 1834-ben hozzá fogott a monumentális épület felállításához. Sokan segítették e művében. A tetőzet költségeit báró Vécsey Miklós főispán viselte ; Leonhard Mihály tábori püspök három, Linczy József nagyprépost és Irinyi Eszter úrnő egy-egy ágyra tettek alapítványt. A költségek oroszlánrészét azonban maga Hám viselte. Az ő áldozatkészségét hirdeti itt maga az épület, kápolnájával, gyógyszertárával és az alapítványi tőke legnagyobb része, mert 35,000 frttal járult hozzá. A kórház 1838-ban nyílt meg s azóta állandóan tizenöt, sőt szükség esetén húsz beteg nyerhet benne ápolást.

A szenvedő emberek fölsegítése mellett, az ifjúság nevelése volt Hám püspök gondjainak másik tárgya ; a leányoké talán még inkább, mint a fiúké, mert tudta, hogy később amazok lesznek hivatva gyermekeik szívébe a hit és jó erkölcsök magvait elhinteni. Szatmár város elöljáróságát is már régebben foglalkoztatta a nőnevelés kérdése. 1830-ban Lajcsák Ferencz váradi püspök és iskolai főigazgató azon felszólítására, hogy állítson föl a város leányiskolát, azt válaszolja, hogy már régi vágya egy oly intézet alkotása, „melyben a leánykák, minden valláskülömbség nélkül, az asszonyi nemesebb munkákra, nyelvekre s muzsikára taníttassanak" ; hajlandó volna erre a nemes-utczai korcsma-épületet s a tanítónő részére 160 frt évi fizetést adni.[13]) De sehogy sem haladt a város kezében a leányiskola ügye. Hám püspök úgy tervezte, hogy irgalmas nénéket telepít ide nevelőkül és oktatókul. Az isteni gondviselés is segítségére jött, mert egész váratlanul Leonhard Mihály tábori püspöktől 80,000 frtot kapott egy magát megnevezni nem akaró jótevő adományából, oly kikötéssel, hogy azon altiszti leánynevelő-intézetet alapítson. A tanács örömmel értesül e szándékról és 1837-ben a város javaiból adómentes telket, 10,000 frt készpénzt, 400.000 darab téglát, 600 köböl meszet, a téglaégetésre 800 öl tüzifát és egy tanítónő ellátására évi 200 frtot és 24 öl tüzifát igért, ha a jelzett tanerő kötelezve lesz bárminő vallásu gyermek oktatására. A Leonhard alapítványához Hám a maga részéről még 43,000 frtot csatolt különféle czélokra, sőt végrendeletében az irgalmas nénéknek hagyományozta alsó- és felsőszopori, mindszenti, szakácsi és batizi birtokait. A hatalmas kolostor, közepén csinos és tágas templomával, még ma is Szatmár legmonumentálisabb épülete ; 1843-ban nyilt meg. Benne 34 katonaleányra van alapítvány, a cs. és kir. hadsereg altisztjeinek gyermekei közül. Rudolff Pál kanonok tett még egyet honvédapa leányára, Némethy József nagyprépost két más helyre ; a kolostor előljárósága pedig 12 szegény árvaleányt részesít évről-évre ingyen, teljes ellátás mellett, a nevelés és oktatás jótéteményében. Sok változáson ment át azóta az apáczazárda, de azért több mint félszázad óta megizmosodva végzi hivatását. Azóta leány- és fiú-óvó, hat osztályú népiskola, polgári iskola, elemi és polgári iskolai tanítónő- és óvónőképző-intézet nyilt meg benne ; ezenkívül fizetésért mintegy negyven növendék részesül ott teljes ellátásban. De a mit nem is sejthetett Hám püspök, a szatmári zárda, mint önálló női kongregáczió, kiterjesztette működését az egész országra, sőt legujabb időben Amerikába is eresztett rajokat. Összesen 54 fiókházban élnek a nevelés és betegápolás önfeláldozó hivatásának a szatmári apáczák.

A tudományos pályára készülő fiúk nevelésére alapította a püspöki konviktust. Már Klobusiczky tartott fönn valami ilyesfélét, de anyagi ereje nem engedte, hogy ennek jövő fenmaradását biztosítsa. Hám János megvalósította ezt a tervet is. A növendékeket ugyan egyházmegyei papok gondviselésére bizta, de elejétől fogva az volt a terve, hogy valami tanítórendet hív meg vezetésére. Végrendeletében 80,000 frt készpénzzel, három szatmári házzal és a goroszlói birtokkal gondoskodott ez intézményről. Szándékához képest Obermayer András vikárius és Biró László kanonok 1858 november 1-én adták át a jezsuitáknak a szép emeletes házban elhelyezett intézetet s azóta e rend tagjai végzik a nevelés



Báró Fischer István.



Klobusiczky Péter.



Kovács Florián.



Hám János.

munkáját. Hám alapitványából harmincz, a Rudolff kanonokéból két növendék nyer itt bennlakással összekötött teljes ellátást, tizenkét künnlakó élelmezést; s mintegy ötven fizető gimnáziumi tanuló van gondjaik alatt.

Az emberszeretet házain kivül az Istennek is emelt hajlékokat a kegyes püspök. A székesegyház kibővítéséről és felékesítéséről már szólottunk. Emellett legszebb alkotása a Kálvária. Ott, a régi vár középpontján, emelkedik a Kálvária-templom, tornyain a megváltás jelvényével. Az előtte elterülő hatalmas udvart kőkerítéssel vette körül s apró kápolnákkal ékesítette, melyekben a kínszenvedés történetének egy-egy jelenete van megfestve. A parkszerűleg befásított és utakkal szelt előtérről széles kőlépcsők vezetnek a főépítményhez. Mintegy 70,000 frtot költött rá Hám János. Ma búcsújáró helye a messze vidék katholikus közönségének és a jezsuiták gondjai alatt áll.

A temetői kápolna is az ő alkotása. Magas kőalapzata oly széles, hogy a Pantheon-szerű építmény mellett még egy körfolyosó számára marad hely. A szent hely oltárképe a halottaiból föltámadó Jézust ábrázolja. A kőalapzat oldalain, valamint alatta, sírkamrák vannak. Az építmény előtt hatalmas kőkereszt áll.

A németiek számára is akart templomot és iskolát építeni, de ebben halála gátolta meg. Az épület már készen állott, a templom falai már ölnyi magasságban emelkedtek a föld színe fölé; a szerződést is megkötötte az idetelepített Szent Ferencz-rendi szerzetesekkel, alapítványnyal is gondoskodott ellátásukról, a mikor váratlan halála a munkát megakasztotta. Utódja nem rendelkezett a kellő anyagi erő fölött, hogy művét folytassa, s így az egész abba maradt. A kész épület először a szegények intézetének adott hajlékot, aztán a Tanítóképző-intézet helyisége lett. Közel félszázad mulva Meszlényi Gyula püspök és Kádár Ambrus kanonok egyesült erővel a régi alapokon felépítették a templomot, melynek ez ideig még nincs rendeltetése.

* * *

Bár el kell ismerni, hogy a város Hám püspök közhasznu intézményeire sokat áldozott, vezetőinek egy részében koronként mégis felébredt a felekezeti féltékenység és éveken át akadályokat gördítettek útjába. Csupán néhány példát hozunk föl. Az irgalmas barátok betelepítése ellen 1831-ben így érvel a tanács: Nem kellenek a mizerikordiánusok, mert asszonyokat nem kezelhetnek, huzamosabban sínylődőket nem ápolnak és koldulásból élnek; már pedig ők tudják, hogy a vidékiek ajtaján hiába zörgetnek és így az az eset fog folyton ismétlődni, hogy a városiak majd csupa szégyenből is kénytelenek lesznek alamizsnálkodni. Van itt elég orvos és patika. A város kormányzása.

Még érdekesebb indokolással utasítják vissza 1844-ben a Helytartó Tanács ajánlatát, hogy itt tanítóképzőintézetet fog felállítani. Ugy látszik, azt sem tudták, mi fán terem az ilyesmi. Ezt felelték: „Csak ugy fogadjuk be ezen jótékony intézetet, ha pénzünkbe nem kerül. Nekünk magunknak is sok a bajunk; arra már nem költhetünk, hogy más községeknek is legyenek tanítóik."[15])

Nem csoda az ily eszmemenet ott, a hol az 1790-ben egy példányban megrendelt „Magyar Diárium" az egyetlen összekötő kapocs a nagy világgal.[16]) Ráadásul a kormány ezt a lapot is agyonczenzurázta, mert az idegen eszmék beáradásától szinte fázott. Igy aztán a városházán az ügyvitel csupa olyan pontokból áll, hogy felolvassák a kormány hirdetéseit, melyekben hol egy szökött katonát, hol egy híres zsiványt, hitelezői elől megugrott adóst, feleségétől menekülő férjet köröz. Aztán áttérnek saját ügyeikre: veszekesznek a korcsmárosokkal; 24 pálczaütéssel megváltható 12 forint birságot rónak ki arra a polgárra, a ki a Károlyi-házból vásárol bort vagy hust; elintézik a földbérletek ügyeit; büntetik a fatolvajokat, a szerelmeskedőket; igazságot szolgáltatnak a czéheknek; mesterekké nyilvánítják azokat az ifjakat, kiket miután az előirt feltételeknek eleget tettek, „polgári forma ruhában előállítottak"; megszabják a mezei munkások napibérét, az élelmi szerek árát; megadják a házról-házra való kéregetési jogot N. N.-nek, a ki a tanács előtt „koldus czímért esedezik". Az élet unalmas egyhangusága közepett szinte jóleső forrongásba hozza az elaludt magyar vért egy tisztujítás, katonai botrány vagy valamely felekezeti kérdés. Igy folyik ez egészen 1825-ig.

Az országgyülés megnyiltával követekül választják Csermák Antal polgármester és Tegze Mihály senátor urakat, melléjök iróul Joó Gábor viczenótárius és esküdt urat. [17]) A következő évben nemzetes és vitézlő Jenei György uram lesz főbiróvá. A követek számára kidolgozott utasitások sem lépik át a város szűk látókörét. 1830-ban azt kötik különösen szívökre, hogy hozzák jó végre az Oroszfalu felől indított határjáró pert.[18]) Még 1832-ben is csupán a polgári rend érdekeit tartják szem előtt. Kivánják, hogy a kormány ne rendeljen a városok fölé inspektorokat, ne emelje a portaadót, taksálja meg a nemeseket, vesse őket a város juriszdikciója alá, alkalmazza a polgárokat is közhivatalokra és rendezze örökösödési jogukat.[19])

Széchenyi üdvözlése.

1830-ban az országgyűlési ifjuság közé küldik Fáy Imre, Békéssy Károly, Joó László és Ömbölyi István iskolavégzett fiatalembereket.[20]) Apránként szétfoszlik szemeik elől a köd és lelkesült örömmel üdvözlik politikai életünk felkelő napját, gróf Széchenyi Istvánt. Mikor értésükre esik, hogy ez a nagy ember beválasztatta magát Pest város közgyűlési tagjai közé, a következő tanácsi határozatot küldik meg neki : [21])

,,Hiteles kutfőből tudatván, hogy mélt. Gróf Széchenyi István cs. k. kamarás Ő Nga ns Sz. K. Pest városának legközelebb tartatott széképítése alkalmatosságával, azon ns Város választott Hites Községét maga nagy tekintetű személyjével mint annak egyik tagja megdíszesíteni méltóztatott ; amennyiben a mlgos Grófnak ezen lépése minden Sz. K. Városbeli választott Hites Községeknek örökös díszekre vagyon és fog lenni, ezen H. Tanács is ezen való méltó örvendezését nem csak Jegyző Könyvébe beiratni, hanem egyszersmind a közelgetendő Ujj esztendei alkalmatosságra küldendő örvendező Levele által örömérzéseit a méltóságos Grófnak érzékenyen kijelenteni kivánja.“

Erre gróf Széchenyi István így válaszolt : [22]) ,,Érdemes Polgártársak ! Mult esztendei December 22-én tartott Gyűlésökből hozzám intézett soraikat valódi és oszthatatlan örömmel vettem ! és valóban semmi nem tölthette vólna bé édesb érzetekkel keblemet, mint olly igen érdemes Hazámfiainak barátságos emlékezete. Illy jutalom, — mellynél kellemetesebbet becsületes ember e világon nem esmer s nem kivánhat, — az el puhuló gyengeséget is munkás erőre gyulasztná s a legváltozékonyabba is Férfiui akaratosságot öntene. És ekkép jó szándékim s tiszta vágyimnál fogva polgártársaimtul nyert jutalmam engem is anynyira fölemel s minden esetek ellen annyira lelkesít, hogy egykor, azon megtiszteltetést, mellyel engem jutalmazni méltóztattak, némileg megérdemeljem.

Háladatos gerjedelmim — ha az Egek Ura engedi — inkább tettekkel igyekszem s reméllem be bizonyítani mint szavakkal, mer ezek által azt ki jelenteni nem vólnék képes — — — Ki is hazafiui rokon érzéssel maradok Érdemes Polgártársimnak Pest, Február 4-én 1832. hiv hazafi s Pólgártársa Széchenyi István m. k. Pest, Nemes Szabad Királyi Szathmár Némethi Városa Választott Pólgárságának Szatmáron P. H.“

Bár a kor eszméi haladásra serkentik a szatmári polgárokat, mégis ha közelről nem érdeklő hazafias ügyben szólitják őket áldozatokra, határozataik mögött hiába keressük a tettet. 1840-ben az elhunyt Kölcsey Ferencz munkáit akarja kiadni a vármegye s a város közönségét is pártolásra szólítja fel. Erre a tanács így határoz : ,,Bár a felhívást forró kebellel veszi, s a nagy férfi munkáit halála után is látni kivánja, műveiből egy példányt rendel meg.“[23]) —1844-ben Pest vármegye Mátyás királyt szoborban akarja megörökíteni. A pártolásra felszólított tanács így válaszol : ,,Örömmel fogadjuk e hírt, s ha keblünk érzetét tehetségünk teljesíteni engedné, az adakozásban városunkat nem hagyná senki által se megelőztetni : de jelen körülményeinkben 40 pengő forintoknál többet nem ajánlhatunk.“[24])

Azonban lassanként átalakul, megtisztul és megnemesül a szatmári közönség gondolkozása, miben nem csekély része van annak, hogy szorgalmasan olvassa Kossuth ,,Országgyűlési Tudósításait“ és később a czenzura jármától megszabadult hírlapokat. Ettől fogva még a városi jegyzőkönyvek stilusa is leveti az ódon nehézkességet : közeledik az idő, midőn egyformán ír, beszél és érez minden magyar ember.

Korai voltánál fogva leginkább meglep bennünket a külső tanács egy 1831. évi határozata, melylyel az 5—6 régi kereskedő ellenében pártfogásába vett tizenhat jelentkezőt, kik üzletet akartak nyitni. A régiek a czéhintézmény

szabályaival igyekeztek magukat körülsánczolni s azt követelték, hogy csupán az lehessen kereskedő, a ki 4000 frt készpénzt tud felmutatni; az új jelentkezők a szabad kereskedelem elveit védték. Ez utóbbiak szép védelme méltó a megörökítésre. Ellenkezik — mondották — a kereskedés természetével, hogy a czéhmesterségek sorába tegyék. Mert a kereskedő nem remekel, a kereskedés formát nem tűr, határt nem ismer, lehet úgy kisebb, mint nagyobb összegen kezdeni. Az inas-esztendők teljesen megakadályoznák azt, hogy a kik ezen pályára készülnek, elméleti úton gyarapítsák ismereteiket. Szépen fejtegetik azt is, hogy mekkora haszna lesz abból a városnak, ha szaporodik a kereskedők száma. Kevesebbe kerül a fuvar, nagyobb a verseny ; tehát olcsóbb lesz a portéka. Többen juthatnak keresethez és a vagyonosodás nem lesz csupán egyesek kiváltsága. Gyarapodik a város is, mert több lesz az adófizetője. A kinek 4000 frtja van, az nem is jön ilyen szegény városba. Nagy baj volna, ha ilyen sok nehéz feltétel zárná el az útat a hivatott tehetség elől.[25])

Nincs olyan nemes eszme és a haza boldogulását czélzó törekvés, mely Szatmáron ezentúl visszhangra ne találna.

A közügyek megbeszélésére kaszinót alapítanak. 1834-ben van először róla szó, mikor az egyesületet Weisz János regálébérlő megtámadja, hogy azóta is ,,traktért" és ,,billiárdot" tart, mióta az ő vendéglőjéből kiköltözött, s ezáltal az ő italmérési jogát — károsítja. Megfelel neki a külső tanács : ,,Egyik sem lehet az italmérési jog tárgya. Továbbá a kaszinó a nemes városnak is hasznára van, mert mióta ezen egyesület létezik, azóta gyakrabban van szerencsénk a vidékieket itt látni. És ha a város a megyeház átköltöztetése esetére 10,000 frtot ajánlott fel, pártolnia kell a kaszinót is. Mert az, mivel benne a vidéki méltóságos és tekintetes tagok számosan vannak, nem egyéb, mint a vármegye házának kisebb formában itt-léte. Ha a megye érdemes tagjai itt időznek, hasznot hajt az árendásoknak, díszt kölcsönöz a nemes városnak és a gyakori barátságos súrlódás által a város jóléte is eszközöltetik."[26]) A kaszinó alapítása.

A kaszinótól indul ki 1841-ben a kezdeményezés, hogy Fáy András eszméjét: a takarékpénztárak felállítását, Szatmáron megvalósítsa. A tanács pártolja ezt, mint boldogító és a nép szegényebb osztályára jótékony hatású intézményt.[27])

Van érzéke a férfias sport iránt. 1844-ben a lövésztársaságnak ajándékozza a Weisz János korcsmája melletti téglavető gödrös helyeit, a tulajdonjog fenntartása mellett.[28])

Élénk összeköttetésben áll az ország többi törvényhatóságaival s megkereséseikre adott válaszaiban fenkölt gondolkozásáról tesz tanúbizonyságot. 1840-ben Sopron város felszólítja, hogy tartsák fenn országszerte a zsidókra vonatkozó tilalmat és ne engedjék őket a szabad királyi városokban letelepedni. De a tanács ezt írja vissza : ,,A zsidóknak királyi városokban lakhatásokat az emberiség érzésinél fogva és politikai tekintetből nem ellenezheti. A kereskedés szabadságát és a váltótörvényeket a jelen korhoz illőknek tartja."[29]) De ezen határozata mellett 1844-ben megbízza a rendőrkapitányt, hogy a házak és boltok fölötti zsidó feliratokat vétesse le, mert azok a magyarosodás ellenére vannak.[30])

Pécs város 1843-ban arra kéri a tanácsot, adja a követeknek utasításba, hogy a pest—fiumei vasut Pécsen menjen keresztül. A közönség képviseletének határozata ma is követésre méltó például szolgálhatna : ,,Minden országgyűlésileg tervezendő vasút nemzeti, nem városi ügynek tekintetvén, a követek mindenkor azon vonalakat fogják pártolni, melyek a haza javának előmozdítására legkedvezőbb föltételekkel ajánlkoznak."[31])

Valamint az országgyűlésen a karok és rendek táblája küzdött a szabadabb intézményekért a maradi főrendiház ellenében, úgy e városban is a külső tanács volt a haladás zászlóvivője, szemben a konzervatív belső tanácscsal. Ez utóbbi 1839-ben azt akarja, hogy széképítés alkalmával a szavazás, vagy mint akkor nevezték, voksolás, a belső tanács és a megválasztandók előtt történjék. De ez ellen a voksolás szabadsága érdekében tiltakozik a külső tanács és kierőszakolja, hogy a szavazás ezentúl a külső tanácsterem szomszédságában fekvő levéltár helyiségében menjen végbe és mindenki ,,négy fal között, tanúk nélkül adja le golyóbisát."[32]) 1841-ben is hasonló czélért küzd a külső tanács ; azt javasolja, hogy gyűlései s a követválasztás nyílt ajtók mellett folyjanak le.[33])

Szatmár, tekintettel sokféle érdekeire, kezdetben nem akarja a kormánynyal való jó viszonyát elrontani. 1839-ben követeinek utasításba adja, hogy ha

a városi követek többsége az országgyűlést ott hagyná, a szatmáriak ne tegyék, hanem folyamodjanak pártfogásért a tárnokhoz és menjenek sérelmeikkel őfelsége elé. Több általános érdekü és figyelemre méltó pont van ezekben az instrukcziókban : az ó-naptár eltörlése, országutak készítése közköltségen, a városok felszabadítása a kamara gyámsága alól, a külső és belső tanács jogkörének törvényes szabályozása.[34]) Díszpolgáraivá is vegyesen választ a város konzervatívokat és liberálisokat ; 1840-ben : gróf Majláth Antal kanczellárt, báró Vécsey Miklós főispánt, gróf Majláth József kir. kamarást és Deák Ferenczet, ez utóbbit azért, mivel a polgári rendért többször síkra szállt.[35]) De 1844 óta, minthogy látják, hogy a kormány a magyar érdekeket feláldozza az osztrák iparnak, az ellenállók táborához csatlakoznak. Lelkesedéssel fogadják a védegyletet és a tanács elrendeli, hogy a czéhmesterek a tagokat, a tizedesek a tizedet, a papok híveiket gyűjtsék össze és buzdítsák őket, hogy ezentúl csak a magyar ipar készítményeit vásárolják.[36]) Ez évben díszpolgárokká is a liberális párt kimagasló alakjait választják meg ; a felső tábla tagjai közül : báró Vay Miklóst, gróf Teleki Lászlót, gróf Pálffy Józsefet, báró Eötvös Józsefet, gróf Batthányi Lajost és gróf Andrássy Károlyt ; az alsó tábla tagjai közül : Klauzál Gábort, Beöthy Ödönt, Szentkirályi Móriczot, Perczel Móriczot, Szemere Pált, Pálóczy Lászlót, Jozipovics turopolyi grófot, Bezerédj Istvánt és Lónyai Gábort.[37])

A haladás jelszóvá lesz az egész vonalon és mindent megtesznek a város kulturális és gazdasági fejlesztésére. Lépéseket tesznek, hogy a nagyváradi katonai nevelőintézet a városba tétessék át,[38]) áldozatokra készek, hogy a város megyei székhely legyen ;[39]) most már nem sajnálnak 400 frtot a felállítandó tanítóképzőtől,[41]) színházat építenek,[42]) állatorvosi állást rendszeresítenek,[40]) a lótenyésztés előmozdítására ménlovakat vesznek,[43]) a selyemhernyótenyésztés érdekében eperfákat ültetnek.[44]) Pártolják már az országos közhasznu intézményeket is ; midőn báró Orczy György, a Magyar Gazdasági Egyesület kertészeti szakosztályának elnöke, támogatást kér egy Pesten felállítandó intézetre, két részvényt vásárolnak. Van érzékök az irodalom iránt is ;[45]) gróf Károlyi György ajánlatára a ,,Gazdasági Kistükör" czímű könyvet Weisz János 100, s a város is ugyanannyi példányban rendeli meg.[46])

Sok áldozattal szépítik a várost, rendezik az utczákat. A piacz mintegy 100,000 frt költség árán 1840 körül szabadul meg az éktelen bódéktól. Ugyanez év táján telepítik ki a sóraktárt a Ló-oskola és a puskaporos ház tájékára. 1844-ben rendezik itt a Sétateret.[47]) Éveken át epés jegyzékváltást folytatnak Hám Jánossal, mert a püspök a zárda homlokzatának tervbe vett meghosszabbításával két utcza kijárását tönkretette volna. Tervezik a Fűlencsés-tó lecsapolását. Gyűjtik a pénzt, hogy a hajóhid helyett állandó hídat építsenek.

A szabadság eszméi.

E közben az 1847/8. évi országgyűlésen mind hevesebb lett a harcz a modern intézményekért küzdő liberális tábor és a kormány között. Szatmár országgyűlési képviselője minderről tudósította megbízóit. Ily válságos körülmények között megértette a tanács a kor szíve verését és 1848. évi márczius 12-én így határozott.:[48])

,,Sztanaczki András országgyűlési követünknek f. hó 4. és 8. napjairól írt tudósításaiból és hirlapokból azt látjuk, hogy Európának egén vészfőllegek boronganak s e látvány keblünket aggodalommal tölti be, mert minket is azon ég födez, melyen az aggasztó borulatok keringenek, s nem tudjuk, mikor és mely hazának földére sújtják le villámaikat. Mi ugyan bízunk Istenünkben és népünknek hűségéről ismeretes jellemében ; de minden bizodalmunk mellett is hazafiúi kötelességünknek ismerjük a veszély érkezte előtt óvszerekről gondoskodni. Mi, valamint e hazának oltalmát a népnek hűségébe helyezzük, úgy veszélyét csak annak békétlenségétől várhatjuk ; a mi pedig könnyen előállhatna, ha eddigi nyomoru sorsán könnyíteni nem fognánk.

Azért követünknek utasításul kívánjuk adni, hogy Pestmegye lángszellemű, szilárdjellemű követének, Kossuth Lajosnak jelentse ki, hogy mindazokat, miket az országgyűlési irományok 117. számában alkotságunk javítására a Felség elé sorolt, mi híven és buzgóan pártoljuk, s fogadja hazafiúi hálánkat, egyszersmind kérje meg nevünkben, hogy ne szűnjék meg az alkalmat használni arra, hogy alkotványunknak minden setét foltjai letöröltessenek, s hiányai kipótoltassanak. Mert megérdemli e nemzet, hosszú szenvedéseiért s fáradatlan türelméért, hogy egy boldogító alkotványt békés úton nyerhessen.

Minthogy pedig a használható perczenetek gyakrabban és sürgetősebb kívánatokkal jelenhetnek meg, hogy sem íly távolból minden egyes esetekre utasítványainkat lehetne bevárni : azért követünknek kötelességébe kívánjuk tenni, hogy minden alkotványjavításra czélzó indítványokat, melyek a józan haladás felé, a kor igényei által kimért ösvényen vezetnek, mindenkor a legliberálisabb szellemben pártolja s ezen szavazatunkat minden adandó alkalommal jelentse ki, nehogy rólunk csak egyszer is azt lehessen mondani, hogy midőn a haza boldogítására annak templomában fölhívás történt, tizenhétezer lélek ajkai némán maradtak."

A határozat, melyet méltán lehetne ércztáblába vésni, ékesszóló bizonysága Szatmár politikai érettségének és hazafias lelkesedésének.

A SZABADSÁGHARCZ ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS.

A szabadságharczkori jegyzőkönyvek.

Az 1848—9. év eseményeiről tiszta képet adni csaknem lehetetlenség, mert a szabadságharcz lezajlása után a győztes bécsi kormány elrendelte, hogy a magyar honvédelmi bizottmánytól jött összes iratokat meg kell semmisíteni és az april 14-iki függetlenségi nyilatkozatot és egyéb lázadó határozatokat a jegyzőkönyvből haladéktalanul ki kell tépni. Szatmár jegyzőkönyvei mégis épségben maradtak meg, mert Gyene Károly, akkori főpolgármester, hogy a parancsnak eleget tegyen, a veszedelmesebb forradalmi határozatokat tintával törekedett olvashatatlanná tenni. Az 1848. évi jegyzőkönyvben a tollszár tintába mártott végével húzta át a sorokat s így azóta előtűntek alóla a határozott kézvonások és eléggé olvashatók, de az 1849. évi jegyzőkönyvben erőteljes spirális vonásokkal oly sűrűn végig karmolászta az abszolut kormányra nézve sérelmes határozatokat, hogy azoknak sajnos, csupán egyik másik sora olvasható. Gyene Károly 1848. végéig nemzetőrségi századosként maga is tevékeny részt vett a szabadságharczban, de azután félreállott. Más oldalról is gyászos következménye van e papíros-háborúnak. Azok a lapok, melyek apáink dicsőségét tartalmazzák, olvashatlanok ; de azok a határozatok, melyekben torzsalkodtak és egymást az utókor előtt befeketíteni iparkodtak, tisztán és olvashatóan maradtak fönn.

Annyit mégis megőrzött a levéltár, hogy láthatjuk, miképpen iparkodtak apáink megfelelni a reájok hárult feladatoknak. A város ugyan távol esett a harcz színterétől, de vér- és pénzáldozatokban nem maradt mögötte az ország egyetlen törvényhatóságának sem. Sőt távoli fekvésének az a következménye is volt, hogy még akkor is folytatta a forradalmi szervezés munkáját, mikor a szabadság ügye Világosnál halálos tőrdöfést kapott.

A szabadságharcz eseményei lázas gyorsasággal kergették egymást.

A tanács 1848. évi márczius 21-én olvassa föl a Helytartó Tanácsnak márczius 16-án kelt sürgönyét, melyben a kormányszék értesíti a törvényhatóságot, hogy Pest város polgárságának ,,kérelmére" megadta a sajtószabadságot, az előzetes könyvbírálat eltörlésével, de egyúttal intézkedéseket tett a sajtó veszélyes kihágásainak utólagos megtorlására. Erről a tanács a személyesen megjelent Fuchs Adolf könyvnyomtatóműhely-tulajdonost miheztartás végett értesíti és tennivalóiról kioktatja.

Ugyanezen napon István főherczeg-nádor értesíti a város közönségét, hogy őfelsége gróf Batthányi Lajost bízta meg a minisztérium alakításával. Ezzel együtt a miniszterelnök csendre és nyugalomra inti a polgárokat, de azért felhívja a törvényhatóság elnökét, hogy nemzetőrséget állítson fel.

A város örömmel értesül e meglepő hírekről, de kötelességéhez híven tudatja a kormánynyal, hogy értesülései szerint az orosz czár Galiczia és Moldva magyarországi határain vonja össze hadseregét ; követét utasítja, hogy az országgyűlés tegyen óvást a magyar határ átlépése ellen s a felség előtt is tiltakozzék az ellen, hogy ezen éjszaki zsarnok-hatalommal szövetséget kössön.

Április 4-én a miniszterelnök megküldi a közteherviselésről, a papi tized és az úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényeket. A város ezeket kihirdetés czéljából 200 példányban kinyomatja és a nép között szétszóratja. Ugyanekkor Gabányi Sándor másodalispán tudatja, hogy a vidéki katonaság egy századát fogja Szatmárra küldeni. Ezzel egyidejüleg kellemetlen meglepetés éri a várost : a pozsonyi takarékpénztár hat hónapi határidőre felmondja a kölcsön-

zött 44,000 frtot. Tehát a politikai bonyodalmak legjobb szélkakasa, a börze, érezni kezdi, hogy vihar van készülőben.

Ilyenkor prófétai szellemmel van mindenki megáldva; sejtik, hogy a horvátok támadása és a nemzetiségi fészkelődések nem fognak jó végre vezetni. A tanács is készül a háborúra. Elrendeli az iskolák tanítóinak, hogy ,,a kardforgatásban és fektirozásban gyakoroltassák az ifjuságot, hogy idővel ügyes tagjai lehessenek az országosan felállítandó nemzeti őrseregnek, melyen alapszik a szabadság és a mely leghívebb őre az alkotmánynak.'' Ajánlja a testgyakorlatokat, megnyitja a katonai uszodát.

Május 24-én Szemere Bertalan honvédelmi miniszter közli, hogy őfelsége Innsbruckba menekült, a hazát körös-körül veszélyek fenyegetik ; e miatt szaporítani fogják a honvédséget, ajánljon föl minden polgár pénzt, ruhát, fegyvert, élelmi szereket. Pest vármegye is a haza védelmére szólítja föl a várost. Erre a tanács egy része helyi honvédelmi bizottsággá alakul. Elnöke : Laki Sándor polgármester, tagjai : Fáy Imre, Jeney József, Andics Tádé, Madarasi János, Noeh Ferencz, Jeney Sándor, Keresztes András és Szalay Antal. Andics Tádé lett a kormány kinevezésével a nemzetőrség őrnagya, kinek fő kötelessége volt az újonczok begyakorlása. Noeh Ferecz a 60 tagú lovas nemzetőrcsapat századosa lett, a többi pedig a gyalogosok között viselt kapitányi rangot. E szerint hat századot alakítottak : Szatmáron hármat, Németiben kettőt s a Hegyen egyet ; mindegyik 200 emberből állott. Az elsők, a kik a haza védelmére jelentkeztek, megérdemlik, hogy neveiket felsoroljuk : Böszörményi László, Fekete Gedeon, Váraljai János, Joó Ferencz, Bakó László, Kallós Károly, Mandola Sándor, Szilágyi Sándor, Flecser János, Kászonyi Endre, Papp János, Tóth Sámuel, Nagy János, Fodor István, Balog Sándor, Tóth József, Balogh Mihály, Csamu Samu, Szilágyi Antal, Kulcsár József, Schender András, Zajnik János, Simon Mihály, Erdei Menyhért, Lovas György, Budai József, Biró Zsigmond, Bánáczferger György és Balog Antal. Az önkéntes seregbe jelentkezett 40 ember közül ismertebbek : Egei Ferencz, Bene József és Szaplonczai Elek.

A szatmár-németi nemzetőrök.

A tanács hat kerületre osztja a várost és ezekben megbízottaival szedeti be az önkénytes adományokat. Junius 17-én a csizmadia czéh három évig 100—100 pengőforintot, a kereskedő-testület 50—50 pfrtot ajánl a haza oltárára. Augusztus 24-én Vajay Károly másod-aljegyző lemond a szent czélra évi fizetése egynegyedéről, Gyene Károly egy családos önkénytesnek a fiát örökbefogadja ; Weisz János tíz, Reich András két, Hartmann István öt önkénytest ruház fel.

Adakozások a haza oltárára.

Nagy akadályokba ütközik a nemzetőrség felfegyverezése. De a lelkesedés találékony ; összeszedik a városból a vadászpuskákat, báró Vécsey Miklós is felajánl egynehányat, a börtönőröktől elszedik a szuronyos fegyvereket, s a kinek még ilyen sem jut, annak kezébe részint dzsidát, részint kiegyenesített kaszát adnak. A tanács nem ismer akadályokat és Vajay Károly ideiglenes parancsnokot szeptember 2-án megbízza, hogy a nemzetőrök begyakorlását kezdje meg.

A nemzetőrség felfegyverzése.

Szatmár még nagyobb tervet készül megvalósítani. Kis seregét tűzérséggel is el akarja látni s e czélból a honvédelmi bizottságnál két ágyút rendel ; s hogy legyenek, a kik vele bánni tudjanak, Nagy Károlyt és Korányi Adolfot küldik el e fegyvernem titkainak elsajátítására. De hogy mennyire készületlenül találta a nemzetet a szabadságharcz s hogy mekkora volt a zavar, mutatja a hadügyminiszter válasza : ágyúkat nem adhat, mert eddig még nem sikerült Budán ágyúöntő-műhelyt felállítani ; segítsen magán a hatóság, a hogy tud.

A tanács nem csüggedett. Szerződést kötött Szem Adolf nevü szállítóval, hogy szerezzen be három ágyút és háromszáz belga lövőfegyvert, minden hozzávalóval. A csempészet szépen sikerült, a szállítmány már Nagykároly körül járt, mikor a vármegyei szintén csak vadászpuskával és dzsidával ellátott nemzetőrök, megszimatolva, hogy minő drága kincseket visznek a szatmáriaknak, a szállítmány értékesebb részeit elrabolták. Szatmárra csupán ezek érkeztek : két mázsa lőpor, száz darab hatfontos, nyolczvan darab háromfontos ágyúgolyó, egy darab háromfontos s ugyanannyi hatfontos ágyútöltés, tíz darab háromfontos, egy darab hatfontos kartács-töltés, kétszáz darab ágyúgyertya, tíz darab ágyúgyújtó, tizenkét font gyertya, kétezer darab ágyúgolyó, kétszáz darab kova, száz font háromládás vas-sörét, kétszáz lőfegyverre való felszerelés ágya nélkül, száz darab pisztoly, tizenkétezer kapszli, egy háromfontos ágyúszekér. Az ágyúk és a lőfegyverek a károlyiak kezén maradtak. A tanács megbotránkozva értesült

erről a merényletről s erélyes átiratban felszólította az alispánt, hogy az elrablott fegyvereket haladéktalanul küldje vissza. A válasz azonban ez volt : ,,Azért engedték meg a lefoglalt fegyverek szétosztását, nehogy ellenkező rendelet által a nemzetőrökben hazánk megmentésére vágyó igyekezetöket megfojtsák. Egyébiránt a város hazafiasságától elvárják, hogy eddig tanúsított testvéri szeretetükből veszíteni nem fognak. Küldjék el a fegyverek költségeit, ők majd kifizetik." A szatmári tanács válasza mindössze ennyiből állott : ,,Ily tett elkövetése után legalább ezen levél felolvasásától kímélhetett volna meg bennünket a vármegye." Ezután Mészáros Lázár hadügyminiszternél kerestek jogorvoslást. Ez tett is lépéseket, hogy igazságot szolgáltasson, de a háborús események rohanó áradata leseperte az ügyet a napirendről.

A szatmári nemzetőröknek csakhamar sok dolguk akadt. Szeptember 5-én veszik gróf Batthányi Lajos miniszterelnök rendeletét, hogy a szerbek fékentartására haladéktalanul Aradra induljanak, Máriássy János őrnagy vezérlete alá. A város engedelmeskedik. Laky Sándor polgármester és Vajay Károly, most már nemzetőrségi főhadnagy intézkednek, hogy a vitézek köpenyt, lábbelit, egy pár fehérruhát, kulacsot és szőrtarisznyát kapjanak. Mindegyiket ellátják tizenkét erős tölténynyel és elegendő lőporral. Adnak nekik két bográcsot, továbbá egy havi zsoldra, fuvarbérre és hatnapi előlegezésre 475 frt 48 krajczárt. Napidíjaikat később is a város pótolta meg, katonai rangjukhoz képest fejenként 4—6—8 krajczárral. Fegyverök vadászpuska volt ; a táborban kaptak szuronyos fegyvert. A feleslegessé vált vadászfegyvereket Máriássy október 7-én Madarassy János hadnagygyal visszaszállíttatta Szatmárra. Vele megküldte az itt megrendelt 201 darab ,,tokmány" árát is és értesíti a városi hatóságot, hogy 32 önkéntest tűzérnek soroztatott be. Az aradra küldött nemzetőrök, működésük színhelyén emberül teljesítették kötelességüket.

Szeptember 30-án a kormány rendeletére a város 281 újonczot állít ki ; de e számban nem szerepelnek azok, a kik a Szatmáron átvonuló bécsi és tiroli légiókhoz, a Lehel- és a Rákóczy-ezredekhez önként csatlakoztak.

Szatmár szerepe a nemzeti harczban.

Szatmár erejét különösen két czél tartja lekötve : a környékbeli oláhok fékentartása és a hadsereg felszerelése.

Az oláhok között már a negyvennyolczas mozgalmak elején a bécsi kormány kezdte szítani a magyarok elleni lázadást. Két titkos kém csillagvizsgálóként jött közéjök és ezek zavarták meg először a szellemileg hátramaradott népet. A mit ezek megkezdtek, azt betetőzte a határőrvidéki II. oláh-ezred, mely nyílt lázadásra csábította őket. Annyira fenyegették már a személy- és vagyon-biztonságot a Kővárvidéken és a vele szomszédos falvakban, hogy az erdélyi rémületes vérfürdőktől lehetett tartani. Erre Mihályi Gábor, galicziai és bukovinai határszéli biztos megkeresésére, szatmárvárosi és megyei nemzetőrök vonultak ki az oláhok fékentartására. A szatmári két század osztályparancsnoka, Gyene Károly, Aranyosmeggyes és Görbed táján foglalt állást és már október 19-én azt jelentette a tanácsnak, hogy emberei derekasan megfeleltek kötelességüknek. Itthon maradt családjukat havonta három pengőforinttal segélyezte a város.

Szatmár más irányu tevékenysége a szabadságharcz alatt a honvédség fölszerelésére irányult. A kor viszonyaihoz képest a városnak akkor fejlett ipara volt és itt rendelte meg a honvédelmi bizottmány gyakran még a Maroson túl működő ezredek számára is a ruhát, lábbelit, csákót, tölténytáskát, nyerget ; idő haladtával itt javíttatta ki az elromlott fegyvereket. Volt tehát dolguk bőven a szabóknak, szűcsöknek, gombkötőknek, csizmadiáknak, czipészeknek, szíjgyártóknak, tímároknak és puskamíveseknek. A megrendeléseket a honvédelmi bizottság fizette Kossuth-bankóval ; de még így is gyakran hónapokig adós maradt a szegény embereknek, kik éjet és napot összetéve, dolgoztak. Előnyük mindössze az volt, hogy nem kellett kivonulniok nemzetőri szolgálatokra.

A szakítás Kossuth és a dinasztia között mind mélyrehatóbbá lett. Október 19-én olvasta föl a polgármester a tanácsban őfelségének Récsey Ádám miniszterelnöktől ellenjegyzett parancsát, melynek értelmében az országgyűlést feloszlatja, rendeleteit megsemmisíti, az egész hadsereget báró Jellasich József teljhatalmú biztos főparancsnoksága alá helyezi és elrendeli Lamberg Ferencz gyilkosainak kinyomozását. Megilletődés nélkül tették félre ezt az írást és kitörő lelkesedéssel hallgatták a másikat : az országgyűlés tiltakozik a feloszlatás és az erőszak egyéb nyilvánulása ellen ; elhatározza, hogy együtt marad és tovább

szervezi a haza védelmét. Határozatba megy, hogy minden erejükkel támogatják a nemzet képviselőit és hazafias örömmel üdvözlik őket rettenthetlenségükért.

Legnehezebb helyzetük volt az osztrák ármádia ideszorult és egyébként császári érzelmű tisztjeinek. Eddig a magyar hadügyminisztertől kapták a rendeleteket, most azonban, hogy a szakítás megtörtént, az osztrák hadvezetőségtől elvágva, azt sem tudták, mit csináljanak. Szatmártt is volt egy ilyen ellenséges intézmény: a Váradról 1847-ben ide költözött katonanevelő-intézet. Parancsnokát, Hauschka Ferenczet, október 23-án felszólította a tanács, hogy növendékeit eskesse föl az alkotmányra és ezentúl a magyar zászlót tűzze ki. Hauschka sértődötten válaszolt: bizalmatlanságnak veszi, hogy vele, a ki a nemzetőröket eddig is tanítgatta a fegyverfogásra és a katonai mozdulatokra, ily hangon beszélnek; ő a maga fejétől semmiféle újítást sem hozhat be, mert mindenben együtt kell tartania ezrede tisztikarával; egyébként hivataláról lemond, csupán feljebbvalói további intézkedéseit várja be. Okos magaviselete megmentette, és nincs semmi nyoma se, hogy azontúl bántották volna.

Felekezeties viszály.

Sokkal sajnálatosabb viszály tört ki Linczy József nagyprépostttal, a ki egy személyben plebános, és mivel Hám Jánost a nemzeti kormány esztergomi érsekké nevezte ki, egyúttal káptalani helynök is volt. Ugyanis november közepén történt, hogy a forradalmi bizottság Szatmárra 600 horvát foglyot küldött, kiket a nemzetőröknek kellett őrizniök. A tanács az irgalmas rend kórházát jelölte ki szállásokul; a szerzeteseknek természetesen ki kellett volna költözniök. Ez intézkedés ellen először a perjel tiltakozott és azt írta, hogy ők még az erőszaknak sem engednek, hanem fegyverrel fogják tulajdonukat megvédelmezni. Mikor pedig ez sem használt, Linczy protestált a kórház feloszlatása ellen. Szenvedélyes hangon szemére lobbantotta a tanácsnak, hogy eljárásában a felekezeti elfogultság vezeti, mert minden katholikus intézményt meg akar semmisíteni. Miért nem használják föl ily czélra — kérdi — a város tulajdonában levő épületeket? Valóban, mind ezelőtt, mind azután, a tanács több intézkedése méltán felkelthette a katholikusok aggodalmát. A püspöki palotában a pénzügyminiszteri biztos székelt, a szemináriumban a fegyvertár volt elhelyezve, az irgalmas nővérek zárdájában Gergye alezredes parancsnoksága alatt a rokkantak laktak, a konviktusban 83 fogoly tisztet őriztek. Mindezek ellenére a tanács hevesen tiltakozott a felekezetiesség vádja ellen, de a fogoly horvátokat azért az irgalmasok kórházában szállásolta el. Linczy most a kormányhoz folyamodott, hogy védelmezze meg a katholikusok érdekeit. Kossuth teljesen pártatlanul járt el és leíratában figyelmeztette a tanácsot, hogy ily veszedelmes időben, mikor a haza szabadságáért a legnehezebb harczokat vívja a nemzet, kerüljék a felekezetiességnek még a látszatát is; a kórházat tehát adják vissza az irgalmasoknak. A tanács erre oly modorban válaszolt, mely alkalmas volt arra, hogy a káptalani helynök személye mind a kormány, mind a katholikusok előtt gyűlöletessé váljon. Szerinte Linczy úgy nyilatkozott, hogy maga fölött csupán egyházi és katonai tekintélyt ismer el; máskor meg azt mondta volna, hogy inkább két horvátot fogad be házába, mint két barátot. Bármint folyt is tovább a kormány, a város és Linczy között a jegyzékváltás, annyi bizonyos, hogy a horvát foglyok továbbra is az irgalmasok házában maradtak.

Szintoly kellemetlenségre szolgáltatott alkalmat 1849 január végén a tanács azon követelése, hogy Linczy adja ki ágyúöntésre a székesegyház tizenöt mázsa súlyú harangját, mert azt a város csináltatta a római katholikusok számára. Linczy azt felelte, hogy szívesen kiadja azon esetben, ha a város a reformátusoktól is elveszi a harangokat. Erre aztán a tanács elhallgatott. Később 1849. évi márcziusban Linczy önmaga ajánlotta fel nemcsak a kért harangot, hanem mindazt, a mivel a szabadságharcz ügyét megmenthetné. A tanács köszönettel vette az átiratot s azt válaszolta, hogy értesíti róla a honvédelmi bizottságot. De ez ügynek nem lett további fejleménye.

A bécsi kormány 1848 október havában a magyarokat szenvedélyesen gyűlölő Urbán Károly lovagot tette Éjszak-Erdély főparancsnokává; ettől fogva az ottani harczvihar egyes hullámcsapásai Szatmárt is érték. Katona Mihály honvédőrnagy október 23-án három század nemzetőrt és két négyes fogatot kért a vidéken mutatkozó lázadás elfojtására és a debreczen—bányai út őrzésére. Növekedik a rémület, mikor október 31-én kiüt a kolera. Tetőpontjára hág az ijedelem, mikor novemberben Katona Miklós Dézsről 2000 emberrel és 16 ágyuval



Haas Mihály.



Biró László.



Schlauch Lőrincz.



Meszlényi Gyula.

Urbán elől megfutamodván, Szatmárra menekül. Különösen azért rettegnek, hogy a győztes ellenség, mely innen mintegy öt mértföldnyire táborozik, rettenetes bosszut fog állani az itt őrzött horvát foglyokért; azért november 30-án a tanács azt határozza, hogy Debreczenbe kisérteti a horvátokat, a forradalom e veszedelmes zálogait. Tervét végre is hajtotta, bár Urbán nem jött Szatmárra, mert rendeltetése őt az erdélyi harcztérre hívta. A veszedelem elmultával a horvát foglyokat ismét visszaszállították. Ugyanezen napon veszik Nagybánya város és Ugocsa vármegye híradását, hogy Urbán Somkútról visszavonult. Katona Miklós nyomról-nyomra követi őt s útjában magával viszi összes nemzetőreinket Dézs alá. Már ekkor feltünt az erdélyi hadjárat ragyogó üstököse, Bem tábornok, a ki kápráztató meneteivel és merész csatáival egész Európa figyelmét magára vonta. Deczember 19-én a csucsai csatában fényes győzelmet arat Urbánon, majd pedig bekeríti. Csak nagynehezen bir az osztrák vezér Apahidánál áttörni a honvédek sorain, mire a Mezőségre húzódik vissza. De Bem ide is követi és 1849 január elején Erdélyből a borgói szoroson át teljesen kiszorítja. Február 6-án ugyan Urbán újból átkél a magyar határon, de csakis a határt borító erdőkben és Borgóban bírja magát föntartani. Az 1849-iki nyári hadjárat kezdetén az oroszokkal egyesülve tört be Erdélybe, velök Kolozsvárt, Gyalut és a csucsai hegyszorost megszállja; augusztus 18-án Zsibónál győzi le a honvédeket.

A szatmári nemzetőrök szerepe.

Eme hónapok eseményei jegyzőkönyvünk tintafoltjai alatt csupán itt-ott olvashatók ugyan, de azért arról meggyőződhetünk belőle, hogy nemzetőreink hűségesen támogatták a honvédek mozdulatait, csupán a tanács okoskodik néha. 1848 december 21-én a honvédelmi bizottmány önkéntes csapatok alakítására szólítja föl a várost. E feladatra Sík Károly százados vállalkozik. — 1849 január 2-án Hodossy Miklós biharvármegyei kormánybiztos tudatja, hogy Váradról 300 hadi foglyot, köztük 80 főtisztet fognak ide szállítani.— Január közepén a bányai úton vannak nemzetőreink és futárokul alkalmazzák őket. — Ugyanekkor kapja Andics Tádé őrnagy Bem főparancsnok rendeletét, hogy a dézsi útvonal őrzésében a szatmáriak váltsák föl a hiripieket és kóródiakat. A tanács a 4. és 6. századot küldi ki e szolgálatra. Február 5-én Jeney százados azt rendeli, hogy a szatmári nemzetőrség két százada e hó 12-ére Nagybányán legyen és foglalja el őrhelyeit. Erre a tanács Andics Tádét utasítja, hogy csupán a harmadik századot indítsa útnak. Február 8-án olvassák föl a városházán Csányi László országos biztos parancsát, hogy a kebelbeli mozgócsapat teljesen felszerelve Kolozsvárra induljon. Azt írják neki vissza, hogy rendeletének végrehajtása késedelmet fog szenvedni, mert a városi iparosok a kormány megrendeléseinek elkészítésével vannak elfoglalva. — Február 13-án Csányi az összes nemzetőröket kéri. A városi tanács akadékoskodik és azt válaszolja, hogy az itthon maradt két századra szükség van a horvát foglyok és a város őrizete miatt. — Február 20-án a lovas nemzetőröket rendelik Nagybányára. — A buzgalom lankadni kezd. A családos emberek egyre-másra kérik a tanácsot, hogy mentse fel őket a kivonulás terhe alól: ki saját, ki felesége betegségét, ki gyermekeinek nagy számát hozza fel okul, mely miatt a fegyveres szolgálat reá nézve lehetetlen. A tanács sem jár el mindig kérlelhetlen igazságérzettel, mert az úri osztályhoz tartozók kifogásait meghallgatja, a szegény emberekét elveti; e miatt nagy a zúgolódás a táborban. Sokan minden ok nélkül itthon maradnak; ezért a többiek kijelentik, hogy ha azok ki nem vonulnak, mind ott hagyják tisztjeiket. Jeney századosnak február 27-én újból meg kell sürgetnie kérelmét, mert a lovas nemzetőrökre az oláh lázadók fékentartása miatt szüksége van.

A lelkesedés ilyen hanyatlása mellett szinte jól esik olvasnunk a valódi hazafias önfeláldozás megnyilatkozását. Dorogi Antal kath. tanító, bár szintén családos ember és hivatásánál fogva fel van mentve a fegyveres szolgálattól, márczius 6-án a tanács elé áll és kijelenti, hogy nem tudja tovább nézni, mint vérzik el a nemzet színe-java a harcztéren, míg ő maga itthon békés napokat él; be fog lépni a honvédseregbe, csak távolléte alatt gondoskodjék a tanács helyettesítéséről és tartsa fenn számára addig állását. Nagy elismeréssel fogadják elhatározását és óhajtása szerint járnak el. Ez a nemes gondolkozásu ember a szabadságharcz elmúltával köztisztelettől környezve még több nemzedéket nevelt föl. De mikor késő öreg korában hivatalától megválva a nyugalom éveit akarta élvezni, a szabadságharczosok fiai hálátlanok voltak iránta, mert a forradalom előtti szolgálatát nem számították be csekély nyugdíjába.

Ez év másik kimagasló alakja Sík Károly, a mozgócsapat századosa. Az önkéntesek kioktatásában való buzgalmáért és veszélyt nem ismerő önfeláldozásáért a tanács méltónak itéli, hogy jegyzőkönyvben örökítse meg érdemeit és személyét az országos biztos figyelmébe ajánlja; 1849 tavaszán Felsővisónál, Máramaros vármegyében őrzi szabad vadászcsapatával a határt és május 22-én innen jelenti, hogy az erdélyi táborba indított nemzetőrök közül tizenhárman honvédek lettek, a többiek pedig Wolkenberg Károly főhadnagy vezetése alatt hazajönnek.

A függetlenségi nyilatkozat.

Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat, melylyel a Debreczenbe vonult országgyűlés a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánította, Szatmáron semmi különös megütközést nem keltett, annyira természetesnek tartotta mindenki; csupán 5—6 sorral van jegyzőkönyvünkbe bevezetve. De ettől fogva van valami a levegőben, a mi elárulja, hogy szabadságharczunk delelő pontjáról az örvény felé bukik. Az emberek izgatottak, kezdik fejüket veszteni. A tanács állandóan együttlétben van. Naponta érkeznek hozzá parancsok a kormánytól, a harcztérről, a honvédelmi biztosoktól; egymást érik az értesítések és megkeresések a szomszéd vármegyéktől, városoktól és saját nemzetőreinek századosaitól. A parancsok gyakran ellenmondók; vagy kiadják és később visszavonják. A csüggedő tanács azt az eljárást tartja bölcsebbnek, hogy egyiknek sem engedelmeskedik, hanem ismételt sürgető rendeletet vár.

Mikor az öregek már vad közönynyel nézik a szerencsétlen események özönét, a gyermekekben ébred fel a harczi kedv. Nem lehet tudni, hogy saját ösztönük viszi-e őket a honvédzászlók alá, vagy pedig meggondolatlan toborzók csábítása. Kovács Ágoston térparancsnok nyílt levélben védelmezi magát a szülők vádja ellen és becsületszavára mondja, hogy ő gyermekeket sohasem toborzott.

Ezen időszak forradalmi határozatai csaknem teljesen olvashatlanok. De eleget mond junius 28-án Mihályi Gábor kormánybiztos azon hire, hogy az egyesült osztrák és muszka seregek Borgónál betörtek Erdélybe, seregünk egy részét széjjelverték, kik közül ki Dézsre, ki Máramarosba menekült.

Nem érthetnők meg teljesen a szatmári tanács késedelmezését, ha nem tudnók, hogy városunknak a szabadságharcz alatt a fegyverkezésen kivül egy más, éppen oly fontos feladata volt: a honvédsereg felszerelése. Ez kötötte le nagyszámú kisiparosaink munkaerejét s ennek folyománya a kötelességek összeütközéséből származó habozás és késedelmeskedés. A megsemmisített feljegyzések ellenére is elég fogalmat szerezhetünk a részint ki nem törölt, részint olvasható adatokból. Nem is említve, hogy saját hat század nemzetőrét és 100 főnyi mozgó csapatát teljesen fölszerelte, főleg a háború második felében egymást érik a kormány megrendelései. 1849 február 8-án a tanács azzal menti magát a mozgó csapat felszerelésének késedelmezése miatt, hogy az összes iparosok a kormány megrendeléseivel vannak elfoglalva. — Február 17-én Lukács Sándor felszerelési biztos minden egyes hónapra ezer pokróczot rendel meg a szatmári pokróczszövőknél darabját 5 forintért. Ugyanakkor 500 csákót készíttet a szabókkal. — Február 22-én a czipész czéh parancsot kap 250 pár csizma szállítására. — Márczius 6-án a kormány az összes szíjjgyártókat, nyergeseket és szűcsöket Váradra rendeli a hadsereg részére dolgozni. — Márczius 17-én csak a csizmadiáknak 21,000 frttal tartozik az állam. — Április 3-án gyógyszereket kell a harcztérre szállitani. — Április 14-én Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna felhívja a város hölgyeit, hogy a sebesült honvédek részére pénzt, fehérruhát és tépést gyüjtsenek. Elküldtek 1043 frt 20 kr. készpénzt, 2649 darab fehérnemüt és egy láda tépést. — Június 28-án rendelet érkezik, hogy Klapka hadserege részére Debreczenbe 3500 pár bakkancsot varrjanak. — Julius 7-én az itt időző Kazinczy ezredes a többi közt úgy szereli fel lovasait, hogy a szatmári iparosokkal csináltat 100 fanyereghez szíjjat és pokróczot. — Időközben folyton tart a fegyvertár kiegészítése. Szuronynyal látják el a vadászfegyvereket és kijavítják az elromlottakat. Csupán az a baj, hogy „gyutacs“-ot még Aradról sem tudnak kapni. — Augusztus 9-én a czipészek 2600 pár bakkancs munkabérét, a szabók 6000 frt munkadíjat kérnek.

A világosi fegyverletétel.

Elkövetkezett végre a világosi fegyverletétel. Szatmáron e végső fejleményekről nem tudtak a nagy távolság miatt semmi bizonyosat. Augusztus 11-én menekül ide az eperjesi polgármester, magával hozva városa pénztárát és jegyzőkönyveit. Augusztus 17-én Jeney József, most már mint térparancsnok, még mindig a bányai útvonalat őrzi. Ezen a napon kér a tanácstól 500 nemzetőrt. Megkeresésére azt a választ kapja, hogy mivel a helyzet minden pillanatban változik,

újabb rendelkezést vár. Ugyane napon Kaziczy ezredes bakkancsokat, csizmákat és egyéb felszerelést kér a várostól. A tanács utasítja a czéheket a rendelmények elkészítésére, igérve, hogy a költségeket a keze alatt levő pénzekből fogja fedezni. Még augusztus 19-én sem szünik meg az ellenállás ; ezen napon 132 hadi foglyot szállítanak Somlyóról a városba.

Ez a szabadságharcz utolsó ténye. Ezután következik a rettegés tíz napja. Általános a zavar és kétségbeesés mindenfelé. Menekülő honvédek érkeznek, de megállapodásuk nincs, mert rettegnek a győzők boszújától. Mindenki aggódva kérdezősködik hozzátartozói felől : élnek-e, vagy meghaltak ; s ha megmenekültek, merre vették útjokat. A Kossuth-bankó napról-napra veszít értékéből. De mert a kereskedésnek nincsen más eszköze és mert az emberek egy része még mindig jobb fordulatban bízik, még erőltetik a köznapi adás-vevésben. A kinek szerződésszerű tartozása van, az siet adósságát ilyen bankjegyekben leróni, mielőtt még végkép értékét veszítené. Néhány óra alatt a szegényből gazdag, a vagyonosból koldus lesz. Tömérdek adósságot tisztáznak le ilyképpen. Az iparosok, kik eddig a forradalmi kormány megrendeléseire dolgoztak, tehetetlenül keseregnek. Egy piaczi kereskedő uzsoráskodik legjobban. Társai már nem tűrhetik tovább visszaéléseit s feladják a tanácsnak, hogy rendszabályozza meg valamiképpen a lelketlen embert ; például hozzák fel, hogy csupán úgy akar a vevőnek egy százas bankjegyet felváltani, ha az hatvan forint értékben egy kalapot fogad el tőle. A piaczon hallatlan magasra szökik az élelmi szerek ára ; éhség fenyegeti azt, a kinek nincs tele a csűrje és kamrája. A tanács úgy iparkodik segíteni a város polgárain, hogy délelőtt 11 óráig elzárja a piaczot a vidékiek elől. S mivel látja hogy sokan a tudatlan nép rászedésével élelmi szereket vásárolva akarnak túladni Kossuth-bankóikon, elrendeli, hogy senki sem vehet három köböl életnél többet. Augusztus 28-án önként elbocsátják a horvát foglyokat. Adnak nekik egy heti zsoldot; két napra való kenyeret s nemzetőrökkel Majtényig kisértetik őket, hogy ott a vármegye vegye át tőlük a veszedelmes letéteményt.

A rettegés napjai.

Augusztus 30-án reggel hat órakor kapta meg a tanács Urbán császári ezredesnek, Ilobán, előző esti féltiz órakor kelt parancsát, hogy az egyesült osztrák és muszka seregnek 30-án délelőtt 11 óráig 200 pozsonyi mérő zabot, 6000 részlet kenyeret, 200 kisköböl bort és 50 kisköböl pálinkát szállitson. Bezzeg nem késedelmezett mostan, mint előbb a magyar kormány rendeleteinek végrehajtásában ; nem írta vissza, hogy újabb parancsot vár : hanem rögtön intézkedett. Mivel pedig a kijelölt időre az élelmi szereket odaszállítani teljességgel lehetetlen volt, Hartmann István tanácstagot és Szalay Antal jegyzőt küldte az ezredeshez, hogy türelemért esedezzenek.

Szeptember 1-én érkezik meg Kende Zsigmond földbirtokos levele, melyben értesíti a tanácsot királyi biztossá való kinevezéséről ; addig míg újabb parancsot nem küld, minden gyűlést eltilt. Szeptember 9-én elrendeli, hogy a rokkantakat költöztessék ki a püspöki palotából és hozzák rendbe az épületet. Hám János javait adják át Mály János püspöki titkárnak. Egyszersmind keményen megdorgálja a tanácsot a püspök javainak leltározásáért. Önérzetesen válaszol erre a tanács : „Amennyiben kormányrendeletben járt el, a megrovást magára nem alkalmazhatja. Egyébiránt ezáltal a hatóság nagyméltóságú Hám János érdemeit legkevésbbé sem kivánta csonkítani“.

Egyre-másra következnek a királyi biztos részéről a megfélemlítő rendeletek. Minden honvédlovat, lövőfegyvert, lándzsát, dzsidát, szuronyt el kell kobozni. A volt térparancsnokot a hadifelszerelés felől meg kell számoltatni. A mostani kormányrendszer ellenségeit el kell fogni. Tilos minden gyülekezés, útlevél nélküli utazás, a veres színek és tollak használata. A kaszinók zárva vannak. Éjjel és nappal őrök állanak mindenfelé, mintha a város ostromállapotban volna. A szabadságharcz minden emlékét meg akarják semmisíteni s azért elrendelik, hogy az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot és a többi forradalmi határozatot ki kell tépni a jegyzőkönyvből.

Valami Hersinovics nevü osztrák hadnagy halt meg a városban; a kir. biztos elrendeli, hogy az egész tanács jelenjék meg a temetésen. Mi több, örömünnepet is parancsol a kormány : hálát kell adni az Istennek azért, hogy a magyarok szabadságharczát leverni segített. Szeptember 23-án hajnalban a városházát és más középületeket fellobogózták fekete-sárga zászlókkal. A templomok tornyain és minden tizedben négy kiválóbb ház fölött fehér zászlók lengtek. Reggel hat órakor

huszonnégy ágyúlövés hirdette a nagyszerű ünnepet. Kilencz órakor „hálaadó tisztelet" volt minden templomban, melyen a tanácsnak, tisztikarnak és esküdteknek meg kellett jelenniök.

A város paczifikálása.

Haynau, a bresciai hiéna, a honvédeket besoroztatta a császári hadseregbe nyolcz évi szolgálatra. Szatmáron 177-et fogdostak össze, köztük Doroghi Antal honvédfőhadnagyot is, és vitték őket Olaszországba. Ugyancsak Haynau falragaszokon kihirdettette, hogy a „pártütők" három hónap alatt jelentkezzenek a cs. kir. haditörvényszék előtt. Köztük vannak : Jeney József „pártütő fogoly" és Jezerniczky Viktor. Ott van Vajai Károly „politikai fogoly", ki februárban Aradról hazajövén, Mészáros Lázár hadügyminiszter kinevezésével Andics Tádé segédtisztje volt hadnagyi rangban. Közhírré tette Haynau azt is, hogy minden köztisztviselő, a ki akár a forradalom alatt, akár azelőtt hivatalt viselt, jelenjék meg a hadi törvényszék előtt és tisztázza magát. Egymásután jelennek meg a szegény, üldözött emberek a tanács előtt és bizonyítványt kérnek arról, hogy bár a szabadságharcz alatt fegyvert fogtak, azelőtt békés polgárok voltak, azóta pedig csendesen viselik magukat". A helybeli zsidók igazolványt állíttatnak ki, hogy közülök egy sem volt honvéd, hogy a forradalomban nem vettek részt és azt elő nem mozdították. Ez alatt pedig Aradon és a „Neugebäude"-ban működött a hóhér. Itt lőtték agyon Gonzeczky János szatmáregyházmegyei áldozópapot, ki előbb mint tábori lelkész szolgált a közös hadseregben, a szabadságharcz kitörése után pedig mint a honvédek papja lelkesítette kitartásra bajtársait. Szatmár hálás lehet emlékezete iránt azért is, mert az ő rábeszélésére tette ide Leonhart tábori püspök a katonaleányok nevelőintézetét s ezzel alkalmat nyujtott Hám Jánosnak, hogy a nőnevelés terén hatalmas alkotásokat létesítsen.

Október 6-án a királyi biztos a püspöki palotába gyűjtötte össze a város előkelőit és kinevezte az új tisztviselői kar tagjait, kiket előzetes puhatolózás után rábirt a hivatal elfogadására. Főpolgármester Gyene Károly lett. Országszerte a nemzeti ügy elárulásának tekintették akkor, ha valaki az abszolut kormány alatt hivatalt vállalt, de Szatmáron e tekintetben lanyhább felfogás uralkodott. Innen van az, hogy a negyvennyolczas tisztikar egyrésze benn maradt a magisztrátusban. Sőt Boros Bálintot, ki szintén e kor embere, később több izben képviselővé is választották ; Gyene Károly is megmarad polgármesteri hivatalában az alkotmányosság helyreállta után. Sok szenvedéstől menekültek meg a város polgárai, hogy magyar emberek és az itteni viszonyok ismerősei ültek a kurulis székeken.

Október 6-ika volt az utolsó nap, a meddig, több évre terjedhető fogházbüntetés terhe alatt, a Kossuth-bankókat az állami pénztárba be kellett szolgáltatni. Összegyűlt 1,375,000 forint. Deczember 20-án égették el ezt a nagymennyiségű papírpénzt a város főterén készített katlanban. De sokan nem szolgáltatták be, hanem valami kedvező politikai fordulat révén Kossuth visszatértét remélve, még sokáig tartogatták. Ez az ábrándozás, mely főkép az anyagi kárban gyökerezett, képzelődővé tette a szegény embereket. Gyakran, anélkül, hogy forrását ki lehetett volna kutatni, az a hír terjedt el a városban, hogy Kossuth török segítséggel visszajön és a szultán kincstárától ellenjegyzett bankópénzt fog kibocsátani. Lázba jöttek az emberek és titkon sugdosva kezdték mérlegelni az eshetőségeket. A kormány kémei által tudomást szerzett erről és falragaszokon hirdette ki, hogy akik Kossuth visszatérését rebesgetik, azok „tekergő népámítók". És hogy senki se merjen moczczanni, rögtönítélő bíróságot állított föl a városban. Halálos csend szállott a városra ; még édes testvérében sem bízott többé senki sem. Szatmár annyira „paczifikálva" lett, hogy kegyvesztettsége után Haynau, Szatmártól alig két mértföldnyire, Nagygéczen vásárolt földbirtokot ; s a kit London utczáin szét akart tépni a tömeg, az Szatmáron egész nyugodtan sétálhatott.

A városnak 1860-ig nincs története.

Szatmár az abszolut uralom tizenegy esztendeje alatt csupán annyit haladt, hogy kisdedóvót állított fel, melyre a város közönsége 1858-ban, Rudolf trónörökös születése alkalmával, 16,700 frt alapítványt tett. Ez évben helyezték át ide a törvényszéket is és a régi hajóhíd helyett, sok vajúdás után, fahíd épült a Szamoson.

1857-ben népszámlálást tartottak, melynek eredménye a következő : Római katholikus volt 2905, református 8288, görög katholikus 2309. Az egész város lakossága tehát 13.503 lélek volt.

A VÁROS KEGYÚRI JOGA A RÓMAI KATHOLIKUS HITKÖZSÉG IRÁNT.

Az abszolutizmus alatt a szabad tevékenység csupán az egyházi élet terén volt lehetséges. Nagy is volt ez időben a buzgólkodás a vallásos intézmények iránt a katholikusokban és reformátusokban már csak azért is, mert az volt a meggyőződésük, hogy egyházuk erősítésével egyúttal a magyarságot is erősítik. Szatmáron is egyszerre népszerű lett az a kegyúri jog, mely ellen a város régebben annyit tiltakozott s melyet a régi jegyzőkönyvek fel sem tudtak említeni anélkül, hogy hozzá ne tegyék : Nem kell nekünk ![1]) Az új fordulat mégis bizonyos történeti fejlődés eredménye, melyet ismernünk kell, hogy az egészet megértsük. Az egyházi élet.

Említettük, hogy a püspökség megalapítása idején mennyi bajjal küzdött a káptalan. Még 1810-ben is apró viskók voltak a kanonoki lakások. Más helyen azt is mondottuk, hogy akként igyekeztek e kérdést megoldani, hogy egyik kanonok mint rektor a szemináriumban, másik pedig mint plebános a parochián lakjék s ez utóbbi körülmény miatt a város választó joga csupán a káptalanra szoríttassék. A városi tanács, mely mint láttuk, különben is szeretett volna szabadulni a kegyuraság terhétől, ekkor nem szólalt fel, már csak azért sem, nehogy kedvelt papjának, Korom Mihálynak az előléptetését megakadályozza. Még ennek halála után, 1823-ban sem ébredt arra a tudatra, hogy joga csorbát szenvedett, csupán azon ütközött meg, hogy mivel akkor a káptalanban két hely nem volt betöltve, választási joga csak négy személyre szorítkozik. Ezért a következő átiratot intézte a püspökhöz :

Az 1823-ban október 9-én tartatott külső Tanácsi gyűlés Nzetes Joo Ferentz Fürmender Ur Elölülése alatt, Juhász András, Soos György, Debreczenyi József, Papp Péter, Makai Sámuel, Pasquál József, Joo Gábor, Radványi Ferentz, Bodnár Imre, Gödri László Urak s Nagy Mihály jelenlétekben, Laza János, s Bernáth József Urak, kik hivatalos dolgaik miatt személyesen meg nem jelenhettek, izenettel jelentvén ki vélekedésüket. A plébános-választás joga.

1. Felolvastatott Msgos Kovách Flórián Szatmári Püspök Ur eő Ngának f. é. Szeptember 16-án költ kegyes Levele, mellyben elő advián, hogy Néhai Korom Mihály Fő Tisztelendő Kanonok, 's helybeli Plebános Úr meghalálozván, a' Plebánia ürességbe jött, 's 'a Választás Jussának gyakorlása 'a Városra vissza szállott, kívánná, hogy a' Plebánia hosszabb ideig üressen ne állana ; annálfogva noha a' Városnak az egész Káptalanból vólna jussa választani, az pedig most két tagjainak híjjával vagyon : mindazáltal mivel Ezeknek kineveztetése hosszasabb időre haladhat, a' Választás a' mostani Négy Tagok közül tétetne meg, 's a Választandó megerősítés végett terjesztetne elébe ; valamint ellenkező esetre azon helyes észrevételek, és okok is, melyeknél fogva a' Város ezen Választást a' Káptalanbeli ürességek betöltéséig netalán halasztani szándékozna.

Mihez képest noha óhajtani lehetett vólna azt, hogy a' Választás a' T. káptalan tellyes számából eshetett vólna : mind az által, mivel az a' váratlan környülállások miatt most meg nem történhetik, ezen Külső Tanács tekintvén a Msgos Püspök Ur eő Nga által felhozott fundamentumos okokat, 's azon óhajtását, hogy a' Plebánia hosszabb időre üressen ne állana, reá hajol, a' nélkül mind azáltal, hogy ezen különös eset által az egész T. Káptalanból lehető választási jussának megszorítására jövendőre nézve következés formálódjon. Hogy a' Választás a' mostani négy káptalanbéli Urakból történnyen, annálfogva Gróf Waldstein Urat eő nagyságát, mint legrégibb kanonokot, kinek számos esztendők ólta való itt lakása alatt szerzett, 's köz kedvességet nyert érdemei közönségesen tudva vagynak, 's ki előtt a helybeli Plebániának mostani környülállásai is esmeretesebbek, ezen Városi Plebánusságra ajánlja."

De már gróf Waldstein halála után 1830-ban tovább ment a tanács egy lépéssel. Megválasztotta ugyan a káptalanból Schlachta Mártont plebánosnak, de egyúttal bizottságot küldött ki annak tanulmányozására, hogy miképen lehetne a jövőben a választást az egész egyházmegye papságára kiterjeszteni.[3])

Schlachta Márton 1837-ben, öreg korára és gyöngeségére hivatkozva, lemondott a plebániáról. Helyébe november 9-én az akkor kanonokká kinevezett Lázár János bélteki plebánost választották meg, de kikötötték, hogy az 1830-iki elhatározásukat fenntartják.[4])

Hasonló körülmények között lett plebánossá 1842-ben Linczy József is, ki 1849 május havában mondott le a plebániáról. A tanács most már még ugyanazon hó 22-én kijelentette, hogy ezután az egész egyházmegye papságából ejti meg a választást.[5] De a római katholikus hívek új alapon kísérelték meg a patronátus rendezését. 1849. évi augusztus 4-én, tehát éppen a legnagyobb fejetlenség idejében arra kérték a hatóságot, hogy mindazon jogát, melyet hitközségükkel szemben eddig gyakorolt, ruházza át az egyháztanácsra.

Szinte meglepő és ma is megfontolásra méltó eszme, mely szűkkeblű korban felszínre sem kerülhetett volna. De a tanács, hogy szabadelvűségét bebizonyítsa, kedvező határozatot hozott :

,,A magát bejelentett s a kor igényeihez kellően rendezett Egyháztanács kérelmei közméltánylással fogadtatván, minden a Római Catholica Egyház irányában ez ideig a Hatóság által gyakorolt jogoknak élvezhetése, az Egyházi tanácsra átruháztatik. A szükségelt irományok kiadatása jegyzői hívatalra bízatván.''[6]

De hát mint a forradalmi határozatok általában, ez sem juthatott érvényre. Linczy után 1850-ben ismét egy kanonok, Pelikán József lett plebánossá. Azonban az elnyomatás korszakában az egyházi ügyek iránt mutatkozó érdeklődés újból felszínre hozta a kegyuraság kérdését. Hám János utóda, Haas Mihály, nem zárkózott el mereven a közönség óhaja elől és a másik érdekelt fél, a káptalan is, hajlandó volt e javadalomról lemondani, melyet magára nézve inkább tehernek, sem mint előnynek tekintett. Ily hangulat mellett indultak meg 1859-ben a hivatalos tárgyalások, melyeket a város részéről julius 2-án a következő határozat vezetett be :

739. sz. ,,Közrehozatván, hogy a város a helybeni rkath. egyház iránt teljes pártfogói kötelességek és terhek teljesítésére lévén kötelezett, úgy a tanítók, mint lelkész választásánál is pártfogói kötelezettségéből kifolyólag azon jog illeti, hogy azokat szabadon választhatja, miután pedig egy idő óta a szatmári plebánosi állomás betöltésére csak kanonokok vannak kijelölve, — míg a város ez által szabad választási jogában akadályoztatik, más tekintetben pedig kötelezettségeinek teljesítésére mindenben szoríttatik, elhatároztatott :

Püspök ő Méltósága szóllíttassék fel, hogy közremunkáljon arra, mikép a város ezen jogában háborítlanúl részesíttetvén, Lelkésze szabad választását bár mikor is belátása szerint tehesse.

Mi az eddigi gyakorlatnak alapját illeti, levéltárnok, Nagy Vincze képviselő úrral, — ki a püspökhöz intézendő levél fogalmazásával is megbízatik, — fölhívatik, hogy a levéltári iratokban nézzen utánna, van e városnak a püspökséggel és minő egyezkedése a szatmári lelkész kijelölése, illetőleg megválasztási eljárások iránt. Jelentésök mielőbb beváratik.''[7]

A városi tanácsnak Nagy Vincze által fogalmazott levelére Haas Mihály püspök 1859 julius 31-én a következő választ adta :

,,Szokatlan örömmel olvastam a tek. tanácsnak f. évi julius 23-án 862. sz. alatt kelt és hozzám intézett becses levelét, látván belőle, hogy a tekintetes tanács atyailag hordja szívén a városi plebánia jövőjét. Köszönöm e dícséretes gondoskodást, köszönöm igen. A ft. helybeli káptalannal el van már intézve ez ügy. A csőd a napokban ki fog hirdettetni, és szeptember végén át fognak az illető kérelmek a tek. tanácsnak tétetni, hogy jogával éljen s plebánost válaszszon. Egyébiránt meg vagyok eleve győződve, hogy a tekintetes tanács minden személyválogatás nélkül fog választani és pedig oly férfiút, ki tudománya, műveltsége, tekintélye és jó erkölcsei tekintetében érdemes arra, hogy a megye első plebániáját elnyerje.''[8]

Míg a tanács nagy örömmel és bizonyos kellemes izgalommal készült a választásra, és a városban működő népszerűbb papok valamennyien sorompóba léptek, hogy ezt a több dicsőséget, mint anyagi javakat hozó paróchiát megszerezzék, oly események történtek, melyek világosságot vetettek a püspök engedékenységének rejtett okaira. Ugyanis még azon tanácsülésen, augusztus 22-én került a zöld asztalra a római katholikus minta-,,főiskola'' tanítóinak a püspöktől is támogatott folyamodványa, melyben fizetésük javítását kérelmezték. Úgy látszik, a püspök arra számított, hogy az ő előzékenységét a város hasonló figyelemmel fogja viszonozni. Csalódnia kellett, mert a közgyűlés, bár az iskola iránt való kötelességeit elismerte, elutasító határozatot hozott.[9])

Kedvezőbben intézte el a tanács a püspök ama kérelmét, hogy a város a székesegyház javításának költségeihez hozzájáruljon. Ez alkalommal valami csekély összeget adott a zsindelytető megújítására és új vízlevezető csatornák készítésére.[10])

E közben elérkezett deczember 19-ike, a lelkészválasztás napja. Pályáztak: Vágner Antal, Tischler Albin, Linczy János, Kellemesi Melczer Ferencz és Pasqual Antal. Beadták kérvényeiket Novák Antal és Páskuj Lajos is, de ezek utólagosan visszaléptek. A tanács egyhangúlag Vágner Antalt választotta meg plebánossá, de ugyanekkor Pasqual Antal és Páskuj Lajos iránt jegyzőkönyvileg „részvétét és rokonérzését" nyilvánította ki. A mi világosan mutatja, hogy itt olyas valami történt a színfalak mögött, a mit a közönség zokon vett.[11])

Még élesebbé vált az ellentét a következő évben, a mikor a Vágner lemondása következtében megürült plebániára a pályázat kihirdettetvén, arra a püspök csupán az egy Schweinitzer Rudolf folyamodványát tette át a városhoz. Erre a tanács először is kimondta az elvet, hogy bárkit megválaszthat, még akkor is, ha az illető másodszor nem is pályázott, mert a választás egyedül és kizárólag őt illeti meg kegyúri jogánál fogva. Azután pedig az imént hozott végzése alapján rögtön elrendelte a titkos szavazást, mely alkalommal Páskuj Lajos 19, Novák Antal 3, Pasqual Antal 1 szavazatot kapott.[12]) Ennek alapján Páskuj Lajos lett Szatmár plebánosa, ki e hivatalát 1880-ig vitte. Utánna Jandrisics János gimnáziumi tanárt tisztelte meg a közönség bizalma e díszes állással. Mindketten kiváló szellemi tulajdonságokkal ékeskedő papok, nagy szónokok és kedves társadalmi modorú emberek voltak.

Páskuj a kanonokságban elérte érdemei jutalmát, de már Jandrisicsnak semmi reménye nem volt ahhoz, hogy Meszlényi Gyula püspök, kinek nem tetszettek a nép kegyelméből való lelkipásztorok, valaha őt előléptesse. A felsőbb körökhöz tartozó barátjai is zokon vették mellőzését ; azért gondjuk volt reá, hogy maga a kormány hívja fel a püspök figyelmét pártfogoltjuk személyére. Elég szerencsétlenül a szatmári parochia jogviszonyait állították előtérbe s belevitték a minisztert, hogy azon az alapon kívánja Jandrisics kanonokságát, hogy a szatmári plebánosok azelőtt mindig kanonokok voltak. A püspök megfordította az érvet s azzal vágott vissza, hogy a mai állapot törvénytelen, mert a szatmári plebánost mindig a kanonokok közül kellene választani.

Ekkor elpihent a viszály. De Jandrisicsnak 1899 szeptember 21-én történt halála után rögtön felírt Meszlényi a kormányhoz és kérte Wlassics minisztert, hogy a szatmári parochia betöltésére vonatkozólag állítsa vissza azt a régi rendet, melyet Haas püspök törvénytelenül változtatott meg, mert szerinte sem Haasnak, sem az akkori káptalannak nem volt joga a római pápa és az apostoli király, mint legfőbb kegyúr közmegegyezésével létrejött rendet megbontani, e tényezők hozzájárulása nélkül.[13]) E sürgető feliratra a minisztertől 1900. évi február 12-én 4048. sz. a. a következő válasz érkezett :

A plébános-választás miniszteri rendezése.

„A szatmári plebániának a székeskáptalantól felsőbb jóváhagyás nélkül történt elválasztása folytán előállott újabb gyakorlat megszüntetése tárgyában 1899. év október hó 11-én 1981. sz. alatt kelt nagybecsü iratára a csatolmányok ·/. alatti visszazárása mellett a következőkről értesítem a czímet : Előterjesztéséből s általában a tárgyiratokból megállapítható, hogy azon kérdés, vajjon a szatmári plebános csak az ottani székeskáptalan tagjaiból, avagy a szatmáregyházmegyei áldozópapok köréből választható-e? — már 1837 óta vitás, a menynyiben ugyanis Szatmár város előljárósága már 1837. évi nov. 9-én 2376. sz. a. kelt beadványában kijelentette az akkori szatmári püspöknek, hogy a város több mint 600 éves kiváltságához ragaszkodva, az egész egyházmegyei papságra kiterjedő szabad választási jogáról le nem mondhat és hogy e jogának a szatmári püspökség alapító levelébe csak a székeskáptalan tagjaira tett korlátozást az orsz. sérelmek és kívánatok sorába már beiktattatta. E tényállás mellett, és a midőn a város a kegyúri jogot ez idő szerint tényleg a szélesebb alapon gyakorolja, és a midőn az érdekeltek részéről voltaképpen panasz sem emeltetett, hanem az 1859-ig fennálló gyakorlatnak, vagyis az előbbeni állapotnak visszaállítása iránti törekvés czím részéről csakis még 1897. évi 3820 és 14776. sz. figyelmeztető kezdeményezésem folytán nyilatkozott meg, a jogszolgáltatás elvével nem volna összeegyeztethető, ha a szóban forgó vitás ügyben czím előterjesztésére már érdemleges határozat hozatalába bocsátkoznám, tisztelettel értesítem czímet, hogy a

szóban forgó vitás kérdés rendezése iránti törekvést helyeslem ugyan, de ez ügyben érdembeli nyilatkozatot csak akkor tehetek, a midőn az érdekeltek egyike vagy másika netalán panasz alakjában fogja a kérdést előterjeszteni.“

Ezt a miniszteri leiratot mindkét fél a saját javára értelmezte. Sőt Meszlényi püspök biztatta Papp Géza polgármestert, hogy tegyen panaszt a miniszternél, mert ő nem hajlandó a pályázatot az egész egyházmegye papságára kiterjeszteni. Papp Géza viszont azt válaszolta, hogy ő a törvényhatóság nevében panaszt emelni nem fog, mert a város még mindig jogának gyakorlatában van s az egyházjog értelmében szabadságában áll bárkit prezentálnia. Hogy az ügy akkor szakításra nem került, az magának a plebános-jelöltnek határozott ellenállásán múlt, a ki kijelentette, hogy ő ily körülmények között nem hajlandó a kilátásba helyezett bemutató-oklevelet a törvényhatóságtól elfogadni.

Meszlényi püspök várt egy ideig s végre 1902-ben a törvényhatóság passziv rezisztencziájára azzal válaszolt, hogy a káptalan kebeléből Hehelein Károly prépostkanonokot nevezte ki adminisztrátorrá.

A KIEGYEZÉS.

Politikai fordulat.

Az 1859. évi szerencsétlen olasz hadjárat reményt öntött a hazafiak lelkébe, hogy Ausztria, eddigi félszeg politikája fonákságait belátva, fel fogja oldani a magyar nemzet bilincseit. Reményeik napról-napra bíztatóbb kilátást nyujtottak, mert a kormány egyes számüzöttek visszahívásával és az önkényuralom fékének meglazításával, jóakaratáról látszott bizonyságot tenni. A város is szabadabban kezd lélegzeni. 1860-ban 3000 forintot ad a Magyar Tudományos Akadémia épületére. A város egyik közgyűlésén szólásra emelkedik föl Berenczei Kováts Ágoston és indítványozza, kéressék föl a vármegyei hatóság, hogy ezentul magyarul levelezzen a várossal, mert a német nyelvű átiratokat kevesen értik. A szabadabb mozgás és társulás eredménye, hogy a régen tervezett Takarékpénztár megalakul, és alapszabályai megerősítést nyernek.

Általános örömet kelt az október 20-iki diploma. A város közönsége kezdetben még képtelen higgadtan mérlegelni az abban igért jogokat ; mert nem veszik észre, hogy az igért alkotmányosság álarcza alatt a birodalmi egységet akarják megszilárdítani s a magyar nemzettel önállóságát örökre elfelejtetni.

A mi addig bűnténységszámba ment volna, a tanács két nemzeti színű zászlót tűzet ki, egyiket a városházára, másikat a törvényszéki épület fölött levő tűzoltó-őrtoronyra. De mikor a szolgák az utóbbi helyen a parancsot végre akarják hajtani, Sándor András, cs. kir. megye törvényszéki elnök, útjokba áll és megakadályozza őket annak kivitelében, azt mondván, hogy ő ezt nem engedheti meg mindaddig, míg felsőbb helyről arra utasítást nem kap. Erre az elüljáróság Fridrich György megyefőnököt kéri föl, hogy lépjen közbe az elnöknél, de ez is azt válaszolja, hogy bár mint magánember óhajtásukat méltányolja, hivatalos úton nem tehet semmit sem.

Nagy lett erre a felbuzdulás, Boros Bálint polgármester egy küldöttség élén személyesen ment oda a nemzeti színű zászlóval és a hivatalszolgáknak megparancsolta, hogy tűzzék ki. De Sándor András a börtönőröket előszólítva, a zászlót a toronyról letépette és durva szidalmak közt megparancsolta, hogy az egész küldöttséget szuronyok közé fogva vezessék a börtönbe. De közben az utcza népe a tornyos ház kapuját feltörte, a küldöttséget veszedelmes helyzetéből kiszabadította, az elnökkel szemben pedig oly fenyegetőleg viselkedett, hogy az jobbnak látta dühök elől félre vonulni. A felizgatott nép csupán a polgármester rábeszélésére oszlott szét. Ez esetről rögtön jelentést tett a tanács a cs. kir. országos törvényszéki elnökségnek, a Helytartó Tanácsnak és báró Vay Miklós kanczellárnak.

A régi jogalap viszaállítása.

Az újabb politikai fordulat kívánalmához képest a város 1860. évi deczember 10-én visszahelyezkedett a régi jogalapra. A vármegye, mely maga is visszaalakult törvényhatósággá, kibocsátotta hatalma alól a várost, hogy átvehesse régi törvényhatósági jogkörét. E czélból összehívták az 1848. évi XXIII. t.-czikk alapján megválasztott tisztviselőket, képviselőket és a választó polgárokat, kik akkor még életben voltak. Korelnökké egyhangulag Gyene Károlyt választották meg s egyelőre csupán a legszükségesebb tennivalók elintézésére szorítkoztak.

Elhatározták, hogy a választókat összeírják. Felolvasták a Helytartó Tanács leíratát, melyben kérdezi, hogy minő tanítási nyelv használatos az iskolákban. A válasz igen elszomorító volt, mert a gimnáziumokban a német nyelvet erőszakolták s az egyikben még az oláh nyelv számára is kathedrát állítottak, a népiskolákban pedig a „Német Betűző"-vel tanították a gyermekeket. Arra kérték tehát a kormányszéket, hogy ezentúl kizárólag a magyart rendelje előadási nyelvül az iskolákban. El nem hallgathatták azt a legfájóbb sérelmüket sem, hogy a várost az itt állomásozó négy vadászzászlóalj valóságos ostromállapotban tartja.

1861. évi január 15-én tartották meg a csizmadiaszínben, harangzúgás mellett a tisztújítást. Polgármester lett Madarassy János, főbíró Vajai Károly, belkapitány Fáy Imre. A nemzeti önérzet hangja lengi át határozataikat. Ezentúl nem fogadnak el semmiféle rendeletet a cs. kir. hivataloktól, a német nyelvű átiratokat pedig tudomásul nem veszik. Kívánják, hogy az új országgyűlést teljesen az 1848-iki alapon hívja össze a felség. A legnagyobb magyar szobrára 200 frtot szavaznak meg és visszaállítják a gazdálkodásban a fordulós ugarrendszert. Tisztújítás.

Február 26-án olvastatott fel a közgyűlésen a kir. meghívó, melyben a felség a koronázás előkészítése, nádorválasztás és a királyi előterjesztések fölötti tanácskozás czéljából országgyűlésre hívja össze a Bach-rendszer szerinti Magyarország megválasztandó képviselőit. Négy hónap alatt már érlelődtek az eszmék s így a szatmári polgárok is más szemmel nézték az októberi diplomát, mint kezdetben. Most már óvást tettek az ellen, hogy az országgyűlési tanácskozás színhelyéül Buda és nem Pest van megjelölve ; hogy a felség nem hívta meg Szerém, Verőcze és Pozsega megyéket, a Fiumei kerületet, a Határőrvidéket és Erdélyt ; hogy nem gondoskodott felelős minisztérium felállításáról.

A képviselőválasztást márczius 5-én ejtették meg, melyen Vajai Károly lett országgyűlési követté. Márczius 20-án tartotta meg programmbeszédjét és a következőkben körvonalozta vezérelveit : Szigoruan fog ragaszkodni az 1848-iki törvényekhez, követelni fogja a magyar szent korona integritását, a független felelős minisztériumot, a vallásszabadságot és a kir. városok önkormányzati jogát.

A leigázott nemzet a „vis inertiae"-t állította pajzsul a mellének szegezett szuronyok ellen. Jelszóvá lett : „Nem fizetünk adót, nem adunk ujonczot, mert egyiket sem szavazta meg a törvényes országgyűlés". Szatmár is ily értelemben határozott május 11-én : Nem fizet adót, mert nem az országgyűlés szavazta meg, törvénytelen tisztviselők kezelik és erőhatalommal hajtják be. Sőt mivel a hátralékot a Helytartó Tanács is sürgette, annak is bizalmatlanságot szavazott, míg ellenben az országgyűlést Vajai Károly buzdítására biztosította törhetlen ragaszkodásáról. Kezdetét vette a passziv rezisztenczia.

Az uralkodó nem lévén megelégedve az ügyek fejlődésével, az országgyűlést feloszlatta és az ország kormányzójává Pálffy Móriczot tette. Ez a megyegyűléseket betiltotta és katonai exekuczióval hajtotta be az adókat. Erre a város szeptember 19-én azt határozza, hogy ha az erőszak a törvényhatóságot alkotmányos kötelessége teljesítésében gátolná, a tanács maradjon helyén és járjon el, mint eddig, egyéb tisztében ; csak az erőszaknak engedjen, a levéltár sérthetetlensége fölött pedig különösen őrködjék. Ezzel szemben a Helytartó Tanács úgy akarta megnyirbálni a város merész határozatait, hogy a jegyzőkönyveket ellenőrzés szempontjából nyolcz nap alatt bekövetelte. De a város ellenmondott a parancsnak, mert csak felelős minisztériumot ismerhet el törvényesnek. Mutatja az általános hangulatot az a körülmény is, hogy Scitovszky János herczegprímáshoz üdvözlő feliratot küldtek, a miért mint Esztergom vármegye örökös főispánja először szólalt föl a törvénytelen ujonczozás ellen.

A rövid alkotmányos kisérlet után újabb abszolutizmus áll be, provizórium név alatt, gonoszabb és mérgesebb, mint az előbbi, mert a nemzet látván Ausztria gyöngeségét, bizton hisz jövőjében és a küzdelem terére lép. Szatmáron gróf Forgách Antal kanczellár a városi képviselőtestületet feloszlatta, de a tisztviselőket kötelezte a további szolgálatra. És hogy mindenkit megfélemlítsen, kijelentette, hogy katonai bíróságot fog a városban felállítani. A képviselőtestület tiltakozott feloszlatása ellen; a tanács is letette mandátumát, de a fentemlített elhatározáshoz híven helyben maradt, azonban megtagadta az adó behajtását. Előre lehetett látni eljárása következményét. Mainoni kapitány deczember 10-én megszállotta a várost és erőhatalommal elvitette az adólajstromot. A kényszer Provizórium.

hatása alatt a tanács enged és hajlandónak mutatkozik a közreműködésre. Csupán az egy Vajay Károly hagyja ott a gyűlést, és inkább lemond főbírói hivataláról, semhogy az ellenállást föladja. A következő évben már Szerdahelyi Pál föispán tart tisztújitást kir. biztosi minőségben. Polgármesterré Békéssy Károlyt, főbíróvá Gabányi Jánost nevezi ki.

Napirenden van a polgárság boszantása. Honvédegyenruhát még a színpadon sem szabad viselni. Börkey Imrét, a „Tárogató" czímű lap szerkesztőjét 150 frt pénzbírságra itéli a debreczeni cs. kir. haditörvényszék. És el sem hinnők — ha jegyzőkönyvünkbe feljegyezve nem volna, hogy ugyancsak a Börkey lapját, mely később „Szatmári Értesitő" név alatt jelent meg, lefoglalták, mert a vízipuskák használhatlanságáról írt; a „puska" szó alatt fegyvert értettek a mindenütt forradalmi mozgalmat szimatoló német katonák. A polgárság is ott adja vissza nekik a kölcsönt, a hol lehet. Az elnyomott népek taktikájához képest a politika a zöld asztal mellől a templom csarnokaiba és a társalgótermekbe menekül. A gróf Széchenyi István lelkiüdvéért tartott requiem komor, de fenséges politikai tüntetéssé lesz. Unger Gusztáv megfesti és a városnak ajándékozza a „legnagyobb magyar" mellszobor-képét. Vajai Károly megalapítja a „Polgári Daloskört", hogy a város intelligens elemeinek a művészet ürügye alatt alkalmat nyujtson a közérdekű eszmecserére s egyúttal a magyar dal ápolása által a hazafiságot folyton ébren tartsa. Ilyen közhangulat mellett a kinevezett tisztviselőkkel sem boldogul a kormány ; azok is megtagadják a pénzügyigazgatóság német nyelvű átiratának elfogadását. E miatt felsőbb helyről dorgálásban részesültek, de ez csak megalapította népszerűségüket és tekintélyüket.

Ausztriának ismét egy kudarczra volt szüksége, hogy belássa, mily gyámoltalanságban sínylődik, ha Magyarországot leigázva tartja. A schlezwig-holsteini bonyodalom rossz kimenetele után ismét a magyar kérdés megoldására fordult a király figyelme, kit anélkül is bántottak a régebbi abszolut uralom rossz emlékei és aggodalommal töltött el az a mindinkább előtérbe toluló kérdés, hogy a rendezetlen német szövetségben a porosz vetélytárssal szemközt miképp fog eldőlni a hegemóniáért most még a színfalak mögött folyó harcz. Hozzájárult ehhez 1865 tavaszán Deák Ferencz „husvéti czikke," melyben a magyar nemzet és az uralkodóház között való békés megegyezés szükségességét és lehetőségét hangsúlyozta. Ily előzmények után mindinkább értek az üdvös eszmék, melyek hatása alatt az uralkodó 1865 október 14-én az ország főrendeit és képviselőit még ugyanazon évi deczember 10-ére a Pesten megnyitandó országgyűlésre hívta össze a hitlevél és koronázás megállapítása és az ezekkel összefüggő egyéb közjogi kérdések megoldása végett. Szatmár város tanácsa örömmel üdvözölte a fejedelem ezen újabb elhatározását, de egyszersmind megragadta az alkalmat, hogy a lefolyt másfél évtized alatt szenvedett sérelmeket összefoglalja és a legmagasabb trón zsámolya elé juttassa. Képviselőül Gyene Károlyt küldte föl az országgyűlésre.

A kiegyezés. A kiütött porosz háború egy időre megakasztotta a tárgyalásokat, de a békekötés után a megtört udvarral annál nagyobb sikerrel haladt a megegyezés. 1867 február 12. óta napról-napra várják Szatmáron az értesítést a független felelős minisztérium felállításáról. A tanács elhatározza, hogy az első biztos örömhírt ágyúdörgéssel és harangzúgással fogja jelezni a várakozó lakosságnak. Márczius 2-án tudatta hivatalosan gróf Andrássy Gyula miniszterelnök a felelős kormány kinevezését, azon megjegyzéssel, hogy márczius 10-éig még a régi kormányszékek viszik az igazgatást. Ennélfogva addig kötelesek a régi tisztviselők tovább vezetni az ügyeket, a polgárok pedig engedelmességgel tartoznak nekik. Rögtön megtartották az alkotmányos tisztújitást is, mely alkalommal a város közbizalma Gyene Károlyt emelte a főpolgármesteri székbe.

A junius 8-án végbement koronázás egy új és boldogabb korszak beálltát hirdette országnak, világnak.

* * *

Források. *A hajdani Szatmárvár helye, neve és keletkezése.* [1]) Anonymus, 21. fejezet. [2]) 1767. évi szebeni kiadás, 77. lap. [3]) Schmitt: Episcopi Agrienses, Tyrnaviae, 1768, 243. és köv. lapokon. [4]) Deutsches Wörterbuch von Jakob Grimm und Wilhelm Grimm, Leipzig 1885. VIII. kötet, 1706. s köv. lapokon. [5]) Szirmay: Szatmár vármegye története: I. rész, 8. lap. [6]) Szatmáregyházmegyei levéltár, 1757. év. [7]) Bartók Gábor: Szatmár-Németi történetei, 95. lap. [11]) Verancsics összes munkái: I. kötet, 142. lap. [12]) Bartók: Sz—N. tört., 280. lap. [13]) Pauler

Gy. : A magyar nemzet története az Árpádok korában, 39. számu jegyzet. [14]) Városi levéltár: Act. Metal. Nr. 1. és Szirmay, I. k., 150. l. [15]) Szirmay : I. k., 150. l. [16]) Szirmay : I. k., 16. és 17. l. [17]) Bonfiniusz: 440. lap. [18]) Istvánffy: 21. könyv. [19]) Szatmárnémeti levéltár 371/1708. [20]) Szirmay : I. k., 186. l. [21]) Szatmárnémeti levéltár 990/1709. [22]) Szatmárnémeti levéltár 1723. év. [23]) Korszbinszky: Lexikon von Ungarn, 1786. Ennyi van róla feljegyezve: ,,Dieser Ort ist ehedem befestigt gewesen, wofon aber keinne Spuren mehr vorhanden, als der Wall, welcher den Festungsplatz umgeben hat. Die Ursachen dazu gaben die vielen Rebellen, die sich hier aufhielten und den Bergwerken zu Nagy u. F. Bánya durch ihr Rauben u. Plündern viel Schaden zufügten. [24]) Szatmárnémeti levéltár 1798. [25]) Szatmárnémeti levéltár 1839. év. [26]) Egyházmegyei levéltár 834/1816. sz. Az ide vonatkozó sorok : Enimvero publice notorium est, Civitatem Szatmár-Németi omnium fere in Regno caenosissimam esse, saepiusque per annum exundationibus praeterfluentis Samusii impeti et adeo situ depressam, ut tempore intumescentis fluvii, huius superficies aggeribus conclusa stratum civitatis integra orgia ampliusque superet: hinc domus per terram ductae passim tam eas incolentibus hominibus, quam eorum supellectili summe noxiis humoribus scatent, quod ipsum in aedibus capitularibus per soli planum aedificandis tanto magis timeretur, quod fundos hunc in finem comparatos canalis, vallum antiquitus arcis, nunquam ab aquis vacuum, sed iam stagnans, iam ex imbribus redundans allambat. [27]) Monum. Hung. Hist. 25. sz. Lásd Istvánffy jegyzetét Forgách Ferenc művéhez a 275. lapon. [28]) Thaly: II. Rákóczi F. emlékiratai. 87. lap. [29]) Etimologiáját lásd Czuczor—Fogarassy : A magyar nyelv szótára c. művében ,,Hóstát" vezérszó alatt.

Szatmar története a mohácsi vészig. [1]) Guizot : Európa művelődéstörténete. [2]) Endlicher: Monumenta Arpadiana. Registrum de Varad. Lásd a 183, 102, 86, 181, 275, 295, 317, 370, 379. számu pereket. [4]) Endlicher : Monum, Arpadiana, 426. lap. Bartók: 321. lap. [5]) Endlicher: Monum. Arp. 420. lap. [6]) Monum. Vaticana. Lásd az itt közölt térképeket. [7]) Endlicher: Monum. Arp., 487. lap. [8]) Fejér: Codex Diplom. 1279. év, 500. lap. [9]) Fejér: Cod. Diplom. 1285. év, 280. lap. [10]) Fejér Cod. Diplom. 1297. év, 94. lap. [11]) Szirmay : II. rész, 361. lap. [12]) Szirmay: I. k. 40. és 41. lap. [13]) Bartók: Sz. N. tör. 322. l. Endlicher: Mon Arp. 505. l. [14]) Katona : Historia Critica, VIII. könyv, 577. l. [15]) Szatmárnémeti levéltár. Act. 1319. Fasc. 1. Nr. 40. Szirmay : I. r. 148. l. [16]) Szatmárnémeti levéltár : Act. Dipl. Nr. 27 Szirmay: I. r. 139. l. [17]) Nagy Imre: Anjoukori okmánytár II. k. 71. kap. [18]) Ugyanott, III. k., 595. l. [19]) Gróf Zichy család oklevéltára, I. k. 610—617. lap. [20]) Szirmay: I. k. 149. lap. [21]) Fejér: Cod. Diplom. 1351. év, 116. lap. Szirmay: I. k. 93. l. [22]) Szirmay: I. k. 150. l. [23]) Gróf Zicyh-család oklevéltára V. k. 477—481. lap. [24]) Nagy Imre : Anjou-kori okmánytár II. k. 625. l. [25]) Gróf Zichy-család oklevéltára V. k. 421. l. [26]) Országos levéltár D. L. 11025. [27]) Szirmay : I. k. 150. l. [28]) Bonfinius : 410. l. [29]) Városi levéltár : Act. Dipl. Nr. 8. [30]) Városi levéltár: Act. 1452. Fasc. 4. Nr. 386. Hibázik tehát Szirmay abban, hogy ezen hatalmaskodást Drágffy Sándornak tulajdonitja. [31]) Szirmay: I. r. 154. l. [32]) Országos levéltár : Fasc. 1035. Nr. 46. Dl. 18460, 18461. [33]) Városi levéltár: Act. Metal. Nr. 22. [34]) Városi levéltár : Act. Dipl. Nr. 26. et 27, 35.) [35]) Városi levéltár: Act. Dipl. Nr. 6.

Vallási és politikai harcok az ellenkirályok alatt. [1]) Szirmay : I. r. 202. l. [2]) Monum. Vaticana Series I. Tom. IV. pag. 198. Fejér: Cod. Dipl. X, 2, 789. l. [3]) Monum. Vatic. Lásd az adózások jegyzékeit. [4]) Nagy Imre: Anjou-kori okmánytár, IV. kötet. Meg van eredetiben az orsz. levéltár kincst. oszt. N. R. A. 1536, 65. dipl. lat. 3572. sz. alatt. [5]) Szirmay : I. k. 203. lap. [6]) Gróf Zichy-család okmánytára II. k. 463. lap. [7]) Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. 1. pag. 255. Knauz: Az esztergomi érsekség oklevéltára I. k. 597. lap. [8]) Ortvay : Geographia Eccl. Hung. I. 475. [9]) Ugyanott : 665, 668. lap. [10]) Regestrum de Várad. 262. per. [11]) Gróf Zichy-család oklevéltára I. k. 46. lap. [12]) Monum. Vatic. Series I. Tom. IV. pag. 340., 216. [13]) Gróf Zichy-család oklevéltára. VI. k. 524. lap. [14]) Váradi Regestrom, 275. sz. per. [15]) U. o. 255. sz. per. [16]) Szirmay : II. r. 361. lap. [17]) Szirmay : I. r. 40. lap. [18]) Szirmay: I. r. 88. lap. [19]) Monum. Vatic. Ser. I. Tom. I. pag. 107. [20]a) Szirmay: I. k. 203. lap. [20]b) Gróf Károlyi-család oklevéltára. II. k. 274. lap. [21]) Monum. Vatic. Ser. I. Tom. I. pag. 107. [22]) Sarkadi Nagy Mihály: Szatmár-Németi történetei, 21. lap. [23]) Turóczy: Ungaria suis cum regibus, pag. 148. [24]) Szirmay : II. r. 279. l. Szent Domonkos Nempti klastromába menekült 1339-ben Szárazbetki László, ki hamispénz veréssel volt vádolva, de innen is kivonszolták és elevenen megégették. [25]) Szirmay: I. r. 207. lap. [26]) U. o. I. r. 207. lap. [27]) Gróf Károlyi-család oklevéltára. III. k. 292. sz. okmány. [28]) Orsz. Levélt. : N. R. A. Fasc. 1038. Nr. 29. Ezen utóbbira nézve lásd Országos levéltár N. R. A. Fasc. 1039. Nr. 1. Nr. 62, 63. [29]) Törvénytár: 1464: XVII, 1471: III, XVII, 1478: XV., 1481: III., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIII. 1486: XL., XLI., XLII., XLIII., XLIV., XLV. 1492 IIL., L., 1495: XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XL., XLII., XLIV., XLV. 1498: IL., LI., LII., LXVIII. 1500: XXX., XXXVI. [30]) Az evangelikusok történeti emlékei[3] II. k. 64. és 126. lap. Nagy Mihály : 108. lap. [31]) Nagy Mihály : 109. lap. [32]) Ortvay : Geogr. Eccl. Hung. Lásd az erdélyi egyházmegye határai c. értekezést. [33]) Szatmáregyházmegyei irattár 1636. év. [34]) Országos levéltár : N, R. A. Fasc. 288. Nr. 36. [36]) Országos levéltár : N. R. A. Fasc. 783. Nr. 11. Forgách Ferenc Magyar Históriája : Lásd Istvánffy jegyzetét 1564. évhez. Istvánffy 21. k. [37]) Verancsics összes munkái : II. k. 39. lap. [38]) Orsz. levéltár : N. R. A. Fasc. 783. Nr. 11. [39]) Városi levéltár : Act. 1651. Fasc. 1. Nr. 10. [40]) Verancsics : II. k. 39. lap. [41]a) A Báthoryak birtokviszonyaira lásd : a Gyulafehérvári káptalan okiratgyüjteményét. Orsz. levéltár : Diversarum Cista I. Fasc. 1. Nr. 18. [41]b) Ezen harcok, követség és összeesküvés történetét lásd Forgách Ferenc : De statu reipublicae Hungariae commentarii VII. és VIII. könyvének 159—170. lapjain. [42]) U. o. VIII. k. 172—174. lap. [43]) U. o. IX. k. 184—187. lap. [44]) U. o. XI. k. 228., 229. lap. [45]) U. o. XII. k. 230—232. lap. [46]) U. o. Lásd Forgách Simon jegyzetét a 234. lapon. [47]) U. o. 235. lap. [48]) U. o. 235. és 236. lap. Óváry L. Okmánymásolatok : II. k. 155. l. [51].) Forgách : XIV. k. 275—276. lap. Verancsics : az 1564. évnél. Országos levélt.: N. R. A. Fasc. 992. Nr. 11. [52]) Verancsics : Lásd az 1564. és 1565. éveknél. Forgách : XV. k. 280—290. lap. [54]) Forgách : XVII. 366., 369., 370., 376. [55]) Bethlen : Hist. Transsylv. II. 295., 296., 320. Forgách : XXI. 467. [56]) Óváry L. Okmánymásolatok. II. k. 204. és 207. l. Országos levélt.N. R. A. Fasc. 913. Nr. 15--21. N. R. A. Fasc. 957. Nr. 45. Bethlen : Hist. Transsylv. II. 413., II. 436. [57]) Istvánffy : XXII. 278. [58]) U. o. [59]) Városi levéltár: 1570. év, Fasc. 1. Nr. 10. [60]) Istvánffy: XXV. 344.

A vár és a szatmári urbériség. [1]) Muzeumi levéltár: Kincstári iratok. 1337/I., 1337/II., 1337/III., 1337/IV., 1337/V., 1337/VI., 1337/VII. Fol. Lat. sz. a. [2]) Gróf Károlyi-család oklevéltára[3] III. köt. 292.

okmány. [3]) Országos levéltár : Urbaria et conscriptiones : Fasc. 47. Nr. 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 29, 31, 35, 39, 40, 41, 41, 42. [4]) Nemzeti Muzeum, kincstári osztály : 550/Fol. Hung., 851/Fol. Germ. [5]) Szamosközy István: Történeti Maradványai: IV. k.319. lap. [6]) Gróf Károlyi-család oklevéltára: IV. k. 193., 194. és 195. sz. oklevelek. Óváry Lipót: Okmánymásolatok: III. k. 297. és 298. lap. [7]) U. o. IV. k. 244. sz. [8]) Városi levéltár: 1583. év, 427. sz. [9]) Országos levéltár: N. R. A. Fasc. 823. Nr. 5. [10]) Országos Levéltár: N. R. A. Fasc. 961. Nr. 68. [11]) Országos Levéltár: Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 31. Nr. 1. [12]) III. k. 292. okmány. [13]) Városi levéltár : 1676. Fasc. 3. Nr. 211.

Szatmár az erdélyi fejedelmek uralma alatt. [1]) BethlenHist. Transsylv. III. k. 364. lap. [2]) Istvánffy XXXI. k. 444. és 447. lap. Szamosközy István : Tört. Maradványai IV. k. 75. lap. Ez utóbbi azt állitja, hogy ő biztatta fel Jósikát a törökkel való cimboraságra, de utóbb letagadta. [3]) Istvánffy : XXXI. k. 447. lap. [4]) U. o. XXXI. k. 448. l. [5]) Brüsseli levéltár. Lásd az 1599. évnél. [6]) U. o. [7]) Istvánffy: XXXI. k. 454. lap. [8]) Istvánffy: XXXII. k. 463. lap. [9]) U. o. XXXII. k. 465. lap. [10]) Bethlen : Hist. Transsylv. [11]) U. o. V. k. 98. l. [12]) U. o. V. k. 85. lap. Istvánffy: XXXIII. k. 482. lap. [13]) Szamosközy Tört. Maradványai : IV. k. 75. lap. [14]) Történelmi Tár, 1893. évf. Gyulaffi Lestár történeti maradványai, 134. lap. Bethlen : Hist. Transsylv. VI. k. 226. és 229. lap. Isvánffy : XXXIV. k. 506. lap. [15]) Bethlen: Hist. Transsylv. VI. k. 399 lap. [16]) Tanácsjegyzőkönyv 1606. [17]) Városi levélt. Protoc. Polit. 1613. pag. 97. [18]) Városi levéltár: Protoc. Magistr. ad annum 1605. Actor. 1606. Fasc. 5. Nr. 420. [19]) Bethlen : Hist. Transsylv. VI. 511. Istvánffy: XXXIV. 521. lap. Történelmi Tár, 1899. évf. 279. lap. [20]) Városi levéltár : Act. 1607. Fasc. 1. Nr. 15. és Fasc. 4. Nr. 399. [21]) Városi levéltár: Protoc. Polit. pag. 61. [22]) 1596. évi 40. t-c. 1613. évi 36. t.-c. [23]) Városi levélt. Act. 1610. Fasc. 2. Nr. 170. [24]) U. o. Act. 1610. Fasc. 1. Nr. 16. [25]) Katona; Historia Critica, XXIX. k. 322. lap. [26]) Brüsseli Okmánytár, 1611. év. [8]) Brüsseli okmánytár : 1612. év. [29]) Brüsseli okmánytár. Lásd az idézett dátumokat, továbbá az 1614. május 15.-i és 1615. jan, 12. feljegyzéseket. [30]) Városi levéltár : Act. 1622. Fasc. 1. Nr. 52. Óvári Lipót : Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései, 248. lap. [31]) Országos Levéltár : N. R. A. Fasc. 1048. Nr. 4., Fasc. 1039. Nr. 62., Fasc. 1039. Nr. 63 ; Fasc. 1039. Nr. 1. [32]) Országos Levéltár : N. R. A. Fasc. 843. Nr. 4. [33]) U. o. N. R. A. Fasc. 1038. Nr. 29. Fasc. 753. Nr. 13. [34]) U. o. [35]) U. o. N. R. A. Fasc. 1043. Nr. 30. [36]) U. o. N. R. A. Fasc. 1066. Nr. 11. 918. Nr. 28. [37]) U. o. N. R. A. Fasc. 918. Nr. 28. [38]) U. o. N. R. A. Fask. 1038. Nr. 64. [39]) Ugyanott : N. R. A. Fasc. 1039. Nr. 33. [40]) U. o. N. R. A. Fasc. 836. Nr. 60. [41]) U. o. N. R. A. Fasc. 939. Nr. 26 ; Fasc. 938. Nr. 33. [42]) U. o. N. R. A. Fasc. 1030. Nr. 7. §. 15. [43]) Országos Levéltár : N. R. A. Fasc. 994. Nr. 33. N. R. A. Fasc. 716. Nr. 13. [44]) U. o. N. R. A. Fasc. 716. Nr. 13. [45]) U. o. N. R. A. Fasc. 1064. Nr. 6, 7., Fasc. 992. Nr. 58., Fasc. 1059. Nr. 21. [46]) U. o. N. R. A. Fasc. 1069. Nr. 76. [47]) U. o. N. R. A. Fasc. 1067. Nr. 43. [48]) U. o. N. R. A. Fasc. 1068. Nr. 31. [49]) Országos Levéltár : N. R. A. Fasc. 1068. Nr. 64. [50]) U. o. N. R. A. Fasc. 1048. Nr. 5.; Fasc. 1068. Nr. 35. [51]) U. o. N. R. A. Fasc. 1069. Nr. 8. [52]) U. o. N. R. A. Fasc. 759. Nr. 6., Fasc. 753. Nr. 13. [53]) Városi levéltár : Act. 1641. Fasc. 1. Nr. 82., 88. [54]a) Beke-Barabás : I. Rákóczi György és a Porta, 3. és 415. lap. Szilágyi S. : I. Rákóczi Gy. keleti összeköttetései, 591. lap. [54]b) Szalárdi: Siralmas Krónika 149., 150., 151., 155. lap. [55]) Városi levéltár : Act. 1647. Fasc. 5. Nr. 416., Act. 1648. Fasc. 1. Nr. 54.

A protestantizmus virágzása. Kurucz-labancz háboruk. [1]) Ilyenek voltak: Hevesi Mihály, Milotai Nyilas István, Sántai Molnár Mihály, Körmendi Péter, Szilágyi Sámuel, ki azonban már debreczeni pappá választatott. Lásd Nagy Mihály művét: Szatmár-Németi Históriája. — [2]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája II. k. 343., 344. l. — [3]) U. o. II. k. 313—317. lap, Szatmár egyházmegyei irattár: 1769. év. — [4]) Városi levéltár: 1623. évi Protoc. Polit. 334. lap. — [5]) Városi levéltár: Protoc. Polit. 349. lap. — [6]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, II. k. 323. és 324. lap. — [7]) Városi levéltár: Protoc. Polit. 137. lap. — [8]) Városi levéltár: 1609. évi Protoc. Polit. 42. lap. — [9]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, II. k. 325., 326. lap. — [10]) U. o. II. k. 329., 330. lap. — [11]) U. o. II. k. 414—428. lap. Berenczére vonatkozólag az Országos levéltárban N. R. A. Fasc. 311. Nr. 12 alatt ez van feljegyezve: Testamentum comitis Francisci Rédey non exprimitur quo anno conditum, Joannitamen Rédey caeterisque Rédeyanis Anno 1671. sub iudiciali Principatus Transsylvanici sigillo extradatum. Vi cuius id testans Comes Scholae Szathmarien. Helveticae prohabiliter confessioni addictae possessionem suam Berencze legat, Cottui Szathmarien. ingremiatam. —[12]) Gyulafehérvári káptalan okiratgyüjteménye, XXI. Liber Regius Georgii Rákóczi 1640. Collatio 25 Cub, Pritici ad Xenodochium Sakmarien. Nr. 182. Szirmay: I. k. 204. l. —[13]) Városi levéltár: Actor. 1647. Fasc. 2. Nr. 123. — [14]) Városi levéltár: Protoc. Jurid. anni 1606. — [15]) Városi levéltár: Protoc. Polit. 54. lap. [16]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, II. k. 510, 511. lap. — [17]) Szalárdi: Siralmas Krónika, 220, 221. lap. — U. o. 288. lap. — [19]) U. o. 228, 289. lap. — [20]) U. o. 312, 313. lap. — [21]) Városi levéltár: Act. 1657. Fasc. 2. Nr. 199. — [22]) Óvári Lipót: Oklevélmásolatok, III. k. 165. lap. — [23]) Szirmay: I. k. 165. lap. Városi levéltár: Actor. 1660. Fasc. 2. Nr. 162. Act. Datis Carent. Nr. 149. Act. 1660. Fasc. 2. Nr. 149. — [24]) Szirmay: I. k. 58. lap. — [25]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 1. k. 104. lap. — [26]) Ortelius Rediv. 187, 189, 192. lap. — [27]) Városi levéltár. Act. Diplom. Nr. 25. — [28]) Városi levéltár: Act. 1661. Fasc. 1. et 2. Nr. 31, 153 et 178. — [29]) U. o: Actor. 1662. Fasc. 1. Nr. 2. — [30]) Óvári Lipót: Oklevélmásolatok, III. k. 169. lap. — [31]) Kazy. III. k. Szirmay: I. k. 167. lap. — [33]) Szirmay: I. k. 169—171. lap. Országos Levéltár: Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 47. Nr. 12. — [34]) Szirmay: I. k. 172. lap. — [35]) Városi levéltár: Actor. 1670. Fasc. 1. Nr. 63. — [36]) Szirmay: 1. k. 173. lap. Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 1. k. 118. lap *a*) jegyzet. — [36]a) U. o. — [37]) Pray: Tom. 3. pag. 280. — [38]) Windisch: pag. 433. — [39]) Szirmay: 1. k. 175. lap — [40]) Nagy Mihály : 123. és 124. lap. — [41]) Szirmay: 1. k. 176. lap. — [42]) Városi levéltár: Act. 1683. Fasc. 5. Nr. 449. — [43]) U. o. Actor. 1686. Fasc. 3. Nr. 249.

II. Rákóczi Ferencz felkelése. [1]) Alvinczi Péter Okmánytára. — [2]) U. o. — [3]) U. o. — [4]) A Karaffának fizetett adók lajstromát Nagy Mihály állitotta össze a városi levéltárból. — [4]) Az ostrom leirását II. Rákóczi F. Emlékirataiból vettük át. Lásd e mű 37. és következő lapjain. — [5]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 1. k. 136—140. lap. — [6]) II. Rákóczi F. Emlékiratai, 45. lap. — [7]) Városi levéltár: Act. Diplom. Nr. 36. Act. 1704. Fasc. 1. Nr. 33. — [8]) Act. 1705. Fasc. 1. Nr. 41. Arch. Civitatis. — [9]) Gróf Károlyi család oklevéltára: V. k. 172. lap. — [10]) Városi levéltár: Act. 1705. Fasc. 7. Nr. 626. — [11]) U. o. Act. 1706. Fasc. 4. Nr. 45. — [12]) Az itteni és a

későbbi adózásokat lásd Sarkadi Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája 145. és következő lapjain. — [13]) Városi levéltár: Actor. 1707. Fasc. 1. Nr. 65. — [14]) U. o. Actor. 1707. Fasc. 1. Nr. 43. — [15]) U. o. Nr. 66. — [15a]) Városi levéltár: Actor. 1711. Fasc. 2. Nr. 144. — [16]) U. o. Actor. 1710. Fasc. 2. Nr. 140. — [17]) U. o. Act. 1710. Fasc. 2. Nr. 127 et 141. — [18]) U. o. Actor. 1711 et 1712. Fasc. 1, 2, 3. Nr. 148, 249, 325. — [19]) U. o. Actor. 1711. Fasc. 2. Nr. 166. — [20]) U. °o. Actor 1711. Fasc. 2. Nr. 147, 155. — [21]) II. Rákóczi F. Emlékiratai, 288. és köv. lapok. — [22]) Városi levéltár: Actor. 1733. Fasc. 2. Nr. 122. Actor. 1717—1720. Fasc. 1, 2, 4. Nr. 111, 134, 78, 90, 141, 309,, 50. Szirmay: 1. k. 63—65. lap.

Szatmár küzdelme a szabad királyi városi jogért. [1]) A Liber Regius-okat könnyen hozzáférhetőkké tette dr. Illésy János. Müve: Községi kiváltságlevelek jegyzéke, a királyi könyvekből összeállitva. [2]) Schwartner : Introductio in rem diplomaticam, 154. lap. — [3]) Országos Levéltár: Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 47. Nr. 19 et 20. — [4]) Ezen láda sokféle viszontagságát a városi levéltárból összeirta Nagy Mihály Szatmár-Németi Históriájában az 1. kötetben. — [5]) Városi levéltár: Act. 1712. Fasc. 2. Nr. 164. — [6]) U. o. — [7]) U. o. Act. Diplom. Nr. 39. Act. 1712. Fasc. 3 et 4. Nr. 246, 258 et 319. — [8]) Act. 1712. Fasc. 1. Nr. 1. — [9]) U. o. Act. 1712. Fasc. 5. Nr. 429. — [10]) U. o. Act. 1712. Fasc. 3. Nr. 252, 253. Act. 1713. Fasc. 5. Nr. 400. — [11]) U. o. Act. 1712. Fasc. 5 et 6. Nr. 429, 437, 523, 599. — [12]) Országos Levéltár: Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 47. Nr. 22. — [13]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 1. k. 163. lap. — [14]) Lásd az idézett Liber Regiusokat és dr. Illésy János emlitett jegyzékét. — [15]) Városi levéltár: Act. 1715—1720. Fasc. 1, 2, 3. Nr. 43, 130, 261, 264. Actor. 1722. Fasc. 1. Nr. 31. — [16]) Városi levéltár: Act. 1729. Nr. 1, 28, 90, 92, 119, 123. Actor 1730. Nr. 70. Actor. 1734. Nr. 77. — [17]) U. o. Actor. 1732. Nr. 68 et 78. Act. 1792. Fasc. 5. Nr. 451. — [18]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 186—190. lap. — [19]) Vácrosi levéltár: Act. 1716. Fasc. 1. Nr. 5 et 6. Lásd ennek történetét a Monografiának az igazságszolgáltatásról szóló részében. — [20]) Városi levéltár: Act. 1719. Fasc. 3, 4. Nr. 283, 329, 285. — [21]) U. o. Act. 1720. Fasc. 4. Nr. 400. — [22]) U. o. Act. 1742. Fasc. 2. Nr. 108, 110, 150, 154. Act. 1743. Fasc. 3. Nr. 282.

Az ellenreformáczió. [1]) Szalárdi: Siralmas Krónika 579. lap. — [2]) Városi levéltár: Act. 713. Fasc. 4. Nr. 150. Szirmay: 1. k. 180. lap. — [3]) Városi levéltár: Act. 1747. Fasc. 1. Nr. 1. Act. 1686. Fasc. 2. 205. Nr. 134, 402. — [4]) Basilovits : Brevis Notitia Fundationis Korzatovich, pag. 89. — [5]) Városi levéltár: Actor. 1722. Nr. 731. — [6]) U. o. Actor. 1734. Nr. 1. — [7]) U. o. Act. 1740. Fasc. 2. Nr. 134. — Protoc. Civit. anni 1757. — [8]) U. o. Act. 1782. Fasc. 1. Nr. 43. Vesd össze: Act. 1781. Fasc. 8. Nr. 5. — [9]) U. o. Act. 1795. Nr. Prot. 1231. Act. 1796. Fasc. 6. Nr. 519. — [10]) Nagy Mihály Szatmár-Németi Históriája, 2. k. 293. lap. — [11]) U. o. 2. k. 286, 287. lap. — [12]) Szatmáregyházmegyei irattár: 1769. év. — [13]) U. o. 1771. év. Helytartó Tanács: Act. 1771. Nr. 1641. — [14]) Országos Levéltár: Urb. et Conser. Fasc. 47. Nr. 39. — [15]) Prot. Polit. Tom. 2. — [16]) Városi levéltár: Act. 1695. Fasc. 4. Nr. 350. Act. 1697. Fasc. 4. Nr. 390. — [17]) U. o. Act. 1695. Fasc. 4. Nr. 376. — [18]) U. o. Actor. 1696. Fasc. 4. Nr. 348. — [19]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 2. k. 346—350. — [20]) Városi levéltár : Actor. 1705. Nr. 291. sz. — [21]) Nagy Mihály : Szatmár-Németi Históriája, 2. k. 345, 401, 519. — [22]) Egyházmegyei irattár: 1756. ápr. 15. és 1757. szept. 9. — [23]) U. o. 1768. ápr. 13. — [24]) U. o. 1769. évi iratok. — [25]) U. o. 1764. év. — [26]) Egyhézmegyei irattár : 1764. febr. 5. — [27]) U. o. 1764. nov. 26. — [28]) U. o. 1765. jul. 29. 1764. febr. 11. — [29]) U. o. 1765. dec. 19. — [30]) U. o. 1766. jan. 3. — [31]) Városi levéltár : Act. 1762. Fasc. 2. Nr. 164. — Egyhm. irattár : 1763. év. [32]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 2. k. 273. lap. — [33]) Városi levéltár: Protoc. Civitatis. — [34]) U. o. Act. 1780. Fasc. 2. Nr. 193. Fasc. 3. Nr. 285. — [35]) U. o. Act. 1780. Nr. 1. Fasc. 3. Nr. 230. — [36]) Protoc. Civit. 1773. nov. 3. Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 2. k. 275. lap. — [37]) Városi levéltár: Act. 1775. Fasc. 2. Nr. 132. — [38]) U. o. Act. 1776. Fasc. 1. Nr. 59. — [39]) U. o. Act. 1777. Nr. 125, 147, 327, 332, 334. — [40]) U. o. Prot. anni 778. de dato 7. a Sept. Act. 1778. Fasc. 3. Nr. 294. — [41]) U. o. Act. 1791. Fasc. 7. Nr. 691. Act. 1793. Fasc. 5. Nr. 416. et Nr. Protocolli 725 et 926. — [42]) U. o. 1795. Nr. Prot. 1221. Act. 1796. Fasc. 2. Nr. 165. Act. 1798. Fasc. 6. Nr. 524. Act. 1805. Fasc. 2. Nr. 157. Act. 1809. Fasc. 4. Nr. 337.

A püspökség felállitása. A politikai ébredés kora. [1]) Városi levéltár: Act. 1760. Fasc. 1. Nr. 44 et 75. — [2]) U. o. 1792. Nr. Protoc. 1281—1793. Nr. Protoc. 156. — [3]) U. o. Act. 1794. Fasc. 6. N. 527 et Nr. Protocolli 1605. — [4]) U. o. Act. 1768. Fasc. 1, 3. Nr. 62, 289, 250, 230. Act. 1769. Fasc. 4. Nr. 304. Act. 1769. Fasc. 2. Nr. 160. — [5]) U. o. Act. 1771. Fasc. 1. Nr. 72. Fasc. 2. Nr. 141. — [6]) [6]) Nagy Mihály: Szatmár-Németi Históriája, 1. k. 200. lap. — [7]) U. o. 1. k. 220—222. lap. — [8]) A szatmári püspöki. egyházmegye emlékkönyve: 1—15. lap. — [9]) Egyházm. irattár: 1272/1819. sz. — [10]) Szirmay: 1. k. 194. lap. — [11]) Bedcsula: Vita Peri Klobusiczky archiepiscopi, Colocae, 1859. — [12]) Keszler: Memoria servi Dei Joannis Hám. Irsik: Hám János élete. — [13]) Külső Tanács Jegyzőkönyve. 1830. évi 120. szám. — [14]) U. o. 204. sz. — [15]) Tanácsjegyzőkönyv : 1844. Télelő 19. 5. pont. [16]) Protoc. Polit. 1790. Nr. 788. — [17]) Protoc. Polit. 1825. év, 55. sz. — [18]) A Külső tanács jegyzőkönyve: 1830. augusztus 21, 104. sz. — [19]) U. o. 1832. évi november 5. — [20]) U. o. 1830. évi julius 29. — [21]) U. o. 1831. évi deczember 22. 348. sz. — [22]) U. o. 1832. év. — [23]) U. o. 1840. évi febr. 13-án 84. sz. — [24]) U. o. 1844. évi őszhó 14-én, 130. sz. — [25]) U. o. 1831. ápr. 30-án, 246. sz. — [26]) U. o. 1834. jun. 30. — [27]) U. o. 1841. aug. 13-án, 30. sz. — [28]) U. o. 1844. télutó 27-én, 21. sz. — [29]) U. o. 1840. ápr. 30-án, 102. sz. — [30]) U. o. 1844. márcz. 22-én. — [31]) U. o. 1843. jun. 22-én, 79. sz. — [32]) 1839. juniusában, 37. sz. — [33]) U. o. 1841. decz. 16-án, 279. sz. — [34]) 1839. máj. 13-án, 30. sz, — [35]) U. o. 1840. nov. 26-án, 142. sz. — [36]) U. o. 1844. télelő 19-én, 6. sz. — [37]) 1844. télelő 19-én, 12. sz. — [38]) U. o. 1831. decz. 22-én, 347. sz. 1847. aug. 12-én, 96. sz. — [39]) U. o. 1834. jun. 30-án. — [40]) U. o. 1845. télutó 20-án, 14. sz. — [41]) U. o. 1846. febr. 26-án, 35. sz. — [42]) Ugyanakkor, 31. sz. — [43]) U. o. 1844. márcz. 26-án. — [44]) U. o. 1846. május 28-án, 91. sz.— [45]) U. o. 1842. febr. 4-én, 40. sz. — [46]) U. o. 1845. télutó 20-án, 23. sz. — [47]) U. o. 1844. május 30. — [48]) U. o. 44. sz.

A szabadságharcz és az abszolutizmus. A helyi adatokat lásd a Tanácsjegyzőkönyvekben a megnevezett napok határozatai között. A Hám püspökre vonatkozókat Keszler és Irsik idézett müveiben.

A város kegyúri joga a római katholikus hitközség iránt. [1]) A latin nyelvü jegyzőkönyvekben rendes kitétel: „Jus patronatus, nobis nec petentibus, nec id legitimantibus clementer concessum."

—[2]) Egyházmegyei irattár: $^{834}/_{1816}$ — [3]) K. Tanácsjegyzőkönyve: 1830. jul. 29. — [4]) U. o. — [5]) Tanác-s jegyzőkönyv: 1849. máj. 22-én, 1571. sz. — [6]) U. o. 2248. sz. — [7]) U. o. 1859. év, 739. sz. — [8]) U. o. 883. sz. — [9]) U. o. 884. sz. — [10]) U. o. okt. 29-én, 1074. és 1131. szám. — [11]) U. o. decz. 19-én, 1143. sz. — [12]) U. o. 1860. márcz. 19-én, 114. sz. — [13]) Lásd a szatmári egyházmegye Emlékkönyvének 77—85. lapját.

A *kiegyezés.* Lásd a város jegyzőkönyvét.

NEMES CSALÁDOK.

A városban hajdan birtokos nemes családokról egy régi nyilvántartás ad számot, melyet a városi levéltár őriz.

E nyilvántartás szerint azoknak a száma, a kik nemességüket Szatmár-Németiben igazolták: 128. Ezek a következők:

Ablonczi család, Asztai Sándor, Balla Imre, Barkász József, Váradi Beőthe Andás, Balogh István, Báthi György, Barabás András, Bódi József, Bánk János, Bencsik József, Bakos Péter, a Beki, Beke, Bántó, B. Buday, Bartha, Losonczi Bencze családok. Csabzi Antal, a Csányi, Cséke, Csóntos, Felsőőri Cseresznyés családok, Darvay Ferencz, Darvai Jakab, a Darabánt család, özv. Dancsné, Demjén József, Dorka Mihály, Dobos Jánosné, Draskóczi József, Endrédi Lajos, Elekes Márton, Erdős Mihály, az Erdey család, Fánya Mihály, a Farkas család, Forgács János, Fóris család, Fűsüs Andrásné, Gabányi Sándor, Gaál József, Gazdag János, Gáthi Benjámin, Göntzi Lajos, Gyene Károly, a Gyulai család, Hadadi Sámuel, a Hajdu, Héti, Horváth, Jakab, Jeney, Joó családok, özv. Jakó Antalné, a Madár, Kalik, Kardos, Keszeli, Kávási, Keresztesi, Komáromi, Kőrösi, Kónya családok, Erdődi Király István, Kanizsay Ádám, Kállay Dániel, Kászonyi Pál, özv. Kiss Mihályné, Kocsis András, Koroknai József, Berenczei Kováts Sándor, a Koós, Kerekes, Krisztou, Laki családok, Lofcsányi Mihály, a Márton, Mártonffy, Moldvai, Nagy, Német, Surányi Nagy családok, Sarkadi Nagy Mihály, B.-Madarasi Nagy József, Szödényi Nagy József, Garbólczi Nagy Mihály, özv. Nagy Lászlóné, Nagy Pál (Lázáriban), a Nemes és Nóéh családok, Nagy György, Olchvári Pál, Pap András (Gacsályban), Tyuskai Pacher Jánosné Pap Antónia, Szakállasfalvi Papp János, Szakállasfalvi Papp Tódor, Péterfi Albert, Pogány Károly, Rogozi Pap János, Szolnok-Doboka megyéből, Papolczi Csorja József, a Ráthonyi, Sipos, Sepsy, Soós, Suba családok, Somlyay Mihályné, a Szabó család, Jeszenszki Szilágyi János, M.-Csaholyi Sztáray István, Sepsi Szabó József, Mándi Szabó György, Krasznaczégényi Szabó József, Székely Sándor, özv. Szerdahelyi Józsefné, a Székely család, Szőlőlsi János, a Szüts család, Tamássi László, Tar Gábor, a Tegze család, a Török család, Tüzes Károly, Sepsi Vajay Imre, a Várallyai és Vásárhelyi családok, Váradi Benjámin, Zabari Ferencz.

A városban letelepedett vagy birtokos, de nem itt lakó nemesek voltak: Báró Vécsey Miklós, gróf Károlyi család, gróf Teleky Imréné, Darvay Gábor főszolgabíró, Maróthy Ferenczné maradékai, Becsky Antal, Szilágyi György, Jékey Imre, Gáspár Pál, Gáspár Sándor, Gabányi Imre, Jékey István, Csómay, Gedeon, Mándy József, Egey Zsigmond, Gődény László.

Ezek közül ma már csak néhány családnak van itt birtoka.

A jelenleg Szatmár-Németiben lakó, ismertebb nemes családok a következők:

Asztalos. (Szigeti-Szabó) Máramaros vármegyéből származik, a hol Szigeten volt birtokos. Az újabb korban Szatmár vármegyébe is átterjedt és anyai ágon, a Nagy család révén, Lázári és Puszta-Darócz határában is birtokos volt. Szigeti Asztalos Mihály táblabíró 1816-ban Máramaros vármegye törvényszéke előtt igazolta nemességét, melyet őse A. István kapott Báthory fejedelemtől. Beigazolta, hogy ez István fia, Pétertől való unokája hasonlóul Asztalos Péter, másként Szabó Péternek neveztetett és ez 1701-ben I. Lipóttól consensus regiust kapott arra a két szigetvári telekre, melyet még Apaffy Mihály inskribált és végre azt is beigazolta, hogy az Asztalos név a Szabó névvel azonos. A család tagjai közül Pál, (megh. 1848) cs. és kir. kamarás. — II. Pál, ki az 1848-iki nevezetes feliratot szerkesztette a királyhoz: kormánybiztos. — Sándor, előbb gárdatiszt, 1848—49-ben mint honvédtiszt az „Aradi hős" nevét vívta ki magának Aradnál. — Bertalan 1848—49-ben az első vadászcsapat parancsnoka. — Mihály és Péter 1848—49-ben honvédtisztek. — Sándor, Emil jelenleg Hamburgban festő. — Sándor, jelenleg a Szatmári Gazdasági Bank ügyvezetője.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, aranynaptól és ezüst félholdtól kísért pánczélos, nyílt sisakos vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában pajzst tart, melyen Anjou-liliom látszik. Az alak mellett balról zöld fenyőfa. A pajzs hét csillaggal van behintve. Sisakdísz: pajzsbeli pánczélos, sisakos vitéz, növekvően. Takarók: Kékarany, vörösezüst.

Ambrózy (Sédeni). Vas vármegyéből származik, de idővel Árva-, Bars-, Nógrád-, Gömör- és Túrócz vármegyékben is elterjedt. A család 1610-ben kapott czímeres nemeslevelet II. Mátyástól, melyet Vas vármegyében hirdettek ki. Egyik ága 1838-ban bárói rangot nyert. Tagjai közül a Gömörbe szakadt ágból György (1694—1746), a tiszai ág. ev. egyházkerület superintendense, Csetneken. — Fia Dániel (mh. 1787.) Pétervárott sebészetet tanult. — Ennek unokája István (megh. 1864) tiszolczi városkapitány. — József, (megh. 1898) tiszolczi ügyvéd. — Imre, (megh. 1874) nyustyai körjegyző. — Gáspár, jelenleg szatmári pénzintézeti tisztviselő, fia Sándor, szatmári ügyvéd. József, jogtudor.

Czímer : vörössel és kékkel vágott pajzs. Felül, a vágási vonalból növő kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában egyenes kardot tart. Alul, kiterjesztett szárnyú fekete sas. Sisakdisz : nyílt fekete sasszárny között kinövő paizsbeli oroszlán. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Bakcsy. (Kézdi-Albisi) Háromszék vármegyéből származik. Boldizsár 1610-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet Háromszékben hirdettek ki. Tagjai közül I. Ferencz, Mára Terézia korában követ. II. Ferencz, (megh. 1885) orsz. képviselő. — Gergely, jelenleg a szatmári ref. főgimnázium igazgatója. — Domokos, szatmári gyakorló orvos.

Czímer : kékben könyöklő pánczélos kar, mely lefelé fordított görbe karddal taréjos sisakot szúr át. Sisakdísz : arany oroszlán növekvően. Takarók : vörösarany, kékezüst.

Bakó. (Hetei) Bereg vármegyéből. Hete községből származik. András és neje Nagy Irma Zsófia, fia János, leányai Erzsébet, Zsuzsánna és Anna, testvére János és neje Baghy Katalin, fiai Márton és Tamás és leányai Anna és Erzsébet 1647-ben kaptak czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól. A család a XVIII. század végén telepedett le Szatmár vármegyében, a hol Fehérgyarmaton volt birtokos, Beregben pedig Hete községben. A család régebbi tagjai leginkább katonáskodtak. Ujabbkori tagjai közül István, a XVIII. század végén, János pedig 1830 körül beregmegyei birtokosok. — János fia József, (megh. 1862) ügyvéd és birtokos. — József fiai : Lajos, jelenleg szatmári ügyvéd és birtokos, — Gyula, (megh. 1898) volt szatmári városi orvos, — József, jelenleg kir. táblai bíró Budapesten, — II. Béla, jelenleg joghallgató, — I. Béla, beregszászi árvaszéki helyettes elnök.

Czímer : kékben, zöld alapból növő három természetes liliom, melyeket jobbról hatágú aranycsillag, balról ezüst félhold kísér. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny között növő zöld fenyőfa. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Bartha. (Szigeti, később az egyik ág a Nagyborosnyói, másik a Derzsi előnevet is használta.) Erdélyi székely család, melynek első ismert őse László, 1629-ben Apaffy fejedelemtől kapott czímeres nemeslevelet, melyet Szatmár vármegyében 1843 körül hirdettek ki. A család 1790 táján telepedett le Szatmárott, de Vetésen is birtokos volt. Tagjai közül László 1843-ban Középszolnok vármegye jegyzője. — Endre-Gusztáv (megh. 1887), ügyvéd. — Ennek atyja Mihály, ügyvéd, később városi jegyző, majd levéltárnok. (megh. 1867) Ennek atyja, László, ügyvéd és városi senator (megh. 1842) Endre Gusztáv fia Kálmán, jelenleg Szatmár város tanácsnoka. Mihály fia, Kálmán, (megh. 1905) kecskeméti főügyész. — Mihály testvére István, (megh. 1853) mérnök. — István fia Lajos, állami folyam mérnök Jászkiséren.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában kardot tart. Sisakdísz : három búzakalász. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Bikky. (Fancsikai) Ugocsa vármegyéből származik, a hol Bilkén és Dolhán volt birtokos. Korábban a család tagjai a Bilkei előnevet használták. Ugocsában Péterfalván, Tivadarban, Forgolánban és Fáncsikán volt birtokos. Tagjai közül Ferencz 1559—87 között Ugocsa vármegye szolgabírája. — György résztvett az 1809-iki nemesi felkelésben. — Ferencz, 1842-ben huszti ref. lelkész. — Károly, jelenleg szatmári ref. esperes, egyházi író.

Cholnoky, másként Csolnokosy (Csolnokosi). Erdély egyik ősrégi családja, mely a hunyadmegyei Csolnokosból származik. Morosinay Erzsébet, Hunyady János anyja és Corvin Mátyás nagyanyja, másodízben Csolnokosi Jariszlóhoz ment férjhez és Hunyadi János az e házasságból származó utódokat kiváló szabadalmakkal ruházta fel. E család egyik ága Bocskay Istvánnal jött be Erdélyből Magyarországba, a hol nótáztatott ; de István és János 1625-ben II. Ferdinánd hűségére térvén, tőle új czímeres nemeslevelet nyertek, mely Zemplén és Pest vármegyékben hirdettetett ki. Idővel a család Veszprém, Fehér és Tolna vármegyékben is elterjedt. Veszprém vármegyében Mezőszentgyörgyre királyi donatiót nyert és Fehérmegyében : Szolgaegyházán, Tolnában : Bölcskén, Pestmegyében Kecskeméten, Zemplénben pedig Hankóczon és Homonnán volt birtokos. Ujabbkori tagjai közül : I. Imre, 1868-ban a pozsonyi kir. tábla protonotáriusa. — Ferencz, (megh. 1870 körül) Veszprém megye főorvosa, — fia Jenő, az ismert kinai utazó, író, kolozsvári egyetemi tanár, — II. Imre, 1848—49-ben honvédőrnagy, ügyvéd, kiváló jogi író ; ő írta az első magyar váltójogot, — III. Imre, jelenleg szatmári kir. közjegyző, jogi író, — Sándor, jelenleg dunaföldvári ügyvéd és író.

Czímer : osztott pajzs. Alul vörösben, hármas zöld halom középsőjéből kinövő fehér liliom. Felül, kékben, hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kísért aranyoroszlán, jobbjában kardot tart. Sisakdísz : a pajzsbeli oroszlán növekvően ; takarók : kékezüst, vörösarany.

Csomay. (Egri és Csomai) A Bogát-Radvány nemzetségből származik. Egyik őse : Mókus-Csomai (Chama) Dénes, már Zsigmond király korában alispán. A család Ugocsa vármegyében telepedett meg, de egyik ága, Mária Terézia uralkodása idejében már Szatmár vármegyében lakott, a hol Gencsen és Nyirgebén volt birtokos. Tagjai közül az ujabb korban Pál, a 30-as években táblabíró és Szatmár vármegye követe. — II. Pál, (megh. 1849) előbb főszolgabíró, később alispán. — Imre és Gáspár 1848—49-ben nemzetőrök. — Antal, 1848—49-ben honvéd Bem seregében. — Imre jelenleg szatmári ügyvéd. — Gáspár, fővárosi helyettes kerületi elöljáró. — II. Imre, ügyvédjelölt. — Aladár-Zsigmond, előbb szatmári helyettes községi bíró, most I. alkapitány. — Győző, tanár.

Czímer : kékben, zöld alapon nyugvó leveles koronán álló kétfarkú aranyoroszlán, jobbjában szablyát tart. Sisakdísz : pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Daróczy. (Királydaróczi.) Szatmár vármegye ősi családja, mely az Eőrs nemzetségből veszi eredetét. Egyik ismert őse Aladár comes, ki már a XIII. században szerepel. A család Szatmár vármegyében Hirip és Ivácskófalva (királyi donatio Istvánnak, II. Ferdinándtól 1631-ben), továbbá Homok, Sár, Szárazberek, Kispeleske, Mező-Ujváros, (most Avasújváros) Királydarócz, Fülpösdarócz

és Lázári birtokosa volt, mely két utóbbit, családi hagyomány szerint, az Aladár comes unokái alapították. Ugyanis : Aladárnak volt két fia ; ezek egyike a Daróczy néven a szatmármegyei, a másika Váradi néven a bihar- és szabolcsmegyei birtokokat vette örökébe ; ezen Daróczynak volt három fia : Fülöp, Lázár és Tibold ; utóbbi Borsodmegyébe települt s Tibold-Darócz helységet alapítva, Tiboldi nevet vett fel ; míg a másik két fiú megosztozván a szatmármegyei birtokon, egyik a Fülpösdarócz, másik a Lázári néven ma is virágzó két községet alapítá és tette lakóhelyévé. Királydaróczot D. Tibold, Kisvárdai Domonkossal együtt, már 1385-ben eladták a Csákyaknak. Ugocsában már 1423-ban Halmit bírták. Hajdú és Szabolcs vármegyékben Zelemér, Bozita, Artánháza, Angyalháza, Csege, Körösladány, Geszteréd, Tisza-Beő és Parlag urai voltak. E puszták azonban a küzdelmes időkben Debreczen, Hajdúböszörmény és Nánás városoknak elzálogosíttattak ; s ezeknél oda is vesztek, mert az 1848-49-iki szabadságharcz utáni erőszakos uralom a családot értékes levéltárának elkobzásával — a zálogra vonatkozó irataitól is megfosztotta. 1550 körül élt Serafin, kinek első leánya : Zsófia, Zólyomi Miklós neje volt, ennek utódai a Sennyei, Barkóczy és Vécsey családokba házasodtak. Második leánya : Katalin, ki Kubinyi Lászlóné lett és ennek utódai a Lónyay családba házasodtak. 1656—1670-ig Daróczy Sámuel Szatmár vármegye szolgabírája, 1673-ban pedig Daróczy István ugyanaz. A család újabbkori tagjai közül János, 1838-ban tolnavármegyei főszolgabíró, — István (megh. 1820 körül), Szatmár vármegye esküdtje, — fia Zsigmond, (kivel a család ez ága katholizált megh. 1856) megyei főadószedő, — Endre, (szül. 1851) jelenleg szatmári ügyvéd és birtokos.

Czímer : vörösben, zöld alapon nyugvó, aranyfészekben ülő, kiterjesztett szárnyú fehér pelikán, ki saját vérével három fiókját táplálja. Sisakdísz : szárnyas aranygriff növekvően, jobbjában aranybuzogányt tart. Takarók : vörösezüst, kékarany. A pajzst kék változatban is használták.

Demjén. (Czapfalvi). Erdélyből származik, de idővel Bereg vármegyébe is átterjedt. A család a XVII. század közepe táján kapott czímeres nemeslevelet, mely azonban megsemmisülvén, a kir. kanczellária 1789 febr. 24-én igazolta a beregmegyei Demjének nemességét és azt a kir. könyvekbe a LIV. kötet 200-ik lapján beiktatta. Tagjai közül István 1818-ban darvasi, később mezővári ref. lelkész. — Imre, 1848—49-ben honvédfőhadnagy és a m. kir. honvédség megalakúlása után ugyan ebben a rangban szolgált. II. István, 1867 után ügyvéd és beregmegyei orsz. képviselő. — Lajos, 1848—49-ben honvéd, később ügyvéd. — Károly, (megh. 1850 körül) mérnök. — Sándor, jelenleg szatmári postafőnök. — Zoltán, gimnáziumi tanár.

Czímer : melyet I. István 1818-ban használt : kékben, zöld alapból növő terebélyes zöld fa, melyen repülésre kész fehér galamb áll, csőrében ötlevelü zöld ágat tartva. Sisakdísz : a pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Dobossy. (Tasnádszarvadi). Szilágy vármegyéből származik, honnan egyik ága 1830 táján Érkörtvélyesre telepedett át. Tagjai közül Péter, (megh. 1902) aranyosmeggyesi gör. kath. lelkész. — Gyula, (megh. 1870) máramarosmegyei lelkész. — Péter, jelenleg gör. kath. lelkész Aranyosmeggyesen. — János, kisgérczi lelkész, — Endre szatmári ügyvéd.

Erdélyi (Dalmi). Erdélyből származik, de idővel Bihar, Szabolcs és Szatmár vármegyékben is elterjedt. György és fiai András és János 1616-ban kaptak czímeres nemes-levelet Bethlen Gábor fejedelemtől, melyet Biharban 1617-ben, Szatmármegyében 1641-ben, később Csengeren 1769-ben és Szabolcsban 1750-ben és 61-ben hirdettek ki. 1661-ben már Jármiban találjuk a családot, mely ezen kívül Hodász, Papos és Bere községekben, Szabolcsban Gyulajon, 1769-ben Nyirbogáton ; később Bereg vármegyében : Tákos és Ugornya községekben birtokos. Tagjai közül László (1705—1785) a bogáti ág megalapítója, ő szerzette felesége révén a beregi birtokokat. — Fia Miklós 1763-ban csendbiztos, utódja István, jelenleg Szatmár város főmérnöke. — Imre, ramocsaházi ref. lelkész. — Farkas, orosi főjegyző.

Czímer : kékben, zöld alapon, két egymásnak fordított szántóvas. Zárt sisak : Sisakdísz hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Erdő vagy *Erdőss* alias Pap. (Uglyai és Vajnági). Eredetileg Máramaros vármegyei család megalapítója Erdew vajda, a kit a XIV-ik század elején Róbert Károly Szarvasz kenézévé tett ; fiait 1345-ben Nagy Lajos a kenézségben megerősítette. Szatmár vármegyében a XVIII. század közepén szerepel, Udvari községben. A család Albert királytól Máramaros vármegyében Vajnág és Uglya községekre királyi adományt nyert a Bakacs családdal együtt 1440-ben. Máramaros vármegyétől 1751. évben kapott nemesi bizonyítványt, melyet Szatmár vármegyében 1763. hirdettek ki. Ez időben a család Erdő-Pap néven szerepel Résztelek és Ivácskó községben ; a XVIII. század végén pedig már az Erdőss nevet használja. Tagjai közül : Gábor nemesek hadnagya Udvariban ; ennek fia Simon apai gör. kath. esperes és Szatmár vármegye táblabírája, — ennek fiai közül Sándor († 1892-ben) gör. kath. kanonok Szamosújvárott, Gábor 1848—49-ben Kossuth-vadászfőhadnagy. Emigrált és 7 évig Törökországban volt, 1860. körül főszolgabíró Erdődön. — Simon avasújfalusi gör. kath. lelkész ; fiai Sándor mózesfalusi gör. kath. lelkész, Jenő kovási aljegyző, Ferencz szatmári kir. törvényszéki jegyző, Mihály és László gör. kath. papnövendékek. Ugyane családból származott László g. kath. lelkész. — Ennek fiai : Aurél, csolti közjegyző és László egri k. mérnök. A család birtokos Avasfelsőfalu, Ráksa és Mózesfalu községekben.

Czímer : kék pajzsban, melynek alját kettős szikla foglalja el, annak közepéből kinyujtott nyelvü és tőrrel átütött kígyó látszik előugrani. Kisérők egy-egy hatágu aranycsillag. Sisakdísz : írótollat tartó, könyöklő, vörös mezü kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Fekésházy (Fekésházi). Zemplén-, Szabolcs-, Ung- és Sáros vármegyékben elterjedt család, mely újabban Szatmárban is letelepedett. Régi nemes család, melyet a leleszi káptalan már 1588-ban Fekésháza birtokába igtatott, melyre II. Rudolftól nova donátiót kapott. Tagjai közül Lajos, 1848—49-ben főhadnagy, később ügyvéd. — Mihály, földbirtokos, ki a Magy. Tud. Akadémia „Fekésházy alapítványát“ tette le. — József (megh. 1880. körül) megyei törvényszéki ülnök volt. — Gyula, jelenleg szatmári törvényszéki bíró. Fia István, hadapródiskolai növendék.

Czímer : kékben, zöld alapon álló, vörös ruhás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot, baljában vérző török főt tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Fekete. (Szatmári). F. Sámuel 1886-ban kapott czímeres nemes-levelet. Sámuel, a czímszerző, 41 évig megyei főorvos, 1873-ban a máramarosi kolerajárvány alatt kormánybiztos és mint ilyen,


AMBROZY.

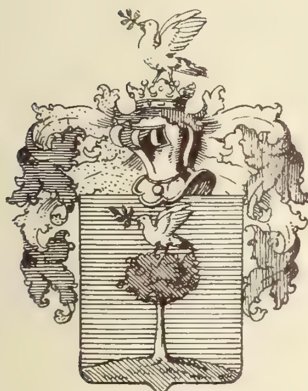

ASZTALOS

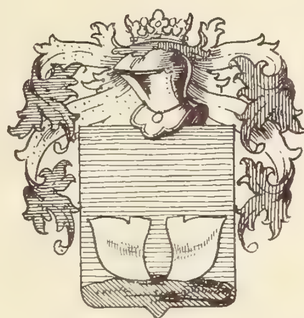

BAKÓ.


BARTHA.


CHOLNOKY.


DARÓCZY.

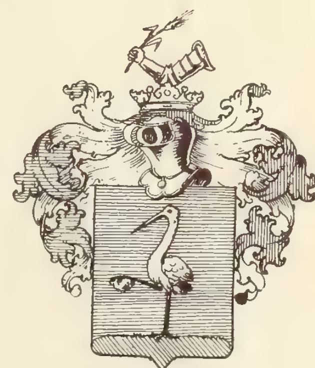

DEMJÉN


ERDÉLYI.


ERDŐ


FEKÉSHÁZY.


HARASZTHY.


HORVÁTH.
Felsőbüki.


HORVÁTH.
Lomniczai Kissevich.


JUHÁSZ.


KERESZTSZECHY

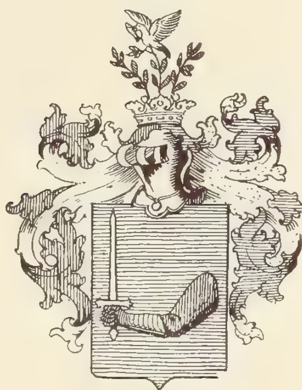

KRASSÓ

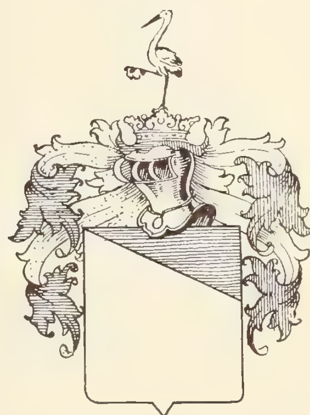

KÜRTHY.


LEHOTZKY



MAYER


MÓRICZ.


OSZTROVICZKY.
(Csonka czímer.)


SCHICK


SZALACSY


TEÖRSEÖK.

sikeres működéseért kormány-elismerést nyert. 1880-ban a fernezelyi éh-hagymázjárvány alkalmával, mint a nemes-levél mondja, — a szegény betegeket a saját költségén táplálta.

Czímer: kékkel és vörössel osztott pajzsban ágaskodó arany-oroszlány, karmai között zöld kígyót fojtogat. Sisakdísz: a pajzsbeli alak növekvően. Takarók: kékarany, vörösarany.

Haller. (Hilibi). Háromszékből, Hilib községből származik és 1838-ban telepedett le Szatmárban. Tagjai közül Ferencz, (megh. 1847) állami tisztviselő. — Sándor, (megh. 1884-ben) nagybányai bányászati számtanácsos. — Béla, (megh. 1892) előbb zászlós a haditengerészetnél, később csendőralezredes. — József, a herczeg Eszterházyaknak kismartoni jószágkormányzója. — Rezső, kir. tanácsos, kolozsvári ügyvéd. — Károly, ny. egyet. tanár, főrendiházi tag, — Ottó, szatmári magánzó, több közgazdasági intézet igazgatósági tagja. — Fiai: Ödön, ny. kapitány, — Ferencz, pénzintézeti tisztviselő. — Jenő, r. kath. lelkész, főgimnáziumi tanár.

Haraszthy. (Haraszti és Mokcsai). Ősrégi nemes család, mely a Théténiekkel és Kapyakkal egy törzsből származik. H. János és fia Jakab, ennek fiai Péter, János és László 1405-ben nyernek Zsigmond királytól czímeres nemeslevelet, mely egyike az ország legrégibb befestett czímereinek. Első ismert ősük, családi adatok szerint, II. Endre alatt vitézkedett és ez vette fel a Haraszthy nevet, s ettől kezdve a család rendesen de Mokcsa alias de Haraszth, vagy később Haraszti de Mokcsa néven szerepel. 1289-ben IV. Lászlótól megerősitést kaptak a Csepeli és Mokcsa előnevekre: e két község akkor az övék volt. Egy H. építtette Csala várát Arad vármegyében, egy másik pedig szörényi bán volt. A család már a XV. században Bereg, Fehér és Pestmegyékben, de a Bánátban is birtokos volt és később Ung, Zemplén vármegyékre is kiterjedt. Szatmár vármegyében csak a legújabb korban telepedett le. — Ujabbkori tagjai közül György, (megh. a 70-es évek végén) huszárezredes. — Ágoston, Amerikában gazdag ültetvényes volt és író, kit egy krokodilus tépett szét. — Tamás, 1848 előtt kincstári uradalmi tiszt. — II. Tamás, (megh. 1902) 28 évig a szatmári káptalan alapítványi pénztárának ügyésze. — János, huszárőrmester, részt vett az 1866-iki olasz hadjáratban és a nagy vitézségi érmet nyerte. — Guidó, ny. adópénztáros, szintén részt vett az 1866-iki olasz hadjáratban és Custozzánál megsebesülvén, olasz fogságba került. — József, (megh. 1885 táján) ügyvéd, 1848—49-ben részt vett a szabadságharczban és fogságba került. — Béla, (Guidó fia) jelenleg a káptalani alapítványi pénztár ügyésze, — Gyula, gimnáziumi tanár Ungvárott.

Czímer: jobbra dőlt pajzs arany mezejében két haránt dőlt fekete pólya, melyek felsőjén féllábon álló természetes darú, felemelt jobbjában kavicsot tart. Zárt sisak. Sisakdísz: a darú növekvően. Takarók: feketearany.

Horváth. (Felsőbükki) Sopron vármegye Felsőbükk községből származik, honnan egyik ága a XVIII. század végén Szatmár vármegyében telepedett le. Tagjai közül József, (megh. 1847) a gróf Károlyi család tiszttartója. Ennek atyja József, előbb csongrádmegyei főmérnök, később a Károlyiak tisztje. II. József, jelenleg Bihar vármegye tb. főorvosa. — Mihály, a budapesti Hangyaszövetkezet igazgatója. — III. József, szatmári gyógyszerész.

Czímer: kékben, zöld alapon, féllábon álló darú, jobbjában kavicsot tart. Sisakdísz: pánczélos kar, kétlevelű búzakalászt tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Horváth. (Lomniczai, Kissevich) Korábbi horvátországi vezetékneve Kissevich, Szepes megyébe származva, Lomnicz földesura lett és innen vette előnevét. Már a XVI. század közepén Szepesmegyében leljük Lomniczai Horváth Mihálynak fiát, János szepesi prépostot. Szepes vármegyéből idővel Zala és Szatmár vármegyékbe is átterjedt, hova már 1848 előtt telepedett le. Tagjai közül János, előbb Württemberg-huszár, 1848 előtt a Barkóczy-féle jánki uradalom tisztje. 1848—49-ben részt vett a szabadságharczban. — Bertalan, jelenleg szilágymegyei pálfalvai és szatmári földbirtokos.

Czímer: kékben, arany-koronán álló arany griff, első lábaival koronát tartva. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Juhász. (Micskei és Tasnádi). Biharból és a régi Középszolnok vármegyéből származik. A XIII. században Szatmár vármegyébe Porcsalmára és Nagykárolyba szakadt. István és neje Oláh Katalin, valamint fiai Miklós és István, I. Lipóttól nyertek czímeres nemes levelet, 1687 nov. 10-én, melyet 1688 február 24-én Szatmár vármegyében hirdettek ki. Pál Micskén, Bihar vármegyétől 1773-ben nemesi vizsgálat alapján, nemesi bizonyitványt kap; ugyanezen Pál és fiai Mihály és Pál 1776-ban Szatmár vármegyétől, ugyancsak nemesi vizsgálat alapján, nemesi bizonyitványt nyernek. A család tagjai közül János 1848—49-ben honvédfővadász, ennek fiai: Károly honvédszázados (megh. 1901.), — Kálmán m. kir. államvasuti ellenőr Szatmáron, ennek fiai: Kálmán és Károly. — Jenő, cs. és kir főhadnagy Budapesten.

Czímer: kékben, zöld halmon nyugvó leveles koronán könyöklő vörösmezü kar, három arany buzakalászt tart. Sisakdisz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany, vörös-ezüst.

Keresztszeghy, (másként Szabó, aliter Kereszegi). János és felesége Hegedűs Erzsébet 1650 január 15-én nyertek nemességet Rákóczy Györgytől, melyet Biharban hirdettek ki. 1702-ben János Püspökiben végrendelkezett. Egyetlen fia Bálint a Rákóczy mozgalmak miatt kénytelen volt menekülni s először felesége, Erdődy Ilona birtokára ment Ráczfehértóra, ahol Saás-Szabónak hívták; onnan Egyekre ment, végül Csathra Borsodban. Három gyermeke maradt: István, ki mag nélkül húnyt el, Gergely és Katalin, Papp Sámuelné, a kinél a nemeslevél is maradt. Gergelynek 5 gyermeke volt, Bálint, Gergely, János, kik mag nélkül elhúnytak és György, kinek fia János az apja és testvérei által még 1779-ben indított nemesi pert felveszi. 1829 június 12-én 6760 kancz. szám alatt el is ismertetik nemessége. Végül István, ki főbenjáró bűnt követvén el, Egerbe menekül, ott a ref. vallásról görög nem egyesültre tér s felveszi a Bernáth Kristóf nevet; ez később Madarasra, végül Tisza-Füredre költözik s fiai István, György, Demeter és Konstantin 1833-ban kezdik a nemességvitató pert s azt rájuk nézve kedvezően dönti el a kanczellária 1844. január 25-én 1562. szám alatt. A család jelenleg élő és szereplő tagjai Lajos, ügyvéd, kamarai elnökhelyettes Szatmáron, — Kornél, pénzügyi titkár Nagykárolyban. — Andor, mérnök Nagyváradon.

Czímer: Kékben fekete lovon ülő fehérruhás, sárgacsizmás, nyestprémsüveges vitéz, jobbjában vörös lobogót tart. Sisakdísz két vörös lobogó. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Krassó (Klein) (Wiesenbergi és Straussenburgi). Bajor eredetű család, mely 1400-ban nyert nemességet. A XVIII. század elején telepedett Magyarországba, Pozsonyba, a hol Mihály az ottani

evang. egyház scola magisterje és író volt. Klein János kassai rector, másik János festő, meghalt Bécsben 1709-ben. A bajorországi ágnak egyik tagja bárói rangot is nyert. A családnak Magyarországban élő tagjai: Ede, Mihály nagybirtokosok Krassószörény vámegyében. — Miksa, ki nevét 1898-ban „Krassó"-ra magyarosította, földbirtokos, szatmári törvényhatósági bizottsági tag.

Czímer: Négyelt pajzs. 1 és 4-ben feketében ágaskodó aranyoroszlán. 2 és 3-ban kékben, 3 vörös rózsával megrakott ezüst-pólya. Sisakdísz: feketével vágott arany- és ezüsttel vágott kék szarv között ülő aranyoroszlán, fején öt strucztollal díszített kucsma.

Kürthy (Egregyi és Csáthi.) Borsod vármegyéből, Mezőcsátról származik, de idővel Mármaros vármegyébe is átterjedt, egyik tagja pedig 1842-ben Szatmár vármegyébe telepedett le, a hol anyai ágon Sima községben volt birtokos. András 1609-ben Báthory Zsigmondtól Ecseden kelt nemességújító czímerlevelet nyer. Ez az András, Báthory alatt, a mezei hadak kapitánya volt. — Sándor, Csáthy ág megalapítója, József császár alatt kincstári tiszt. — Fiai Sándor, Antal és Menyhért, ügyvédek. Sándor fia Miklós 1848—49-ben ügyvéd és honvédfőhadnagy. — Antal fiai: Endre, előbb birtokos, most az I. m. ált. bizt. társ. szatmári becslőbiztosa. — Kálmán († 1882) ezredorvos. Menyhért fia Ákos, jelenleg M. Á. V. főnök.

Czímer: kékben, zöld alapon nyúgvó leveles koronából növő oroszlán, jobbjában görbe kardot tart, melyen átütött török fő van. Sisakdísz: vörös mezű könyöklő kar, görbe karddal. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Lehotzky (Lehotai) Túrócz vármegye ősi családja, mely idővel számos más vármegyében is elterjedt és egyik ága Szatmárra a múlt század ötvenes éveiben került. — L. Márton († 1712) cs. kir. tábornok, 1710-ben I. Józseftől bárói rangot nyert; ennek ága azonban kihalt. A nemesi ágnak Szatmárra származott tagjai közül I. János, 1848—49-ben nemzetőr. — II. János, jelenlegi szatmári orvostudór.

Czímer: nemesi: kék pajzsban, melynek zöld paizslábában jobbra haladó rák látszik, féllábon álló darú, jobbjában kavicsot tart. Sisakdísz: pajzsbeli darú. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Losonczi. (Másként Losonczi-Becze). Nógrád vármegyéből származik, honnan idővel Pešt és Szatmár vármegyékbe terjedt el. Becze János de Losoncz 1625-ben kapott czímeres nemes-levelet. A család Pestmegyében 1834-ben és Szatmármegyében 1837-ben igazolta nemességét. A szatmári ágból József, a szatmári gőzmalomtársulat és a Szatmári takarékpénztár igazgatója.

Matkó (másként Szabó) Liptó vármegyéből származik, hol 1667-ben nemesi bizonyítványt kapott, de 1736-ban már Szatmár vármegyében is szerepel, a hol Gacsály, Atya, Szaniszló és Nagypalád községekben volt birtokos. 1828-ban is igazolta nemességét. Tagjai közül Lajos († 1880) 1848—49-ben honvéd, később építész. Fia József szatmári városi tisztviselő. Félix, nagyszőllősi birtokos.

Mayer (Csengeri) Salamon és fiai Sámuel, József, Károly, Sándor és leányai Jozefin, Berta, Julia és Ilona 1877-ben Csengeri előnévvel nemességet nyertek.

Czímer: kékkel és vörössel vágott pajzs, melyet négy ezüst-rózsával és négy arany-csillaggal váltakozva megrakott aranyszél szegélyez. A pajzsban arany buza-kéve van czölöpösen állítva. Sisakdísz: arany-oroszlán növekvően, jobbjában három buzakalászt tart. Takarók: kék-arany, vörösarany. Jelmondat „Si Deus pro nobis, quis contra nos."

Móricz. (Técsői) Mármaros vármegyéből, Técső községből származik, de idővel Bihar és Szatmár vármegyékben is elterjedt. Máramarosban Taraczköz, Irholcz, Gánya, Tereselpatak községekben és Sziget városában volt birtokos. Szatmárott csak az újabb korban telepedett meg. István 1677-ben Apaffy Mihály fejedelemtől kapott czímeres nemes-levelet, melyet Mármarosszigeten hirdettek ki, továbbá a técsői birtokra donácziót és előnevet. Tagjai közül I. István, a czímerszerző, Teleki Mihály erdélyi kanczellár jószágigazgatója. — II. István, II. Rákóczi Ferencz'ezredese és a huszti vár parancsnoka. — III. István, Mária Terézia korában Máramaros főjegyzője. — Péter az 1836 és 40-iki országgyűléseken Máramaros vármegye követe. — Sámuel 1809-ben a nemesi felkelő-sereg őrnagya, később alispán. — Antal, 1848-ban országgyűlési képviselő. — Károly, 1847-ben lovassági főhadnagy, 1848/49-ben huszáralezredes. Haynau halálra ítélte, de azután a büntetést 16 évi várfogságra változtatta meg, melyből 4 évet kitöltött. 1878-ban országgyülési képviselő, fia Sándor huszárkapitány m. kir. testőr és cs. kir. kamarás; — Aladár szolgabiró. — Samu, 1848-ban honvéd lett és mint főhadnagy Pancsovánál elesett. — Pál, († 1901) orsz. képviselő. — Fia Pál, cs. és kir. kamarás, esztári birtokos. — Vincze, pénzügyminiszteri tanácsos. — Lajos, szatmári ny. törvényszéki elnök. — Fia Péter, cs. és kir. kamarás, trapezunti főkonzul. — Lajos, beregszászi pénzügyi titkár. — Sámuel, jogtudor, temesmegyei árvaszéki ülnök. — Kálmán, cs. és kir. főhadnagy. — Imre M. Á. V. tisztviselő.

Czímer: kékben, vörös-mezű könyöklő, keztyűs kar, egyenes kardot tart. Sisakdísz: három zöld olajág középsőjén álló, repülésre kész galamb. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Osztroviczky. Ősrégi lengyel nemes családból származik, Ostrovcza lengyel községből. A litván Butrym törzs egyik ága, mely 1413-ban, a horodlói unio alkalmával a „Topor" lengyel czímert fogadta el. Butrym Jan, Ostrovcza birtokosa, vette fel az Osztroviczky nevet. Erről a Jan, vagy Januszról Stryjkovski krónikája azt mondja, hogy 1455—66 között a lengyeleknek és litvánoknak a rendek elleni harczaiban csapatvezető volt és rendkívüli vitézségével tünt ki. A XVI. században a család Poroszországban is feltünik és ott tovább virágzik. A lengyelországi ág később Erdélybe is átterjedt, a hol a család II. Rákóczy Györgytől czímeres nemes levelet nyert, mely azonban a Hora és Kloska lázadáskor nagyrészben megsemmisült és csak egy töredéke került az Országos levéltárba. A nemeslevél Segesvárott kelt és czímerrajza csak a sisakdíszt mutatja (a többi megsemmisült) mely féllábon álló darut látszik ábrázolni. A család Zaránd vármegyében 1799-ben és 1800-ban és Tordán 1805-ben igazolta nemességét. Szatmár vármegyében csak az újabb korban telepedett le, a hol Mikolán birtokos. Tagjai közül Antal 1800-ban huszárhadnagy — József, 1805-ben Torda város fizikusa. — II. József, 1811—21 között Torda város főhadnagya. — Balázs és Károly, jelenleg a M. Á. V. szolgálatában állanak. — Mihály István, mikolai birtokos és kir. főmérnök Szatmárott.

Czímertöredék: Féllábon álló darú, felemelt jobbjában kavicsot tart. Takarók: kékarany vörösezüst.

Paál. (Csík-Kozmási) Székely nemes család, Csíkszékből. Csak újabb korban telepedett Szatmár vármegyébe, a hol Gacsályban birtokos. Tagjai közül András, 1848—49-ben honvédszázados. — István (megh. 1901.), pénzügyigazgató-helyettes Békésgyulán — II. István, jelenleg szatmári törvényszéki bíró.

Pap. (Rogozi). A család Szolnokdoboka vármegyéből ered, a hol Rogoz községben régi nemes birtokos volt. 1553-ban itt kenéz volt János. Miklós, Tamás, László és György 1601-ben Báthory Zsigmondtól kaptak czímert, a Rogozi előnévvel. János és fiai János, László és Mihály a Középszolnok vármegyétől kiadott, 1843-ban kelt nemesi bizonyítványt, 1846-ban Nagy-Károlyban bemutatják és kihirdettetik. Tagjai közül Péter, 1840 körül szatmári polgármester. — János, a szatmári kültanács tagja. — Más János, ügyvéd, 1848—49-ben nemzetőrfőhadnagy, majd a 48-iki hadügyminisztériumhoz Debreczenbe beosztva, később a szatmárvárosi törvényszék bírája. — Géza † 1906.), Szatmár-Németi város polgármestere. — Endre, jelenleg törvényszéki bíró. — Kálmán, nagykárolyi pénzügyi titkár. — Mihály (megh. 1894.) szatmári birtokos. — Zoltán, jelenleg városi I. aljegyző.

Pethő (Feltorjai) Háromszékből származik, Feltorja községből, a hol most is birtokos. Tagjai közül Károly, 1848—49-ben főhadnagy. — István, (megh. 1888) háromszékmegyei főszolgabíró. — József, (megh. 1860) a gróf Bethlen család jószágigazgatója. — György, (megh. 1858) Feltorján birtokos. — II. György, előbb Szatmár város tanácsnoka, most uradalmi jószágigazgató. — II. József, jogtudor, feltorjai ügyvéd és birtokos. — Benedek, kézdivásárhelyi szolgabíró.

Redl. Komárom vármegyéből származik és az újabb korban Szatmártt is letelepedett. Ferencz 1790-ben kapott czímeres nemeslevelet II. Lipóttól. Tagjai közül Sándor, jelenleg Bécsben tartományi építészeti tanácsos. — Jenő, varasdi kereskedő. — Károly, az osztrák-magyar bank szatmári fiókjának főnöke, a koronás aranyérdem-kereszt tulajdonosa.

Schick. (Siegesbergi). A Szepességből származik, honnan a mult század legelején Sopron, majd onnan Szatmár vármegyébe is átszármazott. Tagjai közül Pál († 1830 körül), előbb a hg. Eszterházyak tisztje Kismártonban, majd a gr. Károlyiaké Nagykárolyban. — Ferencz († 1890), a Károlyiak ügyésze. — Ignácz († 1905), a Károlyiak jószágfőfelügyelője — Ignácz fiai : Aurél és Emil, a gróf Károlyiak gazdatisztjei, az első jelenleg nyugalomban. — Aurél fia Elemér, jelenleg szatmári ügyvéd. — Emil fia II. Emil, róm. kath. lelkész.

Czímer : kékben három 6-águ aranycsillag és vörösben három buzakalász között, alulról felfelé nyúló fekete ék, ebben zöld alapon fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz a három buzakalász. Takarók : vörös-arany, kék-ezüst.

Szabó, másként Balogh (Tegenyei). Máramaros vármegyéből származik. A Balogh, másként Szabó és a Terebesy családok 1624-ben kaptak czimeres nemes-levelet, melyet Máramaros, Bereg és Szatmár vármegyékben hirdettek ki. Tagjai közül József 1848-ban honvéd, később postamester és szamosdobi földbirtokos, ennek fiai : Ákos, budapesti gyáros. — Dezső, csanálosi körjegyző, ennek fia Sándor. — Viktor, gazdatiszt Amerikában. — Géza, művezető gépész. — Gyula, mártonfalvai jegyző.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon álló vár-torony jobboldali részéből zászló nyúlik ki, a bal oldali részén nyíllal átlőtt gerle halva rogy le. Kisérők aranynap és ezüst félhold. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Szalacsy. (Szalacsi). Nagyenyedről származik, de idővel Abaúj, Bihar, Győr, Komárom, Pozsony és Szatmár vármegyékben is elterjedt. Gáspár 1606-ban kapott czímeres nemeslevelet Bocskay Istvántól, melyet ugyanaz évben Biharban és Abaújban hírdettek ki. Nagyszebenben 1732-ben, Komáromban 1733-ban és 1840-ben, Győr vármegyében 1832-ben igazolta és hírdettette ki nemességét. Tagjai közül Lajos, kir. tanácsos, győrmegyei birtokos. — Sándor, huszárszázados. — Gizella, Osztroviczky Mihály István mikolai birtokos, kir. főmérnök neje.

Czímer : Kékben, zöld alapon álló magvető férfiú, kit a czímerpajzs jobb sarka felé repülő négy varjú kísér. Sisakdísz : három arany búzakalász. Takarók : kékezüst, vörösezüst.

Szalay. Pestmegyei család, melynek egyik ága csak az újabb korban került Szatmár-Németibe. Tagjai közül Antal († 1884), 1848—49-ben honvédőrnagy, később kiskőrösi főszolgabíró. — Zsigmond, 1860 táján ismert nevű orvos, Balassa tanár assistense. — Pál, 1848 49-ben honvéd, később földbirtokos. — Sándor († 1870 táján), újpesti gyáros és bankigazgató. — Lajos, jelenleg M. Á. V. főellenőr, forgalmi főnökhelyettes, Szatmáron.

Szarukán. Szamosújvári család, mely csak a legújabb korban származott Szatmár-Németibe. Dávid, János, Márton és Lukács 1760-ban kaptak czímeres nemeslevelet Mária Teréziától, melyet 1820-ban Temesben, 1840-ben pedig Biharban publikáltak, a hol Poklosteleken volt birtokos. Tagjai közül János 1848—49-ben a 49-ik huszárezred főhadnagya ; Vasváry csapatával Marisel alatt esett el. — Gergely ügyvéd, nagyváradi püspöki jószágigazgató († 1879). — Zoltán, jelenleg szatmári törvényszéki bíró.

Teörseök (Nagyszőllősi). Ugocsa vármegyéből származik, de az idők folyamán Máramaros és Zemplén és a múlt század első felében Szatmár vármegyében is elterjedt. István és testvére Márton 1624-ben kapnak czímeres nemeslevelet Bethlen Gábor fejedelemtől, melyet Máramarosban hirdettek ki. Tagjai közül András, 1809-ben a zempléni nemesi felkelők lovaskáplárja. Ez jött át Szatmár vármegyébe. — II. András 1848/49-ben nemzetőr-altiszt ; később Zemplén vármegyében telepedett le s körjegyző volt. — Károly, 1848/49-ben nemzetőr. Fiai : István szatmár-németi birtokos. — Károly, jogtudor, szatmári ügyvéd. — II. András fia Gyula, zemplénmegyei szolgabíró, jelenleg magánzó. — II. Gyula, jelenleg vasúti tisztviselő.

Czímer : Kékben, zöld alapon álló, zöldruhás, sisakos, pánczélos, sárgacsizmás vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában paizst tart. Sisakdísz : pajzsalak, növekvően. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Török (Sásvári). Ugocsa vármegye, Sásvár községéből származik és egyik ága a XVIII. század vége felé telepedett le Nyírmeggyesen. Ugocsa vármegyétől 1830-ban kapnak nemesi bizonyitványd Tagjai közül István, 1848—49-ben nemzetőr. — Miklós, jelenleg szatmári ügyvéd. — Fiai Zoltán és Tibor adótisztek, Árpád, ügyvédjelölt.

Vajay (Vajai). Eredetileg *Sepsi* (Vajai). Székely eredetű család, melynek nemességéről a székely Marosszék 1830 márcz. 20-án II. József császár által 1785 január 7-én kelt megerősítés alapján,

bizonyítványt adott, Lászlónak, Péternek és Imrének. Péter, Pál és György testvérek a XVIII. század elején Vaján (Marosszék) laktak. György 1713-ban Magyarországba jött és 1723-tól 1738-ig református lelkész volt Hegyközszentimrén (Bihar vármegye). Fiai László, Sándor, György és Imre. Ez utóbbi 1801-ben Szatmárra költözött, itt egy ideig tanára, majd igazgatója a református gimnáziumnak. Ő volt talán az utolsó, a ki az eredeti Sepsi családnevet használta, ujabban a Vajay nevet használják a család tagjai. V. Károly 1825-ben munkácsi várkapitány. V. Imre fia, Károly 1848—49-ben honvédfőhadnagy, a ki fogságot szenvedett. 1861-ben Szatmár orsz. képviselője, 1867-ben ugyane város utolsó választott főbírája, később kir. ügyész, majd kir. törvényszéki bíró. († 1906). Ennek fiai Endre, kir. főmérnök, Szabolcs vármegye államépítészeti hivatalának főnöke; Imre, tb. főorvos és törvényszéki orvos Szatmáron; Károly, Szatmár-Németi sz. kir. város polgármestere.

Veréczy, (Viski.) Máramaros vármegyéből származik, honnan egyik ága a múlt század második felében Szatmártt telepedett le. Tagjai közül Ernő, jelenleg szatmári ügyvéd. Ennek javait Antal, kir. táblai biró. — Antal nagyatyja, a máramarosszigeti nemesek hadnagya volt, testvére Mihály pedig 1848/49-ben honvéd, később máramarosszigeti várnagy. Antal unokaöcscse: Gyula, máramarosszigeti törvényszéki biró. — Gyula atyja: Lajos (megh. 1896) máramarosszigeti árvaszéki elnök.

A LEGUJABB KOR.

A város kulturális, gazdasági, közigazgatási fejlődése a visszaállított alkotmányos korban gyors lépésben halad előre és ha eddig a régi magyar városok mintájára, Szatmár is csak csigalépésben mozgott, most az általános haladás szellemének mintegy kényszerhatása alatt, gyorsan tör előre, úgy hogy a régi elmaradt alföldi város a modern művelt városok díszes palástját ölti magára mindenben a benső törekvésnek mutatja félreismerhetlen jeleit. S ma már, alig 40 év után, csinos, elegáns arczulatú s lázas, kulturális ipari és kereskedelmi életet élő vidéki középpont áll elénk, mely az elismerést megérdemli.

A város fejlődése 1867-től.

A kiegyezés után a vasútépítés is megindul 1869-ben a téglaszín szomszédságában. A gőzmalom-társulat is munkához lát és *Losonczi* József a hegyi-út mentén a hídon túl 8 k. holdnyi földet bocsátott a társulat birtokába. A társulat megalakult 1869-ben és a malom megindul 1875-ben. A város legelső ipartelepe ma, melynek 140 munkása van. Üzeme virágzik s egyre terjeszkedik. 1897-ben rekonstruálták. Részvényének értéke 450 K. Forgó tőkéje 650 ezer K. napi őrlőképessége 800 mázsa. Alaptőkéje 500 ezer K., tartalék-tőkéje 800 ezer K. Alapítói: *Farkas* Antal, *Losonczy* József, *Böszörményi* Károly, *Kászely* Károly, *Vajay* Károly, *Lengyel* István, *Keresztes* András, *Jakó* Mihály.

A gőzmalom iparfejlesztésére fontos volt a híd kérdése, mely a maga régi faszerkezetével az áradások ostromát soha sem állotta ki. 1870 febr. 27-én a jégzajlás a híd egy részét elszakította. Ez máskor is megtörtént, míg végre a közuti vashíd építésére gondoltak, de csak későbben, ma már ott a mű s oly impozáns és erős, hogy rajta a közúti hegyi vasúti-vonatok bátran járhatnek.

Érdekes megemlíteni, hogy a város, melynek lakossága 1870-ben 18,668 lélek, kegyúri jogához képest az ez évi kath. autonomiai congresszuson az első kegyurakkal (gróf Károlyi György, gróf Cziráky János, Majláth György) képviseltette magát. A kongresszus azonban az autonomiát nem tudta megalkotni s bár utóbb, évek után, a tanácskozásokat újból folytatták, eredményt el nem érhettek.

Kiváló mozzanata az idők szelleme hatásának és a művelődés fejlődésének, hogy 1870. XLII. tvczikk az igazságszolgáltatást és közigazgatást ketté választja.

Szatmár városának törvényszéket szánt a törvényhozás s a város 1871 május 11-én e tárgyban emlékiratot terjesztett fel az igazságügyi kormányhoz, mely a törvényszék felállításához 1871 augusztus 1-én az engedélyt megadta.

A városi hatóság a régi városházat ajánlotta fel a tvszék helyiségeül, (a szerződést 1871 októb. 16-án megkötötték), a melyben a tvszék meg is maradt a Rákóczi utczai díszes igazságügyi palota felépítéséig, 1896—97-ig.

Közben *Nagy* Ignáczot 1871 jul. 14-én főispánná nevezte ki a király, *Böszörményi* Károlyt pedig 1871 május 27-én polgármesterré választották. Böszörményi a polgármesteri tisztet 22 évig viselte. Puritán gondolkodású ember volt, a ki becsületes lélekkel és kézzel kormányozta városát. Utolsó éveiben indult meg a városnak az a nagyarányú fejlődése, mely intézményeit kiépítette s igen magas színvonalra emelte. Munkatársai voltak: *Hérmán* Mihály, Rogozi *Pap* Géza, utóbb székében tehetséges, lelkes munkabiró és munkás utódai, a kiknek köszönheti Szatmár azt, a mi ma. Középületek, hidak, töltések, vasutak, a villamos világítás, — szervezési munkálatok stb.

Kolera.

1873-ban lépett fel az ázsiai kolera, a mely ellen már 1872-ben kezdtek védekezni. Ez a rettenetes járvány ezúttal is bőségesen aratott: Szatmáron jun. 19-én lépett fel. Szeptember 7-ig a város 18,000 lakosából megbetegedett 981, ebből meghalt 550. A harangozás el volt tiltva, a járványkórházak a hídon túl is megteltek. Dr. Schlauch Lőrincz kinevezett szatmári püspök 800 forintnyi segélyt küldött, a kormánytól meg a város 5000 frtot kért. A kolera 1891-ben is fellépett, négy hónapig tartott s nagy kárára volt az iparnak és kereskedésnek. Andrássy Gyula gróf államtitkár ez alkalomból a várost meglátogatta. E járvány alkalmával igen nagy buzgóságot fejtettek ki a mentés munkálatainak vezetésében Rogozi Pap Géza, akkor v. tanácsos és Jéger Kálmán városi főorvos.

Uj püspök és főispán.

A jótékony és tudós püspök október 1-én érkezett székhelyére, a hol ünnepélyesen fogadták. s mindvégig gyönyörködtek fényes egyházi és világi szónoklataiban s a mikor őt 1887-ben el kellett veszíteniök, vérző szívvel búcsúztak tőle, de a szeretettel teljes viszony továbbra is fenmaradt a város és a nagyváradi püspök között s a későbbi bíboros örömünnepségein Szatmár mindig képviselve volt.

Az új püspök után jöttek az új főispánok. *Ujfalussy* Miklóst jan. 30-án, lemondása után pedig *Domahidy* Ferenczet május 31-én iktatták be hivatalába.

Domahidy Ferencz Szatmár város jó és hű barátja volt, a ki a város felvirágoztatását szívén viselte. Ő magát első sorban a város főispánjának tartotta, azért előszeretettel tartózkodott itt és a közélet mozgalmaiban, a társadalmi téren is élénk részt vett. Később, mikor távozásának híre szárnyra kelt, a város közönsége lelkesen tüntetett mellette s fáklyás zenével s magyaros marasztaló szóval tisztelte meg. Mikor pedig 1892-ben hivatalát letette s a magánéletbe lépett, itt maradt, itt élt, mint a város polgára és bizottsági tagja. Mindenki fájlalta halálát, a mely 1902-ben következett be.

Schlauch püspökről az 1879. évszámban újból meg kell emlékeznünk, őfelségeik ezüstmenyegzőjének emlékére a Szatmár és megyei néptanítói fizetés javítására örök alapítványul tizezer forintot tett le. A városi közönség április 7-én tartott közgyűléséből üdvözlő iratot küldött a jubiláló uralkodó párnak. A felirat remek szövegét *Jandrisics* János, a későbbi plébános tanár írta, a díszoklevél rajzait pedig *Metz* Rudolf tanár készítette.

A város szépitése.

Ugyanezen évben, a junius 23-án tartott közgyűlésen választották *Hérmán* Mihályt tiszti ügyészül, a ki így a városi tanács kötelékébe lépve, megkezdte alkotó munkálkodását.

Bizonyára az ő gondolata volt, hogy a szatmári ref. templom előtti teret díszkertté alakították át. E czélra október 14-én értekezlet is volt, a melyen Győry Károly v. mérnök a tervrajzokat is bemutatta. A parkozás azonban csak akkor történt meg, a mikor ide a Kölcsey szobrot 1902-ben a Deák-térről áthelyezték. Ma már díszes vasrács kerítése is van a kertnek, melyet részben közadakozásból, részben pedig a városi pénztárból állítottak fel.

Ugyanez időben kezdte meg Kixl cs. és kir. százados a szamosi katonai uszoda parti területét befásítani. Ma már az egész part mentén, a polgári uszodától a József főherczeg laktanyán túl, sima fás és cserjés sétatér terül el.

Fásították az udvarát a közkórháznak is, melynek építését ez évben 1879-ben fejezték be.

A Szatmáron alapítandó múzeum eszméjét felvetették már 1881-ben, úgy, hogy a Társaskör helyiségeiben állíttassék az fel. Az eszme azonban egészen elhalványult s csak a Kölcsey kör megalapításával öltött testet, a midőn Kiss Gedeon főkapitány, a népszerü „Gida bácsi", a ki a „népkertet", a későbbi „Kossuth kertét" is plántálta, rendezte, kezdette meg a gyűjtést. Első otthona a városházának egy szobája volt, majd az Eötvös-utczán egy bérházban talált otthont, míg ma a ref. főgimnázium földszintén három teremben van elhelyezve. A múzeum a jelenben már szép és értékes gyűjtemény, mely a város egyik nevezetessége s a figyelmet megérdemli. Könyvtára is van nehány ezer kötetből, mely egyre gyarapodik. Az intézet segélyt kap az államtól és a várostól. A múzeum körül nagy érdeme van *Bakcsi* Gergely ref. gimn. igazgatónak, ki ernyedetlen buzgalommal fáradozott a gyűjtésen, szakszerű beosztáson és elrendezésen.

Politikai mozgalmak.

A politikai mozgalmak is erős hullámokat vetettek 1881-ben, mert képviselőválasztáshoz készült az ország. Itt mindkét párt: a függetlenségi és szabad-

elvű, megmozdult. Márczius 27-én megalakították a függetlenségi pártot. Elnöke lett : *Magos* Menyhért ügyvéd s *Bartha* Endre ügyvédet kiáltották ki képviselőjelöltnek.

A szabadelvü párt jan. 6-án alakult meg. Elnöke *Antal* Dániel kereskedő, később keresk. tanácsos. Alelnökök *Jákó* Mihály és *Joó* Ferencz. Jelölt újból *Boros* Bálint. A választás jun. 25-én volt s Boros Bálint 74 szótöbbséggel győzött. Boros 1875-től állandóan a város képviselője maradt 1897-ig, a mikor a vaskorona-rend 3-ik osztályával már 1896-ban kitüntetve, nyugalomba vonult. 1892-ben a város díszpolgára lett. Boros a város és polgárai érdekében rendkívül sokat tett, ő eszközölte ki a millennium alkalmából a városi tisztviselők 5 évi nyugdíjtöbbletét, közben a város ügyei iránt is élénken érdeklődött s része volt a városi utczák új elnevezésében.

1882-ben indulnak meg az eszmecserék a Társas-Kör üvegtermében. Esténként összegyűltek dr. *Farkas* Antal indítványára az intelligenczia kiválóbbjai: Berenczei *Kováts* Lajos, Berenczei *Kováts* Béla, *Hehelein* Károly, *Csomay* Imre, *Tabajdi* Lajos, *Jeney* György, *Nagy* József és ott az egész éven át hétről-hétre fejtették ki a város előbbrevitelét czélzó eszméket. A főczél a magyar szellem erejének nevelése és terjesztése volt. Február 3-án a magyarosodást fejtegetik. Február 13-án Kováts Lajos felveti a kulturtársaság alapítására való indítványát, Csomay az Egyesület nevéűl, a „Széchenyi Társulat"-ot ajánlja és ez a Társulat ez évi deczember 28-án meg is alakult. Díszelnöke *Schlauch* püspök, elnöke *Domahidy* Ferencz főispán lett és az egyesület ma is virágzik. 1908 január 19-én ülte meg nagy fénynyel 25 éves jubileumát, melyen dr. *Boromisza* Tibor püspök elnökölt, az ünnepi beszédet pedig dr. *Fechtel* János tanár tartotta. Társadalmi mozgalmak.

Miután 1874-ben a képviselők mandátuma lejárt, az új választást junius 15-én ejtették meg és Borost ismét képviselővé választották Bartha Endrével szemben.

A választási harczok lezajlása után 1884 július 14-én budapesti írók és művészek jöttek Szatmárra, a kik a Kölcsey-szobrot megkoszorúzták, a szinházban díszelőadás, utána tánczmulatság volt.

A szomszédban, Nagykárolyban is emlékezetes esemény történt, mert okt. 10 és 11-én a trónörököspár, Rudolf és Stefánia, a gróf Károlyi István családját tüntették ki látogatásukkal. Szatmárról átmentek hódolatuk nyilvánítására : *Schlauch* püspök, a ki a trónörökös pár előtt másnap misét mondott. *Böszörményi* Károly polgármester, *Hérmán* Mihály ügyész, *Kiss* Gedeon, *Smoczer* és *Keszler* kanonokok.

Az ünnepségek után beterjesztették az új városi szervezeti szabályzatot, melyen első sorban Rogozi Pap Géza és Hérmán Mihály dolgoztak. Tárgyalták decz. 29-én. Ez a szabályrendelet ma is érvényben van.

A város vasuti politikája ebben időben kezd belterjesebbé lenni. A városi hatóság és közönség mindent elkövet, hogy a várost vasúti hálózat középpontjává tegye.

1885-ben történt a szatmár-nagybányai vasút megnyitása, a mely azóta Felsőbányáig kiépűlt, de a szamosvölgyi vasúttal Deés felé is összeköttetést nyert.

Évekkel utóbb kiépűlt a hegyi, a fehérgyarmati, bikszádi s most épűl a szatmár-mátészalkai vasút. Szatmár ma valóban élénk kereskedelmi emporium, úgy hogy e tekintetben éjszak-keleten egyedűl és az első helyen áll. A vasútak a városnak nagy áldozatába kerültek, de közvetve bőven kamatoznak.

A városháza és szinház építésével Szikszay Lajos vállalkozó bízatott meg.

Az országgyűlési 3 éves cziklus 1887-ben újból lejárt s a város választóközönsége ismét megmozdult. — Erős harczra volt kilátás. A függetlenségi párt *Vállyi* Árpád majtisi földbirtokost jelölte, a szabadelvü párt pedig *Boros* Bálintot, a ki jun. 5-én a Lövölde-kertben tartotta programmbeszédét, míg Vállyi Árpád a vigadó erkélyéről beszélt jun. 9-én. A választás jun. 17-én történt, a melyen Boros Bálint 21 szótöbbséget nyert. A szavazatok összes száma 857 volt. Vállyira esett 418, Borosra 439.

Schlauch püspök nagyváradi püspökké való kineveztetésével megüresedvén a szatmári püspöki szék, őfelsége Meszleni *Meszlényi* Gyula esztergomi kanonokot nevezte ki erre 1887 okt. 27-én. Meszlényi 1888 április 16-án este érkezett Szatmárra. A felszentelés április 29-én volt, a melyre Császka György sze-

pesi. Bende Imre beszterczebányai és Pásztélyi János munkácsi püspökök is ide érkeztek. Meszlényi püspök 17 évig kormányozta az egyházmegyét és sok jót tett. Minderről más helyen bővebben írunk.

1887-iki árvíz. Még a püspöki széküresedés idejében történt a nagy árvíz-veszedelem, melynek következményeképpen a püspöki kastély tele volt menekültekkel. Márczius 16-át megelőző éjjelen és márczius 16-án esti 3/46 órakor a Szamos árjai tulhágtak a töltéseken és befutottak a szomszédos utczákba és lankákra. Legmagasabb volt a vízállás esti 8 órakor 6·33 méter.

A rakonczátlan víz benyomult a Petőfi-utczába, a Zrinyi-utczába, egész a Petőfi-körig haladva, — a Báthory-utczába, melyet egészen elborított, a Diána negyedbe, Németiben az István-tér és egy utcza egészen Velencze képét mutatta, sőt a Bercsényi-utczába is benézett, úgy hogy a képezde errefelé nem is volt megközelíthető. 27 utczát boritott el a tomboló víztömeg. Az utczákon csónakokkal közlekedtek és mentették a menthetőt. Legtöbbet szenvedtek a Szamos menti részek, a Diána, Báthory-utczai kisebb házak. Az árvízkárosultak javára európai adakozás és gyűjtés indult meg. Simor primás 1000 frtot, Hirsch Károly párizsi bankár 15.000 frtot küldött. 40,000 forintnál több volt a begyűlt összeg, melyet a hatóság arányosan kiosztott.

Építkezések. A veszedelmet a város gyorsan kiheverte s haladék nélkül neki látott a hatalmas és nagy alkotásoknak. Egy millió korona kölcsönt vett fel a törvényhatóság, hogy a szükséges és korszerü építkezéseket végrehajtsa.

Az új közúti vashíd építését felvállalták a Schlick és a Gregerson és fiai czég 246,960 koronáért, azzal a kötelezettséggel, hogy a czégek az új hidat 1890 május 1-én használatra átadják. A híd nov. 5-re készült el.

Az új városház alapkőletéte 1889 április 25-én volt. Az első követ Böszörményi Károly kir. tanácsos polgármester, az utolsót Szikszay Lajos vállalkozó tette le.

Az építendő színház alapkövét a Hám János-utczai városi telken május 18-án tették le.

A nagy alkotások mellett azonban rombolás is történik, a mely érzékenyen érinti a város gazdasági érdekeit. A szatmári pénzügyigazgatóságot ugyanis Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1889 augusztus 1-én Nagykárolyba helyezte át, „hogy az a vármegye székhelyén legyen." Az áthelyezés megtörténte előtt, április 25-én Wekerle Sándor itt járt. A város minden lehető dísz kifejtésével fogadta s a városházán fejedelmi bőkezűséggel megvendégelte.

Wekerle nyomában járt Károly Lajos főherczeg látogatása, a ki Ivánka Imre, Pejacsevich gróf, Domahidy Ferencz főispán kiséretében meglátogatta a Veres-kereszt egylet kórházát, melyet erre az alkalomra a vasúti állomás raktárhelyiségében rendeztek be. *Jandrisics* János pedig, mint egyleti elnök megtette a főherczegnek jelentését. A pénzügyigazgatóság elhelyezése most már erősebben dobta napirendre a vármegyében és a városban a megyeszékhely kérdését.

A székhely kérdés. A vármegye alispán-választásra készülődött ez évben. A nagy többségnek Nagy László földbirtokos volt a jelöltje, a ki programmjának első pontjául oda tűzte volt a székhely-kérdésnek Szatmár város javára való megoldását. A város ezért teljes erővel támogatta az ő jelöltségét, őt és egész pártját vendégül látta falai között, tiszteletükre a Társas Körben lakomákat rendezett, — a választás napján pedig 1889 október 3-án külön vonatot rendelt a választó trvhatósági bizottsági tagok számára. Mindenki lázas feszültséggel leste a választás folyamáról és eredményéről érkező távirati híreket. A székesegyház előtt kis mozsárágyúk voltak felállítva, s mellettük őrködtek a hajdu-tűzérek. Leszavazott 509 bizottsági tag, 285 Nagy Lászlóra, 224 Zanathy Ferencz főjegyzőre. Nagy László tehát alispánná lett. — A győzelmi nuncziumra megdördültek az ágyúk s az egész város örömmámorban úszott. A győző harczosokat külön vonat hozta vissza Szatmárra. Az érkezőket tomboló, harsogó éljen fogadta a pályaudvaron. Este a vigadóban 400 terítékű bankett volt, melyen lelkes felköszöntők hangzottak el. Nagy László pedig megígérte, hogy ha az áthelyezés nem sikerül, lemond. A vármegyei közgyűlés tényleg el is határozta a székhelynek Szatmárra való áthelyezését. Nagy deputáczió járult a belügyminiszter elé. Ám a határozatot soká nem intézte el a kormány ; végül 1891. évi október hó 26-án értesítette gróf Szapáry belügyminiszter a közönséget, hogy törvény hiányában az áthelyezésre most határozatot hozni nem szándékozik.



A vasúti internátus.



A vasúti állomás.



A honvéd laktanya.



A Ferencz József laktanya.

Ám a székhelyért való küzdelmek közepett sem feledkezett meg a város a pénzügyigazgatóság visszaköveteléséről, a közgyűlésben elhatározták, hogy a direkczió 1891 május 1-re Szatmárra visszahelyeztessék. 135 tagú küldöttség járt ezért a kormánnumál, melytől ugyan kedvező választ kaptak, az elintézés azonban máig is pihen.

Az élet küzdelmes prózájában egy kis költői derűt lehelt az az ünnepség, melyet Szatmár városa és Szatmárvármegye törvényhatósága Kölcsey Ferencz születésének 100 éves fordulója alkalmából rendezett. Nagykárolyban díszközgyűlés, díszbeszéd, arczkép megkoszorúzás volt, Szatmáron a Deák-téri Kölcsey szobrot a küldöttségek és törvényhatóságok megkoszorúzták, úgyszintén Csekében Kölcseynek a sírját is. Kölcsey ünnepély.

Időközben a „Kölcsey-kör" is megalakult, melyről az „Irodalom, tudomány, művészet" czímű fejezet bővebben szól.

Az 1890-ben megindult alkotások is lábra állottak: Felépült az új városháza, azaz a városházának a Színház-közre néző főrésze, a szép és díszes lépcsőházzal, nagy és kis tanácsteremmel. A többi részeknek a kiépítését: a Deák-tér és Széchenyi-utczák felé, — későbbre halasztották. Ma azonban más tervek merültek fel s így a 4-szögű egészen új városháza, az eredeti terv szerint nem fog kiépülni. 1891 január 5-én nyitotta meg Domahidy Ferencz főispán ünnepies közgyűlésen az új városháza nagy tanácstermét.

Junius 1-én elhatározták a József főherczeg honvéd laktanyának kiépítését, a mely 76,978 frtba került. Az épület impozánsan emelkedik a Szamos partján. A József főherczeg-utczára később építették az emeletes házat, melyben a hivatalok, tiszti étkező-helyek, tanácskozási termek nyertek elhelyezést. A közös hadsereg részére építeni kezdett Ferencz József-laktanyát 1892-ben fejezték be.

Ugyancsak június 1-én határozta el a városi közgyülés a villamvilágítás berendezését. A légszeszvilágítás tervét már 1869-ben felvetették, de akkor még csak annyit csináltak, hogy a petroleumlámpákat szaporították. A villamos világítás berendezését a Siemens és Halske czég vállalta el 40,000 forintért, úgy, hogy 1891 nov. 5-ére mindennek készen kell lennie, de csak 1892-ben készült el. A telepet a város állandóan házilag kezelte. Ám az első gépház, a Szamos partján, valamint a gépek kicsinyeknek bizonyultak s így a telep fejlesztése szükségessé vált. Első berendezése 736,524 kor. került, 1906-ban még 450,000 koronát szavaztak meg a fejlesztésre. Ma tehát a vállalatban a városnak másfél milliója fekszik, de minden jel oda mutat, hogy dús jövedelmi forrás lesz. Az 1906. r. munkálatokat Markó Kalmán v. v. igazgató hajtotta végre.

A politikai mozgalmak is hullámzani kezdenek hosszas pihenés után. A képviselőválasztások ideje ismét elkövetkezett. Miután Boros Bálint kijelentette, hogy többé jelöltséget nem vállal, hanem a magánéletbe vonul vissza, a város más jelölt után nézett és a függetlenségi *Ugron* Gábor személyében állapodott meg. Boros B. is ajánlotta, — mert a mint mondá, a városnak most azért is ellenzéki képviselőt kell választania. — Hadd lássa a kormány, hogy e törvényhatósággal nem lehet játszani. — Ugy állott ugyanis a dolog, hogy Borosnak a város érdekében előterjesztett több rendbeli fejlesztési kérelmét nem teljesítették. Ezért az öreg úr mód felett megharagudott, lemondott a további szereplésről és a „kontra" kimondását erősen sürgette. A kontrát ki is mondták, mert Ugront, miután január 14-én a Vigadóban programmbeszédét, óriási lelkesedést ébresztve, megtartotta, január 28-án egyhangúlag képviselővé választották. Később aztán a lelkesedés Ugron személye iránt nagyon megcsappant s így történt, hogy a következő cziklusban dr. *Chorin* Ferencz, budapesti hírneves ügyvéd lett itt a követ. A politikai mozgalmakkal kapcsolatban említésre méltó, hogy ez évi szept. 5-én Kossuth Lajost a város díszpolgárává választották. Szept. 18-án pedig a városháza előtt nagyszabású Kossuth-ünnepélyt rendeztek és uzsonna-bankettet. Jókai Mórt Tanódy Márton indítványára 1893 április 10-én szintén díszpolgárrá választották. Politikai hullámok.

Az eltávozott Boros Bálintot követte a magánéletbe Domahidy Ferencz, a kit a város közönsége nagyrabecsült és szeretett, mint kipróbált jó barátját, fényes búcsúünnepet rendeztek s tőle október 6-án, a nagy nemzeti gyásznapon, ünnepélyesen elbucsúztak. Utódja *Ujfalussy* Sándor lett, a ki előbb Szatmár vármegye alispánja, majd szolnoki főispán volt. Mivel Ujfalussyt a város határozott ellenségének tartották, azért elhatározták, hogy ellene passzive tüntetni fog-

nak. Igy is történt. Az új főispán 1892 október 26-án este érkezett Szatmárra. A lakosság a legteljesebb közönynyel fogadta s mikor másnap, 27-én, beiktatása napján, a közgyűlési terembe lépett, egy éljen sem hangzott el. — Később kölcsönös kimagyarázások után a viszony bensőbbé lett; de Ujfalussy nem soká viselte méltóságát, mert pusztító kór emésztette s rövid időre sírba döntötte.

Közben a politikai élet hullámai mind magasabbra dagadtak. A „nemzeti párt," melynek nagynevű vezére gróf Apponyi Albert volt, Szatmáron tartotta alakuló gyűlését 1893 január 8-án. Jelen voltak: báró Vécsey József, Jékey Mór, Szentiványi Gyula, Böszörményi E., Kölcsey Antal, Kováts E., Keresztszeghy Lajos, Domahidy Sándor stb. Elnök lett: báró Vécsey József, alelnökök: Kováts Eduárd és Jékey Mór. Februárban pedig a vármegyei függetlenségi párt alakult meg a Vigadóban. Lejöttek Pestről ez alkalomból Eötvös Károly és Pap Endre képviselők. Elnök lett: Jékey Zsigmond, alelnökök: Ilosvay Aladár és Zoltán László.

Ám a nemzeti párt nagy erővel dolgozott s terjesztette eszméit. Június 25-iki gyűlésére a városba érkezett maga gróf Apponyi Albert is. Apponyi 24-én jött meg. Böszörményi Károly polgármester üdvözölte s még e nap estéjén a város polgársága tiszteletére fáklyásmenetet rendezett. 25-én a „Séta-téren" megtartott gyűlésen a gróf nagyszabású beszédet mondott. Gyülés után a függetlenségi párt részvételével 400 terítékű bankett volt.

A szabadelvü politika egyházpolitikai javaslatai itt sem maradtak visszhang nélkül. Az április 10-i közgyűlésen Hérmán Mihály ügyész indítványt tett a javaslatok pártolására; a közgyűlés ebben az értelemben határozott, s 57 szóval 7 ellenében elfogadta az indítványt. Ellene beszéltek Jandrisics János és Novák Antal nagyprépost, mellette a főispán, Tabajdi és Fejes dr.

1894 február 18-án a polgári házassági politika pártolására a vigadóban népgyűlés volt. Elnök: Uray Géza volt. A gyűlés pártolólag határozott.

Érdekes, hogy a Kölcsey-kör nevében Mátray Lajos és Farkas Antal dr. 1893-ban az októberi közgyűlés elé a város monografiájának megírása tárgyában indítványt terjesztettek. A közgyűlés az indítványt el is fogadta s a Kölcsey-kört megbízta a város történetének megírásával. Mivel azonban a város a munkára szánt összeget csak akkor akarta kiadni, ha a történelmi társulat szakértői a munkát elfogadják, a kör a történet megírásától 1894-ben visszalépett. 15 évig pihent e kérdés, mely most végre mégis megoldást nyert.

Alig választotta meg a közönség Kossuth Lajost díszpolgárrá, már is temetéséhez kellett készülődni, — mert nagy hazánkfia, az Uj-Magyarország megalkotója, meghalt Turinban. Szatmár is gyászba borult s a trvhatóság, úgy mint a függetlenségi párt, küldöttségileg képviseltette magát a nagy temetésen s impozáns koszorút helyeztetett a ravatalra. Ez alkalommal a Híd-utczát Kossuth-Lajos-utczának nevezték el.

Ujabb építkezések.

A politikai mozgalmak csillapodása után a trvhatóság újból az építkezésre, a város fejlesztésére irányozta figyelmét. Felépítette a méntelepet, a melytől sokat várt, de a melylyel keveset nyert.

Miután az igazságügyminiszter megengedte, hogy a Rákóczy és Verbőczy-utcza sarkán törvényszéki épület és fogház emeltessék, a város a telkek dolgában egyezkedési kisérletet tett az egyházmegyei hatósággal. Mivel azonban az egyezkedési kisérletek hajótörést szenvedtek, a város végre is kisajátította a telkeket, (az id. Hérmán Mihály-féle telekért 15,000 frtot, az e. megye tulajdonáért 30,000 frtot adott) és a palotát, mely a törvényszéket minden időkre Szatmárhoz kötötte, 1896—97-ben felépítette. A palota az államnak 380 ezer frtjába került. A telket a város adta.

A belélet fejlesztéséhez tartozik az is, hogy a németiek a közgyűléshez városrészük fejlesztése iránt folyamodtak, úgy hogy ott ovoda építtessék (ma már megvan), hogy az István-téren legyen az élelmi piacz, hogy a vasúti pályaudvarra, a hol az új állomási épület felépítését 115,000 forint költséggel novemberben a ker. miniszter jóváhagyta, — egyenes összeköttetésük legyen s hogy részükben egy fiókrendőrségi laktanya állíttassék fel. E kívánalmak azonban, bár kérésüket sokszor megújították, ez ideig nem teljesültek.

A gyáripar tekintetében is történt valami. Az Első Téglagyár 1892-ben 100 ezer forinttal keletkezett. Majd kiépült az első Gőztéglagyár 70,000 forint alaptőkével. Aztán a többi. Ma már számos téglagyára van a városnak. Szóba

került egy czukor-gyár emelésének terve is. Polacsek Emil vegyészmérnök tett a gyár felállítására ajánlatot, de az ügy elaludt.

Ő felsége *Simontsits* Bélát, Tolna vármegye alispánját nevezte ki a meghalt Ujfalussy Sándor helyébe a vármegye és város főispánjává. Beiktatása 1895 julius 6-án volt s már 8-án az új főispán elnökölt a közgyűlésen.

A főispán jött, az öreg polgármester ment. Azon a közgyűlésen, szept 9-én melyen a közgyűlés a „Népkert" befásítását elrendelte, Böszörményi Károly polgármester, kir. tanácsos, a Ferencz József rend lovagja, tisztéről, aggkora miatt lemondott s helyére okt. 14-én *Hérmán* Mihályt választották meg.

A millennium.

A város az ő friss lelkesedésének hatása alatt a millenáris ünnepségekből méltóan vette ki a részét s az 1896 julius 8-i ragyogó felvonuláson bandériumot küldött fel. Hérmán Mihály, Rogozi Pap Endre, báró Vécsey Miklós, Lengyel Márton dr. és Péchy Antal díszmagyarba öltözve, ficzánkoló, tüzes paripáikon díszítették a színes, pompás felvonulást a parlamenti épülethez. Itthon a kir. kath. gimnázium május 9-én az iskola udvarán millenáris ünnepet rendezett, 10-én pedig a ref. tanuló ifjusággal együtt a Deák-térre kivonulva, énekekkel és szavalatokkal ünnepelték a korszakos nemzeti eseményt. A Kölcsey-kör a színházban tartott ünnepélyt.

A millenáris évben a Társas-kör családi örömünnepet is rendezett, midőn a két elnöknek Boros Bálintnak és Antal Dánielnek életnagyságú arczképeit az olvasó-teremben leleplezték. 1896 szept. 27-én 26-án este fáklyásmenet, másnap délelőtt a városházán díszközgyűlés volt a főispán elnöklete alatt.

De az ünnepségektől hirtelen elfordította a város figyelmét a közelgő követválasztások idejének elérkezése.

Ugron Gábor függetlenségi jelölt október 25-én a Vigadóban, dr. Chorin Ferencz szabadelvű párti jelölt pedig ugyancsak e napon d. e. 11 órakor a városi színházban tartotta programmbeszédét. A választás okt. 29-én volt, a melyen dr. Chorin Ferencz 606 szavazattal Ugron 480 szavazatával szemben országgyülési képviselővé választatott.

Csakhamar a főispán is megkapta felmentését hivatalától, deczember 14-én s a belügyminiszterium miniszteri tanácsosa lett. Simontsits a város őszinte jóakarója és díszpolgára volt, falai között szívesen tartózkodott s a Gida bácsi kis vendégszerető házának gyakran volt vendége. Mindenki sajnálta távozását.

1906-ban, évzáró eseményül a Regatta Szamos-csolnakázó egyesület nov. 14-én megalakult. A népkonyha nov. 15-én nyílt meg. Mindkettő virágzik. És lehetetlen figyelmen kívül hagyni a millennium emlékére alapított „Ezres asztaltársaságot," — mely szórakoztató, de főképpen szegény iskolás gyermekeket felruházó jótékony egyesület is. A Társaság ezer és ezer gyermeket ruházott fel s példátlanul kedélyes összejöveteleket rendezett, kis-, nagy- és finom asztalainál. Alapítói Fodor dr., Fechtel dr.,. Irinyi dr., Fejes dr., Kelemen Samu dr., Tanódy dr., Kovách Ábrahám voltak. Elnöke Fechtel dr.

A város haladása.

De a politikai és főispáni változások a város haladási röptét nem akadályozták. Itt mindenki lázasan dolgozott. — S hogy a városnak ha már nincs közös házi ezrede, legalább legyen katonai zenekara, az újonnan felállított honvédzenekarok egyikét kérte, melynek ellátására évi 1000 frtot ajánlott meg. Ehhez képest a kassai III. kerületi honvédzenekart meg is kapta. A zenekar a színházi téli évszakban a színházban az előadásokon, hetenként kétszer, télen a Deák-téren, nyáron pedig délutánonként a Kossuthkertben játszik.

A szatmár—fehérgyarmati vasút kiépítése ténynyé vált. Építését Gerster Béla vállalta el, a budapesti keresked. bank financzirozása mellett.

A hegyi vasút építését a Neuschloss-czég megkezdette és 4 mérnököt küldött ki az építkezés foganatosítására.

A kath. kaszinó a Vigdorovics-féle telket vásárolta meg 17,500 forintért, a melyet átalakítva és kiépítve, czéljaira alkalmassá tett. A város egyik jelentékeny kultúrintézménye, a mely társadalom- vallás- erkölcsi- és művelődésterjesztő feladataival valóságos missziót teljesít. A közönség valláskülönbség nélkül szívesen keresi fel. Nagy jótevője volt Meszlényi Gyula püspök, kinek jól sikerült ülő-képe az olvasó-teremben ékeskedik.

A református régi főgimnázium korszerű építésére a v. és k. minisztérium 30,000 forint államsegélyt engedélyezett. Az intézet 1890-ben ki is épült s ma már

hatalmas kétemeletes épülettömb, tágas udvarral és modern torna-csarnokkal, a hol a Lorántffy-estélyeket és egyéb ünnepélyeket is tartani szokták.

A keresk. és iparkamara felállításának kérelmezése eredmény nélkül maradt.

Az alkotások sietségében érkezett a királyi leirat, mely *Hugonnay* Béla grófot főispánná nevezi ki 1897 november hó 30-án.

Beiktatása decz. 21-én történt fényes ünnepségek keretében. Este fáklyásmenet, másnap díszebéd volt stb.

1898 január 10-én az új főispán megtartotta a tisztújítást, melyen Hérmán Mihály újból polgármesterré választatik. Hérmán aztán és a nagytehetségü kitünő közigazgatási kapaczitás Rogozi Pap Géza, együtt vállvetve feküdtek neki folytatólagosan a kitervelt munkának : Az új vasúti állomás kiépítését siettették. Az épület homlokzata 120 méterre méretett ki. Építését Weisz Richárd vállalta 250,000 koronáért; megnyittatott 1899 nov. 6-án. Sürgették a helyi vasút haladéktalan kiépítését, melyet Gerster Béla vállalt. Megnyitották 1899 márczius 27-én. A keresztezést a gőzfűrészi pályaszínben Rogozi Pap Géza eszközölte ki, a mi hallatlan siker volt. A közgyűlés egyszersmind elfogadta Gersternek a gőzfűrésztől az államvasutak vonaláig villamos erővel való berendezésére vonatkozó ajánlatát, s ma már gőzmotorkocsik közlekednek a hegyig. A kieszközölt államsegély 140,000 korona. Az árvíz ellen a parti támfalakat kiépítették. A Kossuthkertet Hein budapesti műkertész tervei szerint rendeztették. A kert ma már gyönyörű s kioszkja, pompás termeivel, impozáns látványt nyújt a dombról. Ime a hely, mely gidres-gödrös téglavető terület volt egykor, ma tündérliget, mely villamos világítással, vízvezetékével, árnyas sétányaival, kitűnő gőzfürdőjével, játszótereivel a város pompás üdülőhelye ; tervbe vették a vasúti internátus építését is a ,,Sétatéren,'' mely ma már áll s 200 növendéknek ad otthont a tanulás idejére.

Közben 1898 május 29-én, pünkösd első napján, délután megtartották a középiskolai kerületi tornaversenyt a hídontúli katonai gyakorló-téren, óriási közönség jelenlétében. Rengeteg tanuló, tanár és néző sereglett itt egybe. Ez évben (1898) márczius hóban vált ketté a városi eddigi egységes izraelita hitközség s igy ma két felekezetre : statusquo és statusquo ante (ortodox és neológ) osztva élnek. A neológok mór-stylü temploma érdekes, 1904—1906-ban épült 123,000 korona költséggel, a Szuhányi-féle telken. A vállalkozó Fejér és Ritter-czég volt Budapestről.

Miután a törvényszék a régi városház épületéből a saját palotájába költözött át s így az épület üresen maradt, az a kérdés merült fel, mi történjék a régi városházával ? Némelyek bazárt, mások bérházat akartak ott berendezni. Hérmán és Rogozi Pap Géza azonban egy teljesen modern berendezésű szálló és kávéház tervével állottak elő. Annál is inkább, mivel Schulek Frigyes a műemlékek országos bizottságának építésze, kijelentette 1900-ban, hogy a régi városháza lerombolható, mert nem műemlék, egészen új épület. A két irány az utczán és a közgyűlési teremben elkeseredett harczokat folytatott egymással s voltak olyanok, kik a város tönkrejutását jósolták, ha a Pannonia felépül. A mélyebben látó bizottsági tagok azonban pártolták a Hérmán—Pap Géza féle javaslatot s ezzel megalkották azt a díszes szállót, mely a város dúsjövedelmű birtoka.

Felszerelték a telephon-hálózatot, a Társas-Kört szépítették Fogarassy Sándor mérnök által, az óvodát megnyitották. Melles Emil németi gör. kath. lelkész a németi új gör. kath. templomot és paplakot felépítette. A közgyűlési teremben a király és királyné arczképét leleplezék nagy ünnepségekkel.

Nagy eseménye volt a városi történeti életnek a Tiszavidéki dalosegyesületeknek a városban megtartott dalversenye 1900 julius 29-én, abból az alkalomból, hogy az itteni dalos-egyesület fennállásának 25 éves jubileumát ülte. A díszgyűlésen Hugonnay főispán elnökölt. Megjelentek a debreczeni, hajdunánási, hajduszoboszlói, m.-szigeti, nagykárolyi, nagyszalontai, nyiregyházai dalosegyesületek. Jun. 30-án délben díszebéd volt a püspöknél, melyen gróf Zichy Géza is jelen volt, míg gróf Károlyi István és neje ebéd után érkeztek meg. A dalversenyt a színházban tartották, a kioszkban pedig a város a vendégek tiszteletére esti lakomát adott. 1901 május 18-án sikerült hangverseny volt, melyre 15-én gróf Zichy Géza is lejött és személyesen dirigált.

1901-ben keletkezett a protestáns új kultur-intézmény : a ,,Lorántffy Zsuzsánna Egyesület'', mely hangversenyekkel, felolvasásokkal műveli a társadalmat és szolgálja, támogatja a ref. nőképzőt. Hérmán Mihály polgármester 1902

április 5-én meghalt. Nemsokára követte őt báró *Vécsey* József, a nemeslelkű és minden szépért és jóért lelkesedő főúr.

Hérmán Mihály örökébe május 12-én tartott közgyülésen Rogozi *Pap* Géza főjegyző lépett, — ki eddig is a város elsőrendű irányítója és vezetője volt. Vas akarata, törhetetlen szilárdsága, nagy esze mindig érvényesült és munkás kezének nyomát az újabbkori városi alkotások mindenikén rajta találjuk. A város szolgálatába való belépésétől kezdve végig útat tört magának s oly tekintélyt szerzett, a mivel városi hivatalnok még alig dicsekedett. Társai szerették és nagyra becsülték, ritka tehetségeit pedig ellenségei is elismerték. Rogozi Pap Gézával szemben mint polgármesterjelölt *Veréczy* Antal kir. itélőtáblai biró állott, de Pap Géza lett a győztes. Tisztét, melyet lelkiismeretes gonddal és ambiczióval töltött be, fájdalom, csak kevés ideig viselte, de e kevés idő alatt is lázasan dolgozott, hogy kiépítse a két vasútat : a bikszádit és mátészalkait, hogy tűzérséget és lovasságot telepítsen ide. Élete teljes erejében ragadta el a halál 1906 deczember 8-án. Sűrűn hulló esőben kisérte rengeteg számu közönség a temetőbe a megboldogultat s sírjánál *Vajay* Károly mondott megindító búcsúzót. Uutódja dr. *Vajay* Károly városi tiszti ügyész lett.

Veréczy Antalt aztán a Társas Kör Boros Bálint székébe ültette, midőn elnökévé választotta ez év júniusában.

Pap Géza polgármesterségének első napjaiban, május 25-én leplezte le a Kölcsey-kör a Petőfi márványemléktáblát a régi Pap Endre, ma Morvay Jánosházon, midőn *Mátray* Lajos megnyitója után *Koroda* Pál tartott díszbeszédet, dr. *Fechtel* János pedig átadta Morvay János háztulajdonosnak, a ki át is vette megőrzés végett az emléket.

Nem sokkal utóbb, szept. 21-én, Kossuth Lajos születésének 100 éves fordulója alkalmából, a törvényhatóság díszközgyűlést tartott, melyen Rogozi Pap Géza megnyitója után dr. Fechtel János mondott emlékbeszédet. *Kovács* Leó ezredes pedig azt indítványozta, hogy Kossuth Lajos életnagyságú arczképe a közgyűlési terem számára megfestessék. A kép azóta már díszíti a nagy tanácstermet s ünnepélyes leleplezésére *Kossuth* Ferencz is megjelent, kit ezúttal, Veréczy indítványára, a város díszpolgárául választott meg. Délután 4 órakor a városháza erkélyéről Osváth Elemér beszélt a néphez. Délben társasebéd volt a Pannóniában, melyet ez évi május 1-én nyitottak meg.

Ez évben az árvíz ismét megfenyegette a várost, jun. 14—17 között. A legmagasabb vízállás 5 m. 78 cm. volt. A védelmet Németh János műszaki tanácsos vezette a 132 főnyi katonasággal ; de az új védő támfalak a veszedelmet könnyen elhárították.

Mivel *Hieronymi* Károly országgy. képviselő, kit Chorin után választottak 1901-ben *Uray* Gézával szemben először képviselőül, keresk. miniszterré neveztetett ki, lemondott mandátumáról s új választást írtak ki. Hieronymi 1903. nov. 15-én érkezett a városba, hogy programmbeszédét elmondja.

Az összes hatóságok, társulatok tisztelegtek előtte, Rogozi Pap Géza polgármester pedig a Pannóniában fényes bankettet adott tiszteletére. A választás november hóban volt, a mikor Hieronymit Uray Gézával szemben 58 szótöbbséggel képviselővé választották.

A választás után a csőcselék megrohanta a Pannóniát, a szabadelvű párt tanyáját, betört a gyönyörű kávéházba s annak berendezését összerombolta. A vendéglős kára 8000 korona volt.

Időközben a Dalegyesület is felállította „*Zeneiskoláját*" s azt a városi üressé vált óvoda helyiségében rendezte be. A város, a helyiségen kívül, évi 1200 koronával segíti az intézményt. Meszlényi Gyula püspök pedig felépítette 10,000 forint költséggel a tűzoltó-őrtornyot. Ellenben megszünt a hasonszenvi kórház, melyet a város nagy költséggel azért tartott fenn éveken át, hogy a félmilliós Majláth-alapítványhoz hozzájuthasson, a mi azonban a sok utánjárásra sem történt meg.

Nagy ünnepséggel leplezték le szept. 27-én *Kiss* Gedeon 1898 május 26-án elhalt főkapitánynak Horvay János szobrász által készített mellszobrát a Kossuth-kertben, melynek a megboldogult volt a megteremtője és gondozója. Az ünnepélyen Fejes István dr. szónokolt. Ünnepélyek, jubileumok.

Volt két jubileum is. Az egyik a „Társas Kör" 70 éves fenállásának emlékére, a másik Rogozi Pap Géza polgármester 25 éves szolgálati évfordulójára, mindkettő fényesen sikerült.

Az ünnepségek és jubileumok 1904-ben tovább folynak, úgy hogy ez időket bátran nevezhetjük jubiláris időknek. Az első és legjelentősebb jubileum ez évben a szatmári róm. kath. egyházmegye 100 éves jubileuma, melyet az egyházmegye nagy diszszel ült meg, s melynek alkalmából Meszlényi püspök 80.000 forint költséggel a székesegyházat kifesttette, új köntösbe öltöztette s benne egy óriási, színtiszta márványfőoltárt emeltetett s papságát sok kitüntetésben részesítette, őt magát a vaskorona-rend nagykeresztjével tüntette ki a király. A restaurált székesegyház megnyitása 1904 decz. 8-án volt.

Hasonlóképpen 100 éves jubileumot ült a kir. kath. főgimnázium. E jubileumon megjelent Boncz Ödön m. tanácsos. 9 órakor a zárdatemplomban isteni tisztelet volt, utána ünnepség az iskolában, melyen az ünnepi beszédet Ratkovszky Pál igazgató tartotta. Végre bankett a Pannóniában.

Politikai élet.

A közéletben is történt változás. Hugonnay gróf főispán lemondott s helyére ő felsége *Kristóffy* József képviselőt nevezte ki, a kinek az ünnepélyes beiktatása márczius 3-án volt nagy érdeklődés mellett.

A politikai élet azonban már ez időtájban nagyon zavarossá vált. A széles mederben folyó nyílt és leplezett, vagy állandóan fenyegetődző obstrukczió az ország politikai és gazdasági helyzetét bizonytalanná tette. Az országgyűlést a király feloszlatta s kiíratta az új választásokat. Hieronymi 1905 jan. 11-én érkezett meg a programmbeszéd megtartására, de a 26-i választáson kisebbségben maradt *Kelemen* Samu dral szemben, a kit a következő évben is egyhangúlag választott meg a város.

Az áldatlan politikai harczok forgatagában mély gyász borult a városra. Márczius 14-én esti 1/2 10 órakor meghalt Meszlényi Gyula megyés püspök, a ki 17 évig kormányozta az egyházmegyét (1888—1905). Temetése márcz. 21-én volt, a temetési szertartásokat Városi Gyula, akkor székesfehérvári püspök végezte. Eltemették a temetői kápolna mögé épített mauzoleumba, mely márványdíszeivel ékes püspöki kripta. Utódjául *Mayer* Béla kalocsai prépost-kanonok, cz. püspök neveztetett ki, a ki nov. 4-én tette le a hivatalos esküt.

1905 jun. 1-én nyitották meg a Kölcsey-kör muzeumát, melyre megjelentek a fővárosból *György* Aladár, *Fejérpataky* László dr, *Schönherr* Gyula dr. stb., továbbá a nagykárolyi és nagybányai muzeumok küldöttei. Az ünnepély a városház tanácstermében folyt le. A megnyitó-beszédet *Kende* Zsigmond cs. és kir. kamarás, a kör elnöke tartotta ; utána beszéltek Fechtel János dr. a kör alelnöke, Fejérpataky, Schönherr és Vajay Károly ügyész a város nevében. Az ülést közebéd, este pedig a színházban díszelőadás követte.

Meszlényi utóda azonban még sem Mayer Béla lett, mert Mayer püspök, tekintettel időközben fellépett súlyos betegségére, 1906 áprilisban lemondott. Helyére jun. 20-án ő felsége *Boromisza* Tibor dr. pápai prelátust, kalocsai apátkanonokot nevezte ki.

Az új püspököt szeptember 30-án pedig Egerben Samassa József bíborosérsek, Párvy Sándor és Szmrecsányi Lajos püspökök segédkezésével püspökké szentelték. Az új főpásztor október 1-én este érkezett a városba s október 7-én történt meg ünnepélyes beiktatása.

A nyugodt alkotások legujabb kora.

A mi a politikát illeti, az új idők szele megnyugtatólag hatott az egész országra. A kedélyek lecsillapodtak s a nyugodt alkotások, a munkálkodás elébe mi akadály sem gördült.

A város társadalma is felöltötte a régi testvéries együttműködés melegítő köntösét s a pártbeli ellentétek, gyűlölködések elpihenése újból közel hozta egymáshoz az embereket. Mindenki örült az ország- és városrontó viszályok és politikai ádáz szenvedélyek ellobbanásának s szívesen támogatta az új rend törekvéseit.

A sokáig üresen álló főispáni szék betöltetett. *Falussy* Árpád dr., fővárosi ügyvédet a király 1906 április 21-én főispánná nevezte ki. Üresen állott a főispáni szék sokáig, mert miután Kristóffy 1905-ben belügyminiszterré neveztetett ki, s *Nagy* László alispánt csak a vármegye főispánjává rendelték ki, a főispáni hatáskör betöltésével Rogozi *Pap* Géza polgármester bízatott meg, a közönség pedig a főispán hiányát észre sem vette. Megemlíthető, hogy gróf Hugonnay távozása után itt erős áramlat indult meg az iránt, hogy a városnak külön főispánja legyen, annál is inkább, mert a város ebbeli kívánságát már régebben is kifejezte. A városi főispáni székre volt is komoly jelölt Pap Géza polgármester személyében. Azonban hosszas habozás után mégis csak Kristóffy jött ide.

Falussy főispán május 10-én foglalta el a szatmári főispáni széket, mely alkalommal a függetlenségi párt a függetlenségi zászlóval jelent meg a tisztelgésre.

A főispáni kinevezés után kevés időre április 30-án meg volt a képviselőválasztás is, melyen *Kelemen* Samu drt, a függetlenségi párt jelöltjét, egyhangulag képviselővé választották. A képviselő-választást pedig csak kevéssel előzte meg a bikszádi vasút megnyitása április 19-én. Ez a vasút a Rogozi Pap Géza és Hieronymi műve.

Kelemen Samunak, mint képviselőnek első nevezetes alkotása a felső kereskedelmi iskola megteremtése volt, mert ő eszközölte ki a felállítási engedélyt, a melyet hogy megkapott, nagy dolog, mert a miniszterium ilynemű újabb iskolák felállítását már nem engedte.

A felső kereskedelmi iskola 1906 szeptember 1-én nyílt meg a kereskedelmi és iparcsarnokban, mely 1894-ben alakult a Bárdos-ház emeletén.

Az 1906-ik esztendő nagy gyásszal végződött, mert decz. 8-án esti 7 órakor halt meg Rogozi Pap Géza polgármester. Sokáig, itt-ott 2 esztendeig betegeskedett s ütőérelmeszedésben sokat szenvedett. Karlsbadban, majd Balaton-Füreden keresett gyógyulást, de hiába. — Arczképe ott függ a kis tanácsteremben, a többi mellett, de sírja még jeltelen.

A polgármesteri szék nem maradt soká üresen, mert már az 1907. évi január elején tartott közgyülésen *Vajay* Károly dr. tiszti ügyészt egyhangúlag polgármesterré választották. Munkabirása, képzettsége, affabilis finom modora, és általánosan ismert jóakarata, családi tradicziója, atyja Vajay Károly ügyvéd, városi főbíró, képviselő, majd tvszéki bíró, kiváló szónok s a közélet homlokterében álló embere volt, erős garancziák, sikeres eredményekre és szerencsés munkálkodásra. — Bizonyos, hogy nagy elődeinek nyomában fog elszántan haladni, hiszen munkatársuk volt sok éven át, s városa boldogitásán, fejlesztésén fog ő is dolgozni.

Vajay Károly dr. polgármesterségének első éve 1907; a városra nézve minden árnyalatu sztrájkoknak az éve, a mi igen nagy kárral járt mind a város közönségére, mind a munkaadókra nézve. Febr. 14-én a czipész-segédek sztrájkja, április 11-én az asztalos-segédeké, junius 27-én a Neuschloss-féle fűrész-gyáré, augusztus 22-én a kőmíveseké.

A munkások emez erőszakoskodásai megszülték az ellenhatást s a munkaadók is szövetkeztek e jogtalan munka-abbanhagyások letörésére. A mi sikerült, annál is inkább, mert augusztus 22-én az iparos-szakegyleteket, minden rendetlenségek és bajok forrását, bezárták.

A gazdasági vállalkozási szellem azonban, bár rombolás folyt az egész vonalon, mégis hódított és megteremtette márczius 24-én a Szatmári Központi Takarékpénztárt, junius 9-én a „Szatmári Kereskedelmi Részvénytársaságot". A faipar-szakiskola pedig, melyet még Hieronymi miniszter adott meg a városnak, s mely iparunk fellenditésére igen fontos, 1907 szeptember 1-én megnyílt.

A szellemi és hazafias mozgalmak tere sem maradt pusztán, mert az 1882-ben megalakult „Széchenyi Társulat", mint magyar közművelődési intézmény az Emke után az ország második erőssége, miután 25 éves fennállását 1907 deczember 18-án elérte, 1908 január hó 19-én tartotta meg jubileumát. E jubileumon a kormány is képviseltette magát Falussy Árpád főispán által. Az ünnepség a városháza dísztermében folyt le *Boromisza* Tibor dr. püspök elnöklete alatt, ki *Madarassy* Dezső társulati igazgató üdvözlő szavai után hazafias magas szárnyalásu megnyitó-beszédet mondott. Az ünnepi beszédet dr. Fechtel János tanár, a záró-beszédet pedig dr. Falussy Árpád főispán tartotta. Délben társas-ebéd volt.

Idáig terjed Szatmár város legutóbbi éveinek története.

Igyekeztünk e nagymultú lelkes és dicső város történetét kellő világításba helyezni s minden fontosabb eseményt feljegyezni.

Azt hisszük, hogy hű és igaz képet festettünk s a mult története buzdításul fog szolgálni a jelen és jövő nemzedéknek a további alkotásokra és a város dicsőségének még ragyogóbbá tételére.

Mert a város polgáraira még nagy munka vár, melynek lelkiismeretes és buzgó elvégzése hazafias és mulaszthatatlan kötelesség.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰLAPOK.

CZÍMEREK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Fiona (2 weeks)

23.11 – 7.12.99 M

Országos
Monografia
Társaság